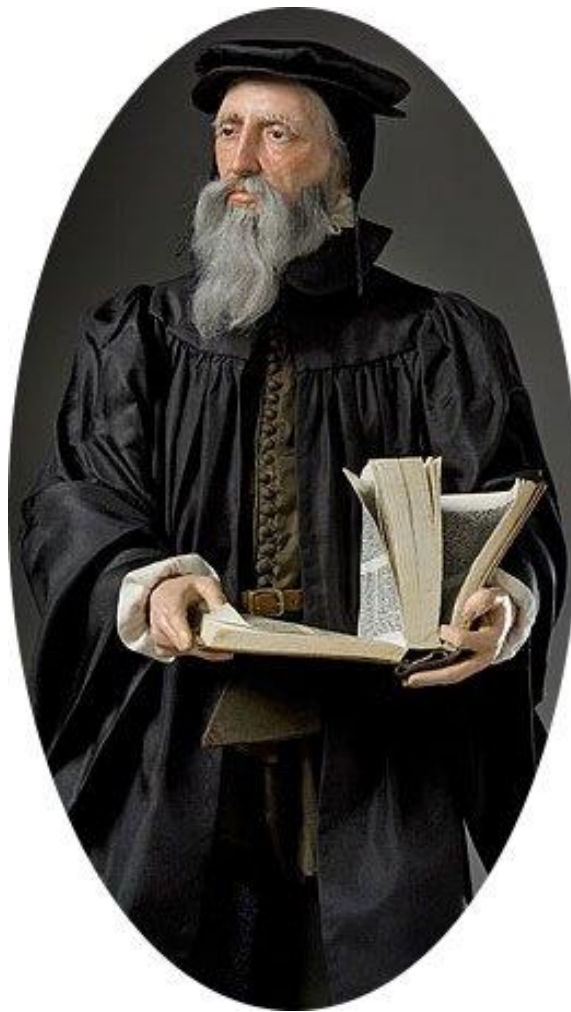

Kálvin János

A törvény harmóniája

Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus
formába szerkesztve

OLVASSUK EGYÜTT!

Tartalomjegyzék

Tartalom

A fordító előszava	27
Kálvin János előszava Mózes utolsó négy könyvéhez	28
Mózes négy utolsó könyve harmonikus formába rendezve és kommentárokkal ellátva	31
A kivándorlás	31
Exodus 1	31
2Móz1:1-7	31
2Móz1:8-11	33
2Móz1:12-14	36
2Móz1:15-22	37
Exodus 2	42
2Móz2:1-10	42
2Móz2:11-15	45
2Móz2:16-22	48
2Móz2:23-25	51
Exodus 3	53
2Móz3:1-5	53
2Móz3:6-9	56
2Móz3:10-14	58
2Móz3:15-17	61
2Móz3:18-22	63
Exodus 4	66
2Móz4:1-9	66
2Móz4:10-17	69
2Móz4:18-23	73
2Móz4:23-31	77
Exodus 5	80
2Móz5:1-5	80
2Móz5:6-18	83
2Móz5:19-23	85
Exodus 6	87
2Móz6:1-8	87
2Móz6:9-13	91
2Móz6:14-30	92
Exodus 7	95
2Móz7:1-7	95
2Móz7:8-13	97

2Móz7:14-25	101
Exodus 8.....	104
2Móz8:8-15	106
2Móz8:16-19	108
2Móz8:20-27	110
2Móz8:28-32	113
Exodus 9.....	114
2Móz9:1-7	114
2Móz9:8-12	116
2Móz9:13-26	117
2Móz9:27-35	121
Exodus 10.....	123
2Móz10:1-6	123
2Móz10:7-11	125
2Móz10:12-20	127
2Móz10:21-29	130
Exodus 11.....	133
2Móz11:1-10	133
Exodus 12.....	137
2Móz12:21-28	137
2Móz12:29-39	139
2Móz12:40-42, 50-51.....	142
Exodus 13.....	144
2Móz13:17-22	144
Exodus 14.....	146
2Móz14:1-9	146
2Móz14:10-18	149
2Móz14:19-25	152
2Móz14:26-31	153
Exodus15.....	156
2Móz15:1-10	156
2Móz15:11-21	157
2Móz15:22-27	160
Exodus 16.....	162
2Móz16:1-8	162
2Móz16:9-18	165
2Móz16:19-30	169
2Móz16:31-36.....	170
Exodus 17.....	171
2Móz17:1-7	171

2Móz17:8-16	174
Exodus 18.....	177
2Móz18:1-12	177
2Móz18:13-27	180
Deuteronomium 1: ugyanennek a történetnek a megismétlése	184
5Móz1:9-18	184
Exodus 19.....	186
2Móz19:1-8	186
2Móz19:9-15	191
2Móz19:16-20	194
2Móz19:21-25	195
Exodus 20.....	196
2Móz20:18-21	196
Deuteronomium 5: ugyanennek a történetnek a megismétlése	196
5Móz5:22-31	196
Előszó a törvényhez	201
Exodus 20.....	201
2Móz20:1-2	201
Deuteronomium: az ismétlés	201
5Móz5:1-6, 4:20	201
Leviticus 19.....	203
3Móz19:36-37	203
Leviticus 20.....	203
3Móz20:8	203
Leviticus 22	204
3Móz22:31-33	204
Deuteronomium 4.....	204
5Móz4:1-2	204
Deuteronomium 5.....	205
5Móz5:32-33	205
Deuteronomium 13.....	205
5Móz13:18	205
Deuteronomium 4.....	206
5Móz4:5-14	206
5Móz4:32-40	208
Deuteronomium 7.....	210
5Móz7:6-8	210
Deuteronomium 10.....	211
5Móz10:14-17	211
Deuteronomium 27.....	213
5Móz27:9-10	213
Deuteronomium 26.....	213

5Móz26:16-19	213
Deuteronomium 6.....	214
5Móz6:20-25	214
Numeri 15.....	215
4Móz15:37-41	215
Exodus 23.....	216
2Móz23:13	216
Deuteronomium 6: ugyanennek a parancsnak a megismétlése	216
5Móz6:6-9	216
Deuteronomium 11.....	218
5Móz11:18-20	218
Deuteronomium 27.....	218
5Móz27:1-4, 8	218
Deuteronomium 31.....	219
5Móz31:10-13	219
Deuteronomium 6.....	221
5Móz6:10-12	221
Deuteronomium 9.....	222
5Móz9:1-6	222
Deuteronomium 10.....	224
5Móz10:21-22	224
Deuteronomium 11.....	225
5Móz11:1-7	225
Deuteronomium 8.....	227
5Móz8:1-6	227
Deuteronomium 11.....	227
5Móz11:8-9	227
Deuteronomium 29.....	229
5Móz29:2-9	229
Deuteronomium 8.....	231
5Móz8:7-10	231
Deuteronomium 11: ugyanennek a kijelentésnek a megismétlése	231
5Móz11:10-12	231
Deuteronomium 6.....	233
5Móz6:1-3, 17-19.....	233
Deuteronomium 8.....	234
5Móz8:11-18	234
Exodus 23.....	237
2Móz23:20-23, 25-31	237
Deuteronomium 29.....	241
5Móz29:29	241
Deuteronomium 30.....	242
5Móz30:11-14	242

Leviticus 27	244
3Móz27:34	244
Deuteronomium 29.....	244
5Móz29:1	244
Deuteronomium 1.....	245
5Móz1:1-5	245
Deuteronomium 4.....	245
5Móz4:44-49	245
A törvény	247
Az első parancsolat.....	247
Exodus 20.....	247
2Móz20:3	247
Deuteronomium 5: ugyanennek a megismétlése.....	247
5Móz5:7	247
Igeszakaszok, melyek ennek a parancsolatnak a magyarázatára vonatkoznak	248
5Móz6:4, 13, 16	248
5Móz10:20	248
Leviticus 19.....	249
3Móz19:1-2	249
Deuteronomium 6.....	250
5Móz6:14-15	250
Deuteronomium 18.....	251
5Móz18:9-14	251
5Móz18:15-18	255
Deuteronomium 13.....	258
5Móz13:1-4	258
Deuteronomium 18.....	264
5Móz18:21-22	264
Leviticus 18	265
3Móz18:21	265
Leviticus 19.....	265
3Móz19:26, 31	265
Deuteronomium 12.....	265
5Móz12:29-32	265
Az első parancsolat ceremoniális kiegészítései: a húsvét elrendelése	267
Exodus 12.....	267
2Móz12:1-20	267
2Móz12:24-27, 43-49.....	272
Exodus 13.....	274
2Móz13:3-10	274
Deuteronomium 16.....	276
5Móz16:3-4	276
Exodus 23.....	277

2Móz23:18	277
Exodus 34.....	277
2Móz34:25	277
Numeri 9.....	277
4Móz9:1-14	277
Az első parancsolat másik kiegészítése az elsőszülöttek odaszenteléséről.....	279
Exodus 13.....	279
2Móz13:1-2, 11-16.....	279
Exodus 22.....	280
2Móz22:29-30	280
Exodus 34.....	281
2Móz34:19-20	281
Leviticus 27	281
3Móz27:26	281
Deuteronomium 15.....	282
5Móz15:19-20	282
Az első parancsolat további kiegészítése a váltság megfizetéséről.....	282
Exodus 30.....	282
2Móz30:11-13, 15-16.....	282
Az első parancsolat további kiegészítése a nazireusi fogadásról	284
Numeri 6.....	284
4Móz6:1-21	284
Az első parancsolat további kiegészítése az első zsengek felkínálásáról.....	288
Deuteronomium 26.....	288
5Móz26:1-11	288
Exodus 23.....	289
2Móz23:19	289
Exodus 34.....	289
2Móz34:26	289
Numeri 15.....	290
4Móz15:17-21	290
Exodus 22.....	291
2Móz22:29	291
Az első parancsolat további kiegészítése az asszonyok szülés utáni megtisztulásáról	291
Leviticus 12	291
3Móz12:1-8	291
Az első parancsolat további kiegészítése a leprások kizárásáról	294
Deuteronomium 24.....	294
5Móz24:8-9	294
Numeri 5.....	294
4Móz5:1-3	294
Leviticus 13.....	295
3Móz13:1-59	295

A leprások megtisztításáról	301
Leviticus 14.....	301
3Móz14:1-57	301
A folyásokból származó tisztátalanságokról	306
Leviticus 15	306
3Móz15:1-33	306
Más, az embereket a szenthelyből kirekesztő fogyatékoságokról	308
Deuteronomium 23.....	308
5Móz23:1-2	308
További kiegészítés a nép általános megtisztításáról	310
Numeri 19.....	310
4Móz19:1-22	310
További kiegészítés önmaguk tisztántartásáról a rútságaik elrejtése által	314
Deuteronomium 23.....	314
5Móz23:9-14	314
Újabb kiegészítés.....	316
Deuteronomium 22.....	316
5Móz22:9-11	316
Deuteronomium 14.....	316
5Móz14:1-2	316
Leviticus 19	317
3Móz19:19, 23-25, 27:28	317
További kiegészítés a tiszta és a tisztátalan állatok érintéséről.....	319
Leviticus 20	319
3Móz20:25-26	319
Deuteronomium 14.....	319
5Móz14:3-20	319
Leviticus 11	320
3Móz11:1-47	320
További kiegészítés a véletlenségből tisztátalan dolgok megérintéséről	327
Deuteronomium 14.....	327
5Móz14:21	327
Exodus 22.....	328
2Móz22:31	328
Leviticus 17	328
3Móz17:15-16	328
További kiegészítés az összeházasodásról a hitetlenekkel	329
Deuteronomium 21.....	329
5Móz21:10-13	329
Törvényszéki (jogi) kiegészítések	330
Deuteronomium 18.....	330
5Móz18:19	330
Deuteronomium 13.....	331
5Móz13:5	331

Deuteronomium 17.....	333
5Móz17:12-13	333
Deuteronomium 13.....	334
5Móz13:6-11	334
Deuteronomium 13.....	336
5Móz13:12-17	336
Exodus 22.....	339
2Móz22:18	339
Numeri 15.....	340
4Móz15:30-31	340
Leviticus 20	340
3Móz20:1-6, 27	340
Exodus 12.....	341
2Móz12:15, 19	341
Deuteronomium 17.....	342
5Móz17:14-20	342
Deuteronomium 20.....	345
5Móz20:1-4	345
Numeri 10.....	346
4Móz10:1-10	346
A második parancsolat	349
Exodus 20.....	349
2Móz20:4-6	349
Deuteronomium 5: A parancsolat megismétlése.....	350
5Móz5:8-10	350
A második parancsolat magyarázata	354
Exodus 34.....	354
2Móz34:17	354
Leviticus 19	354
3Móz19:4	354
Leviticus 26.....	354
3Móz26:1	354
Exodus20	354
2Móz20:22-23	354
Deuteronomium 4.....	356
5Móz4:12-19, 23-24.....	356
Exodus 34.....	356
2Móz34:14	356
Deuteronomium 8.....	356
5Móz8:19-20	356
Deuteronomium 11.....	360
5Móz11:16-17	360
Deuteronomium 16.....	361

5Móz16:22	361
Exodus23	361
2Móz23:24	361
Deuteronomium 12.....	361
5Móz12:4-14, 17-18, 26-27	361
Deuteronomium 14.....	366
5Móz14:23-26	366
Exodus 20.....	367
2Móz20:24-25	367
Deuteronomium 27.....	368
5Móz27:5-7	368
Exodus 25.....	369
2Móz25:1-22	369
Exodus 35.....	377
2Móz35:4-19	377
Exodus 25.....	379
2Móz25:23-30	379
2Móz25:31-40	380
Deuteronomium 27.....	382
5Móz27:5-7	382
Leviticus 24.....	382
3Móz24:1-4	382
Numeri 8.....	383
4Móz8:1-4	383
Exodus 26.....	384
2Móz26:1-37	384
Exodus 27.....	387
2Móz27:1-8	387
2Móz27:9-19	388
Exodus 29.....	390
2Móz29:36-27	390
Exodus 30.....	390
2Móz30:1-10	390
2Móz30:34-38	391
2Móz30:17-21	392
A papság.....	393
Exodus 28.....	393
2Móz28:1-43	393
Exodus 29.....	403
2Móz29:1-35	403
Leviticus 8.....	406
3Móz8:1-3	406

Numeri 8.....	407
4Móz8:5-19, 23-26.....	407
Numeri 3.....	410
4Móz3:5-10	410
Exodus 30.....	411
2Móz30:22-33	411
Leviticus 8.....	413
3Móz8:1-3	413
Leviticus 21	413
3Móz21:1-6, 10-12.....	413
Deuteronomium 31.....	415
5Móz31:9	415
Leviticus 10	417
3Móz10:8-11	417
A főpapot illetően.....	418
Leviticus 21	418
3Móz21:7-9, 13-15.....	418
Leviticus 21	420
3Móz21:16-24	420
Leviticus 22	421
3Móz22:1-16	421
Exodus 20.....	423
2Móz20:26	423
Numeri 6.....	424
4Móz6:22-27	424
Numeri 35.....	425
4Móz35:1-8	425
Numeri 18.....	427
4Móz18:1-7, 22-23.....	427
Numeri 4.....	429
4Móz4:4-20, 24-28, 31-33	429
Leviticus 17	431
3Móz17:1-9	431
Deuteronomium 17.....	433
5Móz17:8-11	433
A papok jogai	434
Numeri 5.....	434
4Móz5:9-10	434
Numeri 18.....	435
4Móz18:8-19	435
Leviticus 6	437
3Móz6:16-18, 26-29.....	437
Numeri 5.....	438

4Móz5:8	438
Leviticus 7	439
3Móz7:6-10, 14, 31-36.....	439
Jogosultság a tizedekre.....	440
Numeri 18.....	440
4Móz18:20-24	440
Deuteronomium 19.....	441
5Móz12:19	441
Leviticus 27	442
3Móz27:30-33	442
Deuteronomium 14.....	443
5Móz14:22, 27-29	443
Deuteronomium 26.....	444
5Móz26:12-15	444
Numeri 18.....	446
4Móz18:25-32	446
Deuteronomium 18.....	447
5Móz718:1-8	447
A szent áldozatok	449
Leviticus24.....	449
3Móz24:5-9	449
Áldozatok	450
Exodus 29.....	450
2Móz29:38-46	450
Numeri 28.....	453
4Móz28:1-15	453
4Móz28:16-31	455
Numeri 29.....	456
4Móz29:1-39	456
Az engesztelés napja	459
Leviticus 16.....	459
3Móz16:1-34	459
Leviticus 1	465
3Móz1:1-17	465
Leviticus 2	468
3Móz2:1-16	468
Leviticus 3	470
3Móz3:1-17	470
Leviticus 4.....	472
3Móz4:1-35	472
Numeri 15.....	477
4Móz15:22-29	477
Leviticus 5.....	478

3Móz5:1-13	478
Leviticus 5	481
3Móz5:14-19	481
Leviticus 6	483
5Móz6:1-7	483
Leviticus 6	486
3Móz6:8-15, 23-25, 30	486
Leviticus 7	489
3Móz7:1-5	489
Leviticus 7	490
3Móz7:11-18	490
Leviticus 22	490
3Móz22:29-30	490
Leviticus 19	491
3Móz19:5-8	491
Leviticus 7	492
3Móz7:19-25, 28-31, 37-38	492
Numeri 15	494
4Móz15:1-16	494
Leviticus 22	495
3Móz22:17-25	495
Deuteronomium17	496
5Móz17:1	496
Deuteronomium	498
5Móz23:18	498
Leviticus 22	498
3Móz22:26-28	498
Exodus22	498
2Móz22:30	498
Exodus34	499
2Móz34:26	499
Deuteronomium14	499
5Móz14:21	499
Exodus 23	500
2Móz23:19	500
A második parancsolat polgárjogi kiegészítései	500
Exodus 23	500
2Móz23:24	500
Deuteronomium 12	500
5Móz12:1-3	500
Exodus 34	501
2Móz34:13	501
Deuteronomium 7	501

5Móz7:5	501
Numeri 33.....	501
4Móz33:52	501
Deuteronomium 16.....	501
5Móz16:21	501
Exodus 34.....	503
2Móz34:11-12, 15-16.....	503
Exodus 23.....	503
2Móz23:31-33	503
Deuteronomium 7.....	505
5Móz7:1-4	505
Deuteronomium 7.....	506
5Móz7:16-26	506
Deuteronomium 25.....	508
5Móz25:17-19	508
Deuteronomium 23.....	509
5Móz23:3-8	509
Deuteronomium 17.....	511
5Móz17:2-5, 7	511
A harmadik parancsolat.....	514
Exodus 20.....	514
2Móz20:7	514
Deuteronomium 5: A parancsolat megismétlése.....	514
5Móz5:11	514
A harmadik parancsolat magyarázata.....	515
Leviticus 19.....	515
3Móz19:12	515
Deuteronomium 6.....	515
5Móz6:13	515
Deuteronomium 10.....	515
5Móz10:20	515
Exodus 23.....	516
2Móz23:13	516
Deuteronomium 23.....	517
5Móz23:21-23	517
Leviticus 27	520
3Móz27:1-25, 27-29.....	520
Numeri 30.....	524
4Móz30:1-16	524
A harmadik parancsolat polgárjogi kiegészítései.....	527
Leviticus 24.....	527
3Móz24:15-16	527
A negyedik parancsolat	529

Exodus 20.....	529
2Móz20:8-11	529
A parancsolat megismétlése	529
Deuteronomium 5.....	529
5Móz5:12-15	529
A negyedik parancsolat magyarázatára vonatkozó igeszakaszok	533
Leviticus 19	533
3Móz19:30	533
Leviticus 26	533
3Móz26:2	533
Leviticus 23.....	533
3Móz23:3	533
Exodus 34.....	533
2Móz34:21	533
Exodus 35.....	533
2Móz35:1-3	533
Leviticus 19	534
3Móz19:3	534
Exodus 23.....	534
2Móz23:12	534
Exodus31.....	535
2Móz31:12-17	535
Kiegészítések a negyedik parancsolathoz	536
Exodus 23.....	536
2Móz23:10-11	536
Leviticus 25	538
3Móz25:1-7, 20-22.....	538
A jubileumi év (a kürtölés esztendeje).....	539
Leviticus 25	539
3Móz25:8-13	539
Leviticus 23.....	540
3Móz23:1-44	540
Exodus 23.....	546
2Móz23:14-17	546
Exodus 34.....	547
2Móz34:22-24	547
2Móz34:20	547
Deuteronomium 16.....	548
5Móz16:1-2, 5:17	548
A második törvénytábla	552
Az ötödik parancsolat.....	552
Exodus 20.....	552
2Móz20:12	552

Ennek megismétlése	552
Deuteronomium 5.....	552
5Móz5:16	552
A parancsolat magyarázata.....	556
Leviticus 19	556
3Móz19:3	556
Az ötödik parancsolat kiegészítései	556
Exodus 21.....	556
2Móz21:15, 17	556
Leviticus 20	556
3Móz2:9	556
Deuteronomium 21.....	557
5Móz21:18-21	557
Exodus 22.....	558
2Móz22:28	558
Deuteronomium 20.....	559
5Móz20:9	559
Leviticus 19.....	559
3Móz19:32	559
Deuteronomium 16.....	560
5Móz16:18	560
A hatodik parancsolat.....	561
Exodus 20.....	561
2Móz20:13	561
Deuteronomium 5: Ugyanennek a parancsnak a megismétlése	561
5Móz5:17	561
A parancsolat magyarázata.....	562
Leviticus 19.....	562
3Móz19:17	562
Leviticus 19.....	562
3Móz19:18	562
Leviticus 19.....	563
3Móz19:14	563
A hatodik parancsolat ceremoniális kiegészítései	564
Deuteronomium 21.....	564
5Móz21:1-9	564
Deuteronomium 12.....	565
5Móz12:15-16, 20-25.....	565
Leviticus 7.....	566
3Móz7:26-27	566
Leviticus 19.....	566
3Móz19:26	566
Leviticus 17.....	567
3Móz17:10-14	567

A hatodik parancsolat polgárjogi kiegészítései	568
Leviticus 24.....	568
3Móz24:17, 19-22	568
Exodus 21.....	570
2Móz21:12-14, 18-32.....	570
Deuteronomium 17.....	575
5Móz17:6	575
Deuteronomium 19.....	575
5Móz19:15	575
Deuteronomium 22.....	576
5Móz22:8	576
Deuteronomium 24.....	576
5Móz24:7	576
Deuteronomium 21.....	576
5Móz21:22-23	576
Deuteronomium 25.....	577
5Móz25:1-3	577
Deuteronomium 24.....	578
5Móz24:16	578
Deuteronomium 20.....	579
5Móz20:10-18	579
Deuteronomium 23.....	580
5Móz23:15-16	580
Deuteronomium 22.....	581
5Móz22:6-7	581
Exodus 23.....	582
2Móz23:5	582
Deuteronomium 22.....	582
5Móz22:4	582
Numeri 35.....	583
4Móz35:9-34	583
Deuteronomium 19.....	587
5Móz19:1-13	587
A hetedik parancsolat	589
Exodus 20.....	589
2Móz20:14	589
A parancsolat megismétlése	589
Deuteronomium 5.....	589
5Móz5:18	589
Leviticus 18.....	590
3Móz18:20	590
A hetedik parancsolat kiegészítései.....	591
Leviticus 18.....	591
3Móz18:22-30	591

Polgárjogi kiegészítések.....	591
Exodus 22.....	591
2Móz22:19	591
Leviticus 20.....	592
3Móz20:13, 15-16	592
Leviticus 19.....	593
3Móz19:29	593
Deuteronomium 23.....	593
5Móz23:17	593
Leviticus 20.....	594
3Móz20:10	594
Deuteronomium 22.....	594
5Móz22:22-27	594
Leviticus 19.....	595
3Móz19:20-22	595
Exodus 21.....	596
2Móz21:7-11	596
Exodus 22.....	598
2Móz22:16-17	598
Deuteronomium 24.....	598
5Móz24:5	598
Numeri 5.....	599
4Móz5:11-31	599
Deuteronomium 22.....	601
5Móz22:13-21	601
Deuteronomium 24.....	603
5Móz24:1-4	603
Leviticus 18.....	604
3Móz18:19	604
Leviticus 20.....	604
3Móz20:18	604
Leviticus 18.....	604
3Móz18:1-4, 6-18.....	604
Deuteronomium 22.....	610
5Móz22:30	610
Az alábbi kiegészítések polgárjogiak.....	610
Leviticus 20.....	610
3Móz20:11-12, 14, 17, 19-24.....	610
Egy polgárjogi kiegészítés	612
Deuteronomium 25.....	612
5Móz25:11-12	612
Deuteronomium 22.....	612
5Móz22:12, 5	612

A nyolcadik parancsolat	614
Exodus 20.....	614
2Móz20:15	614
A parancsolat megismétlése	614
Deuteronomium 5.....	614
5Móz5:19	614
A parancsolat magyarázata.....	615
Leviticus 19.....	615
3Móz19:11, 13	615
Deuteronomium 24.....	615
5Móz24:14-15	615
Deuteronomium 25.....	617
5Móz25:4	617
Exodus 22.....	617
2Móz22:21-24	617
Leviticus 19.....	617
3Móz19:33-34	617
Deuteronomium 10.....	618
5Móz10:17-19	618
Leviticus 19.....	619
3Móz19:35-36	619
Deuteronomium 25.....	619
5Móz25:13-16	619
Deuteronomium 19.....	620
5Móz19:14	620
Exodus 22.....	621
2Móz22:26-27	621
Deuteronomium 24.....	621
5Móz24:6, 10-13, 17-18.....	621
Leviticus 25.....	623
3Móz25:35-38	623
Deuteronomium 23.....	623
5Móz23:19-20	623
Exodus 22.....	624
2Móz22:25	624
Deuteronomium 22.....	628
5Móz22:1-3	628
Exodus 23.....	628
2Móz23:4	628
Numeri 5.....	629
4Móz5:5-7	629
Exodus 23.....	629
2Móz23:8	629

Leviticus 19	630
3Móz19:15	630
Deuteronomium 16.....	631
5Móz16:19-20	631
Exodus 23.....	631
2Móz23:3, 6	631
A nyolcadik parancsolat polgárjogi kiegészítései	632
Exodus 22.....	632
2Móz22:1-4	632
Exodus 22.....	634
2Móz22:5-13	634
Leviticus 24.....	636
3Móz24:18, 21	636
Exodus 21.....	637
2Móz21:33-36	637
Deuteronomium 23.....	637
5Móz23:24-25	637
Leviticus 19.....	638
3Móz19:9-10	638
Leviticus 23.....	638
3Móz23:22	638
Deuteronomium 24.....	638
5Móz24:19-22	638
Deuteronomium 15.....	639
5Móz15:1-11	639
Exodus 21.....	642
2Móz21:1-6	642
Deuteronomium 15.....	643
5Móz15:12-18	643
Leviticus 25.....	644
3Móz25:39-55	644
Leviticus 25.....	647
3Móz25:23-34	647
Deuteronomium 20.....	649
5Móz20:19-20	649
Deuteronomium 21.....	650
5Móz21:14-17	650
Deuteronomium 20.....	651
5Móz20:5-8	651
Deuteronomium 25.....	652
5Móz25:5-10	652
A kilencedik parancsolat	654
Exodus 20.....	654

2Móz20:16	654
Deuteronomium 5.....	654
5Móz5:20	654
A parancsolat magyarázata.....	655
Exodus 23.....	655
2Móz23:1-2, 7	655
Leviticus 19	656
3Móz19:16-17	656
Kiegészítés a kilencedik parancsolathoz	657
Deuteronomium 19.....	657
5Móz19:16-21	657
A tizedik parancsolat	659
Exodus 20.....	659
2Móz20:17	659
A megismétlése	659
Deuteronomium 5.....	659
5Móz5:21	659
A törvény summája	661
Deuteronomium 10.....	661
5Móz10:12-13	661
Deuteronomium 6.....	661
5Móz6:5	661
Leviticus 19	664
3Móz19:18	664
A törvény haszna	665
A törvény szankciói.....	668
Benne foglaltatnak az ígéretekben és a fenyegetésekben.....	668
Leviticus 18	668
3Móz18:5	668
Deuteronomium 27.....	669
5Móz27:11-26	669
Deuteronomium 11.....	672
5Móz11:26-32	672
Mindezek megismétlése	674
Leviticus 26	674
3Móz26:3-13	674
Deuteronomium 28.....	677
5Móz28:1-14	677
Deuteronomium 7.....	680
5Móz7:9-15	680
Deuteronomium 12.....	682
5Móz12:28	682
Leviticus 26	683
3Móz26:14-45	683

Deuteronomium 28.....	690
5Móz28:15-68	690
Deuteronomium 4.....	703
5Móz4:25-31	703
Deuteronomium 29.....	705
5Móz29:10-28	705
Deuteronomium 30.....	710
5Móz30:1-10, 15-20.....	710
Visszatérés a történeti részhez.....	715
Exodus 31.....	715
2Móz31:1-11	715
Exodus35.....	716
2Móz35:20-35	716
Exodus 36.....	719
2Móz36:1-37	719
Exodus 37.....	722
2Móz37:1-29	722
Exodus 38.....	723
2Móz38:1-31	723
Exodus 39.....	726
2Móz39:1-43	726
Exodus 24.....	728
2Móz24:1-18	728
Exodus 31.....	734
2Móz31:18	734
Exodus 32.....	735
2Móz32:1-35	735
Exodus 33.....	753
2Móz33:1-23	753
Exodus 34.....	762
2Móz34:1-10, 27-35.....	762
Deuteronomium 9: ugyanennek a történetnek a megismétlése	768
5Móz9:7-21, 25-29.....	768
Deuteronomium 10.....	771
5Móz10:1-5, 10-11.....	771
Exodus 40.....	772
2Móz40:1-35	772
Numeri 9.....	773
4Móz9:15-16	773
Numeri 7.....	775
4Móz7:1-89	775
Leviticus 8: Ugyanennek a dolognak a teljesebb magyarázata	780
3Móz8:4-36	780

Leviticus 9	783
3Móz9:1-24	783
Numeri 8.....	786
4Móz8:20-22	786
Leviticus 10	786
3Móz10:1-7, 12:20	786
Numeri 1.....	790
4Móz1:1-54	790
Deuteronomium 10.....	793
5Móz10:8-9	793
Numeri 2.....	794
4Móz2:1-34	794
Numeri 3.....	796
4Móz3:1-51	796
Numeri 4.....	799
4Móz4:1-2, 21-23, 29-30, 34-49	799
Numeri 10.....	801
4Móz10:11-28	801
Deuteronomium 1.....	803
5Móz1:6-8	803
Numeri 9.....	804
4Móz9:17-23	804
Exodus 40.....	805
2Móz40:36-38	805
Numeri 10.....	806
4Móz10:29-36	806
Numeri 11.....	808
4Móz11:1-35	808
Numeri 12.....	821
4Móz12:1-15	821
Numeri 13.....	827
4Móz13:1-34	827
Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	828
5Móz1:19-25	828
Numeri 14.....	833
4Móz14:1-9	833
Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	835
5Móz1:26-33	835
Numeri 14.....	837
4Móz14:10:38	837
Deuteronomium 1.....	844
5Móz1:34-36, 39-40.....	844
Numeri 14.....	846

4Móz14:39-45	846
Deuteronomium 1.....	847
5Móz1:41-46	847
Deuteronomium 9.....	848
5Móz9:22-24	848
Deuteronomium 2.....	849
5Móz2:1	849
Leviticus 24.....	849
3Móz24:10-14	849
Numeri 15.....	850
4Móz15:32-36	850
Numeri 16.....	851
4Móz16:1-50	851
Numeri 17.....	864
4Móz17:1-13	864
Numeri 20.....	867
4Móz20:1-13	867
Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	872
5Móz1:37-38	872
Numeri 20.....	872
4Móz20:14-22	872
Deuteronomium 2: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	873
5Móz2:2-8	873
Numeri 20.....	875
4Móz20:23-29	875
Numeri 33: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	877
4Móz33:38-39	877
Deuteronomium 10.....	877
5Móz10:6-7	877
Numeri 21.....	878
4Móz21:1-3	878
Numeri 33: Ugyanennek a történetnek a megismétlése	879
4Móz33:40	879
Numeri 21.....	879
4Móz21:4-20	879
Deuteronomium 2.....	884
5Móz2:9-23	884
Numeri 21.....	887
4Móz21:21-32	887
Deuteronomium 2: ugyanannak a történetnek a megismétlése	888
5Móz2:24-37	888
Numeri 21.....	892
4Móz21:33-35	892

Deuteronomium 3.....	893
5Móz3:1-11	893
Numeri 22.....	894
4Móz22:1-41	894
Numeri 23.....	905
4Móz23:1-30	905
Numeri 24.....	913
4Móz25:1-25	913
Numeri 25.....	921
4Móz25:1-18	921
Deuteronomium 4: ugyanannak a történetnek a megisméltése	926
5Móz4:3-4	926
Numeri 26.....	927
4Móz26:1-65	927
Numeri 27.....	932
4Móz27:1-11	932
Numeri 36.....	934
4Móz36:1-13	934
Numeri 31.....	936
4Móz31:1-54	936
Numeri 32.....	944
4Móz32:1-42	944
Deuteronomium 3: ugyanannak a történetnek a megisméltése	950
5Móz3:12-20	950
Deuteronomium 4.....	951
5Móz4:41-43	951
Numeri 33.....	952
4Móz33:1-56	952
Numeri 34.....	958
4Móz34:1-29	958
Deuteronomium 31.....	960
5Móz31:1-8	960
Numeri 27.....	963
4Móz27:15-23	963
Deuteronomium 3: ugyanannak a történetnek a megisméltése	965
5Móz3:21-29	965
Deuteronomium 4.....	967
5Móz4:21-22	967
Deuteronomium 31.....	967
5Móz31:14-30	967
Mózes éneke	972
Deuteronomium 32.....	973
5Móz32:1-52	973

Numeri 27: ugyanannak a történetnek a megismétlése	994
Numeri 27:12-14	994
Deuteronomium 33.....	996
5Móz33:1-29	996
Deuteronomium 34.....	1008
5Móz34:1-12	1008
Mózes utolsó négy könyvének magyarázata harmonikus formában itt ér véget.....	1011

A fordító előszava

Örömmel adom közre Kálvin Mózes utolsó négy könyvét felölelő magyarázatának ezt a szerény fordítását mindenkinek, akit érdekel, és őszintén kívánom, hogy legalább annyi örömet okozzon az olvasása, mint a fordítása.

Talán a szokottnál lassabban készültem el vele, de mentségemre szóljon, hogy mostanában nagyon sokat változott körülöttem minden, és már nem tudok erre a hobbira annyi időt fordítani, mint korábban. De hála Istennek, hogy mégiscsak elkészültem vele, és közreadhatom.

Az egyik korábbi munkámban már említettem, hogy idén a hűségese „lektorom”, az édesanyám itt hagyott minket és hazaköltözött az Úrhoz. Ennek az anyagnak is csak mintegy a felét tudta átnézni, a maradéka rám maradt, így esetleg több benne a hiba, az elgépelés, a rosszabb magyarságú szakasz – de remélem, ezek nem lesznek túlonként zavarók Kálvin gondolatainak közvetítésében.

Amint azt már a korábbi munkáknál is említettem, a szövegben szereplő héber és görög szavakat igyekeztem hűen átmásolni, viszont a héber szavak átírásánál egyszerűen meghagytam az angol nyelv szerinti átírást, mert nem ismerem a magyar változatot. Néha saját magam is beszúrtam magyarázó lábjegyzeteket, ezeket az – *a ford.* végződéssel jeleztem.

Végezetül, de nem utolsósorban, nemrég egy nagyon kedves tanítóm és mentorom is elfoglalta örök lakóhelyét az Úrnál. Sípos Ete Almos nagytiszteletű úrra gondolok. Ő volt az, aki – ha lehet így fogalmazni – elindított a kálvinizmus útján, de nemcsak elindított, hanem utána is támogatott és tartotta velem a kapcsolatot. Igazi jó pásztor volt. S ő volt az a lelkész, aki egy bibliaiskola keretében másokkal együtt megismertette velünk a református hit alapigazságait, és ő volt az első olyan lelkész, aki nem beszélt mellé, ha valamit nem tudott, hanem nyíltan megmondta, és megtanított arra, hogy az Isten megismerése nagyon hosszú, de nagyon izgalmas folyamat, s nem mellékesen az ember fő dolga már itt a Földön is. Nála konfirmáltam és nagyon hálás vagyok Istennek, hogy ismerhettem őt.

Tisztelettel és szeretettel az ő emlékének ajánlom ezt a fordítást.

2015. október

Kálvin János előszava Mózes utolsó négy könyvéhez

Harmonikus formába rendezve általa, kommentárokkal szemléltetve

Ha nem azonnal ama okokkal kezdem, amiért ezt a formát fogadtam el a jelen munka összeállítása során, az kétségtelenül sokak bírálatát fogja kiváltani. S nemcsak a rosszindulatúak és az irigyek fogják támadni (csekély jelentőségű dolog), de lesznek talán egyesek, és minden rosszindulat nélkül valók, akik nem találnak más okot, ám mégis azt gondolják majd, hogy én megfontolatlanul, ezért szükségtelenül változtattam meg azt a sorrendet, amit a Szentlélek ír elő nekünk. Abban nem lehet kételkedni, hogy ami Mózesnek diktáltatott, az önmagában kiváló, s tökéletesen alkalmas a nép tanítására, de amit négy könyvben tár elénk, azt próbáltam oly módon összeszedni és elrendezni, hogy első ránézésre és a téma teljes magyarázatát követően látszólag még továbbfejleszteni is próbáltam, ami pedig az arcátlanság és a szentségtörés cselekedete lenne. Figyelmen kívül hagyom azokat a kritikusokat, akiknek a célja az, hogy a semmiből formáljanak okokat az ócsárlásra, a legnagyobb örömet pedig abban lelik, ha alkalmakat találnak a gúnyolódásra. Nem okoz azonban problémát kibékíteni azokat, akik csak a félreértések miatt fogalmaznak meg elítélő kritikát, ha hajlandók nyugodtan megfigyelni azt az utat, amelyet én jártam. Nekem ugyanis nem volt más szándékom ezzel az elrendezéssel, mint hogy segítsek a gyakorlatlan olvasónak, így ők könnyebben, kényelmesebben és nagyobb haszonnal forgathatják Mózes írásait. Bárkinek is lesz hasznára a munkám, meg kell értenie, hogy semmiképpen sem akarom elvonni őt a négy különálló könyv tanulmányozásától, hanem csak konkrét témákra szeretném irányítani a figyelmét ezzel a tömör összefoglalóval, nehogy – amint az gyakorta megtörténik – eltévedjenek bármiféle rendezett terv ismeretének híján. Ez a négy könyv két fő részből áll: *a történelmi elbeszélésből*, és *a tanításból*, ami az egyházat tanítja a valódi kegyességre (beleértve a hitet és az imát is), valamint az istenfélelemre és az istentiszteletre. Így ezekben van lefektetve az igaz és szent élet szabálya, s az egyes emberek a különböző kötelességeik ellátására kapnak bennük buzdítást.¹ Ezt a felosztást Mózes nem tartja fenn a könyveiben, s még csak a történelmet sem meséli el folyamatos formában, a tanítást pedig összefüggéstelenül adja, ahogyan az alkalom megkívánja. Elismerem, hogy bármi, ami a viselkedés szabályozásához tartozik, benne foglaltatik a Tízparancsolatban. Mivel azonban nincs mindenkinek kellő intelligenciája a tanítások között máshol szereplő tendencia felismeréséhez, vagy a különböző tantételek megfelelő osztályokba sorolásához, ezért semmi sem gátolja ennek a segítségnek a nyújtását, mert a szent próféta céljainak eléjük tárása lehetővé teszi, hogy nagyobb haszonnal forgassák az írásait.

Emellett a négy könyvben szereplő elbeszélés haszna és alkalmazása kettős, mert Isten ókori népének szabadulása mintegy ragyogó tükörben tükrözi vissza az egyház felállításában, sőt mondhatni nemzésében megmutatkozó páratlan hatalmát, valamint a határtalan kegyelmét. Az viszont, hogy a legkegyesebb Atyának kellett mindvégig az Ő folytonosan megmutatkozó nagylelkűségével követni ugyanezt a népet, s úgy kellett harcolnia a vaskos istentelenségükkel, utálatos romlottságukkal és bolond hálátlanságukkal, hogy közben nem szűnt meg több, mint nagylelkű lenni a hálátlanhoz és a gonoszhoz, jeles bizonyítéka az ő felbecsülhetetlen szívjószágának. Mindeközben láthatjuk az Ő folytonos kormányzásában, mennyire fáradhatatlan az Ő kegyelmének áradása azok felüdítésében, védelmében, megbecsülésében és megőrzésében, akiket egyszer szeretette Magához ölelt. Ebből meríthetjük magabiztosságunk forrását, s ebből tanulhatunk meg bátran imádkozni, nehogy kétségeink támadjanak azzal kapcsolatosan, hogy Isten kegyelmének ama megnyilvánulásai, melyeket Izrael tapasztalt meg mind az eredeti elhívásukban, mint az azt követő történelmük

¹ Ez az egész szakasz a bekezdés végéig hiányzik a francia változatból.

során, bármi módon ránk is vonatkoznak-e? Mózes kijelentette, hogy ennek oka a kegyes örökbe fogadás volt, ez pedig velük együtt ránk is ugyanúgy vonatkozik azóta, hogy az egyszülött Fiú „ledöntötte a válaszfalat”, s kegyeskedett a mi Főnkké is válni. Másrésről a félelmetes és emlékezetes büntetések, melyekkel mindenütt találkozunk, tiszteletre tanítanak minket Isten iránt, s ámulattal töltik el a szívünket, nehogy hamisan dicsekedjünk azzal, hogy az Ő gyermekei vagyunk, miközben a bűn szabadosságába merülünk. Miután ugyanis Isten oly szigorúan büntette a bálványimádást, a gonosz vonzalmakat és vágyakat, a lázadást és egyéb bűnöket, ebből megtanulhatjuk: sehol máshol nem szabja ki annyira nyilvánvalóan a büntetéseit, mint az egyházára, ezért mi is előírányozhatjuk korunk csalóinak mindazt, ami a képmutató zsidókkal esett meg.

I. A tanítás négy fő fejezetre oszlik, s hogy felkészítse elméiket annak befogadására, Mózes megannyi dicsőhimnussal magasztatja a törvény tekintélyét. Bármiféle állítások hangzanak is el a törvény isteni mivoltáról, azok mondhatni előszóként vannak leírva,² hogy Istent a megfelelő módon tiszteljék. Következésképpen ezek sorrendben megelőzik a törvény előírásait, és az első helyet foglalják el.

II. Ez után a Tízparancsolat következik, melyben Isten röviden, de átfogó módon foglalja össze az igaz és szent élet szabályát úgy, hogy nem különíti el a törvényadó által nem összefüggően adott magyarázatoktól. Sok előírás ugyanis, melyek nem találhatók meg a két törvénytáblán, azoktól értelemben mégsem különböznek, ezért kellő gonddal szükséges ezeket a megfelelő parancsokhoz kapcsolni, hogy a törvényt egészében mutathassuk be.

III. A tanítás harmadik fő fejezete a kiegészítésekből áll,³ ami alatt az első tábla vonatkozásában én a ceremóniákat és a külsődleges istentiszteleti gyakorlatokat értem, a második tábla vonatkozásában pedig a politikai törvényeket, mert mindkét rész célja pusztán az erkölcsi törvény betartásának elősegítése, s nem csekély fontosságú, hogy megértsük: a ceremóniák és a jogi rendeletek sem meg nem változtatják a Tízparancsolatban lefektetett szabályt, sem el nem vesznek abból. Ezek csak segítségek, melyek mondhatni kézen fogva vezetnek minket a helyes istentiszteletre, és az emberek iránti igazságosság előmozdítására. Tudatában vagyunk, hogy régóta állandósult ellentét állt fenn a próféták és a zsidó nép között, mert miközben buzgón ragaszkodtak a ceremóniákhoz, mintha az igaz vallás és a szentség ezekben rejlene, elhanyagolták a valódi igazságosságot. Ezért tiltakozik Isten, hogy Ő soha semmit nem parancsolt meg az áldozatokat illetően, s minden külső rítust hiábavalónak és jelentéktelennek mond, amennyiben a legcsekélyebb értéket is tulajdonítják ezeknek a Tízparancsolattól elkülönítve. Ebből még biztosabban jutunk arra a végkövetkeztetésre, amire már utaltam, miszerint ezek helyesen szólva nem a törvény lényegét alkotják, nem használnak önmagukban semmit az istentiszteletben, és a Törvényadó sem követeli meg ezeket szükségesekként, vagy akár csak hasznosakként, amíg vissza nem süllyednek ebbe az alantasabb helyzetbe. Végül is ezek csak tartozékok, melyek nem teszik hozzá a legcsekélyebb teljességet sem a Törvényhez, hanem amelyeknek csak az a célja, hogy megtartsa az istenfélőket Isten lelki imádatában, ami a hitből és a megtérésből áll, valamint a dicséretekből, melyekkel a hálájukat hirdetik, és⁴ a kereszt hordozásából. Ami pedig a politikai rendeleteket illeti, azokban természetesen semmi olyasmi nem található, ami bármit hozzátenne a második tábla tökéletességéhez, ezért világos, hogy semmit sem akarhatunk a jó és a becsületes élet [további] szabályaként a Tízparancsolaton túl.

IV. Az utolsó rész megmutatja a törvény célját és hasznát, ezért a hasznossága nagyon kiterjedt. Miképpen válna ugyanis hasznunkra, ha az élet igazságosságára taníttatnánk, amíg a

² “Afin qu’elle (i.e., la Loy) ait envers nous telle révérence qu’elle mérite” – Azért, hogy a törvény megkaphassa tőlünk azt a tiszteletet, amit megérdemel. – *francia fordítás.*

³ “Appendices.” – *Latin.* “Dependances.” – *Francia.*

⁴ “Et aussi de s’humilier pour porter en patience toutes afflictions;” és azzal is, hogy megalázva magukat, türelmesen hordoznak minden megpróbáltatást. – *A francia fordítás szövege.*

bűneink és a romlottságunk nem indítana fel minket arra, hogy orvosságot keressünk ezekre? Mikor azonban Isten oly gyengéden és kedvesen csalogat az ígéreteivel, majd átkának villámaival űz minket, azt azért teszi, hogy részben megbocsáthatatlanokká tegyen, részben pedig megfosszon a saját igazságunkba vetett minden bizakodásunkból, így megtanuljuk magunkhoz ölelni a kegyelem szövetségét, és Krisztushoz menekülni, Aki a törvény vége. Ez a célja az ígéreteknek, melyekben Isten kijelenti, hogy kegyelmes lesz, mert a bocsánat készen áll a bűnös számára, mikor az újjászületés Lelkét kínálja. Ezt jelenti szent Pál ama mondata, mely szerint *Krisztus a törvény vége*. Én azonban még sem különítem el ezt a részt az előzőtől úgy, mintha nem lenne semmi közös bennük. Mielőtt ugyanis elérkezünk ide, sokszor lesz szükséges hivatkozni mind az emberi faj szörnyűséges megromlására, mind az örökbefogadás speciális áldására, valamint annak az atyai szeretetnek az egyre bőségesebb áradására, mellyel Isten viseltetik a népe iránt. Az összes engesztelés ugyanis nem jelent mást, mint azt, hogy Isten mindig könyörületes lesz, valahányszor csak a bűnös az Ő bocsánatához menekül. Ám hogy mennyire szükséges mégis ez a felosztás, azt majd menet közben fog kiderülni.

Mózes éneke és halála zárják a négy könyvet.

Mózes négy utolsó könyve harmonikus formába rendezve és kommentárokkal ellátva

A kivándorlás

Exodus 1

2Móz1:1-7

1. Ezek pedig az Izráel fiainak nevei, a kik Jákóbbal Egyiptomba menének; kiki az ő házanépével méne:

2. Rúben, Simeon, Lévi és Júda;

3. Izsakhár, Zebulon és Benjámin;

4. Dán és Nafthali, Gád és Áser.

5. Mindazok a lelkek pedig, a kik Jákób ágyékából származtak vala, hetvenen valának. József pedig Egyiptomban vala.

6. És meghala József és minden ő atyjafia és az az egész nemzedék.

7. Izráel fiai pedig szaporák valának, szaporodának és sokasodának és igen-igen elhatalmazának, úgy hogy megtelék velök az ország.

1. *Ezek pedig a nevek.* Mózes szándéka a nép csodálatos szabadulásának leírása (ebből adták a nevet a görögök a könyvnek), de mielőtt rátérne, röviden emlékeztet arra, hogy az Ábrahámnak tett ígélet nem volt hatástalan, miszerint a magvát meg fogja sokszorozni „mint az ég csillagait, és mint a fővényt, mely a tenger partján van” (1Móz22:17). Ez tehát a könyv kezdete – hogy jóllehet mikor a Kánaán földjéről Egyiptomba mentek, az abban az időben mondhatni Isten szövetsége végét és megszűnését látszott jelenteni, mégis, a maga idejében bőségesen beteljesedett, amit ígért a szolgájának a leszármazottainak megsokszorozódásáról. Név szerint azonban csak a tizenkét pátriárkát említi, akik atyjukkal, Jákóbbal lementek Egyiptomba, majd megemlíti a személyek összlétszámát, mint két másik igeversben is (1Móz46:27, 5Móz10:22). A számolás tökéletesen pontos, ha Jákobot is beleszámoljuk az első lista harminchat lelke közé. Az ugyanis a rabbik erőltetett kiegészítése,⁵ ha Jókebedet, Mózes anyját is hozzászámoljuk a létszám kiegészítése végett, s nem valószínű, hogy a később Egyiptomban született asszonyt azok közé kell számítani, akiket Jákob vitt magával. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy a hetvenről olvassuk, hogy „Jákób ágyékából

⁵ Azt egyszer s mindenkorra leszögezhetjük, hogy Kálvin utalásai a feltételezett nehézségek rabbinikus magyarázataira általában utalások azokra, amiket Sebastian Münster szűrt be az Ószövetség általa elkészített változata minden egyes fejezetének végére. Ezt az alábbi módon írja le a második kiadásának címlapján (Basel, 1546): “En tibi Lector Hebraica Biblia, Latina planeque nova Sebast. Munsteri tralatione, post omnes omnium hactenus ubivis gentium editiones evulgata, et quoad fieri potuit Hebraicae veritati conformata: adjectis insuper e Rabbinorum commentariis annotationibus.” Az elképzelést, miszerint Jókebed bele volt számolva, Münster említi az 1Móz46:27-tel kapcsolatos magyarázataiban. Abban az igeversben a *ment vala* létszámát úgy kell érteni, hogy az egyezik a *háza népe* számával, a héberben הכהה. Annak a háznépnek a létszáma tulajdonképpen Jákób saját vérei, hetvenen voltak, amint az kiderül a fejezetben szereplő összeszámolásokból, beleértve egy leányt (15. vers) és egy lányunokát (17. vers) is. Az István beszédében szereplő szám sokak szerint a Septuagintából származik, amely azt mondja, hogy Józsefnek kilenc gyermeke született Egyiptomban, s ezzel a teljes létszámot hetvenötre teszi mind az 1Móz46-ban, mind a 2Móz1-ben. István azonban azoknak a rokonoknak a létszámáról beszélt, akikhez József küldetett s ésszerűen feltételezhető, hogy Jákóbra és tizenegy fiára gondolt a feleségeikkel, valamint ötvenhárom fiúgyermekükkel egyetemben, ami így összesen hetvenötöt tesz ki. – Henry Walter.

származtak”, az eltérést könnyű megmagyarázni a szinekdoché szokásos bibliai használatával.⁶ Azt pedig, hogy őt, akiktől a többiek származnak, nem kell kizárni, Mózes szavaiból deríthetjük ki (5Móz10:22): „A te atyáid hetvenen mentek vala alá Egyiptomba; most pedig az Úr, a te Istened megsokasított téged, mint az égnek csillagait”. Nincs azonban ok rá még ötöt hozzátenni, amiképpen Istvánnak a Lukács által feljegyzett beszédében olvassuk (Csel7:14), mert nem lepődhetünk meg, ha ebben a kifejezésmódban ez a hiba egyetlen betű beszúrása miatt következett be. Ha bárki gáncsoskodó ezt tekinti kapaszkodónak a vitához, akkor emlékeznünk kell arra, hogy a Lélek Pál szájával nem ok nélkül figyelmeztet minket: „Se mesékkel és végehossza nélkül való nemzetségi táblázatokkal ne foglalkozzanak” (1Tim1:4).

6. *És meghala József.* A rabbik tudatlanul jutnak ebből a kifejezésből arra a következtetésre, hogy József halt meg elsőnek a testvérei közül, pedig nyilvánvaló, hogy mások megelőzték, s az ő nevét konkrétan csak tiszteletből említi, mert ő volt az egyetlen tekintélyes ember közöttük. Mennyivel élték túl atyjukat, Mózes nem említi, csak a változás kezdetét említi meg – mintha azt mondaná, hogy az izraelitákkal hosszú időn át emberségesen bántak. Így a Jákobbal együtt Egyiptomba mentek állapota tűrhető volt, mert minden igazságtalanságtól és zsarnokságtól mentesen békességben élvezték a nekik nyújtott vendégszeretetet. Ugyanakkor azt is az értésünkre adja, hogy mikor ez az egész generáció elhalálozott, a vágyakozás Kánaánnak az utódaik által soha nem látott földje után, valamint annak emlékezete kihalhatott volna azok elméiből, ha nem lettek volna erőszakkal felrázva a keresésére. S kétségtelen, hogy mivel ez a nép elfeledte és elhanyagolta az elmélkedést Isten kegyelméről, Isten nem is gondoskodhatott volna jobban az üdvösségükről, mint azzal, amikor megengedte, hogy kegyetlen megpróbáltatásban és nyomorúságban legyen részük. Ellenkező esetben ugyanis – mintha egyiptomi eredetűek lettek volna – jobbnak láthatták volna megmaradni a fészükben, s e közöny miatt a megígért örökség kitörlődött volna a szívékből.

7. *Izrael fiai pedig szaporák valának.*⁷ Hogy milyen mértékben szaporodtak, arról Mózes a 12. fejezetben számol be, ti. 600,000-re nőtt a számuk a nőket és a gyermekeket leszámítva, ami természetesen hihetetlen nagy növekedés volt ilyen rövid idő alatt. Mert bár 430 év telt el az Ábrahámmal megkötött szövetség és a nép elindulása között, mégis világos, hogy ennek az időszaknak a fele az előtt telt el, mielőtt Jákob Egyiptomba ment volna. Így az izraeliták csak 200 évig, vagy csak kicsivel – mondjuk tíz évvel – tovább időztek azon a földön. Miképpen volt tehát lehetséges, hogy ilyen rövid idő alatt egy családból ennyiszer tízezer ember támadt? Hatalmas és rendkívüli növekedés lett volna az is, ha minden törzsből 10,000 ember származik, de ez a szám annak több mint a négyszerese. Emiatt bizonyos kétkedők megjegyezvén, hogy Mózes története felülmúlja az emberi szaporodás szokásos ütemét, és Isten hatalmát a maguk értelmével és tapasztalatával felmérve teljességgel elutasítják, hogy hitelt adjanak ennek a számnak. Az emberek romlottsága ugyanis olyan, hogy mindig lehetőségeket keresnek Isten munkáinak megvetésére, vagy el nem ismerésére. S akkora a vakmerőségük és a pökhendiségük is, hogy szégyentelenül igyekeznek minden éleselméjűségükkel elvenni az Ő dicsőségéből. Ha a saját eszük arról győzi meg őket, hogy a csodaként elmondottak lehetségesek, akkor azokat természetes okoknak tulajdonítják – s így fosztják és rabolják meg Istent attól a dicsőségtől, amit az Ő hatalma megérdemel. Ha viszont

⁶ A francia változat így magyarázta ezt: “de prendre le tout pour une partie, ou une partie pour le tout,” — az egészet venni a rész helyett, vagy a részt az egész helyett.

⁷ A *szaporodának és sokasodának* kifejezéssel fordított שרץ szó az 1Móz1:20-ben fordul először elő, ahol a *pezsdlőjenek* szóval fordított. Főnévként csúszómászókat jelent. A מְאֹד *meod*, *nagyon* utóbb kétszer is ismétlődik a עֲצֻמָּה után: *igen-igen elhatalmazának*, de tulajdonképpen tekinthető a két megelőző ige jelentése megerősítésének.

a dolog felfoghatatlan a számunkra, akkor csodatettként utasítják el.⁸ Ha azonban nem képesek rávenni magukat Isten beavatkozásának elismerésére, csak olyan dolgokban, melyek nagysága bámulattal tölti el őket, miért nem győzködik magukat bárminek az igaz mivoltáról, amit a józan ész megtagad? Úgy kérdezik meg, miképpen lehetséges, mintha ésszerű dolog lenne, ha Isten keze úgy lenne korlátozva, hogy képtelen legyen bármit megtenni, ami meghaladja az emberi felfogóképességet. Így miután olyan lassan húzunk hasznát az Ő megszokott tevékenységeiből, annál inkább szükséges, hogy a rendkívüli tettei által kiváltott bámulat rázzon fel minket.

Szögezzük hát le végül, hogy Mózes itt nem az emberi szaporodás természetes menetéről beszél, hanem az addig még soha nem hallott csodát ünnepli, amivel Isten megerősítette az ígéretének igazságát. Mi pedig romlottan, sőt rosszindulatúan fogjuk azt megítélni, amennyiben a saját gyengécske értelmünkkel ítéljük azt meg ahelyett, hogy tisztelettel elmélkednénk mindazokon, amik messze meghaladják az egész értelmünket. Emlékezzünk meg inkább arról, miképpen fedí meg Isten a hitetlen népét (Ézs51:1). Annak bizonyítása végett, hogy Neki nem lesz nehéz hatalmas tömeget létrehozni a megfogyatkozott izraeliták csekély létszámának dacára, megparancsolja nekik, hogy nézzenek „a kútffő nyílására, a melyből kiásattak”, azaz Ábrahámra és Sárára, akikről származnak, akiket Ő szaporított meg, noha egyedüliek és gyermektelenek voltak. Bizonyos rabbik a szokásuk szerint úgy képzelik, hogy négy csecsemő született egyszerre. Mikor ugyanis bármely ponton olyasvalamivel találkoznak, ami összezavarja őket, indokolatlanul koholnak bármit, ami szerintük odaillő, majd vitathatatlan tényeknek tekintve a képzelgéseiket ostoba és oda nem illő módon folytatva azt kezdik elemezni, hogy fizikailag mi valószínű. Vannak olyan keresztyének is, akik itt meglehetősen megfontolatlanul utánozták őket, azon vitatkozván, hogy amit itt leír Mózes, az összhangban van a tapasztalattal, mert egyes nemzetek termékenysége majdnem ugyanilyen nagy volt. Néha valóban figyelemre méltó példákkal látjuk megerősítettetni, amit a zsoltáros mond: (Zsolt107:36), miszerint Isten „telepített éhezőket” a pusztába, „hogy lakó-városokat építsenek. És mezőket vetének be és szőlőket plántálának, hogy hasznos gyümölcsöt szerezzenek. És megáldá őket és igen megszorodának”, illetve „gyümölcstermő földet meddő földdé” tett, és fosztotta meg a lakosaitól. Mózes célja azonban az, hogy megmutassa: soha nem volt még termékenység, mely ne maradt volna alatta Izrael népe termékenységének. Azért hasonlítja össze a hetven lelket és a tőlük származó tömeget, hogy Isten eme speciális áldását meg lehessen különböztetni a szokásos esetektől. S ezt a célt szolgálja a kifejezés-halmozás is, ami kétségtelenül a fokozást jelenti: „szaporák valának, szaporodának és sokasodának és igen-igen elhatalmazának, úgy hogy megtelék velők az ország”. A *meod* határozószó megismétlése ugyanis szokatlan bőséget jelent. De nem vetem el egyesek elképzelését sem, mely szerint a שרץ *sharatz* szóban egy, a halaktól kölcsönzött hasonlat rejlik. Nem tudom azonban, hogy ez kellően megalapozott-e, mivel a szót általánosan használják bármilyen megsokszorozódásra.

2Móz1:8-11

8. Azonközben új király támadta Égyiptomban, a ki Józsefet nem ismerte vala.

9. És monda az ő népének: Ímé az Izráel fiainak népe több, és hatalmasabb nálunknál.

10. Nosza bánjunk okosan vele, hogy el ne sokasodjék és az ne legyen, hogy ha háború támad, ő is ellenségünkhöz adja magát és ellenünk harcoljon és az országból kimenjen.

⁸ Franciául “un monstre incroyable”: egy hihetetlen csodatett.

11. Rendelének azért fölélők robotmestereket, hogy nehéz munkákkal sanyargassák őket. És építé a Faraónak gabonatartó városokat, Pithomot és Ramszeszt.

8. *Azonközben új király támadta.* Mikor több, mint száz év eltelt szabadságban és nyugalomban, a választott nép helyzete elkezdett megváltozni. Mózes elmeséli, hogy a bajaik kezdete az egyiptomiak irigységéből és alaptalan félelméből származott, mert úgy vélték, veszélyes lehet ez a furcsa nép, hacsak nem igyekeznek elnyomni. Mielőtt azonban erre rátérne, megállapítja, hogy a Józseftől származó jótétemények emlékezete szertefoszlott. Ez ugyanis némileg enyhíthette volna a kegyetlenségüket, ha sértetlen maradt volna. Valószínűsíthető, hogy a neki kijáró hála elfelejtése József mérsékeltségétől származott, mert ha nagy kiváltságokat követelt volna a népének, s mentességet az adóktól és a terhektől, akkor az ország megmentésének emlékezete egy izraelita által sok koron át híres maradt volna. Úgy tűnik azonban, hogy megelégedett a nekik kínált kedves vendégszeretettel, hogy a testvérei kényelmesen élhessenek, zaklatás nélkül Gósen földjén, mivel azt akarta, hogy vándorok maradjanak, míg el nem jön a szabadítás ideje. S ezen a módon a lehető legjobban gondoskodott a biztonságukról, nehogy csapdába esvén a pusztulás hálóiába kerüljenek. De amilyen mértékben nem tette ki a szent ember mértékletessége őket az irigységnek és a panaszoknak, olyan mértékben vált még inkább megbocsáthatatlanná az egyiptomiak hálátlansága, amiért mindössze alig egy évszázaddal később megfeledkeztek arról a figyelemre méltó jótéteményről, amint minden nyilvános emlékművükön meg kellett volna örökíteni, nehogy József neve valaha is a feledés homályába boruljon. A barátságtalanságuk tehát tűrhetetlen volt, amiért elutasították, hogy a rokonsága és leszármazottai együtt lakozhassanak velük, mivel a saját és országuk biztonságát Isten után neki kellett volna tulajdonítaniuk, vagy inkább az ő keze alatt Isten áldásainak. Ez a betegség azonban mindig is jelen volt a világban, s természetesen jó az számunkra, ha mindig ez a gonoszság a kedvességünk jutalma az emberek részéről, így megtanulhatjuk, hogy a kötelességeink ellátása közben egyedül Istenre nézzünk. Ellenkező esetben ugyanis túlságosan is a jóindulat és a taps megszerzésére adjuk magunkat saját magunk számára, vagy még több földi előny keresésére adjuk a fejünket. Mégsem volt azonban közönséges viszonzás az, amit az izraeliták több, mint 100 éven át élveztek József kedvéért, mikor kényelemben éltek egy gögös, kapzsi és kegyetlen nemzetben. De történetük bármi, amikor nemcsak minden viszonzástól vagyunk megfosztva, de még sokan azok közül is, akiktől jó bánásmódot érdemelnénk, összefognak a megsemmisítésünkre, akkor se sajnáljuk cselekedni a jót. Közben pedig tanuljuk meg azt is, hogy semmi sem fogja vissza hatékonyabban a rossz cselekedetek iránti vágyat, mit annak a kölcsönös kapcsolatnak a kötelékei, melyekkel Isten kötött össze minket.⁹ De jóllehet József szívességét mindenki elfelejtette, a hálátlanság szégyene és bűne mégis főleg a királyhoz tapad, aki esetében több, mint aljasság volt megfeledkezni arról, kinek a munkálkodása és gondoskodása folytán jutott oly gazdag éves jövedelemhez. A szent pátriárka ugyanis a földek felvásárlásával megszerezte a termés ötödét, mint éves adót a királynak. A zsarnokok azonban mindent el szoktak nyelni, amit nekik fizetnek, anélkül, hogy fontolóra vennék: milyen jövedelmet szereztek azt meg.

9. *És monda az ő népének.* Azaz, nyilvános alkalommal, amiképpen a királyok tanácskozni szoktak a közügyekben. Mintha Mózes azt mondta volna, hogy ezt a dolgot a király a birtokainak felmérése végett javasolta, azaz mivel úgy látta, hogy az izraeliták a létszámukban és erejükben bízva fellázadhatnak, vagy javukra fordíthatnak bármiféle nyilvános zavargást, és lerázván az igát, elhagyhatják Egyiptomot. Ezt pedig meg kell előzni, és nehéz terheket kell rájuk vetni, hogy megelőzzék bármi efféle próbálkozásukat. Ezt a fáraó

⁹ “Nous faisant servir les uns aux autres” – egymás szolgálatára ösztönözvén ezáltal.

„a velük való okos bánásmódnak” nevezi.¹⁰ Jóllehet a חכם *chakam* szót gyakran értelmezik rossz értelemben „ravaszsgal rászed” jelentéssel, ebben az esetben mégis tisztességes ürügy mögé rejtette azt a sérelmet, amit okozni javasolt nekik, utalván arra, hogy bölcs megfontolásra van szükség, nehogy az egyiptomiakat nagy veszteség érje a gondatlanságuk és a késlekedésük miatt. Megszokott dolog volt a pogány nemzeteknél, hogy a tanácskozásaik során kijelentették: azt igazságot kell a hasznossal szemben előnyben részesíteni. Mikor azonban a tényleges cselekvésre kerül sor, akkor a kapzsiság általánosan úgy elvakít mindenkit, hogy semmi tekintettel sincsenek arra, ami igazságos, és hanyatt-homlok törtetnek a saját hasznuk felé. Azt is kitalálják, hogy ami előnyös, az szükséges is, s meggyőzik önmagukat arról, hogy bármi, amit kénytelenek megtenni, az helyes. S az a tetszetős, de megtévesztő ürügy is azonnal felbukkan, hogy amint valami veszély tűnik fel a láthatáron, azzal szembe kell szállni. A tragikus költők a megvetendő kijelentést: *occupandum esse scelus*, „előzőleg bűnben kell lennünk” a gonosz és kétségbeejtő jellemeknek tulajdonítják. S bár a természetünk valóban meggyőz minket arról, hogy ez igazságtalan és abszurd, mégis, általánosan az elővigyázatosság legjobb módjának tekintik, ezért csak azokat tartják előrelátóknak, akik a saját biztonságukról akár mások sérelmére is gondoskodnak, ha a szükség úgy kívánja. Ebből a forrásból indul ki majdnem minden háború, mert minden fejedelem fél a szomszédjától, s ez a félelem úgy eltölti rettegéssel, hogy nem vonakodik emberi vérral borítani a földet. S innen a felhatalmazás a magánemberek között a csalásra, gyilkosságra, fosztogatásra és a hazugságra, mivel úgy vélik, hogy a sérelmeket túl késő lesz visszaverni, ha a megfelelő módon nem vesszük elejét ezeknek. Az azonban gonosz ravaszkodás (bármennyire is igyekeznek kifényezni az *előrelátás* tetszetős megnevezéssel), ha igazságtalanul zaklatunk másokat a saját biztonságunk érdekében. Félek ettől, vagy attól a személytől, s nem vagyok biztos abban, milyen hajlandósággal lesz velem szemben, ezért, hogy biztonságban legyek a sérelmektől, minden lehetséges módon megpróbálom elnyomni őt. Ezen a módon a legmegvetendőbb és legostobább is, ha hajlik a méregkeverésre, felfegyverkezhet a mi kárunkra, mi pedig kételkedhetünk az emberiség nagyobbik részét illetően. Így ha mindenki a maga bizalmatlanságába merül, s valamiféle sérelmek okozását tervezgeti a lehetséges ellenségeinek, akkor vége-hossza nem lesz a gonoszságoknak. Ebből következően Isten gondviselését kell szembeállítanunk ezekkel a mértéktelen aggodalmakkal és izgalomokkal, melyek elvonnak minket az igazság útjáról. Ebben bízva a félelem a veszélytől soha nem kényszerít majd minket igazságtalan cselekedetekre, vagy fondorlatos tanácsokra. A fáraó szavaiban minden másként van, mert arra figyelmeztetvén, hogy az izraeliták lehetnek talán veszélyesek, azt tanácsolja, hogy az erejüket más módon törjék meg. Mikor ugyanis egyszer eldöntöttük, hogy mi magunk gondoskodunk a saját javunkról, vagy nyugalomunkról, vagy biztonságunkról, akkor nem kérdezzük meg, hogy helyesen, vagy helytelenül cselekszünk-e.

Íme, a nép. Gyakran megtörténik, hogy a gonoszok elméjét irigységre ösztönzi Isten könyörülete, mely mintegy legyezőként szítja fel a haragjuk tüzét. Mindazonáltal ezen az alapon a kegyességének legcsekélyebb bizonyítéka se legyen a számunkra kevésbé elfogadható, mivelhogy alkalmat ad a gonoszoknak arra, hogy kegyetlenebbül bánjanak velünk. Valójában Isten ezzel mérsékli a nagylelkűségét irántunk, nehogy túlságosan elragadjon minket a földi bővelkedés. Így az áldás, melytől minden boldogsága függött, száműzte Jákobot az atyai házból, s a megígért örökségéből, de azzal az egy vigasztalással mégis enyhítette a bánatát, hogy tudta: Isten megbékélt vele. S az utódai is, minél jobban megtapasztalták Isten jóságát, annál jobban ki voltak téve az egyiptomiak ellenségeségének. A fáraó azonban, hogy gyűlöltté, vagy gyanússá tegye őket, az erejükre utal és hűtlenséggel

¹⁰ נחמה. Az Amplified Version szerint: *Járjunk el bölcsen.* Ha igazolni kell Kálvint, miszerint a חכם gyakorta használják a gonosz bölcsesség megjelölésére, akkor azt is meg kell említeni, hogy sokkalta gyakrabban használatos a bölcsesség megjelölésére kedvező értelemben.

vádolja őket, aminek pedig semmi jelét nem mutatták. Azonban mégsem lázadással vádolja őket, mintha fegyverrel akarták volna a birtokukba venni a királyságot, hanem azzal, hogy elmennének máshová. Ebből arra következtethetünk, hogy nem tartották titokban azt a reménységet, amit Isten adott nekik a hazatérésükkel kapcsolatosan. Az azonban eléggé hihető mentségnek tűnt, hogy minden, csak nem igazságos lenne szabadon elengedni azokat, akik saját maguktól keresték a király védelmét. S Ézsaiás is így¹¹ beszél erről (Ézs52:4).

11. Rendelének azért följök. Az egyiptomiak azt az orvosságot találták ki, hogy fokozatosan elsorvasztják Izrael gyermekeit. Mivel ők alattvalók, ezért terhelhetők, elnyomhatók, s ez a rabszolgaság majd meggyengíti és megfogyatkoztatja őket. A felettük, mint alattvalók feletti hatalmuk gyakorlásában azonban nem lett volna szabad oly messzire menniük, hogy ezeket az új terheket róják azokra az ártalmatlan emberekre, akiknek ők maguk engedték meg, hogy közöttük lakozzanak. Először ugyanis azt kellett volna fontolóra venniük, hogy miféle feltételekkel fogadták be őket. Az uzsora tehát, amivel a fáraó csalta meg őket, már önmagában is igazságtalan volt, ám a bűn, ami ez után következett, még nagyobb volt, mivel nem egyszerűen csak pénzügyi előnyökhöz igyekezett jutni, hanem le is akarta sújtani a nyomorult népet a terheik nehézségével. Az izraelitáknak ugyanis nemcsak hűbért kellett fizetni, hanem szolgálai munkát is kellett végezniük, mint azt Mózes rögtön hozzátesszi. Ami a két várost illeti, kétséges, hogy milyen értelemben nevezi ezeket *miscenoth*-nak.¹² Ez a szó néha pincét, vagy csúrt, vagy raktárt jelent, melyben az ellátáshoz szükséges dolgokat őrzik. Mivel azonban néha „erődöt” jelent, nem alkalmasan úgy értelmezni, hogy a saját kezükkel kellett felépíteni azokat a börtönöket, melyek aztán megakadályozták a távozásukat. Sok igeszakaszból (1Móz47:11, 2Móz12:37, 4Móz33:3) derül ki ugyanis, hogy Rameszesz az országnak abban a részében volt, s hamarosan meglátjuk, hogy az izraeliták Rameszeszből indultak el.

2Móz1:12-14

12. De minél inkább sanyargatják vala őt, annál inkább sokasodik és annál inkább terjeszkedik vala, s félnek vala az Izráel fiaitól.

13. Pedig kegyetlenül dolgoztaták az egyiptomiak az Izráel fiait.

14. És kemény munkával keseríték életüket, sárcsinálással, téglavetéssel és mindenféle mezei munkával, minden munkájokkal, melyeket kegyetlenül dolgoztatnak vala velök.

12. De minél inkább. Elmeséli a küzdelmet Isten kegyelme és Egyiptom királyának kegyetlensége között. Mikor tehát a nyomorult izraelitákat zsarnoki módon elnyomták, azt mondja, Isten sietett a segítségükre, mégpedig oly erőteljesen, hogy a beavatkozása sikeres lett. Így hiúsult meg a gonosz és csalafinta cél, amit az egyiptomiak koholtak az egyház megsemmisítésére. Ezért bennünk is megfoghatnak az a reménység, hogy bármit is koholtak ellenünk a gonoszok, az majd semmivé válik, mert Isten keze nagyobb, és felülkerekedik. Türelemmel kell azonban eltűrnünk a megpróbáltatásokat, mivel Ő azt akarja, hogy harcoljunk ezekkel és álljunk fel a ránk helyezett súly alatt.¹³ Mivel pedig tudjuk, hogy Isten saját hivatala a szembeszegülés az igazságtalan tervekkel, hogy ezek ne sikerülhessenek,

¹¹ “Comme de fait Isaie dit que les Egyptiens ont eu plus de couleur de tenir le peuple de Dieu en servitude, que les Assyriens, qui les sont venus molester sans titre.” – Amint valójában Ézsaiás is azt mondja, hogy az egyiptomiaknak több mentségük volt Isten népének szolgátságban tartására, mint az asszíroknak, akik ok nélkül jöttek zaklatni őket.

¹² מִסְכָּנוֹת, *miscenoth*. Egyedül a Septuaginta nyújt némi támogatást Kálvin magyarázatához a szót illetően, mert a πολεις οχυρας kifejezéssel fordítja. – Henry Walter

¹³ “A la façon de la palme”, mint a pálmafa.

tanuljunk meg tartózkodni minden csalástól és erőszaktól, nehogy könnyelműen felbosszantsuk Istent. Ez az igeszakasz azonban főleg a hívőt hivatott vigasztalni, hogy türelmesebben legyen készen a saját keresztségének felvételére, mivel Isten elegendő annak a segítségnek a megadásához, aminek végül a gonoszok haragjának engedni kell. Amit az igevers második részében olvasunk, nevezetesen hogy az egyiptomiak elbúsultak,¹⁴ az azt jelenti, hogy egyre izgatottabbakká váltak, mikor látták, hogy nem érnek el semmit, s a zsidók váratlan növekedése még nagyobb veszéllyel fenyegetett. Mivel már azelőtt félték az izraelitáktól, hogy nyomorgatni kezdték volna őket, attól riadoztak, nehogy bosszút álljanak, ha felbosszantják őket. Ebből pedig az a hasznos tanítás szűrhető le, hogy miközben a gonoszok borzalmas bűnöket követnek el a biztonságuk megóvása érdekében, a Mindenható a nagyon igazságos viszonzásban részesíti őket: az aggodalmuk csak fokozódik. Egyesek így fordítják: „az egyiptomiak gyűlölték Izrael népét”, s a קִיץ *kutz* szót is ekként veszik, de az igeszakasz szerkezete az általam adott fordítási változatot teszi szükségessé.

13. *Pedig... az egyiptomiak.* Azaz, tájékoztat Mózes, egyáltalán nem a kedvességre indulván a félelemtől, inkább megkeményedtek, s lóhalálában törekedtek a még nagyobb kegyetlenségre. A gonoszok ugyanis nem veszik észre, hogy Isten áll ellenük, mikor romlott törekvéseik sorra megghiúsulnak. Mikor pedig ez bekövetkezik, ostobaságuk vak féktelensége akkor is továbblöki őket, s nem kételkednek abban, hogy makacs vágyakozásukban képesek győzni az Istennel való szembenállásban is, amint az majd egyre világosabbá válik a történet folytatódásával. A dolgoztatás kegyetlenségét fejezi ki, mikor azt mondja, hogy „megkeseríték életüket”. Miután semmi sem édesebb, mint az élet, ebből kiderül, hogy a nyomorúságaik szélsőségesek és tűrhetetlenek voltak, ami nagyon nehézzé tette az életüket. Ezt más szavakkal is megerősíti, s beszámol a feladataikról is, miszerint „sárcsinálással, téglavetéssel és mindenféle mezei munkával” foglalkoztak. Kétszer ismétli, hogy kegyetlenül, azaz szigorúan bántak velük.¹⁵

2Móz1-15:22

15. És szóla Egyiptom királya a héber bábáknak, a kik közül egyiknek Sifra, a másiknak Puá vala neve.

16. És monda: Mikoron héber asszonyok körül bábázkodtok, nézzetek a szülöszékre: ha fiú az, azt öljétek meg, ha pedig leány az, hadd éljen.

17. De a bábák félék az Istent és nem cselekedének úgy a mint Egyiptom királya parancsolta vala nékik, hanem életben hagyják vala a gyermekeket.

18. Hívatá annakokáért Egyiptom királya a bábákat és monda nékik: Miért míveltétek azt, hogy életben hagyátok a gyermekeket?

19. A bábák pedig mondának a Faraónak: Mert a héber asszonyok nem olyanok, mint az Egyiptombeliek: mert azok élet-erősek; minekelőtte a bába hozzájuk eljutna, már szülnek.

20. Annakokáért jól tón Isten a bábákkal, a nép pedig sokasodék és igen elhatalmazék.

21. És lön, hogy mivel a bábák félék az Istent: megépíté az ő házukat.

22. Parancsola azért a Faraó minden ő népének, mondván: Minden fiút, a ki születik, vessetek a folyóvízbe, a leányt pedig hagyjátok mind életben.

¹⁴ וִיקִצּוּ - *Kálvin*: „És megterhelte őket az izgalom”. Az Amplified Version szerint: *megszomorodtak*. A קִיץ ígét általánosságban az *utál, ellenszenvvel viseltetik* kifejezésekkel fordítják. – *Henry Walter*

¹⁵ “Par lequel mot il intend inhumanite, ou grande rudesse” – mely szó alatt az embertelenséget, vagy a nagy szigorúságot érti.

15. *És szóla Égyiptom királya.* A zsarnok most feladja a nyílt erőszakot és a kegyetlenséget, amivel nem ment semmire, s titkos terveket és fondorlatokat kohol. Azt akarja, hogy a csecsemőket a születésük után öljék meg, és megparancsolja, hogy a bábák legyenek az eszközei ennek a félelmetes barbárságnak. Az embertelenség efféle megvetendő példájáról a világ kezdete óta nem olvastunk. Elismerem, néha megtörtént egy város elfoglalásakor, hogy a győztesek nem kímélték még a gyermekeket és a csecsemőket sem, azaz vagy a csata hevében, vagy azért, mert az ellenállás túlon túl makacs volt, így a támadók sok embert veszítettek, akiknek a halálát így akarták megbosszulni. Az is megtörtént, hogy egy nagybácsi, egy testvér, vagy egy gyám volt kénytelen az uralkodás becsvágyától serkentve gyermekeket halálra adni. Az is megtörtént, hogy egy zsarnok iránti gyűlöletből és a családja emlékezete eltörlésének vágyától hajtván minden elszármazottját lemészárolták, s egyesek odáig mentek az ellenségeikkel szembeni kegyetlenségükben, hogy az apróságokat az anyjuk kebléről szakították el. De soha egyetlen ellenség sem ment el odáig egy nemzettel szembeni gyűlöletében, hogy megparancsolta volna a férfi leszármazottak teljes körű kiirtását békeidőben. Próbát volt ez, mely súlyos csapást mért még a legállhatatosabb emberekre is, és még inkább a porba sújtotta az életükbe amúgy is már belefáradt, elcsüggedt embereket. Első ránézésre ugyanis valamennyien előnyösebbnek és kíváncsabbnak tartották még alantasabb állapotba süllyedni, nehogy az ellenségeik haragját felszítsák Isten áldásai. S az elméik valószínűleg olyannyira lesújtottak voltak, hogy nemcsak súlyosan levertek, de majdhogynem dermedtek is lettek. Nem maradt ugyanis más, mint hogy az embereknek a leszármazottak reménysége nélkül kell meghalniuk, így Ábrahám neve és nemzetsége hamarosan kivágattatik, s így Isten ígéretei is semmivé lesznek. Manapság, amikor hasonló sérelmek érnek minket, s kétségbeesésre sarkallnak, mintha az egyháznak hamarosan végleg vége szakadna, tanuljuk meg ezt a példát erős pajzsként magunk előtt tartani, hiszen látjuk: nem új a dolog, mikor látszólag az azonnali megsemmisülés vár ránk, míg nem hirtelen és váratlanul meg nem jelenik az isteni segítség a szorult helyzetünkben. Josephus tévesen következtet arra, hogy a bábák egyiptomi nők voltak, akiket kémekként küldtek oda, miközben Mózes konkrétan kimondja, hogy a héber asszonyok segítői és kísérői voltak a vajúdas során. Ezt a téves elképzelést kellőképpen megcáfolja az egész szövegkörnyezet, melyből főleg az derül ki: az istenfélelem gátolta meg őket abban, hogy engedjenek a zsarnok bűnös kívánságának. Ebből következően korábban már voltak bennük valamiféle vallásos érzelmek. Felmerül azonban egy másik kérdés: miért csak két baba van megemlítve név szerint, mikor ekkora létszámú népességnél valószínűleg nagyon sokan voltak? Két válasz adható: vagy a zsarnok szólt ehhez a kettőhöz, vagy, titkos rosszindulattal kívánván eljárni, ennek a kettőnek az állhatatosságát tette próbára, s ha elnyerte az egyetértésüket, remélte, hogy másokkal már könnyű dolga lesz. A szégyen ugyanis meggátolta őt abban, hogy nyílt és általános parancsot adjon ki.

17. *De a bábák félék az Istent.* Mózes nem úgy érti, hogy ekkor fogta el őket először az istenfélelem, hanem ezt jelöli meg okként, amiért nem teljesítették az igazságtalan parancsot: az Isten iránti tisztelet nagyobb befolyással volt rájuk. S természetes, hogy miután ez a zablá irányítja a legjobban az érzéseinket, így ez a legbiztosabb pajzs minden kísértéssel szemben is, továbbá szilárd támasz az elménknek az ingadozással szemben a veszély idején. Nos, ők nemcsak féltek ennek a kegyetlen és embertelen bűnnek az elkövetésétől, de tisztább vallás és kegyesség is virágzott a szívükben, mert tudták, hogy Ábrahám magvát Isten választotta ki, s ők maguk is megtapasztalták, mennyire áldott. Ezért természetes módon érezték, hogy rendkívüli kegyetlenség lenne, ha kioltanák benne Isten kegyelmét. Észre kell vennünk az ellentétet az istenfélelem és a büntetéstől való félelem között is, ami eltéríthette volna őket attól, hogy helyesen járjanak el. Noha a zsarnokok nem egykönnyen engednek meg, hogy a parancsaikat semmibe vegyék, s a halál lebegett a szemük előtt, mégis tisztán tartották a kezeiket a gonoszságtól. Isten tiszteletteljes félelme segítette és támogatta tehát őket, ezért

bátran megvetették a fáraó parancsát és fenyegetéseit. Ezért azok, akiket az emberektől való félelem letérít a helyes útról, a gyávaságukkal Isten megbocsáthatatlan megvetését árulják el, amikor az emberek jóindulatát többre tartják az Ő legszentebb parancsainál. Ez a tanítás azonban még szélesebb körű, mert sokan több, mint lehetetlenül bölcssek,¹⁶ miközben a királyok gonosz akaratának engedelmeskednek kötelező engedelmisség ürügyével az igazsággal és a jogossággal szemben. Így egyes esetekben a kapzsiság és a fosztogatás, más esetekben a kegyetlenség szolgálóivá váltak. Sőt, hogy a kedvében járjanak a mulandó földi királyoknak, nem veszik számba Istent, s így – ami mindennél rosszabb – tűzzel-vassal szállnak szembe szándékosan a tiszta vallással. Az pedig csak még megvetendőbbé teszi az arcátlanságukat, hogy miközben tudatosan és akarattal feszítik meg Krisztust a tagjaikban, ahhoz a felszínes kifogáshoz folyamodnak, hogy Isten Ígéje szerint engedelmeskednek a fejedelmeknek, mintha Isten a fejedelmeket kijelölve, rájuk ruházta volna a jogait, s mintha minden földi hatalomnak, mely felmagasztalja magát a mennyel szemben, nem kellene inkább engednie annak. Mivel azonban csak az emberek rosszallását igyekeznek elkerülni a bűnös engedelmisségük miatt, ne vitatkozzunk velük hosszasan, hanem inkább utaljunk az asszonyok ítélőképességére, mert ezek a bábák bőven elegendők az elítélésükhöz – különösen amikor Maga a Szentlélek dicséri őket, amiért nem engedelmeskedtek a királynak, hanem félték az Istent.

18. *És szóla Égyiptom királya a héber bábáknak.* Nem a méltányosság, vagy a könyörület miatt vált mértéktelesebbé, hanem mert nem merte nyíltan elrendelni a nyomorult és ártalmatlan csecsemők lemészárlását a születésükkor, nehogy ez a kegyetlenség felszítsa az izraeliták haragját a bosszúállásra. Ezért titokban küldet a bábákért, s így kérdezi meg tőlük, miért nem hajtották végre gyilkos parancsát? De kétségem sincs afelől, hogy inkább a lázadástól való félelem fogta őt vissza, nem a szégyen. A bábák válaszában két bűnt kell észrevenni, mert nem a kellő nyíltsággal vallották meg a kegyességüket, s ami még rosszabb, hazugsághoz folyamodtak, hogy megússzák a dolgot. Azt a mesészerű történetet ugyanis, amit a rabbik találtak ki a vétkük elkendőzésére, el kell vetni. Eszerint azért nem értek oda időben a héber asszonyokhoz, mert azok figyelmeztették őket a király gonosz céljaira, s ezért nem voltak jelen, mikor szültek. Mi lehetne színtelenebb, mint ez a koholmány, mikor Mózes világosan megmutatja az elbeszélésében, hogy vétkesek voltak a hazugságban? Egyesek azt állítják, hogy ez a fajta hazugság,¹⁷ amit „félhivatalos”, vagy „hasznos” hazugságnak neveznek,¹⁸ nem kifogásolható, mivel úgy gondolták, hogy ott nincs hiba, ahol nem alkalmaznak ártó szándékkal megtévesztést. Én azonban úgy vélem, hogy bármi ellentétes Isten természetével, az bűnös dolog, s ezen az alapon minden alakoskodás, történjen akár szóban, akár tettben, elítélendő, amint azt majd bővebben is tárgyalom a törvény magyarázatánál, ha Isten ad rá nekem időt. Ebből következően mindkét dolgot tudomásul kell venni, nevezetesen hogy egyrészt a két asszony hazudott, másrészt mivel a hazugság Istennek

¹⁶ Ez a kissé nyers kifejezés a francia változatban ekképpen szerepel: „veulent estre sages en despit de nature”, „természetük ellenére bölcssek”.

¹⁷ Lightfoot a Bibliával kapcsolatos nehézségekről szóló prédikációjában (Pitman, 7. kiadás, 209. oldal) ezt mondja: „Milyen sokan jutnak arra az elhamarkodott következtetésre ennek az igeszakasznak a magyarázata közben, hogy a maguk védelmében hazudtak, miközben a feltételezésem szerint nem nehéz megmutatni, hogy teljesen igazat mondtak”. S a „Handful of Gleanings out of the Book of Exodus” című művében (2. kötet 357. oldal) is van egy rövid értekezés, mely ezekkel a szavakkal kezdődik: „A héber bábák szavai nem hazugság, hanem a hitük dicsősége megvallása. Kálvinnal szemben ő úgy véli, hogy ők egyiptomi asszonyok voltak.

¹⁸ „Mendacium dividitur ratione culpae et finis; officiosum, jocosum, et perniciosum.” — S. Thom. „Mendacium officiosum dicitur, quod committitur solum causa utilitatis propriae vel alienae; e.g., quis dicit, se non habere pecuniam, ne iis spoliatur a militibus.” — Dens. *Tractatus de reliquis virtutibus iustitiae annexis*. Coloniae, 1776, 3. kötet, 396. oldal. A témát Péter mártír tárgyalja a *Locis Communes*, *Classis Secunda* című műve 13. fejezetében, sokat utalván Ágoston *De Mendacio* tanulmányára, melyben ezt az igeszakaszt tárgyalja. Jeromosnak írott (82.) levelében a „mendacium officiosum”-ról szólva ezt mondja: “non tam usitatum est in ecclesiasticis libris vocabulum officii”.

nem tetsző dolog, ezért vétkeztek. Ahogyan ugyanis a szentek viselkedésének értékelésében igaz és humánus magyarázóknak kell lennünk, úgy a hibáik elfedezésére irányuló babonás buzgalmat is el kell kerülnünk, mivel ez gyakran sérti a Szentírás közvetlen tekintélyét. S valóban, valahányszor csak bűnbe esnek a kegyesek, nem akarnak hamis védekezéssel felemeltetni, mert a megigazulásuk a bűneik megbocsátásának egyszerű és ingyenes kérésében rejlik. S abban a tényben sem rejlik semmi ellentmondás, hogy kétszer is dicséretet kapnak az istenfélelmükért, s azt is olvassuk, hogy Isten megjutalmazta őket. A gyermekei iránti atyai elnézésével ugyanis úgy értékeli a jócselekedeteiket, mintha azok tiszták lennének, bár a tisztátalanság valamilyen keveréke be is szennyezheti azokat. Valójában egyetlen cselekedet sem tökéletes annyira, hogy abszolút mentes lenne a szennytől, bár az egyikben ez nyilvánvalóbban megmutatkozhat, mint a másikban. Ráchelt a hit befolyásolta, mikor az elsőszülöttségi jogot átruházta Jákob fiára. Ez a vágy önmagában kétségtelenül kegyes, a szándék pedig dicséretes, mikor buzgón igyekezett elősegíteni az isteni ígért beteljesedését. Nem dicsérhetjük azonban a ravaszkodást és a megtévesztést, ami elrontotta volna az egész cselekedetet, ha Isten ingyenes kegyelme közbe nem lépett volna. A Szentírás tele van efféle példákkal, melyek megmutatják, hogy néha még a legkiválóbb cselekedeteket is beszennyezi a bűn. Nem kell azonban csodálkoznunk, ha Isten kegyelmesen megbocsátja azokat a hibákat, melyek másként majdnem minden erényes cselekedetet beszennyeznének, s megjutalmazza azokat a cselekedeteket, melyek nem méltók a dicséretre, vagy akár csak a jóindulatra. Jóllehet tehát ezek az asszonyok túlföntül kishitűek és gyávák voltak a válaszájukban, mégis, mivel valójában szívélyesen és bátran jártak el, Isten eltűrte bennük a bűnt, amit egyébként méltán elítélhetett volna. Ez a tanítás vágyat ébreszt bennünk, hogy helyesen cselekedjünk, mivel Isten oly kegyesen megbocsátja a gyengeségeinket. Egyidejűleg azonban arra is figyelmeztet, hogy a leggondosabban ügyeljünk magunkra, nehogy a jó cselekvésre irányuló vágyakozásunkba valamiféle bűn lopakodjon be, és elhomályosítsa, ezzel pedig beszennyezze a jó cselekedetünket. Gyakorta megtörténik ugyanis, hogy azok, akiknek jó a szándékuk, a felé vezető út felénél megállnak, megbotlanak, vagy eltévelyednek. Egyszerűen, bárki vizsgálja meg őszintén önmagát, talál majd hibát még a legjobb erőfeszítéseiben is. Isten jutalmaitól pedig bátorodjunk fel a siker elérésének bizonyosságára, nehogy elcsüggedjünk azoktól a veszélyektől, melyekkel szembekerülünk a kötelességeink napi ellátása során. Akkor ugyanis biztosan semmiféle veszély sem fog minket megrettenteni, ha azt a gondolatot mélyen a szívünkbe vessük, hogy bármiféle rosszakaratot is nemzzenek a jócselekedeteink ebben a világban, Isten a mennyben ül, és megjutalmazza azokat.

21. *És... megépíté az ő házukat.*¹⁹ Véleményem szerint ezt egyáltalában nem az asszonyokra kell vonatkoztatni, és nagyon csodálkozom, hogy sok igemagyarázó tévedett hatalmasat ebben a fontos dologban. Valamennyien egyetértének abban, hogy a névmás hímnemű, így a szó közönséges használata alapján férfiakra vonatkozik. Mivel azonban a szóvégi ׀ és ׀betüket néha felváltva használják, azt feltételezték, hogy az igevers két mondatát össze kell kapcsolni, és mindkettő az asszonyokra vonatkozik. Erre azonban semmi

¹⁹ Kálvin kritikájának pontossága tagadhatatlan, nevezetesen az, hogy héber névmás hímnemű, ez pedig meggátolja, hogy ezt a mondatot a bábákról szólónak tekintsük. Ugyanakkor a hímnemű és nőnemű névmás-toldalékok, melyek a szóvégi ׀ és ׀ végződésben különböznek, nem használatosak olyan merev szabályszerűséggel, mely eleve kizárna minden vitát. Valójában Mózes hímnemű ׀ névmást használt a 17. vers végén, ahol pedig nőnemű névmást várhattunk volna. A most vizsgált mondatban V. a kétértelmű eis névmást használja, a Septuagintában viszont az εποιησαν εαυτας kifejezés szerepel, ami mindkét szó vonatkozásában eltávolodás a héber szövegtől. – Henry Walter

Magyarázó beszúrás a genfi Bibliában: „azaz Isten a saját eszközeikkel szaporította meg az izraeliták családait”. Lightfoot épp ellenkezőleg magyarázza a kifejezést: „A kegyességük miatt Isten összeházasította őket izraelitákkal, mivel egyiptomi asszonyok voltak, s általuk épített meg izraelita családokat.” Poole mondja: “Triplex hic difficultas, 1. Quis fecit? 2. Quibus? 3. Quid?” A magyarázatok mérlege látszólag Kálvin megoldását támasztja alá.

szükség sincsen, mert a mondat nagyon jól alakul az alábbi módon is: „A nép sokasodott és nagyon elhatalmasodott, s miután a bábák félték az Istent, Isten megépítette a házaikat”, tudniillik az izraelitákét. Ez nem mást jelent, mint azt, hogy ezeknek az asszonyoknak a kegyessége folytán bőven születtek utódaik. Mivel pedig egyesek látták, hogy alkalmas jelentést nem lehet előcsalni ezzel a téves magyarázattal, úgy képzelték, hogy Isten ösztönzésére jól megerősített házakat épített nekik a nép, melyekben biztonságban lehettek az ellenségeik támadásaival szemben. De semmi sem lehet gyermetegebb, mint ez az elgondolás. Ám hogy az olvasók ne töprengjenek szükségtelenül ezen a nem túl zavarba ejtő dolgon, vizsgáljuk meg, mit értettek a héberek a „megépíteni a házat” kifejezés alatt. Mikor Isten azt ígéri (1Sám2:35), hogy állandó házat épít majd Sámuelnek, akkor kétség sem férhet hozzá, hogy ott az állandó papságról van szó. Mikor pedig kijelenti, (2Sám7:27), hogy Dávidnak épít házat, amikor is Dávid imájában olvassuk, hogy „megjelentetted a te szolgádnak fülébe, óh Seregeknek Ura és Izráelnek Istene, ezt mondván: Házat építek néked”, ott teljesen világosan a királyi méltóságot kell érteni alatta. Abigél szavaiból világosan kiderül, hogy megszokott beszédmód volt, mikor azt mondja (2Sám25:28): „az én uramnak bizonyára maradandó házat épít az Úr”. Teljesen alkalmatlan dolog azonban, hogy egy nő váljék családfővé. Ebből kiderül, hogy a szavakat erőszakkal csúríjuk-csavarjuk,²⁰ ha azt mondjuk, hogy Isten a bábák házeit építette meg. Nagyon alkalmas azonban azt mondani az egész népre, hogy Isten sokasította meg őket, amíg mintegy tökéletes épületként el nem érte a teljes magasságát. A végkövetkeztetés tehát az, hogy az izraeliták e két asszony erőfeszítéseinek köszönhetően nemcsak megmaradtak, de egyre jobban és jobban virágoztak is, hogy Isten dicsósége nagyobb fényességgel ragyoghasson fel, amiért oly csodálatos módon őrizte meg az Ő népét e gyenge eszközök segítségével a nagyon közeli pusztulástól. Mózes azért használja többes számban a „házaik” szót, mert a nép az egyes családok leszármazottainak gyarapodása folytán épült meg.

22. *Parancsola azért a Faraó.* Ha nem ragadta volna el a harag, és nem sújtotta volna a vakság, meglátta volna, hogy Isten keze van ellene. Mikor azonban Isten kergeti örültségbe az elvetettek, akkor makacsul kitartanak a bűneikben, sőt a bolondokhoz és örültekhez²¹ hasonlóan még nagyobb rettenhetetlenséggel vetik rá magukat minden akadályra. Valóban megszokott dolog, hogy a kegyetlenség, ha egyszer ártatlan vért ízlelt, egyre szomjasabbá válik arra. Sőt, általánosságban, a gonosz emberek, mikor a saját maguk által járt út ösztökéli őket, egyre fékezhetetlenebbekké válnak a bűnben, s nem lesz vége, vagy mértéke a vétkeességüknek. Itt azonban, ebben a kétségbeesett dühöngésben észre kell vennünk Isten bosszúját, amikor átadta a zsarnokot megsemmisítésre az ördögnek. Közben meg kell emlékeznünk ama céljáról is, hogy egyrészt próbára tegye a népe türelmét, másrészt kimutassa a saját jóságát és hatalmát. A zsarnok, miután rájött, hogy a csapdái és a csalafintasága semmi hasznára sem lett, most lerázza a félelmet, és a nyílt erőszakhoz folyamodik, megparancsolván, hogy a csecsemőket anyjuk melléről szakítsák el és vessék a folyóba. S nehogy ne legyen elegendő végrehajtó, ezt a parancsot minden egyiptominak kiadja, akiről tudta, hogy nagyon is készen állnak a végrehajtására. Megkíméli a lányokat, hogy rabszolgaként szétosztva az egyiptomiak között szolgálhassák uraikat, miközben a nemzet és a családnevek közöttük nem maradnak fenn. Itt érdemes lehet elgondolkodni a saját korunkkal történő összehasonlításon. Az Antikrisztus az összes gyilkos ügynökével békében hagyja azokat, akik áruló hallgatásukkal megtagadják Krisztust, s rabszolgaként készek magukhoz ölelni bármiféle istentelenséget. S nem gyakorol kegyetlenséget – bármennyire is csillapíthatatlan az – ott, ahol nem lát férfias ellenállást, s ujjong és ünnepel – mintha elérte volna a célját – mikor észrevesz bárkit, aki a hite megvallásakor elpuhultságba és gyávaságba

²⁰ “Tire par les cheveux” – a hajuknál fogva rángatjuk.

²¹ “Vertiginosi, vel phrenetici.” — *Latin.* “Phrenetiques, ou demoniacles.” – *Francia.*

esik. De sokkal jobb nekünk százszor is meghalni, s férfias szilárdságunkat mindhalálig megtartani, semmint az életünket menteni a gonosz aljas szolgálatában.

Exodus 2

2Móz2:1-10

- 1. És elméne egy Lévi nemzetségéből való férfiú és Lévi-leányt vőn feleségül.**
- 2. És fogada méhében az asszony és fiat szüle; és látá, hogy szép az és rejtegeté három hónapig.**
- 3. De mikor tovább nem rejtegetheté, szerze annak egy gyékény-ládácskát, és bekené azt gyantával és szurokkal s belétevé a gyermeket és letevé a folyóvíz szélén a sás közé.**
- 4. Az ő nénje pedig megáll vala távolról, hogy megtudja: mi történik vele?**
- 5. És aláméne a Faraó leánya, hogy megfürödjék a folyóvízben, szolgálóleányai pedig járkálnak vala a víz partján. És meglátá a ládácskát a sás között s elküldé az ő szolgálóleányát és kihozatá azt.**
- 6. És kinyitá és látá a gyermeket; és ímé egy síró fiú. És könyörüle rajta és monda: A héberek gyermekei közül való ez.**
- 7. Az ő nénje pedig monda a Faraó leányának: Elmenjek-é s hívjak-é egy szoptatós asszonyt a héber asszonyok közül, hogy szoptassa néked a gyermeket?**
- 8. És a Faraó leánya monda néki: Eredj el. Elméne azért a leányzó, és elhívá a gyermek anyját.**
- 9. És monda néki a Faraó leánya: Vidd el ezt a gyermeket és szoptasd fel nékem, és én megadom a te jutalmadat. És vevé az asszony a gyermeket és szoptatá azt.**
- 10. És felnevekedék a gyermek, és vivé őt a Faraó leányához, és fia gyanánt lőn annak, és nevezé nevét Mózesnek, és mondá: Mert a vízből húztam ki őt.**

1. *És elméne.* Jobbnak láttam az ígét régmúlt időben (abierat, „eltávozott”) fordítani, hogy elejét vegyem minden kétértelműségnek. Amíg ugyanis nem mondjuk ki, hogy Miriam és Áron más anya gyermekei voltak, addig nem lesz valószínű, hogy ez a házasság a rendelet kiadása után kötött meg. Áron három éves volt Mózes születésekor, s ebből könnyen következtethetünk arra, hogy nyíltan és biztonságban nőtt fel. De az is kétségtelen, hogy a kegyetlenség a kezdetekor hágott a tetőfokára. Ezért ha közös anyától származó testvérek voltak, akkor nincs rá más magyarázat, csak az, hogy Mózes az υστερον προτερον-nak nevezett beszédmóddal azt mondja most el, ami korábban történt. Azonban csak Mózesről történik említés, mert abban az időben kezdték bűncselekménynek tekinteni a csecsemők felnevelését. A héberek ezt a szót az elmenetel, vagy az elindulás jelentéssel valamely komoly, vagy jelentős dolog felvállalásának, vagy valamely terv megvalósítása megkezdésének jelölésére használják. Azt sem felesleges elmondani Mózesről, hogy az atyja a saját törzséből választott magának feleséget, mert a rokonság eme kettős köteléke erőt adott nekik a leszármazottaik megőrzésére tett erőfeszítéseikben. Hamarosan meglátjuk azonban, milyen félénken viselkedtek. Rövid ideig rejtegették a gyermeket, inkább a szeretet átmeneti felgerjedésétől, semmint a szilárd ragaszkodástól indítva. Mikor eltelt három hónap, s elmúlt ez a felgerjedés, majdhogynem sorsára hagyták a gyermeket, hogy megszabaduljanak a veszélytől. Mert igaz, hogy az anya valószínűleg elment másnap megszoportatni a gyermeket, ha az túlélte az éjszakát, mégis megszámlálhatatlan veszélynek tette őt ki, mint egy kidaszítottat. Ebből a példából látjuk, micsoda félelem fogott el minden elmét, mikor egy férfi és a felesége, akik szoros természeti kapcsolatban álltak egymással, inkább kiteszik a saját közös leszármazottjukat – aki szépségének könyörületre kellett volna őket indítani – a

vadállatok, a légkör, a víz és minden más prédájául ahelyett, hogy vele együtt pusztultak volna. Abban a dologban azonban megoszlanak a vélemények, hogy mi volt a jobb: abbahagyni a gondoskodást a saját gyermekükről, vagy szembeszállni bármilyen veszéllyel, ami a titkos megtartásához kapcsolódott volna. Megvallom, valóban nehéz efféle zűrzavaros körülmények között a helyes döntésre jutni, így a mi következtetéseink is megítélhetők különbözőképpen, de akkor is fenntartom, hogy Mózes szüleinek féltékenysége, mely a kötelességeik feladására készítette őket, alapos megfontolással nem bocsátható meg.

Látjuk, hogy Isten még a vadállatokba is oly nagy ösztönös buzgalmat ültetett be a kicsinyeik védelmére és táplálására, hogy az anyaállat gyakran még a saját életét sem kíméli a védelmükben. Ezért még alávalóbb dolog az, amikor az Isten képmására teremtett embereket a félelem az embertelenség oly fokára jutatja, hogy elhagyják a gyermekeiket, akik az ő hűségükre és védelmükre lettek bízva. Azok válaszában, akik azt erősítetik, hogy nem volt jobb út a kétségbeejtő helyzetükben, mint megnyugodni Isten gondviselésében, van némi igazság, de az nem teljes. A hívők fő vigasztalása az, hogy a gondjaikat Isten keblére vethetik, feltéve, ha ellátják a kötelességeiket, nem lépnek túl a hivatásuk korlátaiban, s nem fordulnak el a számukra kijelölt útról. Romlottság azonban Isten gondviselését megtenni a hanyagság és a lustaság mentségeként. Mózes szüleinek inkább azzal a reménységgel kellett volna a jövőben tekinteni, hogy Isten lesz az ő, valamint a gyermekük őrizője. Az anyja nagy fáradtsággal ládácskát készített és ki is szurkozta azt, és mi célból? Vajon nem azért, hogy abba temesse a gyermekét? Elfogadom, hogy mindig is buzgólkodott érte, de ezt mégis oly módon tette, ami nevetségesnek és hatástalannak bizonyult volna, ha Isten váratlanul nem jelent volna meg a mennyből a megtarttatásuk szerzőjeként, amiktől ő maga lemondott. Mindazonáltal nem szabad megítélnünk sem az anyát, sem az apát úgy, mintha csendes időkben éltek volna, mert könnyű elképzelni, milyen fájdalmas keserőséggel készítették elő a gyermekük halálát, sőt, helyesebben szólva aligha vagyunk képesek felfogni, milyen szörnyű lelki gyötrelmen mentek keresztül. Ezért amikor Mózes elmeséli, hogy az anyja és az apja miképpen készítettek ládácskáát, utal rá: apját annyira rabul ejtette a bánat, hogy nem volt képes semmit sem megtenni. Ezért az Úr hatalma jobban magmutatkozott, mikor az anya – miután a férje teljesen magába roskadt – a dolog egész terhét magára vállalta. Ha ugyanis együtt cselekedtek volna, Mózes nem tulajdoníthatta volna az egész dicséretet az anyjának. Az apostol valóban megosztja a dicséretet (Zsid11:23) a szülők között, s nem éppen méltatlanul, mivel valószínű, hogy a gyermeket nem a férj tudta és egyetértése nélkül rejtették el. Isten azonban, aki rendszerint „a világ erőtleneit választja ki”, a Lélek hatalmával inkább az asszonyt, semmint a férfit erősítette meg, hogy ő vegye át a vezető szerepet a dologban. S ugyanígy érvel a nővérét illetően is, akinek a kezébe tette le az anya a legutolsó és legfontosabb dolgot. Így aztán Miriam, aki a fiatal kora miatt látszólag a veszély felett állt, lett kijelölve arra, hogy ügyeljen az öccse életére, miközben látszólag mindkét szülője elhanyagolták a kötelességeiket.

2. *És látá, hogy szép az.* Kétségtelenül Isten ruházta őt fel ezzel a szépséggel, hogy nagyobb hatást gyakoroljon a szüleire a megőrzése érdekében. Néha ugyanis megtörténik, hogy mikor Isten lassúnak látja a népet a kötelességteljesítésben, csábításokkal sarkantyúzza a tétlenségüket, jóllehet az apostol elmondja nekünk, hogy nemcsak az iránta érzett könyörület volt az egyetlen indítékuk, de ez volt mondhatni a gyenge hitük támasza. Elmondja ugyanis (Zsid11:23), hogy „hit által rejtették Mózeszt az ő szülei születése után három hónapig”. Ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy hit, illetve a szépség figyelembe vétele nemcsak nagyon eltérő, de majdhogynem egymással ellentétes dolgok, arra azt válaszolom, hogy Isten csodálatos könyörülete által történik meg, hogy maga az akadály, mely elhomályosíthatná a hitet, válik annak segédjévé, még ha a hitnek valóban egyedül az ígéretekre kellene is alapoznia. Így ha a hit tisztán és fényesen ragyogott volna fel a szívükben, akkor semmit sem törődtek volna a gyermek szépségével. Másrészt, ha az ígéletnek meglett volna a maga ereje, sőt, az első helyet foglalta volna el, akkor nem lett volna a megjelenése szépségének akkora

hatóereje, ami arra vezette volna őket, hogy szándékosan tegyék kockára az életüket. Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy mivel jó reménységet tápláltak a nekik megígért szabadulást illetően, a bátorságukat csak növelte a szépsége, mint további hajtóerő, s annyira vonzódtak a könyörülethez, hogy minden akadályt legyőztek. Általában így szokott Isten munkálkodni, vezetvén a népét, mint bakokat a maguk sötétségében, mikor a tudatlanság és a szív gyengesége miatt ingadoznak. Végül, a szeretet, amit a szépsége keltett, olyannyira nem képezte a hitük részét, hogy emiatt joggal elvesz annak dicséretéből, de Isten, Aki az Ő csodálatos bölcsességében mindent a választottainak javára fordít, ezzel támogatta és erősítette meg ingadozó hitüket.

4. *Az ő nénje pedig megáll vala távolról.* Ez valószínűleg Miriam volt.²² A tényből, hogy ott állt, és figyelte, mi történik majd vele, kiderül, hogy a szüleinek maradt némi reménységük, bár nem túl sok. Aligha lehet kétséges ugyanis, hogy bármelyik egyiptomi járt volna arra, a gyilkosává válik egyrésről a király parancsa, másrésről a nemzetnek a héberekkal szemben táplált általános gyűlölete folytán. Úgy tűnik tehát, hogy Miriamot a szülei inkább az öccse meggyilkolásának tanújaként, semmint a gyermek biztonságáról gondoskodó személyként állították oda. Mivel azonban épp az imént láttuk, hogy a bánat és a kétségbeesés sötétségében mégis fennmaradt a hit néhány szikrája, az anya, kiteve a kicsinyét a folyópartra, mégsem hagyott fel teljesen a róla val gondoskodással, hanem bárki arra járó könyörületére akarta őt bízni, s távolabbra odaállította a lányát is, hogy cselekedjen úgy, ahogyan a körülmények megkívánják. Ha ugyanis hallotta volna, hogy a gyermek még ott van, eljött volna titokban megszoptatni őt. Ez az elhatározás azonban, amint az gyakorta megtörténik a zűrzavar és megpróbáltatás idején, hiábavalónak bizonyult, bár Isten csodálatos módon kinyújtotta a kezét a gyermek megőrzésére. Kétség sem férhet ahhoz ugyanis, hogy az Ő titkos gondviselése hozta a király lányát a folyópartra, aki elég bátor volt ahhoz, hogy felvegye a gyermeket és gondoskodjon az ellátásáról, s Isten indította a királylány elméjét a gyermek életének megmentésére – egyszóval, Ő irányította az egész dolgot. Valójában minden kegyes ember megvallja majd, hogy Ő volt a szerzője a királylány nagy és nem kérdezősködő kedvességének, aki nem kutatta, kik voltak a gyermek szülei, s miért kínálkozott fel azonnal a dajka, pedig ezek a körülmények természetes módon gyanút ébreszthettek volna. Nem következett be tehát csodák sorozata nélkül, hogy a gyermek megmenekült a ládácskában. A gúnyolódók azt mondják majd, hogy mindez véletlenül történt, mert a romlott téveszmék olyannyira fogva tartják az elméiket, hogy vakok Isten nyilvánvaló munkáira is, és azt gondolják, hogy az emberi fajt a pusztá véletlen kormányozza. Nekünk azonban szilárdan ragaszkodnunk kell ahhoz az alapelvhez, miszerint miközben Isten mindent embert kormányoz a gondviselésével, speciális gondoskodással tiszteli meg az Ő választottait, és ügyel a szabadításukra és a támogatásukra. Ha pedig gondosan súlyozunk minden körülményt, a józan ész könnyen meg fog minket győzni arról, hogy minden dolog, ami Mózes megőrzéséhez vezetett, az Ő vezetése és védelme alatt, valamint az Ő Lelkének titkos ihletése folytán következett be. A szerencsének tulajdonítani ugyanis a különböző és sokféle eszköz ennyire harmonikus kombinációját nem kevésbé abszurd, mint Epikureussal együtt azt képzelni, hogy a világot az atomok szerencsés egyesülése teremtette meg.²³ Bizonyos, hogy Isten ragadta ki Mózes, aki az Ő népének jövődő szabadítója volt, mondhatni a sírból, hogy bizonyítsa: egyháza biztonságának kezdete olyan volt, mint a teremtés a semmiből. S nemcsak az volt az isteni kegyelmét megkoronázó cselekedet, amikor az anyjához juttatta gondoskodás végett, hanem az is, amikor az anyja ezért még jutalmat is kapott.

²² “De laquelle il sera ci apres parle plus a plein” – akiről hamarosan bővebben is szólunk.

²³ “De ce qui apparoist en l’air comme poussiere, quand le soleil luist, sans que Dieu s’en soit mesle” – ami megmutatkozik a porhoz hasonlóan a levegőben, mikor süt a Nap, Isten közbeavatkozása nélkül.

10. *És felnevekedék a gyermek.* Itt azonban ismét kiújult a bánatuk, mikor a szülőknek megint oda kellett adniuk Mózeset úgy, mintha mondhatni a bensőjükből szakították volna ki. Azzal a feltétellel kerül ugyanis az egyiptomi nemzethez, hogy nemcsak a saját nemzetségétől kell elidegenednie, de még az ellenségeik számát is növeli majd a maga személyében. S természetesen aligha hihető, hogy sokáig megtűrték volna zsarnok udvarában, Izrael legkegyetlenebb ellenségei között, hacsak nem jelenti ki magáról, hogy osztozik a gyűlöletükben. Tudjuk, micsoda megrontó befolyással teltek a királyi udvarok, s az is közismert, mily nagy volt az egyiptomiak gőgje. A tapasztalat pedig megtanítja, mennyire hajlamosak még a legjobb természetek is engedni a gyönyörök kísértésének, ezért annál inkább csodálkoznunk kell azon, hogy amikor Mózes bekerült ezekbe az örvényekbe, mégis megtartotta a becsületességét és az épségét. A megváltásuk reménysége természetesen itt ismét elhomályosodni látszik, mert a körülmények alakulása ellene szólt. Így azonban Isten látszólag körülményesebben folytatódó gondviselése végül annál csodálatosabban ragyog fel, mivel soha nem tér el a közvetlen céljától, vagy mond csődöt a hatásait illetően, mikor eljön a megfelelő idő. Mindazonáltal Isten, mondhatni kinyújtott kézzel vonta vissza Magához és az egyháza testületéhez a szolgáját a származására utaló nevet javasolván, mert a fáraó lánya nem Isten Lelkének közbeavatkozása nélkül adta neki ezt a nevet, amiből Mózes megtudhatta: a folyóból húzták ki, ahol már majdnem elpusztult. Valahányszor tehát hallotta a nevét, emlékeznie kellett arra, miféle népből származik, s e serkentés erejének mindennél nagyobbak kellett lennie, mert a tény mindenki előtt ismeretes volt. A király lánya persze semmiképpen sem ezt akarta elérni, hanem inkább az szerette volna, ha az eredetének emlékezete eltöröltetik, de Isten, aki Bálám szamarának a szájába is adott szavakat, ennek a nőnek a nyelvét is befolyásolta, hogy hangos és nyilvános bizonyosságot tegyen arról a dologról, amit elrejtteni szeretett volna. S jöllehet magánál akarta tartani Mózeset, ő vált az inazgatójává és a vezetőjévé annak, hogy Mózes visszatért a saját nemzetéhez. Ha azonban bárki meglepődik azon, hogy a királylány nem félt atyja haragjától, mikor ily nyilvánosan feljegyezte a parancsának megsértését, arra azonnal az a válasz adható, hogy a zsarnoknak nem volt oka megsértődni, aki készséggel megengedte volna bármennyi rabszolga születését a maga számára, ha Izrael neve eltöröltetik. Hiszen mi másért kímélte meg a lánycsecsemőket, mint azért, hogy azok később egyiptomi rabszolgákat szülhessenek? S így tekintvén Mózesre nem gondolta, hogy a lánya cselekedete megsértette az ő parancsát, sőt, inkább örvendezett az izraelita nemzet ily módon történő eltörlésének, s az egyiptomi nemzet számszerű növekedésének. Egyetlen kérdés marad már csak, tudniillik, hogy miképpen jött a fáraó lányának eszébe, hogy Mózesnek héber nevet adjon?²⁴ Hiszen a Zsolt81:6-ból világosan kiderül, mekkora különbség volt a két nyelv között: „Bizonyosságul tette ő a József nemzetségében, a mikor kijött Égyiptom földé ellen. Nyelvet hallék ott, a mit nem tudtam.” Azt is tudjuk, hogy József tolmácsot használt a testvéreivel, amikor egyiptominak akart mutatkozni előttük (1Móz42:23). Valószínűsíthető, hogy megkérdezte Mózes anyját, melyik szónak ez a jelentése, de feltételezhetjük azt is, hogy egyiptomi neve volt, melynek ez volt a jelentése, s én ennek az elfogadására hajlok a leginkább. Mikor utóbb Mózes elmenekült, visszavette az anyja által neki adott nevet.

2Móz2:11-15

11. Lőn pedig azokban a napokban, mikor Mózes felnevekedék, kiméne az ő atyjafiaihoz és látá az ő nehéz munkájokat s látá, hogy egy Égyiptombeli férfi üt vala egy héber férfit az ő atyjafiai közül.

²⁴ Kálvin látszólag teljesen figyelmen kívül hagyja Philo, Alexandriai Kelemen, stb. véleményét, miszerint Mózes egyiptomi név volt, mert a *mo*, vagy *moys* „vizet”, az *is*, *ises*, vagy *hyse* pedig „megtartást” jelent.

12. Mikor ide-oda tekintte és látá hogy senki sincs, agyonüté az Égyiptombelit és elrejté azt a homokba.

13. Másnap is kiméne és ímé két héber férfi veszekedik vala. És monda annak a ki bűnös vala: Miért vered a te atyádfiát?

14. Az pedig monda: Kicsoda tett téged fő emberré és bíróvá mi rajtunk? Talán engem is meg akarsz ölni, mint megöled az egyiptomit? Mózes pedig megfélemlék és monda: Bizony kitudódott a dolog.

15. A Faraó is meghallá azt a dolgot és Mózeset halálra keresteti vala: de elfuta Mózes a Faraó elől és lakozék Midián földén; leüle pedig egy kútnál.

1. *Lőn pedig azokban a napokban, mikor Mózes felnevekedék.* Az apostol által magasztalt hit akkor kezdett el megmutatkozni, mikor Mózes, megvetvén az udvar örömeit és gazdagságát inkább Krisztus gyalázatának elszenvedését választotta, semhogy boldognak tartsák a választott néptől elkülönítve. S nemcsak a nemzete iránti szeretete, de az ígéretekbe vetett hit is indította őt ennek a változásnak a felvállalására, melyről tudta, hogy minden egyiptomi gyűlöletét ki fogja váltani. Mert bár nem azonnal adta fel a vagyonát, a kiváltságos helyzetét, a befolyását és a hatalmát, ez mégis mondhatni felkészülés volt arra, hogy megfossa magát mindezekről a csalóka csábításoktól. Ezért mondja az apostol: „Hit által tiltakozott Mózes, midőn felnövekedett, hogy a Faraó leánya fiának mondják” (Zsid11:24). Természetesen kétség sem férhet hozzá, hogy kinyilvánította a vágyát a visszatérésre az igazi és természetes rokonságához, akiktől elszakították, mert a szövegből kiderül, hogy nemcsak azért kereste fel az atyjafiait, hogy sajnálkozzék az állapotukon, hanem némi vigasztalásban is akarta őket részesíteni, s osztozni akart a sorsukban. S a királyi udvar sem volt hozzájuk oly közel, hogy naponta látogathatta volna őket a szokásos sétái során. S azt is olvassuk, hogy „másnap is kiméne”, azaz vagy titokban jött el az udvartól, vagy engedélyt kérve, jobbnak látta kitenni magát a gyűlöletüknek, semmint leplezni a népe iránti szeretetteljes törődését. Azt is olvassuk, hogy a terheikre és a bajaikra tekintett, azaz az igazságtalan elnyomásuk természetes módon indította arra, hogy igyekezzen nekik segíteni. S megemlít még egy indítékot: „látá, hogy egy Égyiptombeli férfi üt vala egy héber férfit”. Valószínű, hogy a robotmestereik durván bántak velük, ha lassúak voltak a munkában. Miután pedig átadattak a gonosz emberek kénye-kedvének, mindenki büntetlenül gyakorolhatta felettük ugyanazt a kegyetlenséget.

12. *Mikor ide-oda tekintte.* Itt nyilvánvalóbban kiderül, hogy Mózes a boldogtalan testvérei megsegítésének szándékával jött közéjük, hogy könnyítsen rajtuk és támogassa őket ezzel a segítséggel, mert az egyiptomi megölésével az egyvalakinek okozott sérelemért állt bosszút, ám az kihatott az egész nemzetre. S bár a Szentlélek ihlette őt meg különleges bátorsággal ennek a tettnek a végrehajtásához, az mégis gyengeséggel társult, ami megmutatja, hogy nem vállalta fel vonakodás nélkül azt, amiről tudta, hogy a hivatása. István ugyanis bizonyosságot tesz arról (Csel7:25), hogy Mózeset nem az elhamarkodott buzgóság sarkallta az egyiptomi meggyilkolására, hanem az, hogy tudta: Isten által lett kijelölve a népe bosszúállójaként és szabadítójaként. Mégis ide-oda tekingetett, hogy látta-e őt valaki, s nem merte másként megbüntetni a gonosztettet elkövetőt, csak titokban. Látjuk tehát, hogy nem teljesen volt annyira bátor, mint kellett volna lennie, s küzdenie kellett a félénkségével. A vonakodásából pedig arra következtetünk, hogy a hite gyenge volt, így nem szabad azt feltételeznünk, hogy az apostol azért dicséri, mert abszolút tökéletes volt. Először is vegyük tudomásul, hogy Mózes nem elhamarkodottan folyamodott a kardhoz, hanem Isten parancsa által lett felfegyverezve, s tudatában léve törvényes küldetésének, joggal, és igazságosan öltötte magára az Isten által a számára kijelölt szerepet. Ebből következik, hogy a magánemberek helytelenül járnak el, és ez a példa semmiképpen sem szentesíti őket, ha erővel és fegyverekkel próbálják visszaszorítani a rosszat. Addig kell tehát utánoznunk

Mózeset a segítségnyújtásban szenvedők és az elnyomottak számára, ameddig az eszközeink lehetővé teszik. Ügyelnünk kell arra, hogy ne vonjuk magunkra a gonoszok rosszakaratát, mikor szembeszegülünk az elnyomásukkal, hanem a nyilvános tekintéllyel felruházott bírókra kell hagynunk, mikor vonják ki a bosszúállás kardját. Ha ők nem nyújtanak segítséget az ártatlannak, amikor igazságtalan bánásmódban részesül, mi csak zúgolódhatunk, mert Mózesnek sem volt szabad tovább mennie, amíg nem lett kijelölve a nép bosszúállójaként és szabadítójaként. Ami pedig a félelmet illeti, amivel elárulta a kishitűségét, valamint azt, hogy még nem áll készen a hivatalának ellátására, nos, tanuljuk meg: a szentek engedelmissége, amit a bűn beszennyez, néha mégis elfogadható Isten számára a kegyelem által. Ezért noha a test gyengesége visszahúzó erőt jelent a kötelességeink ellátása közben, mégse hagyjunk fel a küzdéssel ellene, nem kis hatású megelevenítő tényező lesz a számunkra az, ha meg vagyunk róla győződve: kész a bocsánat a vonakodásunkra, ha nem engedünk annak.

13. *Ímé két héber férfi.* Ez a kitartás megmutatja, hogy egyrészt Mózes szilárdan elhatározta: visszatér a testvéreihez, és otthagyja az udvart, másrészt bölcsen visszautasította annak csillogását, gazdagságát, és kényelmét, bár semmiképpen sem volt a számára ismeretlen az a nyomorúság, sem pedig a fájdalmas és kellemetlen, sőt megalázó állapot, amelynek ily módon kitette magát. Nem szabad csodálkoznunk tehát, ha az apostol azt mondja, hogy „inkább választotta az Isten népével való együttnyomorgást, mint a bűnnek ideig-óráig való gyönyörűségét, Egyiptom kincseinél nagyobb gazdagságnak tartván Krisztus gyalázatát” (Zsid11:25-26). Emellett a zsarnoki erőszaknak, valamint azoknak a terheknek a szomorú látványa, melyek a testvérei vállaira nehezedtek, egyáltalán nem jelentettek akadályt az előrejutása útjában, mivel a kereszt hordozása jövőbeli ellentételezésének reménysége által felkészítve kerekedett felül a jelen félelmeinek. De most már nem ölti fel, mint korábban, a bíró szerepét, hanem annak a kötelességének tesz eleget, amit a könyörületesség törvénye mindenkitől megkövetel: békéltetőként szól a küzdőkhöz, s arra buzdítja őket, hogy békéljenek meg, bár főleg a rosszat cselekvőt hibáztatja. Mikor az ártatlannal keményen bánnak, akkor nem konkrétan csak Mózes dolga, hanem az összes hívő közös kötelessége tőlük telhetően közbelépni, nehogy az erősebb felülkerekedjen. Ez pedig aligha tehető meg anélkül, hogy felbosszantanánk a gonoszokra hajalmosakat, de semminek sem szabad engednie, hogy csendben maradjunk, amikor az arcátlanságuk sérti az igazságot. Ebben az esetben ugyanis a hallgatás egyfajta egyetértés. Mózes azonban mégis mértéktelen és kedves szavakkal feddi meg a testvérére támadó embert, mivel nem annyira a hibájának nagyságát akarja megfeddeni, mint inkább eszközt keres a heveskedésének lecsillapítására.

14. *Kicsoda tett téged fő emberré?* Nem csoda, ha a makacs és gonosz ember haragosan visszautasítja ezt a gyengéd intést, mert ilyenek azok, akik hajlamosak az igazságtalanságra: azonnal dühbe gurulnak, ha feddést kapnak, és arcátlanul elkergetik a jó tanácsadókat. Az ember gonosz hajlamától, valamint a sérelme nagyságától függ ugyanis az intés által keltett haragja, és a civakodás során tanúsított erőszakossága. Ebből következően bárki is akarja megzabolázni a gonoszokat, fel kell készülnie ezeknek a sérelmeknek az elszenvedésére. S azt is megérthetjük ennek az embernek a zsémbelődéséből, mennyire romlott volt az egész nemzet minden egyes tagjának elméje. Ezen az alapon mondja István, hogy Mózeset a saját nemzete utasította el, és vádolja őket hálátlansággal (Csel7:35). De anélkül, hogy túl keményen viszonyulnánk ehhez a néphez, megtanulhatjuk ebből a példából, hogy mennyire durva azoknak a természetnek, akiket Isten nem szelídített meg. A romlottságuk ugyanis ugyanolyan erőteljesen veri vissza a helyesbítést, mint az üllő a kalapácsütést. Mikor tehát annyira makacsok, hogy bár tízszer is megintetnek, mégis egyre csak keményebbek, nem csoda, ha Isten is keményebben bánik velük, amint azt ki is jelenti Dávid szájával (Zsolt18:27). S időben vessük magunkat alá az Ő vesszőjének, nehogy ezt tapasztaljuk meg mi is. Miután pedig ez nem mindenkinek adatik meg, könyörögjünk Neki, hogy tegyen minket valóban taníthatókká. Mert mi hasznunk lesz az oktan makrancoskodásból? Sőt, ezt

a romlottságot még egyfajta brutális erőszakosság is kíséri, amint a példából látjuk. A hitvány és alávaló rabszolga kérdezi Mózesről: Ki tett téged bírónak a héber felett? Mintha őt és egész nemzetiségét nem kezelték volna egyetemes megvetéssel! Ha az egyiptomi söpredék legalantasabbja vágott volna végig rajta, nem mert volna zúgolódni, de a szelíd intés ellen úgy dühöng, mintha minden alávetettségtől mentes lett volna. Az meg még rosszabb, ami ez után következik: „Talán engem is meg akarsz ölni, mint megölné az egyiptomit?” Úgy kellett volna fogadnia Mózesnek, mint az Isten angyalát a tanúsított buzgósága és kegyessége folytán, de a jótéteményt vádaskodásra fordítván nemcsak gyűlölködve kötekedik azért, amit dicsérnie kellett volna, hanem még fenyegeti is őt. S nem kételkedhetünk benne: ez a szent ember nagy kínokat állt ki ettől a fájdalmas kísértéstől, amikor ekkora barbárságra lelt a nemzetében. Valóban tudta, hogy az egyiptomiak nyílt ellenségeivé válnak, ha a dolog kitudódik, de soha nem várt volna ennyire méltatlan viszonzást a testvéreitől, akiknek a nyomorúságát vágyott enyhíteni. A hihetetlen tetterő bizonyítéka volt tehát ez, azé, amivel legyőzte az efféle akadályokat.

15. *A Faraó is meghallá azt a dolgot.* Mózes elismeri a félelmét, még ha az nem is volt elégséges ahhoz, hogy eltérítse attól a munkától, amelyre elhívást kapott. Korábban már mondtuk, hogy a buzgósága keveredett a gyengeségével. De mégis felülkerekedett, s férfiasan, bár ugyanakkor félénken is, de ellátta a rá bízott kötelességet. Azonban az állhatatosságának újabb bizonyítéka, hogy nem szégyelli, amit tett, nem próbálja meg kibékíteni a királyt, hanem elmenekül, s nem retten meg úgy ebben a kritikus pillanatban, hogy a tehetetlenségbe, vagy a kétségbeesésbe süllyedne, hanem Midián földjére megy, jobbnak látva a sivatagi bujdosást, mint a kibékülést a népe ellenségeivel. S jóllehet Isten ezzel a tekervényes úttal látszólag lemond céljáról a megszabadításukat illetően, mégis csodálatos módon folytatja az Ő munkáját. Már eléggé jól láttuk, hogy Mózes még nem volt kész a rá váró fáradtságos küzdelmekre, mivel kényelemben és luxusban felnőve az udvarban még nem volt hozzászokva azokhoz a nagy és folytatódó izgalmakhoz, melyek közepette a történelem menetében majd győztesnek bizonyul. Isten ezért bizonyos módon visszavonta őt, hogy fokozatosan alkalmassá és képessé tegye ennek a hatalmas feladatnak az ellátására. A negyven évig tartó munkás és aszkétikus életmód során összeszedett tapasztalatok ugyanis nem csekély mértékben járultak hozzá a felkészítéséhez minden nehézség elviselésére, ezért a pusztaságot nevezhetjük iskolának, melyben mindaddig tanult, míg meg nem kapta az elhívást a bonyolultabb feladatra. A „leült pedig egy kútnál” rész én így értelmezem: naplementekor ült le fáradtan a kútnál, hogy vendéglátást kérhessen azoktól az emberektől, akik reményei szerint az esti órákban jönnek oda vizet meríteni. A kényelmetlen kezdetekből ugyanis elképzelhette, miféle kedvezőtlen fogadtatásban részesíthetik.

2Móz2:16-22

16. Midián papjának pedig hét leánya vala, és oda menének és vizet húzának és tele merék a válukat, hogy megittassák atyjoknak juhait.

17. A pásztorok is oda menének és elűzék őket. Mózes pedig felkele és segítséggel lőn nekik és megittatá juhaikat.

18. Mikor atyjokhoz Réhuelhez menének, monda ez: Mi az oka, hogy ma ilyen hamar megjöttetek?

19. Ők pedig mondának: Egy egyiptombeli férfi oltalmazta minket a pásztorok ellen, annakfelette vizet is húzott nekünk, és megittatta a juhokat.

20. S monda leányainak: És hol van ő? miért hagytátok ott azt a férfit? hívjátok el, hogy egyék kenyeret.

21. És tetszék Mózesnek, hogy ott maradjon e férfiúnál, és ez feleségül adá Mózesnek az ő leányát, Czipporát.

22. És fiat szüle ez és nevezé nevét Gersomnak, mert mondá: Jövevény voltam az idegen földön.

16. *Midián papjának pedig.* A világiak ezt a találkozást a jó szerencsének tulajdonítanak, miközben Isten látványos képét adja benne az Ő gondviselésének, amint kinyújtott kézzel irányítja az Ő szolgájának lépteit. Az asszonyok napi rendszerességgel keresték fel a kutat, s Mózes a víz mellé ült le, hogy vendéglátást kérhessen, ahol a száraz ország lakosai esténként valószínűleg összegyűltek. De semmiképpen sem a véletlennek volt köszönhető, hogy annyira kapóra jött az asszonyok megsegítéséhez, valamint hogy Jethró oly szívélyesen hívta őt meg, hanem Isten irányította vándorló szolgájának az útját, s nemcsak pihenőhelyet kerített a számára aznap, hanem kényelmes lakhelyet is, egészen a száműzetése végéig. Jethró ugyanis (akinek a titulusa megmutatja, hogy valamiféle nemes ember volt a népe között) nemcsak a szolgálatába fogadta, de még a vejének is választotta. S jóllehet a pásztori foglalkozás alantasnak minősült, mégis, nem csekély vigasztalást jelentett ebben a vonatkozásban.

Nem mindenki ért egyet a כהן *cohen* szó jelentését illetően.²⁵ A kaldeus magyarázó körülírás helytelenül fordítja „fejedelemnek”, mert nincs összhangban azzal a ténnyel, hogy az ország pásztorai ellenségesek voltak a lányaival. Az sem valószínűbb, hogy egy gazdag főember szolgák nélkül élt volna, így naponta kitette volna a lányait a pásztorok sértéseinek és civakodásának. Úgy vélem tehát, hogy pap (*sacrificum*) volt, s ez a legáltalánosabban elfogadott vélemény. Felmerül azonban a kérdés: vajon hamis isteneket, vagy az egy igaz Istent imádták? Természetesen nagyon sok valószínű ok vezet minket annak feltételezésére, hogy nem bálványoknak áldozott, hiszen Mózeset nem lehetett volna arról meggyőzni, hogy visszataszító istentelenséggel beszennyezett házban lakjon, arról meg még kevésbé, hogy oda is nősüljön be. Emellett a kegyesség nagyon sok jelét megtaláljuk Jethró beszédében. S miután az egész világ megannyi romlott praktikába süllyedt, nekem úgy tűnik, hogy az ő papsága is megromlott bizonyos fokig. Ábrahám idejében Melkisédék volt az élő Isten egyetlen papja. Maga Ábrahám kiszabadult a bálványimádás mély gödréből, melybe a családja került. Aligha volt tehát lehetséges, hogy a midianiták megtartották a tiszta istentiszteletet, s más igeszakaszokból valóban kiderül, hogy csatlakoztak a bálványokhoz. Miután kellőképpen mérlegeltük mindezeket a dolgokat, nekem mindennél valószínűbbnek tűnik, hogy Jethró papságának idején az igaz Istent imádták annak megfelelően, ahogyan megismerte a hagyományból, de nem tisztán, mert abban az időben a vallást mindenütt beszennyezték a különféle babonaságok. Van azonban némi különbség a bálványimádás és az Isten nem tiszta, hanem bizonyos fokig megromlott imádása között. Azt mondom tehát, hogy ők az igaz Isten imádói voltak, mert nem szakadtak el teljesen az Ő vallásának alapelveitől, bár összeszedtek némi szennyezést a fokozatosan belopakodó tévelygés bűzös pocsolyáiból. A másik vitatott kérdés a magyarázók között a „Jethró” név. Azokat, akik úgy vélik, hogy Réhuel másvalaki volt, mint Jethró,²⁶ könnyű megcáfolni, mert teljesen nyilvánvaló, hogy Mózes a következő fejezetben ugyanarról a személyről beszél, csak más néven. S az sem lenne összeegyeztethető a házasság említésével, hogy az apa nevét teljességgel kihagyják. Azt pedig erőltetett dolog feltételezni, hogy ilyen szoros kapcsolatban két külön személyről lenne szó azonos rokonsági fokkal. Ha pedig Jethró Réhuel fia lett volna, aki ugyanabban a házban él, akkor a családnak tagja lett volna, de nem a feje, s Mózesről nem olvasnánk, hogy az ő nyáját őrizte. Emellett valószínű, hogy Hóab, akit később Réhuel fiának nevez (4Móz10:29),

²⁵ כהן. Ez az ige nem fordul elő a héberben az elsődleges (kal) ragozásában, de megtalálható az arab változatban, ahol azt jelenti: közel húzódni. Ezért a főnév, ami jelen idejű melléknévi igenévi formátumú, szó szerinti értelemben azt jelenti, aki közel húzódik. A használatban pedig a papot jelenti, aki közel húzódik Istenhez, a herceget, akik közel húzódik az uralkodóhoz, vagy néha az uralkodó öreit, szolgálóit, vagy közeli rokonait.

²⁶ Lásd a 18. vershez fűzött magyarázatot. A francia változatban mindig a *Raguel* név a használatos.

Mózes sógora, azaz a felesége testvére volt, amiből kiderül, hogy Jethrónak két neve volt, ami nem szokatlan. Abszurd ugyanis azt gondolni, hogy Hóáb az, akit itt Mózes Jethrónak nevez, mert ez ésszerűtlen koholmány. Később majd látjuk, amint Jethró elment a pusztába Mózeset üdvözölni, de ugyanott arról is olvasunk, hogy „engedte elmenni”, hiszen természetesen nem lett volna kedves dolog egy hajlott korú embert arra kényszeríteni, hogy vele tartson a hosszú úton. Ha ugyanis idősebb volt Mózesnél, akkor nem nagyon lehetett kevesebb, mint kilencven éves, s miféle értelemben lehetett volna jutalmat ígérni egy ennyire elaggott idős embernek a munkájáért azt követően, hogy elérték a Kánaán földjét?

Az egész ellentmondásnak azonban egyetlen szóval véget lehet vetni. Mózes ugyanis megírja, hogy Jethró hazatért, de Hóábot megkérte, hogy jöjjön el, és maradjon velük. Semmi sem valószínűbb, mint az, hogy Réhuel, az idős ember, aki már nem volt képes elhordozni a hosszú utazás fáradalmait, egyenesen hazatért, hátrahagyván a fiát Mózessel, aki „szeme helyett szeme” lett, és vezette őket az úton.

18. *Mikor atyjokhoz Réhuelhez menének.*²⁷ Én nem gondolnám, hogy bármi szemrehányás érhetné Réhuel lányait, amiért nem kínáltak fel vendéglátást Mózesnek, mivel a fiatal lányoknak mértékleteseknek kell lenni, az pedig nagyon arcátlan cselekedet lett volna, ha meghívnak egy ismeretlen külföldre anélkül, hogy atyjuknak ezt a tudtára adták volna. Isten azonban hálára indította atyjuk szívét, azaz azt akarta, hogy Mózesért küldjenek. Mózeset tehát elhozták a kúttól, s ezzel olyan otthonra lelt, ahol kényelmesen élhet, és kedvesen bánnak vele a házassági szövetsége következtében. S természetesen szükség is volt a sok gondja és bánata némi enyhítésére, mert súlyos volt a megpróbáltatás, ami nemcsak nagy fájdalmat okozott neki, de teljesen a kétségbeesésbe taszította volna, ha ez a szent ember nem kapott volna némi támogatást a negyven évnyi száműzetésének elviseléséhez. A saját érzéseinkből is könnyen kikövetkeztethetjük, mennyire fárasztó lehetett egy ennyire unalmas késlekedés, különösen mikor látta, hogy élete virágja lassan elmúlik, és ereje fogy, ezért később már csak kevésbé alkalmas a ténykedésre. Nehezen szánta tehát rá magát arra a hivatásra, mely idejétműltnak tűnt, s mondhatni hatályon kívül helyezte azt ez a negyven éves időszak. Ezek a nehéz problémák és aggodalmak bizonyos fokig enyhültek, de nem annyira teljesen, ami megakadályozta volna megannyi ellentétes gondolat újbóli felbukkanását. Ezért aztán Isten kegyelme még megdöbbenőbb, ami megtartotta őt békességben és nyugalomban annyi gond közepette, ezért egy számára ismeretlen időpontra várva megelégedett a közönséges és alantas osztályrészével, s napi készültségben állt a szabadítói szerep ellátására. Ami a יאל *yal* szót illeti,²⁸ ebben maguk a zsidók sem értenek egyet: sokan gondolják, hogy

²⁷ Az 1573-as és 1617-es genfi latin nyelvű kiadásokban a fejezet teljes magyarázatában a *Bethuel* név használatos, de a 4Móz10:29 magyarázatánál a Réhuel név szerepel. Az Amplified Version viszont itt a Réhuel, míg a 4Móz-nél a Raguel nevet használja. A héberben a név mindkét esetben רעואל, de miután a ך betűnek nincs megfelelője sem a görög, sem a latin, sem az angol ábécében, az előfordulása különféle helyesírásokat eredményezett egyes tulajdonnevek fordításánál annak megfelelően, hogy a fordító az „a”, vagy az „o” betűvel fordította, illetve teljesen elhagyta. A Septuaginta látszólag a pusztaság hasonlósága miatt helyettesítette a „g” betűvel a szavak közepén, ott, ahol látszólag mássalhangzóra volt szükség. Ami az itt szóban forgó személyt illeti, a Mózes fennálló kapcsolatát ugyanaz a חתן szó írja le, tudniillik Jethrónál a 2Móz3:1-ben és 18-ban, Hóábnál a Bír4:11-ben, és Réhuelnél (valószínűleg) a 4Móz10:29-ben, miközben Czippora ugyanazt a szót használja a 2Móz4:25-26-ban, ami férjnek van fordítva. Az igei szótó ebben az esetben szintén olyan, ami nem fordul elő a héberben az elsődleges ragozásában, de megtalálható az arab nyelvben, ahol lakodalmat jelent. Ezért a főnév itt bármely házassági viszonyban állót, de a leggyakrabban az apóst jelent. A 4Móz10:29-ben és a Bír4:11-ben Jeromos egyszerűen csak rokonnak fordította. Ezt előrebocsátva valószínűnek látszik, hogy Réhuel volt Czippora nagyapja, Jethró az atya, Hóáb pedig a testvére. Ezért negyven év múlva már nincs szó Réhuelről, csak a tőle származottak megemlékezésekor. – Henry Walter

²⁸ יאל. Az *Amplified Version* szerint *elégedett* volt. Kálvin úgy majd vezeti fel a jelentés kérdését, ahogyan S. M. is, aki ezt mondta: “Radix verbi יאל idem significat quod רצה, voluit, complacuit, consensit. Sunt tamen inter Hebraeos qui etiam אלה et נשבע, id est juravit, exponunt.” Azoknak, akik a *megesküdt* kifejezéssel fordítják, azt kell feltételezniük, hogy יאל szabálytalanul alakult ki az אלה igéből, miközben semmi formai szabálytalanságot

pusztán csak egyetértést fejez ki, mások szerint a jelentése „megesküdni”. S Réhuel talán nem akarta odaadni a lányát egy ismeretlen vendégnek, amíg az nem kötelezte magát esküvel arra, hogy ott él majd közöttük, hisz ellenkező esetben felléphetett volna annak a veszélye, hogy Mózes elviszi máshova a feleségét. Azaz, a házassági eskü ígéret volt a maradásra. Ebből látjuk annak a kornak a becsületességét, melyben az eskü szentsége az Isten neve iránti tiszteleten keresztül olyan erős volt, hogy mindketten megelégedtek ezzel a megkötéssel.

22. *És nevezé nevét Gersomnak.* Nem fogadom el azoknak a nézeteit, akik úgy gondolják, hogy ez a gratuláció neve volt a száműzetés fájdalmának enyhítése végett, hanem inkább úgy vélem, hogy Mózes adta ezt a nevet a fiának, s ezzel kívánta emlékeztetni mind önmagát, mind az apósát és a feleségét arra, hogy máshol keresett országot, így itt ő csak jövevény volt. S nincs semmi ellenvetés az apósának tett ígéretében sem, mert nem kötötte meg úgy magát, hogy lerázta, vagy letörte volna az isteni elhívás igáját. Mindössze csak felkészülés volt abban az értelemben, hogy Mózes ne hagyja könnyedén maga mögött az otthont, ahol oly szívélyesen üdvözölték. Nem hihető, hogy néma maradt volna a száműzetését illetően: először is a gyanakvás megelőzése végett, hogy valami rosszat cselekedett, valamint az ártatlansága bizonyítékául, másodszor, hogy hirdethesse azt a sajátos kegyet, mellyel Isten Izrael népét tisztelte meg. Ebből következően a fia nevében állandó emléket állított maga elé, mellyel életben tarthatta a szabadulás reménységét: kijelenti ugyanis, hogy a föld, melyet látszólag békés nyughelynek és kellemes lakóhelynek ismert meg, számára „idegen”. Nem hasonlítja Midiánt Egyiptomhoz, mert mindkét földön jövevény volt, hanem lakozzon bárhol, jövevénynek tartja magát mindaddig, amíg meg nem szerzi az Isten által megígért örökséget. S valóban abszurd lenne azt a földet, ahol állandó lakóhelyre lept, Egyiptom vonatkozásában idegen földnek nevezni, különösképpen, mert az apostol bizonyosságot tesz arról, hogy hit által hagyta ott Egyiptomot (Zsid11:27). Végül látjuk igyekezett egyrészt eszközöket találni a létfenntartáshoz, másrészt a hitéről tett bizonyosságot, mikor megvallotta, hogy ő jövevény az idegen földön.

2Móz2:23-25

23. És lőn ama hosszú idő alatt, meghala az Égyiptom királya, Izráel fiai pedig fohászkodnak vala a szolgaság miatt, és kiáltanak vala és feljuta a szolgaság miatt való kiáltásuk Istenhez.

24. És meghallá Isten az ő fohászkodásukat és megemlékezék Isten az Ábrahámmal, Izsákkal és Jákóbbal kötött szövetségéről.

25. És megtekinté Isten az Izráel fiait és gondja vala rájuk Istennek.

23. *És lőn ama hosszú idő alatt.*²⁹ Itt egy mutató névmással jelöli azt a negyven évet, melynek során Isten bizonytalanságban tartotta úgy a szolgáját, mintha megfeledezett volna róla. A „sok” hozzáadásával az időszak végének közeledtét jelzi. Mikor tehát közeledett a nyolcvanadik életéve, s megnősült és megöregedett Midián földjén, zsarnoki uraik tűrhetetlen kegyetlensége újabb sóhajokat és kiáltásokat préselt ki Izrael gyermekeiből. Nem mintha akkor kezdtek volna először bánkódni és panaszkodni, hanem a jajaik jobban megelevenítették őket, és a hosszúságuk folytán élesebben érezték azokat. Tudjuk, hogy a boldog végkifejlet reménysége enyhíteni a jajainkat, s a zsarnok halálát is követte egyfajta reménység, mely bizonyos fokig enyhítette a lesújtott nép nyomorúságát. Mikor azonban a királyváltás semmi módon nem enyhítette az elnyomásukat, a fájalmuk fokozódott, és a

sem feltételeznek azok, akik a לָא ige részeként fogadják el, és emiatt elégedettnek, vagy megelégedettnek fordítják. – Henry Walter

²⁹ A kommentár itt Kálvin latin fordítására utal: Accidit autem diebus illis multis, mortuus est rex Aegypti: et suspiraverunt filii Israel propter opus, et vociferati sunt: ascenditque clamor eorum, ad Deum propter opus.

korábbinál hangosabb kiáltozásra készítette őket. Én tehát úgy értelmezem Mózes szavait, hogy Izrael gyermekeivel a zsarnok halála után sem bántak emberségesebben, ezért hevesebben kiáltoztak. S úgy vélem, nem valószínű, hogy az a fáraó élt eddig, aki először sújtotta őket adókkal és terhekkkel, valamint kiadta a parancsot a gyermekeik meggyilkolására, hiszen ebben az esetben több mint nyolcvan évig kellett volna uralkodnia, ami szokatlan. Mózes születését megelőzően az izraelitáknak már hosszú éveken át fájdalmas elnyomatásban volt részük. Emellett (a király) nem lépett fel azonnal akkora kegyetlenséggel, hogy megparancsolta volna minden fiúgyermek megölését, csak mikor látta, hogy a kegyetlen rendeleteinek semmi haszna sincs, akkor folyamodott ehhez a szélsőséghez. Mózes születése és az itt említett időszak között ugyanis mintegy nyolcvan év telt el, s ezért feltételezhetjük, hogy mielőtt a szabadulásuk elközelgett volna, egy, vagy több utód király is a trónra lépett. Mikor a körülményeknek ezek a különböző változásai a nép állapotát változtatlanul hagyták, vagy talán még rontották is, a szélsőséges szükség csalta ki belőlük ezt a szokatlan panaszkodást, s maga a kétségbeesés indította őket imádkozásra. Nem mintha korábban teljességgel elhanyagolták volna a könyörgést Istenhez, de másfelé is tekingettek, amíg minden földi lehetőségtől teljességgel el nem szakadtak. Most azonban kénytelenek voltak a segítséget komolyan felülről keresni. Ebből a példából megtanuljuk, hogy még mikor a megpróbáltatásaink súlya bánattal és fájdalommal nehezedik is ránk, imáink akkor sem egyenesen Istenhez irányulnak, s ilyenkor is sok kell a lusta szívünk serkentéséhez. Mózes arra is utal, hogy nem csoda, ha Isten segítsége nem jött meg korábban, miután Izrael gyermekei eltompultak a nyomorúságukban. Tanítson hát ez a példa arra, hogy késedelem nélkül meneküljünk Istenhez azért, hogy sürgessük az Ő kegyelmének kiadását.

És feljuta a szolgaság miatt való kiáltásuk. Mózes azzal a körülménnyel nagyítja fel Isten kegyelmét, hogy nem állt bosszút a lassúságukon, pedig rászolgáltak, hanem kegyelmesen meghallgatta lassú kéréseiket. Valójában a 106. zsoltárban is megfigyelhetjük azt, ami ebben a történetben van leírva: még a legmakacsabbak és a legkeményebb szívűek is kétségbeesésükben végül Istenhez fordítják az imáikat, bár ezt inkább a bajaik hatalmas mivolta, semmint a hitük jól szabályozott gyakorlása következtében teszik. Ezt mondja: „a szolgaság miatt való” – mivel Isten attribútuma az elnyomottak támogatása, a foglyok megszabadítása, s a lesújtottak felemelése, s ezt a hivatalt folyamatosan ellátja. Ami pedig azt illeti, amit még hozzátessz: „megemlékezék Isten a... szövetségéről” – ez a magyarázata, amiért meghallgatta a nyögéseiket, hogy megerősíthesse ingyenes, Ábrahámnak és a leszármazottainak tett ígéretét. Konkrétan említi a három pátriárkát, mivel Isten náluk helyezte letétbe a szövetségét, hogy a szilárdan fennmaradhasson a folytonos generációk számára. S valóban mivel Isten az Ő ingyenes kegyelméből hajlik minket megsegíteni, ezért kínálja Önmagát, és hívogat minket önként. Következésképpen az ima bizonyosságát csakis az Ő ígéreteiben szabad keresni. A köztöszöt tehát itt deduktív köztöszóként kell értelmezni, azaz „Isten hallotta a nyögéseiket, mert megemlékezett az Ő szövetségéről”. S hogy meddig lehetséges az emlékezet Istennél, azt az ellenkezőjéből kell megtanulnunk. Istenről akkor mondjuk, hogy elfeledkezik, mikor valóságosan és nyíltan nem jelenik meg, s nem nyújtja ki a kezét a segítségünkre. Ezért mikor azt mondjuk, hogy „emlékeznek”, akkor azzal az Ő segítségének általunk történő észlelését jelöljük meg, s mindkét kifejezés kapcsolódik a végeredményhez. Ugyanezen a módon mondjuk, hogy Ő „szemlél”, vagy az ellenkezőjét, hogy „háta fordít”, mivel akkor vesszük észre, hogy szemlél minket, mikor ténylegesen megsegít.

Exodus 3

2Móz3:1-5

1. Mózes pedig őrzi vala az ő ipának, Jethrónak a Midián papjának juhait és hajtá a juhokat a pusztán túl és juta az Isten hegyéhez, Hórebhez.

2. És megjelenék néki az Úr angyala tűznek lángjában egy csipkebokor közepéből, és látá, hogy ímé a csipkebokor ég vala; de a csipkebokor meg nem emésztetik vala.

3. S monda Mózes: Oda megyek, hogy lássam e nagy csudát, miért nem ég el a csipkebokor.

4. És látá az Úr, hogy oda méne megnézni, és szólítá őt Isten a csipkebokorból, mondván: Mózes, Mózes. Ez pedig monda: Ímhol vagyok.

5. És monda: Ne jőjj ide közel, oldd le a te saruidat lábaidról; mert a hely, a melyen állasz, szent föld.

1. *Mózes pedig őrzi vala a... juhokat.* Már említettük, hogy hosszú időn keresztül (mintegy negyven éven át) pásztorként volt alkalmazva, mielőtt ez a látomás megjelent előtte. A szent ember türelmét dicséri tehát a kitartása ebben a munkában: nem mintha Mózes szándékosan akarta volna dicsekedve ünnepelni a saját erőnyeit, de a Szentlélek diktálta azt, ami hasznos lehet a számunkra, s mondhatni adta az ő szájába, hogy amit tett és elszenvedett, az örök példa lehessen. Neki ugyanis sok mentális küzdelmet kellett megvívnia ezzel az unalmas késlekedéssel, mikor a testet meggyengítő öreg korában került rá a sor, hiszen még abban a korban is csak kevesen őrítették meg az aktivitásukat a nyolcvanadik életévük után. S jóllehet mértékletesen élt, még a mértékletesség sem képes megóvni a testet ily sok viszontagsággal szemben, mivel nagyon keveseknek adatik meg, hogy így éljen a szabad ég alatt, s tűrje a meleget és hideget, az éhséget és az állandó fáradságot, a gondoskodást az állatokról, és más nehézségeket. Isten valóban csodálatosan gondját viselte a szent embernek a fáradságos kötelességeinek ellátása közben, de a belső konfliktusnak mégis folytatódnia kellett – miért késlekedik Isten ily hosszan, és tartja vissza azt, amit már oly régen elhatározott? Nem közönséges erény volt tehát az, amivel felülkerekedett ezeken a kínzó támadásokon, melyek folytonosan kiújították az aggodalmait. Közben pedig szegényesen élt kunyhókban és csűrökben, s gyakran vándorolt keresztül zord és pusztaság területeken, pedig a gyermekkorától a felnőtt koráig a luxushoz szokott. Itt elmondja, hogy a nyáját hajtva a pusztaságon keresztül eljutott a Hóreb hegyéig, ami természetesen nem történhetett meg anélkül, hogy meg ne tapasztalta volna éjjel a földön fekvéskor a hideget, majd pedig a nappal égető meleget. Az „Isten hegye”³⁰ elnevezés a jövőbeli időszak, mikor a hely a törvény kihirdetésére szenteltetett. Közismert, hogy a Hóreb ugyanaz a hegy, amit Sinai hegynek is neveznek, azzal a különbséggel, hogy a két oldalának adtak más és más nevet, így helyesen szólva a keleti oldala a Sinai, míg a nyugati a Hóreb.³¹ Mivel tehát Isten jelent itt meg és adta az Ő mennyei dicsőségének oly sok látványos jelét, mikor megújította a szövetséget az Ő népével, s ellátta őket a tökéletes szentség szabályaival, a hely sajátos nemesi jelleget öltött magára.

³⁰ κατα προληψιν.

³¹ A Hóreb látszólag az egész hegyvidék általános megnevezése, melynek a Sinai az egyik része. Ez a megoldás teljes mértékben megválaszolja néhány modern gáncsoskodó ellenvetéseit, akik legalábbis Mózes öt könyvének szerzője, ha ugyan nem az ihletettsége ellen ágáltak azon az alapon, hogy ugyanazokról az eseményekről néha azt olvassuk, hogy a Hóreb, máskor meg a Sinai mentek végbe. – *Lásd Hengstenberg*, Mózes öt könyvének hitelességéről, Ryland's fordítás, 2. kötet 325. oldal, *Fisk*, Memorial of the Holy Land, 146. oldal.

2. *És megjelenék néki az Úr angyala.* Szükséges volt látható formát öltenie, hogy Mózes láthassa: nem a maga valójában volt jelen, hanem úgy, ahogyan az emberi elme gyengesége képes volt őt meglátni. Hinnünk kell ugyanis, hogy Isten, valahányszor csak megjelent régen a pátriárkáknak, valami módon alászállt az Ő fenségéből, hogy megmutathassa Magát annyira, amennyire ez hasznosnak bizonyult, és amennyire ezt a felfogóképességük megengedte. Ugyanez mondható az angyalokról is, akik noha láthatatlan lelkek, mégis, mikor a Mindenható jónak látta, valamiféle látható formát öltöttek. Tegyük fel azonban a kérdést: ki volt az Úrnak ez az angyala? Hamarosan nemcsak Jahvénak nevezi Magát, de Magának követeli az egy örök Isten dicsőségét is. Ez pedig elfogadható beszédmód, mert az angyalok magukra veszik Isten személyét és titulusait, mikor a Tőle kapott megbízásokat hajtják végre. Az is világos megannyi igeszakaszból,³² de főleg Zakariás könyvének első fejezetéből, hogy az angyaloknak egy főparancsnokuk van, aki irányítja a többieket. Az ókori egyháztanítók helyesen értették meg, hogy Isten örök Fiát nevezi így a Szentírás a közbejárói hivatalának vonatkozásában, amit átvitt értelemben a kezdetektől fogva viselt, de valójában csak a megtestesülése után öltött Magára. S Pál kellőképpen elmagyarázza ezt a titkot nekünk, mikor világosan kijelenti, hogy Krisztus volt a népének vezetője a pusztaságban (1Kor10:4). Ezért bár abban az időben tulajdonképpen még nem volt Atyja hírnöke ebben az időben, mégis, eleve elrendelt kijelölésének erre a hivatalra már akkor megvolt az a hatása, hogy kijelentette Magát a pátriárkáknak, s ismertté lett ebbéli minőségében. S a szentek valóban nem tartottak fenn semmiféle kapcsolatot Istennel a megígért Közbenjárón kívül. Nem kell tehát csodálkozni, ha Isten örök Igéje, aki az Istenség része és egylényegű az Atyával Magára öltötte az „angyal” megnevezést a jövőbeli küldetésének alapján.

A látomást illetően nagy véleménykülönbségek állnak fenn. Túlságosan erőltetett az a hasonlat, mely Krisztus testeként fogja fel a csipkebokrot, amiért az Ő mennyei fensége nem emésztette azt meg, mikor úgy döntött, hogy beleköltözik. Szintén helytelen csűrés csavarás egyesek részéről, akik a nemzet makacs lelkére vonatkoztatják, mondván, hogy az izraeliták olyanok voltak, mint a tövis, melyek nem engedtek a lángoknak. Ha azonban előhozakodunk a természetes jelentéssel, nem kell majd cáfolgatni a valószínűtlenséget. A látomás nagyon hasonló a korábbihoz, amit Ábrahám látott (1Móz15:17). Ő egy égő lámpást látott egy füstölő kemencében, s a megjelölt ok az volt, hogy Isten nem engedi a népét kialudni a sötétségben. Ugyanez a hasonlóság választ ad a tűzben az épségét megőrző bokorra is. A bokor az alázatos és megvetett néphez hasonlít, a tűz pedig a zsarnoki elnyomáshoz, mely felemésztette volna őket, ha Isten nem avatkozik csodálatos módon közbe. Azaz Isten jelenléte által menekült meg a bokor a tűztől, amint meg van írva a 46. zsoltárban, hogy a nyomorúság hullámai tájékozhatnak az egyház ellen, s fenyegethetik elpusztítással, „nem rendül meg”, mert „Isten ő közepette van”. Így mutatja be nagyon alkalmasan a kegyetlenül elnyomott népet, akiket bár körülvesznek a lángok, és érzik azok melegét, mégis sértetlenek maradtak, mert Isten kéznél levő segítségével óvta őket.

3. *S monda Mózes: Oda megyek.* Bizonyos, hogy az elméjét nem a sietség, hanem isteni ihletés indította tiszteletre. Bár még nem volt hozzászokva a látomásokhoz, égis észleli, hogy ez nem értelmetlen látvány, hanem valamiféle titok lappang benne, amit semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynia, s melynek megismerésére isteni hívást kapott. Ebben

³² Kálvin saját magyarázata a Zak1:8-ról magyarázza a legjobban ezt az utalást. Ott szintén hajlik arra, hogy az angyalok fejét Isten Fiával azonosítsa. Ott volt a lovasok egy csoportja, de a próféta azt is elmondja, hogy az egyikük vezetőnek látszott, akit a többiek kísérték. „Az egyikük kiemelkedett a többi közül, és ebben nincs semmi rendkívüli, mert mikor Isten elküldi valahová az angyalok egy csoportját, akkor valakit közülük vezetőül jelöl ki. Emiatt van itt az egyik angyal a többinél látványosabbnak leírva. Ha ezt az angyalt Krisztusnak tekintjük, az elképzelés összhangban fog állni a Szentírás szokásos szóhasználatával”, stb. – Kálvin, *Zakariás könyvének magyarázata*, 1:8.

meg kell látnunk az tanulékonyosságát is: hajlandó odamenni, és tanulni. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy Isten hiába jelenik meg nekünk, mivel szemtelenül elutasítjuk ezt a nagy kegyelmet. Tanuljuk hát meg Mózes példájából, hogy valahányszor csak Magához szólít minket Isten valamiféle jellel, szorgalmas figyelemmel adózzunk annak, nehogy a felkínált világosság kialudjon a fásultságunk miatt. Ám abból, hogy „nagy csodának nevezi”, megértjük: titkos ihletés által értette meg a csoda nagyságát, pedig az akkor még ismeretlen volt a számára. Ezen a módon készítette fel Isten az elméjét a tiszteletre,³³ hogy az gyorsabban a hasznára lehessen.

4. *És szólítá őt Isten a csipkebokorból.* Az olvasóim először is észreveszik azt, hogy mint a legtöbb látomás esetében ez sem hangtalan látvány volt, mely megijesztette a szent embert, hanem utasítás is társult mellé, hogy összeszedhesse a bátorságát. Nem lenne haszna ugyanis a látomásoknak, ha azok érzékszervei, akik ezeket látják, csak riadalmat okoznának nekik. S bár Isten nem akarta megrettenteni a szolgáját, mégis, két módon követel tekintélyt és tiszteletet a szándékolt megszólításához. Először is kétszer a nevéen szólítván Mózes a szíve mélyére hatol, hogy mintegy Isten ítélőszéke elé idézve őt még figyelmesebbé tegye. Annak megparancsolásával pedig, hogy oldja le a saruit, a bámulat és a félelem által alázatosságra készíti őt fel. Sokan sokat beszélnek a második mondattal kapcsolatosan, akik szeretik a hasonlatokat.³⁴ Nem idézem a különféle véleményeiket, mert az igazi jelentés egyszerű magyarázata megmutatja majd az egész szövevényes fecsegésüket. Mózesnek azért lett megparancsolva a saruinak leoldása, hogy a mezítlábasság által az elméjében tisztelettudó érzelmek keletkezzenek. S ezen az alapon emlékezteti őt Isten a hely szentségére is, ahogyan az imádkozásunk közben a meghajtott térdek és a fedetlen fők szintén segítséget és élénkítést jelentenek az Isten imádatában. S úgy vélem, ezt kellően világossá teszi a rögtön ez után megjelölt ok: Mózes „szent földön” állt, amire nem szabad elhamarkodottan, vagy világi módon rálépni. Ebből megértjük: az imádat külső jelével kellett neki reszkető könyörgőként Isten jelenlétébe lépni. Valóban ezt mondta: „Ímhol vagyok” (ez pedig annak bizonyossága volt, hogy az elméje tanítható, és kész engedelmeskedni), mégis helyes volt őt még jobban felrázni, hogy még nagyobb félelemmel járuljon Isten elé. Ha azonban Isten eme legnemesebb prófétájának is szüksége volt efféle felkészülésre, akkor nem csoda, ha Isten megannyi segítséggel serkenti a vonakodó szívünket azért, hogy igazságban imádhassuk Őt. S bár ugyanez a parancs, ami Mózesnek adatott, nem adatik mindenkinek, mégis tanuljuk meg: minden ceremónia tárgy az, hogy Isten fenségét kellőképpen és komolyan felfogjuk az elménkben, ezáltal Ő megkaphassa a Neki kijáró tiszteletet, és a méltóságának megfelelő bánásmódban részesüljön. Ha bárki a mélyebb értelmezést (*anagoge*) látja jobbnak, mely szerint nem hallhatjuk Istent, amíg le nem vetettük a földi gondolatainkat, én nem ellenzem, csak a természetes jelentés legyen az első, miszerint Mózes azért kapta a parancsot a saruinak leoldására, hogy felkészüljön az Istenre nagyobb tisztelettel történő odafigyelésre. Ha most a hely szentségének a kérdése vetődik fel, a válasz könnyű: a látomás miatt kapta ezt a megtisztelő titulust. A Sínai-hegynek tehát nincsen semmiféle sajátos szentsége, amit természetes módon birtokolna, hanem Isten, Aki minden dolgot megszentel, kegyeskedett a jelenléte jelét kölcsönözni neki. Így magasztalta Jákón Bételt magasztos és tiszteletet keltő megnevezésekkel: „Mily rettenetes ez a hely; nem egyéb ez, hanem Istennek háza, és az égnek kapuja” (1Móz28:17). mivel speciális jelenés által szenteltetett meg. Valahol csak látjuk ugyanis Isten dicsőségének bármi jelét, a kegyesség a bámulat eme érzését kelti a szívünkben. Időközben azonban, mivel túlon túl hajlamosak vagyunk a babonásra, az alábbi két hibát kell elkerülnünk: nem szabad levonnunk Istent a mennyből és földi helyekhez kötni Őt, és nem szabad annak szentségét örökkévalónak tekintenünk, ami csak mulandó. Az első gonoszságra orvosság Isten természetének szemügyre vétele, a másodikra pedig a céljának

³³ „A humilite”. – Francia.

³⁴ “En curiositez frivoles” – felszínes elmésségekben.

megfigyelése – mennyire és mi célból szentel meg helyeket. Mivel pedig Isten természete lelki, nem megengedhető Vele kapcsolatosan bármi földi, vagy otromba dolgot elképzelni, s az Ő nagysága sem teszi lehetővé, hogy a lénye valamely helyhez legyen kötve. Azért a hely szentségének a kinyilatkoztatás céljára kell korlátozódnia. Így a Hóreb hegye ama törvény kihirdetésének vonatkozásában tétetett szentté, amely az igaz istentiszteletet írja elő. Ha Jákob leszármazottai fontolóra vették volna ezt, soha nem jelölték volna meg Bételt a Sionnal ellentétes szent helyként azért, amiért Isten egyszer megjelent ott a pátriárkának. Isten soha nem választotta ki azt a helyet, ezért nem jártak el helyesen, mikor egy konkrét esetből általános következtetést vontak le.

2Móz3:6-9

6. És monda: Én vagyok a te atyádnak Istene, Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene és Jákóbnak Istene. Mózes pedig elrejté az ő orczáját, mert fél vala az Istenre tekinteni.

7. Az Úr pedig monda: Látván láttam az én népemnek nyomorúságát, a mely Égyiptomban vagyon és meghallottam az ő sanyargatóik miatt való kiáltásukat; sőt ismerem szenvedéseit.

8. Le is szállok, hogy megszabadítsam őt az Égyiptombeliek kezéből és felvigyem őt arról a földről, jó és tágas földre, téjjel és mézzel folyó földre, a Kananeusok, Khitteusok, Emoreusok, Perizeusok, Khivveusok és Jebuzeusok lakóhelyére.

9. Mivel hát ímé feljutott hozzám az Izráel fiainak kiáltása és láttam is a nyomorgatást, a melylyel nyomorgatják őket az Égyiptombeliek:

6. *Én vagyok a te atyádnak Istene.* Ő nemcsak valami mennyei hatalomnak jelenti ki Magát, vagy csak az általános Isten megnevezést használja, hanem megemlékezve a korábban a pátriárkákkal kötött szövetségéről, ledönt minden bálványt és hamis Istent, s megerősíti Mózeszt az igaz hitben. Ebből tudta ugyanis Mózes, hogy nem hiába reménykedett abban az Istenben, Akit Ábrahám és a többi pátriárka imádtak, s Aki az örökbefogadás kiváltságával elkülönítette az ő nemzetségüket minden más néptől. S nehogy az eltelt hosszú időszak miatt Mózes úgy vélje: ami Ábrahámról adatott tovább, az idejétmúlt, Isten konkrétan kijelenti, hogy az Ő hűsége még mindig megáll, az „ő atyja Istenének” nevezvén Önmagát. Mivel azonban a szabadulás reménységének felmutatásával a szövetsége emlékezetét újítja meg, ebből megértjük, hogy az nem töröltődött ki Mózes szívéből, hiszen abszurd dolog lenne ismeretlen dologról beszélni, és olyan ígéretek megemlékezésének sem lenne semmi haszna, amelyeknek semmiféle emlékezete sincs meg Mózes szívében. Mivel tehát a választott nép szabadulásának reménysége attól a szövetségtől függött, amit Isten korábban a pátriárkákkal kötött, ezért megmutatja, hogy nem hiába bíztak Benne, mert az Ő kötelezettségvállalása nem hatástalan. Nem annyira a tisztelet, mint inkább a félelem jele volt Mózes részéről, mikor elfedte az arcát, azonban mégis, mindkét érzést számításba kell vennünk, mert hirtelen riadalmat érzett Isten láttán, és önként csodálta az Ő fenségét. Szükséges volt, hogy az elméjére tiszteletteljes érzelmek hassanak, hogy még később legyen az engedelmisségre. Ézsaiásnál azt olvassuk (Ézs6:2), hogy még az angyalok is elfedik arcukat, mert nem képesek elhordozni Isten végtelen dicsőségét. Nem csoda hát, ha a halandó ember sem mert rátekinteni. Isten neve arra a látható jelenségre vonatkozott, melyben az Ő fensége mutatkozott meg.

7. *Az Úr pedig monda.* Mielőtt a népe szabadítójának hivatalára jelölné ki Mózeszt, Isten bátorítja őt a győzelemről és a sikerről szóló kissé hosszabb beszéddel. Tudjuk ugyanis, miképpen gyengítik és fogják vissza a kételyek az elmét az aggodalmaskodással és az izgalommal. Mózes tehát nem kezdhette meg a munkáját mindaddig, amíg nem kapta meg az

isteni segítség bizonyosságát. Isten ezért ígéri meg neki, hogy a vezetője lesz, mert erre a segítségre támaszkodva bátran felövezheti magát a küzdelemre. Ebből pedig azt az általános tanítást szűrjük le, hogy bármennyire is lassúak és vonakodók vagyunk természetünkön fogva az Isten iránti engedelmségben, nem szabad elfordulnunk a parancsától, mikor a sikerről biztosít bennünket, ugyanis nincs semmi serkentőbb annál, mint amikor megígéri, hogy az Ő keze mindig kész lesz minket megsegíteni, ha követjük mindenhová, ahová csak elhív minket. Ezzel a céllal beszél Isten, mielőtt megemlítené Mózes elhívását, hogy vidámabban lásson munkához, a sikeres végkimenetelben bízva. Sőt, mikor Isten a népe megváltását az Ő ingyenes szövetségétől, azaz a saját ingyenes nagylelkűségétől tette függővé, akkor még egy, az Ő igazságosságából eredő érvet is hozzátesz: lehetetlenség, hogy a világ Bírája ne segítsen az elnyomottakon és lesújtottakon, mikor azokkal meg nem érdemelt módon bántak, s különösen mikor könyörögnek is az Ő segítségéért. Általánosságban igaz, hogy Isten minden igazságtalan kegyetlenséget meg fog bosszulni, de a hívők, akiket a barátságába és a védelmébe fogadott, még különleges segítséget is várhatnak Tőle. Ennek megfelelően, mikor kijelenti: a nép örökbefogadása arra indította, hogy ne hagyja őket a szélsőséges szükségében, megerősítésképpen azt is hozzáteszi, hogy elnyomóik zsarnokságát jött korlátozni, mert meghallotta a lesújtottak kiáltását. Ez ebben a konkrét pillanatban Mózes bátorítása végett mondta, de nem közönséges vigasztalást kell jelenteni ennek valamennyiünk számára, mikor bármiféle igazságtalan teher alatt nyögünk. Isten ugyanis, Akinek akkor ennyire éles volt a látása, most sem olyan vak, hogy ne látna minden igazságtalanságot, és ne könyörülne azokon, akik segítségül hívják Őt. S bár az eredetiben itt használt „látván láttam” kifejezés hebraizmus, mégis azt jelöli, hogy miközben Isten késlelteti és felfüggeszti a büntetést, az Ő szemhunyása az emberek gonosz cselekedetei felett semmiképpen sem bizonyítéka annak, hogy nem szemléli azokat a mennyből, s a kellő időben majd meg is jelenik a Bírájukként. A szavak ugyanis folytonos figyelmet jelentenek, ugyanazt, mintha azt mondanánk, hogy még akkor is szemlélte azokat, amikor a tétlensége folytán úgy tűnt: nem törődik a népe nyomorúságával. Azt hozzátéve, hogy hallotta a kiáltásukat, közvetve a lagymatagságukat feddi meg, mert nem olvassuk, hogy kiáltottak volna, amíg a nyomorúságuk és a kétségbeesésük miatt rá nem kényszerültek. Nincs okunk tehát csodálkozni, amiért a csapásaik alatt majdnem megsemmisültek, mielőtt megjött volna a segítség, mert hosszú ideig alig-alig imádkoztak.³⁵ S az sem valószínű (mint említettem), hogy buzgón imádkoztak volna, de Isten jobban törődött a saját kegyelmével és hűségével, mint az ő helyes és jól megalapozott felkészültségükkel. Ezekkel a szavakkal a Lélek buzdít minket Isten segítségül hívására, s arra, hogy ne kábuljunk és bóduljunk el a gondjainktól és a szomorúságainktól, hanem tanuljunk meg egyenesen ehhez a szent horgonyhoz menekülni. Ahogyan a zsoltáros is mondja: „az Úr szemei az igazakon vannak, és az ő fülei azoknak kiáltásán” (Zsolt34:16), majd máshol is bizonyosságot tesz, hogy Ő olyan Isten, Aki meghallgatja az imádságot, s buzgón hívogat ehhez az orvossághoz, amikor súlyos elnyomatás az osztályrészünk. Mikor úgy beszél róluk, mint az „Egyiptomban levő népemről”, a látszólagos következetlenség nem csekély megerősítést jelent, utalván arra, hogy a Kánaán földjének megöröklésével kapcsolatos, Ábrahámnak tett ígéret nem marad hatástalan, mert nem lenne összeegyeztethető Isten igazságával, hogy a nép, akinek máshol örökség adatott, Egyiptomban legyen jövevény, hacsak meg nem szabadul a megfelelő időben. Ez felfogható ellentétes értelemben is: jóllehet az Egyiptomban élő nép messze van a Kánaán földjétől, így bizonyos értelemben látszólag távol vannak tőlem, mégis meghallottam a kiáltásukat. A valószínű jelentés azonban ez: nem helyes, hogy a nép, melynek a szentföldet kell örökölnie, mindig jövevény maradjon valahol másutt, ezért Isten hamarosan meg fogja őket szabadítani. Az ígevers végén az „ismerem szenvedéseit” szintén a korábbiak megerősítése.

³⁵ “Jusques a ce qu’il ait ete contraint jusques au dernier desespoir.” – Amíg a teljes kétségbeesés rá nem kényszerítette őket.

8. *Le is szállok, hogy megszabadítsam őt.* Most világosabban is kinyilatkoztatja a szándékát, miszerint nemcsak a pillanatnyi nyomorúságaikon kíván enyhíteni, de az Ábrahámnak a Kánaán földjével kapcsolatosan tett ígérteit is be akarja teljesíteni. Ezért kijelöli a szabadulásuk végét, hogy élvezhessék a nekik megígért nyugalmat és örökséget. Megszokott beszédmód azt mondani, hogy Isten leszáll hozzánk, mikor ténylegesen hatalommal lép fel, és kimutatja: közel áll hozzánk. Azt is mondhatnánk, hogy az izraeliták világosan meg fogják tapasztalni: az Ő segítsége kéznél van. A „tágas” föld látszólag összehasonlítás azzal a szűk területtel, ahol ekkor voltak, mert jóllehet a Gósen földje termékeny és kényelmes volt, mégis, aligha biztosított elegendő területet a növekvő létszámukhoz. Emellett még be is voltak oda zárva, mint szolgák a rabszolgaság házába. Végül ismét biztosítja őket arról, hogy kegyelmesen fog velük bánni, mivel hallotta a kiáltásukat, és nem volt ismeretlen előtte a bánatuk, még ha sokáig késleltette is a bosszúállást.

2Mó3:10-14

10. Most azért eredj, elküldelek téged a Faraóhoz és hozd ki az én népemet, az Izráel fiait Égyiptomból.

11. Mózes pedig monda az Istennek: Kicsoda vagyok én, hogy elmenjek a Faraóhoz és kihozzam az Izráel fiait Égyiptomból?

12. És felele: Én veled lések! és ez lesz a jele, hogy én küldöttelek téged, hogy mikor kihozod a népet Égyiptomból, ezen a hegyen fogtok szolgálni az Istennek.

13. Mózes pedig monda az Istennek: Ímé én elmegyek az Izráel fiaihoz és ezt mondom nekik: A ti atyáitok Istene küldött engem ti hozzátok; ha azt mondják nekem: Mi a neve? mit mondjak nekik?

14. És monda Isten Mózesnek: VAGYOK A KI VAGYOK. És monda: Így szólj az Izráel fiaihoz: A VAGYOK küldött engem ti hozzátok.

10. *Most azért eredj.* Miután Isten ellátta a szolgáját ígéretekkel, hogy vidámabban láthasson munkához, most hozzáteszi a parancsokat, és felszólítja a neki szánt hivatal elfoglalására. S a legjobb buzdítás a kötelességre az, amikor mikor Isten teszi biztossá azokat a sikerben, akik egyébiránt a kétely miatt lassúak lennének. Mert bár késlekedés, vagy vonakodás nélkül kell engedelmeskednünk Isten világos parancsainak, Ő mégis azzal kívánja elhárítani a tunyaságunkat, hogy megígéri: az erőfeszítéseink nem lesznek hiábavalók. S biztosan valamennyiünkbe természetesen beplántált érzés, amikor a siker bizonyossága ösztönöz a tettekre. Ezért Isten néha, a szolgálói engedelmességének próbára tétele végett megfosztja őket a reménységtől, és ellentmondást nem tűrő módon parancsolja nekik ezt, vagy azt, mégis, gyakrabban metszi el a vonakodás gyökerét a sikeres végkimenetel ígéretével. Így rázta tehát itt is fel Mózes a parancsainak végrehajtására, a szabadulás reménységét állítva elébe. A köztöszöt deduktív köztöszóként kell értelmezni, mert a parancs és az elhívás kétségtelenül az ígéret függvényei.

11. *Kicsoda vagyok én?* Mégsem vádolható engedetlenséggel, mert a saját gyengeségének tudatában válaszolja, hogy nem alkalmas, s ezért utasítja vissza a megbízást. Önmagának a fáraóhoz történő hasonlítása további ürügy volt a visszautasításhoz. Ez tehát a mértékletesség és az alázat mentségének tűnik, s mint ilyet, én nemcsak nem feddendőnek, de egyenesen dicséretre méltónak tartom. Semmi ellentmondás nincs abban, hogy tudta: Isten javasolta ezt a nagyon fáradságos feladatot, mert azon csodálkozik, hogy miért nem valaki mást választott, hiszen oly sok ezer lény áll készen Isten parancsainak teljesítésére. Felmerül azonban egy másik kérdés. Ő, aki negyven éve oly heves volt az egyiptomi megölésében, s Isten elhívására támaszkodva végre merte hajtani ezt a veszélyes tettet, most vajon miért

tagadja bátortalanul az alkalmasságát a nép megszabadítására? Nem úgy tűnik mintha a keménysége csökkent volna az életkor előre haladtával, bár a fiatalság a természeténél fogva heves, az öregedés pedig hűvösséget és egykedvűséget gerjeszt. Úgy tűnik azonban, hogy más hibája volt, nevezetesen az, hogy elhamarkodottan cselekedett először, nem mérve fel kellően az erejét, és nem becsülve fel a vállálás hatalmas voltát. S bár az efféle sietség lehet dicséretre méltó, mégis gyakran csődöt mond az útja közepén pontosan úgy, ahogyan a koraérő gyümölcsök vagy soha nem érnek be, vagy gyorsan megromlanak. Ezért jöllehet Mózes a nemes beállítottságról tett tanúbizonyságot, mikor ily kapkodva szánta rá magát Isten munkájára, mégis, akkor még nem volt felruházva azzal a szilárdsággal, ami mindvégig a segítségére volt, mert a szívében rejlő hit még nem vert elég mélyen gyökeret, s ő maga sem vizsgálta meg alaposan a saját képességeit. Ezért reszket a döntő pillanatban, bár akkor még magabiztosabb volt, mikor az abban rejlő nehézséget még nem gondolta át. Így mi is manapság, akik bátraknak tűnünk önmagunk szemében,³⁶ mikor a dárdák hatósugarán kívül állunk, elkezdünk reszketni, amint a csata egyre közelít hozzánk, mivel észleljük a messziről még nem látszó veszélyeket. Nem csoda tehát, ha Mózes, aki kész volt engedelmeskedni negyven éve, s kitartóan táplálta magában ezt a szent érzelmet, most új félelemmel telik el, mikor parancsot kap rá, hogy a csatamezőre lépjen.

12. *És felele: Én veled lések!* Figyelemre méltó, hogy Isten kizárólag csak az Ő azonnali segítségét állítja szembe mindennel, mindenféle félelem legyőzésére, és minden kétely elvételére. Mintha azt mondta volna: nem számít, kicsoda Mózes, vagy mekkora az ereje, mert Isten lesz a vezetője. Ezekből a szavakból megtanuljuk, hogy soha nem a kellő tisztelettel viszonyulunk Őhöz mindaddig, amíg – megelégedvén egyedül az Ő segítségével – nem keresünk alapot a magabiztossághoz Rajta kívül. S jöllehet a gyengeségünk megriaszthat bennünket, gondoljuk elegendőnek, hogy Ő a mi oldalunkon áll. Innen származnak a szentek alábbi, nevezetes megvallásai: „még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert te velem vagy” (Zsolt23:4). Majd megint: „az Istenben bizom, nem félek; ember mit árthatna nékem?” (Zsolt56:4), vagy „nem félek sok ezernyi néptől sem” (Zsolt3:7), illetve „ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (Rm8:31). Azaz, a hitbeli fejlődésünknek megfelelően magasztaljuk Isten hatalmát, dicsekszünk vele, és lépünk fel az egész világ ellen, mikor ki vagyunk téve a legnagyobb veszélyeknek. Az pedig az alapja a szilárd és fáradhatatlan engedelmességnek, mikor a gondolat, miszerint Isten velünk van, mélyen belegyökerezik a szívébe. Miután azonban Mózes parancsot kap rá, hogy fordítsa el a gondolatait önmagáról és minden figyelmét az Isten megígért segítségére összpontosítsa, egy jel is megerősíti őt abban, hogy az izraeliták áldozni fognak a Hóreb hegyén három nappal az egyiptomi kivonulásukat követően. Ez az ígélet azonban mégsem tűnik sem túl alkalmasnak, sem túl időszerűnek, mivel valójában nem valósul meg, amíg a dolog (a kivonulás) végbe nem ment. Én figyelmen kívül hagyom az erőltetett magyarázatokat, melyekkel egyesek ennek az abszurditásnak a kikerülése végett hozakodtak elő. Mások ugyanis bölcsen és okosan jegyzik meg, hogy a megerősítés, amit a múltbeli jelektől kapunk, nem haszontalan, és nem is hiábavaló, s máshol is vannak példái a Szentírásban. Sámuel Dávid felkenésekor megígéri, hogy ő a nép királya lesz, s ez lesz a jele annak, hogy a felkenetése Istentől származik (1Sám16:13). Dávidnak sokáig kellett küzdenie a balsorsával, mielőtt élvezhette volna ezt a jelet, de mégsem gondoljuk feleslegesnek, mert a kellő időben megerősítette Isten jóindulatát. Ézsaiás, a város ostromáról prófétálva, hozzáteszi: „S ez legyen jelül néked: ez évben ugartermést esztek és a másik évben sarjút, és a harmadik évben vessetek, arassatok és szőlőt ültessetek, és egyétek gyümölcsét” (Ézs37:30). Keresztelő János pedig ezt mondta: „A kire látod a Lelket leszállani és rajta megnyugodni, az az, a ki keresztel Szent Lélekkel” (Jn1:33). Mégis, mielőtt látta volna azt a jelet, már tudta, hogy Krisztus az Isten Fia, mert

³⁶ “Courageux comme lions” – bátrak, mint az oroszlánok.

mindkét szülőjének próféciait jól ismerte. S semmi abszurd nincs abban a hitben, ami az Ígén alapszik, s a jel hozzáadásával növekszik. Végül pedig, Isten az Ő kegyelmét új kegyelemmel magasztalja fel, mely az előző kegyelem után következik, így mondhatni felhalmozódik a mérték. Valójában Mózes elhívását is az a figyelemre méltó bizonyíték szentesítette, hogy a helyen, ahol ő állt, az ő közreműködésével felszabadított nép ünnepélyes áldozatot mutatott be. Addig azonban Isten várakoztatta a szolgáját, mintha ezt mondta volna: Hadd végezzem el, amit elhatároztam, a megfelelő időben majd tudni fogod, hogy nem hiába küldtelek el: amikor majd biztonságban elhozod a népet erre a helyre.

13. *Ímé én elmegyek az Izráel fiaihoz.* ha hiszünk abban, hogy Mózes itt a saját érzéseit mondta el, akkor azt mondaná, hogy nem lehet egy ismeretlen Isten hírnöke, ami nagyon valószínűtlen. Mert ki gondolná, hogy a szent próféta hite oly mértékben elmosódott, hogy elfelejtette az igaz Istent, Akit odaszántan szolgált? Hiszen az idősebbik fia nevében tett bizonyosságot arról, hogy ünnepélyes módon emlékszik Rá, mikor önkéntesen nyilvánította magát idegennek Midián földjén. S Izrael gyermekeire nézve sem látszik egyáltalában valószínűnek, akik állandóan az atyáikkal kötött szövetségről beszéltek. Nem áll azonban túl messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy mind Mózes, mind az izraeliták hite valamelyest meggyengült és berozsdásodott. Ő maga az apósával együtt híjával volt minden tanításnak, ami megtarthatta volna abban a sajátos istentiszteletben, s abban az ismeretben, amit Egyiptomban szívott magába. Az egész nép pedig messzire távozott az atyáik által jár úttól. S bár a valódi és ősi vallás ragyogása nem aludt ki teljesen, mégis csak csekélyke szikrái világítottak. Miközben azonban Mózes hallgatólagosan beismeri a tudatlanságát, mert nem ismerte kellőképpen a szent pátriárkáktól származó tanítást, mégis, mivel neki kellett megjelennie a népnél idegenként, arra céloz, hogy el fogják utasítani, hacsak nem visz magával valamiféle jelszót, amit majd elfogadnak. „Ki fogom majd jelenteni, amit parancsoltál (mondja szemlátomást), hogy engem atyáink Istene küldött. Ők azonban majd gúnyolják és megvetik a küldetésemet, amíg nem mutatok fel valamiféle biztos jelet, amiből megtudhatják, hogy nem hamisan használom a Te nevedet.” Olyan nevet keres tehát, mely megkülönböztető jel lehet, mivel itt nem pusztán egy szóról, vagy szótagról van szó, hanem egy bizonyosságról, amivel meggyőzheti az izraelitákat: meghallgatásra leltek az atyáikkal kötött szövetség folytán.

14. *VAGYOK A KI VAGYOK.* Az ige a héberben jövő időben áll: „LESZEK, AKI LESZEK”, de gyakorta ugyanazt jelenti, mint a jelen idejű, kivéve, hogy az idő örökös hosszát jelöli. Nagyon világos, hogy Isten egyedül önmagának tulajdonít isteni dicsőséget, mivel Ő önmagában létező, tehát örökkévaló, s így ad létezést és fennállást minden teremtménynek. Nem is holmi megszokott, vagy olyan dolgot jelent ki Magáról, amiben másokkal osztozik, hanem úgy nyilatkoztatja ki az örökkévalóságot, mint ami csakis az Istené, hogy ennek a méltóságának megfelelően tiszteljék Őt. Ezért rögtön ezt követően a nyelvtani szabályokkal ellentétben egyes szám első személyben használja ugyanazt az igét létigeként, a harmadik személyben álló igéhez kapcsolódóan, hogy az elméink bámulattal teljenek el, valahányszor csak az Ő felfoghatatlan lényege kerül említésre. S jóllehet a filozófusok magasztos kifejezésekkel értekeznek erről az örökkévalóságról, s Platon is állandóan kijelenti, hogy Isten személy szerint το ον (a Lény), mégsem bölcsen és helyesen alkalmazzák ezt a titulust, tudniillik, hogy Istennek ez az egyetlen és kizárólagos Lénye nyel el minden elképzelhető lényeket, ebből fakadóan a fő hatalom és kormányzás minden dolog felett az Ővé. Hisz honnan származik a hamis istenségek tömege, mint onnan, hogy ostoba képzelgésekkel darabokra tépik az Istenséget? Ezért ahhoz, hogy helyesen fogjuk fel az egyetlen Istent, először is tudnunk kell, hogy minden dolog mennyen és földön annak akaratából nyeri el³⁷ a létezését, vagy a szubszisztenciáját, egyedül Aki VAN. Minden

³⁷ Precario. — Latin. De grace. — Francia.

hatalom az Ő lényéből származik, mert ha Isten a kiválóságával tart fenn mindent, akkor kormányoz is mindent. S mi haszna lenne Mózesnek Isten titkos lényegére tekinteni, ha az mondhatni be lenne zárva a mennybe, hacsak, meggyőződve az Ő mindenhatóságáról, nem ebből kapná a magabiztossága pajzsát? Ezért tanítja őt Isten arra, hogy egyedül Ő Maga méltó a legszentebb névre, amit megszenteltségtelenítenek, ha helytelenül másokra testálnak. Ezután bemutatja felbecsülhetetlen kiválóságát, hogy Mózes ne kételkedjen benne: az Ő vezetésével minden felül fog kerekedni. A Jahve nevet a hatodik fejezetben fogjuk megvizsgálni, aminek ez a gyökere.

2Móz3:15-17

15. És ismét monda Isten Mózesnek: Így szólj az Izráel fiaihoz: Az Úr, a ti atyáitoknak Istene, Ábrahámnak Istene, Izsáknak Istene és Jákóbnak Istene küldött engem ti hozzátok. Ez az én nevem mind örökké és ez az én emlékezetem nemzetségről nemzetségre.

16. Menj el és gyűjtsd egybe az Izráel véneit és mondd ezt nékik: Az Úr, a ti atyáitok Istene, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istene megjelent nekem, mondván: Megemlékeztem rólatok és arról a mit elkövettek rajtatok Égyiptomban.

17. És mondám: Kiviszlek titeket az égyiptomi nyomorúságból a Kananeusok, Khitteusok, Emoreusok, Perizeusok, Khivveusok és Jebuzeusok földére, téjjel és mézzel folyó földre.

15. *És ismét monda Isten.* Isten megint az Ábrahámmal, és utódaival kötött szövetségből származó nevét veszi fel, hogy az izraeliták tudhassák: nem holmi bizonytalan Istennel csapják be magukat, amennyiben nem távoznak el atyáik vallásától. Ahogyan a katonák is a zászlójuk köré gyűlnek, hogy fenntartsák a rendet a soraikban, úgy parancsolja meg most nekik a visszatekintést az örökbe fogadásuk speciális kegyelmére, s annak észben tartására, hogy ők Isten választott népe, mert Ábrahám fiai. E korlátok között tartja őket, hogy ne ténferegjenek szanaszét Istent keresve. Tudjuk ugyanis, hogy bármilyen véleményen voltak is a pogányok az Istenségről, nemcsak megannyi tévelygésbe gabalyodtak, de bizonytalanok is voltak, ezért mindig ingadoztak őt illetően. Isten másfajta vallást követel meg a népétől, melynek bizonyosságára támaszkodhatnak a szíveik. Emellett a hosszú tartózkodásuk Egyiptom földjén, noha nem semmisítette meg az igaz Isten ismeretét, mégis nagymértékben elhomályosította annak a kijelentésnek a fényét, amellyel atyáik rendelkeztek. S az ígért is idejétmúltak tűnhetett, mikor nem kaptak segítséget, miközben a nyomorúság ekkora mélységébe merültek. Ezen az alapon az atyáiktól kapott hitük kétségtelenül elhidegült. Ezért, hogy megtanuljanak Őrá támaszkodni, az atyáik Istenének nevezi Magát, és kijelenti, hogy ezzel a titulussal fogják mindörökké ünnepelni. Én nem tudok egyetérteni azokkal, akik ezt az előző „Vagyok, aki vagyok” kijelentésre vonatkoztatják, mivel a szövegkörnyezet nem engedi ezt meg. Ebből következtethetünk Istennek a népe iránti felmérhetetlen szeretetére, mivel figyelmen kívül hagyván a Föld összes nemzetét egyedül őket kötötte Magához. emlékeznünk kell azonban arra, hogy noha megtisztelő volt Ábrahámra és a pátriárkákra nézve, amikor Isten tőlük származtatta a nevét, ennek a fő célja azonban mégis az ígért igazságának megerősítése volt. Látszólag összeegyeztethetlenség lehet annak kimondásában, hogy „ez az én emlékezetem minden nemzet számára”, hiszen sokkal kiválóbb emlékezet következett a mi Urunk Jézus Krisztus személyében. Én azonban azt válaszolom erre, hogy miután Krisztus eljövetelében az Ábrahámmal kötött szövetség igazsága látszott meg, és mutatkozott szilárdnak és tévedhetetlennek, annak emlékezete inkább megújult, semhogy megsemmisült volna. S így él tovább és virágzik az evangéliumokban, már Ábrahám még ma sem szűnt meg a kegyesek atyja lenni egyetlen Fő

alatt. Arra következtetünk tehát, hogy Istenről nem beszélhetünk a Földön az Ő ingyenes örökbefogadásának hatásaira történő rámutatás nélkül, melyek által Ő hűségeseinek és igaznak bizonyul.

16. *Menj el és gyűjtsd egybe.* Mivel nem volt egyszerű dolog az egész népet egy helyre gyűjteni, vagy a küldetését ekkora tömeg tudtára adni, Mózes azt a parancsot kapja, hogy kezdje a vénekkel és beszéljen nekik a közlő szabadulásukról, hogy az ő tekintélyükkel ébressze a nép egészét a jó reménység táplálására. Az ő elbocsátásukat a király részéről ugyanis mindenki nevében kell elérni, s mindenki elméjének készülni kell a szabadulásra. Ha ugyanis nem kapnának jól időzített értesülést róla, nem lenne általános egyetértés Isten kegyelmének felkarolását illetően. Rendkívül fontos volt tehát, hogy Mózes küldetését jól ismerjék, mert így bátran követhették őt Isten által kijelölt vezetőként. Nem céltalanul mondja, hogy az Isten, Akit látott, Ábrahám, Izsák és Jákob Istene volt, mert a látomás, amit a nép aligha tartott volna hitelt érdemlőnek másképpen, a velük kötött ókori szövetségtől függött. Ezért, hogy hitet ébresszen a szavai iránt, Mózes emlékezteti őket, hogy a szabadítás, melyről most beszélni készül, s ami Isten, mint vezető által kijelölt dolog, korábban Ábrahám, Izsákban és Jákobban lett megígérve. Végül, miután csak nehezen fogadjuk el azt, ami új és furcsa, Mózes ezért a régi kijelentésekre alapoz, melyekhez kétség nem férhetett. Megismétli azonban, ami korábban neki magának lett elmondva, így tárva mások elé azt, amit csak ő hallott, a küldetésének megerősítése végett. Tudjuk, mikor Isten nem segít meg azonnal a bajainkban, az elméinket elcsüggeszti a bánat, és kétségbeesésbe merülünk, mert úgy gondoljuk, Isten nem törődik velünk. Nehogy tehát az izraeliták elméi kétségbe essenek, Mózes azt a parancsot kapja, hogy mondja el nekik: Isten ideje jött el a megemlékezéshez róluk, s noha egy ideig látszólag nem tekintett rájuk, mégsem felejtette el örökre az Ő népét. Ami pedig ez után következik, mármint hogy számba veszi az egyiptomiak által ellenük elkövetett sérelmeket, azt megerősítésképpen teszi hozzá. Mivel ugyanis Ő a világ Bírója, nem tehet mást, mint bosszút áll az igazságtalanság és a zsarnokság hosszadalmas túrésát követően. Tanuljunk meg ebből az igeszakaszból azt is, hogy amikor Isten látszólag elfordítja az arcát tőlünk, s késlekedik minket megsegíteni, akkor várjuk meg türelemmel, amíg a megfelelő időben majd ránk tekint, mert a feledékenysége csak átmeneti, amikor kiszolgáltat minket ellenségeink kényének-kedvének. Máshol már megmutattam, miképpen kell érteni ezeket a kifejezéseket, tudniillik az érzékszerveink becslése alapján tulajdonítunk olyan dolgokat Istennek, melyek tulajdonképpen nem vonatkoznak Rá.

17. *És mondtam.* Ezzel a kifejezéssel Isten arra emlékeztet minket, hogy Ő a titkos tanácsvezetésében dönti el, mit fog cselekedni, ezért féket kell tennünk a vágyainkra, melyek egyébként túlságosan erőteljesen nyomulnának előre, s engednünk kell, hogy szabadon és önkéntesen határozza el annak megcselekedését, ami szerinte a legjobb. Nem azért, mert neki időre van szüksége a szabadításhoz, hanem hogy megtanuljunk az Ő gondviselésére támaszkodni. Ezzel a rendelettel arról biztosította Izrael gyermekeit, hogy a jajaik vége közel van, mert semmi sem gátolhatja meg Istent a munkájának elvégzésében. Röviden beszél azonban, mintegy mondhatni közismert dologról, mivel ami a pátriárkákon keresztül adatott generációról generációra a jövőbeli szabadulásukról, azt nem felejtették el teljes mértékben. Felsorol néhány nemzetet, akiknek a földjét majd nekik adja, hogy vonzóbbá tegye a számukra az elindulást. Ugyanezzel a céllal jelenti ki, hogy az egész föld „tejjel és mézzel folyó”, nehogy a terméketlensége megriassza őket, hiszen atyáikat az éhség űzte el onnan. S jóllehet a Kánaán földje a természeténél fogva termékeny volt, kétség sem fér hozzá, hogy a termékenysége főleg Isten áldásából fakadt. A végkövetkeztetés tehát az, hogy tágas lakóhely készült a számukra, mivel az ő kedvükért Isten majd sok nemzetet fog kiűzni, hogy birtokba vehessék a lakóhelyeiket. Végül, a szűkölködéstől sem kell félniük, mert Isten bőven ellátja majd őket élelemmel úgy, mintha az egész föld tele lenne tej- és mézfolyókkal.

2Móz3:18-22

18. És ha hallgatnak szavadra, akkor elmegy te és az Izráel vénei Égyiptom királyához, s így szóltok néki: Az Úr, a héberek Istene megjelent nekünk; most azért hadd menjünk három napi útra a pusztába, hogy áldozzunk az Úrnak a mi Istenünknek.

19. Én pedig tudom, hogy az egyiptomi király nem engedi meg néktek, hogy elmenjete, még erőhatalomra sem.

20. Kinyújtom azért az én kezemet és megverem Égyiptomot mindenféle csudáimmal, melyeket véghez viszek benne; így azután elbocsát titeket.

21. És kedvessé tészem e népet az Égyiptombeliek előtt, és leszen, hogy mikor kimentek, nem mentek üresen.

22. Kérjen azért minden asszony az ő szomszédasszonyától és háza lakó asszonyától ezüst edényeket és arany edényeket és ruhákat; és rakjátok azokat fiaitokra és leányaitokra, s így foszszátok ki Égyiptomot.

18. *És ha hallgatnak szavadra.*³⁸ A szó szerinti fordítás ez: „Hallgatni fognak a szavadra”, amit sokan Isten arra vonatkozó ígéretének tekintenek, hogy engedelmesek lesznek. A latinban adott értelmezés azonban – „utána hallgatnak majd a szavadra” – jobban ideillik, miszerint először Ő fog parancsot adni Mózes szájával, majd a többiek csatlakoznak hozzá az üzenet továbbításában a fáraó számára. Mielőtt ugyanis ennyire nehéz feladatot kaptak volna, kíváncsi volt Isten tekintélyét elébük tárni, hogy állhatatos szívvel kezdjenek hozzá. Az üzenet summája az, hogy engedélyt kell kérniük a fáraótól a távozásra és az áldozat bemutatására. De nehogy azt gondolják, hogy ezt csak egy alaptalan impulzus hatására teszik, bevezetőként meg akarták említeni: Isten találkozott velük és adott nekik erre parancsot. A szó ugyanis, ami a *találkozását* fejezi ki velük, azt jelenti: önként jelent meg nekik. Korábban valóban Hozzá kiáltottak, s gyakran hivatkoztak Isten hűségére és könyörületére, az mégis önkéntes találkozás volt velük, mikor minden reménységük ellenére kijelentette, hogy Ő lesz a szabadítójuk, mert amint már említettük, inkább a nyomorúságuktól ösztökélve semmint az imába vetett bizalommal kiáltottak hozzá. Ürügyet is tanácsol nekik, mellyel elfordíthatják magukról a gyanakvást és a haragot. A végleges szabad elvonulást ugyanis, amely miatt fájdalmas veszteség érné a zsarnokot, soha nem engedélyeznék. Emellett elutasítván ezt a jogos kérést, önmagát fosztotta meg a királyi jogoktól és hatalomtól, mert így a királyok Királyának kijáró tisztességet tartotta vissza, mert jóllehet az izraeliták az ő hatalmában voltak, uralkodása azonban mégsem terjedt ki addig, hogy megfoszthatta volna Istent a Neki kijáró imádattól. Az is célszerű volt, hogy a nép csak nagyon jó okból távozzon el a király engedélye nélkül, nehogy később a lázadás szabadsága adassék meg más dolgok vonatkozásában is. A fáraó valóban más módon gyanakodott arra, hogy az áldozás csak hamis kifogás volt, mivel azonban ez a bizalmatlanság a zsarnokságából fakadt, kellően kimutatta a saját hálátlanságát általa, mivel a saját gonosz lelkiismeretén át tiltotta meg Isten szolgálatát. De bármilyenek is voltak az érzései, a parancsot követő csodák szükségszerűen megtanították arra, hogy az izraeliták küldetése Istentől származott. Ha az izraeliták csak beszéltek volna, ám a szavaik nem nyertek volna megerősítést, akkor talán természetes módon óvakodhatott volna a becsapástól. Mikor azonban Isten nyíltan kimutatta, hogy Ő volt ennek az elindulásnak a kezdeményezője, és Ő parancsolta meg az áldozást Egyiptom határain kívül, akkor minden alapot elvett a kifogásoktól, s a nép elindulását többé semmiféle rágalom sem érthette. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy Isten természetétől idegen a bármiféle ravaszkodás, vagy színlelés, a válasz könnyű: semmi szükség sem volt arra, hogy ismertesse egész tanácsvezetését a zsarnok előtt. Tévednek, akik azt feltételezik, hogy valamiféle

³⁸ Latinul: “Et postquam audierint vocem” – utána hallgatnak majd a szavadra.

hamisság foglaltatik benne ezekben a szavakban, mert Isten nem akarta, hogy a nép bármiféle csalafintasághoz folyamodjon, s Ő csak azt titkolta el a zsarnok elől (amire egyébként minden joga megvolt), amit végkifejletként akart megvalósítani. Ezen a módon mutatta ki és hozta napvilágra a fáraó makacsságát. Egyszóval, Isten nem a földi vitatkozás, hanem a vallás kedvéért állította össze az izraeliták lajstromát, ennek pedig a királyok minden jogának engednie kell. Jahve azonban a zsidók Istenének nevezi Magát, hogy a fáraó tudhassa: Ő annak a nemzetnek a saját Istene, s az ő istentiszteletük formája eltérő volt az egyiptomi szokásoktól, s valójában Ő az egyedüli igaz Isten, a többi csak kitalált.

19. *Én pedig tudom, hogy az egyiptomi király.* Isten előre figyelmezteti a népet, nehogy a visszaverést megtapasztalván az első roham után visszahúzódjának, és kétségbeesetten felhagyjanak a nekik megparancsolt tevékenységgel. Valóban kemény dolog volt meghallani, hogy a vállalkozásuk hiábavaló lesz, s akár egy fatörzshöz is szólhattak volna, mert nincs reménység a fáraó makacs szívének megindítására. Sokkal jobban elcsüggedtek volna azonban ettől a próbától, ha a fáraó csökönységgel hirtelen szembesültek volna. Isten ezért előre megmondja, hogy a szavaiknak semmi hatása sem lesz, de egyidejűleg azt is bejelenti, hogy Ő majd sikeres lesz a saját csodálatos hatalmával. Ha bárki abszurdnak véli, hogy ezek a boldogtalan emberek a haszontalan munkával fáradjanak, majd gúnyos és sértő visszautasításban legyen részük, arra azt mondom, hogy ez a példa kedvéért történt, mert előnyös volt Isten dicsőségének megnyilatkozásához, hogy feltáruljon a király istentelen romlottsága, akinek pedig udvariasan könyörögtek. Semmi sem igazságosabb ugyanis, mint az, hogy amit igazságtalanul utasított el, azt az akarata ellenére kényszerítsék ki tőle. A fordítók véleménye azonban megoszlik a szavak jelentését illetően. Egyesek ugyanis szó szerint fordítják a héber szöveget: „nem, még erős kézre sem”, mintha Isten azt mondta volna, hogy a király gögje legyőzhetetlen lesz, amit semmiféle hatalom, vagy erő sem képes legyőzni. A szövegkörnyezet azonban más jelentést követel meg, mivel ezt követően az orvosságot állítja vele szembe: „kinyújtom azért az én kezemet”, majd hozzáteszi a végeredményt, miszerint a fáraó, akin végül felülkerekednek a csapások, el fogja engedni a népet. S ez a nézet nyelvtanilag is helyes, mert a héber a נָלִי,³⁹ *velo* szót „kivéve” értelemben használják. Isten tehát azt parancsolja a népének, hogy legyenek szilárdak és magabiztosak, még ha a fáraó nem is engedelmeskedik azonnal, mivel Ő majd bizonyosságot ad a hatalmáról⁴⁰ a szabadulásuk figyelemre méltó módjával. Közben pedig reménységet kelt bennük a sikeres végkifejlet ígérétevel, mert erőszakkal kényszeríti majd a fáraót az engedelmességre.

21. *És kedvessé tészem e népet.* A nagylelkűségének rendkívüli gyakorlásával arra buzdítja az izraelitákat, hogy lelkesebben harcoljanak és küzdjenek, mert másként nehéz lenne a számukra megvívni a király hatalmas kegyetlenségével. Ezért nemcsak szabadságot ígér nekik, hanem a pompás és drága dolgok bőségét is. Mivel azonban azt nehéz volt elhinni, hogy az egyiptomiak olyan kedvesek és nagylelkűek lesznek a legádázabb ellenségeikkel szemben, hogy ekkora nagylelkűséggel viseltetnek majd irántuk, Isten arra emlékezteti őket, hogy az Ő hatalmában áll az emberek szívének bármely irányba fordítása. Kihirdeti tehát: Egyiptom eme farkasai olyanok lesznek, mint a kezes bárányok, s akik korábban marták és falták őket, most a saját hátukról tépett gyapjával fogják ellátni. Ez az igeszakasz azt a gazdag és kiterjedt tanítást tartalmazza, hogy valahányszor csak dühödten tombolnak ellenünk az emberek, az nem ellentétes Isten céljaival, mert Ő egy pillanat alatt képes őket elhallgattatni, s azért engedi szabadjára a kegyetlenségüket, mert számunkra előnyös ez a megaláztatás és büntetés. S ebből azt is megértjük, hogy nincs olyan heves és barbár ellenségünk, akit Ő

³⁹ אֶלִי szót itt a Septuaginta, a Vulgata, Pagninus, Luther, Vatablus, és Diodati a *hacsak* szóval, vagy annak valamelyik szinonimájával fordítják, az *Amplified Version* széljegyzetében azonban Sebastian Münster a *neque* szót használja, de hozzáteszi: “alii exponunt אֶלִי pro nisi”. — Henry Walter.

⁴⁰ Il a delibere de faire un chef-d’oeuvre.

könnyen és azonnal meg ne szelídíthetne. Ha biztosan meg vagyunk arról győződve, hogy az emberek szívét Isten titkos ösztönzése felügyeli és irányítja, akkor nem félünk majd annyira a gyűlöletüktől, a fenyegetéseiktől és a rettentéseiktől, és a tőlük való félelem sem térít le egykönnyen a kötelességünk útjáról. A riadalom a hitetlenségünk jogos jutalma, amikor nem Isten gondviselésére támaszkodunk. S noha különös gondot kell fordítanunk mindenkinek szívélyességgel történő kiengesztelésére, mégis emlékeznünk kell rá: az erőfeszítéseink nem nyerik el a jóindulatukat, hacsak Isten nem hajlítja arra a szíveiket.

22. *Kérjen azért minden asszony.*⁴¹ Azok, akik úgy vélik, hogy ezek a módozatok a nép meggazdagítására kevésbé összeegyeztethető Isten igazságosságával, maguk is csak kevésbé gondolkodnak el azon, mennyire kiterjedt ez az igazságosság, amelyről beszélnek. Elismerem, hogy az Ő attribútuma mindenki jogának a védelme, a lopás meggátolása, a csalás és a fosztogatás elítélése, de nézzük csak meg, mi is pontosan mindenki tulajdona? Ki dicsekszik azzal, hogy volna bármije is azon kívül, amit Isten adott neki? S minden azzal a feltétellel adatott, hogy mindenki az Ő akarata szerint birtokol mindent, ami Istennek tetszik, Aki szabadon elvehet bármely pillanatban bármit, amit korábban adott. A héberek kifosztották az egyiptomiakat, s ha az utóbbiak azt panasznák, hogy igazságtalanság történt velük, akkor Isten ellen lépnének fel, amiért Ő a saját ingyenes ajándékait átadta másoknak. Vajon meghallgatást nyer-e ez a panasz, amiért Isten, Akinek a kezében vannak a Föld határai, s Aki az Ő hatalmával kijelöli a népek határait, és elszegényíti a királyait, megfosztott egyeseket a berendezéseiktől és az ékszereiktől? Mások mást hoznak fel ennek védelmére, miszerint a héberek semmit nem vettek el, ami ne lett volna az övék, csak azt a bért, ami úgyszólván járt nekik, hiszen igazságtalanul fogták őket szolgai munkára, és nagyon szűkösen kellett megélniük abból, ami nekik jutott. S természetesen jogos volt, hogy a munkájuknak legyen valamiféle viszonzása. De nincs szükség Isten ítéleteinek a közönséges szabályokkal történő súlyozására, mivel már láttuk, hogy a világ javai az Övéi, s úgy osztogatja azokat, ahogyan Neki tetszik. Ezzel mindazonáltal nem tételezem Őt fel törvény nélkülinek, mert bár a hatalma minden törvény felett áll, mégis, miután az Ő akarata a tökéletes egyenlőség legbiztosabb szabálya, ezért bármit is tesz, annak tökéletesen helyesnek kell lennie. Következésképpen Ő mentes minden törvény hatálya alól, mert Ő Önmaga és mindenki más törvénye. S azt sem mondom egyszerűen Ágostonnal,⁴² hogy Istennek ez olyan parancsa volt, amihez nem szavazatokot kell gyűjteni, hanem engedelmeskedni kell annak, mert Ő tudja, hogy igazságos parancsot ad, a szolgálóinak pedig engedelmesen végre kell hajtani mindazt, amit megparancsol. Ez valóban így van, de mégis szilárdan kell ragaszkodnunk ahhoz a magasabb rendű alapelvhez, mely szerint bármit is neveznek az emberek a saját tulajdonuknak, azzal csak Isten nagylelkűsége folytán bírnak, és nincs jogosabb megnevezése a tulajdonnak, mint „Isten ajándéka”. Nem fogjuk azt mondani tehát, hogy a héber asszonyok eltulajdonították azt, amit Isten rendelt elvenniük, s amiről úgy döntött, hogy nekik adja, és Istent sem tartjuk igazságtalannak, mert nem adott oda semmi mást, csak a sajátját.⁴³ A szót, amit én

⁴¹ Latinul: „et postulabit mulier”, „és minden asszony kérjen”. Meg kell jegyezni, hogy Kálvin itt elkerülte a kölcsönöz szó téves használatát. A שאל *shal* ige jelentése egyszerűen csak kérni, vagy elkérni, s nem fordítható helyesen a kölcsönözni kifejezéssel, hacsak a szövegkörnyezet nem teszi elvitathatatlanná, hogy bele kell érteni az elkért dolog visszaadásának kötelezettségét is. Kálvin követte Sebastian Münstert a *postulabit* szó használatával, és elnézést kér a *hospes* használatáért a következő mondatban, ahol Sebastian Münster a *cohabitatrix* szót használta. – Henry Walter.

⁴² *Contra Faustum*, 22. kötet, 71. fejezet

⁴³ Hengstenberg professzor idézi ezt az igeszakaszt Kálvintól, és „a hagyományos védelemnek” nevezi, „ami teljesen érintetlenül hagyja azt a dolgot, melyben a probléma főleg megbúvik”. Megemlíti Michaelis megoldását is, mely szerint az izraeliták a visszaadás szándékával vették a dolgokat kölcsön, valamint más, ugyancsak nem kielégítő magyarázatokat. A saját magyarázata szerint az *ajándék*, nem pedig a *kölcsönzés* elképzelése az egyetlen, amit akár az eset körülményei, akár maga a nyelvezet megenged. „Ők (az izraeliták)”, mondja, „kértek”, és ez a vonatkoztatás elvezet a *kérés* és az *adás* versengéséhez, amiben az utóbbi kerekedik felül. Ez közvetlenül kapcsolódik „az Úr kedvessé tette a népet az egyiptomiak előtt” szakaszhoz, s annak

„hospitem”-nek, vagy háziasszonynak fordítottam, egyesek „jövevény-társnak” fordítanak, de ez nem túl fontos, mert más szövegrészekből tudjuk, hogy egyiptomiak is keveredtek a héberek közé. Az igevers végén, miután az eredeti kifejezés szerint „és rakjátok azokat fiaitokra és leányaitokra”, majdnem a legtöbb fordító úgy értelmezi, hogy fel kell ékesíteniük őket, de nekem úgy tűnik, hogy ez csak a zsákmány bőségére utal. Mintha azt mondaná, hogy nem csak annyit szerzel majd meg, amennyit magad is elbírsz, hanem még a fiaidat és a leányaidat is megrakod a zsákmánnyal.

Exodus 4

2Móz4:1-9

1. Felele Mózes és monda: De ők nem hisznek nékem s nem hallgatnak szavamra, sőt azt mondják: nem jelent meg néked az Úr.

2. Az Úr pedig monda néki: Mi az a kezedben? S ő monda: Vessző.

3. Vesd azt - úgymond - a földre. És veté azt a földre és lőn kígyóvá; és Mózes elfutamodék előle.

4. Monda pedig az Úr Mózesnek: Nyújtsd ki kezedet és fogd meg a farkát! És kinyújtá kezét és megragadá azt, és vesszővé lőn az ő kezében.

5. Hogy elhigyjék, hogy megjelent néked az Úr, az ő atyáik Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene.

6. És ismét monda néki az Úr: Nosza dugd kebeledbe a kezed; és kebelébe dugá kezét és kihúzá: ímé az ő keze poklos vala, olyan mint a hó.

7. És monda: Dugd vissza kebeledbe a kezed: és visszadugá kezét kebelébe és kivevé azt kebeléből és ímé ismét olyaná lőn mint teste.

8. És ha úgy lenne, hogy nem hisznek néked és nem hallgatnak az első jel szavára, majd hisznek a második jel szavának.

9. És ha úgy lenne, hogy ennek a két jelnek sem hisznek és nem hallgatnak szavadra: akkor meríts vizet a folyóvízből és öntsd a szárazra, és a víz, a mit a folyóvízből merítettél, vérré lesz a szárazon.

1. Felele Mózes és monda. Mózes ebben a fejezetben elmeséli, mennyire vonakodva engedelmeskedett Istennek, de nem a makacsság, hanem a féltékenység következtében, mert nem rázza le úgy az igát, ahogyan a szilaj fenevadak szokták, hanem inkább elhúzódik előle, hogy az ne kerülhessen rá.⁴⁴ S ebből jobban is meglátjuk, milyen tökéletlenségben munkálkodott, hogy már-már elfulladt a hite. Egyrésztől akart és kész volt engedelmeskedni, mikor azonban ennek a feladatnak a hatalmas nehézségei megmutakoztak, nem volt képes elmenekülni a konfliktus elől, amíg ki nem merítette a menekülés összes lehetőségét. S valóban nem kell nagyon csodálkoznunk azon, hogy egy ideig ellenállt, hiszen aligha látta a vállalkozásának bármilyen előnyét. Elismerem, hogy Isten parancsa szerint kellett volna eljárnia még akár becsukott szemekkel is, mivel minden hívőnek egyedül az Ő akaratától kell függeni. S nem kellett volna a dolgot (önmagában) hihetetlennek ítélnie a saját értelmére támaszkodva, hanem Isten szava alapján kellett volna megítélnie azt. Ténykérdés, hogy egyrésztől nem utasította el, hogy hitelt adjon Isten szavainak, s nem akarta elutasítani a rá helyezett terhet,

következményeként jelöli meg (ti. az *adást*). Az egyiptomiak nagylelkű adakozása abból a szeretetből és jóakaratból fakadt, amit az Úr ébresztett a szívükben Izrael iránt. A félreértést visszavezeti „a nagyon tökéletlen alexandriai változat hibájára, ami a *kölcsönvételt* az *adással* helyettesíti. Jeromos, aki rendszerint követi, szintén hasonló hibát vétett emiatt, s rajta keresztül Luther is, aki leginkább az ő fordítására hivatkozik – a Vulgatára.” - *Hengstenberg*, 2. kötet, 417-432. oldal

⁴⁴ “Pensant qu’il ne luy peut estre approprié” – gondolván, hogy az nem alkalmazható rá.

mikor azonban szembesült a veszélyekkel, melyektől nem volt képes megszabadítani magát, az elméje kínzó érzéseknek esett áldozatul. Nincs olyan hívő, aki ne kerülne gyakorta efféle zaklató fejtegetésekbe, valahányszor csak elsötétíti az elméjét az akadályok észlelése. Mózes elméjében tehát megvolt az akarás és a buzgóság, de hiányzott belőle a vidámság és a állhatatosság, mert a gyengesége folytán a megmutatkozó akadályok miatt meghátrálásra kényszerült. Gondosan különbséget kell itt tennünk az előre jutásunkat késleltető félnétség, valamint a vakmerő visszautasítás között, amihez a megvetés is társul. Sokan a bajoktól menekülve annyira visszatartják magukat a kötelességektől, hogy megkeményednek a semmittevéstől, miközben mások, akik helyesen akarnak cselekedni, jóllehet az izgalom és a félelem miatt látszólag meghátrálnak, mégis eljutnak a későbbi fejlődési szakaszba, egyszóval nem váltakoznak úgy, hogy teljességgel visszavonulnának Isten parancsának végrehajtásától. Mózes látszólag valóban zúgolódik és civakodik Istennel, de akár vakmerőség, akár együgyűség volt ez, több volt benne a szerénység, mintha hallgatásba burkolódzott volna, mint mondtuk, hogy sokan megteszik, akik a hallgatásukkal csak megerősítik magukat a szabadságukban az engedetlenségre. Mózes célja világosan az volt, hogy utóbb alkalmasabb legyen a feladat ellátásának megkezdésére. A szent ember nagyon izgatott volt, mivel tapasztalatból tudta, hogy a földijei megromlottak, s majdhogynem taníthatatlanok voltak. Isten kebelére vetvén tehát ennek az aggodalomnak a terhét friss ígérettel szeretne megerősödni, hogy ettől az akadálytól megszabadulva jókedvűen kezdje meg a feladatát.

2. *Mi az a kezekben?* A héber népnelvnek megfelelően Mózes most teljesebben megmagyarázza, és konkrétan is kifejti, amire korábban csak általánosságban utalt a jeleket illetően. A három jelent, melyekre utal, a *jelentésük* vonatkozásában kell megvizsgálnunk. A pásztorbotot, amit a kezében hordozott, a földre dobta, ahol kígyóvá változott, majd ismét kézbe vette, ahol visszanyerte eredeti mivoltát. Kétségem sincs felőle, hogy Isten azt akarta megmutatni neki: jóllehet az állapota nyomorúságos és megvetendő, mégis félelmetes lesz Egyiptom királya számára. A bot ugyanis a pásztor jelképe volt, s mi lehet megvetendőbb, mint a sivatagból jött juhász, aki a legnagyobb hatalmú király jogaival állítja szembe azt a vesszőt, amivel még önmagát és a juhait is aligha lett volna képes megvédeni a vadállatoktól? Isten azonban biztosítja őt arról, hogy noha híjával van a földi ragyogásnak, vagyonnak, vagy hatalomnak, mégis félelmetes lesz a fáraó számára, azaz mondhatni nem kell attól félnie, hogy a fáraó majd megveti, vagy oda sem figyel rá, mint egy parasztra, mert a kígyóvá változó bot nagyobb félelmet kelt majd ezer kardnál is.

Ami a Mózes által mondottakat illeti, miszerint ő maga is riadtan menekült előle, kétségtelenül Isten akarta megijeszteni a szolgáját, hogy a saját érzéseiből kiindulva jobban felbecsülhesse, mennyire megrettentí majd Isten hatalma a gögös királyt. Az volt tehát a csoda célja, hogy ne legyen szükség hatalmas hadseregekre, mert a fáraó majd remegni fog az egyszerű bot látványától is. S a bottal sem kell majd vagdalkozni, vagy hevesen csapkodni, mert elég félelmet kelt majd a saját mozgásával és tekergőzésével. A csodának az a része, amikor a bot újra felvette eredeti alakját, azt volt hivatott megmutatni Mózesnek, hogy ellenséges és ártalmas volt az ellenségei számára, de neki a segítségére és a védelmére lesz. Így tehát ugyanaz a vessző, ami bátorította és biztatta Mózeszt, megfélemlítette és legyőzte az ellenségét. Az pedig, hogy Isten szavának azonnal engedelmeskedve meg meri ragadni a kígyót, a figyelemre méltó hitének bizonyítéka, s ez még jobban megmutatkozik a hirtelen megváltozásából, mikor nem fél a mérges és ártalmas állatot azzal bősztíteni, hogy farkon ragadja, pedig nem oly rég még rémülten menekült előle. Félnék elméje tehát nagy bátorságra volt képes, s a félnétsége és a kegyessége váltakozva teremtek a gyümölcseiket. Az pedig különösen említésre méltó, hogy Mózeszt Isten jelenléte erősítette meg. Meggyengült azonban, amikor a saját nemzetsége taníthatatlan elméire és Egyiptom dölyfös zsarnokságára tekintett.

Felmerül itt a kérdés, hogy vajon a bot kígyóvá változása tényleges és valóságos volt-e, vagy csak a külső formája változott meg. Jóllehet én vonakodok kitaró vitákat folytatni a

csékély jelentőségű dolgokban, azt a véleményt támogatom, mely szerint nem pusztán egy kép, vagy látomás jelent meg, hanem Isten, Aki mindent a semmiből teremtett, új természetet adott a botnak, majd ismét botot csinált a kígyóból, ami semmiképpen sem volt nehezebb, mint Lót feleségét sóbálvánnyá változtatni (1Móz19:26). Mivel ez könnyű dolog volt Isten hatalma számára, nekem nem tűnik valószínűnek, hogy a látomások illúziójához kellett volna folyamodnia. Ami a varázslók bűvészmutatványait illeti, majd a maga helyén beszélünk róla.

5. *Hogy elhiggyék.* Ez a színjáték tehát nemcsak egyetlen alkalommal lett bemutatva Mózesnek, hanem hatalom is adatott neki a gyakori megismétlésére, hogy egyrészt bizalmat keltsen az izraelitákban, másrészt elnyomja a fáraó gőgjét. Mert jóllehet a mondat nem teljes, mégis semmi kétség a jelentését illetően, tudniillik hogy Mózes mennyei hatalommal lett felruházva az elhívásának bizonyítása végett, s hogy senki ne kételkedjen benne, mint isteni megbízatást kapott prófétában. Unalmas lenne itt hosszasan a csodák hasznáról értekezni, legyen elegendő röviden csak annyit mondani, hogy ezek néha előkészítőkként szolgálnak, néha pedig megerősítőkként a hit számára. Mindkettőre látunk példát a bot átalakulásában, ami még jobban megelevenítette és felbátorította Mózeszt az erejének összeszedésére, bár már hitt Isten ígéreteiben. Az izraelitákat azonban, akik kételkedők és taníthatatlanok voltak, felkészítette és kényszerítette a hitre. Emellett a csoda megnyitotta a hit ajtaját az izraelitáknál, hogy meggyőződven Mózes prófétai hivataláról, engedelmesekké váljanak a tanításnak, közben pedig neki magának is nagyobb magabiztosságot és kitartást kölcsönzött. Mert bár a Mindenható még korábbról kezdi és a pátriárkák örökbe fogadására utal, s ennek az volt a célja, hogy lerakja a szabadulásuk reménységének alapját, ebből még nem következik, hogy készen álltak Mózes követésére, míg a szolgálatának tekintélye meg nem lett erősítve. Ezért mondtam, hogy a hitük a csodával kezdődött.

6. *Nosza dugd kebeledbe a kezéd.* Ebből a jelből Mózes azt tanulta meg, hogy végül az is elsorvad Isten parancsára, ami a legnagyobb elevenségnek örvend, ami pedig száraz, az ugyanígy helyre is állhat, egyszóval Pál kijelentését is megerősíti, miszerint Isten „a holtakat megeleveníti, és azokat, a melyek nincsenek, előszólítja mint meglevőket” (Rm4:17). Egyfajta lepra volt mondhatni, mikor Mózeszt kiűzték az udvarból Midián földjére, ahol vad és göröngyös helyeken át vezette a nyáját, tövissek és tüskék között. Miután negyven évig majdhogynem félholtként élt, s nem volt semmi méltósága, vagy neve, visszanyerte, mondhatni helyreállítás (*postliminio*) által, ami elveszített. Ezért ígéri most neki Isten, hogy hamarosan visszaadja, amit elvett. Ez a jel egyszerű kapcsolata a hatásával, amellyel a józan gondolkodású olvasók meg fognak elégedni anélkül, hogy figyelmet szentelnének mások elmésségeinek. Ezt ugyanis különösen fontos megérteni, hogy minden ember Isten akaratának megfelelően áll, vagy bukik, s mikor a legerősebbeknek látjuk őket, akkor mond hirtelen csődöt az erejük, és sorvadnak el fokozatosan. Vagy, amint Istennek tetszik, visszatérnek az eltorzult és romló állapotukból az erő és a szépség állapotába. Ezen a módon tanulta meg a szent ember, mikor egy ideig homályosságban maradt – mert Isten keze vontá őt vissza az emberek társaságából, és tette magányossá a pusztaságban – hogy nem kell kétségbeesnie, ha ugyanazon kéz által más emberré lesz. Ez az állapot is vonatkozik bizonyos mértékben a nép egész testületére. Mivel azonban jobban illik Mózesre, célszerűbb megmaradni ennél a magyarázatnál: hogy ne csak a pillanatnyi helyzetéből, mint alacsony rangú és alázatos pásztoréból kiindulva kételkedjen abban, hogy képes elvállalni a hivatalát, s azt várja, hogy méltóságot és bátorságot is ad majd neki Isten. Emellett Isten nem csak tanítani akarta Mózeszt egyénileg (mint mondtuk), hanem a nép megvetése fölé is akarta emelni, nehogy a száműzetés, mely elkoptatta a méltóságát, levonjon bármit a befolyásából és a tekintélyéből, hanem egyidejűleg befolyással és hírnévvel is fel legyen ruházva, mivel Isten elhívása úgy ragyogott benne, mint a feltámadás.

8. *És ha úgy lenne, hogy nem hisznek néked.* Ezekkel a szavakkal vett el Isten Mózesztől mindenféle fogódzót a kételkedéshez, mert mintha csak azt mondta volna: kellően el

lett látva és meg lett erősítve, hogy felülkerekedjen a nép makacsságán. Mégis, a túlcsoportulásig halmozva, utóbb egy harmadik jelet is hozzátett, amelyből Mózes teljes megerősítést nyerhetett, hogy semmi további akadály se álljon a kegyes vágyainak útjába. Ez is Isten kedvességének figyelemre méltó bizonyítéka, hogy ennyire nagylelkűen kegyeskedett hozzátenni még egy jelet, s addig küzdeni az ember gonosz szívével, amíg végül erős kézzel ki nem vonta őket a hitelenség tunyaságából. Bizonyos ugyanis, hogy amennyiben nem törődtek az első csodával, nem voltak méltók az Isten által eléjük tárt hatalom újabb bizonyítékára. Csodálatos példája volt tehát az Ő hosszútűrésének, hogy továbbra is kitartott a tompaságuk megfékezésében. Ugyanolyan irgalmassággal nézi most el a mi szívünk tunyaságát. Mikor ugyanis a kelleténél sokkal kevesebb tisztelettel fogadjuk a bizonyosságait, melyekkel a kegyelmét nyilatkoztatja ki, nem bosszulja meg bolond hálátlanságunkat, hanem inkább új orvosságokat ad hozzá a hitelenségünk gyógyításához. Ahogyan az első két csodával Isten azt a hatalmat mutatta be, amit Mózes keze által akart gyakorolni, úgy ezzel a harmadik csodával azt tanította nekik, miket kíván megcselekedni az egyiptomiakkal. Így tehát Mózes mind belülről, mind kívülről megerősítést nyert az egész nép előtt. A végkövetkeztetés az, hogy mikor majd Isten felemeli a kezét az egyiptomiak ellen, annyira nem lesz erejük ellenállni, hogy maguk az erősségek, melyekben gőgösen bíztak, fognak majd ellenségeseknek és ártalmasoknak bizonyulni a számunkra. Tudjuk, milyen sok és változatos előnyük származott a Nílustól. A földjüket az egyik oldalról gátként tette biztonságossá és legyőzhetetlenné, a sok kikötője meggazdagította a nemzetet az árucikkek kivitele és behozatala folytán, s a földjeik a termékenységet az áradásainak köszönhették. Egyszerűen, Egyiptom a gazdagságát főleg a Nílusnak tulajdonította. Isten azonban most nemcsak arra figyelmeztet, hogy a Nílus nem használ majd az egyiptomiaknak, de arra is, hogy a hatalmában áll az előnyeiket a kárukra fordítani. Sőt, maga a folyam, mely termékennyé tette a földjeiket az öntözéssel, most vérrel fogja elborítani és beszennyezni azokat. A szavakat illetően, a „jel szava” jelképesen Isten hatalmának ama megmutatkozására vonatkozik, amiből az izraeliták megtudhatták, hogy Mózeset Isten küldte hozzájuk szabadítónak. Mert jóllehet a kígyóvá változott bot nem tudott beszélni, mégis valóban nagyon hangosan hirdette, hogy amit az izraeliták teljességgel lehetetlennek véltek, az nem okoz nehézséget Istennek. Mások így fordítják az viszonyozót: „Ha nem hisznek majd a te hangodnak a jel miatt...”, de az ⁴⁵תא előbbi fordítás a helyesebb. A kifejezés jelentését azonban kisvártatva hozzáteszi: „És ha úgy lenne, hogy ennek a két jelnek sem hisznek és nem hallgatnak szavadra”. Mintha Isten azt mondta volna, hogy az Ő hatalma kiáltott, vagy mennydörgött a csodáiban, hogy meghallgatást nyerjen a szolgálja tanítása végett.

2Móz4:10-17

10. És monda Mózes az Úrnak: Kérlek, Uram, nem vagyok én ékesenszóló sem tegnapról, sem tegnap előttről fogva, sem azóta, hogy szólottál a te szolgáladdal; mert én nehéz ajkú és nehéz nyelvű vagyok.

11. Az Úr pedig monda néki: Ki adott száját az embernek? Avagy ki tesz némává vagy siketté, vagy látóvá vagy vakká? Nemde én, az Úr?

12. Most hát eredj és én lések a te száddal, és megtanítlak téged arra, a mit beszélned kell.

13. Ő pedig monda: Kérlek, Uram, csak küldd, a kit küldeni akarsz.

⁴⁵ Az תא főnévként fordítva jelet jelent, viszonyozóként fordítva pedig a tárgyeset jele, tehát ugyanaz a szó a héberben, ha nem használunk ponttalást. Ezért Kálvin itt viszonyozónak nevezte, bár nyíltan főnévként kommentálja a jelentését. – Henry Walter.

14. És felgerjede az Úr haragja Mózes ellen és monda: Nemde atyádfia néked a Lévi nemzetségből való Áron? Tudom, hogy ő ékesenszóló és ímé ő ki is jó elődbe s mihelyt meglát, örvendezni fog az ő szívében.

15. Beszélj azért vele, és add szájába a beszédeket, és én lések a te száddal és az ő szájával és megtanítlak titeket arra, a mit cselekedjetek.

16. És ő beszél majd helyetted a néphez és ő lesz néked száj gyanánt, te pedig leszesz néki Isten gyanánt.

17. Ezt a vesszőt pedig vedd kezébe, hogy véghez vidd vele ama jeleket.

10. *Kérlek, Uram.* Mózes belekapaszkodik a menekülés minden szavába, hogy elkerülhesse a rá kiszabott feladatot. Nem a parancsot akarja megtagadni, hanem remeg annak fontosságától. A saját erejével kapcsolatos eme bizalmatlanság teszi őt ennyire vonakodóvá és gyávává. Az orvosság nyilvánvaló volt: össze kell szednie magát, mert jól tudta, hogy nem vállal fel semmit elhamarkodottan, hiszen Isten, Aki parancsának engedelmeskedik, majd ellátja őt bőven elegendő erővel. Abban rejlik tehát a hibája, hogy nem vetette minden gondját Istenre, s félretéve a saját gyengeségét, nem reménykedett a reménység ellenére Ábrahámhoz hasonlóan, aki „nem gondolt az ő már elhalt testére, mintegy százesztendőös lévén, sem Sárának elhalt méhére. Az Istennek ígéretében sem kételkedett hitetlenséggel... és teljesen elhitte, hogy a mit ő ígért, meg is cselekedheti” (Rm4:18-19, 21).

A szerénység cselekedete lett volna, amikor kitért az említett hibájára, ha csak támogatást kér Istentől. Ő azonban tovább is ment, és teljes felmentést kért, ezzel azonban igazságtalan Istennel szemben, mintha Ő nagyobb terhet tenne a szolgája vállára, mint amit elhordozni képes, vagy megfontolatlan parancsot adna neki. Ez a túlfutó aggodalmaskodó óvatosság tehát joggal elítélendő, bár keveredhet hozzá némi erény. Bármely nehézséggel szembesülünk ugyanis, elegendő bátorításnak kell lenni a számunkra, hogy valahányszor csak Isten embereket választ a szolgácul, ők jóllehet önmagukban semmire sem jók, Isten azonban megformálja és felkészíti őket a munkájukra. Valóban törvényes dolog félni a nehézségek közepette, amennyiben az aggodalmaskodásunk nem győzi le a engedelmességre irányuló szándékunkat. Bármit parancsol azonban Isten, azt soha nem helyes semmiféle kifogással sem visszautasítani. Emellett látjuk, hogy különösen azokat az eszközöket használja, melyek látszólag csak kevésbé alkalmasak, hogy az Ő hatalma még jobban megmutatkozzon. Ha akarta volna, választhatta volna Mózeszt az Ő nagykövetének és ékeseszólóvá tehetné volna az anyaméhtől fogva, vagy legalábbis, kijavíthatta volna dadogó nyelvét, amikor konkrétan a munkába küldte. Gúnyolódásnak tűnhet a szószólás megbízatását adni egy dadogónak, de ezen a módon (mint már említettem) ragyogtatja fel még jobban a dicsőségét, bizonyítván, hogy Ő mindent képes megcselekedni külső segítség nélkül is. A fordítók különböző véleményen vannak a szavak jelentését illetően. Egyesek úgy vélik, hogy az „azóta, hogy szólottál a te szolgáddal” mondatot megerősítésképpen teszi hozzá, mintha Mózes nyelve lelassult volna, mióta meglátta a látomást. Mivel azonban a kötőszó háromszor *gam* ⁴⁶ *גַּם* ismétlődik, én egyszerűen csak úgy értelmezem, hogy Mózes nem volt ékeseszóló a gyermekségétől fogva, így most sem ruháztatott fel holmi új ékeseszólással.

11. *Ki adott száját az embernek?* Itt az okot fejezi ki, amiért Mózes vonakodása feddést érdemelt. Ez pedig nem volt más, mint az, hogy a saját gyengesége által fogva tartottan nem nézett fel Istenre, Aki minden emberi segítség hiánya felett állván könnyedén eléri, amit elrendelt, s legyőzván minden, az embereket megfélemlítő akadályt, minden irányban szerez segítséget az akaratának megfelelően. Mózes a dadogását hozza fel okként azért, amiért vonakodik, Isten azzal válaszol, hogy egyedül Ő kormányozza a nyelvet, amit Ő teremtett. Ezért ha valaki nyelvetlen, van néma, más pedig gyors beszédű és ékeseszóló, a

⁴⁶ *גַּם*, tulajdonképpen *szintén*. Az *Amplified Version* itt a *mivel* kifejezéssel fordítja, melynek a széljegyzete egyébként pontosan adja vissza a héber népnyelvi kifejezést. – Henry Walter.

különbség egyedül az Ő jótetszésének köszönhető. Ebből következően az egész természet alá van vetve az Ő kormányzásának, így könnyedén talál eszközöket a nem létező dolgokból, másrésről könnyedén félretesz az útból bármiféle akadályt, vagy akár engedelmességre készíti azokat. De nemcsak a jogát és hatalmát jelenti ki a természet egyetemes menete útjának kormányzására, hanem azt is tanítja, hogy egyedül az Ő speciális kegyelmének köszönhető, ha valaki másokat felülmúl az ékesszólásban. Sőt, mi több, az Ő kezében van a csodálatos változások végrehajtása: némasággal veri meg a legékesebben szólót, és alkalmassá teszi a néma nyelvét a beszédre. S ez a tapasztalat azt is megmutatja, hogy néha azok, akik kiemelkedően könnyedek a beszédben, híjával vannak a szavaknak, s ellenkezőleg, a dadogók és lassú beszédűek bámulatos ügyességgel adnak elő egy konkrét dolgot, pedig minden más esetben a képesség híjával vannak ehhez. Mivel tehát Isten hatalmában áll bármely pillanatban megkötni, vagy megoldani az emberek nyelvét, helytelen volt Mózes részéről majdhogynem meglepődve, – hiszen a beszéd nem természetes szabadságával rendelkezett – s mondhatni úgy vonakodni, mintha a természet Szerzője nem lett volna képes orvosolni ezt a hátrányt. De miközben helyes felmagasztalni Isten óriási hatalmát az minket hátráltató akadályok eltávolításában, óvakodnunk kell attól, hogy meggondolás nélkül úgy támaszkodjunk rá, mintha alá lenne vetve a mi fantáziánknak. Látunk ugyanis embereket, akik miközben túl bátran felvállalnak bármit, amit a saját vágyaik sugallnak, azt a gondolatot használják pajzsként, hogy minden eszköz és esemény Isten kezében van, ezért semmi sem állhat a féktelenségük útjába. Isten hatalmát azonban aljas módon megszenteltelenítik ezzel az elhamarkodottsággal, így ezt az igazságot nem a kellő módon használják a törvényes céljára, amíg az elhívás és a parancs világosan nem erre szólít fel minket. Figyelnünk kell tehát a kapcsolatra: Menj, ahová küldelek. Vajon nem én vagyok Jahve, Aki beszédet, látást és hallást ad az embereknek? Ez arra vonatkozik, hogy Mózesnek, meggyőződésesen bízva az Úr nagylelkűségében, buzgón oda kell szánnia magát a munkára.

13. *Kérlek, Uram, csak küldd, a kit küldeni akarsz.* Azok, akik úgy értelmezik ezt az igeverset, mint Krisztusra utalót,⁴⁷ mintha Mózes azt mondta volna, hogy az Ő hatalmára van szükség ennek a hatalmas feladatnak az ellátásához, erőltetett és erőszakolt jelentést kölcsönöznek az igeszakasznak, ami ellentéte a szövegkörnyezettel. Isten ugyanis nem lobbant volna haragra egy efféle imától. S azt sem látom, mások miért vonatkoztatják mindezt Áronra,⁴⁸ mert nincs súlya az elképzelésüknek, miszerint Mózes jobbnak tartotta önmagánál a testvérét. A harmadik értelmezés a valószínűbb, mely szerint Istennek ki kell nyújtania a kezét és irányítani kell bárkit, akit erre a munkára választ. Ebben az esetben a viszonzásnak hímneműnek kell lennie, de az összes kétely eloszlatása végett én jobbnak látom a nőnemű szót, és így is fordítottam (*Mitte per manum per quam*). Kétség sem férhet ugyanis hozzá, hogy Mózes arra vágyik, hogy a számára túl súlyos és nehéz feladatot valaki más kapja. Mintha azt mondta volna: mivel tömegek állnak azonnali rendelkezésre, akiket használhatsz, válassz, akit csak akarsz, csak valaki más legyen az, engem pedig engedj el. Itt egy benne foglalt ellentét rejlik Mózes és a többiek között, mellyel a saját természetes alkalmatlanságára utal, s azt mondja: mások fel vannak ruházva ügyességgel, szorgalommal és aktivitással. Ebből kiindulva érvel úgy, hogy abszurd lenne, ha Isten elutasítaná azokat a kezeket, melyek alkalmasak és készek a munkára.

⁴⁷ Cornelius a Lapide: “Multi patres, ut S. Justinus, Tertullianus, Cyprian., Euseb., scribes contra Judaeos, et Rupert. putant Mosen hic petiisse adventum Messiae; hujus enim nomen erat missus vel mittendus, etc. Hic sensus valde probabilis, et accommodatus est, quicquid objiciat Absolen. et audacter nimis tantis patribus obstrepat Eugubinus: ita enim olim alii patriarchae in gravibus causis semper ad Christum promissum respiciebant, et ad eum suspirabant, ut patet de Jacob. Genesis 49:10, 18.” A beszűrt magyarázat a genfi Bibliában: “azaz a Messiás kezével, vagy szolgálatával, vagy valaki máséval, aki nálam alkalmasabb.”

⁴⁸ “Quia frater Aaron suus erat eo senior, et eloquentior, eum desiderabat habere socium sibi a Domino assignandum,” — Nic, de Lyra Com. a maga helyén, valamint R. Sal. Jarchi.

14. *És felgerjede az Úr haragja.* Ez az igeszakasz az ellentét által megerősíti a mondást, mely szerint nincs jobb áldozat, mint az Úr szavai iránti engedelmség (1Sám15:22), mivel Istent súlyosan sértette Mózes vonakodása a tetszetős kifogásai ellenére. Semmi sem tetszik azonban jobban Istennek, mint Ígéje tekintélyének fenntartása, valamint az, hogy az emberek tűrjék, hogy ez a kantárszár vezesse őket. Isten megbocsátotta a szolgája lassúságát, valamint a munkától való vonakodását, de látván a makacs ellenkezését, tovább már nem kíméli őt. Ezért kapunk intést, hogy gondosan óvakodjunk, nehogy – ha Isten egy ideig tűr minket – utat engedjünk a saját vágyaink kielégítésének úgy, mintha büntetlenül visszaélhetnénk a türelmével. mégis, az atyai kedvességének a jele, amikor a haragjában is megelégszik a feddéssel. Ami a szavait illeti, miszerint tudja, hogy Áron lesz a testvére szószólója, felmerül a kérdés, hogy vajon kezdettől fogva akarta-e őt erre használni, vagy csak a végén engedett, látván Mózes bátortalanságát. Valóban igaz, hogy Isten semmit sem cselekszik, amit ne rendelt volna el az Ő titkos tanácsvégzésében a világ teremtését megelőzően, de mégis, néha a másodlagos okok is közbeszólnak, amiért ezt, vagy azt meg kell tenni. Mindkét nézet valószínűsíthető – hogy Isten kijelenti: Áront már kiválasztotta Mózes segítőjének, vagy, hogy megteszi ezt az engedményt tekintettel Mózes tökéletlenségére. Nekem jobban tetszik az utóbbi, miszerint Áront haragjában adta a testvére mellé társnak, s így a dicsőség egy része is átszáll rá, amikor Mózes az ellenkezésével megfosztotta magát a méltóság egy részéről. De miért nevezi „lévitának”, mintha ismeretlen személy lenne? Egyesek azt mondják, hogy az izraeliták között sokan viselték ezt a nevet, de engem kielégít az az egyszerű megoldás, mely szerint nem valamelyik közönyös személyt, hanem a saját testvérét ígérte Isten Mózes mellé társnak, aki a szoros rokoni kapcsolat folytán nagyobb bizalmat táplálhatott iránta – hacsak Isten talán nem a Lévi törzsének jövőbeli elhívására tekintett előre. Malakiás szájával ugyanis elmondja nekünk, hogy az Ő szövetsége Lévivel kötött, s az ő leszármazottainak kell a törvény és az igazság megtartóinak, valamint a Seregek Ura hírnökeinek lenni (Mal2:4-8). Ezzel az igeszakasz érteleme nagyon kielégítő lesz, miszerint Isten visszafogja a haragját, noha Mózes visszautasítása felbőszítette, s mégis választ majd egy követet a papságra rendelt törzsből.

S nem csekély megerősítését is adja mindennek annak elmondásával, hogy Áron kimegy majd a testvére elé a pusztába, és nagy örömmel fogadja majd őt. Ezzel mintegy bemutatja: miközben Isten az egyik kezével előre tolja az Ő szolgáját Midián földjéről, a másikat kinyújtja, és húzza vele vissza őt Egyiptomba. Jóllehet a látomásnak meg kellett volna őt elevenítenie Isten parancsának a végrehajtására, mégis szükséges volt serkenteni a tétlenségét. Áront úgy küldte, mintha Isten nyíltan kinyújtotta volna a kezét Mózes ösztökélése végett. Áron ugyanis nem szórakozásból, nem véletlenül, és nem is hiábavaló kíváncsiságból ment ki a pusztaságba, hanem Mózes tudta meg ebből bizonyosan, hogy mondhatni Isten zászlót állított ezzel a számára, kimutatván vele az útjának bizonyosságát. Így erősítette meg Pál látomását is Ananiás eljövételével minden kétséget kizáró módon (Csel9:17). Ezt valóban Mózes erőszakoskodása sajtolta ki Istenből. Az Ő végtelen jóságának megfelelően a szolgája bűnéből akart előhozni dolgokat az Ő kegyelméhez pontosan úgy, ahogyan világosságot szokott előhozni a sötétségből (2Kor4:6). Isten azért említi Mózesnek a testvére örömét, hogy megfeddje a saját közönyösségét. Mintha azt mondaná: Áron a maga akaratából jön majd eléd, s örömmel és szívesen fogad, miközben te a bánattól és izgalomtól elcsüggedve, vagy a bizalmatlanságtól elbutulva alig vagy rávehető arra, hogy akár csak egy lépést is tégy.

16. *És ő beszél majd helyetted.* Isten megsemmisíti a felmentése végett felhozott kifogását azzal, hogy a szóvivő hivatalára a testvérét jelöli ki, de mégsem állít mást az ő helyére, sőt annyira kegyelmesen rendez el mindent, hogy miközben enged a szolgája kérésének, még tisztességet is ruház rá, dacára önmagának. A hivatalokat tehát így osztja meg: Mózesé a tekintély, Áron lesz a szóvivő. Mózeset tehát nem a saját méltóságára

tekintettel helyezi a testvére elé, hanem azért, mert Isten kegyelmének nem kevésbé kellett felragyognia a főben, mint a tagokban. Ez fejeződik ki az alábbi szavakban: „és ő lesz néked szájj gyanánt, te pedig leszesz néki Isten gyanánt”, azaz neki kellett diktálnia, amit Áronnak hűségesen el kellett mondania, s neki kellett előírni, amit Áronnak kötelessége volt engedelmesen követni. Ezzel a példával tett Isten bizonyosságot arról, hogy a Lélek ajándékait, valamint a mi elhívásunkat is Ő osztogatja a saját jótetszése szerint, és senki sem emelkedik ki a megtiszteltetésben, vagy az ajándékokban, csakis az Ő ingyenes nagylelkűségének megfelelően. Az elsőszülött azonban alávettetik a fiatalabbnak, s Isten csak az ő szóvivőjének jelöli ki, noha a saját kezével és munkájával is elérhette volna, amiről inkább úgy döntött, hogy Mózes által végzi el. Tanuljuk meg ezért tisztelettel elfogadni az Ő ítéleteit, melyek olyan felfoghatatlanok a számunkra, mint a nagy mélység. A „leszesz néki Isten gyanánt” ugyanazt jelenti, mint vezetni, vagy irányítani, vagy a főparancsnokának lenni: vagy ahogyan a kaldeus parafrázisíró⁴⁹ fordítja, főmester. Nagyon gyenge rágalom az ariánusok részéről, mikor visszaélnék ezzel és a hasonló igeszakaszokkal, hogy megcáfolják Krisztus isteni mivoltának bizonyítékait. Hatalmas a különbség ugyanis, ha valaki Istenről egyszerűn és abszolút módon beszél, vagy járulékos kiegészítésekkel. Tudjuk ugyanis, hogy az Isten nevet adják minden uralkodónak – valóban helytelenül, de mégsem ésszerűtlenül. Mikor ugyanis magát az ördögöt nevezik „e világ istenének” (2Kor4:4). Valahányszor azonban az igaz Istent említi, a Szentírás soha nem szentségteleníti meg azt a szent nevet.

17. *Ezt a vesszőt pedig vedd kezébe.* Isten kétségtelenül azért választotta ezt a pásztorbot hatalmának eszközeként, hogy még jobban megszegyenítse a fáraó gőgjét. De miféle szégyent és feddést hozhat Mózesre, hogy magával kell vinnie egy botot, mellyel eddig a juhait terelhette a karámokba és aklokba? A paraszti és lenézett foglalkozás eme jelképe került hát szembe a fáraó jogarával, nem megalázás nélkül. Ebben a vonatkozásban tehát Mózes engedelmessége dicséretreméltó, amiért nem szégyellte a közönséges és alantas megjelenést, hanem akarattal viszi a botját, s így teszi magát semmivé, Istent dicsőítve. Így szokta Isten elrejteni a kincseit földi edényekben, s kiválasztani „a világ erőtleneit... hogy megszegyenítse az erőseket”. Abból pedig, hogy Mózes parancsot kapott a csodatételre a botjával, megértjük: Isten gyakorta tesz külső jeleket, mikor a saját kezével munkálkodik. Ezek nem vesznek el az Ő hatalmából, s nem homályosítják el az Ő dicséretét, de világossá teszik, hogy az egész világ Neki van alávetve, és szabadon használja tetszése szerint mindazokat a dolgokat, melyek egyébként nem is számítanak.

2Móz4:18-23

18. **És méne Mózes és visszatére az ő ipához Jethróhoz és monda néki: Hadd menjek és térjek vissza az én atyámfiához Egyiptomba, hogy meglássam, ha élnek-e még? És monda Jethró Mózesnek: Eredj el békességgel.**

19. **Az Úr pedig monda Mózesnek Midiánban: Eredj, térj vissza Egyiptomba; mert meghaltak mindazok a férfiak, a kik téged halálra kerestek vala.**

20. **És felvevé Mózes az ő feleségét és az ő fiait és felülteté őket a számárra és visszatére Egyiptom földére. Az Isten vesszejét pedig kezébe vevé Mózes.**

21. **És monda az Úr Mózesnek: Mikor elindulsz, hogy visszatérj Egyiptomba, meglásd, hogy mindazokat a csudákat véghez vidd a Faraó előtt, melyeket kezébe adtam; én pedig megkeményítem az ő szívét, és nem bocsátja el a népet.**

22. **Ezt mondd azért a Faraónak: Így szólt az Úr: Elsőszülött fiam az Izráel.**

23. **Ha azt mondom néked: Bocsásd el az én fiamat, hogy szolgáljon nékem és te vonakodol elbocsátani: ímé én megölöm a te elsőszülött fiadat.**

⁴⁹ Onkelos Targumjában, aki a רב szót használta a héber אלהים helyett. – Henry Walter.

18. *És méne Mózes.* Meglepő, hogy Mózesnek el kellett titkolnia a látomást, mely az apósának elméjét valószínűleg nagyon arra ösztönözte volna, hogy elengedje őt, és pusztán csak emberi érzésekről beszél, mondván, szeretné meglátogatni a testvéreit és a rokonait. De elfogadhatatlan lehetett volna az apósa számára elveszíteni a szolgálatait, s azt a szorgalmat és munkát, mely nagy hasznára volt, emellett az sem lett volna örömteli a számára, hogy elküldje a lányát és az unokáját egy idegen országba. Bizonytalan, hogy Isten tiltotta-e meg Mózesnek, vagy saját magától hallgatott a félelem és a szégyen miatt. Én azonban inkább arra a feltételezésre hajlok, hogy nem mert beszélni az elhívásáról, nehogy a szavahihetőségét illetően hazugságot és hiábavalóságot gyanítsanak vele kapcsolatosan. Mivel tehát nehéznek tűnt hitet ébresztetni az elhívását illetően, jobbnak látta a természetes vonzalmaira hivatkozni. Jethró azonban, akit inkább az isteni ihlet, mintsem a kifogás indított fel, könnyen rábeszélhető volt, bár semmi kétségem sincs felőle, hogy a negyven év alatt Mózes adta annyi bizonyítékát az őszinteségének, hogy semmiféle gonosz gyanakvással sem illették. Tudjuk, mennyi tiszteletet lehet gyűjteni a hosszú tapasztalattal. Mivel tehát Mózes hosszú időn át bizonyította a becsületességét, az apósa nem félt attól, hogy komolytalan lenne, s félrevezetné, vagy becsapná. Ezzel a példával minden hívő megtanul mindig a jó hírnév elnyerésére törekedni, mert semmi sem könnyíti meg jobban az ügyek menetét, mint a becsületes és ártatlan élet folytonossága. Hiszen honnan szárazik oly sok nehézség annak elérésében, amit mindenki szeretne a felebarátjaitól? Honnan származnak az akadályok és a feddések mind az egyik, mind a másik oldalon, mint abból, hogy noha mindenki azt akarja, hogy higgyenek neki, mégsem munkálkodik senki azért, hogy hitelt érdemlően bizonyítsa a becsületességét? S noha Mózes elnyerte apósa jóindulatát a becsületes és szent életével, még az elhívásában is megerősítést nyert azzal a készségességgel, mellyel a kérése teljesült. Az engedélyt ugyanis teljesen udvariasan és szívélyesen kapta meg, a vonakodás, vagy sajnálkozás mindennemű jele nélkül.

19. *Az Úr pedig monda*⁵⁰ *Mózesnek.* Egyesek összekapcsolják ezt a mondatot az utána következőkkel, mintha Isten azt követően beszélt volna a szolgájával, miután megkapta az apósától az engedélyt a visszatérésre, de véleményem szerint ezen a helyen inkább a korábban kihagyottak vannak beszúrva. Az efféle ismétlés gyakori a Szentírásban.⁵¹ Mózes tehát hozzáteszi az általa már elmondottakhoz, hogy elmúlt a veszélytől való félelem, mert az Úr megerősítette: a gyilkosságának emlékezete feledésbe merült Egyiptomban. Az ugyanis mindjárt az elején buktató lett volna, ha Mózes azt feltételezi, hogy szembesítik ezekkel a vádakkal: nem azért, mert a lelkiismerete sújtotta őt le Isten előtt, hanem mert az emberek utasították volna őt vissza a romlott ítéleteikkel. Ezért Isten ebben a dologban is gondoskodik a félelemtől, biztosítván őt arról, hogy azok az ellenségei halottak, akik az életére törtek. S talán most konkrétan azért jegyzi ezt meg, mert engedélyt kérve a távozásra, most már nyugodtan beszélhet róla. Valószínűsíthető ugyanis, hogy Jethró, mielőtt hozzáadta volna a lányát egy ismeretlen idegenhez, kikérdezte őt a száműzetése okáról. Abból ugyanis, hogy a sivatagban vándorolt, könnyen arra lehetett következtetni, hogy száműzték a hazájából. Miután tehát korábban megvallotta, hogy a király haragja elől menekült, most azt mondja, hogy isteni kijelentés hívta őt vissza, és biztonságos visszatérést ígért neki. S nem is lehet őt hazugsággal vádolni, mert egyebek mellett Isten ígérte meg, hogy semmiféle veszély sem fenyegeti a korábbi ellenségei részéről.

20. *És felvévén Mózes az ő feleségét.* Azzal, hogy a feleségét és a gyermekeit is magával vitte a visszatérés során Egyiptomba, Mózes nagyon világosan azt fejezte ki, hogy

⁵⁰ A latin változatban: *megmondta*.

⁵¹ „S az Úr megmondta Mózesnek Midiánban, azaz ahhoz viszonyítva más időpontban, mint mikor megjelent neki a Sínai-hegyi pusztaságban. A dolgokat nem mindig abban a sorrendben jegyzi fel a Szentírás, ahogyan megtörténnek.” – *Rosenmüller in loco*.

ott kívánt lakozni. A számár, melyre felültette őket, világos bizonyítéka annak, milyen alantas volt a helyzete, s mennyire szűkös az anyagi helyzete. Valószínűtlen ugyanis, hogy pénzt, ezüst edényeket, vagy drága ruhákat hagyott volna hátra az apósánál avégett, hogy szegénynek és mezítelennek mutakozzon a népe előtt. Miután azonban Midián földjén megelégedett az inséggel és a szegényes ellátással, ugyanabban az egyszerű állapotban folytatja. S nem szégyelli a megvetésre méltó és közönséges szokást sem, mellyel színpadot állít fel, amelyen a sivatagban elrejtett szegénysége látványosan megmutatkozik. Tapasztalatból tudjuk, hogy a szegények jobban hajlanak a bűnre a megszegyenüléstől való félelmükben, semmint az éhség, a hideg, vagy egyéb kényelmetlenségek miatt. Mózes nagyon súlyos kísértésnek állt ellen, amikor nem törődött azzal, hogy esetleg kinevetik és lenézik, mikor minden földi pompától mentesen jelent meg. Van itt azonban egy benne foglalt ellentét „az Isten vesszeje”, valamint az alázatos és lenézett ember megjelenése között, minden egyéb eszköznek híján. Ez ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy nem zavarta őt, ha híjával volt minden másnak, mert a vessző kárpótolta minden hiányosságért. Így tehát, noha észrevette, hogy kicsik és nagyok gúnyolni fogják majd, mikor, amint említettük, megterhelten vezeti a szamarat, mégis jól érezte magát, sőt több mint remekül ellátottnak a botjával, az isteni hatalom eszközével, mellyel hatalmas győzelmet fog aratni, így megvolt a királyi pompa nélkül is. S biztos, hogy a jelek, melyekkel Isten a szolgálait megjelöli, méltók arra a tisztességre, hogy semmi egyebet se követeljünk meg a méltóságukat fokozandó. Figyeljük meg a vesszővel kapcsolatos díszítő jelzőt: többé nem Mózes vesszőjének, hanem „Isten vesszőjének” nevezi, mert többé már nem a régi módon, a nyáj terelgetésére használatos, hanem⁵² Isten hatalmát képviseli. Mivel Isten szuverén hatalma folytán tett csodákat, bárki is tartozott a dicsőségéhez, az valójában és tulajdonképpen Istent illette. Máshol a botot valóban Mózes botjának nevezik, mivel Isten a saját titulusait átruházza az Általa választott és teremtetett szolgálóira, mert ellátja őket a Lelke hatékonyságával.

21. *Mikor elindulsz, hogy visszatérj.* Mózes korábban nem sorolta fel a csodákat, de ebből az igeversből megértjük, hogy mindazt, amiről itt azt olvassuk, hogy el kell végezni, Isten már korábban megparancsolta. Kétség sem férhet tehát hozzá, hogy Isten már tájékoztatta őt az egész küldetéséről, nehogy engedjen a gögös zsarnoknak, s két, vagy három csoda véghezvitele után nehogy eldobja a botját a rá bízott feladattal egyetemben. Most tehát kitartásra buzdítja őt Isten, s jóllehet három-négy csoda után rájöhetett, hogy a király makacssága fékezhetetlen, mégsem szabad hátat fordítania, vagy elcsüggednie, hanem ki kell tartania mindvégig. Ezt tehát a summája annak, hogy nem szabad elcsüggednie, vagy elgyengülnie, ha látja a haszontalanságát az első erőfeszítéseinek, s nem szabad feladnia a bátor küzdelem, míg nem teljesítette az elhívásának minden egyes célját. Sőt, nehogy a véletlennek tulajdonítsa, ha nem szerzi meg azonnal a győzelmet, vagy furcsának tartsa, ha a csodákat büntetlenül elkerüli egy halandó ember úgy, mintha legyőzhetetlen bátorsággal állna Isten előtt, Maga Isten jelzi előre, hogy Ő lesz ennek a küzdelemnek a szabályozója, sőt, bármi, ami majd akadályozni látszik az Ő népe szabadulását, az is az Ő tanácsvégzéséből származik. Azaz, megmutatja Mózesnek annak okát, miért nem áll le, amíg az összes csodát véghez nem vitte: mert a zsarnokot dicsőségesen kell legyőzni, s megannyi kemény csatában kell fölébe kerekedni, hogy a győzelem annál ragyogóbb legyen. Közben azt is kimondja, hogy Egyiptom királya nem az Ő akarata ellenében lesz ennyire makacs, mintha Ő nem lenne képes egy pillanat alatt rendre utasítani, hanem inkább majd Ő keményíti meg a szívét, hogy erőszakkal győzhesse le az örültségét.⁵³ A Mózes által használt szó néha azt jelenti, felfogni, néha erővel korlátozni, néha pedig megerősíteni, de nekem úgy tűnik, hogy a legjobb a *constringo*, *kényszeríteni* szó értelmében fordítani, mivel Isten kétségtelenül nyilvánvalóvá teszi, hogy Ő

⁵² Pour estre lieutenant de Dieu. — *francia*.

⁵³ קָוַץ. Constrinxit, revinxit; hinc roboravit, confirmavit; intransitive etiam invaluit, praevaluit. — J. Robertson professzor, *Clavis Pentateuch*, in loco. — Henry Walter.

a vezetője⁵⁴ minden (mondhatni) csatának, melyekbe Mózesnek bele kell bocsátkoznia, s még az ellensége szívét is Ő irányítja és keményíti bele a makacsságba. Mivel a kifejezés nyersnek tűnhet a kifinomult füleknek, sokan meglágyítják, a cselekedetet pusztán engedéllyé egyszerűsítve le, mintha nem lenne különbség a tett és a tett engedélyezése között, vagy mintha Isten inkább a saját passzivitását, semmint a hatalmát dicsérné. Ami engem illet, én természetesen nem szégyellem úgy beszélni, ahogyan a Szentlélek beszél, s nem vonakodok hinni abban, ami oly sokszor megtörténik a Szentírásban: Isten átadja a gonoszokat illetlen gondolkodásra, gonosz tulajdonságokat ültet beléjük, megvakítja elméiket és megkeményíti a szíveiket. Ám ha azzal tiltakoznak, hogy ezen a módon Isten tesszük meg a bűn szerzőjének – ami megvetendő istentelenség lesz – arra azt válaszolom, hogy Isten nagyon távol áll attól, hogy hibáztatható legyen, mikor az ítéleteit hajtja végre. Ha tehát a vakság Isten ítélete, akkor nem hozható fel vádként Ellene, ha kiszabja a büntetést. S ha az ok sokszor el is van rejtve előlünk, emlékezzünk meg: Isten ítéleteit nem ok nélkül nevezik „nagy mélységnek”, ezért bámulattal, és ne szitkozódással tekintsünk azokra. Azok pedig, akik az engedélyével helyettesítik a cselekedetét, nemcsak a tekintélyétől fosztják meg Őt, mint Bírót, de a zúgolódásukkal még súlyos feddéssel is illetik, mert nem tulajdonítanak Neki több igazságot annál, amennyit ők maguk képesek felfogni.

22. *Elsőszülött fiam az Izráel.* Isten itt előre visszautasítja az egyetlen kifogást, amivel a fáraó igazolhatná magát, amiért megtagadja a nép elengedését. Jákob ugyanis önként vetette alá önmagát és családját az ő kormányzásának. Neki tehát a szabad hatalmába állt visszatartani a népet, mely a nemzetek közös törvénye alapján vált az egyiptomi hatalom alárendeltjévé. Ha azonban nem volna az istentelenség cselekedete megszegni az Isten által hozott rendeletet, Mózes követelése elfogadhatatlannak tűnne, miszerint a király tekintélyét el kell törölni az ő akarata ellenére. Mert mi más volt a nép távozására tett javaslatnak a célja, mint az, hogy a királyt a saját tekintélyének megtagadására készítse? Annak megmutatása végett tehát, hogy semmit sem vett el igazságtalanul, vagy ésszerűtlenül a fáraótól, Isten utal arra a kiváltságra, ami mentesítette az izraelitákat a közönséges törvények hatálya alól. Mikor ugyanis a fiainak nevezi őket, azzal szabadságot követel a számukra. Abszurd lenne ugyanis, ha Maga Isten, a menny és a föld legfőbb Uralkodója meg lenne fosztva azoktól a fiaktól, akiket kegyeskedett örökbe fogadni. Ő tehát közvetve a saját atyai hatalmát hasonlítja össze a fáraó földi uralkodásával, mert semmi sem lehet ésszerűtlenebb, mint hogy egy halandó megtagadja az engedelmisséget saját maga és a világ Alkotójától. Mégsem vonatkozik ez minden hívőre egyetemesen, mintha rossz lenne nekik alattvalónak lenni a királyok alatt, vagy mintha a mulandó alávetettségük megfosztaná őket attól, hogy egykor majd a világot fogják örökölni, hanem itt csak azt a speciális előjogot említi, amivel Isten megtisztelte Ábrahám leszármazottait, mikor nekik adta a Kánaán földjét. Ezért nem elégszik meg az egyszerű *fiú* megnevezéssel, elsőszülöttjének nevezi Izraelt. Ezzel a megtisztelő titulussal kétségtelenül a többi nemzet elé helyezi őt, mintha azt mondta volna, hogy elsőszülöttségi jogot kapott és az egész világ feletti elsősége emeltetett. Ezt az igeszakaszt tehát összekapcsolhatjuk a pogányok elhívásával, akikről Isten már eldöntötte, hogy közösségbe hozza a választott népével, így noha fiatalabbak, egyesülhessenek az elsőszülöttekkel. Elismerem, hogy Ádám valóban egész faja kivettetett, mivel azonban Ádám Isten képmására teremtetett, az utódai bizonyos értelemben mindig is Isten gyermekeinek számítottak. Miközben ugyanis készséggel elismerem, hogy itt Ábrahám szent leszármazottait hasonlítja a nemzetekhez, akik ekkor még pogányok voltak, s ebben a vonatkozásban nevezi őket elsőszülötteknek, mégis el kell jutnunk Krisztushoz, az egyetlen Főhöz, hogy az örökbe fogadás bizonyossá váljon. Szilárdan ragaszkodnunk kell ugyanis szent Pál ama kijelentéséhez, mely szerint Ábrahám áldása nem az ő magvainak, hanem az ő magvának lett megígérve. Nem minden testi leszármazottja

⁵⁴ Agonotheta. — Latin. Le maistre du camp. — Francia.

számít ugyanis a gyermekének, hanem csak az elhívottak: például Izsák, de Ismáel elvettetett, vagy Jákob, miközben Ézsau mellőzötté vált (Gal3:16, Rm9:6). Azonban Krisztus az elhívásunk gyökere. Ezért, amit Hóseás az egész népről mond, azt Máté Krisztusra korlátozza, s jogosan, mert egyedül Rajta alapszik az örökbe fogadás kegyelme (Hós1:11, Mt2:15).

23. *Ha azt mondom néked: Bocsd el az én fiamat.* Ez nem a követség kezdete volt, hanem annak végső oka, mert Mózes figyelmeztette a kétségbeesett embert a fia halálára, mikor minden más hiába próbált. Az igeszakasz jelentése az, hogy a zsarnok makacsságának nem szabad megakadályoznia Mózes abban, hogy nyomást gyakoroljon rá egészen eddig a végső cselekedetig. Ez a rendelkezés tehát buzdítás is volt a kitartásra, amint az majd kiderül a szövegkörnyezetből, mikor Isten bejelenti, hogy meg fogja büntetni a zsarnok makacsságát, mivel elutasította, hogy engedelmeskedjen a nép elengedésére vonatkozó parancsnak. Emellett miután ez a bejelentés komoly volt, és nagyon felszíthatta a zsarnok haragját, ezért Mózes már jó előre parancsot kapott arra, hogy készüljön fel rá, nehogy csődöt mondjon ebben a dologban.

2Móz4:23-31

24. És lőn az úton, egy szálláson, eleibe állá az Úr és meg akarja vala őt ölni.

25. De Czippora egy éles követ veve és lemetszé az ő fiának előbőrét és lába elé veté mondván: Bizony, vérjegyesem vagy te nékem!

26. És békét hagyá néki. Akkor monda: Vérjegyes a körülmetélkedésért.

27. Áronnak pedig monda az Úr: Eredj Mózes eleibe a pusztába! És elméne és találkozik vele az Isten hegyénél és megcsókolá őt.

28. Mózes pedig elbeszélé Áronnak az Úr mindama szavait, melyekkel őt elküldötte vala és mindazokat a jeleket, melyeket reá bízott vala.

29. És méne Mózes és Áron és egybegyűjték Izráel fiainak minden véneit.

30. És elmondá Áron mindazokat a beszédeket, melyeket mondott vala az Úr Mózesnek és megcselekedé a jeleket a nép szemei előtt.

31. És hitt a nép, és megértette, hogy meglátogatta az Úr Izráel fiait és megleltette nyomorúságukat. És meghajták magokat és leborulának.

24. *És lőn az úton.* Az „eleibe állá az Úr” itt a szó rossz értelmében használatos, egy nem kívánatos találkozást, vagy ellenséges összeakadást jelentve. Mintha Mózes azt mondta volna, hogy az Úr keze volt ellene az utazásának megszakítása végett. Azt nem tudjuk, hogy milyen formában jelent meg, kivéve, hogy a szavak világosan sugallják: Mózes olyannyira meg volt győződve a haragjáról, hogy a halála közeledtét érezte. Ha ugyanis nem kijelentés, vagy angyal tájékoztatta volna őt, semmi haszna nem lett volna abból, ha meglátja a közeledő veszélyt. Mindazonáltal az ok nincs megjelölve, amiért Isten annyira haragudott rá, bár kitalálhatjuk abból, ami ez után következik. Hiszen miért ragadott volna Czippora egy éles követ és miért metélte volna körül a fiát, ha nem tudta volna, hogy Istent sérti az ő körülmetéletlensége? Egyes rabbik tudatlanul arra következtetnek, hogy ebben az esetben Mózes azzal szította fel Isten haragját önmagára, hogy magával vitte a feleségét és a gyermekei mintegy haszontalan teherként, ami valószínűsíthetően akadályozta őt. S a büntetése természetét illetően is túl bátran jelentik ki, hogy olyan súlyosan megbetegedett, ami az életét is veszélyeztette. De nekünk legyen elég azt tudni, hogy valamiféle pusztulás közeledte miatt rettent meg, de egyidejűleg a megpróbáltatásának oka is feltárult előtte, így gyorsan igyekezett orvosságot keresni. Mert amint azt az imént említettük, ő, vagy a felesége soha nem metélte volna a gyermeket Isten haragjának lecsillapítása végett. Nem sokkal később pedig az is kiderül, hogy Isten mondhatni megengesztelődött ettől a felajánlástól, mert visszavonta a kezét, és eltüntette a haragjának jeleit. Én azért vonakodás nélkül arra

következtetek, hogy a bosszú Mózes ellen a hanyagsága miatt mondatott ki, s kapcsolódott a még súlyosabb bűnéhez. Nemcsak feledékenységéből, vagy tudatlanságból, illetve gondatlanságból mulasztotta el körülmetélni a fiát, de azért is, mert tudatában volt annak, hogy ez ellenére lenne a feleségének, vagy az apósának. Ezért, nehogy a felesége civakodjon vele, vagy az apósa megszomorítsa, jobbnak látta inkább nekik engedni, mintsem okot adni a megosztásra, vagy az ellenségeskedésre, vagy a háborgásra. Ugyanakkor azonban az emberek kedvéért elhanyagolta az Isten iránti engedelmisséget. Nem csekély véték volt ez a hamis viselkedés, mert semmi sem tűrhetetlenebb, mint megfosztani Istent a Neki kijáró engedelmségtől azért, hogy az embereknek járjunk a kedvében. S megvolt ebben a bizalmatlanságnak és a hálátlanságnak a keveréke is, mert ha Isten kegyessége a megfelelő súllyal esett volna latba nála, akkor semmiféle félelem sem térítette volna el a kegyes kötelezettségének ellátásától. Tanuljuk meg ebből tisztelettel használni a sákramentumokat, melyek Isten kegyelmének pecsétjei, nehogy súlyos bosszút álljon rajtunk ezek megvetéséért. Ugyanakkor emlékeznünk kell arra is, hogy a kegyesség külső gyakorlása és az istentisztelet Istennek olyannyira tetsző áldozat, hogy Ő nem fogja megengedni nekünk azt, hogy úgy elmulasszuk a szorgalmas gyakorlását, mintha holmi csekély jelentőségű dolog volna. Nem mintha magukkal a ceremóniákkal törődne, hanem azt akarja, hogy tisztelettel adózzunk a kegyelme zálogainak, a belőlük származó előnynek megfelelően. Ezen az alapon tesz Pál bizonyosságot arról, hogy betegség tombolt a korinthusiak között, amikor megszenteltségtelenítették az úrvacsorát (1Kor11:30), mert az istentelenség cselekedetének minősült ennek a drága kincsnek az alábecsülése. Figyelemre méltó azonban, hogy noha Mózesnek két fia volt, itt csak az egyik van megemlítve. Ebből származik az a valószínű következtetést, hogy az egyik körül volt metélve. Egyesek úgy vélik, hogy az idősebb, Eliézer,⁵⁵ mert Mózes nem merte túl hamar megvallani a saját vallását, s gyűlöletet kelteni iránta. De én inkább úgy képelem, hogy mikor az egyik miatt ellenségeskedést tapasztalt meg a családja részéről, elhagyta a másik körülmetélését, hogy elkerülje a felesége és az apósa haragját. Ha ugyanis az idő múlásával több bátorságra tett volna szert, nem vonakodott volna helyesbíteni a korábbi mulasztását, de belefáradva az otthoni civódásokba, végül felhagyott a kötelessége teljesítésével. Ez a példa arra figyelmeztet minket, hogy naponta szükségünk van Isten segítségére a saját erőnk támogatásához, nehogy cserbenhagyjon a bátorságunk, s fokozatosan kihűljön, vagy langyossá váljon a buzgóságunk. A Sátán ugyanis folytonosan újabb és újabb kísértéseket talál ki, melyekkel megsemmisítheti, vagy visszafoghatja a szorgalmunkat. Ezért tehát bárki akarja magát egész életén át elfogadtatni Istennel, annak elő kell készítenie a fegyvert és az erőt ennek a küzdelemnek a megvívásához. Ha ugyanis Mózes híjával volt a kitartásnak, akkor ránk is ugyanúgy, vagy még inkább jellemző lesz ez a hiba, hacsak az Úr meg nem tart minket az Ő Lelke által.

25. *De Czippora egy éles követ veve.* Mivel a feleség itt helytelenül vállalta fel ezt a feladatot, egyes rabbik arra következtetnek, hogy ez a férje távollétében történt, de ennek ellentmond a szöveg. Nekem ezért kétségem sincs felőle, hogy kapkodva ragadott kést, vagy éles követ, amint az megszokott a félelem és a zűrzavar pillanataiban. A félelem ugyanis akkora hatást gyakorolt az elméjére, hogy megfontolatlanul cselekedett. Mózes is elterülhetett volna tehetetlenül izgalomában. Természetes, hogy a gyermeket nem megfelelően metélték körül, s még az is világosan kiderül az eseményből, hogy az ily módon kapkodva végrehajtott ceremónia elnyerte Isten tetszését, mert rögtön utána ezt olvassuk: *és békét hagyta néki.* Ezt én úgy értelmezem, hogy Isten büntetése megszűnt, vagy eltávolított, mivel Ő megengesztelődött mind Mózes, mind Czippora megtérésén, még ha az önmagában nem is

⁵⁵ A szöveg értelme megköveteli, a francia változat pedig megerősíti ezt, bár abban nem szerepel a név. Mivel nincs ok abban kételkedni, hogy Eliézer volt a fiatalabb (v. ö. 2Móz18:3-4 és 1Kronk23:15), valószínűsíthetően itt véletlen névcseré történt.

volt helyes.⁵⁶ Nem mintha a tökéletlen engedelmesség abszolút módon tetszene Istennek, de viszonylagosan, elnézéssel néha elfogadható a Számára. Így került el a gonosz Akháb is a büntetést, mikor képmutató könnyekkel egy időre megalázkodott (1Kir21:29). Mikor tehát Czippora, aki ellene szegült a férjének, a saját kezével metélte körül a fiát, jöllehet komolyan nem tért meg, Isten mégis megelégedett a büszkesége elfojtásával, mikor felhagyott Mózes zaklatásával. Mégsem szabad ezt példaként tekintenünk, mintha a megtérés jeleit mutatván a képmutatók mindig kegyelmesnek találnák Istent, hanem inkább Ő bocsát meg néha kegyelmesen az arra méltatlannak, ami a büntetés kiszabását illeti, hogy ezzel a kedvességgel hívogasson minket az őszinte és komoly megtérésre. Jussunk tehát arra a következtetésre, hogy Czippora zavarodottsága és Mózes kábulata megbocsáttattak, mikor gyorsan körülmetélte a fiát, nem önteltségből, hanem engedvén a megsemmisüléstől való félelemnek, mellyel Isten sújtotta. Így⁵⁷ lesz megcáfolva azok ostobasága is, akik az asszony általi keresztséget szépitgetik ezzel az igeszakasszal, mert azt állítják, hogy ha a csecsemők halálos veszélyben vannak, akkor tulajdonképpen asszonyok is megkeresztelhetik őket, hiszen Czippora is körülmetélte a fiát. Azonban ők maguk is elismerik, hogy ha egy férfi is jelen van, akkor asszony nem szolgáltathatja ki törvényesen ezt a sákramentumot. Visszaélés tehát egy zavarodott és elkapkodott cselekedettel eltérni a szabálytól.

25. *És lába elé veté.* A נגא negang szót, amit néhányan a „feltartotta” kifejezéssel értelmeznek, helyesebb tárgyasan fordítani. Mert bizonyos fokig, amennyire a szükség készítette, Czippora engedett Istennek, mégis elfogta a heves harag, és a férje ellen fordult, s hevesen „vérjegyesnek” nevezte őt. Ebből látjuk, milyen messze állt ő a kegyes hajlandóságtól az engedelmességre. Ennyire hevesen támad a férjére és zúdítja rá a haragját, és pedig nem másért, hanem mert Isten kikényszerítette belőle a fia körülmetélését. Egyesek úgy vélik, hogy ezt a fiának mondta az anyai bánattól, vagy könnyөрülettől indítatván, de ők túl erőszakosan forgatják ki a szavakat. Jobb megtartani a természetes jelentést, azaz azért tett szemrehányást a férjének, mert a gyermeke vérének ontása által váltotta meg az életét.

27. *Áronnak pedig monda az Úr.* Mikor hosszú időszak elmúltával Áronnak már azt kellett feltételeznie, hogy a testvére meghalt a száműzetésben, egyszer csak örömteli hírt kap Isten szájából, hogy ő mégis él. Sőt, az Ő speciális kegyességének reménysége is serkenti, mert jöllehet Isten nem mondja el részletesen, mit határozott el megcselekedni, és mire készül, a kijelentése által mégis valami szokatlant és váratlant ígér neki. A parancs tömörsége azonban figyelemre méltó, mert Isten egy szót sem szól neki a szabadításról, hanem azt akarja, hogy az öccse tanítványává legyen. S jöllehet a szolgálatkészségével nagy buzgóságot és serénységet tanúsított az engedelmességre, mégsem tétetik egyenlővé Mózesrel, aki lassú és habozó, tétovázó és majdhogynem egykedvű, hanem azt a parancsot kapja, hogy tőle tudja meg Isten szándékát. De nehogy megkérdőjelezze a saját és a testvére elhívását, isteni látomásból tudta meg, hogy az egész dolog szerzője Isten, ami az általa átveendő szóbeli információ ajánlásaként is szolgál. Mert bár Áron volt Isten hírnöke, és a Szentlélek eszköze, mégis látjuk, hogy ő sem volt kivétel attól a szokásos állapottól, melynek mindannyian alá vagyunk vetve, ha Isten Ígését ember szájából halljuk. Ha tehát bárki elutasítja, hogy ember hangjának közreműködésével tanuljon, az nem méltó arra, hogy Isten legyen a Tanítója és a Mestere. Nem sokkal utóbb ugyanis hozzáteszi, hogy Mózes beszámolt mindenről, amire parancsot kapott, s a nagy hatalomról is, mely megadatott neki a csodák megtételéhez. S maga Áron, noha ő volt az idősebb, nemcsak tisztelettel adózott a testvérének, akit az Úr prófétájának ismert el, hanem akarattal engedelmeskedett is neki, mint egy angyalnak. Az itt említett csók az felismerés jele, mellyel a hitének szilárdságáról is bizonytságot tett.

⁵⁶ Praepostera — Latin. Vicieuse. — Francia.

⁵⁷ Czippora viselkedését ennél az esetről, valamint a vele kapcsolatos, a laikus keresztre vonatkozó érveket elmésen tárgyalja maga Kálvin az *Institúció* 4. könyve 16. fejezetében, a 22. pontban.

29. *És méne Mózes és Áron.* Itt arról olvashatunk röviden, mennyire hűségesen és vallásosan hajtotta végre a két testvér Isten parancsait. Összegyűjtötték a nép véneit, mert azt a hatalmas tömeget, amelyről olvastunk, nem lehetett egy helyre gyűjteni. Emellett Isten sem a csöcselék ordító és zavargó tömegének lármájával akart küzdeni, hanem a csodákkal, melyekből az Ő isteni hatalmát árasztották magukból. De megint érdemes megemlíteni, hogy Áron helyettesítette a beszédben Mózeszt. Ha ugyanis a beszéd lassúsága akadályozta Mózeszt ennek megtételében, akkor Isten miért nem intézte a szavait közvetlenül Áronhoz? Honnan van a dolgoknak ez a tekervényes menete, melynek során nem azt hirdeti a népnek, amit ő maga hallott, hanem azt, ami közvetve, a bátyján keresztül jutott el hozzá, ha nem onnan, hogy ez tetszett Istennek a hitük próbára tétele céljából? Ez ugyanis bizonyítja egyrészt Áron alázatosságát és szerénységét is, amikor a bátyja által mondottakra hagyatkozott, másrészt megmutatja a vének taníthatóságát is, amiért hagyták, hogy Isten parancsai így, mondhatni kézzől kézre adva jussanak el hozzájuk, és nem kutatták aprólékosan, hogy Isten miért nem szól közvetlenül hozzájuk, vagy miért nem mennydörög a magasból. A csodák azonban⁵⁸ segítségükre voltak, mivel annyira beletompultak a nyomorúságukba, hogy az egyszerű prédikálás másképpen nem esett volna nagy súllyal a latba náluk.

31. *És hitt a nép.* Ez most vagy színekdoché, melyben a nép ez része szerepel az egész helyett, vagy Mózes azt jelzi, hogy miután közzétették a hirdetményt, mindenki egyhangúlag felkarolta a szabadulásuk üzenetét. Én jobbnak tartom az előbbi jelentést, mert közvetlenül ez után hozzáteszi az ünnepélyes imádatukat is. De tüstént meglátjuk, mennyire ingatag és gyenge volt a hitük. Komolytalanságából és ingatagságából rögtön látszik, hogy nem volt semmiféle élő gyökere. Nem szokatlan azonban, ha a hit szót használják helytelenül a pusztta egyetértésre és a hitre való hajlandóságra, ami gyorsan elmúlik. Így beszél Krisztus is sokak hitéről, mint gyorsan elmúlóról (Mk4:15). „A nép” tehát „hitt”, mikor hallották, hogy a nyomorúságaikat megtekintette Isten, mivel ezzel a kijelentéssel együtt járt a szavahihetőség és a tekintély, de olyan hit volt ez, mely az első kedvezőtlen szélről képes volt szertefoszlani, ami be is következett. Ez az igeszakasz tehát azt tanítja, hogy mindaddig nem túl eredményesek és nem érdemelnek túl nagy dicséretet azok, akik buzgón és örömmel fogadják, amit nekik Isten nevében mondanak, amíg a szívükben mélyen gyökerező hit is nem áll meg bátran a kísértés támadásaival szemben. Egyesek másképpen kapcsolják össze a mondatokat:⁵⁹ „Hitt a nép, s mikor hallották, hogy segítséget kapnak a megpróbáltatásaikban, hálát adtak Istennek”. De a kötőszót itt joggal tekintik magyarázó kötőszónak, s így a mondat: „Mikor a nép hallotta, amiről Áron beszámolt, hittek”. Isten látogatása itt a tényleges eseményt fejezi ki, azaz Isten a segítségükre akart sietni a fájdalmas megpróbáltatásukban. Az „imádat” a hálájuk jele volt, mert nem volt elégséges privát módon, magánemberekként reagálniuk Isten jóságára, amíg ki nem fejezték nyíltan is a vallásos érzelmeiket. Nem mintha Isten nagyon megkövetelné a vallásos ceremóniákat, hanem ezek hasznosak a gyengeségünk támogatásához, s helyes, ha nemcsak az elménket, de a testünket is használjuk Isten szolgálatában.

Exodus 5

2Móz5:1-5

1. Annakutána pedig elmenének Mózes és Áron és mondának a Faraónak: Ezt mondá az Úr, Izráelnek Istene: Bocsásd el az én népemet, hogy ünnepet üljenek nékem a pusztában.

⁵⁸ “Cependant Dieu ait supplée leur infirmité par l’aide des miracles.” – Isten mégis segített a gyengeségükön a csodák támogatásával.

⁵⁹ Mint az Amplified Version, és ezt erősíti meg Dathe is: “Hi fidem habuerunt; et cum audirent,” stb.

2. A Faraó pedig mondá: Kicsoda az Úr, hogy szavára hallgassak, és elbocsássam Izráelt? Nem ismerem az Urat és nem is bocsátom el Izráelt.

3. Ők pedig mondanak: A héberek Istene megjelent nekünk; hadd mehessünk hát háromnapra útra a pusztába, hogy áldozhassunk az Úrnak a mi Istenünknek, hogy meg ne verjen minket döghalállal vagy fegyverrel.

4. Egyiptom királya pedig monda nekik: Mózes és Áron! miért vonjátok el a népet az ő munkáitól? menjetek dolgoatokra.

5. Ezt is mondja vala a Faraó: Ímé a föld népe most sok, és ti elhagyatjátok velök az ő munkáikat.

1. *Annakutána pedig elmenének Mózes és Áron.* Mózes itt elkezd felsorolni, mennyi és mily nagy bizonyítékai mutatkoztak meg Isten hatalmának a népe szabadulásában. Mert jóllehet a király gőgje, örültsége és makacssága fékezhetetlenek voltak, s minden ajtó bezárult, míg a csodák folytán különböző eszközökkel be nem törtek. Isten számára valóban lehetséges lett volna a fáraó azonnali legyőzése egyetlen bottal is úgy, hogy Mózes szeme láttára holtan rogyjon össze, de, amint azt már futólag említettük, s Ő Maga is tüstént be fogja jelenten, *először is* úgy döntött, hogy világosabban is kimutatja a hatalmát. Ha ugyanis a fáraó önként engedett volna, vagy erőfeszítések nélkül lett volna legyőzve, akkor a győzelem dicsősége nem lett volna olyan látványos. *Másodszor*, azt akarta, hogy népe iránti páratlan szeretetének ez az emlékműve fennmaradjon, mert ennyire kitartóan és erősen harcolva a leghatalmasabb király makacsságával kétségtelen bizonyítékát adta az egyháza iránti szeretetének. *Harmadszor*, türelemre akarta szoktatni a szolgáit minden korban, nehogy az elméjükben elcsüggedjenek, ha nem válaszolja meg azonnal az imáikat, és nem szabadítja meg őket minden egyes pillanatban a nyomorúságaiktól. *Negyedszer*, meg akarta mutatni, hogy a Sátán minden törekvéssel és mesterkedésével szemben, az istentelenek örültségével és minden földi akadállyal szemben az Ő keze mindig győzedelmeskedik, s nem akart kétségben hagyni a felől, hogy bármit is látunk szembeszegülni, azt Ő végül majd mind legyőzi. *Ötödször*, leleplezvén a Sátán és a mágusok szemfényvesztéseit, még elővigyázatosabbá tette az egyházát, hogy óvakodjon ezektől a trükköktől, és a hite a tévelygés minden mesterkedésével szemben legyőzhetetlen maradjon. *Végül*, meggyőzte a fáraót és az egyiptomiakat, hogy az ostobaságuk nem bocsátható meg a tudatlanság semmiféle ürügyével sem, s egyidejűleg ezzel a példával azt is megmutatta, milyen borzasztó sötétség uralkodik az elvetettek elméjében, mikor megfosztja őket a Lelke világosságától. Ezeket a dolgokat figyelmesen követnünk kell a történetben, ha hasznot akarunk húzni abból.

Mivel nehéz bebocsátást nyerni azokhoz a királyokhoz, akik nem engednek semmiféle alacsonyabb rendű és rangú embert a jelenlétükbe, Mózes és Áron nem közönséges magabiztossággal lettek felruházva, mikor bátran közeledtek a fáraóhoz. Barátságtalan, és nagyon valószínűsíthetően sértő üzenet volt ugyanis az, hogy el kell engednie a népet egy három napos útra Egyiptom határain kívülre. Kétségtelenül felmerült ugyanis a gyanú, hogy ha így elengedi őket, akkor többé már nem maradnak az alattvalói, és így az ország egy része elnéptelenedik. Mózes és Áron azonban mégsem féltek átadni Isten üzenetét, melyben további sértés is benne foglaltatott a király gőgös és érzékeny fülei számára, amikor az Istenség dicsőségét egyedül Izrael Istenének tulajdonították. Azzal ugyanis, hogy Jahvének nevezték Őt, arra utaltak, hogy az Egyiptomban tisztelt istenek hamisak, és az emberi képzelgés szülöttei. Máshol már említettük, hogy semmiféle csalás nem volt abban, amikor Isten a pusztaságba hívta a népet ünnepelni, bár nem adta tudtára a tanácsvezgését a zsarnoknak. Valóban az Ő jótetszése volt, hogy a Sínai-hegynél mutassanak be Neki hálaáldozatot, s így különüljenek el a beszennyeződött néptől, akikkel összekeveredtek és bizonyos, hogy a zsarnok haragját is fel akarta szítani Egyiptom egészének szégyenletes elítélésével, mint akik nem képesek a tiszta istentiszteletre. Semmiféle törvény sem kötelezte Őt ugyanis a

szabadulásuk nyílt bejelentésére, de hogy az istentelenség mérgét kivonja a zsarnok elméjéből, nem kért semmit a népe javára, csak a Neki kijáró imádatot követelte meg. A Mózes által használt szó tulajdonképpen ünnepet jelent, de minden ahhoz kapcsolódót is. Ezért mint szinekdoché itt, és más igeszakaszokban, Isten ünnepélyes imádatát is jelenti.⁶⁰

2. *A Faraó pedig mondá: Kicsoda az Úr?* Alig hihető, hogy akkor örülség legyen egy halandóban, hogy ennyire féktelenül gúnyolja Istent, mondhatni az éggel szembeszegülve!⁶¹ Látnunk kell azonban, hogy a zsarnok a bálványoknak szánta oda magát, s úgy sértegette Izrael Istenét, hogy nagy kegyességet mutatott a hamis istenei iránt. A gúnyolódását ugyanis, mellyel a Jahve nevet szidalmazza, Mózes szavaira kell vonatkoztatnunk, mintha ezt mondta volna: miért emlegeted nekem ezt az ismeretlen fantomot az örök Isten megnevezéssel, mintha nekünk nem lenne meg a magunk istene? Így kérdezte Pilátus is Krisztus „Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról” szavainak hatására is, ironikusan és nem minden gúny nélkül: „Micsoda az igazság?”⁶² (Jn18:37-38) Röviden, a faraó nem vélte úgy, hogy tiszteletlen az Istenséggel szemben, mikor elvetette ezt a hamis (*prodigiosum*) Istent, már aminek ő gondolta. A tévedése azonban mégsem vált a hasznára, hogy igazolta volna őt, mert az örült vakmerőségéből és Isten megvetéséből fakadt. Ha el is fogadjuk, hogy nem akarta, hogy bárki lebecsülje a bálványait, s azt képzelte, vallásos kötelezettségének tesz eleget, mégis a nagyon nagy istentelenség cselekedete volt, mikor gondatlanul becsmérelte az igaz Isten nevét, sőt gúnnyal támadt arra. Hasonló örülséget figyelhetünk meg minden bálványimádónál. Megmérgeződve a tévelygéseitektől, bátran gúnyoldónak Istent, s nem méltóztatnak tudakozódni Róla. Korunk pápistáinak kiáltozása, miszerint mi új Istent kényszerítünk rá manapság a világra, valamint amikor a legvadabb dühöngéseik során magukat tapsolván nem átalják istentelenként elítélni egész tanításunkat nem azért van, mert meg vannak győződve arról, hogy ők maguk helyesen tisztelik az Istent, hanem mert szándékosan vakok, hogy büntetlenül kikerülhessék Isten szent fenségét, és eltompíthassák a lelkiismeretüket, fenntartván maguknak a halálos szendergésüket. Önmaguk szemében éles elméjűeknek és szellemeseknek tűnnek, mikor a tanításunk új mivoltát gúnyolják, pedig annak igazsága elég nyilvánvaló volna a számukra, ha kinyitnák a szemüket. Az epikureánusok is (ezzel a kárhozatos szektával ma tele van az egész világ), bár tajtékzanak és dühöngnek Isten ellen, mégis, változatlanul keresik a menedéket valamiféle felhőben, melyben elrejtetik megvetendő örülségüket. Azt állítják ugyanis, a vélemények eme tengerében aligha lehetséges megkülönböztetni, kicsoda az Isten, vagy mit parancsol. Azonban mégis állandó ez az céljuk, hogy tudniillik, semmi közülük se legyen Istenhez, de a gúnyolódás mögé igyekeznek rejteni az istentelenségüket. Mintha szabadon elutasíthatnák azt, amivel kapcsolatosan szántszándékkal tudatlanok! Miután azonban a faraó közvetve kigúnyolta Mózes üzenetét, mint nevetséges dolgot, még nyíltabban és megvetőbben engedte szabadjára a gögjét, utalván arra, hogy nem fél attól az Istentől, Akinek a nevével Mózes és Áron fenyegetik Őt.

3. *Ők pedig mondának: A héberek Istene.* Mózes és Áron folytatják az üzenetüket: a zsarnok büszkesége se ne csökkenti, se nem gyengíti a bátorságukat az egy igaz Isten dicsőségének hirdetésében, Aki konkrétan csatlakozott hozzájuk. S természetesen a hit attribútuma lábbal taposni mindenben, ami felmagasztalja magát a földön, mert Isten igazsága nagyobb minden emberi nagyságnál. S nem is tudták volna hatékonyabban cáfolni a mocskolódó és istentelen „nem ismerem az Urat” szavakat, mint annak újbóli, ünnepélyes kijelentésével, hogy az igaz Isten a népük Védelmezője, és azt Ő Maga tára fel nekik nyílt kijelentéssel. A fenyegetés, amit hozzátesznek, arra inti a faraót, hogy a lázadása nem marad

⁶⁰ Nam festum celebrare sacrificium complectitur. — *Vatablus*.

⁶¹ Quasi in coelum conspueret. — *Latin*.

⁶² „Comme s’il disoit, Penses tu que je soye un petit enfant, pour ne discerner point entre le blanc et le noir?” – Mintha azt mondaná: Azt hiszed, kisgyerek vagyok, aki képtelen megkülönböztetni a fehéret a feketétől?

büntetlen, ha visszatartja a népet az istentisztelettől. Ha ugyanis Ő bosszút áll azon a népen, amelyik szembeszegül az akaratukkal, miképpen úszhatná meg ő büntetlenül, aki bevallottan ellenáll Istennek? Mikor tehát kijelentik, hogy bizonyos csapás éri majd őket, ha nem engedelmeskednek Istennek, akkor arra utalnak, hogy a fáraónak óvakodnia kell valamiféle nagyobb meglátogatástól.

4. *Égyiptom királya pedig monda nekik.* Meglepő, hogy a király a gőgje szélsősége folytán nem bánt még kegyetlenebbül Isten eme szolgáláival, akiket a lázadás főkolomposainak tartott. Kétségtelenül Isten fogta őt vissza attól, hogy azonnal meg ne semmisítse őket. A kitartásával az indulásukkal szemben tanúsított ellenállásban nemsokára világosabban is kimutatja, mennyire fontosnak tartotta a saját érdekeire való tekintettel, hogy a nép Egyiptomban maradjon. Miképpen történt tehát, hogy megelégedett a szóbeli feddéssel és tartózkodott a vérük ontásától, ha nem úgy, hogy Isten óvta meg a szolgálait az Ő védelmének pajzsával? Gyorsan megfeddi őket és ugyanarra a munkára ítéli, mellyel a nép többi részét is elnyomták. Mivel azonban a mérsékelt szigor közismerten soha nem elégíti ki a zsarnokokat, ebből arra következtetünk, hogy Isten felügyelete alatt tarttattak meg, hisz másképpen száz halált haltak volna. Tanuljuk meg azonban az ellenük, mint lázadást szítók elhangzott vádaskodásából az ő példájuknak megfelelően türelemmel tűrni. Csak, Isten parancsára támaszkodva legyen teljes tudatában annak, hogy igazságtalanul vádolnak. A következő igeversben, ahol azt mondja, hogy „a föld népe most sok”, a vétküket akarja fokozni, mivel egyrészt nagyobb sérelmet okoztak a sokasággal, mintha csak némelyeket tartottak volna vissza a munkától, másrészt a nagyszámú ember tűzbe hozatalával nagyobb veszélybe sodorták az országot.

2Móz5:6-18

6. Parancsolá azért a Faraó azon a napon a nép sarczoltatóinak és felvigyázóinak, mondván:

7. Ne adjatok többé polyvát a népnek a téglavetéshez mint ennekelőtte; hadd menjenek el ők magok és szedjenek magoknak polyvát.

8. De a téglá számát, mennyit ennekelőtte csináltak, vessétek ki rájuk; azt le ne szállítsátok, mert restek ők és azért kiáltoznak, mondván: Menjünk el, áldozzunk a mi Istenünknek.

9. Nehezíttessék meg a szolgálat ezeken az embereken, hogy azzal legyen dolguk és ne hajtsanak hazug szóra.

10. Kimenének azért a nép sarczoltatói és felvigyázói és ezt mondák a népnek mondván: Ezt mondja a Faraó: Nem adok néktek polyvát.

11. Menjetek magatok, szedjete magatoknak polyvát onnan, a hol találtok; mert semmi sem szállítatik le szolgálatotokból.

12. És elszélede a nép egész Égyiptom földén, hogy tarlót szedjen polyva helyett.

13. A sarczoltatók pedig szorítják vala, mondván: Végezzétek el munkátokat, napjában a napi munkát, mint akkor, a mikor polyva volt.

14. És verettetének az Izráel fiai közül való felvigyázók, a kiket a Faraó sarczoltatói rendelték vala fölējök, mondván: Miért nem végeztétek el a rátok vetett téglaszámot sem tegnap, sem ma úgy, mint ennekelőtte?

15. És elmenének az Izráel fiai közül való felvigyázók és kiáltának a Faraóhoz, mondván: Miért cselekszel így a te szolgáláiddal?

16. Polyvát nem adnak a te szolgálidnak és azt mondják nekünk: Csináljatok téglát! És ímé a te szolgálid verettetnek, a te néped pedig vétkezik.

17. Az pedig monda: Restek vagytok, restek, azért mondjátok: Menjünk el, áldozzunk az Úrnak!

18. Most pedig menjetek, dolgozzatok, polyvát ugyan nem adnak néktek, de a rátok vetett téglaszámot be kell adnotok.

6. *Parancsolá azért a Fáraó.* Világosabban is meglátjuk majd a történet folytatódásával, hogy ezek a sarcoltatók és felvigyázók Izrael fiai közül kerültek ki, bár korábban azt is olvastuk, hogy egyesek közülük egyiptomiak voltak. Mivel azonban a zsarnokok elmések a saját érdekeik védelmében, a fáraó ravaszul azt akarta, hogy senki se menekülhessen, hanem mindenkit a munkára kényszerítsenek. Ekkora tömegből egyesek ugyanis megtámadhatták volna az egyiptomiakat. Mikor azonban a feladatot izraeliták kapták, a bizalmas belső ismereteik mindenkit meggátoltak abban, hogy kivonja magát a munka alól. Emellett az is valószínű, hogy ezek a felvigyázók osztották a pelyvát, amit vagy tízes csoportokban, vagy egyéneknek adtak át. A fáraó ezért úgy duplázza meg a munkát, hogy a pelyva gyűjtését is megparancsolja nekik, amiből a téglát készítették. De a közmondás alapján, miszerint „a királyok rendeletei egy szótagúak”, Mózes a parancs tömörségével mutatja meg a zsarnok hevesességét. Ez az igeszakasz arra tanít minket, hogy amikor Isten elkezd gondoskodni rólunk a bajaink enyhítése végett, néha még fokozza is a terheink súlyosságát. Így amikor Isten az izraeliták Szabadítójaként lépett fel, a bajaik megsokasodtak, mert a zsarnok a napi feladataikhoz még a pelyva összeszedését is hozzátette. Így tetszett Istennek próbára tenni a népe hitét, s ezért célszerű felemelni az egyébként túlonatúl földhözragadt elméiket hozzá, még ha nem is látják azonnal a nekik megígért kegyelem gyümölcsét, sőt, mikor még úgy érzik, hogy Isten kegyessége nem hozott semmi mást a számukra, mint az állapotuk romlását. Nagyon hasznos ezen elmélkednünk, hogy türelmesebben és nyugodtabban tűrjük, ha a keresztek és a megpróbáltatások a mennyei áldások szeretetére és vágyására ösztönöznek minket. Manapság az evangélium sokakból gyűlöletet vált ki, egyeseket megfoszt a gyönyöreiktől, másokat a tisztességüktől, megint másoknak a javaik elvesztését okozza, vagy börtönre, illetve száműzésre ítél egyeseket, s vannak olyanok, akiknek az életét is veszélybe sodorja. Egyszóval, minél jobban beveti Isten a hatalmát az egyik oldalon, a Sátán dühe annál jobban felkorbácsolódik a másikon, s a gonoszokat egyre hevesebb kegyetlenség fogja el. Ez a sérelem nagyon megráz minket, ha nem tudjuk az ebből a példából származó intelemről, hogy azt a felbecsülhetetlenül nagy kegyelmet, ami Krisztusban van nekünk felkínálva, oly nagyra kell becsülnünk, hogy hozzá képest a gazdagságot, a tisztességet, és mindazt, amit az emberek igyekeznek megszerezni, semminek kell tekintenünk, s akkor nem lesznek nehézségeink a nehézségek megvetésében, bármilyenek is legyenek azok.

9. *Neheztessék meg a szolgálat ezeken az embereken.* Jóllehet a fáraó tudta, hogy kegyetlenül bánik a boldogtalan izraelitákkal, akiket idegenekként szívélyesen és kedvesen kellett volna fogadni, de mégis azt mondta, hogy visszaélnék a lustaságuk miatt és lázadoznak, mert túl elnéző velük. Így mikor a zsarnokság többé már semmiféle figyelmet sem fordít az igazságosságra, akkor nincs határa a keménységének: nagyon távol áll attól, hogy a panaszaikon meginduljon, s ezek csak a kegyetlenségét fokozták. S az alábbi eszközökkel szítják még jobban a hízalgő: az alattvalói soha nem nyugszanak el, amíg nem csüggednek el a terheik súlya alatt, s ez a legjobb recept a kormányzásukra – úgy elnyomni őket, hogy a szájukat se merjék kinyitni. Ha kiáltanak, vagy zúgolódnak, még jobban el kell őket nyomni,⁶³ amíg meg nem keményednek, és mondhatni bele nem fásulnak a rabszolgaságukba. Ők tehát nem nyugszanak meg az arcátlanságukban és a kegyetlenségükben, amíg a nyomorult nép teljesen össze nem roskad. S a fáraó még indokolatlanabban sérteti őket, amikor azt mondja, hogy nehezebb terheket rak rájuk, hogy

⁶³ Az eredeti szöveg itt „ut obdurescant ad servitutem, quasi contracto collo”, ami a francia fordításban „pour l’endurcir a servitude, comme si on le trainoit par le col”. Az 1671-es genfi, valamint az 1671-es amszterdami kiadások azonban a „callo”-val helyettesítették, ami természetesen világosabbá látszik tenni a jelentést.

„ne hajtsanak hazug szóra”. De mik ezek a szavak azon kívül, hogy engedélyt kértek az istentiszteletre? Az istentelensége tehát a felszínre tör a zsarnoki pökhendiségében: nemcsak az Istent akarta káromolni, de a Sátán fortélyai is bujtogatják az egyház hitének aláásására. Hasonló ösztönzés által hirdette Rabsaké, hogy Ezékiás „szóbeszéddel” tévesztette meg a népet, amikor megparancsolta nekik, hogy az élő Istenben bízzanak (Ézs35:5, 7) S a Sátán sem hagy fel a hasonló mesterkedések alkalmazásával a kegyesek ellen, mintha mindaz, amit Isten megígér, becsapás és hiábavalóság lenne.

12. *És elszélede a nép.* Ez a körülmény bizonyítja, milyen keserves csapás érte őket, és az erejüket mennyire meghaladó munkát parancsoltak rájuk. A téglavetéshez legalábbis egy konkrét helyen kellett maradniuk, de most céllal nem kaptak pelyvát. Ezért aztán kénytelenek voltak szétszóródni, és tarlót szedni pelyva helyett Egyiptom távoli részeiben. Egyszerre nem voltak képesek megtenni mindkettőt, ezért hamis volt az ürügy, ami az elítélésük alapjául szolgált. Amiképpen ma is látjuk, hogy Krisztus ellenségei a legelviselhetetlenebb kínokat agyalják ki, amivel igyekeznek rákényszeríteni a boldogtalan egyházat a hitének megtagadására. A fáraó célja ugyanis az volt, hogy Mózeset és Áront messzire űzze, s így soha többé ne agitálhassanak a nép távozása mellett. Még ha el is érte volna a célját, akkor is megtartott volna valamennyit a gyalázatos kegyetlenségéből, mivel azonban nem hagytak fel az agitálással, a keserves szenvedésekkel azt akarta kicsikarni a népből, hogy ők maguk küldjék el őket, vagy akár még Isten parancsainak meghallgatását is elutasítsák. Jóllehet tökéletesen a tudatában kellett lennie ugyanis, hogy nincs semmi ok a népet restséggel vádolni, kivéve, amiért a téglák előírt darabszámát nem voltak képesek előállítani. Hisz a nyomorult rabszolgák, akik korábban is alig voltak képesek ellátni a munkájukat, most a legnagyobb erőfeszítések árán sem tudták elhordozni a terheiket, így láthatta, hogy azok teljes mértékben meghaladták az erejüket. Mégis restséggel vádolja őket, hogy elforduljanak Mózesről, s megtagadják és elhagyják a mennyből a számukra felmutatott reménységet. S mivel jobban már csak az azonnali halállal kínozhatta volna őket, megparancsolja, hogy a felvigyázóikat verjék, mert az ő büntetésüket látván a népet is nagyobb félelem fogja majd el. Végül elhatározta, hogy a túl szilárdan megállókat a kétségbeesésbe kergeti. Süket a felvigyázók minden panaszára, mert mikor a fejébe vette, hogy addig roskasztja a népet, amíg Isten minden emlékét meg nem semmisíti bennük, akkor nem maradt benne több könyörület, mint egy darab kőben.

2Móz5:19-23

19. Akkor látják vala Izráel fiainak felvigyázói, hogy bajban vannak, mivel azt kell mondaniok: a téгла-számot le ne szállítsátok; napjában a napi munka meglegyen.

20. És mikor kijövének a Faraótól, szembe találkozána Mózes és Áronnal.

21. S mondának nékik: Lásson meg titeket az Úr és ítéljen meg, kik rossz hírbe kevertetek minket a Faraó előtt és az ő szolgálai előtt, fegyvert adván azok kezébe, hogy megöljenek minket.

22. És visszaméne Mózes az Úrhoz és monda: Uram, miért engedsz rosszul bánni ezzel a néppel! Miért küldél engem ide?

23. Mert attól fogva, hogy bemenék a Faraóhoz, hogy a te nevedben szóljak, rosszabbul bánik e néppel; megszabadítani pedig nem szabadítád meg a te népedet.

19. *Akkor látják vala Izráel fiainak felvigyázói.* Egyesek a héber רע *rang* szót bánatnak fordítják,⁶⁴ de a népre vonatkoztatják, mintha ez hangzott volna el: „a felvigyázók bánatosnak

⁶⁴ רע *baj*; az Amplified Version szerint *bajban voltak*. A fordítók számára az a kérdés, hogy vajon a névmás ebben a mondatban fordítható-e az *ők maguk* kifejezéssel. Sebastian Münster mondta: cum moerore; Hebraice

látták a népet, mikor tájékoztatták őket a király parancsáról”. Az egyszerűbb értelem azonban véleményem szerint az, hogy nem láttak orvosságot a saját maguk bajos helyzetére, s nem voltak képesek megszabadulni a kegyetlen rabszolgaságtól, amiben voltak. Egyesek úgy is magyarázzák, hogy maguk a felvigyázók is megérezték a saját tapasztalatukból, miután ennyire embertelen módon utasította őket vissza a király, mennyire boldogtalan az állapotuk. Ha azonban választanom kell a jelentések között, akkor azt tartanám jobbnak, amit korábban mondtam, miszerint ők maguk is szálnalmat éreztek a tömegek bajai miatt, de nem tápláltak reménységet a szabadulást illetően. Vagy talán jobb lenne így értelmezni – mikor a nép jelenlétében léptek, ők maguk is bánatos ábrázatot vágtek, s a bánattól és a szégyenkezéstől lesújtott tekintetet vetettek rájuk, mert ők közölték velük a kegyetlen végzést a munkájuk megkettőződésével kapcsolatosan. S természetesen szívesen felkarolom azt a jelentést is, hogy amikor kénytelenek voltak kihirdetni a király parancsát, az ábrázatuk elárulta a szomorúságukat, mert nem kerülhették el annak szükségességét, hogy ennek az istentelen zsarnokságnak és kegyetlenségnek a szolgálói legyenek. Mózes ugyanis rögvess ez után hozzáteszi, hogy kihirdették a rendeletet. Innen származik tehát a siralmas külsőjük, mivel akaratlanul nyomták el a testvéreiket, akiknek a bajain inkább könnyíteni szerettek volna. A dolog summája az, hogy a helyzetük teljesen kétségbeejtő volt, mert maguk a felvigyázók közölték velük a zsarnok megváltoztathatatlan kegyetlenségének üzenetét, s az arcuk kifejezése tett arról bizonyosságot, hogy semmiféle könnyítésben sem reménykedhetnek.

20. *Szembe találkozásának Mózesrel.* Egyesek az „együtt találkoztak Mózesrel” kifejezéssel fordítják,⁶⁵ az *eth* kötőszót „együtt”-nek értelmezve, de jobban összhangban áll a szövegkörnyezettel, hogy a felvigyázók és a vének egy része találkozott Mózesrel és Áronnal, amikor azok visszatérőben voltak a fáraótól. Véletlen találkozásra utal, amiből kiderül, hogy az elméik annál inkább felbőszültek az Úr szolgálói ellen. Itt azt a vak szomorúságot írja le az örütséghez hasonló düh kíséretében, ami alaptalan haragra lobbantotta az izraelitákat az ártatlanok ellen, akik semmi effélére nem szolgáltak rá. Valóban nem csoda, ha annyira lealjasította őket a bánatuk súlyossága, hogy minden igazságérzetüket elveszítették, s annyira elment az eszük, hogy a haragjukat ok nélkül a szabadulásuk szolgálóira zúdították. Ez ugyanis nem ritka. De legyen bár ez túl közönséges hiba, mégsem mentesülnek azok a hálátlanság vádjá alól, akiket ennyire megfontolatlanul magukkal ragad a szeszélyeik ereje. Sőt, ebből a példából azt is meg kell tanulnunk, hogy mennyire gondosan meg kell zaboláznunk a bánatunkat, melybe, ha belemerülünk, elszakít mind a józan észről, mind a kedvességtől. Mi lehetne ugyanis igazságtalanabb, mint annak gyalázatát, hogy a fáraó zsarnoki és kegyetlen, Mózesre és Áronra hárítani? Ez a kitörésük azonban a hit hiányának volt a következménye, mert a közvetlen sikereikkel mérték le Isten kegyességét. Utóbb hálát adtak Istennek a megígért szabadulásukért, de most, miután rászédettek, Mózeset és Áront vádolták. Ebből megtudjuk, mennyire ingadozó volt a hitük, ami azonnal szertefoszlik még egy ilyen csekély ok következtében is. Ha Mózes elhívását a csodák nem erősítették volna meg, akkor haragudhattak volna a balszerencsájuk miatt, de most, hogy megtapasztalhatták: Isten a szerzője az egész folyamatnak, a romlottság és a hamisság cselekedete Mózeset elhamarkodottsággal vádolni. Ezért nemcsak egy halandó emberrel igazságtalanok, hanem Istennel, a szabadítójukkal is – s az igazságtalanságot megkettőzi a gyalázatos visszaélés az Ő nevével, amikor a rossz helyzet előidézőjeként emlegetik. „Az Úr – megítél” kifejezés ugyanis egy olyan törvény Őrá kényszerítését jelenti, mellyel Önmagát kell elítélnie. Ezen az alapon még inkább óvakodnunk kell a mértéktelen bánattól, ami miközben zabolátlanul tör ki

cum malo, scilicet aspectu. Alii exponunt hic *וַיִּשְׁמַע* pro *וַיִּשְׁמַע*, ut est sensus, viderunt praefecti Israelitum se esse in magno moerore. A Septuaginta és a Vulgata az *ők maguk* kifejezés jelentésével egyező jelentésű szavakkal fordították a névmást. – Henry Walter.

⁶⁵ Amikor „egyesekről” beszél Kálvin ismét Sebastian Münsterre utal, de inkább a Septuaginta és a Vulgata követését választja az Amplified Version-hoz hasonlóan. – Henry Walter.

az emberek ellen, még Magát Istent sem kíméli. Ők valóban nem gondoltak arra, hogy Istent feddik meg és az Ő szerető kedvességét utasítják el, mert a szeszélyeik szélsősége folytán kivetkőztek önmagukból. Emellett meg kell jegyeznünk e gonoszság forrását is, nevezetesen azt, hogy türelmetlenek voltak, mert Isten nem teljesítette azonnal, amit megígért, valamint megpróbáltak mentesülni mindenféle gonoszságtól. Így mondhatni jobbnak látták rothadni a saját nyomorúságaikban, semmint eltérni némi csekély kényelmetlenséget Isten jóindulatának reménységéért. S ez a gyávaság természetes majdnem mindannyiunk számára, mert jobbnak látjuk megmaradni Isten kegyelme nélkül, semmint szenvedni a keresztség alatt, miközben Ő lépésről-lépésre, s néha tekervényes utakon vezet az üdvösség felé. Valóban nincs édesebb dolog, mint azt hallani, hogy Isten megtekinti a nyomorúságainkat, ha azonban Isten jóindulata felkelti ellenünk az istentelenek haragját, készek leszünk elvetni minden ígértét, semmint ily magas áron megvásárolni az azok által nyújtott reménységet. Közben látjuk, mennyire kedves módon küzdött Isten a népe türelmetlen és romlott viselkedésével. Bizonyos ugyanis, hogy Áron és Mózes ily durva feddésével az izraeliták (a tőlük telhető legnagyobb mértékben) elutasították a szabadulásukkal kapcsolatos üzenetet is, melyet először oly mohón fogadtak. Isten azonban nem hagyott fel a munkájával, míg be nem fejezte azt.

22. *És visszaméne Mózes.* Ezt a visszatérést az Úrhoz itt a szó rossz, a hivatalának elhagyása értelmében használja, mert nem olvassuk, hogy Mózes nyugodtan imádkozott volna, vagy a bonyolult nehézségben alázatosan kereste volna az Úr tanácsát. Ehelyett otthagynak az embereket, akikkel törődni kellett volna, méltatlankodva visszament az Úrhoz, kérvén a felmentését. Visszatért tehát Istenhez, hogy az egész vállalkozást úgy abbahagyhassa, mintha sohasem küldetett volna el. Ez az, amit a szavak közvetítenek, mert nyíltan vitatkozik Istennel, amiért megengedte, hogy a néppel kegyetlenebbül bánjanak, noha szabadulást ígért nekik. Első ránézésre a haragja az egész nép haragjánál nagyobbnak tűnik, mert közvetlenül és nyíltan vádolja Istent, mint a fáraó által kiszabott összes gonoszság szerzőjét, de mégis kétségem afelől, hogy inkább bánatosan a nép panaszait sorolta, semmint a saját mondatait mondta volna. A keserősége azonban nem bocsátható meg teljesen, mikor megbánja az elhívását és megsértődik, amiért egy sikerre nem vihető feladatot kapott. Mikor azonban Isten lazaságát vádolja a népe megváltásában, akkor megmutatkozik, mennyire mély a sötétség, ami rátelepedett az elméjére. Jó előre kapott tájékoztatást a fáraó szívének keménységéről, hallotta, hogy nem enged majd, míg össze nem roskad Isten hatalmas keze alatt, most pedig mindenről megfeledkezve azon csodálkozik, hogy a szabadulásuk még nem teljes. Ugyanez a dolog velünk is gyakran megtörténik, mikor a hit és a reménység tanítása, ami békés időkben fényesen ragyog a szívünkben és visszhangzik a nyelvünkön, mindenestől elvész, ha súlyos konfliktusba keveredünk. Ezért nagyobb jóakarattal kell odaszánni magunkat a tanulmányozására, hogy még a leginkább embert próbáló körülmények közepette is támogatást jelenthessen az emlékezetünkbe idézése.

Exodus 6

2Móz6:1-8

1. Az Úr pedig monda Mózesnek: Majd meglátod mit cselekszem a Faraóval; mert hatalmas kéz miatt kell őket elbocsátani és hatalmas kéz miatt űzi el őket az ő földéről.

2. Az Isten pedig szóla Mózeshez és monda néki: Én vagyok az Úr.

3. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak úgy jelentem meg mint mindenható Isten, de az én Jehova nevemen nem voltam előttük ismeretes.

4. Szövetséget is kötöttem velek, hogy nekik adom a Kanaán földét, az ő tartózkodásuk földét, a melyen tartózkodjanak.

5. Foházkodását is meghallottam az Izráel fiainak a miatt, hogy az Égyiptombeliek szolgálatra szorítják őket, megemlékeztem az én szövetségemről.

6. Annakokáért mondd meg az Izráel fiainak: Én vagyok az Úr és kiviszlek titeket Égyiptom nehéz munkái alól és megszabadítlak titeket az ő szolgálatjuktól és megmentlek titeket kinyújtott karral és nagy büntető ítéletek által.

7. És népemmé fogadlak titeket s Istentekké leszek néktek és megtudjátok, hogy én vagyok a ti Uratok Istentek, a ki kihoztalak titeket Égyiptom nehéz munkái alól.

8. És béviszlek titeket a földre, a mely felől esküre emeltem fel kezemet, hogy Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak adom azt, és néktek adom azt örökségül, én az Úr.

1. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Mózes valóban méltatlan volt ennyire gyengéd és kedves válasza Istentől, de minden jóság Atyja az Ő végtelenül nagy kegyelméből megbocsátotta mind Mózes, mind a nép bűneit, hogy véghezvihesse a szabadítást, melyet elhatározott. Mégsem mond azonban semmi újat, hanem csak megismétli és megerősíti a korábbi kijelentését, miszerint a fáraó nem fog engedelmeskedni, amíg erővel nem kényszerítik rá. A „majd meglátod” kifejezés hallgatólagos megfeddése a mértéktelen türelmetlenségének, amiért nem várta meg az ígért eredményét. Utána pedig hozzáteszi az okot, amiért Isten nem akarta, hogy a népét a zsarnok azonnal elengedje: azt akarta ugyanis, hogy a szabadulásuk munkája látványos legyen. Meg kell említenünk az „űzi el” szavak erejét, mintha azt mondta volna, hogy amikor legyőzik a fáraót, és rákényszerül, akkor nemcsak egyetért majd, de nagy áldásnak is fogja tekinteni, hogy a nép olyan hamar elinduljon, amennyire csak lehetséges. Az egész summája az, hogy aki ma elutasítja, hogy elengedjen benneteket, az holnap nemcsak szabaddá tesz, de még el is űz majd a birodalmából.

2. *Az Isten pedig szóla.* Isten folytatja a beszédét, hogy Mózes ismét felemelhesse a nép csüggedő bátorságát. Megfeddi a bizalmatlanságukat a szövetsége emlékezetének felidézésével, mert ha ez kellőképpen belevésődött volna az elméjükbe, akkor sokkalta szilárdabbak lettek volna a szabadulásra való várakozásukban. Ezért tehát megmutatja, hogy semmi újjal nem hozakodik elő, mert már régóta hallották a pátriárkáktól, hogy őket Isten a saját népévé választotta, s majdhogynem az anyatejjel együtt szívták magukba az örökbefogadásuk tanítását. Emiatt az ostobaságuk még megbocsáthatatlanabb és még nyilvánvalóbb, amikor így, viszálykodva panaszkodnak Mózesnek, mintha ő maga találta volna azt ki, amit Isten nevében ígért nekik. S beléjük dőf egy burkolt összehasonlítással: Ábrahám, Izsák és Jákob buzgón felkarolták a nekik adott ígértet, s csendesén és kitartóan bíztak abban, ők viszont, akik azzal dicsekedtek, hogy ebből a szent gyökérből származnak, gögösen megvetették azt, mert nem azonnal teljesedett be. S a bűnük fokozása végett a kisebbtől a nagyobb felé haladva érvel: miután teljesebb és világosabb bemutatása adatott meg nekik, mint atyáiknak, ezért készségesebben kellett volna hinniük benne. Ebből világos, hogy az ostobaságuk megbocsáthatatlan, mert nem fogadták el Istent, mikor oly bizalmasan mutatkozott meg nekik.

A fordítók nem értenek egyet a „sadaí” díszítő jelzöt illetően. Egyesek a שָׁדַד *shadad* szóból származtatják, s úgy vélik, az utolsó י *jod* betű a kettős ד *dalet*. Ha egyetértünk ezzel, akkor ugyanazt jelenti, mint „a megsemmisítő”, vagy legalábbis Isten félelmetes fenségét jelzi. Mások inkább azon a véleményen vannak, hogy a gyökér שָׁדַד *shad*, aminek a jelentése „mellbimbó”. Megint mások összetett szónak tekintik az אֶשֶׁר *esher*, vagy שָׁ, és a דִּי *di* szavakból, ami a héberben „elégségességet” jelent. Azaz, azt nevezik „sadaí”-nak, aki bővelkedik a jó dolgokban. Valóban biztos, hogy a szót használják mind jó, mind rossz értelemben, mert ahol Ézsaiás azzal fenyegetőzik, hogy Isten lesz a bűnök megbosszulója, ott a „Sadaí” szót használja (Ézs13:9). Így szerepel a Jób23:16-ban is: „a Mindenható (Sadaí) rettentett meg engem”. Ezekben és a hasonló igeversekben kétségtelenül Isten félelmetes

hatalmáról van szó, mikor azonban Ábrahámnak ígéri azt, hogy Ő lesz a „Sadai” Isten, akkor könyörületesként és nagylelkűként jelenik meg. Itt ismét, mikor azt mondja, hogy az atyáknak „Sadai” Istenként jelent meg, akkor nem annyira az erejére utal az ítéletek végrehajtásában, mint inkább a bőséges és tökéletes nyájasságára. Mintha azt mondta volna, hogy Ábrahámnak és a többi pátriárkának azt mutatta meg, mily nagy volt az Ő hatékonysága a népe megőrzésében és védelmében, s hogy tapasztalatból tudták, milyen hatalmasan és hatékonyan táplálja, tartja meg és segíti az övéit. S bár beszámol a rájuk ruházott jótéteményekről, azt mondja, nem volt előttük ismeretes „Jahve” néven, ami azt jelenti, hogy most jobban kimutatta az Ő isteni mivoltának dicsőségét, mint korábban tette. Hosszadalmas lenne előszámlálni a „Jahve” névvel kapcsolatos különféle véleményeket. Az természetesen a zsidók ostoba babonája, hogy nem merik kimondani, vagy leírni, hanem az „Adonáj” névvel helyettesítik, s azt a tanításukat sem fogadom el jobban, miszerint *kimondhatatlan*, mert nem a nyelvtani szabályok szerint íródik. Ellentmondás nélkül a *היה* *hayah*, vagy a *הוה* *havah* szóból származik, ezért joggal mondják a tanult igemagyarázók, hogy Isten lényegi neve, miközben a többi díszítő jelzők. Mivel pedig semmi sem jellemzőbb Istenre, mint az örökkévalóság, azért Jahve a neve, mert Neki Önmagából származik a létezése, s mindent az Ő titkos inspirációja által tart fenn. Azokkal a nyelvészekkel sem értek egyet, akik azért nem mondják ki, mert a ragozása rendhagyó. Az etimológiája ugyanis, melyet mindenki Istentől származónak vall, nekem többet számít, mint száz szabály.⁶⁶ S Isten sem pusztán szótagokat, vagy betűket ért az „Ő neve” alatt ebben az igeversben, hanem az Ő dicsőségét és fenségét, melyek teljesebben és fényesebben ragyognak fel egyháza megszabadításában, mint a szövetség kezdetén. Ábrahám és a többi pátriárka ugyanis megelégedtek a világosság kisebb mértékével, amiből következően a leszármazottaik vétke annál megbocsáthatatlanabb, ha a hitük nem felelt meg a kegyelem növekedésének. Emellett Mózeset is tevékenységre serkenti, mikor Isten az Ő dicsősége megmutatásának hatalmas és páratlan eszközeit állítja elé.

4. *Szövetséget is kötöttem velek.* A szabadulás reménységét, amit korábban Isten megígért és a pátriárkák vártak, most megerősíti a szövetségre utalván, mint azt az imént említettem. A *גם* *gam* kötőszó, mely kétszer is ismétlődik az első esetben *oksági*, a másodikban pedig *levezető*, mintha ezt mondta volna: „Mivel szövetségre léptem atyáitokkal, ezért most elhatároztam, hogy beviszlek benneteket a Kánaán földjére”, hacsak nem tartjuk jobbnak ekképpen fordítani: „Én, ugyanaz, aki szövetségre léptem atyáitokkal, most a ti nyögéseiteket is meghallottam”. Mivel pedig a szövetség az ingyenes kegyelmen alapult, Isten megparancsolja, hogy a szabadulást az Ő jóakaratótól, mint az állhatatosságától várják. De ismét dicséri Ábrahám, Izsák és Jákob hitét, mert türelmesen megelégedtek azzal, hogy vándorok legyenek a Kánaán földjén, mely Isten szövetsége által a törvényes örökségük volt. Példás erényük bizonyítéka volt, amikor egész életükben vándorok maradtak, s nem volt számukra egy talpalatnyi föld sem, ahol megvethették volna a lábukat, hacsak pusztán könyörületből a szomszédaik meg nem engedték nekik a sátraik felállítását – hiszen az őslakosok mindig le szokták nézni az idegeneket. S ezzel az összehasonlítás az utódaik szívének lassúságát és a hálátlanságukat csak még jobban elítéli, ha elutasítják annak a

⁶⁶ „A. Pfeiffer *Dubia vexata* című művében joggal jegyzi meg az alábbi igeszakaszról: A Jahve név szigorúan és szó szerint véve nem volt ismeretlen az atyáknak, de ez a benne foglalt ígéretek tökéletes beteljesedését illetően volt így, konkrétan, az egyiptomi szabadulás dicsőségessége folytán.” – Rosenmüller a *Brightwell*-ben. A korábbi időkben a Jahve nevet gyakorta használták Isten létezésének, szükségességének, vagy változhatatlanságának leírására, most azonban a hűségét, igazságosságát és állandóságát jelenti az ígéretei megtartásának és beteljesítésének vonatkozásában.” – Dathe, a maga helyén. Holden azonban, és mások, úgy oldják fel a nehézséget, hogy a mondatot kérdő alakban olvassák. Ezt mondja: „Lehetetlen Ábrahám, stb. történetét olvasni anélkül, hogy meg ne lennénk róla győződve: mind a Jahve név, mind a névben foglalt attribútumok ismertek voltak a számukra. Az Amplified Version tehát téved. S minden probléma megoldódik, ha kérdő alakban olvassuk: *S vajon nem voltam ismeretes az én Jahve nevemen előttük?* Ez összhangban van mind a héber népnnyelvel, mind a szöveg jelentésével.”

földnek a birtokba vételét, melyre oly hön vágyakoztak szent ősatyáik, s egyedül amelynek a látványától tekintették magukat áldottaknak, noha csak vándorok voltak azon.

5. *Foháskodását is meghallottam.* Megadja az okát, amiért ily sokáig késleltette az ígéretének beteljesítését: azért engedte, hogy a népe súlyos megpróbáltatásokat éljen át, mert így nyíltabban támogathatta őket a bajaikban. Emellett azért engedi, hogy az egyiptomiak igazságtalanul elnyomják őket, hogy még jogosabban megszabadíthassa a népet annak zsarnoki uraitól. Hiszen megmondta Ábrahámnak, hogy megbosszulja, miután nyomorgatták őket (1Móz15:13-14). Ezzel a körülménnyel tehát arra emlékezteti őket, hogy eljött a megfelelő idő a megsegítésükre. Ha ugyanis mindig emberségesen és a vendégszeretet törvényének megfelelően bántak volna velük, akkor nem lenne okuk lerázni az igát, de most, miután az egyiptomiak minden igazságra való tekintet nélkül megszegették a nekik adott szavukat, jogossá vált, hogy Isten meghallgassa a kegyetlenül nyomorgatott népe nyögését és kiáltásait. Isten azonban mindig konkrétan kiemeli, hogy ez a szövetségtől függött, egyrészt azért, hogy a zsidók megtudják: egyedül csak az Ő saját szabad ígérete alapján kötelezte el Magát nekik, másrészt pedig meggyőződve arról, hogy hűséges az ígéreteihez, bizonyosabbak legyenek a szabadság várásában. Isten „megemlékezése” az Ő ígéretéről, mint másutt említettem, azt jelenti, hogy megmutatja: emlékszik arra, aminek folytán cselekszik.⁶⁷ Ami a következő igeversben következik: „mondd meg az Izráel fiainak: Én vagyok az Úr”, az a kétélyeiket igyekszik eltörölni. Az emberi felfogás számára ugyanolyan lehetetlennek tűnő dolog volt, hogy ezt a gyenge és hadakozást nem tanult népet elszakítsák a kegyetlen zsarnokaiktól, mint a juhok kimentése és biztonságba helyezése a farkasok szájából, miután azok összemarcangolták és megsebesítették őket. Ezért Isten elkezd kinyilatkoztatni páratlan hatalmát, hogy megmutassa: Számára semmi nehézséget nem jelent bárminek a megtétele, még ha hihetetlen is. Ezért teszi hozzá, hogy „kinyújtott karral és nagy büntető ítéletek által” fogja őket megmenteni. Mintha azt mondaná: óriási hatalmamnak olyan csodálatos bizonyítékait fogom adni, melyek felülmúlnak minden emberi elképzelést. Az „ítéletek”⁶⁸ alatt a bánásmódját érti, mely egyben az igazságos mivoltáról is bizonyosságot fog tenni. A hébereknél ugyanis ez a szó bármiféle bánásmódot, rendet, szokást, vagy néha még mértéket is jelent. A franciában ezt mondjuk: *facons notables ou estranges* (figyelemre méltó, vagy furcsa szokások).

7. *És népemmé fogadlak titeket.* A szabadításuk végét írja itt le a kegyelmének folytatódó áradásában. Keveset jelentene ugyanis, hogy a nép egyszer megszabadult Egyiptomból, ha utána nem Isten védelme és felügyelete alatt élnének. Miután tehát Ő régóta elkülönítette Ábrahám szent magvát a többi nemzettől a körülmetélés által, most ismét elkülöníti (*snactificat*) őket, s megígéri, hogy Istenéi lesznek. Ezekben a szavakban tehát a sajátos kiválasztásuk, valamint annak állandósága van kijelentve, mivel Isten népének számítani ugyanazt jelenti, mint különleges előjoggal befogadást nyerni a kegyeibe és örökbefogadás által elhívást kapni az örök üdvösségre. A jövő idő azonban megmutatja, hogy a jótétemény nem holmi mulandó dolog, amikor Isten kinyújtott karral kihozza majd a népet Egyiptomból, hanem ez csak az örökké tartó védelem kezdete. Emellett meg kell figyelnünk az *anagógét*, vagy hasonlóságot közöttünk és az izraeliták között, mert Isten egykor minket is megszabadított az Ő egyszülött Fia keze által a Sátán zsarnokságából, hogy atyai szeretetével mindig követhessen minket. Utóbb hozzáteszi a Kánaán földjének birtoklását, mint előleget, vagy zálogot, ami azért adatott az izraelitáknak, hogy Isten mindig közöttük lakozhasson, a segítségével védelmezhesse, és a hatalmával óvhassa őket. Mondtam, hogy ez az örökbe fogadásuk előlege volt, mert atyáik hitét nem a földi áldásokhoz, hanem magasabbrendű dolgokhoz kellett kötni. Közben ezzel a külső jellel Isten azt mutatta ki, hogy ők alkották az Ő

⁶⁷ Lásd a 2:24-gyel kapcsolatos megjegyzést, „demonstrationem effectus”. – *Latin*.

⁶⁸ שפטים, *jogi következmények*. Amit Kálvin a szóhoz kapcsolható jelentések kiterjedt mivoltáról mondott, az inkább a rokon értelmű שפט főnévre vonatkozik. – *Henry Walter*.

népét, akik lakóhelyét azon a földön választotta ki, ahol majd imádni fogják Őt. A „felemeltem a kezemet”⁶⁹ kifejezés megerősítést jelent, mert az ígéretet esküvel erősítették meg. Valóban tény, hogy elegendő, sőt több, mint elégséges szilárdság van Isten egyszerű szavában is, de Ő ezt az engedményt az ember gyengesége folytán tette, s az Ő szent nevét adta mondhatni zálogként, hogy nagyobb magabiztossággal legyenek róla meggyőződve: semmi sem lett neki hiába ígérve. A kezet felemelni annyi, mint megesküdni. A hasonlatot azoktól az emberektől kölcsönzi, akik ezzel a testtartással azt bizonyítják, hogy Isten előtt állva szólnak, mintha csak Őt hívnák le a mennyből tanúként. Ez nem vonatkoztatható Istenre, Aki Önmagára esküszik, mivel Nálánál nagyobb nem létezik, akire felemelhetné a kezét (Zsid6:13), de az emberi szokást jelképesen áthelyezik Rá. Ami a „megtudjátok, hogy én vagyok a ti Uratok” szavakat illeti a kiszabadításuk utáni időszakra vonatkozóan, ez egy közvetett feddés, mivel az a tudás túl késői, ami az esemény után érkezik. Ugyanakkor azonban azt is ígéri nekik, hogy nyíltan megtapasztaltatja majd velük, mennyire igaz Ő minden szavában, s így az izraeliták majd még állhatatosabban várhatják a megváltásukat. Megismételvén a végén, hogy Ő Jahve, a saját legyőzhetetlen hatalmát magasztalja fel (mint tette korábban is), mely könnyen legyőz minden akadályt. Ez a kijelentés tartalmaz egy bizonyosságot is az Ő igazságos mivoltáról, mintha azt mondta volna, hogy egyedül Benne lehet biztonsággal megbízni, mert Ő egyrészt hűséges az ígéreteiben, másrészt végtelen hatalommal rendelkezik.

2Móz6:9-13

9. Eképen szóla Mózes az Izráel fiaihoz; de nem hallgatának Mózesre, a kislelkűség és a kemény szolgálat miatt.

10. Az Úr pedig szóla Mózeshez mondván:

11. Eredj be, szólj a Faraónak, Égyiptom királyának, hogy bocsássa el Izráel fiait az ő földről.

12. Mózes pedig szóla az Úr előtt, mondván: Ímé Izráel fiai nem hallgatnak reám, hogy hallgatna hát reám a Faraó, holott én nehéz ajkú vagyok?

13. És szóla az Úr Mózeshez és Áronhoz és rendelé őket Izráel fiaihoz és a Faraóhoz, Égyiptom királyához, hogy hozzák ki az Izráel fiait Égyiptom földről.

9. *Eképen szóla Mózes.* Ebből az igeversből kiderül, hogy Mózes a második üzenetre utal, melynek átadására parancsot kapott. Korábban ugyanis nagy örömmel és egyetértéssel hallották, hogy eljött a szabadulásuk ideje, s kifejezték érte Istennek a hálájukat. Most azonban Mózes elmondja, hogy a szíveik bezárultak az előtt a bejelentés előtt, hogy Ő a kegyelméből alkotta meg őket. A lesújtottak gyakorta tesznek így: becsukván a füleiket, bezárják az ajtót Isten ígéretei előtt, a mi tényleg csodálatos dolog. Azon ugyanis nem kell csodálkozni, ha a jóllakottak és a vagyontól megmérgeztettek utasítják vissza Isten kegyelmét, de ellentétes a természettel, amikor a bánat, melynek fel kellene ébreszteni a vágyakozását azoknak, akiket elborítanak a bajok, válik akadállyá az Isten által nekik ingyenesen kínált vigasztalás átvétele során. Nagyon megszokott dolog azonban az embereknél, hogy minél jobban nyomorgatják őket, annál jobban megkeményednek Isten segítségének elfogadásával szemben. Mózes elmondja, hogy az izraeliták gyermekeit is megfertőzte ez a betegség, mikor Isten oly kedves hívogatása visszapattant a süket füleikről, mert a harag kerítette hatalmába a szíveiket. Mivel azonban természetes a számunkra így megszorongattatni a fájdalomtól és a bánattól, tanuljunk meg ebből a példából megküzdenni azért, hogy az elméink kerüljék el az ő fájdalmukat legalább annyira, hogy képesek legyenek befogadni Isten kegyelmét. Nincs

⁶⁹ Lásd az *Amplified Version* ide vonatkozó lábjegyzetét.

nagyobb átok ugyanis annál, mint nehézkessé és tompává válni, s mondhatni süketté Isten ígéreteire.

10. *Az Úr pedig szóla Mózeshez.* Mózes világosan elének tárja, milyen engedékenyen tűrte Isten a nép ellenséges visszautasítását, melynek jogos jutalma lett volna, ha hagyta volna őket százszor is megrothadni a nyomorúságaikban, amikor ennyire makacsul törtettek a saját pusztulásuk felé. Az tehát az Ő rendkívüli szívjósága, hogy nem hagyja abba azok segítségét, akik el akarnak pusztulni.

Azt is meg kell jegyezni, hogy Mózeszt megerősítette ez az új parancs, mivel őt magát is megrázta a nép kétségbeesése. Nem csip-csup bűn volt azonban annyira megkeményedni és elbutulni a szerencsétlenségektől, hogy visszautasítsák a felkínált orvosságot. Mózes tehát ésszerű módon következtethetett volna arra, hogy nincs tovább, ha nem akarja magát ostoba módon kitenni a rengeteg aggodalomnak, saját magát nagy veszélybe sodorván, de semmi hasznosat el nem érven. Isten azonban elébe megy ennek a kísértésnek, s megparancsolja neki, hogy küzdjön kitartóan a fáraó makacsságával. Mózes válasza azonban megmutatja: ezt a követséget a szent ember ismét parancsba kapta, amióta a nép gyötrelme lezárta Isten kegyelme előtt az utat. Mikor ugyanis a népet felrázta az első üzenet a szabadulás örömteli reménységére, az a boldog kezdet rendkívüli energiát kölcsönzött Mózesnek a feladata ellátásához, ami természetesen megghiúsulhatott volna a most végbement szerencsétlen esemény láttán, ha nem lett volna ismét a kitartásra serkentve. Azért kéri a felmentését, nehogy a munkája hiábavaló legyen, és a kisebbtől a nagyobb felé haladva érvel, mivel sokkal nehezebb lenne úgy befolyásolni a fáraó elméjét, hogy akarata ellenére adja fel a követeléseit, mint meggyőzni a lesújtott népet arról, hogy fogadják el a nekik fentről felkínált segítséget. Most azonban tapasztalatból tanulta meg, hogy a nép szíve mondhatni zárt ajtó volt Isten előtt – miért kellene hát igyekeznie a rendkívül nagy sziklát kimozdítani a helyéről? S bár nem volt célja lerázni magáról a kapott hivatás terhét, közvetve mégis szívesen visszakozna, hátat fordítván annak. Így látjuk, hogy néha még Isten legkészségesebb szolgálói is elcsüggednek az útjuk felén, különösen, ha nehézségekkel kerülnek szembe, s megbotlanak valamelyik, a vártnál rosszabb ösvényen. Ezért annál buzgóbban kell könyörögnünk Istenhez, hogy a különböző próbák közepette, melyekkel meg kell küzdenünk, ne fosszon meg minket az Ő hatalmának támogatásától, hanem inkább folytonosan serkentsen új erőre, a küzdelmeink hevességének megfelelően. De a szabadulás miféle reménysége maradt volna most meg, melynek a szolgálója a szívében úgy elcsüggedt és letört, s melyet maga a nép is oly nyíltan megvetett, ha Isten nem végzett volna el minden dolgot saját Magától? Azt, hogy Mózes „nehéz ajkúnak” nevezi magát, én a dadogására vonatkoztatom, melyre korábban mint akadályra hivatkoztam. Ha azonban bárki másképpen értelmezi, én nem fogok hevesen kardoskodni ellene.

13. *És szóla az Úr Mózeshez.* Én így fordítom: „az Úr beszélt Mózeshez”, mert itt az elhívásának kezdetére utal, ezért itt pontosabb lesz befejezett igealakkal fordítani. Ő ugyanis a már korábban mondottakat ismétli meg, miszerint ő, és a testvére, Áron, nem cselekedtek elhamarkodottan, hanem Istentől kapott küldetésben jártak. A szándék azonban az, hogy bármennyiszer is megszakadt valamiféleképpen a munka, Isten mégis szilárdan kiállt a nép szabadulásáért. Nyilvánvalóan az első parancsról beszél, mert azt mondja, hogy ő és a testvére elküldettek mind Izrael fiaihoz, mind a fáraóhoz.

2Móz6:14-30

14. Ezek atyáik házanépének fejei: Rúbennek, Izráel elsőszülöttének fiai: Khanókh, Pallu, Kheczrón és Karmi. Ezek a Rúben nemzetségei.

15. Simeon fiai pedig: Jemúél, Jámin, Óhad, Jákin, Czohar és Saul, a kanaánbeli asszony fiai. Ezek a Simeon nemzetségei.

16. Ezek pedig a Lévi fiainak nevei az ő születésük szerint: Gersón, Kehát és Merári. Lévi életének esztendei pedig: száz harminczhét esztendő.

17. Gersón fiai: Libni, Simhi, az ő nemzetségeik szerint.

18. Kehát fiai pedig: Amrá, Jiczhár, Khebrón és Huzziél. Kehát életének esztendei pedig: száz harminczhárom esztendő.

19. Merári fiai pedig: Makhli és Músi. Ezek a Lévi nemzetségei az ő születésük szerint.

20. Amrá pedig feleségül vevé magának Jókébedet, atyjának húgát s ez szülé neki Áront és Mózes. Amrá életének esztendei pedig száz harminczhét esztendő.

21. Jiczhár fiai pedig: Kórakh, Nefeg és Zikri.

22. Huzziél fiai pedig: Misáél, Elcáfán és Szithri.

23. Áron pedig feleségül vevé magának Elisebát, Aminádáb leányát, Nakhsón húgát s ez szülé neki Nádábot, Abihut, Eleázárt és Ithámárt.

24. Kórakh fiai pedig: Asszir, Elkánáh és Abiászáf. Ezek a Kórakh nemzetségei.

25. Eleázár pedig az Áron fia, a Putiél leányai közül vón magának feleséget s ez szülé neki Fineást. Ezek a Léviták atyáinak fejei az ő nemzetségeik szerint.

26. Ez Áron és Mózes, a kiknek mondá az Úr: Hozzátok ki az Izráel fiai Égyiptom földéről, az ő seregeik szerint.

27. Ők azok, a kik szóltak a Faraónak Égyiptom királyának, hogy kihozhassák az Izráel fiai Égyiptomból. Ez Mózes és Áron.

28. És lőn a mikor szóla az Úr Mózesnek Égyiptom földén.

29. Így szóla az Úr Mózesnek, mondván: Én vagyok az Úr: mondd el a Faraónak Égyiptom királyának mindazt, a mit én szólok néked.

30. Mózes pedig monda az Úr előtt: Ímé én nehéz ajakú vagyok, hogy hallgatna reám a Faraó?

14. *Ezek atyáik házanépének fejei.* Mózes célja itt az, hogy az eredetéről tegyen bizonyosságot minden kor számára, így senki se kételkedhessen abban, hogy a nép szabad elvonulásában az Ábrahámnak tett ígéret teljesedett be. Ha ugyanis az izraeliták más vezetővel az élen távoztak volna, akkor felmerülhetne néhány kérdés a szabadulás fő szerzőjét illetően. Most azonban, hogy Mózes abból a családból, és Ábrahám utódai közül lett kiválasztva, világosabban kiderül, hogy az egész dolog Isten irányítása alatt zajlott. S jóllehet nemcsak a Lévi törzset sorolja fel, hanem Rubennel, az elsőszülöttel kezdi, majd Simeont is hozzákapcsolja, mégsem nehéz meglátni, hogy főleg Lévi törzsére utal, de mivel Ruben és Simeon törzsei voltak sorrendben az első, úgyesen lép tovább tőlük a harmadikra. Másokat azonban most nem sorol fel, mivel a későbbiekben erre kedvezőbb alkalom adódik majd. A megjegyzendő lényeg tehát az, hogy a szabadulásuk szolgálója, akinek a keze által Isten majd megerősíti az ígéretének igazságát, Ábrahám nemzetségéből lett kiválasztva. S természetesen látjuk, hogy ezzel szembeszegülve a Sátán miképpen homályosította el a világi szerzőkön keresztül ezt az emlékezetes történetet megannyi mesével, különösen akkor, amikor ravaszul megpróbálja Ábrahám nemzetségét a feledés homályába temetni. Mózes isteni bölcsességgel elébe megy ennek a ravaszságnak, név szerint említvén a családok fejeit, nehogy bármi homályosság is felmerüljön a nemzet eredetét illetően.

16. *Ezek pedig a Lévi fiainak nevei.* Mivel különösen kíváncsi volt Mózes és Áron eredetét megismerni, hosszabban is időzik ezzel, és konkrétan is felsorolja a családokat, akik Lévi páttriárkától származnak. Nem mintha bármi különleges méltóságot akarna kölcsönözni a családjának, hanem azt szeretné, ha világosabban is kiderülne: a népet nem holmi idegen vezette ki, hanem ő, aki Isten hatalmának, kegyelmének és igazságának bizonyágtevője volt a testvérei között, mennyei kiválasztásból lett azzá Ábrahám igazi magvából. S természetesen helyes volt, hogy Isten eme felbecsülhetetlen áldását ne csak

ünnepeljék, de bizonyítsák is, hogy a bizonyossága, valamint az emlékezete minden korban megőrizhető legyen. De hogy mennyire távol állt Mózes célja minden becsvágyó érzéstől ebben a történetben, azt megérthetjük abból a részből, melyben elmondja, hogy atyja nagynénjének a leszármazottja,⁷⁰ mert jóllehet a törvény még nem tiltotta a közeli rokoni házasságokat, mégis, a természet maga diktálta, hogy helytelen az unokaöcsnek a nagynénivel kapcsolatba kerülni, aki a saját anyja rokona. Mikor tehát Mózes nem vonakodik megvallani, hogy vérfertőző házasságból származott, akkor nemcsak a saját hírnevére nincs tekintettel, de elmésen kihirdeti a szülei szégyenét is azért, hogy egyedül Isten dicsőségét emelje ki. S a tudatlanság sem volt megbocsátható, még ha a törvény nem is volt leírva, a jó és a rossz közötti különbségtétel elhanyagolásaért a természetes mértékletesség megsértése folytán. Mivel azonban az emberek túlságosan hajlamosak belemerülni az efféle kicsapongásokba, ezért kellett konkrét kifejezésekkel megtiltani ezeket a gyarló vonzalmakat, melyek majdnem mindig mértéktelenül és elterjedten fennálltak a keletiek között. Közben azt is megtanuljuk, hogy a pátriárkák utánzása nem biztonságos, ha azt hisszük, hogy válogatás nélkül elfogadhatunk mindent, amit csak tettek. Az, hogy életük során Levi, Kehát és Amrámmal oly kevés gyermeket nemzettek (az elő hármat, a második négyet, a harmadik kettőt), nem szándék nélkül történt az Isten részéről, hanem hogy a későbbiek során bekövetkezett hihetetlen termékenység, az Ő kegyelmének csodája, még világosabban megmutatkozhasson. Ki gondolhatta volna ugyanis, hogy kevesebb, mint 200 év elteltével ily hatalmas tömeg származzék ennyire kevés embertől? Nem is emberi gondoskodás folytán történt ez, hanem Isten a Maga megszokott módján mintegy kigúnyolta őket az alantas és megvetendő kezdetekkel, hogy az Ő hatalma még fényesebben megmutatkozzon a hirtelen és rendkívüli megszorodásukban. Néhány dolgot kihagyok, melyek nem tűnnek túl fontosnak.

26. *Ez Áron és Mózes.* Nem ok nélkül erősítgeti Mózes oly sokszor, hogy a saját és a testvére hivatalát Istentől kapták, mert így egyrészt az izraeliták megláthatták, hogy a nagy mélységből isteni kegyelem által menekültek meg, másrészt megemlékezhetek Isten régi szövetségéről, és elismerhették, hogy atyáik reménysége nem volt hiábavaló. Végül, hogy utóbb teljesen odaszánhassák magukat Istennek. Van itt egy látszólagos ellentmondás a nép seregei és a két gyarló és lenézett ember között is. Ők ugyanis messze nem lettek volna képesek elhordozni ekkora terhet, ha Isten nem múlta volna felül minden várakozásukat, csodálatosan munkálkodván az ő kezeik által. Ezért magasztalja máshol a Lélek ezt a kegyelmet, mondván: „Vezetted mint nyáját, a te népedet, Mózesnek és Áronnak kezével” (Zsolt77:21). Mi lehetne ugyanis kevésbé valószínű, mint az, hogy a nagy tömeg, mely majd a népet alkotja, engedelmeskedjen a két ember parancsainak, s fáradtságosan egy helyre gyűljenek, hogy aztán elinduljanak egy másik földre a nagyhatalmú király akarata ellenére? Mert mi volt az ő egyesített tekintélyük a zászlóaljaikra oszlott tizenkét hadsereg parancsolásához? Ami a földi királyok az összes hatalmukkal és bölcsességükkel, a terrorjukkal s a fenyegetéseikkel tudtak csak elérni, azt Isten két, hadakozást nem tanult ember közreműködésével érte el, akik sem tapasztalatokkal, sem hírnévvel nem rendelkeztek, mikor maga Mózes is megrettent a munka nagyságától, gyakran igyekezett csökkenteni a rá bízott feladatot. Ennek a fejezetnek a végén ugyanis megismétli a mentségét, miszerint ő nem ékesen szóló, hanem akadozó és zavaros beszédű. Ez tehát a lényeg, amire minden mutat: Istennek adni a dicsőséget az Ő jóságáért és az Ő dicsőségét felmagasztalni. Van némi kétértelműség a 28. versben, mert olvasható elkülönítve is, ebben az értelemben: „Isten

⁷⁰ Jeremy Taylor a *Rule of Conscience (A lelkiismeret szabálya)*, 2. kötet, 3. szabályánál mondja: „Atyja, Amrámmal, Jókébedtől, az unokatestvérétől nemzette őt. Általában azt feltételezik, hogy a nagynénje volt, de a Septuaginta és a latin köznyelv arról számolnak be, hogy ő Amrámmal nagynénjének lánya volt, bár a héber stílusában nagynéninek nevezték.” – a szerk. Heber, 1839. 12. kötet, 330. oldal, Cornelius a Lapide, a 2Móz2:1-ben is ugyanazokra az autoritásokra, és a kaldeus népről támaszkodva utasítja vissza Kálvin csipkelődését – ahogyan ő nevezi azt – arra utalván, hogy Mózes vérfertőző kapcsolatból született.

nemcsak a Midián pusztaságában szolt, hogy Mózes a nép fejévé tegye a szabadulásukban, hanem Egyiptomban is, miután eltelt bizonyos idő”, azaz „azon a napon” jelentése „bizonyos idő elteltével”, de nekem jobbnak tűnik a három igeverset egymással összekapcsolva olvasni.

Exodus 7

2Móz7:1-7

1. Az Úr pedig monda Mózesnek: Lásd, Istenévé teszek téged a Faraónak, Áron pedig, a te atyádfia, szószólód leszen.

2. Te mondj el mindent, a mit néked parancsolok; Áron pedig, a te atyádfia mondja meg a Faraónak, hogy bocsássa el Izráel fiait az ő földéről.

3. Én pedig megkeményítem a Faraó szívét és megsokasítom az én jeleimet és csudáimat Egyiptom földén.

4. És a Faraó nem hallgat reátok; akkor én kezemet Egyiptomra vetem és kihozom az én seregeimet, az én népemet, az Izráel fiait Egyiptom földéről nagy büntető ítéletek által.

5. S megtudják az Egyiptombeliek, hogy én vagyok az Úr, a mikor kinyujtándom kezemet Egyiptomra és kihozándom az Izráel fiait ő közülök.

6. És cselekedék Mózes és Áron, a mint parancsolta vala nékik az Úr; úgy cselekedének.

7. Mózes pedig nyolczvan esztendő és Áron nyolczvanhárom esztendő vala, a mikor a Faraóval beszéltek.

1. Az Úr pedig monda Mózesnek. Mózes megint megismétli, hogy vigasztalásban volt része az aggodalmai közepette, s orvosság adatott neki a hite hiányára, mert egyrészt ő maga isteni tekintéllyel övezte fel magát, másrészt Áron lett kijelölve kíséretjéül és a segédjeként. Az ugyanis, hogy „a fáraó istenévé lett”, azt jelenti, hogy a legfőbb tekintéllyel és hatalommal lett felruházva, amivel a zsarnok gőgjét kell majd letörnie.⁷¹ Isten sem vett el semmit Önmagától azért, hogy Mózesnek adja át, mert Ő úgy osztja meg a szolgálóival, ami az Övé, hogy közben megmarad a Maga teljességében. Sőt, amikor úgy látszik, hogy dicsőségének egy részét a szolgálóira ruházza, azzal csak azt tanítja, hogy az Ő Lelkének erenye és hatékonysága kapcsolódik majd a munkálkodásukhoz, hogy ne legyenek gyümölcstelenek. Mózes tehát azért volt Isten a fáraó számára, mert benne Isten gyakorolta a hatalmát, hogy felette álljon a király nagyságának. Megszokott a hébereknél, hogy minden kiváló dolognak az Isten megnevezést adják, mert egyedül Ő uralkodik mennyen és földön, s ő magasztal fel, vagy vet le angyalokat, vagy embereket a Maga akaratának megfelelően. Ezzel a vigasztalással, mint említettem Mózes gyengeségét támogatta, hogy Isten tekintélyére támaszkodva félelem nélkül megvethesse a király hevesességét. Megerősítést is kap a testvére személyében, nehogy a dadogása bármiféle akadályt jelentsen a számára. Már megjegyeztük, hogy Mózes hálátlansága folytán került át a megtiszteltetés fele a testvéreire, bár Isten, társként adván őt, a méltóságát is csökkentette azzal, hogy a fiatalabbat tette az elsőszülött elé. A „prófeta” név itt „magyarázó” értelemben használatos, mivel a prófétai hivatal egyedül Istentől származik. Mivel azonban Isten az egyiken keresztül juttatta el a másikhoz, hogy mit kell cselekedni, Áron Mózes alárendeltségébe került pont úgy, mintha Mózes Isten lett volna. Illendő volt ugyanis, hogy ellenkezés nélkül odafigyeljenek azokra, akik Isten képviselői. S ez világosabbá válik a második igeverben, ahol Isten korlátozza a Mózesre ruházott hatalmat, és

⁷¹ Az Elohim szó, mint azt a héberek megjegyzik, akár Istenre, akár az emberekre, akár az angyalokra vonatkoztatják, törvényszéki hatalmat jelent.” – Grotius.

megszabja annak tulajdonképpeni határait, mert amikor arra utasítja, hogy mondjon el mindent, amit Ő parancsol neki, azzal a szolgálójának rangjára emeli őt, és a tekintélye alatt tartja anélkül, hogy lemondana a saját jogairól.

3. *Én pedig megkeményítem.* Miután a kifejezés kissé nyers, sok igemagyarázó, mint már említettem, igyekezett azt meglágyítani. Ezért hozzák egyesek kapcsolatba a szavakat: „Én pedig megkeményítem a fáraó szívét a jeleim megsokasításával” – mintha Isten a makacsságának külső okára mutatna rá. Mózes azonban már kijelentette, és utóbb meg is fogja ismételni, hogy a király elméjét Isten más módon keményítette meg a csodatételei mellett. Ami a szavak jelentését illeti, nekem kétségem sincs afelől, hogy az első mondattal Isten szilárdsággal fegyverezte fel a szolgálja szívét, hogy bátran ellenálljon a zsarnok romlottságának, majd emlékezteti őt arra, hogy Nála kéznél van az orvosság. Ezért tehát úgy vélem, hogy az igeszakaszt ekképpen kell fordítani: „Én pedig megkeményítem a fáraó szívét, de megsokasítom a jeleimet” – mintha azt mondta volna, hogy az ő keménysége nem jelent majd neked akadályt, mert a csodák elegendőek lesznek ahhoz, hogy felülkerekedj. Ugyanebben az értelemben teszi hozzá a rögtön utána következőket: „Noha a fáraó nem hallgat majd meg titeket, én mégis rávetem a kezemet Egyiptomra”, mert véleményem szerint így, ellentétes érelemben kell fordítani ezt a kapcsolatot. Nem vetem el teljesen mások fordítását sem: „Megkeményítem a fáraó szívét, hogy megsokasíthassam a jeleimet”, és „ő⁷² nem hallgat majd meg benneteket, hogy rávethessem a kezem Egyiptomra”. Valójában Isten azt akarta, hogy a fáraó makacsul ellenszegüljön Mózesnek, s így a nép szabadulása még látványosabb lehessen. Nincs szükség azonban arra, hogy hosszasan elemezzük a módot, ahogyan Isten megkeményíti az elvetetteket, valahányszor csak ez a kifejezés előfordul. Ragaszkodjunk szilárdan ahhoz, amit már megjegyeztem, hogy azok csak szegényes spekulációk, melyek a pusztá megengedésre vonatkoztatják. Ha ugyanis Isten az elméik megvakításával, vagy a szíveik megkeményítésével a megérdemelt büntetést szabja ki az elvetettekre, akkor nemcsak megengedi nekik annak megtételét, amit ők maguk is szeretnének, de ténylegesen végrehajtja az ítéletet is, melyről tudja, hogy igazságos. S ebből az is következik, hogy Ő nemcsak visszavonja a Lelke kegyelmét, de át is adja a Sátánnak azokat, akikről tudja, hogy rászolgáltak az elme vakságára és a szív makacsságára. Közben azt is elismerem, hogy mindkét gonoszság oka az emberekben van, akik akarattal vakulnak meg, s az örültséghez hasonlító akarással mennek, vagy inkább rohannak bele a bűnbe. Röviden azt is megmutattam, micsoda ostoba rágalmazók azok, akik azért, hogy rosszindulatot szítsanak ellenük, azt állítják, hogy így Isten van megteve a bűn szerzőjének, mivel a hatalmas abszurditás cselekedete lenne, ha az Ő titkos és felfoghatatlan ítéleteit a saját értelmünk csekélyke felfogóképességével ítélnénk meg. E tanítás ellenzői bolond és megfontolatlan módon kevernek össze két különböző dolgot, mert a szív keménysége az ember bűne, de a szív megkeményítése Isten ítélete. Ő itt újfent ismerteti a nagy ítéleteit, hogy az izraeliták izgatott és figyelmes elmével várhassák az Ő fenséges és csodálatos tevékenységét.

5. *S megtudják az Égyiptombeliek.* Ez egyfajta ironia, tudniillik, hogy a csapások által sújtott egyiptomiak végül majd megérik: Isten ellen küzdöttek. Isten célja azonban Mózes bátorítása volt, nehogy elcsüggedjen az ellenségei örültsége és dühe miatt. Ezért lehetnek bár az egyiptomiak bolondok a tombolásukban, Isten mégis kijelenti, hogy végül tudni fogják: a saját pusztulásukért hadakoztak, mikor háborút indítottak a menny ellen. Benne foglalt ellentét rejlik ugyanis ennek az általuk történő késői elismerése, valamint a szívük mostani lassúsága között, ami a végén erőszakosan eltöröltetett, amikor Isten nyíltan mennydörgött rájuk a mennyből. Tudjuk ugyanis, hogy a gonoszok mennyire nemtörődöm módon állítják szembe az acélos makacsságukat⁷³ az isteni fenyegetésekkel, míg erőszakosan nem

⁷² Az *Amplified Version* így fordítja.

⁷³ “Leur fierte, comme un bouclier de fer” – a gögjük olyan, mint egy acélpajzs.

kényszerülnek megriadni, de nem azért, mert megalázkodnak Isten keze alatt, hanem mert látják, hogy minden tombolásuk és zajongásuk ellenére sem képesek elkerülni a büntetést. Mint az iszákosak, akik felébrednek a mámorukból, akarattal merítenék az érzékeiket az örök álomba, sőt akár a megsemmisülésbe, de mégis, akár akarják, akár nem, hordozniuk kell a mértéktelenségük fájdalmait. Emellett ez a vonakodókból kicsikart elismerés arra intette Mózeset és másokat,⁷⁴ hogy Isten hatalmának tulajdonítsák az azt megillető dicsőséget, még mielőtt tapasztalatilag meggyőződhetek volna róla. Valóban igaz, hogy Isten őszinte tisztelőit néha a büntetések oktatják (erre utal az Ézs26:9: „ha ítéleteid megjelennek a földön, igazságot tanulnak a földnek lakosai”) de olyasfajta „ismeretekről” van itt szó, melyek azokat az elvetetteket döntik a porba, akik nem szűnnek meg felemelni a szarvaikat Isten ellenében, így anélkül veretnek le, hogy ez megjobbítaná őket. Létezett tapasztalati tudás a választott nép számára is, amit már említettünk: „megtudjátok, hogy az Úr hozott ki titeket Egyiptom földéről” (2Móz16:6), ez azonban tulajdonképpen nem más, mint a hit megerősítése, ami megelégszik egyetlen szóval még az esemény bekövetkezte előtt. Vagy, természetesen Isten feddi a népe tompaságát mikor látja, hogy a szavaiba vetett bizalom nem elegendően erős. A gonoszok azonban úgy ismerik Istent, hogy a szűgyenbe és a félelembe beleveszvé az sem látják, amit a saját szemükkel látnak.

6. *És cselekedék Mózes és Áron.* Nem a dicsekvés kedvéért számol be Mózes a saját engedelmességéről, hanem miután elmésem megvallotta a vonakodását, most elmondja, hogy ő és a testvére jobban összeszedték a bátorságukat a feladat ellátására. Közben azt is megmutatja, hogy mind ő, mind a testvére Isten szolgái voltak, s ő nem járult hozzá sem saját munkálkodással, sem saját tehetséggel, sem saját ügyességgel, hanem egyszerűen csak engedelmeskedett Istennek. S a példájukból azt is meg kell tanulnunk, hogy ahogyan nem szabad semmibe belekezdenünk, csak amit Isten előír, úgy kell engedelmesen és ellenkezés nélkül követnünk az Ő parancsait. Ami a korukkal kapcsolatban következik, azt felnagyítás végett teszi hozzá, mert nem közönséges eset volt ez, ha figyelembe vesszük az idős kor hidegségét és nehézségét, hogy két nyolcvan év feletti ember aktívan belevágjon egy ekkora feladat teljesítésébe. Én ugyanis nem értek egyet azok véleményével, akik úgy vélik, hogy a méltóságukat az életkoruk fokozta. Elfogadom, hogy az idős kor tiszteletet keltő, de Mózes itt másra tekintett. Nevezetesen arra, hogy minden emberi eszközt kizárva Isten dicsőségét ünnepelhesse, Aki ekkora munkát végzett a megfáradt és elaggott emberekkel. Mert bár az erejük még nem csökkent, az idős koruk félénkké tehette őket, s aggodalommal tölthette el a népet is, mikor látták, hogy a vezetőik nemcsak élemedett korúak, de már a sírtól sincsenek messze.

2Móz7:8-13

8. És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak mondván:

9. Ha szól hozzátok a Faraó mondván: tegyetek csudát; akkor mondd Áronnak: Vedd a te vessződet és vesd a Faraó elé; kígyóvá lesz.

10. Beméne azért Mózes és Áron a Faraóhoz, és úgy cselekedének, a mint az Úr parancsolta vala; veté Áron az ő vesszejét a Faraó elé és az ő szolgái elé, és kígyóvá lőn.

11. És előhívá a Faraó is a bölcseket és varázslókat, és azok is, Égyiptom írástudói, úgy cselekedének az ő titkos mesterségökkel.

12. Elveté ugyanis mindenik az ő vesszejét és kígyókká lőnek; de az Áron vesszeje elnyelé azok vesszejét.

13. És megkeményedék a Faraó szíve és nem hallgata reájok, a mint megmondotta vala az Úr.

⁷⁴ Les autres fideles.

8. *És szóla az Úr.* Nem csoda, ha Mózes gyakran ismétli ugyanazt, mert durva és tompa elméjű embereknek írt. De nehogy megundorodjunk az egyszerű és népies stílusától, illik szorgalmasan tanulmányoznunk, milyen kevésbé vagyunk éles elméjűek és szorgalmasak Isten munkáinak tanulmányozásában. Itt kétségtelenül azt mondja el, amit már hallottunk a vessző kígyóvá változásáról, kivéve, hogy azt is elmondja: a csoda, ami végbement korábban a Midián pusztájában, majd a nép szeme láttára Egyiptomban, most hasonlóképpen a fáraó szeme előtt is lezajlott. Sőt, ebből azt is megtudjuk, hogy a fáraó kérésére bizonyították Isten szolgálói az elhívásukat, ezért a makacssága még megbocsáthatatlanabb, amiért megvetette Istennek az ennyire látványosan megmutatkozó hatalmát. Megszokott dolog a hitetlenek részéről ugyanis, hogy Isten hatalmának bizonyítékait követelik, amit aztán mégis megkérdőjelezhetnek – nem nyíltan gúnyolják Istent, hanem a titkos istentelenségük sarkallja őket a kibúvók keresésére. Az üzenet kellemetlen, és tele van olyasmivel, ami bosszantó a gögös király számára, s mivel nem meri közvetlenül visszautasítani Istent, hihető ürügyet keres a visszautasításhoz, a csodát kérve. Mikor pedig ez is bekövetkezik, még mélyebb búvóhelyeket keres, amint azt nagyon hamarosan látni fogjuk. Mivel tehát biztos volt, hogy szándékos engedelmességgel nem akar adózni az isteni parancsnak, s nem fog engedni, amíg csodálatos módon meg nem győzik, Isten ellátja a szolgáit az Ő hatalmának figyelemre méltó és biztos bizonyosságával. Emellett a vesszőnek a kígyóvá változása azt a célt is szolgálta, hogy Mózes alantas és paraszti öltözködését ne nézzék le. A fáraó ugyanis (hiszen a királyok nagyon fel szokták magukat magasztalni) kinevethette Mózes és Áron vakmerőségét, akik látszólag megfélemlítve Egyiptom egész hatalmával kerültek összeütközésbe. A fáraó azonban megtudta, hogy noha nem kellett félni a ragyogó megjelenésüktől, és semmi fenséges nem volt bennük, mégsem voltak híjával a biztos és erős segítségnek, mikor látta a botot kígyóvá változni. Egyszóval Isten tett arról bizonyosságot, hogy az Ő hatalma rejtőzik a szolgálói gyengesége mögött, így minden pillanatban képes félelmetessé tenni a legnagyobb uralkodók számára is azokat, akik amúgy közönséges földi edényeknek látszanak. Nekem nem világos, hogy miért Áron, és nem Mózes kapta a parancsot a vessző földre vetésére, hacsak azért nem, mert Isten célzatosan akarta megalázni a gögös király büszkeségét, amikor nem a legfőbb szolgája, hanem annak alárendeltje kezével kegyeskedett használni a hatalmát. Ezért ennek a küldetésnek a vonatkozásában Isten és Mózes vesszője most az Áron vesszője nevet kapta. Így dicsekszik Pál is az ő evangéliumával, mely prédikálásának hivataláról tudta, hogy őrá bízott (Rm6:25, 2Tim2:8).

10. *Beméne azért Mózes és Áron.* Noha most már teljesen a tudatában voltak az elhívásuknak, s tudták, hogy a csodatételhez isteni hatalommal lettek felruházva, mégsem mertek volna soha közeledni a heves és kegyetlen zsarnokhoz, míg a Lélek belső ihletése nem fegyverezte volna őket fel a kitartásra. Innen származik a minden rettentést legyőző nagylelkűségük: Isten emelte fel őket hit által minden fölé, ami csak fennkölt a Földön, és tartotta meg őket ezzel a támogatással. Ezért legyőzhetetlen erővel bocsátkoztak konfliktusba, s erősítették meg csodával a leggyűlöletesebb küldetésüket. Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy vajon a botok átváltozása valóságos és lényegi volt-e, ahogyan nevezik, nos, Mózeset illetően én meg vagyok róla győződve, hogy igen, mert Isten számára nem nehezebb megváltoztatni a dolgok formáját, mint a semmiből eget és földet teremteni. A filozófusok számára nem ismeretlen a nagyszámú átalakulás a természetben, sőt, még a tanulatlannak is kétségtelen. Mivel azonban a bot rendkívüli, és a természettel ellentétes módon változott kígyóvá, nekünk ugyanúgy kell ezt is megítélni, mint Lót feleségének sóbálynnyá változását (1Móz19:26), kivéve hogy aztán a bot hamarosan visszatért az eredeti állapotába. Több okunk van kételkedni a varázslók botjait illetően, mivel valószínűsíthető, hogy a gonosz király szemeit illúziókkal csapták be. Ám semmi abszurd sem lenne annak kimondásában, hogy Isten adta meg nekik ezt a szabadságot – nem hogy testet alkossanak egy másikból, hanem

hogy Isten munkáját a magukénak tüntessék fel. Bizonyos ugyanis, hogy a tévelygés ereje felülmúlja a felfogóképességünk határait. Erről Pál azt mondja: büntetésképpen adataik a hitetleneknek, hogy „hogyan higgyenek a hazugságnak”, mert nem engedelmeskedtek az igazságnak (2Thessz2:11). Valóban azt mondja, hogy az Antikrisztus eljövetelét jelzik majd jelek és hazug csodák, de az „erő” szó hozzátételével megmutatja, hogy a csalás, vagy illúzió nem annyira a dolgok külső formájában, mint inkább a jelekkel történő romlott visszaélésben nyilvánul majd meg.⁷⁵ Krisztus ezért abszolút módon hirdeti, hogy „hamis próféták támadnak, és nagy jeleket és csodákat tesznek” (Mt24:24). Lehet tehát, hogy Isten változtatja át a varázslók botjait kígyókká jogos bosszújában, amint majd látjuk, hogy a víz vérré változik, a földet elborítják a békák és a tetvek, s mezőket jég veri el és a levegő besötétedik a varázslásuk következtében.⁷⁶ Mégis biztosnak kell lennünk abban, hogy még egy legyet sem lehet teremteni Isten akarata nélkül, de a Sátán kihasználja a megtévesztéseihez azokat a dolgokat, melyek Isten titkos ítéletei következtében mennek végbe.

11. *És előhívá a Faraó is.* A zsarnok istentelensége, mely korábban a szíve zugaiban volt elrejtve, most napvilágra kerül, mikor nem áttal harcba szállni Istennel. Ő ugyanis kellő információkkal rendelkezett Isten csodálatos hatalmáról, csak a romlottsága ösztökelte a kétségbeesítő örütség felé. Mikor jelet kért, úgy vélte, hogy jogos oka lesz Mózes megvetni. A gonoszok ugyanis úgy képzelik, hogy bármit büntetlenül megtehetnek, amíg Isten nyíltan meg nem jelenik a mennyből és meg nem tiltja. Mivel azonban a merev romlottság teljesen átvette az uralmat a szívük felett, nem vonakodnak ellenállni még Isten nyíltan megmutatkozó hatalmának sem. A fáraó gonoszúsága így vakította meg a szemeit, hogy látván sem látta a világosságot, s noha meggyőződhetett, mégis a sötétséget kereste, hogy elrejtőzhessen a világosság látványa elől. A jogos jutalmát kapta tehát az istentelen és ördögi gögijének, amikor a saját varázslói bűvészmutatványai csapták be. Ez egy nagyon hasznos példa, s nagyon is említésre méltó, mert megtanuljuk belőle először is azt, hogy a gonoszok, bármiféle álláspontra is helyezkedjenek, belülről mégis makacsok és lázadók maradnak, sőt nemcsak hajlamosak a tévelygésre, de teljes szívükből, szándékosan törtetnek bele. Ez a bűn nem mindig mutatkozik meg látványosan minden egyénben, de amikor Isten közelebb hozza a világosságát az illetőhöz, akkor könnyedén felfedezhető, és elárulja magát. Hisz manapság is mily sokan a gonosz babonaságok követői a pápisták között az egyszerűség álruhájában! Amíg a tudatlanság öltözkéiben megtévesztik önmagukat és másokat, látszólag sajnálatra méltóak, de amit felragyog az igazság, azonnal kimutatják a csalárdságok iránti szeretetüket, ami majd elpusztítja őket, valamint az örömeiket a hamisságban. Ők biztosan (amint Pál mondja) „nem fogadták be az igazságnak szeretetét” (2Thessz2:10). Vajon meg vagyunk lepődve attól, ha a fáraó a varázslókat hívja, hogy eltaszítsa magától Isten hatalmának érzetét? Mintha manapság is nem lennének sokan, akik felfogadnak bizonyos istentelen civakodókat,⁷⁷ hogy igéző és kecssegetető szavaik által bolondul a tévelygéseikben maradhassanak. Figyelemre méltó, hogy udvariasságból ezeket „bölcseknek” nevezik, bár csak a megtévesztés kiagyaloí, akik híjával vannak a szilárd tanultságnak. Mert jóllehet az asztrológia virágzott közöttük, és a szabad művészeteket is művelték, a szövegből mégis kiderül, hogy sok ostoba képzelgésnek voltak a rajongói, sőt, egész romlott tudományuk nem volt más, mint hiábavalóság. A מכשפים

⁷⁵ Kálvinnak a 2Thessz2:9-hez fűzött megjegyzése magyarázhatja ez a kissé homályos igeszakaszt: „A gonoszság csalárdsága (hazug csodák) nevet adja nemcsak azoknak, amelyeket hamisan és megtévesztően agyaltak ki a ravasz emberek az egyszerűbbek rászedése végett, hanem úgy tekinti, hogy a hamisság abban rejlik, hogy Sátán ellentétes célra használja azokat a munkákat, melyek egyébként ténylegesen Isten munkái, s visszaél a csodákkal Isten dicsőségének elhomályosítása végett. Közben persze kétség sem férhet hozzá, hogy a bűbáj segítségével csap be, aminek egy példáját látjuk a fáraó varázslóinál. (2Móz7:11)” – Calvin Soc. Edition 337. oldal

⁷⁶ Nem úgy tűnik, hogy a varázslók is megtették volna az utolsó két csodát.

⁷⁷ Des caphars, et causeurs effrontez.

makshepim és a חרתמים *chartumim* ugyanis a babonás mesterkedések nevei.⁷⁸ Az előbbi a bűvészeket jelenti, vagy azokat, akik a szemfényvesztő bűvöléseikkel tévesztik meg a szemet és az érzékszerveket. Utóbbi azokra vonatkozik, akik sorsot vetnek, horoszkópok alapján jósolnak az embereknek és a csillagok állásából jövendölnek. Ezért jóllehet az egyiptomi varázslók eltávolodtak a valódi filozófiától, mégis megtartották a „bölc” megnevezést, hogy hitelt szerezhessenek a szemfényvesztéseiknek. Amiképpen az ördög Isten dicsőségének a kisajátítása végett, vagy, hogy átváltozhasson a világosság angyalává, a hamisságait tetszetős megnevezések mögé szokta rejteni. A fáraó ebben az esetben, mondhatni bizonytalanságában, kétségtelenül több bizonyosságot keresett, de mégsem más okból, hanem hogy friss álruhába bújtathassa az istentelenségét. A להט *lahat* szó,⁷⁹ noha valójában kardot jelent, itt a bűbájoskodást jelzi. Tévednek azonban szerintem, akik ennek okát abban jelölik meg, hogy a varázslást karddal, vagy valami hasonló fegyverrel üzték. Ez inkább jelképesen azt a hajlékony mozgást jelenti, mellyel a varázsló az egyik dolgot a másik után mutatja be, mert tulajdonképpen „lángot” jelent. Ennek a súlyos és borzalmas bosszúnak a fáraón minket is félelemmel kell eltöltenie, nehogy az igazság iránti gyűlöletünk miatt mi is a szemfényvesztéseket keressük. Túrhetetlen szentségtörés ugyanis, ha szándékosan akarjuk kiforgatni a különbséget az igazság és a hamisság között. Nem kell tehát csodálkozni azon, ha Isten a tévelygés legmélységesebb sötétségébe taszítja azokat, akik becsukják a szemeiket a neki felkínált világosság előtt, s átadja a Sátánnak tanítványokként azokat, akik elutasítják, hogy Őrá, mint a Mesterükre hallgassanak.

12. *Elveté ugyanis mindenik az ő vesszejét.* A mágusok számát nem említi, s bár Pál kettőt megnevez, Jánnest és Jámbrest (2Tim3:8), valószínűsíthető, hogy nem ők voltak jelen egyedül, hanem inkább ők voltak a fők, mondhatni főkolomposok. De nem vitatkozom erről a megkérdőjelezhető dologról. Pál intése a fontosabb, miszerint ahogyan „Jánnes és Jámbres ellene állottak Mózesnek”, úgy lesznek mindig hamis tanítók, akik szembe fognak szegülni Krisztus valódi szolgálóival, s valóban „nevekednek a rosszaságban” (2Tim3:18). Szörnyű tény, hogy annyira szabadjára lett engedve ezeknek a varázslóknak a zablaja, hogy majdnem egyenrangú felekként szálltak szembe Mózesrel. A világ hálátlanság azonban méltó rá, hogy a vakság ugyanazon büntetését hordozza el. Isten máshol bizonyosságot tesz arról, hogy amikor megtévesztés végett megengedi a hamis prófétáknak a csodatételt, azzal az emberek szívét teszi próbára (5Móz13:3). S valóban, ha nem a saját képmutatásunk működne lepelként a fekete és a fehér közötti különbség eltörlésében, a Sátán semmire sem menne az efféle mesterkedésekkel és megtévesztésekkel. Mi azonban, mintegy odaszántan a pusztulásra, akarattal vetjük bele magunkat ezekbe a hálókba. S különösen az elvetettek ellen, akik makacsul keresik az alkalmat a tévelygésre, veti be Isten az utolsó mennydörgését, nevezetesen, hatékonyá teszi a tévelygést, és egyidejűleg olyannyira megfosztja őket az értelemről, hogy nem óvakodnak még a nyilvánvaló pusztulástól sem. Sokan valóban mentegetnék a fáraót, mert a varázslók által megtévesztve nem szabadult meg a tévelygéstől, amitől nem menekülhetett, mert mit tehetett volna, mikor látta az egyenlő küzdelmet? Azonban alaposan meg kell érteni, hogy senki sem siet ennyire, csak akiknek Isten áll ellene. Különösen azokat ragadja meg a tévelygés és a lelki vakság lelke, akik megmakacsolják magukat a gonoszságukban. S a különbségtétel jele felett sem szabad átsiklanunk, miszerint Mózes vesszője elnyelte a varázslók vesszőit. Miképpen nem látta hát a fáraó, hogy Mózes a

⁷⁸ Ezeknek a szavaknak a magyarázatát inkább feltevéseken, mintsem az etimológiájuk bármely fokú ismeretén alapulónak kell tekinteni. A Dániel 2-ben ugyanezek a szavak jelentik a babiloni jósokat és varázslókat. – *Henry Walter*.

⁷⁹ להט. Kálvin itt azt mondta, hogy a két különféle jelentés közül mindegyik helyes. Igeként a להט jelentése tüzzel égni, főnévként pedig lángot vagy villanást, ily módon a kard villanását, néha pedig az ujjak ama gyors keresztezését is jelenti, mely összezavarja a szemet. A 22. versben, valamint a 8:3-14-ben ugyanez a szó fordul elő a középső betű elhagyásával, s ez az elhagyás megalapozza, hogy a להט gyökérhez tartozónak tekintik, melynek a jelentése elrejteni, homályba burkolni, szemfényvesztő mesterkedést gyakorolni. – *Henry Walter*.

győztes? Miképpen fordult inkább a saját szemfényvesztőihez? Végül miképpen nem ismerte el Isten szolgáját, aki győzött a küzdelemben, hacsak gonosz rosszindulattal be nem csukta a szemeit Isten megmutató hatalma előtt? Bárki, aki a helyes jelre tekint, soha nem lesz híjával Istennek, mint a vezetőjének. Ezért a vád joggal illeti a fáraót, mert a szívének keménysége folytán nem figyelt oda. Nagyon felszínes a pápisták gáncsoskodása, mely szerint Mózes botját nevezik kígyónak úgy, ahogyan a kenyér is, noha a transzszubsztancia folytán átalakul Krisztus testévé, mégis megtartja a kenyér nevet.⁸⁰ Ők ugyanis tudatlanul kevernek össze két teljesen különböző dolgot. Az úrvacsora misztériumában a jel és a jelzett dolog közötti hasonlóság mindig fennmarad, de ennél a csodánál a helyzet teljesen más. Emellett, miután a változás csak átmeneti volt, Mózes joggal nevezte vesszőnek azt, aminek helyreállt a korábbi formája. S a valódi kígyót az elképzeltékhez hasonlítva nem akart különbséget tenni a nevekben. De mindezeket túllépve, a pápisták semmit sem érnek el, amíg be nem bizonyítják, hogy a kenyér átlényegült testté.⁸¹ Sőt, amit ostoba módon kierőszakolnak velünk szemben, arra gyors és találó választ adhatunk nekik, nevezetesen hogy a kenyeret pontosan úgy nevezzük Krisztus testének, noha kenyér marad, ahogyan az akkor megjelent kígyót nevezzük vesszőnek.

2Móz7:14-25

14. Az Úr pedig monda Mózesnek: Kemény a Faraó szíve, nem akarja a népet elbocsátani.

15. Eredj a Faraóhoz reggel; ímé ő kimegy a vízhez, és állj eleibe a folyóvíz partján, és a vesszőt, a mely kígyóvá változott vala, vedd kezedbe.

16. És mondd néki: Az Úr, a héberek Istene küldött engem hozzád, mondván: Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem a pusztában; de ímé mindez ideig meg nem hallgattál.

17. Így szólt az Úr: Erről tudod meg, hogy én vagyok az Úr: Ímé én megsujtom a vesszővel, a mely kezemben van, a vizet, a mely a folyóban van, és vérré változik.

18. És a hal, a mely a folyóvízben van, meghal, a folyóvíz pedig megbüdösödik és irtózni fognak az Égyiptombeliek vizet inni a folyóból.

19. Monda azért az Úr Mózesnek: Mondd Áronnak: Vedd a te vessződ és nyujtsd ki kezedet Égyiptom vizeire; azoknak folyóvizeire, csatornáira, tavaira és minden vízfogóira, hogy vérré legyenek és vér legyen Égyiptom egész földén, mind a fa-, mind a kőedényekben.

20. Mózes és Áron pedig úgy cselekedének, a mint az Úr parancsolta vala. És felemelé a vesszőt és megsujtá a vizet, a mely a folyóban vala a Faraó előtt és az ő szolgálai előtt, és mind vérré változék a víz, a mely a folyóban vala.

21. A hal pedig, a mely a folyóvízben vala, meghala, és megbüdösödék a folyóvíz, és nem ihatának az Égyiptombeliek a folyónak vizéből; és vér vala az egész Égyiptom földén.

22. De úgy cselekedének Égyiptom írástudói is az ő varázslásukkal, és kemény maradt a Faraó szíve és nem hallgata rájuk; a mint az Úr megmondotta vala.

⁸⁰ „Ez fogalomcsere”, mondja Cornelius a Lapide a maga helyén, „mert a dolgokat gyakorta nevezik azon a néven, amik voltak, vagy amivé változtak. Így nevezi Philo, Szent Ágoston, stb. hasonló okokból (bármennyire is szitkozódjon Kálvin) Krisztus testét a szent sákramentumban kenyérnek (1Kor11:26 és Jn6:31). A zsidók ugyanis minden ételmet, még a húst is a kenyér névvel illetik, különösen mióta az oltáriszentségben a kenyér és a bor külső formái megmaradnak és láthatók. Így az emberi megítélésüknek megfelelően joggal nevezik kenyérnek, mert látják és megérintik a kenyér különböző fajtáit.” A témát teljesebben is tárgyalja maga Kálvin az *Institúció* negyedik kötetének 17. és 15. fejezeteiben.

⁸¹ Ez a mondat a franciában fordított: “Que le corps est transubstantie au pain.”

23. És elfordula a Faraó és haza méne és ezen sem indula meg az ő szíve.

24. Az Egyiptombeliek pedig mindnyájan ássák vala a folyóvíz mellékét vízért, hogy ihassanak; mert nem ihatják vala a folyó vizét.

25. És hét nap telék el, a mióta az Úr megsújtotta vala a folyóvizet

14. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Mózes most elkezd elmesélni azt a két csapást, melyek Egyiptomot sújtották azt megelőzően, hogy a fáraó engedelmességre indult volna. S jóllehet volt valami bámulatos az őrültségben, ami Isten ellen harcolva oly erőteljesen kényszerítette őt, mégis, ennek az egyetlen elvetettnek a személyében a taníthatóság lelkülete által meg nem zabolázott emberi büszkeség és lázadás képe tárul elénk. Intse hát a kegyeseket ez a történet arra, hogy szorgalmasan ügyeljenek arra, nehogy önkényesen lázadva Isten ellen hasonló bosszút vonjanak magukra is. Mert ugyanaz a Lény, Aki megkeményítette a fáraó szívét, egyben az istentelenség állandó bosszúállója is, s a zűrzavar lelkével sújtván az ellenségeit olyan ádázakká teszi őket, mint amilyen érzéketlenek.

Sőt, nehogy Mózes, belebotolván ebbe az akadályba, elálljon a megkezdett úttól, Isten úgy buzdítja őt a küzdelemre, mintha csak azt mondaná: nagyon kemény kővel kell majd megküzdenie, amíg az össze nem törik. Hallván, hogy a fáraó szíve megkeményedett, ismét ingadozni kezdetett volna, hacsak máshonnan elé nem tárult a győzelem reménysége. Mivel azonban ennek a fenevadnak a makacssága megzabolázhatatlan, Isten új fegyverekkel fegyverzi fel a szolgáját, mintha csak azt mondaná: koptatható, de nem törhető meg. S jóllehet a tíz csapás és a törvény tíz előírása közötti egyes hasonlatok erőltetetteknek tűnnek, valószínű, és a józan ésszel összhangban van, hogy mielőtt Isten kihirdette volna a törvényt, ugyanannyi csapással sújtsa a gonoszokat, mint amennyi törvénycikkelyt készült adni a népének, hogy ezen a módon is megerősítse azok hitelességét. Először azonban azt parancsolja Mózesnek, hogy vegye fel a botját, s emlékezteti őt a legutolsó csodára. Így nagyobb magabiztossággal övezheti fel magát a következő csatára. Utána a héberek stílusában bővebben is feltárja, amit futólag érintett, mert először nem említette Áront, hanem csak Mózesnek hirdeti, hogy mit fog tenni. Azután elmagyarázza, hogy Áron kezének is közbe kell avatkoznia. Ahol pedig Isten arra emlékeztet, hogy a vessző utóbb kígyóvá változott, ott azt is megmutatja, hogy csekély hasznunkra vannak az Ő munkái, ha a hitünk nem merít erőt azokból. Emellett amikor Isten bejelenti a fáraónak, hogy mit készül tenni, akkor még megbocsáthatatlanabbá teszi őt, mert nem indult megtérésre a fenyegetések miatt. Isten valóban tudta, hogy a fenyegetés nem lesz sikertelen, de – bár tudja, hogy a betegség gyógyíthatatlan – mégsem hagyja abba az orvosság alkalmazását. Nem olyat, ami az egészséget állítja helyre, hanem ami kivonja a titkos mérget az elméből. Itt sokan nem értenek egyet (civakodnak) Istennel, amiért nemcsak beszél a süketekhez, de hiába intve, vagy büntetve őket, egyre jobban és jobban fokozza a bűnösségüket. Nekünk azonban, mikor az ésszerűtlenség bármely megjelenése összezavar, illik tisztelettel bámulni Isten titkos ítéleteit, és illik józanul bölcsnek lenni. Egyébként az esemény megmutatja, hogy Isten fenyegetései nem hiábavalók, s azok megvetése megkettőzi mind a vétet, mind a büntetés mértékét.

19. *Monda azért az Úr Mózesnek.* Ez a részletesebb története annak, amiről beszéltem, mert Mózes semmi újat nem említ a korábbiakhoz képest, de részletesebben is elmagyarázza a cselekvésmódját a csodatételben, nevezetesen hogy amit Isten parancsolt, az teljesen Áron közreműködésével ment végbe. Oka volt annak, hogy ezzel a csodával kezdték: az egyiptomiak megtudhatták, hogy semmi biztonságot nem nyújtanak nekik azok a források, melyekre a legbüszkébbek voltak. Tudjuk, micsoda hatalmas gazdagság, védelem, és kényelem származott a Nílusból: ennek köszönhatték a bőséges halászatukat, egész országuk földjének a termékenységét, amit az áradásaival öntözött – olyan dologgal, ami máshol ártalmas. A hajózás rajta nagyon előnyös volt a kereskedők számára és a királyság jó részének komoly megerősítést is jelentett a folyó. Ezért, hogy az egyiptomiakat megfossza a fő

függőségüktől, Isten vérré változtatja a folyó vizét. Emellett, mivel a víz az egyike annak a két elemnek, melytől az ember élete függ, megfosztván az egyiptomiakat az életük egyik részétől, a legjobb és leggyorsabb módszert alkalmazta a büszkeségük letörésére, ha nem lettek volna teljességgel makacsok. Valóban kiszáríthatta volna egyetlen fuvalatával az összes vízforrást, és szárazságot hozhatott volna az egész népre, de mindenki azt hitte volna, hogy ez véletlenül, vagy természetes módon következett be, így kevésbé nyilvánvaló csoda lett volna, s elzárta volna az utat a többi előtt. Elegendő lett volna tehát a felkeltett halálfélelemmel odafordítani őket az Isten félelméhez, ha nem lett volna az örültségük kétségbeejtő. Mózes a folyó mellett megemlíti a csatornákat, a tavakat és a víztározókat is, mivel a Nílus az ország különböző részeiben mind mesterségesen, mind természetesen annyira szerteágazó volt, hogy aligha volt még egy ország, melyben mindenfelé ekkora bőségben állt a víz rendelkezésre. Mintha ezt mondta volna Isten: „Semmi hasznokra sem lesz a víz ily hatalmas bősége, mert úgy fogtok szomjazni, mintha a Nílus kiszáradt volna. Majd hozzáteszi: „mind a fa-, mind a kőedényekben”, ami azt jelenti, hogy bármiféle edénnyel is mentek vizet meríteni, csak vért találtak.

20. *Mózes és Áron pedig úgy cselekedének.* Megismétli, hogy amivel Isten fenyegetett a halak pusztulását és a Nílus megbüdösödését illetően, az be is következett. Ezzel fokozza a király bűnét, amiért érzéketlen maradt Isten sokoldalú hatalmával szemben. Még azt is azonnal hozzáteszi, hogy a tanácsadói is a tanúi voltak. Ebből arra következtethetünk, hogy ugyanaz az elvakultság átjárta az egész udvart. Helyes volt ugyanis, hogy ezt a nagyon emlékeztető eseményt ne csak általánosságban ismerjék, hanem a Szerzőjét sok szem lássa. Ám az egész nemzet elvetettségének jele volt az, hogy ekkora tömegből senki sem munkálkodott a király örültségének rendreutasításán. Ebből az is kiderül, hogy Isten összezavarja a világ bölcsességét. Nem volt ugyanis nemzet, mely jobban dicsekedett volna az általános tudással, hisz még Ézsaiás is megfeddi őket a dicsekedésükért (Ézs19:11). De látjuk, mennyire szégyenteljes módon – egyrészt gőgösen, másrészt elképedve – árulták el, hogy nem rendelkeznek a szilárd értelem egyetlen szikrájával sem.

22. *De úgy cselekedének Egyiptom írástudói is.* Felmerül a kérdés, miképpen utánozhatták Mózeszt, ha már nem maradt nyersanyag Egyiptomban, hiszen ha nem volt több víz, akkor azt átalakítani sem volt lehetséges. Nekem azonban kétségem sincs felőle, hogy a bűvészmutatványukhoz került némi tiszta víz, ami aztán vérré változott. Mert bár a küzdelmek befejezésének ideje nem jött még el, Isten kétségtelenül utat nyitott Magának, míg azok véget nem érnek. Ágoston feltételezése⁸² erőltetett, miszerint a varázslók azt a vizet vették, ami tiszta és érintetlen maradt az izraeliták lakóhelyén. Szívesebben fogadnám el azt, amit mond, hogy a vizet Mózeszel együtt ütötték meg, így az egyik helyen Isten hatalma ragyogott fel, a másik helyen a szemfényvesztésük került túlsúlyba – bár az általam adott megoldás is teljességgel elégséges. Azt, hogy valóságos volt-e az átváltozás, vagy sem, nem merném eldönteni, kivéve, hogy a jobban összhangban van a Sátán csalafintaságaival a gonoszok szemeinek megtévesztése. Nem is szükséges elmésein filozofálni Ágostonnal,⁸³ miszerint minden teremtetett dologban benne rejlik a nemző alapösszetevő, így az egyik faj nemzhet másikat. Inkább Pál tanítására támaszkodhatunk, mely szerint Isten erős tévelygést bocsát a hitetlenek csapdába ejtésére a hazugságokkal, mert elvetik az igazság elfogadását (2Thess2:11), Mózes írásainak más szakaszaiból pedig már megmutattam, hogy a hamis próféták Isten igazságos ítéleteinek következtében tesznek jeleket és csodákat. Mózes azonban látszólag arra utal, hogy ez csak szemfényvesztés volt, mert ezt mondja: „De úgy

⁸² 3. kötet, *pars prima*, 428. oldal, *Quaestiones in Exodum*, 23, és 2. kötet, 463. oldal in *Marcellum*, ahol más magyarázatot is ad, miszerint ők a csodát sós vízzel tették.

⁸³ 3. kötet, 1. rész, 427. oldal, *quaes.* 21, “Insunt enim corporeis rebus per omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes, quibus, eum data fuerit opportunitas temporalis, atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis, et finibus.”

cselekedének Égyiptom írástudói is *az ő varázslásukkal*”, mintha a villámcsapás fénye vakította volna el a nézők szemeit: már említette, hogy ez a szó jelentése. Mégsem kérdőjelezem meg azonban, hogy Isten teljes mértékben megóvta a népét ettől a csapástól, így a vendégek és az idegenek el voltak látva egyiptomi vízzel, miközben az ország lakosainak egy csepp vize sem maradt. Ezért vádolható a király makacssággal, mert nem figyelt jobban erre a különbségre. Sőt, kétszeresen örültnek és ostobának kellett lennie önmaga és az ország elpusztítására, amikor a varázslók szemfényvesztéseit állította szembe Isten hatalmával. Gyakorta megtörténik azonban az elvetettekkel, hogy hevesen törnek a saját elpusztításukra, miközben sátáni ösztönzésre Istentől is egyre csak távolodnak. Mégse volt csekély kísértés Isten szolgálói számára, mikor látták, hogy a Sátán szolgálói majdhogynem versengenek velük. Ha ugyanis Isten úgy döntött, hogy csodákkal tegyen bizonyosságot a szabadulásukról, akkor látván, hogy az ellenségeik majdnem ugyanakkora hatalommal vannak felruházva, miképpen válhatott megerősítetté és bizonyossá az elhívásuk? S tényleg valószínű, hogy ezek a mesterkedések megrendítették a hitüket. Én mégis biztos vagyok abban, hogy nem adta fel, és nem adott utat a kételynek, mert felülkerekedik Mózesen, akkor a szokása szerint ő azt is megvallotta volna. Isten azonban megnyitotta a szemeiket, így megvetéssel nézhették a varázslók trükkjeit és csalásait. Emellett az isteni látomás az Ígével együtt ragyogott rájuk, így nem csoda, ha ezzel a támogatással szilárdan visszavertek, vagy kiálltak minden támadást.

23. *És elfordula a Faraó.* Ezzel a szóval Mózes azt tanítja, hogy a szív keménysége, melyre Isten adta a fáraót, önkéntes volt, így a bűn a fáraóban rejtett, és Isten titkos kijelölése sem csökkentette semennyivel sem a vétkességét, mivel az ostobaságát azért ítéli el, mert „ezen sem indula meg az ő szíve”. Ebből pedig az következik, hogy ő volt a szerzője a saját makacsságának, mert elvakulván a gögtől és a megvetéstől nem vette figyelembe Isten dicsőségét. Így a gonoszok, noha a harag edényei, és Isten adja őket az illetlen gondolkodásra, mégis megkeményítik magukat, mivel tudatosan és akarattal lépnek fel Isten ellen, ezért a szilárdságuk, az elszántságuk és a romlottságuk eltörlő a tudatlanság, vagy tévedés mentségétőlük. Ezért ez a példa arra tanít minket, hogy ne szenderegjünk, ha Isten ráz fel minket, ha nem figyelmesen vegyük fontolóra a munkáit, melyek az Ő tiszteletére és félelmére taníthatnak minket. A kijelentés, miszerint az egyiptomiak kutakat ástak maguknak, ugyanúgy fokozza a csoda bizonyosságát, mint az, amit a hét nappal kapcsolatosan tesz hozzá. Ha ugyanis a víz megromlása csak pillanatnyi lett volna, akkor felmerülhetett volna némi gyanú a megtévesztést illetően, amit a tartós íz és megjelenés törölt el. Ezért mondta korábban, hogy az egyiptomiak szenvednek majd a vízhiány okozta kényelmetlenségtől és fájdalomtól.⁸⁴ Én ugyanis úgy magyarázom, hogy bánatosaknak és lesújtottaknak kellett lenniük, mivel nem volt mit inniük.

Exodus 8

1. És monda az Úr Mózesnek: Menj be a Faraóhoz és mondd néki: Azt mondja az Úr: Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem.

2. Ha pedig te el nem akarod bocsátani, ímé én egész határodat békákkal verem meg.

3. És a folyóvíz békáktól pozsgos és felmennek és bemennek a te házádba és ágyasházadba és ágyadra és a te szolgálid házába és néped közé és a te kemenczéidbe és sütőteknőidbe.

4. És reád és népedre s minden te szolgálidra felmennek a békák.

⁸⁴ Látszólag a 18. versre utal, amit így fordít: “et molestia afficiuntur Aegyptii, bibendo aquas ex flumine”.

5. És monda az Úr Mózesnek: Mondd Áronnak: Nyujtsd ki kezedet a te vessződdel a folyóvizekre, csatornákra és a tavakra, és hozd fel a békákat Égyiptom földére.

6. És kinyújtá kezét Áron Égyiptom vizeire, és békák jövének fel és ellepék Égyiptom földét.

7. De az írástudók is úgy cselekedének az ő titkos mestersegőkkel és felhozák a békákat Égyiptom földére.

1. *És monda az Úr.* Isten, mintha csak most kezdődne a dolog, újból követeli a fáraótól a saját jogait, azaz hogy a népe szolgálhassa Őt, de Égyiptom földjén kívül, hogy az imádatuk elkülönített, és minden szennyezéstől mentes lehessen. Népének ezzel az elkülönítésével ugyanis (mint azt korábban említettük) akarta elítélni az egyiptomiak babonáságait. Egyébként sem volt mentség a zsarnok számára, mikor szentségtörő büszkeséggel meg merészelt fosztani Istent a Neki kijáró tisztelettől. Így tehát az elengedésük elutasításával megmutatkozott, hogy nemcsak kegyetlen, de Isten megvetője is. Egy fenyegetést is hozzátesz, hogy bármennyire is vonakodva, de az engedelmességre hajtsa, mert így kell bánni a makacsokkal, akiket soha másként nem lehet tiszteletadásra készíteni, mint a büntetés fenyegetésével. Isten néha valóban fenyegeti a saját szolgálóit is a lustaságuk miatt serkentve őket, de különösen szigorú a romlottakkal és az engedetlenekkel szemben. Ezért mondja a Zsolt18:27-ben: „A tisztával tiszta vagy; s a visszához visszas vagy”. Ezért szentesíti a parancsait fenyegetésekkel,⁸⁵ mikor a fáraóhoz szól. Ebben a második csapásban egyébként két dolgot kell megemlítenünk. *Először* is Isten megmutatja, hogy az egyiptomiak mostanáig egy bizonytalan hűbéri birtoklással tartották fenn az életüket, mert különleges kegyelemmel Ő védte meg őket a békák behatolásától. Tudjuk, hogy Égyiptom a rengeteg mocsara, valamint a lassú, majdhogynem állóvizű Nílus folytán tele volt békákkal és más mérges állatokkal. Most, mikor ezek hirtelen nagy tömegben jöttek elő, elborították a földeket, behatoltak még a házakba és a hálószobákba, s végül még a királyi palotába is, nyilvánvalóan kiderül, hogy eddig Isten keze tartotta ezeket vissza, azaz a zsidók Istene volt a királyság őre és megtartója. *Másodszor*, Isten nemcsak az egyiptomiak megbüntetése mellett döntött, de még a gúnyolódásnak is kitette őket annak megszégyenítő jellegével. Nem is kételkedhetünk abban, hogy a csak még jobban keserítette a szégyen, amikor látták, hogy nem holmi győztes hadsereg bánt velük ily gonoszuk, hanem a mocskos csúszómászók. Emellett a megpróbáltatásuk forrása a Nílus volt, ami oly sok jótéteménnyel gazdagította országukat. De tanuljuk meg ebből a történetből, hogy megannyi halálfajta keveredik az életünkhöz, ami nem más módon hosszabbodik meg, mint azáltal, ha Isten tartja vissza a ránk mindenfelé leselkedő veszélyeket. Emellett lehet, hogy nem sújt le ránk nyíltan a mennyből a villámaival, vagy nem fegyverezi fel angyalait az emberek megsemmisítéséhez, mégis, a legkisebb fejbiccentésére minden teremtménye készen áll az ítéleteinek végrehajtására. Ezért az Ő jóságának és hosszútűrésének kell tulajdonítanunk, ha a gonoszok nem pusztulnak el minden pillanatban. Végül, ha valaha is megbántott minket a szégyen, vagy a gyalázat, emlékezzünk rá, hogy az is céllal történik, hogy a szégyen megöldökölhessen a büszkeségünket.

5. *És monda az Úr Mózesnek: Mondd Áronnak.* Kérdéses, hogy Isten Mózesnek ezt a beszélgetés folytatásaképpen parancsolta-e meg, vagy megvárta, amíg a fáraó csökönyösen ellenszegült a parancsának. Valóban valószínű, hogy miután a fáraó nem törődött a fenyegetésekkel, a büntetés végrehajtásának parancsa is elhangzott. Emellett arra is kell emlékeznünk, amit korábban mondtam, miszerint Mózes a kisujját sem mozdította meg, hanem amint megparancsoltatott neki, az aktív tevékenységet az alárendelt szolgájára bízta, hogy a fáraót még megvetőbben kezelhesse. Így mondhatni egyetlen leheletével győzte le az

⁸⁵ A francia változatban itt a *miracles* szó szerepel, ami valószínűleg a *menaces* szó tévesen nyomtatott változata.

egész földet. S noha ezen a módon Isten ledöntötte a heves zsarnokot a maga felfuvalkodott gögijében, amit ezzel megtapostak, a varázslók gonoszsága mégis nyughatatlan maradt. Azaz, szükséges volt, hogy Isten szolgálait a küzdelmek sorozata tegye próbára.

2Móz8:8-15

8. És hívatá a Faraó Mózeset és Áront és monda: Könyörögjetek az Úrnak, hogy távolítsa el rólam és az én népemről a békákat, és én elbocsátom a népet, hogy áldozzék az Úrnak.

9. Mózes pedig monda a Faraónak: Parancsolj velem: mikorra könyörögjek éretted és a te szolgálidért és a te népedért, hogy elpusztuljanak a békák tőled és házaidtól; és csak a folyóvízben maradjanak meg.

10. Felele a Faraó: Holnapra. És monda Mózes: A mint kívánod, hogy megtudd, hogy nincs hasonló a mi Urunkhoz Istenünkhöz.

11. És eltávoznak a békák tőled, meg a te házaidtól, szolgálidtól és a te népedtől; csak a folyóvízben maradnak meg.

12. És kiméne Mózes és Áron a Faraótól és kiálta Mózes az Úrhoz a békák felől, a melyeket a Faraóra bocsátott vala.

13. És az Úr Mózes beszéde szerint cselekedék és kiveszének a békák a házakból, udvarokból és mezőkről.

14. És rakásokba gyűjték azokat össze és a föld megbüszhődék.

15. S a mint látá a Faraó, hogy baja könnyebbül, megkeményíté az ő szívét, és nem hallgata reájok, a mint megmondotta vala az Úr.

8. *És hívatá a Faraó Mózeset.* A fáraó végül megenyhülni látszik, s félretenni valamennyit a hevességéből, de hamarosan kiderült, hogy valójában nem szelídült meg. Valóban lehetséges, hogy mikor megragadta a félelem, komolyan kereste a mentséget a bocsánatért könyörgésben, de az, hogy hazudott Istennek és önmagának, világosan kiderül magából az álhatatlanságából, mert amint haladékat kapott, azonnal visszatért a természetes beállítottságához. Sőt, hatékonyan kimutatta, hogy a rosszindulatát csak a félelme nyomta el, mert most ismét szabad folyás engedett annak. Így járnak el a képmutatók, amikor Isten büntető keze nehezedik rájuk, vagy az Ő büntetéseinek közeledése miatti félelem miatt reszketnek. Alázatosan és megadóan könyörögnek az Ő kegyelméért, de mikor a gonoszság kissé visszahúzódik, a rövid fegyverszünetről úgy felfuvalkodik a szívük, mintha megszerezték volna az örök békességet. A próféta a zsoltárban elpanaszolja, hogy ugyanez megtörtént a zsidókkal is: „Ha ölte őket, hozzá fordultak, megtértek és Istent keresék. És eszökbe vevék, hogy Isten az ő sziklájok, és a felséges Isten az ő megváltójok; És hízelkedének néki szájokkal, nyelvökkel pedig hazudozának néki. De szívök nem volt tökéletes iránta, és nem voltak hűségese az ő szövetségéhez.” (Zsolt78:34-37)

Egyszóval, ez a betegség általános minden képmutató esetében. Miután tapasztalatból megtanulják, hogy a makacsságuk pusztító a számukra, akkor bűnbánatot színlelnek a bocsánat elnyerése végett, mivel nem képesek elkerülni Isten ítéletét. Mikor azonban úgy vélik, hogy megmenekültek, gyorsan visszatérnek a korábbi büszkeséghez, s Isten ellen rugódoznak, sőt, vakmerően sértegetik is Őt. Egyszóval, csak a saját bajaik alázzák meg őket, s csak rövid időre. S jóllehet a fáraó félelme kisajtolta belőle azt, hogy megkérje Mózeset, könyörögjön érte, s igyekezett lecsillapítani Istent, mégis a csalfa és kétszínű elméje jele volt, amikor mondhatni üzletet igyekezett kötni: először tűnjenek el a békák, s majd azután engedi el a népet. Az istentelensége tehát rejtve a szívében lappangott, mert bár tudta, hogy nem dacolhat büntetlenül Istennel, mégis, magabiztosan, a büntetlenségre támaszkodva, megmutatta a csalafintaságát és az álnokságát. S bár a megtérés mindenféle őszinte érzése

nélkül beszél most az Úrról a nevét említvén, ez mégis megmutatja, hogy a szíve keménysége megtört, amit korábban említettünk, mikor gúnyolódva kérdezte: „Kicsoda az Úr?”

9. *Mózes pedig monda a Faraónak.* Az igemagyarázók véleménye eltérő erről az igazságról. Azok túl spekulatívak, akik úgy magyarázzák, hogy a fáraónak megadatott az a tisztesség, hogy megszabhatta Mózes imádkozásának idejét. Abban a magyarázatban pedig egyhangúság rejlik, mely szerint a fáraó kérkedhetett, mert a békáknak el kellett pusztulniuk. Azok, akik úgy magyarázzák, hogy a fáraót azért kellett mentesíteni a békáktól, hogy biztonságban kérkedhessen, csak az igazság jelentésének egy részét magyarázzák meg, de nem az egészet. Nekem inkább úgy tűnik, hogy itt egy benne foglalt ellentét rejlik a között a romlott dicsekvés között, amivel a fáraó örvendezett, valamint a között a kegyes ragyogás között, amit keresnie kellett volna Isten kegyelmében. Mintha Mózes ezt mondta volna: Eddig helytelenül magasztaltad fel önmagad, bízván a saját hatalmadban, majd megtévedvén a varázslásoktól, most inkább azzal dicsekedj, hogy van közbenjáród és támogatód, aki Istenhez könyörög majd érted”. Szükséges volt ugyanis, hogy az őt oly hamisan felemelő gög, amitől Istennel is szembe mert szállni, összetörjön, s ne reménykedhessen semmiben Isten kegyelme kivételével. De a „parancsolni Mózes felett” azt jelenti, hogy Mózes pártfogásában kell keresnie a dicsőséget, s nagyon nagy boldogságnak kell tartania, ha ő kegyeskedik közbenjárni a megbékéléseért Istennel. Sokszor ugyanis ekképpen fordítják a לָאֵלֶיךָ köztöszót.⁸⁶ Mózes mégsem akart semmit sem elvenni Isten dicsőségéből, hanem (amint nemrég már mondtam) a büszke király gögjét akarta megalázni. Ezért megmondta neki, hogy semmi sem lenne jobb és dicsőségebb a számára, mint rendelkezni a megbocsátás jó reménységével, mikor az élő Isten ama szolgáját tudhatta a szószólójának, akit teljes szívéből gyűlölt. Mózes csak annyit mond, hogy a békák „a folyóban maradnak”, azaz meg kell elégedniük a szokásos lakóhelyükkel és határaikkal. Tudjuk ugyanis, hogy a békák, jóllehet kiugrálnak a partra, mégsem mennek messzire a víztől, mert a nedvesség táplálja őket. Arra utal tehát: Isten parancsa engedte őket szabadjára, hogy lepjék el a földet, s még mindig az Ő hatalmában volt, hogy ha úgy dönt, új tömegekben lepjék el a földeket és a házakat. Azt pedig az Ő áldásának kell tulajdonítani, ha megmaradtak a vizekben, s nem nyomultak volna be mindenhová a határaikat átlépve.

10. *Felele: Holnapra.*⁸⁷ Ha ezt Mózesre vonatkoztatjuk, akkor kétértelműség lesz a szavakban, de valószínű, hogy ezek a fáraó szavai voltak. Úgy vélem, haladékot kér másnapig, mielőtt elengedné a népet. Azok ugyanis abszurdításba esnek, akik úgy gondolják, hogy Mózes arra kéri: imáival hajtsa el a békákat reggel, mintha csak a fáraó nyugodtan elment volna aludni, félretéve a baj orvosságát. A fáraó tehát nem színleli a megértést, mintha teljese nyugodt és érzéketlen elmével csak másnapra szerette volna megszabadítani a földjét a békáktól, hanem ez inkább azt jelenti, hogy ha megszabadul ettől a bajtól, akkor a nép elengedését ígéri, de azt mégis késlelteti holnapig, csaló céllal. Nem volt ugyanis más oka ennek a halogatásnak, mint az, hogy elérvén, amit akart, eltávolodhasson az ígéretétől, amint azt valójában meg is tette. Mózes azonban, megelégedvén ezzel az ígérettel, felvállalja annak elintézését, hogy Isten szétszórja a békákat. Ez pedig, kétségem sincs felőle, még aznap megtörtént. Az volt ugyanis az oka, amiért a zsarnok megváltoztatta az elhatározását, hogy az éjszakai közbelépés folytán a félelme eloszlott. S a következő szavakból természetesen kiderül, hogy a békák ezután hamarosan eltűntek, mert azt olvassuk, hogy Mózes és Áron imádkoztak, utána a békák kivesztek. Ez pedig csak kevéssé lenne összhangban azzal az elképzeléssel, hogy megvárták a másnapot. Nem holmi elhamarkodottság, vagy öntelt

⁸⁶ לָאֵלֶיךָ. Olyan példákat, melyekben ennek a köztöszónak a Kálvin által adott jelentést tulajdoníthatjuk, találunk a Zsolt37:4 első mondatában, valamint a Jób27:10-ben. Noldius azt is megjegyezte, hogy a לָאֵלֶיךָ abban a formában, melyben itt szerepel, a mihi curae, mihi icumbit jelentéssel bír a Bír19:20-ban, a Zsolt116.12-ben és a 2Sám18:11-ben. *Concord. particularum*, לָאֵלֶיךָ, 34. oldal – Henry Walter.

⁸⁷ A Károli-fordítás szerint: Felele a Faraó: Holnapra. – a ford.

indíttatás következtében mondja Mózes, hogy a fáraónak meg kell kapnia, amit kíván. Az eredményből ugyanis kiderül: meg volt arról győződve, hogy ez Isten akarata. A prófétákat nagyon gyakorta – bár kijelentés szóban nem hangzik el – így irányítja mégis a Lélek titkos ihletése. A bizonyosságában Mózes azt is kijelenti, hogy a fáraónak meg kell tudnia: nincs másik, Izrael Istenéhez hasonlítható isten. Az továbbá az igazi istenismeret, amikor ha bárki felmagasztalja magát Isten dicsőségének elhomályosításával, akkor visszaszorítják a maga szintjére, s minden magasztos teremtmény vagy engedelmeskedik, vagy a porba dől, hogy egyedül Ő legyen felmagasztalva.

15. *S a mint látá a Faraó.* Ebből kiderül, hogy a nyomorult zsarnok egy tekergő kígyóhoz hasonlóan csűrte-csavarta az elméjét a hitvány tanácsokra. Mikor ugyanis Isten hatalmának pillanatnyi érzése alatt reszketett, nem mert egy pillanatig sem továbbra is makacsul ellenállni, csak lélegzetvételenyi időt keresett. Most azonban megszabadulván a félelemtől visszatér a korábbi makacsságához. A romlott és fondorlatos beállítottság jele azonban az, amikor nem engedelmeskedik szándékosan, hanem csak átmeneti tisztelettel adózik, amikor a szükség az átlagosnál jobban kényszeríti arra. Isten előre tudta, és előre megmondta Mózesnek, hogy ez az álnokság lappangott a szíve rejtett zugaiban, de Ő napvilágra akarta is hozni, ezért elengedte a büntetést és ez adott alkalmat az alakoskodásra.

2Móz8:16-19

16. És szóla az Úr Mózesnek: Mondd Áronnak: Nyujtsd ki a te vessződet és sujtsd meg a föld porát, hogy tetvekké legyen egész Egyiptom földén.

17. És aképen cselekedének. Áron kinyujtá kezét az ő vesszejével és megsujtá a föld porát, és tetvek lőnek emberen és barmon; a föld minden pora tetvekké lőn egész Egyiptom földén.

18. És úgy cselekedének az írástudók is az ő varázslásukkal, hogy tetveket hozzanak elő, de nem teheték; és valának a tetvek emberen és barmon.

19. És mondák az írástudók a Faraónak: Az Isten ujja ez. De kemény maradt a Faraó szíve, és nem hallgata reájok; a mint mondotta vala az Úr.

16. *És szóla az Úr Mózesnek.* Itt ismét, ahogyan korábban is, Áron azt a parancsot kapja, hogy Mózes alárendeltjeként tevékenykedjen a zsarnok megbüntetésében. Ez pedig megszegyenítőbb, mintha csak egyedül Mózes munkálkodott volna. E harmadik csapás természete nagyon figyelemreméltó. Isten nemcsak békákkal, de tetvekkel is sújtja Egyiptomot. S jóllehet a zsidók között nem teljes az egyetértés a כנח *kinim* szót illetően, mégis elismerik, hogy ezek nagyon kicsiny állatok, vagy rovarok voltak, melyek még a legalantasabb emberekre is szégyent és bosszúságot hoztak. Látjuk, milyen fenségesen taposott Isten Egyiptom büszkeségén, amikor teljes sérelmet jelentő és gyalázatot hozó büntetést szabott ki rájuk. Hiszen bár fájdalmas lett volna nagy erejű és harcias ellenség által leveretni, mégis sokkal fájdalmasabb volt a tetvek által gyalázatosan megsemmisülni. Abban sem kételkedhetünk, hogy Isten az ehhez hasonló hadseregeket főleg azért készítette elő, hogy nyíltan megmutathassa, milyen könnyen képes gúnyosan semmivé tenni minden földi erőt és hatalmat. S bizonyos, hogy ha az egyiptomiak nem voltak több mint bolondok, és nem lettek volna magukon kívül, akkor azt nyilván számításba vették volna, hogy mi történik, ha a menny és a föld Alkotója minden erejével az elpusztításukra adja Magát, miután látták magukat majdnem megsemmisülni ebben a majdhogynem nevetségesnek mondható küzdelemben. De tanuljuk meg ebből a történetből, hogy minden teremtmény készen áll Isten legenyhébb parancsára is, valahányszor csak tetszik Neki felhasználni őket az ellenségeinek megbüntetésében. Emellett egyetlen állat sem annyira hitvány és megvetendő, hogy ne lenne ereje ártani, amikor Isten alkalmazza. Végül, az elvetettek a gőgös cselekedeteikkel végül

elérik ezt, ti. hogy a legnagyobb szégyennel kénytelenek engedni maguknak a hernyóknak, vagy tetveknek.

18. *És úgy cselekedének az írástudók is.* A „cselekedének” itt azt jelenti „megpróbálták megtenni”, mert nem sikerült nekik, amint az rögvest kiderül. Azt tették tehát, hogy hiába próbálták meg, vagy sikertelenül kísérelték meg. S ezen a módon vett el Isten a fáraótól minden maradék mentséget, mely azzal a kifogással maradt még meg, hogy nem megtévesztették, mert jóllehet korábban ő maga is kereste ezeket a csalafintaságokat, a makacssága mégsem volt híjával a mentség látszatának, amíg a varázslók versenghettek Mózesrel a küzdelemben. Mikor azonban a tudományuk megbukott, a fáraó nyíltan szembefordult Istennel. Isten nem egyedül a fáraóra tekintettel korlátozta ezeket a csalókat, hanem mindenki előtt tette őket a közneveltség tárgyává, hogy egyedül csakis Önmagának követelje a tökéletes hatalom dicsőségét. Ebből megtudjuk, mennyire jól fogja vissza az Ő felbecsülhetetlen bölcsességének megfelelően azt a szabadságot, amit egy időre megad a Sátán szolgálóinak. Mikor ugyanis túrva azok pökhendiségét kellően próbára tette a népe hitét, hirtelen vet véget a tevékenységüknek úgy, hogy összezavarodván „többre nem mennek”, mint azt Pál mondja, mikor megemlíti ezt a történetet (2Tim3:9).

19. *És mondák az írástudók a Faraónak.* Valószínűleg kemény feddésben volt részük, mert abba kellett hagyniuk a versengést Isten szolgálóival. Ezért mentegetik magukat azzal, hogy nincs több helye a bölcsességüknek és a mágikus művészetüknek. Ebből megtudjuk: a varázslásukkal képesek voltak olyannyira elálltatni az embereket, hogy a hamisság nagyon jó és dicsőre méltó művészeinek képzeltek magukat. Nem másért tartotta ugyanis a nép bölcseneket őket, mint azért, mert először ők maguk váltak ennyire magabiztossá. Ezért állítják szembe Isten ujját a körmönfonságukkal és ügyességükkel. Mintha csak azt mondták volna, hogy bármi, amit meg lehet követelni az asztrológusoktól és a bűvészet mestereitől, most semmivé lett Isten rendkívüli hatalma által. Valóban ellentmondanak önmaguknak, hisz mi más lehetett volna a céljuk a Mózesrel és Áronnal szemben vívott küzdelmükkel, mint annak dicsekedő bizonyítása, hogy Isten az ő oldalukon áll? Ha azonban Isten felügyelete alatt tevékenykedtek, mennyire nevetséges annak megvallása, hogy akikkel korábban szembeszegültek, azok felettük állnak, s átengedni nekik a győzelem dicsőségét, miután ők voltak felruházva Isten erejével? Látjuk, mennyire elvakultak voltak minden ravaszságukkal egyetemben. Közben pedig arra is emlékeznünk kell, amire nemrég utaltam: nemcsak másokat vezettek bele a tévelygésbe, de ők maguk is tévelyegtek, mert azt hitték, hogy van némi tudomány a mágia csalásaiban. Ahogyan manapság is látjuk, amint a jószok és egyéb szemfényvesztők, akik törvényes asztrológusoknak nevezik magukat, oly gögősek a bolondságukban, hogy nem vonakodnak az első helyet elfoglalni a tanultak között. Emellett maga a becsvágy is ösztökélte a varázslókat annak kimondására, hogy Isten munkálkodott Mózes keze által, hiszen megszegyenültek volna, ha azt vallják, hogy bármely emberi lény bölcsőbb náluk. De ez a megvallás is azért lett kicsikarva belőlük, hogy hatalmasan magasztalják az egy igaz Isten dicsőségét, egyben tanúbizonyságai legyenek Mózes törvényes elhívásának. Ha ugyanis Isten hatalma mutatkozott meg látványosan Mózesben, abból az következik, ő valódi és isteni próféta. Mivel azonban Isten nem munkálkodik ugyanúgy a varázslókban is, hanem zűrzavarba taszítja az erőfeszítéseiket, ebből arra következtethetünk, hogy ők Isten ellenségei. Az, hogy sikertelenül kellett küzdeniük és a próbálkozásaik kudarcot szenvedtek, elegendő volt a hiábavalóságuk megzabolázásához, de sokkal rosszabb volt az, amikor be kellett mutatniuk, hogy Isten a művészetük ellensége. Igaz, hogy megfontolatlanul mondták, mait mondtak, mivel csak a saját hírnevükkel törődtek, és védeni akarták a tudományuk hamis tiszteletét, de tetszett Istennek úgy meggyőzni őket, hogy a fáraó észrevegye: az élő Istennel, s nemcsak két közönséges emberrel került összetűzésbe. Ami a kifejezésformát illeti, az tisztán jelképes, mert Lukács evangéliumában a Lelket nevezi „Isten ujjának” (Lk11:20). Hasonlóképpen, sok igeversben ugyanazt a Lelket pedig „Isten kezeként”

emlegeti. Mégis meg kell említenünk az okát, nehogy valamelyik tanulatlan ember szó szerint vegye, mintha a Lélek, Aki valóban Örök Isten, csak valamely része lenne az Istenségnek.⁸⁸ Mivel azonban a varázslók végül kénytelenek voltak felismerni Isten erejét a csodákban, a mi ostobaságunk az aljasnál is rosszabb lesz, ha nem jutunk ugyanerre a következtetésre. S illik kétféle módon is felismernünk Isten kezét, mert akkor sem kisebbíti meg Önmagát semennyivel sem, amikor eszközök (ahogyan nevezik) segítségével munkálkodik. S noha az Ő keze a hit szemeivel meglátható a természet egész menetében, a csodákkal a közönyösségünkől ráz fel minket, ezért azokban látványosabban mutatkozik meg. Mivel azonban hamarosan meglátjuk majd, hogy a varázslók nem tértek meg az ostobaságukból, tanuljunk meg őszintén és teljes szívből megalázkodni Isten hatalmas keze alatt, mihelyst megjelenik. A fáraó, mikor a varázslói cserbenhagyták, egyáltalában nem hagyott fel a makacskodásával. Ez pedig annak bizonyítéka, hogy bármennyire is keressen a gonoszság támogatókat mindenféle irányban, a romlás mégis bele van ültetve, ami önmagában is ellenségeskedik Istennel.

2Móz8:20-27

20. Az Úr pedig monda Mózesnek: Kelj fel reggel és állj a Faraó eleibe; ímé kimegy a vizek felé, és mondd néki: Ezt mondja az Úr: Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem.

21. Mert ha el nem bocsátod az én népemet, ímé én bocsátok te reád, a te szolgálidra és a te népedre és a te házaidra ártalmas bogarakat, és megtelnek az Égyiptombeliek házai ártalmas bogarakkal és a föld is, a melyen ők vannak.

22. De különválasztom azon a napon a Gósen földét, a melyen az én népem lakik, hogy ne legyenek ott ártalmas bogarak, azért, hogy megtudd, hogy én vagyok az Úr ezen a földön.

23. És különbséget tészek az én népem között és a te néped között. Holnap lészen e jelenség.

24. És aképen cselekedék az Úr; jövének ugyanis ártalmas bogarak a Faraó házára és az ő szolgálai házára, és egész Égyiptom földén pusztává lőn a föld az ártalmas bogarak miatt.

25. És hívatá a Faraó Mózeset és Áront és monda: Menjetek, áldozzatok a ti Istenteknek ezen a földön.

26. Mózes pedig monda: Nincs rendén, hogy úgy cselekedjünk, hogy mi azt áldozzuk az Úrnak a mi Istenünknek, a mi utálatos az Égyiptombeliek előtt: ímé, ha azt áldozzuk az ő szemeik előtt, a mi az Égyiptombelieknek utálatos, nem köveznek-e meg minket?

27. Háromnapi járó földre megyünk a pusztába és úgy áldozunk a mi Urunknak Istenünknek, a mint megmondja nekünk.

20. Az Úr pedig monda Mózesnek: Kelj fel reggel. Ahogyan a fáraó növekszik a vakmerő elhamarkodottságban, úgy lép tovább Isten is a féktelenségének visszafogásában a különböző akadályokkal. Ez az, amit a gonoszok végül elérnek a hosszas és sokszoros küzdelemmel: megannyi sebet kapván elpusztulnak a különféle kínok által. Ami a parancsot illeti, miszerint Mózesnek találkoznia kell a fáraóval, amikor reggel szórakozásból kimegy a vizekhez, bizonytalan, hogy vajon Isten nyilvánosan akart-e találkozni a zsarnokkal, mert a palotába nehéz volt bejutni, bár nekem valószínűnek tűnik, hogy azt a helyet választotta, ahol

⁸⁸ A francia változatban a következő kiegészítést találjuk: “C’est dont selon nostre infirmite que la vertu essentielle de Dieu est appelée sa main ou son doigt”, azaz a mi gyengeségünkre tekintettel nevezi Isten lényegi erkölcsi kiválóságát Isten kezének, vagy az Ő ujjának.

az események látványosabban mennek majd végbe, s ahol az Ő hírnökének hangja jobban hallatszik majd. Ezért, hogy semmit se lehessen titokban tenni, Mózes fényes nappal, az egész tömeg előtt jelenti ki Isten ítéletét, mely ezt követően azonnal végbe is megy. Itt azonban nem történik említés a vesszőről a korábbi csapásokkal ellentétben. Isten ugyanis néha azért használ külső eszközöket, hogy megtudhassuk: minden teremtmény az Ő kezében van, és engedelmeskedik az Ő akaratának. Néha azonban ezektől függetlenül cselekszik, hogy megtudhassuk: Neki nincs szüksége efféle közreműködésre. A különböző cselekvésmód megmutatja, hogy mindent úgy vet alá a hatalmának, amint az Neki tetszik, de mégis megelégszik a saját erejével. Ez a csapás hasonlít némiképp az előző kettőhöz, mert a kiszabását a székelyen kísérte, ami gyalázatot hozott a zsarnokra. A héber ערב, *gnarob* szó⁸⁹ ugyanazt jelenti, mint a latin „*examen insectorum*”: bogárhaj. Sok magyarázó véli úgy, hogy ez különféle lények vegyes raja volt, s ezt én sem vetem el, mert valószínű, hogy a bűzös szaguk majdnem megfojtotta a zsarnokot. Azok, akik medvékként, oroszlánokként, tigrisekként, farkasokként és más vadállatokként magyarázzák ezeket, ok nélkül távolodnak el a szavak valódi jelentésétől.

22. *De különválasztom.* Noha ezt eddig nem jelentette ki konkrétan, mégis ki kell terjesztenünk a többi csapásra is, mert biztos, hogy amikor Isten kiszabta a büntetést az egyiptomiakra, akkor nem bánt egyformán válogatás nélkül minden emberrel. Ezért az Ő választott népe, akik érdekében fellépett, mentesült minden kényelmetlenségtől. De talán most először vált nyilvánvalóbbá ez a különbségtétel a fáraó számára, mivel korábban Isten sajátos kegyelme nem volt ismert a számára. Ebből azonban világosabbá vált, hogy a kegyelmezés és a büntetés Izrael egy Istenének a hatalmában álltak, ezért megkímélhette a saját népét, s bánhatott velük kedves és atyai módon, miközben viszont végrehajtotta a bosszúját az ellenségeikkel szemben. Ezért teszi hozzá: „hogy megtudd, hogy én vagyok az Úr ezen a földön”. Itt egy benne foglalt ellentét is rejlik, mely ledönt minden bálványt és egyedül Izrael Istenét magasztatja fel. S noha a „föld” tekinthető itt az egész lakott Földnek, tulajdonképpen mégis csak Egyiptomra korlátozódik, mintha Isten azt jelentette volna ki, hogy Ő a legfőbb Egyiptomban, vagy mindenütt Egyiptom-szerre, ami ugyanazt jelenti, Az utána következő kifejezés, bár némileg nyers, mégis benne kétértelműség. Istenről mondja, hogy különbséget tesz a népe és az egyiptomiak között,⁹⁰ mintha korlátokat, vagy kerítést állítván védene meg egy sarkot, miközben megvonná a kegyességét az egész környező területtől. Sőt, miután a פלה *phelo* szó jelentése *bámulatosnak lenni*,⁹¹ egyes igemagyarázók így fordítják: „bámulatos⁹² teszem a Gósen földjét”. Én azonban jobbnak láttam követni a megszokott fordítást, mely a leghelyesebbnek tűnik. Végül azt is meg kell jegyezni, hogy ismét adatott idő a megtérésre a fáraónak, így ha gyógyítható lett volna. elejét vehette volna az ellene hirdetett büntetésnek, hisz Isten egyetlen pillanat alatt is küldhette volna a bogarakat, de kijelöli a másnapot a zsarnok gonoszságának bizonyítása végett.

25. *És hívátá a Faraó Mózes.* A fáraó úgy képzei, hogy hatalmas dolgot enged meg, ha az izraelitáknak lehetővé teszi, hogy Egyiptom földjén áldozzanak Istennek. Neki és egész népének alázattal kellett volna felkarolniuk Isten imádatát, s elvetvén a babonáságaikat, Mózeshez kellett volna folyamodniuk, mint tanítójukhoz az őszinte kegyességre. De nem tér

⁸⁹ A ערב gyökér jelentése *összekeveredni*, s ezzel zűrzavart támasztani. Ezért nevezik az estét ערב-nak, a nappal és az éjszaka keveredése miatt. Ugyanezt a nevet adják a kevert tömegnek, valamint valószínűsíthetően a kavargó bogárhajnak is. A Septuaginta itt valamelyik konkrét légyfajtának tekinti, viszont Sebastian Münster megemlíti néhány rabbit, akik azt állítják, hogy ez a vadállatok kevert raja volt. – Henry Walter.

⁹⁰ 23. vers: „És különbséget teszek” – az Amplified Version széljegyzetében „szabadítást”.

⁹¹ פלה, *elkülöníteni*, a kegyesség jeleivel különbséget tenni, אלה *csodálatosnak*, vagy *kifürkészhetetlennek lenni*. E rokon gyökök származékai azonban nem mindig különböztethetők meg, s ebben az esetben Sebastian Münster és a Vulgata úgy fordították a הפליתי szót, ahogyan Kálvin említi, a אלה szóból származó rendhagyó alaknak feltételezve. – Henry Walter.

⁹² A franciában „miraculeuse”.

el a megszokott bűneik egyikétől sem: nem tagadja meg a bálványait és nem hagy fel a korábbi tévelygéseivel, hanem csak annyit enged meg, hogy királysága egyik részében imádhassák az Istent. Szokásos ez az elvetettekénél, amikor úgy vélekednek, hogy kellőképpen teljesítették a kötelességüket, amikor a legcsekélyebb mértékben is engednek Istennek. Ebből származik az, hogy amikor legyőzetnek és rákényszerülnek, még akkor sem vonakodnak elvenni valamit Isten jogaiból, sőt, ha büntetlenül megtehetnék, minden jogától megfosztanák. S valójában addig, ameddig a sors⁹³ kegyes, ők pedig élvezik a bővelkedés és a biztonság állapotát, annyit vesznek el Isten dicsőségéből, amennyit csak képesek. Mikor azonban az ellenálló képességük csődöt mond, akkor is csak annyit engednek, hogy azzal még mindig elveszik Tőle az Őt megillető dicsőség felét. Isten azt parancsolta, hogy a népe szabad elvonulást kapjon, de a fáraó nem engedelmeskedik ennek a parancsnak, hanem megpróbálja más módon kielégíteni Istent azzal, hogy nem tiltja meg az áldozat bemutatását Egyiptomban. Ez a bűn, mely minden egyes korra jellemző volt, manapság is túlon túl nyilvánvalóan megmutatkozik. A fáraóink teljesen kioltanak Isten dicsőségét, s örült módon ezt a célt tűzik maguk elé. Mikor azonban szélsőséges helyzetbe kerülnek, s már nincs semmi hasznuk abból, ha nyíltan hadakoznak Isten ellen, akkor kiagyalt módozatokkal bénítják és csonkítják meg az Ő imádását, amit reformációnak neveznek. Ebből származott a világosságnak és a sötétségnek az a keveredése, amit „Interim”-nek neveztek.⁹⁴ Az igazság ellenségei nem szűnnek meg ezen a neveléses módon ráerőszakolni Istenre az üres és nem valódi engesztelő áldozataikat.

26. *Mózes pedig monda.* A כֹּן *kon* szó,⁹⁵ amit itt Mózes használ, tág jelentéssel bír, mert a zsidók bármire azt mondják, hogy nem helyes (*rectum*), amit nem fogadnak el. Ezért majdnem minden igemagyarázó egyetértene abban, hogy a fáraó azt követelte, ami semmiképpen sem volt jogos, mert annak tette volna ki az izraelitákat, hogy a saját népe megkövezi őket. Ha ezt a véleményt elfogadjuk, akkor az igeszakaszt kapcsoltan kell olvasnunk, miszerint nem volt összhangban a józan ésszel, hogy az izraeliták Egyiptomban áldozzanak furcsa módon, mert annak új mivoltát nem tűrték volna. Két kikötés is van a mondatban: az egyik az, hogy nem lett volna helyes, hogy Egyiptomban áldozzanak Istennek, ami visszataszító volt az ország lakosai előtt, vagy a pogányok utálatosságainak világi áldozatát kínálni Neki. A másik az, hogy fellépett a veszélye az izraeliták megkövezésének, amennyiben olyan ceremóniával provokálják az egyiptomiakat, amelyik visszataszító volt a számukra. Ami a második mondatot illeti, kétség sem férhet hozzá, hogy „az Egyiptombbelieknek utálatos” kifejezést aktív értelemben kell azokra az áldozatokra vonatkoztatnunk, melyektől undorodtak. Látszólag ugyanez a jelentése az első mondatnak is, mert durva lenne ugyanazt a formájú kifejezést különféleképpen fordítani mindössze néhány szóval később, leszámítva azt, hogy az Úr nevének szembeállításával az „utálatossággal” látszólag a passzív értelmezést követeli meg. Mózes ugyanis hangsúlyosan mondja, hogy „Nincs rendén, hogy úgy cselekedjünk, hogy mi azt áldozzuk az Úrnak a mi Istenünknek, a mi utálatos az Egyiptombbeliek előtt”. Ha ezt a nézetet fogadjuk el, akkor „az utálatosság” az igaz és tiszta istentisztelet ama megrontását jelenti, amellyel az egyiptomiak szent ceremóniái beszennyeződtek. Ez ugyanaz, mintha azt mondta volna: törvénytelen dolog az igaz Isten

⁹³ Ils ont vent en poupe. – *Francia*.

⁹⁴ Az *Interim*-nek nevezett dokumentumot V. Károly javaslatára állították össze és az augsburgi birodalmi gyűlésen adták közre 1548-ban. Ez bevallottan a kölcsönös engedmények mértéke volt, mely előírta, miben kell *interim* (átmenetileg) hinni, „amíg az egyetemes zsinat mindent meg nem határoz”. A valóságban azonban a Reformációval szállt szembe minden vitatott fő kérdésben, s nem engedett meg többet, mint azt hogy a házasságot kötött papok megtarthassák a hivatalukat, illetve hogy ahol a poharat is adták a laikusoknak, ott folytathassák ezt a gyakorlatot. Teljes terjedelmében Osiander nyomtatta ki (*Ecc. Hist.*, cent. 16, lib. 2 c. 72) a tartalmának összefoglalását pedig Fleury adta közre. Lásd Robertson, *Charles V.* és Stokes Milner művéhez írott kiegészítését, továbbá lásd Kálvin traktatusait (Calvin Society, 3. kötet a hamis német *Interim*-ről).

⁹⁵ Kálvin Sebastian Münster fordítását fogadja el ahelyett, ami a Vulgatában található, s megemlíti olvasóinak Münster rövid megjegyzését is: „Non convenit, sive non est rectum”. – *Henry Walter*.

imádatát efféle szentségtöréssel keverni. S valójában Mózes látszólag kettős érveléssel vitatkozik: először is, hogy ez nem helyes, másodszor, hogy nem hasznos. Vegyük tehát az első érvnek azt, hogy az egyiptomiak utálatosságaival beszennyezett áldozat nem lesz sem törvényes, sem Istennek tetsző, a második ezt követi, miszerint az egyiptomiak sem túrnék el, mert mind magukra, mind az isteneikre nézve súlyos sértésnek tekintenék, ha megsértenék az áldozás általuk megszokott módját. Ez a magyarázat teljesebb, s teljesebb tanítást is tartalmaz, ha Mózes először is Isten tisztességéről igyekezett féltőn gondoskodni, és nemcsak a nép javát tartotta szem előtt. Ebben a kijelentésben pedig, miszerint az igaz Istent nem lehet kellőképpen imádni, amíg el ne különítjük minden bálványtól, nincsen semmi erőltetett. Mivel azonban ugyanabban az igeversben aktív értelemben is szerepel az „egyiptombelieknek utálatos” kifejezés, helyes lesz mindkét helyen ekképpen magyarázni annak érdekében, hogy a mondatszerkezet könnyebb legyen. Akkor az első mondat értelme így alakul: nem helyes kitenni a mi Istenünk tiszteletét a pogányok feddéseinek és gúnyos megjegyzéseinek, márpedig ez történné, ha az egyiptomiak látnák azt az áldozati ceremóniát, amit utálnak. Nem érték egyet azok véleményével, akik nem fogadják el, hogy az igeszakasz két mondatot tartalmaz, hanem összekapcsoltan olvassák ezt ekképpen értelmezve: ezt nem lenne helyes megtenni, mert az egyiptomiak megköveznék az izraelitákat. Mózes ugyanis nemcsak azzal törődött, hogy mi a legjobb a népnek, hanem elsősorban azzal, ami Istennek tetsző, tudniillik, hogy az Ő szent nevét meg ne szentségtelenítsék. Én nem látok alapot az „utálatosságok” szónak az áldozati állatokra történő korlátozásához, ezért az áldozás egész folyamatára terjesztem ki azt.⁹⁶

27. *Háromnapi járó földre megyünk.* Ez a vége: Isten parancsát nem szabad megváltoztatni, hanem az utasításainak egyszerűen és kivételek nélkül kell engedelmeskedni. S nem csekély dicséretre méltó Mózes állhatatossága, amiért oly bátran és nyíltan utasította el a zsarnok által színlelt megfontoltságot, miután az kissé ellentétes volt Isten akaratával. Ezért kijelenti, hogy az izraeliták nem cselekednek másképp, mint ahogyan Isten előírta nekik.

2Móz8:28-32

28. És monda a Faraó: Én elbocsátlak titeket, hogy áldozatok a ti Uratoknak Istenteknek a pusztában, csak nagyon messze ne távozzatok; imádkozzatok érettem.

29. Mózes pedig monda: Imé én kimegyek te tőled és imádkozom az Úrhoz és eltávoznak az ártalmas bogarak a Faraótól és az ő szolgálítól és az ő népétől holnap; csak megint el ne ámítson a Faraó, hogy el ne bocsássa a népet áldozni az Úrnak.

30. És kiméne Mózes a Faraótól és imádkozék az Úrhoz.

31. És az Úr Mózes beszéde szerint cselekedék; s eltávozána az ártalmas bogarak a Faraótól, szolgálítól és népétől; egy sem marada.

32. De a Faraó ezúttal is megkeményíté az ő szívét és nem bocsátá el a népet.

28. *És monda a Faraó: Én elbocsátlak titeket.* Mikor látja, hogy a késleltetései és a kibúvói semmi hasznára nincsenek, teljes engedelmisséget színlel: nem azért, mert azt tervezte, hogy becsapja őket és hazudik nekik, hanem félelmében. De csak a csapás pillanatnyi megérzése borította el, s ezért nem merte felemelni a fejét Isten ellen. Ezért, mint mondtam, nem annyira Mózes akarta szándékosan kiengesztelni, majd elgáncsolni, hanem inkább önmagát csapta be. Észre kell ugyanis vennünk, hogy kénytelen volt (mint aki törököt fogott) megígérni a nép elengedését, akiket a saját maga nagy kárára tartott vissza. S ezért kéri, hogy imádkozzanak érte, mert a szükség késztette őt a könyörgésre Isten bocsánatáért és

⁹⁶ „Mert az egyiptomiak különféle állatokat, például az ökröt, a juhokat, és ezekhez hasonló állatokat imádtak, amiket az izraeliták áldozatul kínáltak fel. Ezt pedig az egyiptomiak még nézni is utálták.” – *A genfi változat, a maga helyén.*

békességeért, bár az is lehetséges, hogy ravaszul ki akarta használni a bajukat önmaga javára a vallást színélve. Ezzel az izgatott aggódással önmagáért ugyanis elárulja az önbizalom hiányát. Végül, az imákat kérve mondhatni lasszót vet rájuk, mellyel visszahúzhatja őket magához az áldozás befejeztével.

29. *Mózes pedig monda: Ímé én kimegyek te tőled.* Mózes nem válaszol erre a kérésre, mert tudta, hogy Istennek más a célja, Isten pedig joggal hagyta a fáraót tudatlanságban azzal kapcsolatosan, amiről még nem akarta, hogy tudomást szerezzen. Ezért semmi ok sincs arra, hogy Mózeset nem megfelelő hittel vádoljuk, amiért hűségesen teljesítette a kérést, noha csendben maradt azt illetően, aminek a kihirdetésére nem kapott parancsot, amit Isten még el akart rejteni a zsarnok elől. A szent próféta azonban, kegyes haragra gerjedvén a király álnoksága miatt, nem törölteti el azonnal a csapást, hanem megvárja a másnapot. Sőt, komolyan bejelenti, hogy ha továbbra is kitart a csalafintaságban, büntetés vár rá. Ez a nagy nyugodtsága a csodákból fakadt, mert miután megtapasztalta azokban Isten legyőzhetetlen erejét, nem volt oka a félelemre. A rendkívüli bátorság cselekedete volt ugyanis nyíltan és szemtől szembe megfeddeni a zsarnokot a hamisságaiért, egyúttal büntetéssel is megfenyegetni, ha nem hagy fel ezekkel. De mondtuk korábban, hogy Mózes nem a saját elméje működéséből kiindulva járt el, mikor megígérte a fáraónak, amit kért tőle, hanem speciális indítatásból beszélt ennyire magabiztosan. Azt az általános ígéretet ugyanis, melyben Isten megígéri, hogy meghallgatja a szolgáinak imáit, nem szabad úgy a konkrét esetekre vonatkoztatni, hogy ennek, vagy amannak a dolognak a speciális módon történő elérését várják, ha csak nincs valamiféle konkrét bizonyosságuk az Ígéből, vagy Isten Lelkétől.

31. *És az Úr Mózes beszéde szerint cselekedék.* A „beszédet” itt vonatkoztathatjuk Mózes válaszára, vagy imájára. Nekem az előbbi tetszik a legjobban, azaz a végeredménnyel Isten bebizonyította, hogy jóváhagyta Mózes szavait, akit az Ő ítéleteinek kihirdetőjévé tett. Ha azonban bárki inkább az imájára vonatkoztatná, hadd maradjon meg annál a véleményénél. Mikor hozzáteszi, hogy „a Faraó ezúttal is megkeményíté az ő szívét”, azzal a makacssága bűnét fokozza, mivel a lázadása határtalannak bizonyult még olyan büntetéssorozat mellett is, amely még egy acélszívet is megjobbított volna.

Exodus 9

2Móz9:1-7

1. És monda az Úr Mózesnek: Menj a Faraóhoz és beszélj vele: Ezt mondja az Úr, a héberek Istene: Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem:

2. Mert ha nem akarod elbocsátani és tovább is tartóztatod őket:

3. Ímé az Úr keze lészen a te mezei barmaidon, lovakon, szamarakon, tevéken, ökrökön és juhokon; igen nagy döghalál.

4. De különbséget tesz az Úr az Izráel barmai között és Egyiptom barmai között, és mindabból, a mi Izráel fiaié, egy sem vész el.

5. Időt is hagyja az Úr, mondván: Holnap cselekszi az Úr ezt a dolgot a földön.

6. Meg is cselekedé az Úr ezt a dolgot másodnapon, és elhulla Egyiptomnak minden barma, de az Izráel fiainak barma közül egy sem hullott el.

7. El is küldte a Faraó, és ímé egy sem hullt vala el az Izráeliták barma közül: de a Faraó szíve kemény maradt, és nem bocsátá el a népet.

1. *És monda az Úr.* Semmi beszámolót nem olvasunk arról, hogy Mózes panaszkodott, vagy vitatkozott volna. Lehetséges, hogy nyugodtan csendben maradt, miközben az Úr előre látta, mit szükséges megtenni, sőt meg is parancsolta, mit kell megcselekedni. Mivel azonban csak röviden számol be az eseményekről, valószínűsíthetjük, hogy a dolgok rosszabbra

fordulásával időről időre kereste az orvosságot a bajra. A „héber Istene” a fenyegetésben nem értelmetlen ismétlés, hogy a fáraó megtanulhassa: az, akiről úgy vélte, hogy nagy gögijében visszavert, még mindig szemben áll vele. Isten ugyanis a vadságát sértegeti, és a neve hangoztatásával megvetően szembeszegül a haragjával. Mondtuk már, hogy a fáraó egyrészt azért bűnös a szentségtörésben, mert elnyomja Isten népét, másrészt azért, mert megfosztja Istent a Neki kijáró tisztelettől. Ezért a „Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem” szavak egyben a bűnét és súlyosbítják.

2. *Mert ha nem akarod.* Isten ismét engedelmességre ösztökéli a büntetéstől való félelemmel annak megfelelően, ahogyan rendszerint a makacsokkal szokott bánni. Mégis ad neki (mint korábban is) némi időt a megtérésre, hátha félreteszi a romlott elhatározását, hogy továbbra is ellenáll. S ezt mondja el Mózes konkrétan is az ötödik versben, megmutatván egyrészt a rosszindulatának szélsőséges makacsságát, mivel a zsarnok Isten hosszútűrését gúnyolja, másrészt – az időtényező segítségével – azt, hogy az egyiptomi barmokra nem a véletlen, hanem Isten keze sújtott le. Ebben benne rejlik az értelmetlen makacsságának feddése is, mintha Mózes azt mondta volna, hogy Istent már eléggé, sőt több, mint eléggé felbőszítette, ezért ha nem enged, Istennél készen állnak az újabb, és szörnyűsebb csapások, melyeket majd a fejére zúdít. A marhavészt találóan nevezi Isten „kezének”, hiszen az a jogos ítéletéből származott. Ezt a kifejezést állítja ugyanis szembe a természetes okokkal, az emberek mesterkedéseivel és koholmányaival, valamint a véletlenszerű esetekkel. Mintha Mózes azt mondta volna – Isten keze mutatkozik majd meg „a nagyon fájdalmas marhavészben”, hogy a fáraó megláthassa: Isten haragszik rá. Sőt, jóllehet ez kisebb csapásnak tűnhet, mint a korábbiak, mégis kétségtelenül fájdalmasabb és súlyosabb volt az egyiptomiak számára, mivel sokkal nagyobb kárt okozott a jövőre nézve. Isten keze korábban a jelenben sújtotta őket egy rövid ideig, s a baj a csapással együtt töröltetett el. Most azonban a jószág pusztulása hosszú évekig hatással lesz majd rájuk. Ezt a fajta fokozatosságot Isten ítéleteiben is meg kell látni, ahogyan a törvény is hétszeresen nagyobb büntetést hirdet a törvényszegők ellen, ha nem térnek vissza gyorsan a helyes útra (lásd 3Móz26:18, 21, 24, 28). Ami az „elhulla Egyiptomnak minden barma” szavakat illeti, ez *viszonylagos* kifejezés,⁹⁷ mert rögvest ez után kiderül, hogy jelentős számú állat maradt életben. Úgy érti, hogy a gulyák mindenfelé megsemmisültek, és a nyájakat is sújtotta a marhavész, vagy ha jobban tetszik, a marhavész általánosan sújtott mindent, s Egyiptom a barmai és a többi állata elvesztésével szegénységbe süllyedt. Végül, az egyetemes kifejezés, mely erre a csapásra utal, figyelemre méltó jele volt Isten bosszújának, mert a betegség nemcsak néhány állatot vitt el, ahogyan szokott, hanem szélteben-hosszában nagyszámú gulyát és nyájat pusztított el.

7. *El is küldte a Faraót.* Eldöntetlenül hagyom, hogy vajon elküldte-e először ezeket a felügyelőket?⁹⁸ Lehet, hogy a makacssága vakságában hagyta mindezt figyelmen kívül, amíg Mózes nem hívta fel rá a figyelmét. Tudjuk ugyanis, miképpen csukják be az elvetettek a szemeiket Isten haragjának nyilvánvaló jelei előtt, s merülnek bele akarattal a tévelygéseikbe. Természetesen kétség sem férhet hozzá, hogy a fáraó, miközben minden módon igyekezett megkeményíteni magát, szándékosan hagyta figyelmen kívül azt, amit nagyon hasznos volt tudnia. Miután azonban Mózes tájékoztatta az egyiptomiak és az izraeliták közötti különbségről, akár akarta, akár nem, kénytelen volt tényleges ellenőrzéssel meggyőződni arról, amit boldogan figyelmen kívül hagyott volna. Az azonban nem homályos bemutatása is volt Isten népe iránti atyai jóindulatának, hogy a csapás nem érintette Egyiptomnak azt a részét, amely telve volt állatokkal, noha körben mindenütt dühöngött a szomszédban. Annál aljasabb és csodálatosabb volt hát a király romlott szívének keménysége, amiért még ettől a

⁹⁷ Latinul „synecdochica locutio”, franciául „s’entend que par ci par la il y eut grande desconfiture” – azt jelenti, hogy hatalmas volt mindenfelé a pusztulás.

⁹⁸ „Feltehető a kérdés: miért nem tette ezt meg korábban? A válasz az, hogy mert *először is*, az utak járhatatlanok voltak a békák, tetvek, stb. miatt, vagy, mert *másodszor*, eddig ez nem jutott eszébe.” – Menochius, Pol. Syn.

rendkívüli körülménytől sem indult meg. A félelmetes ostobaság jele volt ugyanis, hogy miután a dolgot megvizsgálták és feltárták az alattvalói, még akkor is megkeményítette a szívét, és nem engedelmeskedett Istennek.

2Móz9:8-12

8. Az Úr pedig monda Mózesnek és Áronnak: Vegyétek tele markaitokat kemenczehamuval, és szórja azt Mózes az ég felé a Faraó szeme láttára.

9. Hogy porrá legyen Egyiptomnak egész földén, s emberen és barmon hólyagosan fakadó fekélyé legyen Egyiptomnak egész földén.

10. Vevének azért kemenczehamut és a Faraó elé állának, és Mózes az ég felé szórta azt; és lőn az emberen és barmon hólyagosan fakadó fekély.

11. És az írástudók nem állhatnak vala Mózes előtt a fekély miatt; mert fekély vala az írástudókon s mind az Egyiptombelieken.

12. De az Úr megkeményíté a Faraó szívét, és nem hallgata reájok, a mint megmondotta vala az Úr Mózesnek.

8. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Isten most nem halasztja el a büntetés idejét, hanem egy folytatódó sorozatban kettőzi meg a csapásokat. A fáraót sem fenyegeti, hanem elhagyván őt végrehajtja az elhatározott ítéletet, mert egyrészt több mint elégségesen bebizonyosodott, hogy az intések semmi hasznára sincsenek, másrészt hogy a kétségbeejtő gonoszságát minden módon megfeddje. Jóllehet az imént azt mondtam, hogy nincs minden leírva, ami történt, Mózes története mégis inkább arra enged következtetni, hogy semmit sem mondott előzetesen a fáraónak a fekélyekről, és akkor szórta szét a hamut,⁹⁹ amikor a fáraó semmire sem gyanakodott. De nem természetes módon következett be az, hogy az ég elsötétült a hamutól, majd ebből betegség származott, mert kevés hamu miképpen boríthatta volna be az egész légteret? Ebből a látható jelből azonban a zsarnok megtudhatta, hogy rákövetkező csapás Mózesről és Árontól származott. Sőt, Isten fenségével és hatalommal ruházta fel a szolgálait, mikor uralmat adott nekik a levegő felett, hogy sötétsége borítsák és ragályos betegséggel szennyezzék be azt. Ebből megtudjuk: az ördögöket nem azért nevezik a levegőég fedelmeinek, mert akarataik szerint kormányozzák azt, hanem csak azért, mert engedélyt¹⁰⁰ kaptak annak bejárására.

11. *És az írástudók nem állhatnak vala.* Mivel a varázslók most is kéznél voltak, kétségtelenül a korábbi ostobaságuk kerítette őket a hatalmába, így mondhatni készen álltak a versengésre, ha arra bármi alkalom adódik. S valójában, miután a tízszer is legyőzött Sátán még mindig fáradhatatlan makacssággal tört állandóan előre, így a szolgálói sem hagytak fel az örülségükkel, még ha meg is tapasztalták, mennyire sikertelenek a csatáikban. Ezek a szemfényvesztők nemrég vallották meg, hogy a mesterkedésüknek semmi haszna sincs, de

⁹⁹ Havernick a Mózes öt könyvéhez írott bevezetőjében figyelemre méltó megjegyzést tesz erről a csapásról. „A jelképes eljárás”, mondja, „amit Mózes alkalmazott (2Móz9:8), szembeszökő, ám mégsem magyarázták meg kellőképpen soha. Teljesen érthetővé teszi azonban Manetho kijelentése Plutarkhosznál, *Ízisz és Ozirisz* 380. oldal: και γαρ εν Ειληθειας πολει ζωντας ανθρωπους κατεπιμψαν ως Μανετως ιστορηκε, Τυφωνιους καλουντες, και την τερραν αυτων λικμοντες ηφανιβον και διεσπειρον. Ennek vonatkozásában meghagyhatjuk meghatározatlanul, mennyire kell összekapcsolni ezt a kijelentést a hükszoszok tartózkodási helyével, mely következtetés mellett nagyon sok minden szól. Itt csak az említett látványos rítussal van dolgunk, ami természetesen a vezeklés megtisztulást jelző ókori módja volt, ami megtisztulást jelzett, mert ez utóbbit az ókorban gyakran jelképezte a hamu. (V. Spencer, *De legg, rituall.*, 3:3, 1. fejezet) Így értjük meg az egész folyamat jelentőségét az egyiptomiak számára: a rítust, amit az említett vonatkozásban szentnek tartottak, az ellentétes hatás követte, a beszennyeződés, amit oly sokatmondóan fejez ki a szövegünk.” – Thomson’s Translation, 246. oldal. Edinburgh, 1850.

¹⁰⁰ D’y faire leurs efforts. – francia.

mégis felbátorodtak arra, hogy minden szélsőséges dolgot megpróbáljanak, míg a fekélyek betegsége vissza nem veti őket a gyalázatba. Ebből következően tanuljuk meg önként megadni Istennek a teljes dicsőséget, nehogy hasonló vakmerőséggel a saját örütségünket áruljuk el. Az viszont, hogy a fáraó, amikor nemcsak a közreműködésüket vesztette el, de egyedül maradva, a jelenlétük nélkül, se meg nem változott, se meg nem lágyult, azt bizonyítja, hogy nem annyira mások szemfényvesztése tévesztette meg, hanem inkább a saját gonoszsága és romlottsága. Igaz, Mózes itt megismétli, hogy „az Úr megkeményíté a Faraó szívét”, mivel azt akarta, hogy a szembeálló akadállyal teremtsen meg a lehetőséget a hatalmának kimutatására. S itt azok tudatlanságát cáfolja, akik úgy képzelik, hogy Isten pusztán jövőbe látással van felruházva. Mikor ugyanis hozzáteszi az „a mint megmondotta vala az Úr” szavakat, azzal mindkét dolgot Önmagának tulajdonítja, tudniillik a hatást ugyanúgy, mint a jövőbelátást. Erről majd nemsokára egy kicsivel többet is beszélünk, de jegyezzük meg ugyanakkor, hogy a zsarnok nem mentesült a bűne alól, mert a szíve eme keménysége önkéntes volt. A barmokon keletkező ragályos fekélyek annak bizonyítékai, hogy nem pusztult el valamennyi az előző csapás során.

2Móz9:13-26

13. És monda az Úr Mózesnek: Kelj fel reggel és állj a Faraó eleibe és mondd néki: Ezt mondja az Úr, a héberek Istene: Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem.

14. Mert ezúttal minden csapásomat reá bocsátom a te szívedre, a te szolgálidra és a te népedre azért, hogy megtudd, hogy nincs én hozzám hasonló az egész földön.

15. Mert ha most kinyujtanám kezemet és megvernélek téged és a te népedet döghalállal, akkor kivágattatnál a földről.

16. Ámde azért tartottalak fenn tégedet, hogy megmutassam néked az én hatalmamat, és hogy hirdessék az én nevemet az egész földön.

17. Ha továbbra is felmagasztalod magadat a népemmel szemben és nem bocsátod el őket.¹⁰¹

18. Ímé holnap ilyenkor igen nagy jégesőt bocsátok, a melyhez hasonló nem volt Égyiptomban az napságtól fogva hogy fundáltatott, mind ez ideig.

19. Most annakokáért küldj el, hajtasd be barmaidat és mindenedet, valamid a mezőn van; minden ember és barom, a mely a mezőn találta és házba nem hajtatik, - jégeső szakad arra, és meghal.

20. A ki a Faraó szolgálói közül az Úr beszédétől megfélemedék, szolgálit és barmait házakba futtatá.

21. A ki pedig nem törődék az Úr beszédével, szolgálit és barmát a mezőn hagyá.

22. Az Úr pedig monda Mózesnek: Nyújtsd ki kezedet az égre, hogy legyen jégeső Égyiptom egész földén az emberre, baromra és a mező minden fűvére, Égyiptom földén.

23. Kinyujtá azért Mózes az ő vesszejét az égre, az Úr pedig mennydörgést támaszta és jégesőt, és tűz szálla le a földre, és jégesőt bocsáta az Úr Égyiptom földére.

24. És lőn jégeső, és a tűz egymást éré az igen nagy jégeső közt, a melyhez hasonló nem volt az egész Égyiptom földén, mióta nép lakja.

25. És elveré a jégeső egész Égyiptom földén mindazt, a mi a mezőn vala, embertől baromig; a mező minden fűvét is elveré a jégeső és a mező minden fáját is egybe rontá.

26. Csak a Gósen földén, hol Izráel fiai valának, nem volt jégeső.

¹⁰¹ A Károli-fordítás szerint: *Ha tovább is feltartóztatod az én népemet – a ford.*

13. *És monda az Úr Mózesnek: Kelj fel.* Isten visszatér a fenyegetésekhez, hogy próbára tegye a gonosz király elméjét – nem mintha lenne bármi reménység is a gyógyulásra, hanem hogy a makacsa egyre jobban és jobban lelepleződjön. Kíváncsi volt ugyanis, hogy mint példa, nyíltan ismertté váljon, mennyire örültek azok, akik az érzelmek elvetett állapotába vettette és az önfejlés lelkiületétől uraltan a saját pusztulásukba rohannak. Biztosan hihetetlennek tűnik, hogy bárki emberfia ilyen konok ostobasággal és makacssággal álljon ellen Istennek, amíg ez a kép nem tárul elénk. Mily gyakran kapott a fáraó parancsot a nép elengedésére, s minden egyes alkalommal parancs megerősítése¹⁰² is hozzátétele! Isten tehát nem kevésbé mennydörgött a mennyből, mint amennyire szólt a Földön a szolgájának és követének a szájával. A zsarnok elméje azonban mégsem engedelmeskedett, mert a Sátán elidegeníti azok elméit, akiket Isten engedélyével odaadó rabszolgákként tart fogva. Emellett még szörnyűbb bosszút hoznak a saját fejükre a figyelmeztetések istentelen megvetésével.

14. *Mert ezúttal.* A ki nem fejezett feltétel beleértendő: „ha nem engedelmeskedik Istennek”. Ennek az a jelentése, hogy jóllehet már ostromozta a büszkeségét, ezt mégis gyengéden és mérsékelten tette, most azonban súlyosabb korbácsot fog használni, mivel a vékonyabb vesszők hatástalanok maradtak. Azaz, a hálátlanságát feddi, amiért nem ismerte el: eddig kíméletes bánásmódban részesült azért, hogy a kisebb veszteségeket¹⁰³ elszenvedve visszatérhessen a helyes gondolkodáshoz. Így tehát, miután Isten fokozatosan szabta ki a büntetéseit, most azzal fenyeget, hogy egyszerre sokkal fogja sújtani, ahogyan a lázadókkal szokott bánni. Ezen az alapon buzdít minket is Dávid: „Ne legyetek okatlanok, mint a ló, mint az öszvér, a melyeknek kantárral és zabolával kell szorítani az állát, mert nem közelít hozzád” (Zsolt32:9), majd azzal a végkövetkeztetéssel zárja, hogy „sok bánata van a gonosznak” és a lázadónak. Mózes azonban itt olyan csapásokat hirdet, melyek nemcsak a fejre és a karokra lesznek kihatással, hanem magát a szívet is eléri, és halálos csapást mérnek a bensőre, mert a fáraó annyira makacs volt, hogy nem volt elegendő csak az oldalát bezúzni. Végül azt a parancsot kapja, hogy siessen és készüljön fel a védekezésre a küszöbön álló szörnyű csapás ellen, ha nem akar a szolgáljaival együtt elpusztulni. A „minden csapásomat” kifejezés magában foglalja mindazokat a rá zúduló fenyegetéseket, melyeket még majd ez után látunk, ezért a דבר *deber* szó mindenféle halált jelent. Ez ugyanaz, mintha azt mondta volna, hogy büntetést büntetésre halmoz, míg végleg meg nem semmisíti a zsarnokot az egész népével egyetemben. Amit utóbb tesz hozzá, „hogy megtudd, hogy nincs én hozzá hasonló az egész földön”, az azt sugallja, hogy eddig a fáraó azért küzdött Ellene, mert valójában és komolyan soha nem fogta fel az isteni hatalom nagyságát, hisz azt valahol csak megérzik, nem is lehet másként, mint hogy a büszkeség megalázkodik előtte. S kétségtelen, hogy jóllehet az elvetettek bizonyos fokig érzékelik Isten hatalmát, mégis egyfajta örült impulzus hatására törnek előre, a gonoszságuk pedig egyesül a szív vakságával, ezért látván sem látnak. Közben ez arra is emlékeztet minket, hogy az elvetettek csak azt érik el ezzel az ostobaságukkal, hogy Isten mindben erejével szembeszáll velük, s akarata ellenére vonja és kényszeríti őket az Ő hatalmának felismerésére, ami elől menekülnek. Ám hogy ne várhasson több fegyverszünetet, Isten kijelenti a következő igeversben, hogy kinyújtott kézzel lép színre. Isten ugyanis itt nem a türelmét dicséri az eljárásának lassúságával, mint az egyesek szeretik magyarázni, hanem inkább arra inti a fáraót, hogy a végrehajtás küszöbön áll, mert Ő felfegyverkezett és felkészítette erőit, még mielőtt egy szót is szólt volna.

16. *Ámde azért tartottalak fenn tégedet.* A העמדת *hagnemadhti* szót különféleképpen magyarázták. A tulajdonképpeni jelentése a „kijelölni” ezért a méltóságos helyzetére vonatkoztatják, mintha Isten azért helyezte volna a fáraót a trónjára, hogy jobban

¹⁰² A francia változat hozzáteszi: „avec menaces” – fenyegetésekkel.

¹⁰³ Dommages temporels. — Francia.

megmutathassa az Ő dicsőségét.¹⁰⁴ A görög fordító kiterjeszti a jelentését: ἐξηγείρα σε, *felizgattalak, felbuzdítottalak*, mintha azt mondaná, hogy a fáraót Isten titkos tanácsvégzése és gondviselése választotta ki az Ő hatalmának gyakorlására őrajta – amiképpen állandóan azt olvassuk, hogy Ő buzdítja fel azokat, akiket előhoz, hogy az Általa elhatározott célokra használja őket. Mások úgy vélik, hogy ez a mondat a korábban történetektől függ, és ekképpen értelmezik: „én őriztelek meg téged”, vagy „úgy döntöttem, hogy fenn kell maradnod”. A héber ige ugyanis, ami a hifil alakban tárgyas, a נָמַד *gnamod* igéből származik, melynek jelentése „felállni”. Mivel tehát Isten visszafogta Magát, most megjelöli a mértékletességének okát, mert ha a fáraó csak holmi csip-csup csetepatéba keveredett volna, úgy az Ő győzelme kevésbé látványos lenne. Végül, nehogy a fáraó hitegesse önmagát, vagy a hiábavaló magabiztosságtól megkeményedjen, Isten kijelenti: nincs híjával az erőnek az azonnali megsemmisítéséhez, de más célból késleltette a végső büntetését. Nevezetesen azért, hogy a fáraó lassan megtanulhassa: hiába küzdött az Ő páratlan hatalma ellen, valamint azért, hogy ezt a figyelemre méltó történetet minden korban ünnepelhessék. De jöllehet Pál a görög fordítót követi, nincs ok arra, hogy miért ne karolnánk fel ezt az utóbbi értelmezést. Tudjuk ugyanis, hogy az apostolok nem voltak teljesen pontosan az idézéseknél a szavak vonatkozásában, hanem inkább a lényegre voltak tekintettel. De még ha el is fogadjuk, hogy Isten hosszútűréssel továbbra is fenntartotta a fáraót mindaddig, amíg világos és hírhedt bizonyítékává vált mindazok örültségének és ostobaságának, aki szembeszegülnek Istennel, ez még Isten örök eleve ismerésére is utalás. Azért is kímélte meg tehát Isten a fáraót egy időre, mert mielőtt még megszületett volna eleve erre a célra rendeltetett. Ezért jut Pál is arra a helyes következtetésre, miszerint „nem azé, a ki akarja, sem nem azé, a ki fut” (Rm9:16). Akár felemeli, akár fenntartja ugyanis Isten az elvetetteket, csodálatos módon nyilatkoztatja ki a dicsőségét az ő romlottságuk által. Így cáfolja meg azok tudatlanságát, akik ezzel a szörszálhasogatással próbálják meg kiforgatni Isten örök eleve elrendelését. Nem azt mondja ugyanis, hogy ezzel a céllal teremtette a fáraót, hanem hogy visszatartotta az ítéletét egy időre. Az események közbenső és progresszív menete ugyanis abból a forrásból származott, hogy a fáraó volt Isten haragjának a szerve, vagy eszköze.

17. *Ha továbbra is felmagasztalod magadat a népemmel szemben.* A kifejezés, amit Mózes használ,¹⁰⁵ a fáraó gögjét jelöli, mert túl pökhendien magasztalta fel önmagát, lábbal tiporván a népet. Isten tehát mintegy megdöbbenően kérdezi, mit jelentsen ez a vak düh, amellyel a zsarnok abban reménykedik, hogy a sérelmeket, melyekkel ok nélkül sújtotta Isten népét, büntetlenül megússza? Már megtanulta ugyanis sok csodából, hogy amiképpen Isten a védelmezőjükként felvállalta népe ügyét, úgy lesz a bosszúállója minden velük szemben tanúsított igazságtalan bánásmódnak. Egyben meg is feddi ironikusan a zsarnok bolondságát, amiért nem alázkodott meg oly sok csapástól sem. Mintha azt mondaná: jöllehet a vagyoni által megmérgezetten tombolhatott a nyomorult nép ellen zsarnoki és kitartó önkényességgel, most azonban, ennyi csapást elszenvedve, biztosan itt az idő ennek abbahagyására.

18. *Ímé holnap ilyenkor.* Isten most jelzi, miféle büntetést készül kiszabni, ti. jégesővel veri meg az embereket és az állatokat, valamint a termés egyik részét. Néha valóban megtörténik, hogy a jégeső megsemmisíti a termést, és esetenként nagy sérüléseket okoz embernek és állatnak egyaránt, sőt. szokatlan áldásnak tartják, ha tíz-tizenöt évig nincs efféle csapás. Isten azonban világossá teszi bizonyos jelekkel az ítéletben, melynek végrehajtását

¹⁰⁴ העמדת. A görög fordító alatt általánosságban a Septuagintát kell értenünk, de abban a διερρηθης szerepel, ami természetesen távolabb áll a Pál által elfogadott ἐξηγείρα σε kifejezéstől. Mivel a szó gyökere, a נָמַד azt jelenti: *felállni*, teljesen szabályos, hogy a hifil igealakot, vagy az oksági múlt időt – *felállítottalak téged* – a jelentés tekintetében azonosnak tartsuk a *felemeltelek téged*, vagy az Amplified Versionban szereplő *fenntartottalak téged* kifejezésekkel. – Henry Walter.

¹⁰⁵ מַסְתוֹרִל. Hitpael kötőszó. Felemelkedsz, mint egy töltés. Kálvin észrevette Sebastian Münsternél, hogy Kimchi Áben-Ezrát követte a szó gyökerének értelmezésében: סָלַל, *taposni*. Ezt a jelentést a kortárs szótárszerkesztők nem fogadják el. – Henry Walter.

elhatározta, hogy a jégesőnek nem természetes okai voltak, hanem a légkört kimondottan Ő fegyverezte fel a csatára. Először is kiköti a másnapot, de mint ha ez nem lenne elég, még az órát is megszabja. Hisz melyik csillagász, vagy filozófus tudta volna ennyire pontosan megmérni a viharok és fergetegek idejét? Azután ott van a szokatlan hevessége, olyan, amelyet soha addig még nem láttak. Negyedszer, a kiterjedése, Egyiptom minden határáig, széltében-hosszában. Húsz évenként talán egyszer tombol ily hatalmas vihar, mely ehhez hasonlóan nyílként száll, de akkor is megmarad szűk határok között, nem terjed szét ennyire. Végül, különbség tételük Gósen és Egyiptom többi része között. Mindebből világos, hogy ez a jégeső nem a véletlennek köszönhető, hanem Isten keze által sújtott le. Egyszóval, ezek nem a nedvességnek a magasságban megfagyott cseppjei voltak, hanem olyan csoda, mely felülmúlta a természet korlátait.

19. *Most annakokáért küldj el.* Nem úgy adja ezt a tanácsot, mintha az megóvná a nyílt ellenségét, hanem az örült magabiztosságát sérti, mivel mindaddig a közönyös biztonságában megvetett minden büntetést, ami ellene hirdettetett. Közvetve tehát arra céloz: itt az ideje félni. Másodszor: mikor Isten küzd, akkor az eseményekhez kétség nem férhet, mert Ő nemcsak nyíltan hívja ki a csatára, de biztosítja is arról, hogy Neki semmi nehézséget sem fog okozni a megfutatása. Végül megmutatja neki, hogy nincs szüksége semmiféle csalafintaságra, vagy fortélyra az ellenségeinek legyőzéséhez, hanem – noha biztosít a számára menekülő utat – mégis Ő lesz a győztes.

20. *A ki a Faraó szolgálai közül az Úr beszédétől megfélemedék.* Mózes megmutatja, hogy voltak néhányan, akik tapasztalatból már megtanulták, hogy nem szabad teljesen megvetni, amit ő kihirdetett. Onnan származott ugyanis a büntetés kihirdetésétől való félelmük, hogy meg voltak róla győződve: Mózes az Isten szolgája, próféta, és az isteni ítélet hirdetője. Bár szemlátomást az is kiderül: nem tértek meg olyan komolyan, hogy tisztelték volna Istent, csak a közvetlen és pillanatnyi megrettenés miatt voltak kénytelenek figyelembe venni ezeket a figyelmeztetéseket. A konkrét félelem gyakran hozza úgy izgalomba az elvetetteket, hogy helytelenítik Isten bosszúállását, vagy éppen menekülnék előle. Mózes mégis azt mondja, hogy ez a félelem hasznukra vált, mert nem sújtotta őket ugyanaz a baj, mint másokat, akik érzéketlenebbek voltak. Isten ezen a módon tett tanúbizonyságot arról, hogy amennyivel makacsabbul veti meg valaki az Ő ítéleteit, annyival fájdalmasabb és súlyosabb csapás lesz az osztályrésze. Egyes hitetlenek azonban bizonyos fokig mentesültek a kényelmetlenségektől és enyhébb ostromzásban volt részük, mert legalább nem magasztalták fel önmagukat gögösen, az Ő hatalmát lenézve. Emellett ezzel a pusztítással Isten ítélete világosabban is megmutatkozott, amikor maguk az egyiptomiak között a leginkább megkeményedettek kapták meg a megvetésük biztos jutalmát. Ebből a példából még azt is megtanuljuk, hogy Isten megbocsáthat a hitetleneknek, amíg meg vannak rettenve és megalázkodtak, bár ez nem válik nagy hasznukra, mert mindig az örök halál ítélete alatt maradnak.

22. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Ismét Mózes botja a vihar előidézésének eszköze – nem annyira a fáraó kedvéért, hanem inkább azért, hogy Mózes felbátorodjon a még hátralévő küzdelmekre, mikor látja, hogy az elhívása megújult. Közben megfigyelhetjük a hitének próbáját is, hiszen mielőtt megkapta volna azt a parancsot, hogy nyújtsa ki az ég felé a botját, nem vonakodott hirdetni a fáraónak a fájdalmas és csodálatos jégesőt. Ha azonban bárki úgy véli, hogy ez egy υστερον προτερον, s ami az időbeli sorrendben az első volt, azt mondja el utoljára, én nem vitatom, de nekem valószínűbbnek tűnik, s joggal lehet a szövegből is erre következtetni, hogy a nap elmúltával kapta Mózes a parancsot annak végrehajtására, melynek eszközét korábban nem ismerte. Ebből pedig maga Mózes is megtanulhatta, és nekünk is meg kell tanulnunk, hogy minden elem, még az értelem nélkül valók is, készen állnak engedelmeskedni a Mesterüknek, mert a bot kinyújtásával az égre a levegő hihetetlen módon felkavarodott, bőséges jégesőt zúdítva alá az állatok és az emberek elpusztítására.

2Móz9:27-35

27. A Faraó pedig elkülde és hívatá Mózeset és Áront, és monda nékik: Vétkeztem ezúttal; az Úr az igaz; én pedig és az én népem gonoszok vagyunk.

28. Imádkozzatok az Úrhoz, hogy legyen elég a mennydörgés és jégeső, és akkor elbocsátlak titeket és nem maradtok tovább.

29. Mózes pedig monda néki: Mihelyt kimegyek a városból, felemelem kezeimet az Úrhoz; megszűnnek a mennydörgések és nem lesz többé jégeső, hogy megtudd, hogy az Úré a föld.

30. De tudom, hogy te és a te szolgálid még nem félték az Úr Istentől.

31. A len pedig és az árpa elvereték, mert az árpa kalászos, a len pedig bimbós vala.

32. De a búza és a tönköly nem vereték el, mert azok késeiek.

33. És kiméne Mózes a Faraótól a városból és felemelé kezeit az Úrhoz, és megszűnének a mennydörgések s a jégeső és eső sem ömlik vala a földre.

34. Amint látá a Faraó, hogy megszűnék az eső, meg a jégeső és a mennydörgés, ismét vétkezék és megkeményíté szívét ő és az ő szolgálai.

35. És kemény maradt a Faraó szíve, és nem bocsátá el az Izráel fiait, a mint megmondotta vala az Úr Mózes által.

27. A Faraó pedig elkülde. Ha ez a megvallás a szívből származott volna, akkor a megtérést jelezte volna, de Mózes rögtön észrevette, hogy a gonoszok szívében levő félelem nem alapelem, mely a kötelességeik kitartó ellátásában kormányozza őket,¹⁰⁶ s ez még jobban megmutatkozott a végkifejletben. Ugyanakkor azonban meg kell emlékeznünk arról is, amit már mondtam: a fáraó nem szándékosan hazudott. Mikor ugyanis elfogta a félelem, minden eszközzel igyekezett kiengesztelni Istent, de nem sokkal ezután visszasüllyedt a korábbi elmeállapotába. A gonoszok ugyanis, mikor fogva érzik magukat, egy róka ravaszságával színlelik az engedelmességet, hogy kimenekülhessenek a csapdából, s nem gúnyolni akarják Istent a lágy szavaikkal, hanem inkább a szükség nyomása alatt készek bármit megtenni, és ezért kínálnak fel engeszteléseket és elégtételek adását. Mikor azonban elmúlik a félelmük, akkor – miután mindaz, amit megígértek, erőszakkal lett kikényszerítve belőlük – újfent kitörnek. Nagyon hasonló történetet olvasunk Saulról. A maga gyalázatára megvallotta Dávid ártatlanságát, ám mégis, amint kimenekült a veszélyből, és megszabadult a félelemtől, nem szűnt meg őt kegyetlenül üldözni (1Sám24:18, 26:21). Ám ha el is fogadjuk, hogy ez pusztán leplezés volt, a fáraónak akkor is nagyobb oka volt a félelemre, mert tapasztalatilag meggyőződött meg arról, hogy Isten az ellensége, s a félelme kényszerítette mindenféle kikötések megszabására. Először is elismeri, hogy „vétkezett ezúttal”, de nem a korábbi esetek mentegetése végett, hanem mert ilyen vaskos megvetéssel a makacsság bűne még utálatosabb lett. S ez még jobban megmutatkozik a következő szavakban, melyekben elismeri Isten igazságát, és megvallja a saját és a népe gonoszságát. Mintha pontosan azt mondta volna: joggal kapja a büntetést, mert túl sokáig provokálta Istent, Aki igaz bíró. Mivel pedig – ami ezeket a szavakat illeti – a fáraó valódi megtérést állít, ezekből megérthetjük, hogy a bűnösök nem adják meg Istennek az igazságáért Neki kijáró tisztességet, míg el nem ítélik önmagukat. Ezt pedig annál gondosabban meg kell figyelni, mert csak kevesen vannak, akik úgy gondolják, hogy amíg cáfolni próbálják a vétkekesség vádjait, addig megszegyénítik Istent. Mégis, aki nem ítéli el önmagát, és nem vallja meg őszintén a bűnét, az bizonyosan zúgolódik Isten ítélete ellen. A fáraó végül önmaga lebecsüléséhez folyamodott, melynek során Mózeset és Áront akarta a közbenjáróiként. Elismerem, nem minden csalafintaság nélkül (mert a

¹⁰⁶ “Et n’est maitresse que pour une minute” – és csak egy pillanatra a tanárnőjük.

képmutatók mindig kétszívűek), de mégis bizonyos, hogy a bajaitól megrettenve kereste a megbékélést Istennel, nehogy a lázadása újabb, és nagyobb büntetéseket vonjon a fejére. Amint azonban elérte, amire vágyott, a félelme elillant, s a rejtett gonoszság, mely mondhatni rejtve lappangott a nyomorúságainak bősége alatt, áttörte a biztonságra vonatkozó megfontolását. Ami rögtön ez után következik, azt különféle képpen magyarázzák a fordítók: egyesek tagadólag, „hogya ne legyen”, vagy „ha nem lenne” – „mennydörgés”, de még egymás között sem értenek egyet. Egyesek ugyanis azt feltételezik, hogy a fáraó önmagának gratulál, mivel megszűnt a mennydörgés, de a szövegből világosan kiderül, hogy hatalmasat tévednek. Ha tehát tagadásról van szó, akkor az igeszakasz szükségszerűen a jövőre vonatkozik, mintha a fáraó azt mondta volna: nagyon kegyesen bánik majd velük, ha Isten kegyeskedik enyhíteni a mennydörgéseket.¹⁰⁷ A különféle olvasatok azonban egyformán valószínűek: „Nagy, vagy hatalmas dolog, hogy mennydörgések vannak, vagy voltak”. Mintha azt mondta volna, hogy a kellő, vagy túl sok büntetésben részesült a bolondsága miatt, vagy (nekem ez tetszik a legjobban) hogy most legyőzte a félelem, s megriasztották a villámokat kísérő folytonos mennydörgések, és a jégverés. Látszólag a megtérése valódiságát igyekszik bizonyítani, mert borzasztó istenfélelem kerítette hatalmába.

29. *Mózes pedig monda néki.* Ebben a válaszban Mózes közvetve arra utal, hogy elmegy a fáraó jelenlétéből, hogy kellőképpen és tisztán könyöröghessen Istenhez, mivel az ő hitetlensége bizonyos módon beszennyezné az áldozatokat. Amint ugyanis már megmutatta, a nép nem tarthat törvényes istentiszteletet, csak Egyiptomtól távol, most úgy próbál egyedül lenni az imádkozáshoz. Ezzel a helyváltoztatással pedig arra céloz, hogy a hely, ahol a fáraó lakik, szentségtelen. Mondtuk már: Mózes semmit sem ígér elhamarkodott nekilendüléssel, hanem vagy a Lélek ösztönzésére, vagy világos kijelentés által hirdeti a próféta tekintélyével, mit készül Isten megcselekedni. Sőt, nem ok nélkül buzdítja Mózes a fáraót arra, hogy tanulja meg a büntetés elengedéséből: Izrael Istene egyben Egyiptom Ura is, mert a „föld” szót itt látszólag Egyiptomra kell korlátozni, bár nem tagadom, hogy érthető az egész világra is. De bármelyet is tartjuk jobbnak, Mózes helyesen jut arra a következtetésre, hogy Isten dicsősége és uralma nem csak akkor mutatkozik meg tökéletesen, amikor bosszúállóként lép fel a büntetés kiszabásakor, de fordítva is, amikor minden elem az Ő kegyelmének szolgálivá válnak. Emellett az Ő hatalma még világosabban megmutatkozik, amikor Ő Maga gyógyítja az Általa okozott sebeket. Ezért az Ézs41:23-ban és a 45:7-ben, hogy istenségét bizonyítsa, összekapcsolja a kettőt, azaz, hogy az Ő előjoga és öröksége „a jót és a gonoszt cselekedni”.

30. *De tudom, hogy te és a te szolgálid.* A feddés ekkora szabadsága világosan bizonyítja, mekkora magabiztossággal lett felruházva a szent próféta, aki a dölyfös és kegyetlen zsarnok haragjának figyelmen kívül hagyásával nem vonakodik elítélni az ő és egész udvara istentelenségét. S tényleg nem kérdőjelezhető meg, hogy Isten tartott vissza csodálatosan oly sok fenevadat attól, hogy a kezüket Mózesre vessék. Nem tulajdonítható ugyanis sem a mértékletességüknek, sem az emberségüknek, hogy az emberek, akik egyébként a vérszomjasnál is rosszabbak, nem ölték őt meg százszor is, mikor oly keserűen provokálta őket. A szilárdságából azonban az is kiderül, mily sok hasznot húzott az inaséveiből,¹⁰⁸ mert ő, aki korábban messzire menekült a dárdáiktól való félelmében, most semmi riadtságot nem érez a leghevesebb összetűzésben sem. S joggal mondja, hogy az egyiptomiak „nem félnek az Úrtól”, mert a riadalom és a félelem nem mindig vezetik az elmét a megtérésre és a kellő engedelmességre. Mózes ugyanis a valódi félelemről beszél, mely teljesen Istenhez köt minket, s ezért is kapta a „bölcseesség” és a „bölcseesség kezdete” nevet

¹⁰⁷ ורב. Szó szerint és sok (Amplified Version), a jelentése „elég”. A Septuaginta és a Vulgata fordítói nem látszik, hogy rátaláltak volna erre a kifejezésre a héber nyelvű szövegmásolataikban. A szír változat így emeli ki: *És bőséges hely van előtte.* Sebastian Münster: *Multum enim est ut fuerint tonitrua*, stb., és hozzáteszi: *Onkelos sic vertit, Magnum coram me est tuorum, quod non sint super nos voces illae execrandae.* — Henry Walter.

¹⁰⁸ Tyrocinio. — Latin. Apprentissage. — Francia.

(Péld1:7 és Zsolt111:10). A képmutatók azonban, noha félik Isten nevét, mégis nagyon távol állnak attól, hogy akarattal szolgáljanak Neki. Ezért, nehogy megtéveessenek minket az üres képzelgések, tanuljuk meg őszintén górcső alá venni minden érzésünket, és szorgalmasan kutassuk mindazokat a tekervényes zugokat,¹⁰⁹ melyek megtöltik és átszövik az emberi szívet. Felmerül a kérdés: miért vállalta Mózes a közbenjárói szerepet, amikor nem lát megtérést? Az én válaszom az, hogy nem volt oly kész megkímélni őt, mintha meg lett volna győződve, de egy rövid közbenjárásra hajlandó volt, amíg a király istentelensége ismét el nem árulta magát, és Isten végre nem hajtja, amit előre megmondott a csapásokkal kapcsolatban. Abszurd tehát arra következtetni ebből az igeszakaszából, mint teszik egyesek, hogy az Íge szolgálóinak és pásztoraiknak meg kell elégedniük a pusztá szóbeli megvallással, mert Mózes nem annyira megbocsátást akart, mint inkább megnyitni az utat Isten még hátralevő ítéletei előtt.

31. *A len pedig és az árpa.* Beszámol a jégeső által okozott bajról, s megmutatja, hogy a föld gyümölcseinek egy része megsemmisült, ti. azok, amelyek már szárba szökkenek, de azok a magok, melyek lassabban nőnek, meg lettek kímélve. Isten ugyanis meg akarta adni a reménység ama maradékát, mely megtérésre hívogatja a királyt és a népét, ha gyógyítható lett volna a gonoszságuk.

34. *Amint látá a Faraó.* Amint az lenni szokott, a fáraó ismét vakmerőséget merít a büntetés enyhüléséből, mint ahogyan a biztonság is felfegyverzi az elvetetteket Isten ellenében. Amint ugyanis Isten csapásai megnyugszanak egy időre, rögtön azt az előfeltevést kezdik táplálni, hogy megússzák a büntetést és rövid fegyverszünetet tartós békeként magyarázzák. A fáraó tehát, amint megszabadult ettől a bajtól ismét megkeményíti a látszólag kissé megváltozott szívét. Mintha nem kapott volna figyelmeztetést arra, hogy még vannak hátra csapások, sőt, Isten keze már ki van nyújtva ellene. Ezért a fejezet végén Mózes felnagyítja a vétkét, mikor hozzáteszi, hogy ez előre megmondott „Mózes által”. Már láttuk néhányszor, amint a gonosz király megkeményedett, ahogyan Isten megmondta Mózesnek, most többet is kifejez: itt Mózes kiáltotta ki a fékezhetetlen és kétségbeejtő makacsságát.

Exodus 10

2Móz10:1-6

1. És monda az Úr Mózesnek: Menj be a Faraóhoz, mert én keményítettem meg az ő szívét és az ő szolgálóinak szívét, azért hogy ezeket az én jeleimet megtegyem közöttök.

2. És azért, hogy elbeszéljed azt a te fiadnak és fiad fiának hallatára, a mit Égyiptomban cselekedtem, és jeleimet, a melyeket rajtok tettem, hogy megtudjátok, hogy én vagyok az Úr.

3. És beméne Mózes és Áron a Faraóhoz és mondának néki: Ezt mondja az Úr, a héberek Istene: Meddig nem akarod még magadat megalázni én előttem? Bocsásd el az én népemet, hogy szolgáljanak nékem.

4. Mert ha te nem akarod az én népemet elbocsátani, ímé én holnap sáskát hozok a te határodra.

5. És elborítja a földnek színét, úgy hogy nem lesz látható a föld, és megemészti a megmenekedett maradékot, a mi megmaradt néktek a jégeső után, és megemészti minden fát, mely néktek sarjadzik a mezőn.

6. És betöltik a te házaidat, és minden szolgálóidnak házát és minden Égyiptombelinek házát, a mit nem láttak a te atyáid, sem a te atyáid atyjai, a mióta e földön vannak mind e mai napig. És megfordula s kiméne a Faraó elől.

¹⁰⁹ Arrieres boutiques. - Francia.

1. *És monda az Úr Mózesnek.* Mózes rátér a másik csapásra, mellyel Isten bosszút áll a gonosz király árulásán és makacsságán: az éves termés maradékát, amit megkímélt, most átadta a sáskáknak, hogy azok falják fel. S nem közönséges büntetés volt Egyiptomot ínséggel és éhséggel megsemmisíteni, amikor az összes gabonájuk elpusztult. Mielőtt azonban Mózes rátérne erre, ismét elmondja, hogy ő ennek a csapásnak a kihirdetője, és Isten megjelölte neki az okot, miért állt ellen a fáraó oly gyakran a maga kárára. Ezért mondja Isten: azért keményítette meg a szívét, hogy bemutathassa a hatalmának eme csodáit és bizonyítékait. Ha ugyanis a fáraó megalázkodott és azonnal engedelmeskedett volna, a küzdelem feleslegessé válik. Hiszen mi célja lehetett volna a küzdelemnek egy legyőzött és leterített ellenséggel? A zsarnok makacssága tehát, ami oly sokszor provokálta Istent, úgy nyitotta meg az utat a többi csoda előtt, ahogyan a kova és a vas összeütközése tüzet hoz létre. Ezzel azt az ostoba képzelgést is cáfolja, miszerint a fáraó szíve nem más módon keményedett meg, mint attól, amikor a csodák a szeme elé tárultak. Mózes ugyanis nem azt mondja, hogy a szíve Isten által keményedett meg a jelek láttán, hanem hogy tetszett Istennek ezen a módon megmutatni a hatalmát. Ebből azt is megtudjuk, hogy bármi is történt, azt Isten biztos tanácsvégzése eleve elrendelte. Isten ugyanis páratlan és szokatlan módon akarta megszabadítani a népét, s hogy ez a szabadítás még látványosabb és dicsőségesebb lehessen, a fáraót állítja Önmaga ellen, mint kösziklát, ami a keménységével okot szolgáltat az új és figyelemre méltóbb csodákra. A fáraó tehát Isten csodálatos gondviselése által keményedett meg abból a célból, hogy az Ő szabadításának kegyelme ne lehessen sem megvetendő, sem homályos. Az ugyanis, hogy Isten többre tartotta a saját népét az egyiptomiaknál, kiderül a soron következőkből: „azért, hogy elbeszéljed azt a te fiadnak és fiad fiának hallatára”, stb. Sokkal bőségesebb alapot szolgáltatott ugyanis a hálaadáshoz és a szabadulásuk emlékeztetének ünnepléséhez az a tény, hogy az izraeliták oly gyakran, és oly sok csodát téve látták Isten kezét kinyújtva a mennyből. Ha bármely közönséges módon szabadultak volna meg, az Istennek kijáró dicséret hamarosan a feledés homályába merült volna. Helyes volt tehát, hogy utódaik tanuljanak az atyáiktól, s ne legyenek kételyeik ennek a látványos munkának a szerzőjét illetően. Itt azonban azt követeli az atyáktól, akik a jelek szemtanúi voltak, hogy legyenek szorgalmasak és kitartóak a gyermekeik tanításában. Azoknak pedig gondosságot és figyelmet parancsol a tanulásban, hogy Isten kegyelmének emlékezete minden korban virágozzon. E tanítás gyakorlati hatása mutatkozik meg a 44. és a 105. zsoltárban.

3. *És beméne Mózes és Áron.* Mózes most elmeséli, miképpen próbálta meg Isten parancsára, hogy a fáraó szíve hajlik-e az engedelmességre a küszöbön álló újabb büntetésektől való félelem következtében. Ezzel a biznysággal azonban csak még ismertebbé vált az istentelensége, mivel – noha látta, hogy a birodalma elvesztette a gabonája egy részét – nem félt attól, amit Mózes hirdetett ki neki a maradékot illetően. Ezért Mózes még keményebben feddi meg őt, megkérdezvén: „Meddig” akarsz még gögösen ellenállni Isten parancsának? Miután a csapások még a legrosszabb természetűeket is legyőzték, csodálatos volt, hogy a király, akit már nyolc oly súlyos csapás ért, még mindig úgy vonakodott engedelmeskedni, mintha biztonságban lett volna, és mintha semmi baj nem érte volna. Mi azonban megtanulhatjuk ebből az igeversből: Isten vesszői azért sújtanak minket, hogy visszatérjünk a vágyainkba való belemerüléstől az engedelmességhez Neki. Ezt Mózes (és utána Péter is az 1Pt5:6-ban) Isten előtti”, vagy „az Ő hatalmas keze alatti megalázkodásnak” nevezi, mikor megtapasztalván az Ő félelmetes hatalmát tisztelettel alávetjük magunkat az Ő uralmának. Ebből következik, hogy azok, akik se nem szelídíthetők, se nem hajlíthatók meg a büntetéstől való félelemmel,¹¹⁰ mondhatni érchromlokkal küzdenek Istennel. Tanítson hát meg a félelem minket megtérni, s hogy ne váltsuk ki az Ő a bosszúját büszke megvetéssel, tanuljuk

¹¹⁰ D'airain brazen. — Francia.

meg azt is: semmi sem félelmetesebb, mint az Ő kezébe esni. Mózes arra is utal, hogy a fáraó nemcsak az izraelitákkal folytatott küzdelmet, hanem Istennel is, aki felvállalta az ügyüket. Ne kételkedjünk tehát abban, hogy minden zsarnok, aki igazságtalanul üldözi az egyházat, Magával Istennel küzd, Akinek az erejéhez viszonyítva majd sokkalta gyengébbnek találják magukat.

4. *Mert ha te nem akarod.* Mózes kihirdeti a szélsőséges ínséget és éhséget Egyiptom földjén, mert a sáskák hirtelen támadnak majd, teljességgel megsemmisítvén a maradék éves termést – a felét ugyanis már elvitte a jégeső. S bár az ókori történetek is bizonyosságot tesznek róla, de napjainkban is megtörtént, hogy nemcsak a gabonamezőket, de a legelőket s felfalták a sáskák, mégis arra következtethetünk a körülményekből, hogy ez az isteni bosszúállásnak rendkívüli esete volt. Mózes ugyanis egyrészt a másnapot jelöli meg, másrészt a hihetetlen tömegű sáska hitelen tört elő, amiről hozzáteszi: korábban soha nem láttak effélét Végül pedig azzal fenyeget, hogy egyetlen ház sem lesz mentes az inváziójuktól. S a csapás természetét is érdemes megemlíteni: Isten összegyűjti és felfegyverzi az ártalmas rovarok seregét, amivel sértő módon képes legyőzni a megszelídíthetetlen zsarnokot és annak minden erőit. S Egyiptom hálátlansága is kiérdemelte ezt a viszonzást, mivel túl nagy sérelem volt József utódainak zsarnoki üldözése abban az országban, ami alig több, mint 250 évvel azt megelőzően az ő fáradozásával menekült meg az éhínségtől. Ami a 6. versben van feljegyezve: „és megfordula s kiméne a Faraó elől”, azt a sértődöttsége jeleként említi, mintha Mózes, belefáradván a zsarnok romlottságába gyorsan kivonulna előle, istenhozzádót sem intve neki. Ezért jóllehet egyébként lágy beállítottságú volt, ezt a határozott keménységet mintegy annak a gögnek a feddéseként tanúsította, amivel a zsarnok mondhatni magát a mennyet köpte szemén. S tanulják meg korunk fáraói is, hogy mikor kegyetlen fenyegetéseikkel akadályozzák a tiszta istentiszteletet, az Ő szigorú igazságossága folytán történik, mikor a fanatikusok a sáskához hasonlóan támadják a királyságaikat az istentelen tévelygéseikkel, és fertőzik meg az embereket betegségekkel.

2Móz10:7-11

7. **A Faraó szolgálai pedig mondának őnéki: Meddig lesz még ez mi nekünk romlásunkra? Bocsásd el azokat az embereket, hogy szolgáljanak az Úrnak az ő Istenöknek. Még sem veszed-e eszedbe, hogy elvész Egyiptom?**

8. **És visszahozák Mózes és Áront a Faraóhoz s monda ez nekik: Menjete el, szolgáljatok az Úrnak a ti Istenteknek. Kik s kik azok, a kik elmennek?**

9. **Mózes pedig monda: A mi gyermekeinkkel és véneinkkel megyünk, a mi fiainkkal és leányainkkal, juhainkkal és barmainkkal megyünk, mert az Úrnak innepet kell szentelnünk.**

10. **Monda azért nekik: Úgy legyen veletek az Úr, a mint elbocsátlak titeket és gyermekeiteket! Vigyázzatok, mert gonoszra igyekeztek.**

11. **Nem úgy! menjete el ti férfiak és szolgáljatok az Úrnak, mert ti is ezt kívántátok. És elűzék őket a Faraó színe elől.**

7. *A Faraó szolgálai pedig mondának őnéki.* Nem sokkal korábban láttuk, hogy a egyformán makacsok voltak, a királyukkal együtt. Abban sem lehet kételkedni, hogy szolgálai hízelkedésükkel egyre jobban és jobban megvakították őt. Most azonban legyőztetvén a csapásoktól, és félve attól, hogy valami még rosszabb következik, igyekeznek enyhíteni a dühét – nem azért, mert nekik maguknak visszatért a józan eszük, hanem mert érzik: Isten keze legyőzte őket, és csődöt mondott az erejük az ellenállásra. Azt mondják tehát, hogy Mózes, amíg el nem engedik, a gonoszság állandó forrása lesz a számukra. Akár csapdának,

akár botránykönek fordítjuk a מוקש *mokesh* szót,¹¹¹ kicsi a jelentősége, mivel jelképesen jelent bármiféle szerencsétlenséget, vagy bajt. A szolgák tehát arra céloznak, hogy vége-hossza nem lesz a bajaiknak, amíg a fáraó Mózesrel küzd, mert gonoszság gonoszságot fog követni. A „Meddig?” kérdéssel arra intik, hogy a makacssága már károsabb volt a kelleténél, s ezért arra következtetnek, hogy semmi jobbat nem lehet tennie, mint Mózes elűzésével megszabadulnia a csapdától, vagy elkerülnie a botránykövet, mert csak sikertelen küzdelmet vívhat. Ami az igevers második részét illeti, a fordítók véleménye itt megoszlik. A kaldeus parafrázisíró a tagadás bevezetésével fordítja: „Nem tudod-e még, hogy Egyiptom megsemmisül?” Szó szerinti fordítással: „tudad-e már korábban”, vagy „tudad-e már azelőtt is”. Mivel azonban a főnévi igenév néha a jövő időt fejezi ki, így nagyon jól összhangban levőnek látszik ezzel az értelmezéssel: „Meg akarod ismerni az egész királyság elpusztulását, mielőtt felhagynál ezzel a boldogtalan küzdelemmel?” Mintha azt mondták volna, hogy ha Isten nem fordítja el a haragját, az orvosság hamarosan túl késői, és haszontalan lesz.

8. *És visszahozák Mózeset és Áront.* Valószínű, hogy amikor a király haragja lecsillapodott, a társaságából néhányan gyorsan elküldtek Mózesért még ugyanabban az órában, nehogy a kihirdetett csapás másnap bekövetkezzen. A király szavaiból ugyanis arra következtethetünk, hogy még nem győzték meg teljesen a könyörgéseik, de mivel nem akarta megsérteni az elméiket az azonnali elutasítással, engedte, hogy Mózeset visszahívják, hogy alattomos mesterkedéssel becsaphassa őket. A ugyanis zsarnokok így kerülnek el a népszerűtlenséget a beleegyezés színlelésével.¹¹² De visszatér a korábbi céljához, mikor egyezkedni igyekszik Istennel, közben pedig be akarja biztosítani a nép visszatérését. Valóban úgy tűnik, hogy ő maga is megijedt, és kereste a módját Isten kiengesztelésének, közben pedig, mintha szabad lett volna feltételeket szabnia Istennek, olyasmit javasol, ami a maga számára lenne előnyös. A képmutatók szoktak így bánni Istennel, mintha Neki fel kellene adnia a jogainak felét. S bár ravaszul kérdezősködik, mintha a dolog kétséges lenne,¹¹³ a gyanúja mégis hamar napvilágra kerül. Ezért amiről tudja, hogy mindenki vonatkozásában meg kell parancsolnia, azt csak néhányukra korlátozza, de mégis azt állítja, hogy azt teszi, ami helyes, és aminek ki kell elégitenie Istent. S bár Mózes a válaszában bőven elvág minden ürügyet a kibúvók elől, s nem kecsegteti semmiféle kerteléssel, vagy kétértelműséggel, mégis megtiltja Istennek a nép szabadulásával kapcsolatos végzését – nem azért meg megtevesztetni, vagy hazudni akarja, hanem hogy elégedjen meg az ő engedélyének korlátaival. S nehogy ezen a módon azt a kifogást támasszák, hogy az izraeliták kivonják magukat a törvényes kormányuk alól, nem leplezi le, hogy miután Isten örökbe fogadta őket, senki más, mint az Ő uralma alatt álltak. Isten tehát nyíltan a sajátjait kéri ismét, akiket egykor Magához kötött. De nem szabad azt hinni, hogy csalafinta módon járt el a zsarnokkal, még ha el is rejtette előle a tanácsvégzését. Azt mondja, hogy az izraelitáknak magukkal kell vinniük a nyájaikat és a gulyáikat is, hogy az áldozatok, melyeket Istennek kell ajánlaniuk, kéznél legyenek. Ami „a fiaikat és a leányaikat” illeti, arra utal, hogy az ünnepet még a legkisebbeknek is meg kell tartaniuk, mert Isten valamennyiüket Magának szentelte a kegyesség szolgálatára.

10. *Úgy legyen veletek az Úr.* Meg vagyok lepve, amiért ezt az önmagában oly világos igeszakaszt oly nagy mértékben csúrték-csavarták a fordítók.¹¹⁴ Egyesek így magyarázzák:

¹¹¹ מוקש. A szó gyökere nyilvánvalóvá teszi, hogy a tulajdonképpeni jelentése a *csapda*. A Kálvin által említett *offendiculum* szót Sebastian Münsternél találta, de a Septuaginta és a Vulgata is *botránykönek* fordították. Ami az igevers utolsó szakaszát illeti, Kálvin látszólag túl gyors pillantást vetett Sebastian Münster jegyzeteire. Sem a héber, sem a kaldeus parafrázisíró nem használta a főnévi igenevet. Münster sem beszélt többet az *Onkelos*-ról, mikor így folytatta: *Alii sic vertunt, visne prius experiri? – Henry Walter.*

¹¹² “A fausses enseignes” – hamis színezettel. – *Francia.*

¹¹³ Kiegészítés a francia változatban: “quelle partie du peuple deura aller”, „a népnek melyik része készül elmenni”.

¹¹⁴ Ennek a versnek a magyarázatokor Kálvin utal a Sebastian Münster által észre nem vett magyarázatokra. – *Henry Walter.* A *Geneva Bible* széljegyzete: „Úgy legyen veletek az Úr, ahogyan én elengedlek titeket!”

„Szeretném ha az Úr úgy lenne kegyes hozzátok, ahogyan én elengedlek titeket”, míg mások úgy vélik, ravaszul beszélt, mintha az elindulás után Istenhez irányította volna őket. Én nem hozakodok elő mindenki véleményével, s ez nem is szükséges. Kétségem sincs felőle, hogy ez ironikus gúnyolódás volt, mellyel egyszerre sértegeti mind Istent, mind őket. Mintha ezt mondta volna: „Azzal dicsekedtek, hogy Isten a ti oldalatokon áll, nos, a tapasztalat majd bizonyítja ezt, ha én elengedlek titeket”. Azaz, a legfőbb bírónak beállítva magát az elindulásuk engedélyezését illetően, s magának követelve a tiltás hatalmát és az elindulásuk megakadályozásának jogát, a magabiztosságukat gúnyolja, mivel a szabad elengedésüket követelve azt vallják, hogy ezt Isten védelme alatt és az Ő parancsára teszik, mintha ezt mondta volna: „Ha én nem gátollak meg benneteket ebben, akkor állíthatjátok ésszerűen, hogy Jahve a vezetőtök az úton”. Ily módon provokálja vakmerően Istent, és tagadja, hogy Ő képes úgy megsegíteni a népét, ami meggátolná őt abban, hogy a saját erejéből ellenálljon Neki. Így törnek ki az elvetettek dühödt megvetéssel Isten ellenében, miután egy ideig magukban fortyogtak – mintha jól be lennének biztosítva minden veszéllyel szemben – és veszik semmibe azt a segítséget, amit Isten megadni ígért a népének, félelem nélkül gúnyolódva a hitük egyszerűségén. Aztán az igevers második mondatában, nekem úgy tűnik, egyesek szükségtelen nehézségeket támasztanak. Egyesek ekképpen értelmezik: „A gonoszság, amit tervezgetsz, ránk süjt le, és ellenünk fordul”. Mások úgy vélik, hogy ez a végcélból kiindulva tett összehasonlítás, mert az izraeliták állhatatosan semmi másra nem voltak tekintettel, mint a károkozásra.¹¹⁵ Nekem azonban kétségem sincs felőle, hogy a fáraó, miután csatasorba állította zsarnoki tilalmait Isten ellenében, most fenyegeti őket, hogy eltulajdonozza félelemmel. Ezért mondja, hogy gonosz dolog vár az izraelitákra, s mondhatni fel is mutatja nekik, mert azt mint büntetést kell elszenvedniük az elhamarkodottságuk miatt. Azt jelzi tehát, hogy Isten segítsége, amiben védelemként bíznak, vagy szertefoszlik, vagy semmi hasznukra sem lesz. Mikor azonban ezt mondja: „meglássátok”, azzal közvetve kigúnyolja őket, mivel az Isten segítségével bízva megfontolatlanul törnek a pusztulásukra. A végkövetkeztetése az, hogy rossz tanácsokra hallgattak a saját érdekeiket illetően ezekkel a próbálkozásokkal, s ostobán és óvatlanul bíztak Isten védelmében.

11. *Nem úgy!* Színleg megadja nekik, amit először kértek, aztán változékonysággal vádolja őket, amiért nem tartottak ki ugyanabban az elhatározásukban. Ebből bizonyos, hogy az ellenállásban tanúsított makacssága annak volt köszönhető, hogy attól félt, az egész nép elhagyja Egyiptomot. Tudta tehát, hogy amit Mózes Isten nevében követelt, az a kicsinyeikre is kiterjedt, különben nem gurult volna dűhbe tőle. De hogy őket hibáztassa, hamisan és ravaszul feddi meg őket azzal, hogy megkettőzték a jogtalan követelésüket, pedig ő a legnagyobb kegyességet gyakorolja azzal, ha enged az eredeti kérésüknek. Nem a szülőket akarta megfosztani a gyermekeiktől, hanem foglyokként akarta őket visszatartani, mert meg volt arról győződve, hogy akarattal nem tagadják meg a számukra oly drága fogadalmait. Az igevers végét illetően, „és elűzők őket a Faraó színe elől”,¹¹⁶ egyesek ezt határozatlannak veszik, s így értelmezik: „egyek alattvalóikat”. Mivel azonban a héberben megszokott az előtag kihagyása, majd a viszonyzó helyén történő szerepeltetése, ezért nem kétkedem abban, hogy a fáraó, látván, hogy Mózes nem elégszik meg a fél eredménnyel, haragra gerjedt, és újabb fenyegetésekkel dobatta ki őt, mert nem volt képes eltűrni a jelenlétét.

2Móz10:12-20

¹¹⁵ “Les Israelites ne regardent, et ne tendent qu’a real faire, come les archiers dressent les yeux a leur but” nincs más céljuk, vagy szándékuk, csak a károkozás (szilárdan erre szegeznek a szemeiket), mint ahogyan az íjászok az övéket a céltáblára.

¹¹⁶ Vide – latin.

12. És monda az Úr Mózesnek: Nyújtsd ki a te kezedet Égyiptom földre a sáskáért, hogy jöjjön fel Égyiptom földre és eméssze meg a földnek minden fűvét; mindazt a mit a jégeső meghagyott.

13. Kinyújtá azért Mózes az ő vesszejét Égyiptom földre, és az Úr egész nap és egész éjjel keleti szelet támaszta a földre. Mire reggel lőn, a keleti szél felhozá a sáskát.

14. És feljöve a sáska egész Égyiptom földre s nagy sokasággal szálla le Égyiptom egész határára. Annak előtte sem volt olyan sáska s ezután sem lesz olyan.

15. És elborítá az egész föld színét, és a föld elsötétedék, és megemészte a földnek minden fűvét és a fának minden gyümölcsét, a mit a jégeső meghagyott vala, és semmi zöld sem marada a fán, sem a mezőnek fűvén egész Égyiptom földén.

16. Akkor a Faraó sieté hívatni Mózes és Áront és monda: Vétkeztem az Úr ellen, a ti Istenetek ellen és ti ellenetek.

17. Most annakokáért bocsásd meg csak ez egyszer az én vétkeket és imádkozzatok az Úrhoz a ti Istenetekhez, hogy csak ezt a halált fordítsa el én tőlem.

18. És kiméne a Faraó elől és imádkozék az Úrhoz.

19. És fordíta az Úr igen erős nyugoti szelet, és felkapá a sáskát és veté azokat a veres tengerbe; egy sáska sem marada egész Égyiptom határán.

20. De az Úr megkeményíté a Faraó szívét, és nem bocsátá el az Izráel fiait.

12. *És monda az Úr Mózesnek.* Mivel a fáraó nem indult engedelmességre a büntetés bejelentése által, itt annak végrehajtását meséli el. Először is Mózes parancsot kapott arra, hogy nyújtsa ki a kezét a sáskák felhozatala végett a tekintély ama jogával, amivel Isten ruházta őt fel. A kar kinyújtása ugyanis a hatalom jele. Emellett adja azért is hozzá, hogy kinyújtotta a vesszőjét, amiről korábban láttuk, hogy királyi jogaként adatott neki. Ez tehát pont olyan, mintha Isten jelölte volna kormányzójának, s a tengert, a földet és a levegőt is alávetette volna neki. Ám hogy egy szolgáló jellegét ölthesse magára, nem azt mondja, hogy a sáskák az ő parancsára jöttek elő, hanem egyedül az Úrnak adja ezért az egész dicsőséget. S ez a kifejezőmód említésre méltó, mert megtanuljuk belőle, hogy Isten szolgálói, noha semmi sajáttal nem hozakodnak elő, mégsem vesztegetik el a munkálkodásukat, mert a Lélek hatékonysága kapcsolódik a szavaikhoz. De mégsem vétetik el és adatik át nekik semmi Isten hatalmából, mivel ők csak eszközök, melyeket Isten keze állít a szolgálatába. Azaz Mózes nem hiába parancsolta a kezét kinyújtva, hogy jöjjenek fel a sáskák, mivel a parancsának hatása azonnal megmutatkozott. Mégsem ő maga teremtetten a sáskákat, és nem is vonzotta azokat a botja mozgatásával, hanem isteni módon hozta el valamennyit a keleti szél ereje. Ilyen hirtelen összegyűlés azonban világosan a természet rendjével ellentétesen ment végbe, s abból, hogy Isten így használta a szelet, nem következik az sem, hogy ez a megszokott. Tudjuk, hogy a keleti szél egészséges és lágy szél, bár néha viharos is Júdeában. Mégsem látszik valószínűnek, hogy akár az ereje, akár a folytonos fújása következtében lepték el Egyiptomot a sáskák. Valószínű azonban, hogy Isten, a hatalmas mennyiségű sáskák a hirtelen forgószéllel elhozván, jelet adott az egyiptomiaknak a közelgő csapásról, hogy világosabb legyen: ezek a sáskák úgy jöttek fel, ahogyan Mózes előre megmondta. Az, hogy „annak előtte sem volt olyan sáska s ezután sem lesz olyan”, nem ellentmondás Joel prófétának, aki kijelenti: sohasem történt olyasmi, hogy „a mit a sáska meghagyott, megette a szöcskő; és a mit a szöcskő meghagyott, megette a cserebogár; és a mit a cserebogár meghagyott, megette a hernyó” (Joel 1:4), mert ott nem egyszeri büntetésről beszél, hanem annak változatos és különféle formájú folytatódásairól.

16. *Akkor a Faraó sieté hívatni Mózes és Áront.* Ez a sietség az aggodalomból és a félelemből fakadt, mert ez a szélsőségek ideje volt, s a gonoszság mértéke nem tűrt halasztást. Ezzel a hevességgel tehát a fáraó a kétségbeesését árulja el, mikor nemcsak akarattal hajlik Mózes hívatni, akit nemrég kidobott, de meg is teszi azt az említett sietséggel. A hozzátett

megvallás, noha kettős, vagy csalárd szívből származott, mégsem volt teljességgel színlelt. Nem kételkedhetünk ugyanis abban, hogy (mivel a fáraó tudatában volt a bűnének) Isten sajtolta ki belőle ezt a kiáltást: „Vétkeztem!” az Ő büntetéseinek ostorcsapásai és kényszere alatt. Meg kell figyelnünk az általam már említett megkülönböztetést a szándékosan hazug és megtévesztő képmutatók, vagy azok között, akik tudatosan és akarattal ámítanak el másokat, valamint azok között, akik önmagukat csapják be és még akkor is van bennünk félelem az Isten ítéleteitől, amikor a romlottságot és az istentelenséget táplálják a szívük rejtett zugaiban. A fáraó az utóbbi típusú képmutató volt, akinek noha nem állt nyíltan a szándékában akár Isten, akár Mózes megtévesztése, mégis, miután nem tette próbára és nem vizsgálta meg önmagát, nem vallotta meg őszintén a bűnét. S ezt gondosan meg kell figyelni, nehogy bárki beleszenderedjen a hamis megtérésbe úgy, mintha a mulandó félelem, vagy erőltetett megalázkodás képes lenne kiengesztelni Istent. Ami a „vétkeztem az Úr ellen, a ti Istenetek ellen és ti ellenetek” szavakat illeti, azt úgy kell magyarázni, hogy lázadt Isten ellen, mivel igazságtalanul nyomorgatta azt a népet, melyet Ő vett gondviselésébe és védelmébe. S jóllehet nem tanították a próféták, mégis megáll az alapelv, hogy mivel Isten a nyilvánvaló és látványos csodákkal kimutatta, hogy a nép az ő védelme és oltalma alatt áll, ezért az igazságtalan és zsarnoki elnyomásukkal a védelmezőjüket és oltalmazójukat sértette meg.

Megvallja tehát, hogy kétszeresen is vétkes, mert kegyetlenül bánt a néppel, és istentelen módon megvetette Istent. Ez a valódi megtérés bizonyítéka lehetne, ha tiszta és őszinte érzelemből fakadna. A bűnös ugyanis, önként elítélve önmagát, elejét veszi Isten ítéletének. A megalázkodása ebben a vonatkozásban szintén semmiképpen sem tűnik közönségesnek, amikor alázatosan könyörög Mózesnek bocsánatért, mert nem közönséges erény volt az, amikor egy nagyhatalmú király így aláveti magát egy homályos és megvetett egyénnek, amit még az alacsonyabb osztályokból származók is szégyelltek megtenni. Mivel azonban a szívét még mindig leláncolva tartotta a titkos romlottság, csalafinta módon mutogatja a megalázkodás külső jeleit a valósággal szemben. Ezért Dávid, amikor kijelenti, hogy „Boldog az, a kinek hamissága megbocsáttatott, vétke elfedeztetett. Boldog ember az, a kinek az Úr bünt nem tulajdonít”, akkor jó oka volt hozzátenni: „és lelkében csalárdság nincsen.” (Zsolt32:1-2). Azért tehát, hogy bizonyítsunk Istennek, Akinek a dolga a szíveket kutatni, tanuljuk meg komolyan és belsőleg megvizsgálni önmagunkat, nehogy bármiféle képmutatás lappangjon bennünk. Amit hozzátessz: „csak ez egyszer”, az a megjavulásának folytatódásáról kíván biztonságot tenni. Mintha elismerte volna, hogy eddig álnok volt, de megígéri, hogy mostantól fogva jó szívvel engedelmeskedik Isten parancsának. Ebből látjuk: az elvetettek nem azért nem azonnal térnek vissza a természetes szokásaikhoz és hajlamaikhoz, mert nem ismerik a valódi megtérés erejét és természetét, hanem mert az igazság Lelkének híjával romlott és tisztességtelen a szívük. Emellett csak arra vágyva, hogy ez a mostani halál távozzon tőle, látszólag nem nagyon törődik a teljes megbéküléssel Istennel, amint az megszokott dolog, hogy a gonoszok közönyösek Isten gyűlölete, vagy kegyessége iránt, s csakis a kezétől félnek. Nem törődven tehát a bűnével, csak azt akarja, hogy a büntetés kerüljön messzire tőle.

18. *És kiméne.* Említettük, miért ment ki a szent próféta a király elől imádkozni: mert ő nem volt méltó arra, hogy Isten szent nevéhez a jelenlétében könyörögjön. Nem azért mondott érte imát Mózes, mert ténylegesen megtértnek gondolta őt, hanem hogy megnyissa az Úr útját a további küzdelmek előtt. Ha valóban adatott volna választási lehetőség a szent embernek, akkor kétségem sincs a felől, hogy a szíve rendkívüli kedvességétől irányítván, szívesen gondoskodik a zsarnok biztonságáról. Mivel azonban hallotta a kijelentést a kétségbeejtő makacosságáról, ezért csak Isten hatalmának kinyilatkoztatásával foglalkozott. Az sem lehet kérdéses, hogy a Lélek speciális ösztönzésére imádkozott, míg nem volt bizonyos a végkimenetelt illetően, s az események menete bizonyítja, hogy az imái nem szálltak el hiába a levegőbe, mivel a föld azonnal megtisztult a sáskáktól. Ugyanazzal a véleménnyel kell

lennünk a nyugati szélről is, mint nemrég voltunk az ellenkező irányúról, mert egy futó szélroham nem lett volna elegendő a hatalmas és ocsmány sereg szétszórásához, de Isten mindkét esetben látható jellel tett bizonyosságot arról, hogy befolyásolták a szolgálja imái, s ezen az alapon állította meg a csapást. Közismert, hogy az Arab-öblöt nevezik Vörös-tengernek. A héberek a סִיָּח *suph* nevet¹¹⁷ adták neki a nádtól, vagy a szittyótól kölcsönözve, melyekben bővelkedik, illetve a forgószeleitől, mivel ez a szó a Szentírásban mindkét értelemben használatos.¹¹⁸ Ha tehát latinra kívánjuk fordítani, a „Mare algosum et junceum”, vagy a „turbinosum” kifejezést kell használnunk (A nádas és szittyós tenger, vagy a viharos tenger). Mivel azonban van valami szörnyűséges és hihetetlen az efféle dühöngő makacsságban, konkrétan kijelenti, hogy a szívét Isten keményítette meg. Ebből megtanulhatunk reszketni a félelmetes ítélettől, amikor a gonoszokat megragadja az örültség lelkülete, s nem vonakodnak egyre jobban és jobban provokálni azt az Istent, Akinek a neve félelemmel tölti el őket.

2Móz10:21-29

21. És monda az Úr Mózesnek: Nyujtsd ki a te kezedet az ég felé, hogy legyen setétség Égyiptom földén és pedig tapintható setétség.

22. És kinyújtá Mózes az ő kezét az ég felé, és lőn sűrű setétség egész Égyiptom földén három napig.

23. Nem látták egymást, és senki sem kelt fel az ő helyéből három napig; de Izráel minden fiának világosság vala az ő lakhelyében.

24. Akkor hívatá a Faraó Mózeset és monda: Menjetek el, szolgáljatok az Úrnak, csak juhaitok és barmaitok maradjanak; gyermekeitek is elmehetnek véletek.

25. Mózes pedig monda: Sőt inkább néked kell kezünkbe adnod véres áldozatra és égő-áldozatra valókat, hogy megáldozzuk a mi Urunknak Istenünknek.

26. És velünk jönek a mi barmaink is, egy körömnnyi sem marad el, mert azokból veszünk, hogy szolgáljunk a mi Urunknak Istenünknek; magunk sem tudjuk, mivel szolgálunk az Úrnak, míg oda nem jutunk.

27. De az Úr megkeményíté a Faraó szívét, és nem akará őket elbocsátani.

28. És monda néki a Faraó: Menj el előlem; vigyázz magadra, hogy többé az én orczámat ne lásd; mert a mely napon az én orczámat látod, meghalsz.

29. Mózes pedig monda: Helyesen szólál. Nem látom többé a te orczádat.

21. *És monda az Úr Mózesnek.* Isten itt anélkül szabja ki a büntetést, hogy előzetesen kihirdetné azt, mivel a fáraó csalafinta módon megszegte az ígéretét, miszerint engedelmeskedik az Ő szavának. Mivel tehát oly gonoszul visszaélt Isten irgalmasságával, hirtelen kellett rázúdulnia az újabb csapásnak, hogy a sötétségben megérezhesse Isten bosszúálló kezét, amelyet megvetett. Valójában nem rettent volna meg a fenyegetésektől, amint majd közvetlenül kiderül. Mikor ugyanis figyelmeztették az elsőszülöttje halálára, s minden emberi és állati elsőszülött pusztulására, attól sem indult meg, s a maga biztonságában úgy provokálta Istent, mintha semmit sem hallott volna. Nem csoda tehát, ha Isten sötétséggel borította el az egész földet még azt megelőzően, hogy a fáraó bármi affélét is gyaníthatott

¹¹⁷ סִיָּח, hínár, סופה, vagy fergeteg. Luther német szövegében *Schilfmeer*, megőrzi a Vörös-tenger eredeti héber nevének a jelentését. – *Henry Walter*.

¹¹⁸ Kiegészítés a francia változatban: “C’est par ou les enfans d’ Israel ont depuis passe comme nous verrons” – Izrael gyermekei később átkeltek rajta, amint majd látjuk.

volna. Az igevers végén a *חֹשֶׁךְ* *jamesh* szót¹¹⁹ egyesek passzív értelemben fordítják, mintha azt mondta volna, hogy a sötétség érezhető. A *חֹשֶׁךְ* *chosek*, *sötétség* szó ugyanis egyes számú a héberben.¹²⁰ Azok, akik tárgyas igének veszik, mert úgy vélik, határozatlan, főnevet értenek bele ezzel a jelentéssel: „hogyan az ember tapinthat”. Ha azonban a tárgyas értelmezést tartjuk jobbnak, akkor jobb a fáraóóra vonatkoztatni. Én azonban inkább azok véleményéhez csatlakozom, akik úgy vélik: a sötétség olyan sűrű volt, hogy kézzel meg lehetett tapintani.

22. *És kinyújtá Mózes az ő kezét.* Ezzel a sötétséggel Isten nemcsak a fáraó elméjének vakságát akarta megfeddeni, hanem arról is meg akarta győzni minden módon, hogy mennyire értelmetlen és örült volt az ellenállásában. Nincs nagyobb áldás az emberek számára a legnagyobbtól a legkisebbig, mint a világosság, melyet egyformán élveznek a legalantasabb és legmegvetendőbb emberek, valamint a legnagyobb királyok. Isten szörnyű ítélete volt tehát, hogy az egész Földet beragyogják a Nap sugarai, miközben az egyiptomiakat, noha rendelkeztek látással, a sötétségbe taszította. Miféle örültség lehetett tehát nagyobb, mint az övék, amikor a szívük keménysége folytán nem hagytak fel az Isten keze elleni küzdelemmel, akármilyen félelmetes is volt az? A vérré vált vizek megfosztották őket az ivás lehetőségétől, a békák és egyéb állatok előzőnlötték az egész országot, a tetvek majd megették őket, a végtagjaik lázasak elfekélyesedtek, a jégeső megsemmisítette a gabonájuk egy részét, a sáskák még nagyobb pusztítást hoztak – bizonyos értelemben még a sziklák és a kövek is megrettentek ezekről a fenyegetésektől. Ez az intés tehát nagyon helyénvaló volt, amikor a sötétség szétterjedt egész Egyiptomban, hogy megérthessék: amikor Isten haragszik rájuk, akkor maguk a mennyei seregek fegyverkeznek fel ellenük. S nehogy Isten bosszúja homályos, vagy kétséges legyen, a sötétség nem tulajdonítható napfogyatkozásnak sem a sűrűsége, sem az időtartama alapján, mert Mózes mindkettőt konkrétan megemlíti, hogy világosabbá tegye: a Nap azért homályosodott el az egyiptomiak számára, mert istentelen megvetésükkel megpróbálták kioltani Isten dicsőségét. Az izraelitáknak viszont épp ellenkezőleg, új jókedvet kellett meríteniük abból, amikor a napfényben felismerték, hogy Isten atyai ábrázata ragyog rájuk, mert a kegyességével világította meg őket, megmutatván nekik a távozás szabadságát. S valóban megtehetette volna, hogy megdöbbsen ellenségeik azonnal elengedjék őket, de amint majd látjuk, az elindulásuk előkészítésének más útját választotta.

24. *Akkor hívatá a Faraó Mózeset.* Ebből megtudjuk: rettentően megijedt ettől a csapástól, mert a maga akaratából hivatja (mint korábban) azt az embert, aki csak bajt okozott neki és az olyannyira fájdalmas csapások szerzője volt, hogy tárgyaljon vele az eltávozásukról. De megkérdezhető: ha három napig senki sem kelt fel a helyéről, akkor miképpen küldethetett a fáraó Mózesért és Áronért? Ha azt válaszolnánk, hogy a hírnököket a sötétség széteszlása után küldték, rögtön felmerülne az ellenvetés, miszerint nem látszik valószínűnek, hogy ez a megszelídíthetetlen fenevad ennyire megenyhüljön, miután a büntetés súlyossága csökkent. Eddig ugyanis mindig azt láttuk, hogy amint Isten visszavonta a kezét, a gőgös zsarnok, félredobván a félelmét, visszatért a kegyetlenségéhez. A saját véleményem szerint még mikor szükséghelyzetben volt és attól félt, nehogy a sötétség örökre rajta maradjon, akkor tanácskozott arról, miképpen engesztelje ki Mózeset. Amit pedig itt említ: „senki sem kelt fel az ő helyéből”, azt értelmezésem szerint túlzóan mondja, mintha azt mondaná, hogy megszűntek minden, világosságot követelő tevékenységtől. S noha az éjszaka nem teszi lehetővé azoknak a munkáknak a végzését, melyekkel az emberek napközben vannak elfoglalva, mégsem szorítja őket olyan korlátok közé, hogy képtelenek lennének

¹¹⁹ *חֹשֶׁךְ*, a magánhangzók alapján ez az ige hífil ragozása, vagy cselekvő oksági igealak *חֹשֶׁךְ*, *sötétség* következik az ige után, ami az alany szokásos helye a héberben. A szavak tehát természetes módon ezt jelentik: *a sötétség tapintható* (az ember számára). – Henry Walter.

¹²⁰ Természetesen a többes számú latin *tenebrae* főnévre utal.

megmozdulni. S nincs abban a túlzásban ¹²¹ semmi nyers, vagy kemény, hogy az egyiptomiakat annyira elborította a sötétség, hogy mondhatni mindenki nyugton maradt a maga helyén, és nem látogatták egymást, mert a három nap alatt Isten megtiltotta nekik a szokásos tevékenységeik űzését. Bár a fáraó készen állt némileg többet is engedni, mint korábban, mégsem hagy fel a kibúvók keresésével. Megengedi, hogy a gyermekeik és velük menjenek, ha a nyájuk maradnak – vagy, mert abban reménykedett, hogy a nép könnyen visszahívható lesz a félelem, vagy az éhség miatt, vagy, mert a vesztesége legalábbis kevesebb lesz, ha efféle zsákmány fogja gazdagítani. Világos ugyanis, ha nagyon gondterhelt volt maguk miatt az emberek miatt is, hisz a javaik nélkül is nagyon vonakodott megengedni a távozásukat, hogy áldozhassanak. Ezt pedig nem vonakodott volna megtenni, ha egyszerűen csak ki akarta volna fosztani őket. Ez az igeszakasz azonban ismét arra tanít minket, hogy a gonoszok csak részben engedelmeskednek Istennek, közben pedig nem szűnnek meg harcolni, mint azok a gonosztevők, akik kénytelenek követni az ítéletvégrehajtót, amikor az a nyakuk köré tekeri a kötelet, de mégis, ezen az alapon róluk is elmondható, hogy semennyivel sem engedelmesebbek. Azt is meg kell említeni, hogy a gonoszok fürgék a kibúvók kiagyalásában, mikor Isten keze alatt szenvednek, s ide-oda tekeregnek, terveket kovácsolván a menekülésre az őszinte és szívbéli engedelmesség elől. Mikor azt mondja: „gyermekeitek is elmehetnek véletek”, ezzel a megerősítő kötőszóval a nemeslelkűség tetszetős mutogatásába kezd, hogy ezzel hízelegjen Mózesnek és Áronnak. Mintha azt mondta volna, hogy végül megadta nekik, amit látszólag fő dologként követeltek.

25. *Mózes pedig monda.* Mózes nem kevésbé utasít el minden kivételt, mint ha tekintéllyel követelné a királytól, amit Isten megparancsolt. S biztos, hogy ezzel a kemény ¹²² és tömör beszédmóddal a bátorságáról tett bizonyosságot, mellyel megalázhatta az istentelen király gögjét és vakmerőségét. Valóban az volt az ürügye, hogy szükségük van az áldozatokra, s ezzel kerüli el a zsarnok még nagyobb nemtetszését, de egyidejűleg az összes feltétel közvetlen kizárásával, nem hagyván meg a király hatalmából egy hajszálat sem, egyedül Isten oszthatatlan jogait nyilatkoztatja ki, hogy a fáraó megtudhassa: az összes kibúvója hasztalan lesz. Az „egy körömnny sem marad el” kifejezés súlyos feddést tartalmaz, melyhez harag és megvetés társul, mintha szándékosan akarná megsebezni ¹²³ a zsarnok heves elméjét. Mondtuk már azonban, hogy ezekben a szavakban nem volt leplezés, mert noha a szent ember tudta, hogy Isten tanácsvégzésének más a célja, mégis elégségesnek vélte a neki átadott parancsokat továbbadni. S nem is lenne helyes azt feltételezni, hogy Istent bármiféle kötelezettség köti, amiért is mindig ismertetnie kell minden célját a gonoszokkal.

27. *De az Úr megkeményíté a Faraó szívét.* Ebből az a valószínű következtetés vonható le, hogy Mózes eljövételével felragyogott némi világosság, ezért a sötétség már nem volt annyira sűrű. A fáraó soha nem mert ugyanis volna oly gögösen kérkedni, ha nem lett volna biztos a büntetlenségben. A kezdeti kifogásait (a megbeszélésük elejéről) Mózes itt nem említi, bár a szörnyű büntetés enyhítése, ami a könyörgésre indította őt, ezektől függött. Bár még mindig riadt, mégis megkeményedik, és inkább mindenféle szélsőségre készül, semhogy egyszerűen engedelmeskedjen Istennek. Mózes itt, a szokása szerint, ismét kijelenti, hogy Isten volt a szerzője ennek a megátalkodottságnak. Nem azért, mert makacsságra ösztönzött egy egyébként tanulékonyaságra és engedelmességre hajlamos szívet, hanem mert átadott egy, a saját pusztulásába akarattal törtető elvetettet szolgál a Sátánnak, hogy az istentelenségében még nagyobb konoksággal törhessen előre. Mivel azonban Mózes gyakran használta ezt a szót, én meg vagyok döbbenve egyes szofisták bátorságán, akik az *engedély* szót helyettesítve

¹²¹ Excez de parler. – Francia.

¹²² Magistrale. – Francia.

¹²³ A francia változat így magyarázza meg a hasonlatot: “Comme s’il picquoit de propos delibere le courage envenime du tyran, pour en faire crever l’aposthume” - mintha szándékosan döfné át a zsarnok megmérgezett vakmerőségét, hogy kiengedje annak tartalmát.

ezzel a felszínes kibúvóval engedik meg maguknak ennek az oly világos kijelentésnek a kikerülését.

28. *És monda néki a Faraó.* A szeszélyek eme kitörése e fájdalmas megpróbáltatások közepette azoknak a heves támadásoknak a bizonyítéka, melyekkel a Sátán ösztökéli a gonoszokat, amikor azok átadatnak a méltatlan gondolkodásra. A királyok hatalmaskodó természete valóban közismert, és így említik az ókori költők:¹²⁴ „Animadverte, et dicto pare” (figyelj, és engedelmeskedj a szavamnak), illetve „Moriere, si te secundo lumine hic offendero” (ha másnap is itt találalak, meghalsz). Az sem kétséges, hogy a fáraó a szokásos türelmetlenségével most heves és kegyetlen fenyegetésekben tör ki. Ha azonban nem ragadta volna el az örültség lelkülete, nem mert volna ennyire vakmerően szembeszállni Isten szolgájával, akiről oly gyakran megtudhatta, hogy Isten legyőzhetetlen hatalommal ruházta fel, és úgy jelölte ki, hogy uralmat adott neki az elemek felett. Ebből azt is megtudjuk, hogy mostanáig nem a jóindulat, vagy a mértékletesség, vagy a türelem korlátozta abban, hogy Mózesrel ne bánjon szigorúan, mert mikor a királysága még virágzott, a haragja mértéktelenebb volt, hanem valamiféle titkos zabla fogta vissza. Mózes azonban megmutatja a válaszával, hogy mennyire semmibe vette ezt a tajtékezést, mert szándékosan dacol azzal, s kijelentvén, hogy többet nem látja az arcát, jelzi: nem méltó arra, hogy továbbra is munkálkodjon a javára. Látjuk azonban, hogy a dühétől elragadtatott gonosz király a saját elméje akarata ellen prófétált, mert Isten a saját fejére fordította vissza azt, amivel másokat fenyegetett. Egyidejűleg azonban arra is emlékeznünk kell, hogy Mózes nem tekintély nélkül beszélt így, mivel amíg nem tudta meg biztosan, hogy eljött az utolsó próba, addig mindig készen állt a saját feladatainak ellátására. Rögtön kiderül azonban a szövegkörnyezetből, hogy ezt kimondva is Isten igazi hírnöke volt.

Exodus 11

2Móz11:1-10

1. Az Úr pedig monda Mózesnek: Még egy csapást hozok a Faraóra és Égyiptomra; azután elbocsát titeket innen; a mikor mindenestől elbocsát, űzve hajt el titeket innen.

2. Szólj azért a népnek füle hallatára, hogy kérjenek a férfi az ő férfitársától, az asszony pedig az ő asszonytársától ezüst edényeket és arany edényeket.

3. Az Úr pedig kedvessé tevé a népet az Égyiptombeliek előtt. A férfiú Mózes is igen nagy vala Égyiptom földén a Faraó szolgái előtt és a nép előtt.

4. És monda Mózes: Ezt mondja az Úr: Éjfél körül kimegyek Égyiptomba.

5. És meghal Égyiptom földén minden elsőszülött, a Faraónak elsőszülöttétől fogva, a ki az ő királyi székében ül, a szolgálónak első szülöttéig, a ki malmot hajt; a baromnak is minden első fajzása.

6. És nagy jajgatás lesz egész Égyiptom földén, a melyhez hasonló nem volt és hasonló nem lesz többé.

7. De Izráel fiai közül az eb sem ölti ki nyelvét senkire, az embertől kezdve a baromig; hogy megtudjátok, hogy különbséget tett az Úr Égyiptom között és Izráel között.

¹²⁴ Cicero pro C. Rabirio Postumo, 11. fejezet: “Nemo nostrum ignorat, etiam si experti non sumus, consuetudinem regiam. Regum autem haec sunt imperia: *Animadverte et dicto pare: et praeter rogatum si querare: et illae minae, Si te secundo lumine hic offendero, moriere.*” A *Variorum* kiadásban, Elzevir, 1661, a következő megjegyzést találjuk: “*Animadverte, etc., Explicat isthaec Columna commentariis suis ad Q. Ennium.*”

8. És mindezek a te szolgálid lejönnek hozzám és leborulnak előttem, mondván: Eredj ki te és mind a nép, a mely téged követ, és csak azután megyek el. És nagy haraggal méne ki a Faraó elől.

9. Az Úr pedig monda Mózesnek: Azért nem hallgat reátok a Faraó, hogy az én csudáim sokasodjanak meg Egyiptom földén.

10. Mózes pedig és Áron mindezeket a csudákat megtevék a Faraó előtt; de az Úr megkeményíté a Faraó szívét. És nem bocsátá el Izráel fiait az ő földéről.

1. *Az Úr pedig monda Mózesnek.*¹²⁵ Most elmondja, hogy nem holmi önös magabiztosságtól jött ennyire izgalomba az imént, mint láttuk őt,¹²⁶ hanem azért, mert az isteni kijelentés előre figyelmeztette arra, hogy a küzdelem vége már küszöbön áll, s nem maradt más vissza, mint a fáraó bukása a halálos sebe miatt. Ez az igever s tehát kapcsolódik az előzőhöz, és annak okát magyarázza meg. Mózesnek ugyanis nem lett volna szabad megszakítania az elhívásának menetét, amíg nem tudta meg világosan, hogy az a végéhez közeledik. Egyébként a most következőkkel sem lett volna összhangban, tudniillik hogy Mózes beszélt a fáraóhoz, miután kijelentette, hogy többé nem jelenik meg előtte, hacsak az események nem megszakítás nélkül folytatódtak. Ezt a mondatot azonban zárójelesként szúrja be azzal a jelentéssel, hogy bármennyire makacs is legyen a fáraó, most eljön az óra, amikor engednie kell Istennek. Isten azonban nemcsak azt jelenti ki, hogy a fáraó szívének meg kell változnia, így nem fogja akadályozni a nép távozását, hanem hogy maga is izgulni fog azért, amit korábban oly makacsul tiltott. A szavak jelentése ugyanis az, hogy nemcsak elbocsát titeket, de egyenesen kidob, mert a jelenlétüktől való félelmében buzgón igyekezett kiűzni őket a királyságából.

2. *Szólj azért a népnek füle hallatára.* Megismétli az egyiptomiak kifosztására vonatkozó parancsát, amit a harmadik fejezetben említett, mert Isten nem elégedett meg a népe kimentésével a kegyetlen zsarnokságból, mely alatt a nyomorúságos életüket nagy szegénységben és nyomorúságban tengették napról napra, hanem nagy vagyonnal meg is gazdagította őket, mintha a legyőzött ellenségtől szedték volna el a jutalmat. Az volt tehát az Ő egyébiránt is rendkívüli nagylelkűségének csúcsa, amikor ragyogóan felékesítve távoztak,¹²⁷ drága berendezésekkel megterhelve. Már magyaráztuk, miképpen volt törvényes az izraeliták számára a kölcsönvétel ürügyén magukkal vinni az ezüst és az arany edényeket.¹²⁸ Bizonyos, hogy Isten pusztá tekintélye felmenti őket tolvajlás és a bűnös csalás vádjá alól. De nem engedhető meg egyetlen halandónak sem, hogy bíráljon bármit Isten parancsában, vagy gáncsokodjék azzal, s nemcsak azért mert az Ő rendelete minden törvény felett áll, hanem azért is, mert az Ő legtökéletesebb akarata a szabálya minden törvénynek. Mert nem azért nem tartozik válaszával Isten a törvénynek, mert örömét leli a korlátlan hatalomban, hanem mert az Ő végtelen igazságosságának tökéletességében nincs szükség törvényre. S bár a mentség, amit egyesek kiagyaltak, nem teljesen mentes az ésszerűség látszatától, miszerint a rettenetesen kemény munka, amit kizsaroltak belőlük, méltó volt némi jutalomra, ezért Isten joggal engedte meg a népének az ellentételezés megszerzését, amitől egyébként igazságtalanul lettek volna megfosztva, mégis szükség arra, hogy ezekhez az elmésségekhez folyamodjunk. Annak az alapelvnek ugyanis, amit máshol fektettünk le, elegendőnek kell lenni, mely szerint Istennek, Akinek a kezében vannak a Föld végső határai, s Aki akarata szerint semmisítheti meg és forgathatja fel annak királyságait, s változtathatja

¹²⁵ Lásd a latin változatot. *Dixerat autem.*

¹²⁶ “Tellement que sa confiance le fait parler haut” – a magabiztossága által vezetve használt ennyire emelkedett nyelvezetet. – *Francia.*

¹²⁷ “Chargez de bagues, meubles, et vaisselles precieuses” – megterhelve gyűrűkkel, berendezésekkel és drága edényekkel. – *Francia.*

¹²⁸ Lásd a 2Móz3:22-höz fűzött megjegyzéseket.

meg a nemzeteinek kormányzását, még inkább joga van az egyének gazdagságának és vagyonának szétosztására úgy, hogy egyeseket meggazdagítson, másokat elszegényítsen. „A gazdag és szegény összetalálkoznak”, mondja Salamon, „mindkettőt pedig az Úr szerzi” (Péld22:2). E szavak alatt azt érti, hogy Isten gondviselése uralkodik a szegények és a gazdagok különféle keveredésében. Ha azonban lopás elvenni azt, ami a másé, akkor azokat a dolgokat, amiket tetszett Istennek a saját népének juttatni, nem tekinthetők mások tulajdonának. Ha a háború törvénye megengedi a győztesnek, hogy zsákmányt szedjen a vesztestől, miért kellene kevésbé megengedhetőnek tartanuk Isten számára így eljárni az egyiptomiakkal, akiket tíz látványos csatában győzött le, mielőtt megadásra készítette volna őket? Ami a kölcsönkérés kifogását illeti, a válasz könnyű, mert az izraelita asszonyok nem hazudtak, amikor az áldozás céljára kértek edényeket: Isten parancsolta ezt, Akinek aztán a hatalmában állt később más célokra is odaszánni ezeket. Mégis, egy részük a szentély céljaira lett elkülönítve, mint azt majd máshol látjuk, mert az oltár, a füstölő és a gyertyatartó és egyéb edények mellett a törzsek nagy értékű csészéket és tálakat is felajánlottak. Mégis emlékeznünk kell arra, hogy itt egy konkrét esetről számol be, melynek utánpótlása Isten különleges parancsa nélkül helytelen volna.

3. *Az Úr pedig kedvessé¹²⁹ tevé a népet.* Mivel az izraeliták soha nem remélhették, hogy az egyiptomiak, akik korábban ragadozó módon fosztották meg őket mindentől, ennyire kedvesek és nagylelkűek lesznek velük szemben, Mózes kijelenti, hogy az emberek szívét Isten változtatta meg ily módon. Mert ahogyan a zsoltár bizonyoságot tesz róla, hogy az egyiptomiak Általa voltak kénytelenek „gyűlölni az ő népét” (Zsol105:25), hogy utat készíthessen a dicsőséges szabadulásuk előtt, úgy volt Ő képes az ellenkező irányba is hajlítani őket, hogy önként adják oda, amit korábban nyersen, s nem éppen fenyegetések és ostorcsapások nélkül utasítottak el. Ezt a tanítást rendkívül hasznos ismerni, mert amikor az emberek nyerseks és kegyetlenséggel szembe, akkor türelemre tanít, miközben meg vagyunk róla győződve, hogy a gonosz emberek szeszélyei csak annyira támadnak minket, amennyire Isten ostorozza a bűneinket, gyakoroltatván és megaláztatván minket. Nem csekély vigasztalást is jelent a fájdalmaink enyhítésében és idejében ösztönöz minket Isten segítségül hívására, hogy Ő a kegyetlenségtől és a szívtelenségtől a jóindulatra fordítja majd ellenségeink elméit. Sok igeszakaszból kiderül, hogy mindig is ez volt a kegyesek meggyőződése, s Jákob fiaihoz intézett szavai „A mindenható Isten pedig engedje, hogy kedvet (*dabit*) találjatok annál a férfiúnál” ezen az általános érzésen alapult (1Móz43:14). Mivel azonban a Szentírás tele van efféle bizonyosságokkal, legyen elég idézni csak ezt a egyet. Emellett Isten nem mindig a megújulás Lelkével hajtja az embereket könyörületre úgy, hogy közben farkasokból bárányokká válnak, hanem néha a titkos ösztönzésével lágyítja meg őket rövid időre anélkül, hogy erre rájönnének, amint azt itt az egyiptomiakról is olvassuk. Az igevers második mondatában, ahol ezt olvassuk: „a férfiú Mózes is”, stb., egy szerényebb és alantasabb okot is megad, ami segített mind megváltoztatni az egyiptomiakat, mind felbátorítani az izraelitákat, így mind ezek, mind azok tisztelettel engedtek a szavainak. Mert bár az egész dolgot egyedül Isten hatalma irányította, Ő mégsem egyszerűen Önmaga által cselekedett, hanem Mózeszt választva szolgálójául, bizonyos feladatokat szabott ki rá.¹³⁰ Innen származik a mélységes tisztelet, mely mind az egyiptomiakat, mind az izraelitákat engedelmessé tette iránta, hogy a munkálkodása ne legyen hiábavaló. Valóban csak az egyiptomi nemzetről beszél (mert miután először „a földről” beszélt, két megosztást tesz hozzá, „a fáraó szolgálit”, azaz a nemeseket és az udvaroncokat, majd „a köznépet”, mert ezen a helyen én így értelmezem a „nép” szót), de hamarosan majd meglátjuk, hogy a csodák jó hatással voltak az izraelitákra is, hogy készségesebben higgyenek és engedelmeskedjenek. Ez az igeszakasz azonban azt

¹²⁹ A latin változatban: *dabit*.

¹³⁰ “Il luy a laissé ce qui estoit de sa charge et vocation” – meghagyta neki, ami a feladataihoz és az elhívásához tartozott.

tanítja, hogy Isten szolgálói gyakran kapnak jutalmat és tiszteletet még ott is, ahol nem hisznek a tanításukban, mert noha az egyiptomiak tisztelték és nagyra becsülték Mózeset, ettől még nem hajlottak a kegyességre.¹³¹ Így félik gyakorta a gonoszok Istent, de mégsem szánják magukat az Ő szolgálatára.

4. *És monda Mózes: Ezt mondja az Úr.* Nemrég említettem, hogy Mózes nem távozott a fáraó jelenlétéből, míg át nem adta a végső megsemmisítéssel kapcsolatos üzenetet. Ez a fenyegetés tehát kapcsolódik a soron következő igeszakaszhoz. Ebből kiderül, milyen bátran állta ki Mózes a zsarnok fenyegetéseit, miközben akarattal száll vele szembe és jelenti ki, hogy ő lesz a legyőzője az elsőszülött fia halála által a következő éjszakán, még ha nem is lesz a jelenlétében. Nem kétséges, a fáraót megzavarta a félelem, mert noha oly kegyetlenül utasította vissza, mégis biztonságban elengedte a prófétát. Bizonyos, hogy mivel ez a fenntartásoktól mentes fenyegetés nagyon fájdalmas kint okozott neki, felszította volna a dühöngő zsarnok kegyetlenségét, ha ugyanaz az Isten, Aki bámulatos állhatatossággal ruházta fel a szolgáját, nem tartotta volna egyúttal féken a vadállat lobbanékonyosságát. Azt hogy Isten miért szabott ki büntetést a gyermekekre, más időre halasztva az atyákét, akiknek a bűne nagyobb volt, s miért kímélte meg az embereket, bosszút állván az állatokon, nem a mi dolgunk kíváncsian kutatni, mivel bűnös dolog¹³² előírni Istennek, Akinek a felülmúlhatatlan bölcsessége meghalad minden emberi értelmet, hogy minek kell lennie az ítéletei szabályának, vagy mértékének. A gyermekek és az állatok büntetésével természetesen világosan megmutatta a gonosz megvetőknek a hatalmát, amire rászolgáltak. A fáraó elsőszülöttje, aki a királyság örököse lett volna, első lett az áldozatok között, majd az alsóbb rangú népet említi, mert a cselédlányok, akik a malmot hajtották, nagyon alacsony és lenézett rangúak voltak, ami nemcsak az ókori költők műveiből, de magának a Szentírásnak a bizonyosságaiból is kiderül (1Sám8:16). Ha valaki jobbnak látja fenntartani a hasonlóságot e csapás és az igazságtalan zsarnokság között, mellyel az egyiptomiak sújtották Izraelt, Isten elsőszülöttjét, én nem ellenzem. Isten megint különbséget tesz az egyiptomiak és az Ő népe között, mikor kijelenti, hogy a nagy jajgatásban az utóbbinál csend honol majd és nyugalom lesz. Ezt jelenti ugyanis „az eb sem ölti ki nyelvét senkire” kifejezés, mivel kutya a legcsekélyebb zajra is ugatni szokta éjszaka. Emellett noha az efféle elkülönülés az istenfélők és a hitetlenek között nem mindig mutatkozik meg, hanem inkább hasonló büntetésben van részük mindannyiuknak, a végkimenetelt illetően Isten mégis nagyon-nagyon elkülöníti őket. Ezért soha ne veszítsük el azt a boldogságot, hogy tudjuk: minden megpróbáltatás a mi üdvösségünkre van, akiket egykor szeretettel ölelt Magához.

8. *És mindezek a te szolgálid lejönnek hozzám.* Mózes eddig Isten szavairól számolt be, most azonban a maga személyében kezd el beszélni, s kihirdeti a fáraó parancsára hírnökök jönnek majd az udvarából, akik önként és alázatosan könyörögnek majd azért, amit ő elutasított az izraeliták elengedésével kapcsolatosan. A szavak élessége nem kis sebet ejtett a zsarnok elméjén, mert ugyanaz volt, mintha ezt mondta volna: Eddig könyörögtem neked, hogy engedd el Isten népét, most viszont akár akarod, akár nem, szabadon elmegyek, meg sem kérve sem téged, sem a követőidet. Ami ez után hangzik el: „a harag hevében”,¹³³ vagy „nagy haraggal méne ki”, az megmutatja nekünk, hogy Isten szolgálói, még mikor hűségesen és kellően a kötelességeiket látják is el, annyira felzaklatja a bűn, hogy semmiképpen sem kerülnek el a méregbe gurulást. Az sem kérdéses, hogy Mózes így a Lélek ösztönzése folytán gurult méregbe. Mégis, miután természetünkönél fogva hajlamosak vagyunk a féktelen szeszélyekre, szorgalmasan óvakodnunk kell, nehogy a felgerjedésünk túllépje az illő határokat. A Lélek ébresztette Mózes szívében az itt említett buzgalmat, de egyben mérsékelte is azt, hogy ne legyen benne a zabolátlan szeszélyek keveréke. Mivel azonban megtörténhet,

¹³¹ “A craindre Dieu d’une droite affection.” – Francia.

¹³² “Ce seroit un orgueil trop enorme” – túl nagy szemtelenség lenne – Francia.

¹³³ Az Amplified Version széljegyzete.

és gyakran meg is történik, hogy az istenfélők kegyes buzgalomra lobbanva mégsem fogják vissza magukat kellőképpen, és nem maradnak meg az illő határok között, a szelídség és a mértékletesség lelkét kell Istentől kérnünk, ami elejét veheti minden szélsőségnek. Mózes haragja azonban még annak bizonyítéka is, hogy Isten nem engedi az Általa ránk bízott feladatok lusta és hűvös ellátását. Ezért semmi sem abszurdabb, mint mikor néhány cinikus, miközben viccelődve és gúnyolódva filozofálnak a vallás tanításain, és szurkálják Isten szolgálait a nevetésükkel és üres szellemeskedésükkel, gúnyolják a szenvedélyességüket, ami inkább dicséretre méltó.

9. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Ez látszólag az ok feltüntetése, amiért Mózes ennyire haragos volt: mert előzetes figyelmeztetésben részesült, hogy elveszett és kétségbeesett emberrel lesz dolga. Mikor tehát ennyi küzdelem után is azt látja, hogy Isten uralmát a zsarnok a vakmerőségével és örültségével megveti, mélyebb haragra lobban az utolsó csatájukban, különösen mikor látja, hogy a megvetendő szörny, egy földi edény annyira bátor, hogy Istent provokálja a megszelídíthetetlen konokságával. Isten azonban előre megmondta Mózesnek (amint már láttuk) a végét ennek a rendkívüli makacsságnak, nehogy, oly gyakran elszenvedvén a visszautasítást, végtére elcsüggedjen. Ellenkező esetben nem csekély kísértés lopkodhatott volna be azt illetően, hogy miképpen tetszhet Istennek hiábavaló küzdelmet folytatni egy halandóval. S mivel abszurd dolog volt, hogy az emberi szív keménységét Isten hatalma ne legyen képes legyőzni, megjobbítani, vagy megtörni, ezért kijelenti, hogy a saját dicsőségére akarta így, amit a változatos csodákban mutatott meg. Ezen az alapon teszi hozzá a következő igeverset, miszerint a fáraó szívét Isten ismét megkeményítette. Ezzel azt jelzi, hogy a zsarnok nem Istennek és az akaratának ismerete nélkül állt ellen ennyire kitartóan azért, hogy a szabadulás még csodálatosabb lehessen.

Exodus 12

2Móz12:21-28

21. Előhívá tehát Mózes Izráel minden véneit és monda nékik: Fogjatok és vegyetek magatoknak bárányt családaitok szerint és öljétek meg a páskhát.

22. És vegyetek egy kötés izsópot és mártsátok a vérbe, a mely az edényben van, és hintsétek meg a szemöldökfát és a két ajtófelet abból a vérből, a mely az edényben van; ti közületek pedig senki se menjen ki az ő házának ajtaján reggelig.

23. Mikor általmegy az Úr, hogy megverje az Égyiptombelieket és meglátja a vért a szemöldökfán és a két ajtófélen: elmegy az Úr az ajtó mellett és nem engedi, hogy a pusztító bemenjen öldökölni a ti házaitekba.

24. Megtartsátok azért ezt a dolgot, rendtartás gyanánt, magadnak és fiaidnak mindörökre.

25. És mikor bementek a földre, melyet az Úr ad néktek, a mint megmondotta vala: akkor tartsátok meg ezt a szertartást.

26. Mikor pedig a ti fiaitok mondandják néktek: Micsoda ez a ti szertartástok?

27. Akkor mondjátok: Páskha-áldozat ez az Úrnak, a ki elment az Izráel fiainak házai mellett Égyiptomban, mikor megverte az Égyiptombelieket, a mi házainkat pedig megoltalmazta. És a nép meghajtá magát és leborula.

28. És menének és úgy cselekedének az Izráel fiai, a mint megparancsolta vala az Úr Mózesnek és Áronnak; úgy cselekedének.

Itt kihagytam, amit Mózes a fejezet elejétől egészen eddig az igeversig elmondott, mivel az a törvény örök tanításához tartozik. Majd a megfelelő helyen be fogom szúrni. Mivel azonban itt Isten adott utasításokat a húsvétal kapcsolatosan is, helyesnek gondoltam

összeszőni ezeket a történettel, mert Mózes itt nem pusztán azt tanítja, hogy mit akart Isten betarttatni az Ő népével minden korban, hanem arról is beszámol, hogy mit követelt meg ebben a konkrét esetben. Az olvasóimat azonban emlékeztetem: egyes előírások átmenetiek, mások pedig állandóak, mint a törvény maga. Ennek világos és ismerős példáját láthatjuk az előttünk levő fejezetben. Egészen eddig a helyig ugyanis Mózes azt magyarázta, hogy mi lenne a húsvét helyes megtartása évről évre örökösen, de most csak a történetet beszéli el, miszerint azon az éjszakán, melyen a nép kiment, Isten parancsa szerint ünnepelte a húsvétot. Ezért futólag megemlítem, amit itt ismét, mert alkalmasabb helye lesz a teljes magyarázatnak, mikor rátérünk a törvény tanítására. A פסח *pesech* szó *átugrást* jelent, de nem a népét (mint azt sokan tévesen gondolták), hanem Magáét Istenét, Aki „átugrotta” az izraeliták házáat bántalmazás nélkül, amikor leölte az elsőszülötteket egész Egyiptomban. Mivel tehát Isten haragja áradatként borította el egész Egyiptomot, de az izraelitákat békén hagyta, ezért alapította az *átugrásának* (húsvétjának) ünnepét, amellyel biztonságban megőrizte őket az ország nyilvános végigpusztítása során. Azt is mondják, hogy átment az egyiptomiak felett, akiket megfosztott az elsőszülötteiktől, mert úgy megkímélte a választottait, mintha távol lettek volna, vagy védetten egy biztos menedékben.

21. *Előhívá tehát Mózes Izráel minden véneit.* Elsődlegesen a vénekhez szól, hogy azok később elismételhessék a tömegnek, mert egyidejűleg ily nagy számú nép nem hallgathatta volna meg őt. S bár a nép szézüllottsége borzasztó volt az alatt a súlyos zsarnokság alatt, Isten mégis azt akarta, hogy a rend bizonyos maradványait megőrizzék, és nem tűrte, hogy akiket örökbe fogadott, mindenféle kormányzás nélkül maradjanak. Alkalmas eszköze volt ez az egységük fenntartásának is, hogy Ábrahám választott magva ne vesszen el. Mózes azonban itt csak a vérrel meghintésről beszél, mert már beszélt nekik a bárány elfogyasztásáról. Ezért megparancsolja, hogy izsópköteget mártsanak vérbe, amit edényben fogtak fel, majd hintsék meg a szemöldökfát és a két ajtófélfát. Ezzel a jellel tett Isten bizonyosságot arról, hogy megőrzi a népét az általános pusztulástól, mivel a vét jelével lesznek megkülönböztetve a gonoszoktól. Szükséges volt ugyanis, hogy az izraelitákat először is arra emlékeztesse, hogy az engesztelő áldozat által mentesültek a csapástól, és maradtak a házaik érintetlenek, másodszor pedig arra, hogy az áldozat csak akkor lesz a hasznukra, ha annak látható jele is létezik majd közöttük. Máshol mátt láttuk, hogy a húsvéti bárány Krisztus előképe volt, aki az Ő halálával engesztelte ki Atyját, így nem kell elpusztulnunk a világ többi részével. Ám Ő már a régi időkben bizonyosságot akart tenni a törvény alatt élő régieknek, hogy nem békül ki belük más módon, csakis az áldozaton keresztül. S kétségtelen, hogy ezzel a látható jellel emelte fel az elméiket a valódi és mennyei Példaképre, Akit abszurd és profán dolog lenne elkülöníteni a törvény ceremóniáitól. Mi lenne ugyanis gyerekesebb, mint egy állat vérének kínálni Isten keze elleni védelemként, vagy ebben keresni a biztonság alapját? Isten tehát megmutatja: nem más feltétellel tartja meg az izraelitákat, mint az áldozat alapján, mert ebből az következik, hogy Krisztus halála lett eléjük téve ebben a rendelkezésben, mert egyedül ez alkotta a különbséget közöttük és az egyiptomiak között. Egyidejűleg azt is tanította, hogy nem lesz haszna a kiontott vérnek meghintés nélkül. Nem mintha a külső és látható meghintésnek lett volna bármiféle jó hatása, hanem ez az ismerős rítus azért volt hasznos, mert a tudatlannal is észre kell vetetni az igazságot, s ebből megtudhatták, hogy ami látható módon tárult eléjük, annak lelkileg kell beteljesedni. Péter bizonyosságtételéből közsismert, hogy a lelkünket Krisztus vérével a Lélek hinti meg (1Pt1:2). Ennek az előképe volt az izsópköteg,¹³⁴ mert ez a növény nagy tisztítóerővel rendelkezik, ezért gyakran használták az áldozatok bemutatása során, mint azt majd mi is látni fogjuk a megfelelő helyen.

¹³⁴ Sok vita folyt a növényt illetően, melynek ezt a nevet adták. „Egyetlen esetben sem”, mondja az *Illustrated Commentary*, „olyan növényről van szó, melynek egyrészt elég hosszú a szára ahhoz, hogy pálcá, vagy pózna lehessen, másrészt olyan tisztító tulajdonságokkal rendelkezne, melyek megtisztulás alkalmas jelképévé tennék. Maga a szerző sem kérdőjelezi meg, hogy a *Phytolacca* nemzetségről van itt szó, mely figyelemre méltó módon

23. *Mikor általmegy az Úr.* Megtiltja nekik, hogy kimenjenek éjszaka, nehogy összekeveredjenek az egyiptomiakkal, de megparancsolja, hogy maradjanak meg nyugodtan a vér védelme alatt. Ezzel a jellel arra intette őket, hogy ők is ki voltak téve a pusztulásnak, ha nem különítették volna el magukat a hitetlenektől a vér oltalma alatt. Utána egy ígéretet tesz hozzá: amennyiben ezt megteszik, az angyal elmegy mellettük, és nem bántja őket, mert Isten az így megjelölt házakat a sajátjainak ismeri el. Ezért, ismétli meg még egyszer, csak azok lesznek biztonságban a vér áldása által, akik nem mulasztják el meghinteni önmagukat vele, mert egyedül a hit ruházza ránk az üdvösséget, ami az áldozat levágásával szerezhető meg. Kétségtelenül azt az angyalt nevezi itt „pusztítónak”, akit Isten az egyiptomi csapás véghezvitelére jelölt ki. S jóllehet sokszor hajtja végre az ítéleteit gonosz angyalokkal, más igeszakaszokból kiderül, hogy ez egy választott angyal volt, aki a nép szabadulásának a szolgálója is volt egyben Krisztus, mint Fő alatt.

25. *És mikor bementek a földre.* Most hozzáteszi, hogy ezt a rítust éveként meg kell tartani, hogy ennek a rendkívüli kegyelemnek az emlékezete soha ne haljon el. Mivel azonban a parancsolta a Sabbath folytatólagos megtartását ¹³⁵ illetően adatik, elhalasztom a magyarázatát egy alkalmasabb helyre, kivéve annak futólagos megemlékését, hogy az áldást a jelhez köti, mivel másképpen üres és értelmetlen tevékenykedés volna. Isten tehát azt akarja, hogy az atyák hirdessék a gyermekeiknek, így a szabadulásuk története a szájhagyomány útján terjedve minden korban virágozzék. A עֲבָד *gnebod* szót ¹³⁶ sokan helytelenül „tevékenységnek” fordították, pedig inkább „istentisztelet” jelentéssel használatos, amiképpen sok igeversben Istent szolgálni annyi, mint Őt imádni. A franciában mi is minden, a kegyesség gyakorlásához tartozó dolgot „Isten szolgálatának” nevezünk. Végül Mózes hozzáteszi, hogy a nép a hitét és az engedelmességét ünnepélyes imádattal fejezte ki. Ezt valóban a kezdetektől fogva végezték, de csekély állandósággal, mert oly mértékben sújtották őket a bajaik, hogy elhanyagolták a kötelességüket. Most azonban kijavítják a hálátlanság hibáját. Ezért nemcsak a komolyság érzéseit fejezik ki a főhajtással, de azok tényleges bizonyítékát is adják, mert konkrétan elhangzik, hogy szorgalmasan végrehajtották, amire parancsot kaptak.

2Móz12:29-39

29. **Lőn pedig éjfélkor, hogy megöle az Úr minden elsőszülöttet Égyiptomnak földén, a Faraónak elsőszülöttétől fogva, a ki az ő királyi székiben ül vala, a tömlöczbeli fogolynak elsőszülöttéig és a baromnak is minden első fajzását.**

30. **És fölkele a Faraó azon az éjszakán és mind az ő szolgálai és egész Égyiptom, és lőn nagy jajgatás Égyiptomban; mert egy ház sem vala, melyben halott ne lett volna.**

31. **És hívatá Mózeset és Áront éjszaka és monda: Keljetek fel, menjetek ki az én népem közül, mind ti, mind Izráel fiai és menjetek, szolgáljatok az Úrnak, a mint mondátok.**

32. **Juhaitokat is, barmaitokat is vegyétek, a mint mondátok és menjetek el és áldjatok engem is.**

33. **És az Égyiptombeliek erősen rajta valának, hogy a népet mentül hamarabb kiküldhessék az országból; mert azt mondják vala: mindnyájan meghalunk.**

34. **És a nép az ő tésztáját, minekelőtte megkelt volna, sütőteknőivel együtt ruhájába kötve, vállára veté.**

egyesíti ezt a két tulajdonságot. Dr. Royle szerint azonban ez a kapricserje (*Capparis spinosa*) volt, melynek másik fontos tulajdonsága, amivel a *Phytolacca* nem rendelkezik, hogy még mindig azokban az országokban nő, melyekben a Szentírás is említi.

¹³⁵ A „Sabbath” szó, ami nem szerepel a francia változatban, valószínűleg véletlen beszúrás.

¹³⁶ עֲבָד. „Est servitus et ministerium. Hic vero accipitur pro ritu”. Sebastian Münster. – Henry Walter.

35. Az Izráel fiai pedig Mózes beszéde szerint cselekedének és kérének az Égyiptombeliektől ezüst edényeket és arany edényeket, meg ruhákat.

36. Az Úr pedig kedvessé tette vala a népet az Égyiptombeliek előtt, hogy kérésökre hajlának és kifoszták az Égyiptombelieket.

37. És elindulának Izráel fiai Rameszeszből Szukhóthba, mintegy hatszáz ezeren gyalog, csupán férfiak a gyermekeken kívül.

38. Sok elegendő nép is méne fel velök; juh is, szarvasmarha is, felette sok barom.

39. És sütenek a tésztából, melyet Égyiptomból hoztak vala, kovásztalan pogácsákat, mert meg nem lehet vala, mivelhogy kiűzetének Égyiptomból és nem készítenek s még eleséget sem készítenek magoknak.

29. *Lőn pedig éjféلكor.* Nehogy Isten keze rejtve maradjon ebben a csodában, vagy a nép megtartásában, illetve a bosszúállásban az egyiptomiakon, Mózes megannyi körülmény említésével mutatja be a hatalmát. Beszámol ugyanis a pusztításról, ami azon az éjszakán ment végbe az Isten által megszabott időben, majd hozzáteszi: a föld minden elsőszülöttje meghalt a király elsőszülöttjétől a tömlőcben ülő fogoly elsőszülöttjéig. Ezzel jelzi a legalantasabb személyt is, amint korábban mondta: „a szolgálonak első szülöttéig, a ki malmot hajt”. Csakis rendkívüli csoda lehetett ez, amely minden házat ugyanabban az órában kivétel nélkül, főleg, amikor még a barmokra is kiterjedt. Harmadszor, megemlíti, hogy az egész Egyiptom hirtelen ráébredt és világosan megértette: Izrael Istene haragszik rájuk. Negyedszer, hogy a fáraó alázatosan könyörgött Mózesnek: gyorsan vezesse ki a népet, sőt, erőszakosan sürgette őket. Ám még ezek a világos és szilárd bizonyítékok sem gátolták meg egyesek becstelenségét és pökhendiségét abban, hogy megpróbálják felforgatni a hazugságaikkal Istennek ezt az emlékeztető munkáját. A rágalmak közismertek, melyeket Josephus Apionnak, a nyelvésznek adott válaszában cáfol. Jusztinosz írásaiból pedig kiderül,¹³⁷ hogy ezeket általánosan elfogadták. Nem csodálkozhatunk azon, ha az ördög minden mesterkedést bevetett, hogy a különféle mesék közzétételével kitörölhesse az emberek emlékezetéből az egyház szabadításának történetét. De itt is megmutatkozik Isten bámulatos bölcsessége, mert eme abszurdítások haszontalansága önmagát cáfolja, bármiféle ellenérvek nélkül is. A világi szerzőknek talán nem állt szándékukban a megtévesztés, mikor beszámoltak a zsidókkal kapcsolatos eme felszínes és ostoba történetekről. Kétségtelen ugyanis, hogy Strabo¹³⁸ a körülmetélkedés eredetének valódi történetét kívánta elmondani, mikor az ostoba és alaptalan meséit megírta. S még Cornelius Tacitus sem szándékosan hozta szégyenbe magát,¹³⁹ bár rosszindulatú és heves érzésekkel írt. A Sátán ösztönzésére homályosították el Isten dicsőségét, s lettek megverve vaksággal és ostobasággal, így még a gyermekek is felismerhetik, mily nevetségesen vannak híjával az igazságnak. Ugyanakkor mégis össze lehet tőlük gyűjteni a tények néhány szikráját, mert Isten nem engedné, hogy ez az emlékeztető munka teljességgel feledésbe merüljön, melynek ezek a vak emberek voltak a hirdetői., amikor az ördög felhasználta a segítségüket az emlékeztető eltörléséhez.

31. *És hívátá Mózes.* Nem valószínű, hogy Isten szolgáit visszahívták a fáraó jelenlétébe, hanem ennek az ígeszakasznak a jelentését Mózes jövődőlésében kell keresni. A fáraóról tehát akkor mondja, hogy visszahívta őket, amikor elküldvén hozzájuk a fő udvaroncait, sürgette az indulásukat. S ezt a szöveg kellőképpen bizonyítja, mivel rögtön hozzáteszi, hogy az izraeliták az egyiptomiak sürgetésére kénytelenek voltak gyorsan elindulni. Ezért jöllehet a fáraó soha többé nem látta Mózes attól a pillanattól kezdve, hogy halállal fenyegette meg, ha ismét találkoznak, mégis semmi abszurd annak kimondásában, hogy hívatta Mózes, mikor a nemeseit küldte el hozzá a parancsával. riadt és izgatott személy

¹³⁷ Lásd Justini Hist., 36. kötet, 2. fejezet

¹³⁸ Lásd Strabonis Geog., 17. kötet

¹³⁹ C. Tacitus Hist., 5:3-4.

zavarodottságát fejezik ki ezek a szavak: „Keljetek fel, menjete ki az én népem közül, mind ti, mind Izráel fiai és menjete, szolgáljatok az Úrnak, a mint mondatok”. Nem kevesebb óvatossággal jár el ugyanis – nehogy bármi okot szolgáltatson a késlekedésre – mint amilyen szorgalmas volt korábban az alkudozás során. Miközben tehát elejét veszi minden ellenvetésnek, a változás az emberben elárulja önmagát, mert ugyanaz az Isten, Aki korábban megkeményítette az acélszívét, most megtöri azt. Innen származik a felkiáltás is a kétségbeesés jelenként: „mindnyájan meghalunk”, és innen a készség, amivel akarattal adják át a vagyontárgyaikat és halmozzák el zsákmánnyal azokat, akiket korábban fosztogattak. Mózes valóban nem ok nélkül ismétli, hogy ennek a kegynek az eredete isteni ihletés, mert soha nem kaptak volna akkora szabadságot a fosztogatásra, hogy felajánlottak volna minden drága dolgot az otthonaikban, és odaadták volna az izraelitáknak, akik most készen álltak a távozásra, s akiről tudták, hogy joggal ellenségesek velük a megannyi sérelem miatt. Az pedig, hogy az izraeliták annyira gyorsan engedelmeskedjenek, pedig korábban vagy lassúak, vagy ingatagok, vagy morcosak, vagy lázadók voltak, szintén a Lélek vezetésére történt, Aki egy pillanat alatt megfordította a szívüket, mert Isten jól tudta, miképpen szükséges a kellő pillanatban elrendezni a cselekedetek minden mozgatórugóját.

37. *És elindulának Izráel fiai.* Noha valószínűbb, hogy nagyobb területen voltak szétszórva, mert az a bizonyos kerület nem lett volna képes befogadni oly hatalmas tömeget, különösen, mikor az egyiptomiak is velük voltak, mégis, mivel az ígélet emléke megmaradt közöttük, amiből a szabadulásuk valamekkora reménységét is mindig megőrizték, ezért jobbnak látták szűk határok között maradni nagy kényelmetlenségben, semmint más lakóhelyet keresve elszakadni a fő tömegtől. S hogy ez volt a nemzet saját lakóhelye, az kiderül a korábbiakból, ahol Mózes elmondta, hogy a városépítés szolgál feladatára kényszerítették őket, melyekbe aztán mintegy börtönbe zárták be őket. Az emberek számában, melyről beszámol, Isten kegyének hihetetlen csodáját dicséri, mely a nemzetük növekedésében és megsokszorozódásában mutatkozott meg. Ez megcáfolja az istentelenek arcátlanságát, akik elegendő alapnak vélik a gúnyolódásukhoz, hogy ez a hatalmas nép ilyen rövid idő alatt nem származhatott egyetlen családtól, s ezért féktelen és istenkáromló nevetésben törnek ki, mintha Mózes egyszerűen csak beszámolna az eseményekről, nem pedig inkább Isten rendkívüli hatalmát magasztalná, ami az Ő egyháza hirtelen növekedésében nyilvánult meg. Tudjuk azonban, hogy az egész világ Teremtőjének nem okozott nagyobb gondot a természet normális menetén túllépni egyetlen nemzet megsokszorozásában, mint a kezdetben oly sok embert megteremteni egyetlen emberpártól, vagy az özönvíz után csodálatos szaporítással megújítani az emberi fajt. Az egyház sajátos jellemzője, hogy a létrehozásában és a fenntartásában Isten rendkívüli erőt alkalmaz, hogy elkülönülhessen az emberiség általános állapotától, hisz jóllehet a Földön tartózkodik, a természete mégis bizonyos módon mennyei, hogy Isten munkája még világosabban felragyoghasson benne. Nem csoda tehát, ha ellentétben a dolgok megszokott menetével, mondhatni a semmiből emelkedik ki, s ha ugyanezen a módon növekedik és fejlődik állandóan. Efféle példát állít eléink Pál a Róma 4-ben Ábrahám személyében. Miközben azonban Isten hitetlen megvetői a gonosz vakmerőségükkel elárulják ostobaságukat, amikor a saját maguk érzékeivel és eszével becsülik fel Isten eme munkáját, akkor is hasonlóképpen tévednek, amikor filozófiai érvekkel igyekeznek Mózeset védeni. Az ő szándéka ugyanis nagyon más volt, tudniillik azt akarta bemutatni, hogy az ígéretek nem maradtak beteljesíttelenek: „megáldván megáldalak tégedet, és bőségesen megsokasítom a te magodat mint az ég csillagait, és mint a fővényt, mely a tenger partján van” (1Móz22:17, 1Móz12:2, 1Móz15:5), melyek beteljesedése meghaladta az emberi felfogóképességet.

38. *Sok elegy nép.* Noha Ábrahámnak sok szolgálja volt, mégis aligha valószínű, hogy az éhség idején Jákob a saját családjában a saját gyermekein kívül másokról is gondoskodott, akiket aligha tudott úgy eltartani, hogy megvédje őket az éhhaláltól. S mivel Mózes az

Egyiptomba jövetelükről beszámolva nem említ egyetlen szolgát sem, ebből következtethetünk arra, hogy nem hoztak magukkal szolgákat nagy számban, mert a szükség arra kényszerítette őket, hogy mindenképpen elégedjenek meg néhányval. S ebből megértjük, hogy a sok elegy nép, akik csatlakoztak az izraelitákhoz, egyiptomi leszármazottak voltak, vagy a szomszédos országokból vándoroltak be, hogy ott lakozzanak, amiképpen a termékeny föld gyakran vonz nagy számú idegent a bővelkedés gyönyöreivel. Ugyanezt a kifejezést használja a Neh13:3 is, ahol azt olvassuk, hogy kirekesztettek „minden elegy-belegy népet” az igazi izraeliták közül, nehogy összevissza mindenki ugyanazt a méltóságot követelje magának, s így az egyházat beszennyezze egy zavaros keverék. Ha azonban bárki abszurdnak véli, hogy az istentelen emberek, akiknek nincs jobb reménységük, önként feladják a gazdag és kényelmes lakóhelyet, hogy vándorokként és zarándokokként új otthont keressenek, akkor jusson eszébe: Egyiptomot ekkorra már oly sok csapás érte, hogy maga a szegénység és a pusztítás is könnyen elűzhette a lakosait. A marhák nagy része elpusztult, a föld összes gyümölcse megromlott, a mezők lepusztultak, majdhogynem sivatagosakká váltak, nem csoda tehát, ha a kétségbeesés sok jövevényt, sőt a bennszülöttek közül is némelyeket elűzött. Az is lehetséges, hogy miután embertelenül bántak velük, lerázták a zsarnokság igáját, miután megnyílt előttük a szabadsághoz vezető út.

Jóllehet Isten azonnal elindulást biztosított a népe számára, mégsem engedte, hogy minden kényelmetlenség nélkül induljanak útnak. nem ételektől eltelve, vagy egy ízletes vacsora elköltése után indultak el, hanem kénytelenek voltak magukkal vinni a meg nem sült tésztájukat, hogy parázson sült, vagy pirított kenyeret ehessenek az útjuk során. Ebből a példából azt tanuljuk meg, hogy Isten áldásai mindig keverednek némi kényelmetlenséggel, nehogy a túlságosan nagy öröm megrontsa az istenfélők elméit.

2Móz12:40-42, 50-51

40. Az Izráel fiainak lakása pedig, a míg Égyiptomban laknak, négyszáz harmincz esztendő vala.

41. És lőn a négyszáz harmincz esztendő végén, lőn pedig ugyanazon napon, hogy az Úrnak minden serege kijöve Égyiptomnak földéről.

42. Az Úr tiszteletére rendelt éjszaka ez, a melyen kihozta őket Égyiptom földéről; az Úr tiszteletére rendelt éjszaka Izráel minden fiai előtt nemzetségről nemzetségre.

50. És Izráel fiai mindnyájan megcselekedék; a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek és Áronnak, úgy cselekedének.

51. Ugyanazon napon hozá ki az Úr az Izráel fiai Égyiptomnak földéről, az ő seregeik szerint.

40. Az Izráel fiainak lakása pedig. Ennek az időszaknak a kezdetét nem Jákob Egyiptomba érkezésétől számolja, mert más igeszakaszokból nagyon világos, hogy Jákob Egyiptomba érkezésétől a kivonulásig nem több, mint legfeljebb 230 esztendő telt el.¹⁴⁰ A zsidók általában csak 210-et számolnak, de Mózes beszámítja azt az időszakot is, amelyben Ábrahám és gyermekei nem voltak a birtokában az ígért földjének. Az igeszakasz jelentése tehát az, hogy attól az időponttól kezdve, amikor Kánaán földje Ábrahámnak ígértetett, az ígértet 400 évre fel lett függesztve, mielőtt az utódai élvezhették a jogaikat. Pál is így magyarázza ezt a nehézséget (Gal3:1), mikor azt mondja, hogy Isten 430 évvel a törvény

¹⁴⁰ Ez a mondat hiányzik a francia változatból. A latin változat szerint: “Hebraei communiter tantum decem recensent.” Jarchi így magyarázza: „rájössz, hogy az izraeliták Egyiptomba érkezésétől az elindulásuk idejéig 210 év telt el. – *A maga helyén.* V. ö. a Septuagintával.

kihirdetése előtt erősítette meg a szövetségét Ábrahámmal. Mózes tehát Ábrahám jövevénységétől kezdve számolja az időszakot, amikor még csak az adomány jogcímén volt Kánaán földjének az ura. Ami a 30 év kihagyását illeti Mózes első könyvének 15. fejezetében, abban nincs ellentmondás, mivel a föld már Ábrahámnak ígértetett néhány évvel azt megelőzően, bár még nagyon távol állt annak birtoklásától, sőt alig engedték meg neki azt is, hogy „idegenként” elfoglalja. Ezért hozza a tudomására Isten, hogy még 400 év marad, mielőtt az utódai birtokba vehetnék. Következésképpen a csekély időszak, ami lemult, nem volt elégséges a türelmének próbára tételéhez, hanem mind magának, mind az utódainak rendkívüli kitartásra volt szükségük, nehogy elcsüggedjenek, belefáradva a hosszú várakozásba. Emellett nem távozik el a szokásos beszédmódtól abban, hogy nem számolja pontosan az évek számát. Több, mint négyszáz év, azaz húsz, vagy nagyjából annyi, valóban visszamaradt még. De mivel Istennek nem volt más célja, mint türelemre buzdítani a népet, ezért nem számolja, vagy határozza meg pontosan az évek számát, mert elegendő volt a 400 évet közelítőleg említeni nekik. Ugyanezen a módon teszi hozzá a következő ígeversben „a négyszáz harmincz esztendő végén” szavakat, azaz attól kezdve, hogy Ábrahám vált a föld törvényes urává. Mózes ugyanis azt akarta megmutatni, hogy jóllehet Isten hosszú ideig késleltette az ígéretének beteljesedését, mégis, mind az igazsága, mind a hűsége teljesen bebizonyosodott, s nemcsak azért, mert pontosan beteljesítette, amit megígért, hanem mert megemlítette az előre kijelölt időt is. Az egyébként akkor nagyon gyenge népet „az Úr seregei” megtisztelő titulussal illeti – egyrészt azért, hogy ismét megerősítse Isten áldásainak erejét, másrészt azért, hogy megadja az illő tiszteletet az Ő kegyelmének, mely ennek a zűrzavaros csapatnak az irányításában és vezetésében nyilvánult meg. Noha a katonák hozzászoktak az engedelmességhez, s gyakorlatban tanulták meg a soraik megtartását, s lehettek tábornokaik, parancsnokaik és kapitányaik, valamint zászlóik, melyek alatt felsorakozhattak, mégis nagyon nehéz dolog egy 20, vagy 30 ezer fős hadsereget éjszaka masíroztatni zűrzavar nélkül, ékes rendben. Mekkora csoda volt tehát, amikor 600 ezer ember nőekkel, gyermekekkel, sok csomaggal, gulyákkal és nyájakkal, valamint egyéb terhekkel átment éjszaka az ellenségeik között, és valamennyien biztonságban kimenekültek, kivétel nélkül! Ugyanezért ismétli meg Mózes az utolsó versben: „ugyanazon napon hozá ki az Úr az Izráel fiait Egyiptomnak földéről, az ő seregeik szerint”. Mintha azt mondta volna, hogy ebben a hatalmas tömegben nem volt zűrzavar, mivel Isten ellátta a páratlan Vezető szerepét az Ő csodálatos hatalmával.

42. *Az Úr tiszteletére rendelt éjszaka ez.* Megmutatja, hogy az izraelitáknak jó okuk volt ünnepélyes ceremóniával áldozni az Úrnak évről évre, és ünnepelni annak az éjszakának az emlékeztétét, s a húsvét került bevezetésre a hálájuk jeleként. Ez az intés azonban nagyon hasznos volt azért, hogy az izraeliták fenntartsák ennek az fennkölt ünnepnapnak a törvényes megülését, s ne váljon pusztán egy hűvös ceremóniává, amint az gyakran megtörténik, hanem inkább haszonnal és a kegyességüket fejlesztve gyakorolhassák magukat a szabadulásuk eme jelképében. Egyidejűleg azt is tanítja, hogy ezt a felbecsülhetetlen jótéteményt nemcsak egy, kettő, vagy három generációban kell ünnepelni, hanem ameddig fennmarad a nép, méltó az örök emlékezetre. S hogy soha ne felejtsek el, a húsvétot szent módon meg kellett ünnepelni.

Emellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ókori nép generációi Krisztus eljövételével értek véget, mert a törvény árnyképei megszűntek, amikor az egyház testülete megújult, és a pogányok is begyűjtettek ugyanabba a Testbe.

50. *És Izráel fiai mindnyájan megcselekedék.* Ez főleg a húsvéti bárány levágására vonatkozik a tartozékaival egyetemben, bár nem tagadom, hogy az utalás vonatkozik az egyéb, a hirtelen elindulásukhoz tartozó körülményeikre is. De nem annyira a serénységüket és a fűrgességüket dicséri, mint inkább Isten csodálatos hatalmát a szívük megmunkálásában és a kezeik irányításában, amiért az éjszaka sötétjében, a legnagyobb zűrzavar közepette, a kapkodó sietségben, amikor semmi sem volt megfelelően előkészítve ennyire aktívak és

ügyesek voltak. Közben Mózes arra a következtetésre jut a nép engedelmességéből, hogy semmi sem történt Isten parancsa és vezetése nélkül, amiből világosan kiderül, hogy Ő volt a szabadulásuk egyetlen Szerzője.

Exodus 13

2Móz13:17-22

17. És lőn, a mikor elbocsátá a Faraó a népet, nem vivé őket Isten a Filiszteusok földje felé, noha közel vala az; mert monda az Isten: Netalán mást gondol a nép, ha harczot lát, és visszatér Egyiptomba.

18. Kerülő úton vezeté azért Isten a népet, a veres tenger pusztájának útján; és fölfegyverkezve jövének ki Izráel fiai Egyiptom földéről.

19. És Mózes elvivé magával a József tetemeit is, mert megesketvén megeskette vala Izráel fiait, mondván: Meglátogatván meglátogat titeket az Isten, akkor az én tetemeimet felvigyétek innen magatokkal.

20. És elindulának Szukhótból és táborba szállának Ethámban, a puszta szélén.

21. Az Úr pedig megy vala előttök nappal felhőoszlopban, hogy vezérelje őket az úton, éjjel pedig tűzoszlopban, hogy világítson nekik, hogy éjjel és nappal mehessenek.

22. Nem távozott el a felhőoszlop nappal, sem a tűzoszlop éjjel a nép elől.

17. És lőn, a mikor elbocsátá a Faraó a népet. Mózes itt megadja az okát, miért nem vezette azonnal Isten egyenes úton a népet a Kánaán földjére, ami ugyanolyan könnyű lett volna a számára, hanem jobbnak látta körbevenni őket a sivatagon keresztül, hosszú, nehéz és veszélyes úton: nehogy talán, ha ellenséggel találkoznak, akikkel küzdeni kell, a közelség arra ösztönözze őket, hogy visszatérjenek Egyiptomba. Tudjuk, milyen nagy volt a nép közönyössége és gyávasága, amint bármiféle nehézséggel kerültek szembe, s milyen gyorsak voltak az isteni kormányzástól való elszakadásban, amint a szívesen hordozottnál nehezebbé vált a terhük. Tudjuk, mily gyakran tértek el Isten, mint a vezetőjük követésétől, s álltak készen elvetni a hálátlanságukkal a nekik felkínált kegyelmet. Mikor tehát tehetetlenek voltak a fegyverek használatában, és egyáltalában nem voltak tisztában a katonai taktikával, miféle bátorsággal szállhattak volna szembe az ellenséggel, ha az elindulásuk után néhány nap alatt kellett volna erre felkészülniük? Biztos, hogy egyetlen csatát sem bírtak volna megvívni, inkább megadták volna magukat az egyiptomiaknak, aláztatosan könyörögve a bocsánatukért. Nehogy tehát a visszatérés utáni bármilyen vágy belopakodjon a szívükbe, Isten akadályt akart állítani mögöttük az utazás nehézségében. Emellett, ha az egyiptomi elindulásuk során rögvest háborúzniuk kellett volna Kánaán lakosaival, akkor nagyobb nehézségek vártak volna rájuk, mert az egyiptomiak semmiképpen sem hagyták volna őket békén, hanem felhasználva a sok-sok nép fegyveres segítségét és erejét megpróbáltak volna bosszút állni rajtuk, s szövetségre lépve körös-körül mindenkivel, bekerítették volna a boldogtalan izraelitákat. Ezért Isten kiválóan gondoskodott róluk, mikor úttalan utakon vezette őket, és pont a gyengeségükkel csapta be az ajtó az Egyiptomba történő visszatérés iránti vágyakozás előtt. Közben pedig fokozatosan helyreállította a magabiztosságukat, mielőtt csatákra került volna sor, és szembesülniük kellett az ellenségeik támadásaival. Elismerem, Isten valóban megelőzhette volna mindezeket a gonoszságokat. Mivel azonban Ő gyakran bánik a népével emberi alapelvek alapján, olyan módszert választott, mely a legjobban illett a gyengeségükhöz. Mózes most az Ő bámulatos célját dicséri, hogy megtudhassuk: semmit sem hagyott ki, ami a népe biztonságát és javát szolgálta. Ez a „monda Isten” ugyanis az Ő gondviselésére vonatkozik, mintha azt mondta volna, hogy a könnyebb és szokásosabb utat nem céltalanul vetette el, hanem mivel célszerűbbnek látta, Isten így vette elejét a kísértésnek.

18. *Kerülő úton vezeté azért Isten a népet.* A חמישים *chemisim* szó az „öt” szóból származik,¹⁴¹ amiért egyesek úgy magyarázták, hogy ötféle fegyvert kaptak, de ez túl abszurd. A zsidók, mivel nem voltak képesek jobbat, vagy valószínűbbet elképzelni, majdnem teljes egyetértéssel úgy értelmezik, hogy az ötödik borda alatt voltak felfegyverezve. Ám honnan állt volna ennyi katonai páncéling az izraeliták rendelkezésére? Én azonban elvetem ezt az annyira erőltetett és valószínűtlen jelentést, s nem kételkedem abban, hogy a szó egy számnév, mintha Mózes azt mondta volna, hogy ötös sorokban vonultak ki, mivel ha ekkora tömegben mindenki igyekezett volna előre törni, azzal egymást akadályozták volna. Én azért alkalmasnak láttam a „dispositi” (sorokban) szóval fordítani. A görögöknek „az ötödik generációra” vonatkozó elképzelése nagyon idegen a jelen történettől. De az általam adott értelemben nincs semmi homályos, vagy kétséges, mert azonnal kiderül, hogy Isten kegyességét ebben a részletben is ünnepelték, mert Ő rendben vezette ki a népét. Mert bár zavarodottan és sietősen vonultak ki, Ő mégis megtartotta őket mondhatni a zászlaja alatt és csoportokban, nehogy valami felfordulás történjen.

19. *És Mózes elvivé magával a József tetemeit is.* Ebből kiderül, hogy a megígért szabadulásuk reménysége még a megpróbáltatásaik során sem távozott el a néptől, mert ha József ünnepélyes felszólítása nem lett volna a közbeszéd tárgya, Mózes soha nem lett volna képes még csak elképzelni sem. Azonban konkrétan kijelenti, hogy a szent pátriárka iránti engedelmességgel vitte magával a csontjait. Valószínű tehát, hogy ezek úgy voltak elhelyezve, hogy a nép reménysége eleven maradjon, amikor naponta látták a maradványokat tartalmazó koporsót, vagy urnát, mintha a szent ember még a holtá után is felmutatná nekik a sírjából a szabadulásuk jelképét. Bár ezzel a jelképes cselekedettel a saját maga hitét táplálta, mikor arra vágyott, hogy bár holtan, de mégis beléphessen az ígéret földjének birtoklásába, azonban mégis kétségtelen, hogy ezzel inkább a testvéreit és az egész szent nemzetséget tartotta szem előtt.¹⁴² Tapasztalatból ismervén ugyanis a fásultságukat és a hitük gyengeségét, természetesen félt attól, hogy hosszabb időszak elteltével egyre közönyösebbekké válnak, s végül megvetik az ígéretet, átadva magukat az azzal kapcsolatos teljes közönynek. S természetesen ez a velük kapcsolatos bizalmatlanság volt az, ami arra ösztökölte, hogy ne elégedjen meg egyszerű paranccsal, hanem esküvel kösse meg jobban az elméiket. A Csel7:16-ban István látszólag azt jelenti ki, hogy Jákob tizenegy másik fiát Sikemben temették el, s ebből az a valószínű következtetés adódik, hogy jámbor módon arra testvérük, József példájának utánzására éreztek ösztönzést. S bizonyos, hogy az eltávozott József még a megszáradt csontjaival is hangosan hirdette a leszármazottainak a megígért szabadítást, nehogy elcsüggedjenek a hosszú várakozás során. Mikor pedig végül az izraeliták elindultak, a tizenkét pátriárka csontjai, vagy hamvai úgymond megannyi zászlóvivőként szolgáltak a különböző törzsek előtt haladván, a magabiztosságukat erősítve. Ezért a nép gyávasága még megvetendőbb volt, amikor oly sokszor fordítottak hátat az útjuk során, pedig ily kiváló alapot láthattak a magabiztossághoz. József szavai, melyekről Mózes beszámol, „Meglátogatván meglátogat titeket az Isten”, stb., megerősíti az apostol kijelentését (Zsid11:22), miszerint „Hit által... József... az ő tetemeiről rendelkezett”, mert így vállalja magára a zálog jellegét és hivatalát, hogy az ígéret felkarolására ösztönözze a népét. Mindebből minden nehézség nélkül megértjük mennyire távol áll ettől a pápisták ostoba babonásága, amikor a szentek relikviáit imádják, szorgalmasan megragadván minden eszközt, melyekkel egyre jobban eltávolodhatnak Isten Ígétjétől.

¹⁴¹ חמישים. Ötök. Az itt említett rabbinikus megjegyzéseket így foglalja össze röviden Sebastian Münster:

“Exponitur a Kimchi sic, Et accincti armis in quinta costa. Alii autem sic exponunt, Et accincti quinque armorum generibus.” Arról beszélve, amit a görögök képzettek, Kálvin a Septuagintára utal, ami teljesen eltér a hébertől, így fordítván a mondatot: πεμπτη δε γενεα κ. τ. λ., „és Izrael gyermekei az ötödik generációban jöttek ki”, stb. – Henry Walter.

¹⁴² D’Abraham – francia.

21. *Az Úr pedig megy vala előttök.* Mózes itt Isten könyörületének újabb példáját hirdeti: megszabadítván a népét Ő lett az állandó vezetőjük és irányítójuk is – amiképpen a próféta is konkrétan utal mindkét dologra (Zsolt77:16 és 78:14). A szeretetteljes gondoskodás valóban csodálatos cselekedete volt, amikor a tudatlanságukhoz alkalmazkodva bizalmas módon megjelent a szemük előtt. Ő valóban képes lett volna más módon is megvédeni őket a nap hevétől, s vezetni őket az éjszaka sötétjében, de hogy az Ő hatalma még világosabban megmutatkozzon, a látható jelenlétét is hozzá kívánta ehhez tenni, hogy eltöröljön minden lehetőséget a kételkedésre. S bár Mózes szavai bizonyos fokig arra látszanak utalni, hogy az Úr is benne volt a felhőoszlopban, mégis észre kell vennünk a szakramentális beszédmódot, mellyel Isten a nevét látható alakoknak kölcsönzi. Ezzel nem az Ő lényegét adja át azoknak, s nem is az Ő végtelenségét határolja körül, hanem csak azt akarja megmutatni, hogy nem csalárd módon tárja az Ő jelenlétének eme jeleit az emberek szeme elé, hanem a jelek bemutatása azt jelzi, hogy Ő egyidejűleg valóban össze is kapcsolódik azokkal. Ezért jöllehet Mózes kimondja, hogy Isten benne volt a felhő-, vagy a tűzoszlopban, mégsem akarja Őt levonni a mennyből, s az Ő végtelen dicsőségét sem akarja olyan látható jeleknek alárendelni, melyekkel az Ő igazsága összefér az Ő helyi jelenléte nélkül is.¹⁴³ Förtelmes azonban az örült Servetus elképzelése, aki azt állította, hogy ez a felhő nem teremtett, mintha Magának Krisztusnak az isteni mivolta lenne, mert ő úgy helyettesítette a Szentháromság eme Személyét, mintha létezne egy materiális Istenség, Akit „jelképes Fiúnak” nevez, s Aki később megtestesült. Nem testet öltött, hanem emberként jelent meg, három nem teremtett elemből, és Dávid magvából állva. De nem sokkal ezt követően Mózeszt ugyanezt a lényt Angyalnak nevezi, akire most az örökkévaló Isten nevét használja. S jó okkal, mivel a mennyei Atyánk akkor csak az Ő egyszülött Fiának a kezével vezette az izraelitákat. Most pedig, mivel Ő egyházának örökkévaló Őre, Krisztus nem kevésbé valóságosan van velünk jelen az Ő hatalma által, mint amennyire korábban megjelent az atyáknak. Mikor tehát Ézsaiás az Ő eljövételéről prófétál, egyebek mellett azt az isteni áldást is megemlíti, mely szerint „teremteni fog az Úr Sion hegyének minden helye fölé és gyülekezetei fölé nappal felhőt és ködöt, s lángoló tűznek fényességét éjjel”, ami „sátor leszen árnyékul nappal a hőség ellen, s oltalom és rejtek szélvész és eső elől” (Ézs4:5-6). Mintha azt mondta volna, hogy valóságosan és lényegileg is beteljesíti azt, ami a jelképben látszott. S biztos, hogy a „nappal a nap meg nem szúr téged, sem éjjel a hold” (Zsolt121:6) ígéret nem egyetlen napra, hanem korokra vonatkozik. Mózes kijelentése tehát, miszerint „nem távozott el a felhőoszlop nappal, sem a tűzoszlop éjjel a nép elől” olyan áldás, amit Isten ránk is kiterjeszt, csak mulandó látható jelet is tett hozzá akkor, a nép gyengesége miatt. Ami azt a mondát illeti, mely szerint Isten mindig megjelent nekik, hogy éjjel-nappal menetelhessenek, az alatt nem azt érti, hogy folytonosan, pihenők nélkül meneteltek, mivel korábban már megemlítette, hogy az első letáborozásuk Szukhóthban volt, ahonnan tovább indultak Ethámba, hanem csak arról tájékoztat minket, hogy Isten kegyelme folytonosan áradt rájuk, mivel az Ő kegyességének és védelmének jele nem kevésbé ragyogott az éjszaka sötétjében, mint nappal, délidőben.

Exodus 14

2Móz14:1-9

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

2. Szólj az Izráel fiainak, hogy forduljanak vissza és üssenek tábort Pi-Hahiróth előtt, Migdol között és a tenger között, Baál-Czefón előtt; ezzel átellenben üssetek tábort a tenger mellett.

¹⁴³ “Sans qu’il y soit requis une presence de lieu” – anélkül, hogy ez a helyi jelenlétét megkövetelné. – *Francia.*

3. Majd azt gondolja a Faraó az Izráel fiai felől: Eltévelyedtek ezek e földön; körülfogta őket a pusztá.

4. Én pedig megkeményítem a Faraó szívét, és űzőbe veszi őket, hogy megdicsőíthessem a Faraó által és minden ő serege által és megtudják az Égyiptombeliek, hogy én vagyok az Úr. És úgy cselekedének.

5. És hírül vivék az egyiptomi királynak, hogy elfutott a nép, és megváltozék a Faraónak és az ő szolgálóinak szíve a nép iránt és mondának: Mit cselekedtünk, hogy elbocsátottuk Izráelt a mi szolgálatunkból!

6. Befogata tehát szekerébe és maga mellé vevé az ő népét.

7. És vőn hatszáz válogatott szekeret és Égyiptom minden egyéb szekerét és hárman-hárman valának mindeniken.

8. És megkeményíté az Úr a Faraónak, az egyiptomi királynak szívét, hogy űzőbe vegye az Izráel fiait; Izráel fiai pedig mennek vala nagy hatalommal.

9. És az Égyiptombeliek utánok nyomulának és elérék őket a tenger mellett, a hol táboroznak vala, a Faraónak minden lova, szekere, meg lovasai és serege Pi-Hahiróth mellett, Baál-Czefón előtt.

1. *És szóla az Úr Mózesnek.* Isten, lezárván az összes utat, melyeken át az izraeliták elmenekülhettek volna, most megnyitja az Ő csodálatos kegyelmének árját, s egy pillanatra a kétségbeesésbe taszítván őket, hosszú időre gondoskodik az Ő egyházának biztonságáról. Ez a végső cselekedet tehát csodálatosan szemléltette Isten kegyelmét, így a népnek, legyen bármennyire hálátlan és elhidegült, mégis el kellett volna ismerniük Istent a Szabadítójuknak. Emellett az események következtében nemcsak Egyiptom katonai ereje tört meg, de az egész nemzet megsemmisült, vagy legalábbis a virágzó része aludt ki, s így nem jelentettek további problémát a népnek, amíg le nem telepedtek Kánaán földjén. Ha szabadon és békében távozhattak volna úgy, hogy Egyiptom király és népe nyugton maradnak, a korábbi csodák nem jártak volna a kellő haszonnal a bizonyágtételben a szabadulásukról. Mikor azonban mindenfelé lezárult az út, s csak a halált látták maguk előtt, miközben a tenger hirtelen és váratlanul utat nyit, és elborítja a mögöttük jövő, őket üldöző ellenségeiket, akkor kénytelenek voltak elismerni, hogy nemcsak a haláltól menekültek meg Isten keze által, de még a legnagyobb mélységektől is. Úgy tűnik azonban, mikor parancsot kaptak Mózesről, hogy vessék bele magukat, s mondhatni merüljenek el abba a szűk ösvénybe, melyről említést tesz, a csodák megdöbbeneték őket, s olyanoknak tűntek a számukra, mint az álmok, mert vonakodás nélkül engedelmeskedtek, jöllehet maga a hely látványának is félelemmel kellett volna eltölteni őket. Ha ugyanis észlelték volna a veszélyt, akkor a készségességük nem lett volna oly hatalmas, amint azt hamarosan meglátjuk. Ezért Mózes szándéka nem annyira az ő, mint inkább Isten gondviselésének dicsérete volt. Világos ugyanis, hogy amíg nem ejtették őket bámulatba a csodák, melyekből oly sokat láttak, aligha léptek volna arra a szoros útra, ahonnan nem volt visszatérés. A מגדל *migdol* szóból ugyanis arra következtethetünk, hogy erőd épült a sziklára, akadályozván a hozzáférést. Nem teljesen értem a החירת *hachiroth* szó jelentését,¹⁴⁴ s azt sem látom, miért kellett a görögöknek „a völgy szájának” fordítani, bár a „száját” jelentő szóból kiindulva talán arra lehet következtetni, hogy cölöpökkel volt leszűkítve. Mivel a חור *chor* szó barlangot, vagy lyukat jelent, nem tudom, vajon nem úgy kapta-e a hely a nevét, mint lyukak, vagy barlangok szája, mivel a ו *vav* betű gyakorta alakul

¹⁴⁴ החירתי. Kálvin itt semmit sem kölcsönzött Sebastian Münsteről. Dr. Wilson a „Lands of the Bible” című művében (1. kötet, 5. fejezet) megjegyzi, hogy Pi-Hahiróth feltételezeten egy helységnév a héberben, mely nagyon alkalmas a szoros szájának leírására, melyből kiemelkedve az utazó megpillantja a Vörös-tengert, s kilép a hegylanc és a tenger közötti sík földterületre. Azt is megemlíti azonban, amit Gesenius mondott Tablonski tekintélyére alapozva, miszerint ezek a szótagok egy egyiptomi helységnevet alkotnak, ahol a sás nő. – Henry Walter.

át י yod betűvé, s a nemváltás a többes számban gyakori a héberben. Vagy talán egyesek valószínűbbnek gondolhatják, hogy jóllehet leírva החירות *hachiroth*, a ה betű a ה helyett került bele a hasonlósága folytán. Ha így vesszük, akkor a nőnem szerepel a hímnem helyett, és a jelentése „a hegyek szája”. S ha nem is rendelkezünk ismeretekkel a szó etimológiáját illetően, a „száj” szó biztossá teszi, hogy a szorost sziklák szegélyezték, és szűk volt. De, ha ajánlhatom a magam nézetét ebben a kétséges dologban, én inkább úgy vélem, hogy a חרת *charath* szóból származik, aminek a jelentése bevésni, vagy barázdálni, mert a sziklákat, úgymond, mintha kivésték volna. A másik oldalról pedig a tenger határolta, mintha az izraeliták egy sírba kerültek volna.

3. *Majd azt gondolja a Fáraó.* Isten itt elmagyarázza Mózesnek a célját. Noha a fáraóval vívott csatáiban oly sokszor aratott dicsőséges győzelmeket, visszavan még az utolsó cselekedet, mellyel őt és a hadseregét beleveszti a tengerbe. Azt mondja: a fáraó a saját csapdájába esik úgy, hogy a pusztulásába siet. Ha ugyanis a nép egyenes úton ment volna a Kánaán földjére, akkor nem lehetett volna őket oly könnyedén üldözni. Ezért Isten, a dicsőségének felmagasztalása végett csalétket állít a zsarnok megfogásához úgy, ahogyan a halakat szokták horogra keríteni. Az itt használt נבכים *nebukim* szót egyesek „zavarodottnak”, mások „belegabalyodottnak” fordítják, de jól magyarázható úgy is, hogy „összezavarodtak a területen”, mert nem találtak kivezető utat, mindkét oldalról beszorulván a szűk ösvényre, s mögöttük volt a tenger. S ahol a fáraó szándékairól beszél, ott Ő nemcsak a pusztaság valószínűségét említi meg az emberekhez hasonlóan, hanem kijelenti a zsarnok titkos gondolatait, mint olyasvalamit, amit Ő jól ismert, mivel az Ő sajátossága a szívek kutatása. Utána még tovább megy, mert nemcsak arról számol be, amit előre látott, hanem megint megismétli, amit korábban oly gyakran láttunk: meg fogja keményíteni a fáraó szívét, hogy a nép után eredjen. Ebből következően mindez az Ő akarata és vezetése alatt történt. Ezt azonban nemcsak magánemberként mondja el Mózesnek, hanem valamennyiüket előre inteni akarja, nehogy az ellenségeik hirtelen támadásától megriadva elveszítsék a biztonságba vetett minden reménységüket. Az intés azonban nem volt annyira hasznos a számukra, mint kellett volna, mert nem sokkal a meglepődés után ugyanúgy megriadtak, mintha Isten hibájából és Mózes tudatlanságából kerültek volna bajba.

5. *És hírül vivék az égyptomi királynak.* Mózes nem egyszerűen úgy érti, hogy a király akkor hallott először a nép meneküléséről, ami minden volt, csak nem titok, hanem a körülményekről számoltak be neki, ami támadásra ösztönözte őt. Mikor tehát hallja, hogy a nép sietve távozott, úgy véli, a legcsekélyebb akadállyal is visszatéríthetők. S nemcsak egyedül őt befolyásolta ez az ostoba gondolat, hanem minden udvaronca is szidta a saját tétlenségét, amiért hagyták elmenni a népet. Ezt kérdezték egymás között: Miért engedték el Izrael fiait? – mintha nem próbálták volna meg minden módon meggátolni a szabad elvonulásukat – mintha a makacsságukat nem győzte volna le Isten tízszer is – s mintha végül nem szakította volna el tőlük a népet dacára minden vonakodásuknak. Azonban ez a gonoszok ostobasága, hogy csak Isten a jelenben megmutatkozó kezétől félnek, és azonnal elfeledkeznek mindenről, amit korábban láttak. Belefáradtak a heves és félelmetes büntetésekbe, de most, mintha semmi sem történt volna, arról beszélgetnek, miért nem álltak ellene Istennel mindvégig, amikor arra kényszerítette őket, hogy szélsőséges vonakodással bár, de engedelmeskedjenek, miután tízszer is rájöttek, hogy hiába küzdenek Ellene. De ilyen a büszkeség, amely szükségszerűen elvakítja az elvetetteket, hogy egyenesen törtessenek a saját pusztulásuk felé, közben mintegy meggyőződve arról, hogy semmi nehézséggel nem szembesülnek, és harcolnak Istennel.

6. *Befogata tehát szekérébe.* Mózes röviden leírja a fáraó harci készülődését, de nemcsak Isten a nép szabadításában megmutatkozó hatalma nagyságának felmagasztalása végett, hanem hogy megmutassa, milyen erőszakos és makacs vakmerőséggel törnek előre a gonoszok, amikor utat engednek a romlott és bűnös vágyaiknak. Épp az imént rémültek

majdnem halálra, és kiabálták, hogy végük van, ám alig telt el egyetlen nap, mikor erős hadsereget gyűjt, mintha az erői még sértetlenek lennének. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy 600 szekérnyi fegyveres, sőt akár sokkal több sem lett volna elég 600 ezer ember visszatérítéséhez, arra azt válaszolom, hogy tudták: a csatát egy hadakozást nem ismerő tömeggel kell megvívni, melyben asszonyok és gyermekek is voltak. Erre a megfontolásra támaszkodtak, s remélték, hogy nem lesz nehéz ezt a hatalmas létszámú tömeget eltéríteni, mivel ők tapasztalatlanok és fegyelmezetlenek. S a reménységükben nem is csalódtak volna, ha nem Istennel állnak szemben. De maga az esemény is bizonyította, mennyire igaza volt Salamonnak, amikor ezt mondta: „Nincs bölcsesség, és nincs értelem, és nincs tanács az Úr ellen” (Péld21:30), és mennyire jogosan veti meg Ézsaiás az egyház ellenségeit: „Fenekedjete csak népek és romlójatok meg; figyeljete, valakik messze laktok; készüljete és megrontattok; készüljete és megrontattok. Tanácskozzatok, de haszontalan lesz, beszéljete beszédet, de nem áll meg, mert Isten van mi velünk!” (Ézs8:9-10) Ez az elbizakodottság teszi semmivé a gonoszokat, s miközben zabolátlan heveséssel törnek előre, nem fogják fel, hogy Isten rendelkezik titkos zablával a vágyaik megfékezéséhez.

8. *Izráel fiai pedig mennek vala.*¹⁴⁵ Mózes közvetve megfeddi a túlságos biztonságérzetüket, mely teljes mértékben megszabadította őket a gondoktól és a félelemtől, s amiért még az Isten nevének segítségül hívásától is elhidegültek, mert a biztonságérzet mindig tunyaságot és tétlen lelkületet eredményez. Ebből származott, hogy ez a nagy veszély, melyre nem számítottak, ekkora riadalmat okozott nekik. Másrészt viszont Mózes Isten kegyelmét magasztalja, amiért oly jókor és oly kritikusan jött a segítségére a nyomorult izraelitáknak, diadalmaskodván a buta örömről felett, mert másként, miután hirtelen utolérték volna őket, azonnal összezavarodtak volna az ellenség legelső kiáltásától. Ez a példa tehát arra int bennünket, hogy miközben biztonságban vagyunk Isten védelme alatt, a lehetséges veszélyekre is oda kell figyelnünk. Nem azért, hogy aggódjunk és rettegjünk, hanem hogy alázatos megnyugodjunk az Ő szárnyai alatt és ne ragadjon el minket a megfontolatlan öröm. A következő igeversben Mózes röviden elmondja, milyen félelmetes látvány tárult az izraeliták szeme elé, mikor látták, hogy egyfelől a tenger állja útjukat, s minkét oldalról mondhatni a szoros állkapcsaiban voltak, a másik oldalról pedig a fáraó hadserege nyomta őket. Konkrétan megemlíti a sereg erejét, hogy az isteni segítség dicsősége még jobban megmutatkozhasson a szembenálló felekből.

2Móz14:10-18

10. A mint közeledék a Faraó, Izráel fiai felemelék szemeiket, és ímé az Égyiptombeliek nyomukban vannak. És nagyon megfélemlének s az Úrhoz kiáltának az Izráel fiai.

11. És mondának Mózesnek: Hát nincsenek-é Égyiptomban sírok, hogy ide a pusztába hoztál minket meghalni? Mit cselekedél velünk, hogy kihoztál minket Égyiptomból?

12. Nem ez volt-é a szó, a mit szoltunk vala hozzád Égyiptomban, mondván: Hagyj békét nekünk, hadd szolgáljunk az Égyiptombelieknek, mert jobb volt volna szolgálunk az Égyiptombelieknek, hogynem mint a pusztában halnunk meg.

13. Mózes pedig monda a népnek: Ne féljete, megálljatok! és nézzéte az Úr szabadítását, a melyet ma cselekszik veletek; mert a mely Égyiptombelieket ma láttok, azokat soha többé nem látjátok.

14. Az Úr hadakozik ti érettetek; ti pedig veszteg legyetek.

¹⁴⁵ Exierant. — Dathe.

15. És monda az Úr Mózesnek: Mit kiáltasz hozzám? Szólj Izráel fiainak, hogy induljanak el.

16. Te pedig emeld fel a te pálczádat és nyújtsd ki kezedet a tengerre és válaszd azt kétfelé, hogy Izráel fiai szárazon menjenek át a tenger közepén.

17. Én pedig ímé megkeményítem az Égyiptombeliek szívét, hogy bemenjenek utánok, és megdicsőíttetem a Faraó által és az ő egész serege által, szekerei és lovasai által.

18. És megtudják az Égyiptombeliek, hogy én vagyok az Úr, ha majd megdicsőíttetem a Faraó által, az ő szekerei és lovasai által.

10. *A mint közeledék a Faraó.* Mózes arra utal, hogy a riadalom annál nagyobb volt a hirtelensége folytán, mivel nem volt előzetesen hírnök, és csak nagyon rövid idejük volt a felkészülésre. Jogos alapja volt tehát a félelemnek még a legbátrabb szívekben is, hacsak nem történik velük valami nagy rendkívüli dolog. De kétszeresen is vétkeztek, mivel mind az isteni segítség reménysége, mind Isten könyörületének az emlékezete elhagyta a szívüket. a hálátlanságuk addig fokozódott, hogy pimasz módon fellázadtak Isten és Mózes ellen. Bár itt látszólag két ellentétes tényről számol be, ti. az Úrhoz kiáltottak, de a szolgája ellen lázadoztak, mégis könnyedén következtethetünk arra, hogy ez a kiáltás sem hitből, sem a jól féken tartott érzelmekből nem származott, hanem egy zavaros impulzus sajtolta ki belőlük, mert a természetes érzések minden embert arra készítenek, hogy a bajukban alkalmilag Istenhez imádkozzanak, noha sem a kegyelmét nem ölelik magukhoz, sem az erejére nem támaszkodnak. Így mondja Dávid a 107. zsoltárban, hogy minden nyomorult az Úrhoz kiált, amikor bármi baj éri őket, mivel Isten a természetük vezetésével és titkos ösztönzéssel Magához vonja őket a veszélyben, hogy a leggondatlanabbak és a legvilágiasabbak csak annál megbocsáthatatlanabbak legyenek. De ezen a módon mégsem adják meg a kellő tiszteletet Istennek, még ha a szájukkal Hozzá is könyörögnek a biztonságért. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az annyira fájó izgalomba jött izraeliták imádkoztak és esküdöztek Isten nevével, hiszen nem olyan régen mutatta meg Magát a megannyi csodán keresztül, továbbá mindig a szemük előtt volt a felhő-, vagy tűzoszlop is. De a Mózes elleni esztelen kiáltozásuk világos bizonyítéka volt annak, hogy mintegy az elképedésükben meggondolatlanul igyekeztek Isten nevét segítségül hívni. Az a magyarázat,¹⁴⁶ amit egyesek adnak, mely szerint egyesek közülük istenfélő módon imádkoztak Istenhez, miközben mások a tömegben gonoszul lázadoztak Mózes ellen, ésszerűtlen, mivel a két kijelentést együttesen teszi, így azok nem vonatkoztathatók különböző személyekre.

11. *Hát nincsenek-é Égyiptomban sírok.* Ez az igeszakasz helyesebb jelentése,¹⁴⁷ mert kettős tagadás szerepel az egyszeres helyett. Keserű és maró gúnyolódás ez, mert nem elég, hogy az egyiptomi sírokat tartják jobbnak ahhoz a halálhoz, melytől féltek, még gúnyosan kérdegetik azt is, hogy minek hozta ki őket a pusztába, mintha Egyiptom földje nem lett volna elég nagy az eltemetésükhöz. Isten azonban nyíltan és világosan bizonyult az elindulásuk vezetőjének, emellett aljas közönyösség volt a részükről megfedkezni arról, hogy nemrég még olyanok voltak, mint a holtak, s csodálatos módon kerültek ki a sírból. A bolondságuk pedig még vadabb, mikor vakmerően felidézik a kegyetlen istenkáromlásokat, melyeknek szégyennek és gyalázatnak kellett volna lenni a számukra. Mennyire szomorú volt a hálátlanságuk, mely a szabadulás felkínált jótéteményének elutasításában, valamint abban nyilvánult meg, hogy becsapták az ajtót Isten barátságos közeledése előtt, hogy megrothad hassanak a nyomorúságukban! Igaz, Isten megbocsátotta ezt a nagy romlottságot, de nekik szüntelenül siránkozni és szégyenkezni kellett volna, hogy a bűnük eltöröltessen Isten ítélőszéke előtt. Most azonban, mintha Isten és Mózes lettek volna a felelősök, gögösen

¹⁴⁶ Az itt említett magyarázat egyedül Sebastian Münster-nél található meg. – Henry Walter.

¹⁴⁷ Ez a mondat nem szerepel a francia változatban.

és zsémbesen feddik meg őket, amiért nem hittek nekik, amikor bölcsen meg akarták akadályozni a bajt. Ebből megtanuljuk, milyen messzire ragadják el az embereket a szeszélyeik, mikor a félelem kioltja a reményeiket, s nem várnak tovább türelemmel Isten segítségére.

13. *Mózes pedig monda a népnek.* Jóllehet a rá jellemző kedvességgel Mózes udvariasan jó reménységre biztatja őket, mégsem valószínű, hogy csendben átsiklott azok felett a gonosz kiáltások felett, melyekkel Istent támadták galádul. Szerintem tehát a hűséges tanító feladatát látta el, mikor önként megfeddte a türehetlen pökhendiségüket. Miután Isten megelőző Lelkének az ihletésére szólt, kétség sem férhet ahhoz, hogy Isten Maga is súlyosan megfeddte az istenkáromlásait, nehogy az elnézés folytán még rosszabbakká legyenek. Mózes azonban kihagyja a feddést, és csak azt mutatja meg, hogy Isten szívélyessége túllépett a nép förtelmes istentelenségén, vigasztalást nyújtván nekik a bánatukat csillapítva és az összezavarodott szívüket megnyugtatta. Emellett mikor azt parancsolja nekik, hogy ne féljenek, és „megálljatok! és nézzétek az Úr szabadítását”, akkor arra utal, hogy amíg a félelem uralja az elméinket, azok vakok, és úgy megzavarodnak a butaságukban, hogy nem fogadják el Isten segítségét. A „megálljatok” alatt azt érti: „maradjatok nyugton”, mintha azt mondta volna, hogy a kisujjatokat sem kell megmozdítanotok, mert Isten egymagában is úgy menti meg őket, mintha nyugodtak és mozdulatlanok lettek volna. Ezt meg is erősíti a következő igeversben, ahol Isten győzelmet ígér nekik miközben ők vesztegelnek. Véleményem szerint azonban nem nyugalomra ösztökéli őket, hanem arra céloz, hogy egyedül Istenben lesz elegendő erő felülkerekedni, még ha ők olyan tompultak is, mint a megigézett emberek. S az izraeliták, akiket noha Isten keze tartott meg, ám mégis elutasították, amennyire csak lehetséges, az Ő felkínált kegyelmét, példaként szolgálnak a számunkra arról, mennyire sok ismétlődő szabadulásra van szükségünk ahhoz, hogy Isten eljuttasson minket a tökéletes üdvösséghez. Mi ugyanis a hálátlanságunkkal semmivé teszünk mindent, amit Ő a nekünk, s így szándékosan pusztulnánk el, ha Isten nem róna meg az érzéketlenségünket az Ő Lelkének erejével.

15. *És monda¹⁴⁸ az Úr Mózesnek.* Én a régmúlt idejű igealakot használtam a kétértelműség elkerülése végett, mert itt megadja az okot, miért feddte meg Mózes oly magabiztosan a nép vonakodását, és ígérte nekik, hogy Isten jelen védelme alatt biztonságban lesznek. Azért, mert isteni kijelentés által már meggyőződött arról, hogy Isten meg akarta segíteni a népét, és új eszközöket is előkészített a megtartásukra. Mózes ugyanis nem lehetett volna a biztonságuk hirdetője és tanúja, ha nem kapott volna rá ígéretet. Ezért menti fel magát az elhamarkodottság vádjá alól, mert semmi mással nem hozakodott elő, csak ami Magának Istennek a szájából származott. A „Mit kiáltasz hozzám?” szavakat egyes fordítók kiterjesztik az egész népre, akiknek Mózes volt a képviselőjük, de ez a magyarázat túlságosan erőltetett, s az imént említettem, hogy a nép imái semmiképpen sem Istenhez irányultak. Nem kétkedem tehát abban, hogy a szent ember egyedül imádkozott a nép lázadása közben. S nem is cáfolja ezt a kegyes kötelezettséget ez az igeszakasz, hanem inkább arra mutat rá, hogy nem hiába munkálkodott, és nem a levegőbe ontotta ki a szavait. A szavak értelme tehát ez: „Ne fáraszd magad többet: maga az esemény fogja bizonyítani, hogy meghallgattattál. Emeld fel a vessződet, mellyel kettéválaszthatod a tengert, hogy Izrael fiai száraz lábbal kelhessenek át annak közepén”. Ez az igeszakasz megmutatja, hogy azok vétkesek az elhamarkodottságban, akik bármit ígérnek önmaguknak, vagy másoknak a konkrét áldásokat illetően, Isten speciális bizonyágtétele nélkül.

17. *Én pedig imé megkeményítem.* Isten még egyszer megerősíti a saját hatalmának még nagyobb felmagasztalása végett, hogy meg fogja keményíteni az egyiptomiakat, így, mintegy pusztulásra ítéltet vetik bele magukat a tenger közepébe. Ezt persze soha nem tették

¹⁴⁸ A latin változatban „megmondotta volt”.

volna meg, ha nem Ő vezette volna a szívüket titkos befolyással, mert nem kerülhette volna el a figyelmüket, hogy az út az izraeliták előtt az Ő speciális ajándékaként nyílt meg, amiből következtethettek arra, hogy az elemek is háborúban állnak velük. Ezért soha nem mertek volna belemenni a tengerbe, amiről látták, hogy ellenük fegyverkezik, amíg Isten meg nem vakította őket. Ebből kiderül, mennyire méltatlan azok képzelgése, akik azt állítják, hogy itt pusztán csak engedélyről volt szó, ahol Isten látványossá tette a hatalmát. Elegendő lett volna ugyanis, ha – miután az izraeliták átmentek a tengeren – az visszahúzódik a maga helyére és meggátolja az egyiptomiakat abban, hogy kövessék őket. Isten azonban kettős csodával akart gondoskodni a népe biztonságáról hosszú-hosszú időre előre. S ez valóban így is lett, mert a egyiptomi nemzet színe-java semmisült meg, s képtelenek voltak újabb hadsereget összeszedni, különösen miután a trónörökös is meghalt, és most a király is elpusztult. Ezen az alapon mondja, hogy az egyiptomiaknak meg kellett tudniuk: Izrael Istene az Úr, mert ezzel az utolsó cselekedettel a lázadásuk minden erejét elvette tőlük.

2Móz14:19-25

19. Elindula azért az Istennek Angyala, a ki jár vala az Izráel tábora előtt, és méne mögéjük; a felhőoszlop is elindula előlük s mögéjük álla.

20. És oda méne az Égyiptombeliek tábora és az Izráel tábora közé; így lőn a felhő és a setétség: az éjszakát pedig megvilágosítja vala. És egész éjszaka nem közelítettek egymáshoz.

21. És kinyújtá Mózes az ő kezét a tengerre, az Úr pedig egész éjjel erős keleti széllel hajtá a tengert és szárazzá tevé a tengert, és kétfelé válának a vizek.

22. És szárazon menének az Izráel fiai a tenger közepébe, a vizek pedig kőfal gyanánt válának nekik jobbkezők és balkezők felől.

23. Az Égyiptombeliek pedig utánok nyomulának és bemenének a Faraó minden lovai, szekerei és lovasai a tenger közepébe.

24. És lőn hajnalkor, rátekinte az Úr az Égyiptombeliek táborára a tűz- és felhőoszlopból és megzavará az Égyiptombeliek táborát.

25. És megállítá szekereik kerekeit és nehezen vonszoltatá azokat. És mondának az Égyiptombeliek: Fussunk az Izráel elől, mert az Úr hadakozik érettök Égyiptom ellen.

19. Elindula azért az Istennek Angyala. Itt egy hirtelen, a csatát meggátló változást ír le, mert az Angyal, Aki korábban az izraeliták előtt ment, az utat mutatván nekik, most a menet végére áll, hogy a két tábor között legyen. S teszi ezt két vonatkozásban, mert a tűzoszlop az izraelitákra ragyogott és éjszakai sötétség eloszlatása végett, míg az egyiptomiakat a sűrű sötétség mondhatni fogságban tartotta, ezért nem voltak képesek továbbmenni. Ezzel Isten egyrészt megállította őket, másrészt egész éjjel mondhatni lámpát adott a népének, mely bevilágította az utat. Mózes Őt, Akit eddig a „Jahve” névvel illetett, most „az Angyálnak” nevezi, de nem azért, mert az Istent képviselő angyalok gyakran veszik kölcsön az Ő nevét, hanem mert a nép eme Vezetője Isten egyszülött fia volt, Aki utóbb testben is megjelent, amint azt Pál szakértelmének segítségével megmutattam (1Kor10:4). Azt is megjegyezhetjük, hogy arra mondja, hogy ide-oda mozgott, ahogyan kimutatta a hatalmának és a segítségének valamely jelét. A legvilágosabban kiderül tehát, hogy Isten dicsősége, miközben megvilágítja a hívőket, másrésztől árnyékba borítja a hitetleneket. Nem csoda tehát, ha az evangélium világossága manapság is megvakítja az elvetetteket. Nekünk azonban arra kell kérnünk Istent, hogy tegyen minket képesekké az Ő dicsőségének szemlélésére.

21. *És kinyújtá Mózes.* Már említettük, hogy az út szabad és kényelmes volt az izraeliták számára, mert a tűzoszlop bevilágította az ő oldalukat. Természetesen ez a hatalmas tömeg nem volt képes elérni a túlsó partot egy-két óra alatt. Az izraeliták tehát egész éjjel meneteltek, egészen hajnalig, s amikor az egyiptomiak felfedezték, hogy elmentek, igyekeztek őket utolérni. Mózes most nem használ nyelvi díszeket a csoda megünnepléséhez, ám annak a pusztá felidézése is elegendő, így tehát hangsúlyosabban felkelti a bámulatunkat, mind bármilyen szónoki színezés, és magasztos ékesszólás. Hisz ki vágya hangos felkiáltásokra, hogy az isteni hatalom legnagyobb bámulatára ragadtasson, amikor egyszerűen, pár szóban hangzik el, hogy Mózes a vesszőjével kettéválasztotta a tengert, s a hatalmas víztömegek mint szilárd kősziklák álltak két oldalról? Szándékosan tárta hát az egész dolgot mindenféle szóbeli csillogás nélkül a szemünk elé, még ha nemsokára dicsőíti is majd a hálaadó énekében, s még ha a próféták és a zsoltárok mindenfelé ragyogóbban is magasztalják. Ebben az igeszakaszban tanuljunk meg – úgy, mintha Mózes maga vezetne át a tényleges eseményen – Isten felmérhetetlen erejére tekinteni, melyet sem a szavak száma, sem azok ereje nem fejezhet ki kellőképpen. Mózes azonban nagyon óvakodik attól, hogy az elegendőnél többet tulajdonítson magának, s ezzel elvegyen Isten dicséretéből. Korábban parancsot kapott a tenger szétválasztására a felemelt botjával, most megváltoztatja a kifejezésformát, mert azt mondja, hogy a vizek az Úr parancsára tértek vissza. Megelégedvén tehát a szolgáló jellegével, amint azt illik, egyedül Istent teszi meg a csoda szerzőjének. S noha Istenen múlt, hogy a vizeket egyetlen szélfuvallat nélkül is kettéválassza, mégis, annak megmutatása végett, hogy az egész természet engedelmeskedik Neki, és az Ő akarata kormányozza azt, tetszett Neki erőteljes keleti szelet támasztani. S arról is meg kell emlékeznünk, hogy a tengert semmiféle szél nem képes kiszárítani, legyen bármennyire erős, amíg nem a Lélek titkos hatalma befolyásolja, a természet közönséges működésén túllépve. Erről lásd a 10:13 és 19 részekhez fűzött korábbi magyarázatomat.

24. *És lőn hajnalkor.* Reggel az Angyal elkezdett az egyiptomiakra tekinteni. Nem mintha korábban nem vetté volna Őt észre, hanem azzal a céllal, hogy hirtelen elárasztással pusztítsa el őket, még ha korábban látszólag meg is feledkezett róluk, amikor a felhőbe rejtőzött.¹⁴⁹ Először megnyitotta a szemeiket, hogy bár túl későn, de megláthassák, hová ragadta el őket az örült meggondolatlanságuk, s észrevehessék, hogy nemcsak emberrel harcolnak, de Istennel is és a hirtelen meglepetéstől ne legyenek képesek kimenekülni a tengerpartra. Azért szenvedtek ugyanis vereséget a tenger közepén, mert a megrettenés a végső kétségbeesésbe taszította őket, amikor észrevették, hogy Isten az ellenfelük. Látták, hogy nincs nagyobb reménység a biztonságra, mint a visszavonulás, mert Isten hadakozott Izraelért. A teljes zűrzavar állapotában azonban nem találták az utat, s miközben inkább egymást akadályozták, a tenger valamennyiüket elnyelte.

2Móz14:26-31

26. És szóla az Úr Mózesnek: Nyújtsd ki kezedet a tengerre, hogy a vizek térjenek vissza az Égyiptombeliekre, az ő szekereikre s lovasaikra.

27. És kinyújtá Mózes az ő kezét a tengerre, és reggel felé visszatére a tenger az ő elébbi állapotjára; az Égyiptombeliek pedig eleibe futnak vala, és az Úr beleveszté az égyiptomiakat a tenger közepébe.

28. Visszatérének tehát a vizek és elboríták a szekereket és a lovasokat, a Faraónak minden seregét, melyek utánok bementek vala a tengerbe; egy sem marada meg közülök.

¹⁴⁹ La nuit. — *Francia.*

29. De Izráel fiai szárazon menének át a tenger közepén; a vizek pedig kőfal gyanánt valának nékik jobb- és balkezök felől.

30. És megszabadítá az Úr azon a napon Izráelt az Égyiptombeliek kezéből; és látá Izráel a megholt Égyiptombelieket a tenger partján.

31. És látá Izráel azt a nagy dolgot, a melyet cselekedék az Úr Égyiptomban: félé azért a nép az Urat és hívének az Úrnak és Mózesnek, az ő szolgájának.

26. *És szóla az Úr Mózesnek.* Mózes itt elmondja, hogy a tenger az egyiptomiak megsemmisítésével nem kevésbé engedelmeskedett Istennek, mint amikor utat engedett az Ő népének, mert Mózes botjának felemelésére tértek vissza a vizek az eredeti helyükre úgy, ahogyan korábban feltornyosultak. Az egyiptomiak most feladták az elsietett örültségüket, s Isten hatalmától legyőzötten elhatározták, hogy futni hagyják Izrael gyermekeit és hazatérnek. Isten azonban, Aki a pusztulásukat akarta, pont ebben a pillanatban zárta le a menekülés útját. Ám hogy tudhassuk, mennyire egyértelmű volt az itt történt csoda, Mózes hozzáteszi az idő adatát is, mert elmondja, hogy közeledett a reggel, így a nappali világosság az egész eseménysorozatot a szemtanúk szeme elé tárhatta. A vizek valóban éjjel halmozódtak fel, de a tűzoszlop, mely világított a zsidóknak, és mutatta nekik az utat, nem engedte, hogy Isten áldása rejtve maradjon előttük. Az egyiptomiakkal más volt a helyzet, ezért kellett nappal elpusztulniuk, hogy maga a Nap tegye láthatóvá a megsemmisülésüket. ezt is Isten hatalmát hivatott bizonyítani, mert miközben menekülni próbáltak, Ő nyíltan serkentette őket, mintha ők maguk akartak volna szántszándékkal megfulladni.

28. *Visszatérének tehát a vizek.* Ezekben a versekben Mózes folytatja a történetet. Világosan kiderül Josephus és Eusebius írásaiból, hogy micsoda ostoba meséket kreáltak Manetho és mások¹⁵⁰ a nép kivonulásáról, mert jóllehet a Sátán megpróbálta a hazugságaikkal beárnyékolni a szent történelem igazságát, de ezek a beszámolók annyira ostobák és komolytalanok, hogy megcáfolni sem kell ezeket. Maga az idő, amit megemlítenek, kellő bizonyíték a tudatlanságukra. Isten azonban bámulatosan gondoskodott rólunk, mikor Mózeszt választva a szolgájául, aki a szabadulásuk követe volt, megtette a szabadulás tanújának és történészének is. S tette ezt azok között, akik mindent a saját szemükkel láttak, s akik a maguk sajátos makacsságával soha nem túrték volna, hogy aki oly keményen fedtte őket, bármiféle hamis kijelentést tegyen a tényeket illetően. Mivel tehát az ő hitelessége bizonyos és megkérdőjelezhetetlen, figyeljük meg mi volt a módszere, tudniillik röviden elmondja itt, hogy a fáraó hatalmas hadseregéből senki sem maradt meg; hogy az izraeliták pedig valamennyien biztonságban és száraz lábbal jutottak át; hogy Mózes botja által a vízel természete megváltozott, s úgy álltak, mint szilárd falak; hogy ugyanezen bot által utána ismét folyékonnyá váltak, és hirtelen elborították az egyiptomiakat. Ez a felsorolás világosan megmutatja, Istennek micsoda rendkívüli munkája ment itt végbe, mert ami bizonyos világi szerzők¹⁵¹ komolytalanságait illeti az Arab-öbölben tapasztalható apályról és dagályról, azok maguktól is semmivé lesznek.

¹⁵⁰ Les ennemis de Dieu. — *Francia.*

¹⁵¹ „Artapanus, egy ókori pogány szerző arról tájékoztat minket, hogy ez az volt, amit a tudatlanabb és nagyobb távolságra élő menofiták állítottak, noha megvallja, hogy a tanultabb heliopolisziak, akik sokkal közelebb éltek, az egyiptomiak megsemmisülését és Izrael szabadulását csodának tartották.” – *Whiston's Josephus, Notes on Jew. Ant.*, 2:16. „Egy korábbi időszakban a történészek (főleg Égyiptomban) azt állították, hogy Mózes, aki jól ismerte a Vörös-tenger hullámain, kihasználta az apály által nyújtott előnyöket, és átvitte a hadseregét, míg az óvatlan egyiptomiak megpróbálták őket követni, de meglepte őket a dagály, és ott pusztultak. Mégis, minden lehetséges engedmény megtétele után is teljesen világosnak látszik, hogy az apály bármiféle szél nélkül még a csatorna legszűkebb részén sem képes elegendően hosszú időn át visszatartani a vizet, hogy ekkora létszámú ember biztonságban átmeheessen. Így tehát egy olyan alternatíva áll a rendelkezésünkre, melyben a tökéletes bölcsességgel és éleselméjűséggel, valamint helyismerettel megáldott embernek feltételezett Mózes megváltoztatta, felfüggesztette, vagy legalábbis nem sietette a menetelést, s így szándékosan vonta bele az általa

31. *És látá Izráel.* Miután elmondta, hogy az izraeliták látták a tengerparton heverő holttesteket, most hozzáteszi: ebben a látványban Isten keze,¹⁵² azaz az Ő hatalma mutatkozott meg, mert nem volt nehéz különbséget tenni Isten haragja és az Ő atyai szeretete között abban, ahogyan csodálatos módon megvédett egy hadakozást nem tanult tömeget, és elpusztított a tenger mélyén egy minden vonatkozásban félelmetes hadsereget. Mózes tehát nem ok nélkül jut arra a következtetésre, hogy az isteni hatalom látványosan megmutatkozott a nép szabadításában. Utána hozzáteszi, hogy nem haszontalanul látták az izraeliták Isten kezét, mert félték Őt, és hittek Őbenne, valamint a szolgájában, Mózesben. A „félelem” szó itt azt a tiszteletet jelenti, ami megtartotta a népet az engedelmesség útján. Nemcsak a félelem befolyásolta őket ugyanis, hanem ahhoz is vonzódtak, hogy odaszánják magukat Istennek, Akinek a jóságát oly kedvesen és elbűvölően tapasztalták meg. S bár ez a kegyes érzés nem volt tartós a többségnél, mégis valószínű, hogy néhányukban gyökeret vert, mivel mindig maradt valamennyi mag, s ennek az áldásnak az emlékezete sem semmisült meg teljesen. A „hittek” szóval véleményem szerint a félelem fő részét érti, s szerintem magyarázatképpen teszi hozzá, mintha ezt mondta volna: „tisztelték Istent és azzal tettek erről bizonyosságot, hogy hűségesen felkarolták az Ő tanítását és engedelmesen alávetették magukat Mózesnek”. Úgy értelmezem, hogy valamennyien ilyen befolyás alatt álltak, mert Isten kezének felismerése engedelmességre hajtotta őket, hogy engedelmesebbek és tanulékonyabbak legyenek, valamint hajlamosabbak Isten követésére. Ez a buzgóság azonban a többségnél hamarosan elmúlt, ahogyan (a képmutatókat¹⁵³) is csak az szokta befolyásolni, ami látható és jelen van, bár én tartom magam az előbb mondottakhoz, miszerint néhányukban az istenfélelem, mely egykor az Ő kegyelmének megérzése folytán fogant meg, szilárdan megmaradt. Emellett tanuljuk meg ebből az igeszakaszból azt is, hogy Istent soha nem imádjuk igazán é megfelelően hit nélkül, mert a hitetlenség elárulja az Ő vaskos megvetését. S bár a képmutatók azzal dicsekednek, hogy elhalmozzák a tiszteletükkel Istent, mégis a legsúlyosabban sértik őt azzal, ha elvetik, hogy higgyenek a kijelentéseinek. Mózes azonban, aki Isten szolgájának lett kiválasztva a nép vezetésére, itt nem ok nélkül egyesíti Vele, mert bár Isten fensége látványos jelekkel mutatkozott meg, mégis Mózes volt a közbenjáró, akinek a szájával akarta Isten megszólaltatni az Ő Ígését, ezért a szent embert nem lehetett megvetni anélkül, hogy Isten saját tekintélyét is el ne utasították volna. Ebből az a hasznos tanítás származik, hogy valahányszor Isten emberek által juttatja el hozzánk az Ő Ígését, azokat, akik hűségesen közvetítik az Ő parancsait, ugyanolyan figyelemmel kell követnünk, mintha Ő Maga szállt volna alá nyíltana mennyből. A szolgálatnak ez az ajánlása több, mint elégséges azok ostobaságának a megcáfolásához, akik semmivé teszik az Íge külső prédikálását. Tanuljunk meg tehát szilárdan ragaszkodni ahhoz az alapelvhez, hogy csak azok engedelmeskednek Istennek, akik befogadják az Általa küldött prófétákat, mert nem törvényes dolog félretenni azt, amit Ő egyesített. Krisztus világosabban is kifejezte ezt szóban: „A ki titeket hallgat, engem hallgat, és a ki titeket megvet, engem vet meg” (Lk10:16). Több mint abszurd azonban, amikor a pápa a szennyes papságával egyetemben magához ragadja ezt, mintha meg kellene őt hallgatnunk, ha Isten nevét hangoztatja. Mert (hogy ne szóljunk megannyi más okról, melyeket szintén megemlíthetnék), először is szükséges Isten szolgájának bizonyulnia, amitől szeretném ha nem állna oly távol. Itt ugyanis

megmentett népet oly sok fájdalomba és kockázatba. Abba a veszélybe kerültek ugyanis, hogy az ellenség elfogja és rabszolgaként visszaviszi, vagy lemészárolja őket, mert Mózes arra a lehetőségre várt, hogy egy szokatlanul erős fog majd fűjni egy konkrét órában, adott időn át, mely majd visszatartja a dagályt, majd abbamarad, és engedi a dagály visszatérését egy pontosan meghatározott pillanatban, amikor az egyiptomiak az átjáró közepén voltak.” – *Milman's Hist. of the Jews*. Dr. Kitto megjegyzi, hogy ezeken a területeken a keleti szél fújása már önmagában is csodaszámba megy.

¹⁵² Így szerepel az *Amplified Version* széljegyzetében.

¹⁵³ Ez a francia változatban hozzátett szó szükségesnek látszik a mondat teljessé tételéhez.

a nép engedelmességét nem más alapon dicséri, hanem mert „hívének az Úrnak”, és Vele együtt „Mózesnek, az ő szolgájának”.

Exodus15

2Móz15:1-10

1. Akkor éneklé Mózes és az Izráel fiai ezt az éneket az Úrnak, és szólának mondván: Éneklek az Úrnak, mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett.

2. Erősségem az Úr és énekem, szabadítómmá lőn nekem; ez az én Istenem, őt dicsérem, atyámnak Istene, őt magasztalom.

3. Vitéz harcos az Úr; az ő neve Jehova.

4. A Faraónak szekereit és seregét tengerbe vetette, s válogatott harcosai belefűltek a veres tengerbe.

5. Elborították őket a hullámok, kő módjára merültek a mélységbe.

6. Jobbod, Uram, erő által dicsőül, jobbod, Uram, ellenséget összetör.

7. Fenséged nagyságával zúzod össze támadóid, kibocsátod haragod s megemészti az őket mint tarlót.

8. Orrod lehelletétől feltorlódtak a vizek. És a futó habok fal módjára megálltak; a mélységes vizek megmerevültek a tenger szívében.

9. Az ellenség monda: Űzöm, utólérem őket, zsákmányt osztok, bosszúm töltöm rajtok. Kardomat kirántom, s kiirtja őket karom.

10. Leheltél lehellededdel s tenger borítá be őket: elmerültek, mint az ólom a nagy vizekben.

1. *Akkor éneklé Mózes.* Mózes ezt az éneket nemcsak a hálája bizonyosságképpen jegyezte le, de a történet megerősítése végett is, mert az általa az izraelitáknak diktált ének nem ismeretlen eseményekről szólt, hanem szemtanúkként tüntette fel őket, hogy minden korban tudhassák: semmi olyasmi nincs itt leírva, ami nem lett volna nyíltan hirdetve 600 ezer ember előtt, nem szólván a feleségeikről és a gyermekeikről. Mózes tehát a hivatalának megfelelően mutat példát, miközben a nép, vele énekelve, oly módon tett bizonyosságot az egyetértéséről, ami nem tűr ellentmondást. Hiszen kinek hazudhattak volna, miután egymás szemtanúi voltak, s az éneket nem idegenek hallgatták? Mózes a bizonyosságukat látszólag a „szólának mondván” ismétléssel jelzi a héberben. Ezen az alapon a megvallásuk, melyet minden ajak hirdetett, több hitelt érdemelt, mert a nagyobbik részük hamarosan engedett a hálátlanságnak, amiből megértjük, hogy csak a kényszer vitte rá őket a hálaadásra Istennek. S bár Mózes volt a dal szerzője, mégsem azt mondja, hogy a magam személyében „éneklek az Úrnak”, hanem mindenkinek tulajdonítja azt, amit minden egyes embernek szívből kellett volna megtennie.

2. *Erősségem az Úr.* Ezzel a kifejezéssel azt ismerik el, hogy elegendő védelmet találtak az Úrban, majd hozzátesszük, hogy az Ő kegyelme jogos alapot ad nekik a dicséretre. A summája tehát az, hogy erősek voltak Istenben, s nem a maguk bátorságával győzték le az ellenségeiket, ezért nem törvényes másként dicsekedni, csakis egyedül Istenben. Meg kell azonban figyelni, hogy Isten segítsége összekapcsolódik az Ő dicséretével, mivel az a vége minden jótéteményének, hogy Tőle kapottnak kell tekintenünk a szabadulásunkat, amit itt harmadjára említ. Azt mondani ugyanis, hogy Isten „lett a szabadítójuk” annyi, mint azt mondani, hogy a nép az Ő kegyelme által szabadult meg. A második mondatban egy ellentét szerepel az igaz Isten és az összes hamis isten között, mert az „ez az én Istenem” nagyon hangsúlyos, ugyanis Mózes ezzel zárja ki azoknak az isteneknek a sokaságát, akiket akkortájt a világon mindenfelé imádtak. Ugyanezzel a jelentéssel teszi hozzá az „atyámnak Istene”

kifejezést is, így különböztetvén meg Ábrahám hitét a pogányok minden babonaságától. A kegyesek tehát az jelentik ki, hogy biztonságos a számunkra megnyugodni ebben az egyetlen Istenben, s az Ő dicsérete méltó az ünneplésre. Ézsaiás ugyanezt ismétli: „Ímé Istenünk, a kit mi vártunk és a ki megtart minket; ez az Úr, a kit mi vártunk, örülünk és örvendezzünk szabadításában!” (Ézs25:9) Amit a következő versben olvasunk – „Vitéz harcos az Úr” – annak ugyanaz a célja, mert lehet, hogy a kifejezés első ránézésre nyersnek tűnik, mégsem mentes minden szépségtől, miszerint Isten harci ruházatot öltve szembeszáll az ellenségeinek minden erejével. Ezért mondja Mózes, hogy az Úr neve egyedül csak Hozzá tartozik, mert a keze várja, hogy megsemmisítse azokat, akik ellene támadnak.

4. *A Faraónak szekereit.* Mózes ezekkel a szavakkal csak annyit akart mondai, hogy a fáraó vízbefulladására láthatóan Isten munkája volt. Ezért most ragyogóbb kifejezésekkel is beszámol a történekről, amit korábban egyszerűen csak elmondott, amikor köhöz és ólomhoz hasonlítja az egyiptomiakat. Mintha azt mondta volna, hogy Isten hatalmas keze taszította őket a mélységbe, ezért nem volt erejük kiúszni. Ennek okáért említi kétszer is Isten „jobbát”, mintha csak azt mondaná: efféle csoda nem tulajdonítható sem az szerencsének, sem az emberek erőfeszítésének. Meg kell figyelünk, amit nem sokkal ez után mond: az egyiptomiak Isten ellen „támadtak”, mivel igazságtalanul és kegyetlenül bántak az Ő népével. Ebből megértjük: Isten fenségét sértik a gonoszok, valahányszor csak az egyházát támadják, mert annak védelmét az Ő hűséges támogatása által vállalta Magára. A „kibocsátod haragod” és „orrod lehelletétől feltorlódtak a vizek” kifejezéseket együtt kell olvasnunk, mert ezek azt jelentik, hogy Isten minden segítség nélkül, egyszerűen csak az akaratával és a haragjának kinyilvánításával semmisítette meg az ellenséget.

9. *Az ellenség monda.* Nem pusztán a fáraó feletti ujjongás okából számol be a fáraó dicsekedéséről, hanem azért is, hogy felmagasztalja a csodát, amivel Isten a halálra adja ezt a prédára kész farkast. Erőteljesebb azonban az a nyelvezet, mellyel az egyiptomiakat mutatja be beszélőként, mintha csak a terveiket írná le. Így a csodálatos katasztrófa nagyobb befolyást gyakorol az elménkre, mikor az egyiptomiakat, akiket mondhatni színpadra állít, nemcsak kitrombitálják a győzelmüket, de pökhendien szabadjára engedik a gögjükét és a kegyetlenségüket is. Ekkor azonban az Urat is megjeleníti a másik oldalon, Aki egyetlen fuvalatával foszlatja szerte borzasztó vakmerőségüket. Honnan származott ugyanis az egyiptomiak e nagy magabiztossága, amikor azt ígérnek maguknak, hogy elegendő zsákmányuk lesz, s nem kell majd többet tenniük a nép lemészárolásához, mint kirántaniuk a karjukat, mint abból a tényből, hogy nagyon jól fel vannak fegyverezve egy hadakozást nem tanult tömeggel szemben? Ezért Isten hatalma még fényesebben ragyogott fel, amikor „a leheletével” tette félre őket az útból.

2Móz15:11-21

11. Kicsoda az istenek közt olyan, mint te Uram? Kicsoda olyan, mint te, szentséggel dicső, félelemmel dicsérendő és csodatévő?

12. Kinyújtottad jobbkezedet, és elnyelé őket a föld.

13. Kegyelmeddel vezérled te megváltott népedet, hatalmaddal viszed be te szent lakóhelyedre.

14. Meghallják ezt a népek és megrendülnek; Filisztea lakóit reszketés fogja el.

15. Akkor megháborodának Edom fejedelmei, Moáb hatalmasait rettegés szállja meg, elcsügged a Kanaán egész lakossága.

16. Félelem és aggodalom lepi meg őket; karod hatalmától elnémulnak mint a kő, míg átvonul néped, Uram! Míg átvonul a nép, a te szerzeményed.

17. Beviszed s megtelepíted őket örökséged hegyén, melyet Uram, lakhelyül magadnak készítettél, szentségedbe Uram, melyet kezéd építe.

18. Az Úr uralkodik mind örökkön örökké.

19. Mert bémenének a Faraó lovai, szekereivel és lovasaival együtt a tengerbe, és az Úr visszafordítá reájok a tenger vizét; Izráel fiai pedig szárazon jártak a tenger közepén.

20. Akkor Miriám prófétaasszony, Áronnak nénje dobos vőn kezébe, és kimenének utána mind az asszonyok dobokkal és tánczolván.

21. És felele nekik Miriám: Énekeljete az Úrnak, mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett.

11. *Kicsoda az istenek közt olyan, mint te Uram?* Mózes a dicsérő éneket egy felkiáltással zárja, mivel a téma nagysága meghaladja a szavak erejét. A kérdés többet fejez ki, mintha egyszerűen csak kijelentette volna, hogy senki sem hasonlítható Istenhez, mivel jelzi mind a bámulatot, mind a biztos meggyőződést az általa mondottak igazságában. Úgy kiált fel ugyanis, mintha legyűrte volna a csodálkozás: „Kicsoda olyan, mint Te, Uram?” Egyesek ama megjegyzése, miszerint az „istenek” angyalokat jelentenek jobban illik más igeszakaszokra, például (Zsolt89:7) „Mert a felhőkben kicsoda hasonlatos az Úrhoz, s ki olyan, mint az Úr, az istenek fiai¹⁵⁴ között?”, mert utána rögtön ez következik: „Igen rettenetes Isten ő a szentek gyűlésében, és félelmetes mindazokra, a kik körülte vannak” (8. vers) Az igeszakasz jelentése tehát az,¹⁵⁵ hogy noha lehet kiválóság az angyalok között, Isten mégis mindegyik felett áll. Itt azonban inkább vonatkozik a bálványokra, mert Mózes (mint említettük) az egy igaz Istent – Akinek a vallása és imádása létezett Ábrahám gyermekei között – állítja szembe a pogányok szemfényvesztéseivel. A „sanctitas”, szentség szó azt a dicsőséget fejezi ki, ami elkülöníti Istent az összes teremtményétől, ezért bizonyos módon lesilányítja az összes istenséget, amiket a világ talált ki önmagának, mert az egyetlen Isten fensége így kiemelkedő és tiszteletre méltó. A „félelemmel dicsérendő” kifejezést azért teszi hozzá, mert Ő nem dicsérhető kellőképpen anélkül, hogy elragadna minket a csodálat. Mózes utóbb maga is megmagyarázza annak kimondásával, hogy Isten munkái csodálatosak. Véleményem szerint azok magyarázata szegényes, akik úgy gondolják, hogy azért mondja Őt „félelemmel dicsérendőnek”, mert félve kell Őt dicsérni. Azoké pedig erőltetett, akik azt mondják, hogy Ő rettenetes, még mikor dicsérik is.

13. *Kegyelmekkel vezérled te megváltott népedet.*¹⁵⁶ Az ige a héberben valóban múlt idejű, mivel azonban világos a szövegkörnyezetből, hogy a jövővel kapcsolatos reménységeik Isten korábbi kegyelmén alapultak, én jobbnak láttam a jelentés világosabbá tétele érdekében jövő idővel fordítani.¹⁵⁷ Mózes tehát arra buzdítja a népet, hogy bátran és örömmel induljanak el az ígért földjére, mert Isten nem hagyja majd félbe a munkáját. S ezen az alapon említi meg konkrétan a szabadításukat, mintha azt mondta volna, hogy a nép nem hiába szabadult meg a közelgő haláltól, hanem Isten, ahogyan elkezdte, úgy lesz majd az állandó vezetőjük. Dávid ugyanezt az érvet használja: „Kezredre bízom lelkemet, te váltasz meg engemet, oh Uram, hűséges Isten” (Zsolt31:6). Mert ahogyan a szabadulásuk kezdete is Isten pusztán könyörületéből fakadt, úgy mondja most, hogy pont emiatt elvezeti majd őket a megígért örökségükbe. Mivel azonban a sok akadály riadalmat kelthet bennük, egyidejűleg Isten „erejét” is a szemük elé állítja, mert az egész dicséretet Istennek adja, Aki egyrészt önként volt kegyelmes a népével. másrészt nem kért segítséget más forrásból, hanem megelégedve a saját hatalmával, ellátta őket mindennel, ami egyébként hihetetlen volt.

14. *Meghallják ezt a népek.* Ezen a helyen sem vonakodtam megváltoztatni az igeidőket, mert világos, hogy Mózes a jövőről beszél, bár nem tagadom, hogy a múlt idejű

¹⁵⁴ Filios Dei – *Vulgata*.

¹⁵⁵ “Or le Saint Esprit veut dire” – most a Szentlélek azt akarja mondani.

¹⁵⁶ Fogod vezérelni – *latin változat*.

¹⁵⁷ “Selon l’usage commun de la langue” – a nyelv szokásos használatának megfelelően.

igékkel a dolog bizonyosságát erősíti meg, ami megszokott dolog a prófétáknál. Ez a dicsekvés Isten „erejének” az említésétől függ, mert lehetetlenség volt az izraeliták számára utat törni annyi ellenséges nemzet között a Kánaán földjére, míg Isten mondhatni nem nyújtotta ki a kezét a mennyből és nem harcolt értük. Nehogy a sok nehézség elcsüggyessze őket, Mózes kijelenti, hogy bár sok erős ellenség próbál majd velük szembeszállni, mindegyiküket mennyi félelem szállja majd meg, így zavarukban és megdöbbenésükben nem lesz erejük ellenállni.

16. *Félelem és aggodalom lepi meg őket.* Egyesek ezt óhajtó módon olvassák, de nekem úgy tűnik, ennek kicsi a valószínűsége, mert Mózes nem annyira kívánságokat, vagy imákat fejez ki, mint inkább arra serkenti az izraelitákat, hogy jó reménységet táplálva szilárdan meg legyenek győződve róla: Isten nem hagyja abba, amíg a kegyelmének útját végig nem vitte. S ezt tökéletesen magunkra is vonatkoztathatjuk manapság, tudniillik hogy Isten mindaddig folytatja a választottak elhívásának munkálását, amíg célhoz nem érnek. A mennyei örökség ugyanis (amelyre elhívást kaptunk), megfelel az Ő szentsége „hegyének”.¹⁵⁸ Ugyanezt az okot, amit az imént mondott, ti. hogy Isten nem hagyja el a népét egészen a végcélig, mivel „megvásárolta” őket Magának, most újra megismétli. A „szerzeményed” fordítás ugyanis nem olyan jó, mert jöllehet Mózes arra céloz, hogy ők Isten saját népe, a szabadulásukat mégis kétségtelenül a teljes megváltásuk okaként jelöli meg. Mintha azt mondta volna: a nép, melynek a védelmét Isten egyszer felvállalta, mindörökké drága marad a számára.

17. *Beviszed s megtelepíted őket.* a beültetés hasonlata tartós lakozást jelent, mint a Zsolt44:3-ban is: „nemzeteket üztél te ki saját kezeddél, őket pedig beplántáltad”, és meggyökereztetted. Emellett a templomra történő dicsérő utalással Mózes felszítja az emberek szívében ama föld utáni vágyakozást, aminek „Isten szentélyének” kellett lennie, s ezzel a titkos gondolattal vonzza őket mondhatni válogatás nélkül ennek a nagy áldásnak az élvezetére. A Sion hegyéről is prófétál sok-sok évvel azt megelőzően, hogy ott felépült volna a templom, amiből megértjük, hogy nem ember akaratából lett ez a hely kiválasztva, hanem Isten örök tanácsvégzése és eleve elrendelése szentelte azt meg. Szükség volt ugyanis arra, hogy Isten ingyenes kegye megmutatkozzon mind a helyet, mind az emberek személyeit illetően. Ahogyan a 78. zsoltárban olvassuk: „Azután megútálá a József sátorát, és nem választá Efraim törzsét; Hanem a Júda törzsét választá” (67-68. vers), stb. Máshol szintén: „Mert a Siont választotta ki az Úr, azt szerette meg magának lakhelyül: ez lesz nyugovóhelyem örökre; itt lakozom, mert ezt szeretem” (Zsolt132:13-14). S a templom stabilitását is előre jelzi, mint egy másik igeszakaszban: „A Te kezéd alapította a Siont” (v. ö. Zsolt87:1). Isten továbbá azt is kijelenti Ézsaiás által, hogy nem tűri majd Jeruzsálem elpusztulását (Ézs37:26), mert az ősi időkben Ő Maga formálta azt. S jöllehet máshol Kánaán egész földjét nevezi Isten nyughelyének, és a nép sem gyűlt soha össze egyetlen városban, mégis – miután Isten az egész nemzetet és földet a szentélyéből áldotta meg – ezért szerepel a speciális említése az Ő szent hegyének. Ez a prófécia nagyon szükséges volt az elméik támogatása végett, mivel Jeruzsálem csak a későbbi időszakban került a hatalmukba, s az utódaik kétségtelenül még lassabbak lettek volna az örökségük birtokba vételében, ha a szíveiket nem serkenti ez az ígéret. Majd egy rövid mondat következik Isten örök uralkodásáról, melyen az egyház állandósága alapszik. Így Dávid is, miután kijelentette, hogy Isten mindig ugyanaz lesz (Zsolt102:28), és évei számának nincsen vége, erre a következtetésre jut: „A te szolgálidnak fiai megmaradnak, és az ő magvok erősen megáll előtted” (29. vers). Mózes tehát a nép reménységét terjesztette ki minden korra, mert Isten országának nincs vége.

¹⁵⁸ A francia változatban: *Sion*.

19. *Mert bémenének a Faraó lovai.* Ez az igevers látszólag nem illik az énekbe, ezért én inkább azon a véleményen vagyok, hogy Mózes itt visszatér a történethez, és megadja az okot, amiért az izraeliták oly fenségesen ünnepelték Isten dicséretét. Így a kétértelműség elkerülése végett talán jobb lenne így fordítani: „Mert a fáraó lovai belementek, az Úr pedig visszahozta rájuk a tenger vizét, de Izrael gyermekei száraz lábbal keltek át”.¹⁵⁹

20. *Akkor Miriám prófétaasszony.* Mózes itt egy αντιστοφη-t iktat be az énekébe, olyat, amelyet állandóan használtak a lírai költők. Isten ugyanis nemcsak azt akarta, hogy a férfiak hirdessék ezt a nagy csodát, hanem hogy az asszonyok is csatlakozzanak hozzájuk. Mikor tehát a férfiak befejezték az éneket, az asszonyok következtek utánuk. Bár nem bizonyos, hogy vajon az első vers nem beszűrt-e (ahogyan a szent történelem bizonyítja a következő mondatról az ünnepélyes dicséretben: „mert örökkévaló az ő irgalmassága”, 1Kór16:34, ami be van szűrve a 136. zsoltárban is), vagy pedig az asszonyok ismételtették felváltva, amit a férfiak énekeltek. Csekély jelentőségű, melyik vélemény mellett tesszük le a garast, bár az előbbi a valószínűbb. S noha Mózes a „prófétaasszony” megnevezéssel tiszteli meg a nővérét, nem mondja, hogy a nyilvános tanításra adta volna a fejét, csak azt, hogy ő volt mások vezetője és igazgatónője Isten dicséretében. A dobolás valóban abszurdnak tűnhet egyesek számára, de a nemzet szokása a mentség rá, amiről Dávid is bizonyosságot tesz, hogy még az ő idejében is létezett, mikor felsorolja „a doboló leányokat” a többi énekessel együtt (Zsolt68:25), ami nyilvánvalóan összhangban van a bevett és elfogadott szokásokkal. Ugyanakkor azonban azt is meg kell említeni, hogy a hangszereket azok alatt a törvényes ceremóniák alatt használták, melyeket Krisztus törölt el az eljövételével. Ezért nekünk az evangélium korában nagyobb egyszerűséget kell fenntartanunk.¹⁶⁰

2Móz15:22-27

22. Ennekutánna elindítja Mózes az Izráelt a veres tengertől, és menének Súr pusztá felé; három napig menének a pusztában és nem találának vizet.

23. És eljutának Márába, de nem ihatják vala a vizet Márában, mivelhogy keserű vala. Azért is nevezék nevét Marának.

24. És zúgolódik vala a nép Mózes ellen, mondván: Mit igyunk?

25. Ez pedig az Úrhoz kiálta, és mutata néki az Úr egy fát és beveté azt a vízbe, és a víz megédesedék. Ott ada néki rendtartást és törvényt és ott megkísérté.

26. És monda: Ha a te Uradnak Istenednek szavára hűségesen hallgatsz és azt cselekedsz, a mi kedves az ő szemei előtt és figyelmezel az ő parancsolataira és megtartod minden rendelését: egyet sem bocsátok reád ama betegségek közül, a melyeket Egyiptomra bocsátottam, mert én vagyok az Úr, a te gyógyítód.

¹⁵⁹ A francia változatban a következő kiegészítés szerepel: „Voilà pourquoi j’ai mis les verbes en temps plus que parfait” – ebből meglátható, miért tettem az igéket régmúlt idejű alakba.

¹⁶⁰ Kálvinnak az ezzel kapcsolatos véleménye bővebben is megtalálható a zsoltárokhoz írott kommentárjában. Talán a Zsolt81:2-höz fűzött megjegyzése testesíti meg a legjobban ezt a kijelentést: „A dob, a hárfá és a citera vonatkozásában már korábban megjegyeztük, s később szükségesnek látjuk majd újra megismételni ugyanazt a megjegyzést, hogy a leviták a törvény alatt joggal használták a hangszeres zenét Isten tiszteletére. Az Ő akarata volt ugyanis a népe gyakoroltatása az efféle kezdetlegességekkel, amíg mondhatni kiskorúak és a gyermekekhez hasonlóak voltak Krisztus eljövételéig. Mostanra azonban az evangélium tiszta fénye eloszlatta a törvény árnyékait, s megtanította nekünk, hogy Istent egyszerűbb formában kell szolgálnunk. Ezért bolond és téves dolog lenne azt utánozni, amit a próféta parancsolt meg a saját kortársainak. Ebből kiderül, hogy a pápisták majmokként viselkednek mindezt áttestálván önmagukra.” Másról ezt mondja: „Pál csak azt engedi meg nekünk a nyilvános gyülekezetekben, hogy ismert nyelven dicsérjük az Urat (1Kor14:16). Az ember hangja, noha a jelenlévők többsége nem érti, biztosan felülmúlja az összes élettelen zeneszerszámot, mégis látjuk, hogy Szent Pál mit határozott az ismeretlen nyelven való szólásról.” (Megjegyzés a Zsolt33:2-höz)

27. És jutának Élimbe, és ott tizenkét forrás vala és hetven pálmafa; és tábort ütének ott a vizek mellett.

22. *Ennekutánna elindítá Mózes.* Mózes most beszámol arról, hogy a tengeren keresztüli áthaladásuktól kezdve három napig szenvedtek a vízhiánytól, de amely vizet először találtak, az keserű volt, és innen kapta a hely a nevét. Valóban nem kis kísértés volt három napig elszenvedni a szomjúságot a száraz földön, s nem találni sehol enyhülést, vagy orvosságot. Nem csoda tehát, ha aggodalmasan nyögdécseltek, de a bánat, mikor makacssággal teljes, nem érdemel bocsánatot. Ebben a vészhelyzetben Istenhez kellett volna imádkozniuk. Ők viszont nemcsak az imádkozást hanyagolták el, hanem hevesen támadták Mózeszt, és italt követeltek tőle, amiről pedig tudták, hogy csak Isten adhat meg nekik. Mivel azonban még nem tanultak meg bízni Benne, nem folyamodtak Hozzá segítségért, csak parancsoló módon követelték Tőle a szolgáján keresztül, hogy engedelmességen az akaratuknak. A „Mit igyunk?” kérdés ugyanis pont azt jelenti, mintha azt mondták volna: „Intézd el Istennél, hogy adjon inni”. Nem szólnak azonban közvetlenül Istenhez, pedig érezték, hogy az Ő segítségére van szükségük, mivel a hitetlenség mindig büszke.

25. *Az Úrhoz kiálta.* Ebből kiderül, hogy Mózes egyedül imádkozott, amikor a nép zajosan ellene támadt, s akik még a levegőre sem voltak méltók, azok is bőségesen kaptak édesvizet. Ebben mutatkozik meg Isten páratlan kegyelme, Aki kegyeskedett megváltoztatni a víz természetét azért, hogy ellássa ezeket a gonosz, lázadó és hálátlan embereket. Adhatott volna nekik édesvizet inni mindjárt a kezdetben, de a keserűséggel a szívükben rejtőző keserűséget akarta láthatóvá tenni. S a pusztá akaratával is kijavíthatta volna a vízben rejlő gonoszt, hogy az spontán módon váljon édessé. Nem tudni, miért látta jobbnak a fa használatát, hacsak nem az megfeddje ostoba istentelenségük megfeddése végett annak megmutatásával, hogy megannyi orvossággal rendelkezik mindenféle gonoszság ellen. Az a kérdés is felmerül a fát illetően, hogy vajon eredendően megvolt az itt említett tulajdonsága? S bár valószínű érvek felsorakoztathatók mindkét oldalon, én inkább arra a véleményre hajlok, hogy valóban volt természetes erő a fában, de a víz mégis csodálatos módon javult meg, hiszen nehéz lett volna gyorsan összegyűjteni elegendő fát egy folyó megtisztításához. 600 ezer ember ugyanis a feleségeikkel és a gyermekeikkel együtt nem elégedtek volna meg valamiféle csörgedező patakocskával. Nem kis okom van azonban azt feltételezni, hogy a fa már korábban is rendelkezett ezzel a tulajdonsággal, mert világos, hogy konkrét fajta mutattatott meg Mózesnek. Ettől azonban még hisszük, hogy a szokásosnál nagyobb hatékonyság adatott a fának, így a víz azonnal édessé vált, amint beletették. Ami az igevers második részében következik, az két jelentést is megenged: vagy azt, hogy miután Isten törvényt adott a népnek, Őt mégis megkísértették, vagy azt, hogy mivel a nép megkísértette Istent, ezért törvényt adott nekik. Ha ez első jelentést tartjuk jobbnak, akkor az összehasonlítás fokozza a vétküket, mert a nép istentelensége annál rosszabb volt, hiszen Isten hangjából tanultak, de mégis szabadjára engedték a lázadó lélek zablóját. Én azonban inkább az utóbbi jelentést fogadom el, miszerint Isten megbüntette annak a népnek a vétkét, akik megkísértették Őt. Valóban Isten egyfajta megkísértése volt, ami történt, mert nemcsak azt kérdezték kételkedve, ki ad majd nekik vizet, de ezekkel a szavakkal a kétségbeesésüket is kimutatták. Mivel azonban ugyanabban a szövegösszefüggésben ezt is mondja: „adott nekik törvényt és megkísértette (próbára tette) őket”, az alany szemlátomást Isten neve mindkét mondatban, s a népről mondja, hogy törvényt kaptak, majd próbára tették. Az igeszakasz jelentése tehát az, hogy miután Isten próbára tette a népet a vízhiánnyal, egyidejűleg intette is őket az Ígétével, hogy a későbbiekben taníthatóbban és engedelmesebben vessék alá magukat az Ő parancsainak.

26. *Ha a te Uradnak Istenednek szavára hűségesen hallgatsz.* Mózes most feltárja, mi volt az Isten által kihirdetett törvény, vagy rendelkezés. Itt ugyanis nem az egész törvényre utal,

mely utóbb a Sinai hegyen adatott, hanem arra a speciális intésre, ami a nép gonoszságának megfeddését szolgálta. A dolog summája az, hogy ha az izraeliták taníthatók és engedelmesek lesznek Isten iránt, akkor Ő is kedves és nagylelkű lesz velük. Ez pedig egy benne foglalt feddés, hogy megtudhassák: bármiféle baj érte is őket, az mind a bűneik következménye. Az egyiptomiakat hozza fel példaként, akik lázadását, mint látták, Isten súlyos és nehéz csapásokkal büntette meg. Az „én vagyok az Úr, a te gyógyítód” szavakat megerősítésképpen teszi hozzá, mintha azt mondta volna, hogy az izraeliták is ki voltak téve ugyanazoknak a csapásoknak, mint az egyiptomiak, és csak ezért mentesültek azoktól, mert Isten ellátta a gyógyító hivatalát. S valóban, bármiféle betegség sújtja az emberi fajt, azokban, mint tükörben, a saját nyomorúságainkat szemlélhetjük, hogy meglássuk: nincs bennünk semmiféle egészség, csak amennyire Isten kímél minket. Ebből az igeversből azt is megtanuljuk, hogy a jó élet szabálya az, ha engedelmeskedünk Isten hangjának és tanulmányozzuk azt, hogy az Ő kedvében járjunk. Mivel azonban Isten törvénye nem sokkal ezt követően kihirdetett a törvény, konkrétan megparancsolja nekik, hogy „figyelmezzenek az ő parancsolataira és megtartsák minden rendelkezését”.¹⁶¹ Nem tudom, van-e valami erő azok véleményében, akik a חקים *chokim* szót (amit mi rendszerint „törvényeknek” fordítunk) megkülönböztetik a rendelkezéstől, mintha azok csak az Ő jótetszésének kapcsolatos kinyilatkoztatások lennének, melyeknek semmi oka sincs. Elégedjünk meg azzal, hogy Isten törvényét sok névvel ajánlja, hogy a tudatlanság minden kifogását elvegye.

27. *És jutának Élimbe.* Mózes itt elmondja, hogy kellemesebb állapot adatott a népnek, mikor egy jól öntözött, pálmafás részhez értek, melyek rendszerint nem maradnak meg száraz területen. Az előzményekből azonban megtudjuk, hogy engedmény volt ez a gyengeségük miatt, mivel oly türelmetlenül viselték a szomjúságukat.

Exodus 16

2Móz16:1-8

1. És elindulának Élimből és érkezék Izráel fiainak egész gyülekezete a Szin pusztájába, mely Élim között és Sinai között van, a második hónapnak tizenötödik napján, Égyiptom földéről való kijövetelök után.

2. És zúgolódék Izráel fiainak egész gyülekezete Mózes és Áron ellen a pusztában.

3. S mondának nékik Izrael fiai: Bár megholtunk volna az Úr keze által Egyiptom földén, a mikor a húsos fazék mellett ülünk vala, s mikor jól lakhatunk vala kenyérrel, mert azért hoztatok ki minket ebbe a pusztába, hogy mind e sokaságot éhséggel öljétek meg.

4. És monda az Úr Mózesnek: Ímé én esőképen bocsátok néktek kenyeret az égből; menjen ki azért a nép és szedjen naponként arra a napra valót, hogy megkísértem: akar-é az én törvényem szerint járni, vagy nem?

5. A hatodik napon pedig úgy lesz, hogy mikor elkészítik a mit bevisznek, az kétannyi lesz, mint a mennyit naponként szedegettek.

6. És monda Mózes és Áron Izráel minden fiainak: Estve megtudjátok, hogy az Úr hozott ki titeket Égyiptom földéről;

7. Reggel pedig meglátjátok az Úr dicsőségét; mert meghallotta a ti zúgolódástokat az Úr ellen. De mik vagyunk mi, hogy mi ellenünk zúgolódtok?

¹⁶¹ “Je ne m’arreste point aux mots Hebrieux, pource que je ne voy pas qu’il en soit besoin pour les gens de nostre langue.” – Nem állok meg a héber szavakról beszélni, mert nem látom szükségesnek azt a mi nyelvünk szavaihoz.

8. És monda Mózes: Estve húst ad az Úr ennetek, reggel pedig kenyeret, hogy jól lakjatok; mert hallotta az Úr a ti zúgolódástokat, melylyel ellene zúgolódtatok. De mik vagyunk mi? Nem mi ellenünk van a ti zúgolódástok, hanem az Úr ellen.

1. *És elindulának.* Mózes beszámol arról, hogy mikor egy hónap után a nép Szin pusztájába ért a Sinai hegy mellett, s mikor nehézségek támadtak az ellátásukkal, fellázadtak Isten és Mózes ellen. Ekkor manna, egy új és szokatlan élelemfajta adatott nekik a mennyből. Bizonytalan, hogy addig miféle étellel tartották fenn magukat. Egyesek úgy vélik, elegendő lisztet hoztak magukkal Egyiptomból az ételmezésükhöz, nekem azonban valószínűnek tűnik, hogy emellett másféle ételkészleteket is használtak. Az ország sivársága ugyanis, melyen keresztülmentek, nem volt oly nagy, hogy legalábbis gyümölcsöket és növényeket ne termett volna. Emellett a csata történetéből, melyről nemsokára olvasunk, hogy miképpen győzték le az amálekítákat, rögtön arra is következtethetünk, hogy nem voltak messzire lakott területektől. Mikor azonban beljebb mentek a sivatagba, az utánpótlásuk akadozni kezdett, mert többé már nem kereskedhettek az ott élőkkel. Így a lázadásuk fokozódott, mert az éhség a szokásosnál jobban szorongatta őket. Mert bár később megtudhatjuk a szövegből, hogy a táborban már voltak korábban is villongások, mégis, az éhség, mely most súlyosabban érintette őket, mivel nem művelt és nyomorúságos területeken haladtak és a sivárságtól megriadtak, erőt adott a zúgolódásuknak és a türelmetlenségüknek.

2. *És zúgolódék Izráel fiainak egész gyülekezete.* Mózes nem azt mondja, hogy csak néhányan zúgolódtak, hanem hogy valamennyien összegyülekeztek mintegy összeesküvéssel, vagy legalábbis százak és ezrek gyűltek össze és zúgolódtak egyhangúlag. Az egyetemes kifejezés azonban mégis megengedi a kivételt, és nekünk sem kell azt képzelnünk, hogy a legutolsó emberig mindenki részt vett ebben az istentelen lázongásban. A legjobb orvosság az éhségükre az imádkozás lett volna Istenhez, Akit minden vonatkozásban nagylelkű Atyaként ismertek meg, s Akiről hallották, hogyan gondoskodott csodálatos módon az atyáikról, mikor az egyiptomiak és a Kánaán lakosai sorvadoztak az éhségtől ezeken a gazdag és termékeny területeken. Ha elhitték volna, hogy a földet Isten áldása teszi termékennyé, ugyanakkor azt is megértették volna, hogy az Ő feladata táplálni az éhezőt, és rögtön Őhöz kezdtek volna imádkozni. Most viszont a hitetlenségüket árulja el a kavargó zajongásuk. Valóban bámulatos dolog az, amikor a nyomorult emberek, akiket a szükségnek meg kellett volna aláznia, pökhendien fellázadtak Isten ellen, és az éhségük egyáltalán nem hajtotta alá az alázatukat, hanem inkább a gőgjüket serkentette. Azonban nagyon is általános a gonoszoknál (mivel nem hiszik, hogy Isten megbékélt velük), hogy elhanyagolják az imádságot és zavarosan kiáltoznak, szórják az átkait, és örült kutyákhoz hasonlatosan ide-oda futkosnak. Ezt tették az izraeliták is a Szin pusztájában. A dolgoknak a számukra megmutatkozó hiánya meghívás a számukra Istentől, hogy megérezzék: az Ő hatalma, amellyel megteremtette a semmiből a világot, független minden külső segítségtől az emberiség fenntartására. A kétségbeesés azonban megragadta a hitetlen elméiket, így elvetették az Ő segítségét és nagylelkűségét. Sőt mi több, a rosszindulatuk és a hálátlanságuk arra ösztökéli őket, hogy Mózesrel civakodjanak. A panaszaik summája pedig ez: elvonták őket a kenyér és a hús bőségétől, hogy a pusztaságban haljanak éhen. Ezért szólítják Mózeset és Áront, akiknek a keze által szabadultak meg a gyilkosaiktól.

4. *És monda az Úr Mózesnek.* Valószínű, hogy Mózes sok mindent kihagy, mert nem ellentmondásmentes, hogy a nép pökhendiségét egyetlen feddő szóval sem illette volna. Mert noha Isten az Ő rendkívüli jóságával adott ételmet ezeknek a megromlott és gonosz embereknek, akik még a napsütésre és a levegőre sem voltak méltók, mégis, a hallgatásával kétségtelenül nem akarta a vétkeiket táplálni, s miközben megbocsátotta a hálátlanságukat, élesen megfedtte az arcátlanságukat. Mózes azonban mindezeket kihagyva rátér egy különösen említésre méltó eseménysorozatra, s elmeséli, miképpen táplálta Isten ezt a

nyomorult népet mennyei kenyérrel, mikor haratként hullatta rájuk a mannát a felhőkből. „Mennyei kenyérnek” nevezem a prófétával együtt (Zsolt78:24),¹⁶² aki ezzel a fenséges megnevezéssel tiszteli meg és úgy magasztatja Istennek a népe iránti nagylelkűségét, mintha oda lettek volna engedve az angyalok asztalához. Szent Pál más értelemben nevezi „lelki eledelnek”, tudniillik azért, mert ez Krisztus testének az előképe volt, ami az elméinket táplálja az örök élet reménységére. A próféta azonban nem utal erre a titokra, hanem ezzel a körülménnyel egy vádat is megfogalmaz a néppel szemben. Ők ugyanis nemcsak megvetették a földből származó élelmet, de ettől a kenyértől is megundorodtak, amelyben a mennyet látták bizonyos módon megnyíltni. Erre a dologra azonban nem sokkal később majd vissza kell térnünk. Isten most azt jelenti ki, hogy napi ellátást fog biztosítani a számukra mondhatni azért, hogy ezzel tegye próbára a népe engedelmisségét. Jóllehet ezen az utóbbin a fő fordítók nincsenek egy véleményen. Egyesek ugyanis úgy értelmezik, mintha Isten, kegyesen élelmet biztosítva az izraelitáknak Magához kötné őket az engedelmisségre a nagylelkűségével. Mintha ezt mondaná: „Megpróbálom, vajon teljesen taníthatatlanok, vagy engedelmesek-e, mert semminek sem lesznek a híjával, ha a kötelesség útját járják”. Mások azonban a szó jelentését a „napi élelmükre” korlátozzák, mert az lett az istenfélelmük és a tiszteletük bizonyítéka, hogy ne akarjanak többet, mint amennyit kaptak, s elégedjenek meg a naponkénti ellátmánnyal, s így függjenek Isten gondviselésétől. Nekem a legjobban az előbbi jelentés tetszik, s megpróbáltam világosabban is magyarázni, mint amennyire mások magyarázatából megérthető. S nincs ok vitába bocsátkozni a „törvény”¹⁶³ szót illetően, mert (amint azt majd hamarosan meglátjuk) ez a kegyes és igazságos élet mércéjének, vagy szabályának kifejezésére használatos. Ezért mondja, hogy tudni fogja: hajlandók-e Őt tisztelni, és engedelmeskedni a parancsainak. Ha azonban bárki jobbnak látja a másik értelmezést, én hagyom, hadd örüljön a saját véleményének.

5. *A hatodik napon pedig úgy lesz.* Mivel itt rögtön a szombatot említi, egyesek ennek betartását arra korlátozzák, ami a törvényben hangzik el róla, s azt a következtetést vonják le ebből, hogy Isten megpróbálta, vajon a népe hűségesen betartja-e azt a nyugalmat, amit minden hetedik napra parancsolt nekik. Van azonban némi szegényesség ebben a magyarázatban. Tény, hogy miután Isten napi ellátást ígért a népének, most hozzátesz egy kivételt, miszerint a hatodik napon dupla mennyiséget kell összegyűjteniük, s a felét félre kell tenniük a szombati felhasználásra. Így a hetedik nap valóban még a törvény kihirdetése előtt megszenteltetett, bár kérdéses, hogy vajon már a pátriárkák is betartották-e. Valószínűnek tűnik, hogy igen, de én nem akarom, hogy a vita tárgyát képezze.

6. *És monda Mózes és Áron.* A kijelentést, mely szerint a népnek tudnia kell, hogy a kijövetelük Egyiptomból Isten munkája volt, állítja szembe gonosz gúnyolódásukkal, amiben azt panaszolták, hogy Mózes és Áron elárulta őket, amikor kihozták őket a pusztaságba. Ezért azt válaszolják: Isten majd nyíltan kimutatja, hogy Ő volt a szabadulásuk szerzője, hogy többé ne panaszkodjanak a szolgálóira. Noha erőteljes feddés is van ebben, mégis összekapcsolódik Isten folytatólagos jóindulatának ígéretével. Ezért arra intik őket, hogy ezzel az eseménnyel bizonyul majd Isten az izraeliták vezetőjének és szabadítójának, mert Ő nem hagyja félbe a saját munkáit (Zsolt138:8). A kegyességének folytatódása mutatja meg tehát, hogy ugyanaz

¹⁶² A Károli-fordításban: *mennyei gabona – a ford.*

¹⁶³ „Egyesek ezt a vizsgálatot, vagy próbára tételt nem az csak összegyűlekezés, hanem a naponkénti mennyiségű manna konkrét törvényére és rendelkezésére vonatkoztatják, például *Vatablus, Borrrha, Galas., Tostat., Rupert.* Egyesek viszont mind erre, mind arra a törvényre, mely szerint ne gyűjtsenek semmit szombaton.” – *Simler.* Egyesek tágabb értelemben, minden a mannával kapcsolatos rendelkezésre és parancsolatra értik, amelyekből összesen nyolc volt. – *Lyranus.* Jobb azonban általánosabb értelemben felfogni. Az Úr, miután korábban keresztekkel és nehézségekkel tette próbára őket, most a jótéteményeivel vizsgálja meg, hogy vajon ez után akarnak-e az Ő félelmében és az Iránta való engedelmisséggel járni. Így értelmezik például *Ferus, Kálvin, Osiander,* és *Pelarg.* S így Isten eme jótéteménye készíti fel őket az Ő, később adatott törvénye iránti engedelmisségre. – *Oleaster.*” – *Willet's Hexapla a maga helyén.*

az Isten, Aki folytatja a hatalmas munkáját, kezdte meg azt, amit majd véghez is visz. A tudás, amit ezen az estén kellett megszerezniük, azokra a fürjekre vonatkozik, melyekkel Isten példáját mutatta az Ő hatalmának. Mivel azonban az még fényesebben ragyogott fel másnap a mannában, Mózes azt mondja, hogy reggel majd meglátják az Úr dicsőségét. De nehogy ennek a kegynek folytán túl sokat gondoljanak önmagukról, és hízelegjenek maguknak a romlottságukban, arra emlékezteti őket, hogy mindez nem viszonzásul adatott nekik a bűneikért, hanem Isten küzdött a makacs romlottságukkal ezen a módon. Mintha ezt mondta volna: Isten majd megjelenik nekik, hogy az Ő ábrázatának fényében szemlélvén a saját istentelenségüket szégyenüljenek meg teljesen, s érezzék a lázadás szentségtörő mivoltát, amivel sértegetni merészték Őt. S nehogy mellébeszéljenek, és azzal hozakodjanak elő, hogy csak Mózeset és Áront támadták, megadja az okot is, amiért azt mondta, hogy Istennel háborúskodtak: azért, mert sem ő, sem a testvére nem cselekedtek maguktól, és nem követeltek maguknak semmit a dologban. Ez ugyanis a „De mik vagyunk mi, hogy mi ellenünk zúgolódtok?” szavak jelentése: mintha tagadna bármiféle elszakadást Istentől. Mivel pedig ezzel a bizonygatótétellel igazolja magáról, hogy Isten hűséges szolgája, ebből megértjük: senki sem követelhet magának jogosan tiszteletet az egyházban, és azt, hogy törvényes pásztoroknak tekintsék őket, csak azok, akik isteni elhívást kaptak, s így Isten a hivataluk hitelesítője, s akik önmaguktól semmivel sem hozakodnak elő, hanem csak azt hajtják végre, amire parancsot kaptak. Miközben az ilyeneket¹⁶⁴ nem lehet megvetni anélkül, hogy Istent is, Akit képviselnek, meg ne gyaláznák, azok, akik felhatalmazás nélkül, saját maguktól gyakorolják a hatalmat, hiába riogatják az egyszerű embereket Isten nevével, s az igazság helyett csak egy üres álarcot hordoznak.¹⁶⁵ A nyolcadik vers csak ugyanannak a kijelenésnek másik magyarázatát tartalmazza azzal a kivétellel, hogy még azt is hozzáteszi: az izraeliták, amikor majd estére eltelnek hússal, reggel pedig kenyér adatik majd nekik, felismerik, hogy Isten a szabadítójuk. Azután jön az ellentét: „Nem mi ellenünk van a ti zúgolódástok, hanem az Úr ellen”.

2Mó216:9-18

9. Áronnak pedig monda Mózes: Mondd meg az Izráel fiai egész gyülekezetének: Járuljatok az Úr elé; mert meghallotta a ti zúgolódástokat.

10. És lőn, mikor beszéle Áron az Izráel fiai egész gyülekezetének, a pusztá felé fordulának, és ímé az Úr dicsősége megjelenék a felhőben.

11. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

12. Hallottam az Izráel fiainak zúgolódását, szólj nekik mondván: Estennen húst esztek, reggel pedig kenyérrel laktok jól és megtudjátok, hogy én vagyok az Úr a ti Istentek.

13. És lőn, hogy estve fürjek jövének fel és ellepék a tábort, reggel pedig harmatszállás lőn a tábor körül.

14. Mikor pedig a harmatszállás megszűnék, ímé a pusztának színén apró gömbölyegek valának, aprók mint a dara a földön.

15. A mint megláták az Izráel fiai, mondának egymásnak: Mán ez! mert nem tudják vala mi az. Mózes pedig monda nekik: Ez az a kenyér, melyet az Úr adott néktek eledelül.

16. Az Úr parancsolata pedig ez: Szedjen abból kiki a mennyit megehetik; fejenként egy ómert, a hozzátok tartozók száma szerint szedjen kiki azok részére, a kik az ő sátorában vannak.

¹⁶⁴ “Qui ressemblent a Moyse.” – *Francia*.

¹⁶⁵ “Et sont a rejeter comme pipeurs, veu qu’ils n’ont qu’une fausse masque pour la verite.” és csalókként el kell utasítani őket, mert csak egy hamis álarcot hordoznak az igazság helyett.

17. És aképen cselekedének az Izráel fiai és szedének ki többet, ki kevesebbet.

18. Azután megmérik vala ómerrel, és annak a ki többet szedett, nem vala fölöslege, és annak, a ki kevesebbet szedett, nem vala fogyatkozása: kiki annyit szedett, a mennyit megehetik vala.

9. *Áronnak pedig monda Mózes.* Kérdés sem férhet ahhoz, hogy itt bűnözőkként idézi őket Isten ítélőszéke elé, mintha azt mondta volna: tévedtek, ha úgy vélték, hogy a zúgolódásukat nem vették észre. Mindazonáltal a felhőre is utal, ami Isten jelenlétének látható jele volt, s ezzel feddi meg a bolondságukat, amiért nem áttaláltak hergelni Istent, Aki olya közel, mondhatni a szemük előtt volt. Először tehát azt kell megjegyeznünk, hogy bizonyos értelemben előhúzta őket a rejtekhelyeikről, hogy ezzel törje meg a gögösségüket, másodsor pedig az ostobaságukat fedtte meg, amiért nem tisztelték Istent, noha Ő jelen volt. S ezt a szöveggörnyezet még világosabbá teszi, ahol azt olvassuk, hogy Isten dicsősége megjelent „a pusztá felé”, amiből én arra következtetek, hogy kevésbé lakott helyről van szó. Jóllehet a terület mindenfelé sivár és lakatlan volt, az egyik oldalon mégis közel voltak az amálekíták és más törzsek, amint azt csakhamar látni fogjuk. Isten dicsősége a feltételezésem szerint nem az volt, amit naponta láttak, hanem olyasvalami, ami rendkívüli módon jelent meg előttük félelemkeltés végett, miután megkeményedtek a szokásos megjelenésével szemben.

11. *És szóla¹⁶⁶ az Úr Mózesnek.* Mózes itt megmutatja, hogy semmit sem cselekedett az Úr parancsolata nélkül, hanem hűségesen és szerényen látta el a szolgáló hivatalát. S bizonyos, hogy ha nem Isten szavának megfelelően szólt volna, akkor elhamarkodottan ígérte volna meg azt, amit már láttunk. Ezért ezt teszi utoljára, noha először ez történt meg, s így ezért használtam okhatározót¹⁶⁷ az egyszerű kötőszó helyett. A summája tehát, mint az előzőekben is az, hogy Isten igazolja majd a saját dicsőségét, amit a nép oly istentelenül vont kétségbe, s noha méltatlanok rá jól bántak majd velük a saját nevének megdicsőítése végett. Mintha azt mondta volna: miután el lesztek ítélve a hálátlanság miatt, kénytelenek lesztek megvallani, hogy valóban én vagyok az egyetlen Isten, Aki egyben a ti Atyátok is.

13. *És lón.* Később majd látjuk, hogy amikor belefáradva a mannába, húst kezdtek el kívánni, újra kaptak fűrjeket, de míg azok még a szájukban voltak, szörnyű büntetést kaptak a falánkságuk miatt. Mikor tehát itt csak az élelem hiányát panaszták, Isten azonnal megelégitette őket, hogy megmutassa: rendelkezik bármiféle fajta és mennyiségű hússal. Ám mégis azt akarta, hogy elégedjenek meg ezzel az egyfélével, mert noha panaszták, hogy meg lettek fosztva a hústól azokból a húsos fazekakból, melyeknél korábban üldögéltek, mégsem volt ésszerű, hogy eleget tegyen minden szentségtelen kívánságuknak. Emellett hasznos volt a számukra bizonyos korlátok felállítása, hogy megtanuljanak az Ő akaratától függeni.

14. *Mikor pedig a harmatszálás megszűnék.* Itt a manna külső megjelenését írja le röviden: olyan volt, mint az apró földgöngyökké összeállt harmat. Máshol az ízét is megemlíti, itt azonban elegendő volt azt megmutatni, hogy a bősége nem volt természetes, hanem csodálatos módon adatott meg a felhőknek a napi mannahullatás végett. Ami bizonyos világi emberek¹⁶⁸ hiábavaló fecsegését illeti, akik szerint a manna természetes módon hullik egyes országokban, s akik így igyekeznek a lángelméjük erejét bemutatni, mintha hazugságon kapták volna Mózeszt, amiért hatalmasan felmagasztal egy csip-csup dolgot, nos az egészében

¹⁶⁶ A latin változatban: *beszélt vele*.

¹⁶⁷ J'ai mis le mot Car, pource que ceste sentence rend la raison du precedent. – *Francia*.

¹⁶⁸ „S a manna még ma is esőként hullik azokon a helyeken úgy, ahogyan Mózes is kapta Istentől a nép ellátása végett”. – *Flavius Josephus. Antiquites*, 3: 1. 6. Buckhardt a mannát azzal azonosítja, amit az arabok még ma is a tamariszkusz fából nyernek, Rosenmüller pedig úgy beszél róla, mint amit a különféle fákról szednek a különböző országokban. Ebből jól megérthetjük, hogy ezt a nevet adták bárminek, ami valamiképpen hasonlított rá, de nem látszik, hogy valóságosan megfelelné annak, amit itt a kritikusok emlegetnek.

véve könnyen cáfolható abszurditás. Valóban igaz, hogy a világ egyes részein gyűjtenek fehér gabonát, amit közkeletűen a manna névvel illetnek, de ¹⁶⁹amit az egyik rabbi arabnak tart, de ez nem élelem, és nem is hullik alá naponta a felhőkből, így semmi köze sincs ahhoz az élelemhez, amit a próféta helyesen magasztal fel „az angyalok eledele” névvel, mert Isten, Aki megnyitja a föld bensőjét és így ad közönséges eledelt az embernek, abban az időben a mennyből biztosította a népe ellátását. Kétségtelenül kiderül tehát, hogy ez az élelem csodálatos módon, s a természet rendjével ellentétesen teremtetett. Az alábbi tényezőket kell számításba venni. Először is, nem jelent meg a pusztaságban mielőtt el nem jött a Mózes által az Isten iránti engedelmisséggel megjelölt óra. Másodszor, az időjárás változása nem jelentett akadályt a szabályos mennyiségű manna hullásának – sem a fagy, sem az eső, sem a hőség, sem a tél, sem a nyár nem szakította meg a szóródását. Harmadszor, elegendő mennyiségben volt megtalálható a hatalmas tömeg számára minden nap, mikor közülük mindenki egy ómernyit szedett naponta. A hatodik napon pedig a mennyiség megkettőződött, hogy mindenki két ómernyit gyűjthessen a szombatnapi élelem gyanánt is. Ötödször, ha többet szedtek és tettek félre a napi ellátmánynál, a megrothadt, viszont szombatonként a második adag épen maradt. Hatodszor, bármerre is jártak Istennek ez az áldása elkísérte őket, miközben a szomszédos népek csak gabonán éltek, mert a manna csak az izraeliták táborában volt ismeretes. Hetedszer, amint beléptek a gyümölcsöző és gabonatermő földre, a manna megszűnt. Nyolcadszor, az a porció, amit Mózes parancsolt összegyűjteni egy edénybe, nem romlott meg. Súlyozzuk ezeket a tényeket megfelelőképpen, és a csoda több, mint látványos lesz, eloszlátván a ragyogásával a kétkedés minden felhőjét.

15. *A mint megláták az Izráel fiai.* Az izraeliták a hála némi jeleit mutatták, amikor a mennyből adott ételmezt a *mán* névvel illették,¹⁷⁰ melynek jelentése: „valami elkészített”. Ha valaki azonban azt a véleményt látja jobban, ami „részként”, vagy „porcióként”, magyarázza, én nem vitatom a dolgot, bár az előző a helyesebb. Mégis, bármelyiket választjuk, ezzel a szóval megvallották, hogy nagylelkű bánásmódban volt részük, mivel Isten úgy látta el őket étellemmel, hogy meg sem dolgoztak azért. Így közvetve a saját romlott és gonosz zúgolódásukat feddik meg, mert sokkal jobb összegyűjteni a nekik elkészített ételmezt, mint a föld munkás és fáradságos megművelésével szerezni meg azt. Mert bár ezt a megvallást a dolog hihetetlen újdonsága sajtolta ki belőlük, mégis, abban a konkrét pillanatban Isten szeretetreméltóságát akarták hirdetni. Mivel azonban a hitetlenség elhomályosította az érzékeiket, nem láttak világosan. Mózes ezt mondja: „nem tudják vala mi az”. Ezekkel a szavakkal a szívük lassúságát is megfeddi, mert jóllehet korábban tájékoztatta őket a csodáról, mégis úgy megdöbbenek a látványától, mintha semmiről sem hallottak volna korábban. Látjuk tehát, hogy csak félig ismerték el Isten kegyelmét, mert a hálájukat elhomályosította a tudatlanság sötétsége, s kénytelenek voltak megvallani, hogy nem teljesen értették meg azt. Ezért nem minden neheztelés nélkül feddi Mózes az ostobaságukat, amikor azt mondja, hogy ez az Isten által megígért élelem. Ha ugyanis felismerték volna benne az ígélet beteljesedését, akkor nem lett volna szükség az emlékezetükbe idézni. Ami magukat a szavakat illeti, Mózes válasza félrevezette a görögök és a latin fordítókat, akik kérdő alakban fordítottak: „Mi ez?”¹⁷¹ De a problémájuk könnyen feloldható, mert Mózes nem közvetlenül azt jelenti ki, hogy mint valami ismeretlen dologról kérdezősködtek, hanem azt fejezi ki, hogy az ismereteik tudatlansággal keveredtek, mert a dolog részben kétséges, részben világos volt a számukra.

¹⁶⁹ Ezt Sebastian Münster mondja, aki szerint Aben-Ezra kijelentette, hogy a *mán* egy arab főnév. – Henry Walter.

¹⁷⁰ *Mán.* Ha ezt a szót a מן gyökre vonatkoztatjuk, akkor jelenthet valami elkészített dolgot, ha azonban a מנה gyökérszóra, akkor megszabott adagot jelent. A szír és kaldeus nyelvben azonban a *mán* vitathatatlanul a *mi* kérdőszó, s a Septuaginta bizonyosságot tesz arról, hogy a héberben is létezik ez az egytagú szó, mert így fordítja itt, s ezt a Vulgata is alátámasztja, mondván: *Man hu? Quod significat: Quid est hoc?* Kálvin az első két jelentést Sebastian Münster megjegyzéseiben találta, aki viszont nem utal erre a harmadik jelentésére. – Henry Walter.

¹⁷¹ Lásd az *Amplified Version* lábjegyzetét.

Isten hatalma ugyanis látható módon megmutatkozott, de a hitetlenség leple meggátolta őket Isten megígért nagylelkűségének a meglátásában.

16. *Ez az a kenyér.* Következik a kivétel,¹⁷² miszerint az eledel összegyűjtésénél számításba kell venniük a szombatot. Konkrét napi mennyiség van megszabva, de a szombatnapot megelőző napon kétszer annyit kell gyűjteniük, hogy betarthassák a nyugalom napját. Isten azonban kétségtelenül úgy terjesztette ki a nagylelkűségét, hogy bőségesen megelégtette őket. Közismert, hogy az ómer az efa tizedrésze,¹⁷³ s talán kitalálhatjuk a váltószámát most használatos mértékegységekhez viszonyítva. Én azonban nem akarok erről vitát nyitni, mert elegendő abban biztosnak lennünk, hogy nem kevesebbet kaptak, mint amennyi bőségesen elegendő volt nekik.

17. *És aképen cselekedének az Izráel fiai.* Nem gondolom, hogy itt a nép engedelmességét dicséri túlságosan, mivel nem sokkal később Mózes elmondja, hogy egyesek, nem elégedvén meg a nekik kijáró mennyiséggel, többet is szedtek a nekik megengedettnél, mások pedig a szombatnapra vonatkozó parancsolatot hágták át. Úgy magyarázom azonban az igeszakaszt, hogy mikor a manna összeszedésére adták magukat, az egész mennyiség elegendő volt egy ómer megtöltésére minden egyes ember számára. Ők ugyanis nem egyen-egyenként gyűjtögettek, mindenki a saját maga számára, hanem miután valamennyien részt vettek a gyűjtögetésben, a végén mindenki megkapta a magáét a közös halomból. Így tehát a szorgalmasabbak többet gyűjtöttek, mintegy kiegészítvén a lassabb, és nem annyira iparkodó társaikat anélkül, hogy az veszteséget jelentett volna a maguk számára. Ez ügyesen alkalmazza Pál az alamizsnálkodásra (2Kor8:14), amikor is mindenki azt adja a szegény embertársának, amivel ő maga rendelkezik. Csak emlékezzünk arra, hogy mindez jelképesen történik,¹⁷⁴ mert noha létezik valamekkora hasonlóság a manna és a mi napi ételmünk között, mégis meg kell jegyeznünk a fennálló különbséget is, amit majd máshol említünk meg. Miután tehát a manna az általunk szokásosan használttól eltérő táplálék volt, s naponta kapták földművelés, vagy munkálkodás nélkül mondhatni a kezükbe, nem kell csodálkozni, ha Isten arra szólította fel őket, hogy egyformán osztozzanak benne, és senki ne kapjon többet a többinél. A közönséges étellemmel más a helyzet, mert az emberi társadalom megőrzése végett szükséges,¹⁷⁵ hogy mindenki rendelkezzen a sajátjával: egyesek vásárlás útján jussanak tulajdonhoz, mások örökösödési jogon, megint mások ajándékozás útján, s mindenki a szorgalmának, a testi erejének, vagy más képességeinek megfelelően növelje a vagyonát. Végül, a politikai kormányzás megköveteli, hogy mindenki élvezze azt, ami az övé, s ezért lenne abszurd előírni a közös ételmünkre vonatkozólag azt a törvényt, ami itt a manna vonatkozásában van lefektetve. Pál is bölcsen tesz különbséget, mikor azt parancsolja, hogy legyen egyenlőség, de a vagyon válogatás nélküli és zűrzavaros használatával, hanem azáltal, hogy a gazdagok ne vonakodva, vagy szükségszerűen, hanem spontán és nagylelkű módon enyhítsenek a felebarátaik szükségsein. Így emlékeztet minket arra, hogy bármiféle vagyonnal is rendelkezünk, az a mannához hasonlóan Isten nagylelkűségéből származik. Mivel azonban most mindenki személyesen és elkülönítve birtokolja mindazt, amit kapott, a vagyon kölcsönös megosztására vonatkozó törvény, amit Isten az Ő ókori népére szabott ki, már nincs hatályban. Ebből kiderül, hogy a manna szétosztása, amiképpen Mózes számol be róla, helyesen van az alamizsnálkodásra vonatkoztatva. S ez a tanítás is még tovább terjed, mert Pál arra figyelmezteti a hívőket, hogy ne legyenek túlbuzgók, nehogy a vagyonuk kimerítse

¹⁷² Itt a szabályt írja le, a kivételről nincs szó, csak a 23. verstől.

¹⁷³ Lásd a 36. verset. „Josephus idejében ez 43 1/5 tojáshejt tett ki (mert a zsidók más keleti népekhez hasonlóan az átlagos tyúktojások méretével számolták a mértékegységeiket). De semmiképpen sem valószínű, hogy az 1500 év alatt, mely Mózes korától Josephus koráig telt el, a héberek mértékegységei ugyanazok maradtak, mert semmi sem volt több változásnak kitéve, mint pont ezek.” – Rosenmüller.

¹⁷⁴ Per anagogen. — Latin.

¹⁷⁵ “Pour nourrir les hommes en amitié et paix” – az emberek megtartása végett békében és barátságban.

őket, mert egyetlen ember ellátása sem hiúsult meg, amikor az izraeliták Isten parancsára szétosztották egymás között a mannákat.

2Móz16:19-30

19. Azt is mondá nékik Mózes: Senki ne hagyjon abból reggelre.

20. De nem hallgatának Mózesre, mert némelyek hagyának abból reggelre; és megférgesedék s megbüszhődék. Mózes pedig megharagudék reájok.

21. Szedék pedig azt reggelenként, kiki a mennyit megehetik vala, mert ha a nap felmelegedett, elolvad vala.

22. A hatodik napon pedig két annyi kenyeret szednek vala, két ómerrel egyre-egyre. Eljövének pedig a gyülekezet fejedelmei mindnyájan és tudtára adták azt Mózesnek.

23. Ő pedig monda nékik: Ez az, a mit az Úr mondott: A holnap nyugalom napja, az Úrnak szentelt szombat; a mit sütni akartok, süssétek meg, és a mit főzni akartok, főzzétek meg; a mi pedig megmarad, azt mind tegyétek el magatoknak reggelre.

24. És eltevék azt reggelre, a szerint a mint Mózes parancsolta vala, és nem büszhődék meg s féreg sem vala benne.

25. És monda Mózes: Ma egyétek azt meg, mert ma az Úrnak szombatja van; ma nem találjátok azt a mezőn.

26. Hat napon szedjétek azt, de a hetedik napon szombat van, akkor nem lesz.

27. És lőn hetednapon: kimenének a nép közül, hogy szedjenek, de nem találának.

28. És monda az Úr Mózesnek: Meddig nem akarjátok megtartani az én parancsolataimat és törvényeimet?

29. Lássátok meg! az Úr adta néktek a szombatot; azért ad ő néktek hatodnapon két napra való kenyeret. Maradjatok vesztig, kiki a maga helyén; senki se menjen ki az ő helyéből a hetedik napon.

30. És nyugszik vala a nép a hetedik napon.

19. Azt is mondá nékik Mózes: Senki ne hagyjon abból reggelre. Mózes itt beszámol arról, hogy mikor megparancsolta nekik: ne szedjenek többet, mint amennyi az adott napra elegendő, és gyűjtsenek kétszeres mennyiséget a szombatot megelőző napon, egyesek mindkét dologban engedetlenek voltak. Ami az elsőt illeti, miután Isten úgy biztosította nekik az élelmüket, ahogyan a babákat szoptatják, a romlott hitetlenség jele volt, amikor nem Isten gondviselésére támaszkodtak, hanem olyan ellátást kerestek maguknak, ami majd sok napon át tart. S a makacságuk jele volt, amikor egyetlen figyelmeztetésnek sem adtak hitelt, amíg saját maguk meg nem tapasztalták, hogy amit felmalmoztak a házaikban, az nem volt más, mint egy rothadó massa. Nem voltak hajlandók ugyanis lemondani a csillapíthatatlan kapzsiságukról, amíg meg nem kapták a jogos büntetésüket. S bár a manna és a mi közönséges élelmiszerünk nem teljesen hasonlatosak, mégis megáll bizonyos mértékig az összehasonlítás, miszerint csak addig törvényes felhalmozunk a gabonát és a bort a csűrjeinkben és a pincéinkben, amíg ettől függetlenül minden napon kérjük Istentől a napi kenyerünket. S ez akkor történik meg, ha a gazdagok nem nyelik el mohón mindazt, mit megszerezhetnek, ha nem kaparnak össze mindent innen-onnan, ha nem a szegény éhsége árán tömik tele magukat, ha nem tartják vissza, amennyire csak tőlük telik, Isten áldásait – egyszerűen, ha nem halmoznak fel mértéktelenül nagy vagytonokat, hanem nagylelkűek a meglevő bőségükből is, nem izgulnak a jövőt illetően, s nem aggódnak, ha a szükség úgy hozza, hogy a vagyonuk megfogyatkozik, hanem a szegénység elviselésére is készek, s nem dicsekednek a vagyonukkal, hanem Isten atyai nagylelkűségére támaszkodnak. S milyen gyakran láthatjuk, hogy a nyomorult emberek által lopással, fosztogatással, csalással,

kegyetlenséggel, trükközéssel, vagy aljassággal összegyűjtött dolgok megromlanak! Mikor pedig Mózes hozzáteszi, hogy csak akkor engedelmeskedtek a parancsnak, amikor látták, hogy a mértéktelen buzgalmuk semmi hasznukra sem volt, azzal arra utal: az engedelmességük nem önkéntes volt, hanem kisajtolt, mert a bolondok csak a maguk kárán tanulnak.¹⁷⁶ A manna megolvadása pedig a Nap melegétől a tétlenségük, vagy lustaságuk ellen sarkallta őket, mert ha ép maradt volna egész napon át, akkor nem igyekeztek volna annyira teljesíteni a kötelességüket. Következésképpen a csak rövid idő biztosításával az összegyűjtéséhez Isten szorgalomra ösztönözte őket.

22. *A hatodik napon pedig.* A szombat megsértését még nem említi, csak a vezetők ostobaságát, vagy vaskos tudatlanságát tárja elénk. Ők ugyanis hallották Mózes szájából, hogy Isten aznap két napra elegendő mennyiséget ad, de mégis csodálkoznak, és úgy mondják el Mózesnek, mintha valami furcsa és hihetetlen dologról lenne szó. Elégge világos, hogy engedelmeskedtek a parancsnak, és nem sajnálták a fáradságot a kétszeres mennyiség összegyűjtéséhez, de a hitetlenségük és az ostobaságuk elárulja magát a csodálkozásukban, mikor látják, hogy Isten valóban beteljesíti azt, amit megígért. Ebből arra következtethetünk, hogy pontosan végrehajtották azt, ami ekkora bámulatot keltett bennük, azaz mindaddig nem adtak hitelt Isten szavának, amíg az hatékonyan be nem bizonyosodott. Bekövetkezett tehát, hogy Isten bámulatos bölcsessége folytán a gonosz és romlott kételkedésük elősegítette mind a csoda megerősítését, mind a szombatnap betartását. Ebből Mózesnek is alkalma nyílt megparancsolni nekik azt, amit egyébként talán nem tartottak volna be: tudniillik hogy szent nyugalommal kell tisztelniük a hetedik napot.

27. *És lőn.* Ez a második véték, amikor a hetedik napon kimenve lábbal tiporták annak vallási megtartását. S ez a szörnyűséges mohóság abból származott, hogy nem hittek abban, amit az imént hallottunk Mózesről. Ő ugyanis világosan megmondta nekik, hogy nem találunk majd manna. Ezért vádolják őt hazugsággal, s vetik el, hogy bármi másban is higgyenek, mint amit a saját szemüikkel látnak. Emellett a szombat betartását is semmivé tették, sőt megpróbálták megszentelteleníteni azt a napot, amit Isten megszentelt, hogy az semmiben se különbözzön a többi naptól. Isten ezért joggal mennydörög velük keserűen, mert Mózeshez szólván az ő személyében az egész nép makacs gonoszságát vádolja. Az bizonyos, hogy Mózes nem volt azok között, akik elvetették az Isten törvényei iránti engedelmisséget, de ezzel az általános váddal a vétkező sokaságot jobban megfeddte, és általános kötelezettséget szabott ki Mózesre a nép megbüntetésére azzal, amikor a gyalázat egy részét őrá testálta. A „Meddig?” kifejezéssel Isten a romlottságuk tűrhetetlenségére utal, mivel vége-hossza nem volt a sértéseiknek, hanem így provokálván Őt még nagyobb bosszúra az újabb és újabb vétkeikkel, javíthatatlanoknak bizonyultak.

2Móz16:31-36

31. Az Izráel háza pedig Mánnak nevezé azt; olyan vala az mint a kóriándrom magva, fehér; és íze, mint a mézes pogácsaé.

32. És monda Mózes: Ezt parancsolja az Úr: Egy teljes ómernyi tartsatok meg abból maradékaitok számára, hogy lássák a kenyeret, a mellyel éltettelek titeket a pusztában, mikor kihoztalak titeket Egyiptom földéről.

33. Áronnak pedig monda Mózes: Végy egy edényt és tégy bele egy teljes ómer Mánt és tedd azt az Úr eleibe, hogy megtartassék maradékaitok számára.

34. A mint parancsolta vala az Úr Mózesnek, eltevén azt Áron a bizonyágtétel ládája elé, hogy megtartassék.

¹⁷⁶ “Sinon apres avoir este bien batus.” – csak ha jól elverték őket.

35. Az Izráel fiai pedig negyven esztendőn át evék a Mánt, míg lakó földre jutának; Mánt evének mind addig, míg a Kanaán földének határához jutának.

36. Az ómer pedig az éfának tizedrésze.

31. *Az Izráel háza pedig Mánnak nevezé azt.* Nem ok nélkül ismétli Mózes a korábban elhangzottakat, miszerint a manna nevet adták ennek az újfajta élelemnek, amit Istentől kaptak, hanem azért teszi ezt, hogy elítélhesse azokat a makacs istentelenségükért, akik meg merik kérdőjelezni ezt a nyilvánvaló dolgot, hisz a dolog látványos természete sajtolta ki az egyébként gonosz és hálátlan népből ezt a megnevezést. A formáját a csoda bizonyossága végett említi, tudniillik hogy a szemek kerekdedek voltak, és a koriander magjához hasonló, mert addig semmi ahhoz hasonlót sem láttak. Az íze a nép hálátlanságát feddi meg, amiért elutasították azt az élelmiszert, mely nemcsak megfelelő és tápláló, de az ízét tekintve még nagyon édes is volt.

32. *És monda Mózes.* Mózes nem folytatja időrendi sorrendben a történetet, hanem előre megérezve szűrja be ezeket a körülményeket, hogy annál jobban megerősítse a tény: ez az élelem az emberek számára Isten speciális nagylelkűségének köszönhetően adatott, mivel Ő azt akarta, hogy egy ómernyi megtartsanak abból emlékezetül, ami romlásmentesen közvetítette az utódoknak a csoda dicsőségét. Először általánosságban említi meg Isten parancsát, majd a köövetkező versben leírja a végrehajtásának módját is: Áron vett belőle egy edénnyel, vagy üveggel, és a szövetség ládája elé helyezte. Ebből kiderül, mily nagy fontosságot tulajdonított Isten e nagylelkűségének, mivel azt akarta, hogy az emlékezete a szövetség tábláival együtt legyen megőrizve a szentélyben. A két kifejezés, „az Úr eleibe” és „a bizonyágtétel ládája elé”, a törvény tiszteletének dicséretére használatos, hogy a nép közel tudhassa: Isten hatalma közel van hozzájuk a szentélyben. Nem azt jelenti ez azonban, mintha az oda lett volna bezárva, vagy az elméiket annak látható jeléhez akarta volna kötni, hanem a gyengeségüket kívánván figyelembe venni, bizonyos módon alászáll hozzájuk, amikor a hatalmának jelenlétéről külső jelekkel tesz bizonyrágot. Nem azért¹⁷⁷ ereszkedik tehát le hozzájuk, hogy vaskos babonaságokkal töltse meg az elméiket, hanem hogy fokozatosan felemelje őket a lelki imádathoz.

Exodus 17

2Móz17:1-7

1. És elindula Izráel fiainak egész gyülekezete a Szin pusztájából, az Úr rendeléséhez képest az ő útjok rendje szerint és tábort ütének Refidimben. De a népnek nem vala inni való vize.

2. Verseng vala azért a nép Mózesel és mondák: Adjatok nekünk vizet, hogy igyunk. És monda nekik Mózes: Miért versengtek én velem? Miért kísértitek az Urat?

3. És szomjúhozik vala ott a nép a vízre és zúgolódék a nép Mózes ellen és monda: Miért hoztál ki minket Égyiptomból? hogy szomjúsággal ölj meg minket, gyermekeinket és barmainkat?

4. Mózes pedig az Úrhoz kiálta mondván: Mit cselekedjem ezzel a néppel? Kevés hijja, hogy meg nem köveznek engemet.

5. És az Úr monda Mózesnek: Eredj el a nép előtt és végy magad mellé Izráel vénei közül; pálczádat is, melylyel a folyót megsujtottad, vedd kezedbe és indulj el.

¹⁷⁷ “Non pas pour plonger leurs pensees en terre, qui eust ete une lourde superstition.” – nem azért, hogy a földhöz kösse a gondolataikat, ami vaskos babonaság lenne.

6. Ímé én oda állok te elődbe a sziklára a Hóreben, és te sujsz a sziklára, és víz jó ki abból, hogy igyék a nép. És úgy cselekedék Mózes Izráel vénei szeme láttára.

7. És nevezé annak a helynek nevét Masszának és Méribának, Izráel fiainak versengéséért, és mert kísértették az Urat, mondván: Vajjon köztünk van-e az Úr vagy nincsen?

1. *És elindula Izráel fiainak egész gyülekezete.* Alig csendesedett el a nép lázongása az élelem hiánya miatt, máris ismét lázadoztak az innivaló miatt. Nekik legalábbis meg kellett volna tanulniuk a mannából, hogy amint szükségletük támad, alázatos imádsággal és könyörgéssel kell az Istenhez fordulniuk a megkönnyebbülés biztos reménységével. De olyan volt a jellemük, hogy a kétségbeesés zúgolódásba és istentelen zajongásba taszította őket. Majdnem pontosan ugyanilyen beszámolót olvashatunk a 4Móz20-ban.¹⁷⁸ Azok tévedése ugyanis, akik egynek és ugyanannak gondolják, könnyen megcáfолható az idő és a hely körülményeivel, s a 4Móz33-ban nagyon világosan kiderül, milyen nagy távolság volt a két helyszín között. S az egyes rabbik hagyománya sem tűnik valószínűnek, mely szerint ez a szomszomság nem természetes módon jelentkezett náluk, mert a manna nemcsak étel, de ital gyanánt is szolgált. Nincs semmi ok, amiért ezt kellene képzelnünk, s a szövegből kiderül, hogy a zúgolódásuk akkor kezdődött, amikor először nem volt vizük. Isten akarata volt azonban, amikor két különböző módon és két különböző helyszínen próbára tette az izraelitákat, hogy világosabban is kimutathassa a természetes engedetlenségüket. Ha egyszerre követeltek volna kenyeret és vizet, az megbocsáthatóbb lett volna, de miután megtapasztalták, hogy édes és teljes értékű táplálék adatott nekik nagylelkűen a mennyből, mivel ez a terület nem termett gabonát, a túrheterlen romlottság cselekedete volt, amikor Isten ellen zúgolódtak, amiért nem volt innivalójuk. Sőt, kettős vád van itt ellenünk megfogalmazva, mert egyrészt civakodtak Istennel és szidták Őt, másrészt megkísértették Őt. Mindkét dolog hitetlenségből fakadt, aminek az oka a hálátlanság volt, hisz nagyon alávaló volt a részükről ily hamar akarattal megfeleledkezni arról, amit Isten épp az imént adott meg nekik. Adott nekik ellátást, amikor az éhség kínozza őket, miért nem futottak hát Őhöz, mikor a szomszomság nehezedett rájuk? Világos tehát, hogy a korábbi kegyességet hiába kapták, hiszen oly gyorsan szertefoszlott az érzéketlenségükben. S ebből derül ki a hitetlenségük is, amiért nem vártak és nem is kértek semmit Istentől, s ehhez kapcsolódott a gőgjük is, mivel továbbra is mertek szitkozódni. Valójában majdnem mindig megtörténik az, hogy akik nem függnek az Ő gondviselésétől és nem is támaszkodnak az Ő ígéreteire, azok azzal ingerlik Istent, hogy vitatkoznak Vele, és indulatosan szállnak Vele szembe. A szeszélyeink brutális hevessége ugyanis az örülségre ösztönöz minket mindaddig, amíg meg nem győződünk arról, hogy Isten a kellő időben a segítségünkre siet, s alá nem vetjük magunkat az Ő akaratának. A fejezet elején Mózes röviden utal arra, hogy az izraeliták a rendelésnek, vagy ahogyan a héber nyelv kifejezi, Isten „szájának”¹⁷⁹ megfelelően haladtak – mintha csak dicsérné az engedelmségüket. Ebből megtudjuk, hogy legelőször kellően hajlottak a kötelességeik ellátására, mígnem bekövetkezett a kísértés, ami letérítette őket a helyes útról. Ezzel a példával arra figyelmeztet minket, hogy valahányszor csak felvállalunk valamit Isten parancsára, gondosan ügyelnünk kell arra, hogy semmi se akadályozza a kitartásunkat, továbbá senki sem képes megfelelően cselekedni, csak azok, akik jól felkészültek a kísértések támadásainak elhordozására.

¹⁷⁸ Rövid, de hathatós választ ad azok érveire, akik ezekkel az igeszakaszokkal hozakodnak elő Mózes öt könyvének hitelessége ellen Hengstenberg, (Ryland's Translation.) 2. kötet. 310. és azt követő oldalak.

¹⁷⁹ עַל-פִּי. Szó szerint: „száján”. Noldius azonban idéz különféle szövegeket, melyekben ez a kifejezés nem más jelent mint *aszerint*, bár ebben, és megannyi más esetben ő „a parancsolatnak megfelelően” kifejezéssel fordította. – *Concord. Partic. Hebr.* – Henry Walter.

2. *Verseng vala azért a nép Mózesrel.* Itt most megmutatkozik mind az Istennel szembeni istentelenségük, mivel Őt elhanyagolván és lenézvén indítanak háborút Mózes ellen, mind a rosszindulatuk és a barátságtalanságuk, mivel megfélemlítve a sok jótéteményről, zabolátlanul sértegetik Mózeszt. Tudták, hogy forrásokat és folyókat halandó ember nem képes létrehozni? miért vitatkoznak hát vele, és miért nem hívják segítségül közvetlenül Istent, Akinek a kezében vannak a vizek, és minden más elem? Természetesen, ha lett volna bennük a hitnek egyetlen szikrája is, akkor az imádsághoz folyamodtak volna. Joggal hányja tehát a szemükre Mózes, hogy vele vitatkozván Magát Istent kísértik. Micsoda örültség tehát Mózeszt kegyetlenséggel vádolni azért, amiért kihozta őket Egyiptomból, hogy megölje őket, a gyermekeiket és a barmaikat a pusztaságban? Mózes azonban főleg azon az alapon feddi meg őket, hogy Magát Istent érinti ez a lázongó versengés. Az istenkísértésük tényleges formáját viszont a végén említi, tudniillik a kételkedésüket: „Vajjon köztünk van-e az Úr vagy nincsen?” Ebből következően az egész gonoszság gyökere a hitetlenségük volt, mivel sem nem adták meg Isten hatalmának a kellő tiszteletet, sem abban nem hittek, hogy hű marad az ígéreteihez. Ő ugyanis felvállalta őket és azt ígérte, hogy soha nem hagyja el őket: most hát, amikor a körülmények ezt követelik, miért nem bizonygatják maguknak, hogy segíteni fog rajtuk, hacsak nem azért, mert gonoszul megkisebbítik mind az Ő hatalmát, mind az Ő igazságát?

4. *Mózes pedig az Úrhoz kiált.* Ez a kiáltás nem látszik összhangban lévőnek az ima igazi modelljével, hanem inkább zavart panasszal keveredik, melyre Mózes az elméje mély felkavarodottsága miatt kényszerült, mert a szélsőséges komolyság néha úgy elragadja az istenfélőket, hogy inkább nyugtalanodnak az imádkozásban, semmint a kellő és megfelelő módon fejeznék ki a kéréseiket. Van ugyanis ezekben a szavakban valami, ami haragosnak és lármásnak hangzik: „Mit cselekedjem ezzel a néppel?” Mintha Mózes sértődötten panaszkodna, hogy a súlyos teher a földre nyomta őt, melyet szívesen lerázna magáról, ha erre Istentől engedélyt és szabadságot kapna. A fordítók különféleképpen magyarázzák a soron következő szavakat. Egyesek így fordítják: „hacsak Isten azonnal nem siet a segítségére, vagy ha csak egy rövid időre félrenéz, Mózeszt meg fogják kövezni”. Mások pedig emígy: „Kis híján megköveznek engem”. Megint mások múlt időben olvassák, de ez a עֹד *gnod* kötőszóval,¹⁸⁰ ami a jövő időre vonatkozik, ellentétes. Nekem a legjobban az a fordítás tetszik, hogy ha Isten csak egy kicsit is késlelteti a segítségét, a nép dühét többé már nem lehet visszafogni, és megkövezik Mózeszt.

5. *És az Úr monda Mózesnek.* Megparancsolja, hogy menjen ki közbük, mintha csak az azonnali halál veszélyének tenné ki őt. Mivel azonban Mózes meg van győződve arról, hogy az Ő hatalmában áll a nép hevességének lecsillapítása is a tenger hullámaihoz és viharaihoz hasonlóan, ezért se nem remeg, se vissza ne vonul. De úgy magasztalta fel Isten a hatalmát, hogy a szégyennel bélyegezte meg őket, miközben visszatartotta a népét a korábbi magatartásuktól. Valójában Mózes mindannyiuk előtt megy, és csak a véneket viszi magával, akik előtt vizet fakaszt a sziklából, hogy szemtanúi legyenek a csodának. Ez a középút, miközben nem engedi Isten nagylelkűségének dicsőségét elhomályosulni, a sokaságnak is megmutatja, hogy ők méltatlanok Isten hatalmának szemlélésére. S hogy emlékeztesse: a botja nem lesz hatástalan, az emlékeztetésére idézi, amit már megtapasztalt. Nem sorolja fel azonban az összes csodát, csak azzal hozakodik elő, amit először láttunk, amikor a bot érintésére a Nílus vize vérré változott. Isten kijelentése, miszerint odaáll majd elé a kősziklára a vonakodást hivatott eltörölni, nehogy Mózes izguljon, vagy kételkedjen a végkimenetelben, hisz egyébként a sziklára sújtás hatástalan és félrevezető maradna. Mózeszt tehát magabiztosságra buzdítja, mivel Isten, Akit a hit engedelmességével követ, az keze által veti

¹⁸⁰ Hamarosan – Henry Walter.

majd be a hatalmát, így Mózes semmit sem tesz majd hiába, vagy hatástalanul. Egyébiránt jóllehet felhasználja a szolgája közreműködését, mégis magának követeli a munka dicsőségét.

7. *És nevezé annak a helynek nevét.* Az itt szereplő ige fordítható határozatlanul, mintha azt mondta volna, hogy ez a név adatott egy helynek, de valószínűbb, hogy Mózes – Isten parancsára – azért nevezte így a helyet, hogy az izraeliták készségesebben elismerjék a vétküket, amit így kettős gyalázatosság jellemzett. Nemcsak az volt célja Istennek, hogy ezt az érzést az elméikbe sajtolja, hanem az utódoknak is tovább akarta adni mindennek az emlékezetét. Ugyanezt a feddést ismétli meg később Kádesben is, ahogyan majd látjuk, mert a korábbi figyelmeztetés a feledés homályába merült ennél az ostoba népnél. Maga a hely neve megfelelt annak,¹⁸¹ mintha maga a föld kiáltotta volna, hogy a nép a maga romlott természetében lázadó volt, és hitetlenségre adatott. A kísértés pedig a civakodás anyja, mert abban a pillanatban, amint valami az Istenben nem bízó ember akarata ellenére történik, az illető azonnal a zúgolódáshoz vitatkozáshoz folyamodik. Mikor Mózes elmondja, hogy az izraeliták „kísértették az Urat, mondván: Vajjon köztünk van-e az Úr vagy nincsen?”, akkor nem azt érti alatta, hogy nyíltan hangoztatták ezt, de ez volt az értelme a kiáltásaiknak, mikor a vízhiány miatt felkeltek Mózes ellen, s azt panaszolták, hogy becsapta őket – mintha Istennek nem lett volna ereje segíteni rajtuk. S noha Isten a tartós szégyen bélyegét sütötte a népre a rosszindulatuk és a romlottságuk miatt, mégis megadta nekik a jósága rendkívüli bizonyítékát, s nemcsak azzal, hogy italt adott nekik, amivel a testüket felüdíthették, de lelki itallal is ellátta a lelküket, ahogyan Pál tesz róla bizonyosságot (1Kor10:4): „e köszikla pedig a Krisztus volt”. Ezért hasonlítja a belőle kifolyó vizet az úrvacsora poharához. Látjuk tehát, miképpen múlja felül Isten felbecsülhetetlen nagylelkűsége az ember minden gonoszságát, s miképpen hoz elő világosságot a sötétségből, a bűneiket a szabadításra fordítván, s nagyon távol állván attól, hogy abban a jutalomban részesítse őket, amit megérdemelnének, mikor azt adja nekik, ami hasznos. Emlékeznünk kell azonban azt itt közbeszúrt figyelmeztetésre, miszerint sokak számára haszontalannak bizonyult a lelki ital, mert a vétkeikkel megszentsegtelenítették azt a kitűnő ajándékot.

2Móz17:8-16

8. Eljőve pedig Amálek és hadakozék Izráel ellen Refidimben.

9. És monda Mózes Józsuének: Válaszsz nekünk férfiakat és menj el, ütközzél meg Amálekkel. Holnap én a halom tetejére állok és az Isten pálcája kezemben lesz.

10. És úgy cselekedék Józsué a mint mondotta vala néki Mózes, megütközék Amálekkel: Mózes, Áron és Húr pedig felmenének a halom tetejére.

11. És lőn, mikor Mózes felemelé kezét, Izráel győz vala; mikor pedig leereszté kezét, Amálek győz vala.

12. Mikor azért Mózes kezei elnehezedének, követ hozának és alája tevék, hogy arra üljön; Áron pedig és Húr tartják vala az ő kezeit, egy felől az egyik, más felől a másik, és felemelve maradának kezei a nap lementéig.

13. Józsué pedig leveré Amáleket és az ő népét fegyver élivel.

14. És monda az Úr Mózesnek: Írd meg ezt emlékezetül könyvbe és add tudtára Józsuének, hogy mindenestől eltörlöm Amálek emlékezetét az ég alól.

15. És építe Mózes oltárt és nevezé nevét Jehova-Niszszi-nek.

16. És monda: Megesküdött az Úr, hogy harcza lesz az Úrnak Amálek ellen nemzetségről nemzetségre.

¹⁸¹ *Massza*, azaz kísértés.

8. *Eljőve pedig Amálek.* Ők voltak az első ellenség, akiket Isten felsorakoztatott Izrael ellen, miután megszabadította őket Egyiptomból, s egy időre békében és nyugalomban tartotta. Alapvetően két okból választotta ki őket a háborúskodásra: vagy a jelen bűneikért büntetésül, vagy a rendreutasításuk miatt a tétlenségük okából, nehogy az csalja őket a vétkezésre. A katonák között a lázadás ugyanis gyakran a tevékenység hiánya folytán üti fel a fejét, így Isten is, minél jobban kímélte a népét és kedvezett nekik, annál jobban növekedett az arcátlanságuk. Nem csoda tehát, ha felrázta őket a háború, amikor alkalmuk nyílt a nyugalmi állapotukból zabolátlan haragra lobbanni. Egyesek azonban az képzelik, hogy az amálekiták az alábbi célokból voltak kénytelenek fegyvert ragadni: először, hogy megbosszulják¹⁸² az ősök kitagadását, másodsor, mert nem akarták, hogy Jákob utódai élvezzék azt az örökséget, amitől Ézsau, az amálekiták nagyapja, a nemzetük alapítója megfosztott. S természetesen valószínűsíthető, hogy a sérelem emlékezete, amit ősatyáik okoztak egymásnak, még fennmaradt, s az ördög is nagyon sarkallta őket, hogy Isten ígérete, mellyel az elsőszülöttségi jog átszállt Ézsautól Jákobra, csődöt mondjon és megghiúsuljon. Valóban ez lehetett az okuk a hadakozásra, de Istennek más volt a célja, tudniillik engedelmessebbé akarta tenni a népét Önmaga iránt, megaláztatva a büszkeségüket. Talán ezen az alapon vonta vissza Mózes a vezetéstől, és bízta meg Józsuét a haragjának valamiféle jeleként, mert noha a segítség, amit nyújtott nekik, eléggé nyilvánvaló volt, s a győzelmüket az Ő kegyelme és Mózes imái által érték el, mégis, Mózes távollétével emlékeztette őket a mostani vétkükre, hogy a félelemtől megalázkodván alázatosan kérjék a bocsánatot, és buzgóbban folyamodjanak Hozzá segítségért. Elrendeli, hogy a választott emberek menjenek előre: részben azért, hogy az egész népet lelkesítse, és a győzelem reménységére bátorítsa, mivel nem akarja az egész hadsereget bevetni az ellenségeik visszaverésére, részben pedig azért, mert fontolóra véve ennek a hadakozást nem tanult sokaságnak a gyávaságát, nehogy elcsüggedjenek a félelemtől, ha az ellenségeik betörnének a táborukba. Mózes nem tesz magától semmit, csak elfoglalja a helyet, amit Isten jelölt ki a számára a hegytetőn, hogy messziről küzdjön az ellenséggel, és másokat küld a velük vívott kézitusába, mivel Istennek így tetszett kialakítani a csatarendet. Világosan nem azért vonult vissza a küzdelemtől, hogy önmagát kímélje, hanem azért, mert Isten más elfoglaltságot adott neki. Ez pedig kiderül abból, ahogyan Isten vesszőjét kezeli, mint a tábornokuk és a zászlóvivőjük, győzelmet ígervén a csatában, amiről meg is volt győződve. Ez az egy bot ugyanis több haszonnal járt, mintha ezernyi zászlóval vonultak volna a csatában. Már megjegyeztem, hogy néha Isten, néha Mózes, néha pedig Áron vesszőjének nevezi a körülményeknek megfelelően, mivel Isten eszközként használta a hatalmának gyakorlására a szolgálóin keresztül. Isten tehát nem von le semmit a saját tisztességéből, amikor hatékonyan munkálkodik a szolgálóin keresztül. Ez előjátéka Józsué későbbi elhívásának, amit majd megemlítünk a maga helyén, hogy a seregek vezetőjének kell majd kijelölnie. Ő ugyanis nem érte még el a parancsnoki sorban a Mózes követő helyet, míg rendkívüli megbízatást nem kapott Istentől.

10. *És úgy cselekedék Józsué.* Józsué semmilyen vonatkozásban sem fejletlen, hanem szorgalmasan végrehajtja, amiről tudja, hogy Maga Isten parancsolja meg neki, s valószínű, hogy a katonák, akiket magával vitt, szintén a megfelelő módon látták el a feladatukat. Mégis konkrétan elhangzik, hogy a győzelmet nem a saját gondosságukkal, törekvésükkel, vagy bátorságukkal, hanem Mózes imája által vívták ki, amivel mind a vezetőjük, mind a

¹⁸² „Ut paternae abdicationis ultores essent.” – *Latin.* „Pour venger l’opprobe de leur pere, de ce qu’il avait ete desherite.” – *Francia.* Ezt Willet a maga helyén ekképpen magyarázza: „hogy megbosszulják ősatyjuknak, Ézsauanak az elsőszülöttségért folytatott vitáját”. Látszólag maguk a zsidók is elismerik a háborúskodás kettős okát, azaz Amálek féltékenységet, és Izrael bűnét, amire Kálvin utal. „Miután átkeltek a tengeren, zúgolódtak az ivóvízért. Utána következett Amálek, aki gyűlölték őket az elsőszülöttségért és az áldásért, amit ősatyjuk, Jákob ragadott el Ézsautól, s eljöttek és harcoltak Izrael ellen, mert megszegték a törvény szavát,” stb. – *Targum* a 2:15 énekről, Ainsworth által idézve a maga helyén. Amálek általánosan elfogadott eredetét illetően lásd az *Illustrated Commentary*-t az 1Sám15-ről.

hadseregük támogatást kapott. Mózes itt mégsem a saját, az imádkozásban tanúsított buzgalmát dicséri dicsekedve, hanem inkább nyilvános bizonyosságtevő, és a gyengeségének hirdetője, hogy az egész dicsőséget Isten ingyenes kegyelmének lehessen tulajdonítani. Kérdés sem lehet arról, hogy az általa utóbb megvallott gyengeség következtében vette maga mellé Áront és Húrt, akik segíthették a feladata ellátásában. Több okoskodás, mintsem megalapozottság van abban az elképzelésben,¹⁸³ mely szerint ez a két ember az Ó- és az Újszövetség alakjai, akiknek az imádságaira kell a szenteknek támaszkodni, a követ pedig, amit Mózesnek adtak, hogy ráüljön, azért kínálták neki, mert a hitünknek csak Krisztuson kell alapulnia. Tudom, mennyire hihetően hangzanak az efféle allegóriák, de amit épp az imént mondtam, az elegendő a számomra, miszerint Mózes nem bízott a saját gyengeségében, ezért kereste meg ezt a két segítőt. S bizonyos, hogy mikor a kezeit felemelték, akkor az elméiket is, és közös könyörgéssel imádkoztak Istenhez. Mózes azonban főleg önmagáról beszél annak megmutatása végett: ezt a feladatot Isten bízta rá. Mert nemcsak a könyörületesség cselekedetként kínálta imáit, hanem mivel Isten őt választotta közbenjárónak, aki legyőzi az Ő ellenségeit, a botja kinyújtásával a távolból, valamint az imádkozásban tanúsított titkos buzgóságával. Ebben a vonatkozásban Krisztus előképe volt, bár a hasonlóság nem áll meg minden tekintetben. Kétségtelen, hogy a hibája a szélsőséges komolyságából, valamint a buzgóságának rendkívüli hevességéből fakadt, s ezért a dicséret keveredik a gyalázattal. Pont mikor a szentek, akik hatalmas erőfeszítések megtételére buzdulnak fel az imádkozásban, nemcsak arra jönnek rá, hogy az erőteljességük kihűl, de azért is csődöt mondanak, mert majdnem felemészti őket a saját lelkesedésük.

13. *Józsué pedig leveré Amáleket.* A kötőszó itt a levezető viszonzó helyett használatos, mert Mózes itt arra a következtetésre jut, hogy az izraeliták azért győzték le az ellenségeiket, mert ő folyamatosan kitartott az imádkozásban. Benne foglalt ellentmondás is van a kezeinek szilárdsága és az ellenség gyengesége között, hogy megtudhassuk: nem annyira a kard, mint inkább a bot felemelése, és a szent ember közbenjárása által szenvedtek vereséget.

14. *És monda az Úr Mózesnek.* Ezzel a paranccsal Isten arról tájékoztat, hogy elvégezte a munkát, amit nemcsak a száj szavaival kellett dicsérni,¹⁸⁴ de amely méltó volt az örökös dicsőítésre az utódok részéről. Azért parancsolta meg ugyanis a könyvbe írását, hogy az emlékezete soha ne törölődjön el. Az igemagyarázók vitája a könyvről nekem feleslegesnek tűnik, mert Isten egyszerűen csak azt akarja, hogy ennek az eseménynek az emlékezete minden korban fennmaradjon. Ezt pedig Mózes elmondásával vitelezte ki, mert ő írásban adta tovább ennek a kegynek a dicséretét a törvény örök és halhatatlan tanításával együttesen, a világ végezetéig. Isten azonban nemcsak azt akarta, hogy a csatának ez az emlékeztető eseménye legyen leírva, de azt is, hogy Józsúéről is megemlékezzenek, nehogy elcsüggedjen a rá váró megannyi megpróbáltatás alatt. Semmi sem támogathatta meg jobban őt legyőzhetetlen szilárdsággal, mint ennek a történetnek a felidézése, melyből meggyőződhetett arról, hogy a nép mindig is győzedelmes lesz Isten védnöksége alatt. S jóllehet az ígélet nem azonnal teljesedett be: csak Saul semmisítette meg teljesen az amálekitákat hosszú idő elteltével. Mégis nagy bátorítás volt Józsué és a nép számára tudni, hogy Amálek, aki először szállt velük harcba, már elítéltetett mennyei ítélettel, s nem kerülhetik el a pusztulást, melyre oda voltak szánva.

¹⁸³ „Különféle elgondolások keletkeztek ezzel az igehellyel kapcsolatosan: például hogy Mózes kezei, azaz a törvény előírásai nehezek, de a Krisztust jelképező Áron és a Szentlelket jelképező Húr könnyűvé, és kis súlyúvá tették azokat. – *Ferus*. Egyesek Áron és Húr alatt a két Szövetséget értik, melyekre az imáinknak alapulnia kell. Megint mások így allegorizálnak: Áron mondják, a hegyeket jelenti, míg Húr a tüzet, így tehát két dolog támogatja az imádkozást, a magasröptű és mennyei elmélkedés, valamint a buzgó könyörületesség. – *Lyranus*.”, stb. – *Willet a maga helyén*.

¹⁸⁴ “Par la bouche de ceux qui vivoyent alors” – azok ajkaival, akik akkor éltek.

15. *És építé Mózes oltárt.* Ennek az célja az volt, hogy ne csak ő egyedül de az egész nép kifejezze az ünnepélyes áldozattal a hálájukat, amit maga az oltár neve is bizonyít. Mert se nem Istennek akart szobrot állítani, se nem az oltárt akarta megtisztelni Isten nevével, hanem megmutatja: az volt a célja, hogy az izraeliták a jó szerencséjüktől felfuvalkodván ne a maguk erejével dicsekedjenek, hanem egyedül Istenek adják a dicsőséget. Nem látom át, miért fordítják egyesek „csodának”, hiszen a ׀, *nis* szót kétségtelenül mindig zászlónak fordítják.¹⁸⁵ Mégsem tagadom, hogy a szót is jelképesen használja „felmagasztaltatás” értelemben, mintha Mózes azt mondta volna: a népét megtartó Isten méltó egyedül arra, hogy felmagasztalják maguk között.

16. *És monda: Megesküdött az Úr.*¹⁸⁶ Ugyanazt a kijelentést erősíti meg az ismétléssel, ami nemrég hangzott el Isten szájából, miszerint Isten mindig hadban fog állni az amálekítákkal, míg végleg meg nem semmisíti őket. A magyarázók nem értenek egyet „a kéz az Úr trónja ellen emelkedik” kifejezést illetően.¹⁸⁷ Egyesek esküformának képzelik, mintha Isten a trónjára esküdött volna. Mások az Ő trónja alatt az egyházat értik, mely Isten pihenőhelye, ahol, mint mondják, leül. Nekem azonban kétségem sincs afelől, hogy ami Amálek megsemmisítéséről és az emlékezetének eltörléséről elhangzott, azt erősíti meg azzal az okkal, hogy Isten mindenható és Ő harcol majd ezzel a gonosz néppel. Azért mondja tehát, hogy a kéz az Úr trónjára emelkedik, mert Ő nem üldögel tétlenül a mennyben (amint az epikureánusok képzelik), hanem a világ kormányzásában gyakorolja a hatalmát. Mintha azt mondta volna, hogy Isten, Aki hatalommal uralkodik, s a kezével és a tekintélyével ellenőriz és mérsékel, tart fenn és dönt le minden dolgot, és amíg a trónján uralkodik a legnagyobb és félelmetes erővel felruházva, soha nem szűnik meg üldözni az amálekítákat a jogos bosszújával. S valóban lehetséges, hogy különféle büntetéseket szabott ki rájuk, noha az utolsó nagy leverésüket egészen Saul koráig késleltette.

Exodus 18

2Móz18:1-12

1. És meghallá Jethró, Midián papja, Mózes ipa, mindazt a mit Isten Mózesnek és Izráellel az ő népével cselekedett vala, hogy kihozta az Úr Izráelt Égyiptomból.

2. És felvevé Jethró, a Mózes ipa Czipporát, a Mózes feleségét - miután haza bocsátotta őt –

3. És az ő két fiát is, a kik közül az egyiknek neve Gersom, mert azt mondotta vala: Bujdosó valék az idegen földön;

4. A másiknak neve pedig Eliézer; mert: Az én atyám Istene segítségül volt nékem és megszabadított engem a Faraó fegyverétől.

5. Eljuta tehát Jethró, a Mózes ipa, az ő fiaival és feleségével Mózeshez a pusztába, a hol ő táborozott vala az Isten hegye mellett.

6. És megízené Mózesnek: Én Jethró a te ipad megyek te hozzád a te feleségeddel és az ő két fia is ő vele.

¹⁸⁵ Sebastian Münster változatában találta Kálvin ezt a mondatot *Dominus miraculum meum*-nak fordítva, és Münster Onkelost idézi, a kaldeus magyarázót, amiért így fordítja a ׀ szót. A szöveg azonban, amiképpen szerepel Elias Hutter *Heptateuch*-jában, nem támasztja alá ezt az egyedi fordítást. – Henry Walter.

¹⁸⁶ „A kéz valóban az Úr trónjára emelkedik” – *Latin változat*. Az *Amplified Version* széljegyzete: „Mivel Amálek keze az Úr trónjára emelkedik, ezért”, stb. A héberben: „A kéz az Úr trónjára emelkedik”. Holden egyetért Rosenmüllerrel, s – amint ő mondja – a legkiválóbb bibliaanítókval, akik az *Amplified Version* széljegyzetének magyarázatát tartják jobbnak.

¹⁸⁷ Károlinál: *Megesküdött az Úr.* – a ford.

7. Kiméne azért Mózes az ő ipa eleibe és meghajtá magát és megcsókolá őt; és megkérdeék egymást állapotuk felől és bemenének a sátorba.

8. És elbeszélé Mózes az ő ipának mind azt, a mit az Úr a Faraóval és az Égyiptombeliekkel cselekedett vala Izráélért; mindazt a sok bajt, a melyek útközben érték vala őket, és mimódon szabadította meg őket az Úr.

9. És örvendeze Jethró mindazon a jón, a mit az Úr az Izráellel cselekedett vala, hogy megszabadítá őt az Égyiptombeliek kezéből.

10. És monda Jethró: Áldott legyen az Úr, a ki megszabadított titeket az Égyiptombeliek kezéből és a Faraó kezéből; a ki megszabadította a népet az Égyiptombeliek keze alól.

11. Most tudom már, hogy nagyobb az Úr minden istennél; mert az lett vesztőkre, a mivel ellenök vétkeztek.

12. És Jethró, a Mózes ipa égőáldozattal és véresáldozattal áldozék az Istennek; Áron pedig és Izráel minden vénei jövőének, hogy kenyeret egyenek a Mózes ipával Isten előtt.

1. *És meghallá Jethró, Midián papja.* Ez a fejezet két részből áll. Először is Jethró táborba érkezését meséli el, valamint a szerencsekívánatát Mózesnek a vállalkozása virágzása folytán, együtt az Isten dicséretével és a Neki bemutatott áldozattal. Másodszor a nép kormányzásának általa javasolt formáját mondja el, melynek következtében bírakat és kormányzókat választottak, nehogy Mózes összeroskadjon a nehéz feladata alatt. Az igemagyarázók nagyobbik része úgy véli, hogy Cippóra, megharagudván a fia körülmétélése miatt, visszafordult az úton, és elment, hogy az atyjával éljen, de ez nekem nem tűnik valószínűnek. Mózes ugyanis soha nem engedte volna, hogy a fiai meg legyenek fosztva attól a szabadulástól, aminek ő volt a szolgája. Az sem lett volna következetes, hogy azok legyenek később a kijelölt papok, akiknek nem Isten volt a Szabadítójuk. Emellett ha a feleségét és a gyermekeit hátrahagyta volna biztonságban, s egyedül ment volna a harcba, akkor joggal vádolhatták volna csalárdsággal, vagy szélsőséges gyávasággal. Nekem ezért kétségem sincs felőle, hogy ő a családjával együtt vetette magát alá a rabszolgaság ama nyomorúságos igájának, amely hosszú időn át rájuk nehezedett, s ezzel bizonyította a hűségét, hogy nagyobb hitelt adjon az elhívásának. A „haza bocsátotta őt” kifejezést tehát a második versből én Mózesre vonatkoztatom, mivel ő küldte vissza a feleségét a pusztaságból az atyja meglátogatása végett, vagy a vágyakozásnak engedve, ami természetes volt nála, mint asszonynál, vagy saját magától könyörületre indulva akart tiszteletet mutatni a hozzá oly közel álló idős ember iránt. Némileg erőltetettek és hűvösek azok a szavak, melyeket egyesek így alakítanak: „miután ajándékokat küldött vissza”. A szöveg nagyon gördülékeny így is: Miután Mózes hazaküldte a feleségét, ismét visszahozta őt az apósa, így viszonzván a szívességét.

3. *És az ő két fiát is.* A maga helyén már említettük, hogy micsoda kiváló bizonyítéka mutatkozott meg nemcsak Mózes hitének, de a nemesszívűségének és állhatatosságának is abban, hogy ezeket a neveket adta a fiainak. Nem kételkedhetünk benne ugyanis, hogy úgy a szíven viselte a neheztelést a kapcsolatai miatt, mintha a felesége országát vetette volna meg, amikor Gersomnak („idegen föld”) nevezte az egyiket, s a fia neve folyvást emlékeztette arra, hogy bár Midiánban lakozott, a szívében mégis idegen volt, s bár egy ideig ekképpen vándorol, később majd másik lakóhely után fog nézni. Ebből arra is következtethetünk, hogy inkább magával vitte őket Egyiptomba, semhogy elűzte volna magától a kegyességének eme két biztosítékát a felesége hirtelen haragja és feddése miatt. A neveik ugyanis naponta emlékeztették őt arra, hogy Isten szövetségét minden földi előnynél többre kell tartani.

5. *Eljuta tehát Jethró, a Mózes ipa.* Nem annyira a Mózes iránti szeretet, mint inkább a csoda híre vonzotta ezt az idős, a kortól meggörnyedt embert¹⁸⁸ az otthonából a pusztaságba. Később ugyanis kiderül a szöveggörnyezetből, hogy nem a becsvágy hajtotta, mert miután áldozatot mutatott be Istennek, és ünnepélyes hálaadással bizonyosságot tett arról, hogy egyedül Istennek ad minden dicsőséget, ugyanazzal az egyszerűséggel tért haza, mint amivel jött. A fejezet elején Mózes is elmondja a jövetele okát, mert nem azt mondja, hogy meghallotta az apósa megérkezését, hanem hogy milyen csodálatos volt Istennek a nép és Mózes megszabadításában megnyilvánuló jósága és hatalma. Arra vágyott tehát, hogy bizonyos mértékig a szemlélője lehessen az eddig csak hallomásból ismert dolgoknak, és otthon maradván ne hanyagolja el Isten nagylelkűségének ezeket a látványos példáit. Már magyaráztam, hogy a Hóreb hegye miért kapta „az Isten hegye” megnevezést. A látomás, ami ott Mózesnek megadatott, tette méltóvá erre a magasztos titulusra, de itt, mint korábban is, az utalás inkább a törvény kihirdetésére vonatkozik, mellyel Isten Magának szentelte azt a hegyet.

7. *Kiméne azért Mózes.* Az előző versben mondja el, mi történt utóbb, tudniillik hogy Jethró mondta: megyek hozzád, és viszem a feleségedet és a gyermekeidet is. Ez az áthelyezés azonban megszokott a héberben. Most tehát hozzáteszi, hogy Mózes kiment elébe találkozni vele és tiszteletet adni neki, s kölcsönös szívéllyel üdvözölték egymást, ellátván a vonzalomból fakadó kötelezettségeket. „Megkérdezni egymás békességét”¹⁸⁹ ugyanazt, mint azt megkérdezni, hogy jól és kedvezően mennek-e a dolgok. Az a fő azonban, hogy Mózes elmondja, mennyire kegyelmes volt Isten az Ő népéhez, mert az volt egész beszámolójának fő mondanivalója, hogy a mikor elhagyta az apósát, nem engedett a könnyedség ösztökélésének, hanem engedelmeskedett Isten elhívásának, amit később az Ő rendkívüli segítségével és mennyei csodatettei is bizonyítottak.

10. *És monda Jethró: Áldott legyen.* Ebből kiderül, hogy bár az istentiszteletet mindenütt megszenteltetették furcsa kiegészítésekkel, Jethró mégsem volt annyira a babona híve, hogy ne ismerte és tisztelte volna az igaz Istent. Az összehasonlítás azonban, amit hozzátesz: „nagyobb az Úr minden istennél” magában foglalja, hogy nem volt teljesen tiszta és mentes minden tévelygéstől. Jóllehet a próféták is gyakorta mondják ezt, azonban mégiscsak más jelentéssel. Néha ugyanis Istent az angyalok fölé magasztalják, hogy egyedüli kiválósága kitűnjön, s minden mennyei méltóság a maga rendjére csökkenjen. Néha pedig helytelenül nevezik „nagyobbnak” – nem mintha a hamis isteneknek lenne bármiféle rangjuk, hanem hogy a nagyság, amit hamisan és ostobán tulajdonítanak nekik, semmivé legyen. Jethró azonban itt azt képzei az általános elképzelésnek megfelelően, hogy alacsonyabbrendű istenek tömege van a Legfelségesebbnek alávetve. Azaz, ahol Isten tiszta igazsága nem ragyog, ott a vallás soha nem romlatlan és tiszta, hanem mindig keveredik hozzá valamennyi üledék. Egyidejűleg azonban Jethró némi előrelépést is tanúsítani látszik, mert annak kijelentésével, hogy most már ismeri Isten hatalmát, arra céloz: jobban tájékoztatták, mint korábban bármikor, hacsak talán nem tartjuk jobbnak ezt arra a gyakorlati megtapasztalásra vonatkoztatni, ami még a hívőket is megerősíti, így szívesebben odaszánják magukat Istennek, Akit már korábban is ismertek. Emellett kétség sem fér ahhoz, hogy a Jahve névvel Izrael Istent jelöli meg, mert jóllehet mindenfelé azzal dicsekedtek, hogy az örök Istent imádják, mégis az egyedüli Istennek tulajdonítván az igazi Istenséget, minden mást alávet neki. Mindenesetre megvallja, hogy a szabadulásuk története meggyőzte őt annak az Istennek az óriási hatalmáról, Aki Izraelben mutatkozott meg, ezért Vele összevetve megvet bármely más, a világban akárhol tisztelt istent. A 11. vers második mondata befejezetlen,¹⁹⁰ mert így

¹⁸⁸ “Ce bon veillard” – ez a jó öregember.

¹⁸⁹ A Károli-fordítás szerint: *megkérdeék egymást állapotuk felől – a ford.*

¹⁹⁰ Sebastian Münster így fordította ezt a mondatot: “In re qua insolenter egerunt contra illos [perierunt]”, és az alábbi megjegyzést fűzte hozzá: “Hoc est, remensus est illis ea mensura qua ipsi mensi fuerunt Israelitis.” Izrael

szól: „annak a szónak (vagy oknak) megfelelően mellyel gőgösen bántak velük”. Azaz, hiányzik a fő ige, mely kifejezi, hogy Isten az egyiptomiak kegyetlenségének jogos jutalmát fizette vissza. Pont amiképpen „irgalmatlan ítéletet” hirdet mindenki ellen, akik gőgösen és kegyetlenül bánnak a felebarátaikkal (Jak2:13), a mi Urunk Jézus Krisztus kijelentésének megfelelően: „a milyen mértékkel mérték” (Mt7:2). Egyesek túlságosan korlátozott magyarázatot adnak, tudniillik hogy az egyiptomiak, akik a folyóba vetették a csecsemőket, maguk is a Vörös-tengerbe vették. Én jobbnak látom ezt kiterjeszteni minden büntetésre, amit csak kaptak.

12. *És Jethró.* Noha nem gondolom, hogy Jethró korábban bálványoknak áldozott volna, mégis, mivel egy ismeretlen Istent imádott, s csak zavaros és ködös hittel, most kiderül, hogy ez volt az első őszinte és törvényes áldozata, mióta Izrael Istenét világosabban is megismerte. Ebből megértjük, hogy a megfelelő módon áldozott, mert Áron, Mózes és a vének nyíltan társultak hozzá, és részt vettek vele az áldozásban. Nem pusztán azt olvassuk ugyanis, hogy kenyeret ettek vele, hanem azt is, hogy „az Isten előtt”, s ez a kifejezés a szent és ünnepélyes lakomát írja le, ami az áldozás és az istentisztelet része és velejárója. S ők soha szándékosan be nem szennyezték volna magukat a pogányok mocskával azért, hogy egy szentségtelen ember kedvében járjanak. Nekünk is a szemünk előtt kell tartanunk Istent, valahányszor csak részesülünk az Ő nagylelkűségéből: később azonban majd látjuk, hogy ez a kifejezés konkrétan arra az áldozásra vonatkozik, amellyel a kegyesek Isten jelenlétébe lépnek. Azt azonban mégsem ismerem el, hogy Jethró az általa Midián földjén gyakorolt papság jogán vágta le az áldozatokat, hanem – amint azt majd a maga helyén magyarázzuk – több szabadság adatott, mielőtt Isten kihirdette a törvényt. Határozott véleményem, hogy a „kenyér” szó alatt vitathatatlanul a mannát kell érteni.

2Móz18:13-27

13. És lőn másod napon, leüle Mózes törvényt tenni a népnek; a nép pedig áll vala Mózes előtt reggeltől estig.

14. S a mikor látja vala Mózes ipa mind azt, a mit ő a néppel cselekedék, monda: Mi dolog az, a mit te a néppel cselekszel; miért ülsz te egymagad, mind az egész nép pedig előtted áll reggeltől estig?

15. És monda Mózes az ő ipának: Mert a nép Isten akaratát tudakolni jön hozzám;

16. Ha ügyök-bajok van, én hozzám jönnek és törvényt teszek az ember között és felebarátja között és tudtára adom az Isten végezéseit és törvényeit.

17. Mózes ipa pedig monda néki: Nem jó az, a mit te cselekszel.

18. Felettébb kifáradsz te is, ez a nép is, a mely veled van; mert erőd felett való dolog ez, nem végezheted azt egymagad.

19. Most azért hallgass az én szavamra, tanácsot adok néked és az Isten veled lesz. Te légy a népnek szószólója az Isten előtt, és te vidd az ügyeket Isten eleibe.

20. És tanítsd őket a rendeletekre és törvényekre és add tudtokra az útát, a melyen járniok kell és a tenni valót, a melyet tenniök kell.

21. És szemelj ki magad az egész nép közül derék, istenfélő férfiakat, igazságos férfiakat, a kik gyűlölik a haszonlesést és tedd közöttük előljárókká, ezeredesekké, századosokká, ötvenedesekké és tizedesekké.

kisdiedjeit a vízbe vetették, de ők is elpusztultak a vizekben. Abraham Sepharadi így magyarázza az igeszakaszt: “Alii sic exponunt; Propterea quod superbe egerunt contra eos, voluit quoque Deus se magnificum ostendere contra Aegyptios.” – Henry Walter.

22. Ezek tegyenek ítéletet a népnek minden időben, úgy hogy minden nagyobb ügyet te elődbe hozzanak, minden csekélyebb dologban pedig ők ítéljenek; így könnyítve lesz rajtad, ha azt veled együtt hordozzák.

23. Ha ezt cselekszed és az Isten is parancsolja néked: megállhatsz és az egész nép is helyére jut békességben.

24. És hallgata Mózes az ő ipa szavára és mindazt megtevé, a mit mondott vala.

25. És választa Mózes az egész Izráelből derék férfiakat és a nép fejeivé tevő őket, ezeredesekké, századosokká, ötvenedesekké, és tizedesekké.

26. És ítélik vala a népet minden időben; a nehéz dolgokat Mózes elé viszik vala, minden kisebb dologban pedig ők ítélnék vala.

27. És elbocsátá Mózes az ő ipát, és ez elméne hazájába.

13. *És lőn.* Emlékezetes, megismerésre mindenképpen méltó esemény van itt feljegyezve. Abban a kormányzati formában, amely felett Isten elnökölt, s amit az Ő dicsőségének rendkívüli megmutatkozásaival tisztelt meg, volt valami helytelenítésre méltó, amit Jethró helyesbített. Emellett Mózes, a nagy próféta, aki egyedül ismerte annyira bizalmasan az Istent, joggal kapta a feddést, amiért megfontolatlanul fárasztotta mind önmagát, mind a népet. A nevezetes kiválóságának és mentális hősiességének bizonyítéka volt, hogy ennyi bajt vállalt fel, tűrt oly sok fáradságot, s nem győzte le a kimerültség, mikor nap mint nap új fáradságnak tette ki magát. S elárulta a soha kellőképpen nem dicsérhető nemesszívűségét is, hogy ellenszolgáltatás nélkül foglalkozott ezzel a romlott és gonosz néppel, soha el nem állván a céljától, bár méltatlan viszonzásban volt része a szíves erőfeszítéseiről. Láttuk ugyanis, hogy gyakorta ostorozták feddésekkel és sértésekkel, s támadták szidásokkal és fenyegetésekkel, ezért hát több mint csodálatos, hogy a türelme, mellyel állandóan visszaéltek, nem fogyott el mindenestől. Mindebben kétségtelenül nagyon sok, a legnagyobb dicséretre méltó erény fedezhető fel, Jethró azonban mégis, pont ezekben a dicséretekben találja meg a hiba lehetőségét. Ebből mi is azt a figyelmeztetést kapjuk, hogy összességében az emberek legkiválóbb cselekedeteiben is mindig lappang valamekkora hiba, s aligha létezik olyan közöttük, mely annyira kiváló volna, hogy minden vonatkozásban mentes lenne minden folttól. Ezért hát tudják meg mindazok, akik az emberiség irányítására kaptak manapság elhívást, hogy bármennyire szorgalmasan gyakorolják is a hivatalukat, valami mégis mindig hiányozni fog, ha még a legjobb terveiket is engedik görcső alá venni. Ezért tudja meg minden akár király, akár magiszter, vagy egyházi pásztor, hogy miközben minden idegszálukat megfeszítve igyekeznek eleget tenni a kötelességeiknek, valami mindig marad, ami helyesbítést, vagy továbbfejlesztést igényel. Itt azt is érdemes megemlíteni, hogy egyetlen halandó sem lehet elégséges mindennek a megtételéhez bármennyi és bármilyen változatos kiválóságokkal is bírjon. Hisz ki lehetne egyenlő Mózessel, akiről látjuk, hogy mégsem elégséges a teher elhordozásához, mikor a nép kormányzásának egész gondját vette magára? Tanulják hát meg Isten szolgái gondosan felmérni az erejüket, nehogy elkopjanak, amiért becsvágyóan túl sok mindenbe kezdtek bele. Ez a hajlamosság ugyanis, a belefogás túl sok dologba (πολυπραγμοσύνη), nagyon szokásos betegség, s nagyon sokakat olyannyira elragad, hogy nem lehet könnyedén visszafogni. Annak érdekében tehát, hogy mindenki a maga korlátai között maradjon, tanuljuk meg: az emberi fajban Isten úgy állította be az állapotunkat, hogy az egyének csak az ajándékok bizonyos mértékével rendelkeznek, melyektől a hivatalok szétosztása függ. Mert ahogyan egyetlen napsugár nem világítja be az egész világot, hanem az összes napsugár hangolja össze a működésüket úgy, mintha egy lenne valamennyi, úgy Isten is, hogy szent és oldhatatlan kötelékekkel kösse össze az embereket kölcsönös közösségben és jóakarásban, az egyes embereket az ajándékainak eltérő osztogatásával köti egymáshoz, és egyiket sem adja minden mértéken felül, az Ő teljes

tökéletességében. Ezért jogosan mondja Ágoston,¹⁹¹ hogy Isten megalázta a szolgáját ezzel a cselekedettel: pontosan amiképpen Pál is beszámol arról, hogy tövis adatott a testébe a Sátán angyala által, nehogy a kijelentésének kiválósága miatt el ne bízsa magát (2Kor12:7).

15. *És monda Mózes az ő ipának.* Mózes leleményesen válaszol, mondhatni nagyon dicséretes módon, mint aki semmi hibának nincsen a tudatában, mert Isten szolgájának, és az Ő Lelke szervének mondta magát. S valóban, a hűsége és a becsületessége nem volt megkérdőjelezhető. Csak abban tévedett, hogy túl sok munkával terhelte meg magát, nem véve figyelembe sem privát módon önmagát, sem nyilvánosan a többieket. A szavaiból mégis hasznos lecke szűrhető ki. Azt mondja, a vitatkozók „Isten akaratát” jönnek megtudakolni, s ő ismerteti meg velük Isten rendelkezéseit és törvényeit. Ebből következően a politikai kormányzat célja az, hogy Isten ítélőszékét felállítsa a Földön, melynek segítségével Ő gyakorolhatja a bírói hivatalt abból a célból, hogy a bírók és a magiszterek ne követelhessenek maguknak olyan hatalmat, amit semmiféle törvény sem szabályoz, se ne engedjék meg maguknak, hogy önkényesen, vagy indokolatlanul döntsenek, egyszóval ne követeljék maguknak azt, ami Istenre tartozik. Akkor, és csakis akkor viselkednek a magisztrátusok helyesen, ha emlékeznek rá: ők Isten képviselői (*vicarios*). S egy kötelezettséget is ró itt minden egyes magánemberre, hogy ne forduljanak elhamarkodottan a bírók tekintélyéhez, vagy segítségéhez, hanem tiszta szívvel közeledjenek hozzájuk, mintha Magát Istent kérdeznék, mert bárki bármi mást akar, mint a magisztrátus szájából megtudni, mi a helyes és jogos, az vakmerően és szentségtörő módon megsérti az Istennek szentelt helyet.

17. *Mózes ipa pedig monda néki.* Nem abszolúte ítéli el a Mózes által korábban bevezetett egész rendszert, mint a zsémbes, konok, vagy becsvágyó emberek, akik valami apróságot ócsárolván elhomályosítják mások nemes cselekedeteit, hanem csak annak egyik részét igyekeztve helyesbíteni, nem von le semmit Mózes jogos dicséretéből, s érintetlenül hagyja az Isten által rá ruházott hatalmat. Itt tehát a mértékletessége figyelemre méltó, mert nem él vissza úgy a konkrét hiba ürügyével, hogy felforgatná a dolgok helyes rendjét, hanem csak tanácsolja Mózesnek, miképpen gyakorolhatná hasznosan az Isten által rá ruházott hivatalt.

19. *Most azért hallgass az én szavamra, tanácsot adok néked.* Jethró valóban sikert mer ígérni, ha Mózes engedelmeskedik a tanácsának, de mégsem dicsekszik büszkén azzal, hogy mindez az ő éleselméjűségének lesz a gyümölcse, hanem Isten áldásának és kegyelmének tulajdonítja, ha akkor is virágzik, amikor semmi más nincs bevezetve, csak a legjobb módszer. Ez ugyanis a kifejezés jelentése: tanácsot ad neki, amit ha Mózes megfogad, Isten meg fogja áldani. S nem is úgy feddi meg Mózes, mintha Isten nem lett volna mostanáig a kegyes buzgalmának és munkálkodásának támogatója, hanem inkább arra utal, hogy az Isten a szerzője ennek a tanácsnak, amit majd az Ő kegyelme is követ. Összefoglalva, nem jelenti ki céljául, hogy a legcsekélyebb mértékben is elhomályosítsa a Mózes által már az eddigiekben megtapasztalt kegyelmet, hanem egy tervre mutat rá, amiről majd Isten az Ő akaratával annak eredményén keresztül kimutatja, hogy elfogadta. Utána következik a másik dolog, melyre már utaltam, tudniillik nem fosztja meg Mózes a tekintélyétől, hogy felborítsa az Istentől kapott elhívását, hanem inkább a folytatásra buzdítja, azt kérve, hogy amit Isten egyszer elrendelt, az legyen szilárd és sérthetetlen. Nagyon helyes az is, ha szorgalmasan fontolóra vesszük, hogy a tanácsot a körülmények és a célszerűség alapján fogadjuk el, s így ne legyen eltávolodás Isten rendelkezésétől. Bűnös dolog ugyanis azt a kérdést fontolgatni, hogy engedelmeskedjünk-e Istennek, vagy sem. Átkozottak tehát mindazok a mérlegelések, melyekből fakadóan felmerül, hogy bármit is megváltoztassunk Isten Ígétében, vagy visszakozzunk az elhívásunk kötelezettségeitől. Mondtuk, hogy a terhet, mely Mózeset lenyomta, nem Isten helyezte rá, mert Mózeset csak vezetőként jelölte ki a nép élére, már

¹⁹¹ “Videndum etiam, ne forte ibi voluerit Deus ab alienigena admoneri Moysen, ubi et ipsum posset tentare superbia,” stb. – Ágoston, *Quaest. in Ex.*, 3. kötet 1 rész 442. A. oldal

amennyire az alkalmassága ezt lehetővé tette. Jethró mindezt változatlanul hagyja, s így megerősíti, mondhatni egyetértve a mennyei rendeléssel. Miután Mózes magyarázónak választtatott, és Isten bizalmasan elfogadta őt közbenjárónak közte és az Ő népe között, Jethró azt parancsolja neki, hogy továbbra is lássa el az ebből fakadó kötelességeket. Mivel azonban a legfőbb kormányzói hivatal birtoklása nem ütközött össze a prófétai hivatallal, azt is akarta, hogy a nagyobb dolgokban hozzá forduljanak. Én ugyanis úgy értelmezem a kifejezést, hogy Mózesnek kellett lennie „az Isten őrének” a kegyesség szabályának meghirdetése, valamint a prófétai hivatal ellátása végett, közben a nagyobb horderejű ügyekben is hozzá kellett fordulni, hogy mindenki méltányos legyen vele szemben.

21. *És szemelj ki*¹⁹² *magad az egész nép közül.* A „szemelj ki” szó szerint azt jelenti, válaszd ki és vedd a legméltóbbakat, nehogy ezt a hivatalt elhamarkodottan bizzák rá bárki ajánlkozóra. Az volt a legésszerűbb a szabad nép között, hogy a bírakat ne a gazdagság, vagy a rang, hanem az erényekben való bővelkedés alapján válasszák. De, noha jogos volt, hogy a figyelmet főleg az erényekre kell fordítani, így ha az alacsonyabb rangúak közül bárki alkalmasabbnak találtatik másoknál, akkor őt kell inkább választani a nemessel, vagy a gazdaggal szemben, ezt mégsem szabad senkinek örök és szükségszerű szabályként lefektetni, mert joggal fogják civakodónak tartani. Jethró négy jellemzőt sorol fel, melyeket főleg szem előtt kell tartani a bírák kiválasztásakor, tudniillik képesség a hivatalra, istenfélelem, becsületesség és a gazdagság megvetése. Ezzel nem zár ki egyebeket, melyeket, mint majd hamarosan látjuk, Mózes ötödik könyvének első fejezetében említ, hanem arra mutat rá, hogy nem mindenki alkalmas, sőt, rendkívüli erények szükségesek, melyeket egy színekdoché formájában ebben a négyben foglal össze. A „derék embereknek”¹⁹³ fordított szavak (*viros fortes*) a héberben „a bátorság férfijai” (*viros fortitudinis*), mely titulussal egyeseket vélekedése szerint mint erős és munkabíró embereket ír le. Véleményem szerint azonban Mózes inkább serény és bátor személyeket jelöl, akiket nemcsak a tétlennel állít szembe, de a félénkekkel és a gyávákkal is. Mivel azonban mind az elme, mind a test eleveisége csak törekeny istenfélelem nélkül, másodszor a kegyességet említi, mert kegyességben kell ellátniuk a hivatalukat, Istennek adván számot. Az „igazságot” nemcsak a csalással és a vaskos hamisságokkal állítja szembe”, de a népszerűség-hajhászással, a kecsegtető ígéretekkel és egyéb tekervényes mesterkedésekkel is, melyek hajlamosak megrontani az igazságot. Végül a kapzsiság gyűlöletét követeli meg, mert semmi sem állhatna szögesebb ellentétben az igazságszolgáltatással, mint a nyereségvágy, s mivel oly gyakran állítanak a bírának csapdákat az anyagi javak felkínálásával, hogy nem lesznek kellőképpen megerősítve a romlás e módjával szemben, ha nem vetik meg mélyen a mohóságot.

23. *Ha ezt cselekszed.* Ami rögtön ez után következik, „és az Isten is parancsolja néked.”, azt tekinthetjük egybefüggőnek az igevers elejével, mintha Jethró mondhatni önmaga helyesbítésével azt a korlátozást fogalmazta volna meg, hogy nem akarja, hogy Mózes engedelmeskedjen a tanácsának, amíg Isten is jóvá nem hagyja azt. Mások ezt tágabb értelemben veszik, miszerint ha Mózes követte Isten parancsait minden dologban, akkor a kötelezettségeinek ez a mérséklése hasznos lesz. De bármiképpen is értelmezzük, Jethró azt jelenti ki, hogy semmit sem engedne át neki, ami Isten legfőbb tekintélyéből venne el, de nincsen semmi, ami akadályozná Mózes Istennek, mint vezetőnek a követésében – ahogyan egyébként tette is – a javasolt terv egyidejű elfogadása mellett. Mégis jelzi, hogy mindez csak átmeneti, mikor hozzáteszi, hogy a népnek békében, vagy bővelkedve be kell jutnia Kánaán földjére. Jethró tehát nem törvényt akart szabni az utódok számára, hanem a jelen

¹⁹² A latin változatban: *válassz ki*.

¹⁹³ אַנְשֵׁי חַיִל. *Erős emberek.* Sebastian Münster az, aki úgy véli, hogy a szavak „erős és szívós, a fáradságot tűrő embereket” jelentenek. A Septuaginta szerint Αἰδρας δυνατους. – Henry Walter.

kényelmetlenségre ajánl orvosságot és átmeneti megoldást,¹⁹⁴ amíg a nép nem jut nyugodt lakóhelyhez.

24. *És hallgata Mózes az ő ipa szavára.* Figyelemre méltó példája ez a szerénységnek, amikor Mózes nem tiltakozik hallgatni az apósa tanácsára. Mert jóllehet Jethró volt a korosabb és a rokonsági fok tekintetében felette álló, minden más vonatkozásban mélyen alatta maradt. Mózes eme engedelmessége tehát az ő tekintélyének szabályt fektet le az legnagyobb és legkiválóbb doktorok közül mindenki számára: nem szabad elutasítaniuk azok intéseinek meghallgatását, akikről elismerik, hogy helyesen tanítanak, még ha nem is oly magasak a méltóságban. Cyprianus joggal jelenti ki, hogy senki sem jó doktor, aki egyben nem tanulékony is.¹⁹⁵ Valószínű, hogy az idős ember azonnal hazatért, de nem megvetéssel, vagy, mert nem szerette a munkát, avagy a fáradozást, hanem a kora miatt,¹⁹⁶ de később majd a megfelelő helyen látni fogjuk, hogy a fia a táborban maradt.

Deuteronomium 1: ugyanennek a történetnek a megisméltése

5Móz1:9-18

9. És szólottam vala néktek abban az időben, ezt mondván: Nem viselhetlek egymagam titeket;

10. Az Úr, a ti Istenetek megsokasított titeket elannyira, hogy oly sokan vagytok ti most, mint az égnek csillagai.

11. Az Úr, a ti atyáitoknak Istene szaporítson meg titeket ezerszerre is inkább mint most vagytok, és áldjon meg titeket, a miképen ígerte néktek!

12. Miképen viselhetném én egymagam a terheiteket és a ti bajaitokat és a ti pereiteket?

13. Válaszszatok magatoknak bölcs, értelmes és a ti törzseitekben ismeretes férfiakat, és én azokat előljáróitokká teszem.

14. És felelém nékem, és mondatok: Jó dolog, a mit mondál, hogy míveled azt.

15. Vevém azért a ti törzseiteknek főbjeit, a bölcs és ismeretes férfiakat, és tevém őket előljáróitokká: ezredesekké, századosokká, ötvenedesekké, tizedesekké és tisztartókká, a ti törzseitek szerint.

16. És megparancsolám abban az időben a ti biráitoknak, mondván: Hallgassátok ki atyátokfiat, és ítéljetek igazságosan mindenkit, az ő atyjafiaival és jövevényeivel egyben.

17. Ne legyetek személyválogatók az ítéletben: kicsinyt úgy, mint nagyot hallgassatok ki; ne féljete senkitől, mert az ítélet az Istené; a mi pedig nehéznek tetszik néktek, én előlme hozzátok, és én meghallgatom azt.

18. És megparancsoltam néktek abban az időben mindent, a mit cselekedjete.

9. *És szólottam vala néktek abban az időben.* Itt nem mondja, hogy a bírák kijelölésére vonatkozó tanácsot máshonnan kapta, de talán nem mert nevet említeni ennek a gőgös és romlott népnek, nehogy elvesse az egyébként jó dolgot a szerzőjével, egy idegennel szemben

¹⁹⁴ Van itt némi homályosság a latin változatban, amit nem voltam képes feloldani. A szavak az alábbiak: “atque (ut vulgo loquitur) modum promissionis ostendit.” A köznyelv, melyre Kálvin utal valószínűsíthetően az ókori nyelvészeké. A francia változatban: “par maniere de provision, (comme on dit.)”

¹⁹⁵ “Et ideo vir sanctus Cyprianus, (Ep. 74:12, ad Pompeium,) non solum doctus, sed etiam docibilis, quod in laude episcopi quem designat Apostolus sic intellexit ipse ut diceret: ‘etiam hoc in episcopo diligendum, ut non solum scienter doceat, sed etiam patienter discat.’” - Augustine. contra Donatius, lib. 4:7, 9:125. kötet

¹⁹⁶ “Mais il est vray-semblable, que Moyse l’a volontiers excuse pour sa vieillesse” – de valószínű, hogy Mózes szándékosan engedte őt el az élemedett kora miatt.

táplált ellenérzésük miatt. Itt kétségtelenül a korábban történeteket idézi fel, ezért önmaga, a saját érzéseiből kiindulva vallja meg magát elégtelennek a teher hordozására, amennyiben egymaga kerül a nép fölé. Okként hozakodik elő a hatalmas tömeggel akik között szükségszerűen jön létre sok súrlódás és ellentét. Amit a megsokasodásukról mond, annak az időszaknak a kezdetét nem a kivonulástól kell számítani, hanem Isten rendkívüli és hihetetlen kegyességéről emlékezik meg, mely által úgy megszapordtak a kegyetlen zsarnokság alatt, pedig a teljes pusztulásra volt ítélve. Majd egy imát tesz hozzá, hogy a jövőben ugyanez az áldás kísérje őket. Ezekkel a szavakkal azonban mégis arra emlékezteti őket, hogy a kormányzás terhe napról napra terhesebb és nehezebb lesz, mert ezzel jobban meg tudja őket győzni arról, hogy azonnal gondoskodjanak arról, ami végül úgysem kerülhető el.

13. *Válaszszatok magatoknak bölcs... férfiakat.* Ebből világosabban kiderül, hogy azokat, akik az ítélkezésben kellett elnökölniük, nemcsak Mózes akarata alapján jelölték ki, hanem a nép szavazataival választották. S az a szabadság legkívánatosabb fajtája, amikor nem vagyunk kénytelenek engedelmeskedni mindenkinek, akiket esetleg zsarnoki módon ültettek a nyakunkba, hanem ami lehetővé teszi a választást, így senki sem uralkodhat anélkül, hogy mi is elfogadnánk. S ezt tovább erősíti a következő igeversben, ahol Mózes felidézi, hogy várta a nép egyetértését és semmit sem kísérelt meg, ami ne tetszett volna mindenkinek. S nem ugyanazokat az erényeket említi, mint az Exodus 18. fejezetében, hanem csak három tulajdonsággal különbözteti meg a bírót, tudniillik bölcsnek, megértőnek és tapasztaltaknak kell lenniük. Mindezeket egy pontban foglalja össze, miszerint rendelkezniük kell éleselméjűséggel és megfontoltsággal, amiket a tapasztalatnak és a gyakorlatnak kell megerősíteni. Nem lesz ugyanis elegendő sem a legnagyobb becsületesség, sem a szorgalom a kormányzói hivatalhoz a jártasság és az életbölcsesség hiányában.¹⁹⁷ Az első jelző azonban, amit a héberek gyakran használnak helytelen értelemben a ravasz és csalfainta emberekre, itt éles elméjű és tisztánlátó embereket jelent. A másodikat én úgy magyarázom, mint ami szilárd ítélőképességű és értékítéletű, okos embereket jelent. A harmadikat vehetjük akár aktív, akár passzív értelemben. Egyesek ismertnek, vagy kipróbálnak fordítják, de itt az aktív értelem a leginkább ideillő.¹⁹⁸ Azaz, a tapasztalat és a hivatás ismerete követelmény a bírónál, mert senki más nem alkalmas erre a szakmára, csak a tapasztalatot szerzettek.

16. *És megparancsolám abban az időben a ti bírítóknak.* Ez a parancs nem található meg az Exodus 18-ban, ahol Mózesnek csak az volt a célja, hogy bemutassa a változtatás eredetét. Most azonban elhagyván az apósa dicséretét pusztán csak felidézi az izraeliták számára, hogy mit cselekedett velük. A buzdítás summája azonban az, hogy pártatlanul kell ítélkezniük a testvéreik között. Ezt fejezi ki teljesebben a következő vers, ahol megtiltja nekik „a személyválogatást”.¹⁹⁹ Nincs nagyobb romlás annál ugyanis, mint a személyes megjelenés alapján ítélkezni, ami mindig elvonja az emberek elméjét az ügy érdemi részétől. Ezért joggal állítja szembe egymással Krisztus a két dolgot, „a látszat utáni” és az „igaz” ítélkezést (Jn7:24). Ezt még a filozófusok is észrevették, mikor azt a tanácsot adták, hogy a bírót a lehető legnagyobb mértékbe meg kell kötni a kiszabott törvényekkel, nehogy elhajoljanak erre, vagy amarra holmi előnyök, vagy a rosszakarat folytán. S tény, hogy ahol az intelligencia elegendő kapacitással rendelkezik, ott az egyenlőség és becsületesség fog uralkodni, hacsak a személyválogatás nem befolyásolja a bírót. A szövegből nyilvánvaló, hogy ahol Mózes megtiltja a különbségtételt a kicsi és a nagy között, ott mit jelent a

¹⁹⁷ חכמים, bölcs emberek. Kálvin már mondta a 2Móz1:10-hez fűzött kommentárjában, hogy a zsidók gyakorta használták ezt a díszítő jelzőt rossz értelemben, de ez a kijelentés aligha tartható. – Henry Walter.

¹⁹⁸ ידעים. A harmadik jellemzőt csak az mondható becsúgyónak, aki elveti a héber pontozás hitelességét. Azoknak a fordítóknak, akik elfogadják a hitelességét, a kötőszót passzívnak kell tartaniuk, és ezért fordítja az Amplified Version (és Károli is – a ford.) az igeszakaszt ekképpen: „a ti törzseitekben ismeretes férfiakat”. – Henry Walter.

¹⁹⁹ Az Amplified Version szerint „az arcok tekintetbe vételét”.

„személyválogatás”. S noha a bírók gyakran okoznak sérelmet a szegénynek és a nyomorultnak az irántuk érzett megvetésből, Mózes mégis egy általánosabb hibára utal, mikor azt parancsolja nekik, hogy „ne féljenek senkitől”. Nagyon gyakran megtörténik ugyanis, hogy akik egyébként igazságosak, s hajlamosak annak tanulmányozására, hogy mi a jogos és helyes, elhajolnak a hatalmasok fenyegetéseitől való félelem miatt, s nem mernek férfiasan szembeszegülni a rosszakaratukkal. Mózes tehát nemesszívúséget követel meg a bírókban, hogy ne vonakodjanak gyűlöletet kelteni önmagukkal szemben bárkiben, miközben jó ügyet védelmeznek. Főleg azonban annak okát kell megfigyelnünk, amiért rendreutasítja őket a félelmük és a riadalmuk miatt: azt mondja, ne féljenek senki halandótól, „mert az ítélet az Istené”. Nem pusztán arra emlékezteti őket, amint az egyeseknek tűnhet, hogy számot kell adniuk Istennek, hanem megmutatja, mennyire abszurd elfordulni a helyes útról az emberektől való félelem miatt, hiszen így Isten fensége lesz meggyalázva és gúnyolódásnak kitéve. Mintha azt mondaná: azt a tiszteletet meg kell adniuk Istennek, Akinek ők a képviselői, hogy minden emberre, mint alattuk állókra kell tekinteniük, s a gonoszok vakmerőségét olyan rendíthetetlen nemesszívúséggel kell megzabolázniuk, hogy egyedül Istené lehessen a kiválóság. Ugyanez a célja Jósafát szavainak is: „Jól meglássátok, a mit cselekesztek; mert nem ember nevében ítélték, hanem az Úrnak nevében” (2Krón19:6). Ha mindezt jól az elméjükbe vésnék mind a magiszterek, mind a pásztorok, akkor nem tétováznának oly gyakran, mert Isten segítségére támaszkodva szilárdan megállnának minden rettentéssel szemben melyek oly sajnálatosan zaklatják őket. Ezért mindenki, aki nyilvános hivatalra kap elhívást, támaszkodjon erre a tanításra, mely szerint Isten munkáját végzi, Aki képes biztonságban megőrizni őket az egész világ erőszakjától, valamint ravaszságától. De egyidejűleg azt is tanuljuk meg ezekből a szavakból, hogy minden parancsnoki poszt Istennek szentelt, így bárki kap arra elhívást, ott tisztelettel és szorgalmasan kell szolgálnia az Urat, s mindig figyelembe kell vennie, hogy Övé az uralom, mi pedig az Ő szolgálai vagyunk.

Exodus 19

2Móz19:1-8

1. A harmadik hónapban azután hogy kijöttek vala Izráel fiai Égyiptom földéről, azon a napon érkezének a Sinai pusztába.

2. Refidimből elindulván, érkezének a Sinai pusztába és táborba szállának a pusztában; a hegygyel átellenben szálla pedig ott táborba az Izráel.

3. Mózes pedig felméne az Istenhez, és szóla hozzá az Úr a hegyről, mondván: Ezt mondd a Jákób házanépének és ezt add tudtára az Izráel fiainak.

4. Ti láttátok, a mit Égyiptommal cselekedtem, hogy hordoztalak titeket sas szárnyakon és magamhoz bocsátottalak titeket.

5. Mostan azért ha figyelmesen hallgattok szavamra és megtartjátok az én szövetségemet, úgy ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyim az egész föld.

6. És lesztek ti nékem papok birodalma és szent nép. Ezek azok az ígék, melyeket el kell mondanod Izráel fiainak.

7. Elméne azért Mózes és egybehívá a nép véneit és eleikbe adá mindazokat a beszédeket, melyeket parancsolt vala néki az Úr.

8. És az egész nép egy akarattal felele és monda: Valamit rendelt az Úr, mind megteszszük. És megvívé Mózes az Úrnak a nép beszédét.

1. A harmadik hónapban. Ez a fejezet arról tájékoztat minket, hogy milyen eszközökkel tette Istent figyelmissé és taníthatóvá, amikor kihirdette a törvényt. Korábban

valóban már megszabta az igazságos és kegyes élet szabályait, de táblákra írva a törvényt, majd hozzátéve a magyarázatát is nemcsak a kegyesség és igazságosság tökéletes tanítását karolta fel, hanem ünnepélyes rítussal meg is erősítette azt, hogy annak elismerése a jövőben is fennmaradjon és virágozzon. S ez a fő és alapvető dolog, amit a próféta a nép szabadításában ünnepel, s ebben, mintegy tükörben, ajánlja megfontolásra a megújult egyház képét, miszerint Isten megismertette a bizonyságait az Ő megváltottjaival, s az általa megvásárolt népet új szövetséggel kötötte Magához. Ábrahámvalóban örök és sérthetetlen szövetséget kötött, mivel azonban azt idővel az emberiség kezdet semmibe venni és figyelmen kívül hagyni, szükségessé vált annak megújítása. Abból a célból lett tehát felvésve a kőtáblákra és könyvben leírva, hogy a csodálatos kegyelem, amit Isten Ábrahám nemzetségére ruházott, soha ne merüljön feledésbe. Először azonban azt kell észrevennünk, hogy jóllehet a törvény Isten ingyenes örökbe fogadásának bizonyossága, és azt tanítja, hogy az üdvösség az Ő kegyelmén alapszik, s arra szólítja fel az embereket, hogy teljes magabiztossággal hívják segítségül Isten nevét, mégis van egy sajátos tulajdonsága: ez egy feltételes szövetség. Érdemes tehát különbséget tenni a Mózesnek átadott általános tanítás, valamint a speciális parancsolatok között. Mózes mindenütt arra buzdítja az embereket a megbocsátás reménységének felmutatásával, hogy béküljenek meg Istennel. Valahányszor pedig engesztelő rítusokat ír elő, akkor kétségtelenül arra buzdítja a nyomorult bűnösöket, hogy legyenek jó reménységgel, s bizonyosságot tesz arról, hogy Isten könyörületes lesz hozzájuk. Emellett azt a hivatalt külön kapta meg, hogy tökéletes igazságosságot követeljen a néptől, s mondhatni tömören a jutalmat ne más feltétellel ígérje nekik, mint hogy kötelesek eleget tenni mindennek, ami megparancsoltatott nekik, de fenyegetse őket és nekik hirdessen bosszút, ha valaha is letérnek az útról. Bizonyos, hogy ugyanaz a szövetség ismétlődött meg Mózes közreműködésével, amelynek Ábrahám volt a követe és a megtartója. Pál azonban mégis kijelenti, hogy a törvény „a bűnök okáért adatott” (Gal3:19), s szembeállítja az Ábrahámnak tett ígérettel, mivel, ahogyan a konkrét hivataltól, a hatalomról és a törvény végéről értekezik, elkülöníti azt a kegyelem ígéretétől. Ugyanezzel a jelentéssel nevezi másutt „a halál szolgálatának”, és „a bűnök, mely megöl” (2Kor3:6, 7). Máshol pedig kijelenti, hogy „haragot nemz” (Rm4:15), mintha csak a vádolásával halálos sebet okozott volna az emberi fajnak, és nem hagyott volna meg nekik semmiféle reménységet az üdvösségre. Ebben a készülődésben tehát, mellyel Isten tanította tiszteletre és félelemre a népet, kettős célt figyelhetünk meg. Miután az emberek elméje részben a büszkeség és a gőg tölti meg, részben pedig a közöny tompítja el, őket szükségszerűen meg kellett alázni, vagy felébreszteni, hogy azzal a figyelemmel fogadják az isteni tanítást, amelyre az méltó. S nem is állhat senki készen az Isten iránti engedelmségre, csak ha meghajlítja és legyőzi a félelem. Emellett akkor kezdenek el félni, amikor Isten fensége megmutatkozik és megrettenti őket. Ezért a tény, miszerint a törvény tekintélyét megannyi jel és csoda erősítette meg, arra tanít minket, hogy ez az istenfélelem és a hit kezdete Isten gyermekeiben. E célból rázta meg Isten a földet is, hogy felébressze az emberek szíveit a szendergésükből, vagy, hogy megzabolázza a büszkeségüket. Ez a cél általános a törvényben, a prófétáknál és az evangéliumokban, s egyben az isteni tanítás egész summája, melynek soha nem adják meg a kellő tiszteletet, amíg először Isten fensége fel nem ragyog, amivel Ő a porba dönti a világ minden gőgjét. De nem szabad átsiklanunk afelett, amit az imént említettem a törvény sajátosságaként, tudniillik hogy eltölti az emberek elméit félelemmel, s a borzasztó átkának felmutatásával elvágja az üdvösség reménységét. Miközben ugyanis három részből áll, mindháromnak ugyanaz a vége: mindenkinek el kell ismernie, hogy méltó az örök halálra, mert a törvényben Isten nem játszik más szerepet, mint a Bíróét, Aki miután szigorúan megkövetelte a Neki kijárót, csak jogos jutalmat ígér, és bosszúval fenyegeti a törvény megszegőit. De kit lehet majd találni a törvény tökéletes betartójaként? Sőt bizonyos, hogy mindenki, a legkisebbtől a legnagyobbik vétkesek a törvénszegésben, amiért Isten mindenki felett Isten haragja lebeg. Ezt érti Pál alatta,

amikor azt írja a hívőknek, hogy „nem kaptatok szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak Lelkét kaptatok, a ki által kiáltjuk: Abbá, Atyám!” (Rm8:15), megmutatván ezzel azt, hogy mennyivel jobb a mi állapotunk az ősatyákénál, akiket a törvény a saját rabszolgaságában tartott, miközben az evangélium megszabadít minket az aggodalmaktól, valamint a lelkiismeret fullánkjaitól. Mindazoknak ugyanis szükségszerűen reszketnie kell, végül pedig kétségbe is esnie, akik a cselekedetek által keresik az üdvösséget, mert békesség és nyugalom csak Isten kegyelmében létezik. A zsidókhöz írott levél szerzője ezt hosszabban is ecseteli, amikor ezt írja: „Mert nem járultatok megtapintható hegyhez, és lángoló tűzhöz, és sűrű homályhoz, és sötétséghez, és szélvészhez, és trombita harsogásához, és a mondásoknak szavához, melyet a kik hallottak, kérték, hogy ne intéztessék hozzájuk szó; Mert nem bírták ki, a mi parancsolva volt, stb. (Ezért Mózes is mondá: Megijedtem és remegek), Hanem járultatok Sion hegyéhez, stb.” (Zsid12:18-22)

Az ellentét itt azt bizonyítja, hogy ami Mózesre lett bízva, az különálló és eltérő az evangéliumtól, mert Isten, Aki a törvényben bosszúállóként jelent meg, most atyai kedvességgel hívogat minket az üdvösségre, és a bűnbocsánat felkínálásával nyugtatgatja felkavarodott elméinket. S Pál megmutatja nekünk, hogy ebben az eltérésben nincsen ellentmondás, mert a népet a törvény is arra tanította, hogy ne keressék semmi másban az üdvösséget, mint Krisztus kegyelmében, s meggyőződve a borzasztó kárhozzátatról, amely alatt állnak, a félelemtől felindulván könyörögjenek Isten kegyelméért. Mivel az emberek hajlamosak szabadjára engedni a gyeplőt a bűnben,²⁰⁰ „a bűn (mondja Pál, Rm5:13) azonban nem számíttatik be, ha nincsen törvény”, de azok, akik gyönyörködnek a sötétségben, a törvény tanítása által kerülnek Isten ítélőszéke elé, hogy teljes mértékben meglássák a mocskos mivoltukat és megszégyenüljenek. Így teljesedik be Pál mondása, miszerint a törvény élete az ember halála (Rm7:9). Most már értjük, hogy a törvény kihirdetését miért erősítette meg annyi csoda: azért, mert általánosságban az isteni tanítás tekintélyét a tompa és a nemtörődöm, vagy gögös és lázadó emberek között kellett megalapozni, másodszer pedig azért, mert a törvényt olyan emberek között hirdették ki, akik keresték a lehetőségeket, hogy önmaguknak hízeleghessenek mintegy az átok tükrében, így önmagukban elveszettekként a bocsánat mentségéhez menekülhessenek. Tanácsosnak tartottam ennyit mondani mintegy bevezetésképpen, hogy olvasóim figyelmét az itt elmondott történet tulajdonképpen céljára irányítsam. Mózes azonban először azt mondja el, hogy a nép egyetlen menetben jutott el Refidimből a Sinai pusztájába. Én ugyanis úgy értelmezem, hogy nem álltak meg útközben. Azok magyarázata ugyanis erőltetett és természetellenes, akik az „azon a napon” kifejezést a hónap kezdő napjaként értelmezik.

3. *Mózes pedig felméne.* Valószínű, hogy Mózes visszahúzódisi lehetőséget keresett, hogy tanácskozhasson Istennel, mert nem úgy beszél erről, mint valami új, vagy szokatlan körülményről, hanem korábban már betartott szokásról, mivel nem mert sehol megállni, vagy továbbhaladni, csak amiképpen Isten szája előírta ezt a számára. A felmenetele Istenhez nem jelent többet, mint hogy kiment a táborból, hogy távol a tömegtől és minden háborgatástól titokban és csendben kérdezhesse Istent arról, hogy Ő mit szeretne. Nem fennkölt helyzetet keresett, mint a babonások, hogy közelebb kerülhessen Istenhez, hanem kivonta magát minden zavaró tényező hatása alól, hogy minden érzékszervvel a tanulásra összpontosíthasson. Utóbb azonban hozzáteszi, hogy többet kapott, mint amennyit remélt, mert Isten a Tőle megszokottakon túl még a szövetsége megújításával kapcsolatosan is szólt hozzá. S erre utalnak a bevezető szavak: „Ezt mondd a Jákob házanépének és ezt add tudtára az Izráel fiainak”, melyben az ismétlés és a kifejezések változatossága hangsúlyos, mintha nagyon komoly dologról beszélne, és így keltene nagyobb figyelmet.

²⁰⁰ Se pardonnent et dispensent aisement. – Francia.

4. *Ti láttátok.* Azzal a céllal, hogy a népet gyengéden az engedelmességre ösztökélje, először is az emlékezetükbe idézi a szabadulásuk áldását, majd megígéri, hogy a jövőbeli áldások sem lesznek alábbvalóak, ha a maguk részéről kegyességgel és a Neki kijáró hálával tisztelik meg a Szabadítójukat. A nyájassága két részét említi: először a páratlan hatalmának a bevetését az egyiptomiak ellen, másodszor azt, ahogyan csodálatos módon úgy vitte át a népét a tengeren és a hatalmas pusztaságon, mintha felhőkön és a levegőn haladtak volna keresztül. Az Ő felbecsülhetetlen kegyelmének volt a része ugyanis, amikor háborút indított a leghatalmasabb király ellen, s leverte a legvirágzóbb nemzetet, sivárrá téve a rendkívüli termékenységről ismert földet a megvetett rabszolgák törzsének támogatása végett. Mert nem volt bennük semmi méltóság – hiszen először is idegenek voltak, sőt nyomorult marhapásztorok, akiket az aljas és szégyenletes rabszolgaságra adtak – ami arra indíthatta volna Istent, hogy az ő érdekükben megsemmisítse az egyiptomiakat, akik látványosak voltak a dicsőségben, javakban, a földjük gazdagságában és a birodalmuk ragyogásában. Emiatt megvetendő hálátlanság lenne, ha nem ismernék el az Isten iránti nagy kötelezettségeiket. Amit másodjára tesz hozzá, hogy úgy hordozta őket, mint a sasok szokták a fiókáikat, azzal az Ő folytonos atyai gondoskodására utal. Mózes később ugyanezt a hasonlatot használja majd az énekében, s a prófétáknál is gyakorta előfordul. De inkább a sasokat említi más madarakkal szemben, s véleményem szerint azért, hogy így nagyítsa fel a nehézségeiket, s dicsérje Isten kegyelmét, mert a sasok szokták magasra vinni a kicsinyeiket és hozzászoktatni őket a Napba nézéshez. S így a nép is, mintha Isten szárnyain emelkedett volna a felhők fölé, leküzdött minden akadályt, bármekkora is volt az. Egyesek elképzelése viszont, miszerint azért említi a sasokat egyéb madarakkal szemben, mert egyedül azok hordozzák a fiókáikat a szárnyaikon, ostoba és rabbinikus félremagyarázás.²⁰¹

5. *Mostan azért.* Isten kijelenti, hogy Ő mindig ugyanaz marad, és folytonosan kitart (az áldásukban)²⁰², ha az izraeliták nem romlanak meg, hanem odaszántak maradnak a Szabadítójuk iránt. Ugyanakkor arra is emlékezteti őket, hogy miért oly nagylelkű velük: azért, hogy állandóan törekedjenek az elhívásuk végcéljára. Ő ugyanis nemcsak a nagylelkűség egyetlen cselekedetét akarta véghezvinni velük, hanem meg akarta őket vásárolni saját népeként. Ezt a kiváltságot állítja eléjük a szóban, ami *segullah* סגלה²⁰³ kincstári letétet jelent, bár a „peculium”, a *saját tulajdon* szó, amivel a régi fordító²⁰⁴ fordította szintén illik az igeszakaszhoz. A közvetlen szövegösszefüggésből ugyanis kiderül, hogy ez ennek a népnek az elkülönítését jelenti az összes többitől, hiszen a „mert enyim az egész föld” szavak következnek utána. A כִּי *ki* kötőszót gyakran veszik ellentétes értelemben, s Isten kétségtelenül még jobban felmagasztalja a kegyelmét ennek a népnek és az egész világnak az összehasonlításával. Ahogyan Mózes énekében is meg van írva: „Mikor a Felséges örökséget osztott a népeknek; mikor szétválasztá az ember fiait: megszabta a népek határait, Izrael fiainak száma szerint, mert az Úrnak része az ő népe, Jákób néki sorssal jutott öröksége.” (5Móz32:8-9)

Az egész summája ez: miközben az egész Föld Isten uradalma, Izrael nemzetségét mégis kiválasztotta, hogy kiemelkedjen minden nemzet közül. Ebből nyilvánvaló, hogy miközben mindenki állapota egyforma, egyesek nem a természet, hanem az ingyenes örökbe fogadás révén különböznek másoktól. De azért, hogy megmaradjanak ebben a nagy áldásban, az Isten iránti hűség követeltetik meg a részükről. S először is azt a parancsot kapják, hogy

²⁰¹ Sebastian Münster teszi hozzá az alábbi rabbinikus megjegyzést: „Hordozlak benneteket mondhatni a vállaimon, ahogyan a sas hordozza a fiókáit más madarakkal ellentétben a szárnyain, mert a többi a lábaival fogja és viszi a fiókáit oda, ahová akarja.” – Henry Walter. Lásd *Illustrated Commentary* az 5Móz32:11-ről.

²⁰² A francia változatból beszűrve.

²⁰³ סגלה. Sebastian Münster szerint ez azonos a אוצר הכיב *kedvelt kincs* kifejezéssel. A גלה gyökér nem található meg a héberben, de az arabban igen, s ott a megjelölést jelenti a tulajdonos saját pecsétjével. Ezért a főnévnek a tulajdonos által elpecsételt tulajdont kell jelentenie. V. ö. 2Tim2:19 és Ezék9:4-6. – Henry Walter.

²⁰⁴ Azaz a Vulgata. Az Amplified Version mindkét változatot kombinálja

hallgassanak az ő szavára (hiszen nincs az engedelmisségnél kedvesebb áldozat az Ő számára, 1Sám15:22), majd hozzáteszi az engedelmisség meghatározását is, ami nem más, mint az Ő szövetségének a megtartása.

6. *És lesztek ti nékem.* Világosabban és bővebben megmutatja, miképpen lesznek drágák az izraeliták Istennek: mivel „papok birodalma és szent nép” lesznek. Ezekkel a szavakkal arra utal, hogy mind papi, mind királyi tisztességgel lesznek felruházva. Mintha azt mondta volna: nemcsak szabadok, de a királyokhoz is hasonlóak lesznek, ha kitartanak a hitben és az engedelmisségben, mivel egyetlen királyság sem kívánatosabb, vagy boldogabb, mint az Isten alattvalóié. Emellett „szent királyságnak” is nevezi, mert abban az időben a világ összes királysága pogány volt. A birtokost ugyanis, a nyelv megszokott kifejezőmódjának megfelelően melléknévként használja, mintha azt mondta volna, hogy nemcsak földi és mulandó uradalmuk lesz, hanem szent és mennyei is. Mások passzívan értelmezik, miszerint Isten lesz a királyuk, miközben halandók, akik a legnagyobb részben kegyetlen zsarnokok is, fognak uralkodni más nemzetek felett. Noha én nem vetem el teljes mértékben ezt az értelmezést, mégis inkább a másikat tartom jobbnak, amire Szent Péter is vezet minket. Mikor ugyanis a zsidók Krisztus elvetésével elszakadtak a szövetségtől, de helytelenül továbbra is dicsekedtek ezzel a titulussal, ő azt állította, hogy ez a tisztesség csakis Krisztus Teste tagjainak adatik meg, ezt mondván: „Ti pedig választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok” (1Pt2:9). A passzív értelmezés azonban nem illik ezekhez a szavakhoz, tudniillik hogy a hívők Isten papságának alattvalói, mert az apostol elegánsan alkalmazza a szavakat azért, hogy eltörölje az újdonság elfogadhatatlanságát. Mintha azt mondta volna: Isten korábban azt ígérte az atyáinknak, hogy királyi papság lesznek az Ő számára. Ezt a kiváltságot mindazok, akik elszakadnak Krisztustól, a Főtől, hamisan követelik maguknak, mert egyedül Ő tesz minket királyi papsággá. Emellett a szavak eme kétségtelen alkalmazásával azt is tanítja, hogy amiről Mózes beszélt, az ténylegesen be is teljesedett. S valóban, Krisztus jelent meg felruházva királysággal és papsággal, hogy mindkét kiváltságot az Ő Testének tagjaira is átruházhassa. Ebből következően bárki elszakad Tőle, méltatlanná válik mindkét tisztességre, és joggal fosztják meg azoktól. A nemzetet itt szentnek mondja, de nem a kegyességükre, vagy a személyes szentségükre vonatkoztatva, hanem ők Isten különleges kiváltsága folytán lettek másoktól elkülönítve. Mégis ettől a fajta megszenteléstől függ a másik, tudniillik az, hogy akiket Isten kegyessége felemelt, azoknak művelniük kell a szentséget és a maguk részéről meg kell szentelniük Istent.

8. *És az egész nép egy akarattal felele és monda.* a megfelelő helyen majd látjuk, hogy miért alkalmazta Isten Mózeszt hírvivőként a parancsok és a válaszok továbbítására. Most csak annyit mond el, amit a nép egésze válaszolt, tudniillik hogy minden dologban engedelmesek lesznek. Nem a nép egyik része, hanem az egésze ígérte ezt, s a válaszuk fenntartás nélküli volt, kijelentvén, hogy mindent megtesznek, amit Isten megkövetel. Hamarosan azonban visszacsúsztak a természetes gondolkodásmódjukba, s a legcsekélyebb mértékben sem tartották meg az ígéretüket. Mégis hihetjük, hogy színlelés nélkül szóltak, s bár Isten megtévesztésének mindennemű szándéka nélkül beszéltek, mégis elragadta őket a meggondolatlan buzgalom, így önmagukat csapták be. Mózes célja sem az volt, hogy megfeddje őket, mintha becsapták volna az Istent, vagy megtévesztő módon dicsekedtek volna azzal, amit nem éreztek a szívükben, hanem annak kijelentésével, hogy mennyire készek voltak engedelmeskedni, megfosztja őket a tudatlanság minden későbbi mentségétől. Ahhoz sem fér semmi kétség, hogy Isten tette az elméjüket taníthatóvá avégett, hogy megszilárdítsa a törvény tanítását. S tanuljuk meg a példájukból: nem holmi elhamarkodott indíttatásból kell engedelmeskednünk Istennek, mert a kapkodó érzéseknek semmi haszna, ha azokat nem követi az állandó kitartás. Ezért tanuljunk meg alaposan megvizsgálni önmagunkat, nehogy komoly önvizsgálat nélkül elhamarkodottan ígérjünk meg valamit, amit képtelenek vagyunk betartani. S mint már említettem, nem szabad elfelejtenünk, hogy

valamennyien Isten titkos ösztönzésére akartak engedelmeskedni azért, hogy bizonyosságaik lehessenek mind önmaguknak, mind másoknak arról a sok jelről, melyekkel a mennyei tanítás²⁰⁵ igazsága és hűsége akkortájt nyert megerősítést.

2Móz19:9-15

9. És monda az Úr Mózesnek: Ímé én hozzád megyek a felhő homályában, hogy hallja a nép mikor beszélek veled és higgyenek néked mindörökké. És elmondá Mózes az Úrnak a nép beszédét.

10. Az Úr pedig monda Mózesnek: Eredj el a néphez és szenteld meg őket ma, meg holnap és hogy mossák ki az ő ruháikat;

11. És legyenek készek harmadnapra; mert harmadnapon leszáll az Úr az egész nép szeme láttára a Sinai hegyre.

12. És vess határt a népnek köröskörül, mondván: Vigyázzatok magatokra, hogy a hegyre fel ne menjetek s még a szélét se érintsetek; mindaz, a mi a hegyet érinti, halállal haljon meg.

13. Egy kéz sem fogja azt érinteni,²⁰⁶ hanem kővel köveztesse meg, vagy nyillal nyilaztassék le; akár barom, akár ember, ne éljen. Mikor a kürt hosszan hangzik, akkor felmehetnek a hegyre.

14. Leszálla azért Mózes a hegyről a néphez, és megszentelé a népet, és megmosák az ő ruháikat.

15. És monda a népnek: Legyetek készen harmadnapra; asszonyhoz ne közelítsetek.

9. *És monda az Úr Mózesnek.* Isten itt azt jelenti ki, hogy az Ő dicsőségének látható jelével teszi majd nyilvánvalóvá, hogy a törvény nem Mózesről származott, hanem Ő csak hűségesen közvetítette azt, amit a mennyből kapott. Isten ugyanis úgy burkolódzott a felhőbe, mintegy lepelbe, hogy attól még felemelte az elméiket az Ő jelenlétének bizonyos jelével. Azon alapult Mózes tekintélye, hogy az izraeliták tudták: Isten volt a tanítás szerzője, aminek Mózes csak a szolgálója. S ezt különösen érdemes megjegyezni, mert ebből megtanuljuk: nincs más módja a tanítás ellenőrzésének, csak a bizonyosság, hogy az nem máshonnan származik, mint egyedül Istentől. Ezt pedig minden halandó felfogta a maga szintjén, nehogy valaki, bármilyen kiváló is legyen a bölcsességben, a saját képzelgéseivel hozakodjon elő. Ha ugyanis Mózes, a próféták legnagyobbika nem más alapon szerzett tekintélyt az egyházban, mint úgy, hogy Isten parancsaival hozakodott elő és csak azt tanította, amit hallott, mennyire ostobák és pimaszok lesznek azok a tanítók, akik messze alatta állván magasabbra próbálnak kapaszkodni! Végül, ez az igeszakasz megmutatja nekünk, hogy egyedül Istenben kell hinnünk, egyidejűleg azonban hallgatnunk kell a prófétákra, akik az Ő szájaként szólnak. Emellett az is világos, hogy Isten nemcsak ez rövid időre akart tekintélyt szerezni a szolgájának, Mózesnek, hanem azt akarta, hogy az utódok is ugyanazzal a tisztelettel adózzanak neki még a halála után is. Egyesek elhívása átmeneti, s megtörténhet, hogy Isten elveszi a prófétaság lelkét azoktól, akiknek korábban odaadta. Mózesrel azonban szemlátomást úgy járt el, hogy minden korra megerősítette, és mondhatni megszentelte a tanításának igazságát. Ebből következően Isten dicsőségének fénye, amit az Ő ókori népe sűrű felhőben látott, nem aludt ki. hanem inkább meg kell világosítania minden istenfélő elméjét, hogy tisztelettel alávéssék magukat Mózesnek. Ami az igevers végén következik, az a legutolsók megismétlése mert közben nem érkezett válasz a nép részéről, melyről Mózes

²⁰⁵ La Loy – francia.

²⁰⁶ A Károli-fordítás szerint: *Ne érintse azt kéz. – a ford.*

beszámolhatott volna. Az igeszakasz tehát azt jelenti, hogy noha az izraeliták önként ígérték meg a megmaradást a köteleesség útján, ezt a megerősítést mintegy sarkantyúként teszi hozzá, hogy azok, akik futnak, még gyorsabban haladhassanak.

10. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Mielőtt kihirdetné a törvényét, nem ésszerűtlen dolog Isten részéről, ha megszentelődést parancsol a népének, nehogy disznók közé vesse a gyöngyeit, vagy a kutyáknak adja, ami szent. Az örökbefogadás jogán ugyan szentek voltak, mégis, ami őket illette, a természetük szennyessége alkalmatlanná tette őket a részvételre ebben a hatalmas áldásban. Semmiképpen sem volt jogos, vagy helyes, hogy a felbecsülhetetlen kincset áporodott és bűdös edények szennyezzék be. Ezért a parancsban, miszerint meg kell szentelődniük, két dologra mutatott rá: Isten szent tanítását nem kezelhetik mosdatlan kezek, s az egész emberi faj tisztátalan és beszennyezett, tehát illendően senki sem léphet be Isten iskolájába, csak akik megtisztultak a mocskuktól. S kétségtelenül a gyarló bemocskolás jogos jutalma az, amikor sok embernek a mennyei tanítás olvasásából, vagy hallgatásából semmi haszna sem származik, mivel félelem, vagy tisztelet nélkül törtetnek ahhoz, mint holmi nevetséges színdarabhoz. Erre a készülődésre tehát a kellő időben kaptak parancsot, hogy Isten diákjait készségessé, és a tanításra alkalmassá tegye. Miközben azonban főleg a szív belső tisztaságát parancsolja meg, a ceremónia sem volt haszontalan, mert hozzászoktatta a tudatlan embereket ahhoz, hogy a valódi szentségen elmélkedjenek. Az, hogy ki kell mosniuk a ruháikat és tartózkodniuk kell a házastársi együttléttől, önmagukban jelentéktelen apróságok voltak. Mikor azonban a külső rítusok a tulajdonképpeni céljukra utalnak, tudniillik a lelki imádat gyakorlataivá válnak, akkor hasznos segédeszközök a kegyességhez. S tudjuk, hogy Isten, az idők figyelembevételével Krisztus eljövetele előtt olyan jelképeket használt, melyeknek ma már nincs meg a helyük az evangélium világossága mellett. S bár a használatuk idejélműlttá vált, az igazság, amelyről beszélek, mégis fennmarad, azaz vágyunk a részesedésre a mennyei tanításból, akkor „tisztítsuk meg magunkat minden testi és lelki tisztátalanságtól, Isten félelmében vivén véghez a mi megszentelésünket” (2Kor7:1).

Itt azonban felmerül egy kérdés. Ha ugyanis a hit, amint Péter bizonyosságot tesz róla (Csel15:9) megtisztítja a szívet, s a tanítás megértése a hit előtt jár, mert Pál kijelenti, hogy „hallásból van” (Rm10:17), ennek következményeképpen a dolgok rendje megfordul, ha a népnek az előtt kell megszentelődnie, hogy hallották volna a törvényt, mivel ezen a módon a megszentelődés eszközének híjával lesznek. Az én válaszom az, hogy jóllehet a hit képes egyedül megtisztítani minket, ami a megbékélés ajánlatát és a megújítás Lelkét illeti, mégis, ez semmiképpen sem akadályozza az istenfélelmet abban, hogy előremenvén helyet készítsen az Ígének az elménkben. S szigorúan szólva a tanulás iránti kegyes vágyat, az alázatot és a tiszteletet kell a hit kezdetének tekintenünk, mivel ezekből az elemekből kiindulva kezdi Isten tökéletesíteni a hitet bennünk bizonyos fokozatos lépésekben. Ezen az alapon biztat minket Jakab arra, hogy „szelidséggel fogadjátok a beoltott ígét”, mivel a belépés ajtaját a büszkeség, a makacsság és a világias megvetés becsapja. Ami az igeszakasz jelentését illeti, a „megszentelődni”, és a „ruhákat kimosni” nem úgy kerülnek szóba, mint különböző dolgok, hanem a második mintegy az első jelképeként szerepel.²⁰⁷ A törvény alatt ugyanis a szertartásos mosakodás rítusa arra emlékeztette az ókori népet, hogy senki sem képes Isten kedvében járni, csak aki egyrészt Krisztus vérében keresi az engesztelést, másrészt maga is munkálkodik azon, hogy megtisztítsa magát a test szennyeitől. A házastársi ágytól való tartózkodásnak is ugyanez a célja, mert bár nincsen semmi beszennyező, vagy fertőző a nászágyban, az izraelitákat mégis arra kellett emlékeztetni, hogy minden testi gondot, amennyire csak lehetséges, meg kell tagadni, s minden testi vonzalmat félre kell állítani, hogy teljes figyelmüket a törvény hallgatásának szentelhessék. A házasság szentsége elleplezi és

²⁰⁷ Comme marque visible. — Francia.

elfedi mindazt, ami bűnös lehet a férj és a feleség együttélésében, mégis bizonyos azonban, hogy bizonyos fokig elvonja őket attól, hogy teljes elméjükkel a lelki dolgokkal foglalkozzanak. Ezért teszi Pál a kivételt a házastársi ágy kölcsönös kötelezettségeit illetően, hogy a párok különüljenek el „a bőjtölésre és az imádkozásra” (1Kor7:5). Az Isten által előírt mértékletességet azonban mégis be kell tartani, mert Isten nem állandó cölibátust parancsolt, hanem úgy osztotta be az időt, hogy az izraeliták megszabadulhassanak minden földi elfoglaltságtól, s szabadabban szentelhessék elméiket a törvény tiszteletteljes befogadására.

12. *És vess határt.* Ezzel a jelképpel intette az izraelitákat a természetes kíváncsiságuk visszafogására, hogy józanok legyenek a tudás iránti vágyakban, mivel Isten a törvényének tanítása során csak azokat világosítja meg, akik „kicsiny gyermekek”. Tudjuk, mily hatalmas az emberek természetes kíváncsisága, s mennyire arcátlanul igyekeznek behatolni Isten titkaiba, mily vakmerően törődnek túl sokat önmagukkal, s a tiszteletlenségük folytán miképpen alszik ki bennük minden vallás és istenfélelem. Jó ok volt tehát arra, amiért Ő megszabta ezeket a korlátokat, s visszafogta a törvénytelen tudás iránti romlott vágyakozást. Mózeshez hasonlóan mindenki előre akart jönni, hogy bizalmasan beszélgethessen Istennel, de arra kaptak parancsot, hogy maradjanak meg határok között, és engedelmeskedjenek az hozzájuk közvetítőn keresztül beszélő Istennek. Azaz, a mértékletességük és a taníthatóságuk tétetett próbára, mikor nem vágytak többre a megengedettnél, s megmaradtak a kijelentés határai között. Ami pedig az ókori népnek lett megparancsolva, az ránk is kiterjed: az olvasás és a hallgatás során nem szabad átlépünk az Isten által nekünk megszabott határokat, hanem megelégedvén a tanítás ama formájával, amiben részesít, hagynunk kell, amit elrejtett előlünk. S bár távolról szól hozzánk, a távolságot nem szabad sértőnek vennünk. Isten mégsem tiltja, hogy a nép felemelkedjen, mintha sajnálná tőlük az Ő dicsőségének közelebbi látványát, de szükséges, hogy a büszke és helytelen gőg szűk korlátok között maradjon, s így emlékeztesse az embereket a gyengeségükre. S hogy még jobban megrettentse őket, megparancsolja, hogy magukat az embereket,²⁰⁸ sőt a barmokat is, bár ártalmatlanok, öljék le, ha átlépik a megszabott határokat. Épp az imént magyaráztuk, mit jelent Isten alászállása: ez a hatalmának megmutatkozása, hiszen az Ő lényege, ami a mennyet és a Földet is betölti, nem mozdul a helyéről.

13. *Egy kéz sem fogja azt érinteni.*²⁰⁹ Azok, akik a כִּי kötőszót ellentétes értelmüként fordítják – vagy mintha Mózes a megkövezés terhe mellett tiltotta volna meg a hegy kézzel történő érintését – tudatlanul megrontják az igevers jelentését.²¹⁰ Azok is nagyon távol állnak az igazságtól, aki úgy vélik: elrendeltetett, hogy valaki ne kövesse a rendelkezést, vagy, hogy senki se nyújtsa ki a kezét a vétkesek megsegítésére. Mózes valami teljesen más dologra utalt. Avégett ugyanis, hogy még megvetendőbbé tegye az Isten által behatárolt helyeket elhamarkodott törtetéssel megsértőket, megparancsolta, hogy nyilazzák le, vagy kövezzék meg őket. Mintha bárki, aki csak egy ujjal is érintené őket, beszennyeződne. Ez tehát azt jelenti, mintha megparancsolta volna: kerüljék el, hogy átkozottakká váljanak, nehogy másokat is megfertőzzenek. Itt tehát ellentét van az egyes halálnemek között, tudniillik a karddal történő levágás, a lenyilazás, vagy a kézzel történő agyonverés között. De nehogy a

²⁰⁸ “Or, pour plus estonner les hommes, il commande que les bestes memes,” stb.; most, hogy az embereket még inkább megriassza, megparancsolja, hogy még az állatokat is, stb. – *Francia*.

²⁰⁹ Egy kéz sem fogja őt (eum.) érinteni. – *Latin*. Meglehetősen érdekes, hogy a francia változat ellentmond a kommentárnak: „Nulle main ne la touchera (azaz, la montagne) autrement il sera lapide, stb.” A mi angol fordításunk is ezt a jelentést látszik közvetíteni. Dathe változata összhangban van Kálvin nézetével: „Nec tamen ejusmodi transgressorem manum esse tangendum (sc. ut vi adhibita ejiceretur e cancellis) sed lapidibus obruendum, stb.” Hugo de S. Victor, a *Willet*-ben megint más elképzeléssel áll elő: „Embernek nem kell majd a kezét rávetnie; sed intelligitur lapidum ictibus in eum divinitus volitantibus necandus.”

²¹⁰ „Aben-Ezra sic exponit: Qui praescriptum terminum transierit in hunc nemo injiciat manus, nemo illum sequatur intra constitutos limites, sed projiciant ad eum lapides, aut feriant eum jaculis. *Sebastian Münster*.” — *Henry Walter*.

nép elvetettnek tartsa magát, s a visszautasításuk gyalázata miatt többé már ne szeressék a törvényt és ne vágyakozzanak arra, feltételesen megengedi nekik a felmenetelt, mikor a kürt hangja hosszan hallatszik, vagy abbamarad. Nem volt tehát alapjuk a panaszra a korlátozás miatt, amit Isten szabott ki a biztonságukat szem előtt tartva.

2Móz19:16-20

16. És lőn harmadnapon virradatkor, mennydörgések, villámlások és sűrű felhő lőn a hegyen és igen erős kürtzengés; és megrémüle mind az egész táborbeli nép.

17. És kivezeté Mózes a népet a táborból az Isten eleibe és megállának a hegy alatt.

18. Az egész Sinai hegy pedig füstölög vala, mivelhogy leszállott arra az Úr tűzben és felmegy vala annak füstje, mint a kemenczének füstje; és az egész hegy nagyon reng vala.

19. És a kürt szava mindinkább erősödik vala; Mózes beszél vala és az Isten felel vala néki hangosan.

20. Leszálla tehát az Úr a Sinai hegyre, a hegy tetejére, és felhívá az Úr Mózes a hegy tetejére, Mózes pedig felméne.

16. *És lőn harmadnapon.* Emlékeznünk kell arra, amire már utaltam: ez a szörnyű látvány részben Isten jelenlétét volt hivatott eléjük tárni, hogy az Ő fensége engedelmességre serkentse a szemlélőket és megvédje a tanítását a megvetéstől, részben pedig a törvény természetét volt hivatott kifejezni, mely önmagában semmi mást nem hoz létre, csakis rettegést. A levegő felkavarodott a villámoktól és a kürt zengésétől, a hegy füstbe és sötétségbe burkolózott, hogy a nép alázatosan leboruljon Isten előtt, és ünnepélyesen magához ölelje a nekik felkínált szövetséget, mert a vallás soha nem hatol be olyan mélyen az elmébe, hogy az komolyan fogadja Isten szavát, míg a bűneitől meg nem tisztul és meg nem javul, s azaz valósággal legyőzetik. Ez a félelem megszokott az evangéliumoknál is, mert ahogyan Isten törvényének kihirdetése megrázta a Földet, úgy mikor a prófétája által Krisztus eljövételéről és az egyháza helyreállításáról szól, ezt mondja: „Egy kevés idő van még, és én megindítom az eget és a földet” (Agg2:6). S Dávid is, amikor Istenre, mint az Ő egyházának bosszúállójára mutat, ezzel a képpel írja Őt le. Nem kétséges ugyanis, hogy az alábbi szavakkal: „Megindult, megrendült a föld, s a hegyek fundamentomai inogtak; és megindultak, mert haragra gyúlt. Füst szállt fel orrából, és szájából emésztő tűz; izzó szén gerjedt belőle. Lehajtotta az eget és leszállt, és homály volt lábai alatt.” (Zsolt18:7-9), akkor a Mózes által itt elmesélt történetre utal. A Hab3:3 még világosabban teszi ezt: „Isten a Témán felől jön, és a Szent a Párán hegyéről”. S bizonyos, hogy a többi csodajel, amelyektől a népnek szükségszerűen reszketnie kellett, mintegy pecsétökként adattak hozzá a törvény kihirdetéséhez, mivel a törvény a szunnyadozó lelkiismereteket volt hivatott a törvényszék elé idézni, hogy az örök haláltól való félelem folytán Isten kegyelméhez menekülhessenek.

17. *És kivezeté Mózes a népet.* Ezekből a szavakból megtanuljuk, hogy a jelek nem azért adattak, hogy a népet elűzzék Isten meglátásától, s nem azért sújtotta őket a félelem, hogy felbosszantsa őket és megutáltassa velük a törvényt, hanem Isten szövetsége volt nem kevésbé szeretetreméltó, mint amennyire félelmetes. Ezért kapják a parancsot, hogy menjenek és „találkozzanak Istennel”, engedelmességre kész elmével járulván Elébe. Ám ez nem lett volna lehetséges, amíg nem hallottak volna valamit a törvényben az előírások és a fenyegetések mellett. Mégis, a füstben, a tűzben és más jelekben némi félelem is hozzátétezt a törvény hivatalának megfelelően, mert a bűnös soha nem lesz alkalmas a megbocsátásra, míg meg nem tanult reszketni a vétke tudatától, sőt, amíg át nem járja úgy a félelem, hogy halottként hever Isten ítélőszéke előtt. A következő két igeverben Mózes elmagyarázza, amit

már röviden érintett az Istennel való találkozást illetően, mert megmutatja, hogy Isten közel volt, mert az Ő fensége megjelent a Sinai hegy tetején. Majd hozzáteszi, hogy ő a határvonalon belül állt, mert felszólításra egyedül ő ment fel. Felmenti magát a vakmerőség vádjá alól, mert konkrétan kijelenti, hogy nem önkéntesen lépte át a népnek megszabott határokat, hanem Isten parancsára és hívására.²¹¹ Magából a szövegkörnyezetből kiderül, hogy az elbeszélés sorrendje megváltozott, amit a régi fordító nem vett észre, így megrontotta az értelmét. Az, hogy Isten „hanggal”²¹² felelt neki azt jelenti: hangosan és tisztán, azaz a nép hallhatta, mint azt majd látjuk Mózes 5. könyve 4. fejezetében.

2Móz19:21-25

21. És monda az Úr Mózesnek: Menj alá, intsd meg a népet, hogy ne törjön előre az Urat látni, mert közülök sokan elhullanak.

22. És a papok is, a kik az Úr eleibe járulnak, szenteljék meg magokat, hogy reájok ne rontson az Úr.

23. Mózes pedig monda az Úrnak: Nem jöhet fel a nép a Sinai hegyre, mert te magad intettél minket, mondván: Vess határt a hegy körül, és szenteld meg azt.

24. De az Úr monda néki: Eredj, menj alá, és jöjj fel te és Áron is veled; de a papok és a nép ne törjenek előre, hogy feljöjjenek az Úrhoz; hogy reájok ne rontson.

25. Aláméne azért Mózes a néphez, és megmondá nekik.

21. *És monda az Úr Mózesnek.* Isten parancsára ugyanazt a tiltást ismétli meg, mely a szerint a nép nem lépheti át a korlátokat, mivel kétségtelen, hogy nem volt elegendő egyszer megtiltani nekik, amint azt kikövetkeztethetjük Mózes válaszából. Ő ugyanis úgy vélte, hogy mivel mindenki megintetett, nincs szükség új tiltásra. Isten azonban még nagyobb hevességgel és ismét fenyegetéssel ragaszkodik ahhoz, és megparancsolja: rendeljék el, hogy szorgalmasan ügyeljenek önmagukra. Ő minden biztonnyal tudta, hogy lázadókkal van dolga, akiknek a legyőzéséhez a büntetéssel való súlyosabb fenyegetés lesz szükséges. Mivel pedig mi sem vagyunk jobbak náluknál, ne lepődjünk meg, ha Isten gyakran megannyi buzdítással sarkantyúz minket, s megkettőzi a fenyegetéseit, mert egyébként mindenről megfélemlenénk, amit Ő egyszer megparancsolt nekünk. Ez az igeszakasz megerősíti azt a tényt is, hogy az emberek elméjét befolyásoló kíváncsiság nagyon nem tetszik istennek, mivel konkrétan parancsolja, hogy ne törjenek előre. Nem azért, mert bármit el akart volna rejtteni, vagy rejtve akart volna tartani, amit hasznos lett volna ismerniük, hanem mert a kíváncsiskodásuknak mértékteltesnek kellett lennie. Az pedig az ismeretek törvényes határa, amikor azt tanuljuk meg Isten szájából, amit Ő önkéntesen elmond – nem előre törtetve túlon túl sóvárgó vágyakozással, hanem követvén Őt, amiképpen vezet minket.

23. *Mózes pedig monda az Úrnak.* Mivel Mózes meg volt győződve arról, hogy a nép engedelmes lesz, azzal válaszol vissza, hogy a rendelet, ami már kihirdettetett, elégséges lesz, s a megismétlése bizonyos fokig felesleges. Mikor ugyanis azt mondja, hogy „a nép nem jöhet fel”, azzal mintegy valamennyiük kezeseként lép elő. S ezt őszintén teszi, a jóindulat szabályának megfelelően. Isten válaszából azonban mégis kiderül, hogy tévedett, amikor másokat a saját érzései alapján ítelt meg. Közben tehát vonakodás nélkül végrehajtja a rá kiosztott feladatot, világos, hogy Isten parancsát többre tartotta a saját előre kialakított

²¹¹ Ez a mondat kimaradt a francia változatból. Feltételezhető, hogy itt a 20. versre utal, amit a Vulgata a „descendit” szóval fordít, Kálvinnak ellentétben, aki a „descenderat” szót használja. Cornelius a Lapide védi a Vulgátát, amivel az Amplified Version is egyetért, úgy értelmezvén, hogy még nagyobb közeledésről van itt szó „a sűrű felhőben, nagyobb dicsőséggel” a hegy tetején, ahol korábban a tűz csak lobogott. Lehetséges, de a mindkét esetben használt „szuper” szóra alapozott okfejtése ezt nem bizonyítja.

²¹² A Károli-fordításban eleve a hangosan szó olvasható. – a ford.

véleményénél, s így tanított minket a példájával arra, hogy bármiféle elképzelések is jöjjenek az elménkbe, azokat mégis alá kell vetni annak az igának, miszerint egyedül Isten tekintélyét illeti a kiválóság. Kétség is felmerülhet, miután „papokat” mond, hiszen a papi hivatal még nem bízott rá a lévítákra. Egyesek tehát ezt valamennyi elsőszülöttre értik, mivel régi és közös megegyezés alapján elismerik, hogy mindig ezeket ruházták fel a papi hivatal tisztségével. Bár én kész vagyok elismerni, hogy őket az elsőszülöttek közül választották, mégsem tartom valószínűnek, hogy a hatalmas tömegben minden háznak saját papjai voltak. Közben arra is a következtethetünk, hogy mivel nem volt pogány nemzet papok nélkül, ez nem kevésbé volt igaz a választott népre is, hiszen amit a józan megfontolás diktált a vakoknak, azt a tisztább vallás biztosan világosabban mutatta meg: tudniillik hogy Isten imádatát nem szabad elkülöníteni a papságtól.

Exodus 20

2Móz20:18-21

18. Az egész nép pedig látja vala a mennydörgéseket, a villámlásokat, a kürt zengését és a hegy füstölgését. És látja vala a nép, és megrémüle, és hátrább áll.

19. És mondának Mózesnek: Te beszélj velünk, és mi hallgatunk; de az Isten ne beszéljen velünk, hogy meg ne haljunk.

20. Mózes pedig monda a népnek: Ne féljete; mert azért jött az Isten, hogy titeket megkísértsen, és hogy az ő félelme legyen előttetek, hogy ne vétkezzetek.

21. Távol álla azért a nép, Mózes pedig közelebb méne a felhőhöz, melyben az Isten vala.

18. *Az egész nép pedig látja vala a mennydörgéseket.* Mivel a párhuzamos igeszakaszban²¹³ Mózes részletesen végigköveti azt, amit itt csak futólag érint, én is eltekintek a teljesebb magyarázatától. Ha csak a szemlélője lett volna Isten dicsőségének, a bizonyágtétele hitelességének kisebb lett volna a súlya. Miután tehát beszámolt a tíz parancsolatról, amit Maga Isten mondott el az Ő szent ajkaival a nép füle hallására, egyidejűleg hozzáteszi, hogy a villámok nyíltan cikáztak, a hegy füstölt, a kürtök zengtek, és az ég mennydörgött. Ebből következően, ezekkel a feltűnő és látványos jelekkel lett megerősítve a törvény az egész nép előtt, a legnagyobbtól a legkisebbig. S hozzáteszi az egész nép megvallását, amikor a félelemtől elborítottan Istenhez könyörögnek, hogy többet ne szóljon hozzájuk. Többé ugyanis már nem voltak képesek megvetni annak az embernek a hangját, aki a saját akaratából kívánt a közbenjárójuk lenni, nehogy feleméssze őket Isten félelmetes hangja. S eléjük tárja a célt, amiért ezek a jelek megjelentek a megrettentésükre: hogy Isten engedelmességre készítse őket. Nem azért rémültek meg tehát, hogy eltompuljanak a bámulattól, hanem hogy megalázkodjanak és alávéssék magukat Istennek. Az pedig sajátos kiváltság, hogy Isten fensége, Aki előtt az egész Föld és ég reszketnek, nem semmisíti meg,²¹⁴ hanem csak próbára teszi és megvizsgálja a gyermekeit.

Deuteronomium 5: ugyanennek a történetnek a megisméltése

5Móz5:22-31

²¹³ Au passage de Deuteronomie, que nous verrons tantôt. — *Francia.*

²¹⁴ Itt egy szójáték van a latin változatban: “Non exanimet, sed tantum examinet.”

22. Ez ígéket szólá az Úr a ti egész gyülekezeteteknek a hegyen a tűz, a felhő és a homályosság közepéből nagy felszóval, és nem többet; és felírá azokat két kőtáblára, és adá azokat nékem.

23. És lőn, mikor a szót a setétség közepéből halljátok vala, és a hegy tűzzel ég vala, hozzám jövétek a ti törzseiteknek minden fejedelmével és vénével;

24. És mondatok: Ímé az Úr, a mi Istenünk megmutatta nekünk az ő dicsőségét és nagyságát; és az ő szavát hallottuk a tűznek közepéből; e mai napon pedig láttuk, hogy az Isten emberrel szól, és ez mégis él.

25. Most hát miért haljunk meg? Mert megemészt e nagy tűz minket. Ha még tovább halljuk az Úrnak, a mi Istenünknek szavát, meghalunk!

26. Mert kicsoda az, az összes test²¹⁵ közül, a ki a tűznek közepéből szóló élő Istennek szavát hallotta, mint mi, hogy megélt volna?

27. Járulj oda te, és hallgasd meg mind azt, a mit mond az Úr, a mi Istenünk, és te majd beszéld el nekünk mind, a mit néked mond az Úr, a mi Istenünk, és mi meghallgatjuk, és megcselekeszszük.

28. És meghallá az Úr a ti beszédetek szavát, a mikor beszéltek vala velem, és monda nékem az Úr: Hallottam e nép beszédének szavát, a mint beszéltek vala hozzád; mind jó, a mit beszéltek vala.

29. Vajha így maradna az ő szívök, hogy félnének engem, és megtartanák minden parancsolatomat minden időben, hogy jól legyen dolguk nekik és az ő gyermekeiknek mindörökké!

30. Menj el, és mondd meg nekik: Térjete vissza a ti sátoraitokba.

31. Te pedig állj ide mellém, hogy elmondjam néked minden parancsolatomat, rendelésemet és végzésemet, a melyekre tanítsd meg őket, hogy cselekedjék azon a földön, a melyet én adok néktek örökségül.

22. *Ez ígéket szólá az Úr.* Nehogy kétség merüljön fel a törvény tekintélyét illetően, s ne becsülje azt le a nép, Mózes az emlékezetükbe idézi, hogy Isten jelenlétét, ahogyan Ő Maga mondta, biztos jelek erősítették meg, mert ez volt a tűz, a felhők és a sötétség célja, melyek Isten hangját tették emlékezetessé, nehogy annak forrása homályos legyen. Hozzáteszi, hogy „nagy hang” volt, azaz olyan hang, mely szokatlan módon elhallatszott szélteben-hosszában. S a tanúk sem voltak kevesen, akiket említ, hanem ott volt az egész tömeg, melyben a legtöbben hajlamosak lettek volna Isten dicsőségének kioltására, ha azt nem látványos bizonyítékok tették volna ismertté. A dolog summája az, hogy kérdés sem lehet arról, ki a törvényadó, Akinek a fensége hatalmas jelekkel mutatkozott meg akkor, és hatalmas tömeg szeme elé tárult. A két kőtábláról máshol majd kényelmesebb lesz beszélni. Mikor Mózes kijelenti, hogy Isten „nem többet” tett hozzá, azzal azt jelzi: az élet tökéletes szabálya foglaltatik benne a Tízparancsolatban, s mikor az tanításukat teljes mértékben átvették, azzal megkapták az egész bölcsességet, így a népnek nem kellett még több ismeret után kutakodnia. Mikor tehát Isten befejezte a beszédjét, azzal Ő Maga szabta meg a törvényes kíváncsiság határait.

23. *És lőn, mikor a szót a setétség közepéből halljátok vala.* Nehogy az izraeliták alábecsüljék a tanítását, mivel ő került közibük Isten által szolgálóként, Mózes elébe megy ennek az ellenvetésnek, emlékeztetvén őket, hogy ez az ő kérésükre történt. Tudjuk, milyen gögösen szokták őt elutasítani, mintha semmi mást nem láttak volna benne, csak ami földi és emberi. Ezért szükséges volt Istennek Magának megszólalnia, hogy megvédje szolgáját az utódok megvetésétől. A nép ugyanis, ráébredvén a kérésének ostoba és lehetetlen mivoltára, a későbbiek során soha semmi ürüggyel sem hozakodhatott elő Mózes elutasításához, mintha

²¹⁵ A Károli-fordításban itt a *halandók* szó szerepel. – *a ford.*

nem bizonyosodtak volna meg Mózes elhívásának valódiságáról. S itt elárulta magát a megdöbbenő romlottságuk, amikor nem átalították a szent próféta hitelét még azután is megtagadni, miután ennyi csoda támasztotta azt alá. Ha igaz és őszinte bírók lettek volna, akkor eléggé közismert és bizonyos lett volna a számukra, hogy Mózes nem önmagától, vagy saját indíttatásból beszélt, hanem ő a Lélek eszköze volt. Isten tanítását azonban mégis megvetették ezek a gögös, romlott és zsémbes teremtmények, mivel egy halandó ember keze által jutott el hozzájuk. A tolakodó kívánságaikkal tehát levonták Istent a mennyből, hogy Ő Maga szóljon, de rögvést félelem fogta el az elméiket, s menekültek a hangjától. A tapasztalat tanította hát meg őket arra, hogy nincs annál jobb, mint Mózes száján át hallgatni a hozzájuk beszélő Istent, s a vakmerőségük jogos jutalma tanította meg őket annak a tanítási módnak a kiválasztására és előnyben részesítésére, amit visszautasítottak. Ha ugyanis a jövőben nem adtak hitelt Mózesnek, akit ők maguk választottak közbenjárójuknak az Istennél, ők maguk vették magukra a súlyos és romlott makacsság bűnét, és ez az, amiért Mózes most feddi őket. Több mint illetlenség lett volna, mikor Isten engedett az imáiknak, ha elutasították volna azt az áldást, amiért könyörögtek Neki. Ezen az alapon emlékezteti őket arra, hogy miután a szemtanúi voltak Isten félelmetes hatalmának, önként kérték, hogy Ő többé ne szóljon hozzájuk. S nehogy ennek azt vessék ellenébe, hogy ezt csak kevesen, vagy megfontolatlanul, illetve összezavarodottan kérték, konkrétan bizonyosságot tesz arról, hogy ezek a kérések a törzseik vezetőitől és a vénjeiktől származtak.

24. *És mondatok: Ímé az Úr, a mi Istenünk megmutatta nekünk.* A saját megvallásukkal hangoztatták, hogy többé nem mernek majd szembeszállni Mózes szolgálatával. Mikor ugyanis megvallják, hogy látták Isten dicsőségét és nagyságát, akkor kötelezik magukat az engedelmesség szükségességére, hacsak nem akarnak nyílt háborút indítani Isten ellen. Az igevers végén, ahol ezt mondják: „az Isten emberrel szól”, stb., akkor nemcsak azt értik alatta, hogy élnek emberek a Földön, akik a saját füleikkel hallották Istennek a mennyből jövő hangját, hanem a megdöbbenésüket is kifejezik azzal kapcsolatban, amit alig tudtak elhinni. Mert bár közismert volt a számukra, hogy Isten korábban beszélt az ősatyáikkal, mégis, mivel hosszú idő telt el a kijelentések megszűnte óta, úgy megdöbbenek attól, mint valami teljesen új dologtól. Azt is látjuk, amint hosszú idő elteltével valahányszor csak megjelent Isten az Ő szolgáinak, azokat mindig halálfélelem fogta el, s mintegy közmondás volt a számukra: „Meghalván meghalunk, mert az Istent láttuk” (Bír13:22). Jó ok volt tehát arra, hogy ünnepeljék azt a rendkívüli kiváltságot, hogy nem nyelte el őket az Isten dicsősége. Ha ugyanis az Ő látványától a hegyek is elolvadtak, a legtartósabb dolgok is szertefoszlottak, és a legerősebb dolgok is darabokra törtek, akkor miképpen állhat meg Előtte az ember, akinél nincs semmi törekenyebb és mulandóbb? Ha az Ő titkos akarata által a felkavarodott levegő nemcsak az állatokat, hanem a fákat és a sziklákat is megreszketteti, mi lesz akkor, amikor Isten az Ő erejét nemcsak az elemekben mutatja meg, hanem a mennyből alászállván az Ő szájának hangjával szólal meg? Nem ésszerűtlen tehát, ha az izraeliták csodának tartják, hogy Isten hangját hallván nem semmisültek meg. Ezzel közvetve a saját maguk ostobaságát feddik meg, amiért a megfontolatlan kérésükkel a romlást hozták volna magukra, ha Isten kegyelme meg nem segíti őket. A soron következő két vers látszólag ellentmondanak egymásnak. Mikor ugyanis megtapasztalják, hogy azok, akiknek Isten megjelenik, nem mindig semmisülnek meg és pusztulnak el, miért mondják, hogy meg kell halniuk, ha Ő továbbra is beszél hozzájuk? Ezt kimondván valóban némi következetlenséget mutatnak, de mégis volt okuk félni a jövőre nézve attól a veszélytől, amelytől megmenekültek Isten csodálatos engedelkenysége folytán. Mintha tehát ezt mondták volna: több, mint elég nekünk, hogy egyszer magunk ellen bősztettük Istent, az Ő felbecsülhetetlen jóságának köszönhetően bocsátott meg nekünk, ezért óvakodnunk kell, nehogy a romlottságunk még súlyosabb büntetést hozzon ránk, ha gyorsan ki nem javítjuk a hibánkat. Ebből egy hasznos intés származtatható: noha Isten hangja nem visszhangzott a mi füleinkben, az Ő ókori népe

tapasztalatának mégis elegendőnek kell lenni a meggyőzésünkhöz, hogy amikor Isten tanítót helyez fölénk, akkor a legjobb módon gondoskodik az üdvösségünkről. Ha ugyanis Ő Maga mennydörögne a mennyből, a fensége elviselhetetlen lenne a számunkra. S ennek elegendőnek kell lenni azok féktelen vágyakozásának visszaszorítására, akik naponta akarják levonni Istent a mennyből, vagy legalábbis azt szeretnék, ha az angyalaival naponta küldené a kijelentéseit, s ezzel vetik meg a halandó szolgáit, akiket Ő alkalmaz. Egyszerűen, ez a történet látványos bizonyítéka annak, hogy Isten az Íge külső prédikálásával kormányozza az egyházát, mert számunkra ez a legelőnyösebb.

20. *Mert kicsoda az, az összes test közül?* A „test” szót itt, mint sokszor máshol is, megvetően használja az emberi fajta, mert jóllehet testből és lélekből állunk, mégis az emberek törekénységére, valamint halandó és átmeneti állapotára utalva nevezi őket a Szentírás „testnek”. Ebben az értelemben add parancsot Zakariás: „hallgasson minden test az Úr előtt” (Zak2:13), és mondja Ézsaiás, hogy „minden test fű” (Ézs40:6), illetve „hiszen Egyiptom ember és nem Isten, és lovai test²¹⁶ és nem lélek” (Ézs31:3). Ezekkel a szavakkal tehát annak okát adja meg, amiért az izraelitáknak csodálkozniuk kell, hogy nem haltak meg és pusztultak el Isten hangját hallva. Azt is tudták, hogy Isten korábban beszélt a csipkebokorban, de a félelemtől reszkelve nem törődnek a korábban történetekkel, hanem csak a saját érzéseiket fejezik ki, miszerint Isten hangja halálos a test számára, hacsak meg nem lágyul valamiféle közbenjáró orvosság által. A rabbik elképzelése, miszerint a prófétákat nem szabad az emberek közé számlálni, ostoba képzelgés, mivel Isten támogatja és erősíti meg őket az Ő Lelkével, hogy alkalmassá tegye a látomások befogadására. Az izraeliták teljesen tisztában voltak azzal, hogy Mózes maga is csak egy halandó ember, mégis, miután tudták, hogy ő Isten kiválasztott magyarázója, nem kételkedtek abban, hogy mennyei erővel megihletetten fogja kiállni Isten beszédét. Az sem lehet kérdéses, hogy ez a megvallás azért lett kierőszakolva belőlük, hogy végül megtanuljanak visszahúzódní a saját helyükre, és vessék alá magukat Mózesnek, akivel szemben oly gyakorta lázadoztak. Most tehát szándékosan elismerték azt a megkülönböztetést, amit korábban el nem tűrtek volna. Az ígéretük, miszerint mindent megtesznek majd, amit Isten parancsol, kétségtelenül a buzgóságuk hevesességéből származott, ezért dicséri tehát Isten nem sokkal később a válaszukat. A szavaik ugyanazt jelentették, mintha azt mondták volna: ugyanúgy fogják értékelni a Mózes által elébük tártakat, mintha Maga Isten mennydörögne a mennyből. Ami pedig őket illeti, a léhaságuk és a következtelenségük hamarosan kiderült. Így ígérek meg gyakran és elhamarkodottan az emberek olyasmiket, amiket azután nem képesek betartani, noha nem szándékosan akarnak senkit megtéveszteni, csak elhanyagolják a saját képességeik felmérését. Isten tehát helyesnek nyilvánítja, amit kimondtak, tudniillik hogy engedelmesek lesznek Mózes iránt és megelégszenek az ő tanításával. S ez a mondat ránk is vonatkozik, aki azt a parancsot kaptuk, hogy hallgassunk Mózesre és a prófétákra, de különösen Isten egyszülött Fiára, nehogy a ködös spekulációink miatt az illendőnél messzebbre ragadtassuk.

29. *Vajha így maradna az ő szívök.* Isten jelzi, hogy nem lesznek annyira szilárdak és hűségesek az ígéreteik megtartásában, mint amennyire készek voltak akarattal megtenni azokat. A képmutatást tehát nem teljesen száműzték, vagy tisztították ki az elméikből. Emellett jelképesen (improprie) emberi érzéseket vállalt Magára, hiszen hibavaló és abszurd dolog lett volna a Számára arra vágyakozni, aminek a megadása a hatalmában állt. Természetesen megvan a hatalma arra, hogy az emberek szíveit oda hajlítsa és irányítsa, ahová csak Neki tetszik. Akkor hát miért akarja, hogy valahonnan máshonnan adassék meg az embereknek, hogy mindig megmaradjanak a kötelesség útján, hacsak nem azért, mert emberi jellemet öltve megmutatja: inkább akarta, mintsem remélte, hogy az emberek állandóan kitartanak a hűségükben? Egyesek ezzel és hasonló igazságszavakkal tudatlanul visszaéltek, és

²¹⁶ A Károli-fordításban itt a *hús* szó szerepel. – a ford.

az ember szabad akaratát igyekeztek alátámasztani.²¹⁷ Ők úgy értelmezik az igeszakaszt, mintha az ember akarata képes lenne mindkét irányba hajlani, s rendelkezni hatalommal a jó cselekvésére, miközben Isten beavatkozás nélkül szemlélné az eseményeket. Mintha Isten titkos tanácsvégzéséről, s nem inkább a külső tanítás céljáról és hasznáról lenne itt szó! Mi azonban a Szentírás megszámlálhatatlanul sok bizonyosságától tanítatván azt valljuk, hogy egyedül Isten attribútuma megadni azt, amit itt megkövetel. Ezért rögtön ezt követően kimondja: azt szeretné, ha jól lenne a dolguk az izraelitáknak és a gyermekeiknek, mivel bizonyos, hogy az emberektől függ, hogy boldogok-e, vagy sem, valahányszor csak Isten hívogatja őket, amikor elutasítják a nekik felkínált kegyelmet. Ebből azonban mégsem következik, hogy minden egyes ember szabad akaratán múlik, hogy elérje a boldogságot a saját maga számára. Itt azonban Isten akaratát kell fontolóra vennünk úgy, ahogyan Isten Ígéje tárja elénk, s nem úgy, ahogyan el van rejtve Őbenne. Miközben ugyanis az Ígétével mindenkit válogatás nélkül hívogat az (örök²¹⁸) életre, titkos ihletésével csak azokat eleveníti meg, akiket kiválasztott. Összefoglalva, noha Isten elfogadja az emberek választát, mégis azt mondja: túl sok nehézségbe ütközik majd a végrehajtása, s a végeredménynek egyezni vele.

30. *Menj el, és mondd meg nekik.* Még világosabban beszámol Istennek az emberek imájára vonatkozó egyetértéséről. Ez azt jelenti, hogy amit kértek, azt Isten rendelete szentesítette is. Ebből következően, ha elutasítják, hogy engedelmeskedjenek Mózesnek, azzal nemcsak a romlottságukat és az ingatagságukat árulják el, de az isteni rendelkezést is megszegik. Korábban már megmutattam, Isten miért tiszteli meg a törvény tanításait különféle titulusokkal. Azért, hogy az izraeliták szívesebben belenyugodjanak azokba. De nehogy azt higgyék, hogy a neki megparancsoltak csak rövid időre hatályosak és betartandók, konkrétan utal a törvény állandóságára. Ez ugyanis a szavak jelentése, melyekkel kijelenti, hogy Ő Maga fogja majd tanítani őket arra, mit cselekedjenek azon a földön, amit majd Ő fog nekik adni.

²¹⁷ Tels docteurs cornus. – Francia.

²¹⁸ A francia változatból beszúrva.

Előszó a törvényhez

Exodus 20

2Móz20:1-2

1. És szólá Isten mindezeket az igéket, mondván:
2. Én, az Úr, vagyok a te Istened, a ki kihoztalak téged Égyiptomnak földéről, a szolgálat házából.

1. *És szólá Isten.* Tudom, hogy sokan ezt és a következő verset egybeolvassák, s ezzel megteszik az első parancsolatnak. Mások különválasztják őket, az állítást tekintvén egy teljes parancsolatnak. Mivel azonban Isten itt nem tilt és nem parancsol meg semmit, csak a nép elé lép a Maga méltóságában, hogy Magához vonzza őket, és Magának követelje a Neki kijáró tekintélyt, amit kiterjeszt az egész törvényre is, nekem kétségem sincs felőle, hogy ez egy általános előszó, mellyel az engedelmességre készíti fel az elméiket. S biztosan szükség volt arra, hogy mindenekelőtt a törvényadó jogait rögzítsék, nehogy az Ő parancsait lenézzék, vagy megvetően fogadják. Ezekkel a szavakkal tehát Isten tiszteletet igyekszik kiváltani Önmaga iránt, mielőtt előírná a szent és igazságos élet szabályait. Sőt, nem pusztán csak Jahvénak jelenti ki Magát, az egyedüli Istennek, Akihez az emberek a teremtés jogán kötődnek, Aki a létezését adta meg nekik, s megőrzi életüket, sőt Ő Maga az élete mindenkinek, hanem hozzáteszi, hogy Ő az izraeliták saját Istene. Szükséges volt ugyanis, hogy a nép ne csak megriadjon Isten fenségétől, de gyengéden vonzódjon is, így a törvény drágább lehessen mint az arany és az ezüst, egyidejűleg pedig „édesebb a méznél” (Zsolt119:72, 103), mert nem lett volna elegendő a szolgálai félelemtől kényszerítvén hordozni annak igáját, ha nem vonzotta volna őket egyidejűleg az édessége is, és nem akarattal hordozzák azt. Utána megemlíti azt a speciális áldást, mellyel megtisztelte a népét, s mellyel arról tett bizonyosságot, hogy nem hiába lettek kiválasztottakká, mert a szabadulásuk az örökbefogadásuk biztos záloga volt. Ám hogy még jobban Magához kösse őket, a korábbi állapotukra is emlékezteti, mert Egyiptom olyan volt, mint a szolgaság háza, ahonnan az izraeliták megszabadultak. Így többé már nem a maguk urai voltak, mert Isten megvásárolta őket Magának. Ez valóban nem szó szerint vonatkozik ránk, ám szentebb köteléssel kötött minket Magához: az Ő egyszülött Fiának keze által, Akiről Pál azt tanítja, hogy azért halt meg és támadt fel, „hogy mind holtakon mind élőkön uralkodjék” (Rm14:9). Így Ő most nem egyetlen nép, hanem minden nemzet Istene, akiket elhívott az egyházába általános örökbefogadás által.

Deuteronomium: az ismételés

5Móz5:1-6, 4:20

1. És szólítá Mózes az egész Izráelt, és monda nekik: Hallgasd meg Izráel a rendeléseket és a végzéseket, a melyeket elmondok én ma fületek hallására, és tanuljátok meg azokat, és ügyeljete azokra, megcselekedvén azokat!
2. Az Úr, a mi Istenünk szövetséget kötött velünk a Hórebben.
3. Nem a mi atyáinkkal kötötte az Úr e szövetséget, hanem mi velünk, a kik íme itt vagyunk e mai napon mindnyájan és élünk.
4. Színről színre szólott veletek az Úr a hegyen, a tűz közepéből.

5. (Én pedig az Úr között és ti közöttetek állok vala abban az időben, hogy megjelentsem néktek az Úr beszédét; mert ti a tűztől féltetek vala, és nem menétek fel a hegyre) mondván:

6. Én, az Úr, vagyok a te Istened, a ki kihoztalak téged Égyiptomnak földéből, a szolgálatnak házából.

4:20. Titeket pedig kézen fogott az Úr, és kihozott titeket a vas kemenczéből, Égyiptomból, hogy legyetek néki örökös népe, miképen e mai napon vagytok.

1. *És szólítá Mózes az egész Izráelt.* Mivel a magyarázat általam elfogadott terve és rendje megköveteli, hogy ugyanezt az előszót mely szóról szóra ismétlődik Mózes ötödik könyvében, itt együtt olvassuk, én alkalmasnak véltem beszúrni ide azt az öt igeverset, mely ezen a helyen megelőzik azt. Az első versben Mózes Isten rendelkezéseinek és végzéseinek meghallgatására buzdítja a népet. Ennek célját is kijelenti: ügyelve azokra, tartsák meg őket. Mintha azt mondaná ki, hogy ezek nem pusztán üres spekulációkként adattak nekik, melyeket elegendő volt elmével megérteni és beszélni róluk, hanem az életvitelük szabálya is benne foglaltatott a tanításában, ezért tehát ellenmondást nem tűrő módon követeli tőlük a komoly elmélkedést felette.

2. *Az Úr, a mi Istenünk.* Ezekkel a szavakkal ajánlja a törvényt, mivel sajátos áldásnak és nagy megtiszteltetésnek kell tekinteni a szövetségkötést Istennel. Így tehát azért, hogy buzgón készüljenek a törvény magukhoz ölelésére, elmondja, hogy amit mindennél jobban kell kívánni, az ingyenesen lett felkínálva nekik, tudniillik hogy szövetségben egyesüljenek Istennel. A következő igeversben még jobban felnagyítja ezt az előnyt egy összehasonlítással, mivel Isten többet adott nekik, mint atyáiknak. Ezzel minden mentséget elvesz tőlük, hacsak a hálájuk kimutatása végett nem adják át magukat teljesen Istennek, s viszonzásul nem imádják őszinte vonzalommal Őt, Akit ennyire nagylelkű Atyaként ismertek meg. Azok, akik így fordítják az igeszakaszt: „nemcsak a mi atyáinkkal, de velünk is”, elrontják a tulajdonképpeni jelentését. A tévedésük alapja pedig az, hogy Isten korábban Ábrahámval, Izsákkal és Jákobbal kötött szövetséget. Ez azonban könnyen cáfolható, mert az „atyák” név nem rájuk vonatkozik, hanem azokat érti alatta, akik az elmúlt 20 évben haltak meg Egyiptomban, akiknek a helyzeténél joggal tartja jobbnak a túlélő nép helyzetét, s akikkel a régi szövetség megújított. Ez az utalás az időre nem csekély mértékben volt hivatott felrázni és serkenteni őket az engedelmessegre, mert hálátlanság lett volna a részükről el nem ismerni, hogy ezzel a speciális kiváltsággal nagyobb megtiszteltetésben volt részük, mint atyáiknak azért, hogy felülmúlják őket az Isten szolgálatában tanúsított buzgóságban. Krisztus ugyanezt az érvet használja a tanítványaival: boldogok a szemek, melyek látják, amit ti láttok, és boldogok a fülek, melyek hallják, amit ti hallotok, stb.²¹⁹ (Mt13:16 és Lk10:23), „amire sok király és próféta vágyott”. A dolog summája az, hogy minél nagylelkűbben bánik velünk Isten, annál szörnyűsegebb és tűrhetetlenebb a hálátlanság bűne, ha nem megyünk Hozzá akarattal, mikor hív, és nem vetjük alá magunkat az Ő utasításainak.

4. *Színről színre.* Ismét a törvényt ajánlja a vele kapcsolatos bizonyosságuk említésével, mert mikor Isten nyíltan megmutatkozott, akkor kétség sem lehet a szerzőt illetően, Akitől a törvény származott. „Színről színre” beszélni annyi, mint nyíltan és meghitten beszélgetni, és tény, hogy Isten úgy beszélt velük, ahogyan a halandók és a barátok szoktak egymással. Sőt, nehogy mégis maradjon bármi kétség, Isten az Ő dicsőségének látható megmutatkozását tárja a szemük elé a megjelenésével a tűzben, mert a tűzben senki másnak, csak az Istennek a hangja szólhatott. A következő igeversben Mózes egyfajta magyarázatot tesz hozzá, mikor azt mondja, hogy ő volt a magyarázó, aki eléjük tárta az

²¹⁹ Kálvin itt látszólag emlékezetből idéz.

Istentől kapott parancsokat. S ezzel összeegyeztet két dolgot, amik első ránézésre ellentmondásosaknak tündek, tudniillik hogy Isten személyesen beszélt, ám mégis közbenjáró által, mivel ök, hallván Isten hangját, félve könyörögtek, hogy ne beszéljen többé így hozzájuk. Ebből következően meg voltak győződve az isteni dicsőség és fenség érzékelése folytán, hogy nem szabad kételkedniük a törvény tekintélyében. Csak futó pillantást vetek azonban most erre, mert korábban már bővebben is taglaltuk.

4:20. *Titeket pedig kézen fogott az Úr.* Azt állítja, hogy a szabadulásuk óta teljes mértékben az Úrnak voltak szánva, mert a saját személyes tulajdonául vásárolta meg őket. Ebből következően az Ő törvénykezése és uralma alatt állnak, mert ostoba és gonosz hálátlanság lenne a részükről lerázni magukról a Szabadítójuk igáját. S hogy megerősítse a kötelezettséget, felnagyítja a kegy nagyságát, mert semmi nyomorultabb sem volt náluknál, amikor Isten kinyújtotta feléjük a szabadító kezét. Jelképesen nevezi tehát a rabszolgaságukat „kemencének”, sőt „vaskemencének”, majd a jelenlegi nagyon más állapotukat hasonlítja azzal össze. Szilárd és a legkíváncsabb boldogság volt ugyanis, hogy majd belépnek Isten saját örökségébe.

Leviticus 19

3Móz19:36-37

36. **Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kihoztalak titeket Égiptom földéből.**

37. **Tartsátok meg azért minden rendelésemet és minden végzésemet, és cselekedjtek azok szerint. Én vagyok az Úr.**

Leviticus 20

3Móz20:8

8. Én vagyok az Úr, a ti megszentelők.

36. *Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.* Ebbe az első négy igeszakaszban ugyanazokkal a dolgokkal foglalkozik, mint amiket a törvény előszavában láttunk, mert részben Isten tekintélyéből kiindulva érvel amellet, hogy a törvényt tisztelettel be kell tartani, mivel az ég és a föld Teremtője joggal követeli a legfőbb hatalmat, részben pedig a szabadítás áldását állítja eléjük, hogy akarattal vessék magukat alá az Ő törvényének, amiből a biztonságukat nyerték. Valahányszor ugyanis Isten Jahvének nevezi Önmagát, annak azt a fenséget kell sugallnia, amely előtt mindenkinek meg kell alázkodnia, míg a szabadításnak önmagában is szándékos engedelmisséget kell produkálnia. Kezdetben ugyanazokat a szavakat ismétli, amiket az imént használt, s ezért buzdítja őket a rendelkezéseinek és a végzéseinek a betartására, azaz a gondos megőrzésére az elméikben. Utána emlékezteti őket arra, miért kell figyelmesen betartaniuk a törvényt: azért, hogy megcselekedhessék mindazokat, amiket Isten a törvényben követel. Nem ok nélkül jelenti ki Magát a második vers végén Jahvének, mivel nem könnyű legyőzni a lázadó elméket, sem megtartani az ingatagokat az istenfélelemben. A következő igeversben a „megszentelők” minősítést teszi hozzá, hogy felrázza őket az Isten iránti hálájuk buzgó bizonyítására, Aki speciális kiváltság által különítette el őket az emberiség többi részétől.

Leviticus 22

3Móz22:31-33

31. Tartsátok meg azért az én parancsolataimat, és azokat cselekedjétek. Én vagyok az Úr.

32. És meg ne fertőztessétek az én szent nevemet, hogy megszenteltessem Izráel fiai között. Én vagyok az Úr, a ti megszentelőtök,

33. A ki kihoztalak titeket Égyiptom földéből, hogy Istenetek legyenek néktek. Én vagyok az Úr.

33. És meg ne fertőztessétek. A neve megfertőztetésének megtiltásával más szavakkal erősíti meg az előző kijelentést: óvják az Ő imádatát minden romlástól, hogy az tiszta és ép maradjon. Ugyanez a rögtön utána következő értelmező mondat célja is, mert azok szentelik meg Isten nevét, akik nem fordulnak el az Ő helyes és őszinte imádatától. Vegyünk gondosan figyelembe, hogy bármi agyszüleményt is koholnak az emberek, az Isten nevének ugyanannyi megszenstelenítése, mert a babonások örvendezhetnek a képzelgéseiknek, az egész vallásuk mégis csupa szentségtörés, s ezért panaszkodik Isten a szentsége meggyalázására. Figyeljük meg a kölcsönös kapcsolatot is, mikor Isten azt követeli, hogy úgy szenteljék meg Őt, ahogyan Ő szenteli meg a népet. Semmi sem lehet helytelenebb ugyanis, mint az, hogy az izraeliták bálványokkal keverjék össze Őt, Akinek az áldásai által emelkedtek ki minden nép közül. Mintha azt parancsolta volna nekik, hogy gondoljanak arra, honnan származott az felsőbbségük, hogy a hálájukat leróhassák Neki, Aki ennek a szerzője. Összefoglalva, miután az összes pogány nemzettől elkülönítette őket, elítél minden, közöttük tapasztalható gonosz keveredést, ami megrontja a vallás épségét, hogy egyedül az Övé legyen a kiválóság, s minden bálvány elvettessék.²²⁰

Deuteronomium 4

5Móz4:1-2

1. Most pedig hallgass ó Izráel a rendelkezésekre és végzésekre, a melyekre én tanítlak titeket, hogy azok szerint cselekedjétek, hogy élhessetek, és bemelessetek, és bírhattok a földet, a melyet az Úr, a ti atyáitoknak Istene ad néktek.

2. Semmit se tegyetek az ígéhez, a melyet én parancsolok néktek, se el ne vegyetek abból, hogy megtarthassátok az Úrnak, a ti Isteneteknek parancsolatait, a melyeket én parancsolok néktek.

1. Most pedig hallgass ó Izráel. Azt követeli a néptől, hogy taníthatók legyenek, hogy megtanulhassák Istent szolgálni, mert a jó és helyes élet kezdete azt tudni, mi tetszik Istennek. Innen kezdi tehát Mózes azt parancsolni nekik, hogy legyenek figyelmesek az útmutatás-keresésben a törvényből, majd arra inti őket, hogy egész életükkel bizonyítsák: a kellő hasznot húzták a törvényből. Az ide beszúrt ígéret csak hívogatja őket a fenntartás nélküli engedelmségre az örökség reménységén keresztül. A fő az, hogy nem szabad semmit sem hozzátenniük törvény tiszta tanításához, sem elvenniük abból, s ez mindaddig nem történhet meg, amíg az emberek először meg nem tagadják a saját érzelmeiket, s nem csukják be a füleiket mások képzelgései előtt. Senki sem számít ugyanis a törvény (valódi) tanítványának, csak azok, akik egyedül belőle szerzik a bölcsességüket. Ez tehát olyan, mintha Isten

²²⁰ Kiegészítés a francia változatban. "Et reboutees bien loin."

parancsolta volna, hogy elégedjenek meg az Ő rendeleteivel, mivel semmi más módon nem tartják be a törvényt, csak ha teljesen átadják magukat a tanításának. Ebből következik, hogy csak azok engedelmeskednek Istennek, akik egyedül az Ő tekintélyétől függenek, s csak azok adják meg a törvénynek a helyes tiszteletet, akik nem fogadnak el semmit, ami ellentétes annak a természetes jelentésével. Ez az igeszakasz figyelemre méltó, mert nyíltan elítél mindent, amit az ember leleményessége képes kiagyalni Isten szolgálatához.

Deuteronomium 5

5Móz5:32-33

32. Vigyázzatok azért, hogy úgy cselekedjete, a mint az Úr, a ti Istenetek parancsolta néktek; ne térjete se jobbra, se balra.

33. Mindig azon az úton járjatek, a melyet az Úr, a ti Istenetek parancsolt néktek, hogy éljete, és jó legyen dolgotok, és hosszú ideig élhessetek a földön, a melyet bírni fogtok.

32. Vigyázzatok azért, hogy úgy cselekedjete. Ebben az igeszakaszban ismét nemcsak buzdítja a népet a törvény felkarolására, de egyidejűleg azt is megparancsolja nekik, hogy elégedjenek meg a módosítatlan tanításával. S valóban, elfogadni mindazt igaznak és helyesnek, amit Isten parancsolt, csak a fele az engedelmességnek, amíg az emberek nem szabnak maguknak korlátokat és nem fogadnak el semmi mást (a törvényen kívül). A másik igeszakaszban is, amit hozzákapcsoltam, Isten nem kevésbé szigorúan tiltja meg a hozzáadást, mint az elvételt. Ez pedig olyan kijelentés, ami különleges figyelmet érdemel a részünkről, mivel oktalan önfejlésében majdnem az egész világ hamis vallásokhoz sodródott, amit Isten mindazonáltal egyetlen szóval ítél el, amikor megparancsolja a népének, hogy elégedjenek meg az Ő kinyilatkoztatott törvényével, s ne próbáljanak meg igazabbak lenni, mint amennyire tanítottak rá. Hasonló igeszakasz van az 5Móz12:32 végén is, mivel azonban ott konkrét körülményekre vonatkozik, s a megelőző igeszakasztól függ, kényelmesebb lesz azon a helyen tárgyalni. Zárásképpen hozzáteszi, hogy nem tesznek eleget a törvénynek, ha nem maradnak meg a határain belül, s hogy még hajlamosabbak legyenek az engedelmességre, gyengéden hívogatja őket az ígélet hozzáadásával.²²¹

Deuteronomium 13

5Móz13:18

18. Ha hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, megtartván minden ő parancsolatát, a melyeket én ma parancsolok néked, hogy azt cselekedjed, a mi igaz az Úrnak, a te Istenednek szemei előtt.

18. Ha hallgatsz. Noha ez a mondat másra vonatkozik (ami kiderül ha megvizsgáljuk a szöveggörnyezetét), mégis általános, és kiterjed a törvény egész ajánlására. Mózes először azt tanítja, hogy a szent élet szabályát Isten szájából kell keresni, majd hozzáteszi, hogy Neki nem részben, hanem egyetemesen kell engedelmeskedni. Azt is megerősíti, amit az engedelmességről mondtam, mert az emberek csak akkor járnak a kedvében Istennek, ha figyelnek az Ő hangjára. Sőt, a kifejezés is méltó a figyelmünkre, amivel Mózes csak a szolgáló szerepét ölti magára, a hatalmat pedig egyedül Istennek tulajdonítja. Azt mondja

²²¹ “La promesse accoustumée” – a szokásos ígélet.

ugyanis, hogy ő parancsol, de konkrétan megmagyarázza, hogy a parancsolatok, melyeket eléjük tár, az Istenéi.

Deuteronomium 4

5Móz4:5-14

5. Lássátok, tanítottalak titeket rendelésekre és végzésekre, a mint megparancsolta nékem az Úr, az én Istenem, hogy azok szerint cselekedjete azon a földön, a melybe bementek, hogy bírjátok azt.

6. Megtartsátok azért és megcselekedjétek! Mert ez lesz a ti bölcseségetek és értelmetek a népek előtt, a kik meghallják majd mind e rendeléseket, és ezt mondják: Bizony bölcs és értelmes nép ez a nagy nemzet!

7. Mert melyik nagy nemzet az, a melyhez olyan közel volna az ő Istene, mint mi hozzánk az Úr, a mi Istenünk, valahányszor hozzá kiáltunk?

8. És melyik nagy nemzet az, a melynek olyan rendelései és igazságos végzései volnának, mint ez az egész törvény, a melyet én ma adok elétek?!

9. Csak vigyázz magadra, és őrizd jól a te lelkedet, hogy el ne felejtkezzél azokról, a melyeket láttak a te szemeid, és hogy el ne távozzanak a te szívedtől teljes életedben, hanem ismertesd meg azokat a te fiaiddal és fiaidnak fiaival.

10. El ne felejtkezzél a napról, a melyen az Úr előtt, a te Istened előtt állottál a Hórebén, a mikor azt mondta nékem az Úr: Gyűjtsd egybe nékem a népet, hogy hallassam véle beszédeimet, hogy tanuljanak félni engem, minden időben, a míg e földön élnek, és tanítsák meg fiaikat is.

11. És előjárulátok, és megállátok a hegy alatt; a hegy pedig tűzben ég vala mind az ég közepéig, mindamellettsötétség, köd és homályosság vala.

12. És szóla az Úr néktek a tűz közepéből. A szavak hangját ti is halljátok vala, de csak a hangot; alakot azonban nem láttok vala.

13. És kijelenté néktek az ő szövetségét, a melyre nézve utasított titeket a tíz ige teljesítésére, és felírá azokat két kőtáblára.

14. Engem is utasított az Úr abban az időben, hogy tanítsalak meg titeket a rendelésekre és végzésekre, hogy azok szerint cselekedjete azon a földön, a melyre átmentek, hogy bírjátok azt.

6. Megtartsátok azért és megcselekedjétek! Azért, hogy vidámabban igyekezzenek betartani a törvényt, és szilárdabban kitartsanak az erre irányuló erőfeszítéseikben, emlékezteti őket, hogy számukra semmi sem jobb, vagy kívánatosabb ennél. Istent ugyanis nem tiszteljük kellőképpen, csak készséges elmével és önkéntes engedelmességgel, amikre inkább az öröm vonz, semmint a szigorúság és az erőszak kényszerít. Mivel valamennyien vágnak a kiemelkedésre, azt mondja, Izrael számára a fő kiválóság az, hogy Isten a Törvényadójuk és Uruk. Ha pedig bárki azt mondja, hogy ez két érveléssel is cáfolható, nevezetesen mert Isten törvényét a pogány nemzetek nem ismerték, s mert az istentisztelet formája is elő van írva benne, s az egész zsidó vallást nemcsak megvetették, hanem egyenesen gyűlölték, arra azt válaszolom, hogy a többi nemzetet itt nem jelenti ki abszolút módon bírónak, hanem a szavakat kell így érteni, azaz, hogy nem lesz nemzet, amelyik eljutva a helyes megértésre, hozzátok meri majd hasonlítani magát, s még kevésbé előnyben részesíteni magát veletek szemben, mert magával az összehasonlítással elismeri majd, mekkora méltóságra emelt benneteket Isten. Így noha a törvény tanítását majd nem az egész világ el fogja hanyagolni, sőt meg fogja vetni, Mózes mégis igazat szólva jelenti ki, hogy miután Isten kegyeskedett átadni a zsidóknak az élet szabályát, ezért emelvénny emeltetett a

többi nemzet előtt, melyen annak az egy nemzetnek a nemes mivolta látványosan megmutatkozik. Ésszerűtlen volt ugyanis, hogy Isten dicsőségét elhomályosítsa, vagy kioltsa a vakok tudatlansága. Ebből az igeszakaszból azonban megtudjuk: akkor vagyunk valóban bölcsek, ha Isten szavaira támaszkodunk, s alávetjük az érzelmeinket az Ő kijelentéseinek. Ahol én a szavakat a „Bizony (*certo*) ez a nép” kifejezéssel fordítottam, ott a héber *רַק* *rak* kötőszó szerepel,²²² amit gyakran használnak kizárólagos értelemben, így tulajdonképpen ez a jelentése: „Csak ez a nemzet), stb. Kétségtelenül a nép kiváló helyzetére utal, ami a kegyes kiváltságainak következménye.

7. *Mert melyik nagy nemzet az?* Mózes most a maga nevében ismétli meg, amit mások nevében mondott, mintha további okokkal mutatná meg, hogy a zsidókat nem ok nélkül kell ünnepelni az egész világon, hisz valóban kiderül majd, hogy senki sem egyenlő velük. Két dolgot említ. Először, mert Isten kész őket megsegíteni, valahányszor csak segítségül hívják Őt, másodszor, mert a tökéletes igazságosságra tanította őket, ami mellett semmi más kíváncsatos nincs. Mikor ugyanis azt mondja, hogy „Isten közel van hozzájuk”, én azt az Ő hatalmának jelenlétére vonatkoztatom, ami bőségesen megmutatkozott a megannyi csodában. Joggal tagadja tehát, hogy a pogányok valaha is megtapasztaltak efféle segítséget az isteneiktől, mivel az imáikat és a kiáltásaikat süket és holt bálványokhoz intézték.

9. *Csak vigyázz magadra.* Ugyanaz a *רַק* *rak* kötőszó használatos itt, amelyről az imént szóltam, s a jelentése ezen a helyen az, mintha Mózes azt mondta volna, hogy *csak* ez maradt – hacsak valaki nem látja jobbnak a *mindazonáltal* szóval fordítani. Ami utána következik az szó szerint ezt jelenti: „Óvakodj (*custodi*), és óvd a lelked”. Ezzel Mózes fokozatosan halad előre, emlékeztetvén őket arra, hogy nem közönséges éberségre van szükségük, hanem rendkívüli óvatossággal és szorgalommal kell ügyelniük, nehogy elbukjanak ezek hiánya folytán. A test tunyaságát ugyanis efféle ösztökélésekkel kell sarkantyúzni, egyidejűleg pedig a gyengeségünket is meg kell erősíteni, s lépéseket kell tenni az állhatatlanságunk ellen. Semmi sem könnyebb ugyanis, mind hirtelen megfélemlkezni minden buzgalmunkról, vagy fokozatosan kihűlni. Isten, amennyire szükséges volt, megalapozta a törvénye bizonyosságát, a hálások és figyelmesek számára, de mégsem ok nélkül akarja emlékeztetni az embereket arra, hogy milyen nagy az emberek gondatlansága. S nemcsak a visszaemlékezést parancsolja meg azoknak, akik szemtanúk voltak, hanem a (látottak) továbbadását is a fiaiknak és az unokáiknak, hogy ezeknek a figyelemre méltó dolgoknak az emlékezete fennmaradjon.

10. *El ne felejtkezzél a napról,*²²³ *a melyen az Úr előtt, a te Istened előtt állottál.* A nap tekinthető tárgyesetűnek is, mintegy magyarázatképpen hozzátéve. Az mindenesetre világos, hogy itt teljesebben magyarázza, amire korábban csak futólag utalt, mert a népet szemtanúként szólítja fel, nehogy véletlenül azzal tiltakozzanak, hogy nem biztosak benne, honnan szedte Mózes, amiről azt állítja, hogy Isten parancsolta meg nekik. Valamennyien a tudatában voltak ugyanis, hogy Isten konkrét parancsa nélkül semmit sem vállalt fel. Végül a tanítás céljából és magából a tárgyból kiindulva bizonyítja, hogy Isten volt annak a Szerzője, mivel nem másra irányul, mint arra, hogy Istent tisztán szolgálják, s az Ő népe engedelmes legyen, s ennél semmi sem képzelhető el igazabbnak és helyesebbnek.

11. *És előjárulátok, és megállátok.* Ez a magyarázó beszámoló ugyanazt hivatott bizonyítani, tudniillik hogy Mózes csak Isten küldötte és szolgája volt, mert a hegy az egész nép szeme láttára égett, hogy Isten a tűz közepéből beszélőként mutatkozhasson. A kijelentése, miszerint csak hangot hallottak, de alakot nem láttak, lehet egyféle elismerés (*concessionis*). Így a két mondat olvasható ellentétes értelemben: „Noha alak nem mutatkozott, a hang a füleitekbe hatolt”. Én azonban úgy fogom fel, hogy ezt konkrétan azért mondta ki világosabban, mert azzal mutatta meg, hogy a hang Isten hangja volt, s nem emberi lénytől származott. Hisz egyetlen ember sem lett volna képes semmiféle mesterkedéssel úgy

²²² Bizonyosan, egyedül, csak. – *Nold. Concord. partic.* – Henry Walter.

²²³ (El ne felejtse) a napot.

elrejtőzni, hogy ne lássák, amint beszél, miközben látták, hogy a hang a tűzből jön, mindenféle külső eszköz nélkül.

5Móz4:32-40

32. Mert tudakozzál csak a régi időkről, a melyek te előtted voltak, ama naptól fogva, a melyen az Isten embert teremtett e földre, és pedig az égnek egyik szélétől az égnek másik széléig, ha történt-e e nagy dologhoz hasonló, vagy hallatszott-e ehhez fogható?

33. Hallotta-e valamely nép a tűz közepéből szóló Istennek szavát, a miképen hallottad te, hogy életben maradt volna?

34. Avagy próbálta-e azt Isten, hogy elmenjen és válaszszon magának népet valamely nemzetség közül, kísértésekkel: jelekkel, csudákkal, haddal, hatalmas kézzel, kinyújtott karral, és nagy rettenetességek által, a miképen cselekedte mind ezeket ti érettetek az Úr, a ti Istenetek Égyiptomban, szemeitek láttára?

35. Csak néked adatott láthatóan tudnod, hogy az Úr az Isten és nincsen kivüle több!

36. Az égből hallatta veled az ő szavát, hogy tanítson téged, a földön pedig mutatta néked amaz ő nagy tüzét, és hallottad beszédét a tűz közepéből.

37. És mivel szerette a te atyáidat, és kiválasztotta az ő magvokat is ő utánok, és kihozott téged az ő orczájával Égyiptomból, az ő nagy erejével:

38. Hogy kiűzzön náladnál nagyobb és erősebb népeket előled, hogy bevigyen téged, és adja néked az ő földjüket örökségül, mint a mai napon van:

39. Tudd meg azért e mai napon, és vedd szívedre, hogy az Úr az Isten, fent a mennyben, és alatt e földön, és nincsen több!

40. Tartsd meg azért az ő rendeléseit és parancsolatait, a melyeket én parancsolok ma néked, hogy jól legyen dolgod és a te fiaidnak te utánad, és hogy mindenkor hosszú ideig élj azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

32. Mert tudakozzál csak. Mózes itt erőteljesebben felmagasztalja, és fenséges dicséretet mond a törvény kihirdetésének idején végbement csodákról, melyekről korábban egyszerűbben számolt be. Teszi ezt azzal a céllal, hogy a törvény méltóságáról teljesebb meggyőződést alakítson ki. Összehasonlítással magasztalja fel a bizonyságokat is, melyekkel a törvény tekintélye erősített meg: tudniillik hogy soha semmi hasonló sem történt. Ha ugyanis bármi hasonló korábban is megtörtént volna, akkor az értékségének, vagy tisztességének egy része elveszne. Mivel azonban a világ kezdete óta Isten egyszer adta ennyire látványos bizonyosságát az Ő hatalmának, ez nagyobb szentséget biztosított a törvénynek. Azt is hozzáteszi, hogy ha az egész világot átkutatnák, akkor sem találnának sehol semmi hasonlót. Én nem fogadom el azt a kifinomultabb magyarázatot, amit egyesek adnak erre a mondatra, mintha Mózes azt mondta volna, hogy alatt és fent az összes teremtmény tanúja volt annak, hogy Isten ereje soha nem mutatkozott meg ennyi és ennyire látványos csodákkal. A mások által adott értelmezés is túl korlátozottnak tűnik, mely szerint „a régi idők” évkönyvekre, vagy krónikákra vonatkoznak, mert nekem kérdésem sincs afelől, hogy Mózes egyszerűen csak azt akarja, hogy tudakozódjanak és vizsgálódjanak: történt-e bármi hasonló a világ teremtésétől fogva annak bármely távoli részében.

33. Hallotta-e valamely nép? Nyíltabban mutat rá az épp említett dolog nagyságára és rendkívüli kiválóságára, tudniillik hogy Isten szavát hallották a tűzből megszólalni. Valóban igaz, hogy a pogányok babonáit is megannyi látomással erősítették meg a múltban, mégis, a csodajelek között, melyeket a nyomorult emberek agyaltak ki szándékos önbecsapás végett semmi hasonló sincs ehhez a csodához. Sokan hazudtak egyénileg, s a hamis és ostoba

meséiket gyorsan elhitték, de itt nem alaptalan és szétszórt szóbeszédekkel van dolgunk, nem is egyesek álmaival, hanem Mózes több, mint 700 ezer tanút sorakoztat fel, akiknek Isten dicsősége világosan és bizonyosan megmutatkozott. Azt fűzi hozzá tehát, hogy Isten soha nem próbált hasonlót cselekedni, hanem ezt az egyetlen példát adta, hogy minden kor számára nevezetessé tegye a törvényét.²²⁴ Ebben a versben azonban nemcsak a törvény kihirdetésére utal, hanem a megszabadításuk egész menetére, mivel általánosságban említi meg az Ő „jeleit és csodáit”. Azt mondja, Isten „népet választott magának egy nemzetség közül”, mert páratlan hatalmával kimentette Ábrahám leszármazottait, akik, noha szét voltak szóródva Egyiptom földjén, s mondhatni be voltak zárva a belső részeibe, mégis egy homályos és alantas részét alkották a leghíresebb nemzetnek, amiért is nem lehet hasonló példára találni.²²⁵

35. *Neked mutatta meg.* Először azt mondja, hogy Isten úgy bizonyította az Ő isteni mivoltát a csodákkal és a jelekkel, hogy az izraeliták biztosan tudhatták: Ő az egyetlen Isten, mert tépjék bár a különböző vélemények Isten szent nevét darabokra, miközben minden ember saját istent alkot magának, mégis biztos, hogy az Isten ereje és hatalma nem vehető el Tőle, hanem egy *alanyban* marad, ahogy a logikatudósok mondják. Ezért az egyetlen Isten lényege legyőzi és megsemmisíti az összes többi istenséget, melyeket bolond módon agyalunk ki magunknak. S ezt alaposan meg kell jegyeznünk, mert általános hiba volt minden korban a sok isten keverékének keresése, miközben ezeknek a képzelgéseknek szerte kell foszlani az igaz Isten ragyogása előtt. A következő igeversben megerősíti ezt a kijelentést, mivel Isten a mennyből, és a tűzből tanította a népét. Megkérdezik azonban, miképpen egyeztethető össze ez a két, egymásnak ellentmondani látszó dolog, hogy Isten hangját a mennyből és a tűz közepéből hallották? Erre azt válaszolom, hogy Mózes egyszerűen úgy érti: a hang, ami a tűzből jött az emberek füleibe, nyilvánvaló jelekkel megkülönböztetetten bizonyult mennyeknek.

37. *És mivel szerette.* Ezek a szavak kétféle jelentést engednek meg: miután a kötőszó a mondat elején áll „És mivel szerette a te atyáidat”, valamint a következő mondatban is „és kiválasztotta az ő magvokat”, így ezeket lehet okoknak tekinteni az előző mondathoz viszonyítva, azaz azért történt annyi csoda, mert Isten Ábrahámot és az ő magvát választotta ki. Mások másképp értelmezik, szerintük ezt az népet Isten azért árasztotta el annyi áldással, mert szerette atyáikat. Ebben az esetben elhagyják a kötőszót az igevers közepén, amint azt sokszor meg is kell tenni. Mindent összevetve csekély az ellentét, mert Mózes azt akarta megmutatni, hogy bármely jó dolog, amit Isten az Ő népére ruházott, az ingyenes, s ezzel a körülménnyel még jobban dicséri Isten kegyelmét. Mondta, hogy e rendkívüli kegy által lett kiemelve ez a nemzet a többi közül, most pedig hozzáteszi, hogy ez nem másért történt, mint azért, mert Isten átölelte Ábrahámot, Izsákot és Jákobot a szeretetével, s ebben a szeretetében kitartott az utódaik iránt is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a „szeretet” szóval azt a kegyet fejezi ki, ami pusztán nemeslelkűségből fakad, hogy kizárja a szeretett személy mindennemű érdemét. Ez tisztábban kiderül más igeszakaszokból, pl. 5Móz7:8, Zsolt78:68, s nagyon világos az itteni szöveggörnyezetből is, ahol a nép kiválasztását annak a szeretetnek tulajdonítja, mellyel Isten viseltetett az atyáik iránt. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy Isten kiválasztása örök, az ellentét gyorsan feloldható, mert Ábrahám magva azért lett elkülönítve a többi nemzettől, mert Isten ellenszolgáltatás nélkül fogadta örökbe az atyjukat. Most már értjük Mózes szavainak jelentését, miszerint a nép szabadulása egyedül Isten jóságának volt tulajdonítható. Így erősíti fel ezt az áldást egy másik körülménnyel, azzal,

²²⁴ Ce chef-d’-oeuvre unique. — *Francia.*

²²⁵ Kiegészítés a francia változatban: “Si quelqu’un aime mieux prendre le nombre singulier pour le pluriel, lors le sens sera tel: Combien que tous peuples fussent pareils, ou d’etat indifferent quant a leur nature, neantmoins que Dieu en a pris un d’entre tousles autres.” – Ha bárki jobbnak látja inkább az egyes számot használni a többes helyett, akkor a mondat értelme így alakul: Noha minden nemzet egyenlő volt, vagy természetüknél fogva azonos állapotú, Isten mindazonáltal kiválasztott egyet a többi közül.

hogy Isten a nagy és erős nemzetekkel szemben ezt az alantas népet részesítette előnyben, akiknek a saját tulajdonképpen érdemeik nem nyerhették volna el az Ő kegyeit.

39. *Tudd meg azért e mai napon.* Megint arra emlékeztet, amiről az imént beszéltünk, hogy az egy igaz Isten dicsőségét sok csoda bizonyította, de teszi ezt most egy buzdítás formájában. Azt szeretné, ha gondosan és figyelmesen megvizsgálnák, mit mutatott meg nekik Isten, mivel egy ennyire világos dologban nem lesz mentség a tévedésre, vagy a tudatlanságra. Ezért a korábban történetekből következtet arra, hogy a népnek óvakodni kell, nehogy becsukják a szemüket Isten hatalmának világos kijelentése előtt. Ezért buzdítja őket az emlékezésre, mert az ember hálátlansága nagyon is hajlamos a feledésre. Utóbb emlékezteti őket, honnan lesz Isten megismerhető, hogy megtarthassák a törvényeit és engedelmeskedhessenek a rendelkezéseinek. A dolog summája az, hogy megbocsáthatatlan lesz, ha nem fogadják el engedelmesen a törvényt, amelyről tudták, hogy Istentől származik. Az ostobánál is rosszabbaknak kell ugyanis lenniük, ha Isten fensége, ami oly sok bizonyítékkal vált ismertté és érthetővé, nem kelt bennünk tiszteletet. S nehogy úgy alábecsüljék a tanítást, mint ami egy halandó embertől származik, konkrétan megvallja, hogy ő a közvetítő, s nem adott eléjük semmit, amit ne Istentől kapott volna.

Deuteronomium 7

5Móz7:6-8

6. Mert az Úrnak, a te Istenednek szent népe vagy te; téged választott az Úr, a te Istened, hogy saját népe légy néki, minden nép közül e föld színén.

7. Nem azért szeretett titeket az Úr, sem nem azért választott titeket, hogy minden népnél többen volnátok; mert ti minden népnél kevesebben vagytok;

8. Hanem mivel szeretett titeket az Úr, és hogy megtartsa az esküt, a melylyel megesküdött volt a ti atyáitoknak; azért hozott ki titeket az Úr hatalmas kézzel, és szabadított meg téged a szolgaságnak házából, az egyiptombeli Faraó királynak kezéből.

6. *Mert az Úrnak, a te Istenednek szent népe vagy te.* Konkrétabban is megmagyarázza, amit nemrég láttunk Isten ingyenes szeretetét illetően, mert a nép csekély létszámának összehasonlítása az egész világgal és minden nemzettel nem csekély mértékben szemlélteti Isten kegyelmének hatalmas mivoltát, s ezt a dolgot jelentősen fel is nagyítja. Majdnem ugyanez a kifejezés fog hamarosan megismétlődni Mózes énekében, de ott feddőleg, míg itt más a célja, amint az világosan ki is derül a szövegkörnyezetből, tudniillik hogy e hatalmas áldás hatására felvállalják önmaguk és szolgálataik odaszánásának kötelezettségét Istennek. A kiválasztásuk céljának kijelentésével kezdi: Isten azért kegyeskedett ezt a különleges kegyet rájuk ruházni, hogy szent, minden szennyeződéstől tiszta népet gyűjthessen Magához, majd hozzátéve a körülményt, amelyre már utaltam, felnagyítja a jótétemény kiválóságát. A magas rangjukból származtatott érvéből, miszerint munkálkodniuk kell a szentségért, arra következtetünk, hogy a kegyelem bőségének arányában, mely valakinek megadatik, köteles az illető kegyesen és igazságosan élni. Isten ugyanis nem azt akarja, hogy az Ő ajándékai tétlenül heverjenek, hanem hogy megteremjék a megfelelő gyümölcsöket. Különösen pedig arra kell emlékeznünk, hogy mikor örökbe fogad, és az egyházába gyűjt, akkor nem „a tisztátalanságra kapunk elhívást”, hanem az élet tisztaságára, s az Ő dicséretének kimutatására, Aki a sötétségből az Ő csodálatos világosságára hívott el minket (1Thessz4:7, 1Pt2:9). A héber סגולה *segullah* szó, amit a *peculiaris*, *speciális* szóval fordítunk, egyesek *kincs*, vagy *drága és kíváncs* dolog jelentéssel értelmezik, amint azt az Exodus 19-nél említettük. Kétségtelenül kiderül megannyi igazsagszóból, hogy az aranyat, az ezüstöt, a gyöngyöt és az ehhez hasonlókat jelöli ez a szó.

Lényegileg azonban egyetértenek abban, hogy ez a titulusz a választott népnek adatik, mivel Isten örömét leli bennük. Ezzel pedig az Ő páratlan jósága ragyog fel, amiért ilyen nagyra becsüli ezeket a nyomorult és méltatlan teremtményeket (*hommuciones*). Ebből az is kiderül, hogy a szent elhívásával mondhatni a semmiből teremti „azokat, a melyek nincsenek”, hogy azok kiválóbbak legyenek minden földi lénynél.

7. *Nem azért szeretett titeket az Úr.* Isten ingyenes kegyelmének bizonyítja azt, hogy ekkora tisztességre emelte őket, mivel Ő figyelmen kívül hagyta az összes többi nemzetet, s egyedül csak őket kegyeskedett felkarolni. Isten ajándékainak egyforma osztogatása ugyanis általánosságban homályt bocsát rájuk a mi szemünkben: így a napfény, a közös élelmünk, s más dolgok, melyeket egyformán élvezünk, de ami speciális, az látványosabb. Sőt, Mózes készpénznek veszi, hogy természetes módon semmi nem volt a népben, ami az állapotukat jobbá, vagy különlegesebbé tette volna. Ebből következtet arra, hogy nem volt más ok, amiért Isten kiválasztotta őket, mint pusztán az Ő választása. Máshol már megjegyeztük, ezzel az Ő szeretetével bármit is hoznának magukkal az emberek, az mind ki van zárva, vagy megsemmisítve. Ebből tehát az következik, hogy az izraeliták soha nem lehetnek elegendően hálásak Istennek, amiért ily nagylelkű bánásmódban részesítette őket mindenféle saját érdem nélkül.

8. *És hogy megtartsa az esküt.* Isten szeretetét itt a gyermekektől az atyákra vezeti vissza, miután a saját generációjához szólt, amikor az mondta, hogy azért voltak Isten kincse, mert Ő szerette őket. Most pedig hozzáteszi: Isten nem pusztán őket kezdte el szeretni először, hanem eredetileg már az atyáikat is szerette, amikor Ábrahám, Izsák és Jákob örökbe fogadása mellett döntött. S bár világosabban is bizonyítja, hogy Ábrahám leszármazottai semmi effélét nem érdemeltek ki, mivel ők csak az örökösödés jogán váltak Isten saját népévé, még azt is meg kell említeni, hogy Isten Ábrahámhoz nem másért, mint pusztán nagylelkűségéből volt kegyes. Kevéssel utóbb azt mondja majd, hogy a túlélők azért voltak kedvesek Istennek, mert Ő már az atyáikat is szerette. Most azonban még tovább dicséri Isten jóságát, amiért kiterjesztette a szövetségét az atyákról a gyermekekre, megmutatván, hogy hűséges és igaz az ígéreteihez. Az igevers végén azt tanítja, hogy a nép szabadulása ennek a kegyelemnek volt mind a hatása, mind a bizonyossága.

Deuteronomium 10

5Móz10:14-17

14. Ímé az Úréi, a te Istenedéi az egek, és az egeknek egei, a föld, és minden, a mi rajta van!

15. De egyedül a ti atyáitokat kedvelte az Úr, hogy szeresse őket, és az ő magvokat: titeket választott ki ő utánok minden nép közül, a mint e mai napon is látszik.

16. Metéljétek azért körül a ti szíveteket, és ne legyetek ezután keménynyakúak;

17. Mert az Úr, a ti Istenetek, isteneknek Istene, és uraknak Ura; nagy, hatalmas és rettenetes Isten, a ki nem személyválogató, sem ajándékot el nem fogad.

14. *Ímé az Úréi, a te Istenedéi az egek.* Megint rájuk erőlteti a kegyelmet, aminek alapján láttuk, hogy a nép lekötözött volt Istennek, mert ez volt a leghatékonyabb megjegyzés, ami rávette őket, hogy vessék alá magukat a Szabadítójuknak, Akinek, mint emlékezteti őket, köszönhetik mind saját magukat teljes mértékben, mind mindenüket, amijük csak van. Először is tehát arra inti őket, hogy nem a személyes méltóságuk, vagy a nemzetségük kiválósága folytán különböznek másoktól, hanem mert tetszett Istennek előnyben részesíteni őket, amikor mindenki felett egyformán uralkodott. Szó szerint: „Jahve az atyáitokat óhajtotta szeretni”, mely kifejezéssel, mint azt sok más igeszakaszról is

kikövetkeztethetjük, az ő szeretésükre irányuló hajlam érzését jelzi. Jeromos tehát nem megfelelően használta a „ragaszkodik” szót.²²⁶ S ezt a vágyat, melyre Isten ingyenesen és nagylelkűen indult fel, állítja szembe Mózes minden más okkal, nehogy Izrael bármit magának, vagy az atyáinak tulajdonítson. Meg kell említenünk az összehasonlítást is a kisebb és a nagyobb között, mert felbecsülhetetlen leereszkedés volt az, hogy bizonyos értelemben elment a menny és a Föld, valamint valamennyi szépségük mellett, és néhány alacsony rangú embernek adta a szívét. Erre a korlátozásra utal annak kimondásával, hogy az összes nép közül egyedül Ábrahám magvát választotta ki, mert a *קֶרֶק* *rak* szót itt kizárólagos értelemben használja. Ezért fordítottam én a *tantummodo*, csak szóval, hacsak nem tartjuk jobbnak a *de*, vagy *és még* kifejezéseket. A jelentése azonban világos: Isten, figyelmen kívül hagyva a Föld összes nemzetét, Ábrahámot és az ő nemzetségét fogadta ingyenesen örökbe. Azt mondja ugyanis, hogy nemcsak az atyáik voltak szeretettek, de minden leszármazottjuk is a maguk személyében, mivel az utána következő buzdítás egyébként nem lenne ideillő.

16. *Metéltétek azért körül.* Ebből az utalásból világosan kiderül, miért említette ezt az örökbe fogadást: hogy a zsidók buzgóbban és komolyabban szolgálják Istent, Akit tapasztalatból ismertek meg ennyire kegyelmesnek. Viszont-szeretetet követel tehát, hiszen semmi sem lehetne aljasabb, mint nem tenni bizonyosságot kegyes és igazságos életvitellel a hálájukról. Mivel azonban az emberek semmiképpen sem hajlamosak az Isten iránti engedelmességre, Mózes önmeztagadásra, s a testi vágyaik legyőzésére és kijavítására buzdítja őket, mert a szív körülmetélése azonos annak megtisztításával a gonosz kívánságoktól. Emellett megfeddi korábbi romlottságukat, mikor azt akarja, hogy többé ne legyenek keménynyakúak. Mintha azt mondaná, hogy most már végre meg kell szabadulniuk az elme ama romlottságától, amely miatt túlfutott hosszú időn át egyre csak keményebbé váltak. Most már látjuk Mózes célját. Szeretné, ha izraelita testvérei alázatosak és engedelmesek lennének Istennel szemben, Aki az Ő nagy jóságából erre indítékot szolgáltatott nekik. Mivel azonban mindaddig hálátlansággal fizettek a kegyességéért, egyben azt is megparancsolja nekik, hogy hagyjanak fel ezzel a viselkedéssel. Az első mondatban a törvény által előírt rítusra utal, mert a körülmetélkedés mondhatni az ünnepélyes megszentelés, mellyel Ábrahám gyermekeit beiktatták Isten imádatába és a valódi kegyességbe, s egyben elkülönítették őket a pogány nemzetektől, hogy az Ő szent és saját népe legyenek. Ebben az alapvető rítusban csecsemőkorukban volt részük, hogy annak látható jeléből megtanulhassák: a test és a világ szennyezéseit meg kell tagadni. Voltak más céljai is a körülmetélkedésnek, de itt csak az élet új mivoltára, vagy a megtérésre (*resipiscentia*) utal. A végkövetkeztetés tehát az, hogy mivel Isten választotta ki őket a saját népeként, s egy külső jellel szánta őket rá a kegyesség művelésére, nekik őszintén és valóságosan kellett volna bizonyítaniuk, hogy különböztek a pogány nemzetektől, s lélekben nem kevésbé voltak körülmetélve, mint testileg. Pál ugyanis kijelenti, hogy egyedül csak azok az igazi zsidók, akik „belsőképpen” vannak körülmetélve, s nem azok, akik nem „betű szerint való körülmetéléssel” dicsekszenek (Rm2:28-29). A próféták ezért gúnyolják ki gyakran a törvényszegőket a körülmetéletlen megnevezéssel illetően őket, még ha viselték is a testükön a külső jelet. Végül amikor arra akarja buzdítani őket, hogy szenteljék magukat Istennek, annak a jelnek a természetéből és hasznából kiindulva érvel, mellyel az Ő választott népének vallották magukat. A második mondatban egy gyakorta előforduló, az ökröktől kölcsönzött elegáns hasonlatot találunk, mert azok az ökrök, melyek nyugodtan odatartják a nyakukat az igába fogáshoz, könnyen rávehetők az engedelmességre, míg azokat nevezik keménynyakúaknak (*durae cervicis*), melyek a természetüknél fogva hevesek és makacsok.

17. *Mert az Úr, a ti Istenetek.* S nehogy megvessék ezt a tanítást, emlékezteti őket Isten félelmetes hatalmára, mert a megvetés és nemtörődömség oka az, hogy Isten fensége

²²⁶ Conglutinatus est. – *Vulgata*.

nem mindig kapja meg a kellő tiszteletet. Ezért ösztökél a félelemmel, hogy eltérítse őket önmaguk kényeztetésétől és a közönyösségtől.

Deuteronomium 27

5Móz27:9-10

9. És szóla Mózes és a Lévi nemzetségéből való papok az egész Izráelnek, mondván: Figyelj és hallgass Izráel! E mai napon lettél az Úrnak, a te Istenednek népévé.

10. Hallgass azért az Úrnak, a te Istenednek szavára, és cselekedjél az ő parancsolatai és rendelkezései szerint, a melyeket, én parancsolok ma néked.

E buzdítás alapját ismét annak az örökbefogadásnak a speciális kegyéből származtatja, mellyel Ábrahám Istene tisztelte meg őket, mert nem volt semmi, ami hatékonyabban serkentette volna őket az engedelmességre, mint az az atyai szeretet és indokolatlan jóság, amellyel vezette őket. Jóllehet ezekben a szavakban egyidejűleg egy intést is kaptak arról a célról, amely miatt el lettek különítve a többi nemzettől. A végkövetkeztetés ugyanis, amit levon, az, hogy Isten a saját népeként fogadta el őket, ezért kötelességük megtartani a rendelkezéseit, amiképpen Pál is világosabban tanít minket: meg lettünk váltva minden hamisságtól, hogy Krisztus saját, jó cselekedetekre törekvő népet tisztíthasson meg Magának (Tit2:14). Mivel ekkor már ki voltak jelölve a papok, akiknek az ajkáról szólnia kellett a törvény tanításának, ők Isten saját nevében léptek föl, s ösztökélték a népet, hogy válaszoljanak a nagylelkű elhívásaira, sőt mi több, engedelmeskedjenek is az Ő szolgálóinak.

Deuteronomium 26

5Móz26:16-19

16. E mai napon az Úr, a te Istened parancsolja néked, hogy e rendelkezések és végzések szerint cselekedjél: tartsd meg azért és cselekedjed azokat teljes szívedből és teljes lelkedből!

17. Azt kívántad ma kimondatni az Úrral, hogy Isteneddé lesz néked, hogy járhasz az ő útain, megtudhassad az ő rendelkezéseit, parancsolatait és végzéseit, és engedhess az ő szavának;

18. Az Úr pedig azt kívánja ma kimondatni veled, hogy az ő tulajdon népévé leszesz, a miképen szólott néked, és minden ő parancsolatát megtartod,

19. Hogy feljebb valóvá tegyen téged minden nemzetnél, a melyeket teremtett, dicséretben, névben és dicsőségben, és hogy szent népévé lehess az Úrnak, a te Istenednek, a mint megmondta vala.

16. *E mai napon az Úr.* Ismét emlékezteti őket arra, hogy Isten a törvény Szerzője, hogy az Ő fensége még nagyobb hatást gyakoroljon rájuk, de nemcsak ezért, hanem azért is, mivel a törvény konkrétan nekik adatott, így a betartását annál inkább parancsolja nekik. Ezért arra buzdítja őket, hogy szánják a szívüket azokra a dolgokra, amelyek megtartását Isten megparancsolta nekik, mivel az emberek, ha nem ösztökélik őket gyakran gondatlanokká válnak a kötelességteljesítésben. Kétségtelen ugyanis, hogy Isten közvetve a nép közönyét feddi meg azzal, amikor oly gyakran szólítja őket fel az engedelmességre. A „teljes lelkedből” szavak alatt komoly odafigyelést és gondosságot, valamint mindenféle színleléstől és csalafintaságtól mentes őszinteséget ért. Semmi sem utálatosabb ugyanis Istennek, mint a

képmutatás, mert Ő a szíveket is látja. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy felesleges volt tőlük azt követelni, amit egyetlen halandó sem képes teljesíteni, arra azt válaszolom, hogy a teljes szívet a kettős, vagy megosztott szívvel állítja szembe s ez megfelel az egésznek, vagy teljesen csalafintaság-mentesnek, noha (amint majd később látjuk), nem abszurd dolog olyan célt tűzni a hívők elé, amelynek elérésére törekednek, bár nem feltétlenül érik el, amíg a test gyengesége ebben akadályozza őket.

17. *Azt kívántad ma kimondatni az Úrral.* A következményekből mutatja meg nekik, hogy semmi sem lehet jobb, vagy kívánatosabb a számunkra, mint Isten törvényének magukhoz ölelése, mert semmi sem lehet a számunkra tiszteletreméltóbb, mint megadni Istennek a Neki kijáró tiszteletet, s felmagasztalni az Ő dicsőségét az annak kijáró kiválóságra. Mózes kijelenti, hogy ha az izraeliták alávetik magukat a törvénynek, ez mondhatni megfelel majd annak, mintha Istent az Ő jogos méltóságába emelnék, s megígéri nekik, hogy ennek gyümölcsei majd visszatérnek hozzájuk, mert Isten a Maga részéről szintén felmagasztalja őket minden más nemzet fölé. Így van megírva Ézsaiásnál is: „A seregek Urát: Őt szenteljétek meg – és Ő néktek szenthely lészen” (Ézs8:13-14). Mert nem másképpen akar Ő dicsőíttetni általunk, mint úgy, hogy viszonzásul mi is részesüljünk az Ő dicsőségéből. Mózes ezért csalogatja őket gyengéden a törvény elfogadására, mert a tartós boldogságuk abban a kegyes kötelezettségben rejlik, ha teljességgel odaszánják magukat az engedelmességre. Az egyháznak ez a kiválósága azonban, noha ragyog a világban, mégis el van rejtve a vakok elől, s miután lelki, csak Isten és az Ő angyalai előtt dicséretes.

Deuteronomium 6

5Móz6:20-25

20. Ha a te fiad megkérdez téged ezután, mondván: Mire valók e bizonyágtételek, rendelések és végzések, a melyeket az Úr, a mi Istenünk parancsolt néktek:

21. Akkor azt mondd a te fiadnak: Szolgái voltunk Égyiptomban a Faraónak; de kihozott minket az Úr Égyiptomból hatalmas kézzel.

22. És tőn az Úr Égyiptomban nagy és veszedelmes jeleket és csudákat a Faraón és az ő egész háznépén, a mi szemeink láttára.

23. Minket pedig kihoza onnét, hogy bevigyen minket, és nekünk adja azt a földet, a mely felől megesküdött a mi atyáinknak.

24. És megparancsolta nekünk az Úr, hogy cselekedjünk mind e rendelések szerint, hogy féljük az Urat, a mi Istenünket, hogy jó dolgunk legyen teljes életünkben, hogy megtartson minket az életben, mint e mai napon.

25. És ez lesz nekünk igazságunk, ha vigyázunk arra, hogy megtartsuk mind e parancsolatokat, az Úr előtt, a mi Istenünk előtt, a miképen megparancsolta nekünk.

20. *Ha a te fiad megkérdez téged.* A fő dolog, amit Mózes ezekben az igeversekben hangsúlyoz ki az, hogy a népnek a hálájáról a törvény betartásával kell bizonyóságot tennie, s ugyanannak a vallásnak,²²⁷ amit az atyáknak parancsol meg tanítani, át kell szállnia az utódokra is. A dolog summája ez: jó oka van annak, amiért a törvény összes előírását be kell tartani, mivel ezekkel akarta Isten, hogy az Ő népe a szabadulás után kimutassa, hogy tudatában vannak az Ő jóságának. Ebben az igeszakaszban ismét a szabadulásukra emlékeztetve dicséri a törvényt, hogy a nép szívesebben és komolyabban tisztelje azt. A törvény tekintélye ugyanis komolyabb követeléseket fogalmazott meg velük szemben, mivel

²²⁷ Kiegészítés a francia változatban: “qu’il a apprinse de Dieu” – (és) az Istenről tanultakat.

lett nekik korábban előírva, mielőtt Isten a lekötelezettjeivé tette őket. Így nagyon aljas és abszurd dolog lett volna a részükről, ha elutasítják Istent, mint törvényadót, mikor tudták, hogy Ő vásárolta meg őket Önmagának. Utána arra emlékezteti őket, hogy ugyanebből a célból tétettek Kánaán földjének az örököseivé: tiszteljék Istent, mint ennek a speciális kegynek a Szerzőjét. Arra a végkövetkeztetésre jut tehát, hogy kettős kötelék köti őket, mert Isten nem csak egyszer szentelte őket Önmagának, hanem azzal erősítette meg az uralmát felettük, hogy folyamatosan birtokolták azt a földet. S nincs semmi következetlenség annak kimondásában, hogy a földet esküvel ígérte az atyáiknak még a törvényadást megelőzően, mert jóllehet Isten ingyen adta ezt az ajándékot, mégis joggal követelte meg a hálájuk bizonyosságát. Pont amiképpen manapság is, noha ingyenes nagylelkűségéből hívogat minket az örökkévaló örökség reménységére, az elhívásunk célja mégis az, hogy viszonzásképpen egész életünkben ünnepeljük az Ő dicsőségét. Mikor a 24. versben a „féljük az Urat, a mi Istenünket” használja, azzal röviden a törvény summáját határozza meg, mert nem elégséges, mindazt teljesítenünk, amit a törvény parancsol, ha az engedelmességünk nem istenfélelemből és az Iránta való tiszteletből fakad. A becsületesség és a tisztesség valóban Istennek tetsző dolgok, de senki sem fogja azt állítani, hogy az emberek élete rendben van, ha egyenlő bánásmódot gyakorolnak ugyan egymással szemben, de megfosztják Istent a jogaitól. Közismert azonban, hogy a félelem megnevezés alatt a törvényes tiszteletadás és imádat értendő. Rögtön ezt követően a hasznossága alapján dicséri a törvényt, mert Isten gondoskodott a javukról, amikor átadta nekik az igaz és kegyes élet szabályát. Ezekkel a szavakkal arra céloz, hogy kétszeresen is hálátlanok lesznek, ha elutasítják, amit Isten az ő javukra szánt. A „mi Istenünk” kifejezés ugyanis egyenértékű annak kimondásával, hogy Isten nemcsak a saját jogait vette figyelembe és törődött azokkal a törvény kiszabásával, hanem egyben arra is tekintettel volt, ami a számukra lesz hasznos. Ezt világosabban is kimondja a következő igeversben, ahol ezt olvassuk: „ez lesz az ő igazságuk, ha betartják” a törvényt. Más szóval, az igaz, Istennek tetsző élet szabálya lett nekik előírva, aminél semmi jobbra sem lehet vágyakozni. Máshol azonban majd bővebben is elénk tárul, hogy a törvény megtartása önmagában miképpen igazság, de mégsem igazul meg egyetlen ember sem a törvény által. Az ugyanis, hogy a törvény csak haragot és ítéletet nemz, nem a tanításában rejlő valamely hiba, vagy tévedés következménye, hanem a saját vétkeinknek tulajdonítandó, melyek messzire vittek a törvényben rejlő igazságosságtól,²²⁸ sőt idegenekké tettek minket azzal szemben.

Numeri 15

4Móz15:37-41

37. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

38. Szólj Izráel fiainak, és mondjad nekik, hogy készítsenek magoknak bojtokat az ő ruháik szegleteire az ő nemzetségeik szerint, és tegyenek a szeglet bojtjára kék zsinórt.

39. És arra való legyen néktek a bojt, hogy mikor látjátok azt, megemlékezzetek az Úrnak minden parancsolatjáról, hogy megcselekedjétek azokat; és ne nézzetek a ti szívetek után, és a ti szemeitek után, a melyek után ti paráználkodtok.

40. Hogy megemlegessétek, és megcselekedjétek minden én parancsolatomat, és legyetek szentek a ti Istenetek előtt.

41. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kihoztalak titeket Égyiptom földéből, hogy legyek néktek Istenetekké. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

²²⁸ La doctrine. — Francia.

Exodus 23

2Móz23:13

13. Mindazt, a mit néktek mondtam, megtartsátok, és idegen istenek nevét ne emlegessétek; ne hallassék az a te szádból.

4Móz15:38: *Szólj Izráel fiainak.* Nemsokára bővebben is megmagyarázom ennek a rendeletnek a célját, noha a következő igeversből világos, hogy Istennek nem volt más célja, mint rávenni a zsidókat a törvény feletti folyamatos elmélkedésre. Hiszen magukban a bojtokban nem volt semmiféle vallás, s a szövet anyagának sem volt önmagában semmiféle értéke. Mivel azonban az emberek lusták és feledékenyek a kegyesség művelésében, Isten ezzel a segítséggel gondoskodik majd e gyengeségükről. Mikor ugyanis azt mondja, hogy „nézzenek rá és emlékezzenek”, arra utal, hogy szükségük van ezekre a közönséges kezdetlegességekre, melyek még a külső érzékszerveikre is gyakorolhatnak hatást. Továbbá, amíg az emlékezetüket ébren nem tartotta, semmi sem volt valószínűbb, mint az, hogy minden a feledés homályába merül. Most azonban hozzáteszi, hogy Isten nem gyönyörködik az üres tudásban, hanem komoly vonzalmat és gyakorlati tevékenységet is követel. Az igevers vége felé újabb követelményre mutat rá, tudniillik arra, hogy nemcsak a tunyaságuk miatt van szükségük serkentésre, hanem a feslettségüket is meg kell zabolázni, mert amikor azt mondja, hogy „ne nézzetek a ti szívetek után”, azzal arra utal, hogy amíg Isten nem zabolázza meg a csapongó érzékeiket, addig nagyon hajlamosak lesznek mindenféle babonára és tévelygésre. S legelőször is arra mutat rá az emberek „szíveinek és szemeinek”, valamint az Ő törvényének szembeállításával, hogy azt akarja: az Ő népe elégedjen meg a törvényben előírt egyetlen szabállyal, a saját képzelgéseik mindennemű hozzákeverése nélkül. Továbbá megtagad minden hiábavalóságot, amit az emberek agyalnak ki saját maguknak, mert bármennyire is tetszetős legyen a számukra bármely emberi séma, Ő elveti és elítéli azt. S ez még világosabban fejeződik ki az utolsó szóban, mikor azt mondja, hogy az emberek „paráználkodnak”, amikor a saját tanácsaik kormányozzák őket. Ez a kijelentés méltó a megkülönböztetett figyelmünkre, mert miközben sokan nagyon önteltek, akik a saját akaratuk szerint tisztelik Istent, nagyon jónak és nagyon helyesnek tartván a buzgalmukat, nem tesznek mást, mint lelki házasságtöréssel szennyezik be magukat. Amit ugyanis a világ a legszentebb odaszántságnak tart, azt Isten a saját szájával mondja paráznaságnak. A „szemek” szóval kétségtelenül az ember megkülönböztető képességére utal.

4Móz15:41: *Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.* Megparancsolván nekik az előző vers végén, hogy szentek legyenek az ő Istenüknek, most a parancs okával erősíti meg azt, tudniillik Isten abból a célból váltotta meg őket, hogy az Istenük legyen, azaz hogy ünnepélyesen tisztelhessék. Úgy tárja elénk Isten jogát, mint a szabadulásuk áldásán alapulót, ami rossz helyre került volna, ha nem szánnák oda magukat az Ő szolgálatára. Az ismétlést a végén megerősítés végett teszi hozzá.

Deuteronomium 6: ugyanennek a parancsnak a megismétlése

5Móz6:6-9

6. És ez ígék, a melyeket e mai napon parancsolok néked, legyenek a te szívedben.

7. És gyakoroljad ezekben a te fiaidat, és szólj ezekről, mikor a te házádban ülsz, vagy mikor úton jársz, és mikor lefekszel, és mikor felkelsz.

8. És kössed azokat a te kezedre jegyül, és legyenek homlokkötőül a te szemeid között.

9. És írd fel azokat a te háznak ajtófeleire, és a te kapuidra.

6. *És ez ígék.* Ebben a négy igeversben Isten ismét megparancsolja (mint korábban) a törvényének tanulmányozását. Először valóban a szívükbe szeretné beültetni, nehogy a feledékenység valaha is ellophassa ezeket. A „szív” szó alatt az elme emlékezetét s egyéb tulajdonságait érti, mintha azt mondta volna, hogy oly nagy kincs ez, ami jó okot szolgáltat arra, hogy a szívükbe rejtsek, vagy oly mélyen rögzítsék az elméjükben, hogy onnan soha el ne tűnjön. Utána megparancsolja: folytonosan beszélgessenek róla a gyermekeikkel, hogy az atyák szorgalmasan ellássák a tanítás eme kötelezettségét. A שָׁנָן *shanan* szó,²²⁹ amit Mózes használ, tulajdonképpen azt jelenti: „élesíteni”. Az igemagyarázók szerint itt átvitt értelemben használatos, „hajtogatni”, vagy „folyamatosan ismételtetni” jelentéssel, mivel amikor a mennyei tanítást nevelik beléjük, még így is aligha vésődik bele kellően a szívükbe. Miután azonban itt piél igealakban használatos, a jelentése lehet tárgyas, azazhogy úgy kell az elméjükben rögzíteni, mintha karddal döfnék bele abba, mert a másik fordítás nem látszik következetesnek. Én azonban megelégszem a saját véleményem elmondásával, nehogy bárkit sértsen annak új mivolta. Végül arra buzdítja őket, hogy mind nyilvánosan, mind egyénileg gyakorolják magukat a felette való elmélkedésben, hogy szaporítsa a hiányos energiájukat. S noha látszólag túlzó módon beszél, mégis, ha valaki gondosan fontolóra veszi, mennyire lassúak és gondatlanok az emberek a tanulásban, s mennyire feledékenyek, amikor már látszólag tettek némi előrelépést, az illető azonnal el fogja ismerni, hogy Mózes nem elégtelen alapokon állva ösztökéli őket ennyire erőteljesen, hanem nagyon is szükséges volt a részéről ennyire szigorúnak lenni a figyelmük felkeltése érdekében. Emiatt mondja a próféta a Zsolt1:2-ben áldottaknak azokat, akik „éjjel és nappal” Isten törvényén elmélkednek. Nem hogy nekik semennyi időt, amit ne a törvény feletti elmélkedéssel tölthetnének: akár otthon vannak, akár úton, vagy mikor pihenni térnek, illetve mikor reggel felkelnek. Dávid látszólag erre a rendelésre utal, amikor a Zsolt119:62-ben ezt mondja: „Éjfélkor felkelek, hogy hálát adjak néked, igazságod ítéleteiért”, vagy megint: „Szemeim megelőzik az éjjeli őrseget, hogy a te beszédedről gondolkodjam” (Zsolt119:148). A „szólj ezekről” kifejezéssel azonban Mózes nem üres fecsegésre ösztönzi a népet, amire sokan hajlamosak, hanem azt szeretné, ha személyenként így erősítenék meg magukat és válnának egymás tanítóivá. Azért sorolja fel mindezeket az elfoglaltságokat, nehogy az elfoglaltság megváltozása, mely el szokta vonni az elmét, letérítse az istenfélőket a helyes útról. Mintha azt parancsolná nekik, hogy ez (az elmélkedés) legyen a fő céljuk, bármivel is foglalatostkodnak. Ugyanebből az okból akar karkötőket és homlokkötőket készíttetni a törvény előírásaival, kétségtelenül ezt a lelki dísz állítván szembe az aranyláncokkal,²³⁰ mintha azt mondaná, hogy helyesebb, ha a törvény rendeleteinek kegyes idézgetésében lelik örömeiket, mintsem az emberek érzékszerveit vonzó felszínes díszekben. A zsidók ezt szó szerint értelmezték, a külső fitogtatást a szentség jelének tartván, s azt hitték, hogy majdnem minden szükségset megtettek, mikor a törvényt a kezükön és a homlokukon hordozták. S a téves buzgalmuk még tovább ment, mivel – mindegyikük jobb akarván lenni a többieknél – ennek arányában megvastagították az imaszíjait, s ezekkel jelölték meg a ruhadarabjaikat, melyekre a törvény bizonyos mondatait védelemként írták fel. Ez a tévelygést feddi meg súlyosan a mi Urunk a farizeusokban és az írástudókban (Mt23:5), mert ez csak pusztán ennek a figyelmeztetésnek a kigúnyolása, és a tanításának megszentéstelenítése volt. Isten szándéka kellőképpen kiderül az Exodusból vett igeszakaszból, amit hozzákapcsoltam, és amiben egyszerűen csak azt a parancsot kapják, hogy legyenek szorgalmasak a törvény megtartásában. Van azonban jó ok, amiért a

²²⁹ Az Amplified Version széljegyzete szerint: megélesíteni, megköszörölni. – *Henry Walter.*

²³⁰ A tous bijoux, affiquets, et parures. – *Francia.*

szorgalmat meg kell követelni: nemcsak azért, mert a dolog rendkívül fontos, hanem mert a hiábavalóságunk folytán hajlamosak vagyunk enyhíteni az erőfeszítéseinket, ha a szívünk lassúsága miatt nem serkentenek minket.

Deuteronomium 11

5Móz11:18-20

18. Vegyétek azért szívetekre és lelketekre e szavaimat, és kössétek azokat jegyül a ti kezetekre, és homlokkötőkül legyenek a ti szemeitek között;

19. És tanítsátok meg azokra a ti fiaitokat, szólván azokról, mikor házadban ülsz, mikor úton jársz, mikor fekszel és mikor felkelsz.

20. És írd fel azokat a te házadnak ajtófeleire és a te kapuidra;

18. *Vegyétek azért szívetekre és lelketekre e szavaimat.* Istenét a komoly figyelmüket követeli, nehogy az általa előterjesztett tanítást csak könnyedén és gondatlanul fogadják, s hagyják gyorsan a feledés homályába merülni. A szívünkre lenni, vagy a szívünkbe zárni ugyanis annyi, mint mélyen elrejtteni abban, bár ahol a „lélek” szót is hozzáteszi, ott a „szív” szó az elmére, vagy az értelmi képességekre vonatkozik. Egyszóval megparancsolja nekik, hogy ne csak az elméjükbe véssék be a törvényt, hanem öleljék is azt magukhoz őszinte vonzalommal. Utána azt a segítséget rendeli el az emlékezet számára, amit épp az imént vettünk górcső alá, nevezetesen hogy a rendelkezéseket a kezükön és a homlokukon kell hordaniuk az érzékeik ébren tartása végett, mintha folytonosan szembetalálkoznának Istennel. Mert (amint említettük) Isten nem magukkal a kötőkkel törődik, hanem más célból akarja azokat a kezeiken és a homlokaikon látni, tudniillik hogy elfogadtassa és megújítsa a vallás iránti törődésüket.²³¹ Emellett azért jelölte ki ezek helyét az ékszerek helyére, hogy hozzászoktassa a népet, hogy a fő örömlük a törvény feletti elmélkedésben keressék. Így az az ostoba becsvágy, mikor a képmutatók a szentség hírét a rojtjaikkal és egyéb divatos dolgaikkal hajhászták, másrészt az egész nép vaskos tévelygése, amikor azt hitték, hogy a külső öltözködésükkel teljesítették az Istennel szembeni kötelezettségeiket, kellőképpen meg van cáfolva. Ami utána következik, miszerint a rendelkezéseket fel kell írniuk a városaik kapuira és a magánházaikra, ugyanazt a célt szolgálja, mert mondtuk, hogy az emberek elméje hajlamos a hiábavalóságra, s könnyedén félrevonja a megszámlálhatatlanul sok csábító dolog, s ezért volt szükségük efféle fogódzókra. Ezt a célt pedig világosan kifejezi, mikor azt parancsolja nekik, hogy beszélgessenek a törvény rendelkezéseiről, akár otthon, akár úton vannak, akár lefeksznek, akár kelnek. Szorgalmas gyakorlás nélkül rendszerint megtörténik ugyanis, hogy bármit is tanultak meg egyszer az emberek, az hamarosan feledésbe merül. S hozzáteszi ennek a szorgalomnak egy másik hatását is: egyen-egyenként nemcsak a saját személyes javukat kell szem előtt tartaniuk, de a gyermekeiket is tanítaniuk kell, ezzel Isten törvényét mindig szigorúan fenntartják majd a folytonos továbbadás által.

Deuteronomium 27

5Móz27:1-4, 8

1. Mózes pedig és Izráel vénei parancsot adának a népnek, mondván: Tartsátok meg mind e parancsolatot, a melyet én parancsolok ma néktek.

²³¹ „C’est de renouveler aux enfans d’Israel la pensee, qu’ils devoient avoir de s’enquerir de sa volonte” – hogy Izrael gyermekeiben megújítsa a gondosságot, amit az Ő akaratának tudakozásában kell tanúsítaniuk. – *Francia*.

2. És a mely napon általmentek a Jordánon arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néktek: nagy köveket állíts fel, és meszeld be azokat mészszel.

3. És mihelyt általmégy, írd fel azokra e törvénynek minden ígését, hogy bemehess arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néked, a tejjel és mézzel folyó földre, a miképen megígérte néked az Úr, a te atyáidnak Istene.

4. Mihelyt azért általmentek a Jordánon, állítsátok fel azokat a köveket, a melyeket én e mai napon parancsolok néktek, az Ebál hegyén; és meszeld be azokat mészszel.

8. És írd fel a kövekre e törvénynek minden ígését igen világosan!

1. *Mózes pedig és Izráel vénei.* Ez a rendelet ugyanolyan jellegű, mint a megelőzők, mert ahogyan Isten azt akarta, hogy a rendeletei legyenek felírva az ajtófélfákra és a ruháik szegélyére, hogy azokat folytonosan láthassák, úgy akar Ő itt emlékművet állítani a földjük bejáratánál, amelytől a nép megtanulhatja: azért élnek azon, hogy tisztán imádhassák Istent. Ezért, nehogy a nép gondatlansága folytán a törvény ismerete elhomályosodjon, vagy bármely módon a feledésbe merüljön, Isten annak summáját egy látványos helyre akarja felírni. Ebből megérthető az egyének magánháza, valamint az egész föld közötti hasonlóság, melyre utaltam. Mikor a rendeleteket felírták az ajtókra, az mindenkit arra figyelmeztetett, hogy a ház Istennek szenteltetett, s ugyanez volt a helyzet az egész földdel is. Így mikor bárki belépett arra, tudhatta, hogy az mondhatni a mennyei tanítás szentélye, s ezzel lehetett felszítani a buzgalmukat Isten tiszta imádatára. A Szentírás nyílt és világos szavainak célja, amire a 8. vers utal, a tudatlanság (mentségének²³²) elvétele volt.

Deuteronomium 31

5Móz31:10-13

10. És megparancsolá nékik Mózes, mondván: A hetedik esztendő végén, az elengedés esztendejének idejében, a sátorok innepén;

11. Mikor eljön az egész Izráel, hogy megjelenjék az Úr előtt, a te Istened előtt azon a helyen, a melyet kiválaszt: olvasd fel e törvényt az egész Izráel előtt fülök hallására.

12. Gyűjtsd egybe a népet, a férfiakat, az asszonyokat, a kicsinyeket és a te jövevényedet, a ki a te kapuidon belől van, hogy hallják és tanuljanak, és féljék az Urat, a ti Isteneteket, és tartsák meg és teljesítsék e törvénynek minden ígését.

13. És az ő fiaik is, a kik nem tudják még, hallják és tanulják meg, hogy az Urat, a ti Isteneteket kell félni mind addig, a míg éltek azon a földön, a melyre általkeltek a Jordánon, hogy bírjátok azt.

10. *És megparancsolá nékik Mózes.* Ennek a rendelkezésnek ugyanaz a célja, mint az előzőnek. Azt akarja, hogy (a törvényt²³³) folytonosan képviseljék és a szemük előtt legyen. Most azt parancsolja, hogy olvassák fel minden hetedik évben, nehogy valaha is tovatűnjön annak ismerete. De kövessük a szavak sorrendjét. Mózes először is azt mondja, hogy „ő írta le” a törvényt. Korábban a vallás tantételeit csak a száj szavaival fejezték ki, mert az atyák a hagyományban adták át a fiaiknak azt, ami a mennyből jelentetett ki nekik. Így Egyiptom népének vallása és hite csak az ősrégi kijelentéseket (*oraculis*) és atyáik hagyományain

²³² Kiegészítve a francia változatból.

²³³ Kiegészítve a francia változatból.

alapult. Mivel azonban semmi sem könnyebb az emberek elméi számára, mint a hiábavalóságukban gyorsan megfedkezni az igaz tanításról, és sokféle tévelygésbe bocsátkozni, Isten, gondoskodni akarván erről a gonosz dologról, nyilvános feljegyzésekben helyezte letétbe a kegyesség szabályát,²³⁴ hogy ne lehessen mentség a tudatlanság, ha az utódaik elhajolnának tőle. Íme az ok, amiért a törvény leíratott, hogy Isten igazságának tanúja legyen a korok egymásutániságában. Nem úgy érti, hogy a törvény úgy „adatott át” a levitáknak, hogy azoknak el kell azt titkolniuk, vagy csak nekik kell lenni a törvény egyedüli megtartóinak. Ha azonban válogatás nélkül mindenkit az olvasására buzdított volna, akkor aligha lett volna, aki a tanulmányozására szánja magát, mert úgy szokott történni, hogy az egyének elhanyagolják azt, ami általánosan mindenkinek megparancsoltatik. Ezért lettek kijelölve a leviták a törvény őreinek (*nomophylaces*), hogy a többiek közönye és megvetése közepette szorgalmasan őrködjének, nehogy az istenismeret eltűnjön. S az sem kérdéses, hogy azért lett rábízva a törvény az ő kezeikre, hogy annak magyarázói lehessenek. S erre az igeszakaszra utal Malakiás próféta: „Mert a papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő” (Mal2:7). Mert amit rögvest utána tesz hozzá, miszerint minden hét évben fel kell olvasniuk a törvényt, az nem értelmezhető megfelelően, ha a maradék időben a törvény rejtve marad közöttük. Isten ugyanis azt akarja, hogy naponta tanítsanak, s folytonosan emlékeztessék az embereket a kötelességeikre. Ám nehogy ez a gyakorlat idejétmúlttá váljon akár a nép idegenkedése, akár a papok lustasága folytán, ezt az ünnepélyes rítust tette hozzá, hogy hétévenként, amikor létszámban a legnagyobb népgyűlést tartották, a törvény kihirdetését ismételjék meg. Ebből kiderül: semmi sem túl szent, és semmi sincs elővigyázatossággal túlon túl megerősítve, ami mentes lenne a megszegéstől és az áthágástól az ember gonoszsága miatt. Mikor ugyanis a törvény ismételt felolvasását ily módon parancsolta meg a levitáknak, akkor bizonyára megdöbbenő és megvetésre méltó volt, amikor újra fel kellett mondhatni fedezni Jósias király idejében, s mindenkit úgy megdöbbenett az újdonsága, mintha korábban soha nem hallották volna (2Kir22:3, skv.). Pontosan ugyanez nem történt meg a pápaságban, de amikor a madárijesztő²³⁵ püspökei önkényeskedni és zsarnokoskodni vágytak, akkor úgy mesterkedtek, hogy törvénytelennek jelentették ki a kutatást a Szentírás titkai után. Így érték el, hogy biztonsággal átadhassák magukat a nevetséges ostobaságaiknak, s a szerzetesek, valamint ügynökeik büntetlenül megúszhassák, bármiféle mesék is jutottak az eszükbe. Egyszóval, Isten szándéka az volt, hogy minden hetedik évben a népet emlékeztessék a törvény feletti szorgalmas elmélkedésre.

12. *Gyűjtsd egybe a népet.*²³⁶ Szó szerint „összegyűjteni”,²³⁷ stb. főnévi igenév formájában, s noha ezt néha főnévi igenévnek veszik, ebben az igeszakaszban egyesek mégis helytelenül a „gyűljetek egybe” szóval fordítják, mintha Mózes ezeket az utasításokat csak egyszer adta volna a saját generációja népének, pedig inkább csak folytatja az előző mondatot. Ez az igevers tehát összekapcsolódik azzal, ami korábban hangzott el, tehát hogy a törvényt ismételten ki kell hirdetni azokban az években, amikor a legnagyobb gyűléseiket tartották, mert akkor a népet a trombiták hangja hívta össze a jubileumra. Az „egybegyűjteni” szó tehát kiterjed mindezekre a hétévenkénti gyűlésekre, melyeket majd máshol említ meg. Az sem bizonyos, mint mond a jövevényekről, akik „a kapukon belül” vannak Mózes korában, mert akkor effélék nem voltak. Következésképpen teljesebben megmagyarázza, miért jelölte ki a hetedik évet: azért, mert a nép akkor jött el „megjelenni az Isten előtt”. Konkrétan említi az

²³⁴ En chartes authentiques. – Francia.

²³⁵ Larvati. – Latin. Les Eveques comus et masquez. – Francia.

²³⁶ „Congregando”, egybehívással. – Latin. A francia változatban az igeszakaszban sok a rövidítés.

²³⁷ הקהל. A forma szigorúan a hifil főnévi igenév, miközben a főnévi ige neve ugyanennek az ige nek tulajdonképpen הקהל, bár a jod átírható céré-vé, mely esetben e két különböző igeidő jelentése azonos lesz. – Henry Walter.

„asszonyokat és kicsinyeket”, nehogy a koruk, vagy a nemük mentség lehessen. Ez pedig fokozza azok²³⁸ gonoszságát és becstelenségét, akik nemcsak a gyermekeket rekesztenék ki a vallásos tanulásból, de a nőket is, mivel Isten mindenkit hívogat a Maga iskolájába a legkisebbtől a legnagyobbig, s azt akarja, hogy mindenki az Ő tanítványa legyen. A „jövevényeket” illetően, ez alatt nem azokat kell érteni, akik üzletelni jöttek a Kánaán földjére, de kisvártatva hazatértek, hanem azokat, akik lakóhelyül választották azt a földet, s a hosszas tartózkodás során egy testületben egyesültek az izraelitákkal. S hozzáteszi (ennek az felolvasásnak²³⁹) a gyümölcsét és hasznát: a hallgatással megtanulhatják félni az Istent. Ebből arra következtetünk, hogy az igazi vallás eredete a tudásban van, s látszólag bármiféle kegyességgel is rendelkeznek az emberek, amire nem Isten Ígéje által tanítottak, az mind pusztán csak színlelés. „Megtartani és teljesíteni” ugyanazt jelenti, mint szorgalmasan és buzgón a törvény előírásainak betartására adni magunkat.

13. *És az ő fiaik is, a kik nem tudják még.* Megint látjuk, hogy nem a mostani összegyülekezésükre utal, hanem arra, amit hétévenként kellett ismételni, hogy az utódaik is megmaradhassanak a kötelesség ösvényén. Így a felolvasás újabb hasznát említi: sokan, akik a koruknál fogva nem lehettek tanúi az első kihirdetésnek, ebből tanulhatják meg, miképpen kell Istent szolgálni. Ismét a föld birtoklását állítja eléjük, hogy Isten nagylelkűsége engedelmességre indítsa őket.

Deuteronomium 6

5Móz6:10-12

10. És mikor bevisz téged az Úr, a te Istened a földre, a mely felől megesküdt a te atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, hogy ad néked nagy és szép városokat, a melyeket nem építettél;

11. És minden jóval telt házakat, a melyeket nem te töltöttél meg, és ásott kutakat, a melyeket nem te ástál, szőlő- és olajfakerteket, a melyeket nem te plántáltál; és eszel és megelégszel:

12. Vigyázz magadra, hogy el ne felejtkezzél az Úrról, a ki kihozott téged Égiptom földéről, a szolgaságnak házából!

10. *És mikor bevisz téged az Úr, a te Istened a földre.* Mivel a gazdagság és a bővelkedés legnagyobb részt elvakítja az emberek elméjét, így nem kellően ügyelnek a mértéktartásra és a szerénységre, hanem inkább egyre vakmerőbbekké válnak a kívánságaikban, és megmérgezik magukat a gyönyörökkel. Isten jó előre utasítást ad ennek a hibának az orvoslása végett. Nem ok nélkül inti őket ugyanis, hogy óvakodjanak, nehogy megfélemlenek Istenről, amikor majd látják, milyen nagylelkűen és fényűzően bánik velük, hanem mert tudta, hogy ez általános bűn, mert a bővelkedés gögöt nemz, amint majd később az énekében is mondja: „És meghízott Jesurun, és rúgódozott. Meghíztál, megkövéredtél, elhajasodtál. És elhagyá Istent, teremőjét, és megveté az ő üdvösségének köszikláját.” (5Móz32:15).

Először is azt mutatja meg, mennyire aljas és méltatlan lesz a hálátlanságuk, ha eltelve Isten megannyi kiváló ajándékával sutba dobják az emlékét, mert – miután az Ő jósága felbecsülhetetlen volt abban, mikor mások keze által épített városokat adott nekik és rájuk ruházta mindazt, amit mások nagy munkával és fáradsággal teremtettek elő – így az istentelenségük még megvetendőbb lesz, ha figyelmen kívül hagyják Őt, pedig Ő naponta állít

²³⁸ L’audace du Pape et de son clerge. – Francia.

²³⁹ A francia változatból beszúrva.

elébük az áldások eme bőséges garmadában. Tanuljuk meg tehát ebből az igeszakaszból, hogy Isten nagylelkűsége az Ő tiszteletére int minket, s valahányszor csak kegyesen bánik velünk, a dicsőségét helyezi a szemünk elé. Másrészt viszont emlékeznünk kell arra, hogy amiknek mondhatni járműveknek kellene lenni az elménk felemeléséhez, azok a mi hibánkból akadályokká és fatuskókká válnak, így annál óvatosabbnak kell lennünk. A 2. vers végén újabb érveléssel feddi meg az ostobaságukat, ha ily módon hirtelen meggazdagodva utat engednének a mértéktelenségnek. Semmi sem szolgálna jobban arra, hogy alázatra indítsa őket, mint a szolgásként az a nyomorúságos állapota, amelyből megszabadultak. Avégett állítja szembe azt a tágas uradalmat, amihez Isten juttatta őket, „a szolgásként házával”, hogy a korábbi sorsuk felidézése visszafoghassa a megátalkodottságukat.

Deuteronomium 9

5Móz9:1-6

1. Halljad Izráel, te általmég ma a Jordánon, hogy bemenvén, örökségül bírnál náladnál nagyobb és erősebb népeket, nagy és az égis megerősített városokat;

2. Nagy és szálas népet, Anák-fiakat, a kikről magad is tudod és magad is hallottad: kicsoda állhat meg Anák fiai előtt?

3. Tudd meg azért e mai napon, hogy az Úr, a te Istened az, a ki átmegy előtted mint emésztő tűz, ő törli el azokat, és ő alázza meg azokat te előtted; és kiűzöd, és hamar elveszted őket, a miképen az Úr megmondotta néked.

4. Mikor azért kiűzi az Úr, a te Istened azokat te előled, ne szólj a te szívedben, mondván: Az én igazságomért hozott be engem az Úr, hogy örökségül bíriam ezt a földet; holott e népeket az ő istentelenségükért űzi ki te előled az Úr;

5. Nem a te igazságodért, sem a te szívednek igaz voltáért mégy te be az ő földük bírására; hanem az Úr, a te Istened e népeknek istentelenségéért űzi ki őket előled, hogy megerősítse az ígéretet, a mely felől megesküdt az Úr a te atyáidnak: Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak.

6. Tudd meg azért, hogy az Úr, a te Istened nem a te igazságodért adja néked ezt a jó földet birtokul, mert kemény nyakú nép vagy te!

7. Emlékezzél meg róla, és el ne felejtse azokat, a mikkel haragra indítottad az Urat, a te Istenedet a pusztában! A naptól fogva, a melyen kijöttél Egyiptom földéből, mind addig, míglen e helyre jutottatok, az Úr ellen tusakodtatok vala.

8. Már a Hóreben haragra indítátok az Urat, és annyira megharaguvék reátok az Úr, hogy el akara veszteni titeket.

9. Mikor felmegyek vala a hegyre, hogy átvegyem a kőtáblákat, a szövetségnek tábláit, a melyet az Úr kötött vala veletek, és a hegyen maradtam vala negyven nap és negyven éjjel: kenyeret nem ettem, sem vizet nem ittam vala.

1. Te általmég ma a Jordánon. Ez az egész igeszakasz Isten ama ingyenes nagylelkűségének dicső himnusza, amivel a népet Magához kötötte a törvény iránti engedelmességre. De ennek (amint már láttuk) kellett volna a legsürgetőbb serkentésnek lenni, hogy felrázza a népet és teljességgel elbűvölje Isten tiszteletére és szeretetére, Akinek oly sokkal tartoznak. Mózes célja tehát annak megmutatása volt az izraelitáknak, hogy nem a saját érdemeik, hanem Isten jelen nagylelkűsége folytán válnak Kánaán földjének örököséivé, s ez teljes mértékben a szövetség és a visszteher nélküli örökbe fogadásuk következménye. Tette pedig ezt annak érdekében, hogy a maguk részéről tartsanak ki a szövetség hűségét megtartásában, s így még hajlandóbbak legyenek tisztelni Őt. Túl nagy hálátlanság lett volna ugyanis, ha ők, akiket Isten az Ő kegyelme által vezetett, ezt nem viszonyították azzal, hogy

önként alávetik magukat az Ő uralmának. Sőt, nehogy bármit maguknak tulajdonítsanak, Isten hatalmának nagyságát dicséri abban, hogy nem lehettek volna győztesek oly sok nemzet felett, csak a menny csodálatos segítségével. Ennek a szem előtt tartásával jelenti ki, hogy ezek a nemzetek nemcsak nagyságban és létszámban voltak kiválóak, de a harci bátorságban is. S hozzáteszi: a városaik nagyok és bevehetetlenek voltak, végül pedig megemlíti, hogy az óriások fiai éltek azokban, akik a szálas természetük miatt voltak félelmetesek. Anák ugyanis (amint ez kiderül a Józs15-ből),²⁴⁰ egy híres óriás volt, akinek a leszármazottai voltak az anákok. S hogy minden kételyt eltöröljön ezzel kapcsolatban őket magukat idézi szemtanúkként, akik úgy megrettentek a megjelenésük láttán, hogy rögtön hátat akartak fordítani. Most már értjük mindezeknek a részleteknek a célját: hogy Isten dicsősége ragyoghasson ezekben a győzelmekben és a nép sikereiben. A „magad is tudod és magad is hallottad” szavak a kémekre vonatkoznak,²⁴¹ mert ezek az óriások akkor még nem váltak nyilván ismeretessé a nép előtt. Mózes azonban néhányuk esetét mindenkire vonatkoztatja, mivel a kémek által adott beszámoló alapján az egész tábort úgy elfogta a félelem, mintha máris megütköztek volna velük. Mivel tehát meg voltak győződve arról, hogy nem érnek fel az ellenségeikkel, s teljes mértékben elbátortalanodtak a beszámoló hallatán, Mózes a saját bizonyítékukkal ítéli el őket, nehogy utóbb maguknak tulajdonítsák azt a dicséretet, ami egyedül Istent illette meg. Mi pedig megtanuljuk ezekből a szavakból, hogy az emberiség a hálátlansága folytán elhomályosít annyit, amennyit csak képes Isten nagylelkűségéből, és soha nem engedelmeskedik, csak mikor ítéletre kerül.

3. *Tudd meg azért e mai napon.* Az előzőekből következtet arra, hogy az izraeliták túlon túl romlottak lesznek, ha nem ismerik el, hogy Isten keze győzte le az ellenségeiket, s hogy még jobban felnagyítsa a csodát, egy hasonlatot használ, Istent a tűzhöz hasonlítja, mely oly sok nemzetet emészt meg szokatlan és hihetetlen módon. Mintha azt mondta volna, hogy nem lett volna kivitelezhető emberi, vagy közönséges eszközökkel, hogy oly sok és ennyire harcias nemzet ily gyorsan elpusztuljanak. Máshol más értelemben nevezi Istent „emésztő tűznek”, hogy féljünk az Ő haragjától és hatalmától, itt azonban Mózes csak annyit ért alatta, hogy a kánaánita nemzetek elpusztítása az Ő csodálatos munkája volt.

4. *Ne szólj a te szívedben.* Itt világosabban is figyelmezteti a népet: ne magasztalják fel magukat gögös és ostoba dicsekvéssel. Ha nem lettek volna a természetüknél fogva oly romlottak és rosszindulatúak, akkor elegendő lett volna egyetlen szóval rámutatni Isten kegyelmére, de Mózes nem volt képes hálára indítani őket a büszkeségük megrovása és megsemmisítése nélkül. Elveszi tehát ezt az akadályt, hogy Isten nagylelkűsége látványos lehessen közöttük. „A szívben szólni” ugyanaz, mint egy véleményt mérlegelni, vagy kialakítani. Ezzel tehát Mózes nemcsak az ajkak dicsekvését feddi meg, hanem azt a rejtett gögöt is, amitől az emberek felfuvalkodtak, mikor maguknak tulajdonították az Istennek kijáró dicséretet. S nemcsak azt tiltja meg nekik, hogy a saját hősiességüknek tulajdonítsák azt, hogy legyőzték ellenségeiket és birtokba vették a földet, hanem azt is, hogy azt képzeljék: ez az érdemeik jogos viszonzása volt. Istent ugyanis nem kevésbé fosztják meg az Ő dicsőségétől akkor, amikor az emberek a maguk igazságát állítják szembe az Ő nagylelkűségével, mint amikor azzal dicsekednek, hogy bármi áldással bírnak, azt a saját munkálkodásukkal szerezték meg. De megismételem, hogy még világosabbá tegyem. Mózes nem attól tiltotta el a népet, hogy azt higgyék, ők maguk szerezték meg a földet Isten segítségével nélkül, sőt, biztosra veszi, hogy elismerik: Isten segítségével győztek. Nem elégszik meg azonban ezzel a korlátozott hálaadással, amíg egyidejűleg el nem ismerik azt is, hogy semmi effélét nem érdemeltek meg, következésképpen mindez Isten nagylelkűségének pusztán és visszteher-mentes cselekedte volt. A második mondatban megadott ok nem tűnik

²⁴⁰ Vagy bővebben a 4Móz13:33-ből.

²⁴¹ “Qui avoyent este envoyez pour decouvrir la terre” – akik a föld kikémlelésére küldettek.

kellőképpen döntőnek,²⁴² miszerint a nemzetek a saját gonoszságuk miatt lettek elűzve, mert megtörténhetett volna, hogy amit Isten elvett ezektől a gonosz elvetettektől, azt olyanoknak adja át, akik méltók arra. Ez azonban közvetett intésnek tűnik, hogy az izraeliták hasonlítsák magukat ezekhez a népekhez, mivel ebből²⁴³ nyilvánvalóan rá kellett jönniük, hogy az idegen földet, ahonnan a korábbi lakósaik kiűzettek, nem a saját igaz mivoltuk következtében kapták meg. S ez még világosabban fejeződik ki a soron következő két igeversben.

5. *Nem a te igazságodért.* Először is az ezekre a népekre kiszabott büntetéssel félelmet akar kelteni az izraelitákban, hogy semmit se tulajdonítsanak önmaguknak, mert Isten célja nem az érdemeik megjutalmazása, hanem az Ő ítéletei súlyosságának bemutatása volt. Másodszor, ezt két érveléssel erősíti meg: mivel Isten így teljesítette, amit Ábrahámnak ígért (mely ígéret, amint már láttuk pusztán a kegyelmen alapult), és mivel a maga a nép a természeténél fogva romlott és lázadó volt. Ebből kellőképpen kiderült, hogy semmi helye sem volt az érdemeknek, mivel általuk Isten szövetsége semmivé lett volna, sőt, ha voltak is érdemek, azokat egyáltalán nem lehetett megtalálni egy ennyire megromlott és makacs népben. Emellett Isten az Ő szövetségét majdnem négy évszázaddal a születésük előtt kötötte meg Ábrahámmal. Ebből következően ez a jótétemény valami más forrásból származott. Ám még jobban visszanyomja a büszkeségüket, megfeddvén őket a „kemény nyakú” mivoltukért, mert túl abszurd lenne azt képzelni, hogy Istennek, Akit nem szüntek meg bosszantani a bűneikkel, bármiféle kötelezettsége lett volna velük szemben úgy, mintha a megfelelő módon teljesítették volna a kötelességüket. ezt a hasonlatot az ökröktől kölcsönzi, melyek haszontalanok, míg meg nem szokták igába hajtani a nyakukat. Ez tehát ugyanazt jelenti, mintha azt mondta volna, hogy nemcsak engedetlenek voltak, de a makacsságuk folytán még le is rázták az igát. Ezzel harmadszor is azt sulykolja beléjük, hogy az izraeliták nem a saját igaz mivoltukkal érdemelték ki a földet, s ebből pedig azt tanuljuk meg, hogy semmi sem nehezebb az emberek számára, mint önmagukat megfosztani a vak gögtől, mellyel az Isten kegyelme dicséretének valamekkora részét veszik el. S ha a földi örökség vonatkozásában Isten ennyire felmagasztalja a kegyelmét, mit kell gondolnunk a mennyei örökségről?²⁴⁴ Ha azt egyedül Magának tulajdonította, hogy Izrael gyermekei a Kánaán földjének birtokosaivá lettek, mennyivel kevésbé tűri majd el, az emberi érdemek ráerőszakolását a menny megszerzésére? Nincs is semmi a pápisták ama kifogásában, miszerint az első helyet Isten nagylelkűségének tulajdonítják, mivel Ő mindenestől Magának követeli azt, amiben osztozni kívánnak Vele. Ha azonban bárki azzal tiltakozik, hogy ez az Ő ókori népének mondatott, arra azt mondom, hogy mi sem vagyunk jobbak náluknál. Szálljon hát mindenki magába,²⁴⁵ s nem fogja megbocsátani a nyaka keménységét. Azok viszont, akiket Isten Lelke megelevenített, tudják, hogy nem természetes módon formáltattak az engedelmességre, s csak a könyörület az, ami különbékké teszi őket az emberek legrosszabbjaitól.

Deuteronomium 10

5Móz10:21-22

21. Ő a te dicséreted, és a te Istened, a ki azokat a nagy és rettenetes dolgokat cselekedte veled, a melyeket láttak a te szemeid.

22. A te atyáid hetvenen mentek vala alá Egyiptomba; most pedig az Úr, a te Istened megsokasított téged, mint az égnek csillagait!

²⁴² De prime face – *Francia.*

²⁴³ “Pour ce que, se cognoissans povres et miserables, ils devoient aisement conclurre” stb. – mivel tudván, hogy ők maguk is szegények és nyomorultak, ebből könnyedén következtethettek arra, stb. – *Francia.*

²⁴⁴ L’heritage celeste, et permanent. – *Francia.*

²⁴⁵ Pour se bien examiner. – *Francia.*

21. *Ő a te dicséreted.* S hogy még könnyebben meggyőzhesse a honfitársait arról, hogy semmi sem jobb, vagy kívánatosabb a számukra, mint odaszánni magukat Isten szolgálatára, Mózes emlékezteti őket: Őrajta kívül semmi dicsekednivalójuk sincsen. Mintha ezt mondta volna: abban az egy vonatkozásban boldogok, hogy Isten kezdett róluk gondoskodni, de ha ezt a dicsőséget elvonnák, nyomorultak és tönkrementek lennének. Istent ugyanis úgy nevezi a népe „dicséretének”, mintha a tisztességük és a díszük lenne. Következésképpen, ha valódi és szilárd áldottságot akarnak élvezni, gondoskodniuk kell arról, hogy az Ő felügyelete alá kerüljenek, mert ha ettől megfosztatnak, nem marad más a számukra, mint a szegény és a gyalázat. Ugyanezzel a jelentéssel teszi hozzá, hogy Ő az Istenük, mivel semmi sem lehetne romlottabb és abszurdabb, mint nem elfogadni Magát a világ Teremtőjét, amikor ingyenesen kínálja Magát Istenünknek. Ennek bizonyítékeként teszi hozzá, hogy megannyi csodában használta a hatalmát a népe biztonsága érdekében, s hogy még menthetlenebbé tegye őket, a saját szemeiket idézi tanúkként a sok nagy tetről, melyek az ő javukat szolgálták. Innen egy lépéssel feljebb lép, (s emlékezteti őket²⁴⁶), hogy a nemzetük csodálatos módon szaporodott meg rövid idő alatt. Ebből pedig világosan kiderült: természetfölötti és isteni beavatkozás folytán sokasodtak meg. Bizonyos ugyanis, hogy Isten jeles áldása mutatkozott meg világosan a hétszázezer ember létrejöttében kevesebb, mint kétszázötven év alatt.²⁴⁷ Azok, akik akkor éltek, nem a saját szemükkel látták, de Mózes visszaköveti Isten kegyelmét az eredetre, hogy még jobban elismerjék: bármi jót is tapasztaltak meg, az mind attól az örökbefogadástól függött, ami Isten népévé tette őket.

Deuteronomium 11

5Móz11:1-7

1. Szeresd azért az Urat, a te Istenedet, tartsd meg az ő megtartani valót: rendeléseit, végzéseit és parancsolatait minden időben.

2. És tudjátok meg ma (mert nem a ti fiaitokkal szólok, a kik nem tudják és nem látták) az Úrnak, a te Istenedeknek fenyítését, nagyságát, erős kezét és kinyújtott karját,

3. Jeleit és cselekedeteit, a melyeket Égyiptomban cselekedett a Faraóval, az égyiptombeliek királyával, és az ő egész földével;

4. És a melyeket cselekedett az égyiptombeliek seregével, lovaival és szekereivel, mivelhogy reájok árasztá a Veres tenger vizeit, mikor üldözének titeket, és elveszté őket az Úr mind e mai napig;

5. És a melyeket cselekedett veletek a pusztában, a míg e helyre jutátok;

6. És a melyeket cselekedett Dáthánnal és Abirámmal, Eliábnak a Rúben fiának fiaival, mikor a föld megnyitá az ő száját, és elnyelé őket háznépeikkel, sátoraikkal, és minden marhájokkal egyetemben, a mely az övék vala, az egész Izráel között.

7. Mert saját szemeitekkel láttátok az Úrnak minden nagy cselekedetét, a melyeket cselekedett.

1. *Szeresd azért az Urat, a te Istenedet.* Az egész megszólításnak az a célja, hogy a népnek az engedelmisséggel kell bizonyítania a háláját, s így elcsábulván Isten nagylelkűségétől, tisztelettel magukhoz kell ölelniük az Ő törvényét. Ezen az alapon parancsolja nekik, hogy szeressék Istent, mielőtt maga a törvény iránti engedelmségre buzdítaná őket. Mert jóllehet ellentmondást nem tűrően és fenyegetően is parancsolhatott

²⁴⁶ A francia változatból hozzátéve.

²⁴⁷ D'un si petit hombre des gens. – Francia.

volna, mégis jobbnak látta gyengéden vezetni őket az engedelmességre, az Ő kegyelmének édességét tárva eléjük. Röviden, arra buzdítja őket, hogy az Isten szeretete által hívogatva nekik is szeretniük kell Őt viszonzásképpen. Emellett helyes megjegyezni, hogy a szabad vonzalom az alapja és a kezdete a törvény iránti kellő engedelmességnek, mert ami kényszerből, vagy szolgai félelemből származik, az nem lehet kedves Istennek. Különböző nevekkel illeti a törvény előírásait, hogy buzgón és figyelmesen adják magukat az Istenre figyelésre, Aki semmit sem hagyott el abból, ami az életük szabályozását szolgálja. A szavak e változatosságával ugyanis azt jelzi, hogy Isten családisan és tökéletesen tanította mindazt, ami megköveteltetett. Ami a három utolsó szót illeti, a „rendeléseit, végzéseit és parancsolatait”, itt utalhatunk arra, amit a Genezisenél és a Zsoltárok könyvébenél mondtam. A מִשְׁמְרוֹת *meshamroth*,²⁴⁸ vagy örök (*custodiae*) szó, amelyik először szerepel itt, a törvény dicséreteként hangzik el azon az alapon, hogy mintegy mondhatni kerítéssel veszi körbe az életünket, nehogy tévelygéseknek legyen kitéve akár jobbról, akár balról. Az igevers végén kintartásra buzdítja őket, mivel nem volt megengedhető, hogy a szabadulásuk emléke valaha is feledésbe merüljön.

2. *És tudjátok meg ma.* Megint megerősíti az előző mondatot, mivel a kelleténél is jobban meg lettek tanítva Isten látványos cselekedetei által, hogy mily nagy az Ő hatalma, és mennyire figyelemre méltó a kegyelme irántuk. A szavaknak két jelentés tulajdonítható. Egyesek így fordítják: „És tudjátok meg ma a ti Istenetek fenyítését”, majd zárójelben teszik a „mert nem a ti fiaitokkal szólok, a kik nem tudják és nem látták” mondatot. Mások viszont a „tudjátok meg” buzdítást külön olvassák, mindenféle kapcsolódás nélkül.²⁴⁹ Utóbbi nézet tetszik nekem a legjobban, bár csak csekély mértékben befolyásolja az általunk követett dolog lényegét. Mózes ugyanis arra inti őket, hogy Isten dicsősége, ami az Ő félelmére taníthatja őket, csak akkor mutatkozik meg bennük világosan, ha odafigyelnek Isten munkáira. Ám hogy még hevesebben ösztökélje őket, hozzáteszi: nem az utódokhoz szól, akikhez majd eljutnak ezeknek a csodáknak a hírei, hanem a szemtanúkhöz, akiknek nincs szükségük bizonyítékokra velük kapcsolatban, mivel biztos megtapasztalással győződhetnek meg róluk. Megannyi kifejezéssel ünnepli e csodák dicshimnuszát, melyekkel Isten tett bizonyosságot nekik a hatalmáról és a jóságáról, nehogy könnyedén elmenjenek amellett, ami a legkomolyabb figyelmükre, és állandó elmélkedésre volt méltó. Most nem beszélek a többi dologról, melyeket máshol már magyaráztam. A מוֹסֵר *musar* szó,²⁵⁰ ami az első helyen szerepel, általános, és kiterjed minden konkrét, utána következő fogalomra. Egyesek ezért tehát helytelenül fordítják „büntetéseknek”. Ahol a 4. vers végén azt mondja, hogy az egyiptomiak „elvesztek mind e napig”, ott a mézárálás hatását kell értenünk alatta, mellyel Isten semmisítette meg őket, s amelyet úgy éreztek, mintha még mindig zajlana.

5. *És a melyeket cselekedett veletek.* Ezekről a dolgokról majd beszélünk a maguk helyén a történet szabályos menetében, amelytől a tanítási módszerem kényszerített egy kis eltérésre. Mózes, hogy a törvény tekintélyét növelje, sommásan tárja eléjük a pusztaságban történt eseményeket avégett, hogy Isten ítéletei megriasszák őket a súlyosságukkal, illetve hogy az Ő kegyelme a könyörületességére irányítsa az elméiket. Végül azzal zárja, hogy nem ismeretlen dolgokról szól, hanem pusztán Isten ama munkáit idézi az emlékezetükbe, amelyeknek ők maguk is szemlélői voltak.

²⁴⁸ מִשְׁמְרוֹת. Az Amplified Version szerint *ráparancsol*. A Septuaginta áll a legközelebb a héber népnyelvhez:

φύλαξη τα φυλαγμένα αυτου. – Henry Walter.

²⁴⁹ Tellement que tout le reste va son train. – Francia.

²⁵⁰ מוֹסֵר. Sebastian Münster a *castigatio*, a Vulgata a *disciplina* szóval fordította. A gyökere az יָסַר, s mind a gyökér, mind a főnév jelentése a *helyesbítés*, és a *helyesbíteni*, ami néha büntetést jelent. – Henry Walter.

Deuteronomium 8

5Móz8:1-6

1. Mind azt a parancsolatot, a melyet én e mai napon parancsolok néked, tartsátok meg és teljesítsétek, hogy élhessetek és megsokasodhassatok, bemeihessetek és bírhattok a földet, a mely felől megesküdött az Úr a ti atyáitoknak.

2. És emlékezzél meg az egész útról, a melyen hordozott téged az Úr, a te Istened immár negyven esztendeig a pusztában, hogy megsanyargasson és megpróbáljon téged, hogy nyilvánvaló legyen, mi van a te szívedben; vajjon megtartod-e az ő parancsolatait vagy nem?

3. És megsanyargata téged, és megéhezettete, azután pedig enned adá a mannát, a melyet nem ismertél, sem a te atyáid nem ismertek, hogy tudtadra adja néked, hogy az ember nem csak kenyérrel él, hanem mind azzal él az ember, a mi az Úrnak szájából származik.

4. A te ruházatod le nem kopott rólad, sem a te lábad meg nem dagadt immár negyven esztendőtlől fogva.

5. Gondold meg azért a te szívedben, hogy a miképen megfenyíti az ember az ő gyermekét, úgy fenyít meg téged az Úr, a te Istened;

6. És őrizd meg az Úrnak, a te Istenednek parancsolatait, hogy az ő útján járj, és őt féljed.

Deuteronomium 11

5Móz11:8-9

8. Tartsátok meg azért mind a parancsolatokat, a melyeket én ma parancsolok néked, hogy megerősödjete, bemenjete és bírátok a földet, a melyre átmentek, hogy bírátok azt.

9. És hogy sok ideig élhessetek a földön, a mely felől megesküdt az Úr a ti atyáitoknak, hogy nekik és az ő magvoknak adja azt a tejjel és mézzel folyó földet.

1. Mind azt a parancsolatot. Noha az első verset azok közé az ígéretek közé sorolhatjuk, melyekkel, mint azt később majd látjuk, a törvényt erősítette meg, mert itt az engedelmességre buzdítja és ösztökéli az izraelitákat a jutalom reménységét kínálva nekik, nekem mégis úgy tűnik, hogy kényelmesen beszűrhatom ide, mert Mózes egyszerűen csak a megígért örökség édességével akarta őket a törvény tanításainak elfogadására csábítani. Ezt a mondatot tehát joggal lehet azok közé sorolni, melyekkel felkészítette az elméiket, hogy illő szelídséggel és taníthatósággal vessék alá magukat Istennek. Mintha ezt mondta volna: miután a Kánaán földje már nincs messze tőletek, pont a közelsége buzdít benneteket arra, hogy még vidámabban vegyétek magatokra Isten ígáját, mert ugyanaz az Isten, Aki ma kijelenti nektek a törvényét, hívogat benneteket annak a földnek az élvezetére, amit esküvel ígért meg a ti atyáitoknak. S ebből az utolsó mondatból teljesen világos, hogy Mózes nem pusztán jutalmat ígért nekik, ha megtartják a törvényt, hanem inkább a korábbi kegyet állította eléjük, mellyel Isten ellenszolgáltatás nélkül vezette őket, hogy viszonzásképpen ők is hálások lehessenek ezért. Mózes ugyanis nem azért mondja a parancsolatokat a sajátjainak, mert (mint korábban láttuk) ő maga találta ki azokat, hanem mert hűségesen adta tovább az Isten szájából diktáltakat. S ezt még jobban megérthetjük a következő igeversből, ahol a múltban megtapasztalt kegyelmet emlegeti fel, s egyben az emlékezetükbe idézi, mily sok bizonyossággal tanította őket az Isten, hogy engedelmességre formálja és szoktassa őket.

Először is megparancsolja, hogy általánosságban emlékezzenek Isten bánásmódjára, aminek a tanúi voltak negyven éven keresztül, majd kitér a részletekre, miszerint Isten a sanyargatásokkal tette őket próbára, „hogyan nyilvánvaló legyen, mi van a szívükben”. A kifejezéseket ugyanis lehet így magyarázni: „megalázott és megpróbált téged, hogy megtudd, mi volt a te szívedben”. Ezekkel a szavakkal arra inti őket, hogy nem lettek megsanyargatva nagyon jó ok nélkül a sok baj és nehézség által, hanem mert szükségük volt ezekre a próbákra. Egyben azonban a makacsságukat is megfeddi közvetve, mely ekkor mutatkozott meg, hiszen ha minden dolguk jól ment volna, akkor könnyen színleltek volna nagy istenfélelmet, mely azonban, mint ténylegesen kiderült, nem is létezett.

3. *És megsanyargata téged, és megéheztete.* Mivel néha éhezniük kellett a pusztaságban, bizonyítja ennek a fenytésnek a hasznát, mivel így tanulták meg, hogy az emberi faj nemcsak kenyérrel és borral él, hanem Isten titkos hatalma által is. Mert jóllehet mindenki vallja, hogy Isten jósága folytán termékeny a föld, az érzékszerveik mégis annyira kötődnek az evéshez és az iváshoz, hogy nem emelkednek feljebb, és nem ismerik el Istent Atyjuknak és táplálójuknak, hanem inkább lekötik Őt azokhoz a külső eszközökhöz, melyekhez kötődnek, mintha az Ő keze önmagában és eszközök nélkül nem volna képes végrehajtani, vagy biztosítani bármit is. Az észrevételük tehát, miszerint a föld gyümölcseit Isten hozza létre, nem más, mint hűvös elképzelés, mely gyorsan szertefoszlik, és nem marad meg az emlékezetükben. Isten hatalma, valamint az Ő jósága valóban bőven megmutatkozik a teremtményei hasznában, amit természetes módon élvezünk, de az emberi elme romlottsága miatt a róla szóló bizonyosságok mintegy fátyolként homályosítják el azt a fényes világosságot. Emellett az emberiség nagyobbik része úgy gondolkodik Istenről, mint Akit messzire száműztek, s úgy éledegél tétlenségben, mintha visszavonult volna a hivatalától égen és földön. Ebből származik, hogy bízván a pillanatnyi bővelkedésükben, nem könyörögnek a kegyeiért, sőt, úgy mennek el mellette, mint ami szükségtelen. Mikor viszont megfosztatnak a megszokott ellátásuktól, akkor mindenestől kétségbe esnek, mintha Isten keze egyedül nem lenne elég a támogatásukhoz. Mivel tehát az emberek nem kellőképpen húznak hasznát a természet vezetéséből és tanításából, hanem inkább elvakulnak a maguk Isten munkáiról alkotott nézeteiben, szükséges volt megadni nekik a manna eme csodájában annak a szilárd és látványos bizonyítékát, hogy az emberek nemcsak akkor élnek Isten nagylelkűsége folytán, amikor kenyeret esznek és bort isznak, de akkor is, amikor minden ellátásuk megszűnik. S noha lehet némi nyersesség a szavakban, a jelentésük mégis világos: az emberek élete nem a táplálékában rejlik, hanem Isten ihletése elegendő a táplálásukhoz. S emlékeznünk kell rá: itt nem a lélek örök életéről van szó, hanem egyszerűen és kizárólagosan arra tanítatunk, hogy még ha el is fogy a kenyér és a bor, a testünket Isten akarata egyedül is képes fenntartani és éltetni. Tekintsük hát bizonyosnak: ezt bármennyire agyafúrtan, de mégis hibásan vonatkoztatják a lelki életre, valamint a hittel fennálló, a tanításába beleképzelt viszonyára, mintha a kegyelem, ami az ígéretekben kínáltatik fel és hit által vehető át, adna életet a lelkünknek. Itt egyszerűen csak arról van szó, hogy a megelevenítő alapelem (*vigor*), amit Isten Lelke terjeszt fenntartás végett, az Ő szájából származik. A Zsolt104:30-ban a pontos ismétlését olvashatjuk annak, amit Mózes korábban mondott: „Kibocsátod a te lelkedet, megújulnak, és újjá teszed a földnek színét”. A „nem csak” kifejezéssel fordított szavakat látszólag szántszándékkal tette hozzá, nehogy Mózes, teljességgel kizárva a táplálásunkra szánt kenyeret, ne adjon igazat Istennek. Így ügyel tehát a szavaira, mintha azt mondta volna, hogy jóllehet a kenyér táplálja az ember életét, ez a támogatás azonban mégis túl gyenge, ha nem Isten rejtett hatalma foglalja el az első helyet. Ez a belső erő, ahogyan nevezik, amit Ő Maga ihlet, elegendő lesz még akkor is, ha minden más segítség csődöt mond. S ez a tanítás először is hálára indít minket Isten iránt, bármivel is lát el minket az Ő teremtményein keresztül, ami a táplálásunkhoz és az életünk fenntartásához szükséges, s közben pedig arra tanít, hogy ha minden evilági eszköz csődöt is mond, mégis remélhetjük az életet egyedül

Tőle is. Nem közönséges bölcsesség rejlik e két dolog összeszedésében. Krisztus bámulatosan alkalmazta ezt az igeszakaszt annak az igazi és valóban gyakorlati hasznára, mert amikor az ördög arra ösztökélte Őt, hogy parancsolja meg a köveknek, változzanak kenyérré az éhsége csillapítása végett, így válaszolt: „Nemcsak kenyérrel él az ember”, stb. (Mt4:4), mintha azt mondta volna: Más orvosság is van Isten kezében, mert még ha nem is ad ételmet, akkor is képes egyedül az akaratával életben tartani az embereket. Ezt azonban csak futólag említem, mert bővebben is tárgyaltam „Az evangéliumok harmóniája” című művemben. Ugyanebből a célból teszi hozzá, hogy a ruháik sem koptak el a hosszú idő alatt, s a lábbelijeik is egyben maradtak – hogy ebből is meggyőződhesse nek: bármi is tartozik az emberi élet fenntartásához és az ember napi szükségleteinek kielégítéséhez, mindaz annyira Isten kezében van, hogy nemcsak az élvezete, de a folytatódása és a megléte is az Ő áldásaitól függ.

5. *Gondold meg azért a te szívedben.* Arra a következtetésre jut, hogy Isten cselekedeteinek állandó menetében, attól az időtől kezdve, hogy kihozta az izraelitákat Egyiptomból, az Ő atyai gondoskodása az okulásuk végett felismerhető. A יָסַר *yasar* szót²⁵¹ ugyanis egyesek túlföntül korlátozott értelemben veszik „büntetésnek”, pedig a tulajdonképpeni tanítás egész folyamatát felöleli. Mintha azt mondta volna: ha ezek után nem lennének engedelmesek és szófogadók, akkor több, mint taníthatatlanok lesznek, mert kellő tanításban volt részük a legjobb fegyelmezés mellett, és Isten nem mulasztott el semmit, ami megkövetelhető egy családfőtől. Ebből következően hajdanán és sok tanítás hatására ugyanúgy szokták magukhoz ölelni a törvényt, ahogyan a gyermekeknek illik engedelmeskedni az atyjuk hangjának. S ezt világosabban is megmagyarázza a következő igeversben, ismét arra a következtetésre jutván, hogy ezért kellett betartaniuk a törvényt és Isten parancsolataiban járni. Ebből röviden azt is megjegyezhetjük, hogy az istenfélelem, amint máshol már mondtam, az alapja a törvény iránti kellő engedelmességnak. Az igeszakasz, amit az 5Móz11-ből szöttem bele, szintén sorolható az ígéretek közé, mert Isten az Ő áldásának reménységével csalogatja benne a népet az engedelmességre. Miután pedig a már látható föld birtoklását állítja eléjük, a szavak nekem nagyon jól ideillőknek tűnnek, mert Istennek nem volt más szándéka földről szóló dicshimnuszban, mint a nép elméinek felkészítése a törvény iránti engedelmességre.

Deuteronomium 29

5Móz29:2-9

2. És előhivatá Mózes az egész Izráelt, és monda nékik: Ti láttátok mind azt, a mit szemeitek előtt cselekedett az Úr Égyiptom földén a Faraóval és minden ő szolgájával, és egész földével:

3. A nagy kísértéseket, a melyeket láttak a te szemeid, a jeleket és ama nagy csudákat.

4. De nem adott az Úr néktek szívet, hogy jól értsetek, szemeket, hogy lássatok, és füleket, hogy halljatok, mind e mai napig.

5. Mindamellet is vezérlettelek titeket a pusztában negyven esztendeig; nem koptak le a ti ruháitok rólatok, és a te sarud sem kopott le lábadról.

6. Kenyeret nem ettetek, sem bort, sem részegítő italt nem ittatok, hogy megtudjátok, hogy én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

7. És eljutottatok e helyre, és kijöve előnkbe Szíhon, Hesbonnak királya, és Óg, Bászának királya, hogy megütközzenek velünk, de megvertük őket.

²⁵¹ Lásd az 5Móz11:2-höz fűzött megjegyzéseket.

8. És elvettük az ő földjüket, és odaadtuk örökségül a Rubenitáknak, Gáditáknak és a Manassé-törzs felének.

9. Tartsátok meg azért e szövetségnek ígéit, és a szerint cselekedjete, hogy szerencsések legyetek mindenben, a mit cselekesztek.

2. *És előhivatá Mózes az egész Izráelt.* Ezt az igeszakaszt is lehet alkalmasan a törvény előszavára vonatkoztatni, mivel az iránya a törvény ajánlása, valamint az emberek elméjének oktatása és felkészítése, hogy taníthatók legyenek. Ez az isteni áldástól veszi a kezdetét, amit megtapasztaltak mind a kivonulásuk, mind a negyven évig tartó vándorlásuk során. Az aljasság és a hálátlanság csúcsa lenne ugyanis, ha nem szánnák magukat oda annak a Szabadítónak, Aki ennyire kegyelmesen bánt velük. S bizonyosan az Ő irántuk érzett atyai szeretetének a felbecsülhetetlen jele volt, hogy síkra szállt egy ennyire hatalmas király ellen az Ő szolgálja kedvéért. Végül, nehogy bármi kérdés merülhessen fel a szabadulásukat illetően, fenséges, a méltóságának megfelelő kifejezésekkel nagyítja fel a hatalmat, amit Isten a szabadulás során mutatott.

4. *De nem adott az Úr.* Megfeddvén őket a múltbéli ostobaságukért felszítja a vágyakozásukat a jobb megértésre, mintha azt mondta volna, hogy túl sokáig voltak közönyösek a sok csodával szemben, így nem szabad tovább késlekedniük, hanem fel kell rázniuk magukat, azaz jobban oda kell figyelniük Istenre. Nem azért, mert annyira érzéketlenek voltak, hogy az Ő cselekedetei teljes mértékben elkerülték a figyelmüket, hanem azért, mert azok mindennemű elismerésének azonnal vége is szakadt. Mert mint a részeg, vagy letargiától szenvedő ember emeli fel a fejét, és nyitja ki a szemeit egy pillanatra egy kiáltást hallván, de aztán visszaesik a bódult állapotba, úgy nem gondolkodott a nép soha komolyan el Isten cselekedetein. Mikor pedig valamilyen csoda felrázta őket, rögvessz visszahulltak a feledésbe. Ezért van jó oka annak, hogy Mózes különféle módszerekkel próbálja meg felrázni őket a tompaságukból és a butaságukból. Ám nemcsak az érzéketlenségüket, a vakságukat és a süketségüket ítéli el, hanem kijelenti: azért voltak ennyire érzéketlenek, vakok és süketek, mert nem ihlette meg őket a felülről jövő kegyelem, hogy kellő hasznukra váljon a megannyi lecke. Ebből megtanuljuk: a világos és erőteljes értelem a Lélek különleges ajándéka, mert az emberek még a legragyogóbb világosságban is mindig vakok, amíg Isten meg nem világosítja őket. Amit Mózes az izraelitákról mond el, az kétségtelenül mindannyiunkra vonatkozik. Kijelenti tehát, hogy Isten látványos dicsősége nem indította őket az Ő tiszteletére és imádatára, mivel Ő még nem adott nekik elmét, szemet és fület. Mózes úgy érti: bármiféle velünk született világossággal rendelkezünk, az vagy rejtett, vagy elvesztett, így ami a bölcsesség csúcsát jelenti, valamennyi érzékszervünk haszontalan. Igaz, hogy a természet megromlásában a *világosság* még mindig *ragyog a sötétségben*, de ez az a világosság, mely hamarosan elhomályosodik. Ezért az egész értelem és gondolkodóképesség, mellyel az emberek dicsekednek és amit fitogtatnak nem más, mint füst és sötétség. Joggal kérheti hát Dávid, hogy nyíljanak meg a szemei a törvény titkainak szemlélésére (Zsolt119:18).²⁵² De ez a hiányosság semmiképpen sem ment fel minket a szégyen alól, mivel (Amint említettük) senkinek sincs bölcsessége, csak azoknak akiknek a világosságok Atyja ad, mert a saját hibánkból vagyunk tudatlanok.²⁵³ Emellett mindenkit kellőképpen, sőt a kelleténél is jobban meggyőz a tulajdon lelkiismerete arról, hogy ez a tudatlanság szorosan kapcsolódik a büszkeséghez és a nemtörődömséghez, ezért tehát önkéntes. A *szív* szó itt nem az érzelmek helyének értelmében használatos, hanem magát az elmét jelenti, ami a lélek intellektuális képessége.

²⁵² Az utalás itt a Zsolt19:13-ra és a 18:24-re vonatkozik, de lehet célzás a Zsolt19:12-re és a 18:28-ra is. Lásd Kálvin kommentárjait ezekről az igeszakaszokról.

²⁵³ "Desipimus." – *Latin*. "Ainsi hebez, et desprouvez de sens." – *Francia*.

5. *Mindamellett is vezérlettelek titeket.* Tovább lép azokra az áldásokra, amelyekkel Isten folytonosan áldotta az Ő népét a negyven év során. De nem sorolja fel valamennyit, hanem megelégszik néhányval a legemlékezetesebbek közül, tudniillik hogy nem koptak el a ruháik, és a mennyből kaptak táplálékot, mikor semmi más ellátáshoz nem juthattak a föld gyümölcseiből. Emlékezteti őket: Isten dicsősége mutatkozott meg e bizonyságokban, hogy alá vessék magukat az Ő szabályainak.

7. *És eljutottatok e helyre.* Ez (Isten jóságának) a harmadik példája, mert Ő septe el az első ellenségeket, akik megpróbálták az útjukat állni, s ezzel már elkezdte bevinni őket a nyugalom helyére. Miután a két és fél törzs már kiválasztották a lakóhelyüket, ők mintegy tükörben szemlélhették, hogy az ígért földének birtoklása várt rájuk. Ezért jut Mózes arra a következtetésre, hogy a törvény megtartásának kötelessége vonatkozott rájuk, s buzdítja őket a hálájuk kimutatására a hűséges és őszinte engedelmesség által. Az elbeszélés célja tehát az, hogy tiszteletteljes figyelmet keltsen a tanítása iránt, mert a שכל *shakal* szó hifil ragozásban azt jelenti: sikeresen és bölcsen cselekedni.²⁵⁴ Mindkét jelentést leírtam, mert egyformán illenek az igeszakasz jelentéséhez. A 4. fejezetben ugyanis láttuk, hogy a nép egyetlen bölcsessége az engedelmesség volt Isten rendeletei iránt, s a bővelkedésük sem volt várható semmi más forrásból, mint Isten áldásából, amit mindenütt ígér az izraelitáknak, ha betartják a törvényt.

Deuteronomium 8

5Móz8:7-10

7. Mert az Úr, a te Istened jó földre visz be téged; bővizű patakoknak, forrásoknak és mély vizeknek földére, a melyek a völgyekben és a hegyeken fakadnak.

8. Búza-, árpa-, szőlőtő- fige- és gránátalma-termő földre, faolaj- és méz-termő földre.

9. Oly földre, a melyen nem nyomorogva eszed kenyeredet, és a hol semmiben sem szűkölködöl; oly földre, a melynek kövei vas, és a melynek hegyeiből rezet vágatsz!

10. Ha azért eszel majd és megelégszel: dicsérjed az Urat, a te Istenedet azért a jó földért, a melyet néked adott.

Deuteronomium 11: ugyanennek a kijelentésnek a megisméltése

5Móz11:10-12

10. Mert a föld, a melyre te bemégy, hogy bírjad azt, nem olyan az, mint Égyiptomnak földe, a honnan kijöttetek; a melyben elveted vala a te magodat és a te lábaddal kell vala megöntözöd, mint egy veteményes kertet;

11. Hanem az a föld, a melyre átmentek, hogy bírjátok azt, hegyes-völgyes föld, az égnek esőjéből iszik vizet.

12. Oly föld az, a melyre az Úr, a te Istened visel gondot; mindenkor rajta függenek az Úrnak, a te Istenednek szemei az esztendő kezdetétől az esztendő végéig.

²⁵⁴ תשכיל az Amplified Version szerint „hogy bővelkedhessetek”, Sebastian Münster szerint pedig „ut prudentis agatis”. Ő azonban hozzáteszi, hogy a héber ezt a szót הצליח szóval magyarázzák, melynek jelentése „hogy bővelkedhessetek”. A שכל hifil alakja, mondja a Simon's Lexicon, azt jelenti: *bölcsen cselekedni*, s a megelőző és az utána következő fogalomcseréjével *bővelkedve érvényesülni*. – Henry Walter.

7. *Mert az Úr, a te Istened.* Röviden összefoglalhatjuk a szavakat és a dolgot. Majdnem a szemük elé állít egy lakóhelyet, mely tele van gazdagsággal, és különböző előnyökkel, hogy még jobb kedvvel imádják az Istent és a hálájukkal igyekezzenek visszafizetni ezt a jeles jótéteményt. A 8. fejezetben a föld jóságát dicséri, mivel patakok öntözik, melyek átfolynak a völgyein és a hegyein, s mivel mindenféle gyümölcsöket terem nekik táplálékul. Sőt mi több, még vas- és rézbányái is vannak. A 11. fejezetben ugyanezt fejezi ki még világosabban és részletesebben, összehasonlítván Egyiptom földjével, melynek termékenysége, noha csodálatos a Nílus éves áradása folytán, mégis rengeteg munkát és művelést követel meg, mivel csatornákon át öntözték az emberek kezével és munkájával. Kánaán földje azonban Isten áldásától függ, és a mennyből várja az esőt. Mózes továbbá ragyogó szavakkal magasztatja fel a föld sajátos kiváltságát, elmondván: Isten szemei mindig is rajta vannak avégett, hogy viszont az izraeliták is a maguk részéről figyelmesen és folytonosan tekintsenek Istenre. Ez ugyanis „az esztendő kezdetétől az esztendő végéig” szavak jelentése. Mintha azt mondta volna: hálátlanok lesznek Istennel szemben, hacsak nem állandóan és buzgón Vele törődnek, mert Ő sem szűnt meg napi rendszerességgel törődni velük. Valóban igaz, hogy nincs a Földnek olyan szeglete, mely ne tapasztalna meg Isten áldását. Látható, hogy a Nílus Egyiptom egészét teszi termékkennyé. Mivel azonban ez évente egyszer történik meg, s mivel a vizeket az ember által alkotott mesterséges csatornákkal vezetik ide-oda, ezért Mózes nem helytelenül alapozza erre a buzdítását, miszerint állandóan a törvény feletti elmélkedésre kell adniuk a fejüket, mert nemcsak az évnek egy adott szakaszában, hanem majdnem minden pillanatban rákényszerítette őket a szükség, hogy kérjék Isten segítségét, amikor látták, hogy a föld mindig Tőle kéri az orvosságot a szárazságára. Felmerül azonban a kérdés, miképpen volt képes Mózes ilyen fenséges kifejezésekkel beszélni a Kánaán földjének gazdagságáról, amikor manapság aligha sorolható a termékeny területek közé, s ekképpen²⁵⁵ az istentelenek vakmerően gúnyolják őt, mivel mindazok, akik üzleti, vagy bármely más okból jártak arra, ellentmondanak a dicshimnuszának. Én mégsem kételkedem abban, hogy mindig is különleges volt a gyümölcsseinek nagy bősége folytán, amint nemsokára látjuk majd a maga helyén, ahol a termékenységet a szőlőfürtök bizonyították. Egyidejűleg azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a bőség új, és szokatlan módon sokszorozódott meg a nép megérkezésével, hogy Isten megmutathassa: azt az országot minden másiknál jobban megáldotta az Ő gyermekeinek nagylelkű ellátása végett. Amíg tehát a föld Ábrahám nemzetségének adatott örökségül, híres volt a termékenységről, amit Isten Mózes által ígért meg. Most azonban, ahelyett, hogy csodálkoznánk, amiért nagy fokban sivatagos és terméketlen, inkább azon kellene meglepődnünk, hogy még fennmaradt némi nyoma az egykori termékenységének, mert annak, amivel Maga Isten fenyegetett oly gyakran, be is kell teljesednie. A föld terméketlensége tehát, ami most mutatkozik meg, ahelyett hogy elvenne Mózes bizonyágtételéből, inkább látványos bemutatását adja Isten ítéletének, ami, mint azt majd máshol látjuk, kihirdettetett ellene. Összefoglalva, ahogyan Isten a népe kedvéért még jobban meggazdagította az amúgy is már termékeny földet, úgy ugyanakkor a népnek a büntetését is sóval vetette el, hogy mindez az Ő átkának szomorú látványa lehessen.

10. *Ha azért eszel majd és meglegszel.* Ezekkel a szavakkal arra inti őket, hogy túl érzéketlenek lesznek, ha Isten roppant nagylelkűsége nem indítja őket engedelmességre, mert semmi sem ésszerűtlenebb, mint az, amikor ettünk és jóllaktunk, de mégsem ismerjük el, honnan származott az élelmünk. Mózes tehát alkalmas módon követel hálát a néptől, amikor élvezni fogják mind a nekik ígért földet, mind a jó dolgok bőségét.

²⁵⁵ “Des esprits phrenetiques, and profanes.” - *Francia*. Ezt az ókori gúnyolódást, amit Voltaire és más modern hitetlenek is ismételtettek, jól megválaszolja Keith az *Evidences of Prophecy* (Art. Judaea) című művében, nemcsak Tacitustól, Ammianus Marcellinustól, Floriustól és az idősebb Pliniustól, de magától Volneytől és Gibbontól, valamint még barátságosabb tanúktól idézve.

Deuteronomium 6

5Móz6:1-3, 17-19

1. Ezek pedig a parancsolatok, a rendelkezések és a végzések, a melyek felől parancsolta az Úr, a ti Istenetek, hogy megtanítsam azokat néktek, hogy azok szerint cselekedjete azon a földön, a melyre átmenőben vagytok, hogy bírjátok azt;

2. Hogy féljed az Urat, a te Istenedet, és megtartsad minden ő rendelését és parancsolatát, a melyeket én parancsolok néked: te és a te fiad, és a te unokád, teljes életedben, és hogy hosszú ideig élhess.

3. Halld meg azért Izráel, és vigyázz, hogy megcselekedjed, hogy jól legyen dolgod, és hogy igen megsokasodjál a tejjel és mézzel folyó földön, a miképen megígérte az Úr, a te atyáidnak Istene néked.

17. Szorosan megtartsátok az Úrnak, a ti Isteneteknek parancsolatait, az ő bizonyosságait és rendelkezéseit, a melyeket parancsolt néked.

18. És azt cselekedjed, a mi igaz és jó az Úrnak szemei előtt, hogy jól legyen dolgod, és bemeless és bírhasd azt a jó földet, a mely felől megesküdött az Úr a te atyáidnak.

19. Hogy elűzzed minden ellenségedet a te színed elől, a mint megmondotta az Úr.

1. Ezek pedig a parancsolatok. Ezekben a versekben megismétli, amit már megannyi előző igeversben láttunk: mivel Isten oly nagylelkűen bánik az izraelitákkal, túl romlottak lesznek, ha ekkora kegyesség nem csábítja őket a törvény szeretetére. Arra is emlékeznünk kell, amit már érintettem: noha máshová helyeztem át az ígéreteket, melyekkel Mózes a törvény betartására buzdítja a népet, mégis szándékosan helyeztem a törvény magyarázata elé azokat az igeszakaszokat, melyekben az ígért földjét mondhatni a nép szeme elé tárja, mert ezzel készíti fel az elméiket az engedelmisségre, s teszi a nagylelkű Atya uralkodását kedvessé és örömtelivé. Mivel tehát ki lettek jelölve a föld örököseiül, Mózes, mikor ennek élvezetésre hívogatja őket, megparancsolja, hogy szívesen öleljék magukhoz a tanítást, melynek kedvéért örökbe lettek fogadva, s a maguk részéről szánják oda magukat az Isten iránti engedelmisségre, Akinek az ingyenes jósága vezette őket. Amint a 8. és 11. fejezetekben dicsérte a föld gazdagságát, most úgy erősíti meg ugyanazt a kijelentést, vagy inkább később magyarázza meg bővebben is, amit most futólag érint. Valamennyien egyetértenek abban, hogy az élet boldog állapotának, amit a szemük elé tárt, ki kellett volna váltania a nép háláját, nehogy ezt a jelentős jótéteményt hiába pazarolja rájuk. Mózes tehát kijelenti, hogy törvényeket és rendelkezéseket adott eléjük, melyekből megtanulhatták az istenfélelmet, s egyidejűleg emlékezteti őket, mennyire aljas dolog lenne a részükről nem felindulni Isten és az Ő törvényének szeretetére a föld örömteli állapotát és bőségét látván. Kihagyom, amit már magyaráztunk, tudniillik hogy semmit sem magától tanított, hanem Isten hűséges magyarázója volt, s hogy a tanítás parancsolatait tovább kellett adni a utódoknak is, nehogy valaha is elveszenek. Ebből kiderül, mennyire nehéz az emberek számára helyesen felkészülni a törvény megtartására, mivel Isten nem ok nélkül ösztökéli őket a tunyaságuk miatt. Csendes feddést is közvetít ugyanis a tudatlanságuk, vagy állhatatlanságuk miatt, mikor Isten nem szűnik meg mondogatni azt, amire elegendő lenne rámutatni, vagy egyetlen szóval megemlíteni. Meg kell figyelni az igaz mivolt meghatározását is: a test okoskodásával és megítélésével ellentétben *azt kell tenniük, ami Isten szemében helyes.*

Deuteronomium 8

5Móz8:11-18

11. Vigyázz magadra, hogy el ne felejtkezzél az Úrról, a te Istenedről, meg nem tartván az ő parancsolatait, végzéseit, rendelkezéseit, a melyeket én parancsolok néked e mai napon;

12. Nehogy mikor eszel és jól lakol,²⁵⁶ és szép házakat építesz, és lakozol azokban;

13. És mikor a te barmaid és juhaid megsokasodnak, és ezüstöd és aranyad is megsokasodik, és minden jószágod megszaporodik:

14. Fel ne fuvalkodjék akkor a te szíved, és el ne felejtkezzél az Úrról, a te Istenedről, a ki kihozott téged Égyiptom földéből, a szolgaságnak házából;

15. A ki vezérlett téged a tüzes kígyóknak, skorpióknak, és szomjúságnak nagy és rettenetes pusztáján, a melyben víz nem vala; a ki vizet ada néked a kemény kősziklából;

16. A ki mannával étete téged a pusztában, a mit nem ismertek a te atyáid, hogy megsanyargasson és hogy megpróbáljon téged, és jól tegyen veled azután:

17. És ne mondjad ezt a te szívedben: Az én hatalmam, és az én kezemnek ereje szerezte nékem e gazdagságot!

18. Hanem emlékezzél meg az Úrról, a te Istenedről, mert ő az, a ki erőt ad néked a gazdagságnak megszerzésére, hogy megerősítse az ő szövetségét, a mely felől megesküdt a te atyáidnak, miképen e mai napon van.

11. *Vigyázz magadra, hogy el ne felejtkezzél.* Könnyedén megbecsülhetjük ennek az intésnek a szükségességét az emberi természet általános romlottságából kiindulva, ami túl általános és túl befolyásos, mert aligha találunk száz közül egyvalakit, akiben a jóllakottság ne keltene meg gondolatlanságot. Mózes utóbb majd beszél a nép lázadó mivoltáról:²⁵⁷ „És meghízott Jesurun, és rúgódozott. Meghíztál, megkövéredtél, elhájasodtál.” (5Móz32:15) Szükséges volt tehát, hogy zabla kerüljön az ennyire makacsokra, sőt, hogy a vakmerőségüket még jobban visszaszorítsák a bővelkedésükben. De kiterjeszthetjük ezt a tanítást önmagunkra is, és helyes is megtennünk, mivel a bővelkedés majdnem mindannyiunkat megmérgezi, s gátlástalanul vakmerőkké válunk Istennel szemben, megfeledkezvén mind önmagunkról, mind Róla. Mózes ezért nemcsak azt parancsolja meg az izraelitáknak, hogy ne legyenek hálátlanok Istennel szemben, hanem hogy *óvják meg magukat* (mert ezt a szót használja a *vigyázzatok magatokra* kifejezés helyén) ettől az istentelen hálátlanságtól. Rögtön utána ugyanezt a szót használja a törvény megtartására is. A dolog summája tehát az, hogy a legnagyobb gondossággal és figyelemmel kellett ügyelniük, nehogy az Istennel kapcsolatos feledékenység szállja meg őket a boldog körülményeik közepette, s így lerázván az istenfélelmet és az Ő igáját, a testi vágyaikba merüljenek. Megmutatja ugyanis, hogy a törvény efféle megvetése a hálátlanság jele volna, mivel nem történhet másként, mint hogy alávetik magukat Istennek és megtartják az Ő törvényét, amennyiben tudomásul veszik, hogy egyedül az Ő áldásának köszönhetik a bővelkedésüket. Máshol már megjegyeztük: amikor így jelöli meg a különböző kifejezésekkel a törvényt, az megfelel a tökéletes tanítása dicséretének – mintha azt mondaná, hogy a helyes viselkedés egyetlen része sem maradt ki abból. Gyakran azt is kijelenti itt (valamint máshol is) a szolgálatának megbízhatóságát, nehogy kibúvót keresve azt állítsák, hogy a halandó ember parancsainak elutasításával nem minősülnek Isten

²⁵⁶ A Károli-fordítás szerint: *Hogy mikor eszel és jól lakol – a ford.*

²⁵⁷ “Septuaginta autem pro eo (Jeshurun) substituerunt ο ηγανημενος, et *Vulgata* imitatur per suum *Dilectus*. Unde autem sit illa versio, vix explicari video; fatente etiam Steucho, se nescire a quo verbo id nomen duct possit si *Dilectum* significat,” stb. — *Marckius a Deuteronomium 32-ről*. Maga Kálvin a *Rectus* szóval fordítja.

ellen lázadóknak. Azt mondja tehát, hogy a kegyességük nem lesz elfogadható Isten számára, amíg nem tartják meg az Általa megszabott törvényt.

12. *Nehogy mikor eszel és jól lakol.* Bővebben is megmagyarázza, amit már említettünk, hogy tudniillik megtörténhet, hogy az idő múlásával fokozatosan lemorzsolódnak az istenfélelemben és az Ő törvénye iránti tiszteletben, ezért még jobban kell ügyelniük, nehogy a folyamatos békesség és öröm érzéketlenekké tegye őket. Gondosan meg kell jegyezni a Mózes által említett eltávolodás okát: a gőgöt, ami által a gazdagság és a bőség következtében az emberek elméje felfuvalkodik. A mértékletességnek ritkán látjuk példáit a bővelkedésben, hanem inkább, amint az emberek észreveszik, hogy virágzó állapotba kerültek, elkezdenek büszkeségtől dagadni, s úgy bámulják a saját felemelkedésüket, hogy közben még Magát Istent is megvetik. Ezen az alapon parancsolja Pál, hogy „a kik gazdagok e világon... ne fuvalkodjanak fel, se ne reménykedjenek a bizonytalan gazdagságban” (1Tim6:17). Nekünk valóban annál szívesebben kell alávetnünk magunkat Isten irányításának, minél kedvesebben bánik velünk, de, mint említettem, a természetünk romlottsága teljesen az ellenkező irányba űz minket, így Isten elnézése közben pökhendikké válunk, pedig annak az engedelmségre kellene minket ösztönöznie. S ha ez nem is történik meg azonnal, mégis, valahányszor a bővelkedés szüntelenül árad ránk, annak örömei fokozatosan megrontják még a legkülönbeket is közöttünk, így végül ők is megromlanak. Ha tehát egyenes úton akarunk maradni, akkor törekednünk kell megszerezni az orvosságot a büszkeségnek erre a leghalálosabb betegségére. S mivel a Sátán mesterkedései folytán a folyamatos bővelkedés elpuhít és csapdába ejt minket, tanuljunk meg nem csak egyetlen napig óvakodni, hanem egész életünkben mindvégig óvatosságnak lenni. Mózes bölcsen veszi elejét a gőgjüknek az izraeliták emlékeztetébe idézve az eredeti állapotukat. Hiszen honnan származik az, hogy azok, akik önmaguk és mások szemeiben boldogoknak tűnnek a világban, felfuvalkodnak a magabiztosságtól és a gőgtől, ha nem onnan, hogy nem gondolnak az saját kezdeteikkel, hanem önmagukon kívül mindenki mást megvetnek úgy, mintha egyenesen a felhőkből jöttek volna le? Kevesen vannak ugyanis Codrushoz hasonló, aki miután megszerezte a királyságot, mindig őszintén megvallotta, hogy atyja fazekas volt. Isten itt orvosságot mutat erre a bűnre (mely túl széles körben eluralkodott) azzal, hogy az izraeliták elé tárja korábbi állapotukat és megparancsolja nekik: emlékezzenek arra, hogy az Ő speciális áldása folytán menekültek ki abból. A gőgjüket semmi más nem volt képes megzabolázni, mint a visszaemlékezés a szabadulásukra, mert lehetne ésszerűtlenebb, mint az, hogy pökhendiek legyenek azok, akik korábban a leggőgösebb nemzet rabszolgái voltak, s akik nem a saját erőfeszítéseikkel vívták ki a szabadságukat, hanem a reménységeik és magányosságuk ellenére Isten pusztá kegyessége folytán nyerték ezt el, utána pedig a pusztában vándoroltak s végül Isten vezetése alatt jutottak be az ígért földjére? Egyszóval, Isten pont úgy bánik velük, mintha valaki megfedne egy embert (aki hirtelen meggazdagodván féktelenül viselkedik) a korábbi koldus mivoltával és nélkülözésével. Sőt, mivel túl lassúak voltak ahhoz, hogy azonnal és jó kedvvel a szívükre vegyék ezt az intést, Mózes felnagyítja az isteni jótéteményeket, amiket a pusztában tapasztaltak meg. Hihetetlen volt ugyanis, hogy a férfiak, nők és gyermekek, valamint a rabszolgák eme kevert tömege oly sok évig éljenek nemcsak a vadállatok, de skorpiók és viperák, valamint mindazok között, melyek a legmérgeesebbek a kígyók fajtái közül. Isten jósága még fényesebben ragyogott fel abban a hirtelen csodában, amikor vizet adott nekik a szomjukat csillapítandó a kősziklából.²⁵⁸ Mivel azonban a következő igeversben arra emlékezteti őket, miképpen kaptak mannát kenyér, vagy élelem gyanánt, én ezt a két dolgot össze fogom kapcsolni.

16. *A ki mannával étete téged a pusztában.* Azt mondja, a kősziklából, vagy kovaköből fakadt víz, mikor a nép a szomjúságtól szenvedett, most pedig hozzáteszi, hogy mannájuk volt

²⁵⁸ A következő mondat a francia változatból hiányzik.

kenyér helyett. Mintha azt mondta volna, hogy amikor elfogyott az eledelük és a vizük, el kellett volna pusztulniuk, ha Isten nem adta volna meg nekik természetfeletti módon mindkettőt, a kemény kősziklából vizet árasztva, és a mennyből küldve a kenyeret. Sőt, azt is megismétli, amit korábban mondott, miszerint a népet ez a megpróbáltatás mint a hitük és a türelmük próbája sújtotta. Ebben a próbában viszont mégis a hitetlenségük és a türelmetlenségük derült ki, ám végül Isten jósága és hatalma is még világosabban mutatkozott meg, mert megbocsátván a hálátlanságukat, annak ellenére is a segítségükre sietett a szükségükben. Ha ugyanis nem szenvedtek volna az éhségtől, akkor Istennek a napi élelmiszer-ellátásban megmutatkozó nagylelkűségét nemtörődöm módon fogadták volna. Ez a jelentése az „és jól tegyen veled azután” következtetésnek. Ezekből a szavakból mi is tanuljuk meg: gyakorta vagyunk híjával a szükséges ellátásunknak, hogy ez felrázza az érzékszerveinket Isten segítségének elismerésére, ami az ínségünkben mutatkozik meg. Miközben ugyanis a bőség leplet borít a szemeinkre, vagy elhomályosítja azok látását, úgy a hiány és a szükség megtisztítja azokat és eltörli ezt a homályt, hogy világosabban észlelhessük az Isten által nekünk juttatott jótéteményeket.

17. *És ne mondd ezt a te szívedben.* Leírja azt a fajta büszkeséget, amiről az imént beszéltünk, azaz mikor az emberek a saját munkálkodásaiknak, erőfeszítéseiknek, vagy élelátásuknak tulajdonítják, amit Isten áldásának kellene tulajdonítaniuk. Valóban megmondattott, hogy a szíveink más módon is felemelkednek, de ez a büszkeség fő alapja: magunknak feltételezni és tulajdonítani azt, ami Istenhez tartozik. Semmi sem képes ugyanis oly nagyon megtartani minket az alázat és a mértékletesség korlátai között, mint Isten kegyelmének elismerése. Hiszen örültség és vakmerőség felemelni a fejünket Ellene, Akitől függünk, s Akinek köszönhetjük mind önmagunkat, mind mindazt, amivel csak rendelkezünk. Joggal feddi hát meg Mózes az emberi szív gögjét, mely Isten elfelejtéséből származik, ha úgy gondolják, hogy a maguk erőfeszítéseivel (*martesuo*) szerezték azt meg, amit Isten adott nekik a saját jótetszéséből, hogy lekötölezzék őket Önmaga iránt. „A szívben mondani” egy hebraizmus, mely az önmagára gondolást, vagy önmagának tulajdonítást jelenti. Ő tehát nemcsak az ajkak külső megvallását követeli meg, amivel az emberek azt vallják meg, hogy hálásak Isten nagylelkűségéért (mert ez sokszor nem több, mint képmutatás és hiábavalóság), hanem azt is akarja, hogy komolyan vegyék fontolóra: amijük csak van, az mind az Ő tiszta nagylelkűségéből származik. Már mondta, hogy amikor majd bemennek a földre, kenyérrel és más élelmiszerekkel fognak táplálkozni, de a manna, amit Istentől kaptak a pusztaságban, ezt követően is megmarad örök bizonyítékaul annak, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Isten titkos erejével, mely eltölti őt az élet alapösszetevőjével. Más leckét is hozzátesz: miután korábban Isten ingyenesen táplálta és öltöztette őket, mindenféle saját cselekedetük nélkül, ebből tanulják meg, hogy most, amikor buzgón munkálkodnak és törekednek, bármit is szereznek, az nem annyira a saját munkájuk jutalma, mint inkább Isten áldásának gyümölcse. Nemcsak azt jelenti ki ugyanis, hogy a földre történő első belépésük során azért gazdagodtak meg, mert Isten nagylelkűen bánt velük, hanem kiterjeszti az emberi élet teljes terjedelmére, hogy az emberek semmit sem szereznek a maguk éberségével és szorgalmával, csak amennyire Isten áldja meg őket fentről. S ezt rögvest utána bővebben is megmagyarázza, ahol azt parancsolja nekik, hogy emlékezzenek tehát: „Isten az, Aki erőt ad”, stb. Mert noha Isten nem hagy minket tétlenségben szunnyadozni, mégis, amit Pál mond az evangélium prédikálásáról,²⁵⁹ jól megáll a legapróbb dologban is, miszerint „sem a ki plántál, nem valami, sem a ki öntöz”, hanem minden dolog Isten hatalmában van, Akinek a hatására terem a föld gyümölcsöt (1Kor3:7). Emlékeznünk kell hát arra, hogy Isten noha megfeddi az ember tétlenségét, s ínséggel és éhséggel bünteti, mégis, akik aktívan munkálkodnak, nem a saját szorgalmukkal szereznek vagyont, hanem egyedül Isten áldása folytán. Ezen a tanításon

²⁵⁹ A francia változatban itt egy zárójeles kiegészítés olvasható: “selon qu’il est prins de la similitude des laboureurs” – a munkásoktól kölcsönzött hasonlattal.

alapszik az ima, amit Krisztus diktált nekünk, melyben a napi kenyerünk megadását kérjük. S bár ez egyformán vonatkozik az egész emberiségre, Mózes mégis főleg az Isten választott népére ruházza, akikben Isten áldása a legfényesebben ragyog fel, s egyidejűleg arra inti őket: a tény, hogy ellátja őket élelemmel, attól a szövetségtől függ, amellyel Ábrahám nemzetségét fogadta örökbe.

Exodus 23

2Móz23:20-23, 25-31

20. Ímé én Angyalt bocsátok el te előtted, hogy megőrizzen téged az útban, és bevigyen téged arra a helyre, a melyet elkészítettem.

21. Vigyázz magadra előtte, és hallgass az ő szavára; meg ne bosszantsd őt, mert nem szenved el a ti gonoszságaitokat; mert az én nevem van ő benne.

22. Mert ha hallgatándasz az ő szavára; és mindazt megcselekedéted, a mit mondok: akkor ellensége leszek a te ellenségeidnek, és szorongatom a te szorongatódodat.

23. Mert az én Angyalom te előtted megyen és beviszen téged az Emoreusok, Khitteusok, Perizeusok, Kananeusok, Khivveusok és Jebuzeusok közé, és kiirtom azokat.

25. És szolgáljátok az Urat a ti Istenteket, akkor megáldja a te kenyeredet és vizedet; és eltávolítom ti közületek a nyavalyát.

26. El sem vetél, meddő sem lesz a te földeden semmi; napjaid számát teljessé teszem.

27. Az én rettentésemet bocsátom el előtted, és minden népet megrettentek, a mely közé mégy, és minden ellenségedet elfutamtatom előtted.

28. Darazsat is bocsátok el előtted, és kiűzi előled a Khivveust, Kananeust és Khitteust.

29. De nem egy esztendőben űzöm őt ki előled, hogy a föld pusztává ne legyen, és meg ne sokasodjék ellened a mezei vad.

30. Lassan-lassan űzöm őt ki előled, míg megszaporodol és bírhatod a földet.

31. És határod a veres tengertől a Filiszteusok tengeréig vetem, és a pusztától fogva a folyóvizig: mert kezeitekbe adom annak a földnek lakosait, és kiűzöd azokat előled.

20. *Ímé én Angyalt bocsátok el te előtted.* Isten itt arra emlékezteti az izraelitákat, hogy a jólétük oly szorosan kapcsolódik a törvény megtartásához, hogy annak elhanyagolását súlyosan meg fogják szenvedni. Azt mondja ugyanis, hogy Ő lesz a vezetőjük egy angyal keze által, ami az Ő irántuk érzett atyai szeretetének volt a jele. Másrészt viszont azzal fenyegeti őket, hogy nem ússzák meg büntetlenül, ha megvetik ezt a nagy kegyelmet és a saját vágyaikat követik, mert nem kerülhetik el az angyal látványát, akit Ő jelölt ki a vezetőjüknek. Majdnem minden héber rabbi,²⁶⁰ és velük együtt még sokan mások is túl elhamarkodottan vélik úgy, hogy ezt Józsuénak mondja, de a kijelentések, melyeket rögvest teljesebben is tanulmányozni fogunk, semmiképpen sem egyeztethetők össze az ő személyével. A tévedésüket azonban több, mint elégségesen cáfolja először is az, hogy ha ezt Józsuéra értjük, akkor a nép angyali vezető nélkül maradt volna a pusztai vándorlás idején, emellett Mózesnek mondatott, hogy „Angyalom megy előtted” (2Móz32:34), majd ismét „bocsátok előtted

²⁶⁰ Cornelius a Lapide e vélemény miatt idézi Jusztinosz *Dialógus a zsidó Trifonnal*, 58. tekercsét, Eusebius *Demonstratio Evangelica* 4. kötetét, valamint Rabant.

Angyalt” (2Móz33:2). Máshol Mózes is felnagyítja Isten jóságának ezt a cselekedetét, hogy egy angyal kezével vezette a népét (4Móz20:16). De mi szükség van itt hosszú értekezésre, amikor már oly sokszor említettük a szabadulásuk angyalát? Most azt kell itt leszögezni, hogy itt nem halandó emberre történik az utalás, s emlékeznünk kell a már korábban mondottakra is, miszerint itt nem közönséges, hanem a legfőbb angyalról van szó, Aki mindig egyben az egyház Feje is volt. Ebben a dologban Pál tekintélyének elegendőnek kell lenni a számunkra, amikor arra inti a korinthusiakat, hogy ne kísértsék úgy Krisztust, ahogyan az ő atyái kísértették a pusztaságban (1Kor10:9). Ezt megértjük abból a fenséges attribútumból is, amit Mózes rögtön ezt követően tulajdonít Neki: „Isten neve van Őbenne”. Én ezt rendkívüli fontosságúnak tartom, még ha általában könnyedén át is szoktak siklani felette. De vizsgáljuk meg részletesen. Mikor Isten kijelenti, hogy el fogja küldeni az Ő Angyálát, hogy „megőrizze őket az úton”, akkor a szándékos engedelmisség követelményét támasztja velük szemben, mert túl aljas dolog lenne semmibe venni, vagy megfélemlíteni arról, Akinek a velük szembeni atyai gondoskodását tapasztalják meg. A következő ígeversben azonban, ahol a rettentéssel próbálja felrázni őket a fásultságukból, megparancsolja nekik, hogy óvakodjanak a jelenlététől, mert meg fogja bosszulni a vétkeiket,²⁶¹ melyben egyúttal egy finom utalást is észre kell venni az itt használt szó kétértelmű jelentésében. A שמר *shamar* szó ugyanis a héberben azt jelenti, „őrizkedni”, így miután azt mondta nekik, hogy egy angyal lesz az örök, viszont arra figyelmezteti őket, hogy ők is őrizkedjenek. Ezzel az Angyalt rangban az emberek fölé emeli, mert a Bírájuknak jelöli ki, ha az izraeliták bármi módon vétkeznének. Nem abban az értelemben teszi ezt, hogy az ítélet a prófétáknak adatik a tanításuk vonatkozásában, melynek a legfelsőbb rendű a hatalma, hanem mert semmi sem marad titokban Előtte. A Szentírás ugyanis kizárólag Istennek tulajdonítja az Ő speciális attribútumát, miszerint nekünk az Ő arca előtt kell járnunk. Ami ez után következik, az ugyanazt jelenti: „meg ne bosszantsd őt”, amit mindenütt Istenről mond. De, mint épp az imént mondtam, számomra az tűnik a legfontosabbnak, hogy Isten neve volt Őbenne, ami megfelel annak, hogy az én fenségem és dicsőségem Benne lakozik majd, így rendelkezni fog mind a szívek ismeretével, mind az uralommal, és a megítélés képességével. Emellett azt is mondtuk már, hogy semmi abszurditás sincs Krisztusnak az Angyal névvel történő megjelölésében, mivel ekkor még nem a megtestesült Közbenjáró volt, de valahányszor megjelent az ókori népnek, mindenkor jelét adta a jövőbeli küldetésének.

22. *Mert ha hallgatándasz az ő szavára.* Két okból mérsékli az őket ösztökélő rettentést – először, hogy inkább gyengéden, semmint a büntetéstől való félelemmel vonja őket Magához, másodszor nehogy azt képzeljék, hogy az Angyal félelmetes lesz nekik, s az elméjükben megfogadó aggodalom miatt kevésbé vegyék észre a kegyelmét és a kinézetét. S bár más ígehelyhez hagyom meg azokat az ígéreteket, melyekkel a törvény iránti engedelmisségüket erősítette meg, mégis helyesnek tartottam azért belefoglalni a buzdítások, vagy dicsőítmények közé, melyekkel a törvény méltóságát növelte, mivel a múltra vonatkozik, mert így kell értelmezni a kifejezést: „Ügyelj arra, hogy válaszolj Istennek, Aki ennyire nagylelkűen bánik veled. Az ígéreteket, melyeket atyáidnak tett a föld öröklésével kapcsolatosan, most készen áll beteljesíteni, hacsak a romlottságotok nem áll az útjába. Adjatok hát helyet az Ő kegyelmének, hogy az Angyal keze által bevezethessen titeket az Ő nyugalomába.” S hogy még jobban serkentse őket, megmutatja: szükségük van a segítségére. Mintha azt mondta volna: semmi sem lehet nyomorultabb, mint a helyzetük, hacsak nem az Ő védelme óvja őket a sok ellenséggel szemben, mert felsorolja a különböző és a legfontosabb nemzeteket, akikkel szemben semmiképpen sem állhatnak meg, ha nem az Angyal vezetése alatt harcolnának. Azt mondja tehát, hogy csak ha engedelmeskednek a törvényének, akkor

²⁶¹ A francia változatból a soron következő bekezdések hiányoznak.

nincs okuk félni, mert akkor egyedül a saját hatalmával fogja megsemmisíteni mindazokat, akik szembeszállnak velük és akadályozzák őket.

25. *És szolgáljátok az Urat a ti Istenteket.* Igaz, hogy ez az ígélet nagyon hasonlít a többire, melyeknek különleges teret szenteltem, de a különbség az, hogy a népet a törvény buzgó megtartására hívogatva a szemük elé tárja annak a szövetségnek a következményeit, amit már az atyáikkal megkötött, s azért, hogy szívesebben fogadják a törvényt. Így tehát jó okom volt az imént azt kimondani, hogy a múltra vonatkozó ígéreteknak megvolt a maguk megfelelő helye az elméik felkészítésében az Isten iránti engedelmisségre, valamint az Ő törvényének megtartására, mivel Ábrahám nemzetségét azért választotta ki Magának Isten, hogy folyamatosan kegyesen bánhasson velük. Megígéri tehát nekik az áldásait a kenyérükre, a vizükre, és a testi egészségükre, mert ettől a három dologtól függ a jelen életünk állapota. Még két dolgot tesz hozzá: a termékenységet a nemzedékben és a napok számának teljességét. A dolog summája tehát ez: Isten szívjóssága azért őrizte meg őket, hogy akarattal tisztelhessék Őt, s most minden, amit megígért már küszöbön áll, ha reagálnak a kegyelmére. De noha a föld termékenysége nagy volt, s a különféle gyümölcsseit nagy bőségben teremte, itt nem tesz úgy említést a borról, vagy az olajról, mint máshol, hanem csak az egyszerű élelmet említi, mintha azt mondta volna: a létfenntartáshoz szükséges dolgokat nem fogják majd nélkülözni.

27. *Az én rettentésemet bocsátom el előtted.* Ezekből a szavakból nagyon világos, hogy Istennek a nép iránti atyai szeretetét nagyítja fel az elméiket felkészítése végett, hogy odaszánják magukat a törvény igájának viselésére. Ezért nem annyira a jutalmukat tárja eléjük, amennyiben betartják a törvényt, mint inkább szégyent jósol nekik, ha hálátlanok lesznek Istennel, a Szabadítójukkal szemben, Aki nem sokkal ezt követően a birtokukba adta az ígélet földjét. Sőt, Isten azt is mondja, hogy előre küldi az Ő rettentését, amikor a titkos ihletésével elcsüggeszti az emberek szívét. Ebből megértjük, hogy mind a félelem, mind a bátorság az Ő kezében vannak. Erről nem kétséges példákat látunk mindennek a történelmében, amikor Isten megkapta az Őt megillető jogokat az emberek között. Gyakorta megtörténik, hogy a bátor emberek bátorsága a riadalomnak ad utat, illetve a gyáva és ijedős hirtelen bátorságra kap. Ahol pedig ennek nem látszik az oka, ott a világiak a szerencse titkos uralmához folyamodtak, vagy azt képzelték, hogy az emberek elméjét Pán, vagy a szatírok bolondították el.²⁶² Tanuljuk meg azonban, hogy Isten hatalmában áll az ember szívének ide, vagy amoda hajlítása, így a bátor elborítása félelemmel, vagy a gyáva megelevenítése az alább olvasható igeszakaszból: „Nemzeteket üztél te ki saját kezeddel, őket pedig beplántáltad; népeket törtél össze, őket pedig kiterjesztetted. Mert nem az ő fegyverökkel szereztek földet, és nem az ő karjok segítettek nekik, stb.” (Zsolt44:3-4). Emellett Ráháb, a parázna asszony, aki egy hitetlen nemzethez tartozott, is elismerte ezt, amikor ezt mondta a kémeknek: „megolvadt a mi szívünk, és nem támadt többé bátorság senkiben sem miattatok. Bizony az Úr, a ti Istentek az Isten fenn az égben és alant a földön!” (Józs2:11) Ő valóban nem azt fejezi ki, amit itt olvasunk, miszerint a mennyből sújtotta őket belső félelem, hanem csak azt mondja ki, hogy a félelmük az Isten hatalmának a megérzéséből származott, de mégis elismeri: nem emberi okból kezdtek el így remegni. Mózes azonban feljebb is megy: Isten készíteti menekülésre, vagy szaggatja ki gyökerestől az ellenségeiket, s nemcsak a félelem keltésének külső eszközeit tárván eléjük, hanem belsőleg is munkálkodik a szíveikben, s készíteti őket zűrzavaros és riadt menekülésre, ami az igevers végén mondottakból következik:

²⁶² “Les phantomes ou tritons.” – *Francia*. “De Panicis terroribus prudentissima doctrina proponitur: Natura enim rerum omnibus viventibus indidit metum, ac formidinem, vitro atque essentim suae conservatricem, ac mala ingruentia vitantem, et depellentem: veruntamen eadem natura modum tenere nescia est; sed timoribus salutaribus semper vanos, et inanes admiscet, adeo ut omnia (si intus conspici darentur) Panicis terroribus plenissima sint; praesertim humana, quae superstitione (quae vere nihil aliud, quam Panicus terror est) in immensum laborant: maxime temporibus duris, et trepidis, et adversis.” — Bacon, de Sapientia Veterum.

„minden ellenségedet elfutamtatom előtted”. Mintha azt mondaná: azonnali visszavonulásra készíti őket, mert Miatta még a nép látványát sem fogják elviselni.

28. *Darazsat is bocsátok el előtted.* Noha az a titkos rettentés, amit említett, elegendő lenne az ellenségek menekülésre készítéséhez, Isten azt is kijelenti, hogy lesznek más eszközei is, melyekkel a népe számára mindennemű veszély, vagy nehézség nélkül fogja őket gyökerestől kiszaggatni. Mégsem azzal fenyegetőzik, hogy nagy és erős harcosokat küld, hanem csak rovarokat és darazsakat. Mintha azt mondaná: Isten olyannyira teljes mértékben jóindulatú lesz a népével, hogy még a legkisebb állatokat is felkészíti és felfegyverzi majd az ellenségeik megsemmisítése végett.²⁶³ Így tehát a könnyű győzelmüket mutatja be, miután a kard használata nélkül egyedül a darazsak elegendőek lesznek az ellenségeik kiszaggatásához és megsemmisítéséhez. Hozzátesz azonban egy kivételt, nehogy az izraeliták azért panaszkodjanak, ha a föld nem azonnal nyílik meg előttük üresen, megtisztítva a régi lakóitól. S emlékezteti őket arra, hogy a számukra lesz előnyös, ha az ellenségeiket fokozatosan emészti fel. Első ránézésre tehát Isten látszólag kevesebbet tett, mint amennyit megígért, ez pedig mintha elvenni valamennyit a kegyelméből, vagy elhomályosítaná azt, Mózes mégis kimutatja, hogy ebben a vonatkozásban is a javukat tartotta a szeme előtt, nehogy vadállatok törjenek be a pusztába és sivár területre, s problémásabbnak bizonyuljanak, mint maguk az ellenségek. Valóban megtörtént, hogy a nép a lazasága miatt hosszú időn át keveredett az ellenségekkel, mert túl csekély energiát fordítottak Isten bosszúállásának végrehajtására, sőt, még a Józsué szájával kimondott fenyegetés is beteljesedett rajtuk: „ha... ragaszkodtok e népek maradványaihoz, a melyek itt maradtak ti közöttetek; és sógorságot köttök ő velők és összeelegyedtek velők és ők veletek: Bizonyynal megtudjátok majd, hogy az Úr, a ti Istenetek ki nem űzi többé e népeket ti előletek; sőt inkább lesznek ti néktek törre és hurokká, oldalaitokban ostorrá, szemeitekben pedig tövisékké, míglen kivesztek erről a jó földről, a melyet az Úr, a ti Istenetek adott ti néktek.” (Józs23:12-13). Tény tehát, hogy csak később, Dávid uralkodása végén töröltettek le ezek a gonosz és pogány olyannyira, hogy a nép a föld nyugodalmas birtokába jutott. Ez azonban a saját hibájuknak tulajdonítandó, mivel a hitetlenség és a hálátlanság tették őket tétlenné, s hajlamossá a kényelembe merülésre. Ha azonban efféle tétlenség nem késleltette volna az ígért beteljesedését, akkor megláthatták volna, hogy a nemzetek Isten által történő végső megsemmisítése nem késett volna többet, mint amennyi előnyös volt a számukra.

31. *És határod.* Nem kérdéses, hogy itt az Ábrahámval kötött szövetséget erősíti meg kissé más szavakkal. Rövidebben ez mondatott meg Ábrahámnak: „A te magodnak adom ezt a földet Égyiptomnak folyóvizétől fogva, a nagy folyóig, az Eufrátes folyóvizig” (1Móz15:18). Itt viszont a terület négy sarokpontját sorolja fel, s a Nílus helyett valóban a másik tengert említi, mely Társis tengerével szemben fekszik.²⁶⁴ Nincs is ebben semmi új, amit az izraelitáknak várniuk kellene, csak emlékezteti őket arra, amit a hagyomány által Ábrahám korától fogva hallottak. Ezért itt világosabban meglátható, amit már mondtam, tudniillik a régi szövetséget tárja eléjük, hogy válaszolhassanak Isten ingyenes kegyességére, s a részükről tisztelhessék és imádhassák Őt, Aki már elébük ment az Ő kegyelmével. Emellett amikor megfosztották magukat ettől az áldástól, Isten orvosságot adott a romlottságukra, a dolgok új állapotával Dávid alatt, akinek ezt az ígértet megismételte, amint

²⁶³ Kevés történelmi találgatás lehetne látványosabb, mint Dr. Hales feltételezése, amit az *Illustrated Commentary* idéz a Józs24:12-vel kapcsolatosan. Ő azt feltételezi, hogy az „arma Jovis”, ami által Vergilius szerint Olaszországba Saturnust üzetett, voltak azok a darazsak, melyekről itt szó van, s a menekülő uralkodót az egyik ammonita királlyal azonosítja, akit Józsué seregei üztek el.

²⁶⁴ Cornelius a Lapide így magyarázza ezeket a határokat: „Isten itt a négy sarokponthoz viszonyítva adja meg az ígért földjének határait, mert ennek déli vége a Vörös-tenger, keleten a Palesztin-, vagy Földközi-tenger határolja, melynek a partján a filiszteusok laktak (s ezért beszél a Szentírás gyakorta 'a tengerről', a nyugatot értve alatta). A keleti határa az Arab-sivatag, mely közte és Egyiptom között terül el, végül északról az Eufrátesz folyó határolja, amit *par excellence* (egy díszítő jelzővel helyettesítve a tulajdonnevet) a Folyónak nevez.”

azt a 72. zsoltárban látjuk. Ezért jóllehet egészen addig az időig az ígélet bizonyos mértékig beteljesületlen (*truncata*) maradt,²⁶⁵ mégis, ebben a megújult állapotban eljutottak a teljes és szilárd élvezetére. Mivel azonban a királyságnak az a bővelkedése és szilárdsága nem volt tartós, hanem Salamon halála után hanyatlani kezdett, majd végül a méltósága megsemmisült, ezért használja Zakariás ugyanezeket a szavakat, amikor bejelenti a végső és tökéletes helyreállítását (Zak9:10). Ebből megértjük, hogy Krisztus eljövételével ez a prófécia végül tökéletesen beteljesedett. Nem azért, mert Ábrahám nemzetsége elkezdett uralkodni az itt kijelölt határok között, hanem mivel Krisztus felkarolta a Föld négy sarkát az uralma alatt kelettől nyugatig, és északról délre. Emellett Dávid hatalma ennek a határtalan uralkodásnak volt az előképe, amikor megszerezte az ígélet földjének szuverenitását. Nem szabad ésszerűtlennek vélnünk, hogy az ókori nép távol lett tartva annak az örökségnek az egyik részétől, amit elvárhattak volna a szövetséggel összhangban, hanem inkább Isten hihetetlen jósága mutatkozik itt meg abban, hogy amikor teljességgel elveszítették az örökséget, Ő még mindig küzdött a romlottságukkal, és nem mulasztotta el a gyakorlatban is kimutatni a hűségét. Ugyanezt láthatjuk a pogányok elhívásában, mert ha a zsidók hűségesek maradtak volna, akkor a pogányok hozzájuk csatlakoznak, amint meg van írva: „E napokban lesz az, hogy a minden nyelvű pogányok közül tíz ember ragad egy zsidó férfiúba s ragad annak ruhája szélébe, mondván: Hadd menjünk veletek, mert hallottuk, hogy veletek van az Isten!” (Zak8:23), de a lázadásuk ez megtörte, és Isten csak az egyházának első zsenéit gyűjtötte ki közülük, majd a pogányok léptek az általuk üresen hagyott helyre. Ebben a helyzetben sem a nép nem tartotta meg az elsőszülöttségi jogát, sem Isten igazsága nem szűnt meg szilárdan megállni, amiképpen Pál magyarázza azt meg teljesebben a rómabelieknek írott levél tizenegyedik fejezetében.

Deuteronomium 29

5Móz29:29

A titkok az Úréi, a mi Istenünkéi; a kinyilatkoztatott dolgok pedig a miénk és a mi fiainké mind örökké, hogy e törvénynek minden ígétét beteljesítsük.

29. *A titkok az Úréi.* Ennek az igeszakasznak tömörsége és rövidsége kétértelművé tette a jelentését, de mégis szükség arra, hogy megtárgyaljuk a különféle magyarázatait. Csak futólag említem majd a legáltalánosabban elfogadottakat, nehogy azok tévelygéshez vezessenek. A jelentés, amit egyes héberek adnak,²⁶⁶ erőltetett, miszerint egyedül Isten a rejtett bűnök bosszúállója, miközben az emberek tudomására jutott vétket földi bírának kell megbüntetni. Itt ugyanis nem a büntetés végrehajtása az értekezés tárgya, hanem Mózes egyszerűen csak ajánlja a törvény tanításának használatát. Azok véleménye, akik úgy fogják fel, hogy a törvény kiválóságát tartja fenn, mivel Isten általa mutatott ki rejtett dolgokat, hihetőbb lenne, ha a nyelvtan szabályai nem mondanának ellent, mert a szavakat nem szabad összekapcsoltnak olvasni ekképpen: „az Isten titkos dolgai kijelentettek nekünk”, mivel a ה, vagy a mutató névmás,²⁶⁷ mely mindkettőhöz csatlakozik, nem teszi ezt jobban lehetővé, mint

²⁶⁵ „Quand Dieu a établi son Eglise” – amikor Isten megalapította az egyházát. – *Francia.*

²⁶⁶ Sebastian Münster Aben-Ezrát idézi: „Az emberek által elkövetett titkos dolgok Istenre tartoznak, hogy büntetést szabhasson ki azokra. Ám a kinyilatkoztatott, vagy nyilvánosan elkövetett dolgok ránk tartoznak, és ezeket nekünk kell megbüntetnünk.” Itt a ה mutatószót, mint Kálvin megjegyezte, az összekapcsolással együtt ismétli. Az Amplified Version helyesen fordította a „de azok” kifejezéssel. – *Henry Walter.*

²⁶⁷ A ה előtagnak adott név, amikor a hatása mutató Kálvin latin változatában az „ה agedia”, vagy ahogyan Buxtorf Thesaurus Gram. Ling. Sanctae, 2. kötet 5. fejezetében betűzik, a „ה hajediha”, azaz הדיעה, ami fordítható az *ami tudottá (ismertté) teszi* kifejezéssel. – *Henry Walter.*

a közöttük álló kötőszó. Nekem kétségem sincs felőle, hogy egy ellentmondással itt egy hasonlatot tesz a törvényben nyíltan élénk tárt tanítás, valamint Isten rejtett és felfoghatatlan tanácsvégzése között, amit nem törvényes dolog kutatnunk. Véleményem szerint tehát a kopulát itt ellentétes értelmű kötőszóként használja, mintha ezt mondta volna: „Isten valóban megtartja Magának a titkos dolgokat, melyeknek ismeretével sem foglalkoznunk nem kell, sem a hasznunkra nem válna, de azok a dolgok, melyeket kijelent nekünk, a miénk és a gyermekeinké”. Figyelemre méltó igeszakasz ez, mely különösen megérdemli a vizsgálatot, mert elítéli a vakmerőséget és a szélsőséges kíváncsiságot, miközben a kegyes elméket a tanítás keresésére ösztönzi. Tudjuk, mennyire izgatottan igyekeznek az emberek megérteni olyan dolgokat, melyeknek ismerete teljességgel haszontalan, s még a vizsgálatuk is ártalmas. Valamennyien szeretnék Isten tanácsosaivá válni, s behatolni a menny legmélyebb zugaiba, sőt, átkutatni a kabinetjeit. Joggal mondja hát a pogány költő:

„Nil mortalibus arduum est: coelum ipsum petimus stultitia.”

„Mink gyarlók, mibe nem kapunk! Ég ellen kikelünk balgatagul”.²⁶⁸

Másrészt viszont, amit Isten világosan élénk tár, s azt akarja, hogy jól megismerjük, azt vagy elhanyagoljuk, vagy undorodva elfordulunk attól, mintha túl homályos lenne. Az első mondatban tehát Mózes röviden megfeddi és megzabolázza azt a vakmerőséget, ami túllépi az Isten által szabott korlátokat, az utóbbiban pedig a törvény tanításának felkarolására buzdít minket, melyben Isten akarata jelenttetik ki a számunkra, mintha csak Ő szólna hozzánk nyíltan. Ezzel száll szembe azok ostobaságával, akik elfutnak az eléjük tárt világosság elől, és tévesen vádolják homályossággal azt a tanítást, mely által Isten a mi értelmi képességeinkre ereszkedett alá. Röviden azt jelenti ki, hogy Isten a legjobb tanítómester mindenki számára, akik tanítványokként járulnak Őhozá, mivel hűségesen és világosan magyaráz meg mindent, amit hasznos tudniuk. S a tanítás állandóságát is kijelenti, miszerint soha nem múlik el, vagy időben nem avul el. De hogy mennyire örök a törvény, azt teljesebben is tárgyaltam az Intitúció 11. fejezetében. Az igaz és kegyes élet szabálya még ma is hatályban van, noha már megszabadultunk a rabszolgaság igájától és az átoktól, mert Krisztus eljövedele oly módon vetett véget a ceremóniáinak, hogy bizonyosabban megerősítette: ezek nem voltak hiábavaló és üres árnyak. Végül, Mózes engedelmességet követel a néptől, és emlékezteti őket rá: a törvény nemcsak azért adatott, hogy az izraeliták tudják, mi a helyes, hanem hogy megtehessenek mindent, amit Isten tanított. Valóban igaz, hogy minden rendelkezésnek nem tudunk tökéletesen engedelmeskedni, de a megkövetelt tökéletesség rákényszeríti azokat a bocsánatkérésre, akik másként az Isten ítéletei által sújtottaknak érzik magukat, mint azt majd később megmagyarázzuk. Emellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tanításnak, mely szerint meg kell tartanunk az egész törvényt, az a célja, hogy az embereknek nem szabad egy parancsolatot elkülöníteni a többitől, s azt hinni, hogy megtették a kötelességüket a törvény valamely részének betartásával, mert Isten nem enged meg efféle elválasztást, megtiltván nekünk a lopást ugyanúgy, mint a gyilkosságot (Jak2:11).

Deuteronomium 30

5Móz30:11-14

11. Mert e parancsolat, a melyet én e mai napon parancsolok néked, nem megfoghatatlan előtted; sem távol nincs tőled.

²⁶⁸ Horatius, *Ódák*, 1-3:37, fordította Virág Benedek. Egy másik fordítás szerint: „A halandóknak semmi sem túl magas: az ostobaságunk az eget is eléri”.

12. Nem a mennyben van, hogy azt mondanád: Kicsoda hág fel érettünk a mennybe, hogy elhozza azt nekünk, és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt?

13. Sem a tengeren túl nincsen az, hogy azt mondanád: Kicsoda megy át érettünk a tengeren, hogy elhozza azt nekünk és hallassa azt velünk, hogy teljesítsük azt?

14. Sőt felette közel van hozzád ez íge: a te szádban és szívedben van, hogy teljesítsed azt.

11. *Mert e parancsolat, a melyet én e mai napon parancsolok néked.* Ez a kijelentés olyan, mint az előző, s ugyanazt a célt szolgálja, mert Mózes a törvényt ajánlja benne annak könnyűsége alapján. Isten ugyanis nem ajánl nekünk homályos rejtvényeket, hogy az elméinket bizonytalanságban tartsa, s nehézségekkel kínozzon minket, hanem családiasan tanítja mindazt, ami szükséges, a nép képességeinek, következésképpen a tudatlanságának megfelelően. Ezért az Ézs49:15-ben megfeddi a zsidókat, amiért a sötétségben kóboroltak a saját tulajdon romlottságuk és ostobaságuk miatt. Hiszen *nem titkon szólt nekik, a sötétség földének helyén; nem mondta Jákób magvának hiába:*²⁶⁹ *keresetek engem!* Mózes azonban itt tanulásra hívogatja őket, mivel egy könnyű és világos tanulási módszer tárult a szemük elé, így nem vesztegetnék hiába a munkájukat. Tudjuk ugyanis, hogy nagyon gyakran az a tétlenség mentsége, ha sok munkát kell fordítani a túl sok haszonnal nem járó, mélyenszántó és nehéz tanulásra. Mózes tehát azt jelenti ki, hogy a törvényt nem nehéz megérteni, így nem követel mértéktelen fáradozást a tanulmányozása, hanem Isten világosan és félreértést kizáróan szól abban, ezért semmi más nem követel tőlük, mint a szorgalmas alkalmazását. Sőt, ezzel töröl el minden, a tudatlanságra vonatkozó kifogást, mert ennyi világosság mellett nem tévelyeghetnek, hacsak nem szándékosan vakítják meg magukat, vagy csukják be a szemeiket. Ebből azt is megtudjuk, mennyire istentelen a pápisták fecsegése, miszerint a Szentírás sűrű sötétségbe burkolódik, s menyire gonosz dolog az, amikor úgy vonják el az embereket a közeledéstől hozzá, mintha valami labirintus lenne. Biztos, hogy így a Szentleket vádolják szükségszerűen hazugsággal, Aki pedig oly bőségesen kinyilatkoztatja a felfoghatóságát (*claritatem*), vagy más módon becsméri az istenkáromló kötekedésükkel. Ha azonban az ókori népnek sem volt mentsége, ha nem maradtak meg a helyes úton, amikor a törvény volt a tanárnőjük és igazgatójuk, a mi ostobaságunk, kétszeres, vagy háromszoros kárhoztatásra méltó, ha nem fejlődünk az evangéliumban, amiben Isten megnyitotta az Ő bölcsességének minden, az üdvösséghez elégséges kincsét. A szofisták²⁷⁰ helytelenül és tudatlanul csúrik-csavarják ezt az igeszakaszt a szabad akarat alátámasztására. (Azt feltételezik,²⁷¹) hogy Mózes itt azt jelenti ki, hogy a törvény előírásai nem haladják meg a képességeinket. Micsoda? Talán azt jelenti ki, hogy a megtartásuk nem múlja felül az erőnket? Bizonyos, hogy a szavak semmi effélét nem közvetítenek, s nem is juthatunk belőlük erre a következtetésre, ha Mózes szándékát kellőképpen mérlegeljük. Ő ugyanis egyszerűen csak buzdítja a zsidókat, és azt parancsolja nekik, hogy legyenek a törvény szorgalmas tanulói, mert könnyedén meg fogják érteni mindazt, amit Isten parancsol abban. A teljesítés hatalma azonban nagyon eltérő a megértéstől. Emellett Pál nagyon jó okkal igazítja hozzá ezt az igeszakaszt az evangéliumhoz (Rm10:8), mivel semmi haszna sem lesz magát a tanítást forgatni az elmében, ha tisztelet és komoly hajlam az engedelmességre nem adódik ahhoz. Ő azonban készpénznek veszi, hogy a jó akarása olyannyira nincs a hatalmunkban, hogy még gondolkodni sem vagyunk képesek helyesen. Ebből következik, hogy ami itt elhangzik, az felszínes dologként elbukik, és céltalanul hangzik el, ha egyszerűen csak a törvényre vonatkoztatjuk. Pál is más dolgot tart szem előtt, tudniillik hogy miután a törvény tökéletes

²⁶⁹ Az Amplified Version (és a Károli fordítás is – a ford.) a „hiába” szót a „keresetek engem” kifejezéssel kapcsolja össze: *nem mondtam Jákób magvának: hiába keresetek engem.*

²⁷⁰ Les Theologiens de la Papaute. – Francia.

²⁷¹ A francia változatból beszűrve.

igaz mivoltot követel meg, ezért gyümölcsözően egyetlen halandó sem képes azt elfogadni. Bármennyit is tanulmányozza valaki az Isten iránti engedelmisséget, mégis nagyon távol marad a tökéletességtől. Ezért szükséges az evangéliumhoz járulni, ahol ez a szigorú követelmény megenyhül, mivel a bocsánat közbeavatkozásával az engedelmeskedni akarás Istennek tetsző a tökéletes engedelmisség helyett. Pál ugyanis kijelenti az utóbbi igeversről: „közel hozzád a beszéd, a szádban és a szívedben van”, hogy az emberek megcselekedhessék. Világos pedig, hogy az emberek szíve erősen és makacsul ellenzi a törvényt, s a törvényben csak halál és halálos betű foglaltatnak benne: miképpen lehetne tehát helye a szó szerinti tanításnak a szívben? Ha azonban Isten a megújítás Lelkével kijavítja a szív romlottságát, és megpuhítja a keménységét, az nem a törvény, hanem az evangélium tulajdonsága. Emellett, miután Isten gyermekeiben még az újjászületésük után is mindig benne lakoznak a testi vágyak maradékai, egyetlen halandót sem találunk, aki képes lesz eleget tenni a törvénynek. Az evangéliumban azonban Isten atyai szeretettel elfogadja azt is, ami nem abszolút tökéletes. Isten Ígéje tehát nem kezd behatolni a szívbe és ott nem kezd megteremni a megfelelő gyümölcsöket, amíg Krisztus ránk nem ragyog az Ő Lelkével és ingyenes kegyelmével. Ezért Pál a leghelyesebben jut arra a végkövetkeztetésre, hogy a *hit beszéde* prédikáltatik az evangéliumban, mivel a törvény nem vezeti hatékonyan az embereket Istenhez, és mert a megtartása lehetetlenség a túlságos szigorúsága folytán. De az Újszövetség sajátos áldása az, hogy a törvény az emberek szívére van felírva, s belevésve annak belső részeibe. Így miközben a szigorú követelmény megenyhül, a bűnök, melyek alatt a hívők tevékenykednek, nem képeznek akadályt az előtt, hogy a részleges és tökéletlen engedelmisségük Istennek tetsző lehessen.

Leviticus 27

3Móz27:34

34. Ezek azok a parancsolatok, a melyeket Mózes által parancsolt az Úr Izráel fiainak a Sinai hegyen.

Deuteronomium 29

5Móz29:1

1. Ezek annak a szövetségnek ígéi, a mely felől megparancsolta az Úr Mózesnek, hogy kösse meg azt Izráel fiaival Moábnak földén, azon a szövetségen kívül, a melyet kötött vala velök a Hóreben.

3Móz27:3. *Ezek azok a parancsolatok.* Az első igevers ajánlja a törvényt, amit ki lett hirdetve és fel lett írva a két kőtáblára, együtt a kinyilatkoztatásokkal, melyek hozzákapcsolódtak Isten szándékainak teljesebb magyarázata végett. Isten ugyanis nemcsak előterjesztette a Tízparancsolatot, hanem meg is magyarázta mindazt, amit röviden összefoglalt abban. Mózes továbbá megpróbál hitet ébreszteni bennük a tanítás iránt először is annak tekintélyéből kiindulva, hisz Isten adta nekik, másodsor, mivel nem ő maga vállalta magára a törvényadói hivatalt, hanem Isten jelölte ki és hívta őt el arra. Azért követel engedelmisséget Izrael gyermekeitől, mert tanítójukként és mesterükként küldetett hozzájuk.

Deuteronomium 1

5Móz1:1-5

1. Ezek az igék, a melyeket szólott Mózes az egész Izráelnek, a Jordánon túl a pusztában, a mezőségen, a Veres tenger ellenében, Párán és Tófel, és Lábán és Haczeróth, és Dizaháb között.

2. Tizenegy napi járóföldön Hórebtől fogva, a Szeir hegyének menve, Kádes-Barneáig.

3. Lőn pedig a negyvenedik esztendőben, a tizenegyedik hónapban, a hónapnak első napján, szóla Mózes az Izráel fiainak mind a szerint, a mint parancsolt vala az Úr néki azok felől.

4. Minekutána megverte vala Szihont az Emoreusok királyát, a ki lakik vala Hesbonban, és Ógot, Básánnak királyát Edreiben, a ki lakik vala Astháróthban:

5. A Jordánon túl, a Moáb földén, kezdé Mózes magyarázni ezt a törvényt, mondván:

1. *Ezek az igék.* E két utóbbi igeszakasz tulajdonképpen a *kiegészítések*hez tartoznak, melyekkel Isten utóbb világosabban és meghittebben is szemléltette az Általa korábban adott törvényt. Ezek a nép elméit engedelmességre készítő buzdításokat, valamint dicséreteket is magukban foglalnak, melyekkel Ő ajánlotta és erősítette meg a törvényt. A dolog summája az, hogy Mózes Isten kijelölt szolgálója és követe, Aki az ő szájával írja elő Izraelnek mindazt, ami jó és helyes. Mikor azonban azt mondja, hogy „azon a szövetségen kívül, a melyet kötött vala velök a Hóreben” (5Móz29:1), akkor szükséges, hogy a Tízparancsolatot teljesebben is megmagyarázza, nehogy annak tömörsége homályossá tegye azt a tudatlan és tunya szívű nép számára. Isten ugyanis nem a földi királyokhoz hasonlóan tanulta meg a tapasztalatból új előírásokkal gazdagítani az Ő törvényét, hanem a nép tompaságát és gyenge felfogóképességét vette figyelembe. A „kívül” kötőszó tehát semmi kiegészítőt nem jelent, hanem csak azt jelzi: Isten megismételte a szövetségét, hogy azt konkrétabban és bizonyosabban megértsék. Ebben a vonatkozásban rendkívüli bizonyítékát adta az engedelkenységének, mivel akkor egy új generációval volt dolga. Ebből az okból említi meg konkrétan a helyet, mivel abból nyilvánvalóvá válik az idő múlása.

Deuteronomium 4

5Móz4:44-49

44. Ez pedig a törvény, a melyet Mózes adott az Izráel fiai elé.

45. Ezek a bizonyágtételek, a rendelések és a végzések, a melyeket szóla Mózes Izráel fiainak, mikor Égyiptomból kijöttek vala.

46. A Jordánon túl a völgyben, Beth-Peórnak átellenében, Szihonnak, az Emoreusok királyának földjén, a ki lakozik vala Hesbonban, a kit megvert vala Mózes, az Izráel fiaival egyben, mikor Égyiptomból kijöttek vala.

47. És elfoglalák az ő földét, és Ógnak, Básán királyának földét, az Emoreusok két királyáét, a kik a Jordánon túl laknak vala napkelet felől.

48. Aróertől fogva, mely az Arnon patakának partján van, a Sion hegyéig, a mely a Hermon;

49. És az egész síkságot a Jordánon túl napkelet felé, a síkság tengeréig, a Piszga hegy aljáig.

44. *Ez pedig a törvény.* Ez az utóbbi igeszakasz ugyanarra vonatkozik, tudniillik hogy a törvény újfent kihirdettetett, mikor a nép az ígéret földjének küszöbére ért, hogy még hajlamosabbak legyenek az engedelmességre, különösen mikor a két és fél törzs az emoreusok legyőzését követően nyugvó- és lakhelyet talált magának. Ez az oka annak, amiért megemlíti a lakóhelyüket, mivel a már megkapott kegy ízének fel kellett szítani a buzgóságukat, hogy még szívesebben haladjanak előre. Máshol majd beszélünk még a országról és a helynevekről. Itt elegendő azt felidézni, hogy a törvény emlékezete megújított, miután az ígéret földjén kívüli örökséget megszerezték Ruben, Gád és Manassé fél törzsének fiai, s mikor a biztos helyük a többiek szeme elé tárult. Mózes azonban azt mutatja meg, hogy bár magyarázhatná a törvényt bővebben is, mégsem lett hozzátéve semmi ahhoz, ami eredetileg lett kihirdetve. Inkább azt mutatja meg, hogy bármit is tanított nekik a negyven év alatt, annak semmi más célja nem volt, mint az, hogy hűségesebben és pontosabban betarthassák Isten törvényét.

A törvény

Az első parancsolat

Exodus 20

2Móz20:3

3. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.

Deuteronomium 5: ugyanennek a megisméltése

5Móz5:7

7. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.

2Móz20:3. *Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.* Ebben a parancsolatban Isten azt parancsolja, hogy egyedül Őt imádják, és minden babonaságtól mentes istentiszteletet követel meg. Mert bár egyszerű tiltásnak néz ki, mégsem szabad levezetnünk egy állítást a tagadásból, amint az majd kiderül a következő szavakból. Ezért állítja Önmagát eléjük, hogy az izraeliták egyedül Őrá nézzenek, s követeli az Őt megillető jogot, hogy azt senki másra át ne ruházzák. Nem mindenki ért egyet a szavakat illetően, mert egyesek a פנים *panim*²⁷² szót „haragnak” értelmezik, mintha azt mondta volna: „Nem készítesz magadnak más isteneket, hogy kiválsd a haragomat”, s én is elismerem, hogy a héber szó gyakorta használatos ebben az értelemben. A másik magyarázat azonban nekem helyesebbnek tűnik: „Ne készíts magadnak isteneket előttem”. Mégis fennmarad a véleménykülönbség, mert az emberek nem értenek egyet a על, *gnel* kötőszót illetően. Egyesek így magyarázzák: „Ne készíts magadnak isteneket *felettem*, vagy akiket többre tarthatsz nálam”, s idézi az 5Móz17:21-25-öt, melyben Isten megtiltja az embernek, akinek két felesége van, s mindkettőtől gyermeke, hogy az elsőszülöttségi jogot átruházza a másodikra az elsőszülött *arca előtt*.²⁷³ S bár elismerjük, hogy itt az idősebbet és a fiatalabbat hasonlítja össze, mégis túl hűvös magyarázat lenne azt állítani, hogy Isten itt nem követel meg többet, mint azt, hogy a többi isten ne foglaljon el magasabb helyet, amikor Ő azt sem tűri, hogy Őhöz hasonlókat azokat, vagy társítsák Őt azokkal,²⁷⁴ mert a vallás beszennyeződik és megromlik, amit Isten dicsősége a legcsekélyebb mértékben is elhomályosul. S tudjuk, hogy amikor az izraeliták a Baáljaikat imádták, akkor nem úgy állították azokat Isten helyére, hogy Őt teljesen félreállították volna, s azoknak tulajdonították volna a legfőbb hatalmat, mindazonáltal az Isten tisztelete türhetetlen megszenteltségének minősült, sőt, a rendelete istentelen megszegésének, amikor támogatót kerestek, akiben az Istenség valamekkora része rejlett, Ha ugyanis nem *egyedül* Istené az kiválóság, akkor az Ő fensége nagyon elhomályosul. Én tehát az igeszakasz valódi értelmét abban látom, hogy az izraeliták nem készíthetnek maguknak más isteneket, akiket szembeállíthatnak az egy igaz Istennel. A héberben ugyanis az *arca előtt* kifejezés általánosságban azt jelenti: *vele szemben*. Istennek tehát nem lehetnek odatolakodó

²⁷² A פנים, mely tulajdonképpen arcot, vagy ábrázatot jelent, néha fogalomcserével használatos azokra az érzésekre, melyek az arcon mutatkoznak meg. – Henry Walter.

²⁷³ A Károli-fordításban a *felett* szó szerepel. – a ford.

²⁷⁴ Kiegészítés a francia változatban: “encore qu’on les estime inférieurs” – még ha az alárendeltjeinek is tekintik azokat.

társai, akiket mondhatni az Ő szeme elé állítanak. Emellett nekem az is valószínűnek tűnik, hogy Ő arra a megmutatkozására utal, melynek meg kell tartania az Ő népét a valódi kegyességben. Az igaz és tiszta vallás ugyanis úgy jelentetett ki a törvényben, hogy bizonyos módon Isten ábrázata mutatkozott meg abban. A pogányokkal más volt a helyzet, akik bár készíthetnek maguknak elhamarkodottan hamis isteneket, azt mégsem Isten előtt arca előtt teszik, amit nem ismertek. Értsük hát meg végre: csak azok minősülnek Isten törvényes imádóinak, akik búcsút intenek minden koholmánynak, és egyedül csak Őhöz ragaszkodnak. Az sem kétséges, hogy ezek a szavak Isten belső imádására vonatkoznak, mivel ez a parancsolat különbözik a következőtől, mellyel a külső bálványimádást ítéli el. Kellően ismeretes, hogy az emberek készíthetnek maguknak isteneke a szobrok, képek, és egyéb látható formák mellett más módon is. Ha bárki az angyalokat imádja Isten helyett, vagy ostoba módon bármely más, titkos istenséget képzel el, akkor senki sem tagadja, hogy megsérti a törvényt. Isten tehát a szív hajlamaiért kiált, hogy egyedül Őt imádják lelkileg, s az „arcom előtt” kifejezés alkalmasan vonatkoztatható erre, mivel jóllehet az istentelenségük, amely titokban a hamis istentisztelet felé fordult, és a tévelygéseiket táplálta a keblükben, elkerülheti az emberek szemét, Isten figyelmét azonban nem fogja elkerülni a képmutatásuk és az árusításuk. Ebből ismét az következik, hogy az egy Istent nem tisztelik helyesen mindaddig, amíg el nem különítik Őt minden koholmánytól. Ezért hát nem elegendő csak használni az Ő nevét, amíg minden, az Ő Ígéjével ellentétes romlást félre nem állítanak. Ezzel elérkezünk az igaz vallás és a hamis babonák közötti különbséghez, mert miután Isten előírta nekünk, hogyan kell Őt tisztelnünk, valahányszor csak a legcsekélyebb mértékben eltérünk ettől a szabálytól, azzal más isteneket készítünk magunknak, s levetjük Őt az Őt megillető helyről.

Igeszakaszok, melyek ennek a parancsolatnak a magyarázatára vonatkoznak

5Móz6:4, 13, 16

4. Halld Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy Úr!

13. Féljed az Urat, a te Istenedet, ő néki szolgálj, és az ő nevére esküdjél.

16. Meg ne kísértsetek az Urat, a ti Istenedeket, miképen megkísértettétek Maszszában!

5Móz10:20

20. Az Urat, a te Istenedet féljed, őt tiszteljed, ő hozzá ragaszkodjál, és az ő nevére esküdjél.

5Móz6:4. *Halld Izráel.* Amikor Mózes kihirdeti, hogy az Isten egy, a kijelentés nem korlátozódik pusztán az Ő lényegére, ami felfoghatatlan, hanem a hatalmára és a dicsőségére is kell érteni, melyek megmutatkoztak az emberek előtt. Mintha azt mondta volna: a lázadás bűnébe esnek, ha nem az egy Istenben lakoznak, Aki ezt a kötelezettséget szabta ki rájuk. Ezért nemcsak Úrnak nevezi Őt, de egyidejűleg arra is célzó, hogy Ő az Istene annak a népnek akit így szól: „a te Istened”. Azaz, minden más istenséget semmivé tesz, a népnek pedig megparancsolja, hogy meneküljenek el mindattól, és utálják, ami elvonja az elméiket az Ő tiszta ismeretétől, mert bár megmaradhat az Ő neve, a tisztességétől azonnal megfosztják,

amint a többiek tömegével keverik össze. Ezért mondja Ezékiel: „Ti pedig, Izráel háza, azt mondja az Úr Isten, mindenitek járjon az ő bálványai után és szolgáljon azoknak” (Ez20:39), mely szavakkal nemcsak megfeddi a kevert istentiszteletet, de arról is bizonyosságot tesz, hogy inkább vegyék semmibe, semmint ne elkülönítve imádják. Az ortodox egyházatyák ügyesen használták ezt az igeszakaszt az ariánusok ellen,²⁷⁵ mert miután Krisztust mindenütt Istennek mondják, Ő kétségtelenül ugyanaz a Jahve, Aki az egy Istennek jelenti ki magát, s ez jelentetik ki ugyanezzel tekintéllyel a Szentlélekről is.

13. *Féljed az Urat, a te Istenedet.* Ebből nyilvánvalóbb, miért jelentette ki, hogy csak egy Isten van: azért, hogy egyedül Őt imádják elkülönítve. Ha ugyanis az elménk nem egyedül Őrá irányulnak, akkor a vallást mondhatni különálló darabokra tépik, és hamarosan következik a tévelygések labirintusa is. Először is azonban tiszteletre szólít fel, majd utána arra az imádatra, mely bizonyosságot tehet róla, és bemutatthatja azt. A „félelem” magában foglalja az alávetettség elképzelését, amikor az emberek odaszánják magukat Istennek, mert az Ő rettentő fensége a megfelelő helyükön tartja őket. Innen származik az imádat, ami a kegyesség bizonyítéka. De észre kell vennünk, hogy az ebben az igeversben megparancsolt félelem önkéntes, így azok az emberek, akiket ez befolyásol, semmit sem akarnak jobban, mint Istent szolgálni. Mikor tehát azt mondtam, hogy Isten az Ő hatalmának és nagyságának éreztetése által teszi ránk az ígát, akkor ez alatt nem egy erőszakos és szolgálai engedelmesség kizsárolását értettem belőlünk, hanem csak azt akartam kijelenteni, hogy az emberek nem indíthatók az Isten iránti engedelmességre, míg le nem győzte őket a félelem, mert a belső romlottságuk mindig együtt jár a vallás megvetésével és a léhaság lelkületével. Ezért Jeremiásnál (Jer5:22), hogy félelmet keltsen az emberekben, Isten az Ő rettenetes hatalmát tárja eléjük, mellyel a tenger erejét is korlátozza. Ez a félelem az Ő valódi imádóit azonban tovább is vezeti. A másik igeszakaszban, amit a Deuteronomium 10. fejezetéből kapcsoltunk ide, a *ragaszkodni* szó ismét azt az igazságot erősíti meg, miszerint amint a legcsekélyebb mértékben is elhajlanak az emberek Istentől, az Ő imádatja megromlik. Ez a jelentése annak az egységnek Ővele, amire az imádóit hívja el, hogy ők mondhatni Hozzá legyenek ragasztva, és ne nézzenek sehova máshova.

16. *Meg ne kísértésétek az Urat.* Mivel az itt szereplő tanítást kétséget kizáróan az első parancsolatra kell vonatkoztatni, ebből megértjük, hogy a kegyesség fő alapja az, amikor megadjuk Neki, ami az Ővé, és nem veszünk el semmit azokból az előjogokból, melyeket Magának követel. Amint már láttuk a hitetlenség volt a forrása és az oka a kísértésnek Masszában, mert amikor a nép sem nem támaszkodott Isten gondviselésére, sem meg nem nyugodott az Ő atyai szeretetében, akkor kirobbant belőlük a türelmetlenség, s végül odaig elmentek, hogy azt feltételezték: Isten nincs velük, amíg ki nem elégíti a gonosz vágyaikat. Látjuk tehát, hogy Istent nem lehet helyesen imádni, amíg el nem ismerjük az Ő speciális attribútumait. Ebből az is kiderül, hogy a valódi kegyesség nem választható el a hittől, mert ha megvalljuk, hogy minden kíváncsi dolog Benne található, akkor minden dolgot Tőle fogunk várni és Benne fogunk keresni, továbbá türelemmel és elégedetten engedjük, hogy az Ő akarata kormányozzon minket, egyszerűen átadjuk magunkat és életünket az Ő kezébe.

Leviticus 19

3Móz19:1-2

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

²⁷⁵ Lásd Szent Atanáz, *Orationes contra Arianos*, 3:7-8. Jones of Nayland, *Cath. Doctrine of Trinity*, 4:2. fejezete tömören és jól foglalja össze az érveket.

2. Szólj Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, és mondd nékik: Szentek legyetek, mert én az Úr, a ti Istenetek szent vagyok.

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* A buzdítás oka ez: először is, hogy ne a saját képzelgéseikhez mérjék Isten szolgálatát, hanem inkább az Ő természetéhez, másodszor, hogy a tanulmányozással²⁷⁶ kezdjenek el szentek lenni. Semmi sem nehezebb ugyanis az emberek számára, mint levetkőzve a testi vonzalmaikat, felkészülni Isten utánzására. Emellett szándékosan hazudoznak a saját mocskukba merülve, megpróbálván azt a vallás külső megjelenése mögött elrejtetni. Ezért szólítja fel őket Isten utánzására, Aki az örökbefogadásukkal azt akarta, hogy az Ő képmását hordozzák úgy, amiképpen a jó, és el nem korcsosult gyermekek is emlékeztetnek az apjukra. Ha bárki Istennel egyenlővé akarna válni, ez az utánzás örültség lenne, s bár még a legtökéletesebb ember is messze alulmúlja még az angyalokat is, mégis, a legalázatosabb gyengesége sem gátolja őt abban, hogy Isten példájára törekedjen. Erre irányult az összes ceremónia, melyekkel Isten az Ő ókori népét gyakoroltatta a szentségre, mint azt majd később meglátjuk. S bár ez a kijelentés nemcsak egyszer fordul elő, mégis, miután más helyeken speciális rendeletekhez kötődik azok megerősítése végett, legyen itt elég azt az általános tanítást megemlíteni, ami benne foglaltatik.

Deuteronomium 6

5Móz6:14-15

14. Ne járjatok idegen istenek után, azoknak a népeknek istenei közül, a kik körültek vannak;

15. (Mert az Úr, a te Istened féltőn szerető Isten te közötted), hogy az Úrnak, a te Istenednek haragja fel ne gerjedjen reád, és el ne törüljön téged a föld színéről.

14. *Ne járjatok.* Ebben az igeszakaszban Mózes azt parancsolja a népnek, hogy ne forduljanak el Isten egyszerű szolgálatától, még ha a babonáság példái is tárnak a szemük elé minden oldalról. Nagyon pusztító kísértés volt az ugyanis, hogy sehol senkit nem lehetett találni, aki csatlakozott volna a törvény tanításához, jöllehet a környező nemzeteknek voltak valamiféle vallásaik, vagy legalábbis a vallás neve létezett náluk. Mivel tehát az imádat eme különféle formái megannyi kísértés volt a letérítésükre a helyes útról, szükséges volt időben gondoskodni a veszély elhárításáról, s úgy leszögezni az egy Isten tekintélyét, hogy a zsidók felbátorodjanak az összes pogány közös hitének megvetésére is. Egy fenyegetést is hozzátessz: a bosszú nem vár sokáig magára, ha ezekbe a babonákba esnek, mivel Isten *féltékeny*, és *közöttük lakozik*. Az előbbi jelzőről majd többet is mondok a második parancsolatnál. Emellett vegyék észre az olvasóim azt is, hogy Istent azért nevezi féltékenynek, mert nem tűr meg versenytársat, aki elvenne az Ő dicsőségéből, és nem engedi, hogy a csak Neki kijáró szolgálatot másra is átruházzák. Mikor arra emlékeztetni a népet, hogy közöttük lakik, ezzel részben félelmet akar kelteni bennük a jelenléte miatt, részben a hálátlanságukat feddi meg közvetve, ha megfélelkeznek Róla, és távoli istenségeket keresnek maguknak.

²⁷⁶ “Pour le servir deument, ils commencent par ce bout, de se purifier de toutes souillures” – hogy megfelelő módon szolgálhassák Őt, kezdjék ezt önmaguk megtisztításával minden tisztátalanságtól. – *Francia*.

Deuteronomium 18

5Móz18:9-14

9. Mikor te bemégy arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néked: ne tanulj cselekedni azoknak a népeknek útálatosságai szerint.

10. Ne találtassék te közötted, a ki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jövőmondó, se igéző, se jegymagyarázó, se varázsló;

11. Se bűbajos, se ördögösöktől tudakozó, se titok-fejtő, se halottidéző;

12. Mert mind útálja az Úr, a ki ezeket míveli, és ez ilyen útálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előled.

13. Tökéletes légy az Úrral, a te Isteneddel.

14. Mert ezek a nemzetek, a kiket te elűesz, igézőkre és jövőmondókra hallgatnak; de tenéked nem engedett ilyet az Úr, a te Istened.

9. *Mikor te bemégy.* Tapasztalatból nagyon is jól ismert, mennyire buzgón képes az emberi faj a rossz példákat követni, s mennyire hajlamos azokat utánozni. Különösen azok, akik idegen földre lépnek, szoktak gyorsan igazodni az ott lakók életmódjához és szokásaihoz. Emiatt parancsolja meg konkrétan Isten az izraelitáknak, hogy óvakodjanak, nehogy mikor a Kánaán földjére lépnek, elkapjanak bármiféle fertőzést annak lakóitól. A tanítás valóban egyetemes a felhasználását tekintve, de szükséges volt megelőzni a küszöbön álló veszélyt. Sőt, ebben az igeszakaszban Mózes világosan megmagyarázza, mit jelent más istenekkel rendelkezni: összekeverni Isten imádatát a világi dolgokkal, mivel annak tisztaságát csak úgy lehet fenntartani, ha minden kedvezőtlen babonát száműzünk abból. A dolog summája tehát az, hogy Isten népének tartózkodnia kell az emberek minden koholmányától, melyekkel a tiszta és egyszerű vallást meghamisítják. Általánosságban Isten el akarta rettenteni az Ő imádóit minden megtévesztéstől, melyekkel a Sátán a kezdetektől fogva kijátszotta és elbűvölte a nyomorult embereket. Itt azonban meg is említ néhányat, melyek a használatuk és a szokások miatt a leginkább eluralkodtak. S hogy Isten célja még nyilvánvalóbbá legyen, rendkívül fontos megemlíteni, mi nem tetszik Neki ezekben a vétkekben, melyeket elítél. Mivel az emberek természetes módon vonzódnak a tudás iránt, ez még a babonaságokban is jó alapelemből származott, amit Isten ültetett be mindenki elméjébe, mikor megkülönböztetett bennünket az alsóbbrendű állatoktól. nem is volt abban semmi kivetnivaló, hogy az emberek, tudatában lévén a saját tudatlanságuknak, felfogták, hogy semmi más módon nem juthatnak ismeretekhez, csak Istennel tanácskozva. S ez volt a pogányok egyedüli célja, amikor a mágusaikat, vagy a jósaikat kérdezték, a mennyből várván azt a tudást, melynek hiányát észrevették magukban. Ezzel kétségtelenül megvallották, hogy a sötétség elborította őket, s hogy a világosság nem más, mint Isten speciális ajándéka. Innen származik a divináció²⁷⁷ megnevezés, mivel meg voltak arról győződve, hogy a titkos dolgok kívül esnek az emberi felfogóképesség határain, ezért ennek a tudásnak isteni forrásból kell származnia. Mivel azonban az ördög ezekkel a mesterkedésekkel megrontotta azt, ami önmagában helyes, ezek az általam említett, belénk ültetett természetes alapelemek két hiba által romlottak meg, mert egyrészt a mértéktelen tudásvágy lopakodott be az elménkbe, mely arra irányult, hogy a törvényesnél többet is megtudjunk, majd ennek következtében a tudás megszerzésének meg nem engedett módszereihez folyamodtunk. Ezekből a forrásokból, tudniillik az ostoba kíváncsiságból és a zabolátlan vakmerőségből, vagy elszántságból származtak aztán a világot elárasztó babonaságok és tévelygések. Ezért Isten, a mágikus tudományok megtiltásával orvosságot ad erre a két betegségre, mert ezek a tudományok

²⁷⁷ Jövőbe látás, jövődőlés. A *divine* jelentése: isteni. – *a ford.*

romlott módon azt agyalták ki, hogy képesek kikutatni és a napvilágra hozni azokat a dolgokat, melyeket Ő úgy döntött, hogy elrejt. A tudás legjobb szabálya ugyanis a mértékletesség, miszerint legyen elég annyit tudnunk, amennyi a hasznunkra válik. Az emberek vágyai ennél messzebb mentek, s be akartak hatolni a legmélységesebb titkokba is. A második hiba azonban, amit említettem, még sokkal rosszabb, amikor helytelen eszközökkel próbálták meg feltárni a rejtett dolgokat. Hamarosan látni fogjuk, hogy ennek bekövetkeztét Isten előre megmondta a szolgáinak, de nem jobban, mint amennyire hasznosnak látta, s csakis azzal a céllal, hogy világossá tegye: speciális gondját viseli az egyházának. Mivel azonban az emberek kíváncsisága csillapíthatatlan, nem veszik fontolóra, mi a hasznos a számukra, hanem mint Ádám, „istenekhez hasonlók” akarnak lenni, s kivétel nélkül mindenről tudni akarnak. Mikor Isten nem elégíti ki ezeket a helytelen vágyakat, akkor az ördöghöz, a hazugság atyjához fordulnak, ám még mindig, mint említettem, Isten nevének hamis álruhájában. Ez minden hiábavalóság eredete, melyekbe a világ belegabalyodott. Most pedig nézzük a részleteket.

10. *Ne találtsák te közötted.* Ez a borzalmas és teljesen szörnyűsége elvakultság, mely rabul ejtette a pogányokat, később a zsidókat is megtámadta, hogy áldozzák fel, sőt égessék el a gyermekeiket azoknak az isteneknek a tiszteletére, melyeknek odaszánták magukat, bár valószínű, hogy a többségük nem lobbant az örültségnek ilyen szélsőséges fokára, hanem megelégedtek az enyhébb babonával, s egyszerűen csak átvitték a gyermekeiket a tűzön. Ez egyfajta engesztelő áldozat volt náluk minden szenny eltörlésére. A kegyetlen buzgóság azonban sokakat még a gyilkosságra is rávett, így nem kímélték a saját testüket és vérüket sem. Azt állították, hogy mindezzel Ábrahám példáját követik, mintha lett volna bármi hasonlóság a szent ember engedelmissége – aki Isten parancsától vezettetve kész volt feláldozni a fiát, Izsákot – és az erőszak eme barbár cselekedete között a népben, akik, noha Isten megtiltotta és ellentmondott, leölték a saját gyermekeiket. Ebben a szörnyű képben azonban látjuk mennyire lázasabban vetik bele magukat az emberek azokban az istentelen rítusokba, amiket a saját vakmerőségük diktált, mint az Isten imádatára irányuló erőfeszítésekbe, mikor Ő nyíltan és konkrétan megparancsolja nekik azt, ami jó. Valóban a szülők elsődleges dolgának kell lenni a gyermekeiket odaszentelni Istennek, de az egyedüli kezdeti rítus a zsidók számára a körülmetélkedés volt, s ezzel meg kellett volna elégedniük. Mózes ez után felsorolja a különféle divinációkat, melyeket a pogány népek üztek az ostoba vágyuk kielégítése végett, hogy többet tudjanak, mint ami törvényes. De nem helytelenítem azt a nézetet sem, amit egyesek jobbnak tartanak,²⁷⁸ miszerint először az általános kifejezést használja, majd hozzákapcsolja a különféle fajtákat. Ezeket röviden fogom magyarázni, nem vesztegetvén az időt a különféle vélekedések cáfolatára, bár világos, hogy még egyes rabbik is nagyokat tévednek ezeket illetően. A מעון *magnonen* szó,²⁷⁹ készségesen elismerem, a *felhōket* (jelentő) szóból származik, ezért tulajdonképpen jelentheti az augurokat,²⁸⁰ vagy törvényszéki asztrológusokat. Vannak, akik szerint inkább a מגון *magnon* szóból származik a kifejezés, ami a héberben *helyet* jelent, s ez az etimológia nem éppen rossz ama fanatikusok számára, akik mindent a csillagok állásából jósolnak, s a saját helyzetüket rendelik mind a bolygókhoz, mind a zodiákus jegyeihez a megfelelő külső kinézet alapján. Mindenesetre abban teljes az egyetértés, hogy itt a madárjósokat, valamint a csillagok felszínes

²⁷⁸ Annak megjegyzésével, hogy Mózes először az általános kifejezést használja minden jövendömondóra, majd az egyes osztályaik leírásával folytatja, Kálvin Sebastian Münsternek a קסמים קסם szóhoz fűzött megjegyzését követi, aki ezt mondta: „Alii putant esse generale vocabulum ad omnium divinationum species”. Az ige látszólag így használatos az 1Sámuel28:8-ban, ahol az Amplified Version *jövendömondásnak* fordítja. – Henry Walter.

²⁷⁹ A következő kifejezést, מעון, Sebastian Münster úgy magyarázta, mint ami a ענן *felhő* szóból, vagy annak igetövéből származik. Egyesek jobbnak látták a ענן *figyelni* szóból származónak tekinteni, de Kálvinnak valamely más forrásból tudnia kellett, hogy vannak kritikusok, akik a מעון *lakóhely* szóból származtatják. –

Henry Walter.

²⁸⁰ Madárjósok – a ford.

megfigyeléseit ítéli el, amikor az emberek az oktan kíváncsiságuk következtében azt feltételezik, hogy minden esemény és körülmény a csillagok uralma alatt áll. A következő szó, a מנחש, *menachesh*,²⁸¹ *jóst*, vagy *jövendőmondót* (*ariolum*) jelent, ami kellően kiderül az 1Móz44:5-ből, ahol József azt állítja, hogy a poharával szokott jövendőt mondani, mivel általánosságban hitték, hogy rendelkezik a jövendőmondás tudományával. Ezért adták ezt a megnevezést a kígyóknak is a ravaszságuk okából. Egyesek a מכשף, *mekasheph* szót *bűvészek* (*praestigiatores*) fordítják, azaz aki optikai mutatványokkal kápráztatja el és csapja be a szemeket. Majd következik az ötödik kifejezés,²⁸³ amit én „összekapcsolt csomóknak” (*colligans colligationes*) fordítottam, ami alatt egyesek bűvölőket értenek, akik mágikus tudománnyal egy helyre gyűjtik a kígyókat. Ez azonban véleményem szerint szegényes magyarázat, ezért inkább azokkal értek egyet, akik szerint itt azokra utal, akik a gonosz lelkeket hívják egybe. Mivel azonban fordítható „gyűlés összehívásának”, én nem vetem el teljes mértékben mások véleményét, miszerint ez azokra a képzeletbeli gyűlésekre vonatkozik, melyekkel az ördög által megbabonázott boldogtalan emberek engedik magukat elragadtatni a lakomázásra és táncra, s csatlakoznak a gonosz összeesküvésekhez, ami rendszerint „zsinagógáknak” neveznek. A hatodik szót illetően nincs kétértelműség, mellyel a népnek azt tiltja meg, hogy a python²⁸⁴ lelkével tanácskozzanak, mert tulajdonképpen így fordíthatjuk a héber אוֹב, *ob* szót,²⁸⁵ mint szent Lukács, a hűséges és képzett magyarázó tette, mikor beszámol arról, hogy a python lelket űzte ki Pál parancsa a szolgálólányból (Csel16:16). Néha a Szentírás ezeket az אוֹבוֹת *oboth* névvel illeti. Ők azok, akik ráveszik a gonosz lelkeket, hogy válaszoljanak. Az efféle becsapások emlékezetes példáját adja a szent történelem (1Sám28:7) a *jövendőmondó* (*Pythonissa*) asszony esetében, aki a már halott Sámuelet mutatta meg Saulnak. A görögök azért fordították a szót pythonnak, mert Pythius különösen ismert volt Apolló szemfényvesztéseiről. A hetedik osztály a יַדְגְּנֹנִי, *yadgnoni*,²⁸⁶ amit helyesen fordíthatunk gnosztikusoknak, vagy tudósoknak. Nekem kétségem sincs afelől, hogy ezt a tiszteletre méltó nevet a becsapás végett vették fel, ami egyáltalában nem szokatlan gyakorlat a csalóknál. Így dicsekedtek a horoszkópkészítők és a hozzájuk hasonlókkal azzal, hogy ők matematikusok. A Sátán ravaszsága ez, amikor az erények és jó dolgok tiszteletre méltó neveit ellopja, és lepelként használja a hazugságaihoz, mint például a „bölcsek” nevet adja a kaldeus és egyiptomi csalóknak. Ezért, mivel a prófétákat látóknak nevezték, a hamis próféták üres jövendöléseit állította velük szembe az egyszerű emberek elméinek

²⁸¹ מנחש. Az biztos, hogy ez a kifejezés valamiféle jóst jelent, de a gyökerét semleges értelemben a szorgalmas kutatás megjelölésére használják. A legjobb kritikusok most egyetértenek abban, hogy így kellett volna érteni és fordítani az 1Móz44:5-ben, miközben Sebastian Münster a jelen igeszakaszhoz fűzött megjegyzésében elismerte, hogy *sciscitari rem occultam* értelemben használatos. Mindazonáltal itt az *auguratur* szóval fordította. – Henry Walter.

²⁸² מכשף. Az itt adott magyarázat Sebastian Münstertől származik. – Henry Walter.

²⁸³ חֶבֶר. A gyökér jelentése csatlakozni, vagy kombinálni. Az, hogy miképpen vált ez *megigéző* jelentésűvé úgy a szír és az arab, mint a héber nyelvben, továbbra is vitatott marad. Kálvinnak nem tetszett a Sebastian Müsternél található magyarázat, ezért a sajátját követi.

²⁸⁴ A Károli-fordításban: a *jövendőmondás lelke*. – a ford.

²⁸⁵ אוֹב. Sebastian Münster szerint *consulens pythonem*. Annak kimondásával, hogy a görögök az אוֹב szót *pythonem*-nek fordították, Kálvin természetesen azt hitetné el az olvasóival, hogy a Septuaginta tette ezt, pedig mind Mózes öt könyvében, mint az 1Sám28-ban, ahol a héber egy *halottidézőt* említ, a Septuaginta a εγγαστριμυθος kifejezést használja, aminek a jelentése *hasbeszélő*. Az אוֹב szó elismerten vizesüveget is jelent, valamint annak kotyogó hangját, s végül ebből származott a *hasbeszélő*. Nyilvánvaló, hogy Lukácsról nem beszélhetünk helyesen úgy, mint a héber kifejezés fordítójáról, amikor görögül számol be arról, hogy mit mondtak a görögök egy, a gonosz lélektől megszállott személyről. – Henry Walter.

²⁸⁶ יַדְגְּנֹנִי. Ezt a szót Mózes korábban a 3Móz20:27-ben használta, ahol Sebastian Münster azt mondta: a zsidók azt állították, hogy léteztek ördögűzők, akik a fogaik közé tették a יַדְגְּנֹנִי-nak nevezett állat száját, és azon át csodálatos dolgokat mondtak. S hozzátesznek egy csodálatos mesét, stb. A Septuaginta az επαυδοος, szót használja a Leviticusban, itt pedig a vele egyenértékűt. – Henry Walter.

elkápráztatása végett.²⁸⁷ Mert ezt a szót egy konkrét madártól származtatni, amint azt teszik egyesek, túlon túl gyerekes, s csodálkozom, hogy egy ennyire nyilvánvaló dolog miképpen vezette őket annyira félre, miközben a semmire fecsérlik az éleselméjűségüket. Végül a halottidézést²⁸⁸ ítéli el, azaz a halottak válaszain alapuló csaló és megtévesztő prófétálást, amit egyesek helytelenül korlátoznak azokra, akik a sírok között alszanak, hogy alvás közben hallják, amit a halottak mondanak, mert a bolond emberek rengeteg módon próbáltak meg kommunikálni a halottakkal. De tanuljuk meg ebből az igeszakaszból, hogy mennyi szörnyűséges és nevetséges bűvölése van a Sátánnak, amikor Isten szabadjára engedi a láncokat, melyekkel megkötötte, melyekkel képes a boldogtalan embereket megigézni, s mily nagy hatalmat kap a hazugság atyja Isten jogos bosszúállása folytán a hitetlenek megvakításához. Ami egyes öntelt emberek elképzelését illeti, miszerint mindez meseszerű és abszurd, ez a megfontolatlanságból és az előítéletekből fakad, mivel nem törődnek azzal, mennyire komoly ítéletet érdemelnek azok, akik szántsándékkal oltják ki a világosságot és burkolóznak sötétségbe. Istennek ugyanis drágább az igazsága annál, semhogy hagyná azt büntetlenül visszautasítani. Természetesen szemtelen istenkáromlás lenne tagadni, hogy valaha is végeztek mágikus gyakorlatokat, mert ezzel Istent vádolnánk tévedéssel, mintha nem létező dolgokkal kapcsolatosan törvénykezne.²⁸⁹ Az ellenvetést, mely szerint ez abszurd, tehát túlságosan felmagasztalja a Sátán hatalmát, mintha ellenőrizhetné a próféciaikat, amit Isten egyedül Magának tulajdonít, s mintha képessé tenné az élőket a holtakkal beszélgetést folytatni és a dolgokat megváltoztatni, könnyű megcáfolni. A jövődöléseket illetően nincsen szükség elmés értekezésekre arról, miképpen képes a Sátán előre ismerni titkos dolgokat (melyről, nekem úgy tűnik, Ágoston túlon túl buzgón törte a fejét), mert ez túlbuzgóság, ha meggondoljuk, hogy Isten igazságos ítélete folytán bizonyos fajta jövődölés meg van engedve az ördögöknek, hogy egyre jobban és jobban megtévezzék a hitetleneket, amint arról majd máshol bővebben is beszélünk. Emellett tudjuk, hogy a hitetleneket becsapták²⁹⁰ a hamis istenek jövődöléseinek kétértelmű válaszai, míg végül magukból az eseményekből rájöttek, hogy halálos mesterkedések ámították el őket. Ezért az Ézs41:23-ban Isten joggal vádol minden bálványt a jövőt illető tudatlansággal. De ez mégsem gátolja meg a Sátánt abban, hogy egyes rejtett dolgokat megmutasson, melynek előre jelzésével, mintegy csalétekkel, csapdába ejtheti az elvetetteket. Valóban elismerem, hogy az idő múlásával a római madárjósok felhagytak a mesterségük tanulmányozásával, és mindössze vaskos feltételezésekkel éltek vissza az alacsonyabb osztályok hiszékenységeivel. Ha azonban a korábbi időkben a Sátán nem vezette volna bele a tévelygésbe még a legélesebb látásukat is ezzel a mesterkedéssel, akkor Xenophón,²⁹¹ Szókratész tanítványa nem említette volna oly gyakran Círusz²⁹² fő dicsőítései között, hogy odaszánta magát a madárjósásnak, s ezt atyjától tanulta el. Végül a korok tapasztalata azt tanítja, hogy a megromlott kíváncsiságú emberek gyakran kaptak a Sátántól a mágusokon át olyan tudást, amit természetes úton nem szerezhettek meg. Ami a Sátán tényleges ténykedését illeti, akár halottakat támaszt, akár embereket, vagy állatokat babonáz meg, vagy bűvöléssel bármiféle szubsztanciát öltöztet új formákba, tudomásul kell vennünk: bármilyen látszólagos csodát is tesz, az mind csupán szemfényvesztés. Mivel pedig ő a sötétség atyja, ezért világos, hogy nincs hatalma, csak a

²⁸⁷ A francia változatból kimaradt: „A héberek írják így le: 'A *jaduaugh* madár csontját, valamint meggyújtott tömjént vett a szájába, s mást is cselekedett, míg mondhatni szégyenletes kudarcot nem vallott, és így beszélt az eljövendő dolgokról.' – Mammonidész, *A bálványimádásról*, 6. fejezet, 2. szakasz.” – Ainsworth a maga helyén.
²⁸⁸ דרש אל-המתים, olysaválaki, aki a halottakat keresi (v. ö. az Ézs8:19 utolsó mondatával), egy halottidéző.

²⁸⁹ “Fait des lois frivoles et superflues” – felszínes és felesleges törvényeket alkotott. – *Francia*.

²⁹⁰ “Par circuits et responses a deux ententes” – tekervényes és kétértelmű válaszokkal. – *Francia*.

²⁹¹ *Homme de jugement*. – *Francia*.

²⁹² Lásd például a Cyropeadia 1. könyvének végén Cyaraxes tanácsát: Μαθε δε μς ω παι, και ταδε, εφη, τα μεγας Παρα γαρ ιερα, και οιωνους μη εν σαντω μηδεποτε μηδ εν τη στρατια κινδυνευνης, κατανοων ως ανθρωποι μεν αιρουνται πραξεις εικαβοντες, ειδοτες δε ουδεν απο ποιας εσαι αυτοις ταγαθον κ. τ. λ.

hitetlenek felett, akiknek az elméi megsötétedtek, ezért nem tudják megkülönböztetni a fehéret sem a feketétől. De mégis látjuk, miképpen versengtek a fáraó mágusai Mózesrel a saját csodáikkal. Ezért nem kell csodálkoznunk ha Isten engedélyével a Sátán megzavarja az elemeket, illetve betegséggel, vagy egyéb gonosszággal sújtja az elvetetteket, vagy kísérteteket állít a szemük elé. Ezen az alapon annál buzgóbban kell könyörögnünk Istennek, hogy tartsa vissza tőlünk az oly sok pusztító mesterkedéssel felfegyverzett ellenséget.

12. *Mert mind útálja az Úr, a ki ezeket műveli.* Először is szeretné, ha Isten tekintélye, mint zabla vezetné őket, majd eléjük tárja azt a bosszút, amit majd hamarosan meglátnak a pogányokra kiszabni, sőt, amelynek ők maguk lesznek a végrehajtói és kiszolgáltatói. Mivel a legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy Kánaán földjének lakóit a békés lakhelyeikről egyedül Isten keze szaggatta ki, ezért jelöli meg e pusztulás okaként azt, hogy beszennyezték saját magukat és az országukat ezekkel az istenkáromló és förtelmes babonákkal. Ezzel a szembeszökő példával téríti el tehát őket attól, hogy utánozzák a bűnt, amit maguk a tények mutattak meg súlyosan büntetendőnek. Ezért inti Pál a hívőket arra, hogy szorgalmasan igyekezzenek elkerülni azokat a bűnöket, melyek felszítják Isten haragját az engedetlenek ellen (Ef5:6).

13. *Tökéletes légy az Úrral.* A szent szövetségből származó kölcsönös kötelezettségre utal, mellyel egy oldalról Isten elkötelezte Magát a zsidóknak, másrésztől viszont az adósaivá tette őket, hogy ne paráználkodjanak a bálványokkal, vagy ne ácsingózzanak furcsa vallások után, melyek tévelygésbe vezetik az emberek elméit. Ezt a *tökéletességet* állítja tehát szembe mindazokkal a keverékekkel, vagy romlottságokkal, melyek elvonnak minket az egy igaz Isten imádatától. A mennyei tanítás iránti engedelmisségben megtartó egyszerűség ugyanis az a lelki tisztaság, amit Isten megkövetel az egyházában. Az igeveres szöveggörnyezete ezt kellő világossággal erősíti meg, tudniillik Isten azért tartja vissza a zsidókat minden kicsapongástól, hogy az Ő szolgálatára szentelődve ne járják ezt, vagy amazzal az utat, s ne ragadja el őket a hiábavalóság, vagy az ingatagság, hanem folyamatosan maradjanak meg abban a tiszta imádatban, ami Ő írt elő nekik. Emiatt mondja Pál, hogy féltékeny a Krisztusért, s miután „eljegyezte” a korinthusiakat Krisztusnak, félt, nehogy „a miként a kígyó a maga álnokságával megcsalta Évát”, úgy a szélhámosok csapdájába esvén ők is eltávolodjanak „a Krisztus iránt való egyenességtől” (2Kor11:2).¹

14. *Mert ezek a nemzetek.* Ahogyan Isten épp az imént tárta a szemük elé azt a büntetést, melyet kiszabni készült ezekre a nemzetekre, most úgy inti őket, hogy az örökséghez azzal a feltétellel jutnak, hogy tudatában lesznek ennek a hatalmas jótéteménynek, és óvakodni fognak minden szennyeződéstől, arra tekintettel követvén a föld korábbi lakosait, hogy elkülönülnek azoktól. Hiszen honnan származott volna ez a változás, mint onnan, hogy Isten új népet szerzett Magának és megtisztította a földet annak minden mocskától? S bár kétféle babonáságot említi, egy szinekdoché által valamennyit beleérti. A dolog summája az, hogy nem szabad olyanoknak lenniük, mint amilyenek a bűnben és romlottságban élő népek, mert ez volt az oka a pusztulásuknak. Isten ugyanis nemcsak magukat az embereket semmisítette meg, de a förtelmes rítusaikat is. Egyesek az igeveres utolsó részét két mondatra osztják: „de tenéked nem engedett ilyet”, továbbá „az Úr, a te Istened *adja neked s földet*”, mely utóbbi szavakat ők maguk teszik hozzá. Én azonban nem vonakodom azt gondolni, hogy az *אֲתָהּ athah* névmást így kell fordítani: „ami pedig téged illet”. Ezért véleményem szerint az igeszakaszt folytatólagosan kell olvasni: „de tenéked nem engedett ilyet az Úr, a te Istened”, mert a *נָתַן nathan* szó kiterjedt jelentésű. Az egész célzata az, hogy Isten tiltásának nagyobb súllyal kell latba esni náluk, mint a nemzetek példájának.

5Móz18:15-18

15. Prófétát támaszt néked az Úr, a te Istened te közüled, a te atyádfiai közül, olyat mint én: azt hallgassátok!

16. Mind a szerint, amint kérted az Úrtól, a te Istenedtől a Hórebén a gyülekezésnek napján mondván: Ne halljam többé az Úrnak, az én Istenemnek szavát, és ne lássam többé ezt a nagy tüzet, hogy meg ne haljak!

17. Az Úr pedig monda nékem: Jól mondták a mit mondtak.

18. Prófétát támasztok nékik az ő atyjokfiai közül, olyat mint te, és az én ígéimet adom annak szájába, és megmond nékik mindent, a mit parancsolok néki.

15. *Prófétát támaszt néked az Úr.* Ezt előrelátásból teszi hozzá, nehogy az izraeliták azt a kifogást emeljék, hogy keményebb bánásmódban volt részük, mint a világ többi nemzeteinek, mert mindig a legjogosabban tekintették rendkívüli áldásnak az Istennel folytatott kommunikációt, aminél valóban nem lehet semmi kívánatosabb. De az a vélekedés terjedt el mindenfelé, hogy az emberek a mágikus mesterkedésekkel, a jövőmondó lelkek jövődöléseivel, és a madárjóslás gyakorlásával jutnak közelebb Istenhez. Izrael népe tehát panaszkodhatott volna a rossz bánásmódra, ha ki lettek volna zárva minden próféciaiból és kijelentésből. Mózes elébe megy ennek a panasznak, vagy kifogásnak annak bejelentésével, hogy a bejárásuk Istenhez nem lesz kevésbé bensőséges, mintha Ő Maga szállna le a mennyből, ha megtartják a helyes utat, és megelégszenek azzal a szabállyal, melyet Ő mondott ki a legjobbnak a számukra. Ezért parancsolja tehát, hogy a pogányok összes képzelgése helyett egyedül a próféták tanítását kell érvényesnek tekinteniük. Ezzel jelzi: noha Isten Maga nem száll alá nyíltan a mennyből, mégis, az Ő akarata, amennyire hasznos, biztosan és világosan ismertté válik majd közöttük, mivel hűségesen tanítja majd őket a szolgálói, a próféták által. Ezen az alapon, amikor Ézsaiás könyvében gúnyolta a hamis istenek prófeciáit, a „tanúinak” nevezi az izraelitákat, akikre rábízta a titkait és az isteni bölcsesség kincseit (Ézs43:1-10). Látjuk tehát a kijelölt módot, melyen Isten szeretné, ha a népe kérdezne az üdvösséghez szükséges dolgokról, és ezt még világosabban jelteni ki az Ézs8:19-20-ban: „És ha ezt mondják tinéktek: Tudakozzatok a halottidézőktől és a jövőmondóktól, a kik sipognak és suttognak: hát nem Istenétől tudakozik-e a nép? az élőkért a holtaktól kell-e tudakozni? A tanításra és bizonyoságtételre hallgassatok!” Az sem kétséges, hogy Ézsaiás is az általunk most vizsgált igeszakaszából vette a tanítását, amikor először is elítéli a tévelygéseket, melyeket az emberek a kíváncsiságukkal koholnak maguknak, majd megparancsolja az istenfélőknek, hogy egyszerűen csak a törvényre figyeljenek, s elégedjenek meg a tanításnak ezzel a formájával, ha nem akarnak nyomorúságosan eltévelyedni. Ebből arra következtetünk, hogy a „prófétát” *enallagé*²⁹³ gyanánt használja a *megannyi* próféta helyett. Teljességgel abszurd ezt ugyanis Józsuéra, vagy Jeremiásra korlátozni, mint teszik azt egyesek, mivel Mózes itt az egyház kormányzásának folytatólagos módszeréről beszél, nem pedig arról, amit Isten majd egy rövid időn át tesz. Azok véleménye sem helyesebb egy jottányival sem, akik egyedül Krisztusra vonatkoztatják, mert jó, ha észben tartjuk, amit Isten szándékáról mondtam, tudniillik hogy ne maradjon mentsége a zsidóknak, ha jövőmondó lelkekre (*Pythones*), avagy mágusokra hallgatnak, mivel Isten soha nem hagyja majd őket próféták és tanítók nélkül. Ha azonban egyedül csak Krisztushoz irányította volna őket, akkor természetes módon jelentkezhetne a kifogás, miszerint nehézséget okozott a számukra kétezer éven át próféták és kijelentések nélkül meglenni. Abban a két érvben sincs semmi erő, melyekkel egyesek hozakodnak elő, miszerint a prófétának, akiről Mózes itt bizonyoságot tesz, kiválóbbnak kellett lennie, mint annak, aki őt hirdette, valamint hogy az „olyan, mint Mózes” dicsérő jelző nem vonatkoztatható az ókori prófétákra, miután máshol meg van írva: „nem támadott többé Izráelben olyan próféta, mint Mózes” (5Móz34:10). Ő ugyanis semmit sem

²⁹³ Retorikai gondolatalkzat; a jelző váratlan, a szokásostól eltérő elhelyezése a mondatban, vagy egy szónak más szófajhoz tartozó szóval való helyettesítése. – *a ford.*

von le a maga méltóságából azzal, ha azt ajánlja: bárkit küld is Isten, hallgassák meg, akár vele egyenrangú, akár az alárendeltje, mivel a *mint*-nek (*sicut*) fordított kötőszó nem mindig jelent egyenlőséget. Ezért igaz, hogy nem volt több Mózeshez hasonló, azaz minden vonatkozásban rá hasonlító próféta, akiben oly sok lelki ajándék mutatkozott meg, mégis, nem kevésbé igaz, hogy valamennyien olyanok voltak, mint Mózes, mivel Isten állította az Ő egyháza fölé a tanítók szakadatlan folyamát, hogy azok is ugyanazt a hivatalt lássák el, mint ő. Erre utalnak az alábbi szavak is: „Mert a próféták mindnyájan és a törvény Jánosig prófétáltak vala” (Mt11:13 és Lk16:16), ahol a többieket Mózes kollégáiként látjuk egyesítve az egyház kormányzásában egészen Krisztus eljöveteleig. Péter mégis ügyesen és elegánsan alkalmazza ezt a bizonyosságot Krisztusra (Csel3:22) – nem Isten többi szolgájának kizárása, hanem a zsidók figyelmeztetése végett, hogy Krisztus elutasításával egyben elutasítják Isten eme felbecsülhetetlen ajándékát is. A prófétálás ajándéka ugyanis nagyon virágzott az Ő ókori népe között, s a tanítók folyamatos sorrendben követték egymást, mindazonáltal mégis kellett lennie némi kihagyásnak Krisztus eljövele előtt. Ezért panaszkodnak a kegyesek a babiloni fogságot követő fájdalmas szétszórattatásban a Zsolt74:9-ben: „Jeleinket nem látjuk, próféta nincs többé”. Ezen az alapon buzdítja Malakiás az embereket arra, hogy emlékezzenek a Hóreben adott törvényre, majd rögvest utána hozzáteszi: „Ímé, én elküldöm néktek Illyést, a prófétát”, stb. (Mal4:4-5), mintha csak azt mondta volna: eljött az idő, amikor a tökéletesebb tanításnak kell kihirdettetnie, és a teljesebb világosságnak kell eljönnie. Igazat mond az apostol, amikor így szól: „az Isten sok rendben és sokféleképen szólott hajdan az atyáknak a próféták által, ez utolsó időkben szólott nekünk Fia által” (Zsid11:1), s valójában az evangélium tanítására hivatkozva a prófétai tanítás befejeződött, mert Isten így mutatta ki teljesen, amit abban ígért meg. S ezt annyira általánosan megértették, hogy még a samáriai asszony is azt mondta: eljön a Messiás, Aki majd mindent elmond (Jn4:25). Erre utal tehát, amit nemrég említettem, mint átmenetre a törvénytől és a prófétáktól az evangéliumhoz, s ebből világosan kiderül, hogy Péter a leghelyesebben magyarázta Krisztusra vonatkozóként. Mert hacsak nem akarták a zsidók Istent hazugsággal vádolni, akkor Krisztusra kellett nézniük, Aki keze által volt megígérve mind a tanítás megerősítése, mind minden dolog helyreállítása. Hosszú ideje híjával voltak a prófétáknak, akikről Mózes azt a bizonyosságot tette, hogy soha nem lesznek tőlük megfosztva, s akiket²⁹⁴ mint törvényes szolgákat ígért meg a nép megtartására a szövetségben, nehogy a babonáságokhoz forduljanak. Ezért tehát vagy nem volt egyáltalában vallásuk, vagy a tanítók Legnagyobbikát kellett várniuk, Aki a saját személyében (*unus*) fogja bemutatni a prófétai hivatás tökéletességét. Meg kell azonban említenünk a sajátos körülményeket, melyekkel Isten visszafogja a zsidók gonosz tulajdonságait. Az engedékenységek nem közönséges cselekedete volt, hogy prófétákat választott magának abból a népből, így nem kellett messzire menniük a kijelentések után kutatva, egyidejűleg pedig családiásan tanítottak, a képességeiknek megfelelően. Ami pedig a hasonlatot illeti, amit Mózes tesz önmaga és a többi próféta között, ennek a hatása az ő tanításuk megbecsülésének fokozása az emberek között. Hosszú időn át hozzászórtak a tanításnak ehhez a módszeréhez, amikor Isten egy ember szájával szól hozzájuk, s Mózes tekintélye oly teljes mértékben megszilárdult, hogy valamennyien meg voltak róla győződve: isteni kormányzás alatt állnak, s minden, az üdvösséghez szükséges dolog kijelentetett nekik.

16. *Mind a szerint, amint kérted.* A hálátlanság vétkével vádolja őket, ha nem vetik alá magukat csendesén a prófétáiknak, mert ebben a dologban Isten eleget tett a kérésüknek. Annak érdekében ugyanis, hogy a prófétai hivatalt jobban tiszteljék és szeressék, s ne keltsék azért a rossz hírét, mert a prófétát csak egy halandó embernek tartják, Isten kisajtolta belőlük a megvallást, miszerint semmi sem jobb annál, mint ha Ő választ emberi magyarázókat. A törvény kihirdetésekor Isten látható dicsősége ragyogott fel, s a nép a látványtól megrémülten

²⁹⁴ Ordinaires. – Francia.

önként kérte, hogy Mózes legyen a tanítójuk, és a mennyei hang hirdetője. Már láttuk, mennyire hasznos volt ez az ijedtség az egy ember szája által közvetített tanítás ajánlásához. Bőséges tapasztalataink vannak arról, hogy az elméinket gyakorta ragadják el hiábavaló spekulációk. Ezért akarjuk lehozni Istent a mennyből, valahányszor csak kétely lopakodik beléjük. Szükséges volt tehát, hogy az izraeliták meg legyenek győződve a saját gyengeségükről, nehogy túllépve az illendő korlátaikon kérdésessé tegyék, hogy a nagy jótétemény, amit Isten előre látott, vajon a javukat szolgálja-e, ugyanakkor pedig vessék el az őket mindig is izgató gőgös kíváncsiságot, ha a kellő időben nem gyógyították meg ennek az orvosságnak az alkalmazásával. Ám minden, csak meg nem bocsátható lett volna a számukra, ha beleuntak volna abba az ajándékba, amit olyan jónak ítélték a saját maguk számára. A dolog summája tehát ez: Isten egyszer megjelent, hogy hitelt és tekintélyt szerezzen a prófétáinak, majd megszabta az egyház kormányzásának, és akarata kihirdetésének rendjét, melyet a nép maga is tapasztalatból ismert el a legelőnyösebbnek önmaguk számára.

17. *Jól mondták a mit mondtak.* Mózes beszámol arról, hogy a nép eme kívánságát miképpen hagyta jóvá Isten ítélete és hangja. Nem mintha az emberek bolondos szeszélye, mely abszurd kívánságokra ragadtathatja el őket, azonnal teljesítendő lenne, mikor azonban Isten egyetértése és úgymond a szavazata is összezseng azzal, akkor bármi, amit Neki tetszőnek mutat, szilárdan és sérthetetlenül megáll. Ebből következően Isten a próféták elküldésével a lehető legalkalmasabb módon gondoskodott az emberek üdvösségéről. Sőt azt is kijelenti, hogy amikor kegyes tanítók támadnak, aki hűségesen mutatják meg az üdvösség útját, ez az Ő kegyének rendkívüli bizonyítéka, s Ő Magának adja a dicséretet, amikor megismétli ezt: „Prófétát támasztok nékik” (5Móz18:18).²⁹⁵ S Pál is így tanít: „Mimódon prédikálnak pedig, ha el nem küldetnek?” (Rm10:15) Ugyanez az apostol tesz arról tanúbizonyságot, hogy senki sem találta alkalmasnak erre a hivatalra, s a helyesen tanítás képessége Istentől származik (2Kor2:14 és 4:1). Ebből következően Isten az Ő jelenlétének bizonyos bizonyítékával kijelenti, hogy kegyesen viszonyul hozzánk, valahányszor csak megvilágosít bennünket az Ő Lelke ajándékaival, s hűséges és istenfélő tanítókat támaszt. Mózes később arra emlékezteti őket, hogy Isten úgy kormányozza az Ő egyházát az emberek keze és tevékenysége által, hogy semmit sem vesz el Önmagától, mert a saját attribútumaként tartja fenn a próféták szájának sugallni, amit mondaniuk kell, s azt sem engedi meg nekik, hogy többet mondjanak, vagy messzebbre menjenek azt Általa parancsoltaknál. Látjuk tehát, hogy a pásztorokat kezdettől fogva nem arra jelölte ki, hogy ők maguk uralkodjanak, vagy a saját képzelgéseiknek vessék alá az egyházat, hanem csak arra, hogy a Szentlélek szervei legyenek. S azokat, akik manapság nagyobb hatalmat ragadnak magukhoz, teljes mértékben ki kellene üzni a szentségtörő despotizmusukból.

Deuteronomium 13

5Móz13:1-4

1. Mikor te közötted jövendőmondó, vagy álomlátó támad és jelt vagy csodát ad néked;

²⁹⁵ Sebastian Münster mondja erről az igeversről: „Egyes héberek ez alatt Józsuét, mint prófétát értik, aki Mózes követte vezetőként. Mások szerint Jeremiást kell érteni alatta, aki ugyanazokkal a kifejezésekkel fedtte meg a népet, mint Mózes. A keresztyének azonban, akik jámbor módon azt állítják, hogy ez az igeszakasz Krisztusról szól, azzal cáfolják meg a zsidókat, ami Mózes ötödik könyvének utolsó fejezetében van megírva: 'És nem támadott többé Izraelben olyan próféta, mint Mózes', stb. Ezt az igeszakasz profetikusan kell tekinteni valamely másik, figyelemre méltó próféta vonatkozásában, aki nem kisebb Mózesnél, különösen mivel a szöveg szerint ő 'olyan, mint te', azaz ahogyan te megszabadítottad a népet a testi rabszolgaságból, úgy fogja az általam támasztott Próféta megszabadítani őket a bűn rabszolgaságából." – Henry Walter.

2. Ha bekövetkezik is az a jel vagy a csoda, a melyről szólott vala néked, mondván: Kövessünk idegen isteneket, a kiket te nem ismeresz, és tiszteljük azokat:

3. Ne hallgass efféle jövődömondónak beszédeire, vagy az efféle álomlátóra; mert az Úr, a ti Istenetek kísért titeket, hogy megtudja, ha szeretitek-e az Urat, a ti Isteneteket teljes szívetekből, és teljes lelketekből?

4. Az Urat, a ti Isteneteket kövessétek, és őt féljétek, és az ő parancsolatait tartsátok meg, és az ő szavára hallgassatok, őt tiszteljétek, és ő hozzá ragaszkodjatok.

Miután visszatartotta az izraelitákat a pogányok furcsa szemfényvesztéseitől, Mózes most megtiltja nekik, hogy túl hiszékenyek legyenek, ha hamis tanítók támadnak közöttük, és figyelmezteti őket: szorgalmasan óvakodjanak minden új koholmánytól, és senki nógatasára, a legcsekélyebb mértékben se forduljanak el a törvénytől. A veszély közeledtét ugyanis nemcsak a bevallott és nyilvánvaló ellenségek részéről, vagy az idegen babonáságoktól kell meglátni, hanem a Sátán a belső fondorlatokat is kitalál, s visszaél Isten szent nevével, hogy elcsábítson bennünket. Ezért szükséges a kegyesek hitét nemcsak külsőleg megerősíteni és védeni az Íge sáncaival, nehogy a romlás kívülről lopakodjon be, de belülről is őrizni kell ugyanazzal az Ígével, nehogy az új elképzelések titokban befurakodjanak és megsemmisítsék a tanítás tisztaságát. Ebből a tiltásból továbbá azt is megértjük, hogy akkora bizonyosság van az isteni tantételekben, ami megőrzi a hitünket az aláaknázástól, vagy a megrendüléstől, amennyiben az élő gyökereket bocsát azokba és szilárdan azokra támaszkodik. Hiába figyelmeztetne ugyanis Isten minket arra, hogy ne adjunk teret a hamis tanítóknak, ha egyidejűleg nem mutatná meg az eszközöket is, melyekkel óvakodnunk kell ellenük. S bizonyosan semmi sem valószínűtlenebb, mint az, hogy a vallásnak kétértelműnek kellene lennie. Miután pedig a szabálya és a meghatározása megbízhatóan elő van írva és élénk táru a törvényben, Isten joggal követeli meg, hogy a népe ne ingadozzon, hanem folytonosan tartson ki a nekik átadott igazságban. Mert joggal jelenti ki Ézsaiás a törvényt illetően: abban nem hiába mondatott meg Jákob magvának, hogy Isten arcát keressék (Ézs45:19).²⁹⁶ De Istent keresve nem lenne elegendő csak azt tanítani, ami helyes, ha az emberek elméi nem szilárdulnak meg abban. Szükséges tehát, hogy a vallás biztos és szilárd legyen, vagy nem lesz kellőképpen rendezett. Ahhoz sem férhet kétség, hogy amit Pál az evangéliumról mond, az a törvényre is vonatkozik, tudniillik felfegyverezte a tanítványait a kísértések viharával szemben, hogy „többé ne legyünk gyermekek, kiket ide s tova hány a hab és hajt a tanításnak akármilyen szele, az embereknek álnoksága által”, stb. (Ef4:14) Az előttünk levő szavak azonban, ha közelebből és alaposan megvizsgáljuk azokat, világosabban is elmondják dolog célját.

1. *Mikor te közötted jövődömondó, vagy álomlátó támad.* Már látjuk, hogy a kérdés nem azokra a hamisságokra és tévelygésekre vonatkozik, melyeket a Sátán terjesztett el világszerte, hanem azokra, melyek pontosan az egyház kebelén belül jelennek meg. Mintha azt mondta volna: a törvény nemcsak azért adatott, hogy elkülönítse az izraelitákat a pogány nemzetektől, hanem hogy aztán meg is maradjanak a hit tisztaságában és épségében, mert pont amiképpen manapság jegyzi el Magának Krisztus az egyházat az evangélium hirdetői által (2Kor11:2), hogy tiszta szűzként számhassa magát oda az engedelmségre Iránta, s ne engedje magát elvonni a hit egyszerűségétől semmiféle csábítás okából, úgy jegyezte el Isten az Ő ókori népét is Magának, s parancsolta meg nekik, hogy csukják be a füleiket a csalók előtt, akik mondhatni a Sátán csábítói voltak, s annak a házasságnak a szent és speciális kötelékei megszegésére kísértették őket, mely által Isten egyesült az Ő népével. Nemsokára majd látjuk, miért engedte Isten az egyházat kitenni ennek a gonoszságnak. Közben pedig hasznos inteni a hívőket erre a veszélyre, hogy folyamatosan óvakodjanak a Sátán csapdáitól, mert ez az utálatos dolog nemcsak egy konkrét korban uralkodott el, hanem megtartja a

²⁹⁶ Lásd az 5Móz30:11-hez fűzött megjegyzést

gonosz befolyását egészen a világ végéig. Emlékeznünk kell arra, amit Péter mond, miszerint ahogyan „valának pedig hamis próféták” a régi zsidók között, úgy Krisztus királyságában is „lesznek hamis tanítók, a kik veszedelmes eretnokségeket fognak becsempészni” (2Pt2:1).

Mózes azonban nemcsak a belső ellenségekről beszél, hanem azokról, akik a próféta megnevezést veszik majd fel, hogy nagyobb szabadossággal és büntetlenül téveszthessenek meg másokat. Ebből arra következtetünk, hogy nem elegendő pusztán csak tiszteletre méltó pozícióval, vagy tetszetős megnevezéssel rendelkezni, legyen az illető pásztor, vagy próféta, vagy pap, amíg nem szövetkezünk az őszinteséggel is az elhívásunknak megfelelően. Mert kik azok a személyek, akiket illetően Isten azt parancsolja, hogy kerüljük el és utáljuk őket? Pont azok, akik azzal dicsekedtek, hogy ők próféták, de akik, miután alapos vizsgálatnak vetették őket alá, kénytelenek voltak eldobni az álarcukat, és a zűrzavarba menekülni. Konkrét megnevezéssel illeti az általános fajtájukat, mivel ugyanarról a személyről „álomlátóként” is beszél, miután Isten az ókori időkben a prófétáknak néha látomásokban, néha pedig álmokban jelentette ki Magát. A kettő közül bármelyik megnevezés tiszteletet keltő ürügy volt az emberek jóindulatának elnyerésére. Ám azt ezt követő kísértés még veszélyesebb, tudniillik mikor egy efféle ember ajánlotta magát a sorozatos jóslatokkal, hiszen ki nézné le az események által hitelesített próféciákat, különösen mikor Ézsaiás azt jelenti ki, hogy ez egyedül Isten attribútuma (Ézs45:21)? S a probléma csak tovább fokozódik, mert a 18. fejezetben Isten látszólag pont ezzel a próbával tesz különbséget a hamis és a valódi próféták között.²⁹⁷ Én így oldom fel ezt a nehézséget: az, hogy Isten Magának követeli a dicsőséget az események előrejelzéséért, nem gátolja meg Őt abban, hogy estenként még a Sátán szolgálóinak is megadja a prófétálás hatalmát egyes konkrét dolgok vonatkozásában. Bálám rosszabb volt, mint bármelyik felbérelt kikiáltó, mert Isten örök tervét igyekezett megghiúsítani, de mégis tudjuk, hogy a nyelvét a Lélek isteni ihletése mozgatta, és úgy vált annak a kegyelemnek a hirdetőjévé, amelynek a kioltására felbérelték. Nincsen tehát következetlenség abban, hogy egy ember álnok csaló, de ugyanakkor mégis megkapja a prófétálás konkrét ajándékát. Nem úgy, hogy mindig igaz kijelentéseket közöljön (mint például Kajafás, aki bár egyszer helyesen prófétált, nem volt mindig igazmondó), hanem úgy, hogy Isten engedélyével fog előre tudni erről, vagy amarról a dologról, így az igazmondás egyetlen alkalma válhat megannyi hamisság köpönyegévé. Alkalmasan és helyesen feddi tehát meg Isten Mózes által azoknak a kapkodó lelkeknek a hiábavalóságát, akik azt ígérik meg, ami nem teljeseedik be. Fontolóra kell ugyanis vennünk az Ő szándékát. Sokan vannak, akik alattomos mesterkedésekkel keltenek figyelmet önmaguk iránt, aztán végül vakmerően kitörnek, és prófétaként dicsekednek, pedig az emberek kételkednek abban, hogy valóban annak kell-e őket tartani. Mivel azonban a leggyakrabban ezeknek az emberekben a bolondságát a felülről rájuk mért gyalázat és kegyvesztettség jelei árulják el, s azokból láthatja meg a világ, hogy hamisan szóltak, Isten joggal mondja ki, hogy a jóslatuk eseményét kell tekintetbe venni, nehogy az izraeliták válogatás nélkül és megfontolatlanul fogadják el, amit csak hallanak. Az apalevet tehát leszögezi: azok szólnak Isten nevében, akik az jövődőlnek meg, ami valóban be is teljeseedik, mert nem jelenthették volna ki az ember számára ismeretlen dolgokkal kapcsolatos igazságot, ha nem Maga Isten diktálta volna azt nekik. Ez a célzata Jeremiás válaszában is, amit Hanániásnak adott: „A próféták, a kik előttem és előtted eleitől fogva voltak, sok ország ellen és nagy királyságok ellen, hadról, veszedelemről és dőghalálról prófétáltak. A mely próféta a békességről prófétál, mikor beteljesedik a próféta beszéde, akkor ismertetik meg a próféta, ha az Úr küldötte-e azt valóban?” (Jer28:8-9)

Hanániás azt prófétálta, hogy a háború a számukra szerencsés véget ér, de Jeremiás, tudván, hogy hazudik, a hazugsága tapasztalati bizonyítékát tárja elé, amennyiben a tények

²⁹⁷ Kiegészítés a francia változatban: “disant, Que si le cas n’advient, le Prophete s’est ingere par presumption” – „kimondván, hogy ha a dolog nem teljeseedik, akkor a próféta elbizakodottan kontárkodott abba bele”.

majd nem támasztják alá az általa mondottakat. Eddig semmi következetlenség sincs a kijelentésünkben, mely szerint minden igazi próféciaának Istentől kell származnia, ám mégis, ugyanaz a próféta, aki az igazságot jövendölte, máskor lehet megtévesztő. S különösen Pál intését jegyezzük meg: mivel „nem fogadták be (az elvetettek) az igazságnak szeretetét az ő idvességökre... azért bocsátja reájok Isten a tévelygés erejét, hogy higgyenek a hazugságnak, hogy kárhoztattassanak mindazok, a kik nem hittek az igazságnak, hanem gyönyörködtek az igazságtalanságban.” (2Thessz2:10-12)

Ebből megtanuljuk, hogy nemcsak meg lettek oldva a Sátán kötelékei, hogy árthasson, de még hatalmat is kapott arra, hogy az elvetetteket a végső pusztulásba vonja. Mózes itt ugyanezt tanítja, mert nincs ésszerű alapja a héber igemagyarázók közötti különbségekre a *jel* szót illetően.²⁹⁸ A jeleket néha kétségtelenül arra használták, hogy hitelt szerezzenek a prófeciáknak, mint mikor Ézsaiás mezítelenül járt (Ézs10:2), vagy mikor Jeremiás jármot viselt a nyakán (Jer18:10). Az is kétségtelen, hogy a Sátán gyakran téveszt meg mágikus varázsigékkel, de kétségem sincs afelől, hogy a *jel* vagy *csoda* szavak alatt Mózes itt bármi hihetetlen és váratlan, jövendölési célú dolgot ért. A héberek a מופתים *mophetim* szót azoknak a csodáknak a megjelölésére használják, melyekkel Isten bármely jövőbeli dolgot jelez előre, mintha csak a mennyből szólna. Az אות *oth* szó általánosabb, s néha zászlót, jelszót, vagy jelet (*symbolum*) jelent. Itt azonban mindkettő olyan rendkívüli jeleket jelent, melyek Isten hatalmáról tesznek úgy bizonyosságot, mintha Ő jelen lenne. Ebben az értelemben figyelmezteti Krisztus a tanítványait, hogy óvakodjanak a jelektől és a hazug csodáktól (Mt24:11). De jóllehet a Sátán elkápráztatja a szemeket ezekkel az illúziókkal, hogy a hamis versengéssel magához ragadja Isten dicsőségét, szent Pál és Mózes korábbi kijelentéseiből megmutattuk, hogy a csalók a csodatételeikkel Isten bosszúállásának szolgái, hogy az elvetettek a csapdáikba eshessenek. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy azok a jelek, melyek egyformán lehetnek veszélyes megtévesztések, vagy az igazság megerősítései, haszontalanok, arra ezt válaszolom: olyan szabadságot az ördög soha nem kapott, hogy Isten világossága végül ne ragyogna fel a sötétségben. Megtörténik tehát, hogy Isten valódi hatalma egy időre elhomályosul (amint azt láttuk a varázslók történetében), de soha nem fog alulmaradni. Így a csodákban, melyek által a törvény nyert megerősítést, Isten dicsőséget úgy ragyogott fel, hogy minden vonakodástól mentes bizalmat ébresszen az istenfélőkben. Ellenmondás nélkül ilyenek az evangéliumot hitelesítő csodák is, mivel az Isten által rájuk vésett bizonyítékokat tárnak elénk, melyek minden gyanakvást, vagy megtévesztést teljesen eltörölnek. S valóban, miután az emberek elméi tompa ostobaságba merülnek, s még az Isten munkálkodásának közönséges menetére is vakok, ezért majdnem mindig tévednek a csodákat illetően, amíg az Ő Ígéje meg nem világosítja azokat a sötétség szétoszlatása végett. Ahhoz tehát, hogy a kellő hasznót húzzuk a jelekből, elválaszthatatlan kapcsolatot kell felállítanunk közöttük és a tanítás között, s Mózes helyesen tanítja, hogy azokat meg kell tagadni, akik a jelek ürügyével próbálják meg kiforgatni a kegyességet, mivel ők istentelenül és gonoszul választják szét azokat a dolgokat, melyeket Isten egyesített, s helytelenül pont ellenkezőleg használják a jeleket, melyek csak a helyes tanítást hivatottak elősegíteni. Mivel azonban a zsidók vallását biztos és nyilvánvaló jelek pecsételték el, helytelen, és nem minden aljas hálátlanságtól mentes volt a számukra a véletlen jelekre figyelni. Ezzel elérkezünk az igeszakasz summájához: ki kell tartaniuk az egy Isten imáadásában, így még a csodáknak sem lehet semmiféle erejük, mely megingatná az emberek elméit. Az „a kiket te nem ismersz” mondatot tehát meg kell figyelnünk. Ezzel Mózes azt jelzi, hogy Isten dicsősége, amit szolgálnak, olyan bizonyos megerősítést nyert, hogy a léhaság, aminek folytán eőre, vagy amarra fordulnak,

²⁹⁸ Kálvin Sebastian Münsternek ehhez az ígevershez írott megjegyzésében úgy találta, hogy egyesek a *jelek* szót olyan jelekre vonatkoztatták, amelyeket Jeremiásnak kellett készítenie (Jer27:2), ahhoz hasonlóan, amelyeket Sedékiás hamis próféta készített (1Kir22:11), miközben mások úgy vélték, a szöveg arról beszél, amit a varázslók tehetnek a mesterkedésükkel – mint Mózes tett bizonyosságot a fáraó jelenlétében. – Henry Walter.

megbocsáthatatlan lesz. Így azt a tudást állítja szembe az ördögnek a csak az instabil elméket befolyásoló minden mesterkedésével, ami szilárdan be kellett ültetni a szíveikbe, hogy ott lakozzon.

3. *Az Úr, a ti Istenetek kísért titeket.* (Latinul: *tentat vos.*) Valahol csak Istenre vonatkozik ez a kísértést jelentő szó, ott soha nem rossz értelemben („csellel rászedni”, vagy „csapdákat állítva rabul ejteni az elővigyázatlanokat”), hanem mindig csak „próbára tenni”, vagy „megvizsgálni” jelentéssel szerepel. Isten pedig nem azért teszi próbára az emberek szívét, hogy megtudja, amit korábban Maga sem ismert, hanem hogy feltárja, ami korábban rejtett volt. A „megtudja” kifejezés tehát csak a tapasztalati megismerésre vonatkozik. Ágoston magyarázata unalmas és kacskaringós: „hogyan megtudja, azaz, hogy a te tudtadra adja”.²⁹⁹ Mivel azonban nagyon megszokott dolog emberi érzéseket tulajdonítani Istennek, hol van a haszna a tekervényes szavak használatának, mikor az egész csak annyit jelent: Isten azért tesz próbára, hogy ami egyébként kétséges lehetne, m. ténylegesen mutakozzon meg? Így kísértette Isten Ábrahámot, amikor egy fontos dologban próbára tette a hitét, vagy az engedelmségét (1Móz22:1). Az sem ellentétes ezzel, amit nemrég említettem, s amiről gyakran olvasunk, tudniillik hogy Isten a Sátán és a gonosz emberek közreműködését használja fel az emberek megkísértésére. Fontolóra kell ugyanis vennünk a célt, amire ezek a próbák irányulnak: ezekkel válik nyilvánvalóvá, hogy az Ő céljai nagyon eltérnek a Sátán rosszindulatától és fortélyaitól. Az itt megjelölt ok figyelemre méltó, mivel eltörli azt a nehézséget, ami könnyedén megzavarhatná a gyengébb elméket. Semmi sem valószínűtlenebb ugyanis, mint az, hogy a Sátán sértegesse Istent, vagy háborút robbantson ki a menny és a pokol között, vagy hogy büntetlenül magának tulajdonítsa Isten valamely attribútumát. Nehogy tehát az efféle értekezések megzavarják és meggyengítsék a jókat, vagy tanácsalanságban tartsák őket, Mózes azzal meg elébe ennek, hogy emlékezteti őket: Isten közben nem hever tétlenül, vagy szunyókálva, felhagyván a gondoskodással az egyházáról,³⁰⁰ hanem céltudatosan teszi próbára a valóban istenfélőket, hogy megkülönböztesse őket a képmutatóktól. Mindez pedig akkor történik meg, amikor állandóan kitartanak az igaz hitben a kísértéseik támadásaival szemben, s nem buknak el. Az apostol ugyanezt a dolgot jelenti ki, a képmutatókat illetően, melyeknek szükségszerűen meg kell jelenniük az egyházban, „hogy a kipróbáltak nyilvánvalókká legyenek ti köztetek” (1Kor11:19). Ezért nem szabad türelmetlennek lennünk, vagy Isten ellen zúgolódnunk, ha Ő úgy dönt, hogy a hitünk állhatatosságát, mely drágább az ezüstnél és az aranynál, próbára kell tenni a tüzes kemencében, hanem illik alázatosan egyetértenünk az Ő igazságosságával és bölcsességével. Ha bárki még mindig azzal tiltakozna, hogy miután az emberiség gyengesége túlonúl közismert, így Isten némileg zordul bánik velük, mikor kiteszi őket ezeknek a veszélyes kísértéseknek, az azonnal megválaszolható. Én valóban elismerem, hogy miután a testi érzékelésünk lágy, mindez keménynek, és Isten atyai jóságával össze nem egyeztethetőnek tűnhet, mert bizonyos, hogy mikor egy csoda megy végbe a szemünk előtt, annak nehéz nem engedni. Mivel azonban a kísértés senki mást nem sért, csak azokat, akiknek az istentelensége, amit leleplez, már bebizonyosodott és megítéltetett, miközben Isten őszinte imádói mentesülnek a sérelmekről, mennyire igazságtalan lenne elvenni Istentől annak a szabadságát, hogy letépje az árlás és a megtévesztés maszkját! Bárki, aki szereti Istent, felruháztatik az Isteni Lélek legyőzhetetlen erejével, hogy ne ejtse őt csapdába a hamisság. Isten úgy jutalmazza a valódi és nem csak feltételezett kegyességet, hogy valaki csak tiszta szívű, megvédi azt az Ő hűségének őrzésével, és soha nem kap majd halálos sebet. Egyébként

²⁹⁹ Ágoston, *de Genesi*, 1:34, „Sic dicetur etiam illud, ‘Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum;’ non enim ut sciat ipse, quem nihil latet, sed ut scire nos faciat, quantum in ejus dilectione profecerimus, tentari nos permittit.” Lásd még *Tractatus* 43, in *Johannem*, 5, 6.

³⁰⁰ Kiegészítés a francia változatban: “quand les seducteurs brouillent tout” – amikor a csábítók mindent összezavarnak.

miért ne adná a jogos megsemmisítésre azokat, akik szándékosan el akarnak pusztulni? Azon sem kell meglepődnünk, amit máshol jelent ki, miszerint Ő az, Aki becsapja a hamis prófétákat,³⁰¹ hogy általuk hajtsa végre a jogos bosszúját az elvetetteken, akik buzgó a pusztító csalafintaságaik kiagyálásában. Mivel tehát minden jó biztosan felülkerekedik mindezekben, s a Sátán fortélyai számukra nem jelentenek többet az erényeik gyakorlásánál – akkor hát miért kellene Istent hibáztatni, amiért a Sátán és a gonoszok rosszindulata csak a győzelmük és diadaluk alapját veti meg? Csak ragaszkodjunk ahhoz az alapigazsághoz, hogy mindazok, akik szívből szeretik és tisztelik Istent, mindig biztonságban lesznek az Ő védelme alatt. Megvallom, igaz, hogy a szív becsületessége Isten különleges ajándéka, valamint az Ő titkos kiválasztásának gyümölcse, mivel azonban a saját tulajdon lelkiismeretük feddi meg az elvetetteket Isten megvetéséért, a képmutatásukat, a gőgjüket, vagy a romlottságukat egyszóval a bennük lakozó bűnök szégyenét jogtalanul hárítják Istenre. Annyi elegendő az összes testi és romlott okoskodás és istenkáromlás megcáfolásához, hogy bárkinek igaz a szíve, azt a Lélek segítségével vezeti a Sátán mérgező befolyásával szemben, és senki nem pusztul el az Ő akarata ellenére. Ezzel pedig arra a következtetésre jutunk, hogy mindazok, akik egykor látszólag felkarolták az üdvösség tanítételeit, de aztán elvetették és megtagadták azokat, soha nem rendelkeztek többel, mint a hamis megvallás álruhájával, mivel – ha őszintén szerették Istent – a szívükben megmaradtak volna szilárdaknak minden őket zavaró dolog közepette. Néha valóban megtörténik, hogy a kegyesek szintén tévedésbe esnek, s becsapják őket a gonoszok, de csak bizonyos vonatkozásban, és csak egy időre, de az alapokról soha nem buknak le, és rögvést megújulnak (*resipiscant*). Azt is meg kell továbbá jegyezni, hogy megfizetik a hanyagságuk, vagy ingatagságuk árát, amiért nem adóztak Isten Ígétének a kellő figyelemmel, vagy nem szánták oda magukat eléggé a vallásos célokra. Ebből azt is megértjük, hogy jóllehet sokan elfordulnak a vallás tanításaitól azon az alapon, amikor látják, mennyi civakodás és vita vonja el őket, hiábavaló mentség az Isten iránti világiás közömbösségük vagy gyűlöletük leplezése. Igaz, hogy hatalmasak a véleménykülönbségek, és nagyon hevesek a viták, de bárki, aki tanítható és gyengéd lelkülettel keresi az igazságot, átadván és odaszánván magát erre, mint Isten tanítványa, soha nem marad a megítélés és a megkülönböztetés lelke nélkül. Mivel azonban egyesek gőgösen hallgatják, mások nagyon megvetik, megint mások azt szeretnék, ha Isten Ígéje teljességgel megsemmisülne, egyebek pedig könnyedén gondolkodnak róla, jól megáll a próféta mondása: „haljon meg a halálra való” (Zak11:9), továbbá amit Pál mond erre: „A ki pedig tudatlan, legyen tudatlan” (1Kor14.38), mivel Isten igazsága soha senki elől nem volt elrejtve, kivéve azokat, akiknek az elméit e világ istene vakította meg (2Kor4:4). S ez különösen akkor van így,³⁰² amikor a mennyből ragyog a világossá, mely senki mást nem enged eltévelyedni, csak akik becsukják a szemüket. Az orvosságot is hozzáteszi tehát azonnal: „az Urat, a ti Isteneteket kövessétek”, mintha Mózes azt mondta volna: elegendő volt a megtarttatásukhoz, hogy Isten vezette őket a helyes úton, Aki már megvédte őket az ingyenes nagylelkűségével. Mivel azonban tömegek nem válaszolnak Isten hívására, és nem törődnek Vele, amikor utat mutat nekik, hozzáteszi az „és őt féljétek” szavakat, mert „a bölcsesség kezdete az Úrnak félelme” (Zsolt111:10). Végül Mózes ismét a szívükbe vési, hogy csak akkor lesznek az emberek Isten hangja által kellőképpen tanítva arra, hogy mit kell cselekedniük, ha elhatározzák, hogy engedelmeskedni fognak Neki. A „ragaszkodás” szó a kitartás jelöli, s ezzel közvetve meg is feddi azok állhatatlanságát, akik elhagyják Istent és megfélemlenek Róla, és üres képzelgéseket követnek.

³⁰¹ Valószínű utalás az Ezék14:9-re.

³⁰² “Cela se verifie et demonstre principalement” – és ez főleg akkor bizonyosodik be és mutatkozik meg – Francia.

Deuteronomium 18

5Móz18:21-22

21. Ha pedig azt mondod a te szívedben: miképen ismerhetjük meg az ígét, a melyet nem mondott az Úr?

22. Ha a próféta az Úr nevében szól, és nem lesz meg, és nem teljesedik be a dolog: ez az a szó, a melyet nem az Úr szólott; elbizakodottságból mondotta azt a próféta; ne félj attól!

21. *Ha pedig azt mondod a te szívedben.* Ez a kivétel arra a tiltásra vonatkozik, amelyet már megemlítettünk ugyanebben a fejezetben. Isten azáltal, hogy a prófétáit jelölte ki a helyetteseikül a nép tanításában, nem közönséges tekintéllyel ruházta fel őket, engedelmisséget parancsolván az előírásaik iránt. De azok, akikre a tanítás hivatalát ruházta, nem mindig látják el azt megfelelően. Ezért természetes módon merül fel a kétely, miképpen dönti el a nép, hogy most mondhatni Isten szája szól hozzájuk, megkülönböztetve az igazat a hamistól. Ezért nem kérdés fejeződik ki ezekben a szavakban, hanem Isten veszi elejét a titkos kételkedéseknek, melyek egyébként bizonytalanságban tarthatnák az emberek elméit. „A szívben mondani” ugyanis egyenértékű a kételkedéssel az illető énjében, amikor valamiféle veszélyt vesz észre. Ennek a nehézségnek az eltörlése végett sorolja fel az összes megkülönböztető jegyet, mert valójában nem a teljes tanításra, hanem csak a próféciaakra utal. Érthetőbben szólva azonban a (mondhatni) gonosz és tudatlan embereknek, azt parancsolja nekik, hogy figyeljék meg: vajon az igazat mondják meg előre azok, akik a próféta megnevezést igénylik maguknak? De jóllehet – amint nemrég láttuk – a hamis tanítók is versengenek ebben a vonatkozásban Isten szolgálóival, és igazmondóknak találtatnak egyes konkrét próféciaikat illetően, mégis elegendő az igazságuk próbaköve gyanánt azt megvizsgálni, ami a legnagyobbbbrészt történt (επι το πολυ), pont ahogyan Maga Isten is akarja, hogy megkülönböztessék a bálványoktól, ugyanazzal a próbával. Mózes sem azt hirdeti ki helyeslően, hogy hitelt kell adni a prófétáknak, amikor az események összhangban vannak a jövődöléseikkel, hanem csak arra inti őket, hogy ha figyelmesen megvizsgálják, nem tévedhetnek, mert Isten gyorsan nevetségessé fogja tenni a hamis prófétákat, és megszégyeníti a bolondságukat. Így alkalmazza okosan Jeremiás ezt az igeszakaszt a saját korának körülményeire annak érdekében, hogy kiderüljön: Hanániás mennyire elhamarkodottan és hamisan ígért büntetlenséget azokra a bűnökre, amelyek miatt Isten bosszúja már a küszöbön állt (Jer28:6). Összegezve, Mózes semmi többet nem mond, mint azt, hogy a nép védve lesz az eltévelyedés veszélyétől, ha szívből igyekeznek Istennek engedelmeskedni, mivel az Ő jogos ítélete által minden olyan ember vakmerősége kiderül és lelepleződik, akik hamisan éltek vissza az Ő szent nevével.

22. *Ha a próféta... elbizakodottságból mondotta.* Nemcsak azok ostobaságát és hiábavalóságát ítéli el, akik a saját koholmányaikkal hozakodtak elő Isten parancsolatai helyett, de a gőgjüket is, mivel kétségtelen, hogy istentelen és túrhetetlen vakmerőség az ember földi fantáziáját úgy bemutatni, mint isteni kijelentést. S ezen az alapon megvetendő azok istentelensége, akik a kijelentéseik füstjével megtöltenék a levegőt az egyszerű emberek megriasztása végett. Ezért teszi hozzá, hogy „ne félj” az ilyen prófétától, mert senki sem lehet gőgösebb, mint a Sátán szolgálói, aki magabiztos dicsekvéseikkel könnyen megingathatnak és elboríthatnak minket, ha nincs meg ez a védőpajzsunk, amivel a szörnyű zajongásuk biztonsággal megvethető. Ez a tanítás manapság is nagyon hasznos nekünk. Tudjuk, milyen pökhendien dicsekednek a pápisták a katolikus egyházzal, az apostoli szentszékkal, mily hevesen dühöngnek Péter nevében, s milyen féktelenül szórják az átkaikat és az anatómáikat. Mikor azonban megbizonyosodunk arról, hogy amikkel előhozakodnak, azok nem a Lélek

kijelentései, hanem csak emberek üres agyszüleményei, könnyű lesz visszaverni ezeket a fenyegetéseket, melyek a vakmerőségnek ugyanabból a forrásából áradnak.

Leviticus 18

3Móz18:21

21. A te magzatodból ne adj, hogy oda áldozzák a Moloknak, és meg ne szentségtelenítsd a te Istenednek nevét. Én vagyok az Úr.

Leviticus 19

3Móz19:26, 31

26. Ne varázsoljatok és ne bűvészkedjetek.

31. Ne menjetek ígézőkhöz, és a jövőmondókat ne tudakozzátok, hogy magatokat azokkal megfertőztessétek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

3Móz18:21. *A te magzatodból ne adj.* Ebben a három szabályban Mózes futólag kitér arra, amit nemrég láttunk az ötödik könyvében, mert elítéli az istentelen áldozatokat, valamint az ígéző lelkeket, mágikus mesterkedéseket és a bűvöléseket. Itt először a hamis áldozatokról szól, különösen arról a tisztátalan és utálatos szolgálatról, melynek során a Moloknak, a pogányok bálványának áldozták a gyermekeiket, majd hozzátesz egy tiltást is, mely szerint nem hallgathatnak a hamis kijelentésekre. A Leviticus e két igeszakaszában azonban csak két osztályt említ,³⁰³ tudniillik a madárjósok és az ígéző lelkek használatát, valamint a tanácskozást a mágusokkal, vagy varázslókkal, de mégis beleérti mindazokat is, melyekről korábban szóltunk. S nehogy kis bűnnek tekintsék ezt, azt mondja, hogy „megfertőződnek” azok, akik a kíváncsiság eme fajtájának adják át magukat. A megerősítés, amit mindkét mondat végén tesz hozzá, az első parancsolat summájára vonatkozik, mert amikor Isten „Úrnak, Izrael Istenének” jelenti ki Magát, azzal egyrészt minden, csak Neki kijáró imádatot Magának követel, másrészt elítél minden babonáságot, melyek megrontják a tiszta vallást. Egy benne foglalt ellentétet is látunk itt, melyben Isten szembeállítja Önmagát az összes kitalált bálvánnyal, ezért a szavak így is értelmezhetők: Mivel én vagyok az örök Isten, és elkülönültem az összes többitől, amiket a pogányok bolond módon maguknak alkottak, s mivel benneteket Magamnak választottalak saját népemül, azt akarom, hogy tiszták legyetek, mentesek minden beszennyeződéstől.

Deuteronomium 12

5Móz12:29-32

29. Mikor kiírtja előled az Úr, a te Istened a nemzeteket, a kikhez bemégy, hogy bírjad őket, és bírni fogod őket, és lakozol majd az ő földükön:

30. Vigyázz magadra, hogy őket követvén törbe ne essél, miután már kivesztek előled; és ne tudakozzál az ő isteneik felől, mondván: Miképen tisztelik e nemzetek az ő isteneiket? én is akképen cselekszem.

³⁰³ “Il en raconte seulement quatre especes; mais il y comprend toutes celles que nous avons veus par ci-devant” csak négyfélét említ, de beleérti valamennyit, melyekről korábban szóltunk. – *Francia.*

31. Ne cselekedjél így az Úrral, a te Isteneddel, mert mind azt az utálatosságot, a mit gyűlöl az Úr, megcselekedték az ő isteneikkel; mert még fiaikat és leányaikat is megégetik vala tűzzel az ő isteneiknek.

32. Mindazt, a mit én parancsolok néktek, megtartsátok, és a szerint cselekedjetek: semmit ne tégy ahhoz, és el se végy abból!

29. *Mikor kiirtja előled az Úr.* Ez az igeszakasz bizonyos fokig rokon a Deuteronomium 18. fejezetével, amit már vizsgáltunk. Miután a nép könnyedén belemerülhetett a pogányok utánzásába és a hamis istenek imádatába, akiknek, amint az ott lakók dicsekedtek, a védelme alatt állt a föld, ezért minden velük kapcsolatos kérdezősködés is szigorúan tilos. A bálványimádás eredete ugyanis az, amikor Isten imádatának valódi egyszerűségét ismerve a nép elkezd elégedetlen lenni azzal, és kíváncsian kutatja, van-e valami az emberi koholmányokban, ami méltó arra, hogy higgyenek benne, mert az emberek elméit hamar elragadják az újdonság csapdái, és beszennyezik mondhatni a különféle fajtájú kovással azt, amit Isten Ígéből kaptak. S nemcsak a kérdezősködés vágyától vonja vissza és korlátozza őket, de konkrétan meg is parancsolja, hogy „vigyázzanak magukra”, vagy tartsák meg magukat, mert az emberek természetüknél fogva hajlanak erre a féktelen kíváncsiságra, és sok örömet találnak abban. Ezért Isten gáttal veszi körül a népet, melyek visszatartják őket minden ártalmas kívánságtól. Sőt, azt akarja: úgy utálják a babonáság gyakorlását, hogy még azok meghallásának fertőzésétől is meneküljenek. Röviden szólnunk kell a „bírní a nemzeteket” kifejezéssel fordított szavakról. Mózes nem úgy értette, hogy ezek majd úgy esnek prédául nekik, hogy a foglyul ejtés folytán a rabszolgáik lesznek, hanem ezek a szavak a földre vonatkoznak. Ezért mondja: „mikor majd bírod őket magad előtt” (*mikor kiirtja előled az Úr*), azaz amikor ezek megsemmisülnek, a föld üres lesz, hogy birtokba vehesd. Hifil ragozásban ez a szó kiűzést jelent, mint azt már láttuk, s Mózes talán erre a jelentésére utal. A szót,³⁰⁴ amit „*illaqueare*”-nak, törbeesésnek fordítottunk, egyes igemagyarázók a *megbotlik*, mások az *elsodor* kifejezéssel fordították, ami összeférhetőbb a szerkezettel: „nehogy elsodródj utánuk”. Én mégsem akartam eltávolodni az általánosan elfogadott véleményről, melynél a „törbe ejt” hasonlat nagyon odaillő, mintha azt mondta volna, hogy a pogányok összes romlottsága megannyi háló, vagy csapda volt az emberek törbe ejtésére, ha túl közel kerülnek azokhoz, mivel rögtön utána ezt olvassuk: „miután már kivesztek előled”, amit egyesek így értelmeznék: „nehogy utánuk te is elpusztulj”. Mintha Isten félelmet akarna bennük kelteni a pogányok pusztulását mutatván fel nekik.

31. *Ne cselekedjél így.* Ezekből a szavakból megtudhatjuk, mit jelent nem cselekedni úgy mások isteneivel: búcsút kell mondani minden emberi koholmánynak, és csak arra az egy dologra kell figyelni, amit Isten parancsolt. Hiszen mi másért akarja Isten, hogy az Ő népe más módon imádja Őt, mint ezek a népek a saját isteneiket, mint azért, mert észrevehető különbségnek kell lenni, nehogy a vallás zűrzavarossá váljon. S bizonyos, hogy amíg az emberek nem ragaszkodnak Isten Ígéhez, és nem határozzák el szilárdan, hogy semmit sem szabad megtenniük, csak amire abban tanítottak, addig nemcsak ingadoznak majd, de bármit válogatás nélkül el is fogadnak, ami csak az útjukba kerül. Nekünk tehát szilárdan kell ragaszkodnunk a „ne cselekedjél így”-hez, s elméinket ennek a zabláknak kell visszafognia, nehogy bármiféle babona, ami beszennyezheti Isten szolgálatát, belopakodjon, vagy gyökeret verjen abban. Hozzáteszi: Isten nemcsak megfeddi ezeket a furcsa imádatokat, de utálja is ezeket, s hogy még nagyobb hatást gyakoroljon rájuk, előhozakodik a babonáság egyik formájával, melyben annak abszurditása rendkívüli módon megmutatkozott, mert bolond barbárság volt az, amikor az ártatlan gyermekeket a szüleik megégették.

³⁰⁴ תִּקַּשׁ, a jövő idejű passzív alakja a תִּקַּח-nak. A kaldeus megfelelője, amint Sebastian Münster idézi és magyarázza, a *megbotlasz* jelentésnek felel meg. Nem tudni, ki fordította *elsodor* jelentéssel. – Henry Walter.

32. *Mindazt, a mit én parancsolok néktek.* Ebben a rövid mondatban azt tanítja, hogy Isten semmiféle más szolgálata sem törvényes, kivéve, amelynek elfogadásáról Ő Maga tett bizonyosságot az Ígében, s ez az engedelmesség, mondhatni, az anyja a kegyességnek. Mintha azt mondta volna, hogy a rajongás minden módozata, melyeket nem ez a szabály irányít, abszurd és babonával fertőzött. Ebből megértjük, hogy az első parancsolat megtartásához szükséges az igaz Istennek az Ő Ígéből származó ismerete, hittel keverve. Bármilyen hozzávetelének, vagy elvételének megtiltásával világosan törvénytelennek ítéli mindent, amit az emberek a saját fantáziájukkal koholnak. Ebből következően azok, akik Istent tisztelve bármilyen más szabályt követnek azon kívül, amit Ő Maga írt elő, hamis isteneket készítenek maguknak, így Ézsaiásan keresztül szörnyű bosszút hirdet azok ellen, akik ebben a vakmerőségben vétkesek: „Mivel e nép szájjal közelget hozzám, és csak ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem, úgy hogy irántam való félelmök betanított emberi parancsolat lőn: Ezért én is csodásan cselekszem ismét e néppel, nagyon csodálatosan, és bölcséinek bölcsesége elvész, és értelmeseinek értelme eltűnik.” (Ézs29:13-14)

Mivel az egész pápai istentisztelet a babonásokok tömkelege, nem csoda, ha a pápaság minden vezetőjét és szolgálóját megvakítja az a bolondság, amellyel Isten itt fenyegette őket.³⁰⁵

Az első parancsolat ceremoniális kiegészítései: a húsvét elrendelése

Exodus 12

2Móz12:1-20

1. Szóltott vala pedig az Úr Mózesnek és Áronnak Égyiptom földén, mondván:
2. Ez a hónap legyen néktek a hónapok elseje; első legyen ez néktek az esztendő hónapjai között.
3. Szóljatok Izráel egész gyülekezetének, mondván: E hónap tizedikén mindenki vegyen magának egy bárányt az atyáknak háza szerint, házanként egy bárányt.
4. Hogyha a háznép kevés a bárányhoz, akkor a házához közel való szomszédjával együtt vegyen a lelkek száma szerint; kit-kit ételéhez képest számítsatok a bárányhoz.
5. A bárány ép, hím, egy esztendős legyen; a juhok közül vagy a kecskék közül vegyétek.
6. És legyen nálatok őrizet alatt e hónap tizennegyedik napjáig, és ölje meg Izráel községének egész gyülekezete estennen.
7. És vegyenek a vérből, és azokban a házakban, a hol azt megeszik, hintsenek a két ajtóféltre és a szemöldökfára.
8. A húst pedig egyék meg azon éjjel, tűzön sütve, kovásztalan kenyérrel és keserű fűvekkel egyék meg azt.
9. Ne egyetek abból nyersen, vagy vízben főtten, hanem tűzön sütve, a fejét, lábszáraival és belsejével együtt.
10. És ne hagyjatok belőle reggelre, vagy a mi megmarad belőle reggelre, tűzzel égessétek meg.
11. És ilyen módon egyétek azt meg: Derekaitokat felövezve, saruitok lábaitokon és pálczáitok kezetekben, és nagy sietséggel egyétek azt; mert az Úr pászkhája az.

³⁰⁵ Kiegészítés a francia változatban: “avait menace les anciens Sacrificateurs”.

12. Mert általmégyek Égyiptom földén ezen éjszakán és megölök minden elsőszülöttet Égyiptom földén, az embertől kezdve a baromig, és Égyiptom minden istene felett ítéletet tartok, én, az Úr.

13. És a vér jelül lesz néktek a házakon, a melyekben ti lesztek, s meglátom a vért és elmegyek mellettetek és nem lesz rajtatok a csapás veszedelmeitek, mikor megverem Égyiptom földét.

14. És legyen ez a nap néktek emlékezetül, és innepnek szenteljétek azt az Úrnak nemzetségről nemzetségre; örök rendtartás szerint ünnepeljétek azt.

15. Hét napig egyetek kovásztalan kenyeret; még az első napon takarítsátok el a kovászt házaitekéből, mert valaki kovászosat ejéndik az első naptól fogva a hetedik napig, az olyan lélek irtassék ki Izráelből.

16. Az első napon pedig szent gyűléstek legyen és a hetedik napon is szent gyűléstek legyen; azokon semmi munkát ne tegyetek, egyedül csak a mi eledelére való minden embernek, azt el lehet készítenetek.

17. Megtartsátok a kovásztalan kenyér innepét; mert azon a napon hoztam ki a ti seregeiteket Égyiptom földéről; tartsátok meg hát e napot nemzetségről nemzetségre, örök rendtartás szerint.

18. Az első hónapban, a hónapnak tizennegyedik napján estve egyetek kovásztalan kenyeret, a hónap huszonegyedik napjának estvéjéig.

19. Hét napon át ne találtassék kovász a ti házaitekben; mert valaki kovászosat ejéndik, az a lélek kiirtatik Izráel gyülekezetéből, akár jövevény, akár az ország szülöttje legyen.

20. Semmi kovászosat ne egyetek, minden lakóhelyeteken kovásztalan kenyeret egyetek.

1. *Szólott vala pedig az Úr.* Noha a húsvét elrendelése bizonyos fokig a negyedik parancsolathoz tartozik, ahol a szombatról és az ünnepnapokról van szó, mégis, miután ez a szabadulásuk ünnepélyes jelképe³⁰⁶ volt, mellyel az emberek a lekötelezettségüket vallották meg Isten, mint a Szabadítójuk iránt, s bizonyos módon odaszánták magukat az Ő uralmának, én nem vonakodtam beszúrni ide, mint az első parancsolat kiegészítését. Magának a napnak a megtartása a maga helyén majd ismét szerepel, itt elegendő annyit megjegyezni, hogy Isten azért parancsolta meg ezt a ceremóniát, hogy teljes mértékben egyedül Őnmaga iránt kötelezze el a népet, s ebből az izraeliták megtanulhatták: soha nem szabad elfordulniuk Tőle, Aki jósága és keze által szabadultak meg. Ezekkel az eszközökkel vásárolta meg őket a saját népeként, ezért valahányszor csak megfeddi őket, amiért eltértek az Ő tiszta imádásától, azt panaszolja, hogy megfélemedtek erről a nagy jótéteményről, melynek emlékezetének elegendőnek kellett volna lennie a visszatartásukra. Tulajdonképpen tehát a húsvét megünneplése azt tanította az izraelitáknak, hogy nem törvényes bármely más istenre tekintettel lenniük a Szabadítójukon kívül, továbbá igaz és helyes volt odaszánniuk magukat az Ő szolgálatára, mert Ő hozta ki őket a halálból az életre. Ezzel, mintegy tükörben, vagy képen, a kegyelmét tárta a szemük elé, s azt szerette volna, hogy minden egyes évben méltányolják, amit korábban tapasztaltak meg, nehogy az valaha is kitörlődjön az emlékezetükből. Először is határozzuk meg, mi a húsvét (*Pascha*).³⁰⁷ Én a sablonos és közönséges nevét használom. Az etimológiájában nincsen nehézség, kivéve, hogy Isten átvonulása (*transitus*) megfelel az Ő átúgrásának (*transilitio*), mely folytán az izraeliták házai érintetlenek maradtak. Ézsaiás ugyanis,³⁰⁸ a második megszabadításról beszélve kétségtelenül

³⁰⁶ Memorial. – Francia.

³⁰⁷ Ez a bekezdés nincs meg a francia változatban.

³⁰⁸ Ézsaiás 31:5. Kálvin saját fordítása ugyanaz, mint az *Amplified Version* változata: „átugorván megőrzi”, ti. Jeruzsálemet, „transiliens servabit”. Lowth püspök változata: „előugrik és megvédi”. Az igeszakaszhoz fűzött

erre az igehelyre utal, mikor azt mondja: átugrom Jeruzsálemet. E kifejezés használatának oka tehát az, hogy Isten bosszúja elment az izraeliták mellett, meghagyván őket sértetlenül. Ami pedig azt illeti, hogy Mózes kétféleképpen említi az átugrást, jegyezzük meg, hogy nem ugyanazt a szót használja mindkét esetben, hanem a *pészah*³⁰⁹ használatos a választott népre, s az *abar* az egyiptomiakra. Mintha azt mondta volna: a bosszúm áthalad majd az ellenségeitek között, s mindenütt megsemmisíti majd őket, de benneteket érintetlenül hagylak. Mivel tehát Isten meg akarta őrizni az Ő Izraelét, ráébresztette a kegyesek elméit ennek a szabadításnak a reménységére egy jel közbeiktatásával.³¹⁰ Közben pedig megalapította a kegyelme örök emlékünnepeit, hogy a húsvét minden évben megújíthassa a szabadulásuk emlékezetét. Az első húsvétot ugyanis a dolog bekövetkeztekor ünnepelték, s záloga volt a megrettent elméjük megerősítésének, de az évenkénti ismétlés a hálaadás áldozata volt, amivel az utódaikat emlékeztethették arra, hogy ők Isten törvényes és saját alattvalói (*clientes*). Ám mind az eredeti bevezetés, mind a az örök törvény rendelkeztek magasabbrendű összefüggéssel is, mert Isten nemcsak egyszer akarta megszabadítani az Ő ókori népét, hogy biztonságban és békében maradhassanak meg a földön, hanem el is akarta őket vezetni egészen az örök élet örökségéig. Ezért a húsvét a körülmetélkedésnél nem kevésbé volt a lelki kegyelem jele, így hasonlít és emlékeztet az úrvacsorára, mert mindkettő ugyanazokat az ígéreteket tartalmazza, melyeket a számunkra Krisztus most abban pecsétel el, s azt is tanítja, hogy Isten a népével csak a vér engesztelő áldozata által békíthető ki. Összefoglalva, ez a jövőbeli megváltás jele is volt ugyanúgy, mint a múltbeli. Emiatt írja Pál, hogy „a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus, megáldoztatott” (1Kor5:7), ami nem lett volna helyénvaló, ha az ókoriakat csak az evilági jótéteményekre emlékeztette volna. De először is szögezzük le ezt: a húsvét betartását azért parancsolta meg Isten a törvényben, hogy megkövetelhesse a népe háláját, és Magának szentelhesse azokat, akiket a hatalmával és a kegyelmével váltott meg. Most pedig rátérek a részletekre.

Isten azt parancsolja az izraelitáknak, hogy kezdjék az évet azzal a hónappal, amelyben kijöttek Egyiptomból, mintha csak a születésnapjuk lenne az a nap, hiszen az exodus egyfajta újjászületés volt.³¹¹ Azt követően ugyanis, hogy el voltak temetve Egyiptomban, az Isten által nekik adott szabadság egy új élet kezdete és az új világosság megjelenése volt. Mert bár az örökbe fogadásuk már korábban megtörtént, mégis, mivel időközben az majdnem kitörlődött sokak szívéből, szükséges volt azt bizonyos módon újra nemzeni, hogy bizonyosabban kezdhessék elismerni Istent Atyjuknak. Azért mondja Hóseásnál: „én vagyok az Úr, a te Istened Égyiptom földétől fogva. Nem ismerhetsz más Istent kivülem” (Hós12:9 és 13:4), mert akkor különlegesen szerezte meg őket a saját népeként, s nem sokkal ezt megelőzően még világosabban beszél: „Mikor még gyermek volt Izrael, megszerettem őt, és Egyiptomból hívtam ki az én fiamat.” (Hós11:1) Jóllehet megszokott dolog volt Ábrahám nemzetsége számára, más nemzetekkel egyetemben az évet a március hónappal kezdeni, ebben a vonatkozásban az ok mégis eltérő volt, mert csak a választott nép esetében tárult évenként a feltámadásuk a szemük elé. Egészen addig azonban maguk a héberek a szeptember hónappal kezdték az évet, aminek kaldeus nyelven *Tisri* a neve, és amely hónapban sokak feltételezése szerint a világ is teremtetett. A föld ugyanis a teremtése után azonnal érett gyümölcsöket termelt, tehát a termékenysége a tökéletesség állapotában volt. Mégis fennmaradt a zsidók között dátumozásnak és az éveik számlálásának

megjegyzésében kifejezi annak a véleménynek ad hangot, hogy a פסח szó által leírt cselekedet ebben a fejezetben Jahve, a védelmező „előugrása”, hogy megóvjá népét a pusztító angyaltól.

³⁰⁹ פסח és עבר a 12. és 13. versekben. Figyelemre méltó, hogy Kálvin most helyesen fordítja a פסח szót *transilire*-nek a saját magyarázatában, noha korábban csak a szó egy részét, a *transire*-t használta, ami nem jelent többet, mint עבר. – Henry Walter.

³¹⁰ “Symbolum.” – Latin. “Signe ou Sacrement.” – Francia.

³¹¹ “Une façon de faire renaître” – bizonyos értelemben az egyház újjászületésének előidézése.

kettős módja, mert minden dologban, melyek a szokásos életvitelhez tartoznak, megtartották a régi és természetes számítást, így az első hónap az ős kezdeté. Vallási és ünnepi dolgokban azonban követik Mózes utasításait, s ez a törvényes esztendő, ami majdnem a mi március hónapunkkal együtt kezdődik,³¹² de mégsem pontosan, mivel mi nem rendelkezünk az ő szökőnap-közbeiktatásaikkal. Nekik ugyanis el kell végezniük ezeket a közbeiktatásokat, mert a tizenkét holdhónap nem pontosan egyezik meg a Nap menetével, s így az évek múlásával abszurd és abnormális eltérés jelentkezne. Ezért van az, hogy a Niszán hónap, melyben a húsvétot ünnepelték, a zsidók között néha korábban, néha később kezdődik annak megfelelően, ahogyan a szökőnapok közbeiktatása késlelteti.

3. *Szóljatok Izráel egész gyülekezetének.* Ezzel az igeszakasszal kapcsolatban felmerül a kérdés: mikor csak egy Bárány lett feláldozva az egyház megbékéléseért, és Isten csak az egy Krisztus vére által engesztelődött meg, akkor miért parancsolta, hogy minden egyes házban áldozzanak fel egy bárányt, mintha minden egyes ember számára speciális áldozatot kellett volna bemutatni? A válasz könnyű: mivel – jóllehet mindenki védve volt a pusztulástól ugyanazon vér által, és az egyetemes rítus mindenestől ugyanabban az engesztelésben egyesítette őket a közösségbe – mégsem volt ésszerűtlen, hogy ezzel az úgymond speciális elmélyedéssel Isten minden családot külön-külön emlékeztetett, így a kegyelmet konkrétabban is rájuk áradtnak érezhették. Manapság ugyanebben a keresztségben van részünk, amikor egyetemesen bevésztünk Krisztus Testébe, de egyes egyént külön is megkeresztelnek, hogy biztosabban elismerhessék: részesei az örökbefogadásnak, ezért tagjai az egyháznak. Isten tehát, amikor megparancsolta nekik, hogy vágjanak le házanként egy-egy bárányt, nem elvonni akarta őket a reménység más alapjaihoz, hanem csak bensőséges módon megmutatni nekik, hogy minden ház Neki volt elkötelezve és nemcsak az egész nép szabadulását kellett Tőle származónak megvallani, hanem ennek a páratlan áldásnak minden családban külön-külön is fel kellett ragyognia. Annak oka pedig, hogy a szomszédokat is adják hozzá, ha valamelyik házban nem voltak elegen a húsvéti bárány elfogyasztásához az volt, hogy ne maradjon abból semmi. S a fő oknak, amiért az egész bárányt el kellett fogyasztani, egyebek mellett az látszik, hogy ez a szent áldozat ne keveredjen össze a napi ételmükkel, és a méltósága se homályosodjon el, ha a hús később állott, vagy romlott formát ölt. S talán Isten azért is gondoskodott erről, nehogy a babonaság lopakodjon be a maradványok megőrzéséből, és ezért parancsolta meg a csontok megégetését.

5. *A bárány ép... legyen.* Máshol majd látjuk, hogy a törvény által előírt összes áldozatuknál gondosan ügyelniük kellett, nehogy azokban bármiféle szenny, vagy hiba legyen. Ezzel a népet arra emlékeztette, hogy az engesztelés nem törvényes, ha nem bír a legnagyobb tökéletességgel, olyannal, ami emberekben soha meg nem található. Nem kell tehát csodálkozni, ha Isten most azt követeli, hogy a húsvéti bárány egy éves és ép legyen – hogy az izraeliták megtudhassák: Isten kiengesztelése végett kiválóbb értéket kellett adni, mint ami az egész emberi fajban megtalálható volt. Miután pedig efféle értéket még kevésbé lehetett állatban megtalálni, Krisztus mennyei tökéletességét és tisztaságát ábrázolta ki a bárány, vagy gida eme látható tökéletessége. Erre való utalással kapták azt a parancsot is, hogy tartsák elkülönítve a nyájtól a hónap tizedik napjától a tizennegyedikig, Ami Isten arra vonatkozó akaratát illeti, hogy a szemöldökfát és a két ajtófélfát hintsék meg vérrel, ezzel a jellel világosan azt tanította nekik, hogy az áldozat senki másnak nem válik a hasznára, csak akiket meghintettek és megjelöltek Krisztus vérével. Ez a meghintés ugyanis egyenlő volt azzal, hogy mindegyikük az Ő vére jelét viselte a homlokán. S valóban, Krisztus a vérének kiontásával nem üdvözített mindenkit, csak az istenfélőket, akik megszentelték magukat azzal a vérrel. Valóban azé a belső meghintésé az első hely, amit Péter tanítása szerint a Lélek hatalma fogatosít (1Pt1:2), mégis, ezzel a külső jellel az izraeliták azt tanulhatták meg,

³¹² A francia változatban ez az igeszakasz jelentősen le van rövidítve.

hogy Isten haragjával szemben nem védheti meg őket más, csak ha a vér pajzsát tartják fel azzal szemben. S ez összhangban van a fent megtanult leckével, miszerint ugyanazt az egyetemes áldozatot kínálták fel minden egyes házban azért, hogy a konkrét tanítása komolyabb hatást gyakorolhasson rájuk, mert általánosságban érdektelen és hatástalan maradt volna. Azt illetően, hogy miért követelte a hús megsütését annak megfőzése helyett, én jobbnak látom megmaradni a tudatlanságban semmint olyan alaptalan elmésségeket kiagyalni, miszerint a kereszten Krisztus bizonyos módon megsült. Szerintem közelebb áll az igazsághoz az, hogy Isten így kívánta megjelölni a sietségüket, mivel mikor az eszközeik már mind össze voltak pakolva, könnyebb volt a húst nyárson megsütni, mint edényben megfőzni. S ez a megevésének a módjára vonatkozó előírás magyarázata is, amiben három dolgot kell megemlíteni: a kovásztalan kenyeret, a keserű füvekből készült mártást és a felővezett derekakát, együtt az utazók ruhájának többi részével. Isten a kenyér kovász nélküli elkészítését kétségtelenül a hirtelen elindulásuk miatt rendelte el, mivel mondhatni egy pillanat alatt ragadta ki a népet Egyiptomból, ezért a hevenyében összegyúrt lisztből sütöttek kenyereket.³¹³ Isten megkövetelte, hogy ennek emlékezetét minden évben újítsák meg, hogy az utódaik megtudhassák: a szabadulásukat fentről kapták, mert atyáik kapkodva menekültek, mindennemű felkészülés nélkül az utazásra. Bármilyen nagyobb készülődés ugyanis árnyékot vetett volna az isteni kegyelemre, ami fényesebben ragyogott fel az élelem hiányának következtében. Isten tehát azt akarta, hogy elégedjenek meg a keserű füvekkel, mivel a sietős utazók, különösen ellenséges területen megelégszenek nyalánkságok nélkül is, és bármiféle szószért nagyon hálásak. A keserűség sem látszik bántónak a számukra, mint néha a bőség és könnyebbség idején. Lehetséges az is, hogy a korábbi állapotukra emlékeztette őket, mert az oly szörnyű és keserű zsarnokság alatt semmi sem lehetett édes, vagy kellemes. A sietségüket azonban még világosabban kimutatta az, ahogyan megették a bárányt sarukkal a lábukon, a derekaik felővezetten, a pálcáikra támaszkodva. Az emberek a vacsora után ágyba fekszenek és megpihennek, ezért az emberek levették a lábbelijeiket és lefeküdtek, de a nép szükségletei kifordították ezt a rendet, ugyanis vacsora után azonnal menekülniük kellett. Ezért teszi hozzá az okot: „mert az Úr pászkája az”, mivel biztonságban kimenekülhettek a zűrzavar közepette, miközben Isten kardja tombolt. Nekünk azonban észbe kell tartani, amit már mondtunk, hogy ennek a sákramentumnak a haszna kettős volt: egyrészt emlékeztette a népet a korábbi szabadulására, másrészt táplálta bennük a jövőbeli megváltás reménységét. Így a húsvét nemcsak arra emlékeztette őket, amit Isten már megtett értük, hanem arra is, amit ezt követően várhattak Tőle. Következésképpen kétség sem férhet ahhoz, hogy az izraelitáknak ebből a rítusból meg kellett tanulniuk: az egyiptomi zsarnokságból azzal a kikötéssel szabadultak meg, hogy még kiválóbb szabadság várt rájuk. Ezt a lelki titkot azonban jobban felfedte Krisztus eljövetele. Ezért Pál, ránk alkalmazva ezt az ókori jelképet, megparancsolja nekünk: „a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus, megáldoztatott érettünk. Azért ne régi kovászszal ünnepeljünk, sem rosszhaságnak és gonoszhaságnak kovászával, hanem tisztaságnak és igazságnak kovásztalanságában.” (1Kor5:7-8)

Isten tehát korábban azt akarta, hogy a házak, melyekben a húsvétot ünnepelték, mentesek legyenek minden romlástól. Nekünk pedig sokkal inkább illik gondoskodni erről, nehogy az áldozat, mellyel Krisztus megváltott minket az örök haláltól, beszennyeződjön a gonoszság bármely kovászával. Ugyanezt jelenti,³¹⁴ ami ez után következik, nehogy a világ vonzerejének szánjuk oda magunkat, s nehogy a gyönyörök csábításai késleltessék az utazásunkat, hanem mivel vándorok vagyunk a Földön, ezért legyenek a derekaink mindig felővezve és álljunk készen a sietségre. S legyen bár Krisztus keresztye keserű, mégse utasítsuk vissza annak megízlelését.

³¹³ “N’ayant pas loisir d’avoir du pain ordinaire” – nem lévén idejük a szokásos kenyér elkészítésére.

³¹⁴ “Nous avons aussi à prendre instruction touchant les herbes ameres, et equipages des voyageurs” stb. – nekünk is tanulnunk kell a keserű füvekből, és az azokhoz hasonlókból, mint utazóknak.

12. *Mert általmégyek Egyiptom földén.* Ez az első átmenetre utal azon az éjszakán, amikor megszabadultak Egyiptomból, s Isten konkrétan kijelenti, hogy Ő akar a hamis istenek Bírója lenni, mert különösen akkor derült ki, milyen végtelenül képtelenek voltak segíteni, és mennyire hiábavaló és csalóka volt a szolgálatuk. Egyes rabbik abszurd kommentárja érdektelen és erőltetett,³¹⁵ miszerint a bálványokat le kell dönteni, mert a szabadulásuk egyetlen csodája által minden babonaság fenségesen megbukott, és mindaz, amit az emberek a bálványokról hittek, ostobaságnak és megtévesztésnek ítéltetett. Isten tehát azt jelenti ki, hogy nemcsak magát a nemzetet, de az isteneiket is legyőzi. Talán erre az igeszakaszra utal Ézsaiás, amikor ezt írja: „Ímé az Úr könnyű felhőre ül, és bemegy Egyiptomba, és megháborodnak előtte Egyiptomnak bálványai” (Ézs19:1), mert valahol csak megjelent a népe Szabadítójaként, a saját dicsőségét állította szembe minden istentelen és romlott vallással.

14. *És legyen ez a nap néktek.* Ezt az évenkénti megünnepléséről mondja, mely ugyanúgy volt az exodus emléke, mint a jövőbeli szabadulásuk jelképe. Ami pedig azt illeti, hogy rítusnak, vagy örök rendtartásnak nevezi (*edictum soeculi*), elfogadom, hogy ezzel a kifejezéssel az állandóságot érti, de csak olyat, mely az egyház megújításáig áll fenn. S ugyanez a magyarázat vonatkozik a körülmetélkedésre, valamint a törvény egész szertartásrendjére is, mert jóllehet Krisztus eljövételével eltöröltetett, ami a használatát illeti, de mégis csak akkor érte el a valódi szilárdságát. Ezért a különbség közöttünk és az ókori nép között nem von le semmit ebből az örök rendtartásból, pont ahogyan az új szövetség is a régít nem a lényegét, hanem csak a formáját semmisíti tekintve meg. Kissé később, ahol azt mondja, hogy „csak az készíthető el, amit mindenki eszik”, v. ö. 18. vers, az azt jelenti, hogy fel kell hagyniuk minden munkával a napi élelem elkészítésén kívül, s ezt a kivételt konkrétan azért tette, hogy ne sértsék meg maguknak a szent ünnepeiket más tevékenységgel.

2Móz12:24-27, 43-49

24. Megtartsátok azért ezt a dolgot, rendtartás gyanánt, magadnak és fiaidnak mindörökre.

25. És mikor bementek a földre, melyet az Úr ád néktek, a mint megmondotta vala: akkor tartsátok meg ezt a szertartást.

26. Mikor pedig a ti fiaitok mondandják néktek: Micsoda ez a ti szertartástok?

27. Akkor mondjátok: Páskha-áldozat ez az Úrnak, a ki elment az Izráel fiainak háza mellett Egyiptomban, mikor megverte az Egyiptombelieket, a mi házainkat pedig megoltalmazta. És a nép meghajtá magát és leborula.

43. És monda az Úr Mózesnek és Áronnak: Ez a Páskha rendtartása: Egy idegen származású se egyék abból.

44. Akárkinek is pénzen vett szolgálja akkor egyék abból, ha körülmetélted.

45. A zsellér és a béres ne egyék abból.

46. Egy házban egyék meg; a házból ki ne vígy a húsból, és csontot se törjetek össze abban.

47. Izráel egész gyülekezete készítse azt.

48. És ha jövevény tartózkodik nálad, és páskhát akarna készíteni az Úrnak: metéltessék körül minden férfია, és úgy foghat annak készítéséhez, és legyen olyan, mint az országnak szülötte. Egy körülmetéletlen se egyék abból.

³¹⁵ Kálvin Sebastian Münster kommentárjában találta, hogy Onkelos és a rabbik mondták, hogy az egyiptomi bálványok eldőlték. – Henry Walter.

49. Egy törvénye legyen az ott születettnek és a jövevénynek, a ki közöttetek tartózkodik.

24. *Megtartások azért ezt a dolgot.* Újból megismétli a rendeletet az évenkénti megtartását illetően és konkrétan kimondja, hogy amikor majd bemennek a földre, a szabadulásuk emlékeztetét ezzel a rítussal kell majd évente megújítani. Hozzáteszi azonban, amiről korábban nem esett szó, hogy a gyermekeiket is tanítani kell, mivel e tanítás segítségével nélkül mindez csak egy jelentés nélküli, haszontalan színjáték lesz. A tanítás joggal nevezhető a sákramentumok életének, ami nélkül semmiféle szigorúság sem marad azokban, még kevésbé töltenek belénk bármiféle életet. Nehogy tehát a húsvét egy élettelen ceremóniává váljon, Isten ezen a helyen azt parancsolja, hogy ne legyen néma, mert a „mikor pedig a ti fiaitok mondandják néktek” szavak alatt Mózes nem azt érti, hogy várják meg, amíg a gyermekeik saját maguktól kérdezősködni kezdenek, megelőzve a szüleik buzgalmát, hanem csak azt a kort jelzi, amikortól már lehetséges őket tanítani. Ugyanakkor közvetve mégis a taníthatóságra buzdítja a gyermekeket, mikor az életkoruk már lehetővé teszi az értelmük számára a húsvét jelentésének megértését, s megparancsolja nekik, hogy szorgalmasan tudakozódjanak a ceremónia hasznáról. Így a vallás továbbadható, és örökre virágozhat a nép között. Miután tehát a húsvéti bárány megfelel az úrvacsorának, ebből megérthetjük, hogy senki sem bocsátható a megfelelő módon annak vételéhez, csak azok, akik taníthatók.

43. *Ez a Páskha rendtartása.* Mivel a húsvét volt az a szent kötelék, mellyel Isten megtartotta a választott népet az elkötelezettségben Önmagával, megparancsolja, hogy senki idegen ne részesedjék abból, mert ha megengednék, hogy mindenki válogatás nélkül ehessen abból, az méltatlan szentségtörés volna. S valójában, miután ez az első parancsolathoz tartozó kiegészítés, csak azokat érinti, akikhez a törvény előszava is szól: „Halld Izráel: az Úr, a mi Istenünk, egy Úr!” Tudjuk, hogy a pogányok között senki mást, csak a beavatottakat³¹⁶ engedték a szent rítusaikhoz. Ez abszurd utánzása³¹⁷ volt ennek az igazi és törvényes rendtartásnak, mert efféle feltételek csak Isten rendeleteire alkalmazhatók, nehogy az idegenek válogatás nélkül magukhoz ragadhassák az Ő kegyességének azokat a bizonyosságait, melyekkel egyedül az Ő egyházát tiszteli meg. A körülmetélkedés ugyanis akkor olyan volt, mint egy kerítés, melynek el kellett különítenie a pogány népeket Ábrahám szent nemzetségétől. Ha tehát bárki a választott néppel együtt akarta ünnepelni a húsvétot, azt körül kellett metélni, amivel hozzákapcsolódott az igaz Istenhez, bár Istben nem pusztán a külső jelre, hanem annak céljára is utal, tudniillik hogy minden körülmetéltnek meg kell ígérnie a komoly kegyesség tanulmányozását. Mózes tehát először is kizár minden idegent, akik tisztátalanok voltak a körülmetéletlenségük miatt, majd hozzátesz két kivételt: a pénzen vett szolgákat körül kell metélni (ami szükséges követelmény volt), és a szabad és független személyeknek, ha ugyanezt választják, meg kell engedni a húsvéton való részvételt. Ebből kiderül, hogy ez a rítus nemcsak Isten népének volt a sajátja, de a jövőbeni megváltásnak is a jele volt. Az idegenek ugyanis nem tehettek arról bizonyosságok, hogy részesei voltak ugyanannak a megváltásnak, ami egyedül Ábrahám nemzetségének lett megígérve, ezért tehát a szent ünnep ceremóniája hiábavaló és haszontalan lett volna a számukra. S Mózes sem csak arra a kevert tömegre utal, akik követték az izraelitákat az Egyiptomból kifelé vezető úton, hanem törvényt ír elő minden idegenre vonatkozólag, akik sok egymást követő korban

³¹⁶ “Ceux qui y estoient solennellement introduits, et comme emmatriculez” – azokat, akiket ünnepélyesen bevezettek, és mondhatni felvettek azokba.

³¹⁷ “Vray est que cela n’a este qu’une singerie: mais tant y a que le diable a voulu contrefaire ce qui est du vray ordre et legitime, lequel doit estre observe en tous sacremens, c’est puis qu’ils sont tesmoins de la grace speciale de Dieu envers son Eglise, qu’on ne les doit pas prostituer a tons venans” – igaz, hogy egy csak majomszerű utánzás volt, de az ördög így akarta kiforgatni az igazi és törvényes rendet, amit meg kellett őrizni minden sákramentumnál, mivel ezek Isten speciális kegyének bizonyosságai az Ő egyháza számára, amiket nem szabad minden sarkon áruba bocsátani.

fordulnak majd meg az ígért földjén. Kétségtelen, hogy a húsvét megünneplésével másik szabadulást vártak, mivel az, ami már ekkor megadatott Ábrahám gyermekeinek, nem terjedt ki rájuk. Mert be a nép közé lehetett őket számlálni, de ennek következtében a földből mégse esett rájuk semmiféle rész örökségül, s a világi jogok tekintetében sem javult ettől a helyzetük,³¹⁸ hanem mindössze csak az egyház tagjaivá válhattak. Az úrvacsora és a húsvét közötti hasonlóság folytán ez a törvény most is érvényben marad, tudniillik, hogy nem járulhat beszennyezett, vagy tisztátalan személy az Úr asztalához, hanem csak a kegyeseket szabad odaengedni, miután Krisztus követőinek vallották magukat.³¹⁹ S ez a szavakban is kifejeződik: „Egy törvénye legyen az ott születettnek és a jövevénynek”, stb. Azaz, a sákramentum rendeletét mindenkinek ünnepélyesen be kell tartani, és így egyformán kell részesedniük a nekik felkínált kegyelemből. Ebben a vonatkozásban tehát mindenki állapota egy és ugyanaz, noha eltérő volt a föld örökségének vonatkozásában.

46. *Csontot se törjete össze abban.* Nem vagyok benne biztos, Isten miért akarta, hogy a bárány egy csontját se törjék meg, hacsak ismét nem a sietség miatt, mivel az emberek az asztalnál ritkán fogyasztottak velőt, csak amikor hosszasan lakomáztak. Félek, hogy túl sok éleselméjűség van az egyesek által adott magyarázatban, miszerint Krisztus erényei, melyeket a csontok jelképeztek, nem fogyatkozhatnak meg, miközben az Ő testét esszük. A korábbi vélemény azonban, melyre futólag utaltam – miután ez a legegyszerűbb – semmiképpen nem mondható ide nem illőnek, mely szerint utazásra készen állva és sietve érkezve azért kapták a parancsot a csontok megégetésére, hogy elejét vegyék minden késlekedésnek. Amit Isten a báránnyal kapcsolatban parancsolt meg, azt nyíltan beteljesítette az Ő egyszülött Fiának Személyében, hogy az előképben rejlő igazság és az árnyékában rejlő lényeg kimutathassa: Isten csakis Krisztus vére által engesztelődik ki a népe iránt. Ebből ismét világosan kiderül, hogy az ókoriakat a húsvéti bárány a jövőbeli megváltásra tanította, mert ellenkező esetben ezt az igeszakaszt nem lehetne helyesen Krisztusra alkalmazni. Mikor azonban az evangélista idézi (Jn19:33), akkor készpénznek veszi, hogy az előképe volt annak, amit majd Isten az Ő Fia által ad meg. Ebből kiderül, hogy Őt ez a látható jel különböztette meg, ami bizonyította Róla, hogy Ő az igazi húsvét. De hogy Krisztus egyetlen csontja se töreghessen meg, Isten gondviselése csodálatos módon közbeavatkozott. A katonáknak megparancsolták, hogy siettessék Krisztus, valamint a latrok halálát a csontjaik összetörésével. Ezt a parancsot a latrokon végre is hajtották, de nehogy megpróbálják ugyanazt Krisztussal, bizonyosan az isteni hatalom fogta vissza őket, így az Ő csontjainak teljessége előjele lehessen a közelgő megváltásnak.

Exodus 13

2Móz13:3-10

3. És monda Mózes a népnek: Megemlékezzél e nappal, melyen kijöttetek Égyiptomból, a szolgálatnak házából; mert hatalmas kézzel hozott ki onnan titeket az Úr; azért ne egyetek kovászoszt.

4. Ma mentek ki, az Abib hónapban.

5. És ha majd bevisz téged az Úr a Kananeusok, meg Khittheusok, meg Emoreusok, meg Khivveusok és Jebuzeusok földre, melyről megesküdött a ti atyáitoknak, hogy néked adja azt a téjjel és mézzel folyó földet: akkor ebben a hónapban végezd ezt a szertartást.

³¹⁸ A francia változatban ez a rész nem szerepel.

³¹⁹ “Fait protestation de leur roy et Chrestiente” – nyíltan megvallották a hitüket és a keresztyén mivoltukat.

6. Hét napon át kovásztalan kenyeret egyél, a hetedik napon pedig innepet ülj az Úrnak.

7. Kovásztalan kenyeret egyél hét napon át, és ne láttassék nálad kovászos kenyér, se kovász ne láttassék a te egész hátaerdőben.

8. És add tudtára a te fiadnak azon a napon, mondván: Ez a miatt van, a mit az Úr cselekedett velem, mikor kijövék Egyiptomból.

9. És legyen az néked jel gyanánt a te kezeden és emlékezetül a te szemeid előtt azért, hogy az Úr törvénye a te szádban legyen, mert hatalmas kézzel hozott ki téged az Úr Egyiptomból.

10. Tartsd meg azért ezt a rendelést annak idejében esztendőről esztendőre.

3. *És monda Mózes a népnek.* Megismétli, amit hosszabban mondott az előző fejezetben a kovásztalan kenyeret illetően, nem annyira a tanításuk, mint inkább a buzdításuk végett, mert már olyan világosan elmondta a dolgot, hogy további magyarázatra nem volt szükség. Hasznos volt azonban serkenteni őket, hogy nagyobb buzgósággal adják magukat a kötelességük teljesítésére, de főleg azért, nehogy hosszabb idő elteltével a buzgalmuk, amint az lenni szokott, megfogyatkozzon. Ezért tehát arra buzdítja őket, hogy miután bementek a földre, szorgalmasan tartsák meg, amit korábban parancsolt nekik. S a szöveggörnyezetből világos: a két parancs, az elsőszülöttek odaszentelése és a húsvét megünneplése ugyanazt a célt szolgálta, azaz, hogy a szabadulásuk megtartsa a népet Isten speciális szolgálatában.

4. *Ma mentek ki.* Összeveti a kijövetelük napját az egész utazásukkal Kánaán földjére. Mintha azt mondta volna, hogy nem pusztán mulandó örömek élvezetére szabadultak meg, hanem hogy minden korban tudatában legyenek az áldásuknak. Majd a föld nagyságának és termékenységének dicséretével folytatja, alapvetően két okból. Először is, nehogy ezek után a dicsőséges győzelmek után a büszkeség töltse el az elméiket, s a jó dolgok bőségében a szemeiket bezárja a kövérség. Másodszor, hogy pont a jó dolgok bősége még jobban felindítsa őket a hálaadás kötelezettségének teljesítésére, és Isten szolgálatára. Lehetséges lett volna ugyanis, hogy az oly sok nemzet legyőzői és az oly gazdag és kiterjedt terület birtokosai fékezhetetlenekké válnak, s kevésbé szánják magukat Isten szolgálatára, ha nem emlékeztetik őket arra, hogy egyedül Istennek köszönhetik a megannyi nép felett aratott győzelmet, s azt, hogy azok uraivá váltak. Mózes azonban megmutatja nekik: Isten irántuk való jóságának arányában válnak egyre megbocsáthatatlanabbakká, ha nem munkálkodnak szorgalmasan a hálájuk bizonyításán. Ezzel a céllal ismétli meg a népek neveit, melyek megsemmisítésével váltak a föld örököseivé, majd hozzáteszi: „a téjjel és mézzel folyó föld”, hogy egyre jobban és jobban a kegyességre sarkallja őket az áldások nagy tömegével, melyek mindig is a szemük előtt lesznek. Azok teljességgel tévednek, akik úgy vélik, hogy az *Abib*³²⁰ hónap ugyanaz, mint az *Ab*, mely megfelel a mi júliusunknak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az izraeliták Niszán hónapban jöttek ki Egyiptomból, a tavaszi napéjegyenlőség idején, melynek a körülmény, a húsvét megtartása, amit a hagyomány útján adtak át az ősatyáink, kétségtelen bizonyítéka. Mivel a héber a kaldeusoktól kölcsönözték a hónapjaik megnevezését, amelyek aztán kétezer éven át voltak használatosak, abszurd lenne ezen a helyen az *Abib* szót

³²⁰ אֲבִיב. Kálvin belemásolta a héber nevet a szövegébe, *Abib*-nak írván azt, mint tulajdonnevet, de a Vulgata a „mensis novarum frugum”, míg Sebastian Münster a „mensis maturescentis frugis” kifejezésekkel fordítja. David Levi mondja a *Lingua Sacra*-jában, hogy az egyik rabbijuk megjegyezte: az *Ab*, vagy *Av* nem található meg a Szentírásban, s zsidó hónapok összes neve, mint a Síván, Niszán, stb. nem héber, hanem kaldeus. Emiatt nem is találkozunk ezekkel, csak Zakariás, Dániel, Ezdrás és Eszter könyvében, melyeket a fogság alatt írtak. Ebben a négy könyvben hét hónapnak van megemlítve a neve, de Eszter jeruzsálemi Targumjában valamennyi szabályosan következik. Ez Aben-Ezra véleménye is, de ő hozzáteszi: „három héber nevű hónapot találunk, mégpedig a Zifet az 1Kir6:1-ben a Búlt ugyanannak a fejezetnek a 38. versében és az Ethánimot a 8:2-ben, ami világosan megmutatja, hogy minden hónapnak megvolt a maga neve a héberben, de a fogság idején átvették az uraik által használt megnevezéseket.” – Henry Walter.

tulajdonnévnek tekinteni, különösen amikor a Szentírásban sehol sem találjuk a hónapokat tulajdonnevekkel megnevezve. Mivel tehát az értelem kimutatja, hogy ez a szó köznévként használatos, meg kell kérdeznünk, miért vonatkozik márciusra, vagy április elejére. Azoknak, akik az *A bib* szót „érő gyümölcsök”-nek fordítják, nincs erre alapjuk, mivel a szó egyszerűen csak azt jelenti: „bármi, ami növekszik”. Miután pedig azon a meleg éghajlaton a kukorica nagyjából a tavaszi napéjegyenlőség idején éri el a magasságát, e tény miatt nevezik a Niszn hónapot a száraz hónapjának. Az is valószínű (mint már említettük), hogy az év kezdetét megváltoztatták, hogy az egyház születése több hírnevet kapjon, mintha csak megújult volna akkor a világ. Egyesek véleményét, mely szerint Noé ugyanebben a hónapban jött ki a bárkából, így a tavaszi hőmérséklet fogadhatta őt, és az állatokat az ő újjászületésekor, én eldöntetlenül hagyom, mint tettem azt a Genézis 8-nál. Ha azonban elfogadjuk ezt a véleményt, akkor lesz egy téves korábbra keltezés (*prolepsis*) a hónapok neveiben, így ebben lesz egy abszurditás, mert hasznos volt a népnek hozzászokni a törvény rítusaihoz. De nem bocsátkozom vitákba a bizonytalan dolgok felől.

8. *És add tudtára a te fiadnak azon a napon.* Megismétli, amit már említettünk, tudniillik a parancsot a szülőknek a gyermekeik tanítására, hogy így adhassák tovább Isten szolgálatát az utódaiknak. Az előző fejezetben ezt mondta: „Mikor pedig a ti fiaitok mondandják néktek”, stb., most pedig röviden megparancsolja, hogy Isten jóságát hirdessék, még ha senki sem kérdezősködik utána. A szülőknek ugyanis önként kell tanítaniuk a gyermekeiket az istenfélelemre. Azt is megismétli, mint korábban láttuk, hogy a szabadulásuk emlékezte évente megújítandó, nehogy valaha is elhalványuljon, mert a vallást könnyedén elhanyagolják, ha az emberek nem gyakorolják szorgalmasan annak tanulmányozását. Egy hasonlatot használ, amikor ezt mondja: „egyen az néked jel gyanánt a te kezeden és emlékezetül a te szemeid előtt”. Mintha azt mondta volna, hogy a szabadulásukat a húsvétal kell a szemük elé tární, pont amiképpen a gyűrű az ujjon, vagy a dísz a homlokon is állandóan látható. Emiatt akarta korábban azt is, hogy a törvény rendeleteit véssék fel a fejre és a kézre, valamint a ruháik szegélyére. A dolog summája ez: a húsvétban Isten kegyelme emlékművének kell léteznie, hogy soha ne boruljon feledésbe - pont úgy, amiképpen a homlokon és az ujjakon levő díszek is felkeltik a figyelmet, amikor folytonosan szemlélik azokat. Ha azonban bárki úgy véli, hogy Mózes azokra utal, aki tudatában léve a hitetlenségüknek, eszközöket alkotnak az emlékezetük serkentésére,³²¹ én nem ellenzem. Mintha azt mondta volna: mivel hajlamosak voltak a felejtésre, ezt az orvosságot kell használniuk önmaguk hálára indítására. Nemsokára megismétli ugyanezt a parancsot az elsőszülöttek felajánlásával kapcsolatosan. Az áábbi szavak: „azért, hogy az Úr törvénye a te szádban legyen” megerősítik azt a véleményt, hogy a húsvét az első parancsolatra vonatkozik. Ezek azt sugallják, hogy a külső rítus elvégzése nem elegendő, amíg nem társul a tulajdonképpeni céljával, hogy tudniillik odaszánják magukat Istennek és az Ő tanításának. Nem azért említi a száját, mert a fő dolog beszélni, vagy értekezni a törvényről – ha ugyanis a kegyesség a nyelvben rejlene, akkor a képmutatók lennének Isten legjobb imádói – hanem konkrétan megköveteli, hogy amikor mindegyikük önmagában is tanulmányozta a törvényt, akkor kölcsönösen tanítsák és buzdítsák is egymást.

Deuteronomium 16

5Móz16:3-4

³²¹ “Et pourtant font des neuds a leurs ceintures, ou quelque marque a leur bonnet” - ezért csomókat kötnek az öveikre, vagy jeleket tesznek a sapkáikra.

3. Ne egyél azzal semmi kovászos, hanem hét napon át egyél azzal kovásztalan lepényeket, nyomorúságnak kenyerét, (mert sietséggel jöttél ki Egyiptom földről) hogy megemlékezzél arról a napról életednek minden idejében, a melyen kijöttél Egyiptom földről.

4. És ne lásson senki kovászt hét napon át sehol a te határodban; és a húsból, a melyet az első napon estve megáldozol, semmi ne maradjon reggelig.

Exodus 23

2Móz23:18

18. Ne ontsd ki az én áldozatom vérét kovászos kenyér mellett, és ünnepi áldozatom kövére meg ne maradjon reggelig.

Exodus 34

2Móz34:25

25. Áldozatom vérét ne ontsd ki kovász mellett, és a husvét innepének áldozatja ne maradjon meg reggelig.

5Móz16:3. *Ne egyél azzal semmi kovászos.* Miután ezzel a jellel arra emlékeztette őket, hogy sietősen menekültek mondhatni a lángok elől, Mózes ezért erősíti meg oly gyakran a kovász használatának tilalmát. S itt az okot is megemlíti: ezzel kell megemlékezniük arról a nyomorúságról, melyből kimenekültek, mert a legnagyobb sietségben kellett lenniük, ha még a kenyér elkészítésére sem maradt idejük. A kovásztalan kenyeret nevezi tehát „a nyomorúság kenyerének”, hogy a szabadulásuk módja még jobban felnagyítsa Isten kegyelmét. Megismétli, amit korábban már láttunk: a bárány húsból semmit sem szabad meghagyni másnapra. Az Exodus korábbi szakaszában, miután Mózes általánosságban beszél, a parancs első ránézésre úgy tűnhet, hogy az állandó áldozatra vonatkozik, de a későbbi szakaszban minden kételyt eltöröl a húsvét konkrét említésével. Nem kell csodálkoznunk, ha a „kövérség” szót az egész testre, vagy a bárány valamely részére érti akár szinekdoché által, akár azért, hogy Isten dicsérhesse a kövérség külön szentségét, amit nem volt szabad megenniük, hanem meg kellett égetniük minden áldozatnál.

Numeri 9

4Móz9:1-14

1. Szóla pedig az Úr Mózesnek, a Sinai pusztájában, az Egyiptom földéből való kijövetelöknök második esztendejében, az első hónapban, mondván:

2. Izráel fiai pedig készítsék el a páskhát a maga idejében.

3. E hónapnak tizennegyedik napján, estennen készítsék el azt a maga idejében. Minden ő rendtartása szerint, és minden ő szertartása szerint készítsétek el azt.

4. Szóla azért Mózes Izráel fiainak, hogy készítsék el a páskhát.

5. És elkészíték a páskhát az első hónapban, a hónapnak tizennegyedik napján estennen, a Sinai pusztájában; mindent úgy cselekedének Izráel fiai, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

6. Valának pedig némelyek, a kik tisztátalanok valának holtember illetése miatt, és nem készítheték meg a pászkát azon a napon: járulának azért Mózes elé és Áron elé azon a napon.

7. És mondának azok az emberek néki: Mi tisztátalanok vagyunk holtember illetése miatt; miért tiltatunk meg, hogy ne vigyünk áldozatot az Úrnak a maga idejében Izráel fiai között?

8. És monda nékik Mózes: Legyetek veszteg, míglen megértem: mit parancsol az Úr ti felőletek?

9. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:

10. Szólj Izráel fiainak, mondván: Ha valaki holtember illetése miatt tisztátalan, vagy messze úton leend közületek, vagy a ti utódaitok közül, mindazáltal készítsen pászkát az Úrnak.

11. A második hónapnak tizennegyedik napján, estennen, készítsék el azt; kovásztalan kenyérrel és keserű füvekkel egyék meg azt.

12. Ne hagyjanak meg abból semmit reggelig, és annak csontját meg ne törjék; a pászkának minden rendtartása szerint készítsék el azt.

13. A mely ember pedig tiszta, vagy nincs útban, és elmulasztja a pászkát elkészíteni: irtassék ki az ilyen az ő népe közül; mert az Úrnak áldozatát nem vitte fel annak idejében; viselje az ilyen ember az ő bűnének terhét.

14. Hogyha pedig jövevény tartózkodik köztetek, és pászkát készít az Úrnak, a pászkának rendtartása szerint és annak szertartásai szerint készítse azt; egy rendtartástok legyen néktek, mind a jövevénynek, mind a föld lakosának.

1. *Szóla pedig az Úr Mózesnek.* Elképzelhetjük, mekkora volt a nép gondatlansága, sőt hálátlansága abból a tényből kiindulva, hogy Isten még az év leteltét megelőzően az emlékezetükbe idézi a húsvét ünneplését. Hisz mit tettek volna a következő ötven év során, ha már ilyen rövid idő alatt fellépett annak bármiféle veszélye, hogy feledékenységbe esnek? Ha önként lettek volna szorgalmasak a kötelességeik ellátásában, akkor szükségtelen lett volna ismételtetni azt, amire oly komoly parancsot kaptak, ami mellé még fenyegetések is társultak. Most azonban Isten, az év vége közeledtével emlékezteti őket arra, hogy a közeledik a nap, melyet a húsvét megünneplésére jelölt ki. Így az izraeliták biztosabban megtudhatták, hogy ez az ünnepélyes áldozat évenkénti rendszerességű, ezért bűnös dolog azt elmulasztani. Utána azt parancsolja, hogy minden ceremóniát szorgalmasan tartsanak be, s meg ne rontsák a tiszta intézményét idegen kovással. Végül dicséri az engedelmességüket, mert sem hozzá nem adtak semmit Isten parancsához, sem el nem vettek abból semmit.

6. *Valának pedig némelyek.* Felmerült mellesleg egy kérdés, miszerint mit kell tenni, ha bármi hirtelen beszennyeződés meggátolna bárkit a húsvét megünneplésében a többiekkel, mivel Isten kitörli a népe közül azokat, akik nem tartják meg a megemlékezést a szabadulásukról? S bár itt a történelemről van szó, mégis, a fő tanítás a húsvét igaz és tiszta megtartása. Sőt, miután ez az igeszakasz egyfajta kiegészítése az általános parancsnak, helyesnek véltem idekapcsolni. Mózes azt mondja: egyesek beszennyeződtek lélekben,³²² tudniillik vagy halott érintése folytán, vagy, mert beléptek a gyászoló házba, vagy, mert jelen voltak a halott eltemetésénél. A törvény az ilyeneket beszennyezetteknek minősíti, mint azt majd máshol látjuk. Ezért merült fel egyfajta ellentmondás, mert egyrészt a tisztátalanok nem vehettek részt a szent ünnepeken, másrészt viszont bűnös dolog volt kihagyni ezt a vallási gyakorlatot. Még Mózes is megvallja, hogy összezavarodott a dologtól illetően, mivel időt kért, hogy Istentől tudakozódjon. Itt megmutatkozik a próféta rendkívüli szerénysége, mert nem mert ítéletet hirdetni egy kétséges dologban még akkor sem, ha ő volt a

³²² "Ember lelke miatt." – Douay Version. "Ex funere." – Dathe.

törvényadójuk. Így azonban még világosabban megmutatkozott, hogy nem a saját kútfejéből adta a törvényt, mert még magyarázni sem merte, csak miután újabb parancsot kapott. Isten tehát speciális kivételt téve veszi élet az ellenmondásnak (αντινομία). Azok számára ugyanis, akiket pont a szükség zárt ki, kijelöl egy második hónapot, hogy szintén a húsvét részeseivé lehessenek, még ha nem is változtathatják meg a saját véleményük alapján a napot. Ezzel a kiváltsággal nemcsak a tisztátalant menti fel, de azokat is, akik távol³²³ voltak a felebarátaik közösségétől, s akiket illetően felmerülhet ugyanez a kérdés. Nem volt ugyanis helyes, hogy bárki magában egye meg a húsvéti bárányt, sőt, ha a család kis létszámú volt, még a szomszédokat is meghívták, hogy elegendően legyenek az egész bárány elfogyasztásához. Így az utazónak, ha messze járt, vagy akár otthon volt, de távol a barátaitól, szüksége volt valami orvosságra, ami megóvta őt a büntetéstől. Sőt, arra is emlékeznünk kell, hogy ez nem engedmény volt a megvetőknek, s nem is a világi gondatlanságot serkentette ezzel az elnézéssel, hanem csak azok szükségletéről gondoskodott, akik vigyázatlanságból szennyeződtek be, vagy nem is kerülhették azt el, illetve váratlan késedelmet szenvedtek az utazásuk során. Azt olvassuk ugyanis, hogy maguktól panaszkodtak Mózesnek, amiért a tisztátalanságuk folytán nem ehatték meg a húsvéti bárányt, s ebből a kegyes törődésükre következtetünk. Számukra tehát másik húsvét lett megengedve, azaz a második hónapban visszanyerhették, amit elveszítettek a saját hibájukból. Közben szigorú parancsot kapnak arra, hogy semmit se változtassanak meg az egész ceremóniában, s ezen az alapon ismétli a korábban már elhangzottakat, tudniillik hogy keserű füvekkel egyék, ne törjék meg a csontját, és így tovább. Ám hogy az engedély ne hogy túlságosan kiterjedtté váljon, büntetést hirdet, ha valaki e két eset kivételével elmulasztja a húsvét megünneplését. Tudjuk ugyanis, milyen nagy szabadságot adnak maguknak az emberek, ha nincsenek visszafogva, a mentségek keresésében. Itt a korábbiaknál még világosabban kifejeződik, hogy a húsvéti bárány áldozat volt,³²⁴ mert meg van írva a hetedik versben, hogy „miért tiltatunk meg, hogy ne vigyünk áldozatot az Úrnak?”, illetve a 13. versben: „mert az Úrnak áldozatát nem vitte fel”. Azért hívom fel erre a figyelmet, mert vannak, akik úgy vélik, hogy a húsvéti bárányt nem úgy vágta le, mint amikor áldoztak, pedig Pál konkrétan kijelenti, hogy áldozatot kínáltak fel abban, és ünnep kapcsolódott hozzá. Ez a jelentése ugyanis az alábbi szavaknak: „a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus, megáldoztatott érettünk. Azért ne régi kovászszal ünnepeljünk” (1Kor5:7-8). Valahol csak a „lélek”³²⁵ szó használatos a holttest megjelölésére, én mindenütt a héber nyelv tűrhető hasonlatának tartom azt.

Az első parancsolat másik kiegészítése az elsőszülöttek odaszenteléséről

Exodus 13

2Móz13:1-2, 11-16

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

2. Nékem szentelj minden elsőszülöttet, valami megnyitja az ő anyjának méhét az Izráel fiai között, akár ember, akár barom, enyim legyen az.

³²³ Hors leurs maisons et pays. – *Francia*.

³²⁴ Sacrifice – *Francia*.

³²⁵ „A lélek itt a test helyett szerepel, mégpedig a holttest helyett, mint gyakorta máshol is: lásd 3Móz19:28 és 4Móz5:2. (A Károli-fordításban mind itt, mind az említett helyeken nem a lélek, hanem a *holtember*, *holttest* szerepel – a *ford.*) A Szentírás néha *holt léleknek* nevezve magyarázza, 4Móz6:6 (Károlinál itt is a *meghalt teste*). A kaldeus, a görög és a latin változatok megtartják a héber kifejezést.” – *Ainsworth, a maga helyén*.

11. Ha pedig beviénd téged az Úr a Kananeusok földére, a miképen megesküdött néked és a te atyáidnak, és azt néked adándja:

12. Az Úrnak ajánld fel akkor mindazt, a mi az ő anyjának méhét megnyitja, a baromnak is, a mi néked lesz, minden méhnyitó fajzását; a hímek az Úré.

13. De a száárnak minden első fajzását báránynyal váltsd meg; ha pedig meg nem váltod, szegd meg a nyakát. Az embernek is minden elsőszülöttét megváltsd a te fiaid közül.

14. És ha egykor a te fiad téged megkérdez, mondván: Micsoda ez? akkor mondd néki: Hatalmas kézzel hozott ki minket az Úr Egyiptomból, a szolgálatnak házából.

15. És lón, mikor a Faraó megátalkodottan vonakodék minket elbocsátani: megöle az Úr minden elsőszülöttet Egyiptom földén, az ember elsőszülöttétől a barom első fajzásáig; azért áldozok én az Úrnak minden hímet, mely anyja méhét megnyitja, és megváltom az én fiaimnak minden elsőszülöttét.

16. Legyen azért jel gyanánt a te kezeden és homlok-kötő gyanánt a te szemeid előtt, mert hatalmas kézzel hozott ki minket az Úr Egyiptomból.

Exodus 22

2Móz22:29-30

29. Gabonáddal és boroddal ne késlekedjél; fiaid elsőszülöttét nékem add.

30. Hasonlóképen cselekedjél ökröddel, juhoddal; hét napig legyen az ő anyjával, a nyolczadik napon nékem add azt.

2Móz13:2. *Nékem szentelj minden elsőszülöttet.* Ez szintén az első parancsolatra vonatkozik, mivel Isten az elsőszülöttekhez fűződő jogait jelenti ki, nehogy a megváltásuk valaha is feledésbe merüljön. Így intette az izraelitákat arra, hogy tisztelniük kell azt az Istent, Akinek a kegyelme által biztonságban kimenekültek Egyiptom általános pusztulásából, sőt, azért óvta meg őket a speciális áldásával, hogy odaszánják magukat Istennek, a Szabadítójuknak. A felajánlás ugyanis, amit itt megkövetel, az elkülönítés jele volt közöttük és a pogány nemzetek között.³²⁶ Elsőszülöttnak az anyaméhet megnyitót nevezik, mivel ez a generáció kezdete. Az „Izrael fiai között” kifejezés, mikor a barmokról, valamint a saját leszármazottaikról és gyermekeikről beszél, a vadállatokat volt hivatott megkülönböztetni a megszelídített és a háziállatoktól. S bár csak Ábrahám nemzetségének elsőszülötteit parancsolja meg Neki szentelni, ezt kétségtelenül ki kell terjeszteni az egész nép odaszentelésére, mert miközben azt mondja, hogy az elsőszülöttek az Övéi, mert az Ő kegyelmének köszönhatték a megmaradásukat, ugyanazon okból azt is jelzi, hogy mindenki az Övé.

11. *Ha pedig beviénd téged az Úr.* Azzal folytatja, amire egy futó pillantást vetett a fejezet kezdetén az elsőszülöttek odaszentelésével kapcsolatosan: ezen a módon kell bizonyosságot tenniük Isten ama speciális áldásáról, amely megőrizte őket, amikor Ő megsemmisítette az egyiptomiak elsőszülötteit. Az állatokról³²⁷ azonban azt parancsolja: hozzák Őhozzá, hogy aztán levágják azokat a szent sátorban. Úgy vélem, a 2Móz22:30-ban azért írt elő hét napot, hogy elejét vegye a csalásnak. Ha ugyanis a kölyköt korábban szakították el az anyja emlőitől, és azonnal elvitték a papoknak, akkor az áldozat haszontalan volt. De kétségem sincs afelől, hogy a nyolcadik nap azért lett kiválasztva, mert ez a

³²⁶ A francia változatból ez kimaradt.

³²⁷ Megjegyzés az Amplified Versionban: „különítsd el”, *széljegyzetben*: „levágáshoz”. A latin változatban: „transferes.”

körülmetélkedés napja. Egy kivételt is hozzátesz, miszerint a szamarat meg kell váltani, melynek feláldozása tisztátalan lett volna. A gyermekeiket illetően szintén megváltásra volt szükség, mert őket sem feláldozni, sem papokká tenni nem lehetett.

Exodus 34

2Móz34:19-20

19. Mindaz a mi az anyja méhét megnyitja, enyém legyen, és minden hímbarmod is, a mely a te tehenednek vagy juhodnak első fajzása.

20. De a számárnak első vemhét juhon váltsd meg; ha pedig nem váltod, szegd nyakát. Fiaid közül minden elsőszülöttet megválts, és ne jöjjön üresen előmbe senki.

19. *Mindaz a mi az anyja méhét megnyitja, enyém legyen.* Itt meghatározza, minek kell lennie a felajánlásnak, tudniillik hogy a gyermekeiket ugyanúgy áron kell megváltaniuk, mint a tisztátalan állatokat. Azonban mindent a szent sátorhoz kell hozniuk, amit áldozatul kínálhatnak fel. Isten azonban nem akarja, hogy a sajátjaikat Neki szenteljék, mert Ő Lévi törzsét választotta ki, mint azt majd hamarosan látjuk. Ezért nekik a pénzbeli ellentételezés után szabadoknak és a maguk urainak kellett maradniuk. Ugyanezen a módon használhatók házi célra a tisztátalan állatok: miután az Isten által kiszabott árat megfizették, mivel azok Istenéi voltak, és Ő Magának követelte azokat. De nehogy bárki túl nagy értéket tulajdonítson egy számárnak, vagy más tisztátalan állatnak, a törvény megparancsolta, hogy szegjék meg a nyakát, mert ellenkező esetben szentségtörés lett volna hasznot húzni Isten tulajdonából, vagy, ami ugyanaz, magáncélra használni azt, amit Isten Magának ítélt.

Leviticus 27

3Móz27:26

26. Csak elsőszülöttet, a mely elsőszülött úgyis az Úré, azt ne szenteljen a baromféléből senki; akár borjú akár bárány, az Úré az.

26. *Csak elsőszülöttet.* Itt egy figyelmeztetést iktat közbe, miszerint senki sem kínálhatja fel azt, ami már az Úr tulajdonát képezi. Az emberek ugyanis nagyon hajlamosak a hivatkozásra, így a kegyességükről való bizonyoságtétel során, s ahogyan a közmondás mondja, *ugyanabból az edényből meszelnek ki két falat.*³²⁸ Isten azzal ezért gondoskodik erről a bűnről, hogy megtiltja az elsőszülöttek felkínálását Neki, mivel az nem lenne más, mint a lopott javak felkínálása. A dolog summája az, hogy nem szabad, Istennek szentelve azt, ami már az Övé, ellopni Tőle a feltételezett szabadságukban azt, ami felszentelt, és nem a sajátjuk. S ne lepődjünk meg ezen a törvényen, mivel az a becsvágy majdnem természetes mindannyiunk számára, hogy vágyunk Isten lekötöztetésére a szabadság üres látszatával, ezért különböző alapokat keresünk a dicsekedésre a vallásos kötelezettségekkel, melyek végső soron semmik. S kétségtelen, hogy ha ezt a zablát nem tette volna a zsidókra, akkor valamennyien törekedtek volna a kettős buzgóság hírnevére ezzel a csalafinta felajánlással, és nem lett volna semmi gátlásuk megfosztani Istent attól, ami az Övé volt.

³²⁸ A magyarban kb. megfelel a „két vasat tart a tűzben” közmondásnak. – *a ford.*

Deuteronomium 15

5Móz15:19-20

19. Barmaid és juhaid első fajzásának minden hímjét az Úrnak, a te Istenednek szenteljéd. Ne munkálkodjál a te tehenednek első fajzásán, és meg ne nyírd a te juhaidnak első fajzását.

20. Az Úrnak, a te Istenednek színe előtt edd meg azt esztendőről esztendőre, te és a te házad népe, azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr.

19. Barmaid és juhaid első fajzásának minden hímjét. Újabb figyelmeztetést tesz hozzá, hogy nem szabad hasznát húzni az elsőszülöttekből, mert felhasználhatták volna az ökök munkáját a szántáskor, vagy teherhordó állatként. Megnyírhatták volna a juhot is, majd utóbb hozhattak volna leromlott állapotú állatot a szent sátorhoz. Isten tehát megparancsolja, hogy ami Neki jár, azt őszintén és abszolút módon fizessék meg. Ám ha a jó törvények a rossz szokásokból származnak, abból kiderül, micsoda elszánt kapzsiság veszi rá mindig az embereket a gonosz nyereségre. Ezért volt szükséges megtiltani konkrét rendelettel, hogy Isten kárára igyekezzenek meggazdagodni. Ezért nem szabad csodálkozni, hogy az emberek éleselméjűek és bölcsek egymás becsapásában, mivel Isten sem átalán becsapni gonosz mesterkedésekkel.

Az első parancsolat további kiegészítése a váltság megfizetéséről

Exodus 30

2Móz30:11-13, 15-16

11. Azután szóla az Úr Mózesnek, mondván:

12. Mikor Izráel fiait fejenként számba veszed, adja meg kiki életének váltságát az Úrnak az ő megszámláltatásakor, hogy csapás ne legyen rajtok az ő megszámláltatásuk miatt.

13. Ezt adja mindaz, a ki átesik a számláláson: fél siklust a szent siklus szerint (egy siklus húsz gera); a siklusnak fele áldozat az Úrnak.

15. A gazdag ne adjon többet, és a szegény ne adjon kevesebbet fél siklusnál, a mikor megadják az áldozatot az Úrnak engesztelésül a ti lelketekért.

16. És szedd be az engesztelési pénzt az Izráel fiaitól, és add azt a gyülekezet sátorának szolgálatjára, hogy az Izráel fiainak emlékezetül legyen az az Úr előtt, engesztelésül a ti lelketekért.

12. Mikor Izráel fiait fejenként számba veszed. A váltság, amit itt Isten megkövetel a népszámláláskor, nagyon alkalmasan kapcsolódik az első parancsolathoz, mert Isten, adófizetőivé téve őket megmutatja, hogy az Ő bíraskodása és hatalma alatt állnak. Mivel pedig megvásárolta őket Önmagának, azt akarta, hogy az elismerés eme önkéntes ajándékát fizessék meg Neki. A hercegek az alattvalóik megszámlálásával mérik fel a hatalmukat, de Isten, Akinek nincs szüksége az emberek segítségére és közreműködésére, arról akart bizonyosságot tenni az izraelitáknak – legalábbis valamiféle jellel – hogy az Ő alattvalóiként élnek, Aki megváltotta őket. Ezért amikor Dávid számláltatta meg a népet (2Sám24:2), ez

egyfajta felszabadítás volt a számukra Isten hatalma alól, s ezért kapott oly súlyos büntetést ez a gőg, vagy vakmerőség, vagy hálátlanság. De mivel helyes és hasznos dolog volt a népet így megszámolni, ezt Isten megengedte azzal a feltétellel, hogy váltságot fizetve minden egyénért, Istent ismerik el egyedüli Királyuknak. A szót nem rosszul fordítják *jóvátételnek*, vagy *elégtételnek*, mivel miközben megvallották, hogy Istennek köszönhetik az életüket, Ő kibékült velük a hálájuk eme bizonyosságának okból. De származtatható a *beborítani* jelentésű szóból, mert amikor önkéntesen alávetették magukat Istennek, s az Ő szárnyainak védelmébe menekültek, akkor e *borítás* alatt voltak védettek és biztonságban. Ezért mondja, hogy ezt az ajándékot Istennek „a lelkük (életük) váltságaként” adták. Ezt más szóval is kifejezik, miszerint ne legyen rajtuk „csapás”, vagy pusztulás, mivel a biztonságuk egyedül Isten védelmében rejtett, hogy ne érje őket semmiféle gonoszság. S miután a fáraó szolgálói voltak, a szabadságuk törvénytelen lett volna, ha Isten nem engedélyezte és támogatta volna azt. Ezért volt igazságos, hogy a szabadulásukat az ünnepélyes rítussal egyedül Istennek tulajdonítsák, nehogy elszenvedjék a szökött rabszolgák büntetését. De ugyanazt azt összeget jelölte ki mindenki számára, hogy mindenki, legyen az illető bármilyen rangú, a legkisebbtől a legnagyobbig megtudhassa: ők mind mindenestől az Istené. Azon sem kell csodálkoznunk, hogy miután ez személyes kötelezettség volt (ahogyan mondani szokták), az állapotuk nem vétetett számításba, hogy a gazdának többet kelljen fizetni, mint a szegénynek, hanem minden lélekért ugyanazt az árat kellett megfizetni. A szentély sékelje³²⁹ megfelelt az attikai négydrachmásnak, amit Budaeus mintegy 14 francia solra, vagy a körül becsül, mert a kétdrachmás megfelel hét solnak, a közönséges drachma pedig három és fél solnak mínusz egy Tournois dernier. Ez az a kétdrachmás, amit a Mt17:24 említ, mert amikor a rómaiak legyőzték a zsidókat, valószínű, hogy az igájuk még kellemetlenebbé tétele végett ez a váltságjog átszállt a legyőzőikre. Ez az Isten által előírt váltság volt ugyanis a szabadságuk jelképe, mely mentesítette a zsidókat minden pogány uralomtól, mint szabadokat és egyedül Istenhez tartozókat. Mivel azonban a saját lázadásukkal lerázták magukról Isten igáját, Ő céltudatosan engedte a jogaik elvesztését, hogy idegen zsarnokságnak vesse őket alá. S ez alig Krisztus eljövele előtt következett rájuk, hogy ez az új és szokatlan elnyomás fokozza a vágyódásukat Őutána. De mivel ezt a váltságot a törvény parancsára fizették, a zsidóknak eszébe juttatta, hogy ők Istennek szentelt nép.

³²⁹ Lekötelezettje vagyok egy ismeretlen szerzőnek a „Megjegyzések és kérdések” 5. kötet 325. oldalán megjelent kis kiadványáért, melyben az alábbi megjegyzés olvasható. Majdnem az itt szereplő fordítással teljesen azonosat közreadva hozzáteszi: „ami megfelel annak, hogy a sékel 14 solidussal (4,5 grammos római aranypénz – a ford.) mínusz 4 denier, azaz 13.67 solidussal volt egyenértékű. Köszönhetően azonban a Franciaországban végbemenő gyors pénzromlásnak a tizedik századot követően teljességgel lehetetlen megadni ezeknek a solidusoknak az értékét, hacsak nem ismerjük az veretésük pontos időpontját. A szerző természetesen utalhat a korát meghatározatlanul megelőző érmére. Jelen esetben azonban *elemzéseként* a következőképpen közelíthetjük meg az értéket: a drachma, mint tudjuk 65 grain tiszta ezüstöt tartalmazott, így a négydrachmás 260 grain. A mostani frank mintegy 70 grain tiszta ezüstöt tartalmaz, következésképpen a sol, annak huszadrésze 3,5 grain. Ez utóbbit összeszorozva 13,67-tel körülbelül 48 grain jön ki. A négydrachmás súlya azonban 260 grain, ezért a solnak, amihez hasonlítottuk, mintegy ötször annyi ezüstöt kellene tartalmaznia a jelen összetételéhez viszonyítva. M. Dennis pénzromlási táblázatai szerint ez az állapot 1483-ban állt fenn VIII. Károly alatt, amikor Budaeus is élt, aki 1467-ben született. Más körülmények miatt azonban azt hiszem, hogy a Gallicus által említett solidust XII. Lajos verette 1498-ban, amikor a tiszta ezüsttartalom négy és félszeres volt napjainkhoz viszonyítva.” Dean Prideaux (1648-1724), *Connexion* 1:3, mondja: „Minden zsidónak évente fél sékelt kellett fizetnie, ami mintegy 18 penny a mi pénzünkben kifejezve.”

Az első parancsolat további kiegészítése a nazireusi fogadásról³³⁰

Numeri 6

4Móz6:1-21

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nékik: Mikor férfi vagy asszony külön fogadást tesz, nazireusi fogadást, hogy így az Úrnak szentelje magát:
3. Bortól és részegítő italtól szakassza el magát; boreczetet és részegítő italból való eczetet ne igyék, és semmi szőlőből csinált italt se igyék, se új, se asszú szőlőt ne egyék.
4. Az ő nazireusságának egész idején át semmit a féléit ne igyék, a mi a szőlőtőről kerül, a szőlő magvától fogva a szőlő héjáig.
5. Az ő nazireusi fogadásának egész idején, beretva az ő fejét ne járja; míg be nem teljesednek a napok, a melyekre az Úrnak szentelte magát, szent legyen, hagyja növekedni az ő fejének hajfürteit.
6. Az egész időn át, a melyre az Úrnak szentelte magát, megholtnak testéhez be ne menjen.
7. Se atyjának, se anyjának, se fiú- se leánytestvéreinek holttestével meg ne fertőztesse magát, mikor meghalnak, mert az ő Istenének nazireussága van az ő fején.
8. Az ő nazireusságának egész idejében szent legyen az Úrnak.
9. Ha pedig meghal valaki ő nála hirtelenséggel, és megfertőzteti az ő nazireus fejét: nyírja meg a fejét az ő tisztulásának napján, a hetedik napon nyírja meg azt.
10. A nyolczadik napon pedig vigyen két gerliczét vagy két galambfiat a papnak a gyülekezet sátorának nyílásához.
11. És készítse el a pap egyiket bűnért való áldozatul, a másikat pedig egészen égőáldozatul, és szerezzen néki engesztelést, a miért vétkezett a holttest miatt; és szentelje meg annak fejét azon napon.
12. És az ő nazireusságának napjait szentelje újra az Úrnak, és vigyen az ő vétkéért való áldozatul egy esztendő bárányt; az előbbi napok pedig essenek el, mert megfertőztette az ő nazireusságát.
13. Ez pedig a nazireus törvénye: A mely napon betelik az ő nazireusságának ideje, vigyék őt a gyülekezet sátorának nyílásához.
14. Ő pedig vigye fel az ő áldozatját az Úrnak: egy esztendő, ép hím bárányt egészen égőáldozatul, és egy esztendő, ép nőtény bárányt bűnért való áldozatul, és egy ép kost hálaáldozatul.
15. Továbbá egy kosár kovásztalan kenyeret, olajjal elegyített lánglisztből való lepényeket, és olajjal megkent kovásztalan pogácsákat, a hozzájuk való étel- és italáldozatokkal.
16. És vigye azokat a pap az Úr elé, és készítse el annak bűnéért való áldozatát és egészen égőáldozatát.
17. A kost is készítse el hálaadó áldozatul az Úrnak, a kosárban lévő kovásztalan kenyerekkel egybe, és készítse el a pap az ahhoz való étel- és italáldozatot is.
18. A nazireus pedig nyírja meg az ő nazireus fejét a gyülekezet sátorának nyílásánál, és vegye az ő nazireus fejének haját, és tegye azt a tűzre, a mely van a hálaadó áldozat alatt.

³³⁰ A francia változatban: „Autre dependence du Voeu des Nazariens”.

19. Vegye azután a pap a kosnak megfőtt lapoczkáját, és egy kovásztalan lepényt a kosárból, és egy kovásztalan pogácsát, és tegye a nazireus tenyerére, minekutána megnyirta az ő nazireus fejét.

20. És lóbálja meg a pap azokat áldozatul az Úr előtt; a papnak szenteltetett ez, a meglóbált szegyen és a felemelt lapoczkán felül. Azután igyék bort a nazireus.

21. Ez a nazireus törvénye, a ki fogadást tett, és az ő áldozata az ő nazireusságáért az Úrnak, azonkívül, a mihez módja van. Az ő fogadása szerint, a melyet fogadott, a képen cselekedjék, az ő nazireusságának törvénye szerint.

22. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

2. *Mikor férfi vagy asszony külön fogadást tesz.* Isten nemrég váltságot szabott ki minden lélekre, amivel az izraelitáknak azt kellett elismerniük, hogy az Ő gyermekei. Ezzel a megvallással kötötte tehát Magához valamennyiüket a legkisebttől a legnagyobbig. Most azonban egy szorosabb kötelezettség kötelékéről beszél, amikor bárki egy időre önként Istennek szenteli magát. Ezeket az embereket nevezték nazireusoknak, ami megfelel az *elkülönültnek*, vagy *kiválasztottnak*, mert ők a köznépnél nagyobb méltóságúak, vagy kiválóbbak voltak. Ők ugyanis mondhatni díszek voltak az egyház számára, és Isten azt akarta, hogy az Ő saját dicsősége ragyogjon bennük látványosan. Mikor tehát Ámos azért vitatkozik velük (Ám2:12), mert megakadályozták a prófétákat a hivataluk ellátásában, és megrontották a nazireusokat borral, akkor a bűnük felnagyítása végett mondja, hogy speciális áldással lettek megtisztelve, amikor Isten nazírokat és prófétákat teremtett a fiaikból. Mikor pedig Jeremiás az egyház pusztulását siratja, külön kitér arra a romlásra, mely szerint a nazírajai már nem voltak a régiekhez hasonlóan „tisztábbak, mint a hó” (JSir4:7). Ahhoz sem férhet kétség, hogy mikor Jákob a nazír³³¹ megnevezéssel különböztette meg a fiát, Józsefet, a testvérei között (1Móz49:26), akkor a prófétaság lelkével a megtiszteltetés ama fokára utalt, ami később azoknak jutott osztályrészül, akik az egyház fényeiként elkülönítették magukat Istennek. Így bár ez az odaszentelődés nem az egész népre vonatkozott, mégis joggal kell a kegyesség gyakorlatai közé számítani, mivel a nazireusok mondhatni zászlóvivőkként mutatták másoknak az utat, s jóllehet nem vonzottak mindenkit a példájuk követésére, a buzgóságuk hevessége mégis nem csekély előnyére szolgált a gyengéknek és a tapasztalatlanoknak, a képességeiknek megfelelő továbbhaladásra ösztönözvén őket.

Miután Isten gyűlöl minden kiagyalt imádatot, itt zablát vetett a szabadosságukra azzal, hogy világos és biztos szabályt írt elő nekik. S Ámos épp az előbb említett bizonyosságából kiderül, hogy egyedül Isten szabta meg a nazireusi fogadalmat. Emlékeznünk kell tehát, hogy a nazireusok úgy ragyogtak a nép között, mint a drágakövek, s bár kevesen utánózták őket, mégis mondhatni zászlóvivők és vezetők voltak a buzgóság felkeltésében a tömeg számára Isten szolgálatában. Egyébként azt is meg kell említenünk, hogy Sámson másfajta nazireus volt, mivel ő nemcsak egy időre tett fogadalmat, hanem az anyaméhtől fogva, egész életére odaszentelték, és elválasztották a nép többi részéről. Ebben a vonatkozásban Krisztus előképe is volt egyben, s mondhatni Őt képviselte. S bizonyos, hogy bármit tanít itt az Szentírás, azt a szentség egyedüli Forrására kell vonatkoztatni, mintha Krisztus képmása lett volna a zsidók szeme elé állítva mintegy tükörben. Mert a törvény alatt bárki közeledett Istenhez, annál jobban felragyogott benne Krisztus. Tudjuk, hogy az egész papság nem volt más, mint az Ő előképe. Ugyanez mondható el a nazireusokról, akiknek a tisztasága és önmegtartóztatása speciális méltósággal ékesítette fel őket.

3. *Bortól és részegítő italtól szakassza el magát.* Az első parancs úgy hangzik, hogy nemcsak a bortól kell tartózkodniuk, hanem még megízlelniük sem szabad a szőlőt, vagy bármit, ami a szőlőhöz kapcsolódik. Az egyszerű betartása ennek az volt, hogy nem ihattak

³³¹ A héber szó, amit az Amplified Version *elkülönítettnek* fordít (Károlinál: *kiválasztott – a ford.*) az 1Móz49:26-ban, a נזיר, *nazír*. – Henry Walter. Lásd még Kálvin, a maga helyén.

bort, vagy bármi részegítőt. Miután azonban az emberek fortélyosak a kibúvók kiagyalásában, szükségessé vált konkrétan megnevezni azokat az eszközöket, melyekkel megsérthették a törvényt. Így a bortól való tartózkodással nem tartózkodtak volna a luxuscikkektől akár friss, akár szárított szőlőt fogyasztva, vagy vízzel keverve a szőlőt és annak levét felhasználva, illetve más csemege-készítményekkel utánozván a bor édes ízét. Ebből kiderül, mennyi titkos rekesz és rejtekhely található az ember képmutatásában, miközben szégyentelenül kohol magának ostoba módszereket a csaláshoz Magának Istennek a megtévesztése végett. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a ravaszkodás tűrhetetlen volt Isten számára, Akinek semmi más nem tetszik annyira, mint az őszinteség. Máshol majd azt is látjuk, hogy a papoknak, mikor templomi szolgálatot láttak el a rájuk eső sorrendnek megfelelően, nem volt szabad bort inniuk. Ez a hasonlat alátámasztja az általam mondottakat, miszerint a nazíreusok azért lettek így elkülönítve a tömegtől, hogy a papi méltóságra emelkedhessenek. Ám a bortól való tartózkodás nemcsak azért lett nekik megparancsolva, hogy elkerüljék az ittasságot, hanem hogy egész életmódjuk józanabb és mértékletesebb lehessen. A borivás ugyanis, mint tudjuk, az asztal egyik fő gyönyöre, s akik nem tartózkodóak, azok inkább beérik a szerény és közepszerű élelemmel, semhogy meg legyenek fosztva a bortól. Ebből tehát megtanulhatjuk, hogy a mértékletes borivás a mértéktartó élet legfontosabb része, s minden falánkságban és mértéktelenségben az a leginkább elítélendő, amikor az emberek túlon belül szélsőségesen szeretik a borivást. Megdöbbenő tehát, amikor a szerzetesek a pápaságban az anyagi tökéletességükkel dicsekednek, de egyhangúlag elutasítják a tartózkodást a bortól. Sokaknál³³² egész életükben bűnös dolognak minősül a marha-, vagy disznóhús megérintése, s a mártíromságukkal dicsekednek, ha makacsul inkább a halált választják, semmint a húsevést még a szükség idején is. De a mértékletességük olyannyira következetlen, hogy ez a megszorítás az élelmezésben nagyobb szabadságot ad nekik az italozásra, mintha csak céllal állnának bosszút önmagukon ezen a módon.³³³ Ezért semmi sem lehet tűrhetlenebb, mint a dicsekedésük, mivel a tartózkodásuk egyedül az étkezés terén pusztán csak Isten gúnyolása.

5. *Az ő nazíreusi fogadásának egész idején, beretva az ő fejét ne járja.* Nem lehet pontosan megállapítani, miért akarta Isten a nazíreusok hajának megnövekedését, talán azért, hogy az odaszentelésük ideje alatt ezzel a jellel egyre jobban és jobban emlékeztesse őket a fogadalmukra. Egyesek úgy vélik, hogy ez a megtiszteltetés jele volt, mintha koronát hordtak volna a fejükön. Ebben a dologban a pápai klérus csak még nevetségesebb, amikor a nazíreusokhoz hasonlítják magukat a körkörös tonzúrájukkal.³³⁴ Ez az ok azonban engem kielégít, miszerint Isten folytonosan gyakoroltatja őket a fogadalmuk hűségesebb teljesítésében ezzel a látható jellel. A férfiaság jele a haj lenyírása, s ezt, ahogyan Pál mondja, természetes érzés diktálja (1Kor11:14). Ezért a nazíreusok odaszentelését látványosan megmutatta a fejük, nehogy elbukjanak a saját fogadalmukban a gondatlanság, vagy a feledékenység folytán. Felmerül a kérdés a hölgyek tekintetében, akiknek ez a parancs felesleges, de a válasz könnyű: így kellett hagyniuk a hajukat hosszúra növekedni nemcsak megszokásból, hanem a fogadalmuknak megfelelően is. Mégis semmi abszurd a szinekdochéban, mellyel mindkét nemre vonatkoztatja azt, amit csak a férfiakra mond. Az ördög korábban itt is eljátszotta a maga játékát, amikor meggyőzött egyes szerzeteseket, mint Agoston elmondja,³³⁵ hogy a szentségüket hosszú haj viselésével mutassák ki. Ahhoz ugyanis, hogy a cölibátus, melyre fogadalmat tettek, látványosabb lehessen, nem engedték, hogy férfiak lehessenek, hanem

³³² „Aux Chartreux” – a karthausi szerzeteseknél.

³³³ Kiegészítés a francia változatban: Sur le gobelet.

³³⁴ „Sous l’ombre de la couronne, qu’ils appellent, quand ils ne sont pas rasez par les bors” – utalás a koronára, amiképpen nevezik, mikor a fejüket nem borotválják körbe a széleik.

³³⁵ „De opere Monachorum, 40. (Edit. Benedict. t. 6:501.) „Jam illud, is dici potest, quam luctuose ridiculum est, quod rursus invenerunt ad defensionem crinium suorum. Virum, inquit, prohibuit Apostolus habere comam; qui autem se ipsos castraverunt propter regnum coelorum, jam non sunt viri. O dementia singularem! etc.”

„maguk herélték ki magukat a mennyeknek országáért” (Mt19:12), így tehát a hosszú hajuk a szüzességük jele volt. Ez a példa arra tanít minket, hogy óvakodjunk a Sátán fortélyaitól, nehogy a mi κακοζηλια-nk inkább majmokká, mintsem az ókoriak utánzóivá tegyen minket.

6. *Megholtnak testéhez be ne menjen.* Ez a főpappal egyetemben vonatkozott rájuk, hogy még a rokonaikat sem volt szabad siratniuk. Noha Mózes azt a két dolgot parancsolja meg, hogy a nazíreus ne tegye magát tisztátalanná sem a sirató házba való bemenetellel, sem azzal, hogy ő maga sirat valakit, mivel valóban emberi kötelesség volt a holtak eltemetése, mégis, ha a nép közül bárki megérintett egy holttestet, vagy közel ment a halottas ágyhoz, vagy a ravatalhoz, azzal beszennyeződött. Isten azonban többet is követel a nazíreusoktól, nehogy beszennyeződjenek, mert nem volt elegendő a számukra (amint azt majd mindjárt látjuk) a megszokott módszerekkel megtisztítani magukat, hanem illett minden dolgot messze elkerülni, ami beszennyezhetne volna őket. S hogy miért volt a holttest érintése beszennyeződés, azt majd a maga helyén részletesen is megvizsgáljuk. Most elegendő röviden azzal zárni, hogy miután a halál Isten átkát képviselte a bűn zsoldjaként, az izraelitákat így intette, hogy óvakodjanak a holt cselekedetektől.³³⁶ Ami a siratást illeti, itt más volt tiltás oka, úgymint azok, akik Isten speciális szolgálatát üzték, azoknak példát kell mutatni másoknak a nemesszívűsügből és az alázatosságból. Ha bűnös dolog lett volna sírni és gyászolni, amikor a barátaink elvételnek tőlünk, akkor Krisztus nem sírt volna Lázár sírjánál. Mivel azonban az izgalom mindig bánattal társul és az emberek a siratás közben túlságosan hajlamosak utat adni a becsvágynak és a pompának, s önként és céltudatosan sarkallják magukat a szélsőségekre, mintha a természet nem vitte volna őket máris a helyesnél messzebbre. A nazíreusok pedig nem tudtak volna példát mutatni a mértékletességből, ha csatlakoztak volna a siratókhoz. Így amiképpen korábban a csemegék fogyasztásában voltak korlátozva, most úgy kerül orvosság az ellentétes betegségekre is, tudniillik a bánatra. S bár mindenkinek mértékkel kellene ebbe belemerülnie, a nazíreusoknak mégis némileg több lett előírva: mintha kiszabadultak és elszakadtak volna a földi vonzalmaktól, tovább kell menniük a nép többi részénél, amint azt majd látjuk a papok vonatkozásában is.

9. *Ha pedig meghal valaki ő nála hirtelenséggel.* Itt azt írja elő, mit kell tenni, ha a beszennyeződést semmiféle elővigyázatossággal nem lehetet megakadályozni. Ha egy nazíreus akarattal és tudatosan lépett volna be egy sirató házba, vagy közel ment volna egy holttesthez, az odaszenteltsége nem büntetlenül sérült volna meg, de egy hirtelen halál esetében, a hiba megbocsátható volt, noha Isten megparancsolja, hogy engesztelést kell érte adni. Bármennyi idő is telt el ugyanis a fogadalomból, Ő semminek sem számítja, és nem is lesz figyelembe véve. Nem könnyű büntetés volt ez, hogy annak, aki nem volt semmiféle hibában vétkes, újra kellett kezdenie az egész fogadalmát. S az idővesztés mellett egy áldozatot is hozzátesz, mellyel a beszennyeződöttnek az új odaszentelődésre kellett felkészülnie. Mivel azonban ez az odaszentelődés önkéntes volt, senki sem panaszkodhatott a mértéktelen szigorra, melynek önként vetette alá magát. Közben az is megmutatkozott, mennyire drága Istennek az Ő imádatának tisztasága.³³⁷ Itt két héber szó különböző gyökerekkel, bár rokon értelmű jelentéssel használatos, s ezzel a beszédmóddal Mózes teljesebb mértékben akarta kifejezni a halál váratlanságát. Véleményem szerint ugyanis a zsidók együgyűsége az első véres gyilkossággént, a másodikat pedig hirtelen halálként értelmezni.

13. *Ez pedig a nazíreus törvénye.* Mózes végül azt mutatja be, hogy a teljes fogadalmi időszak letelte után a nazíreusoknak vissza kell térniük a megszokott életükhöz. S először azt parancsolja nekik, hogy jelenjenek meg a sátor ajtajánál, majd kínáljanak fel egy hibátlan bárányt égőáldozatként, egy nőtény bárányt bűnért való áldozatként, továbbá egy kost

³³⁶ “Comme l’Apostre les nomme” – ahogyan az apostol nevezi azokat.

³³⁷ פתח פתאום. Mindkettő azt jelenti: *hirtelen*. Az Amplified Version szerint: *nagyon hirtelen*. A héber nyelvtan szabálya, hogy a két rokon értelmű szó használata a felsőfok kifejezése módjának tekintendő. – Henry Walter.

békeáldozatként, olajjal kevert, finomlisztből készült pogácsákkal, lepényekkel és kovásztalan kenyerekkel, valamint étel- és italáldozatokkal. Ami a békeáldozatot illeti, mivel hálaadásképpen mutatták be, semmiképpen sem volt helytelen. S az égőáldozat sem, mivel joggal gratulálhattak önmaguknak, s ünnepelheték Isten jóságát, amikor teljesítették a kegyes kötelezettségeiket, mivel Isten nem közönséges tisztességben részesítette őket. Am hogy mit jelentett a bűnért való áldozat, az megkérdőjelezhető, mivel a tisztának és a szentnek nem volt szüksége engesztelésre. Itt világosan észrevevesszük, hogy bármilyen szívesen és komolyan próbálják az emberek teljesen Istennek kínálni magukat, mégsem érik el soha a tökéletesség célját, s nem jutnak el oda, ahová vágnak, hanem mindig ki vannak téve Isten ítéletének,amíg Ő meg nem bocsátja a bűneiket. Ebből kiderül, mennyire aljas dolog a pápisták ostobasága, amikor Isten a túlbuzgóság cselekedeteivel álmodoznak kiengesztelni. Ha ugyanis bármely túlbuzgóság bármikor is tetszene Istennek, akkor a nazíreusok szentsége, melyről a törvény is bizonyosságot tesz, méltó lenne erre a tisztességre. Isten mégis, mikor a tevékenység véget ért, a bűnük megvallását parancsolja nekik, és nem tűri, hogy ez a szolgálat az érdemek helyére lépjen, hanem áldozatot követel tőlük, hogy máshonnan hozzák, ami nem az övék, még ha mindenki közül a legtökéletesebb embereknek is tűnnek.

Az első parancsolat további kiegészítése az első zsengek felkínálásáról³³⁸

Deuteronomium 26

5Móz26:1-11

1. Mikor pedig bemégy arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül, és bírni fogod azt, és lakozol abban:

2. Akkor végy a föld minden gyümölcsének zsengejéből, a melyet szerezz a te földedből, a melyet az Úr, a te Istened ad néked; és tedd kosárba és menj oda a helyre, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened, hogy ott lakozzék az ő neve;

3. És menj be a paphoz, a ki abban az időben lesz, és mondd néki: Vallást teszek ma az Úr előtt, a te Istened előtt, hogy bejöttem a földre, a mely felől megesküdt az Úr a mi atyáinknak, hogy nekünk adja.

4. És a pap vegye el a kosarat kezedből, és tegye azt az Úrnak, a te Istenednek oltára elé.

5. És szólj, és mondd az Úr előtt, a te Istened előtt: Veszendő mesopotámiai vala az atyám, és aláment vala Égyiptomba, és jövevény volt ott kevesed magával; nagy, erős és temérdek néppé lőn ottan.

6. Bosszúsággal illetének pedig minket az Égyiptombeliek, és nyomorgatának minket, és vetének reánk kemény szolgálatot.

7. Kiáltánk azért az Úrhoz, a mi atyáink Istenéhez, és meghallgatta az Úr a mi szónkat, és megtekintette a mi nyomorúságunkat, kínunkat és szorongattatásunkat;

8. És kihozott minket az Úr Égyiptomból erős kézzel, kinyújtott karral, nagy rettentéssel, jelekkel és csudákkal;

9. És behozott minket e helyre, és adta nekünk ezt a földet, a tejjel és mézzel folyó földet.

10. Most azért ímé elhoztam ama föld gyümölcsének zsengejét, a melyet nekem adtál Uram. És rakd le azt az Úr előtt, a te Istened előtt, és imádkozzál az Úr előtt, a te Istened előtt;

³³⁸ A francia változatban: „Autre dependence d’offrir les premisses”.

11. És örömet találj mindabban a jóban, a melyet ad néked az Úr, a te Istened, és a te házadnépének; te és a lévita, és a jövevény, a ki te közötted van.

Exodus 23

2Móz23:19

19. A te földed zsengejének elsejét vidd el a te Uradnak Istenednek házába. Ne főzd meg a gödölyét az ő anyjának tejében.

Exodus 34

2Móz34:26

26. Földed zsengeiből az első vidd fel az Úrnak a te Istenednek házába. Ne főzz gödölyét az anyja tejében.

5Móz26:1. *Mikor pedig bemegy arra a földre.* Az izraelitáknak megparancsolja az első zsengejük felajánlását, mégpedig ugyanazon okból, mint amiért váltságot kellett fizetniük minden egyes lélekért: ezzel vallották meg, hogy ők maguk, és mindenük, amijük csak van, az Istené. Az egyetlen különbség az volt, hogy a váltság a felszabadításuk jele volt, hogy szabadnak foghassák fel magukat, mint Isten speciális kegyelméből magváltottak, de az első zsengevel arról tettek bizonyosságot, hogy a föld Isten alárendeltségében állt, ők pedig nem más jogcímen voltak annak urai, mint bérlők, így a föld közvetlen szuverenitása és tulajdonjoga egyedül Istené maradt. Az volt tehát az első zsenge felajánlásának célja, hogy minden évben megújítsák a megemlékezést az örökbe fogadásukról, mert Kánaán földjét sajátos örökségként kapták, amelyen Istent kellett imádniuk kegyességben és szentségben, egyidejűleg arra is ki kellett térniük, hogy nem összevissza táplálta őket Isten, mint a pogányokat, hanem mint a gyermekeket, s ebből következően az élelmük is szent volt. De majd még beszélünk máshol is az első zsengekről, mivel ezek az áldozatok részét képezték. Mégis be kellett ide szűrni ezek fő célját, hogy tudjuk: a népnek ezeket úgy kellett felajánlani, mint kegyes elismerését annak, hogy az élelmüket Istentől kapták, s meg kellett mutatniuk ezekkel, hogy egyedül Izrael Istenétől függenek.

2. *Akkor végy a föld minden gyümölcsének zsengejéből.* Tudjuk, hogy az első zsengekben az egész évi termést Istennek szentelték. A nép³³⁹ tehát bennük bizonyosságot tett az istenfélelemtől Iránta, Akit naponként tapasztaltak meg, mint megőrzőjüket és élelmezőjüket. Ez a tipikus rítus mára valóban megszűnt, de Pál elmondja nekünk, hogy a tulajdonképpeni megtartása fennmaradt, mikor arra buzdít minket, hogy akár eszünk, akár iszunk, minden dicsőséget az Istennek adjuk (1Kor10:31). Ami a helyet illeti, ahol az első zsengeket fel kellett ajánlani, valamint hogy miért mondta Isten, hogy oda helyezte az Ő nevét, később még majd megvizsgáljuk, mikor később majd rátérünk az áldozatokra. Most csak röviden említem azt, ami a mostani témához tartozik.

3. *Vallást teszek ma.* Ezekkel a szavakkal az izraeliták azt vallották meg, hogy nem a maguk erejéből, vagy a jószerencse által jutottak a föld birtokába, hanem Isten ingyenes ajándékaként, és az Ő ígéretének megfelelően kapták azt. Ezért tehát két okot jelöl meg:

³³⁹ “Ainsi les enfants d’Israel apportoyent en leur corbeille une protestation qu’ils se vouloyent ranger a Dieu comme enfans, selon qu’ils l’experimentoyent Pere nourissier” – így Izrael gyermekei a kosaraikban hordozták annak ünnepélyes kijelentését, hogy Isten gyermekeinek ragjára kívánnak emelkedni, mert naponta megtapasztalhatták, hogy Ő tápláló Atyjuk nekik.

először, Isten ingyenesen Ábrahámnak ígérte a földet az utódai örökségeként, és *másodszor*, mert nem csak akkor teljesítette be az ígétét, amikor bevitte Ábrahám gyermekeit a birtokukba, hanem még mikor a kegyelmével annak békés élvezetét is biztosította a számukra. Később ugyanezt a dolgot taglalja bővebben is, ahol az izraeliták azt a parancsot kapják, hogy jelentsék ki, mennyire nyomorúságos volt atyáik állapota, mielőtt az ÚR a kegyeibe vette őket, és kegyeskedett megadni nekik az Ő kegyelmét. Az eredeti szó az 5. versben azt jelenti: *válaszolni*, de én a héber népnyelvnek megfelelően egyszerűen csak a *beszélni*, vagy *mondani* igével fordítom, hacsak a *bizonyosságot tenni* szót nem tartjuk jobbnak, ami nagyon ideillő. Itt ugyanis arról az ünnepélyes megvallásról van szó, amivel évenként elkötelezték magukat Istennek. Nem Ábrahámtól, hanem Jákobtól számítják az eredetüket, akinek a személyében Isten kegyelme fényesebben ragyogott fel, mivel menekülni kényszerült a Kánaán földjéről, és életének java részét Szíriában töltötte (nem tért ugyanis haza egészen idős koráig), majd az éhínség Egyiptomba üzte, ahol végül meghalt. A földet tehát nem örökségi jogon kapták, és nem is a saját erőfeszítéseikkel szerezték meg: az ősatyjuknak, Jákobnak, még az átmeneti tartózkodás sem volt megengedve azon. Azért nevezik őt szíriainak, mert Lábán leányait vette feleségül, majd gyermekeket nemzett évekkal az megelőzően, hogy hazatért volna, ezért úgy tűnt, mintha megtagadta volna a Kánaán földjét. Mivel tehát hosszú időn át megelégedett azzal a lakóhellyel, amit ő választott magának Szíriában, az ő leszármazottai joggal vallották őt vándornak és idegennek a hosszú száműzetése miatt, s ugyanebből az okból ők maguk is idegeneknek tekinthetők. Majd hozzátesszük, hogy az ősatyjuk, Jákob, ismét elhagyta a Kánaán földjét, mikor az éhség miatt kénytelen volt Egyiptomba menni, s miközben felidézük, hogy utóbb nagy néppé növekedett, ezzel elismerik, hogy egyiptomiak voltak, mert onnan származtak, ahonnan a nevük és a nemzetségük. Az ígeszakasz hátralevő részében tovább erősítik a tényt, hogy Isten keze vezette be őket a Kánaán földjére. Mikor ugyanis a zsarnokság nyomta el őket, Őhöz kiáltottak, és meghallgatást nyertek. Arra is parancsot kaptak, hogy ünnepeljék a jeleket és csodákat, melyek által a szabadulásuk még világosabban mutatkozott meg, hogy vonakodás nélkül adjanak hálát Istennek, és az Ő tiszta imádatát állítsák szembe a pogányok minden képzelgésével, mert ellenkező esetben ez csak a kegyesség hűvös gyakorlása lenne. Ami az utolsó versben következik, „És örömet találj”, az valójában ígéretnak látszik, mintha Isten, az áldásának bizonyosságát tárva eléjük egy serkentést tenne hozzá, hogy vidámabb lelkiállapotra serkentse a népet. A szöveg jelentése azonban világosabb és természetesebb lesz, ha a köztöszöt az *akkor* időhatározóra cseréljük, mert az evésben és az ivásban az a fő dolog, hogy vidám és örömteli tudattal fogadjuk el azokat bizonyoságként Isten atyai kegyességéről. Semmi sem nyomorultabb, mint a kételkedés, ezért követeli tőlünk Pál különösen ezt a meggyőződést, megparancsolván nekünk, hogy ne hit nélkül együnk (Rm14:23). Azért tehát, hogy az izraelitákat még serényebbekké tegye a kötelességeik ellátásában, Mózes emlékezteti őket, hogy csak akkor lesznek képesek szabadon örvezni Isten ajándékainak használatában, ha kifejezték értük a hálájukat úgy, ahogyan Ő parancsolta.

Numeri 15

4Móz15:17-21

17. Szóla azután az Úr Mózesnek, mondván:

18. Szólj Izrael fiainak, és mondd meg nekik: Mikor bementek a földre, a melyre én viszlek be titeket:

19. Akkor, ha majd esztek a földnek kenyeréből, adjatok felemelt áldozatot az Úrnak.

20. A ti tésztátok zsengejét lepényként mutassátok fel áldozatul; mint a szérűről felemelt áldozatot, úgy mutassátok fel azt.

21. A ti tésztátok zsengejéből adjatok az Úrnak felemelt áldozatot, a ti nemzetségeitek szerint.

20. *A ti tésztátok zsengejét lepényként mutassátok fel áldozatul.* Itt másfajta első zsenget követel meg, szent lepényeket a tészta zsengejéből. Az első zsenget a gyümölcsökből és a gabonakalászból kínálták fel, de az ábrázolás élénkebb volt magában a kenyérben. Ezért akarja Isten, hogy mutassák ki a hálájuk jeleit nemcsak a csúrból, de a malomból és a sütőből is, hogy miközben a kenyerüket eszik, Ő ott legyen a szemük előtt.

Exodus 22

2Móz22:29

29. Gabonáddal és boroddal ne késlekedjél; fiaid elsőszülöttét nékem add.

29. *Gabonáddal és boroddal ne késlekedjél.* Ebből az igeszakaszból megérthetjük: az első zsenget abból a célból kínálták fel, hogy az izraeliták odaszánják magukat, és mindazt, amijük van, Istennek. Mózes azt a két dolgot parancsolja meg ugyanis egybekötve, hogy ne késlekedjenek Istennek szentelni az első zsengejük bőségét és az elsőszülötteiket. Tudjuk viszont, hogy az elsőszülöttek felajánlásában a szabadulásuk emlékezetét újították meg, a nemzetségük és a jószágaik megőrzésének elismerésével. A szabadulásuk kegyelméhez továbbá hozzátették a folytonos élelmiszerellátásukat napról napra. Én nem értek egyet azok véleményével, akik a *teljesség* szót a borra korlátozzák, mivel az bővebben folyik a sajtóból, s a *könny*³⁴⁰ szót olajnak értelmezik, mivel az lassabban folyik, s azok véleményét sem fogadom el, akik a *teljesség* szót csak a szárított gyümölcsökre vonatkoztatják. Nekem helyesebbnek tűnik a *teljességet* általános kifejezésnek, míg a *könnyet* folyadékokat jelölő szónak tekinteni, mivel Mózes nemcsak a szőlő és az olajbogyók felajánlását parancsolta meg nekik, hanem a folyadékokét is, amiket azokból sajtoltak. Más igeszakaszok megerősítik azt a parancsot, miszerint nem szabad megfosztani Istent az első zsengektől, s így eltemetni a szabadításuk emlékét, megszenteltetvén magukat az evéssel és az ivással, hanem inkább a gyümölcsök eme részével kell megszentelniük az egész éves élelmüket. S nem ok nélkül emlegeti Mózes oly gyakran és egyáltalában nem félreérthetően ezt a dolgot, mivel mindezeket az intéseket a zsidók lenézték és megvetették, amint visszatértek a babiloni fogságból, amint arról Malakiás panaszkodik a könyve harmadik fejezetében.

Az első parancsolat további kiegészítése az asszonyok szülés utáni megtisztulásáról³⁴¹

Leviticus 12

3Móz12:1-8

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

2. Szólj Izráel fiainak, mondván: Ha az asszony magzatot fogant,³⁴² és fiat szül, tisztátalan legyen hét napig; az ő havi betegségének ideje szerint legyen tisztátalan.

³⁴⁰ Lásd az Amplified Version széljegyzetét.

³⁴¹ A francia változatban: „Autre dépendance de purifier les femmes apres leur enfantement”.

3. A nyolczadik napon pedig metéljék körül a fiú férfitestének bőrét.

4. Azután harminczhárom napig maradjon otthon a vértől való tisztulás miatt; semmi szent dolgot ne illessen, a szent helyre se menjen be, míg el nem telnek az ő tisztulásának napjai.

5. Ha pedig leányt szül, két hétig legyen tisztátalan, mint havi betegségekor, és hatvanhat napig maradjon otthon a vértől való tisztulása végett.

6. Mikor pedig letelnek az ő tisztulásának napjai, fiú miatt vagy leány miatt, hozzon egészen égőáldozatul esztendőös bárányt, galambfiat vagy gerliczét bűnért való áldozatul, a gyülekezet sátorának nyílása elé a paphoz.

7. És áldozza meg azt az Úr előtt; és szerezzen néki engesztelést; így lesz tisztává az ő vérfolyása után. Ez a törvénye a fiút vagy leányt szülő asszonynak.

8. Ha pedig nincs elég módja báránynak, vigyen két gerliczét vagy két galambfiat, egyiket egészen égőáldozatul, a másikat bűnért való áldozatul, és szerezzen néki engesztelést a pap, és tiszta lesz.

2. *Ha az asszony magzatot fogant.* Ennek a ceremóniának két vonatkozása van. Először is emlékeztette a zsidókat a természetünk általános megromlására, másodsor, a gonoszság orvoslását tárta eléjük. Nem nehéz megérteni, hogy miért kell a teherbe esett és gyermeket szült asszonyt tisztátalannak tekinteni: azért, mert Ádám egész faja megromlott és bemocskolódott, így az asszony már a méhében hordott magzattól is kapcsolatba kerül a tisztátalansággal, ami aztán tovább fertőzi a szüléskor. Ebből kiderül, mennyire utálatos és undorító az állapotunk Isten szemében, amikor a születésünk, sőt már előtte megfertőzzük anyáinkat. Majdnem egyetemesen, de nagyon abszurd módon azt feltételezték, hogy semmi más nincs itt elítélve, mint az érzéki kapcsolat a férfi és a nő között, így a megtisztulás nincs megkövetelve, csak gyermekszületés esetén, s erre utal תזריע *thazriang* szó, amit helyesen csak *megtermékenyítésnek* lehet fordítani. Ezért gondosan meg kell jegyezni, hogy itt nem egyetemesen ítéli el a szexuális kapcsolat tisztátalanságát, hanem csak a fogantatásban. A férfi és a nő együttléte ugyanis az utód említése nélkül a szégyen és a szemérmertlenség dolga, itt viszont a gyermeknemzés, aminek ezt a szemérmertlenséget kell eltörölnie, van megjelölve a beszennyeződés okaként, mivel Ádám egész faja tele van fertőzéssel. Ezzel Pelagius tévelygése³⁴³ világosan meg van cáfolva, aki tagadta, hogy Ádám bűne tovaterjedt a leszármazottaira, s azt állította, hogy a nem eredendően, hanem utánzással kerültünk kapcsolatba a bűnnel a szüleinktől. Az anya se lenne ugyanis tisztátalan, ha a gyermekek tiszták és mocsoktalanok lennének. Ezért Isten ezzel a rítussal arra tanította az Ő ókori népét, hogy az emberek átkozottakként születnek és magukkal hozzák a világba azt az öröklött romlást, ami még az anyjukat is beszennyezi. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy a szent anyaság kerül így szégyenbe és gyalázatba, a válasz könnyű: ha a házasság mentes a szennytől, az Isten elnézése folytán vagy így. Mikor tehát a férj és a feleség törvényes házasságban nemzenek gyermekeket, azt nem egyszerűen csak megengedettnek kell tekinteni, mintha a nemzés mentes lenne mindenféle tisztátalanságtól, hanem speciális kiváltsággal és elnézéssel az, mert a házasság szentsége elfedezi azt, ami egyébként szégyenteljes lenne, és megtisztítja a bűnös természetünket szennyeződéseitől. Ebből világos, hogy a házasságban, melyen keresztül a gyermeknemzés törvényessé válik, nincsen semmi szégyenteljes. Ebből mégsem következik azonban, hogy az ily módon nemzett gyermekek szentek, és mentesek minden mocsoktól, mert azok, akik hitetlenektől születtek, megmaradnak az átok alatt, illetve azok, akik hívőknek köszönhetik a születésüket, mentesek lennének az általános kárhozattól a természetfeletti kegyelem és a speciális örökbe fogadás által. S erről Isten nyíltan és konkrétan akart bizonyosságot tenni, áldozatot követelvén az asszony tisztulásáért. Mert Mózes

³⁴² A Károli-fordítás szerint: *lebetegszik – a ford.*

³⁴³ Une heretique ancien nomme Pelage. – *Francia.*

ugyan látszólag csak az anyáról beszél, szent Lukács,³⁴⁴ a hűséges magyarázója belefoglalja a csecsemőt is. Ha valaki megkérdezné, hogy vajon a körülmetélkedés nem elegendő-e a romlott természet pecsétjének eltörlésére, arra azt válaszolom, hogy ebből még világosabban kiderül, milyen nagy a tisztátalanságunk, mivel Isten nem elégszik meg a megtisztulás egyetlen jelével, hanem hogy a népet az efelett való állandó elmélkedésre készítse, további kiegészítő jelet tett hozzá. S tette ezt különösen azért, mert tudta, milyen hatalmas az emberek képmutatása, s mekkora önelégültséggel hízelegnek maguknak a bűnben, mennyire nehéz megalázni a gőgjüket, s mikor kénytelenek elismerni a nyomorúságukat, milyen könnyen hatalmába keríti őket a feledékenység. Így amikor itt konkrétan említi a körülmetélkedést, azt szerintem előrelátással teszi, nehogy az izraeliták azzal hozakodjanak elő: a körülmetélkedés pont azért adatott nekik, hogy teljességgel eltörölje az átkot. Ezért Isten jelzi, hogy bár a körülmetélkedésnek meg kell előznie, a megtisztulás, amit itt parancsol, mégsem felesleges. A rabbik bolond parancsai az utódok vonatkozásában egyrészt önmagukban is nevetségesek, másrészt a mocskosságuk folytán alkalmatlanok a mértéktartó fülek számára, mivel, mint mondtuk, Mózes egyszerű szándéka az volt, hogy az asszonyok tisztuláson menjenek keresztül, ha a házastársai kapcsolatukból utód származott. Mivel Isten Fia, Aki nemcsak tiszta volt, de maga a tisztaság, mégis az emberi faj képviselője is volt, így alávetette Magát a törvénynek, s – mint azt Pál tanítja – azért vetette Magát alá a törvénynek, „hogy a törvény alatt levőket megváltsa” (Gal3:13 és 4:5). S önkéntes alávetetésével eltörölte a régi rítust, ezért most nem szükséges a csecsemőket elvinni a látható sátorhoz az áldozatokkal, hanem minden tisztaságot Őbenne kell keresni.

4. *Azután harminczhárom napig maradjon otthon.* A tisztátalanság hét napja fiú, és tizennégy napja leány születése esetén a vérzésre vonatkozik, amint azt látjuk majd a menstruáció esetében is. Az idő hátralevő részében tilos az asszonynak részt venni a vallásos szolgálatokban, és a szentélyhez járulni (ami alatt itt az udvart érti), így tisztátalannak számít, s nemcsak azért hogy ő maga siránkozzon az állapotán, hanem hogy a férje is, a jeltől megintetvén tanulja meg utálni és gyűlölni az eredendő bűnt. Komoly buzdítás volt ez a megtérésre, amikor elismerték, hogy az utódjuk szennyezte be őket, amivel egyébként Isten áldása mutatkozik meg. Felmerül azonban a kérdés: miért kétszer olyan hosszú a megtisztulás időszaka a leánygyermek számára? Egyesek ezt természetes okoknak tulajdonítják, mivel akkor a vérzés hosszabban folytatódik, s valójában része volt az önmegtartóztatásnak és a mértéktelenségnek, hogy a férfiek ekkor ne közeledjenek a feleségeikhez. Mivel azonban ennek a ceremóniának más volt a célja, tudniillik az egész emberi fajt sújtó átok jelzése, nekünk is figyelmesebben kell néznünk ebbe az irányba. Nem tudom, hogy vajon szilárd-e egyesek nézete, miszerint az anyát jobban beszennyezi a leánygyermek, mivel ez a nem hajlamosabb a bűnre. Talán valószínűbb, mint egyesek vélik, hogy ez azért volt így, mert az asszony volt a lázadás kezdete, amikor a kígyó által megtevesztve a férjét is megsemmisítette, és utódait is ugyanabba a romlásba vonta bele. Helyesebbnek látszik azonban, hogy a büntetést a fiúk esetében a körülmetélkedés enyhítette és csökkentette. Jóllehet ugyanis abban a jelképben Isten megszentelte mindkét nemet, mégis speciális kegyben részesítette a fiúkat, amikor a testükre véste az Ő szövetségét. S ezért említi konkrétan a körülmetélkedést, amivel méltóságot kölcsönzött nekik, s ami a leányoknál magasabb rangra emelte őket. A fejezet végén a szegényekre is tekintettel van, nehogy megterhelje őket a túl nagy költség, s ezért kevésbé készségesek legyenek a törvény iránti engedelmisségben. Ebből megtudjuk, hogy Isten nem törődik a külső pompával és gazdagsággal, mert a szegények alázatos, a szegénységüknek megfelelő áldozata nem kevésbé kedves a Számára, mint a gazdag értékesebb áldozata.

³⁴⁴ Utalás véleményem szerint a Lk2:23-ra.

Az első parancsolat további kiegészítése a leprások kizárásáról³⁴⁵

Deuteronomium 24

5Móz24:8-9

8. A poklosság csapásában vigyázz, hogy szorgalmasan megtartsad és megcselekedjed mindazt, a mire a Lévíta-papok tanítanak titeket; vigyázzatok, hogy a miképen megparancsoltam nékik, a képen cselekedjetek.

9. Emlékezzél meg arról, a mit cselekedett az Úr, a te Istened Miriámmal az úton, mikor kijöttetek Égyiptomból.

8. *A poklosság csapásában vigyázz.* Tudatában vagyok, milyen jelentős mértékben térnek el az igemagyarázók egymástól, és mennyire különbözőképpen csúrik-csavarják azt, amit Mózes a lepráról írt. Egyesek túlfőzve odaadón szeretik a hasonlatokat, egyesek pedig úgy vélik: Isten, a bölcs törvényadó egyszerűen csak egészségügyi természetű parancsot adott, hogy a fertőző betegség ne terjedhessen a nép között. Ez az elképzelés azonban nagyon szegényes és majdhogynem jelentés nélküli, s maga Mózes cáfolja meg röviden mind ott, ahol Miriam lepráságának történetét idézi fel, mind ott, ahol megjelöli annak okát, amiért a leprásokat ki kell űzni a táborból, úgymint nehogy beszennyezzék a tábor, amelyben Isten lakozott. Közben pedig egy csoportba sorolja őket azokkal, akiknek valamiféle folyásuk volt, és azokkal, akik holttest miatt szennyeződtek be. Ezért helyesnek véltem a dolog telje elemzését megelőzően két igazsággal előhozakodni, mintegy előszóként, melyekből Isten célja világosabban is kiderülhet. Mikor ebben a Deuteronomiumból származó igazságszövegben azt parancsolja a népének, hogy „vigyázzanak” a lepra csapására és „szorgalmasan megtartsák mindazt”, akkor kétségtelenül azt erősíti meg, amit korábban a Leviticusban hosszabban is taglalt. S először is a dolognak a papok által történt megítélésére utal azért, hogy szilárd és megváltoztathatatlan legyen az, amit kijelentenek, másodszor pedig – nehogy a papok elhamarkodottan és a saját kívánságaiknak megfelelően ítéljenek – azt akarja, hogy egyszerűen csak kövessék, amit előírt nekik, hogy csak szolgálói, vagy hírnökei legyenek, miközben, ami a szuverén tekintélyt illeti, egyedül Neki kell a Bírónak lenni. Speciális példával erősíti meg az általa kiszabott törvényt, mert egy időre kivetette Miriamot, Mózes testvérét is, nehogy a leprássága alatt a tisztátalansága beszennyezze a tábor. Az a nézet ugyanis, amit egyesek vallanak, mely szerint arra buzdítja a népet, hogy ne hozzák magukra ugyanazt a gonoszsgot a bűneikkel, mint Miriam, nem a tárgyhoz tartozó. Amit azonban mondtam, annak nagyon kiváló értelme van, miszerint Isten parancsa, amivel megtiltotta Miriamnak, hogy bemenjen a táborba, az örök törvényt volt hivatott megerősíteni és súlyossá tenni, mert így rendelte el, amit mindig is akart, hogy megtegyék.

Numeri 5

4Móz5:1-3

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

2. Parancsold meg Izráel fiainak, hogy üzzenek ki a táborból minden poklost, és minden magfolyóst, és mindenkit, a ki holttest miatt lett tisztátalanná.

³⁴⁵ Az alábbi címsor van betoldva a francia változatba: “Autre dépendance de forclorre les lepreux.”

3. Űzzétek azt ki akár férfi, akár asszony; a táboron kívül Űzzétek őket, hogy tisztátalanná ne tegyék az ő táborukat, mivelhogy én közöttök lakozom.

2. *Parancsold meg Izráel fiainak.* Ez az igeszakasz világosan megmutatja, hogy Isten, amikor ki akarja Űzetni a leprásokat a táborból, semmiképpen sem orvosi minőségben lépett fel, aki csak a nép egészségével törődött, hanem ezzel a külső rítussal és ceremóniával a tisztaságra törekvésben gyakoroltatta őket. A leprásokhoz kapcsolva ugyanis a magfolyósokat,³⁴⁶ valamint azokat, akik holtak miatt szennyeződtek be, egyszerűen csak arra tanítja a népet, hogy tartózkodjanak mindennemű tisztátalanságtól. Az ok, ami ez után következik, ezt erősíti meg: „hogyan tisztátalanná ne tegyék az ő táborukat, mivelhogy én közöttök lakozom”. Mintha pont azt mondta volna, hogy az Ő választott népének minden lakóhelye része az Ő szentélyének, része, amit szégyenteljes volt bármiféle szennyeződéssel bemocskolni. Tudjuk, mekkora szabadságot adnak maguknak az emberek Isten szolgálatának megrontásában,³⁴⁷ a szent dolgokat – amint a közmondás mondja – a világiakkal keverve. Így látjuk, hogy az emberek legrosszabbjai is nem mással dicsekednek, mint azzal, hogy buzgók az Isten imádatában, s nem állnak mocskos kezeket felemelni, még ha Isten oly komolyan utasítja is őket vissza. Hasznos volt tehát az ókori népet ezzel a látható jellel emlékeztetni arra, hogy egyrészt mindazok, akik beszennyeződtek, nem képesek Istennek megfelelően szolgálni, sőt inkább beszennyezik a szennyeségükkel azt is, ami egyébként szent, s így vaskosan visszaélnék a vallásos gyakorlatokkal, másrészt nem tűrhetők meg a szent gyülekezetben, nehogy a fertőzésük másokra is áttérjen. Most vizsgáljuk meg röviden Mózes 3. könyvének 13. fejezetét.

Leviticus 13

3Móz13:1-59

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:

2. Ha valamely ember testének bőrén daganat, vagy tarjagosság, vagy fehér folt támad, és az ő testének bőrén poklos fakadékká lehet: vigyék el az illetet Áronhoz, a paphoz, vagy egyvalamelyikhez az ő papfiai közül.

3. És nézze meg a pap azt a test bőrén lévő fakadéket. Ha a szőr a fakadékból fehérré változott, és ha a fakadéknak felülete mélyebben van az ő testének bőrénél: akkor poklos fakadék az. Mihelyt látja ezt a pap, tisztátalannak ítélje azt.

4. Ha pedig fehér folt van a teste bőrén, de annak felülete nincs mélyebben a bőrnél, és a szőre sem változott meg fehérré, akkor rekeszsze külön a pap a fakadékos embert hét napig.

5. A hetedik napon pedig nézze meg őt a pap, s ha szerinte a fakadék egy állapotban van, át nem terjedt tovább a fakadék a bőrön, a pap másodszor is rekeszsze őt külön hét napig.

6. Nézze meg őt azután a pap a hetedik napon másodszor is, és ha a fakadék meghalványodott, és nem terjedt tovább a bőrön a fakadék, tisztának ítélje őt a pap; tarjagosság az, mossa meg azért a ruháit és legyen tiszta.

7. De ha a tarjagosság tovább terjedt a bőrön, miután a papnál az ő megtisztulása végett jelentkezett: akkor másodszor is jelentse magát a papnál.

8. És ha látja a pap, hogy ímé tovább terjedt a tarjagosság a bőrön: ítélje azt a pap tisztátalannak, poklosság az.

³⁴⁶ Seminifuios – *Latin*.

³⁴⁷ Brouiller et abastardir – *Francia*.

9. Ha poklos fakadék lesz az emberen, vigyék tehát azt a paphoz.
10. És ha látja a pap, hogy ímé fehér daganat van a bőrön, és az a szőrt fehérre változtatta, és vadhús van a daganatban:
11. Idült poklosság az az ő testének bőrén; azért tisztátalannak ítélje azt a pap, ne is rekesztesse külön azt, mert tisztátalan az.
12. Ha pedig folyton fejlődik a poklosság a bőrön, és a poklos fakadék elborítja a fakadékosnak egész bőrét tetőtől talpig mindenfelé, a merre a pap szemei látnak;
13. És ha látja a pap, hogy ímé elborította a poklosság annak egész testét: akkor ítélje tisztának a fakadékot; mivelhogy egészen fehérre változott az, tiszta az.
14. De mihelyt vadhús mutatkozik abban, tisztátalan legyen.
15. Ha meglátja a pap a vadhúst, tisztátalannak ítélje azt; a vadhús tisztátalan legyen, poklosság az.
16. De ha a vadhús eltűnik, és fehérre változik, akkor menjen a paphoz.
17. És ha megnézi azt a pap, és a fakadék csakugyan fehérre változott, akkor ítélje a pap a fakadékot tisztának, tiszta az.
18. Ha pedig valakinek a teste bőrén kelevény volt, de begyógyult,
19. És a kelevény helyén fehér daganat, vagy vörhenyes fehér folt támad, jelentse magát a papnál.
20. És ha látja a pap, hogy ímé annak felülete alább esik a bőrnél, és a szőre fehérre változott: akkor ítélje azt a pap tisztátalannak; poklos fakadék az, a mi a kelevényben fakadt.
21. Ha pedig megnézi azt a pap, és ímé nincs abban fehér szőr, és nem is esett alább a bőrnél, sőt meghalványodott az: akkor rekeszsze külön azt a pap hét napig.
22. Ha azonban tovább terjed a bőrön; akkor tisztátalannak ítélje azt a pap, poklos fakadék az.
23. De ha előbbi állapotában marad a folt, nem terjedt: a kelevény forradása az, azért tisztának ítélje azt a pap.
24. Vagy ha valaki testének bőrén égési seb lesz, és a seb helyén vörhenyesfehér folt támad vagy fehér;
25. És megnézi azt a pap, és ímé a szőr fehérre változott a foltban, és annak felülete mélyebben van a bőrnél: poklosság az, a mi a seben fakadt, azért ítélje azt a pap tisztátalannak, poklos fakadék az.
26. De ha megnézi azt a pap, és ímé nincs a foltban fehér szőr, és nem is esett alább a bőrnél, sőt meg is halványodott az: akkor rekeszsze azt külön a pap hét napig.
27. És nézze meg azt a pap a hetedik napon; ha tovább terjedt a bőrön, akkor tisztátalannak ítélje azt a pap, poklos fakadék az.
28. Ha pedig előbbi állapotában van a folt, nem terjedt a bőrön, sőt meg is halványodott, égési daganat az; azért tisztának ítélje azt a pap, mert égési seb forradása az.
29. És ha valamely férfiúnak vagy asszonynak fakadéka támad a fején vagy a szakállában,
30. És a pap megnézi a fakadékot, és ímé annak felülete mélyebben van a bőrnél; és abban a szőr sárga és vékony: akkor ítélje azt a pap tisztátalannak, var az, fejnek vagy szakállnak poklossága az.
31. Ha pedig megnézi a pap a varas fakadékot, és ímé annak felülete nincsen mélyebben a bőrnél, és nincsen abban fekete szőr: akkor rekeszsze külön a pap azt, a kinek varas fakadéka van, hét napig.
32. És nézze meg a pap a fakadékot a hetedik napon, és ha nem terjedt a var, és nem lett benne sárga szőr, és a varnak felülete nem lett mélyebbé a bőrnél:

33. Akkor borotválkozzék meg, de a varat le ne borotválja; a pap pedig másodszor is rekeszsze külön a varas embert hét napig.

34. És a pap nézze meg a varat a hetedik napon, és ha nem terjed a var a bőrön, és annak felülete nincsen mélyebben a bőrnél: akkor tisztának ítélje azt a pap és mossa meg a ruháit, és tiszta lesz.

35. De ha tovább terjed a var a bőrön, miután tisztának ítélte azt,

36. És megnézi azt a pap, és csakugyan terjedt a var a bőrön: akkor ne is kutasson a pap a sárga szőr után, tisztátalan az.

37. De ha a var szerint egy állapotban van, és fekete szőr indult abban, meggyógyult az a var, tiszta az; tisztának ítélje azt a pap.

38. Ha pedig valamely férfi vagy asszony testének bőrén foltok, fehér foltok támadnak,

39. És megnézi a pap, és ímé a testök bőrén lévő foltok halavány fehérek: a bőrön fakadt sömör az, tiszta az az ember.

40. Hogyha valamely embernek egészen elhull a haja, kopasz az, és tiszta az.

41. És ha előlről hull el a haja, elől kopasz az, és tiszta az.

42. Hogyha pedig az ő egész kopasz, vagy elől kopasz fején vörhenyes fehér fakadék támad, poklos fakadék az az ő egész kopasz vagy elől kopasz fején.

43. Ha megnézi azt a pap, és ímé a fakadék daganata vörhenyes fehér az ő egész kopasz vagy elől kopasz fején, olyanforma, mint a test bőrén való poklosság:

44. Poklos ember az, tisztátalan az, igen tisztátalannak ítélje azt a pap, mivelhogy fején van a fakadékja.

45. A poklos ember pedig, a kin a fakadék van, megszaggatott ruhában és mezítelen fővel legyen, és a bajuszát fedezze be, és ezt kiáltsa: Tisztátalan, tisztátalan!

46. Mindaddig tisztátalan legyen, a míg rajta van a fakadék, tisztátalan az; csak ő maga lakjék, a táboron kívül legyen az ő lakása.

47. Hogyha pedig valami ruhán van a poklos fakadék, gyapjú ruhán vagy len ruhán,

48. Vagy lenből és gyapjúból készült fonadékon vagy szöveten; vagy bőrön, vagy valamely bőrből való készítményen;

49. És ha az a fakadék zöld vagy vörhenyes színű a ruhán, vagy bőrön, vagy szöveten, vagy fonadékon, vagy akármely bőrből való eszközön: poklos fakadék az, mutassák azért meg a papnak.

50. És nézze meg a pap a fakadékot és rekeszsze külön azt a min a fakadék van, hét napig.

51. A hetedik napon pedig nézze meg a fakadékot. Ha terjed a fakadék a ruhán vagy szöveten, vagy fonadékon vagy bőrön, és akármely készítményen, a mivé a bőr feldolgoztatik: emésztő poklosság az a fakadék, tisztátalan az.

52. Azért égesse meg azt a ruhát, vagy a gyapjúból vagy a lenből készült szövetet vagy fonadékot, vagy akármely bőrből való eszközt, a melyen a fakadék leend; mert emésztő poklosság az, tűzön égessék meg azt.

53. De ha megnézi a pap, és ímé nem terjedt a fakadék a ruhán, vagy szöveten, vagy fonadékon, vagy akármely bőrből való eszközön:

54. Akkor parancsolja meg a pap, hogy mossa meg azt, a min a fakadék van, és rekeszsze külön azt másodszor is hét napig.

55. Ha pedig megnézi azt a pap a mosás után, és ímé a fakadék nem változtatta meg a színét; ha nem terjedt is a fakadék, tisztátalan az, tűzben égessék meg azt; beevődés az, akár a fonákján, akár a színén legyen az.

56. De ha látja a pap, hogy ímé meghalványodék a fakadék a megmosatása után: akkor szakassza el azt a ruhától vagy bőrtől, vagy a szövettől vagy a fonadéktól.

57. És ha mégis mutatkozik a ruhán vagy szöveten, vagy fonadékon, vagy akármely bőrből való eszközön: akkor kiűzés az; tűzzel égesd meg azt, a min a fakadék van.

58. Azt a ruhát pedig, vagy szövetet, vagy fonadékot, vagy akármely bőrből való eszközt, a melyet megmostál, ha eltávozik rólok a fakadék, mosd meg másodszor is, és tiszta lesz.

59. Ez a törvénye a poklos fakadéknak, akár gyapjú-, akár lenruhán, akár szöveten, akár fonadékon, vagy akármely bőrből való eszközön legyen, hogy tisztának vagy tisztátalannak ítéltessék.

2. *Ha valamilyen ember testének bőrén.* Mivel nem minden fakadék volt lepra, és nem tette az embert tisztátalanná, így mikor Isten a papokat jelöli ki bírácoknak, akkor bizonyos jelekkel elkülöníti a közönséges fakadékot a leprától, majd hozzáteszi a különbséget az egyes leprafajták között. A betegség ugyanis nem volt mindig gyógyíthatatlan, csak akkor, amikor a vér teljesen megromlott, s magát a bőrt is megkeményedett a felmaródástól, vagy megdagadt a betegségtől. Azt tehát a legelején meg kell jegyezni, hogy a görög és a latin *lepra*, valamint a héber צרעת *tzaragmath* szó értelme tágabb kiterjedésű, mint a gyógyíthatatlan betegség, amit az orvosok elefántkórnak³⁴⁸ neveznek mind a bőr keménysége, mind a foltos színe miatt, de mégsem azért, mert teljes egyezés van az ember és az elefánt bőrének vastagsága között, hanem mert ez a betegség a bőr érzéketlenségével együtt járt. Ezt a görögök Ψωρα-nak nevezik, s ha nem is egyfajta lepra, de közel áll ahhoz. Látjuk tehát, hogy különbséget tett a varasodás és a lepra között, mint manapság is, ha szükséges lenne megítélni az ótvart (amit általában Szt. Menanus³⁴⁹ betegségnek neveznek), akkor azokat a jeleket kellene megfigyelni, melyek megkülönböztetik a leprától. Ami viszont a különböző leprafajtákat illeti, és megvallom, nem vagyok orvos, hogy pontosan elemezhetném ezeket, s szándékosan tartózkodom a közelebbi vizsgálatuktól, mert meg vagyok arról győződve, hogy az itt említett betegség olyan rendkívüli módon sújtotta az izraelitákat, amiről nem is tudunk, hiszen mit tudunk manapság egy leprás házról? Valóban valószínű, – miután a pogány szerzők is tudták, hogy az izraeliták ettől a betegségtől szenvedtek – hogy úgy kapaszkodtak bele, mint a hazugságuk alapjába, mert állításuk szerint Ábrahám minden utódja meg volt fertőzve vele, s azért üzték el őket Egyiptomból, nehogy másokat is megfertőzzenek. Az pedig,³⁵⁰ hogy ez egy ókori rágalom volt csupán kiderül Josephus munkáiból, mint *A zsidók története* kilencedik kötetéből, mind az *Apion ellen* című értekezéséből, amit mind Tacitus, mind Jusztinosz megismételnek. Én azonban mégsem kételkedem abban, hogy az egyiptomiak, ez a nagyon büszke nép találta ki ezt a hazugságot azért, hogy kitöröljék az emlékezetükből a saját szegényüket és az Isten őket sújtó bosszúját, ezért gorombán ez ellen az ártatlan nép ellen fordultak, amikor a fekélyek és gennyes pattanások sújtották őket. Később azonban majd látjuk Isten átkai között, hogy ugyanazokkal a csapásokkal sújtotta a saját népét is, mint az egyiptomiakat: „Megver téged az Isten Egyiptomnak fekélyével, és sülylyel, varral és viszketegséggel, a melyekből ki nem gyógyítható” (5Móz28:27). Ebből valószínűleg arra következtethetünk, hogy Isten az Ő ókori népének vétkeit olyan speciális ítéletekkel bosszulta meg, melyek mostanság ismeretlenek a számunkra – pontosan úgy, ahogyan később új betegségek ütötték fel a fejüket, melyektől viszont az ókoriak voltak mentesek. Josephus

³⁴⁸ Ladredie – Francia.

³⁴⁹ Szt. Mehan – Francia. Kálvin valószínűleg Melanust írt. Szt. Mehan, vagy Melanus walesi ember volt, aki a gaeli kolostort alapította, amit most Saint Meen apátságnak hívnak, s ahol apáttá lett és végül meghalt. A sírjánál csodálatos gyógyulások mentek végbe főleg bőrbetegségekből, különösen „ótvartból és rühből, amihez a szent nevével viselő ásványvízforrás és a betegek megfürdése annak vizében nagymértékben hozzájárulni látszott”, idézi Alban Butler.

³⁵⁰ Az utalás itt véleményem szerint Flavius Josephusra vonatkozott, *A zsidók története*, 3. kötet, 11. fejezet, 4. szakasz. Lásd még *Apion ellen*, 1. kötet, 25. szakasz és Tacitus, *Hist.* 3. kötet, Jusztinosz, 36. 2.

mindenesetre világos és szilárd érvekkel leplezi le ennek a vádaskodásnak az abszurditását, miszerint Mózes azért üzent ki Egyiptomból a számkivetettek tömegével, nehogy megfertőzzék az egész országot a betegségükkel. Ha ugyanis egyetemesen megfertőzte őket ez a betegség, akkor soha nem szabott volna ki ennyire szigorú törvényeket a leprások elkülönítésére a társadalom többi részétől. Isten először is azt parancsolja, hogy ha valamikor is felmerül a lepra gyanúja, az embert mutassák meg a papoknak. Ha a lepra bármely jele megjelenik, akkor azt parancsolja, hogy különítsék el az illetőt hét napra, amíg a betegség fejlődéséből ki nem derül, hogy vajon a gyógyíthatatlan lepra-e. Az pedig, hogy Isten a papokat, valamint a legmagasabb rangúakat jelölte ki bírókul, annak bizonyítéka, hogy a lelki szolgálatára volt inkább tekintettel, mintsem csak a testi egészségre. Ha valaki azt kérdezné, hogy vajon a lepra nem fertőző betegség-e, és vajon el kell-e különíteni minden fertőzöttet a többiekkel való érintkezéstől, nos elismerem, hogy valóban így van, de tagadom, hogy ez lett volna az intézkedés fő célja. Az idő múlásával ugyanis az orvosok jobb döntéseket hozhattak volna a mesterségük és a képességeik segítségével, de Isten ennek a döntésnek a meghozatalát egyedül a papoknak parancsolta meg, s nekik adta meg a szabályokat, melyek alapján ítélniük kellett. S nem is válogatás nélkül minden lévitát jelölt ki erre a feladatra, hanem csak Áron fiait, akik a legmagasabb rangúak voltak, s azért, hogy a döntés tekintélye még magasabb lehessen. Vaskos tévedés, vagy inkább pimaszság volt a pápai papság (*sacrifici*) részéről magukhoz ragadni ezt a törvénykezést. A főpapok hivatala volt (mondják ők) a törvény alatt különbséget tenni a leprafajták között, ezért ugyanezek a jogok a püspököket is megilletik. De még tovább is viszik az utánzást: a hivatalnok,³⁵¹ a püspök képviselője lép fel törvényes bíróként, majd orvosokat és sebészeket hív, akik válaszait hirdeti ki, tudatlannak vallván magát a dologban. Íme, milyen leleményesen igazítják a törvényes rítust a mi korunkhoz! Az utánzás azonban még undorítóbb, amikor más értelemben kiterjesztik a papok egész bandájára, amiről azt mondják, hogy egyedül csak a püspökökre tartozik. Miután ugyanis a bűn, amely alatt valamennyien szenvednek, a lelki leprásság, ebből arra következtetnek, hogy mind ki vannak zárva az istenfélők gyülekezetéből, amíg a feloldozás által meg nem tisztultak és vissza nem lettek fogadva. Erről pedig azt vallják, hogy az összes pap hivatala. Utóbb hozzátesszük, hogy az ítélet nem mondható ki, amíg az ügyet meg nem hallgatták, ebből pedig arra következtetnek, hogy a beismerés szükséges. De döntsenek ők bár úgy, hogy a ravaszságokhoz folyamodnak, a józan ész minket inkább az ellentétes végkövetkeztetésre vezet. Isten ugyanis a papoktól nem egy lappangó betegség, hanem csak a már megjelent látható jelek felismerését követelte meg. Ebből következően abszurd dolog rejtett bűnöket ítéletre vonni, s a nyomorult embereket arra kényszeríteni, hogy vallomást tegyenek minden törvénnyel és igazsággal szemben. De félretéve mindezeket az abszurditásokat, egy hasonlóságot is meg kell említeni közöttünk, és Isten ókori népe között. Isten az ókorban megtiltotta a test külső tisztátalanságának megtűrését. Krisztus eljövételével az előkép megszűnt, de arra tanítottunk, hogy semmi, az Ő szolgálatának tisztaságát beszennyező tisztátalanságot nem szabad táplálnunk, vagy megtűrnünk magunk között. S bizonyos, hogy a kiközösítés megfelel ennek a ceremóniának, mivel általa az egyház megtisztul, nehogy a romlás mindenfelé eluralkodjon benne, ha a gonosz és vétkes emberek a jókkal együtt válogatás nélkül elfoglalják abban a helyeket. Isten arra vonatkozó parancsa, hogy amíg a betegség homályos és kérdéses marad, a fertőzött személyeket zárják el hét napra, mértékletességre int minket, nehogy bárki még gyógyíthatót is elítéljünk idő előtt. Valójában meg kell őrizni azt a középutat, hogy a bíró ne legyen túl hanyag és kapkodó a megbocsátásban, de mégis, igazsággal kell enyhítenie a szigorúságot, s főleg: nem siethet az ítélet meghozatalában. Amit mi az „ítélje tisztának, vagy tisztátalannak” kifejezéssel fordítunk, az a héberben a „tisztává, vagy tisztátalanná teszi őt”, azaz az ítélet méltósága még

³⁵¹ Monsieur l'official, stb. – Francia.

alaposabban megalapozottá válik, mintha egyenesen Magától Istentől származna. Bizonyos ugyanis, hogy semmiféle orvosi ügyesség sem lenne képes azt a leprát a hetedik napon gyógyíthatatlannak nyilvánítani, amely még oly rövid idővel ezelőtt kétséges volt, amíg Isten valami speciális módon fel nem tárja a tisztátalanságot, és nem vezeti a papjai szemét az Ő Lelkével.

29. *És ha valamely férfiúnak vagy asszonynak.* Amiről itt szó van, az nem a kopaszság, mely idős korban oly gyakori, hanem az a fajta hajhullás, ami a lepra következménye. Ez van megkülönböztetve az összes többitől, melyek oka lehet valamiféle hajlam, ami azonban nem teszi tisztátalanná az embert. Mivel azonban bizonyos fajta kopaszságok első ránézésre nem nagyon különböznek a leprától – mint amilyen például az *ophiasis*, vagy az *alopecia* – ezért szükséges különbséget tenni közöttük.³⁵²

44. *Poklos ember az, tisztátalan az.* Az igevers első részében azt mondja ki, hogy a leprás embert tisztátalannak kell ítélni, de a második részében megparancsolja a papoknak, hogy mondjanak ítéletet erre a tisztátalanságra, nehogy bevigyék a gyülekezetbe. Ezen az alapon mondja: a „fején van a fakadékja”, ami megfelel annak, hogy jogos szegényre van ítéelve, mert Mózes biztosra veszi, hogy Isten nyilvános megszegényítésnek teszi ki azt, akit leprával sújt, s ezért emlékezteti őket arra, hogy joggal és rászolgáltan hordozza ezt a büntetést.

A következő két igevers tartalmazza azt a formát, amelyben ez az ítélet végrehajtandó, azaz az embernek meg kell szaggatnia a ruháját, ami a gyalázatának jele, hajadonfővel kell járnia, a bajusza elfedésével (mert én így értelmezem az ajkainak elfedését), s emellett neki magának kell hirdetnie a saját szennyezettségét. Végül, a táboron kívül kellett élnie, mint az emberek társaságától elűzöttnek. Mózes itt³⁵³ a népnek arra az állapotára utal, ami akkor állt fenn, amikor a pusztaságban vándoroltak, mert miután elkezdtek belakni a földet, a leprásokat kiűzték a városokból és a falvakból, hogy magukban éljenek. Nem tudom, szilárd-e egyesek véleménye, miszerint azért parancsolták meg nekik az ajkaik elfedését, nehogy a lélegzetükkel megfertőzzenek másokat. A saját nézetem inkább az, hogy mivel polgárjogilag halottak voltak, ezért a halál jelképét is magukon hordozták a befedett arcukkal – miután az elkülönítésük megfosztotta őket a szokásos emberi életviteltől. Ahol mi így fordítjuk a szöveget: „ezt kiáltja: Tisztátalan, tisztátalan!”, ott egyesek a יקרא *yikra* igét határozatlannak tekintve passzív szerkezettel fordítanak: „legyen kikiáltva”,³⁵⁴ és elismerem, hogy sok igeszakaszban ugyanazt jelenti, mintha többes számban állna. Mivel azonban a „tisztátalan” szó ismétlődése hangsúlyos, valószínű, hogy a szót nem egyszerűen csak a „kiáltani” (*vocare*) jelentéssel kell fordítani. Ezért én inkább arra a véleményre hajlok, hogy a törvény parancsa folytán mindenkit a saját szájukkal figyelmeztettek arra, hogy ne közeledjenek hozzájuk, nehogy óvatlanul beszennyeződjenek a megérintésükkel. S a tisztátalanságuk nyilvánosan tán azért is hirdettetett, hogy mindenki kölcsönösen figyelmeztesse a másikat az óvatosságra. Látszólag Jeremiás is erre az igeszakaszra utal, amikor a város beszennyeződéseiről beszél, s

³⁵² „Ophiasis (οφιασις - görög), olyan betegség, melynél a haj elvékonyodik és kihullik, simán és tekervényesen hagyva a helyét, mint amilyenek a kígyó ráncai.”

„Alopecia (αλωπηξ αλοπηκία - görög, a rókabetegség) a hámpikkelyesedés kiváltotta betegség, amikor a haj gyökerestől kihull.” – *Bailey's Dictionary*.

„Ezeket a szabályokat jobban megértjük abból a tényből kiindulva, hogy a keletiek kétféle kopaszság között tettek különbséget. Az első a homlokon kezdődik, a második a tarkón. A héberek külön névvel jelölik a kettőt. Az arab költők is az elsőt a *nemes kopaszságként* emlegették, mert a korona viselésének a következménye volt, míg a másodikat a *szolgai kopaszság* névvel bélyegezték meg. Ennek tudatában olvassuk a *kopasz*, קראח (*kareach*) kifejezést a 40. versben, illetve a *homlokán kopasz* גבה (*gibeach*) kifejezést a 41. versben. (Lásd még Michaelis, III. 285.)” – *Illustrated Commentary, a maga helyén*.

³⁵³ A francia változatban hozzáteszi: „en parlant de l'oster du camp” – arról beszél, hogy kiűzték őket a táborból.

³⁵⁴ יקרא. Kiáltja, vagy kiabálja. Passzívként is יקרא lenne. Nincs tehát kétség a hangot illetően, csak ha tagadják a héber punktálást, vagy anélkül olvassák a szöveget. – *Henry Walter*.

azt mondja, hogy mindenki ezt kiabálta: „Távozzatok! tisztátalan! kiáltották azoknak” (JSir4:15).³⁵⁵

58. *Azt a ruhát pedig.* Ezt a fajta megbetegedést Isten az Ő végtelen irgalmasságában nem akarta megismertetni velünk. Ő valóban kitette a gyapjúruhákat és a bőroket a molyok kártételének, az edényeket pedig a különféle rozsdásodásoknak, és egyéb romlásnak: valójában körülvette az emberi fajt a rothadtsággal, hogy mindenfelé a bűn büntetését lássuk, de az, hogy mi lehet a ruhafélék leprája, nem ismert. Ám a vezeklés a törvény alatt arra intette az Ő ókori népét, hogy gondosan óvakodjanak még a külső tisztátalanságtól is, és tisztítsák meg magukat „a test és a lélek minden szennytől”. Nekem elégnek tűnik a dolog summáját elemezni, mert majdhogynem felesleges munka lenne a szavakon lovagolni, bár nem akarom elítélni azok szorgalmát, akik ezeket a dolgokat is megvizsgálják. Nem célom azonban ellátni egy nyelvész hivatalát.

A leprások megtisztításáról³⁵⁶

Leviticus 14

3Móz14:1-57

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
2. Ez legyen a poklos embernek törvénye az ő megtisztulásának napján, hogy vigyék a paphoz.
3. A pap pedig menjen ki a táboron kívül, és nézze meg a pap, és ha meggyógyult a pokloson a poklos fakadék:
4. Akkor parancsolja meg a pap, hogy hozzanak a megtisztulandó emberért két élő, tiszta madarat, czédrusfát, karmazsint és izsópot;
5. Azután parancsolja meg a pap, hogy az egyik madarat öljék meg cserépedényben, forrásvíz felett.
6. Az élő madarat pedig, vegye azt és a czédrusfát, a karmazsint és az izsópot; és mártsa be azokat és az élő madarat a megölt madárnak vérébe a forrásvíz felett.
7. És hintse meg a poklosságból megtisztulandó embert hétszer, és ítélje azt tisztának; az élő madarat pedig bocsássa szabadon a mezőre.
8. Azután a megtisztulandó ember mossa ki az ő ruháit, borotválja le minden szőrét, és mosódjék meg vízben, és tiszta lesz; így menjen be azután a táborba, de a sátorán kívül maradjon hét napig.
9. A hetedik napon pedig borotválja le minden szőrét: a haját, szakállát, szemöldökeit és minden egyéb szőrét borotválja le, és mossa ki ruháit, és mossa meg a testét vízben, és tiszta lesz.
10. A nyolczadik napon pedig vegyen két ép bárányt, meg egy ép nőtény bárányt, egy esztendőst, és olajjal elegyített három tized efa lisztlángot ételáldozatul, és egy lóg olajt.
11. A pap pedig, a ki a tisztítást végzi, állassa a megtisztulandó embert mindezekkel együtt az Úr elébe, a gyülekezet sátorának nyílásához.
12. És vegye a pap az egyik bárányt, és áldozza meg azt vétekért való áldozatul a lóg olajjal együtt, és lóbálja meg azokat az Úr előtt.

³⁵⁵ A francia változatban: „en parlant des pollutions de la ville de Jerusalem, il dit que tous pourront bien crier, ‘Souillez, retirez vous, retirez vous,’” – beszélve Jeruzsálem városának beszennyeződéséről azt mondja, hogy mindenki joggal kiálthatja: „Tisztátalan! Távozzatok! Távozzatok!” – *Amplified Version*. „Tisztátalan! (vagy a *széljegyzetben* beszennyeződött), távozzatok, távozzatok!”, stb.

³⁵⁶ Kiegészítés a francia változatban: “De la purgation des lepreux.”

13. A bárányt pedig ott ölje meg, a hol a bűnért való áldozatot és az egészen égőáldozatot ölik meg a szent helyen; mert a miképen a bűnért, azonképen a vétékért való áldozat is a papé; igen szentséges az.

14. És vegyen a pap a vétékért való áldozatnak véréből, és kenje meg azzal a megtisztulandó ember jobb fülének czimpáját, és az ő jobb kezének hüvelykét, és jobb lábának hüvelykét.

15. Vegyen a pap a lóg olajból is, és töltsön a papnak a bal tenyerére.

16. És mártsa be a pap az ő jobb kezének újját az olajba, mely az ő bal tenyerén van, és hintsen az olajból az újjával hétszer az Úr előtt.

17. A maradék olajból pedig, a mely az ő tenyerén van, kenje meg a pap a megtisztulandó ember jobb fülének czimpáját, a jobb kezének hüvelykét és a jobb lábának hüvelykét a vétékért való áldozat vérén felül.

18. És a mi megmarad az olajból, a mely a pap tenyerén van, kenje a megtisztulandó ember fejére; így szerezzen néki engesztelést a pap az Úr előtt.

19. Azután készítsen a pap bűnért való áldozatot, és szerezzen engesztelést a tisztátalanságából megtisztulónak; azután ölje meg az égőáldozatot.

20. És vigye fel a pap az égőáldozatot és az ételáldozatot az oltárra; így szerezzen néki engesztelést a pap, és tiszta lesz.

21. Hogyha pedig szegény ő, és nincs módja azokhoz, akkor vegyen egy bárányt vétékért való áldozatul meglóbálás végett, hogy engesztelésül legyen érte; meg egy tized efa lisztlángot, olajjal elegyítve, ételáldozatul, és egy lóg olajt.

22. És két gerliczét vagy két galambfiat, a mint a módja engedi, és legyen az egyik bűnért való áldozat, a másik pedig egészen égőáldozat.

23. És vigye azokat az ő tisztulásának nyolczadik napján a paphoz, a gyülekezet sátorának nyílásához, az Úr elébe.

24. És vegye a pap a vétékért való áldozat bárányát, és a lóg olajt, és lóbálja meg azokat a pap az Úr előtt.

25. Azután ölje meg a vétékért való áldozat bárányát, és vegyen a pap a vétékért való áldozat véréből, és kenjen a megtisztulandó ember jobb fülének czimpájára, és jobb kezének hüvelykére, és jobb lábának hüvelykére.

26. Az olajból pedig töltsön a pap a papnak baltenyerére.

27. És hintsen a pap az ő jobb kezének újjával az olajból, a mely az ő bal tenyerén van, hétszer az Úr előtt.

28. Azután kenje meg a pap a tenyerén levő olajból a megtisztulandó ember jobb fülének czimpáját, a jobb kezének hüvelykét és a jobb lábának hüvelykét a vétékért való áldozat vérének helyén.

29. A mi pedig megmarad a pap tenyerén levő olajból, kenje a megtisztulandó ember fejére, hogy engesztelésül legyen érte az Úr előtt.

30. És készítse el az egyiket a gerliczék közül, vagy galambfiak közül, a melyik az ő módjától telik.

31. Azt, a mi kitelik az ő módjától: az egyiket bűnért való áldozatul, a másikat pedig egészen égőáldozatul az ételáldozattal egybe; így szerezzen engesztelést a pap a megtisztulandó embernek az Úr előtt.

32. Ez a törvénye annak, a kin poklos fakadék van, de a kinek nincs módja az ő megtisztulásánál.

33. Szóla ismét az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:

34. Mikor bementek majd a Kanaán földére, a melyet én adok néktek birtokul, és a ti birtokotokban levő föld valamelyik házára poklosságot bocsátok:

35. Akkor menjen el az, a kié a ház, és jelentse meg a papnak, mondván: Mint a poklosság, olyan mutatkozik nálam a házban.

36. A pap pedig parancsolja meg, hogy takarítsák ki a házat, mielőtt oda menne a pap a poklosság megnézésére, hogy semmi se legyen tisztátalan, a mi a házban van; és csak azután menjen be a pap a ház megnézésére.

37. És ha látja a poklosságot, hogy ímé a poklosság a háznak falain zöld vagy vörhenyes horpadásokban mutatkozik, és annak felülete alább esik a falnál:

38. Akkor menjen ki a pap a házból, a háznak ajtaja elé, és zárja be a házat hét napra.

39. A hetedik napon pedig térjen vissza a pap, és ha látja, hogy ímé elterjedt a poklosság a ház falán:

40. Akkor parancsolja meg a pap, hogy szedjék ki a köveket, a melyeken a poklosság van, és vessék azokat a városon kívül tisztátalan helyre;

41. A házat pedig vakartassa le belül köröskörül, és a tapasztékot, a melyet levakartak, töltsék a városon kívül tisztátalan helyre.

42. És vegyenek elő más köveket, és illeszszék be ama kövek helyére; tapasztékot is mást vegyenek, és tapasszák be a házat.

43. Hogyha a poklosság visszatér, és kiújul a házon, miután kiszedték a köveket, és miután levakarták a házat, és miután be is tapasztották azt:

44. Akkor menjen be a pap, és nézze meg, és ha ímé tovább terjedt a poklosság a házon: emésztő poklosság az a házon, tisztátalan az;

45. Rontsák azért le a házat köveivel együtt, és a fáit is, a háznak minden tapasztékát is; és vigyék a városon kívül tisztátalan helyre.

46. A ki pedig bemegy a házba akármikor, a míg az zárva van, tisztátalan legyen az estvéig.

47. És a ki meghál abban a házban, mossa meg a ruháit, és a ki eszik abban a házban, az is mossa meg a ruháit.

48. Ha pedig bemegy a pap és látja, hogy ímé nem terjedt a poklosság a házon, miután megtapasztották a házat: akkor tisztának ítélje a pap a házat, mert megszűnt a poklosság.

49. A háznak megtisztítása végett pedig vegyen elő két madarat, czédrusfát, karmazsint és izsópot.

50. És ölje meg az egyik madarat cserépedényben, forrásvíz felett.

51. Azután vegye a czédrusfát, az izsópot, a karmazsint és az élő madarat, és mártsa be azokat a megölt madár vérébe és a forrásvízbe, és hintse meg azzal a házat hétszer.

52. És tisztítsa meg a házat a madár vérével, a forrásvízzel, az élő madárral, a czédrusfával, az izsóppal és a karmazsinnal.

53. Az élő madarat pedig bocsássa el a városon kívül a mezőre, így szerezzen engesztelést a házért, és tiszta lesz.

54. Ez a törvénye mindenféle poklos fakadéknak és varnak.

55. A ruha és a ház poklosságának is.

56. A daganatnak, a tarjagosságnak és a fehér foltnak;

57. Hogy megtudhassák: mikor tiszta és mikor tisztátalan valami? Ez a poklosság törvénye.

2. *Ez legyen a poklos embernek törvénye.* Mózes most beszámol arról a módról, amellyel a leprából kigyógyultakat meg kellett tisztítani és helyre kellett állítani. Eddig azt mutatta meg, kit kell befogadnia a papnak a szent gyülekezetbe és tisztának számítania, most előírja az engesztelés rítusát, mellyel az emberek megismerhetik, mily nagyon utálja Isten a tisztátalanságot, amit ünnepélyes engeszteléssel parancsol megtisztítani. Aki pedig meggyógyult, az így ismerhette el, hogy Isten speciális áldása által menekült meg a haláltól és

a jövőben szorgalmasabban igyekezhetett tiszta maradni. Az itt megkövetelt áldozatnak ugyanis két része volt: a megtisztítás és a hálaadás. Mindig a szemünk előtt kell tartanunk azonban a célt, amit az előző fejezetben említettem: az izraelitákat ez a ceremónia arra tanította, hogy erkölcsösen és tisztán szolgálják Istent, s maradjanak távol azoktól a szennyeződésektől, melyek szentségtelenné tennék a vallást. Mivel pedig a lepra egyfajta beszennyeződés volt, Isten nem akarta, hogy a belőle kigyógyultakat visszafogadják a szent gyülekezetbe,³⁵⁷ csak miután áldozatot mutattak be, mintha a pap szentelte volna őket újra a kiközösítés után. Most pedig helyes lesz a megfontolásra méltó dolgokat végigtárgyalni. A megtisztítás hivatalára a pap lett kijelölve, de ugyanakkor tilos volt bárkit megtisztítani azokon kívül, akik már büntelenek és tiszták voltak. Ebben egyrésről Isten Magának követeli a tiszteletet a gyógyításért, nehogy az emberek maguknak tulajdonítsák azt, továbbá megszabja a fegyelmet, melynek az Ő egyházában kell uralkodnia. S hogy világosabbá tegyük a dolgot: Istenre tartozik a bűnök megbocsátása, így hát mi más marad az emberre, mint hogy tanúja és hírnöke legyen az Isten által rá ruházott kegyelemnek? Isten szolgálja tehát nem menthet fel senkit, akit előzőleg Isten nem mentett fel. Összefoglalva, a felmentés nincs az ember hatalmában, vagy akaratában: a szolgáló csak az alsóbbrendű tevékenységet végzi, mondhatni láttamozza Isten végzését, vagy inkább kihirdeti az ítéletét. Innen származik Ézsaiás figyelemre méltó verse: „Én, én vagyok, a ki eltörölöm álnokságaidat ó *Izrael, senki más, csak én*” (Ézs43:25).³⁵⁸ Ebben az értelemben ígéri meg Isten a próféták által mindenütt, hogy a nép tiszta lesz, ha Ő tisztítja majd meg őket. Ugyanakkor ez nem gátolja meg a tanítói hivatalra elhívottakat abban, hogy bizonyos speciális módon töröljék el a nép tisztátalanságát. Mivel egyedül a hit tisztítja meg a szívet, amennyiben befogadja a bizonyágtételt, amit Isten az emberi ajkakon át kínál fel, a szolgálót, aki arról tesz bizonyosságot, hogy kibékültünk Istennel, joggal tekintik úgy, mint aki eltörli a beszennyezettségünket. Ez az engesztelés még mindig hatályban van, noha a ceremónia használata már réges-rég befejeződött. Mivel azonban a lelki gyógyítás, melyet hit által veszünk át, egyedül Isten kegyelméből származik, az ember szolgálata egyáltalában nem von le semmit az Ő dicsőségéből. Emlékezzünk tehát, hogy ez a két dolog teljesen összeegyeztethető egymással: Isten az egyedüli szerzője a tisztaságunknak, de a módszert, amit használ a megigazításunkhoz, ezen az alapon nem szabad elhanyagolni. S az tulajdonképpen a fegyelemre vonatkozik, hogy akit egyszer nyilvános tekintéllyel üztek ki a szent gyülekezetből, azt nem szabad visszafogadni, csak ha bűnbánatot és új életet tanúsít. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy ez a bíraskodás nemcsak azon az alapon adatott a papoknak, hogy ők Krisztust képviselték, hanem a szolgálat vonatkozásában is, amit velük együtt közösen látunk el.

3. *A pap pedig menjen ki a táboron kívül.* Ez az a vizsgálat, amiről részletesebben is szó volt a legutolsó fejezetben, s amely nélkül nem volt törvényes visszafogadni az egyszer számkivetettet. A pap parancsát, ami rögtön ez után olvasható, én a lévítákra vonatkoztatom, akik közül néhányan valószínűleg elkísérték a papot az áldozatot előkészítendő, hogy így a pap csak a fő kötelességével törődhessen. A rítus summája a két madarat illetően az alábbiak tűnik: az egyik szabadságát a másik vére árán vásárolták meg, mivel azt nem engedték addig szabadon, míg bele nem mártottá kelőbb a vérbe és a vízbe, s így a meghintés az ember megtisztítását szolgálta. A hétszeres megismétlés jobban az ember elméjébe volt hivatott vésni a folytonos elmélkedést Isten kegyelme felett, mert tudjuk, hogy ezzel a számmal gyakran a tökéletesség fejeződik ki a Szentírásban. Ugyanezzel a céllal borotválta le a meggyógyult a szőrzetét és mosakodott meg vízben. De mégsem tért haza a legelső napon, csak a nyolcadikon. Közben, a hetedik napon leborotválta a szakállát és a szemöldökeit, és a fejének minden szőrzetét, megmosakodott, kimosta a ruháit, majd az áldozattal folytatta.

³⁵⁷ “Rentrassent au rang de ses enfans” – visszaállítsák az Ő gyermekeinek rangjára.

³⁵⁸ A dőlt betűvel szedett szavakat Kálvin látszólag magyarázatképpen tette hozzá.

Ennyire nehéz az embereket két dologra rászoktatni, hogy a bűneiket utálják meg, és méltóképpen becsüljék meg Isten kegyelmét ami által megszabadulnak.

10. *A nyolczadik napon pedig.* Ahogyan a csecsemők, miután megtisztították őket az anyaméhből magukkal hozott tisztátalanságtól, a nyolcadik napon vésték be az egyházba, és a tagjaivá váltak annak, most úgy írja elő a helyreállítását azoknak, akik a kapott gyógyulás folytán mondhatni újjászülettek. Azokat ugyanis halottnak tekintették, akiket a lepra miatt száműztek a szent gyülekezetből. Áldozat lett tehát elrendelve, amely megújíthatja a bizonyos mértékig eltörlődött körülmetélkedést. Az itt említett összes dolog számomra nem mindig világos. és nem szeretném, ha az olvasóim túlföntül sokat kíváncsiskodnának velük kapcsolatban. Néhány valószínűleg magyarázható: a jobb fület, a jobb kéz hüvelykujját és a jobb láb nagyujját azért hintették meg az áldozat vérével, mivel a leprást a közönséges szokásokra és életvitelre állították helyre, így szabadságot kapott a járásra, a cselekvésre és a szabad szóbeli kapcsolattartásra. A fül ugyanis a kölcsönös megfelelést jelenti a beszéd és a hallgatás között. A fejet azért kenték, vagy tisztították meg az olajjal, hogy semmi tisztátalan se maradjon az egész testében.³⁵⁹ Isten kíméli a szegényt és az alacsony sorsút, és nem kényszeríti két bárány felajánlására, nehogy a lehetőségeik felett terhelje meg őket. Ebből kiderül, hogy az áldozatokat nem a saját értékük alapján becsülték fel, hanem azoknak a kegyes érzéseknek megfelelően, melyek mindenkit a neki adott arányában indítanak fel a szabad felajánlásra.

34. *Mikor bementek majd a Kanaán földre.* Másfajta leprásságot tárgyal itt, mellyel kapcsolatban nem ok nélkül örülhetünk, hogy ismeretlen a számunkra. Miután azonban Isten azt a népet rendkívüli kiváltságokkal halmozta el, ellenmondásoktól mentes volt, hogy a hálátlanságukat súlyosabb büntetésekkel sújtsa, ha beszennyezték az ajándékokat, melyekben jeleskedtek. Nem kell tehát csodálkozni, ha olyan büntetéseket szabott ki rájuk, melyeknek hallatán meglepődünk és eltölt minket a félelem. Szomorú látvány volt az emberi testet megtámadó lepra, de egészen rendkívüli volt látni, amint utóbb a házaikat is sújtotta, és kiűzte azokból a tulajdonosokat és a családokat. Ha ugyanis akarattal és szándékosan megmaradtak azokban, a fertőzés áterjedt rájuk és a bútoraikra is. Mivel azonban Isten nyilvános megszégyenítéssel jelölte meg azokat, akiknek a házát a lepra sújtotta, ezért megparancsolja nekik a bűneik megvallását, és pedig nemcsak akkor, amikor a gonosz már nagyon előrehaladottá vált, hanem amikor annak bármiféle gyanúja elkezdett felmerülni. A törvényből az is kiderül, hogy egyeseket csak könnyebben büntette, mert ha hét nappal a pap szemléje után a betegség nem terjedt tovább a lekapart falakon, akkor a tulajdonos visszatért a házába. Isten másokat súlyosabban büntetett, és szükségessé vált a ház teljes lerombolása, mert a szennyeződés gyógyíthatatlannak bizonyult. S bár ezek Isten haragjának a jelei voltak, mégis, a tisztátalanság jóvátételével a tisztaság tanulmányozásában gyakoroltatta a népét, mert ez pont olyan volt, mintha elűzte volna az Ő szentélyéhez való közeledéstől mindazokat, akik tisztátalan házból jöttek. Az egésznek tehát az volt az értelme, hogy mindenkinek igyekeznie kell tisztán, minden mocsoktól mentesen tartani a házát. Ha azonban Isten kegyelméből a csapás megszűnt, hálaadó áldozatot kellett bemutatni úgy, mint az emberi lelkekért (akik meggyógyultak). A következő fejezetben, melyben nem az általános tisztátalanságot és az abból történő megtisztulást tárgyalja, hanem csak annak egyik fajtáját veszi górcső alá, mely a testi vágyakra vonatkozik, talán alkalmasabb lenne a hetedik parancsoltnál tárgyalni, de a szövegkörnyezetből kiderül, hogy ebbe a szakaszba kell besorolni.

³⁵⁹ Kiegészítés a francia változatban: “mais d’esplucher tout par le menu, je ne l’oserois entreprendre, et ne voundrois” – de én nem merem az egészet részletesen magyarázni és nem is vállalom fel azt.

A folyásokból származó tisztátalanságokról³⁶⁰

Leviticus 15

3Móz15:1-33

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek s Áronnak, mondván:
2. Szóljatok Izráel fiainak és mondjátok meg nekik: Ha valamely férfiúnak magfolyása támad, az ő folyása tisztátalan.
3. És pedig tisztátalan lesz e folyás miatt: akár folytonos az ő magfolyása, akár megreked testében ez a folyás; tisztátalanság ez ő nála.
4. Minden ágy, a melyen fekszik a magfolyós, tisztátalan, és minden holmi is, a melyre ráül, tisztátalan lesz.
5. Valaki azért illeti az ő ágát, mossza meg a ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
6. Az is, aki a holmira ül, a melyen a magfolyós ült vala, mossza meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
7. Az is, a ki illeti a magfolyósnak testét, mossza meg a ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
8. És ha ráköp a magfolyós a tiszta emberre, mossza meg ez a ruháját, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
9. És minden nyereg is, a melyre a magfolyós ráült, tisztátalan legyen.
10. És akárki is, a ki illet valamit, a mi annak alatta vala, tisztátalan legyen estvéig, és a ki hordozza azokat, mossza meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
11. És mindaz, a kit illet a magfolyós, úgy hogy kezeit le nem öblíti vízzel, mossza meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
12. A cserépedény pedig, a melyet a magfolyós illet, törettessék el, minden faedény pedig öblíttessék ki vízzel.
13. Mikor pedig megtisztul a magfolyós az ő folyásából, akkor számláljon hét napot az ő tisztulására, és mossza meg ruháit, és a testét is mossza le forrásvízben, és tiszta lesz.
14. És a nyolczadik napon vegyen elő két gerliczét vagy két galambfiat, és menjen el az Úr elé, a gyülekezet sátorának nyílásához, és adja azokat a papnak.
15. És készítse el azokat a pap; az egyiket bűnért való áldozatul, a másikat egészen égőáldozatul; így szerezzen néki engesztelést a pap az Úr előtt az ő magfolyása miatt.
16. Ha valamely férfiúnak magömlése van, mossza meg az egész testét vízben, és tisztátalan legyen estvéig.
17. És minden ruha, és minden bőr, a melyre a magömlés kihat, mosattassék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig,
18. És az asszony is, a kivel férfiú hál magömléssel. Mosódjanak meg vízben, és tisztátalanok legyenek estvéig.
19. Mikor asszony lesz magfolyóssá és véressé lesz az ő magfolyása a testén, hét napig legyen az ő havi bajában, és valaki illeti azt, tisztátalan legyen estvéig.
20. Mindaz is, a min hál az ő havi bajában, tisztátalan legyen és mindaz is, a min ül, tisztátalan legyen.

³⁶⁰ Kiegészítés a francia változatban: "Des pollutions qui adviennent par flux."

21. És mindaz, a ki illeti az ő ágát, mossa meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.

22. És mindaz is, a ki illet bármely holmit, a melyen ült, mossa meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.

23. Sőt ha valaki az ő ágán, vagy a holmikon illet is valamit, a melyeken ő ült, tisztátalan legyen estvéig.

24. Ha pedig vele hál valaki, és reá ragad arra az ő havi baja: tisztátalan legyen hét napig, és minden ágy is, a melyen fekszik, tisztátalan legyen.

25. És hogyha sok napig tart az asszonynak az ő vérfolyása a havi bajának idején kívül, vagy ha a folyás a havi bajon túl tart: valameddig az ő tisztátalanságának folyása tart, úgy legyen, mint havi bajának idején, tisztátalan az.

26. Minden ágy, a melyen fekszik az ő folyásának egész ideje alatt, olyan legyen, mint a havi baja idejében lévő ágya, és minden holmi is, a melyre ráül, tisztátalan legyen, mint az ő havi bajának tisztátalansága alatt.

27. És mindaz is, a ki illeti azokat, tisztátalan lesz, mossa meg azért a ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig.

28. Ha pedig megtisztul az ő folyásából: számláljon hét napot, és azután tiszta legyen.

29. A nyolczadik napon pedig vegyen elő két gerliczét vagy két galambfiat, és vigye el azokat a papnak, a gyülekezet sátorának nyílásához.

30. És készítse el a pap az egyiket bűnért való áldozatul, a másikat pedig egészen égőáldozatul; így szerezzen néki engesztelést a pap az Úr előtt az ő tisztátalanságának folyása miatt.

31. Így tartsátok vissza Izráel fiait az ő tisztátalanságuktól, hogy meg ne haljanak az ő tisztátalanságuk miatt, megfertőztetvén az én hajlékomat, a mely közöttök van.

32. Ez a törvénye a magfolyósnak, és annak, a kinek magömlése van, a mi által tisztátalanná lesz;

33. És a havi bajban szenvedőnek és a magfolyásban lévőnek, férfinak és asszonynak, és annak a férfiúnak a ki tisztátalan asszonnyal hál.

2. *Ha valamely férfiúnak magfolyása támad.* Itt másfajta beszennyeződésekre utal, melyek ünnepélyes megtisztulást követelnek meg. S először azt tanítja, hogy az emberek beszennyeződnek a magömléstől, mely két módon következik be: vagy mikor önkéntelenül tör ki alvás közben, vagy mikor fokozatosan szivárog annál a betegségnél, amit a görögök γουποποια-nak neveznek. Ezt a kiegészítést, mint mondtam, hozzákapcsolhattuk volna hetedik parancsolathoz, mivel itt a vágyakból fakadó összes³⁶¹ hajlamot kell elítélni, de ha közelebbről megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy ez általános törvény a tisztaság fenntartására, amit nem szabad egyedül a szemérmességre korlátozni. Ennek a folyásnak ugyanis, mely betegségből és erőtlenségből fakad, hacsak nem a mértéktelen érzékiséghez kapcsolódik, semmi köze sincs a nemi vágyakhoz. Emellett amit rögvest utána tesz hozzá az asszonyok menstruációjáról, az a tisztátalanság és a beszennyeződés más formáihoz kapcsolódik. A dolog summája tehát az, hogy a magfolyást az olyan szennyeződések közé sorolták, melyek eltiltották az izraelitákat a sátorba való belépéstől és Isten külső szolgálatától. Ezért azt a szabályt mindig észben kell tartani, hogy bármi származik is egy tisztátalan embertől, az mind romlott, és senki sem kínálhatja fel megfelelően sem önmagát, sem azt, amije van, Istennek, csak ha tiszta és tökéletes testben és lélekben. Így magyarázza Pál ennek a ceremóniának a végét és célját, amikor arra buzdítja a hívőket, hogy miután Isten a saját népévé fogadta őket, tisztítsák meg magukat „minden testi és lelki tisztátalanságtól” (2Kor7:1).

³⁶¹ “Toute intemperance de la chair et lubricite, qu’on appelle.”

Mózes azonban azt is kijelenti, hogy a tisztátalanság nemcsak akkor lép fel, ha az ondó elfolyik, hanem akkor is, ha megreked, s nemcsak magát az embert teszi tisztátalanná, de mindazt is, amit megérinthet – az ágyát, a székét, a nyergét, a ruháit, s a fertőzés másokra is áterjed, ha bárki ugyanarra az ágyra fekszik, vagy ugyanabban a nyeregben lovagol. Azaz, Isten félelemmel akarta őket eltölteni, hogy szokjanak hozzá a meneküléshez mindenféle tisztátalanságtól. S a bűn sem lenne utálatos önmagában, ha nem mutatná fel a lelki tisztaságot ezzel a külső gyakorlattal és jelképpel. Így van leírva a zsoltárok könyvében is ennek a jelképnek az igazságtartalma: „Kicsoda megy fel az Úr hegyére? És kicsoda áll meg az ő szent helyén? Az ártatlan kezű és tiszta szívű” (Zsolt24:3-4). Ezért aki nem volt tudatában a magfolyásban rejlő bűnnek, azt mégis emlékeztetni kell a természetének a romlottságára ezzel a jellel, s egyidejűleg példának kell lennie mások számára, hogy valamennyien gondosan vigyázzanak magukra, mert a romlás az egész emberi fajhoz hozzátapad. A szertartásos mosakodásban a gonoszság orvosságát ajánlotta, mivel a szégyen jele megtérésre indította őket. Hasznos, hogy ha bárkit bármi folt beszenyez, az illető szégyenüljön meg, azaz váljon elégedetlenné önmagával. A gonoszság elismerése azonban kétségbeesést szülne, ha a megbocsátás reménysége nem társulna hozzá. Ezért azokat, akiknek megtisztulásra volt szüksége, mindig a vízhez küldték, s valahányszor csak megemlítik a vizet, mindig szent János soraira kell emlékeznünk, miszerint Krisztus az, „a ki víz és vér által jó vala” minden tisztátalanság eltörlése és jóvátétele végett (1Jn5:6). A víz mellett a gerlicék, vagy két galambfióka feláldozását is hozzáteszi, s ez ugyanarra a dologra utal, tudniillik hogy a tisztátalan megtisztulását máshol kell keresni: azt végül Krisztus áldozatában nyertük el.

19. *Mikor asszony lesz magfolyóssá.* Most azokról az asszonyokról beszél, akik kettős vérfolyástól szenvednek, mert majdnem mindegyiküknél megtörténik ez havonta (ezért nevezik menzesznek, vagy menstruációnak), de vannak akiknél a vérfolyás folytonos. Mindkettőt tisztátalannak nyilvánítja, s a menstruáció után bizonyos elkülönítési időszakot jelöl ki, mely alatt a törvény tiltotta a nemi kapcsolatot férfival. Ha azonban a vér a megszokottnál tovább folyt, a megtisztulás időszakát elhalasztották, amíg a vérfolyás elállt. Ebből kiderült, hogy a zsidókat minden szégyenteljes dolog a tisztátalanságukra emlékeztette, hogy így hozzászokjanak a mértékletességhez és törekedjenek a tisztaságra. S ez még világosabban kiderül a fejezet végén, ahol ezt olvassuk: „Így tartsátok vissza Izráel fiait az ő tisztátalanságuktól, hogy meg ne haljanak az ő tisztátalanságuk miatt, megfertőztetvén az én hajlékomat” (31. vers). Isten, azt mondom, röviden felvázolja az arra irányuló szándékát, hogy minden megszenteltelenítést messze űzzön a népétől, mivel azt akarja, hogy őszinteség uralkodjon az Ő imádói között, és nem tűri, hogy a szenthelyet bármely folt beszenyezze.

Más, az embereket a szenthelyből kirekesztő fogyatékokokról³⁶²

Deuteronomium 23

5Móz23:1-2

1. Akinek szeméremteste zúzott vagy megcsönkített, ne menjen be az Úrnak községébe.

2. A fattyú se menjen be az Úrnak községébe; még tizedízig se menjen be az Úrnak községébe.

³⁶² Kiegészítés a francia változatban: “D’autres vices qui excluent les hommes du Tabernacle.”

1. *Akinek szeméremteste zúzott vagy megcsonkított.* Ami itt elhangzik a fogyatékosokról és a fattyúkról, annak hasonló a célja: nehogy Isten egyházát beszennyezzék a szennyfoltok, s így a vallás elveszítse a tisztességét. Mózes kétféle embert tilt ki a kegyesek gyülekezetéből, az eunuchokat és a házasságon kívül születetteket. Mielőtt azonban rátérnénk magára a dologra, a szavak meghatározását kell fontolóra vennünk. Az első kérdés az, hogy mit jelent bemenni a gyülekezetbe, a második az, hogy mit jelent a zúzott, vagy megcsonkított szeméremtest, a harmadik pedig az, hogy kik a ממזרים *mamzerim*, akiket mi fattyúknak (*spurious*) fordítottunk. Sokan úgy értelmezik, hogy ezeket azért utasították el, nehogy bármiféle nyilvános hivatalt vállaljanak az egyházban. Mások szerint pedig azért, nehogy Ábrahám magvából vegyenek maguknak feleségeket, mert nem lett volna helyes, ha az asszonyokat fattyúkhhoz adják (latinul *mamzeris*), az pedig egyenesen abszurd lett volna, ha azok, akik Isten népének megsokasítása végett teremttettek, impotens személyekkel (*effoeminatis*) házasodnak össze. Nekem azonban mindkét vélemény színtelennek tűnik. Később ugyanis hozzáteszi, hogy egyes idegen nemzetek sem mehetnek be az egyházba, és sem a kormányzás, sem semmiféle méltóság nem ruházható rájuk. Emellett „az Úr községe” kifejezéssel a vallás tisztasága és szentsége kellőképpen kifejeződik. Nekem nincs kétségem afelől, hogy Mózes az áldozatokban való részvételtől tiltja el az e két dologtól beszennyeződötteket. Mert noha körül voltak metélve, mint a nép többi tagja, Isten mégis azt akarta, hogy magukon hordják a szégyenük bélyegét, s például szolgáljanak mások számára, hogy a nép szorgalmasabban óvakodjon minden beszennyeződéstől. Arra a következtetésre kell jutnunk tehát, hogy a törvényes izraeliták számára megadott kiváltságokat kellett megtagadni tőlük, nehogy részesek és társak legyenek az áldozásban.³⁶³ Ami a sérült heréket illeti, a zsidók szerintem kíváncsibban vitatkoznak róla, mint a téma indokolná, s végül teljességgel elvétik a megfelelő jelentését. Isten ugyanis nem akart mást, mint kizárni az Ő népe gyűléseiről, valahol csak szent összegyülekezéseket tartottak, azokat, akiknek a nemi szervei megcsonkítottak, vagy fogyatékosak voltak, bár egy szinekdoché segítségével többet is beleért, mint amennyit konkrétan mondott. Végül, ennek a külső testi hibának az elítélésével a népe kiválóságát dicséri, hogy megemlékezzenek róla: ők az Ő választott tulajdona – nem azért, hogy ettől felfuvalkodjanak,³⁶⁴ hanem hogy az életvitelük szentsége megfeleljen ennek a magas méltóságnak.

2. *A fattyú se menjen be.* Valamennyien egyetértenek abban, hogy a ממזר *mamzer*, fattyú, azt az embert jelenti, aki bizonytalan apától született, de a mikéntjét különbözőképpen értelmezik. Egyesek ugyanis valamennyi fattyúra kiterjesztik, akik paráznaságból születtek, mások úgy vélik, hogy csak azokra vonatkozik, akiknek a származása kétséges, s akiket a *vulgo geniti* névvel illetnek, azaz akiknek az anyáik, a maguk aljas és közönséges prostituáltságában a szélsőséges kicsapongásukkal idézték elő, hogy a gyermekeik ebből a mondhatni szörnyűséges keverékből szülessenek. Én leginkább a második véleményt fogadom el. Ezzel a jelképpel azonban Isten arra inti Ábrahám magvát, hogy milyen nagy volt a méltóságuk, a szennyes pogányoktól elkülönülten. Közben nem zárja ki teljesen ezeket a boldogtalan személyeket az üdvösség reménységéből, még ha nem is a maguk hibájából, de nem tudták megmondani apjuk nevét, hanem csak átmeneti büntetéssel sújtja őket, és azt szeretné, ha a példájuk hasznos lenne mások számára.

³⁶³ “Et d’entrer au parvis pour faire service solennel a Dieu” – és belépjenek az udvarba, hogy ünnepélyes szolgálatot tegyenek Istennek. – *Francia.*

³⁶⁴ “Mais afin de se maintenir en sa grace par saineite de vie” – hanem hogy az életvitelük szentségével megmaradjanak az Ő kegyeiben. – *Francia.*

További kiegészítés a nép általános megtisztításáról³⁶⁵

Numeri 19

4Móz19:1-22

1. Szóla azután az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:
2. Ez a törvény rendelése, a melyet parancsolt az Úr, mondván: Szólj Izráel fiainak, hogy hozzanak hozzád egy veres tehenet, épet, a melyben ne legyen hiba, a melynek nyakán iga nem volt.
3. És adjátok azt Eleázárnak, a papnak, és ő vitesse ki azt a táboron kívül, és öljék meg azt ő előtte.
4. És vegyen Eleázár, a pap annak véréből az ő újjával, és hintsen a gyülekezet sátorának eleje felé annak véréből hétszer.
5. Azután égessék meg azt a tehenet az ő szemei előtt; annak bőrét, húsát, és véré a ganéjával együtt égessék meg.
6. Akkor vegyen a pap czédrusfát, izsópot és karmazsint, és vesse a tehénnek égő részei közé.
7. És mossa meg a pap az ő ruháit, az ő testét is mossa le vízzel, és azután menjen be a táborba, és tisztátalan legyen a pap estvéig.
8. Az is, a ki megégeti azt, mossa meg az ő ruháit vízzel, és az ő testét is mossa le vízzel, és tisztátalan legyen estvéig.
9. Valamely tiszta ember pedig szedje fel annak a tehénnek hamvát, és helyezze el azt a táboron kívül tiszta helyre, hogy legyen az Izráel fiai gyülekezetének szolgálatára a tisztulásnak vizéhez; bűnért való áldozat ez.
10. És az, a ki felszedi a tehénnek hamvát, mossa meg az ő ruháit, és tisztátalan legyen estvéig; és legyen ez Izráel fiainak és a köztök tartózkodó jövevénynek örök rendelésül.
11. A ki illeti akármely embernek a holttestét, és tisztátalanná lesz hét napig:
12. Az olyan tisztítsa meg magát azzal a vízzel harmadnapon és hetednapon, és tiszta lesz; ha pedig nem tisztítja meg magát harmadnapon és hetednapon, akkor nem lesz tiszta.
13. Valaki holtat illet, bármely embert a ki megholt, és meg nem tisztítja magát, az megfertézteti az Úrnak hajlékát; és irtassék ki az a lélek Izráelből mivelhogy tisztulásnak vize nem hintetett ő reá, tisztátalan lesz; még rajta van az ő tisztátalansága.
14. Ez legyen a törvény, mikor valaki sátorban hal meg. Mindaz, a ki bemegy a sátorba, és mindaz, a ki ott van a sátorban, tisztátalan legyen hét napig.
15. Minden nyitott edény is, a melyen nincs lezárható fedél, tisztátalan.
16. És mindaz, a ki illet a mezőn fegyverrel megöletettet, vagy megholtat, vagy emberi csontot, vagy sírt, tisztátalan legyen hét napig.
17. És vegyenek a tisztátalanért a bűnért való megégetett áldozatnak hamvából, és töltsenek arra élő vizet edénybe.
18. Valamely tiszta ember pedig vegyen izsópot, és mártsa azt vízbe, és hintse meg a sátort és minden edényt, és minden embert, a kik ott lesznek; és azt is, a ki a csontot, vagy a megöltet, vagy a megholtat, vagy a koporsót illette.
19. Hintse pedig meg a tiszta a tisztátalant harmadnapon és hetednapon, és tisztítsa meg őt hetednapon; azután mossa meg az ő ruháit, mossa le magát is vízzel, és tiszta lesz estve.

³⁶⁵ Kiegészítés a francia változatban: "Autre dependence de la purgation generale du peuple."

20. Ha pedig valaki tisztátalanra lesz, és nem tisztítja meg magát, az a lélek irtassék ki a község közül; mivelhogy az Úrnak szenthelyét megfertéztette, a tisztulásnak vize nem hintetett ő reá, tisztátalan az.

21. Ez legyen ő nálok örök rendelésül: mind az, a ki hinti a tisztulásnak vizét, mossa meg az ő ruháit; mind az, a ki illeti a tisztulásnak vizét, tisztátalan legyen estvéig.

22. És valamit illet a tisztátalan, tisztátalan legyen az; és az a lélek is, a ki illeti azt, tisztátalan legyen estvéig.

2. Ez a törvény rendelése. Mivel valahányszor csak kapcsolatba léptek az istenfélők a világgal, így – nem is történhetett másként – gyakran érte őket valamiféle beszennyeződés annak megannyi mocskától, ezért itt leírja a víznek azt a keverékét, melynek meghintésével lemoshatják és levezekelhethetik a tisztátalanságukat. Majd bizonyos fajta beszennyeződésekről is beszél, melyek megtisztulást követelnek meg. Isten azt parancsolja, hogy egy vörös tehenet vágjanak le, melyen még soha nem volt iga, majd égessék el a táboron kívül a bőrével és a trágyájával együtt. Azután gyűjtse össze a hamvait egy tiszta ember, és halmazza fel a táboron kívül a nép közös használatára. Ám ahhoz, hogy a víz, melyet összekevertek ezekkel a hamvakkal, rendelkezessen a megbékítés erejével, Isten egyidejűleg azt is parancsolja, hogy a vért hétszer hintse a pap az ujjával az oltár előtt. Ennek a ceremóniának kettős célja volt: Isten fel akarta vele kelteni a népe figyelmét, hogy gondosabban figyeljenek a tisztátalanságukra, s bár lehettek belülről tiszták, mégis ügyeljenek gondosan, nehogy kívülről szennyeződjenek be. Arra is tanította őket, hogy valahányszor csak beszennyeződtek valamilyen mocsktól, a vezeklést valahol másutt kell keresni, úgymint az áldozaton és a meghintésen keresztül. Így inti őket arra, hogy az emberek hiába keresik az orvosságot a megtisztulásra önmagukban, mert az csak a szentélyből származhat. Azok, akik éles elmével a részleteken spekulálnak, előhozakodnak néhány kérdéses dologgal. Én meghagyom nekik az ötleteik élvezetét: számunkra pedig legyen elég annak általános megfontolása, amire Isten utalt ebben a ceremóniában, valamint hogy miféle előnye származott a népnek belőle. A vörös színnel azt feltételezik, hogy a bűnt jelöli. Közben pedig, nehogy nyilat ellenmondásba keveredjenek, kénytelenek abszurd módon értelmezni a soron következőket, miszerint Ő úgy követelt meg egy hibátlan és fogyatékoságtól mentes tehenet, mintha azt mondta volna, hogy nem lehet különbség a szőrének színében. Isten viszont ugyanazt követeli, mint más áldozatoknál, melyeket hibásakként elvetette, ha a fogyatékoság bármi jele mutatkozott azokban. S ebben az értelemben teszi hozzá, hogy soha nem hordhattak igát. Ezért nekem kétségem sincs afelől, hogy Isten azt parancsolta: válasszanak ki egy tiszta, se nem fogyatékos, se nem béna tehenet, s hogy a tökéletessége még jobban megmutatkozzék, olyat, mely még soha nem viselt igát. Mi tehát a jelentése a vörös színnek? Először is jobbnak látom a tudatlanságomat megvallani, semmint bármiféle kétséges dologgal előhozakodni, de elképzelhető, hogy inkább a megszokott és közönséges színt kellett kiválasztani, nehogy túl kirívó legyen, ami lett is volna fehér, vagy fekete tehén esetén. De azt biztosra kell venni, hogy tökéletes, minden fogyatékoságtól mentes tehenet kellett felajánlani, olyat, melyet még nem tört meg az emberek keze által rátett iga, hogy a tisztulásban semmi emberi dolog se legyen. A felajánlás parancsa azonban az egész népnek adatott, mivel azért, hogy részesei lehessünk a szertartásos mosakodásnak, közülünk mindenkinek fel kell ajánlani Krisztust az Atyának. Mert jóllehet egyedül Ő és csak egyetlen egyszer ajánlotta fel Önmagát, mégis, az Ő naponkénti felajánlása, amit hittel és imákkal valósítunk meg, lett nekünk megparancsolva. Nem úgy,³⁶⁶ ahogyan a pápisták agyalták ki, akik az istentelenségük és a romlottságuk folytán

³⁶⁶ Lásd ennek a fogalomnak a dogmatikai kijelentését IV. Pius pápa krédójában, V. cikkely: „Azt is vallom, hogy a misében Istennek igaz, helyes és engesztelő áldozatot kínálnak élőkért és holtakért, s a eukarisztia legszentebb sákramentumában valóban, igazán és lényegében benne vannak a test és a vér, együtt a mi Urunk Jézus Krisztus lelkével és istenségével”, stb.

az úrvacsorát tévesen áldozássá tették, mert azt képzelték, hogy Krisztust naponta meg kell ölni, hogy a halála hasznos lehessen a számunkra. A hit és az imák áldozata azonban, amiről én beszélek, nagyon más, s egyedül általa tesszük a magunkévá Krisztus halálának érdemeit és gyümölcseit.

3. *És adjátok azt Eleázárnak.* Világos különbséget tesz itt a két áldozat között, mert a népnek nem volt szabad leölni a tehenet, hanem ez a pap saját feladata volt. Így a nép a pap keze által másodkézből áldozott, s manapság is ezzel a módszerrel történik a dolog, mert jóllehet Krisztust állítjuk Isten elé az Ő kiengesztelése végett, mégis szükséges, hogy Maga Krisztus járjon közben, és gyakorolja a papi hivatalt. Emellett a tehenet ki kellett vinni a táboron kívülre annak jeleként, hogy átkozott, miután engesztelő áldozat volt. S ezen az alapon, az engesztelő áldozatokat, melyeknek a vérének bevitték a Szentek Szentjébe, a táboron kívül égették el. Ennek az igazságnak a jelképe Krisztusban teljesedett be, Aki a város kapuin kívül szenvedett, amint arról az apostol is bizonyosságot tesz (Zsid13:11-12). De mivel ez egyfajta elvettetés volt, így, nehogy a tehenet emiatt kevesebbre becsüljék, vagy nehogy az izraeliták beszennyezettnek véljék az átok miatt, Isten megmutatja, hogy a vére szent és édes illatú, mikor megparancsolja, hogy hétszer hintsék azt az oltár felé, amit pedig nem lehetett beszennyezni semmi tisztátalannal. Ugyanezt a dolgot látjuk a legvilágosabban Krisztusban is, mert jóllehet Ő átokká lett értünk, és „bűnnek” neveztetik, mert átkozott bűneinket hordozván a kereszten, az engesztelő áldozatunk volt, ez mégsem vont le semmit az Ő tisztaságából, ami megakadályozta volna, hogy az Ő szentsége lehessen az egész világ megszentelése. Ő ugyanis a Lelken át kínálta fel Magát, s a saját vérével lépett be a szentélybe. Pál az Ő halálát máshol „kedves jó illatú áldozatnak” nevezi (Zsid9:11-12, Ef5:2, Fil4:18).

6. *Akkor vegyen a pap cédrusfát.* S hogy a vér elhintése összekapcsolódhasson a vízzel, a cédrusfát, az izsópot, és a bíborszálát, mellyel az elhintést szokták végezni, a tűzbe vetették, mert amíg az izraelitákat nem figyelmeztette ez a látható jel, addig nem tudhatták volna ennyire világosan, hogy nemcsak vízzel mosattak meg, de az áldozat felajánlásával a tisztátalanságuk is el lett távolítva. Nem volt azonban elegendő csak magának a vérnek a kiontása, amíg – mint már láttuk – meg nem lettek tisztítva annak elhintése által. Miután pedig a cédrusfa illatanyaga drága, s az izsópnak vannak tisztító tulajdonságai, ebből megtudjuk, hogy az áldozat is tiszta volt, még ha el is hordozta a bűneiket az átokkal és a bűnhődéssel egyetemben. Péter megtanítja nekünk, miképpen lettünk meghintve Krisztus vérével: a Lelken keresztül (1Pt1:2), s János is megmutatja nekünk a kánoni levelében, hogy ennek a ceremóniának minden részét megtaláljuk Krisztusban, ahol azt írja: Krisztus „víz és vér által jó vala”, „és a Lélek az, a mely bizonyosságot tesz, mert a Lélek az igazság” (1Jn5:6).

7. *És mossa meg a pap az ő ruháit.* Első ránézésre ellentmondás látszik meghúzódní a tényekben, miszerint a tehén Istennek szenteltetett, és tiszta volt, de a pap mégis beszennyeződött a megérintésével, de ezek mégis nagyon jó összhangban állnak egymással. Annak azonban, hogy mind a pap, mint az égetést végző szolgáló tisztátalanokká váltak estig, még erőteljesebben meg kellett döbbennie a népet, s még inkább a bűn utálatára kellett tanítania őket. S mivel nem volt szabad bárkinek, csak egy tiszta embernek összegyűjtenie a hamvakat, s nem akárhova, hanem csak tiszta helyre tehetette le, ez a jel azt mutatta meg, hogy nem magában az áldozatban volt bármiféle tisztátalanság, hanem idegen és járulékos beszennyeződésről van szó, miután a tisztátalanság eltörlésére szánt dolog bizonyos értelemben tisztátalannak minősült. Ezért nevezték a vizet is, melybe a hamvakat vetették, az elkülönítés vizének, valamint a vezeklésnek.³⁶⁷ Az én általam adott fordítás a helyes, mások helytelenül fordítják „az elkülönítés és a vezeklés vizének”. A régi fordító nem adta vissza rosszul a jelentését annyiban, amennyiben ezt az Ígét így értelmezi: „mivel a tehenet a bűnért

³⁶⁷ “Nam expiatio est.” — Latin. “Ez megtisztulás a bűntől.” — Amplified Version.

égették el”. Mivel azonban a héberben a חטאה *chateah* szó³⁶⁸ nemcsak gonosztságot, vagy bűnt jelent, hanem az áldozatot is, melyre ráarakódik az átok, a „vezeklés” szó jobban közvetíti itt azt, amit Mózes akart közölni. Az „elkülönítés” kifejezés viszont azokra az emberekre vonatkozik, akiknek a személyes tisztátalansága kizárta őket a szent gyülekezetből. Felmerül azonban a kérdés: miért lett kihirdetve ez a rendelkezés közösen mind az Izrael földjén átmenetileg tartózkodó idegenekre, mind a bennszülöttekre, hiszen semmiképpen sem volt ésszerű dolog megtisztítani a körülmételeket? A válasz könnyű: itt nem olyan idegenekre utal, akik teljesen idegenek voltak a néptől, hanem azokra, akik – noha pogány szülőktől származtak – magukhoz ölelték a törvényt. Ezeket Isten teszi egyenrangúakká Ábrahám gyermekeivel az áldozatokban és más vallási szolgálatokban. Ha ugyanis a helyzetük más lett volna, az egyház, melynek testébe befogadták őket, szétszakadozott volna.

11. *A ki illeti akármely embernek a holttestét.* Most megemlít egyes beszennyeződés-fajtákat, melyek mosakodást követeltek. Mindegyik azonban oda lyukad ki, hogy az ember beszennyeződik egy holttest, a csontok, vagy a sír megérintésével. S nem tesz semmi különbséget a meggyilkolt, vagy az ágyban meghalt ember holtteste között, amiből következően a halál itt mintegy Isten átkának tükréként jelenik meg. S biztos, hogy ha fontolóra vesszük az eredetét és az okát, a természet megromlása, ami elcsúfította Isten képmását, megmutatkozik minden halott emberben, mert hacsak nem vagyunk teljesen romlottak, akkor nem volna szabad a pusztulásra születnünk. Isten azonban tanította a népet más módon is jelezve, hogy a tisztátalanság a sötétség gyümölcstelen munkáival való érintkezésünkhöz kapcsolódik. Az apostol ugyanis „holt cselekedeteknek” nevezi ezeket vagy a következményük miatt, vagy azért, mert ahogyan a hit a lélek élete, úgy tartja a tisztátalanság azt a halálban. Mivel tehát a test, a csontok, a sír jelöli mindazt, amit az anyaméhtől hozunk magunkkal, mert amíg újjá nem születünk, és Isten meg nem elevenít minket az Ő Lelke és hit által, hallottak vagyunk még élvén is. Nem kérdéses tehát, hogy Izrael gyermekeit arra emlékezteti: ahhoz, hogy tiszták maradjanak Isten előtt, tartózkodniuk kell minden romlástól, mivel ha tisztátalanná váltak a holt emberrel történő érintkezés folytán azonnal meg kell kezdeniük a szertartásos mosakodást.

13. *Valaki holtat illet.* A büntetés súlyossága megmutatja, mennyire Istennek tetsző dolog volt a tisztaság. Ha valaki elfelejtett megmosakodni a harmadik és a hetedik napon, jóvátehetette a hanyagságát a határidő meghosszabbításával, mert csak másik napra tette át a megtisztulását, de súlyos bűn volt belépni a szentélybe a tisztátalanságában, mert így a szent és a világi dolgok összekeveredtek, sőt, maga az oltár és Isten egész szolgálata beszennyeződött volna. Való igaz, hogy egy holttest érintése csekély fontosságú dolog volt, s nem is kellett égbekiáltó bűnnek minősíteni, de itt a külső beszennyeződést nem önmagában nézi, mintha Isten a kegyeleti kötelesség ellátása során bekövetkező beszennyeződés miatt gerjedt volna haragra.³⁶⁹ Inkább a ceremónia célját kell szem előtt tartanunk, mert Isten ezekkel az alapelvekkel arra akarta megtanítani az izraelitákat, mint gyermekeket, hogy ha bárki beszennyezi a szent dolgokat a tisztátalanságával, ez a vakmerősége semmiképpen sem lesz eltűrve. Abban rejlik tehát a dolog vallási jelentése, hogy Isten imádata túlföldön drága volt az izraeliták számára, semhogy hagyták volna bemocskolódni a büntetlenséggel. Ebből megértjük, hogy a büntetést a szentségtörés ellen hirdette ki. Összefoglalva, ebből következik, hogy Istent nem tisztelik kellőképpen, csak őszinte szívvel és tiszta kezekkel, s ha bármi szennyeződés ér minket, először megtisztulásra van szükségünk, mielőtt a szabad odajárulás a szent dolgokhoz ismét megnyílna előttünk. Meg kell azonban jegyezni az érintést illetően, hogy ugyanannak minősült, hogy a holttest a mezőn, vagy egy házban feküdt, miközben ha

³⁶⁸ למי נדה חטאה הוא. ὁ δὲ παντισμα αγνισμα εστι. – *Septuaginta*. In aqua aspersionis; quia pro peccato vacca combusta est. – *Vulgata*. Ez utóbbira gondol Kálvin, amikor a „rég fordítót” emlegeti. A fordítást pedig, amit elítél Sebastian Münsterrel látta. – *Henry Walter*.

³⁶⁹ “Pour ensevelir son pere” – az atyja eltemetése miatt. – *Francia*.

valaki egy sátorban halt meg, az emberek beszennyeződtek már pusztán a sátorba lépéssel is, s hasonlóképpen a fedél nélküli edények is tisztátalanokká váltak.

22. *És valamit illet a tisztátalan.* Mások így fordítják: „Bárki érint egy tisztátalan dolgot, tisztátalan lesz”, mert miután a héberben nincsen semlegesnem,³⁷⁰ az אֲשֶׁר *asher* viszonyzó és אֲטָמָה *hattame* főnév lehet hímnemű, vagy semlegesnemű, és egyik jelentés sem lesz alkalmatlan. A második mondatból azonban megértjük, hogy az utalás itt inkább arra a fertőzésre vonatkozik, mellyel a tisztátalan személyek beszennyeznek más embereket, vagy ruhákat, vagy egyéb tárgyakat. Azok ugyanis, akik holttestet, vagy csontokat, vagy egy sírt érintettek, nemcsak estig, hanem hét teljes napon át voltak tisztátalanok. De kiderül, hogy ezt végkövetkeztetésként teszi hozzá, nehogy a zsidók zúgolódjanak a büntetés súlyossága miatt, mintha Isten holmi aprócska bűnök miatt szabna ki halálbüntetést. Ezen a módon Mózes tehát azt mutatja meg, hogy mennyire nagy vétek tulajdoníttatik azoknak, akik tisztátalanokként bementek a szentélybe, mert így amennyire tőlük telt, beszennyezték Isten szentségét, és pedig túrheterlen vakmerőséggel. Látszólag innen származik a próféta feddése, amikor azzal feddi a zsidókat, hogy nem tettek mást, mint beszennyezték az Isten imádatát az áldozataikkal. A papoknak teszi fel ugyanis a kérdést: „Ha szentelt húst visz valaki az ő köntösének szárnyában, és illeti annak szárnyával a kenyeret vagy a főzeléket, vagy a bort, vagy az olajat, vagy bármi más eleséget: vajjon szent-e az?” Miután tagadó választ kapott, újabb kérdést tett fel: „Ha hulla által fertőzött illeti mindezeket, tisztátalanokká lesz-é?” Erre azt felelték: „Tisztátalanok!” Ebből a próféta így következtet: „Épp így e nép és épp így e nemzet én előttem, azt mondja az Úr, és épp így kezöknek minden munkája, és a mit ide felhoznak: tisztátalanok az.” (Agg2:12-14)

Ez az igeszakasz megmutatja nekünk a ceremónia törvényes használatát, amikor a romlott és perverz imádók³⁷¹ inkább gyalázatot, mintsem tisztességet hoznak Istenre, amikor összekeverik az Ő szent nevét a megszenteléseikkel.

További kiegészítés önmaguk tisztántartásáról a rútságaik elrejtése által³⁷²

Deuteronomium 23

5Móz23:9-14

9. Ha táborba szállsz a te ellenséged ellen: őrizkedjél minden gonosztól.

10. Ha volna valaki közötted, a ki nem volna tiszta valami éjszakai véletlenség miatt: menjen ki a táborból, és ne menjen vissza a táborba;

11. És mikor eljő az este, mossa meg magát vízzel, és a nap lementével menjen be a táborba.

12. A táboron kívül valami helyed is legyen, hogy kimehess oda.

13. És legyen ásócskád a fegyvered mellett, hogy mikor leülsz kívül, gödröt áss azzal és ha felkelsz, betakarhassad azt, a mi elment tőled;

³⁷⁰ Sebastian Münster használta a Kálvin által idézett szavakat: “Quicunque tetigerit immundum”, de Kálvin látszólag átsiklott a mondathoz fűzött megjegyzése felett, tudniillik: “Hoc est, qui tetigerit hominem, qui super mortuo est immundus”, másképp meglátta volna, hogy az *immundum* nem semlegesnemet jelentett. – Henry Walter.

³⁷¹ “Ceux qui servent à Dieu sans droite affection, and par hypocrisie” – azok, akik a helyes ragaszkodás nélkül, képmutatón szolgálnak Istennek. – Francia.

³⁷² Kiegészítés a francia változatban: “Autre dépendance de se tenir nettement en cachant ses pourceux.”

14. Mert az Úr, a te Istened, a te táborodban jár, hogy megszabadítson téged, és elődbe vesse a te ellenségeidet: legyen azért a te táborod szent, hogy ne lásson te köztéd valami rútságot, és el ne forduljon tőled.

9. *Ha táborba szállsz.* Amit a tisztaság otthoni és békeidőbeli fenntartásával kapcsolatosan tanított, azt most kiterjeszti a háborús időkre is, hogy tisztán tarthassák magukat mindenféle beszennyezéstől még a háború zenebonájában is. Tudjuk, milyen nagy mértékben hagyják figyelmen kívül a törvényeket a háborúban, mikor minden dolog inkább az erőszak, mintsem a józan ész befolyása alá kerül, s tudjuk, hogy nagyon sok szabadságot szoktak kapni a katonák olyan dolgokra, amiket békeidőben semmiképpen sem tűnének el. Isten azzal orvosolja ezt a gonoszságot, hogy megköveteli az izraelitáktól: törekedjenek ugyanarra a tisztaságra mind a háborúban, mind a békeidőben. Speciális törvény ez, mely megtiltja nekik, hogy kicsapongók és engedetlenek legyenek háborús időkben, miután korábban már úgy ítélte el minden tisztátalanságot, mintha azt mondta volna, hogy semmiféle kifogással sem lesznek megbocsáthatók, ha nem ápolják a tisztaság fenntartásának szokásait. Mózes ugyanis nem úgy parancsolja meg nekik, hogy legyenek óvatosak a hadseregben és a táborban, mintha büntetlenül vétkezhetnének, mikor otthon vannak, hanem arra inti őket, hogy Isten semmiképpen sem bocsátja majd meg nekik, még ha a háború okozta szükségekre hivatkoznak is. S még inkább fokozná a vétkeket, ha békeidőben, nyugodt elmével szennyeznék be magukat. Ebből megtudjuk: felesleges hiábavaló kifogások után kapkodni Isten törvényeinek bárminemű megsértése esetén, mert bármekkora nehézségekbe is ütközzön a kötelezettség ellátása, Isten soha nem mond le a jogairól. S ha a háborúban, mely törvények nélkülinek látszik, sem bocsátja meg a vétkeket, sokkal nagyobbnak számít majd, mint mondtam, a vétke azoknak, akiket az élet nyugodt körülményei között ragad el kicsapongó módon a bűn.

10. *Ha volna valaki közötted.* Kétféle beszennyeződést említ, melyekből az izraeliták megtudhatják, mit jelent az őrizkedésük „minden gonosztól”. Először is tisztátalannal nyilvánítja és kiveti a táborból azokat, akiknek szennyes álmaik lehettek, míg meg nem mosakodnak este. Másodszor megtiltja a tábor beszennyezését azzal, ami a belekből távozik, sőt, amikor kimennek a táborból, megparancsolja nekik a széket elásását, nehogy bármiféle mocskok tűnjön fel. Mégis valószínű azonban, hogy egy szinekdochével itt mindenre utal, ami beszennyezheti az embert. Mózes azonban a katonákhoz szólva elegendőnek tartotta röviden megmondani nekik, hogy jóllehet elfoglalhatják magukat a háborúskodással, a tisztaságra továbbra is ügyelni kell. Az „éjszakai véletlenséget” illetően valamennyien egyetértenek abban, hogy az ondófolyásról van szó, amiből megértjük, hogy az erkölcstelenség mily nagy mértékben beszennyezi az embert, mert még a szennyes álmokból is származik tisztátalanság. Ami a második részt illeti, egyesek eszeseknek és okosoknak igyekeznek tünni Mózes támadván, amiért a szentség szabályai közé felvette azt is, hogy senki sem könnyíthet magán a táboron belül. Hát persze, mondják, a szag bánthatja Isten orrát! De az ostoba zsémbelődésük könnyen cáfolható, mert Isten az efféle alapelvekkel a kötelesség útján akarta tartani az Ő ókori népét, nehogy a szabadosság még a legapróbb dolgokban is a vakmerőség felé terelgesse őket. Ha meg lett volna nekik engedve a tábor minden részének beszennyezése, a nép azonnal megkeményedett volna mindenféle szennyeződéssel szemben. Ezért ezzel a zablával fogta vissza őket, hogy komolyabban gondoljanak a lelki épségre. Azok is tévednek, akik úgy vélik, hogy ez egészségügyi elővigyázatosság volt, nehogy a szag fertőzéseket okozzon, s ártalmas legyen a testi egészségükre nézve. Mózes ugyanis világosan kijelenti, hogy nemcsak azt tartotta a szeme előtt, ami egészséges, vagy illendő volt az emberek szemében, hanem inkább ahhoz igyekezett hozzászoktatni a népet, hogy utálják a tisztátalanságot, és tartsák magukat tisztán és mocsoktalanul. Hozzáteszi ugyanis, hogy Isten járt a táborban őket az ellenségeik erejétől és támadásaitól megvédendő, ezért féljenek,

nehogy a tábor beszennyezésével megsértsék Őt a mocskukkal, amiért is elhagyja őket. A dolog summája tehát az, hogy amikor szükségük van Isten segítségére, s háborúba szálltak az ellenségeikkel, a szentségre törekvést nem szabad elhagyniuk, vagy elhanyagolniuk még a fegyvercsörgést közepette sem.

Újabb kiegészítés³⁷³

Deuteronomium 22

5Móz22:9-11

9. Ne vess a te szőlődbe kétféle magot, hogy fertőzötté ne legyen az egész: a mag, a melyet elvetsz és a szőlőnek termése.

10. Ne szánts ökrön és számáron együtt.

11. Ne öltözzél vegyes szövésű azaz gypjúból és lenből szőtt ruhába.

Deuteronomium 14

5Móz14:1-2

1. Ti az Úrnak, a ti Isteneteknek fiai vagytok; ne vagdaljátok meg magatokat, se szemeitek között ne csináljatok kopaszságot, a halottért,

2. Mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek, és az Úr választott téged, hogy légy néki tulajdon népe minden nép közül, a melyek a föld színén vannak.

5Móz22:9. *Ne vess a te szőlődbe.* Kétségem sincs afelől, hogy ez a négy előírás, melyek mindegyike a furcsa keverékeket ítéli el, az első parancsolat kiegészítései. Az ok pedig, amit a Deuteronomiumban említ, ide vezet minket, ahol Isten kijelenti, hogy a mag és a szőlő termése szennyezett, ha többféle keverékből áll. Ebből pedig kiderül, hogy semmi más nem követel tőlük, mint a tisztaság fenntartását. A *קדש* *kadesh* szó, amit Mózes használ, valóban „megszentelni” jelentésű, de ellentétes értelmű szóhasználatnál itt azt jelenti: „beszennyezni”. S ugyanezt jelenti az is, ami ez után következik, miszerint nem szánhatnak közös igába fogott ökrrel és számárral. Ezt a különbséget nem másért tiltja meg, mint azért, mert az emberek azonnal valamiféle szennyeződéssel kerülnek kapcsolatba, amint eltávolodnak az egyszerűségtől. Ha azonban bárki másképp gondolja, nem fogok vele erőteljesen civakodni. Valóban lehetséges azzal a kifogással élni, hogy amikor Isten megtiltja az állatok válogatás nélküli használatát, amiért a különféle állatok nem keverhetők össze, akkor a tisztaságra³⁷⁴ van tekintettel, s a mezők különböző magokkal történő bevetésének, valamint a ruhák különféle anyagokból történő megszövésének tiltásával a csalásokat akadályozza meg. Az egyszerűbb magyarázat azonban az, hogy a népet így tartotta tisztán, nehogy romlott szokásokat vegyenek fel, s nehogy furcsa rítusokat szedjenek össze mindenfelől, vagy romlott kíváncsisággal olyan keverékeket keressenek, melyek végül majd előzőnlík az istentiszteletet. Ha ugyanis különféle állatokat kapcsolnak össze, a természet épségét rontják meg, s korcs utódok jönnek létre, melyek majd elfajzanak az Isten által alapítottaktól. Ha viszont különféle magokat kevernek össze, vagy ha a ruhát lenből és gypjúból szövik, akkor nem lép fel a becsapás, vagy a csalás veszélye ennyire látható

³⁷³ Kiegészítés a francia változatban: “Autre dépendance de se tenir nettement en Cachant ses pourceux.”

³⁷⁴ “Au septieme commandement de la Loy, qui est d’observer chastet” – a törvény hetedik parancsolatára, mely szerint meg kell őrizni a tisztaságot. – Francia.

módon. Valószínű tehát, hogy amint említettem, az Isten által szem előtt tartott cél az volt, hogy a természetes és egyszerű szokások fenntartásával az egész életük során mindvégig tartsák tisztán és romlatlanul magukat mindenféle furcsa bűnöktől. Ezen az alapon hasonlítja a Szentírás a furcsa tanításokat a kovászhoz, mivel a kiegészítéseikkel, vagy a megnyirbálásaikkal megrontják Isten tiszta Ígését (Mt16:11). S az semmiképpen sem volt haszontalan fegyelmezés, amikor a csip-csup, majdhogynem semmi jelentőséggel sem bíró dolgokban is ezt a zablát vetette rájuk, hogy a legcsekélyebb mértékben se térjenek el a tisztaságtól. Csekély dolog volt összeszőni egy vékony szálat egy vastagabbal, s talán az efféle folyamat még az általános javukat is szolgálta. Bizonyos területeken a termés is jobb lehetett, ha a tiszta gabona magvát valami másfajtaival keverték (*siligine*), ahogyan a ló és a szamár összekapcsolása is elfogadott, mert abból öszvérek származnak. Isten azonban nem engedte meg ezeket az Ő ókori népének, nehogy fokozatosan egyre nagyobb szabadosságba süllyedjenek, s végül a pogányok gyakorlatára és szokásaira adják a fejüket. Ezért használja ezt az előszót: „Az én rendelkezéseimet megtartsátok” (3Móz19:19), amiből megtudjuk, hogy a népet szabott korlátok vették körül, nehogy idegen bűnökkel szennyezzék be magukat, s utánozzák azokat a nemzeteket, melyektől el lettek különítve. Ezért a dolog summája az, hogy Isten rendelkezéseit megtartva kell élniük.

Leviticus 19

3Móz19:19, 23-25, 27:28

19. Az én rendelkezéseimet megtartsátok: Barmodat másféle állattal ne párosítsd, szántóföldedbe kétféle magot ne vess, és kétféle szövetű ruha ne legyen rajtad.

23. Mikor pedig bementek arra a földre, és plántáltok ott mindenféle gyümölcstermő fát, annak gyümölcsét körülmetéletlennek tartsátok, három esztendeig legyen az néktek körülmetéletlen: meg ne egyétek.

24. A negyedik esztendőben pedig annak minden gyümölcse szent legyen, hálaáldozatul az Úrnak.

25. Csak az ötödik esztendőben egyétek meg annak gyümölcsét, és annak termését magatoknak gyűjtsétek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

27. A ti hajatokat kerekdedre ne nyírjátok, a szakállad végét se csúfítsd el.

28. Testeteket a holt emberért meg ne hasogassátok, se égetéssel magatokat meg ne bélyegezzétek. Én vagyok az Úr.

23. *Mikor pedig bementek.* Számomra nem kérdés, hogy a fák, valamint az emberek körülmetélése az első parancsolathoz tartozik, s nemcsak azért, hogy a zsidók magukon a fákon láthassák a saját örökbe fogadásuk jelét, hanem azért is, hogy megtanulhassák: senki másnak nem volt szabad táplálkozni azok gyümölcseiből, csak Isten gyermekeinek, továbbá mert bármit is terem a föld, az bizonyos módon világi, amíg meg nem tisztítják. Bizonyos ugyanis, hogy ezzel a ceremóniával mutatja be azt, amit Pál tanít, miszerint minden dolog „megszenteltetik Istennek ígéje és könyörgés által” (1Tim4:5). Nem azért, mert bármi önmagában tisztátalan, hanem mert a föld az ember romlásával érintkezve szennyeződött be, így ami minket illet, szintén igazságos, hogy az ártalmatlan gyümölcsöket szintén körülmetéletleneknek minősítsék. Összefoglalva, Isten egy falat állított, mellyel elválasztotta a népét a pogányoktól, egyidejűleg pedig inti is őket, hogy Ádám fiai csak speciális előjogon használhatják fel törvényesen a föld által megtermett javakat. A körülmetéletlenség hasonlata azonban addig az esztendőig, melyben már körülmetélteknek tarthatták a fákat, nagyon

alkalmas volt arra, hogy tisztának ismerhessék el a fáik gyümölcseit ugyanazon a jogalapon, mellyel Isten saját népének lettek elkülönítve. Ám nehogy a három éves terméketlenség túl súlyosan nehezedjen rájuk, viszonzást ígér nekik Isten jövődő áldásaiból, mert ha tartózkodnak a tisztátalan gyümölcsök fogyasztásától, akkor nagyobb termést várhatnak a jövőben.

27. *A ti hajatokat kerekdedre ne nyírjátok.* Világosan kiderül: Istennek ezzel a tilalommal nem volt más célja, mint elszakítani az Ő népét a pogány nemzetektől. Nincs ugyanis semmi, amire az emberek jobban hajlanának, mint az igazodás mások szokásaihoz, s ebből fakad, hogy kölcsönösen kicserélik egymással a bűneiket. Ezért különös figyelmet kellett fordítani arra, nehogy Izrael népe idegen szokásokat vegyen fel, s ezzel az alkalmazkodással eltávolodjanak Isten igazi imádatától. Ebből ered az a közmondás is, miszerint a „közönségest” kell a „tisztátalanra” használni. Isten tehát szigorúan megtiltja, hogy a pogányok szokásaihoz hajoljanak, s megzavarják azt a megkülönböztetést, amelyet Ő Maga tett közöttük. Kétségtelen, hogy megszokott dolog volt a pogányok között a babonáság miatt jeleket vágni³⁷⁵ az arcukra, különféle szegletűre, vagy kerekdedre vágni a hajukat, a gyászübükban pedig megszaggatni, vagy jelekkel elcsúfítani a testüket. Közismert, hogy Cybele papjai³⁷⁶ mély vágásokat ejtettek a testükön késekkel és borotvákka, s sebekkel borították el magukat a buzgóságuk kimutatása végett. Ugyanezt mások általánosán is gyakorolták, mert a világ könnyen megtéveszthető a külső ceremóniák által. S bár ez önmagában közömbös dolog volt, Isten mégsem engedte meg a népének, hogy szabadon gyakorolják, hanem a gyermekekhez hasonlóan ezekből a csekély alapelvekből tanulják meg, hogy nem lesznek elfogadhatók Isten számára, ha nem fognak teljesen különbözni a körülméletlen idegenektől és nem állnak a lehető legtávolabb a példáik követésétől. Különösen azokat a ceremóniákat kell elkerülniük, melyekkel a vallásaikról tettek bizonyosságot. A tapasztalat ugyanis bebizonyítja, mily nagy mértékben homályosodik el a tiszta istentisztelet bármi járulékos dolog hozzáadásával, és milyen könnyen lopakodnak be ostoba babonások, amikor az emberek megjegyzéseit kapcsolják Isten Ígétéhez. A „testeteket a holt emberért meg ne hasogassátok”, stb. magyarázható úgy is, mint a mértéktelen fájdalom megrovása, hiszen

³⁷⁵ „A legtöbb barbár nemzet a legutóbbi felfedezések szerint az arcukat, a karjaikat, a mellüket, stb. különös módon bevették, vagy tetoválták, valószínűleg babonás okokból. Az ókori szerzők írásai bővelkednek a beszámolókbán az arcokra, karokra stb. vésett jelektől a különféle bálványok tiszteletére, s erre utal az ihletett szerző is (Jel13:16-17, 14:-11, stb.), ahol a hamis imádókat úgy mutatja be, mint akik a kezükre és a homlokukra veszik a fenevad bélyegét. Ezeket *σηματα*-nak nevezték a görögök, s ezekre utal szent Pál, amikor ezt mondja: „én az Úr Jézusnak bélyegeit hordozom az én testemben” (Gal6:17).

„Minden hindu kaszt a homlokán, vagy máshol viseli a kasztjeleit, ami nemcsak polgári, de vallási szempontból is megkülönbözteti őket.

„Hérodotosz megjegyzi, hogy az arabok kerekdedre borotválják, vagy vágják a hajukat Bacchus tiszteletére (3. kötet, 8. fejezet). Azt is mondja, hogy a maciánusok, Líbia népe úgy vágta kerekdedre a hajukat, hogy meghagytak egy hajtincset a fejük búbján (4. kötet 175. fejezet).”

„Közismert, hogy az ókoriak nagyon hevesek voltak a gyászübükban: szaggatták a hajukat és az arcukat, verték a mellüket, stb. Vergilius így mutatja be Didó nővérét: *Unguibus ora – foedans, et pectora pugnis.* (Aeneis. IV. 672.)” – *Adam Clarke*, a maga helyén.

³⁷⁶ Túl sok lenne felsorolni minden hiteles forrás Cybele papjai, az eunuch gallusok eme gyakorlatának alátámasztásához. A következő részlet Apuleius különös leírásából származik Cybele imádóinak vallásos táncáról: „*Die sequenti variis coloribus indusiati, et deformiter quisque formarti, facie coenoso pigmento delita, et oculis obunctis graphice, prodeunt; mitellis, et crocotis, et carbasinis, et bombycinis injecti. Quidam tunicas albas, in modum lanciolarum quoquoersum fluente purpura depictas, cingulo subligati, pedes luteis induti calceis, Deamque serico contextam amiculo mihi gerendam imponunt: brachiisque suis humero tenus renudatis, attollentes immanes gladios ac secures, evantes exsiliunt, incitante tibiae cantu lymphaticum tripudium. Nec paucis pererratis casulis, ad quandam villam possessoris beati perveniunt, et ab ingressu primo statim absonis ululatibus constrepentes, fanaticae pervolant. Diuque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes in circulum, et nonnunquam morsibus suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod gerebant, sua quisque brachia dissecant.*” – *Metam.* (8. kötet, Bipont. 1. 184-185)

tudjuk, mennyire gátlástalanul lépnek fel az emberek Isten ellenében, amikor szabadjára engedik a bánatuk zabláját. Mivel azonban a pogányok célja egyrészt annak megfizetése volt, ami a holtaknak kijárt, másrészt a temetési szertartásaik egyfajta vezeklésként³⁷⁷ történő megünneplése, valószínűbb, és ideillőbb, hogy az egész szövegrész azokat a oktalan gesztusokat ítéli el, melyek a pogányok között az istenfélelem bizonyítékainak számítottak, de amelyek beszennyeződések lettek volna Isten népe számára. Ugyanez a dolog világosabban is megmutatkozik Mózes ötödik könyvének vizsgált igeszakaszában, ahol Mózes elítéli önmaguk bevagdálását, és a kopaszra nyírást a holtakért egymással úgy kapcsolva össze ezt a két dolgot, mintha egy lenne, s megerősíti a törvényt egy általános kijelentéssel, hogy Isten gyermekeiként mindenféle beszennyeződéstől távol tarthassák magukat, mert Isten őket választotta ki saját népének. Mintha azt mondaná, hogy Isten kegyelme teljességgel csődöt mond, ha semmiben sem különböznek az idegen nemzetektől. Ami pedig azt a mondást illeti mely szerint minden nemzet közül ők lettek kiválasztva, ez nem csekély mértékben szemlélteti Isten ingyenes kegyelmét, mellyel egyedül őket tisztelte meg, elhívván őket az örök üdvösségre, és elmenvén a pogányok mellett. Nem volt bennük ugyanis semmiféle nemesség, s nem múltak felül másokat sem létszámban, sem semmiféle már kiválóságban, aminek az alapján Istennek őket kellett volna előnyben részesíteni az egész világgal szemben. Mózes célja azonban Isten rendkívüli jóságának a felnagyítása, hogy még jobban utálhassák azt a tisztátalan magkeveréket, amely egy szintre hozván őket a pogányokkal, elszakította volna őket ettől a nagy megtiszteltetéstől.

További kiegészítés a tiszta és a tisztátalan állatok érintéséről³⁷⁸

Leviticus 20

3Móz20:25-26

25. Tegyetek különbséget azért a tiszta és tisztátalan barmok között, a tiszta és tisztátalan szárnyas állatok között, és ne fertőztessétek meg magatokat barommal vagy szárnyas állattal, sem semmiféle földön csúszó állattal, a melyeket megkülönböztettem előttem, mint tisztátalanokat.

26. És legyetek nékem szentek, mert én, az Úr, szent vagyok, a ki kiválasztottalak titeket a népek közül, hogy enyéim legyetek.

Deuteronomium 14

5Móz14:3-20

3. Semmi útálatosságot meg ne egyél.

4. Ezek azok az állatok, a melyeket megehettek: az ökör, juh, kecske,

5. Szarvas, őz, bival, vadkecske, zerge, vad bika és jávor.

6. És mindazt az állatot, a melynek hasadt a körme és egészen ketté hasadt körme van, és kérődző az állatok között, megehetitek.

7. De a kérődzők és hasadt körműek közül ne egyétek meg ezeket: a tevét, a nyulat és hörcsököt, mert kérődznek ugyan, de körmük nem hasadt; tisztátalanok legyenek ezek néktek.

³⁷⁷ “Et user de satisfactions pour racheter leurs ames” – és elégtétel-adásként a lelkek üdvösségéért. – Francia.

³⁷⁸ A francia változatból hozzátett bekezdés: “Autre dependance, touchant les bestes pures ou impures.”

8. És a disznót, mert hasadt ugyan a körme, de nem kérődzik; tisztátalan legyen ez néktek. Ezeknek húsból ne egyetek, holttestöket se illessétek.

9. Ezeket ehetitek meg mindazokból, melyek vízben élnek: a minek úszó szárnya és pikkelye van, mind megegyétek;

10. Valaminek pedig nincsen úszó szárnya és pikkelye, meg ne egyétek; tisztátalan az néktek.

11. Minden tiszta madarat megehettek.

12. Ezek pedig, a melyeket meg ne egyetek közülök: a sas, a saskeselyű és a halászsó sas.

13. A keselyű, a héja és a sólyom az ő nemével.

14. Minden holló az ő nemével.

15. A strucz, a bagoly, a kakuk és a karvaly az ő nemével.

16. A kuvik, a fülesbagoly és a bölömbika.

17. A pelikán, a gém és a hattyú.

18. Az eszterág és a szarka az ő nemével; a büdösbanka és a denevér.

19. Minden szárnyas féreg is tisztátalan legyen néktek; meg ne egyétek.

20. Minden tiszta szárnyast megehettek.

3Móz20:25. *Tegyetek különbséget azért.* Kétségem sincs felőle, hogy ez a mondat az előző igevers végétől függ, mert jóllehet az a vers tartalmazza az okát, amiért tartózkodniuk kell a vérfertőzéstől, amiről azt megelőzően beszélt, mégis vonatkozik a most vizsgált tanításra is, és mintegy annak előszavaként áll előttünk. Egyszóval, összekapcsolja a két dolgot, mert Isten itt nemcsak az akaratát jelenti ki röviden a törvénytelen és helytelen szexuális kapcsolatokat illetően, hanem azt is, miért tiltja meg a népének a tisztátalan állatok fogyasztását. Ezért mondja: „én, az Úr, szent vagyok, a ki kiválasztottalak titeket a népek közül”. Ebből következik, hogy nem másért volt nekik megtiltva azoknak az állatoknak az elfogyasztása, mint azért, hogy tanuljanak meg még jobban ügyelni magukra, és kerüljék el nagy ívben a pogányok minden mocskát. Korábban különféle jelekkel ajánlotta a tisztaságot, most azonban még az állatokra is kiterjeszti azt. S ezt az okot gondosan meg kell jegyezni, hogy a húsközi különbségtételt azért javasolta nekik, hogy tanulmányozhassák a tisztaságot. Hiszen lenne némi értelmetlenség az itt elhangzottakban, ha nem tudnánk, hogy ezt a tilalmat azzal a céllal szabta meg, hogy ne keveredjenek válogatás nélkül a pogányokkal. Ezért ismétli meg újból: azért lettek kiválasztva, hogy Isten örökségévé lehessenek. Ebből pedig arra következtetünk, hogy a szentséget művelniük kellett, hogy Istenük példájához igazodhassanak. Így már nem lehet kérdéses, hogy a húsközi megkülönböztetése az első parancsolat kiegészítése, mely az Isteni tiszta imádatának szabályát fekteti le, amivel a vallást óvja meg a babonáság mindenféle keverékétől.

Leviticus 11

3Móz11:1-47

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván nékik:

2. Szóljatok Izráel fiainak, mondván: Ezek azok az állatok, a melyeket megehettek minden barmok közül, a melyek vannak e földön:

3. Mindazt, a minek hasadt a körme, és egészen ketté hasadt körme van, és kérődző a barmok közt, megehetitek.

4. De a kérődzők és a hasadt körműek közül ne egyétek meg ezeket: A tevét, mert az kérődző ugyan, de nincs hasadt körme; tisztátalan ez néktek.

5. A hörcsökök, mert kérődző ugyan, de nem hasadt a körme; tisztátalan ez néktek.

6. A nyulat, mert kérődző ugyan, de nem hasadt a körme; tisztátalan ez néktek.

7. És a disznót, mert hasadt körmű ugyan és egészen ketté hasadt körme van, de nem kérődzik; tisztátalan ez néktek.

8. Ezeknek húsból ne egyetek, és holttestöket se illessétek; tisztátalanok ezek néktek.

9. Mindazokból, a melyek a vizekben élnek, ezeket ehettek meg: A minek úszószárnya és pikkelye van a vizekben, tengerekben és folyóvizekben, azokat mind egyétek meg.

10. A minek pedig nincsen úszószárnya és pikkelye a tengerekben és folyóvizekben, legyen az akármely vízben nyüzsgő, és akármely vízben élő állat; mind útálatos az néktek.

11. De legyenek is útálatosak néktek; azoknak húsból ne egyetek, és holttestöket is utáljátok.

12. A minek nincs úszószárnya és pikkelye a vizekben, mind útálatos az néktek.

13. A szárnyas állatok közül pedig ezeket utáljátok; meg ne egyétek, útálatosak ezek: a sas, a saskeselyű és a halászó sas.

14. A sólyom és a héja az ő nemével.

15. Minden holló az ő nemével.

16. A strucz, a bagoly, a kakuk és a karvaly az ő nemével.

17. A kuvik, a hattyú és a füles bagoly.

18. A bölömbika, a pelikán és a gém.

19. Az eszterág és a szarka az ő nemével, a бүdös banka és a denevér.

20. Minden szárnyas féreg, a mely négy lábon jár, útálatos néktek.

21. Csak azt ehettek meg a négylábú szárnyas férgek közül, a melynek lábain felül szökő-szárai vannak, hogy szökdécselhessen azokkal a földön.

22. Ezeket egyétek meg azok közül: az arbé-sáskát az ő nemével, a szolám-sáskát az ő nemével, a khargol-sáskát az ő nemével és a khagab-sáskát az ő nemével.

23. Minden egyéb négylábú szárnyas féreg pedig útálatos legyen néktek.

24. És ezekkel tisztátalanokká teszitek magatokat; mindaz, a ki illeti holttestüket, tisztátalan legyen estvéig.

25. Mindaz pedig, a ki hordozza azoknak holttestét, mossa meg az ő ruháit, és tisztátalan legyen estvéig.

26. Minden barom, a melynek hasadt a körme, de nincs egészen ketté hasadva, és nem kérődzik, tisztátalan legyen néktek; valaki illeti azt, tisztátalan legyen.

27. Minden állat, a mely a négylábúak között a talpán jár, tisztátalan legyen néktek; mindaz, a ki azoknak holttestét illeti, tisztátalan legyen estvéig.

28. A ki pedig hordozza azoknak holttestét, mossa meg az ő ruháit, és tisztátalan legyen estvéig. Tisztátalanok azok néktek.

29. A földön csúszó-mászó állatok között pedig ezek legyenek tisztátalanok: a menyét, az egér és a gyík az ő nemével.

30. A sündisznó, a kaméleon, a tarka gyík, a csiga és a vakondok.

31. Ezek tisztátalanok néktek minden csúszó-mászó között; valaki illeti ezeket holtuk után, tisztátalan legyen estvéig.

32. És minden, a mire ezek közül holtuk után esik valamelyik, tisztátalan legyen; akármely faedény, akár ruha, vagy bőr, vagy zsák; akármely eszköz, a mivel dolgozni szoktak, vízbe tétessék, és tisztátalan legyen estvéig, ezután tiszta legyen.

33. Akármely cserépedény pedig, a melybe beleesik valami azokból, mindazzal együtt, a mi benne van, tisztátalan legyen, és az edényt törjétek el.

34. Minden megehető eledel, a melyhez az ilyen edényből víz jut, tisztátalan, és minden megítható ital is minden ilyen edényben tisztátalan legyen.

35. És minden, a mire azoknak holttestéből esik valami, tisztátalan; kemencze és tűzhely lerontassék; tisztátalanok azok és tisztátalanok legyenek néktek.

36. De a forrás, a kút, az egybegyűlt víz tiszta legyen; de a mi azoknak holttestéhez ér, tisztátalan.

37. Hogyha azoknak holttestéből reáesik is valamely vetőmagra, a mely elvetendő, tiszta legyen az.

38. De ha vizet töltenek a magra, és úgy esik rá azoknak holttestéből, tisztátalan az ilyen néktek.

39. Hogyha olyan hullik el a barmok közül, a mely eledetek néktek; a ki annak holttestét illeti, tisztátalan legyen estvéig.

40. A ki pedig eszik annak holttestéből, mossza meg az ő ruháit, és tisztátalan legyen estvéig. És mossza meg ruháit az is, a ki hordozta annak holttestét, és tisztátalan legyen estvéig.

41. Mindaz is, a mi csúszik-mászik a földön, útálatos legyen, meg ne egyétek.

42. Mindazt, a mi hason csúszik, és mindazt, a mi négy, sőt mindazt, a mi több lábon jár, a földön csúszó-mászó bármely állatot, meg ne egyétek ezeket, mert útálatosak ezek.

43. Meg ne fertéztessétek magatokat semmiféle csúszó-mászó állattal, és meg ne tisztátalanítsátok magatokat azokkal, hogy tisztátalanokká legyetek általok.

44. Mert én, az Úr, vagyok a ti Istenetek; szenteljétek meg azért magatokat, és szentek legyetek, mert én szent vagyok, és meg ne tisztátalanítsátok magatokat semmiféle állat által, a mely csúszik-mászik a földön.

45. Mert én vagyok az Úr, a ki felhoztalak titeket Égyiptom földéből, hogy Istenetekké legyek néktek; legyetek azért szentek, mert én szent vagyok.

46. Ez a törvény a baromfélékről, a szárnyas állatokról, minden élő állatról, a mely nyüzsg a vizekben, és minden állatról, a mely csúszik-mászik a földön.

47. Hogy különbséget tehessetek a tisztátalan és tiszta között, az olyan állat között, a mely megehető, és az olyan állat között, a mely meg nem ehető.

2. *Ezek azok az állatok, a melyeket megehettek.* A szent atyák már Mózes születése előtt tudták, mely állatok voltak tisztátalanok, mely tényről Noé is látványos bizonyosságot tett, amikor Isten parancsára a tiszta állatokból hét párat vitt be a bárkába és belőlük áldozott hálaadással Istennek. Természetesen nem engedelmeskedhetett volna a parancsnak, ha titkos ihletés által nem kapott volna tájékoztatást, vagy ha ez a hagyomány nem szállt volna rá az ősatyáitól. De nincsen semmi abszurd abban az elképzelésben mely szerint Isten, a hagyományos megkülönböztetést óhajtván megerősíteni, bizonyos megkülönböztető jeleket jelölt ki, melyekkel a parancs betartására aprólékosabban lehet ügyelni, nehogy bármiképpen megsértsék a tudatlanság következtében. Isten ugyanis a szombatot is Magának szentelte meg a világ teremtésétől fogva, s be akarta tarttatni a néppel már a törvény kihirdetését megelőzően. Utóbb azonban a nap sajátos szentsége konkrétan is kifejeződött. Emellett a tiszta állatokat a tisztátalanoktól itt nemcsak jelekkel de névvel is megkülönbözteti. Az említett tulajdonnevek, manapság nem sok segítséget jelentenek nekünk, mivel sok faj, mely megszokott Keleten, máshol ismeretlenek. Így a zsidók,³⁷⁹ akik távoli országokban születtek és éltek, könnyen tévedhettek ezekkel kapcsolatosan. Ezért minél vakmerőbbek a képzelgéseikben, annál kevésbé megbízhatók. Ami sokukat illeti, én elismerem, hogy nincs kétértelműség, különösen a háziállatok, vagy vonatkozásában, melyek mindenütt

³⁷⁹ "Rabins Juifs. " – Francia.

megtalálhatók, vagy melyek világos leírását találjuk meg a Bibliában. A biztos ismereteket tehát csak az itt említett jelekből kell keresni, tudniillik a zárt patájú és kérődző állatok tiszták, azok viszont, melyeknél e két jel valamelyike hiányzik, tisztátalanok. A tengeri, vagy folyami halak közül is, az uszonnal és pikkelyekkel rendelkezők szintén tiszták. Nincs ilyen megkülönböztetés a madaraknál, hanem csak a tisztátalanok vannak megnevezve, melyeket bűnös dolog elfogyasztani. Végül megemlíti a csúszómászókat. Ami a részleteket illeti, ha bármi említésre méltó, az igehelyet érdemes a továbbiakhoz megjegyezni. Most általánosságban emlékezzünk arra, amire már futólag kitértem: miközben a pogányok megehettek mindenféle ételmezt, a zsidóknak sok minden tilos volt, hogy magából az ételmükből is tanulják művelni a tisztaságot. S ez volt az elkülönítésük célja a közönséges szokásoktól. Innen származik az, hogy a חָלָל *chalal* szót egyformán használják „közönségessé tenni” és „bepiszkítani”, a חוֹל *chol* szót pedig „beszennyezett” értelemben, mert ellentétes bármivel, ami szent, vagy elkülönített.³⁸⁰ Valóban igaz, hogy a pogányok a természetes ösztönüknél fogva a legnagyobb utálattal tekintettek egyes tiltott állatok elfogyasztására. Isten mégis olyan korlátokkal vette körül a népét, melyeknek el kell őket választani a szomszédjaiktól.

Azok, akik azt képzelik, hogy Isten itt az egészségükkel törődött, mintha egy orvos hivatalát látta volna el, ennek a törvénynek az egész erejét és hasznát rontják meg a hiábavaló spekulációikkal. Elismerem, hogy az eledelek, melyeket Isten megenni enged, egészségesek, és a legalkalmasabbak a fogyasztásra, de mind az előszóból – melyben Isten arra inti őket, hogy az Általa választott népnek művelnie kell a szentséget, – mind ennek a törvénynek (az utána következő) eltörléséből kellően világos, hogy az eledelek eme megkülönböztetése annak az alaptanításnak³⁸¹ a része volt, mely alatt Isten az Ő ókori népét tartotta. „Senki azért titeket meg ne ítéljen (mondja Pál) evésért, vagy ivásért, avagy ünnep, vagy újhold, vagy szombat dolgában, melyek csak árnyékai a következendő dolgoknak, de a valóság a Krisztusé.” (Kol2:16-17). Ezalatt azt érti, hogy ami lelki volt, azt beárnyékolta az eledelektől való tartózkodás külső rítusa. Ugyanebben az értelemben mondja máshol (Rm14:14), hogy tudja, és meg van róla győződve:³⁸² az Úr Jézus Krisztusban semmi sem tisztátalan, mivel Krisztus az Ő halálával megváltotta a népét a szolgálai alávetettségtől. Ebből következően az eledelek tilalmát azok közé a ceremóniák közé kell sorolni, melyek az istentiszteleten folytatott gyakorlatok voltak. Itt azonban felmerül a kérdés: miképpen összeegyeztethető már Noé korától fogva, hogy bizonyos állatok tisztátalanok voltak, ám mégis, válogatás nélkül meg lehetett mindegyiket enni? Nem tudok egyetérteni azokkal, akik úgy vélik, hogy az Isten által eredetileg tett megkülönböztetés fokozatosan elavult, mert Isten kizárólag a vér evésének megtiltásával minden, a Földön mozgót odaad Noé utódainak tápláléknak. Ezért az áldozatokra korlátozom azt a tisztátalanságot, aminek az ismeretére a pátriárkák szívét akkor ihlette. Abban sem kételkedem, hogy ugyanolyan törvényes volt mind Ábrahám számára, mind az ő számukra megenni a disznóhúst, mint az ökörhúst. Később, mikor Isten kialakította a törvény igáját a nép szabadosságának megfékezése végett, Ő valamiképpen visszanyesegette ezt az általános engedélyt. Nem azért, mert visszavonta a nagylelkűségét, hanem mert hasznos volt ezen a módon engedelmességre kényszeríteni ezt a csiszolatlan és majdnem civilizálatlan

³⁸⁰ A חוֹל szót az Amplified Version *szentségtelennek* (3Móz10:10), *közönségesnek* (1Sám21:5), *profánnak* (Ezék22:26 és 42:20) fordítja, mely legutolsó esetben a *közönséges*, vagy *nyilvános* alkalmasabb lenne. – Henry Walter.

³⁸¹ „Pedagogiae.” – Latin. “La doctrine puerile.” – Francia.

³⁸² Lásd Kálvint a maga helyén (Calvin Society fordítása), és Owen megjegyzése. Kálvin nyilvánvalóan nem a mi általunk vett értelemben fordította a szavakat: „Tudom, és meg vagyok győződve az Úr Jézus *által*” – de inkább, mivel az apostolt feltételezve beszélőnek nem a meggyőződésének szerzőjeként, hanem az említett tisztátalanság eltávolítójaként jeleztem. A francia változat: „il sait, et est persuadé qu’il n’y a rien impur a ceux, qui croient en Jesus Christ” – „tudja, és meg van róla győződve, hogy semmi sem tisztátalan azoknak, akik Jézus Krisztusban hisznek”.

népet. Mivel azonban a törvényt megelőzően a szentek helyzete ugyanaz volt, mint a miénk, emlékeznünk kell arra, mint korábban mondtam, hogy a természet diktátumainak megfelelően spontán elkerültek bizonyos eledeleket, pont amiképpen manapság sem vadászna senki farkasra, vagy oroszlánra, hogy aztán megegye, és nem vágyakozunk kígyók és más mérgező állatok elfogyasztására sem. Ennek a rendelkezésnek azonban más volt a célja, tudniillik nehogy az Istennek szentelt saját nép válogatás nélkül közösködjön a pogányokkal.

3. *Mindazt, a minek hasadt a körme.* Miközben félek, hogy kevés meggyőződést meríthetünk a hasonlatokból, melyekben sokan örömeiket lelik, nem találok semmi hibát, és nem is utasítom el azt, amit a régiek hagytak ránk,³⁸³ miszerint a hasadt köröm a józan megfontoltságot jelenti a Szentírás titkainak felismerésében, a kérődzés pedig komoly elmélkedést a mennyei tanításai felett. De nem tudom elfogadni azt az elmésséget,³⁸⁴ amit hozzátesznek, miszerint azok „hasogatják helyesen” az Ígét, akik megismerték, miképpen kell kideríteni a titokzatos jelentést a betűkből, mert így történt meg az, hogy mindenféle képzelgésbe bocsátkoztak. Én ezért az egyszerűbb elképzelést támogatom, miszerint azok, akiknek csak testi értelemben van ízlésük, nem hasítják meg a patát, mert mint Pál mondja: „a lelki ember azonban mindent megítél” (1Kor2:15). A kérődzésnek kellett következnie, a lelki eledel annak rendje és módja szerint történő elkészítésének és megemésztésének. Sokan ugyanis minden haszon nélkül nyelik le a Szentírást, mert sem nem vágyakoznak őszintén hasznot húzni abból, sem nem próbálják a lelküket felüdíteni általa, mint táplálék által, hanem megelégedvén a tudás üres örömeivel, nem tesznek erőfeszítéseket rá, hogy az életüket hozzáigazítsák. Az első mondatban tehát a brutális ostobaságot feddi meg, a másodikban a kíváncsi emberek becsvágyát és léhaságát.³⁸⁵ Isten a látomásban valóban tisztátalan állatok képmásaiként és alakjaiként tárta Péter szeméi elé a pogányokat (Csel10:12), ezért a valószínű hasonlóság folytán törvényes az emberekre átvinni azt, ami itt az állatokról hangzik el. De hogy miért mutatott a hasított patára és a kérődzésre Isten úgy, mint jelekre, az nem világosabb a számomra, mint az, hogy miért tiltotta meg a disznóhúsevést. Hacsak azért nem, mert a sima pata a vadság jele, a nem kérődző állatoknál pedig az élelmük legnagyobb része trágya lesz. Tudjuk, hogy ebben a dologban sok vita volt már közvetlenül az evangélium kihirdetése után is, mert a zsidók közül egyesek a törvény iránti szélsőséges rajongásuk folytán, mikor felismerték, hogy az eledlek megkülönböztetése nem lett besorolva a ceremóniális rendelkezések közé, azt szerette volna, ha az új egyházat is kötik ugyanazok a béklyók, melyek az ókori népre voltak rárakva. Végül, az apostolok határozatával engedély adatott a pogányoknak, hogy megehessenek mindenféle ételmezt, a vér és a fülva holt állatok kivételével, s az is csak egy időre, a botránkozás elkerülése végett, mert a zsidókat másképp nem lehetett volna megbékíteni. Nos, azután amit Maga Isten rendelt el az eledlek megkülönböztetésének eltörléséről, az ördögi pimaszság cselekedete volt emberi törvényekkel kötelezni az emberek lelkiismeretét, s meggátolni őket annak a szabadságnak az élvezetében, amit Krisztus szerzett meg nekik.

Marad még egy kérdés: miképpen nyilváníthatott bármit Isten, amit Ő teremtett tisztátalannak? Ha ugyanis egy állatot elvet a tisztátalansága miatt, a gyalázat egy része visszaszáll Magára az Alkotóra. Emellett ez az elvetés látszólag ellentétes Isten első kijelentésével is, mikor megsejmlélvén mindazt, amit teremtett, mindent „nagyon jónak” ismert el. A megoldás az, hogy soha egyetlen állat sem volt tisztátalan önmagában, hanem itt

³⁸³ *A francia változatban:* “les Docteurs anciens”. “Ungulam dividunt, qui secundum duo testamenta firmo se gradu innocentiae et iusticiae statuunt. Judaei ruminant verba legis: sed ungulam non findunt, quia duo testamenta non recipiunt; nec in Patrem et Filium credunt: fidei gressum dividunt: heretici ungulam findunt, in Patrem et Filium credentes; seculi doctrinam veritatis non ruminant.” — Glossa ordinaria, *a maga helyén*.

³⁸⁴ “Toutefois ils gastent tout a la fin par une subtilite frivole, etc.” — mindazonáltal mindent beszennyeznek a felszínes elmésséggel.

³⁸⁵ Kiegészítés a francia változatban: “qui ne prenent nulle refection de la doctrine de salut” — akik nem szereznek felüdülést az üdvösség tanításából.

a felhasználására utal. Így a jó és a gonosz tudása fájában sem volt a természetében semmi hiba, vagy ártalmas, hogy sokakat megfertőzzön a mocskával, Ádám mégis halált evett róla Isten tilalma folytán. Így tehát Isten ebben az igeszakaszban sem a saját munkáját ítéli el az állatokban, hanem a megevésüket illetően számítja azokat tisztátalannak, hogy a nép utálja azt, amit megtiltott nekik. Egyszóval, csak a vétek az, ami beszennyez, mert az állatok soha nem változtatták meg a természetüket, de Isten hatalmában állt megszabni, mit tart majd törvényesnek, vagy törvénytelennek. Így újabb problémát oldottunk meg. Krisztus kijelenti: „Nem az fertőzteti meg az embert, a mi a szájon bemegy” (Mt15:11). Ha ebből bárki arra következtetne, hogy az ártalmatlan állatokat ítéli el helytelenül, arra azt kell válaszolnunk, hogy azokat nem önmagukban tartja tisztátalannak, hanem a tiltásnak volt más célja. Mert mindig megáll az igazság, miszerint: „az Isten országa nem evés, nem ivás” (Rm14:17). Mikor azonban Isten megtiltotta az izraelitáknak, hogy ezt, vagy amazt az eledelt megegyék, akkor ezzel a ceremóniális előírással intette őket, mennyire utálatos is a szív belső romlottsága. Az efféle elementáris tanításokkal lettek felkészítve és vezetve a lelki tanítás felé, hogy megtudják: semmi nem fertőzi meg az embert, csak ami a szájából jön ki. Manapság a hívők helyzete más, mert szabadság adatott nekik, ugyanis Krisztus, „eltörölte a parancsolatokban ellenünk szóló kézírást, a mely ellenünk volt nekünk, és azt eltette az útból, odaszegezvén azt a keresztfára” (Kol2:14).

4. *De a kérődzők és a hasadt körműek közül ne egyétek meg ezeket.* Világosabban is elmondja, amit korábban csak futólag említett, tudniillik hogy egy állat lehet ugyan kérődző, de nem lesz tiszta, amíg nincs hasadt körme. Másrészt a hasadt köröm sem lesz elegendő, amíg nem párosul a kérődzéssel. Ezekben a szavakban Mózes azt tanította, hogy részleges és tökéletlen tisztaságot nem szabad rátukmálni Istenre. Ha bárki úgy véli, hogy a kérődzés a belső tisztaság jelképe, a hasított pata pedig a külsőé, akkor a véleménye valószínű. Mivel erre a megkülönböztetésre én is gondoltam, s noha nem szeretem az elmés spekulációkat, helyesnek véltem megemlíteni, de mindenkire ráhagyom annak szabadságát, hogy elfogadjae, vagy sem. Közben bizonyosnak kell tekintenünk, amint nemrég mondtam, hogy Isten tökéletes tisztaságot követel, melyet semmiféle keverék sem szennyez be. A zsidók számára azonban a legterhesebb a disznóhússal kapcsolatos tiltás volt, mert az nagyon alkalmas a fogyasztásra, mert kellemes kísérője más eledeleknek, s a dolgozó osztályok fogyasztották az olcsóbb ára miatt. Ebben a dologban tehát a zsidó nép vallása különösképpen próbára tétetett. Mikor ugyanis Antiochus Epiphanes katonái a törvény teljes megtagadására igyekeztek rákényszeríteni a népet, csak a disznóhús megevésére ösztökölték őket.³⁸⁶ S innen származik Augustus híres élce: „Inkább lennék Heródes disznója, mint fia”,³⁸⁷ mert miközben tartózkodott a disznóhústól, a gyermekeit megölette. De hogy a zsidók még szigorúbban betarthassák ezt a tiltást, még az érintése is tilos volt a számukra. Nemcsak a disznóhús megízlelése volt tehát bűnös dolog, de még a leölt állat megérintése is kézzel. Ugyanez a szabály nem vonatkozott a marha-, vagy juhhúsra, mivel meg kell fognunk az eledelül kijelölt élelmiszereinket.

9. *Mindazokból, a melyek a vizekben élnek, ezeket ehetitek meg.* Egyesek, akik keveset tudnak a vallásról, itt is hihetően érvelnek azzal, hogy Isten egy orvos szerepében lép fel, megkülönböztetvén az egészséges élelmiszert az egészségtelentől. S bár a véleményüket kellőképpen megcáfolták maguk az egészségügyben dolgozók, emellett még ha el is fogadom, amire vágnak, akkor is rosszul gondolkodnak. Isten célja ugyanis más volt, mint a népe

³⁸⁶ Erre utal a Makkabeusok könyve 1:47 és 62-63: „Ugyanakkor emeljenek oltárokat, templomokat és kápolnákat a bálványoknak, áldozzanak sertéseket és más tisztátalan állatokat... De Izrael fiai közül sokan állhatatosak maradtak, és kitartottak amellett az elhatározásuk mellett, hogy semmi tisztátalant nem élveznek. Inkább meghalnak, semmint étellel tisztátalanná tegyék magukat és megszegjék a szent szövetséget. Így vállalták a halált.”

³⁸⁷ Macrobius, Saturnalia, 2 4.

egészségéről történő gondoskodás. Miután pedig faragatlan néppel volt dolga, általános jeleket választott, melyek által megintetvén fokozatosan felemelkedhettek a magasabbrendű dolgokhoz. Haszontalan lenne végigkövetni azokat a hasonlatokat, melyeket Isychius talált ki,³⁸⁸ s én szándékosan rejtem a feledés homályába ezeket a felszínességeket. Sokan hajlamosak ugyanis az efféle elmésségekre, olyannyira, hogy a józan nézetek aligha elégitik ki őket, amíg be nem bizonyítjuk ezeknek a hasonlatoknak a bolondságát. Ezért nem mondok semmit az uszonyokról és a pikkelyekről. Ha valaki első ránézésre elfogadja, amit a halak elhagyott neveiről mond, mivelhogy az egyház nem keres nevet a Földön, hisz a halak az egyházat jelölik, akkor vegye azt is fontolóra: következetes-e azt képzelni, hogy az egyház csak a vízben létezik, továbbá, hogy a madarakat, melyek közelebb vannak a mennyhez, szintén ki kell zárni ebből a tisztességből. Harmadszor, hogy vajon el kell-e vetni a tiszta állatokat, mintha nem tartoznának az egyházhoz, végül, azokat, akik a fertőjükkal beszennyezik az egyházat, vajon ama választottak közé kell-e sorolni, akiknek a nevei fel vannak írva a mennyben, mert természetesen sok hal tisztátalan. Azokat, akik nem értenek egyet ezekkel a világos érvekkel, hagyom, hadd barangoljanak a maguk labirintusában. Ez az egyszerű nézet kielégíti majd a mérsékelteteket és a taníthatókat, miszerint a halak azért nincsenek megnevezve, mert a nagyobb részüket a zsidók nem ismerték, hiszen az országukban nem volt túl sok folyami hal, hiszen alig volt folyó a Jordánon kívül, a tengeri halakat pedig csak a szomszédos tengerpartokon láttak.

13. *A szárnyas állatok közül pedig ezeket útáljátok.* A madarak és csúszómászók tiltott fajtái azok, amelyeket a közérzet majdnem természetes módon visszautasít. S biztos, hogy Isten nagy engedékenységgel bánt a népével, nehogy túl nagy terhekkkel nyomja le őket. Mivel azonban az ember mohósága néha gyönyörűségét leli a szörnyűséges eledelekben, ezért Isten még a kisebb dolgokban is meg akarta őket zabolázni, nehogy a pogány nemzetekkel együtt a mértéktelenségbe merüljenek, ami beszennyezné őket. Fellépett ugyanis a veszélye annak, hogy a tisztátalan állatok elfogyasztásával megkeményednek, és más romlottságokhoz is csatlakoznak. Egy újabb törvényt is hozzátesz: nemcsak ezeknek a tisztátalan állatoknak az elfogyasztásától kell tartózkodniuk, de ha bármelyiket megölik, a tetemének érintésével sem szennyezhetik be magukat. Sőt, ha bármelyik edény érintkezik azokkal, a cserépből készűlteket össze kell törni, a többit pedig meg kell mosni. Látszólag csekélység hozzátenni, hogy ha egy egér belefutott egy vizesedénybe, akkor maga az edény is tisztátalanná válik, s a szigorúság szélsőségesnek tűnik, hogy a zsidóknak meg kell parancsolni:³⁸⁹ ha bármelyik ezek közül az állatok közül beleesett egy borosedénybe és megfulladt abban, akkor nemcsak a bort kell kiönteni, de az edényt is össze kell törni. Sőt, ha valami ezek közül a tűzhelyre, vagy a kemencére esik, azokat is le kell rombolni, mintha a lelki fertőzés még az élettelen dolgokat is érintené. Mindig ügyelnünk kell azonban Isten szándékára, mert abból tanuljuk meg: Ő nem volt oly szigorú és akkurátus a lényegtelen dolgokban, hogy (felesleges)³⁹⁰ dolgok betartására kötelezte volna a népét, hanem ezek a fegyelmezés ama cselekedetei voltak, melyekkel annak a tisztaságnak a tanulmányozására szoktatta őket, amit oly általánosan hagytak figyelmen

³⁸⁸ „Isychius, megjegyezvén, hogy amint említettem, sem itt, sem máshol nem szerepelnek a Szentírásban a halak tulajdonnevei, úgy értelmezi, hogy a pogányok lettek begyűjtve az egyházba, akiknek a neveit nem a Földön, hanem egy másik generációban és a mennyben akarta feljegyezni. Ezek a keresztség vizében születtek újjá, s így vannak *uszonyaik* a törvény feletti elmélkedésben, ami megfelel a fennkölt és mennyei életnek. S vannak olyan könnyen eltávolítható *pikkelyeik* is, amilyen könnyen félretehetik a tudatlanságukat ahogyan meg van írva, miképpen estek le Pál szemeiről a pikkelyek, mikor megtért. Kijelenti, hogy a házasságtörőnek, a kapzsi embernek, az iszákosnak, és a rágalmazónak nincsenek uszonyai, mivel az ő életük szennyes és tisztátalan, s azt mondja, a bálványimádó nem sorolható azok közé, akiknek pikkelyeik vannak, mivel annak kemény és rákpáncél-szerű a bőre, s gyógyíthatatlan a mennyi dolgokat illető tudatlansága.” – *Lorinus, a maga helyén.*

³⁸⁹ “De contraindre les pures gens” – kényszeríteni a szegény népet. – *Francia.*

³⁹⁰ Ez a szó a francia változathól lett beszűrve.

kívül az emberek. Manapság is kapunk parancsot Pál szája által: „akár esztek, akár isztok, akármit cselekesztek, mindent az Isten dicsőségére míveljete” (1Kor10:31), de ebben a vonatkozásban annyiban különbözünk az ókori néptől, hogy megszabadulván a gyerekes alapfogalmaktól, csak arra nézve kapunk parancsot, ami lelki, tudniillik hogy az ételt és az italt Isten adja nekünk, hogy tisztaságban szolgálhassuk életünk Szerzőjét. A zsidókat azonban szükséges volt serkenteni, hogy jobban odafigyeljenek erre a célra. Isten azért parancsolta nekik, hogy tartsák tisztán a házukat minden mocsoktól, és szorgalmasan ügyeljenek a vizük, valamint minden edényük tisztaságára, hogy állandóan a szemük elé tárhassa, milyen szorgalmasan akarja, hogy munkálkodjanak a valódi tisztaságért – amint az majd a fejezet végén kiderül.

43. *Meg ne fertéztessétek magatokat.* Nem arra hívja fel őket, hogy az egészségükről gondoskodjanak, s nem is a betegségekkel való érintkezés veszélyeire figyelmezteti, hanem azt parancsolja meg nekik, hogy óvakodjanak a beszennyeződéstől. S egy világosabb magyarázatot is hozzátesz: „mert én, az Úr, vagyok a ti Istenetek; szenteljétek meg azért magatokat, és szentek legyetek, mert én szent vagyok”. S nehogy valaki azt képzelje, hogy a vallás fő része a külsődleges ceremóniákból áll, fontolóra kellett venniük Isten természetét, mert miután Ő Lélek, csak lelkileg imádható. Így a szentség csak mint eszközhöz kapcsolódik az eledelek megkülönböztetéséhez, mert a tartózkodásuknak nem volt más célja, mint hogy odaszenteljék magukat Istennek. Ezért volt megbocsáthatatlan a zsidók babonasága, amikor megelégedtek a jelentéktelen hagyományokkal,³⁹¹ mintha valaki anélkül tanulná meg az ábécé betűit, hogy használná, és elolvasná, ami le van írva. A példájukból látjuk, mennyire buzgón kapaszkodnak az emberek mindenbe, ami megtartja őket a képmutatásukban, mert nemcsak helytelenül magyarázták a maguk földi fogalmai szerint a dolgokat, melyek a szív tisztán tartására tett erőfeszítésekhez voltak hasznosak, de nem elégedvén meg ezzel, megannyi felesleges rítust halmaztak fel maguknak.³⁹² Innen származik az, hogy az engesztelés, vagy megtisztulás vizét folyton használják, még ha nincsenek is tudatában bármiféle beszennyeződésnek, s innen származik a csészék és tányérok buzgó elmosogatása, hogy azonnal kiderüljön: az ember romlottsága mennyire állandó jelleggel képes megrontani mindazt, amit Isten a legnemesebb céllal jelölt ki.

További kiegészítés a véletlenségből tisztátalan dolgok megérintéséről³⁹³

Deuteronomium 14

5Móz14:21

21. Semmi holttestet meg ne egyetek; a jövővénynek, a ki a te kapuidon belől van, adjad azt, hogy egye meg azt, vagy add el az idegennek, mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek.

³⁹¹ “Quand ils se sont arrestez a l’observation une et simple de choses frivoles; comme si quelqu’un apprenoit l’ a, b, c, et qu’il ne luy chalust puis apres d’accoupler les lettres pour lire” – mikor megálltak a felszínes dolgok pusztá és egyszerű betartásánál, mintha valaki megtanulná az a, b és c betűket, de aztán nem törődne a továbbiakkal, hogy olvashasson. – *Francia*.

³⁹² Kiegészítés a francia változatban: “Comme si la religion eust este enclose en choses de neant” – mintha a vallás semmiségekben foglaltatna.

³⁹³ A bekezdés a francia változatból: “Autre dependence des choses impures par accident.”

Exodus 22

2Móz22:31

31. És szent emberek legyetek én előttem; a mezőn széttépett húst meg ne egyétek; az ebnek vessétek azt.

Leviticus 17

3Móz17:15-16

15. Ha pedig valaki elhullott, vagy vadtól megszaggatott állatot eszik, akár benszülött, akár jövevény: mossa meg ruháit, és mosódjék meg vízben, és tisztátalan legyen estvéig, azután tiszta.

16. Hogyha meg nem mossa ruháit, sem a testét le nem mossa: viselje az ő vétségének terhét.

5Móz14:21. *Semmi holttestet meg ne egyetek.* Bármely tetemet, vagy vadállat által megszaggatott állatot a beszennyeződés okai közé sorol, de arra az állati tetemre kell azt értenünk, mely az éhségtől, vagy valamiféle betegségben pusztult el, mert a halálának természete folytán elkapta a tisztátalanságot, még ha maga az állat tiszta is volt. A rendelet célja kideríthető egyrészt az okából, amit azonnal hozzátesz: „mert szent népe vagy te az Úrnak”, másrészt a szertartásos mosakodásból, amit a Leviticusból vett igeszakasz ír elő. Ugyanazt a dolgot parancsolja meg még egyszer a vadtól megszaggatott eledelt illetően, s megint a tetemre vonatkoztatva, mely a szétszaggatás során elszenvedett torzuláson keresztül került kapcsolatba a tisztátalansággal. Ismét a nép szentségére utal, hogy még szorgalmasabban óvakodjanak a beszennyeződésektől. Ebből következően beszennyeződnek azok, akik megszaggatott húst esznek. Ezért a harmadik igeszakaszban megerősíti, hogy a zsidóknak tartózkodniuk kellett a vadállatok által szétszaggatott állat testének elfogyasztásától, s az tilos is volt nekik, nehogy beszennyezzék magukat. Az sem kifogás, hogy itt a dög és a vér megevését tiltja egymással kapcsolatban, mert tudjuk, hogy Mózes nem mindig teszi sorrendbe a szabályait, hanem válogatás nélkül hozakodik elő a különféle osztályokba tartozókkal. Ezért helyesnek véltem elkülöníteni ezt a két tiltást, melyeknek konkrét céljuk van, s melyek eltérő mivolta világosan megmutatkozik az ezekre kiszabott eltérő büntetésekből. Aki vért eszik, azt kivágyják a népből, de aki dögöt evett, az megmosakszik, és estig tisztátalan marad. Felmerülhet a kérdés a megszaggatott, vagy széttépett hússal kapcsolatban, de megítélésem szerint elég világos a szövegből, hogy a vadállatoktól széttépett húst a tisztátalan eledetek közé sorolja, s ennek okaként a törvényt jelöli meg: akik szent népnek lettek kiválasztva, azoknak meg kellett magukat őrizni tisztán és romlatlanul. S Isten sem parancsolná, hogy az embereknek szánt húst a kutyáknak vessék, hacsak nem lenne megfertőzve olyasmivel, ami beszennyezné az Ő szentjeit. Ami a parancsot illeti az első igeszakaszban, miszerint adják oda a jövevénynek, vagy adják el idegennek, hogy ő egye meg, ez nem tűnik ésszerűnek, mivel ez okot adnak a vétkezésre, mintha valaki egy örültnek adna kardot a kezébe, vagy törvénybe ütköző dolgokat ruházna át másokra. Ennek a problémának azonban könnyű megoldása: a pogányoknak ugyanis szabad volt mindent válogatás nélkül megenni, mivel közöttük nem tétetett semmiféle különbség. A különféle eledetek tiltása azonban az elkülönítés jele volt közöttük és Isten választott népe között. Nehezebb kérdés merül fel abból a fajta ellentmondásból, hogy Mózes egy másik igeszakaszban ugyanazzal a törvénnyel köti meg mind a jövevényt, mint a benszülöttet, és egyformán tisztátalannak mondja mindkettőt, ha megízlelték a dögöt. De észben kell

tartanunk, hogy néha jövevényeknek mondja azokat is, akik pogány szülőktől születtek, de felvették magukra a törvény igáját. A körülméltelkedés tehát úgy kapcsolta össze őket Istennel, mintha Ábrahámától származtak volna, miközben voltak más idegenek, akiket a körülméltelenség úgy elválasztott Ábrahám gyermekeitől, mint világiakat és kiközösítetteket. A dolog summája az, hogy bárki veszi fel Isten nevét és dicsekszik azzal, hogy az Ő népéből való, felszólítást kap arra, hogy művelje a szentséget és tartsa magát tisztán minden mocsoktól.

További kiegészítés az összeházasodásról a hitetlenekkel³⁹⁴

Deuteronomium 21

5Móz21:10-13

10. Mikor hadba mégy ellenségeid ellen, és kezdedbe adja őket az Úr, a te Istened, és azok közül foglyokat ejtesz;

11. És meglátsz a foglyok között egy szép ábrázatú asszonyt, és megszereted azt, úgy hogy elvonnád feleségül:

12. Vidd be őt a te házádba, hogy nyirja meg a fejét, és messe le körmeit.

13. És az ő fogoly ruháját vesse le magáról, és maradjon a te házában, hogy sirassa az ő atyját és anyját egész hónapig; és csak azután menj be hozzá, és légy az ő férje, és legyen ő a te feleséged.

10. *Mikor hadba mégy.* Most ugyanazt a dolgot parancsolja meg a feleségek, mint előbb az eledelek vonatkozásában. Amit a kánaánitákat illeti, akik a pusztulásra voltak szánva és adva, láttuk: az izraelitáknak tilos volt az ő asszonyaik közül feleséget választani, nehogy ez a kapcsolat csábítás legyen a bűnre. Mózes azonban most tovább is megy, tudniillik hogy az izraeliták, megszerezvén a győzelmet más nemzetek felett, nem vehetnek feleségül egyetlen fogoly asszonyt sem, amíg ünnepélyes rítussal meg nem tisztítják őket. Ez tehát a dolog summája: az izraeliták nem szennyezhetik be magukat világi házasságokkal, hanem ebben a dologban is meg kell magukat tartani tisztán és romlatlanul, mert azért lettek elkülönítve a többi nemzettől, hogy Isten saját népe lehessenek. Valóban jobb volt, ha teljes mértékben tartózkodtak az efféle házasságoktól, mégis nehéz volt azonban megzabolázni úgy a vágyaikat, hogy a legcsekélyebb mértékben se hajoljanak el a tisztaságtól. Ebből megtudjuk: akkora szabadságot adnak maguknak a győztesek a háborúban, hogy semmi hely sem marad a tökéletes tisztaság számára bennük. Ezért Isten olyan engedmény tesz, hogy az izraeliták, megemlékezvén arról az örökbe fogadásról, mellyel megtisztelte őket, ne hozzanak szégyent a fejükre, hanem a vágyaik hevességében maradjon meg némi vallásos ragaszkodás. A kérdés azonban nem a törvénytelen elrablásra vonatkozik, hanem Mózes csak azokról az asszonyokról beszél, akik a hadijogon estek fogságba, mert tudjuk, hogy a győztesek büntetlenül tehettek rajtuk erőszakot, a hatalmukban és az uralmuk alatt tartva őket. Miután azonban sokakat félrevezet a feleségük hízeltége, Isten orvosságot ad erre, tudniillik eskü alatt kellett megtagadniuk korábbi életüket a házasságot megelőzően, és senkinek sem volt szabad idegen feleséget venni magának, mielőtt az asszony először meg nem tagadta a tulajdon nemzetét. Erre utal az a ceremónia, hogy az asszonynak le kellett nyírnia a haját és le kellett vágnia a körmeit, majd ruhát váltván egy hónapig siratnia az apját és a családját, hogy ezzel tagadja meg korábbi életét és váljon egy másik nemzet tagjává. Egyes rabbik kiforgatják

³⁹⁴ A bekezdés a francia változatból: “Autre dépendance de se marier avec les incroyables.”

a szavakat és más jelentést adnak azoknak, mintha Isten kioltaná a szerelmet a férjek elméiben az asszony elcsúfításával. A haj lenyírása ugyanis nagymértékben csökkenti az asszonyi szépséget, és eleganciát, a „körmök létrehozása” alatt, mert a kifejezés szó szerint ezt jelenti, azt értik, hogy engedik azokat megnőni, márpedig a körmök meghosszabbodása visszatartó kinézetű. De a téves magyarázatukat megcáfolja a szövegkörnyezet, melyben azt a parancsot kapja az asszony, hogy tegye le a fogsága ruháit. Nekem azonban kétségem sincs felőle, hogy a gyász hónapjukat, a fejük megnyírását és a többi jelet Isten a megújulásukra szánta, hogy hozzászokjanak a más szokásokhoz. S ugyanebből a célból parancsolja nekik a szüleik siratását, mintha meghaltak volna, hogy istenhozzádot mondhassanak a saját népüknek. Látszólag erre utal a próféta a Zsol45:11-ben, ahol ezt mondja: „Halld csak leány, nézd csak; hajtsd ide füledet! Feledd el népedet és az atyád házát”, mert arra céloz, hogy az idegen asszony összeházasodása Salamonnal nem lenne törvényes, ha nem hagyna fel a babonáival, és nem szánná magát oda Isten szolgálatára. Az sem volt szükségtelen, hogy Isten felszólítsa az izraelitákat: óvakodjanak szorgalmasan attól, hogy olyan feleségeket vegyenek maguknak, kik még idegenek az igaz vallás tanulmányozásától, mivel a tapasztalat a legbőségesebben megmutatja, milyen végzetes csapda is ez. S jóllehet manapság nem kényszerít minket ez a rendelet, a szabályt mégis jó betartani, miszerint a férfiaknak nem szabad elhamarkodottan szövetségre lépni olyan asszonyokkal, akik még odaszántak a gonosz babonák iránt.³⁹⁵

Törvénszéki (jogi) kiegészítések

Deuteronomium 18

5Móz18:19

19. És ha valaki nem hallgat az én ígéimre, a melyeket az én nevemben szól, én megkeresem azon!

Eddig az első parancsolathoz tartozó azon kiegészítéseket tekintettük át, melyek a törvényes istentisztelet ókori alapformáihoz tartoznak. Maga a parancsolat minden hatályba marad egészen a világ végéig, s nemcsak a zsidóknak, de nekünk is szól. Isten azonban a ceremóniákat korábban átmeneti segítségként használta fel, melyeknek noha megszűnt a használata, de a hasznossága fennmarad, mert ezekből világosan kiderül, miképpen kell Istent helyesen szolgálni, s a vallás szellemisége ragyog fel bennük. Így az egész lényege benne foglaltatik a szabályban, de a külső gyakorlásban rejlik a forma, melyre Isten mondhatni senki mást nem kötelezett, csak az Ő ókori népét. Most következnek azok a politikai kiegészítések,³⁹⁶ melyekkel Isten a büntetések kiszabását parancsolja meg, ha megsértik az Ő vallását. A politikai törvényeket ugyanis nemcsak a földi ügyek vonatkozásában rendelik el, hogy az emberek fenntartsák egymással szemben a kölcsönös egyenlőséget, s azt kell követniük és betartaniuk, ami helyes, hanem hogy gyakorolják a hódolat megadását Istennek. Platon is innen kezdi, amikor lefekteti a köztársaság törvényes alkotmányát, s az istenfélelmet minden törvény előszavának nevezi. Nem is létezett soha egyetlen világi szerző sem, aki ne vallotta volna, hogy a jól megalapozott államnak az a fő része, hogy mindannyian egy akaratral tiszteljék és imádják Istent. Ebben a vonatkozásban az emberek bölcsessége valóban ostobaság volt, mikor azt követelték, hogy bármely vallás, melyet jónak látnak, törvényekkel és büntetésekkel legyen megerősítve. Ez az alapelv azonban igaz volt: a törvény egész rendszere megromlik, ha a kegyesség művelését figyelmen kívül hagyja.

³⁹⁵ Kiegészítés a francia változatban: “Pour s’envelopper en leur impiete.”

³⁹⁶ Les dependences, qui concernent la justice et la police. – Francia.

Miközben azonban a vallásról történő gondoskodást és annak tanulmányozását ajánlja a bírónak, s megparancsolja, hogy nyilvánosan büntesse meg annak megvetését, ugyanakkor annak az általános hibának is az elejét veszi, hogy elhamarkodott és megfontolatlan buzgósággal ne legyenek túlságosan szigorúak. Miután ugyanis a különféle nemzetek, városok és királyságok ostoba módon megalkotják a saját isteneiket, ezért előterjeszti az Ő törvényét, melynek előírásaitól bűnös dolog eltérni. Az emberi törvényalkotók bölcsen tiltották meg, hogy az emberek magán-isteneiket alkossanak maguknak, de mindez hiábavaló, amíg nem az igaz Isten ismerete világosítja meg és vezeti őket. Joggal emlékezteti tehát Isten az Ő népét arra a tanításra, ami Tőle származott, mégpedig azért, hogy aki azt csökönyösen megveti, kapjon büntetést. Mivel azonban nem lett volna elegendő, hogy csak egyetlen alkalommal taníttassanak a helyes istentiszteletre az írott törvény által, ha a napi prédikáció nem kapcsolódott volna ahhoz, Isten konkrétan felruházza a prófétáit tekintéllyel, s büntetés kiszabását írja elő, ha bárki megsértene azt. Korábban már mondta: prófétákat támaszt, hogy az Ő választott népének állapota ne legyen rosszabb mint bármely más nemzeté. Mivel tehát ellátta őket az igaz vallás kincsével, hogy mondhatni az Ő őrei lehessenek, most a megsemmisítéssel fenyegeti mindazokat, akik elutasítják a parancsaik iránti engedelmességet. A „nevemben” kifejezésből azonban világosan kiderül, hogy nem beszél mindenkiről, akik bitorolják a próféta nevet, mert ez megfelel annak, hogy a próféták Tőle jöttek, és semmivel sem hozakodtak elő az Ő parancsa nélkül. Mert bár sokan léphetnek fel hamisan Isten nevében, ez a megtisztelő megkülönböztetés nem tartozik rájuk, amíg Isten meg nem erősíti. De valóban jellemző a hűség és jóváhagyott tanítókra, hogy Isten nevében szólnak. Így amikor Krisztus azt ígéri, hogy „a hol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Mt18:20), Ő nem magasztalja fel ekkora megtiszteltetéssel a képmutatókat, akik szentségtörő vakmerőséggel sajátítják ki az Ő nevét, hanem csak a valóságról szól, ami majd világosabban is kiderül a most következő, fordított törvényből.

Deuteronomium 13

5Móz13:5

5. Az a próféta³⁹⁷ pedig vagy álmolátó öletlessék meg; mert pártütést hirdetett az Úr ellen, a ti Istenetek ellen, a ki kihozott titeket Egyiptom földéből, és megszabadított téged a szolgaságnak házából; hogy elfordítson téged arról az útról, a melyet parancsolt néked az Úr, a te Istened, hogy azon járj. Gyomláld ki azért a gonoszt magad közül.

5. *Az a próféta pedig.* Mivel a Sátán szolgálai a megnyerő külsőjükkel csapják be az embereket, amikor azzal hancegnek, hogy ők Isten prófétái, Mózes már intette őket, hogy ne hallgassanak válogatás nélkül minden tanítóra, hanem különböztessék meg az igazakat a hamisaktól, s a megítélés után kapjanak hitelt az arra érdemesek. Most hozzáteszi azoknak a büntetését, akik a próféta névvel lopakodnak be, hogy lázadásba vigyék a népet. Mert nem azokat sújtja a legsúlyosabb büntetéssel, akik hamis tanokat terjesztettek, de csak valami részleges, vagy apróbb hiba folytán, hanem azokat, akik az hitehagyás szerzői voltak, így gyökerestől szaggatták ki a vallást. Figyeljük meg ismét: ezt a szigorúságot mindaddig nem alkalmazzák, amíg a pozitív vallást be nem vezetik. Ezért tehát konkrétan megnevezi az istentelenség vaskosságát: „ha megpróbálták a népet elfordítani az igaz Isten imádatától”. Sőt, hogy minden mentséget eltöröljön, Mózes azt mondja, hogy kellőképpen megmutatkozott, kicsoda az Isten és miképpen kell Őt imádni – mind a szabadításuk csodálatos áldása, mind a törvény tanítása által. Ezért tehát, hogy Isten megmutathassa, joggal szabott ki ennyire súlyos

³⁹⁷ Károlinál: *jövendőmondó – a ford.*

büntetést a hitehagyottakra, kijelenti annak a vallásnak a bizonyosságát, amit az izraeliták között akar, hogy létezzen. Mintha azt mondaná: nincs bocsánat erre az istentelen megvetésre, mivel Isten bőségesen bizonyította az Ő Istenségének dicsőségét a szabadításuk csodájával, s kinyilatkoztatta akaratát az Ő törvényében.

Emlékezni kell tehát arra, hogy az istentelenség bűne csakis akkor érdemel büntetést, ha egyrészt a vallást közös jóváhagyással elfogadták, másrészt ha a vallás biztos és vitathatatlan bizonyítékokkal megerősítve kétségtelenné teszi az igazságát. Így miközben azok szigorúsága abszurd, akik karddal védik a babonásokat, ugyanakkor viszont a jól működő államigazgatásban nem szabad semmiképpen eltérni azokat a világi embereket, akik felforgatják a vallást.³⁹⁸ Azaz, ezt azok képtelenek eltérni, akik szabadságot akarnak maguknak arra, hogy büntetlenül kelthessenek zavarokat, s ezért véres kezűeknek hívják azokat, akik azt tanítják, hogy a vallást aláaknázó és ezzel megsemmisítő tévelygéseket a hatóságoknak kell visszaszorítani. De mit nyernek azzal, ha nyíltan tombolnak Isten ellen? Isten a hamis próféták halálra adását parancsolja, azokét, akik a vallás gyökereit pusztítják, s a lázadás szerzői és vezetői. Néhány csirkefogó, vagy mások ellentmondanak ennek, és szembeszállnak az élet és a halál Urával. Micsoda pofátlanság!³⁹⁹ Ami a tagadásukat illeti arra vonatkozólag, hogy Isten igazságának lenne szüksége efféle támogatásra, az nagyon igaz, de mi annak az örülségnek az értelme, amely törvényt akar rákényszeríteni Istenre, mely szerint Neki nem szabad ebben a vonatkozásban felhasználni a magisztrátusokat? S mi haszna van megkérdőjelezni ennek szükségességét, ha egyszer Istennek így tetszik? Isten valóban *képes lenne* a kard segítségével nélkül is megvédeni a vallást, de nem ez az Ő akarat. S miért lenne csodálatos, ha Isten a magisztrátusoknak parancsolja meg, hogy az Ő dicsőségének védelmezői legyenek, amikor Ő nem szenved el sem a lopás, sem a paráznság, sem az ittasság büntetlenül hagyását? Még a kisebb vétkeknél sem jogos vonakodni a bírónak, de amikor Isten imádatát és az egész vallást sértik meg, akkor vajon elő kell segíteni ezt a hatalmas bűnt a takargatással? Halálbüntetést kell kiszabni a házasságtörőkre, de vajon az Isten megvetőit büntetlenül kell hagyni, hogy meghamisítsák az üdvösség tanításait, és elvonják a nyomorult lelkeket a hittől? A megbocsátás soha nem fog kiterjedni a méregkeverőkre, akik csak a testnek ártanak, de vajon multság lesz a lelkek örök kárhozatra juttatása? Végül, a magisztrátus, ha a saját tekintélyét sértik meg, súlyos bosszút áll az efféle viselkedésen, de vajon megbosszulatlanul fogja Isten szent nevének a megszenteltségtelenítését tőrti? Mi lehetne szörnyűsebb?! De felesleges itt érvekkel vitatkozni, ha egyszer Isten kihirdette az Ő akaratát, mert nekünk tartanunk kell magunkat az Ő sérthetetlen rendelkezéseéhez. Felmerül azonban a kérdés, hogy vonatkozik-e a törvény Krisztus királyságára, mely lelki, és eltér minden földi birodalomtól, s van néhány nem kevésbé rosszindulatú ember, akiknek úgy tűnik, hogy a mi állapotuk az evangélium alatt más, mint az ókori népé volt a törvény alatt. Nemcsak azért, mert Krisztus királysága nem ebből a világból való, hanem mert Krisztus nem akarta, hogy az Ő királyságának a kezdeteit a kard támogassa.

³⁹⁸ Lehetetlenség itt meg nem emlékezni Kálvin egyetértéséről Servetus büntetését illetően. Alapvetően, mondhatni felvázolja a végleges bocsánatkérését a dologban játszott szerepéért. A sokat vitatott kérdés bármiféle elemzése itt nem volna helyénvaló, de talán nem alkalmatlan a következő, M. de Felice nagyon képzett modern történész tollából józan megjegyzésekre kitérni: „1. Servetus nem közönséges eretnek volt, hanem rettenhetetlen panteista, aki durván meggyalázta az összes nagy keresztyén közösség tanítását annak kimondásával, hogy Isten három személyben egy Cerberus – a háromfejű szörnyeteg. 2. A bécsi római katolikus hittudósok Dauphine-ban már halálra ítélték. 3. A dologban nem Kálvin hozott határozatot, hanem a genfi magiszterek, s ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy Kálvin véleménye befolyással volt a döntésükre, akkor emlékezzünk: Svájc más református kantonjai egyhangúan elfogadták a döntést. 4. Rendkívül fontos volt, hogy a reformáció világosan elkülönüljön a Servetushoz hasonló hitetlenektől. A római katolikus egyház, mely manapság azzal vádolja Kálvint, hogy részt vett ennek az ítéletnek a meghozatalában, a tizenhatodik században sokkal durvábban vádolta volna őt, ha Servetus felmentéséért szállt volna síkra.” *Hist. des Protestants de France*. 1. kötet, 5. szakasz.

³⁹⁹ “Quant a ce qui tels babouins alleguent,” etc. – *Francia*.

De amikor az emberi bírák odaszánják a munkájukat Krisztus királyságának az előmozdítására, én tagadom, hogy azzal megváltozna annak a természete. Mert bár Krisztus akarata volt, hogy az evangéliumát a tanítványai az egész világ erejével szemben hirdessék, s csak az Ő Ígéjével felfegyverezve küldte ki őket, mint juhokat a farkasok közé, mégsem vette Magára azt az örök törvényt, hogy soha nem tesz királyokat a Maga alattvalóivá, nem zabolázza meg az erőszakosságukat, és nem változtatja át őket az Ő egyházának kegyetlen üldözőiből annak támogatóivá és őrzőivé. A magisztrátusok először zsarnoki módon léptek fel az egyház ellen, mert még nem jött el az idő, amikor „csókolniuk kellett Isten Fiát”, s félretéve az erőszakot, annak az egyháznak tápláló atyjaivá kellett válniuk, amit Ézsaiás ama próféciájának megfelelően támadtak, ami kétségtelenül Krisztus eljövetelére vonatkozik (Ézs49:6-23). S Pál, mikor megparancsolta, hogy imádkozzunk a királyokért és más világi uralkodókért, nem ok nélkül tette hozzá az okot, miszerint: „hogy csendes és nyugodalmas életet éljünk, teljes istenfélelemmel és tisztességgel” (1Tim2:2). Megvallom, Krisztus valóban – mivel szelíd – azt szeretné, ha a kedvességében is utánoznánk Őt, de ez nem gátolja meg a kegyes magisztereket abban, hogy az kegyesség védelmével gondoskodjanak az egyház nyugalmaról és biztonságáról. S biztosan nincsen semmi aljasabb annál, mint amikor látjuk, hogy a nyomorult lelkeket az örök kárhozatba taszítja az istentelen, gonosz és romlott gazembereknek megadott büntetlenség, mikor semmibe veszik e lelkek üdvösségét. Ám ha ezzel az ürüggyel a babonások ártatlan vért merészeltek ontani, arra azt válaszolom, hogy amit Isten egyszer megparancsolt, azt nem szabad semmivé tenni az emberek részéről tapasztalható bármiféle visszaélés, vagy romlottság miatt. Ha ugyanis egyedül az ügy kellőképpen megkülönbözteti Krisztus mártírjait a gonosztevőktől, s a pápai hóhérok az igazságtalan kegyetlenségükkel nem teszik semmivé a kegyes magisztrátusoknak a hamis és kártékony tanítók megbüntetésében tanúsított buzgóságát, akkor az csak Istennek tetsző dolog lehet. S ez bámulatosan kifejeződik Mózes szavaiban, amikor arra emlékezteti őket, hogy az ítéletet Isten törvényének megfelelően kell meghozni. Már mondtam, hogy ezt a szigorúságot nem szabad kiterjeszteni a részleges hibákra, csak amikor az istentelenség lázadásban tör ki. Mikor hozzáteszi, „hogy elfordítson téged arról az útról, a melyet parancsolt néked az Úr”, abból megértjük, hogy senkit sem szabad megbüntetni, csak akiket Isten világos Ígéje ítél el, nehogy az emberek önkényesen ítélkezzenek felettük. Ebből az is kiderül, hogy a buzgóság rossz, ha elhamarkodottan rántanak kardot, ha előtte nem folytattak le törvényes vizsgálatot.

Deuteronomium 17

5Móz17:12-13

12. Ha pedig elbizakodottságból azt cselekszi valaki, hogy nem hallgat a papra, a ki ott áll, szolgálván az Urat, a te Istenedet, vagy a bíróra: haljon meg az ilyen ember. Így tisztítsd ki a gonoszt Izráelből.

13. És mind az egész nép hallja, és féljen, hogy elbizakodottan senki ne cselekedjék többé.

Hasonló büntetést hirdet ki mindazokra, akik makacsul elutasítják a papok ítéletét. Már láttuk, hogy a prófétai hivatal egyesült a papsággal, mivel a Mal4:2-nek megfelelően Isten szövetsége Lévivel volt, hogy az Ő leszármazottai váljanak az Ő ismeretének őreivé és a törvényének magyarázóivá. Isten mégis gyakorta büntette a papok lazaságát, más tanítókat állítván az Ő népe fölé. mindenestre mindketten az Ő követői voltak. Mivel tehát a próféták hivatala felülről lett szentesítve, s ez nem is meglepő, mert nem csip-csup bűn volt megvetni Istent, ennek a rendeletnek a Szerzőjét. Emlékeznünk kell arra, amit máshol mondtam: a papok nem zsarnoki tekintéllyel voltak felruházva, hogy bűnös dolog lett volna elutasítani,

amit a saját fantáziájuk alapján rendeltek el. Mert sem Isten nem fosztotta meg Magát a tróntól az Ő kijelölésükkel, sem az emberek lelkiismeretét nem vakította meg oly módon, hogy válogatás nélkül engedelmeskedjenek a rendeleteiknek, hanem csak azok vakmerőségére vetett zablát, akiknek nem voltak skrupulusaik az egyházi kormányzat alulértékelésében. Fontolóra kell venni ugyanis, milyen bolond és szörnyűséges rendetlenséget okozna, ha az emberek válogatás nélkül elvethetnék mindazt, amit az egyházi vezetők rendeltek el. Az pedig nevetséges lenne, ha olyan emberek kapnának elhívást a kormányzásra, akiknek semmiféle méltóság sem adatott. Ezért maga a józan ész mutatja meg és diktálja, hogy az itt megkövetelt tiszteletet az összes törvényes parancsolatnak meg kell adni. Isten volt a papság Szerzője, és Ő rendelte ki a bírakat is. Mi lehetne abszurdabb, mint annak megengedése, hogy büntetlenül megvessék és kinevessék azokat, akik Isten nevében és parancsára elnököltek? Ő azonban soha nem magasztalta fel a halandó embert annyira, hogy közben lemondott volna a saját jogairól, sőt, gyakorta vált szükségessé a papok által megparancsoltak bátor elutasítása. Uriás, a pap világi oltárt épített a Damaszkuszban látottak mintájára, amit Akház király küldött, majd ami áldozatot is bemutatott⁴⁰⁰ (2Kir16:12) – vajon Ézsaiásnak ezzel egyet kellett volna értenie? Sőt inkább mindenki szolgálai hízeltése is utálatos volt, akik egyetértettek a gonosz és álnok pap rendeletével. Emellett azt is látjuk, hogy a próféták gyakran álltak akkora ellentétben a papokkal, hogy nyílt háborút vívtak ellenük. Am a dolog egészét Mózes szavai határozzák meg, mert Ő nem ítél el válogatás nélkül mindenkit, akik nem engedelmeskednek, hanem speciális jellel korlátozza a törvényét, tudniillik ha a megvetés elbizakodottságból, vagy büszkeségből származik. Ezét nem másként volt halálos bűn nem engedelmeskedni a papnak, vagy a bírónak, csak ha valaki pökhendi és gőgös módon szállt szembe az Isten által megszabott rendelettel. Ellenkező esetben ezt a kivételt ok nélkül tette volna. Egyszóval a régi papoknak engedelmeskedni kellett a közbékesség kedvéért, hogy az Isten által kirendelt pásztorokat alázatosan tiszteljék, de mégsem volt szabad eltávolodni Istentől, az összes pásztor egyedüli Fejétől és Fejedelmétől. Máshol már láttuk, milyen ostoba módon vonatkoztatják ezt a pápisták önmagukra.⁴⁰¹

13. *És mind az egész nép.* A határozat céljából kiindulva mutatja meg, miért nem szabad kímélni a papok büszke megvetőit, mert a büntetések a közösségnek mutatnak példát, viszont a büntetlenség csalétek a bünelkövetésre, és zabolátlan szabadosság dajkája. S mikor azt parancsolja, hogy az egész népet a félelem ösztökélje, az bizonyosan célzás arra, hogy ha az elbizakodottságot nem feddik meg, s a vakmerőt és a gonoszt nem fogják vissza komoly fegyelmezővel, akkor megnyílik a számukra az egyház megsemmisítéséhez vezető ajtó.

Deuteronomium 13

5Mó13:6-11

6. Ha testvéred, a te anyádnak fia, vagy a te fiad vagy leányod, vagy a kebleden lévő feleség, vagy lelki-testi barátod titkon csalogat, mondván: Nosza menjünk és tiszteljünk idegen isteneket, a kiket nem ismertetek sem te, sem atyáid.

7. Ama népek istenei közül, a kik körültek vannak, közel hozzád vagy távol tőled, a földnek egyik végétől a másik végéig:

8. Ne engedj néki, és ne hallgass reá, ne nézz reá szájalommal, ne kíméld és ne rejtegesd őt;

9. Hanem megölvén megöljed őt; a te kezéd legyen először rajta az ő megölésére, azután pedig az egész népnek keze.

⁴⁰⁰ “Ce vilain traistre Urie y offroit” – amit az a hitvány áruló Uriás mutatott be rajta.

⁴⁰¹ “Combien les Papistes sont sots et badins, voulant faire leur profit de ce passage” – milyen bolondok és felszínesek a pápisták, mikor hasznot próbálnak húzni ebből az ígeszakaszból.

10. Kövekkel kövezd meg őt, hogy meghaljon; mert azon igyekezett, hogy elfordítson téged az Úrtól, a te Istenedtől, a ki kihozott téged Égyiptomnak földéből, a szolgaságnak házából;

11. És hallja meg az egész Izráel, és féljenek és ne cselekedjenek többé ahhoz hasonló gonoszt te közötted.

6. *Ha testvéred, a te anyádnak fia.* A büntetést, amit a hamis tanítókra parancsolt meg kiszabni, most kiterjeszti a nép minden tagjára. Mert jóllehet kisebb vétek egy magánember részéről másokat is belevonni a tévelygésbe, mert egyrészt a tudatlansága is megbocsátható, másrészt a tanítói hivatal nem fokozza a felelősségét, az elszakadás a vallástól mégis tűrhetetlen az Isten számára, bármilyen forrásból is indul az ki. Csak a már említett két dolgot kell emlékezetben tartanunk, nevezetesen hogy ennek az ítéletnek nincs helye, csak ha a vallást kellőképpen megalapították, s nem szabad mindenkit válogatás nélkül kivégezni, akik valamely részlet tekintetében tévelyegtek, hanem ezzel a szigorúsággal csak a hitehagyottakkal szemben szabad fellépni, akik gyökerestől szaggatják ki a vallást, így Isten imádatát meghamisítják, vagy a tiszta tanítást eltörlik. S Isten valójában azt sem parancsolja, hogy a nyelv megbízhatatlanságát sújtsák halálbüntetéssel, ha megfontolatlanul valami hibát vét, hanem inkább⁴⁰² az igaz vallás megváltoztatásának gonosz célját, amiképpen a szavak világosan kifejezik a dolgot. Érdemes megemlíteni, hogy milyen aprólékossággal parancsolja meg nekünk Isten a vallás támogatásának és fenntartásának kötelességét: miután az általános törvények megannyi kibúvóval kikerülhetők, itt konkrétan kimondja, hogy se, a testvér, sem a fiú, sem a feleség, sem a jó barát nem kímélendő.⁴⁰³ A *szemről* azért mondja, hogy könyörületes, mert magának a tekintetnek is nagy ereje van az érzelmek felkeltésére mindkét oldalon. Nem ok nélkül követelt tehát Isten olyan szilárdságot,⁴⁰⁴ mely nem indul szánalomra sem a könnyek, sem a hízélgés, sem a látvány szomorú mivolta következtében. A kifejezések is nagyon hangsúlyosak: „a testvéred, a te anyád fia”, „a kebleden lévő feleség”, „lelki-testi barátod” – annak érdekében, hogy a tiszta buzgóság, amikor megszenteltéltetni látja Isten szent nevét, ne adjon utat semmiféle emberi érzelemnek. Krisztus azt mondja: senki sem méltó arra, hogy a tanítványának nevezzék, csak aki elhagyja apját, anyját, gyermekeit, ha szükséges. Isten tehát most azt jelenti ki, hogy a leggyengédebb érzelmeink, melyek a természetünkénél fogva vannak belénk ültetve, s melyekbe a legjobbak közül mindenki néha belemerül, bűnösök, ha meggátolnak bennünket abban, hogy kiálljunk az Ő dicsősége mellett. Kegyes és dicséretes dolog szeretni a feleségünket, és a gyermekeinket, mint önmagunkat, és nincs semmi ok, ami meggátolna minket abban, hogy a testvérünkhöz és a barátunkhoz is hasonló szeretettel viszonyuljunk, csak Isten legyen az első mindenben, mert túlságosan abszurd elárulni az Ő dicsőségét ember kedvéért. Mert kiállni a feleségünket megillető szeretet, vagy bármi más efféle mellett mi más, mint az érzelmeink szembeállítás Istennel és az Ő rendeleteivel? Így a vágy annak a szigorúságnak az enyhítésére, mellyel Ő keményít meg minket, olyan elpuhultságot árul el, amit Ő nem fog eltűrni. A büntetés súlyosságának pedig két nagyon jogos alapja is van: először, majdnem valamennyien lazák vagyunk, amikor nagyon buzgóknak kellene lennünk az Istent ért sértések megbosszulásában, és másodszor, mivel komolyabb orvosságokat alkalmaznak a veszedelmes betegségekre, így helyénvaló, hogy ezt a kártékony és teljesen halálos betegséget rendkívüli eszközökkel kezeljék. S erre utal a „titkon” kifejezés. Mert bár kegyetlenségnek tűnhet elárulni azt, aki nem nyilvánosan

⁴⁰² “Une malice deliberee, et conceue de longue main” – a szándékos rosszindulatot, és az előre megfontoltságot. – *Francia.*

⁴⁰³ Kiegészítés a francia változatban: “Quand ils tomberont en ceste malheurete de vouloir attirer quelqu’un en idolatrie” – mikor abba a vétekbe esnek, hogy bárkit bálványimádással akarnak kísértetni.

⁴⁰⁴ Kiegészítés a francia változatban: “En celuy qui se voudra monstrier bon zelateur de la religion” – abban, aki kellően buzgónak mutatkozik a vallás dolgában.

vétkezett, mégis, miután a szektások menekülnek a világosság elől, s alattomos és megtévesztő mesterkedésekkel lopakodnak be, ezért szükséges megakadályozni őket abban, hogy csalárdul megfertőzzék a magánházakat a mérgükkel, amint az mindig lenni szokott. Ezért akarja Isten még jókor megzabolázni az ártalmas próbálkozásait, nehogy a fertőzés szétterjedjen.

7. *Ama népek istenei közül.* A dolog summája ebben az értelemben az, hogy úgy kell belenyugodnunk a megismert igazságba, hogy a füleink csukva maradjanak minden azzal ellentétes hamisság előtt. Az emberek szomszédsága a kölcsönös érintkezésen keresztül a igazodást szül a szokásokhoz. Így a tévelygés az egyik emberről a másikra száll,⁴⁰⁵ s miután általánosan hajlamosak vagyunk a gonoszságra, a rosszabbik rontja meg a jobbikat. Mivel pedig Izrael népét mindenfelől bálványimádók vették körül, könnyen az utánzásukra csábulhattak volna, ha nem tettek volna lépéseket ennek megakadályozására. De a „körültetek” kifejezést azért használja, mert ürügyet hozhattak volna fel az engedékenységre abból a tényből kiindulva, hogy az izraeliták vallása nemcsak egyetlen néptől, hanem az őket körülvevő összes néptől különbözött. Bármely irányba néztek ugyanis, példák tárultak a szemük elé, melyek a vallás új és furcsa formáira csalogatták őket. Később ezt fel is erősíti annak kimondásával, hogy legyenek bár ezek a nemzetek „távol tőled”, mert az izraeliták nemcsak a szomszédjaiktól különböztek, de az egész emberi fajtól elkülönültek. Nem csekély kísértés volt azonban, hogy az egész világon sehol nem találtak sem társakra, sem olyan nemzetekre, melyek egyetértettek volna velük. Emellett a távolság néha tiszteletet ébreszt bennünk a számunkra ismeretlenek iránt. Mivel pedig az emberek kíváncsisága ingatag, az ingatagságában eget-földet bejár, hogy döglletes szörnyetegeket szerezzen be magának azok újdonsága kedvéért. Közben Isten fel is magasztalja az Ő Ígésén alapuló hitet a nemzetek eljárásaival, intézményeivel, rítusaival és szokásaival szemben, mert soha senki nem húzott valódi hasznót a vallásból, míg nem vetette meg mindazt, ami azzal ellentétes.

9. *Hanem megölvén megöljed őt.* Nem azt akarja, hogy mindenki magánemberként hajtsa végre a bosszút nyilvános törvényszéki eljárás nélkül, hanem arra közönséges szokásra utal, hogy a tanúknak kell az első köveket az elítélt bűnözőkre vetni, mint azt majd másutt látni fogjuk. Bámulatos intézkedés volt ugyanis, mikor Isten a bűnt kihirdetőket tette meg a büntetés végrehajtóivá, hogy óvatosabbak és mérsékeltebbek legyenek a tanúvallomásuk megtételénél. Az ok, amit a végén tesz hozzá: „mert azon igyekezett, hogy elfordítson téged az Úrtól, a te Istenedtől, a ki kihozott téged Egyiptomnak földéből”, stb. ismét csak fokozza a bűnt a hálátlanság alapján, ami a szabadulás felbecsülhetetlen áldásának arányában volt annál megvetendőbb. Vaskos gonoszság volt Isten ellen lázadni, miután megismerték Őt, de még vaskosabb gonoszság volt alábecsülni a Szabadítójukat. Végül hozzáteszi e szigorúság előnyét és gyümölcsét, mert miközben a büntetést kiszabták egyvalaki vétkére, a többiek megrettentek, s így egyetlen ember halála példaként üdvös fegyelmezés a többieknek.

Deuteronomium 13

5Móz13:12-17

12. Ha valamelyikben a te városaid közül, a melyeket az Úr, a te Istened ad néked, hogy ott lakjál, ezt hallod mondani:

13. Emberek jöttek ki közüled, Beliál fiai,⁴⁰⁶ és elfordítják városuk lakosait, mondván: Nosza, menjünk és tiszteljünk idegen isteneket, a kiket nem ismertetek:

⁴⁰⁵ “Trottent ca et la, ct ont la vogue.” – *Francia*.

⁴⁰⁶ A Károli-fordításban az „istentelenségnek fiai” kifejezés szerepel – *a ford.*

14. Akkor keress, kutass és szorgalmasan tudakozódjál, és ha igaz, és bizonyos a dolog, és megtörtént az efféle útálatosság közötted:

15. Hányd kard élére annak a városnak lakosait; áldozd fel azt mindenestől, a mi benne van; a barmát is kard élére hányd.

16. És a mi préda van benne, hordd mind együvé az ő piacának közepére, és égesd meg a várost tűzzel és annak minden prédáját is teljes áldozatul az Úrnak, a te Istenednek, és legyen rom mind örökké, és soha többé fel ne építtessék.

17. Ne ragadjon semmi a te kezedhez abból az átokra valóból, hogy szűnjék meg az Úr haragjának búsulása, és könnyörületes legyen hozzád, és könnyörüljön rajtad, és megszorítsa téged, a miképen megesküdt a te atyáidnak,

12. *Ha... ezt hallod mondani.* Ha az istentelenség és a lázadás szélesebb körben eluralkodik, Mózes kijelenti, hogy inkább az egész várost a lakosaival együtt meg kell semmisíteni, semhogy ez a nagy bűn büntetlen maradjon. Ebből megértjük, mennyire istentelen azok gyengédsége, akik nem akarnak büntetést kiszabni az Isten vallásának megsértéséért. Ha bármiféle zendülés üti fel a fejét egy hadseregben, vagy egy nemzetben, s a fertőzés az egész tömegre kiterjedhet, az igazságos és mértékletes uralkodó rendszerint nem megy tovább a hangadók megbüntetésénél. Mikor tehát Isten azt parancsolja, hogy mindenkit válogatás nélkül öljenek meg, a bűn rettenetes aljassága nyilvánvalóvá válik. Ez arra is int minket, hogy a buzgalom Isten dicsőségéért mindaddig hűvös marad közöttünk, amíg az igaz vallást nem tartjuk többre, mint valamely város, vagy nemzet megtartását. Ám ha sokakat kell halálra adni nagy tömegekben, akkor az arcátlanságuk több, mint megvetendő, s a könnyörület rajtuk maga a kegyetlenség, mely nem veszi tekintetbe Isten megsértett fenségét, ha csak egyetlen ember is élve marad. Mivel pedig nem más célból lettünk megteremtve, mint hogy Isten megdicsőüljön bennünk, jobb, ha az egész világ elpusztul, semhogy az emberek azért élvezzék a föld gyümölcseit, hogy az istenkáromlásaikkal beszennyezhesék azt. Ha azok, akik először vallották Krisztus nevét, ekkora buzgalommal lettek volna, az igaz vallást soha nem győzik le és nem oltják ki majdnem a megannyi romlottsággal. De mindig észben kell tartanunk, amit már említettem: csak akkor szabad ehhez a szigorúsághoz folyamodni, ha a vallás szenved sérelmet, amit nemcsak a közhatóságok és a közvélemény állít, hanem szilárd bizonyítékokkal alá is támasztanak, hogy világosan megmutatkozzon: mi Isten bosszúállói vagyunk a gonoszokkal szemben.

13. *Emberek jöttek ki közülük, Beliál fiai.* Mózes azt az esetet említi, mely oly gyakran szokott megtörténni. Mindenki ugyanis nem válik istentelenné egy adott pillanatban, hanem a Sátán szít fel egyeseket, akik rajongókként hoznak izgalomba másokat, s a tömegek az ő felbujtásukra kezdik utánozni őket. Mózes ezeket nevezi „Beliál fiainak”,⁴⁰⁷ mely szóval egyesek szerint a lázadó (*proefractus*) embereket jelöli, és az „iga nélküli” kifejezéssel magyarázzák. Azok véleménye azonban helyesebbnek tűnik, akik „semmit érő embereknek” kifejezéssel értelmezik: emberek, akikben semmi jó, vagy dicséretre méltó sincsen, és szó szerint az „azok, akik méltatlanok” kifejezéssel fordítják.⁴⁰⁸ Ez a kifejezés mindig a gonoszokra (*sceleratis, improbis et nequam*) vonatkozik, ezért Pál szembeállítván Krisztus a Beliállal (2Kor6:15) a Sátánt jelöli vele mint a gonoszok legfőbbjét. Ő a „menjetek ki közülük” kifejezést használja, mintha amazok elő mertek volna jönni, s nyíltan merték volna mutogatni az istentelenségüket. De jóllehet a gonoszság származhatott mindössze néhány

⁴⁰⁷ בליאל, *Beliál*. Ha elfogadjuk a punktálás tekintélyét, akkor ezt a szót úgy kell tekintenünk, mint a בלי, *nélkül* és az יעל, *haszon* szavakból összeállítottat, ami megfelel a mi *haszontalan* szavunknak. Ha azonban nem vesszük figyelembe a punktálást, akkor tekinthetjük a בלי és az יעל szavakból összeállónak is, melynek jelentése *iga nélküli*, engedetlen, lázadó. Sebastian Münster megjegyzése: „Az isteni törvény igája nélküli”. – Henry Walter.

⁴⁰⁸ „Ausquels il ne se trouve pas une seule goutte de bien.” – Francia. A latin „Eos, qui non ascendunt,” elírásnak látszik, valószínűbb a „qui non assis sunt”.

szerzőtől, Mózes nem úgy érti, hogy a büntetésnek náluk meg kell állnia, mintha az ő ösztönzésük mentség lenne a tömeg számára. S szorgalmas vizsgálódást parancsol két okból, tudniillik nehogy bűnpártolást kövessenek el, s lazák és gondatlanok legyenek a dologban, vagy nehogy túl elhamarkodottak és sietősek legyenek az ítélkezésben, mert egyrésztől ahogyan sosem vagyunk igazságosak, és nem döntünk helyesek az elhamarkodottság, vagy a harag miatt, úgy másrésztől közönyt, és valami hűtlenség-félét árul el, ha átsiklunk egy ekkora nagy bűn felett. Így mind a cselekvésre, mind a mértékletességre buzdít, hogy a bírók ne legyenek se lazák, se pedig ne hozzanak semmiféle döntést amíg a dolgot alaposan ki nem vizsgálták.

15. *Hányd kard élére.* Nehogy a büntetés súlyossága meglepetést okozzon, először is jegyezzük meg, hogy a vétek megbocsáthatatlan volt, mivel a szerzőit, miután tanultak a törvényből, nem lehetett önkéntelenül megtéveszteni, amíg nem fáradtak bele a vallásba, és nem fordították a szívüket az ördög szélhámosságai felé. Isten Jeremiás könyvében ezen az alapon utal nekik a távoli szigetekre és nemzetekre, hogy még súlyosabban mennydörögjön a zsidók állhatatlansága miatt: „10. Menjetek csak át... és lássátok meg”, mondja, „ha cserélt-é valamely nemzet isteneket? noha azok nem istenek. Az én népem pedig felcserélte az ő dicsőségét tehetetlenséggel! Álmélkodjatok ezen, oh egek, és borzadjatok és rémüljete meg igen!” (Jer2:10-12) Mert jogosan kell szörnyűségnek számítani az ingatagságukat, amiért önként elhagyták az élet forrását, és a hiábavalóságokra adták magukat az újdonság iránti rajongásukkal. Ha valaki erre azt mondaná, hogy legalább a kisgyermekek ártatlanok voltak ebben a dologban, arra azt válaszolom: mivel Isten ítélete mindenkit elítél a legkisebbtől a legnagyobbig, s hiába küzdünk Ellene, még ha megsemmisíti még a csecsemőket is mondhatni az anyaméhben. Mikor Szodoma és a szomszédos városok elpusztultak, kétségtelen, hogy a sokaságban nagyon sok csecsemő és terhes asszony is meghalt, s miközben a mi értelmünk ágáll ez ellen, jobb, ha tisztelettel tekintünk az isteni ítélőszékre, semhogy alávetnénk azt a saját törvényeinknek. Ugyanez mondható el Babilon pusztulásáról is, mert amikor a próféta így kiált: „Áldott legyen, a ki megragadja és sziklához paskolja kisdedeidet!” (Zsolt137:9), akkor egészen biztosan Isten jogos bosszúját dicsőíti. Így ebben az igeszakaszban is, ha nem tűnik a számunkra összeegyeztethetőnek a józan ésszel, hogy a gonosztevők egész generációja kipusztuljon, akkor értsük meg: Istent fosztjuk meg a jogaitól, valahányszor csak az Ő végtelen, az angyalok által is csodálattal bámult nagyságát méricskéljük a magunk érzéseivel. Emlékeznünk kell rá: Isten soha nem tűrte, hogy egyetlen csecsemő is elpusztuljon, csak akiket már elvetett és az örök halálra ítelt. De ha elismerjük Isten jogát arra, hogy bárkit megfosszon az üdvösség reménységétől, akit csak jónak lát, akkor miért kellene hibát találnunk abban az időleges büntetésben, mely ennél sokkalta kisebb súlyú? Inkább tanuljuk meg ennek a törvénynek a szigorúságából, mennyire megvetendő bűn a hamis és hibás istentiszteleti módok kialakítása, mivel az nemcsak a csecsemőket szennyezi be, akik életkora még meggátolja őket abban, hogy felfogják ezt,⁴⁰⁹ hanem még a barmokat és a nyájakat, s magukat a házakat és a falakat is. Mert rögvest ez után ezt mondja:

16. *És a mi préda van benne, hordd mind együvé.* Parancsot kaptak minden bútor, s minden más, a városban található dolog megégetésére, s hozzáteszi az okot is: mivel átkozott (*anathema*). Ha háborúban foglalták el a várost, akkor mindaz, amit itt Isten megégetni parancsol, zsákmánynak számított, mert a zsidók még az érintésével is beszennyezték volna magukat. Valóban lehetséges, hogy Isten a kapzsiságnak akarta elejét venni, nehogy a zsidók összekeverjék a buzgóságukat a fosztogatással, de a fő ok, amit Mózes kiemel, hogy a nép jobban hozzászokjon a bűn megvetéséhez, amikor látják, milyen kegyetlenül megbünteti azt Isten. A חֶרֶם, *cherem* szó, amit a görögök *anatómának* fordítanak,⁴¹⁰ tulajdonképpen megsemmisítést, vagy eltörlést jelent, de az, amit Isten akart megsemmisíttetni, mert még a

⁴⁰⁹ “Lesquels n’en sont point coupables.” – Francia.

⁴¹⁰ “Execration.” – Francia.

látványát sem tűrheti, azt a חרם Őelőtte kifejezéssel jelölik. Ezért mondja: „égesd meg az Úrnak, a te Istenednek”, mert az egyesek által adott „Isten számára (*propter*)” nem teljesen szó szerinti. A dolog summája lényegében az, hogy ha félik Isten bosszúállását, s ki akarják Őt engesztelni és el akarják nyerni a jóindulatát, akkor utálattal kell viszonyulniuk azok házaikhoz és tulajdonához, akik megsértették a törvényt. Sőt, a „könyörületes” és „könyörül” szavak arra utalnak, hogy ha Isten abszolút igazságosan jár el, akkor egy város gonoszsága elég lesz az egész ország megsemmisítéséhez. Ebből kiderül, hogy miféle elégtétel volt szükséges Isten kiengeszteléséhez, mikor azt a parancsot kapják, hogy végleg semmisítsék meg a várost és tűzzel égessék meg annak minden maradékát.

Exodus 22

2Móz22:18

18. Varázsló asszonyt ne hagyj életben.

18. *Varázsló asszonyt ne hagyj életben.* Ezekben az igeszakaszokban azoknak a büntetését szabja ki, akik bármilyen vonatkozásban az istentiszteletet sértik meg. Nemrég láttuk, milyen súlyosan bosszulta meg Isten a hittől való elszakadást, most azonban kitér néhány konkrét dologra, amikor a vallásnak nem fordítanak nyíltan hátat, hanem csak néhány romlott dolgot visznek bele, ami a tisztaságát érinti. Az első igeszakasz halálbüntetést rendel el a varázsló asszonyokra, mely névvel Mózes a boszorkányokat, vagy bűbájosokat illeti, akik a mágikus mesterkedéseknek adják át magukat, s vagy a bűvöléseikkel rontják meg az embereket, vagy az ördögtől várnak kijelentéseket. Effélehez fordult Saul is, bár ő nevezhető más néven is.⁴¹¹ Mivel az efféle illúziók magukkal hozzák Isten gonosz megtagadását, nem csoda, ha Ő halálbüntetéssel sújtja azokat. Mivel azonban ez a halálos bűn nem tűrhető el jobban egy férfiban, mint egy nőben, talán azt feltételezték, hogy a törvény a nők ellen irányult, mert az ő nemük hajlamosabb a babonaságra. Természetesen ugyanezt a rendelkezést a férfiakra is meghozza az 5Móz18:10-ben,⁴¹² csak ott a büntetést nem hirdeti ki, hanem csak a nép közül tiltja meg bárkinek, hogy varázsló, vagy boszorkány legyen. Világos, hogy az itt említett minden dolgot egybefoglalja, azaz Isten halálra ítél minden madárjóst, varázslót, halottidézőt, szellemidézőt, a mágikus mesterségek űzőit, valamint a boszorkánymestereket. S ez világosabban is kiderül a második és a harmadik igeszakaszból, ahol Isten kijelenti, hogy „amely ember pedig az igézőkhöz és a jövőmondókhoz fordul, hogy azok után paráználkodjék, arra is kiontom haragomat”, és kivágja azt az Ő népéből, majd a megkövezését parancsolja meg. Mivel nem igazságos, hogy a férfiak büntetlenül megússzák, amikor az asszonyok vétségére sincsen kímélet, s az sem, hogy különböző ítéleteket hozzanak a hasonló esetekben, most ugyanazokat az büntetéseket, melyeket a boszorkányokra és a varázslónőkre mondott ki, most kiterjeszti mindkét nemre, és minden mágikus babonaságra. Az „igézőkhöz és a jövőmondókhoz fordul, hogy azok után paráználkodjék” szavakban pedig újfent a bűn szörnyűségessége fejeződik ki, a hasonlatot a szemérmetlen nőktől kölcsönözve, akik kósza pillantásokkal keresik a vágyaikba való belemerülés lehetőségét. Mózes tehát azt jelzi, hogy amint elkezdünk ide-oda tekingetni, s nem szögezzük a tekintetünket egyedül Istenre, megelégedve Ővele, megszegjük azt a szent egységet,⁴¹³ mellyel Magához kötött minket.

⁴¹¹ Arról az asszonyról azt olvassuk (1Sám28:7), hogy „halottidéző” volt: אַרֹב. Lásd I. kötet, 428. oldal: az itt használatos szó a מַבְשָׁפָה, a בִּשְׁפָה, *praestigiis uti* szóból. – *Taylor's Concordance*.

⁴¹² Lásd az előbbi, I. kötet, 426. oldal az 5Móz18:10-ről.

⁴¹³ “Le mariage spirituel.” – *Francia*.

Numeri 15

4Móz15:30-31

30. De a mely ember elbizakodottan cselekszik,⁴¹⁴ akár benszülött akár jövevény, az Urat illeti az szidalommal, vágassék ki azért az az ő népe közül;

31. Mivelhogy az Úrnak szavát megvetette, és az ő parancsolatját megszegte, kiirtatván kiirtassék az az ember, az ő hamissága legyen ő rajta.

30. *De a mely ember elbizakodottan cselekszik.* Ezt az igeverset különféleképpen fordítják. Egyesek ekképpen olvassák: „De a mely ember felemelt kézzel cselekszik, az Urat illeti az szidalommal, vágassék ki azért az az ő népe közül”,⁴¹⁵ . azaz itt két ítélet lesz. Mi inkább a másik véleményt követtük, összefüggésben olvasva: „Amely ember Isten szidalmazására emeli fel a kezét, vágattassák ki”. Szó szerint: „Az a lélek, aki magasra emelt kézzel cselekedett, akár bennszülött, akár jövevény, az Urat káromolja, s azt a lelket ki kell irtani a nép közül”. Miután azonban mindkét változat valószínű, s nem jelent lényegi változást, én megengedtem magamnak, hogy szabadon azt válasszam, mely világosabban kifejezi a jelentést. „Felemelt kézzel cselekedni” nem jelent többet, mint megkísérelni, vagy gőgösen megtenni azt, ami törvénytelen, mert a kezeinket Isten Ígijének kell vezetnie, és mondhatni visszafognia, nehogy maguktól felemelkedjenek. De bár az emberek a kezeiket használják a vakmerőség és a fékezhetetlenség cselekedeteiben, itt mégis konkrétan említi Isten igazi és törvényes tiszteletét, mert a büntetést nem a lopásokra, a gyilkosságokra, vagy más hasonló bűnökre szabja ki, hanem azokra a romlott képzelgésekre, melyek a vallást hajlamosak megrontani. Utóbb az okot is hozzáteszi: „mivelhogy az Úrnak szavát megvetette, és az ő parancsolatját megszegte”. Nem csekély véték ugyanis áthágni az Isten által kijelölt korlátokat. Bizonyos pedig, hogy egyes önösen koholt szolgálatok elárulják Isten hitetlen megvetését, mintha csak az emberek céllal vetnék meg Őt, és utasítanak vissza gorombán az Ő parancsait. Ebből arra következtetünk, hogy semmi sem ellentétesebb a tökéletes és őszinte vallással, mint az a vakmerőség, mely arra sarkallja az embereket, hogy bármely nekik tetsző utat kövessék. Az „az ő hamissága legyen ő rajta” mondat kétféleképpen magyarázható: vagy az ítélet és a megérdemelt büntetés igazságosságának Mózes általi megerősítéseként, vagy intésként arra nézve, hogy az istentelenséget addig kell helyesbíteni, amíg nem ment túl messzire. Egyik sem kifogásolható.

Leviticus 20

3Móz20:1-6, 27

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

2. Izráel fiainak pedig mondd meg: Valaki Izráel fiai közül és az Izráelben tartózkodó jövevények közül odaadja az ő magzatát a Moloknak, halállal lakoljon, a földnek népe köveze agyon kővel.

3. Én is kiontom haragomat az ilyen emberre, és kiirtom azt az ő népe közül, mivelhogy adott az ő magzatából a Moloknak, hogy megfertőztesse az én szentségemet, és megszenteltelenítse az én szent nevemet.

4. Ha pedig a föld népe behúnyja szemeit az ilyen ember előtt, a mikor az oda adja az ő magzatát a Moloknak, és azt meg nem öli:

⁴¹⁴ A Károli-fordítás szerint: *De a mely ember felemelt kézzel cselekszik – a ford.*

⁴¹⁵ Lásd *Amplified Version* és annak széljegyzete.

5. Akkor én ontom ki haragomat arra az emberre és annak házanépére, és kiirtom azt és mindazokat, a kik ő utána paráználkodnak, hogy a Molokkal paráználkodjanak, az ő népek közül.

6. A mely ember pedig az ígézőkhöz és a jövődómondókhöz fordul, hogy azok után paráználkodjék, arra is kiontom haragomat, és kiirtom azt az ő népe közül.

27. És akár férfi, akár asszony, hogyha ígéző vagy jövődómondó lesz közöttök, halállal lakoljanak; kővel kövezzétek azokat agyon; vérök rajtok.

1. *Szóla ismét az Úr.* Ennek a babonaságnak a megtiltását a maga helyén korábban már magyaráztuk. Isten itt a kiszabandó büntetést parancsolja meg, ha valaki beszenneyezte magát vele. S bizonyosan megvetendő szentségtörés volt a bálványok rabszolgaságába adni azokat a leszármazottakat, akiket Istennek nemzettek, s akiket Ő Ábrahám ágyékában fogadott örökbe, mivel ezen a módon nemcsak Istent fosztották meg az Őt megillető jogoktól, de amennyire csak tőlük tellett, az örökbefogadás kegyelmét is eltörölték. Amit tehát általánosságban hirdetett ki, azt most konkrétan alkalmazza, nevezetesen hogy meg kell kövezni azokat, akik a gyermekeiket a Moloknak ajánlották fel. ellenkező esetben ugyanis azzal az ürüggyel próbáltak volna menekülni, hogy nem állt szándékukban más istenekhez csatlakozni. Pontosan ahogyan manapság is a pápaság alatt: bármivel is hozakodnak elő a Szentírásból a szentségtörő és romlott istentiszteletükkel szemben, azt hűvösen és megvetően fogadják, mert takargatják a bálványimádásaikat, hogy biztonsággal merülhessenek bele azokba. Miután azonban Isten megparancsolta a bírának, hogy súlyosan büntessék meg ezt a bűnt, egyidejűleg azt is kijelenti, hogy ha véletlenül szemet hunynak felette, és a lazaságukkal bátorítják azt, akkor Ő Maga fog bosszút állni, és sokkal súlyosabban bünteti meg azokat, akik kimenekültek az emberek kezéből. Sőt, mindazokat is ugyanazzal az ítélettel fogja sújtani, akik felfigyelhettek volna a dologra.

Exodus 12

2Móz12:15, 19

15. Hét napig egyetek kovásztalan kenyeret; még az első napon takarítsátok el a kovászt házaítokból, mert valaki kovásztot ejéndik az első naptól fogva a hetedik napig, az olyan lélek irtassék ki Izráelből.

19. Hét napon át ne találtassék kovász a ti házaítokban; mert valaki kovásztot ejéndik, az a lélek kiirtatik Izráel gyülekezetéből, akár jövevény, akár az ország szülöttje legyen.

15. *Valaki kovásztot ejéndik.* Ez a törvény konkrétan a húsvét megtartására vonatkozik. Isten korábban megtiltotta a kovász használatát, most pedig kihirdeti a kiszabandó büntetést, ha valaki figyelmen kívül hagyja a tiltást, s kovászt kever a húsvéti lakomához. Nem ok nélkül tettük azonban erre a helyre, amit Mózes a húsvét megalapításával együtt említett, mert az általunk javasolt terv megköveteli, hogy a politikai törvények, melyek az istentiszteletet szentesítik, elfoglalják a maguk különleges helyét. A büntetésből ugyanis kiderül, hogy noha a tartózkodás a kovásztól önmagában lehet csip-csup dolog (amiképpen Pál tanítja, hogy „a test gyakorlásának kevés haszna van”, 1Tim4:8), mégis, miután ebben a ceremóniában a nép szabadulására emlékeztek, nagyon súlyos bűn volt nem betartani az Isten

által előírtakat, mert a törvények rítusainak fontosságát a céljukból kiindulva kell felbecsülnünk.⁴¹⁶

Deuteronomium 17

5Móz17:14-20

14. Mikor bemégy arra a földre, a melyet az Úr, a te Istened ad néked, és bírod azt, és lakozol abban, és ezt mondd: Királyt teszek magam fölé, miképen egyéb népek, a melyek körültem vannak:

15. Azt emeld magad fölé királyul, a kit az Úr, a te Istened választ. A te atyádfiai közül emelj magad fölé királyt; nem tehetsz magad fölé idegent, a ki nem atyádfia.

16. Csak sok lovat ne tartson, és a népet vissza ne vigye Égyiptomba, hogy lovat sokasítson, mivelhogy az Úr megmondta néktek: Ne térjetez többé vissza azon az úton!

17. Sok feleséget se tartson, hogy a szíve el ne hajoljon; se ezüstjét, se aranyát felettébb meg ne sokasítsa.

18. És mikor az ő országának királyi székére ül, írja le magának könyvbe e törvénynek mását a Lévita-papokéból.

19. És legyen az ő nála, és olvassa azt életének minden idejében, hogy tanulja félni az Urat, a te Istenedet, hogy megtartsa e törvénynek minden ígését, és e rendelkezéseket, hogy azokat cselekedje.

20. Fel ne fuvalkodjék az ő szíve az ő atyjafiai ellen, se el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra, hogy hosszú ideig éljen az ő országában ő és az ő fiai Izráelben.

14. *Mikor bemégy arra a földre.* Ebben az igeszakaszban Isten annak a papi királyságnak az érdemeit tárja elénk, amiről máshol volt szó. Miután a királyi név ragyogása elkápráztathatja a szemeiket, elfeledkezhetnek arról, hogy Isten megtartotta a szuverenitását felettük, így idejekorán inti őket, mennyire igazságtalan volna, ha Isten fenségét elhomályosítaná egy halandó ember uralkodása. Összefoglalva, itt a királyok hatalmát helyezi Isten hatalma alá, s magukat a királyokat is az Isten iránti engedelmességre szenteli, nehogy a nép valaha is az istentelenséghez forduljon, bármilyen változások menjenek is végbe a kormányzatban. S noha a bírák idején a vallást gyakorta forgatták fel, mégsem ok nélkül lépett életbe a királyokra vonatkozó speciális törvény, mivel semmi sem valószínűbb, mint az, hogy a földi pompa elvonja az embereket a kegyességtől. Most már értjük Isten célját ebben a dologban, vizsgáljuk hát meg annak egyes részleteit. Ő mellőzi (mint említettem) az összes közbenső időszakot egészen a királyság kezdetéig, mivel a dolgoknak ez az új állapota a veszély fokozódását hozta magával. Ameddig ugyanis a bírák voltak hatalmon az ő eltérő kormányzati formájuk elkülönítette a zsidókat a pogány nemzetektől. Az összes környező nemzet tagjai királyok alattvalói voltak, s Isten mindig megtartotta az elsőséget, miközben bírakat támasztott a népből. Mikor azonban elkezdtek királyokat választani maguknak, azok úgy összekeveredtek a pogányokkal, hogy könnyedén más romlásokba is keveredhettek. A kormányzatuk hasonlósága folytán ugyanis szorosabban egyesítette őket, ezért mondja konkrétan: mikor királyt teszel magad fölé, „miképen egyéb népek, a melyek körültem vannak”. Isten ezzel azt jelzi, hogy a nemzetek példája gonosz csapda lesz a számukra, amikor királyra vágnak majd, s így a jövőbeli állapotuk azonos lesz, még ha isteni rendeletre korábban különböző is volt. Röviden, itt a lázadásukat feddi meg közvetve, amikor Isten előre jelzi, hogy vakmerően lerázzák majd az ígájukat. S ez valóban be is következett, amikor

⁴¹⁶ “Selon leur fin, et leur verite.” – Francia.

elutasították Sámuel, és zajosan királyt követeltek maguknak. Ebbe a dologban panaszkolja Isten, hogy megvetették. Felmerül azonban a kérdés, miképpen egyeztethető össze ez a két dolog: királyoknak kell uralkodniuk felettük a nép vágya, vagy bolond kívánsága következtében, ám a királyság mégis a nép fő dicsősége volt, Isten kegyelmének speciális záloga, következésképpen a jólétüké és a teljes boldogságuké is. Jákob próféciaja közismert: „Nem múlik el Júdatól a fejedelmi bot, sem a vezéri pálcza térdei közül; míg eljő Siló” (1Móz49:10). Ebből kiderül: király lett megígérve Ábrahám gyermekeinek felbecsülhetetlen áldásként. Miért nem jelenti hát ki Isten Önmagát a Szerzőjének? Erre azt válaszolom: noha Isten célja a kezdetektől fogva Dávidot, mint Krisztus előképét a trónra ültetni, mégis, a helytelen sietségük összezavarta a dolgok rendjét, s a királyság kezdetét a nép hibájának tulajdonítja, amikor a romlott utánzásukkal a pogányokhoz akartak hasonlítani. Isten tehát látszólag szándékosan feddi meg az önfejlődésüket, mintha ezt mondta volna: „Mivel a király kijelölésével közelebb kerültek a pogányokhoz, óvakodjatok, nehogy a romlott kívánságaitok teljesen elfordítsanak benneteket az igaz vallástól”.

15. *Azt emeld magad fölé királyul.* Először is Isten fenntartja az elsőségét a király kijelölésében, s nem bízta a dolgot a nép saját szavazására. Így megbüntetheti a vakmerőségüket, amiért az elhamarkodott ösztönzés miatt követeltek királyt. Másodszor, megparancsolja, hogy a királyt magából a népből kell kiválasztani, idegeneket kizárva, mert ha idegent tennének meg királynak, az megnyitná az ajtót a hitehagyás előtt, hiszen mindegyik a saját hazai isteneit próbálna meg rájuk erőszakolni, s az igaz vallást a királyi hatalom erejével és fenyegetéseivel üldöznék. Íme, ezért nem engedte meg Istent, hogy a királyt másutt keressék, mint az Ő egyházának soraiból: hogy táplálhassa és fenntarthassa azt a tiszta istentiszteletet, amit gyermekkorától fogva szívott magába.

16. *Csak sok lovat ne tartson.* Itt körülhatárolja a király hatalmát, nehogy túllontúl felmagasztalja önmagát a méltósága dicsőségének folytán.⁴¹⁷ Tudjuk ugyanis, mennyire csillapíthatatlanok a királyok vágyai, mivel azt képzelik, hogy a számukra minden törvényes. Ezért jóllehet lehet ragyogó a királyi méltóság, Isten nem engedi, hogy a korlátlan hatalom ürügyeként használják fel, hanem korlátozza, és törvényes keretek közé szorítja azt. A רַק, *rak* ellentétes értelmű kötőszó, amit egyesek *csak*-nak értelmeznek⁴¹⁸ majdnem ugyanazzal a jelentéssel mert ezt a kivételt a királyaik szeszélyeinek kordában tartása végett tette hozzá. Az első tiltás arra vonatkozik, hogy ne tartson sok lovat, mivel azonban ez kétszer is megismétlődik, meg kell vizsgálnunk az okát. Sokan így fordítják: „Ne szaporítsa a lovakat, és ne készítse az embereket a visszatérésre Egyiptomba a lovak szaporítása végett”, de ez a beszédmód nyers és homályos. Mivel a לִמְעַן, *lemagnan* kötőszó jelentése „a kedvéért (*propter*)”, a szó szerinti fordítás lehet ez: „a lovak megsaporítása kedvéért” (*propter multiplicare, vel propter ad multiplicandum*). Nekem kétségem sincs afelől, hogy Isten a túl sok lovat a következményekből kiindulva ítéli el, mert arra ösztönözheti a királyok elméjét, hogy elhamarkodottan hadjáratokat indítsanak az egyiptomiak ellen. Azt tekintem tehát az igeszakasz valódi jelentésének, hogy a királynak nem szabad túl sok lovat tartani, nehogy a túl sok ló birtokában Egyiptomba vezesse a hadseregét. Így egyéb, a lovak túl nagy számából eredő gonoszságok mellett Mózes megemlíti ezt is: a király felfuvalkodik a gögtől és lovas haddal támad Egyiptomra. Most felmerül a kérdés: Isten miért tiltotta meg a visszatérést az Ő népének ezen a módon? Egyesek így magyarázzák: a lovakat Isten parancsa ellenére vinnék, Aki megtiltotta a kereskedést (azzal a néppel),⁴¹⁹ de ez nem látszik helyesnek. Mások úgy vélik: a népnek azért tiltotta meg az átkelést a sivatagon, nehogy a kíváncsiságuk következtében hálátlanok legyenek Istenhez, de ez is túllontúl erőltetett. Nekem az tűnik valószínűnek, hogy ezt az utazást azért tiltotta meg nekik, mert a szabadulásuk tudatában meg

⁴¹⁷ Kiegészítés a francia változatban: “Et face du cheval eschappe” – és úgy cselekedjen, mint egy elszabadult ló.

⁴¹⁸ “Le mot que nous avons translate *au reste*.” A latinban: *verum*, az Amplified Version szerint: *de*.

⁴¹⁹ Kiegészítés a francia változathól.

kellett elégedniük a saját határaikkal. Ezer halálból lettek kimentve, s ha önként mentek volna oda egy ellenség provokálása végett, a vakmerőségük annak jele lett volna, hogy megvetették Isten kegyelmét és megfélelkeztek arról. Ezért, hogy a szabadulásuk emléke mélyen az elméjükbe vésődjön, Isten a csodái iránt kívánt tiszteletet ébreszteni, hogy azokat a területeket úgy elkerüljék, mint a halál mélységeit. Vagy talán azt az okot lehet még megemlíteni, hogy szétszakítsa a gonosz szövetségeket, mert Izrael királyai a lovasságuk nagy létszámával dicsekedtek. Az előbbi magyarázat azonban a legideillőbb. Ezt a törvényt azonban nem tartották be még a legjobb királyaik sem, s ebből kiderül: a királyok makacsságát és gögjét aligha képes visszaszorítani bármiféle korlát.

17. *Sok feleséget se tartson.* Abban az időben a többnejűség annyira általános volt, hogy még a nép közül a legalantasabbak is büntetlenül szegték meg a házastársi fogadalmat. Ezért volt szükség megkötni a királyokat szorosabb korlátozásokkal, nehogy a példájukkal nagyobb bátorítást adjanak a bujálkodásra. S ezzel könnyen megcáfолható azok tudatlansága, akik arra következtetnek, hogy ami a királyoknak konkrétan meg volt tiltva, az szabad volt az alattvalók számára, mert a szemérmesség törvénye azért lett a királyok számára kiszabva, mert e nélkül az orvosság nélkül vége-hossza nem lett volna a bujaságuknak. Emellett a nép is nagyobb költségeknek lett volna kitéve, mert az asszonyok a becsvágyuk folytán valamennyien királyi bánásmódot várnak el, sőt még versengenek is egymással a cicomában, amint az lenni szokott. Dávid megszegte ezt a törvényt, s ez még valamelyest meg is bocsátható neki Mikál, a felesége feddése alapján, de mégis kiderül, hogy a vágyaknak nagyobb volt a hatalmuk felette, mint az Isten által előírt önmegtartóztatásnak. Ami ez után következik, az egyesek úgy kapcsolják az elhangzottakhoz, mintha azoknak az oka lenne ekképpen: „a királyok ne tartsanak sok feleséget, nehogy a szívük elhajoljon attól, ami helyes”, mint Salamon esetében is, aki odáig volt a feleségeiért, beleesett az asszonyi csapdákba és bálványimádásra adta a fejét. S bizonyosan aligha kerülhető el, amikor sok feleség gyötör egy embert, hogy elpuhulttá teszik az elméjét, és elfojtanak benne minden férfias józan ész. Én azonban mégis jobbnak látom szétválasztani a mondatokat, miszerint a királyoknak óvakodniuk kell, nehogy a méltóságuk ragyogása befolyásolja az ítélőképességük szilárdságát, mert semmi sem nehezebb, mint egy nagy méltóságban levőnek továbbra is tartani magát a mértékletességhez. Isten tehát nem hiába parancsolja meg, hogy állandóan ki kell tartaniuk a kötelességeik teljesítésében, s nem szabad elveszíteniük a józan eszüket. Sőt, azt is megtiltja a királyoknak, hogy sok kincset halmozzanak fel, mert ez nem tehető meg fosztogatás és erőszakos zsarolás nélkül. Közben pedig a vagyon arra sarkallja őket, hogy vakmerően vágjanak bele igazságtalan háborúkba, s vaskosan pazaroljanak, végül pedig még zsarnoki szélsőségekre is ragadtassák magukat. Isten tehát először is azt akarja, hogy a királyok óvakodjanak, nehogy a gazdagság kergetése során kiszívják a nép vérért, s nehogy eltékozzolják felesleges kiadásokra a helytelenül szerzett pénzt, és a másokéval legyenek szeszélyesek. Végül, nehogy törvénytelen dolgok megcselekvésére kísértse őket meg a gazdagság büszkesége.

18. *És mikor az ő országának királyi székére ül.* Nem elegendő kijavítani a hibáikat, amíg a királyoknak nem tanítanak egyúttal istenfélelmet is, és nem oktatják őket megfelelően a feladataik ellátására. Ezért most egy fegyelmi rendszert is hozzátesz, mert hasznos a számukra a vallás és az igazságosság tanulmányozására alapozni: át kell venniük a törvényt a papoktól és a lévítáktól, mert annak kell lennie minden cselekedetük szabályának. Miután itt mutató névmás szerepel,⁴²⁰ egyesek úgy vélik, de minden jó ok nélkül, hogy csak Mózes ötödik könyvére történő utalásról van szó. Nekem kétségem sincs felőle, hogy a tanítás egész

⁴²⁰ “Pource qu’il dit, de ceste loy” Mivel azt mondja: *ebből a törvényből.* – Francia. A Septuaginta fordítása: Καὶ γράψει εαυτῷ τὸ Δευτερονόμιον τούτο εἰς βιβλίον παρὰ τῶν ἱερέων τῶν Λευιτῶν. Kálvin látszólag figyelmen kívül hagyja a parancsot, miszerint ezt magának a királynak kell lemásolnia, amiről a szavak, egyes ókori magyarázók ellenére látszólag semmi kétséget sem hagynak.

summáját érte alatta, amit mind itt, mint Mózes második és harmadik könyvében kaptak. S bár ez kivétel nélkül mindenki számára közös volt, mégis, hogy a királyok még nagyobb figyelemmel olvassák, Isten külön másolatot készített a saját használatukra a papokkal és a lévítákkal, amit ünnepélyes ceremóniával ad a kezükbe, hogy a királyok tudják: nagyobb bölcsességre és tanácsra van szükségük a nép kormányzásában, mint a magánembereknek. Mikor tehát a papok és a lévíták átadták nekik a könyvet, akkor ez olyan volt, mintha Isten adta volna ezt a kincset a királynak. Megparancsolja tehát nekik, hogy gyakorolják magukat a törvény tanításában egész életük során mindvégig, mivel a királyokat csak kérdésből és a pompa kedvéért látják el könyvekkel, s amikor megízlelték, mit tanítanak azokban, rögtön belefáradnak és többé nem olvassák azokat. Végül az olvasás célját is hozzáteszi: mindenekelőtt, általánosságban, hogy megtanulják Istent félni, és a rendelkezéseit megtartani. Másodszor, nehogy a göggtől és a hiábavalóságtól felfuvalkodván megvessék és elnyomják a atyafiaikat. S az *atyafiak* szót szándékosan használja, nehogy azt képzeljék: eltöröltetett a testvériség törvénye, mert ők lettek a nép fölé állítva, hanem inkább tanulják meg mindenkinek úgy a gondját viselni, mint a (saját) tagjaiknak. Majd megint megismétli: „el ne hajoljon a parancsolattól jobbra vagy balra”, mert az ember vágyait, amikor túl sok cselekvési szabadságot élveznek, soha nem lehet kellőképpen korlátozni. Am nehogy elszomorító legyen a számukra a rendre szoktatásuk ezen a módon, Isten végül arra emlékezteti őket, hogy ez a mértéktartás hasznos lesz a számukra, mert így meghosszabbítják az uralkodásuk idejét, miközben a királyok zsarnoksága gyakorta jelenti a pusztulásukat. Mint ahogyan a lakóniai király is válaszolt, amikor a felesége azon bosszankodott, hogy ephoroszok (felügyelők) lettek kijelölve az ő korlátozására: „valóban kevesebb hatalmat kell hagynia a gyermekeire, hogy tovább tartson”.⁴²¹ Itt azonban a hosszú egymásutániséget Isten kegyelme által ígéri, ha a megfelelő módon engedik magukat vezetni.

Deuteronomium 20

5Móz20:1-4

1. Mikor hadba mégy ellenséged ellen, és látsz lovakat, szekereket, náladnál nagyobb számú népet: ne félj tőlök, mert veled van az Úr, a te Istened, a ki felhozott téged Égyiptom földéről.

2. És mikor az ütközethez készültök, álljon elő a pap, és szóljon a népnek;

3. És ezt mondja nekik: Hallgasd meg Izráel! Ti ma készültök megütközni ellenségeitekkel: A ti szívetek meg ne lágyuljon, ne féljete, és meg ne rettenjete, se meg ne rémüljete elöttök;

4. Mert az Úr, a ti Istenetek veletek megy, hogy harcoljon érettetek a ti ellenségeitekkel, hogy megtartsen titeket.

1. *Mikor hadba mégy.* Ez a törvény is, mely a politikai kormányzatukra vonatkozik, az első parancsolta kiegészítése, ami elrendeli, hogy Isten felügyelete alatt kell vívniuk a háborúikat, s az Ő segítségével bízva kell követniük Őt, mint vezetőt. Illetve ugyanis a kegyességük eme bizonyítékát adniuk: a háborúban nem kevésbé Istenre néznek, mint a békeidőben, s a biztonsággal kapcsolatos reménységüket nem egyébbe vetik, mint az Ő nevének segítségül hívásába. Ebből megértjük: Isten imádatát semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni a polgári, vagy földi kormányzatokban, mert jóllehet azok közvetlen célja a kölcsönös egyenlőség fenntartása az emberek között, a vallásnak mégis mindig az első

⁴²¹ Theopompus eme anekdotáját említi Arisztotelész, *Politika*, 11. kötet, Plutarkhosz, *vita Lycurgi*, 7. szakasz, valamint Valerius Maximus, 4. kötet, 1. fejezet, 8. szakasz.

helyet kell elfoglalnia. A dolog summája tehát az, hogy még a fegyvercsörgés közepette sem szabad úgy megzavarodniuk, hogy ne fognák fel, hogy Isten vezetése alatt állnak, vagy elveszteniük az abba vetett hitüket, hogy biztonságban lesznek az Ő erejére támaszkodva. Ő azonban nem arra biztatja őket, hogy elhamarkodottan siessenek a háborúba, hanem biztosra veszi, hogy annak jogos oka van, mert vaskos visszaélés lenne Isten nevével, ha a jó végkimenetelt várnánk Tőle, mikor bármi olyasmibe fogtunk bele, ami ellentétes az Ő parancsaival. Isten viszont megtiltja nekik, hogy féljenek, még ha az ellenség túlerőben van is a lovak száma, a létszámuk, vagy a fegyverzetük tekintetében, s ezekkel a szavakkal arra emlékezteti őket, hogy azért nem kell majd vereséget szenvedniük, mert nincsenek bőségében a harci szekereknek és a lovaknak. Nemrég láttuk ugyanis, hogy még a királyaiknak sem volt szabad összeszedni az erőiket, amivel a pogány nemzetek dicsekedtek. Ezért, nehogy a gyengeségük tudata félelmet ébresszen bennük, Isten kijelenti, hogy az Ő ereje elégséges lesz a védelmükre. S a Zsolt20:8 igeverse kétségtelenül innen ered: „Ezek szekerekben, amazok lovakban bíznak; mi pedig az Úrnak, a mi Istenünknek nevére emlékezünk meg”. Ezen az alapon feddi meg őket Ézsaiás, amiért megvetvén a Siloah vizeit, nagy és erős vizekre vágnak, azaz amint megmagyarázza másutt: mivel az egyiptomi lovasokban bíznak (Ézs8:6, 31:1). Meg kell azonban említenünk, hogy mire kell alapozniuk a biztonságukat: tudniillik a népnek reménykednie kell abban, hogy ugyanaz az isteni hatalom lesz velük mindvégig, amit az atyáik tapasztaltak meg, amikor megszabadultak Egyiptomból.

2. *És mikor az ütközethez készültek.* Isten a papokra bízta a buzdítás kötelezettségét, amikor eljön az összecsapás ideje. Az igeszakaszban használt kifejezésekből azonban megértjük, hogy ez a rész az első parancsolat kiegészítése, mert nem tartalmaz többet, mint hogy a papoknak kell buzdítaniuk az izraelitákat a magabiztosságra azon az alapon, amit Isten az Ő egykor megváltott egyháza megőrzésére és folytonos védelmére irányuló segítségének mond. Sőt, nemcsak egyetlen szóval tiltja meg a félelmüket, hanem sok szó egymásra halmozásával: „a ti szívetek meg ne lágyuljon, ne féljete, és meg ne rettenjete, se meg ne rémüljete”. Ezzel arra emlékeztet, mennyire nehéz ezt a gonoszságot gyógyítani – a félelmet, mely oly sokféle módon támadja és zavarja az elméinket, hogy azok ne nyugodjanak meg Istenben. S bizonyos, hogy valamennyien megtapasztaljuk: olyan változatos ostromok támadnak minket, hogy sokféle orvosságra van szükségünk a hitünk megerősítéséhez. Azt is észre kell vennünk Isten jelenlétének meghitt bemutatásában, hogy Ő együtt jár a népével a megmentésük érdekében, ha a veszélybe nem a maguk hibájából, hanem az ellenségeik igazságtalan támadása folytán kerültek.

Numeri 10

4Móz10:1-10

1. **Ismét szóla az Úr Mózesnek, mondván:**
2. **Csináltass magadnak két kürtöt, vert ezüstből csináltasd azokat, és legyenek azok néked a gyülekezet összegyűjtésére, és a táborok megindítására.**
3. **És mikor megfújják azokat, gyűljön te hozzád az egész gyülekezet, a gyülekezet sátoránál nyílása elé.**
4. **Ha csak egyet fújnak meg, akkor gyűljenek hozzád a fejedelmek, Izráel ezereinek fejei.**
5. **Ha pedig riadót fújtok, akkor induljon azok tábora, a kik napkelet felől táboroznak.**
6. **Mikor pedig másodszor fújtok riadót, akkor induljon azok tábora, a kik dél felől táboroznak. Riadót fújjanak azok indulására.**

7. Mikor pedig összegyűjtitek a gyülekezetet, egyszerűen kürtöljetek, és ne fújjatok riadót.

8. A kürtöket pedig Áron fiai, a papok fújják; és legyen ez néktek örökkévaló rendtartás a ti nemzetségeitek között.

9. És mikor viadalra mentek a ti földetekben, a titeket háborító ellenségeitek ellen, akkor is azokkal a kürtökkel fújjatok riadót, és emlékezetben lesztok az Úr előtt, a ti Istenetek előtt, és megszabadultok a ti ellenségeitektől.

10. A ti vígasságtoknak napján, és a ti ünnepeiteken, és a ti hónapjaitok kezdetén is fújjatok meg a kürtöket, a ti egészen égőáldozataitokra, és a ti hálaáldozatitokra: és lesznek néktek emlékeztetőül a ti Istenetek előtt. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

2. *Csináltass magadnak két kürtöt, vert ezüstből.* Ez az igeszakasz az ezüstkürtökről, melyekkel gyülekezőt fújtak, hogy a nép mindig figyelemmel legyen Isten hangja és akarata iránt, tulajdonképpen az első parancsolat kiegészítése. Isten ugyanis ezek hangjára akarta mozgásba hozni az izraelitákat, bármerre is jártak, hogy ne merészeljenek bármibe is belefogni akár, háborúban, akár békeidőben, csak mondhatni az Ő vezetésével és felügyelete alatt. A kürtök használnak azonban hármasként célja volt, tudniillik összegyűjteni a népet, vagy annak vezetőit a gyűlésekre, felfegyverezni őket az ellenségeik ellen, s harmadszor, kihirdetni az áldozatokat és az ünnepeket. Abszurdnak, s kissé illetlennek tűnhet a papokat kijelölni kürtösöknek, mivel ennek a hivatalnak nem volt csillogása, vagy méltósága, de Isten ezen a módon akart nagyobb tiszteletet kelteni a nép elméiben, hogy a papok tisztelete előzze meg minden tevékenységüket. Ez a hivatal ugyanis, melyre ki lettek jelölve, nem volt éppen alantas, mintha mások parancsára kellett volna kürtölniük, hanem inkább ezen a módon állította őket Isten a közügyek fölé, hogy a nép ne lármás rendtelenségben gyülekezzen össze a szeszélyek vakságában és sietségében, hanem a mértékletesség, a komolyság és a megfontoltság maradjon fenn közöttük. Tudjuk, hogy a földi ügyekben mily gyakran nincsenek tekintettel Istenre, hanem a tanácsok magabiztosan vitatják meg a dolgokat az Ő Ígéjére történő mindennemű utalás nélkül. Isten tehát arról tett bizonyosságot a papokat illetékesen alkalmazva, hogy minden összejövétel, kivéve azokat, ahol Ő elnököl, átkozott. A világi nemzeteknek is megvannak a maguk ceremóniái, mint például a madárjósások, könyörgések, jóvendőmondások, áldozatok,⁴²² mert a józan ész azt diktálja, hogy semmibe sem lehet sikerrel belevágni isteni segítség nélkül. Isten azonban azt akarta, hogy az Ő népe más módon kötődjön Őhöz, így mikor a szent kürtök, mintegy mennyei hang által hívják egybe őket, akkor szent és kegyes józansággal gyűljenek egybe. Máshol majd beszélünk a מועד *mogned* szóról.⁴²³ Noha kijelölt időt, vagy helyet, valamint a nép összegyülekezését jelenti, én jobbnak látom *konventnek* (*gyűlésnek*) fordítani, mivel Isten ünnepélyes módon mondhatni a szent trónja elé hívta a népet tanúskodni, vagy a bejelentésnek megfelelően szövetséget kötött velük.

Azt sem akarta, hogy a háborúkat elhamarkodottan, vagy bosszúvágyból vívják meg, hanem a papok lássák el a hírnökök (*feciales*) hivatalát, hogy Ő Maga lehessen a háborúk kezdeményezője. Megtisztelő volt azonban a papok számára az ünnepek kihirdetőinek lenni, s a szentélyhez hívogatni a népet. Most pedig, hogy értjük a Törvényadó szándékát, nézzük meg röviden a szavakat. Azt mondtuk, hogy a papok, amikor kürtöltek, Istennek mondhatni a szervei, vagy magyarázói voltak, hogy az izraeliták az Ő hangjától és parancsaitól függessenek. Ha csak a fejedelmeket, vagy az ezredeseket hívták össze, akkor csak egyszer

⁴²² “Comme d’espier le vol des oiseaux, ou de regarder les entrailles des sacrifices, et meme sacrifier, et faire prieres solennelles” - például a madarak röptének megfigyelése, vagy az áldozatok beleinek vizsgálata, sőt, maguk az áldozatok és az ünnepélyes imák mondása. – *Francia*. Szemantika a 77” szóból: előzetes figyelmeztetést adni, összehívni. – *Henry Walter*.

kürtöltek, ha az egész népre vonatkozott az összehívás, akkor duplán. Hasonló különbséget tettek a háborúban is: különböző jeleket kellett adni attól függően, hogy melyik oldalon induljon a tábor. Egyesek a kitalált *tarantara*⁴²⁴ szót használják azon a helyen, amit én „vigasságnak” fordítok. Valószínűleg, hogy hangosabb és hosszabb hang volt, de közben szünetekkel. meg kell azonban figyelniük a közbeszúrt ígéretet, miszerint az izraeliták „emlékeztetőül lesznek a ti Istenetek előtt”, s az ellenségeiket menekülésre készíti. Nem mintha a nép biztonsága, vagy szabadulása a kürtökhöz kötődött volna, hanem nem mentek csatába, csak Isten segítségére támaszkodva. Maga a valóság kapcsolódott ugyanis a külső jelhez, tudniillik hogy Isten irányítása alatt kell harcolniuk, követniük kell Őt, mint vezetőjüket és minden erejüket az Ő kegyelmének kell betudniuk. S hogy minden szentet ez a szabály vezetett, az kiderül a Zsolt20:8-ból: „Ezek szekerekben, amazok lovakban bíznak; mi pedig az Úrnak, a mi Istenünknek nevére emlékezünk meg”, továbbá „Nem szabadul meg a király nagy sereggel; a hős sem menekül meg nagy erejével... Ámde az Úr szemmel tartja az őt félőket, az ő kegyelmében bízókat,” (Zsolt33:16-18).

10. *A ti vigasságtoknak napján.* Olyan ez, mintha Isten azt tenné nyilvánvalóvá, hogy Ő nem fogad el semmiféle ünnepet, és semmiféle áldozat nem tetszik Neki, csak amelyeket az Ő parancsára ünnepelnek, vagy mutatnak be. A nép számára ugyanis nem volt törvényes ezt, vagy amazt a napot kiválasztani, hanem a kijelölés joga a szent dolgok szolgálóinak kezében volt. S valóban Maga Isten jelölte ki az újhaldakat (*Neomenias, vel novilunia*) és más ünnepeket, de nehogy bármiféle változás történjen, mert az emberek mindig merészek a koholmányaikkal, Ő a törvényes betartásukat a kürtöléssel kívánta szentesíteni. Mintha mondhatni a papok szájával hirdette volna ki a szent összegyülekezéseket. Az áldozatok, amiket mások „békeáldozatoknak” fordítanak, én a „virágzásotok” kifejezéssel fordítom,⁴²⁵ és pedig nem ok nélkül. Mert a שלמים, *shalmecem* tulajdonképpen ezt jelenti, s ezt a nevet adták a hálaadó könyörgéseiknek és bizonyosságtételeiknek, mikor valami nagy veszélyből szabadultak meg, vagy valami rendkívüli áldást kaptak Istentől. Mózes azonban azt mondja, hogy a kürtök” emlékeztetőül szolgáltak az Istenük előtt”, mert amikor az Ő parancsára kellett összegyűlniük, Ő rájuk tekintett, és atyai kegyeivel tisztelte meg őket.

⁴²⁴ Például Malvenda, *Poole's Syn.*, „et clangetis tarantara”. A szót Ennius is használja: “At tuba terribili sonitu tarantara dixit.” - *AEn*, 4. Az Amplified Version szerint “riadó”.

⁴²⁵ Például az Amplified Version. Sebastian Münster a שלמים szót a *Pacificorum vestrorum* kifejezéssel fordítja. A szó e (*virágzásotok*) fordításának alátámasztásához a punktálásnak másnak kell lennie. A szótárszerkesztők közönségesen *hálaáldozatnak* fordítják. – Henry Walter.

A második parancsolat

Exodus 20

2Móz20:4-6

4. Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alatt a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.

5. Ne imádd és ne tiszteld azokat; mert én, az Úr a te Istened, féltőn-szerető Isten vagyok, a ki megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban, harmad és negyediziglen, a kik engem gyűlölnek.

6. De irgalmasságot cselekszem ezeriziglen azokkal, a kik engem szeretnek, és az én parancsolatimat megtartják.

4. *Ne csinálj magadnak faragott képet.* Az első parancsolatban, miután azt tanította, ki az igaz Isten, megparancsolta, hogy egyedül csak Őt szabad imádni: most pedig meghatározza, milyen az Ő törvényes imádata. Mivel ez két külön dolog, arra a következtetésre jutunk, hogy azok a parancsolatok szintén eltérők, melyekben különböző dolgokat tárgyal. A korábbi valóban sorrendben az első, mármint hogy a hívőknek meg kell elégedniük egyetlen Istennel, de nem lesz elegendő azt megtanulnunk, hogy csak Őt imádjuk, amíg meg nem tudjuk a módját is annak, ahogy ezt tennünk kell. A dolog summája ez: Isten imádatának lelkinak kell lenni, hogy megfeleljen az Ő természetének. Jóllehet Mózes csak a bálványimádásról beszél, mégsem kétséges, hogy egy színekdoché segítségével – mint a törvény hátralevő részében mindenütt – elítél minden kiagyalt szolgálatot, amit az emberek a maguk feje után menve agyaltak ki. Ebből származtak ugyanis azok a testi keverékek, melyekkel megszenteltetették az Isten imádatát, amikor a saját értelmüknek megfelelően becsülték fel, s ezzel bizonyos értelemben át is változtatták Őt. Észben kell hát tartanunk, milyen az Isten, nehogy bármiféle otromba, vagy földi elképzeléseket alkossunk Róla. A szavak egyszerűen csak annyit fejeznek ki, hogy helytelen,⁴²⁶ ha az emberek Isten jelenlétét bármiféle látható képmásban keresik, mert Ő nem ábrázolható ki a mi szemeinknek. A parancs, mely szerint semmit hasonlót sem szabad készíteniük ahhoz, amik az égben, a földön, vagy a földalatti vizekben vannak, abból a gonosz szokásból ered, mely akkor mindenfelé elterjedt volt: miután ugyanis a babonaság soha nem egységes, hanem különféle irányokban von felre, egyesek úgy vélték, Istent halak, mások madarak, megint mások állatok formájában kell kiábrázolni. A történelem pedig konkrétan feljegyzi, miféle gyalázatos káprázatok vezették félre az egyiptomiakat. Ebből megint csak az emberek hiábavalósága jelentetik ki, mivel bármerre is fordítják a szemeiket, mindenfelé a tévelygés kellékein ragad meg a tekintetük, hiába ragyogja őket körül mindenfelől dicsőséges, pedig bármit is látnak fent és alant, az mind az igaz Istenhez hívogatja őket.

Mivel tehát az emberek úgy be vannak csapva, hogy minden általuk szemlélt dologból csak a tévelygés kellékeit alkotják meg maguknak, Mózes most felemeli őket a világ egész szövete és elemei fölé, mert a „fenn az égben” levő dolgok alatt nemcsak a madarakat érti, hanem a Napot, a Holdat és a csillagokat is, amint majd nemsokára meglátjuk. Kijelenti tehát, hogy Isten igazi képmását sehol a világon nem lehet megtalálni, Ezért szennyezi be az Ő dicsőségét és rontja meg az Ő igazságát a hazugság, valahányszor csak látható formában tárják Őt a szemünk elé. S meg kell jegyeznünk, hogy két része van a parancsolatnak: az *első* megtiltja a faragott képmás, vagy bármi hasonló felállítását, míg a *második* annak az imádatnak az áthelyezését tiltja bármelyikre ezek közül a fantomok, vagy megtévesztő

⁴²⁶ “C’est une folie et perversité.” – Francia.

látványosságok közül, amit Isten egyedül Magának követel. Ezért Isten bármiféle képét megalkotni önmagában is istentelenség, mivel ezzel a romlottsággal az Ő fenségét rontják meg, s másnak mutatják be, mint amilyen valójában. Nem kell megcáfolnunk egyesek ostoba fantáziáját, miszerint Mózes valamennyi szobrot és képet elítéli, mert itt nem volt más célja, mint Isten dicsőségének megmentése minden képzelgéstől, melyek hajlamosak megrontani azt. S bizonyosan a legvaskosabb trágárság Istent tuskóhoz, vagy kőhöz hasonlónak tenni. Egyesek így magyarázzák a szavakat: „Ne csinálj magadnak faragott képet, amit imádhatasz”,⁴²⁷ mintha szabad lenne elkészíteni Isten látható képmását, ha nem imádjuk azt. A soron következő magyarázat azonban könnyen megcáfolja a tévedésüket. Közben nem tagadom, hogy ezeket a dolgokat összefüggésben kell vizsgálnunk, mivel a babonás istenimádat majdnem soha nem különül el az azt megelőző tévelygéstől. Amint ugyanis valaki megengedi magának, hogy megalkossa Isten képmását, azonnal a hamis istenimádatba is belekeveredik. Az pedig bizonyos, hogy bárki, aki tisztelettel és józansággal gondol Magára Istenre, az távol áll az efféle abszurditásoktól. S nem is lopakodik be semmiféle az Isten átalakítására irányuló vágy, vagy feltételezés, csak ha az elménket közönséges és testi képzelgések foglalják le. Ezért történik meg, hogy akik romlandó anyagokból formálnak maguknak isteneket, azok babonásan csodálják a saját kezük munkáját. Készséggel elismerem tehát, hogy ezt a két dolgot, melyek elválaszthatatlanok, egyesítenünk kell. Csak emlékezzünk arra, hogy Istent nem csak akkor sértjük meg, amikor az Ő imádatában bálványokat részesítünk, hanem akkor is, amikor megpróbáljuk Őt bármiféle külsődleges hasonlósággal kiábrázolni.

Deuteronomium 5: A parancsolat megisméltése

5Móz5:8-10

8. Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alant a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.

9. Ne imádd és ne tiszteld azokat; mert én, az Úr, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok, a ki meglátogatom⁴²⁸ az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyedíziglen, a kik engem gyűlölnék;

10. De irgalmasságot cselekeszem ezeríziglen azokkal, a kik engem szeretnek, és az én parancsolataimat megtartják.

9. *Ne imádd és ne tiszteld azokat.* A bálványimádók hiába próbálják kikerülni ezt a második pontot az ostoba gáncsoskodásaikkal, amint a pápisták között rendszerint azzal a felszínes megkülönböztetéssel hozakodnak elő, hogy csak a λατρεία,⁴²⁹ és nem a δέλεια van megtiltva. Mózes ugyanis mindenekelőtt általánosságban szemléli AZ IMÁDAT MINDEN FORMÁJÁT ÉS CEREMÓNIAJÁT, majd rögtön utána hozzáteszi a עבד, *gnabad* szót, melynek a pontos jelentése *szolgálni*. Ezért arra következtetünk, hogy gyermekes kísérletet tesznek a dolog kikerülésére azok, akik csak *a szolgálat* tisztességét adják meg a képeknek és

⁴²⁷ Valamennyi képmást, vagy hasonlóságot tiltja ez a parancsolat, melyeket azért készítenek, hogy aztán bámulják és szolgálják azokat – annak megfelelően, ami rögtön utána következik: *Ne imádd és ne tiszteld azokat.* Azaz, valamennyit, melyeket *bálványoknak*, vagy *istenképmásoknak* készítenek, vagy amelyeket *isteni tisztelettel* imádnak. Ezt leszámítva a képmások, képek, vagy ábrázolások akár még Isten házában, valamint magában a szentélyben sincsenek tiltva, sőt konkrétan feljogosít erre Isten Ígéje. Lásd 2Móz25:18, 38:7, 4Móz21:8-9, 1Krón28:18-19, 2Krón3:10.” – Megjegyzés a Douay Version-hoz, Dublin, 1825.

⁴²⁸ A Károli-fordítás szerint: *megbüntetem – a ford.*

⁴²⁹ A francia változat kellőképpen magyarázza ezt a megkülönböztetést: “Que l’honneur est bien defendu, mais non pas le service.” Lásd Kálvin, *Institúció*, I. kötet, 12. fejezet, 2. és 3. szakasz, valamint Kálvin, *Zsoltárkommentárok*.

a szobroknak. Ám ha még el is fogadjuk, amire vágnak, akkor sem ússzák meg, mert a tiltás egyenértékű Isten ama kijelentésével, hogy Őt nem szabad imádni sem fában, sem kőben, sem semmi más hasonlóságban. A hitetlenek ugyanis soha nem ragadtattak el az ostobaságnak arra a szintjére, hogy a pusztá képeket, vagy szobrokat imádták volna: ők mindig is ugyanahhoz az ürügyhöz folyamodtak, amit manapság oly gyakran hallunk a pápisták szájából, miszerint nem magát a képmást imádták, hanem azt, amit képviselt. A Lélek azonban mindenütt megfeddi őket a fa- és kőistenek imádásáért, mivel Isten elutasítja azt a testi imádatot, amit a hitetlenek kínálnak fel a tuskók és a kövek előtt. Ha bárki megkérdezi tőlük, kit vélnék imádni, akkor azonnal azt válaszolják, hogy Istennek kínálják azt a tisztességet, amit a képeknek és a szobroknak adnak meg. Ez a felszínes kifogás azonban semmivé válik, mivel bálványt állítani, ami előtt leborulnak nem más, mint megtagadni az igaz Istent. Ezért nem csoda, ha Ő azt jelenti ki, hogy a hitetlenek fát és követ imádnak, mikor a fában és a kőben a saját képzelgésük fantomjait imádják. S mondtuk már, hogy itt valamennyi rítust megtiltja, melyek nem egyeztethetők össze Isten lelki imádatával, s ez elegendő, sőt több, mint elegendő mindezeknek a ködös elképzeléseknek (*nebulas*) a megfutamításához.

Mert én, az Úr, a te Istened. Részben fenyegetésekkel rettent meg, részben pedig édes ígéretekkel csalogatja, hogy megtartsa őket a köteleesség útján. Bebizonyítja a hálátlanságukat, ha a bálványimádásra adják a fejüket azt követően, hogy az Ő saját és szent népévé lettek kiválasztva. Utána rettentéssel serkenti őket, a büntetés bejelentésével, végül a jutalom reménységével kecsegteti őket, ha engedelmesen megmaradnak Isten tiszta imádata mellett. S nemcsak azt jelenti ki, hogy szigorú, vagy kedves lesz hozzájuk, hanem mindkettőt kiterjeszti az utódaikra is, noha, amint azt majd látjuk, nem egyenlőképpen. Valóban más helyet jelöltem ki az ígéreteknek és a fenyegetéseknek, melyekkel az egész törvény tekintélyét erősíti meg, de miután ez a mondat egy konkrét parancsolathoz kapcsolódik, nem lehet attól könnyedén elválasztani. Az אֱל, *el* szót egyesek köznévként fordítják: *hatalmas*, de miután Istent az Ő hatalma miatt nevezik így, én jobbnak láttam azt a jelentést követni,⁴³⁰ mely jobban illik ide. Mégsem gondolom azonban, hogy ok nélkül használt volna különféle neveket, mert mikor először használta az אֱלֹהִים, *elohim* nevet, utána hamarosan más titulussal tiszteli meg Istent, s magasztatja fel az Ő hatalmát, hogy féljék Őt. S ez okból nevezi Őt *Vetélytársnak*,⁴³¹ vagy ahogyan egyesek nem éppen alkalmatlanul fordítják: *féltékeny*. Az „irigy” (*obtrextatoris*) megnevezést adni Istennek ugyanis, mint azt teszik egyesek, nemcsak ostoba de szörnyűséges dolog is. Ez az a szó, amit Cicero ζηλοτυπιαν-nak fordít,⁴³² kifejezve vele a vétkes versengés bűnét, amikor valaki másvalaki felsőbbségét irigyli. Isten azonban itt egy férj szerepében kerül elénk, aki nem tűr versenytársakat, vagy ha jobbnak látjuk kiterjeszteni a szó jelentését, Ő a jogainak védelmezője, mivel az ő versenytársi mivolta nem több, mint annak megtartása, ami az Övé, így zárván ki minden versenytársat az Ő tiszteletéből. Mivel nemrég említette az Ő szent szövetségét a zsidókkal, Mózes látszólag ennek a lelki házasságnak a megtörésére utal. S noha fenyegetéssel kezdi, mégis, sokkal többre tartván a kegyelmét a szigorúságánál, inkább gyengéden csalogatja, semmint félelemmel ösztökéli őket a hűségre, mert kijelenti, hogy ezer generáción át lesz könyörületes, de a büntetést csak harmad- és negyedikzigen hirdeti (mert ez szó szerinti fordítás), azaz csak az unokákra és a dédunokákra kiterjedően. Azért tehát, hogy az imádóit komoly kegyességre biztassa, kijelenti: nemcsak hozzájuk lesz kegyes, de az utódaikhoz is, mégpedig ezerízigen. S ez az Ő felbecsülhetetlen

⁴³⁰ Azaz, ahogyan a francia változat magyarázza: “De le prendre pour un nomme propre” – tulajdonnévnek tekintve azt.

⁴³¹ אֱמּוּלָטוֹר, *Aemulator*, vetélytárs, mondja Kálvin Sebastian Münster után, aki önmagát azzal magyarázza, hogy az alábbiakat érti alatta: „Qui aequo animo ferre non potest, ut ab eo divellamur, et alium quaeramus amatorem.” A latin Vulgata szerint *Zelotes*. A fordítás nehézsége a latin nyelvre látszólag nem a héber bármiféle kétértelműségéből fakadt, hanem a megfelelő szó hiányából a klasszikus latinban. – Henry Walter.

⁴³² „Obtrextatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiat eo, quod ipse concupiverit.” – *Tusculanae Quaestiones* IV.

kedvességének, sőt engedékenységeének a bizonyítéka, hogy kegyeskedik a szolgálóihoz kötődni, akiknek pedig semmivel sem tartozik azt illetően, amikor az irántuk megnyilvánuló kegyességében az utódaikat is a népének ismeri el. Ebből kiderül: helytelen érdemekre következtetni a megígért jutalomból kiindulva, mert Ő nem azt mondja, hogy hűséges, vagy igazságos, hanem hogy könyörületes lesz a törvényét megtartóihoz. Lépjen hát elő a legtökéletesebb, s még ő sem követelhet semmi többet Istentől, mint hogy legyen vele kegyes az Ő ingyenes nagylelkűségéből kiindulva. A *חסד*, *chesed* ugyanis egyenértékű a kedvességgel, vagy nagylelkűséggel, de amikor Istenre mondják, akkor általában könyörületet, vagy atyai jóindulatot jelent, valamint azokat az áldásokat is, melyek ebből fakadnak.

Miután tehát azt ígéri, hogy könyörületes lesz, ez ugyanaz, mintha azt mondanánk, hogy nagylelkű lesz, vagy irgalmasan bánik velük. Ebből következően a jutalom fő forrása az az ingyenes nagylelkűség, mellyel bőkezűen áldja meg az Ő népét. Mikor pedig azt mondja: „a kik engem szeretnek”,⁴³³ azzal a valódi igaz mivolt forrását és eredetét fejezi ki, mert a törvény külsődleges betartásának semmi haszna sincsen, ha nem innen ered. S inkább a szeretetet, mintsem a félelmet dicséri, mivel Isten semmi másban nem gyönyörködik, mint az önkéntes engedelmisségben, de elutasítja azt, ami erőltetett és szolgai, amint azt majd máshol megint látni fogjuk. Mivel azonban a képmutatók is azzal dicsekednek, hogy szeretik Istent, miközben az életük nincs összhangban az ajkukról hallható megvallással, ezért két dolgot itt kiemelten összekapcsol, tudniillik hogy Isten igazi szolgálói szeretik Őt, és megtartják a parancsolatait, azaz hatékony bizonyítékát adják a kegyességüknek. Felmerül azonban itt egy nehéz kérdés, mert az összes kor történelme azt mutatja, hogy a szent mag nagyobbik része elvettett és ítélet alá került, s Isten az Ő átkának és bosszújának súlyosabb megnyilvánulásaival sújtott le rájuk, mint az idegenekre. Észre kell azonban vennünk, hogy ezekben a szavakban a kegyelmet nem ígéri a szentek összes leszármazottainak egyénileg, mintha Isten a lekötöztetettje lenne minden egyénnek, aki a nemzetségét és az eredetét tőlük származtathatja. Ábrahámnak nagyon sok elkorcsosult gyermeke volt, akiknek semmit sem használt, hogy a szent pátriárka leszármazottainak nevezték őket. S valóban nem is korlátozódik az ígélet egyénekre, mert sokan, akik csak test szerinti gyermekek, nem számítanak a maghoz, hanem Isten az Ő szabad kiválasztásával fogadja örökbe azokat, akiket akar. De mégis úgy irányítja az ítéleteit, hogy az Ő atyai jóindulata mindig megmarad a hívők nemzetségénél. Emellett ennek a megígért kegyelemnek a gyümölcsei a mulandó áldásokban is megmutatkoznak. Így tehát, noha Isten súlyosan megbosszulta Ábrahám gyermekeinek vétkeit, akiknek a vétke végül kétségbeejtőnek mutatkozott, mégsem mulasztott el kegyesnek lenni velük ezerízígiel. Isten ugyanis beteljesíti és elvégzi, amit itt ígért a kegyességének külsődleges bizonyosságaival, még ha ezek az elvetettek veszére is lesznek. Könyörületes volt tehát Ábrahám nemzetségéhez, ameddig jónak látta náluk hagyni a törvényt, a prófétákat és a templomot, valamint más egyéb vallási gyakorlatokat.⁴³⁴ Itt pedig helyes lesz, ha ismét fontolóra vesszük, milyen messze áll még a legszentebb is a törvény tökéletes betartásától, és Isten tökéletes szeretetétől. Ezért nem kell csodálkoznunk azon, ha sok vonatkozásban a kegyelmének hiányát tapasztalják meg, és csak némi halvány ízét érzik. Mindenesetre Isten jósága mindig is túlradó, így az Ő kegyelme, ha nem ragyog teljes fényében, mégis ragyogó szikrákként mutatkozik meg ezer generációnak. Ami az ellentétes mondatot illeti, melyben Isten a harmadik, vagy negyedik generációig bezárólag korlátozza az Ő bosszúállását, abból látjuk: jobban szereti az embereket gyengéden hívogatni a kötelességeik ellátására, mintsem rettentő fenyegetésekkel zsarolni ki belőlük többet, mint amennyit megtenni szeretnének, mivel messzebbre terjeszti ki a kegyelmét, mint az ítéleteinek szigorúságát. Észre kell azt is

⁴³³ La source de toute vertu, et de toutes bonnes oeuvres. – *Francia*.

⁴³⁴ Kiegészítés a francia változatban: “Combien qu’ils n’en fissent point leur profit” – noha nem származott abból hasznuk.

vennünk, hogy a törvénszegőket Isten ellenségeinek és *gyűlölőinek* nevezi. Bizonyosan borzasztó, majdnem szörnyűséges istentelenség gyűlölni az Istent, s aligha lehet bárkit találni, aki annyira gonosz lenne, hogy az Ő nyílt ellenségének jelentené ki magát. Ám mégsem ok nélkül nyilatkozik meg Isten ennyire nyersen az istentelenségüket illetően, mivel Ő nem választható külön az Ő igazságosságától, így a törvény megvetése ezzel a gyűlölettel vádolja meg az embereket. Hiszen lehetetlenség, hogy ne akarnák Őt megfosztani az Ő uralmától azok, akik nem tűrik el Őt, mint törvényadót és bírót.

A „meglátogatni a vétkeket” annyi, mint megvizsgálni azokat, vagy megállapítani azokat a vétkeknek megfelelő büntetés kiszabása érdekében. Addig ugyanis, amíg Isten kíméli az embereket és késlelteti az ítéleteit, addig látszólag szemet huny felettük, vagy nem figyel rájuk. Ezért amikor az emberek úgy gondolják, hogy a bűneik eltemetettek, Ő akkor is kijelenti: emlékeztetben tartja azokat. De megkérdendő: miképpen egyeztethető össze Istennel a büntetés kiszabása a gyermekekre, vagy az unokákra az atyák vétké miatt? Hiszen semmi sem ésszerűtlenebb, mint az ártatlant és a vétkest belevonni ugyanabban a büntetésbe. A próféta kijelentése is közismert: „A mely lélek vétkezik, annak kell meghalni; a fiú ne viselje az apa vétkét, se az apa ne viselje a fiú vétkét; az igazon legyen az ő igazsága, és a gonoszon az ő gonoszsága.” (Ezék18:20)

A nehézség, ami a próféta szavaiból fakad, könnyedén feloldható, mert Isten azokkal a nép gonosz vitatkozását utasítja vissza, miszerint a gyermekeik, akik nem voltak részesek a vétkekben igazságtalanul és kegyetlen módon kapták a büntetést. Általánosan elterjedt volt a közmondás, mely szerint „az atyák ették meg az egrest és a fiak foga vásott bele”, de Isten azt válaszolja, hogy akikre haragudott, és akikkel súlyosan bánt, azok közül egy sem volt mentes a vétkektől, így tehát a panaszkodásuk nem állja meg a helyét, mert mindenki azt kapta, amit a saját vétkei szerint megérdemelt. S az teljesen igaz, hogy Isten szigorúsága soha nem sújt le az ártatlanra, s bármennyire is zúgolódjon a világ az Ő ítéletei ellen, Ő mindig tiszta lesz ennek, vagy amannak az egyének az elítélésében.⁴³⁵

Mikor azonban Isten azt jelenti ki, hogy az atyák vétkeit a fiak keblében bosszulja majd meg, akkor nem azt érti alatta, hogy azokon a nyomorultakon áll bosszút, akik semmi effélére nem szolgáltak rá, hanem hogy Neki szabad az atyák bűneit a gyermekeikben és a leszármazottaikban is megbüntetni azzal a kikötéssel, hogy joggal büntethetők, mert utánozzák atyáikat. Ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy ez semmivel sem több, mint megadni mindenkinek, ami kijár neki, akkor emlékeznünk kell: valahányszor csak Isten megvakítja az istentelenek gyermekeit, az elvetettség állapotába taszítja (*conjicit in sesum reprobum*), és az örültség, vagy az ostobaság lelkével sújtja őket, hogy átadják magukat a bolond vágyaknak és siettségnek a végső pusztulásukat. De tételezzük fel, hogy más büntetéseket is hozzátesz – nos, valamennyien ítélet alatt állnak (*convicti*), így nincs alapjuk a zúgolódásra Isten ellen még akkor sem, amikor Isten végrehajtja a bosszút, amit itt bejelent. Mikor ugyanis egy munkát végez különféle célokra, akkor csodálatos és titkos eszközöket használ. Mikor megparancsolta a Kánaán népének kiirtását, akkor bizonyos, hogy az akkor élők megérdemelték ezt a büntetést. Mégis, miután Isten előre megmondta,⁴³⁶ hogy a gonoszságuk még nem telt be, ebből arra következtetünk, hogy azt a büntetést szabta ki rájuk, amit 400 éven át késleltetett. Ezen az alapon jelenti ki Krisztus, hogy a korának zsidói vétkesek voltak minden kiontott vérben Ábeltől kezdve Zakariásig, Barakiás fiáig (Mt23:35). Ám ha nem fér össze a mi megítélésünkkel, hogy Isten mindenkinek az érdemei szerint fizessen meg, de ugyanakkor az atyák vétkeit a fiaktól kérje számon, akkor emlékeznünk kell arra, hogy az Ő ítéleteinek mélysége hatalmas. Ezért ha az Ő eljárásában bármi felfoghatatlan a számunkra, akkor józansággal és tisztelettel meg kell hajolnunk előtte. Miután azonban ez a

⁴³⁵ A latinban: „fore victorem quoties hunc vel illum damnaverit”, nyilvánvaló célzással a Zsolt50:6-re, amit a Vulgata az “et vincas cum iudicaveris” szavakkal fordít, mely igeszakaszra van utalás a francia változatban.

⁴³⁶ Lásd 1Móz15:16.

tanítás máshol is előkerül majd, elegendőnek láttam itt csak futólag említeni. Egy kérdés marad: miképpen egyeztethetjük össze Pál kijelentését, miszerint az ötödik parancsolat az első, melyhez ígéret is kapcsolódik (Ef6:2) azzal, hogy ehhez a másodikhoz is kapcsolódik ígéret. A megoldása ennek könnyű: ha kellőképpen megvizsgáljuk ezt az ígéretet, melyet az imént magyaráztunk meg, kiderül, hogy nem egyetlen konkrét parancsolathoz kapcsolódik, hanem a teljes első törvénytáblához, melynek parancsolatai az Isten szolgálatára vonatkoznak. Mikor azonban azt olvassuk, hogy „tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj”, ez annak a parancsolatnak a megtartását szentesíti konkrétan és kimondottan.

A második parancsolat magyarázata

Exodus 34

2Móz34:17

17. Ne csinálj magadnak öntött isteneket.

Leviticus 19

3Móz19:4

4. Ne hajoljatok a bálványokhoz, és ne csináljatok magatoknak öntött isteneket. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

Leviticus 26

3Móz26:1

1. Ne csináljatok magatoknak bálványokat, se faragott képet, se oszlopot ne emeljete magatoknak, se kőszobrokat ne állítsatok fel a ti földetekben, hogy meghajoljatok előtte, mert én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

Exodus20

2Móz20:22-23

22. És monda az Úr Mózesnek: Ezt mondd az Izráel fiainak: Magatok láttátok, hogy az égből beszéltem veletek.

23. Ne csináljatok én mellém ezüst isteneket, és arany isteneket se csináljatok magatoknak.

2Móz34:17. *Ne csinálj magadnak öntött isteneket.* Mikor a faragott dolgokat, szobrokat és képeket isteneknek nevezi, azzal megmutatja a második parancsolat tárgyát és summáját: Istent megsértik, amikor anyagi formába öltöztetik. Sőt, az Isten megnevezést adják a bálványoknak a közbeszédnek és a pogányok romlott vélekedésének megfelelően: nem mintha a hitetlenek azt hitték volna, hogy az Istenség benne foglaltatott valamely romlandó anyagban, de azt képzelték, hogy közelebb került hozzájuk, ha a jelenlétének valami földi jelképe tárult a szemük elé. Ebben az értelemben nevezték isteneiknek az istenek képmásait, mivel azt hitték, nem képesek felemelkedni azokba a magasságokba, ahol az

Istenség lakozik, hacsak nem másznak fel ezekre a földi segítőeszközökre. Kétségtelen, hogy színekdochével az összes képmás-fajtát beleérti, amikor megtiltja az öntött istenek készítését, mert a fémot jobban utálja Isten a fánál, a kőnél, vagy bármely más anyagnál, amelyből a bálványokat szokták készíteni. Mivel azonban a babonáság örült buzgalmát még inkább serkenti az anyag értéke, vagy a kivitelezés szépsége, Mózes főleg az öntött isteneket ítéli el. Minden ezzel kapcsolatos kérdést megválaszol az itt idézett negyedik igeszakasz, ahol az izraelitáknak megtiltja, hogy ezüst, vagy arany isteneket készítsenek – azért, mert a bálványimádók még inkább belemerülnek a nagyon drága bálványaik imádatába, melyek külső ragyogása minden érzékszervüket lebilincseli. Ugyanezt jelenti a második igeszakasz, melyben nemcsak a faragott képeket említi, hanem a szobor,⁴³⁷ vagy a megmunkált kő megnevezést is hozzáteszi, mert noha egyesek a kövezetre utalóként magyarázzák ezeket a szavakat, nekem kétsésem sincs felőle, hogy minden emlékművet beleért, melyektől a bolond emberek úgy vélik, hogy bizonyos fokig látható Istenük van, s így neveznek minden szobrot és képet melyekkel Isten lelki imádatát rontják meg. Mózes célja itt az emberek elhamarkodottságának visszafogása, nehogy a képzelgéseikkel kifigurázzák Isten dicsőségét. Rögtön hozzátesz ugyanis még egy mondatot: „én vagyok az Úr, a ti Istenetek”, melyben Isten arra emlékezteti őket, hogy mindannyiszor megfosztják a neki kijáró tisztelettől, valahányszor csak valami földi, vagy testi dolgot agyalnak ki Vele kapcsolatosan az emberek. A מצבה, *matsebah* szót⁴³⁸ néha jó értelemben is használja, amiből következően itt nem más szobrokat ítél el, mint azokat, amelyeket mint Isten képviselőit állítottak fel. Ugyanez a helyzet a csiszolt kővel is,⁴³⁹ amikor felszentelik, s ezzel arra készítheti az emberek elméit, hogy vallási megvilágításban tekintsenek rá, Istent a kőben imádván. De Mózes mind a második, mind a harmadik szakaszban arra tanítja az embereket, hogy amint valami otromba, vagy földi dolgot képzelnek el az istenségben, azzal teljesen elszakadnak az igaz Istentől. S ez fejeződik ki az אֱלִילִים, *elilim* szóban is, mely magában foglalja a szobrokat, köveket, faragott képeket, valamint az öntött isteneket. Egyesek úgy vélik, hogy ez a szó az אל, *al* tagadó kötőszóból,⁴⁴⁰ és az אל, *el*, Isten szóból áll. Mások „semminek” fordították, a görögök és a latinok pedig „bálványoknak”. Világos tehát, hogy az Istent kifigurázó hamis ábrázolásokat azért nevezik így, hogy szégyenbe és gyalázatba boríthassák azokat. Mivel azonban a babonások nem szűnnek meg gáncsoskodással elleplezni a tévelygéseiket, Isten nem elégszik meg ezzel a szégyenteljes megnevezéssel, hanem egyebeket is hozzátesz, melyek vonatkozásában a kifogásaik tetszetősebbek voltak, hogy megtudhassuk: bármi is von el minket az Ő lelki szolgálatától, vagy bármivel is hozakodnak elő az emberek, ami idegen az Ő természetétől, Ő mindazt visszautasítja. A negyedik szakaszban észre kell vennünk az ellentétet, amit hamarosan bővebben is megmagyarázunk, tudniillik azt, amikor Isten megtiltja nekik a istenek készítését a romlandó anyagból, mivel Ő „az égből” beszélt velük. Ezekkel a szavakkal jelzi: mindazok rosszat tesznek, akik amikor felfelé kellene nézniük, a földi dolgokhoz kötik le mind az elméjüket, mind Őt Magát.

⁴³⁷ „Állókép.” – *Amplified Version*. Széljegyzet: „oszlop”, vagy „kőkép”. Széljegyzet: „megmunkált kő, a héberben a *kép köve*”.

⁴³⁸ Ugyanez a szó szerepel az 1Móz28:18-ban és 22-ben is, ahol *oszlopnak* van fordítva, s ahol a történetből kiderül, hogy bálványimádásról szó sem volt. – *Henry Walter*.

⁴³⁹ מַשְׁכִּית. Kálvin szerint *csiszolt*, Sebastian Münster szerint *megmunkált*, az *Amplified Version* szerint *kőképmás*, a széljegyzetben *megmunkált kő*, a *Vulgata* szerint *insignem*. Sebastian Münster a rabbinikus magyarázókat idézi, akik a שָׁכָה gyökeret *elképzelni* jelentéssel, a főnevet pedig *festett*, vagy *az elképzelés szerint megmunkált* jelentéssel magyarázzák. A gyökér nem fordul elő a héberben, de fennmaradt az arabban, ahol a jelentése: *homályos hasonlóságot alkotni*. Ezért a Simon's Lexikonban a מַשְׁכִּית szavakat úgy értelmezik, mint amelyek az egyiptomi obeliszekhez hasonló, hieroglifákkal díszített követ jelentenek. – *Henry Walter*.

⁴⁴⁰ Sebastian Münster mondja: „Egyesek szerint ez a szó az אל, *nem* és az אל, *Isten* szavakból áll, azaz a jelentése *azok, melyek nem istenek*. Mások azonban üres dolognak fordítják, melynek semmi haszna sincs.” A szótárszerkesztők megjegyzik, hogy ugyanez a szó előfordul a szír nyelvben is, ahol *gyengét* jelent akár testben, akár elmében, így alkalmas díszítő jelző a bálványok megjelölésére. – *Henry Walter*.

Deuteronomium 4

5Móz4:12-19, 23-24

12. És szóla az Úr néktek a tűz közepéből. A szavak hangját ti is halljátok vala, de csak a hangot; alakot azonban nem láttok vala.

13. És kijelenté néktek az ő szövetségét, a melyre nézve utasított titeket a tíz ige teljesítésére, és felírá azokat két kőtáblára.

14. Engem is utasított az Úr abban az időben, hogy tanítsalak meg titeket a rendelésekre és végzésekre, hogy azok szerint cselekedjete azon a földön, a melyre átmentek, hogy bírjátok azt.

15. Őrizzéték meg azért jól a ti lelketeket, mert semmi alakot nem láttatok akkor, a mikor a tűznek közepéből szólott hozzátok az Úr a Hóreben;

16. Hogy el ne vetemedjete, és faragott képet, valamely bálványféle alakot ne csináljatek magatoknak, férfi vagy asszony képére;

17. Képére valamely baromnak, a mely van a földön; képére valamely repdeső madárnak, a mely röpköd a levegőben;

18. Képére valamely földön csúszó-mászó állatnak; képére valamely halnak, a mely van a föld alatt lévő vizekben.

19. Se szemeidet fel ne emeld az égre, hogy meglásd a napot, a holdat és a csillagokat, az égnek minden seregét, hogy meg ne tántorodjál, és le ne borulj azok előtt, és ne tiszteljed azokat, a melyeket az Úr, a te Istened elosztott minden nép között,⁴⁴¹ az egész ég alatt.

23. Vigyázzatok, hogy az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségéről, a melyet kötött veletek, el ne felejtkezzete, és ne csináljatek magatoknak faragott képet, akármihez is hasonlót, a miképen megparancsolta az Úr, a te Istened.

24. Mert az Úr, a te Istened emésztő tűz, féltőn szerető Isten ő.

Exodus 34

2Móz34:14

14. Mert nem szabad imádnod más istent; mert az Úr, a kinek neve féltőn szerető, féltőn szerető Isten ő.

Deuteronomium 8

5Móz8:19-20

19. Ha pedig teljesen megfelejtkezel az Úrról, a te Istenedről, és idegen istenek után jársz, és azoknak szolgálsz, és meghajtod magadat azoknak; bizonyosságot teszek e mai napon ti ellenetek, hogy végképen elvesztek.

20. Mint azok a nemzetek, a kiket az Úr elveszt előletek, azonképen vesztek el; azért mert nem hallgattok az Úrnak, a ti Isteneteknek szavára.

5Móz4:12. *És szóla az Úr néktek.* A második parancsolta megerősítése, hogy Isten hanggal, és nem testi formában jelent meg az izraelitáknak, amiből az következik, hogy akik

⁴⁴¹ A Károli-fordítás szerint: az Úr, a te Istened minden néppel közlött – a ford.

nem elégednek meg az Ő hangjával, hanem a látható alakját is keresik, képzelgéseket és fantomokat állítanak az Ő helyére. Itt azonban felmerül egy nehéz kérdés, mert Isten a pátriáráknak a hangja mellett más formákban is megmutatkozott. Ábrahám, Izsák és Jákob nem csak hallásból, de látásból is ismerték Őt. Mózes maga is látta Őt az égő csipkebokorban, de Isten a prófétáknak is megmutatkozott látható alakokban. Mivel felesleges lenne itt túl sok idézetet felhalmozni, legyen elegendő Ézsaiás figyelemre méltó látomása az Ézs6-ból, valamint Ezékielé az Ezék1-ből és Ezék10-ből. Isten azonban mégsem volt feledékeny, amikor így mutatkozott meg a szolgálói előtt. Így az érv nem tűnik érvényesnek és jónak, mely szerint bűnös dolog Istent látható képmásban szemléltetni, mivel egykoron az Ő hangja anélkül hallatszott, hogy Ő Maga látszott volna, miután másrésről könnyen azt lehet ennek ellen vetni, hogy gyakorta előfordultak látható formák, melyekkel az Ő jelenlétéről tett bizonyosságot. A megoldás kettős: először, noha Isten különböző formákat öltött Magára a megmutatkozás végett, ezt sajátos körülménynek kell tekintenünk, nem pedig általános szabálynak. Másodszor, a pátriáráknak mutatott látomások az Ő láthatatlan dicsőségének bizonyítékai voltak, melyek inkább felemelni voltak hivatottak az emberek elméit, semmint lekötöni a földi elemek között. A törvény kihirdetésekor Isten először azt írta elő, amit a hívőknek kell követniük, mert látta, hogy ez a legjobb módja (*compendium*) a népe elméinek megtartása az igaz vallásban, egyidejűleg pedig a legjobb orvosság a bálványimádás ellen. Amíg nem hallgatunk Istennek erre a tanácsára, addig nemcsak a versengés féktelen lelkületét árujuk el magunkban, de öklelődző bivalyokként egyenesen Isten ellen törtetünk. Nem hiába fektette le ugyanis Mózes azt az alapelvet, hogy mikor Isten egyházat gyűjtött össze Magának, és megszabta a szent élet biztos és megszeghetetlen szabályát, akkor nem mutatkozott meg testi alakban, hanem az Ő dicsőségének élő képmását magában a tanításban tárta elénk. Ezért arra következtethetünk, hogy mindenki, akik látható formában keresik Istent, nemcsak elhajolnak, de valójában el is szakadnak a kegyesség igazi tanulmányozásától.

Ha valaki azt veti ennek ellenébe, hogy Isten ugyan nem következtelen Önmagával, de mégis, mint elhangzott, több alkalommal is látható formát öltött Magára, a válasz egyszerű és könnyű. Valahányszor ugyanis látható formában jelent meg a pátriáráknak, Ő átmeneti jelet adott nekik, mely egyáltalában nem volt ellentétes ezzel a parancsolattal. Ézsaiás a trónján ülve látta a Seregek Urát, de mégis bátran kiált fel mintegy Isten szájával: „Kihez hasonlítottok hát engem, hogy hasonló volnék?” (Ézs40:25). Nem kell ismételnem azt sem, mennyire állandósultan a beszél a bálványimádók ellen: természetesen minden más prófétánál erőteljesebben mennydörög ez ellen az ostobaság ellen, sőt, azok örülsége ellen, akik Isten bármely képmását készítik el maguknak, mert ezzel hamissággá változtatják az igazságot. Végül, ugyanazt az alapelvet fogadja el, mint Mózes, mely szerint Isten valódi természetét megrontják a trükkök és az ámtások, ha egy romlandó dolgot neveznek az Ő képmásának. De mi volt maga a látomás? A szeráfok, akik körülvették Isten trónját, kellőképpen megmutatták az arcukat a szárnyaikkal befedve, hogy halandó az Ő látványát nem képes elviselni. Ami pedig az Ezékiel által elmondottakat illeti, azt soha festő nem volt képes kiábrázolni, mert Isten az emberi felfogóképességet meghaladó jelekkel mindig különbözőnek mutatkozott bármely teremtmény formájától. Az a végkövetkeztetés tehát mindig biztos marad, hogy egyetlen képmás sem alkalmas Istenre, mert Ő nem akarja, hogy a népe bármi más módon észlelje Őt, mint hang által. Azután a tűz is az Ő jelenlétének jelképe volt, de azzal arról tett bizonyosságot, hogy az Ő dicsősége felfoghatatlan, s ezzel akarja eltántorítani az embereket a bálványkészítéstől. Máshol már magyaráztuk, mint jelent az „örizzék meg magukat, mint a lelküket”.⁴⁴² Ebből a buzgó biztatásból azonban arra következtetünk, hogy óvakodniuk kell, mely az emberi léleknek hatalmas a hajlandósága a bálványimádásra. Ez a fő mondanivalója annak a bizonyoságtételnek, amit az 5Móz8-ból szúrtam be, mert Mózes nemcsak fenyegeti

⁴⁴² A magyarázat, amire utal, valószínűleg az, amit az 5Móz8:11-hez fűzött.

őket, hanem mintha tanúkat idézne be a komoly bírósági eljárásban, kijelenti a pusztulásukat, hogy még nagyobb félelmet keltsen bennünk ezzel a komoly megszólításmóddal. Ebből kiderül, hogy (a bálványimádás) örült vágyát nem közönséges eszközökkel kell visszaszorítani. Ugyanebből a célból mondja, hogy „elvetemültek”, vagy „megrontják magukat”, akik bármit készítenek, ami Istenhez hasonló. Pál is kijelenti, hogy ezen a módon változik át az igazság hamissággá (Rm1:25), s Jeremiás és Habakuk is elítélik a képmásokat azok hazugsága miatt (Jer10:14, Hab2:18). Nem csoda hát, ha egy bálványt az emberek „elvetemedésének” kell nevezni, mivel megrontja az Isten imádatát, s a legigazságosabb viszonzás azok számára, akik beszenneyezik Isten tiszta és tökéletes ismeretét, hogy emiatt olyan rothadtsággal szennyeződjenek be, ami felemésztí a lelküket. Ezzel megcáfolja a pápisták ostoba tudatlanságát is, akik ezt a tilalmat az ókori népre korlátozzák, mintha manapság megengedett lenne (Isten képmásait)⁴⁴³ megfesteni, vagy szoborba önteni. Mintha azok a zsidók lennének, akikhez Pál szól, amikor a természetünk közös eredetéből kiindulva érvel: „Mivelhogy azért az Istennek nemzetsége vagyunk, nem kell azt gondolnunk, hogy aranyhoz, vagy ezüsthöz, vagy kőhöz, emberi mesterség és kitalálás faragványához hasonlatos az istenség.” (Csel17:29)⁴⁴⁴ Nem szükséges részletekbe bocsátkozni: a Lélek így most is elég világosan jelenti ki, hogy őrizkednünk kell a bálványoktól (1Jn5:21), mint tette azt az ókorban az elkészítésük megtiltásával. Sőt, az ördögi örültség cselekedete volt azért leszámolni a Tízparancsolat egyikével, hogy büntetlenül vethessék magukat ebbe a bolond és utálatos különtségbe. Úgy állítják, hogy a zsidók nagyobb szigorúsággal lettek eltiltva a bálványimádástól, mert túllontak arra, mintha ők maguk nem lennének még sokkalta rosszabbak ebben a vonatkozásban. Ám ezt félretéve ki ne látná, hogy a babonaság vétékét, mely olyan természetes az emberi elme számára, helyesbítette ezzel az orvossággal? Amíg tehát az emberek nem tették félre a természetüket, addig ez a parancsolat szerintünk szükséges a számukra.

19. *Se szemeidet fel ne emeld az égre.* Mózes továbbmegy, nehogy a zsidók bármiféle istenséget képzeljenek a Napban, a Holdban, vagy a csillagokban, s nemcsak attól a tévelygéstől szólítja el őket, mely sokakat mondhatni átítatott,⁴⁴⁵ akik úgy vélték, sok isten létezik, hanem elébe megy egy másik babonaságnak is: nehogy a csillagok ragyogása elkápráztassa őket, és azokat Isten *képmásainak* fogják fel. S erre utal a „meg ne tántorodj” kifejezés is. Minthogy Isten a mennyei seregekben mutatja be az Ő dicsőségét, ezért a Sátán ezzel az ürüggyel zavarja össze és butítja el az emberek elméit agyafűrt mesterkedéssel, hogy ezekben az égitestekben imádják Istent, s már a küszöbbe megbotoljanak. S hogy az izraeliták jobban megértsék, mennyire abszurd dolog Istent a földi dolgokban, vagy a világ elemeiben, vagy romlandó anyagokban keresni, ezért konkrétan kimondja: még csak meghajolniuk⁴⁴⁶ sem szabad az égi teremtmények előtt, mert Isten fensége felette áll a Napnak, a Holdnak és minden csillagnak. Emellett meg is feddi az Isten imádatának áthelyezését a csillagokra, melyeknek, Isten kijelölése alapján nekünk kell szolgálniuk. Mikor ugyanis azt mondja, hogy „a melyeket az Úr, a te Istened elosztott minden nép között”, az alávetettséget sugall, mintha azt mondta volna, hogy a Nap a mi szolgálónk, a Hold pedig, és a csillagok a szolgálóleányaink. Mégis, az „elosztott” szóval Isten bámulatos gondviselését dicséri nagyon alkalmasan a különböző helyzetük, útjuk és hivataluk vonatkozásában, mert a Nap nem világít meg és melegít minden földet ugyanabban a pillanatban, hanem néha visszahúzódik, majd

⁴⁴³ Beszúrva a francia változatból.

⁴⁴⁴ “Or, c’etoit aux Payens qu’il parloit ainsi” – Voltak pogányok, akiket így szólított meg.

⁴⁴⁵ Lásd Jób31:26-27. A szabaizmus bármiféle tárgyalása itt felesleges volna. Dr. Layard (*Ninive és a maradványai*, 2. kötet 446. oldal) rámutat, hogy „az égitestek, mint szent jelképek ábrázolása folytonosan megtalálható a legrégibb szobrokon”, miközben a legfőbb Istenség „egyetlen jele, egy szárnyas alak egy körben” néha felveszi „egy szárnyas gömb, kerék, vagy tárcsa formáját”, emlékeztetve az egyiptomi Nap-ábrázolásokra és a perzsa Ormuzdra.

⁴⁴⁶ Latin: “subsistendum”, francia: “s’amuser”.

visszatér hozzánk. A Holdnak is megvannak a maga körei, és a csillagok is kelnek és nyugszanak, ahogyan az ég forog. Figyelme kívül hagyom a bolygók lassabb mozgását, de a csillagok helyzetének megfelelően az egyik éghajlat nedvesebb, a másik szárazabb, valaki több hőt, a másik több hideget érez. Ezt a változatosságot hívja Mózes alkalmasan „elosztásnak”. S még a babonáság bűnét is súlyosbítja, ha a zsidók azoknak a csillagoknak a szolgálatára adják a fejüket, melyek a pogány nemzeteket is szolgálják, hiszen mi lehetne méltatlanabb Isten gyermekei számára, mint szolgálni a Napnak, ami az egész világ szolgája? Ebből megint csak az következik, hogy az emberek Isten iránti hálátlansága maguknak a teremtményeknek a méltósága és kiválósága arányában csak még aljasabb, ha az Ő imádatával, mintegy az Ő zsákmányával azokat a teremtményeket ékesítik, melyeket Isten az emberek javára rendelt a szolgálatukra. Az ostoba elképzelés, amiben az egyes rabbik gyönyörködnek,⁴⁴⁷ említésre se méltó, tudniillik hogy Isten a pogányoknak osztotta ki a csillagokat, mivel azok befolyásának vannak alávetve, amitől a zsidók speciális kiváltság által mentesek, Mintha az emberi faj állapota nem ugyanaz lett volna a kezdetektől fogva! Az ok azonban, amit említettem, világosan megmutatja, hogy ők távolodnak el a legmesszebbre Mózes szavainak jelentésétől, s rontják meg ezzel az ő szándékát, nevezetesen hogy a mi hasznunkra rendelt teremtményeket semmiképpen sem szabad Istenként imádni.

23. *Vigyázzatok, hogy az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségéről, a melyet kötött veletek, el ne felejtkezzetek.* Nincs semmi ellenmondás a jelentésben, hogy mindenekelőtt megtiltja a bálványok elkészítését, majd másodjára beszél csak az imádatukról és a bámulásukról, mert már önmagában is bűnös tévelygés bármiféleképmást tulajdonítani Istennek. S ehhez mindig társul a másik babonáság, miszerint Istent mindig is helytelenül imádják ebben a látható jelképben. Erőteljes megerősítése ez az általam korábban mondottaknak, miszerint bármi is köti le és korlátozza a földi dolgokra az érzékeinket, az mind ellentétes Isten szövetségével, melyben Magához hívogatván minket semmi másról nem enged minket gondolkodni, csak arról, ami lelki, s ezért állítja szembe a hangját minden képzelgéssel, melyek mindig is megtévesztették a pogány nemzeteket, mert híján voltak ama tanítás világosságának, ami Magának Istennek a mennyei nagyságához irányította volna őket. Azok viszont, akiket Isten törvénye tanított, s nemcsak arra, hogy egyedül Őt kell imádni, hanem arra is, hogy Őt nem szabad kiábrázolni semmiféle látható képmással, joggal tekinthetők szövetségsszegőknek, ha nem maradnak meg ezek között a korlátok között. Ők ugyanis azt a második parancsolatot (*caput*) szegik meg, mely azt parancsolja nekik, hogy Istent lélekben imádják, következésképpen tilos a számukra olyan hasonlóságot, vagy képmást alkotni, mellyel elhomályosítanak és beszennyeznék az Ő dicsőségét. Az igevers végén, amit egyesek a „hasonlóságot, amit a te Istened megtiltott”⁴⁴⁸ szavakkal fordítanak, a helyes fordítás a „megparancsolta, vagy utasított”, ezért az אשר , *asher* kötőszót, mint sok más helyen is, az összehasonlítás határozószavának kell tekinteni. Mózes szavainak jelentése tényleg nem homályos, tudniillik egyszerűen csak engedelmeskednünk kell Isten szavának, és nem szabad azt vitatnunk, hogy amit megtiltott, az törvényes-e, vagy sem, továbbá nem szabad a jogosság más szabályát keresnünk, hanem azt kell követnünk, amit Ő írt elő. Vitatkozzanak a pápisták, ahogyan csak tetszik nekik, hogy a képeket azért nem kell

⁴⁴⁷ Sebastian Münster mondja: „Aben-Ezra rabbi, a *Mirhaköteg* szerzője ostoba módon úgy véli, hogy a pogányok a csillagokból kisugárzó rendeletek hatálya alatt álltak, de a zsidók szabadok voltak, mert az Úr elfordította tőlük azok mérgező befolyását. Ez a szövegrész azonban azt tanítja nekünk, hogy a csillagok funkciói el lettek osztva a népek között, mert azok adnak világosságot és meleget, és enyhítik a hideget minden ember számára.” – Henry Walter.

⁴⁴⁸ Például a Vulgata, amit az Amplified Version és Sebastian Münster is követnek. Kálvin látszólag úgy érti, hogy az אשר itt egyenértékű az *egészen úgy, ahogy* kifejezéssel, és összekapcsolja az igevers utolsó mondatát az elsővel, ekképpen fordítva: „Vigyázzatok magatokra *egészen úgy, ahogy* az Úr a ti Istenetek parancsolta nektek.” – Henry Walter. A francia változat így rövidíti a latin szöveget: „*La ou j'ay translate, Ce que l'Eternel vostre Dieu vous a defendu, vaut autant que s'il estoit dit Comme ou Selon.*”

eltávolítani, mert azok hasznosak a nép tanításához, de legyen a mi bölcsességünk belenyugodni abba, amit Isten jelentett ki ebben a dologban. Noha a fenyegetés, melyet hozzátész, a megtorlások közé sorolható lehetett volna, melyeket majd a maguk helyén megvizsgálunk, én mégsem akartam elkülöníteni a második parancsolattól, amelyhez kapcsolódik. A megerősítését megtaláljuk Mózes ötödik könyvében, tudniillik hogy Isten, Aki nem kímélt idegen nemzeteket, még kevésbé bocsát majd meg a saját népének, mivel nagyobb bűn és utálatosabb elhagyni Istent, miután már megismerték, és félredobni az Ő törvényének tanítását, mint követni ősatyáink tévelygéseit. Már magyaráztam, milyen értelemben nevei „féltékeny Istennek”, de a 2Móz34:14-ben Mózes nem tartotta elegendőnek egyszerűen csak megtisztelni Istent ezzel a titulussal, hanem a megerősítés végett hozzátész: azért ez az Ő neve, hogy tudhassuk, Ő nem tűr jobban más társat, vagy versenytársat, akit Hozzá hasonlítanak, mint azt, hogy elvesse az Istenségét, vagy megtagadja Önmagát. A tűzhöz hasonlítja, hogy még nagyobb félelmet keltsen Iránta bennünk. Tudjuk, milyen vakmerően merül bele a világ a babonásokba, s mondhatni szórakozva változtatja át Istent, ahogyan a fantázia vezeti. Ezért, hogy az emberek elméiben tiszteletet keltsen Iránta, az Ő félelmetes bosszúállásának ezt a képét tárja elénk, mintha azonnal felemésztené őket úgy, ahogyan a tűz megemészti a szalmát, ha megkísérelnek másképpen gondolkodni Istenről, mint ahogyan helyes.

Deuteronomium 11

5Móz11:16-17

16. Vigyázzatok azért, hogy a ti szívetek meg ne csalattassék, és el ne térjeteek, és ne tiszteljeteek idegen isteneket, és ne boruljatek le előttök.

17. Különbben az Úrnak haragja felgerjed reátok, és bezárja az eget, hogy eső ne legyen, és a föld az ő gyümölcsét meg ne teremje; és hamarsággal elvesztek a jó földről, a melyet az Úr ad néktek.

16. *Vigyázzatok azért.* Gyakran ismételve ugyanazt a dolgot, tudniillik hogy szorgalmasan óvakodniuk kell, közvetve vádat emel az embernek a babonáság iránti hajlamossága ellen, s ezt is kifejezi az alábbi szavakban: „hogy a ti szívetek meg ne csalattassék”. Ezekkel jelzi ugyanis, hogy amíg nem vigyáznak szorgalmasan magukra, addig semmi sem lesz könnyebb a számukra, mint a Sátán csapdáiba esni. Ebből következően a pápisták pökhendisége csak annál megbocsáthatatlanabb, ha megmérgezik a saját és mások elméit a biztonsággal, mikor Isten folytonosan gondosságra inti őket. Tanuljuk meg tehát, hogy mivel sok csalafintaság és csalás ostromolnak minket minden oldalról, ezért mi leszünk a felelősek, ha a természetünk hiábavalósága folytán azonnal ezekbe esünk, ha nem vigyázunk gondosan magunkra. Az „eltérni” kifejezéssel arra céloz, amit már korábban mondtunk: bárki elhajlik a megrontott istenimádatra, istentelen módon elszakad az igaz Istentől. A hitetlenek csak kevésbé gondolnak erre, mert náluk kicsiny vétségnek minősül túllépni a korlátokon ebben a vonatkozásban. S szándékosan megvakítanak Isten szemeit a koholmányaikkal (*commentis*), sőt, semmi sem túl nagy bolondság a számukra, csak teljesülhessen az a vágyuk, hogy Isten fogadja el és szentesítse őket. De ha ennek azt vetik ellenébe, hogy az engedelmesség jobb az áldozatoknál, akkor a jó szándék pajzsa mögé bújnak, mintha Istennek nem lenne szabadsága visszautasítani azt, amit bolond módon igyekeznek rátukmálni. Mindenesetre oly hevesen merülnek bele a megfontolatlan buzgalmukba, hogy aligha ismerik el mindebben a legcsekélyebb hibát. Isten viszont azt jelenti ki, hogy mindenki hitehagyott, aki nem elégszik meg a törvény egyszerűségével. S megint hozzátész egy fenyegetést, miszerint Isten meg fogja bosszulni az Ő imádatának

megsértését, s megátkozza a földjüket, míg végleg meg nem semmisíti őket az inséggel és az éhséggel. Végül kihirdeti, hogy ki fognak pusztulni arról a földről, melyet Isten ígért nekik abból a célból, hogy ott tisztán imádják Őt.

Deuteronomium 16

5Móz16:22

22. Oszlopot se emelj magadnak, a mit gyűlöl az Úr, a te Istened.

22. *Oszlopot se emelj magadnak.* Ebből is világosabban kiderül, mi a második parancsolat jelentése, és mire irányul. Isten máshol⁴⁴⁹ azt parancsolja (mint láttuk), hogy szobrokat⁴⁵⁰ kell állítani a föld határain, melyre a törvény summáját fel kell vésni. Első ránézésre ez a tiltás ellenmondásosnak látszik, s valóban az is lenne, ha csak az „oszlopot” nem Isten hamis képmásaként értelmezzük, mellyel az emberek ábrázolják ki Őt testi formában a maguk számára. Ezért teszi hozzá, hogy Isten gyűlölí ezeket az oszlopokat. Én azonban jobbnak láttam a viszonyzót semlegesneműként fordítani,⁴⁵¹ hogy a mondat teljesebb legyen, azaz az oszlopok állítása utálatos az Úr számára, mivel ezen a módon az Ő dicsőségét éri gyalázat, amikor átalakítják Őt testivé, vagy amikor bármi testi dolgot kevernek az Ő lelki természetéhez.

Exodus23

2Móz23:24

24. Ne imádd azoknak isteneit és ne tiszteld azokat, és ne cselekedjél az ő cselekedeteik szerint; hanem inkább döntögess le azokat és tördeld össze bálványaikat.

24. *Ne imádd azoknak isteneit.* Mózes megismétli, amit korábban mondott, hogy Isten imádatát *el kell különíteni* a pogányok minden babonaságától. Az a tévelygés ugyanis mindenütt eluralkodott, hogy a pogányok inkább lehúzzák Istent magukhoz a földre, semhogy felemelkedvén keresnék Őt. S ebben az értelemben mondtuk, hogy a bálványokat nevezik isteneknek, mivel nem is lehet másként csak úgy, hogy aki fával és kővel ábrázolná Istent, annak romlandó anyaggal kell Őt társítania. A tapasztalat is tanítja nekünk: minden gonosz ember olyannyira ragaszkodik a bálványaihoz, hogy semmi hasznuk sincs a kibúvójukból, amikor azt állítják, hogy azok szükséges segítségük a tudatlanságuk miatt. A következő mondat, „és ne cselekedjél az ő cselekedeteik szerint”, kellően bizonyítja, hogy a bálványimádás alatt az összes romlott imádatot érti.

Deuteronomium 12

5Móz12:4-14, 17-18, 26-27

4. Ne cselekedjétek így az Úrral, a ti Istenetekkel;

⁴⁴⁹ 5Móz27:2-3

⁴⁵⁰ Az Amplified Version szerint *képmás*, széljegyzetben: *szobor*, vagy *oszlop*. A Károli-fordításban a *nagy kővek* kifejezés szerepel. – *a ford.*

⁴⁵¹ Kálvin a viszonyzót nem a felállított képmásra, hanem a felállítás cselekedetére vonatkozóként érti. S ezt teszi a Vulgata és Dathe is, jóllehet náluk a viszonyzó többes számú.

5. Hanem azt a helyet, a melyet kiválaszt az Úr, a ti Istenetek minden ti törzsetek közül, hogy az ő nevét oda helyezze és ott lakozzék, azt gyakoroljátok és oda menjetek.

6. És oda vigyétek egészen égőáldozataitokat, véres áldozataitokat, tizedeiteket, kezeiteknek felemelt áldozatát, mind fogadásból, mind szabad akaratból való adományaitokat, és a ti barmaitoknak és juhaitoknak első fajzását.

7. És ott egyetek az Úrnak, a ti Isteneteknek színe előtt, és örvendezetek ti és a ti házatok minden népe, kezetek minden keresményének, a melyekkel megáld téged az Úr, a te Istened.

8. Ne cselekedjete ott mind a szerint, a mint mi cselekszünk itt most, mindenik azt, a mi jónak látszik néki.

9. Mert még ez ideig nem mentetek be a nyugodalmas helyre, és az örökségbe, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

10. Mikor pedig átmentek a Jordánon, és lakozni fogtok azon a földön, a melyet az Úr, a ti Istenetek ad néktek örökségül, és megnyugtat titeket minden ellenségetektől, a kik körületek vannak, és bátorsággal fogtok lakozni:

11. Akkor arra a helyre, a melyet kiválaszt az Úr, a ti Istenetek, hogy ott lakozzék az ő neve, oda vigyétek mindent, a mit én parancsolok néktek: egészen égőáldozataitokat, véres áldozataitokat, tizedeiteket és kezeiteknek felemelt áldozatát, és minden megkülönböztetett fogadásokat, a melyeket fogadtok az Úrnak.

12. És örvendezetek az Úrnak, a ti Isteneteknek színe előtt, mind ti, mind a ti fiaitok, és leányaitok, mind a ti szolgálítok és szolgálóleányaitok, mind a lévita, a ki a ti kapuitokon belől lészen; mert nincs néki része vagy öröksége ti veletek.

13. Vigyázz, hogy a te egészen égőáldozataidat ne áldozzad minden helyen, a melyet meglátsz;

14. Hanem azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr a te törzseid közül valamelyikben: ott áldozzad a te egészen égőáldozatidat, és ott cselekedjél mindent, a mit én parancsolok néked.

17. Nem eheted meg a te kapuidon belől sem gabonádnak, sem mustodnak, sem olajodnak tizedét, sem barmaidnak és juhaidnak első fajzását; sem semmi fogadási áldozatodat, a melyet fogadsz, sem szabad akarat szerint való adományaidat, sem a te kezedenk felemelt áldozatát;

18. Hanem az Úrnak a te Istenednek színe előtt egyed azokat azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr a te Istened: te és a te fiad, leányod, szolgál, szolgálóleányod és a lévita, a ki a te kapuidon belől van; és örvendezél az Úrnak, a te Istenednek színe előtt mindenben, a mire kezedet veted.

26. De ha valamit megszentelsz a tiéidből, vagy fogadást teszesz: vedd fel, és vidd azt arra a helyre, a melyet kiválaszt az Úr.

27. És az Úrnak, a te Istenednek oltárán áldozd meg a te egészen égőáldozataidat, azoknak húsát és vérét; egyéb áldozataidnak vérét azonban öntsd az Úrnak, a te Istenednek oltárára, a húsát pedig megeheted.

4. *Ne cselekedjete így az Úrral, a ti Istenetekkel.* A jámborság külső gyakorlatait illetően szögezi itt le a különbséget Isten törvényes imádata, valamint minden, a pogányok által kiagyalt rítus között, tudniillik, hogy Istennek csak egyetlen szentélye és egyetlen oltára van, ami a különbség jele lehet közte és minden bálvány között. Így az igazi vallás semmiféle rokonságban sem áll a babonaságokkal. Ez arra a tilalomra vonatkozik, mely szerint az izraelitáknak nem szabad úgy viselkedniük Istennel, ahogyan a pogányok viselkedtek a

bálványaikkal, hanem kerítést kell felállítani, mely elkülöníti őket az egész világtól.⁴⁵² Isten imádatának egész külső gyakorlását alkalmasan kapcsolja a második parancsolathoz, mivel az ettől függ, és nincs más célja, mind annak a megfelelő betartása. Mikor azonban elkezdek beszélni a sátorról, a papságról, és az áldozatokról, akkor mély és hatalmas óceánba lépek, melyben sok igemagyarázó, miközben a saját kíváncsiságukba merültek, vad és tekervényes utat követtek. Az ő példájuk által megintetvén tehát a magam útját fogom járni és csak néhány dolgot említek, melyek az épülést szolgálják a hitben. Olvasóimat azonban most nemcsak arra kell megkérnem, hogy bocsásson meg, amiért tartózkodom az elmés spekulációktól, hanem arra is, hogy ők maguk is maradjanak meg az egyszerűség határai között. Sokaknak viszket a fülük, s a természetes kíváncsiságunk folytán a legtöbb embernek jobban tetszenek a bolond allegóriák, mint a szilárd műveltség. Ám azok, akik hasznót szeretnének húzni Isten iskolájából, tanulják meg visszafogni az arra irányuló romlott vágyat, hogy többet megtudjanak, mint amennyi jó a számukra, még ha ez örömet is szerezne az elméjüknek. Most pedig térjünk vissza Mózes szavaihoz.

5. *Hanem azt a helyet, a melyet kiválaszt az Úr.* Megkérdeszhető: miért akarja Isten, hogy egyetlen oltáron mutassanak be Neki áldozatokat? Az általam nemrég említett ok mellett nem kétséges, hogy Ő ezen a módon volt tekintettel a hívőkre, hogy így táplálhassa bennük az egyetértést a hit egységében. Ez a hely tehát egyfajta zászló volt, a nép összegyűjtéséhez, nehogy a vallásuk darabokra szakadjon, s nehogy bármiféle megosztás furakodjon be. Emellett Isten Magának követelve a jogot és a tekintélyt a hely kiválasztásában az engedelmességet dicséri, melytől az imádat tisztasága függ. De felmerül egy újabb kérdés: miután Dávid kora előtt a frigyládanak sehol nem volt kijelölt helye, hanem mondhatni szálláshelyről szálláshelyre vándorolt, így ha a választott hely alatt a Sion hegyét kell érteni, akkor a nép a közbenső időszakban szabadon áldozhatott, ahol csak akart. Erre azt válaszolom, hogy a hely mindaddig nem lett kiválasztva, amíg a frigyláda nem került a Sion hegyére, mert addig nem teljesedett be, ami a Zsoltárokból van megírva: „Örvendezek, mikor mondják nékem: Menjünk el az Úr házába! Ott álltak a mi lábaink a te kapuidban, oh Jeruzsálem!” (Zsolt122:1-2), mely szavakban a próféta arra utal, hogy nem volt nyughely, mert Isten még nem jelölte ki a helyet, ahol imádni kell Őt. Ezért mondja konkrétan, hogy „minden ti törzsetek közül”, vagy „az egyik törzseteknél”, amivel arra a speciális kiváltságra utal, mely az egyik törzsre lett ráruházva a többiekkel szemben. S erre vonatkoznak a másik zsoltárban elhangzottak: „Azután megútálá a József sátorát, és nem választá Efraim törzsét; Hanem a Júda törzsét választá; a Sion hegyét, a melyet szeret. És megépíté szent helyét, mint egy magas várat; mint a földet, a melyet örök időre fundált.” (Zsolt78:67-69)

Ugyanebben az értelemben gratulálnak maguknak a kegyesek, miután Dávid elhelyezte a frigyládat: „Hadd menjünk be az ő hajlékaiba, boruljunk le lábainak zsámolyához!”, s a Lélek is kijelenti: „Mert a Siont választotta ki az Úr, azt szerette meg magának lakhelyül: Ez lesz nyugovóhelyem örökre; itt lakozom, mert ezt szeretem.” (Zsolt132:7, 13-14)

Hasonló kijelentéseket mindenütt olvashatunk, melyek azt a véleményt erősítik meg, hogy a frigyláda soha nem nyugodott meg a maga helyén, amíg nem került a Sionra. Isten pedig, véleményem szerint azt ígérte, hogy jóllehet a láda időről időre változtatta a helyét, Ő mégis kijelölt egy állandó tartózkodási helyet, ahol majd meg fog nyugodni. Ebből azonban nem következik, hogy egészen addig az időszakig a nép szabadon áldozhatott ott, ahol csak akart. Mert ahol éppen volt a szentély, az volt az átmenetileg kiválasztott hely, amíg a törvényes nyugvóhely meg nem lett nekik mutatva. Ezért Isten, Jeremiás által ostromozván a bolond magabiztosságot, mellyel a zsidók felfuvalkodtak, ezt mondta: „Mert menjetek csak el az én helyemre, a mely Silóban van, a hol először lakoztam az én nevemmel, és lássátok

⁴⁵² A francia változatban: “l’Eglise”.

meg”, stb. (Jer7:12), mely szavakkal arra utal, hogy Siló részesült a nagy megtiszteltetésben egy ideig, de most meg lett fosztva attól, mert ott az áldozatokat méltatlan módon beszennyezték.

Jóllehet tehát itt egy speciális ígéret hangzik el Sionra vonatkozóan, mégsem kétséges, hogy Isten a közbenső időben is az Ő szentélyére korlátozza a zsidókat, nehogy bárki magánoltárt állítson, vagy más városokat és más templomokat építsen magának. Érdemes megfigyelni a kifejezést: „hogya az ő nevét oda helyezze”, továbbá „ott lakozzék”. Ezzel megakadályozza az emberek vaskos képzelgését, nehogy a nép falak közé szorítsa be Istent, amiképpen körül szokták határolni az Ő végtelen létezését, vagy levonják Őt a mennyből és a világ elemei alatt helyezik el. Isten nevééről azonban nem a saját maga természetét illetően, hanem az emberre vonatkoztatva mondja, hogy lakozik valahol. Így olvassuk gyakorta azt is, hogy Ő „alászáll” – nem mintha Ő, Aki az eget és a földet betölti, ténylegesen megmozdulna, hanem mivel az Ő bensősége ismerete hozza Őt közelebb az emberekhez. S bár megengedi, hogy segítségül hívják Őt a Földön, mégsem akarja, hogy az emberek elméi ott megnyugodjanak, hanem inkább magasra emeli azokat mondhatni lépésről lépésre. Ezért feddi meg őket Ézsaiás által élesen, amiért jóllehet bebugyolálták őket a bűneik, mégis azt gondolták, hogy kötelezettségei vannak velük szemben, mert az Ő templomát látták (Ézs66:1). Ebből következően az a mi dolgunk, hogy hitben és komoly érzésekkel közeledjünk Hozzá, amikor kinyújtja felénk a kezét. A szövetség ládáját gyakorta nevezik „az Ő színének (ábrázatának)”, de nehogy az emberek bármiféle vaskos, vagy földi fogalmat alkossanak Róla, a szenthelyet is „a lábai zsámolyának” nevezik. A különféle, itt említett áldozatokat a későbbiekben majd bővebben is tárgyaljuk, most csak röviden emlékeztetek arra, hogy az égőáldozatok úgy szerepelnek az áldozatok között, ahogyan a rész szerepel az egész helyett. A héber szó, amit mi „kézfelemelésnek” fordítottunk, a תרומה, *therumah*, melyhez gyakorta hozzáteszi a תנופה, *thenuphah* szót is.⁴⁵³ Noha mindkettő a felemelés cselekedetéből ered, mégis különbözőknek látszanak, s a nyelvtudományban képzetek így különböztetik meg őket: a תרומה azt jelenti, *felemelni, majd leengedni*, a תנופה pedig azt, hogy *felemelni, és jobbra-balra ingatni*, bár mások úgy vélik, hogy körbeforgatást jelent a négy égtáj felé. Különbség van az fogadások és a szabad akaratból történő áldozások között, mert noha a fogadást is szabad akaratból teszik először, de mégis adhatunk dolgokat, melyekkel kapcsolatosan előzőleg nem tettünk fogadást. Az első zsengekről már beszéltem.

7. *És ott egyetek.* Látjuk, hogy a szentélyt, amelyben Isten kinyilatkoztatta Magát, nevezi Isten „színének”,⁴⁵⁴ mert jóllehet a hívőket arra tanította, hogy bármerre is lanknak, mindig Isten előtt járnak, mégis közelebb, s bizonyos különleges módon az Ő látókörébe kerültek, amikor az Ő szentélyéhez közeledtek. Ezzel a kifejezésmóddal Isten a nép lustaságát, vagy vontatottságát is helyesbíteni igyekszik, nehogy terhes legyen a számukra a szövetség ládájához járulni áldozat bemutatása végett, mert ez, mint felbecsülhetetlen jótétemény fogja őket kárpótolni az utazás fáradságáért és költségeiért. Máshol már megmutattam, hogy amikor az emberekről azt mondja, az Úr színe előtt lakomáznak, akkor a szent ünnepeket különbözteti meg ezzel a napi étkezéseinktől. Ez ugyanis mondhatni az áldozatok bemutatásának kiegészítése volt, s ezen a módon vettek részt a vendégek az áldozat bemutatásában, mely szokást még a pogány nemzetek is utánózták, jóllehet helytelenül. Emellett Isten gyengéden hívogatja őket, amikor ezt mondja: „és örvendezzetek ti és a ti házatok minden népe, kezetek minden keresményének”, amit egyesek így fordítanak: „mindennek, amire a ti kezeitek majd elküldetnek”. Szó szerint: „a föld által adottaknak”.

⁴⁵³ תרומה, emelni, vagy felemelni, תנופה, emelni, vagy remegtetni. Kálvin az első szót úgy fordítja, mint Sebastian Münster, s a megjegyzései mindkét szóval kapcsolatosan Sebastian Münsternek a 2Móz25:2-höz fűzött megjegyzéséből származnak, ahol a תרומה szó fordul elő, amit a Vulgata *áldozatnak*, a széljegyzetében pedig *felemelt áldozatnak* nevez. – Henry Walter.

⁴⁵⁴ Héberül: לפני. Latinul: *in conspectu*. Az Amplified Version szerint: *előtte*.

Semmi kétértelműség nincs a jelentésben, mert azokra a munkálatokra vonatkozik, melyek a kezek mozgatását és használatát igénylik. Kicsivel később, ahol én így fordítottam: „a melyekkel megáld” (*quibus benedixierit*), egyesek beszúróják a *-ban*, *-ben* ragot és a *téged* névmást (azaz, *amiben* megáld *téged*), de teljesen helye azt mondani, hogy Isten megáldja a munkájukat, bár érthetjük ez alatt, hogy a családjaikat is. Ami pedig azt a parancsot illeti, hogy a tizedeiket is a szent helyen kell megenniük, én ezt nem terjesztem ki minden tizedre általánosságban,⁴⁵⁵ mert valószínűtlen, hogy a különböző városokba szétszótott élelmet más helyre kellett vinni, hogy (otthon) éhhalált haljanak,⁴⁵⁶ hanem a második tizedekre vonatkoztatom, amit a leviták különítettek el speciális és sajátos áldozatként. Máshol ugyanis majd látjuk hogy ami megmaradt, azt átvezették a közönséges termények közé, mintha a leviták a saját tulajdonukban álló termést ették volna.

8. *Ne cselekedjete ott mind a szerint.* Még ekkor is betartották az áldozás atyáiktól örökölt rítusát, de mivel itt még a pusztában vándoroltak, ezért törvényes volt a számukra bárhol oltárt állítani, míg az utazásuk véget nem ér. S Mózes konkrétan ezt jelenti ki, hozzátéve az okot, tudniillik hogy még nem léptek be az Úr által megígért nyugalomba. Megmutatja tehát nekik, hogy amikor a föld nyugodt birtokába jutnak, akkor nem lesz további mentségnek helye, ha bárhol áldoznak, ahol csak tetszik nekik. Mikor tehát azt mondja, hogy „mindenki aszerint cselekedett, ahogyan az helyes volt a maga szemében”, az nem terjed ki mindenre, amit csak koholtak maguknak az emberek az Isten imádatában, hanem csak rámutat a jámborság gyakorlásának szabadabb rendszerére és formájára, mielőtt meg lett nekik mutatva a hely, ahol majd meg kell állniuk.⁴⁵⁷

10. *Mikor pedig átmentek a Jordánon.* Ez megerősíti az általam korábban mondottakat, miszerint a zsidóknak tartani kellett magukat bizonyos szabályokhoz, amint elérték az ígéret földjét, bár a hely, ahol a frigy-ládának állandó jelleggel kellett megnyugodnia, nem lett nekik azonnal megmutatva. Amit ugyanis az igevers végén mond ki, miszerint Isten körös-körül nyugalmat ad majd nekik, így biztonságban élhetnek, az valójában nem teljesedett be tökéletesen egészen Dávid idejéig. Isten azonban mégis azt akarta, hogy amint a föld birtokába jutnak, gyűljenek össze a szentélyhez még annak a legtávolabbi sarkaiból is. Kihagy bizonyos áldozatokat, melyekről nemrég beszélt, s a „fogadások” helyett a „megkülönböztetett fogadásokat” említi, amit egyesek a „nagyon különleges fogadások”, vagy a „fogadásaitokban a fő dolgok” kifejezéssel fordítanak. Én nem vetem ezt el, de a másik értelmezés egyszerűbb, miszerint ebbe azokat a fogadásokat kell beleértetni, melyeket mindenki a saját szabad megítéléséből és akaratából tett. Nem sokkal utána teljes mértékben megmagyarázza a szavak jelentését, amikor megtiltja nekik, hogy a saját áldozataikat bármely nekik tetsző helyen mutassák be, mert „meglátni a helyet” itt ugyanaz, mint elragadtatni a látványtól, azaz összekapcsolni a vallást és a szentséget az eleganciával és a szépséggel.

26. *De ha valamit megszentelsz.* Ez az igeszakasz világosabban megmagyarázza, mit értett az előbbi előírások alatt: azt, hogy csak egyetlen hely lett elkülönítve a szent rítusaik elvégzéséhez, nehogy – ha mindenki ott mutatja be az áldozatot, ahol éppen kedve tartja – megrontsák a vallást, s a megannyi oltár fokozatosan ugyanannyi istent nemzzen, mint amennyi a számuk. Megparancsolja tehát, hogy minden áldozatot egyetlen oltáron kell bemutatni, azzal a kikötéssel, hogy a vért pedig ki kell önteni.

⁴⁵⁵ “Ne s’estend pas en general a la nourriture des Levites” – nem terjesztem ki általánosságban a Leviták fenntartására. – *Francia.*

⁴⁵⁶ Kiegészítve a francia változatból.

⁴⁵⁷ “Ou seroit le sanctuaire” – ahol a szentélynek lennie kell. – *Francia.*

Deuteronomium 14

5Móz14:23-26

23. És egyed az Úrnak, a te Istenednek színe előtt azon a helyen, a melyet kiválaszt, hogy ott lakozzék az ő neve, gabonádnak, mustodnak, olajodnak tizedét, a te barmaidnak és juhaidnak első fajzását; hogy tanuljad félni az Urat, a te Istenedet minden időben.

24. Ha pedig hosszabb néked az út, hogysem oda vihetnéd azokat, mivelhogy távol esik tőled az a hely, a melyet az Úr, a te Istened választ, hogy oda helyezze az ő nevét, téged pedig megáldott az Úr, a te Istened:

25. Akkor add el pénzen, és kösd a kezedbe a pénzt, és menj el arra a helyre, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened;

26. És adjad a pénzt mind azért, a mit kíván a te lelked: ökrökért, juhokért, borért és vidámító italért és mindenért, a mit megáhit néked a te lelked, és egyél ott az Úrnak, a te Istenednek színe előtt, és örvendezzél te és a te házádnak népe.

23. *És egyed az Úrnak, a te Istenednek színe előtt.* Megint azt parancsolja, hogy az áldozatokat a szent helyre vigyék, jóllehet a hely alatt, amit majd Isten kiválaszt, Jeruzsálemet érti, amint azt már megmutattuk előbb, a 12. fejezethez fűzött magyarázatban. A szövetség ládájának ugyanis nem volt nyughelye egészen Dávid koráig, hanem, mondhatni, csak átmeneti tartózkodási helyei voltak. Mózes tehát most azt parancsolja, hogy amikor Isten kijelöl egy ekkora tisztességben részesített helyet és kiválasztotta az állandó nyugalmat, ahol majd az Ő neve fog lakozni, s ahová az áldozatokat vinni kell. Tudjuk azonban, hogy ez a hely Jeruzsálem volt, s minden áldozat bemutatása erre az egy helyre volt korlátozva, nehogy valamiféle romlás lopakodjon be és megsemmisítse a hit egységét. Minden fura koholmány ugyanis, amint azt már kellőképpen láttuk, megannyi megszenstségtelenítése Isten imádatának. Miután azonban Mózes összekeverte a tizedeket az első zsengékkal, s ugyanazt a rendeletet adta ki mindkettőre, itt most enyhíti a törvény szigorúságát egy kivételt hozzátéve, tudniillik ha túl hosszú lenne az út, akkor lehetséges a megváltás és a gabona helyett pénzzel is lehet fizetni. Valójában nemcsak a tizedekről beszél, hanem egyesíti azokat a fogadalmakkal és az ajándékokkal, sőt tulajdonképpen csak ezekre utal. Mivel azonban az utóbbit illetően kérdés sem merülhet fel, vegyük csak azt fontolóra: valóban következetes volt-e, hogy a tizedeket csak egyetlen helye fizessék. Ezeket a lévitáknak adták a megélhetésre, akik, mint az jól ismert, az egész területen szétszórva éltek, így vagy Jeruzsálemhez kell kötni a tartózkodásukat, vagy nem szabad őket megfosztani a járandóságuktól, akárhol is lakozzanak. A parancs tehát abszurdnak látszik, mely szerint az egész föld minden tizedét Jeruzsálembe kell vinni, mert nem jelentene kevesebbet, mint a szegény léviták éhhalál általi elpusztítását. Ez az abszurditás készítette az igemagyarázókat annak a kettős feltevésnek a kitalálására, mely szerint a nép önként tett félre bizonyos tizedeket, amit az ünnepeken Jeruzsálembe vihettek. Azonban nem valószínű, hogy ilyen súlyos terhet raktak rájuk,⁴⁵⁸ hogy csak azt tartsák otthon, ami az ötödből megmaradt. Közelebb járhat azonban az igazsághoz az, hogy a szomszédos területek tizedeit vitték Jeruzsálembe, amint erre alkalom kínálkozott, a távolabbi részeken összegyűjtött tizedeket pedig ott tették félre, de Jeruzsálem számára vették azokat számításba, s így a családtagok számárnak megfelelően egyenlő arányban oszthassák el a léviták között. természetesen semmiképpen sem valószínű, hogy az adott földművelők felvitték Jeruzsálembe, amit a lévitáknak, miután ott átvették, vissza kellett vinniük a családjaiknak,

⁴⁵⁸ “De doubler ainsi les dîmes les unes sur les autres” – hogy ily módon, egymásra halmozva megkettőzzék a tizedüket. – *Francia*.

mert mi haszna lett volna mindennek a fáradozásnak, és a vele járó költségeknek, melyek az ide-oda hurcolás során jelentkeztek volna? Emellett haszontalan lett volna azt parancsolni a lévítáknak, mégpedig komoly fenyegetésekkel, hogy hűségesen fizessék a papokat, ha a tizedeket először a papok kapják kézhez, akik könnyen megelőzhatték volna az összes csalást, miután az egész gabonamennyiség az ő kezükben volt. Nekem tehát kétségem sincs felőle, hogy a lévíták mindegyike a szomszédjaitól gyűjtötte be a tizedet, de a másik tizedet, amelyet hamarosan említ, szent felajánlásként, s Isten szolgálatának gyakorlásaképpen vittek fel a szentélybe. Nemrég láttuk ugyanis, hogy miután egy részt visszatartottak, a maradék kilenced részt úgy adták oda a levítáknak, mintha az a saját földjükön termett volna. Mivel azonban az a dolog panaszra adhatott volna okot, hogy az első zsengéket és egyéb tizedeket egy helyre kell gyűjteni, Isten ennek veszi elejét annak megmutatásával, hogy ez azért előnyös az egész nép számára, mert így elegendő élelme lesz mindazoknak, akik az ünnepre jönnek fel. Ez ugyanis az „egyed az Úrnak, a te Istenednek színe előtt” szavak jelentése. Mintha azt mondta volna, hogy a helyet Istennek kell majd szentelni, ahová Isten imádói az egész országból mindenfelől eljöhetnek. Közben még megparancsolja az Ő imádatának tiszta betartását is, nehogy a helyek különbözősége különböző irányokba, a hamis babonaságok fel vonhassa el a népet.

24. *Ha pedig hosszabb néked az út.* Ennek a korlátozásnak, mint a tizedekre vonatkozóan az értelmezésétől engem az a máshol leírt rendelkezés tart vissza, mely szerint aki ezeket pénzben váltja meg (3Móz27:31), annak hozzá kell tennie az ötödrészt, s ezt itt nem említi. Emellett a nem sokkal ez után következő magyarázat szerint a felajánlások helyett pénzt kell vinniük, s azon ökröket, juhokat, bort és erős italt kell vásárolniuk a tetszésük szerint. A dolog summája az, hogy ha túlon túl terhes lett volna a számukra a távoli otthonukból áldozatokat és egyéb ajándékokat vinni, akkor meg volt nekik engedve, hogy Jeruzsálemben vásárolják meg, amit fel kívántak ajánlani azzal a kikötéssel, hogy másutt nem áldoztak.

Exodus 20

2Móz20:24-25

24. Földből csinálj nékem oltárt, és azon áldozd a te égő- és hálaáldozatodat, juhaidat és ökreidet. Valamely helyen akarom, hogy az én nevemről megemlékezzetek, elmegyek tehozzád és megáldalak téged.

25. Ha pedig kövekből csinálsz nékem oltárt, ne építsd azt faragott kőből: mert a mint faragó vasadat rávetetted, megfertőztetted azt.

24. *Földből csinálj nékem oltárt.* Ez az előírás különbözik az előző, épp az imént magyarázottól, mert jóllehet a hely kiválasztására vonatkozik,⁴⁵⁹ a hely említése mégsem szerepel benne, s csak az oltár anyagát és formáját említi. Isten tehát azt parancsolja, hogy oltárt építsenek Neki vagy földből, vagy kőhalomból, mely köveket nem csiszoltak meg mesterségesen. Én azonban ezt azokra az oltárookra értem, melyeket vagy a pusztaságban, vagy máshol kellett felépíteni, még mielőtt az állandó hely meg lett nekik mutatva. Isten földből akarta ezeket felépíttetni, hogy maguktól is széteessenek, és ne maradjon nyomuk a nép továbbindulása után. Ha azonban köveket használtak, akkor is megtiltotta ezek összeállítását egyetlen állandó szerkezetté, hanem csak nyersen és csiszolatlanul kellett ezeket egymásra hányni, nehogy a kinézet babonaságra csábítsa az utódokat. Meg vagyok lepve, amiért az

⁴⁵⁹ “D’autant qu’il ne traitte pas expressement du lieu mais de la matiere, et forme de l’autel” – mivel nem foglalkozik konkrétan a hellyel, hanem csak az oltár anyagával és formájával. – Francia.

igemagyarázók⁴⁶⁰ itt magukra vállalják az allegóriák kiagyaltásának fáradságát, mivel Istennek nem volt más célja, mint eltávolítani azokat az akadályokat, melyek elfordíthatták volna az izraelitákat a szentélytől. Tudjuk ugyanis, mennyire hajlamos vonzani a közember elméjét a régiség, és az elődeink példája. Ha bármi oltár formájú dolog fennmaradt volna, ahhoz azonnal vallásos fogalmak is kapcsolódtak volna, miszerint Istent sehol másutt nem lehet ünnepélyesebben, vagy jobban imádni, mint azon a helyen, amit már régtől fogva erre a célra jelöltek ki az ősatyáik. Azaz, az istentisztelet elkorcsosult módozatai fejlődtek volna ki, s a szentély méltóságára gyalázatot hoztak volna. Ezért megy elébe ennek a gonoszságnak, mikor azt parancsolja, hogy ne épüljön oltár, mely hosszabb ideig fennmaradhat, s azt csak az átmeneti használatra engedélyezi felépíteni, földből vagy megmunkálatlan kőhalomból. Ami pedig „a jólét áldozatait” illeti, máshol már említettem, miért fordítom így a שלומים, *shelumim* szót,⁴⁶¹ ami mindenféle virágzást és boldog végkifejletet jelent. Mások fordításai ugyanis, úgymint a *békés dolgok (pacifica)* nagyon nem ideillőek. Az igevers második részét, „valamely helyen akarom, hogy az én nevemről megemlékezzetek, elmegyek tehozzád”, tudatlanul kiforgatták az igemagyarázók, s ezzel szolgáltatnak alapot a tévelygésre, mert az első résszel összefüggésben olvasták azt, mintha Isten megtiltotta volna efféle oltár felállítását még a Sínai-hegyen is, miközben Ő inkább annak a kételynek veszi elejét mely máskülönben megzavarhatta volna az Ő népének elméit: Vajon Isten nem lesz velünk kegyes ott, ahol atyáink imádságait hallotta? Ő erre, azt mondom, azzal az ígérettel válaszol, mely szerint akkor imádkoznak Hozzá jól és megfelelően, ha engedelmeskednek a parancsának, és nem keresnek más helyet, mint amit Ő jelöl ki. Ezen az alapon mondja: bárhol, ahol Istennek tetszik, hogy áldozzanak, oda megy, és megáld téged.

Deuteronomium 27

5Móz27:5-7

5. És építs ott oltárt az Úrnak, a te Istenednek; olyan kövekből való oltárt, a melyeket vassal meg ne faragj.

6. Ép kövekből építsd az Úrnak, a te Istenednek oltárát; és áldozzál azon egészen égőáldozatokat az Úrnak, a te Istenednek.

7. Áldozzál hálaáldozatokat is, és egyél ott, és vigadozzál az Úr előtt, a te Istened előtt.

5. *És építs ott oltárt az Úrnak.* Isten azt parancsolja, hogy mikor először lépnek be a földre, mutassanak be hálaáldozatot, s ezt Józsué meg is tette, amint arról a Józs8:30-31-ben olvasunk: „Majd oltárt építé Józsué az Úrnak, Izráel Istenének Ebál hegyén, miképen megparancsolta vala Mózes, az Úrnak szolgálja Izráel fiainak, a mint meg van írva Mózes törvényének könyvében; oltárt ép kövekből, melyeket vas nem érintett”. Először is tehát azért követelte meg a hálájuk eme bizonyágtételét, hogy Izrael gyermekei, amint betették a lábukat Kánaán földjére, ünnepelhessék az Úr dicséretét. Másodszor megtilt minden míves munkát, mivel ha az oltár állandó lett volna, az okot adott volna a babonaságra, s ezt a kivételes példát

⁴⁶⁰ A *Glossa Ordinaria* tartalmazza Gergely magyarázatát, miszerint „oltárt készíteni földből annyi, mint a reménységünket Krisztus megtestesülésében megtalálni, mert a felajánlásaink akkor fogadhatók el Isten számára, ha az alázatunk a cselekedeteinket a mi Urunk megtestesülésére alapozza”. Izidor szerint pedig „a faragott kövek azok, amelyek megbontják az egyház egységét, és elválnak a felebarátaik társaságától. Ezeket Krisztus nem fogadja be az Ő Testébe, amit az oltár felépítése jelképez”, stb.

⁴⁶¹ שלומים. Az Amplified Version szerint: *békeáldozatok*. Kálvin joggal mondja, hogy a שלומים magában foglal mindenféle virágzást és boldog végkifejletet, de a szövegben szereplő szó a שלום többes száma. – Henry Walter. Lásd a 4Móz10:10-hez fűzött korábbi megjegyzéseket.

jobban a szemük előtt tartották volna, mint Isten örök törvényét. Ezért haragudott meg a kilenc és fél törzs oly nagyon Ruben és Gád törzsére, valamint Manassé fél törzsére, amiért oltárt építettek a Jordán partján (Józs22), s határozták el a végletekig a testvéreik megsemmisítését, míg amazok nem tisztázták magukat, elmondván, hogy csak a testvéri szövetség jeléül építettek oltárt, nem azért, hogy áldozzanak rajta. Bizonyosan jó magyarázói voltak a törvénynek azok, akik jóvátehetetlen bűnnek tekintették, hogy egy oltár maradjon az utódokra, mely elvonja a népet a szentélytől, s ezzel megsemmisíti a hit egységét.

Exodus 25

2Móz25:1-22

1. És szóla az Úr Mózeshez, mondván:
2. Szólj az Izráel fiainak, hogy szedjenek nékem ajándékokat; minden embertől, a kit szíve hajt arra, szedjete nékem ajándékokat.
3. Ez pedig az az ajándék, a mit tőlök szedjete: arany és ezüst és réz.
4. És kék, és bíborpiros, és karmazsinszinű fonál, meg len fonál, és kecskeszőr.
5. És veresre festett koszbőrök, és borzbőrök, és sittim-fa.
6. Mécsbe való olaj, kenet-olajhoz való arómák, és füstöléshez való fűszerek.
7. Ónix-kövek és foglalni való kövek, az efódhoz és a hósenhez.
8. És készítsenek nékem szent hajlékot, hogy ő közöttök lakozzam.
9. Mindenestől úgy csináljátok, a mint én megmutatom néked a hajléknak formáját, és annak minden edényeinek formáját.
10. És csináljanak egy ládát sittim-fából; harmadfél sing hosszút, másfél sing széleset, és másfél sing magasat.
11. Borítsd meg azt tiszta arannyal, belől is kívül is megborítsd azt, és csinálj reá köröskörül arany pártázatot.
12. És önts ahhoz négy arany karikát, és illeszd azokat a négy szegeletére; egyik oldalára is két karikát, a másik oldalára is két karikát.
13. Csinálj rúdakat is sittim-fából, és azokat is megborítsd arannyal.
14. És a rúdakat dugd a láda oldalain levő karikákba, hogy azokon hordozzák a ládát.
15. A rúdak álljanak a láda karikaiban; ne vegyék ki azokból.
16. És a bizonyyságot, a melyet néked adok, tedd a ládába.
17. Csinálj fedelet is tiszta aranyból: harmadfél sing hosszút, és másfél sing széleset.
18. Csinálj két Kérubot is aranyból, vert aranyból csináld azokat a fedélnek két végére.
19. Az egyik Kérubot csináld az egyik végére innen, a másik Kérubot a másik végére onnan: a fedélből csináljátok ki a Kérubokat annak két végén.
20. A Kérubok pedig terjeszszék ki szárnyaikat fölfelé, betakarva szárnyaikkal a fedelet; arcaik egymásfelé legyenek; a Kérubok arcjai a fedél felé forduljanak.
21. A fedelet pedig helyezd a ládára felül, a ládába pedig tedd a bizonyyságot, a melyet adok néked.
22. Ott jelenek meg néked, és szólok hozzád a fedél tetejéről, a két Kérub közül, melyek a bizonyyság ládája felett vannak, mindazokról, a miket általad parancsolok az Izráel fiainak.

2. Szólj az Izráel fiainak. Ha bármely gáncsoskodó felveti a kérdést az időt illetően, amikor én jónak láttam beilleszteni ezt a történetet, jöllehet nem fogok makacsul vitatkozni az

illetővel, azonban mégis nemcsak valószínű, hanem biztos okom van ekképpen vélekedni.⁴⁶² Nekem ugyanis úgy tűnik Mózes 2. könyve 33. fejezetéből, hogy a sátrat már az előtt felépítették, hogy Mózes lehozta volna az első kőtáblákat a hegyről. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy az elválásuk jelenként, hogy a nép tudja: Isten elvetette őket, Mózes fogta a sátrat és a táboron kívül állította fel. Nem a maga használatára, mert konkrétan meg van írva, hogy nem ott lakozott, hanem mindig kiment a táborból, valahányszor csak Istennel akart tanácskozni. Közben Józsué volt a kísérője és őre (*aedituus*). Nem kétséges azonban, hogy mindez a második felmenetele előtt történt, amikor új táblákat hozott le az Úrtól. Világos tehát, hogy a sátor akkor már állt. Ha bárki azt veti ellenébe, hogy a sátor nem volt felállítva a második év végéig, a válasz könnyű: újra a saját helyére állították, így mindenfelől Izrael gyermekeitől körülvéve újra lehettek őrei annak megfelelően, ahogyan a tizenkét törzs táborozott a maguk rendjében. Emellett a törvénytáblákat akkor ténylegesen belehelyezték a szövetség ládájába, s ezekkel Isten képviseltette Magát, így ezek nélkül a sátor bizonyos értelemben üres volt. Végül, ott az ünnepélyes felszentelésről van szó, melynek nem jött el mindaddig az ideje, amíg Isten jelenlétének bizonyossága egyfajta zálogként be nem került a ládába. De hogy jobban eltöröljünk minden kétértelműséget, röviden számolnunk kell az időt. A kivándorlásuk harmadik hónapjában a nép elérte a Sinai hegyet. Az, hogy melyik napon adatott a törvény, sehol nem szerepel, de valószínűleg következtethetünk arra, hogy a kihirdetése annak a

⁴⁶² „Kálvinnak itt sajátos véleménye van a sátor felépítéséről, amelynek a részeit és tagjait Mózes itt kezdi leírni, mert azt gondolja, hogy a sátrat azt megelőzően építették és állították fel, hogy Mózes lehozta az első kőtáblákat. Az okai pedig ezek: 1. Említés történik a sátorról a 33:7-ben, rögtön az után, hogy Mózes lejött a hegyről kezében a táblákkal, melyeket utóbb összetört. Következésképpen a most említett sátnak ezt megelőzően kellett elkészülnie. *Válasz.* Ez nem az a nagy sátor volt, amit utóbb az Isten szolgálatához készítettek, mert azt nem készítették el a Gazda nélkül, mint ezt, hanem Ő volt abban középén. *Lippoman.* Ez Mózes ama sátra volt, amelyhez odajárult a nép Istennel tanácskozni. *Jun.* 2. Ebben a fejezetben ezt olvassuk a 16. versben: 'És a bizonyosságot, a melyet néked adok, tedd a ládába.', következésképpen a ládát előbb készítette el, mint ahogyan megkapta a bizonyosságot. *Válasz.* Ebből nem következik, hogy a láda készült el elsőnek, hanem csak hogy a formájának a leírása történt meg először a hegyen, hogy milyenre kell azt készíteni, s ezt követően kapta meg Mózes a bizonyosság tábláit. 3. Mikor Mózes arra buzdította a népet, hogy építsenek sátrat, nem tett említést sem a hitehagyásukról, sem a bálványimádásukról, s ebből nyilvánvaló, hogy még állhatatosak voltak, s nem követték el azt a bűnt, hisz látjuk, milyen jókedvűen adták a legjobb dolgaikat az Úrnak. *Válasz.* – 1. A nép már megkapta a büntetését a vétke miatt, mert Mózes, látva Isten felháborodását ellenük, elvitte közülük a sátrát, 2Móz33:7, így nem mondható, hogy a bukásuk nincs megemlítve. 2. A nép, s különösen azok, akik büntetést éreztek a bűnük miatt, még sokkal szívesebben mutatkoztak Isten szolgálatában a valódi megtérés jeleként. 3. Mózes pedig, miután könyörgött a népért az Úrnak, nem pengetné még mindig ugyanazokat a húrokat, nehogy a vétkeket feddve teljesen elcsüggedjék őket.

Mindebből kiindulva nagyon világos, hogy a sátrat nem a táblák átvétele előtt, hanem azt követően építették és állították fel, az alábbi okok miatt: 1. Mózes itt azt a parancsot kapja, hogy teljesen mindannak megfelelően építse meg a sátrat, amit az Úr mutat neki a hegyen. A formát tehát a hegyen mutatta meg neki, ahol negyven napon és negyven éjén át tartózkodott, mely időszak végén kapta a táblákat. 5Móz9:10. Így a sátrat nem lehetett korábban elkészíteni a Mózesnek mutatott formára. Kálvin erre azt mondta, hogy korábban már különböző időszakokat töltött Mózes a hegyen Istennel, amikor a sátor mintája meg lett neki mutatva. A 2Móz24:18-ből azonban világos, hogy a negyven nap és negyven éjszaka során ment be Mózes a felhőbe és ennyi ideig tartózkodott abban. 2. Konkrétan elhangzik, hogy a sátor a második év első hónapjának első napján lett felállítva, 2Móz40:17. Nem akkor volt tehát csak felszentelve és rendbe téve, mint Kálvin válaszolja, hanem akkor volt először felállítva. S a második év második hónapjában, a tizenkettedik napon indultak el a Sinai hegytől, azaz mintegy másfél hónap múlva. Ha azonban a sátor azt megelőzően lett felépítve, hogy Mózes megkapta a táblákat, akkor annak befejezését követően kétszer volt az Úrnál, mindkét alkalommal negyven napon át, ami nem lehetséges, mert a sátor első felállítása után negyven-ötven nappal, mint látjuk, a tábor tovaindult. 3. Ezzel pedig így Mózes második könyvének nagy része át kell csoportosítani: mindazt, ami a 35. fejezet után következik, a 32, 33 és 34. fejezetek elé kell helyezni, ha elfogadjuk, hogy először a sátor lett felállítva mielőtt Mózes megkapta volna a táblákat. Így tehát a történet sorrendje inkább az alábbi: *első* a sátor leírása, 30. fejezet, *majd* következnek a felépítésének gátjai és akadályai, a nép vétké, 32-33. fejezetek, *harmadjára* Isten parancsának a végrehajtása, és a sátor kialakítása, 35-40. fejezetek, *negyedszer*, a felállítása és berendezése, 40. fejezet.” – Willet *Hexapla*-ja a maga helyén.

hónapnak a végén történt. Így nyolc hónapot kell számolni a sátor felszenteléséig, s a törvénytáblának a frigyládába helyezéséig, amint azt Mózes konkrétan kijelenti második könyvének utolsó fejezetében. A negyedik könyvében azonban elmondja, hogy annak az évnek a második hónapjában a nép táborát bontott, és elindult Kibrót-Thaavába.⁴⁶³ Mivel a sátor felszentelése és az elindulásuk között mindössze egy hónap volt, el kell fogadnunk, hogy a két felmenetel a hegyre időben ezt megelőzően történt.

Most azonban az a kérdés, hogy miért a negyedik hónap elején kapott felszólítást az első törvénytáblák átvételére? Ha ezt elfogadjuk, akkor aligha rendelhetette el a sátor felépítését a nyolcadik hónap vége előtt, mert akkor abszurd lenne átadni Isten atyai kegyességének a tábláit⁴⁶⁴ a két felmenetel között, amíg a sátor a Tőle történt elszakadásukról tett bizonyosságot. Ezzel én megerősítem a tényt, hogy négy egész hónapot szenteltek erre a hosszú és nehéz munkára. Tényleg csodálatos dolog, hogy ilyen rövid idő elegendőnek bizonyult, s a bámulatos tevékenység minden emberi várakozást felülmúlt, amikor mindenki fáradhatatlan serénységgel, sóvárogva szentelte magát oda a munka meggyorsítására. Az is valószínű, hogy miután Isten megalapította a szövetségét, rögtön átadta a sátorra és a tartozékaira vonatkozó rendelkezéseit, nehogy a nép külső vallásgyakorlatok nélkül maradjon, melyekről láttuk, mennyire szükségesek. A munka befejezése után azonban Mózes ismét parancsot kapott arra, hogy Nádáb, Abihu és a hetven vén kíséretében menjen fel, majd az áldozatok bemutatása után bekerült a felhőbe, az Istennel való bensőséges közösségbe, ahol mintegy másfél hónapot töltött.⁴⁶⁵ Visszatérve, és tudatára ébredve a nép lázadásának, bekövetkezett a háromezer lemészárlása, majd megparancsolta a népnek, hogy gyászoljanak. Azt, hogy milyen hosszan maradt ekkor távol, nem tudjuk, de valószínű, hogy legalább egy hónap eltelt, mielőtt visszahívást kapott. Most már több, mint kilenc hónapról van szó, s ha ehhez hozzáadjuk a másfél hónapot, ameddig fenn volt a hegyen, nem leszünk túl mesze az év végétől. Isten ekkor megbékélt a néppel, s ezt hamarosan követte a sátor törvényes felszentelése, ami a második évben, az első hónap kezdetén történt. Megünnepelték a húsvétot, a továbbindulásra pedig a második hónapban kaptak jelet.

Ha valaki ezzel nem ért egyet, akkor megkérdezném: miképpen egyeztethető össze, hogy Mózes, megismervén a nép vétkeit, a szent sátor felépítésére kezdte volna őket buzdítani, habár az egész beszédében egyetlen szó sem esik a bálványimádásról? Bizonyos, hogy jól fontolóra véve minden dolgot el kell ismernünk: a nép még hűséges volt, amikor oly szívesen szentelték a tulajdonukat az Úrnak. Ám az egész kérdés kellőképpen meg van válaszolva azzal, amit Mózes bizonyágtételéről mondtam el, nevezetesen hogy mielőtt az első táblákkal lejött, a sátor már létezett, hacsak valaki azt nem veti ennek ellenébe, hogy az egy másik sátor volt, eltérő attól, amit utóbb Isten parancsára építettek. Ez azonban nagyon ostoba gáncsoskodás, mert Mózes nem volt felhatalmazva arra, hogy Istennek földi lakóhelyet készítsen, és azt a szent nevet adja neki, mellyel mindig is a szentélyt tisztelték meg. Emellett konkrétan elmondja, hogy Isten dicsősége mutatkozott meg abban azért, hogy a nép világosabban tudhassa: a tisztátalanságuk folytán elszakadtak Istentől, s erről majd a megfelelő helyen ismét szólni fogunk.

Azután a לַקַּח, *lakach* szó,⁴⁶⁶ arra utal, hogy Mózes *kivitte* a sátrat a táboron kívülre, hogy máshová helyezze át azt. Ha valaki most azt veti ennek ellenébe, hogy a sátrat pont arra a mintára kellett készíteni, amit Mózes a hegyen látott, a válasz könnyű: Mózes a hegyen akkor nem először taníttatott az igaz istentiszteletre és a mennyei titkokra, amikor negyven napon át tartózkodott ott, hanem már a törvény kihirdetését megelőzően is. Az sem kétséges, hogy ugyanazt a dolgot látta, melyről már korábban is tanult, hogy a nép hajlamosabb legyen

⁴⁶³ “Sepulchra concupiscentiae.” - *Latin*.

⁴⁶⁴ “Les tables comme instrument de la faveur paternelle de Dieu.” – *Francia*.

⁴⁶⁵ Negyven napot és negyven éjszakát, 2Móz24:18. – *a ford.*

⁴⁶⁶ לַקַּח. Ikeként a jelentése *venni*, melynek jövő idejű לִקַּח alakja megtalálható a 2Móz33:7-ben. – *Henry Walter*.

a törvény feletti szorgalmasabb elmélkedésre. Az idő hosszúságából ugyanis megtudhatták: semmi sem maradt ki, amit hasznos volt ismerniük. Jóllehet Isten oktathatta volna úgy a szolgáját egy pillanat alatt, hogy semmit sem hagyott volna ki, ő mégis inkább a fokozatos megoldást választotta, mintha kényelmesebben akart volna tökéletes tanítót megalkotni. Ez az engedményt pedig a nép tökéletlensége miatt tette. Ez olvassuk ugyanis Mózes 2. könyvében: „Ímé én hozzád megyek a felhő homályában, hogy hallja a nép mikor beszélek veled és higgyenek néked mindörökké” (2Móz19:9. Majd megint: „Távol álla azért a nép, Mózes pedig közelebb méne a felhőhöz, melyben az Isten vala” (2Móz20:21). Ebből pedig világos, hogy semmi abszurdítás nincsen annak kimondásában, hogy ő már látta annak a sáturnak a mintáját, melyben Istent kell imádni.

De nehogy valaki azzal tiltakozzon, hogy én csak találgatásokra alapozok, Mózes maga mutatja meg világosan, hogy mielőtt átvette volna a táblákat, Isten már adott neki utasításokat a sátor elkészítésére, mert kétszer is olvassuk a 25. fejezetben: „a bizonytságot, a melyet néked adok, tedd a ládába”, a 16. és 21. versekben. Ebből világos, hogy a táblákat még nem kapta meg, amikor Isten parancsa leírta az egész szerkezetet. Ebből pedig ismét arra következtetünk, hogy mikor felállították a sátrat, akkor ment fel a hegyre lehozni a táblákat, amiket majd a ládába kellett tennie. Mielőtt azonban elkezd elmesélni a sátor elkészítését, adót vet ki a népre, hogy mindenki a lehetőségei szerint járuljon hozzá anyaggal mind a sátorhoz, mind a bútorokhoz. Az ajándék, vagy תרומה, *therumah* itt egyszerűen csak áldozat minőségben szerepel,⁴⁶⁷ és más igeszakaszoktól eltérően nincs megkülönböztetve a másik fajta áldozattól, aminek a neve תנופה, *thenuphah*. Az izraeliták azonban egyszerűen csak arra kapnak parancsot, hogy a bőségükből adjanak át annyit, amennyi elegendő lehet az Isten imádatához. Valóban bizonyos, hogy mindaz, amivel rendelkezünk, az Istené, s mindaz, amit Ő nagylelkűen megad nekünk, az beszenyvezett, hacsak nem az Ő dicsőségére szánjuk. Elnézésében mégis megengedi mindennek a szabad használatát, csak arról kell bizonytságot tennünk, hogy minden az Ő hatalmában marad, s mi készek vagyunk az Ő parancsai szerint felhasználni. Ennek megfelelően adunk alamizsnákat, mind édes illatú áldozatokat, melyekkel a gazdagnak nem kell elszegényítenie magát, de miközben könnyít a szegények helyzetén, ő is élvezi az általa birtokolt javakat. Összefoglalva, bármit is kínálunk fel Istennek, az olyan, mint az első zsenge, amellyel arról teszünk bizonytságot, hogy bármink is van, az mind az Ő dicsőségére van odaszánva. S noha Ő nem kért segítséget a néptől a sátra felépítéséhez és felékesítéséhez, hiszen Ő volt az, Aki mindenki fenntartása végett naponta hullatta rájuk a manát az égből, mégis azt akarta, hogy mindenki, a legkisebbtől a legnagyobbig a kegyességük bizonytságaiként hordják össze mindazt, ami a szent munkához szükségeltetett. De amit akkor a látható szentélyére költtetett, azt most az Ő lelki templomának felépítésére követeli. Őszintén szólva egyedül Ő az, Aki építi az egyházát, de mégis felhasználja az emberek munkáját, és nagyon sok építőmunkást vesz Maga mellé, hogy az Ő egyházának épülete bizonyos mértékig az emberek munkája által magasodjék. Ezért tulajdonítja nekik is a bővelkedésének és a sikerének dicséretét. Pedig nem kínálunk fel semmi mást, csak amit Ő adott nekünk, ahogyan az izraeliták sem adtak mást, csak amit az Ő nagylelkűsége folytán kaptak. Így osztogatja Ő az Ő Lelkének ajándékait kinek-kinek adott mennyiségben (1Kor12:7), hogy annak megfelelően, ahogyan az egyes emberek többet, vagy kevesebbet kapnak, felhasználhassák azt az egyház építésében. Ám annak kell lenni a legjobb tevékenységre serkentő tényezőnek, hogy senki nem olyan szegény, vagy alázas, hogy az ajándéka ne lenne elfogadható és Istennek tetsző, bármilyen csekélység, s az emberek szemében majdnem értéktelen legyen is az. S azt is meg kell jegyezni, hogy az ajándékot nem parancsolóan követelte, hanem kihirdette, hogy mindenki kínáljon fel szabadon annyit, amennyi neki tetszik, mert Pál szavai a kezdetektől fogva igazak voltak: „a jókedvű adakozót

⁴⁶⁷ Az Amplified Version szerint: *felajánlás*, széljegyzetben *felajánlott ajándék*. Lásd az 5Móz12:6-hoz fűzött megjegyzést.

szerezi az Isten” (2Kor9:7). A Szentírás pedig azt tanítja nekünk, hogy az engedelmesség csak akkor tetszik Istennek, ha önkéntes, mert bár a ידבנּו, *yidbenu* szót⁴⁶⁸ különféleképpen fordítják az igemagyarázók, a dolog summája az, hogy mindenki ajándéka Istennek tetsző lesz az illető elméjének vidám készségessége folytán. A régi fordító (tudniillik a Vulgata) szerint „qui offer ultroneus”, „ő, aki önként ad”, de ez inkább magyarázó körülírás, semmint szó szerinti fordítás.⁴⁶⁹ Mások egymástól eltérően a viszonzást az ajándékra értik, és így fordítják: „aki szíve önként adja majd”, mások szerint pedig: „aki kimutatja, hogy a szíve nagylelkű, vagy hajlandó”. Az utóbbi a helyes fordítás.

3. *Ez pedig az az ajándék.* Itt teljesebben folytatódik az, amit már korábban mondtam, azazhogy a szegény által a maga keveséből felajánlott ajándékát nem fogja elhomályosítani a gazdag bősége, mert Isten még a kecskeszőrt is a szent ajándékok közé kegyeskedik sorolni, nem kevésbé, mint az aranyat, a bíort, és a drágaköveket. Emellett a különböző és sokrétű felajánlásokkal Ő mintegy tükörben azt mutatja meg, hogy a lelki templom felépítéséhez is különféle ajándékok szükségesek, amint azt Pál is elének tárja a Rm12-ben és az 1Kor12-ben. A gazdagok nagylelkűsége valóban ragyogóbb volt, ám amiképpen nem aggályoskodtak összekeverni az aranyukat és ezüstjüket, a kék fonalukat, a bíborukat és a drágaköveiket a bronzsal, a vassal, és egyéb közönséges anyagokkal, úgy manapság is azok, akik kiválóbb ajándékaikkal segítik elő az egyház épülését, megvetés, vagy lenézés nélkül befogadják a közösségbe azokat a szegényebb testvéreiket, akiknek nem adatott ugyanannyi ajándék, mint nekik.

8. *És készítsenek nékem szent hajlékot.* A felbecsülhetetlenül nagy viszonzást állítván először a szemük elé, Isten arra indítja az embereket, hogy bőségesen adakozzanak, mert jóllehet mindenki a nagylelkűséget dicséri a legkiválóbb erényként, mégsem fosztja meg senki önként a sajátjától, és ruházza át azt másokra, mert úgy vélekednek, hogy ez egyben veszteség a számukra, hacsak nem tűnik fel valamiféle viszonzás a láthatáron. Ezért, hogy vidáman adakozzanak, Isten megígéri: közöttük fog lakozni, s ennél semmi sem kívánatosabb. De óvakodnunk kell attól, hogy bármi Isten természetével összeegyeztethetlent képzeljünk el, mert Őt, Aki az egek felett trónol, s Aki lábainak zsámolya a Föld, nem szorítható be a sátorba. Mivel azonban elnézése folytán a tudatlan nép tökéletlenségei miatt az Ő kegyelme és segítsége jelenlétéről látható jellel kívánt bizonytságot tenni, a földi szentélyt nevezték az Ő lakhelyének, mivel ott nem hiába imádták Őt. S emlékezetben kell tartanunk, amit nemrég láttunk: nem Isten végtelen lényege, hanem az Ő neve, vagy az Ő nevének feljegyzése lakozott ott. Az volt a kifejezések célja, hogy az izraeliták ne legyenek lassúak, vagy lusták a sátor felállításában, mivel ezekkel az eszközökkel egy felbecsülhetetlen előnyhöz fognak jutni. Másik mondat következik, mely szerint a mesterembereknek a Mózesnek mutatott mintát kell lemásolniuk, és nem szabad bármit koholniuk, mert megszenteltségeltetést jelentene bármi emberit hozzákeverni Isten parancsaihoz. Erről majd többet is mondunk, amikor általánosságban szólunk az előképekről. Itt a ládának és a fedelének formája van leírva: a sátor és különböző részeinek összeállítását Mózes most csak futólag említi, de hamarosan hosszabban is megismétli a 32. fejezetben. S bár a sátrat nevezték Isten lakóhelyének, az Ő dicsőségének konkrétabb képmása mégis a szövetség ládájában mutatkozott meg, mivel oda helyezték a törvényt, amellyel Isten Magához kötötte a népet. A láda anyaga sittim-fa volt, aranylemezekkel borítva. A fafajtákat illetően még a héberetek között sincsen egyetértés,⁴⁷⁰ bár feltételezhetjük, hogy szép és drága anyagról van szó. Isten

⁴⁶⁸ Az egyes szám harmadik személyű, hímnemű, jövő idejű alakja a ידבנּו szónak, a ידבנּו, az toldalékkal. Az ige jelentése „jókedvűen, készséggel tenni, vagy adni valamit”. – Henry Walter.

⁴⁶⁹ A záró mondat a francia változatban nem szerepel.

⁴⁷⁰ „Talán az acacia horrida volt, egy Arábiában őshonos mimózaféle, mert az arab nyelv hasonlít a héberre. A tövises csavarodottak, és majdnem a leveleinek hosszával egyenlő hosszúságúak. A levelei többszörösen szárnyasak. A fehér virágfürtjei a levelek közül indulnak ki. A fa kiváló minőségű, ezért megérdemli a görög

mégis arannyal borítottatta az egész felszínét, sőt, még a rúdjaikat is, hogy a törvény méltóságát ezzel is kiemelje. Felmerülhet azonban itt egy kérdés, mely sok újabb kérdést is felvet: miképpen járult hozzá mind a láda, mind a sátor és tartozékai Pazar ragyogása Isten imádatához? Bizonyos ugyanis, hogy Isten soha nem lehet másképpen imádni, csak az Ő természetével összhangban. Ebből pedig az következik, hogy az Ő valódi imádata mindig is lelki volt, így semmiképpen sem a külsődleges pompában foglaltatott benne.

A ceremóniák nagy száma és bonyolultsága azonban mindig is távol állt a kegyesség felkeltésétől, sőt inkább a babonaságra, vagy az ostoba és romlott magabiztosságra adott okot. Emellett a sok és ennyire különféle rítusoknak látszólag nem volt más tendenciája, mint a kíváncsiság táplálása. Érdeemes lesz tehát bevezetésként egy-két dolgot röviden megemlíteni ebben a dologban. Véleményem szerint tévednek, akik úgy vélik, hogy a nép szemeit ragadta meg ezeknek a fenséges dolgoknak a látványa, nehogy a vallásra, minden ékességtől megfosztva, gyalázat szálljon. amikor a pogányok között a hamis imádatuk ragyogása néha egészen csodaszámba ment, s nehogy az így lezüllesztett versenytárs befolyással legyen az elméjükre,⁴⁷¹ ha a sátor szépsége a pompáját tekintve legalábbis nem egyenlő másokéval, s mintha az Isten, Akit imádtak, alacsonyabbrendű lenne a bálványoknál. Ugyanezen az alapon képzelik, hogy a zsidók azért voltak megannyi előírással megterhelve, nehogy a természetes kíváncsiságuknál fogva mindenfelé kutakodjanak a pogány jelentéktelenségek után, amennyiben Isten csak kíméletesen és alig gyakoroltatta őket. Ezek az emberek csak az igazság egy részét mondják el, de nem az egészet, mert elismerem, hogy mindez avégett volt előírva az ókori népnek, hogy mikor látják a ragyogóan felékesített sátrat, akkor nagyobb tisztelettel adózzanak iránta. Azt is elismerem, hogy Isten parancsára sok ceremóniával voltak lekötve, nehogy idegene ceremóniák után nézzenek. Ha azonban csak ez lett volna az ezekben kitűzött cél, akkor az egész törvényes szolgálat csak a hivatkozásra lett volna jó az előképeivel és a színpadi pompájával egyetemben. A legabszurdabb dolog azonban azt hinni, hogy Isten agy szórakozott az Ő népével. Látjuk, mekkora tisztelettel beszélnek Dávid és a próféták ezekről a gyakorlatokról.⁴⁷² Istentelenség tehát azt képzelni,

fordítók által adott nevét: ξυλα ασηπτα, a fa, mely soha meg nem romlik.” – *Illustrated Comment* a maga helyén. „A legfontosabb anyag a sátor számára a fa, amelyből erre felé sok nő, Palesztina viszony híjával van az akácia fáknak.” – Comp. Theophrast., Hist. P1. 4 3. Prosper Alpinus, de Plant. AEg., 100. 1., “Acaciae arbores copiosissime in montibus Sinai penes Rubrum Mare positae proveniunt.” Hieron. ad Joel, 4., “Quae ligna in locis cultis, et in Romano solo absque Arabiae solitudine non inveniuntur. Forskal. Flora AEg. Arab., 56. oldal” Havernick, Introd. Pent., 284. oldal

⁴⁷¹ “Et fussent induits a essayer de faire plus qu’eux” – és arra indította őket, hogy igyekezzenek amazoknál többet is megcselekedni. – *Francia*.

⁴⁷² Hengstenberg, *Dissertations on the Pentateuch*, 2. kötet, 504-505. oldal, röviden, de a legkielégítőbben sorolja fel a ceremonális törvény céljait válaszul a deista szerzőknek, akik De Wette-hez hasonlóan „nem képesek racionális alapot találni ezekhez”, és nem képesek más véleményt alkotni ezekről a vaskalapos szabályokról, erről a kukacoskodásról, ahogyan ő nevezi, mint hogy ezek a későbbi papság agyszüleményei. „A legjobb elégtétel (mondja Hengstenberg) a ceremonális törvény számára a rámutatás a céljaira, s ezekkel cáfoljuk meg tehát az ellene felhozott vádakokat is. *Először*, a vallásos érzelmeket volt hivatott táplálni. Ez emlékeztette az izraelitát minden kapcsolatában, még a legjelentéktelenebben és legkülsődlegesebben is Istenre: az Istenre gondolat bevezette a társadalmi élet kellős közepébe. *Másodszor*, megkövetelte a bűn elismerését, s így a megváltás átvételéhez szükséges leglényegesebb dologra szólított fel: a megváltás szükségességének érzésére. A népnek megterheltek és lesújtottak kellett lennie ahhoz, hogy az Úr ezt mondhasa nekik: *Jöjjetek én hozzám mindnyájan, a kik megfáradtatok és megterheltetek, és én megnyugsztalak titeket*. A törvény nehéz íga volt, s annak is volt szánva, így vágyat ébresztett a Megváltó iránt. Mindenünnen ezt hirdették: Ne fogd meg, ne ízleld meg, még csak ne is érintsd! – ezzel örök emlékeztetőjévé vált a bűnnek. *Harmadszor*, Izrael elkülönítésére szolgált a pogányoktól: az elválasztás falát húzva fel közéjük, mely meggátolta a kommunikációt. V. ö. Ef2:14. Még nem lévén eléggé erős a pogányság legyőzéséhez, a nép mondhatni be lett zárva, hogy ki legyenek vonva azok befolyása alól, hogy meg legyenek őrizve arra az időre, amikor felülről felfegyverezve megkezdhetik a támadó háborút ellenük. A ceremonális törvény által foganatosított előzetes korlátozás a későbbi korlátlanág érdekét szolgálta. *Negyedszer*, a ceremonális törvényben sok dolog szolgált az érzékszervekre történő ráhatással a tisztelet felébresztését a szent dolgok iránt az érzéki nép között. Ha ezt

hogy ezek a törvényes rítusok a pogányok utánzására irányuló bohózatok voltak. A tisztességük és a méltóságuk megőrzése érdekében tehát emlékeznünk kell arra az alapelvre, melyre nemrég utaltunk tudniillik, hogy valamennyit arra a lelki mintára alakították ki, ami Mózesnek lett megmutatva a hegyen (2Móz25:40). S ezt mind István, mind a zsidókhoz írott levél szerzője észrevették, mikor megfeddték annak a népnek a vaskos ostobaságát, akik továbbra is úgy akartak bebugyolálva maradni a külső ceremóniákban, mintha a vallás azokban foglaltatott volna (Csel7:44, Zsid8:5). István és az apostol tehát a legjobb magyarázóink azt illetően, hogy a sátor, az oltár, az asztalé, a szövetség ládája semmi fontossággal nem bírtak azon kívül, hogy a mennyi mintára utaltak, aminek az árnyékai és előképei voltak. Ezért az egész hasznosságuk, sőt a törvényes használatuk is az igazságtól függött (amit képviseltek).⁴⁷³ Egy ökörr levágása önmagában semmi haszonnal nem jár, sőt, nem más, mint lényegtelen dolog, s ugyanez a helyzet minden áldozattal is: ha nem számítjuk azt, hogy előképek voltak, semmi jelentőségük sem lenne. Ebből megértjük, hogy hatalmas a különbség a törvény ceremóniái és a pogányok világi rítusai között, mert ezek nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az egyiknek Isten a szerzője, a másik pedig az emberek vakmerőségének ostoba koholmánya, hanem a pogányok között a vallás teljességgel a pusztaság és üres pompában foglaltatott benne, miközben Isten ezekkel a kezdetleges alapelemekkel, amiket Ő adott a népének, mondhatni lépcsőről lépcsőre emelte fel a kegyes elméket a magasabb rendű dolgokhoz. Ezért a pogányok a maguk szemében kellőképpen kiengesztelték (az isteneiket) az áldozatok bemutatásával, míg a zsidók áldozatai azért voltak elfogadhatók az Isten számára, mert ezek a megtérés és a hit gyakorlatai voltak. Így a törvény nem egyébre, mint Isten lelki imádatára tanította a zsidókat, még ha a kor követelményeinek megfelelő ceremóniákba is volt öltöztetve. Mielőtt ugyanis teljesen ismertté vált az igazság, az egyház gyermekkorát földi elemekkel kellett irányítani, ezért jóllehet nagy rokonság és hasonlóság volt a zsidók és a pogányok között a vallásos szolgálataik külső formájának vonatkozásában, azok céljai mégis nagyon különböztek egymástól. Sőt, amikor a régi árnyak testét, vagy szubsztanciáját, és a jelképek igazságát keressük, akkor nemcsak az apostoloktól, hanem a prófétáktól is tanulhatunk, akik mindenütt Krisztus királyságára hívják fel a hívők figyelmét. A világosabb magyarázatukat azonban mégis az evangéliumban kell keresnünk, ahol Krisztus, az igazság napja felragyog és megmutatja, hogy ezek beteljesedését egyedül Őbenne kell keresnünk. S bár az eljövetelel eltörölte ezeket a tipikus ceremóniákat, ami a használatukat illeti, egyidejűleg mégis megszabta a tiszteletet, amelyben ezeket részesíteni szükséges, mivel semmi más alapon nem illeti ezeket tisztelet, csak azért, mert Őbenne teljesedtek be. Ha ugyanis elkülönítjük ezeket Tőle, akkor világos, hogy pusztán csak bohózatok,⁴⁷⁴ mivel sem az állatok vére, sem a kövérség édessége, sem az aromás illatok, vagy gyertyák, vagy bármi más nem rendelkezik semmiféle erővel Isten kiengeszteléséhez. Arra valóban emlékezni kell, hogy a zsidók nem hiába figyeltek oda a törvényes áldozatokra, mivel ígéretek kapcsolódtak azokhoz. Ahányszor csak elhangzanak az alábbi mondatok: „a vétkeid eltöröltetnek” –

tagadjuk, annak az a rossz következménye, hogy akkor szimbolikus jelentéseket kell tulajdonítanunk a rendelkezéseknek, melyekben nyilvánvalóan semmi efféle sem található. *Ötödször*, A ceremóniális törvény egyik alapvető célja a jelképes jelentésében rejlik. A nép, elbűvölve a látható tárgytól, még nem volt képes lényegbe vágóan érzékeken túli igazságot tulajdonítani az Igének, így ez a forma illeszkedett a legjobban a természetükhöz. Az igazságnak le kellett ereszkednie, alá kellett szállnia a felfogóképességükhöz, testet kellett öltetnie a látható dolgokból, hogy a látható rabságából kiszabadíthassa a népet. Ez a forma közös volt az izraelita számára a pogányokéval, így ebben rejlik a legjobb védelme. Vajon inkább beszélünk a süketel helyett, hogy jeleket használnánk? A ceremóniális törvény nem volt ellentétes Istennek a lélekben és igazságban történő imádatával, csak annak volt a tökéletlen formája, és a szükséges felkészülés arra. Az alkalmazkodás csak formális volt, ami nem változtatta meg a lényegét, csak nyomtatott nagybetűkkel tárta azt a gyermekek szeme elé, akik még nem tudták olvasni a kisbetűs folyóírást.” – *Ryland's Translation*, Edinburgh, 1847.

⁴⁷³ Kiegészítve a francia változattól.

⁴⁷⁴ *Latin*, “lusorias”. *Francia*, “frivoles et comme badinages”.

„megjelentek előttem – „meghallgatlak benneteket a szentélyből”, azok mindig arra emlékeztetnek minket, hogy az ókori előképek Isten kegyelmének és az örök üdvösségnek voltak a biztos bizonyosságai, így Krisztus volt ezekben kiábrázolva, mert az összes ígéret Őbenne lett igenné és ámenné (2Kor1:20). Ebből azonban semmiképpen sem következik az, hogy titkok rejlettek azoknak minden részletében, mivel egyesek, téves éleselmjűséggel egyetlen ponton sem siklanak át allegorikus magyarázat nélkül, akármennyire jelentéktelen is az, ahogyan például ebben az igeszakaszban is a ládai méretei szolgáltak a számukra anyagul a spekulációkhoz.⁴⁷⁵ A szilárd és józan elmjűeknek azonban elegendő lesz azt tudni, hogy Isten egy csinos edénybe kívánta helyezni a törvényét, hogy az Ő fenségét elismerjék. Ezért megparancsolta, hogy magát a ládát rudakon hordozzák, hogy a léviták keze ne érintse azt, így a szentsége még nagyobb lehessen.

16. *És a bizonyosságot, a melyet néked adok, tedd a ládába.* A „bizonyosság” megnevezés, amit gyakorta adnak a törvénynek, jelzi, hogy abban több is foglaltatik, mint csak az igaz és szent élet szabálya. Benne van még az egyezés is, amellyel Isten Önmagát a népéhez és a népet Önmagához kötötte, később ezért használja „a szövetség táblája” kifejezést a „bizonyosság” helyett”. Így a עדות, *geduth* szó⁴⁷⁶ ebben, és a hasonló igeszakaszokban olyan szerződést jelent, melyet rendszerint egyezménynek neveznek. Ebben az értelemben illeti a próféta a bizonyosságok megnevezéssel a 119. zsoltárban nemcsak a parancsolatokat, de mindent, amit Isten Mózes keze által adott át a népe üdvösségére. A Zsolt19:8-ban a bizonyágtétel szót mintegy magyarázatképpen teszi hozzá a törvény szóhoz: „Az Úrnak törvénye tökéletes, megeleveníti a lelket; az Úrnak bizonyágtétele biztos”. Ahogyan az Ézs8:20-ban is, ahol ezt olvassuk: „A tanításra és bizonyágtételre hallgassatok!” – itt sem két különböző dologról van szó, hanem a törvény hasznosságát dicséri, mivel az tartalmaz mindent, amivel Isten bizonyosságot tett az Ő népének.

17. *Csinálj fedelet is.* Az ige elsődleges gyökere a כפר, *capphar*, ahonnan e a főnév származik,⁴⁷⁷ a „szurokkal bekenni” értelemben használatos, de hifil ragozásban vagy kiengesztelni, vagy megtisztítani, vagy kegyeibe fogadni a jelentése. Ezért engesztelés a כפר, *copher* és burkolat, vagy fedél a תכפר, *caphoret*, amint azt másutt láttuk. Nekem még sincs kétségem afelől, hogy Mózes ebben a szóban a jelképes jelentésére utal, mert a törvény megköveteli a vétkeink elfedését. S valószínű, hogy amikor Pál λασθηριον-nak (Rm3:25), János pedig λασμων-nak (2Jn2:2) nevezi Krisztust, akkor mindketten erre a jelképre utalnak, mivel Isten a törvény elfedésével engesztelődött ki a hívők iránt, s kegyeskedett meghallgatni a fogadalmaikat és az imáikat. Amíg ugyanis a törvény áll Isten színe előtt, addig kitesz minket az Ő haragjának és átkának, s ezért szükséges közbeiktatni a vétkeink eltörlését, hogy Isten megbékélhessen velünk. Nem, ok nélkül kiált fel Dávid, miután a törvény igazságosságát hirdette: „Ki veheti észre a tévedéseket?” (Zsolt19:12) Ebből megértjük, hogy engesztelés nélkül a törvény nem közel visz minket Istenhez, hanem elátkoz minket az Ő színe előtt. S bizonyos, hogy amikor mindent fontolóra veszek, akkor szintelen magyarázatnak tűnik a számomra, hogy Mózes szó szerint a fedélről beszélt,⁴⁷⁸ amikor az arccal egymás felé forduló kerubokat említette, Isten pedig megígéri, hogy onnan fog majd válaszokat adni. Ezekkel a megtisztelő megkülönböztetésekkel a láda fölé emelkedett.

⁴⁷⁵ „Rupertus úgy számol, hogy a láda hossza a leírás szerint két és fél könyöknyi, ami megfelel egy ember természetnek, így Isten jelent meg a Földön és mutatkozott meg az ember képességeihez igazodva.” – Willet, *Hexapla, a maga helyén*.

⁴⁷⁶ „Bizonyosság, vagy nyilvános bizonyíték”, a עיד, *megerősíteni*, vagy *bizonyosságot tenni* szóból. – Henry Walter.

⁴⁷⁷ תכפר. Kálvin az igenek ezt a magyarázatát nem a szokásos héber útmutatójából, azaz Sebastian Münsteről vette, hanem a megjegyzése, miszerint bekenést jelent bitumennel, vagy szurokkal, összhangban van az általánosan elfogadott jelentésével az 1Móz6:14-ben. Piél ragozásban – melynek a hatása gyakorta ugyanaz, mint a valódi hifil ragozása – jelent az ige engesztelést. A főnév, amint azt Kálvin megjegyzi, tulajdonképpen burkolatot jelent. – Henry Walter.

⁴⁷⁸ Kiegészítés a francia változatban: “quand il le magnifie tant, et.”

18. *Csinálj két Kérubot is.* A Genezishez fűzött kommentáromban és máshol⁴⁷⁹ már említettem, hogy különféle vélemények léteznek a kerub szót illetően, de azok járnak a legközelebb az igazsághoz, akik a כ, *káf* betűt nem kiegészítő, hanem tőhangzónak teszik meg és általánosságban bármiféle képet jelentőnek tekintik. Azok, ugyanis, akik a כ betűt a hasonlóság jelének veszik, ekképpen fordítják: „mint egy fiú”, ami önmagában is erőltetett, emellett Ezékiel szavai (Ezék1:10, és Ezék10:1) is megcáfolják ezt, aki ezzel a névvel illeti a bika-, az oroszlan- és a sas-, valamint az ember-formákat. Nekem elegendő annyi, hogy a képmások szárnyasak voltak, ami angyalokat jelképez. Így tehát amikor Mózes az angyalokról beszél, akik örökként lettek felállítva, hogy meggátolják az embert a Paradicsomba jutástól, akkor keruboknak nevezi őket: nem annyira arra az időszakra, mint inkább arra vonatkoztatva, hogy a nép megmaradjon a törvény tanításában.⁴⁸⁰ Isten kijelölt angyalai azonban, akik által a hatalmát gyakorolja, és akik az Ő áldásainak kiszolgáltatói, a jelenlétének a jelképei, mert valahányszor csak angyalok által mutatkozott meg a hívők előtt, azzal bizonyos módon mindig a kezét nyújtotta ki felénk. Dávid és a többi próféta – magabiztosságra bátorítván önmagukat az imádkozásban – ezen az alapon beszélnek gyakran Istenről, mint „a kerubok közt lakozóról” (Zsolt80:2, 99:1, Ézs37:16), ami nem mást jelent, mint hogy bensőségesen beszélgetett a népével, mert az Ő erkölcsi tisztasága az angyalaiban érvényesült. Azt pedig, hogy a kiterjesztett szárnyaikkal befedték a láda fedelét, szerintem nem az elrejtés végett tették, hanem az engedelmességük jeleként, mert a szárnyaik kiterjesztése jelzi a készségességüket mindannak végrehajtására, amit Isten parancsolhat. Az arcuk pedig azért fordul a fedél felé, mert odafigyelnek Isten akaratára. Sőt, mivel az Istenség teljessége Krisztusban lakozik, Ő joggal mondja ki, hogy a földre szállásakor megnyílt a menny, hogy az angyalok felszállhassanak és leszállhassanak. Az egymásra nézésük azt a harmóniát jelzi, amelyben az angyalok egyesülnek Isten parancsának végrehajtása végett. Valóban hihető elgondolás,⁴⁸¹ hogy a két kerub az Ó-, és az Újszövetség, melyek egymásra tekintenek és körülveszik a láda tetejét, mert a közös bennük Krisztus, de ez az elképzelés a Szentírás megannyi szakaszának a vele szembeni ellentétességén szertefoszlik.

Exodus 35

2Móz35:4-19

4. És szóla Mózes az Izráel fiai egész gyülekezetének, mondván: Ez az, a mit az Úr parancsolt, mondván:

5. Szedjetek magatok közt ajándékot az Úrnak, mind, a kinek szíve önként hajlandó arra, hozzon ajándékot az Úrnak, aranyat, és ezüstöt, és rezet.

6. És kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és lenfonalat, és kecskeszőrt.

⁴⁷⁹ Lásd az1Móz3:23-höz fűzöttet. A különös levezetést, amit Kálvin ellenez, Sebastian Münsternél találta, aki a rabbiknál ugyan népszerűnek, de tarthatatlannak mondja azt ki. – *Henry Walter*.

⁴⁸⁰ „Que pour donner goust au peuple de la doctrine de la Loy, et l'accoustumer aux ceremonies” – mint inkább azért, hogy megízleltesse a néppel a törvény tanítását és hozzászoktassa őket annak ceremóniaihoz. – *Francia*.

⁴⁸¹ Gergely a *Glossa Ordinaria*-ban: „A két kerub a két Szövetség. Az egyik a fedél egyik, a másik a másik felén áll, mert amit az Ószövetség elkezd megígérni a Krisztus megtestesülésére vonatkozó próféciaiban, arról az Újszövetség elmondja, hogy tökéletesen beteljesedett. Ezek tiszta aranyból készültek, mivel mindkét Szövetség tiszta és egyszerű igazsággal íródtak. Kiterjesztik a szárnyaikat és elfedik a jóslatokat, mert mi (akik Isten jóslatai vagyunk) a Szentírás tanulmányozásával menekülünk meg a küszöbön álló tévelygésektől. Miközben szorgalmasan tanulmányozzuk azt, a szárnyaikkal fedeztetünk el a tudatlanság hibáitól. Az arcukat a fedél felé fordítva néznek szembe egymással, mert a Szövetségek semmiben sem különböznek, s kölcsönösen egymásra tekintenek, mert amit az egyik megígér, azt a másik bemutatja. S látják a fedelet, azaz a Közbenjárót Isten és ember között, Aki közöttük helyezkedik el, mert elfordítanak egymástól az arcukat, ha az egyik olyasmit ígért, amit a másik tagadott.” – Lásd még Bede a *Glossa Ordinaria*-ban, és Ágoston, *Qoest. in Ex.* 105.

7. Veresre festett kosbőröket, és borzbőröket és sittim-fát.
8. Világító olajat, arómákat a kenet olajához, és fűszereket a füstöléshez.
9. Ónix köveket és foglalni való köveket az efódhoz és a hósenhez.
10. És a kik ti köztetek ahhoz értők, jöjjenek elő, hogy csinálják meg mindazt, a mit az Úr parancsolt:
11. A hajlékot, annak sátorát és takaróját, horgait, deszkáit, reteszrúdjaait, oszlopait és talpait.
12. A ládát és annak rúdjaait, a fedéllel egybe, és a takaró függönyt.
13. Az asztalt és annak rúdjaait, és minden edényét, és a szent kenyerekhez valókat.
14. A világító gyertyatartót és a hozzá való eszközöket, mécseit, és világító olajt.
15. A füstölő oltárt és rúdjaait, a kenetnek olaját, és a jó illatú füstölőt, a hajlék ajtajára ajtótakarót.
16. Az egészen égőáldozat oltárát, annak réz rostélyát, rúdjaait és minden eszközeit, a mosdómedenczét és annak lábát.
17. A pitvar szőnyeget, oszlopait, talpait, és a pitvar kapujának leplét.
18. A hajlék szegeit, a pitvar szegeit, és azoknak köteleit.
19. A szolgálati ruhákat, a szent hajlékban való szolgálathoz, a szent ruhákat Áron papnak, és az ő fiainak ruháit, a papi szolgálatra.

5. *Szedjetez magatok közt ajándékot.* Beszúrta, m ide egy igeszakaszt a 35. fejezetből, melyben Mózes ismét azt követeli, amit korábban írt elő, de több részletbe bocsátkozik, és hosszabban beszél a sátor részleteiről. Az előbbi igeszakaszban ígét használt ott, ahol ebben az „önként hajlandó szív” főnevet használja. Nincs azonban kétértelműség a jelentést illetően, mivel Isten mindkét helyen jókedvű buzgalmat kér, hogy ne csak bőségesen, de szándékosan is adjanak. Utóbb majd más kifejezésformát használ, tudniillik hogy azok tették meg a kötelességüket, akiket a szívük felrázott, vagy felindított, megkülönböztetve ezzel őket a közönyösöktől és lassúaktól.

10. *És a kik ti köztetek ahhoz értők.* Így jelöli meg azokat a mesterembereket, akik kiemelkedtek az élelméjűségben. S ahogyan személyenként parancsolta, hogy a saját tulajdonukból adják össze a nyersanyagokat, most úgy parancsolja másoknak, hogy a munkájukkal dolgozzák ki és állítsák össze a művet. Utána röviden felsorolja a sátor részeit, melynek hosszabb magyarázatával majd a 26. fejezetben találkozunk. Ez tehát egyfajta rövid tartalmi kivonata minden dolognak, melyekről korábban bővebben is szólt, mert szükségessé vált újra annak a teljesítésére serkenteni őket, amiről világos tanítást kaptak. Tudjuk ugyanis, hogy a tanítást buzdítások hozzáadása nélkül nagyon gyakran fogadják hűvösen. Valóban furcsának tűnhet,⁴⁸² hogy ez a nyomorultul kifosztott és hosszú időn át rabszolgamunkára kényszerített nép ennyi gazdagsággal rendelkezett, hacsak nem következtetünk az itt leírt bőségből arra, hogy az Egyiptomból történő kivonulásuk során gazdagodtak meg ily hihetetlen mértékben az Isten által nekik juttatott prédából. Egyiptom királysága nagyon gazdag volt, s népe pedig, amint tudjuk, mindig is rajongott a gyönyörökért és a

⁴⁸² „Különös hangsúlyt helyez az izraelita nemzet akkori állapota és a sátor ragyogása és gyors befejezése közötti ellentétre. Az a sátor természetesen ragyogó volt, de ténylegesen rendkívül egyszerű a szerkezetét illetően. Ha összevetjük az egyiptomi építészet alkotásaival, akkor a viszonylagos egyszerűsége még sokkal inkább szembeszökővé válik. Ami a hozzá szükséges anyagokat illeti, bizonyos, hogy az izraeliták rendelkeztek azokkal abban az időben. Még a pusztaság is elláthatta őket sok mindennel. A többi dolgot, a fémeket, a drágaköveket, stb. illetően pedig tekintetbe kell vennünk az Egyiptomból épp akkor kijött nép állapotát. A történelem úgy írja le azt az országot, mint amelyik már a legrégebbi időktől fogva kereskedett Ázsiával. A nép vagyona tett szert, részben legalábbis Egyiptomban, a 2Móz32-ben olvasható leírás nem hagy kétséget a tulajdon, sőt gazdagság felől, amit ott szedtek össze. Nem üres kézzel jöttek ki Egyiptomból, hanem gazdagon megrakva ezüsttel és arannyal, 12:36.” - Havernick, *Introduction to Pentat. Edin.*, 1850, 284-285. oldal

luxuscikkekért. Amit tehát a fosztogatással szedtek össze sok-sok év alatt, az Isten titkos befolyására elfolyt tőlük, mikor hirtelenjében tékozlókká váltak. De amiképpen megvakította az egyiptomiakat, hogy mindent bőkezűen átadjanak, amijük csak volt, most úgy irányította a népe elméjét és szívét, hogy tudatában léve a nagy jótéteménynek, akarattal használják fel az Ő parancsára azt, amit pusztán az Ő kegyelme folytán szereztek meg.

Exodus 25

2Móz25:23-30

23. Csinálj asztalt is sittim-fából, két sing hosszút, egy sing széleset, és másfél sing magasat.

24. És borítsd be azt tiszta arannyal, és csinálj reá köröskörül arany pártázatot.

25. Csinálj reá köröskörül egy tenyérnyi karájt, karajára pedig csinálj köröskörül arany pártázatot.

26. Négy arany karikát is csinálj hozzá, és illeszd a karikákat a négy lábának négy szegletére.

27. A karáj mellett legyenek a karikák rúdtartókul, hogy hordozhassák az asztalt.

28. Azokat a rúdak is sittim-fából csináld és arannyal borítsd be, és azokon hordozzák az asztalt.

29. Készítsd el tálaid is, csészéid is, kancsóid is, kelyheid is, a melyekkel italáldozatot áldoznak; tiszta aranyból csináld azokat.

30. És tégy az asztalra szent kenyeret, mely mindenkor előttem legyen.

23. *Csinálj asztalt is.* Az ókori püspök⁴⁸³ véleménye dicséretes, aki mikor az ínség idején szent edényeket adott el a szegények nyomorúságának megkönnyítése érdekében, így mentette magát az egyház előtt: „A mi Istenünknek, Aki nem eszik és nem iszik, nincs szüksége tányérokra és kelyhekre”, ám ez mégsem látszik túlon túl összhangban állónak Isten ama parancsával, hogy kenyeret kínáljanak fel Neki. Erre azt válaszolom, hogy ha ezzel az ürüggyel fosztotta volna meg a püspök a szent asztalt az ékességeitől a törvény alatt, akkor nem helyénvaló módon szólt volna, de az evangélium alatt kegyesen és bölcsen beszélt, mert Krisztus eljövetelével a törvény árnyképei megszűntek. De Isten akkor a Neki felkínált kenyeret az aranytányérok és a tömjénezők közé nem azért akarta helyeztetni a kanalakkal együtt, mert Neki volt szüksége ételre és italra, hanem hogy az önmegtartóztatás kötelezettségét írhasse elő a népének, amikor az Ő asztalát kegyeskedett közéjük helyezni. Mikor ugyanis ugyanazt a gabonát ették, melyből a szent kenyerek is készültek, ezzel a jelképpel arra emlékeztette őket, hogy az ételüket és az italukat úgy kell magukhoz venniük, mintha Isten előtt ülnének, és az Ő vendégei volnának. Végül azt is megtanulták, hogy az ember életét fenntartó élelem bizonyos módon Istennek szentelt dolog, hogy megelégedjenek az egyszerű és mértékletes eledellel, és ne szentségtelenítsék meg az Ő szolgálatára szentelt dolgokat. Jóllehet tehát ez a felajánlás vaskosnak és kezdetlegesnek tűnhet, mégis igaz célja volt, tudniillik hogy a hívők elismerjék: Istené a fő hely az asztaluknál, mert a kenyeret a templomban helyezték Isten elé az egész nép nevében. Ugyanez volt a célja az első zsongéknak is, melyekben az egész évi termést szentelték meg, hogy még az ünnepeiken is táplálhassák a megemlékezést Istenről, Aki úgy táplálta őket, ahogyan egy atya teszi azt a

⁴⁸³ Ő Acacius, Amida püspöke volt, aki az egyház kincseit 7000 perzsa rabszolga megváltása végett adta el, akikre az éhhalál várt a római katonák kezében. Lásd Szókratész, 7-121. kötet, idézve Binghamnál, 5-100: Ο Θεός ημών ουτε δισκων ουτε ποτηριων χρηβει ουτε γαρ εσθιται ουτε πινει επει μη προσδεης εστιν. Kálvin látszólag ezekre a szavakra utal.

gyermekeivel. Ezeket Mózes „az arcok kenyerének”⁴⁸⁴ nevezi, mert folytonosan Isten előtt voltak, s ebben az értelemben nevezik a görögök a kenyeret προθεσεως-nak, mivel azok mindig az Ő jelenlétében voltak. Nem volt szabad ugyanis eltávolítani a becses felajánlást, amíg másikat nem tettek a helyébe. Most átsiklok sok más dolog felett, mert amit most kihagyok, arról hamarosan lesz szó.

2Móz25:31-40

31. Csinálj gyertyatartót is tiszta aranyból; vert aranyból készüljön a gyertyatartó; annak szára, ága csészéi, gombjai és virágai ugyanabból legyenek.

32. Hat ág jöjjön ki oldalaiból; három gyertyatartó-ág az egyik oldalból, és három gyertyatartó-ág a másik oldalból.

33. Mandolavirág formájú három csésze az egyik ágon, gombbal és virággal; és mandolavirág formájú három csésze a másik ágon is, gombbal és virággal; így legyen a gyertyatartóból kijövő mind a hat ágon.

34. A gyertyatartón pedig négy mandolavirág formájú csésze legyen, gombjaival és virágaival.

35. Gomb legyen a belőle kijövő két ág alatt; ismét gomb a belőle kijövő két ág alatt, és ismét gomb a belőle kijövő két ág alatt: így a gyertyatartóból kijövő mind a hat ág alatt.

36. Gombjaik és ágaik magából legyenek; egy darab tiszta aranyból legyen verve az egész.

37. Csinálj hozzá hét mécset is, és úgy rakják fel mécseit, hogy előre világítsanak.

38. Hamvvevői és hamutartói is tiszta aranyból legyenek.

39. Egy tálentom tiszta aranyból csinálják azt, mindezeket az eszközöket.

40. Vigyázz, hogy arra a formára csináld, a mely a hegyen mutattatott néked.

31. *Csinálj gyertyatartót is.* Isten azt akarta, hogy hét fényes lámpa világítson éjjel és nappal a sátorban. Először is azért, hogy a nép tudhassa: Maga Isten irányítja őket, miképpen tiszteljék Őt helyesen, s olyan világosság került a szemük elé, mely a tévelygés minden sötéttségét képes szertefoszlatni. Másodszor pedig azért, nehogy elhomályosítsák magát az istenimádatot a vaskos koholmányaikkal, hanem a törvény tanítására hagyatkozva minden ceremóniában tiszta és megvilágosodott elmével keressék Istent. Figyeljük hát meg itt a különbséget az igaz vallás szabálya, valamint a pogányok babonáságai között, mert a pogányokat az ostoba és vak rajongásuk kerülő- és tévutakra ragadta el, melyek közül semelyik sem volt egyenes. Amíg ugyanis nem az isteni tanítás világosít meg minket, a mi értelmünk nem fog mást nemzeni, csak üres hiábavalóságot. nem volt azonban elegendő az izraeliták számára egyszerűen csak rámutatni a helyes útra, míg nem voltak nyitva a szemeik, hogy irányítsák őket, mert az emberek néha még a világosság kellős közepén is vakok. S ez nemcsak akkor történt meg, amikor furcsa és hamis imádatokba tévedtek, mert jóllehet szilárdan ragaszkodtak a törvény külső formájához, mindazonáltal mégis degeneráltak voltak, s ostoba babonáságokkal rontották meg a vallást, amikor a testi értelmüknek engedelmességgel úgy vélték: a vallás a ceremóniákban foglaltatik. Ha ugyanis Istent nem lelkileg, az Ő természetének megfelelően imádják, akkor ez csak paródia az Ő számára. Ezért volt akkora magabiztosság a képmutatókban, hogy gögösen megvetették a próféták minden

⁴⁸⁴ Az Amplified Version szerint: *szent kenyerek*. „A héberben ezeket az *arcok*, vagy a *jelenlét kenyerének* nevezik, mivel folytonosan Isten színe elé, vagy az Ő jelenlétébe helyezték. A héber írástudók másik okot is megemlítenek: mivel minden kenyeret négyszögletűre készítettek, így mondhatni annyi arcuk volt.” – Ainsworth a maga helyén.

feddését, sőt, nyílt dühkitörés vett rajtuk erőt, valahányszor csak elítélték az üres pompájukat. A gyertyatartó azonban a hét lámpásával arra emlékeztette a népet, hogy az istenimádatuk során a mennyei tanítás világosságára kell figyelemmel lenniük.

Ennek az előképnek a megértéséhez azonban nem csekély segítséget nyújt Zakariás látomása, mivel abban ennek a jelképnek az igazsága szerepel (Zak4:2). Isten ott azt ígéri meg, hogy az Ő Lelkének ereje önmagában is elég, sőt több mint elegendő lesz az Ő egyházának megőrzésére, még ha minden más segítségnek híjával is lesz az. S hogy megerősítse az ebbe vetett hitet, a gyertyatartónak az itt leírt képét tárja elénk, néhány más körülményt hozzátéve, melyekkel arra emlékeztet minket, hogy a ragyogó fények nem hiábavaló, üres színjátékok, hanem a gyertyatartóban azt mutatja meg, aminek a bekövetkeztét a hívők majd ténylegesen megtapasztalják. De hogy a hasonlat világosabbá váljon, szólnunk kell pár szót erről az igeszakaszról. A gyertyatartó anyaga tiszta arany, ami a dolog kiválóságát jelképezi. Mikor azonban már beszéltünk valamennyit a formájáról, akkor Zakariás próféciájának alkalmazhatósága világosabbá fog válni. A gyertyatartó egyes részei pusztán díszek voltak, hogy a méltóságát már a megjelenése is fokozhassa, például a virágok, a golyók, vagy gombok. Másoknak használati céljuk is volt, például a csészék, vagy gyűjtőedények, melyek meggátolták, hogy a szent olaj lecsöpögjön. A mécsesek voltak legfelül, hogy az izraeliták tudhassák: az embereket a Földön sötétség veszi körül, ha Isten felülről nem világítja meg az egyházát, mégpedig éjjel és nappal. Így Ézsaiás, Krisztus királyságát írva le, Akiben végül megmutatkozott ennek a jelképnek a valósága, ezt mondja: „Napod nem megy többé alá, és holdad sem fogy el, mert az Úr lesz néked örök világosságod” (Ézs60:2-20).

Mivel Istent a világosságok Atyjának nevezik, a megvilágosítás kegyelme a Lélekben lakozik. S mivel a különböző ajándékokat a Lélek osztogatja, ezért volt a hét lámpás, melyek látható módon jelképezték mindazt, amiről Pál beszél: „Mindenkinek azonban haszonra adatik a Léleknek kijelentése. Némelyiknek ugyanis bölcseségnek beszéde adatik a Lélek által; másoknak pedig tudománynak beszéde ugyanazon Lélek szerint; Egynek hit ugyanazon Lélek által; másnak pedig gyógyítás ajándékai azon egy Lélek által; Némelyiknek csodatévő erőknél munkái; némelyiknek meg prófétálás; némelyiknek pedig lelkeknek megítélése; másoknak nyelvek nemei; másnak pedig nyelvek magyarázása; De mindezeket egy és ugyanaz a Lélek cselekszi, osztogatván mindenkinek külön, a mint akarja.” (1Kor12:7-11)

Egyesek azonban indokolatlanul kovácsoltak titkot a hetes számból, s innen származik a közismert elképzelés⁴⁸⁵ a pápisták között a Lélek hétszeres kegyelméről, ami cáfolnak mind a Szent Páltól származó fent idézett igeszakasz, mint Ézsaiás könyvének a tizenegyedik fejezete, ahol nagyobb számú ajándékot sorol fel. Én inkább azt feltételezem, hogy a hét lámpás a tökéletességet jelképezi (a szám) közönséges és elismert használatának megfelelően. Mintha Isten azt jelentené ki, hogy semminek sem lesznek híjával azok a hívők a teljes megvilágosodáshoz, akik ebből az egy és kizárólagos forrásból keresik azt. Továbbá, hogy a Lélek uralkodik minden vallásos rítus felett, mikor az ajándékaiban felragyog az egyház számára. A próféta pedig (Zak4:2), azt kívánván tanítani, hogy amit ebben a látható jelképben mutatott meg, az beteljesedik majd az egyház helyreállításában, hét csövet és két olajfát tesz hozzá a lámpásokhoz, melyektől az olaj folytonosan áramlik majd, így nem kell tartani annak hiányától, vagy elapadásától. Ezzel jelzi, hogy Isten az áldások sokszoros bőségével

⁴⁸⁵ A Szentlélek hét ajándéka a római katolikus katekézis szerint az alábbi: 1. Bölcsesség, 2. Értelme, 3. Jótanács, 4. Lelkierő, 5. Tudomány, 6. Jamborság, 7. Az Úr félelme, mely természetesen az Ézs11:2-n alapszik. Ágoston mondja a Szentlélekről (Sermo 8.): “Ipse requiescit super humilem et quietum, tanquam in Sabbato suo. Ad hoc septenarius numerus etiam Sancto Spiritui deputatur, hoc Scripturae nostrae satis indicant. Viderint meliora meliores, et majora majores; et de isto septenario numero subtilius aliquid et divinius aliquid dicant et explicent: ego tamen, quod in presenti sat est, illud video, illud vos ad videndum commemoror, septenariam istam rationem inveniri proprie Sancto Spiritui deputatam; quia; septimo die sonat sanctificatio,” stb.

rendelkezik az egyház meggazdagítása végett, így a kiválóság, mely a mennyből árad, elégséges a megtartásához a hozzátetteknek megfelelően: „Nem erővel, sem hatalommal, hanem az én lelkemmel! azt mondja a Seregeknek Ura” (Zak4:6). Mert bár Isten a saját jótetszése szerint használja az emberek közreműködését és más földi eszközöket, mégis minden dicséretet igazságosan Magának tulajdonít. Közben pedig azt is akarja, hogy a hívők elégedjenek meg az Ő vezetésével, s ne csüggedjenek el, ha nem találnak semmiféle alapot a magabiztossághoz a világban.

40. *Vigyázz, hogy arra a formára csináld.* Itt ismét azt hangoztatja, amit már láttunk: Mózesnek ügyelnie kell arra, hogy minden dolog pontosan a hegyen látott mintára készüljön el. Bizonyos azonban, hogy nem itt bármiféle pusztai látomásról van szó, hanem arról, hogy a szentély külső díszei a lelki céljaikra utalnak, amint az világosan kiderül István és az apostol szavaiból. Nem kell tehát csodálkoznunk, ha Zakariás azt mondja: Isten nyilvánvalóvá fogja tenni biztos bizonyítékkal Krisztus uralkodása alatt, hogy nem üres színjáték volt, amit Ő a népe elé tárt a törvény korában.

Deuteronomium 27

5Móz27:5-7

5. És építs ott oltárt az Úrnak, a te Istenednek; olyan kövekből való oltárt, a melyeket vassal meg ne faragj.

6. Ép kövekből építsd az Úrnak, a te Istenednek oltárát; és áldozzál azon egészen égőáldozatokat az Úrnak, a te Istenednek.

7. Áldozzál hálaáldozatokat is, és egyél ott, és vigadozzál az Úr előtt, a te Istened előtt.

Leviticus 24

3Móz24:1-4

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

2. Parancsold meg Izráel fiainak, hogy hozzanak néked tiszta faolajat, a melyet a világításhoz sajtoltak, hogy szünet nélkül égő lámpákat gyújthassanak.

3. A bizonyosság függönyén kívül, a gyülekezet sátorában úgy helyheztesse el azokat Áron, hogy estvétől fogva reggelig az Úr előtt legyenek. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeiteknél.

4. A tiszta arany gyertyatartóra rakja fel a mécseket; az Úr előtt legyenek szüntelen.

2Móz27:20. *Te pedig parancsold meg az Izráel fiainak.* A másik két igeszakaszt máshonnan szúrtam be, mert azok a sátor szolgálatát írják le. Izrael gyermekei ugyanis arra kapnak parancsot, hogy annyi olajat hozzanak, amennyi a hét lámpáshoz elegendő. Mivel pedig az isteni megvilágosítás és a Szentlélek kegyelme voltak, mint láttuk, ennek a jelképnek az igazságai, Isten tiszta olajat követel meg, azaz nem zavarosat, vagy üledékkel kevertet, mert ha az bármely vonatkozásban hibás lett volna, annyiban el is vett volna a titok méltóságából. A tisztasága tehát azt mutatta meg, hogy semmi alantas, vagy közönségest nem jelképezett, hogy az izraeliták tiszta elmét is hozhassanak azzal együtt, s kellőképpen felkészüljenek és hajlandókká váljanak a lelki világosság szemlélésére. Újból megismétli: az olajat a megfelelő időben kell hozni, hogy a lámpák folytonosan világíthassanak, s így Izrael gyermekei megtanulhassák, hogy semmi sem ellentétesebb Isten imádatával, mint a homály és

a sötétség. Emellett nem szabad azt időről időre megszakítani sem,⁴⁸⁶ hanem a Lélek irányításának állandóan ragyognia kell a mennyből. Így a másodjára idézett igeszakaszban háromszor is megismétli a „szünet nélkül” kifejezést annak megmutatása végett, hogy a valódi világosságot soha, semmilyen vonatkozásban sem szabad kioltani. Ennek a hivatalnak az ellátását Isten a papoknak parancsolja meg, mivel nekik kellett a világosság szolgálivá lenni, amikor a törvényt magyarázták, amit Dávid „a lábaink szövétének, és ösvényeink világosságának” nevez (Zsolt119:105). De mi a jelentése az olaj felajánlásának a nép részéről, mivel az emberek semmiféle hatalommal sem rendelkeznek a saját elméjük lelki megvilágosításához? Erre azt válaszolom, hogy a törvény előképeiben egyes részeket nem szabad aprólékosan szabályként erőltetni, mintha a külső jelben nem lett volna semmi, ami ne felelt volna meg a valóságnak. Emellett bár az embereknek semmi sajátjuk sincsen, és nem is képesek semmit sem magukkal hozni, mégis, hogy szorgalmasabb erőfeszítéseket tegyenek Isten szolgálatára, joggal van tőlük megkövetelve hogy szánják oda mind magukat, mind mindazt, amijük csak van Istennek. Végül, ahol az „örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeiteknek” szavakat teszi hozzá, azt azoknak a dolgoknak a tényleges megmutatkozásáig kell érteni, amiknek a gyertyatartó és a mécsek az előképei voltak. Ezt a dolog a Genézis kommentárjában tárgyaltam.⁴⁸⁷ Azért nevezi „rendtartásnak Izrael nemzetségeinél”⁴⁸⁸ (*a filiis Israel*), mert Isten tőlük követeli meg annak betartását, hacsak nem tartjuk jobbnak Jeremiás fordítását: „Izrael gyermekei előtt (*coram*)”. Mások magyarázata, „Izrael gyermekei között (*apud*)”, vagy „az atyákról a fiakra”, nyersebb, és teljesen erőltetett.

Numeri 8

4Móz8:1-4

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Áronnak és mondd meg néki: Mikor felrakod a mécseket, a gyertyatartó elé világítson a hét mécs.
3. És úgy cselekedék Áron, és úgy raká fel mécseit, hogy a gyertyatartónak ellenébe tegyenek világosságot, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek.
4. A gyertyatartó pedig ilyen alkotású: vert aranyból vala mind a szára, mind a virága; vert mű az; ama forma szerint, a melyet mutatott volt az Úr Mózesnek, úgy készíték a gyertyatartót.

2. *Mikor felrakod a mécseket.* Ez az előírás, sok máshoz hasonlóan, szintén nem a maga helyén szerepel. Mózes ismét a gyertyatartó hasznát, és a lámpák elhelyezésének rendjét nyilatkoztatja ki. Úgy kellett azokat elrendezni, hogy a fényük beragyogja a szentélyt, s az arany fényessége világítson azokra. Ezért mondja Isten, hogy a lámpásoknak a gyertyatartó elé, vagy azzal szemben kell világítaniuk, így maga a világítás állványa megőrizhette a szépségét. Emellett konkrétan kimondja azt is, hogy Áron engedelmeskedett Isten parancsának, amint azt Mózesről kapta. Erre utalnak a rögtön ez után következő „ama forma szerint”, amit Mózes látott a hegyen szavak is. Ez pedig, mint korábban magyaráztam, azt jelenti, hogy Isten a világosságok Atyja, Aki az Ő Lelkével világítja meg az egyházát. Így

⁴⁸⁶ “Et que ce n’est point assez d’estre eselaire par bouffees” – és nem elegendő csak fuvallatokkal megvilágosítani. – Francia.

⁴⁸⁷ “Au dix-septieme chapitre de Genese.” – Francia.

⁴⁸⁸ מִנְחָה. Az Amplified Version szerint: *valaki nevében*. Kálvin Sebastian Münster fordításához ragaszkodik, és ezzel közelebb marad a héber szöveg eredeti jelentéséhez. – Henry Walter.

miközben az egész Földet sötétség borítja el, Ő az örök világosság a hívők számára a Nap és a Hold helyett, amint azt az Ézs60:19-ben olvassuk.

Exodus 26

2Móz26:1-37

1. A hajlékot pedig tíz kárpitból csináld: sodrott lenből, és kék, és bíborpiros, és karmazsin színűből, Kérubokkal, mestermunkával készítsd azokat.

2. Egy-egy kárpit hossza huszonnyolcz sing legyen, egy-egy kárpit szélessége pedig négy sing; egy mértéke legyen mindenik kárpitnak.

3. Öt kárpit legyen egymással egybefoglalva, ismét öt kárpit egymással egybefoglalva.

4. És csinálj hurkokat kék lenből az egyik kárpit szélén, a mely az egybefoglaltak között szélről van; ugyanezt csináld a szélső kárpit szélével a másik egybefoglalásban is.

5. Ötven hurkot csinálj az egyik kárpiton; ötven hurkot csinálj ama kárpit szélén is, a mely a másik egybefoglalásban van; egyik hurok a másiknak áttalellenében legyen.

6. Csinálj ötven arany horgocskát is, és e horgocskákkal foglald össze egyik kárpitot a másikkal, hogy a hajlék egygyé legyen.

7. Ezután csinálj kecskeszőr kárpitokat sátorul a hajlék fölé; tizenegy kárpitot csinálj ilyet.

8. Egy kárpit hossza harmincz sing legyen, szélessége pedig egy kárpitnak négy sing; egy mértéke legyen a tizenegy kárpitnak.

9. És foglald egybe az öt kárpitot külön, és a hat kárpitot külön; a hatodik kárpitot pedig kétrét hajtsd a sátor elejére.

10. És csinálj ötven hurkot az egyik kárpit szélén, a mely az egybefoglaltak között szélről van; és ötven hurkot a kárpit szélén a másik egybefoglalásban is.

11. Csinálj ötven rézhorgocskát is, és akaszd a horgocskákat a hurkokba, és foglald egybe a sátort, hogy egygyé legyen.

12. A sátor kárpitjának fölösleges része, a fölösleges kárpitnak fele csüggjön alá a hajlék hátulján.

13. Egy singnyi pedig egyfelől, és egy singnyi másfelől, abból, a mi a sátor kárpitjainak hosszában fölösleges, bocsáttassék alá a hajlék oldalain egyfelől is, másfelől is, hogy befedje azt.

14. Csinálj a sáturnak takarót is veresre festett koszbőrökből, és e fölé is egy takarót borzbőrökből.

15. Csinálj a hajlékhoz deszkákat is sittim-fából, felállogatva.

16. A deszka hossza tíz sing legyen; egy-egy deszka szélessége pedig másfél sing.

17. Egy-egy deszkának két csapja legyen, egyik a másiknak megfelelő; így csináld a hajlék minden deszkáját.

18. A deszkákat pedig így csináld a hajlékhoz: húsz deszkát a déli oldalra, délfelé.

19. A húsz deszka alá pedig negyven ezüst talpat csinálj, két talpat egy-egy deszka alá, annak két csapjához képest; megint két talpat egy-egy deszka alá, a két csapjához képest.

20. A hajlék másik oldalául is, észak felől húsz deszkát.

21. És azokhoz is negyven ezüst talpat; két talpat egy deszka alá, megint két talpat egy deszka alá.

22. A hajlék nyugoti oldalául pedig csinálj hat deszkát.

23. A hajlék szegleteiül is csinálj két deszkát a két oldalon.

24. Kettősen legyenek alólról kezdve, felül pedig együtt legyenek egy karikába foglalva; ilyen legyen mindkettő; a két szeglet számára legyenek.

25. Legyen azért nyolcz deszka, és azokhoz tizenhat ezüst talp; két talp egy deszka alatt, megint két talp egy deszka alatt.

26. Csinálj reteszlúdat is sittim-fából; ötöt a hajlék egyik oldalának deszkáihoz.

27. És öt reteszlúdat a hajlék másik oldalának deszkáihoz; és a hajlék nyugoti oldalának deszkáihoz is öt reteszlúdat hátulról.

28. A középső reteszlúd pedig a deszkák közepén az egyik végtől a másik végig érjen.

29. A deszkákat pedig borítsd meg arannyal, és karikákat is aranyból csinálj azokhoz a reteszlúdat tartói gyanánt; a reteszlúdatokat is megborítsd arannyal.

30. A hajlékot pedig azon a módon állítsd fel, a mint néked a hegyen mutattattott.

31. És csinálj függönyt, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből; Kérubokkal, mestermunkával készítsék azt.

32. És tedd azt sittim-fából való, arannyal borított négy oszlopra, a melyeknek horgai aranyból legyenek, négy ezüst talpon.

33. És tedd a függönyt a horgok alá, és vidd oda a függöny mögé a bizonyosság ládáját és az a függöny válaszsza el néktek a szent helyet a szentek szentjétől.

34. Azután tedd rá a fedelet a bizonyosság ládájára a szentek szentjébe.

35. Az asztalt pedig helyezd a függönyön kívül, és a gyertyatartót az asztal ellenébe, a hajlék déli oldalába; az asztalt pedig tedd az északi oldalba.

36. És csinálj leplet a sátor nyílására is, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből, hízmőmunkával.

37. A lepelhez pedig csinálj öt oszlopot sittim-fából, és borítsd meg azokat arannyal; azoknak horgai aranyból legyenek, és önts azokhoz öt réztalpat.

1. *A hajlékot pedig tíz kárpitból csináld.* A sátor egész felépítésében emlékeznünk kell arra, amit már láttunk, hogy az izraelitákat a külső képek tanították rá, milyen drága dolog az Isten imádata, ezért szorgalmasan ügyelniük kell arra, hogy nehogyan bármi alantas dolog beszennyezze azt. A díszítésének minden gazdagsága és fensége volt ugyanis az alantasság ellentéte. Arra is emlékeztette őket, hogy ha Isten tiszta imádói közé akarnak tartozni, akkor el kell kerülniük minden tisztátalanságot, mert a sátor az egyház előképe volt. Bizonyos tehát, hogy a külső díszei a lelki ajándékok kiválóságát jelölték. Ezen az alapon mondja Ézsaiás, az egyház tökéletes dicsőségéről értekezve Krisztus uralkodása alatt: „Ímé, ólomporba rakom köveidet, és zafirokra alapítalak. Rubinból csinálom falad párkányzatát, és kapuidat gránátkövekből, és egész határodát drágakövekből” (Ézs54:11-12), mely szavakkal világosan jelzi, hogy az egyház mennyei szépséggel lesz felékesítve, mivel mindenféle báj ragyog majd benne. A díszeknek fő kiválóságát azonban annak a tanításnak kell tulajdonítani, amely megújít minket Isten képmására. Ezért Dávid, mikor Isten házában szépségét ünnepli, ezt a tisztességet főleg a hit és a kegyesség gyakorlásának tulajdonítja: „Egyet kérek az Úrtól”, mondja, „azért esedezem: hogy lakhassam az Úr házában életemnek minden idejében; hogy nézhessem az Úrnak szépségét és gyönyörködhessem az ő templomában.” (Zsol27:4)

Vajon ezt azért kérte, hogy üres képeken, azok drága anyagain és pompás kimunkálásán gyönyörködjenek a szemei? Bizonyosan nem arról beszél, hogy kíváncsian bámul rá, hanem így utal a látható kimunkálására, hogy a hit lelki szemeivel az egész világnál is kiválóbb dicsőséget nézhessen, amit a kinézete jelképezett. Valóban nem mutatkozott semmi fenséges a sátorban, mely megörvendeztethette volna az emberek szemeit, hanem inkább minden gazdagságát és kiválóságát kecskeszörrel és silány bőrökkel fedték el, hogy a hívők az alatt a rejtett szépség alatt a testi érzékelésnél magasabb rendű dolgon

elmélkedhessenek. De elegendő lesz ennyi bevezetésképpen: most rátérek a részletekre, melyekben az olvasóim ne várjanak tőlem semmiféle, a füleiknek tetsző elmésséget, mivel nincs annál jobb, mint az épülés korlátai között maradnunk, s gyerekes dolog lenne összeszedni a *minutiae*-ket, amikkel egyesek filozofálnak, mert Istennek semmiképpen sem az volt a szándéka, hogy titkokat foglaljon bele minden horgocskába és hurokba. S bár egyetlen rész sem volt mentes a titokzatos jelentéstől, melyet a maga értelméből senki sem fogad el, mégis jobb megvallani a tudatlanságunkat, mint felszínes találgatásokba bocsátkozni. Ennek a józanságnak a zsidókhöz írott levél szerzője is alkalmas tanítómestere, aki noha nyíltan megmutatja a hasonlóságot a törvény árnyai és a Krisztusban kinyilatkoztatott igazság között, mégis csak futólag említ néhány fő dolgot, s ezzel a mértékletességgel fog vissza minket a túlonúl kíváncsi vizsgálódásoktól és a mélyenszántó spekulációktól. Először is, a függönyök sodrott, valamint kék, bíbor, és skarlátszínű lenvászonból készültek, melyeket mikor egybefoglaltak, akkor negyven singnyi függőnyt alkottak, mert tízesével foglalták ezeket egybe és egynek-egynek négy sing volt a szélessége. A „mestermunka” alatt az igemagyarázók egyetértenek abban, hogy hímzést kell érteni, különösen miután Isten azt parancsolja, hogy kerubokkal készítsék el azokat. Egyesek azonban a *kerubim* szót a *képek* általános megnevezéssel fordítják,⁴⁸⁹ ami, jóllehet nyelvtanilag nem helytelen, mégis, miután láttuk, hogy ezzel a szóval angyalokat jelöltek meg, ezért valószínűleg mindenütt angyalok alakjai voltak azokon. Amikor ugyanis Isten fensége tárul a világ szeme elé a Dán7:10-ben, akkor azt olvassuk, hogy „tízezerszer tízezen” álltak Előtte. Nevetségesek a pápisták,⁴⁹⁰ amikor ebből arra következtetnek, hogy a gyülekezetek üresek és csúnyák lesznek, amíg nem ékesítik azokat képekkel. Ahhoz ugyanis, hogy a hasonlóság megálljon, a képeket háromszoros takarás alá kell rejteniük, nehogy a nép megláthassa azokat. Akkor pedig miképpen lehetnének ezek „a tanulatlanok könyvei” (*idiotarum*), amiképpen ők nevezik ezeket?⁴⁹¹

Mivel az Ézsaiás által említett (Ézs6:2) szeráfok ugyanazok, mint a kerubok, és mivel azt olvassuk, hogy „mindeniknek hat-hat szárnya vala: kettővel orczáját fedé be, kettővel lábait fedé be”, ezeknek a képeit be kell fedni, hogy hozzájuk hasonló lehessen. Emellett, mint mondtam, abszurd ezeket a kezdetleges dolgokat, melyeket Isten csak az Ő ókori népéhez juttatott el, áthelyezni az idők teljességére, amikor az egyház már felnőtt, és maga mögött hagyta a gyermekkorát. S a pogány költők is bizonyosságot tesznek arról, milyen távol állt a zsidóktól a kerubok imádása, mert Juvenal ezt mondja erről: „Qui purus nubes, et coeli numen adorant”⁴⁹² Isten ezeket a szavakat egy tisztátalan és kicsapongó emberből sajtolta ki, hogy mindenki megtudja: Mózes a tanítványait az odafelvalókhoz emelte fel. Utána egy háromszoros takarást ír le, a belső kecskeszőr, a középső festett koszbőr, a külső pedig borzbőr. Majd hozzátesz egy fakteretet a sátor megerősítése végett annak szilárdságával, mert ellenkező esetben a függönyök a legcsekélyebb mozdulatra is elcsúsztak volna. A deszkák sittim-fából készültek, arany borítással, vagy csak aranyfüsttel, vagy aranylemezekkel borítva. Mindegyiknek két ezüst talpa volt,⁴⁹³ mint lábak, és reteszdudakkal egyesítették ezeket, aranykarikákon keresztül. Ezen belül volt az egész sátor, mely aztán feloszlott a külső szentélyre és a szentek szentjére. Mellette volt az udvar, ahol a nép megállt, mert nem volt szabad bemenniük a szentélybe, ahová csak a papoknak volt bejárásuk, és nekik is csak akkor, ha tiszták voltak. Így Dávid, miután ezt kiáltotta: „Mily szerelmetesek a te hajlékaid,

⁴⁸⁹ Sebastian Münster az a fordító, aki a *kerubim* szót *képek*nek fordította. A Vulgata magyarázó körülírással a „pulchra varietate contextum” kifejezéssel fordítja. – Henry Walter.

⁴⁹⁰ Lásd *Institúció*, 1. kötet, lásd még Petr. Martyr, *Loci. Com. Cl. Sec.*, 5. fejezet, és Becon, *Catechism*, 3. rész, Parker Soc. Edit., 61-62. oldal

⁴⁹¹ “Idcirco enim pictura in ecclesiis adhibetur, ut hi, qui literas nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quae legere in codicibus non valent.” — Greg. Magni, lib. 9, indict, 2, epist, 105, ad Serenum Massil. Episc.

⁴⁹² Juvenal tényleges szavai az alábbiak: „Nil proeteter nubes, et coeli numen adorant” – *Sat. 14:97*.

⁴⁹³ Az Amplified Version szerint: „foglalata”.

Seregeknek Ura!”, rögtön hozzáteszi: „Kiváncozik, sőt emésztődik lelkem az Úrnak tornáczai után”, majd megint: „Mert jobb egy nap a te tornáczaidban, hogysem ezer másutt” (Zsolt84:2, 3, 11), továbbá: „imádjátok az Urat szent *udvarában*” (Zsolt29:2).⁴⁹⁴ De egy ennyire nyilvánvaló dologban nincs szükség azokra a bőséges bizonyítékokra, melyeket szolgáltat. A sátor felállítása a 30. versben foglaltak szerint szintén a hegyen látott mintára történt, hogy a nép figyelme ne a látható sátoron nyugodjon meg, hanem a hit értelmével hatoljon be a mennybe, s elméiket arra a lelki mintára irányozzák melynek árnyait és előképeit szemlélik. S filozofálnunk sem szükséges itt túl kíváncsian. Az allegória sokak füleit elbűvöli, miszerint a két talp az Ó- és az Újszövetség, vagy Krisztus két természete, mivel a hívők erre a két alapra támaszkodnak. De nem kisebb valószínűséggel mondhatnánk azt is, hogy a két talpat azért helyezték minden egyes deszka alá, mert vagy a kegyességnek volt meg az ígérete mind erre, mind az eljövendő életre, vagy, mert mindkét oldalon ellene kell állnunk a kísértéseknek, melyek mind jobbról, mind balról támadnak minket, vagy, mert a hitnek nem szabad se jobbra, se balra sántikálni, vagy fordulni. Így vége-hossza nem lenne a komolytalanságnak. Vannak, akik allegorikusan magyarázzák, miért készült a sátor fedése koszbőrből:⁴⁹⁵ mivel az egyházat Krisztus vére óvja, Aki a szeplőtlen bárány. De akkor megkérdem, mit jelent a felette levő borzbőr? S miért volt alatta a kecskeszőr réteg? A józanság tehát a legjobb utunk.

31. *És csinálj függönyt.* A belső szentélyt, vagy rejteket egy függöny fedte el, a szentélyt pedig egy másik választotta el az udvartól. Mindkettő arra intette a népet, mekkora tisztelettel kell Isten fenségére tekinteni, s mekkora komolysággal kell a szent dolgokhoz látni, hogy ne közelítsék meg Isten jelenlétét félelem nélkül, és ne törjenek be vakmerően a szent dolgok titkaiba. A függönnyel azonban főleg a törvény árnyainak homályossága volt megjelölve, hogy az izraeliták tudhassák: a teljes kijelentés ideje még nem érkezett el, hanem Isten lelki imádata még függönybe van burkolózva. Így kiterjeszthették a hitüket a megígért Messiásra, Akinak az eljövételével az igazság majd feltárul és lelepleződik. Ezért amikor Krisztus feltámadt a halálból,⁴⁹⁶ „a templom kárpítja fölétől aljáig ketté hasada”, s vége szakadt a törvény ceremóniáinak, mert Isten megjelent az Ő élő és hű képmásában, s megmutatkozott az összes ceremónia tökéletes valóságtartalma. Most tehát, az evangélium fényében „színről színre” szemléljük azt, ami az ókori népnek csak messziről, lepel alatt lett megmutatva (2Kor3:14). S bár most nincs lepel, ami megakadályozna minket abban, hogy nyíltan és ismerősen tekintsünk Krisztusra, tanuljuk meg mégis ebből a jelképből, hogy Isten megjelenése testben rejtett és felfoghatatlan titok (1Tim3:16). Nem ok nélkül hasonlítja Maga Krisztus az Ő testét a templomhoz, mivel abban lakozik az Istenség teljessége (Jn2:19). Tanuljuk hát meg alaposan, hogy az Atya a Fiúban, és a Fiú az Atyában van (Jn17:21), de ha felmerül a kérdés, hogy mi módon, az szavakkal ki nem fejezhető, kivéve hogy Isten örök Fia már a világ teremtése előtt ugyanazzal a dicsőséggel bírt, mint az Atya (Jn17:5), s Ő most ember, „hogy ő legyen elsőszülött sok atyafi között” (Rm8:29).

Exodus 27

2Móz27:1-8

1. És csináld az oltárt sittim-fából, öt sing a hossza, és öt sing a szélessége; négyszegű legyen az oltár, és magassága három sing.

⁴⁹⁴ A Károli-fordításban a „szent ékességében” kifejezés szerepel. Kálvin a Vulgata fordítását idézi: “in atrio sancto ejus”.

⁴⁹⁵ Arietes rubricati, Christus sanguine passionis cruentatus; significantur etiam martyres, etc. – *Glossa Ordinaria*.

⁴⁹⁶ Az angol szövegben legalábbis ez állt, de a Biblia szerint ez akkor történt, amikor „Jézus pedig ismét nagy fenszóval kiáltván, kiadá lelkét”. – *a ford.*

2. Szarvakat is csinálj a négy szegletére, szarvai magából legyenek, és borítsd meg azt rézzel.

3. Csinálj ahhoz fazekakat is a hamujának, hozzá való lapátokat, medenczét, villákat és serpenyőket; minden hozzá való edényt rézből csinálj.

4. Csinálj ahhoz háló forma rostélyt is rézből, és csinálj a hálóra négy rézkarikát, a négy szegletére.

5. És tedd azt az oltár párkányzata alá alulról, úgy hogy a háló az oltár közepéig érjen.

6. Csinálj az oltárhoz rúdakat is, sittim-fa rúdakat, és borítsd meg azokat rézzel.

7. És dugják a rúdakat a karikákba, és legyenek azok a rúdak az oltár két oldalán, mikor azt hordozzák.

8. Üresre csináld azt, deszkákból; a mint néked a hegyen mutattatott, úgy csinálják.

1. *És csináld az oltárt sittim-fából.* Itt az egészen égőáldozatok (*holocaustorum*) oltárát írja le, amelyet szinekdochéval neveztek így, mert nemcsak a teljes áldozatokat égették azon, hanem külön a részeit is, amint majd látjuk a Leviticusban. Az égőáldozatok a *felemelkedésről* kapták a nevüket,⁴⁹⁷ ami arra emlékeztette az izraelitákat, hogy meg kellett tisztulniuk, hogy felemelkedhessenek Istenhez. Egyidejűleg arra is tanította őket, hogy bármiféle romlás is lehetett a testben, az nem jelentette akadályát annak, hogy az áldozatok elfogadhatóak és édes illatúak legyenek az Isten számára. Világos, hogy az emberi faj létezésének kezdetén az égőáldozatokat Isten Lelkének titkos ösztönzése ihlette, mert nem volt még írott törvény. Abban sem kételkedhetünk, hogy ezzel a jelképpel tanulták meg: a testet el kell égetni a Lélek által, hogy az emberek kellőképpen kínálhassák fel magukat Istennek. Így ezen előkép által fogadták el, hogy Krisztus testének ezt az isteni hatalomtól kell megkapnia, hogy tökéletes áldozat lehessen Isten kiengesztelésére, amiképpen az apostol is bizonyosságot tesz róla, hogy a Lelken keresztül ajánlotta fel Magát (Zsid9:14). Máshol azonban majd bővebben is beszélünk erről a dologról. Az oltárt úgy alakították ki, hogy az áldozatokat egy belehelyezett rostélyra teheték, és így fedte be annak a külső felülete. A hamvakat egy serpenyőben fogták fel, hogy azok ne essenek a földre és ne tapossanak azokon, hanem tisztelettel bánjanak még a szent dolgaik maradékaival is.⁴⁹⁸ Az áldozatokat a négy szarvhoz kötötték, melyek az oltár négy sarkából álltak ki: ez világosan kiderül a Zsolt118:27 szavaiból: „Kötelekkel kössétek az ünnepi áldozatot az oltár szarvához”. S ez a lelki áldozatok felkínálásának is a helyes kezdete, amikor a test minden vágyát legyőzik, és mondhatni fogva tartják az Isten iránti engedelmességben. Ezért még Krisztus is, Akiben pedig semmi sem volt, ami ne lett volna kellően szabályozva, mégis meg volt kötve az engedelmességének bizonyítása végett. Amiképpen mondta is: „ne úgy legyen a mint én akarom, hanem a mint te” (Mt26:39). Az oltárt rudakon hordozták, hogy ne legyen szükségünk egynél többre, mert ellenkező esetben fellépett volna annak veszélye, hogy a hordozásának nehézsége folytán ott kellett volna hagyniuk, ahol elkészítették, mintha csak hosszú utazásra indultak volna. Ez pedig elvetette volna a babonáság magját, mert nem tudtak volna más oltárt építeni, mely ne lett volna hamis.

2Móz27:9-19

9. Pitvart is csinálj a hajléknak; a déli oldalon a pitvarhoz szőnyeget, sodrott lenből; száz sing legyen a hossza egy oldalnak.

⁴⁹⁷ Kálvin a héber nevükre, a עלה-ra utal, melynek elsődleges jelentése a felemelkedni. – Henry Walter.

⁴⁹⁸ “Mais que la saintete des sacremens,” stb. – Francia.

10. Ahhoz húsz oszlopot, húsz réz talpat, és az oszlopok horgait és átkötőit ezüsből.

11. Épen úgy az északi oldalon, hosszában, száz sing hosszú szőnyeget; ahhoz húsz oszlopot, ezekhez húsz réztalpat, és az oszlopok horgait és átkötőit ezüsből.

12. A pitvar szélességéhez pedig nyugot felől ötven sing szőnyeget; ahhoz tíz oszlopot és ezekhez tíz talpat.

13. A pitvarnak szélessége kelet felől is ötven sing.

14. És tizenöt sing szőnyeg legyen egyik oldalról, ehhez három oszlop, ezekhez pedig három talp.

15. A másik oldalról is tizenöt sing szőnyeg, ehhez három oszlop és ezekhez három talp.

16. A pitvar kapuján pedig húsz sing lepel legyen, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű és sodrott lenből, himzömunkával; ehhez négy oszlop, ezekhez pedig négy talp.

17. A pitvar minden oszlopát ezüst átkötők vegyék körül, horgaik ezüsből, talpaik pedig rézből legyenek.

18. A pitvar hossza száz sing, és szélessége ötven-ötven, magassága pedig öt sing; leplei sodrott lenből, talpai pedig rézből legyenek.

19. A hajlék minden edénye, az ahhoz való mindennemű szolgálatban, és minden szege, és a pitvarnak is minden szege rézből legyen.

9. *Pitvart is csinálj.* Két udvar létezett elkülönítve a szentélytől: az egyik a papok, a másik közösen az egész nép számára. Az elsőhöz kamrák csatlakoztak, melyekben azok a lévíták éltek, akik a sátor őrei voltak. Ezért az udvarról néha többes számban van szó, főleg a zsoltárookban (Zsolt65:5, 84:2, 92:14, 96:8). Ez a nép udvara, melyről itt szó van, ahol felszentelték az áldozataikat, elmondták imáikat, és megbékéltek Istennel. Ezen a módon az emberiség állapota tárult a zsidók elé, amikor tilos volt belépniük a templomba, miközben arra is emlékeztette mindez őket, hogy az emberek, bár méltatlan kitaszítottak, Isten mégis elfogadja őket, ha egyszerűen és a kellő alázattal keresik Őt, tudatában lévén a saját méltatlanságuknak. Innen származik a vigasztalás, amellyel Dávid dicsekedett: „inkább lakoznék az Úr pitvaraiban, mint az istentelenek csillogó sátraiban”.⁴⁹⁹ Az udvart négy szőnyeg övezte, kettő északról és délről, 100 singnyiek, melyek 20 réztalpas oszlopon lógtak, a horgaik és átkötőik pedig ezüsből készültek. A keleti és a nyugati oldalon két 50 sing széles szőnyeg volt, melyek 10 oszlopon lógtak. A hosszúságot nem a földtől számítja, hanem az átellenes sarkoktól, mert az udvar kétszer olyan széles volt, mint amilyen hosszú, amint arról a 18. versben olvashatunk. Látszólagos ellentmondás merülne fel abban a tényben, hogy Mózes utóbb a két oldalról beszélvén tizenöt singnyi hosszúságot említ mindkettő vonatkozásában, ha nem említene azonnal az udvar kapuját beborító szőnyeg felfüggesztését is, amint 20 singnyinek mond. Azaz, a méret helyes lesz, s az igeszakasz teljesen harmonikus, mert miután azt mondta, hogy a szőnyeg a keleti oldalon 50 singnyi, magyarázatképpen hozzáteszi, hogy két szőnyeg volt az ajtó két oldalán, közöttük pedig egy harmadik a bejárat elfedésére, melyek összességében 50 singet tettek ki. Az ajtó azért volt szőnyeggel elfedve, hogy az izraeliták elgondolkodhassanak, valahányszor csak a szentélyhez járultak, hogy az nem világi, vagy közönséges (*promiscuum*) hely, de ha tisztaságban és szüziességben járultak oda, akkor biztosan meg lehessenek róla győződve: biztonságban vannak Isten védelme alatt. Végül, a szent dolgok fensége is eléjük tárult ebben az előképben, hogy tisztelettel közeledjenek Isten imádatához, egyben emlékeztette őket a méltatlanságukra, hogy még jobban megalázzák magukat Isten előtt, s a félelem bűnbánatot nemzzen. Közben a

⁴⁹⁹ A Zsolt84:11-ből idéz, kissé magyarázó módon.

mértékletességet ajánlotta nekik a tudásvágyban, hogy ne legyenek illetlenül kíváncsiak. A pogányok vallásának szintén megvan a maga szent helye ugyanezzel a céllal, de nagyon más okokból, mert az brutális vallás volt, ahol a hódolatot a sötétségnek és a tudatlanság álruhájának segítségével keresték, míg Isten, miközben megtartotta a népét mértékletességben és egyszerűségben, egyidejűleg a törvényt is eléjük tárta, amiből megtudhatták mindazt, amit helyes és hasznos volt ismerniük.

Exodus 29

2Móz29:36-27

36. És naponként készíts bűnáldozati tulkot engesztelésül, és tisztítsd meg az oltárt, mikor engesztelő áldozatot végzesz rajta, és kend meg azt, hogy megszenteltessék.

37. Hét napon tégy engesztelő áldozatot az oltáron; és szenteld meg azt, hogy felette igen szentséges legyen az oltár. Valami illeti az oltárt, szent legyen.

36. *És naponként készíts bűnáldozati tulkot.* Mivel az ókori oltár nem kevésbé volt Krisztus előképe, mint a pap, természetes módon felmerülhet a kérdés, mit jelent az *engesztelés*, mintha csak valami tisztátalan, vagy beszennyezett lenne Krisztusban. De emlékeznünk kell arra, amire már korábban utaltam, hogy egyetlen hasonlóság sem azonos a valósággal, mert akkor az árnyak szubsztanciáját és valóságát nem lehetne bemutatni a maguk tökéletességében. Mégis alkalmas hasonlat volt ez, mely megmutatta, hogy Isten az emberi fajjal csak vérontással engesztelhető ki. Ezen az alapon kellett nemcsak megtisztítani az oltárt, de el is kellett különíteni azt, hogy a megbékélés származhasson attól, s ezt fejezi ki a „megszentelni” szó, különösen mikor az „igen szentséges” kifejezést is hozzáteszi,⁵⁰⁰ hogy bármi érinti azt, szent legyen. Mások hímnemben olvassák: „Valaki illeti az oltárt, szent legyen”, s a papra értik, aki a felkenetése jogán közeledhetett az oltárhoz. Azonban inkább az oltárnak azt a felszentelését jelenti, amit maga az oltár eredményez, tudniillik hogy szentté teszi magukat az áldozatokat. A dolog summája az, hogy Krisztus teste, miután áldozatul lett felkínálva és vérrel lett megszentelve, elfogadható volt Isten számára, így az Ő szentsége elmossa és eltörli minden tisztátalanságunkat. A felkenetésről majd kicsivel később beszélünk.

Exodus 30

2Móz30:1-10

- 1. Csinálj oltárt a füstölő szerek füstölgésére is, sittim-fából csináld azt.**
- 2. Egy sing hosszú, egy sing széles, négyszögű és két sing magas legyen, ugyanabból legyenek szarvai is.**
- 3. És borítsd meg azt tiszta aranynyal, a tetejét és oldalait köröskörül, és szarvait is; arany pártázatot is csinálj hozzá köröskörül.**
- 4. Csinálj hozzá két arany karikát is, pártázata alá a két oldalán, mindkét oldalára csináld, hogy legyenek rúdtartókul, hogy azokon hordozzák azt.**
- 5. És a rúdakat csináld sittim-fából, és borítsd meg azokat aranynyal.**

⁵⁰⁰ Az Amplified Version szerint: „és az oltár a legszentebb lesz”. Ainsworth a maga helyén ezt mondja: „A héberben *szentségek szentsége*, azaz a legszentebb, mely nemcsak önmagában megszentelt, de azokat az ajándékokat is megszenteli, amelyeket Istennek rajta kínálnak fel.”

6. És tedd azt a függöny elé, a mely a bizonyság ládája mellett, a bizonyság fedele előtt van, a hol megjelenek néked.

7. Áron pedig füstölögtessen rajta minden reggel jó illatú füstölő szert; mikor a mécseket rendbe szedi, akkor füstölögtesse azt.

8. És a mikor Áron estennen felrakja a mécseket, füstölögtesse azt. Szüntelen való illattétel legyen ez az Úr előtt nemzetségről nemzetségre.

9. Ne áldozatok azon idegen füstölőszerekkel, se égőáldozattal, se ételáldozattal; italáldozatot se öntsetek reá.

10. És egyszer egy esztendőben engesztelést végezzen Áron annak szarvainál az engesztelő napi áldozat véréből; egy esztendőben egyszer végezzen engesztelést azon, nemzetségről nemzetségre. Szentségek szentsége ez az Úrnak.

1. *Csináld oltárt.* Isten most a füstáldozati oltárra vonatkozóan ad parancsokat, amikből a nép biztos lehetett abban, hogy az imádat illata a törvény alatt édes volt az Ő számára. Valójában ez a ceremónia is megtalálható volt a pogányok között, ezért emlegetik oly gyakran a pogány szerzők a tömjénegetést. Azt azonban, hogy mi volt ennek a célja, maguk sem tudták, s nem is nagyon törődtek azzal, hogy mire is volt tulajdonképpen szánva, ugyanis úgy vélték: mindent megtettek a pusztá jellel, ami csak meg volt követelve tőlük. Isten azonban ezzel buzdított a hívő népet, a tudtukra adván, hogy az imádat, amit erre a parancsra kínáltak fel neki, édes illatot küldött fel Hozzá. Emellett arra intette őket, hogy óvakodjanak, nehogy valamiféle tisztátalanság megszenteltelenítse az áldozataikat, hanem megtisztulva és szeplőtlenül jöjjenek az Ő jelenlétében. S Dávid konkrétan az imádságra vonatkoztatja ezt az előképet, amikor ezt mondja: „Mint jóillatú füst jusson elődbe imádságom” (Zsolt141:2). Így tehát, ahogyan a másik oltár az áldozatoknak volt szentelve Isten kiengesztelése céljából, úgy tette illatosá az áldozatokat ez az oltár a tömjénnel, hogy azok elfogadhatók legyenek Isten számára. Ezért a bizonyágtétel ládjához közel helyezték el, bár attól egy függönnyel elválasztva, hogy az illata minden gát, vagy akadály nélkül egyenesen Istenhez szállhasson fel. Semmi kétértelműség sincsen a szavakban, kivéve, hogy egyesek úgy vélik ismétlés, amikor azt mondja, hogy „minden reggel”, és „a két este között”.⁵⁰¹ Mások azt feltételezik, hogy két külön illatáldozatról van szó, s ez a nézet a valószínűbb, tudniillik, hogy illatáldozatot reggelente és esténként mutattak be. Utána megtiltja, hogy akár magát az oltárt használják más célra, akár bármi idegen füstölőszert égessenek azon. Erről majd máshol még beszél.

10. *És egyszer egy esztendőben engesztelést végezzen Áron.* Észre kell itt vennünk a két oltár közötti összefüggést, mert miután az izraeliták intést kaptak arról, hogy az áldozatok nem lesznek kedvesek Istennek, amíg minden tisztátalanságot el nem töröltek tiszte és szent imádságokkal, úgy az illatáldozati oltár és a vér ráhintésével tisztították meg, hogy megtanulhassák: az imádságaik az áldozatokon keresztül lettek elfogadva. S bár ezt évente csak egyszer végezték, mégis naponta meg kellett róla emlékezni, hogy Krisztus halálát kínálhassák fel hit és imádság által,⁵⁰² s azt is tudhassák: az imádságaiknak nem volt édes illata mindaddig, amíg az engesztelés vérével meg nem hintették azokat.

2Móz30:34-38

34. Monda ismét az Úr Mózesnek: Végy fűszereket, csepegő gyantát, onyxot, galbánt, e fűszereket és tiszta temjént, egyenlő mértékkel.

⁵⁰¹ Az Amplified Version széljegyzete.

⁵⁰² “Ut fide et precibus adolerent mortem Christi.” – *Latin.* “Afin qu’en appliquant a eux la vertu de la mort de Jesus Christ par foy et prieres.” – hogy hittel és imádsággal önmagukra alkalmazzák Jézus Krisztus halálának érdemét. – *Francia.*

35. És csinálj belőlök füstölő szert, a fűszercsináló elegyítése szerint; tiszta és szent legyen az.

36. És abból törj apróra, és tégy belőle a bizonyság ládája elé a gyülekezet sátorában, a hol megjelenek néked. Szentségek szentsége legyen ez előttetek.

37. És a füstölő szer, a melyet készítesz, az Úrnak szentelt legyen előtted; annak mértéke szerint magatoknak ne csináljatok.

38. Mindaz, a ki hasonló füstölőt csinál ehhez, hogy azt illatoztassa, irtassék ki az ő népe közül.

34. *Végy fűszereket.* Ez az áldozat megemlíthető lett volna a többivel együtt, mégis, mivel pusztán az illatáldozati oltárhoz kapcsolódó füstölő szer összetételét írja le, s valójában csak kiegészítés, nem láttam okot rá, miért kellene elkülönítenem. A kíváncsiak, ha úgy tetszik nekik, vitassák meg alaposan magukat az összetevőket, de nekem elegendő annyi, hogy ezeket Isten akaratára választották ki a nagyon édes illat előállításához. Nem tudom ugyanis, hogy igaz-e vagy sem, mint egyesek feltételezik, hogy a galbánnak⁵⁰³ erős és nagyon kellemetlen az illata. Mivel azonban csak találgatnak egy ismeretlen dologban, kevés hitelt érdemelnek. Az én meggyőződésem az, hogy édes az illata, amit magának Mózesnek a szavai is megerősítenek kicsivel később, ahol halálbüntetést hirdet ki azokra, akik a saját kedvükre készítenek hasonló parfümöt. Ez a tiltás ugyanis abszurd lett volna, ha nem lett volna nagyon kellemes az illat. Emellett a hasonlóság a jel és a jelzett dolog között sem állna meg, ha az édes illat nem tenne arról bizonyosságot, hogy Isten nagyon elégedett a népének imádságaival. S hogy még jobban tiszteljék a szent jelképet, nem volt szabad a keveréket magánhasználatra alkalmazni. Miután ugyanis az emberek otrombák és földhözragadt gondolkodásúak, semmire sem hajlanak jobban, mint a mennyei és a földi dolgok összekeverésére. Ahhoz tehát, hogy még jobban felemelje az elméiket, szükséges volt, hogy a füstölőszert, melyben benne rejlett az egyedül az Istennek kijáró különleges szentség, elkülönítse a közönséges használattól.

2Móz30:17-21

17. Azután szóla az Úr Mózesnek, mondván:

18. És csinálj rézmedenczét, lábát is rézből, mosakodásra; és tedd azt a gyülekezet sátora közé és az oltár közé, és tölts bele vizet;

19. Hogy Áron és az ő fiai abból mossák meg kezeiket és lábaikat.

20. A mikor a gyülekezet sátorába mennek, mosakodjanak meg vízben, hogy meg ne haljanak; vagy mikor az oltárhoz járulnak, hogy szolgáljanak és tűzáldozatot füstölögtessenek az Úrnak.

21. Kezeiket is, lábaikat is mossák meg, hogy meg ne haljanak. És örökkévaló rendtartásuk lesz ez nékik, néki és az ő magyának nemzetségről nemzetségre.

18. *És csinálj rézmedenczét.* Noha ez a felajánlás a tisztaság ama jele volt, amit Isten a papjaitól követelt meg, mégis, mivel a homorú edény (*concha*), vagy rézmedence, ami a vizet biztosította, a szentély eszközei közé tartozott, jobbnak véltem ide beszúrní, ami vele kapcsolatosan elrendeltetett – nemcsak a külseje, de a használata vonatkozásában is, mert ezek nem különíthetők el egymástól. Ha ugyanis csak a medencét, vagy a víztartó edényt⁵⁰⁴ említené, az olvasónak abból semmi haszna sem származna. Mikor azonban Isten konkrétan

⁵⁰³ „Nem annyira erős és visszataszító, mondja Salomon rabbi, mert akkor nem lenne alkalmas parfüm készítésére.” – *Tostatus*. “Dioscor. assereit galbanum esse gravis odoris, et Plinius ait galbanum foetere et castorem olere; quod forte intelligit de partibus galbani magis terrestribus - ideoque noster interpres addit το bonis odoris;” (*Vulgata*, a Septuaginta után, Χαλβανην ηδυσμν)” - Cornelius a Lapide, *a maga helyén*.

⁵⁰⁴ Kiegészítés a francia változatban: ”Sans savoir pourquoi il estoit basti” – anélkül, hogy tudná, mire készült.

megparancsolja, hogy mindig legyen víz ebben a medencében a papok számára a kéz- és lábmosáshoz, abból megértjük, mekkora tisztelettel és szentséggel akarja Isten, hogy ellássák az Ő szent szolgálatát. Valóban közmondás volt a pogányok között, hogy az istentelenségben vétkesek azok, akik szent dolgokat mosatlan kézzel érintik, s ezzel a ceremóniával arról tettek bizonyosságot, hogy Istent nem lehet helyesen imádni, csak ha megtisztultunk minden szennyeződéstől és tisztátalanságtól. Vergilius mondja: „... donec me flumine vivo Abluero”.⁵⁰⁵ „Nékem, akit friss vér mocskít, iszonyú tusa szennye, Tiszta patak habjában előbb meg kell mosakodnom, Hogy hozzájuk nyúlhassak.”⁵⁰⁶

Efféle kifejezések pedig rendszeresen előfordulnak. Néha látszólag majdnem eltalálják a lényegét, mint amikor például a költő azt parancsolja az istenteleneknek és a bűnözőknek, hogy távozzanak az áldozatoktól, nehogy beszennyezzék azokat,⁵⁰⁷ ám ez csak futó képzelgés volt, mert a megtérés izgalma nem keltett bennük vágyat Isten kiengesztelésére. Így miközben bár szorgalmasak voltak a szertartásos mosakodással, az elméjüket elsötétítő a tévelygés miatt nem tudták, mit is jelent az. Az izraelitákat azonban főleg arra emlékeztette mindez, hogy mennyire méltatlanok voltak Istennek áldozatokat kínálni, mivel magukat az egykor kiválasztott papokat is megakadályozta ebben a tisztátalanság, amíg vízzel meg nem mosakodtak. A kezek és a lábak megmosása tehát azt jelezte, hogy a test minden részét megfertőzte a tisztátalanság: mert, mivel a Szentírás gyakran használja a „kezek” szót az élet cselekedeteinek megjelölésére, az egész életmenetet pedig egy úthoz, vagy utazáshoz hasonlítja, ezért nagyon alkalmas egy szinekdoché segítségével azt mondani, hogy a kezek és lábak megmosásával minden tisztátalanság eltöröltetik. Még meg kell majd vizsgálnunk az összehasonlítást Krisztussal, de ezt majd jobban megértjük kicsivel az áldozatok után.

A papság

Exodus 28

2Móz28:1-43

- 1. Te pedig hívasd magadhoz a te atyádfiát Áront, és az ő fiait ő vele az Izráel fiai közül, hogy papjaim legyenek: Áron, Nádáb, Abihu, Eleázár, Ithamár, Áronnak fiai.**
- 2. És csinálj szent ruhákat Áronnak a te atyádfiának, dicsőségére és ékességére.**
- 3. És szólj minden bölcs szívűeknek, a kiket betöltöttem a bölcsesség lelkével, hogy csinálják meg az Áron ruháit, az ő felszentelésére, hogy papom legyen.**
- 4. Ezek pedig a ruhák, a melyeket készítsenek: hósén, efód, palást, kockás köntös, süveg és öv. És csináljanak szent ruhákat Áronnak a te atyádfiának, és az ő fiainak, hogy papjaim legyenek.**
- 5. Vegyék hát ők elő az aranyat, és a kék, és a bíborpiros, és a karmazsinszínű fonalat és a lenfonalat.**
- 6. És csinálják az efódot aranyból, kék és bíborpiros, karmazsinszínű és sodrott lenből, mestermunkával.**

⁵⁰⁵ Aen2:179 „Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello e tanto digressum et caede recenti,
Adtrectare nefas; donec me flumine vivo Abluero.”

⁵⁰⁶ Lakatos István fordítása

⁵⁰⁷ Doering megjegyzése a Horatius *Carmia* 3:1.1-hez: “Odi profanum vulgus et arceo,” az alábbi szavakat tartalmazza: “Olyan szavakat használ, melyeket a papok szoktak használni a ceremóniáik kezdetén a világiakak elűzésére: *εκας βεβηλοι!*, vagy *εκας εκας οστις αλιτρος?* (Callim. Hymn., Ap. 2.), *Procul o procul este, profani.* (Vergilius. Aen6:258.)”

7. Két vállkötő is legyen hozzá kapcsolva a két végéhez, hogy összekapcsolathassék.

8. Átkötő öve pedig, a mely rajta van, ugyanolyan mívű és abból való legyen; aranyból, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből.

9. Annakutána végy két ónix-követ, és mesd fel azokra az Izráel fiainak neveit.

10. Hatnak nevét az egyik kőre, a másik hatnak nevét pedig a másik kőre, az ő születésök szerint.

11. Kőmetsző munkával, a mint a pecsétet metszik, úgy metszesd e két követ az Izráel fiainak neveire; köröskörül arany boglárókba csináld azokat.

12. És tedd e két követ az efód vállkötőire, az Izráel fiaira való emlékeztetés kövei gyanánt, hogy emlékeztetőül hordozza Áron azoknak neveit az ő két vállán az Úr előtt.

13. Csináld annakokáért arany boglárokat,

14. És két lánczot tiszta aranyból; fonatékosan csináld azokat; sodrott mívűek legyenek, és tedd rá a sodrott lánczokat a boglárokra.

15. Azután csináld meg az ítéletnek hősénét mestermunkával; úgy csináld mint az efódot csináltad: aranyból, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből csináld azt.

16. Négyzögű legyen, kétrétű, egy arasznyi hosszú és egy arasznyi széles.

17. És foglalj abba befoglalni való köveket; négy sor követ, ilyen sorban: szárdiusz, topáz és smaragd; ez az első sor.

18. A második sor pedig: karbunkulus, zafir és gyémánt.

19. A harmadik sor: jáczint, agát és amethiszt.

20. A negyedik sor: krizolith, ónix és jáspis; arany boglárokba legyenek foglalva.

21. A kövek tehát az Izráel fiainak nevei szerint legyenek, tizenkettő legyen az ő nevek szerint; mint a pecsét, úgy legyen metszve, mindenik a reá való névvel, a tizenkét nemzetség szerint.

22. A hősénre pedig csináld fonatékos lánczokat, sodrott mívűeket, tiszta aranyból.

23. És csináld a hősénre két arany karikát, és tedd a két karikát a hősén két szegletére.

24. És a két arany fonatékot fűzd a hősén két szegletén levő karikákba.

25. A két fonatéknak két végét pedig foglald a két boglárhoz, és tűzd az efódnak vállkötőihez, annak előrésszére.

26. Csináld még két arany karikát, és tedd azokat a hősén két szegletére, azon a szélén, a mely befelé van az efód felől.

27. És csináld még két arany karikát, és tedd azokat az efód két vállkötőjére alól, annak előrsze felől egybefoglalásához közel, az efód öve felett.

28. És csatolják a hősén az ő karikáinál fogva az efód karikáihoz, kék zsinórral, hogy az efód öve felett legyen, és el ne válják a hősén az efódtól.

29. És viselje Áron az Izráel fiainak neveit az ítélet hősénén, az ő szíve felett, a mikor bemegy a szenthelyre, emlékeztetőül az Úr előtt szüntelen.

30. Azután tedd az ítéletnek hősénébe az Urimot és Thummimot, hogy legyenek azok az Áron szíve felett, a mikor bemegy az Úr eleibe, és hordozza Áron az Izráel fiainak ítéletét az ő szívéen az Úr színe előtt szüntelen.

31. És csináld az efód palástját egészen kék lenből.

32. Közepén legyen nyílás a fejének; a nyílásnak szegése legyen köröskörül, takácsmunka, olyan legyen mint a páncél nyílása, hogy el ne szakadjon.

33. És ennek alsó peremére csináld gránátalmákat, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű lenből, a peremére köröskörül, és ezek közé arany csengettyűket is köröskörül.

34. Arany csengettyű, meg gránátalma, arany csengettyű, meg gránátalma legyen a palást peremén köröskörül.

35. És legyen az Áronon, a mikor szolgál, hogy hallassék annak csengése, a mikor bemegy a szenthelybe az Úr eleibe, és mikor kijön, hogy meg ne haljon.

36. Csinálj egy lapot is tiszta aranyból, és mesd ki arra, mint a pecsétet metszik: Szentség az Úrnak.

37. És kösd azt kék zsinórra, hogy legyen az a süvegen; a süvegnek elő részén legyen az.

38. És legyen az az Áronnak homlokán, hogy Áron viselje a szent áldozatok körül elkövetett vétkeket, a melyeket az Izráel fiai mindenféle szent adományaikban szentelnek. Legyen azért szüntelen a homlokán, hogy kedvesekké tegye őket az Úr előtt.

39. A lenköntöst pedig kockásan készítsd, és a süveget lenből csináld, az övet meg hímző munkával készítsd.

40. Az Áron fiainak is csinálj köntösöket, és csinálj nékik öveket is, meg süvegeket is csinálj nékik, dicsőségökre és ékességökre.

41. És öltöztess fel azokba Áront a te atyádfiát, és az ő fiait vele együtt, és kend fel őket, iktasd be őket tisztjökbe, és szenteld fel őket, hogy papjaimmá legyenek.

42. Csinálj nékik nadrágokat⁵⁰⁸ is gyolcsból, hogy befödjék azoknak mezítelen testét, és az ágyéktól a tomporig érjenek.

43. És legyenek azok Áronon és az ő fiain, a mikor bemennek a gyülekezet sátorába, vagy a mikor az oltárhoz járulnak, a szenthelyen való szolgálattételre, hogy bűnt ne vigyenek oda és meg ne haljanak. Örökkévaló rendtartás ez Áronnak és az ő magvának ő utána.

Ezzel eljutunk a törvényes istentisztelet második részéhez, tudniillik a papsághoz, mert emlékeznünk kell arra, amit már mondtam: itt három dolgot kell megvizsgálnunk.

1. A sátrat
2. A papi hivatal
3. Az áldozatokat.

S valóban a sátor ragyogása, amiről beszéltünk, üres parádé lenne a pap nélkül, aki közbenjáróként úgy közvetített, hogy kibékítette az embereket Istennel, s bizonyos módon egyesítette a mennyet a földdel. Kétségtelen, hogy a lévita papság Krisztus képviselői voltak, mivel a hivatalukat illetően még maguknál az angyaloknál is jobbak voltak, ami semmiképpen sem lett volna indokolt, ha nem lettek volna az Ő előképei, Aki Maga is az angyalok feje. Igaz, a pogány nemzeteknek is voltak papjaik, akik felügyelték a vallásos gyakorlataikat. Ők azonban csak üres fantomok voltak, mert sehol nem említik velük a Közbenjárót, hogy a nép tudhatta volna: Istent nem lehet kellőképpen kiengesztelni, és nem fogja meghallgatni az imáinkat, amíg egy béketeremtő közénk nem áll. A lévita papság természete azonban nagyon eltérő volt, mert az izraeliták azt tanulták meg, hogy senki sem méltó megállni Isten előtt, ezért szükség volt egy Közbenjáróra, Aki kiengeszteli Őt. Most, mivel az általános szabályt lefektették, miszerint mindent szigorúan arra a mintára kellett kialakítani, melyet Mózes látott a hegyen, az elméiket szükségszerűen felfelé kellett vonni, és erre ők maguk is könnyen eljuthattak különböző okokból. A nép egész testülete látott egy hozzájuk hasonló embert, aki nem léphetett be a szentélybe a saját ártatlanságában bízva, akinek a méltóságát a járulékos rítusok adták meg, tudniillik a felkenetés és a beiktatás. A teljes igazság tehát nem ragyogott fel ebben, hanem csak egy kép, mely az igazságra vezette őket, s erről kétségtelenül figyelmeztetést is kaptak, nehogy a földi dolgokban bízzanak. Emellett a magyarázatot is hozzáteszik (a próféták),⁵⁰⁹ mivel ahogyan az apostol bölcsen tanítja a Zsid7:18-ban, a

⁵⁰⁸ A Károli-fordítás szerint: *lábravalókat* – a ford.

⁵⁰⁹ A francia változatból kiegészítve.

Melkisédek rendbeli pap későbbi kijelölésére tett ígéret nem állna fenn, ha nem Krisztusra vonatkozna. Világos ugyanis, hogy ott a lévita papságot hasonlítja össze egy ellentét segítségével egy másfajta természetű papsággal. Miután pedig az utóbbi örökkévaló, abból következően az előbbi mulandó, s mivel az egyiket eskü is szentesíti, így nyilvánvalóan magasabb rendű a másiknál. Nem kétséges tehát, hogy Dávid a törvény megbízható magyarázójaként világosabban is kimutatta, ami addig homályosan volt látható.

Az eddigiekben azt szerettem volna megtanítani, hogy a lévita papság a valódi Közbenjáró előképeként volt elrendelve. Most érdemes lesz röviden kitérni azokra a jelekre, melyekkel a mi örök és egyetlen Főpapunk, az Isten Fia különbözik a korábbiaktól, mert a későbbi teljesebb magyarázatot majd a maga helyén vesszük sorra. Az *első* megkülönböztető jelet már említettem, tudniillik, hogy az előkép átmeneti volt, mivel az örökkévalóságot csak magában a valóságban kell keresni. Ebből megtudjuk: a papi hivatalt Mózes nem úgy alapította meg, hogy az örökké fennálljon, hanem hogy egy jobb reménység felé terelje a népet. De amit magáról a hivatalról mondtam, azt magukra a személyekre is vonatkoztatni kell. Csak egyetlen főpap volt a törvény alatt, akit a nemzetségének valamelyik tagja követett, mert ők valamennyien halandók voltak. Senki nem vált tehát a mi főpapunkká Krisztus kivételével, mert senki más nem lehetett örökkévaló, s ezzel eljutottunk a *második* megkülönböztető jelhez. A *harmadik* Krisztus istenségéből fakad, amit az a tény bizonyít, hogy a Melkisédek szerinti papnak nem volt kezdete, mert sehol nem találjuk Melkisédek eredetét. Ő egyszer csak váratlanul felbukkant, mintha a mennyből jött volna. A *negyedik* a királyság és a papság kombinációja. A törvény alatt Isten egyeseket királyokká, másokat papokká tett, s nem volt szabad a két hivatalt összekeverni. Őt azonban, Akiről azt olvassuk, hogy Neki Melkisédek rendje szerinti papnak kell lennie, a királyi titulussal is megtisztelte. Az *ötödik* az, hogy a törvény korának papjai csak a látható szentélyben jelentek meg Isten előtt, de Krisztus bement a mennybe is, hogy bemutasson bennünket az Atyjának – nem a drágakövek külső jelképében,⁵¹⁰ hanem magában a valóságban – mert Őbenne, mint Főnkben mi valamennyien Istenhez gyűjtetünk. A *hatodik* Krisztus tökéletes igazságosságában rejlik, mert a törvény alatti főpapnak, aki egy volt közülünk, a bűnösök közül, a saját maga számára is keresnie kellett a bocsánatot, de Krisztus, Aki mentes volt minden bűntől, a saját tisztaságával kelt irántunk kegyet. A *hetedik* az, hogy a papok azokból a külső jelekből kölcsönöztek, melyek valóban és ténylegesen Krisztusban mutatkoztak meg. A szent öltözékek, mint nemrég mondtuk, az emberinél valamivel többet jeleztek, s a kenet is a Krisztusban lakozó Léleknek volt a jele. Ezért Őt nem látható és romlandó olajjal szentelték fel, hanem minden ajándék teljességével. A régi pap tartózkodott a házastársi kapcsolattól, amikor a szentélybe mentek, s csak szüzet volt szabad elvennie, de Krisztus tökéletes és lelki tisztasága megelégedett a saját tökéletességével. Az *utolsó* jel pedig magukban az *áldozatokban* foglaltatott, melyekről most nem szólok bővebben, mivel azoknak utóbb majd meglesz a maguk helye. Csak azt kell emlékezetben tartanunk, hogy Krisztus a világ bűneiért nem az állatok, hanem a saját vére által szerzett engesztelést. Most pedig rátérünk Mózes szavaira.

1. *Te pedig hívasd magadhoz a te atyádfiát Áront.* Isten elhívása utal itt a papság fontosságára és méltóságára, s ezt az apostol is hangsúlyozta a saját szavaiban: „És senki sem veszi magának e tisztességet, hanem a kit Isten hív el, miként Áront is” (Zsid5:4). A pogány nemzetek között a papokat a nép választotta meg, így egyedül a becsvágy irányította a választásukat, de Isten csak azokat akarja törvényes papoknak számítani, akiket Ő a saját független akaratából választott ki. Bizonyos pedig, hogy az egész emberi fajnak sincs elegendő ereje ahhoz, hogy bárkit Istenre tukmáljon, aki közbenjárhatna a bocsánat és a megbékélés érdekében. Sőt még Krisztus sem lenne elégséges Isten kiengeszteléséhez, ha

⁵¹⁰ “Non pas en effigies exterieures de diamans et rubies.” – Francia.

nem Atyja rendeletére és kijelölése alapján vállalta volna fel ezt a hivatalt. Erre vonatkozik az a híres eskü, mellyel az Ő Atyja jelölte Őt ki pappá, így annál alávalóbb és megvetendőbb volt a zsidó nép körében utóbb eluralkodott szentségtörés, amikor Áron utódai közül választottak papságot! A hivatal eme méltatlan átruházásának, amiről Flavius Josephus számol be, most is borzalmat kell bennünk keltenie, amikor látjuk, hogy a szent tisztességet azzal a családdal gyalázták meg, melyet Isten Krisztus képviselőinek választott ki. Azonban akárhogyan is szegtek meg minden törvényt és jogot, Isten tanácsvégzése mégis sérthetetlen maradt, hogy a hívők megtudhassák: a papság ugyanúgy az Ő tekintélyétől függött, ahogyan a megbékélés is pusztán az Ő kegyelméből származik. Ahhoz ugyanis, hogy az emberek törvényesen jelölhessenek ki papot szükséges lenne, hogy a saját érdemeikkel előzzék meg Istent, ettől pedig valamennyien igen-igen távol állunk. Más a helyzet az egyház pásztorainak kiválasztásával, mert miután Krisztus megalapította magát a rendet, azt parancsolta, hogy válasszanak az egyházból olyanokat, akik a tanításukkal és az életük feddhetetlenségével alkalmasak a hivatal ellátására. Ám Ő mégsem mond le a saját jogairól és az emberek feletti hatalmáról, mert nem szűnik meg elhívni azokat (akiket akar, hogy Őt szolgálják).⁵¹¹ Ezért annak megmutatása végett, hogy Ő az egyedüli szerzője a papságnak, Isten megparancsolja Áronnak és a fiainak az elkülönítését a többiektől, s ennek végrehajtását Mózesre bízta, akit azonban nem emel hasonló tisztességre. Mózes felszenteli Áront, jóllehet ő maga soha nem volt felszentelve felkenetéssel és beiktatással Isten szolgálatára,⁵¹² amiből megértjük, hogy a sákramentumok nem a szolgáló erényéből nyerik az erejüket és a hatásukat, hanem csakis Isten parancsolatából. Mózes ugyanis nem adhatta volna meg másoknak azt, amivel ő maga sem rendelkezett, ha Istennek nem így tetszett volna.

2. *És csinálj szent ruhákat.* Ezek a külső díszek a valódiak és lelkiek hiányát jelzik, mert ha a pap abszolút és egészen tökéletes lett volna, ezekre az előképi segédeszközökre nem lett volna szükség. Isten azonban ezzel a jelképpel a Krisztusban megmutatkozó erények több, mint anyagi fényességét mutatta be. Áront beszenyezte a saját romlottsága, ezért méltatlanná vált a megjelenésre Isten előtt. Ahhoz tehát, hogy alkalmas béketeremtő lehessen Isten és ember között, le kellett tennie a közönséges ruháit és új emberként kellett előlépnie. Ezért a szent öltözetek a feltételezések szerint először is elrejtettek minden hibát, másodsor is az összes erény páratlan ékességét képviselték. Utóbbi bizonyos fokig vonatkoztatható az egyház pásztoraira is. S nem is lesz az összehasonlítás abszurd, ha azt mondjuk, hogy senki más nem méltó erre a kiváló tisztességre, csak akikben a kimagasló és rendkívüli erény mutatkozik meg. Főleg azonban arra kell emlékeznünk, amit mondtam, tudniillik hogy ezekben az öltözetekben Krisztus mindenek feletti tisztasága és csodálatos dicsősége mutatkoztak meg. Mintha Isten azt ígérte volna, hogy a Közbenjáró sokkalta fenségebb lesz, mint amit az ember a maga állapotában biztosítani tudna. Ezért jelenti be, hogy a ruhák Áron „dicsőségére és ékességére” lesznek. Később majd részletesebben is szólunk arról, amit itt futólag említek, nevezetesen a kézművesek bölcsességéről, mivel a világ teremtésétől fogva mindazok, akik az ember faj számára hasznos művészeteket találtak ki, Isten Lelkével lettek átitatva. Ezért még a pogány szerzők is az istenek találmányainak voltak kénytelenek nevezni ezeket. Mivel azonban ebben az isteni munkában ritka és szokatlan képességekre volt szükség, ezért van szó róla konkrétan a Lélek ajándékaként.

4. *Ezek pedig a ruhák.* Itt ismét emlékeztetnem kell az olvasóimat arra, hogy fel kell hagyniuk mindennemű elmés spekulációval, és meg kell elégedniük az egyszerűséggel. Megismételhetném a hihetőnek hangzó hasonlatokat, melyek talán kedvezőbb fogadtatásban részesülnek, mint a tények szilárd ismerete. Ha bárki örömet leli az efféle gyermekjátékokban, olvassa el, mit írt Jeromos Fabiolának, amiben majdnem mindent összegyűjtött, amit csak képes volt mások írásaiból összeszedgetni, de nincs benne más, csak buta komolytalanságok,

⁵¹¹ Kiegészítés a francia változathól.

⁵¹² “Ad Dei cultum.” – Latin. “A sacrificier.” – Francia.

melyekről még beszámolni is fájdalmas, nemhogy cáfolni azokat. Azok, akik jól ismerik az írásaimat, tudják, hogy nem szívesen keresek hibát mások vélekedésében. Mikor azonban kitérek rá, hogy mennyire veszélyesek a viszkető fülek, melyek sokakat megzavarnak, akkor elő kell írnom ezt az orvosságot.

Az öltözéknek hat fő része van itt felsorolva. Amit a görögök λογιον-nak, a latinok pedig *pectorale*-nek neveznek, az valószínűleg egy négyzet alakú mell-lap volt kicsiny láncokkal rögzítve, azaz az efóddal összekapcsolva. Benne tizenkét drágakő jelképzete Izrael tizenkét törzsét, s az Urim és a Thummim is hozzá kapcsolódott. Ám hogy milyen volt a formája, az nem állapítható meg biztosan Mózes szavaiból, s miután még maguknak a zsidóknak is eltérő a véleményük, elégedjünk meg a mell-lap hasonlatával. Nem ellenzem a véleményt, miszerint a neve⁵¹³ az *erő*, vagy a *kincs* szóból származott. A legnagyobb figyelemre méltó azonban, hogy a pap mondhatni a szívén hordta Ábrahám fiait, s nemcsak azért, hogy bemutathassa őket Istennek, hanem hogy megemlékezhessen róluk, és ügyeljen a jólétükre. A tizenkét drágakő semmiképpen sem azért lett a tizenkét törzs jelképe, hogy ezzel a büszkeségüket keltse fel, mintha a saját maguk méltóságának, vagy kiválóságának folytán nyerték volna el ezt a nagybecsülést, hanem ez arra emlékeztette őket, hogy az egész érték, melyre Isten tartja a hívőket, a papság szentségéből származik. Tanuljuk hát meg ebből a jelképből, hogy bármennyire is értéktelenek és nyomorúságosak legyünk is önmagunkban, így mindenestől méltatlan hulladékok, mégis, miután Krisztus méltóztatott bevésni minket az Ő Testébe, ezért Benne drágakövek vagyunk. S látszólag erre utal Ézsaiás, amikor az egyház helyreállításáról beszélve, ami majd Krisztus uralkodása során következik be, ezt mondja: „Ímé, ólomporba rakom köveidet, és zafirokra alapítalak. Rubinból csinálom falad párkányzatát, és kapuidat gránátkövekből, és egész határodát drágakövekből”, mert rögtön utána a magyarázat is következik: „És minden fiaid az Úr tanítványai lesznek, és nagy lesz fiaid békessége” (Ézs54:11-13). Így aminek Krisztusban kellett beteljesednie, annak a törvény alatt a külső jel volt az előképe, mármint hogy jöllehet vándorok vagyunk a világban, mégis egyesülünk hit által Krisztussal, mintha csak egyek lennénk Vele. Emellett Ő gondoskodik úgy a mi jólétünkről, mintha a szívébe zárva hordozna minket, s végül, mikor mennyei Atyánk Őbenne becsül fel minket, akkor a világ minden gazdagságánál és vagyonánál többre értékeli.

Ami az Urimot és a Thummimot illeti, nekem valószínűnek tűnik, hogy ez két feltűnő, ezeknek a neveknek megfelelő jel volt a mell-lapon, mert egyes zsidók feltételezései,⁵¹⁴ miszerint Isten kimondhatatlan neve rejtett a szövete alatt, nem mentes az ostoba és veszélyes babonáságtól. Én kihagyom a fantáziálásokat, melyek ugyanúgy felszínesek, s nem igyekszem azt sem tudni, hogy milyen volt ezek formája – maga a tény elegendő a számomra. Az *Urim*, vagy *csillogás* tehát kétségem sincs felőle, hogy a tanítás világosságát jelképezte, mellyel az igazi Pap megvilágosít minden hívőt: először azért, mert Ő „a világ világossága”, ami nélkül minden teljes sötétségben van, s mivel Őbenne van „a bölcsességnek és ismeretnek minden kincse elrejtve” (Jn8:12, 9:5, Kol2:3). Ezért dicsekedett joggal Pál azzal, hogy nem ismert mást, csak Jézus Krisztust (1Kor2:2), mivel az Ő papsága kellően, sőt még annál is jobban megvilágosít minket. Ahogyan tehát akkor a népet arra intették, hogy a pap ragyogására nézzenek, most úgy kell nekünk szorgosan visszaemlékezni arra, amit Maga Krisztus tanít,

⁵¹³ A mell-lap héber neve a *חֹשֶׁן*, *hósen*, melynek a gyökere nem maradt fenn a héberben. Az arabban azonban a gyökere *elegáns*, vagy *szépséggel ékesített* jelent Simon Lexikonja szerint. Nincs látható oka, amiért *erő*, vagy *kincs* jelentésűnek kellene tekintenünk. – Henry Walter.

⁵¹⁴ „R. Salomon úgy véli, hogy az Urim és a Thummim nem volt más, mint Jahve neve, amit betűkkel leírtak és beletették a mell-lapba. Ezt a nevet néhány ókori héber Krisztus előtt a Szentháromságot jelentőnek tekintette. A יהוה, Jahve szóban az első *jod* betűt az Atyának veszik, a *he* betűt a Fiúnak, mely az Ő kettős, az isteni és az emberi természetének megfelelően szerepel kétszer, a *vav* pedig, ami kötőszó, a Szentlelket jelenti. – Vatablus. De az Urim és Thummim szavak, valamint a Jahve név között látszólag kicsi a rokonság.” – Willet a maga helyén.

hogy „aki Őt követi, ne járjon sötétségben” (Jn8:12). Másrészt a *Thummim*, ami *tökéletességet* jelöl, annak a tökéletes és teljes tisztaságnak volt a jelképe, amit csak Krisztusban kell keresni, mert Ő nem lett volna alkalmas Főpap, ha nem lett volna tökéletes, mentes minden folttól, és nem lévén híján semminek, ami a tökéletes szentséghez kell. Nem helytelen különbségtétel tehát, hogy az Urim a tanítás világosságára, míg a *Thummim* az életre vonatkozik, s ez valóban alkalmazható bizonyos mértékig az egyház pásztoraira, akiknek ragyogniuk kell mint a szilárd tanításban, mind az életvitel becsületességében. Isten célja azonban annak megmutatása volt, hogy e dolgok egyikét sem szabad máshol keresni, mint Krisztusban, mert Tőle kapunk mind világosságot, mind tisztaságot, amikor kegyeskedik minket részeseivé tenni ezeknek az Ő ingyenes nagylelkűségének megfelelően. Ebből következően azok, akik a világosság legcsekélyebb szikráját, vagy a tisztaság legkisebb cseppjét Krisztuson kívül keresik, egy labirintusba taszítják magukat, ahol a halálos sötétségben botorkálnak, és a hamis erények halálos kipárolgásait szívják magukba a saját pusztulásukra.

Amit a Szentírás arról mesél, hogy időnként megkérdezték az Urimot és a *Thummimot*, az engedmény volt Isten részéről, tekintettel az Ő ókori népének kezdetlegességére. A valódi Főpap még nem lépett színre, az Ő mindenható tanácsának Angyala, Aki Lelke által szóltak a próféták, s Aki végső soron minden kijelentés forrása, s az Atya konkrét képmása. Annak érdekében tehát, hogy az előképül szolgáló pap Isten hírnöke lehessen az ember számára, Krisztus díszével kellett őt felruházni. Így még a hívők is megtanulták a jelképben, hogy Krisztus az út, melyen át eljutunk az Atyához, s Ő el is hozza mindazt az Atyja titkos kebeléről, mindazt, amit hasznos tudnunk az üdvösségre. Ez pedig cáfolja a zsidók feltételezését, miszerint azon a módon jutottak válaszokhoz, hogy ha feltettek egy kérdést valamelyik törzset illetően, akkor az azt jelképező kő kivilágosodott, s a színe annak megfelelően változott meg, hogy Isten elutasító, vagy egyetértő volt-e. Mert még ha el is ismerjük, hogy az Urim és a *Thummim* maguknak a drágaköveknek a sorai voltak, ez a képzelgés akkor is teljességgel értelmetlen. De, amint mondtam, a mell-lapnak magával a formájával tett bizonyosságot arról Isten, hogy benne foglaltatott a bölcsesség és a becsületesség teljessége, s emiatt nevezték „az ítélet hósenjének”, azaz a legtökéletesebb becsületesség mell-lapjának, ami nem hagyott maga után semmi kívánnivalót. A מִשְׁפָּחַת, *mishphot* szó ugyanis gyakran jelenti a Szentírásban mindazt, ami helyes és kellőképpen elrendezett. Az egyesek által adott magyarázat, mely szerint az „ítélet” „tudakozódást” jelent, mert a pap csak akkor kért válaszokat, amikor viselte a mell-lapot, túlon túl korlátozott, sőt, különböző igeszakaszok által még tévesnek is bizonyul. Vegyük hát biztosra, hogy ez a tiszteletre méltó megnevezés a helyes és tévedhetetlen szabályt (*ordinem*) hivatott kifejezni. Miután a mell-lap mondhatni az efód részét képezte, ezért néha beleértették abba a szóba. Azt is helyes megemlíteni, hogy a főpap e konkrét efódja eltérő volt a többiekétől, amit máshol említenek, mert a teljes papi rokonság viselt efódot a vallási kötelezettségeik teljesítése során (1Sám14:3, 23:6). Még Dávid is viselt efódot, amikor a frigyláda előtt táncolt (2Sám6:14), és ezt a szokást a zsidók a mai napig megtartották a fő ünnepeiken. A többire majd hamarosan kitérek a maga helyén.

9. *Annakutána végy két ónix-követ.* S hogy a kapcsolat a pap és a nép között még világosabb lehessen, Isten nemcsak a tizenkét törzs emlékeztetőjét helyezte a mellére, hanem a vállaira is felvéste a neveiket. Így az irigység minden oka eltöröltetett, mivel a nép megértette, hogy ez az egy ember nem a saját javára lett elkülönítve a többtől, hanem ebben az egy emberben valamennyien alkották a papok birodalmát, amiről Péter azt tanítja, hogy végül Krisztusban teljesedett be (1Pt2:5). Amiképpen Ézsaiás is előre megmondta, hogy lesznek Istennek papjai és lévitái a pogányok közül (Ézs66:21), amire János is utal a Jelenések könyvében, ahol azt mondja, hogy valamennyien papok vagyunk Krisztusban (Jel1:6). Emlékeznünk kell azonban az okra, amiért azt olvassuk, hogy a Főpapunk a vállain

hordoz bennünket, mert nemcsak csúszunk-mászunk a földön, de a halál legnagyobb mélységeibe is bele vagyunk taszítva. Miképpen lennénk hát képesek felemelkedni a mennybe, ha Isten Fia nem emelne fel minket Önmagával együtt? Mivel pedig nincsen bennünk képesség az örök életre, hanem az elménk és a testünk minden ereje le van terítve, ezért egyedül az Ő ereje által kell támogatást kapnunk. Innen származik tehát a magabiztosságunk a mennybe emelkedést illetően, mert Krisztus visz fel minket Magával. Ahogyan Pál mondja: „együtt ültetett a mennyekben, Krisztus Jézusban” (Ef2:6) minket, bármennyire is gyengék legyünk önmagunkban, mert az erőnk abból származik, hogy mi az Ő terhe vagyunk. Így ebben a régi előképben az lett kiábrázolva, amit Pál tanít, hogy az egyház „az Ő teste, teljessége Ő néki” (Ef1:22). Az a teendőnk tehát, hogy mindegyikünk, tudatában lévén a saját gyengeségének, Krisztusra támaszkodjon. Mikor ugyanis ostoba göggel önmagunkat magasztaljuk fel, akkor nem engedjük, hogy Ő emeljen fel bennünket, s hordozzon és fenntartsa az Ő erejével. A büszkék tehát, akik önmagukat emelik magasra, roskadjanak csak össze, miközben Krisztus a vállain hordoz minket. Ezeket a köveket „az emlékeztetés köveinek” nevezi, majd „emlékeztetőnek” Izrael gyermekeire, amit utóbb megismétel a tizenkét követ illetően is, amit egyesek úgy értelmeznek, „hogy Isten emlékezhessen Izrael gyermekeire”, mások szerint „hogy maga a pap emlékezhessen rájuk”, megint mások „hogy Izrael gyermekei emlékezhessenek: Isten megbékélt velük az egyetlen Közbenjáró kedvéért”. Én azonban egyszerűen csak úgy értelmezem, hogy ezek az Isten és közöttük létrejött kölcsönös egyezés emlékművei voltak, mintha Isten egy látható jellel akarta volna megmutatni, hogy felkarolta, és befogadta őket a szentélyébe, valahányszor csak ezen a módon lettek felkínálva.

30. *Azután tedd az ítéletnek hósenébe.* Ezekből a szavakból egyesek arra következtetnek, hogy az Urim és a Thummim az előzőekben leírt egész munkától különálló dolgok voltak. Mások úgy vélik, ez a tizenkét kő, mert Mózes nem említi ezeket, amikor beszámol a munka elkészültéről. De amint már mondtam, semmi sem valószínűbb, mint hogy magán a mell-lapon volt valamiféle jelzése a tanítás világosságának, és az élet teljes becsületességének. Ezért mikor Mózes később „az ítélet hósenének” nevezi, rögtön utána „Izrael fiainak az ítéletről” is beszél, mely kifejezés alatt egy biztos és meghatározott rendszert, vagy abszolút tökéletes szabályt ért, melyből Izrael gyermekeinek útmutatást kellett venniük, s amelyhez alkalmazkodniuk kellett.

31. *És csináld az efód palástját.* Ezt a palástot a hosszúkás ruha és az efód között viselték, s ennek az aljáról csüngtek le egymás mellett a csengettyűk és a gránátalmák. Noha a gránátalmáknak nem volt illata,⁵¹⁵ a kép azonban mégis ezt sugallta a szemeknek, mintha Isten megkövetelte volna, hogy az öltözék édes illatú és hangú legyen. S természetesen mi, akik bűzlünk a bűneink tisztátalanságától, csak akkor vagyunk édes illatúak Isten számára, ha Krisztus ruháiba öltözünk. Isten azt is akarta, hogy a csengettyűk is adjanak hangot, mert Krisztus ruhája nem eszközöl ki kegyet a számunkra másként, mint az evangélium hangja által, amit átjár a Fő édes illata a tagok között. Ebben a hasonlatban nincs semmi elmés, vagy erőltetett, mert az illat és a hangasonlata természetes módon vezet el minket a kegyelem tiszteléséhez,⁵¹⁶ és az evangélium prédikálásához. A gránátalmákkal tehát, melyek a ruha aljához voltak erősítve, Isten arról tett bizonyosságot, hogy bármi volt a papban édes illatú és a Számára elfogadható, hangot is adott azzal együtt, melynek szükségességét is kijelenti, mikor Isten halálbüntetéssel fenyegeti a papot, ha hang nélkül lép be a szentélybe. S ez bizonyosan általános meghívás volt, mely figyelemre ösztönözte a nép elméit, miközben a szent hivatalok feladatait látták el. Nincs abban abszurditás, hogy a büntetés, mellyel Isten fenyeget, tulajdonképpen nem vonatkozik Krisztusra. Szükséges volt ugyanis súlyos végzéseket

⁵¹⁵ Latinul: “in malogranatis, vel malts punicis” – ez a Vulgata fordítása.

⁵¹⁶ “Que la justice de Jesus Christ nous rend odoriferans par la predication de l’Evangile” - (vezet rá minket), hogy Jézus Krisztus igazsága tesz minket édessé az evangélium prédikálásán keresztül. – Francia.

kiszabni a lévita papokra, nehogy elhagyják a kegyesség eme külső gyakorlatait, amíg még nem jelentetik ki az igazság. A régiiek nem ostoba módon vonatkoztatták ezt az egyház szolgálóira, mert az a pap méltó a halálra, mondja Gergely,⁵¹⁷ akitől nem hallatszik a prédikálás hangja. Ahogyan Ézsaiás is joggal feddi meg „a néma ebeket” (Ézs56:10). De arra különösen emlékeznünk kell, hogy Krisztus ruházata hangzatos, mert csak a hallásból származó hit öltöztet minket az Ő igazságosságába.

36. *Csinálj egy lapot is.* Nem ok nélkül kellett ezt a vésetet a pap homlokára tenni, hogy látványos legyen, mert nemcsak így tett arról Isten bizonyosságot, hogy a törvényes papságot helyeselte és jóváhagyta, mivel az Ő Ígéjével szentelte meg őket, hanem arról is, hogy a szentséget nem szabad másutt keresni. Két dolgot kell tehát megemlíteni: először, hogy a saját Maga által kijelölt papság Istennek tetsző, viszont mindenki más, bármennyire fennkölt is beszélnek róluk, utálatos a számára és elvetendő. Másodszor, Krisztuson kívül romlottak vagyunk, s minden imádatunk elhibázott, így bármennyire is kiválóaknak tűnjenek a cselekedeteink, azok továbbra is tisztátalanok és beszennyezettek. Ezért szegezzük a tekintetünket az egyetlen és örök Főpapunk homlokára, hogy megtudhassuk: egyedül Tőle árad a tisztaság az egész egyházon keresztül. Erre utalnak az Ő szavai is: „És én ő érettök oda szentelem magamat, hogy ők is megszenteltekké legyenek az igazságban” (Jn17:19), és ugyanezt fejezik ki Mózes szavai is ebben az igeszakaszban: „Áron viselje a szent áldozatok körül elkövetett vétket”, stb. Kétségtelenül figyelemre méltó igeszakasz ez, melyből megtanuljuk, hogy semmi Istennek tetsző dolog nem származik tőlünk, csak a Közbenjáró kegyelmének beavatkozása által. Itt ugyanis nem a látható és vaskos bűnökre történik az utalás,⁵¹⁸ melyekre a bocsánatot világosan Krisztuson keresztül nyerjük el. A szent áldozatok bűnét azonban a papoknak kellett elvenni és megtisztítani. Az csak gyenge magyarázata ennek, hogy ha bármiféle hibát vétettek a ceremóniákban, az a pap imájára adott válaszként bocsáttatott meg. Nekünk ugyanis messzebbre kell nézni és meg kell érteni, hogy ezen az alapon kell a papnak megtisztítani az áldozatot, mert egyetlen, embertől származó áldozat sem mentes a vétektől. Kemény, majdhogynem paradox szavak ezek, miszerint még a szentségünk is annyira tisztátalan, hogy megbocsátásra van szüksége. Emlékezetben kell azonban tartanunk: semmi sem olyan tiszta, hogy ne szennyeződne be velünk érintkezve. Mint a tiszta forrásból származó víz is, mely sáros földön folyva elszíneződik, és sárossá válik. Így semmi sem annyira tiszta önmagában, hogy be ne szennyeződne a testünkkel való érintkezéstől. Semmi sem kiválóbb, mint Isten szolgálata, de az emberek mégsem képesek semmit kínálni, még a törvény által előírtat sem, csak a bocsánat közbelépésével, amit csak a pap volt képes megszerezni a számukra. Manapság nincs olyan áldozat, de akkor sem volt, ami kedvesebb lenne Istennek, mint az Ő nevének segítségül hívása, amiképpen ezt Ő Maga is kijelenti: „hívj segítségül engem a nyomorúság idején, én megszabadítlak téged és te dicsőítesz engem” (Zsolt1:15). Sőt, még az apostol is azt tanítja, hogy „a dicséret áldozata” tetszik csak Istennek, mikor Krisztusban kínálják azt (Zsid13:15). Tanuljuk meg tehát, hogy az engedelmisségünk cselekedetei, amikor Isten látókörébe kerülnek, keverednek a tökéletlenséggel, ami kitesz minket az Ő ítéleteinek, hacsak Krisztus nem szenteli meg azokat. Összefoglalva, ez az igeszakasz arra tanít minket, hogy bármiféle jócselekedetet is igyekezzünk bemutatni Istennek, az nagyon messze van attól, hogy jutalmat érdemelne, sőt inkább vádat emel ellenünk, ha csak Krisztus szentsége, mely kiengeszteli Istent, nem szerez rá bocsánatot. S ezt rögtön utána megint kijelenti, mikor Mózes azt mondja, hogy a pap kegyessége által a szent áldozatok bűne

⁵¹⁷ Idézet a *Glossa Ordinaria*-ból a maga helyén: “Quia tram contra se occulti Judicis provocat, si sine praedicationis sonitu incedit.”

⁵¹⁸ Kiegészítés a francia változatban: “Et qu’on puisse condamner par le sens commun” – amit még a józan észnek is el kell ítélnie.

elvétetik⁵¹⁹ „a kedvező fogadtatás végett”, azaz hogy az izraeliták biztosak lehessenek benne: Isten kibékült és kegyes lesz velük. Nincs mondanivalóm magáról a fejdíszről, amit egyesek süvegnek (*cidarim*) neveznek, mások pedig sapkának, s nem akarok elmésen filozofálni az övről, vagy övzsinórról sem.⁵²⁰

40. *Az Áron fiainak.* Áron fiait nemcsak a nép testülete, de a lévíták közül is elkülönítették, mert sajátos méltóság adatott annak a családnak, melyből az ő utódának kellett származnia.⁵²¹ S mivel egyedül senki emberfia nem volt képes ellátni az összes hivatalukat, ezeket elosztották egymás között. Ezért voltak feldíszítve köpennyel, övvel és sapkával, „dicsőségökre és ékességökre”. A felkenetésüket majd a következő fejezetben látjuk. Azt olvassuk, hogy töltsék meg a kezeiket,⁵²² mikor alkalmasakká tételnek az áldozatok bemutatására, mert amíg a kezeik felszenteletlenek (*profanae*), addig üreseknek tekintik azokat, még ha tele is vannak, mert Isten számára semmiféle ajándék nem elfogadható másképp, csakis a papi mivolt jogán. A teljességük következésképpen a felszentelésükből származott, ami azt jelentette, hogy a helyesen bemutatott áldozatokkal Isten elé lehetett járulni. De meg kell említenünk, hogy nem Áron, az atyjuk, hanem Mózes szenteli fel őket, hogy maga a hatalom, vagy a felszentelés hatása egyedül Istenben maradjon, és ne szálljon át az Ő szolgálóira. Talán Isten az istentelenek rágalmainak is az elébe ment ezzel, nehogy utóbb bárki azzal tiltakozzon, hogy Áron csalárd és igazságtalan módon terjesztette ki az egyedül őrá ruházott tisztességet a fiaira is, s ezzel törvénytelenül tette azt örökölhetővé. Őt az a tény védte e váddal szemben, hogy a papi méltóság máshonnan szállt rájuk. Emellett ezekkel az eszközökkel Mózes utódai még bizonyosabban meg lettek fosztva a bennük annak tudatában megfogant reménységtől, hogy ki volt az ő atyjuk. Mózes tehát, Áron gyermekeinek beiktatásával a sajátjait a maguk megfelelő helyére állította, nehogy a becsvágy utóbb megkísértse, vagy az irigység fogja el őket, amikor alantasabbnak látják magukat másoknál.

42. *Csinálj nekik nadrágokat is gyolcsból.* Mivel az emberek a természetes léhaságuk és megátalkodottságuk folytán a botránkozás legkisebb okát is megragadják a szent dolgok lebecsmérlésére, s így az egész vallás könnyedén megvetésbe süllyed, Isten, mintegy elővigyázatossággént az efféle veszélyekkel szemben rendelkezik egy látszólag csip-csup dologban, miszerint a papoknak nadrággal kell elfedniük a mezítelenségüket. A dolog summája az, hogy szemérmesen és mértékletesen kell viselkedniük, nehogy, ha bármiféle helytelen, vagy illetlen dolog bukkan fel bennük, a szent dolgok fenségén csorba essék. Egyesek tehát így magyarázzák a mondatot: „hogy szolgálhassanak *szentségben*”,⁵²³ mintha azt mondanák: „hogy mentesek legyenek minden pecsétől, és meg ne szentségtelenítsék Isten szolgálatát”. Véleményem szerint azonban a קודש, *kodesh* szót a *szentély* jelentéssel kell értenünk, s ez a természetesebb jelentése. Egy fenyegetést is hozzátesz, mely szerint ha elmulasztják ezt betartani, az nem marad büntetlen, mivel bünt hoznak vele a saját fejükre. S nem is csodálkozhatunk ezen, mivel minden gondatlanság és nemtörődömség a szent kötelezettségek ellátásában szoros kapcsolatban áll az istentelenséggel és Isten megvetésével. Ami rögvést ez után következik, miszerint ez örök törvény, vagy rendelet, azt egyesek a véleményem szerint helytelenül a nadrágokkal kapcsolatos előírásra korlátozzák, pedig természetes módon vonatkozik a papsággal kapcsolatos többi rendeletre is. Isten tehát

⁵¹⁹ *Latin:* “In beneplacitum”. Az Amplified Version szerint: “hogy elfogadhatók legyenek”. Az általam adott fordítás Ainsworthé.

⁵²⁰ Ez a mondat hiányzik a francia változatból.

⁵²¹ “Les successeurs de la souveraine sacrificature” – a követőinek a szuverén papságban.

⁵²² Az Amplified Version szerint: „szenteljék fel”. Szélgjegyzetben: „töltsd meg a kezeiket”, azaz, mondja Rosenmüller a maga helyén, „add meg nekik a hivataluk hatalmát. Le Clerc azt mondja, hogy a kifejezést talán valami ősi keleti rítustól kölcsönözték, melynek során a hivatal jelvényeit átadták azok kezébe, akikre a hivatal bízta. A következő fejezet 24. verséből az is kiderül, hogy minden szent áldozatot Mózes a papok kezébe adott a beiktatásuk során.”

⁵²³ „... hogy szolgálhassanak a szent helyen” – *Amplified Version*.

általánosságban jelenti ki, hogy az Átala adott törvény nem holmi rövid, átmeneti időszakra szól, hanem mindig is hatályban marad az Ő választott népe vonatkozásában. Ebből megtudjuk, hogy a עולם, *gnolam* szó,⁵²⁴ valahányszor csak a törvényi előképekről van szó, Krisztus eljövetelében éri el a célját. S bizonyos, hogy a ceremóniák valódi állandósága az, hogy Krisztusban kell rejleniük, Aki azok teljes igazsága és szubsztanciája. Miután ugyanis Krisztusban végül kinyilatkoztatott, ami az árnyképekben csak körvonalazódott, ezeket a jelképeket azért alapították, mert a használatuk a valóságtartalmuk megmutatkozása után megszűnt. S ezt, mint láttuk, Dávid már jó előre megmondta, amikor a lévita papságot egy másikkal, „Melkhisedek rendje szerint” valóval helyettesíti (Zsolt110:4). A méltóság átruházásával azonban, amint erre az apostol nagyon helyesen emlékeztet, a törvényt és minden rendeletet is szükségszerűen átruháztak (Zsid7:12). Az ókori rítusoknak tehát mostanra végük szakadt, mert nincsenek összhangban Krisztus lelki papságával. Ebből pedig elárulja magát a pápaság kettős szentségtörése abban, hogy egyrészt halandó emberek merészelték egy harmadik fajta papsággal helyettesíteni Krisztusét, mintha csak az Övé is átmeneti lenne, másrészt a zsidók ostoba utánzásával olyan ceremóniákat halmoztak fel, melyek közvetlenül ellentétesek Krisztus papságának a természetével. Ők valóban azt mondják erre, hogy Krisztus papsága csorbítatlan marad, bár megszámlálhatatlanul sok áldozatuk van, de hiába próbálnak elmenekülni ezzel a kibúvóval, mert ha törvénytelen dolog volt megváltoztatni, vagy bármit kitalálni a törvényes papságban, akkor mennyivel törvénytlenebb furcsa koholmányokkal megrontani Krisztus papságát, mikor annak épségét Isten megszeghetetlen esküje hagyta jóvá? Az Atya mondja a Fiúnak: „Pap vagy Te örökké”. Mi haszna van hát annak az ostoba kijelentésnek, hogy semmit sem vesznek el Krisztustól, amikor a papok megszámlálhatatlanul nagy tömegét jelölik ki? Miképpen vannak összhangban ezek a dolgok, miszerint Ő azért kenetett fel, hogy Önmagát kínálja fel a Lélek által, de mégis, mások is felkínálják Őt? Vagy hogy egyetlen áldozatával elvégezte a teljes megigazulásunk munkáját, de mégis, naponta feláldozzák? Nos, ha manapság nincsen törvényes pap, csak az, aki önmagában bírja mindazt, ami előre megmutatkozott az ókori előképekben, akkor hozzanak elő papokat, akiket angyali tisztaság ékesít és mondhatni el vannak különítve az emberek rangjaitól, vagy jogunk lesz megtagadni bárkit, akit a legcsekélyebb szennyfolt mocskolt is be. S ebből fakadt a második szentségtörés, tudniillik hogy az evangélium világosságát elhomályosítani merészelték a második judaizmussal. Teljesen híjával voltak a papságukat bizonyító eszközöknek, s a legkönnyebb tervük az volt, hogy a hiábavalóságukat a ceremóniák hatalmas tömege mögé rejtve mondhatni a felhőkkel zárják el a világosság útját. Annál szorgosabban kell óvakodniuk a hívőknek az eltávolodástól Krisztus tiszta intézményétől, ha Őt akarják az egyetlen és örök Közbenjárójuknak.

Exodus 29

2Móz29:1-35

- 1. Ez az, a mit ő velök cselekedjél, az ő felszentelésökre, hogy az én papjaim legyenek: Végy egy tulkot, fiatal marhát, és hiba nélkül való két kost.**
- 2. És kovásztalan kenyeret, és olajjal elegyített kovásztalan kalácsokat, meg olajjal kent kovásztalan lepényeket is; búzalisztlángból készítsd azokat.**
- 3. És tedd azokat egy kosárba, és vidd fel azokat a kosárban, a tulokkal és a két kossal együtt.**

⁵²⁴ E szó elsődleges jelentése a *rejtett*, ebből eredően azt az időszakot jelöli, melynek akár az eleje, akár a vége rejtett. Így gyakran használatos az *örökkévalóságra*, vagy mint az *Amplified Version* esetében, *örökre* értelemben. – Henry Walter.

4. Áront pedig és az ő fiait állítsd a gyülekezet sátorának ajtaja elé, és mosd meg őket vízzel.

5. És vedd a ruhákat, és öltöztess fel Áront a köntösbe, az efódhoz való palástba, és az efódba, meg a hosenbe és övezd fel őt az efód övével.

6. Tedd a süveget is fejére, és a szent koronát tedd a süvegre.

7. És vedd a kenetnek olaját, és töltsd az ő fejére, így kend fel őt.

8. Fiait is állítsd elő, és öltöztess fel őket a köntösökbe.

9. És övezd körül őket övvel, Áront és az ő fiait, és tégy a fejökre süvegeket is, hogy övék legyen a papság örök rendelés szerint. Így iktasd be tisztókbe Áront és fiait.

10. Azután állítsd a tulkot a gyülekezet sátora elé, és Áron és az ő fiai tegyék kezeiket a tulok fejére.

11. És vágd le a tulkot az Úr előtt a gyülekezet sátorának ajtajánál.

12. Azután végy a tulok véreből, és hintsd azt ujjaiddal az oltár szarvaira; a többi vért pedig töltsd mind az oltár aljára.

13. És vedd a kövéréből mindazt, a mi a belet fedi, és a májon lévő hártyát, és a két vesét a rajtok lévő kövérrel együtt, és füstölögtesd el az oltáron.

14. A tulok húsát, bőrét és ganéját pedig égesd el a táboron kívül: bűnért való áldozat az.

15. Vedd az egyik kost is, és Áron és az ő fiai tegyék kezeiket a kos fejére.

16. Azután vágd le a kost, és vedd annak vérét, és hintsd azt az oltárra köröskörül.

17. A kost pedig vagdald tagjaira, és mosd meg a belét és lábszárait, és tedd rá tagjaira és fejére.

18. Azután füstölögtesd el az egész kost az oltáron: égőáldozat az az Úrnak, kedves illatú tűzáldozat az Úrnak.

19. Vedd a másik kost is, és Áron és az ő fiai tegyék kezeiket a kos fejére.

20. Azután vágd le a kost, és végy annak véreből, és hintsd meg azzal Áron füle czimpáját és az ő fiai jobb fülének czimpáját, és az ő jobb kezök hüvelykét és jobb lábok hüvelykét; a többi vért pedig hintsd az oltárra köröskörül.

21. Azután végy a vérből, mely az oltáron van, és a kenetnek olajából, és hintsd Áronra és az ő ruháira, s vele együtt az ő fiaira és az ő fiainak ruháira, hogy szent legyen ő és az ő ruhái, s vele együtt az ő fiai és az ő fiainak ruhái.

22. Azután vedd a kosból a kövérét, a farkát s a belet borító kövéret, meg a máj hártyáját, meg a két veséjét a rajtok levő kövérevel, és a jobb lapoczkát; mert felavatási kos ez.

23. Meg egy kenyeret és egy olajos kalácsot és egy lepényt a kovásztalan kenyérnek kosarából, mely az Úr előtt van;

24. És rakd mindezeket az Áron kezeire és az Áron fiainak kezeire, és lóbáld meg azokat az Úr előtt.

25. Azután vedd le azokat kezükről, és füstölögtesd el az oltáron az égőáldozat felett kedves illatul az Úr előtt; az Úrnak tűzáldozata az.

26. Vedd az Áron felavatási kosának szegyet is, és lóbbáld meg azt az Úr előtt; azután legyen az a te részed.

27. Így szenteld meg a meglóbbált szegyet és a felemelt lapoczkát, a melyet meglóbbáltak és a melyet felemeltek, Áronnak és az ő fiainak felavatási kosából.

28. És legyen ez Áronnak és az ő fiainak része örökké az Izráel fiaitól: mert felmutatott adomány ez, és felmutatott adomány legyen Izráel fiai részéről az ő hálaáldozataikból; az Úrnak felmutatott adomány.

29. A szent öltözetek pedig, a melyek az Áronéi, legyenek ő utána az ő fiaié, hogy azokban kenettessenek fel, és azokban állíttassanak tisztókbe.

30. Hét napon öltözzék azokba, a ki az ő fiai közül ő utána pap lesz, a ki bemenendő lesz a gyülekezet sátorába, hogy a szent helyen szolgáljon.

31. A felavatási kost pedig vedd, és főzd meg annak húsát szent helyen.

32. És a kosnak húsát és a kenyeret, mely a kosárban van, a gyülekezet sátorának ajtajánál egye meg Áron és az ő fiai.

33. Ők egyék meg azokat, a mik által az engesztelés történt, hogy tisztókbe állíttassanak és felszenteltessenek. De idegen ne egyék azokból, mert szentek azok.

34. Ha pedig valami megmarad az avatási húsból vagy a kenyérből reggelig, tűzzel égesd meg a maradékot; meg ne egyék, mert szent az.

35. Áronnal tehát és az ő fiaival akképen cselekedjél, a mint megparancsoltam néked; hét napon át állítsd őket tisztókbe.

1. *Ez az, a mit ő velök cselekedjél.* Mivel itt azt fogom megismételni és bővebben magyarázni, ami a Leviticus 9-ben olvasható a sátor felszenteléséről, elegendő lesz csak rövid összefoglalóját adni az ott szereplőknek. Nem is szoktam homályos spekulációkból titkokat koholni,⁵²⁵ melyek inkább csak jóleső érzést keltenének az olvasóimban ahelyett, hogy tanítanák őket. Először is, miután az egész emberi faj romlott és megannyi szennyeződéstől fertőzött, ezért a saját tisztátalansága gátol meg abban, hogy Isten színe elé járulhasson, így Mózes, mielőtt felszentelné a papokat, megmossa őket vízzel, hogy többé már ne közrendűeknek tekintsék őket. Ebből megtudjuk, hogy az igazi tisztaság és ártatlanság, aminek csak az előképét láttuk a törvényben, egyedül Krisztusban található meg. „Mert ilyen főpap illet vala minket”, mondja az apostol, „szent, ártatlan, szeplőtelen, a bűnösöktől elválasztott, és a ki az egeknél magasságosabb lőn” (Zsid7:26), hogy megjelenjen Isten előtt az érdekünkben. Miután megmosattak, Isten azt parancsolja, hogy öltözzenek a rangjuknak megfelelő papi ruhákba, a főpap pedig viselje az efódot az Urimmal és a Thummimmal, valamit a süveget az arany táblával, melyre a „szentség az Úrnak” feliratot vésték. Harmadjára beszámol a felkenetésről. Ez a készülődés a beiktatásuk érdekében történt, mielőtt elkezdték ellátni az áldozás feladatát. Meg kell azonban említeni, hogy ami a legelső áldozat bemutatását illeti, mely kötelezettség később Áronra szállt át, most Mózesre hárult, mintha ő lett volna az egyedüli pap. Ami azt illeti, az átmeneti méltóság, amit később átadott a testvérének, ekkor még a saját kezében volt. Amit Mózes az áldozat felosztásáról mond, azt később kényelmesebben elmagyarázzuk majd máshol, az áldozatok elemzésénél, melyről mondtuk, hogy a törvény alatti istentisztelet harmadik részét képezik.

16. *Azután vágd le a kost.* Mózes korábban azt a parancsot kapta, hogy vegye el az áldozat darabjait Áron kezéből és engesztelje ki Istent azokkal azért, hogy ő és az utódai később elláthassák ugyanezt a hivatalt. Itt azonban egy sajátos ceremónia van leírva, miszerint meg kell kennie mind Áronnak, mind a fiainak a jobb fülcimpáját, a jobb kezük hüvelykujját és a jobb lábuk hüvelykujját a kos vérével, majd meg kell hintenie őket és a ruháikat az oltáron levő vérből. Először is azt kell itt észrevennünk, hogy a papot azért kell vérrel meghinteni, hogy elnyerje Isten jóindulatát önmaga iránt a közbenjárás végett. Krisztus papsága is vérrel lett felszentelve, hogy hatékony lehessen az Isten kibékítésében irántunk. Felmerül a kérdés, miért csak a jobb fülcimpájukat, a jobb kezük hüvelykujját és a jobb lábuk hüvelykujját kellett meghinteni, mintha a papok csak a személyük felében lettek volna Istennek szentelve? Erre azt válaszolom, hogy ebben az egy részben a másikat is bele kell érteni, mivel mindkét fülnek, mindkét kéznek és mindkét lábnak ugyanaz volt a célja, s ezeknek a feladatai úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy ami az egyik fülről elhangzik, az vonatkozik a másakra is. S megkérdendő, hogy miért a fület, a lábat és a kezet kenték meg, nem pedig aellet és a nyelvet? Nem kételkedem abban, hogy a fül az engedelmisséget

⁵²⁵ Valószínűleg a francia “de speculations volantes” adja meg az itt szereplő latin szöveg helyes olvasatát, az *alatis* szót az *aliis* helyett.

jelöli. a kezek és a lábak pedig az összes cselekedetet és az egész életmenetet. Aligha van ugyanis megszokottabb dolog a Szentírásban, mint ezek a fogalomcserék, melyekben a kezek tisztasága az egész élet becsületességét jelenti, az út, az ösvény, vagy a járás pedig az irányt, vagy az életmódot. Nagyon alkalmas dolog tehát, hogy az ember életét vérrel szenteljék meg. S miután a helyes cselekvés alapja az engedelmesség, mely értékesebb minden áldozatnál, ezért Mózes azt a parancsot kapja, hogy a fülekkel kezdje. Azt is tudjuk, hogy a „kedves jó illat” (Fil4:18) Krisztus áldozatában az engedelmesség volt, aminek alapján Dávid a próféta-ság lelkével így mutatkozik be: „füleimet fölnyitottad” (Zsolt40:6).⁵²⁶ Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy a nyelv nem kevésbé fontos, mert a pap a Seregek Urának hírnöke, én arra azt válaszolom, hogy itt nem a tanítás hivatalára utal, hanem csak a közbenjárásra. Ezért ebben a három tagban Mózes mindazokat foglalta össze, ami az engeszteléshez tartozik. Emlékeznünk kell azonban arra, hogy ami Krisztus felszenteléséről elhangzott, az nem az Ő saját Személyére vonatkozik, hanem az egyház egészének javára, mert egyrészt nem a Maga kedvéért kenetett fel, másrészt nem kellett a vértől kölcsönöznie⁵²⁷ a kegyelmet, hanem az Ő Testének tagjaira volt tekintettel, s teljesen odaszánta Magát az ő üdvösségükre, amint erről saját Maga is bizonyosságot tesz: „én ő érettök oda szentelem magamat” (Jn17:19).

28. *És legyen ez Áronnak.* Nehogy a szent áldozatok méltóságán, amit az Úr szentségének neveznek, csorba essék, az idegeneknek nem szabad részesednie abból. Ha ugyanis szabad lett volna bárkinek megérinteni azokat és enni belőlük, akkor nem lett volna különbség közöttük és a közönséges élelem között. A papok porciójának valamely része közös volt az egész családjuk számára, de a szent részek kivételt képeztek azzal a céllal, hogy ebben a konkrét esetben az egésznek kijáró tiszteletet az elméikbe vesse. A helyre való utalásnak ugyanaz a célja, mert nem volt törvényes a szent dolgokat a saját házuk falai között megenni azért, hogy különbség legyen közöttük és a szokásos és közönséges élelmük között. Ugyanebből az okból kellett megégetni minden maradékot, nehogy a hús, ha megromlik, vagy a kenyér, ha megpenészedik, a bűzös szaga és az undorító megjelenése valamennyit elvegyen a szent dolgok méltóságából. Az ókori nép tökéletlensége ugyanis gyermekes alapelemeket tett szükségessé, melyek még mindig képesek a kegyesek elméit a felül való dolgok felé irányítani. Az volt a célja minden dolognak, hogy semmiféle romlás ne lopakodjon be, ami beszennyezhetette, vagy megvetendővé tehetette volna Isten szolgálatát.

Leviticus 8

3Móz8:1-3

1. Szóla továbbá az Úr Mózesnek, mondván:
2. Vegyed Áront és az ő fiait is vele, és az öltözeteket, a kenetnek olaját, és bűnért való áldozati tulkot, két kost és egy kosár kovásztalan kenyeret.
3. És az egész gyülekezetet gyűjtsd egybe a gyülekezet sátorának nyílásához.

1. *Szóla továbbá az Úr.* Közismert, hogy az áldozatokkal együtt járt egy felajánlás, amit *minha*-nak neveznek, de máshol majd látjuk, hogy ezt külön is használták. Törvényesnek minősült ugyanis áldozatok nélkül egyszerű élelmiszert, vagy süteményeket, vagy ostyát felajánlani, olajjal megkenve. Így a felszentelés áldozata mellett, melyről Mózes már beszámolt, az a második áldozat is meg volt követelve a paptól, hogy a beiktatásakor felmutasson egy serpenyőben sült, darabokra vágott süteményt. Ennek látszólag az volt az oka, hogy így válhatott az egész nép törvényes szolgálová, s így tehetett felajánlásokat

⁵²⁶ Az Amplified Version szerint: „Te nyitottad meg a füleimet”, széljegyzetben: „héberül – kiástad”. Lásd Kálvin saját magyarázatát a maga helyén, Mr. Anderson megjegyzésével.

⁵²⁷ “La grace de reconcilier.” - Francia.

annak rendje és módja szerint mások nevében, mikor megtette mindazt, ami helyes volt a saját maga számára. Megkülönböztetést tesz azonban a pappal szemben és a néppel szemben támasztott követelmények között, tudniillik „teljesen el kell égetni”. Ennek okára, mivel máshol majd magyarázzuk, most elegendő lesz egyetlen szóval utalni. Tény, hogy Isten nem akarta, hogy a papok hiábavaló kérkedésbe fogjanak, ami könnyedén megtörténhetett volna, ha az áldozat megmaradt volna az ő használatukra, mint a nép *minha*-ja, ami az ő kezükben maradt.

Numeri 8

4Móz8:5-19, 23-26

5. Szóla továbbá az Úr Mózesnek, mondván:
6. Vedd a lévítákat Izráel fiai közül, és tisztítsd meg őket.
7. Így cselekedjél pedig velők, hogy megtisztítsad őket: hintsd reájok a tisztulás vizét, és az egész testüket beretváltják meg, és mossák meg ruháikat, hogy tiszták legyenek.
8. Azután vegyenek egy fiatal tulkot és hozzávaló ételáldozatul olajjal elegyített lisztlángot; egy másik fiatal tulkot pedig vegyenek bűnért való áldozatul.
9. Akkor vidd a lévítákat a gyülekezet sátora elé, és gyűjtsd egybe Izráel fiainak egész gyülekezetét.
10. Ezután vidd a lévítákat az Úr elé, és Izráel fiai tegyék kezeiket a lévítákra.
11. Áron pedig lóbálja meg a lévítákat, áldozatul az Úr előtt, Izráel fiai részéről, hogy szolgáljanak az Úr szolgálatában.
12. A lévíták pedig tegyék kezeiket a tulkok fejére; azután készítsd el az egyiket bűnért való áldozatul, a másikat pedig egészen égőáldozatul az Úrnak, a lévítákért engesztelésül.
13. És állassad a lévítákat Áron elé, és az ő fiai elé, és lóbáld meg őket áldozatul az Úrnak.
14. És válaszd külön a lévítákat Izráel fiai közül, hogy a lévíták legyenek az enyéim.
15. És azután menjenek el a lévíták a gyülekezet sátorában való szolgálatra. Így tisztítsd meg őket, és lóbáld meg őket áldozatul.
16. Mert bizony nékem adattak ők Izráel fiai közül; mind azok helyett, a kik az ő anyjok méhét megnyitják; Izráelnek elsőszülöttei helyett vettem őket magamnak.
17. Mert enyém minden elsőszülött Izráel fiai között, emberből és baromból; a naptól fogva, hogy megöltem minden elsőszülöttet Egyiptom földén, magamnak szenteltem azokat.
18. A lévítákat pedig minden elsőszülött helyett vettem magamnak Izráel fiai között.
19. És odaadtam a lévítákat adományul Áronnak és az ő fiainak Izráel fiai közül, hogy Izráel fiainak tisztében járjanak a gyülekezet sátorában, és hogy engesztelést végezzenek Izráel fiaiért, és ne legyen Izráel fiai között csapás, ha a szenthelyhez közelednek Izráel fiai.
23. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:
24. Ez is a lévítákra tartozik: Huszonöt esztendő korától fogva és azon felül, menjen be, hogy szolgálatot teljesítsen a gyülekezet sátorának szolgálatában.
25. Ötven esztendő korától pedig lépjen ki e szolgálatnak sorából, és ne szolgáljon többé.

5. *Szóla továbbá az Úr Mózesnek.* Bár a levitáknak nem volt szabad belépni a szentélybe, hanem csak a papok szolgálói voltak, s főleg az alantasabb szolgálatokat látták el, mégis, mivel ők hordozták a sátrat és a szent edényeket, ők készítették elő az áldozatokat, s ők hordták el a hamvakat és egyéb maradványokat az oltárról, Isten őket is ünnepélyes rítussal akarta Magának szentelni. Miután ugyanis a pogányok vonatkozásában az egész Izrael volt Isten saját népe, így a Lévi házat magából ebből a népből választotta ki saját Magának, amint arról itt olvasunk. De nehogy többet tulajdonítsanak maguknak annál, ami helyes, Isten elébe megy a vakmerőségüknek: először is elhalasztja a felszentelésüket egy időre, másodszor elrendeli, hogy ezt ne Mózes, hanem Áron kezdeményezze, s harmadszor, más ceremóniát jelöl ki erre a célra. Ha ugyanis a papokkal egy időben lettek volna beiktatva, ezzel az ürüggyel egyenlőknek tekinthették volna magukat velük. Így, bár a papok már el voltak különítve a köznéptől, a lévíták még mindig felszenteletlenek (*privati*) maradtak, hogy megtanulják tisztelni a papi hivatalt. Emellett, ha Mózes által lettek volna ők is elkülönítve, attól felfuvalkodhattak volna a mindenki mással szemben táplált büszkeségtől, ezért Áron lett kijelölve a felszentelésüket felügyelendő, hogy szerényen alá vessék magukat az ő tekintélyének. S miután csak vízzel és áldozattal lettek megtisztítva, a felkenetés hozzáadása nélkül, a különbség a külső rítusban emlékeztette őket arra, hogy a megtiszteltetés mértéke nem hasonló, vagy ugyanakkora volt.

6. *Vedd a lévítákat Izrael fiai közül.* Kivenni őket Izrael fiai közül annyi, mint kivonni őket a nép létszámából, hogy ne tartozzanak bele az általános *census*-ba, és ne számítsanak a törzsek egyikének. Ez az elkülönítés, amint azt világosabban is kifejti egy kicsivel később a folytatásban, Istennek szentelte a lévítákat a szentély szolgálatára. Az pedig, hogy a pápai papság ezzel az ürüggyel mentelmi jogot követeljen magának azért, hogy úgy éljenek, amint csak akarnak a törvényektől függetlenül, nemcsak beteges, de egyenesen istentelen gúnyolódással teli következtetés. Miután ugyanis az ókori papság Krisztusban érte el a végét, az általuk feltételezett utódlás úgy fosztja meg Krisztust a jogaitól, mintha a teljes igazság nem jelentetett volna ki Őbenne. Továbbá, mivel az összes kiváltságuk csakis a pápa elsőségén alapszik, ezek megerősítéséhez először is azt kellene bizonyítaniuk, hogy a pápa Isten parancsára lett az egész egyház feje, s ekképpen Krisztus utódja. Ami Áront illeti, mivel ő volt a beiktatásuk szolgálatja, ezen a módon följük helyezi őt, hogy irányítsa őket a tetszése szerint. Közben persze ezt a szolgálatot oly módon bízta egy emberre, hogy ne álljon Isten ingyenes jótetszésének útjába.

7. *Így cselekedjél pedig velök.* Áron először azt a parancsot kapja, hogy hintse meg őket a megtisztulás vizével, így tisztítva meg a tisztátalanságuktól. Sőt, ki kellett mosniuk a ruháikat is, hogy gondosan óvakodjanak minden körülöttük előforduló tisztátalanságtól, ami beszennyezhetné volna őket. Harmadszor, azt a parancsot kapják, hogy borotválják meg egész testüket, hogy a testet levetkőzve elkezdhessenek új emberekké lenni. Majd egy áldozatot is hozzátesz, mégpedig kettőset, hogy engesztelés legyen értük. Miután ezeket a dolgokat elvégezték, Áron, a papság jogán és annak tisztességére pont úgy kínálja fel őket, mint a szent kenyereket, vagy a tömjént. Ennek azonban az volt a célja, hogy elismerjék: többé nem a maguk urai, hanem Istennek szenteltek, így kivehessék a részüket a szentély szolgálatából. Az elválasztás bizonyosságként a nép közül némelyeknek egyidejűleg a kezeiket is rájuk kellett helyezni: mintha ezzel a ceremóniával tettek volna bizonyosságot a törzsek arról, hogy az egyetértésükkel váltak a lévíták Isten saját tulajdonává, hogy a szentély részeivé, vagy kiegészítésévé válhassanak. A magánemberek ugyanis (mint azt majd később meglátjuk) a kezeiket az áldozataikra szokták vetni, bár nem ugyanabból a célból, mint a papok.⁵²⁸

⁵²⁸ Ez az utolsó mondat hiányzik a francia változatból.

16. *Mert bizony nékem adattak ők.* Nehogy a többi törzs azt panaszolja, hogy a nép létszáma lecsökkent, Isten kijelenti: a lévíták azért lettek elkülönítve Ábrahám nemzetségétől, mert Ő választotta ki őket Magának, amikor megölt minden elsőszülöttet Egyiptomban. Bizonyos ugyanis, hogy a nép elsőszülöttei, valamint az állataik elsőszülöttei, csodálatos módon menekültek meg az általános pusztulásból. Mivel tehát Isten speciális kiváltsággal szabadította meg őket, ezért a megváltásuk áldásával kötötte őket Magához. Ez az ok azonban nem látszik többé érvényesnek azt követően, mikor Isten, a megváltásuk árát megkövetelve, mint arról másutt olvasunk, felszabadította az elsőszülötteket.⁵²⁹ Ellenkező esetben ugyanis kétszer követelte volna meg ugyanazt, ami nem lett volna igazságos. Ennek azonban könnyű a megoldása: mikor az első *census* során összeszámolták a tizenkét törzs elsőszülötteit, azok létszámban meghaladták a lévítákét. Akkor egy csere történt, nevezetesen hogy a tizenkét törzs minden elsőszülöttje, összesen 22000, mentesültek az adótól, hogy Isten a lévítákat vehesse helyettük az Ő szolgálóiul. Csak 273-an lettek megváltva, mert ennyivel többen voltak létszámban, mint a lévíták. Így történt, hogy Isten megelégedett ezekkel az igazságos és egyenlő feltételekkel, s nem nyomta el a népet súlyos terhekkel. Ez az ellentételezés azonban, mely csak azon az egy konkrét napon történt meg, nem gátolta meg az izraelitákat abban, a nem akkor született gyermekeiket is Istennek szenteljék. Mivel tehát ez a kötelezettségük még mindig rájuk hárul az utódaikat illetően, törvény adatott arra, hogy meg kell váltaniuk az elsőszülötteiket. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy nem volt tisztességes dolog megkövetelni a levíták későbbi szülötteinek Istennek szentelését, arra azt mondom, hogy nem volt ebben semmi tisztességtelenség, mert bármely törzsből származhattak volna, akkor is az Isten tulajdonát képezték minden utódjukkal egyetemben. A nép állapota tehát nem rosszabbodott emitt a csere miatt, ezért Isten teljes méltányossággal állapította meg a jövőre nézve, milyen áron kell megváltaniuk az izraelitáknak az elsőszülötteiket. Annak kimondásával, hogy „Néki adattak”, úgy érti, hogy szerződés alapján voltak az Övéi.⁵³⁰ Ebben az értelemben jelenti ki, hogy attól a naptól fogva, amikor megsemmisítette az elsőszülötteket Egyiptomban, váltak az izraeliták elsőszülöttjei az Ő tulajdonaivá, majd hozzáteszi, hogy helyettük vette Magának a lévítákat. Ez pedig nem más jelent, mint hogy a múltnak megfelelően bánt az Ő népével.

19. *És odaadtam a lévítákat adományul.* Kihirdeti, milyen feltételekkel akarja őket a Magáénak, tudniillik Áron vezesse őket és engedelmeskedjenek a parancsainak. Az „adomány” szó alatt ugyanis nem azt a cselekedetet kell érteni, mellyel valaki lemond a jogairól és átruházza azokat másra, hanem azt jelenti ez, hogy amikor a szentély szolgálatára szánja őket, akkor azt akarja, hogy legyen vezetőjük és mesterük. Az ígevers végén Mózes azt tanítja, hogy mindez az egész nép előnyére és hasznára történik, amiből azt következik, hogy semmiféle rosszakarat sem volt irántuk, hacsak a nép nem azért haragudott meg, mert Isten a jólétükről gondoskodott. Kettős előnyre mutat rá: először, hogy legyenek az engesztelés közbenjárói, vagy szolgálói (mindkét jelentés elfogadható), másodsor, hogy legyenek a szenthely örei, mert az meggátolja az izraelitákat abban, hogy pusztulást hozzanak magukra, ha túl elhamarkodottan közelednek a szentélyhez.

24. *Ez is a lévítákra tartozik.* Itt azt a kort írja elő, amikor a lévítáknak el kell kezdeni és be kell fejezni a hivatali feladataik ellátását. Isten azt parancsolja, hogy ezt 25 évesen kezdjék meg, és 50 évesen fejezzék be, s mindkettőnek nagyon jó oka van. Ha ugyanis a kora ifjúságukban léptek volna a szolgálatba, a léhaságuk sokat elvehetett volna a szent dolgoknak kijáró tiszteletből. Nemcsak azért, mert akik még nem jutottak el a felnőttkorba, általában a gyönyöröket hajhásszák és türelmetlenek, hanem mert a hanyagság, vagy a léhaság, vagy a

⁵²⁹ Lásd 4Móz3:43-51

⁵³⁰ “En disant *qu'ils luy ont este donnez*, il n'entend pas que ce soit de don gratuit, mais qu'ils luy appartient comme de paction faite” – annak kimondásával, hogy *Néki* adattak, nem úgy érti, hogy ingyenes ajándékként, hanem a velük kötött szerződéssel összhangban.

megfontoltság hiánya, vagy a tudatlanság és a tévelygés folytán sok fájdalmas hibát követhetnének el Isten szolgálatában. Miközben pedig semmiképpen sem voltak alkalmasak a feladataik ellátására, amíg nem jutottak el a bölcsesség és a komolyság megfelelő fokára, úgy – nehogy az idős kor miatt mondjanak csődöt – helyes volt őket a megfelelő időben fel is menteni a szolgálat alól, mert amint már korábban mondtuk, a szolgálatuk fáradságos volt és megkövetelte a testi erőt. Ha azonban ezt bárki a pásztori hivatalra kívánja vonatkoztatni, akkor általánosan emlékezni kell arra, hogy senkit sem szabad rá kiválasztani, csak aki már bizonyosságát adta a mértékletességének. Azokat pedig, akik szorgalmasan odaszánják magukat rá, nem szabad túlzottan megterhelni, és nem szabad többet követelni tőlük, mint amennyit a képességeik folytán elhordozhatnak. Egyesek ugyanis ostoba módon az éveiket számlálgatják, mintha bűnös dolog lenne 24 évesnél fiatalabb pásztor választani, még ha egyébként be is bizonyosodott róla, hogy rendelkezik minden szükséges képzettséggel.

Numeri 3

4Móz3:5-10

- 5. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:**
- 6. Hozd elő Lévi törzsét, és állassad Áron pap elé, hogy szolgáljanak néki.**
- 7. És ügyeljenek az ő ügyére, és az egész gyülekezet ügyére a gyülekezet sátora előtt, hogy végezhesék a hajlék körül való szolgálatot.**
- 8. Ügyeljenek pedig a gyülekezet sátorának minden eszközére is, és Izráel fiainak ügyeire is, hogy végezhesék a hajlék körül való szolgálatot.**
- 9. És adjad a lévítákat Áronnak és az ő fiainak; mert valóban néki adattak Izráel fiaitól.**
- 10. Áront pedig és az ő fiait rendeld fölējök, hogy őrizzék az ő papságukat; és ha idegen járulna oda, haljon meg.**

5. *Szóla pedig az Úr Mózesnek.* Ennek az igeszakasznak két fő része van: először, hogy a lévítákat el kell különíteni a szentély és az oltár szolgálatára, másodsor, hogy engedelmeskedniük kell az Áron családjából származó főpapoknak, és semmit sem tehetnek, csak az ő irányításukkal és parancsukra. De mondtuk már, és később majd megint látni fogjuk, hogy Lévi törzse általánosságban lett kiválasztva a szent hivatalok ellátására, hogy a nép megtudja: senki sem méltó erre a megtisztelő feladatra, hanem minden csak Isten ingyenes kiválasztásától függ., Akinek az attribútuma minden dolog megteremtése a semmiből. Ezen a módon nemcsak azok vakmerőségét fogta vissza, akiket a megtiszteltetés bolond becsvágya hajtott, hanem az egész egyházat is arra tanítja, hogy Isten helyes imádatához külső segítségre volt szükség. Ha ugyanis a lévíták nem álltak volna közöttük, a törvény megtiltotta volna a nép többi részének, hogy Isten elé járuljon, mert az egész emberi faj magában hordozta a beszennyeződés vétkét. Ám hogy még biztosabban az egy Közbenjáró felé legyenek terelve a főpapságot felmagasztalták, és egy főpap lett kiválasztva, hogy uralkodjon a többiek felett, s ezen az alapon akarta Isten alávetni a lévítákat Áron utódainak. Egyidejűleg Isten a rendre is tekintettel volt, mert a tömeg, amelyet nem irányítanak vezetők, mindig is rendetlen lesz. S az is bizonyos, hogy Krisztus legfőbb hatalma volt kiábrázolva Áronban, s ez megcáfolja a pápisták ostobaságát, akik ezt a példát áthelyezik, vagy inkább csúrik-csavarják a keresztyén egyházra,⁵³¹ s püspököket állítanak a presbíterek fölé, így fabrikálván a szentszék elsőségét. Ám ha ennek a jelképnek a valódi jelentését keressük,

⁵³¹ “Lesquels partissent tellement l’ordre de leur Hierarchie qu’en la fin ils parviennent a la primauté du Siege Romain” – akik úgy osztják fel a hierarchiájuk rendjét, hogy végül eljutnak a római szentszék elsőségéhez.

akkor helyesebb lesz úgy gondolkodni, hogy az egyháznak bármiféle szolgálóit és pásztorait jelöli kis ki manapság, ők mondhatni Krisztus keze alá kerülnek, hogy ne ragadjanak magukhoz semmiféle hatalmat, hanem viselkedjenek mértékletesen, mint akik Neki tartoznak számadással, Aki a pásztorok Fejedelme (1Pt5:4). Ebből arra a következtetésre jutunk, hogy a pápaság csak gonosz szentségtörésen alapszik, mert Krisztust jogtalanul fosztják meg attól, ami az Övé, ha bárki más színleli magát Áron utódjának. A rangok politikai megkülönböztetését azonban nem szabad elvetni, mert maga a természetes ész diktálja azt a zűrzavar megakadályozása végett. De ami ezt a célt tartja a szeme előtt, az úgy lesz elrendezve, hogy nem fogja elhomályosítani Krisztus dicsőségét, nem szolgálja majd sem a becsvágyat, sem a zsarnokságot, és nem gátolja meg a szolgálókat abban, hogy kölcsönös batárságot ápoljanak egymás között egyenlő jogokkal és szabadságokkal. Innen származik az apostolnak az a kijelentése is mely szerint senki emberfia számára nem törvényes ezt a megtiszteltetést magára vonatkoztatni, s csak azok az egyház törvényes szolgálói, akik elhívást kaptak erre (Zsid5:4).

Exodus 30

2Móz30:22-33

22. Ismét szóla az Úr Mózesnek mondván:

23. Te pedig végy drága fűszereket, híg mirhát ötszáz siklusért, jóillatú fahéjat fél ennyit, kétszáz ötvenért, és illatos kalmust is kétszáz ötvenért.

24. Kásiát pedig ötszázért, a szent siklus szerint, és egy hin faolajt.

25. És csinálj abból szent kenetnek olaját, elegyített kenetet, a kenetkészítők mestersége szerint. Legyen az szent kenő olaj.

26. És kend meg azzal a gyülekezet sátorát és a bizonyság ládáját.

27. Az asztalt is és annak minden edényét, a gyertyatartót és annak edényeit, és a füstölő oltárt.

28. Az egészen égőáldozatnak oltárát is, és annak minden edényit, a mosdómedenczét és annak lábát.

29. Így szenteld meg azokat, hogy szentségek szentségévé legyenek: Valami illeti azokat, szent legyen.

30. Kend fel Áront is és az ő fiait is; így szenteld fel őket papjaimmá.

31. Az Izráel fiainak pedig így szólj: Szent kenetnek olaja legyen ez nékem, a ti nemzetségeiteknél is.

32. Ember testét azzal meg ne kenjék, se ahhoz hasonlót, annak mértékei szerint ne csináljatok: szent az; szent legyen előttetek is.

33. Valaki ahhoz hasonló kenetet csinál, vagy azzal idegent ken meg, kitöröltessék az ő népe közül.

23. Te pedig végy drága fűszereket. Noha az itt szóban forgó olaj nem csak a papok felkenetésére volt szánva, hanem a sátor, a szövetség ládája, az oltárok és az összes edény felkenetésére is, mégis inkább alkalmasabb helye a szent kenet megtárgyalásának, mint ott, ahol összekapcsolható a papsággal, melytől függ. Először is az összetétele van leírva - pompás mind az árban, mind az illatában, hogy a kiválóságából és a drágaságából az izraeliták megtanulják: nem közönséges dologról van szó. Gyakran láttuk már ugyanis, hogy gyakran tárult e csiszolatlan nép szeme elé a ragyogás a szent jelképekben, mely befolyással lehetett az érzékszerveikre, és mondhatni lépcsőről lépésre emelte fel őket a lelki dolgok ismeretéhez. Most azt kell megvizsgálnunk, miért volt szüksége a papoknak, valamint a sátor összes edényének és egyéb alkotóelemeinek a felkenetésre. Én ellentmondás nélkül látom, hogy

ez az olaj, keveredve a drága illatszerekkel, a Szentlélek előképe volt, mert a felkenetés hasonlatával mindenütt találkozunk, amikor a próféták a Lélek hatalmát, a hatásait, és az ajándékait dicsérték. Az sem kétséges, hogy Isten a királyok felkenésével tett arról bizonyosságot, hogy felruhazza majd őket a bölcsesség, az állhatatosság, az irgalmasság és az igazságosság lelkével. Ebből könnyen megérthető, hogy a sátrat azért hintették meg olajjal, hogy az izraeliták megérthessék: a kegyesség összes tevékenységének sincs semmi haszna a Lélek titkos működése nélkül. Sőt, még valami több is ki volt mindebben ábrázolva, tudniillik az, hogy a Lélek hatékonysága és kegyelme létezett és uralkodott maguknak az előképeknek az igazságában, s bármi jó dolog származott azokból, mindazt ugyanannak a Léleknek az ajándéka biztosította a hívők használatára. Az oltárban az engesztelést kellett keresniük, hogy Isten jóindulatú legyen velük, de amint az apostol is bizonyosságot tesz róla, Krisztus halálának áldozata másként nem lett volna hatásos Isten kiengesztelésére, ha nem Ő a Lélek által szenvedett volna (Zsid9:14). S miképpen jut el hozzánk manapság a gyümölcse, ha nem azért, mert ugyanaz a Lélek mossa meg a lelkünket a vérről, ami egykor kiontatott – ahogyan Péter tanít minket (1Pt1:2)? Ki szenteli meg most az imáinkat, ha nem a Lélek, Aki diktálja a kimondhatatlan foházkodásokat, s Aki által kiáltjuk: Abba, Atyám (Rm8:15, 26)? Sőt, honnan származik a hit, ami részesedni enged minket Krisztus javaiból, ha nem ugyanattól a Lélektől?

Főleg azonban a pap felkenetését kell megvizsgálnunk, akit Isten Lelke szentelt meg a hivatalának ellátásához. Így amiképpen Ézsaiás jelenti ki Jézus Krisztus személyében, hogy a próféta lelkével kenetett fel (Ézs61:1), és Dávid is ugyanazt mondja a királyi lélekről (Zsolt45:8), úgy Dániel a legjobb magyarázó és bizonyágtevő a számunkra arról, hogy a papi kenet miképpen mutatkozott végül meg (Öbenne⁵³²), mert mikor azt mondja, hogy amikor Krisztus halálával „a szentek szentje felkenetésével” megszabott prófécia bepecsételtetik, akkor világosan emlékeztet minket arra, hogy a lelki minta, ami megfelel a látható szentélynek, Krisztusban van, hogy a hívők valóban érezhessék: ezek az árnyképek nem pusztán üres dolgok voltak (Dán9:24). Most már látjuk, miért kenetett fel Áron: azért mert Krisztus szenteltetett a Szentlélek által Közbenjárónak Isten és ember között. S azért hintetett meg a sátor és az edényei ugyanazzal az olajjal, mert csak a Lélek ajándékával és közreműködésével válunk Krisztus szentségének részeseivé.⁵³³ Egyesek himnemben fordítják azt a szakaszt, ahol az edényekről ezt olvassuk: „*Valami* illeti azokat, szent legyen” (29. vers), mintha senki más nem érinthetné azokat, csak a pap. Nekem azonban úgy tűnik, más okból hangzik ez el, tudniillik hogy a saját szentségükkel itathassák át az áldozatokat.

25. *És csinálj abból szent kenetnek olaját.* Noha a birtokos a díszítő jelző helyén áll, mintha Mózes azt mondta volna: „a szent olaj”, mégis, a hatása miatt nevezi így, mert nélküle semmi sem számít tisztának. S biztos, hogy Isten Lelke szentel meg minket és mindenünket, mert Őnélküle szentségtelenek vagyunk, és mindenünk, amink csak van, romlott. Megparancsolja e ceremónia használatát az ókori nép minden egyes generációjának, 31. vers. Ezekben a szavakban egy benne foglalt ellentét rejlik az új egyházzal, mert az nem akar árnyképeket, miután a lényeg kijelentetett. S Isten egyszülött Fia joggal viseli a Krisztus nevet, mert az Ő eljövetele törölte el ezeket a jelképeket. Simeon pedig, amikor a karjába vette Őt és „az Úr Krisztusának” nevezte,⁵³⁴ azt tanította, hogy a törvényi olaj külső használata megszűnt. Annál ostobább dolog a pápaság babonása, amikor a zsidókat

⁵³² Kiegészítés a francia változathoz.

⁵³³ “Ou il est dit, *Que tout ce que*, etc., aucuns mettent legendre masculin, Celuy qui les sanctifiera” – ahol ezt olvassuk: “Bármi” stb., ott egyesek himnemet használnak: “Ő, Aki megszenteli őket”. Ez a Septuaginta és a Vulgata fordítása.

⁵³⁴ Utalás a Lk2:28-ra. Nem olvassuk azonban, hogy Simeon ténylegesen „az Úr Krisztusának” nevezte volna Őt, bár az evangélista kijelenti, hogy „kijelentetett néki a Szent Lélek által, hogy addig halált nem lát, a míg meg nem látja az Úrnak Krisztusát” (26. vers)

utánozva megkeni a papjait, az oltárait és egyéb játékszereit,⁵³⁵ mintha megint el akarnák temetni Krisztust a keneteikkel. Ezért istenkáromlóként utáljuk ezt a koholmányt, mert túllép az Isten által megszabott korlátokon.

S hogy a zsidók a kellő tisztelettel viszonyuljanak ehhez a titokhoz, megtiltja a hasonló kenetek készítését. Tudjuk, hogy akkor a kenetek a finom estélyek luxuscikkei között voltak, de szentségtörésnek minősült, ha ehhez hasonlót használtak. S meg kell figyelniük ennek az okát is: „szent az; szent legyen előttetek is”, 32. vers, azaz tisztelettel tartsák be azt, ami kimondottan az üdvösségükre volt szánva. Mert jóllehet az Isten által elrendelt szent dolgok mindig megtartják a természetüket, s nem rontják meg, vagy teszik azokat hiábavalókká a bűneink, mégis, a szennyes mivoltunkkal, a tisztátalan használatukkal, vagy az elhanyagolásukkal, amennyire csak tőlünk telik, beszennyezhetjük azokat.

Leviticus 8

3Móz8:1-3

1. Szóla továbbá az Úr Mózesnek, mondván:
2. Vegyed Áront és az ő fiait is vele, és az öltözeteket, a kenetnek olaját, és bűnért való áldozati tulkot, két kost és egy kosár kovásztalan kenyeret.
3. És az egész gyülekezetet gyűjtsd egybe a gyülekezet sátorának nyílásához.

2. *Vegyed Áront.* Világosabban is megmagyarázza a felkenetés módját és a papok beiktatását, a helyet és a segédeket kijelölve, mert megparancsolja, hogy a gyülekezet gyűljön össze s szentélynél. majd Áront és a fiait vezessék ki eléjük a hivatalukba az Isten tekintélyével történő beiktatásra, hogy az egész nép együttesen elfogadja: őket Isten jelölte ki és rendelte el. Az ehhez kapcsolódó parancs végrehajtása, amit Mózes szövegében találunk kétségtelenül máskor történt, nevezetesen a sátor ünnepélyes felszentelésekor. Én ezért jobbnak láttam oda áthelyezni, ami itt a maga helyén kívül hangzik el, hogy a történet megszakítás nélkül folytatódhasson, ami nem csekély mértékben járul hozzá a megértéséhez.

Leviticus 21

3Móz21:1-6, 10-12

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek: Szólj a papoknak, Áron fiainak, és mondd meg nekik: Senki közülök meg ne fertőztesse magát halottal az ő népe között;
2. Hanem ha a hozzá legközelebb álló vérrokonával: anyjával, atyjával, fiával, leányával és fiútestvérével,
3. Vagy a hozzá legközelebb álló hajadon leánytestvérével, a ki még nem ment férjhez: ezt megérinthesi.
4. Mint fő-ember ne fertőztesse meg magát az ő népe között, hogy szentségtelenné ne legyen.

⁵³⁵ Latinul “Nugas”, franciául “L’autel avec tout leur *bagage*”. “Miután az olajad nem az apostoloktól származott, a saját orvosod, Panormitane a tanúja, mert így ír: ‘Az ókori apostolok csak kézzel adták a Szentlelket, de manapság, miután a püspökök nem annyira szentek, elrendelték, hogy ezt a sákramentumot a szent kenettel kell kiszolgáltatniuk.’” – *Jewel’s Defense of the Apology*, Parker Society’s Edition, 178. oldal. “Transtulerunt item sua haec olea, cure ad homines moribundos, tum etiam ad parietes, altaria, and campanas: necnon calices et alia hujusmodi, quum videmus, κακοβηλῖα improbanda ex veteri Iudaismo esse traducta. Excusat ille Innocentius, (Decret. Greg., lib. 1, tit. 15, de Sacra Unctione.) Ecclesiam haec faciendo non Judaizare,” etc. — Petr. Mart. Loci Com., Cl. 4, 1:21. fejezet.

5. Ne nyírjanak kopaszságot a fejükön, szakálluk szélét le ne messék, és a testükbe vágásokat ne vágjanak.

6. Szentek legyenek Istenöknek, és az ő Istenöknek nevét meg ne szentségtelenítsék, mert az Úrnak tűzáldozatait, Istenöknek kenyerét ők áldozzák; azért szentek legyenek.

10. A ki pedig főpap az ő atyafiai között, a kinek fejére töltötték a kenetnek olaját, és a kit felavattak az ő szolgálatára, hogy a szent ruhákba felöltözzék: fejét meg ne meztelenítse, se ruháit meg ne szaggassa,

11. És semmiféle holttesthez be ne menjen: atyjával és anyjával se fertőztesse meg magát.

12. És a szenthelyből ki ne menjen, hogy az ő Istenének szenthelyét meg ne szentségtelenítse, mert korona, az ő Istenének kenet-olaja van ő rajta. Én vagyok az Úr.

1. *Szólj a papoknak.* Mindazok a dolgok, melyek most következnek, ugyanazt a célt szolgálják, tudniillik hogy a papok fontos jelzésekkel különbözzenek a nép többi részétől, mintha el lennének különítve a közemberektől, mert különleges tisztaság illik azokhoz, akik Krisztust képviselik. Valóban úgy tűnik, mintha Isten csekély és lényegtelen dolgokban adna előírásokat, de máshol már mondtuk, hogy a törvényes rítusok mondhatni lépések voltak, melyekkel az izraeliták felemelkedhettek a valódi szentség tanulmányozásához. Pál kijelentése valóban mindig megállja a helyét, mely szerint „a test gyakorlásának kevés haszna van” (1Tim4:8), de az ókori árnyképek használatát a törvény alatt a végcéljuk alapján kell felbecsülnünk. Jóllehet tehát a most tárgyalt dolgok betartása önmagában nem túlságosan örvendeztette meg Istent, mégis, mivel magasztosabb céljuk volt, ezért bűn volt azokat könnyedén venni. Nos, bár a papok így kaptak intést arra, hogy a szentséget különleges szorgalommal kell művelniük, ahogyan a hivataluk megköveteli azt, Isten fő célja azonban mégis az volt, hogy a tökéletes szentség képét mutassa fel, amit végül majd Krisztusban láthattunk meg. Az első törvény a gyászolás tilalmát tartalmazza a főpapot, valamint bizonyos megkötésekkel Áron fiait illetően, abszolút és kivételek nélküli módon, mert jóllehet Isten máshol általánosságban tiltja meg a népnek a pogányok szokásainak utánzását a szélsőséges gyászolással, itt mégis valamennyivel többet követel a papoktól, nevezetesen hogy még a közönséges gyásztól is tartózkodjanak, attól, ami másoknak meg volt engedve. Ez a tiltás valóban megismétlődött, amint azt majd látjuk, egy konkrét esetről. Mikor ugyanis Nádábot és Abihut, akik idegen tűzzel áldoztak, megemésztette a mennyei tűz, Isten megengedte, hogy az egész nép meggyászolja őket a papok kivételével.⁵³⁶ Ez alkalommal azonban az általános törvényt ismét megerősítette, nehogy a papok beszennyezzék magukat a gyással a halottakért, mert a gyász még a családon belüli veszteségért is tilos volt, hogy belenyugodjanak Isten döntésébe, bármennyire szomorú is volt az rájuk nézve. Ez ugyanis akadályozta volna őket a kötelességeik ellátásában, mert a gyászolóknak nem volt megengedett belépni a szentélybe. Isten tehát halálbüntetéssel fenyegeti őket, ha nem fogják vissza a bánatukat még egy közeli hozzátartozó halála esetén is. Az azonban (mint máshol elhangzott) ritka erény, ha elnyomjuk az érzelmeinket a testvéreink, vagy a barátaink elvesztésekor, pedig a fájdalomunk keserűségének nem szabad legyűrnie a beletörődésünket és az elménk összeszedettségét. Ezen a módon tehát a papok példás kegyességét tette próbára. Emellett a gyásztól való tartózkodás kimutatja az áldott feltámadás reménységét. Így hát a papoknak azért volt tilos a holtakat gyászolni, hogy a nép többi része tőlük keressen vigasztalást a bánatára.⁵³⁷ Ez valóban bőségesen beteljesedett Krisztusban, Aki noha nemcsak

⁵³⁶ Kiegészítés a francia változatban: “Qui estoient néanmoins les plus prochains parents” – akik mindazonáltal a legközelebbi rokonok voltak.

⁵³⁷ A francia változatban: „de leur exemple”.

a fájdalmat, de a halál rendkívüli borzalmát is elhordozta, mégis mentes volt minden pecsétől és dicsőségesen legyőzte a halált. Ezért már a megemlékezés is az Ő keresztyéről eltörli a könnyeinket és eltölt minket örömmel. Mikor pedig ezt olvassuk: „az ő Istenöknek nevét meg ne szentségtelenítsék”, a főpapot illetően pedig „a szenthelyből ki ne menjen”, ez az ok megerősíti az általam az imént mondottakat, miszerint a gyász tilos volt a számukra, mert meggátolta őket a kötelességeik ellátásában. A nyomorúságuk ugyanis bizonyos értelemben beszennyezte volna Isten szentélyét, amiben semmi oda nem illő nem volt látható, s beszennyeződve közbenjárni sem tudtak volna a nép iránti könyörgéssel. Isten tehát megparancsolja nekik, hogy maradjanak tiszták és mentesek minden szennyeződéstől, nehogy kénytelenek legyenek felhagyni a hivatalukkal és elhagyni a szentélyt, melynek a fenntartói voltak. Sőt azt is megtudjuk a rögtön utána hozzátett okból, hogy ez a jelkép Krisztusban teljesedett be, tudniillik mert a szent olaj van a főpap fején. Ezzel jelzi Isten, hogy semmiképpen sem elfogadható bármi mocsokkal beszennyezni az Ő dicsőségét és méltóságát.

Ami magukat a szavakat illeti, először is nagyobb szabadságot kapnak Áron többi utódai, mint a főpap, de csak annyiban, hogy gyászolhatják az apjukat, az anyjukat, a gyermekeiket, a fiútestvéreiket és a férjhez még nem ment lánytestvéreiket. S nehogy a becsvágy még tovább ragadja őket, konkrétan tilos nekik gyászolni még egy fejedelem halála esetén is. Abban sem kételkedhetünk, hogy az a gyász sem volt helyénvaló, amit Isten elnézésből engedett meg nekik, de tekintettel volt a gyengeségükre, nehogy a mértéktelen szigorúság heves szélsőségekben űzze őket. Isten azonban mégis úgy volt velük szemben engedékeny, hogy továbbra is megkülönböztette őket a köznéptől. „Beszennyeződni” (mint máshol is láttuk) annyi, mint gyászolni a halottat, megülni a temetési szertartásokat, vagy elmenni a temetésre. Miután Isten átka mutatkozik meg az ember halálában, a holttest megfertőzi azokat, akik megérintik. Emellett ahol megengedik, sőt mondhatni ösztönzik a siratást, ott maga a ragaszkodás is türelmetlenségben tör ki. Ami pedig a „kopaszságot” illeti, ez a nép többi tagjának sem volt megengedve, de Isten kimondottan megtiltotta a papoknak, hogy szigorúbb korlátok közé szorítsa őket. A főpapot illetően látszólag még ennél is szigorúbb dolgot rendel el, mert, mint mondja, ő a „fejét meg ne meztelenítse, se ruháit meg ne szaggassa”, amit még máshol is parancsol Áron fiainak. De itt a másoknak megengedett dolgok is elítélendők a főpap esetében, s bizonyosan ésszerű volt, hogy a mértékletesség és a higgadtság különleges példáját mutassa. Ezért a hivatalának méltóságát, amiben felülmúlt másokat, idézi emlékezetbe, hogy elismerje: az ő kötelességei is sokkalta nagyobbak. S valóban az a dolog summája, hogy miután a papság Isten szentsége, ezért nem keveredhet semmiféle szennyeződéssel.

Deuteronomium 31

5Móz31:9

9. És megírá Mózes e törvényt, és adá azt a papoknak, a Lévi fiainak, a kik hordozzák az Úr szövetségének ládáját, és Izráel minden vénjének.

9. *És megírá Mózes e törvényt.* Mózes kétségtelenül a lévíták őrizetére bízta a törvénykönyvet, hogy a tanítás kötelességét rájuk bízta. Jóllehet csak annyit olvasunk, hogy parancsot kaptak a törvénykönyv felolvasására minden hetedik évben, mégis könnyen kitalálhatjuk, hogy a tanítása állandó hirdetőivé lettek kijelölve. Abszurd dolog lenne ugyanis, hogy a teljes hét éven át a törvény eltemetve maradjon, és egyetlen szó se hangozzék el a tanításából. Emellett a meghallgatása is igen nagy nehézségekkel járna a hatalmas tömegben, az emlékezete pedig kisvártatva elenyészne. Egyszóval, nagyon csekély haszna lenne ennek a ceremóniának, ha a teljes hátramaradó időtartam alatt a lévíták némák maradnának, és semmit

sem lehetne hallani az országban az Isten imádatáról. Az volt tehát a célja a törvény ünnepélyes kihirdetésének (5Móz31:10) az elengedés esztendejében, hogy a nép naponta tudakozódjon az Isten szolgálatának helyes módjáról a lévitáktól, akiket mondhatni νομοφυλακες-nek (a törvény őreinek) választottak, hogy a megfelelő időben előhozakodjanak mindazzal, amit hasznos volt tudni. Itt tehát mondhatni mintegy tükörben tárul elénk az, amit Pál mond Isten egyházáról, ami „az igazságnak oszlopa és erőssége” (1Tim3:15), mert a tanítás tisztaságát csorbíthatatlanul őrizte meg a világban, és terjesztette a pásztorok szolgálatának segítségével, miközben a kegyesség hamar megromlana, ha a tanítás eleve prédikálása megszűnne. Ezért parancsolja máshol Pál, hogy a szilárd tanítást, aminek ő is a szolgálója volt, bízva Timótheus „hív emberekre, a kik másoknak a tanítására is alkalmasak” (2Tim2:2).

Először tehát arra kell emlékeznünk, hogy a törvénykönyv mondhatni megőrzés végett átadatott a lévitáknak, hogy a nép megtanulhassa belőle, mi a helyes. A „vének” hozzáadása nem felesleges, mert bár a tanítás hivatalát nem bízta rájuk, mégis segéderőkként adta őket hozzá a lévitákhoz, hogy védelmezzék a törvény tanítását, és ne engedjék annak gúnyolását. Tudjuk, milyen nagy a nép pökhendisége az istenfélő tanítók elutasításában, hacsak nem fogják vissza őket a hatalomban levők. Utóbbiak pedig nem is látják el megfelelően a kötelességeiket, ha nem ösztökélik az alattvalóikat a vallás tanulmányozására, akik egyébként túlonult hajlamossá válnának az istentelenségre.

Mózes ebben az igeszakaszban „törvénynek” nem a két kőtáblára felvészt Tízparancsolatot, hanem annak a négy könyvbe foglalt magyarázatát nevezi, Az események harminckilenc évvel azután történtek, hogy Isten szólt a Sinai hegynél. Ami utána következik, miszerint hétévenként fel kellett olvasni, arról máshol már beszéltem, de nem lesz haszontalan megismételni mindazt, ami a jelen igeszakasz megértését szolgálhatja. A hetedik évet jelölte ki erre a célra, mert mindenki, a férfiak és a nők akkor gyűlhetek össze Jeruzsálembe a magánérdekeik sérelme nélkül, mert akkor minden munkával fel kellett hagyniuk. Nem vetettek, nem is arattak, a mezőgazdasági tevékenység teljes nyugalomban volt. Nem volt tehát semmi dolguk, mely meggátolta volna őket abban, hogy megünnepeljék azt az ünnepet, mellyel Isten élő módon mutatta be nekik, milyen csodálatos módon őrizte meg atyáikat a pusztaságban. S nehogy egy ekkora jótétemény emléke valaha is elhalványuljon, a törvény valóban megparancsolta nekik, hogy legyenek bárhol, minden évben jöjjenek ki a házaikból és egy hétig falevelek alatt éljenek. A szombatévben azonban, amikor valamennyien otthon pihentek, kényelmesebb volt a számukra mindenünnen Jeruzsálembe menni, hogy már a nagy sokaságukkal is jobban bizonyosságot tehessenek a háládatosságukról. Ezért teszi hozzá, hogy „mikor eljön az egész Izrael”, stb. S észre kell venni, hogy abban az összegyülekezésben ünnepélyesebben esküdtek meg egytől egyig a törvényt betartására, mivel kölcsönösen bizonyosságok voltak egymás ellen, hogy ha megszegték az ily módon nyilvánosan megújított szövetséget. Ezen az alapon teszi hozzá: „gyűjtsd egybe a népet, a férfiakat, az asszonyokat, a kicsinyeket”. Ám hogy ne csak üres színielőadás legyen, konkrétan megparancsolja, hogy a könyvet „a fülük hallására” olvassák fel, amivel arra a felolvasásra utal, ami a hallgatóinak a hasznára válhat, mert ellenkező esetben az egész csak színlelt és üres parádé lenne. Pont mint a pápaságban, amikor egy ismeretlen nyelven bömbölik el a Szentírást, nem tesznek mást, csak megbecstelenítik Isten nevét. Ebből a célból akarta tehát Isten meghallgattatni az Ő törvényét, tudniillik hogy tanítványokat szerezzen önmagának, nem pedig a füleiket akarta megtölteni érzéketlen és haszontalan lármával. S valóban, amikor a pápista papok kissé szégyellték, hogy teljesen elűzték a népet Isten Ígétének hallgatásától, akkor kiagyalták a süketnek kiabálásnak ezt az ostoba tervét, mintha ez a bolond formalitás eleget tenne Isten parancsának, pedig Ő azt parancsolja, hogy a legnagyobbtól a legkisebbig mindenki tanuljon. Utóbb ugyanis ezt olvassuk: „hogy hallják és tanuljanak”. Ebből leszögezzük: a Szentírás törvényes használatát megrontják, amikor olyan homályos módon hirdetik, hogy senki meg

nem értheti azt. De miközben a Szentírás olvasásának semmi más módszerét nem fogadja el Isten, csak azt, amelyből tanulhat a nép, a megértés gyümölcse is megköveteltetik a hallgatóktól, tudniillik hogy tanulják meg félni az Istent. Kétségtelen azonban, hogy az „istenfélelem” hitet is foglal magában, sőt, őszintén szólva magából a hitből fakad, s ezzel a kifejezéssel Mózes azt jelzi: a törvény azért adatott, hogy az istenfélelemre és az Isten tiszta szolgálatára tanítsa az embereket. Egyben azt is megtanulhatjuk ebből az igeszakaszból, hogy minden szolgálat, amit Istennek tudatlanul nyújtanak, hóbortos és törvénytelen. A bölcsesség kezdete az Isten félelme, s ebben valamennyien egyetértenek, de aztán mindenki elillan a saját képzelgéseire és téves rajongásaihoz, ahogyan csak jónak látják. Isten azonban az efféle vakmerőség megzabolázása végett kijelenti, hogy Őt nem a kellő módon imádják, ha előbb nem hallgatják meg. Ami a „jövevényeket” illeti, mikor a szent dolgokban való részvételükkel kapcsolatos kérdések merülnek fel, máshol észrevettem, hogy nem minden idegent neveznek így, hanem csak azokat, akik pogány eredetűek, de odaszánták magukat Istennek, és elfogadták a körülmetélkedést, majd beolvadtak az egyházba. Ellenkező esetben ugyanis nem lenne törvényes dolog befogadni őket a kegyesek gyülekezetébe, s ezt erősíti meg az „a ki a te kapuidon belől van” szavak is. Mintha Mózes azt mondta volna: a városod lakói, akik a néppel együtt laknak. Végül, mikor a gyermekeiket említi, azzal utal a szilárd tanítás terjesztésére, hogy Isten tiszta imádatát folytonosan fenntarthassák. Azt parancsolja tehát, hogy a törvényt ne csak egyetlen generációban idézzék fel, hanem ameddig a nép státusza fennmarad. S Isten minden szolgájának bizonyosan gondoskodni kell arról, hogy átadják az utódoknak, amit ők maguk tanultak. Azt is meg kell még jegyeznünk, hogy itt nem válogatás nélkül minden, az őseiktől kapott tanítást ajánl, hanem inkább Isten követeli Magának a teljes tekintélyt mind az atyák, mind a fiak irányában.

Leviticus 10

3Móz10:8-11

8. Áronnak pedig szóla az Úr, mondván:

9. Bort és szeszes italt ne igyatok te és a te fiaid veled, mikor bementek a gyülekezet sátorába, hogy meg ne haljatok. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeitekben.

10. Hogy különbséget tehessetek a szent és közönséges között, a tiszta és tisztátalan között.

11. És hogy taníthassátok Izráel fiait mindazokra a rendelkezésekre, a melyeket az Úr szólott vala nékik Mózes által.

9. *Bort és szeszes italt ne igyatok.* A második megkövetelt tisztaság a papokban az, hogy tartózkodniuk kell a bortól és a szeszes italoktól.⁵³⁸ Erről az Ígéről mondja Jeromos, hogy minden mérgező benne foglaltatik, s ezt én is igaznak ismerem el. Az a meghatározás azonban helyesebb lesz, mely szerint minden gyümölcsből préselt likört jelöl, melyek édességében legalább akkora kísértés rejlik az emberek számára, mint a borban. A keletiek még manapság is készítenek datolyából, valamint más gyümölcsökből likőröket, melyek rendkívül édesek és ízletesek. Ugyanazt a szabályt írja tehát itt elő a szolgálatukat végző

⁵³⁸ Latinul: „sicera”, franciául: „ce qui est nomme en Hebrieu *Sechar*.” “Mózes könyveinek, stb.

igazságszeretete”, 13. cikkely, azt állítja, hogy Nádáb és Abihu bűne az idegen tűzzel való áldozás miatt az ittasság hatása volt, mert az ő történetük után rögtön ez a tiltás következik. Szerk. *Blunt*, 1835, 113. és azt követő oldalak. Lorinus azonban a maga helyén cáfolja Tostatus erre vonatkozó elképzelését, s Willet is ezt teszi. Látszólag zsidó eredetű, és a fő érvek vele szemben az alábbiak: 1. A Szentírás nem említi, 2. A vétkesek a korai reggeli órákban végezték a szolgálatukat.

papokra, mint a nazireusokra. Mindkettőnek szabad volt enni a legdúsabb gyümölcsökből, de Isten megparancsolta nekik, hogy elégedjenek meg vízzel, mivel a tartózkodás az italoktól nagyon nagy mértékben hozzájárul a takarékos életvitelhez. Kevesen mértéktelenek ugyanis az evésben, akik egyidejűleg ne kedvelnék a borokat is. Emellett az eledetek bősége általában kielégíti az étvágyat, miközben nincs határa az italozásnak ott, ahol a bor szeretete eluralkodik. Így a boroktól való tartózkodást nemcsak azért írta elő a papoknak, hogy kerüljék a megittasulást, hanem hogy az evésben is mértékletesek legyenek, s ne tobzódjanak a bőségükben. Mivel azonban a józanság a fő dolog a mértékletes életvitelben, Isten főleg a papjait korlátozta ebben a vonatkozásban, nehogy az elméjük szigorát, a becsületességüket, az ítélőképességük épségét csorbítsa az italozás. Ebből kiderül, mennyire hajlamosak az emberek mindenféle beszennyeződésre. A bor nagyon egészséges, mint a táplálékaink egyik fajtája, de a túl kicsapongó használata meggyengíti az erejüket, elhomályosítja az értelmüket, s majdnem minden érzékszervüket eltompítja annyira, hogy tétlenné tegye őket. Egyeseket a bolond és állatias ostobaságba, vagy egyenesen az örülségbe zülleszt le. Így a gyönyör, aminek a hálaadásra kellene indítani őket Istennek elvételük tőlük a romlott szertelenségük okából, s a gyalázatukra, amiért nem tudják, miképpen kell mértékkel élvezni Isten jó ajándékait. Utóbb megerősíti a tény, miszerint azért tiltotta el a papokat a bortól, amikor azok a hivatalukat látják el, „hogy különbséget tehessenek... a tiszta és tisztátalan között”, legyenek a törvény szilárd és hűséges magarázói. Ezen az alapon kellett mértékleteseknek maradniuk egész életükben mindvégig, mert mindig ők voltak a nép kijelölt tanítómesterei. Ám nehogy a mértéktelen szigorúság megutáltassa őket, s kevésbé hajlamosakká váljanak a kötelességeik többi részének ellátására, Isten elegendőnek találta ezzel az átmeneti absztinenciával inteni őket, hogy tanulmányozzák, miképpen lehetnek máskor is mértékletesek. Így arra a következtetésre kell jutnunk, hogy senki sem alkalmas a tanításra, aki falánk, mert az megrontja az elme szilárdságát, és megsemmisíti annak szigorúságát. Jeromos megjegyzése valóban gyerekes, miszerint „a kövér has nem szül gyors értelmet”, mert sok testes ember van megáldva élénk és aktív értelemmel is, s a soványság valóban gyakran a túl sok ivászat következménye. De azok, akik teletömik a testüket, soha nem rendelkeznek majd az elme kellő aktivitásával a tanítói hivatal ellátásához. Végezetül arra a következtetésre jutunk ebből az igeszakaszból, hogy amint Malakiás is mondja (Mal2:7), a papok voltak a törvény magarázói, és a Seregek Urának hírnökei, nem pedig néma álarcok. Mert jóllehet a törvény írott formában létezett, Isten mégis azt akarta, hogy annak élő hangzása visszhangozzék az egyházban úgy, ahogyan manapság a prédikálás is elválaszthatatlanul egyesült a Szentírással.

A főpapot illetően

Leviticus 21

3Móz21:7-9, 13-15

7. Parázna és megszeplősített asszonyt el ne vegyenek, se olyan asszonyt, a ki elűzetett az ő férjétől, el ne vegyenek; mert a pap az ő Istenének van szentelve.

8. Te is szentnek tartsd őt, mert Istenednek kenyerét ő áldozza: szent legyen azért előtted, mert szent vagyok én, az Úr, a ti megszentelőtök.

9. Hogyha valamely papnak leánya vetemedik paráznaságra, megszentésteleníti az ő atyját, azért tűzzel égettessék meg.

13. Hajadont vegyen feleségül.

14. Özvegyet, elűzöttet, megszeplősítettet, paráznát: ilyeneket el ne vegyen, hanem hajadont vegyen feleségül az ő népe közül,

15. Hogy meg ne fertőztesse az ő magzatát az ő népe között; mert én, az Úr vagyok az ő megszentelője.

7. *Parázna és megszeplősített asszonyt el ne vegyenek.* A harmadik fajta tisztaság maga a házasság, hogy a pap otthona szemérmes legyen, és mentes minden gyalázattól. Manapság Isten azt is parancsolja Pál szájával, hogy azokat válasszák pásztoroknak, akik megfelelően irányítják a maguk házát, akik feleségei szemérmesek és mértékletesek, s akiknek a gyermekei jól viselkednek (1Tim3:2, Tit1:6). Ugyanez az ok állt fenn a törvény alatt is, nehogy az egyház kormányzására kijelölteket megvessék és lenézzék az otthoni bűneik miatt. Isten azonban főleg Krisztus papságára volt tekintettel, hogy az ne legyen gyalázkodásnak kitéve. Valóban meg volt engedve, hogy a férfiak büntetlenül elvegyenek egy, a férjétől elvált asszonyt, bár Isten szemében az efféle egység törvénytelen volt. Semmilyen törvény nem tiltotta az embereket a már nem szűz asszonyok feleségül vételétől, de ami a tömegeknek szabad volt, azt Isten a papokban elítélte, hogy becstelenség minden jelétől elvonja őket. S ez az ok fejeződik ki akkor is „a mikor kimondja, hogy a papokat szenteknek akarja, mert Ő választotta ki őket Magának. Ha ugyanis a nép nem tisztelte volna őket, akkor az egész vallás megvetendővé vált volna. Ezét a méltóságuk fenntartása érdekében megparancsolja: szorgalmasan ügyeljenek rá, hogy ki ne tegyék magukat a gyalázatnak. Végül, hogy még jobban dicsérje a szent hivataluk tiszteletét, emlékezteti őket: az egész nép javát szolgálja, hogy „én, az Úr vagyok az ő megszentelője”, 15. vers. Ezekkel a szavakkal arra céloz, hogy az örökbefogadás kegyelme, amivel az Ő örökségül lettek kiválasztva, a papságon alapult.

13. *Hajadont vegyen feleségül.* A főpaptól még több követeltetik meg, tudniillik, hogy ne vegyen el özvegyet, vagy a sajátján kívül bármely más törzsből származó asszonyt. Valóban felmerül a kérdés az utolsó mondat vonatkozásában, miszerint a többes számot csak egyetlen törzsrre kell-e korlátozni,⁵³⁹ vagy mint másutt, itt is mindenkire vonatkozik. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk, világos, hogy „az ő népei” megfelel „az ő népe” kifejezésnek (*populares*). De semmi konkrétat nem követel itt a paptól, csak azt, hogy a felesége az Ábrahám nemzetségéből való legyen. Elismerem, hogy a főpapok nősültek más törzsekből is, ahogyan Zakariás felesége, Erzsébet is Júda törzséből származott, mivel azonban a főpapot itt mindenki mástól megkülönbözteti, nem látom, be, miképpen következik ebből, hogy a rá vonatkozó törvényt, vagy kiváltságot Áron minden utódjának be kellene tartania. Ebben a dologban azonban nem nyitok vitát, ha bárki másképpen gondolja. De mivel bizonyosan ő volt Krisztus legragyogóbb előképe, így helyes volt, hogy a legkiválóbb és legtökéletesebb szentség benne mutakozzon meg.⁵⁴⁰ A célja ennek a korlátozásnak ugyanis az volt, hogy a felesége, aki nem ismert más férfit, mutasson olyan mértékletességet, amely méltó a helyzetéhez és a szent megtiszteltetés sajátosságához. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy egy öreg pap összeházasodása egy fiatal lánnyal nevetséges, sőt némiképp illetlen is volt, ami megannyi kényelmetlenséggel is együtt járt, arra azt válaszolom, hogy a speciális szabályokat úgy kell magyarázni, hogy azok ne ütközzenek az általános alapelvekkel. Ha egy elaggott vénember szerelembe esik egy fiatal lánnyal, az aljas és szégyenteljes vágy, emellett be is csapja, ha elveszi. Ebből pedig majd féltékenységi és nyomorult aggodás származik, vagy ha ostoba és totyakos módon igyekszik megőrizni a felesége szerelmét, elvet minden, a józansággal kapcsolatos megfontolást. Mikor Isten megtiltotta a főpapnak, hogy szűzön kívül bárki más elvegyen azzal nem ezt a szabályt akarta megszegni, amit a természet és a józan ész

⁵³⁹ Ainsworth szó szerinti fordítása: „egy szüzet a népeiből”. A francia változat szerint: “Ailleurs il se prend pour tout le corps de la lignee d’Abraham” – máshol ez Ábrahám egész nemzetsége értelmében szerepel.

⁵⁴⁰ Biztosan furcsa, hogy Kálvin, aki a krisztológiát látszólag a törvény rendelkezéseiből meríti, mégpedig szokatlan teljességgel és pontossággal, figyelmen kívül hagyja „a Krisztus és az Ő egyháza közötti titkos egységet”, mely a legfényesebben ebben az előképben ragyog fel. Lásd Song, valamint Zsolt95, 2Kor11:2, Ef5:27, Jel19:8, stb.

diktált. De, tekintettel az életkorra, fenn akarta tartatni a házasságban a mértékletességet és az illendőséget. Így ha a pap előrehaladott korú volt, akkor tőle életkorban nem sokban különböző szüzet vegyen el, ha azonban hanyatló életkorban volt, s a koránál fogva már csak kevéssé alkalmas a házasságkötésre, akkor a törvény, miszerint csak szüzet vehet el, inkább biztatás volt a cölibátusra, nehogy kitegye magát megannyi problémának és általánosan nevetségessé váljon.

9. *Hogyha valamely papnak leánya.* A (paptól megkövetelt⁵⁴¹) mértékletesség és a szemérmesség kiterjedt a leányára is, és egy szinekdoché segítségével egyetlen pontba sűríti bele mindazt, ami a jó fegyelemhez tartozik, tudniillik hogy a gyermekeinek tanulmányozniuk kell az erényességet, valamint a megfelelő és tiszta erényességet. Súlyos büntetést hirdet ki a pap lányával szemben, ha parázناسágra vetemedik, mert szentségtörés is keveredik a gyalázatos kicsapongásához. S nem csekély bűn meggyalázni Isten szentélyét. Ha pedig a pap el is tűrne efféle bűnt a lányánál, akkor nem állhatna komoly bosszút a hasonló vétkek miatt az idegeneken, sőt, a bűnöket megbüntetnie sem volna szabad, ha azt nem a saját házában kezdi.

Leviticus 21

3Móz21:16-24

16. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

17. Szólj Áronnak, mondván: Ha lesz valaki a te magod közül, az ő nemzetségekben, a kiben fogyatkozás leend, ne áldozza áldozatul az ő Istenének kenyerét.

18. Mert senki sem áldozhat, a kiben fogyatkozás van: vagy vak, vagy sánta vagy csonka orrú, vagy hosszú tagú.

19. Sem az, a ki törött lábú vagy törött kezű,

20. Vagy púpos, vagy törpe, vagy szemfájós, vagy viszketeges, vagy sömörgös, vagy a ki megszakadt.

21. Senki, a kiben fogyatkozás van, elő ne álljon Áronnak, a papnak fiai közül, hogy tűzáldozatot vigyen fel az Úrnak; fogyatkozás van ő benne, ne álljon elő, hogy megáldozza az ő Istenének kenyerét.

22. Az ő Istenének kenyeréből, a legszentségesebbikből és a szentségesből ehetik.

23. Csak a függönyhöz be ne menjen, és az oltárhoz ne közelítsen, mert fogyatkozás van ő benne, hogy meg ne fertőztesse az én szenthelyemet. Én vagyok az Úr, az ő megszentelőjük.

24. És elmondá Mózes Áronnak, és az ő fiainak, és Izráelnek minden fiainak.

17. *Szólj Áronnak, mondván.* A papok, akikben bármiféle észrevehető testi fogyatékoság volt, nem közeledhettek az oltárhoz. Én nem kutatom kíváncsian, miféle fogyatékoságokat sorol fel Mózes, mivel itt ugyanazt a szabályt fekteti le, amit később az áldozatokra is vonatkoztat, melyek közül csakis a tökéleteseket lehetett felajánlani. Isten azért utasított el minden csonkoltat, vagy fogyatékosat, hogy az izraeliták megtudhassák: semmiféle áldozat nem elegendő a bűnök engeszteléséhez, csak az, amelyik teljesen tökéletes. S ezt joggal követelte meg egy papban, aki nem lehet közvetítő Isten és ember között, amíg nem mentes minden szennyfolttól. Ezt a hasonlatot azonban szem előtt kell tartanunk a külső jelképek, valamint aközött a lelki tökéletesség között, ami csak Krisztusban létezett. Isten nem tűrhetett hibát a papokban. Ebből következően egy angyali tisztaságú embert kellett várni, aki kibékíti Istent a világgal. A testi tökéletlenségek tehát, melyeket itt felsorol, a lélekre

⁵⁴¹ Kiegészítés a francia változathól.

vonatkoztatandók. A kenyér megáldozásával egy szinekdoché segítségével szemléli a többi áldozatot, valamint az egész törvényes szolgálatot, amit a papok szoktak ellátni, s ezt Mózes szavai rögtön ezt követően megerősítik, amikor megemlíti a kenyér mellett a „tűzáldozatokat” is. Máshol már láttuk, hogy azoknak, akiknek megsérültek a heréik, tilos volt belépni a szentélybe, sőt még az udvarba se tehették be a lábukat, de ennek speciális oka volt a papok vonatkozásában: nehogy beszennyezzék a szentélyt a fogyatékoságaikkal. Ebből kiderül, mennyire szükséges a számunkra Krisztus közbenjárása. Ha ugyanis az Ő tökéletes tisztasága nem mosná el a tisztátalanságunkat, nem mutathatnánk be más áldozatot, csak bűzöset és undorítót. Sőt, azt is érdemes megjegyezni, hogy bármiféle fogyatékoság, vagy tökéletlenség beszennyezi Isten szentélyét, következésképpen bármi saját dolgot tukmálnak rá az emberek Istenre, az világinak ítéltetik, és nagyon távol áll attól, hogy Isten kegyét bármiféle érdemekkel nyerje el.

22. *Az ő Istenének kenyeréből... ehetik.* Valóban megengedi nekik, hogy ehessenek az áldozatokból, mert a természetes fogyatékoságaikból származó semmiféle tisztátalanság sem gátolta meg őket abban, hogy részt vegyenek a szent étkezésekben,⁵⁴² csak az volt megtiltva nekik, hogy közvetítőkként jelenjenek meg Isten színe előtt az Ő kiengesztelése végett. S itt a törvényes szolgálat tökéletlensége elárulja magát, mert semmi sem található az emberek között, ami teljes mértékben képviselhetné az igazságot. Mivel tehát az emberek fogyatékoságai szükségessé tették a két dolog elkülönítését, tudniillik a megtiszteltetést és a terhet, ezért az izraelitákat arra inti, hogy más pap lett nekik megígérve, Akiből semmi sem hiányzik majd az összes erény és a tökéletesség beteljesedéséhez. Végül Mózes elmeséli, hogy Isten parancsait nemcsak Áronnak és a fiainak adta át, hanem ugyanúgy az egész népnek is, hogy a legalázatosabb lehessen a papok cenzora,⁵⁴³ ha azok bárminek a híjával lennének.

Leviticus 22

3Móz22:1-16

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Áronnak és az ő fiainak, hogy tartóztassák meg magokat Izráel fiainak szent adományaitól, hogy meg ne fertőztessék az én szent nevemet azokkal, a miket nékem szentelnek. Én vagyok az Úr.
3. Mondd meg nekik: Ha valaki a ti nemzetségeitekben, a ti összes magzataitok közül hozzájárul a szent dolgokhoz, a melyeket Izráel fiai szentelnek az Úrnak, mikor rajta van az ő tisztátalansága: az ilyen ember irtassék ki én előlem. Én vagyok az Úr.
4. Ha valaki az Áron fiai közül poklos, vagy magfolyós, a szent dolgokból ne egyék, míg meg nem tisztul. A ki pedig valamely halott által megfertőzöttet illet, vagy valakit, a kinek magömlése van,
5. Vagy ha valaki valamely férget illet, a mely által tisztátalanná lesz, vagy embert, a kitől tisztátalanná lesz annak valamilyen tisztátalanságához képest:
6. Az ilyen ember, a ki effélet illet, tisztátalan legyen estvéig, és a szent dolgokból ne egyék, hanem ha megmosta a testét vízzel;
7. De mikor lemegy a nap, tiszta lesz, és azután ehetik a szent dolgokból, mert az ő eledele az.
8. Elhullott vagy széttépett állatot ne egyék, hogy tisztátalanná ne legyen általa. Én vagyok az Úr.

⁵⁴² “La nouriture assignee aux enfans d’Aaron.” – Francia.

⁵⁴³ “Peust contreroler, par maniere de dire, les Sacrificateurs” – hogy úgymond felügyelhessék a papokat.

9. Az én rendelkezésemet pedig megtartsák, hogy bűnbe ne essenek miatta, és meg ne haljanak a miatt, hogy megrontották azt. Én vagyok az Úr, az ő megszentelőjük.

10. Idegen ember ne egyék szenteltet, a papnak zsellére és bérese se egyék szenteltet.

11. De ha megvásárol valakit a pap a maga pénzén, az ehetik abból, és a ki házánál született: ezek ehetnek az ő eledeléből.

12. De a pap leánya, ha idegennek lesz a felesége, nem ehetik a szent áldozatból.

13. Ha azonban a pap leánya özvegygyé lesz vagy elválik, de magzata nincsen, és visszatér az ő atyjának házához, mint leánykorában: akkor ehetik az ő atyjának eledeléből; de idegen nem ehetik abból.

14. Ha pedig tévedésből eszik valaki szenteltet, tegye ahhoz annak ötödrészét; így adja meg a papnak a szenteltet.

15. És meg ne fertőztessék Izráel fiainak szent dolgait, a melyeket áldoznak az Úrnak,

16. Hogy ne engedjék a népet a vétket hordozni,⁵⁴⁴ ha esznek azoknak szent dolgaiból; mert én vagyok az Úr, az ő megszentelőjük.

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* Mózes itt elmondja az eseteket, amikor valaki beszennyeződik, noha eredetileg lehetett a természeténél fogva tiszta és ép. Ha bárki természetes fogyatékoságtól szenvedett, Mózes megtiltotta neki a papi hivatal ellátását, most pedig, ha bármiféle külsődleges szennyezés érte a papot, azt parancsolja neki, hogy tartózkodjon a kötelezettségeinek ellátásától, amíg meg nem tisztul. Már parancsolta, hogy bármely tisztátalan személyt különítsenek el a néptől, nehogy a fertőzésük másokra is áterjedjen, így látszólag felesleges előírni a papoknak azt, ami egyetemesen elrendeltetett. Mivel azonban az emberek, ha bármely tiszteletre méltó beosztásba kerülnek, hajlamosak visszaélni Isten jóindulatával, és ürügyül használni azt a vétkezésre, ezért – nehogy a papi méltóságot használják lepelként a bűnben éléshez, vagy mentséggként a botrányokban – szükséges volt egy konkrét törvényt kiszabni, hogy a papok ne hozakodjanak elő a kiváltságukkal, és ne egyenek tisztátalanul az áldozatokból, melyeket csak tiszta személy kínálhatott fel. S hogy a szentségtörésük még megvetendőbb legyen, halálbüntetéssel fenyeget bárkit, aki a maga mocskával szennyezi be az áldozatokat, mert a büntetéstől való félelemmel kellett felrázni, és mondhatni erőszakkal kellett a kötelességeik ellátására ösztönözni azokat, akiket egyébiránt semmiféle vallásos érzés sem tartott volna vissza attól, hogy Isten szolgálatát megvetendővé ne tegyék. Utána felsorolja a konkrét beszennyeződés-fajtákat, melyekről korábban beszéltünk. Ebből kiderül: a papokat ez a törvény fegyelmezte, nehogy szabadabbaknak gondolják magukat a nép többi részénél, s így elnézőbbek legyenek önmagukkal szemben. Ezt utóbb világosabban is kifejezi ott, ahol Isten arra inti őket, hogy „az én rendelkezésemet pedig megtartsák”,⁵⁴⁵ (9. vers), tudniillik szorgalmasan tartsák be mindazt, amit megparancsolt, s minél nagyobb méltóságra emelte őket, annál inkább tanulmányozniuk kell, miképpen tarthatnak ki a kegyesség gyakorlásában. Megmutatja nekik, hogy a papi jogaik nagyon távol állnak a vétkeik megkönnyítésétől, sőt pontosan azok kötelezik őket törvény még erőteljesebb betartására.

10. *Idegen ember ne.* Ezt is szükséges volt hozzátenni, hogy a szent dolgok fensége ne csorbuljon, mert ha válogatás nélkül mindenkinek megengedték volna, hogy egyen a szent kenyérből és a többi áldozatból, akkor a nap abból egyenesen arra következtetett volna, hogy ezek semmiben sem különböznek a közönséges élelmiszerektől. S hacsak a papok

⁵⁴⁴ A Károli-fordítás szerint: *Hogy vétkes hamissággal ne terheljék magokat* (ti. a nép, önmagukat) – a ford.

⁵⁴⁵ Latinul: “Custodiant custodiam meam”. Ainsworth: “Tartsák be a megbízásomat”.

kapzsiságának így nem vették volna elejét,⁵⁴⁶ beindult volna egy méltatlan kereskedés, mert lakomákat rendeztek volna a kereskedéshez, és a pap háza átalakult volna egyfajta szatócsboltta. A tilalom tehát, miszerint az áldozatul felkínált élelmiszereket idegenek nem ehetik, nem annyira azokra, mint inkább a papokra vonatkozott, akik egyébként haszonnal járó kereskedést űztek volna az áldozatokból, vagy a vendégeiket ellátva azokból nem vonakodtak volna szígyen hozni Isten egész szolgálatára. A törvény következtetésképpen megtiltja, hogy akár egy jövevény, akár egy zsellér egyenek azokból, s csak azoknak a rabszolgáknak engedi ezt meg, akik belekeveredtek a papok családjába. Sőt, úgy veszi számba a papok leányait is, akik más törzsbelihez mentek férjhez, mint idegeneket. A dolog summája az, hogy bármi függ Isten szolgálatától, annak meg kell kapnia a kellő tiszteletet. Ez pedig nem lehetett volna a helyzet, ha a templomi felajánlásokat nem különítik el a közönséges élelemtől. S mivel emberi lények voltak, szabad volt nekik a megszokott módon élni, de mégis szükség volt erre a megkülönböztetésre, ami Krisztus szentségének íze lehetett. Ez volt a papok tisztasága az élelmiszereket illetően.

14. *Ha pedig tévedésből eszik valaki szenteltet.* Felmerülhet a kérdés, miért rendel Isten elégtételt a papoknak, ha bárki eszik az áldozatokból, hiszen ők inkább büntetést, mintsem jutalmat érdemeltek volna, amit engedték, hogy gyalázat érje a szent dolgokat a közönséges felhasználásuk folytán. Itt azonban azok tévedéséről van szó, akik nem különítették el a papok számára a nekik kijáró részt. Egy rész, amint majd látjuk, Istennek szenteltetett, amit félre kellett tenniük, mielőtt megízlelték volna az áldozat bármely részét. Azoknak tehát, akik a figyelmetlenségük folytán vétkeztek, parancsolja Isten engesztelést adni a vétkekért, megadván a papnak a maga részét és hozzáátve ahhoz az ötödrészt. S ezt az általunk említett céllal tették: nehogy az Istennek szentelt dolgokat közönségesen használván fel szígyent hozzanak a vallásra. Ami utána következik, „és meg ne fertőztessék Izráel fiainak szent dolgait”, én maguknak a papoknak szólóként értelmezem, mert ez a mondat kapcsolódik az előzőhöz, ahol a rendelkezések csak maguknak a papoknak szóltak. Ezt tovább erősíti a soron következő igevers, mely kijelenti, hogy az egész nép részes lesz a papok bűnében, ha azok beszennyezik a szent áldozatokat. Én ugyanis így értelmezem a „ne engedjék a népet a vétket hordozni” szavakat, vagy a vétkek büntetését elszenvetni, ha bárki tisztátalan érintette az Istennek szentelt dolgokat. Mert ahogyan a pap a kibékülés közbenjárója, aki kiengeszteli Istent a nép iránt, úgy az ő istentelensége is közös véték, mely mindenkit bűnössé tesz. Az egyesek által adott „hogy vétkes hamissággal ne terheljék önmagukat”⁵⁴⁷ fordítás távolabb áll az eredeti jelentéstől és teljesen erőszakolt. Végül Isten ismét azt jelenti ki, hogy a rájuk ruházott nagy tisztességgel arányban lesz a vétkek súlyossága és megbocsáthatatlansága, ha az elhívásukhoz méltatlanul cselekedtek.

Exodus 20

2Móz20:26

26. Lépcsőkön se menj fel az én oltáromhoz, hogy a te szemérmed fel ne fedeztessék azon.

26. *Lépcsőkön se menj fel.* Mikor Isten mértékletességet írt elő a papok számára egész életükben, és a magán cselekedeteikben, akkor nem csoda, ha az illendőség és a helyénvalóság speciális törődését követeli meg a szent kötelességeik ellátásában. Valóban

⁵⁴⁶ “Ils eussent tenu foire et marche des viandes, qui leurs fussent demeurees de residu, ce qui n’eust pas este sans grand opprobre” – vásárokat és piacokat tartottak volna a maradék élelmiszerekből, ami nem lett volna híjával megannyi civakodásnak. – *Francia*.

⁵⁴⁷ Például az Amplified Version széljegyzete.

elrendelte már, hogy a papok viseljenek gatyát vagy nadrágot, amikor a szentélybe mennek, de nem elégedett meg a tisztaságnak ezzel a jelképével. Azt is megtiltotta nekik, hogy lépcsőkön menjenek fel az oltárhoz, nehogy véletlenül magukat a gatyákat meglássák, mivel a szent dolgok méltóságán és szentségén esne csorba. Minden eszközzel azon van tehát, hogy az izraeliták a legtisztábban és a legszemérmesebben viselkedjenek a vallási gyakorlatok végrehajtása során.

Numeri 6

4Móz6:22-27

22. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

23. Szólj Áronnak és az ő fiainak, mondván: Így áldjátok meg Izráel fiait, mondván nékik:

24. Áldjon meg tégedet az Úr, és őrizzen meg tégedet.

25. Világosítsa meg az Úr az ő orcáját te rajtad, és könyörüljön te rajtad.

26. Fordítsa az Úr az ő orcáját te reád, és adjon békességet néked.

27. Így tegyék az én nevemet Izráel fiaira, hogy én megáldjam őket.

22. *És szóla az Úr Mózesnek.* A papi kötelezettségek egyik része, melyeket folyamatosan emleget a törvény, van itt felsorolva. Isten ugyanis azt mondja, hogy a papokat jelölte ki a nép megáldására. Látszólag erre utal Dávid is az alábbi szavakkal: „áldunk titeket, a kik az Úr házából valók vagytok” (Zsolt118:26).

Ez a tanítás különösen hasznos, hogy a hívők határozottan bizonyosak lehessenek abban, hogy Isten megbékélt velük, amikor a papokat rendeli az Ő irántuk érzett atyai jóindulata tanúbizonyságainak és hírnökeinek. Az *áldás* szó gyakorta használatos az áldásért folytatott imádkozás értelmében, ami minden istenfélő ember kötelessége. Ez a rítus azonban (amint majd nemsokára meglátjuk) hatékony bizonyossága volt Isten kegyelmének – mintha a pap az Ő saját szájából kölcsönözte volna az áldó szavakat. Lukács azonban megmutatja, hogy ez valójában Krisztusban teljesedett be, amikor elmondja, hogy „felemelvén az ő kezeit” a törvény ünnepélyes rítusának megfelelően a tanítványai megáldása végett (Lk24:50). Ezekben a szavakban tehát a popok voltak az Isten és a nép kibékülésének kijelölt követei, mégpedig Krisztus személyében, aki az egyetlen biztos záloga Isten kegyelmének és áldásainak. Mivel tehát a papok akkor Krisztus előképei voltak, ők kaptak parancsot a nép megáldására. Érdemes azonban megemlíteni, hogy az áldás hangos kimondására kapták a parancsot, nem pedig a homályosan elszuttogott imákra. Ebből pedig kiderül, hogy Isten kegyelmét prédikálták, amit a nép hit által foghatott fel.

24. *Áldjon meg tégedet az Úr.* Az áldás Isten őszinte nagylelkűségének a cselekedete, mivel minden jó dolog bőségét az Ő kegyességéből, mint azok egyetlen forrásából kapjuk. Után a hozzáteszi, hogy „őrizze meg” a népét, mely mondattal arra utal, hogy Ő az egyház egyedüli védelmezője, Aki a felügyelete alatt óvja azt. Mivel azonban Isten kegyelmének fő előnye abban rejlik, hogy mi is érzékeljük azt, a „világosítsa meg az Úr az ő orcáját te rajtad” szavakat is hozzáteszi, mert semmi sem kíváncsiabb a boldogságunk betetőzéséhez, mint az, hogy Isten vidám ábrázatát szemlélhessünk, amint meg van írva a Zsolt4:7-ben: „Sokan mondják: Kicsoda láttat velünk jót? Hozd fel reánk arczodnak világosságát, oh Uram!” Ezért én ekképpen értelmezem a mondatot: hadd láthassa és ízlelhesse a nép Isten jóságának édességét, ami úgy megvidámíthatja őket, mint a Nap világossága, mely derűs időben világítja be a világot. Rögtön utána azonban felhívja a nép figyelmét az elsődleges okra: Isten ingyenes kegyelmére, mert egyedül ez békíti meg Őt irántunk, mert egyébként a saját hátat fordításunk miatt gyűlölnie és megvetnie kellene minket. Ami utána következik, „fordítsa az Úr az ő

orcáját te reád”, az szokásos kifejezés a Szentírásban, melynek ez a jelentése: emlékezzen az Úr az Ő népére. Nem azt jelenti ez, hogy Ő időként feledékeny, hanem mi feltételezzük, hogy elvetette a gondoskodást rólunk, amikor nem adja tényleges bizonyítékát annak, hogy igenis törődik a jólétünkkel. Végül hozzáteszi: „és adjon békességet a népének”, amit mások nem annyira szó szerint⁵⁴⁸ fordítanak a „és adjon békességet néked” kifejezéssel. Mivel ez a szó nemcsak nyugodt és békés állapotot jelent, hanem bővelkedést és sikert is, én szívesen veszem az utóbbi értelemben, bár a tulajdonképpeni jelentése sem elfogadhatatlan a számomra.⁵⁴⁹

27. *Így tegyék az én nevemet.* Noha Jeromos helyesen fordította a „Hívják segítségül az én nevemet” szavakkal, mivel a héber kifejezés hangsúlyos, én jobbnak láttam megtartani, mert Isten a papokra bízta az Ő nevét, hogy azok naponta előhozakodhassanak azzal, mint a jóakarátának és a belőle fakadó üdvösségnek a zálogával. Az ígéret, amit a végén tesz hozzá, bizonyosságot ad arról, hogy minden nem üres, vagy haszontalan ceremónia volt csupán, amikor kijelenti, hogy meg fogja áldani az egész népet. Ebből megértjük, hogy bármit is tesznek az egyház szolgálói Isten parancsára, azt Ő a valóságos és szilárd eredménnyel erősíti meg, mert semmit sem jelent ki az Ő szolgálói által, amit Ő Maga be ne teljesítene és véghez ne vinne a Lélek hatékonyságával. Meg kell azonban jegyeznünk: nem úgy adja át az áldás hivatalát a papoknak, hogy annak jogát is átruházná rájuk, mert miután rájuk bízta ezt a szolgálatot, magának a dolognak a beteljesítését egyedül Önmagának követeli.

Numeri 35

4Móz35:1-8

1. És szóla az Úr Mózesnek a Moáb mezőségén a Jordán mellett, Jérikhó ellenében, mondván:

2. Parancsold meg Izráel fiainak, hogy adjanak a lévítáknak az ő örökségi birtokukból lakásra való városokat; a városokhoz pedig adjatok azok környékén legelőt is a lévítáknak;

3. Hogy legyenek nekik a városok lakóhelyekül, a legelők pedig legyenek az ő barmaiknak, jószágaiknak és mindenféle állatoknak.

4. És azoknak a városoknak legelői, a melyeket a lévítáknak adtok, a város falától és azon kívül, ezer singnyire legyenek köröskörül.

5. Mérjetez azért a városon kívül, napkelet felől két ezer singet, dél felől is kétezer singet, napnyugot felől kétezer singet, és észak felől kétezer singet; és a város legyen középpen. Ez legyen számukra a városok legelője.

6. A városok közül pedig, a melyeket a lévítáknak adtok, hat legyen menedékváros, a melyeket azért adjatok, hogy oda szaladjon a gyilkos; és azokon kívül adjatok negyvenkét várost.

7. Mind a városok, a melyeket adnotok kell a lévítáknak, negyvennyolc város, azoknak legelőivel egyben.

8. A mely városokat pedig Izráel fiainak örökségéből adtok, azokhoz attól, a kinek több van, többet vegyetek, és attól, a kinek kevesebb van, kevesebbet vegyetek;

⁵⁴⁸ „Békesség – ez a szó általánosan jelent minden bővelkedést, és minden jó dolog tökéletes élvezetét. Ellentétes a hadakozással, Préd3:8, a civakodással és az ellenségeskedéssel, Ef2:14-15, Lk12:51, a felfordulással és a zűrzavarral, 1Kor14:33, minden megpróbáltatással, 1Móz43:27, 2Kir4:26, Jób16:33 és ezért teszi hozzá az áldás befejezéséhez, Zsol29:11, Zsolt125:5, 1Pt5:14. Ezt a békességet Jézus Krisztus szerezte meg, ef2:14-15, 17, Rm5:1, és a Szentlélek által élvezhető, Rm8:6, 9, Rm14:17.” – Ainsworth a maga helyén.

⁵⁴⁹ Ez a mondat a francia változatban nagyon lerövidített.

mindenik az ő örökségéhez képest, a melyet örökül kapott, adjon az ő városaiból a lévítáknak.

1. *És szóla az Úr Mózesnek.* Noha a Lévi törzsének nem volt kijelölt öröksége, mégis szükséges volt nekik lakóhelyet biztosítani. Nem adatott nekik földterület, ahol vethettek és arathattak volna, de ellentételezésképpen a tizedek elegendő eszköznek bizonyultak a létfenntartásukhoz még a szegényeknek fizetendő tizedek levonása után is. Isten azonban most a lakóhelyükről gondoskodik, s itt gondosan meg kell jegyeznünk, hogy úgy lettek elosztva az egész területen, ami lehetővé tette, hogy folyamatosan ügyeljenek az Isten imádatának fenntartására, nehogy bármiféle babonaság üthesse fel a fejét, vagy hogy Isten a nép súlyos megvetésének a tárgyává váljon. Tudjuk ugyanis, hogy Ő nemcsak a ceremóniákon való részvételre választotta ki őket, hanem arra is, hogy a törvény magyarázóik legyenek, és táplálják az őszinte istenfélelmet a nép között. Ha pedig mindannyian egyetlen helyre kerültek volna, akkor felmerült volna annak veszélye, hogy a törvény azonnal feledésbe merül az egész országban, s a többi törzs fokozatosan vallástalanná válik. Ebből pedig Isten felbecsülhetetlen jósága ragyog fel, mert a büntetésüket mondhatni az erény jutalmává, a szégyenüket pedig megtiszteltetéssé változtatta. Lévi törzsének ezt a szétszórását ugyanis már a szent pátriárka, Jákob is előre megmondta (1Móz49:7), miszerint az utódaiknak azért kell szétszórattatni a földön, mert Lévi, az ősatyjuk az utálatos gyilkosság és a gonosz álnokság folytán beszennyeződött. Isten végül bebizonyította, hogy ez a prófécia, mely Tőle származott, nem esett a földre beteljesedetlenül. Mégis, jóllehet a lévítákat szét kellett szórni a gyalázatuk jeleként, mégis úgy lettek letelepítve az ország különböző részeiben, hogy a többi törzset a törvény ígája alatt tarthassák. Isten csodálatos gondviselése volt tehát, hogy inkább saját és kijelölt lakóhelyekre kerültek, és nem keveredtek válogatás nélkül össze vissza a nép többi részével. A városok ugyanis, melyeket Isten jelölt ki nekik, így megannyi iskolává váltak, ahol jobban és szabadabban merülhettek el a törvény tanításában, és készülhettek fel a tanítói hivatal ellátására. Ha ugyanis össze vissza lakoztak volna a tömegek között, akkor nagyon sok bűnre lehettek volna hajlamosak és a törvény tanulmányozását is elhanyagolhatták volna. Mikor azonban így elkülönült csoportokba szerveződtek, ez az egység emlékeztette őket rá: azért lettek elkülönítve a nép közül, hogy teljességgel odaszánhassák magukat Istennek. Emellett a városaik olyanok voltak, mint világító lámpások az ország legtávolabbi sarkaiban is. Ezek tehát mondhatni azért voltak falakkal megerősítve, nehogy a nép romlottsága behatolhasson. Az összegyűjtésük pedig arra is ösztönözte őket, hogy kölcsönösen buzdítsák egymást az Isten szolgálóihoz illő elszigeteltségre, az illedelmes és mértékletes életvitelre, az önmérsékletre és egyéb erényekre. Ha viszont kicsapongó szokásokat vettek fel, az annál megbocsáthatatlanabb volt. A városaik tehát olyanok voltak, mint az őrtornyok, melyekben őrködhettek az istentelenség elűzésére a szent föld határaitól. Így a mennyei tanítás fénye szétterjedt. Így lettek szétszórva az élet magjai, és így jöttek létre a szentség és az egyetemes becsületesség követendő példái.

4. *És azoknak a városoknak legelői.* Fellép itt egy ellentmondás, melyből egy kérdés is felmerül. Mózes ugyanis először ezer singnyire korlátozza a városok legelőit minden irányban, majd utána látszólag kétezer singnyire tágítja azokat ki. Egyesek úgy magyarázzák ezt a nehézséget, hogy a városokhoz legközelebb eső területeket a villáknak és a kerteknek szánta, majd újabb ezer singnyi terület lett a nyájaiknak és a gulyáiknak kijelölve. De ezt látszólag csak azért agyalták ki, hogy kikerüljék vele a szóban forgó ellentmondást. Az én véleményem inkább az, hogy miután Mózes megszabta nekik az ezer singnyi területet minden oldalon, azzal folytatja, hogy megmutatja, miképpen kell ezt kimérni, s ezzel elhárítson minden veszekedést, mely a szomszédjak részéről üthette volna fel a fejét. Világos, hogy ugyanazt a dolgot ismétli meg kétszer, s az utóbbi igever csak magyarázata az előbbinek, mert abszurd lenne, hogy miután kijelölte az ezer singet, rögvest megduplázza azt a számot.

De minden nagyon következetes lesz, ha a mérést egy körben végezzük. Ha ugyanis rajzolunk egy kört, majd húzunk egy vonalat a közepétől a széléig, akkor az a vonal a teljes terület mintegy tizedrésze lesz. Vessük hát össze a kör negyedrészt a középpontba menő egyenes vonallal, s az mintegy másfélszerese lesz.⁵⁵⁰ Ha azonban ezer singet hagyunk a városra, a kétezer sing⁵⁵¹ a kör négy részében meg fog felelni az ezer singnyi távolságnak a várostól a négy oldalon levő határig.

Utóbb az egyenlőségnek megfelelően azt is előírta, hogy a városok nagyobb, vagy kisebb száma feleljen meg a törzsek örökségei méreteinek, mert pont amiképpen adót, vagy hűbért fizetünk, figyelembe kell vennünk minden egyes ember vagyonát, itt is igazságos volt, hogy a törzsek a bőségük arányában egyenlően járuljanak hozzá. Ami a menedékvárosokat illeti, most kihagyom ezek helyzetének magyarázatát, mert a dolog a hatodik parancsolattal kapcsolatos. Jegyezzünk meg mindössze annyit, hogy a nyomorult száműzötteket a lévíták gondoskodására bízta, hogy biztonságosabb őrizet alatt lehessenek. Emellett valószínű, hogy azok, akik a szent dolgokat felügyelték, becsületes és őszinte bírók is voltak, akik nem engedtek be bárkit a jutalom reményében, vagy gondatlanságból, hanem csak az ártatlanokat védtek, miután gondosan megvizsgálták az ügyüket.

Numeri 18

4Móz18:1-7, 22-23

1. És monda az Úr Áronnak: Te és a te fiaid, és a te atyádnak háza te veled, hordozzátok a szent hajlék körül való hamisság büntetését. Te és a te fiaid te veled, hordozzátok a ti papságtok hamisságának büntetését.

2. A te atyádfiait, Lévinek törzsét, a te atyádnak nemzetségét is vedd magad mellé, melletted legyenek, és néked szolgáljanak; te pedig és a te fiaid veled, szolgáljatok a bizonyság sátora előtt.

3. És ügyeljenek a te ügyedre és az egész sáornak ügyére; de a szenthajlék edényeihez és az oltárhoz ne járuljanak, hogy meg ne haljanak mind ők, mind ti.

4. És melletted legyenek, és ügyeljenek a gyülekezet sátorának ügyére, a sáornak minden szolgálatja szerint; de idegen ne járuljon ti hozzátok.

5. Ügyeljete azért a szenthajléknek ügyére, és az oltárnak ügyére, hogy ne legyen ezután harag Izráel fiai ellen.

6. Mert íme én választottam a ti atyátokfiai, a lévítákat Izráel fiai közül, mint az Úrnak adottakat, néktek, ajándéku, hogy szolgáljanak a gyülekezet sátorának szolgálatában.

⁵⁵⁰ Ez így nem pontosan igaz, mert a kör területének képlete a $2\pi r$, azaz a sugár a terület kb. 0,159-ed (és nem a 0,1-ed) része, így a negyed körcikk ívének hossza is a sugár $\pi/2$ -szerese, vagyis kb. 1,571-szerese. – *a ford.*

⁵⁵¹ “Les huit mille coudees prinse aux quatre quartiers conviendront avec les mille coudees d’espace entre la ville, et les bornes des fanbourgs.” - *Francia*. E probléma szokásosabb megoldását Mammonidész adja. Szerinte a legelőkre adott 100 sing mellé kell számolni még a mezőkre és a szőlőskertekre adott 2000 singet. Rosenmüller azonban kifogásolja ezt a magyarázatot, amit szerinte a szöveg nem enged meg. Én szóról szóra fordítottam le Kálvint, de úgy vélem, rosszak a számai. Valószínű, hogy az ő elmélete megegyezik Cornelius a Lapide elméletével, amit így fejt ki világosabban: „Isten látszólag a várost és legelőit egy körbe foglalja bele, úgy, hogy a város van a kör közepén, a kör széle pedig 1000 singnyi távolságra van a városfalaktól. Ezt a kört Ő négy háromszögre osztja, melyek mindegyike *isosceles*, azaz egyenlő oldalú, a kör közepétől annak széléig húzva a vonalakat. Isten tehát azt parancsolja, hogy a legelők 1000 singnyire terjedjenek ki, s a keleti oldaluk két vonalból álljon (mindegyik természetesen 1000 singnyi), a kör középpontjától a legelő széléig húzva, mely két vonal a háromszögek befogóit alkotják”. S ez a helyzet a másik oldalukkal is, „azaz a két vonal, melyet a kör széle felé húznak mindkét oldalon – amelyek a háromszög két egyenlő oldalát alkotják – együttesen 2000 singet tesznek ki.”

7. Te pedig és a te fiaid te veled, ügyeljetek a ti papságotokra mindenben, a mik az oltárhoz tartoznak, és a függönyön belől vannak, hogy azokban szolgáljatok; a ti papságotoknak tisztét adtam néktek ajándékkul, azért az idegen, a ki oda járul, haljon meg.

22. És ne járuljanak ezután Izráel fiai a gyülekezetnek sátorához, hogy ne vétkezzenek, és meg ne haljanak.

23. De a lévíták teljesítsék a gyülekezet sátorának szolgálatát, és ők viseljék az ő bűnüket; örökkévaló rendelés legyen a ti nemzetségeiteknél, hogy Izráel fiai között ne birjanak örökséget.

1. *És monda az Úr Áronnak: Te és a te fiaid.* Ezzel az ünnepélyes megszólítással serkenti az Úr a papokat arra, hogy a legnagyobb hűséggel és buzgósággal szánják oda magukat a kötelezettségeik ellátására, mert kijelenti, hogy ha bármit a vallás követelményeivel ellentétesen tesznek, annak a vétkét hordozniuk kell, mert azokról mondja, hogy hordozzák „a szent hajlék körül való hamisság büntetését”, akik eltűrik annak minden beszennyeződését és viselik azokért a büntetést. Isten meg akarta óvni a szentélyt minden folttól és tökéletlenségtől, s a papság méltóságát is erkölcsösségben és tisztaságban kellett fenntartani. Súlyos teher nehezedett tehát a papokra, amikor a szent dolgok őreivé váltak, azon az alapon, hogy ha bármit rosszul végeztek, büntetést kaptak, mert ezért övék volt a gyalázat: pont mintha Isten azt mondta volna, hogy a hanyagság egymagában is egyenértékű a szentségtöréssel. Azaz, a megtiszteltetésük, mely oly sok nehézséggel és veszéllyel kapcsolódott össze, semmiképpen sem volt irigylésre méltó. Ezen a módon inti őket Isten arra, hogy a törvényes rítusok nem csekély fontosságú dolgok voltak, mert azok minden megszenteltetését súlyosan megbosszulta. Ebből ugyanis könnyen meg lehetett éretni, hogy itt valami sokkal kiválóbb és teljességgel isteni dolog keresendő ezekben a földi elemekben. Ez nagyon helyesen lehet lelkileg is alkalmazni minden pásztorra, akiket joggal ér a gyalázat, ha a vallás és az Isten imádatának szentsége megromlanak, ha a tanítás épségén csorba esik, ha a nép jóléte veszélybe kerül, mivel a gondoskodás mindezekről órájuk lett bízva.

2. *A te atyádfiait, Lévinek törzsét, a te atyádnak nemzetségét is.* A lévítákra is kiszabja a kötelességeiket, hogy azok is szolgáljanak, de mondhatni a papok keze alatt, tudniillik, hogy azok parancsai irányítsák őket. Így tehát a tekintély a papok kezében volt, de a lévíták a segítségükre voltak. Ezen az alapon nem volt nekik szabad az oltárhoz közeledni, vagy belépni a belső szentélybe: valójában alacsonyabb rangot kaptak, félúton maradtak a papok és a nép között. Ebből mindenki megtanulhatta, milyen tisztelettudóan kell Isten fenségét szolgálni, mert jóllehet Ő az egész népet örökre fogadta, mégis annyira teljes mértékben törvénytelen volt, hogy a tömegből bárki közeledjen az oltárhoz, hogy a törvény még a lévítákat is visszatartotta ettől, pedig ők Isten saját szolgálói voltak. Ebben a jelképben továbbá azt is észrevevesszük, mennyire szükséges számunkra egy Közbenjáró Isten jóindulatának elnyeréséhez. Ha ugyanis Ábrahám szent és kiválasztott magvának nem volt megengedett a szentély előképéhez közeledni, mennyivel kevésbé volna a számunkra, akik idegenek voltunk,⁵⁵² most behatolni a mennybe, hacsak nem nyílt volna út a számunkra Krisztuson keresztül? Végül, mikor megtiltja az idegeneknek a szent dolgok babrálását, akkor nemcsak a vadidegeneket érti alatta, hanem az egész népet is, a Lévi törzsét leszámítva, mert itt nem az egyház és a pogány nemzetek között tesz különbséget, hanem a szentély szolgálói és a nép többi része között.

⁵⁵² “Qui estions estrangers, et rejettez au pris d’eux.” – Francia.

5. *Ügyeljetek azért a szenthajléknak ügyére.* Megint arra buzdítja a papokat, hogy legyenek szorgalmasak a hivataluk ellátásában, azzal a kiegészítéssel, hogy büntetéssel fenyegeti őket, ha csődöt mondanak a buzgóságban és a komolyságban. S most nemcsak egyedül őket fenyegeti, hanem az egész népet. Nem mond ez ellent az előző kijelentésnek, mert mindenki közös hibája semmiképpen sem enyhítette az övékét. Sőt, ha Isten megbüntette az ártatlan népet a szentély beszennyeződése miatt, akkor mennyivel súlyosabb büntetés várt a papokra (*antistites*), akik hibájából követték el a bűnt, s ezért joggal tekintették őket annak szerzőinek. Emellett tanuljuk meg ebből az igeszakaszból azt is, hogy mennyire őszintén kell megalázkodnunk Isten szolgálatában, melynek megszenteltelenítése tűrhetetlen az Ő számára. Sőt, hogy a papok aktívabban, és nagyobb szorgalommal fogjanak bele a kötelességeik ellátásába, megmutatja, hogy nem adhatnak utat a tétlenségnek aljas hálátlanság nélkül, mivel bizonyos módon Lévi egész törzse felett uralkodnak, vagy legalábbis elsőségük van a testvéreik között. Abban pedig benne foglaltatik a hanyagságuk közvetett megfeddése is, amennyiben nem teljesítik hűségesen a kötelességeiket, amikor Isten arra emlékezteti őket, hogy a saját nagylelkűségéből tisztelte meg őket a papi hivatással. „Én adtam a papságotokat szolgálati ajándéknak”,⁵⁵³ tudniillik ingyenesen ruháztam rátok azt, ami nem volt a tiétek. Mások másként olvassák: „Én adtam a papságotokat ajándék szolgálatul”, mivel azonban a jelentése ugyanaz, alapjában véve nem változtat semmin, így szabadon eldönthetjük, melyiket választjuk.

22. *És ne járuljanak ezután Izráel fiai.* Megint emlékezteti őket arra, amit korábban mondott, tudniillik hogy a lévíták lettek kiválasztva a szent dolgok kezelésére. Isten ugyanis nem fogadta el az egész népet válogatás nélkül, mint a törvényadást megelőzően, amikor mások is áldozhattak. Mindazonáltal erősen rájuk parancsol, hogy ügyeljenek a kötelességeik ellátására, mivel ha közülük bárki vétkezik, a bűne végzetes lesz. Így kell ugyanis értenünk a „hordozzák majd a vétküket a halálra” szavait.⁵⁵⁴ Pont amiképpen a következő igeversben azt mondja, hogy minden beszennyeződés bűnét ők viselik, mert ha Isten szolgálata gondatlanság miatt szennyeződik be, ez a bűn majd nekik tulajdoníttatik.

Numeri 4

4Móz4:4-20, 24-28, 31-33

4. Ez a tisztök Kéhát fiainak a gyülekezet sátorában: a legszentségebbekről való gondviselés.

5. Áron és az ő fiai pedig, mikor indulni akar a tábor, menjenek be, és vegyék le a takaró függönyt, és takarják be azzal a bizonyosság ládáját.

6. És tegyenek arra borzbőrből csinált takarót, és borítsák azt be egészen kékszínű ruhával felülről, és dugják belé a rúdjaikat is.

7. A szent kenyerek asztalát is borítsák be kékszínű ruhával, azon felül tegyék rá a tálakat, a csészéket, a kelyheket, és az italáldozathoz való kancsókat, és ama szüntelen való kenyér is rajta legyen.

8. Azután borítsanak azokra karmazsinszínű ruhát, és takarják be azt borzbőrből való takaróval, és dugják belé a rúdjaikat is.

9. Vegyenek azután kékszínű ruhát, és takarják be a világításra való gyertyatartót és annak mécseit, hamvvevőit, hamutartóit és minden olajos edényét, a melyekkel szolgálnak körülte.

⁵⁵³ “Donum posui munus vestrum.” – *Latin*. “Én adtam a hivatalotokat *nektek ajándék szolgálatul*.” – *Amplified Version*. A mondat utóbbi része a francia változatból kimaradt.

⁵⁵⁴ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét. A 23. vers szavait magyarázza.

10. És tegyék azt és minden edényét borzbőrből csinált takaróba, és tegyék saroglyára.

11. Az arany oltárt is borítsák be kékszínű ruhával, és takarják be borzbőrből csinált takaróval, és dugják belé a rúdjaikat is.

12. Vegyék elő azután a szolgálatnak minden eszközét, a melyekkel szolgálni fognak a szenthelyen, és tegyék kékszínű ruhába, és takarják be azokat borzbőrből csinált takaróval, és tegyék a saroglyára.

13. Azután takarítsák el a hamvat az oltárról, és borítsanak arra bíborpiros színű ruhát.

14. És tegyék rá arra minden ő eszközét, a melyekkel szolgálnak azon: a szenes serpenyőket, a villákat, a lapátokat és a medenczéket, az oltárnak minden eszközét; és borítsanak arra borzbőrből csinált takarót, és dugják belé a rúdjaikat is.

15. Ha pedig elvégezi Áron és az ő fiai a szenthelynek és a szenthely minden edényének betakarását, mikor el akar indulni a tábor: akkor jöjjenek el Kéhát fiai, hogy elvigyék azokat; de ne illessék a szenthelynek semmi edényét, hogy meg ne haljanak. Ezek Kéhát fiainak terhei a gyülekezet sátorában.

16. Eleázárnak pedig, az Áron pap fiának tiszte: a világító olajra, a füstölő szerekre, a szüntelen való ételáldozatra és a kenetnek olajára; az egész hajlékra és mindenre, a mi abban van, mind a szenthelyre, mind annak edényeire való gondviselés.

17. Szóla azután az Úr Mózesnek és Áronnak mondván:

18. A Kéhátiták nemzetségének törzsét ne engedjétek kiirtani a lévíták közül;

19. Hanem ezt míveljétek ő velök, hogy éljenek és meg ne haljanak, mikor járulnak a szentségek szentségéhez: Áron és az ő fiai jöjjenek el, és rendeljék el őket, kit-kit az ő szolgálatára és az ő terhére.

20. Egy pillanatra se menjenek be, hogy meglássák a szenthelyet, hogy meg ne haljanak.

24. Ez legyen munkájok a Gersoniták nemzetségeinek a szolgálatban és a teherhordozásban:

25. Hordozzák a hajlék kárpitjait és a gyülekezet sátorát, annak takaróját és a borzbőrből csinált takarót, a mely rajta van felül, és a gyülekezet sátora nyílásának leplét.

26. És a pitvar szőnyeget, és a pitvar kapunyílásának leplét, a melyek a hajlékon és az oltáron köröskörül vannak, azoknak köteleit, és az ő szolgálatjokhoz való minden edényt; és mindazt, a mi tenni való azokkal, ők teljesítsék.

27. Áronnak és az ő fiainak beszéde szerint legyen a Gersoniták fiainak minden szolgálatjok, minden terhőkre és minden szolgálatjokra nézve; minden terhőket pedig az ő őrizetőkre bízjátok.

28. Ez a Gersoniták fiai nemzetségének szolgálata a gyülekezet sátorában; az ő szolgálatuk pedig legyen az Áron pap fiának, Ithamárnak keze alatt.

31. Ezek pedig, a mikre ügyelniök kell a továbbvitelnél és a gyülekezet sátorában való minden szolgálatuknál: a hajlék deszkái, annak retesrúdjai, oszlopai és talpai.

32. A pitvarnak is köröskörül való oszlopai és azok talpai, szegei és kötelei, azoknak minden szerszámai, és minden szolgálatjokhoz való. Név szerint is megszámláljátok az edényeket, a mikre a továbbvitelnél ügyelniök kell.

33. Ez legyen szolgálatuk a Mérári fiai nemzetségeinek, a melylyel szolgáljanak a gyülekezet sátorában, Ithamárnak, az Áron pap fiának vezetése alatt.

4. *Ez a tisztök Kéhát fiainak.* Kiszabja a különböző szolgálatokat a lévítákra, először, nehogy az összevissza kapkodó serénységük zavart okozzon, másodsor nehogy a becsvágy sarkalljon egyeseket közöttük,⁵⁵⁵ amiből viták és civakodások származhatnak. Tudjuk, mennyire zavarosan tevékenykednek az emberek, amíg bizonyos szabályok nincsenek nekik előírva, nehogy céltalan sietséggel kapkodjanak össze-vissza, s miközben minden egyén meg akarja előzni a többieket, méltatlan utánzás üti fel a fejét, ami végül civakodásokba csap át. Ha tehát ennek nem vették volna az elejét, a lévíták hamarosan zavarokat keltettek volna a szolgálatukban, s viták robbantak ki volna közöttük. Isten tehát előlép, és az Ő saját tekintélyével szorítja valamennyiüket a helyes korlátok közé, és zabolázza meg ostoba szeszélyeiket. Az pedig, hogy Kéhát fiainak tiszteletreméltóbb hivatal van kijelölve, mint másoknak, Isten ingyenes kegyelméből származik. Így minden gőgöt elfojtott, nehogy valaki a saját kezűgyességével, a szorgalmával, vagy más ajándékokkal dicsekedhessen. A gondoskodás a szentek szentjéről lett tehát a Kéhát fiakra bízott feladat. Nem azt jelenti ez, hogy kezelniük kellett volna annak bármely részét, hanem az edényeit kellett vinniük menet közben, mikor a papok becsomagolták azokat. Isten ugyanis azt parancsolja Áron fiainak, hogy jöjjenek és szedjék szét a szentélyt, gondosan fedjék be a takaróleplel, az oltárt és más szent edényeket a megfelelő takarókkal, mielőtt Kéhát fiai egy ujjal is hozzányúlhatnak azokhoz, s ezzel növeljék meg a nép tiszteletét a szent dolgok iránt. Emellett amikor a többi törzs még a lévítákat is eltiltva látta a szentély megérintésétől, akkor ez is eszükbe juttathatta a saját méltatlanságukat, s még inkább megalázkodhattak. Sőt, az irigység minden oka is eltöröltetett, mikor a többi lévita hallotta, milyen veszedelmes feladatot kaptak Kéhát fiai, mert Isten halálbüntetéssel fenyegeti őket, ha bármely tiltott dolgot érintenek. Végül inti a papokat, Áron fiait, nehogy a gondatlanságuk miatt megsemmisítsék a testvéreiket. Ha ugyanis bármit fedetlenül hagynak, az a megsemmisítésük oka lesz.

24. *Ez legyen munkájuk a Gersoniták nemzetségeinek.* A feladatok, melyeket Gerzson, valamint Mérári fiainak parancsol meg, látszólag alantasak és fáradságosak, mert kemény és szolgai munka volt a függönyök és a sátor hordozása azok takaróival egyetemben, valamint a deszkáké, a rudaké, és a pilléreké. Ebből azonban megtanuljuk, hogy Isten szolgálatában semmit sem szabad megvetni, s a kötelességünk minden részét vidáman kell ellátnunk. Annak ugyanis bőven ki kell elégítenie minket, hogy Isten kegyeskedett az Ő szentélyének szolgálóivá választani, ezért sem a gyengeségnek, sem a büszkeségnek nem szabad minket akadályozni a kötelességeink ellátásában.

Leviticus 17

3Móz17:1-9

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Áronnak és az ő fiainak és Izráel minden fiának, és mondd nékik: Ez az a dolog, a mit megparancsolt az Úr, mondván:
3. Ha valaki Izráel házából ökröt, vagy bárányt, vagy kecskét öl le a táborban, vagy a ki öl a táboron kívül,
4. És nem viszi azt a gyülekezet sátorának nyílásához, hogy áldozattal járuljon az Úrhoz, az Úrnak hajléka előtt: vérontásul tulajdoníttassék az annak az embernek; vért ontott, töröltessék ki azért az ilyen ember az ő népe közül:
5. Azért hogy vigyék el Izráel fiai az ő véres áldozataikat, a melyeket áldoznak vala a mezőn, vigyék el azokat az Úrnak, a gyülekezet sátorának nyílásához, a paphoz, és áldozzák meg azokat hálaáldozatul az Úrnak.

⁵⁵⁵ “D’ s’avancer, ou ingerer” – hogy előre tolakodjanak, vagy közbeavatkozzanak. – Francia.

6. És hintse a pap a vért az Úr oltárára, a mely a gyülekezet sátorának nyílásánál van, a kövérjét pedig füstölögtesse el kedves illatul az Úrnak.

7. És ne áldozzák többé véres áldozataikat az ördögöknek, a kikkel ők paráználkodnak. Örökkévaló rendtartás legyen ez nékik nemzetségről nemzetségre.

8. Mondjad nékik ezt is: Valaki az Izráel házából, vagy a köztök tartózkodó jövevények közül, egészen égőáldozatot áldoz vagy véres áldozatot,

9. És nem viszi azt a gyülekezet sátorának nyílásához, hogy elkészítse azt az Úrnak: irtassék ki az ilyen ember az ő népe közül.

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* Ezekben és a hasonló igeszakaszokban Isten a papokat jelöli ki az áldozatok bemutatására, mert jöllehet ezek közösek voltak az egész nép számára, Ő mégis egy ember keze által és egy konkrét helyen akarta azokat bemutattatni. Először azért, mert ha megengedte volna az oltárok építését mindenfelé, akkor az Ő tiszta és igazi imádatát ez a sokféleség megrontotta volna. Másodszor pedig azért, hogy a népet a Közbenjáróhoz irányíthassa, mivel ahhoz az elvhez mindig szilárdan kellett ragaszkodniuk a hívőknek, hogy semmiféle áldozat sem lehet törvényes, csakis az Ő kegyelme által. Ugyanez a tanítás a későbbiekben is gyakorta előfordul, ahol az áldozatokról van szó, mivel azonban itt a papok hivatalát tárgyaljuk, legyen elég egyszer, s mindenkorra kimondani, hogy magánember számára nem volt törvényes bármit felkínálni Istennek, csak a pap keze által, akire ez a kötelezettség kiszabott. Mivel azonban ebben a dologban a hiábavaló dicsekedés csodálatosan hajlamos befolyásolni az emberek elméit, ezért Ő súlyos bosszúval fenyegeti mindazokat, akik megkísérlik. Már magyaráztuk, miért jelölt ki Isten egyetlen szentélyt. Most pedig kijelenti, hogy ha nem viszik oda az áldozatokat, ez a megszenteltetés egyenértékű lesz az emberöléssel. Azt parancsolja tehát, hogy minden áldozatot az oltárhoz kell vinni még akkor is, ha az áldozatot felajánlók távol vannak, mert „a mezőn”⁵⁵⁶ távoli helyet jelent, így senki se mentegetőzhessen az utazás kényelmetlenségével. Konkrétan megnevezi a békeáldozatot, mert ezzel a fajta áldozattal szoktak a magánemberek bizonyosságot tenni az istenfélelmükről. Isten tehát kijelenti, hogy akkor lesz elfogadható a Számára a szolgálat, ha a pap közreműködésével történik meg az áldozás a papra bízott feladat jogán. Végül ezt a törvényt minden generációra megerősíti, hogy soha ne próbálják meg hatályon kívül helyezni. Ennek okát is kijelenti – amit máshol már bővebben magyaráztunk – azért, mert egyetlen hely lett elrendelve, ahol időről időre össze kellett gyűlniük, s pap is kijelöltetett, aki betarthatta a törvény által parancsolt ceremóniákat, hogy tisztán imádhassák az Istent, és ne szennyezzék be az Ő áldozatait furcsa babonákkal. Mondtuk, hogy az ókori nép azért köttetett a szentélyhez, nehogy elferdítsék és megváltoztassák a vallást az emberek fantáziájának megfelelően, s nehogy bármiféle koholmányok lopakodjanak be, amelyek miatt könnyedén bálványimádásba csúszhattak volna. Az Isten által adott parancsot, miszerint csak a papok áldozhatnak, annak nagy hasznossága miatt adja, tudniillik ez visszatartja majd a népet attól, hogy az ördögökkel közösködjének. Ebből az a hasznos tanítás származik, hogy az emberek nem korlátozhatók mással az odafordulástól a babonásokhoz, csak azzal, ha Isten szájából keresik a kegyesség egyetlenegyszerű szabályát.

8. *Mondjad nékik ezt is.* A törvényt most a jövevényekre is kiterjeszti – nem a pogányokra, hanem azokra, akik eredetileg más nemzetekből származtak, de odaszánták magukat a tiszta vallásra. Ha ugyanis több lett volna nekik megengedve, mint Ábrahám vér szerinti gyermekeinek, akkor a szokásoknak megfelelően a romlás hamarosan szétterjedt volna. Isten tehát nem engedi, hogy a jövevények beszennyezzék az Ő szentélyét, nehogy a szabadosságuk utat találjon magának az egész nép között. Ebből a részből következtethetünk

⁵⁵⁶ Az Amplified Version szerint: *a nyílt mezőn.*

arra, hogy az „öl” szó⁵⁵⁷ itt az áldozatokra korlátozódik, mert máshol a nép engedélyt kap arra, hogy a saját városaikban és falvaikban egyenek, csak a vértől kell tartózkodniuk. Emlékeznünk kell tehát arra, hogy itt nem a közönséges élelemről van szó, hanem csak az áldozatokról, melyeket csak a sátorban volt szabad felajánlani.

Deuteronomium 17

5Móz17:8-11

8. Ha megfoghatatlan valami előtted, a mikor ítélned kell vér és vér között, ügy és ügy között, sérelem és sérelem között, vagy egyéb versengések között a te kapuidban: akkor kelj fel, és menj el arra a helyre, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened.

9. És menj be a Lévitá-papokhoz és a bíróhoz, a ki lesz majd abban az időben; és kérdezd meg őket, és ők tudtul adják néked az ítéletmondást.

10. És annak a mondásnak értelme szerint cselekedjél, a melyet tudtul adnak néked azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr; és vigyázz, hogy mind a szerint cselekedjél, a mint tanítanak téged.

11. A törvény szerint cselekedjél, a melyre tanítanak téged, és az ítélet szerint, a melyet mondanak néked; el ne hajolj attól a mondástól, a melyet tudtul adnak néked, se jobbra, se balra.

8. *Ha megfoghatatlan valami előtted.* A papok fő feladatát írja le itt egyetlen igeszakaszban, azaz azt, hogy nekik kellett kimondani, mi a helyes a kétséges és homályos dolgokban, Isten törvényéből kiindulva. Jóllehet Isten látszólag csak a polgári vitákra utal, mégsem kétséges, hogy egy szinekdochével a papokat teszi meg a törvény tanításának magyarázóivá. S hogy a tekintélyüket általánosságban még jobban tiszteljék, megparancsolja a népnek, hogy nyugodjanak bele az ő döntéseikbe még a legvitatottabb kérdésekben is. Ha ugyanis az ő ítéletük a mérvadó, amikor emberéletről van szó, vagy bármiféle vitát kell elrendezni, annál inkább nem lehet kivétel az Isten imádatával és a lelki tanítással kapcsolatos kérdésekben. Elismerem, itt a papokat nem az egyedüli bírakként jelöli ki, hanem a nép közül másokat is mondhatni kollégákként társít hozzájuk, de a papi hivatal méltóságát mégis nagyon felmagasztalja. Egyesek véleménye, miszerint a bíró szó egyedül a főpapra vonatkozik, könnyen cáfolható, mert Mózes konkrétan felsorolja a papokat, a lévitákat és a bírót. Valószínű azonban, hogy az egyes szám - többes szám váltás itt egy enallagé, mert a szent történelemből kiderül, hogy többeket is kijelöltek, mikor Jósafát Jeruzsálemben is kijelölt egyeseket „a Léviták, papok és az Izráel nemzetségeiből való fejedelmek közül az Úr ítéletére és a perlekedésekre” (2Krón19:8). Biztos, hogy a kegyes király a legcsekélyebb mértékben sem akart eltérni a törvény szabályaitól, s a buzgóságát Maga a Szentlélek dicséri. De az, hogy ez volt az elrendezés, nem sokkal később kiderül, amikor megemlíti, hogy a főpap volt az első „az Úrnak minden dolgaiban”, s a király kormányzója felügyelte a polgári és a világi ügyeket. Ez pedig ismét megerősíti az, amire nemrég utaltam: tudniillik hogy a tanítás hivatala a papokra lett bízva, hogy ők oldjanak meg minden nehéz kérdést. Ezt Jósafát szavai is alátámasztják, amikor ezt mondja: „Ha valamely pert előtökbe hoznak a ti atyátokfiai, a kik lakoznak az ő városaikban, emberhalál, törvény és parancsolat, a rendtartások és ítéletek miatt: intsétek őket, hogy ne vétkezzenek az Úr ellen” (2Krón19:10).

Természetesen ahogyan a fő bűnök megítélésének hatásköre tulajdonképpen a többi törzs bírát illette, úgy volt a papok saját hivatala az előírások és a rendelkezések meghatározása,

⁵⁵⁷ Ezekben az igeversekben (8-9) az égőáldozatról van csak szó, amiből Kálvin szemlátomást joggal következtet arra, hogy az „öl” szó a 3. versben csak az áldozatként leölt állatokra vonatkozik.

valamint az egész törvény magyarázata. Abban sem kételkedhetünk, hogy Malakiás szavai „a papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő” (Mal2:7) ebből az igeszakaszából származnak. A dolog summájára térve: Isten az ítélőszék helyét a szentélyben jelöli ki, mert bár az első ígeversben látszólag válogatás nélkül jelöli ki a papokat és a bírakat döntnököknek a földi ügyekben, az ettől számított negyedik versben mégis kellőképpen kimutatja, hogy más feladatot szabott a papokra: nevezetesen azt, hogy tartsák meg a népet a szilárd és tiszta tanításban, s magyarázzák nekik, mi a helyes – egyszóval, hogy legyenek az egyház tanítói. S bár a népnek egyet kellett érteni minden döntésükkel, s mondhatni bűn volt azoktól jobbra, vagy balra eltérni, ezzel mégsem kaptak zsarnoki hatalmat a kezükbe, hogy ha önkényesen sötétségre változtatják a világosságot, a romlott döntésüket csalhatatlannak kellett volna tartani. A magyarázatukat fellebbezés nélkül kellett elfogadni, de elő volt nekik írva az a szabály, mely szerint mintegy Isten szájával kell szólniuk. Igaz, hogy az itt a תורה, *torah* szó⁵⁵⁸ használatos, ami noha tanítást jelent, kétségtelenül a törvényben foglalt tanítást jelöli, sőt, a törvény szóval egyenértékű. S ennek Jósafát a hűséges magyarázója, amikor felsorolja azokat a részeket, melyekről a Szentírás mindenütt mutatja, hogy Mózes törvénye azokból áll. Noha a פִּי, *phi* jelképesen véve a héberben beszélgetést jelent, itt mégis hangsúlyosan azt az ítéletet fejezi ki, amit a törvény tiszta tanításából kell kialakítani. Izrael gyermekei tehát azt a parancsot kapják, hogy tegyék a papok által mondottakat, s miképpen? A törvényből vett ítéletnek megfelelően. Abban sem kételkedhetünk, hogy Isten egyidejűleg fel is szerelte azokat az értelem és a becsületesség lelkével, akiket ily nagy méltóságra kívánt emelni, hogy ne hozzanak téves ítéleteket. S ezt is közvetíti az ígért: „ők tudtul adják néked az ítéletmondást”, hiszen abszurd lenne, ha a nép hiába, a saját pusztulására tisztelné Istent. Mivel most egyetlen Pap, a Mesterünk, Aki a Krisztus van fölénk állítva, jaj nekünk, ha nem vetjük alá magunkat egyszerűen az Ő szavának, és nem engedelmességek Neki a hozzánk illő minden mértékletességgel és taníthatósággal.

A papok jogai

Numeri 5

4Móz5:9-10

9. Izráel fiainak minden szent dolgaiból minden felmutatott áldozat azé a papé legyen, a kihez viszik azt.

10. És kinek-kinek az ő szenteltje a magáé legyen; a mit pedig kiki a papnak ad, azé legyen.

9. *Minden felmutatott áldozat.* Eddig azokat az igeszakaszokat szedtem össze, melyekben Mózes a papok hivataláról beszél, s röviden ezeket magyaráztam. Most a jogaikat veszem górcső alá, azaz azt a tisztességet, melyet Isten ruházott rájuk, hogy készségesen és jó kedvvel engedelmeskedjenek Neki. Itt azonban Mózes futólag azt is érinti, amit máshol teljesebben is bemutat, mint azt hamarosan meglátjuk, tudniillik a papok részének jelöl ki minden szent áldozatot, melyeket utóbb felsorol.

Ennek a törvénynek három fő alapja volt. *Először*, nehogy a már Istennek szenteltetett dolgot megszenteltetés a válogatás nélkül történő felhasználással, mert ahhoz, hogy az

⁵⁵⁸ על-פי תורה, 11. vers. „A törvény ítéletének megfelelően.” – *Amplified Version*. A תורה főnév bevallottan a ירה igéből származik, melynek a legközönségesebb jelentése hifil ragozásban *tanítani*. Ezért a főnév elsődleges jelentése a *tanítás*. A פִּי a *száj*, ebből kiindulva a *hang*, ami belőle származik. Így a על-פי az *Ígének*, vagy a *kinyilatkoztatásnak* megfelelően. – Henry Walter.

áldozatok megfelelő méltósága megmaradhasson, el kellett különíteni azokat a közönséges élelemtől. *Másodszor*, a ceremóniákat illetően ez visszafogta a hencegő mértéktelenséget. Ha ugyanis az áldozat leölése után az összes húst visszaadták volna a tulajdonosoknak, a kérdés vágya⁵⁵⁹ üthette volna fel a fejét a bolond emberek között. A gazdagok a tapsra vágyakozva jöttek volna, majd fenséges lakomákat rendezve, a maradékot eladásra kínálták volna fel. Ezzel az Isten imádatának hamis ürügyével igyekeztek volna kegyet szerezni önmaguknak. A *harmadik* alap az, amit Pál említ, tudniillik hogy helyes, ha az oltár szolgálói az oltárból élnek (1Kor9:13), mert bár méltatlan dolog, hogy Isten szolgáit a bérük vonzza, Isten mégsem akarta, hogy a papok, amikor ingyenesen adták a munkájukat a szentély szolgálatára, éhezzenek, s ezáltal a jókedvükön csorba essék. Ha ugyanis helyesen akarták ellátni a hivatalukat, akkor teljes mértékben a lelki dolgokra kellett figyelniük, teljesen elvetve a háztartásuk gondjait. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy ezek serkentők voltak a kapzsiságra, s kiváló és hasznos hozó elhívás tárult a papok elé, a válasz könnyű: bármi is lett az ő osztályrészük, miután azt csak saját maguk fogyaszthatták, így nem lehetett túl nagy a mennyiségét tekintve, mert nem volt szabad nekik sem eladni, sem továbbadni semmit másoknak, amint már láttuk, s hamarosan ismét látni fogjuk. Így azok ostoba becsstelensége, akik úgy gúnyolják Mózeszt, mintha a néptől zsákmányolt dolgokkal gazdagította volna meg a papokat, kellőképpen meg van cáfolva. Ha ugyanis lett volna bárki, akinek az érdekeit támogatni kívánta volna, akkor biztosan a saját fiaival kezdi, ám itt mégsem találunk semmiféle utalást rájuk. Sőt, mindazt, amit a papoknak megad, a saját fiaitól, és azok utódaitól veszi el, mintha szándékosan fosztotta volna meg őket azokról az előnyöktől, melyek egyébként nem voltak törvényellenesek. Egyszóval, egyedül a szent dolgok méltóságával törődött, anélkül, hogy bármi módon igyekezett volna meggazdagítani a papokat.

Numeri 18

4Móz18:8-19

8. Szóla azután az Úr Áronnak: Ímé én néked adtam az én felemelt áldozataimra való ügyelést is, valamit Izráel fiai nékem szentelnek, néked és a te fiaidnak adtam azokat felkenetési díjul, örökkévaló rendelés szerint.

9. Ez legyen tiéd a legszentségesebbekből, a melyek tűzzel meg nem égettetnek: Minden ő áldozatjok, akár ételáldozatjok, akár bűnért való áldozatjok, akár pedig vétekért való áldozatjok, a miket nékem adnak, mint legszentségesebbek, tiéd legyenek és a te fiaidé.

10. A legszentségesebb helyen egyed meg azt, csak a férfiak egyék azt; szentség legyen tenéked.

11. Ez is tiéd legyen, mint felemelt áldozat az ő ajándékukból, Izráel fiainak minden meglóbált áldozataival együtt; néked adtam azokat és a te fiaidnak, és a te leányaidnak, a kik veled vannak, örökkévaló rendelés szerint; mindenki, aki tiszta a te házában, eheti azt:

12. Az olajnak minden kövérjét, és minden kövérjét a mustnak és gabonának, azoknak zsengéit, a melyeket az Úrnak adnak, tenéked adtam.

13. Mindennek első gyümölcsei az ő földjökön, a melyeket az Úrnak visznek, tiéd legyenek; mindenki, a ki tiszta a te házában, egye azokat.

14. Minden, a mi teljesen Istennek szenteltetik Izráelben, tiéd legyen.

⁵⁵⁹ “C” estoit pour inciter les gens a une fole convoitise de se monstrent, et faire leurs parades” – ez felszította volna az áldozás és a parádé iránti ostoba becsvágyat az emberekben. – *Francia*.

15. Minden, ami az élő állatok közül az anyaméhet megnyitja, a melyet az Úrnak visznek, mind emberekből s mind barmokból a tiéd legyen; csakhogy az embernek elsőszülöttét váltasd meg, és a tisztátalan állatnak elsőszülöttét is megváltassad.

16. A melyek pedig váltságosok, egy hónapostól kezdve váltasd meg a te becslésed szerint, öt ezüst sikluson a szent siklus szerint: húsz géra az.

17. De a tehénnek első fajzását, vagy a juhnak első fajzását, vagy a kecskének első fajzását meg ne váltasd; mert szentelni valók azok; a véröket hintsd az oltárra, és azoknak kövérít füstölögtesd el kedves illatú tűzáldozatul az Úrnak.

18. Azoknak húsa pedig tiéd legyen, a miképen a meglóbált szegy, és a mint a jobb lapoczka is tiéd lesz.

19. Minden felemelt áldozatot a szent dolgokból, a melyeket az Úrnak áldoznak Izráel fiai, néked adtam örökkévaló rendelés szerint, és a te fiaidnak, és a te leányaidnak, a kik veled vannak; sónak szövetsége ez, örökkévaló az Úr előtt, néked és a te magodnak veled.

8. *Szóla azután az Úr Áronnak.* Most annak részletesebb kifejtésével folytatja, amire nemrég utalt a papok jogait illetően a szent áldozatok vonatkozásában. Emlékeznünk kell azonban arra az általam említett ellentétre a magasabb rangú papok és a leviták között, mert miközben Áron családja különleges megtiszteltetésben részesült, Lévi törzsének többi családja lealacsonyodott. Isten tehát egyedül a papoknak juttatja az összes, a „legszenstesebbnek”⁵⁶⁰ nevezett, szentebbnek minősülő áldozatot. Ez után egy kivétel következik, tudniillik hogy az egész megtiszteltetésképpen kellett letétbe helyezni a papoknál, melyből egy részt azoknak a levitáknak kellett juttatni, akik a szentély szolgálatában látták el a hivatalukat. Elmondja nekik, hogy ezt a kiváltságot „felkenetési díj” kapják, nehogy a papok emitt felfuvalkodjanak, vagy felmagasztalják magukat. Isten ingyenes nagylelkűségének ugyanis mértékletességre és alázatra kell tanítania minket. Ezzel az érveléssel fedd meg és szorít vissza Pál minden hiábavaló dicsekedést: „Ha pedig úgy kaptad, mit dicsekedel, mintha nem kaptad volna?” (1Kor4:7) Áron fiai pedig nem más jogon kapták a felkenetésüket, mint azért, mert Istennek tetszett őket kiválasztani. Ezt jelzi az is, amikor az kiváltságukról mint „ajándékról” beszél, de Isten így konkrétan is a saját kegyelmét dicséri, mert más okból említi a Maga ajándékát, tudniillik, hogy senki ne bocsátkozzon vitába a papokkal ebben a dologban.

9. *Ez legyen tiéd.* Különféle áldozatokat sorol fel, melyekből részesíteni akarta a papokat: az égőáldozatok minden maradékát, másodjára a *minhát*, vagy ételáldozatot, harmadjára a bűn- és vétekáldozatokat, bár a következő mondatot: „a miket nékem adnak” látszólag korlátozásképpen teszi hozzá, mintha csak azokat az áldozatokat jelölné, melyeket majd máshol említ,⁵⁶¹ és amelyekkel a lopás bűnétől tisztultak meg. Hacsak nem tartjuk jobbnak úgy olvasni, hogy ezt a harmadikat a bűn- és vétekáldozatokhoz adták, melyekkel az emberek visszaadták azt, ami nem az övék volt, hogy megszabadulhassanak a lopás vétkétől. Ezután hosszá teszi a szabad akaratból adott ajándékokat, melyekre Izrael gyermekei fogadalmat tettek, valamint az olaj, a bor és a gabona első zsengéjét. Ezt a megkülönböztetést azért Isten fektette le, hogy biztosabban megakadályozhassa a féltékenységet, és a rosszakaratot, mert ha bármiféle becsvágy ütötte volna fel a fejét, abból rengeteg civakodás fakadt volna mondhatni nyílegyenesen, amivel a szent dolgoknak kijáró tiszteletlen esett volna csorba. Egyidejűleg azonban Isten azt is előírja a papoknak, hogy csak a férfiak egyenek

⁵⁶⁰ *Amplified Version*: „a legszenstesebb dolgok”, a szentségek szentsége”. Ainsworth megjegyzése: „A héber *szentek szentje*, azaz a legszenstesebbek, amit a görögök a megszentelt (vagy felszentelt) szent dolog kifejezéssel fordítanak. A szentély egyes áldozatait *szentnek*, a héber doktorok pedig *könnyű szent dolgoknak*, neveznek, másokat pedig a *szentek szentjének*, azaz a *legszenstesebbeknek*”, stb.

⁵⁶¹ Lásd Numeri 5:8.

azokból, s nem máshol, mint a szentélyben, mert (amint korábban mondtuk) fellépett volna a veszélye annak, hogy ezeknek a szent áldozatoknak a méltósága megfogyatkozik, ha elviszik a magánházakhoz, és összekeverik a közönséges élelemmel. Emellett Isten a papokat sem akarta fényűző életmódra készíteni, hanem azt szerette volna, ha magának a szentélynek a látványa mértékletességre és józanságra indítja őket a lakomáikon. Egyfajta katonai fegyelem volt ez a tartózkodás előmozdítására, hogy el kell távolodniuk a feleségüktől és a családjuktól az étkezéseikhez. De bármit ajánlottak fel fogadalomként, vagy első zsengeként, abból Isten az asszonyoknak is engedett enni a saját házaikban azzal a feltétellel, hogy tisztátalan személy ne érintse meg azt, ami egyszer megszenteltetett.

15. *Minden, ami az élő állatok közül az anyaméhet megnyitja.* Most ugyanazt a dolgot rendeli el az elsőszülöttek vonatkozásában, tudniillik hogy a papoknak ezeket is meg kell tartaniuk maguknak, bár azt a kivételt is hozzáteszi, hogy az ember elsőszülöttjét meg kell váltani. A tisztátalan állatokat illetően a tulajdonosok megválthatták, vagy leölhették azokat. Mivel azonban nem kimondottan erről van itt szó, Isten röviden csak annyit jelent ki, hogy a papoknak adja, bármi haszon származzék is az elsőszülöttekből. A parancs, mely szerint az elsőszülötteket meg kell váltani a papok becslése szerint nem azt jelenti, hogy maguknak a papoknak kell megszabni az értékét, mintha hatalmuk lenne ennek megtételére, hanem a becslés arra vonatkozik, amit Isten parancsára kellett megtenniük, amint azt máshol láttuk. S ez azonnal megérthető a szövegkörnyezetből, mert a most hozzátett ár az, amit Maga Isten állapított meg. Ami a tiszta állatok elsőszülötteit illeti, más törvény vonatkozik rájuk, tudniillik ezeket le kell vágni az oltárnál, majd a kövérjüket el kell égetni, a húsuk pedig a papoké lesz, mint az égőáldozatok szegye és a jobb lapockája is. De nehogy bárki a léviták, vagy a nép közül – mert az emberek mindig áhítoznak az újításokra – valaha is megkíséreljék megszegni ezt a rendeletet, minden ellentmondást eltöröl a jövőre nézve, amikor Isten kijelenti, hogy amit a papoknak adott, azt soha nem fogja tőlük visszavenni. Először az ediktum, vagy rendelés szót használja,⁵⁶² amit mások „rendeletnek” fordítanak, majd hozzáteszi a „szövetség” titulust⁵⁶³ azért, hogy a betartása még szentségesebb legyen, s kevésbé legyen kitéve civakodásoknak és vitáknak. Semmi sem lehetne ugyanis illetlenebb, mint hogy a papok vitatkozzanak a jogaikról és kiváltságaikról. Isten tehát azt jelzi, hogy Őt Magát gyalázza meg az, aki a papokat zaklatja. A „só” szóval jelképesen az állandóságot fejezi ki, mellyel azonban Isten látszólag az áldozatokra utal, amiket nem volt törvényes felajánlani anélkül, hogy meg ne sózták volna. Ebből megtanulhatták az izraeliták, hogy a földi és romlandó dolgokkal valami nagyobb volt megjelölve, mert tudjuk, hogy a sózott húsok nem egykönnyen romlanak meg. Egyszóval, ez a jelkép a sérthetetlen stabilitást jelzi.

Leviticus 6

3Móz6:16-18, 26-29

16. **A mi pedig megmarad belőle, egyék meg Áron és az ő fiai, kovásztalanul egyék meg, szenthelyen, a gyülekezet sátorának pitvarában egyék meg azt.**

17. **Ne süssék azt kovászszal, mert nekik adtam azt, részökül az én tűzáldozataimból; igen szentséges az, mint a bűnért és vétekért való áldozat.**

18. **Az Áron fiai közül minden férfiú egye azt. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeiteknél az Úrnak tűzáldozatai felől. Valaki illeti azokat, szent legyen.**

⁵⁶² קָן א קָן szóból: describere, decernere, statuere. – *Taylor's Concordance*.

⁵⁶³ Kiegészítés a francia változatban: „voire, Paction de sel.”

26. A mely pap megáldozza azt a bűnért, az egye meg azt, szent helyen egye meg, a gyülekezet sátorának pitvarában.

27. Valami annak a húsát érinti, szent legyen, és ha annak véréből valami a ruhájára esik valakinek, azt, a mire a vér esett, mosd meg szenthelyen.

28. És a cserépedényt, a melyben azt főzték, törjék el; hogyha pedig érczfazékban főzték, súrolják meg, és mossák meg vízzel.

29. A papok között minden férfiú eheti azt; igen szentséges az.

16. *A mi pedig megmarad belőle.* Megismétli, amit az imént láttunk, hogy azoknak az áldozatoknak a maradéka, melyeknek sajátos szentsége volt, a papoké legyen, de azzal a megkötéssel, hogy csakis a szentélyben ehetik meg. Speciális előírást is ad a *minha* (ételáldozat) vonatkozásában, mely szerint ezt nem szabad kovászos kenyérből készíteni, mert úgy a már Istennek szentelt élelem közönségessé válna, s ez nem mehetne végbe megszenteltetés nélkül. Mivel tehát Isten mondhatni a saját asztalához ülteti a papokat, a hivataluk méltóságát nem csekély mértékben fokozza ez a kiváltság, de mégis oly módon, hogy a szabadságuk az Isten szolgálatának kijáró tiszteletet ne csorbítsa. Utána Mózes általános kifejezésekkel megerősíti a kapott jogukat: vegyék, ami megmaradt az égőáldozatokból azzal a feltétellel, hogy csak a férfiak ehetnek belőle, és csak a szenthelyen azért, hogy Isten jelenléte ne csak a fényűzésük és mértéktelenségük korlátjaként szolgáljon, hanem tanítsa őket az Ő szolgálóihoz illő józanságra is. Egyszóval, a rendkívüli tisztasághoz szoktassa őket, miközben arra gondolnak, hogy mindenki mástól el lettek különítve. A 18. vers végén egyesek semleges nemben fordítják a mondatot: „Valami illeti azokat, szent legyen”, de ebben az igeszakaszban Mózes szemlátomást azt írja elő, hogy a papokon kívül senki se érintse a *minhát*. Máshol azt olvastuk, hogy az oltár és az edényei a felkenetésük következtében megszentelnek mindent, amit azokra helyeznek. Most viszont látjuk, hogy a közönséges embereknek tilos volt megérinteni a szent dolgokat, hogy azok szentsége sértetlen maradjon. Tudjuk, hogy Áron fiai is azzal a céllal lettek felkenve, hogy egyedül ők érinthessék meg az Istennek felajánlott dolgokat. Ezért a jövő idejű ige itt felszólító módot fejez ki. Így hangzik el hasonlóképpen nem sokkal ez után az áldozatokról is a 27. versben: „Valami annak a húsát érinti, szent legyen”,⁵⁶⁴ mert Mózes azért szabja meg ezt a speciális törvényt a papok számára, hogy egyedül ők kezeljék az áldozatokat. S nem ellentétes ezzel az sem, ami rögtön ez után következik: „ha annak véréből valami a ruhájára esik valakinek”, stb., mert nem azt akarja mondani, hogy a ruhák, vagy bármely edény megszentelődne a puszta érintéstől, hanem ez a kisebbtől a nagyobb felé mutató érv. Ha ugyanis nem volt törvényes kivinni a szentélyből a vérrel befröcskölt ruhát, vagy az edényeket, melyekben a húst főzték, amíg a ruhát ki nem mosták, vagy az edényt el nem törték, illetve ki nem súrolták, akkor még inkább óvakodniuk kellett attól, hogy a köznép közül bárki babrálja azokat. Mert miképpen merhetné a halandó ember a kezét rávetni arra a szent dologra (*sanctitati*), ami még egy pap ruházatához sem tapadhat engesztelés nélkül? A dolog summája az, hogy egy ennyire szent dolog nem keveredhet a meg nem szentelt dolgokkal.

Numeri 5

4Móz5:8

8. Ha pedig nincs az embernek atyjafia, a kinek megfizetné a kárt: a megtérített kár az Úré legyen a pap számára, az engesztelésre való koson kívül, a melylyel engesztelés tétetik érte.

⁵⁶⁴ Az Amplified Version szerint: „Bármí”, s ebben nem a Septuagintát, hanem a Vulgátát követi.

8. *Ha pedig nincs az embernek atyjafia.* Az igevers, amit az 5. fejezetből szúrtam be, valóban más témához kapcsolódik,⁵⁶⁵ de mivel közvetlenül utal a papok jogaira, szükséges volt kiemelni és ide helyezni, különösen mivel arról az áldozatról beszél, melyre Mózes az imént utalt, tudniillik mely engesztelést szerzett a lopás bűnéért. Isten valóban nem akarta, hogy a papok mások kárára gazdagodjanak meg, s azt sem, hogy a tolvajok büntetlenül megússzák, ha a lopott holmit a papoknak ajánlották fel. Ha azonban nem volt senki, akinek megtéríthették volna a kárt, akkor Isten azt akarta, hogy vegyék el tőlük a bűnük eredményét, és pedig nagyon jó okkal, hiszen ellenkező esetben a súlyosan bűnös soha nem vonakodott volna elragadni egy halott ember javait, ha annak nem voltak örökösei. Először tehát azt parancsolja meg, hogy a javaik kerüljenek vissza a jogos tulajdonosaikhoz, ha pedig azok halottak, akkor az atyafiaikkal helyettesítette őket, akiket גאלים, *goelim*-nek neveznek a megváltás jogán, amit Isten biztosított a rokonoknak a törvényben, amint azt majd máshol látjuk, s mivel ő volt a következő rokon, akinek el kellett vennie az özvegyét annak, aki nem hagyott hátra utódot. Nagyon szokatlan dolog volt tehát, hogy az, aki mást becsapott, a papnak térítse meg a kárt, mert a legtöbb esetben a halottnak voltak utódai.

Leviticus 7

3Móz7:6-10, 14, 31-36

6. A papok között minden férfiú eheti azt, szenthelyen egyék meg; igen szentséges az.

7. A milyen a bűnért való áldozat, olyan a vétekért való áldozat is, egy törvényök van nékik. Azé a papé az, a ki engesztelést szerez vele.

8. Ha a pap egészen égőáldozatot áldoz valakiért, az égőáldozat bőre, a melyet megáldoz, azé a papé legyen.

9. Minden ételáldozat is, a melyet kemenczében sütnék és minden, a mit rostélyon vagy serpenyőben készítenek, a papé legyen, a ki azt áldozta.

10. Az olajjal elegyített és száraz ételáldozat is mind az Áron fiaié legyen közösen, egyiké úgy, mint a másiké.

14. És mindezekből az áldozatokból áldozzék egyet-egyet az Úrnak felmutatott áldozatul; és legyen azé a papé, a ki a hálaáldozatnak vérét elhinti.

31. A pap pedig füstölögtesse el azt a kövért az oltáron, a szegye pedig legyen Ároné és az ő fiaié.

32. A jobblapoczkát is a papnak adjátok a hálaadó áldozatból, hogy azt felmutassa.

33. A ki Áron fiai közül a hálaáldozat vérét és kövérjét megáldozza, a jobblapoczká annak a része legyen.

34. Mert a meglóbált szegyet és a felmutatott lapoczkát elveszem Izráel fiaitól az ő hálaadó áldozataikból, és adom azokat Áron papnak és az ő fiainak, örökre kiszabott részül, az Izráel fiaitól.

35. Ez az Áron felkenetési része, és az ő fiainak felkenetési része az Úrnak tűzáldozataiból, a naptól fogva, a melyen előállítá őket, hogy papi szolgálatot tegyenek az Úrnak;

⁵⁶⁵ “Depend bien de la matiere qui est traitee plus au long des larrecins” – valóban a lopás témájához kapcsolódik, amit végül bővebben tárgyal. – Francia.

36. A melyet parancsolt az Úr, hogy adják nekik az Izráel fiai, a mely napon felkente őket, örökre kiszabott részül az ő nemzetségökben.

Ezekben az igeversekben Mózes azt erősíti meg, amit korábban a papok jogaival kapcsolatosan láttunk, s hozzátesz egy kivételt is, amire eddig még nem utalt. Általánosságban tehát a papoknak juttatja, ami a szentebb áldozatokból megmaradt, s ezzel az előjoggal különbözteti meg őket a többi lévítától. Ebből megértjük, mennyire mentes volt Mózes mindenféle haszonleséstől, mikor Isten parancsára nemcsak attól a tisztességtől fosztja meg a saját fiait, ami az unokatestvéreiknek megadatott, hanem az anyagi javadalmazásuktól is. Senki más, mondja, csakis Áron fiai élvezzék a szent áldozatokat, mivel ők lettek isteni módon felkenve, így ők közeledhetnek az oltárhoz. Mivel azonban valamiféle versengés felüthette a fejét közöttük, hozzátesz egy speciális törvényt: bizonyos fajta áldozatok csak azé a papé lehetnek, aki bemutatja azokat. Mert jóllehet valamennyiüknek érdekeltségre való tekintet nélkül kellett ellátni a hivatalukat, s nem vonzhatta őket a nyereség, mégis, hogy mindenki még szívesebben ellássa a maga részét, jutalmat jelöl ki a munkájukért és a szorgalmukért. Ezen az alapon írja elő, hogy a *minha* maradéka a békeáldozatokból, valamint az áldozat jobb lapockája és a bűnáldozatok maradék húsa azé a papé legyen, aki ellátta az engesztelés hivatalát a vért elhintésével. Kétségtelen, hogy sokakat vonzott a nyereségvágy, aki egyébként elhanyagolták volna a kötelezettségeiket, de Isten atyai elnézésének volt a bizonyítéka, amikor úgy támogatta a gyengeségüket, hogy a díj lett a szorgalmuk serkentője. Emellett nem úgy akarta megvásárolni a szolgálatukat, mint a rabszolgákét, hogy a szívükben pénzen vett zsoldosok legyenek, hanem inkább azét feddi meg őket a prófétája által, amiért nem volt közöttük senki, aki „ingyen tüzelne az Ő oltárán” (Mal1:10). S nemcsak azért fokozza a hálátlanságukat, mert nem adják a szolgálatukat ingyenesen, hanem mert amikor megkapták a bérüket, akkor Őt csapták be, Aki a szolgálóinak jelölte ki őket.

Jogosultság a tizedekre

Numeri 18

4Móz18:20-24

20. Monda pedig az Úr Áronnak: Az ő földjökből örökséged nem lesz, sem osztályrészed nem lesz néked ő közöttök: Én vagyok a te osztályrészed és a te örökséged Izráel fiai között.

21. De ímé a Lévi fiainak örökségül adtam minden tizedet Izráelben; az ő szolgálatjokért való osztályrész ez a melylyel teljesítik ők a gyülekezet sátorának szolgálatát.

22. És ne járuljanak ezután Izráel fiai a gyülekezetnek sátorához, hogy ne vétkezzenek, és meg ne haljanak.

23. De a lévíták teljesítsék a gyülekezet sátorának szolgálatát, és ők viseljék az ő bűnüket; örökkévaló rendelés legyen a ti nemzetségeiteknél, hogy Izráel fiai között ne birjanak örökséget.

24. Mivelhogy Izráel fiainak tizedét, a mit felemelt áldozatul visznek fel az Úrnak, adtam a lévítáknak örökségül: azért végeztem ő felőlök, hogy Izráel fiai között ne birjanak örökséget.

Deuteronomium 19

5Móz12:19

19. Vigyázz, hogy el ne hagyjad a lévítát valameddig élsz a te földeden.

3Móz18:20. *Monda pedig az Úr Áronnak.* Ez az igeszakasz csak általánosságban utal azoknak a tizedeknek a fizetésére, melyek közösek voltak minden lévita számára. Hamarosan látni fogjuk, hogy a lévíták Isten parancsára másféle tizedet fizettek a papnak, s egy harmadik felét is megemlíti majd, melyet csak minden harmadik évben ajánlottak fel. Ami a jelen igeszakaszt illeti, Isten a Lévi törzsének fenntartása végett követeli meg a néptől a tizedfizetést. Valóban bizonyos, hogy az a szokás már fennállt a régi pátriárkák között is, jóval a törvényt megelőzően, hogy fogadalmakat tettek, vagy tizedet kínáltak Istennek, amint az Ábrahám és Jákob példájából kiderül. Emellett az apostol is utal arra, hogy Melkisédék papsága magasabb rendű volt, mint a törvényé, mert amikor Ábrahám tizedet fizetett neki, azzal Lévitől is megkapta a tizedet (1Móz14:20, 28:22, Zsid7:11). Am két különböző és speciális oka volt annak a tizedfizetésnek, amit Isten rendelt el Mózes által. Először, miután a föld Ábrahám magvának lett megígérve, a lévíták voltak a törvényes örökösei a tizenketted részének, de mellőzve lettek, és József utódait osztották két csoportra. Amíg tehát nem gondoskodtak róluk valami más módon, az elosztás egyenlőtlen maradt. Mivel pedig a szentélyben voltak alkalmazva, a munkájuk megérdemelt némi díjazást, s nem is lett volna ésszerű megfosztani őket a megélhetésüktől, miután a szent hivatalok ellátására, és a nép tanítására lettek elkülönítve. Következésképpen két okot jelöl meg, amiért Isten azt akarta, hogy a nép többi részétől tizedet kapjanak: mivel nem volt részük Izraelben, s mivel a szentély szolgálatában voltak foglalatossak. Emellett Isten, Aki a Királyukként a saját jogán követelte meg a tizedet, a lévíták javára mond le arról, és mondhatni őket teszi meg a képviselőjének. Erre utalnak az „Én vagyok a te osztályrészed és a te örökséged” szavak. A módot, ahogyan a tizedeket felhasználták, majd meglátjuk a maga helyén, most elegendő csak arra emlékeznünk, hogy így kaptak viszonzást a részért, amit Isten elvett tőlük és József fiainak adott át. Mivel fel lettek szabadítva a hazai gondok alól, hogy így az egész nép nevében szabadabban és odaszántabban foglalkozhassanak a szent dolgokkal, ezzel adatott nekik jövedelem a munkájukért. A pápai papok ebből vonnak le ostoba következtetést, mikor maguknak követelik a tizedet, mintha az a papság jogán illetné meg őket. Másképpen ugyanis bizonyítaniuk kellene, hogy azok, akiket világiaknak neveznek, a bérlőik, mintha ők maguk lennének minden földtulajdon tizenketted részének az urai. Továbbá szentségtörés lenne a saját használatukra kisajátítani a tizedet, és birtokolni más földeket, melyekből bérleti díjat szednek. S az apostol kijelentése sem segít rajtuk semmit, amit nem kevésbé becstelenül, mint amennyire tudatlanul ürügyül hoznak fel: „Mert a papság megváltozásával szükségképpen megváltozik a törvény is.” (Zsid7:12). Az apostol ott azt állítja, hogy bármi lett ráruházva a lévita papságra, az most mind egyedül Krisztust illeti, mivel az Ő méltóságuknak és hivataluknak a vége Őbenne van. De ezek a tökfilkók, pont mintha kirabolták volna Krisztust, a Neki kijáró tisztességet sajátítják ki maguknak. Ha megfelelően látták volna el a kötelességeiket, és feladtak volna minden földi üzletelést, teljes mértékben odaszánván magukat a nép tanítására, valamint a jó és hűséges pásztorok minden más hivatalának az ellátására, akkor kétségtelenül a nyilvánosságnak kellene eltartani őket, amint Pál is helyesen következtet arra, hogy az evangélium szolgálóinak ma ugyanis kijár az eltartás, mint a régi papoknak, akik az oltár körül forgolódtak (1Kor9:14). Ezzel az ürüggyel azonban jogtalanul tesz rá a kezüket a tizedekre, mintha azok birtokosai lennének, s még nagyobb pökhendiséggel gyűjtik a földbirtokokat és más jövedelmeket.

Valószínű, hogy amikor a római császárok ⁵⁶⁶ először vallották magukat keresztyéneknek, akkor vagy az igaz és helyes érzésektől felindulva, vagy babonáságból, vagy a kegyes gondoskodásra tekintettel, hogy az egyház ne maradjon szolgálók nélkül, tizedet fizettek a papság fenntartására. Amíg a római állam erős volt, a nép a hűbéres nemzetektől követelte meg a tizedet. S ott is ez volt a helyzet, ahol királyok uralkodtak, mert a szicíliaiak⁵⁶⁷ már azt megelőzően fizettek tizedet, hogy a rómaiak uralomra jutottak felettük. Sőt, ha gabonahiány lépett fel a városban, a szenátus megkövetelte a második tizedet is a provinciáktól. Sőt, az 1Sám8:15-ből azt is tudjuk, hogy királyok legrégebbi szokása volt a tizedszedés, ezért nem kell csodálkoznunk, ha a rómaiak utánozták ezt a példát. Ebből pedig arra következtetünk, hogy amikor a császárok a közraktárakból kívánták biztosítani a pásztorok ellátását, akkor inkább a tizedet, mint bármi más arányt választottak, mert így akarták Istent utánozni. S valóban ennek bizonyos nyomai máig fennmaradtak, mert a tizedek nem mindenütt a papokéi, s jól ismert, hogy azok nagy részét azok a szerzetesek és az apátok ragadták magukhoz, akiket korábban nem számítottak bele a papságba. S nem kell mondanom, hogy egyes földek mentesek a tized alól. De miképpen engedhette meg a pápa, hogy ezeket világi emberek birtokolják, ha isteni jogon (amint arról ostobán fecsegnék) a papság szent örökségei voltak? Egyszóval, miután a tizedeket a nyilvános adók és hűbére közé kell számítani, egyetlen magánember se tagadja meg ezek fizetését, hacsak nem akarja megsemmisíteni a királyságok politikai államszervezetét és kormányzatát. A kegyes fejedelmek pedig gondoskodjanak a visszaélések felszámolásáról, hogy a tétlen hasak ne emészthessék fel az egyháznak szánt nyilvános jövedelmeket.

Én vagyok a te osztályrészed. Épp az imént magyaráztam meg ennek a mondatnak a jelentését, tudniillik hogy mivel a lévitákat kizárták a közös örökségből, Isten a sajátjából ellentételezi ezt a veszteséget úgy, mintha az Ő kezéből kapnák meg. Más szóval mondhatjuk azt is, hogy Ő Maga biztosította a díjazásukhoz bőségesen elegendő ellátásukat. Az sem kétséges, hogy Dávid erre az igeszakaszra gondol, mikor így kiált: „Az Úr az én osztályos részem és poharam; te támogatód az én sorsomat. Az én részem kies helyre esett, nyilván szép örökség jutott nékem.” (Zsol16:5-6), mert nemcsak arra utal, hogy Isten több a számára minden földi gazdagságnál, hanem Vele összehasonlítva minden más, amit a legkiválóbbnak és a leggyönyörűsegebbnek tartanak, haszontalan. Miután most valamennyien papokká lettünk Krisztusban, ez a feltétel ránk nézve is kötelező, hogy ne keressünk más osztályrészt. Nem azt jelenti ez, hogy ténylegesen meg kell tagadnunk minden földi jót, de miután a boldogságunk oly szilárdan Őrajta alapszik, türelemmel kell tűrnünk mindennek a hiányát, akiknek pedig van valamijük, nem lehetnek kevésbé szabadok, és kötetlenek, mintha nem volna semmijük.

Leviticus 27

3Móz27:30-33

30. A földnek minden tizede, a föld vetéséből, a fa gyümölcséből az Úré; szentség az az Úrnak.

⁵⁶⁶ „Az általános vélekedés szerint a negyedik században, mikor az előljáróságok elkezdtek az egyház kedvében járni, s a világ általánosan elfordult a pogányságtól. Egyesek úgy vélik, Konstantin rendelte a tizedeket törvénnyel az egyháznak, de nincs Konstantinnak olyan még fennmaradt törvénye, mely konkrétan megemlítené ezt. – A negyedik század vége előtt, amint azt Mr. Selden nemcsak kijelenti, de bizonyítja is Cassianus, Eugippius és mások írásaiból, fizettek tizedet az egyháznak.” – *Joseph Bingham*, *Antiquities of the Christian Church*, 5. könyv, 5. fejezet, 3. szakasz.

⁵⁶⁷ A „*Lex Hieronica*”-ból, Cicero által idézve, *Orationes in Verrem*. 2:13, és 3:6 kötetek.

31. És ha valaki meg akar valamit váltani az ő tizedéből: adja hozzá annak ötödrészt.

32. És minden tizede a baromnak és juhnek, mindabból, a mi a vessző alatt átmegy, a tizedik az Úrnak legyen szentelve.

33. Ne tudakozódjék, ha jó-e vagy hitvány, és el se cserélje azt; de ha mégis elcseréli azt, akkor az, és a mit cserébe adott azért, szent legyen, és meg se váltassék.

30. *A földnek minden tizede.* Ezekben a szavakban Isten azt mutatja meg, hogy a tizedeket a lévítáknak juttatva lemondott a saját jogairól, mert ezek egyfajta királyi jövedelemnek minősültek. Ezzel gátat vet minden panasznak, mert ellenkező esetben a többi törzs zúgolódhattak volna, amiért igazságtalan terhek hárultak rájuk. Így tehát a papokat jelöli ki adószedőiként annak összegyűjtésére az Ő nevében, amit istentelen és szentségtörő csalárdság nélkül nem lehetett megtagadni. Abban a rendelkezésben pedig, mely szerint a tized pénzbeli megváltásakor az ötödrészt is hozzá kell tenni, nem az volt a cél, hogy a lévíták mások kárára nyereséghez jussanak, de mivel a tulajdont birtoklók ravasz módon igyekeztek némi nyereséget elérni a gabona pénzbeli megváltása során, ezzel veszi elejét a csalásoknak, melyek veszteséget okozhattak volna a lévítáknak a megtévesztő cserebere folytán. Ugyanezen az alapon parancsolja azt is, hogy az állatokból is, legyenek bármilyenek, adjanak tizedet, s nem engedi meg azok pénzbeli megváltását, mert ha szabad lett volna a választás, akkor a lévíták soha nem jutottak volna kövér, vagy egészséges állathoz. Ezért ebben a törvényben orvosolja a kapzsiságot és az aljasságot, mégpedig nem minden jó ok nélkül, mert ha igaz a közmondás, mely szerint „a jó törvények a rossz szokásokból erednek”,⁵⁶⁸ akkor szükséges volt ezt a kapzsi és a rosszra hajlamos népet a legszigorúbb eszközökkel a kötelesség útján tartani. S noha ennyire alaposan gondoskodott a lévítákról, mégsem volt szinte soha olyan időszak, amikor ne szenvedtek volna hiányt valamiben, s néha kiéhezetten kóboroltak. Sőt, a babiloni fogságból történt hazatérésük után ennek a hatalmas áldásnak az emlékezete sem gátolt meg egyeseket abban, hogy hamis módon vissza ne tartsák tőlük a tizedeik egy részét, amint arról Isten panaszkodik a Mal3:8-ban. Ebből kiderül: nem céltalanul kapott a nép ennyire szigorú parancsot a tizedfizetésre.

Deuteronomium 14

5Móz14:22, 27-29

22. Esztendőről esztendőre tizedet végy a te magodnak minden terméséből, a mely a te meződön terem.

27. A lévítát pedig, a ki a te kapuidon belől van, ne hagyd el, mert nincsen néki része, sem öröksége veled.

28. A harmadik esztendő végén vidd ki annak az esztendő termésének minden tizedét, és rakd le a te kapuidba.

29. És eljön a lévita (a kinek nincsen része és öröksége te veled), és a jövevény, árva és özvegy, a kik a te kapuidon belől vannak, és esznek és megelégedesznek, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened a te kezednek minden munkájában, a melyet végzesz.

⁵⁶⁸ Lásd Tacitus, *Ann.* 15:20. “Usu probatum est, patres conscripti, leges egregias, exempla honesta, apud bonos ex delictis aliorum gigni, etc.”

22. *Esztendőről esztendőre tizedet végy.* Általános kifejezésekkel ismétli meg a korábban kiszabott törvényt, mellyel Istennek követeli meg minden gyümölcsből a tizedet. Nem jelenti ki azonban azonnal, hogy kinek kell ezt fizetni, hanem beszúr néhány szabályt más áldozatokkal kapcsolatban, melyeket másutt magyaráztam. Mikor azonban nem sokkal ezt követően a 27. versben a lévitát ajánlja nekik, megmutatja, mi a helyes felhasználása, amihez igazodni kell. Jelzi, hogy kegyetlenség lenne megfosztani a lévitákat attól,⁵⁶⁹ s gonoszok és igazságtalanok lesznek, ha kellenként fizetik nekik a tizedet, ami örökösödési jogon volt az övék, mert ez a törzs nem örökölt földterületet.

28. *A harmadik esztendő végén.* Tévednek azok, akik úgy vélik, hogy itt egy másik fajta tizedről van szó. Ez inkább a törvény helyesbítése, vagy magyarázata, nehogy a papok és a léviták egyedül használják fel az összes tizedet anélkül, hogy annak egy részét nem a szegények, a jövevények, vagy az özvegyek helyzetének könnyítésére használnák fel. Ennek világosabbá tételéhez először is azt kell megjegyeznünk, hogy itt nem mindegyik harmadik év van előírva,⁵⁷⁰ hanem az éveket a szombatévtől számolja, mert máshol majd látjuk, hogy minden hetedik évben hagyni kellett a földet nyugodni, ezért akkor nem volt sem vetés, sem aratás. Két aratás után tehát a harmadik év tizede nem teljes mértékben a lévitáké volt, hanem meg kellett azt osztani a szegényekkel, az árvákkal, az özvegyekkel és a jövevényekkel. Ez könnyen meglátható az évek megszámlálásával, mert ellenkező esetben a harmadik év gyakorta esett volna a szombatévre, amikor a mezőgazdasági művelést felfüggesztették. Az pedig a legigazságosabb rendelkezés volt, hogy a papok és a léviták, akiket két éven át jól elláttak, adjanak részt a szegény testvéreiknek és a jövevényeknek is. A bőségük egy részét ily módon elvonták tőlük, nehogy fényűző szokásokat vegyenek fel, s így lett az bebiztosítva, hogy évenkénti bontásban nem több, mint egy tizenketted rész jutott nekik. Röviden, volt egy adott év minden hétéves ciklusban, amikor a léviták nem egyedül kapták a tizedet saját használatra, hanem osztozniuk kellett az árvákkal, az özvegyekkel és a jövevényekkel, és a többi szegénnyel. „És esznek és megelégedesznek”, mondja, akik egyébként éheztek volna, „hogy megáldjon téged az Úr” (29. vers), mely ígérettel nagylelkűsége buzdítja őket.

Deuteronomium 26

5Móz26:12-15

12. Ha a harmadik esztendőben, a tizednek esztendejében, minden termésedből egészen megadod a tizedet, és adod a lévitának, a jövevénynek, az árvának és özvegynek, hogy egyenek a te kapuid között, és jól lakjanak:

13. Akkor ezt mondjad az Úr előtt, a te Istened előtt: Kitakarítottam a szent részt a házból, és oda adtam azt a lévitának, a jövevénynek, az árvának és az özvegynek minden te parancsolatod szerint, a melyet parancsoltál nékem; nem hágtam át egyet sem a te parancsolataidból, sem el nem felejtettem!

14. Nem ettem belőle gyászomban, nem pusztítottam belőle tisztátalanul, és halottra sem adtam belőle. Hallgattam az Úrnak, az én Istenemnek szavára; a szerint cselekedtem, a mint parancsoltad nékem.

15. Tekints alá a te szentségednek lakóhelyéből a mennyekből, és áldd meg Izráelt, a te népedet, és a földet, a melyet nekünk adtál, a mint megesküdtél vala a mi atyáinknak, a tejjel és mézzel folyó földet.

⁵⁶⁹ “S’ils soustrayent et desrobent a leurs freres ce qui est assigne pour leur nouriture” – ha visszatartják és ellopják a testvéreiktől azt, ami a létfenntartásra adatott nekik. – *Francia.*

⁵⁷⁰ “Que l’annee troisieme ne se prend pas d’une suite continue.” – *Francia.*

12. *Ha a harmadik esztendőben, a tizednek esztendőjében.* Ebben az igeszakaszban Mózes erőteljesen arra ösztökéli őket, hogy szándékosan és bőségesen adják meg a tizedet, mondhatni Istent állítva a szemük elé, mintha egyenesen az Ő kezébe fizetnék azt. Ünnepest megerősítést parancsol ugyanis, mellyel Isten előtt bűnösöknek ítélik magukat, ha nem fizetik hűségesen a rájuk kivetett adót, ám kegyelemért és békességért imádkoznak, ha hűségesen teljesítették a kötelességüket. Semmi sem lehet ugyanis serkentőbb az emberek számára, mint az,⁵⁷¹ ha Isten jelenik meg bírónak valamilyen konkrét dologban. Ezért parancsolja nekik azt, hogy Isten jelenlétében nyilatkozzanak arról, hogy engedelmeskedtek a tizedfizetésre vonatkozó parancsának. Elkülöníteni, vagy „kitakarítani a házból” annyi, mint tudatában lenni annak, hogy semmiféle csalás sem történt az Istennek kijáró dolgok visszatartásával, s így mentesek a szentségtöréstől, mert nem fordítottak semmi szent dolgot a saját céljaikra. Ami utána következik: „nem hágtam át egyet sem a te parancsolataidból, sem el nem felejtettem”, azt csak a szóban forgó dologra kell vonatkoztatni, mert a vakmerőség és a gőg túl nagy cselekedete lenne azzal dicsekedniük, hogy megtartották és betöltötték a törvény minden egyes részét. De mégis, ez a beszédmód inkább vágyat, mintsem tökéletességet fejez ki – mintha azt mondták volna, hogy az elméjük minden célja az Isten rendelései iránti engedelmisség volt. Emlékeznünk kell azonban arra, amit már mondtam: ez tulajdonképpen a törvényes ceremóniákra vonatkozik. Ugyanezzel a jelentéssel mondja nem sokkal ez után: „a szerint cselekedtem, a mint parancsoltad nékem”, mert ha a tökéletességükkel dicsekedtek, akkor nem lett volna szükségük sem áldozatokra, sem a megtisztulás egyéb módzataira. De amint épp az imént mondtam, Isten csak önvizsgálatra szólítja fel őket,⁵⁷² hogy a szív őszinteségével hívhassák Őt a kegyességük tanújául.

14. *Nem ettem belőle gyászomban (tristitia).* Világos, hogy itt a szent áldozatokról van szó, de kérdés, hogy mit jelent az evés a gyászban? Az alábbi magyarázatot majdnem általánosan elfogadják, miszerint noha a szükség a lopásra és a csalásra kísértette őket, a nép mégis azt jelenti ki, hogy még a szegénységben és a szorultságban is tartózkodtak a szent dolgoktól, s ezt én is szívesen elfogadom. Bár a „gyász” szó származhat a vétkének tudatában levő elme izgalmából is ebben az értelemben: „Nem tudatosan és akarattal ettem bármit, ami Istennek szenteltetett, hogy a lelkiismeret tüzes vasa (*cauterium*) égessen úgy, ahogyan az ember bűne mindig is kínozza és zaklatja őt”. Ami a második mondatot illeti, az igemagyarázók véleménye megoszlik. Egyesek a בער, *bagnar* szót⁵⁷³ a „megsemmisíteni” kifejezéssel fordítják, mintha azt mondta volna, hogy nem engedtek semmit veszendőbe menni a tisztátalanságon keresztül, mások viszont így magyarázzák: nem vettem el semmit világi célokra. Az én saját véleményem azonban az, hogy a טמא, *tama* határozói szerkezettel használják „tisztátalanul” jelentéssel, azaz a nép arról tesz bizonyosságot, hogy nem szennyeződtek, vagy piszkolódtak be bárminek a visszatartásával.⁵⁷⁴ Azaz elképzelésem szerint egyesek nem rosszul fordítják a „tisztátalanság által” kifejezéssel, mert az izraelitáknak nem volt szabad a tizedeket más célokra fordítani anélkül, hogy a gonosz visszaéléssel be ne szennyezték volna magukat. A kétértelműség a harmadik mondatban még nagyobb, szó szerint: „nem adtam belőle semmit a holtaknak”. A magam változatában azokat

⁵⁷¹ “Il n’y a rien qui esveille mieux les hommes, et les touche plus au vif, que quand Dieu leur est amend et produit pour juge, et qu’ilsont adjournez comme en sa presence”- semmi sem élénkíti fel, vagy érinti meg jobban az embereket, mint mikor Isten lép színre, mint az ő Bírójuk, s mikor mondhatni az Ő jelenlétébe vannak beidézve. - *Francia.*

⁵⁷² A francia változat kissé másképp alakítja ezt a részt: “seulement Dieu les a voulu aussi examiner, en les faisant tesmoins et juges de leur syncerite et rondeur” – Isten csak önvizsgálatra akarta őket ösztönözni, hogy önmagukat hívják a saját őszinteségük és becsületességük tanúbizonyságaiul.

⁵⁷³ בער, *felemészteni*, különösen, ahogyan a tűz emészt meg valamit. Az ige itt piél ragozásban szerepel, melyben a további jelentése: *elvinni*, mint az Amplified Version is fordítja. A szerző Aben Ezra magyarázatát hozza elő, amiképpen Sebastian Münster idézi azt. – *Henry Walter.*

⁵⁷⁴ “En rien appliquant a soy de ce qui appartenoit a Dieu” – magukhoz véve bármit, ami Istené. – *Francia.*

követtem, akik a temetési szertartásokra vonatkoztatják ezt, de egyesek azt feltételezik, hogy a „halott” szót jelképesen használja egy tisztátalan dolog megjelölésére. Mások szerint, még kevésé természetes jelentéssel azokat a költségeket jelölik meg, melyek nem tartoznak az ember létfenntartási szükségleteihez. De még nem látszik, miért kellene azt mondani, hogy semmit sem költöttek a temetési szertartásokra. Igaz, hogy bármi érintette a holttestet, tisztátalanná vált, s ezért egyesek úgy magyarázzák, hogy az áldozatok akkor sem szennyeződtek be, ha bármiféle kapcsolatba kerültek a temetési készülődésekkel. Ha azonban ezt a jelentést tartjuk jobbnak, akkor a kifejezést szinekdochéként kell vonatkoztatnunk minden tisztátalan dologra. Az én saját véleményem azonban az, hogy ide kell sorolni mindent, aminek kegyes látszata volt. A holtak eltemetése dicséretes tevékenység és vallásos gyakorlat volt,⁵⁷⁵ így hihető ürügyet szolgáltatathatott volna a sajátos lazaságra. Ebben az Ígében tehát Isten azt akarta kijelentetni az izraelitákkal, hogy nem kerestek kifogást, ha bármi megszentelt dologt helytelenül használtak.

15. *Tekints alá a te szentségednek lakóhelyéből.* Miközben azt a parancsot kapják, hogy imádkozzanak és könyörögjenek, hogy Isten áldja meg a földet azzal a feltétellel, hogy nem szennyezték be magukat semmiféle szentségtöréssel. Egyidejűleg arra is emlékezteti őket, hogy Isten áldását viszont ne is várják másképpen. Emellett a kifejezés is figyelemre méltó: „és áldd meg... a földet, a melyet nekünk adtál... a tejjel és mézzel folyó földet”, mert ebből arra következtetünk, hogy a föld nem volt annyira termékeny a saját természeténél fogva, s csak akkor vált azzá, amikor Isten naponta öntözte az Ő titkos áldásával.

Numeri 18

4Móz18:25-32

25. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

26. A lévítáknak pedig szólj, és mondd meg nékik: Mikor beszéditek Izráel fiaitól a tizedet, a melyet örökségtekül adtam néktek azoktól, akkor áldozatok abból felemelt áldozatot az Úrnak; a tizedből tizedet.

27. És ez a ti felemelt áldozatokot olyanul tulajdoníttatik néktek, mint a szérűről való gabona és mint a sajtóból kiömlő bor.

28. Így vigyetek ti is felemelt áldozatot az Úrnak minden ti tizedetekből, a melyet beszédtek Izráel fiaitól, és adjátok abból az Úrnak felemelt áldozatot Áronnak, a papnak.

29. Minden ti ajándékokból vigyétek a felemelt áldozatokat az Úrnak, mindenből a kövérjét, a mi abból szentelni való.

30. Mondd meg azt is nékik: Mikor a kövérjét áldozátok abból, olyanul tulajdoníttatik az a lévítáknak, mintha a szérűről és sajtóból adnák.

31. Megehetitek pedig azt minden helyen, ti és a ti házatok népe; mert jutalmatok ez néktek a gyülekezet sátorában való szolgálatokért.

32. És nem lesztek bűnösök a miatt, ha abból a kövérjét áldozátok: és Izráel fiainak szent dolgait sem fertőztetitek meg, és meg sem haltok.

25. *És szóla az Úr Mózesnek.* Ez másfajta tized, tudniillik az egész termésnek a századrésze, amit a lévíták fizettek a papoknak. Egyesek harmadik félének számítják, de már említettem az okokat, amiért nem értek egyet ezzel a véleménnyel. Bizonyosan nem valószínű, hogy ugyanabban az évben dupla tizedet szedtek és fizettek. Legyen hát elégséges

⁵⁷⁵ “Telle apparence pouvoit enhardir les gens a y employer les offertes deues a Dieu” – ez az ürügy felbátoríthatta a népet, hogy az Istennek kijáró áldozatokra is alkalmazzák. – *Francia.*

a számunkra ez a kettős megosztás. A nagyobb részt a papoknak adták nemcsak megtisztelő megkülönböztetésként, hanem mert nagyobb szentséget és becsületességet vártak el tőlük az elköltés során, továbbá hogy megannyi sajátos terhet felvehessenek. De nehogy a lévíták túlon túl anyagiasak és szűkmarkúak legyenek, Isten kijelenti, hogy az ő lopásuk nem kevésbé minősül gonosznak, ha nem őszintén járnak el a papokkal, mint mikor a nép tartja vissza az őket megillető javak valamekkora részét. A szavak célja ugyanis az, hogy a tized tizede, amit fizetniük kellett, olyan legyen, mintha azt a szérúról és a borsajtóból fizetnék (27. vers), mintha az hangzott volna el, hogy ők sem voltak jobban kivételek a második tized alól, mint a nép az első alól. Az előírást pedig még tovább kiterjeszti, tudniillik minden áldozatból részt kell felkínálniuk. Harmadszor, nagylelkűséget parancsol nekik, hogy ne tegyenek félre semmit a papok részeként, ami sovány, vagy rossz állapotú, vagy bármely vonatkozásban alacsony minőségű, hanem inkább a legjavát kell kínálniuk, mert ezt jelenti a חֶלֶב, *cheleb* szó,⁵⁷⁶ amit egyesek *adeps*-nek fordítanak. A *pinquedo* szó azonban alkalmasabbnak tűnt, melyben azonban egy hasonlat is benne foglaltatik.

31. *Megehetitek pedig.* Miután a tizedeket a szent áldozatok közé számították, felmerülhet a kérdés, hogy vajon törvényes volt-e ezeket megenni bárhol a szentélyen kívül. Isten tehát kijelenti, hogy miután a lévíták elkülönítették a δευτεροδεκατας-t (a második tizedet), a maradék a természete és az állapota vonatkozásában átminősült közönséges élelemmé, mivel utóbb ugyanúgy megehették a tizedként adott gabonából készült kenyeret bárhol, mintha az a gabona a saját földjeiken termett volna. A hozzátett ok semmiképpen sem tűnik helyesnek, miszerint jutalom ez a sátorban végzett szolgálatukért. Ebből ugyanis inkább arra lehetett következtetni, hogy ez az élelem speciálisan a szolgálok számára lett elkülönítve, miközben végzi a hivatalos kötelességeiket és ügyelnek a sátorra, vagy leölik az áldozatokat az oltáron. Mivel azonban Isten parancsára az egész földön szét lettek szórva, de nem szűntek meg a sátor szolgálóinak lenni a lakóhelyük távolsága miatt, joggal lett nekik megengedve, hogy legyenek bárhol, megegyék azt Isten által a számukra kijelölt élelmet. Ha szabad lenne a כִּי, *ki* kötőszót⁵⁷⁷ ellentétesen értelmezni, akkor a jelentés még világosabb lenne. A következő igeversben ugyanazt a kijelentést erősíti meg, tudniillik, hogy mentesek lesznek minden vétectől, ha hűségesen kifizették a papokat. Egyidejűleg azonban arra is inti őket, hogy semmiféle csalásra se adják a fejüket, mert Isten azt szentségtörésnek nyilvánítja, ha tolvaj módon bármit elsikkasztanak abból, és halálbüntetéssel fenyeget. A „szent dolgok megfertőzése” ugyanis azonos bárminek a megszenteltetésével, amit az egész nép nevében kínáltak fel.

Deuteronomium 18

5Móz18:1-8

1. A Lévi-papoknak, a Lévi egész nemzetségének ne legyen se része, se öröksége Izráellel, hanem éljenek az Úrnak tüzes áldozatjaiból és örökségéből.

2. Annakokáért ne legyen néki öröksége az ő atyjafiai között: Az Úr az ő öröksége, a mint megmondotta néki.

3. És ez legyen a papoknak törvényes része a néptől, azoktól, a kik áldoznak akár ökörral, akár juhval, hogy a papnak adják a lapoczkát, a két állat és a gyomrot.

⁵⁷⁶ Amplified Version: „a legjavát”, széljegyzetben: héberben a „kövérjét”. Facciolati szerint az *adeps* a lágy kövérjét jelenti, ami nem azonnal keményedik meg, a *pinquedo* pedig egyszerűen kövéret, „az állatok és más egyebek zsíros részeit”.

⁵⁷⁷ כִּי, *mert*, vagy *amiért*. – Henry Walter. “On pourroit aussi traduire, *Combien que ce soit votre loyer*” – vagy fordítható ekképpen: *noha ez a te jutalmad*. – Francia.

4. A te gabonád, mustod és olajod zsendjét, és a te juhaid gyapjának zsendjét néki adjad;

5. Mert őt választotta ki az Úr, a te Istened minden te nemzetséged közül, hogy álljon szolgálatra az Úrnak nevében, ő és az ő fiai minden időben.

6. Mikor pedig eljön a Lévíta valamelyikből a te egész Izráelben lévő kapuid közül, a hol ő lakik, és bemegy az ő lelkének teljes kívánsága szerint arra a helyre, a melyet kiválaszt az Úr:

7. Szolgáljon az Úrnak az ő Istenének nevében, mint az ő többi atyjafiai, a Léviták, a kik ott állanak az Úr előtt.

8. Az eledelekben egyenlőképen részesedjenek, kivéve azt, a mit eladott valaki az ő atyai örökségéből.

1. *A Lévíta-papoknak, a Lévi egész nemzetségének.* Ez a szakasz három fő részt tartalmaz. *Először*, Isten megmutatja, hogy az izraelitáknak nem kell megsértődni, amiért tizedet fizetnek a lévítáknak, és átadják az első zsendjeiket és egyéb áldozataikat a papoknak, mert ez a törzs nem kapott örökséget. *Másodszor*, megelőz minden civakodást, és megakadályoz minden törvénytelen nyereszkeskedést és sikkasztást a papokat és a lévítákat megillető rész kijelölésével. *Harmadszor*, megszabja, miképpen kell felosztani az áldozatokat közöttük, s az áldozatok mely részét kell a papoknak elvenniük. Ami az első mondatot illeti, mivel mondhatni Isten volt az ő örökségük, így joggal követelhatték maguknak a rájuk ruházott jogokat. Ha elfogadhatatlan lett volna a nép számára, hogy a jövedelmükből tizedet fizessenek, Isten mondhatni közbelépett volna, és kijelentette volna, hogy ez az Ő tulajdona a királysága jogán, s Ő jelölte ki a lévítákat, mint intézőket és beszedőket annak begyűjtésére. Így tejhát senkinek sem volt alapja bármiféle vitát kezdeményezni, hacsak szándékosan nem akarta megrabolni Istent. S ez a kijelentés gyakorta megismétlődik, mert nagyon fontos volt a népet meggyőzni: Isten úgy tekintette, mintha Ő Maga vette volna át mindazt, amit a lévítáknak juttatott, s nemcsak azért, nehogy annak valamely részét visszatartsák tőlük, hanem hogy mindenki akarattal fizesse az Isten szolgálóinak törvényesen kijáró fizetségeket, a gonoszok pedig ne zúgolódjanak azért, mert az első zsendék és az áldozatok bizonyos részei a papoknak adattak a megélhetésükre. Másik okot is kifejez, amiért a papoknak kijáró tiszteletdíjat húzódozás nélkül kell fizetni: mert Isten jelölte ki őket a Maga szolgálóiul, s „méltó a munkás a maga bérére”.

3. *És ez legyen a papoknak törvényes része.* Nemcsak a papok kedvéért sorolja fel Isten mindazt, amit nekik kíván juttatni, hogy zúgolódás, vagy vitatkozás nélkül kaphassák meg, ami az övék, hanem a népre is tekintettel van, nehogy a papok aljas és kapzsi módon többet vegyenek el, mint amennyi kijár nekik. A szent történelem beszámol arról, hogy Éli fiai pont ezt tették (1Sám2:23), mert a szabadoosság oly fokára züllöttek le, hogy mint rablók ragadták el erőszakkal mindazt, amit csak megkívántak. Nehogy tehát utat engedjenek ennek a vaskos kapzsiságnak, Isten bizonyos korlátokat szab nekik, melyekhez tartaniuk kellett magukat, s ha ezeket áthágták, a nép közül bárki könnyedén megvádolhatta őket kapzsisággal.

6. *Mikor pedig eljön a Lévíta.* Ez a harmadik rész világosabban megmagyarázza, amit máshol homályosabban jelent ki, mert Isten látszólag a lévíták megrövidítésével szerezte meg mindazt, amit a papoknak adott. Most azonban konkrétan is az első helyre helyezi rangban a papokat, de mégis oly módon, hogy a lévítákkal osztozniuk kell azok munkája folytán az áldozatokból. A törvény summája az, hogy a lévítáknak, akik otthon maradtak, meg kellett elégedniük a tizeddel, és nem kaphattak semmit a többi áldozatból. Ha azonban akármikor a szentélyhez járultak, szolgálóknak kellett őket is tekinteni, és el kellett foglalniuk a maguk helyét. Ez a törvény biztosította tehát, hogy senki se legyen kizárva a szolgálat szüneteltetése okából, s azok állapota, akik máshol laktak, ne legyen rosszabb azokénál, akik jeruzsálemi lakosok voltak. Mert bár lakhattak más városokban, nem szabadultak fel teljesen a szolgálat

alól, mivel más feladataik is voltak az áldozatok bemutatása mellett. Azokat azonban, akik teljes mértékben a szentély munkálatainak szánták oda magukat, Isten kettős megtiszteltetésben részesítette, mert semmiképpen sem lett volna igazságos, hogy meg legyenek fosztva a megélhetésüktől, akik búcsút mondtak a háztartás gondjainak és feladatainak, s teljes mértékben a szent feladatokkal foglalták el magukat. S hogy ez a rendelkezés nem volt felesleges, az a leginkább József történetéből derül ki, aki elmeséli,⁵⁷⁸ hogy a papok erőszakkal ragadták magukhoz a tizedet, s ellenséges eszközökkel fosztották meg a lévítákat a megélhetésüktől.

A szent áldozatok

Leviticus24

3Móz24:5-9

5. És végy lisztlángot, és süss abból tizenkét lepényt; két tized efából legyen egy lepény.

6. És helyheztesd el azokat két rendben; hatot egy rendbe, a tiszta arany asztalra az Úr elé.

7. És tégy mindenik rendhez tiszta tömjént, és legyen emlékeztetőül a kenyér mellett, tűzáldozatul az Úrnak.

8. Szombat napról szombat napra rakja fel azt a pap az Úr elé szüntelen; örök szövetség ez Izráel fiaival.

9. Azután legyen az Ároné és az ő fiaié, a kik egyék meg azokat szent helyen, mert mint igen szentséges, az övé az, az Úrnak tűzáldozataiból, örök rendelés szerint.

Most rátérünk Isten szolgálatának harmadik részére, mely elvezet majd a második parancsolattal kapcsolatos magyarázatunk végéhez. Most tehát a szent áldozatokat kell megtárgyalnunk, melyek között a legjobbnak láttam a szent kenyereket előre venni, melyeknek megvolt a maguk asztala a gyertyatartóval szemben az északi oldalon, amint azt a sátor szerkezeténél láttuk. Jóllehet az említésük máshol majd megismétlődik, mégis, miután külön kínálták fel ezeket, s a szövetség ládája elé helyezték, mondhatni Isten szeme elé, ezeket nem szabad az áldozatoktól külön tárgyalni. Már említettem, hogy Isten jóindulatának nem közönséges jele volt, amikor olyan bensőségesen ereszkedett le hozzájuk, mintha csak az asztaltársuk lenne. Ezeket az „arcok kenyereinek” nevezték,⁵⁷⁹ mert Isten szemei elé helyezték. Ő tehát úgy adta tudtukra a különleges jóindulatát, mintha lakomára ment volna hozzájuk. S kétségtelenül úgy parancsolta, hogy tizenkét kenyér legyen a tizenkét törzsnek megfelelően, mintha odaengedné az asztalához a mindegyikük által felkínált ételmet. A „két tized” az efa ötödrésze, s valóban fontos, hogy Isten ilyen precízen előírta ezt a rítust, nehogy a sokféleség egy ennyire komoly dologban fokozatosan utat engedjen megannyi romlásnak. A „tized” szóval látszólag a népre kiszabott adóra utal, hogy ezzel is fokozza a kenyerek szentségét. De hogy miért követel két tizedet egy helyett, azt nem tudom, és nem gondolom, hogy bármi haszna lenne a kíváncsi kutakodásnak. A „legyen emlékeztetőül a kenyér mellett” szavakat a tömjénre vonatkoztatom, mintha azt mondta volna, hogy a kenyér a tömjén

⁵⁷⁸ Nagyjából ebben az időben Agrippa király Ismáelnek adta a főpapságot, aki Fabi fia volt. S akkora volt a főpapokat hatalmába kerítő pökhendiség és vakmerőség, hogy el merészelték küldeni a szolgálókat a szérűskertekbe, hogy elragadják a papoknak szánt tizedet, s tették ezt oly mértékben, hogy a szegényebb papok éhen haltak.” - Whiston's Josephus. *Antiq.* 20, 8. fejezet, 8. szakasz. Lásd még 9. fejezet, 2. szakasz.

⁵⁷⁹ לחם-פנים, „panes facierum”. A 2Móz25:30-ban, és más egyéb helyeken az Amplified Version a „szent kenyerek” kifejezéssel fordítja. – Henry Walter. Lásd ott, illetve 484. sz. lábjegyzet.

illatával fűszerezve megújítja Izrael gyermekeinek emlékezetét, így édes illattá lesznek Isten előtt. Mások „emlékműnek” fordítják az „emlékeztető” helyett, de ugyanazzal a jelentéssel. S bár egyesek úgy vélik, hogy magát a kenyereket nevezi emlékeztetőnek, ez inkább vonatkoztatható a tömjénre, mert utóbb hozzáteszi, hogy a tömjénnek egyidejűleg égőáldozatnak is kell lennie, mert benne a kenyér mondhatni égőáldozatként lett felkínálva.

Áldozatok

Exodus 29

2Móz29:38-46

38. Ez pedig az, a mit áldoznod kell az oltáron: Esztendős két bérányt mindennap szüntelen.

39. Az egyik bérányt reggel áldozd meg, a másik bérányt pedig áldozd meg estennen.

40. És az egyik bérányhoz végy egy tized lisztlángot, egy negyed hin-nyi sajtolt olajjal vegyítve; italáldozatul pedig egy negyed hin-nyi bort.

41. A másik bérányt estennen áldozd meg, ugyanazzal az étel- és italáldozattal készítsd azt, mint reggel; kedves illatul, tűzáldozatul az Úrnak.

42. Szüntelen égőáldozat legyen az a ti nemzetségeitek között a gyülekezet sátorának ajtajánál az Úr előtt, a hol megjelenek néktek, hogy veled ott szóljak.

43. Ott jelenek meg az Izráel fiainak, és megszenteltetik az én dicsőségem által.

44. És megszentelem a gyülekezetnek sátorát és az oltárt; Áront és az ő fiait is megszentelem, hogy papjaim legyenek.

45. És az Izráel fiai között lakozom, és nékik Istenök leszek.

46. És megtudják, hogy én, az Úr vagyok az ő Istenök, a ki kihoztam őket Égiptom földéről, hogy közöttök lakozhassam, én, az Úr az ő Istenök.

Az áldozás szokása mindig is megtalálható volt minden nemzetnél, s az eredetét kétségtelenül az ősatyákig kell visszavezetni. Miután azonban az egész világ a babonáságba esett, először is maguk a rítusok romlottak meg, amikor mindenki valami újat talált ki magának, s abszurd utánzattá tette, ami megőrzött bármi hasonlóságot, mert többé nem maradt fenn azok tulajdonképpeni célja és haszna. Az egész pogányság tudatlan volt azt illetően, hogy miért kellett Istent vérrel kiengesztelni, ezért ésszerűtlenül ontották az áldozataik vérét, miután nem vélték magukat Isten előtt bűnösöknek, nem kerestek alázatosan bocsánatot, és még kevésbé adták a fejüket az engesztelés magukhoz ölelésére, ami nem csak eleve elrendeltetett Isten titkos tanácsvégzésében, de meg is lett ígérve az embereknek. Ebből arra következtetünk, hogy Isten a pogányok minden vallásos szolgálatát elvetette (*reprobato*), mert azok nem az Ő Ígésén alapultak. Csak azt tartjuk bizonyosnak, hogy maga az áldozás szokása által – bármennyire is kiforgatták azt – a saját méltatlanságukról győződtek meg, így el kellett volna ismerniük, hogy Isten az emberi fajjal csakis egy kibékítő közbenjárásával engesztelhető ki. Ostoba volt tehát Pithagorasz filozófiája, mert úgy vélte, hogy Isten nevét beszennyezték az áldozatok. Így mutatja be őt ugyanis a költő, amint a húsevés ellen mennydörög: (εις την σαρκοφαγίαν):

Még hálátlan is az, hiszem én, gabonára se méltó
az, ki az ökröt, mely csak imént vonszolta ekéjét
s földet néki mivelt, megöli, s ki a munkagyötörte
nyakra, mely oly sokszor forgatta keményrögű földjét,
s szerzett dús aratást, képes rásújtani bárdal.

És nem elég, hogy e csúf vétket megteesszük: a bűnhöz
 társul eget hívunk; s el akarjuk hinni, az isten
 annak örül, ha a munkás tulkot néki leöljük.
 Áldozatot, legszebb alakút, hiba nélkülít (így árt
 tetszeni!) visznek aranyszarvval, visznek szalagokkal
 oltárhoz; s az imát, mit nincs esze érteni, hallja;
 s homloka szarva közé, láthatja: amit maga művelt,
 búza kerül; s ama kést, mit még tán lát is a víznek
 tükrében, kifolyó vérével szennyezi végül;⁵⁸⁰

Ő fájlalta, hogy egy ártatlan állatot öljenek le az ember bűnéért, de fontolóra vehette volna, amit vaskos tudatlanság volt nem érezni, hogy az emberek túl pökhendien vakmerők és meggondolatlanok, ha az Isten jelenlétébe lépnek a bocsánatát kérni, amikor látják, hogy valamennyiükre joggal haragudott meg. Semmi abszurd nincs tehát abban, ha a bűnösök szeme elé tárja azt a halálbüntetést, amit megérdemelnek azért, hogy magukba szállván kezdjék el komolyan megutálni azt a bűnt, amit hiszékenyen megbocsátottak maguknak. Püthagorasz tévedésének azonban az volt a fő oka, hogy nem tudta: Istent nem lehet engesztelés nélkül kibékíteni. Mivel azonban ez olyan dolog, ami meghaladja az emberi elme felfogóképességét, mi, akik valaha is őszintén kerestük Istent, tanuljuk meg a Szentírás vezetése és tanítása alatt, hogy Isten vér által határozta meg az engesztelést, így a törvényt megelőzően a vallást mindig is áldozatokkal szentesítették. Az sem kétséges, hogy a Szentlélek szent ösztönzésére lettek az ősatyák a Közbenjáróhoz irányítva, Akinek a halála által Isten később kiengesztelődött, s bizonyos, hogy ha Krisztust kivesszük a képből, az összes felkínálható áldozat semmiben sem fog különbözni a pusztán világi mérsárlástól. Később azonban világosabb kijelentés adatott a törvényben. Mivel pedig a pogányok sokféle áldozási módot halmoztak fel, Isten nem hagyott ki egyáltalán semmit azokból, ami hasznos gyakorlattá válhatott a hívők számára, akár a kegyességük próbájáról volt szó, akár hálát kellett adni, vagy buzgóságot az imáikhoz, illetve megtisztulást kerestek, vagy engesztelést a bűneikre. Mégis a kettős felosztásuk akkor teljes és világos, ha azt mondjuk, hogy közülök némelyek engesztelő áldozatok voltak, mások pedig a hálaadás bizonyosságai. Így az első szakaszban én a felszentelési rítusokat vizsgálom, melyekkel Isten a papokat akarta beiktatni, mivel a megtisztításuk volt ezek fő célja. S az is világos, hogy mivel Isten egyetlen imára sem figyelhet oda Krisztus közbenjárása nélkül, ezért rendeltetett el az állandó reggeli és esti áldozat az egyház imáinak megszentelése végett. Sőt, amikor csak Isten nagylelkűségét ünnepelték, akkor is volt vérontás, hogy megtudják: még a hálaadásuk sem elfogadható Isten számára másként, csak a Közbenjáró áldozatán keresztül. Egyszóval, semmi tiszta sem származhat az emberektől, amíg nincs vérral megtisztítva.

38. *Ez pedig az, a mit áldoznod kell.* Úgy véltem helyesnek, hogy az első helyet az áldozatok között annak a napi áldozatnak adjam, melyet állandó áldozatnak is neveznek, mert Isten azt akarta, hogy két bárányt áldozzanak neki minden reggel és este, hogy a nép folytonosan megemlékezhessen a jövőbeli kibékülésről. S bár az áldozatokat folytonosan ismételték a törvény idejében, mivel ezek nem voltak hatékonyak a bűnök jóvátételében,

⁵⁸⁰ Ovidius: Átváltozások, fordította Devecseri Gábor. Az eredeti így szól:

“Nec satis est, quod tale nefas committitur: ipsos
 inscribere deos sceleri numenque supernum
 caede laboriferi credunt gaudere iuveni!
 victima labe carens et praestantissima forma
 (nam placuisse nocet) vittis insignis et auro
 sistitur ante aras auditque ignara precantem
 inponique suae videt inter cornua fronti,
 quas coluit, fruges percussaue sanguine cultros
 inficit in liquida praevisos forsitan unda.” A francia változatból a teljes idézet kimaradt.

mégis meg kell jegyezni, hogy amiképpen a főpap évente egyszer belépett a szentek szentjébe a vérrel, úgy volt hasznos az áldozatok másik fajtáját naponként a nép szeme elé tárni azért, hogy eszükbe jusson: folytonos szükségük van a kibékülésre Istennel. Engesztelést tehát naponta két báránnyal végeztek, hogy az izraeliták, megemlékezvén a vétkükről és az elítéltetésükről, tanuljanak meg a nap kezdetétől a végéig Isten kegyelméhez menekülni. Az ehhez az áldozathoz kiválasztott bárány hibátlan és ép volt, mert a korának említése (egy éves) utal a tökéletességére, vagy épségére. Olajjal készített lepénnyel és italáldozattal együtt kínálták fel, s az ókoriakat ezek a jelképek kétségtelenül arra emlékeztették, hogy nem törvényes bármi ízetlen dolgot felkínálni Istennek. Igaz, Istent nem elégítette ki ezek édes illata, s a papokat sem akarta hozzászoktatni a csemegékhez, hogy ingyencekké váljanak a vallás színezetével. A bort illata ugyanis önmagában nem lehet Istennek tetsző, de ezeknek a fűszerezéseknek az volt a célja, hogy a nép ne elégedjen meg a pusztá és üres jelképekkel, hanem ismerjék el, hogy valami jobb és kiválóbb húzódik meg azok mögött. A bot és az olaj illata tehát nem volt más, mint a lelki igazság, hogy a nép a maga részéről hitet és megtérést is tehessen az áldozatok mellé. S bizonyos, hogy a külsődleges ceremónia a valóság nélkül merő ostobaság lett volna. Részben még a pogány nemzetek is utánózták ezt a rítust, s innen származnak Horatius szavai:

„Utque sacerdotis fugitivus, liba recuso”⁵⁸¹

„Mint a papnak szökevény szolgálja kalácsra nem vágyok”,

amivel arra utal, hogy süteményeket általánosan kínáltak a bálványoknak. De ez csak vak utánzás volt, mert nem tekintettek magasabbra, hanem azt hitték, hogy az isteneik az emberekhez hasonlóan örömet lelték az édes és finom ételekben. Miközben, mint arra feljebb utaltam, Isten célja más volt, mert a külső illattal a népet kívánta felrázni, hogy a megtérés komoly érzésétől és a tiszta hittől indítatván keressék a bűneik bocsánatát, de ne a bárányokban, melyeket levágni láttak, hanem a neki megígért áldozatban. „Szüntelen” áldozatnak nevezték, mert Isten azt parancsolta, hogy folytonosan, minden generáción keresztül mutassák be. Dániel könyvéből azonban kiderül, hogy átmeneti volt, mert Krisztus eljövételével megszűnt. Ezt mondja ugyanis az angyal: Krisztus „egy héten át sokakkal megerősíti a szövetséget, de a hét felén véget vet a véres áldozatnak és az ételáldozatnak (*minha*)” (Dán9:27). Világos, hogy erről az áldozatfajtáról beszél. Ebből bizonyosan megérthetjük, hogy ezzel az áldozattal a nép elméit Krisztusra irányította. De ha ez volt a haszna és a célja az ókoriaknak, akkor a haszon most hozzánk tér vissza, hogy megtudjuk: bármit is mutatott az előkép, az Krisztusban teljesedett be. Isten azt ígéri, hogy ez az áldozat „kedves illatú”⁵⁸² lesz a Számára. Nem kételkedhetünk tehát abban, hogy Isten teljes mértékben megbékélt velünk az Ő egyszülött Fiának áldozata által, s megbocsátotta a bűneinket. S noha Krisztus áldozata egyetlen egyszer lett felkínálva, s ezzel az egyszeri áldozattal örökre képes minket Istennek szentelni, mégis, ebből a folytonos áldozatból a törvény alatt megtanuljuk, hogy az Ő halálának jótéteménye által a bocsánat mindig készen van a számunkra. Ahogyan Pál mondja,⁵⁸³ hogy Isten folytonosan megbékél az egyházzal, amikor Krisztus áldozatát tárja elé az evangéliumban. Ami a *minha* szót illeti,⁵⁸⁴ jöllehet ez a מנחה szóból származik, mégis úgy kell tekintenünk, hogy konkrétan erre az áldozattípusra vonatkozik, ami egyfajta kiegészítése volt a napi áldozatnak. Vannak, akik egyedül az esti

⁵⁸¹ Horatius, 10. levél. Fordította Virág Benedek.

⁵⁸² Lásd 4Móz28:2.

⁵⁸³ Utalás a 2Kor6:2-re.

⁵⁸⁴ מנחה. Az Amplified Version szerint: „ételáldozat”. A szót a מנח szóból származtatva Kálvin Sebastian Münster követi, de a későbbi szótárszerkesztők megjegyzik, hogy ez az ige azt jelenti *memni*, vagy *vezetni*, nem pedig *adni*, s azt is elmondják, hogy a מנח gyökér fennmaradt az arab nyelvben, ahol a jelentése *ingyenesen adni*. – Henry Walter.

áldozatra korlátozzák, de amikor az áldozatokkal kapcsolatosan használatos, akkor más felajánlásokra is egyetemesen vonatkozik.

42. A *gyülekezet*⁵⁸⁵ sátorának ajtajánál. Ez az igeszakasz megmutatja nekünk, milyen értelemben használatos a מועד, *mogned* szó, amikor a sátorral kapcsolatosan bukkan fel. Egyesek „bizonyságnak”, mások „egyháznak”, megint mások „gyülekezetnek” (*conventum*), s vannak, akik „rendeletnek” (*constitutum*) fordítják, de az etimológiája kellőképpen megmutatkozik ebben az igeszakaszban. Mikor ugyanis Mózes megadja az okát az elnevezésének, a יגד, *yagnad* szót használja, melyből származik. Mi hát a gyülekezet sátra? Isten Maga válaszolja meg, hogy ez az a hely, amit kiválasztott és kijelölt a népének, hogy ott jussanak kölcsönös egyezsége egymással. Egyesek felfogása szerint a gyökere a עדה, *gnadah*, ami azt jelenti, kijelentést tenni mondhatni ünnepélyes rítussal. Mivel azonban ez ellentétes a nyelvtannak, és azt választom, ami biztos. A יגד, *yagnad* szó ebben a szerkezetben azt jelenti, szerződni, vagy megegyezni egymással, vagy legalábbis találkozni a kölcsönös üzleti tranzakció lebonyolítása végett. Számomra ezért nem volt szó, melynek jelentése közelebb lett volna hozzá, mint a *gyülekezet* amiatt a tény miatt, hogy Isten családias beszélgetésre hívogatta őket, ennek volt a legnagyobb súlya a kegyesek papok iránti erényes tiszteletének fenntartásában. A következő igeversben megismétli nekik, harmadik személyben szólva hozzájuk, hogy bárki szeretné, ha az izraeliták közé számítanak, nem fordulhat, vagy kóborolhat el másfelé, mert az a törvény adatott Izrael minden gyermekének, hogy itt keressék Istent. S hozzátesz még egy megerősítést, tudniillik hogy ezt a helyet azért kell megszentelni, mert Isten itt fogja fenséges módon bemutatni az Ő dicsőségét. Végül, az egész igeszakaszról kiderül: Isten célja az volt, hogy a lévita papság kötelékével kösse Magához a népet, de még azt is meg kell említenünk, hogy egyedül Isten az, Aki megszenteli mind a helyet, mind az áldozatokat, valamint magukat az embereket is. Ezért felszines azok dicsekvése, akik többet tulajdonítanak maguknak, mint amennyit Isten ruházott rájuk. Ha hiszünk a pápában, őbenne van a szentek szentje. Mivel azonban nem mutat fel isteni tekintélyt erről, hanem csak henceg az alaptalanul megalkotott titulusokkal, így bátran kinevethetjük az ostoba vakmerőségét. S ebből és a hasonló igeszakaszokból származtathatjuk azt a tanításunkat, hogy Krisztust nem szabad emberi módon felbecsülni, hanem csak az Ő mennyei és isteni hatalmának megfelelően. Ezért kell elutasítani a pápista papok ama dicsekvését is, miszerint ők Krisztust kínálják, mert mindig meg kell tőlük kérdezni: milyen hatalommal? Isten ugyanis egyedül Magának tartja fenn azok megszentelésének jogát, akik a törvényes papságot gyakorolják.

46. És megtudják, hogy én, az Úr vagyok az ő Istenök. Ezekkel a szavakkal Isten azt jelzi, hogy Ő nemcsak egyetlen alkalommal volt a népe Szabadítója, hanem a jólétükről való gondoskodás céljával és annak a gyakorlati megmutatásával, hogy Ő közöttük lakozik. Emellett a szentélyt az Ő jelenléte helyének, s mondhatni ennek zálogául jelölte ki, mert onnan akarja a kegyesség szabályát származtatni, s azt, hogy az imádói ott keressék.

Numeri 28

4Móz28:1-15

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Parancsold meg Izráel fiainak, és mondd meg nékik: Ügyeljetek, hogy az én áldozatomat, kenyeremet kedves illatú tűzáldozatul a maga idejében áldozzatok nékem.
3. És mondd meg nékik: Ez a tűzáldozat, a melyet áldozzatok az Úrnak: egy esztendő, ép bárányokat, naponként kettőt, szüntelen való egészen égőáldozatul.
4. Egyik bárányt reggel készítsd el, a másik bárányt pedig estennen készítsd el.

⁵⁸⁵ “Conventionis” – Latin.

5. És egy efa lánglisztnek tizedrészét ételáldozatul, megegyítve egy hin sajtolt olajnak negyedrésszel.

6. Ez a szüntelen való egészen égőáldozat, a mely Sinai hegyen szereztetett kedves illatú tűzáldozatul az Úrnak.

7. Annak italáldozatja pedig egy hinnek negyedrésze egy-egy bárányhoz. A szenthelyen adj italáldozatot, jó borból az Úrnak.

8. A másik bárányt készítsd el estennen, a reggeli ételáldozat és annak italáldozatja szerint készítsd el azt, jóillatú tűzáldozatul az Úrnak.

9. Szombatnapon pedig áldozz két ép bárányt, esztendősokeket, és két tized efa lisztlángot olajjal elegyített ételáldozatul, annak italáldozatjával egybe.

10. Ez a szombati egészen égőáldozat szombatonként, a szüntelen való egészen égőáldozaton és annak italáldozatján kívül.

11. A ti hónapjaitok kezdetén is áldozatok az Úrnak egészen égőáldozatul két fiatal tulkot, egy kost, és hét egyesztendő, ép bárányt.

12. És egy-egy tulok mellé olajjal elegyített három tized efa lánglisztet ételáldozatul, egy-egy kos mellé pedig olajjal elegyített két tized efa lánglisztet ételáldozatul.

13. És egy-egy bárány mellé egy-egy tized efa lisztlángot olajjal elegyítve ételáldozatul; égőáldozat ez, kedves illatú tűzáldozat ez az Úrnak.

14. Az azokhoz való italáldozat pedig legyen fél hin bor egy tulok mellé, egy harmad hin egy kos mellé, és egy negyed hin egy bárány mellé. Ez a hónapos egészen égőáldozat minden hónap kezdetén, az esztendőnek hónapjai szerint.

15. És egy kecskebakot is készítsetek el bűnért való áldozatul az Úrnak, a szüntelen való egészen égőáldozaton kívül, annak italáldozatával egyben.

1. És szóla az Úr Mózesnek. Mózes, ismét a „szüntelen” áldozatról kezdven beszélni, általánosságban mondja ki elvként, hogy a népnek szorgalmasan kell követnie az áldozatokkal mindazt, amit Isten parancsolt. Az „ügyeljete” (*custodienti*) szóval ugyanis nemcsak szorgalmat, de engedelmességet is kifejez. De hogy még buzgóbban óvakodjanak minden vétektől, Isten vagy a naponta az asztalra kerülő kenyeret, vagy az égőáldozathoz adott lepényt *az én kenyeremnek* nevezi, mintha Ő enné azt meg az emberekhez hasonló módon. Ez valóban kemény kifejezés, de az ókori népének a kezdetlegessége készítette rá erre a nyers beszédmódra, hogy egyrészt megtanulhassák: ez a rítus úgy elfogadható az Isten számára, ahogyan az ennivaló az ember számára, másrészt ügyeljenek az áldozataik tisztább és szemérmesebb felkínálására.

3. És mondd meg nekik. Megismétli, amit az Exodusban láttunk, miszerint két bárányt kell leölniük naponta, egyet reggel, egyet pedig este. Bővebben beszél azonban a kísérőkről a lisztből és a borból, s utal ennek a fajta áldozatnak a régi mivoltára, mert Istennek először a Sinai hegynél kínálták fel, s „kedves illatú” volt.⁵⁸⁶ Az italáldozat, melyet említ, szintén használatban volt a pogány nemzetek között is, mivel azonban ott híjával volt Isten parancsának és ígéretének, nem lehetett más, csak értelmetlenség (*insipidum*).⁵⁸⁷ S valószínű (amint azt máshol láttuk), hogy sok pogány rítus az ősatyáktól származott, de hamis és üres utánzássá váltak. Mikor ugyanis elfeledkeztek azok okáról, attól kezdve nem lehettek mások, mint színpadi látványosságok. Mondtuk azonban, hogy így lettek az emberek arra emlékeztetve, hogy Istenre tekintsenek a napi eledelükben, s minden módon szokjanak hozzá a szentség műveléséhez.

9. Szombatnapon pedig. Elmondja itt, ami az előző szakaszból kimaradt, tudniillik, hogy szombaton a szüntelen áldozatot meg kellett kettőzni, és két bárányt kellett felkínálni

⁵⁸⁶ Az Amplified Version szerint: „édes illatú”. A héberben: „a nyugalom illata”.

⁵⁸⁷ A francia változatban: “c’est este moins que ripopper, comme on dit”. Ripope: „azaz rossz bor”.

egy helyett. Ésszerű volt ugyanis, hogy miután a hetedik nap Istennek szentelt volt, bizonyos rendkívüli és megkülönböztető jelekkel legyen felmagasztalva a többi fölé. Nagyobb áldozatok bemutatását is elrendeli a hónapok elején, vagy újholdkor, nevezetesen két tulkot és egy kost, valamint egy kecskebakot bűnáldozatul. Tudjuk ugyanis, hogy minden hónap első napja Istennek szenteltetett, hogy a népet gyakrabban emlékeztethesse a vallásos kötelezettségeik megújítására. A bűnáldozati kecskebakot pedig azért tette hozzá, hogy minden hónapban jelenjenek meg bűnösökként Isten előtt, és ezzel csillapítsák a haragját.

4Móz28:16-31

16. Az első hónapban pedig, a hónapnak tizennegyedik napján az Úrnak páskhája van.

17. És e hónapnak tizenötödik napján is ünnep van; hét napon át kovásztalan kenyeret egyetek.

18. Első napon legyen szent gyülekezés; semmi robota munkát ne végezzetek,

19. Hanem tűzáldozatul egészen égőáldozatot vigyetek az Úrnak: két fiatal tulkot, egy kost, egy esztendősrő bárányt hetet, a melyek épek legyenek.

20. És azoknak ételáldozata olajjal elegyített lisztláng legyen; három tizedrészt efa tegyetek egy tulok mellé, és két tizedrészt egy kos mellé.

21. Egy-egy bárány mellé egy-egy tizedrészt tegyetek, a hét bárány szerint.

22. És bűnért való áldozatul egy bakot, hogy engesztelés legyen értetek.

23. A reggeli egészen égőáldozaton kívül, (a mely szüntelen való égőáldozat) készítsétek el ezeket.

24. Ezek szerint készítsétek naponként hét napon át kenyeret, kedves illatú tűzáldozatul az Úrnak; a szüntelen való egészen égőáldozaton kívül készíttessék az, annak italáldozatjával egyben.

25. A hetedik napon is legyen néktek szent gyülekezéseitek; semmi robota munkát ne végezzetek.

26. A zsengek napján is, a mikor új ételáldozatot visztek az Úrnak a ti hetes ünnepeteken: szent gyülekezéseitek legyen néktek; semmi robota munkát ne végezzetek.

27. Hanem vigyetek kedves illatú egészen égőáldozatot az Úrnak: két fiatal tulkot, egy kost, és esztendősrő bárányt hetet.

28. És azokhoz való ételáldozatul olajjal elegyített háromtized efa lisztlángot egy tulok mellé, két tizedet egy kos mellé.

29. Egy-egy bárány mellé egy-egy tizedrészt, a hét bárány szerint.

30. Egy kecskebakot is, hogy engesztelés legyen értetek.

31. A szüntelen való egészen égőáldozaton és annak ételáldozatján kívül készítsétek ezeket: épek legyenek, azoknak italáldozatokkal egyben.

16. Az első hónapban pedig, a hónapnak tizennegyedik napján. Igaz, hogy az itt adott utasítások bizonyos kapcsolatban állnak a húsvétal, de miután az áldozatokat taglalja kimerítően, s nem említi másutt a többi szabályát, csak itt, így én összekapcsoltam a szüntelen áldozattal, mint annak kísérőjével, vagy részével. Mózes valóban futólag említi azt, amit már láttunk, tudniillik hogy a népnek tartózkodnia kell hét napon át a kovásztól, vagy a kovászos kenyér evésétől. Utóbb azonban rátér a fő dologra, amit itt tervezett elmondani, miszerint a népnek két tulkot, egy kost és hét bárányt kell levágniuk égőáldozatként, valamint egy kecskebakot engesztelő áldozatul, s ezt az áldozatot az egész héten át ismételniük kell. Azért tehát, hogy a húsvét iránti tisztelet fokozódjon, ezt a rendkívüli áldozatot tette hozzá a folytonoshoz részben azért, hogy egyre jobban és jobban serkentse őket: szánják oda magukat Istennek, másrészt azért, hogy elismerjék, mennyire családiásan karolta fel őket a

jóindulatával, hiszen ezeket az áldozatokat a nyájaikból és a csordáikból vette, és a szent ünnep előkészítését is a pincéikből és a csűrjeikből rendelte el. Harmadrészt pedig azért, hogy az örök halálra méltónak vallván magukat, Hozzá meneküljenek a bocsánatát kérve, s egyidejűleg megértsék, hogy az engesztelésnek nem volt más módja, csak ha Isten kiengesztelték az áldozatokkal.

26. *A zsengek napján is.* Mózes ugyanezeket a parancsolatokat adja egy másik ünnephez is, melyen az első zsengeiket kínálták fel. S itt is arra tanítja őket, hogy a szüntelen áldozatot meg kell növelni két tulok, egy kos, hát bárány, egy bűnáldozati kecskebak, valamint a *minha* és az italáldozat hozzáadásával abból a célból, melyről már beszéltem. Zavaró nehézség merül itt fel, mert a Leviticus 23-ban egy tulkot említ kettő helyett, s két kost az itt szereplő egy helyett.⁵⁸⁸ Egyesek úgy vélik, hogy választási lehetőséget kaptak a papok ebben a dologban. Mikor azonban fontolóra veszem, hogy milyen pontosak voltak Isten parancsai mindenben, akkor megkérdőjelezem, hogy valóban volt-e efféle választási lehetőségük. Az elképzelés, miszerint Isten egyszer megelégedett egy tulokkal, mint azt néhányan vélik, miután nem álltak bővében a tulkoknak a pusztaságban, nekem kibúvónak tűnik. Én megvallom, nem tudom, miképpen lehet kikerülni ezt a nehézséget, hacsak talán azt nem mondjuk, hogy miután kellően pontos előírásokat kaptak minden más részlet vonatkozásában, így semmi sem történhet ok nélkül, s ebben a vonatkozásban csak arra lettek emlékeztetve, hogy Isten Önmagában nem törődik a több, vagy kevesebb áldozattal. Vagy annak kimondásában sem gátol meg minket semmiféle tisztelet, hogy amiképpen ez a kisebb dolgokban néha megtörténik, itt is hiba csúszott be a másolók gondatlansága folytán,⁵⁸⁹ s valószínűleg ez a legtermészetesebb megoldás. A helyesebb olvasat a véleményem szerint a két tulok és egy kos, mivel azonban máshol megmagyarázza, miért jelölte ki Isten ezt a napot, itt csak röviden felsorol: „Mikor viszik a *minhát* az első zsengekkel”.

Numeri 29

4Móz29:1-39

1. A hetedik hónapban pedig a hónapnak első napján szent gyülekezések legyen néktek. Semmi robota munkát ne végezzetek; kürt zengésének napja legyen az néktek.

2. És készítetek el kedves illatul egészen égőáldozatot az Úrnak, egy fiatal tulkot, egy kost, esztendő ép bárányt hetet.

3. És azokhoz ételáldozatul olajjal elegyített három tized efa lisztlángot a tulok mellé, két tizedrészt a kos mellé;

4. És egy-egy tizedrészt egy-egy bárány mellé, a hét bárány szerint;

5. És egy kecskebakot bűnért való áldozatul, hogy engesztelés legyen értetek,

6. az újhold egészen égőáldozatján és annak ételáldozatján kívül, és a szüntelen való egészen égőáldozaton és annak ételáldozatján, és azoknak italáldozatjokon kívül, az ő rendjük szerint, kedves illatú tűzáldozatul az Úrnak.

7. E hetedik hónapnak tizedik napján is szent gyülekezések legyen néktek; és sanyargassátok meg magatokat, semmi munkát ne végezzetek;

8. És vigyetek az Úrnak kedves illatú egészen égőáldozatul: egy fiatal tulkot, egy kost, esztendő ép bárányt hetet, épek legyenek;

⁵⁸⁸ „Josephus és Mammonidész úgy értelmezik, hogy ezek különböző áldozatok voltak. Aben-Ezra és mások úgy vélik, hogy a pap dönthette el, melyiket mutatja be.” – Brightwell a húsvétról a maga helyén.

⁵⁸⁹ Kálvin feltevéseit nem támogatják a különböző olvasatok modern gyűjteményei, mert noha a *kettes* szám hiányzik Kennicott egyik kéziratából, a *tulok* szó mégis többes számban van ugyanabban a kéziratban. A két legrégebbi változat pedig, tudniillik a Septuaginta és a szír változat egyeznek mind az itt elfogadott szövegben, mind a 3Móz23:8-ban. – Henry Walter.

9. És azoknak ételáldozatául olajjal elegyített három tized efa lisztlángot a tulok mellé; két tizedrészt az egy kos mellé;

10. Egy-egy tizedrészt egy-egy bárány mellé, a hét bárány szerint.

11. Egy kecskebakot bűnért való áldozatul, az engesztelésre való bűnáldozaton kívül, és a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatán és azoknak italáldozatjokon kívül.

12. A hetedik hónapnak tizenötödik napján is szent gyülekezések legyen néktek; semmi robota munkát ne végezzetek, és az Úrnak ünnepét hét napon ünnepeljétek.

13. És vigyetek az Úrnak egészen égőáldozatot, kedves illatú tűzáldozatul: tizenhárom fiatal tulkot, két kost, esztendőös bárányt tizennégyet, épek legyenek.

14. És azoknak ételáldozatául olajjal elegyített lisztlángból három tizedrész efát egy-egy tulok mellé, a tizenhárom tulok szerint, két tizedrészt egy-egy kos mellé, a két kos szerint.

15. És egy-egy tizedrészt minden bárány mellé, a tizennégy bárány szerint.

16. És egy kecskebakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

17. Másodnapon pedig tizenkét fiatal tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket.

18. És azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat, a tulkok mellé, a kosok mellé, a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint.

19. És egy kecskebakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatján és azoknak italáldozatjokon kívül.

20. Harmadnap pedig tizenegy fiatal tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket.

21. És azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat, a tulkok mellé, a kosok mellé és a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint;

22. És egy kecskebakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton és annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

23. Negyednapon pedig tíz fiatal tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket.

24. Azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat a tulkok mellé, a kosok mellé és a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint;

25. És egy kecskebakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

26. És ötödnapon kilencz fiatal tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket:

27. És azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat, a tulkok mellé, a kosok mellé és a bárányok mellé, azoknak számok szerint, a szokás szerint.

28. És egy bakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

29. És hatodnapon nyolcz tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket.

30. És azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat a tulkok mellé, a kosok mellé és a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint;

31. És egy bakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton kívül, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

32. És hetedik napon hét tulkot, két kost, tizennégy ép bárányt, esztendőösöket;

33. És azoknak ételáldozatjokat és italáldozatjokat a tulkok mellé, a kosok mellé és a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint;

34. És egy bakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton kívül, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

35. Nyolczadnapon bezáró ünnepek legyen néktek, semmi robota munkát ne végezzetek;

36. Hanem vigyetek az Úrnak egészen égőáldozatot, kedves illatú tűzáldozatul: egy tulkot, egy kost, hét ép bárányt, esztendőöket;

37. Azoknak ételáldozatokat és italáldozatokat, a tulok mellé, a kos mellé, és a bárányok mellé, az ő számok szerint, a szokás szerint;

38. És egy bakot bűnért való áldozatul, a szüntelen való egészen égőáldozaton, annak ételáldozatján és italáldozatján kívül.

39. Ezeket áldozzátok az Úrnak a ti ünnepeiteken, azokon kívül, a miket fogadásból, és szabad akaratból áldoztok, a ti egészen égőáldozataitokul, ételáldozataitokul, italáldozataitokul, és hálaáldozataitokul.

1. *A hetedik hónapban pedig.* Már említettem, hogy itt nem az ünnepekről beszél (általánosságban), hanem csak az áldozatokról, melyekkel azok ünnepélyességét kellett megtisztelni. A hetedik hónap kezdetén volt a kürtzengés ünnepe. Mivel ez kisebb ünnep volt, Mózes csak egy tulok levágását parancsolja meg. A szám azonban más okból növekedett, mert már láttuk, hogy minden hónap első napján két tulkot áldoztak fel. Ezen a napon tehát három nagyobb áldozatot mutattak be, miközben a többiek számát is megduplázták, így szerepel két kos és tizennégy bárány. Isten tehát kétszeresen is Magának szentelte ezt a napot, hogy az egyik ünneplése semmit se vegyen el a másiktól, különben látszólag eltörölte volna azt, amit egykor megparancsolt. A kürtzengés ünnepe tehát nem az újhold ünnepének eltörlése volt, hanem mindkét ünnep rendeléseit egyszerre tartották meg.

7. *E hetedik hónapnak tizedik napján is.* Ez az engesztelés napja. Mert bár soha nem léptek Isten jelenlétébe anélkül, hogy a bocsánatért ne könyörögtek volna, ekkor mégis különleges módon vallották meg a bűneiket, mert böjt volt előírva a vétkességük jeleként. Amint meg is van írva: „Mert ha valaki nem sanyargatja meg magát ezen a napon, irtassék ki az ő népe közül” (3Móz23:29). Ami az áldozatokat illeti, csak egy tulokra volt szükség, a többi pedig, mint korábban, csak azzal a kivétellel, hogy itt azt is hozzáteszi, amit a korábbi esetekben kihagyott. Más engesztelés is elrendeltetett a kecskebak mellett, hogy összhangban legyen a nyomorúságuk tényével. A vétek elismerése ugyanis szörnyű kín lett volna a lelkiismeretük számára a kibékülés reménysége nélkül. Ennek az áldozatnak az okát nemsokára megmagyarázzuk.

12. *A hetedik hónapnak tizenötödik napján is.* Az ünnepek között ez az utolsó volt a legfőbb,⁵⁹⁰ amikor sátrakban éltek hét napon keresztül. Tekintettel ugyanis arra, hogy húsvétkor arról az éjszakáról emlékeztek meg, amikor távoztak az egyiptomi csapásoktól mentesen, a sátorokban lakással az egész negyven éves időszakról emlékeztek meg, melynek során atyáik a pusztaságban folytonosan megtapasztalták Isten állandó és tökéletes nagylelkűségét. Ez az ünnepélyes összegyülekezés más célt is szolgált, tudniillik a hálaadást Istennek a termés learatásáért. Ezért kínáltak áldozatokat minden nap és nagyobb számban: az első napon tizenhárom tulkot, két kost, tizennégy bárányt, a második napon tizenkét tulkot, a harmadikon tizenegyet, a negyediken tízet, az ötödiken kilencet, a hatodikon nyolcat, végül a hetedikén hetet, a nyolcadikon pedig egyet. S nem holmi gondatlanságból fecsérelni szót Mózes a felsorolásra. *Először*, hogy semmi se történjen, csak Isten parancsára. *Másodszor*, nehogy kellemetlen, vagy terhes legyen ekkora költségbe verniük magukat, amit örömmel elkerültek volna. Ezért, hogy jó szívvel engedelmeskedjenek Isten parancsának, szorgalmasan sulykolja beléjük, milyen napi áldozatokat akar Isten felkínáltatni Magának. Ám hogy az elosztás miért volt ennyire egyenlőtlen, az megvallom, nem világos a számomra, s jobb

⁵⁹⁰ “La plus authentique.” – Francia.

megvallani a tudatlanságomat, mint túl elmés spekulációkkal pusztá füstként szertefoszlani.⁵⁹¹ Az az elképzelés valóban se nem furcsa, se nem elvetendő, mely szerint a szám napi csökkentésével végül eljutottak a hetes számhoz a hetedik napon, ami a tökéletesség száma, mert a nyolcadikat ráadásul tette hozzá, pusztán, mint lezárást. Végül Mózes azt parancsolja, hogy mind a szüntelen áldozatokkal, mind a rendkívüliekkel, szilárdan ragaszkodjanak mindahhoz, amit Isten írt elő, és semmit meg ne változtassanak az emberek fantáziájának megfelelően. A második törvénytábla parancsolataitól függő áldozatok tárgyalását szándékosan halasztottam el a maguk helyére.

Az engesztelés napja

Leviticus 16

3Móz16:1-34

1. És szóla az Úr Mózesnek, az Áron két fiának halála után, a kik akkor haltak meg, a mikor az Úrhoz járultak vala.

2. És monda az Úr Mózesnek: Szólj a te atyádfiának, Áronnak, hogy ne menjen be akármikor a szenthelyre a függönyön belül a fedél elé, a mely a láda felett van, hogy meg ne haljon, mert felhőben jelenek meg a fedél felett.

3. Ezzel menjen be Áron a szenthelyre: egy fiatal tulokkal bűnért való áldozatul, és egy kossal égőáldozatul.

4. Gyolcsból készült szent köntöst öltson magára, és gyolcs lábravaló legyen a testén, gyolcs övvel övezze be magát, és gyolcs süveget tegyen fel; szent ruhák ezek; mossza meg azért a testét vízben, és úgy öltse fel ezeket.

5. Izráel fiainak gyülekezetétől pedig vegyen át két kecskebakot bűnért való áldozatul, és egy kost egészen égőáldozatul.

6. És áldozza meg Áron a bűnért való áldozati tulkot, a mely az övé, és végezzen engesztelést magáért és háza népéért.

7. Azután vegye elő a két kecskebakot, és állassa azokat az Úr elé a gyülekezet sátorának nyílásához,

8. És vessen sorsot Áron a két bakra; egyik sorsot az Úrért, a másik sorsot Azázelért.

9. És áldozza meg Áron azt a bakot, a melyre az Úrért való sors esett, és készítse el azt bűnért való áldozatul.

10. Azt a bakot pedig, a melyre az Azázelért való sors esett, állassa elevenen az Úr elé, hogy engesztelés legyen általa, és hogy elküldje azt Azázelnek a pusztába.

11. Áron pedig úgy áldozza meg a bűnért való áldozati tulkot, a mely az övé, és úgy szerezzon engesztelést magáért és háza népéért, hogy ölje meg a bűnért való áldozati tulkot, a mely az övé.

⁵⁹¹ Scott elképzelése nem teljesen értelmetlen: „A tulkok számának csökkenése, melyeket az ünnep különböző napjain áldoztak fel, míg végül az utolsó, és a legnagyobb napon már csak egyet, a legfigyelemreméltóbb körülmény ebben a törvényben. Az ok nem világos, hacsak nem feltételezzük, hogy a mózesi rendelkezés folyamatosan öregedett, míg végül teljesen eltöröltődött a megígért Messiás eljövételével (Zsid8:7-13).” Az ókori vélekedések mintájaként hozzáteszem a következőket: „A héberek azt mondták, hogy az áldozatokat más nemzetekért mutatták be, így hetven borjút áldoztak a hetven nemzetért, melyek hetven nyelvet beszéltek. De az első napon tizennégyet áldoztak, a másodikon tizenhármat, és így tovább, minden napon eggyel csökkentve a számukat, az utolsó is beleértve, s ezzel azt jelezték, hogy a pogányok uralmának véget kell érnie a Messiás-király alatt, Akinek minden nemzetnek be kell hódolnia”, stb. – De Lyra, *a maga helyén*.

12. És vegye tele a tömjénezőt eleven szénnel az oltárról, a mely az Úr előtt van, és vegye tele a két markát a porrá tört fűszerekből való füstölőből, és vigye be a függönyön belől.

13. És vesse a füstölőt a tűzre az Úr előtt, hogy befedje a füstölő felhője a fedelet, a mely a bizonyosság felett van, hogy meg ne haljon.

14. Azután vegyen a tuloknak véréből és hintsen újjával a fedél felső színére napkelet felé; a fedél előtt pedig hétszer hintsen újjával a vérből.

15. És ölje meg a bűnért való áldozati bakot, a mely a népé, és vigye be annak vérét a függönyön belől, és úgy cselekedjék annak vérével, a mint a tuloknak vérével cselekedett: hintse ugyanis azt a fedélre és a fedél elé.

16. Így szerezzen engesztelést a szenthelynek Izráel fiainak tisztátalanságai és vétkei miatt; mindenféle bűnei miatt; így cselekedjék a gyülekezet sátorával is, a mely közöttök van, az ő tisztátalanságaik közepette.

17. Senki se legyen a gyülekezet sátorában, a mikor bemegy a szenthelybe, hogy engesztelést szerezzen, egészen az ő kijöveteléig; és végezzon engesztelést magáért, házanépéért, és Izráelnek egész gyülekezetéért.

18. Azután menjen ki az oltárhoz, a mely az Úr előtt van, és végezzon engesztelést azért is; vegyen ugyanis a tuloknak véréből és a baknak véréből, és kenje meg az oltárnak szarvait köröskörül.

19. És hintsen arra a vérből az ő újjával hétszer; így tegye tisztává, és így szentelje meg azt Izráel fiainak tisztátalanságaitól.

20. Miután pedig elvégezi a szenthelyért, a gyülekezet sátoráért és az oltárért való engesztelést; hozza elő az élő bakot.

21. És tegye Áron mind a két kezét az élő baknak fejére, és vallja meg felette Izráel fiainak minden hamisságát és minden vétkét, mindenféle bűneit: és rakja azokat a baknak fejére, azután küldje el az arravaló emberrel a pusztába,

22. Hogy vigye el magán a bak minden ő hamisságukat kietlen földre, és hogy bocsássa el a bakot a pusztában.

23. Azután menjen be Áron a gyülekezet sátorába, és vesse le a gyolcs ruhákat, a melyeket felöltött, mikor bement a szenthelybe, és hagyja ott azokat.

24. És mossa meg a testét vízben szent helyen, és öltse fel a maga ruháit, úgy menjen ki, és készítse el a maga egészen égőáldozatát és a nép egészen égőáldozatát, és végezzon engesztelést magáért és a népért.

25. A bűnért való áldozat kövérjét pedig füstölögtesse el az oltáron.

26. Az pedig, a ki elvitte az Azázelnek való bakot, mossa meg ruháit, és a testét is mossa le vízben, és azután menjen be a táborba.

27. A bűnért való áldozati tulkot pedig, és a bűnért való áldozati bakot, a melyeknek vére engesztelés végett bevitetett a szenthelyre, vigye ki a táboron kívül, és égessék meg azoknak bőrét, húsát és ganéját tűzzel.

28. És a ki elégeti ezeket, mossa meg ruháit, és a testét is mossa le vízben, és azután így menjen be a táborba.

29. Örökkévaló rendtartás legyen ez nálatok: a hetedik hónapban, a hónapnak tizedikén sanyargassátok meg magatokat és semmi munkát ne végezzetek, se a benszültök, se a közöttetek tartózkodó jövevény.

30. Mert ezen a napon engesztelés lesz értetek, hogy megtisztítson titeket; minden bűnötöktől megtisztultok az Úr előtt.

31. Szombatok szombatja ez néktek, sanyargassátok meg azért magatokat; örökkévaló rendtartás ez.

32. És végezzen engesztelést a pap, a kit felkennek, és a kit az ő tisztére felavatnak, hogy paposkodják az ő atyja helyett, és öltözködjék a gyolcs ruhákba, a szent ruhákba:

33. És végezzen engesztelést a szentek szentjéért, és a gyülekezet sátoráért, és az oltárért is végezzen engesztelést, sőt a papokért és az egész összegyülekezett népért is engesztelést végezzen.

34. És örökkévaló rendtartás legyen ez nálatok, hogy egyszer egy esztendőben engesztelést végezzenek Izráel fiainak minden bűnéért. És úgy cselekedék, a mint megparancsolta vala az Úr Mózesnek.

1. *És szóla az Úr Mózesnek.* Bőséges leírása ez annak, amire az imént futólag utaltunk, azaz arra az engesztelésre, amit évenként végeztek a hetedik hónapban. Mikor ugyanis Mózes arra tanította őket, hogy milyen áldozatokat kell bemutatniuk az ünnepeiken, akkor konkrét kivételt tett még ha csak egyetlen szóban is, ezzel az áldozattal ott, ahol magáról az engesztelés napjáról beszélt, melyen megsanyargatták magukat. Most tehát ennek az áldozatnak a világos és pontos magyarázatát adja meg külön. Mert jóllehet az év más időszakai is ki voltak jelölve mind a nyilvános, mind a magánbűneik engesztelésére, s ezt a célt szolgálták a napi áldozatok is, mégis, ez az ünnepélyes rítus volt hivatott felrázni a nép elméit, hogy az egész évben mindig komolyabban adják a fejüket a megbocsátás és az elengedés szorgalmas keresésére. Azért tehát, hogy buzgóbban igyekezzenek kiengesztelni Istent, egyetlen áldozatot mutattak be az év gégén, ami megerősíthette az összes többit is. Ám hogy még szorgalmasabban betartsák a megparancsoltakat, Mózes megemlíti az időpontot, amikor ez a törvény adatott: amikor Nádábot és Abihut Isten halálra adta, miután a hanyagságukkal meggondolatlanul beszennyezték az oltárt.

2. *Szólj a te atyádfiának, Áronnak.* A törvény summája az, hogy a papnak nem szabad gyakran, csak évente egyszer belépni a szentélybe, az engesztelés ünnepén, szeptember hónapban. Ennek oka az volt, hogy a gyakoribb belépés a szentélybe ne váltson ki közönyt. Ha ugyanis minden áldozattal válogatás nélkül beléphetett volna, akkor a szentélyt megillető tisztelet nem csekély része ment volna veszendőbe. Az oltár közönséges meghintése elegendő volt a megbékélés bizonyításához, de ez az évenkénti ceremónia nagyobb hatást gyakorolt az emberek elméjére. Emellett ezzel az áldozattal, amit egyszer láttak az év végén, az Isten Fia által felkínált egyetlen és örök áldozat is világosabban lett bemutatva. Ezért az apostol elegánsan utal erre a ceremóniára a zsidókhöz írt levélben, ahol azt olvassuk, hogy a főpap évenkénti belépésével a Szentlélek azt jelentette ki, „hogy még nem nyílt meg a szentély útja, fennállván még az első sátor” (Zsid9:8). Kicsivel később pedig hozzáteszi, hogy miután Krisztus, az igazi Főpap eljött, „az ő tulajdon vére által ment be egyszer s mindenkorra a szentélybe, örök váltságot szerezve” (Zsid9:11-12).

Az év tehát az ókori előképben az egyetlen áldozat jelképe volt, hogy a hívők megérthessék: az áldozatot, mellyel Istent ki kellett engesztelni, nem kell gyakran ismételgetni. S hogy Isten nagyobb félelmet keltsen a papokban és megóvja őket a gondatlanságtól, kihirdeti, hogy az Ő dicsősége felhőben fog megjelenni a szentélynek abban a részében, ahol frigyláda van elhelyezve. Tudjuk ugyanis, hogy innen adatott jelzés az izraelitáknak a tábor indulására, vagy helyben maradására. Isten jelenléte eme a bizonyosságának azonban joggal tette a papokat gondosabbakká és keltette fel a figyelmüket. Ebből pedig most megtanulhatjuk, hogy minél közelebb mutatkozik meg Isten fensége, annál buzgóbban kell óvakodnunk, nehogy a gondatlanságunk folytán a megvetés bármينemű jelét mutassuk, hanem az illő alázattal és szerénységgel kell bizonyosságot tennünk a hódolatunkról.

3. *Ezzel menjen be Áron a szenthelyre.* Most a rítusokat és a formásokat írja le. Először is Áronnak fel kell öltönie magára a szent öltözeteket, és meg kell mosakodnia. Másodszor, egy tulkot és egy kost kell felajánlania égőáldozatként. Harmadszor, át kell

vennie a néptől két kecskebakot, az egyiket élve kell elküldeni, míg a másikat fel kell áldozni. Máshol már mondtuk, miért kellett a papoknak olyan ruhákba öltözni, melyek különböztek a többiekétől: mert az, aki közbenjáró Isten és ember között, annak mentesnek kell lennie mindenféle tisztátalanságtól és szennyfolttól. Miután pedig egyetlen halandó sem volt képes ezt biztosítani, egy előkép helyettesítette a valóságot, amelyből a hívők megtanulhatták, hogy más Közbenjárót kell várniuk, mert Áron fiainak méltósága csak előkép volt, nem pedig valóságos és helyettesítő. Valahányszor ugyanis a pap letette a saját ruháit, és felvette azokat, melyek szentek, és a mindennapi használattól elkülönítettek voltak, az egyenlő volt annak nyílt kijelentésével, hogy másvalakit képviselt. De ha ez a jelkép nem is lett volna elegendő, a szertartásos mosakodás megint csak azt tanította, hogy Áron fiai közül senki nem volt a valóságos Engesztelő. Hiszen hogyan tisztíthatott volna meg másokat az, akinek saját magának is megtisztulásra volt szüksége, és nyíltan megvallotta a tisztátalanságát? S egy harmadik jelképet is hozzátesz, mert aki a saját áldozatával szerzett engesztelést magának és a házanépének miképpen lett volna képes kiérdemelni Isten kegyességét mások számára? Azaz, a szent atyákat ez arra emlékeztette, hogy a halandó ember képmásában más Közbenjárót kellett várniuk, Akinek az emberi faj iránti engesztelés érdekében tökéletes, és az angyalinál is nagyobb tisztaságban kell megjelennie Isten előtt. Emellett a pap személyében itt a nép szeme elé tárult annak a romlásnak a látványa, ami az egész emberi fajt beszennyezte, és utálatossá tette Isten előtt. Ha ugyanis a pap, akit Isten választott és szent kenettel tisztelt meg, még mindig méltatlan volt a tisztátalansága folytán arra, hogy megközelítse az oltárt, akkor miféle méltóságot lehetett volna felfedezni a népben? S ebből a számunkra manapság is nagyon hasznos tanítás meríthető. Amikor ugyanis felmerül a kérdés, hogy Isten miképpen engesztelhető ki, akkor nem szabad erre, vagy amarra tekingetnünk, mert Krisztuson kívül nincsen olyan tisztaság és ártatlanság, mely eleget tehetne Isten igazságosságának.

7. *Azután vegye elő a két kecskebakot.* Az engesztelés kettős módját tárja itt a szemünk elé, mert az egyik kecskebakot a törvény előírásainak megfelelően feláldozták, a másikat elküldték, mint szemetet, vagy söpredéket (καθαρμα vel περιψημα).⁵⁹² Mindkét jelkép beteljesedett azonban Krisztusban, mert Ő volt egyrészt Isten Báránya, Akinek az áldozata eltörölte a világ bűneit, s hogy söpredék (καθαρμα) lehessen, a szépségét megsemmisítették, az emberek pedig elutasították. Egy kifinomultabb spekulációt is bemutatathatunk, tudniillik miután a kecskebakot bemutatták, annak elküldése előképe volt Krisztus feltámadásának. Mintha az egyik bak leölése arról tett volna bizonyosságot, hogy az elégtétel a bűnért Krisztus halálában keresendő, míg a másik megmaradása és elküldése azt mutatta meg, hogy miután Krisztus áldozatul lett felkínálva a bűnért és elhordozta az emberekre nehezedő átkot, még mindig életben maradt. Én azonban azt támogatom, ami egyszerűbb és biztos, s megelégszem azzal, hogy tudniillik az élve és szabadon távozó kecskebak engesztelés volt,⁵⁹³ s a távozásán és megmenekülésén keresztül a nép meggyőződhetett arról, hogy a bűneik elvették és eltöröltették. Ez volt az egyetlen vér nélküli engesztelő áldozat a törvény alatt. De nem mond ez ellent az apostol kijelenésének, mert miután két kecskebakot kínáltak fel egyszerre, elegendő volt az egyik halála, s a vérének kiontása az engesztelés végett. Addig ugyanis nem vetettek rájuk sorsot, míg a két bakot oda nem vitték a sátor bejáratához. Így noha a pap az egyiket élve mutatta be, hogy amint Mózes konkrétan mondja, „engesztelés legyen általa” Istent mégsem vér nélkül békítették ki, mivel az engesztelés hatékonysága a másik kecskebak

⁵⁹² Az itt szereplő két görög szó ugyanaz, mint ami az 1Kor3:13-ban használatos: ως περικαθαρματα (vagy mint másutt ωςπερι καθαρματα) το κοσμου εγεννηθημεν παντων περιψημα εως αρτι, amit az *Amplified Version* így fordít: „olyanokká lettünk, mint a világ mocska, s mindennek a söpredéke egészen mostanáig”. Az igemagyarázók szemlátomást egyetértenek abban, hogy Pál itt a Jsir3:45-ben szereplő héber szavakat idézi, melyeket az *Amplified Version* így ad vissza: „söpredék és hulladék”. Kálvin a korinthusi levélhez fűzött kommentárjában azt mondja, hogy a καθαρμα „olyan embert jelöl, akit átadtak a közutálatnak a város megtisztítása végett”, stb.

⁵⁹³ „Piaculum.” – *Latin*. “Une beste maudite.” – *Francia*.

feláldozásának volt a függvénye. Ami az Azázel szót illeti,⁵⁹⁴ jóllehet az igemagyarázók véleménye megoszlik, de nekem kétségem sincs a felől, hogy a helyet jelöli, ahová az elengedett kecskebakot kergették. Természetesen összetett szó, a jelentését tekintve megfelel „a távozó kecskebak” kifejezésnek, amit a görögök az αποπομπαιον szóval fordítottak, nem tudom megmondani, hogy helyesen-e, vagy helytelenül. Félek, hogy az az egyes igemagyarázók által adott magyarázat túlon túl kifinomult, mely szerint a kecskebakot pont úgy nevezték „az ördögök visszaverőjének”, ahogyan a pogányok⁵⁹⁵ alkottak meg bizonyos, αλεξικακουσ-nek nevezett isteneket. Amit mondtam, az van a leginkább összhangban a kecskebak távozásával, bár nem értek egyet a zsidókkal, akik úgy fogják fel, hogy ez a hely a Sinai hegy szomszédságában volt – mintha nem vetettek volna sorsot Azázelnek évről-évre még akkor is, amikor a nép már nagyon távol volt a Sinai hegytől. Legyen hát elég, hogy valamiféle magányos és leginkább lakatlan helyet választottak ki, ahová a kecskebakot ki kellett űzni, nehogy Isten átka a rajta maradjon a népen.

12. *És vegye tele a tömjénezőt.* Mielőtt bevitte volna a vért a szentélybe, (a pap) parancsot kapott illatáldozat bemutatására. Volt ott, mint láttuk, egy illatáldozati oltár, melyen a pap elégette a tömjént, de a függönyön kívül. Most azonban arra kap parancsot, hogy menjen a függönyön belülre, és mutasson be⁵⁹⁶ illatáldozatot magában a szentek szentjében. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az illatfelhőnek be kellett borítania a frigyládát, hogy a pap ne haljon meg. Ez a jel mutatta meg ugyanis, mennyire félelmetes Isten fensége, melynek látványa még a pap számára is végzetes. Így mindenki megtanulhatott reszketni attól, és leborulni Őelőtte, mint könyörgők, hogy minden rettenthetetlenség és vakmerőség visszaszoruljon. Bizonytalan azonban, hogy a tulkot vajon a maga, a kecskebakot pedig a nép számára ölte-e le, vagy miután meghintette a szentélyt a saját áldozatával, külön ölte-e meg a kecskebakot. Mózes a szavaival valóban ezt a külön sorrendet látszik megjelölni, mert miután beszélt az első meghintésről, rögtön hozzáteszi: „majd ölje le a bűnáldozati kecskebakot”. Mivel azonban Mózes elbeszélése nem mindig folyamatos, a dolog pedig nem túl jelentős, az olvasó döntsön úgy, ahogyan neki tetszik.

16. *Így szerezzen engesztelést a szenthelynek.* A szenthely megtisztítása abszurdnak tűnhet, mintha az ember hatalmába állna beszennyezni azt, amit Isten saját Maga szentelt meg. Tudjuk ugyanis, hogy Isten igaz marad, legyen bár az egész világ szentségtelen, következképpen, amit Isten rendelt el, annak nem változik meg a természete az emberek bűnei folytán. S ha az emberek bűnei miatt semmiféle fertőzés nem érte a sátrat, akkor ez a megtisztítás felesleges lenne. De bár a szentély önmagában nem szennyeződik be a nép vétkeitől, magának a népnek a bűne és a vétkeisége folytán mégis joggal számít szentségtelennek. S így a bűn még bűnösebbé tétetik, mert az emberek, még ha akarják is Istent szolgálni, mégis megszenségtelenítik az Ő szent nevét, ha ezt gondatlanul, vagy tiszteletlenül végzik. Abban az időben mindenben megvetendő szentségtörésnek minősült beszennyezni Isten oltárát és szentélyét, s Mózes ezzel a szentségtöréssel vádolja meg az izraelitákat, amikor megparancsolja a szentély megtisztítását. Sőt, tanuljuk meg ebből, hogy az emberek beszennyezhetik úgy Isten szent dolgait, hogy a természetük közben változatlan, és a méltóságuk sértetlen marad. Ezért Mózes konkrétan kimondja, hogy a szentélyt nem a saját, hanem Izrael gyermekei tisztátalanságától kell megtisztítani. Most pedig a saját magunk hasznára kell alkalmazni ennek az előképnek a lényegét. A keresztség és az úrvacsora által Isten az Ő egyszülött Fiában jelenik meg előttünk: ezek a szentségünk zálogai. A

⁵⁹⁴ Kálvin Sebastian Münster véleményét fogadja el, amikor az Azázel nevet helyszínnak tekintik. A legtöbb szótárszerkesztő egyetért abban, hogy az אֶזָּאֵל nem jelenthet mást, mint ami a szükséges fordítása, ha így osztjuk ketté: אֶזָּאֵל, azaz a távozó kecskebak. – Henry Walter.

⁵⁹⁵ Így szólították meg Jupitert: Δεῶν αλεξικακοιο Διοσ – Orpheus, Λιθικά, i. Lactantius pedig elmondja, hogy Apollón képmását Efészusban „sub Herculis Alexieaci nomine constitutum” imádták. – De Just. v. 3.

⁵⁹⁶ “Pour faire ce parfum exquis et solennel” – mutasson be pompás és ünnepélyes illatáldozatot. – Francia.

romlottságunk azonban mégis akkora, hogy amennyire csak tőlünk telik, soha meg nem szűnünk megszenteltetni a Lélek eme eszközeit, melyekkel Isten megszentel minket. Mivel most nincs leöleendő áldozatunk, siránkozunk és alázatosan imádkozunk Krisztushoz, hogy az Ő vérenek meghintésével törölje el azt a szennyünket, és tisztítson meg minket abból, mellyel a keresztséget és az úrvacsorát szennyezzük be. A megtisztítás okát is meg kell figyelni: ez nem volt más, mint hogy a sátor „közöttök van, az ő tisztátalanságaik közepette”. Ezekkel a szavakkal Mózes azt jelzi, hogy az emberek annyira szennyesek és telve vannak romlottsággal, hogy mindent beszennyeznek, ami szent, a megtisztítás közbeiktatása nélkül. Biztosra veszi ugyanis, hogy az emberek nem képesek nem hordozni magukkal valamiféle tisztátalanságot. Amit a belső szentélyről mondott, azt kiterjeszti az oltárra és a sátor egészére is.

17. *Senki se legyen a gyülekezet sátorában.* A mindenki elűzése a sátor közeléből az engesztelés cselekedete idejére egyfajta büntetés átmeneti száműzetés által, hogy láthassák magukat elküldve Isten színe előtt, miközben megtisztult a hely, amit a bűneikkel szennyeztek be. Fájdalmas sóhaj volt ez, amikor mindazok, akik kedvéért fel lett állítva a sátor, kötelesek voltak otthagyni azt. De ezen a módon emlékezteti őket arra, hogy az üdvösségünk minden része és morzsája egyedül Isten kegyelmétől függ. Ezzel ugyanis elzárva látták az utat a bocsánat megszerzéséhez szükséges orvosságtól, míg új bocsánat nem jön a segítségükre, mivel elvesztették a megbékélés reményességét.

20. *Miután pedig elvégezi... az... engesztelést.* Most a másik kecskebakkal elvégzendő engesztelés módját magyarázza meg világosabban: Isten elé kell azt állítani, s a papnak rá kell tennie a kezét a fejére, majd meg kell vallania a nép bűneit, hogy ezzel magára a kecskebakra vethesse azokat. Ez, mint mondtam, volt az egyetlen vér nélküli (αναίματος) áldozat. Mégis, kimondottan „áldozatnak”⁵⁹⁷ nevezi, utalván az előbbi kecskebak leölésére, s így az engesztelés hatékonyságát illetően attól semmiképpen sem szabad elkülöníteni. Semmi ésszerűség nem volt abban, hogy egy ártatlan állat kerüljön az emberek helyére, és Isten átka arra sújtsa le, kivéve, hogy a hívők megtanulják: semmiképpen sem képesek elhordozni Isten ítéletét, és nem is szabadulhatnak meg attól, csak a vétkeik és a bűneik átruházásával. Mivel az emberek érzik, hogy teljességgel elborítja őket Isten haragja, mely mindannyiuk feje felett függ, hiába próbálnak könnyíteni ezen az elhordozhatatlan terhen, vagy különféle módon lerázni azt. Semmiféle felmentés sem remélhető egy elégtétel közbeiktatásától, s nem törvényes dolog ezzel előre tolazkodni az embereknek a fantáziájuknak megfelelően, vagy önmagukban keresni az árat, mellyel a bűneikért elégtételt adhatnának. Az Istennek adandó engesztelés más eszköze jelent tehát meg, amikor Krisztus, „átokká lévén érettünk”, magára vette azokat a bűnöket, melyek elidegenítették az embereket Istentől (2Kor5:19, Gal3:13). A megvallás a nép megalázásának céljából történt, s így serkentésként hatott az őszinte megtérésre, mert „Isten előtt kedves áldozatok: a töredelmes lélek” (Zsolt51:19). Az is helyes, hogy Isten kegyelme senki másét, csak azokat emelje fel, akik leborultak, és csak azok legyenek felmentve, akik önként ítélték el magukat. A szavak halmozása, „minden hamisság és minden vétke, mindenféle bűn” azt a célt szolgálja, hogy a hívők ne könnyedén, és pusztán csak mintegy kötelességszerűen ismerjék el magukat bűnösnek Isten előtt, hanem inkább nyögjenek a vétkeik terhe alatt. Mivel most Krisztusban nincs előírva konkrét nap, amikor az egyháznak ünnepélyes keretek között meg kellene vallania a bűneit, tanulják meg ebből a hívők, hogy valahol csak találkoznak Isten nevével, alázatosan vessék alá magukat az ön-megítélésnek, és úgy imádkozzanak bocsánatért, mintha Isten Lelke diktálná az imaformát nekik. Így alkalmazkodjon mindegyikük egyénileg is ehhez a szabályhoz.

⁵⁹⁷ Kálvin a saját fordítására utal: „tunc offeret hircum vivum”. Lorinus a maga helyén megjegyzi: „A görög προσάξει jelentése odahozni, odavezetni (offeret vel adducet), bár a הקריב hikriub szót nem ritkán a felkinálni szóval fordítják.”

26. *Az pedig, a ki elvitte az Azázelnek való bakot.* Mivel ez a kecskebak Isten haragjának söpredéke (καθαρισμα) volt, s az Ő átkára volt szánva, annak, aki kivette, megparancsolja, hogy mosakodjon meg és mossa ki a ruháit úgy, mintha részese lenne a beszennyeződésének. Ezzel a jelképpel emlékeztette a kegyeseket, mennyire utálatos a romlottságuk, így egyre fokozódó félelem szálljon rájuk, valahányszor csak azon elmélkedtek, hogy mit érdemelnének. Mikor ugyanis látták, hogy az illetőnek tilos volt belépni a táborba, mert a kecskebak egyszerű érintésétől is beszennyeződött, akkor szükségszerűen arra kellett gondolniuk, mennyivel nagyobb volt az elidegenedés közöttük és Isten között, amikor nem másoktól átvett, hanem a saját bűneikből származó tisztátalanságot hordoztak magukon. Ugyanez mondható arról, aki elégette a tulok és a kecskebak bőrét, húsát és ganéját. Máshol láttuk, hogy ezeket a maradványokat az utálat jeleként vitték ki a táborból. S ebből a versből Krisztus felbecsülhetetlenül nagy szeretete csak még fényesebben ragyog felénk, mert Ő nem utált kimenni a városból, hogy a mi söpredékünk (rejectamentum) válhasson, s alávetesse Magát a minket illető átoknak.

29. *Örökkévaló rendtartás legyen ez nálatok.* A nyilvános engesztelés e napját most végre konkrét kifejezéssel említi, s a lelkek szenvedését – amiről bővebben a 23. fejezetben van szó – is érinti, hogy szorgalmasan gyakorolhassák a komoly, bűnbánó elmélkedést. Az sem kétséges, hogy valóban megtisztultak Isten előtt, mégpedig szakramentális módon, azaz úgy, hogy a külső ceremónia legyen a legtevédehetőbb jele annak az engesztelésnek, mely által az idők teljességében ki kellett békülniük Istennel. Mózes ezért jelenti ki kissé hosszabban, hogy ez a pap saját hivatala, s ezzel a dicshimnusszal magasztatja fel az eljövendő Közbenjáró kegyelmét, hogy a hívők elméit egyedül Őrá irányítsa.

Leviticus 1

3Móz1:1-17

1. Szólitá Mózes és beszéle vele az Úr a gyülekezet sátorából, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nékik: Ha valaki közületek áldozni akar az Úrnak: barmokból, tulok- és juhféléből áldozatok.
3. Ha tulokféléből áldozik egészen égőáldozattal: hímmel és éppel áldozzék. A gyülekezet sátorának ajtajához vigye azt, hogy kedvessé legyen az Úr előtt.
4. És tegye kezét az égőáldozat fejére, hogy kedves legyen ő érette, hogy engesztelést szerezzen az ő számára.
5. És ölje meg a tulkot az Úr előtt, az Áron fiai pedig, a papok, vigyék fel a vért, és hintsék a vért köröskörül az oltárra, a mely a gyülekezet sátorának nyílásánál van.
6. Azután vonja le az égőáldozat bőrét, azt pedig vagdalja el tagjaira.
7. És az Áron pap fiai gerjeszsenek tüzet az oltáron, és rakjanak fát a tűzre.
8. Azután rakják az Áron fiai, a papok, a tagokat: a fejet és a kövérjét a fára, a mely az oltáron lévő tűzön van.
9. A belét pedig és lábszárait mossa meg vízben, és füstölögtesse el a pap az egészet az oltáron egészen égőáldozatul. Ez a tűzáldozat kedves illatú az Úrnak.
10. Ha pedig a juhféléből: bárányokból vagy kecskékből akar valaki áldozni égőáldozatul, hímmel és éppel áldozzék.
11. És ölje meg azt az oltár északi oldalánál az Úr előtt, az Áron fiai pedig, a papok, hintsék annak vérét az oltárra köröskörül.
12. Azután vagdalja el azt tagjaira, a fejével és kövérjével együtt, a pap pedig rakja azokat a fára, a mely az oltáron lévő tűzön van.

13. A belet és a lábszárakat mossza meg vízben, a pap pedig áldozza meg az egészet és füstölögtesse el az oltáron égőáldozatul. Ez a tűzáldozat kedves illatú az Úrnak.

14. Ha pedig madárféléből akar áldozni égőáldozatul az Úrnak, gerliczéből vagy galambfiakból áldozzék.

15. És vigye azt a pap az oltárhoz, és tekerje ki annak a fejét, és füstölögtesse el az oltáron, a vérét pedig bocsássa ki az oltár falára.

16. A begyét pedig rútságával egyben vegye ki, és vesse azt az oltár keleti oldalára, a hamu helyére.

17. És hasítsa meg azt a szárnyain, de el ne szakaszsa egymástól, és füstölögtesse el azt a pap az oltáron a fán, a mely a tűzön van, égőáldozatul. Tűzáldozat ez, kedves illatú az Úrnak.

1. *Szólítja Mózeset és beszéle vele az Úr.* Ebben a hét fejezetben Mózes általánosságban értekezik az áldozatokról. Mivel azonban itt sok olyan dologról olvasunk, melyek használata már a múlté, valamint másokat, melyeknek az alapját én nem értem, ezért csak egy rövid összefoglalót szeretnék adni ezekről, amiből azonban az olvasó teljes mértékben megértheti: bármi is maradt ránk a törvényes áldozatokkal kapcsolatosan, az most is hasznos, amennyiben nem vagyunk túlon túl kíváncsiak. Hadd kapják meg azok a dicséretet, amire vágnak, akik a hasonlatok vadászatát választják: az én célom csak az, hogy az olvasóim hasznára legyenek, s ehhez elegendő lesz röviden összefoglalni, amit hasznosnak vélek tudni. Jóllehet ebben a fejezetben csak az égőáldozatokról van szó, a róluk szóló lefektetett szabály mégis kiterjedtebben használatos, mert Mózes azt tanítja, miféle állatokat akar Isten, hogy felkínáljanak Neki, hogy azok elfogadhatók legyenek, illetve hogy kinek, és miféle ceremóniákkal kell ezeket felkínálni. Háromfélét említ: a gulyát, a nyáját és a baromfi-féléket, mert a vörös tehén esetében, aminek a hamvaival végezték az engesztelést, különleges és sajátos dolog volt. Itt viszont a közönséges áldozatok kérdését vizsgálja, melyekkel az emberek vagy a bűneik miatti engeszteléshez, vagy a kegyességük bizonyításához használtak. Megparancsolja tehát, hogy a tulok és a bárányok hímneműek legyenek, s tökéletesek, mentesek minden hibától. Látjuk tehát, hogy csakis tiszta állatokat választottak ki az áldozáshoz, továbbá nem minden tiszta állat elégítette ki Istent, hanem csak a háziállatok, melyek engedik, hogy az ember keze és akarata irányítsa őket. Mert jóllehet a szarvas és az őz is megszelídíthető néha, Isten mégsem engedte azokat az oltárra. Ez volt tehát az engedelmség első szabálya: az embereknek nem szabad válogatás nélkül bármit felajánlani, csak tulkot, vagy tulok-borjakat, valamint hím juhokat és bárányokat a nyajaikból. A hibamenteséget két okból követelte meg: miután az áldozatok Krisztus előképei voltak, illetett hát, hogy valamennyiben az Ő tökéletességét jelképezzék, mellyel az Ő mennyei Atyját kellett kiengesztelni. Másodszor, az izraelitákat ez arra emlékeztette, hogy a tisztátalanságot Isten visszautasítja – nehogy az Ő szolgálatát beszenyezze a tisztátalanságuk. Miközben azonban Isten a valódi egyenesség tanulmányozására buzdítja őket, bőségesen azt is tanította nekik, hogy amíg nem Krisztusra irányítják a hitüket, addig bármit, ami tőlük származik, vissza fog utasítani, mert még az oktan állat tisztasága sem elégítette Őt ki, ha az nem jelképezett valami jobbat. Másodszor az volt előírva, hogy bármit is szánt valaki égőáldozatra, rá kellett tennie a kezét a fejére, mikor a sátor bejáratához vitték. Ez a ceremónia nemcsak a felszentelés jele volt, hanem annak is, hogy ez egy engesztelő áldozat, mivel az embert helyettesítette, Mózes szavainak megfelelően „hogy kedves legyen ő érette, hogy engesztelést szerezzen az ő számára” (4. vers). A legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy átruházták a vétküket, és mindazt a büntetést, amit megérdemeltek, az áldozatokra azért, hogy kibékülhessenek Istennel. Mivel ez az ígélet egyáltalán nem lehetett megtévesztő, ebből arra kell következtetni, hogy az ókori áldozatokban benne volt annak az engesztelésnek az ára,

melynek mentesítenie kellett őket a vétectől és az Isten kárhoztató ítéletétől. Mégis, nem mintha ezek az oktan állatok önmagukban hasznosak lettek volna az engeszteléshez, csak annyiban, amennyire bizonyágai voltak a Krisztusban majd megjelenő kegyelemnek. Azaz, az ókoriak Istennel szakramentális módon, az áldozatok által békültek meg Istennel, úgy, ahogyan mi manapság a keresztség által tisztulunk meg. Ebből következően ezek a jelképek csak úgy voltak hasznosak, mint a hit és a megtérés gyakorlatai, hogy a bűnös megtanuljon félni Isten haragjától, és bocsánatot keresni Krisztusban.

5. *És ölje meg a tulkot.* Hozzákapcsolja a leölés ceremóniáját, tudniillik, hogy a papnak kell elkészítenie magát az áldozatot, és ráönteni a vérét az oltárra. Magánembernek ugyanis nem volt megengedve az áldozat sajátkezü leölése, de amit a pap tett a nevükben, az áthelyeződött rájuk.⁵⁹⁸ Érdemes azonban megjegyezni, hogy noha hazavitték a megbékélés jelét, an engesztelés szolgálóit máshol kellett keresni, mert senki sem volt alkalmas egy ennyire nevezetes szolgálatra azokon kívül, akik Isten szent kenetének kegyelme által kerültek ebbe a szolgálatba. Világosan megmutatkozott hát, hogy minden halandó méltatlan arra, hogy Istenhez közeledjen Őt kiengesztelendő, s mindenki keze bizonyos értelemben beszennyezettek, vagy szentségtörők, amíg Maga Isten meg nem tisztította azokat. Az áldozás tisztessége ugyanis nem származhatott máshonnan, csak a Lélek kegyelméből, aminek a külső felkenetés volt a záloga. Most már értjük, miképpen volt az, hogy az emberek áldoztak, de egyedül a papok látták el ezt a hivatalt. Az oltárt azért hintették meg a vérrel, hogy az emberek tudhassák: az áldozat vére nem hullott a földre, hanem Istennek szenteltetett, s mondhatni édes illatot árasztott – pont úgy, ahogyan most Krisztus vére jelenik meg Őelőtte. A többit kihagyom, mert nem látszik érdemesnek felemlgetni a harmadik fajta áldozatot, azaz a madarakat. Mégis emlékeznünk kell rá, hogy Mózes az égőáldozatokról beszél, melyeknek a testét elégették, mert nem mindegyikkel ez volt a helyzet, amint azt később majd látjuk. Jóllehet tehát kétszer is mondja, hogy „a papok rakják a részeket, a fejet és a kövérjét a fára”, stb., de mégsem szabad úgy értenünk, mintha csak a kövérje és a fej megégetését parancsolta volna, hanem a bőrön kívül mindenét. Egyesek úgy vélik, hogy a פֶּדֶר, *pheder* a levágott fej,⁵⁹⁹ s én sem vetem el a véleményüket, ha nem zárjuk ki a kövérjét sem. Bármi is volt szennyes az áldozatban, Isten azt akarta, hogy mossák meg, nehogy beszennyezze azt. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért égették meg tűzzel részben, vagy egészben. A saját véleményem az, hogy a tűzzel a Lélek hatékonyságát jelképezték, amittől az áldozatok minden haszna függ. Amíg ugyanis Krisztus nem szenvedett Lélekben, nem lehetett engesztelő áldozat. A tűz tehát mondhatni fűszer volt, mely megadta az áldozatoknak a valódi illatukat. Krisztus vérét ugyanis a Léleknek kellett megszentelnie, hogy megtisztíthasson minket a bűneink minden szennjétől. Ezt akarta Isten teljesebben is bemutatni az égőáldozatokban, s olyan áldozatot nem is mutattak be, melynek legalábbis valamely részét ne égették volna meg tűzzel.

⁵⁹⁸ „Érdemes itt megjegyezni (mondja Bonár a maga helyén), hogy Outram, Witzius és mások látszólag elfogadták, hogy a patriarchális korban minden ember felkínálhatta a saját maga áldozatát. A pátriárkák korában azt tanították, hogy minden embernek személyesen kell magának kérnie Krisztust. A mózesi üdvökonómiában azonban mindez megfordult: akkor más igazságot kellett bemutatni. Bárki leölhette az állatot (2Krón30:17) – bármelyik közönséges lévita, vagy maga a felajánló is – mert Isten haragjának lehet sok végrehajtója. A Föld és a pokol az Atyának az élet Fejedelmével kapcsolatos céljának végrehajtását szolgálták. De csak egy kijelölt útja van a kegyelem szétoztásának, s ezért csak a papoknak szabad részt venni abban a cselekedetben, mely a bocsánat megadását jelképezi.” Látszólag azonban egyedül van azzal a véleményével, hogy csak a leviták ölhetik le az áldozatokat.

⁵⁹⁹ Ez a szó csak itt, valamint a 12. versben és a 8:20-ban fordul elő. Sebastian Münster azt mondja, hogy a zsidó magyarázók ezt a kövérjének, vagy a májat borító hártjának tartják, mellyel a levágott fejet (*locus de-collationis*), amikor a fejet a tűzre tették. Nem könnyű kikutatni, ki mondta, hogy ez a levágott fejet jelenti.” – Henry Walter. „Egyesek (mondja Poole a maga helyén) a *test*, vagy a *torzó* szóval fordítják (talan innen származik Kálvin tévedése). Így idézi az ókori zsidókat Fagius, s így idézi Vatablust, Grotiust, Malvendát, és Mercerust Bochart.”

Leviticus 2

3Móz2:1-16

1. Mikor valaki ételáldozatot akar áldozni az Úrnak, lisztlángból áldozzék, és öntsön arra olajat, és temjént is tegyen arra.

2. És vigye azt az Áron fiaihoz, a papokhoz, és vegyen ki abból egy tele marokkal; annak lisztlángjából és olajából, az egész temjénével együtt, és füstölögtesse el a pap az oltáron annak emlékeztető részéül. Ez a tűzáldozat kedves illatú az Úrnak.

3. A mi pedig megmarad az ételáldozatból, Ároné és az ő fiaié legyen; szentséges áldozat ez az Úrnak tűzáldozatai között.

4. Hogyha pedig ételáldozatot kemenczében sültből akar áldozni valaki lisztlángból, olajjal elegyített kovásztalan lepényei, vagy olajjal megkent kovásztalan pogácsái legyenek.

5. Ha pedig a te áldozatod serpenyőben sült ételáldozat, olajjal elegyített kovásztalan lisztlángból legyen.

6. Darabold azt el, és önts reá olajat, ételáldozat ez.

7. Ha pedig a te ételáldozatod rostélyon sült, lisztlángból, olajjal készíttessék.

8. És vidd el az ételáldozatot, a mi ezekből készült, az Úrnak, és azt a papnak bemutatván, az vigye azt el az oltárhoz.

9. És vegyen a pap az ételáldozatból emlékeztető részt, és füstölögtesse el az oltáron; tűzáldozat ez, kedves illatú az Úrnak.

10. A mi pedig megmarad az ételáldozatból, Ároné és az ő fiaié legyen; szentséges áldozat ez az Úrnak tűzáldozatai között.

11. Semmi ételáldozat, a mit az Úrnak áldoztok, kovásszal ne készüljön; mert kovászból és mézből semmit se füstölögtethettek az Úrnak a tűzáldozatok között.

12. Zsengeáldozatul felvihetitek azokat az Úrnak, de az oltárra nem juthatnak fel kedves illatul.

13. Minden te ételáldozatodat pedig sózd meg sóval, és a te ételáldozatodból soha el ne maradjon a te Istened szövetségének sója; minden te áldozatodhoz sót adj.

14. Ha zsengekből való ételáldozatot áldozol az Úrnak, tűznél pergelt kalászból, és zsenge gabona-darából áldozd a te zsengeidnek áldozatát.

15. Adj hozzá olajat, és tégy reá tömjént; ételáldozat ez.

16. A pap pedig füstölögtesse el annak emlékeztető részét a darából és olajból, az egész tömjénnel együtt. Tűzáldozat ez az Úrnak.

1. *Mikor valaki ételáldozatot akar áldozni.* Ebben a fejezetben Mózes azoknak az áldozatoknak a szabályait írja elő, melyet a *minha* névvel jelöltek. Ezek nem véres áldozatok voltak, nem is állatokat kínáltak fel, hanem csak süteményeket és olajat. Ha bárki tiszta lisztet ajánlott fel, akkor tömjénnel és olajjal kellett azt fűszereznie, s finomlisztet kellett választania, hogy az áldozatot nehogy korpa szennyezze be. Itt tehát – mint Isten minden szolgálatában – azt a szabályt írja elő, hogy csakis tiszta dolgot szabad felajánlani. Emellett az olajjal az íze vált jobbá, a tömjén pedig jó illatot kölcsönzött neki. Tudjuk, hogy Istent nem vonzza sem az íz édessége, sem a kellemes illatok, de hasznos volt ezekkel a jelképekkel tanítani a faragatlan népet, nehogy a saját ostoba koholmányaikkal megrontsák Isten szolgálatát. Mózes utána megparancsolja, hogy bármit is szentelnek Istennek, azt adják át a pap kezébe, amint korábban láttuk: a magánemberek ki lettek zárva ebből a tisztességből, hogy Krisztus saját méltósága Nála megmaradjon. Azaz, az emberek egyedül Általa igyekezzenek Isten elé járulni, és tudják meg, hogy semmiféle imádat nem teszik Istennek, csak amit Ő szentel meg.

Ennek az előképnek a lényegét mutatják be az apostol szavai, amikor azt mondja, hogy mi most „ő általa vigyünk dicséretnek áldozatát mindenkor Isten elé, azaz az ő nevére vallást tevő ajkaknak gyümölcsét” (Zsid13:15). Mikor azonban a pap elégette a maroknyi lisztet az olajjal és a tömjénnel, a megmaradt rész az övé lett saját használatra, mert amint azt máshol láttuk, az égőáldozatok legszentségesebb része a papoknak adatott. Más dolgokról is szó van itt, például kemencében sült lepényekről, valamint serpenyőben, illetve rostos sült dolgokról, mert Isten azt akarta, hogy *mincha* áldozatot mindenféle süteményből kínáljanak fel Neki, s ezzel az izraeliták megtanuljanak Őrá tekinteni minden ételmük vonatkozásában, mert semmi sem tiszta, csak amit Ő szentel meg az áldásával. Ez az oka annak, amiért Mózes oly gondosan különbséget tesz a sütőben, a serpenyőben és a rostos sült sütemények között.

11. *Semmi ételáldozat, a mit az Úrnak áldoztok.* Isten itt megtiltotta azt, hogy kovászos süteményeket kínáljanak Neki, mely rítussal az ókoriakat arra tanította, hogy Isten szolgálatát megrontják, ha bármiféle furcsa koholmányt kevernek hozzá. Az sem kétséges, hogy Krisztus is erre utalt, amikor arra figyelmeztette a tanítványait, hogy „őrizkedjétek a farizeusok kovászatától” (Mt16:11), ez alatt azokat a képzelgéseket értve, melyekkel megrontották a vallást. A kovász evését húsvétkor más okból tiltotta, tudniillik hogy emlékezhessenek a gyors elindulásukra, vagy inkább menekülésükre, amikor nem volt idejük előkészületeket tenni az utazásra. S Pál ezt még tovább is viszi, mert azt mondja, hogy a hívőknek tartózkodniuk kell a „rosszaságnak és gonoszságnak kovászatától” (1Kor5:8). Világos azonban, hogy ebben az általános szabályban minden olyan járulékos romlást elítél, melyek beszennyeznek a tiszta vallást. Mintha azt mondta volna, hogy semmiféle felajánlást nem fogad el Isten, csak azokat, melyek eredetiek, és mentesek minden idegen illattól. A mézet illetően a használatának alapja még homályosabb, mert nem tudom, kell-e sok bizalommal lennünk egyesek kifinomult értekezéseit illetően.⁶⁰⁰ De jóllehet én aligha mernék bármiféle kijelentést tenni erről, mégis kihagyom az elképzeléseket, és rátérek arra, ami valószínűbbnek tűnik a számomra. A sült méz azonnal megsavanyodik, és megerjeszti a kenyeret, amibe belekeverték. Ezt a két dolgot tehát látszólag egyesíteni kell: sem mézet, sem kovászt nem szabad az égőáldozathoz adni. Amit pedig Mózes után tesz hozzá: „zsengeáldozatul felvihetitek azokat az Úrnak”, nem tudom, vonatkozik-e ez a kovászra is, mint egyesek vélik. Bizonyosan egyszerűbbnek látszik úgy megfogalmazni a kivételt, hogy a mézből az első zsenge valóban elfogadható lehetett az Úrnak, ha nem rontotta meg az oltáron felkínált áldozatokat. Kétségtelen azonban, hogy az ókoriak értették ennek az előírásnak a jelentését, – különben haszontalan lett volna – és tudták, hogy semmi sem volt törvényesen feláldozható, csak amit Isten rendelt el. Miután azonban ennek a ceremóniának a használata eltöröltetett, tanuljunk meg nem beletolakodni a képzelgéseinkkel, vagy a koholmányainkkal Isten szolgálatába, hanem kövessük engedelmesen az Általa előírt szabályt.

13. *Minden te ételáldozatodat pedig.* Az áldozatok megsőzésének hasonló oka volt, tudniillik hogy Isten szolgálata ne legyen ízetlen, de az igazi fűszerezés, mely kegyelmet ad az áldozatokhoz, nem található meg másutt, mint Isten Ígétében. Ebből következően az imádat minden emberek által kialakított módját ízetlenként utasítja vissza, mert jóllehet azok, akik babonáságokkal szentségtelenítik meg Isten imádatát, önmagukat nagyon éles elméjüknek képzelik, mégis, mindaz, ami elfogadható a számukra a bölcsesség köpönyegében, merő ostobaság. Krisztus mindazonáltal egy buzdítást vezet le ebből a ceremóniából: a hívőknek, ha Isten kedvében akarnak járni, türelemmel kell tűrniük a finomítást és a tisztogatást. „Mert mindenki”, mondja, „tűzzel sóztatik meg, és minden áldozat sóval sóztatik meg” (Mk9:49).

⁶⁰⁰ Ezekből valóban sok van. „R. Solomon (mondja Cornelius a Lapide a maga helyén) a méz alatt az édes gyümölcsöket, például a fügéket és a datolyákat érti. Philo, *lib. de Vict.*, úgy véli, hogy a mézet azért tiltották az áldozatoknál, mert a méh tisztátalan állat, mert az ökrök rothadó tetemeiből származik.” Oleaster azt az okot jelöli meg, hogy a méz nagyon bűdös, amikor ég, sok igemagyarázó szerint pedig azért volt tilos a használata, mert a pogány áldozásoknál is állandóan felkínálták.

Ezekkel a szavakkal azt jelzi, hogy amikor tűz által leszünk átvizsgálva és próbára téve, akkor vagyunk elfogadható áldozatok Isten számára, és a sóval történő ízesítés az, amikor a testünk a vonzalmaival egyetemben jól megpuhíttatik. Emellett ragaszkodjunk szilárdan ahhoz is, hogy az Istennek nyújtott szolgálatunk nem az, aminek lennie kell anélkül az íz nélkül, amit az Ígében kell keresnünk, mert az emberek összes elméiben sem található egy szemernyi sem a sóból. Átugrom a kifinomultabb hasonlatokat, melyeknek más hasznát nem látom, mint a kíváncsi fülek kielégítését. „A szövetség sója” nem ugyanabban az értelemben használatos, mint „a só szövetsége”, tudniillik mint a só, amit az áldozatokhoz használtak Isten megszeghetetlen egyezségének megfelelően. Ez is az általam korábban mondottakat erősíti meg, miszerint Isten szövetségének a betartása mindig az első helyet foglalja el ebben a szolgálatban.

14. *Ha zsengekből való ételáldozatot áldozol.* Ez az áldozat különbözik az első zsenge áldozatától, mert önkéntes, míg az első zsenget a törvény parancsolatának megfelelően fizették. Ám ha bárki úgy döntött, hogy bármi hozzátesz az új gabonából vett első zsengeihez, arra Mózes azt a szabályt állítja fel, hogy tűznél szárított kalászból legyen, amit könnyebb apróra törni, s így elégetni olajjal és tömjénnel keverve. Én úgy értelmezem a szavakat, hogy ugyanazt jelenti a „tűznél pergelt kalász” és a „zsenge gabona-dara”. Teljes kalászokat követel, hogy a nép kiválaszthassa azokat és ne kínáljanak fel valami silányságot, vagy satnyaságot.

Leviticus 3

3Móz3:1-17

1. Hogyha hálaáldozattal áldozik valaki, ha tulokféléből, akár hímmel, akár nőténynyel áldozik: ép barmot vigyen az Úr elé.

2. És tegye a kezét az ő áldozatjának fejére, és ölje meg azt a gyülekezet sátorának nyílásánál, és Áron fiai, a papok, öntsék a vért köröskörül az oltárra.

3. Azután vigyen a hálaáldozatból tűzáldozatot az Úrnak: a kövérjét, a mely a belet takarja, és mindazt a kövérjét, a mely a belek között van.

4. A két vesét is, és a rajtuk lévő kövérséget, a mely a vékonyaknál van, és a májon lévő hártyát a vesékkal együtt vegye el.

5. És füstölögtessék el azt Áron fiai az oltáron az égőáldozattal együtt a tűzön lévő fán: tűzáldozat ez, kedves illatú az Úrnak.

6. Hogyha pedig valaki juhféléből áldozik hálaáldozatot az Úrnak, akár hím, akár nőtény legyen az, épekkel áldozzék.

7. Ha bárányt visz ő az ő áldozatául, vigye azt az Úr elébe.

8. És tegye a kezét az ő áldozatjának fejére, azután ölje meg azt a gyülekezet sátora előtt, és az Áron fiai öntsék a véré az oltárra köröskörül.

9. Azután áldozzék az Úrnak e hálaáldozatból tűzáldozatot: a kövérjét, a farkát egészen, a melyet a hátagerézd végénél vágjon el, és a belét takaró kövérjét, és minden kövérjét, a mely a belek közt van.

10. És a két vesét is, és a rajtuk lévő kövérséget, a mely a vékonyaknál van, és a májon lévő hártyát a vesékkal együtt vegye el.

11. És füstölögtesse el azt a pap az oltáron: tűzáldozati eledel ez az Úrnak.

12. Hogyha kecskével áldozik valaki, azt is az Úr elé vigye.

13. És tegye kezét annak fejére, és ölje meg azt a gyülekezetnek sátora előtt, és öntsék az Áron fiai annak véré az oltárra körül.

14. És áldozzék abból tűzáldozatot az Úrnak: a kövérjét, a mely betakarja a belet, és mindazt a kövérjét, a mely a belek között van.

15. A két vesét is, és a rajtuk lévő kövérséget, a mely a vékonyaknál van, és a májon lévő hártyát a vesékkal együtt vegye el.

16. És füstölögtesse el azokat a pap az oltáron tűzáldozati eledelül, kedves illatul. A kövérje mind az Úré legyen.

17. Örökkévaló rendtartás legyen a ti nemzetségeiteknél minden ti lakhelyeteken: semmi kövért és semmi vért meg ne egyetek!

1. *Hogyha hálaáldozattal áldozik valaki.* Most áttér az áldozatok másik osztályára, azokra az áldozatokra, melyek a hála bizonyosságai voltak Isten áldásainak ünneplése során. Ezek egy részét tűzzel égették meg, másik részét a papoknak adták, a többi pedig megmaradt magának a felajánlónak. Ami a שלמים, *shelomim* szót illeti, máshol röviden már kifejtettem a véleményemet. A szokásos fordítása, „békeáldozatok”, természetesen alkalmatlan, mások kijelentése pedig, miszerint ezeket „a tökéletességek áldozatainak” nevezik, erőltetett, mert a tisztátalanok nem érinthették ezeket. Mivel azonban a héberek a „béke” szóba beleértik a biztonságot és a jószerencsét is, úgy véltem, alkalmasan fordítható „jólétinek”, s ennek alapján nevezi Dávid az ennél az áldozatfajtánál bemutatott italáldozatot „az üdvösség poharának”⁶⁰¹ (Zsolt116:13). Abban sem kételkedem, hogy ezzel a külső jellel a hálaadást jelöli meg. Elismerem, hogy ezt az áldozatot valóban nemcsak a hálaadás elismeréseképpen mutatták be, hanem akkor is, amikor Istentől várták a békességet és a jószerencsét, de a díszítő jelző mégis bámulatosan illik hozzá, mert ezzel az áldozattal azt vallották meg, hogy Isten volt minden jó dolognak a Szerzője, így egész jólétüket Neki köszönhették. Először azonban azt parancsolja meg, hogy minden áldozatot vigyenek a sátorhoz, mert ezt jelenti „az Úr elé” kifejezés. Ellenkező esetben ugyanis oltárokat kellett volna emelni mindenfelé a városaikban és a falvaikban, s ezzel a szabadoossággal Isten szolgálatát eltorzították, a vallást pedig aláaknázták volna. Ezért annak érdekében, hogy a nép megmaradjon a hit egységében, megparancsolja nekik, hogy mindenki elégedjen meg egyetlen oltárral. S azon a helyen kell Őt imádni és tisztelni, amit Ő választott ki Magának, nehogy szétszóródjanak furcsa istenek után. Utána pedig előírja a felajánlás módját attól függően, hogy az áldozati állat a gulyából, vagy a nyájból származik. Az, hogy még az apróságok tekintetében is pontos utasításokat kellett adni, szükségtelen részletességnek, sőt felesleges ismétlésnek tűnhet, mert gyakorta ugyanazt a dolgot ismételteti pontosan ugyanazokkal a szavakkal, hacsak nem azért, mert ez a buzgólkodás emlékeztette rá a népet, hogy valami magasabb rendű dolog volt beleburkolva a ceremóniákba, közben pedig visszatartotta őket attól, hogy vakmerően hozzátégyenek valamint a legcsekélyebb dologhoz, vagy megváltoztassák azt. Ennek a nagyon aprólékos engedelmességnek tehát egyrésztől mondhatni kézen fogva kellett volna őket elvezetni a jelzett dolgokhoz, Így a külső képekben a lelki igazság ötlött volna a szemükbe. Másodszor, mondhatni kötnie is kellett volna őket Isten Ígéjéhez, nehogy a saját értelmük irányításával tegyenek bármit is a szent dolgokban. Most azonban, miután az áldozás gyakorlata megszűnt, minket *először* is arra tanít mindez, hogy Isten áldásait megszenteltségtenítjük, ha nem gyakoroljuk magunkat szorgalmasan a vallásunk kimutatásában úgy, ahogyan az Ő végtelen és állandó nagylelkűsége irántunk megérdemli azt. *Másodszor*, amíg az odaadásunk nem tiszta és csakis Neki adatik, addig istentelen módon fosztjuk meg Őt a jogaitól. *Harmadszor*, ahogyan Krisztus nevében imádkozunk, úgy kell a fogadalmainkat is megfizetni, és a hálaadásainkat is megadni: az Ő kezén át. S végül *negyedszer*, Isten kedvességét nem szabad hanyag, vagy hányaveti módon ünnepleni, hanem úgy kell munkálkodnunk ezért, mint a legfontosabb dologért, nem közönséges buzgósággal és figyelemmel.

16. És füstölögtesse el azokat a pap. Joggal jelöli ki az áldozás fő feladatait a papnak: a vér elhintését, és a kövérség tűzre vetését, mert egyedül ő volt alkalmas az engesztelés

⁶⁰¹ Károlinál: a szabadulásért való pohár – a ford.

elvégzésére. Sőt, noha nyers hasonlat rejlik az „eledel” szóban, mégis bámulatosan fejezi ki, amit a Szentlélek akar tanítani, miszerint a törvényes szolgálatok ugyanúgy tetszenek Istennek, mint nekünk az étkezés. Egyben megmutatja Isten bensőséges közösségét is az Ő népével, mintha Ő is egy asztalnál ülne velük. Valóban bizonyos, hogy Isten lehel életet mindenkibe, és nem vesz kölcsön senkitől semmit, s nem akar Magának ételt, de az Ő páratlan jóságát nem is lehetne jobban kimutatni, mint azzal, hogy kegyeskedik Önmagát az Őt imádók mondhatni felszolgálójává tenni. A nép hálátlanságát ugyanezzel a szóképpel feddi meg Malakiás által, mikor ezt mondja: „Az Úrnak asztala megvetni való, és annak jövedelme, eledele útálatos” (Mal1:12). Nem mintha Isten örült volna a feláldozott állatok kövérjének, vagy a kenyérnek, hanem az istentelenség vaskos és túrhetetlen cselekedete volt elhanyagolni az Ő kegyelmének ezt a rendkívüli zálogát. Ezt a hasonlatot azonban az általa képviselt igazságra kell vonatkoztatni, mármint a hit gyakorlására, s a kegyességünk bizonyítékai nem kevésbé örvendetese Isten számára, mint ha finom és bőséges módon lakomázna. Ezért még nagyobb gondot kell fordítanunk arra, hogy ne fosszuk meg Őt azoktól a dolgoktól, amikben az örömet leli. Nem nagyon világos a számomra, miért követeli Magának Isten minden áldozatból a kövérjét, s parancsolja meg annak elégetését, hacsak nem azért, mert ezen a módon akarta a szolgálait mértékletességre szoktatni. Már láttuk, hogy a kövérjét tartották a legízletesebb résznek, amikor Mózes ezt a szót használta a gabonára és a borra. De világos ez a Zsolt63:5-ből is: „mintha zsírral és kövérséggel telnék meg lelkem”. Mikor pedig Isten kijelenti, hogy Ő nem vágyik „a kövérre” (Ézs1:11), azzal azt jelzi, hogy nem a Maga kedvéért követeli az állatok legfinomabb részét, hanem hogy az izraeliták emlékezhessenek rá: mértékkel kell fogyasztaniuk minden élelmüket, mintha megszentelték volna annak legjavát és zsengejét. Ha bárki konkrétabb magyarázatot szeretne kapni erről, nos, a kövérség felajánlása egyrészt Isten szolgálatának nagyobb tiszteletére, másrészt a nagyobb mértékletességre tanította őket. A csak az emberek füleinek megcsiklandozására való allegóriákat másoknál kell keresni.⁶⁰² Isychus, miután azt állította, hogy a kövérség a lelki vonzalmat jelenti, rögtön átváltoztatja azt nagy étvággyá. Mások azt feltételezik, hogy Krisztust jelentette. Megint mások úgy értelmezik, hogy a testi vaskosságunkat, vagy kövérségünket a Lélek tüzének kell finomítania, hogy megöldökölheto legyen Istennek. Az az egyszerű jelentés engem kielégít, mely szerint mikor a törvény megengedte nekik a szent ételek megevését, egy kivételt szabott, ami a legjobb részt Isten kezébe adta. Emellett az a rész, ami a legvonzóbb lehetett volna a falánkak számára, elégett a tűzben, mint a falánkságuk zablaja. A vérevést ugyanúgy megtiltja itt is, mint másutt, mivel a vér Istennek szenteltetett az engesztelés végett. Volt azonban egy másik, fontosabb oka is, amiért meg lett tiltva: ezt a Genézis 9 említi, és majd a hatodik parancsolat magyarázatánál fogjuk ismét vizsgálni.

Leviticus 4

3Móz4:1-35

- 1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:**
- 2. Szólj az Izráel fiainak, mondván: Ha valaki tévedésből vétkezik az Úrnak valamely parancsolata ellen, úgy a mint nem kellene cselekednie, és a parancsolatok közül valamelyiknek ellene cselekszik:**

⁶⁰² Ezek bőven találhatók, s Lorinus gyűjtötte őket össze. Bonar mondja: „Figyeljük meg, hogy az állatok mindezen részei a leggazdagabbak, és a testükben mélyen a szívhez közel helyezkednek el. A hálaáldozatnál semmi sem volt helyesebb, mint megparancsolni, hogy a felajánlott részek a *mélyen ülők* legyenek.” Cornelius a Lapide marginális következtetése nem nagyon tér el ettől: “Mystice, adeps est devotio et intentio, quae in omni opere ad Deum est dirigenda”.

3. Ha a felkent pap vétkezik, a népnek romlására: hozzon az ő bűnéért, a melyet elkövetett, egy tulkot, fiatal ép marhát az Úrnak bűnáldozatul.

4. És vigye a tulkot a gyülekezet sátorának nyílásához, az Úr elé, és tegye a kezét a tuloknak fejére, és a tulkot ölje meg az Úr előtt.

5. És vegyen a felkent pap a tuloknak véréből, és vigye be azt a gyülekezet sátorába.

6. És mártsa be a pap az ő újját a vérbe, és hintsen a vérből hétszer az Úr előtt a szent hajléknak függőnye felé.

7. És tegyen a pap a vérből az Úr előtt a fűszerekből való füstölő oltár szarvaira, a mely ott van a gyülekezet sátorában; a tulok véré pedig mind öntse az egészen égőáldozat oltárának aljára, a mely a gyülekezet sátorának nyílásánál van.

8. Azután a tuloknak, a mely bűnáldozatra való, minden kövérjét szedje ki belőle: azt a kövérjét, amely betakarja a belet, és mindazt a kövérjét, a mi a belek között van.

9. A két vesét is, és a rajtuk lévő kövérséget, a mely a vékonyaknál van, és a májon lévő hártyát a vesékkal együtt vegye el,

10. A miképen kiszedik a hálaáldozatra való tulokból; és füstölögtesse el azokat a pap az égőáldozatnak oltárán.

11. A tuloknak pedig bőrét és minden húsát, fejével és lábszáraival együtt, bélit és ganéját,

12. És mind az egész tulkot vigye ki a táboron kívül tiszta helyre, a hová a hamut öntik: és égesse el azt a fán, tűzben; ott égessék meg, a hová a hamut öntik.

13. Hogyha pedig az Izráel fiainak egész közönsége megtéved, és a gyülekezet előtt rejtve marad e dolog; és valami olyat cselekesznek az Úrnak valamelyik parancsolatja ellen, a mit nem kellett volna cselekedni, és bűnösökké lesznek:

14. Mikor kitudódik a bűn, a melyet elkövettek: akkor áldozzék a gyülekezet egy tulkot, fiatal marhát a bűnért, és vigye azt a gyülekezetnek sátora elé.

15. És a gyülekezet vénei tegyék kezeiket a tuloknak fejére az Úr előtt, és ölje meg a tulkot a pap az Úr előtt.

16. Azután vigyen be a felkent pap a tulok véréből a gyülekezet sátorába.

17. És mártsa be a pap az ő újját a vérbe, és hintsen abból hétszer az Úr előtt a függöny felé.

18. És tegyen a vérből az oltár szarvaira is, a mely az Úr előtt, a gyülekezet sátorában van; a vért pedig mind öntse az egészen égőáldozat oltárának aljára, a mely a gyülekezet sátorának nyílása előtt van.

19. Minden kövérjét pedig szedje ki belőle, és füstölögtesse el az oltáron.

20. És úgy cselekedjék azzal a tulokkal, mint a bűnért való tulokkal cselekvék, úgy cselekedjék vele, és engesztelést szerez számukra a pap, és megbocsáttatik nekik.

21. És vigye ki a tulkot a táboron kívül, és égesse el azt, miképen elégette az első tulkot. A gyülekezet bűnéért való áldozat ez.

22. Ha fejedelem vétkezik, és cselekeszik valamit az Úrnak, az ő Istenének parancsolata ellen, a mit nem kellett volna cselekedni, és bűnössé lesz tévedésből:

23. Ha tudtára esik néki a bűne, a melyet elkövetett, akkor vigyen áldozatul egy ép kecskebakot,

24. És tegye kezét a baknak fejére, és ölje meg azt azon a helyen, a hol megölik az egészen égőáldozatot, az Úr előtt; bűnért való áldozat ez.

25. És vegyen a pap a bűnért való áldozatnak véréből az ő újjával, és tegyen az égőáldozat oltárának szarvaira; a véré pedig öntse az égőáldozatok oltárának aljára.

26. A kövérjét pedig mind füstölögtesse el az oltáron, mint a hálaáldozatnak kövérjét. Így szerezzen néki a pap engesztelést az ő bűnéért, és megbocsáttatik néki.

27. Ha pedig a föld népe közül vétkezik valaki tévedésből, mivelhogy az Úrnak valamelyik parancsolatja ellen olyat cselekeszik, a mit nem kellett volna cselekedni, és bűnössé lesz;

28. Ha tudtára esik néki az ő bűne, a melyet elkövetett: vigyen áldozatul az ő bűnéért, a melyet elkövetett, egy ép nőtény kecskét.

29. És tegye a kezét a bűnért való áldozat fejére, és ölje meg a bűnért való áldozatot az egészen égőáldozat helyén.

30. És vegyen a pap annak véréből az újjával, és tegyen az égőáldozat oltárának szarvaira, a vérét pedig mind öntse az oltárnak aljára.

31. Azután vegye el minden kövérjét, a mint elveszik a hálaáldozatnak kövérjét: és füstölögtesse el a pap az oltáron, kedves illatul az Úrnak. Ekképen szerezzon néki engesztelést a pap, és megbocsáttatik annak.

32. Ha pedig bárányt visz az ő bűnért való áldozatául, nőtényt és épet vigyen.

33. És tegye a kezét annak a bűnért való áldozatnak fejére, és ölje meg azt bűnért való áldozatul azon a helyen, a hol megölik az egészen égőáldozatot.

34. És vegyen a pap a bűnért való áldozat véréből az újjával, és tegyen az égőáldozat oltárának szarvaira; a vért pedig mind öntse az oltárnak aljára.

35. Azután vegye el minden kövérjét, a mint elveszik a hálaáldozatra való báránynak kövérjét, és füstölögtesse el azokat a pap az oltáron az Úrnak tűzáldozataival. Ekképen szerezzon néki engesztelést a pap az ő bűnéért, a melyet elkövetett, és megbocsáttatik néki.

Miután Mózes beszámolt a felajánlásokról és másféle áldozatokról, melyek a hála bizonyosságai és a kegyesség gyakorlásai voltak, most rátér a bűnáldozatokra (*expiationem*), melyek a fő helyet foglalták el az áldozatok között, mivel kibékülés nélkül nem lehetett volna semmiféle érintkezés Isten és ember között. Ő joggal utálja az egész emberi fajt a természetünk megromlása miatt. Miután pedig folyamatosan szítjuk a haragját, az üdvösség egész reménységének az Ő kiengesztelése végett biztosított orvosságokon kell alapulnia. Ezt az alapelvet leszögezve emlékeznünk kell arra, hogy Mózes ettől kezdve azokról az engesztelő áldozatokról beszél, melyek kibékítik Istent az emberekkel szemben, a vétkeik eltörlésével. Itt megmutatja, miképpen kell kiengesztelni Istent, ha az ember tudatlanságból, vagy megfontolatlanságból vétkezett. Ezzel egyben különbséget is tesz a különböző emberek között, mivel egyfajta áldozat követeltetik meg a királytól, másfajta a papoktól és megint másféle a közemberektől. Közben figyelembe veszi a szegényeket, hogy kelljen magukat oly hatalmas költségekbe verni, mint a gazdagoknak. Mivel azonban a szövegkörnyezetből kiderül majd, hogy nem mindenféle tudatlanságról van szó, ezért meg kell vizsgálnunk, mit jelent a שגגה, *shegagah* szó,⁶⁰³ amit én jobbnak látom inkább tévedésnek, semmint tudatlanságnak fordítani. Mózes ugyanis nem azokra a vétkekre utal, melyek akkor ejtenek csapdába, amikor becsületesség látszata vezet minket félre, azaz mikor feddhetetleneknek véljük magunkat, hanem azokkal, melyekre nem ügyelünk, s amelyek nem bökdösik az elménket, vagy azokra a gyors bukásokra, melyekkel a testi gyengeségünk úgy elfojtja a józan ésszt és az ítélőképességet, hogy az teljesen megvakítja a bűnöst. Ilyen emberről beszél Pál, mikor azt parancsolja nekünk, hogy „ha előfogja is az embert valami bűn, ti lelkiek, igazítsátok útba az olyant szelídségnek lelkével” (Gal6:1). Nem azokat érti alatta, akiket a jó szándékuk (amiképpen nevezik), vagy inkább az ostoba vélekedésük téveszt meg úgy, hogy nem lesznek tudatában a bűnüknek, hanem azokról, akik a testi gyengeségük folytán buknak el, és akiket a Sátán a figyelmetlenség folytán ejt csapdába, vagy akik úgy nem vesznek észre

⁶⁰³ Sebastian Münster azt mondja, hogy a szó „olyan bűnt jelent, amibe a zavarodott elme csúszott valamely szeszély indíttatására a meggondolatlanság, az elővigyázatlanlanság, vagy tévedés folytán, vagy amikor nem figyel oda a józan ész és a Lélek parancsára.” – Henry Walter.

az általuk elkövetett rosszat, hogy azonnal igyekeznének orvosolni azt. Ezt világosabban is megértjük a Zsolt19:13-14-ből értjük meg, ahol Dávid, bocsánatot kérve a bűneire, megpróbál tartózkodni a vakmerőség bűnétől.⁶⁰⁴ Az ellentmondás a שגיאֹוֹת, *shegioth*⁶⁰⁵ és a זִדִּים, *zedim* szavak között megmutatja, hogy azokat a vétkeket nevezik tévedéseknek, melyekben nincsen bűnös büszkeség Istennel szemben. A „ha egy lélek vétkezik – minden parancsolat ellen”,⁶⁰⁶ nyers kifejezés, de én egyszerűbben magyarázom: „ha vétkezik, a parancsolatoktól elfordulva”, vagy „elkövet bármit a parancsolatok *ellenében* (*alienum*)”.

3. *Ha a felkent pap vétkezik.* Itt különbséget tesz a különböző személyek között, és a főpappal kezdi, aki egymaga hordozta a szent felkenetés magas megkülönböztetését, hacsak nem tartjuk jobbnak ezt az egész főnemesi osztályra vonatkoztatni.⁶⁰⁷ Valószínű azonban, hogy csak egyetlen emberre vonatkozik. Minél látványosabb volt a méltósága, annál szorgalmasabban és buzgóbban kellett az életének igazodnia a szentség modelljéhez, így a gyengeség, mely tűrhetőbb volt mások esetében, benne kiemeltebben elítélendő volt. Ez az oka annak, amiért nagyobb áldozattal kellett engesztelést végeznie önmagáért. Ez azonban bizonyos fokig vonatkozott minden lévítára, mivel ők lettek kiválasztva megszentelt osztályként. S ez most kiterjed az egyház minden szolgájára és pásztorára: nem azt jelenti ez, hogy egy borjú feláldozásával kell váltságot adniuk önmagukért, hanem hogy szorgalmasan óvakodniuk kell minden bűntől, és jobban kell törekedniük a szentségre. A „vétkezik a nép vétke szerint” kifejezés fordítható „vétkezik a népnek romlására” szavakkal is,⁶⁰⁸ mintha Mózes azt mondta volna, hogy a pap megrontotta a népet a rossz példájával, mert miután az élete a szentség és az igazságosság szabálya, így a hibája alkalmat adott másoknak is a tévelygésre. Az általam követett értelmezés azonban egyszerűbb, azaz hogy a pap vétke lehet közönséges, mégis, a hivatala figyelembe vételével súlyosabban esik latba és nagyobb büntetést érdemel.

5. *És vegyen a felkent pap a tuloknak véréből.* Közismert, hogy amit itt ír elő a vér elhintésével és kiöntésével, valamint a kövérség és a vesék elégetésével kapcsolatban, az ugyanaz, mint a többi áldozatfajtánál, s az összehasonlítás a 10. versben kellőképpen bizonyítja, hogy a megszokott formákat tartották be más részletek vonatkozásában is. Mivel azonban abszurdnak tűnhet, hogy a pap, aki maga is vétkező volt, Isten elé járuljon a szolgálat ellátása végett, ezért szükséges volt pontosabban is előírni a részleteket az összes kétely eltörlése végett. Így bár méltatlan volt a közeledésre Istenhez, mégis, miután a papság törvénye sérthetetlen volt, mégis elláthatta a kötelezettségeit, mert nem volt törvényes dolog még több közbenjárót kijelölni. Azért tehát, hogy több tisztelettel adózzanak a törvény rítusainak, s az emberek ne keressék az engesztelés más módozatait, Isten kiterjesztette a kegyelmét a pap vétkeire. A vért az Úr előtt hintették szét, hogy a nép megtanulja: az áldozat látványa elfedte és eltemette a bűnöket, így azokról többé nem történt megemlékezés Isten előtt. A vér többi részét azonban kiöntötték az oltár előtt, mert az szent volt, így nem volt szabad bárhol máshol a világi dolgokhoz hasonlóan kidobni.

13. *Hogyha pedig az Izráel fiainak egész közönsége megtéved.* Ugyanazt az áldozatot, amit a paptól követelt, követeli most a néptől is, mert az, aki mindenki nevében ment be a szentélybe, hogy az összes törzset képviselje Isten előtt, az egész testületet képviselte.

⁶⁰⁴ “A superbiis.” – *Latin*. “De ses fiertes, et rebellions.” – *Francia*.

⁶⁰⁵ A szótárszerkesztők nem tesznek különbséget az שגיאֹוֹת és שגה körülbelüli gyökök között. Ezért a שגיאֹוֹת szót úgy tekintik, mint azonos jelentésűt a 3Móz4:2-ben használttal. A זִדִּים alatt a felemelt kézzel és lázadó lélekkel elkövetett bűnöket értik. – *Henry Walter*.

⁶⁰⁶ Az Amplified Version szerint „bármely parancsolat ellen”. Ainsworth változata: „ha egy lélek vétkezik a tudatlanság okából minden parancsolat ellen”, stb. Gloss szerint „mindegyik ellen, úgy értelmezve, hogy cselekedvén az összes parancsolat bármelyike ellen.” Maga Mózes is így magyarázza a szavakat itt, valamint a 13, 22 és 27. versekben.

⁶⁰⁷ “Sur toute la maison d’Aaron.” – *Francia*.

⁶⁰⁸ Az előbbi az angol változat, az utóbbi pontosan megfelel annak, ahogyan Károli is fordítja. – *a ford.*

Valóban úgy tűnik, hogy itt olyasfajta tudatlanságról beszél, ami különbözik az előzőtől, mert azt olvassuk, hogy „rejtve marad e dolog”. Én mégis úgy vélem, hogy azokat a gyengeségeket foglalja össze, melyek gyakran bekövetkeznek, ha az emberek egy időre megvakulnak.⁶⁰⁹ Sokan ugyanis nem tekintenek magukba és ezért a bűneikben szunnyadoznak, pedig ha őszintén megvizsgálnák a dolgokat, a lelkiismeretük nyomban lesújtana rájuk. Megtörténhet tehát, hogy az egész nép képtelen ráébredni a bűnére, miközben túl gyengéden és engedékenyen bánnak önmagukkal. Az igeszakasz jelentése tehát az, hogy noha először semmiféle bűnértet sem indítja őket a megtérésre, Istent mégis áldozatokkal ki kell engesztelni, mert ellenkező esetben a nép kibúvót találhat magának a tévedéseire.

22. *Ha fejedelem vétkezik.* Sajátos engesztelést ír elő a fejedelmek vétkeiért is, s noha egye számban említi a fejedelmet, mégis – miután még nem iktatták be azt a törvényt, mely szerint egyvalakinek kell uralkodni – kétségtelenül általánosságban a főembereket és a kormányzókat érti, mert azok, akik uralkodnak, többet ártanak a saját rossz példájukkal, mint a magánemberek. Ha tehát a bírák, vagy a kormányzók valamelyike vétkezett tudatlanságból, akkor valóban kisebb áldozattal is felmenthető, mint a pap, vagy az egész nép. Mégis volt különbség közöttük, mert a köznépnek nőstény kecskét, vagy bérányt, a főembernek pedig kecskebakot kellett áldoznia, s ennek az volt a célja, hogy az uralmon levők gondosabban igyekezzenek magukat tisztán tartani minden vétectől, mivel egyébként szabadosabban szoktak viselkedni, mintha a rangjuk és a méltóságuk nagyobb szabadságot adott volna nekik. Ahol mi ekképpen fordítottuk a szöveget: „Ha (a bűn) kitudódik” (*si innotuerit*), ott a fordítók véleménye eltérő.⁶¹⁰ A használt szó tulajdonképpen a *vagy* elválasztó kötőszó,⁶¹¹ de néha használatos feltételes kötőszóként is, amint majd a következő fejezetben látjuk. Azok, akik megtartják a szó elsődleges és valódi jelentését, erőszakot tesznek a megelőző igevers utolsó szavának jelentésén, így fordítván a szakaszt: „vétkezni fog” ahelyett, hogy így fordítanák: „meg fogja érezni, hogy vétkezett”. Mivel azonban sok igeszakaszból kiderül, hogy az אִם azonos az אֲנִי, *im* szóval, nem szükséges elcsúszni-csavarni a szavakat helytelen értelmezéssel. הוֹדַע , *hodang* szó, amit tárgyasan fordítanak az „ismertté tenni” kifejezéssel, alkalmasan elhordozhatja az én fordításomat, ha csak valaki nem látja jobbnak a „ha megismertetik a számára” (*si cognoverit*) kifejezést. A szavakat, melyeket Mózes folytonosan ismételt: „ekképen szerezzen néki engesztelést a pap, és megbocsáttatik annak”, egyesek hűvösen a külső és polgári jogi megtisztulásra vonatkoztatják, mintha Mózes csak az emberek előtti kárhóztató ítéletét törölné el. Isten azonban ehelyett megbocsátást kínál a bűnösöknek, s biztosítja őket arról, hogy kegyes lesz velük, nehogy a legcsekélyebb kétely is gátolja őket abban, hogy szabadon segítségül hívják Őt. S biztos, hogy aki nem fogadja el, hogy a törvényes rítusok sákramentumok voltak, nem ismerték a hitnek még a csíráit sem. Pedig minden sákramentumhoz, vagy legalábbis az egyház közös sákramentumaihoz lelki ígéret is kapcsolódik. Ebből következően tehát a bűnbocsánat valóban nem azért lett megígérve az atyáknak, akik Istennel az áldozatok felajánlásával békültek ki, mert az állatok levágása engesztelést szerzett a bűnökre, hanem mert ez biztos és tévedhetetlen jel volt, melyben a kegyes elmék megnyugodhattak, így nyugodt lelkiismerettel merhettek Isten elé járulni.

⁶⁰⁹ “D’estre comme estourdis pour un temps, et n’y voir goutte” – akik mondhatni elbutulnak egy időre, és nem képesek egy szemhunyorításnyit sem látni.

⁶¹⁰ Ehelyett és a következő mondatok helyett a francia változatban ez áll: “Les expositeurs font bien ici quelques difficultez literales, mais pource que la deduction ne seriroit rien a ceux, qui ne sont point lettrez, je les passe.” – Az igemagyarázóknak természetesen vannak itt bizonyos betű szerinti problémáik, de miután ezek bemutatása haszontalan lenne a tanulatlanok számára, ezért kihagyom.

⁶¹¹ אִם, *or*. Noldius a *Concordancia particularum*-jában példákat hoz, melyekben, pl. az 1Sám20:10-ben ez a kötőszó egyenértékű a *ha* kötőszóval. Az אִם az utolsó szó a 22. versben, amit Sebastian Münster a *deliquerit*, az Amplified Version viszont szerencsésebben a *vétkes* szóval fordít. A הוֹדַע, mondja Sebastian Münster, itt a הוֹדִיעַ, a הוֹדִיעַ változata helyett használatos, de egyszerűbb úgy tekinteni, mint a הוֹדַע nem szokatlan, hofál változatát, melynek szó szerinti jelentése *ismertté tételezt*. – Henry Walter.

Összefoglalván, ahogyan most a keresztségben a bűnök eltöröltetnek szakramentálisan, úgy voltak az áldozatok az engesztelés eszközei, noha más módon, mert a keresztség úgy állítja elénk Krisztust, mintha jelen lenne, míg a törvény alatt csak az Ő előképét látták. Jelképesen valóban az helyeződik át a jelekre, ami csak Krisztusra vonatkozik, mert egyedül Őbenne jelent meg a számunkra az összes lelki áldás beteljesedése, s végül Ő törölte el a bűneinket az egyetlen és örök érvényű áldozatával. Miután azonban a kérdés itt nem a törvényi ceremóniák értéke önmagukban véve, elégedjünk meg annyival, hogy ezek valóban Isten kegyelméről tettek bizonyosságot, aminek az előképei is voltak. Így ne figyeljünk oda arra a világi képzelgésre, miszerint az áldozatok csak politikailag és csak az emberek előtt mentették fel azokat, akik bemutatták, a vétkek és a kárhozzátó ítélet alól.

Numeri 15

4Móz15:22-29

22. És ha megtévelyedtek, és nem cselekszitek meg mind e parancsolatokat, a melyeket szólott vala az Úr Mózesnek;

23. Mind azokat, a melyeket parancsolt az Úr néktek Mózes által, az naptól fogva, a melyen parancsolta azokat az Úr, és azután a ti nemzetségeiteknek is:

24. Akkor, hogyha a gyülekezet tudtán kívül esik a tévedés, az egész gyülekezet áldozzék egy fiatal tulkot egészen égőáldozatul, kedves illatul az Úrnak, és étel- és italáldozatot is hozzá szokás szerint, és egy kecskebakot bűnért való áldozatul.

25. És végezzen engesztelést a pap Izráel fiainak egész gyülekezetéért, és megbocsáttatik nékik, mert tévedés volt az; ők pedig vigyék be az ő áldozatjokat tűzáldozatul az Úrnak, és a bűnért való áldozatjokat az Úr elé az ő tévedésökért.

26. És megbocsáttatik Izráel fiai egész gyülekezetének, és a közöttök tartózkodó jövevénynek; mert az egész nép tévedésben volt.

27. Hogyha csak egy ember vétkezik tévedésből: áldozzék egy esztendő kecskét bűnért való áldozatul.

28. A pap végezzen engesztelést azért a tévedő emberért, a ki tévedésből vétkezett az Úr előtt, és ha engesztelést szerez néki, megbocsáttatik néki.

29. A benszültötnék Izráel fiai között és a jövevénynek, a ki közöttök tartózkodik: egy törvényetek legyen néktek a felől, a ki tévedésből cselekszik.

22. És ha megtévelyedtek. Itt azt tanítja, hogy miféle áldozatokkal lehet engesztelést nyerni az egész nép, vagy külön az egyes emberek bűneire, bár csak kettőt említ meg a négyből, melyeket a Leviticusban sorolt fel. Ott ugyanis speciális engesztelést ír elő mind a papnak, mind az uralkodónak. De egyetlen áldozati ceremóniát sem ír itt le, mert Mózes csak fel akarta frisstani az emlékezetüket a módozatot illetően, ahogyan akár nyilvánosan, akár magánemberként ki kellett békülniük Istennel. Ez a „megtévelyedés” szó,⁶¹² mint említettük, kiterjed a megfontolatlanságra, mely jellegét tekintve Isten megvetése, és a túlságosan nagy biztonságérzetből fakad: amikor az emberek megfontolatlanul azokba a bűnökbe esnek, melyekre a vágyaik sarkallják őket. Utóbb ugyanis a szándékos istentelenséget állítja szembe a tévedéssel, amikor az emberek szántsándékkal sértik meg a törvényt. Mivel azonban semmi sem könnyebb az emberek számára, mint megtévedni, ez az orvosság volt számukra a legszükségesebb, nehogy bárki, aki vétkezett kétségbe essen. Nehogy tehát a nép, vagy az egyes emberek, amikor látták a vétküket, kétségeket tápláljanak a megbocsátás iránt és elvessek a szentség követését, Isten elébük meg és megmutatja nekik, miféle eszközökkel

⁶¹² “Ce mot d’inadvertence.” – Francia.

lehet Őt kiengesztelni úgy, hogy az elkövetett bűnök ne okozzanak törést az Ő szolgálatában. Mivel azonban Mózes itt csak megismétli a már elmagyarázottakat, nincs szükség hosszasan időzni az itt elhangzottak felett egyetlen dolgot leszámítva: látszólag a korábbiól különböző törvényt szab, mert két tulok levágását parancsolja áldozatul az engeszteléshez a népért,⁶¹³ az egyiket égőáldozatként, a másikat bűnért való áldozatként. Ha azonban a másodikat nem lehetett könnyen megszerezni, akkor szabad volt azt kecskével helyettesíteni. A Leviticusban tehát a szabályos és tökéletes rítust írja le, s itt csak a megengedhető módosítást teszi hozzá. Mózes nem mond ellent önmagának, bár a rövidség kedvéért a két módozat csak egyikére utal. A fejezet végén világosabb magyarázatot is fűz hozzá, tudniillik hogy ugyanannak a törvénynek kell vonatkoznia mindenkre, mert semmi haszna sem volt a sokféleség kialakításának.

Leviticus 5

3Móz5:1-13

1. Ha azzal vétkezik valaki, hogy hallotta a káromló beszédet, és bizonyosság lehetne, hogy látta, vagy tudja: ha meg nem jelenti azt, de hordozza az ő vétségének terhét;

2. Vagy ha valaki illet akármely tisztátalan dolgot, akár tisztátalan vadnak, akár tisztátalan baromnak, akár tisztátalan féregnek holttestét, és nem tud arról, hogy tisztátalanná lesz és vétkezik;

3. Vagy ha illeti az ember tisztátalanságát, akármi tisztátalanságát, a mely tisztátalanná tesz, és nem tudta azt, hanem azután értette meg, hogy vétkezett;

4. Vagy ha valaki hirtelenkedve tesz esküt az ő ajkaival rosszra vagy jóra, vagy akármi az, a mire hirtelenkedve esküszik az ember, ha nem tudott arról, de azután megértette, hogy azok közül valamelyikben vétkezett:

5. Akkor, mivelhogy vétkezett ezek közül valamelyikben, vallja meg, hogy mi az, a miben bűnössé lett;

6. És vigyen az ő vétkéért az Úrnak, az ő bűnéért, a melyet elkövetett, egy nőstény bárányt vagy kecskét a nyájból, bűnért való áldozatul. Ekképen szerezzen néki engesztelést a pap az ő bűnéért.

7. Ha pedig nincsen egy bárányhoz való módja: vigyen az ő vétkéért való áldozatra két gerliczét vagy két galambfiat az Úrnak, az egyiket bűnért való áldozatul, a másikat egészen égőáldozatul.

8. És vigye azokat a paphoz; az pedig áldozza meg először azt, a mely bűnért való áldozat, és tekerje ki annak fejét nyakcsigájánál, úgy, hogy el ne szakassza.

9. És hintsen a bűnért való áldozat véréből az oltár oldalára, a többi vért pedig nyomják ki az oltár aljára; bűnért való áldozat ez.

10. A másikat készítse el egészen égőáldozatul, úgy, a mint szokás; ekképen szerez néki engesztelést a pap az ő bűnéért, a melyet elkövetett, és megbocsáttatik néki.

⁶¹³ „Ez a törvény különbözik a 3Móz4:13-14-ben megszabottól. Outram úgy véli, hogy a tulkot az alatt a törvény alatt kellett felkínálni, mikor Izrael egész gyülekezetet, bár más vonatkozásban megtartották a saját rítusaikat és követték az igaz Isten tiszteletét, mégis egy közös tévedés folytán vétkeztek, anélkül hogy tudtak volna róla, így az egyfajta tiltó rendelkezés. A bűnáldozati kecske, mely kapcsolódott az égőáldozati tulokhoz (lásd 24. vers) Outram szerint attól a néptől lett megkövetelve, akik elhanyagolták ősi rítusaikat és megfélemdkeztek az isteni törvényekről (ami gyakorta megtörtén a gonosz királyok alatt), és idegen istentiszteletre csábultak el. Outram úgy véli, hogy a 2Krón28:24-ben, 29:3-ban, 21-ben és 24-ben megírtak nagymértékben valószínűsítik a véleményét. Outram, D. 14. fejezet, 2. szakasz.” – *Brightwell a maga helyén*.

11. Ha pedig nincs módja két gerliczéhez vagy két galambfihoz sem: vigyen áldozatul az, a ki vétkezett, egy efa lánglisztnek tizedrészét bűnért való áldozatul; ne tegyen ahhoz olajat, és ne adjon ahhoz tömjént, mert bűnért való áldozat ez.

12. És vigye azt a paphoz, és markolja ki abból a pap teli marokkal az emlékeztető részét, és füstölögtesse el az oltáron az Úrnak tűzáldozataival. Bűnért való áldozat az.

13. Így szerezzen néki engesztelést a pap az ő bűnéért, a melyet elkövetett valamivel ama bűnök közül, és megbocsáttatik néki. És legyen a papé, mint az ételáldozat.

1. *Ha azzal vétkezik valaki.* A háromféle véték, melyekre Mózes a fejezet elején kitér, látszólag sokban különböznek egymástól, mert először, ha valaki elhallgatta, amit tudott, az nem származhatott tévedésből. Én mégis az általa tárgyalt tévedések közé sorolom be ezt az elhallgatást, feltételezván, hogy ez akkor következett be, amikor valaki a szégyentől, vagy a bűnpártolástól való félelemtől indítva, mely bűnt illetően kikérdezhetik, a hamis eskütétel mindennemű szándéka nélkül, mindössze önmagát elvakítva hallgatja el, amit mondania kellene, ha kellőképpen megvizsgálná az ügyet. Ezeket a szavakat azonban mégis meg kell vizsgálnunk alaposabban a jelentésüket illetően, aminek a vonatkozásában az emberek nem értenek egyet. Egyesek úgy vélik, hogy az אלה, *alah* szó⁶¹⁴ az „átkozódást” jelenti, mintha azt mondta volna: ha bárki hall egy gonosztettéről, vagy megvetendő bűncselekményről, mely méltó az átkozódásra. A magyarázatuk azonban mégis ellentmond a rögtön utána következőknek: „látta, vagy tudja”. Mások tulajdonképpen esküként értelmezik, de mégis helytelenül korlátozzák a hamis esküvésre, mintha Mózes azt jelentette volna ki, hogy az a vétkes, aki hallott valakit hamisan esküdni, de nem szállt vele szembe, hanem inkább elfedezte a hamis esküt a szemhunyasával, vagy a hallgatásával. Én azért inkább azok véleményéhez csatlakozom, akik az „esküvel megerősíteni” jelentéssel magyarázzák. Így ugyanis a szavak nagyon jól összeállnak: „Ha valaki, akit tanúként megidéztek, meghallja a felszólítást esküvel való megerősítésre, mellyel Isten nevében kell igaz választ adnia az ügyben, de jóindulatból, vagy előzékenységből, vagy bármely egyéb hamis ürüggyel mintegy a tévedés felhőjébe burkolódzva elrejtje azt a dolgot, amit ha szorgalmasan odafigyelt volna, jól tudna, vétkezik.” Itt tehát feltételesként kell olvasnunk az elválasztó kötőszót. Szó szerint így hangzik: „Ha valaki meghallja a felszólítást esküvel való megerősítésre, és ő maga is tanú”. De miért kellene úgy beszélnie, hogy „és bizonyosság lehetne”, majd „látta, vagy tudja” – mintha különböző dolgokra utalna? Amit én mondtam, az nagyon jól összhangban van azzal, hogy maga a személy válik vétkessé, ha – mikor tanúként beidézik – nem válaszol egy általa ismert dologban. Mert mi mást jelent a felszólítás az esküvel való megerősítésre, ha nem a bíró szája általi felszólítást értjük alatta? Meg kell tehát figyelnünk azt is, hogy az először felsorolt háromféle bűn kapcsolódnak egymáshoz, mert olyan bűnösökről van itt szó, akik mások tisztátalansága által fertőződtek meg. Miután ugyanis Mózes általánosságban parancsolta meg, hogy a tévedésből elkövetett bűnöket le kell vezekelni, most hozzáteszi, ami eddig még nem volt kellő pontossággal kijelentve: azoknak is kell elégtételt adniuk, akik mások mocskától szennyeződtek be. Azaz, ez az első nagyon jó összhangba kerül a másik kettővel, tudniillik, hogy ha valaki más vétkében lesz bűnrészes közvetett hamis esküvel, akkor tisztátalannak kell maradnia, amíg nem ad elégtételt. Ez közvetíti ugyanis a „hordozza az ő vétségének terhét” kifejezés. Mintha Mózes azt mondta volna, hogy vétkessé válik, akik elrejtje a bűnt, mellyel kapcsolatosan tanúként hallgatták meg.

⁶¹⁴ Sebastian Münsternél látta Kálvin annak említését, hogy egyesek az אלה szó jelentését *átkozódásnak*, istenkáromlásnak, vagy hamis esküvésnek tekintik, de maga Sebastian Münster úgy vélte, hogy azonos a שבועה, *esküvel megerősíteni* kifejezéssel, s úgy magyarázza az igeszakaszt, hogy „ha valakit felszólítanak a megerősítésre esküvel, de nem mond az igazat, stb.” – Henry Walter.

2. *Vagy ha valaki illet akármely tisztátalan dolgot.* Ez az előírás nemcsak feleslegesnek, de egyenesen abszurdnak tűnik, mert Mózes már kellőképpen megmutatta, miképpen kell a holttest, vagy bármely más tisztátalan dolog érintése folytán bekövetkezett szennyezést megtisztítani, s előírta a megtisztulás könnyű, és olcsó módját. Ez az ismétlés tehát haszontalannak tűnik. De súlyosabb büntetést kiszabni egy vétekre, amit a tévedés enyhít ahhoz képest, mint mikor nincs utalás a tévedésre, igazságtalanság. Emlékeznünk kell azonban, hogy nemcsak magát a tisztátalanságot büntetik itt, hanem a gondatlanságot is, aminek következtében a beszennyeződött elhanyagolta a megtisztulást. Lehetséges ugyanis, hogy akik tunyán heverésznek a bűneikben, egy időre Isten szolgálatát is beszennyezik. Nem csoda tehát, ha súlyosabb büntetést szab ki ott, ahol a hanyagságból és a vaskos nemtörődomségből fakadó tévedés még több bűnt nemz, hogy ezzel nagyobb éberségre serkentse a hívőket. Emlékezzen hát az olvasó arra, hogy a most szóban forgó vétek nem pusztán a holttest érintésében foglaltatik, hanem magában a nemtörődomségben. Ha ugyanis mindenki szorgalmasan elmélkedne Isten törvényén, akkor a feledékenység nem kerítené őket oly könnyen a hatalmába, ami eltörli a helyes és a rossz közötti különbséget. Ugyanez az oka a következő rendelkezésnek is, ahol Mózes ugyanezt a büntetést szabja ki bárkire, aki tisztátalan, vagy beszennyezett embert érint: így például a havibajos asszony érintése beszennyeződést okoz.

4. *Vagy ha valaki hirtelenkedve tesz esküt.* Azt is a tévedésnek és a tudatlanságnak tulajdonítja, ha valaki megfontolatlanul megteszi azt, amiről megígérte, hogy nem teszi meg, mert ebben az esetben nem az esküt szegi meg, hiszen az bűnös dolog lenne,⁶¹⁵ de magában a gondatlanságban is elegendő rossz van, mert a stabil vallás megújítaná az eskü emlékeztét. Következésképpen ott, ahol nem látszik buzgóság (az eskü teljesítésére), ott komoly szándék sincs arra. Ez a parancsolat azonban szükséges volt, mert gyakran megtörténhet, hogy azok az emberek, akik esküvel erősítették meg hitüket, majd gondatlanságból megszegték azt, mindentől felszabadultnak tekintették magukat, és a jövőben átadták magukat az engedékenységnak, aminek következtében a kicsapongás oly mélységébe kerültek, ahol egyre jobban és jobban megkeményedve végül minden istentiszteletet leráztak magukról. Isten tehát azt akarja, hogy minden esküt hűségesen betartsanak, nehogy az istentelenségbe rohanjanak azok, akik megvetik azokat. Ha tehát bárki meggondolatlanul megtörte a hitet, annak parancsolja meg, hogy adjon engesztelést Istennek. Nem a könnyelműsége miatt azonban, mint az egyesek vélik, mintha olyasvalamit ígért volna, amire nem képes, hanem a hanyagsága miatt, mivel nem szorgoskodott megemlékezni az esküjéről a megfelelő időben. S ha a pápisták a szokásuknak megfelelően ostobán elcsúrik-csavarják ezt a szöveget, hogy alátámasszák a kötelezettséget mindenféle esküvés esetére, könnyű megcáfolni őket: Isten ezt az állhatatosságot csakis a kellőképpen tett törvényes eskük vonatkozásában követeli meg. Mózes tanításából már megértettük, hogy mi a kegyes esküvés szabálya: abból pedig megértjük, hogy az Isten nevét megszenteltető esküket semmiképpen sem szabad betartani. Ha ugyanis a rossz cselekvésébe kezdünk bele, az abban való makacsság kétszeresen is gonosz. Ebben az igeszakaszban tehát „a rossz megcselekvése”⁶¹⁶ nem holmi helytelen cselekedetet jelent, hanem olyasvalaminek a felvállalását, mely egyébként kellemetlen, vagy terhes volna a testnek, például a házi költségvetés csökkentése, vagy önmagunk megfosztása a luxustól, vagy tartózkodást vállalni valamitől, ami egyébként örömet okozna, vagy hasznos lenne nekünk.

6. *És vigyen az ő vétkéért az Úrnak, az ő bűnéért, a melyet elkövetett.* Azzal folytatja, amit már vizsgáltunk a vétkek az áldozattal történő eltörlését illetően. Elkezd azonban különbséget tenni a gazdag és a szegény között, mely megkülönböztetés a korábbiakra is

⁶¹⁵ “Ce qui seroit reputé a crime enorme” – ami szörnyűséges bűnnek minősülne.

⁶¹⁶ Az Amplified Version változata: *ha valaki hirtelenkedve tesz esküt az ő ajkaival a rossz vagy a jó megcselekvésére – a ford.*

vonatkozik. Ebből kiderül, hogy Mózes nem tartotta be pontosan a sorrendet, mivel az általa beszúrt esetek látszólag megszakítják az értekezés menetét. Az a tény mégis világos marad, mely szerint mindazok, akik tévedésből buktak el, tisztátalanok maradnak, amíg nem végeznek engesztelést. Amit azonban korábban kihagyott, azt ide beszúrja, hogy a szegényt és a szükségben élőket nem szabad megterhelni a lehetőségeit meghaladó mértékben. S az áldozat különféle mértékeit is bemutatja, így akinek például nem volt lehetősége két gerlice, vagy galamb felajánlására, az vihetett egy kevéske lisztet is. Ebből arra következtetünk, hogy Isten egyetlen célja annak megmutatása volt, hogy a néppel való kibékülés egyetlen helyes eszköze, ha a Közbenjáróhoz és az Ő áldozatához fordulnak. A szegényektől ugyanis itt vagy két gerlice, vagy csekély mennyiségű liszt felajánlását követeli, mely ugyanúgy kiengeszteli majd Istent irántuk, mint a gazdagok áldozatai. Az idézet azonban,⁶¹⁷ amit a fordítóink kölcsönöznek a költőtől, kissé ügyefogyott, tudniillik „aki az elme becsületességét hozza be a templomba, gabonával áldoz”, mert ez a vak ember nem látta, mi volt az áldozat tárgya, s úgy megvetett mindenféle engesztelést, mintha egyedül a tisztaság és az ártatlanság szólnának egyedül az ember mellett Isten előtt. Emlékeznünk kell tehát, hogy maguk az áldozatok nem voltak fontosak, de az ókori nép mégis azért gyakorolta ezeket a ceremóniákat, hogy megtanulják: Isten csak váltságdíj által engesztelhető ki.

Leviticus 5

3Móz5:14-19

14. Azután szóla az Úr Mózesnek, mondván:

15. Ha valaki hűtlenséget követ el, és tévedésből vétkeken elvesz az Úrnak szentelt dolgokból: vigyen az ő vétkéért való áldozatot az Úrnak, egy ép kost a nyájából, a mint te becsülöd, ezüst siklusokban, a szent siklus szerint, vétékért való áldozatul.

16. És a mit vétkeken elvett a szent dologból, azt fizesse meg, és tegye hozzá az ötödrészét, és adja azt a papnak. Így szerez néki engesztelést a pap a vétékért való áldozat kosával, és megbocsáttatik néki.

17. Hogyha vétkezik valaki, és cselekszik valamit az Úrnak valamely parancsolata ellen, a mit nem kell cselekedni, ha nem tudta is: vétkessé lesz, és hordozza az ő vétségének terhét:

18. Vigyen azért a nyájából egy ép kost a paphoz, a te becslésed szerint, bűnért való áldozatul, és szerezzen néki engesztelést a pap az ő tévedéséért, a melylyel tudatlanságból tévedett, és megbocsáttatik néki.

19. Bűnért való áldozat ez, mivelhogy bűnt követett el az Úr ellen.

⁶¹⁷ “Un poete payen a dit, ‘que celuy qui offrira un grain d’encens, ou un espi de ble en integrité de coeur, appaisera Dieu autant que s’il tuoit une centaine de bestes.’ Or, Il n’a parle qu’a demi, et m’esbahi comment les Chrestiens osent alleguer ceste sentence comme vraye” – egy pogány költő azt mondta, hogy aki egy szemernyi tömjént, vagy egy kalásznyi búzát áldoz becsületes szívvel, az ugyanúgy lecsillapítja Istent, mintha száz állatot ölt volna le. Nos, csak a felét mondta el, s le vagyok döbbenve, miképpen képesek a keresztyének előhozakodni ezzel a mondattal úgy, mintha igaz lenne.

Valószínűleg Persiusra utal:

“Compostum jus, fasque animi, sanctosque recessus

Mentis, et incoctum generoso pectus honesto,

Hoc cedo ut admoveam templis, *et farre litabo.*” – Sat. 2, in finem.

Horatiusnak hasonló az elképzelése:

“Immunis aram si tetigit manus,

Non sumptuosa blandior hostia

Mollivit aversos Penates

Farre pio, et saliente mica.” – Ódák 3:23, 17-20.

14. *Azután szóla az Úr Mózesnek.* Az áldozat különbözősége világosan megmutatja, hogy itt másféle vétekről van szó, mert Isten itt hím állatot követel nőstény a helyett. Korábban megelégedett egy báránnyal, vagy kecskegidával. Mivel azonban a kos értékesebb, ebből következően az itt kiszabott büntetés súlyosabb vétekre vonatkozik. A tévedés szörnyűsége a cselekedet minőségétől függ, azaz mikor az illető nemcsak egy halandónak, de Magának Istennek tett rosszat, vagy mikor nemcsak az első tábla valamely parancsát szegte meg, hanem nem fizette meg a fogadalmát, vagy hibás áldozatot kínált fel, illetve bármely áldozat során megfosztotta Istent attól, ami Őt megilleti. Ezeket kell ugyanis „az Úrnak szentelt dolgok” alatt érteni. Ebbe a kifejezésbe Mózes beleérti mind az önként tett fogadalmakat, mind a törvényes áldozatokat, például tizedeket, az elsőszülöttek felkínálását, mert mindezekben a dolgokban az izraelitáknak a legszigorúbb hűséget kellett tanúsítaniuk Istennel szemben. Ha valakit véletlenül elvakított a kapzsiság, s a személyes nyereségre tekintettel kevesebbet fizetett Istennek, mint kellett volna, akkor a vakmerősége joggal kapott súlyosabb büntetést. Mégis meg kell értenünk, hogy az itt említett sérelem az volt, melynek során nem történt csalás, vagy rosszindulatú becsapás. Ha ugyanis valaki szándékosan és ravaszul ragadta magához a megszentelt dolgokat, annak a szentségtörésnek az istentelenségére nem lehetett ilyen könnyen engesztelést nyerni. Miután azonban gyakran megtörténik, hogy a kapzsi és mohó embereknek nagyon is maguk felé hajlik a kezük, Isten áldozat bemutatását parancsolja meg erre az esetre, amikor a magánnyereség a gondatlanság miatt került előtérbe a vallásos érzülettel szemben. A „te becslésed szerint” szavakat egyesek Mózesre vonatkoztatják, mások a papokra, de én jobbnak látom passzív értelemben az Isten által előírt becsértékre vonatkoztatni, amit a nép becslésének neveznek, mert nekik bele kellett nyugodniuk az Általa előírt törvénybe, s önkényesen nem változtathatták meg a becsült értéket. Mózes a kost két sékelre értékeli a szent sékel szerint, ami megfelelt négy közönséges sékelnek,⁶¹⁸ ami francia pénzben kifejezve mintegy huszonnyolc sol (as).

16. *És a mit vétkezen elvett a szent dologból, azt fizesse meg.* Ebből világosabban kiderül, amit nemrég mondtam, azokról mondja, akik bármit visszatartottak az Istent megillető dolgokból, hogy vétkeztek „a szent dolgokban”, mert kárpótlásra kötelezték őket az ötödrész hozzáadásával. De emlékezzenek az olvasóim arra, hogy nem azoknak kellett kárpótlást adniuk, akik fondorlatosan elsikkasztottak valami szent dolgot, hanem azoknak, akik valamiféle hiábavaló ürüggyel kecsegtették magukat egy ideig azzal, hogy a tévedésüknek semmiféle hátrányos következménye nem lesz rájuk nézve. Ennek az áldozatnak tehát az volt a célja, hogy felkeltse a nép figyelmét: félre kell tenniük a saját érdekeiket és kényszerítés nélkül kell megfizetniük azt, ami az Istené.⁶¹⁹ Azok pedig csak hiábavalóságokat fecsegnek, akik úgy vélik, hogy Mózes, aki korábban a bűnökről (*peccata*) szólt, most a bűnösség (*delicta*) engesztelésének módját írja elő, s ugyanazzal a névvel jelöl minden áldozatot. De a bűnösséget nagyobbá tenni, mint a bűnt vaskos tudatlanság, s nincs is szükség hosszas cáfolatra, mivel nyilvánvalóan megmutatkozik, hogy ebben az igeszakaszban egy speciális szabályt ír elő a bocsánat megszerzésére abban az esetben a, mikor az illető tudatlanságból nem ügyelt arra, hogy elmulasztott teljes mértékben eleget tenni akár a fogadalomból fakadó, akár az áldozatokkal kapcsolatos kötelezettségének.

17. *Hogyha vétkezik valaki.* Jóllehet a kifejezés általánosnak tűnik, mintha csak röviden megerősítené a korábban elmondottakat, mégis szükséges azokat összekapcsolni ezzel az utolsó mondattal, vagy legalábbis korlátozni azokat bizonyos esetekre. Az előbbi magyarázat tűnik helyesnek a számomra, s nincs is semmi abszurd az ismétlésben, mely elvágja a kibúvó minden lehetőségét az engedetlen előtt. Mégsem tagadom, hogy az ok, amit a végén tesz hozzá, az engesztelés minden eddig tárgyalt módjára vonatkozik. Azaz a bűnbe

⁶¹⁸ “Ainsi reviennent a vingt huit sols de roy, ou environ” – azaz, ez megfelel mintegy huszonnyolc királyi, vagy király-közel solnak. – Francia.

⁶¹⁹ Ez Bonfrerius magyarázata Poole *Synopsis*-ában.

esett illető hivatkozhat tudatlanságra, ha megfontolatlanul, vagy nem szándékosan cselekedett, illetve ha feledékenységéből szennyeződött be, mégis bűnös marad Isten előtt, ha nem végez engesztelést. Mikor tehát *ismét megparancsolja* egy ép, teljes értékű kos felkínálását, azzal ismét megmutatja, miképpen kell azoknak megtisztulniuk, akik túlonkéntű fősvények voltak az áldozataikkal. Rögtön utána hozzátesz egy, az összes többi tévedés esetében közös okot, mintha azt mondta volna, hogy nem nyernek felmentést Isten előtt azok, akik a tudatlanság mentségét használják fel lepelként a vétük takargatására.

Leviticus 6

5Móz6:1-7

- 1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:**
- 2. Mikor vétkezik valaki, és hűtlenséget követ el az Úr ellen, tudniillik eltagadja felebarátjának reábízott vagy kezébe adott holmiját, vagy megrabolja vagy zsarolja felebarátját;**
- 3. Vagy ha elveszett holmit talált, és eltagadja, vagy valami miatt hamisan esküszik, akármi is az, a mit az ember úgy cselekszik, hogy vétkezik vele:**
- 4. Mivelhogy azért bűnössé lett és vétkezett, térítse vissza az elrablottat, a mit rabolt, vagy a zsaroltat, a mit zsarolt, vagy a reá bízottat, a mi reá bízott, vagy az elveszettet, a mit megtalált;**
- 5. Vagy akármi legyen, a mire hamisan esküdött, fizesse meg azt teljes értéke szerint, és hozzátoldva az ötödrészét, adja azt annak, a kié volt, bűnbevallásának napján.**
- 6. Az ő bűnéért pedig vigyen az Úrnak a nyájából egy ép kost a paphoz, a te becslése szerint, bűnéért való áldozatul.**
- 7. Így szerezzen néki engesztelést a pap az Úr előtt, és megbocsáttatik néki mindaz, a mit cselekedett, és a miben vétkezett.**

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* Mózes ettől kezdve már nem a tévedések kiengesztelésének eszközeit tárgyalja, amikor a bűnös a gondatlanság folytán vélik vétkezzék, hanem a kibékülés módozataival foglalkozik, amikor valaki szándékosan és akarattal vétkezik Isten ellen. Ezt pedig érdemes megemlíteni, nehogy azok, akik szándékos bűn miatt vétkesek, kételkedjenek abban, hogy Isten megbékél majd velük, feltéve, ha Krisztus egyetlen áldozatához folyamodnak, mert abban rejlik a törvény árnyképeinek minden lényege. Valóban óvakodnunk kell attól, nehogy megbocsássunk magunknak Isten irgalmasságát és bocsánatra készségét lepelként használva, mert a test vágyai több mint elegendően erre a bűnre ösztönöznek minket e csapda hozzáadása nélkül is. S nem kisebb istenkáromlás Isten sértegetve alkalmat és szabadságot venni a bűnre abból a tényből kiindulva, hogy Ő meg akar bocsátani. Uralkodjon hát bennünk az istenfélelem, mely zablaként fékezi majd meg a romlott vágyainkat, hogy szándékosan ne essünk bűnbe, s az Ő kegyelme ne vakmerőségre ösztönözzön, hanem inkább a bűnnek gyűlöletét és megvetését keltse a szívünkben. Ugyanakkor bölcsen attól is óvakodnunk kell, nehogy kiengesztelhetetlennek tartsuk Istent a szándékos bűneinket illetően, mert ez a szélsőséges szigorúság még a legszentebbekben is eltörli az üdvösség reménységét. Hisz manapság is van néhány örült, akik tagadják a megbocsátást mindazok számára, akik a test gyengesége folytán akarhattak elbukni, mert a mogorva emberek számára ennek a szigorúságnak sajátos vonzereje van, s Novatus ezzel a

hallucinációval zavarta össze hatalmas mértékben a régi egyházat.⁶²⁰ Ha azonban valamennyien őszintén megvizsgáljuk magunkat, akkor világosan kiderül, hogy a szigorú cenzorok, akik mértéktelen szigorúsággal öltik magukra a szentség hírnevét, a legvaskosabb képmutatók. Ha ugyanis feladják a büszkeségüket, s megvizsgálják az életüket, közülük melyik találja majd magát mentesnek az érzéki bujaságtól? S melyikük lelkiismerete nem sújt le rá gyakorta? Szörnyűséges vakság tehát felmagasztalni az emberi testbe öltözött embereket a tökéletesség oly magas csúcsáig, ahol a lelkiismeretük már nem vádolja őket semmiféle hibával, vagy feddéssel. S semmi sem fertőzőbb, mint az ördögnek ez a csalafintasága, mely kizárja a megbocsátás reménységéből azokat, akik tudatosan és akarattal vétkeztek, mert Istennek még a legjobb szolgálói között sincsen senki, akiben a test romlott vágyai néha ne uralkodnának el. Mert jóllehet nem házasságtörők, nem tolvajok, nem gyilkosok, mégis sincsen senki, akit a törvény utolsó parancsolata – „ne kívánd” – el ne ítélne. S bizonyos, hogy minél nagyobb előrehaladást tanúsít valaki a tisztaság utáni törekvésben, annál jobban érzi és el is ismeri, hogy még nagyon messze van a célja elérésétől. Ezért hacsak nem akarjuk szándékosan becsapni az üdvösség kapuját saját magunk előtt, azt kell vallanunk, hogy Isten kiengesztelhető bárkivel szemben, aki bízika abban, hogy a bűne Krisztus áldozatán keresztül megbocsáttatik. Sem Isten nem változik meg ugyanis, sem a mi állapotunk nem rosszabb az atyáknál, miután a törvény alatt Isten még a szándékosan elkövetett vétségekhez is rendelt el engesztelő áldozatokat. Ebből következik, hogy bár szándékosa bűnökkel vádolnak minket, az orvosság mégis a szemünk elé tárul az evangéliumban a bocsánat elnyeréséhez, Ellenkező esetben ezek az ókori előképek csak megtévesztések lennének, mert ezeknek nem volt más céljuk, mint ama kegyelem bizonyosságainak és tükrének lenni, ami végül Krisztusban jelent meg nekünk. Ha lennie kell kölcsönös egyezésnek a kegyelem törvény alatti külső megjelenése, valamint a lelki hatása között, amit Krisztus hozott el, akkor világosan megmutatkozik, hogy a bűnök nem kevésbé lesznek megbocsátva manapság nekünk, mint az ókori népnek. Ezért a hívőket ez a jelkép arra emlékezteti, hogy nem szabad kétségbeesniük a kibékülést illetően, miközben nem lelik örömeiket a bűneikben. Inkább bátran kell keresniük a bocsánatot abban az örök áldozatban, mely Isten állandóan kegyessé teszi minden hívő iránt. S miután a megtérés és a hit Isten kegyességének biztos zálogai, nem is lehet másképp, mint hogy a kegyelmébe fogadta mindazokat, akiknek ez a két ajándék megadatott. Emellett a bűnbocsánat egy felbecsülhetetlen kincs, amit Isten az egyházra bízott, hogy az különleges áldás legyen az Ő gyermekei számára. Ahogyan a Hitvallás mondja: „Hiszek egy egyetemes keresztyén anyaszentegyházat, hiszem a bűneink bocsánatát”. Pál sem lenne következetes a rá bízott követség hirdetésével, hacsak Krisztus elégtétele nem engesztelné ki naponta Istent a hívők iránt (2Kor5:20).

A kérdés itt nem holmi csip-csup bűnökkel kapcsolatos, hanem a hűtlenség bűnével, melyet a hamis eskü hozzáadása még meg is dupláz. Igaz, hogy az álnokságot, vagy a megtévesztést, vagy az erőszakot említi először a bűnsúlyosságának megjelölése végett, de a vétek főleg Isten nevének a megszenteltetésében rejlik, amikor az embernek okozott

⁶²⁰ Novatus, egy karthágói presbiter, aki Novatiannal, egy római presbiterrel egyesülve alapította meg a novatiánusok szektáját i. sz. 251-ben, akiket kataroknak, vagy aristerieknek is neveznek. Ők „Krisztus igazi egyházát egy társaságnak tekintették, melyben az erény és az ártatlanság egyetemesen uralkodtak, s elvetették, hogy a továbbiakban elismerjék azokat egyháztagoknak, akik akár csak egyszer is istentelenségbe keveredtek.” – Waddington *Egyháztörténelem*, 1. kötet 165-166. oldal. Kálvin az Intitúcióban, 4. könyv 1. fejezet megemlíti, hogy kora anabaptistáinak egyes vélekedései hasonlóak a novatiánusokéhoz.

„Novatianizmus – Novatius, 3. századi római presbiter nevéből. Nem eretnkség, hanem hitéleti szélsőség, amely a Decius alatti keresztényüldözések után okozott egyházszakadást azzal, hogy nem engedte vissza az egyházba azokat, akik az üldözések miatt pogány áldozatot mutattak be, vagy pénzért szereztek igazolást arról, hogy bemutatnak ilyen áldozatot. A későbbi novatiánusok szerint már a keresztség utáni komolyabb bűnökre sem lehetett bocsánatot nyerni. Képviselői: a novatiánus egyház tanításában ortodox, de skizmatikus volt, és a 7. századig fennállt (az iszlám invázióig).” – *Apológia Kutatóközpont*, <http://www.apologia.hu/>.

sérelmet a hamis esküvel leplezik. Mindenesetre még az is nyerhet bocsánatot, aki egyrészt gonoszul becsapta a felebarátját, másrészt istentelenül élt vissza Isten nevével. Ebből kiderül, hogy Isten kíméli a nyomorult bűnösöket, még ha be is szennyezték magukat a hűtlenséggel, majd az emberek ellen elkövetett bűnt azzal a szentségtöréssel fokozták, hogy Istent is megsértették a hamis esküvésükkel. S jóllehet Mózes csak nyolc parancsot megszegését sorolja fel, mégis, az ő szokásos módján, egy szinekdoché segítségével azt tanítja, hogy mit kell cselekedni a többi megszegése esetén is. Ha tehát bármit erőszakkal, vagy csalással ragadnak el, és ehhez még hozzájön a hamis eskü, akkor azt parancsolja, hogy nemcsak elégtételt kell adni a felebarátunknak, hanem az engesztelés árát is fel kell kínálni Istennek. S ennek okát is konkrétan kimondja: nemcsak a halandókat érte kár, de Istent is megsértették, Aki azt akarja, hogy az emberek igazságosan és tisztelettel viselkedjenek egymással. Ezért a bűn egészen szélsőségessé válik Isten szent nevének megsértésével. Az áldozat csakugyan nem követeltetik meg a tolvajtól, vagy rablótól, vagy a rábízott javak eltagadójától, illetve bármi elveszett dolog elragadójától, amíg nem tettek hamis esküt is. Mózes szavai azonban nem súlytalanok: bárki a rábízottak eltagadásával, vagy lopással, vagy rablással „hűtlenséget követ el az Úr ellen”. Ezzel jelzi, hogy valahányszor csak sérelem éri az embereket, Istent is sérelem éri az ő személyükben, mivel a törvény minden megszegése erőszakot tesz az Ő igazságán és megrontja azt. Máshol majd többet is látunk az adandó kártérítésről a lopás, vagy rablás esetén, különösen, amikor az illető vétkesnek találtatott. Ezt a dolgot azonban egyedül itt említi ebben az igeszakaszban, tudniillik hogy bárki okoz kért a felebarátjának, az vétkes lesz és ítéletet von magára Isten előtt. Ha azonban a makacsság oly fokára jut el, amikor a bűne takargatása érdekében hamisan hivatkozik Isten szent nevére, akkor kettős romlottsággal szennyeződik be, így a kártérítés nem elégséges, hanem Istennek is kell engesztelést adni. De ezt azokra is kell értenünk, akik a büntetéstől való félelmükben önként tértek meg. Egyes igemagyarázók megjegyzését viszont, akik a köztöszöt elválasztó köztöszónak teszik meg, és a hamis esküt a különböző, itt említett bűnök egyikének tekintik, én elvetem, mert nem illik össze Mózes szavainak jelentésével. Mások ekképpen magyarázzák: „Ha bárki rablást, vagy lopást követ el, vagy hamisan esküszik egy önmagában törvényes dologról” – én azonban nem látom be, miért kellene így elcsúszni-csavarni a szavakat. Emellett maga a szövegkörnyezet is kijavítja a tévedésüket, amiben a kártérítés összekapcsolódik a az áldozatokkal. Ez ugyanis nem lett volna alkalmazható, amíg a hamis eskü nem párosul a csalással, vagy erőszakkal. S az utána következő elválasztó köztöszó sem segít rajtuk, mert miután megparancsolta, hogy adják vissza, amit erővel, vagy csalással vettek el – mivel az összes változat nem fejezhető ki külön-külön – hozzáteszi: „vagy valami miatt hamisan esküszik, akármi is az”. Nem mintha a hamis eskü vétke bármi más dologban történt volna, hanem hogy a kibúvó minden lehetőségét elvegye, amit az ismétlés is megerősít. Miután ugyanis megemlítette a hamisan esküvés bűnét, ismét, mintha csak még jobban magyarázná a korábban mondottakat, megparancsolja az eredeti helyreállítását, az ötdrészlet hozzáátételével. De mi az, aminek a helyreállítását parancsolja, ha nem azét, amit a csaló visszatartott az esküjének leple alatt? Erről majd világosabb magyarázatot is adunk a nyolcadik parancsot vizsgálatánál. Kárpótlás adását is parancsolja tehát az embereknek, az áldozattal együtt. Nem ok nélkül parancsolja Isten a veszteségek kárpótlását ugyanazon a napon, amikor az áldozatot bemutatják, nehogy a képmutatók büntetlenséget ígérjenek maguknak, miután mások vagyonából meggazdagodtak. Valóban meg volt nekik engedve, hogy mások tulajdonát visszaadják, mielőtt áldozattal kiengesztelnék Istent, de Isten nem tűrné az oltára beszennyezését, ami akkor következne be, ha a tolvajok és a rablók mások tulajdonát képező áldozatokat ajánlanának fel. Isten tehát azt akarta, hogy az áldozatok bemutatók kezei tisztuljanak meg. S bizonyos, hogy akik a jogtalanul megszerzett zsákmányból kínálnak fel Istennek áldozatot, azok bizonyos értelemben Őt Magát is belevonják az általuk elkövetett bűnökbe. Ebből egy hasznos tanítás származtatható, tudniillik hogy a képmutatók hiába

igyekeznek kibékülni Istennel, amíg őszintén nem adják vissza azt, amit igazságtalanul ragadtak el. Emellett meg kell figyelniük Mózes szavaiban az embereknek adott kárpótlás, valamint az Istent kiengesztelő bűnáldozat közötti különbségtételt. Azokból ugyanis, mint említettem, megértjük, hogy nem kapnak bocsánatot Istentől azok, akik gazdagok akarnak maradni a lopott javaikkal, s Isten semmi más módon nem engesztelődik ki, csakis áldozattal. Ez utóbbinak világos bizonyítékát kapjuk az egész törvényből, mely az Isten kiengesztelésének csak egyetlen módját írja elő: amikor a bűnös önmagáért áldozattal szerez engesztelést. Ez megcáfolja az elégtétellel kapcsolatos ördögi koholmányt,⁶²¹ amivel a pápisták képzelik azt, hogy megmenekültek Isten ítéletétől. Mert jóllehet Isten megbocsátotta a bűnöket, ők mégis úgy vélik, hogy a büntetés adóssága mindaddig fennáll, amíg a bűnös meg nem szabadította magát attól a saját cselekedeteivel. Ebből a célból találták ki a túlbuzgóság cselekedeteit, melyekkel érdemessé válik valaki a büntetés elengedésére, s innen származik a purgatórium is. Ha azonban tanulmányozzuk Mózes minden írását, s szorgalmasan elmélkedünk azon, ami az Isten kiengesztelését illetően kijelentett a törvényben, akkor látni fogjuk, hogy a zsidókat mindenütt az áldozatokhoz vezeti vissza. Az pedig bizonyos, hogy mindaz, amit az áldozatoknak tulajdonítanak, az emberek cselekedeteitől vétetik el. De ha nem az volt csupán Isten szándéka, hogy az Ő ókori népe sak a külső ceremóniákra szorítkozzon, akkor abból azt következik, hogy az egyetlen Közbenjáró által, az Ő vérenek kiontásával kapnak felmentést az emberek minden felelősség alól akár a vétkeket, akár a büntetést illetően, hogy Isten újra a kegyeibe fogadhassa őket.

7. *Így szerezzen néki engesztelést a pap.* Ebből a szintén gyakorta előforduló kifejezésformából meg kell tanulnunk, hogy nem az önmagában vett áldozat volt a megváltás ára, hanem az engesztelés a papságon alapult. Ostoba és hamis módon koholták ugyanis azt az elképzelést, miszerint az emberek kimunkálnak valamit maguknak a sákramentumokban,⁶²² mivel azok érdeme és hatása teljesen máshonnan ered. Az áldozat tehát inkább passzív, mintsem aktív dolog az ember vonatkozásában.⁶²³ Ennek jelentését világosabban is megérthetjük a pápisták téveszméjéből. Ők valóban kénytelenek voltak elismerni, hogy a sákramentumokban az ember passzív, ami az azokban felkínált kegyelem elfogadását illeti, de mostanában megrontják ezt a tanítást az *opus operatum* kitalálásával, amiképpen ők nevezik. De nehogy az emberek úgy véljék, hogy a saját készleteikből (*domo*) hozzák el a megváltás árát, Mózes folytonosan sulykolja, hogy a pap saját hivatala Isten lecsillapítása, és a bűn eltörlése az engeszteléssel. Azt is érdemes megfigyelni, hogy hozzáteszi „az Úr előtt” szavakat, mert ezzel a mondattal megcáfolja azt a világi vélekedést, mely szerint az embereket csakis polgári módon, azaz az emberek előtt tisztítják meg az áldozatok, mintha azokhoz nem kapcsolódnak lelki ígéret. Nos, ha ez így lenne, akkor az atyák a bűnbocsánatban semmiféle külső jellel sem lettek volna megerősítve, aminél semmi sincs abszurdabb. Ez az egyetlen mondat azonban eltörlől minden kétértelműséget, mikor Mózes kijelenti, hogy a felmentést „az Úr előtt” kapták.

Leviticus 6

3Móz6:8-15, 23-25, 30

8. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

⁶²¹ Lásd a tridenti zsinat kánonjainak ide vonatkozó tantételét, valamint Kálvin művét a tridenti zsinat határozatainak cáfolatáról.

⁶²² “Qui’ls apportassent rien du leur aux sacremens” – hogy hozzátesznek valami saját dolgot a sákramentumokhoz. – *Francia*.

⁶²³ Kiegészítés a francia változatban: “c’est a dire, qu’il n’y apporte rien du sien, mais qu’il y recoit” – azaz, nem visz abba bele semmit, inkább kap valamit belőle.

9. Parancsolj Áronnak és az ő fiainak, mondván: Ez az egészen égőáldozat törvénye: Legyen az egészen égőáldozat az oltáron levő tüzelőhelyen egész éjszaka, mind reggelig, és az oltárnak tüze égve maradjon azon.

10. A pap öltse fel az ő gyolcs ruháját, és a gyolcs lábravalót is öltse fel az ő testére, és szedje el a hamut, a mivé égette a tűz az égőáldozatot az oltáron, és töltsse azt az oltár mellé.

11. Azután vesse le azt a ruháját, és öltözzék más ruhába, és vigye ki a hamut a táboron kívül, tiszta helyre.

12. Az oltáron lévő tűz pedig égve maradjon azon, el ne aludják, hanem égessen fát rajta a pap minden reggel, és rakja reá az egészen égőáldozatot, és azon füstölögtesse el a hálaáldozat kövérjét is.

13. A tűz szüntelen égve maradjon az oltáron, és el ne aludják.

14. Ez pedig az ételáldozatnak törvénye: az Áron fiai áldozzák azt az Úr előtt az oltáron.

15. És vegyen valaki közülök az ételáldozat lisztlángjából egy marokkal, és annak olajából is, a tömjént pedig, a mely az ételáldozathoz való, mind; és égesse el az oltáron; annak emlékeztető része kedves illat az Úr előtt.

23. Mert a pap minden ételáldozatának mindenestől meg kell égettetni, nem kell abból semmit megenni.

24. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

25. Szólj Áronnak és az ő fiainak, mondván: Ez a bűnért való áldozat törvénye: a mely helyen meg szokták ölni az egészen égőáldozatot, azon a helyen öljék meg a bűnért való áldozatot az Úr előtt; igen szentséges az.

30. Valamely bűnért való áldozat véréből bevisznek a gyülekezet sátorába, a szenthelyen való engesztelés végett, az meg nem ehető: tűzzel égettessék meg.

9. Parancsolj Áronnak és az ő fiainak. Konkrétabban is megmagyarázza, ami eddig kihagyottnak tűnhetett, s nem ok nélkül bocsátkozik ezekbe az aprólékos részletekbe. Miután Isten minden áldozatnál többre becsüli az engedelmességet, nem akarta, hogy bármi kétséges maradjon a külsődleges rítusokat illetően, melyek egyébiránt nem voltak túlon túl fontosak, hogy megtanulhassák pontosan, a legnagyobb gondossággal betartani mindazt, amit a törvény parancsolt. és önmaguktól semmivel elő ne hozakodjanak, mert a legcsekélyebb koholmány is megrontotta a szent dolgokat. Ő tehát semmit sem hagyott az emberek megítélésére, hanem rögzített szabályokhoz irányította őket még a legjelentéktlenebb dolgokban is. Ami az égőáldozatokat illeti, azt parancsolja, hogy el ne vegyék az oltárról, míg a tűz meg nem emésztette, hanem miután feltették az oltárra, egészen reggelig állandó tűz legyen alatta. Ezzel a szándékkal mondja konkrétan, hogy egész éjjel tartsák égve alatta a tüzet, mert az áldozatok tüzelőanyag nélkül nem égnének hamuvá. Másodszor, megparancsolja a papnak, hogy gyolcs öltözéket és gyolcs nadrágot öltve, mint a szent kötelességei teljesítése közben szokták, menjen az oltárhoz, szedje össze a hamvakat, és tegye az oltár mellé. Mikor azonban távozik az oltártól, vesse le a szent ruháját, és vigye ki a hamvakat egy tiszta helyre a táboron kívül. Amire azonban korábban röviden utal a tűzifa-ellátást illetően, most azonnal megparancsolja bővebben is: a tűz nem alhat ki. A papra szabja ki a reggelenkénti tűzgyújtás feladatát. Miután azonban a hálaáldozatokból⁶²⁴ a törvény csak a kövérjét parancsolta elégetni, Mózes most hozzáteszi a 12. versben, hogy a kövérjét ugyanazon a tűzön kell

⁶²⁴ Vagy békeáldozatokból.

elégetni. Különleges figyelemre méltó, hogy végül előírja a tűz égve tartását, hogy az soha el ne aludjék.

Ennek az állandóságnak az volt az oka, hogy az áldozatokat mennyei tűz égesse el. Áron felszentelésének napján ugyanis az áldozatok nem emberi közreműködéssel, hanem csodálatos módon égtek hamuvá az elfogadás jeleként. Igaz, Isten nem döntött úgy, hogy naponta gyakorolja a hatalmát, de az emberek keze és munkája által úgy avatkozott közbe, hogy a szent tűz eredete még mindig mennyei legyen. Utóbb ugyanez történt Salamon templomának felszentelésekor is, mivel az isteni rendelet megváltoztatása jelet követelt meg (*tesseram*), nehogy valaki úgy vélje, hogy ember akaratából pipálta le a templom ragyogása a sátorét. Végül, Illés áldozata ugyanazzal a kiváltsággal lett megtisztelve, amikor az eltörölt törvényi szolgálatot állította helyre, s Isten is azt támogatta, amit a törvényében rendelt el, minden romlott és elkorcsosult rítussal szemben. S hogy minden módosítást megakadályozzon, elrendelte, hogy a tűznek folytonosan égnie kell éjjel-nappal az oltáron, s nem volt szabad azt máshonnan venni. Valóban volt állandó tűz a perzsáknál,⁶²⁵ valamint Rómában is, a Vesta-szüzek felügyelete alatt,⁶²⁶ de az is lehetséges, hogy ostoba utánzással vették át a szokást, melyről hallották, hogy a zsidók tartják be. Ekképpen történik meg gyakran, hogy a hitetlenek megtévesztése érdekében az ördög valami mennyeknek a látszatát kelti, és úgy utánozza Istent, ahogyan a majom az embert. Isten célja azonban az idegen tűz elutasításával az volt, hogy megtartsa a népet a törvény által előírt valódi szabályoknál, nehogy bármi emberi koholmány furakodjon be. Az idegen tűz tilalma ugyanis szükséges volt ahhoz, hogy megtiltsa az embereknek bármiféle saját dolog meghonosítását, vagy hozzátételét a törvény tiszta tanításához, illetve az eltérést a törvény szabályaitól. Emellett mivel Isten egyszer bizonyosságot tett róla mondhatni a keze kinyújtásával a mennyből, hogy az áldozatok elfogadhatóak az Ő számára, a hívőket az állandó tűz zálogával ebbéli hitükben megerősítette.

14. *Ez pedig az ételáldozatnak törvénye.* Már láttuk, hogy különféle áldozatok léteztek: most kihagyja a süteményeket, vagy ostyákat,⁶²⁷ és csak a nyers lisztet említi, amiből az Úr elégetni parancsol a papoknak az oltáron annyit, amennyit ki tudnak belőle markolni. Ez a törvény azért volt szükséges, hogy a hívők teljesen meg legyenek róla győződve: Isten teljesen kiengesztelődött ennek a résznek a felkínálásával, és senki se panaszkodhasson azért, amiért a nagyobb rész (a lisztből) a papoké maradt. Azonban – nehogy az áldozat méltósága csorbuljon – a papok ebből a lisztből csak kovásztalan kenyeret készíthettek, amit a szentélyben kellett megenniük, ahogyan azt máshol már láttuk.

A papok ételáldozata szerintem két ok miatt volt elfogadott: először is, hogy az ajándékuk kiválósága és méltósága, amit mondhatni speciális kiváltsággként kaptak, nagyobb erőfeszítésekre ösztönözte őket a kegyességben, s ne közönséges és felületes módon lássák el Isten szolgálatát. Másodszor, hogy tartózkodhassanak ily módon a túl gyakori felajánlásától. Ha ugyanis csak egy kevéske lisztbe került volna nekik, az megnyitotta volna az ajtót a hiábavaló hivalkodás előtt, és soha abba nem hagyták volna a *mincha* felajánlását,⁶²⁸ melynek haszna visszatért volna hozzájuk. Talán még kereskedtek volna is vele, amiképpen látjuk a pápai áldozárokat, miképpen csalogatják az egyszerű népet a bőséges költekezésre a felajánlásokban a kitalált rajongásuk pompájával. Nehogy tehát a mértéktelen áldozás a

⁶²⁵ „A perzsák tisztelettel adóztak a Napnak és mindenféle tűznek. A szentnek vélt tüzet állandóan égve tartották a templomaikban. Ezt abból a tűzből lobbantották lángra, amiről Zoroaszter azt állította, hogy a mennyből hozta le. Konkrét fafajtával táplálták, és úgy vélték, hogy még a lehelete is beszennyezi azoknak, akik közelednek hozzá.” – *Hill cikkei az ókori Görögországról*, 20. cikk. A szent tüzet még menetelés közben is égve tartották. – Curt, 3:3, Ammian Marcel., 23:6.

⁶²⁶ „Virgines Vestales in urbe custodiunto ignem loci publici sempiternum.” – Cicero de Legg. 2:8.

⁶²⁷ “Omettant les gasteux, et les tourtes, et bignets, tant cuits au four que frits” – kihagyván az akár a sütőben, akár a tűzön sütött kalácsokat, lepényeket és a töltött süteményeket. – *Francia*.

⁶²⁸ “Leurs belles parades.” – *Francia*.

hiábavaló dicsekedésüket és a kapzsiságukat szolgálja, Isten azt akarta, hogy az ételáldozatuk teljes mértékben elégjen.

25. *Szólj Áronnak.* Mindenütt látjuk, mennyire gondosan ügyelt Isten arra, hogy a népnek semmi felől ne legyenek kételyei. S az igazi vallást biztosan megkülönbözteti a hamis képzelgésektől az a sajátos jel, hogy Maga Isten írja elő, mit kell cselekedni. Nem is származhat máshonnan a bizonyosság, amin a vallásnak alapulnia kell, csak az Ő saját szájából. Miután pedig különbség volt az égőáldozatok és a bűnáldozatok között, természetes dolog lett volna más helyeken leölni ezeket, hacsak a hibát meg nem előzte volna. Minden kétség eltűnt azonban, amikor Isten ugyanazt a helyet jelölte ki mindkettő számára. Ebből azt is megtudjuk, hogy egyetlen törvény elégséges Isten helyes imádatához, amennyiben az emberek nem a maguk koholmányaiban bölcsek, hanem egyedül csak az Ő szájából elhangzottakra támaszkodnak. Mert miképpen lehetséges, hogy miközben ez a két áldozatfajta különbözik egymástól, a rájuk vonatkozó szabály mégis egy volt ebben a dologban, ha nem azért, mert így tetszett Istennek? Ez az igeszakasz tehát kellőképpen emlékeztet minket arra, milyen nagy józan elméjűséggel és mértékletességgel illik követnünk azt, ami Isten Ígétében van előírva a számunkra. Ugyanakkor egy okot is hozzász, mely tiszteletet kelthet a bűnáldozatok megfizetése iránt, amikor az a különleges szentség tulajdoníttatik azoknak, amit a héber népnél „a szentek szentjének”⁶²⁹ nevez. Emellett Mózes elkezd különbséget tenni a חטאה *chateah*,⁶³⁰ valamint az אשם *asham* között, amit a latinok a *peccatum* és a *delictum* szavakkal fordítanak, bár korábban megkülönböztetés nélkül használta ezeket a szavakat ugyanannak a dolognak a kifejezésére. Én sem tudom, mi a különbség: látom mások találgatásait, de semmi sem biztos.

30. *Valamely bűnért való áldozat véréből bevisznek a gyülekezet sátorába, a szenthelyen való engesztelés végett, az meg nem ehető.* Ezt a megkülönböztetést megismétli mind a negyedik fejezetben említett áldozatok, mint a bemutatott évenkénti ünnepélyes engesztelő áldozat (mellyel a főpap és a nép együttesen szereztek engesztelést) vonatkozásában, mert a magánemberek egyénileg szereztek engesztelést a bűneikre kisebb költséggel, és csak a nagyobb, a pitvarban álló oltárt hintették meg a vérrel. Mikor azonban a főpap az egész nép, vagy önmaga iránt békítette Istent, akkor a közbenjárás hatékonyságának növelése érdekében belépett szentélybe, hogy a függöny túloldalán öntse ki a vért. Isten most ismét azt parancsolja, hogy az efféle áldozatokat teljes mértékben el kell égetni. Ez az igeszakasz tehát nem más, mint megerősítése azoknak, ahol ez a parancsolat elhangzik. Ezért az apostol egy találó célzással utal arra, hogy az ételek közötti különbség eltöröltetett. Azt mondja ugyanis, hogy a kis oltár, mely a törvény idejében rejtve volt, most feltárult előttünk (Zsid13:10), ezért nem kell többé ennünk a törvény áldozataiból. Sőt, miután a mi Főpapunk bevitte a vérét a szentélybe, nekünk már csak Vele együtt kell mennünk a tábor nélkül.

Leviticus 7

3Móz7:1-5

1. Ez pedig a vétekért való áldozatnak törvénye; igen szentséges az.

⁶²⁹ Károlinál: „igen szentséges” – *a ford.*

⁶³⁰ Az Amplified Version szerint: „bűnáldozat és vétekáldozat”. Michaelis kijelentette, hogy az első a rendeletekkel, a második a mulasztásokkal kapcsolatos bűnökért való áldozat volt, de a héber szótárszerkesztő, J. Simons megemlítette, hogy ez a megkülönböztetés semmiképpen sem egyeztethető össze a szöveggel minden egyes esetben. James Robertson professzor a 3Móz4:3-hoz fűzött megjegyzésében más véleményrel van erről a megkülönböztetésről, de úgy fejezi ki magát, mint aki a leginkább azt a vélekedést fogadja el, mely szerint az első az első törvénytáblán, míg a második a második törvénytáblán foglaltakkal szembeni vétkeket jelenti. – Henry Walter.

2. A mely helyen megölik az egészen égőáldozatot, ott öljék meg a vétekért való áldozatot is, és a vérét hintsék az oltárra köröskörül.

3. A kövérjét pedig áldozzák meg mind, a farkát is, és a mely kövér a belet takarja.

4. A két veséjét és a rajtuk lévő kövérséget, a mely a vékonyaknál van, úgyszintén a májon lévő hártyát a vesékkal együtt szedje ki.

5. És füstölögtesse el azokat a pap az oltáron tűzáldozatul az Úrnak. Vétekért való áldozat ez.

1. *Ez pedig a vétekért való áldozatnak törvénye.* Épp azt imént vallottam meg, hogy nem értem kellőképpen, mi a különbség a חטאת *chateah*, valamint az אשם *asham* között, ezért az általánosan elfogadott jelentés követtem, bűn-, és vétekáldozatnak nevezvén ezeket (*hostiam pro peccato vel pro delicto*). Noha ennél a második fajta áldozatnál ugyanazt a ceremóniát rendeli el betartani, mint az előbbinél, mégis említ néhány dolgot, amiket korábban kihagyott: például a vér körülhintését az oltáron, a kövérjének és a veséknek a felajánlását, melyről korábban nem volt szó. A dolog summája az, hogy ugyanazon a módon, s ugyanazokkal a rítusokkal kellett áldozniuk mind a bűnért, mind a vétekért, s nem volt szabad a legcsekélyebb mértékben sem eltérniük a lefektetett szabályoktól.

Leviticus 7

3Móz7:11-18

11. Ez pedig a hálaáldozat törvénye, a melyet áldoznak az Úrnak.

12. Ha dicsőítésül áldozza azt valaki, a dicsőítés áldozatjával együtt áldozzék olajjal elegyített kovásztalan lepényeket, és olajjal megkent kovásztalan pogácsákat, és lisztlángból gyúrt, olajjal elegyített lepényeket.

13. A lepényeken kívül kovászos kenyeret is vigyen áldozatául, dicsőítő hálaáldozatjával együtt.

14. És mindezekből az áldozatokból áldozzék egyet-egyet az Úrnak felmutatott áldozatul; és legyen azé a papé, a ki a hálaáldozatnak vérét elhinti.

15. És az ő dicsőítő hálaáldozatjának húsát, az ő áldozásának napján egyék meg; ne hagyjon abból reggelig.

16. Hogyha fogadásból vagy szabadakaratból áldozza valaki az ő áldozatát, a mely napon áldozza azt, azon a napon egyék meg az ő áldozatát; a mi pedig megmarad abból, másnap egyék meg.

17. A mi pedig annak az áldozatnak húsából tovább is megmarad, harmadnapon tűzzel égettessék meg.

18. Mert ha az ő hálaadó áldozatának húsából harmadnapon eszik valaki, nem lesz az kedves; a ki áldozta azt, annak nem számíttatik az az ő javára, sőt utálatos lesz; és valaki eszik abból, hordozza az ő vétségének terhét.

Leviticus 22

3Móz22:29-30

29. Hogyha dicsőítő áldozattal áldoztok az Úrnak, úgy áldozzatok, hogy kedvesen fogadtassatok.

30. Azon a napon egyétek meg, ne hagyjatok abból reggelig. Én vagyok az Úr.

Leviticus 19

3Móz19:5-8

5. Hogyha hálaadó áldozatot áldoztok az Úrnak, úgy áldozzatok, hogy kedvesen fogadtassatok.

6. A ti áldozástok napján és a következőn egyétek meg; a mi pedig harmadnapra marad, égessétek meg tűzben.

7. Ha pedig harmadnapra eszik valaki abból, útalatos az, nem lehet kedves.

8. És a ki eszi azt, viselje az ő álnokságának terhét; mivelhogy megfertőztette az Úrnak szentségét, irtassék ki az ilyen ember az ő népe közül.

3Móz7:11. *Ez pedig a hálaáldozat törvénye.* Máshol már említettem az okát, miért nevezem ezt a fajta áldozatot „a bővelkedés áldozatának”: ezt nemcsak a hála jeleként áldozták, hanem akkor is, amikor Isten nevét hívták segítségül, amint az ebből és más igeszakaszokból világosan kiderül. Mégis, a zsidók minden esetben azt ismerték el vele, hogy Isten a forrása minden jó dolognak, akár megköszöntek valami jelentős áldást, akár az Ő segítségét keresték, hogy megszabaduljanak a veszélyekből, akár általánosságban gyakorolták a kegyességet, vagy a fogadásaikat fizették meg, melyeket egyszerűen és feltételek nélkül tettek. A feltételes fogadás megfizetése ugyanis a hálaadás cselekedete volt. Mindenesetre, miután mindebben Istent tisztelték meg a Neki kijáró szolgálatokkal, a hálájuk bizonyosságát adták ezekkel az áldozatokkal. Így tehát joggal adja ezeknek az áldozatoknak az itt szereplő nevet, mivel ezekben vagy a boldogulásukat várták Tőle, vagy elismerték azt, hogy amit már megkaptak, az Ő kegyelméből származott, illetve megkönnyebbülést vártak a nehézségek közepette, vagy a jólétükért és biztonságukért kívántak maguknak szerencsét. Mózes azonban elkülönít egyet a többi közül, nevezetesen a hálaadás áldozatát, mellyel valami olyan szabadulásért adtak konkrétan hálát, amiben nem mindig volt részük.⁶³¹ Erre az esetre olajjal kevert kovásztalan lepényeket, és olajjal megkent kovásztalan pogácsákat, és finomlisztből sült lepényeket parancsol kovászos kenyérrel egyetemben, valamint azt is megparancsolja, hogy az áldozat húsát a feláldozás napján egyék meg, abból semmi se maradjon. A fogadalmaknál és a szabad akaratból történt felajánlásoknál nagyobb szabadság adatott nekik, tudniillik hogy megehették a maradékot a rákövetkező napon, ha nem tartottak meg semmit harmadnapra. A 22. fejezetből ide beillesztett igeszakaszban a „hogy kedvesen fogadtassatok” szavakat lehet „az Ő jóakarátának megfelelően” (*in beneplacitum*) kifejezéssel is fordítani, mert Isten ingyenes kegyességét jelenti a רצון, *ratson* szó. Az igeszakasz jelentése tehát ez: ha azt akarjátok, hogy az áldozatotok elfogadható legyen Isten számára, akkor gondoskodjatok arról, hogy a húsból semmi se maradjon másnapra. Mások azonban az ember jóakarátára vonatkoztatják, mintha ezt mondta volna: „a ti jóakarátotoknak megfelelően”, vagy „ahogyan nektek tetszik”. S tényleg elismerem, hogy a רצון, *ratson* szó néha használatos ebben az értelemben, de miután ugyanebben a fejezetben csak Isten jóindulatát, vagy elfogadását jelentheti, jobbnak láttam elkerülni a váltogatást.⁶³² Mégsem tiltakozom azonban, ha valaki jobbnak látja a másik olvasatot. Ha azonban az olvasóim kellően súlyozzák az ellentmondást, miszerint ha a hús a megfelelő időn túl is megmarad, úgy az áldozat nem lesz kedves Istennek, akkor egyet fognak velem érteni. Valóban van itt egy látszólagos ellentmondás, mert Mózes ezen a módon azt parancsolná, hogy az önkéntes áldozatot is aznap egyék meg, de valójában nem ezt teszi. Ha jobbnak látjuk ezt az emberek nagylelkű érzéseire vonatkoztatni,

⁶³¹ Ezek a szavak a francia változatban nem szerepelnek.

⁶³² Tudniillik a 19. versben. Az Amplified Version mindkét esetben „a saját akaratotoknak megfelelően”, míg Ainsworth a „hogy kedvesen fogadtassatok” kifejezéssel fordítja.

akkor arra buzdítja a népet, hogy vidáman kínálják fel a hálaadó áldozataikat. Én viszont megmutattam az általam elfogadott jelentést, s így könnyű lesz összeegyeztetni a két dolgot, mert Isten jóakarata nem követeli meg ezt a hasonlóságot.⁶³³ Nem is szükséges betartani az áldozásnak ugyanazt a módját, hogy hálások lehessenek, hanem arról van szó, hogy úgy áldozzanak „hogya kedvesen fogadtassanak”, azaz mikor nem kevernek hozzá romlottságot, hanem tisztán és a kellő módon végezzék azt. Ha ennek a megkülönböztetésnek az okát kérdeznék, nos, számomra nem világosabb, mint a megkülönböztetés a kenyér és az ostya, vagy a sütemények között. Az valóban bizonyos, hogy Istennek megvolt az oka a szigorúbb, vagy engedékenyebb bánásmódra, de manapság kutakodni olyan ismeretlen dolgok után, melyek semmivel sem járulnak hozzá a kegyességhez, se nem helyes, se nem szükséges.

16. *Hogya fogadásból vagy szabadakarattól áldozza valaki az ő áldozatát.* Nemrég említettem, hogy itt nem a feltételes, hanem az egyszerű fogadásról van szó, mert ha a személy a fogadás kötelezte volna,⁶³⁴ akkor ez a hálaadás cselekedetének minősülne a részéről, és az első szakaszhoz tartozna. De nem volna mentes minden abszurditástól úgy megkülönböztetni a hasonló dolgokat, mintha azok különbözőek lennének. Miután azonban sokan tettek indokolatlan fogadalmakat, Mózes egyenrangúként kapcsolja össze ezt a fajta áldozatot a szabad akarattól történő felajánlással. Azt is kijelentette, hogy a megszentelt húst nem szabad túl sokáig tartani, nehogy megromoljon, vagy megrothadjon, s így a vallásra megvetéssel tekintsenek. Talán az elbizakodottságnak is igyekezett így elejét venni, mert akkor sokan tettek volna kérkedő felajánlásokat költségmentesen. Isten tehát korlátot szabott, hogy takarékosabban és tisztelettudóbban kínálják fel az áldozataikat. S büntetést is hozzáteszi: az áldozat nem elfogadható lesz Isten számára, hanem inkább utálatos, s ezért mindenki, aki eszik abból, vétkezik. Sőt, amikor Mózes azt mondja, hogy beszennyezett áldozatok nem fognak beszámítani, abból arra következtethetünk, hogy csak a kellően felkínáltak jönnek számításba Isten előtt, amiket úgy tekint, mint amiket Őrá költöttek. De mégsem szabad azt képzelni, hogy ezek érdemek, melyek kötelezettséget támasztanak Isten számára, hanem Ő bánik velünk oly nagylelkűen, hogy a Neki fizetett semmiféle kötelezettségünk sem haszontalan.

Leviticus 7

3Móz7:19-25, 28-31, 37-38

19. Azt a húst pedig, a mely valami tisztátalanhoz ér, meg ne egyék, hanem tűzzel égessék meg. A mi különben a húst illeti, mindenki ehetik húst, a ki tiszta;

20. De az, a ki eszik a békeáldozatnak húsából, a mely az Úré, noha az ő tisztátalansága rajta van, az ilyen ember gyomláltassék ki az ő népe közül.

21. Ha valaki akármi tisztátalanhoz ér, tisztátalan emberhez, vagy tisztátalan baromhoz, vagy akármihez, a mi tisztátalan utálatosság, és eszik a hálaadó áldozatnak húsából, a mely az Úré, gyomláltassék ki az az ember az ő népe közül.

22. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

23. Szólj az Izráel fiainak, mondván: Az ökörnek, a báránynak és a kecskének semmi kövérjét meg ne egyétek.

⁶³³ A francia változat vet némi világosságot erre a kissé homályos igeszakaszra. “D’autant qu’il ne s’ensuit pas, que quarid ils offrirent au bon plaisir de Dieu, il doyvent garder une facon pareille, et egale” – mivel ebből nem következik, hogy amikor Istennek jótetszésének megfelelő áldozatot kínálnak, akkor pontosan ugyanazt a módszert kell követniük.

⁶³⁴ *Latin:* “damnatus esset”, *Francia:* “si quelqu’un avoit voue, et obtenu ce qu’il demandoit” – ha bárki megesküszik, és megkapja, amit kért.

24. A hullott állatnak kövérje, és a vadtól megszaggatottnak kövérje, akármi munkához felhasználható, de enni meg ne egyétek!

25. Mert akárki egyék is az aféle állatoknak kövérjéből, a melyekből tűzáldozatot visznek az Úrnak, az az ember, a ki ilyet eszik, gyomláltassék ki az ő népe közül.

28. Szóla ismét az Úr Mózesnek és monda:

29. Szólj az Izráel fiainak, mondván: A ki hálaáldozattal áldozik az Úrnak, maga vigye az Úrnak az ő áldozatát az ő hálaáldozatából.

30. A maga keze vigye az Úrnak tűzáldozatát: a kövérjét a szegyével együtt vigye el, a szegyét azért, hogy meglóbálják azt az Úr előtt.

31. A pap pedig füstölögtesse el azt a kövért az oltáron, a szegye pedig legyen Ároné és az ő fiaié.

37. Ez az egészen égőáldozatnak, az ételáldozatnak, a bűnért és a vétekért való áldozatnak, a felavatási áldozatnak és a hálaáldozatnak törvénye,

38. A melyet parancsolt az Úr Mózesnek a Sinai hegyen, a mely napon parancsolta az Izráel fiainak a Sinai pusztában, hogy áldozzanak az Úrnak.

19. *Azt a húst pedig, a mely valami tisztátalanhoz ér.* Valóban nem volt törvényes megenni bármiféle beszennyezett húst, de az áldozatok esetében ennek különleges oka volt, tudniillik a tisztátalanság szentségtörést foglalt magában. Ezért parancsolja meg az elégetését, pont mint azét, amit nem fogyasztottak el a törvény által megszabott idő alatt. A büntetés pedig az,⁶³⁵ hogy ha valamely tisztátalan személy megérinti a szentelt húst, irtsák ki a népe közül. Ennek kegyetlensége, vagy mértéktelen szigorúsága egyeseket arra a vélekedésre ösztönzött, hogy a „kivágtatni” nem több, mint kiűzetni a táborból. De nem csoda, hogy Isten ennyire szigorúan bánt azokkal, aki tudatosan és akarattal szennyezték be azt, ami szent volt. Ha ugyanis bárki tévedésből étkezett, annak nem ezt a büntetést kellett kapnia, hanem csak azt sújtották vele, aki a szent dolgok istentelen megszenteltetésével elárulta, hogy megveti Istent.

23. *Szólj az Izráel fiainak.* Mivel minden áldozatban a kövérjét Istennek szentelték, s elégették az oltáron, Isten megtiltotta a népnek a kövérje elfogyasztását még a szokásos étkezések során is, hogy még az otthonaikban is művelhessék a kegyességet. Az ugyanis kétségtelenül a kegyesség gyakorlása volt, hogy aki távol vannak a templomtól, azok is alkalmazkodnak a napi étkezéseik során az Isten szolgálatához. Ismerem azokat a jelképeket is, melyekkel egyes igemagyarázók hozakodnak elő,⁶³⁶ de szándékosan belenyugszom az Isten által megjelöl okba, mely szerint a népet azért tiltotta el a kövérje elfogyasztásától, mert az Önmagának tartotta fenn. Mindazonáltal a törvény megengedi, hogy egy tetem, vagy egy vadaktól megszaggatott állat kövérjét felhasználják, ha tartózkodnak azon állatok kövérjének felhasználásától, melyeket a törvény szerint kínálnak fel.

37. *Ez az egészen égőáldozatnak... törvénye.* Ezzel a lezárással Mózes azt jelzi, hogy mindenről gondoskodott, nehogy bármiféle kiegészítés furakodjon be emberi koholmányok következtében, mely megrontaná az áldozatokat. Azon a napon, mondja, amikor Isten elrendelte a Sinai-hegyen, hogy áldozzanak Neki, semmit sem hagyott el, amit be kell tartani, nehogy az emberek bármi mással is előhozakodjanak azon kívül, amit Ő írt elő. S biztos, hogy amikor ennyire gondosan kitért minden ceremóniára, abból könnyedén következtethetünk arra, hogy milyen buzgón kell elkerülnünk minden vakmerőséget és elszántságot a találékonyságban. Mózes célja tehát az volt ezzel a rövid intéssel, hogy józanságra intse a népet, nehogy áthágják az Isten által szabott korlátokat.

⁶³⁵ “La punition est raise bien grievé” – a kiszabott büntetés nagyon súlyos. – Francia.

⁶³⁶ Lásd a 3Móz16-hoz fűzött korábbi magyarázatot.

Numeri 15

4Móz15:1-16

1. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak, és mondd nékik: Mikor bementek a ti lakó földetekre, a melyet én adok néktek.
3. És tűzáldozatot akartok készíteni az Úrnak, egészen égő- vagy véres áldozatot, vagy fogadás teljesítése végett, vagy szabadakarat szerint, vagy a ti ünnepiteken, hogy tulok- vagy juhféléből kedves illatot készítsetek az Úrnak:
4. Akkor, a ki áldozza az ő áldozatját, vigyen az Úrnak ételáldozatul egy tizedrész efa lisztlángot, egy negyedrészt hin olajjal elegyítve.
5. Italáldozatul pedig egy negyedrészt hin bort adj az egészen égő- vagy véres áldozathoz egy-egy bárány mellé.
6. Vagy ha kossal áldozol, készíts ételáldozatul két tizedrészt efa lisztlángot megegyítve egy hin olajnak harmadrészával;
7. Italáldozatul pedig egy hin bornak harmadrészt. Így viszel az Úrnak jóillatú áldozatot.
8. Hogyha fiatal tulkot akarsz készíteni egészen égő- vagy véres áldozatul fogadás teljesítése végett, vagy hálaáldozatul az Úrnak:
9. Akkor vigy a fiatal tulokkal egyetemben ételáldozatul három tizedrészt efa lisztlángot, megegyítve egy hin olajnak felével.
10. Italáldozatul pedig vigy fel fél hin bort; kedves illatú tűzáldozat ez az Úrnak.
11. Eképpen cselekedjetez mindenik ökörnél, mindenik kosnál, mind a juhoknak, mind a kecskéknél bárányainál.
12. A barmok száma szerint, a melyeket áldozatra készítetek: így cselekedjetez mindenikkel, az ő számok szerint.
13. Minden benszülött így cselekedjék ezekkel, hogy kedves illatú tűzáldozatot vigyen az Úrnak.
14. Ha pedig jövevény tartózkodik nálatok, vagy lesz köztetek a ti nemzetségeitek szerint, és kedves illatú tűzáldozatot készít az Úrnak: a miképen ti cselekesztek, a képen cselekedjék az is.
15. Óh, község! néktek és a köztetek lakozó jövevénynek egy rendtartástok legyen; örökkévaló törvény legyen a ti nemzetségeiteknél, hogy az Úr előtt olyan legyen a jövevény, mint ti.
16. Egy törvényetek legyen, és egy szabályotok néktek és a jövevénynek, a mely közöttetek lakik.

1. *Szóla pedig az Úr.* Itt egyrészt utal azokra az előírásokra, melyekről bővebben és részletesebben a Leviticusban beszélt, másrészt egy helyre gyűjti mindazt, amiről korábban különböző helyeken és homályosabban beszélt. Eddig ugyanis még nem adott pontos utasításokat az ételáldozatok kiegészítéseiről az olajból és a borból, de amit korábban a konkrét esetekre vonatkoztatott, azt most általánosságban parancsolja meg, s amiről korábban alaposabban is beszélt, azt most könnyedén átugorja, mert nem bocsátkozik teljes részletekbe, hanem csak azt tiltja meg, hogy az áldozatokat liszt, illetve bor és olaj hozzáadása nélkül kínálják fel. Máshol már láttuk, hogy az áldozatokban és a felajánlásokban, melyeknél Isten tekintettel volt a nép kezdetleges állapotára, mondhatni egy ember jellemét öltötte Magára, mintha bensőségesen együtt lakomázott volna velük. Máshol nem azért nevezi az áldozatokat

az Ő ételének,⁶³⁷ mert Neki, Aki Önmagában az élet és mindenkinek Ő ad életet, szüksége volna az élet támogatására, hanem mert amíg le nem ereszkedik az emberekhez, nem képes felemelni az elméiket a följobbvaló dolgokhoz. Mivel viszont fennállt a veszélye, nehogy a nép túl sok együgyű és felesleges pompát vezessen be, amint látjuk, milyen ostobán és mértéktelenül fényűzőek voltak a pogányok a szent lakomáikon, mintha Istennek tetszettek volna a csemegéik, ezért minden konkrét dolog mértékét előírja, hogy semmit se merészeljenek önkényesen kitalálni. Valószínű a feltételezés, hogy amit korábban kellő világossággal mondott el, azt idézi itt ismét az emlékezetükbe. Mivel azonban ezt az okot nem jelöli meg konkrétan, elegendő lesz szilárdan ragaszkodni a már gyakorta emlegetetthez: noha a ceremóniák lehettek csekély jelentőségűek, mégis szükséges volt a törvényest gondosan megkülönböztetni a jogosulatlantól, hogy az emberek szabadosságának elejét vegye, akik amúgy nem mulasztották volna el a maguk kovászát is belekeverni. Az igeszakasz summája az, hogy mind a törvény által megkövetelt ünnepélyes áldozatokkal, mind a szabad akaratból tett felajánlásokkal be kellett tartaniuk a másutt említett arányokat.

14. *Ha pedig jövevény tartózkodik nálatok.* Nem minden jövevényt ért alatta, csak azokat, akik pogány nemzetekből származtak, de bevallottan Istenhez tértek, s ezért befogadták őket az egyház testületébe. Azok tisztátalansága ugyanis, akik körülméletlenek maradtak, kizárta őket a törvényes szolgálatokból. Úgy vélem, két oka volt annak, amiért Isten egy és ugyanazon formát akart mindenkivel betarttatni. Először, hogy a prozeliták, akiket utóbb vettek fel az egyházba, szívesebben szánják oda magukat a kegyesség gyakorlására, s másodsor, nehogy bármi különbségtételt tegyenek, ami által azonnal romlott keverékek alakulhatnak ki. Nehogy tehát az Isten imádatának tisztasága fokozatosan megromoljon, becsukja a kaput minden változatosság előtt, amik rendszerint különböző irányokban vonnák el az embereket.

Leviticus 22

3Móz22:17-25

17. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

18. Szólj Áronnak és az ő fiainak és Izráel minden fiának, és mondd meg nékik: ha valaki Izráel házából, és az Izráelben levő jövevények közül felviszi a maga áldozatát, akár fogadásból akár szabad akaratból, a miket felvisznek az Úrnak egészen égőáldozatul,

19. Hogy kedvesen fogadtassanak: épek és hímek legyenek, akár tulkok, akár bárányok, akár kecskék.

20. A miben pedig fogyatkozás van, abból semmit se áldozzatok, mert nem lesz kedvessé ti érettetek.

21. És ha valaki hálaáldozattal áldozik az Úrnak, akár fogadásának teljesítésére, akár szabad akaratból, akár tulokféléből, akár juhféléből: ép legyen, hogy kedves legyen; semmi fogyatkozás ne legyen abban.

22. Vakot, vagy rokkantat, vagy csonkát, vagy fekélyest, vagy viszketegest, vagy varast, ilyeneket ne áldozzatok az Úrnak, és tűzáldozatul ne tegyetek ezekből az oltárra az Úrnak.

23. Hosszú, vagy kurta tagú ökröt, vagy bárányt szabad akaratból való áldozatul vihatsz ugyan, de fogadási áldozatul nem lesz kedves.

24. Szétnyomott, összezúzott, megszakadt, vagy kimetszett heréjűt se áldozzatok az Úrnak. Se a ti földetekben ne cselekedjétek ezt,

⁶³⁷ “Son pain et sa viande” – a kenyérének és a húsának. – Francia.

25. Se idegen ember kezéből ne áldozatok semmi ilyenből a ti Istenetek eledeleül; mert romlás van bennök, fogyatkozás van bennök: nem fogadtatnak kedvesen érettetek.

Deuteronomium17

5Móz17:1

1. Ne áldozzál az Úrnak, a te Istenednek olyan ökröt és juhot, a melyen valami fogyatkozás van, akármi hiba; mert útálatosság az az Úrnak, a te Istenednek.

3Móz22:17. *Szóla ismét az Úr.* Most világosabban is tanítja és bővebben is a az elméjükbe vésti azt, amire gyakorta utalt az eddigiek során is: bűnös dolog Istennek megnyomorodott, vagy beteges, illetve más módon tökéletlen állatot kínálni. Ez a külső épség arra intette az ókori népet, hogy Istent helytelenül szolgálják, amikor csak félig-meddig szolgálják, mert Ő utálja a kettős⁶³⁸ szívet (Péld11:20). Ebben a jelképben egyidejűleg bemutatta az áldozat ama tökéletes tisztaságát is, mellyel Isten végül ki kellett engesztelni. Tudjuk, milyen nagy szabadságot ad magának a világ Isten szolgálatában, mert miközben könnyedén és megvetően tukmál Rá léhaságokat úgy, mintha csupán egy gyermek volna, mégis azt képzei, hogy a kötelességét a megfelelő módon teljesítette. Ezért követel jutalmat mindenféle hulladékhoz (*sordibus*) is, s úgy örvendezik Isten pusztá mocskolásának, mintha az lekötelezné Őt. Ennek az ostoba biztonságérzetnek a nevezetes példáját látjuk manapság a pápaságban, mikor nem kevesebb vakmerőséggel mocskolják Istent, mint ha csak egy fatuskóval lenne dolguk. Nem beszélve a megszámlálhatatlanul sok többi esetről, mi lehetne szörnyűsegebb a vakmerőségüknél, amikor az imáikat motyogva az elméik nemcsak felszínes, de istentelen képzelgésekbe tévednek, de mégis azt állítják, hogy a végső szándékuk, amiképpen ők nevezik, érdemszerző, és Isten által elfogadott?⁶³⁹ Tegyük fel, az áldozár (*sacrificus*) az istenes imádságokat a breviáriumból fogja elmondani, de amikor alig három szó hangzott el, az elméje a tálakkal van elfoglalva, majd a poharakra tér, aztán a kockázásra, vagy valamely más egyéb időtöltésre, de mégis, mintha ellátta volna a feladatát, azzal dicsekszik, hogy imádta az Istent. E tévelygés megakadályozása végett tehát Isten megparancsolja, hogy minden fogyatékoságtól mentes áldozatokat kell Neki felkínálni. Innen származik az éles figyelmeztetése a Mal1:7-8-ban, mert a zsidók beszenyezték az oltárát és megvetendőnek vélték az asztalát, mikor azt mondták, hogy a vak, béna és beteg áldozatok nem voltak gonoszságok. „Vidd csak azt a te fejedelmednek”, mondja, „vajjon kedvvel fogad-e?” Nem azért, mert Isten törődött az állatok kövérségével, vagy zamatosságával, hanem mert így tette világossá, hogy a valódi kegyességet elhanyagolták, sőt mindenestől megvetették. Látjuk tehát: minden fogyatékos áldozatot visszautasított, hogy az izraeliták megtanulják magukat őszintén és komolyan Istennek szentelni, és ne játszadozzanak Vele gyermeki módon, ahogyan gyakorta megtörtént. Máshol valóban láttuk, hogy Isten minden tisztátalanságot visszautasított. Emlékeznünk kell azonban, hogy két dologra volt szükség a

⁶³⁸ Károlinál: *álnok – a ford.* Az Amplified Version szerint: „Utálatosak az Úrnak a makacs szívűek”. A עקש szó azonban Taylor Konkordanciája szerint „annak az embernek a jellemét fejezi ki, aki kettős úton jár”, stb.

⁶³⁹ „Annak okáért a skolasztikus teológusok vaskosan tévednek, amikor azt állítják, hogy *tényleges* figyelem, ahogyan ők nevezik, nem szükséges az imáinkhoz, hanem elegendő *virtuális* figyelemmel adózni, mert, mint mondják, a szívünk nincsenek a saját hatalmunkban, ezért elegendő, ha az elején úgy döntünk: Istenhez akarunk imádkozni.” – Petr. Mart. Loci Com. C1. 3, 13:11. fejezet.

Luther így teszi nevetségessé ezt az imádkozás-módot a “Simplex Orandi Modus” című művében (Witteb. 1558, 7:132): “Quemadmodum sacrificulus ille rurestris ipsius periculis (precibus?) subinde aliena miscebat, ad hunc modum, Deus in adiutorium meum intende; (Heus, serve, deme helcia equis.) Domine ad adjuvandum me festina; (Vade, famula, mulge vaccas.) Gloria Patri, etc.; (Etiam cessas, puer? Dii te perdant, etc.) Tales preculas audivi sub Papatu quamplurimas, atque omnes adeo eorum orationes fere ejusmodi fuere.”

törvényes istentisztelethez. Először, aki Istenhez közeledett, annak meg kellett tisztulnia minden mocsoktól, másodsor, nem kínálhatott fel semmit, csak ami tiszta volt és mentes minden tökéletlenségtől. Amit Salamon mond, miszerint „az istentelenek áldozatja gyűlölséges az Úrnak” (Péld15:8), igaz, legyen akár kövér és ragyogó. De hogy a jók által felajánlott dolgok kedvesek legyenek Istennek, még egy dologra kell ügyelni, nevezetesen hogy a felajánlás ne legyen szegényes, silány és hiányos. Emellett ahogyan már mondtam, ezzel a jellel Krisztushoz lettek irányítva, Aki mellett sehol nem lehet találni olyan épséget, mely kielégíti Istent.

19. *Hogy kedvesen fogadtassanak.*⁶⁴⁰ Egyesek valóban a „tetszések szerint” kifejezéssel fordítják ezt, de a szövegkörnyezet ezt nem engedi meg, mert Mózes néha a רצה, *ratseh* szót használja, aminek a jelentése „elfogadott”, ugyanebben az értelemben, néha pedig a רצון, *ratson* szót, amit csak Isten jóindulatára lehet vonatkoztatni, s amit rendszerint az Ő „jótetszésének” neveznek. Emellett ahogyan itt a לרצונכם, *leretsoncem* összetett szót használja, úgy teszi hosszúra hamarosan a לרצון לכם, *leretson lecem* kifejezést, ahol azt jelenti ki, hogy a fogyatékos áldozat „nem fogadtatik kedvesen tőlük”, mert Isten elutasítja azt. A dolog summája tehát az, hogy ha elfogadható áldozatokat akarnak adni Istennek, akkor óvakodniuk kell, nehogy bármiféle hiba legyen azokban. Mégis, ha bárki úgy véli, hogy Isten ingyenes jóindulatát fejezi ki a „jótetszés” szó, én szívesen csatlakozom ehhez a véleményhez, mert a szolgálataink csakis annyira kedvesek Isten előtt, amennyire az Ő atyai elnézésével kegyeskedik oly mértékben jutalmazni azokat, amit egyáltalában nem érdemelnek meg. Mindazonáltal közben tanuljuk meg, hogy nem szórakozhatunk Istennel, hanem úgy kell Őt imádni a szív becsületességével és őszinteségével, hogy az áldozataink összhangban legyenek az Ő jótetszésével. Abból származik ugyanis az imádatának gondatlan megszenteltségtelenítése, hogy nem kellőképpen vesszük fontolóra, mi felel meg az Ő tökéletességének. Valóban bizonyos, hogy semmi sem származhat tőlünk, ami minden vonatkozásban tiszta, de legalábbis törekedjünk, amennyire csak illik hozzánk, és bánkódjunk azon, ha a vágyaink oly messze vannak a céljuktól, hogy Krisztus az Ő kegyelméből megadhassa azt, ami belőlünk hiányzik. Kétségtelen ugyanis, hogy amennyiben az áldozataink a valódi újjászületés gyümölcsei, akkor Ő a saját vérével törli el azok fogyatékoságait.

23. *Hosszú, vagy kurta tagú ökröt, vagy bárányt.* Egy kivételt tesz itt a szabad akaratból történő felajánlások vonatkozásában, mert ezek esetében Isten nem utasítja vissza a kicsiny állatot, vagy azt, amelyiknek valamelyik tagja kurta, vagy hosszú. S kétségtelenül nagyobb szabadságot kell adni, amikor valaki nem valamely fogadalmából, vagy bármely más szükségéből fakadó kötelezettségét teljesíti. De még arra is emlékeznünk kell, hogy egyetlen áldozat sem elfogadható Isten számára, amely valamely figyelemre méltó fogyatékoságtól szenved.

25. *Se idegen ember kezéből.* Isten itt azt tiltja meg, hogy efféle áldozatokat kínáljanak Neki, bár azokat megvásárolhatták idegenektől. A héberek viszont más jelentést találtak rá ki, tudniillik hogy még idegenektől sem szabad efféle áldozatokat elfogadni, mivel az egyház gyermekei számára is törvénytelen dolog volt ilyeneket felkínálni. Mivel azonban a törvény teljes mértékben megtiltotta, hogy tisztátalan nemzetek tegyenek szent felajánlásokat, erre a nehézségre más megoldást kellett találni.⁶⁴¹ Azt feltételezik, hogy azokat nevezik „idegeneknek”, akik megtartják Noé gyermekeinek szabályait, azaz tisztelik Istent, s nem

⁶⁴⁰ Az Amplified Version szerint: „tetszések szerint”.

⁶⁴¹ Ez Sebastian Münster, és utána Fonseca megoldása is. „Egyesek úgy értik ezt (mondja Bonar), hogy megtiltja nekik az áldozati állatok átvételét az idegenektől, azaz nem származhatnak azok idegenek nyájaiból, vagy gulyáiból. Ez azonban ellentétes a később elfogadott gyakorlattal, mint mikor Círusz adott, és Dárius is elrendelte, hogy mások adjanak. A valódi jelentés azonban nyilvánvalóan az, hogy ugyanaz a szabály vonatkozik az idegenek áldozataira is, mint a sajátjaikra. 'Az idegen' lehet prozelita is, mint pl. a 18. versben, vagy lehet olyan, mint Círusz.”

szennyezik be magukat vérfertőzéssel, tartózkodnak az emberi vér kiontásától, a tolvajlástól és nem imádnak bálványokat. A szövegkörnyezet azonban nincs összhangban ezzel, mert Mózes a végén hozzáteszi, hogy ezt a fajta áldozatot Isten nem fogadná el maguktól a zsidóktól, ami nem összeegyeztethető azzal, hogy azokat a pogányok kínálják fel. Ez tehát a számomra az előző rendelet megerősítésének tűnik, amit óvatosságból lett kiszabva. Úgy tűnt ugyanis, hogy az áldozat megengedhető, ha vásárolták az állatot, még ha az fogyatékos volt is. Isten viszont azt jelenti ki, hogy amit nem adhattak a saját istállóikból, az nem volt az Ő számára jobban elfogadható, ha vásárolták, mert a fogyatékos az Ő számára mindig is nem tetsző dolog maradt. S nem is korlátozom ezt hozzájuk hasonlóan pusztán az előző mondatra, mintha csak a kasztrált, és a heresérült állatokra vonatkozna, hanem beleértem a szemölcsöket és a bőrkiütéseket, valamint egyéb fogyatékoságokat is. Azért tehát, hogy a tiltás nagyobb súllyal essék latba, ismét „Isten eledelének” nevezi az áldozatokat: nem azért, mert Istennek, Aki az élet forrása, romlandó élelemre lenne szüksége, hiszen Ő az örök Lélek, hanem hogy az emberek szorgalmasabban gondoskodjanak a szent rítusaik elvégzéséről, melyekkel bensőséges közelségbe kerülnek Istennel. S ha senki nem merészelne állott, vagy romlott ételt kínálni bármely földi fejedelemnek, akkor annál kevésbé tűrhető Isten asztalának beszennyezése bármiféle fogyatékosval.

Deuteronomium

5Móz23:18

18. Ne vidd be a paráznanő bérét és az eb-bért az Úrnak, a te Istenednek házába akárminémű fogadás fejében; mert mind a kettőt útálja az Úr, a te Istened.

18. *Ne vidd be a paráznanő bérét és az eb-bért az Úrnak.* Ez a parancs kapcsolatos a már előbb említetthez, mert Isten – elutasítván mindent, amit tiltott, vagy szennyes kufárkodással szereztek – azt tanítja, hogy a lehető legnagyobb tisztaságot kell betartani a szent dolgokban. S nemcsak a parázna nő bérét, de az eb árát is elutasítja, nehogy beszennyezze az oltárt bármiféle tisztátalan felajánlás. A kutyát azonban mégis a meg nem vetett állatokkal összevetve utasítja el, mivel ugyanúgy rossz volt disznót ölni, mint kutyát, de a disznó ára mégis felajánlható volt. A kutyát tehát nemcsak tisztátalan állatként utasítja el, hanem mint értéktelent és megvetendőt is. Röviden, Isten a temploma és az oltára iránti kellő tiszteletet parancsolja meg nekik.

Leviticus 22

3Móz22:26-28

26. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

27. Borjú, bárány és kecske, ha megelletett, legyen az anyja alatt hét napig, a nyolczadik naptól fogva és azon túl kedves lesz az tűzáldozatul az Úrnak.

28. De tehenet és juhot, azt és annak fiát ne öljétek meg egy napon.

Exodus22

2Móz22:30

30. Hasonlóképen cselekedjél ökröddel, juhoddal; hét napig legyen az ő anyjával, a nyolczadik napon nekem add azt.

Exodus34

2Móz34:26

26. Földed zsengéiből az elsőt vidd fel az Úrnak a te Istenednek házába. Ne főzz gödölyét az anyja tejében.

Deuteronomium14

5Móz14:21

21. Semmi holttestet meg ne egyetek; a jövevénynek, a ki a te kapuidon belől van, adjad azt, hogy egye meg azt, vagy add el az idegennek, mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek. Ne főzd a gödölyét az ő anyja tejében.

3Móz22:27. *Borjú, bárány és kecske.* Isten nemcsak azért tiltja meg, hogy a kölyökállatokat az anyaméhéből vigyék az oltárra, mert ezt a példát az áldozatoktól a közönséges élelemre is ki kellett terjeszteni, hanem azért, mert így az áldozat tisztességtelen lenne. Láttuk, hogy az áldozatokat Isten eledelének nevezi, hogy az emberek nagylelkűbbek legyenek azokkal kapcsolatosan, s ne kínáljanak fel sovány áldozatokat. A frissen megszületett kölyökállat leölése a megvetés jele lett volna, bár az emberséget is tekintetbe vette, nehogy az efféle áldozatokat fogyasztva kegyetlenekké váljanak. A nyolcadik napot jelöli ki, melyen az áldozatok törvényesekké válnak. Félek, hogy az egyesek által megjelölt ok túlfelbecsülés, tudniillik hogy egy állat hét nap alatt válik tökéletessé, mert Isten is hét nap alatt fejezte be a teremtés munkáját. Emellett ezen az alapon a hetedik nap lenne a legalkalmasabb az áldozat bemutatására, mert Isten hat nap alatt fejezte be a munkáját, és a hetedik napot szentelte az Ő szolgálatára. Számomra elegendő az, hogy a teljes kifejlődéssel törődött pontosan úgy, mint a körülmetélkedés esetén.⁶⁴²

28. *De tehenet és juhót.* Jóllehet a kegyetlenséget valóban elítélte Isten ebben a rendeletben, mégis kétségem a felől, hogy Mózes elsősorban az áldozatokról beszél. Elismerem, az általa használt שחט, *shachat* szó általános, de mivel az egész fejezetben kétségtelenül az áldozatokról értekeznek, s ezekkel a szavakkal kapcsolatban teszi hozzá az Ő szent nevének megszentelésével kapcsolatos befejezést (32. vers), a szövegkörnyezet megköveteli, hogy úgy tekintsük, mint emlékeztetést a tisztaságra az Ő szolgálatában. Ha bárki messzebbre akarná kiterjeszteni, én nem vitatkozom, s így ez a mondat a hatodik parancsolat kiegészítése lesz. Én viszont azt követtem, ami a legvalószínűbbnek tűnik, s az olvasó szilárd megítélése, remélem, egyezik majd az enyémmel. Emellett megvallom, hogy minden barbárságot és kegyetlenséget így tiltott meg az áldozásokkal, s ebben azt a szabályt fektette le, hogy az embereknek nem szabad kegyetleneknek lenni a napi ételmükkel kapcsolatosan sem. Semmiképpen sem kellemes látvány a gyengéd elmék számára, amikor látják az anyaállatokat a kölykeikkel együtt leöletni, s ha ez mondhatni általános szokássá válik, az emberek könnyedén válnak kérges szívűekké a vérontással kapcsolatosan általánosságban. Isten tehát nem akarja, hogy a vallási gyakorlatokat elszakítsák az emberségtől, s a rendelkezés lényege az, hogy Isten oltára nem lehet holmi küklöpsző mészárszék.

⁶⁴² Ez a záró mondat a francia változatból hiányzik.

Exodus 23

2Móz23:19

19. A te földed zsengejének elsejét vidd el a te Uradnak Istenednek házába. Ne főzd meg a gödölyét az ő anyjának tejében.

19. *Ne főzd meg a gödölyét.* A parancs háromszori ismétlése arra emlékeztet minket, hogy komoly dologról van szó, ezért könnyű, és majdhogynem felületes elképzelés lenne, amint egyesek vélekednek, hogy ez csak a kissé egészségtelen táplálék tilalma. A zsidók azonban, nem vévén fontolóra a rendelkezés eredeti szándékát, szokás szerint szentséget színlelve a gyerekes apróságokban, nem merik megízlelni a sajtot a kecskegidával, vagy a bárányhússal együtt, amíg meg nem tisztították a fogaikat. Nekem azonban kétségem sincs a felől, hogy ez a tiltás az áldozatokra vonatkozik, mert az első idézett igeszakaszban hozzáteszi az első zsengek felkínálásával kapcsolatosan: „A te földed zsengejének elsejét vidd el a te Uradnak Istenednek házába. Ne főzd meg a gödölyét az ő anyjának tejében”, majd a negyedik szakaszban is: „Semmi holttestet meg ne egyetek; a jövevénynek, a ki a te kapuidon belől van, adjad azt, hogy egye meg azt, vagy add el az idegennek, mert szent népe vagy te az Úrnak, a te Istenednek. Ne főzd a gödölyét az ő anyja tejében.” Valóban elismerem, hogy Mózes néha összekever különböző dolgokra vonatkozó rendelkezéseket, de ez a szöveggörnyezet megmutatja, hogy ezt a rendeletet a ceremóniák között hozta, ezért a törvényi szolgálat részének kell tekinteni. Ebből arra következtettek, hogy a népet nemcsak az efféle élelem elfogyasztásától tiltotta el, mintha vérbe mártott húst akartak volna enni, de az áldozatokat sem volt szabad beszennyezniük a testi keveredéssel. Valószínű azonban, hogy a tejjel ízesített hús csemegének számított, mivel azonban kegyetlenné válhattak volna, ha a bárányt, vagy a kecskegidát az anyja tejében főzik meg, Isten megtiltotta, hogy olyasmit kínáljanak fel Neki, ami még a szokásos élelmiszerek között is tiltott volt. Egyesek magyarázata, miszerint az állatkölyköket addig tiltotta el az aszatlokról, amíg azokat el nem választották, nem egyeztethető össze a józan ésszel, mivel azok akkor már kecske-íz kezdtek felvenni. Az ok azonban nagyon is ideillő, tudniillik Isten nem enged meg semmi afféle szörnyűséget az áldozások során, hogy a kölyköt az anyja tejében, így mondhatni a saját vérében főzzék meg.

A második parancsolat polgárjogi kiegészítései

Exodus 23

2Móz23:24

24. Ne imádd azoknak isteneit és ne tiszteld azokat, és ne cselekedjél az ő cselekedeteik szerint; hanem inkább döntögsd le azokat és tördeld össze bálványait.

Deuteronomium 12

5Móz12:1-3

1. Ezek a rendelkezések és a végzések, a melyeket meg kell tartanotok, azok szerint cselekedvén azon a földön, a melyet az Úr, a te atyáidnak Istene ád néked, hogy bírdad azt minden időben a míg éltek a földön:

2. Pusztára pusztítsátok el mind azokat a helyeket, a hol azok a nemzetek, a kiknek ti urai lesztok, szolgáltak az ő isteneiknek a magas hegyeken, a halmokon, és minden zöldelő fa alatt.

3. És rontsátok el azoknak oltárait, törjétek össze oszlopaikat, tűzzel égessétek meg berkeiket, és vagdaljátok szét az ő isteneiknek faragott képeit, a nevöket is pusztítsátok ki arról a helyről.

Exodus 34

2Móz34:13

13. Hanem oltáraikat rontsátok el, törjétek össze bálványait, és vágjátok ki berkeiket.

Deuteronomium 7

5Móz7:5

5. Hanem így cselekedjétek velök: Oltáraikat rontsátok le, oszlopaikat törjétek össze, berkeiket vágjátok ki, faragott képeiket pedig tűzzel égessétek meg.

Numeri 33

4Móz33:52

52. Űzzétek ki akkor a földnek minden lakosát a ti színetek elöl, és vessétek el minden írott képeiket, és minden ő öntött bálványképeiket is elveszessétek, és minden magaslataikat rontsátok el!

Deuteronomium 16

5Móz16:21

21. Ne plántálj magadnak berket semmiféle fából, az Úrnak, a te Istenednek oltára mellé, a melyet készítesz magadnak.

2Móz23:24. *Döntögesd le azokat és tördeld össze.* valóban elismerem, hogy ezek a kiegészítések csak részben egyeznek az első parancsolattal és vonatkoznak arra, mivel azonban konkrét említés történik ezekben a bálványokra, ez a hely látszólag jobban illik hozzájuk. Miután Mózes megtanította, amit szükséges volt betartani, most egy politikai törvényt tesz hozzá az oltárok összetöréséről és a bálványok ledöntéséről azért, hogy a nép még jobban őrizkedjen ezektől. Ezek az igeszakaszok azonban különböznek az előzőektől, mert ennyire elítélvén az önmagukban is ártalmas babonaságokat, Isten azt írta elő, aminek a betartását a világ végéig megköveteli. Most pedig ezt a rendelkezést erősíti meg átmeneti rendelkezésekkel, hogy a népét a kötelezettségeik ellátásában tarthassa. Manapság ugyanis nincsenek skrupulusaink a bálványok által beszennyezett templomaink fenntartásában, és azok jobb célokra történő használatában. Minket ugyanis nem köt az, amit – ahogyan mondják – logikusan (*propter consequentiam*) tett hozzá a törvényhez. Valóban elismerem, hogy bármit el kell törölni, ami hajlamos a babonaságot táplálni, amennyiben nem vagyunk

túl szigorúan babonásak annak ellentmondást nem tűrő módon való kikövetelésében, ami önmagában lényegtelen. A dolog summája tehát ez: annak világosabb megmutatása végett, hogy Isten mennyire gyűlöli a bálványimádást, Ő minden dolog emlékezetét el akarja törölni, amiket egyszer a bálványoknak szántak. A második igeszakasz jobban feltárja, amire Mózes futólag utalt az elsőben, mert a „képmás” szóba beleértette a bálványimádásnak mindazokat a tárgyait, melyeket később felsorol, s melyektől az egész földet megparancsolja megtisztítani úgy, hogy semmi maradványuk se maradjon meg. Az „amikor bementek a földre, hogy bírjátok azt” szavakból ugyanis Ágoston⁶⁴³ értelmesen következtet arra, hogy nem magánemberek kapták a bálványimádás eszközeinek elpusztítására vonatkozó parancsot, hanem az egész nép lett felfegyverezve és ellátva ezzel a hatalommal, hogy vállalják fel a közérdek szabályozását, amikor birtokba vették a földet. A harmadik igeszakasz rövidebb, csak három dolgot említ, míg a negyedik igeszakasz hozzáteszi a „faragott képeket” (*sculptilia*). Az ötödik kihagyja a berkeket, helyettük az öntött képeket említi, s itt is azt kell vallanunk, amire korábban utaltunk, hogy a szobor (*statuae*) nevet néha jó értelemben veszi. Ezért gondolták a zsidók, hogy ami meg volt engedve az ősatyáknak a törvényt megelőzően, az most tilos. Nekünk azonban valószínűbbnek tűnik, hogy a most elítélt szobrok nem olyanok, mint amelyet Jákob állított csakis emlékül, hanem olyanok, melyek Isten hasonlatosságára lettek megalkotva. Egyesek a szót a „feliratok”,⁶⁴⁴ mások a „képek” kifejezéssel fordítják, hogy milyen helyességgel, azt az olvasóimra bízom. Hozzáteszi a „képmás” szót,⁶⁴⁵ mely önmagában mem bűnös, de mégis joggal vettetik el az Isten imádatának vonatkozásában. Az ember Isten képmása: Mózes ugyanis pont ezt a szót használja, amikor beszámol az ember teremtéséről. De Istent ábrázolni bármiféle képpel, mely előtt Őt imádják nem jelent kevesebbet, mint megrontani az Ő dicsőségét, és így átváltoztatni Őt. Az öntött képekről beszélve nem enged meg sem szobrokat, sem képeket. Mivel azonban ezeket rendszerint nemesfémekből készítik, a népnek kimondottan óvakodni kellett az arany és ezüst istenségek díszítésképpen történő megtartásától is.

5Móz16:21. *Ne plántálj magadnak.* Az igevers végéből világos, hogy ez a második parancsolat része. Tudjuk,⁶⁴⁶ hogy a pogány nemzetek között a berkek szentnek számítottak, így azoknál semmilyen vallási objektum nem kapott kellő tiszteletet, csak a fák árnyéka alatt. Ezért teszi ezt a megkülönböztetést, nehogy az igazodás ehhez az általános szokáshoz beszennyezze Isten tiszta imádatát. Az tehát a célja ennek a tiltásnak, hogy a zsidók hagyjanak fel minden idegen rítussal, nehogy túlságosan közel kerülve a pogányokhoz bűnös keveréket hozzanak létre. S hogy mennyire szükséges volt ez a tiltás, kiderül abból, milyen buzgón igyekeztek utánozni a pogányokat, amit a szent történelem állandóan emleget. Aligha volt ugyanis időszak, amikor tartózkodtak volna a „magaslatoktól”. Nem is ok nélkül feddi meg őket Ézsaiás és Jeremiás, amiért „lángolnak a bálványokért minden zöld fa alatt” (Ézs57:5, Jer2:20, 3:6).

⁶⁴³ “Hostes nos dicunt idolorum suorum. Sic praestet Deus, et det omnia in potestate, quomodo dedit quod fractum est. Hoc enim dicimus caritati vestrae, ne faciatis ista, quando in potestate vestra non est, ut faciatis illud. Pravorum hominum est, furiosorum Circumcellionum, et ubi potestatem non habent saevire, et velle mort properant sine causa. Audistis quae vobis legimus, omnes qui nuper in Mappalibus adfuistis. ‘Cum data vobis fuerit terra in potestatem (prius ait *in potestatem*, et sic dixit quae facienda sunt;) aras eorum, inquit, destruetis, lucos eorum comminuetis, et omnes titulos eorum confringetis.’ (5Móz7:1, és 12:9.) Cum acceperitis potestatem, hoc facite. Ubi nobis non est data potestas, non facimus; ubi data est, non praetermittimus,” stb. — *Augustine*, Sermon. 62 (Opp. Edit. Bened. T.v. 364. oldal)

⁶⁴⁴ 4Móz33:52, מַשְׁבִּיתִים. Az Amplified Version szerint: „a képeiket”.

⁶⁴⁵ צַלְמֵי, *tsalemey* – „fém talizmán szobrocskák, melyeket különböző csillagállások alatt készítettek, s ennek következtében azt feltételezték, hogy rendkívüli befolyással és erényekkel rendelkeznek.” – *Adam Clarke*.

⁶⁴⁶ Lásd Lukianosz a *Dea Syria*-ban, *sub initium*: Πρωτοι μιν ον ανθρωπων, των ημεις ιδμεν Αιγυπτιοι λεγονται θεων τε εννοιαν λαβειν και ιρα εισασται και τεμενεα, κ. τ. λ. – Tacitus Germ. 9. “Lucos et nemora consecrant”, Vergilius. *Eklogák* 6:73. “Ne quis sit lucus, quo plus se jactet Apollo.”

Exodus 34

2Móz34:11-12, 15-16

11. Jegyezd meg magadnak a mit ma parancsolok néked. Ímé kiűzöm előled az Emoreust, Kananeust, Khittheust, Perizeust, Khivveust, Jebuzeust.

12. Vigyázz magadra, nehogy szövetséget köss annak a földnek lakosaival, a melybe bemégy, hogy botránkozásra ne legyen közötted.

15. Hogy valamiképen szövetséget ne köss annak a földnek lakosaival, hogy a mikor isteneiket követvén paráználkodnak, és áldoznak az ő isteneiknek, és meghívják téged, egyél az ő áldozatukból.

16. És feleséget ne végy az ő leányaik közül a te fiaidnak, hogy mikor paráználkodnak az ő leányaik isteneiket követvén, a te fiaidat is paráználkodásra vigyék, az ő isteneiket követvén.

Exodus 23

2Móz23:31-33

31. És határod a veres tengertől a Filiszteusok tengeréig vetem, és a pusztától fogva a folyóvízig: mert kezeitekbe adom annak a földnek lakosait, és kiűzöd azokat előled.

32. Ne köss szövetséget se azokkal, se az ő isteneikkel.

33. Ne lakjanak a te földeden, hogy bűnbe ne ejtsenek téged ellenem: mert ha az ő isteneiket szolgálnád, vesztedre lenne az néked.

2Móz34:11. *Jegyezd meg magadnak a mit ma parancsolok néked.* Jóllehet ezek a kiegészítések egyformán tartoznak mind az első, mind a második parancsolathoz, mégis a legjobb volt ide beilleszteni őket, mert ezekben Isten orvosságot alkalmaz mindazokra a nyilvánvaló babonaságokra, melyek könnyedén befurakodhattak volna, ha a kellő időben ezt nem előzi meg. Mindenki buzgón fut a bálványimádásba, még ha semmi külső tényező sem kényszeríti rá. Mikor azonban az istentelenek mondhatni szurkolókként hatnak ránk – s szükségszerűen ez történik, ha Isten népe az ő társaságukba vegyül – akkor ez a fertőzés még hevesebben lobban fel. S valóban, minél bizalmasabb viszonyba kerülünk velük, ez a dolog olyanná válik, mint valami iga, mellyel másokat is maguk után vonnak. Azért tehát, hogy a nép, miután beléptek az ígéret földjére, megóvhassák magukat tisztáknak és teljességgel Istennek szentelteknak, gondoskodni kellett arról, hogy ne érintkezhessenek más nemzetek mocskával. Isten azért akarja tehát a Kánaán földjének minden lakosát végleg megsemmisíteni, nehogy belecsábítsák az Ő választott népét a tévelygéseikbe és a hamis istenek imádatába. Itt kétféle szövetséget tilt meg velük, nehogy bármiféle nyilvános, vagy magán-szövetség legyen közöttük. Utána pedig megparancsolja, hogy mindenkit vágjanak le irgalom nélkül. Ami a nyilvános szövetséget illeti, ezt abból a speciális okból tiltotta meg, hogy Ábrahám utódai ne keveredjenek az elvetettekkel. Ily módon ugyanis megfosztanak magukat attól a törvényes örökségtől, amit Isten nekik szánt, s a föld színe sem újulna meg az összes szennyeződés eltávolítása után. Mivel tehát az Ő ítéletében Isten már régen elhatározta ezeknek a nemzeteknek a megsemmisítését, Ábrahám gyermekei számára nem volt törvényes dolog érvényteleníteni az isteni rendelkezést, vagy azt bármi módon megváltoztatni.

Ha tehát bárki úgy igyekezne bizonyítani az istentelennel való bármely szerződés törvénytelenységét, hogy túllontúl szó szerint erre az igeszakaszra támaszkodik, mondván, hogy Isten azt réges-rég megtiltotta, az illető gondolkodása nem volna szilárd, mert Isten most nem parancsolja nekünk, hogy álljunk bosszút az összes gonosz ember halálra adásával. Emellett nincs egy, az egyház számára kijelölt ország sem, ahol elkülönítve élhetne és uralkodhatna. Mégsem tagadom azonban, hogy az, amit az ókori népnek parancsolt, bizonyos fokig ránk is vonatkozik, sőt, gondosan meg kell jegyeznünk, amire az imént utaltam: akik önként csatlakoznak az istentelennel, azok mondhatni a pusztulásba vonó igát veszik magukra. Valójában Pál is ezzel a hasonlattal említi mindazokat a területeket, melyeken a hitetlenek hízolgik be magukat a bizalmunkba, hogy a megrontó befolyásukkal csapdába ejthessenek (2Kor6:14). Amennyire csak lehetséges tehát inkább igyekeznünk kell elvágni minden összekötő szálát, semhogy az Isten ellenségeivel kötött egyezésen⁶⁴⁷ keresztül engedjük magunkat elvonni Tőle a csábításaikkal. Ők ugyanis mindig igyekeznek majd minden tőlük telhető mesterkedéssel elválasztani minket Istentől. Ha pedig hűségesen akarjuk Istent szolgálni, akkor állandó perpatvarnak kell fennállnia közöttünk és közöttük. Isten tehát nemcsak azt akarja, hogy szakasszuk el magunkat a velük való nyílt közösségtől, de – miután mi magunk is nagyon hajlamosak vagyunk a romlásra – azt is megparancsolja, hogy kerüljünk el minden csapdát, melyek fokozatosan belevonhatnak minket a részvételbe a bűneikben. Mivel azonban Pál joggal emlékeztet minket arra, hogy ha nem lehet semmiben sem közösködnünk a hittelennel, akkor „ki kellene mennünk a világból” (1Kor5:10), helyes, ha különbséget teszünk azok között az egyezések között, melyek társítanak minket övelük, valamint azok között, melyek semmiben sem kisebbitik a szabadságunkat.

Amíg a hittelennel között élünk, nem kerülhetjük el azokat az ügyeket velük, melyek az élet közönséges ügyeit befolyásolják, ám ha jobban közeledünk hozzájuk úgy, hogy bensőségebb viszony alakuljon ki, akkor mondhatni a Sátánnak nyitunk ajtót. Ilyenek a királyok és a nemzetek közötti szövetségek, valamint a magánemberek közötti házassági kapcsolatok. Mózes tehát ezért szabott meg szabályokat mindkettővel kapcsolatosan. S noha a mi állapotunk manapság szabadabb, mégis arra figyelmeztet minket, hogy minden kísértést el kell kerülni, mely alkalmat adhat erre a gonosszagra. Közismert, hogy egyrészt az emberek nagyon is hajlamosak arra, hogy hagyják magukat eltéríteni a feleségeik hízolgésétől, másrészt a férfiak a maguk hatalmával engedelmségre kényszerítik a feleségeiket. Azok tehát, akik bálványimádókkal keverednek, tudatosan és szándékosan adják a fejüket a bálványimádásra. S ugyanez történik a szövetségekkel is, mert az emberek szégyellik azokban a tiszteletlenség bármely jelét mutatni. Így Akház, hogy kedvében járjon Szíria királyának, felállított egy, a damaszkuszihoz hasonló oltárt a templomban (2Kir16:10). S ekképpen utánózták a zsidók az asszírok babonáit, amikor a kedvükben akartak járni. Egyszóval, a legszokatlanabb dolog, hogy azok vallása érintetlen maradjon, akik az istentelennel igyekeznek behízelegni magukat. S hogy buzgóbban maradjanak hűek a kötelességeikhez, Mózes az általam említett veszélyt is megemlíti. Hisz ha nem így lenne, akkor az efféle viszontválaszok nyomában a szájukban lennének: „Bár a feleségem teljesen idegenkedik a valódi kegyességtől, én mégis szilárdan megállok; Noha a férjem nem veti alá magát Istennek, és soha le nem térek az igaz útról; Jóllehet a vallás nem kedves a szövetségeseink számára, mégsem szűnünk meg szent tisztelettel adózni iránta magunk között.” Isten⁶⁴⁸ tehát jókor avatkozik közbe, s jelenti ki, hogy már nem lesznek oly nemes szívűek az ellenállásban, ha egyszer ablakot nyitottak a gonosznak. S egy másik gonosszágot is hozzátesz, tudniillik hogy ezzel a szent földet is megszenteltelenítik, mert bár az izraelitáknak el kellett különülniük a pogányok istentelenségeitől, ám még így sem megengedhető, hogy amazok oltárai

⁶⁴⁷ A francia változatban itt a “ceremonies de Dieu” kifejezés szerepel, ami a “ennemis de Dieu” kifejezés elírásának tűnik.

⁶⁴⁸ Kiegészítés a francia változatban: “Qui est plus sage”.

megmaradjanak azon a földön, ahol Isten szentélyt választott Magának. Mózes ugyanakkor is figyelmezteti őket, hogy ez a társulás – nem is lehetne másként – az izraelitákat is belevonná ezekbe a gonoszságokba. Mikor azt mondja, „nehogy mikor az isteneik után járva paráználkodnak, valamelyikük hívjon téged”, akkor úgy érti, hogy az izraeliták olyanok lesznek, mint a kerítők, ha a szövetségük, és amazok jóindulata megőrzésének leple alatt engedélyt adnak a pogányoknak a babonáságaik gyakorlására. Ez pedig csapda lesz a nagyobb bűnökhöz, mert miközben attól félnek, nehogy megsértsék őket, nem utasítják vissza a meghívásaikat a lakomáikra, s így részesekké válnak a bűneikben. Szó szerint: „Nehogy talán szövetséget kötven velük, mikor paráználkodnak az isteneikkel, és áldoznak nekik, téged is hívjanak”, mely szavakat lehet úgy magyarázni, mint megelőző tilalmat: „Nehogy megtörténjen, hogy miután szövetséget kötöttél velük, ők paráználkodjanak”, stb. vagy így: „Semmiképpen se köss szövetséget velük, mert paráználkodni fognak az isteneik után járva, s mikor áldoznak, téged is hívogatnak majd”. A jelentés azonban ugyanaz lesz, mert a törvénytelen szövetségük két legrosszabb következményét említi, tudniillik hogy ezek a hitetlen nemzetek beszennyezik majd a földet, s a kedveskedés ürügyével megrontják Isten népét. De hogy buzgóbbak és bátrabbak legyenek a kötelességeik teljesítésében, egy ígéretet is hozzátesz arról, hogy le fogják győzni ezeket a nemzeteket. Hiszen majdnem hihetetlennek tűnt, hogy amilyen vándorok és száműzöttek voltak, oly könnyedén és gyorsan jussanak oly sok földterület birtokába. Isten ezért eltöröl minden kételyt, s így parancsolja meg az izraelitáknak, hogy engedelmeskedjenek az Ő uralmának ebben a háborúban mindvégig, amit majd megéreznek, hogy az Ő oltalma alatt vívtak meg sikeresen. Ezért vádolja őket hálátlansággal, ha bármennyit is merészelnek engedni abból a szigorúságból, amit Ő követel meg. Mintha azt mondta volna: miután ezek a nemzetek létszámban és hadi felszerelésben sokszorosan felülmúlnak benneteket, világosan ki fog majd derülni, hogy nem a magatok erejéből győztétek le őket. Több mint méltánytalan lenne tehát, hogy a háború, ami egyedül az én vezetésem alatt és az én kezem által zajlik majd le, az akaratom ellenére fejeződjön be, s ti legyetek annak a győzelemnek az elintézői, amit én ruháztam rátok ingyenesen. Azt az eltérést könnyű magyarázni, hogy miért sorol fel Mózes mindössze hat nemzetet az Exodusban, majd a hetediket miért csak a Deuteronomiumban említi: gyakorta ugyanis csak a kánaánitákat, vagy emoreusokat nevezi meg, de a szinekdochéba beleérti az összes többi is.

Deuteronomium 7

5Móz7:1-4

1. Mikor bevisz téged az Úr, a te Istened a földre, a melyre te bemenendő vagy, hogy bírjad azt; és sok népet kiűz te előled a Khitteust, a Girgazeust, az Emoreust, a Kananeust, a Perizeust, a Khivveust, és a Jebuzeust: hétféle népet, náladnál nagyobbakat és erősebbeket;

2. És adja őket az Úr, a te Istened a te hatalmadba, és megvered őket: mindenestől veszítsd ki őket; ne köss velök szövetséget, és ne könyörülj rajtok.

3. Sógorságot se szerezz ő velök, a leányodat se adjad az ő fioknak, és az ő leányukat se vegyed a te fiadnak;

4. Mert elpártoltatja a te fiadat én tőlem, és idegen isteneknek szolgálnak; és felgerjed az Úrnak haragja reátok, és hamar kipusztít titeket.

2. Mindenestől veszítsd ki őket; ne köss velök szövetséget, és ne könyörülj rajtok. Azok, akik úgy vélik, hogy kegyetlenség rejlett ebben a parancsban, túlságosan nagy tekintélyt ragadnak magukhoz Vele szemben, Aki a bírása mindennek. A tiltakozás, mely szerint Isten népe ok nélkül telt el gyűlölettel, s ezért gyilkos kegyetlenséggel törtek előre,

nem kímélvén sem a nőket, sem az időseket, tetszetős, de álságos. Emlékeznünk kell azonban először is arra, amit majd utóbb látunk, hogy amikor Isten az Ő népének szánta a földet, akkor szabadsága volt arra, hogy végleg megsemmisítse a korábbi lakóit, elvéve tőlük a tulajdonukat. De tovább kell mennünk, s ki kell mondanunk, hogy a jogos bosszúját akarta megmutatni ezeken a nemzeteken. Évszázadokig ugyanis azt megelőzően, hogy joggal büntette őket a megannyi bűnükért, visszatartotta az ítéletét, és türelmesen tűrte őket, hátha megtérnek. Ez a mondat⁶⁴⁹ közismert: „az Emoreusok gonoszsága még nem tölt be” (1Móz15:16). Miután Isten négyszáz éven át kegyelmes volt, az irgalmassága csak a vakmerőségüket és az örültségüket fokozta, és nem szüntek meg szítani az Ő haragját, bizonyosan nem a kegyetlenség cselekedete volt a viszonzás a büntetés súlyossága által. Ebből pedig kiderül az emberi értelem bolond és megvetésre méltó romlottsága. Megsértődünk, ha Ő nem azonnal mosolyog, de ha késlelteti a büntetést, akkor a buzgóságunk ernyedtséggel és energiahiánnyal vádolja Őt. Mégis, amikor a vétkek megbosszulójaként lép fel, akkor vagy kegyetlennek nevezzük Őt, vagy legalábbis panaszkodunk a szigorúsága miatt. Az Ő igazságos mivolta azonban mindig felmenti Őt, s a rágalmaink és a becsméréseink visszaszállnak a saját fejünkre. Ő hét nemzet teljes megsemmisítését parancsolta, de csak miután azok bünt bűnre halmoztak négyszáz éven keresztül, tehát a bűneik halmaza mérhetetlenné növekedett és a tapasztalat azt mutatta, hogy makacsok és gyógyíthatatlanok. Máshol azt olvassuk, hogy a föld „kiokádta őket” (3Móz18:28), mintha könnyített volna magán azt követően, hogy megterhelték a mocsukkal. Ha az istentelenség még az élettelen tárgyak esetében is tűrhetetlen, akkor miért csodálkozunk, ha Isten az Ő bírói szerepében rendkívüli szigorúsággal jár el? Ha azonban Isten haragja jogos volt, természetesen a tetszése szerint választhatott Magának szolgálókat és végrehajtókat. Mikor pedig ezt a megbízást adta a népének, nem volt ésszerűtlen Tőle a könyörület megtiltása azokkal szemben, akiket a megsemmisítésre jelölt ki. Hisz mi lenne abszurdabb, mint az embereknek Istennel versengeni az irgalmasságban? vagy mikor a Mesternek szigorú akar lenni, akkor a szolgálóknak a könyörület jogát magukhoz ragadni? Ezért Isten gyakran feddi az izraelitákat, amiért helytelenül könyörületeselek. S innen származik, hogy a népek, akiket meg kellett volna semmisíteniük, tövisekké és tüskékké váltak, és szurkálták őket (Józs23:13, és a Bírák könyvében mindvégig). El tehát minden vakmerőséggel, mellyel öntelten korlátozzuk Isten hatalmát a csekély értelmünkkel, inkább tanuljunk meg tisztelettel tekinteni az Ő munkáira, melyek oka rejtve marad előttünk, semhogy pökhendien kritizáljuk azokat. Különösen akkor tanuljunk meg a hozzánk illő alázattal és mértékletességgel egyetérteni az Ő rendeleteivel, amikor a bosszújának jogos alapjait jelenti ki nekünk, ahelyett, hogy hiábavalóan elleneznénk azokat, mert ezzel csak saját magunkat zavarjuk össze.

Deuteronomium 7

5Móz7:16-26

16. És megemészted mind a népeket, a melyeket néked ad az Úr, a te Istened; ne kedvezzen a te szemed nékik, és ne tiszteld az ő isteneit; mert tör gyanánt volna az néked.

17. Ha azt mondod a te szívedben: Többen vannak e népek, mint én, miképen űzhetem én ki őket?

18. Ne félj tőlök; emlékezzél meg csak azokról, a miket cselekedett az Úr, a te Istened a Faraóval és mind az égyiptombeliekkel:

⁶⁴⁹ “On sait ce qui fut dit a Abraham”, stb. – *Francia*.

19. A nagy kísértésekről, a melyeket láttak a te szemeid, és a jelekről és csudákról; az erős kézről, és a kinyújtott karról, a melylyel kihozott téged az Úr, a te Istened! Így cselekeszik az Úr, a te Istened minden néppel, a melytől te félsz.

20. Sőt még a darázsokat is rájok bocsátja az Úr, a te Istened mind addig, míglen elvesznek azok is, a kik megmaradtak, és a kik elrejtőztek te előled.

21. Ne rettenj meg azok előtt, mert közötted van az Úr, a te Istened, nagy és rettenetes Isten!

22. És lassan-lassan kiűzi az Úr, a te Istened e népeket te előled. Nem lehet őket hirtelen kipusztítanod, hogy a mezei vadak meg ne sokasodjanak ellened!

23. De az Úr, a te Istened elődbe veti őket, és nagy romlással rontja meg őket, míglen elvesznek.

24. Az ő királyaikat is kezébe adja, hogy eltöröljed az ő nevöket az ég alól; senki ellened nem állhat, míglen elveszted őket.

25. Az ő isteneiknek faragott képeit tűzzel égesd meg; az azokon lévő ezüstöt és aranyat meg ne kívánd, és magadnak el ne vedd, hogy törbe ne essél miatta; mert útálatosság az az Úr előtt, a te Istened előtt.

26. Útálatosságot pedig ne vígy be a te házádba, hogy átokká ne légy, mint az, hanem megvetvén vesd meg azt, és utálván utáld meg azt, mert átkozott.

16. *És megemészted mind a népeket.* Az igevers második részéből világos, hogy akkor parancsolja a Kánaán népének kiirtását, amikor megtiltja az isteneik imáadását. Ez a rendelkezés tehát összhangban van a többivel, ahol hasonló módon ítéli végső pusztulásra ezeket a népeket. Most átugrom, amit másutt már magyaráztam, tudniillik hogy a bosszúállás, amit Isten hajtott végre ezeken a makacs és tízszeresen is elveszett népeken, nem tulajdonítható a kegyetlenségnek. Hisz már 400 éve megmondattott Ábrahámnak, hogy a gonoszáguk még nem telt be, ezért nem lehetett velük a szigorúsággal bánni, amire a tetteikkel rászolgáltak, amikor oly vakmerően és gonoszul éltek vissza Isten hosszútűrésével. De meg kell figyelnünk Isten célját, amiért ennyire konkrétan parancsolta meg az izraelitáknak mindennek a megsemmisítését, ami csak ott található. Amellett ugyanis, hogy a megérdemelt pusztulásra ítélte valamennyit, Isten még azt a földet is meg akarta tisztítani minden szennyezéstől, ahol az Ő nevét kellett segítségül hívni. Ha pedig a régi lakosok közül bárki megmaradt volna, akkor hamarosan megkísérelték volna felújítani a romlottságaikat, s miután az izraeliták másrésről több, mint hajlamosak voltak a babonásokra, könnyedén el lehetett volna őket csábítani a bálványimáadásra. Ez tehát az oka annak, amiért Isten megtiltja, hogy bármiféle emberséggel, vagy irgalommal is viseltessenek e népek iránt, amint – ahogyan már említettem – ez ki is derül világosan a szöveggörnyezetből. A hozzátett okot: „mert tör (vagy botránykő) gyanánt volna az néked”, az egész szöveggörnyezetre ki kell terjeszteni, tudniillik, hogy végzetes lenne a zsidóknak, ha megkímélnék azokat a nemzeteket, melyek az istentelenségre csábítgatják őket.

17. *Ha azt mondd a te szívedben.* Mivel hatalmas problémát jelentett ekkora tömegű ember elpusztítása, és maga a kétségbeesés is örütségbe kergethette volna őket, úgyhogy az izraeliták számára lényegtelen lett volna a könyörülettel kapcsolatos minden reménység eltörlése, ezért Isten elébe megy a félelmüknek, és az Ő ítélete fáradhatatlan végrehajtására buzdítja őket. Ebből azt a hasznos tanítást meríthetjük, hogy ha Isten bármikor bármi olyat parancsol, mely meghaladja az erőnket, mégis engedelmeskedjünk, és törjünk bártan keresztül az előttünk tornyosuló bármely akadályon. Az összes fáradságos dologban tehát legyen segítségünkre ez a tanítás, mely szerint bármi ellentétes az Isten akaratával, mindaz könnyedén megsemmisíthető az Ő mindenható erejével. Mivel azonban a szemünk elé táruló rettentés azonnal úgy megragadja minden érzékünket, hogy mondhatni zsidbadtan terülünk el, Isten az izraeliták emlékezetébe idézi, milyen bőséges alapokat szolgáltatott nekik a

magabiztossághoz. Hisz minden Általa tett csoda megannyi bizonyítéka volt az Ő legyőzhetetlen hatalmának, s ezért arra a következtetésre kell jutniuk, hogy nem kell félniük semmitől, amennyiben Isten előttük megy, s így a győzelemről meggyőződve nem kell semmiféle egyezkedésbe se bocsátkozniuk.

20. *Sőt még a darázsokat is rájuk bocsátja az Úr.* Mivel az ellenségek megsemmisítése hosszadalmasnak tűnhet, mintha azokat csakis az izraeliták keze és fegyverei által kellene leverni, s mivel aligha volt hihető, hogy védekezés nélkül odatartották volna a torkukat, Isten más módját is megígéri a hozzájárulásnak a győzelmükhöz. Ezért nehogy azt képzeljék az izraeliták, hogy az ellenségeik gyorsak és hevesek lesznek a védekezésben, s így megriadjanak, vagy visszarettenjenek, Isten kijelenti, hogy más erők is kéznél lesznek, mert a darázsok, vagy egyéb mérgező rovarok fogják megsemmisíteni a menekülőket. Ugyanezt a kijelentést találjuk meg az Exodus 23-ban, s Józsué beszámol róla, hogy amit Isten megígért, azt be is teljesítette (Józs24:12). Mivel azonban ezeknek a nemzeteknek nem egy pillanat alatt kellett megsemmisülni, ezért – nehogy az izraeliták elfáradjanak, vagy tétlenné váljanak – Isten ezt megelőzendő emlékezteti őket arra, hogy ez a késleltetés előnyös lesz, mert ha minden lakost azonnal megsemmisítenének, akkor a vadállatok foglalnák el a megüresedett földet. A háború elhúzódásának tehát nem szabad megzavarnia őket, mert Isten ezzel gondoskodott az Ő népe jólétéről. Ha ugyanis gyorsan megsemmisítették volna az embereket, akkor vadállatokkal kellett volna harcolniuk. S jóllehet az igeszakasz, amit az Exodusból idéztem hasonló kifejezéseket használ, én mégis tudatosan helyeztem azt másik helyre. Itt ugyanis Isten más céllal említi a pogány nemzetek megsemmisítését: azért, nehogy bármiféle régi szennyeződés maradjon a földön, s nehogy az izraeliták összekeveredjenek az istentelennel, akiknek a mesterkedése végül hamis vallásokhoz vonja őket.

25. *Az ő isteneiknek faragott képeit.* Ismét az elméjükbe vési a nemzetek megsemmisítésének tárgyát, de tovább is lép a korábbiakhoz képest. Ott megtiltotta nekik, hogy ezeknek a nemzeteknek az isteneit imádják. Most azt parancsolja, hogy égessék el a faragott képeiket, mivel a nép hajlamos volt a babonásra, s az efféle csapdák elidegeníthették volna őket Isten tiszta imádatától. S nem pusztán csak az arany és az ezüst megolvasztását parancsolja nekik a formáját megváltoztatandó, hanem teljességgel megtiltja azok felhasználását, mivel folytonos fertőzést jelentenének. Megmutatja ugyanis, mily nagy mértékben utálja Isten a bálványokat, hisz bárki érinti azokat az anyagokat, melyből azokat kiöntötték, beszennyeződik, és átkozottá válik. Ez a nagy szigorúság valóban úgy látszik elítélni az ember használatára teremtett fémeket, mintha azok lennének tisztátalanok, s mintha a természetes dolgok tökéletessége ki lenne téve a megromlásnak az ember által. De ezen a módon a bálványimádók a Napot és a Holdat is beszennyeznék, mikor hamisan azokat tekintik a rom, ott imádat tárgyainak. Ezért azt kell kimondani, hogy az aranyat és az ezüstöt önmagában semmiképpen se szennyezte be ez a velük való romlott visszaélés, hanem – noha önmagában minden mocsoktól mentesek voltak – beszennyeződtek az emberek vonatkozásában. Ugyanilyen volt az állatok tisztátalansága: nem mintha önmagukban lett volna azokban bármiféle mocsok, hanem mert Isten tiltotta meg azok elfogyasztását. A most említett szennyeződés tehát hasonló tiltásból fakad. Másképpen ugyanis a tudatlan népet nem lehetett volna visszafogni. Ezért akarta Isten, hogy utálatosnak tartsák azt, ami önmagában tiszta volt. De politikai előírás is volt ez, s csak átmenetileg szabadított ki az ókori népre. Mégis megértjük belőle, mennyire utálatos dolog a bálványimádás, ami még Magának Istennek a munkáit is beszennyezi a saját mocskával.

Deuteronomium 25

5Móz25:17-19

17. Megemlékezzél arról, a mit Amálek cselekedett rajtad az úton, a mikor Égyiptomból kijöttetek:

18. Hogy reád támadt az úton, és megverte a seregnek utolsó részét, mind az erőtlenséget, a kik hátul valának, a mikor magad is fáradt és lankadt voltál, és nem félted az Istent.

19. Mikor azért megnyugtat majd téged az Úr, a te Istened, minden te köröskörül lévő ellenségedtől azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül, hogy bírjad azt: töröld el Amálek emlékezetét az ég alól; el ne felejtsd!

17. *Megemlékezzél arról, a mit Amálek cselekedett rajtad.* Máshol láttuk, miképpen indítottak az amálekiták elsőként ellenséges támadást a nép ellen, és kísérelték meg megszakítani az utazásukat. Mózes beszámolt az Isten rájuk kimondott ítéletéről is, melynek végrehajtását most parancsolja meg a népnek. Isten akkor megesküdött, hogy állandó háborút vív majd ellenük minden korban, s hogy a fenyegetése meg ne hiúsuljon, most megparancsolja a népének, hogy álljanak bosszút a nagy kegyetlenségükért és istentelenségükért. Az izraeliták ugyanis se sérelmet, se veszteséget nem okoztak nekik, ezért igazságtalanság volt a részükről háborút indítani a békés emberek ellen, akik anélkül haladtak más területek felé, hogy bármi rosszat tettek volna nekik. S az emberséget még súlyosabban megsértették, mert nem kímélték a saját rokonaikat, és kivetettek magukból minden természetes érzést. Az 1Móz36:12-ből világos, hogy az amálekiták Ézsau leszármazottai voltak, s ebből következően ugyanattól az ősatyától, Izsáktól származtak. Igaz, a parancs, mely szerint a népnek meg kell bosszulnia az őket ért sérelmeket, csak kevésbé látszik összhangban állónak a vallással. Erre azt válaszolom, hogy ezekkel a szavakkal nem a bosszúálló érzelmek táplálására serkenti őket, hanem azt a parancsot adja nekik, hogy ugyanazzal a szigorúsággal bosszulják meg Amálek bűneit, mint más nemzetekét. Emlékeztükbe idézi az amálekiták kegyetlenségét, de a Törvényadó szándékait az Ő természetére utalva kell megítélnünk, mert tudjuk, hogy Isten nem hagy jóvá haragos, vagy gyűlölködő szeszélyeket. Ezért könnyedén következtethetünk arra, hogy a parancsot a nép jól szabályozott buzgósággal hajthatta végre. A bűn legkorábbi eredetét is megemlíti: „nem félték az Istent”. Ezt ugyanis nem szabad a szó közönséges értelmében venni, hanem úgy, hogy szándékosan vétkeztek Isten ellen. Az Ábrahámnak és Izsáknak tett ígéret ugyanis nem lehetett ismeretlen előttük. Mivel azonban Ézsau, a fajuk alapítója, elveszítette az elsőszülöttségi jogát, ezért igyekeztek gonosz és szentségtörő féltékenységből semmivé tenni Isten szövetségét. Ez az oka annak, amiért Isten ugyanabba a pusztulásba taszítja őket az elvetett nemzetekkel egyetemben. A זִינֵב, *zineb* szó, ami a farok levágását jelenti, azonos a hátulról megtámadni kifejezéssel, ahová rendszerint a csomagokat és a rokkantakat helyezték.⁶⁵⁰

Deuteronomium 23

5Móz23:3-8

3. Az Ammoniták és Moábiták se menjenek be az Úrnak községébe; még tizedízig se menjenek be az Úrnak községébe, soha örökké:

4. Azért, mert nem jöttek előtökbe kenyérrel és vízzel az úton, mikor kijöttetek Égyiptomból; és mivelhogy felbérlette ellened Bálámot, a Beór fiát, a mesopotámiabeli Péthorból valót, hogy megátkozzon téged.

⁶⁵⁰ Kiegészítés a francia változatban: “Dont il s’ensuit, que les Amalechites ont assailli le peuple comme en trahison” – amiből következik, hogy az amálekiták álnok módon támadták meg a népet.

5. De az Úr, a te Istened nem akarta meghallgatni Bálámot; hanem fordította az Úr, a te Istened az átkot néked áldásodra, mivelhogy szeretett téged az Úr, a te Istened.

6. Ne keresd az ő békességöket és az ő javokat teljes életedben, soha.

7. Ne útáld az Edomitát; mert atyádfia az; ne útáld az egyiptombelit, mert jövevény voltál az ő földén.

8. Az olyan fiak, a kik harmadízen születnek nékik, bemehetnek az Úrnak községébe.

3. Az Ammoniták és Moábiták se menjenek be az Úrnak községébe. Ahogyan Isten nemrég megtiltotta a népének a kánaánita nemzetekkel való mindennemű kapcsolattartást és szövetséget, most úgy tesz különbséget az idegenek között, s mutatja meg, hogy kiket és milyen feltételekkel engedhetnek be (az egyházba⁶⁵¹). A moabitákat és az ammonitákat mindenestől elveti, mivel ők nemcsak elutasították az emberséges viselkedés szokásos rítusainak gyakorlását a néppel, de még Bálámot is felbérelték, hogy átkozza meg őket. Ők Lót leszármazottai voltak, s testvérekként kellett volna felkarolniuk Ábrahám gyermekeit. Megbocsáthatatlan barbárság volt tehát a részükről erőszakos támadást indítani azok ellen, akik önként kínáltak nekik békét, akik a hírnökeiken át megígérték, hogy mindennemű sérelem, vagy károkozás nélkül folytatják az útjukat, s akik végül könyörögtek azért, hogy nyissák meg előttük az utat az áthaladáshoz, mert becsületesen megfizetik a kenyér és a víz árát. Kétségtelen viszont, hogy Isten inkább az istentelenségük, semmint a kegyetlenségük miatt állt rajtuk bosszút, amiért nemcsak az Ő jóságát igyekeztek hatástalanítani, de a hűségét is semmivé akarták tenni. Mivel tehát nem miattuk nem pusztult el az egyház és hiúsult meg az Ő ígérete, amin az ember üdvössége alapult, pedig tudatosan és szándékosan tették, amit tettek, nem csoda, ha ki lettek zárva az egyházból.

4. És mivelhogy felbérelte.⁶⁵² Noha megvolt a közönséges oka, amiért egyik nemzetet sem volt szabad befogadni, az igeidő látszólag mégis szándékosan változott, mivel Bálák, Moáb királya bérelte fel Bálámot. Mivel azonban együtt ármánykodtak, ugyanazt a bűnt joggal tulajdonítja az ammonitáknak is. Ebből az utálatos istentelenségük valóban nagyon elárulja magát: egy zsoldost felbérelve a nép megátkozására Istent próbálták meg legyőzni mágikus ráolvasásokkal. S nem is tudatlanságból vétkeztek, mivel makacsul kitartottak az örültségükben mindaddig, amíg Bálám vereséget nem szenvedett a mennytől. S ezen az alapon jelenti ki konkrétan, hogy „nem hallgattatott meg”, hanem az átkait és az imáit Isten „áldásra fordította”. Ebből megmutatkozik, mennyire szörnyűséges bosszú vár mindazokra, akik szándékos rosszindulattal szállnak szembe Isten kegyelmével, és az egyház jólétével. Így mozgatnak meg manapság is a pápaság védelmezői minden követ a mennyei tanítás terjedésének akadályozása végett, sőt, az evangélium teljes elhallgattatása végett, ha erre képesek lennének.

Mivel ennek az elutasításnak más okát is világosan jelzi, ostobaság egyesek részéről ezt a mondatot az eredetükre vonatkoztatni, mintha az ammoniták és a moabiták azért lettek volna kizárva az egyházból, mert vérfertőző kapcsolatból származtak.

7. Ne útáld az Edomitát. A moabitákra és az ammonitákra kiszabott büntetés erőteljesebb megjelölése végett megparancsolja, hogy az edomitákat és az egyiptomiakat a harmadik generációjukban fogadják be az egyházba. Az előbbieket azért, mert Ézsau leszármazottai voltak, az utóbbiakat pedig azért, mert a vendéglátóik voltak. Ebből világos, hogy az ammonitákat és a moabitákat a vétkük miatt érte gyalázat, hiszen még az idegenekkel sem bántak így. S noha Ézsau elvágta magát a hívők előjogaitól, az ajtó ismét megnyílt a gyermekei előtt, ha azok visszatérnek a forrásukhoz és eredetükhöz, s a hit alázatosságával

⁶⁵¹ Kiegészítés a francia változatban.

⁶⁵² Az Amplified Version szerint: „megfogadta”. Malvenda a *Poole's Syn.*-ben: „Hebrews et conduxit, nempe Moabita.” Ainsworth fordítása: „mert nem jöttek előtökbe, stb.,– és megfogadta, stb.”

ismerik el Jákob elsőszülöttségi jogát, aki akkor lett kiválasztva, mikor az ősatyjuk elvettetett, vagy megromlott. De mit akar jelenteni a büntetésnek ez a különbözősége, amikor a vétek ugyanaz volt? Edom ugyanis már Moáb előtt fegyveresen lépett fel Izrael ellen, s arra kényszerítette őket, hogy másfelé induljanak tovább. S nem elégedett meg a felbérlet átkozódókkal Izrael elpusztításához, hanem amikor alázatosan kérték a régi kapcsolatra hivatkozva, akkor nemcsak az áthaladást tagadta meg tőlük, hanem nagy hadsereggel ment ellenük, és nem kisebb szigorúsággal bánt volna velük, mint Amálek, vagy Ammon. Emellett, miután szorosabb vérségi kapcsolatban álltak, az edomiták ellenségessége annál megbocsáthatatlanabb volt. Nem látom hát okát, miért mutatott Isten irántuk nagyobb irgalmat, mint másokkal szemben, akikkel szigorúbban bánt, hacsak nem azért, mert meg akarta mutatni, hogy csakis az Ő akaratától függ, ha valakiket kisebb büntetéssel sújt ugyanazokért a bűnökért, melyekért súlyosabb bosszút áll másokon. Mivel pedig mindenki rászolgált a végső elpusztításra, Ő joggal tartja a saját hatalmában azok megkímélésének jogát, akiket csak akar. Itt bámulattal kell adóznunk az ítéleteinek, melyek mélyére nem vagyunk képesek lehatolni. S nem is képezi ez alapját az istentelenek hangos rágalmainak, mintha Ő nem lenne következetes Önmagával, s a saját törvényeivel ellentétesen járna el, mert így járva el nem ítélik különféleképpen, hanem mindenkit egyformán elítélve felmenti, akit akar, vagy legalábbis elengedi a büntetése valamekkora részét. Kérdés merülhet fel az egyiptomiakat illetően, hogy miért szab Isten kötelezettséget az Ő népére velük kapcsolatban, amikor csak vándorok voltak a földjükön. Barbár és rideg kegyetlenség volt ugyanis a részükről elnyomni a nyomorult menekülteket, akik bíztak a jóindulatukban. Isten azonban itt a legelső fogadtatásukra utal, mint az Ézs52:4-ben is, ahol az egyiptomiakat az asszírokhoz hasonlítja, s azt mondja, hogy az utóbbiak rablókként szorongatták őket, míg az előbbiek nem ok nélkül uralkodtak felettük, hisz önszántukból mentek le hozzájuk. Jóllehet tehát az izraelitákat méltatlanul nyomták el a heves zsarnokságukkal, Isten mégis azt akarta, hogy a régi kedvességüket elismerjék, mert az ínségüket és az éhségüket enyhítették, és a menekülteket kedvesen fogadták akkor, amikor a kánaáni lakosokat az éhség pusztította.

Deuteronomium 17

5Móz17:2-5, 7

2. Hogyha találtatik közötted valamelyikben a te kapuid közül, a melyeket az Úr, a te Istened ad néked, vagy férfiú vagy asszony, a ki gonoszt cselekszik az Úrnak, a te Istenednek szemei előtt, megszegvén az ő szövetségét;

3. És elmegy és szolgál idegen isteneket, és imádja azokat, akár a napot, akár a holdat, vagy akármelyet az égnek seregei közül, a melyet nem parancsoltam;

4. És megjelentetik néked, és meghallod: jól megtudakozd; és hogyha igaz, és bizonyos a dolog, és megtörtént ez az útálatosság Izraelben:

5. Akkor vidd ki azt a férfiút vagy azt az asszonyt, a ki azt a gonosztságot mívelte, a te kapuidba, (a férfiút vagy az asszonyt) és kövezd agyon őket, hogy meghaljanak.

7. A tanúk keze legyen első rajta, hogy megölettessék, és azután mind az egész nép keze. Így tisztítsd ki magad közül a gonoszt.

2. Hogyha találtatik közötted. Ugyanazt a büntetést szabja itt ki a bálványimádókra, mint korábban a hitehagyottakra, ezzel mindkét vétket főbenjáró bűnnek nyilvánítja. Ebből megtudjuk, hogy Isten előtt nem kisebb súlyú bűnnek minősül vaskos és tisztátalan babonáságokkal sérteni meg az Ő imádatát, mint nyíltan megvallani a vallástól való teljes mértékű elszakadást. Így int búcsút az Ezék20:39-ben a zsidóknak, és mondhatni szabadítja

fel őket, hogy mindenki járhasson a saját bálványai után, amikor többé már nem elégedtek meg egyedül Óvele. S miközben Isten a büntetések oly szigorú végrehajtója, nem engedné, hogy elhamarkodottan szabják ki az ítéleteket. A szigorúság jele, hogy a nőt, vagy a férfit egyaránt ki kell irtani, s egész népnek egyesülten kell őket megkövezni. A gonoszságot el kell törölni a földről, nehogy az utálatosság büntetlenül folytatódjon. Viszont meg kell őrizni a mértékletességet, mert aprólékos vizsgálatot kell lefolytatni, és nem szabad ítéletet sem hirdetni, amíg a dolog teljes mértékben be nem bizonyosodik. S az ítélezés törvényessége érdekében egy ember vádjai alapján nem szabad elítélni. Isten tehát nem akarja, hogy a bírák a buzgóság ürügyével megfontolatlanul ontsanak vért, hanem csak alapos vizsgálatot követően legyen a bűnös megbüntetve a vétkeinek megfelelően. Egy szinekdochével beszél a városaikról a „kapuk” megnevezés alatt, s utal rá: a föld nem azért „adatott” nekik, hogy a beszennyezésével a hálájuk hiányát mutassák ki. Megjelöli a vétek szörnyűséges természetét is, „az Isten szövetsége megszegésének” nevezvén azt. Mintha azt mondaná, hogy mindazok, akik bálványok után járnak, szövetség-szegők. A tolvaj, a parázna, és az iszákos is megszegik valóban a törvényt, de mégsem sorolja azokat ebbe a kategóriába. Végül, itt nem egyszerűen csak az istentelenséget bünteti, hanem a hitszegést is, mellyel a valódi vallást elhagyták, miután odaszánták magukat Istennek, és az Ő népe közé tartozóknak vallották magukat. A „férfiú vagy asszony” szavak ismétlése még teljesebben megerősíti az általam mondottakat, tudniillik hogy női nem gyengesége enyhítheti a vétkeiket, de az ehhez hasonló esetekben mégsem szabad nekik megbocsátani, amikor az Isten imádatát sértik meg közvetlenül. S bár csak a Napot, a Holdat és a csillagokat említi, ugyanaz vonatkozik a képekre is. Sőt, miután aljasabb dolog Isten dicsőségét a holt köveknek, vagy fatuskóknak adni, mint azoknak a csillagképeknek, melyekben némi égi is felragyog annál megvetendőbbek azok, akik efféle ostobaságokba merülnek.

4. *Jól megtudakozd.* Noha ez a korlátozás itt csak a szóban forgó dologra vonatkozik, a jogi eljárásokban mégis mindig fenn kell tartani, nehogy ártatlan emberekkel indokolatlan szigorúsággal bánjanak. S emlékeznünk kell az általam máshol mondottakra: a bírakat itt nemcsak az elhamarkodott ítéletek kiszabásától tartja vissza, de arra is serkenti, hogy tétlenség, vagy tudatlanság miatt ne hagyjanak figyelmen kívül semmit, amit tudni szükséges. Gyakran csődöt mondanak ugyanis a kötelességeik ellátásában, amikor szándékosan hunynak szemet a vétkek felett, s így az, ami kiderülne, ha szorgalmasabban vizsgálódnának, nem kerül napvilágra. Isten tehát nem akarja, hogy szunyókáljanak, vagy ne vegyék figyelembe a rosszat sejtető beszámolókat, hanem azt akarja, hogy szorgalmasan vizsgálódjanak minden, a fülükbe jutott dolog felől, így egyetlen vétek se maradjon büntetlen. Ugyanez a helyzet a tanúkkal is, mert miközben igazságtalan lenne egyetlen ember tanúsága alapján ítéletet hirdetni, mégis, ha kettő, vagy három se lenne elegendő, akkor a pereskedést vég nélkül lehetne folytatni. Isten tehát alkalmas módon szabta meg a bírónak, hogy egyrészt ne legyenek elhamarkodottan hiszékenyek, másrészt viszont elégedjenek meg a tanúk törvényes számával. Ezt a dolgot azonban majd bővebben is tárgyaljuk a hatodik és a kilencedik parancsolat elemzésénél.

7. *A tanúk keze legyen első rajta.* Nem ok nélkül akarja Isten a bűnösöket azok keze által halálra adni, akik tanúskodása alapján ítélték őket halálra. Az ókori emberek nem alkalmaztak közhóhérokat, hogy több ünnepélyesség, mértékletesség és tisztelet lehessen a büntetések kiszabásában. Ezt a hivatalt konkrétan a tanúkra szabja, mert sokak nyelven túlságosan elhamarkodottan forog, nem is beszélve arról, ami még rosszabb, ha nem átallnak szóban ledöfni másokat, pedig egy ujjal sem mernek hozzájuk nyúlni. Az tehát kiváló orvosság volt a könnyed vádaskodásokra, amikor nem ismerték el senki tanúságát, aki nem állt készen az ítélet végrehajtására. A megkövezés valóban fájdalmas és szörnyűséges büntetésmód volt, de Isten valószínűleg azért választotta ezt, mert sok kéz tevékenységét követelte meg. Ha nem alkalmazták volna az akasztást, akkor Isten hiába parancsolta volna

meg az akasztottak levételét a fáról még naplemente előtt (5Móz21:23). Voltak tehát a halálbüntetés kiszabásának más módozatai is, de mikor a földet kellett megtisztítani mintegy engeszteléssel a bűnös halálán keresztül, akkor az egész népnek kellett őt megköveznie, mert kegyetlenség lett volna hosszadalmas halállal sújtani, ha egyenként, egymást követve vetették volna rá a köveket. Annak oka pedig, amiért a népnek együttesen kellett a köveket rádobálni, nem volt más, mint hogy ezzel adják a buzgóságuk bizonyítékát, és kimutassák a hatalmas felháborodásukat, amiért Isten imádatát sértették meg.

A harmadik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:7

7. Az Úrnak a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd; mert nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, a ki az ő nevét hiába felveszi.

Deuteronomium 5: A parancsolat megismétlése

5Móz5:11

11. Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd; mert nem hagyja azt az Úr büntetés nélkül, a ki az ő nevét hiába felveszi.

2Móz20:7. *Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd.* Nyilvánvaló szinekdoché rejlik ebben a parancsolatban, mert annak érdekében, hogy Isten a kellő tiszteletet váltsa ki az Ő neve iránt, megtiltja annak hiábavaló felvételét, különösen az eskütétekhez. Ebből viszont egy jóvátévő parancsolatra következtetünk, miszerint minden eskünek a valódi kegyesség bizonyosságának kell lennie, amivel Magának Istennek a fensége kapja meg a megillető dicsőséget. Emellett az is világos, hogy nemcsak akkor bánunk tisztelettel Isten nevével, amikor Őrá esküszünk, hanem valahányszor csak megemlíjtük Őt. Azaz, ezekben a szavakban Ő nemcsak az Ígétében, de a cselekedeteiben is fenntartja a szentségét minden világi megvetéssel szemben. Nemsokára majd látni fogjuk, hogy Isten nevére esküdni a vallásos imádat egyik fajtája, illetve annak része, s ez Ézsaiás szavaiból is világosan kiderül (Ézs45:23). Mikor ugyanis azt jövendőli, hogy minden nemzet odaszánja majd magát a tiszta vallásra, így beszél: „Úgy éljek, mondta az Úr, Magamra esküdtem és igazság jött ki számból, egy szó, mely vissza nem tér: hogy minden térd nékem hajol meg, rám esküszik minden nyelv!”.⁶⁵³ Nos, ha a térdhajtatásnak az imádat jelének kell lennie, akkor a hozzá kapcsolódó eskü azonos annak elismerésével, hogy Ő az Isten. Mivel tehát a józan ész azt diktálja, hogy a *faj* szerepel a *nem* helyén, szükséges meglátnunk, mit kell érteni Isten neve, valamint a לִשְׁמִי, *leshav* határozószó alatt. Ostoba és gyermekes dolog ezt a Jahve névre korlátozni,⁶⁵⁴ mintha Isten fensége a betűkre, vagy szótagokra korlátozódna. Miután az Ő lényege láthatatlan, az Ő neve úgy kerül élénk, mint képmás, melyben Isten megmutatkozik nekünk, és konkrétan megismerteti Magát velünk az Ő saját jeleivel – pontosan úgy, ahogyan az emberek is a saját neveikkel. Ezen az alapon tanítja Krisztus, hogy Isten neve magában foglalja a mennyet és a földet, a templomot és az oltárt (Mt5:34), mert az Ő dicsősége ezekben mutatkozik meg. Következésképpen Isten nevét megszenteltelenítik, valahányszor csak elvesznek az Ő mindenek feletti bölcsességéből, végtelen hatalmából, igazságos mivoltából, igazságából és egyenességéből. Ha rövidebb meghatározás szükségeltetik, mondjuk azt, hogy az Ő neve az, amit Pál „το γνωστον”-nak, „a mi az Isten felől tudható”-nak mond (Rm1:19).

Isten nevét tehát nemcsak akkor veszik fel hiába, amikor valaki hamis esküvel él vissza azzal, hanem mikor könnyelműen és tiszteletlenül hozakodnak elő vele bizonyítékként a felszínes és a csip-csup ügyekben: én az esküvés vonatkozásában mondom ezt. Abban azonban az ember hálátlansága nagyon vaskos, hogy amikor Isten a nevét adja nekik például a

⁶⁵³ Az idézet inkább hasonlít az apostol szavaira a Rm14:11-ből, mintsem Ézsaiás eredeti szövegére.

⁶⁵⁴ “Au mot Hebrieu, qui nous translatons *l'Eternel*” – a héber szóra, amit az *Örökkévaló* kifejezéssel fordítunk.

könyörgéseik végén, hogy véget vessen az erőfeszítéseiknek és záloga legyen az igazuknak, de az mégis válogatás nélkül és nyilvánvaló tiszteletlenséggel folyik ki a szájukon. Isten majd ismét elítéli a hamis esküt a második tábla ötödik parancsolatánál annyiban, amennyiben az a felebarátaink ártalmára lévén sérti a könyörületességet. Ennek a parancsolatnak a célja és a tárgya azonban más, tudniillik hogy az Istennek kijáró tisztelet makulátlan maradjon, hogy csak vallásosan beszéljünk Róla, s illő tisztelettel viseltessünk Iránta. A לשׂוֹא, *leshau* szót valóban lehet „a hazugságra” kifejezéssel fordítani, s majd látjuk, hogy másutt ebben az értelemben használatos. Mivel azonban gyakorta egyenértékű a חֲנָם, *chinam* szóval, aminek a jelentése *indokolatlanul*, vagy *hiába*, ez a magyarázat látszik a leghelyesebbnek. Ebben is teljesebb és gazdagabb tanítás rejlik, mely szerint az emberek nem vehetik fel az Ő nevét lényegtelen ügyekben, mondhatni játékból, vagy gúnyból, ami nem tehető meg anélkül, hogy ne sértenénk és szentségtelenítenénk azt meg. S így Isten nevének szentsége, ami megtart minket az Ő félelmében és a valódi kegyességben, áll szemben a לשׂוֹא, *leshau* kötőszóval. Mivel azonban semmi sem nehezebb, mint visszafogni az emberek szabadosságát ebben a vonatkozásban, és megbocsátani, vagy legalábbis kisebbíteni a bűnt, a nyelv sikamlósságát említi, és ennek büntetését is bejelenti itt: ha Isten nevét elhamarkodottan feddésnek, vagy megvetésnek teszik ki, Ő azt meg fogja bosszulni. Minél jobban megkeményednek tehát a szabadosságukban, annál kisebb büntetlenséget élveznek majd. Ennyiben származik romlott szokás a vétek kisebbítéséből.

A harmadik parancsolat magyarázata

Leviticus 19

3Móz19:12

12. És ne esküdjetez hamisan az én nevemre, mert megfertőztetted a te Istenednek nevét. Én vagyok az Úr.

Deuteronomium 6

5Móz6:13

13. Féljed az Urat, a te Istenedet, ő néki szolgálj, és az ő nevére esküdjél.

Deuteronomium 10

5Móz10:20

20. Az Urat, a te Istenedet féljed, őt tiszteljed, ő hozzá ragaszkodjál, és az ő nevére esküdjél.

3Móz19:12. *És ne esküdjetez hamisan az én nevemre.* Jóllehet Mózes a második táblára vonatkozó kötelességekről értekezik, s korábban már megtiltotta, hogy az emberek csalafinta módon járjanak el a felebarátaikkal, megerősítésképpen mégis hozzáteszi ezt a mondatot. Az igevers második mondatából azonban következtethetünk arra, hogy Ő közvetlenül Isten dicsőségére gondolt, amikor ezt mondta: „nem fertőztetted meg a te Istened nevét”. A nyereség iránt érzett heves kapzsiság miatt ugyanis a mohó és pénzsóvár emberek gyakorta nemcsak az embertársaikat csapják be, hanem még Magával Istennel szemben is

pökhendikké válnak. Mózes tehát, noha kimondottan a hamisságot és a csalást feddi meg, amivel a felebarátainknak okozunk sérelmeket, egyúttal alkalmat vesz annak kijelentéséhez is, hogy óvakodnunk kell, nehogy a kapzsiság a rossz megcselekvésére készítessen minket, s ne csak az embereknek, de Magának Istennek is sérelmet okozzunk. Az itt használt szó azonban nem a שוא, *shau*, mint korábban, hanem a שקר, *sheker*, ami tulajdonképpen csalárdságot jelent. Ezért mondtam, hogy azt parancsolja: óvakodjunk, nehogy bárki a hamis esküjével valamiképpen ártson a felebarátjának. Mindazonáltal ennek a tilalomnak közvetlen köze van a harmadik parancsolathoz, mert Mózes főleg ahhoz ragaszkodik, hogy Isten nevét megszentelteleníti a hamis eskü. Így nemcsak a becsületességre ügyel, hanem a vallásra is, hogy Isten fensége ne sérüljön. A „ne szennyezd be Isten nevét” kifejezés figyelemre méltó, mivel Isten, Aki az örök, és megváltozhatatlan igazság, nem sérthető meg gorombábban annál, amikor tanúként hívják a hamissághoz, ami nyilvánvalóan szégyenteljes és gonosz beszennyezés. Ezzel nem törődtek a pogányok, akik noha tiszteletet színeltek Isten neve iránt az esküvéseikben, mégsem volt a legcsekélyebb aggályaik sem annak becsapásához, akinek megígérték valamit, ha az illető rászolgált. Thüesztész mondja a költőnél: „Soha nem tettem zálogba a hitemet és nem is zálogosítom el egyetlen hitetlennek sem”.⁶⁵⁵ Mivel a testvére gonosztevő volt, ezért úgy vélte, nincs vele szemben érvényes kötelezettsége. Olyan ez, mintha Isten fensége az emberek érdemeitől függene, mintha tanúként idézhetnénk meg Őt, miközben csalafinta módon járunk el. Legyen hát az a szilárd meggyőződésünk, hogy az esküvéseinkben először is Istenre legyünk tekintettel, Akinek a neve száz világnál is becsebb.

Exodus 23

2Móz23:13

13. Mindazt, a mit néktek mondtam, megtartsátok, és idegen istenek nevét ne emlegessétek; ne hallassék az a te szádból.

13. *Idegen istenek nevét ne emlegessétek.* Kétség sem férhet ahhoz, hogy ezt a rendelkezést a harmadik parancsolathoz kell kapcsolni. Mózes azt magyarázza, hogy Isten nevét hiába és helytelenül veszik fel, ha az emberek más istenekre esküsznek, mert törvénytelen dolog az ismeretlen dolgok megítélését az igaz Istenen kívül bárki másra vonatkoztatni. Következésképpen az Istenség dicsősége azokra kerül át, akiknek a nevére az emberek megesküsznek. Ezért Isten a próféta által súlyos ítéletet helyez kilátásba: megsemmisíti mindazokat, aki az Ő nevére, de a Molokra is esküsznek (Sof1:5), mert így a zsidók a bálványaikkal keverték Őt össze, s ezzel szennyezték be az Ő szentségét. Összefoglalva, mivel az esküvel azt valljuk meg, hogy Ő a mi Istenünk, Akit egyrészt a szíveink ismerőjének, másrészt a lelkeink bírójának jelentünk ki, az igaz Isten joggal követeli meg ezt a tisztességet egyedül saját Magának, mert az Ő nevének dicsősége nemcsak akkor kisebbedik meg, ha a kelleténél kisebb tisztelettel beszélünk Róla, hanem akkor is, ha olyasvalamivel társítjuk Őt, ami csorbíthatja a jogait. S ez világosabban kiderül abból a két igeszakaszból, amit a Deuteronomiumból idéztünk, ahol az emberek azt a parancsot kapták,

⁶⁵⁵ Cicero de Off. 3 28, 29. “Deinde illud etiam apud Actium Fregisti fidem. Neque dedi neque do infideli cuiquam, quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.”
 “Nam illud quidem,
 Neque dedi, neque do fidem in fideli cuiquam,
 idcirco recte a poeta;
 quia, cum tractaretur Atreus, personae serviendum fuit.”

hogy az egyetlen Isten nevével esküdjének, ami megfelel annak, hogy a szolgálat külső gyakorlása során megadjuk az Ő szent nevének azt a vegyítetlen tiszteletet, amit megérdemel.⁶⁵⁶ De Isten nem buzdítja arra a népet, hogy szabadon vessék bele magukat az esküdözésbe, mintha a gyakori esküvel a kegyességet gyakorolnák, hanem egyszerűen csak annyit kíván értésükre adni, hogy valahányszor csak a szükség alkalmat ad rá, vagy az ügy jogossága megköveteli, akkor nem szabad másképpen esküdniük, mint az Ő nevére, mint a Tanújukéra és Bírójukéra.

Deuteronomium 23

5Móz23:21-23

21. Ha fogadással ígérsz valamit az Úrnak, a te Istenednek: ne halogasd annak megadását; mert bizony megkeresi azt rajtad az Úr, a te Istened, és bűnül tulajdoníttatik az néked.

22. Ha pedig nem teszesz fogadást, bűn sem tulajdoníttatik néked.

23. Ügyelj arra, a mi ajkaidon kijön, és úgy teljesítsd, a mit száddal ígérsz, mint mikor szabad akaratból teszesz fogadást az Úrnak, a te Istenednek.

21. *Ha fogadással ígérsz valamit.* A fogadás szabálya is a harmadik parancsolat megtartásához tartozik, mivel a fogadással az emberek Isten nevének megszentelésében gyakorolják magukat, és bármit megígérni Istennek olyan, mint egyfajta esküvés. Amit ugyanis az emberek között szövetségnek, vagy egyezségnek neveznek, az Isten vonatkozásában eskü. Ezért joggal nevezhető szent foglalatosságnak, melyet nemcsak Istennel, mint annak a tanújával végeznek, hanem melyet egyenesen Vele kötnek. Máshol már futólag említettünk bizonyos esküfélétet, például a nazírokét. Mivel azonban az az odaszentelés az Isten imádatának része volt, én az első parancsolathoz kapcsoltam. S valóban, Mózes ott nem a fogadásnak magát a kötelezettségét tárgyalta, hanem a kegyesség ama gyakorlását, ami a népet a tisztaság, a szentség és a mértékletesség követésére serkentette. Ugyanígy jártam el az önkéntes áldozatokkal, melyek a legnagyobbrészt természetesen fogadalmi áldozatok voltak, de azt tartottam szem előtt, ami a fő dolog volt ezekben, nem vesződve túl sokat a kiegészítésekkel. Most azonban Mózes új szakaszban erősíti azt meg, amit korábban tanított: Isten nevét nem szabad hiába felvenni. Ezért parancsolja meg nekik a fogadásaik megfizetését, melynek visszatartása Isten dicsőségét homályosítja el, mert azzal Őt Magát fosztjuk meg a jogaitól és az Előtte tett ígéretet tesszük semmissé. Sőt, azt is meg kell jegyezni, hogy minden fogadalom, melyek valaha is elfogadhatóak voltak Isten előtt, a hála bizonyosságai voltak, nehogy az Ő jótéteményeinek emlékezete valaha is elhalványuljon, mert az ezekkel kapcsolatos feledékenység nagyon is hajlamos a hatalmába keríteni minket. Mikor tehát a szentek tudatában voltak az Ő jósága hirdetésében megmutatkozó lassúságnak, vagy közömbösségnek, akkor mondhatni ehhez a segítséghez és ösztökéhez folyamodtak a tunyaságuk orvoslása végett. Mikor tehát bármi fontosat kértek Istentől, gyakorta szokták valamilyen ígérethez, mint a hálájuk megnyilvánulásához is kötni magukat. Ilyenek a fogadalmak, melyeket Mózes ünnepélyesen és hűségesen megfizetni parancsol, hogy meg ne csalják Istent, ha megmenekültek a pusztulásból, vagy megkapták, amit kértek, miután a buzgóságukban alázatosan könyörögtek. Tudjuk ugyanis, mekkora könnyedséggel, vagy

⁶⁵⁶ “Ce qui vaut autant comme de luy rendre l’hommage qu’il merite, en le constituant tesmoin des choses cachees, et confessant que c’est a luy seul de maintenir la verite” – ami egyenértékű azzal, hogy megadjuk Neki az Őt megillető tiszteletet, megtéve Őt a rejtett dolgok tanújának, és megvallva, hogy egyedül Neki kell fenntartania az igazságot. – *Francia*.

inkább léhasággal szoktak sokan sietve fogadalmakat tenni, akik azután ugyanazzal az állhatatlansággal gondolnak keveset az ígéretük megszegésére.

Ebben a dologban tehát Isten joggal védi az Ő nevét a megvetéstől, s ebből a célból követeli meg a Neki megígérték megfizetését. Mivel azonban a babonás emberek ezt válogatás nélkül minden fogadalomra alkalmazzák, vagy inkább csúrik-csavarják, a tévelygésüket meg kell cáfolni, hogy megértsük Mózes szavainak valódi jelentését. A pápisták minden fogadalmat kivétel nélkül megtartának, mert meg van írva: „Ne csökkentsd annak megfizetését, ami kijött a szádon”. Ám először a fogadalmak meghatározását kell megadni, vagy legalábbis látni kell, mely fogadalmak törvényesek és Isten által elfogadottak. Ha ugyanis minden fogadalmat ténylegesen meg kell tartani, bármilyen elhamarkodottan tették is azt, akkor régen, a törvény alatt helyes lett volna megölni a fiaikat és a leányaikat, oltárt állítani a bálványoknak, s ezzel az ürüggyel Isten egész törvényét semmivé tették volna. Ezért különbséget kell tenni a fogadalmak között, hacsak nem akarjuk keverni a jót a rosszal. Az első dolog tehát az, hogy tulajdonképpen semmi sem fogadható meg Istennek, csak amiről tudjuk, hogy Neki tetsző, mert ha „jobb az engedelmesség, mint az áldozat” (1Sám15:22), akkor biztosan nem lehet semmi abszurdabb annál, mint szabadságot véve magunknak szolgálni az Istent, mindenki a saját fantáziája szerint. Ha egy zsidó megfogadta volna, hogy kutyát áldoz, szentségtörés lett volna megtartani azt a fogadalmat, mert Isten törvénye tiltotta. Mivel azonban vannak közbenső fokozatok aközött, amit Isten konkrétan előírt, és aközött, amit konkrétan megtiltott, felvethető, hogy szabad volt fogadalmat tenni azoknak a dolgoknak a vonatkozásában, amelyeket közömbösekként neveztek. Erre ezt válaszolom: miután azt az alapelvet mindig fenn kell tartani a kegyeseknek, hogy hit nélkül semmit sem szabad cselekedni (Rm14:23), ezért mindig fontolóra kell venni, hogy vajon a dolog összeegyeztethető-e Isten Ígétével, ellenkező esetben ugyanis a buzgóságunk abszurd.⁶⁵⁷

Isten korábban nem tiltott meg sok mindent, amiket pedig nem akarta, hogy felkínálják Neki az istentisztelet során. Manapság sincs ez másként: noha törvényes lenne egész életünkben mindvégig húst soha meg nem ízlelni, mégis, ha valaki állandó tartózkodást fogadna a hústól, az illető babonásan járna el, mert megfontolatlanul olyasmit tukmálna Istenre, amiről az Ő Ígétéből tudjuk, hogy nem hagy jóvá. Ezért ha nem vetjük alá az említett szabálynak minden fogadalmunkat, akkor azokban semmi helyes és bizonyos dolog sem lesz. S a pápisták másik vaskos tévelygését is elítélhetjük, tudniillik hogy többet ígérnek Istennek, mint amennyit meg tudnak fizetni. Bizonyos, hogy több, mint vak gőg, sőt ördögi örültség, ha egy halandó ember a sajátjaként akarja bemutatni azt, amit még meg sem kapott. Mintha valaki megfogadná, hogy egész életében soha nem fog enni, vagy megtagadja az alvást és az egyéb létfenntartó tevékenységet – az illetőt egyhangúan mindenki örültnek tartaná. Semmiféle ajándék sem elfogadható tehát Istennek azokon kívül, amiket Ő ruházott ránk nagylelkűen. De mit cselekszenek a pápaságban? A szerzetesek és a nővérek, s a papok örök cölibátust fogadnak, de nem veszik fontolóra, hogy az önmegtartóztatás speciális ajándék. Így, miközben senki közülük nem törődik a képességeinek mértékével, nyomorúságos módon adják át magukat a romlásnak, vagy keverednek bele halálos csapdákbá. Emellett mindenkinek fontolóra kell vennie az elhívását. Az egyik szerzetes a rendfőnökének esküszik meg, levetvén ezzel az atyai ígát, a másik, aki alkalmas volt a közügyek bonyolítására, a szerzetei eskü leple alatt elhagyja a gyermekeit, és így szerez mentességet. Ebből kiderül: azt, hogy meg kell-e tartani az adott fogadalmat, vagy sem, nem annak a jelleméből kiindulva kell megítélni, aki a fogadalmat teszi. De még vaskosabb és még szokásosabb hibát követnek el a fogadalmak tárgyának vonatkozásában. Korábban már mondtam, hogy az istenfélők soha másként nem tesznek fogadalmakat Istennek, csak a

⁶⁵⁷ “Nos vœus sont pervers et esgarez.” – Francia.

hálájuk bizonyoságaiként. Ezért a babonások majd minden fogadalma az imádat megannyi koholt cselekedete, melyeknek nincs más célja, mint lecsillapítani Istent a bűnöket levezekelve, vagy érdemszerző cselekedetekkel elnyerni az Ő kegyét. Én nem részletezem hosszasan azokat a még megvetendőbb hallucinációkat, melyekkel beszennyezik magukat és a fogadalmait, amikor a bálványait állítják Isten helyére, mint amikor például valaki a szent Kristófnak, vagy szent Barbarának emelt oltár előtt fogad meg valamit.⁶⁵⁸ Ennek a barbár istentelenségnek a szentesítése végett utalnak Mózes szavainak erre a részére, melyek természetesen valami teljességgel másról szólnak, tudniillik arról, hogy aki bármi más lénynek tesz fogadalmat, az megrontja Isten imádatát, s melyekben Mózes bizonyosra veszi, hogy egy fogadalom csakis akkor törvényes, ha azt Magának Istennek teszik, összhangban a vallás szabályaival és a törvény előírásaival. Ebben a bevezetésben tehát az a tanítás rejlik, hogy vétkek keletkeznek abból, ha a megígértéket nem fizetik meg.

22. *Ha pedig nem teszesz fogadást.* Megerősíti az általa mondottakat: vétkeznek Isten előtt azok, aki megszegik a Neki tett ígéretüket, mert nem kényszerítette őket szükség az ígéret megtételére. Következésképpen a vétkek megduplázódik, mivel inkább a vétkezést választották, amikor rajtuk állt, hogy tegyenek-e fogadalmat, vagy sem. Péter így feddi meg Anániás és Szafira hűtlenségét: „Ki kényszerített titeket arra, hogy hazudjatok a Szentléleknek? Vajon nem a ti földetek volt, amit megtarthattatok volna? de most visszatartani Istentől az ár egy részét istentelen képmutatás.” (Csel5:4)⁶⁵⁹

Isten emellett közvetve a mértékletességet is beléjük neveli, amikor felmenti őket a fogadalomtétel, mint kötelezettség alól. Mintha csak arra emlékeztetné őket, hogy nincs semmi okuk vétkezni üresen ígéretve olyasmiket, amit Ő nem követel meg. S bizonyos, hogy semmi sem bölcsőbb, mint nagyon mértékletesnek lenni a fogadalmakkal, mert aki megfontolatlanul teszi nyakra-főre a fogadalmakat, az vagy rögvést megbánja azokat, vagy csak szolgai módon fizeti meg, mintha olyan feladat lenne, amire erőszakkal kényszerítették, nem minden bosszankodás és ellenszenv nélkül. Ezzel pedig megsemmisíti a cselekedet jóindulatát. Ami az „a mi ajkaidon kijön” szavakat illeti, ezek nem arra a ceremóniára vonatkoznak, amihez a zsidók rendszerint túlon túl aprólékosan ragaszkodnak, hanem az elhamarkodott fogadalomtételeket illetően zabolázza meg őket, amire mi magunk is túlon túl hajlamosak vagyunk. Ezért olvassuk a Zsolt66:13-14-ben: „Elmegyek házádba égőáldozatokkal, lefizetem néked fogadásaimat, a melyeket ajakim ígértek és szájam mondott nyomorúságomban”, bár a próféta itt arra céloz, hogy fájdalmas szorultságában mindig megtartotta az elméje összeszedettségét, hogy kifejezetten Istenhez könyöröggön segítségért, és kimutassa állhatatosságát és magabiztosságát a fogadalomtételekben. Egyidejűleg azonban azt is jelenti ez, hogy nem üres szavakat ejtett ki nagy sietősen, hanem komoly megfontoltsággal beszélt. S valóban, miután sokunk nyelve túl gyorsan pereg, és megelőzi a szíveinket, a fő kötelezettséget a fogadalmakkal kapcsolatban nem azok megfogalmazásában kell keresni, hanem ahhoz, hogy azok valóban teljesen lehessenek, kölcsönös egyezsége van szükség a szív és a nyelv között. Ugyanez a kifejezés még sokszor előfordul majd, s az ismétlődése megmutatja, hogy mit ért a gyengék skrupulusainak eltávolításán: nehogy amint a fogadalomtétel kívánsága felöltik az elméjükben, azt képzeljék, hogy az máris vallásos kötelezettséget ró rájuk.⁶⁶⁰ Tudjuk, hogy a pogány nemzetek között, a templomaik ünnepélyes felszentelése során kijelöltek egy papot, akinek előre⁶⁶¹ kellett mondania a szavakat. Ezzel a

⁶⁵⁸ “Une chapelle a saint Christofle, ou a sainte Barbe.” – *Francia*.

⁶⁵⁹ Kálvin láthatóan nem szó szerint idézi Péter szavait.

⁶⁶⁰ “Afin qu’ils ne se forgent point un remors de conscience, si tost qu’il leur sera renu en fantaste de vouer” – nehogy azonnal lelkiismeret-furdalást érezzének, amint a fogadalomtétel gondolata megfogalmazódik bennük. – *Francia*.

⁶⁶¹ “Pour dicter, et suggerer les mots” – hogy diktálja és felidézze a szavakat. “Mos erat, ut in exsecrationibus, et devotionibus, in foederibus, in dedicationibus, in votis, juramentis et aliis hujusmodi, certa verba adhiberentur (quod *carmen* dicebatur) a quibus ne minimum quidem licebat discedere. Itaque ne quo in verbo peccaretur,

ceremóniával arra emlékeztette őket, hogy semmit se kínálnak a megfelelő módon Istennek, csak amit mondhatni Ő Maga diktál. Elismerem, hogy ezt az okot, csak kevéssé vették figyelembe, de azért a példájukon át Isten elítél majd minden könnyelműséget, vagy megfontolatlan buzgalmat a szent áldozatok felkínálása során.

Leviticus 27

3Móz27:1-25, 27-29

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nekik: Ha valaki fogadásul a te becslésed szerint való személyeket szentel az Úrnak:
3. Akkor, ha férfit kell becslened, húsz esztendőstől hatvan esztendősig ötven ezüst siklusra becsüljed, a szent siklus szerint.
4. Ha pedig asszony-személy az, harmincz siklusra becsüljed.
5. Ha pedig öt esztendőstől húsz esztendősig való, akkor a fiúgyermeket húsz siklusra becsüljed, a leányt pedig tíz siklusra.
6. Ha pedig egy hónapostól öt esztendősig való, akkor a fiút öt ezüst siklusra becsüld, a leányt pedig három ezüst siklusra.
7. Ha pedig hatvan esztendő és azon felül való, ha férfi, akkor becsüljed tizenöt siklusra, az asszony-személyt pedig tíz siklusra.
8. Ha pedig szegényebb az, mint te becsülted, akkor állassák a pap elé, és becsülje meg azt a pap; a szerint becsülje azt a pap, a milyen módja van a fogadást tevőnek.
9. Ha pedig olyan barom az, a miből áldozni szoktak az Úrnak: mindaz, a mit az eféléből ad valaki az Úrnak, szent legyen.
10. Ne adjon mást helyette, és ki ne cserélje azt: jót hitványért, vagy hitványat jóért; de ha mégis kicserélne barmot barommal: mind ez, mind az, a mivel kicserélte, szent legyen.
11. Ha pedig valamely tisztátalan barom az, a melyből nem vihetnek áldozatot az Úrnak: állassák azt a barmot a pap elé.
12. És becsülje meg azt a pap akár jó, akár hitvány, és a mint becsüli a pap, úgy legyen.
13. Ha pedig meg akarja váltani, adja hozzá annak ötödrészét a te becsléseden felül.
14. És ha valaki az ő házát szenteli az Úrnak szentségül, azt is becsülje meg a pap: akár jó, akár hitvány, és a mennyire a pap becsüli azt, úgy maradjon.
15. Ha pedig az, a ki odaszentelte, megváltja az ő házát: akkor adja ahhoz a te becslésed szerint való árnak ötödrészét, és legyen az övé.
16. És ha valaki az ő mezei birtokából szentel valamit az Úrnak, akkor a mag szerint becsüld meg, a mely abba megy: egy hómer árpa-mag után ötven ezüst siklusra.
17. Ha a kürtölésnek esztendejétől szenteli oda az ő mezejét, a mint becsülted, úgy maradjon.
18. Ha pedig a kürtölés esztendeje után szenteli oda az ő mezejét, a pap számítsa fel néki az árt az esztendők száma szerint, a melyek hátra vannak a kürtölés esztendejéig, és szállíttassék le a te becslésed.
19. És ha meg akarja váltani a mezőt az, a ki odaszentelte, akkor adja ahhoz az általad becsült árnak ötödrészét, és maradjon az övé.

praesto erat pontilex, aut sacerdos, qui vel memoriter, vel de scripto dictabat, quae dicenda erant. Liv. 8:9; 31:17; Val. Max. 4:1, 10,” stb. – Facciolati a voce *Praeco*-ban.

20. Ha pedig nem váltja meg azt a mezőt, és ha eladja azt a mezőt más valakinek, többé meg nem válthatja azt.

21. És az a föld, mikor a kürtölésnek esztendejében felszabadul, az Úrnak szenteltesse, mint valamely néki szentelt mező, papok birtokává legyen az.

22. Ha pedig pénzen vett mezejét, a mi nem az ő birtokának mezejéből való, valaki az Úrnak szenteli:

23. Akkor számolja fel néki a pap a te becslése szerint való összeget a kürtölés esztendejéig, és adja oda azt, a mire te becsülted, azon a napon szentségül az Úrnak.

24. A kürtölésnek esztendejében visszaszáll a mező arra, a kitől vette azt, a kinek birtoka volt az a föld.

25. Minden becslése pedig a szent siklus szerint legyen; húsz géra legyen a siklus.

27. Ha pedig tisztátalan baromból való az, váltsa meg a te becslése szerint, és adja hozzá annak ötödrészét; ha pedig nem váltják meg, adassék el a te becslése szerint.

28. De semmi, a mit valaki teljesen az Úrnak szentelt, mind abból a mije van, akár ember vagy barom, akár mezei birtokából való, el ne adassék, és meg se váltassék; minden, a mi teljesen néki szenteltetett, igen szentséges az Úrnak.

29. Senki, a ki teljesen az Úrnak szenteltetett az emberek közül, meg ne váltassék, hanem halálra adassék bizonynyal.

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* Ebben a fejezetben Mózes bemutatja, hogy milyen módon és milyen áron kell megváltani azt, amit egyszer felajánlottak, feltételezvé, hogy a fogadalmakat nem lehet nehézség nélkül megfizetni. Meg kell említeni, hogy az ókori népnél kétféle módja volt az odaszentelésnek: az egyik az *anathema* által, amit a héberek חֶרֶם, *cherem*-nek neveznek, a másik pedig a templomi használatra, vagy egyéb vallási gyakorlatokhoz. Az *anathema*⁶⁶² megtehető tisztátalan állatokkal, vagy más egyéb tisztátalan dolgokkal, amint azt látjuk Jerikó városának vonatkozásában, és más, hasonló példákban. Viszont tulajdonképpen nem volt megengedhető fogadalmakat tenni, csak tiszta embert, vagy állatot, illetve valami más, az Isten szolgálatára alkalmas dolgot illetően. Így a nyájaikból fogadalmat tettek a bakkecskékre és a juhokra, a gulyáikból az ökreikre, vagy borjaikra, hogy megtapasztalhassák Isten jóságát a termékenységükben. Ha valaki felbosszankodott azon, hogy nincsenek utódai, Istentől kérve felajánlhatta egy fogadalommal a fiát, vagy a leányát Istennek. Ezen az alapon szenteltetett Sámuel Istennek már azt megelőzően, hogy megfogant az anyaméhben (1Sám1:22). Ha valakinek gyenge gyermeke született, vagy a gyermekei közül egy nagyon megbetegedett, illetve az illető maga tapasztalt meg valamiféle nehézséget, szokásos dolog volt a fogadalomhoz folyamodni, hogy Isten megvédhesse azt, amit Neki szenteltek. Az sem kétséges, hogy sokan visszaéltek ezzel, és ostoba gyakorlatokba fogtak, de Isten tűrte ezeket a tévelygéseket, amíg azok nem ütköztek az Ő törvényébe. Miután pedig gyakorta megtörténik azokkal, akiket fogadalom köt, hogy meggondolják magukat, s már nem annyira buzgó és készek, megadni a tartozásukat, sőt, sok fájdalommal és vonakodással teljesítik a kötelezettségüket, ezért Isten megengedte, hogy a megígért dolgokat bizonyos áron megválthassák annak érdekében, hogy a felajánlásaik önkéntesek lehessenek. A váltságdíj eme kiszabásával, mely büntetés-jellegű volt, az elhamarkodottságot büntette, s a jövőbeli megfontolatlanságnak vette elejét, hogy jól fontolják meg, mielőtt fogadalmat tesznek, és ne legyen nekik kellemetlen beteljesíteni az ígéreteiket. Emellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezek a fogadalmak nem azért lettek megerősítve, mert teljes mértékben Istennek tetszők

⁶⁶² “Qui vaut autant en Hebrieu, comme destruction, ou desolation” – ami egyenértékű a héberben a megsemmisítéssel, vagy kipusztulással. – *Francia.*

voltak, hanem nehogy a nép hozzászokjon az Ő istentelen megvetéséhez, ha a csaló büntetlenül megtagadhatja Istentől, amit megígért. Mózes először az emberekről értekezik, és a szent sékel szerint ötven sékelre becsüli a huszonöt és ötven év közötti férfiakat, mert ez az élet legjobb korszaka, amikor az ember munkája a hasznos. Az asszonyt harminc sékelre becsüli, mert az asszonynak rendszerint kisebb a haszna a férfinél. S bár előfordulhat, hogy egyes asszonyok sokkal értékesebbek a férfiaknál, mert az asszonyok néha dolgosak, eszesek, körültekintőek és munkabírók, miközben a férfiak tunyák, tompák, lusták és gyengék, mégis meg kellett szabni egy általános törvényt, hisz a vizsgálat túlfutott bonyolult lett volna, ha minden egyes személyt külön kellett volna felbecsülni a jó tulajdonságai alapján. Isten tehát nem foglalkozik minden egyes ember konkrét érdemeivel külön-külön, hanem megelégszik az általános becsléssel. Mózes ezután lefekteti a fiatalabb korúakra vonatkozó szabályt, tudniillik az öt és húsz év közötti férfiakat húsz, míg a nőket tíz sékelre értékeli. Utána rátér a csecsemőkre, itt egyhónapostól öt évesig a férfiakat öt, a nőket három sékelre becsüli. Negyedszer, a hatvan évnél idősebbek esetében a férfiakat tizenöt, a nőket tíz sékelre becsüli, mert az öregkor meggyöngíti mind a testet, mind az elmét, majd fokozatosan meg is semmisíti azokat. Ötödére tesz egy kivételt is, nehogy a szegények a csekély lehetőségeik felett megterhelődjenek: a papnak a belátása szerint kell csökkentenie az árat. De ennek a csökkentésnek van vonatkozása a gazdagokra nézve is, ha a megváltandó személy nem volt méltó a szokásos árra, még ha úgy is tűnik, hogy Isten itt a szegényekről gondoskodik, ami kiderül az „a milyen módja van a fogadást tevőnek”⁶⁶³ szavakból, mely mondattal Mózes a szegénységet, vagy az ínséget szokta kifejezni, mert a szegények és a szükségben élők nem rendelkeznek elégséges forrásokkal a vágyaik kielégítéséhez.⁶⁶⁴

11. *Ha pedig valamely tisztátalan barom az.* Mózes itt másodjára a barmokat tárgyalja, melyeket Isten feláldozni parancsol Magának, ha azok alkalmasak erre a célra, és nem kell miattuk megváltoztatni a fogadalmat. Ha azonban tökéletlenek, vagy tisztátalanok, akkor lefekteti a megváltásuk szabályát. Felmerül azonban a kérdés: miképpen engedhető meg a fogadalomtétel olyasvalamiről, amit Isten megtiltott, hogy felkínáljanak Neki, vagy, hogy bevigyék a templomba, mivel tisztátalan? Bizonyos, hogy ha bárki elméjében felöltött volna egy tisztátalan állat feláldozásának gondolata, azt a babonáságot azonnal elvetette volna, sőt, még jóvátételt is kellett volna adnia. Itt azonban véleményem szerint másféle felajánlásra utal, ami nem szennyezi be az áldozatokat és Isten szolgálatát azzal, hogy ellentétes a törvény rendelkezéseivel. Nem volt tehát semmi furcsa abban, hogy elfogadott efféle fogadalmat, noha a komolytalanságot pénzbüntetéssel sújtotta. Képzeljünk csak el egy erős, jól idomított lovat. Ha az veszélybe került, a gazdája fogadalmat tehetett arra, hogy ha megmenekül, lefizeti az árát. S más hasonló esetek is megtörténhettek. Fogadalmat tenni tehát nem volt más, mint Isten hűségére és védelmére bízni bármit, amit meg akartak őrizni. Ebből származik a fogadalmak túlságosan nagy gyakorisága, amiket még valamiképpen teljesíteni is kellett, nehogy Isten szent nevét nevetségessé tegyék. A becslést Isten a pap ítéletére bízta. Ha azonban egy állatot kínáltak fel áldozatként, azt nem volt szabad megváltani. Ha pedig bárki más állattal helyettesítette azt, vagy lefizette az árát, büntetést kapott a csalásért, mert mindkettő (tudniillik az állat és annak helyettesítője, vagy az ára) egyformán Istennek szenteltetett. A becslés, amit a fogadalmat tevőnek írtak elő, megváltoztathatatlan volt, mert Isten egyszerűen azt parancsolja meg az izraelitáknak, hogy maradjanak meg a pap becslésénél, és tartsák meg a becsértéket, amiképpen azt nevezik. Ezt kötött szabályként

⁶⁶³ „Amit a lehetőségei megengednek” – *Amplified Version*. „Annak megfelelően, amire a fogadást tevőnek módja van” – *Ainsworth*.

⁶⁶⁴ “Car cela signifie disette, ou defant, d’autant que les povres n’ont pas en main ce qui seroit a souhaiter” – mert ezt a hiányt, vagy a szükséglet jelenti, mivel a szegényeknek nincs a kezükben az, amire vágnak. – *Francia*.

parancsolja nekik. Emellett további büntetésként az ötödrészt is hozzá kellett tenniük a pap által megszabott árhoz.

14. *És ha valaki az ő házát szenteli az Úrnak.* A fogadalmak harmadik fajtája következik, tudniillik a házak és a földek odaszentelése, melynél az alternatívát is megjelöli, hogy a vallást se vessék meg, de a jogos tulajdonosokat se űzzék el a házaikból, vagy a föld se maradjon haszontalan a művelés hiánya miatt. Azok szentelték oda a házaikat, akik Istentől várták, hogy magukat és családjaikat tartsa meg egészségben, biztonságban és általános jólétben. Aki pedig termékenységet szeretett volna a földjei számára, tíz-húsz holdra tett fogadalmat. Kétségtelen, hogy időnként babonás imák is keveredtek a kegyesség eme gyakorlásához, mintha ha kieszközölhetnék maguknak a kegyességet, ha üzletelnek Istennel. Mivel azonban a dolog önmagában nem volt rossz, Isten türelemmel tűrte a tévelygéseiket, amit nem egykönnyen lehetett helyesbíteni, nehogy az irántuk érzett gyűlöletében Ő mindenestől eltörölje azt is, ami hasznos és dicséretre méltó. Ezért volt megengedve mind a ház, mind a föld megváltása. Ha azonban valaki csalást követett el azzal, hogy eladta a földnek valamely részét, amelyre fogadalmat tett, arra súlyosabb büntetést szab ki: örökre elveszíti a tulajdonjogát arra. Erről majd még többet is mondtuk a kürtölés esztendejének tárgyalásakor.⁶⁶⁵ Most azt kell megjegyezni, hogy – nehogy a Józsué által kijelölt határok valaha is megváltozzanak, miután Isten világosan kimutatta: az Ő tekintélyével lettek ezek meghatározva – Isten ötven évenként mindegyik törzsnek visszaállította az eredeti osztályrészét, s így teljes mértékben visszahelyezte a birtokukba azokat a tulajdonosokat, akik a szegénység folytán veszítették el a tulajdonukat. Ezen év közelségének, vagy távoliségének megfelelően volt tehát a tulajdonlás rövidebb, vagy hosszabb, a föld pedig olcsó, vagy drága. Isten nem karókkal, vagy láncsal méri a földet, hanem a faragatlan nép között szokásosnak megfelelően a mag szerint: ha a földbe vetéskor egy hómer⁶⁶⁶ árpát vetnek, úgy akkor marad a tulajdonosa kezében, ha ötven sékelt fizet a szentélynek. Máshol láttuk, hogy ez a sékel a közönségesnek a duplája volt. Mivel azonban a fogadalmakat gyakran a jubileumi időszak közepén, vagy a vége felé tették, egy megkülönböztetést is bevezettek, s Isten megparancsolta a papoknak, hogy az időt is vegyék figyelembe, s minél közelebb van a kürtölés éve, annyival csökkentsék az árat. Ha azonban csalás történt, Isten nem engedte a jóhiszemű vásárló kipenderítését. Mikor azonban véget ért a kürtölés esztendeje, az egy ideig szentségtörésben tartott földet örökre a papoknak adományozta. Mózes ezt az odaszentelést az *anathema*-val hasonlítja össze, amit a héberek a חֶרֶם, *cherem* szóval jelölnek,⁶⁶⁷ aminek a radikális jelentése *megsemmisíteni*, vagy *eltörölni*. Emiatt veszik a latinok az „odaszenteltet” rossz értelemben, mint olyasvalamit, ami a végső pusztulásra adatott. A törvény kiterjedt az eladott, valamint a kürtölés esztendejében az eredeti tulajdonosra visszaszállt földekre, mert abban az évben a föld eredeti elosztását teljes mértékben helyreállították. Ezekért a mezőkért Isten a fizetendő árat az idő figyelembe vételével parancsolja megfizetni úgy, hogy csak a terméshozamot, és ne a díjat vegyék figyelembe.

Mivel az emberek helytelenül és ostoba majmolással utánozták azokat a fogadalmakat, melyeket a zsidók tettek Istennek a törvény alatt, ezért a pápa a megváltásukról kívánva gondoskodni, ördögi gőgjében versengeni merészelt Istennel. A *titulus*⁶⁶⁸ közismert a

⁶⁶⁵ “Sur le quatrieme commandement” – a negyedik parancsolatnál. – *Francia*.

⁶⁶⁶ Latinul *corum*, a Septuaginta fordítása kopoc.

⁶⁶⁷ “Odaszentelt mező” – *Amplified Version*. “Interdit” – *Francia*.

⁶⁶⁸ Utalás IX. Gergely Dekretáliáira. Ő volt a pápa 1227-től 1241-ig, s ezek a Dekretáliák a pápai kánonjogi törvény ötödik szakaszából származnak. A 3. kötet egyik része, amit technikailag a 34. *titulus*-nak neveznek, az „A fogadalom és annak megváltása” címet viseli, ennek a *titulus*-nak mind a tizenegy fejezete a zárandoklatra, vagy keresztes hadjáratra indulással kapcsolatos fogadalomtétellel foglalkozik. Az a rész, melyre Kálvin konkrétan utal a fenti megjegyzéseiben, nyilvánvalóan a 7. fejezetben található, mely kivonatokat tartalmaz III. Ince pápa Sens érseke segédpüspökének küldött válaszaiból, aki keresztes vitézi fogadalmat tett, hogy Champagne grófja elé járulhasson majd Palesztinában, s azt szeretne volna tudni, hogy vajon a pápa hozzájárul-e

Dekretáliák harmadik könyvében: „*De voto, et ejus redemptione*”, amivel a kiagyalója, bárki volt is az, úgy igyekezett rátukmálni a világra a gyalázatos nonszenszét, hogy nem vonakodott közben egymásra halmozni teljesen ellentétes értelmű mondatokat. De még ha nem is lennének benne ellentmondások, akkor sem szögez le semmi mást, csak azt, hogy miképpen kell megváltani a fogadalmi zárandoklatokat, ami Krisztus kijelentéséből kiindulva nyilvánvalóan rossz az evangélium prédikálásának kezdete óta (Jn4:21). S bizonyosan az ördög csodálatos ígézése volt annak kijelentése, hogy ami a törvény alatt hangzott el a fogadalmak megfizetéséről Jeruzsálemben, azt át kell vinni a keresztyénekre is, amikor Krisztus kijelentette, hogy az igazi imádóknak területi megkülönböztetés nélkül, lélekben és igazságban kell imádniuk az Atyát. Ha a pápa felbérelt csahosai⁶⁶⁹ azt vetik ennek ellenébe, hogy a fogadalmak megváltására ugyanaz a szabály vonatkozik, mivel az orvosságot, vagy az enyhítést nem szabad megtagadni, ha bármelyik túlságosan terhes, vagy fájdalmas, arra azt válaszolom, hogy az emberek gonoszul járnak el, ha magukhoz próbálják ragadni azt, amit Isten a saját megítélésére tartott fenn, mert a régi törvény alatt sem volt megengedett a halandónak megváltoztatni egy fogadalmat: ezt csakis az Ő engedélyével tehette meg. Ha pedig azt vetik ellenébe, hogy a megítélés a papokra lett bízva, itt az ostobaságuk kétszeresen is megcáfoltatik, mert nem képesek megmutatni, hogy a papok kijelölt bírók voltak, s nem képesek a vakmerőség vádjától megszabadulni, amiért minden parancs nélkül mondanak ítéletet a fogadalmak megváltásáról, pedig a régi papok semmi mással nem hozakodtak elő, csak azzal, ami Isten szájából származott, az itt leszögezett állandó szabálynak megfelelően.

A kivétel az elsőszülötteket és a tizedeket illetően kellőképpen bebizonyítja, hogy egyes fogadalmak tiltottak voltak, s Isten ezeket megtagadja. Így tehát nem szabad válogatás nélkül tenni a fogadalmakat, mert pusztán túlbuzgóság lenne megfogadni Istennek azt, amit Ő már a Magáévá tett, amint azt máshol már láttuk, ahová szintén beszúrtam ezt az igeszakaszt.⁶⁷⁰ Amit pedig az *anathema*-ról mond, azt nem szabad általánosan értelmezni, mert nem volt törvényes dolog egy embert vetni alá, hacsak az illető nem volt méltó a halálra. Ezt tehát az ellenségekre kell korlátozni, akiknek az elpusztítására egyébként is szabadságot kaptak. Nevezetes példája ennek Jerikó városa, annak minden lakosával és az onnan származó zsákmánnyal egyetemben. Mivel bármi került ez alá az *anathema* alá, azt feláldozták és megátkozták, így Isten akarta azt megsemmisíteni, s nem engedte meg annak semmiféle megváltását. Azt, hogy miért sújtották *anathema*-val a földeket nem értem, hacsak nem azért, mert valamely bűnért akartak engesztelést adni, ami azokat beszennyezte.

Numeri 30

4Móz30:1-16

1. És szóla Mózes az Izráel fiai közt lévő törzsek fejeinek, mondván: Ez az a beszéd, a melyet parancsolt az Úr:

az otthon maradásához, mivel meghallotta, hogy a gróf elhunyt. A pápa azt válaszolta, hogy az miután ok, ami a fogadalomtételre indította, megszűnt, ezért maradhat otthon az egyházkerületében, de el kell küldenie a szentföldre azt az összeget, amibe az odautazása, az ott tartózkodása és a visszaútja kerülne. Ugyanennek a fejezetnek a megjegyzései tartalmazzák Ince rendelkezéseit, melyekben a pápa ezt mondja: „Mivel Isten Ígéje, melyben ezt olvassuk 'eljő az óra, a mikor sem nem ezen a hegyen, sem nem Jeruzsálemben imádjátok az Atyát', stb. így meglátható, hogy a saját gyülekezetében nem kevésbé vagy képes előmozdítani annak az országnak a szabadulását a kegyes imáiddal, mint abban a keleti országban.” – *Corpus Juris Canon. Lugd.* 1522, *cum licentia*. – Henry Walter.

⁶⁶⁹ “Rabulae.” – *Latin*. “Les caphards, qui ont leurs langues a loage pour maintenir la Papaute.” – *Francia*.

⁶⁷⁰ Lásd az első parancsolt kiegészítéseinek magyarázatánál, ahol a most tárgyalt igeszakasz 26. versét magyarázza.

2. Ha valamely férfi fogadást fogad az Úrnak, vagy esküt tesz, hogy lekötelezze magát valami kötésre: meg ne szegje az ő szavát; a mint az ő szájából kijött, egészen úgy cselekedjék.

3. Ha pedig asszony fogad fogadást az Úrnak, és kötésre kötelezi le magát az ő atyjának házában az ő fiatalságában;

4. És hallja az ő atya az ő fogadását, vagy kötelezését, a melylyel lekötelezte magát, és nem szól arra az ő atya: akkor megáll minden ő fogadása, és minden kötelezés is, a melylyel lekötelezte magát, megálljon.

5. Ha pedig megtiltja azt az ő atya azon a napon, a melyen hallotta: nem áll meg semmi fogadása és kötelezése, a melylyel lekötelezte magát, és az Úr is megbocsát néki, mert az ő atya tiltotta meg azt.

6. Ha pedig férjhez megy, és így terhelik őt az ő fogadásai vagy ajkán kiszalasztott szava, a melylyel lekötelezte magát;

7. És hallja az ő férje, és nem szól néki azon a napon, a melyen hallotta azt: akkor megállanak az ő fogadásai, és az ő kötelezései is, a melyekkel lekötelezte magát, megálljanak.

8. Ha pedig azon a napon, a melyen hallja a férje, megtiltja azt: akkor erőtlenné teszi annak fogadását, a melyet magára vett, és az ő ajakinak kiszalasztott szavát, a melylyel lekötelezte magát; és az Úr is megbocsát néki.

9. Az özvegy asszonynak pedig és az elváltnak minden fogadása, a melylyel lekötelezi magát, megáll.

10. Ha pedig az ő férjének házában tesz fogadást, vagy esküvéssel kötelezi magát valami kötésre:

11. Ha hallotta az ő férje és nem szólt arra, nem tiltotta meg azt: akkor annak minden fogadása megáll, és minden kötelezése, a melylyel lekötelezte magát, megálljon.

12. De ha a férje teljesen erőtlenné teszi azokat azon a napon, a melyen hallotta: nem áll meg semmi, a mi az ő ajakin kijött, sem fogadása, sem az ő maga lekötelezése; az ő férje erőtlenné tette azokat, és az Úr megbocsát néki.

13. Minden fogadását, és minden esküvéssel való kötelezését a maga megsanyargattatására, a férje teszi erőssé, és a férje teszi azt erőtlenné.

14. Hogyha nem szólván nem szól néki a férje egy naptól fogva más napig, akkor megerősíti minden fogadását, vagy minden kötelezését, a melyeket magára vett; megerősíti azokat, mert nem szól néki azon a napon, a melyen hallotta azt.

15. Ha pedig azután teszi erőtelenné azokat, minekutána hallotta vala: ő hordozza az ő bűnének terhét.

16. Ezek azok a rendelkezések, a melyeket parancsolt az Úr Mózesnek, a férj és az ő felesége között, az atya és leánya között, mikor még fiatalágában az ő atyjának házában van.

1. *És szóla Mózes.* Mózes ebben a fejezetben azt tanítja, hogy azok a fogadalmak, melyeket a nem szabad emberek tettek, nem maradnak érvényben Isten előtt, s jóllehet nem tesz említést a fiúgyermekéről, mégis, miután az ő helyzetük ugyanaz volt, úgy látszik, egy színekdochén keresztül őket is bele kell érteni a lányok és a feleséges közé, hacsak Isten nem akart külön rendelkezni a gyengébbik nemről. Mivel azonban megengedi azoknak a nőknek, akik nem voltak az atyjuk hatalmában, hogy a nemük ellenére fogadalmakat tegyenek, s nem is teszi meg a nemüket mentségnek a komolytalanságra, vagy a gondatlanságra, úgy látszik, hogy az itt szem előtt tartott dolog annak megmutatása volt, hogy az atyának a gyermekei, valamint a férjnek a felesége feletti jogait sértetlenül kell fenntartani.

2. *Ha valamely férfi fogadást fogad.* Az általános törvényt módosítandó, nehogy valaki azt gondolja, bármiféle ellentmondás rejlett ebben a kivételben, először magának a

törvénynek a megismétlésével kezdi, miszerint mindenkinek hűségesen meg kell fizetnie azt, amit megfogadott. Vagyis, ezt azt jelenti, hogy ez megáll, de csak azokra utal, akik a maguk urai, a nők és a leányok azonban, akik másvalaki hatalma alatt álltak, nem tehettek szabadon fogadalmakat az atyjuk, vagy a férjük beleegyezése nélkül. Ezt az előszót azonban, mint már említettem, csak a törvényes fogadalmakra kell érteni, melyek sem a vallást nem rontják meg, sem Isten nevének szentségét meg nem szentségtelenítik. S bizonyos, hogy amíg nem olyasvalamit kínálunk, ami elfogadható Isten számára, abból nem származhat kötelezettség a lelkiismeret számára. Sőt, miután itt különbséget tesz a férfiak és a nők között, valószínűsíthető, hogy a tízéves fiúkat, akik noha még együtt voltak a családjukkal, kötötték az ígéreteik. Ezért nem vitatkozom erről konokul, mert jobb eldöntetlenül hagyni, ha valami kétséges és ahogyan nevezni szokták, vitatható, bármelyik oldalon.

3. *Ha pedig asszony fogad fogadást.* Most tér rá arra a dologra, amit tulajdonképpen tárgyalni akart, tudniillik hogy a fogadalmak, melyeket azok tettek, akik nem a maguk urai, nem állnak meg, s két esetet említ. Először azt tanítja, hogy ha egy leány, aki még az atya házában él, tett fogadalmat anélkül, hogy az atya tudott volna róla, az nem áll meg. Ugyanazt a szabályt fekteti le, ha az apa, hallván a fogadalmat, érvényteleníti azt. Ha azonban nem szólt rá semmit, akkor a hallgatás egyenértékű a beleegyezéssel. Ebből megértjük, hogy a hatalomban levő nem látják el a kötelességeiket, amíg őszintén és józanul ki nem fejezik az ellenvéleményüket bármi nekik nem tetszővel szemben, mert a hallgatásuk egyfajta hallgatólágos hozzájárulás. Másodszor, a férjezett asszonyról beszél, akinek a férje távollétében, vagy egyet nem értésével tett fogadalmi semmisek, de ha a férje tudott ezekről és csendben maradt, azzal kötelezte őt a teljesítésre. Sok csalafintaság forrása lehetett volna ez, mert megszokott dolog sokaknál, hogy amikor a feleségük kedvében akarnak járni, akkor elrejtik a véleményüket egy időre, de amikor a tényleges teljesítés ideje jön el, akkor kitérnek előle. Ám ha nem a megfelelő időben használták az előjogaikat, Isten azt akarta, hogy hordozzák a büntetést a szolgai engedékenyséjükért és a leplezésért. Mivel azonban az asszonyokat gyakorta csalásra ösztönzi a az ingatagságuk és a következetlenségük, ennek a veszélynek is az elejét veszi. Az is megtörténhet, hogy egy, a férjének alávetett asszony buzgalmának elhamarkodott lázában tesz fogadalmat, ám ha a férj meghal, visszavonja azt azzal az ürüggyel, hogy akkor nem volt szabad és a maga ura.⁶⁷¹ Ugyanez a dolog megtörténhet akkor is, amikor egy elvált asszony tesz fogadalmat, majd mikor férjhez megy, felmenti önmagát a fogadalom alól. Mivel az elme eme gonosz megváltozásának esetei túlságosan gyakoriak, nem csoda, ha ezt a speciális elővigyázatosságot tette hozzá a családok megelőzésére. Ezzel Isten azt jelenti ki, hogy figyelembe kell venni az időszakot, amikor a fogadalmat tették, így nem kevésbé felelősek annak betartásáért, mint ha az állapotuk ugyanaz maradt volna. Ezzel tehát kötelezi azokat az asszonyokat a fogadalmuk megtartására, akik házasság útján szabadultak ki az atyjuk hatalmából, illetve akik haláleset, vagy válás folytán szabadultak meg a férjüktől. A fejezet utolsó verséből még az is kiderül, hogy főként az általános törvényt módosító eme két kivételt tárgyalja.

5. *Ha pedig megtiltja azt az ő atya.* Ez a kifejezés figyelemre méltó: „és az Úr is megbocsát neki”, mellyel Mózes gyengéden megfeddi a leányok buta gondatlanságát, majd hamarosan ugyanezt mondja a férjes asszonyokról is. S az elhamarkodottságuk bizonyosan méltó a feddésre, ha az állapotukra nem gondolván mondhatni lerázzák magukról az ígát, és elhamarkodottan kötelezik el magukat. Isten tehát arra céloz, hogy nem mentesek a felelősség alól, de nehogy a titkos lelkiismeret-furdalás gyötörje őket, Ő minden kételyt eltöröl annak kijelentésével, hogy meg fog bocsátani, ha bármely más okból nem lesz lehetséges a

⁶⁷¹ “Accidet ut mulier in viduitate viro non subjecta, praecipiti zeli fervore voveat, eo mortuo retractet specioso praetextu, quia tunc libera non erat, nec sui juris.” – *Latin*. “Il adviendra qu’une femme estante en sujection de mari, vouera par une ardeur hastive de zele, le marl trespasse, elle prendra honneste couverture de se retracter, d’autant qu’elle n’estoit pas libre pour lors.” – *Francia*.

fogadalom teljesítése. Amikor az apa, vagy a férj tiltását ugyanazon a napon követeli, ez ugyanaz, mintha azt mondaná, hogy amit egyszer elfogadtak, az vissza nem vonható. A „nem szól neki” a feleség, vagy a leány vonatkozásában azt jelenti, hogy nem ellenzi, hanem a hallgatásával a beleegyezését adja hozzá.

9. *Az özvegy asszonynak pedig és az elváltak minden fogadása.* Említettem, miért nevezi meg konkrétan az özvegyeket: nehogy az asszony úgy gondolja, hogy a második házassággal megússza, mivel többé már nem szabad és újra iga alá kerül. Az efféle ravasz kibúvókkal ugyanis a nép gyakorta kimenti magát. Nem más témát tárgyal egészen az utolsó vers végéig, hanem egyet és ugyanazt, mert nagyon nagy hibát vétének azok, akik ezt a családra és annak urára vonatkozóan tartják.⁶⁷² Maga a téma sem enged meg természetesen efféle magyarázatot, s Mózes szavai is megtiltják azt, ezért annál meglepőbb, hogy a héber nyelvben képzett személyek nem látják a dolgot világosan.

A harmadik parancsolat polgárjogi kiegészítései

Leviticus 24

3Móz24:15-16

15. Izráel fiainak pedig szólj, ezt mondván: Ha valaki az ő Istenét átkozza, viselje az ő bűnének terhét.

16. És a ki szidalmazza az Úrnak nevét, halállal lakoljon, kövezzék azt agyon az egész gyülekezet; akár jövevény, akár benszülött, ha szidalmazza az Úrnak nevét, halállal lakoljon.

15. *Izráel fiainak pedig szólj.* Ebből itt még világosabban kiderül: a harmadik parancsolat célja az volt, hogy Isten szent nevének adják meg az azt megillető tiszteletet és hódolatot, mivel a sérelem, mellyel megszenteltségtelenítik, főbenjáró büntetést kap. Az „átkozás” szóval Mózes mindazokat a világi és tisztátalan szavakat jelöli, melyek gyalázatot hozhatnak rá, mintha valaki igazságtalansággal, vagy kegyetlenséggel vádolná Istent, vagy szidalmakkal illetné, illetve szándékosan venne el az Ő dicsőségéből haragjában, vagy féktelenségében, míg mások a vakmerőségükkel parádéznek, Őt gúnyolván. A második ige, ami kétszer ismétlődik a következő versben, a נָקָה, *nakab*, a héberben azt jelenti: kivájni, vagy kilyukasztani, átvitt értelemben pedig felfedni, ezért mondják a latinok, hogy ami teljességgel napvilágra került, az „kihámozott”.⁶⁷³ Az arcátlanságra alkalmazott hasonlat forrása sem nagyon eltérő. Az „aki majd kifejezésre juttatja” fordítás, amit egyesek adnak, számomra csonkának tűnik. Úgy vélem, a „transfix” szó nagyon alkalmas a jelen igealakban, s a latin *proscindere*, vagy *lacerate* szavak sem nagyon különbözöek. Ami a jelentést illeti, itt tűrhető az egyetértés, tudniillik hogy Isten nem engedi az Ő szent nevét tiszteletlenül becsmérelni, s valóban kibírhatatlanul szörnyű, amikor egy halandó ember a nyelvét, ami azért teremtetett, hogy Isten dicséretét ünnepelje, az Ő sértegetésére használja. A halálnemet is megjelöli, amikor megparancsolja, hogy az egész nép kövezzék meg a káromlót, hogy valamennyien megtanulhassák a látványból: ezt a szörnyűséget úgy kell eltörölni, mint a

⁶⁷² 10. vers, וְאֵם-בֵּית יִשְׂרָאֵל. Szó szerint: „És ha a férje háza”. Kálvin és az Amplified Version a Septuagintát követve úgy vélik, hogy a -ban, -ben rag a ház szóhoz tartozik. Sebastian Münster azonban a בֵּית szót *családnak* fordítja, ami tagadhatatlanul megengedhető, de ezt mondja az egyik jegyzetében: „A család alatt itt az asszonyt kell érteni, mint a ház ura utáni fő személyiséget abban”. A szöveg eme értelmezését tartja Kálvin furcsának olyasvalaki részéről, aki nagyon képzett a héber nyelvben. – Henry Walter.

⁶⁷³ Kálvin itt megint a נָקָה legjobb fordításával kapcsolatos ama véleményét nyilvánítja ki, amit nem Sebastian Münsteről vesz át, s a modern szótárszerkesztők is jóváhagyták Kálvin nézetét. – Henry Walter.

földet is beszennyezőt. Isten a népe buzgalmát is próbára teszi ezzel, amikor valamennyiüket az Ő dicsőségének védelmére szólítja fel és felfegyverzi őket a bosszúálláshoz. Sőt, ennek a büntetésnek nemcsak a zsidókat veti alá, akik bevallottan az Ő imádói, hanem az idegeneket is, akik a tevékenységük során váltak annak a földnek a lakosaivá, hogy még súlyosabban megbüntethessék ezt a bűnt az Ő szolgáljaiban, akik még inkább megbocsáthatatlanok voltak.

A negyedik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:8-11

8. Megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljéd azt.
9. Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat;
10. De a hetedik nap az Úrnak a te Istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon se magad, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se barmod, se jövevényed, a ki a te kapuidon belől van;
11. Mert hat napon teremte az Úr az eget és a földet, a tengert és mindent, a mi azokban van, a hetedik napon pedig megnyugovék. Azért megáldá az Úr a szombat napját, és megszentelé azt.

A parancsolat megisméltése

Deuteronomium 5

5Móz5:12-15

12. Vigyázz a szombatnak napjára, hogy megszenteld azt, a miképen megparancsolta néked az Úr, a te Istened.
13. Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat.
14. De a hetedik nap az Úrnak, a te Istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon, se magad, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálóleányod, se ökröd, se szamarad, és semminémű barmod, se jövevényed, a ki a te kapuidon belől van, hogy megnyugodjék a te szolgád és szolgálóleányod, mint te magad;
15. És megemlékezzél róla, hogy szolga voltál Égyiptom földén, és kihozott onnan téged az Úr, a te Istened erős kézzel és kinyújtott karral. Azért parancsolta néked az Úr, a te Istened, hogy a szombat napját megtartsad.

2Móz20:8. *Megemlékezzél a szombatnapról.* Ennek a parancsolatnak az a célja, hogy a hívők gyakorolják magukat az Isten imádatában, mert tudjuk, mennyire hajlamosak az emberek közönybe süllyedni, amíg nincsen valamiféle támasztékuk, vagy serkentő eszközük, ami felrázza őket, hogy gondoskodjanak a vallásról és buzgólkodjanak érte. A második parancsolat alatt már valóban tettünk néhány megjegyzést a kegyesség külső gyakorlásáról, s az első parancsolat tárgyalásánál is említettünk néhány ünnepet, mivel a húsvét és az első zsengek ünnepének idején a nép mondhatni a szövetségkötés ünnepélyes megisméltésével szentelte magát Istennek. Sokan az általunk magyarázott ceremóniák miatt vonzódtak a szombathoz. Isten mégsem minden jó ok nélkül jelölte ki a szombatot, valamint más ünnepeket, s noha van kapcsolat a szombat megtartása, a sátor és az áldozatai, valamint maga a papság között, az ünnepek mégis céltudatosan lettek külön kijelölve, hogy azok segítségével a nép még jobban felbátorodjon a hit egységének fenntartására és az egyház harmóniájának megőrzésére. Emellett a kölcsönös kapcsolat a szentély és szombat között nyilvánvaló a már elhangzottakból. Isten valóban azt akarta, hogy szembeötlő jelképe legyen a zsidók és a pogány nemzetek közötti különbségtételnek. Az ördög gyakran azért rágalmazta makacs nyelveken keresztül a zsidó szombatot, hogy becstelenséggel vádolja a tiszta és szent vallást. De hogy jobban megmutassuk, mi sajátos ebben a parancsolatban, és miben különbözik az

elsőtől, emlékeznünk kell az előkép lelki lényegére. Isten ugyanis nemcsak előírt bizonyos napokat a gyűlések megtartására, ahol a nép figyelemmel adózhatott az áldozatoknak, az imáknak és az Ő dicséretének, hanem a szemük elé is helyezte a megszentelődés tökéletesítéséeként, hogy hagyjanak fel minden munkájukkal. Bizonyos, hogy Isten nem leli örömét a tétlenségben és a lustaságban, ezért nem kétkezi munkáik egyszerű beszüntetése volt a legfontosabb, sőt, gyermekes babonaság lenne nem más célból megpihenni, mint a megpihenésért Isten szolgálatában.⁶⁷⁴ Ezért, nehogy hibát vétsünk ennek a parancsolatnak az értelmezésében, helyes megemlékezni a hasonlóságáról és az illeszkedéséről az általa jelzett dologhoz, tudniillik hogy a zsidók megtudhassák: az életük nem volt elfogadható Isten számára mindaddig, amíg fel nem hagyva a saját munkáikkal le nem mondanak a saját értelmükre, tanácsukra és minden testi érzelmükre és vonzalmukra támaszkodástól. Nem voltak ugyanis eltöltve kivétel nélkül minden tevékenységtől, mert a gyermekeiket is körül kellett metélniük, s áldozatokat is kellett vinniük a szent sátorhoz, és ott be kellett mutatniuk azt, hanem csak a saját tevékenységükkel kellett úgy felhagyniuk, hogy mondhatni meghalván a világnak teljes mértékben odaszentelhessék magukat Istennek. Ezért, miután Isten máshol Mózes, majd Ezékiel által kijelenti, hogy a szombat jel Közte és a zsidók között, hogy megszenteli őket (Ezék31:13, 20:12), látnunk kell, hogy mi ennek a megszentelésnek a summája: a test megöklése, amikor az emberek megtagadják önmagukat, és a földi természetüket, hogy Isten Lelke vezethesse és irányíthassa őket. Noha ez teljesen világos, mégis érdemes lesz további kijelentésekkel megerősíteni. Először is azt, hogy ez egy ceremóniális előírás volt, Pál is világosan tanítja, ama dolgok árnyékának nevezve, melyek valósága csakis Krisztus (Kol2:17). Ha azonban a külsődleges pihenés nem volt más, mint ceremónia, aminek a lényegét Krisztusban kell keresni, akkor már csak annyit kell fontolóra venni, miképpen mutatta fel ténylegesen Krisztus azt, aminek akkor csak az előképét látták. Ezt pedig ugyanaz az apostol jelenti ki, mikor kimondja, hogy „mi ó emberünk ő vele megfeszítettett”, s mi Vele együtt eltemettettünk a halálba, hogy az Ő feltámadása az élet új mivolta lehessen a számunkra (Rm6:4). Sok igeversből kétségtelenül kiderül, hogy a szombat megtartása komoly dolognak minősült, mert Isten egyetlen parancsolatot sem idéz gyakrabban, és nem követeli meg az engedelmességet szigorúbban egyetlen másik parancsolat iránt sem. Mikor pedig arról panaszkodik, hogy megvetették, és a zsidók szélsőségesen istentelenné váltak, egyszerűen csak annyit mond, hogy „a szombatjait beszennyezték”, mintha a vallás főleg ezekben a betartásában állt volna (Jer17:24, Ezék20:21, 22:8, 23:38). Sőt, ha nem volt valami sajátos kiválóság a szombatban,⁶⁷⁵ akkor a kegyetlen igazságtalanság cselekedetének tűnhetett volna megparancsolni annak az embernek a kivégzését, aki fát szedegetett szombaton (4Móz15:32). Ezért arra kell következtetnünk, hogy a szombat lényegének, amiről Pál kijelenti, hogy Krisztusban van, nem közönségesen jó dolognak kellett lennie. S a kiválósága sem követelt túl sok dicsérő jelzőt, mert a lelki megnyugvás nem más, mint az ember valóban kíváncsi és áldott halála, mely magában foglalja Isten életét pontosan úgy, ahogyan Pál dicsekszik azzal, hogy ő mondhatni meghalt, mert Krisztus él benne (Gal2:20). Az apostol a zsidóknak írott levélben kifinomultabban érvel, miszerint a valódi nyugalmat az evangélium hozza el nekünk, de ezt a hitetlenek elvetik (Zsid4:3). Mert jóllehet kever hozzá némi allegorikus anyagot, mégis kitart a parancsolat valódi oka mellett, tudniillik hogy úgy kell tartózkodnunk a cselekedeteinktől, „a miképen Isten is a magáéitól” (Zsid4:10). Ézsaiás, amikor a képmutatókat feddi, amiért csak a megnyugvás külső ceremóniájához ragaszkodnak, ezen az alapon feddi őket azzal, hogy „a kedvteléseiket űzik” szombaton (Ézs58:13). Mintha azt mondaná, hogy a szombat törvényes használatának az önmegtagadást kell tekinteni, mert valójában az számít a cselekedeteivel felhagynak, akit nem a saját

⁶⁷⁴ “Sans autre regard que servir à Dieu en se reposant.” – *Francia*.

⁶⁷⁵ “S’il n’y eust eu quelque mystere excellent, et singulier” – ha nem volt benne valamiféle kiemelkedő és sajátos titok, stb. – *Francia*.

akarata vezet és nem a saját kívánságaiba merül, hanem engedi, hogy Isten Lelke vezesse őt. S az ennek ez a megüresítését addig kell, hogy a szombatot már a jócselekedetek is megszegjék, amíg azokat a sajátjainknak tekintjük. Joggal jegyzi meg ugyanis Ágoston *Az Isten városa* című könyve 22. kötetének utolsó fejezetében:⁶⁷⁶ „És még a jó cselekedeteink is, midőn azokat inkább Neki, mint magunknak tulajdonítjuk, ezen ünnep elnyerésére beszámíttatnak, *amikor nyugalomban vagyunk, és látjuk, hogy Ő az Isten.*”⁶⁷⁷ Mert ha mi magunknak tulajdonítjuk azokat, szolgálaiak lesznek, mert ez ünnepről mondatik: *Ne tégy azon semmi szolgálai dolgot.*”⁶⁷⁸

Aztán megkérdezhető, hogy Isten miért jelölte ki minden *hetedik* napot szombatként minden *hatodik*, vagy *tizedik* nap helyett. Mivel a hetes szám gyakorta jelenti a tökéletességet a Szentírásban, egyesek úgy vélték, hogy a hívőket ez arra emlékezteti: minden erejükkel törekedniük kell a tökéletes szentségre, s nemcsak félig kell magukat odaszánni Istennek. Mások más, bár nem ellentétes értelmezést szűrnék le belőle, miszerint a hívőket ez arra tanította, hogy bár megszentelődhetnek, és teljes komolysággal munkálkodhatnak azon, hogy elszakadjanak a saját életüktől, a test némi maradványai mégis megmaradnak bennük, ezért egész életükben törekedniük kell majd arra a szentségre, amit egyetlen halandó sem képes elérni. Én azonban nem kételkedem abban, hogy Isten azért teremtette hat nap alatt a világot és pihent meg a hetediken, hogy kinyilatkoztathassa a munkáinak tökéletes kiválóságát, s ezzel Önmagát ajánlván modellként nekünk az utánzásra, azt jelzi, hogy a saját népét a boldogság valódi céljára hívogatja. Noha ígéret is rejlik ebben a parancsolatban, arról majd mégis máshol, és mondhatni közbevetőleg beszélünk. Valóban azt ígéri, hogy miután megáldotta a hetedik napot, és elkülönítette azt, megáldja majd a hívőket is annak megszenteléséért. De a parancsolat lényege és az áldás ismertetése egyenértékű a buzdítással az engedelmességre, ellenkező esetben ugyanis helytelenül került volna be a törvény parancsolatai közé. Mikor azt mondtam, hogy a nyugalom elrendelése egyfajta lelki és messze magasabbrendű titok volt, s ezért ezt a parancsolatot ceremonálisnak kell tekinteni, akkor nem szabad azt feltételezni, hogy úgy értettem: nem volt ezen kívül semmi más célja sem. Természetesen Isten a hetedik napot a Magáévá tette és megszentelte, amikor a világ teremtése befejeződött, hogy mentesíthesse minden gondtól a szolgálait az Ő munkái szépségének, kiválóságának és alkalmatosságának fontolóra vétele végett. Valóban egyetlen pillanatot sem hagyhatunk elmúlni, melyben nem gondolkodunk Isten a világ bámulatos teremtésében és kormányzásában bölcsességének, hatalmának, jóságának és igazságosságának megnyilvánulásán. Mivel azonban az elméink ingatagok, ezért hajlamosak a feledékenységre, vagy az eltérésre, Isten, ezt elnézvéen gondoskodik a gyengeségünkről, s elkülöníti az egyik napot a többitől, megparancsolván, hogy ennek mentesnek kell lennie minden földi tevékenységtől és gondtól, hogy semmi se álljon ennek a szent foglalatosságnak az útjában. Ezen az alapon nemcsak azt akarta, hogy a nép maradjon otthon, hanem a szentélyben kell találkozniuk, ott az imádkozással és az áldozatok bemutatásával foglalatosságnak, s a törvény magyarázatán keresztül fejlődjenek a vallási ismeretekben. Ebben a vonatkozásban a számunkra ugyanolyan szükséges a szombat, mint az ókori nép számára, hogy egy napon szabadok lehessünk, s jobban felkészüljünk a tanulásra és a bizonyágtételre a hitünkről. Mózes elmondja a szombat harmadik célját is, ami azonban csak járulékos cél volt: legyen ez a pihenés napja a szolgák számára is. Mivel ez a könyörületesség szabályához tartozik, tulajdonképpen nincs helye az első törvénytáblán, így Mózes is csak mint lényegtelen előnyt teszi hozzá, amint az majd nemsokára látjuk.

⁶⁷⁶ Ennek a fejezetnek a címe: „Az Isten városának kellő céljáról, vagyis a szentek boldogságáról.”

⁶⁷⁷ “Vacate, et videte quoniam ego sum Deus.” – *Vulgata*. “Csendesedjétek és ismerjétek el, hogy én vagyok az Isten!” (Zsolt46:11)

⁶⁷⁸ Fordította a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája, Pest, 1859-1861. – *a ford.*

8. *Megemlékezzél a szombatnapról.* A vigyázz szónak a Deuteronomiumban ugyanez a jelentése. Ebből következtetünk arra, hogy nem csip-csup dologról van itt szó, mert Isten ezzel a két szóval teszi kötelezővé a szombat szentségét, és az aprólékos betartására buzdítja a zsidókat, így ítélve el vétekként a szombattal kapcsolatos gondatlanságot. Sőt, amikor azt mondja, hogy „hat napon át munkálkodjál”, azzal közvetve a hálátlanságukat feddi meg, ha bosszantó és terhes lenne a számukra egy napot a hétből Istennek szentelni, amikor Ő a saját nagylelkűségéből hatot ad nekik. Ő ugyanis itt nem hat napnyi munkát követel, mint azt egyesek ostoba módon képzelik, hanem nagylelkűen csábítgatja őket az engedelmességre, mert az idejük mindössze hetedrészét követeli Magának. Mintha azt mondta volna: mivel nem lehettek állandóan készek a keresésemre minden szeretetetekkel és figyelmetekkel, legalább valamicske időt adjatok kizárólag nekem. Ezért mondja: „végezd minden dolgodat”, amivel azt jelzi, hogy bőven van idejük a szombatot leszámítva is minden munkájuk elvégzésére.

10. *Semmi dolgot se tégy azon.* Azaz bármit, amit tegnap befejezhettél, vagy elhalaszthattad holnapra. (Például,⁶⁷⁹) nem volt megengedett a bírának meghallgatni két peres felet, de ha az egyik erőszakosan megtámadta a felebarátját, akkor szabad volt a sérelmet megelőzni, és enyhítést adni az ártatlan félnek, mivel az eset szükségessége nem tűrt halasztást. Nem volt megengedett ételt főzni a vendégeknek, de ha egy ökör, vagy szamar gödörbe esett, azt ki kellett húzni, mert a másnapra halasztott segítség már túl késői lett volna. Emiatt jelenti ki Krisztus, hogy „A szombat lőn az emberért, nem az ember a szombatért” (Mk2:27), mivel Isten nem követel többet, mint amennyi hasznos, vagy szükséges volt ahhoz, hogy a népet megtartsa a kegyesség gyakorlásában. Azaz, gonoszság lett volna egy ökröt a legelőre küldeni, de ha egy öklelődzős ökör magától kiment oda, azt jogos volt visszavinni az istállóba, nehogy megölje, vagy megsebesítse azokat, akikkel szembetalálkozott.

Se szolgál, se szolgálóleányod. Bár hozzáteszi a Deuteronomiumban, hogy Isten tekintettel volt az egyenlőségre, amikor azt parancsolta, hogy megnyugvás adassék az embereknek és a szolgáknak a munkálkodástól, s arra szólítja fel az izraelitákat, hogy emlékezzenek: egykor ők is szolgák voltak, ezért hajlamosabbak legyenek az emberséges bánásmódra, mégis emlékeznünk kell arra, amit már mondtam: a közvetlen cél itt az egyetlen Isten tisztelete volt. Tudjuk, hogy Ábrahám egész nemzetsége Istennek szenteltetett, s a szolgálók egyfajta segédek voltak, így azokat is körülmetélték, önmagukkal együtt. S biztosan nagyon abszurd, hogy valaki Isten világi megvetésére bátorítson egy családban, melynek ő az ura, s amelyben családfőnek ismerik el. A „jövevények” esetében más volt a helyzet, akiknek szintén nyugodniuk kellett szombaton, bár körülmetéletlenek maradtak. Mózes ugyanis nemcsak a törvényhez csatlakozott idegenekre utal, hanem a körülmetéletlenekre is. Ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy őket helytelenül tették részeseivé a szent jegynek, mellyel Isten az Ő választott népét kötötte Önmagához, a válasz könnyű: ez nem az ő kedvükért történt, hanem azért, nehogy bármit, a szombattal ellentétes dolog történjen az izraeliták szeme előtt, amint az világosabban is megérthetjük az ökrök és a szamarak példájából. Bizonyos, hogy Isten soha nem követelt meg lelki szolgálatot az okatlan állatoktól, de a pihenésüket mégis elrendelte mintegy lecke-ként, így bármerre is néznek az izraeliták, a látvány mindenütt a szombat betartására ösztönözte őket. Nem is csodálkozhatunk azon, amikor az általános, az Isten haragjának lecsillapítására elrendelt gyász idején böjt szabatott az okatlan állatokra, hogy a nyomorult emberek a látványtól megintetvén még jobban érezzék a vétkeik terhét, s az önkéntes önváddal vegyél elejét Isten ítéletének, súlyos elégedetlenséget érezvén önmaguk iránt e bűnök miatt, melyek büntetése, mint látják, bizonyos fokig még az ártatlan állatokat is sújtja. Emellett ha a legcsekélyebb engedményeket kapták volna is, akkor megannyi dolgot megtettek volna a törvény kikerülése érdekében a nyugalomuk napján, a jövevényeket és a jószágot fogván munkára azon a napon.

⁶⁷⁹ Beszúrva a francia változatból

11. *Mert hat napon teremté az Úr az eget és a földet.* Ebből az igeszakaszból valószínűleg arra következtethetünk, hogy a szombat megszentelése megelőzte a törvényt. S kétségtelen, hogy amiről Mózes korábban beszámolt, miszerint a hetedik napon nem volt szabad a mannát gyűjteniük, látszólag egy közismert és elfogadott szokásból ered, mert nem hihető, hogy a szombat betartása kimaradt volna, amikor Isten kijelentette az áldozás rítusát a szent (atyáknak.⁶⁸⁰) De ami az emberi természet romlottságában teljesen kitöröltetett a pogány nemzeteknél, és majdnem teljesen elavult Ábrahám nemzetségénél is, azt Isten megújította a törvényben, miszerint a szombatot szent és sérthetetlen megtartással kell tisztelni, ám ezt a tisztátalan kutyák⁶⁸¹ a zsidó nép gyalázatai közé sorolták.

A negyedik parancsolat magyarázatára vonatkozó igeszakaszok

Leviticus 19

3Móz19:30

30. Az én szombatjaimat megtartsátok; szenthelyemet tiszteljétek. Én vagyok az Úr.

Leviticus 26

3Móz26:2

2. Az én szombatjaimat megtartsátok, és az én szenthelyemet tiszteljétek. Én vagyok az Úr.

Leviticus 23

3Móz23:3

3. Hat napon át munkálkodjatok, a hetedik napon nyugalomnak, szent gyülekezésnek szombatja van, semmi dolgot ne végezzetek: az Úrnak szombatja legyen az minden lakhelyeteken.

Exodus 34

2Móz34:21

21. Hat napon munkálkodjál, a hetedik napon pedig pihenj; szántás és aratás idején is pihenj.

Exodus 35

2Móz35:1-3

⁶⁸⁰ Beszúrva a francia változatból.

⁶⁸¹ “Les payens, comme chiens mastins” – a pogányok, mint kutyák. – *Francia.*

1. És egybegyűjté Mózes az Izráel fiainak egész gyülekezetét, és monda nékik: Ezek azok a dolgok, a melyeket parancsolt az Úr, hogy cselekedjétek:

2. Hat napon át munkálkodjatok; a hetedik nap pedig szent legyen előttetek, az Úr nyugalomának szombatja. Valaki azon munkálkodik, megöletessék.

3. Ne gerjeszszetek tüzet a ti házaikban szombatnapon.

Leviticus 19

3Móz19:3

3. Az ő anyját és atyját minden ember tisztelje, és az én szombatjaimat megtartsátok. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

2Móz19:31, 26:2. *Az én szombatjaimat megtartsátok.* Ebből az első két igeszakaszból világosan kiderül, hogy a sátor szolgálata a szombathoz kapcsolódott, s a két dolgot nemcsak eltérhetetlen kötelék fűzte össze, de a munkától való megnyugvás is az áldozással volt kapcsolatos, mert pusztá gúny lett volna utólagos cél nélkül megpihenni. Sőt mi több, miután Mózes beszélt a nyugalomról, látszólag hozzákapcsolja a sátor megbecsülését, mintha ez általános rendelkezés lenne. Ebből megérthette a nép, hogy minden akadály eltávolított, ami elvonta volna őket Isten szolgálatától. A „féljétek a szenthelyet”⁶⁸² kifejezés jelképes, de megfelel annak, hogy valóságosan és őszintén féljék az Istent, Aki megígérte, hogy jelen lesz bárhol, ahol az Ő nevét segítségül hívják.

Exodus 23

2Móz23:12

12. Hat napon át végezd dolgaidat, a hetedik napon pedig nyúgodjál, hogy nyúgodjék a te ökröd és szamarad, és megpihenjen a te szolgálód fia és a jövevény.

12. *Hat napon át végezd dolgaidat.* Ebben az igeszakaszban ismét a szombat mellékes használatára utal, mely bár nem része az eredeti bevezetésnek, de ami a család és az állatok hasznára válik. Nem helytelen ezt a többi áldás közé sorolni, melyek a szombat értékét növelik, még ha ez a második törvénytábla része is. S tudjuk, hogy ezt a faragatlan népet minden lehetséges eszközzel csábítani kellett arra, hogy jó szívvvel megadják Istennek a Neki kijáró imádatot. A dolog summája tehát az, hogy nemcsak az Isten iránti kegyességüket, de a szolgálók iránti jószívűségüket is kellett ily módon bizonyítaniuk. Már megmutattam, hogy az úri mivoltukat mértékletesen kellett gyakorolniuk, visszaemlékezvén korábbi állapotukra, mivel Egyiptomban ők is rabszolgák voltak. Ha bárki azt feltételezné, hogy ez az érvelés nem állja meg a helyét, mert kegyetlen és félelmetes zsarnokság elnyomása alatt álltak, a válasz könnyű: annál jobban meg tudták állapítani a saját érzéseikből, mennyire megvetendő és tűrhetetlen dolog is a kegyetlenség.

⁶⁸² Károlinál: „szenthelyemet tiszteljétek”. Az Amplified Version ezzel megegyező. – a ford. Ainsworth mondja: „A Targumban Jonathan ezt így magyarázza: *Félelemmel menj az én szentélyem házába*, majd Mammonideszt idézi. Sok zsidó rítust a templomban tartottak meg.”

Exodus31

2Móz31:12-17

12. Azután szóla az Úr Mózesnek, mondván:

13. Te szólj az Izráel fiainak, mondván: Az én szombatimat bizony megtartsátok; mert jel az én közöttem és ti köztetek nemzetségről nemzetségre, hogy megtudjátok, hogy én vagyok az Úr, a ki titeket megszentellek.

14. Megtartsátok azért a szombatot; mert szent az ti néktek. A ki azt megrontja, halállal lakoljon. Mert valaki munkát végez azon, annak lelke írtassék ki az ő népe közül.

15. Hat napon munkálkodjanak, a hetedik nap pedig a nyugalomnak szombatja az Úrnak szentelt nap: valaki szombatnapon munkálkodik, megöletessék.

16. Megtartsák azért az Izráel fiai a szombatot, megszentelvén a szombatot nemzetségről nemzetségre, örök szövetségül.

17. Legyen közöttem és az Izráel fiai között örök jel ez; mert hat napon teremtette az Úr a mennyet és a földet, hetednapon pedig megszűnt és megnyugodott.

13. *Te szólj az Izráel fiainak.* A korábbiakat sulykolja beléjük néhány további szó hozzáadásával, például „mert szent az ti néktek”, mely kifejezéssel buzdítja őket ugyanannak a rítusnak, mint a legszentebbnek és a legsérthetetlenebbnek a megtartására – ha ugyanis elhanyagolják, azzal elbukik a vallás.⁶⁸³ Ezért halálbüntetést hirdet ki bárkire, aki munkálkodnék azon a napon. Ebből megint megértjük a titok méltóságát és kiválóságát, amikor Isten egy látszólag enyhe vétet halálbüntetésre méltónak nyilvánított. S a semmiképpen sem megbocsátható megvetés cselekedete volt szándékosan megszegni azt, amit Isten mondhatni megkülönböztető jellé tett az Ő népe és a pogány nemzetek közé. A soron következő igeszakaszok tendenciája ugyanez, amit felesleges lett volna ismételtetni, hacsak nem azért emlékeztette így rá a népet, mert rendkívüli fontosságú dologról volt szó. A tűzgyújtás megtiltásával veszi elejét minden félremagyarázásnak, amit készek lettek volna kiagyalni, mert azt feltételezhatték volna, hogy ha az edényt egy nappal korábban a tűzhelyre teszik, akkor már nem sértik meg a szombatot a tűzgyújtással. Ami tehát minden másnál megengedhetőbb lett volna nekik, Isten azt tiltja meg: ne foglalkozzanak az ételük elkészítésével, vagy más földi munkával, legyen az bármennyire jelentéktelen is. Amikor „állandó”, vagy örök „szövetségnek” nevezi, akkor a zsidók a makacsságuk jeleként tekintenek erre, és önkényesen tombolnak Krisztus, mint szövetség-szegő ellen, mert Ő eltörölte a szombatot. Én nem állok le velük vitatkozni a גִּלְמָה, *gnolam* szót illetően, ami néha hosszú időszakot, s nem örökkévalóságot jelent, hanem egyszerűen csak magához a dologhoz ragaszkodom. Bármilyen is mondatott örökkévalónak a törvény alatt, mindarról azt vallom, hogy a dolgok új állapotára vonatkozott, melyek majd Krisztus eljövetelekor teljesülnek be. Így a törvény örökkévalóságát nem szabad kiterjeszteni az idők teljességén túlra, amikor ezeknek az előképeknek az igazsága megmutatkozott, és Isten szövetsége új formát öltött. Ha a zsidók azt kiabálják, hogy az örökkévaló és a mulandó egymás ellentétei, azt egyes vonatkozásaiban tagadnunk kell, mert ami sajátos volt a törvény idején, az bizonyosan nem folytatódhat tovább Jézus Krisztus napja után. Emellett a szombat, noha a külső megtartása most nem használatos, a valóságában mégis örök marad a körülméltelkedéshez hasonlóan. Így mindkettő stabilitását az eltörlésük erősítette meg a legjobban. Ha ugyanis Isten ugyanazt követelte volna a keresztyénektől, azzal leplet tett volna az Ő Fiának halálára és feltámadására. Ezért minél

⁶⁸³ “Ils mettoyent bas la religion comme pour la fouler au pied” – úgy vetnék el a vallást, mintha lábbal tipornának azon. – *Francia.*

gondosabban tartanak ki a zsidók az ünnep megtartásában, annál többet törölnek el a szentségéből. Minket azonban hamisan rágalmaznak, mintha nem törödnénk a szombattal, mivel nincs semmi, ami jobban megerősítené annak valóságát és lényegét, mint a külsődleges használatának az eltörlése. Erre vonatkozólag az olvasóim elolvashatják, amit a Genézis 17-ről írtam, nehogy belefáradjanak a terjengősségembe. Emellett az áldozatokról szólva utaltam egyes dolgokra, melyek ugyanehhez a tanításhoz tartoznak. Mikor az Exodus 34-ben Isten konkrétan megparancsolja nekik, hogy „szántás és aratás idején is pihenj”, az nem azt jelenti, hogy szabadjára engedi a zablát az esztendő többi részére, hanem inkább szorosabbra húzza azt, mert semmiféle szükség sem szegheti meg ezt a szent rendelkezést. Egyébként jogos kifogásnak tűnhetett volna, ha a folyamatos esőzés, vagy egyéb, a termékenység szempontjából kedvezőtlen időjárás okából, ami a szántást nehezíti teszi, a földműveseket felszabadították volna a törvényi kötelezettségük alól, nehogy a megnyugvásnak terméketlenség legyen az eredménye. Ugyanez a vélemény lehetett volna az uralkodó a betakarításkor is, nehogy a termés szétszóródjon a földön. Isten azonban nem enged felmentést: a szombatot még az általános veszteség árán is be kell tartani.

Kiegészítések a negyedik parancsolathoz

Exodus 23

2Móz23:10-11

10. Hat esztendeig vesd be a te földedet és takard be annak termését;

11. A hetedikben pedig pihentesd azt, és hagyd úgy, hogy egyék meg a te néped szegényei; a mi pedig ezektől megmarad, egye meg a mezei vad. E képen cselekedjél szőlőddel és olajfáddal is.

10. *Hat esztendeig.* Újabb szombatnapi (szombatista) rendelkezés következik, tudniillik az évekről a földművelés vonatkozásában. Amiképpen az emberek és a jószág megpihentek minden hetedik napon, úgy írta elő Isten, hogy a földnek is pihennie kell minden hetedik esztendőben. A föld termékenységének, vagy sivárságának megfelelően a földet paragon hagyták minden harmadik, vagy negyedik esztendőben, nehogy a kizsigerelés folytán teljes mértékben terméketlenné váljon. Valóban aligha található olyan termőtalaj, mely alkalmas lenne a folyamatos termelésre. Némi megpihenés adatik tehát, amíg a föld visszanyeri a termőerejét, de ez csak a búzára, az árpára, a borsóra, a babra, s más hüvelyesekre és magokra vonatkozik. A réteket és a kaszálókat illetően más a helyzet, mert amikor a réteket minden évben lekaszálják, azzal a föld termékenységét nem csökkentik, miközben a szőlő leromlik, ha nem művelik. A rendkívüli és kiváló termékenység jele volt, hogy Kánaán földje képes volt elhordozni a folyamatos vetést hat éven keresztül anélkül, hogy tönkrement volna. Isten a népe javára tisztelte meg ezzel a kiváltsággal. Nem a szükségből rendelte el a nyugalmat, mert a hatodik évben megkettőzte áldásának erejét, hanem azért, hogy a szombat szentsége mindenütt látványos lehessen, s így Izrael gyermekei, amikor rátekintettek a földre, még jobban felbátorodjanak annak betartására. A nyugalom természete az volt, hogy a szent évben nem volt szabad vetniük, s nem volt szabad megmetszeniük a szőlőiket, s ha bármi kihajtott az előző év szétszóródott terméséből, az a föld lakói és az idegenek számára közös tulajdont képezett, bár Isten konkrétan a szegényekre ruházott mindent, ami magától nőtt, akár gabona, akár szőlő, egyfajta ingyenes ajándékként a szükségleteik enyhítésére. S ez a jóság és nagylelkűség egyfajta mellékes kiegészítés volt a vallásos kötelezettségek ellátásához. Valóban nem az volt Isten fő célja, hogy könnyítsen a szegények helyzetén, de, mint azt korábban mondtuk, semmi furcsa nem volt abban, hogy az

irgalmasság hivatala Isten szolgálatának a folyománya legyen. Ha az istentelen emberek bolond módon azt vetik ennek ellenébe, hogy nincs kapcsolat az értelem nélküli termőföld és a lelki titok között, arra már megadtuk a választ: noha a szombat csak a hívőknek adatott egy felbecsülhetetlenül nagy áldás zálogaként, a jelei mégis megmutatkoztak mind a nyájakban és gulyákban, mind a holt teremtményekben azért, hogy megújuljon azok emlékezete, nehogy a nép elhidegüljön, s a rajongásuk langyossá váljon. Ha azonban gúnyolódva kitartanak amellett, hogy csúnyán bántak a zsidókkal,⁶⁸⁴ mikor a legnagyobb kiváltságaik közepette szamarak és ökrök, valamint maguk a földek voltak a társaságuk, arra azt válaszolom: miért nem alkalmazzák ugyanazt a gúnyt megszokottabb módon? Mivel az üdvösség tanítása korábban papírra, vagy pergamenre íródott, mielőtt elénk került volna, miért nem nevetnek teljes erejükből a hitünk engedelmességén? Hiszen buta hiszékenységünkben azokat az ígéreteket öleljük magunkhoz, melyeket bűdös bőrökön, vagy más egyén szennyes anyagon adtak át nekünk? Isten véste bele a szombat betartását minden teremtményébe, hogy bármerre is fordították a zsidók a szemeiket, mindenütt azt láthassák. Miért ne lehetne tehát a föld látványos és mély benyomást hagyó jel ennek a tanításnak a kezdetleges emlékeztetéséhez? Mikor ezt mondja: „a mi pedig ezektől megmarad, egye meg a mezei vad”, az nem terjed ki a vad és kártékony állatokra, melyeket elűzhetnek a birtokaikról, hanem Isten pusztán csak azt parancsolja meg, hogy amit a föld ebben az időben megterem, az legyen az ételme válogatás nélkül embernek és állatnak egyaránt. S ez közvetett választ ad az esetlegesen felmerülő kérdésre, mert Isten megmutatja, hogy a fű nem vész el, még ha nem is kaszálják azt le, ugyanis a fű így az állatoké lesz, hogy bőven táplálkozhassanak a földeken és a legelőkön.

Másik kérdés merül azonban fel a Leviticusból, ahol Isten megengedi a föld birtokosának és a családtagjainak, hogy összeszedjék élelem gyanánt, ami magától terem. De semmi sem gátolta meg őket úgy, mint az idegeneket, vagy bárki mást attól, hogy elfogyasszák a mindenki számára közös gyümölcsöket, amennyiben a kapzsiságuk okából nem fosztották meg ettől a szegényeket.⁶⁸⁵ Hamarosan ugyanezt a dolgot teszi hozzá a jubileumi év leírásához, mert jóllehet az az év, mely a hétszer hét éves ciklus után következett, szentebb volt, mint a többi, Isten mégis megengedte, hogy elfogyasszák a maguktól termett gyümölcsöket. Korlátozóbban beszél az Exodusban, hogy az elméjükbe vesse a nagyobb nagylelkűséget, de a Leviticusban megmutatja: nem lépett fel annak a veszélye, hogy a föld termése odavész, mert mind ők, mind a szolgálók és a barmaik engedélyt kaptak a béresekkal és a jövevényekkel egyetemben azok elfogyasztására. Ahol azt mondja, hogy „a mi a te tarló földeden magától terem”, azalatt én a rendszerint learatott földet értem. Nem sokkal utána pedig az ő sajátjuknak mondja az „félretett” (elkülönített) szőlőik tulajdonjogát.⁶⁸⁶ Jóllehet tehát a tulajdonos büszkélkedhetett azzal, hogy a birtok az övé, következésképpen az egész aratásnak az övének kell lennie, Isten mégis arra emlékezteti őket, hogy annak gyümölcsei mindenki számára közösek a szombatév alatt. Az „aratás” szó tehát a bevetett földre, míg az „elkülönítés” a magán szőlőskertre, vagy annak gyümölcseire vonatkozik. A régi fordító „az első zsengek szőlői” kifejezéssel fordított. Ha jobbnak látjuk ezt az értelmezést elfogadni, akkor Mózes konkrétan azt mondja ki, hogy semmiféle, belőlük adott áldozat nem jogosította fel a birtokost magának követelni azt, ami a szőlőskertjében termett (ennek az évnek a során⁶⁸⁷). Ellenkező esetben ugyanis jó mentség lett volna Istennek

⁶⁸⁴ “La condition des Juifs n’a gueres este honorable” – a zsidók állapota aligha volt tiszteletreméltó. – Francia.

⁶⁸⁵ Kiegészítés a francia változatban: “et que chacun en preint ce qu’il pourroit, comme d’un bien commun” – és mindegyik vehetett belőle, mint közös tulajdonból, amit tudott.

⁶⁸⁶ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét. 3Móz25:5: עֲנִבִי נוֹיָרַךְ „a félretett szőlőitek”. „Uvas a te derelictas” – Sebastian Münster. Sebastian Münster mondja az egyik jegyzetében: „Követjük a kaldeus magyarázót, aki ezeket a szavakat a *szőlőitek*, melyekről *lemondatok* kifejezéssel fordítja. Mások azonban a *félretett szőlőitek* kifejezést használják (azaz azt, amit mostanáig magadnak tettél félre). amit nem adtál át közös tulajdonba. – Henry Walter. A Vulgata fordítása: “uvas primitiarum tuarum”.

⁶⁸⁷ A francia változatból kiegészítve.

ajánlani a szőlő első zsengeit, s ez ürügy lett volna a zsidóknak ahhoz az állításhoz, hogy az egész termést megszentelték az első zsengekben. Isten azonban elejét veszi ennek a csalápfintaságnak annak megmutatásával, hogy azt, ami a közönséges művelésről hangzott el, azt helytelenül vonatkoztatták volna a nyugalomnak erre a rendkívüli évére. Mivel azonban a נָאִזִּיר, *nazír* szó „elkülönítést” jelent, én nem látom be, miért kellene megváltoztatnunk azt, ami nagyon jól illik egybe. Az igemagyarázók azonban mégsem értenek egyet a szó jelentését illetően: egyesek „lemondásnak” értik, mert minden tulajdonos feladta a magántulajdonát, hogy a szőlőskert közös lehessen. Mások úgy magyarázzák, mintha tartózkodtak volna a művelésétől abban az esztendőben. Az én saját véleményem azonban az, hogy egyszerűen a birtokos saját jogát nevezi „elkülönítésnek”, azaz nem volt törvényes másoknak is a szőlőskerthez nyúlni a szombatév kivételével. Az elkülönítés tehát a nyilvánosság számára hozzáférhető közös földekkel ellentétes.

Leviticus 25

3Móz25:1-7, 20-22

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek a Sinai hegyen, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak és mondd meg nékik: Mikor bementek a földre, a melyet én adok néktek, nyugodjék meg a föld az Úrnak szombatja szerint.
3. Hat esztendőn át vesd a te szántóföldedet, és hat esztendőn át messed a te szőlődet, és takarítsd be annak termését;
4. A hetedik esztendőben pedig szombati nyugalma legyen a földnek, az Úrnak szombatja: szántóföldedet ne vesd be, és szőlődet meg ne mesd.
5. A mi a te tarló földeden magától terem, le ne arasd, és a mi a te metszetlen szőlődön terem, meg ne szedjed; mert nyugalom esztendeje lesz az a földnek.
6. És a mit a föld az ő szombatján terem, legyen az eledelül néktek: néked, szolgádnak, szolgáló leányodnak, béresednek és zsellérednek, a kik nálad tartózkodnak;
7. A te barmodnak is és a vadnak, a mely a te földeden van, legyen annak minden termése eledelül.
20. Ha pedig azt mondjátok: Mit eszünk a hetedik esztendőben, ha nem vetünk, és termésünket be nem takarítjuk?
21. Én rátok bocsátom majd az én áldásomat a hatodik esztendőben, hogy három esztendőre való termés teremjen.
22. És mikor a nyolczadik esztendőre vettek, akkor is az ő termésből esztek egészen a kilencedik esztendeig; mindaddig ő gabonát esztek, míg ennek termése be nem jön.

20. *Ha pedig azt mondjátok.* Az emberek soha nem fognak engedelmeskedni Isten rendeleteinek, hacsak nem helyesbítik a Vele szembeni bizalmatlanságukat, s mindig is elmések lesznek a különféle kifogások kiagyalásában Vele szembeni engedetlenségre. A nehézség azonban ebben a dologban speciális mentség volt a zsidóknak, mert az éhség megsemmisíthette volna őket ebben a két évben, ugyanis a hetedik évben se nem vetettek, se nem arattak. Az aratásra pedig várniuk kellett egészen a nyolcadik esztendő végéig. Nos honnan vehettek volna elég vetőmagot, miután a föld egy egész esztendőn át pihent? Nem ok nélkül szabadítja hát meg Isten őket ettől a kételytől, megígérve, hogy olyan bőséget ad majd a hatodik évben, ami elegendő lesz a soron következő kettőre is. Figyeljük meg a kifejezést:

Isten „kiparancsolja az áldását”⁶⁸⁸ speciális módon és a szokásosnál nagyobb mértékben, így a föld kétszer, vagy háromszor termékenyebb lesz. Ebből nem közönséges alapot meríthetünk a magabiztossághoz a mindennapi kenyérünk kérésekor. Ez azonban speciális ígéret volt, miszerint a zsidók élelme nem fogy el a szombatév miatt. Ennek kinyilatkoztatását Isten már megadta a pusztaságban, amikor dupla adag mannát adott a gyűjtögetőknek a szombatot megelőző napon. Manapság ezt a kényelmetlenséget a földművelők alkalmazásával kerüljük el, akik úgy osztják fel a területüket, hogy a föld soha nem marad teljes mértékben ugaron, de az egyik rész pótolja a másik rész miatti kiesést. Ezt a felosztást a zsidók nem használták. Isten ezért szabadította meg őket a nyolcadik évi aratásig tartó éhségtől való félelmüktől, bár egyidejűleg szemlátomást a takarékosagra is szoktatja őket, nehogy a mértéktelenül és a luxusban tobzódva vesztegessék el azt, amit Ő a kellő bőségben, de két évre adott meg nekik. Erre a rendeletre utal, amikor a próféták által kijelenti, hogy a föld élvezi majd a szombatjait, amikor kiokádta a lakóit (2Krón36:21). Miután a szombatok megsértésével beszennyezték, ezért azt mondja, hogy egy hosszabb, egybefüggő időszakban fog pihenni, ezzel viszonyozván az oly sok éves munkáját.

A jubileumi év (a kürtölés esztendeje)

Leviticus 25

3Móz25:8-13

8. Számlálj azután hét szombat-esztendőt, hétszer hét esztendőt, úgy hogy a hét szombat-esztendőnek ideje negyvenkilenc esztendő legyen:

9. Akkor fúvasd végig a riadó kürtöt a hetedik hónapban, a hónap tizedikén; az engesztelés napján fúvasd végig a kürtöt a ti egész földetekben.

10. És szenteljétek meg az ötvenedik esztendőt, és hirdessetek szabadságot a földön, annak minden lakójának; kürtölésnek esztendeje legyen ez néktek, és kapja vissza kiki az ő birtokát, és térjen vissza kiki az ő nemzetségéhez.

11. Kürtölésnek esztendeje ez, az legyen néktek az ötvenedik esztendő; ne vessetek és le se arassátok, a mit önként terem a föld, és a metszetlen szőlőjét se szedjétek meg annak.

12. Mert kürtölésnek esztendeje ez, szent legyen néktek, a mezőről egyétek meg annak termését.

13. A kürtölésnek ebben az esztendejében, kapja vissza ismét kiki az ő birtokát.

8. *Számlálj azután hét szombat-esztendőt.* A harmadik fajta szombat következik, mely negyvenkilenc, vagy hétszer hét esztendőből áll. Ez volt a leglátványosabb szombat, mert a nép állapota, mind a személyeik, mind a házaik és a tulajdonaik megújultak, s noha ebben az évben Isten a közjóléttel törődött, segített a szegényeken oly módon, hogy a szabadságuk ne szűnjön meg, de fenntartotta az Általa megszabott rendet is. Az sem kérdéses, hogy ezzel további serkentést adott a zsidóknak a szombat tiszteletben tartásához. Egyfajta emlékünnepe volt ugyanis a szent nyugalomnak látni a rabszolgákat felszabadítva és hirtelen szabadon, a házakat és a földeket visszaadva a korábbi tulajdonosaiknak, akik eladták azokat, s végül látni, amint minden dolog új arculatot ölt. Ezt az évet *Jobel*-nek nevezték a kosszarv hangja miatt, amivel a szabadságot és a tulajdonjog-helyreállítás kihirdették, de amint említettem, a fő dolog az az ünnepélyesség volt, ami megmutatta, hogy ők elkülönültek a többi nemzettől Isten saját és szent népeként. Sőt, minden dolog megújulása is arra irányul,

⁶⁸⁸ Az angol változatban. Károlinál „rájuk bocsátja”. – *a ford.*

hogy újonnan megváltva a nagy Szombaton, teljes mértékben Istennek, a Szabadítójuknak szentelhessék magukat.

Leviticus 23

3Móz23:1-44

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
2. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nékik az Úrnak ünnepeit, a melyeken szent gyülekezésekre kell összegyülekeznetek. Ezek azok az én ünnepeim:
3. Hat napon át munkálkodjatok, a hetedik napon nyugodalomnak, szent gyülekezésnek szombatja van, semmi dolgot ne végezzetek: az Úrnak szombatja legyen az minden lakhelyeteken.
4. Ezek az Úrnak ünnepei, szent gyülekezések napjai, a melyekre szabott idejökben kell összegyülekeznetek.
5. Az első hónapban, a hónapnak tizennegyedikén, estennen az Úrnak páskhája.
6. E hónapnak tizenötödik napján pedig az Úr kovásztalan kenyerének ünnepe. Hét napig egyetek kovásztalan kenyeret.
7. Az első napon szent gyülekezéstek legyen, semmi robota munkát ne végezzetek.
8. Hét napon át pedig tűzáldozatot áldozatok az Úrnak, és a hetedik napon szent gyülekezéstek is legyen: semmi robota munkát ne végezzetek.
9. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:
10. Szólj Izráel fiainak és mondd meg nékik: Mikor bementek a földre, a melyet én adok néktek, és megaratjátok annak vetését: a ti aratástok zsengéjének első kévéjét vigyétek a papnak.
11. Az pedig lóbálja meg a kévét az Úr előtt, hogy kedvesen fogadtassék érettetek; a szombat után való napon lóbálja azt meg a pap.
12. A mely napon pedig meglóbáltatjátok a kévét, áldozatok az Úrnak egy ép, esztendő bárányt egészen égőáldozatul.
13. Ahhoz pedig ételáldozatul két tized efa lánglisztet, olajjal elegyítve; tűzáldozatul az Úrnak, kedves illatú; italáldozatul pedig egy hin bornak negyedrészt.
14. Új kenyeret pedig és pergelt búzaszemeket és zsenge kalászatokat ne egyetek mind a napig, a míg be nem vizitek a ti Isteneteknek áldozatját. Örök rendtartás ez nemzetségről nemzetségre minden lakóhelyeteken.
15. Számláljatok azután a szombatra következő naptól, attól a naptól, a melyen beviszitek a meglóbálni való kévét, hét hetet, egészek legyenek azok.
16. A hetedik hétre következő napig számláljatok ötven napot, és akkor járuljatok új ételáldozattal az Úrhoz.
17. A ti lakóhelyeitekből hozzatok fel két meglóbálni való kenyeret; két tized efa lisztlángból legyenek azok, kovászszal sütve, zsengékül az Úrnak.
18. A kenyérrel együtt pedig áldozatok meg hét bárányt, épeket, esztendősoket, és egy tulkot, fiatal bikát, és két kost; egészen égőáldozatul legyenek ezek az Úrnak, étel- és italáldozatokkal egybe; kedves illatú tűzáldozat ez az Úrnak.
19. Készítsetek el egy kecskebakot is bűnért való áldozatul, és két bárányt, esztendősoket, hálaadó áldozatul.
20. És lóbálja meg azokat a pap a zsengékből való kenyérrel az Úr előtt való lóbálással a két báránnyal egybe. Szentek legyenek ezek az Úrnak a pap számára.
21. És gyülekezzetek egybe ugyanazon a napon; szent gyülekezéstek legyen néktek, semmi robota munkát ne végezzetek. Örök rendtartás ez minden lakóhelyeteken a ti nemzetségeitek szerint.

22. Mikor pedig földetek termését learatjátok: ne arasd le egészen a mezőnek széleit, és az elhullott gabonafejeket fel ne szedd; a szegénynek és jövevénynek hagyd azokat. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

23. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

24. Szólj Izráel fiaihoz, mondván: A hetedik hónapban, a hónap első napján ünnepeitek legyen néktek, emlékeztető kürtzengéssel, szent gyülekezéssel.

25. Semmi robota munkát ne végezzetek, és tűzáldozattal áldozatok az Úrnak.

26. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

27. Ugyanennek a hetedik hónapnak tizedikén az engesztelés napja van: szent gyülekezések legyen néktek, és sanyargassátok meg magatokat, és tűzáldozattal áldozatok az Úrnak.

28. Semmi dolgot ne végezzetek azon a napon, mert engesztelésnek napja az, hogy engesztelés legyen érettetek az Úr előtt, a ti Istenetek előtt.

29. Mert ha valaki nem sanyargatja meg magát ezen a napon, irtassék ki az ő népe közül.

30. És ha valaki valami dolgot végez ezen a napon, elvesztem az ilyent az ő népe közül.

31. Semmi dolgot ne végezzetek; örök rendtartás legyen ez nemzetségről nemzetségre minden lakhelyeteken.

32. Ünnepek ünnepe ez néktek, sanyargassátok meg azért magatokat. A hónap kilenczedikének estvéjén, egyik estvétől a másik estvéig ünnepeljétek a ti ünnepeiteket.

33. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

34. Szólj Izráel fiainak, mondván: Ugyanennek a hetedik hónapnak tizenötödikén a sátorok ünnepe legyen az Úrnak hét napig.

35. Az első napon szent gyülekezés legyen, semmi robota munkát ne végezzetek.

36. Hét napon áldozatok az Úrnak tűzáldozatot, a nyolczadik napon pedig szent gyülekezések legyen és újra tűzáldozattal áldozatok az Úrnak; berekesztő ünnep ez, semmi robota munkát ne végezzetek azon.

37. Ezek az Úrnak ünnepei, a melyeken szent gyülekezésekre kell gyülekeznetek, hogy áldozatok az Úrnak tűzáldozattal, egészen égőáldozattal, ételáldozattal, véres- és italáldozattal: minden napét a maga napján.

38. Az Úrnak szombatjain kívül, adományaitokon kívül, fogadásból és szabad akaratból való minden ajándékaitokon kívül a melyeket adni szoktatok az Úrnak,

39. Ugyancsak a hetedik hónapnak tizenötödik napján, a mikor a földnek termését betakarjátok, az Úrnak ünnepét ünnepeljétek hét napig: az első napon nyugalom napja, és a nyolczadik napon is nyugalom napja legyen.

40. És vegyetek magatoknak az első napon szép fának gyümölcsét, pálmafa ágait, sűrű levelű fa lombját, és patak mellett való fűzgalyakat, és örvendezzetek az Úr előtt, a ti Istenetek előtt hét napig.

41. Így ünnepeljétek meg azt az Úrnak ünnepét minden esztendőben hét napig. Örökkévaló rendtartás legyen ez a ti nemzetségeiteknél; a hetedik hónapban ünnepeljétek azt.

42. Sátorokban lakjatok hét napig, minden benszülött sátorokban lakjék Izráelben.

43. Hogy megtudják a ti nemzetségeitek, hogy sátorokban lakattam Izráel fiait, a mikor kihoztam őket Egyiptom földéről. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

44. És szóla Mózes Izráel fiainak az Úrnak ünnepei felől.

4. Ezek az Úrnak ünnepei. A többi ünnep, melyeket Mózes itt felsorol, a szombathoz kapcsolódnak. Első helyre a húsvétot teszi, melynek titkát nem ok nélkül kapcsoltam az első

parancsolathoz. A megalapítását ugyanis ott magyaráztam, mert mintegy korlátként működött a nép számára, hogy el ne hajoljanak idegen istenekhez. Abban a rítusban váltak beavatottakká Isten szolgálatára, hogy elvethessék a pogányok minden babonaságát, és belenyugodjanak a törvény tiszta tanításába. A húsvét tehát önmagában véve az első parancsolat kiegészítése volt, mégis, ezt az évről évre megismétlődő napot alkalmasan sorolja fel a többi ünnep között. S biztosan világos, hogy a negyedik parancsolatnak nincs más célja, mint a népet gyakoroltatni Isten szolgálatában. Mivel azonban a bárány előlése az örökbefogadás kegyelmét jelképezte, mellyel Isten Önmagához kötötte őket, ezért volt szükséges az első parancsolathoz kapcsolni. Elégedjenek hát meg az olvasóim a másik részével, tudniillik hogy az évenkénti megünneplése segített az izraelitáknak abban, hogy állandóan emlékezzenek a megváltásukra.

10. *Mikor bementek a földre.* Mózes itt lefekteti az ünnep második, az első zsengek felkínálásának szentelt napjának szabályait. Leírja a ceremóniát, miszerint egy maroknyit kell vinniük a papnak, bár egyesek úgy vélik, hogy az itt leírt mérték az efa tizedrésze. Az ómer⁶⁸⁹ szó mindkettő jelenti. De ebben az igeszakaszban a „marok” a legideillőbb, mivel eleven módon jelképezte az aratás kezdetét, ugyanis még a kiszáradt magot sem volt szabad megízlelni az első zsengek felajánlása előtt. A pap felemelte azt az oltár előtt lóbáló mozgással, mert a héberek így tesznek különbséget a két mód, a תרומה, *therumah*, felemelés és a תנופה, *thenuphah*, az itt említett között, mely meglóbálást jelent a négy égtáj felé, ami után áldozatot és italáldozatot mutattak be. Tudjuk, hogy a pogány nemzetek⁶⁹⁰ úgy alkottak maguknak isteneket és istennőket, akik a gyümölcsök felett uralkodtak, hogy a Föld volt az istenek és az emberek közös anyja. Ebbe a hibába a zsidók is egyenesen beleestek volna, vagy úgy tömték volna magukat tele, hogy közben Istenre nem is gondoltak volna, amíg ez a ceremónia nem emlékeztette őket arra, hogy a létük Atyja a mennyben van, Akinek a szolgája, a föld, gondoskodik az élelmükről. Miután az egész aratást ebben az egy marokban szentelték meg, így olyan volt ez, mintha azt mutatták volna be, hogy bármit is termett a föld, az teljes mértékben az Istené. Így azonban Isten bámulatos jósága látványossá vált, mikor a sajátját megkövetelve egyáltalán nem csökkentette a nép élelmét. Utána pedig mondhatni az Ő kezéből kapták meg mindazt, amit egyenként otthon tároltak: mintha mindaz az Ő szentélyéből származott volna. Pál kijelentése közismert: „Ha pedig a zsenge szent, akkor a tészta is” (Rm11:16), mellyel a törvény eme ókori ceremóniájára utal. A szó, amit a „kedvesen fogadtassék” kifejezéssel fordítanak ugyanaz, mint amit a fordítók máshol „tetszés szerint”-nek fordítanak és a népre vonatkoztatnak, mintha az állna itt, hogy „ahogyan akarjátok”, vagy „ad libitum”, ahogyan faragatlanul mondják.⁶⁹¹ Korábban azonban már megmutattam, hogy ezt mindig Isten kegyességére és jóindulatára kell vonatkoztatni, bár passzív értelemben vonatkoztatják a népre is, mint pl. a Zsolt 106:4-ben, ahol a רצון, *ratson*, vagy a választott nép jóindulata azt az ingyenes szeretetet jelenti, mellyel Isten az Ő egyházával bánik. Mózes azonban azt jelzi, hogy a föld gyümölcsseit nem lehet másképp tiszta lelkiismerettel elfogyasztani, mert akkor nem érzik, hogy Isten elfogadta őket és atyai szertettel tekint rájuk. A mára már eltörölt ceremónia a lényegét tekintve teljes mértékben

⁶⁸⁹ A עמר, *gomer* szó egyszerre volt az efa tizedrészének megfelelő mértékegység, valamint kéve, vagy marok (a Septuagintában δραγματα), amiképpen fordítják, mikor azt olvassuk, hogy Ruth a kékék között szedegetett. Ennek pedig az oka az, hogy amit egy kéve gabonából kicsépeltek, az rendszerint megtöltötte az egy ómer nagyságú edényt. – Willet, a maga helyén.

⁶⁹⁰ V. ö. Vergilius, Georgica 1:

Vos, O clarissima mundi

Lumina, labentem coelo quae ducitis annum,

Liber et alma Ceres; vestro si munere tellus

Chaoniam pingui glandem mutavit arista,

Poculaque inventis Acheloia miscuit uvis, stb. – 5:5-9.

⁶⁹¹ Lásd a 632. lábjegyzetet

fennmaradt közöttünk is, mert csakis Isten nagylelkűségének a hitből és hálából fakadó elismerése szenteli meg mindazt, amit az Ő kezéből kapunk.

Az első zsengek után következik a hetek ünnepe, amit a görögök Pünkösdek fordítottak ugyanarra vonatkoztatva, mert miután felkínálták az első zsengeket az aratás során, a hála újabb jelét tették hozzá a kenyerek képében és a nagyobb áldozattal. Meg kell azonban említeni, hogy a két kenyeret minden családnak meg kellett adnia, s ezeket két tized efa lisztből kellett elkészíteni, s a hét bárányból, egy tulokból, két kosból, valamint a kecskebakból és a két bárányból álló áldozatokat is megparancsolja a népnek. Ez valójában Isten nagylelkűségének a törvényes elismerése, mert a kéve meglengetése, amit gyorsan hajtottak végre, csak felszínes elismerése volt annak. Láttuk ugyanis, hogy mielőtt megérintették a magot, Isten megkövetelte, hogy addig is kínálják fel Neki az első zsengeket, amíg majd a szabadidejükben és alkalmasabb időszakban alaposabban is eleget tehetnek a kötelességeiknek. Amit tehát korábban megjegyeztünk az első zsengekről, az csak felkészülés volt a pünkösdre, ahol a szent ételáldozat nem gabonakalászból, hanem az új lisztből elkészített kenyerekből állt.

24. *A hetedik hónapban, a hónap első napján.* Csodálom, miképpen jutott valaha is a zsidók eszébe, hogy a kürtzengés ünnepén Izsák szabadulására emlékeznek,⁶⁹² amikor egy kos adatott áldozatul helyette,⁶⁹³ ezt azonban a szokásos vakmerőségükkel koholták. Ez bizonyára ugyanolyan alaptalan, mint amennyire ésszerűtlen. Mások helyesebben feltételezik, hogy ez felkészülés volt az engesztelés közeledő ünnepére a hátralevő rövid időszak miatt. Miután ezt a napot semmiféle sajátos jel nem különbözteti meg, valószínű, hogy nem kell elkülöníteni a hamarosan utána következőtól, tudniillik a tizedik naptól. Hacsak talán nem valószínűbb, hogy azért hívták így össze őket évente egyszer a kürtök hangjával, hogy először is megtanulhassák: minden szent összegyűlekezésüket Isten hangja rendelte el, másodsor, mert az Ő hangja így újult meg, hogy mindig készek legyenek engedelmeskedni annak. S látszólag ezt jelzi az „emlékeztető kürtzengés” kifejezés. Mintha Isten azt mondta volna: a kürtök évente egyszer azért harsogtak a fülükbe, hogy egész életükben figyeljenek oda Isten hangjára, és mindig készen álljanak elmenni bárhová, ahová csak parancsolja nekik. Mások úgy vélik: a kürtök a hónap elején azért szóltak, hogy felkészüljenek a három ünnepre, s mert ez a hónap figyelemre méltó volt mind a szombatév, mind a kürtölés esztendeje során. De mi van, ha amikor Isten áthelyezte ezt a hónapot az év elejéről a hetediknek, akkor meg akarta hagyni az eredeti méltóságának némi nyomát? Általánosan elfogadott ugyanis az, hogy amíg a nép ki nem jött Egyiptomból, ez volt az első hónap. Egyesek még azt is gondolják, hogy a világ ebben a hónapban teremtett, ami nem nélkülöz minden ésszerűséget. S a zsidók a politikai ügyekben, valamint a földi élthez tartozó dolgokban most is megtartják ezt az eredeti számítást a töretlen szokásnak megfelelően: csak a szent dolgokban kezdik az évet március hónapban. Nekem valóban ez tűnik az ésszerű oknak, amiért Isten a most szóban forgó napon újította meg az Ő uralmának emlékeztető ünnepélyes kihirdetéssel, s tulajdonította ezt a hetedik hónapot mind a szombatév, mind a kürtölés éve részének.⁶⁹⁴ Az ünnepséget egy nap alatt kellett megülni, s csak nagyon csekély mértékben különbözött egy szokásos szombattól: a kürtzengésben, és a Numeri 29-ben leírt áldozatban. Ott ugyanis Mózes többet mond, mint

⁶⁹² „A zsidók és a latinok azt vallják, hogy kürtzengés ünnepét annak emlékére vezették be, hogy megemlékezzenek róla, miképpen szabadul meg Izsák pátriárka az atyja késétől, és miképpen került egy kos az ő helyére (1Móz22:11), ebből pedig arra, hogy azon a napon ezért fűjták meg a kosszarvból készült kürtöket. Sőt, a zsidók azt is kijelentik, hogy pontosan ezen a napon, azaz a hetedik hónap első napján szabadult meg Izsák a feláldozástól. A kürtök megfűvése tehát Izsák szabadulásának volt az emlékezete, s csendes imát is hozzátettek, hogy Isten emlékezzen meg róluk is, és amiképpen megszabadította Izsákot, úgy szabadítsa meg az utódait is a halálos veszedelemből.” – *Cornelius a Lapide* a maga helyén, lásd *R. Salomon Jarchi* a maga helyén.

⁶⁹³ “Se trouva miraculeusement” – találatott csodálatos módon. – *Francia*.

⁶⁹⁴ Kiegészítés: “Oltre les trois festes dont il sera parler consequemment” – a három ünnep mellett, melyekről majd szólunk. – *Francia*.

itt: felsorolja a borjút, a kost, a hét bárányt, a bűnázdozati kecskebakot a kiegészítésekkel együtt, valamint a hó eleji égőáldozatot, s megparancsolja, hogy egészen égőáldozat legyen., Itt viszont általánosságban, egy szóval beszél.

27. *Ugyanennek a hetedik hónapnak tizedikén.* A כפרים, *capphar* szó, amelyből a כפרים, *cephurim* ige származik, egyaránt jelenti a kiengesztelést, valamint a véték és a vád eltörlését engesztelés által. A כפרים tehát az Istent kiengesztelő áldozatok (*libationes*), s a szó azért szerepel többes számban, mert nemcsak egyfajta véték volt nekik tulajdonítva, hanem sokszoros engesztelésre volt szükségük a megannyi és sokféle vétük miatt. Ezt valóban mind nyilvánosan, mind titokban cselekedték az év hátralévő részében, mert minden áldozat, amiket felkínáltak, ugyanannyi elégtétel is volt egyben, hogy bocsánatot nyerjenek és kiengeszteljék Istent. De ezekhez a napi gyakorlatokhoz még hozzátételeztünk egy évenkénti ünnep speciális megemlékezésnek és élesebb sarkantyúként a megtérésre, mert alkalmas dolog volt kegyes szomorúságra serkenteni őket ünnepélyes böjttel és áldozatokkal, miután egész évben önmaguk ellen szították Isten haragját. Ezért ezen az ünnepnapon az Ő ítélőszéke elé lettek idézve, hogy odajárulván elismerjék: rászolgáltak erre az ítéletre, de mégis imádkoztak, hogy elkerülhessék a büntetést. S ez volt a célja az ünnepnek. Közben megtudták az áldozatokból, hogy Isten visszafogadta őket a kegyeibe, mivel az egyszerű megvallás csak a kétségbeesésének szolgáltatott volna alapot. Isten tehát megkövetelte tőlük a szomorúságot és a bűnbánat egyéb jeleit, hogy a Maga részéről bizonyosságot tegyen róla: kellően kiengesztelődött irántuk. A „sanyargassátok meg magatokat” kifejezés itt a böjtre vonatkozik, amit a megtérés külső jeleként követelt meg tőlük. S bizonyosan nem volt súlya a böjtnak önmagában véve, mert Ézsaiásan keresztül Isten világosan megmutatja, hogy nem tekint a képmutatókra, akik abban bíznak, hogy a böjtölésükkel engesztelik Őt ki (Ézs58:3), hanem tartózkodván a pusztán luxusszámba menő élelmiszerektől és a csemegéktől, megemlékezzenek a nyomorúságukról, hogy a fájdalomtól lesújtottan, alázatosan keressék hevesebben és buzgóbban az orvosságot. A bűnbocsánatot ugyanis senki másnak nem ígéri meg, csak akik a komoly bánattól lesújtottan elveszetteknek és nyomorultaknak érzik magukat, s elismerik és megvallják azt, amire rászolgáltak. Ezen a módon nyílt ajtó a könyörgéshez Isten könyörületéért. Ám akkor sem szabad azt feltételezni, hogy azok, akik így voltak elégedetlenek önmagukkal, a felkészülésükért szolgáltak rá a megbocsátásra.⁶⁹⁵ Mivel azonban ellentétes lenne Isten természetével, ha Magához ölelné azokat az embereket, akik a vétkeikbe merültek és makacsul kitartanak a bűnben – hiszen a legésszerűtlenebb dolog volna, ha az Ő irgalmassága folytán szabadság adatna a bűnre a büntetlenség ürügyével – szükséges, hogy a bűnbánat megelőzze a kibékülésünket Istennel. Ebből az is kiderül, hogy Ő úgy bocsát meg a bűnösöknek, hogy közben még mindig utálja a bűneiket, mert Ő nemcsak felmenti azokat, akik önként ítélik el magukat, de nem fogad senki mást a kegyeibe, csak azokat, akik elhagyják a bűneiket. Nem mintha bárki tökéletesen megtagadná önmagát, vagy a bűneit, hanem a belemerülésen át válik a bűnbánat elfogadhatóvá Isten számára,⁶⁹⁶ amit egyébként joggal elutasíthatna a hiányosságai miatt. Ezt azt is megerősíti, amit az imént mondtam: nem a bűnbánatunk érdemei alapján ment fel minket Isten a bűneink alól, mintha a vétkektől és a büntetéstől sirással, bánkódással és megvallással váltanánk meg magunkat, mivelhogy közülünk még a legjobbak bűnbánata is mindig gyengének és tökéletlennek találtatik. Ezért a megbocsátásunk okát és megtiszteltetését mindig is egyedül Isten ingyenes jóságának kell tulajdonítani. S ezért mondtam, hogy a böjtjükben az izraeliták a vétküket és az ítéletüket vallották meg, miközben az áldozattal szereztek engesztelést, mert az elégtételnek nincs más eszköze.

29. *Mert ha valaki nem sanyargatja meg magát.* Tanuljuk meg ebből, mily nagyon Istennek tetsző dolog a töredelmes és alázatos szív áldozata, mivel ennyire súlyos büntetés

⁶⁹⁵ Pour s'estre disposez en bon estat, comme on parle. – Francia.

⁶⁹⁶ “Quand elle n'est point feinte” – amikor az nem színlelt. – Francia.

kiszabását parancsolja meg e ceremónia megvetéséért. S bizonyosan a legvaskosabb közöny bizonyítéka, ha – amikor Isten a haragjától való félelemmel ösztönzi az embereket és siránkozásra szólítja fel őket – ők biztonságban és könnyűségben nyugszanak, és átadják magukat a luxusnak. Ezen az alapon szörnyű esküvel fogadja meg Ézsaiásnál, hogy soha meg nem bocsát azoknak a zsidóknak, akik számára a megtérés órája soha nem jött el, de amikor a prófétája által feddően felszólította őket, „sírásra és gyászolásra, ... megkopaszításra és gyászruha-öltésre”, akkor vidáman ünnepeltek és iszogattak együtt, ezt mondván: „együnk, igyunk, mert holnap meghalunk!” (Ézs22:12-14) S nem csoda, mert az istentelenség szélsőségesen magas foka eltompítani a lelkiismeretünket a brutális makacssággal és megfosztani Istent az Ő bírói hatalmától. Amíg a bűnöst úgy érinti és ösztönzi a bűnért, hogy buzgón sóhajtozik orvosságért, addig van némi remény a helyreállítására. Ha azonban lerázza magáról a félelmet, valamint a szégyent, akkor teljesen kétségbeejtő állapotban van. Mivel nem ok nélkül gyakoroltatta Isten az Ő ókori népét a törvény alatt ezekkel a külső kezdetlegességekkel, a világi, és tűrhetetlen gondatlanság cselekedete volt elmulasztani a szükségset, s a szív mondhatni még nagyobb keménységéé a szándékos megvetése, ezért senki sem csodálkozhat a büntetés szigorúságán. A Numeri 29-ben az áldozatokat is felsorolja, de kihagyom ezt a dolgot, mert nem szükséges megmagyarázni.

34. *Ugyanennek a hetedik hónapnak tizenötödikén.* A fejezet végén bemutatja, miért vezette be Isten a sátorok ünnepét: azért, hogy Izrael gyermekei emlékezhessenek rá, miképpen éltek sátrakban a pusztaságban, mikor nem volt állandó lakóhelyük, hanem mondhatni vándoréletet éltek. A húsvét megmutatta, hogyan menekültek meg csodálatosan az azonnali haláltól Isten keze által. Nem lett volna ugyanis elismerni az Ő hatalmát a tényleges elindulásban, s a pillanatnyi szabadulásukért hálát adni Neki, hacsak nem a tökéletes szabadulásuk annak a folyamatára utaltak, amit a negyven év alatt tapasztaltak meg. Erre utalva Zakariás próféta, amikor a második szabadulásról beszél, megparancsolja minden népnek, akik majd Isten szolgálatára szegődnek, hogy minden évben menjenek fel ezt a napot megünnepelni (Zak14:16). S miért ezt, és nem inkább más ünnepeket? Mert a Babilonból történt hazatérésük a hosszú és nehéz úton, melyet az ellenségeik heves támadásai tettek még veszélyesebbé, ugyanolyan emlékezetes lehetett volna, mint a nép eljutása Egyiptomból az ígéret földjére. Ebből megtudjuk, hogy noha ez a ceremónia mára eltöröltetett, a használata mégis fennmaradt lélekben és igazságban, hogy Isten páratlan hatalma és kegyelme állandóan a szemünk előtt legyen, amikor megszabadított minket a sötétségből, és a halál mély gödréből, s átvitt minket a mennyei életbe. De szükséges volt, hogy az ókori népet a maguk tudatlanságában úgy gyakoroltassa, hogy a fiataltól az idősig, az otthonaikat elhagyva mondhatni a tényleges körülmények közé kerüljenek, s ebben a helyzetben lássák meg azt, ami egyébként nehezen hatolt volna át az elméiken. Közben pedig azt is megtanulták, hogy még a jövőre nézve is vándorok lesznek még a Kánaán földjén is, mert ez az állapot van előírva minden istenfélő számára: jövevényeknek kell lenniük a Földön, ha a menny örököseivé akarnak lenni. Ugyanakkor Isten a hálára is ösztönzi őket, hogy még többre becsüljék az ígéret földjének békés birtokba vételét és a házaik kényelmét, mikor megemlékeznek arról, hogy Isten keze hozta őket ide a pusztaságból, ahol mindennek a legkétségbeejtőbb híjával voltak.

36. *Hét napon áldozatok.* Ünneppont az első és a nyolcadik napon tartottak, de mégis sátrakban éltek, és hét egymást követő napon át mutattak be áldozatokat, melyről bővebb beszámolót is olvashatunk máshol. Amit tehát Mózes a negyedik könyvében részletez, azt jobbnak láttam máshová besorolni, ahol általánosságban beszéltem az áldozatokról. Nem mindenki ért egyet az általam „ünnepe(esség)nek” fordított szót illetően.⁶⁹⁷ A עֲצֵרָה,

⁶⁹⁷ Az Amplified Version szerint: „ünnepi összegyülekezés”, széljegyzetben: „Héberül: a tartózkodás napja”. A עֲצֵרָה, visszatartani, feltartani, tartózkodni jelenésű szóból származik a עֲצֵרָה. Sebastian Münster azt mondja, hogy

gnatsereth a עצר, *gnatsar* szóból származik, mely egyformán jelenti a tartózkodást és az összegyülekezést. Egyes fordítók tehát megtartják a szó első etimológiáját, így fordítván: „ez Isten visszatartása, vagy tilalma”. Mivel azonban a jelentés némiképp homályos, én nem vonakodtam – mint más igeszakaszokban is – ünnepélyként értelmezni, mert ellentmondás nélkül jelent néha ünnepnapokat, néha pedig összegyülekezéseket, vagy gyülekezeteket. De válasszanak az olvasóim a szerint, hogy melyik jelentés tetszik nekik jobban. Miután Mózes ismertette a pihenéssel és az áldozatokkal kapcsolatos előírásokat, egy figyelmeztetést is hozzátesz, miszerint nem szabad engedni a közönséges szolgálat megfogyatkozását, mert ellenkező esetben csalafinta módon megpróbálhatták volna azokat az áldozatokat, melyeket már kötelesek voltak felajánlani, átvinni az ünnepnapokra, s ezzel mondhatni két legyet ütni egy csapásra. Ezért a 39. vers elején az אַך, *ak* kötőszót szemlátomást ellentétes kötőszóként kell értelmezni,⁶⁹⁸ mert ellentét van ennek az ünnepségnek a saját szolgálata, valamint a szokásos rítusok között, melyeket más időkben kellett betartani. Mintha azt mondta volna, hogy amikor már mindent megtettek, amit a törvény minden napra megkövetelt, akkor sem mulaszthattak el engedelmeskedni az itt említetteknek, azaz külön-külön is eleget kell tenniük mind az általános, mind a speciális parancsnak, ha megfelelően akarják ellátni a kötelezettségeiket. Sőt, az utalással az időre megmutatja, hogy vidáman kell ellátniuk ezt a kötelezettségüket, mert csak csekély veszteségéri őket, hiszen a föld gyümölcseit már betakarították. Erre utal, amikor ezt mondja: „a mikor a földnek termését betakarjátok” – mintha azt mondta volna, hogy tekintettel volt a kényelmükre, hiszen egyébként a szabad idejüket töltötték volna odahaza, s így elvesz minden ürügyet (az elhanyagolástól).

40. *És vegyetek magatoknak az első napon.* Ezzel a jelképpel a zsidókat arra tanította, hogy ezt a napot örömmel és boldogsággal kell ünnepelniük, mert ez nemcsak megemlékezés volt arról a kegyről, amelyben atyáikat részesítette kegyelmesen a pusztaságban, amikor ki voltak téve a menny minden hányattatásának,⁶⁹⁹ s táplálta őket a szárnyai alatt, mint a sas a fiókáit, hanem a hálaadás cselekedete is volt, mivel oly kényelmes fogadtatást biztosított a számukra az ígért földjén. Így a faágakkal mondhatni az örömeiket és a győzelmüket fejezték ki. Az sem lett volna ésszerű, hogy szomorúsággal és bánattal menjenek a sátrakba, mivel azokkal fejezték ki látható módon Isten korábbi és mostani jóságát, de egyidejűleg előízét is kapták a mennyi életnek, mivel csak vándorok voltak a földön. Egyesek a הדר, *hadar* szót⁷⁰⁰ tulajdonnévnek tekintik, mivel azonban mindenütt kedvességet jelent, én nem akartam eltávolodni a közönséges jelentésétől, s nem is ragaszkodom kíváncsiskodva a szavakhoz jobban, mint amennyire szükséges a szöveg tényleges jelentésének a megállapításához.

Exodus 23

2Móz23:14-17

14. Háromszor szentelj nékem innepet esztendőnként.

15. A kovásztalan kenyér innepét tartsd meg; hét nap egyél kovásztalan kenyeret, a mint megparancsoltam néked, az Abib hónap ideje alatt; mert akkor jöttél ki Égyiptomból: és üres kézzel senki se jelenjék meg színem előtt.

a latin igemagyarázók a főnevet általában *gyűlésnek* fordítják, de a héberek *tartózkodásnak* értik, mivel a nép még mindig megtartóztatta magát egy további napig a hét napos ünnepet követően. – Henry Walter.

⁶⁹⁸ “Il y a un mot qui emporte autant corame Neantmoins, ou Quoy qu’il en soil” – van egy szó, mely egyenértékű a *mindazonáltal*, vagy *mindenesetre* szóval. – Francia.

⁶⁹⁹ “De pluyes, de gresles, de froid, et de chaud.” – Francia.

⁷⁰⁰ „A zsidók ezt a citromfára korlátozzák, de ez pusztán csak emberi hagyomány. A szó bármelyik fát jelenti, mely zsemlevaló és jó megjelenésű volt. Jahn mondja: 'Bármely fa, például a pálma, vagy a *malum Punicum*.' Ezt mondja Rosenmüller is. – Bonar, *a maga helyén*.

16. És az aratás innepét, munkád zsongóját, a melyet elvetettél a mezőn; és a takarodás innepét az esztendő végén, a mikor termésedet betakarítod a mezőről.

17. Esztendőnként háromszor jelenjék meg minden férfiad az Úr Isten színe előtt.

Exodus 34

2Móz34:22-24

22. A hetek innepét is megtartsd a búza zsongének aratásakor; meg a betakarás innepét is az esztendő végén.

23. Háromszor esztendőnként minden férfiú jelenjen meg az Úrnak, Izráel Ura Istenének színe előtt.

24. Mert kiűzőm a népeket előled, és kiszélesítem határodat, és senki nem kívánja meg a te földedet, mikor felmégy, hogy a te Urad Istened előtt megjelenjél, esztendőnként háromszor.

2Móz34:20

20. ...és ne jöjjön üresen előmbe senki.

2Móz23:14. *Háromszor szentelj nékem innepet.* Furcsa, hogy Mózes, aki máshol különböző ünnepnapokat sorol fel, itt csak azt parancsolja nekik, hogy háromszor jelenjenek meg Isten színe előtt évente. Hol van hát a kürtzengés ünnepe és az engesztelés napja? Hisz kétségtelen, hogy mindezeket Jeruzsálemben kellett megünnepelni. Először is azt kell észrevenni, hogy itt a főbb ünnepeket említi, melyeket nagyobb tiszteletben kellett tartani. Másodszor, mivel a három ünnep a hetedik hónapban egy majdnem folytonos időszakot tett ki, (valószínű, hogy⁷⁰¹) némi engedmény tétetett nekik, nehogy egy egész hónapon át legyenek távol az otthonunktól. A hónap kezdetén ugyanis felzendültek a kürtök, a tizedik napon ünnepélyes böjtöt tartottak, majd a tizenötödik napon elkezdtek sátorokban lakni. Ha a Jeruzsálemben maradás szükségességét mindenkire rákényszerítették volna, a hosszadalmas ott-tartózkodás nagyon megterhelő lett volna. De ha úgy döntöttek volna, hogy az elejétől a végéig jelen lesznek, akkor is csak egy utazásba kerül, amit a legjelentősebb napról neveztek el. S a רגלים, *raglim* szó, amit Mózes használ,⁷⁰² jelképesen természetesen inkább utazásokat, mintsem időket jelent, bár elismerem, hogy a פֶּעַמִּים, *phagnemim*, mely időket jelent, hasonló értelemben használatos Mózes ötödik könyvében. Mindenesetre úgy tűnik, Isten megkímélte a népét, amikor csak három szükséges összegyülekezést írt elő, nehogy a családtyák és a gyermekeik belefáradjanak a felmerülő költségekbe és nehézségekbe. Ő ugyanis nem fogad el semmi más szolgálatot, csak azt, amelyik vidám szívből származik.

⁷⁰¹ A francia változatból kiegészítve.

⁷⁰² רגלים és פֶּעַמִּים. Elsődleges jelentése mindkettőnek a *lábak*, s mindkettőt használják – bár az utóbbit rendszeresebben – az *idők* értelemben is, az „oly sokszor” kifejezéssel. – Henry Walter. Így használatos az 5Móz1:2-ben és az 5Móz16:16-ban. E kritikus mondatot az alábbival helyettesíti a francia változat: “Ainsi trois festes y eussent este comprises; pource qu’ils ne fussent point retournez jusques a ce qu’elles eussent este aceomplies” – így három ünnep foglaltatik benne, mert nem tértek haza, amíg mind a három be nem fejeződött.

Deuteronomium 16

5Móz16:1-2, 5:17

1. Ügyelj az Abib hónapra, és készíts az Úrnak, a te Istenednek páskhát; mert az Abib hónapban hozott ki téged az Úr, a te Istened Égyiptomból éjjel.

2. Páskha gyanánt pedig ölj az Úrnak, a te Istenednek juhot és ökröt azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened, hogy oda helyezze az ő nevét.

5. Nem ölheted le a páskhát akármelyikben a te városaid közül, a melyeket az Úr, a te Istened ad néked;

6. Hanem azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened, hogy az ő nevét oda helyezze: ott öld le a páskhát estve, napnyugtakor, abban az időben, a mikor kijöttél Égyiptomból.

7. Azon a helyen süsd és edd is meg, a melyet kiválaszt az Úr, a te Istened; reggel pedig fordulj vissza és menj haza a te hajlékodbba.

8. Hat napon át egyél kovásztalant; hetednapon pedig az Úrnak, a te Istenednek berekesztő ünnepe lévén, ne munkálkodjál azon.

9. Számlálj azután magadnak hét hetet; attól fogva kezdjed számlálni a hét hetet, hogy sarlódat a vetésbe bocsátod.

10. És tarts hetek ünnepét az Úrnak, a te Istenednek, a te kezdednek szabad akarat szerint való adományával, a melyet ahhoz képest adj, a mint megáldott téged az Úr, a te Istened.

11. És örvendezz az Úrnak, a te Istenednek színe előtt, te és a te fiad, és leányod, szolgád, szolgálóleányod, és a lévita, a ki a te kapuidon belől van, és a jövevény, az árva és az özvegy, a kik te közötted vannak, azon a helyen, a melyet kiválasztott az Úr, a te Istened, hogy oda helyezze az ő nevét.

12. És emlékezzél meg róla, hogy te is szolga voltál Égyiptomban; és tartsd meg, és teljesítsd e rendelkezéseket.

13. A sátorok ünnepét hét napig tartsd, mikor begyűjtöd a termést a te szérűdről és sajtódról.

14. És örvendezz a te ünnepeden, te és a te fiad, a te leányod, szolgád és szolgálóleányod, a lévita, a jövevény, az árva és az özvegy, a kik belől vannak a te kapuidon.

15. Hét napig ünnepelj az Úrnak, a te Istenednek azon a helyen, a melyet kiválaszt az Úr; mert megáld téged az Úr, a te Istened minden termésedben, és kezeidnek minden munkájában; azért örvendezz igen!

16. Minden esztendőben háromszor jelenjen meg közüled minden férfiú az Úrnak, a te Istenednek színe előtt azon a helyen, a melyet kiválaszt; a kovásztalan kenyerek ünnepén, a hetek ünnepén, és a sátorok ünnepén. De üres kézzel senki se jelenjen meg az Úr előtt!

17. Kiki az ő képessége szerint adjon, az Úrnak, a te Istenednek áldása szerint, a melyet ad néked.

1. *Ügyelj az Abib hónapra.* Azt, hogy mi célból vezette be Isten a páskát, már megmutattuk az első parancsolat magyarázatánál. Miután ez a megváltás jelképe volt, s azzal a ceremóniával a nép az egy Isten imádatában gyakorolta magát, elismervén Őt Atyjuknak, és megkülönböztetvén Őt minden bálványtól, úgy véltem, hogy a bárány tényleges levágását az első parancsolat kiegészítései között kell tárgyalni. Csak annyit kell még megbeszélni itt, amennyi a szombathoz tartozik. Ez volt tehát az első ünnepnap, amelyen Isten azt akarta,

hogy a népe nyugodjon, s menjen fel Jeruzsálembe, felhagyván minden tevékenységükkel. Itt azonban nemcsak a húsvéti bárányt említi, hanem juhok és ökrök levágását is megparancsolja az Általa választott helyen. Ezekkel a szavakkal azt jelzi, hogy azon a napon szent összegyülekezést kell tartani, Ami nem sokkal később még világosabban is kifejeződik, mert már megadtam a két közbenső igeverset magának a húsvétnek az elrendelésében. Ezért megtiltja, hogy a saját városaikban vágják le az áldozatokat: azt akarja, hogy valamennyien egy szentélyben gyűljenek össze. Máshol már említettük, hogy egyetlen oltárt írt elő nekik, mintha Isten egyetlen zászló alatt gyűjtené őket össze a hit összhangjának és egységének a megőrzése végett. Amit a hetedik nap ünnepélyességével kapcsolatosan tesz hozzá, az is nagyon illik ehhez a helyhez.

9. *Számlálj azután magadnak hét hetet.* Meg kell említeni, hogy a húsvét az évnek arra az időszakára esett, amikor elkezdtek az aratást. Következésképpen az első zsenget, melyeket az első parancsolatnál tárgyaltam, ekkor kínálták fel. Hét héttel később újabb ünnepet ülték, amit pentekosztanak, azaz görögül az ötvenediknek neveznek. Ez volt a napok pontos száma a nép elindulása és a törvény kihirdetése között. Ekkor újabb első zsenge felajánlást tettek, melyben mindenki a képességei szerint szentelt Istennek ajándékot a learatott gyümölcsökből. Azért pedig, hogy készségesebbek és jobb kedvűek legyenek a nagylelkűségben, Isten áldását tárja eléjük. Mintha Mózes hálaadást parancsolt volna a népnek, mert bármi származik is a földből, az Magának Istennek a pusztá nagylelkűsége.

11. *És örvendezz.* Más alapon buzdítja és serkenti őket a szolgálatkészségre, mert Isten szolgálatával együtt jár ez az örvendezés. Semmi sincs ugyanis, ami jobban ösztönözne minket az engedelmességre, mint mikor tudjuk: Isten inkább a mi javunkat akarja, semhogy bármi előnyhöz igyekezne jutni tőlünk. Az istentelen emberek is örvendeznek valójában, sőt féktelenek és mértéktelenek az örvendezésben, de miután ez az öröm nemcsak átmeneti, de a nevetésük is sírásba és fogcsikorgatásba megy majd át, nem ok nélkül nagyítja itt fel Mózes speciális áldásként az örvendezést Isten előtt, mintha egy atya hívogatná a gyermekeit, hogy együtt örvendezzenek vele. Ezzel a külső gyakorlattal azonban a hívőket arra emlékezteti, hogy nincsen valódi, vagy kíváncsatos öröm, csak Isten vonatkozásában. S bizonyos, hogy bármennyire is vetik bele magukat a gonoszok az örömeikbe, s adják át magukat a kielégülésnek, mégis, mivel a lelkiismeret nyugalma, mely egyedül hoz valódi örvendezést, nincs meg náluk, nem élvezik a vidámságot, amelybe belemerülnek. Végül Mózes egy összehasonlítással nagyítja fel a jót, amit Isten szolgálatában élveztek, mikor ezt mondja: „És emlékezzél meg róla, hogy te is szolga voltál Egyiptomban”: hogy a jelen állapotuknak jobban örüljenek, felmagasztalta annak édességét a legnyomorúságosabb fogságuk felidézésével. Figyelmen kívül hagytam Cicero nagyon elmés különbségtételét a *gaudium* és a *laetitia* szavak között,⁷⁰³ mert amíg nem veszem mindkettőt jó értelemben, nem vagyok képes lefordítani a héber szavakat, melyekkel Isten azt fejezi ki, milyen elnézően bánik a gyermekeivel. Emellett ez az igeszakasz tartalmaz egy buzdítást is a hálaadásra Istennek, a mi Szabadítónknak.

13. *A sátorok ünnepét hét napig tartsd.* Ennek első napját nevezték a begyűjtés (*collectionum*) napjának, mert az egész évi termést akkor tárolták el a csűrjeikben⁷⁰⁴ és a borospincéikben. Miután tehát ekkor tartózkodtak a mezei munkától, alkalmas időszaka volt ez az évnek az ünnepek megülésére. Isten ugyanis azért, hogy még szívesebben menjenek fel Jeruzsálembe, úgy rendezte el a dolgot, hogy az csak kis költséggel és áldozattal járjon az otthoni érdekeik tekintetében. Ahol a mi fordításunk a „ha megáld téged az Úr, a te

⁷⁰³ *Tusculanae Quaestiones*, IV, “Nam cum ratione animus movetur placide et constanter, tum illud *gaudium* dicitur; cum autem inaniter, et effuse animus exultat, tum ilia *laetitia* gestiens, vel nimia dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem.” – szerk. Elz., 1661, 1088. oldal.

⁷⁰⁴ “Aux greniers, ou aux caves, ou fenils, et gardoirs de toute provision.” – *Francia*.

Istened”,⁷⁰⁵ ott szó szerint ez áll: „mert megáld téged az Úr, a te Istened”, de az értelme közel ugyanaz. Mózes ugyanis arról biztosítja őket, hogy amennyiben a fejüket szorgalmasan és hűségesen Isten szolgálatára adják, akkor soha nem lesznek híjával az öröm alapjának, mert Ő soha nem szakítja majd meg az áldásainak áradását. A tizenötödik vers vége tehát nem pusztán parancs, hanem ígéret is. Mintha azt mondta volna, hogy ha nem lesznek hálátlanok, akkor nem lesz félelem, mert Isten majd folytonosan újabb és újabb okokat ad az örömezésre, s ezt a két mondatot összekapcsoltan kell érteni: „Isten megáld téged”, és „tehát örömezeni fogsz”, mert ebben a mondatban én szándékosan értelmezem így az 78, *ak* kötőszót.⁷⁰⁶ Valóban abszurd ellentétes kötőszóként értelmezni. Nem helytelen tehát kizárólagos értelemben magyarázni, mintha azt mondta volna, hogy nem lesz se fájdalom, sem aggodalom, ami megakadályozná őket a kegyes kötelezettségeik ellátásában. Azok, akik a „bizonyosan” kifejezéssel fordítják, szintén nem járnak túl messze az igazságtól.

16. *Minden esztendőben háromszor.* Korábban már mondtuk, hogy noha a többi ünnepnapot sem volt szabad elhanyagolni, mégis, miután Isten némi engedményt tett a nép tökéletlensége miatt, a felmenetelt Jeruzsálemben évente ötször nem tette szükségessé a számukra. Mivel pedig a hetedik hónapnak csak a fele, azaz elsejétől tizenötödikéig volt az ünnep, ezért csak a férfiaktól követelte meg, hogy az otthonaikat elhagyva ünnepeljék meg a szent összegyűlekezéseket. Az asszonyokat így kímélte meg, akik számára az utazás nem annyira kényelmes. Emellett, bár a termékenységet ígérte nekik, ők majdnem mindig terhesek, vagy gyermekágyasak voltak. Az is bizonyos, hogy a fiúk és a fiatal emberek húsz éves korukig mentesültek az utazástól, mert Isten a férfiak közé csak a népszámlálás során összeírtakat sorolja. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy Isten lelki imádatában nincs különbség a férfiak és az asszonyok között, a válasz könnyű: a családtagok képviselték Jeruzsálemben a feleségeiket és a gyermekeiket is, így az ottlétük kiterjedt a másik nemre, valamint a fiatal korúakra is. Látszólag erre utal Dávid, amikor ezt mondja:⁷⁰⁷ „A te néped készséggel siet a te sereggyűjtésed napján, szentséges öltözetekben” (Zsolt 110:3), mert a nép szabad akaratból tett áldozatairól beszélve a prófétákhoz hasonlóan a törvényes istentiszteletből igyekszik venni a példát. S nehogy a zsidók azzal tiltakozzanak, hogy fellép az ellenséges invázió veszélye, ha a földet megfosztják a védelméről az összes férfi egy helyre gyűjtésével, Isten elébe megy ennek a kételynek az Exodus 34-ben, ahol megígéri: gondoskodik róla, hogy senki ne vágyakozzon megtámadni az elhagyott otthonaikat, mert a „senki nem kívánja meg a te földedet” mondat erre utal (24. vers). Ebből azt is megtudjuk, hogy az istentisztelet rendje nem volt teljes mértékben kialakítva mindaddig, amíg a szomszédos népeket le nem győzték, és a szentélyét fel nem állította a Sion hegyén. Nem mintha szabad lett volna a népnek elhanyagolni az ünnepnapokat azt megelőzően, hanem hogy maga a tapasztalat tanítsa meg őket rá: Isten haragudott rájuk, míg megfosztotta őket ettől a speciális áldástól, mert a félelem és a riadalom csakis a saját hibájukból támadt közöttük. De merítsék a hívők ebből azt a hasznos tanítást, hogy amikor csak követik Istent, biztonságban lesznek az Ő védelme alatt, mert az Ő hatalmában áll visszaverni az ellenségek támadásait, és bármit, ami árthatnak neki.

⁷⁰⁵ Az angol fordítás szerint. Károli eleve szó szerint fordítja. – *a ford.* Az Amplified Version is a szó szerinti változatot követi.

⁷⁰⁶ “Car il y a ici un mot qui se prend bien pour Toutes fois; mais il signifie pareillement Tant y a, ou Quoy qu’il en soit, ou Pour vrai.” – mert itt van egy szó, melynek tulajdonképpeni jelentése mindazonáltal, de lehet a jelentése *azonban*, vagy *mindenesetre*, vagy *valóban*. – *Francia.* „Csak (Utique, *Vatablus*; veruntamen, *Pagninus*; profecto, *Malvenda*) örömteli, és nem szomorú, azaz Nem lesz másban részed, csak örömben.” — Pol. Syn. *a maga helyén.*

⁷⁰⁷ “Populus tuus liberalitatem est” stb. – *Latin.* “Ton peuple est de franche volonte” stb. – *Francia.* Lásd Kálvinnak a 110. zsoltárhoz fűzött magyarázatát.

*De üres kézzel senki se jelenjen meg az Úr előtt!*⁷⁰⁸ Nem tudom, miképpen merülhetett fel egyesek elméjében az a feltevés, mely szerint mindenki gazdag lesz, akik megjelennek az Úr előtt háromszor egy évben, az Ő szentélyében, miközben Mózes szavaiból világosan kiderül, hogy Ő mindenkitől a hálája valamilyen jelét követeli meg. S talán amit a történészek a perzsákról mondanak el, miszerint senki sem mert a királyhoz fordulni ajándék nélkül, egy régebbi szokás és más nemzeteknél megszokott dolog volt.⁷⁰⁹ Isten valóban azt akarta, hogy egyenként mindenki vigyen Neki ajándékot, az alávetettségük jeleként, vagy zálogaként, s bár ez a törvényi rítus megszűnt, a lényegét ma is fenn kell tartani, azaz csak azok Isten igazi szolgálói, akik nem dicsekednek a pusztá ottlétükkel, hanem hatékonyan tesznek arról bizonyosságot, hogy elfogadják Őt a Királyuknak.

⁷⁰⁸ „Mások magyarázzák így, tudniillik hogy soha ne aggódj, amiért oly gyakran kell Jeruzsálembe menned, mert soha nem mész oda hiába: mindig lesz részed valamilyen áldásban, mert nem küldelek el téged üresen.” *Fagii Coll. Vers. a Poli. Syn.-ből*.

⁷⁰⁹ „Senki sem jelent meg a király előtt, bármilyen rangú is volt, ajándék nélkül, mely szokás egészen a mai napig él a keletiek között. Mikor a maga útját járta, vagy a hadseregével masírozott, az országok, vagy a provinciák lakosai, melyeken áthaladt, kötelesek voltak kimutatni a hűbéri függőségüket valamiféle ajándékkal. Még a falvak és a mezők lakosai is ajándékokkal járultak elébe, egyesek juhokat, ökröket, gabonát, bort, mások tejet, sajtot, datolyákat kínáltak fel neki – mindenki a képességei szerint.” – *Ancient Universal History*, 5:139. kötet, az Aeliani Var. Hist. 1:32, 33-ból. Dr. Kitto a „The Court of Persia” (A perzsa udvar) című kis munkájában néhány figyelemre méltó részletet közöl Moriertől ezzel a szokással kapcsolatosan, még mindig meglevőknek tüntetvén fel azokat.

A második törvénytábla

Az ötödik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:12

12. Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig élj azon a földön, a melyet az Úr a te Istened ád te néked.

Ennek megisméltése

Deuteronomium 5

5Móz5:16

16. Tiszteld atyádat és anyádat, a mint megparancsolta néked az Úr, a te Istened; hogy hosszú ideig élj, és hogy jól legyen dolgod azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ád te néked.

Tudom, hogy a törvénytáblákat rendszerint más módon osztják fel,⁷¹⁰ de akik csak egyet csinálnak az első két parancsolatból, végül kénytelenek szétszabdalni az utolsót. Így Isten a felebarátunk feleségének, vagy házának megkínálására vonatkozó tiltását ostoba módon kettéosztják, pedig világos, hogy csak egyetlen dologról van szó, amint azt megtudjuk Pál szavaiból, aki egyetlen parancsolatként tárgyalja azt (Rm7:7). Nincs szükség azonban itt hossza elemzésre, mivel maga a tény magyarázza meg, miképpen nőtt ki az egyik tévedés a másikból. Mikor ugyanis tévesen rejtették a második parancsolatot az első alá, majd ennek következtében nem találták meg a helyes számot, akkor kénytelenek voltak kettéválasztani azt, ami egy volt és oszthatatlan. Ágoston felszínes okot jelöl meg, amiért három parancsolatot rendeltek az első táblához, tudniillik hogy a hívők megtanulják Istent Szentháromságként imádni, s így csodálják három személyben az egy Istent. De megfontolatlanul játszadozván ezekkel az elmésségekkel Isten törvényét kitették az istentelenek gúnyolódásának. Josephus⁷¹¹ valóban helyesen számozza meg a parancsolatokat a maguk sorrendjében, de helytelenül rendelt öt-öt parancsolatot mindkét táblához, mintha Istent jobban érdekelte volna az aritmetika, mint az, hogy elkülönítve tanítsa a népet az irgalmasság kötelezettségeire, miután lefektette a kegyesség szabályait. mert egészen eddig a pontig az Isten helyes szolgálatának szabályairól volt szó, azaz az első tábla a kegyesség summáját tartalmazza. Most viszont a törvény elkezd megmutatni, miképpen kell az embereknek együtt élniük, mert ellenkező esetben egyetlen tábla elegendő lett volna, s Isten

⁷¹⁰ Lásd Becon *Katekizmusát*, 3. rész (Parker Society kiadás), 60. oldal. Lásd még Bullinger, *Decades* (Parker Society), 1. kötet, 212. oldal és Hooper korai írásait (Parker Society), 349-351. oldal, valamint Kálvin *Institúcióját*, 2. kötet, 8. fejezet, 12. szakasz. Úgy látszik, ezt a tévedést Ágostonig lehet visszavezetni (Quaest. in Exodus 71, és Ep. ad. Jan. 119), aki a második parancsolat kihagyása nélkül osztotta fel az első tábla parancsolatait háromra azzal a feltételezéssel, hogy ez a szám a Szentháromságra utal. Máshol azonban ellentmond önmagának (Quaest. Vet. et Novi Test., 1:7. kötet). Peter Lomb azonban elfogadja ezt a téves felosztást, és két részre osztja a tízparancsolatot. (3. kötet, Distinct. 37 és 40.)

⁷¹¹ Lásd *A zsidók története*, 3. kötet, 5. fejezet, 5. szakasz. A 8. szakaszban hozzáteszi: „Mikor ezt mondta, mutatott nekik két táblát a rávéssett tíz parancsolattal, öt-öt mindegyiken, s az írás Isten keze által való volt.”

sem osztotta volna fel céltalanul az Ő törvényét. Mivel azonban a kegyesség⁷¹² és az igazság alkotják az életünket irányító tökéletes szabályt, szükséges volt ennek a két résznek a megkülönböztetése, hogy az emberek megérthessék a törvény célját, melyről utóbb majd még fogunk mi is beszélni.

2Móz20:12. *Tiszteld atyádat.* Noha az irgalmasság (ami „a tökéletesség kötele”, Kol3:14) tartalmazza a második tábla summáját, mégis, a kölcsönös kötelezettség nem gátolja meg sem a szülőket, sem más hatalmon levőket a tulajdonképpeni pozíciójuk megtartásában. Sőt, az emberi társadalom sem tartható fenn a maga épségében, ha a gyermekek nem vetik magukat szerényen a szülőknek, s amíg azokat, akiket Isten rendelete helyezett mások fölé, nem tisztelik alázatosan. Mivel azonban a tisztelet, mellyel a gyermekek a szüleiknek adóznak, egyfajta kegyességnek számít, egyesek ezt a parancsolatot ostoba módon az első táblához tartozók közé sorolták. S Pál sem támogatja őket, még ha nem is említi ezt a parancsolatot a második törvénytábla summájának felsorolásakor (Rm13:9), mert szándékosan teszi ezt, ugyanis konkrétan azt tanítja, hogy engedelmességgel kell adózni a királyok és a magiszterek tekintélyének. Krisztus azonban véget vet minden ellentmondásnak, amikor a második tábla parancsolatai közé sorolja azt, hogy a gyermekeknek tisztelni kell a szüleiket (Mt19:19).

Az atyák nevét konkrétan említi, nehogy a nemük megvetendővé tegye őket a fiúgyermekük szemében.

Most pedig helyes lesz meggyőződni arról, mi a jelentése a „tisztelni” szónak. Nem a nyelvtani jelentése vonatkozásában, (mert a כבד, *kabad* szó jelentése nem más, mint megadni a kellő tiszteletet Istennek, és a hatalomban levő embereknek), hanem a lényegi jelentését illetően. Bizonyos, hogy mivel Isten nemcsak azt akarja, hogy a szolgálói a külső ceremóniákhoz igazodjanak, nem kételkedhetünk abban, hogy ebbe beleérti a szülők iránti kegyesség minden kötelezettségét, melyekre a természetes ész is kötelezi a gyermekeket. Ezeket pedig három csoportra lehet osztani, tudniillik, hogy tisztelettel kell velük bánniuk, engedelmeskedniük kell a parancsaiknak, és engedniük kell, hogy kormányozzák őket. Emellett meg kell próbálniuk visszafizetni, amit tőlük kaptak, s így szívből kell szeretniük őket és oda kell szánniuk magukat a szolgálatukra. Mivel tehát az Atya neve szent, s Isten saját jósága folytán adatik az embereknek is, a szülőkkel szembeni tiszteletlenség a Magával az Istennel szembeni tiszteletlenséget eredményezi. Senki nem lehet tiszteletlen az atyjával szemben anélkül, hogy ne lenne vétke Isten megsértésében (*sacrilegium*). Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy nagyon sok istentelen és gonosz apa létezik, akiket a gyermekek nem tisztelhetnek anélkül, hogy meg ne semmisítenék a különbségtételt a jó és a rossz között, a válasz könnyű: a természet örök törvényeit nem forgatják fel az emberek bűnei. Ezért legyen bár egy apa bármennyire is méltatlan a tiszteletre, mégis megmaradnak a jogai – mivel apa – a gyermekeivel szemben, amennyiben nem csorbítja bármiképpen is Isten jogait. Túl abszurd dolog ugyanis a felmentésről gondolkodni bármely ürüggyel ama bűnöknél, melyeket az Ő törvénye elítél. Sőt, aljas megszenstségtelenítés lenne az atya nevet használni a bűn leplezésére. Az atya bűneit elítélve tehát egy valóban kegyes fiú az Isten törvényének engedelmeskedik, de mégis, történnék bármi, el fogja ismerni, hogy tisztelnie kell őt, mert ő az Isten által adott atyja.

A következő az *engedelmesség*, melyet szintén körülhatárol néhány körülmény. Pál hűséges magyarázója ennek a parancsolatnak, amikor azt parancsolja „a gyermekeknek, hogy fogadjanak szót a szüleiknek” (Ef6:1, Kol3:20). A tisztelet tehát alávetetést is magában foglal, ezért aki lerázza magáról az atyja igáját, és nem engedi, hogy az ő tekintélye irányítsa, arról joggal mondják, hogy megveti az atyját. S világosan kiderül majd más igeszakaszokból, hogy akik nem engedelmeskednek a szüleiknek, azok megvetendőkné tartják őket. Sőt, az

⁷¹² “La piete que nous devons a Dieu, et l’équite que nous devons a nos prochains” – a kegyesség, amivel Istennek tartozunk, s az egyenlőség, amivel a felebarátainknak tartozunk. – *Francia*.

atyák hatalma annyiban korlátozott, hogy Istennek, Akitől minden kapcsolat függ, kell uralkodnia mind az atyák, mind a fiak felett. A szülők ugyanis csak Isten legfelsőbb rendű tekintélye alatt kormányozzák a gyermekeiket. Pál tehát nem egyszerűen csak arra buzdítja a gyermekeket, hogy engedelmeskedjenek a szüleiknek, hanem egy korlátozást is hozzászól: „az Úrban”, amivel azt jelzi, hogy ha az atyai bármi igazságtalan dolgot parancsol meg, az engedelmesség szabadon megtagadható tőle. Mértéktelen szigorúság, mogorvaság, sőt kegyetlenség a vége, ha a halandó ember, gonoszul megkövetelve a törvényteleniséget, megpróbálja megfosztani Istent a jogaitól. Egyszóval a törvény úgy veti alá a gyermekeket a szüleiknek, hogy Isten jogai csorbíthatatlanok maradjanak. Felmerül itt egy ellenvetés kérdés formájában: Néha megtörténik, hogy a fiú magiszteri hivatalt visel, de az atya magánember, így a fiú nem láthatja el a magán-kötelességét a közrend megsértése nélkül. A dolog könnyen feloldható: minden dolgot úgy kell intézni a kölcsönös mértékletességükkel, hogy miközben az atya aláveti magát a fia kormányzásának,⁷¹³ mégse legyen megfosztva a tisztességétől, s a fiú, noha felette áll a hatalomban, mégis mértékletesen tisztelje az atyját.

A harmadik dolog a *tisztelet*, mely szerint a gyermekeknek gondoskodniuk kell a szüleikről, s készségeseknek és szorgalmasaknak kell lenniük minden velük kapcsolatos kötelezettségükben. Ezt a fajta kegyességet nevezik a görögök *αντιπαραργια*-nak,⁷¹⁴ mert a gólyák ellátják élelemmel a szüleiket, mikor azok már gyengék az élemedett koruk miatt, így ezek válnak a mi tanítóinkká. Ezért azok barbársága még aljasabb és megvetendőbb, akik irigységből, vagy figyelmetlenségből elhanyagolják szegény szüleik helyzetének könnyítését és a segítségnyújtást a szükségükben.

Jóllehet a szülőmegnevezésnek a maga édességével kellőképpen vonzania kellene a gyermekeket a készséges engedelmességre, mégis hozzászól serkentőleg egy ígéretet, hogy még vidámabban rászánják magukat annak a tiszteletnek a megadására, amit megparancsolt nekik. Pál tehát, hogy a gyermekek még jobban akarjanak engedelmeskedni a szüleiknek, emlékeztet minket arra, hogy ez „az első parancsolat ígérettel” (Ef6:2), mert noha a második parancsolathoz is kapcsolódik ígéret, az azonban mégsem olyan speciális, mint amilyennek ezt látjuk. A jutalom, mely szerint a gyermekek élete, akik kegyesen bántak a szüleikkel, meghosszabbodik, alkalmasan összeillik a parancsolat betartásával, mivel Isten ezen a módon adja bizonyítékát a kegyességének ebben az életben, ha hálások voltunk azok iránt, akiknek azt köszönhetjük. Az viszont semmiképpen sem lenne igazságos, hogy hosszú életük

⁷¹³ Elbűvölő szemléltetése található ennek a *More's Life of Sir Thomas More*, 6. fejezete 5. szakaszában.: “Jóleső dolog volt látni az idős embernek, miképpen volt elfoglalva két szoba a westminsteri igazságügyi palotában: egyiket a fiú, a másikat az atya használta. Korábban soha nem hallottak még ilyet, mert a fiú volt a főkancellár, míg az atya, Sir John Moore a Királyi Ítélszék egyik legidősebb, ha ugyan nem mindenkinél idősebb bírója. Eddigre ugyanis már mintegy 90 éves lehetett. S micsoda gyönyörű látvány volt látni a fiút minden reggel, amint térden állva kérte az atya áldását, mielőtt elfoglalta volna a saját székét: a ritka alázatot, példás szófogadást és engedelmes kegyességet kifejező kép.”

⁷¹⁴ „Vizsgáljuk meg, mit értenek a pogányok az *αντιπαραργειν* alatt, ami egy jó dolog viszonzását jelenti egy másikkal, s különösen azok táplálását és ellátását, akik a téged magadat a fiatalságotól fogva felneveltek és dédelgettek. A pogányok között még létezik egy törvény, melyet joggal nevezhetünk a kegyesség úrnőjének, ami kimondja, hogy a gyermekeknek vagy táplálniuk kell a szüleiket, vagy börtönbüntetést kapnak. Ezt a törvényt sokan gondatlanul elhanyagolják, amit az összes élő teremtmények között a gólya tart be a legprecízebben. Más teremtmények ugyanis keményszívűek, és aligha ismerik meg a szüleiket, vagy tekintenek rájuk, ha azoknak netalán a segítségükre lenne szükségük a táplálásukhoz. A gólya viszont kölcsönösen táplálja az élemedett korúakat, és a hátán hordozza őket, amikor a gyengeség miatt már nem képesek repülni.” – Bullinger *Second Decade* 5. prédikációja, Parker Society kiadás, 1. kötet 272. oldal. Lásd még Hooper korai írásait (Parker Society), 359. oldal. „Kövesd a *cicone* (thrák néptörzs) természetét, aki a fiatalságában táplálja idős szüleit.” – *Plinius*, 10. könyv, 23. fejezet, *Naturalis Historia*.

A francia változat így fejezi be a mondatot: “et ainsi nous sont comme maistresses pour nous apprendre a recognoistre le bien que nous avons receu de ceux qui nous ont mis au monde et elevez” így mondhatni a mi úrnőink annak megtanítása végett, hogy fizessük vissza a jótéteményeiket azoknak, akik behoztak minket ebbe a világba és felneveltek.

legyenek azok, akik megvetették azokat az ősöket, akiktől kapták az életet. Felmerül itt egy kérdés, hisz ez a földi élet ki van téve oly sok gondnak, fájdalomnak és megpróbáltatásnak: miképpen tekintheti hát Isten a meghosszabbítását áldásnak? Mivel azonban minden gond Isten átkának a következménye, ebből nyilvánvaló, hogy csak járulékosak, s így ha magában vesszük az életet, az nem szűnik meg Isten kegyessége bizonyítékának lenni. Emellett a nyomorúságoknak ez a tömege nem semmisíti meg az élet fő áldását, tudniillik hogy az emberek a boldog halhatatlanság reménységére teremttettek és tarttattak fenn. Isten most Atyjukként jelenik meg ugyanis, hogy utóbb majd élvezhessék az Ő örökkévaló örökségét. Ennek az ismerete pedig min világító lámpás ragyogtatja fel Isten kegyelmét a sötétségben. Ebből következően akik nem ízlelték meg a fő dolgot az életben,⁷¹⁵ azok mondják, hogy a legjobb lett volna meg sem születni, a második legjobb pedig a lehető leggyorsabban meghalni. Isten azonban inkább úgy akarja edzeni az embereket a különféle megpróbáltatásokkal, hogy mindazonáltal jó legyen nekik az Ő képmására teremtetni és az Ő gyermekei közé számíttatni. Világosabb magyarázatot is ad a Deuteronomiumban, hogy ne csak éljenek, de *jól legyen a dolguk is*, azaz nemcsak az élet meghosszabbítását ígéri nekik, de más kiegészítőket is. S valóban, sokaknak, akik hálátlanok és gorombák voltak a szüleikkel, csak büntetésként hosszabbodik meg az életük, miközben az embertelen viselkedésük jutalmát a gyermekeiktől és a leszármazottaiktól kapják vissza. Mivel azonban a hosszú élet nem adatik meg mindenkinek, akik ellátták a kegyesség kötelezettségeit a szüleikkel szemben, meg kell arról emlékezni, hogy a mulandó jutalmak vonatkozásában a tévedhetetlen törvény semmiképpen sem bukik el. emellett ott, ahol Isten különféleképpen és nem egyformán munkálkodik, ettől az Ő ígéretei nem válnak érvénytelenné, mert jobb viszonzás van fenntartva a hívőknek a mennyben, akik meg vannak fosztva a Földön a mulandó áldásoktól. A tapasztalat valóban minden korban megmutatta, hogy Isten nem hiába ígért hosszú életet azoknak, akik hűségesen ellátták a valódi kegyesség kötelezettségeit a szüleik iránt. S a már említett alapelvől kiindulva meg kell érteni, hogy ez a parancsolat nagyobb kiterjedésű, mint amennyit a szavak sugallnak. Erre pedig abból a megalapozott érvelésből következtetünk, hogy ellenkező esetben Isten törvénye tökéletlen lenne, és nem tanítana minket az igaz és szent élet tökéletes szabályára. Maga a természetes ész diktálja nekünk azt, hogy engedelmeskednünk kell az uralkodóknak. Ha a szolgák nem engedelmeskednek az uraiknak, az emberi társadalom fenekestől felfordul. Az igazságnak tehát nem a legkisebb jelentőségű része az,⁷¹⁶ hogy az embereknek akarattal kell engedelmeskedniük a magisztrátusok parancsainak, a szolgálnak pedig az uraiknak. Következésképpen nagyon abszurd lenne, ha ez kimaradt volna Isten törvényéből. Ebben a parancsolatban tehát a többihez hasonlóan Isten egy szinekdochéval fog össze egy általános szabályt egy speciális alap elv alatt, tudniillik hogy a törvényes parancsoknak meg kell kapniuk tőlünk az azoknak kijáró tiszteletet. Ám minden dolgot nem kell külön-külön említeni: először is maga a tömörség ad ezekről azonnal számot, s még egy okot is meg kell említeni, tudniillik Isten szándékosan használt egyszerű stílust a

⁷¹⁵ Ez a híres ókori kijelentés Theognisz elégiái között található, aki Krisztus előtt mintegy 500 évvel élt:

Παντων μὲν μὴ φῦναι επιχθονίοισιν ἀριστον,

Μὴδ' εἰδέναι αὐγὰς οὐρανόθεν ἡελίος,

Φῦντα δ' ὅπως ὠκίστα πύλας αἰδᾶω περῆσαι

Καὶ κείσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμύσημενον. – 425-428.

Plutarkhosz is beszámol róla a Παραμυθητικός προς Απολλωνιον-jában, aki Ciceróhoz hasonlóan kihirdette Silenus Midasnak adott válaszát: “Affertur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori.” – *Tusculanae Quaestiones*. 1:48. “Ex quo intelligi licet, non nasci longe optimum esse, nec in hos scopulos incidere vitae; proximum autem, si natus sis, quamprimum mori, et tanquam ex incendio effugere fortunae. Sileni quae fertur fabula, etc.” – *Consolatio*. Lactantius erre az utóbbi szakaszra utal, *De falsa sapientia*, 19. szakasz: “Hinc nata est inepta illa sententia, stb.”

⁷¹⁶ “Pars iustitiae non postrema.” – *Latin*. “Une partie de la justice, qui nous devons tous garder” – az igazságnak az a része, amit valamennyiünknek be kell tartani. – *Francia*.

faragatlan néphez szólva, miután látta annak hasznosságát. Ha általánosságban mondta volna, hogy minden főembert tisztelni kell, akkor – miután a gőg természetes dolog mindenki számára – nem lett volna könnyű a többséget rábírni arra, hogy vessék alá magukat a keveseknek. Sőt, miután az alávettetés a természeténél fogva kellemetlen, sokan rugódoztak volna ellene. Isten tehát az alávettetésnek azzal a speciális fajtájával hozakodik elő, amit vaskos barbarizmus lett volna visszautasítani, hogy így lépésről lépésre legyőzve a heveskedésüket, hozzászoktassa őket az iga viseléséhez. Ebből származnak azok a buzdítások, melyek szerint a népnek „tisztelnie kell a királyt”, „minden léleknek engedelmeskedni kell a felsőbb hatalmasságoknak”, „a szolgáknak engedelmeskedniük kell az uraiknak, még ha azok engedetlenek és mogorvák is”. (Péld24:21, 1Pt2:13, Rm13:1, Ef6:5, 1Pt2:14, 18.)

A parancsolat magyarázata

Leviticus 19

3Móz19:3

3. Az ő anyját és atyját minden ember tisztelje, és az én szombatjaimat megtartsátok. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

Mivel ez az igeszakasz kétségtelenül az ötödik parancsolat magyarázatához tartozik, azt erősíti meg, amit korábban mutattam: a tisztelet, amit Isten a szülőknek megadni parancsol, nemcsak a tiszteletadásban merül ki, hanem az engedelmesség is hozzátartozik. A tisztelet ugyanis, amit most előír, engedelmessé és szolgálatkésszé teszi a gyermekeket. Most akkor már világosabban is értjük, miképpen kell tisztelni a szülőket, mikor Isten arra buzdítja a gyermekeiket, hogy óvakodjanak a megsértésüktől. Ez ugyanis, egy szóban, a fiúi kegyesség igazi megmutatkozása: nyugodtan viselni az igt és cselekedetekkel bizonyítani az engedelmesség utáni őszinte vágyat.

Az ötödik parancsolat kiegészítései

Exodus 21

2Móz21:15, 17

15. A ki megveri az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon.

17. A ki szidalmazza az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon.

Leviticus 20

3Móz2:9

9. Mert valaki szidalmazza az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon; atyját és anyját szidalmazta; vére rajta.

A parancsolatot most a halálbüntetés kihirdetésével szentesíti, ha megszegik azt, de mégsem foglalván bele mindenkit, akik bármely vonatkozásban vétkeztek a szüleik ellen, hanem megelégszik csak annak megmutatásával, hogy a szülők jogai szentek, és azok

megsértése a legnagyobb bűnösséggel egyenértékű. Tudjuk, hogy az apa-, vagy anyagyilkosokat⁷¹⁷ korábban börtönbe zárták és a vízbe vetették, Isten azonban tovább megy, amikor megparancsolja, hogy mindenkit ki kell végezni, akik erőszakos kezet emeltek a szüleikre,⁷¹⁸ vagy szidalmazták őket. A verés ugyanis nemcsak meggyilkolást jelent, hanem bármely egyéb erőszakra is vonatkozik, még ha az nem is okozott sebesülést. Ha tehát bárki megütötte az apját, vagy az anyját ököllel, vagy egy bottal, a büntetés ezért az örült cselekedetért ugyanaz volt, mint a gyilkosságért. S bizonyosan visszaszító és borzasztó dolog egy fiú részéről azokra támadni, akiktől az életet kapta, s nem is lehetne másként, mint hogy a büntetlenség erre a szörnyű bűnre nyílegyenesen vezetne a kegyetlen barbársághoz. A második törvény nemcsak a szülőkkel szembeni erőszakot, de a gyalázkodó szavakat is bünteti, melyek hamarosan súlyosabb sértésekhez és kegyetlen megvetéshez vezetnek. Ha azonban valaki csak csekély feddést engedett ki a száján, ami a viták közepette gyakorta megtörténik, ezt a súlyos büntetést nem volt szabad kiszabni a szemtelenség minden megfontolatlan darabjára, s a קלל, *kalal* szó, amiből a Mózes által használt kötőszó származik, nemcsak feddést, de átkozódást, semmibe vételt és megvetést is jelent. Miközben tehát nem minden, a szülői tiszteletet ért sérelmet sújtottak halálbüntetéssel, Isten mégis azt akarta, hogy a természet alapelveit felforgató istentelen büszkeségtől undorodjanak. Mivel azonban keménynek tűnhet, hogy egy szó legyen a halál oka,⁷¹⁹ legyen az bármennyire méltatlan is egy kötelességtudó fiúhoz, ennek az ellenvetésnek megy elébe azzal, amit Isten tesz hozzá a Leviticusban: „atyját és anyját szidalmazta; vére rajta”. Mintha megálljt parancsolna annak, amiről az emberek egyébként feltételezhetnék, hogy előhozakodhatnak vele a büntetés szigorúságának enyhítése végett.

Deuteronomium 21

5Móz21:18-21

18. Ha valakinek pártütő és makacs fia van, a ki az ő atyja szavára és anyja szavára nem hallgat, és ha megfenyítik, sem engedelmeskedik nékik:

19. Az illet fogja meg az ő atyja és anyja, és vigyék azt az ő városának véneihez és az ő helységének kapujába,

20. És ezt mondják a város véneinek: Ez a mi fiunk pártütő és makacs, nem hallgat a mi szónkra, tobzódó és részeges:

21. Akkor az ő városának minden embere kövekkel kövezzék meg azt, hogy meghaljon. Így tisztítsd ki közüled a gonoszt, és az egész Izráel hallja meg, és féljen!

18. *Ha valakinek pártütő és makacs fia van.* Amire Isten korábban két mondatban utalt, azt most egy általános törvénybe foglalja. Nem kételkedhetünk abban ugyanis, hogy a makacs és lázadó gyermekek alatt mindazokat érti, akik gyalázzák, vagy sértegetik apjukat és anyjukat. Ha ugyanis főbenjáró bűn az engedetlenség a szülőkkel szemben, akkor sokkal súlyosabb megütni, vagy megverni, vagy gyalázkodó szavakkal illetni őket. Összefoglalva, Mózes kijelenti, hogy mindazok méltók a halálra, akik annyira makacs és hajthatatlan beállítottságúak, hogy elvetik apjuk és anyjuk tekintélyét és megvetéssel tekintenek rájuk. Ebből arra is következtetünk, mit jelent tisztelni atyáinkat és anyáinkat, mert büntetést csak a parancsolat megszegőivel szemben hirdet. Mikor tehát a törvény halálra adja mindazokat,

⁷¹⁷ A római törvények szerint a szülőgyilkosokat börtönbe zárták egy kutyával, egy kakassal, egy viperával és egy majommal, majd a tengerbe, vagy a közeli folyóba vetették őket. – Lásd Cicero pro Rose. Amer., 2:25, 26.

⁷¹⁸ “Ceux qui aurent outrage pere ou mere, soit de fait, soit de parole” – azokat, akik atyjukat, vagy anyjukat szóban, vagy tettben bántalmazták. – *Francia.*

⁷¹⁹ “Une injure verbale” – egy szóbeli sértés. – *Francia.*

akik makacsul láznak a szüleik tanítása ellen, abból az következik, hogy megtagadták tőlük a nekik kijáró tiszteletadást. A törvény szigora enyhítésének azonban egy bámulatos eszközét is bemutatja, amikor Isten megköveteli, hogy az esetet az apa és az anya által szolgáltatott bizonyítékok alapján döntsék el, majd megparancsolja, hogy őket nyilvánosan hallgassák meg, hogy senkit el ne ítéljenek magánszemélyek akarata folytán. A római jogban élet-halál ura volt az atya a gyermekei felett,⁷²⁰ mert nem tartották valószínűnek, hogy az atyákat olyan érzéketlen embertelenség ragadja el, amely miatt kegyetlenül bánnak a sajátjaikkal. Mivel azonban néha találtak atyákat, akik nem különböznek a vadállatoktól, és ezek példái megmutatják, hogy a gyűlölettől, vagy a kapzsiságtól elvakultan nem kímélték a saját gyermekeiket sem, a római jognak ezt a részét joggal ítélték el. Én valóban elismerem, hogy akik büntetést akartak kiszabni a gyermekeikre, azok a barátait hívták el a tanácsba, de miután a magánélet falai rengeteg kegyetlen dolgot elrejtene, Isten sokkal jobb korlátokat szabott a szülőknek, amikor nem engedte őket tovább az információ feltárásánál és a bizonyítékok bemutatásánál. Mert jóllehet hitelt adott a bizonyosságuknak, mégis, amikor a gyermekek a bíróság elé kerültek, akkor kétségtelenül jogi egyensúlyt biztosított, az eljárásnak azt a formáját írta elő, hogy az atyának és az anyának kellett a bírák elé vinni a gyermeküket és előhozakodniuk a javíthatatlan makacsságára vonatkozó panaszukkal. Igaz, hogy rögvést hozzászól az ítéletet is, de mégis arra kell következtetnünk, hogy a bírák hirdették azt ki, mielőtt a vétket megkövezték, mert ellenkező esetben nevetséges lett volna, ha úgy kell ott ülniük, mint a nagy nulláknak. Magának a bíróságnak az említése is azt sugallja tehát, hogy a fiú védekezését meghallgatták, hogy tisztázhassa magát a bűntől, ha nem követte azt el. Tétélezzük fel ugyanis, hogy az apa és az anya mogorvasága közismert volt, vagy az apa a mostohaanyja megsértésével vádolta a fiút, vagy bármi méltatlan rosszindulatot fedeztek fel az eljárás során, vagy az apa és az anya összeszövetkeztek, és pusztán szeszélyből akarták kivégeztetni a fiukat. Az ügyben a védekezésre utal tehát az *akkor* kötőszó,⁷²¹ mert több, mint abszurd lett volna a fiút elítélni a meghallgatása nélkül. Különösen – miután az egész nép követte őt meg – szükséges volt először elítélni őt, s ezen az alapon nyilvánosságot adni a dolognak, hogy védekezhessen. De jóllehet azok, akiket elítéltek, más bűnöket is elkövettek, Mózes konkrétan a falánkságot és az iszákosságot említi annak megmutatása végett, hogy noha főbenjáró bűnről nem volt szó, a kicsapongó ledérség is elég volt, ha a szülők nem voltak képesek megjobbitani a fiukat. Világos ugyanis, hogy kétségbeesett helyzetben vannak, azok, akik elvetvén az engedelmisséget és a szégyenérzetet semmi hasznot sem húznak a szüleik intéseiből. Az igevers végéből megértjük, hogy a büntetésnek kettős célja volt: először, hogy a föld megtisztuljon a bűnöktől, melyekkel bizonyos módon beszennyeződött, másodszor, hogy az elkövető halála példa lehessen mindenki számára.

Exodus 22

2Móz22:28

28. Az isteneket⁷²² ne szidalmazd, és néped fejedelmét ne átkozd.

⁷²⁰ A rómaiak között egy apa élet-halál ura volt a gyermekei felett. Nemcsak csecsemőkorukban, de miután a gyermekek felnőttek, akkor is bebörtönöztethette, megkorbácsoltathatta, és munkára küldhette őket az országban, sőt halálra is adhatta őket bármely neki tetsző büntetéssel, ha rászolgáltak. Sall. Cat., 39.; Liv., 2:41; 8:7; Dionys., 8:79.” – *Adam's Rom. Antiq.*

⁷²¹ A 1 kötőszónak néha ez a jelentése, de az Amplified Version itt az „és” kötőszóval fordítja.

⁷²² Károlinál: bírakat – a ford.

Deuteronomium 20

5Móz20:9

9. És mikor elvégzik az előljárók beszédöket a néphez, állítsanak seregvezéreket a nép élére.

2Móz22:28. *Az isteneket ne szidalmazd.* Ez a négy igeszakasz megerősíti, amit mondtam: az ötödik parancsolatban egy szinekdoché foglalja magában minden hatalomban levőt. Istennek ugyanis nem az volt az célja, hogy bármit hozzátegyen a két törvénytáblához, mint6ha utóbb valami jobb és tökéletesebb jutott volna az eszébe – bűnös dolog ezt feltételezni. Ő tehát megelégedett az egyszer lefektetett szabállyal, bár utóbb magyarázóbb módon mondta el azt. Az itt szereplő előírások azonban nem kapcsolódnának a törvényhez, ha nem volnának a kiegészítései, következésképpen a részei az ötödik parancsolatnak.

Először is azt parancsolja, hogy tisztelettel kell gondolkodnunk és beszélnünk a bíróról, akik a magiszter hivatalát látják el. Nem is kérdéses, hogy a héber nyelv közönséges szokásának megfelelően ugyanazt a dolgot ismétli meg kétszer. Következésképpen ugyanazokat az embereket nevezi „isteneknek” és „fejedelmeknek”. Isten nevét valóban jelképesen, de a legésszerűbben alkalmazza a magiszterekre, akikre mint az Ő tekintélyének szolgálóira felvéste az Ő dicsőségének jelét. Ahogyan ugyanis láttuk, hogy az atyáknak azért jár ki a tisztelet, mert Isten Önmagával társította őket e megnevezés viselésében, így itt a saját méltóságát adja a bírának is, hogy a nép tisztelje őket, mert ők Isten képviselői, az Ő helyetteseiként és helytartóiként. Krisztus, a legbiztosabb magyarázó is ekképpen magyarázza ezt, amikor a Zsolt82:6-ból („Én mondtam: Istenek vagytok ti és a Felségesnek fiai ti mindnyájan”) idéz: „Nincs-e megírva a ti törvényetekben: Én mondtam: Istenek vagytok?” (Jn10:34), amit nem Isten minden gyermekének szóló általános tanításnak, hanem az uralkodásra vonatkozó speciális parancsnak kell tekinteni.

A magiszterek kiemelkedő felmagasztalása az, hogy Isten nemcsak a szülőkkel egyenrangúnak tekinti, hanem még a saját neve által kitüntetetteként mutatja is be nekünk őket. Ebből világosan kiderül, hogy nemcsak a büntetéstől való félelem miatt kell nekik engedelmeskedni, „hanem a lelkiismeretért is” (Rm13:5) és alázatos tiszteletben részesíteni őket, nehogy Isten vessük meg bennük. Ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy rossz dolog azoknak a bűneit dicsérni, akikről látjuk, hogy visszaélnek a hatalmukkal, a válasz könnyű: jóllehet a bírákat akkor is túrni kell, ha nem a legjobbak,⁷²³ a tisztesség, amivel felruháztattak nem a bűnök elleplezésére adatott nekik. Azt sem parancsolja Isten, hogy tapsoljunk a hibáiknak, hanem azt, hogy a nép inkább csendes sajnálkozással könyörögjön értük, mintsem lázongásokat szítson féktelen és zendülő lelkiülettel, s felforgassa a politikai kormányzást.

Leviticus 19

3Móz19:32

32. Az ősz ember előtt kelj fel, és a vén ember orcáját becsüld meg, és félj a te Istenedtől. Én vagyok az Úr.

32. *Az ősz ember előtt kelj fel.* Isten azt tanítja nekünk, hogy az Ő fenségének néhány szikrája ragyog fel az idős emberekben, amivel megközelítik a szülők tisztességét. Nem

⁷²³ “Encore qu’ils ne sont pas tels qu’ils devroyent”- még ha nem is olyanok, amilyeneknek lenniük kell. – Francia.

célom idézetekkel előhozakodni a világi szerzőktől az időseknek kijáró tisztelettel kapcsolatosan: legyen elegendő annyi, hogy amit itt Isten megkövetel, azt a természet maga is diktálja. Ez mutatkozott meg Athénban,⁷²⁴ Amikor egy idős ember, aki eljött a színházba, nem talált helyet a polgártársai között, végül azonban, mikor a spártai követ fogadta őt nagy tisztelességgel (mert a lakóniaiak között az idős kor nagy tiszteletnek örvendett), taps csattant fel minden oldalról, s a lakóniaiak így kiáltottak: „az athéniak tudták, mi a helyes, de nem cselekedték meg azt”. Ezzel az egyetemes egyetértéssel bizonyosan azt fejezték ki, hogy a szív természeti törvénye az idős emberek tisztelete és megbecsülése. Sok idős ember a léhasága, az erkölcstelensége, vagy a tunyasága folytán valóban aláaknázza a méltóságát, de jóllehet az ősz hajhoz nem mindig társul a udvarias bölcsesség, mégis, Isten parancsa alapján a kor önmagában is tiszteletreméltó.

Deuteronomium 16

5Móz16:18

18. Bírákat és felügyelőket állíts minden kapudba, a melyeket az Úr, a te Istened ad néked, a te törzseid szerint, hogy ítéljék a népet igaz ítélettel.

18. Bírákat és felügyelőket állíts. Ezt az igeszakaszt az ötödik parancsolat kiegészítései közé soroltam, mert ha tetszett Istennek bírákat kijelölni a nép irányítása végett, akkor abból következik, hogy a törvényeinknek és a rendeleteinknek engedelmeskedni kell, s így a szülői tekintély rájuk is kiterjed. Ám hogy a nép készségesebben alávesse magát a bírának, Isten emlékezteti őket arra, hogy az emberi faj másképpen nem tartható fenn. A közhaszon tehát kellemessé és barátságossá teszi a magiszterek hatalmát, ami ellenkező esetben gyűlöletes volna. Ám noha nincs mindenkinek megengedve, hogy megválasszák a maguk bírát, mert Isten az Ő választott népét tisztelte meg ezzel a kiváltsággal, mégis általánosságban ajánlja a hivatásos kormányzást, mert jelzi, hogy az emberi társadalom nem tartható egyben, csak ha a törvényes uralkodóknak van hatalmuk az igazság végrehajtására. A magisztrátusokat tehát akár a nép szavazataival választják, akár más módon kerülnek hatalomra, tanuljuk meg, hogy ők Isten szükséges szolgái, akik minden embert a törvény igájába fognak. Az utóbbi igeszakasz, amit a Deuteronomium 7-ből szúrtam be,⁷²⁵ ugyanarra a dologra vonatkozik, azaz hogy még a háborúban is szükséges a fegyelem, nehogy minden zűrzavarba torkolljon. Nos, ha teszük Istennek, hogy bizonyos főhivatalnokokat parancsoljanak, akkor abból következően engedelmeskedni kell nekik, mert nevetséges dolog lenne kormányzókat kijelölni, ha törvényes lenne büntetlenül megvetni őket. Amikor tehát Isten katonai parancsnokokat állít a nép fölé, azzal az alázatos engedelmisség kötelezettségét kényszeríti ki.

⁷²⁴ Cicero, de Senectute, 18, és Val. Max., lib. 4:5.

⁷²⁵ Az eredetiben sem volt külön beszúrás, ezért feltételezem, hogy inkább az 5Móz20:5-9-ről van szó.

A hatodik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:13

13. Ne ölj.

Deuteronomium 5: Ugyanennek a parancsnak a megisméltése

5Móz5:17

17. Ne ölj.

Ennek a parancsolatnak a summája az, hogy igazságtalanul senkivel szemben sem szabad erőszakosan fellépünk. Azért azonban, hogy Isten még jobban visszatartson minket a másoknak okozott sérelemtől, Ő ennek az egyik konkrét formájával hozakodik elő, ami az ember természetes esze számára is visszataszító, mert valamennyien megvetjük a gyilkost, s úgy visszaborzadunk azoktól, akiknek vér szennyezi be a kezét, mintha csak fertőzést hordoznának azon. Kétségtelen, hogy Isten az Ő képmásának maradványait, melyek még mindig ragyognak az emberekben, valamennyire becsben akarja tartani, hogy valamennyien érezzék: minden emberölés Vele szembeni sértés (*sacrilegium*). Itt valóban nem mondja ki annak az okát, hogy máshol miért rettent el az embereket a gyilkosságtól – tudniillik mert azzal az Ő képmását sértik meg (1Móz9:6). Sőt, bármennyire pontosan és hitelesen is szólhat, mint törvényadó, még azt is akarja, hogy vegyük fontolóra, ami mindenkinek természetes módon az eszébe juthat, például az Ézs58:7 kijelentése, miszerint az ember a mi „testünk”. Azért tehát, hogy a hívők szorgalmasabban óvakodjanak a sérelmek okozásától, elítéli azt a bűnt, amit mindenki saját magától is tűrhetetlennek ítél. Később azonban világosabban is megmutatkozik, hogy az *öl* szóba egy szinekdoché segítségével beleért minden erőszakot, verést és agressziót. Emellett a másik alapelvre is emlékeznünk kell, mely szerint a tagadó parancsolatokban – amiképpen ezeket nevezik – az ellentétes kijelentést is bele kell érteni, mert egyébiránt semmiképpen sem lesz következetes, hogy egy ember eleget tesz Isten törvényének azzal, ha pusztán csak tartózkodik attól, hogy másoknak sérelmeket okozzon. Tegyük fel, hogy egy gyáva ember, aki még egy gyermekre sem merne rátámadni, az ujját sem mozdítja, hogy sérelmet okozzon a felebarátjainak – de ezzel vajon ellátta az emberség kötelezettségeit a hatodik parancsolat előírásainak megfelelően? Sőt, a természetes józan ész is többet követel a tartózkodásnál attól, hogy rosszat tegyünk másoknak. S hogy ne mondjunk többet is erről a dologról, nyilvánvalóan ki fog derülni a második tábla summájából, hogy Isten nemcsak megtiltotta nekünk a gyilkosságot, de azt is előírja, hogy mindenki hűségesen védelmezze a felebarátja életét, s gyakorlatilag jelentse ki: a felebarátja drága a számára. Az összefoglalásban ugyanis nem tagadó kifejezéseket használ csupán, hanem a szavak konkrétan kinyilatkoztatják, hogy a felebarátjainkat szeretnünk kell. Kétségtelen tehát, hogy azoknak, akiket Isten szeretni parancsol, itt az életüket a gondoskodásunkra bízza. A parancsolatnak tehát két része van: először is nem szabad bántani, vagy elnyomni bárkit, illetve ellenségeskedni vele, másodszor, nem pusztán békében kell élnünk az emberekkel, se a tőlünk telhető legnagyobb mértékben segítenünk kell az igazságtalanul elnyomott nyomorultat, s meg kell próbálnunk ellenállni a gonoszoknak, nehogy a kényük-kedvük szerint bántassák az embereket. Krisztus tehát, a törvény igazi értelmét magyarázva nemcsak azokat nyilvánítja törvénysértőknek, akik gyilkoltak, hanem „mindaz, a ki haragszik az ő

atyjafiára ok nélkül, méltó az ítéletre: a ki pedig azt mondja az ő atyjafiának: Ráka, méltó a főtörvényszékre: a ki pedig ezt mondja: Bolond, méltó a gyehenna tüzére” (Mt5:22). Ő ugyanis itt nem új törvényt alkot, mint az egyesek tudatlanul feltételezték, hogy szegyenbe hozza az Atyját, hanem csak megmutatja a törvény ama magyarázóinak ostobaságát és romlottságát, akik csak a külső megjelenéshez, és ahogyan mondani szokták, a dolgok hüvelyéhez ragaszkodnak, mivel Isten tanítását inkább az Ő természetének megfelelő fontolóra vételével kell felbecsülni. A földi bírák előtt, ha valaki fegyvert viselt egy ember megölése céljából, akkor bűnösnek találják, Isten előtt pedig, Aki a lelki törvényadó, még tovább is megy. Nála tehát a harag gyilkosságnak minősül: sőt, miután Ő látja a legtitkosabb érzelmeket is, még a leplezett gyűlöletet is gyilkosságnak tartja, mert így kell értenünk János szavait: „A ki gyűlöli az ő atyjafiát, mind embergyilkos az” (1Jn3:15). Azaz, a szívben megfogant gyűlölet elégséges az elítéltetéshez, még ha nem is mutatkozik az meg nyíltan.

A parancsolat magyarázata

Leviticus 19

3Móz19:17

17. Ne gyűlöld a te atyádfiát szívedben.

Kétségem sincs felőle, hogy az igeversnek ezt a részét külön kell érteni, ezért nem is fogadom el a *de* ellentétes kötőszó beszúrását, amivel a fordítók⁷²⁶ összekapcsolják ezt a részt az utána következővel. Tudjuk, hogy nem mindig bízhatunk az igevers felosztásában, miután pedig világos, hogy bármivel találkozunk Mózes írásaiban, ami az életünk szabályozására vonatkozik, az mind a Tízparancsolattól függ. Ezért ez a mondat kellőképpen bizonyítja, hogy a gyilkosságot nemcsak azért tiltották, mert senkinek nem volt szabad megölnie saját kezűleg, vagy fegyverrel a felebarátját, hanem mert nem volt szabad gonosztettet elkövetnie a gyűlöletet és a rosszakaratot táplálván önmagában. Ez megerősíti Pálnak az a kijelentését, mely szerint „a törvény lelki” (Rm7:14), és cáfolja azok ostobaságát, akik azt állítják, hogy Mózes olyan földi törvényadója volt a zsidóknak, mint Lükurgosz, vagy Szolón, mert így még a titkos érzelmekig is elhatol. Az is valószínű, hogy János ebből az igeszakaszról merített, amikor ezt mondta: „A ki gyűlöli az ő atyjafiát, mind embergyilkos az” (1Jn3:15), mert a *szív* szó itt hangsúlyosan használatos. Ezért jöllehet a gyűlölet semmilyen külső jele sem mutatkozik meg, a belső érzelem mégis gyilkosságnak minősül Isten előtt.

Leviticus 19

3Móz19:18

18. Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeressed felebarátodat, mint magadat. Én vagyok az Úr.

Ebből világosan kiderül, hogy Istennek további céljai is voltak, nemcsak az, hogy az emberek ne gyilkolják meg egymást, mert nemcsak a kezeiket akarja megkötni, hanem azt is megköveteli, hogy a szíveik legyenek mentesek minden gyűlölettől. Mivel a bosszúvágy az ellenségeskedések forrása és oka, ebből következően az *ölni* szóba bele kell érteni mindent,

⁷²⁶ Például a Vulgata: “Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argue eum,” stb.

ami ellentétes a felebarátai szeretettel. S ezt erősíti meg az ellentét, mely szerint senkinek sem szabad gyűlölnie a felebarátját, hanem úgy kell szeretnie őt, mint önmagát. Nem kell tehát más magyarázót keresnünk ehhez a parancsolathoz, mint Magát Istent, Aki vétkesnek mondja mindazokat, akiket bármiféle rosszakarat befolyásol, s nemcsak azokat, akik mikor valami sérelem érte őket, gonoszsággal akarnak fizetni a gonoszért, hanem azokat is, akik nem szeretik őszintén a felebarátaikat, még ha igazság szerint az ellenségeiknek tekintik is őket. Ezért hát ahhoz, hogy Isten felmentsen minket a lelki gyilkosság vágya alól, tanuljuk meg megtisztítani a szíveinket minden bosszúvágytól, s félretéve a gyűlöletet, viszonyuljunk testvéri szeretettel mindenkihez.

Noha az igevers második része felöleli a teljes második törvénytábla summáját, mégis, miután a szeretet ellentétes a bosszúval, nem gondoltam jónak szétválasztani az olyannyira összetartozó dolgokat, különösen amikor azok egymástól függenek. A parancsolat valóban csak Ábrahám gyermekeinek vonatkozásában adatott, mert a bosszúállás vétké még szörnyűsegebb lesz azoknál, akiket testvéri jogok kötnek össze. Mégsem kétséges azonban, hogy Isten általánosságban ítéli el ezt a bűnt. Az iskolákban⁷²⁷ ezt a mondatot rendkívül megrontották, mert (mint mondják) a szabály felette áll annak, amit szabályoz, azt a lehetetlen szabályt alkották, mely szerint mindenkinek először önmagát kell szeretnie, majd utána a felebarátjait. Erről máshol majd teljesebben is szólok. A נטר, *natar* szó jelentése *őrizni*, s amikor minden kiegészítés nélkül használatos, akkor megfelel egy sérelem hordozásának az elmében, ahogyan franciául is mondjuk: „garder une injure”.⁷²⁸

Leviticus 19

3Móz19:14

14. Siketet ne szidalmaz, és vak elé gáncot ne vess; hanem félj a te Istenedtől. Én vagyok az Úr.

Mivel a törvény a gyilkosság szóba beleérti mindazt a rosszat, amivel az embereket igazságtalanul bántalmazták, azt a kegyetlenséget különösen el kellett ítélni, mely azokat a nyomorult embereket sújtotta, akik bajának inkább könyörületre kellett volna indítani minket. Ha ugyanis az emberség akár egy morzsája is létezik bennünk, akkor, ha egy vak emberrel találkozunk, igyekszünk majd megakadályozni a megbotlását, vagy elesését. Ha pedig eltéved, akkor kezet nyújtunk neki, és megpróbáljuk visszavezetni az útra. Hasonlóképpen kíméljük majd a süketeket is, mert nem kevésbé abszurd, vagy barbár őket sértegetni, mint a követre árasztani a feddéseket. Vaskos brutalitás tehát azok bajait növelni, akik helyzetének könnyítésére a természetes érzéseink is ösztökélni, s akiknek máris több, mint elégséges a bajuk. Tanuljuk hát meg ezekből a szavakból, hogy minél gyengébbek az emberek, annál

⁷²⁷ A francia változatban: “Les Theologiens de la Papaute.” Kálvin másutt így utal erre a skolasztikus mondásra: „Nem kell hajszaéért értéket sem tulajdonítani azok vélekedésének, kik azt állítják, hogy *a szabályozott dolog mindig alsóbbrendű a szabálynál*. Mert az önszeretetlenben nem oly szabályt adott Isten, melynek a mások iránt való szeretetet alá kell rendelnünk, hanem azt mutatja meg, hogy annak a szeretetnek, mely a természetes romlottság következtében bennünk szokott székelni, eztán máshová kell áradnia, hogy épp oly gyorsan, épp oly buzgón, épp oly kedvvel és gonddal legyünk eztán készek felebarátainkkal jól tenni, mint önmagunkkal.” *Institúció*, 2. könyv, 8. fejezet 54. szakasz. „Aztán amikor Mózes megparancsolta, hogy úgy szeressük a felebarátainkat, mint önmagunkat, akkor nem akarta az önszeretetet az első helyre állítani, hogy az ember először önmagát szeresse, majd azután szeresse a felebarátait – ahogyan a Sorbonne szofistái szoktak gáncoskodni, miszerint *a szabálynak mindig meg kell előznie a szabályozott dolgot*.” – *Evangéliumi harmónia*, saját fordítás a Calvin Society fordítása alapján (3. kötet 59. oldal).

⁷²⁸ Kiegészítés a francia változatban: “Et pourtant il faut suppléer ou injure ou rancune” – így tehát sérelmet, vagy neheztelést kell hozzátenni.

nagyobb biztonságban kellene lenniük az elnyomástól, vagy a sérelmekről. Mikor pedig a védtelent támadjuk, a kegyetlenség bűne rendkívül megsokszorozódik, mert bármiféle bántalom a szerencsétlennel szemben teljességgel tűrhetetlen Isten számára.

A hatodik parancsolat ceremoniális kiegészítései

Deuteronomium 21

5Móz21:1-9

1. Hogyha agyonütöttet találnak azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked birtokul, és az a mezőn fekszik, és nem tudható: ki ölte meg azt;

2. Akkor a te véneid és a te bíraid menjenek ki, és mérjék meg a földet a városokig, a melyek az agyonütött körül vannak;

3. És a mely város legközelebb esik az agyonütöthöz, annak a városnak vénei vegyenek egy üszőt, a melylyel még nem dolgoztattak, és a mely nem vont még jármót;

4. És annak a városnak vénei vigyék az üszőt valamely folyóvíz völgyébe, a melyet nem szántanak és nem vetnek, és szegjék nyakát az üszőnek ott a völgyben.

5. És járuljanak oda a papok, Lévi fiai; (mert őket választotta az Úr, a te Istened, hogy szolgáljanak néki, és hogy áldjanak az Úr nevében, és az ő ítéletök szerint legyen minden per és minden sérelem).

6. És mindnyájan annak a városnak vénei, a kik legközelebb esnek az agyonütöthöz, mossák meg kezeiket a nyakaszegett üsző felett a völgyben;

7. És szóljanak és mondják: A mi kezeink nem ontották ki ezt a vért, sem a mi szemeink nem látták.

8. Bocsáss meg a te népednek, Izráelnek, a melyet megváltottál, Uram, és ne engedd, hogy ártatlan vér ontása legyen Izráel között, a te néped között! És bocsánatot nyernek a vérért.

9. Te azért tisztítsd ki közüled az ártatlan vérnek kiontását, mert így cselekszed azt, a mi igaz az Úr előtt.

1. Hogyha agyonütöttet találnak azon a földön. Ez a kiegészítés kevert jellegű, részben a polgárjogi, részben a büntetőjogi törvényekhez tartozik. Tájékoztat minket arról, mennyire drága Isten számára az emberi élet. Ha ugyanis a gyilkosságot egy ismeretlen személy követte el, Ő engesztelést követel meg érte, mellyel a szomszédos városoknak kell megtisztulniuk a bűntől. Ebből kiderül: a földet úgy szennyezi be az emberi vér, hogy azok, akik büntetlenséggel bátorítják a gyilkosságot, maguk is belekeverednek ebbe a bűnbe. Itt a titkos bűnről van szó, melynek vétke a környező városokhoz tapad, amíg szorgalmas vizsgálódással nem képesek arról bizonyosságot tenni, hogy az elkövető nem található. Mennyivel kevésbé lennének megbocsáthatók hát, ha engednék a gyilkost büntetlenül elmenekülni? Az előírt rítus szerint a legközelebbi város vénjeinek venniük kell egy igát még nem viselt üszőt, majd el kell vinniük egy köves és sivár völgybe, ott a papok közreműködésével a nyakát kell szegniük és bizonyosságot kell tenniük, hogy mind a kezeik, mind a szemeik tiszták, mert nem ismerik a gonosztevőt. Isten azért választott egy igát még nem hordott üszőt, hogy az ártatlan vérrel tett engesztelést élénkebben szemléltethesse. S azért kellett sivár helyen megölni, hogy a szennyezést eltávolítsák a művelt földekről. Ha ugyanis az üsző vérét a város piacterének közepén, vagy bármely lakott helyen ontották volna ki, a vér látványának ismerőssé válása megkeményítette volna az elméiket az embertelenségben. Az iszonyodás keltése miatt tehát elvitték egy magányos és művelés alatt nem álló helyre, hogy így hozzászokjanak a

kegyetlenség utálatához. S noha ez tulajdonképpen nem volt áldozat, mert azt csakis a szentélyben volt szabad bemutatni, mégis közel állt az áldozat jellegéhez, mert a lévíták is szolgálatban voltak és ünnepélyesen könyörögtek. Mindazonáltal ők nemcsak az oltár szolgálói, de bírák is voltak, mert a hivatalukat ezek a szavak írják le: „őket választotta az Úr, a te Istened, hogy szolgáljanak néki, és hogy áldjanak az Úr nevében, és az ő ítéletök szerint legyen minden per és minden sérelem”.

6. *És mindnyájan annak a városnak vénei.* A kezeik megmosása még serkentőbb hatással volt rájuk, hogy meggondolatlanul ne tiltakozzanak azzal az ünnepélyes rítussal, hogy ők tiszták és vétlenek, mert a rítus ugyanaz volt, mintha az emberi holttestet Istennek mutatták volna be, ők pedig azzal szemben állnak meg a bűn eltisztítása végett. Egyidejűleg könyörögnek is bocsánatért, mert lehet, hogy az illetőt az ő gondatlanságuk folytán ütötték agyon. Emellett mivel egyedül Ákán szentségtörése beszennyezte az egész népet, félni kellett attól, nehogy Isten bosszúállása az elkövetett bűnök következtében messzebbre is kiterjedjen. S így megint megtanulhatták, milyen nagyon gyűlöli Isten a gyilkosságokat, amikor a nép azért imádkozik, hogy bocsánatot nyerjen a másvalaki által elkövetett bűnre: mintha már a rátekintéssel is kapcsolatba kerültek volna a vétkekkel. Isten végül kijelenti, hogy nem fogja nekik tulajdonítani a vétket, ha kellőképpen elvégezték az engesztelésnek ezt a rítusát. Nem azért, mert az üsző volt az engesztelés ára Isten kibékítéséhez, hanem mert ezen a módon alázatosan kibékültek Vele és becsapták az ajtót a jövőbeli gyilkosságok előtt. Ezen az alapon mondja: „tisztítsd ki közüled az ártatlan vérnek kiontását”, mert ha a gyilkos észrevétlenül elszökhet, a megmaradó folt a népen és magán a földön is bizonyos módon bűzlik Isten előtt.

Deuteronomium 12

5Móz12:15-16, 20-25

15. Mindazáltal a te lelkednek teljes kívánsága szerint vágatsz barmot és ehetel húst, minden te kapuidon belől, az Úrnak, a te Istenednek áldásához képest, a melyet ad néked; mind a tisztátalan, mind a tiszta eheti azt, ép úgy mint az őzet és a szarvast.

16. Csakhogy a vért meg ne egyétek; a földre öntsd azt, mint a vizet.

20. Mikor az Úr, a te Istened kiszélesíti a te határodat, a miképen ígérte vala néked, és ezt mondod: Húst ehetném! mivelhogy a te lelked húst kíván enni: egyél húst a te lelkednek teljes kívánsága szerint.

21. Ha messze van tőled a hely, a melyet az Úr, a te Istened választ, hogy oda helyezze az ő nevét, és leölsz, a mint parancsoltam néked, a te barmaidból és juhaidból, a melyeket az Úr ad majd néked: akkor egyél azokból a te kapuidban a te lelkednek teljes kívánsága szerint.

22. De, a mint az őzet és a szarvast eszik, úgy egyed azokat; a tisztátalan és a tiszta egyaránt ehetik abból.

23. Csakhogy abban állhatatos légy, hogy a vért meg ne egyed; mert a vér, az a lélek: azért a lelket a hússal együtt meg ne egyed!

24. Meg ne egyed azt, a földre öntsd azt, mint a vizet.

25. Meg ne egyed azt, hogy jól legyen dolgod néked és a te gyermekeidnek is utánad, mivelhogy azt cselekszed, a mi igaz az Úr szemei előtt.

Leviticus 7

3Móz7:26-27

26. És semmi vért se egyetek meg bármely lakhelyeteken: se madárnak, se baromnak vérét.

27. Valaki megeszik valami féle vért, az az ember gyomláltassék ki az ő népe közül.

Leviticus 19

3Móz19:26

26. Ne egyetek vérrel valót, ne varázsoljatok és ne bűvészkedjetek.

5Móz12:15. *Mindazáltal... vágatsz barmot.* Amit előtte mond, azt már a maga helyén tárgyaltam, tudniillik hogy nem vághatják le az áldozataikat, csak a szentélyben, amiből csak egyetlen egy volt Júdeában. Itt a húsevésre ad engedélyt, amennyiben nem Istennek kínálják fel az állatokat, hanem vadállatokként fogyasztják azokat el. Példaként kettőt említ, az őzet és a szarvast, melyekből nem kínáltak fel áldozni valót. Nekik tehát szabad volt húst enni bárhol, ahol csak nekik tetszett, de azzal a kikötéssel, hogy a vért nem ízlelhetik, mert jóllehet ezt már az ősatyáik is betartották a törvényadást megelőzően, Isten mégis újra megerősíti, amikor saját népet gyűjt magának. Tudjuk, hogy rögtön az özönvíz után Noé és utódai parancsot kaptak a tartózkodásra a vértől, mivel azonban az emberiség nagyobbik része hamarosan megromlott, valószínű, hogy minden nemzet figyelmen kívül hagyta Isten eme parancsát, és általános szabadságot adtak maguknak ebben a dologban. Még az is kérdéses, hogy ennek a betartása, ami mindenütt az elavulás homályába merült, megmaradt-e Sém családjában. A törvény megújításából biztosan következtethetünk arra, hogy ekkora már teljesen elavult volt. Isten mindenestre meg akarta különböztetni az Ő választott népét ezzel a jellel a pogány nemzetektől.

A most említett tiltás okát már kijelentettük:⁷²⁹ mert a vér az élet székhelye. S bár megengedett volt állatot leölni, mégis, hasznos korlátozás volt elejét venni az embertelenségnek, hogy ne érintsék a vért. Ha ugyanis tartózkodtak az állat vérétől, annál inkább szükséges volt óvni az emberi vért. Isten azután tehát, hogy megtiltotta a vér megevését, rögtön elkezdi magukról az emberekről beszélni: „A ki ember-vért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert”⁷³⁰ (1Móz9:4-6). Ezért tartottam célszerűnek az összes igeszakaszt, melyben Isten a vértől való tartózkodást parancsolja az embereknek, a hatodik parancsolathoz kapcsolni. Önmagában a vérevés valóban nem volt nagy fontosságú dolog, mivel azonban Isten oly gyakran hangoztat egy kisebb jelentőségű dolgot, ebből következtethetünk arra, hogy a törvénynek valami más célja is van. Ehhez hozzátehetjük a büntetés súlyosságát, mert biztosan nem volt halálbüntetésre méltó valamely kismadár vérének a megköstölése. Ebből is kiderül tehát, hogy a tiltásnak más célja is volt: tudniillik hogy visszaborzadjanak a kegyetlenségtől. Mózes szavai pedig megmutatják, hogy a vérevés nem azért tilos, mert megfertőzteti az embert a tisztátalanságával, hanem hogy drágának tartsák az emberéletet. Azt olvassuk ugyanis, hogy

⁷²⁹ Lásd a 3Móz3:17 magyarázatát, amelynél az 1Móz9:4-re utal.

⁷³⁰ Latinul: “Qui effuderit sanguinem hominis in homine” – aki embervért ont az emberben. – Lásd Kálvint a maga helyén.

„a vér az élet”, ami Ágoston véleménye szerint azonos „az élet jele” jelentéssel.⁷³¹ Mózes azonban inkább úgy érti, hogy az állat élete a vérben rejlik. Ezért a vért, ami az életet jelképezi, nem ok nélkül tiltotta. S nemcsak önmagában volt bűnös dolog megenni a vért, de a hússal együtt is, amint azt konkrétan kimondja a Deuteronomiumban és a Leviticusból vett utolsó igeversben is.

23. *Csakhoggy abban állhatatos légy,*⁷³² *hogy a vért meg ne egyed.* Nem ok nélkül buzdítja őket rendíthetetlen állhatatosságra, mert a megjelenését tekintve jelentéktelen, a betartása vonatkozásában pedig nehéz dolog volt ez, mert könnyű volt tőle elhajlani a pogányok általános példáját követve. Ha ugyanis maguk között azt fontolgatták, hogy a szentséghez nem járul hozzá, ha nem érintik a vért, az könnyedén csapdává válhatott a számukra a belekeveredéshez.

Leviticus 17

3Móz17:10-14

10. És ha valaki Izráel házából, vagy a köztök tartózkodó jövevények közül valamiféle vért megeszik: kiontom haragomat az ellen, a ki a vért megette, és kiirtom azt az ő népei közül.

11. Mert a testnek élete a vérben van, én pedig az oltárra adtam azt néktek, hogy engesztelésül legyen a ti életetekért, mert a vér a benne levő élet által szerez engesztelést.

12. Azért mondtam Izráel fiainak: Egy lélek se egyék vért közületek; a köztetek tartózkodó jövevény se egye meg a vért.

13. És ha valaki Izráel fiai közül, vagy a köztök tartózkodó jövevények közül vadászásban vadat vagy madarat fog, a mely megehető: ontsa ki annak vérét, és fedje be azt földdel.

14. Mert minden testnek élete az ő vére a benne levő étellel. Azért mondom Izráel fiainak: Semmiféle testnek a vérét meg ne egyétek, mert minden testnek élete az ő vére; valaki megeszi azt, irtassék ki.

10. *És ha valaki Izráel házából.* Isten itt nemcsak halálra ítél mindenkit, akik vérevéssel szennyezték be magukat, de azt is kijelenti, hogy bosszút fog állni rajtuk, még ha ki is szabadulnak a bírák kezéből. Ő ugyanis nemcsak előírja a bírának, amit helyes megtenniük, de a büntetés kiszabásának hivatalát is Magának tartja fenn. Ha ugyanis fontolóra vesszük a törvény szándékát, hogy van-e ebben valami meglepő a számunkra – mert talán nem ellentmondásmentes az, hogy egy oktan állat vérét egy ember halálával egyenlítsék ki – mégis emlékeznünk kell arra, hogy a tanításnak ez a módja⁷³³ volt szükséges a faragatlan nép számára, nehogy gyorsan a barbarizmusba süllyedjenek. De nehogy azt panaszolják, hogy így semmi haszna sem maradt a vérnek, emlékezteti őket rá: miután a vér az engesztelésre adatott, ezért nagyon hálátlanok lennének, ha nem elégednének meg ezzel a hatalmas áldással. S miután ezt az árat kellett megfizetniük Isten lecsillapításához, ezt a fajta használatát bizonyosan sokkalta többre kellett becsülni, mint a felhasználását élelemként. Ha tehát közönséges élelemmé akarták tenni a vért, ami az oltárra volt szánva Isten kiengeszteléséhez, Mózes közvetve a hálátlanságukat feddi meg. Mikor ugyanis Isten elvette tőlük a megevésének jogát, akkor valami jobbat hagyott nekik, aminek bőségesen ki kellett volna őket elégíteni. Máshol⁷³⁴ azonban már láttuk, mi módon szerez a vér engesztelést a

⁷³¹ Quaest. in Leviticum, 57, 2. szakasz. „Illud appellatur anima, quod significat animam.”

⁷³² Latinul: „Roberare”, héberül: „Légy erős.”

⁷³³ „Hanc paedagogiam.” - Latin. „Ceste doctrine puerile.” – Francia.

⁷³⁴ Lásd a 2Móz12:21-hez fűzöttet.

lélekért, tudniillik szakramentális módon. Ezzel kapcsolatban pedig meg kell jegyezni, hogy ami tulajdonképpen Krisztusra tartozik, az egy metonímia segítségével így kerül át a külső formákra és a jelképekre. Ám mégis oly módon, hogy a hasonlóság nem lesz sem üres, sem hatástalan, mert amennyire az ősatyák a külsődleges áldozatokban szemlélték Krisztust, annyiban a valódi engesztelés jelent meg abban. Ugyanebben az igeszakaszban a „jövevények” alatt nem minden látogatót értek, akik üzleti ügyekben utaztak velük, hanem csak azokat, akik csatlakoztak Isten imádatához. Sok idegen ugyanis elvetette a babonáságait és körülmetélkedett. Az ilyeneket pedig illet konkrétan a törvény kötelekeivel megkötni, nehogy – amennyiben nem említik őket – kivonják magukat a törvény iránti engedelmség alól. Erre a dologra tehát röviden utalni kellett, nehogy azt feltételezzük, hogy a pogány útítársaknak tilos volt a vérevés, miközben étkezési célokból még olyan állat húsát is megvásárolhatták,⁷³⁵ amit vadállatok téptek szét.

Mivel azonban a pátriárkák már a törvényt megelőzően tartózkodtak a vértől, s ennek megtiltása nem vonatkozik az első törvénytáblára, vagy a mózesi törvények szerinti szolgálatra, ebből származott, hogy amikor az apostolok eltörölték a ceremoniális törvényt, nem merték azonnal megengedni a szabad vérevést, nehogy hatalmas botrány támadjon e miatt az új és szokatlan dolog miatt (Csel15:20). Ezért, nehogy egy efféle csekély jelentőségű dolog halálos szakadásokat okozzon a gyülekezetekben, megparancsolták a pogányoknak, hogy ne egyenek vért, okként hozzátéve, hogy azok, akik Mózeset olvassák, megzavarodnának ettől az újítástól. Ezt azonban mégis csak egy rövid időszakban tartották be, amint azt Páltól megtudjuk.⁷³⁶ Nem volt mentes a babonáságtól és a helytelen buzgalomtól, hogy egyesek még Tertullianus napjaiban is fenntartották.

A hatodik parancsolat polgárjogi kiegészítései

Leviticus 24

3Móz24:17, 19-22

17. Ha valaki agyon üt valamely embert, halállal lakoljon.

19. És ha valaki sérelmet ejt a felebarátján, a mint ő cselekedett, vele is úgy cselekedjenek:

20. Törést törésért, szemet szemért, fogat fogért; a milyen sérelmet ő ejtett másón, olyan ejtessék rajta is.

⁷³⁵ Lásd az 5Móz14:21-hez fűzötteteket.

⁷³⁶ Itt nincs utalás a latin változatban, de a franciában igen: “comme il se peut recueillir par ce que Saint Paul en escrit aux Corinthiens” – amint az kiderül szent Pálnak a korinthusbeliekhez írott leveléből. Kálvin a Csel15:28-ról ezt írja: „Tudjuk, hogy ezt a törvényt Pál törölte el, amint a zűrzavar és a vitatkozás elült, miután azt tanította, hogy semmi sem tisztátalan (Rm14:14), s mikor szabadságot adott mindenféle étlem fogyasztására, még azokra is, amit bálványoknak áldoztak (1Kor10:25).” Tertullianus az *Apologeticus*-ban ezt mondja: “Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentas habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus, ne quo modo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto.” Lásd Bingham, 17. könyv, 5. fejezet, 20. szakasz: „Másképp, mivel az a volt a katolikus egyház szokása majdnem szent Ágostonig, hogy tartózkodtak a vér megevésétől az apostolok által a pogány megtértek számára megszabott rendelkezésekkel összhangban, minden papnak kötelessége volt a lefokozás terhe mellett ettől megtartoztatni magát. Ez világosan kiderül az apostoli és a gangrai, a második orleansi, valamint a trulloi zsinat kánonjaiból. Egyesek azonban úgy tekintették ezt, mint átmeneti rendelkezést, és szent Ágoston írásaiból kiderül, hogy nem volt hatályban az afrikai gyülekezetben. (Contra Faust., lib. 32, c. 13.) Aki többet is akar erről tudni, tanulmányozhatja Curcellaeust, aki terjedelmes értekezést írt a témában.”

21. A ki barmot üt agyon, fizesse meg azt, de a ki embert üt agyon, halállal lakoljon.

22. Egy törvény legyen nálatok: a jövevény olyan legyen, mint a benszülött, mert én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

17. *Ha valaki agyon üt valamely embert.* Most rátérünk a hatodik parancsoltnak a törvényszéki jog által biztosított megerősítésére, s ebben az első dolog, hogy a gyilkosokat halálbüntetéssel sújtják. „Agyoncsapni” ugyanazt jelenti, mint halálosan megsebesíteni, ami után a halál bekövetkezik, amint Mózes is világosabban megmagyarázza a szavait az Exodusban. S bár röviden beszél, mint egy törvényadó, mégsem kétséges, hogy akiket halálra ítélt, azokat bírói ítélettel adja halálra. A büntetés végrehajtásának a módját majd meglátjuk a maga helyén. S jóllehet Isten nem fejlesztette abszolút tökélyre az Általa foganatosított törvényeket, mégis, ezek alapelvében azt akarta, hogy az Ő parancsolatainak világos és fenntartás nélküli elfogadása mutakozzon meg. S ez volt annak oka, amiért ezzel az igeszakasszal kezdtem: mert közvetlen összhangban van a hatodik parancsolattal.⁷³⁷

19. *És ha valaki sérelmet ejt a felebarátján.* Most azokra szab ki büntetést, akik ütésekkel sebesítették meg a felebarátjuk testét. Ez pedig azért volt szükséges, mert ellenkező esetben minden nagy gonosztevő a megsebesítés művészetével eltörhette volna a felebarátja kezét, vagy lábát, majd nemcsak a szerencsétlent magát, de Istent és az Ő törvényét is kinevethette volna. Ha tehát valaki megsebesítette másvalakinek valamely tagját, a megtorlás törvénye lépett érvénybe, ami más nemzeteknél is használatban volt.⁷³⁸ Isten azonban konkrétan előírja, mikor és hogyan kellett megtorolni a sérülést, hogy a törvény ne legyen kitéve mindenféle nyílt gáncsoskodásnak, amivel Favorinus támadja a tizenkét tábla törvényét Gelliusnál. S természetesen Decemvirs szavai is túlon túl homályosak voltak: “*Si membrum fregeris meum, ex pacto talio est.*” (Ha eltörted valamely végtagomat egyezség nélkül, akkor megtorlásnak kell következnie.) Isten azonban nem követeli meg azt, hogy egy szemet toljanak ki egy másik szemért, vagy egy fogat üssenek ki egy másik fogért, amíg nem az a helyzet, hogy valaki tudatosan és akarattal okozta a sebesülést. Azaz, a véletlen baleseteket nem citálja a törvény elé, csak az előre eltervezett bűncselekményeket. Felesleges azt vetni ennek ellenébe, hogy a különböző emberek végtagjai nem törhetőek el pontosan egyformán, mert Isten célja nem volt más, mint az, hogy a büntetés szigorúságától megrettenve az emberek tartózkodjanak egymás megsebesítésétől, s ezt a két dolgot ezért kapcsolja össze. Ha valaki megölt egy másik embert, haljon meg, s ha valaki elvette másvalaki életének egy részét, szenvedjen ugyanolyan veszteséget. S ugyanez annak a megkülönböztetésnek a célzata is, miszerint egy állat elvesztése pénzben visszafizethető, de ha embert öltek, ott nincs helye a pénzbeli jogi ellentételezésnek.

⁷³⁷ A latin változatban: “quia praecepto respondet quasi αντισποφος.”

⁷³⁸ „Ez a *Lex Talionis*, vagyis a *hasonlót a hasonlóért* törvény legkorábbi feljegyzése, ami aztán a görögöknél és a rómaiaknál is érvényben volt. Utóbbiaknál az ókorban oly híres tizenkét tábla egyik részét alkotta, de a büntetést később pénzbüntetésre változtatták, amit a praetor a belátása szerint szabott ki. Többé-kevésbé érvényben van a legtöbb civilizált országban is, és teljes mértékben hatással volt a kánonjogra a rágalmazók vonatkozásában: *Clumniator, si in accusatione defecerit, talionem recipiat*. Semmit sem hagytak azonban ebben a vonatkozásban a magán-bosszúállásra: a magisztrátus szabta ki a büntetést, amikor a tény bebizonyosodott. Ellenkező esetben ugyanis a *Lex Talionis* teljes mértékben megsemmisítette volna a társadalmi békét, és elvetette volna a gyűlölet, a bosszúállás és minden szeretetlenség magvát. – Adam Clarke a 2Móz21:24-ről.

A tizenkét tábla törvényerőre emelkedése ebben a vonatkozásban, amint azt Festustól megtudjuk, az alábbi volt: *Si merebrum rupsit, (ruperit,) ni cum eo pacit, (paciscetur,) talio est*, ami páratlan egyezést mutat a mózesi törvényekkel. Lásd Aulus Gellius, 20. kötet 1. fejezet, ahol a szavak kissé másként vannak megadva, mint Kálvin szövegében. Favorinus azt veti ennek ellenébe hogy lehetetlenség volt betartani, mert ha hasonló sebet kellett ejteni a hasonlóért, akkor gondoskodniuk kellett arról, hogy a sérülés minden vonatkozásban azonos legyen, és ne hosszabb, vagy mélyebb, s ez mondhatni vég nélkül újabb és újabb megtorlásra adott okot.

22. *Egy törvény legyen nálatok.* S hogy Izrael népe a maga szokásos arroganciájával ne feltételezhesse, hogy csak Ábrahám nemzetsége ruháztatik fel a kiváltsággal, a törvény kiterjed az idegenekre is, s ezzel Isten megmutatja, hogy az emberi faj egésze az Ő gondviselése alatt áll, így még a legmesszebbre levőket sem engedi kitenni az istentelenek féktelen erőszakosságának. Más dolgokban biztosított speciális előjogokat az Ő népének, de itt – miután kivétel nélkül minden embert a saját képmására teremtett – mindenkit a gondjába és a védelmébe vesz, hogy senki se okozhasson nekik büntetlenül sérelmet.

Exodus 21

2Móz21:12-14, 18-32

12. **A ki úgy megver valakit, hogy meghal, halállal lakoljon.**

13. **De ha nem leselkedett, hanem Isten ejtette kezébe: úgy helyet rendelek néked, a hova meneküljön.**

14. **Ha pedig valaki szándékosan tör felebarátja ellen, hogy azt orvúl megölje, oltáromtól is elvidd azt a halálra.**

18. **És ha férfiak összevesznek, és megüti valaki az ő felebarátját kővel vagy öklével, és nem hal meg, hanem ágyba esik:**

19. **Ha felkél, és mankóján kinn jár: ne legyen büntetve az, a ki megütötte; csupán fekvéséért fizessen és gyógyíttassa meg.**

20. **Ha pedig valaki úgy üti meg szolgáját vagy szolgálóját bottal, hogy az meghal keze alatt, büntetessék meg.**

21. **De ha egy vagy két nap életben marad, ne büntetessék meg, mert pénze ára az.**

22. **Ha férfiak veszekednek és meglöknek valamely terhes asszonyt, úgy hogy idő előtt szül, de egyéb veszedelem nem történik: bírságot fizessen a szerint, a mint az asszony férje azt reá kiveti, de bírák előtt fizessen.**

23. **De ha veszedelem történik: akkor életért életet adj.**

24. **Szemet szemért, fogat fogért, kezét kézért, lábat lábért;**

25. **Égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.**

26. **Ha valaki az ő szolgájának szemét, vagy szolgálójának szemét úgy üti meg, hogy elpusztul, bocsássa azt szabadon az ő szeméért.**

27. **Ha pedig szolgájának fogát, vagy szolgálójának fogát üti ki, bocsássa azt szabadon az ő fogáért.**

28. **Ha férfit vagy asszonyt öklel meg egy ökör, úgy hogy meghal: kővel köveztesse meg az ökör, és húsát meg ne egyék; de az ökörnek ura ártatlan.**

29. **De ha az ökör azelőtt is öklelős volt, és annak urát megintették, és még sem őrizte azt, és férfit vagy asszonyt ölt meg: az ökör köveztesse meg, és az ura is halállal lakoljon.**

30. **Ha pénzváltásgot vetnek reá, fizessen lelke váltáságáért annyit, a mennyit reá kivetnek.**

31. **Akár fiút ökleljen meg, akár leányt ökleljen meg: e szerint a rendelet szerint kell cselekedni.**

32. **Ha szolgát öklel meg az ökör vagy szolgálót: adassék azok urának harmincz ezüst siklus, az ökör pedig köveztesse meg.**

12. *A ki úgy megver valakit, hogy meghal.* Ez az igeszakasz, mint említettem, világosabban elmagyarázza a részleteket, s először is különbséget tesz a szándékos és a

véletlen emberölés között. Ha ugyanis egy kő, vagy fejsze (5Móz19:5) véletlenül kicsúszott valaki kezéből, és úgy sújtott le bárkit, Ő nem számította azt halálos bűnnek. S ebből a célból jelölt ki menedékvárosokat, melyeket itt röviden említ, s melyeknek a jogairól hamarosan teljesebben is szólnunk ott, ahol majd a szándékosság és a véletlenség közötti különbségtétel módjáról is szó lesz. Meg kell azonban jegyezni, hogy Mózes kijelenti: a véletlen emberölés nem a véletlen, vagy egy baleset folytán, hanem Isten akaratának megfelelően következik be, ahogyan Ő Maga adta halálra az emberölést elkövető személyt. Bármely halálnemmel vétetnek is el az emberek tehát (erről a világról), az bizonyos, hogy az Ő jótetszésének megfelelően élünk, vagy halunk, s bizonyos, hogy ha egy verebecske sem esik le a földre, csak az Ő akaratából (Mt10:29), akkor nagyon abszurd lenne, ha az Ő képmására teremtett emberek rá lenének hagyva a szerencse vak impulzusaira. Ebből arra kell következtetnünk, hogy amint a Szentírás is tanítja másutt, minden ember életének hossza el van rendelve.⁷³⁹ Ezzel összhangban áll egy másik igeszakasz is: „Te visszatérid a halandót a porba, és ezt mondod: Térjete vissza embernek fiai!” (Zsolt90:3).

Igaz, hogy bármi, aminek nincsen látható oka, vagy szükségessége, az a számunkra szerencseszámba menőnek tűnik, s így bármit, ami a természet szerint másként is megtörténhet, mi *véletlennek* nevezünk (*contingentia*), közben azonban mégis emlékezni kell arra, hogy ami másként is megtörténhet, azt is Isten titkos tanácsvégzése irányítja, azaz semmi sem történik az Ő rendelkezése és elrendelése nélkül. Ezen az alapon nem képzeljük el úgy a sorsot,⁷⁴⁰ ahogyan s sztoikusok kiagyalták, mert más dolog azt mondani, hogy a dolgokat, melyek önmagukban képesek különféle és kétséges eseményeket kiváltani, Isten keze irányítja az Ő akaratának megfelelően, vagy azt mondani, hogy a szükségszerűség kormányozza ezeket az okok állandó bonyolódásának megfelelően,⁷⁴¹ s ez Isten hallgatóságos beleegyezésével történik. Sőt, semmi sem állhat jobban ellentétben mint az, hogy Istent a végzet mozgatóereje húzz és vonja, s az, hogy Ő irányít mindent úgy, ahogyan jónak látja.

Nem kell követnünk itt a zsidókat a mélyebb filozofálgatásba, miszerint senki nem adatik halálra, csak azok, akik esetében Isten okot lát erre. Valóban bizonyos, hogy Istennél mindig is megvan a legjobb oka annak, ami cselekszik, de helytelen ebből arra következtetni, hogy azok, akik az Ő irányítása alatt szembesülnek a halállal, valami vétekben bűnösök. S még ha Isten egy ártatlan embert vesz is el ebből a világból, akkor sem törvényes zúgolódni, mintha ez semmivé tenné az Ő igazságát, mivel az el van rejtve előlünk és valóban felfoghatatlan.

14. *Ha pedig valaki szándékosan tör felebarátja ellen.* Különböző módokon fejezi ki ugyanazt a dolgot, mert jóllehet nagy a különbség a vakmerőségből⁷⁴² és a csellel elkövetett gyilkosság között, Mózes mégis mindkettőt a szándékos gyilkossághoz sorolja. A csellel elkövetés ugyanis gonosz hajlamot jelent a sérelem okozására, s *vakmerőség* szóval pedig a heves támadást jelenti, amikor egy ember a gyűlölettől fékezhetetlenül ront rá a másokra. S a garázdaság, az erőszak, és minden kegyetlenség bizonyosan vakmerőségek (*superba*), mert amíg az ember nem veti meg a felebarátját, addig nem támad rá ellenségként.

Nehogy a gyilkosságok elnézése folytán ezek beszennyezzék a földet, Isten megparancsolja, hogy a gyilkosokat még az oltárától is el kell szakítani. Ezzel azt jelzi, hogy méltatlanok mind az isteni, mind az emberi segítségre. Mert bár az oltár szentsége menedéket nyújthat azok megvédéséhez, akik meggondolatlanságból, vagy tévedésből vétkeztek, mégis

⁷³⁹ Itt nincs megadva hivatkozás, de valószínűleg a Jóbb14:5-ről van szó: „Az ő hónapjainak számát te tudod; határt vetettél néki, a melyet nem hághat át”.

⁷⁴⁰ “Une necessite fatale.” – Francia.

⁷⁴¹ “Une necessite confuse selon des causes entortillees” – egy, a bonyolult okoknak megfelelő zűrzavaros szükségszerűség. – Francia.

⁷⁴² “Superbire, et insidiari longe differunt.” – Latin. “Ruer sup quelqu’un par fierte et malice, et l’aguetter.” – Francia.

rossz lenne, ha a bűnök büntetlenségét innen származtatnák, mivel a szentély ily módon átalakulna a latrok barlangjává, a vallás pedig ki lenne téve a vaskos megszenteltségtelenítésnek. Ezért, noha az oltárt átölelő bűnözőknek Isten segítségével kell könyörögniük, s a törvény megparancsolja, hogy még onnan is vigyék el őket a büntetés végrehajtására, mert gyalázat lenne Isten szent nevével úgy visszaélni, hogy az szabadságot adjon a bűnre. Ebből kiderül, mekkora volt a régiek ostobasága, amikor azt feltételezték, hogy a gyülekezetek megtiszteltetésben részesültek, amikor menedékhelyeket készítettek a gonosztettek bátorítására. Ez valóban a pogányok általános szokásából származott, de ostoba utánzás volt így összekeverni Istent a bálványokkal egy hamisított istentiszteletben, bár ebben a vonatkozásban a pogányok tisztábban és erényesebben szolgálták a bálványait, mint a keresztyének⁷⁴³ Istent. Ők ugyanis megtagadták a menedékjogot a szentségtörőtől és a tisztátalantól, így a samothrakiak temploma még Perseusnak,⁷⁴⁴ Macedónia királyának sem szolgált menedékkül. Livy feljegyzi az alábbi szavakat, melyek egy pogány szájából hangzottak el: „Mivel az áldozati ceremóniáink kezdetén azoknak, akiknek a kezei nem tiszták, megparancsolják a távozást, vajon eltűritek-e, hogy a szentélyeiteket beszennyezze egy vérfoltos rabló?” Szégyenüljünk tehát meg, ha az irántuk való tisztelet ürügyével beszennyezzük a templomainkat.

18. *És ha férfiak összevesznek.* A sebekért és ütésekért itt kiszabott büntetés oly csekély, hogy a gonosztevő kártékonyságának fokozását is szolgálhatná. Mivel a tizenkét tábla törvénye mindössze huszonöt as büntetést szabott ki arra az emberre, aki igazságtalanul bántalmazott mást, volt egy bizonyos Lucius Veratius,⁷⁴⁵ aki pusztán kedvtelésből nem vonakodott senkit pofon vágni, akivel találkozott, majd megparancsolni valamelyik szolgájának a büntetés kifizetését. Ezért végül már jobbnak vélték, ha a törvény elévül, semmint eltűnni, hogy ilyen nevetségesen visszaéljenek vele. Ugyanez könnyen megtörténhetett a zsidók között is, mert annak, aki úgy megverte a felebarátját, hogy az ágyban fekvő beteggé vált, csak a gyógyítás költségeit kellett megfizetnie. Hiszen ki ne élvezné az ellenségeinek szándékos megverését azzal a feltétellel, hogy csak az ágyban fekvésük idejére kell róluk gondoskodnia? Emlékeznünk kell azonban Krisztus ama kijelentésére, mely szerint a romlott természetük folytán a zsidóknak sok minden meg volt engedve „a szívük keménysége miatt” (Mt19:8, Mk10:5). ami közé be kell számítani ezt az engedékeny gondoskodást is. Isten azonban mégis látszólag elnézőbben bánt a verekedővel, hogy a másik embert is büntethesse, aki noha kisebb volt az ereje, mégis elhamarkodottan szállt vitába, mert az igazságtalan erőszakért mindkettőt egyformán kellett büntetni. Egyenlő elnézéssel viseltetett látszólag tehát mindkettő iránt, mert ellentételezést csak a megvertnek kellett adni a személyes veszteségért.⁷⁴⁶ A tény azonban, hogy Isten nem foganatosította a tökéletességig a polgárjogi törvényeket azt mutatja, hogy ezzel az engedékenységgel a nép romlottságát akarta megfeddeni, akik még ennek az enyhe törvénynek a betartására sem voltak képesek. Valahányszor tehát Isten látszólag túl könnyen, és túlzott engedékenységgel megbocsát, ott mindig jusson eszünkbe, hogy szándékosan állt el a tökéletesebb törvénytől, mert egy taníthatatlan néppel volt dolga.

20. *Ha pedig valaki úgy üti meg szolgáját.* Jóllehet a polgári ügyekben nagy különbség volt a szolgák és a szabad emberek között, Isten mégis – annak megmutatása végett, mennyire drága a Számára az emberélet – nem törődött a személyekkel a gyilkossági ügyekben, hanem

⁷⁴³ “Ceux qui se glorifioient du titre de Chrestiente” – azok, akik a keresztyén névvel dicsekedtek. – Francia.

⁷⁴⁴ Lásd Livy, lib. 45:5. Az idézett szavak egy bizonyos L. Atilius beszédjéből származnak, amit a samothraki népgyűléshez intézett.

⁷⁴⁵ Aulus Gellius, Noct. Attic., 20:1.

⁷⁴⁶ “Ainsi il semble bien que tous deux ont este supportez quant au delict public, quand il n’y a que le dommage particulier qui soit recompense” – azaz világosan kiderül, hogy mindkettőt felmentették a nyilvános sérelem vonatkozásában, mert csak a magán-veszteséget kellett ellentételezni. – Francia.

egyformán megbosszulja a szolga és a szabad ember halálát, ha az azonnal belehal a sebesülésébe. Valóban, a legvaskosabb barbarizmus jele volt a rómaiaknál, és más nemzeteknél, hogy az uraknak élet-halál feletti hatalmat adtak. Az emberek ugyanis szentebb kötelékkel vannak összekötve, semhogy az úrnak megengedhető lenne büntetlenül megölni a nyomorult szolgáját. S nem is azért kerültek egyesek mások fölé, hogy zsarnokosodjanak a többiekén, vagy lerabolják őket. A józan ész sem engedi meg, hogy bármely magánember magához ragadja a kard hatalmát. S bár az igazságtalan kegyetlenség a római törvények nem tiltották úgy meg, amint kellett volna, mégis azt vallották,⁷⁴⁷ hogy a rabszolgákat úgy kell használni, mint a béreseket. A kivétel, ami rögtön ez után következik, nem látszik túl következetesnek, mert ha a szolga csak bizonyos idő elteltével hal meg, akkor a gyilkosság megbocsáttatik. pedig gyakran jobb egyetlen csapástól azonnal meghalni, semmint hosszan tartó betegségben sorvadozni. S megtörténhet, hogy a szolgát úgy verik és nyomorítják meg, hogy csak egy idő múlva hal meg. Ebben az esetben az úr kegyetlensége biztosan nagyobb, mintha a harag hirtelen fellobbanásával követné el a gyilkosságot, így a törvény látszólag nagyon igazságtalan. De meg kell jegyezni, hogy azoknak a szolgáknak a gyilkosa, akik ágynak estek a sebeik miatt, nem úszta meg büntetlenül. Ebből megértjük: nem volt szabad a kegyetlen és garázda uraknak súlyosan megsebesíteni a szolgálkat, s konkrétan ezt fejezik ki a szavak, mert a verő csak akkor mentesül a büntetés alól, ha úgy visszafogja magát, hogy a kegyetlensége jelei nem mutatkoznak meg. Ugyanis az „egy vagy két nap életben maradó”⁷⁴⁸ szolga megfelel annak, hogy minden tagjuk tökéletes és ép volt. Ha azonban sebesülés történt, vagy bármiféle csonkulás következett be, a verő gyilkosságban volt vétkes. Senki más nincs felmentve tehát, csak az, aki csak megbüntetni akarta a szolgáját, mert ahol nem történt sebesülés, ott valószínűleg szándék sem volt a megölésre. Miközben tehát a törvény megtiltja a vérszomjas támadásokat, semmiképpen sem ad nagyobb szabadságot a gyilkosoknak. Az okot, amit hozzátesz, a magán-veszteségre kell korlátozni, mert a gyilkos soha nem lesz felmentve azzal az ürüggyel, hogy pénzen vette a szolgáját, mert az emberi életet nem lehet így felbecsülni.

22. *Ha férfiak veszekednek és meglöknék valamely terhes asszonyt.* Ez az igeszakasz első ránézésre homályos, mert ha a halál szó⁷⁴⁹ csak a terhes asszonyra vonatkozik, akkor nem lenne halálos bűn a magzat életének véget vetni, ami hatalmas abszurditás lenne, mert a magzat az anyja méhébe zárva is már emberi lény (*homo*), s szörnyűséges bűn megfosztani attól az élettől, amit még el sem kezdett élvezni. Ha borzasztóbbnak látszik megölni egy embert a saját házában, mint a mezőn, mivel az ember háza a legbiztonságosabb menedéke, akkor bizonyosan még szörnyűsebbnek kell tekinteni a magzat megsemmisítését az anyaméhben még a világra jövele előtt. Ezen az alapon én vonakodás nélkül arra következtetek, hogy a „de ha halál”⁷⁵⁰ történik” kifejezést egyformán kell vonatkoztatni mind a magzatra, mind az anyára. Emellett semmiképpen sem lenne ésszerű, hogy az atya egy bizonyos pénzösszegért eladja a fia, vagy a leánya életét. Ezért véleményem szerint az a törvény jelentése, hogy nemcsak az halálbüntetéssel sújtandó vétek, ha az anya hal meg az elvetélés miatt, hanem az is, ha a magzat pusztul el akár idő előtt a sebtől, akár nem sokkal a születése után. Mivel azonban az idő előtti szülés meggyengítené mind az anyát, mind a gyermekét, a férjnek jogában állt pénzbeli kártérítést követelni a bírák előtt a veszteségéért. Mert bár Isten csak azt parancsolja, hogy a pénzt a bírák előtt fizessék ki, ezzel mégis őket

⁷⁴⁷ „Les gens prudents” a bölcseik. – Francia.

⁷⁴⁸ „Egy, vagy két nap megmaradó”. – *Amplified Version*. „A héber megáll szót a görög az él igével fordítja.” – Ainsworth a maga helyén.

⁷⁴⁹ Kálvin látszólag a szövegben lévő ἡδὴ szót fordítja *mors*-nak, az *Amplified Version* szerint ez *gaztett*. „A kaldeusok”, mondja Ainsworth, „a *nem halál* kifejezéssel magyarázzák, mert a halálnál kevesebbet foglal magában, amint ez az utána következő szavakból kiderül. A görög a gyermekre vonatkoztatja a ἐξαικονισμενον kifejezéssel fordítja.”

⁷⁵⁰ Károlinál: *veszedelem*. – a ford.

jelöli ki az összeg meghatározóiként, ha a férj esetleg túlságosan nagy összeget követelne. Világosan látjuk a *lex talionis* ismétléséből, hogy a jogos arányokat be kell tartani, s a büntetés mértékét is annak megfelelően kell szabályozni, hogy egy fog, egy szem, vagy maga az élet esett áldozatul. Azaz, az ellentételezésnek meg kell felelnie az okozott sérelemnek, ezért (ami először az életről hangzott el⁷⁵¹) azt helyesen alkalmazza az egyes testrészekre is, tehát aki kiütötte a felebarátja szemét, vagy levágta a kezét, illetve eltörte a lábát, annak szintén a szemével, a kezével, vagy a lábával kell fizetnie. Végül, minden erőszak megakadályozása céljából, ellentételezést kell adni az okozott sérelem arányában. De noha Isten parancsolja meg a büntetés kiszabását a vétkesre, mégis, ha az embert sérelem éri, nem szabad keresnie a bosszúállás lehetőségét. Isten ugyanis nem mond ellen Önmagának, s nagyon gyakran buzdítja a gyermekeit nemcsak a sérelmes türelmes letűrésére, de arra is, hogy jóval győzzék le a gonoszt. A gyilkost, vagy azt, aki megnyomorította az embertársát meg kell büntetni. Nem törvényes azonban az igazságtalanul elszenvedett erőszak miatt haragra lobbanni, vagy gyűlöletre felindulni, hogy gonosszal fizessünk a gonoszáért. Mivel ez a hiba gyakori volt a zsidók között, a mi Urunk megcáfolja, s azt tanítja, hogy a büntetés, amit nyilvánosan szabtak ki a gonosztevőre, nincs alárendelve minden ember kényének-kedvének, hogy a sértettnek igyekeznie kellene bosszút állni (Mt5:38). S ezek a szavak valóban nem azért szóltak nekik, hogy a bosszúvágyat fellobbantsák, vagy szítsák bennünk, hanem hogy minden erőszakot megfékezzen a büntetéstől való félelem.

26. *Ha valaki az ő szolgájának szemét.* Mivel Isten szemében nincsen sem rabszolga, sem szabad ember, világos, hogy ugyanakkorát vétkezik az, aki rabszolgát üt meg, mint az, aki szabad embert. Mégis van megkülönböztetés a polgári jog és az emberi igazságosság vonatkozásában, különösen ha valaki a saját szolgáját sebesíti meg. Itt ugyanis a szemet szemért, fogat fogért nincs megkövetelve, de a fölény, mellyel helytelenül visszaéltek, elvételük az úrtól, s ellentételezésképpen a szabadság, ami majdnem a fél életük, adatik meg a rabszolgának, vagy a rabszolganőnek. Azaz, azzal a megfontolással, hogy a szolgájáról volt szó, az úrral engedékenyebben bánnak, amikor a büntetés szigorúságát így enyhítik, miközben a szolga a sérülésért, vagy a törésért azt kapja, ami előnyösebb számára, azaz szabad lesz, és nem lesz kitéve további kegyetlenségnek.

28. *Ha férfit vagy asszonyt öklel meg egy ökör.* Mózes most kitér még az okatlan állatokra is, hogy ha azok bárkit megsebesítettek, akkor a megbüntetésükkel az emberek egyre jobban és jobban elriadjanak a vérontástól. Ha tehát egy öklelő ökör megölt egy embert, megparancsolja a megkövezését, s a testének elvetését, mint utálatost. Bár a kritikus személyek úgy gúnyolódnak ezen a törvényen, mintha gyerekes volna megbüntetni egy nyomorult állatot, amiben semmi bűnösség sincsen, a pökhendiségük csak rövid cáfolatot igényel. Mivel az ökrök az ember javára teremttettek, ezért nem kell csodálkoznunk, hogy a haláluknak az életükhöz hasonlóan hozzá kell járulnia a közjóhoz. Ha tehát egy ökröt, mely embert ölt, meg kellett volna tartani, akkor az emberek ezt látván kétségtelenül növekedtek volna a kegyetlenségben, s a húsa megevése majdnem ugyanazt jelentette volna, mint egy ember húsának megevése. Az emberek kegyetlenségét tehát nem lehetett jobban visszafogni, hogy egymás gyilkosa iránt utálattal viseltessenek, mint így megbosszulva az ember halálát. Másodszor, Isten tovább is megy, magának az ökörnek a gazdáját is halálra ítélve, ha korábban már óvatosságra intették. S nem is szabad a büntetést túl szigorúnak tartani azért a vaskos hanyagságért, mert szabadon engedni a veszélyes állatokat ugyanannyi, mint hozzájárulni valaki halálához. Aki tudatosan és szándékosan teszi ki a felebarátja életét a pusztulásnak, azt joggal tekintik a gyilkosának. A kivétel, amit végül hozzátesz, egyfajta ellentmondást tartalmaz, mert a törvény szerint tilos volt pénzért kiegyezni a gyilkossal. Mivel azonban a bűnösség (*delictum*) különbözik a bűncselekménytől, ezért bár törvénytelen

⁷⁵¹ Kiegészítve a francia változatból.

dolog volt szövetséget kötni a gyilkosokkal a büntetésük csökkentésére, a bírának mégis meg volt engedve az ügy meghallgatása mellett enyhíteni azt, ha az embernek meg lehetett bocsátani, ha nem tudott a dologról, vagy nem volt a részéről szándékos. Ez tehát speciális kivétel, mely lehetővé teszi a bírák számára a különbségtételt a vétkek természete között. Ha tehát nem találtak valakit méltónak a halálra, attól még meg kellett büntetni a hanyagságát pénzbírság kiszabásával.

31. *Akár fiút ökleljen meg.* Nem tudom, igazuk van-e azoknak, akik ezt az életkorra vonatkoztatják, mintha bármelyik nemű fiatal jelentenék a fiú és a leány szavak, de nem vetem el ezt a vélekedést. Mégis úgy tűnik azonban, hogy Mózes kiterjeszti a törvényt, mintha az öklelődő ökor a tulajdonosa saját fiát ölte volna meg, s így az atyát kell megbüntetni, amiért nem vigyázott kellőképpen a gyermekeire. Abban azonban kételkedhetünk, hogy vajon jogos lesz-e halálra ítélni az atyát, akit más úgysis lesújtott a gyermeke elvesztése. Mégis hasznos példát ad, hogy a szülők nem úszhatják meg büntetlenül, ha a fiaik, vagy a leányaik az ő hibájukból halnak meg.

32. *Ha szolgát öklel meg az ökor vagy szolgát.* Nem ésszerűtlen, hogy egy szolga haláláért kiszabott büntetés enyhébb legyen, mint a szabad ember esetében. Ami a szándékos gyilkosságot illeti, itt nem volt különbség a szolgák és az urak között, se egy szerencsétlenség (*delicto*) esetén a szigorúság némiképp enyhíthető, különösen ha az ökor megkövezése elégséges a gyilkos iránti utálat kiváltásához. Isten tehát bámulatos mértékletességet mutat az úr hanyagságának elnézésében, amikor azt mindössze harminc sékelre bünteti, miközben példának állítja az ökröt és annak halálával mindenkit arra emlékeztetett, hogy mennyire drága az Ő szemében az emberi vér.

Deuteronomium 17

5Móz17:6

6. Két tanú vagy három tanú szavára halállal lakoljon a halálra való; de egy tanú szavára meg ne haljon.

Deuteronomium 19

5Móz19:15

15. Ne álljon elő egy tanú senki ellen semmiféle hamisság és semmiféle bűn miatt; akármilyen bűnben bűnös valaki, két tanú szavára vagy három tanú szavára álljon a dolog.

Miután a szigorúsága a büntetés kiszabásában ott, ahol kétségtelenül gyilkosságot követtek el, megmutatja, hogy Isten milyen magasra értékeli az emberi életet, így az itt szereplő korlátozás azt jelenti ki, hogy Ő egyformán gondoskodik arról is, hogy az ártatlan vér kiontását megakadályozza. Mivel a túl nagy hiszékenység néha arra ösztönzi a bírót, hogy ítélje el az ártatlant, Ő itt orvosolja ezt a gonosztságot, megtiltván a bűn megbüntetését mindaddig, amíg azt nem támasztja alá biztos tanúvallomás. S bár Ő természetes módon belevészte a törvényt mindenki szívébe, mégis azt akarta, hogy legyen leírva is, mert így a betartása az izraeliták között még szentebb és sérthetlenebb lesz. Semmi sem veszélyesebb ugyanis, mint egyetlen ember nyelvétől függővé tenni az emberek életét. Mikor azonban két, vagy három ember egyetértését mérlegelik gondosan, akkor bármely lappangó hamisságot többnyire felfedeznek.

Nehogy tehát bárkit elhamarkodottan elítéljenek, s így elnyomják az ártatlanságot valamiféle könnyed feltételezésekkel, nem elégséges vádakkal, vagy igazságtalan előítéletekkel, Isten közbelép, és nem engedi meg, hogy bárkivel durván bánjanak, hacsak nincs kellően elítélve.

Deuteronomium 22

5Móz22:8

8. Ha új házat építesz, házfedeledre korlátot csinálj, hogy vérrel ne terheld a te házadat, ha valaki leesik arról.

Ez az előírás is az ember élet megőrzésére vonatkozik. Tudjuk, hogy a zsidó házak lapos tetősök voltak, ezért szabadon sétálhattak a tetőn. Ha nem volt rajtuk korlát, akkor a leesés végzetes lehetett volna, s minden ház gyakorta lett volna siralomház. Isten tehát azt parancsolja, hogy a tető szélét erősítsék meg pártázattal, vagy korlátokkal, vagy más kerítésekkel, s a parancshoz súlyos fenyegetést kapcsol, mert kijelenti, hogy a házak vérrel szennyezettek lesznek, ha valaki leesik a kerítetlen háztetőről. Nos, ha valaki vétkekesség vált a pusztá gondatlanság folytán, ebből kiderül mennyire gyűlöli Isten a szándékos kegyetlenséget. Ha pedig mindenkinek illet gondosan törődni a felebarátaik életével, az megmutatja, mennyire bűnös dolog szándékosan és ellenségességből megsebesíteni őket.

Deuteronomium 24

5Móz24:7

7. Hogyha rajtakapnak valakit, a ki embert lop az ő atyjafiai közül, Izráel fiai közül, és hatalmaskodik rajta, vagy eladja azt: haljon meg az a tolvaj. Így tisztítsd ki a gonoszt te közüled.

Ugyanazt a büntetést hirdeti ki az ember lopók, mint a gyilkosok ellen, mert olyan nyomorult volt a szolgák állapota, hogy a szabadság több volt, mint a fél élet. Ettől megfosztani pedig az embert annak majdnem a megsemmisítését jelentette. Emellett itt nem pusztán csak az emberlopást ítéli el, hanem az azzal járó kegyetlenség és csalás gonoszságát, azaz ha az, aki embert lopott, el is adta azután. S efféle eladás nem történhetett volna magán a népen belül anélkül, hogy a bűn azonnal ki ne derüljön, ezért nem is lehetett annál gyűlöletesebb dolog, mint hogy Isten gyermekeit elidegenítsék az egyháztól és pogány nemzeteknek adják át őket.

Deuteronomium 21

5Móz21:22-23

22. Ha valakiben halálos ítéletre való bűn van, és megölik, és felakasztatod azt fára:

23. Ne maradjon éjjel az ő holtteste a fán, hanem temesd el azt még azon a napon; mert átkozott Isten előtt a ki fán függ; és meg ne fertéztessed azt a földet, a melyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül.

Ennek a rendeletnek a célja az embertelenség és a barbarizmus kitörlése volt a választott nép közül, valamint az elborzasztásuk még a jogos ítélettel szemben is. Bizonyos, hogy a keresztre akasztott ember szomorú és szörnyű látvány, mert a temetés joga elrendeltetett az ember számára egyrészt a feltámadás záloga és jelképe gyanánt, másrészt az élők szemeinek megkímélése végett nehogy beszennyeződjenek ennek a szörnyűséges dolognak a látványától. Mózes itt ne általánosságban beszél, hanem csak azokról a gonosztevőkről, akik méltatlanok az eltemetés tisztességére. Mégis, a köz javára voltak tekintettel az ilyen emberek eltemetésével, nehogy az emberek egyre jobban megszokják a kegyetlenséget, s ezzel könnyebben kövessenek el gyilkosságokat. Sőt, hogy még gondosabbak legyenek ebben a dologban, kijelenti, hogy a föld beszennyeződik, ha a holttest a kereszten marad, mert az efféle embertelenség bemocskolja és gyalázatosá teszi a földet. S ez még tűrhetetlenebb volt Júdeában, amit Isten örökségként adott az Ő választott népének, hogy azon tisztelettel, és tisztán, minden mocskot kizárva imádják Őt. Az így felakasztott embert nevez „Isten átkának”, mivel ez a büntetés önmagában is megvetendő. Isten valóban nem tiltja meg a bűnözők megfeszítését, vagy a bitófára akasztását, hanem inkább jóváhagyja ezt a büntetésfajtát. Ő azonban a saját példájával, arra buzdítja az izraelitákat, hogy kerüljenek minden embertelenséget. Noha tehát nem tiltja a büntetést, mégis azt mondja, hogy undorodik a fára akasztottaktól, hogy ennek botránya azonnal megszüntethető legyen. S nem is azért nevezi őket átkozottaknak, mintha lemondana az üdvösségükről, hanem mert az akasztás az Ő átkának jele volt. Ezt az igazságot vonatkoztatja Pál Krisztusra, amikor azt tanítja, hogy Ő *καταρα* (átok) lett értünk, hogy megszabadíthasson minket a törvény átkától (Gal3:13). Mivel valamennyien vétkesek vagyunk a törvényszegésben, és így az egész emberiség átok alatt áll, nem volt más mód a szabadulásra, mint hogy Krisztus Maga álljon a helyünkre. S Isten sem feledkezett meg az ítéletéről, amikor engedte, hogy a saját egyszülött Fia legyen keresztre feszítve. Ebből következik, hogy Ő alávetette Magát a mi állapotunknak, hogy mi átvehessük Isten áldását, mert Isten „azt, a ki bünt nem ismert, bűnné tette értünk, hogy mi Isten igazsága legyünk ő benne” (2Kor5:21).

Deuteronomium 25

5Móz25:1-3

1. Ha per támad férfiak között, és törvény elé mennek, és megítélik őket, és igazat adnak az igaznak és bűnösnek mondják a bűnöst:

2. Akkor, ha a bűnös ütleget érdemel, vonassa le azt a bíró, és üttessen arra maga előtt annak bűnössége szerint való számban.

3. Negyvenet üttessen rá, ne többet, hogy netalán, ha ennél több ütést üttet reá, alávalóvá legyen előttd a te atyádfia.

Mivel itt mértékletességet és emberséget parancsol, ez is a hatodik parancsolat kiegészítése. A summája pedig az, hogy ha bárkit ütlegelésre ítélnék, a büntetés nem lehet túlzott. A kérdés azonban az a büntetés, amit a jogászok mérsékelt korrekciónak neveznek,⁷⁵² s aminek lennie is kell, mert az ütlegeknek a testet nem szabad megnyomorítani, vagy elcsúfítani. Mivel tehát Isten úgy kímélte a vétkest, hogy még a jogos szigorúságot is visszafogta, így még több figyelmet fordít az ártatlan vérré, s mivel megtiltja a bírónak, hogy túl nagy szigorral járjon el, így még kevésbé tűri egy magánember erőszakját, ha azzal a felebarátjával szemben lép fel. Szükséges volt azonban a buzgóságot így visszafogni, mert a bírók, akik más vonatkozásban nem igazságtalanok, néha ugyanolyan szigorúak a kisebb

⁷⁵² “Ce que les jurisconsultes appellent une reprimande moyenne.” – Francia.

vétekkel (*delicta*) szemben, mint a bűnökkel szemben. Valóban nem egyforma büntetést ír itt elő, mintha mindenkit ugyanúgy kellett volna megverni, csak azt tiltja meg, hogy a bírák negyven ütésnél többet méressenek rá egy vétékért. Azaz, a vétkeket szándékosan verették meg, de nem válogatás nélkül, mintha nem kellett volna számolni a csapásokat, emellett nem szenvedtek olyan sérülést, hogy a jövőre nézve elvesztették volna valamely végtagjukat. Isten ugyanezzel a szándékkal akarta a bírók jelenlétét, hogy a tekintélyükkel akadályozzanak meg minden szélsőséget. S az okot is hozzáteszi: nehogy „alávalóvá legyen előtted a te atyádfia”, amiért mértéktelenül megverték. Ezt két módon lehet magyarázni: nehogy a testét eltorzítsák a csapások, és szörnyű látványt nyújtson, vagy nehogy, örökre beszenneyződvén a szégyentől és a gyalázattól elcsüggedjen az elméjében, mert tudjuk, mennyire fájdalmas és keserves dolog az, ha mások gúnyolnak és sértegetnek. A harmadik jelentés,⁷⁵³ amit egyesek a legjobbnak tartanak, túlságosan erőltetett, tudniillik hogy nehogy úgy haljon meg, mint valami alávaló és megvetendő állat. Isten ugyanis csak arról rendelkezik, hogy a nyomorult embert javítsa meg a büntetés, de nem akarta, hogy a szégyene miatt kőszívűvé váljon. Miután a zsidók mindig is kérkedtek a buzgalmukkal a csip-csup dolgokban, gyermekes óvatosságot eszeltek ki, hogy jobban betarthassák a törvényt. Túlzottan lelkiismeretesek voltak ugyanis nem kiszabni a negyvenedik csapást, hanem eggyel csökkentve a csapások számát, a jó hírnevüket igyekeztek kelteni az irgalmasságuk miatt, mintha Magánál Istennél is bölcsőbbek és Nála is jóindulatúbbak lennének. Efféle ostobaságokba esnek az emberek, mikor a saját fejük után merészelnek kiagyalni bármit Isten Igéjének ellenében! Ez a babonaság már Pál idejében is elterjedt volt, amint azt megértjük a szavaiból, amikor beszámol róla, hogy „a zsidóktól ötször kaptam negyvenet egy híján” (2Kor11:24).

Deuteronomium 24

5Móz24:16

6. Meg ne ölettessenek az atyák a fiakért, se a fiak meg ne ölettessenek az atyákért; kiki az ő bűnéért haljon meg.

Isten itt is kimutatja, mily nagyra értékeli az emberi életet. S nehogy válogatás nélkül ontsanak vért, megtiltja, hogy a gyermekeket belevonják az atyáikra kiszabott büntetésekké. Nem is volt ez a törvény semmilyen vonatkozásban sem felesleges, mert gyakorta egy ember folytán bántak nagyon szigorúan egy egész nemzetséggel. Nem ok nélkül lép tehát közbe Isten az ártatlan védelmében, s nem engedi meg a büntetés kiterjesztését messzebbre annál, ameddig a bűn elér. S természetesen a saját józan eszünk is azt diktálja, hogy a barbár örültség cselekedete lenne halálra adni a gyermekeket az atyák iránti gyűlöletből. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy amint már láttuk, Isten „harmad-, és negyedízíglén” bosszulja meg a vétket, a válasz könnyű: Ő Önmaga törvénye, s Ő nem vak impulzustól indítatva gyakorolja a bosszúállást, összekevervén az ártatlant az elvetettel, hanem úgy látogatja meg az atyák vétkét a gyermekeken, hogy a szélsőséges szigorúságot a legnagyobb egyenlőséggel keveri. Sőt, Ő nem kötötte meg úgy Magát egy rugalmatlan szabállyal, hogy ne lenne szabad a Számára, ha úgy tetszik Neki, eltávolodni a törvénytől, mint amikor például megparancsolta Kánaán egész népének a kiirtását, mivel a föld nem tisztult meg másként, mint a mocskuk eltörlésével. Miután pedig valamennyien elvetettek voltak, a gyermekek nem kevésbé, mint az atyáik, ezért valamennyien a jogos pusztulásra lettek ítélve. S azt is olvassuk, hogy Saul halála után a vétke a gyermekei halála által nyert engesztelést (2Sám21). Mégis, a legfőbb Törvényadó ezzel a speciális kivétellel sem törölte el azt, amit itt parancsolt, hanem a

⁷⁵³ Ezt Vatablusnak tulajdonítják Poole Synopsis-ában.

bámulatos bölcsességével egyezett bele abba, ami az a forrás, ahonnan minden törvény származik.

Deuteronomium 20

5Móz20:10-18

10. Mikor valamely város alá mégy, hogy azt megostromold, békességgel kínáld meg azt.

11. És ha békességgel felel néked, és kaput nyit, akkor az egész nép, a mely találta abban, adófizetőd legyen, és szolgáljon néked.

12. Ha pedig nem köt békességet veled, hanem harczra kél veled, akkor zárd azt körül;

13. És ha az Úr, a te Istened kezédbe adja azt: vágj le abban minden fineműt fegyver élével;

14. De az asszonyokat, a kis gyermekeket, a barmokat és mind azt, a mi lesz a városban, az egész zsákmányolni valót magadnak prédáljad; és fogyaszd el a te ellenségeidtől való zsákmányt, a kiket kezédbe ad néked az Úr, a te Istened.

15. Így cselekedjél mindazokkal a városokkal, a melyek igen messze esnek tőled, a melyek nem e nemzetek városai közül valók.

16. De e népek városaiban, a melyeket örökségül ad néked az Úr, a te Istened, ne hagyj élni csak egy lelket is;

17. Hanem mindenestől veszítsd el őket: a Khittheust, az Emoreust, a Kananeust, a Perizeust, a Khivveust és a Jebuzeust, a mint megparancsolta néked az Úr, a te Istened;

18. Azért, hogy meg ne tanítsanak titeket az ő mindenféle útálatosságaik szerint cselekedni, a melyeket ők cselekesznek az ő isteneiknek, és hogy ne vétkezzetek az Úr ellen, a ti Istenetek ellen.

10. *Mikor valamely város alá mégy, hogy azt megostromold.* Most azt tanítja, hogy még a törvényes háborúban is vissza kell szorítani a kegyetlenkedést, s tartózkodni kell a vérontástól, amennyire csak lehetséges. Ezért azt parancsolja, hogy amikor eljutnak egy városig, akkor mindenekelőtt arra kell felszólítaniuk a városlakókat, hogy válasszák a békét a megadás árán. Ha ezt megteszik, hagyják őket életben, és elégedjenek meg a sarc kivetésével rájuk. Az egyenlőségnek ez az alapelve természetes módon lett beültetve minden nemzetbe. Innen származtak a hírnökök,⁷⁵⁴ és nem is kezdtek igazságos háborút ünnepélyes bejelentés nélkül. Emellett, mivel a *hostis* (ellenség) szó korábban az idegent (*peregrinum*) jelentette, a rómaiak ennek szelídségével enyhítették a valóság siralmas mivoltát. Ezen az alapon követelték meg a bizalmat az ellenséggel szemben. Cicero kijelentése pedig dicséretre méltó: „csak azért szabad háborúzni, hogy zavartalan békében élhessünk”. Ha azonban Isten az emberségre akarta emlékeztetni az Ő népét a háború zajában is, akkor ebből következtethetünk rá, mennyire nem tetszik Neki az emberi vér kiontása. Még azokat is,

⁷⁵⁴ “Feciales.” – *Latin*. “Les herauts d’armes.” – *Francia*. “A rómaiak soha nem háborúztak anélkül, hogy ünnepélyesen be ne jelentették volna. Ezt a papok csoportja tette, akiket *feciales*-nek nevezték. Mikor a rómaiak úgy vélték, sérelem érte őket valamelyik nemzet részéről, akkor elküldtek egy, vagy két ilyen *feciales*-t jóvátételt követelni (*ad res repetundas*) Liv. 4:30, 38:45. Varro, L.L. 4:15. Dionys. 2:72. Ha pedig ez nem történt meg azonnal, harminchárom napot adtak a dolog megfontolására. Ezt követően joggal hirdethették ki a háborút. Ezt követően a *feciales* ismét elmentek a határaikra, véres kardot hordozva körbe, s formálisan is kihirdették a háborút ellenük.” – *Adam’s Romans Antiquities*. A következő két mondatban az utalások Cicero *De Officiis* című könyvére vonatkoznak, 1:12, 11 és 13.

akiket az Ő tekintélyével fegyverzett fel, az irgalmasságra akar hajlamossá tenni, s visszafogja a heveségüket, nehogy vérrel szennyezzék be azt a kardot, ami az Ő engedélyével adatott nekik. Miképpen lehetne hát törvényes egy magánszemélynek kardot ragadni a felebarátja megölése végett? Most már értjük az itt adott utasítások célját, valamint azt, hogy mennyire helyénvaló módon kapcsolódnak ezek a hatodik parancsolathoz.

12. *Ha pedig nem köt békességet veled.* Az itt adott engedély látszólag túl nagy szabadságot ad, mert amióta a pogány szerzők⁷⁵⁵ is azt rendelik el, hogy a legyőzötteket kíméljék, és megparancsolják, hogy könyörülettel viseltessenek a fegyvereiket letevőkkel és a tábornok jóhiszeműségére bízzák magukat még akkor is, amikor a fatörő kos már lyukat ütött a falon, akkor Isten, a kegyelem Atyja, miképpen adhatja jóváhagyását a válogatás nélküli vérontáshoz? Már említettük, hogy több volt megengedve a zsidóknak a szívük keménysége folytán, mint törvényesen lehetett volna. Ez az engedély a mérsárlásra tehát, ami kiterjed mindkét nemre, nagyon messze áll a tökéletességtől.⁷⁵⁶ De jóllehet a heveségükben a zsidók aligha túrték volna, hogy az egyenlőség tökéletessége legyen előírva a számukra, Isten azonban legalábbis megzabolázza a szélsőséges erőszakosságukat, nehogy az túlzó kegyetlenségbe csapjon át. Itt az erővel bevett városokról van szó, ahol néha megtörténik, hogy sem a nemre, sem a korra nincsenek tekintettel, s ezt az embertelenséget enyhíti itt, hogy ne öljenek meg se asszonyokat se gyerekeket.

15. *Így cselekedjél mindazokkal a városokkal.* Egy kivételt is tesz, miszerint a zsidóknak nem szabad alkalmazniuk a háborúskodás általános törvényeit azokra a kánaánita nemzetre, melyek megsemmisítését az ítélet kimondta.⁷⁵⁷ Isten ugyanis nemcsak azért fegyverezte fel a zsidókat, hogy háborúzzanak velük, hanem ki is jelölte őket a bosszújának szolgálóiként és végrehajtóiként. Máshol már magyaráztuk, hogy voltak jogos okok, amiért Ő a nemzetségeiket és az emlékezetüket radikálisan el akarta törölni: különösen azért, mert négyszáz éven át tűrte a gonosz makacsságukat, aminek folytán egyre rosszabbakká váltak, s ebből kiderült a kétségbeejtő istentelenségük. Amit korábban mondott, azt azonban megismétli itt, tudniillik hogy mivel a földjük Isten szolgálatára szenteltetett, annak lakosait ki kellett irtani. Ez pedig azért volt hasznos az izraeliták számára, nehogy a gonoszságaikkal hamis babonákra csábítsák őket.

Deuteronomium 23

5Móz23:15-16

15. Ne add ki a szolgát az ő urának, a ki az ő urától hozzád menekült.

16. Veled lakjék, te közötted, azon a helyen, a melyet választ valamelyikben a te városaid közül, a hol néki tetszik; ne nyomorgasd őt.

Noha ez a törvény az emberségre és a jóságra ösztönöz, mégsem látszik teljességgel igaznak. Mivel nagyon sok úrszarnoki göggel nyomta el a szolgálait, a gonoszságuk szükségessé tette némi könnyítés biztosítását a szerencsétlen teremtményeknek. Így a szolgák menedékre lelhetek a templomokban, Rómában pedig a császárok szobrainál is, s ha bebizonyították, hogy igazságtalanul és embertelenül bántak velük, akkor, ha az ügyük megerősítést nyert, eladás útján könyörületos urakhoz kerülhetnek. Ez valóban elviselhető

⁷⁵⁵ “Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum 2, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt.” – Ciceró, *De Officiis*, 1:11.

⁷⁵⁶ Kiegészítés a francia változatban: “et equite qui doit estre en tous enfans de Dieu” – és attól az egyenlőségtől, aminek benne kell lennie Isten minden gyermekeiben.

⁷⁵⁷ Kiegészítés a francia változatban: “et l’execution commise aux enfans d’Israel”, és amelynek végrehajtása Izrael gyermekeire lett bízva.

volt, de az itt a szolgáknak biztosított menedék megfosztotta az uraikat a jogos jussuktól, mert az ügy meghallgatása nélkül kaptak szabadságot a lakozásra a Kánaán földjén. Így a nemzetek törvénye is sérült, mert a föld megnyílt minden menekülő számára. Emellett, miután az elszökött szolgák általában gonoszak és bűnözők, bármely hely is legyen a menedékük, az megtelik a szennyezés megannyi forrásával. Nem tudom, van-e kellő alapja egyesek véleményének, mely szerint a szolgák azért mentesültek ezzel a kiváltsággal a korábbi rabszolgaságuktól,⁷⁵⁸ hogy átadhassák magukat Isten szolgálatára, s így az igaz vallás terjedhessen. Természetesen nem látszik következetesnek, hogy mindenféle szennyet és hulladékot befogadjanak az egyházba, mert akkor végül majd megtelne mindenféle romlottsággal, emellett az sem volt illendő, hogy bármiféle bűnt követtek is el másutt, arra Isten nevében nyújtsanak menedéket. Tegyük fel ugyanis, hogy egy tolvaj, egy házasságtörő, vagy egy gyilkos hagyja el az urát, és keres menedéket a Szentföldön. Mi más lenne az efféle vendégek befogadása és megvédése, mint a törvény és az igazság felforgatása, és a bolond barbárság államának megalapítása? Én tehát úgy gondolom, hogy többet is kell értenünk annál, amit a szavak kifejeznek, azaz ha úgy találják, hogy a szolgák nem a saját gaztetteik, hanem az uraik szélsőséges kegyetlensége miatt menekültek el, akkor a népnek nem szabad azokat elűzni, mert az egyenértékű lesz az átadásukkal a mészárszéknek. S valóban ki lehet következtetni, hogy jogi eljárásokat kellett indítani, mert választási lehetőség adatott a város vonatkozásában, ahol élni kívántak.

A vallás néhol valóban támogatta őket, mert azok, akik helyet és otthont kerestek maguknak a Kánaán földjén, kötelesek voltak Istennek szentelni magukat, és beavattatni az Ő imádatába. Isten azonban soha nem engedte meg az Ő nevének megszenteltetését a gonoszok válogatás nélküli befogadásával. Ezért, amint azt röviden már említettem, Isten emberséget parancsol a népének, nehogy a menekülő szökevények kiadatásával azok mások kegyetlenségének essenek áldozatul, mert az uraik lennének a hóhéraik. Mivel pedig megtiltja a népnek, hogy rosszul bánjanak velük, ezekkel a szavakkal arra utal, hogy csak annyiban gondoskodik ezeknek a nyomorultaknak a biztonságáról, amennyire lehetővé teszi a számukra, hogy törvényszék előtt védjék meg az ártatlanságukat. Ezért véltem én helyesnek ennek a törvénynek az elhelyezését a hatodik parancsolat kiegészítései között.

Deuteronomium 22

5Móz22:6-7

6. Ha madárfészek akad elédbbe az úton valamely fán vagy a földön, madárfiakkal vagy tojásokkal, és az anya rajta ül a fiakon vagy a tojásokon: meg ne fogd az anyát a fiakkal egyben;

7. Hanem bizony bocsásd el az anyát, és a fiakat fogd el magadnak, hogy jól legyen dolgod, és hosszú ideig élj.

Mivel ezzel az előírással Isten a jóindulat törvényére tanította, így ez is a hatodik parancsolat egyik kiegészítése. Itt valóban a faj fenntartásával törődik, de emellett, amikor a madarak ülnek nagyon soványan, akkor biztosan nem szolgálnak egészséges táplálékként. Mégsem kérdés, hogy Isten szándéka itt a népének az emberségre szoktatása volt a célja. Ha ugyanis egy cseppnyi könyörület is van bennünk, akkor soha nem jut eszünkbe megölni egy boldogtalan kismadarat, amikor az vagy az utódok iránti vágytól, vagy a kicsinyei iránti szeretettől ég annyira, hogy nem törődik a saját életével, s inkább veszélybe sodorja magát, de

⁷⁵⁸ “A kaldeus változat hozzászerzi: *a népek szolgálója*, azaz a pogányoké, aki Isten vallása miatt jött el az urától Izrael gyülekezetéhez. *A szolgáló aki (Izrael) földjére menekült, igaz idegen* (azaz olyan prozelita, aki hitre jutott és szövetséget kötött Istennel), mondta Maimony.” – Ainsworth, *a maga helyén*.

nem hagyja el a tojásit, vagy a fiókáit. Nem kétséges tehát, hogy ebben az elemi leckében Isten a vadságtól és a kegyetlenségtől tiltja el a népét.

Exodus 23

2Móz23:5

5. Ha látod, hogy annak a szamara, a ki téged gyűlöl, a teher alatt fekszik, vigyázz, rajta ne hagyd; oldd le azt ő vele együtt.

Deuteronomium 22

5Móz22:4

4. Ha látod, hogy a te atyádfiának szamara vagy ökre az úton eldülve fekszik, ne fordulj el azoktól, hanem vele együtt emeld fel azokat.

Isten ezzel a törvénnyel is az emberség kötelezettségeinek gyakorlására buzdítja az Ő népét az oktan állatokkal szemben azért, hogy még hajlamosabbak legyenek a felebarátaik megsegítésére. Emlékeznünk kell ugyanis Pál tanítására arról, amikor Isten azt parancsolja, hogy kedvesen bánjunk az ökörről: tudniillik hogy ebben nem annyira az ökrökkel törődik, mint inkább az emberiséggel (1Kor9:9). Isten máshol azt írja elő, hogy ha valaki látja a felebarátja, vagy akár az ellensége ökrét, vagy szamarát eltévedni, el kell azt fognia és vissza kell vinnie a gazdájához (5Móz22:1-3, 2Móz23:4), itt azonban más a szándéka, tudniillik hogy a hívők tegyenek bizonyosságot a megbocsátásukról az ellenségeiknek azzal, ha könyörületesebbek az állataikkal. Ha egyszerűen csak annyit mondott volna, hogy segítsünk ellenségeinken, s a jóindulat cselekedeteivel harcoljunk velük a rosszakaratuk legyőzése végett, már azzal is kellően elítélne minden kegyetlenséget. Mikor azonban Isten azt parancsolja nekünk, hogy támogassuk az ellenségeinket, utat mutatva az eltévedetteknek, és felemelvén az elesetteket, de még az állataikkal szemben is legyünk jóindulatúak, akkor még hangsúlyosabban és erősebben fejezi ki, milyen messzire akarja távoztatni a gyűlöletet és a bosszúvágyat az Ő gyermekeitől. Látjuk, miképpen tanította Krisztus is a tanítványait később arra, hogy a törvény tanítása szerint szeretnünk kell ellenségeinket (Mt5:44). S nem pusztán a bosszúvágy az, amit itt visszafog, hanem valamennyivel többet is megkövetel, tudniillik hogy a hívők az ellenségeik rosszindulatát a jóindulatukkal győzzék le, mert egy eltévedt ökör, vagy szamár visszavitele az őszinte szeretet jele. Ebben a két igeszakaszban azonban látványosabban is megmutatkozik az, ami a hatodik parancsolathoz tartozik, tudniillik, hogy a teher alatt fekvő ökörnek, vagy szamárnak segíteni kell. Az igemagyarázó⁷⁵⁹ nem értenek egyet a szavak jelentését illetően és Jeromos távolodott el a legmesszebbre azoktól. Mások azonban, akik pontosabban akarják ezeket fordítani, kérdő módon fordítanak: Ha egy állatot látsz elbukni a teher alatt, stb. akkor vonakodsz majd segíteni rajta? A másik értelmezés helyesebbnek látszik: ha megláttad és vonakodtál segíteni, akkor is segítsd meg. Ezen a módon veszi elejét Isten annak, ha az illető először a gyűlöletből indítva nem akar segíteni az ellenségének, majd megparancsolja neki, hogy helyesbítse a vétjét. Az igeszakasz jelentése tehát ez: ha a te ellenséged látványa késleltet téged az állatának megsegítésében,

⁷⁵⁹ Az *Amplified Version* széljegyzete a 2Móz23:5-ről: „Nem segítesz-e neki? vagy és nem hagyod-e abba a saját tevékenységedet érte? De biztosan felhagysz vele, hogy csatlakozhass hozzá.” A Vulgata fordítása: “Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non *pertransibis*, sed sublevabis cum eo”, és ez pontos összhangban van a Septuagintával: ου παρελευσιν αυτο.

akkor tedd félre a rosszindulatodat, s csatlakozz hozzá, hogy együtt legyetek emberségesek és könyörületesek a nyomorult állathoz. Azaz, lehetőség nyílt az ellenségek számára a kibéküléshez. Újabb problémát jelent a עֲרַב, *gnazab* szó,⁷⁶⁰ melynek jöllehet *elhagyni* a jelentése, véleményem szerint azonban itt mégis *támogatni*, vagy *megsegíteni* értelemben használatos, ámbár nem fordítják félre a *meqlazítani*, vagy a *megkönnyíteni*, vagy ha úgy tetszik, a *megeősíteni* jelentéssel sem, mely utóbbiban is előfordul néha.

Numeri 35

4Móz35:9-34

9. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

10. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nekik: Mikor átmentek ti a Jordánon a Kanaán földére:

11. Válaszszatok ki magatoknak városokat, a melyek menedékvárosaitok legyenek, hogy oda szaladjon a gyilkos, a ki történetből öl meg valakit.

12. És legyenek azok a ti városaitok menedékül a vérbosszuló ellen, és ne haljon meg a gyilkos, míg ítéletre nem áll a gyülekezet elé.

13. A mely városokat pedig oda adtok, azok közül hat legyen néktek menedékvárosul.

14. Három várost adjatok a Jordánon túl, és három várost adjatok a Kanaán földén; menedékvárosok legyenek azok.

15. Izráel fiainak és a jövevénynek, és az ő közöttök lakozónak menedékül legyen az a hat város, hogy oda szaladjon az, a ki történetből öl meg valakit.

16. De ha valaki vaseszközzel úgy üt meg valakit, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.

17. És ha kézben levő kővel, a melytől meghalhat, üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.

18. Vagy ha kézben lévő faeszközzel, a melytől meghalhat, üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.

19. A vérbosszuló rokon ölje meg a gyilkost; mihelyt találkozik vele, ölje meg azt.

20. Hogyha gyűlölségből taszítja meg őt, vagy szántsándékkal úgy hajít valamit reá, hogy meghal;

21. Vagy ellenségeskedésből kezével üti meg azt úgy, hogy meghal: halállal lakoljon az, a ki ütötte; gyilkos az; a vérbosszuló rokon ölje meg azt a gyilkost, mihelyt találkozik vele.

22. Ha pedig hirtelenségből, ellenségeskedés nélkül taszítja meg őt; vagy nem szántsándékból hajít reá akármiféle eszközt;

23. Vagy akármiféle követ, a melytől meghalhat, úgy ejt valakire, a kit nem látott, hogy meghal, holott nem volt ő annak ellensége, sem nem kereste annak vesztét:

24. Akkor ítéljen a gyülekezet az agyonütő között és a vérbosszuló rokon között e törvények szerint.

⁷⁶⁰ 2Móz23:5. A עֲרַב elsődleges és legmegszokottabb jelentése az *elhagyni*, de egy dolgot elhagyása jelenheti a tőle való húzódozás, vagy a vele való fáradozás elhagyását, ezért a második jelentése a *cserben hagyni*.

Másrészről a dolog elhagyható azért, mert olyan állapotba került, amikor már nincs szükség további segítsége, vagy biztonságra, ezért a szó harmadik jelentése néha a *védelmet befejezni*, mint a Neh3:8-ban és 4:2-ben is: *megeősíteni*, akárcsak ezen a helyen. – Henry Walter.

Ez az egész kritika kimaradt nemcsak a francia, de az 1563-as latin változatból is (390-39. oldal).

25. És mentse ki a gyülekezet a gyilkost a vérbosszuló rokonnak kezéből, és küldje vissza azt a gyülekezet az ő menedékvárosába, a melybe szaladott vala, és lakozzék abban, míg meghal a főpap, a ki felkenetett a szent olajjal.

26. Ha pedig kimegy a gyilkos az ő menedékvárosának határából, a melybe szaladott vala;

27. És találja őt a vérbosszuló rokon az ő menedékvárosának határán kívül, és megöli az a vérbosszuló rokon a gyilkost: nem lesz annak vére ő rajta;

28. Mert az ő menedékvárosában kell laknia a főpap haláláig; a főpap halála után pedig visszatérhet a gyilkos az ő örökségének földére.

29. És legyenek ezek néktek ítéletre való rendelkezések a ti nemzetségeitek szerint, minden lakhelyeken.

30. Ha valaki megöl valakit, tanúk szavára gyilkolják meg a gyilkost; de egy tanú nem lehet elég tanú senki ellen, hogy meghaljon.

31. Az olyan gyilkos életéért pedig ne vegyetek el váltságot, a ki halálra való gonosz, hanem halállal lakoljon.

32. Attól se vegyetek váltságot, a ki az ő menedékvárosába szaladt, hogy visszamehessen és otthon lakozzék a főpap haláláig.

33. És meg ne fertőztessétek a földet, a melyben lesztek; mert a vér, az megfertézteti a földet, és a földnek nem szereshető engesztelés a vér miatt, a mely kiontatott azon, csak annak vére által, a ki kiontotta azt.

34. Ne tisztátalanítsd meg azért azt a földet, a melyben laktok, a melyben én is lakozom; mert én, az Úr, Izráel fiai között lakozom.

10. *Szólj Izráel fiainak.* Isten nemcsak azért jelölte ki a menedékvárosokat, hogy különbséget tegyen a rosszindulat és az eltévelyedés határai között, hanem nehogy elhamarkodottan ontsák ki az ártatlan vért. Az eddigiekben láttuk, milyen szigorúan akarta megbüntetni a gyilkosságot. Mivel azonban semmiképpen sem lenne igazságos arra, aki nem szántsándékkal, hanem véletlenül ölte meg a felebarátját, gyorsan ugyanazt a büntetést kiszabni, mint a szándékos gyilkosokra, egy kivételt tesz itt hozzá azért, hogy aki a másik embert tudatlanul és nem szándékosan ölte meg, elmenekülhessen. Bár, mint említettük, Istennek más célja volt, tudniillik nehogy gyilkosság gyilkosságot kövessen, s így beszennyeződjön a föld. Vizsgáljuk meg sorban a részleteket. Noha kezdetben csak a Jordán túloldalán levő városokat említi, az utána következőkből megértjük, hogy hat város lett kiválasztva erre a célra, melyekből három a Jordán innenső oldalán volt. Isten azért akarta ezeket így elhelyezni, hogy az ország minden részének legyen egy ilyen város a szomszédságában, nehogy a boldogtalan emberek száműzetését, akik büntelenek voltak még fájdalmasabbá tegye a távolság, amit meg kell tenniük. Röviden már rámutattunk,⁷⁶¹ hogy ezek a városok Lévi törzsének örökségéből kerültek ki azért, hogy a papság méltósága még jobban védhesse a száműzötteket, s mert valószínű volt, hogy több bölcsesség és komoly érzelmek lesznek a levitákban, így az ártatlannak biztosított menedék nem fog egyúttal védelmet nyújtani a vétkesnek is.

16. *De ha valaki vaseszközzel úgy üt meg valakit.* Isten látszólag ellentmond Önmagának, amikor kicsivel később felmenti a nem szándékos gyilkosokat, bár azok okozhatták a sebesülést vaseszközzel, vagy kővel is, miközben itt abszolút azt jelenti ki, hogy bárki üti meg a felebarátját fával, vaseszközzel, vagy kővel, azzal halálos büntetést követ el. Ezt azonban könnyű megmagyarázni, ha fontolóra vesszük a szavak jelentését. Miután ugyanis megbocsátotta a nem szándékos cselekedetet (*errori*), nehogy⁷⁶² ezt bárki félremagyarázza és

⁷⁶¹ Lásd a 4Móz35:6-hoz fűzötteket.

⁷⁶² “De peur que cela ne tirast trop longue queue, et que les criminels en fissent couverture d’impunite, il exprime notamment les facons de tuer plus communes, quand on y va de guet-a-pens. Ainsi en nommant les

azzal büntetlenséget biztosítson a bűnre, azonnal elejét veszi ennek és elismétli a korábban elhangzottakat. A vas, a fa és a kő konkrét említésével részletesebben is elmagyarázza, hogy egyetlen szándékos gyilkosság sem bocsátható meg. Ellenkező esetben ugyanis, mivel a törvényeket különböző körmönfontságokkal szokták kikerülni, az emberek talán megpróbálnák a gyilkosság egyetlen konkrét fajtájára korlátozni azt, ami a gyilkosok megbüntetéséről hangzott el, tudniillik arra, amikor valakit karddal vágtak le. Nem ok nélkül ítélt tehát halálra mindenféle gyilkost, akár fegyverrel (vassal) követték el a gyilkosságot, akár kőhajítással, akár husánggal, mert ehhez az ítélethez elégséges, hogy kitervelte a gaztett végrehajtását. Közismert, hogy a *Lex Cornelia* szerint⁷⁶³ bárki viselt fegyvert azzal a szándékkal, hogy megöljön valakit, bűnös volt. Marianus pedig idézi Adrian válaszát: Aki megölt egy embert, de nem a megölésének szándékával, az felmenthető, aki viszont nem ölt meg valakit, de megsebesítette a megölésének szándékával, azt gyilkosként kell elítélni. Amiképpen Paulus is azt tanítja, hogy a gonosz szándék (*dolus*) tekinthető cselekedetnek. Adrian másik válasza is nagyon igaz, miszerint a gáztettekben a szándékot, és nem az eredményt kell nézni. Innen származik Ulpianus mondása, miszerint nincs különbség aközött, aki megöl valakit, és aközött, aki másvalakinek a halálát okozza. Itt tehát Istennek nincs más célja, mint elvágni a gyilkosok előtt a körmönfontság minden fogódzóját, ha bebizonyosodik róluk a gonosz szándék, különösen ha tényleges cselekedetben is megnyilvánul, mert nem volt különbség aközött, hogy kardot, bunkót, vagy követ használt valaki.

19. *A vérbosszuló rokon*⁷⁶⁴ *ölje meg a gyilkost.* Amikor Isten azt parancsolta, hogy a gyilkosoknak meg kell halniuk, azt is megkövetelte, hogy bírák ítéljék el őket a megfelelő törvényszéki eljárásban. Ennek azonban kissé barbarizmus-íze van, hogy most megengedi a halott hozzátartozójának a bosszúállást. Nagyon rossz példát teremt ugyanis a kard hatalmának átadása magánszemélyeknek, különösen a saját ügyeikben. Valóban meg volt engedve korábban, amint azt látjuk majd a maga helyén, hogy halálra adják az éjszakai rablókat, ahogyan az is törvényes volt, hogy a férj, vagy az apa, vagy a meggyalázott asszony megölje a tetten ért házasságtörőt. Abszurd azonban, hogy a törvény megengedje valakinek a testvére megbosszulását. De nem szabad azt feltételezni, hogy Isten mindig megengedte azt, hogy az ember figyelmen kívül hagyja a közhatóságokat és büntetést szabjon ki a testvére gyilkosára, valahol csak előtálálja azt. Ez ugyanis nem volna más, mint szabadjára engedni a kantárszárat a hirtelen haragnak, azaz vért vére halmazni. Ezért valószínű, hogy itt inkább ennek a veszélyét hirdeti ki, semhogy kaput nyitna a magánbosszú előtt. Mintha azt mondaná, hogy amíg nem gondoskodnak az ártatlanról, azok, dühe, akiknek a rokonát gyilkolták meg, aligha fogható vissza. Nem mintha törvényes lenne erőszakkal válaszolni az erőszakra, hanem mert nem tekintenék bűnnek, s a büntetlenség még serkentené is őket, ha a jogos haragjukat meg kellene bocsátani. Meg kell értenünk tehát, hogy amikor egy embert rosszindulatból és szándékosan megöltek, a rokona által kirótt halálos csapást a bosszúban nem büntették, hisz kegyetlenség lett volna elítélni valakit a súlyosabb büntetéssel, aki csak egy, már eleve

instrumentis, qui sunt destineati, ou qu'on applique a mal faire" stb. – nehogy az ettől való félelem miatt túl messzire menjenek és a gonosztevők megtegyék ezt a büntetlenségük alapjául, konkrétan megemlíti a szándékos gyilkosság közönségesebb eseteit. Így nevezi meg az eszközöket, melyeket a megsebesítésre szánnak, vagy használnak, stb. – *Francia*.

⁷⁶³ Lásd Digest. 48, tit. 8. In legem Corneliam de Sicariis, et Veneficiis, 1. kötet 3. szakasz. "Divus Hadrianus rescriptis, eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse: et qui hominem non occidit, sed vulneravit ut occidat, pro homicida damnandum: et ex re constituendum hoc." - Ugyanott., 11. "Ulpianus, lib. 8, ad legem Juliam, et Papiam. Nihil interest, occidat quis, an causam mortis praebeat." Lásd Julii Pauli Recept. Sentent., lib. 5, tit. 23, 2. szakasz. "Qui hominem occiderit, aliquando absolvitur. Et qui non occidit, in homicida damnatur. Consilium enim uniuscujusque, non factum puniendum est. Ideoque qui cum velit occidere, id casu aliquo perpetrare non potuerit, ut homicida puniatur. Et is, qui casu jactu teli hominem imprudenter occiderit, absolvitur."

⁷⁶⁴ "Propinquus sanguinis." – *Latin*.

halálra ítélt gyilkost vágott le a saját vére iránti szeretettől vezérelve, ami egyébként természetes módon mindenkibe bele van ültetve. Ezt azonban csak tűrték, de nem helyeselték, mert amint már mondtam, a büntetéseket nyilvános törvényszéki eljárásokkal, s nem egyéni akaratból kell kiszabni. Mivel azonban ezt az engedményt a nép szívének keménysége miatt tették, Isten itt arra emlékezteti őket, mennyire szükséges volt menedéket biztosítani az ártatlannak, mert egyébként minden gyilkost válogatás nélkül letámadtak volna. Röviden, itt a vétkest és az ártatlant hasonlítja össze. mert amíg nem húzott jogos határvonalat, mindenki egyformán halálra adatott volna. A gyilkos, mondja, méltó a halálra, ha véletlenül találkozik a megölt ember rokonával. Orvosságról kell tehát gondoskodni, nehogy az, aki nem bűnöző, véletlenül ugyanezt a büntetést kapja. Ezért végül kiderül, hogy törvényes próbával kell különbséget tenni az egyik és a mások között. S az eljárás módját is előírja: a *gyülekezetnek* kell felmenteni azt az embert, aki nem szándékosan ölt meg valakit. Mivel azonban némi bonyolultság is rejlik a szavakban, meg kell jegyezni, hogy amint valaki megölt másvalakit, azonnal a menedék felé vette az útját, és kijelentette, hogy menedéket keres. E kijelentés után lehetősége nyílt a halott rokonainak a vádemelésre, s miután mindkét felet meghallgatták, ítéletet hirdettek. Ellenkező esetben nyilvánvaló ellentmondás van a szövegben, mivel ezt olvassuk: „küldje vissza azt a gyülekezet az ő menedékvárosába”. Ebből kiderül, hogy miután a menekülő megjelent a törvényszék előtt és előterjesztette az esetét, a szokás szerint kijelöltek egy napot, amikor a vádlói tehették meg ugyanezt. A dolog summája tehát az, hogy a gyilkos sehol sem találhat menedéket, csak ha felmentették a vétke alól. Kiváló elővigyázatosság volt ez, nehogy a baleset és a bűncselekmény esetére ugyanezt a büntetést szabják ki, miközben ⁷⁶⁵ az átmeneti száműzetéssel arról is bizonyosságot tettek, milyen gondosan kell elkerülni a vérontást. Isten azok szemét is kímélte, akiknek a rokona meghalt, nehogy a fájdalom eleven maradjon (az elkövető folytonos látásától⁷⁶⁶), s ezt a 26. versből értjük meg, ahol büntetlenséget biztosít a rokonoknak, ha a menedékváros határain kívül kapják el és ölik meg azt az embert, akinek az lett volna a kötelessége, hogy elvonuljon. Nem azért azonban, mert a dühük megbocsátatott az Isten előtt, hanem mert ellenkező esetben nehéz lett volna visszafogni az erős bosszúvágyat, ami az emberi természet érzéseiből fakad.

28. *Mert az ő menedékvárosában kell laknia.* Előírja a száműzetés időtartamát: „a főpap haláláig”, mivel minden lenne, csak nem humánus, ha a helyreállítás minden reménységét elvonnák a boldogtalan száműzöttől. Így mikor az új főpapot beiktatták, hogy kiengesztelje Istent a nép iránt, a kegyelem eme megújulásának engesztelést kellett jelentenie minden vétekre. Ezért nem volt ésszerűtlen, hogy Isten teljesen helyreállítsa azokat, akiket csak figyelmetlenség miatt büntettek meg.

30. *Ha valaki megöl valakit.* Most visszatér a szándékos gyilkosokra, akiket nem akar megkímélni, de mégsem ad át az ítélet-végrehajtásra, amíg a bűnösségük jogi bizonyítékokkal nincs alátámasztva. Szó szerint: *Ha valaki megöl valakit, tanúk szavára gyilkolja meg a gyilkost.* Ez a mondat a tömörsége folytán homályos, hacsak be nem szúrunk egy főnevet a második ige elé, s ez értelmezhető akár a bíróra, akár a vádlóra. A lényegét tekintve azonban nincs benne kétértelműség: senkit sem szabad elítélni, amíg törvényesen rá nem bizonyították a vétket. Emellett azt is kijelenti, hogy egy tanú nem elégséges, mert a legnagyobb igazságtalanság lenne az ember életét egyetlen nyelv könyörületére bízni. Már előhozakodtam egy hasonló igeszakasszal, ⁷⁶⁷ melyben Mózes utasításokat adott arról, hogy a főbenjáró bűnesetekben a döntést csak két, vagy három tanú szavai alapján szabad meghozni. Mivel pedig az efféle kijelentések általános vonatkozásúak, én szándékosan jelöltem ki azoknak

⁷⁶⁵ A francia változat más fordulatot ad ennek a mondatnak: “que pour obvier a un nouveau meurtre en bannissant pour un temps celui, qui avoit tue quelqu’un par erreur” – továbbá, hogy megakadályozzák az újabb gyilkosságot azzal, hogy egy időre száműzték azt az illetőt, aki nem szándékosan ölte meg a másikat.

⁷⁶⁶ A francia változatból beszűrva.

⁷⁶⁷ Lásd az 5Móz17:6-hoz fűzöttetket.

külön helyet. Most pedig, a gyilkosok elítélését illetően megragadja az alkalmat annak kijelentésére, hogy két tanú szükséges, mert semmi bekövetkezésének nincs akkora valószínűsége, mint annak, hogy az ártatlant legyőzik a rágalmak és a hamis esküvések, ha egyetlen ember tanúbizonyságától függenek. Mikor azonban két tanú áll elő, akkor – amint említettük – sok módon kideríthető, ha van a dologban bármiféle hamisság. Ha ugyanis egyenként vizsgálják meg a vallomásaikat, azok aligha egyeznek majd meg minden apró részletben. De miközben biztos bizonyítékot követel a vétek megbüntetéséhez, így – amikor bebizonyosodik a gyilkosság – Isten szigorúan azt is megköveteli és megparancsolja, hogy ne maradjon az büntetlen. Konkrétan megtiltja, hogy a menedékjog megvásárolható legyen, mert így az pajzssá válhatna megannyi bűnhöz. Mikor tehát megtiltja, hogy elégtételt fogadjanak el bárkitől, aki a menedékvárosba fut, azzal az a célja, hogy senki se élvezze ezt a jótéteményt, amíg az ártatlansága teljesen be nem bizonyosodik, nehogy a kegyelem, ami az ártatlant támogatja, nyitottá váljon a megvesztegetésre.

33. *És meg ne fertőztessétek a földet.* Ebben a záró mondatban ismét emlékezteti őket, hogy amíg nem gyakorolnak szigorú igazságszolgáltatást a gyilkosokkal szemben, addig vétkesek lesznek az Isten elleni bűntől, mert az emberi vértől beszennyeződik és az Ő átka alá kerül a föld, míg engesztelés nem tétetik. Emellett, mivel Isten a Kánaán földjén lakozik, s Izrael gyermekei között választott lakóhelyet, az Ő szentsége is csorbul. A dolog summája tehát az, hogy minden vonatkozásban óvakodni kell, nehogy az Istennek szentelt földet beszennyezze a vérontás.

Deuteronomium 19

5Móz19:1-13

1. Mikor kiírtja az Úr, a te Istened a nemzeteket, a kiknek földjét néked adja az Úr, a te Istened, és bírni fogod őket, és lakozol az ő városaikban és az ő házaikban:

2. Válassz ki magadnak három várost a te földeden, a melyet az Úr, a te Istened ád néked, hogy örököljed azt.

3. Készítsd meg magadnak az utat azokhoz, és oszszad három részre a te országod határát, a melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül; azok arra valók legyenek, hogy minden gyilkos oda meneküljön.

4. Ez pedig a gyilkos törvénye, a ki oda menekül, hogy élve maradjon: A ki nem szándékosan öli meg az ő felebarátját, és nem gyűlöli vala azt azelőtt;

5. A ki például elmegy az ő felebarátjával az erdőre fát vágni, és meglódul a keze a fejszével, hogy levágja a fát, és leesik a vas a nyeléről, és úgy találja az ő felebarátját, hogy az meghal: az ilyen meneküljön e városok egyikébe, hogy élve maradjon.

6. Különbö a vérbosszuló rokon úzóbe veszi az ő szívének búsulásában, és eléri, ha az út hosszú leend, és agyon üti őt, holott nem méltó a halálra, mivel azelőtt nem gyűlölte azt.

7. Azért én parancsolom néked, mondván: Három várost válassz magadnak.

8. Ha pedig az Úr, a te Istened kiterjeszti a te határodát, a mint megesküdt a te atyáidnak, és néked adja mind az egész földet, a melynek megadását megígérte volt a te atyáidnak;

9. (Hogyha megtartod mind e parancsolatot, megtévén azt, a mit én ma parancsolok néked, tudniillik, hogy szeressed az Urat, a te Istenedet, és járj az ő utain minden időben): akkor e háromhoz szerezz még három várost.

10. Hogy ártatlan vér ne ontassék ki a te földeden, a melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül, és hogy a vér ne legyen rajtad.

11. De hogyha lesz valaki, a ki gyűlöli az ő felebarátját, és meglesi azt, és reá támad és úgy üti meg, hogy meghal, és bemenekül valamelyikbe e városok közül:

12. Akkor az ő városának vénei küldjenek embereket, és vonják ki azt onnét, és adják azt a vérbosszúló rokon kezébe, hogy meghaljon.

13. Ne nézz reá szánalommal, hanem tisztítsd ki az ártatlan vérontást Izráelből, hogy jól legyen dolgod.

1. *Mikor kiírtja az Úr, a te Istened a nemzeteket.* Mózes ugyanazokat az előírásokat ismétli meg, amit épp most tekintettünk át, miszerint a gyilkosok esetében a népnek különbséget kell tenni a baleset és a bűncselekmény között. Erre tekintettel jelöl ki hat várost, ahol azok, akik a bírák előtt bizonyították az ártatlanságukat, békében elrejtőzhetnek. Egyszóval, meghatározza, ki mentesülhet a büntetéstől: aki *tudatlanul* öli meg a felebarátját, amint azt korábban láttuk. Ez pedig igazságos, mert ahol nincs rosszindulatú érzelem, ott bűn sincs. De nehogy a baleset ürügyével a ténylegesen vétkesek megmenekülhessenek, megkülönböztető jelzőt is hozzátesz: az esetet nem előzhette meg gyűlölet. S ehhez egy példát is ad: Ha két barát együtt megy ki az erdőbe, s minden veszekedés, vagy civakodás nélkül az egyikük kezében levő fejsze feje lerepül a nyeléről és megüti a másikat. Isten tehát joggal parancsolja, hogy a bűncselekmény indítékát vizsgálják meg, s azt is megmutatja, miképpen kell erről meggyőződni: volt-e előzetesen bármiféle gyűlölség, vagy civakodás. Hihetetlen ugyanis, hogy valaki annyira gonosz legyen, hogy indokolatlanul kövessen el ennyire utálatos bűnt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek a találgatásnak csak a kétséges ügyekben volt helye, mert ha valaki kivont karddal szúrta le a felebarátját, vagy lándzsát döfött a mellébe, a vizsgálódás felesleges, hiszen a bűnös szándék kellőképpen megmutatkozott.

A hetedik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:14

14. Ne paráználkodjál.

A parancsolat megisméltése

Deuteronomium 5

5Móz5:18

18. És ne paráználkodjál.

Noha itt a tisztátalanság egyetlen egy fajtájára utal, mégis elég világos, hogy az itt lefektetett alapelvből kiindulva a hívőket általánosságban buzdítja a tisztaságra. Ha ugyanis a törvény a szent életvitel tökéletes szabálya, akkor több mint abszurd volna szabadságot adni a házasságtörés kivételével minden más paráznaságra.⁷⁶⁸ Emellett kétségbenvonhatatlan, hogy Isten semmiképpen sem hagy jóvá, vagy bocsát meg az Ő ítélőszéke előtt olyasmit, amit az emberek józan esze is obszcénnek minősít, mert jóllehet a ledérség mindenfelé buján tenyészett minden korban, mégsem lehet végleg kioltani azt a vélekedést, mely szerint a paráznaság botrány és bűn. Kétség sem férhet hozzá, hogy amit Pál tanít, miszerint a jó élet három részből áll: mértékletességből, igazságosságból és kegyességből (Tit2:12), azt a kezdetektől fogva általánosan elfogadták, s a mértékletesség, amit ajánl, nem különbözik az önmegtartóztatástól. Emellett amikor Krisztus, vagy az apostolok a tökéletes életről beszélnek, a hívőket mindig a törvényhez irányítják, mert ahogyan azt Mózes már régen mondta, „ez az út, ezen járjatok”.⁷⁶⁹ Krisztus megerősíti ezt: „Ha pedig be akarsz menni az életre, tartsd meg a parancsolatokat” (Mt19:17), s Pál is alátámasztja ezt: „a ki szereti a felebarátját, a törvényt betöltötte” (Rm13:8), miközben állandóan átkot hirdetnek minden parázna ellen. Nem lényeges idézni az igeszakaszokat, melyekben ezt teszik. S ha Krisztus és az apostolok, akik a törvény legjobb magyarázói kijelentik, hogy Isten törvényét nem kevésbé sérti a paráznaság, mint a lopás, akkor abból biztosan arra következtethetünk, hogy ebben a parancsolatban az egész *faj* foglaltatik benne egyetlen *fajtában*. Ezért azok nem tettek más, mint elárulták a gyalázatos tudatlanságukat, akik azt akarták, hogy dicsérjék az eszüket a nevetséges éleselméjűségük alapján, amikor elfogadták, hogy az Újszövetség valóban a kellő világossággal és gyakorisággal ítéli el a paráznaságot, de a törvény nem. Ha ugyanis igazságosan okoskodtak volna, miután Isten megáldotta a házasságot, ebből rögtön arra kellett volna következtetniük, hogy viszont a kapcsolat a férfi és a nő között a házasságon kívül átkozott. Ez a zsidókhöz írott levél szerzőjének is az érve, amikor két ellentétes dolgot állít szembe: „Tisztességes minden tekintetben a házasság és a szeplőtelen házasság; a paráznakat pedig és a házasságrontókat megítéli az Isten” (Zsid13:4). Így amikor Isten megtiltja a papnak, hogy paráznát vegyen el (3Móz21:14), azzal a paráznaság nyilvánvaló helytelensége is ki van jelölve. S ha Izrael leányainak nem volt törvényes dolog paráználkodniuk lenni

⁷⁶⁸ Az angol változatban, de a latinban is az „adultery” (*adulterium*) kifejezés szerepel, mely főleg házasságtörést jelent, míg a mondat végén szereplő szó a „fornication”, ami a paráznaságot és a fajtalankodást általánosságban jelenti. – *a ford.*

⁷⁶⁹ Az idézet nem Mózes írásaiból, hanem Ézsaiás vonatkoztatásából származik (Ézs30:21).

(5Móz23:17), akkor szükségszerűen ugyanez az elgondolás vonatkozik a férfiakra is. S honnan merítette volna Hóseás a figyelmeztetést, ha nem a törvényből? „Paráznaság, bor és must elveszi az ésszt!” (Hós4:11) Azaz, amikor a próféták képletesen megfeddik a nemzetük romlottságát, akkor nem mindig ugyanazt a szót használják, mint amit Mózes itt használ, a *נאִפִּחַ*, *naaph* szót, hanem a paráznaságokhoz hasonlítják őket. Ha tehát a paráznaság törvényes lenne önmagában, akkor ez a hasonlat teljes mértékben helytelen lenne. Hóseás parancsot kapott rá, hogy parázna feleséget vegyen el (Hós1:2), s bár nem említi a házasságtörést, azonban mégis így feddi meg a nép gyalázatosságát és aljasságát. Ki mondhatná tehát, hogy a paráznaság büntelen dolog, amikor Isten a szégyen eme nem közönséges jelével bélyegzi meg? De ha bárki makacsul kitart emellett, vádolja meg Pált tévelygéssel, aki bizonyosságot tesz arról, hogy a törvény ad példát a számunkra, miszerint „Se pedig ne paráználkodjunk mint azok közül paráználkodtak némelyek, és elestek egy napon huszontháromezeren” (4Móz25:9, 1Kor10:8). Biztos, hogy ha nem szegték volna meg a törvényt, akkor nem sújtotta volna őket ilyen szörnyű bosszú. Ha bárki azzal hozakodik elő, hogy ennél az esetnél a bálványimádás bűne is keveredett hozzá, Pál kijelentése akkor is érintetlen marad, miszerint Isten a paráznaságot bosszulta meg ennek a büntetésnek a kiszabásával, ami nem lenne helyénvaló, ha a paráznaság nem a törvény megsértése lenne. S amikor az apostolok Lukács feljegyzése szerint (Csel15:20) megtiltották a paráznaságot a pogányok között, akkor valójában az okot is hozzátették, miszerint „Mózeset olvassák a zsinagógákban”. Ha tehát ez nem volna törvénytörő bűn, akkor abból törvénytörés sem származna.

Már magyaráztuk, hogy a *paráznaság* szó alatt miképpen ítél el minden tisztátalan vágyat. Tudjuk, mennyire zabolátlan volt a pogányok kicsapongása, mert jóllehet Isten soha nem tűrte, hogy minden szégyenkezés semmivé legyen a tisztaságukkal, a jó iránti tiszteletet mégis elfojtották bizonyos módon, s e bűn vaskosságát a beszédbeli malackodással és trágár tréfálkozással kerülték ki. Mindenesetre egyáltalán nem értették Pál tanítását, mely szerint „a ki paráználkodik, a maga teste ellen vétkezik” (1Kor6:18).

Mivel tehát minden ember elméje eltompult a belemerülés folytán, szükséges volt felrázni őket a bűn szörnyűségének kijelentésével, hogy tanuljanak meg óvakodni minden szennyeződéstől. S nem is csak a zabolátlan vágyakat feddi itt meg, hanem Isten arra is tanítja a népét, hogy táplálják a mértékletességet és a tisztaságot. A dolog summája az, hogy akik el akarják fogadtatni magukat Istennel, azoknak tisztáknak kell lenni „minden testi és lelki tisztátalanságtól” (2Kor7:1). Abban sem kételkedhetünk, hogy Pál ezekkel a szavakkal a törvényt magyarázza, amint másutt is buzdít: „mindenitek szentségben és tisztességben tudja bírni a maga edényét, nem kívánság gerjedelmével, mint a pogányok, a kik nem ismerik az Istent” (1Thess4:4-5).

Leviticus 18

3Móz18:20

20. És a te felebarátodnak feleségéhez se add magad közösülésre, hogy azzal magadat megfertőztessed.

Ennek az igeszakasznak ugyanaz a célja, mint az előbbieknél. Miközben ugyanis minden paráznaság megfertőzteti az embert, nagyobb tisztátalanság van a házasságtörésben, mert a házasság szentségét sérti meg, és a mag keveredéséből fattyú és törvénytelen utód származik. Ezért Isten joggal sorolta fel ezt a bűnt a pogányok utálatosságai között, amint majd világosabban is meglátjuk annak a fejezetnek a bevezetéséből, ahonnan ez az ígevers is származik.

A hetedik parancsolat kiegészítései

Leviticus 18

3Móz18:22-30

22. Férfiúval ne hálj úgy, a mint asszonynyal hálnak: útálatosság az.

23. És semmiféle barommal se közösülj, hogy azzal magadat megfertőztessed, és asszony se álljon meg barom előtt, hogy meghágja őt; fertelmesség az.

24. Egyikkel se fertőztessétek meg magatokat ezek közül; mert mindezekkel ama pogányok fertőztették meg magokat, kiket én kiűzök ti előletek.

25. És fertőzötté lett az a föld, de meglátogatom azon az ő gonoszságát, mert kiokádja az a föld az ő lakosait.

26. Tartsátok meg azért ti az én rendeléseimet és végzéseimet, és ez útálatosságok közül semmit meg ne cselekedjete, se a benszülött, se a közöttetek tartózkodó jövevény:

27. (Mert mindezeket az útálatosságokat megcselekedték annak a földnek lakosai, a mely előttetek van; és fertelmessé lőn az a föld),

28. Hogy ki ne okádjon titeket az a föld, ha megfertőztetitek azt, a mint kiokádja azt a népet, a mely előttetek van.

29. Mert a ki megcselekszik valamit ez útálatosságokból, mind kiirtatik az így cselekvő ember az ő népe közül.

30. Tartsátok meg azért a mit én megtartani rendelek, hogy egyet se kövessetek amaz útálatos szokásokból, a melyeket követtek ti előttetek, és meg ne fertőztessétek magatokat azokkal. Én, az Úr, vagyok a ti Istenetek.

Polgárjogi kiegészítések⁷⁷⁰

Exodus 22

2Móz22:19

19. A ki barommal közösül, halállal lakoljon.

Ezekből az igeszakaszokból kiderül, hogy a népet nemcsak a házasságtöréstől tiltotta, hanem minden más olyan bűntől is,⁷⁷¹ melyek magának a természetnek a mértékletességével állnak összeütközésben. Azért tehát, hogy minden tisztátalanság még visszataszítóbb legyen, a természetellenes vágyak két fajtáját sorolja fel, melyből nyilvánvaló, hogy amikor a férfiak ezt megengedik maguknak, akkor olyan ösztön ragadja el őket, mely több, mint állati, és szégyenteljes gonoszsággal szennyezik be magukat. Az állatok megalégednek a természetes kapcsolattal: súlyos gáztett tehát, ha az értelemmel megáldott ember összezavarja ezt a megkülönböztetést. Mert mi haszna van az ítélőképességünknek és az értelmi képességeinknek, ha nem az, hogy nagyobb önmegtartóztatásnak kell léteznie bennünk, mint az oktalan állatokban? Világos tehát, hogy szörnyű módon vakoknak kell lenniük az embereknek ahhoz, hogy ily szégyenletesen beszennyezzék magukat, amint azt Pál mondja (Rm1:28). A vágy örültsége valóban koholt különféle fertelmes bűnöket, melyek megnevezéseit jobb lenne eltemetni, ha Isten nem e szégyenteljes emlékművel létezése mellett döntött volna, hogy azok félelemmel és szégyenkezéssel töltsenek el minket. S mindez

⁷⁷⁰ A francia változatból kimaradt.

⁷⁷¹ “Toutes dissolutions vilenes.” – Francia.

végül oly szélsőségessegig fokozódott, hogy az Isten képmására teremtet emberek, mind a férfiak, mind a nők, szexuális kapcsolatot létesítettek az állatokkal.

3Móz18:24. *Egyikkel se fertőztessétek meg magatokat ezek közül.* Egy régi közmondás szerint a jó törvények a gonosz szokásokból erednek, és Isten arra emlékeztet minket, hogy ezek okból tért rá ezekre az undorító és bűnös dolgokra. A szörnyűségek ugyanis, melyeket említ, az örök hallgatásba lettek volna rejtve, ha a szükség nem készítette volna Őt ezek napvilágra hozatalára. Mivel azonban a kánaánita nemzetek a bujaság oly fokára hágtak, hogy az elképesztő bűnök, melyeket egyébként jobb lett volna elrejteni, túlon túl ismeretessé váltak a gonosz szokásaik miatt, Isten figyelmezteti a népét, hogy óvakodjanak az ő végzetes példáikat követni. Először, amikor kimondja, hogy ezek a gyalázatosságok eluralkodtak a pogányok között, azzal azt jelzi, hogy a gonosz szokások semmiképpen sem jelentenek mentséget, sőt, hiába hivatkoznak az általános elfogadottságra, mint védekezésre a bűnt illetően. S hogy inkább tartózkodjanak ezektől, semmint példának tekintsék, a szemük elé tárja a bosszúállást, amit végrehajtani készül. Igaz, hogy a kánaánita nemzetek más okból semmisültek meg, de nem ok nélkül hozakodik elő ezzel a többi közt, mert Istent kétségtelenül sértették az efféle szennyezések.

26. *Tartsátok meg azért ti az én rendeléseimet és végzéseimet.* Itt a törvényét állítja szembe a pogányok fertelmességeivel. Az Ő szigorúságának bemutatása, melyre utalt, valóban elégséges lehetett volna a népe tanításához, de hogy még erőteljesebb befolyást gyakoroljon rájuk, egyben előhozakodik a törvény által mutatott úttal, ami nem tűri, hogy eltévelyedjenek, hacsak el nem vetik Isten követését. Mert az, hogy a pogányok, akik meg voltak fosztva a világosságtól, mindenfelé eltévelyedtek, az nem meglepő, de miközben így bizonyították a vakságukat, az igazi hívőknek ezzel szemben illetett azt bizonyítani, hogy nem a sötétség, hanem a világosság gyermekei. S Pál is látszólag erre utal, amikor arra buzdítja a hívőket, hogy ne járjanak úgy, mint a pogányok, „az ő elméjüknek hiábavalóságában” (Ef4:17). Ezen az alapon Isten nemcsak a szabályait és rendelkezéseit ajánlja nekik, hanem az utasításait (*custodias*) is, mert semmit sem hagyott ki a törvényből, ami hasznos lehet az emberek életének irányításához. A dolog summája az, hogy hacsak nem rendezik magukat állandóan az őket megvilágosító tanításnak megfelelően, akkor ugyanaz a pusztulás vár rájuk, ami a kánaánita nemzetekre készült lesújtani.

Leviticus 20

3Móz20:13, 15-16

13. És ha valaki férfival hál, úgy a mint asszonynyal hálnak: útálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak; vérök rajtok.

15. Ha pedig valaki barommal közösül, halállal lakoljon, és a barmot is öljétek meg.

16. Ha valamely asszony akármely baromhoz járul, hogy az meghágja őt: öld meg mind az asszonyt, mind a barmot, halállal lakoljanak; vérök rajtok.

13. *És ha valaki.*⁷⁷² Isten eddig azt tanította, mi a helyes, hogy visszatartsa a népet a bűntől, s nemcsak a büntetéstől való félelemmel, hanem a lelkiismeret kedvéért is. Mivel azonban nem mindenki hajlik önként az engedelmességre, súlyos büntetéssel jutalmazza a gonosz megvetőket, akikkel kapcsolatban minden vallási erőfeszítés hasztalan. S

⁷⁷² A hetedik parancsolat kiegészítéseinek felosztása eltérő a francia változatban. Ott nincs „törvényszéki kiegészítések” rész, s ez a szakasz, másokhoz hasonlóan, a „polgárjogi kiegészítések” részhez tartozik.

megdöbbenő, hogy majdnem az összes pogány ennyire ostoba és brutális bolondságba süllyedt, s majdnem büntetlenséggel túrték a már a nevükben is megvetendő, természetellenes bűnöket.

Elismerem, hogy közülük még a leggonoszabbak is szégyelltek jóváhagyni egy ennyire súlyos bűnt. S bár büntetlenül gyakorolták, közös szégyenfolt volt még annak követelése is magukon a nyilvános törvényszéki eljárásokon, hogy ezeket más, egyébként el nem tűrt bűnöknél súlyosabban kell megbüntetni.

Mindkét vétkes felet ugyanazzal a büntetéssel sújtották, mert olyan mocskok volt ez, amit semmiképpen sem lehetett eltűnni. Sőt, ha a férfi, vagy a nő állattal vétkezett, akkor, hogy mindenki még jobban elborzadjon és óvakodjon a természetellenes bűntől, még az ártalmatlan állatra is kiterjedt a büntetés, ahogyan korábban láttuk, hogy az öklelődő ökröt is halálra ítélték, ha embert ölt. Ebből következtetünk arra, mennyire visszataszító dolog Isten számára ez a fajta bűn, mivel a romlottságát még a vétlen állat halála is megerősíti.

Leviticus 19

3Móz19:29

29. A te leányodat meg ne becestelenítsd, paráznaságra adván azt; hogy paráznává ne legyen a föld, és be ne teljék a föld fajtalansággal.

Ez az igeszakasz világosabban is alátámasztja, hogy minden engedély nélküli kapcsolat⁷⁷³ mindig is törvénytelen volt Isten szemében. Enyhítés és erőltetett magyarázat az itt elhangzottakat csak a lelki paráznaságra vonatkoztatni, s azok is túlságosan korlátozzák a törvényt, akik szerint csak a nyilvános paráznaság tilos, pedig Isten inkább általános parancsot ad arra, hogy a szülők őrizzék meg a leányaikat tiszta és szemérmes oktatással. De bár elismerjük, hogy semmi mást nem tilt, csak azt, hogy a szülők a leányaik kerítői legyenek, a *beszennyezni*⁷⁷⁴ szóból (mert egyesek a חלל, *chalal* szót túl enyhén, a *közössé tenni* kifejezéssel fordítják) mégis arra következtetnünk, hogy a szajhaságuk beszennyezi őket. A megjelölt ok pedig bőven megerősíti azt a tényt, hogy minden szajhaság gyűlöletes Isten előtt „paráznává ne legyen a föld (mondja Ő), és be ne teljék a föld fajtalansággal”. Világos, hogy itt nem a házasságtörésről van szó, hanem Isten azt mondja bűnösnek, ha egy férfi és egy nő házasságon kívül létesít kapcsolatot. Következésképpen a hetedik parancsolat arra tanítja a népet, hogy óvakodjanak minden szemérmetlenségtől.

Deuteronomium 23

5Móz23:17

17. Ne legyen felavatott paráznanő Izráel leányai közül; se felavatott paráznaférfi ne legyen Izráel fiai közül.

Ez az igeszakasz hasonlít az előzőhöz, mert az első mondatban megtiltja, hogy a leányok prostituáltakká legyenek. Egyesek úgy vélik, hogy a szajha neve a héberben a קדשה, *kedeshah*, mert ki van téve a bűnnek és fel van készülve rá.⁷⁷⁵ A mocskát azonban, ami a

⁷⁷³ “Toute compagnie d’homme et de femme hors le mariage.” – Francia.

⁷⁷⁴ Az Amplified Version széljegyzete szerint: „meggyalázni”.

⁷⁷⁵ A héber קדש szónak kettős jelentése van: *sanctum esse* és *praeparare* (Taylor Konkordanciája) noha csak *felavató által felkészülni* jelentéssel.

szentség ellentéte, látszólag inkább az ellentétes értelmű (antifrázis) szóhasználat fejezi ki. Mindenesetre a szüziességet írja elő, miszerint nem lehet törvényes a hajadon leányoknak férfiakkal kapcsolatot létesíteni. A második mondatban rejlik némi kétértelműség: „se *שקד* ne legyen Izrael fiai közül”, mert ezt a szó máshol világosan az örömfíúkra, vagy a férfi szajhákra vonatkoztatja, de nincs semmi ok rá, miért ne lehetne paráznának fordítani. Látszólag ebben az értelemben használatos Jób könyvében: „Azért ifjúságukban (vagy életük virágjában) hal meg az ő lelkők, és életök a *קדשה*, *kedeshim*, paráznákéhoz hasonló” (Jób36:14), ami megfelel a hírhedtté válásnak és a megszégyenülésnek az életben. De ha a szodómiára látjuk jobbnak vonatkoztatni, úgy minden tisztátalanságot egy szinekdochében foglal össze.

Leviticus 20

3Móz20:10

10. Ha valaki más ember feleségével paráználkodik, mivelhogy az ő felebarátjának feleségével paráználkodik: halállal lakoljon a parázna férfi és a parázna nő.

Deuteronomium 22

5Móz22:22-27

22. Ha rajtakapnak valamely férfit, hogy férjes asszonynyal hál, ők mindketten is meghaljanak: a férfi, a ki az asszonynyal hált, és az asszony is. Így tisztítsd ki a gonoszt Izráelből.

23. Ha szűz leány van jegyben egy férfiúval, és megtalálja azt valaki a városban, és vele hál:

24. Vigyétek ki mindkettőjüket annak a városnak kapuja elé, és kövezzétek meg őket kővel, hogy meghaljanak. A leányt azért, hogy nem kiáltott a városban, a férfit pedig azért, hogy meggyalázta az ő felebarátjának feleségét. Így tisztítsd ki a gonoszt Izráelből.

25. De hogyha mezőn találja a férfi a jegyben járó leányt, és erőszakoskodik rajta a férfi és vele hál: csak maga a férfi haljon meg, a ki azzal hált;

26. A leányt pedig ne bánts, mert a leánynak nincsen halálos bűne, mivel olyan ez a dolog, mint a mikor valaki felebarátjára támad és azt agyonüti.

27. Mert a mezőn találta őt; kiálthatott a jegyben járó leány, de nem volt a ki megoltalmazza őt.

5Móz22:22-27. *Ha rajtakapnak valamely férfit, hogy férjes asszonynyal hál.* Polgárjogi kiegészítés, melyből kiderül, mennyire gyűlöli Isten a házasságtörést, mivel halálos büntetést szab ki rá. S bizonyos, hogy miután a házasság Isten által megszentelt szövetség, annak megszenteltségételenítése semmiképpen sem tűrhető el. A házastársi hűséget is túl szentnek kell ahhoz tartani, hogysem büntetlenül megsérthető legyen, miközben a borzasztó galádság cselekedete valaki kebléről elragadni a feleségét, aki az Ő élete, vagy legalábbis az egyik fele. S ezért hasonlítja a próféta is megalázó módon a házasságtörőket fickándozó lovakhoz (Jer5:8), mert ahol az efféle bujaság eluralkodik, ott az emberek mondhatni állatokká zülленek le. Itt azonban más okra is utal, mert ha egy férfi megszegte a felesége iránti hűségét és kapcsolatot létesített egy szajhával, az nem volt halálos bünt, de ha bárki,

még akár aggregény is, másvalaki feleségével követett el házasságtörést, (meg kellett halnia⁷⁷⁶), mert a férj is súlyos sérelmet szenvedett, de a szégyen kiterjedt a leszármazottra is, és a törvénytelen gyermek vette át a törvényes helyét, az örökség pedig idegenekre szállt és a házasságon kívül születettek ragadták magukhoz törvénytelenül a család nevét. Ez az ok kényszerítette a pogányokat már a törvényt megelőzően is a házasságtörés szigorú megbüntetésére, amint az világosan kiderül Júda és Támár történetéből (1Móz38:14). Sőt a pogányok általános törvényével a házasságtörést mindig halálbüntetéssel sújtották, ezért még aljasabb és gyalázatosabb a keresztyéneknél, ha legalábbis nem utánozzák ebben a pogányokat. A házasságtörést nem kevésbé súlyosan bünteti Julius Caesar törvénye,⁷⁷⁷ mint Istené, miközben azok, akik a keresztyén névvel hivatkoznak, annyira lágyak és nemtörődömök, hogy ezt a förtelmes vétket nagyon könnyű feddével büntetik csupán. De nehogy ürügy nélkül érvénytelenítsék Isten törvényét, Krisztus példájával hozakodnak elő, Aki elengedte a házasságtörésen kapott asszonyt, pedig azt meg kellett volna kövezni. Pont ahogyan visszavonult a hegyekbe, hogy a tömeg ne tegye Őt királlyá (Jn8:11 és 6:15). Ha ugyanis fontolóra vesszük, miféle hivatalra delegálta az Atya az Ő egyszülött Fiát, nem leszünk meglepve, ha Ő megelégedett az elhívásának korlátaival és nem látta el a Bíró kötelességeit. Azok azonban, akiknek kard adatott a bűnök kijavítása végett, abszurd módon utánozták a példáját, s a büntetés enyhítése a részükről a vaskos tudatlanságból fakadt. Noha a férj és a feleség hűtlenségét nem egyformán büntették az emberi bíróságok, mégis, mivel kölcsönös kötelezettségeik voltak egymással szemben, Isten mindkettőn bosszút áll. Ezért lép hatályba Pál kijelentése Isten ítélőszéke előtt, mely szerint a házas személyek ne fosszák meg egymást, mert sem a feleségnek nincs hatalma a saját teste felett, sem a férjnek az övé felett (1Kor7:4-5).

23. *Ha szűz leány van jegyben egy férfival.* A büntetés súlyosságát még messzebbre terjeszti ki, s az eljegyzett leányt úgy tekinti, mint asszonyt, mégpedig nagyon jó okból: mert becsületszóval kötelezte el magát. Az pedig, ha az asszony elméje úgy elidegenedett attól a férfitől, hogy más karjaiban veszítette el a szüzességét, annak jele, hogy átadta magát a bujaságnak. Mivel azonban a megerőszakolt nem gonosztevő, az asszonyt felmenti, ha a mezőn történt az erőszak, mert valószínű, hogy vonakodva engedett, mivel messze volt tőle minden segítség. S bár a feltételeket hozzáigazítja a faragatlan nép felfogóképességéhez, Isten szándéka a különbségtétel volt az erőszak és az egyetértés között. Ha tehát egy leányt az épület oly eldugott részén erőszakoltak meg, ahonnan a kiáltásai nem hallatszottak, Isten kétségtelenül felmenti őt, amennyiben kielégítő tanúvallomással és feltételezéssel tudta bizonyítani az ártatlanságát.

Leviticus 19

3Móz19:20-22

20. És ha valaki asszonynyal hál és közösül, és az valamely férfi hatalma alatt lévő rabnő, és sem ki nem váltatott, sem szabadon nem bocsáttatott: büntetés érje, de meg ne ölettessenek, mert nem volt szabad az asszony.

21. A férfiú pedig vigye el az ő vétkéért való áldozatát az Úrnak a gyülekezet sátorának nyílásához: egy kost vétekért való áldozatul.

22. És a pap szerezzen néki engesztelést, a vétekért való áldozat kosával az Úr előtt, az ő bűnéért, a melyet elkövetett, és megbocsáttatik néki az ő bűne, a melyet elkövetett.

⁷⁷⁶ A francia változatból beszúrva.

⁷⁷⁷ Lásd Plinius, Ep. 6:13.

Jóllehet Isten szemében nincs különbség a rabszolga és a szabad ember között, az állapotuk mégis eltérő az igazságszolgáltatás vonatkozásában.⁷⁷⁸ S nem is ugyanazok a gonosz következmények származnak a rabnővel (mint a szabad nővel⁷⁷⁹) elkövetett házasságtörésből. Dacára annak tehát, hogy a bűn méltó a halálra, mégis, a nép gyengeségének figyelembevételével enyhíti az ítéletet. Így ha valaki eljegyzett rabnőt rontott meg, mindkettőt megkorbácsolták.⁷⁸⁰ Ebből arra következtetünk, hogy ha egy már férfival hált ágyast elcsábítottak, a főbenjáró bűnnek minősült. De nehogy hamisan úgy vélekedjenek a törvény szelídségéből, vagy elnézéséből kiindulva úgy vélekedjen, hogy ez csak csekély bűn, ennek a tévedésnek azonnal elébe megy a meglakolás hozzátételével. Ha ugyanis olyasvalakinek, akit már megkorbácsoltak, még engesztelésre is szüksége van, abból következően a vétke nagyságát nem a büntetéséből kiindulva kell felbecsülni.

Exodus 21⁷⁸¹

2Móz21:7-11

7. És ha valaki az ő leányát szolgálóul adja el, ne úgy menjen el, mint a szolgák mennek.

8. Ha nem tetszik az ő urának, hogy eljegyezze őt magának, akkor váltassa ki; arra, hogy idegen népnek eladja, nincs hatalma, mivel hűtelen volt hozzá.

9. Ha pedig a fiának jegyzi el őt: a leányok törvénye szerint cselekedjék vele.

10. Ha mást vesz magának: ennek ételét, ruházatát és házasságbeli igazát alább ne szállítsa.

11. Ha ezt a hármát nem cselekszi vele: akkor menjen az el ingyen, fizetés nélkül.

Ebből, valamint más, hasonló igeszakaszokból világosan kiderül, hogy milyen sok bűnt kellett a szükségszerűség okából eltűnni ebben a népben. Teljességgel a barbarizmus cselekedete volt, hogy az atyák eladják a gyermekeiket a szegénységük enyhítése végett, ám mégsem lehetett úgy javítani ezen, ahogyan remélni lehetett. Emellett a házassági eskü szentségének is nagyobbnak kellett volna lenni, semhogy megengedhető lett volna az úr számára a rabszolgánőjének az eltaszítása, miután feleségként eljegyezte magának, vagy ha a fiának jegyezte el, akkor annak a szövetségnek az érvénytelenítése, aminek sérthetetlennek kellett volna maradnia. Azt az alapelvet ugyanis mindig be kellett volna tartani, mely szerint „A mit azért az Isten egybeszerkesztett, ember el ne válaszsza” (Mt10:6, Mk10:9). Mégis adatott szabadság az ókori népnek ezekben a részletekben: csak arról történik itt gondoskodás, hogy a szerencsétlen nők ne szenvedjenek gyalázatot és sérelmet az eltaszításuk miatt. S noha Isten kegyelmes a büntetés elengedésével, mégis kimutatja, mennyire tetszik Neki az erkölcsösség, ami az emberek szívének keménységét illeti. Először is Isten nem engedi meg az úrnak, hogy elcsábítsa a vásárolt rabnőjét, ha azonban mégis élvezni akarja annak ölelését, akkor el kell vennie feleségül. Jóllehet ezt nem mondja konkrétan ki, azonban mégis következtethetünk abból, amit elítél, hogy annak ellenkezője az, amit Ő elfogad. Ezzel azok elképzelését is cáfolja, akik úgy vélekedtek, hogy a parázñaság törvényes dolognak minősült a törvény alatt. A szavakat azonban jobban is meg kell vizsgálnunk a kétértelműségük miatt.

⁷⁷⁸ “Quant aux jugemens terreins, et humains.” – *Francia*.

⁷⁷⁹ Kiegészítve a francia változatból.

⁷⁸⁰ Kálvin latin változata és a Kommentár itt inkább az Amplified Version „korbácsolás lesz” széljegyzetével, semmint a „meg lesz korbácsolva” szöveggel egyezik meg. Dathe fordítása „vapulant ambo”, s hozzáfűzi: “sic Vulgatus recte, sequitur enim pluralis non moriantur. Vide Michaelis, J. M. P. V., 50. oldal”

⁷⁸¹ Ez a szakasz is a francia változatból származik.

Először is a nemekkel azzal a megfontolással bánik, hogy az asszony állapota jobb lehessen a férfiénél, mivel ellenkező esetben a gyengeségük folytán a fiatal lányok sérelmet és gyalázatot szenvedhetnének. Ez után egy magyarázat következik, melyet illetően azonban a fordítók eltérően vélekednek. Egyesek ugyanis a לו, *lo* kötőszót, ami tulajdonképpen tagadó לו-nak olvassák,⁷⁸² s ebből két ellentétes jelentés származik: ha *eljegyezte*, vagy ha *nem jegyezte el* magának. Ha az igenlő jelentést fogadjuk el, akkor a rendelet jelentése a következő: Ha az úr eltaszítja a rabszolganőjét, akit szeretett és feleségül szánt magának, akkor szabadságot kell neki adnia. Jóllehet a szó szerinti fordításban „ki kell őt váltatnia”, mégis, a szövegkörnyezet megmutatja, hogy az Úrra a rabszolganő felszabadításának kötelezettsége hárul. Az a tény sem mond ennek ellen, hogy csak az idegeneknek történő eladásának jogától van megfosztva, mert én ezt nemcsak az idegenekre értem, hanem a saját népének tagjaira is, mivel idegen népnek nevezi néha a más törzshöz, vagy családhoz tartozókat is. Mert még ha nem is volt házassági kötelék, akkor sem volt törvényes eladni a szent és választott nép szolgálait idegeneknek. Emellett az izraeliták között a rabszolgaság csak átmeneti volt. De minden más kihagyva elegendő csak annak az abszurditására kitérni, hogy valaki a feleségét eladható rabszolgaként tartsa számon, ha azoknak a vélekedését kellene elfogadnunk, akik az szerint ezek a szavak az eljegyzés utáni eltaszításra vonatkoznak.⁷⁸³ Én magam inkább a másik véleményt fogadom el, mely szerint noha az úr nem kényszerül a házasságra vele, ha a kinézete nem tetszik neki, és nem akarja feleségül venni, de legalábbis a megváltásáról gondoskodnia kell, mert a szemérme veszélybe kerül, ha házasságkötés nélkül vele marad – hacsak Mózes nem azt akarja jelezni, hogy miután elcsábította, az ura nem tisztelte meg házassággal. A másik nézet azonban, melyről az imént szoltam, egyszerűbb. Figyelmezteti az urakat, nehogy kényük-kedvük szerint csábítsák el a rabszolganőiket. Azaz, a *nem tetszik* szó nem az eltaszításra vonatkozik,⁷⁸⁴ hanem a szépséggel, vagy a hitvesi szeretettel van szembeállítva.

A következő mondat arra vonatkozik, ha a fiának jegyzi őt el (hozományt kell neki adnia⁷⁸⁵), melynek során szintén a hölgy mértékletessége és tisztessége van figyelembe véve, nehogy megfosszák a tulajdonjogától, és prostituálttá váljon. Harmadjára arról gondoskodik, hogy amennyiben eltaszítják, akkor ne kerüljön hátrányos helyzetbe. Ha tehát a menyévé teszi és eljegyzi őt a fiának, akkor azt a parancsot kapja, hogy nagylelkűen bánjon vele, mert „a leányok törvénye szerint cselekedjék vele” ugyanazt jelenti, mint hozományt adni neki, vagy legalábbis úgy bánni vele, mintha szabad ember volna. Végül hozzáteszi, hogy ha más feleséget választ a fiának, nem szabad elűznie a korábbi, vagy nem szabad az ételét és a ruházatát, vagy valami más dolgát lejjebb szállítani, mely utóbbi vonatkozásában az igemagyarázók nem nagyon értenek egyet. Egyesek *időnek* fordítják, de én nem látom be, mint jelent *az ő idejének a megkisebbitése*. Mások *házassági kötelezettségnek*, de ez túlon túl szabados fordítás. Megint mások helyesebben *megpróbáltatásnak*, mert a hölgyet megalázza, ha eltaszítják. De a *megpróbáltatás kisebbitése* még így is túl nyers kifejezés a sérelem ellensúlyozására. Vizsgálják hát meg az olvasóim, hogy vajon a ענתה, *gnonathah* szó nem használatos-e *megállapodás*, vagy *egyezség* értelemben, mert így a szövegkörnyezet nagyon

⁷⁸² A héber szövegben a לו szerepel, melynek jelentése „nem”, de az olvasat valódisága kétséges, s a masszoréta megjegyzés a לו, „neki” jelentéssel rendeli azt helyettesíteni. Kálvin Sebastian Münstert követi az eredetihez ragaszkodva, míg az Amplified Version és a Septuaginta a masszoréta megjegyzésnek megfelelően elvetik a „nem”-et. – Henry Walter.

⁷⁸³ Ez a mondat nincs meg a francia változatban, helyette az alábbi szerepel: “Ce mot doncques ou il est dit, *Qu’il ne la pourra vendre a des estrangers*, est entrelasse, pour monstrier, qu’il n’y eust eu nulle raison qu’il vendist celle qu’il a abusee de vaine esperance”, ez a mondat tehát, melyben kimondja, hogy nem adhatja el őt idegeneknek, azért van beszúrva, hogy megmutassa: nincs rá ok, amiért el kellene őt adnia, akit hiábavaló reménységre sarkallt.

⁷⁸⁴ Az Amplified Version szerint: „Ha nem nyeri meg ura tetszését”. A héberben: „Ha rossz az ő szemeiben”.

⁷⁸⁵ A francia változatból hozzátéve, melyben sok itt a szóbeli különbség.

gördülékennyé válik: ha az illető fia mást vett el, és a leánynak szégyenletes elutasításban volt része, akkor is meg kell kapnia a jogos élelmét, ruházatát és a kijelölt hozományát. Ha nem, akkor Isten azt parancsolja, hogy legyen ingyenesen felszabadítva azért, hogy a szabadsága viszonzozza mindazt a rosszat, amiben része volt.

Exodus 22

2Móz22:16-17

16. Ha valaki hajadont csábít el, a ki nincs eljegyezve, és vele hál: jegyajándékkal jegyezze azt el magának feleségül.

17. Ha annak atyja nem akarja azt néki adni: annyi pénzt adjon, a mennyi a hajadonok jegyajándéka.

Ebből is világos, hogy jóllehet Isten elengedi a törvényszéki büntetést, a parázñaság mégsem tetszik Neki. Ami a lelkiismeret lelki ítéletét illeti, léteztek engesztelések az Ő kibékítésére. Itt azonban csak a fiatal hölgyekre van tekintettel, nehogy megtévesztvén és a szüzességüket elvesztvén kénytelenek legyenek szajhákna állni, s így a prostitúció megfertőzze a földet. Az orvosság az, hogy a hölgyet megrontónak feleségül kell őt venni, s hozományt kell neki adni a saját vagyonából, nehogy ha utóbb eltaszítja, egy fillér nélkül kelljen az illető ágyából távoznia. Ha azonban a házasság nem teszik az atyjának, a csábítóra kiszabott büntetés az, hogy jegyajándékot kell neki adni.

Deuteronomium 24

5Móz24:5

5. Hogyha valaki újonnan vesz feleséget, ne menjen hadba, és ne vessenek reá semmiféle terhet; egy esztendeig szabad legyen az ő házában, és vidámitsa a feleségét, a kit elvett.

Az itt adott mentességnek az a célja, hogy felébressze azt a kölcsönös szeretete, ami megőrizheti a férj és a feleség házastársi hűségét. Fellép ugyanis annak veszélye, hogy ha a férj azonnal eltávozik a feleségtől a házasságkötést követően, a menyasszony, még mielőtt teljesen összeszoktak volna, túlonúl hajlamos lesz szerelembe esni másvalakivel. Hasonló veszélybe kerül a férj is, mert a háborúban és más hadjáratokban sok minden történik, ami az embereket a bűnbeesésre kísérti. Isten tehát azzal akarja előmozdítani a férj és a feleség szeretetét, hogy együtt tartja őket egy egész éven át, hogy megszilárdulhasson közöttük a kölcsönös bizalom és utána folyamatosan óvakodhassanak mindennemű bujaságtól.

Az, hogy Isten megengedi a menyasszonynak, hogy örülhessen a férjének, nem csekély bizonyítékát szolgáltatja az Ő engedelkenységének. Biztosan nem is lehet másként, mint hogy a testi vágyak bizonyos mennyiségű bűnnel befolyásolják a férj és a feleség kapcsolatát. Isten azonban nemcsak megbocsátja, de el is fedezi azt a szent házasság leplelével, nehogy az, ami önmagában bűnös, így is annak minősüljön. Sőt, a saját jószántából még azt is megengedi nekik, hogy örüljenek egymásnak. Ezzel a rendelkezéssel vannak összhangban Pál szavai: „3. A feleségének adja meg a férj a köteles jóakaratot; hasonlóképen a feleség is a férjének... Ne foszszátok meg egymást, hanemha egyenlő akaratból bizonyos ideig, hogy ráérjete a bűjtölsre és az imádkozásra.” (1Kor7:3, 5)

Numeri 5

4Móz5:11-31

11. Szóla azután az Úr Mózesnek, mondván:

12. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nekik: Ha elhajol valakinek a felesége, és hűtelenné válik iránta;

13. És hál valaki ő vele közösülve, és az ő férje előtt titok marad, és elrejtetik, hogy ő megfertőztetett; bizonyság pedig nincs ellene, sem a bűnön nem kapták;

14. De felgerjed ő benne a féltékenység lelke, és féltékenykedik a feleségére, mivelhogy az megfertőztetett; vagy felgerjed ő benne a féltékenység lelke, és féltékenykedik a feleségére, jóllehet az meg nem fertőztetett.

15. Akkor vigye a férfiú az ő feleségét a paphoz; és vigye el azzal együtt az érette való áldozatot; egy efa árpalisztnek tizedrészét; de ne öntsön arra olajt, és ne tegyen arra temjént, mert féltékenységi ételáldozat ez, emlékeztető ételáldozat ez, a mely hamisságra emlékeztet.

16. A pap pedig léptesse elő az asszonyt, és állassa őt az Úr elé.

17. És vegyen a pap szent vizet cserépedénybe; a hajlék pádimentomán levő porból is vegyen a pap, és tegye azt a vízbe.

18. És állassa a pap az asszonyt az Úr elé és fejét meztelenítse meg az asszonynak, és tegye annak kezére az emlékeztető ételáldozatot, féltékenységi ételáldozat az; és a papnak kezében legyen átokhozó keserű víz.

19. És eskesse meg őt a pap, és ezt mondja az asszonynak: Ha nem hált veled senki, és ha el nem hajoltál tisztátalanságra a te férjed mellett, ne ártson néked ez az átokhozó, keserű víz.

20. Ha pedig elhajoltál a te férjed mellől, és megfertőztetted magadat, és valaki közösült veled a te férjeden kívül,

21. Miután megeskette a pap az asszonyt az átoknak esküjével, ezt mondja az asszonynak: Tegyen tégedet az Úr átokká, és eskü-példává a te néped között, megszárasztván az Úr a te tomporodat, és a te méhedet dagadtá téven.

22. És menjen be az átokhozó víz a te belső részeidbe, hogy megdagadjon a te méhed, és megszáradjon a te tomporod. Az asszony pedig mondja: Ámen! Ámen!

23. És írja fel a pap ez átkokat levélre, azután törölje le a keserű vízzel.

24. És itassa meg az asszonynyal az átokhozó keserű vizet, hogy bemenjen ő belé az átokhozó víz az ő keserűségére.

25. Azután vegye el a pap az asszony kezéből a féltékenységi ételáldozatot, és lóbálja meg azt az ételáldozatot az Úr előtt, és áldozzék azzal az oltáron.

26. És vegyen egy marokkal a pap az ételáldozatból emlékeztetőül, és füstölögtesse el az oltáron, és azután itassa meg az asszonynyal a vizet.

27. És ha megitta vele a vizet, akkor lészen, hogy, ha megfertőztette magát, és hűtelenné lett az ő férjéhez, bemegy az az átokhozó víz ő belé az ő keserűségére, és megdagad az ő méhe, és megszárad az ő tompora, és az az asszony átokká lesz az ő népe között.

28. Ha pedig nem fertőztette meg magát az asszony, hanem tiszta: akkor ártatlan, és termékeny lészen.

29. Ez a féltékenységi törvény, mikor elhajol az asszony az ő férje mellől, és megfertőzteti magát;

30. Vagy mikor valaki, a kiben felgerjed a féltékenység lelke annyira, hogy féltékenykedik a feleségére; az ő feleségét állatja az Úr elé. És cselekedjék vele a pap mind e törvény szerint.

31. És ártatlan lesz a férfi a bűntől, az asszony pedig viseli az ő bűnének terhét.

11. *Szóla azután az Úr Mózesnek.* Noha ez a ceremónia a törvényszéki szolgálatok részének tűnik, mégis jónak láttam ehhez a helyhez sorolni, mivel a hetedik parancsolat betartását beszéli el. A célja az, hogy az asszonyok a büntetlenségben bízva ne adják át magukat a szemérmetlenségnek, vagy a féltékenység ne szüljön viszályt, s elidegenítván a férj és a feleség elméit egymástól, ne szakítsa szét a tiszta vonzalom kötelékeit, mert így megannyi romlottság előtt nyílna meg az ajtó. Ezzel a rítussal tehát Isten Önmagát a házastársi hűség örének és bosszúállójának nyilvánítja, s ebből kiderül, mennyire elfogadható áldozat is az Ő szemében a férjes asszony szemérmessége, aminek Ő Maga méltóztatik az örének kijelenteni Magát. Nem csekély vigasztalás tehát a férfiek számára, hogy Isten vállalja fel a titkos rossz leleplezését, ha a feleségeik netalán áruló módon bántak volna velük.

Jobb lesz azonban sorban megvizsgálni a részleteket. Mikor a legelején azt mondja: „Ha elhajol valakinek a felesége... és az ő férje előtt titok marad”, abban látszólag egy abszurditás rejlik, mintha így senki más nem vonna ítéletre, csak akiket el kell ítélni, pedig ha a tény bebizonyosodott, akkor semmi értelme sem lenne a próbának. De a „ha vétkezett ellene” nem azt jelenti, hogy az asszony hűtlenségét kell leleplezni, hanem ez a férje vélekedésére vonatkozik. Ezért a szavakat így kell magyarázni: ha bárki úgy véli, hogy a felesége közöszlött mással, és más módon nem szabadulhat az őt lesújtó aggodalomtól, forduljon Istenhez az ember hatáskörét meghaladó ítéletért. Isten mégis⁷⁸⁶ szemlátomást célzatosan említette meg a bűnt, nehogy a férfiek meggondolatlanul gyalázatba döntsék ártatlan feleségeiket. Tudjuk, hogy sokan ok nélkül gyanakvók, s ha egyszer e féltékenységi birtokba vette az elmét, ott már nincs többé helye a mértékletességnek, vagy egyenlőségnek.⁷⁸⁷ Ezért embertelenség lenne a mogorva és okatlan férjeknek Isten eme szörnyű ítéletére vonni holmi lényegtelen gyanakvás miatt. Ha ugyanis a férfiek kegyetlenek és istentelenek voltak, akkor olyan lenne ennek a hatalomnak a válogatás nélküli megadása neki, mintha kardot adnának a kezébe. Isten tehát arra utal, hogy a papnak gondosan meg kell fontolni, nehogy túl könnyedén fogadjon el bármiféle panaszt, bár utóbb világosabban is kifejezi Magát a feltételek másik részében: „féltékenykedik a feleségére, jóllehet az meg nem fertőztetett”.

15. *Akkor vigye a férfiú az ő feleségét a paphoz.* Ez a felajánlás különbözik a többitől, melyeket mostanáig említettünk, mert ez egyfajta ünnepélyes kérés, amivel az asszony kiteszi magát annak, hogy esetleg átkozott lesz. Tiszta lisztet kínál tehát tömjén, vagy olaj nélkül, mivel az engesztelés rítusa⁷⁸⁸ nem volna összhangban az átokkal. S hogy az asszony még jobban féljen a hamis esküvéstől, Isten elé kerül fedetlen fővel, mintha a pap a búvóhelyéről vonná őt elő. Nem odaillőnek tűnik ugyanis, hogy – amint azt egyesek képzelik – a leplet a becstelensége jeleként vették le a fejéről, mert így már azelőtt el lett volna ítélve, hogy az ügyét meghallgatták volna. Így tehát fedetlen fejjel került Isten elé, hogy komolyan megrettenjen, s ez után következik a felmentés, vagy az elítélés módja. A pap parancsot kap arra, hogy tegyen szentelt vizet egy cserépedénybe, szórjon bele némi port a padlóról, majd vegyen egy könyvet, vagy tekercset az átok ígéivel, s törölje le azokat úgy, hogy benne maradjanak a vízben, s adja a poharat az asszonynak. Egyesek szerint a szentelt víz az, amit a rézmedencében tartottak mindig készen azok mosakodásához, akik a napi áldozatok bemutatásával kapcsolatos kötelezettségeket látták el. De vegyük fontolóra az olvasóim, hogy

⁷⁸⁶ “Toutefois il semble bien que Dieu ait poisee le cas, qu’une femme fust chargée de presumption vehemente”, mégis teljes mértékben kiderül, hogy Isten azt az esetet feltételezte, hogy az asszonyt erőteljes vélekedés alapján vádolják. – *Francia.*

⁷⁸⁷ “Nous savons qu’il y a beaucoup de gens ombrageux, qui conçoivent des fantasies a la volée”, tudjuk, hogy sok gyanakvó ember létezik, akik elhamarkodottan fantáziálnak. – *Francia.*

⁷⁸⁸ “Litandi ritus.” – *Latin.* “La façon d’obtenir grace devant Dieu, et se reconcilier.” – *Francia.*

vajon nem inkább arról a vízről van-e szó, amibe a veres tehén hamvait szórták, s amivel az ünnepélyes megtisztulást végezték (4Móz19:1), mint azt már korábban láttuk. Az asszonyt ezzel intették ugyanis, hogy amennyiben hamisan esküszik, az engesztelésnek már nem létezik semmi más eszköze. A földről felszedett por is a megvetés jele volt: röviden, az egész eljárás az asszony megalázására irányult, hogy hamis esküvel meg ne kettőzze a bűnét. Emellett a papnak is el kellett ismételnie az átok szavait, nehogy az asszony ilyen, vagy amolyan kibúvót keressen. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért ő volt kénytelen átkokat szórni a saját fejére azok helyett, akiket gyilkossággal, vagy más szörnyűséges bűnökkel gyanúsítottak meg? Véleményem szerint azért, mert egyetlen más vétek sem leplezhető el olyan könnyen, mint ez. Nehogy tehát az asszony megkeményedjen a ravasz és gonosz mesterkedés miatt, orvosság adatik a különféle félrevezetések ellen, s Isten ezzel mutatja meg, hogy a házasság az Ő védelme és felügyelete alatt áll. Emlékeznünk kell arra is, hogy ez nem pusztán holmi mumus volt, mert Isten a saját kijelentése alapján kétségtelenül a hűtlenség nyílt bosszúállójaként lépett fel. Nem is hiába teszi hozzá a fenyegetést, miszerint ha az asszony csaló, akkor átok lesz a népe között, mivel a bensője feldagad és a combja összeszárad. Viszont Isten nem hiába ígéri, hogy ha ártatlan, akkor nemcsak szabad lesz, de termékeny is, így Isten áldása lesz a felmentésének pecsétje. Ez ugyanis a „bevettetik maggal”⁷⁸⁹ kifejezés jelentése, amiképpen ellenkezőleg a combja elfonnyad,⁷⁹⁰ s terméketlenül sorvad el. Az ugyanattól a víztől származó ellentétes jelekből arra következtetünk, hogy a külső jellel Isten az Ő titkos hatalmával munkálkodott úgy, ahogyan az eset megkívánta.

Deuteronomium 22

5Móz22:13-21

- 13. Ha valaki feleséget vesz, és bemegy hozzá, és meggyűlöli azt,**
- 14. És szégyenletes dolgokkal vádolja, és rossz hírbe keveri azt, mert ezt mondja: E feleséget vettem magamnak, és hozzá mentem, de nem találtam ő benne szűzességet:**
- 15. Akkor vegye azt a leánynak atyja és anyja, és vigyék a leány szűzességének jeleit a város vénei elé a kapuba;**
- 16. És mondja a leánynak atyja a véneknek: Leányomat feleségül adtam e férfiúnak, de gyűlöli őt;**
- 17. És íme szégyenletes dolgokkal vádolja, mondván: Nem találtam a te leányodban szűzességet; pedig ímhol vannak az én leányom szűzességének jelei! És terítsék ki a ruhát a város vénei elé.**
- 18. Akkor a város vénei fogják meg azt a férfit, és ostromozzák meg őt;**
- 19. És bírságot adják meg száz ezüst siklusra, és adják ezt a leány atyjának; mert rossz hírbe kevert egy izráelita szűzet; és legyen annak felesége, és el nem bocsáthatja azt teljes életében.**
- 20. Ha pedig igaz lesz a vádolás, és nem találtatik szűzesség a leányban:**
- 21. Akkor vigyék ki a leányt az ő atyjának háza elé, és az ő városának emberei kövezzék meg kövel, hogy meghaljon; mert gyalázatosságot cselekedett Izráelben, paráználkodván az az ő atyjának házában. Így tisztítsd ki közüled a gonoszt.**

⁷⁸⁹ Az Amplified Version szerint: „magot fogan”. „A héberben: *bevettetik maggal*, aminek a kaldeus magyarázó szerint a jelentése *gyermeket fogan*.” – Ainsworth.

⁷⁹⁰ „A *combod leapad*. A héberben: *a combod megapad*, a görögben: *a combod megapadt*, a kaldeusban: *a combod elfonnyad*.” – Ugyanott. „A *prolapsus uteri* betegséghez hasonló valami.” – Adam Clarke.

13. *Ha valaki feleséget vesz.* Ez az igeszakasz szintén a szemérmességet igyekszik felmagasztalni. Isten mindkét helyzetről gondoskodik, nehogy a férj igazságtalanul keverjen gyalázatba egy szemérmes és ártatlan fiatalasszonyt, vagy nehogy egy beszennyeződött fiatalasszony elkerülje a büntetést, ha szűznek állította be magát. Egy harmadik célt is meg kell említeni, tudniillik hogy az így megintett szülők jobban ügyeljenek a gyermekeikre. Valóban a vaskos brutalitás cselekedete, amikor a férj tudatosan és akarattal hamis ürügyet keres az elváláshoz a feleségétől, szegyenbe és gyalázatba kevervén őt. Mivel azonban nem ritkán történik meg, hogy a kicsapongók megundorodnak a bűneiktől, s minden lehetséges módon megpróbálnak megszabadulni azoktól, ezért szükséges volt megfeddeni ezt a gonoszságot, és előírni egy módszert, mellyel az asszony becsületessége biztonságban lesz az istentelen és kegyetlen férj rágalmaival. Közben pedig igazságos dolog volt megkönnyebbülést biztosítani az őszinte embernek, nehogy egy ringyót legyen kénytelen a keblén melengetni, aki becsapta őt. Nagyon keserű dolog ugyanis az eszes elmének csendben túrni ekkora gyalázatot. Bámulatos óvintézkedést szab itt meg: ha egy asszonyt megvádolt a férje, a szülei hatalmában volt a szüzessége bizonyítékainak bemutatása, amelyek felmentették őt. Ha azonban ezt nem tették meg, a férj nem volt köteles megtartani őt az otthonában, miután más ember beszennyezte. Az igeszakaszból világos, hogy a szüzesség jeleit egy ruhán tették az a nászéjszaka után, mint a szemérmesség bizonyítékát a jövőre nézve. Az is valószínű, hogy a ruhát kiterítették a tanúk elé bizonyítékként, mint a tiszta és szerény fiatalasszony biztos védelmét. Túl nagy mozgásteret adott volna ugyanis a szülőknek, ha egyszerűen csak az ő bizonyítékaiknak kellett volna hinni, de Mózes röviden szól, egy mondhatni közismert szokásról.

18. *Akkor a város vénei fogják meg azt a férfit.* A rágalmat ebben az esetben háromszoros büntetéssel sújtották. Először, aki a hamis vádakot koholta, azt megostorozták. Másodszor, száz ezüstöt kellett fizetnie a leány atyjának. Harmadszor, soha nem küldhette el az asszonyt magától. S az okot is megadja: „mert rossz hírbe kevert egy izráelita szűzet”. Isten itt a szűzek védelmezőjének mutatja Magát, hogy a fiatal nőket még inkább a szemérmesség művelésére serkentse. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy rossz döntés volt kitenni a boldogtalan asszonyt örökre egy zsarnoki alárendeltségnek, arra azt mondom, hogy ez azért történt, mert nem volt mód a felszabadítására. Amint ugyanis nemsokára majd látjuk, a férfiaknak szabad volt elválni a feleségeiktől, ám akkor sem volt jogos, vagy helyes felülbírálni Isten korábbi rendelkezését. Emellett szükséges volt megelőzni a férj mesterkedését, aki úgy dicsekedett volna a válással, mint aki elérte, amit akart.

20. *Ha pedig igaz lesz a vádolás.* Ha bárkinek valahogyan túl súlyosnak tűnik a büntetés, akkor gondoljon arra, hogy semmiféle más csalás sem tűrhetetlenebb. Egy mező, vagy ház hamis eladása is ugyanúgy bűnnek számít, mint a hamis pénz forgalomba hozatala. Ezért az, aki csalás okából él vissza a házasság szent nevével, s tisztátalan testet kínál tiszta helyett, még kevésbé szolgál rá a megbocsátásra. A szigorúság oka azonban, amit konkrétan is megemlít, sokkal kiterjedtebb, tudniillik mert gonoszságot, vagy mocskos dolgot cselekedett Izraelben. Az egyesek által adott *bolondság* fordítás szegényes, mert jóllehet a szó *נבל*, *nabal* szóból származik, mégis a bolondságnál valami szörnyűségesebbet jelent. Pont miképpen Simeon és Lévi, a sekhemiek lemészárlása miatt mentegetőzve *נבלה*, *nebalah*-nak, mocskoknak Izraelben nevezik a húguk beszennyezését (1Móz34:7).⁷⁹¹ Ebből ismét kiderül, mily nagyon elfogadható Isten számára a szemérmesség.

⁷⁹¹ „Bolondság, mely ellentétes a józan ésszel, gonoszság.” – *Simon's Hebrew Lexicon*. W. Taylor a Konkordanciájában mondja: „Inkább bolondság, mint vétek, alávalóság, vagy amiről feltételezhető, hogy a rossz erkölcs alapján felelős a kiaszott, elszáradt virágokért, levelekért, vagy gyümölcsökért.” 1Móz34:7; Józ7:15; Bír19:23-24.”

Deuteronomium 24

5Móz24:1-4

1. Ha valaki asszonyt vesz magához, és feleségévé teszi azt, és ha azután nem találja azt kedvére valónak, mivelhogy valami illetlenséget talál benne, és ír néki váló levelet, és kezébe adja azt annak, és elküldi őt házától;

2. És kimegy az ő házából, és elmegy és más férfiúé lesz;

3. És a második férfiú is meggyűlöli őt, és ír néki váló levelet, és kezébe adja azt, és elküldi őt házától; vagy ha meghal az a második férfi, a ki elvette azt magának feleségül;

4. Az első férje, a ki elküldte őt, nem veheti őt másodszor is magához, hogy feleségévé legyen, minekutána megfertéztetett; mert útálatosság ez az Úr előtt; te pedig ne tedd bűnössé a földet, a melyet az Úr, a te Istened ad néked örökségül.

Jóllehet az elváláshoz tartozó dolgok elnézéses alapon megadattak a zsidóknak, Krisztus mégis kijelenti, hogy ez soha nem állt összhangban a törvénnyel, mivel közvetlenül ellentmond Isten első rendeletének, ahonnan az örök és sérthetetlen szabályt kell származtatni. Közmondásszerűen mondják, hogy a természet törvényei felbonthatatlanok, s Isten egyszer, s mindenkorra kijelentette, hogy a férj és a feleség közötti egység köteleke szorosabb, mint a szülő és a gyermek közötti. Ezért ha egy fiú nem rázhatja le a szülői igát, akkor semmiféle ok sem engedheti meg a férj kapcsolatának felbontását a feleségével. Ebből kiderült, mily nagy volt a romlottsága annak a nemzetnek, melyet nem lehetett visszatartani a legszentebb és sérthetetlen kötelék felbontásától. S a zsidók tévesen következtettek a büntetlenségükből arra, hogy a válás törvényes, amit Isten a szívük keménysége miatt nem büntetett meg. Nekik inkább azt kellett volna fontolóra venniük Krisztus válaszával összhangban, hogy az embernek nem szabad azt szétválasztania, amit Isten szerkesztett egybe (Mt19:6). De Isten úgy döntött, gondoskodik azokról az asszonyokról, akiket kegyetlenül elnyomtak, s akik számára jobb volt azonnal felszabadulni, semmint egész életükben a kegyetlen zsarnokság alatt nyögni. Így Malakiásnál is jobbnak mondja a válást a többnejűségnél, mivel tűrhetőbb dolog elválnak lenni, mint együtt élni egy szájával és versengeni azzal (Mal2:14). S kétségtelen, hogy a váló levél, vagy tekeres, miközben minden gyaláztatól mentesítette az asszonyt, hozott némi szégyent a férjre, mert aki megvallja, hogy azért küldi el a feleségét, mert nem tetszik neki, az magára veszi mind a mogorvaság, mind a következtetlenség vádját. Hisz micsoda vaskos ledérséget és szégyenteljes állhatatlanságot mutat, ha a férj úgy megbotránkozik valamely tökéletlenségtől, vagy betegségtől a feleségében, hogy elveti magától a saját maga egyik felét?! Látjuk tehát, hogy a férjeket közvetve megfeddi a váló levél megírása, mivel ezzel megsértik a feleségeiket, akik tiszták, s más vonatkozásban is olyanok voltak, amilyeneknek lenniük kellett. Isten azért parancsolja meg Ézsaiásnál a zsidóknak a váló levél megírását, hogy elvegyen tőlük minden okot a panaszkodásra. Mintha az anyjuknak adta volna (Ézs50:1), s ez ugyanaz, mintha azt mondaná: igazságos okból vetette el őket, mert áruló módon csatlakoztak az istentelenséghez.

Egyes fordítók nem olvassák ezeket a verseket folyatólágosan hanem úgy vélik, a mondanivaló az első végével válik teljessé, ahol a férj arról tesz bizonyosságot, hogy nem sérelem miatt válik el a feleségétől, hanem mert a szépsége nem elégíti ki a vágyakozását. Ha azonban jobban odafigyelünk, meglátjuk, hogy ez nemcsak a törvény egyik intézkedése, tudniillik, mely szerint ha az ember elvált a feleségétől, akkor nem szabad újra elvennie, amennyiben időközben már más felesége is volt. A törvény oka az, hogy a feleségét áruba bocsátván a tőle telhető legnagyobb mértékben kerítőként tevékenykedik. Ezzel a nézettel azért mondják, hogy beszennyeződött, mert megfertőztette a testét: ugyanis a szabadság, amit

a férje adott neki, nem törölhette el Isten első rendelkezését, hanem inkább, ahogyan Krisztus tanítja, a házasságtörésre adott alkalmat (Mt5:31, 19:9). Azaz, az izraelitákat arra emlékezteti, hogy noha büntetlenül váltak el a feleségeiktől, ez a szabadosság semmiképpen sem volt bocsánatos dolog Isten előtt.

Leviticus 18

3Móz18:19

19. Asszonyhoz ne közelgess, az ő havi tisztátalansága alatt, hogy felfedjed az ő szemérmét.

Leviticus 20

3Móz20:18

18. És ha valaki havi bajos asszonynyal hál, és felfedi annak szemérmét, és forrását feltakarja, és az asszony is felfedi az ő vérének forrását: mindketten irtassanak ki az ő népből.

3Móz20:18. *És ha valaki havi bajos asszonynyal hál.*⁷⁹² A bűn szörnyűsége megmutatkozik a büntetés súlyosságából, s bizonyos, hogy ha egy férfi és egy nő ilyen gyalázatos cselekedetre vetemednek, akkor a mértékletességnek semmiféle morzsája sincs már meg bennük. Isten tehát nem magát a vétket nézi, hanem a vágy brutális impulzusát, ami annyira elragadja az embereket, hogy még a természetes érzésektől is lezülленnek. Mert miféle gonoszságtól fog tartózkodni az, aki átadja magát az efféle tisztátalanságnak, a hevességében áttörve olyan gátat is, ami még az oktalan állatokat is féken tartja? Ne csodálkozzunk, ha Isten az efféle obszcenitás szigorú bosszúállója.

Ennek a szabálynak⁷⁹³ nincs más célja, mint hogy a hívőket távol tartsa minden tisztátalanságtól, így az erkölcsösség virágozzék közöttük. Valóban igaz, hogy egy asszony e körülmények között pont az állapot tisztátalansága miatt tartózkodik a férfival való kapcsolattól, mert még a fertőzés veszélye is fennáll. Isten azonban itt inkább a népe illemtanítója kíván lenni, s nem az orvos szerepét játssza. Jegyezzük meg tehát, hogy az embereket az minden olyan illetlenségre figyelmezteti, melyek undorítóak a természetes józan ész számára, s egy színekdoché segítségével a házasembereket arra buzdítja, hogy tartózkodjanak minden mértéktelen kéjvágytól, s a férjnek gyengéden és illendően kell élveznie a felesége ölelését.

Leviticus 18

3Móz18:1-4, 6-18

1. Szóla ismét az Úr Mózesnek, mondván:

2. Szólj Izráel fiaihoz, és mondd nekik: Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

⁷⁹² Ezt az igeszakaszt tovább is elemzi a francia változatban a „Polgárjogi kiegészítések” részben.

⁷⁹³ A francia változatban ez a kommentár a 3Móz18:19-hez tartozik, s a parancsolat általános kiegészítései között található meg.

3. Ne cselekedjeteK úgy, a mint Égyptom földén cselekesznek, a hol laktatok; úgy se cselekedjeteK, a mint Kanaán földén cselekesznek, a hová beviszlek titeket; se azoknak rendtartásai szerint ne járjateK.

4. Az én végzéseim szerint cselekedjeteK, és az én rendeleteimet tartsátok meg, azok szerint járván. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

6. Senki se közelgessen valamely vér szerint való rokonához, hogy felfedje annak szemérmét. Én vagyok az Úr.

7. A te atyádnak szemérmét és a te anyádnak szemérmét fel ne fedd; a te anyád ő, fel ne fedd az ő szemérmét.

8. A te atyád feleségének szemérmét fel ne fedd, a te atyádnak szemérme az.

9. A te atyád leányának, vagy a te anyád leányának, a te leánytestvérednek szemérmét, akár otthon született, akár kívül született legyen; fel ne fedd szemérmöket.

10. A te fiad leányának szemérmét, vagy a te leányod leányát, ezeknek szemérmét fel ne fedd, mert a te szemérmeid azok.

11. A te atyád felesége leányának szemérmét, a ki a te atyádnak magzatja, leánytestvéred ő, fel ne fedd ennek szemérmét.

12. A te atyád leánytestvérenek szemérmét fel ne fedd, a te atyádnak vér szerint való rokona ő.

13. A te anyád leánytestvérenek szemérmét fel ne fedd, mert a te anyádnak vér szerint való rokona ő.

14. A te atyád fiútestvérenek szemérmét fel ne fedd, annak feleségéhez ne közelgess, nagynénéd ő.

15. A te menyednek szemérmét fel ne fedd; a te fiadnak felesége ő: ne fedd fel az ő szemérmét.

16. A te fiútestvéred feleségének szemérmét fel ne fedd; a te fiútestvérednek szemérme az.

17. Valamely asszonynak és az ő leányának szemérmét fel ne fedd; az ő fiának leányát, vagy leányának leányát el ne vedd, hogy annak szemérmét felfedjed; mert vér szerint való rokonok öK; fajtalankodás ez.

18. De feleségül se végy senkit az ő leánytestvére mellé, hogy ellenkezés ne legyen, ha felfeded ő mellette amannak szemérmét az ő életében.

1. *Szóla ismét az Úr Mózesnek.* Nem a hasonlóK között mutattam be ezt a nyilatkozatot, melyeknek az volt a célja, hogy felkészítse az elméiket a törvény tiszteletteljes befogadására, mivel bármiféle hasonlósággal is bírnak maguknak a szavuknak a vonatkozásában, a lényegük tekintetében nagy a különbség. Azok ugyanis általánosak voltak, míg ez konkrétan egyetlen dologra szorítkozik. Itt ugyanis nemcsak az volt Isten szándéka, hogy a népet a törvény tanulmányozására buzdítsa, hanem a felszólítás az Ő rendeleteinek betartására a konkrét esetre vonatkozik. Ő ugyanis nem megkülönböztetés nélkül utal az Ő saját, valamint a pogányok összes rendeletére, hanem a szóban forgó dologra korlátozódik, s így a pogányok rendtartásai alatt azokat a romlásokat érti, melyekkel megrontották az Ő tiszta intézményét, a szent házasságot. Először azonban megtiltja nekik az egyiptomi szokások követését, majd belevonja az összes kánaáni nemzetet. Mivel az összes keleti kicsapongó, soha nem volt semmiféle skrupulusuk beszennyeződni a vérfertőző házasságoktól. A történelemben pedig bőséges bizonyítékokat találunk arra nézve, milyen nagyok is voltak az egyiptomiak szélsőségei ebben a vonatkozásban.⁷⁹⁴ Egy fiútestvér nem undorodott elvenni a

⁷⁹⁴ „Egy nagyon kifogásolható szokás, amit nemcsak Diodorus említ, de teljes mértékben bizonyítanak is Alsó- és Felső-Egyptom szobrai, létezett közöttük már a legkorábbi időktől fogva, melynek eredetét és célkitűzését nagyon nehéz megmagyarázni: a testvérek házassága, amiről Diodorus azt feltételezi, hogy az eredetét Ízisz és

vér szerinti nőtestvérét, sem az apai, vagy anyai nagybácsi az unokahúgát. Egyszóval, olyannyira nem volt semmi szégyenérzetük, hogy elragadták őket a testi vágyak és lábbal tiporták a természet összes törvényét. Ez az oka annak, amiért Isten itt felsorolja a vérfertőzés ama fajtáit, melyek említése máshol felesleges lenne.

4. *Az én végzéseim szerint cselekedjete, és az én rendeleteimet tartsátok meg, azok szerint járván.* Mivel nem kevésbé nehéz azokat a bűnöket gyógyítani, melyekhez az emberek régóta hozzászoktak, mint a sokáig tartó betegségeket, s különösen azért, mert a nép általánosságban kitartóan ragaszkodik a rossz példákhoz, Isten itt előhozakodik a rendeleteivel, hogy az embereket a rossz szokásaik vétkeitől a helyes útra térítse. Semmi sem abszurdabb ugyanis a számunkra, mint az emberek szokásaira összpontosítani az elméinket Isten Ígéje helyett, amiben megtalálhatóak a szent élet szabályai. Ez tehát pont ugyanolyan, mintha Isten elvetne mindent, ami a régóta fennálló szokásokból elfogadott, és eltörölné a világ általános egyetértését az Ő tanításának tekintélyével. Ezzel a céllal parancsolja, hogy a törvényt ne csak egyszer vegyék figyelembe, mint azt már láttuk, nehogy az izraeliták átadják magukat a mocskos vágyaknak. Ehelyett szorgalmasan azt sulykolja beléjük, hogy el kell fordulniuk minden ocsmányságtól, s meg kell maradniuk az Ő törvényének korlátaiban és rendeletein belül. S erre vonatkozik az „én vagyok az Úr, a ti Istenetek” kifejezés, mely összehasonlítást tartalmaz Közte és a pogány nemzetek között, s ezzel középük és az Ő népe közé mondhatni az elválasztás falát húzta fel.

6. *Senki se közelgessen valamely vér szerint való rokonához.* Ez a megnevezés nem foglal magában minden női rokonságot, mert az unokatestvérek házassága apai, vagy anyai ágon engedélyezett volt, hanem azokra a rokoni fokokra kell korlátozni, melyeket a következőkben sorol fel. Ez tehát rövid előszó, mely kijelenti, hogy léteznek bizonyos rokoni fokok, melyek vérfertőzővé teszik a házasságot. Meghatározhatjuk tehát ezeket a női rokonságokat, melyekről rögtön ez után szál, tudniillik hogy a fiú nem veheti el az anyját, sem a vej az anyósát, sem az atyai, vagy anyai nagybácsi az unokahúgát, sem az atyai, vagy anyai unokaöcs a nagynénjét, sem az após a menyét, sem a sógor a sógora feleségét, sem a mostohaapa a mostohaleányát. A római törvények összhangban állnak az Isten által előírt szabályokkal, mintha a szerzőik Mózesről tanulták volna meg, hogy mi az illendő és összeegyeztethető a természettel. A „felfedni a szemérmét”, amit Isten gyakran használ, az utálatot hivatott felébreszteni, hogy az izraeliták szorgalmasabban óvakodjanak minden vérfertőzéstől. A ערובה, *gnervah* héber szó valóban *mezítelenséget* jelent, ezért egyesek aktívnak fordítják: „atyád mezítelensége”, azaz az anyaméh, amit atyád felfedett. Ez a jelentés azonban nem lesz alkalmas a leányod, a menyed, vagy a húgod mezítelenségére. Következésképpen nem kétséges, hogy Mózes azt akarja jelezni, hogy mocskos és szégyenletes dologról van szó.

Emlékeznünk kell arra, amire már utaltam: nemcsak a házasságból származó vérfertőző kapcsolatokat ítéli el, hanem a (rokoni) fokozatokat is bemutatja, melyeken belül a házasság törvénytelen. Valóban igaz, hogy ez az Isten által a népének megszabott polgárjogi alkotmány része volt, mégis észben kell azonban tartani, hogy bármi is van itt előírva, az minden a becsületesség forrásából, valamint az Isten által belénk ültetett természetes érzésekből ered. Abszurd az okoskodás, mellyel a Szentírás csak kevésbé ismerő egyesek hozakodnak elő,⁷⁹⁵ s akik azt állítják, hogy a törvény eltöröltetett, a kötelezettségek, melyeket

Ozirisz házasságának köszönheti, és az szentesítette. Mivel azonban ez csak egy allegorikus mese volt, s ezek az ideális személyek soha nem éltek a földön, a feltételezése csekély súlyú. S egyetlen ókori szerző sem ad kielégítő magyarázatot erre a nagyon furcsa szokásra.” – *Wilkinson's Popular Account of the Ancient Egyptians*, 2:224.

⁷⁹⁵ Így a tridenti zsinat harmadik kánonjának 24. fejezete kinyilatkoztatja: “Si quis dixerit, eos tantum consanguinitatis et affinitatis gradus, qui Levitico exprimentur, posse impedire matrimonium, et dirimere contractum: nec posse Ecclesiam in nonnullis illorum dispensare, aut constituere, ut plures impediunt, et dirimant, anathema sit.” “Atqui plane certum est, (mondja Lorinus, *a maga helyén*), praecepta de gradibus in isto

Mózes szabott ki a honfitársaira, most fel lettek bontva. Az előbb magyarázott előszóból ugyanis arra kell következtetni, hogy az itt adott utasítások nem pusztán polgárjogiak, és nem is szabad azokat pusztán csak ilyeneknek tekinteni. Miután ugyanis a testi vágyak vitték bele a szomszédos nemzeteket a vérfertőzésbe, Isten, hogy belesulykolja a szemérmességet a népébe, ezt mondja: „Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, ne cselekedjetez úgy, amint Kanaán földén cselekesznek”, majd hozzáteszi, hogy melyek azok a vérrokonsági fokozatok és rokoni viszonyok, melyeken belül a férfi és a nő házassága tilos. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy ami oly sok országban nem tartottak be, azt nem szabad a pogányok törvényének tekinteni, a válasz könnyű, tudniillik a Keleten eluralkodott barbarizmus nem teszi semmissé azt a tisztaságot, amit a pogányok ocsmányságaival állat szembe, mert azt, ami természetes, nem törölhetik el az idő és a hely körülményei. Röviden, a vérfertőzés itt felvázolt tilalma semmiképpen sem azon törvények közül való, melyeket az idő és a hely körülményeinek megfelelően eltörölnek, mert ez magának a természetnek a forrásából származik, és minden törvénynek azon az alapelvén alapszik, ami örök és sérthetetlen. Isten természetesen azt is kijelenti, hogy a pogányok között uralkodó szokások nem tetszettek Neki, s vajon mi más okból, mint abból, hogy maga a természet tagadja meg és utálja a mocskot, még ha az emberek egyetértéssel (*suffragiis*) el is fogadják azt? Ezért mikor Isten ezzel a rendelettel elkülönítette az Ő választott népét a pogány nemzetektől, abból biztonsággal arra következtethetünk, hogy a vérfertőzések, melyeket elkerülni parancsol nekik, abszolút szennyezések. Pál egy nagyon aprócska dologban is a természet törvényét állítja a szemünk elé, mert amikor azt tanítja, hogy szégyenteljes és illetlen dolog fátyol nélkül mutatkozni nyilvánosan, akkor azt szeretné, ha fontolóra vennék: illendő-e a számukra nyírott fejjel megjelenni. Majd végül hozzáteszi, hogy ezt maga a természet sem engedi meg (1Kor11:14). Ezért én nem látom, hogy miképpen lenne lehetséges annak ürügyével, hogy ez egy polgárjogi törvény,⁷⁹⁶ a természet tisztaságának eltörlése, amiből a megkülönböztetés ered Isten rendeletei és a pogányok ocsmányságai között. Ha ez a szabály egyetlen nemzet hasznán, vagy egy adott időszak szokásain, vagy a konkrét szükségességen, illetve bármely más körülményen alapult volna, akkor a belőle származtatott törvényeket újabb okok miatt el lehetett volna törölni, vagy azok betartását fel lehetett volna függeszteni tekintettel konkrét, speciális kiváltságokkal bíró személyekre. Mivel azonban a kihirdetésük során egyedül a természet örök illendősége lett számításba véve, ezért alóluk semmiféle felmentés sem lenne megengedhető. Valóban elrendelhető, hogy törvényes legyen és büntetlenséget élvezzen, mivel a fejedelmek hatalmában van elengedni a büntetéseket. Mégis, egyetlen törvényhozónak sincsen a hatalmában egy, a természet által erkölcstelennek mondott dolgot erkölcsösnek nyilvánítani, s ha a zsarnoki gőg ezt merészeli tenni, a természet fénye azonnal felragyog és győzedelmeskedik. Mikor Claudius császár annakidején elvette Agrippinát, az unokahúgát,⁷⁹⁷ a gyalázat elhárítása érdekében felhatalmazta a *Senatus consultum*-ot, mely engedélyezett efféle házasságokat. Mégsem találtatott senki, aki utánozta volna a példáját, egyetlen felszabadított rabszolga kivételével. Ezért az igaz és józanul gondolkodó emberek elismerik, hogy ez a törvény még a pogányok között is olyan felbonthatatlannak minősült, mintha az emberek szívébe lett volna beleültetve és belevésve. Ezen az alapon feddi meg Pál még súlyosabban a mostohafiú vérfertőzését atyja feleségével, azt mondván róla, hogy ilyesmi még „a pogányok között sem említetik” (1Kor5:1).

capite contenta, cum non sint omnia pure moralia, et naturalia, sed quaedam positiva, et judicialia, per se non obligare Christianos, et idcirco posse per Ecclesiam in quibusdam dispensari.”

⁷⁹⁶ “Sous couverture que la Loy de Moyse a cesse.” – *Francia*. Azzal az ürüggyel, hogy Mózes törvénye eltöröltetett.

⁷⁹⁷ “Nec Claudius ultra expectato, obvium apud forum praebet se gratantibus; senatumque ingressus ‘decretum postulat, quo justae inter patruos, fratrumque filias nuptiae etiam in posterum statuerentur.’ Neque tamen repertus est, nisi unus talis matrimonii cupitor, T. Alladius Severus, eques Romanus, quem plerique Agrippinae gratia impulsus ferebant.” — Tacitus Ann., Lib. 12:7.

Ha ennek ellentmondanak azzal, hogy az efféle házasságokat az Újszövetség nem tiltja meg nekünk, arra azt válaszolom, hogy mivel az atya és a leánya, vagy az anya és a fia házassága nincs megtiltva, akkor vajon ezzel törvényessé válik a közeli rokonok számára az összevissza kapcsolatok létrehozása?⁷⁹⁸ Jóllehet Pál konkrétan egyfajta vérfertőzést említ, mégis leszögezi annak gyalázatoságát a pogányok példájával előhozakodva, miszerint megszégyenülünk, ha több gyengédséget és szemérmességet találunk azoknál. S valóban, ugyanannak a Pálnak másik intése teljesen elegendő a számomra, aki így ír a filippibelieknek: „a mik csak igazak, a mik csak tisztességesek, a mik csak igazságosak, a mik csak tiszták, a mik csak kedvesek, a mik csak jó hírűek; ha van valami erény és ha van valami dicséret, ezekről gondolkodjatok” (Fil4:8). Ami pedig azokat illeti, akik egyenes ági felmenők, vagy lemenők, kellően kiderül, mennyire szörnyűséges szemérmetlenség rejlik az apa és a leány, vagy az anya és a fiú kapcsolatában. A kicsapongó költő,⁷⁹⁹ aki elbeszélni készült Myrrha szörnyű vérfertőzését, ezt mondja: „Rettenetesebb dalolok; távozzék lány s apa innen”.

Az oldalági vonalon a nagybácsik mindkét oldalon az apát képviselik, a nagynénik pedig az anyát. Következésképpen a velük való kapcsolat is tilos volt, mert az is valami hasonló helytelenség. Ugyanez a szabály vonatkozik a rokonságra is, mert az anyát felelteti meg a mostohaanyával, vagy az anyóssal, a leányt pedig a mostohalánnyal, vagy a mennyel, s az apai, vagy anyai nagybácsi feleségére is úgy tekint, mint az anya megfelelőjére. S jóllehet itt nincs konkrétan megemlítve, a hasonlóság alapján mégis megítélhetjük, hogy mi tilos még: az apai, vagy anyai nagybácsinak itt nincs megtiltva az unokahúga feleségül vétele, de mivel az unokaöcs nem veheti el az apai, vagy anyai nagynénjét, kölcsönös viszonyt kell fennállnia az alacsonyabb fokozattól a magasabb felé haladva. Ha viszont bárki azt veti ennek ellenébe, hogy van különbség, a Mózes által megjelölt ok cáfolja meg ezt az ellenvetést. Ő ugyanis ezt mondja: „ő a te atyádnak, vagy anyádnak vér szerinti rokona”- Ebből következik, hogy az unokahúg vérfertőző, ha összeházasodik bármely ági nagybácsijával. Ami a fiú- és leánytestvéreket illeti, Isten kijelenti, hogy a házasság a leánytestvérral, még ha nem is közös anyától származik, törvénytelen, mert megtiltja a leánytestvér szemérmének felfedését, aki akár az apa, akár az anya leánya.

16. *A te fiútestvéred feleségének szemérmét fel ne fedd.* Rossz fordítók azok,⁸⁰⁰ akik ellentmondást vélnek felfedezni ebben az igeszakaszban, és úgy magyarázzák, hogy a fiútestvér feleségét nem szabad kivenni az ágyából, vagy ha elválnak, a házasság törvénytelen lesz vele, ha a férje még él. Nem helyes ugyanis különböző jelentéseket adni az egy helyen elhangzó, s ugyanazokkal a szavakkal megfogalmazott kijelentéseknek. Isten megtiltja az atya, a nagybácsi és a fiú felesége szemérmének felfedését, s mikor ugyanazt a szabályt fekteti le a fiútestvér feleségére vonatkozólag, ugyanazokkal a szavakkal, akkor abszurd más jelentést koholni azoknak. Ha tehát nem törvényes dolog elvenni egy atya, egy nagybácsit, vagy egy unokafivér feleségét, akkor pontosan ugyanezt kell tartanunk a fiútestvér feleségét illetően is, akivel kapcsolatosan egy pontosan hasonló törvényt szab meg ugyanabban az igeszakaszban és szöveggörnyezetben. Nem vagyok azonban tudatlanságban a forrást illetően, ahonnan a másképpen gondolkodók tévedése származott. Mert azt, amikor Isten egy másik helyen azt a parancsot adja, hogy ha egy ember utódok nélkül hal meg, akkor a testvére, aki túléli, vegye magához az özvegyét és támasszon magot a megholtaknak (5Móz25:5), ők helytelenül és tudatlanul az édestestvérekre vonatkoztatják, noha Isten más rokonsági fokokat is megjelöl. Közismert héber népnyelvi fordulat az, amikor a testvér alatt értenek minden

⁷⁹⁸ “Leur sera il pourtant licite de se mesler confusement ensemble comme bestes?” – törvényes lesz tehát a számukra zűrzavarosan úgy keveredni egymással, mint az állatok teszik?

⁷⁹⁹ Ovidius, *Átalakulások*, 10. könyv, „Myrrha”, Devecseri Gábor fordítása

⁸⁰⁰ Willet ezt a magyarázatot Radulph, Blesensis és Borrrhaus nevéhez köti.

közeli rokont is, s korábban a latinban is így jelölték az első-unokatestvéreket.⁸⁰¹ A most előttünk levő törvény tehát az elhalt testvér feleségével történő összeházasodásról csakis azokra a kapcsolatokra vonatkozik, melyek más módon nem tilosak az efféle házasságok esetében. Istennek ugyanis nem az volt a célja, hogy olyan vérfertőző házasságokkal gátolja meg a meghalt ember nevének elvesztését, amilyeneket máshol elítélt. A két dolog tehát tökéletesen összeillik, miszerint az édestestvérnek nem volt szabad elvennie a testvére feleségét, de a rokonságban utána következő köteles volt magot támasztani az elhaltak a rokoni fok jogán, amennyiben a házasságukat a törvény rendelkezései egyébként megengedték. Ezen az alapon vette el Boáz Ruthot, aki korábban egy közeli rokona felesége volt. S bőségesen világos a történelemből, hogy ez a törvény vonatkozott minden közeli rokonra. Ha valaki azonban még mindig azt állítja, hogy ebbe az édestestvéreket is belesorolták, akkor ugyanezen az alapon a mostohalánynak hozzá kellene mennie a mostohaapjához, az unokaöcs feleségének a nagybácsihoz, sőt az anyósna is a vejéhez, amiről még beszélni is szörnyűség. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy Ér, Onán és Sélah, Júda fiai, édestestvérek voltak, de Thámár mégis kettőnek volt a felesége, a problémát könnyű megoldani, tudniillik Júda, a pogányok általános és elfogadott példáját követve helytelenül járt el, amikor megengedte ezt. Az összes kor történelméből kellően világos, hogy a keleti népeknél voltak visszataszító és gyalázatos keveredések a házasságokban. A gonosz hírek alapján – ahogyan az mindig lenni szokott – adta Júda ugyanazt a feleséget a másik fiának, aki korábban a legidősebb felesége volt. S valójában Isten konkrétan ki is mondja ott, ahol elítéli a vérfertőző kapcsolatokat, hogy ez a véték elterjedt volt a pogányok között. Én tehát megkérdőjelezhetetlennek vélem, hogy Mózes törvénye alapján az édestestvér özvegyének feleségül vétele tilos.

18. *De feleségül se végy senkit az ő leánytestvére mellé.* Ennek az igeversnek az alapján állítja néhány megátalkodott ember, hogy ha valaki elveszítette a feleségét, akkor megengedett volt a testvére feleségül vétele, mert azt a korlátozást olvassuk itt, hogy nem szabad elvenni a másikat még a feleség életében. S ebből arra következtetnek, hogy a testvér számára nem tilos az elhunyt helyére lépni. Fontolóra kellene azonban venniük a törvényadó szándékát annak saját szavaiból kiindulva. Nemcsak a vérfertőzés és a mocskot említi ugyanis, hanem a féltékenységet és a civakodásokat is, ami ebből fakadna. Ha csak annyit olvasnánk: „Ne fedd fel a szemérmét”, akkor lenne némi színezete az ürügyüknek, miszerint a megözvegyült férj szabadon elveheti a felesége testvérét. Mikor azonban a törvény más célja van konkrétan kijelentve, tudniillik nehogy a törvényesen házasulóknak problémát okozzanak a viták és a civakodások, akkor világos, hogy a poligámia szabadságát korlátozza ezzel a megszorítással, nehogy az izraelitáknak küzdeniük kelljen ezzel a gonosszággal, s végül nehogy ellenséges civakodásnak tegyék ki a két leánytestvért. Az első feleség helyzete máris eléggé fájdalmas volt, amikor együtt kellett élnie a riválissal és ágyassal, de az még tűrhetetlenebb lett volna, ha folytonosan a közeli rokonával kellett volna vitatkoznia. Úgy vélem tehát, hogy a leánytestvér megnevezést nemcsak a tényleges testvérré kell korlátozni, hanem az kiterjed más rokonokra is, akikkel a házasság amúgy nem lett volna vérfertőző. Egyszóval itt nem annyira a vérfertőzést ítéli el, mint a férj kegyetlenségét, ha úgy döntött, hogy a felesége közeli rokonával köt újabb házasságot. Nem is juthatunk más következtetésre Mózes szavaiból, mert ha a testvér szemérme felfedetik, amikor a testvére elveszi az özvegyét, úgy a leánytestvér szemérmét is felfedi, ha a halála után a testvére hozzámegy a megözvegyült férjéhez. S ebből meglátjuk a pápa ördögi gögjét, aki a rokonság új fokait kiagyalva bölcsebb szeretne lenni Istennél, miközben a ravaszságát is elárulja, mert ebből a fajta játékból gazdag vadásztáskát szerzett magának.⁸⁰²

⁸⁰¹ Ágoston mondja (*De Civitate Dei* 15:16, 2. szakasz) – “quod fiebat cum consobrina, pene cum sorore fieri videbatur: quia et ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur, et pene germani sunt.”

⁸⁰² Mármost ebből a fajta tevékenységből vaskos nyereségre tett szert. – *a ford.*

Miután a régi szokás szerint kialakult, hogy az unokatestvéreknek nem szabad összeházasodniuk, óvakodnunk kell, nehogy a túl zabolátlan szabadosság megannyi feddésnek tegye ki az evangéliumot, s észben kell tartanunk Pál intését, miszerint még a törvényes dolgoktól is tartózkodnunk kell, ha azok nem hasznosak (1Kor10:23).

Deuteronomium 22

5Móz22:30

30. Ne vegye el senki az ő atyjának feleségét, és az ő atyjának takaróját fel ne takarja!

30. *Ne vegye el senki az ő atyjának feleségét.* Mivel Mózes itt nem utal egyéb vérfertőzésre, csak a mostohaanyával elkövetettől beszél, valószínű, hogy amire máshol bővebben is kitért, itt csak egyetlen igeverben idézte az izraeliták emlékezetébe. Mindenesetre, az egyik vétek megtiltása nem nyitja meg a kaput a többi fertelmesség előtt. A kifejezés, amit hozzátesz: „és az ő atyjának takaróját fel ne takarja”, ugyanaz, mintha azt mondta volna, hogy az atyát gyalázat éri, ha a mostohafia nem törődik a tisztességgel és kapcsolatba lép a mostohaanyjával. Talán Khám bűnére utal, aki elárulta az istentelenségét, amikor feltárta atyja gyalázatát (1Móz9:22).

Az alábbi kiegészítések polgárjogiak⁸⁰³

Leviticus 20

3Móz20:11-12, 14, 17, 19-24

11. Ha valaki az ő atyjának feleségével hál, az ő atyjának szemérmét fedi fel: halállal lakoljanak mindketten; vérök rajtok.

12. Ha valaki az ő menyével hál, halállal lakoljanak mindketten, fertelmességet követtek el; vérök rajtok.

14. És ha valaki feleségül vesz valamely asszonyt annak anyjával egybe: fajtalankodás ez; tüzzel égessék meg azt és azokat, hogy ne legyen köztetek fajtalankodás.

17. És ha valaki feleségül veszi az ő leánytestvérét, atyjának leányát, vagy anyjának leányát, és meglátja annak szemérmét, és az is meglátja az ő szemérmét: gyalázatosság ez; azért irtassanak ki népök fiainak láttára, az ő leánytestvérének szemérmét fedte fel: viselje gonoszságának terhét.

19. A te anyád leánytestvérének, vagy az atyád leánytestvérének szemérmét se fedd fel; mivelhogy az ő vérrokonát takarja ki: viseljék gonoszságuk terhét.

20. És ha valaki az ő nagynénjével hál, az ő nagybátyjának szemérmét fedte fel: viseljék gonoszságuk terhét, magtalanul haljanak meg.

21. Ha pedig elveszi valaki az ő fiútestvérének feleségét: vérfertőzés az; az ő fiútestvérének szemérmét fedte fel; magtalanok legyenek.

⁸⁰³ A francia változatban ez nincs meg, s a soron következő igeverseket a parancsolat „polgárjogi kiegészítései” szakaszában tárgyalja.

22. Tartsátok meg minden rendelkezésemet és minden végzésemet, és azokat cselekedjétek, hogy ki ne okádjon titeket az a föld, a melybe én viszlek be titeket, hogy ott lakjatok.

23. És ne járjatok annak a népnek rendtartási szerint, a melyet kiűzők én előletek. Mivelhogy mindezeket cselekedték, azért megúáltam őket.

24. Néktek pedig mondom: Ti örökölni fogjátok az ő földüket, mert én néktek adom azt örökségül, azt a tejjel és mézzel folyó földet. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kiválasztottalak titeket a népek közül.

Semmi új sincs itt, mert Mózes célja a büntetések kiszabásával a nemrég adott utasítások megerősítése volt. A vérfertőző házasságok korábbi elítélésével az izraelitákat Isten elé idézte, hogy a lelkiismeretük visszaszorzhasson a bűntől, bár nem keltett bennük semmi félelmet sem a földi bíraktól. Most viszont a büntetés fenyegetésével rettentí meg őket arra az esetre nézve, ha valaki túl nagy biztonságban érezné magát. Nem bottal bünteti a vérfertőzőket, mintha csak kisebb vétket követtek volna el, hanem halálos bűnnek jelenti azt ki, ha valaki a természet törvénye ellen vétkezik. Először a mostohaanyát és a mostohafiút ítéli halála, ha kapcsolatba lépnek egymással, majd ugyanazt rendeli el az após és a meny, harmadjára pedig a mostohaapa és a mostohaleány esetére is. De aztán, ha az ember együtt él az anyával és a lányával, akkor a büntetést az anyára is kiterjeszti – így kell érteni – ha hozzájárul az ocsmány keveredéshez. Ha ugyanis egy ember az anya akarata ellenére elcsábítja a lányát, s az anya nem képes azt megakadályozni, akkor mentes a vétektől. Ugyanezt a büntetést szabja ki a férfi- és nőtestvére, az unokaöcsre és a nagynénire, sőt a rokonságra is kiterjeszti, mintha valaki a saját nagybátyja, vagy fiútestvére feleségével élne. Máshol már magyaráztuk a „vérük rajtuk” kifejezés jelentését, miszerint a haláluk oka senki másnak nem tulajdonítható, csak nekik maguknak, mint nagy gonosztevőknek, nehogy az emberség köpenyét magukra öltve eltántorodjanak a súlyos ítélet meghozatalától. Gyakorta megtörténik ugyanis, hogy akik nem a kellő módon mérlegelik a gonoszság rémségességét, azokat elvonja a könnyőületesség üres parádéja.⁸⁰⁴ Emellett Mózes közvetve arra is utal, hogy ha a vétket megbocsátják, akkor a bosszúállás az egész népet fogja sújtani, mivel a büntetlenség addig serkenti a vétkezést, amíg az özönvízként ki nem tör. A gyermektelenség büntetése megfelel a bűnnek, mert igazságos dolog, hogy magtalanul haljanak ki a világból azok, akik Ábrahám egész szent nemzetségét megpróbálták megrontani a házasságtörő magvukkal.

22. Tartsátok meg minden rendelkezésemet és minden végzésemet. Most harmadjára arra figyelmezteti az izraelitákat, hogy ne utánozzák a pogányokat, és a törvény korlátai közötti megmaradásra buzdítja őket. Már rámutattam, hogy ezt nem ok nélkül tette, mivel ellenkező esetben könnyen belebukhattak volna a gonosz szokásaik befogadásába. Sőt, nehogy lerázzák magukról Isten igáját, utóbb azt is elmondja, hogy a kánaánita nemzetek hasonló ocsmányságok miatt lettek eltörölve. Majd hozzáteszi, hogy azért tétettek ők a föld örököseivé, hogy különüljenek el a pogány nemzetektől.

⁸⁰⁴ “Sont ployables, et faciles a pardonner” – azok könnyen befolyásolhatók és hajlamosak megbocsátani. – Francia.

Egy polgárjogi kiegészítés

*Deuteronomium 25*⁸⁰⁵

5Móz25:11-12

11. Ha két férfi összevesz egymással, és az egyiknek felesége oda járul, hogy megszabadítsa az ő férjét annak kezéből, a ki veri azt, és kinyújtja kezét, és megfogja annak szeméremtestét:

12. Vágd el annak kezét, meg ne szánja szemed.

Ez a törvény látszólag durva, de a szigorúsága megmutatja, mennyire kedves Isten előtt a mértékletesség, de viszont mennyire utálja a szemérmertlenséget. Ha ugyanis a vita hevében, amikor az elme zaklatottsága mentség a szélsőségekre, ennyire súlyosan büntetett bűn volt az, ha egy asszony megragadta egy férfi szeméremtestét, aki nem a férje volt, akkor Isten még kevésbé bocsátaná meg a bujaságát, ha az asszonyt a vágyak készítették efféle cselekedetre. S abban sem kételkedhetünk, hogy a bírának az obszcenitás megbüntetésekor a kisebbtől a nagyobb felé haladva kellett bizonyítaniuk. Egy fenyegetést is hozzátesz, nehogy a büntetés súlyossága befolyásolja az elméiket, hogy engedékenyek legyenek és hanyagságot tanúsítsanak annak kiszabásakor. Valóban megbocsáthatatlan szemtelenség volt akarattal a test ama részét támadni, amelynek látványától és érintésétől minden szemérmes asszony természetes módon visszahúzódik.

Deuteronomium 22

5Móz22:12, 5

12. A te felsőruhádnak négy szegletére, a melyet felülre öltesz, bojtokat csinálj magadnak.

5. Asszony ne viseljen férfiruházatot, se férfi ne öltözzék asszonyruhába; mert mind útalatos az Úr előtt, a te Istened előtt, a ki ezt míveli.

12. Ez is a szemérmesség része, vagy segédeszköze volt, amikor mértékletességet tanúsítottak az öltözködésben. Miután akkortájt a combok fedetlenül maradtak, sok illetlenség előtt nyitott ajtót ha a felső ruházat nem volt zárt, és sokan, mondhatni véletlenül visszaéltek ezzel, mintha meg lett volna engedve, és ez serkentőleg hatott a kicsapongásra. Látjuk ugyanis, hogy sokan törtetnek a bujaság szélsőségeibe mondhatni a saját gyalázatukban dicsekedve. Isten tehát azt akarta, hogy a köpenyeik szárnyait zárják össze kötelékekkel, vagy kapcsokkal, így még véletlenül se tárulhassanak fel a test azon részei, melyekre illendően, vagy szemérmesen nem lehet rátekinteni. De ha isteni rendelkezések adtak még a ruházatra vonatkozólag is, hogy a választott nép az illendőséget művelje és szorgalmasan óvakodjon minden illetlenségtől, abból kellően világos, hogy nemcsak a házasságtöréseket ítélték el, hanem minden mást is, ami ütközik a tisztasággal és a szemérmességgel. Ezt az igeszakaszt helytelenül vonatkoztatják azokra a bojtokra, amelyeket a törvénytől történő megemlékezés végett kellett a ruhákra varrni, mivel itt egyedül a szemérmességről és a tapintatról van szó.

⁸⁰⁵ A francia változatban az általános kiegészítések között szerepel.

5. Ez a rendelkezés a mértékletességet is dicséri általánosságban, s benne Isten elébe megy a veszélynek, nehogy az asszonyok megkeményedjenek a mértékletességről megfeledkezve, vagy a férfiak elpuhuljanak a nőiességtől, ami méltatlan a természetükhöz. Nem önmagukban a ruhák a legfontosabbak itt. Mivel azonban gyalázat a férfiak számára az elnőiesedés, az asszonyok számára pedig a férfiasság felvétele az öltözködésükben és a taglejtéseikben, illendőséget és mértékletességet ír elő, de nemcsak a tisztesség kedvéért, hanem azért is, nehogy egyfajta szabadosság végül valami még rosszabbhoz vezessen. A pogány költő szavai nagyon igazak: „Micsoda szégyent mutat a sisakot viselő a nemét elhagyva?”⁸⁰⁶ Ebből következően az illendőség a ruhadivatban kiváló megőrzője a mértékletességnek.

⁸⁰⁶ Az idézet Juvenalis *Szatíráiból* származik (6:252): „Quem praestare potest mulier galeata pudorem, Quae fugit a sexu.” A francia fordítás erőltetett: “qu’une femme, qui contrefait le gendarme, et fuit son sexe, ne gardera nulle honte.”

A nyolcadik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:15

15. Ne lopj.

A parancsolat megismétlése

Deuteronomium 5

5Móz5:19

19. És ne lopj.

Mivel a törvény vége a könyörületesség, ebből kiindulva kell megkeresnünk a lopás meghatározását. Az tehát a könyörületesség szabálya, hogy mindenki jogait biztonságban meg kell őrizni, és senkinek nem szabad olyasmit cselekednie mással, aminek ő maga sem örülne. Ebből tehát az következik, hogy nemcsak azok a tolvajok, akik titokban ellopják mások tulajdonát, hanem azok is, akik hasznót igyekeznek húzni mások kárából, törvénytelen mesterkedésekkel halmozzák fel a vagyont, és jobban érdekli őket a saját maguk előnye, mint az egyenlőség. Azaz, a fosztogatást is a lopáshoz sorolja, mert nincs különbség abban, ha valaki ravaszsággal, vagy erővel lopja meg embertársait. De azért, hogy Isten még jobban visszatartsa az Ő népét a csalárd igazságtalanságtól, a lopás szót használja, amitől mindenki természetes módon visszaborzad, mint szégyenletes dologtól. Tudjuk, milyen sokféle lepellet rejtegetik az emberek a gátlataikat, sőt, miképpen fordítják át azokat hamis ürügyekkel dicséretessé. A ravaszságot és az álnokságot bölcsességnek nevezik, s előrelátónak és körültekintőnek mondják azt, aki ügyesen rászéd másokat, becsapja az egyszerűt és álnokul elnyomja a szegényt. Mivel tehát a világ úgy dicsekszik a vétkekkel, mintha azok erények lennének, s így mindenki szabadon felmenti magát a bűntől, Isten eltörli mindezt azért, amikor kihirdeti, hogy a vagyonszerzés minden törvénytelen módja megannyi lopásnak minősül. S azon sem kell meglepődni, hogy ezt a döntést a mennyei ítélőszéknek kell meghoznia, hiszen a filozófusok is majdnem ugyanazt tanítják.

Azt is észben kell tartanunk, hogy egy jóváhagyó előírás, ahogyan nevezik, kapcsolódik a tiltáshoz, mert még ha tartózkodunk is a rossz cselekedetektől, azzal nem elégítjük ki istent, Aki kölcsönös egymás iránti kötelezettséget írt elő az emberiség számára, hogy mindenki keresse embertársa javát, gondoskodjon róla, és támogassa őt. Ebből kiindulva Ő kétségtelenül a nagylelkűséget és a jóindulatot, valamint az egyéb olyan kötelezettségeket tanítja, melyek fenntartják az emberi társadalmat. Ezért – nehogy Isten tolvajnak ítéljen minket – meg kell próbálnunk biztosítani, amennyire csak tőlünk telik, hogy mindenki biztonságban megtarthassa, amié van, s a felebarátaink javát nem kevésbé kell támogatnunk, mint a sajátunkat.

A parancsolat magyarázata

Leviticus 19

3Móz19:11, 13

11. Ne orozzatok, se ne hazudjatok és senki meg ne csalja az ő felebarátját.

13. A te felebarátodat ne zsarold, se ki ne rabold. A napszámos bére ne maradjon nálad reggelig.

Isten itt némileg világosabban is megmagyarázza az elképzelését és célját, mert lopásnak minősíti mindazokat az eseteket, melyek során csalafintaságot, vagy erőszakot alkalmaznak. A két szó, amit a *tagadni* és *hazudni* kifejezésekkel fordítottunk, azt is jelenti: *becsapni*, továbbá *hazudni*, vagy *reménységet meghiúsítani*.⁸⁰⁷ Nem kérdés tehát, hogy Isten vissza akarja tartani a népét minden ravaszkodástól, hogy őszintén és szívélyesen bánjanak egymással. Ahogyan Pál is bölcsen magyarázza a Szentlélek szándékát, amikor arra buzdítja a hívőket, hogy „levetvén a hazugságot, szóljatok igazságot, kiki az ő felebarátjával: mert egymásnak tagjai vagyunk” (Ef4:25).

A második igeszakaszban Isten azt parancsolja az embereknek, hogy tanúsítsanak szívélyes és mértéktartó magatartást a felebarátaik iránt, s tartózkodjanak minden igazságtalan elnyomástól. A jelentés, amit Jeromos és mások⁸⁰⁸ tulajdonítottak a גָּשָׁח *gnashak*, *megrágalmazni* szónak, teljességgel hibás, mert a jelentése mindenütt *elnyomni*, *megfosztani*, *megrabolni*, vagy *kezet vetni más javaira*. Világos tehát, hogy amiképpen Mózes korábban a csalások ellen emelt szót, most úgy tiltja meg a kizsarolását a felebarátunktól annak, amihez nincs jogunk. Az erőszakot, vagy a nyílt fosztogatást jobban kifejezi a גָּזַל *gezal* szó, s ez a két szó⁸⁰⁹ az én véleményem szerint mondhatni *genus* és *species*. Miután megtiltotta tehát, hogy bármi módon elnyomják a felebarátaikat és elragadják a javaikat, egyidejűleg azt is hozzáteszi, hogy nem szabad erőszakot használniuk az igazságtalan kifosztásukhoz. Végül rámutat az igazságtalan elnyomás módjára: amikor valaki bérest alkalmazott, és megosztotta őt a jussától. S nemcsak akkor, ha fizetség nélkül küldte el, hanem akkor is, ha a kifizetését reggelre halasztotta. Tudjuk ugyanis, hogy a béresek rendszerint napról napra élnek, ezért a legcsekélyebb késlekedés esetén is éhen maradnak. Ha tehát egy gazdag ember bizonytalanságban tart egy szegény és nyomorult embert, akinek a munkáját igénybe vette, azzal mondhatni az élettől fosztja meg, mert elveszi tőle a napi élelmét. A dolog summája az, hogy úgy kell művelni az emberséget, hogy senki se szenvedjen elnyomást, vagy veszteséget a kifizetés elmaradása miatt.

Deuteronomium 24

5Móz24:14-15

⁸⁰⁷ Az Amplified Version szerint: „se hamisan bánni, se hazudni”. Ainsworth: „se hamisan eltagadni, se hamisan bánni”.

⁸⁰⁸ Az Amplified Version szerint: “Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum”. „Az első kifejezés ezek közül a *csalással történő elnyomást* jelenti, a második pedig az *erőszakkal történő elnyomást*. Keresztelő János mindkettőre figyelmeztette a hozzá jövő katonákat: Lk3:14.” – Bush, Ainsworth után.

⁸⁰⁹ “Et a mon avis que le premier est comme *genre*, et le second comme *espece*” – és véleményem szerint az első mondhatni a *genus*, a második a *species*. – Francia.

14. A szegény és szűkölködő napszámoson ne erőszakoskodjál, akár atyádfiai, akár a te jövevényeid azok, a kik a te földeden a te kapuid között vannak.

15. Azon a napon add meg az ő bérét, és le se menjen felette a nap; mert szegény ő, és kívánczik az után az ő lelke, hogy ellened ne kiáltson az Úrhoz, és bűn ne legyen rajtad.

14. *A szegény és szűkölködő napszámoson ne erőszakoskodjál.* Ez a rendelkezés hasonló az előzőhöz. Mózes kihirdeti, hogy az, aki egy szegény embert alkalmaz béresként, elnyomja, ha nem adja meg a munkája azonnali ellenértékét, mert a két intést: „ne erőszakoskodjál”, és „add meg az ő bérét” egymással kapcsolatban állókként kell olvasni. Ebből következően, ha a béres hiányt szenved, mert nem adjuk meg neki, amit megkeresett, akkor egyedül magával ezzel a késlekedéssel igazságtalanságot követünk el vele szemben. Az okot most világosabban is kifejezi: tudniillik azért, mert a napi munkájával tartja fenn az életét.⁸¹⁰ Jóllehet tehát ez a rendelkezés csak a szegényekre vonatkozik, nehogy éhséget szenvedjenek a gazdag nemtörődömsége, vagy gőgje folytán, mégis, általánosságban erősíti meg az emberséget, nehogy miközben a szegények a mi hasznunkra munkálkodnak, mi gőgösen erőszakkal lépünk fel velük szemben, mintha csak a rabszolgáink lennének, vagy túlon túl szűkmarkúak és fukarok legyünk velük szemben, mert annál nincs is gyalázatosabb, hogy amikor a szolgálatunkban állnak, még ahhoz se legyen elég jövedelmük hogy szerényen bár, de megéljenek. Végül Mózes arra int, hogy ez a zsarnokság a gazdagok részéről nem marad büntetlen, ha nem látják el a munkásaikat a létfenntartásukhoz szükséges eszközökkel, még ha az emberek ítélőszékei előtt erről nem is kell számot adniuk. Ebből következtetünk arra, hogy ez a törvény nem polgárjogi, hanem teljes mértékben lelki, és megköti a lelkiismeretünket Isten ítélőszéke előtt, mert jóllehet egy szegény ember nem biztos, hogy beperel minket, de Mózes azt tanítja, hogy elegendő a számára Isten hűségére hivatkozni. Így noha a földi bíró akár százszor is felmenthet minket, ne gondoljuk, hogy megmenekültünk, mert Isten mindig meg fogja követelni tőlünk a mennyből mindazt, amit a földön igazságtalanul bocsátottak meg nekünk. Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon ha az elnyomott nem kiált fel, a vétkeesség megszűnik-e a hallgatása következtében? Mózes szavai ugyanis ezt látszanak sugallni, amikor azt mondja, hogy a gazdag vétkes lesz, ha a szegények Istenhez kiáltanak és elpanaszolják a sérelmeiket. A válasz könnyű: Mózesnek nem volt más célja, mint legyűrni a megvetők hiábavaló magabiztosságát, ami még nagyobb vakmerőségre ösztönözte őket a bűnben, és a megkeményedésre a vétkekben. Azt mondja tehát, hogy ami az embereket illeti, ők megengedhetik nekünk a rablást és a fosztogatást, de egy még szörnyűsegebb ítélettől kell félni, mert Isten hallja azoknak a szegényeknek a panaszát is, akik nem találnak támogatóra a földön. S bizonyos, hogy minél türelmesebben tűri a megrablott a bajait, Isten annál készségesebben vállalja fel az ügyét, mert nincs hangosabb kiáltás az Ő számára, mint a türelmes tűrés. Ha azonban ennek bárki azt veti ellenébe, hogy az itt említett kiáltás nincs összhangban Krisztus parancsával, mely szerint imádkoznunk kell az ellenségeinkért, arra azonnal azt válaszoljuk, hogy Isten nem mindig hagyja jóvá az imákat, melyeket mindazonáltal megválaszol. Jóhám, Gedeon fia könyörgése hatással lett a sikemiekre (Bír9:20), noha világosan a mértéktelen düh volt annak a forrása. Emellett néha megtörténik, hogy a nyomorultak, bár kegyes szelídséggel tűrik a sérelmeiket, mégsem szűnnek meg a bánatukat és a nyögéseiket Isten keblére vetni. S nem gyenge vigasztalás a

⁸¹⁰ A kifejezést, melyre Kálvin ezt a kijelentését alapozza, ő maga így fordítja: “ea (i.e., mercede) sustentat animam suam”. Az Amplified Version szerint: „azzal erősíti meg a szívét”. A héberben: „ahhoz emeli fel a lelkét”. Dathe: „eam anhelat”. Ainsworth: „mert ahhoz emeli a lelkét”, s megjegyzi: „azaz, reméli és vágyik rá az élete fenntartása végett. Ezért fordítják a görögök a *reménykedik* kifejezéssel, s a Jer22:27-ben és 44:14-ben a lélek felemelése vágyakozást jelent, s a *lélek* gyakorta szerepel *élet* értelemben. Ezért mondja a héber, hogy aki visszatartja a béres bérét, azzal úgy cselekszik, mintha a lelkét (az életét) venné el tőle”, stb.

szegények számára, hogy ha senki a földön nem könnyít rajtuk az alacsony és nyomorúságos helyzetük miatt, Isten később mégis tudomást vesz az ügyükről.

Deuteronomium 25

5Móz25:4

4. Ne kösd be az ökörnek száját, mikor nyomtat!

4. *Ne kösd be az ökörnek száját.* Ez az igeszakasz tulajdonképpen valóban a parancsolat kiegészítéseihez tartozik, de mivel az előbbi rendelkezés megerősítése, helyesnek tűnt összekapcsolni azzal, különösen mivel a hűséges magyarázó, Pál is kijelenti, hogy Istennek nincs más célja a kiszabásával, mint az, hogy a munkás ne legyen megfosztva a jogos bérétől (1Kor9:10). Mikor ugyanis az Isten szolgáinak fenntartásáról beszél, ezt bizonyítékként teszi hozzá. S nehogy bárki azzal kifogásolja ezt, hogy különbség van az ökrök és az emberek között, hozzáteszi, hogy Isten nem az ökörrel törődik, hanem ez azok kedvéért hangzott el, akik munkálkodnak. Emellett azt is észben kell tartanunk, hogy az embereket azért tanítja így az egyenlőségre, mert még az oktan állatokkal szemben is gyakorolniuk kell azt. Helyesen nagyítja fel ugyanis Salamon az igazságtalanságot a hasonlattal, ami a felebarátunkat éri: „Az igaz az ő barmának érzését is ismeri” (Péld12:9). A dolog summája az, hogy szabadon és önként kell megfizetnünk azt, ami jár, s mindenkinek szigorúnak kell lenni önmagával szemben ennek a kötelességnek az ellátásában. Ha ugyanis kötelesek vagyunk a létfenntartást biztosítani az oktan állatok számára, akkor még kevésbé szabad megvárunk az emberek velünk szemben azért tanúsított tolakodását, hogy megkapják a jogos jussukat.

Exodus 22

2Móz22:21-24

21. **A jövevényen ne hatalmaskodjál, és ne nyomorgasd azt, mert jövevények voltak Egyiptom földén.**

22. **Egy özvegyet vagy árvát se nyomorítsatok meg.**

23. **Ha nyomorgatod azt, és hozzám kiált, meghallgatom az ő kiáltását.**

24. **És felgerjed haragom, és megöllek titeket fegyverrel, és a ti feleségeitek özvegyekké lesznek, a ti fiaitok pedig árvákká.**

Leviticus 19

3Móz19:33-34

33. **Hogyha jövevény tartózkodik nálad, a ti földeteken, ne nyomorgassátok őt.**

34. **Olyan legyen néktek a jövevény, a ki nálatok tartózkodik, mintha közületek való benszülött volna, és szeressed azt mint magadat, mert jövevények voltak Egyiptom földén. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.**

3Móz19:33. *Hogyha jövevény tartózkodik nálad, a ti földeteken.* Mielőtt rátérnék a többi vétekre, helyesnek véltem bemutatni ezt a rendelkezést, mellyel azt parancsolja a népnek, hogy az egyenlőséget műveljék válogatás nélkül mindenkivel szemben. Ha ugyanis nem említette volna a jövevényeket, az izraeliták azt gondolhatták volna, hogy amennyiben

nem okoztak sérelmet egyetlen embernek sem a saját nemzetükből, akkor teljes mértékben eleget tettek a kötelezettségeiknek. Mikor azonban Isten a vendégeket és a jövevényeket ajánlja a figyelmükbe, abból megérthették, hogy az egyenlőséget minden ember iránt kell állandóan gyakorolni. Nem is ok nélkül lép közbe Isten az Ő védelmével, nehogy sérelem érje a jövevényeket, mert miután nekik nincs senkijük, aki törvényesen fellépne a velük szembeni rosszakarattal szemben, jobban ki vannak téve az istentelenek erőszakosságának és különféle elnyomásainak, mintha a honi biztonság védelme alatt állnának. Ugyanez a szabály vonatkozik az özvegyekre és az árvákra. Egy asszony, a neméből fakadó gyengesége folytán sok gonoszságnak van kitéve, hacsak nem a férje védelmében él, és sokan tervezgetnek gonoszságokat az árvák ellen, mintha azok zsákmányul szolgálnának nekik, mert senki sincs, aki tanácsot adhatnak nekik. Mivel tehát így híjával vannak az emberi segítségnek, Isten közbelép, hogy segítse őket, s ha igazságtalan elnyomásban van részük, Isten kijelenti, hogy Ő lesz a bosszúállójuk. Az első igeszakaszban együvé veszi az özvegyeket és az árvákat a jövevényekkel, az utóbbiban csak a jövevényeket említi. A lényeg mégis ugyanaz, tudniillik hogy mindazok, akik híjával vannak a földi támogatásnak, Isten felügyelete és védelme alatt állnak, s az Ő keze tartja meg őket. Ezzel pedig azok vakmerőségét zabolázza meg, akik abban bíznak, hogy büntetlenül követhetnek el bármiféle gonoszságot, amennyiben semmiféle földi lény nem áll nekik ellen. Egyetlen vétek sem marad tehát bosszulatlanul Istentől, azonban létezik egy speciális ok, amiért kijelenti, hogy a jövevényeket, az özvegyeket és az árvákat a gondjaiba veszi: minél kirívóbb ugyanis a gonoszság, annál nagyobb szükség van hatásos orvosságra. Ezen az alapon ajánlja a jövevényeket, hogy a nép, akik maguk is jövevények voltak Egyiptom földjén, a régi állapotukat észben tartva kedvesebben bánjanak az idegenekkel, mert jóllehet végül kegyetlen zsarnoksággal nyomták el őket, mégis kénytelenek voltak figyelembe venni az odajutásukat. Tudniillik, a szegénység és az éhség űzte oda az ősatyáikat, s ott vendégszerető fogadtatásban volt részük, mikor mások segítségére szorultak. Mikor azzal fenyeget, hogy ha a lesújtott özvegyek és árvák hozzá kiáltanak, a kiáltásuk meghallgattatik, akkor az alatt nem azt érti, hogy nem fog közbelépni, ha csendben tűrik az őket érő gonoszságokat, hanem a szokásos gyakorlatnak megfelelően beszél, miszerint akik nem találnak máshol vigasztalást, rendszerint Őhöz fordulnak. Egyébként legyünk biztosak abban, hogy még ha azok, akiket sérelem ért, tartózkodnak is a panaszkodástól, Isten semmiképpen sem feledkezik meg úgy az Ő hivataláról, hogy átsiklana az őket ért gonoszságok felett. Sőt, semmi sincs, ami jobban az istentelenekre lesújtó büntetés kiszabására ösztönözné Őt, mint az Ő szolgáinak túrése.

A büntetés természetét is megemlíti: azok, akik az özvegyeket és az árvákat nyomorgatták, kard által pusztulnak majd el, így a saját özvegyeik és árváik lesznek majd kitéve az istentelenek arcátlanságának, erőszakosságának és gazságának. Sőt, azt is meg kell említeni, hogy a második igeszakaszban azt parancsolja nekik: úgy szeressék az idegeneket és a jövevényeket, mint önmagukat. Ebből kiderül, hogy a felebarát megnevezés nem korlátozódik a rokonságunkra, vagy azokra, akikkel szoros kapcsolatban állunk, hanem kiterjed az egész emberi fajra, ahogyan Krisztus is megmutatja a szamaritánus személyében, aki megkönyörült egy ismeretlen emberen, és ellátta vele kapcsolatosan az emberség kötelezettségeit, amit egy zsidó, sőt egy lévita elhanyagoltak (Lk10:30).

Deuteronomium 10

5Móz10:17-19

17. Mert az Úr... nem személyválogató, sem ajándékot el nem fogad.

18. Igazságot szolgáltat az árvának és az özvegynek; szereti a jövevényt, adván néki kenyeret és ruházatot.

19. Szeressétek azért a jövevényt; mert ti is jövevények voltatok Égyiptom földén.

Az előbbi rendelkezést erősíti meg Magának Istennek a természetére utalva, mert azok gyarló és nyomorúságos állapota, akikkel dolgunk van, csak még nagyobb vakmerőségre ösztönöz minket a bántásukban, mivel látszólag teljesen elhagyottak. Isten azonban kijelenti, hogy a boldogtalan sorsuk nem akadályozza annak, hogy megsegítse őket, mert Ő nem személyválogató.⁸¹¹ A személy szó alatt vagy a csillogást, vagy a homályosságot érti, azaz a külső megjelenést, ahogyan rendszerint nevezik, amint azt megannyi igeszakaszról megértjük. Röviden, Isten megkülönbözteti Magát az emberektől, akiket a külső megjelenés ragad magával, s a gazdagok megbecsülik, míg a szegényt megvetik, s előnyben részesítik a szépet, vagy az ékesszólót, míg lenézik az észrevétlent. A προσωποληψια tehát igazságtalan ítélet, mely elfordít minket magától az ügytől, amikor az elméink annak alapján előítéletesek, amit nem volna szabad figyelembe venni. Ezért Krisztus arra tanít minket, hogy az az ítélet igazságos, mely nem a megjelenésen alapszik (Jn7:23), mert az igazság és a pártatlanság soha nem kerekednek felül, csak ha magára az ügyre figyelünk. Ebből következően a nyomorultakat nem lehet büntetlenül bántani, mert jóllehet híjával lehetnek minden emberi segítségnek, Isten, Aki felséges, „mégis meglátja az alázatost” (Zsolt138:6). Ami a jövevényeket illeti, Isten bizonyítja, hogy gondoskodik róluk, mert Ő kegyelmesen megőrzi és ruházza őket. S felhossa azt a speciális okot is, hogy az izraelitáknak, mikor maguk is jövevények voltak Egyiptomban, szintén szükségük volt mások könyörületére.

Leviticus 19

3Móz19:35-36

35. Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben, a hossz mértékben, súly mértékben és ürmértékben.

36. Igaz mérték, igaz font, igaz éfa, és igaz hin legyen közöttetek. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kihoztalak titeket Égyiptom földéből.

Deuteronomium 25

5Móz25:13-16

13. Ne legyen a te zsákodban kétféle font: nagyobb és kisebb.

14. Ne legyen a te házadban kétféle éfa: nagyobb és kisebb.

15. Teljes és igaz fontod legyen néked; teljes és igaz éfád legyen néked; hogy hosszú ideig élj azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

16. Mert az Úr előtt, a te Istened előtt útnak való mindaz, a ki ezeket cselekszi; és mindaz, a ki hamisságot mível.

3Móz19:35. *Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben.* Ha az ítélet szót szó szerinti értelemben vesszük, akkor ez egy speciális rendelkezés, mely szerint a bírácoknak hűségesen kell igazságot szolgáltatniuk mindenkinek és nem szabad az igaz ügyeket elforgatni részrehajlásból, vagy rosszakaratból. Miután azonban a מִשְׁפָּט, *mishpat* szó gyakran

⁸¹¹ A francia változat kissé más módon fejezi ki ezt: “Or Dieu declare que leur pource et misere n’empêchera point de les secourir: d’autant qu’ils ne amusent point a la personne”, Nos, Isten kijelenti, hogy a szegénységük és a nyomorúságuk nem lesz akadály a támogatásuknak, így nem lehet érdekes a személyük.

jelent becsületességet, nem lesz alkalmatlan azt feltételezni, hogy itt a becsületességgel szembeni minden romlottságot ítél el általánosan, majd utóbb rátér a konkrét esetekre, melyekre máshol is utal, amikor felsorolja a legkárosabb lopásokat, melyek a közigazság legsúlyosabb megsértéseit jelentik. A romlás ugyanis, mely hajlamos az ítéletek elfordítására, az egyenesség aláaknázásával érvénytelenít minden szerződést és semmit sem hagy meg biztonságban, míg a csalás a súly- és hosszsmértékeknel megsemmisíti és elsöpri az üzleti kapcsolatok minden törvényes módját. Ha pedig a vétel és eladás törvényei megromlanak, azzal az emberi társadalom is szétesik bizonyos módon, ezért aki a hamis súly- és hosszsmértékekkel csal, kevésbé különbözik a hamis pénzt forgalomba hozótól. Következésképpen az – legyen akár eladó, akár vevő, – aki meghamisította a bor, vagy a gabona, illetve bármi más hiteles mértékegységét, bűnözőnek minősült.⁸¹² A római törvények alapján⁸¹³ dupla mértékű büntetést kapott, s Hadrianus rendelete alapján egy szigetre száműzték. Nem ok nélkül idézi tehát Salamon ezt a rendeletet, hogy még mélyebben belerögzítse mindenki szívébe (Péld20:10, 13). De jóllehet ezt a dögletes bűnt semmiképpen sem szabad eltérni, hanem súlyosan meg kell büntetni, Isten mégis, még ha törvényes büntetéseket nem is szabnak ki, az ítélszéke elé idézi az emberek lelkiismeretét, s teszi ezt mind ígérekkel, mind fenyegetésekkel. Az igaz font és az igaz efa (mondja), meghosszabbítja az ember életét, de az, aki vétkezik ezekkel, utálatos előttem. Az élet hosszának valóban csak jelképes kapcsolata van az igaz fonttal és az igaz efával, mivel azonban a kapzsik a törvénytelen haszon üzése során túlon túl ragaszkodnak ehhez a mulandó élethez, Isten, hogy visszatartsa a népét ettől a vak és féktelen kapzsiságtól, hosszú életet ígér nekik, ha tartózkodnak a csalástól és minden tisztességtelen üzleteléstől. S látjuk a végkövetkeztetésből, hogy nemcsak ebben a vonatkozásban, de minden dolgainkban elítéli mindazokat a trükköket, melyekkel becsapjuk a felebarátainkat. Miután ugyanis Isten kijelentette, hogy utálja mindazokat, „a ki ezeket cselekszi”, magyarázatképpen rögtön hozzátesszi: „mindaz, a ki hamisságot mível”. Látjuk tehát, hogy Ő szembeszegül a nyereszkeskedés minden gonosz és tilos mesterkedésével.

Deuteronomium 19

5Móz19:14

14. A te felebarátodnak határát el ne told, a mely határt az ősök vetettek a te örökségedben, a melyet örökölni fogsz azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked, hogy bírjad azt.

Olyasfajta lopást ítél itt el, amit Róma törvényei szigorúan büntettek.⁸¹⁴ Ahhoz ugyanis, hogy mindenki tulajdona biztonságban lehessen, szükséges, hogy a földterületeket kijelölő határjelek olyan érintetlenek maradjanak, mintha szentek lennének. Az, aki fondorlatos módon eltávolítja a határjeleket, máris elítéli önmagát pont ezzel a cselekedettel,

⁸¹² “Inter falsarios.” – *Latin*. “Pour faussaire.” – *Francia*.

⁸¹³ Modest. 1. penult, ad legem Corn. de fals. – *Kálvin*. Ezt a törvény megtalálható a Digestor 48. kötet 11. cím, *De falsis*, 32-ben: “Si venditor mensuras publice probatas vini, frumenti, vel cujuslibet rei, aut emptor corruperit, dolove malo fraudem fecerit, quanti ea res est, ejus dupli condemnatur. Decretoque Divi Hadriani praeceptum est in insulam eos relegari, qui pondera, aut mensuras falsassent.”

⁸¹⁴ A digestákban van egy bizonytalan törvény, *de termino moto*, Digestor, 47. kötet 21. cím, melyről Calmer megjegyzi, hogy jóllehet a rómaiak nem határoztak meg konkrét büntetéseket az ősi határjelek elmozdítóira, mégis, ha a rabszolgákat kapták azon, hogy rossz szándékkal tették meg ezt, kivégezték őket. Az előkelőségeket pedig néha száműzték, ha vétkeseknek találták, néha pedig súlyos bírságra, vagy testi fenytésre ítélték őket.” – *Adam Clarke*, a maga helyén.

mert megzavarja a törvényes birtokost a föld nyugodt birtoklásában.⁸¹⁵ Az pedig, aki továbbmozdítja a határjeleket a felebarátja kárára, megkettőzi a vétkét a lopása megtévesztő elrejtése miatt. Ebből azt is megtudjuk, hogy nemcsak azok a tolvajok, akik ténylegesen elviszik magukkal a felebarátjuk tulajdonát, akik pénzt vesznek ki a pénzes ládjából, vagy kifosztják a pincéjét, vagy a csűrét, hanem azok is, akik igazságtalanul bitorolják annak földjét.

Exodus 22

2Móz22:26-27

26. Ha zálogba veszed a te felebarátod felső ruháját: naplemente előtt visszaadd azt néki:

27. Mert egyetlen takarója, testének ruhája az: miben háljon? Bizony, ha én hozzám kiált, meghallgatom; mert én irgalmas vagyok.

Deuteronomium 24

5Móz24:6, 10-13, 17-18

6. Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba.

10. Ha kölcsön adsz valamit a te felebarátodnak: ne menj be az ő házába, hogy magad végy zálogot tőle;

11. Kivül állj meg, és az ember, a kinek kölcsönt adsz, maga vigye ki hozzád az ő zálogát.

12. Hogyha szegény ember az, ne feküdjél le az ő zálogával;

13. Bizony add vissza néki azt a zálogot napnyugtakor, hogy az ő ruhájában feküdjék le, és áldjon téged. És igazságul lesz ez néked az Úr előtt, a te Istened előtt.

17. A jövevénynek és az árvának igazságát el ne csavard; és az özvegynek ruháját ne vedd zálogba.

18. Hanem emlékezzél vissza, hogy szolga voltál Égyiptomban, és megváltott téged az Úr, a te Istened, onnét. Azért parancsolom én néked, hogy így cselekedjél.

5Móz24:6. *Zálogba senki ne vegyen.* Isten most hatályba lépteti az egyenlőség újabb alapelvét a kölcsönzéseknél, (hogy ne legyenek túl kemények⁸¹⁶) a zálogok megkövetelésénél, ami a szegényeket időnként rendkívül megviseli. Először is megtiltja bárminek a zálogba vételét, ami a szegények létfenntartásához szükséges, mert a szavak által, melyeket én a *meta* és *catillus*, azaz felső és alsó malomkő szavakkal fordítottam, egy szinekdochével beleérti mindazokat a szerszámokat, melyek nélkül a munkások nem képesek megszerezni a napi betevő falatjukat. Mintha valaki erőszakkal megfosztaná a földművest az ekéjétől, az ásójától, a boronájától, vagy más eszközétől, vagy kiürítené a cipész, a fazekas, vagy valaki más műhelyét, aki nem lenne képes folytatni a szakmáját, ha elveszik a szerszámait. S ez kellően

⁸¹⁵ “Est desia assez convaincu par ce seul acte d’avoir voulu debouter le possesseur de son champ” – már kellően elítéli maga ez a cselekedet, mellyel meg kívánta fosztani a birtokosát a földjétől. – *Francia*.

⁸¹⁶ Kiegészítve a francia változatból.

világos a szöveggörnyezetből, ahol ezt olvassuk: „életet venne zálogba” a malomköveivel. Az tehát, aki zálogba veszi egy szegény ember életét, ugyanolyan kegyetlen, mintha a kenyeret, azaz magát az életet venné el egy éhező elől, amit az munkával tart fenn. Így amikor elveszik a fenntartásához szükséges eszközöket, az olyan, mintha magát az életet oltanák ki.

10. *Ha kölcsön adsz valamit a te felebarátodnak.* Újabb vétéknek veszi elejét a zálogba vétel terén: a hitelezőnek nem szabad átkutatni a felebarátja házáat és bútorait, hogy kénye-kedve szerint vegyen magának zálogot. Ha ugyanis ezt megengednék a kapzsi gazdagoknak, akkor semmi mértékletességet sem tanúsítanának, hanem elragadnának mindent, ami a legjobb, mintha csak a szegény bensőjét támadnák meg. Egyszóval, átkutatnák az emberek házait, vagy legalábbis, miközben megvetően elutasítanák ezt, vagy azt, elárasztanák a nyomorultat szégyennel és gyalázattal. Isten tehát semmiféle zálog követelését sem engedi meg, csak amit az adós a saját jószántából, s ahogyan az neki megfelel, kihoz a házából. S még tovább is megy: a hitelező nem tarthat vissza semmiféle zálogot, amiről tudja, hogy a szegénynek szüksége van rá. Például, ha zálogba veszi az ágyat, amelyikben alszik, vagy a takaróját, a köpenyét, illetve ruháját. Nem igazságos ugyanis, ha úgy lesz megfosztva valamitől, hogy annak következtében szenved a hidegtől, vagy híjával lesz egyéb segítségnek, ami nélkül veszteséget, vagy kényelmetlenséget szenved. Egy ígéretet tesz tehát hozzá, miszerint az emberség ama cselekedete Istennek tetsző lesz, ha a szegény a neki visszaadott ruhában alhat. S még konkrétabban is kimondja: a szegény áldani fog, és igazságul tulajdoníttatik ez neked. Isten ugyanis azt jelzi, hogy hallja a szegény és a szükségben levő imádságát, nehogy a gazdag embert azt gondolja: elvesztegeti a nagylelkűséget, ha alacsony sorsú emberrel szemben tanúsítja azt. Mi valóban több, mint vasszívűek vagyunk, ha nem hajlunk az efféle nagylelkűségre, mikor megértjük, hogy noha a szegénynek nincsenek meg az eszközei a visszafizetésre ebben a világban, mégis megvan a képességük az viszonzásra Isten előtt, tudniillik a kegyelem megszerzésére a számunkra az imáikon keresztül. Egy benne foglalt fenyegetést is megemlít: ha a szegény kényelmetlenül fog aludni, vagy szenved a hidegtől miattunk, Isten meghallgatja a nyögéseit, s a kegyetlenségünk nem marad büntetlen. Ha azonban a szegény ember, akin megkönyörültünk, hálátlan lesz, akkor még ha hallgat is, a mi kegyességünk kiált majd Istenhez. Viszont a zsarnoki nyersségünk elegendő lesz Isten bosszújának a kiprovokálásához akkor is, ha az, akivel kegyetlenül bántunk, türelemmel szenved el a gonoszt. *Igazságnak lenni valakinek* ugyanannyi,⁸¹⁷ mint elfogadottá lenni Isten előtt, vagy elfogadható cselekedetet véghezvinni, mert miután a törvény megtartása a valódi igaz mivolt, ez a dicséret kiterjed az engedelmesség konkrét cselekedetére. Igaz, meg kell jegyezni, hogy ez az igaz mivolt csődöt mond és elhalványul, hacsak nem töltjük be egyetemesen mindazt, amit Isten parancsol. Valóban az igaz mivolt része visszaadni a szegénynek a zálogát, de ha az ember csak ebben a vonatkozásban nagylelkű, miközben más ügyekben kifosztja a felebarátait, vagy ha miközben mentes a kapzsiságtól, mégis erőszakot gyakorol és átadja magát a bujaságnak, vagy a falánkságnak, a konkrét igazságosság, bár önmagában Istennek tetsző dolog, nem számíttatik be neki. Valójában szilárdan kell ragaszkodnunk ahhoz az alaptételhez, hogy egyetlen cselekedet sem számít igazságosnak Isten előtt, hacsak nem tiszta és becsületes ember teszi azt, mert ilyen embert nem lehet találni. Következésképpen egyetlen cselekedet sem tulajdoníttatik igazságul másért, csak azért, mert Isten méltóztatik az Ő ingyenes kegyességét a hívőkre ruházni. Önmagában véve valóban igaz lesz, hogy az Isten iránti engedelmesség bármely cselekedetét tesszük, az igazságul tulajdoníttatik nekünk, ha életünk egész menete is megfelel annak. Ugyanakkor nincsen egyetlen tőlünk származó cselekedet sem, amit meg ne rontana valamiféle hiba. Isten kegyelméhez kell hát menekülnünk, hogy megbékélvén velünk, ma, cselekedeteinket is elfogadja. Amit korábban a szegények vonatkozásában írt elő, utóbb egyedül az özvegyekre

⁸¹⁷ „Igazságod lesz ez neked” az *Amplified Version* szerint, és joggal, mert ahogyan Piscator is megjegyzi: “ante xxx deficit praepositio.”

alkalmazza, mégis, minden szegény embert a figyelmünkbe ajánl az ő nevükben. Ezt pedig a 17. vers elejéből értjük meg, ahol arra utasítja az izraelitákat, hogy méltányosan és igazságosan bánjanak a jövevényekkel és az árvákkal, s az okot is hozzáteszi: mert ők is rabszolgák voltak Egyiptom földjén. Az ottani állapotuk ugyanis nem engedte, hogy gőgösen sértegensék a nyomorultat, s természetes, hogy jobban kell törődniük mások bajaival annak az embernek, aki ugyanazt tapasztalta meg. Mivel tehát ez egy általános ok, nyilvánvaló, hogy az előírás is általános, mely szerint emberségeseknek kell lennünk mindazokkal, akik nélkülöznek.

Leviticus 25

3Móz25:35-38

35. Ha a te atyádfia elszegényedik, és keze erőtlenné lesz melletted, segítsd meg őt, akár jövevény, akár zsellér, hogy megélhessen melletted.

36. Ne végy ő tőle kamatot vagy uzsorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia.

37. Pénzedet ne add néki kamatra, se uzsoráért ne add a te eleségedet.

38. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kihoztalak titeket Egyiptom földéről, hogy néktek adjam Kanaán földét, és Istenetek legyenek néktek.

Deuteronomium 23

5Móz23:19-20

19. A te atyádfiától ne végy kamatot: se pénznek kamatját, se eleségnek kamatját, se semmi egyébnek kamatját, a mit kamatra szokás adni.

20. Az idegentől vehetsz kamatot, de a te atyádfiától ne végy kamatot, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened mindenben, a mire kinyujtod kezedet, azon a földön, a melyre bemégy, hogy bírd azt.

Ezekből az igeszakaszokból megtanuljuk, hogy nem elegendő csak tartózkodni mások javainak elvételeitől, amíg egyúttal nem gyakoroljuk állandó jelleggel az emberséget és a könyörületet a szegényeken könnyítendő. A pogány szerzők is látták ezt, bár nem a kellő világossággal (amikor kijelentették⁸¹⁸), hogy miután az emberek egymás kedvéért születtek, az emberi társadalom csakis az egymással szembeni jószolgálatok kölcsönös ellátása által lesz helyesen fenntartva. Ezért – nehogy megfosszuk embertársainkat, s ezzel tolvajoknak minősüljünk Isten szemében – tanuljunk meg a lehetőségeink szerint kedvesen bánni azokkal, akik a segítségünkre szorulnak. A nagylelkűség ugyanis az igaz mivolt része, ezért joggal tekintjük nem igaznak azt, aki nem könnyít a felebarátai helyzetén, amikor pedig megtehetné. Ez az értelme Salamon buzdításának is, miszerint „igyunk vizet a saját kútjainkból, és a forrásainkat szét kell osztani a felebarátaink között” (Péld5:15-16),⁸¹⁹ mert miután megparancsolta, hogy mindenki elégedjen meg azzal, ami az övé anélkül, hogy mások kárára igyekezne meggazdagodni, hozzáteszi, hogy akik bőségben élnek, nem élvezik úgy a

⁸¹⁸ Beszúrva a francia változatból. “Atque ita placet Stoicis, quae in terris gignuntur ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent.” – Cicero, de Off. 1:7.

⁸¹⁹ Úgy tűnik, Kálvin némileg lerövidítette és kissé átalakította ezeket az igeverseket. A rájuk vonatkozó nem éppen közönséges magyarázata egybeesik Junius magyarázatával Poole *Synopsis Criticorum*-jából.

vagyonukat, mint kellene, amíg nem juttatnak abból a szegényeknek is a szegénységükön könnyítendő. Emiatt mondja máshol Salamon, hogy „a gazdag és szegény összetalálkoznak, mindkettőt pedig az Úr szerzi” (Péld22:2).

Exodus 22

2Móz22:25

25. Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek a ki veled van; ne légy hozzá olyan, mint az uzsorás;⁸²⁰ ne vessetek reá uzsorát.

25. *Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek.* Az emberségre nagyon nagy hangsúlyt kell helyezni a kölcsönök dolgában, különösen amikor a nagyon elszegényedett ember a gazdag könyörületeért esedezik. Az ugyanis a valódi próbája az irgalmasságunknak, amikor Krisztus rendelkezésének megfelelően azoknak kölcsönzünk, akiktől nem várunk visszatérítést (Lk6:35). A kérdés itt nem az uzsorára vonatkozik, mint azt egyesek tévesen képzelték,⁸²¹ mintha azt parancsolná, hogy ingyenesen, a nyereség minden reménysége nélkül kölcsönözzünk. Mivel azonban a kölcsönzés során főleg a magán-hasznot keressük, ezért elhanyagoljuk a szegényt, s csak a gazdagnak adunk kölcsön, akitől viszonzást várunk, Krisztus arra emlékeztet minket, hogy ha a gazdag jóindulatát igyekszünk megszerezni, azzal semmiféle bizonyítékát nem szolgáltatjuk a jótékonyságunknak, vagy könyörületességünknek. Ezért javasol másfajta nagylelkűséget, ami világosan visszteher-mentes: a szegények megsegítését, s nemcsak azért, mert a kölcsönadásunk kockázatos, hanem mert nem képesek természetben sem visszaadni.

Mielőtt a kölcsönökről kezdene beszélni Isten itt utal a szegénységre és a lesújtottságra (3Móz25:35), ami az emberek elméjét könyörületességre indíthatja. Ha bárkit szorongat a szegénység, azt parancsolja nekünk, hogy könnyítsünk a szükségén. Egy hasonlatot használ azonban,⁸²² hogy aki meggyengült, azt meg kell erősíteni mondhatni a kezének megragadásával. Ami ez után következik a jövevényről és a zsellérről, az véleményem szerint kiterjeszti és megerősíti az előző mondatot. Mintha azt mondta volna, hogy miután az emberséget nem szabad megtagadni még a jövevényektől sem, ezért még több segítséget kell nyújtani a felebarátainknak. Ha ugyanis tetszett Istennek, hogy amikor jövevények is lakozhassanak azon a földön, akkor a vendégszeretet joga alapján kedvesen kellett bánni velük.⁸²³ A *megélhetés* engedélyezése ugyanis ugyanazt jelenti, mint igazságos és tűrhető állapotot biztosítani a számukra. Ezzel tehát Isten közvetve arra utal, hogy az efféle boldogtalan embereket száműzik és elkergetik, azaz nem adnak nekik *megélhetést*, ha igazságtalan terheket rónak rájuk. Az tehát az első mondat summája, hogy a gazdagnak, segíteni kell és fel kell emelni az elbukott szegény embert, illetve meg kell erősítenie a tántorgót. Egy rendelkezést is hozzátesz a kamat nélküli kölcsönzésről, ami jöllehet polgárjogi törvény, mégis a könyörületesség szabályától függ, mivel aligha történik másként, mint hogy a szegényt teljesen kiszipolyozza a kamatfizetés, mintha csak minden vérét kiszívna. Nem is tartott Isten más célt a szeme előtt, csak hogy a kölcsönös és testvéri szeretet uralkodjon az izraeliták között. Világos, hogy része volt ez a zsidó alkotmánynak, mert a pogányoknak

⁸²⁰ A Károli-fordítás szerint: *ne légy hozzá olyan, mint az uzsorás – a ford.*

⁸²¹ Lásd Kálvinnak a Lk6:35-höz fűzött megjegyzéseit *Az evangéliumok harmóniájában*.

⁸²² „Ha a keze ellankad, meg kell őt erősítened.” – *Amplified Version, széljegyzet*. „Mikor egy ember úgy elszegényedett, hogy semmije sem maradt, azt a parancsot kapták, hogy erősítsék meg mondhatni kézen fogva őt. Így olvassuk, hogy az Úr megerősítette Círus jobbját, amikor megsegítette őt az ellenségeivel szemben, Ézs45:11, stb.” – *Willet*, a maga helyén.

⁸²³ “Il a entendu qu’on les traitast humainement” – Arra utalt, hogy emberségesen kell velük bánni. – *Francia*.

törvényes dolog volt kamatot felszámítani a kölcsön után, ám ezt a megkülönböztetést a lelki törvény nem engedi meg. A törvényszéki törvény azonban, amit Isten írt elő az Ő ókori népének, csak annyiban vált hatályon kívülé, hogy amit a könyörületesség diktál, az érvényben maradjon, tudniillik hogy a felebarátainkkal, akiknek a segítségünkre van szükségük, nem bánhatunk nyersen. Emellett a fal, ami korábban elválasztotta a zsidókat és a pogányokat, most ledöntetett, így a mi állapotunk más. Következésképpen kivétel nélkül mindenkit kímélnünk kell mind a kamatszedés, mind a nyomorgatás bármely más módjának vonatkozásában, s az egyenlőséget kell megőriznünk még az idegenekkel szemben is. Valóban „a hitünk cselédei” az első rang, mert Pál azt parancsolja nekünk, hogy főleg velük tegyünk jót (Gal6:10), de az emberi faj közös társadalma is megköveteli, hogy ne mások kárára próbáljunk meg meggazdagodni.

Ami a polgárjogi törvényt illeti, nem csoda, ha Isten megengedte a népének, hogy kamatot szedjen a pogányoktól, mert ellenkező esetben a helyes viszonyosságot nem lehetett volna megőrizni anélkül, hogy az egyik fél szükségszerű sérelmet szenvedett volna el. Isten megparancsolja a népének, hogy ne uzsoráskodjanak, de csak a zsidókat vonja e törvény hatálya alá, az idegen nemzeteket nem. Azért tehát, hogy az egyenlőség (*ratio analogica*) fennmaradhasson, ugyanazt a szabadságot biztosítja a népének,⁸²⁴ amit a pogányok maguknak követelnek, mert csak ez a kapcsolat tűrhető el, amikor a felek állapota hasonló és egyenlő. Mikor ugyanis Platon kijelenti,⁸²⁵ hogy az uzsorásokat nem szabad megtérni egy jól rendezett köztársaságban, akkor nem megy tovább, hanem csak azt parancsolja, hogy a köztársaság polgárainak tartózkodniuk kell az aljas és tisztességtelen kereskedelemről egymás között. De kérdés, hogy az uzsora vajon önmagában véve is gonoszság? Bizonyos, hogy amit még a pogányok is megvetettek, az semmiképpen sem tűnik törvényesnek Isten gyermekei számára. Tudjuk, hogy az uzsorás neve mindig és mindenütt hírhedt és megvetett volt. Így Cato,⁸²⁶ aki a mezőgazdaságot kívánta dicsérni, elmondja, hogy a tolvajokat korábban dupla, míg az uzsorásokat négyszeres büntetésre ítélték, amiből arra következtet, hogy az utóbbiak voltak a legrosszabbak. S mikor megkérdezték, hogy mit gondol az uzsoráról, így válaszolt: „Mit gondolok egy ember megöléséről?” – amivel azt kívánta jelezni, hogy ugyanolyan helytelen uzsorával pénzt szerezni, mint gyilkosságot elkövetni. Ez csak egy magánember reakciója volt, de mégis majd minden nemzet és egyén véleményéből származott. S bizonyosan emiatt törtek ki gyakran hatalmas zavargások Rómában, és robbantak ki végzetes csetepaték a köznép és a gazdagok között, mert aligha lehetett másként, mint hogy az uzsorások piócákként szívták az emberek vérért. Ha azonban magának a dolognak a pontos meghatározását keressük, akkor az nem származhat máshonnan, mint az igazságosság általános szabályából, és különösen Krisztus kijelentéséből, amittől függenek a törvény és a próféták: ne tegyétek másokkal azt, amit nem szeretnétek, hogy veletek megtegyenek (Mt7:12). A ravasz emberek ugyanis mindig fabrikálnak valamiféle kibúvót Isten megtévesztése végett. Így amikor minden ember megvetette a *foenus* szót, másikkal helyettesítették, ami elkerülte a népszerűtlenséget az őszinteség ürügyével. *Uzsorának* nevezték ugyanis, mint ellentételezést azokért a veszteségekért, amit az szenvedett el, aki a kölcsönadás folytán nem tudta *használni* a pénzét.⁸²⁷ Nincs meghatározás azonban⁸²⁸ a

⁸²⁴ “Il permet aux Juifs pareille liberte envers les nations estranges, que les Payens se donnoient envers les Juifs” – Ugyanazt a szabadságot engedi meg a zsidóknak az idegen nemzetek vonatkozásában, min amit a pogányok adtak meg maguknak a zsidók vonatkozásában. – *Francia*.

⁸²⁵ Πολιτεια Γ.

⁸²⁶ “Furem dupli condenmari, foeneratorum quadrupli.” *Cato de R. Rust. in procem.* “Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis; a quo quum quaeretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere. Quid quartum? orare. Et, cum ille, qui quiesierat, dixisset, Quid foenerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere?” *Cicero de Off.* 2:24.

⁸²⁷ Sok nyelvben – így például az angolban is – az „uzsora” és a „használat” hasonló alakú szavak (usury – use), és ez jobban megérthetővé teszi a mondatot. – *a ford.*

foenus-ra, amire ez a megtévesztő megnevezés ne lenne kiterjeszthető. Akinek ugyanis bármennyi készpénze van, és azt kölcsönadni szándékozik, úgy képzei, hogy a hasznára válna, ha valamit venne rajta,⁸²⁹ mert akkor nyereség lehetőségei minden pillanatban adottak lennének. Ezért mindig lesz alapja az ellentételezés keresésének, mert így egyetlen hitelező sem volt soha képes úgy kölcsönadni, hogy azzal ne okozott volna veszteséget önmagának. Így az uzsora,⁸³⁰ mert ez a szó felel meg a *foenus*-nak, nem más, mint lepel egy undorító mesterkedésre, mintha az efféle csillogó máz megszabadítana minket Isten ítéletétől, melynél semmi más, csak a becsületesség válhat a javunkra a védekezésben. Hasonló kibúvó-keresés létezett az izraeliták között is. A נֶשֶׁח, *neschec* név ami a *harapásból* származik, rosszul hangzott, mivel akkor senki sem akart egy éhes kutyához hasonlítani, ami mások megharapásával táplálkozott, s ezért némi menekvést kerestek a gyalázattól. Ezért bármi nyereséget szereztek a tőke mellett, azt תְּרִיבִּית, *therbith*-nek nevezték, miután növekmény volt. Isten azonban, hogy elejét vegye az efféle csalafintaágnak, egyesíti a két szót (3Móz25:36), és ugyanúgy elítéli a növekményt, mint a harapást. Mert ahol az igazságtalan módszereikről beszél a fosztogatás és tolvajlás terén Ezékielnél,⁸³¹ és mindkét szót használja, mint itt Mózes, azzal szándékosan veszi elejét az üres kifogásaiknak (Ezék18:13). Nehogy tehát bárki azt válaszolja erre, hogy bár előnyhöz jutott a pénzből, ezen az alapon mégsem volt uzsorás, Isten végül eltörli ezt a kifogást, és általánosan elítéli a kölcsönösszeg bármilyenű kiegészítését. Bizonyos, hogy mindkét igeszakasz világosan megmutatja: akik új szavakat találnak ki a gonoszság mentségére, nem tesznek más, mint hiábavalóan az idejüket fecsérlik. Én tehát arra intettem az embereket, hogy egyszerűen csak magát azt a tényt kell fontolóra venni, hogy minden igazságtalan nyereség mindig is visszatetsző Istennek, bármiféle színezetben igyekszünk azt feltüntetni. Ha azonban jogos ítéletet alkotunk, az értelem nem engedi meg nekünk annak elismerését, hogy kivétel nélkül minden uzsorát el kell ítélni. ha ugyanis az adós hamis ürügyekkel meghosszabbította a visszafizetés idejét a hitelező kárára és kényelmetlenségére, akkor nem lesz következetes dolog, ha learatja a rosszhiszeműsége és a megszegett ígéretei gyümölcsét? Természetesen – úgy vélem – senki nem fogja tagadni, hogy ilyenkor uzsorát kell fizetni a hitelezőnek a veszteségeinek kiegyenlítése végett.⁸³² Ha bármelyik gazdag és pénzes ember, aki egy darab földet akart venni, a szükséges tőke egy részét mástól kölcsönözte, akkor vajon a kölcsönadó nem kaphatja meg a farm jövedelmének egy részét, amíg a tőke visszafizetése meg nem történik? Nagyon sok hasonló eset történik manapság is, s ami az egyenlőséget illeti, az uzsora nem rosszabb a vásárlásnál. Arisztotelész elmés érvének sincs semmi haszna,⁸³³ mely szerint az uzsora természetellenes, mert a pénz

⁸²⁸ A francia változatban itt a következő mondatot találjuk beszúrva: “Ce titre la doncques a este favorable: comme en nostre langage Francois le mot d’Usure sera assez en horreur, mais les interests ont la vogue sous nulle difficulte ni scrupule” – Ez a megnevezés tehát szépítés volt, mint ahogyan a mi francia nyelvünkben is kellően félelmetes az *uzsora*, de a *kamat* problémák, vagy vonakodás nélkül használatos. A Say. Econ. Polit. B. 2. 8. fejezet 1. szakasz mondja: “L’interet...s’appelait, auparavant *usure*, et c’était le mot propre, puisque l’interet est un prix, un loyer qu’on paie pour avoir la jouissance d’une valeur. Mais ce mot est devenu odieux; il ne reveille plus que l’idée d’un interet illegal, exorbitant, et on lui en a substitue un autre plus honnete et moins expressif selon la coutume.”

⁸²⁹ “Terre ou marchandise.” – *Francia*.

⁸³⁰ “Ainsi, combien que ce nom d’Usure ait este favorable de soy du commencement, en la fin il a este diffame” – Így noha az uzsora szó kezdetben nem volt rossz jelentésű, később végül sértő jelentésűvé vált.

⁸³¹ Lásd Kálvinnak az Ezék18:5-9-hez fűzött magyarázatát.

⁸³² Kiegészítés a francia változatban: “Je say qu’on nomme cela Interest, mais ce m’est tout un”, tudom, hogy ezt kamatnak nevezik, de számomra ez egy és ugyanaz.

⁸³³ *Polit.*, 1 kötet 10. oldal. „A kamat ellenségei általánosságban (mondja Blackstone), nem tesznek különbséget közötté és az uzsora között, azt vallván, hogy a pénz mindenféle növekedése uzsorajellegű. S ezt, valamint ennek tilalmát egyrészt Mózes a zsidókra kiszabott törvényére, másrészt az Arisztotelész által mondottakra alapozzák, miszerint a pénz a természetes állapotában terméketlen, így szaporodásra készíteni abszurd, és a bevezetése céljának a megrontása, mert azt csak csereeszközként, de nem a vagyonosodás eszközeként vezették be.” A vélelmezett forma, mellyel ezt a szólásmondást Arisztotelésznek tulajdonítja, egy megjegyzésben magyarázza:

terméketlen, és nem nemz pénzt. Az efféle csalafintaság ugyanis, mint amilyenről beszéltem, sok hasznót hajthatott a más ember pénzével történő kereskedés által, mert a farm vevője időközben learathatta és begyűjthette a szőlőtermését. Azok azonban, akik másképpen gondolkodnak, ennek ellene vehetik, hogy tartanunk kell magunkat Isten ítéletéhez, amellyel általánosan megtilt minden uzsorát a népének. Erre azt válaszolom, hogy a kérdés csak az, ami a szegényeket illeti. Következésképpen, ha gazdaggal van dolgunk, az uzsora szabadon megengedett, mivel a Törvényadó egy dologra utalva látszólag nem ítéli el a másikat, amivel kapcsolatosan hallgat. Ha ennek megint azt vetik ellenébe, hogy az uzsorásokat Dávid és Ezékiel abszolút módon elítéli (Zsolt15:5, Ezék18:13), én úgy vélem, hogy az ő kijelentéseiket a könyörületesség szabályából kiindulva kell megítélni. Ezért csak azokat az igazságtalan uzsorákat ítéli el, melyekkel a hitelező, szem elől tévesztvén az egyenlőséget, megterheli és elnyomja az adósát. Nekem valóban nem kellene pártfogásba venni az uzsorát, s szeretném, ha magát a nevet is száműznék a világból, de nem merek ebben a fontos dologban többet hirdetni, amint amennyit Magának Istennek a szavai közvetítenek. Nagyon világos, hogy az ókori emberek el voltak tiltva az uzorától, de nekünk el kell ismernünk, hogy ez része volt a polgárjogi alkotmányuknak. Ebből következően az uzsora most nem törvénytelen, ha nem sérti az egyenlőséget és a baráti egységet. Álljon tehát mindenki maga Isten ítélőszéke elé, és ne tegye azt a felebarátjának, amit saját magának sem tenne, mert ebből bizonyos és tévedhetetlen elhatározás származhat. Az uzsoráskodás – miután a pogány szerzők is a nyereszkeskedés szégyenletes és aljas módozatai közé sorolták – még kevésbé tűrhető meg Isten gyermekeinél. Azt azonban, hogy milyen esetekben és milyen mértékben lesz törvényes uzsorát szedni a kölcsönökért, az egyenlőség törvénye bármely hosszas értekezésnél jobban meghatározza.

Most vizsgáljuk meg a szavakat. Először is ott, ahol a „ne légy hozzá olyan, mint az uzorás”⁸³⁴ szavakkal fordítunk, ott van némi kétértelműség a héber נַשָּׁח, *nashac* szóban, mert ezt néha általánosságban használják *kölcsönad* értelemben, mindenféle rossz jelentés nélkül, de itt kétségtelenül az uzorásra vonatkozik, aki megmarja a szegényt, mint a Zsolt109:11-ben is: „Foglalja le minden jószágát az uzorás”.⁸³⁵ A dolog summája az, hogy a szegényeket nagylelkűen meg kell segíteni, s nem szabad őket kíméletlen uzorával elnyomni. Ezért rögtön ez után hozzáteszi: „ne vessetek reá uzsorát”. Amikor pedig megint megismétli: „Ha a te felebarátod elszegényedik”, stb. akkor látjuk, hogy ez mindenütt a szegényekre vonatkozik, mert jöllehet néha a nagy vagyonnal rendelkezőket megrontja az uzsora (amint Ciceró mondja, hogy néhány fényűzően élő és tékozló személy a maga korában a majorságuk gyümölcseivel szálltak szembe az uzorával, mert a hitelezőik elvitték az egész termést⁸³⁶), mégis csak a szegények voltak méltók a könyörületre, akik a szegénységük, és nem a fényűzésük miatt voltak kénytelenek kölcsönkérni.

A harmadik szakasz azonban bámulatosan magyarázza, mire gondolt Isten, mert kiterjeszti az uzorát a gabonára és a borra, valamint egyéb árucikkekre. Sok szerződést alkottak meg ugyanis olyan ravasz emberek, akik ezekkel aztán minden szégyen és gyalázat nélkül rabolták ki a szükségben levőket, s manapság a kapzsiság is kegyetlenebb annál, mint ami az uzsora mindennemű említése nélkül szab ki fizetési kötelezettséget az adósra. Például,

mert „ezt az igeszakaszt hamisítottak feltételezték”. – Anglia törvényeinek kommentárja, 2. kötet, 30. fejezet, 454. szakasz.

⁸³⁴ Kálvin itt a *foenerator* szót használja, noha a fordítása, mint látható, az *usurarius*.

⁸³⁵ Az Amplified Version szerint: *the extortioner – a zsaroló*.

⁸³⁶ “Neque id (quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus praediorum.” Ciceró. *Oratio in Catilinam prima*, 8, azaz, mondja Facciolati, “tot usuris se onerare, ut praediorum fructus exaequant: qua ratione fructus cum usuris committuntur, et certant, et plerumque superantur, quia usurae quotannis certae sunt, fructus autem incerti.” *A francia változatban*: “Car combien que ceux qui possèdent beaucoup soyent aucunes fois epuisez, pource qu’ils ne sont que receveurs de ceux auxquels ils doyvent” mert bár sokan a gazdagok közül gyakran tönkremennek, mert ők csak a hitelezőik adószedői, stb.

amikor a szegény hat mércényi gabonát kér kölcsön, de a hitelező hétnek a visszaadását követeli meg, vagy ha ugyanez megtörténik a bor vonatkozásában. Ezt a nyereséget nem nevezik uzsorának, mert nincs benne pénzmozgás, de Isten, közvetve téve nevetségessé a ravaszságukat, megmutatja, hogy az uzsora eme csapása⁸³⁷ kiterjed a különféle dolgokra, s a kereskedés majd minden fajtájára. Ebből világosan kiderül, hogy semmi mást nem ír elő az izraelitáknak, mint azt, hogy emberséggel segítsék meg egymást. De, mivel a kapzsiság megvakítja az embereket és tisztességtelen üzérkedésre sarkallja őket, Isten az Ő áldását állítja szembe mindezekkel a gonosz mesterkedésekkel, melyekkel a nyereségért ragadoznak, s azt parancsolja nekik, hogy inkább Nála keressék a gazdagságot, Aki minden jónak a szerzője, ne pedig a fosztogatással, és a csalással igyekezzenek azt megszerezni.

Deuteronomium 22

5Móz22:1-3

1. Ne nézd el, ha a te atyádfiának ökre vagy juha tévelyeg, és ne fordulj el azoktól, hanem bizony tereld vissza azokat a te atyádfiához.

2. Hogyha pedig nincs közel hozzád a te atyádfia, vagy nem is ismered őt: hajtsd a barmot a magad házához, és legyen nálad, míg keresi azt a te atyádfia, és akkor add vissza néki.

3. És ekképen cselekedjél szamarával, ekképen cselekedjél ruhájával és ekképen cselekedjél a te atyádfiának minden elveszett holmijával, a mi elveszett tőle és te megtaláltad; nem szabad félrevonulnod.

Exodus 23

2Móz23:4

4. Ha előltalálod ellenséged eltévedt ökrét vagy szamarát: hajtsd vissza néki.

2Móz23:4. 4. *Ha előltalálod ellenséged eltévedt ökrét vagy szamarát.* Ebből a két igeszakaszból nagyon világos, hogy az, aki tartózkodik a rossz megcselekedésétől, attól még nem lesz vétlen Isten előtt, ha viszont nem igyekszik a jót megcselekedni. A felebarátaink javának ugyanis annyiban a mi gondunknak is kell lenni, hogy hajlandóknak lennünk kölcsönösen megsegíteni egymást, amennyire az eszközeink és a lehetőségeink megengedik. Erre a tanításra nagyon nagy szükség van, mert miközben mindenki nagyobb figyelmet fordít a saját maga javára, mint kellene, hajlamos visszatartani a támogatását másoktól. Isten azonban a lopás vétségben bűnösnek mondja ki azt, aki sérelmet okoz a felebarátjainak a hanyagságával. S joggal, mert csak attól függött, hogy az állat biztonságban legyen, aki tudatosan és szándékosan engedte azt elpusztulni. Ez a kötelezettség is kiterjed még az ellenségekre is, s ezért az embertelenségünk még megbocsáthatatlanabb, ha nem segítettünk a barátainkon. A dolog summája tehát az, hogy a hívőknek kedveseknek kell lenni,⁸³⁸ hogy utánozhassák mennyi Atyjukat. S nemcsak a jókért kell munkálkodniuk, akik méltók arra, hanem az arra méltatlanokkal is kedvesen kell bánniuk. Mivel pedig sokan ürügyeket koholhatnának, Isten elejét veszi ennek, és megparancsolja, hogy még az ismeretlen állatát is

⁸³⁷ "Foenebre malum." – *Latin*. "Ceste vermine d'usure." – *Francia*.

⁸³⁸ "Soyent pitoyables, et humains pour faire plaisir a chacun" – könyörületesnek és emberségesnek kell lenniük, kedvesen viselkedve mindenkivel. – *Francia*.

tartsák addig, amíg a tulajdonosa vissza nem kéri. Ezután minden dolog vonatkozásában ugyanezt a szabályt fekteti le.

Numeri 5

4Móz5:5-7

5. Szóla azután az Úr Mózesnek, mondván:

6. Szólj Izráel fiainak: Ha akár férfi, akár asszony, akármi emberi bűnt követ el, a mely által hűtelemné válik az Úrhoz; az a lélek vétkeisé lesz.

7. Vallja meg azért az ő bűnét, a melyet elkövetett, és fizesse meg a kárt, a mit okozott, teljes értékében, azután toldja ahhoz annak ötödrészét, és adja annak, a kinek kárt tett.

5. *Szóla azután az Úr Mózesnek.* Noha először látszólag minden vétket belefoglal, a szövegkörnyezetből mégis kiderül, hogy az előírás csak az ellopott, vagy csalárd módon visszatartott dolgokra vonatkozik: annak, aki tudatában van ennek a vétkeknek, kártérítést kell fizetnie. Meg kell jegyezni azonban, hogy a törvény a titkosabb lopásokra vonatkozik, melyek rendszerint nem kerülnek az igazságszolgáltatás elé. Ezen az alapon mondja: „Ha elkövettek bármi bűnt az emberek módján, nem szabad kibúvót keresniük a közönséges eljárás és szokás alól”. Noha lehet tehát megannyi társuk, Isten kijelenti, hogy ez nem lesz majd a mentségükre, következésképpen megparancsolja nekik, hogy önként adják vissza, amit csalafinta, vagy helytelen módon szereztek meg. Később majd a lopás büntetését is tárgyalja. Most azonban csak annyit ír elő, hogy bár senki nem viszi a vétkes feleket az igazságszolgáltatás elé, s a vétküik így nem lepleződik le, mégis meg kell alaposan vizsgálniuk a lelkiismeretüket, és saját maguktól kell őszintén bevallaniuk a titkos vétket. S kártérítést is kell adni az okozott veszteségért, mert kárpótlás nélkül a megvallásuk megtévesztő lenne. Most nem foglalkozom a Mózes által mondottakkal, miszerint ha nincs örökös, akinek visszaadhatók lennének az ellopott dolgok, akkor a papnak kell azokat felkínálni, mert ezt már magyaráztam. Azt azonban érdemes megfigyelni, hogy a csaláshoz és a fosztogatáshoz olyan szennyeződés tapad, mely soha le ne mosható, amíg a házat jól ki nem takarították a nem egyenes úton szerzett nyereségtől. Ezt a felajánlást azonban a papok törvényei között tárgyalták.⁸³⁹ Ami pedig a kártérítést illeti, meg kell értenünk: az ötödrészt nem annyira azért tették hozzá, hogy a veszteséget elszenvedő meggazdagodjon, hanem inkább azért, hogy mindenki szorgalmasan óvakodjon minden károkozástól, melyről hallhatták, hogy nemcsak nyereséggel nem jár, de még veszteséget is okoz. Emellett amikor kifosztottak valakit, akkor gyakran fontosabb volt az, hogy meggátolták a tulajdonának használatában, mint ennek a kiegészítő ötödrésznek a hozzátétele.

Exodus 23

2Móz23:8

8. Ajándékot el ne végy: mert az ajándék megvakítja a szemeseket, és elfordítja az igazak ügyét.

⁸³⁹ Lásd a 4Móz5:8-höz fűzöttet.

Leviticus 19

3Móz19:15

15. Ne kövessetek el igazságtalanságot az ítéletben; ne nézd a szegénynek személyét, se a hatalmas személyét ne becsüld; igazságosan ítélj a te felebarátodnak.

2Móz23:8. *Ajándékot el ne végy.* Ez a lopásfajta az összes közül a legrosszabb, amikor a bírakat vagy megvesztegetéssel, vagy ráhatással rontják meg, s így ők buktatják el azokat az eseteket, melyeket védeniük kellene. Miután ugyanis a törvényszékeik mondhatni szent menedékhelyek voltak, ahová az igazságtalanul elnyomottak folyamodhattak, semmi sem lehet helytelenebb, mint hogy ők maguk is a rablók közé keveredjenek.⁸⁴⁰ A bírakat minden rossz és sérelem visszaszorítása végett jelölik ki. Ha tehát kedveznek a gonoszoknak, akkor menedéknyújtókká válnak a tolvajok számára, aminél halálosabb dögvész nem is lehetséges. Emellett, mivel a tekintélyük minden más orvoslást kizár, ők maguk is olyanok lesznek, mint a fegyveres rablók. Minél nagyobb tehát a károkozás ereje, s az igazságtalan ítéleteikből eredő rombolás, annál szorgalmasabban kell inteni őket, hogy óvakodjanak az igazságtalanságtól. Ezért tehát speciális utasításokkal kellett őket megtartani a kötelességteljesítés útján, nehogy elrejtsek és bátorítsák a tolvajlást a támogatásukkal. Miután pedig a kapzsiság a gyökere minden rossznak, ezért mikor megragadja a bírák elméjét, onnantól kezdve egyenesség többé nem létezhet. De mivel mindenki a végsőig elítéli ezt a bűnt, még ha teljes mértékben is annak a befolyása alatt állnak, Isten világosabban és könnyebben érthető módon beszél róla, megparancsolván, hogy a bírák vonják vissza a kezüket minden ajándéktól. Nincs ugyanis halálosabb méreg minden becsületesség kioltására, mint az, amikor a bíró engedi, hogy ajándékkal vegyék le a lábáról. Képzeljék hát az ajándékot elfogadók, amennyire csak nekik tetszik, hogy még mindig fenntartják a becsületességet, maga a tény mutatja meg, hogy ők megvásárolhatók, és a maguk anyagi hasznát lesik, amikor a nyereségvágy így elragadja őket. Egykor elegendő volt oly módon hírhedtté tenni a bírakat, hogy elnevezték őket *nummarii*-nek (pénzverőnek).⁸⁴¹ Felesleges azonban minden további értekezés ebben a dologban, mert Isten minden kifogás lehetőségét elvágja ezzel az egyetlen mondattal: „mert az ajándék megvakítja a szemeseket, és elfordítja az igazak ügyét”. Ha tehát belenyugszunk az Ő határozatába, akkor nincsen az intelligenciának olyan fénye, amit az ajándékok ki ne oltanának, s nem létezik oly hatalmas becsületesség, melyet alá ne aknáznának. Valójában az ajándékok még azelőtt megfertőzik az elmét, hogy beszennyeznék a kezét. Azokat az ajándékokat értem ez alatt, melyeket az emberek az ügyben meghozandó ítélettel kapcsolatosan kapnak, mert azok az ajándékok nem kérdésesek, amelyeket az emberek kölcsönös kedvességből adnak egymásnak. Így Deuteronomiumból származó igeszakaszban, mielőtt Isten az ajándékokról beszél, megtiltja, hogy elforgassák az igazságot, vagy az emberek személyére legyenek tekintettel. Ebből megértjük: azokat a csapdákat ítéli el, melyekkel az emberek egymás kegyeibe igyekeznek behízelegni magukat. A Leviticusból származó igeszakasszal kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy az *igazságos ítélkezést* állítja szembe a *személyválogatással*. Következésképpen, amint a bíró a legcsekélyebb mértékben is elfordítja a tekintetét magáról az ügyről, megfelelkezik az egyenlőségről. Sőt, az ítélet elforgatása ugyanaz, mint igazságtalanul eljárni az ítélkezésben. Mivel azonban az

⁸⁴⁰ “Il n’y a rien plus enorme, que d’en faire une caverne de brigands” – semmi sem szörnyűsegebb, mint a rablók barlangjává tenni azt. – Francia.

⁸⁴¹ A franciában: “Et de fait, ce titre la suffit entre les payens pour diffamer les juges, de les appeler *argentiers*” s valójában az a titulus elegendő volt a pogányok között ahhoz, hogy gyalázatot hozzon a bírákra, ha (ironikusan) *pénzügyminisztereknek* nevezték őket. “Insectandis vero, exagitandisque *nummariis* iudicibus.” – Cicero.

igazságtalanság nem mindig mutatkozik meg nyíltan, hanem inkább elrejtőzik a különféle mesterkedések mögé, így Isten, miután elítélte a romlott és igazságtalan ítéleteket a Leviticusban, a Deuteronomiumban ezt az elforgatás (*inclinandi*) szót használja, hogy elejét vegye minden hiábavaló kifogásnak.

Deuteronomium 16

5Móz16:19-20

19. El ne fordítsd az ítéletet; személyt se válogass; ajándékot se végy; mert az ajándék megvakítja a bölcsék szemeit, és elfordítja az igazak beszédét.

20. Igazságot, igazságot kövess, hogy élhess, és örökségül bírhasd azt a földet, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

20. *Igazságot, igazságot kövess.*⁸⁴² A hangsúlyos ismétléssel Isten azt hangoztatja, hogy a bírának hajthatatlan állandósággal kell ügyelniük az egyenlőségre. Nem is ok nélkül történik ez, mert semminek sem olyan valószínű a bekövetkezése, mint annak, hogy az emberek elméjét elhomályosítja a szívettség, vagy a gyűlölet. Emellett oly sok köntörfalazás létezik az igazság megrontására, hogy a bírák gyakorta csapdába esve találják magukat, hacsak nem nagyon óvatosak a megtévesztéssel szemben.

Exodus 23

2Móz23:3, 6

3. Szegénynek se kedvezz az ő peres ügyében.

6. A te szegényednek igazságát el ne fordítsd az ő perében.

6. *A te szegényednek igazságát el ne fordítsd.* Mivel a törvényeket a gyakorta előforduló bűnök visszaszorítása végett léptetik életbe, nem csoda, ha Istennek elő kell hozakodnia a szegények ügyével, akikkel gyakorta megtörténik, hogy bár igazuk van, mégis elbuknak, mert egyrészt másoknak nem fűződnek hozzájuk érdekeik és ki vannak téve a sérelmeknek amiatt a megvetés miatt, amellyel kezelik őket, másrészt nem versenghetnek a gazdagokkal a költségek viselésének vonatkozásában. Jogosan tér hát ki az alacsonyosságukra, nehogy a bírák igazságtalansága még attól a kevéstől is megfossza őket, amivel rendelkeznek. Az itt említett másik dolog azonban feleslegesnek tűnhet, tudniillik, hogy a bírának nem szabad a szegénynek sem kedvezni, mert ez nagyon ritkán történik meg. S látszólag még összeegyeztethetetlennek tűnik az is, hogy amit Isten máshol előír és dicsér, azt itt megfeddi. Erre azt válaszolom: az egyenesség Istennek olyannyira tetsző dolog, hogy a bíró semmiképpen sem lesz megbocsátható, ha a legcsekélyebb mértékben is eltér attól bármiféle ürüggyel – s ez a célja ennek az előírásnak. Mert noha a szegényt a legtöbb esetben zsarnoki módon elnyomják, a becsvágy néha mégis a nem megfelelő személyre pazarolt könyörületre kényszeríti a bírót, így más kárára lesz nagylelkű. S ez a kísértés még veszélyesebb, mert az igazságtalanságot az erény álruhájában követi el. Ha ugyanis a bíró csakis a pereskedő szegény mivoltát veszi figyelembe, akkor azonnal a szívébe lopakodik az a bolond félelem, nehogy az ítéletével összezúzza azt az embert, akit óvni kíván, s így az egyiknek ítéli azt, ami a másiké. Néha a szegények a vakmerőségük, a pökhendiségük és a makacsságuk folytán a

⁸⁴² “Justitiam, justitiam.” – Latin. Az Amplified Version széljegyzete szerint “A héberben *igazság, igazság.*”

gazdagoknál jobban hajlamosak a pereskedés megkezdésére és lefolytatására, s mikor kétségbeesnek az ügyet illetően, a könnyekhez és a siránkozásokhoz folyamodnak, amivel megtévesztik azokat az óvatlan bírakat, akik megfélelkezvén magáról az ügyről, csak azzal törődnek, hogy miképpen enyhítsenek a nyomorúságukon és a szükségükön. Emellett miközben keveset törődnek a gazdag ember vesztésével, hiszen ő könnyedén képes elhordozni azt, minden skrupulus nélkül elhajolnak az egyenlőségtől a szegény javára. De ebből még jobban kiderül, mennyire sérti Istent a szegény elnyomása, mikor még nekik sem enged kedvezni a gazdag rovására.

A nyolcadik parancsolat polgárjogi kiegészítései

Exodus 22

2Móz22:1-4

1. Ha valaki ökröt vagy bárányt lop, és levágja vagy eladja azt: öt barmot fizessen egy ökörért, és négy juhot egy bárányért.

2. Ha ház-fölverésen kapják a tolvajt, és úgy megverik, hogy meghal, nincs vérbűn miatta.

3. Ha reá sütött a nap, vérbűn van miatta: fizessen; ha nincs néki: adassék el tolvajságáért.

4. Ha elevenen kapják kezében a lopott jószágot, akár ökör, akár szamár, akár juh: két annyit fizessen érte.

Mindezidáig Isten az egyenlőtlenségek bosszúállójaként hirdette Önmagát, s a törvényszéke elé idézve a tolvajokat, örök halállal fenyegette őket. Most következnek a polgárjogi törvények, melyek alapelve nem annyira pontos és tökéletes, mert Isten az életbe léptetésük során enyhített jogos szigorúságán, fontolóra véve az emberek szívének keménységét.

Amit Isten korábban átadott a népének, azt később a pogány törvényhozók is átvették. Drakón valóban szigorúbb volt, de a szélsőséges szigorúsága elavult az athéni nép hallgatólagos beleegyezése miatt. A decemvirek pedig Szolóntól vették át a törvényeik egy részét, amit aztán tíz törvénytáblán tettek közzé, bár volt némi eltérés a kettős, vagy négyszeres kártérítés megkülönböztetésében, s idővel egyéb változtatásokat is végrehajtottak. Ha azonban minden dolgot kellően fontolóra veszünk, meglátjuk, hogy mind Szolón, mind a decemvirek a rosszabb irányában hajtottak végre változtatásokat, amikor eltértek Isten törvényétől. Először is, nem tettek különbséget itt,⁸⁴³ mint a római törvényekben, a nyilvánvaló és a nem nyilvánvaló tolvajok között, mert azok a nem nyilvánvaló tolvajt kettős, míg a nyilvánvalót négyszeres ítélettel sújtják. Nyilvánvaló tolvajnak pedig azt nevezik, akit még az előtt elkapnak, mielőtt elvitte volna a lopott holmit oda, ahová akarta. Feltételezem, hogy ennek a büntetésnek az odaítélői azt tartották szem előtt, hogy annak az illetőnek minden képzeletet felülmúlóan nagy volt a gonoszsága, aki olyan mohón és hevesen vágyott a prédára, hogy még a gyalázattól sem félt. Kétségtelen, hogy aki nem fél a szégyentől, az vakmerőbben vétkezik. De épp ellenkezőleg: Isten dupla büntetésre ítélte azokat, akiknél megtalálták a lopott holmit, s négyszeresre, akik leölték, vagy eladták azt. S joggal, mert a nagyobb makacság a bűnben elárulja magát, amikor a lopott holmival nyereszkednek, s nincs is semmi remény a megtérésre. Ezzel a további tevékenységgel pedig a becsstelenség vétke megkettőződik. Lehet, hogy rögtön a vétek elkövetése után a tolvaj megretten, de aki le merte

⁸⁴³ A tagadás a francia változathoz tartozik.

ölni, vagy el merte adni a lopott állatot, az teljes mértékben megkeményedett a maga bűnében. Emellett minél nagyobb nehézségekbe ütközik a vizsgálat, annál súlyosabb a büntetés, amire a vétkes rászolgál. Emellett emlékezni kell arra, hogy tolvajokra kiszabott pénzbüntetés nem mentesítette őket a vétektől, mert amint Marcellus mondja,⁸⁴⁴ még a tartomány elnöke sem képes elérni, hogy a gyalázat ne érje utol a tolvajlásért elítélt embert, s nem volt szükség törvénybe foglalni azt, amivel a természettől fogva mindenki egyetértett. Így amikor Isten pénzbírsággal sújtja a tolvajokat, attól még a gyalázat bélyegét is rajtuk hagyja. Nem tudom,⁸⁴⁵ a helyes okot jelölik-e meg azok, akik azt mondják, hogy az ökörtolvajt azért sújtották nagyobb bírsággal, mint a kecskét, birkát, vagy más állatot ellopót, mert a tulajdonosának a veszteségét is figyelembe vették, akinek az ökör munkája különösen hasznos volt a mezőgazdaságban. Ami ugyanis az ökörről hangzik el, azt én kiterjesztem a tehenekre és az egész gulyára is. Azok látszólag közelebb járnak az igazsághoz, akik azt mondják, hogy a tolvaj vakmerőségét büntetik, mikor a nagyobb állatot ellopván nem félt a szemtanúktól. Nekem azonban mégis valószínűbbnek tűnik, hogy a különböző ítélet az ellopott javak értékétől függött, mert a legésszerűbb az, hogy aki a nagyobb kárt okozta, az súlyosabb büntetést is kapjon.

2. *Ha ház-fölverésen kapják a tolvajt.* Ezt a mondatot külön kell venni, s mintegy zárójelesnek tekintendő, mert miután kihirdette a büntetést, Isten hozzáteszi: „teljes elégtételt kell adnia, ha pedig nincs semmije adják el a tolvajságáért”, s ezt a kivételt az éjszakai tolvajról zárójelesen teszi. S jóllehet a részletek nem kellően konkrétak, Isten szándéka mégis kétségtelen: ha a tolvajt megölik a sötétben, akkor a gyilkosa büntetlen marad, hiszen akkor aligha tudják a tolvajt megkülönböztetni a rablótól, különösen, ha erőszakosan lép fel, hiszen senki sem törhet be a másik ember házába éjjel anélkül, hogy a falat bontaná ki, vagy betörné az ajtót. A Tizenkét Tábla ettől csak kismértékben különbözik,⁸⁴⁶ mert az is megengedi a tolvaj megölését éjszaka, de nappal is, amennyiben fegyverrel védekezik. Mivel azonban Isten kellőképpen visszaszorította más törvényekkel a gyilkosságokat és az erőszakos támadásokat, Ő itt hallgat a rablókat illetően, akik kardot használnak a fosztogatási kísérleteikhez. Így tehát joggal ítéli halálra azokat, akik a tolvajlást gyilkossággal bosszulják meg fényes nappal.

3. *Teljes elégtételt kell adnia.* Ezek a szavak, mint mondtam, az első vershez kapcsolódnak, mert itt csak a büntetés végrehajtását parancsolja meg: mintha Isten megtiltaná a tolvajok megkímélését, sőt kétszeresen, négyszeresen, sőt ötszörösen kell megfizetniük a bűnüknek megfelelően. Ha azonban képtelenek fizetni, akkor azt parancsolja, hogy rabszolgákként adják el őket, ami Rómában is szokás volt. Innen származik Cato mondása,⁸⁴⁷ mely szerint „a magán-tolvajok kötelekben és bilincsekben, a köz-tolvajok aranyban és bíborban éltek”. S mivel ez egy kíméletlen feltétel volt, konkrét figyelmeztetést ad, nehogy a szegénységük miatt felmentsék őket. Ha bárki azt kérdezné, hogy vajon törvényes volt-e az ellopott dolog tulajdonosának az érték kétszeresét, vagy négyszeresét visszakapnia, arra azt válaszolom, hogy amit Isten odaítél, arra az embernek a legteljesebb joga van. Közben persze

⁸⁴⁴ „Il est dit en la loy” – a törvény mondja. – *Francia*.

⁸⁴⁵ Ez az első vélemény „(mondja Cornelius a Lapide) szent Tamásé Strabo után. Eszerint Isten azért parancsolja meg öt ökör adását az egy ellopottért, mert az ökörnek ötszörös a haszna. Először is áldozati állat, másodszor, a húsa elfogyasztható, harmadszor szánt, negyedszer tejet ad, ötödször bőrt is ad. A juhnak viszont csak négyszeres a haszna: Először is áldozati állat, másodszor, a húsa elfogyasztható, harmadszor tejet ad, negyedszer gyapjút is ad.” A második vélemény Willet Juniusnak tulajdonítja: „oportet hunc furem audacem, et versutum esse”.

⁸⁴⁶ Ez az intézkedés a Tizenkét Tábláról A. Gelltól származik: „Si nox furtum faxit, sim (si eum) quis occisit, jure caesus esto: si luci furtum faxit, sim aliquis endo (in) ipso furto capsit, verberator, illique, cui furtum factum escit (erit) addictor, sed non nisi is, qui interemturus erat, quiritalet”, azaz, segítségért fog kiáltani.

⁸⁴⁷ „Sed enim M. Cato in oratione quam de praeda militibus dividendam scripsit, vehementibus et illustribus verbis de impunitate peculatus atque licentia conqueritus. Ea verba, quoniam nobis impense placuerunt, adscripsimus: Fures (inquit) privatorum furtorum in nervo atque in compedibus aetatem agunt: fures autem publici in auto atque in purpura.” – A. Gell. 11 ult.

jog szerint az embereknek ügyelniük kellett arra, hogy ne gazdagodjanak meg mások kárára, hanem inkább kegyes és szent célokra használják mindazt, amit megszereztek.

Exodus 22

2Móz22:5-13

5. Ha valaki mezőt vagy szőlőt étet le, úgy hogy barmát elereszti, és az a más mezején legel: mezejének javából és szőlőjének javából fizesse meg a kárt.

6. Ha tűz támad, és tövisbe kap, és megég az asztag, vagy a lábon álló gabona, vagy a mező: fizesse meg a kárt, a ki a tüzet gyújtotta.

7. Ha valaki pénzt vagy edényeket ad felebarátjának megőrzés végett, és ellopják annak a férfiúnak házából: ha megtalálják a tolvajt, fizessen kétannyit.

8. Ha nem találják meg a tolvajt, a ház urát vigyék a bírák eleibe: hogy nem nyújtotta-e ki kezét az ő felebarátja vagyonára.

9. Akármilyen bűn dolgában, akár ökör, akár szamár, akár juh, akár ruha, akármi elveszett jószág az, a miről azt mondja: ez az; mindkettőjük ügye a bírák eleibe menjen, és a kit a bírák bűnösnek mondanak, fizessen két annyit az ő felebarátjának.

10. Ha valaki szamarat, vagy ökröt, vagy bárányt, vagy akármiféle barmot ad az ő felebarátja gondviselése alá, és az elhull, vagy megsérül, vagy elhajtatik, úgy hogy senki sem látta:

11. Az Úrra való esküvés legyen kettejük közt, hogy nem nyújtotta-e ki kezét felebarátja vagyonára; és ezt fogadja el annak ura, és az semmit se fizessen.

12. Ha pedig ellopták tőle: megfizesse az urának.

13. Ha szétépett, hozza el azt bizonyágul; a szétépettet nem fizeti meg.

9. Akármilyen bűn dolgában. Itt a tolvajlás miatti eljárást engedi meg, de büntetéssel sújtja, ha valaki elhamarkodottan vádolja a felebarátját. Ellenkező esetben ugyanis kétséggé válhat, mikor, vagy mi okból kell kétszeres, vagy négyszeres jóvátételt megkövetelni? Ezért megengedi, hogy ha valaki a másik ember tolvajlással gyanúsítja, akkor be kell perelnie az illetőt, hogy képviselje az ügyét. Ha bebizonyítja az igazát, kétszeresen kell kártérítést kapnia, de ha a bírák úgy ítélik meg, hogy alaptalanul indította meg a pert, akkor épp ellenkezőleg, neki kell büntetést fizetni a hamis vádaskodás miatt. Az efféle per ugyanis nem teljes mértékben polgárjogi, hanem a gyalázat pecsétjét is magán viseli. Ezért igazságtalan lenne, hogy az embert az a hamis gyanúsítás sújtsa, ami alól a bírák felmentették. A bírák helyén használt szó az אֱלֹהִים, *elohim*, ami tulajdonképpen *isteneket* jelent, mert többes számban szerepel, azonban gyakran Istent jelenti.⁸⁴⁸ A bírákra a hivataluk felmagasztalása végett használja, mert abban Isten Személyét képviselik, egyedül Akinek a kezében van minden hatalom és erő. Ezért mondja Krisztus: azért nevezték őket isteneknek, mert „az Isten beszéde lőn hozzájuk” (Jn10:34), azaz mert az Ő nevében kell uralkodniuk, és mások felett állniuk. Ezt a témát az ötödik parancsolatnál tárgyaltuk.

5. Ha valaki mezőt vagy szőlőt étet le. Ezt a fajta csalást joggal sorolja a lopások közé, tudniillik ha valaki a saját barmával eteti fel másvalaki mezejét, vagy szőlőjét. Ha ugyanis valaki a szolgáját használta helytelenül arra, hogy lopjon neki valamit, őt magát vádolták meg a vétekekkel, még ha nem is érintett semmit a saját kezével. Az sem tesz kevésbé rosszat, aki egy barom segítségével okoz kárt. Isten mégis a kétszeres ellentételezésre korlátozza a büntetést, mert nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy vajon az állat gazdája

⁸⁴⁸ “Le Dieu vivant.” – Francia.

fondorlatos és szándékos módon okozta-e a kárt? S még azt is megköveteli, hogy a veszteséget a lehető legmagasabb értékén vegyék figyelembe, mert én úgy értem a „mezejének javából és szőlőjének javából fizesse meg a kárt” szavakat, hogy megvizsgálták a helyet, s olyan bőséges kártérítést kellett adni a tulajdonosának, mint amilyet a terület valószínűleg hozott volna a legnagyobb termékenysége idején.⁸⁴⁹

6. *Ha tűz támad, és tövisbe kap.* Ez a kár némileg eltér az előzőtől, mert a tüzet meggyújtónak is kártérítést parancsol, bár az nem feltétlenül szántszándékkal okozta a kárt. Azt a károkozót ugyanis, aki rosszindulatból semmisített meg egy mezőt, vagy egy szőlőt, sokkal súlyosabban kellett megbüntetni, itt viszont pusztán csak a gondatlanságot bünteti. S bár nem tesz említést akár házról, akár csúrról, a törvény mégis kiterjed minden hasonló esetre, és kártérítést követel attól, aki a nyílt mezőn gyújtotta a tüzet. Látszólag azonban az illetőt nem éri gyalázat, mivel nem láthatta előre, hogy a tűz belekap a tövisekbe, mégis, hogy mindenki olyan gondosan ügyeljen a más tulajdonára, mint a sajátjára, Isten megparancsolja: büntessék meg a gondatlan, vagy ostoba hanyagságáért.

7. *Ha valaki pénzt vagy edényeket ad felebarátjának megőrzés végett.* Itt azt határozza meg, hogy milyen körülmények között minősül tolvajlásnak egy megőrzésre átadott dolog, tudniillik ha egy élettelen dolgot, például öltözet, vagy bútor eltűnik, s az illető, akire rábízták, azt állítja, hogy ellopták. Isten azt parancsolja, hogy ha kiderül a tolvaj személye, fizessen kétannyit, de ha nem, akkor esküt kell tennie annak az embernek, aki azt állítja, hogy ellopták tőle. Ha azonban egy állatot adtak megőrzésre, akkor némileg módosul az eljárás, ugyanis ha erőszakkal ragadták el, vagy vadállatok tépték szét, akkor az illető, akire rábízták, szabad lesz, de ha ellopták, akkor kártérítést kell adnia. Ahhoz, hogy megértsük a törvény alapelvét, meg kell figyelnünk, hogy a letéteményeseknek nem kellett többet tenni, mint hűségesen megőrizni a rájuk bízott dolgot, pont amiképpen egy bölcs és gondos családapa ügyel a javainak megőrzésére. Ha szorgalmasan eleget tettek ennek, igazságtalanság lenne többet követelni tőlük, mert ellenkező esetben, ha felvállalják ennek a térítésmentes szolgáltatnak a terhét, akkor a nagylelkűségük nekik maguknak fog kárt okozni. Mivel azonban nem olyan egyszerű ellopni egy állatot az istállóból, vagy a pásztor kezei közül, a pásztor hanyagságát árulja el az állat elvesztése,⁸⁵⁰ feltételezve, hogy nem történt erőszak. Mindkét esetben igazságot tesz tehát, tudniillik hogy a letéteményesnek nem kell pótolni az edényt, a pénzt, vagy az öltözetet, mert ez bizonyos értelemben tolvajjá teszi őt. Ha azonban egy állat tűnt el, meg kell fizetnie az árát, hacsak nem tisztázza magát a gondatlanság vádjá alól. Ha valaki úgy véli, hogy ez túl nagy engedékenységgel a letéteményessel szemben, amikor Isten esküvel vet véget a vitának, a válasz könnyű: mi nem bízunk semmit másra megőrzés végett, amíg nem vagyunk meggyőződve az őszinteségéről. Bárki választ tehát valakit a vagyona őrzőjéül, azzal bizonyosságot tett arról az előítéletéről, hogy jó és megbízható embernek tartja, következésképpen abszurd lenne, hogy röviddel ezt követően bizonyítékok nélkül tolvajlással vádolja. Ésszerű volt tehát, hogy Isten az elveszett javak tulajdonosát esküvel erősítse meg azt az embert illetően, akit a hűséges barátjának tartott. Emellett az embert teljességgel felmentették, ha Istent hívta tanúbizonyosággul az ártatlansága mellett, hacsak valami baljós gyanú nem merült fel vele szemben, s kimenti magát a valószínű bizonyítékokkal.

10. *Ha valaki szamarat, vagy ökröt, vagy bárányt, vagy akármiféle barmot ad az ő felebarátja gondviselése alá.* Mivel az igeszakaszban, amelyből ezt a négy verset kiemeltem, a letétet említi, s Mózes kimondottan a csalások, a rablások és a lopások ellen intézkedik, úgy

⁸⁴⁹ Kálvin véleményét ezekről a szavakról látszólag egyetlen igemagyarázó sem fogadta el. A többiek egyszerűbben úgy értékelték, hogy a kártérítést ugyanannak a fajtának a legjavából kellett adni a károkozónak. Akár a „bonum agri” kifejezéssel olvassuk Kálvinnal, vagy a „de bono”, illetve „de optimo” kifejezéssel másokkal, mint Dathe és az Amplified Version, ez nem látszik befolyásolni ezt a jelentést.

⁸⁵⁰ “Que la beste se soit esvanouye sans qu’il en ait rien sceu” – annyiban, hogy az állat anélkül tűnt el, hogy erről bármit is tudna. – Francia.

gondoltam, helyes ehhez a bekezdéshez csatolni. Valóban van némi kapcsolata a harmadik parancsolattal is, mivel megmutatja az eskü törvényes használatát, tudniillik hogy a rejtett dolgokban az embereknek Isten tanúságtételéhez kell folyamodniuk, s az Ő szent neve közbenjárásával véget kell vetni minden közöttük zajló civakodásnak. Miközben azonban az esküknek tulajdonított hitelesség az Istennek kijáró tisztelettől függ, egyidejűleg a hit és a kegyesség erősödnek meg bennük,⁸⁵¹ hogy minden dolog összhangba kerüljön. Én azonban a fő dolgot tartottam szem előtt, tudniillik, hogy a dolgokkal kapcsolatos ellentmondásokat a napvilágra kell hozni a békesség és az egyenlőség előmozdítása érdekében. A letétet tehát felmenti, ha az megesküszik, hogy a rábízott állat elveszett (akár elhullás, akár erőszak folytán⁸⁵²), még ha nem is állít tanút a dologban. Igazságtalan lenne ugyanis, ha hordoznia kellett volna a felelősséget, ha csak csalást, vagy más kézzelfogható vétket nem követett el. Végül pedig azt mondja, hogy „a tulajdonos fogadja el az esküt”, ami ugyanazt jelenti, mintha azt mondaná: kénytelen lesz belenyugodni, és többé nem akadékoskodhat. „Az Úrra való esküvés legyen kettejük közt” kifejezés figyelemre méltó, mellyel az eskü kötelezettségét és szentségét erősíti meg, miközben Mózes arra emlékeztet minket, hogy az Úr a szerzője a tanúvallomás eme szent módjának, s bíróként és bosszúállóként elnököl felette. Mózes itt a kölcsönvett állat törvényét fekteti le, amennyiben az megdöglik, megcsonkul, vagy megsérül. Jókora különbség van azonban a kölcsönvett és a kölcsönadott dolog között, mert az, aki kölcsön ad, kegyet gyakorol. Ezért amikor az ember kölcsönvesz valamit, akkor kötelezi magát annak biztonságos visszaszolgáltatására, amennyire csak tőle telik. Különbséget tesz azonban: ha az állat tulajdonosa szemtanúja lesz az állat halálának, vagy sérülésének, akkor ő viseli a kárt. Ha viszont az állat az ő távollétében döglik, vagy sérül meg, akkor az értékét meg kell kapnia. A jelenléte tehát megfelel annak, mintha ez hangzott volna el: ha a saját szemeivel látja, hogy a sérülés nem annak hibája folytán következett be, akinek kölcsönadta, akkor többé nem támaszt követeléseket. Ha például kölcsönadtál nekem egy lovat, s velem együtt utazol, akkor történjék bármilyen kellemetlenség – feltételezve, hogy meg vagy arról győződve, hogy az nem az én vakmerőségem, hanyagságom, vagy a rossz bánásmódom következménye – szabad és mentes vagyok minden kártérítéstől.

Amit pedig itt az állatokkal kapcsolatban szögez le, azt ki kell terjeszteni minden más kölcsönvett dologra is.

Leviticus 24

3Móz24:18, 21

18. Ha pedig barmot üt agyon valaki, fizesse meg azt: barmot baromért.

21. A ki barmot üt agyon, fizesse meg azt, de a ki embert üt agyon, halállal lakoljon.

Isten itt azt írja elő, hogy bárki okoz kár a másik embernek annak kártérítést kell adnia érte, még ha nem is fordította a maga hasznára. A lopás vonatkozásában nem a hasznot kell figyelembe venni, hanem a károkozás szándékát, vagy a vétek másik okát kell figyelembe venni. Megtörténhet ugyanis, hogy az, aki másvalaki ökrét öli le, nem szándékosan akar kárt okozni neki, hanem csak egy dühroham miatt, vagy egy spontán impulzus hatására, ám mégis kárt okoz. Bármilyen módon okoz tehát az ember kárt, amitől a másik ember szegényebb lesz, azt a parancsot kapja, hogy térítse meg a kárt. Ebből világos, hogy bárki, aki nem fogja vissza

⁸⁵¹ Ez utóbbi, nehezen érthető szavak helyett a francia változatban az alábbiak szerepelnek: “Cela touche quant et quant a son service et religion.”

⁸⁵² Kiegészítve a francia változattól.

úgy magát, hogy ugyanúgy gondoskodna a felebarátja javáról, a lopás vétjét elkövetőnek minősül Isten előtt. A törvény célja azonban az, hogy senki se szenvedjen miattunk kárt, ami bekövetkezik, ha nem törődünk a felebarátaink javával.

Exodus 21

2Móz21:33-36

33. Ha pedig valaki vermet nyit meg, vagy ha valaki vermet ás, és nem fedi azt be, és ökör vagy szamar esik bele:

34. A verem ura fizessen; pénzül térítse meg azok urának, a hulla pedig legyen az övé.

35. És ha valakinek ökre megdöfi az ő felebarátja ökrét, úgy hogy az elpusztul: adják el az eleven ökröt, és az árát osszák meg, és a hullát is osszák el.

36. Vagy ha tudták, hogy az ökör már azelőtt öklelős volt, és nem őrizte azt annak ura: fizessen ökröt az ökörért, a hulla pedig az övé legyen.

33. *Ha pedig valaki vermet nyit meg.* További károkozási eseteket sorol fel, melyek esetében kártérítést követel meg attól, aki alkalmat adott a bekövetkezésükre. Először is azt mondja, hogy ha valaki vermet, vagy ciszternát nyit meg, s egy állat beleesik, akkor meg kell fizetnie annak értékét. S joggal, mert a gondatlansága tényleges vétke számba megy. Itt ismét látjuk, miképpen kötelez Isten minden embert arra, hogy törődjön a felebarátja javával. Mégis, miután nem volt csalás, vagy rosszindulat a dologban, megengedi, hogy miután az illető megfizette az árat, a tetem az övé lehessen. Ha viszont egy ökör ölte meg másvalaki ökrét, akkor a legigazságosabb intézkedést hozza: tudniillik, ha ez váratlanul és hirtelen történt, akkor el kell osztaniuk az ökröt egymás közt. Ha azonban az ökör öklelős volt, akkor a tulajdonosa nagyobb büntetést kap, mert meg kell fizetnie a teljes árat, ugyanis meg kellett volna előznie a bajt. Így aligha viselkedett úgy, amint kellett volna, s ez adott lehetőséget a baj bekövetkeztére.

Deuteronomium 23

5Móz23:24-25

24. Ha bemegy a te felebarátodnak szőlőjébe, egyél szőlőt kívánságod szerint jóllakásodig, de edényedbe ne rakj.

25. Ha bemegy a te felebarátod vetésébe, kezddel szaggass kalászatokat, de sarlóval ne vágj be a te felebarátod vetésébe.

Mivel itt Isten nagyobb elnézést tanúsít a szegényekkel szemben, egyesek ezt az aratás és a szüret munkásaira korlátozzák,⁸⁵³ mintha Ő csak azt engedné meg nekik, hogy elfogyasztás végett a kezükkel leszaggassák a gabonát és a szőlőt, de azt nem, hogy el is vigyék. Nekem azonban kétségem sincs felőle, hogy mindenkire vonatkozik, s nem ad nagyobb szabadságot, mint amennyit az emberség megkövetel. Nem a szavakhoz kell ugyanis túl mereven ragaszkodnunk, hanem a Törvényhozó szándékára kell odafigyelnünk. Isten megtiltja az embereknek, hogy sarlót bocsássanak más aratásába. De akkor, ha valaki kézzel

⁸⁵³ „A kaldeus fordítás szerint: *amikor téged felfogadtak*, s a héberek oly módon értelmezték a törvényt, hogy a felfogadott szőlőmunkások ehetik a gyümölcsöt.” – Ainsworth. Így érti Vatablus is a kaldeus és az arab változatokból kiindulva Poole *Synopsis*-ában.

szaggyatott le annyi gabonát, amennyit a vállán, vagy a lován el tud vinni, akkor vajon felmenthető azzal a gyerekes ürüggyel, hogy nem használt sarlót? Ha viszont maga a józan ész cáfol meg efféle vaskos pökhendiséget, akkor a törvénynek nyilvánvalóan más a célja, tudniillik hogy senkinek nem szabad másvalaki aratásának még csak egyetlen kalászát sem megérinteni az azonnali elfogyasztás esetét kivéve. Ez történt Krisztus tanítványaival is, amikor az éhségtől késztetve kalászokat téptek és vittek magukkal, nehogy elgyengüljenek az úton (Mt12:1). Ugyanezt kell vallani a szőlőről is. Ha valaki szándékosan tör be más ember szőlőjébe, és ott teletömi magát, bármi legyen is a mentsége, tolvajnak minősül. Nem kétséges tehát, hogy ez a törvény megengedi az éhes utazóknak, hogy szőlővel frissítsék fel magukat, amikor nincs más élelmük elegendő mennyiségben. De bár az evés a jóllakásig meg volt engedve nekik, mégsem volt szabad ezzel az ürüggyel teletönni magukat. Emellett a szőlőskerteket körülkerítették és őrizték, amiből kiderült, hogy a szőlő nem volt kitéve mindenféle faláknak. Az tehát a dolog summája, hogy nem számít tolvajlásnak, ha az utazó az éhségének csillapítás végett kinyújtja a kezét a lecsüngő gyümölcs után,⁸⁵⁴ míg meg nem érkezik a pihenőhelyére, ahol vásárolhat magának kenyeret és bort.

Leviticus 19

3Móz19:9-10

9. Mikor a ti földetek termését learatjátok, ne arasd le egészen a te meződnek szélét, és az elhullott gabonafejeket fel ne szedd.

10. Szőlődet se mezeéred le, és elhullott szemeit se szedd fel szőlődnek, a szegénynek és a jövevénynek hagyd meg azokat. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

Leviticus 23

3Móz23:22

22. Mikor pedig földetek termését learatjátok: ne arasd le egészen a meződnek széleit, és az elhullott gabonafejeket fel ne szedd; a szegénynek és jövevénynek hagyd azokat. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

Deuteronomium 24

5Móz24:19-22

19. Mikor learatod aratni valódat a te meződön, és kévét felejtessz a mezőn, ne térj vissza annak felvételére; a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen az, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened, kezeidnek minden munkájában.

20. Ha olajfád termését lerázod, ne szedd le, a mi még utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az.

21. Ha szőlődet megszeded, ne mezeéred le, a mi utánad marad; a jövevényé, árváé és az özvegyé legyen az.

⁸⁵⁴ “Cueille des espis, ou des raisins pour sa necessite” - gyűjthet kalászokat, vagy szőlőfürtöket a szükségleteire. – Francia.

22. És emlékezzél vissza, hogy szolga voltál Égyiptomnak földén. Azért parancsolom néked, hogy így cselekedjél.

Isten itt nagylelkűséget sulykol a földbirtokosok elméjébe, amikor begyűjtik annak gyümölcsseit. Mikor ugyanis az Ő nagylelkűsége a szemünk elé tárul, akkor arra buzdít, hogy utánozzuk Őt. Az pedig a szívtelen és rosszindulatú hálátlanság jele, ha visszatartjuk, amit az Ő áldásából kaptunk. Isten valóban nem azt követeli, hogy akiknek bőségesen van, azok oly bőven adják tovább a terményüket, hogy mások meggazdagításával magukat fosszák ki, s Pál azt az alamizsnáink mértékeként írja elő, hogy a szegények helyzetén való könnyítés ne döntse nyomorúságba a nagylelkűen osztogató gazdagokat (2Kor8:13). Isten tehát megengedi mindenkinek a gabonája learatását és a szőlője leszüretelését, valamint a bősége élvezetét, amennyiben a gazdagok, megelégedvén a saját szüretükkkel és aratásukkal, nem sajnálják a szegényektől a szőlő és a gabona maradékának összeszedését. Nem azt jelenti ez, hogy abszolút a szegényeknek rendeli mindazt, ami megmaradt, hogy azt a sajátjukként ragadhassák magukhoz, hanem azt, hogy ez a csekély mennyiség ingyenesen juthasson el hozzájuk a gazdagok nagylelkűsége folytán. Valóban név szerint említi az árvákat, az özvegyeket és a jövevényeket, de mégis, kétségtelenül mindent szegényt és szükségben lévőket beleért ebbe, akiknek nincsen saját bevethető, vagy learatható mezőik. Néha ugyanis megtörténik, hogy az árvák semmilyen értelemben sincsenek szükségben, hanem inkább megvannak az eszközeik ahhoz, hogy ők maguk nagylelkűek lehessenek. S az özvegyek és a jövevények sem mindig éhesek. Máshol azonban már magyaráztam, hogy miért ezeket a társadalmi osztályokat említi.

Deuteronomium 15

5Móz15:1-11

- 1. A hetedik esztendő végén elengedést mívelj.**
- 2. Ez pedig az elengedésnek módja: Minden kölcsönadó ember engedje el, a mit kölcsönadott az ő felebarátjának; ne hajtsa be az ő felebarátján és atyjafián; mert elengedés hirdettetett az Úrért.**
- 3. Az idegenen hajtsd be; de a mid a te atyádfiánál lesz, engedje el néki a te kezéd.**
- 4. De nem is lesz közötted szegény, mert igen megáld téged az Úr azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ád néked örökségül, hogy bírad azt.**
- 5. De csak úgy lesz ez, ha hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, megtartván és teljesítvén mind azt a parancsolatot, a melyet én ma parancsolok néked.**
- 6. Mert az Úr, a te Istened megáld téged, a miképen megmondotta néked; és sok népnek adsz zálogos kölcsönt, te pedig nem kérsz kölcsönt, és sok népen fogsz uralkodni, és te rajtad nem uralkodnak.**
- 7. Ha mégis szegénynyé lesz valaki a te atyádfiai közül valamelyikben a te kapuid közül a te földeden, a melyet az Úr, a te Istened ád néked: ne keményítsd meg a te szívedet, be se zárjad kezedet a te szegény atyádfia előtt;**
- 8. Hanem örömet nyisd meg a te kezedet néki, és örömet adj kölcsön néki, a mennyi elég az ő szükségére, a mi nélkül szűkölködik.**
- 9. Vigyázz magadra, hogy ne legyen a te szívedben valami istentelenség, mondván: Közelget a hetedik esztendő, az elengedésnek esztendeje; és elfordítsd szemedet a te szegény atyádfiától, hogy ne adj néki; mert ő ellened kiált az Úrhoz, és bűn lesz benned.**

10. Bizonyára adj néki, és meg ne háborodjék azon a te szíved, mikor adsz néki; mert az ilyen dologért áld meg téged az Úr, a te Istened minden munkádban, és mindenben, a mire kezedet veted.

11. Mert a szegény nem fogy ki a földről, azért én parancsolom néked, mondván: Örömet nyisd meg kezedet a te szűkölködő és szegény atyádfiának a te földeden.

1. *A hetedik esztendő végén.* Az emberség egymás iránti, speciális cselekedetét írja itt elő a zsidóknak, miszerint az atyafiaknak el kellett engedniük, amivel más atyafiak tartoztak nekik. S bár minket manapság ez a törvény nem köt, s nem is lenne hasznos, ha használni kellene, a célját, amiért hatályba lépett, továbbra is fenn kell tartani, tudniillik hogy nem szabad túl mereveknek lennünk a velünk szemben fennálló tartozások behajtásában, főleg, ha szükségben levőkkel van dolgunk, akiket a földre hajlított a szegénység terhe. Az ókori nép állapota, mint mondtam, más volt. Ők egyetlen nemzetségből származtak, a Kánaán földje közös örökségük volt, a testvéri kapcsolatokat pedig úgy kellett kölcsönösen fenntartaniuk, mintha egy család lettek volna. Miután Isten egykor felszabadította őket, a legjobb terv a szabadságuk megőrzésére a közepesség fenntartása volt, nehogy néhány mérhetetlenül gazdag személy elnyomja az egész népet. Mivel tehát a gazdagok, ha szabad lett volna folytonosan növelni a vagyonukat, zsarnokoskodni kezdtek volna a többiek felett, Isten ezzel a törvénnyel gátat szabott a mértéktelen hatalomnak. Emellett amikor nyugalmat adtak a földnek és az emberek visszavonultak annak műveléséértől, az pontosan olyan volt, mintha az egész népnek, akiknek a kedvéért a szombat hatályba lépett, kellett volna némi pihenést élvezni. Egyesek valóban azt feltételezik, hogy ekkor minden tartozást teljes mértékben eltöröltek úgy,⁸⁵⁵ mintha a szombatév megsemmisített volna minden adós-, és hitelezői számlát. Ezt azonban cáfolja a szöveg, mert amikor közeledett a szombatév, Isten azt parancsolja, hogy hitelezzenek szabadon, pedig nevetséges dolog lett volna szerződni, hacsak nem lett volna törvényes megkövetelni a visszafizetést a megfelelő időben. Bizonyos, hogy ha soha nem jött volna el a visszafizetés ideje, akkor egyszerűen csak adakozást követelt volna meg, hiszen mi haszna lett volna a kölcsönadás üres formalitásának, ha az átadott pénzt soha nem kellett volna megadni a tulajdonosának? Isten azonban azt követelte, hogy abban az évben minden pereskedésnek vessenek véget, nehogy bárki is zaklassa az adósát. Mivel pedig a szabadságnak és mentességnek abban az évben nem volt remény a pénz visszakapására, Isten elébe megy ennek a kifogásnak, és megtiltja nekik a szűkmarkúságot, jöllehet a késlekedés okozhatott némi kényelmetlenséget. Először is tehát azt parancsolja meg, hogy elengedést műveljenek a hetedik évben, azaz tartózkodjanak a hitelek behajtásától, és engedjenek mind a szegényeknek, mind a földnek szünetet, vagy szünidőt. Ezen az alapon feddi meg Ézsaiás a zsidókat, amiért helytelenül tartják meg a szombatot, amikor behajtják a tartozásokat,⁸⁵⁶ és „perrel és versengéssel böjtölnek” (Ézs58:3-4). Az elengedés formáját is hozzáteszi: senkinek nem szabad zaklatnia a felebarátját abban az évben, amikor Isten elengedése kihirdetett.

3. *Az idegenen hajtsd be.* Egy kivétel következik, mely szerint idegeneket törvényes lesz beperelni és fizetésre kényszeríteni, s ennek pedig nagyon jó oka van: a törvény megvetői semmiképpen sem élvezhetik a szombatév előnyeit, különösen mikor Isten ezt a kiváltságot egyedül csak az Ő választott népének adta meg. Ami a soron következő versben következik: „De nem is lesz közötted szegény”, az igemagyarázók különbözőképpen értelmezik. Egyesek így fordítják: mindazonáltal (*veruntamen*) ne legyen közöttetek szegény. Mintha tiltaná annak

⁸⁵⁵ „A héberek (mondja Ainsworth), a tartozás elengedését a legnagyobbbrészt örökösnek tekintik.” Ő azonban a שמטה, *megszakítás* szóból, valamint annak a használatából a 2Móz13:11-ben indul ki, így Kálvin értelmezése a helyes. Így Dathe is, aki Jos. Meyert idézi a zsidó ünnepekről írott értekezésében, 17. fejezet, 20. szakasz, továbbá Michaelis is a Mózes törvényeiről írott művében, 3. bekezdés, 157. szakasz.

⁸⁵⁶ Amplified Version: „minden fáradozásotok”, széljegyzetben: „dolgok, melyekkel másokat megszorítottok”. A héberben: „bánataitok”. Kálvin saját változata: „omnes facultates vestras exigitis”.

eltűrését, hogy szegény atyafiakat lesújtssa a szegénység anélkül, hogy segítenének rajtuk. S nehogy azzal a kifogással hozakodjanak elő, hogy amennyiben ilyen nagylelkűek lesznek az adakozásban, akkor hamarosan kimerülnek, ezért Isten elébe megy ennek, és megparancsolja, hogy az Ő áldására támaszkodjanak. Mások azonban ígéretként értelmezik, és így fordítják: nem lehet közöttük szegény, ha megtartják a törvényt, mert akkor Isten megáldja majd őket. Ez a jelentés sem éppen túlságosan alkalmas. Azok viszont, akik így értelmezik: mivelhogy nem szabad szegénynek lenni köztetek, nem tudom mit értenek alatta. Olvasóim azonban gondolják végig, hogy az **עֲשֵׂה**, *ephes ki*, kifejezést nem jobb-e a „hacsak miután” (*nisi quod*) szavakkal fordítani.⁸⁵⁷ Ebben az esetben a mondatot zárójelesen kell olvasni, mintha ezt mintha volna: Valahol csak felbukkan köztetek egy szegény, az lehetőséget ad a számotokra, hogy jót tegyetek vele. Ezért a felebarátjaitok szegénységén nektek kell enyhíteni, hogy Isten megáldjon benneteket. Ám hogy a mondat világosabb legyen, én az **עֲשֵׂה**, *ephes ki*, szavakat kizárólagosan értelmezem, mintha ezt mondaná: semmiképpen se legyen köztetek szegény, vagy legyen bárhogyan is, a ti hibátokból ne legyen szegény köztetek. Isten ugyanis véget akar vetni minden üres kifogásnak, s azt akarja, hogy hajlandóak legyenek segíteni, ha a szükség megkívánja, nehogy a szegényt leterítse a nélkülözés és a nyomorgás súlya. Ő tehát nem általánosságban ért ebbe bele minden szegény embert, csak a szélsőséges ínségben levőket, olyanokat, akikről Ámós próféta azt mondja, hogy „egy öltő saruért” adják el őket. Azért tehát, hogy szívélyesebben segítsenek a nyomorúságukon, Isten megígéri, hogy az Ő áldása még nagyobb bőséget fog eredményezni. S Pál látszólag innen merítette a korinthusbelieknek szóló buzdítását: „A ki szűken vet, szűken is arat; és a ki bőven vet, bőven is arat... Az Isten pedig hatalmas arra, hogy rátok áraszsa minden kegyelmét; hogy mindenben, mindenkor teljes elégségtek lévén, minden jótéteményre bőségben legyetek... A ki pedig magot ad a magvetőnek és kenyeret eleségül, ad és megsokasítja a ti vetéseket és megnöveli a ti igazságtoknak gyümölcsét, hogy mindenben meggazdagodjatok a teljes jószívűségre...” (2Kor9:6-11). Röviden, Isten nem akarja, hogy aggodalmaskodjanak, mert bőséges viszonzást juttat nekik az áldásaival, ha lecsökkentek a tartalékaik a szegények iránti nagylelkűségük folytán.

6. *Mert az Úr, a te Istened megáld téged.* Az előbbi kijelentést erősíti meg, de a részlegestől emelkedik fel az általánoshoz, mert miután azt tanította, hogy Isten áldásától sokkal többet várhatnak, mint amennyit a szegényeknek juttattak, most felhívja a figyelmüket magára a szövetségre. Mintha azt mondta volna, hogy bármijük is van, az Isten kegyelmének eredeti forrásából kapták, amikor megtette őket a Kánaán földjének örökösivé. Isten arra is emlékezteti őket, hogy akkor bőséges termést ígért nekik, s ezzel jelzi: ha szegény sorsúak és fősvények lennének, az a földet is terméketlenné tenné. Mikor azt mondja, hogy minden népnek kölcsön kell adniuk, az megerősítésképpen mondja, ugyanúgy, ahogyan a következő mondatban azt is, hogy uralkodniuk kell a népek felett. Ebből következően, ha bármiféle szegénység jelent meg közöttük, az maga a nép gonoszságának és romlottságának volt köszönhető.

7. *Ha mégis szegénynyé lesz valaki a te atyádfiai közül.* Ugyanazt az **אֲבִיָּין**, *ebyon* szót használja, mint amit már láttunk az előbb a 4. versben. Nincs is semmi ellentmondás abban, amikor megparancsolja az azokon a szegényeken való könnyítést, akikről korábban megtiltotta, hogy létezzenek az Ő népe között. A tiltás célja ugyanis az volt, hogy ha valaki

⁸⁵⁷ Sebastian Münster: „Azonban”. Amplified Version: „kivéve, ha”, vagy, széljegyzetben: „abból a célból, hogy”. Sebastian Münster a zsidó igemagyarázókra utal, akik ezt mondják: „A jelentés a következő: nem kell félnetek, hogy ez a törvény a károtokra lesz, ha a rendeleteim buzgó betartóiként megáldalak benneteket, és mindent úgy megadok a növekedésetekhez, hogy nem lesz köztetek szegény ember, akinek kölcsön kell adnotok. S lesz bárki, akinek szüksége lesz a segítségetekre, akkor ti az én kedvemért elengeditek a tartozását, ahogyan parancsoltam. Az illető, aki ad, ily módon nem fogja elveszíteni azt, ami az övé, hanem még bőségesebb áldást nyer tőlem.” A tanult olvasó megtalálja ennek a kifejezésnek a további elemzését Noldii *Konkordanciájában*, 509. cikkely, Annot és Vindic. – Henry Walter.

koldusbotra jutott, akkor ne legyen kivetve és elfeledve. Most azonban elmagyarázza annak módját, hogy ennek elejét vegyék, tudniillik hogy a gazdagok kezeinek nyitva kell lenni a megsegítésükre. Azért tehát, hogy könyörületre indítsa őket, ismét eszükbe juttatja a közös atyafiságukat, s jelként és zálogként helyezi a szemük elé azt a földet, melyen Isten jósága folytán lakoznak együttesen. S hogy készségesek és gyorsak legyenek az emberségességben, megtiltja a szívük megkeményítését, ezzel is jelezvén: a kapzsiság mindig kegyetlen. Végül, ezt a tanítást az elengedés esztendejére vonatkoztatja, azaz hogy az elengedés esztendejének közeledésével is azonnal meg kell segíteniük a szegény atyjukfiát pont úgy, mintha pár napon belül visszakapnák azt a pénzt, amit a szegény ember az elengedés esztendejének végéig magánál tart.

11. *Mert a szegény nem fogy ki a földről.* Azok elképzelése erőltetett,⁸⁵⁸ akik úgy vélik, hogy azért voltak mindig is szegények közöttük, mert nem tartották be a törvényt, s ez okból a föld terméketlenné vált a hamisságuk miatt. Elismerem, hogy ez igaz, de Isten itt nem a bűneiknek tulajdonítja azt, hogy mindig lesznek szegények közöttük, hanem csak emlékezteti őket: soha nem lesznek híjával a nagylelkűség gyakorlása lehetőségeinek, mert Ő azzal bizonyítja majd, mi van a szívükben, hogy a szegényeket állítja eléjük. Mert (mint azt korábban említettem), ezért találkozunk a gazdag és a szegény, az Úr pedig mindkettő alkotója. A könyörületesség kötelezettségeit ugyanis másképpen nem vennék észre, csak úgy, ha gyakorolják azok ellátását egymás megsegítésével. Ezért Isten, a gazdagok tétlenségét felrázandó, kijelenti, hogy nem ír elő semmi mást, csak amit a folytonos szükség megkövetel.

Exodus 21

2Móz21:1-6

- 1. Ezek pedig azok a rendeletek, a melyeket eleikbe kell terjesztened:**
- 2. Ha héber szolgát vásárolsz, hat esztendeig szolgáljon, a hetedikben pedig szabaduljon fel ingyen.**
- 3. Ha egyedül jött, egyedül menjen el; ha feleséges ember, menjen el vele a felesége is.**
- 4. Ha az ő ura adott néki feleséget, és ez fiaikat vagy leányokat szült néki: az asszony, gyermekeivel együtt legyen az ő uráé; ő pedig egyedül menjen el.**
- 5. De ha a szolga azt mondaná: Szeretem az én uramat, az én feleségemet és fiaimat, nem akarok felszabadulni:**
- 6. Akkor vigye őt az ő ura a bírák elé, és állítsa az ajtóhoz vagy az ajtófélhez, és az ő ura fúrja által az ő fülét árral; és szolgálja őt mindörökké.**

1. *Ezek pedig azok a rendeletek.* Mindkét igeszakasz ugyanazt a rendelkezést tartalmazza, tudniillik, hogy a héber rabszolgaságnak véget kell vetni a hetedik év végén. Isten ugyanis azt akarta, hogy Ábrahám gyermekei még akkor is különbözzenek a pogányoktól és a közönséges rabszolgáktól, ha kénytelenek voltak eladni magukat. A felszabadításukat parancsolja tehát meg, de egy kivétellel, amit Mózes megemlíti az első igeszakaszban, de elhagy a többiből, tudniillik, hogy ha a rabszolga megnősült és gyermekeket nemzett, azoknak az úrnál kell maradniuk és csak ő egyedül szabadítandó fel. Ebből kiderül, milyen kemény volt a rabszolgák sorsa, mivel nem volt megkönnyíthető egy természetellenes kivétel (*sine prodigio*) nélkül. Semmi sem lehetett ugyanis ellentétesebb a természettel, mint az, hogy a férj, elhagyván a feleségét és a gyermekeit, másvalahová

⁸⁵⁸ „Mert tudom, hogy nem fogtok nekem tökéletes szívvel engedelmeskedni, ezért az én felétek áradó áldásom megfogyatkozik majd, és lesznek szegények közöttetek.” Az idézett héber igemagyarázók Münster és Fagius. – *Poole's Syn.*

menjen. A rabszolgaság köteléke azonban csakis válással, azaz mondhatni a házasság kegyetlen megszakításával volt eloldható. Vaskos barbárság volt ebben a szétválasztásban, mellyel az embert önmaga felétől és saját bensőjétől választották el. Mégsem volt rá orvosság, mert ha a feleséget és az asszonyt is felszabadítják és a férj magával viszi őket, az a törvényes uruk kifosztását jelentette volna, s nemcsak azért, mert az asszony is rabszolga volt, hanem mert költségeket okozott a gyermekek megszületésével. A házasság szentsége tehát ebben az esetben a magánjognak engedett utat, s ezt a hibát azok közé kell sorolni, amit Isten a nép szívének keménysége miatt tűrt el. Mégis, ha bárkit visszatartott a tiszta szeretet, és nem akarta elhagyni a feleségét és az utódait, akkor választási lehetősége volt, és örök rabszolgaságra adhatta magát. Ennek a formája világosabban van kifejtve az Exodusban, mint a Deuteronomiumban, mert az utóbbiban csak annyi szerepel, hogy az úrnak át kell fűrnia a szolgája fülét, ezzel jelezvén annak örökös szolgaságát. Az Exodusból viszont még azt a körülményt is hozzáteszi, hogy először egy nyilvános eljárást kell lefolytatni. Ha ugyanis minden magánember a saját bírása lett volna ebben a dologban, akkor a gazdag emberek házai olyanok lettek volna, mint a vágóhidak, ahol a szerencsétlen rabszolgákat kínozzák.⁸⁵⁹ Jeremiásnál (34:11) azt olvassuk, hogy ezt a törvényt megvetették, s a zsidók minden törvény és igazságosság ellenére örökös uralom alá vetették a rabszolgáikat. Sőt, noha súlyos megrovásban is részesültek Sedékiás király alatt, aki újra kihirdette a szabadságot, utána rögtön visszatették a nyomorult emberekre a zsarnokság igáját, mintha csak gúnyból szabadították volna őket fel. Gondoskodni kellett tehát arról, nehogy titkos kínzásokkal kényszerítsék azokat a rabszolgaságban maradásra, akik ezt nem akarták. Ennek a gonoszságnak a megelőzése pedig a kívánságuk nyílt kinyilatkoztatása volt a bírák előtt, míg a fül átfűrése a megjelölésüknek minősült. A keletiek ugyanis meg szokták bélyegezni a rabszolgákat, a szökevényeket és a bűnözőket, vagy azokat, akik bármilyen vonatkozásban gyanúsak voltak. S jóllehet Isten nem úgy tervezte, hogy gyalázat eme bélyegét az Ő népe a homlokain viselje, ha valaki mégis önként adta magát örök rabszolgaságra, azt akarta, hogy a szolgasága eme jelét viselje a fülén. Arra is emlékeznünk kell azonban, hogy még ez a rabszolgaság is, bár örökösnek mondja, a kürtölés évében véget ért, mert akkor a föld és a nép állapota mindenestől megújult.

Deuteronomium 15

5Móz15:12-18

12. Hogyha eladja magát néked a te atyádfia, a zsidó férfi és zsidó asszony, és szolgál téged hat esztendeig: a hetedik esztendőben bocsássad őt szabadon mellőled.

13. És mikor szabadon bocsátod őt mellőled, ne bocsásd el őt üresen;

14. Hanem terheld meg őt bőven a te juhaidból, a te szérűdről, és a te sajtódból; a mivel megáldott téged az Úr, a te Istened, adj néki abból.

15. És emlékezzél meg róla, hogy te is szolga voltál Egyiptom földén, és megszabadított téged az Úr, a te Istened; azért parancsolom én ma ezt néked.

16. Ha pedig ezt mondja néked: Nem megyek el tőled, mert szeret téged és a te házat, mivelhogy jól van néki te nálad dolga:

17. Akkor vedd az árat, és fúrd a fülébe és az ajtóba; és legyen szolgáddá mindvégig; így cselekedjél szolgálóleányoddal is.

18. Ne essék nehezedre, hogy szabadon bocsátod őt mellőled; (hiszen két annyi bérre valót szolgált néked hat éven át, mint a béres-munkás) és megáld téged az Úr, a te Istened mindenben, a mit cselekszel.

⁸⁵⁹ "Pour tormenter, et *gehener* les pources serfs." – Francia.

13. *És mikor szabadon bocsátod őt mellőled.* Itt nemcsak a rabszolgák felszabadítását parancsolja meg, hanem a nagylelkűségre is buzdít, tudniillik, hogy ne küldjék el a szolgálkat a bérük nélkül. Az ugyanis nem polgárjogi törvény, mely többet igyekszik kisajtolni a kapzsiból, mint amennyit az adni szándékozik. Pál szabálya vonatkozik erre: „Kiki a mint eltökélte szívében, nem szomorúságból, vagy kénytelenségből; mert a jókedvű adakozót szereti az Isten” (2Kor9:7). Miután azonban a héber rabszolgák a testvéreik is voltak, Isten nem engedné, hogy rosszabb állapotba kerüljenek, mint a béresek. Az, hogy a juhokból, a szérűről és a sajtókból parancsol nekik részesedést, nem azt jelentette, hogy gazdaggá kellett őket tenni, de joggal vet zablát a gazdagokra, akik változatos bősége biztosította a számukra az eszközöket a nagylelkűséghez. Mintha csak megmutatná nekik, honnan kapták az ingyenes ajándékaikat, melyek egyidejűleg a jogos ellentételezései is voltak a rabszolgáik munkájának.

18. *Ne essék nehezedre.* Nemrég említettem, mennyire nehéz és kényelmetlen volt a zsidók számára ennek a törvénynek a betartása. Ezért Isten nem ok nélkül feddi meg az alantas és zsugori büszkeségüket, ha szűkmarkúan szabadították fel a rabszolgáikat. S először valóban az igazságosság alapján ösztönzi őket az engedelmességre, majd utóbb a jutalom reménységével. Emlékezteti őket ugyanis, hogy hat éven át a rabszolga a munkabérének kétszeresével megegyező hasznot hajtott nekik: vagy azért, mert dolgozabb volt az élete, hisz nehezebb feladatokat szabtak a rabszolgákra, mint a szabad emberekre, akik fizetést kaptak a munkájukért, vagy azért, mert kétszer annyi ideig szolgált, mint amennyire béresként megfogadták. A zsidó (igemagyarázók⁸⁶⁰) ebből az igeszakaszból arra következtetnek, hogy három éves időszak volt előírva a béreseknél, s azt feltételezik, hogy ennek alapján számítja a hat évet. Mivel azonban ez pusztán feltételezés, nem tudom, hogy az én véleményem nem jobb-e, mely szerint a hat év alatt munkájuk kétszer annyi hasznot hajtott, mint egy szabad emberé, aki nem állt a rabszolgaság kényszere alatt.

Leviticus 25

3Móz25:39-55

39. Ha pedig elszegényedik melletted a te atyádfia, és eladja magát néked: ne szolgáltassad úgy mint rabszolgát.

40. Mint béres, mint zsellér legyen nálad; a kürtölésnek esztendejéig szolgáljon nálad.

41. Azután menjen el tőled ő és vele az ő gyermekei, és térjen vissza az ő nemzetségéhez, és térjen vissza az ő atyáinak örökségébe.

42. Mert az én szolgálaim ők, a kiket kihoztam Égyiptom földéről: nem adathatnak el, mint rabszolgák.

43. Ne uralkodjál rajta kegyetlenül, hanem félj a te Istenedtől.

44. Mind szolgád, mind szolgálóleányod, a kik lesznek néked, a körületek lévő népek közül legyenek: azokból vásárolj szolgát és szolgálóleányt;

45. Meg a zsellérek gyermekei közül is, a kik nálatok tartózkodnak, azokból is vásárolhattok, és azoknak nemzetségéből, a kik veletek vannak, a kiket a ti földeteken nemzettek; és legyenek a ti tulajdonotok.

⁸⁶⁰ „A kaldeus változat, Vatablus és más kortárs igemagyarázók így fordítják: *Mert hat éven át szolgált téged a béres bérének kétszereséért*, amit a héberek úgy magyaráznak, hogy a hat évig szolgáló rabszolga bérét azért mondja kétszeresnek, mert a héberek között a napszámba fogadás csak három évig tartott, a rabszolga viszont hat évig szolgált, tehát kétszer olyan hosszú ideig, kétszeres hasznot hajtva.” – *Cornelius a Lapide a maga helyén.*

46. És örökök hagyhatjátok azokat a ti utánnatok való fiaitoknak, hogy örökségül bírják azokat, örökké dolgoztathattok velük; de a ti atyátokfiain, az Izráel fiain, egyik a másikon senki ne uralkodjék kegyetlenül.

47. És ha a jövevény vagy zsellér vagyonra tesz szert melletted, a te atyádfia pedig elszegényedik mellette, és eladja magát a melletted lévő jövevénynek, zsellérnek, vagy jövevény nemzetségéből való sarjadéknak:

48. Mindamellett is, hogy eladta magát, megváltható legyen; akárki megválthassa azt az ő atyjafiai közül.

49. Vagy nagybátyja, vagy nagybátyjának fia váltsa meg azt, vagy az ő nemzetségéből való vérrokona váltsa meg azt, vagy, ha módja van hozzá, maga váltsa meg ömagát.

50. És vessen számot azzal, a ki megvette őt, attól az esztendőől kezdve, a melyen eladta magát annak, a kürtölésnek esztendejéig, és az ő eladásának ára az esztendőök száma szerint legyen, a béres ideje szerint legyen nála.

51. Ha még sok esztendő van hátra, azokhoz képest térítse meg annak a váltságot az ő megvásárlásának árából.

52. Ha pedig kevés esztendő van hátra a kürtölésnek esztendejéig, akkor is vessen számot vele, és az évek számához képest fizesse vissza az ő váltságát.

53. Mint esztendőről esztendőre fogadott béres legyen nála; ne uralkodjék kegyetlenül rajta te előtted.

54. Ha pedig ilyen módon meg nem váltatik, a kürtölésnek esztendejében szabaduljon fel: ő és vele az ő gyermekei.

55. Mert az én szolgálím Izráel fiai, az én szolgálím ők, a kiket kihoztam Égiptom földéről. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek.

39. *Ha pedig elszegényedik melletted a te atyádfia.* Itt továbbmegy, tudniillik hogy ha valaki megvásárolta az atyjafiát, emberségesen kell vele bánnia, úgy, mint egy béressel. Valóban épp az imént láttuk, hogy a rabszolga munkáját kétszeresre becsülték, mert az ura embersége soha nem terjed addig, hogy úgy kímélje a rabszolgáját, mint ha az a bérese lenne. Nem ok nélkül vet tehát zablát Isten arra a szabályra, amit a gyakorlatban sokszor zsarnokinak bizonyult. De mégsem ír elő többet, mint a filozófusok,⁸⁶¹ tudniillik, hogy az urak úgy bánjanak a rabszolgáikkal, mint a béreseikkel. S az igazságosságnak ezt az alapelvét kellene mindmáig kivétel nélkül alkalmazni. Mivel azonban nehéz volt ugyanazt előírni a jövevényekre is, mint a testvéreikre, egy speciális törvény került beiktatásra, mely szerint legalábbis a testvéreikkel szemben kell mértékleteseknek lenniük, akikkel közös az örökségük és az állapotuk. Először is tehát a héber rabszolgákkal nem szabad gorombán és megvetően bánniuk, mint a foglyokkal (*mancipia*), s a rabszolgaságuknak véget kell érnie a kürtölés évében. Felmerül azonban a kérdés: ha korábban a szabadság megadatott nekik a hetedik évben, most miért tolódot ki az ötvenedikre? Egyesek azt feltételezve⁸⁶² kerekednek felül ezen a nehézségen, hogy a kürtölés éve a hat év során következett be, amikor is fel kellett őket szabadítani, még ha nem is szolgálták végig a kiszabott időszakot. Ez azonban túlságosan erőltetett feltételezés. A nézet, mely leginkább elfogadhatónak tűnik a számomra az, hogy a יָבֵל *yobel* szó kiterjesztve a hetedik évet is jelenti, vagy legalábbis azt, hogy mértékletességet

⁸⁶¹ Seneca *de Beneficiis*, 3:22. "Servus (ut placet Chrysippo) perpetuus mercenarius est." Lásd még Seneca *Epistulae morales ad Lucilium*, 6:47, ahol az alábbi gyönyörű kijelentés olvasható: "Haec tamen mei praecepti summa est, Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiore velis vivere."

⁸⁶² A héber teológiai doktorok, valamint Ainsworth, Caietan és Willet. Michaelis azt feltételezi, hogy hatévente a rabszolgákat rendszeresen felszabadították (nem a szombatévben, hanem a megvásárlásuk utáni hetedikben), de úgy vélik, kevesebb, mint hat évvel korábban vásárolták meg őket a kürtölés esztendejét megelőzően, abban az évben kapták vissza a szabadságukat. – *Brightwell*, Mózes törvénye, 2. kötet 176. oldal.

ír elő azok iránt a rabszolgák iránt, akik a leginkább ki voltak téve erőszaknak és más sértő bánásmódnak. Nem merték ugyanis kényük-kedvük szerint elnyomni a szolgálkat, akiket nemsokára fel kellett szabadítani, de azokat, akik a fülük átfűrésével a rabszolgaság hosszabb időszakának vetették alá magukat, erőszakosabban bántalmazták volna, ha Isten nem lép közbe. S azt a vélekedést én szabadon elfogadom, mely szerint jóllehet a rabszolgaságuk a kürtölés évéig folytatódott, az uraiknak mégis mértékletesen és emberségesen kellett velük bánni. Ezt erősíti meg az is, ami rögtön ez után következik, ahol megparancsolja, hogy a gyermekeiket az atyáikkal együtt szabadítsák fel, mert ez nem történt meg a hetedik esztendőben.

42. *Mert az én szolgálaim űk.* Isten itt azt jelenti ki, hogy az ű saját jogait csorbítja, amikor azokat, akiket a saját tulajdonának mond, szolgaságba vetnek mások. Azt mondja ugyanis, hogy akkor szerezte meg a népét a sajátjának, amikor kiszabadította őket Egyiptomból. Ebből arra következtet, hogy az ű jogai sérülnek, ha valaki örökös uralmat ragad magához egy héber ember felett. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy ugyanazt jelenti, ha csak egy ideig szolgálnak, arra azt válaszolom, hogy bár Isten joggal nyilatkoztatta ki a saját tulajdonjogát, mégis megelégedett ennek ezzel a jelképével. Ezért tehát türelemmel tűrte, hogy egy időre rabszolgák legyenek, csak maradjon fenn a szabadításának valamekkora nyoma. Egyszóval egyszerűen csak ezt a megelőzést választotta, nehogy a rabszolgaság teljes mértékben kioltsa az ű kegyelmének emlékeztetét, még ha meg is engedte, hogy így egy időre elhalványuljon az. Nehogy tehát a kegyetlen urak abban bízzanak, hogy a zsarnokságuk büntetlen marad, Mózes emlékezteti őket: Istennel van dolguk, Aki végül majd annak bosszúállójaként fog fellépni. S bár Mózes polgárjogi törvénye ma már nincs hatályban, a hasonlatosság mégis fennmaradt, nehogy a Krisztus vére által megváltottak helyzete rosszabb legyen, mint régen az ű ókori népéé, akikre vonatkozik Pál buzdítása: „Ti is urak, ugyanazt cselekedjétek ű velők, elhagyván a fenyegetést; tudván, hogy a ti Uratok is mennyben van” (Ef6:9).⁸⁶³

44. *Mind szolgád, mind szolgálóleányod.* Amit itt Isten megenged az idegenekkel kapcsolatosan, az mindenütt szokásos volt a pogányoknál, tudniillik hogy a hatalmuk nemcsak a rabszolgáik felett marad fenn azok haláláig, de folytonossággal kiterjed azok gyermekeire is. Az ugyanis a „birtokolod majd őket a gyermekeid számára” kifejezés jelentése, hogy a tulajdonjog átszáll majd az örökösükre is. S nemcsak a folytonosság vonatkozásában tesz különbséget,⁸⁶⁴ hanem a bánásmódjukat illetően is. Észre kell ugyanis vennünk az ellentétet: „örökké dolgoztathattok velük; de a ti atyátokfiain, az Izráel fiain, egyik a másikán senki ne uralkodjék kegyetlenül”.⁸⁶⁵ Ebből kiderül, hogy korlátokat szabott nekik, nehogy dőlyfösen uralkodjanak Ábrahám gyermekein és ne hagyják meg azok fele szabadságát a pogányokkal összehasonlítva. Nem mintha a zsarnoki, vagy kegyetlen hatalomgyakorlás az idegenek felett meg lett volna engedve, de Isten azt akarta, hogy Ábrahám nemzetsége, akiknek a Szabadítójuk volt, élvezzen néhány kiváltságot a többiek közös osztályrészéhez viszonyítva.

47. *És ha a jövevény vagy zsellér.* Itt egy figyelmeztetést olvasunk azokkal az izraelitákkal kapcsolatosan, akik idegenek rabszolgáivá váltak. Az idegenek alatt azonban csak azokat érti, akik a Kánaán földjét birtokolták, mert ha bárki elvittek idegen országba, akkor Isten hiába hozta volna meg a megváltásukra vonatkozó e törvényét. A rabszolga megváltásának jogát tehát a rokonaira ruházza, vagy ha az illető maga is összeszedett eleget az ára kifizetéséhez, akkor ugyanazt a jogot neki is megadja. Majd ennek a módját és a

⁸⁶³ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét is.

⁸⁶⁴ “Or la diversité d’entre les étrangers, et les enfans d’Israel n’est pas seulement mis, etc.” – most az idegenek és Izrael gyermekei közötti különbség nemcsak... stb. – *Francia*.

⁸⁶⁵ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét a 46. versről: “His in perpetuum tanquam servis utamini, popularibus vero vestris Israelitis ne severius imperetis.” – *Dathe*.

formáját ismerteti: ki kell számítani a kürtölés esztendejéig még visszamaradó időt, s már eltelt időt le kell vonni az összegből. Azaz, ha például 50 sékelért vették meg, akkor a negyvenedik évben már csak tíz sékelt kell fizetnie, mivel már csak az időszak egyötöde maradt vissza. Ha azonban a családjának egyik tagja sem segített rajta, s a boldogtalan ember szabadulásba vetett reménysége meghiúsult, Isten megparancsolja, hogy a kürtölés esztendejében akkor is szabaduljon fel, amikor is Ábrahám gyermekeit általános felszabadítás illette meg. A törvény célja tehát az volt, hogy senki azok közül, akiket Isten örökbe fogadott, ne idegenedjen el a nemzetségétől, s ezzel együtt ne szakadjon ez Magának Istennek a helyes tiszteletétől. Ez mindenestől benne foglaltatik az utolsó igeversben, ahol Isten kijelenti, hogy Ábrahám gyermekei az Ő tulajdonát képezik, mert egyrészt Ő hozta ki őket Egyiptom földjéről, másrészt Ő az Istenük. Miközben ugyanis jogos volt, hogy az áldásait élvezzék, illő dolog volt az is, hogy szilárdan megtartsák az Ő tiszta és osztatlan imádatát. Ha viszont a pogányok rabszolgái lettek volna, akkor nemcsak megfogyatkozott volna a választott nép létszáma, de még a körülmetélkedést is megrontották volna, amivel ajtó nyílt volna az istentelen romlottságok előtt. Isten mégis úgy enyhíti a törvényét, hogy ne tegyen igazságtalan terhet a jövevényekre, mert többet enged meg nekik a héber rabszolgák vonatkozásában, mint a föld őslakosainak. Ha ugyanis eladták magukat a testvéreiknek, a hetedik évben felszabadultak, de a rabszolgaságuk a jövevényeknél eltartott egészen az ötvenedik évig. Csak egy kivétel létezett ebben a dologban: a jövevénynek, aki megvásárolta a rabszolgákat, az értékük megfizetése után fel kellett őket szabadítani. Mivel Isten korábban minden jó dolog nagy és sokszoros bőségét ígérte a népének, az itt említett szegénység csakis Isten átkának lehetett a következménye.⁸⁶⁶ Látjuk tehát, hogy páratlan jóságával kinyújtja a kezét a törvényének megszegői felé, de miközben szegénységgel sújtja őket, mégis rájuk tekint, bármennyire is méltatlanok erre, s gondoskodik orvosságról a bajaikra, melyeket a saját vétkeik hoztak rájuk.

Leviticus 25

3Móz25:23-34

23. A földet pedig senki el ne adja örökre, mert enyém a föld; csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam.

24. Azért a ti birtokotoknak egész földén megengedjétek, hogy a föld kiváltható legyen.

25. Ha elszegényedik a te atyádfia, és elad valamit az ő birtokából, akkor álljon elő az ő rokona, a ki közel van ő hozzá, és váltsa ki, a mit eladott az ő atyjafia.

26. Ha pedig nincs valakinek kiváltó rokona, de maga tesz szert annyira, hogy elege van annak megváltásához:

27. Számlálja meg az eladása óta eltelt esztendőket, a felül lévő pedig térítse meg annak, a kinek eladta volt, és újra övé legyen az ő birtoka.

28. Ha pedig nincsen módjában, hogy visszatérítesse annak, akkor maradjon az ő eladott birtoka annál, a ki megvette azt, egészen a kürtölésnek esztendejéig: a kürtölésnek esztendejében pedig szabaduljon fel, és újra övé legyen az ő birtoka.

29. Ha valaki lakó-házat ad el kerített városban, az kiválthatja azt az eladás esztendejének elteléséig; egy esztendőn át válthatja ki azt.

30. Ha pedig ki nem váltják az esztendőnek teljes elteléséig, akkor a ház, a mely kerített városban van, örökre azé és annak nemzetségeié marad, a ki megvette azt; nem szabadul fel a kürtölésnek esztendejében.

⁸⁶⁶ Kiegészítés a francia változatban: “Et d’un juste chastiment de leurs pechez” – a bűneik jogos büntetéseként.

31. Az olyan falvak házai pedig, a melyek nincsenek körülkerítve, mezei földek gyanánt számíttassanak, kiválthatók legyenek, és a kürtölésnek esztendejében felszabaduljanak.

32. A mi pedig a lévíták városait illeti, az ő birtokukban lévő városok házai a lévíták által mindenkor kiválthatók legyenek,

33. De a mit ki nem vált is valaki a lévíták közül, szabaduljon fel a kürtölésnek esztendejében, az eladott ház, és az ő birtokának városa; mert a lévíták városainak házai tulajdon birtokuk nékik Izráel fiai között.

34. De a városaikhoz tartozó szántóföldeket el ne adják, mert örök birtokuk az nékik.

23. *A földet pedig senki el ne adja örökre.* Mivel ennek a törvénynek az oka sajátosan Ábrahám gyermekeire vonatkozott, a rendelkezései aligha vonatkoztathatók más nemzetekre. Józsué idejében ugyanis oly egyenlő mértékben osztották el a földet, hogy az örökség megoszlott a különböző törzsek és családok között. Sőt, hogy mindenki tulajdona még szentebb lehessen, sorsvetéssel osztották el a földet úgy, mintha Maga Isten jelölte volna ki a saját kezével a különböző területeket. Valójában a felosztás mondhatni Magának Istennek a sérthetetlen rendelete volt, mellyel annak a szövetségnek az emlékezetét kellett fenntartani, mely által a föld Ábrahámnak és az utódainak lett örökségül ígérve. Kánaán földje tehát annak az örökbefogadásnak a záloga, vagy jelképe, vagy tükre volt, amelyen az üdvösségük alapult. Nem kell tehát csodálkozni azon, ha Isten azt akarta, hogy ez a felbecsülhetetlen jótétemény soha el ne vesszen. S nehogy ez mégis megtörténjen, Ő, mint egy gondoskodó atya a családban, korlátokat szabott a gyermekeinek, melyekkel meggátolta, hogy túlonúl tékozlókká váljanak. Mikor ugyanis valaki bármi gyanút táplál az örökösét illetően, akkor megtiltja neki a reá szálló apai örökség elidegenítését. Ilyen volt tehát az ókori nép állapota, de ezt mégsem lehet válogatás nélkül áthelyezni más nemzetekre, akik nem rendelkeztek nekik adott közös örökséggel. Némi nyoma ennek felfedezhető a megváltás jogában,⁸⁶⁷ mivel azonban az a felek egyetértésén alapszik, és speciális szerződésformájú, semmi köze sincs Mózes törvényéhez, amely teljes mértékben felszabadította mind az embereket, mind a földeket (a kürtölés esztendejében).⁸⁶⁸ Az, hogy Isten a sajátjának mondja a Kánaán földjét, az mondhatni az Ő közvetlen uralmának⁸⁶⁹ (*dominium*) kifejezése felette, ahogyan rögtön ezt követően világosabban is kifejezi a szavainak jelentését, ahol kimondja, hogy Izrael gyermekei az Ő vendégeiként vannak rajta jövevényekként.⁸⁷⁰ Mert jóllehet az állapotuk a legjobb volt, amibe csak a jogos és állandó birtokosok kerülhetnek, mégis, ami Istent illette, csak bérlők (*coloni*) voltak, akik az Ő akaratából lakoztak ott. Végül Isten a Magának nyilvánítja az örök birtokjogot (*fundum*), nehogy valaha is elhomályosodjon annak emlékezete, hogy Ő Maga ruházta azt rájuk.

24. *Azért a ti birtokotoknak egész földén megengedjétek.* Mielőtt elérkezne a kürtölés éve, nemcsak a rokonoknak engedi meg a szegény ember által eladott föld kiváltását, hanem magának az eladónak is, ha nincs senki más, aki közbeavatkozhatna. Ugyanez a jog megadatott a rokonoknak más nemzeteknél is, bár más céllal, tudniillik hogy fennmaradjon a család neve. Az eladó mégsem válthatta soha vissza, amíg egy erre vonatkozó speciális mondatot nem szúrtak be a szerződésbe. Isten azonban azt akarta, hogy a föld megmaradjon a

⁸⁶⁷ „A *redemptio* a törvényben nem más, mint lehetőség, vagy jog az újra-belépésre azokon a földeken, melyeket eladtak és átruháztak, a vételár és a jogi költségek megfizetése után. Az alkuk, melyekkel a megváltás engedélyét, vagy ahogyan egyesek nevezik, az egyenlőségét fenntartják, csak a zálogszerződések egyik fajtáját képezik. Megszabnak egy konkrét időtartamot, melynek során a megváltás lehetősége gyakorolható, de amelynek leteltével az megszűnik.” – *Chamber's Encyclopaedia*.

⁸⁶⁸ Kiegészítve a francia változatból.

⁸⁶⁹ “La seigneurie directe (qu'on appelle,) ou fonsiere.” – *Francia*.

⁸⁷⁰ Kiegészítés a francia változatban: “Ou fermiers, ou grangiers.”

törvényes tulajdonosánál, hogy a nép a lehető legcsekélyebb mértékben térjen csak el a Józsué által elvégzett eredeti felosztástól. Emellett az egyének hasznát is szem előtt tartotta, de a föld folyamatos öröklésének tekintetében inkább Önmagára volt tekintettel, mintsem az emberekre azért, hogy az Ő jóságának emlékezete soha ne merüljön a feledés homályába. Végül elrendeli, hogy minden föld szálljon vissza az eredeti tulajdonosára a kürtölés évében. Ezzel minden eladásnak úgy vetett, mintha az ötvenedik évben ismét megújította volna a földnek sorvetés útján történő felosztását.

29. *Ha valaki lakó-házat ad el.* Itt a lakóházakat különíti el a földektől, elrendelve, hogy a visszaváltás joga csak egyetlen évig álljon fenn, s a vásárlás érvényessége ne szűnjön meg még a kürtölés évében sem. Egy második különbségtételt is hozzászól a különböző típusú házakra vonatkozóan, tudniillik, hogy a városi házakat teljes mértékben el lehet idegeníteni, de a vidéki házak állapotának ugyanolyannak kell lenni, mint a földekének, így mondhatni azokhoz kapcsolódván azok részét alkotják. Ami a házakat illeti, azért köti ki a városokat, mert néha terhes volt a tulajdonosaik számára a fenntartásuk, ezért előnyös volt valamilyen gazdag ember kezére juttatni azokat, aki képes volt ezeket a költségeket fizetni. Emellett egy ház nem adja meg úgy a napi élelmet, mint a föld, és tűrhetőbb meglenni ház nélkül, mint föld nélkül, melyen munkálkodhatunk, s amelynek a műveléséből eltartathatjuk önmagunkat és a családunkat. A vidéki házakat azonban szükséges volt kivételként kezelni, mert ezek a föld tartozékai voltak, hisz mi haszna lett volna learatni a termést, ha azután nem lett volna hol tárolni azt? Sőt, mi haszna van egy farmlak, amit nem művelhetünk? Hiszen hogyan lehetne szántani az ökrökkel, ha nincs a közelben istálló. Mivel tehát a földterület farmépületek, vagy házak nélkül majdhogynem haszontalan, s ezek nem különíthetők el egymástól könnyedén, Isten joggal rendelte el, hogy a kürtölés esztendejében minden vidéki birtok szálljon vissza az eredeti tulajdonosára.

32. *A mi pedig a lévíták városait illeti.* Újabb kivétel, mely szerint a levitáknak vissza kell kapniuk az eladott házaikat akár a visszaváltás jogán, akár ingyenesen, a kürtölés évében. S ez nemcsak a velük szemben gyakorolt kegyesség gyanánt rendeltetett el, hanem az egész népre kihatással volt, mivel a lévíták őrszemekként állítottak az Isten által a számukra kijelölt helyekre. Ami az elővárosokat, vagy a földeket illeti, melyeket a barmaik ellátására jelöltek ki, Isten megtiltja ezek elidegenítését, mert a lévíták így elhagyták volna a tulajdonképpeni helyüket, és máshová mentek volna, pedig az egész nép szempontjából fontos volt, hogy efféle szétszóródás ne következzen be.

Deuteronomium 20

5Móz20:19-20

19. Mikor valamely várost hosszabb ideig tartasz körülzárva, hadakozván az ellen, hogy bevegged azt: ki ne veszítsd annak egy élőfáját sem, fejszével vágván azt; hanem egyél arról, és azt magát ki ne irtsad; mert ember-é a mezőnek fája, hogy ostrom alá jusson miattad?

20. Csak a mely fáról tudod, hogy nem gyümölcstermő, azt veszítsd el és irtsd ki, és abból építs erősséget az ellen a város ellen, a mely te ellened hadakozik, mind addig, a míg leomlik az.

19. *Mikor valamely várost hosszabb ideig tartasz körülzárva, hadakozván az ellen.* Nem vonakodtam hozzákapcsolni ezt a rendeletet a nyolcadik parancsolathoz. Ha ugyanis Isten korlátozza a sebek osztogatásának szabadságát a háború zűrzavarának hevében a fakivágás dolgában, akkor mennyivel inkább akarta, hogy a népe tartózkodjon a károkozástól békeidőben! A dolog summája az, hogy jóllehet a háború törvényei kitárták a kaput a rablás

és a fosztogatás előtt, mégis, amennyire csak lehetséges volt, óvakodniuk kellett, nehogy a föld lepusztuljon, és sivataggá váljon a jövőre nézve. Röviden a prédát úgy kellett elvenni az ellenségtől, hogy mellette az emberi faj javát még mindig szem előtt kellett tartani, s az utódokat még mindig táplálhassák a fák, melyek nem egyhamar érik el a gyümölcstermő korukat. Megparancsolja nekik a gyümölcsfák megkímélését, s először is azért, mert ezek minden ember számára biztosítanak élelmet, s így Isten áldása jelenik meg bennük. Majd második okként hozzáteszi, hogy a fák ki vannak téve mindenki kénye-kedvének, s ezzel azt jelzi, hogy a háborút nem szabad úgy vívni ellenük, mint az emberek ellen. Ezt az igeszakaszt valóban különféleképpen magyarázzák, de az általam választott változat nagyon jó összhangban van és ezért tűnik a helyes változatnak. Mert jóllehet a nyelvtan szabályai szerint a ה betű mutató(szó),⁸⁷¹ s így az ellenségre mutat, mégis, véleményem szerint, a mondatot kérdő módúnak kell tekinteni. De a מצור *matzor* inkább erődöt, mintsem ostromot jelent. Isten tehát közvetve azoknak az embereknek az ostobaságát és örültségét feddi meg, akik mikor fegyverben vannak, a fa ellen fejtik ki az erejüket, ami nem mozdul a helyéről, hanem megvárja őket. Azaz, a nyílt mezőt állítja szembe az erőddel. De Isten megengedi, hogy sáncokat és palánkokat, valamint más hadigépezeteket építsenek olyan fából, melyek nem teremnek gyümölcsöt, s ezzel gondoskodik arról, hogy a háború hevessége, melynek csak pillanatnyinak szabad lenni, ne fossza meg a földet hosszú évekre az ékességeitől. Mégsem szab oly szigorú szabályt, mely akkor is megtiltaná a gyümölcsfák kivágását, ha a szükség azt megköveteli, de megzabolázza az izraelitákat, hogy ne adjanak utat a dúlásnak és a pusztításnak a haragtól és a gyűlölettől felindulva, az emberségesség követelményeiről megfeledkezve.

Deuteronomium 21

5Móz21:14-17

14. Hogyha pedig nem tetszik néked, bocsásd el őt az ő kívánsága szerint; de pénzért semmiképen el ne add őt; ne hatalmaskodjál rajta, miután megrontottad őt.

15. Ha valakinek két felesége van, az egyik szeretett, a másik gyűlölt, és szülnék néki fiakat, mind a szeretett, mind a gyűlölt, és a gyűlöltnek fia lesz az elsőszülött:

16. Azon a napon, a melyen az ő fiait örökösökké teszi a maga jószágában, nem teheti elsőszülötté a szeretettnek fiát a gyűlöltnek fia felett, a ki elsőszülött;

17. Hanem az elsőszülöttet, a gyűlöltnek fiát ismerje el, két részt adván néki mindenből, a mije van; mert az az ő erejének zsengéje, övé az elsőszülöttség joga.

14. *Hogyha pedig nem tetszik néked.* Kénytelen voltam elkülöníteni ezt a mondatot az előtte levő szövegkörnyezettől, amit máshol már magyaráztam, mert Mózes ott arra nézve adott utasításokat, hogy a fogoly asszonyt feleségül kellett venni, ha a szépsége vonzotta a zsidó férjet. Az a törvény a szemérmességre és a házastársi hűségre, s különösen Isten imádatának a tisztaságára vonatkozott, most azonban Mózes azt írja elő, hogy ha egy férfi megbecstelenített egy fogoly asszonyt, akkor nem adhatja el, hanem engednie kell szabadon eltávoznia, s ezzel az elégtétellel kell eltörölnie, vagy legalábbis csillapítania az okozott sérelmet. Ebből arra következtetünk, hogy az igazságosság eme szabálya a nyolcadik

⁸⁷¹ Sebastian Münster és a Septuaginta egyetértenek abban, hogy a ה itt kérdő, ezért Sebastian Münster így fordítja a mondatot. „Úgy véled, hogy a mező fája ember, akit le kell vágnod magad előtt az ostrom idején?”, és idézi Solomon rabbit, aki ugyanezt a magyarázatot adja. De idézi Aben-Ezrát is, aki ugyanúgy fordítja a mondatot, mint az Amplified Version. A מצור szó lehetővé teszi a Kálvin által említett mindkét fordítást. – *Henry Walter*. Dathe változata: „mert azokat (ti. a fákat) Isten az emberek használatára rendelte”, s úgy véli, hogy Mózes kétséget kizáróan az 1Móz1:29-ben leírt rendeletet tartotta szem előtt.

parancsolattól függ: ne lopjátok meg egymást. Ez az állapot legalább tűrhető volt a fogoly számára, mert jóllehet a szüzesség speciális kincs, a szabadság, amit joggal neveztek felbecsülhetetlennek, nem csekély vigasztalás volt a hölgy számára. A büntetés tehát az volt, hogy a győztes veszítse el a prédáját.

15. *Ha valakinek két felesége van.* Miután itt arról van szó, hogy egy atyának nem szabad igazságtalanul átruháznia az egyik fiára azt, ami a másikat illeti, ezért ez a nyolcadik parancsolat része és kiegészítése, aminek a lényege az, hogy mindenki jogait meg kell őrizni az illető számára. Ha ugyanis az atya más fiúval helyettesítette az elsőszülöttet, az kétségtelenül egyfajta lopásnak minősült. Mivel azonban ritkán fordul elő, hogy egy atya természetellenesen lefokozza az elsőszülöttjének elsőbbségét, ha mindannyian egy anyától születtek, Isten emlékeztet minket arra, hogy nem ok nélkül iktatta be ezt a törvényét. Ott ugyanis, ahol a többnejűség engedélyezett volt, a férj elméje általában a második feleség felé hajlott. Ha ugyanis valódi vonzalommal szeretete volna az első, akkor megelégedett volna vele, mint életének és ágyának társával, s nem gondolt volna másodikra. Ha tehát a férj megunta az első feleségét, és másodikra vágyott, arra csábíthatta őt annak kedveskedése, hogy hagyja el az első házasságából származó gyermekeit, akik természetesen hozzá tartoztak. Innen származik tehát az orvosság szűkségsége, mely korlátozza az atya hatalmát az elsőszülöttségi jog megváltoztatásában. Ők ugyanis gondolhatták, hogy csak azt adták, ami az övék, de mégis az istentelen gőg cselekedete volt elvetni azt, amit Isten megtisztelni kegyeskedett. Az ugyanis, aki efféle hatalomra formál jogot, vagy annak adja az elsőszülöttség jogát, akinek csak akarja, az majdnem teremtési képességet tulajdonít magának. Ez a jog, mint ahogyan a 17. versben ki van jelölve, dupla részt biztosított az atyai örökségből. A hozzátett ok tulajdonképpen kimondja, hogy az elsőszülött a fő tisztessége és ékessége az atyának. Mégis, ha jogos oka volt az elsőszülött kizárásának az örökségből, akkor más utódot lehetett a helyére állítani, amint az történt Jákob esetében, aki megfosztotta az elsőszülöttségtől Rubent (1Móz49:4). Mikor ezt olvassuk: „a gyűlöltnek fia felett”, azt egyesek kiterjesztik, és így értelmezik: „az életében”. Mások megtartják a héber „az ő arca előtt” kifejezést. Azok véleménye a valószínű azonban, akik ezt a kötőszót összehasonlító jelentéssel veszik, „az ő fia helyett” értelemben. A feleséget nem abban az értelemben nevezi gyűlöltnek, hogy a férj nyíltan az ellensége, hanem abban, hogy őt szereti a legkevésbé. A megvetés ugyanis gyűlöletnek minősül, s azt nevezik ellenségnek, aki nem tanúsít házastársi nagylelkűséget.

Deuteronomium 20

5Móz20:5-8

5. Az előljárók pedig szóljanak a népnek, mondván: Kicsoda az olyan férfi, a ki új házat épített, de még fel nem avatta azt? Menjen el, és térjen vissza az ő házába, hogy meg ne haljon a harcban, és más valaki avassa fel azt.

6. És kicsoda olyan férfi, a ki szőlőt ültetett és nem vette el annak hasznát? Menjen el, és térjen vissza az ő házába, hogy meg ne haljon a harcban, és más valaki vegye el annak hasznát.

7. És kicsoda olyan férfi, a ki feleséget jegyzett el magának, de még el nem vette? Menjen el, és térjen vissza házába, hogy meg ne haljon a harcban, és más valaki vegye azt el.

8. Még tovább is szóljanak az előljárók a néphez, és ezt mondják: Kicsoda olyan férfi, a ki félénk és lágy szívű? Menjen el, és térjen vissza az ő házába, hogy az ő atyjafiainak szíve úgy meg ne olvadjon, mint az ő szíve.

5. *Az előljárók pedig szóljanak a népnek.* Én hozzátettem a „quum bellandum erit” (ahol háború lesz) kezdetet, hogy az olvasóim tudhassák, miféle témáról van itt szó. Az utasítás ugyanis tűnhet némileg távolinak a lopás megtiltásától, mégis jó összhangban van és szoros kapcsolatban áll azzal. Ezzel az elnézéssel Isten azt mutatja meg, mennyire igazságos, hogy mindenki békében élvezhesse, amivel rendelkezik. Ha ugyanis súlyos dolog az, amikor a háború miatt az emberek meg lesznek fosztva az új házaik használatától, vagy a szőlőskertjeik termésétől, akkor mennyivel durvább és tűrhetetlenebb, ha az embereket megfosztják a vagyonuktól, vagy elűzi őket a földről, melyet joggal mondanak a magukénak! Mivel tehát hasznos az állam számára, hogy szőlőskerteket ültessenek, vagy házakat építsenek, az emberek azonban nem adják a fejüket kellő fürgeséggel ezeknek a köteleességeknek a teljesítésére, hacsak nem biztatja őket ezek élvezetének a reménysége, Isten megadja nekik a hadkötelezettség teljesítése alóli mentesség kiváltságát, ha ők azoknak az új házaknak a tulajdonosai, melyekben még nem laknak. Ugyanezt a rendelkezést hozza a szőlőskert-tulajdonosok dolgában is, ha még nem élvezték a munkájuk gyümölcsét, s a férfiakat sem fogják elszakítani az eljegyzett feleségeiktől, ha még nem élvezték az öleléseiket. Más elv vonatkozik a negyedik csoportra, mert a lágyszívűek és lusták nem érdemlik meg, hogy Isten számításba vegye a gyávaságukat, amikor kikerülnek a közjót fenyegető veszélyeket. Miután azonban az egész népet érinti, hogy a katonák készségesen menjenek a csatába, Isten senkitől sem követel meg többet, mint amennyit hajlandó elhordozni. Most már értjük az igeszakasz lényegét, tudniillik mikor minden ember joga, hogy élvezze, amit birtokol, ez olyannyira kiterjed, hogy azt az embert, aki házat épített, nem vihetik akarata ellenére a háborúba, amíg a benne lakozás által valamekkora nyereségre szert nem tesz a költségei után. A szőlőskert közössé tétele,⁸⁷² vagy annak megszenteltelenítése ugyanaz, mint a bortermést közönséges módon felhasználni. Nem volt ugyanis törvényes – mint azt láttuk az első parancsolatnál⁸⁷³ – begyűjteni a még úgymond körülméletlen első zsengét. Ezért viszonzásképpen a munkájukért és a szorgalmukért azoknak, akik a szőlőt ültették szabadságot adtak mindaddig, amíg nem élveztek valamennyit a termésből. Ami az eljegyzetteket illeti, jóllehet azt az engedményt látszólag a házasság tiszteletére tették, hogy térjenek vissza a feleségeikhez, akiknek még nem örültek, mégis valószínű, hogy azért nem voltak elszakítva minden tulajdonuk közül a legkedvesebbtől, hogy minden ember tulajdonjoga megőrződjön. Emellett ha az utódok reménységét elvették volna, akkor az örökség másra száll, ami egyenlő lett volna azzal, hogy a jogos tulajdonosát fosztják meg attól. Mondtuk, hogy a lustákat és a gyávákat hazaküldték, hogy az izraeliták megtanulhassák: senkit sem kényszerítettek a képességeinek megfelelőnél jobban. Ez is az egyenlőség szabályától⁸⁷⁴ függ, ami azt diktálja, hogy tartózkodjunk minden igazságtalan elnyomástól.

Deuteronomium 25

5Móz25:5-10

5. Ha testvérek laknak együtt, és meghal egy közülök, és nincs annak fia: a megholtak felesége ne menjen ki a háztól idegen férfiúhoz; hanem a sógora menjen be hozzá, és vegye el őt magának feleségül, és éljen vele sógorsági házasságban.

6. És majd az elsőszülött, a kit szülni fog, a megholt testvér nevét kapja, hogy annak neve ki ne töröltessék Izráelből.

⁸⁷² Lásd az *Amplified Version* megjegyzéseit a 6. vershez.

⁸⁷³ Lásd a 2Móz19:23-nál elmondottakat.

⁸⁷⁴ “Et cela est de l’équité commune, à laquelle se rapporte le Huitième Commandement” – és ez a közös egyenlőségnek az a része, amelyre a nyolcadik parancsolat vonatkozik. – *Francia*.

7. Hogyha a férfinak nincs kedve elvenni az ő ágyát, menjen el az ő ágya a kapuba a vénekhez, és mondja: Sógorom vonakodik fentartani az ő testvérének nevét Izráelben, nem akar velem sógorsági házasságban élni.

8. Akkor hívják azt az ő városának vénei, és beszéljenek vele; és ha megáll és ezt mondja: nincs kedvem őt elvenni:

9. Akkor járuljon hozzá az ő ágya a vének szemei előtt, és húzza le saruját annak lábáról, és köpjön az arczába, és szóljon, és ezt mondja: Így kell cselekedni azzal a férfival, a ki nem építi az ő testvérének házát.

10. És "lehúzott sarujú háznép"-nek nevezzék az ő nevét Izráelben.

5. *Ha testvérek laknak együtt.* Ez a törvény némileg hasonlít arra, ami megengedi, hogy az eljegyzett személy visszatérhessen a feleségéhez, akit még nem vett el, mert mindkettő célja az emberek tulajdonának a megőrzése a számukra, így az illető ne kényszerüljön idegenekre hagyni azt, hanem lehessenek saját maga által nemzett örökösei. Mikor ugyanis a fiú követi az atyját, akit képvisel, akkor látszólag alig változik valami. Ebből kiderül az is, mennyire Istennek tetsző, hogy senkit se fosszanak meg a tulajdonától, mivel még a haldoklókról is gondoskodik, hogy amit nem tudnak sajnálkozás és bosszankodás nélkül másokra hagyni, az maradjon meg a leszármazottaiknak. Ha tehát a rokonság nem veszi elejét a meghalt gyermektelenségének, ez az embertelenség egyfajta lopásnak minősül. Miután a gyermektelenség Isten átka volt, vigasztalást jelentett ebben az állapotban a kölcsönzött utódban reménykedni, hogy így a neve nem törlődik ki mindenestől. Mivel tehát most már értjük a törvény szándékát, azt is meg kell említenünk, hogy a *testvérek* szó nem tényleges testvéreket, hanem unokatestvéreket, és más rokonokat jelent, akiknek az összeházasodása az özvegyekkel nem jelentett vérfertőzést. Ellenkező esetben ugyanis Isten Önmagának mondana ellent. Az a két dolog azonban teljességgel összeegyeztethető, hogy egyrészt senki sem fedheti fel a testvére mezítelenségét, ám az özvegy nem mehet férjhez a férje családján kívülállóhoz, amíg nem támasztott magot az elhunytak valamelyik rokontól. Valójában Boáz nem azért vette el Ruthot, mert az elhalt férje testvére volt, hanem mert a közeli rokona. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy nem valószínű, hogy más rokonoknak is együtt kell élniük, arra ezt válaszolom: erről az igeszakaszról helytelenül feltételezik, hogy a tényleges együttéléstől beszél, mintha egy házban éltek volna, hanem az előírás csak arra a rokonságra vonatkozik, akik közel laktak egymáshoz, így kényelmes volt magukhoz venni az özvegyet. Ha ugyanis bárki távol lakott, akkor mindketten szabadságot kaptak más módon keresni a törvény beteljesítésének lehetőségét. Az bizonyosan nem valószínű, hogy Isten engedélyezett egy vérfertőző házasságot, melyet illetően korábban már kifejezte az undorát. Abban sem lehet kételkedni, mint már említettem, hogy hasonló szükség készítette az asszonyt a felkínálkozásra a korábbi férje rokonának, s bár ebben volt nyersség, látszólag mégis tartozott azzal az elhunyt emlékezetének, hogy akarattal támasszon neki magot. Ha azonban bárki másként gondolja, én nem szállok vele vitába ebben a dologban. Ha azonban az asszonynak nem kellett ezt megtennie, akkor abszurd volt ráerőszakolnia magát valakire, s nem is volt más oka annak, hogy bírák elé citálja a rokont, aki visszautasította, csak az, hogy megszerezze a férjhezmenetel jogát más családban. Mégsem valószínű, hogy a rokont ilyen súlyos büntetése ítéltek anélkül, hogy meghallgatták volna a védekezését, mert elképzelhető, hogy a visszautasításnak néha jogos oka volt. Ez a gyalázat tehát csak a kegyetlenség, vagy a kapzsiság büntetése volt. A saruja levételével megtagadta a rokonsági jogát, és másra ruházta azt át, mivel ennyire szívtelenül bánva az elhunyttal méltatlanná vált a rokonság bármely előnyének élvezetére.

A kilencedik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:16

16. Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot.

Deuteronomium 5

5Móz5:20

20. És ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot.

Isten itt minden ember jelleméről és jó hírnevéről gondoskodik, nehogy bárkit méltatlanul a sárba rántsanak a rágalmak, és a hamis vádaskodások. Ugyanazt a színekdoché található meg itt is, amelyre rámutattam az előző parancsolatoknál, mert Isten sok mindent foglal össze egyetlen pontba. A szavakat illetően, miután a **נע** *gned* tulajdonképpen tanúbizonyságot jelent, a parancsolat szó szerint fordítható így is: „Ne válaszolj mint hamis tanúbizonyság a felebarátod ellen”, de a *mint* kötőszót be kell szűrni. A héberek szegényesen fordítják megszólító módban: Ne szólj, ó te hamis tanú, stb.⁸⁷⁵ Jóllehet Isten látszólag csak az írja elő, hogy senki ne menjen a bíróságra abból a célból, hogy ártsa az ártatlannak, mégis világos, hogy a kegyeseket eltiltja mindennemű hamis vádaskodástól, s nemcsak azoktól, melyek az utcákon keringenek, hanem azoktól is, melyeket a magánházakban és a titkos szegletekben koholnak. Abszurd lenne ugyanis, miután Isten már megmutatta, hogy az emberek sorsáról Ő visel gondot, ha elhanyagolná a hírnevüket, ami még sokkal drágább. Bármilyen módon sértjük meg tehát a felebarátainkat, vagy költjük igazságtalanul a rossz híreket, hamis tanúknak számítunk Isten előtt. Most át kell térnünk a tiltó rendelkezésről a megerősítőre, mert nem elegendő megtartóztatni a nyelvünket a gonosz beszédektől, amíg nem vagyunk ugyanakkor kedvesek és igazságosak a felebarátainkkal, pártatlan magyarázói a cselekedeteinknek és a szavaiknak, és nem tűrjük, amennyire csak tőlünk telik, hogy hamis vádakkal illessék őket. Emellett Isten nemcsak azt tiltja meg nekünk, hogy vádakat koholjunk az ártatlank ellen, hanem azt is, hogy hitelt adjunk a feddéseknél és a rosszindulatú jelentéseknek rosszakaratból, vagy gyűlöletből. Az efféle ember talán megérdemli a rossz hírnevét, s mi tényleg felhozhatunk ilyen-olyan vádakat ellene, ha azonban ez a feddés a haragunk kitörése, vagy a vádaskodás rosszindulatból fakad, akkor hiába folyamodunk ahhoz a mentséghez, hogy semmi mással nem hozakodtunk elő, csak ami igaz. Amikor ugyanis Salamon azt mondja, hogy „minden vétkeket pedig elfedez a szeretet”, viszont „a gyűlölet szerez versengést” (Péld10:12),⁸⁷⁶ akkor e rendelkezés hűségese magyarázójaként azt jelzi, hogy csak akkor leszünk mentesek a hamisságtól, ha a felebarátaink hírneve nem szenved csorbát tőlünk. Ha ugyanis a gonosz beszédekbe történő belemerülés sérti a könyörületességet, akkor ellentétes Isten törvényével. Röviden, arra kell következtetnünk, hogy ezekkel a szavakkal gátat szab a nyelv mindennemű hevesességének, mely gyalázatot hozhat a felebarátainkra, valamint minden zsémbelődéstől, ami sértheti a jó hírnevüket, és

⁸⁷⁵ Kiegészítés a francia változatban: “Or revenons a la substance”.

⁸⁷⁶ „A gyűlölet felszítja a versengéseket, de a szeretet minden bűnt elfedez” – *Amplified Version*. Az utóbbi mondat Kálvin idézetében valószínűleg inkább a szükséges fordítottja akart lenni a példabeszéd utóbbi részének, semmint magyarázó fordítása az előbbinek, amiről nem úgy tűnik, hogy a szavak elviselnék.

minden lekicsinyléstől, ami a rosszindulatból, az irigységből, a versengésből, vagy bármely más helytelen érzésből fakad. De tovább is kell lépnünk és nem szabad túl gyanakvóknak, vagy túl kíváncsiaknak lennünk mások hibáinak észrevételében, mert az efféle buzgó kutakodás elárulja a rosszindulatot, vagy legalábbis a gonosz hajlamot. Ha ugyanis a szeretet nem gyanakvó, akkor az, aki elítéli a felebarátját akár hamisan, akár holmi jelentéktelen feltételezések alapján, vagy aki alábecsüli őt, az kétségtelenül e parancsolat megsértője. Következésképpen be kell csuknunk a füleinket a hamis és a gonosz beszédek előtt, mivel az is ugyanolyan sértő a felebarátja számára, aki buzgón hallgatja a róla szóló rosszindulatú beszámolókat, mint aki a nyelvét használja a bemocskolására. Becsülje fel mindenki a maga beállítottságának megfelelően ennek az utasításnak a szükségességét, mert száz között aligha lehet majd egyet is találni, aki ugyanolyan szívélyes lesz mások jellemének a megkímélésében, mint amennyire ő maga is szeretne bocsánatot nyerni sok nyilvánvaló bűnre. Sőt, a rágalmazást gyakorta a buzgóság és a lelkiismeretesség ürügyével dicsérik. Ebből kiderül, hogy ez a bűn még a szentek közé is befurakodik, az erény nevével belopakodva. Emellett a nyelv bőbeszédűsége miatt könnyű vétkeknek véljük a felebarátunk halálos és gyalázatos megsebesítését, aki számára a jó hírneve mindazonáltal fontosabb, mint az élete. A dolog summája tehát az, hogy a jóindulatunkat ugyanúgy kell kimutatnunk a pártatlansággal és a tartózkodástól a rágalmazástól, mint a többi kötelezettségünk ellátásával.

A parancsolat magyarázata

Exodus 23

2Móz23:1-2, 7

1. Hazug hírt ne hordj; ne fogj kezet a gonoszszal, hogy hamis tanú ne légy.
2. Ne indulj a sokaság után a gonoszra, és peres ügyben ne vallj a sokasággal tartva, annak elfordítására.
7. A hazug beszédétől távol tartsd magad, és az ártatlant s az igazat meg ne öld; mert én nem adok igazat a gonosznak.

1. *Hazug hírt ne hordj.* Fordítható így is: *ne hozz létre, vagy ne szíts fel.* S ha ezt látjuk jobbnak, akkor Isten a rágalmak koholását tiltja meg nekünk. Ha azonban így olvassuk: *Ne vegyél át (fogadj el),* akkor Isten tovább is megy, tudniillik hogy senki se táplálja, vagy erősítse meg más hazugságát annak támogatásával. Kimondatott ugyanis, hogy a bűnt így két módon követik el: vagy úgy, hogy a gonoszok hamis vádakot koholnak, vagy amikor más túlon túl hiszékeny személyek buzgón társulnak velük. Így mindkét jelentés nagyon alkalmas lesz, miszerint az eredeti szerzőket ítéli el, akik a hamis jelentéseket koholják, vagy azokat, akik segítik őket a gonoszságukban, s mondhatni a jóváhagyásukat adják nekik. Mivel azonban rögtön után ezt olvassuk: „ne fogj kezet a gonoszszal”, én szándékosan a „hazug hírt ne fogadj el”, hogy a két mondat kombinációja jobb legyen. Mózes valóban a leghelyesebben használja ezt a szót, mert egy hazugság a saját ürességétől válik hamarosan semmivé, és bukik el, ha nem szedik fel és nem támogatja mások igazságtalan egyetértése. Isten tehát kihívja a népét ebből a gonosz összeesküvésből,⁸⁷⁷ nehogy a közreműködésük elterjessze a hamis vádaskodásokat, és felszólítja a hamis tanúkat, akik befeketítik a felebarátaikat, kezet adván az istenteleneknek, mert alig van különbség a rágalom koholása és annak megtartása között.

⁸⁷⁷ “De s’accoupler avecques les malins et les menteurs pour diffamer le prochain” – a csatlakozásukkal a rosszindulatúakhoz és a hazugokhoz a felebarátaik rágalmazása végett. – *Francia.*

Ha jobbnak látjuk a második igeverset a bírókra korlátozni, akkor az kiegészítése lesz mind a hatodik, mind a nyolcadik parancsolatnak, tudniillik hogy senki sem adhat utat szándékosan mások igazságtalan vélekedésének, melyek befolyásolhatják egy ártatlan ember vagyonát, vagy életét. Mivel azonban azok hibáját feddi meg, akik túl hiszékenyek, innen ered, hogy ahol a hamisság eluralkodik, és a rágalmozók homályba borítják azt, ami világos, oda is nagyon jól beleillik.⁸⁷⁸

7. *A hazug beszédétől távol tartsd magad.* Mivel látszólag a hamis eskü ellen szól, mely előidézi az ártatlan halálát, egyesek talán jobbnak tartják, ha ezt a szakaszt a hatodik parancsolathoz kapcsoljuk. Ezt azonban könnyű feloldani, mert Mózes konkrétan a hamis tanút ítéli el, s egyben mindjárt egy példát is hoz rá, tudniillik az ártatlan leölését a rágalmozók által, mert a hamis tanú tényleg úgy öli őt meg nyelvvél, mint a hóhér karddal. Jóllehet tehát az embertelenség vaskos cselekedete hazudni általánosságban valaki embertársa ellen, ennek szörnyűsége még tovább fokozódik, ha az illetőt a hamis eskü miatt végzik ki, mert így a gyilkosság álnoksággal párosul. Utána egy fenyegetés következik, mely szerint Isten az ítélőszéke elé idézi a hamisan tanúzókat, ahol azok, akik a jót veszélybe sodorták a hamisságaikkal, nem ússzák meg büntetlenül.

Leviticus 19

3Móz19:16-17

16. Ne járj rágalmozóként a te néped között; ne támadj fel a te felebarátodnak vére ellen. Én vagyok az Úr.

17. Ne gyűlöld a te atyádfiát szívedben; fedd meg a te felebarátodat nyilván, hogy ne viseljed az ő bűnének terhét.

16. *Ne járj rágalmozóként a te néped között.* A második mondat lényege ugyanaz, mint az elsőé, mert ahhoz az általános előíráshoz teszi hozzá, amivel becsmérést ítéli el. Annál inkább tartózkodnunk kell ettől, közben pedig azt is el kell ismernünk, hogy a nyelvünk kegyetlenül fel vagy fegyverezve a ártatlan vér kiontására. Egyesek azt feltételezik, hogy a רכיל *rakil* szót metaforikusan a kereskedőktől kölcsönözték, mert a rágalmozó, vagy suttozó⁸⁷⁹ nem kevésbé elfoglalt a hamis jelentések utáni hajszával, amit utóbb keringethet, mint a kereskedő, aki szorgalmasan körbejárva ad és vesz. Mások úgy vélik, hogy itt a ג כ-*ra* változott, s így a szó a *láb* szóból származik, mert a rágalmozók mindig szerteszét járnak, alapot keresvén a becsméréshez, így mindig is kapcsolódik a járkálást kifejező igéhez. Én azonban nem gondolom, hogy mindig ugyanabban az értelemben használatos, mert amikor Ezékiel feddi meg az izraelitákat, mivel mindig voltak közöttük רכיל *rakil*-nak nevezett emberek, készen a vérontásra,⁸⁸⁰ akkor én a csalárd, vagy a fondorlatos embereket értem alatta, akik terveket szőnek a jók ellen azok megsemmisítése végett (Ezék22:9). Egyesek kémeknek is fordítják ezt a szót. Egyébként kétségem sincs felőle, hogy Mózes ebben az igeszakaszban azokat a csavargókat említi, akik buzgón futkosnak ide-oda, s rosszindulatú

⁸⁷⁸ “Ceste sentence doit estre comprinse aussi bien sous les faux tesmoignages” – ezt a mondatot is a hamis tanúbizonyság mellé kell besorolni. - *Francia*.

⁸⁷⁹ “Delator aut susurro.” – *Latin*. “Az eredeti szó tulajdonképpen *kereskedőt*, vagy *házalót* jelent, itt pedig arra vonatkozik, aki ide-oda mászkál, s a rágalmozással és a becsméréssel foglalja el magát, mint a kereskedő teszi az árucikkeivel, aki megismeri az egyének és a családok titkait, majd közhírré teszi azokat, rendszerint az indítékok hamis színezetével és a tények eltorzításával.” – *Bush*. “Egyesek a רכיל szót ként magyarázzák (amiben a ג כ-*ra* változott), *ide-oda rohangál, átkutat* jelentéssel.” – *Fagius*. Pole Synopsis, Héber kommentátorok. “Non reperimus in S. Scriptura dictionem רכילות, quae non sit scripta lingua הליכה, i.e., ambulationis.” – Jarchi *a maga helyén*. Lásd Kálvint is a Jer9:4-ről.

⁸⁸⁰ “Vannak benned meséket hordozó emberek (*széljegyzetben: rágalmozók*) a vérontásra.” – *Amplified Version*.

kíváncsisággal behatolnak mindenki titkaiba, hogy a nyugodt embereket bajba keverjék. Röviden, ez az igeszakasz arra tanít minket, hogy mindazok hamis tanúknak *minősülnek* Isten előtt, akik a nyelvük hevedése miatt veszélybe és kényelmetlenségbe sodorják a felebarátaikat.

17. *Ne gyűlöld a te atyádfiát szívedben.* Mivel a lelkiismeretesség ürügyével sokan nemcsak szigorú cenzorai másoknak, de még nyíltan is hirdetik a hibáikat, Mózes megpróbálja elejét venni ennek az oktan buzgóságnak, megmutatván, miképpen tudják a legjobban megzabolázni azt: akkor se buzdítsanak a bűnre az egyetértéssel, vagy a hallgatással, még ha távol áll is tőlük a gonosz beszéd. Azok ugyanis, akik az ócsárlás és a szidalmazás eme betegségétől szenvednek, azt a kifogást szokták felhozni, hogy a hallgatás táplálja a bűnöket, ha mindannyian buzgón meg nem feddik azokat, s innen származik a buzgóságuk a tiltakozásban és a gúnyolódásban ezek ellen. Mózes azonban egy hasznosabb orvosságot mutat: négy szemközti feddással, és nem a vétkeik nyilvánosságra hozatalával kell visszavezetniük a tévelygőket a helyes útra. Ha ugyanis valaki örvendezik a felebarátja gyalázatoságának, az a tőle telhető legnagyobb mértékben siettetni annak bukását. A jól megzabolázott buzgóság azonban tekintettel van annak jólétére, aki önmagát pusztítja. Ezért parancsolja, hogy feddjük meg a tévelygőt, és ne tekintsük felebarátainkat ellenségeinknek. Hasonló eljárást ír elő Krisztus is: „Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szem között” (Mt18:15). Végül a hibakeresés mértéktelen szeretetét mindig gögösnek és kegyetlennek fogják találni. A נָסָא *nasa* szó kétségtelenül annak közzétételét jelenti, ami el volt rejtve, s így a leleplezéssel a kétségbe ejtését azoknak, akik egyébiránt kijavíthatók lettek volna.

Kiegészítés a kilencedik parancsolathoz

Deuteronomium 19

5Móz19:16-21

16. Ha valaki ellen gonosz tanú áll elő, hogy pártütéssel vádolja őt:

17. Akkor álljon az a két ember, a kiknek ilyen perök van, az Úr elé, a papok és a bírák elé, a kik abban az időben lesznek;

18. És a bírák vizsgálják meg jól a dolgot, és ha hazug tanú lesz a tanú, a ki hazugságot szólott az ő atyjafia ellen:

19. Úgy cselekedjete azzal, a mint ő szándékozott cselekedni az ő atyjafiával. Így tisztítsd ki közüled a gonoszt;

20. Hogy a kik megmaradnak, hallják meg, és féljenek, és többször ne cselekedjenek te közötted ilyen gonosz dolgot.

21. Ne nézz reá szájalommal; lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezét kéért, lábat lábért.

16. *Ha valaki ellen gonosz tanú áll elő.* Mivel az istenfélelem nem annyira meghatározó az emberekben, hogy önként tartózkodnának a rágalmozás szeretetétől, Isten itt büntetés kiszabását rendeli el a hamis esküvésért. A polgárjogi törvényeket ugyanis az istentelenek és az engedetlenség ellen hozzák azért, hogy akik megvetik Isten ítéletét, az emberi bíróság elé kerüljenek. S jóllehet a hamis eskü előzetes vizsgálatát a bírók előtt itt nem rendeli el mindaddig, amíg nem áll elő vádló, aki elpanaszolja, hogy igazságtalanul sértette meg a hamisan esküvő, a józan ész mégis azt diktálja, hogy ha valakit halálra ítélték a hamis tanúskodás miatt, a bírák ne vonakodjanak hivatalos vizsgálatot indítani az ügyben. Mivel azonban az emberek általában a saját ártatlanságukat szokták hangoztatni, Isten elegendőnek

tartotta azt megszabni, hogy a bírák akkor vizsgálják ki a dolgot szorgalmasan, ha valaki panaszt tesz, s ha a bűncselekmény bebizonyosodik, szabják ki a megtorlás (*talionis*) büntetését. Ebből kiderül, hogy a hamis tanúk és a gyilkosok egyazon színben jelennek meg Isten előtt. Annak megparancsolásával pedig, hogy ne csak a bírák, hanem a papok is vizsgálódjanak, mintha Isten is jelen lenne, kimutatja, hogy Isten rendkívüli alaposágot vár el, mert a titkos bűnt nem könnyű felfedezni a legalaposabb gondosság híján.

A tizedik parancsolat

Exodus 20

2Móz20:17

17. Ne kívánd a te felebarátodnak házát. Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét, se szolgáját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát, és semmit, a mi a te felebarátodé.

A megisméltése

Deuteronomium 5

5Móz5:21

21. És ne kívánd a te felebarátodnak feleségét; és ne áhítsd a te felebarátodnak házát, szántóföldét; se szolgáját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát és semmit, a mi a te felebarátodé.

2Móz20:17. *Ne kívánd a te felebarátodnak házát. Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét.* Kétségtelen, hogy ez a parancsolat kiterjed a megelőzőkre is. Isten már kellőképpen megtiltotta, hogy mások tulajdona után vágyakozzon a szívünk, megpróbáljuk elcsábítani más feleségét, vagy más kárára és kényelmetlenségére igyekezzünk nyereségre szert tenni. Most, miközben felsorolja az ökröt és a szamarat, valamint minden más dolgot, közte a feleségeiket és a szolgálóikat, nagyon világos, hogy a rendelete ugyanarra a dologra irányul, de más módon, tudniillik hogy megzabolázzon minden istentelen vágyakozást, irányuljon az akár a házasságtörésre, akár a lopásra. Felmerül azonban a kérdés – mert korábban már mondtuk, hogy a Törvényadó a természetének megfelelően a szív belső tisztátalanságát mindenütt megköveteli, így a házasságtörés címszó alatt nemcsak a szennyes cselekedeteket tiltja, hanem a titkos tisztátalanságot is, a lopás címszó alatt pedig az összes törvénytelen nyereségvágyat is – hogy Isten most miért tiltja meg a népének a lopás és a házasságtörés utáni vágyakozást? Látszólag felesleges ismétlésnek tűnik, ami nagyon abszurd lenne tíz rövid parancsolatban, melyekkel Isten felölelte az élet teljes szabályát, hogy maga a rövidegük tegye őket könnyűekké és jobban ösztönözzék az olvasóikat a megtanulásukra. Másrészt viszont mégiscsak emlékeznünk kell arra, hogy bár Isten célja az egész törvénnyel az volt, hogy felrázza az emberek érzelmeit az iránta való őszinte engedelmességre, mégis akkora a képmutatásuk és a közönyük, hogy szükséges volt őket élesebben is serkenteni, és közelebbről is nyomást gyakorolni rájuk, nehogy kibúvókat keressenek a tanítás homályosságának ürügyével. Ha ugyanis csak annyit hallottak volna, hogy ne ölj, ne paráználkodj, ne lopj, akkor azt feltételezhették volna, hogy a kötelességeiket teljes mértékben ellátták a pusztán külső engedelmességgel. Nem volt tehát hiábavaló, hogy Isten, miután beszélt a kegyességről és az igazságosságról, külön intést is adjon, hogy ne csak a rossz cselekedetektől tartózkodjanak, de ezen felül mindazt, amit korábban parancsolt, a szív őszinte ragaszkodásával hajtsák végre. Ebből jut arra a következtetésre Pál, hogy az egész „törvény lelki” (Rm7:7 és 14), mert Isten a vágyak elítélésével kellőképpen megmutatta, hogy nemcsak a kezeinknek és a lábainknak parancsolt engedelmességet, hanem az elméinket is megzabolázta, nehogy olyasmit kívánjunk, ami törvénytelen. Pál is megvallja, hogy mivel szendergett a könnyed önámításban, ettől az egy Ígétől ébredt fel, mert miután feddhetetlen volt az emberek szemében, meg volt arról győződve, hogy Isten előtt igaz. Azt mondja, hogy

egykor úgy élt, mintha a törvény nem létezne, vagy halott lenne, mivel felfuvalkodván a saját igaz mivoltába vetett meggyőződéstől, a cselekedeteitől várta az üdvösséget. Mikor azonban felfogta, mit mond a „ne kívánd” parancsolat, a holt törvény mondhatni életre kelt, s ő meghalt, azaz meggyőződött róla, hogy ő törvényszegő, s látta a biztos átkot a feje felett lebegni. S nem is csak egy-két bűnben látta magát vétkesnek, hanem végül teljesen kirázta a szendergésből, amikor megértette, hogy a bűnös vágyakról, melyeknek a tudatában volt, szintén számot kell adni Isten előtt. Addig ugyanis teljességgel elégedett volt az erényesség pusztán külső megjelenésével. Most már tehát látjuk, hogy semmi helytelen sincs abban, hogy az érzéki vágyakat külön parancsolat ítéli el általánosan, mert miután Isten nagyjából és könnyen érthetően lefektette az erkölcsi épség szabályait, végül felemelkedik magához a forráshoz, s egyidejűleg mondhatni a saját ujjával mutat arra a gyökérre, amelyből minden gonosz és romlott gyümölcs származik. Itt hozzá kell tennünk, hogy valamennyivel többet fejeznek ki a kívánni, akarni, vagy vágyakozni szavak, mint csak a *desiderium formatum*-ot, ahogyan általánosságban nevezik. A test ugyanis gyakorta megkísért minket, hogy vágyakozzunk erre, vagy amarra a dologra, így a gonosz érzékiség elárulja magát, még ha egyetértés nem is társul hozzá. Mivel tehát az akarat bűnét (a szándékos bűnt)⁸⁸¹ már elítélte, Isten most tovább lép, és zablát vet a gonosz vágyakra, még mielőtt azok eluralkodnának.⁸⁸² Jakab mutat rá ezekre az egymást követő lépésekre, amikor azt mondja, hogy a kívánság megfogánván bűnt szül, „a bűn pedig teljességre jutván halált nemz” (Jak1:15), mert a nemzés, amiről beszél, nemcsak a külső cselekedetekben, hanem magában az akaratban is végbemegy, mielőtt az engedne a kísértésnek. Valóban elismerem, hogy a romlott gondolatok, melyek spontán módon keletkeznek, s ugyanúgy szerte is foszlanak, mielőtt befolyásolnák az elmét, nem számítanak Isten előtt, mégis, ha nem is egyezünk bele a gonosz kívánságba, de mégis gyönyörködünk abban, már az elegendő ahhoz, hogy bűnössé tegyen minket Isten előtt. Azért tehát, hogy ezt jobban értsük, minden kísértés mondhatni megannyi legyező: ha egyetértésre sarkallnak bennünket, akkor fellobban a tűz. De ha csak romlott vágyakra indítják is a szívet, az érzékiség akkor is elárulja magát ezekben a szikrákban, még ha nem is éri el a teljes hőmérsékletét, vagy nem törnek ki a lángjai. Az érzékiség tehát soha nem mentes a vágyaktól (*affectu*), még ha az akarat nem is engedelmeskedik teljes mértékben. Ebből kiderül, az igaz mivolt micsoda tökéletességére kellene eljutnunk, hogy kielégítsük a törvényt, mivel nemcsak arra kapunk parancsot, hogy semmi mást ne akarjunk, csak ami igaz és Istennek tetsző, hanem hogy tisztátalan vágy se szennyezze be a szívünket. S Pál sem helyezne ekkora hangsúlyt erre a parancsolatra, ha a törvény nem ítélne el más érzékiséget, csak ami úgy ragadja meg az ember elméjét, hogy aztán uralmat gyakorol felette. A szándékos bűnt ugyanis mindig el kell ítélni még a pogány filozófusoknak, sőt a földi bírának is, de Pál azt mondja, hogy a törvény az érzékiségnek ellenállván „felette igen bűnössé teszi” a bűnt (Rm7:13). S nem hihető, hogy abban az időben, amikor megvallotta, hogy még nem ismerte az érzékiséget, olyan érzéketlen és ostoba lett volna, hogy ne vélte volna ártalmasnak egy ember megölésének szándékát, vagy a hajlandóságot a házasságtörésre a testvére feleségével. Ha azonban nem volt tudatában, hogy az akarat a bűnre bűnös, abból az következik, hogy az érzékiség, melyet nem látott ártalmasnak, rejtettebb betegség volt. Ebből az is nyilvánvaló, hogy a Sátán csalafintasága tartja fogva az összes pápista iskolát,⁸⁸³ ahol azt az axiómát hangoztatják, hogy az érzékiség nem bűn a megkereszteltekben, mert az erény gyakorlásának a serkentője. Mintha Pál nem ítélné el nyíltan az érzékiséget, ami csapdába ejt minket, még ha nem is értünk azzal teljesen egyet!

⁸⁸¹ “Mala voluntas.” – *Latin*. “Toutes mauvaises affections.” – *Francia*.

⁸⁸² “Derant qu’ils aient gagné pour venir en propos delibere” – mielőtt oly messzire mennének, hogy szándékos céllá válnának. – *Francia*.

⁸⁸³ Lásd a Tridenti Zsinat ötödik ülésének első rendeletét, valamint Kálvin megjegyzéseit a traktatusaiban.

A törvény summája

Deuteronomium 10

5Móz10:12-13

12. Most pedig, óh Izráel! mit kíván az Úr, a te Istened tőled? Csak azt, hogy féljed az Urat, a te Istenedet; hogy minden ő utain járj, és szeresd őt, és tiszteljed az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, és teljes lelkedből,

13. Megtartván az Úrnak parancsolatait és rendelkezéseit, a melyeket én ma parancsolok néked, hogy jól legyen dolgod!

Deuteronomium 6

5Móz6:5

5. Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből.

5Móz10:12. *Most pedig, óh Izráel! mit kíván az Úr, a te Istened tőled?* Miután sorban végigmagyaráztuk az összes parancsolatot, nincs más hátra, mint azt megnézni, mi a törvény tartalmának summája, s mi a célja és a tárgya az utasításainak. Pál hozza napvilágra a valódi hasznát, amikor kijelenti, hogy a célja „a tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igaz hitből való szeretet” (1Tim1:5), mivel már akkor is voltak hamis magyarázói, akik, mondja „hiábavaló beszédre hajlottak”, amikor eltértek ettől a céltól. Miután a törvény két táblán található, ezért Mózes két fő részre egyszerűsíti le, miszerint teljes szívünkkel szeretnünk kell Istent, s a felebarátainkat is úgy, mint önmagunkat. Jóllehet nem egyesíti a kettőt egy szakaszba, mégis, Krisztusnak, Akinek a Lelke által szólt, elegendőnek kell lenni számunkra a szándéka magyarázatául (Mt22:37). Amikor ugyanis megkérdezték, hogy mi a törvény nagy parancsolata, Ő azt válaszolta, hogy először is Istent kell szeretni, a második pedig ehhez hasonlatos: szeretnünk kell a felebarátainkat. Mintha azt mondta volna, hogy az igaz mivolt egész tökéletessége, amit a törvény tár elénk, két részből áll: egyrészt valódi kegyességgel kell Istent szolgálunk, másrészt ártatlansággal kell viselkednünk a felebarátainkkal, az emberszeretet szabályainak megfelelően. Ugyanez az értelme Pál szavainak is, mert a hit, amit ott az emberszeretet forrásának és eredetének nevez, magában foglalja Isten szeretetét. Krisztus kijelentése mindenesetre biztosan megáll, mely szerint semmi mást nem követel tőlünk a törvény, csak hogy szeressük Istent, együtt a felebarátainkkal. Ebből egy rövid és világos meghatározás fogalmazható meg, miszerint semmi más nem szükséges a jó élethez, mint a kegyesség és az igazságosság.⁸⁸⁴

Pál látszólag valóban hozzátesz egy harmadik mondatot is, mikor azt mondja, hogy „megjelent az Isten idvezítő kegyelme minden embernek, a mely arra tanít minket, hogy megtagadván a hitetlenséget és a világi kívánságokat, mértékletesen, igazán és szentül éljünk a jelenvaló világon” (Tit2:11-12), de ez a σωφοσύνη (mértékletesség) mondhatni az igaz és kegyes élet fűszereként adatik hozzá. S bizonyosan senki sem bizonyul a szentségre és a becsületességre törekvőnek, amíg nem él tisztán, őszintén és mértékletesen. Ahol tehát Isten

⁸⁸⁴ “Que la somme de bien vivre est d’honorer Dieu, et converser justement avec les hommes” – hogy a jó élet summája ez: tisztelni Istent és igazságosan viselkedni az emberekkel. – Francia.

szolgálata kimarad,⁸⁸⁵ és a törvény tanítása egyedül csak a felebarátaink szeretetére korlátozódik, az nem annyira azért van, mert a vallás kikerül a látókörből (*sepelitur*),⁸⁸⁶ hanem mert a bizonyítékát a komoly önvizsgálatra alapozzák. Ezen a módon igyekeznek ugyanis a képmutatók leplezni magukat a ceremóniákkal, mint a szentség álarcával, miközben felfuvalkodnak a gögtől, égne a kapzsiságtól és a nyereségvágytól, tele vannak irigységgel és rosszindulattal, fenyegetéseket és kegyetlenséget lihegnek, s átadják magukat a mocskos vágyaknak. Ezért Krisztus, hogy eloszlassa a kifogások eme fellegeit, kijelenti, hogy a három fő dolog a törvényben „az ítélet, az irgalmasság és a hűség⁸⁸⁷” (Mt23:23). Máshol pedig, a törvény igazságosságáról beszélve, nem említi az első táblát (Mt19:18).

Ugyanebből az okból nevezi Pál az emberszeretetet a törvény betöltésének (Rm13:8), máshol pedig „a tökéletesség kötelének” (Kol3:14). De mégsem állt semmi távolabb tőlük, minthogy elvonjanak minket az Isten félelmétől, hogy ez által szentelhessük magunkat oda az emberek iránti kötelezettségeinknek, mint azt már megmutattam más igeszakaszban, ahol Krisztus a törvény összefoglalását az Isten szeretetével kezdi. S Pál, ahol azt tanítja, hogy mindenestől tökéleteseknek kell lennünk, ha a hit a szeretet által munkálkodik bennünk (Gal5:6), nem hagyja ki a jó élet okát és alapelemét. S így illeszkednek egybe az egyébiránt ellentmondásosnak tűnő igeszakaszok, az istenfélelemben tökéletesedett szentségben, amikor „megtisztítjuk magunkat minden testi és lelki tisztátalanságtól” (2Kor7:1), és „mert az egész törvény ez egy ígében teljeseedik be: Szeresd felebarátodat, mint magadat” (Gal5:14). Azaz, mondhatni, a kegyességünk semmi más módon nem válhat világossá, csak ha igazságosan és ártalmatlanul viselkedünk az emberekkel.⁸⁸⁸ S mivel Isten „felett való jóságunk nincsen”, ezért az elménk milyenségét a második tábla által megszabott kötelezettségeink ellátásából kiindulva lehet megismerni, amiképpen a zsoltárban olvassuk: „feletted való jómn nincsen. A szentekben, a kik e földön vannak és a felségesekben, bennök van minden gyönyörűségem.”⁸⁸⁹ (Zsolt16:2-3) Hiszen miképpen dicsekedhetne bárki (ahogyan János mondja) azzal, hogy szereti az Istent, Akit nem lát, ha nem szereti a felebarátját, akivel ismerősi közösségben van? (1Jn4:420) Mivel tehát így lelepleződik a hamisság, Isten a kölcsönös emberszeretet által gyakoroltatja velünk a kegyességet, s ezért jut János e következtetésre: „Az a parancsolatunk is van ő tőle, hogy a ki szereti az Istent, szeresse a maga atyjafiát is.” (1Jn4:21)

Mielőtt azonban bármi többet mondanék erről a két előírásról, meg kell figyelnünk a törvény végcélját, ahogyan Mózes írja le: „Most pedig, óh Izráel! mit kíván az Úr, a te Istened tőled? Csak azt, hogy féljed az Urat, a te Istenedet; hogy minden ő utain jársz, és szeresd őt, és tiszteljed az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, és teljes lelkedből”. Mert bár tovább dicséri a törvényt, mivel az nem ír elő semmi mást, csak amit maga a természet is a legbiztosabbnak és a legigazabbnak diktál, s maga a tapasztalat is minden másnál hasznosabbnak és kíváncsibbnak mutat, mégis, egyidejűleg emlékeztet minket arra, mik a megtartásának az eszközei.⁸⁹⁰ Ezért tehát egyszerre tárja elénk Isten félelmét és szeretetét, mert miután Isten az Úr, joggal várja el, hogy féljék Őt az úri mivolta jogán, s mivel Ő a mi Atyánk, megköveteli,

⁸⁸⁵ “En d’aucuns passages” – egyes igeszakaszokból. – *Francia*.

⁸⁸⁶ “Ce n’est pas tant pour ensevelir la religion, et ce qui concerne la premiere table, que pour en rendre temoignage par fruits” – ez nem annyira a vallás, valamint az első táblára vonatkozó dolgok temetését jelenti, hanem inkább a bizonyágtételt azokról a gyümölcsöik alapján. – *Francia*.

⁸⁸⁷ Hit. – *Amplified Version*. „A hit (mondja Kálvin az *Evangéliumok harmóniájában*) nem más, mint szigorú becsületesség, semminek a meg nem próbálása ravaszsággal, rosszindulattal, vagy csalással, hanem annak a kölcsönös őszinteségnek a művelése mindenkivel szemben, amit minden ember elvár másoktól a saját maga irányában.” Lásd még: *Institúció*, 2. kötet, 8. fejezet, 52. szakasz.

⁸⁸⁸ “Innoxie” – *Latin*. “En bonne simplicité” – *Francia*.

⁸⁸⁹ “Voluntas mea.” – *Latin*.

⁸⁹⁰ “Quel est le moyen de bien garder la Loi, quand on saura ou elle nous mene” – mik az eszközei a törvény helyes megtartásának, amikor tudjuk, hogy hová vezet minket. – *Francia*.

hogy szeressük Őt, amint meg van írva a Malakiás 1:6-ban. Tanuljuk meg tehát, hogy ha a törvény megtartására adjuk a fejünket, akkor először az istenfélelemmel kell kezdeni, mert ezért nevezik azt „a bölcsesség kezdetének” (Zsolt110:10, Péld1:7 és Péld9:10). Mivel azonban Isten nem leli kedvét a kizsart és erőltetett engedelmisségben, azonnal hozzáteszi a szeretetet is. S azt érdemes jól fontolóra venni, hogy miután semmi kellemesebb nincs Isten szereteténél, még az első helyet is elfoglalja mindig az Ő mindennemű szolgálatában. Bizonyára több, mint acélszívűnek kell annak lennie, akit nem vonz az efféle kedvesség, mert nem más okból hívogat és buzdít minket arra, hogy szeresük, hanem mert szeret. Sőt, már meg is mentett minket az Ő szeretetével, amint az meg van írva az 1Jn4:10-ben. Emellett egyidejűleg azt is megérthetjük, hogy semmi sem kedves Istennek, amit „szomorúságból, vagy kénytelenségből [kínálnak fel]; mert a jókedvű adakozót szereti az Isten” (2Kor9:7). Igaz, hogy Pál itt az alamizsnázkodásról beszél, de azt az önkéntes és szívből jövő hajlandóságot az engedelmisségre, amit a jó és őszinte gyermekekben látunk, akik örömeiket lelik abban ha engedelmeskednek a szüleiknek, ki kell terjesztenünk életünk minden cselekedetére. S bizonyos, hogy a tisztelet, amivel az Istennek adózunk nem más forrásból fakad, mint az Ő atyai szeretetének a megízleléséből, ami viszonzásképpen az Ő szeretetére sarkall minket, amint meg van írva a Zsolt130:4-ben: „Hiszen te nálad van a bocsánat, hogy féljenek téged!” Valahányszor tehát csak halljuk, amire a Szentírás folytonosan emlékeztet: „Szeressétek Jahvét⁸⁹¹ mind ti ő kedveltjei” (Zsolt31:24), emlékezzünk rá, hogy Isten azért mutatkozik szeretetteljesnek irántunk, hogy szándékosan és vidáman egyezzünk bele abba, amit Ő parancsol.

A tökéletesség, amit itt megkövetel, kellő világossággal megmutatja, hogy milyen messze vagyunk a törvény iránti alapos engedelmisségtől. Azt parancsolja a törvény, hogy szeressük Istent teljes szívünkkel, lelkünkkel és erőnkkel. De bármennyire is igyekszünk, az erőfeszítéseink gyengék és tökéletlenek, míg Isten szeretete birtokba nem veszi minden érzékszervünket, s minden vágyunk és gondolatunk nem szánjuk oda mindenestől Neki, miközben a törekvéseink is egyedül Őrá irányulnak. De mindenkit kellőképpen meggyőz a saját maga tapasztalata, mennyi módon ragadtatik el az elménk a hiábavalóságokhoz, mennyi romlott vágy lopakodik be a szívünkbe, s mennyire nehéz megzabolázni és leküzdeni a testünk gonosz indítékait. Bizonyos, hogy még a legjobb küzdő is alig-alig képes az összes erőfeszítésével együtt előrelépést tanúsítani ebben a lelki háborúban, s ha nagy eredmény lesz épp csak nem csüggedni el teljességgel, akkor természetesen senki sem mert azzal dicsekedni, hogy közel jut ahhoz a mércéhez, ami a törvényben táruel élénk. Röviden, valahányszor csak a világi csapdák és a bolond vágyak kerítenek a hatalmukba, annyiszor kell megéreznünk, hogy a lelkünk valamely részéből teljesen kiürült az istenszeretet, mert ellenkező esetben semmi undorító nem volna benne. A szív szó itt,⁸⁹² mint másutt is, nem a vonzalmak fészket jelenti, hanem az értelemét. Ezért felesleges lenne hozzátenni a διανοιας-t, mint tették az evangélisták, hacsak nem az összes kétértelműség felszámolása végett. Mivel azonban ez a megjelölés nem volt általánosan használt a görögök között, nem vonakodtak a saját szavukat hozzátenni magyarázatképpen. Azok azonban, akik jól ismerik Mózes tanításait, tudják jól, hogy a szív szó azonos az elmével, mert máshol ezt mondja: „De nem adott az Úr néktek szívet, hogy jól értsetek,⁸⁹³ szemeket, hogy lássatok, és füleket, hogy halljatok, mind e mai

⁸⁹¹ „Szeressétek az Urat mind ti ő kedveltjei” – Károli. “Szeressétek az Urat mind ti ő szentjei.” – *Amplified Version*. Lásd Kálvín változatát. “Misericordes ejus, i.e., quotquot sensistis bonitatem ejus.” — Vatablus Poole Synopsis-ában.

⁸⁹² A לבב *lebab*, szív szót „gyakorta vonatkoztatják az elmére, s magában foglalja az elmét, valamint annak minden tulajdonságát, cselekedetét, szeszélyét, hajlamát és vonzalmát, valamint a gondolatokat, az értelmet, a gondolkodást, az emlékezetet, az akaratot, az ítélőképesseget, a bölcsességet, az okosságot, a vágyat, a szeretetet, a gyűlöletet, a bátorságot, a félelmet, az örömet, a bánatot, a haragot.” – Taylor *Konkordanciája*. Lásd Kálvint a Mt22:37-ről, a Mk12:33-ról és a Lk10:27-ről *Az evangéliumok harmóniájában*.

⁸⁹³ „Egy felfogó-képes szívet.” – *Amplified Version*.

napig” (5Móz29:4). A kifejezés azonban homályos lenne a görögöknek, mert az ő nyelvükben szokatlan.⁸⁹⁴

Leviticus 19

3Móz19:18

18. Bosszúálló ne légy, és haragot ne tarts a te néped fiai ellen, hanem szeressed felebarátodat, mint magadat. Én vagyok az Úr.

18. *Szeressed felebarátodat, mint magadat.* Aligha fejezhető ki jobban sok-sok oldalnyi szöveggel, hogy milyennek kell lenni minden ember gondolkodásának a felebarátaival szemben, mint ezzel az egyetlen mondattal. Mi valamennyien nemcsak a kelleténél jobban vagyunk hajlamosak önmagunk szeretetére, de minden erőnk is ebbe az irányba ösztökél. Sőt, a φιλαυτία (önszeretet) olyannyira elvakít minket, hogy az válik minden romlottság szülőjévé. Mivel tehát túlfutunk hajlamosak vagyunk az önszeretetre, miközben elfeledkezünk a felebarátainkról és elhanyagoljuk őket, Isten csak úgy tud visszavezetni a könyörületességre, ha kitépi a szívünkől a velünk született romlott szeszélyt, ami mélyen bennünk él. S ez emellett nem tehető meg másként, mint a bennünk létező szeretet máshová helyezésével. Ebben a dologban azok becstelensége ugyanúgy elárulja magát, mint a tudatlanságuké és az ostobaságuké is,⁸⁹⁵ akik az önszeretetet helyezik az első helyre: „A szabály (mondják), felette áll a szabályozott dolognak, s Isten parancsolata szerint a könyörületesség, amit másokkal szemben gyakorolnunk kell, az önszereteten, mint annak szabályán alapszik.” Mintha Isten célja annak a tűznek a felszítása lenne, ami máris túl hevesen lobog! Amint mondtam, természetesen megvakít minket a mértéktelen önszeretet, s Isten azért, hogy elfordítson ettől, a felebarátainkkal helyettesít, akiket ugyanúgy kell szeretnünk, mint önmagunkat. S soha senki nem teszi meg, amit Pál a könyörületesség részeként tanít, tudniillik hogy „nem keresi a maga hasznát” (1Kor13:5), amíg meg nem tagadja önmagát. S nemcsak azokat nevezi a *felebarátainknak*, akikkel valamiféle kapcsolatban állunk, hanem kivétel nélkül mindenkit, mert az egész emberi faj alkot egy testületet, melynek mindannyian a tagjai vagyunk, következésképpen kölcsönös kötelezésekkel kell kötődnünk egymáshoz. Észben kell ugyanis tartanunk, hogy még a tőlünk leginkább elidegenedetteket is úgy kell támogatnunk és segítenünk, mint a saját testünket, mert máshol⁸⁹⁶ láttuk, hogy a jövevényeket és az idegeneket egy kategóriába helyezi (a rokonainkkal⁸⁹⁷), és Krisztus kellőképpen megerősíti ezt a samaritánus példájával (Lk10:30).

⁸⁹⁴ Az utolsó mondat a francia változatból kimaradt.

⁸⁹⁵ “Les docteurs Papistes.” – Francia. Lásd a 3Móz19:18 előtt mondottakat.

⁸⁹⁶ A 3Móz19:33-nál.

⁸⁹⁷ Kiegészítve a francia változatból.

A törvény haszna

Mivel a törvény különbséget tesz a jó és a rossz között, ezért az emberek életének szabályozása végett adatott, hogy joggal nevezhessük a helyes jó életvitel szabályának. A törvénynek ez a célja majdnem minden ember számára ismeretes, mivel mindenki megvallja ellentmondás nélkül, hogy Isten azt írja elő benne, ami helyes, nehogy egész életünkben a bizonytalanságban kóboroljunk. S mivel az Ő akarata az igazságosság tökéletes törvénye, egyedül ez vezérelhet minket a helyes célhoz. A jó és a gonosz ismerete valóban bele van vésve az emberek természetébe, amitől aztán menthetlenekké is válnak, s a barbarizmusnak bármekkora mértéke sem volt soha képes úgy kioltani ezt a világosságot, hogy a törvénynek semmiféle formája se létezzen. Mivel azonban az igaz mivolt fő alapelve az engedelmség Istennek, speciális kiváltságot jelentett, amikor az Ő örökbefogadása zálogaként átadta a választott népének a helyes életvitel szabályát. Innen származnak a Mózesnél oly gyakran olvasható kijelentések Parancsolom, hogy tartsd meg, vagy tedd meg, stb. Mivel azonban „testiek vagyunk, a bűn alá rekesztve” (Rm7:14), oly messze állunk a törvény betöltésétől, ami lelki, hogy egész képzelgésünk ellenségeskedés a törvény igazságával szemben, amint azt Pál máshol tanítja (Rm8:7). Azok tehát, akik⁸⁹⁸ megelégednek a használatával pusztán a tanítás végett, rosszuk teszik, ha beérik ezzel az egy dologgal, mert semmiféle előny sem származik belőle addig, amíg megmaradunk a romlott természetünkben. Sőt, amint elének kerül a törvény, Isten átká száll reánk, mintha a villámaival sújtana a mennyből. Nem fogom felhalmozni itt az ezzel kapcsolatos bizonyságokat, legyen elegendő egyetlen különösen látványos igeszakasz: „Azért... (mondja Pál) a parancsolat szent és igaz és jó... inkább a bűn az..., mely a jó által nékem halált szerez.” (Rm7:12-13) Ami másutt mond, miszerint „a törvény haragot nemz” (Rm4:15), és „(a törvény) a bűnök okáért adatott” (Gal3:19), valóban nyersnek tűnik a világi emberek szemében, aki csak úgy ítélnék, mint a filozófusok. Ez azonban csak a törvény teológiai haszna, mert leleplezvé a hamisságunkat, nem hozhat mást, csak halált. Itt azonban⁸⁹⁹ lázadó kérdések merülnek fel, miszerint mi haszna van azt előírni, amit nem tudunk teljesíteni? Miért gúnyolódik Isten a nyomorult emberekkel, olyan terhet rakván rájuk, ami teljesen a földre nyomja őket? Miképpen összeegyeztethető az, hogy a törvény a megtartásunkra adatik, de mégis meg vagyunk fosztva a megcselekedéséhez szükséges erőtől? Ha nincsen szabadságunk választani a jó és a rossz között, miért vádolnak minket azzal, hogy engedünk a bűnnek, melyhez a természetünkkel fogva a rabjai vagyunk? Isten ellenségei nagyon elmések az efféle rágalmak felhalmozásában, és az ékesszóló túlzásba vitelükben, mikor azonban kiokádtak mindent, amit a dühöngő becstelenségük diktált, a saját lelkiismeretük mindig bőven megcáfolja őket, mert kénytelenek lesznek elismerni, hogy a törvény igazságos, így mikor önkéntes indíttatásból áthágják azt, akkor jogosan lesznek elítélve. Dühöngjenek tehát, ahogyan csak akarnak, hogy Isten igazságtalanul rak rájuk nagyobb terhet, mint amekkorát elhordozni képesek, a természetes eszük fogja őket ítélet alatt tartani, miszerint bármit is parancsol Isten megtenni az Ő számára, az kijár Neki. Most pedig meg kell vizsgálnunk, hol rejlik hiba, amiért képtelenek eleget tenni Neki. Bizonyos, hogy az arra irányuló erőfeszítéseik, hogy ettől megszabaduljanak, hiábavalók lesznek, mert a lelkiismeret ismét érezteti majd magát a másik oldalon, és szorosan tartja majd őket a kárhozát kötelékeiben, ahonnan nincs menekvés. De a Szentírás egésze azt tanítja, hogy a természetünk megromlásának következményeképpen minden szeretetünk visszataszító a törvény számára, másrészt a törvény ellenünk van, mert Ádám, elidegenedvén az Istentől,

⁸⁹⁸ “Ceux doncques qui ne cherchent en la Loy, sinon de savoir, comment on doit servir a Dieu, s’abusent, etc.”, azok tehát, akik csak azt keresik a törvényben, hogy miképpen kellene szolgálnunk az Istent, önmagukat csapják be, stb. – *Francia*.

⁸⁹⁹ “Or ici les esprits fantastiques s’escarmouchent en demandant.” – *Francia*.

minden igazságosság forrásától, lerombolta önmagát és minket is. Ebből ered, hogy nemcsak az erőnk kevés annak a szolgálatnak az ellátásához, amivel tartozunk Istennek, hanem még kénytelenek is vagyunk a vak és hirtelen ösztön hatására még az igáját is lerázni. Ebből következett arra Pál, hogy „átok alatt vagyunk”, mert a törvény minden törvényszegőt átkozottnak mond (Gal3:10). Nevetséges ugyanis az a kifogás, hogy mindenki a maga szabad akarata szerint képes nem vétkezni, mivel nincs bennünk semmi, ami ne volna romlott. S valójában azok ostobasága a legszégeyenteljesebb, akik úgy vélik, hogy semmi lehetetlenséget sem parancsol a törvény, amikor minden apróságban nem pusztán a gyengeségünk, de az αδυναμία (erőtlenségünk) is elárulja magát. S jóllehet Pál azt mondja, hogy a törvény nem halálos⁹⁰⁰ a számunkra (2Kor3:6), mégis fenntartja ezt minden tiltakozással szemben, amikor megmutatja, hogy ez a gonoszság esetleges, ezért nekünk magunknak kell azt tulajdonítani. Szögezzük tehát le, hogy a törvény nemcsak tanítás végett, hogy az emberek követhessék, amit megtanulnak belőle jónak, hanem azért is, hogy meggyőzze őket a romlottságukról, s így elismerhessék, hogy elveszettek, mintha csak tükörben látnák a saját pusztulásukat Isten jogos bosszúján keresztül. Ez az ismeret önmagában is borzasztó kétségbeesésbe taszítana mindenkit, ha nem emelkednének ki a nagy mélységből. Mivel azonban fel vannak fuvalkodva a hiábavaló magabiztosságtól, s maguknak követelik a helyes életvitel érdemét, így szükséges őket megalázni: először is azért, hogy elítélve megtanuljanak Isten könyörületéhez menekülni, másodszor pedig azért, hogy meggyőződve a gyengeségükről, a Szentlélek segítségéért könyörögjenek, amelyet a hamis biztonságérzetük folytán korábban elhanyagoltak. Ebből kiderül, hogy hasznos a számukra levágtatni a törvény által, s a halál, melyet a törvény kiszab, életadó. Ez pedig két módon történik: először is megfosztja őket az igaz mivoltuk hamis vélelmezésétől, amitől felfuvalkodtak, s Krisztusban kezdik el keresni azt, amit tévesen önmagukban megtalálhatónak véltek, hogy az ingyenes megbékéléssel járjanak a kedvében Istennek, noha korábban a cselekedeteik érdemeivel igyekeztek Őt kiengesztelni. Másodszor, megtanulják, hogy még ahhoz sem elegek, hogy a törvényből egyetlen jótáyninak is eleget tegyenek, amíg Isten Lelke által meg nem újítatván azok, akik a bűn rabszolgái voltak, meg nem elevenednek az igazságra.⁹⁰¹ Ebből származik végső soron a törvény tanításának haszna és gyümölcse, mert amíg meg nem újulunk és amíg nem ad Isten hússzívet a kőszív helyett, addig hiába harsognak az előírások a füleinkben, mivel a természetes romlottságunk folytán teljes szívünkben elvetjük azokat. Mikor azonban Isten bevési a törvényt a szívünkbe, akkor a külső utasításai is a hasznunkra válnak, mert Ő úgy kormányozza a gyermekeit a kibékülés Lelkével, hogy az akarás mellett az Ő hangja iránt is figyelmesek és engedelmesek lesznek. Mégis, miután mindig távol állnak a tökéletes engedelmességtől, nemcsak azt tanulják meg, ami helyes, hanem azt is, hogy szükségük van az Ő ingyenes kegyelmére, hogy az elnézésnek és a kegyelemnek köszönhetően a kedvében jár hassanak, noha tudatában vannak a rengeteg gyengeségnek.

Továbbá, miután Pál eltörölni látszik a törvényt, mintha az manapság nem vonatkozna a hívőkre, most azt kell megvizsgálnunk, mennyiben ez a helyzet. Először is valóban könnyű észrevenni, hogy nem elvontan értekezik a törvényről, hanem azokkal a tulajdonságaival felruházva állítja elénk, melyek vonatkozásában ellentétes az evangéliummal. Mivel ez az ellentét azoknál jelentkezett, akik hibásan értelmezték, nem tehetett mást, mint szembeállította a törvényt az evangéliummal, mintha egymás ellentétjei volnának. Nem mintha valóban így lenne, ha a megfelelő tanításaikat ügyesen alkalmazzuk a megfelelő tárgyra, hanem mert ez a konfliktus az abszurd összekeverésükből fakadt, amit a hamis apostolok vezettek be. Ők azt állították, hogy az emberek a törvény cselekedetei által igazulnak meg, ha pedig ezt elfogadták volna, akkor a megigazulás hit által megsemmisül és az evangélium elbukik. Emellett visszaállították az ókori népre helyezett igát, mintha Krisztus vére nem szerzett volna

⁹⁰⁰ „A betű öl.”- Amplified Version.

⁹⁰¹ Azaz, meg nem igazulnak. – a ford.

szabadságot. Ebben a vitában Pálnak csak arra kellett utalnia, ami Mózesre volt jellemző, megkülönböztetve Krisztustól, mert jóllehet Krisztus és Mózes tökéletes összhangban állnak a tanításuk lényegét tekintve, mégis, amikor egymáshoz hasonlítjuk őket, illik megemlíteni az egyedi sajátosságait. Ebben a vonatkozásban nevezi Pál a törvényt „betűnek”,⁹⁰² mivel nem volt már terhe, mint Isten nevében beszélni (2Kor3:6), s ez önmagában véve nemcsak haszontalan, de halálos is. Mikor ugyanis a szó csak a fülekben csendül meg, semmi más nem hoz lére, csak kárhoztatást. Emellett úgy tekinti a törvényt, mint ígérekhez és fenyegetésekhez kapcsolódót. Ebből következően az üdvösséget a törvény által csak akkor lehet elérni, ha az előírásait pontosan betartjuk. Valóban az életet ígéri benne, de csak akkor, ha mindent teljesítünk, amit csak parancsol. Másrészt halált hirdet minden megszegőre, így a legcsekélyebb mértékű megszegése is elegendő valaki elítéléséhez és megsemmisítéséhez. Ezzel minden embert elborít kétségbeeséssel. Végül pedig, miután a ceremóniák – melyekkel Isten felkészítette az Ő ókori népét mintegy mondhatni gyermekes és alapvető tanítással az evangélium hitére⁹⁰³ – a törvényhez kapcsolódtak, Pál azokat is beleveszi a törvény és az evangélium összehasonlításába. Ebből következik, hogy amennyire Mózeset meg kell különböztetni Krisztustól, az ő szolgálata befejeződött, jóllehet a megbízatása azonos volt azzal, amit azután Krisztus ellátott. Ami a ceremóniákat illeti, tudomásul kell vennünk, hogy Krisztus eljövételével ezeknek oly módon szakadt vége, ami még jobban megerősíti az igazságtartalmukat, mintha érvényben maradtak volna. Elismerjük ugyanis, hogy ezekben, mintegy tükörben, az lett megmutatva az atyáknak, ami most a mi szemeink elé tárul a maga valóságában. Ebből kiderül, mekkorát tévednek azok, akik teljes mértékben haszontalanként vetik el a Mózes írásaiban olvasható tanításokat, s az azokat megvetők finnyássága is tűrhetetlen.⁹⁰⁴ Olvasóim keressék meg az *Institúció* második könyvének hetedik fejezetében, ami még ennek a témának a magyarázatához tartozik.

⁹⁰² „A *betű* kifejezés alatt a külsődleges prédikálást érti, az olyasfajta, ami nem éri el a szívet. A *lélek* alatt viszont az eleven tanítást érti, az olyan természetűt, mely (*hatékonyan*) *munkálkodik* (1Thessz2:13) az emberek elméiben a Lélek kegyelmén keresztül. A *betű* kifejezés alatt tehát a *szó szerinti* prédikálást érti, ami *halott és hatástalan*, csak füllel halljuk. A *lélek* kifejezés alatt viszont a *lelki* tanítást érti, azaz mindazt, ami nemcsak kijön a szájon, hanem hatékonyan utat talál az emberek lelkéhez, élénk érzésekkel.” – *Kálvin* a 2Kor3:6-ról.

⁹⁰³ “Comme par un a, b, c, de petits enfans.” – *Francia*.

⁹⁰⁴ “Et que ceux, qui le méprisent comme superflu, sont aussi a condamner comme trop délicats” – azokat pedig, akik feleslegesként megvetik, szintén el kell ítélni, mint túllontúl finnyásokat. – *Francia*.

A törvény szankciói

Benne foglaltatnak az ígéretekben és a fenyegetésekben

Rátérünk a törvény magyarázatának befejezésére, ahol meg kell tárgyalnunk a szankciót, melyek mind az ígéretekben, mind a fenyegetésekben foglaltatnak benne. Mert bár Isten a saját jogán megkövetelhetné, ami csak Neki tetszik, mégis, oly kedves az emberekhez, hogy úgy döntött: ígéretekkel csábítja őket arra, hogy szabadon engedelmeskedjenek Neki. Miután pedig természetes módon vonz minket a jutalom reménysége, lassúak és lusták vagyunk, míg meg nem jelenik némi gyümölcs. Következésképpen Isten önkéntesen ígéri az emberek felrázása végett a szendergésükből, hogy ha engedelmeskednek a törvényének, azt viszonzozza majd nekik. S a nagylelkűség nem kis cselekedete az, amikor jobbnak látja megegyezni velünk a viszonzást, vagy ellentételezést illetően ahelyett, hogy a szuverenitása folytán egyszerűen csak parancsolna. Emlékeznünk kell ugyanis Krisztus kijelentésére, mely szerint, ha betöltöttük az egész törvényt, még semmit sem érdemlünk azért, mert Isten Magának követeli az egész szolgálatunkat (Lk17:10). Bárhogyan is igyekezzünk tehát, akár az erőnket meghaladó módon, teljesen odaszánva magunkat a törvény betartására, Istenre ez mégsem ró semmiféle kötelezettséget, csak amivel Ő Maga önkéntesen egyetért, és spontán adósunkká teszi Magát. S arra még a közönséges teológusok is rámutattak, hogy a jócselekedetek nem a méltóságuktól, vagy érdemüktől függenek, hanem az Ő szövetségétől.⁹⁰⁵ S amint majd hamarosan látjuk, az efféle ígéreteknek a legcsekélyebb hasznuk sem lenne a számunkra, ha Isten mindenkit a cselekedetei szerint jutalmazna. Mivel azonban ez a hiba esetleges, Isten nagy kegyelme mindazonáltal felragyog abban a tényben, hogy Ő kegyeskedett engedelmességre buzdítani minket, az örök élet reménységét állítva eléünk. S azért feddi meg az izraeliták hálátlanságát az Ezék20:21-ben, mert megvetették az Ő jó parancsolatait, melyekről meg van írva: „a melyeket az ember ha cselekszik, él azok által”.

Most már látjuk, miképpen erősítették meg az ígéretek a törvény tekintélyét. Mivel azonban nemcsak közömbösek, de csökönyösek is vagyunk, Isten fenyegetéseket is hozzátett a másik oldalán, melyek félelmet kelthetnek, mind a test makacosságának legyőzése, mind a biztonságérzet helyesbítése végett, melybe olyannyira hajlamosak vagyunk belemerülni. Hasznos lesz mindkettőt szemügyre venni.

Leviticus 18

3Móz18:5

5. Tartsátok meg azért az én rendeleteimet és az én végzéseimet, a melyeket ha megcselekszik az ember, él azok által. Én vagyok az Úr.

5. *Tartsátok meg azért az én rendeleteimet és az én végzéseimet.* Jóllehet Mózes ott iktatja be ezt az igeszakaszt, ahol az izraelitákat a szemérmesség művelésére buzdítja a házasság vonatkozásában, valamint arra, hogy ne essenek a pogányok vérfertőző mocskába, mégis, miután ez egy figyelemre méltó igeszakasz, mely általános tanítást tartalmaz, ahonnan

⁹⁰⁵ “Sur ceste paction, que Dieu en a faite” – hanem attól az egyezségtől amit Isten hozott létre az átadásukhoz. – *Francia*. Davenant püspök, miután idézte William párizsi érseket, Aquinói Tamást és Durandust, ugyanebben az értelemben mondja: „Ehhez hozzátehetjük Scotust, Gergelyt, Occamot, Gabrielt (Biel.), Alfonsust és nagyon sok mást a katolikus írók jobbik csoportjából, akik nyíltan elismerték, hogy az igaz ember jócselekedeteit a kegyelem segítségével munkálja ki, ezen az alapon nem tulajdonítanak semmiféle belső értéket azoknak az örök élethez. Ami pedig a jutalmat illeti, az teljes mértékben Isten kegyelmes ígéletétől és elfogadásától függ.” – *Disputatio de Justitia*. Allport fordítása, 2. kötet, 70. oldal.

Pál a törvény igazságának meghatározását származtatja (Rm10:5), nekem úgy tűnik, hogy nagyon helyesen van ide beszúrva, mert a jutalom ígéréssel szentesíti és erősíti meg a törvényt. Az örök élet reménységét tehát megkapja mindenki, aki megtartja a törvényt, mert azok, akik ezt az igeszakaszt a földi, mulandó életre vonatkozóként magyarázzák, tévednek.⁹⁰⁶ E hiba oka az volt, hogy attól féltek, ezzel a hitbéli megigazulást aknázzák alá, s így az üdvösség a cselekedetek érdemeinek alapjára kerül át. Ám a Szentírás nem azért tagadja, hogy az emberek megigazulnak a cselekedetek által, mivel a törvény önmagában tökéletlen, vagy, mert nem ad utasításokat a tökéletes igaz mivolt eléréséhez, hanem mert az ígélet semmivé lesz a romlottságunk és a bűnünk miatt. Pál tehát, mint mondtam, amikor azt tanítja, hogy az igaz mivoltot Krisztus kegyelmében kell keresni hit által (Rm10:4), akkor ezt a kijelentését azzal az érveléssel támasztja alá, hogy senki sem igazul meg, aki nem tett eleget mindannak, amit a törvény parancsol. Máshol az ellentétével érvel, ahol azt állítja, hogy a törvény nincs összhangban a hittel, ha a megigazulás okára vagyunk figyelemmel, mert a törvény cselekedeteket követel meg az üdvösség eléréséhez, míg a hit Krisztushoz irányít minket, hogy megszabadulhassunk a törvény átkától. Bolond módon vetik hát el egyesek a kijelentést, mint abszurditást, mely szerint ha egy ember betölti a törvényt, eléri a megigazulást. A hiba ugyanis nem a törvény tanításából származik, hanem az emberek tökéletlenségéből, amint az világos Pál másik bizonyosságából (Rm8:3). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az üdvösséget nem a törvényből kell várni mindaddig, amíg az előírásait az utolsó betűig be nem tartottuk, mert nem annak van megígérve az élet, aki ezt, vagy amazzal megteszi, hanem a többes számú szóval tökéletes engedelmisséget követel tőlünk. A pápista teológusok fecsegése a rész-megigazulásról felszínes és ostoba, mivel Isten az összes parancsolatot azonnal felkarolja, s kicsoda dicsekedhetne azzal, hogy valamennyinek maradéktalanul eleget tett? Ha tehát senki sem volt mentes minden vétectől, és nem is lesz ilyen soha, akkor, jóllehet Isten semmiképpen sem csap be minket, az ígélet mégis hatástalanra válik, mert nem tartjuk be az egyezés ránk eső részét.

Deuteronomium 27

5Móz27:11-26

11. És parancsola Mózes azon a napon a népnek, mondván:

12. Ezek álljanak fel a népnek megáldására a Garizim hegyén, mikor általmentek a Jordánon: Simeon, Lévi, Júda, Izsakhár, József és Benjámin.

13. Ezek pedig az átkozásra álljanak fel az Ebál hegyén: Rúben, Gád, Áser, Zebulon, Dán és Nafthali.

14. Szóljanak pedig a lévíták, és ezt mondják az egész Izráel népének felszóval:

15. Átkozott az ember, a ki faragott és öntött képet csinál, útálatára az Úrnak, mesterember kezének munkáját, és rejtve tartja azt! És feleljen az egész nép és mondja: Ámen!

⁹⁰⁶ „Ezt az igeszakaszt egyesek csak a mulandó életre és bővelkedésre érik ebben a világban, például Origenész, Tostat. Oleaster, Vatablus, s ezt a jelentést adják neki: miután a törvény megszegőinek meg kellett halniuk, azok tehát, akik megtartották megőrizték az életüket, Aquinói Tamás, 1. 2. q. 100, a. 12. Én azonban inkább Hesychius ítéletével értek egyet – *Per quas oeterna vita hominibus datur,*” stb. - *Willet Hexapla*, a maga helyén. Látszólag szokatlan egyet nem értés van az igemagyarázók között, legyenek akár katolikusok, akár protestánsok. Bush és Holden a mulandó életre vonatkoztatják. Bonar ezt mondja: „Ha, amint a legtöbben vélik, ezen a helyen az *él azok által* szavakat az *örök életet szerez általuk* értelemben vesszük, akkor az igeszakasz lényege az, hogy Isten törvényei, valamint ezeknek a törvényeknek minden speciális, apró részletei annyira kiválóak, hogy ha az ember megtartja azokat mindig és tökéletesen, maga a megtartás lesz majd az örök élet a számára. S az idézetek a Rm10:5-ből és a Gal3:12-ből látszólag ezt határozzák meg az egyetlen és igaz jelentésként.” Kálvin nézetét szemlátomást megerősíti a mi Urunk válasza a Mt19:17-ben, amire Poole *Synopsys*-ában találunk utalást.

16. Átkozott a ki kevésre becsüli az ő atyját vagy anyját! És mondja az egész nép: Ámen!

17. Átkozott, a ki elmozdítja az ő felebarátjának határát! És mondja az egész nép: Ámen!

18. Átkozott, a ki félrevezeti a vakot az úton! És mondja az egész nép: Ámen!

19. Átkozott, a ki elfordítja a jövevénynek, árvának és özvegynek igazságát! És mondja az egész nép: Ámen!

20. Átkozott, a ki az ő atyjának feleségével hál, mert feltakarja az ő atyjának takaróját! És mondja az egész nép: Ámen!

21. Átkozott, a ki közösül valamely barommal! És mondja az egész nép: Ámen!

22. Átkozott, a ki az ő leánytestvérével hál, az ő atyjának leányával vagy az ő anyjának leányával! És mondja az egész nép: Ámen!

23. Átkozott, a ki az ő napával hál! És mondja az egész nép: Ámen!

24. Átkozott, a ki megöli az ő felebarátját titkon! És mondja az egész nép: Ámen!

25. Átkozott, a ki ajándékot fogad el, hogy ártatlan lélek vérént ontsa! És mondja az egész nép: Ámen!

26. Átkozott, a ki meg nem tartja e törvénynek ígéit, hogy cselekedje azokat! És mondja az egész nép: Ámen!

11. *És parancsola Mózes azon a napon a népnek.* S hogy mind az ígéretek, mind a fenyegetések nagyobb hatást gyakoroljanak mindenki elméjére, Isten megparancsolta, hogy ne csak kihirdessék azokat ünnepélyes rítussal, de a nép is fogadja el hangos szóval mindent, elpecsételve, mondhatni az egyetértésükkel. Máshol meg van írva, hogy ezt Józsué hűségesen be is tartotta (Józs8:33). Legyen elegendő most csak annyit kimondani, hogy valamennyien meghívást kaptak és megjelentek Isten színe előtt, hogy ettől kezdve minden kibúvónak elejét lehessen venni. Izrael törzsei két csoportra oszlottak, hogy szembeállhassanak egymással, s elhangozhassanak az áldások az egyik, az átkok a másik oldalról,⁹⁰⁷ mint *αντιστροφαι*. Megvallom, nem tudom, miért inkább Simeon, Lévi, Júda, Izsakhár, József és Benjámin leszármazottait választották ki az áldások kihirdetésére, s nem a többieket.⁹⁰⁸ Nincs ugyanis túl sok alapja a héber szerzők véleményének, miszerint azokat, akik szabad anyáktól születtek helyezték a legnagyobb méltóságba, mert Rubennek, az elsőszülöttnak a törzse egy sorba került a rabszolgáktól születettekkel. Hacsak nem mondhatjuk azt, hogy Ruben leszármazottai másodosztályúaknak minősültek a gyalázat jeleként. Mivel azonban mind a az áldásokat, mind az átkokat az egész nép nevében mondták el, ez nem túl fontos dolog. Ha ugyanis a megosztást⁹⁰⁹ a közös egyetértésükről szóló bizonyágtétel végett tették, akkor valamennyiük közös megvallása volt, hogy a törvény megszegői átkozottak, míg a megtartói áldottak. Emiatt és nem is vagyok nagyon kíváncsi arra, hogy a közös hivatalukban Isten miért részesített előnyben egyeseket másokkal szemben. Mózes másutt elmondja, hogy az itt külön választott törzsek utóbb egyesültek. Valószínű, hogy Isten, Aki jól tudta, mi lesz később az egyes törzsek öröksége, egyenként helyezte őket abba az állapotba, ami megfelelt a jövőbeli osztályrészüknek.

⁹⁰⁷ "Comme correspondantes." – *Francia*. "Bizonyos esetekben szokás volt körbetáncolni az oltárt, miközben szent dicséreteket énekeltek, melyek három strófából, vagy részből álltak. Az elsőt, amit strófának neveztek, keletről nyugat felé fordulva énekeltek, a másikat, amit antistrófának mondtak, a visszatéréskor énekeltek nyugatról keletre, majd megálltak az oltár előtt, és elénekeltek az epodoszt (utóéneket), ami az ének befejező része volt." – *Potter's Antiq. of Greece*, II. könyv 4. fejezet

⁹⁰⁸ „A hat nemesebb törzs mondott áment az áldásokra, a hat alantasabb pedig az átkokra, tudniillik közülük négy a szolgálóktól származtak: Gád, Áser, Dán és Naftali, akikhez Ruben is csatlakozott, mivel vérfertőző módon szennyezte be atyja ágyát, valamint Zebulon, aki Lea legkisebb fia volt.” – Cornelius a Lapide, *a maga helyén*.

⁹⁰⁹ "De six a six." – *Francia*.

Annak érdekében, hogy a szentesítés ünnepélyesebb legyen, Isten úgy döntött, hogy a léviták mondják a szavakat úgy, mintha Ő Maga mondaná azokat a mennyből, mivel ők lettek kijelölve a törvény magyarázóik. S mivel rájuk tartozott annak hűséges megisméltése, amit Isten a saját szájából diktált, ezért nagyobb figyelemmel és tisztelettel hallgatták őket.

15. *Átkozott az ember, a ki faragott és öntött képet csinál.* Ebből kiderül, hogy Mózes hallgat a feléről (annak, amiről korábban beszéltünk⁹¹⁰), mert nem tesz említést az áldásokról,⁹¹¹ melyek korábban az első helyen szerepeltek. Talán a Lélek feddte meg közvetve a nép gonoszságát, mert ebből származott, hogy Ő nem hirdethette az áldások által közvetített dicséretet. Mikor ugyanis vidáman magukhoz kellett volna ölelniük a nekik megígért jutalmat, akkor az istentelenségük fosztotta meg őket ettől a megtiszteltetéstől, és nem maradt más, mint hogy alá vessék magukat a vétkeik miatt őket igazságosan sújtó ítéleteknek. Emellett abban sem lehet kételkedni, hogy az itt olvasott átokformulák arra is megtanították őket, milyen utat kell járni az áldásokban. Mikor ugyanis Isten kihirdeti az ítéletét a törvényszegőkkel szemben, abból következtethetünk arra, hogy viszont az áldottság reménysége félre van téve az Ő igazi szolgálójának, ha közülük bárki betölti az Ő törvényét. S az itt feljegyzett átkok listájában egy szinekdochét kell észrevennünk, mert nem mond ki külön speciális átkot az istenkáromlókra, a hamisan esküvőkre, a szombat megrontóira, a rágalmazókra és a házasságtörőkre. Világos tehát, hogy olyasfajta bűnöket választott ki, melyek méltók a legnagyobb utálatra, hogy a nép ebből megtanulhassa: a törvény bármely részletének megsértése nem marad büntetlen. A faragott képekről beszélve ugyanis Isten kétségtelenül az Ő imádatát védi minden szennyeződéstől, s így ez az átok kiterjed az első törvénytábla minden megszegésére. Sőt, amikor a titkos bűnök megbüntetésével fenyeget, abból azonnal arra következtethetünk, hogy jóllehet a vétkesek elrejtőzhetnek a földi bírúk elől, és százszor is elkerülhetik a kezüket, Isten mégis megbosszulja majd az Ő beszennyezett imádatát. Ha bárki titkos helyen állított fel bálványt, vagy titokban okozott gyötrelmet a felebarátjának, nem kapott el a büntetést, amíg a bűnét fel nem fedezték, s meg nem vádolták a vétkekkel. Nehogy azonban a büntetlenség bárkit arra buzdítson, hogy megmakacsolja magát a bűnben, a népet Isten mennyei trónja elé idézi, hogy megmaradjanak a kötelesség útján, de nemcsak a büntetéstől való félelem miatt, hanem a lelkiismeret kedvéért is. Ebből megint csak világos, hogy Isten nemcsak egy polgárjogi törvényt adott, ami szabályozta a külsődleges erkölcsöket, hanem olyat, ami megkövetelte a szív valódi őszinteségét is.

16. *Átkozott a ki kevésre becsüli az ő atyját vagy anyját!* Ami ez után következik, az a második törvénytáblára vonatkozik. Először azokat mondja átkozottaknak, akik nem teljesítik a szüleik iránti kötelességeiket (*impii*), mert a קלל, *kalal* szót,⁹¹² ami megvetést, valamint átkot jelent, állítja szembe azzal a tisztelettel, amit az ötödik parancsolat követel meg apánk és anyánk számára. Utána olyan lopásokat említ, melyek általában nem jutnak az emberek tudomására, ahogyan csak utal a paráznaság ama cselekedeteire, melyeket buzgón rejtegettek a mocskosságuk miatt. Szexuális kapcsolatot létesíteni egy állattal, az anyóssal, a mostohaanyával, vagy testvérrel olyan természetellenes és megvetendő bűn, amit általánosan is gondosan rejtegetnek. Isten azonban arra figyelmeztet, hogy a rejtegetés bármely módszerét válassza is a bűnös, abból semmi haszna sem lesz, hanem amikor végül majd Ő beül az ítélőszékébe, akkor a szégyene lelepleződik. Ugyanebből az okból nem átkoz el minden

⁹¹⁰ Kiegészítve a francia változatból.

⁹¹¹ „Jóllehet Mózes ezeket az áldásra jelölte ki, de mégsem mondja el magukat az áldásokat. Az efféle hallgatás a bölcs olvasóját arra ösztönzi, hogy azokat máshol keresse, ami Krisztus: Jn1:17, Csel3:26. A hallgatás a szent történelemben ugyanis gyakorta foglal magában nagy titkokat, amiképpen az apostol tanítja (a Zsid7-ben) a Genézis 14-ben említett Melkisédek történetéből.” – Ainsworth.

⁹¹² Azt feltételezi, hogy a מקלה a קלל szóból származik, s nem a קלה szóból, de ez aligha tartható. – Henry Walter.

gyilkost, hanem csak azokat, akik bérért ontottak ártatlan vért mert ezt az aljas egyezséget nem könnyű leleplezni, hogy a törvény által büntethetővé váljon.⁹¹³

26. *Átkozott, a ki meg nem tartja e törvénynek ígéit.* Noha Isten célja az volt, hogy Maga elé idézze minden ember lelkiismeretét, s hogy ne csak az emberi ítéletektől féljenek, szándékosan fenyegeti őket a titkos bűnök megbüntetésével. A végkövetkeztetés, melyet most tesz hozzá, mégis kiterjeszti ugyanazt az ítéletet mindenféle vétkekre. Sőt, röviden azt is kijelenti, hogy bárki, aki nem teljesíti a törvény követelményeit, átkozott. Ebből joggal következtet Pál arra, hogy „a kik törvény cselekedeteiből vannak, átok alatt vannak” (Gal3:10). Mert lépjen bár elő a legtökéletesebb ember, aki mindig is nagyon törekedett a törvény betartására, mégis biztosan megsértette azt itt, vagy amott, mert Jakab kijelentését észben kell tartanunk: „ha valaki az egész törvényt megtartja is, de vét egy ellen, az egésznek megrontásában bűnös”, mert Aki megtiltotta a gyilkosságot és a házasságtörést, megtiltotta a tolvajlást is (Jak2:10-11). Pál valóban nem pontosan Mózes szavait idézi, mert így utal az ő bizonyágtételére: „Átkozott minden, a ki meg nem marad mindazokban, a mik megirattak a törvény könyvében, hogy azokat cselekedje” (Gal3:10). Nincs azonban különbség a mondat értelmében, mert itt mindenkit válogatás nélkül elítél, akik nem tartották meg Isten törvényét úgy, hogy a legvégsőig betart mindent, amit az tartalmaz. Ebből világos, hogy bármely vonatkozásban is mutatkozik hiányosság, az átkot hoz az emberekre. Ennek jóváhagyására pedig parancsot kaptak az izraeliták, hogy ismerjék el, valamennyien kivétel nélkül elveszettek, mivel mindenkre vonatkozik ez az átok. S manapság is szükséges, hogy minden embert ugyanaz a kétségbeesés sújtsa, hogy Krisztus kegyelmét magunkhoz ölelve megszabaduljunk a vétkekesség eme búskomor állapotából, mert Ő lett átokká érettünk, hogy megválthasson minket a törvény átkától (Gal3:13).

Deuteronomium 11

5Móz11:26-32

26. **Lásd, én adok ma előtökbe áldást és átkot!**

27. **Az áldást, ha engedelmeskedtek az Úrnak, a ti Istenetek parancsolatainak, a melyeket én e mai napon parancsolok néktek;**

28. **Az átkot pedig, ha nem engedelmeskedtek az Úrnak, a ti Istenetek parancsolatainak, és letértek az útról, a melyet én ma parancsolok néktek, és idegen istenek után jártok, a kiket nem ismertetek.**

29. **És mikor bevisz téged az Úr, a te Istened arra a földre, a melyre te bemégy, hogy bírjad azt: akkor mondd el az áldást a Garizim hegyén, az átkot pedig az Ebál hegyén.**

30. **Nemde azok túl vannak a Jordánon, a napnyugoti út megett, a Kananeusok földén, a kik a síkságon laknak Gilgálnak átellenében, a Móre tölgyei mellett?!**

31. **Mert ti átmentek a Jordánon, hogy bemenvén bírassátok a földet, a melyet az Úr, a ti Istenetek ad néktek. Ha bírni fogjátok azt, és lakni fogtok abban:**

32. **Vigyázzatok, hogy mind e rendelések és végzések szerint cselekedjetek, a melyeket én ma adok ti előtökbe.**

26. *Lásd, én adok ma előtökbe.* Most egyszerre két dologra tér ki, tudniillik hogy áldottak lesznek, ha buzgón igyekeznek megtartani a törvényt, s átkozottak, ha lerázzák az igáját magukról és a vágyaikban dorbézolnak. Mikor azonban azt mondja, itt áldást és átkot tár eléjük, az ugyanazt jelenti, mint hogy nem pusztán csak elmondja nekik, mi a helyes, de a

⁹¹³ “Des hommes.” - Francia.

jutalom is készen áll, ha engedelmeskednek. Ha viszont nem, akkor a büntetés is kész. Látjuk tehát, hogy a tanítást, amit eddig elmondott, elpecsételi a reménységgel és a félelemmel, mert nem lesz hiábavaló a munkálkodásuk, ha engedelmeskednek, illetve nem marad el a büntetés, amennyiben nem. Ám hogy pontosan megtanulják magukhoz ölelni az ígéreteket és féljenek a fenyegetésektől, megismétli, amivel már korábban is találkoztunk,⁹¹⁴ miszerint Isten, Aki egyformán hűséges jutalmazó és szigorú bíró, a törvény Szerzője. Egyidejűleg a saját szolgálatát is felnagyítja,⁹¹⁵ mert illeti nekik Istentől függeni, és engedelmeskedni a parancsolatainak oly módon, hogy még az Ő prófétájának is alávetik magukat. Az emberek büszkesége ugyanis olyan, hogy a felhők fölé vágnak repülni és Istent akarják hallgatni, pedig Ő a szolgálóban is meghallható, akiknek a szájával szól hozzánk. Mózes tehát ismét alázatot parancsol nekik, amikor kijelenti, hogy azt parancsolja meg, amit Isten parancsolt, mintha csak a Szentlélek eszközének nevezné magát.

29. *És mikor bevisz téged az Úr.* Nemrég magyaráztam egy hasonló igeszakaszt, melyet, jöllehet később következik a Mózes által betartott sorrendben, mégis, miután világosabban tárgyalja a dolgot, nem vonakodtam előrevenni az érthetőség kedvéért. Azt mondtam: Isten szándéka az volt, hogy miközben kijelöli az izraelitákat a saját ítéletük kihirdetésére, még ünnepélyesebb kötelezettséget rójon rájuk a törvény megtartását illetően. Ha Ő Maga csak a lévitákon keresztül hirdette volna ki az akaratát, valójában annak is komoly hatást kellett volna gyakorolnia rájuk, s tiszteletteljesen kellett volna odafigyelniük mind az áldásokra, mind az átkokra. Mikor azonban közülük mindegyik a saját szájával tesz bizonyosságot arról, amit a léviták Isten parancsára írtak elő, akkor ennek az egyetértésnek, mint ünnepélyes megerősítésnek⁹¹⁶ a bevezetése még hatékonyabb volt a buzgóságuk és a figyelmük felkeltése végett. Alkalmasabb időszak volt azonban ehhez az ünnepélyes kijelentéshez az, amikor már beléptek az ígért földjére, mintha a Moáb mezején mondták volna el, mert a föld látványa úgy járult hozzá a megerősítéséhez, mintha a bíróság elé léptek volna, hogy szövetséget kössenek Istennel. Ez⁹¹⁷ a két hegy egymással szemben állnak oly módon, hogy a nép két csoportja könnyen megállhatott áldani és átkozni, hogy egyetértéssel elfogadhassák Isten ígéreteit és fenyegetéseit.

30. *Nemde azok túl vannak a Jordánon.* Noha a kérdő forma megszokott a héberben, ezen a helyen Mózes mégis hevesebben erősítgeti annál, mintha csak pusztán kijelentette volna, hogy ezek a hegyek a Kánaán földjén álltak, mert bizonyosságot kíván bennük ébreszteni azt illetően, hogy a megígért örökségbe lépnek be. Pontosán ahogyan ez után azt is hozzáteszi, hogy „ti átmertek a Jordánon”. Mert jöllehet megtapasztalták Isten csodálatos hatalmát az ammoniták legyőzésében és a Básán földjének elfoglalásában, mégis akkora volt a hitetlenségük, hogy folytonos szükség volt a félelmeik szétszórására, hogy félretegyenek minden vonakodást és bátran felkészüljenek a továbbhaladásra. Végül nagy biztatást merít Istennek ebből a nagy jóságából, mert a föld tényleges birtoklásának még jobban Isten szolgálatára kellett serkentenie őket, mert abból a célból váltak a föld örököseivé, hogy megtartsák a törvényt.

⁹¹⁴ A francia változatban hozzáteszi: “Plusieurs fois.”

⁹¹⁵ A francia változatban hozzáteszi: “Disant que c’est luy qui commande apres Dieu”- kimondván, hogy ő az, aki Isten után a másodikként parancsol.

⁹¹⁶ A latin szó, amit Kálvin használ, egy jogi kifejezés, a *ratihabitio*, ami Du Cange magyarázata szerint „megerősítés, ami többször is előfordul a Justinianus-féle Digestákban, valamint a modernebb szerzőknél.” – Adelung’s Gloss. Man., *in voce*.

⁹¹⁷ „Az Ebál és a Garizim két szomszédos hegy, amiket egy szűk, mintegy 200 méter széles völgy választ el egymástól, ahol Náblusz, azaz az ókori Sikem városa áll. Ennek a gyönyörű, olajfákkal és búzamezőkkel tarkított völgynek a déli végében áll a Garizim, míg az északi végében az Ebál hegye. A két hegy Buckingham szerint majdnem egyenlő magasságúak, egyik sem emelkedik 210-240 méternél magasabbra a völgy szintje fölé, de a tenger szintjénél sokkal magasabbak, mert az egész ország sokkal magasabban fekszik annál.” – *Illustrated Comment* az 1Móz27:4-ről.

Mindezek megisméltése

Leviticus 26

3Móz26:3-13

3. Ha az én rendeléseim szerint jártok, és az én parancsolataimat megtartjátok, és azokat megcselekszitek:

4. Esőt adok néktek idejében, és a föld megadja az ő termését, a mező fája is megtermi gyümölcsét.

5. És a ti cséplétek ott éri a szüretet, és a szüret ott éri a vetést, és elégséggig ehetitek kenyereteket, és bátorságosan lakhattok a ti földetek.

6. Mert békességet adok azon a földön, hogy mikor lefeküsztek, senki fel ne rettsen; és kipusztítom az ártalmas vadat arról a földről, és fegyver sem megy át a ti földetek.

7. Sőt elűzitek ellenségeiteket, és elhullanak előttetek fegyver által.

8. És közületek öten százat elűznek, és közületek százan elűznek tízezeret, és elhullanak előttetek a ti ellenségeitek fegyver által.

9. És hozzátok fordulok, és megszorítalak titeket, és megsokasítalak titeket és szövetségemet megerősítem veletek.

10. És régínél régibbet ehettek, és az új elől is régit kell kihordanotok.

11. És az én hajlékomat közétek helyezem, és meg nem útál titeket az én lelkem.

12. És közöttetek járok, és a ti Istenetek leszek, ti pedig az én népem lesztek.

13. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, a ki kihoztalak titeket Egyiptom földéről, hogy ne legyetek azoknak rabjai, és összetörtem a ti igátok szegeit, és egyenesen járattalak titeket.

3. *Ha az én rendeléseim szerint jártok.* Most két figyelemre méltó igeszakasszal kell foglalkoznunk, melyekben kimondottan a jutalmakkal foglalkozik, melyeket Isten szolgálai várhatnak, illetve a büntetésekkel, melyek a törvényszegőkre várnak. Már valóban említettem, hogy bármit ígér Isten azzal a feltétellel, ha a parancsolataiban járunk, hatástalanná válik, ha Ő túl szigorúan fogja vizsgálni a cselekedeteinket. Ebből következően le kell mondanunk a törvény minden egyezségéről, ha el szeretnénk nyerni Isten kegyeit. Mivel azonban a hívők cselekedetei, legyenek bármennyire is tökéletlenek, mégis Istennek tetszők a megbocsátás közbeiktatásával, ezért ettől függ az ígéretek hatékonysága is, tudniillik amikor a törvény szigorú feltételei enyhülnek. Miközben tehát a hívők előrehaladnak és törekednek, pont úgy kapnak jutalmat a tökéletlen erőfeszítéseikért, mintha teljes mértékben eleget tettek volna a kötelezettségeiknek. Miután ugyanis a hibáik hit által kikerülnek a látómezőből, Isten a jutalom megnevezésével tiszteli meg azt, amit kegyeskedik rájuk ruházni. Következésképpen Isten „rendelése szerint járni” nem pontosan ugyanaz, mint mindent megtartani, amit a törvény parancsol, hanem ebben a kifejezésben benne rejlik az elnézés is, amit Isten tanúsít a gyermekei iránt, s amivel megbocsátja a hibáikat. Az ígélet tehát a hívők vonatkozásában semmiképpen sem gyümölcstelen, amikor igyekeznek magukat Istennek szentelni, még ha nagyon távol is állnak a tökéletességtől. A próféta tanítása szerint: „kedvezek nékik, a mint kiki kedvez a maga fiának, a ki szolgálja őt” (Mal3:17), ami ugyanazt jelenti, mint hogy az engedelmességük nem azért elfogadható a Számára, mert az arra méltó, hanem mert atyai kegyességgel viszonyul hozzájuk. Ebből kiderül, milyen ostoba dolog a büszkesége azoknak, akik úgy képzelik, hogy Istent az adósukká teszik mondhatni az Ővele kötött egyezsége kerestül.

A viszonzás korlátozása, amit itt említ e földi és mulandó élet vonatkozásában, a törvény alaptanításának a részét képezi, mert pont amiképpen Isten lelki kegyelme árnyakkal és előképekkel volt bemutatva az ókori népnek, úgy vonatkozik ugyanez az elv mind a jutalmakra, mind a büntetésekre. A megbékélés Istennek a tulok vére által lett a számukra kiabrázolván, s voltak az engesztelésnek különböző formái, melyek mindegyike azonban külsődleges és látható, mert a lényegük még nem jelent meg Krisztusban. Ugyanezen okból tehát, mivel az örök életnek és a végső feltámadásnak a világos és bensőséges ismerete még nem adatott meg az ősatyáknak úgy, ahogyan most az evangéliumban ragyog, Isten a legnagyobb részről külső bizonyosságokkal tárta eléjük, hogy kegyesen viszonyul az Ő népéhez, vagy megbántották Őt. Mivel manapság Isten nem áll olyan nyíltan bosszút a bűnökért, mint az ókorban, a fanatikuskok ebből arra következtettek, hogy Ő mondhatni megváltoztatta a természetét. Sőt, ezzel az ürüggyel képzelték azt a manicheánusok,⁹¹⁸ hogy Izrael Istene különbözött a miénktől. Ez a tévedés azonban a vaskos és szégyenteljes tudatlanságból fakad, mert nem tévén különbséget az Ő különböző bánásmódjai között, nem vonakodtak istentelen módon Magát Istent kettévágni. A föld most nem nyílik meg, hogy elnyelje a lázadót;⁹¹⁹ Isten ma nem sújt le villámokkal a mennyből úgy, mint Szodoma ellen tette; nem küld tüzet a gonosz városokra, mint tette azt az izraeliták táborában; tüzes kígyók sem jönnek elő, hogy halálos marásokat osztogassanak. Egyszóval, a büntetés efféle nyilvánvaló esetei manapság nem tárulnak a szemünk elé, hogy borzasztóvá tegyék Istent, s azért nem, mert az evangélium hangja sokkalta tisztábban cseng a füleinkben a trombita hangjához hasonlóan, s ez idéz minket Krisztus mennyei ítélőszéke elé. Tanuljunk hát meg rettegni attól a mondattól, ami kiűz minden gonoszt Isten királyságából. Másrészt pedig Isten nem jelenik meg úgy, mint az Ő ókori népének megjutalmazója a földi áldásokkal. Ez pedig azért van így, mert „meghaltatunk, és a mi életünk el van rejtve együtt a Krisztussal az Istenben”. Illik ugyanis hasonlatosakká lennünk a Főhöz, és sok megpróbáltatáson át lépni be a mennyei királyságba. Azaz, minél nagyobbak a minket sújtó nehézségek, annál vidámabban illik felemelnünk a fejünket, amíg Krisztus össze nem gyűjt minket az Ő dicsőségének közösségébe, s követnünk az elhívásunk útját a reménységért, ami a mennyben van eltéve a számunkra. Egyszóval „megtagadván a hitetlenséget és a világi kívánságokat, mértékletesen, igazán és szentül éljünk a jelenvaló világon: várván ama boldog reménységet és a nagy Istennek és megtartó Jézus Krisztusunknak dicsősége megjelenését” (Tit2:12-13).

Elismerem, hogy az igazság, amiről Pál azt tanítja, hogy ami a „kegyességet” illeti, már most „megvan benne a jelenvaló és a jövő életnek ígérete” (1Tim4:8), s bizonyos, hogy a hívők már itt a Földön megízlelik azt az áldottságot, amit utóbb majd a maga teljességében fognak élvezni. Isten kiszabja az ítéleteit az istentelenekre is azért, hogy emlékeztesse őket az utolsó ítéletre, de a megkülönböztetés, amire utaltam, mégis nyilvánvaló, miszerint mióta Isten megnyitotta nekünk a mennyei életet az evangéliumban, azóta közvetlenül arra hív el minket, miközben az ősatyákat mondhatni lépésről lépésre vezette. Emiatt tanítja Pál másutt, hogy a hívők „bizonyosságául az Isten igazságos ítéletének” szorongattatnak ebben a világban, „hogy méltóknak ítéltessenek az Isten országára, a melyért szenvednek is. Mert igazságos dolog az az Isten előtt, hogy szorongattatással fizessen azoknak, a kik őket szorongatják.” (2Thessz1:5-6)

Röviden, ne csodálkozzunk többé azon, hogy Isten az izraelitákat csak a mulandó jutalmakkal és büntetésekkel kecsegtette és fenyegette, hogy a Kánaán földje az örökkévaló

⁹¹⁸ „Rajta (Manesen) keresztül szabadult meg a keresztyénség a judaizmussal való mindennemű kapcsolattól.” – *Neander, Egyháztörténet* (Rose fordítása), 2. kötet, 145. oldal. „A teológiai tévedés, ami természetes és közvetlen módon származott ezekből az alapelvekből (tudniillik a dualizmus alapelveiből), nem volt más, mint az Ószövetség tekintélyének teljes elvetése. Ennek a kérdésnek a vonatkozásában Manes kénytelen volt a keleti filozófia elfogadása után elvetni a zsidók teozófiáját.” – *Waddington, Egyháztörténet*, 1. kötet, 154. oldal.

⁹¹⁹ „Comme Core, Dathan, et Abiram.” — *Francia*.

örökségük jelképe volt, ahol mindazonáltal mégis csak idegeneknek és vándoroknak vallották magukat. Ebből helyesen következtet az apostol arra, hogy jobb országra vágytak (1Móz47:9, Zsolt39:13, Zsid11:16). S ezzel cáfolja azok vad abszurditását, akik azt feltételezik, hogy az ősatyák megelégedtek a mulandó boldogsággal, mintha Isten pusztán csak egy kocsmában lakatta volna őket jól.⁹²⁰ Mégis fennmarad az általam említett megkülönböztetés, miszerint Isten a mulandó áldásokkal és a büntetésekkel jobban megjelent Atyaként és Bíróként, mint az evangélium kihirdetése óta.

4. *Esőt adok néktek idejében.* Ígérhette volna egyetlen szóval is az élelem nagy bőségét, de hogy a kegyelme még szemléletesebb legyen, megemlíti az eszközöket is melyeket használ ennek biztosítása végett. Adhatott volna kenyeret úgy is nekünk, ahogyan korábban mannat hullatott az égből, de hogy atyai gondoskodásának jelei állandóan a szemünk előtt legyenek, miután a vetőmagot elvetettük, a föld megköveteli az esőt az égből. S úgy van szabályozva az évszakok rendje, hogy az minden nap megújítsa Isten nagylelkiségének az emlékeztetét. Emiatt említi az esőt és a föld termésének megsokasodását. A cséplés, a szüret és a vetési időszak folytatólagos ismétlődése a gabona és a bor nagy bőségét jelzik. Ha ugyanis az aratás szerény, akkor a földművesnek nincs sok munkája. Ha pedig a szüret könnyed, azt is a ráérés ki nem elégítő időszaka követi. Mikor azonban Isten kijelenti, hogy az aratástól a vetésig állandóan munkálkodniuk kell majd, azzal a gyümölcsöző év várását parancsolja meg nekik, amint rögtön ez után következik: „elégségig ehetitek kenyereteket”. Mivel pedig semmiféle bővelkedés nem garantálható a békesség időszaka nélkül, nincs nyomorúságosabb dolog az izgalomnál. A dolog summája az, hogy Isten valódi szolgálai számára nemcsak az élelem áll bőségben a rendelkezésükre, de annak békés és örömteli élvezete is, mert az Ő hatalmában van ez is, és elúzi majd tőlük a bosszúságokat. Ez a két dolog azonban mégsem látszik túlon túl összeegyeztethetőnek egymással, miszerint senki sem retenti meg őket, és legyőzik ellenségeiket úgy, hogy tíz elég lesz száznak a szétszórásához.⁹²¹ Mi haszna lenne ugyanis a katonai erejüknek, ha nem lennének őket zaklató ellenségek? Ha azonban az utóbbi mondatot elválasztó módon értelmezzük, akkor semmi abszurditás sem marad, azaz ha mégis kitör ellenük valami háború, győztesen fognak harcolni. E nehézség legkönnyebb feloldása azonban mégis az, hogy hamarosan az ellenségek nagy tömegeivel kell majd szembenézniük a föld birtokba vételéhez. Abból pedig, hogy a biztonságos és békés élet e konkrét áldását emlegetik a próféták Krisztus királyságában, arra következtetünk, hogy hogy az ígéretek, melyek a törvény természeténél fogva hatástalanok voltak, mégis hasznosak a hívők számára. Mikor ugyanis Isten megbékélt velük, akkor egyúttal nagylelkűen rájuk is ruházta azt, amit nem érdemeltek meg. De az engedelmségük is elnyeri a jutalmát.

9. *És hozzátok fordulok.*⁹²² Azt mondja, Isten „odafordul” a néphez, melynek táplálását és gondviselését felvállalja – pontosan úgy, ahogyan elhagyja azokat, akik elidegenedtek Tőle és azt mondja, elfordul tőlük. Innen származik az általános buzdítás a prófétáknál: „Forduljatok Hozzám és én is hozzátok fordulok”, amivel Isten arra emlékeztet minket, hogy nem hiába ígerte meg azt, amiről itt olvasunk. Ezért az Úr szemei az igazakon vannak, hogy megerősítse az Ő szövetségét velük a biztonságukról gondoskodva. Ebből pedig azt is megtanuljuk, hogy amikor eltávolodunk Istentől, akkor a saját hibánkból tesszük érvénytelenné az Ő szövetségét, s ezzel fedi meg Jeremiás az izraelitákat (Jer31:32). Azért

⁹²⁰ „Sőt azt [mármint az elemzést], ami egyéként is igen hasznos lett volna, szükségessé tették ránk nézve a semmirekellő szörnyeteg Servet és némely őrzőgök az anabaptisták felekezetéből, akik csak úgy vélekednek az izraelita népről, mint valami disznócsordáról, úgy hogy azt hazudozzák róla, hogy az Úr a mennyei halhatatlanság minden reménysége nélkül hizlalta ezen a földön.” – *Kálvin*, *Institúció*, 2. könyv, 10. fejezet, 1. bekezdés.

⁹²¹ Az öt és a tíz elnézése itt aligha érdemes a megemlítésre.

⁹²² Szó szerint: „Odafordítom magam hozzátok”.

tehát, hogy Isten szövetsége szilárd és hatékony maradjon nemcsak az szükséges, hogy a törvény be legyen vésve a szívünkbe, de az is, hogy Isten további kegyelemben részesítsen minket és ne emlékezzen meg a bűneinkről. Mikor azt mondja: „régivel régibbet ehettek”, azzal megint a bőségüket magasztalja fel, mert miután a szűkösség jele, amikor azonnal felhasználjuk az új gyümölcsöket, a bőség nagy jele, amikor a régi gabonát hozzuk elő a csürről és az óbort a pincéből. A nagylelkűségének folytatódását jelképezi az igevers vége is, ahol azt mondja, hogy nem lesz helye az új gyümölcsöknek mindaddig, amíg ki nem ürítik a raktáraikat. Megtörténhet ugyanis, hogy egy évnyi szűkölködés után a raktáraik kiürülnek, és nem lesz új gabona a régi helyén.⁹²³

11. *És az én hajlékomat közétek helyezem.* Valóban a látható szentélyre utal, ahol Őt kellett imádni, de még arra is rámutat, hogy hatékonyan meg kell mutatkoznia: nem hiába helyezte a lakóhelyét közéjük, mert a hatalmát a megsegítésük és megőrzésük biztos bizonyítékai által fogja gyakorolni. Egyszóval arra utal, hogy a szentély nem az Ő jelenlétének üres jele lesz, hanem a valóságnak is összhangban kell állnia a jellel. Ezt tovább erősíti a következő versben, ahol azt mondja, hogy „közöttük jár”. Mivel még nem érkeztek el a nyugalom helyére, ezért szükségük van Rá, mint Vezetőjükre, hogy az utazásuk sikeres lehessen. Noha nem mondja konkrét kifejezésekkel, hogy lelkileg áldottaknak kell lenniük, mégsem férhet hozzá semmi kétség, hogy a világ fölé emeli a gondolataikat, amikor megígéri, hogy Ő lesz az Istenük, mert „a ti Istenetek leszek” kifejezés, amiképpen Krisztus magyarázza, magában foglalja az örök halhatatlanság reménységét. Ő ugyanis az élet forrása, s „nem a holtak Istene” (Mt22:32). A valódi és szilárd boldogságot ígéri tehát most, amit az előkép jelképez. Dávid, noha nagyon felmagasztalja Isten földi áldásait, a végkövetkeztetésben emiatt jelzi, hogy ezzel a dolog nem áll meg: „Bizonyára jószágod és kegyelmed követnek engem életem minden napján, s az Úr házában lakozom hosszú ideig” (Zsolt23:6). Máshol pedig, ahol azt mondja, hogy boldogok azok, akiket Isten minden (szükséges) dologgal bőven ellát, mintegy magyarázatképpen hozzáteszi: „Boldog nép az, a melynek így van dolga; boldog nép az, a melynek az Úr az ő Istene” (Zsolt144:15). Végül ez emlékeztetükbe idézi, hogy Ő volt a Szabadítójuk, hogy bizonyosak lehessenek a múltbeli eseményekből, hogy az Ő kegyelme folyamatosan árad, ha ők is azon az úton haladnak, melyre elhívta őket.

Deuteronomium 28

5Móz28:1-14

1. Ha pedig szorgalmasan hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, és megtartod és teljesíted minden ő parancsolatát, a melyeket én parancsolok ma néked: akkor e földnek minden népénél feljebbvalóvá tesz téged az Úr, a te Istened;

2. És reád szállanak mind ez áldások, és megteljesednek rajtad, ha hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára.

3. Áldott leszesz a városban, és áldott leszesz a mezőben.

4. Áldott lesz a te méhednek gyümölcse és a te földednek gyümölcse, és a te barmodnak gyümölcse, a te teheneidnek fajzása és a te juhaidnak ellése.

5. Áldott lesz a te kosarad és a te sütő tekenőd.

6. Áldott leszesz bejöttödben, és áldott leszesz kimentedben.

7. Az Úr megszalasztja előtted a te ellenségeidet, a kik reád támadnak; egy úton jönnek ki reád, és hét úton futnak előled.

⁹²³ Ez az utolsó mondat a francia változatban nem szerepel.

8. Áldást parancsol melléd az Úr a te csüreidben és mindenben, a mire ráteszed kezedet; és megáld téged azon a földön, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

9. Az Úr felkészít téged magának szent néppé, a miképen megesküdt néked, ha megtartod az Úrnak, a te Istenednek parancsolatait, és az ő útain jársz.

10. És megérti majd a földnek minden népe, hogy az Úrnak nevéből neveztetel, és félnek tőled.

11. És bővítködővé tesz téged az Úr minden jóban: a te méhednek gyümölcsében, a te barmodnak gyümölcsében és a te földednek gyümölcsében, azon a földön, a mely felől megesküdt az Úr a te atyáidnak, hogy néked adja azt.

12. Megnyitja néked az Úr az ő drága kincsházát, az eget, hogy esőt adjon a te földednek alkalmas időben, és megáldja kezednek minden munkáját, és kölcsönt adsz sok népnek, te pedig nem vesztesz kölcsönt.

13. És fejjé tesz téged az Úr és nem farkká, és mindinkább feljebbvaló leszel és nem alábbvaló, ha hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek parancsolataira, a melyeket én parancsolok ma néked, hogy tartsd meg és teljesítsd azokat;

14. És ha el nem térsz egyetlen ígétől sem, a melyeket én parancsolok néktek, se jobbra, se balra, járván idegen istenek után, hogy azokat tiszteljétek.

1. *Ha pedig szorgalmasan hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára.* Ugyanazt a dolgot tanítja más szavakkal, mint korábban, de a kifejezések különbözősége, valamint ismétlődése a megerősítésükre irányul. Először Isten azt mondja: annyira nagylelkűen bánik majd velük, hogy ki fognak emelkedni minden nemzet közül. Ez ugyanis a jelentése a szavaknak, melyek szerint a föld minden népénél feljebbvalókká lesznek Isten különleges áldásainak köszönhetően. Utána felsorolja mindazokat az áldásokat, melyek soha el nem távoznak tőlük, ha kitartanak Isten szolgálatában. Itt pedig észre kell venni, hogy nemcsak arra emlékezteti őket, milyen sokféleképpen nagylelkű Isten az Ő szolgálóihoz, hanem arra is, mennyi szükségnek vannak kitéve, melyek megkövetelik az Ő közvetlen és folytonos segítségét. Ha ugyanis áldottak vagyunk a városban és a mezőn, akkor sem tudunk egyetlen lépést sem tenni, csakis az Ő áldásával. Az egész lista arra mutat, hogy a szükség minden dologban a fejünk felett lebeg, hacsak Isten nem támogat minket folyamatosan a mennyből küldött orvosságokkal, mert minden jó dolog csakis ebből az egy forrásból származhat.

9. *Az Úr felkészít téged magának szent néppé.* Ez valóban a földi áldásokra vonatkozik, mintha Mózes azt mondaná, hogy ezek által mutatkozik majd meg Istennek a választott népe iránti szeretete. Mégis tovább is megy ennél, miszerint az izraelitáknak, akiket Isten lépésről lépésre vezet, meg kell tanulniuk egyedül Istent magukhoz ölelni és Benne bízni az Ábrahámmal kötött szövetségnek megfelelően: „én paizsod vagyok tenéked, a te jutalmad felette igen bőséges” (1Móz15:1). Ábrahám gyermekei ugyanis nem azért lettek kiválasztva, hogy szent néppé legyenek, hogy jól tápláltak és teli hassal csakis a földi dolgok után törekedjenek, hanem hogy bizonyosak legyenek benne: a halálban ugyanolyan áldottak lesznek, mint az életben. Noha az örökbe fogadásuk ingyenes volt, mégis – miután a tisztaságra kaptak elhívást – nem ok nélkül ígéri Isten, hogy amit mond, az biztos, ha a törvény megtartásával az izraeliták megmaradnak a szövetségben. Mintha azt mondaná, hogy a megszentelésük⁹²⁴ szilárd és állandó lesz, ha a törvény parancsolataiban járnak. Mikor hozzáteszi, hogy „megérti majd a földnek minden népe, hogy az Úrnak nevéből neveztetel”,⁹²⁵ az ugyanaz, mintha azt mondaná: ismertté kell válnia annak, hogy ők Isten védelme és támogatása alatt állnak, s mindig biztonságban lesznek az Ő védelmében.

⁹²⁴ „Leur election.” - *Francia*.

⁹²⁵ „És a föld minden népe meglátja majd, hogy ők az Úr nevéből neveztetnek.” – *Amplified Version*. „És a föld minden népe meglátja majd, hogy Jahve nevéből nevezettség”, azaz „az Ő nevéből nevezettség”. – *Ainsworth*.

12. *Megnyitja néked az Úr az ő drága kincsházát.* Megint megismétli, hogy Isten jósága sok módon ragyog fel az ember életében, mert Ő nemcsak a kenyeret adja meg, amit megesznek, hanem az esőt is, ami az égből hull alá megöntözni a földet. Így adja meg mindazt, ami az élelem számára szükséges az Ő bőséges raktárházából, vagy kincsházából. Tanuljuk meg tehát alul és felül, az atmoszféra hőmérsékletében, a Nap megelevenítő melegében az esőben valamint más eszközökben ugyanúgy, mint a föld termékenységében a sokféle gazdagságot látni, amit Isten hoz elő az Ő kincsházából. Mikor pedig kijelenti, hogy meg fogja áldani a kezünk munkáját, abból is tanuljuk meg, hogy semmit sem érhetünk el a magunk munkálkodásával, és legkeményebb fáradásával, csak amennyire Isten kegyeskedik minket jó szerencsével megáldani, s minden erőfeszítésünk az Ő titkos áldása nélkül pusztán csak hiábavaló vesződség. A jelkép ugyanis, amit Pál használ az egyház lelki kultúrájára utalva, szintén magából a természetből származik: „Azért sem a ki plántál, nem valami, sem a ki öntöz; hanem a növekedést adó Isten” (1Kor3:7). Isten valóban nem akarja, hogy tétlenül heverésszünk,⁹²⁶ ezért megköveteli tőlünk a kezünk munkáját, de azt szeretné, ha a munkánk gyümölcsét Neki Magának tulajdonítanánk.

Miután beszélt az egész törvényről, s megtiltotta, hogy attól jobbra, vagy balra eltérjenek, utal a fő pontokra, tudniillik hogy nem szabad idegen istenek után járniuk. Ebből kiindulva a dolog summája ez: annak érdekében, hogy Isten továbbra is azzal a kegyességgel bánhasson velünk, amellyel kezdte, a magunk részéről teljes mértékben alá kell vetnünk magunkat az Ő irányításának. Valóban ezt követeli tőlünk az Ő Ígében, s teszi lehetővé a végrehajtását a számunkra az Ő Lelkének erejével. Igaz, ez nem teljesen a mi feladatunk, de törekednünk kell e cél elérésére. S noha messze vagyunk a tökéletességtől, az Ő engedelkenysége pótolja azt, ami hiányzik belőlünk.

Felmerül itt azonban egy nehéz kérdés: ha minden bővelkedés abból a speciális áldásból fakad, amit Isten kegyeskedik a szolgálóra ruházni, miért van úgy, hogy az Ő megvetői közül sokaknak a gyermekei élnek könnyű és boldog körülmények között, a Föld gyümölcsseinek bőségét élvezve, örömben és luxusban, tiszteletnek örvendő és hatalomban? Erre azt válaszolom, hogy a boldog élet, amit a szolgálóinak rendel, nem gátolja meg Őt abban, hogy a nagylelkűségét válogatás nélkül kiterjessze az egész emberiségre. Ő joggal nevezik a Zsolt36:6-ban „ember és barom” Megtartójának. Máshol⁹²⁷ pedig azt olvassuk, hogy a könyörülete kiterjed minden teremtményére (Zsolt145:16), és joggal magasztatja fel Krisztus az Ő határtalan jóságát abban, hogy „felhossa az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra” (Mt5:45). De ugyanúgy igaz a próféta felkiáltása is: „Mily bőséges a te jóságod, a melyet fentartasz a téged félőknek!” (Zsolt31:19).

Mivel tehát mindenki kivétel nélkül élvez minden, az élethez szükséges támogatást, Isten jósága, mely így küzd az emberek gonoszságával, egyetemesen ragyog fel még az istentelenek felé is, s Ő nem szűnik meg táplálni és óvni mindazokat, akiket teremtett, még ha méltatlanok is. Jót tesz tehát az istentelenekkel, mert Ő a Teremtőjük. Emellett hogy a hívők elméit megtartsa a végítéletre való várakozásban, most eltűr sok mindenkinek az összekeveredését, s az éjszaka sötétségébe, vagy mondhatni a felhők alá rejtje az ítéletét. Közben pedig úgy nyilvánítja ki az elvetettek iránti türelmét, az általam említett összekeveredésben megmutatkoznak az Ő kegyességének és a haragjának jelei. Jóllehet tehát a világ kormányzása még nem egyszerűsödött le a tökéletes szabályra, Isten mégis megmutatja általa, hogy Ő egyszerre a bűnök megbosszulója és az igaz mivolt megjutalmazója, s egyes szikrák megmutatkoznak a sötétségben. A kegyesek pedig, noha nem jutnak el a nekik megígért áldások teljes élvezetére, mindazonáltal élvezik azok előízét. Az istentelenek számára viszont, noha bővelkednek mindenféle jóban, Isten jóságának egyetlen

⁹²⁶ “Que nous demeurions assis, et les jambes croisées comme des faineants”, hogy a lábainkat keresztbe vetve üldögéljünk, mint a semmittevők. – *Francia.*

⁹²⁷ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét: „Könyörület, vagy nagylelkű minden munkájában”.

cseppjéhez sem jutnak hozzá, mert amíg Isten áldása nem kelti az Ő atyai jóindulatának érzését is, addig maga az áldás is megszűnik létezni. Sőt, minél jobban tömik magukat, annál inkább csak a halálos kövérséghez jutnak közel, s Isten céltudatosan emeli fel őket, hogy azután erőteljesebben vethesse le valamennyit az előkelő helyzetükből. Egyszóval, ők „a levágattatás napjára” tápláltatnak.⁹²⁸

Arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk tehát, hogy az áldások, amiket itt Isten a szolgálóinak ígér, lelki sóval vannak megízésítve Általa, nehogy ízetlenek legyenek. Közben az elvetettek, akik az Ő kegyelme érzésének híjával vannak, teljes mértékben meg vannak fosztva az Ő áldásaitól. Marad azonban mégis egy nehézség, mert az itt szóban forgó boldogság nem mindig, is nem is egyenlően válik osztályrészévé Isten szolgálóinak, sőt, nekik még a törvény alatt is éles megpróbáltatásokban volt részük megannyi bajban és nehézségben. Erre azt válaszolom, hogy miután senki, még a legszentebb sem volt soha tökéletes megtartója a törvénynek, mert soha senki nem volt teljességgel mentes a vétkektől, nincs ok meglepődni azon, ha csak részben élvezték a megígért áldásokat, mert nem voltak alkalmas befogadói (*capaces*) azok teljességének. Ha pedig néha megtörténik, hogy súlyosabb büntetésben volt részük, mint az istenteleneknek, abban sincs semmiféle abszurditás, mert Isten rendszerint a Maga házában kezdi a büntetést (Ézs10:12, 1Pt4:17). S még ebben a zűrzavarban is azt látjuk, amit a próféták tanítottak: az igazak soha nincsenek elfelejtve (Zsolt37:25), s olyanok, mint a zöldellő és gyümölcsöző olajfák az Úr tornácaiban (Zsolt52:10), miközben az istentelenek, noha egy ideig felmagasztaltatnak, mint a Libanon cédrusai, mégis egy pillanat alatt gyökerestől kiszaggattatnak, és nyomuk sem marad.

Deuteronomium 7

5Móz7:9-15

9. És hogy megtudjad, hogy az Úr, a te Istened, ő az Isten, a hívséges Isten, a ki megtartja a szövetséget és az irgalmasságot ezerízíglén azok iránt, a kik őt szeretik, és az ő parancsolatait megtartják.

10. De megfizet azoknak személy szerint, a kik őt gyűlölik, elvesztvén őket; nem késlekedik az ellen, a ki gyűlöli őt, megfizet annak személy szerint.

11. Tartsd meg azért a parancsolatot, a rendelkezéseket és végzéseket, a melyeket én e mai napon parancsolok néked, hogy azokat cselekedjed.

12. Ha pedig engedelmeskedtek e végzéseknek, és megtartjátok, és teljesítitek azokat: az Úr, a te Istened is megtartja néked a szövetséget és irgalmasságot, a mely felől megesküdött a te atyáidnak.

13. És szeretni fog téged, és megáld téged, és megsokasít téged; és megáldja a te méhednek gyümölcsét, a te földednek gyümölcsét: gabonádat, mustodat és olajodat; teheneid fajzását és juhaidnak ellését azon a földön, a mely felől megesküdött a te atyáidnak, hogy néked adja azt.

14. Áldottabb lészesz minden népnél; nem léssen közötted magtalan férfi és asszony, sem barmaid között meddő.

15. És távol tart az Úr te tőled minden betegséget, és Égyiptomnak minden gonosz nyavalyáját, a melyeket ismersz; nem veti azokat te reád, hanem mind azokra, a kik gyűlölnék téged.

⁹²⁸ Nincs utalás itt megadva az eredetiben. Vonatkozhat a Jer12:3-ra, vagy 51:40-re.

9. *És hogy megtudjad, hogy az Úr, a te Istened.* Az ígét⁹²⁹ tulajdonképpen jövő időben kellene fordítani, s ha ezt részesítjük előnyben, akkor – ahogyan nevezik – a gyakorlati tudásról van itt szó, mintha azt mondta volna, hogy Isten a gyakorlatban mutatja majd meg, mennyire hűséges megjutalmazója Ő a szolgálóinak. Ha azonban a másik olvasatot fogadjuk el, akkor Mózes arra buzdítja az embereket, hogy legyenek róla meggyőződve: Isten a mennyben az emberek Bírójaként ül, ezért egyrésztől féljék az Ő bosszúállását, másrésztől vonzza őket a jutalom reménysége. Ezt a kijelentést⁹³⁰ azonban a második parancsolathoz tette hozzá és ott magyarázta. Miután azonban a Tízparancsolat tartalmazza, nem volt helyes attól elkülöníteni. Mivel viszont most megismétlődik az egész törvény megerősítésében, alkalmas módon kerül beszúrára ezen a helyen. Nem lesz azonban baj, ha röviden utalok arra, amit ott részletesebben is megmagyaráztam. Az ígétet elől áll, mert Isten inkább a kedvességével hívogatja, mintsem a rettentéssel kényszeríti engedelmességre a népét. Az *irgalmasság* szót összekapcsolja a *szövetséggel*, hogy megtudhassuk: a jutalom, amit a hívők várhatnak, nem a cselekedeteik érdemein alapszik, mivel szükségük van Isten könyörületére. Fordíthatjuk azonban így a kifejezést: megtartván a kegyelmi szövetséget, vagy a kegyelmen alapuló szövetséget, vagy a kegyelmet, amire szövetséget kötött.

Mikor azt követeli a hívőktől, hogy szeressék Istent, még mielőtt a parancsolatait megtartanák, azzal azt tanítja, hogy az engedelenség forrása és oka az a szeretet, amellyel Istent a mi Atyánkként öleljük magunkhoz. Az „ezer íziglen” kifejezést illetően jobb, ha visszatérünk a második parancsolatra, mert ezt a dolgot nem lehet pár szóval megtárgyalni.

10. *De megfizet azoknak személy szerint, a kik őt gyűlölik.* Itt nem említi a bosszút „harmad- és negyedikiglen”.⁹³¹ Azok, akik úgy fordítják az igeszakaszt, hogy Isten kedvesen bánik a gonoszokkal, amíg ebben a világban élnek,⁹³² hogy azután végül megsemmisítesse őket a végső pusztulásban, túl erőszakosan csúrik-csavarják a szavakat. Azok véleménye sem valószínűsíthető, akik úgy vélik: Isten a gyűlölet jutalmával fizet meg a gonoszoknak, az Ő *arcában*, vagy haragjában. Én ezért úgy fordítom, hogy azok arcát jelenti, akiknek az engedetlenségével Isten szembeszegül, amikor megalázza a büszkeségüket. Ugyanis a büszkeségükre és a vakmerőségükre utal, mert nem vonakodnak Istent bűszíteni, mintha Ő nem lenne elég bátor, vagy hatalmas megküzdeni velük. Kijelenti tehát, hogy a pökhendiségüknek és a bronz homlokuknak semmi hasznát sem fogják venni, mert Isten majd letöri az ábrázatuk pimaszságát és a homlokuk szemtelenségét. Emellett jelzi, hogy olyan bizonyosan meg fogják érezni az általuk megvetett ítéletet, mintha csak a szemük elé tárulna. Hozzáteszi továbbá, hogy nem bánik majd olyan irgalmasan a gonoszokkal, mint a gyermekeivel, mert a gyermekeit mindig úgy bünteti, hogy az hasznukra válik az üdvösségük érdekében, a gonoszok ellen viszont halálos büntetést hirdet, mert bár egyformán bánik mindkét csoporttal, amikor mulandó büntetéseket szab ki, mégis, ami nem más, mint orvosság a hívőknek, az elvetettek számára az örök pusztulásuk előíze. Amit azonban mond a késlekedés nélküli bosszúállásról, az látszólag nincs összhangban a Szentírás más szakaszaival, ahol késedelmesnek mondja Önmagát a haragra, valamint kedvesnek és hosszútűrőnek. Emellett ez a tapasztalatnak is ellentmondani látszik, mert Ő nem igyekszik

⁹²⁹ A héberben: “És tudni fogod.” – Ainsworth. “Et scies.” – *Vulgata*.

⁹³⁰ Lásd az 5Móz9-10-hez fűzötteket.

⁹³¹ A francia változatban hozzáteszi: “Mais seulement que Dieu punira les délinquants” – csak annyit mond, hogy Isten meg fogja büntetni a vétkeket.

⁹³² A kérdéses szó a פִּינִים, aminek a szó szerinti jelentése: az ő arca, vagy az ő arcuk. A Kálvin által említett első magyarázat az *életükben*, ami a kaldeus és a szír változatokban, valamint a héber kommentátoroknál szerepel. A második a *haragjában*, amit Poole *Synopsis*-ának, illetve egyebek mellett Sebastian Münsternek tulajdonítanak. Dathe fordítása a „praesentissima pernicie”, s megjegyzi: “mihi quidem videtur פִּינִים dictum esse pro nomine reciproco *ille, ipse*, ut 2Móz33:15; 5Móz4:37; 2Sám17:11. Vide Noldius sub hac voce, num. 2. Latine non commode iisdem verbis exprimi potest. Igitur notionem, quae vocabulo Hebraeo subisse videtur, cum sequenti להאבירי conjunctim indicavi.”

azonnal kiszabni a büntetést, hanem lassan halad előre, mintegy mondhatni kiegyenlítve a szigorúságát azzal a lassúsággal, amellyel cselekszik. S emlékeznünk kell arra, mint a Zsolt90:4-ben mond, miszerint az Ő szemében ezer esztendő olyan, mint egyetlen nap. Következésképpen, amikor azt hisszük, hogy Ő késlekedik, akkor Ő az Ő végtelen bölcsességében pont annyira siet, amennyire szükséges. Valóban úgy tűnik, hogy nem törődik az idővel, hogy ezzel is megtérésre hívogassa az embereket. Mégis kijelenti azonban, hogy nem fog késlekedni, hanem hirtelen fog eljönni, mint a forgószele, és végrehajtja ítéleteit, nehogy az istentelenek aluszékonyakká váljanak a biztonságukban. Tanuljunk hát meg csendesen és türelmesen várakozni az Ő bosszúállásának alkalmas idejére.

12. *Ha pedig engedelmeskedtek.* Isten látszólag oly módon cselekszik az egyezségnek megfelelően, hogy nem hagyja meg a kegyességének a reménységét az Ő népe számára, hacsak nem teljesítik ők is a maguk részét. Kétségtelenül ez a szokásos kifejezésforma a törvényben, ahol azt a feltételt szűrja be, hogy Isten jól bánik majd a népével, ha azt az engedelmességükkel kiérdemelték. Arra is emlékeznünk kell azonban, amit máshol láttunk: miután Isten ekképpen lépett velük szövetségre, azért, hogy az ígérete ne váljon hatástalanná, Ő Maga ereszkedik le, és ígéri az ingyenes megbocsátást, amivel kibékíti a méltatlant Önmagával. Azaz, az eredeti szövetség csak az ember elítélését segíti elő. Mikor azonban ingyenesen kínálja nekik az üdvösséget, egyidejűleg a munkáik is Istennek tetszőkké válnak. Mivel azonban a jutalom oka nincs kapcsolatban az emberekkel és a munkájukkal, az érdemek bármiféle számításba vétele ki van zárva. Mégis hasznos a hívők számára, hogy jutalom van nekik megígérve, ha Isten parancsolataiban járnak, mert az Ő felbecsülhetetlen nagylelkűségében úgy bánik velük, mintha bármit tettek volna, amivel ezt kiérdemelték.

Összefoglalva, Mózes felsorolja Isten kegyességének egyes bizonyítékait, például a termékenységet és a föld gyümölcseinek bőségét. Kérdéses, hogy azzal, amit a végén tesz hozzá Egyiptom betegségeiről, vajon a kemencehamu szétszórása következtében fellépő hólyagos fekélyre (2Móz9:8), vagy az embert és állatot egyaránt megfertőző tetvekre (2Móz8:17) utal, illetve azokra a betegségekre terjeszti ki a mondanivalóját, amelyek jóval a nép elindulása előtt voltak elterjedve. Én inkább az utóbbi véleményt vallom,⁹³³ mert az 5Móz28:27-ben, miután „Egyiptom fekélyét” említi, rögvess hozzáteszi „a sülyt, a varrt és a viszketegséget”. Valószínű tehát, hogy az Egyiptomiak különféle betegségektől szenvedtek, amelyektől Mózes kijelentése alapján a nép speciális kiváltság folytán mentes lesz, ha engedelmeskednek Isten törvényének.

Deuteronomium 12

5Móz12:28

28. Vigyázz és hallgasd meg mindezeket az ígéket, a melyeket én parancsolok néked, hogy jól legyen dolgod, néked és a te gyermekeidnek utánad mind örökké; mivelhogy azt cselekszed, a mi jó és igaz az Úrnak, a te Istenednek szemei előtt.

Isten itt ismét a jutalom ígéretével hívogatja engedelmességre az Ő népét. Nem azt jelenti ez, hogy a jutalom reménysége önmagában bármit is érne az emberek felrázásához, hanem így győz meg mindenkit a jogos elítéltetésükről, hiszen miképpen lenne a segítségükre

⁹³³ „Különböféle, Egyiptomra jellemző betegségeket említ, például különböző bőrbetegségeket, például a rühösséget, az elefantiázist, a pestist, stb. Plinius a *Naturalis Historiae* című munkájában Egyiptomot e betegségek, különösen a szemgyulladás, a különböző megbetegedések és a pestis anyjának nevezi. – *Rosenmüller*. Hengstenbergnek szintén van egy cikke az „Egyiptom és Mózes könyvei” című munkájában (454. oldal), ami ezt erősíti meg. Wagnert idézi, aki *Az ember természetstudománya* című munkájában Egyiptomot „a betegségek nagy központjának” nevezi „az egyetemes történelemben”.

azt válaszolni, hogy nem elégségesek annak teljesítéséhez, amit Isten megkövetel tőlük, amikor kiderül, hogy a saját hibájukból ennyire nyomorultak? Ám amint már korábban is mondtuk, hasznos a hívők iránti elnézés mellett, ha jutalom van nekik megígérve a törvény betartásáért, mert a megszámlálhatatlanul sok hiba nincs neki felróva. S ez a tanítás bizonyos marad, miszerint ha az emberek rászánják magukat a törvény megtartására, Isten, noha nem tartozik nekik semmivel, mégis hűségesen meg fogja őket jutalmazni.

Leviticus 26

3Móz26:14-45

14. Ha pedig nem hallgattok reám, és mind e parancsolatokat meg nem cselekeszitek;

15. És ha megvetitek rendeléseimet, és ha az én végzéseimet megútálja a ti lelketek, azáltal, hogy nem cselekszitek meg minden én parancsolatomat, hanem felbontjátok az én szövetségemet:

16. Bizony azt cselekszem én veletek, hogy rettenetességet bocsátok reátok: a száraz betegséget és a forró lázt, a melyek szemeket égetnek és lelket epesztenek, és a ti magotokat hiába vetitek el, mert ellenségeitek emésztik meg azt.

17. És kiontom haragomat reátok, hogy elhulljatok a ti ellenségeitek előtt, és uralkodjanak rajtatok a ti gyűlölőitek, és fussatok, mikor senki nem kerget is titeket.

18. Ha pedig ezek után sem hallgattok reám, hétszerte keményebben megostorozlak titeket a ti bűneitekért;

19. És megtöröm a ti megátalkodott kevélységeiteket, és olyanná teszem az eget felettetek, mint a vas, a földeteket pedig olyanná, mint a réz.

20. És hiába fogy a ti erőtök, mert földetek nem adja meg az ő termését, s a föld fája sem adja meg az ő gyümölcsét.

21. Ha mégis ellenemre jártok, és nem akartok reám hallgatni: hétszeres csapást borítok reátok a ti bűneitekért.

22. És reátok bocsátom a mezei vadakat, hogy megfoszszanak titeket gyermekeitektől, kiirtsák barmaitokat, és elfogyaszszanak titeket, hogy pusztákká legyenek a ti útaitok.

23. És ha ezek által sem jobbultok meg, hanem ellenemre jártok:

24. Én is bizony ellenetekre járok, és hétszeresen sújtalak titeket a ti bűneitekért.

25. És hozok reátok bosszuló fegyvert, a mely bosszút álljon a szövetség megrontásáért. Ha városaitokba gyülekeztek össze, akkor dőghalált bocsátok reátok, és az ellenség kezébe adattok.

26. Mikor eltöröm nálatok a kenyérnek botját, tíz asszony süti majd a ti kenyereiteket egy kemenczében, és megmérve viszik vissza a ti kenyereiteket, és esztek, de nem elégsztek meg.

27. És ha e mellett sem hallgattok reám, hanem ellenemre jártok:

28. Én is ellenetekre járok búsult haragomban, és bizony hétszeresen megostorozlak titeket a ti bűneitekért.

29. És megeszitek a ti fiaiok húsát, és megeszitek a ti leányaitok húsát.

30. És lerontom a ti magaslataitokat, és kiirtom a ti nap-oszlopaitokat, és a ti holttesteiteket bálványaitok holttetemeire hányatom, és megútál titeket az én lelkem.

31. És városaitokat sivataggá teszem; szenthelyeiteket is elpusztítom, és nem lesz kedves nékem a ti jóillatú áldozatotok.

32. És elpusztítom ezt a földet, hogy álmélkodjanak rajta a ti ellenségeitek, a kik letelepednek ebbe.

33. Titeket pedig elszélesztelek a pogány népek közé, és kivont fegyverrel üzetlek titeket, és pusztasággá lesz a ti földetek, városaitok pedig sivataggá.

34. Akkor örül a föld az ő szombatjainak az ő pusztaságának egész ideje alatt, ti pedig a ti ellenségeitek földjén lesztek; akkor nyugodni fog a föld és örül az ő szombatjainak.

35. Pusztaságának egész ideje alatt nyugodni fog, mivelhogy nem nyugodott a ti szombatjaitokon, mikor rajta laktatok.

36. A kik pedig megmaradnak közületek, azoknak szívébe gyávaságot öntök az ő ellenségeiknek földén, és megkergeti őket a szállongó falevél zörrenése, és futnak, mintha fegyver elől futnának, és elhullanak, ha senki nem kergeti is őket.

37. És egymásra hullanak, mint a fegyver előtt, pedig senki sem kergeti őket, és nem lesz megállások a ti ellenségeitek előtt.

38. És elvesztek a pogány népek között, és a ti ellenségeitek földje megemészt titeket.

39. A kik pedig megmaradnak közületek, elsenyvednek az ő hamisságuk miatt a ti ellenségeitek földén, sőt az ő atyáiknak hamissága miatt is azokkal együtt elsenyvednek.

40. Akkor megvallják az ő hamisságukat, és atyáiknak hamisságát az ő hűtelenségökben, a melylyel hűtelenkedtek ellenem, és hogy mivel ellenemre jártak.

41. Bizony én is ellenőkre járok, és beviszem őket az ő ellenségeik földjére; akkor talán megalázódik az ő körülmetéletlen szívök, és akkor az ő bűnöknek büntetését békével szenvedik:

42. Én pedig megemlékezem Jákóbbal kötött szövetségemről, Izsákkal kötött szövetségemről is, Ábrahámval kötött szövetségemről is megemlékezem, és e földről is megemlékezem.

43. A föld tehát pusztán hagyatik tőlük, és örül az ő szombatjainak, a míg pusztán marad tőlük, ők pedig békével szenvedik bűnöknek büntetését, azért, mert megvetették az én ítéleteimet, és megútalta lelkök az én rendeléseimet.

44. De mindamellett is, ha az ő ellenségeik földén lesznek is, akkor sem vetem meg őket, és nem utálom meg őket annyira, hogy mindenestől elveszítsem őket, felbontván velök való szövetségemet, mert én, az Úr, az ő Istenök vagyok.

45. Sőt megemlékezem érettök az elődökkel kötött szövetségről, a kiket kihoztam Egyiptom földéről, a pogány népek láttára, hogy Istenök legyenek nekik. Én vagyok az Úr.

14. *Ha pedig nem hallgattok reám.* Eddig kedvesen hívogatta a népet az ígéretekkel, hogy a törvény betartását kedvessé és elfogadhatóvá tegye, mert amint azt már láttuk, az engedelmségünk csakis akkor válik elfogadhatóvá Isten számára, ha szándékos. Mivel azonban a testünk lustasága serkentést követel meg, fenyegetéseket is hozzátesz félelemkeltés végett, hogy kikényszerítse azt, amit spontán módon kellene nyújtani. Valóban úgy tűnhet, és ekképpen arra lehet következtetni, hogy a fenyegetések abszurd módon vannak megemlítve, amikor a törvény iránti engedelmség létrehozásával kapcsolatosan kerülnek szóba, mert annak önkéntesnek kell lennie, hiszen akit a félelem kényszerít, az soha nem fogja szeretni Istent, és ez a törvény egyik lényege. De amit már megmutattam, az bizonyos fokig segít majd ennek a problémának a megoldásában, tudniillik hogy a törvény halálos a törvényszegőkre nézve, mert szorosan az ítélet alatt tartja őket, ahonnan hiábavaló ürügyekkel akarnak kibújni. S a fenyegetések más célból hasznosak Isten gyermekei számára: egyrészt azért, hogy teljes szívből félhessék Istent, mielőtt újjászületnek, másrészt, az újjászületésüket követően naponta legyőzhessék a romlott vágyaikat. Jóllehet ugyanis őszintén teljes mértékben oda akarják magukat szánni Istennek, mégis folytonosan küzdeniük kell a maradék testiségükkel. Így bár a fenyegetések közvetlen célja az elvetettek megrettentése, mégis ugyanúgy vonatkoznak a

hívókra is a tunyaságuk serkentése végett, mert még nem születtek teljes mértékben újjá, hanem meg vannak még terhelve a bűn maradványaival.

15. *És ha megvetitek rendelkezéseimet.* Ez látszólag csak az istentelen és megromlott hitehagyottakra vonatkozik, akik akarattal vonják ki magukat Isten szolgálatából és imádatából, mert ha valaki a gyengeség miatt bukik el, vagy léhaságból és megfontolatlanságból vétkezik, arra nem mondja, hogy megvetette Isten törvényét, vagy érvénytelenné tette az Ő szövetségét. S természetesen valószínű, hogy Isten szándékosan beszélt a súlyos lázadásról, amit nem lehet szépíteni a tévedés ürügyével. S azt is észben kell tartani, hogy minden vétkes, akár részben, akár egészében szegte mega törvényt, átok alá kerülnek. Isten azonban a kellő időben emlékeztette a népét arra, hogy meddig mennek el azok, akik a vétkezés szabadságát feltételezik, s milyen forrásból származik az összes véték. Mert jóllehet senki, aki elfordul a helyes útról a bűnbe, nem tagadja meg, vagy nem utálja meg teljes mértékben a törvényt, mégis, minden véték a törvény megvetéséről árulkodik, s Isten szövetségének megszegésére hajlik. Joggal feddi tehát meg őket, mint szövetség-szegőket, és gőgös megvetőket, amíg nem engedelmeskednek a parancsolatainak. Először is azzal fenyegeti őket, „rettegést, megemésztést” és más betegségeket bocsát rájuk, majd hozzáteszi a külső nehézségeket, például a gabona szűkösségét, az ellenségek heves támadásait, és az isteneik kirablását, amelyről kényelmesebb lesz bővebben beszélni a Deuteronomium megfelelő szakaszának elemzésekor.

18. *Ha pedig ezek után sem hallgattok reám.* A büntetések itt említett fokozatai megmutatja: Isten kedvessége úgy teszi őket próbára, hogy csak enyhén bünteti azokat, akiknél a szív ostobaságáról, vagy makacsságáról még nem bizonyosodott meg. Mikor azonban a makacsság a bűnben fokozódik, akkor a büntetések is súlyosbodnak, s joggal, mert azok, akiket megintettek, ha nem gondolnak a megtérésre, nyílt háborút vívnak Istennel. Ezért minél mértékletesebben bánik velünk, annál jobban kell ügyelnünk a feddéseire, hogy még a gyengéd csapások, melyekkel az Ő kedvességében meglágyítani igyekszik minket, elegendőeknek bizonyulhassanak. Pál azt mondja, hogy a képmutatók csak nagyobb bosszúállást gyűjtenek maguknak, ha az elnézését kihasználva nem indulnak meg azon (Rm2:4-5), mert akik a könnyebb büntetések hatására nem térnek meg, azok menthetetlenebbek. Ezért ügyeljünk Dávid ama buzdítására, mely szerint „ne legyetek okatlanok, mint a ló, mint az öszvér, a melyeknek kantárral és zabolával kell szorítani az állát”, mert „sok bánata van a gonosznak” (Zsol32:9-10). Összefoglalva, amint Isten felemeli a kezét, hogy lesújtson ránk, egyetlen orvosság marad, amivel kiengesztelhető, ez pedig a taníthatóság. Bölcsőbb lesz, ha megelőzzük Őt, és saját magunktól térünk vissza Hozzá, hogy Ő is visszatartsa a büntetést. Ha azonban haszontalanul kapjuk a verést, akkor az a makacs gonoszság bűne. Azzal fenyeget tehát, hogy ha nem térnek meg a nádpálcás verést követően, botot használ majd a megjobbításukhoz. Mikor azt mondja: „hétszeres csapást borítok reátok”, azzal nem a büntetések számát határozza meg, hanem a Szentírás szokásos kifejezésének megfelelően megerősítés gyanánt használja a hetes számot. A következő igeversben megmutatja, hogy jogos okkal lesz szigorúbb, mert csak erőszakos eszközökkel lehet őket meggyőzni. Jóllehet a גֵּוֹן, *geon* szó⁹³⁴ nem mindig használatos rossz értelemben, mégis, az igeszakaszban azt jelzi, hogy ők engedetlenek, s az erejükből fakadó gőg miatt felfuvalkodottak. Mózes ugyanis máshol azt mondja, hogy Izrael „meghízott és rugódózott” Isten ellen, pont amiképpen a lovak is csökönység válnak a túltápláltságtól. Ezért nevezi a makacsságukat, amitől még jobban megkeményedtek, noha Isten kímélte őket, „megátalkodott kevélységnek”, mert a bővelkedés biztonságérzetet nemz, melyben a makacs emberek próbára teszi az erejüket Isten ostorcsapásaival szemben.

⁹³⁴ „Az emberekre vonatkoztatva a legmagasztosabb tisztelést, kiválóságot, ragyogást, vagy a gőgöt, arroganciát, döllyföt jelenti.” – Taylor Konkordanciája, in voce, גֵּוֹן.

21. *Ha mégis ellenemre jártok.* A fordítók különböző jelentéseket kölcsönöznek a קרי, *keri* szónak.⁹³⁵ A kaldeusok szerint a jelentése *keményiséggel*, mintha az Isten ellen küzdelem lenne a céljuk. Jeromos az *ex adverso mihi* (velem szemben) kifejezéssel fordítja. Mivel azonban a szó véletlenszerű előfordulást, vagy esetlegességet jelöl, nekem ez a kifejezés tűnt a leghelyesebbnek. Az „ellenére járni” (*fortuito*) Istennek tehát ugyanazt jelenti, mint elmenni az ítéletei mellett becsukott szemekkel, s olyannyira elbutulni, hogy a megpróbáltatásait a balszerencsének tulajdonítják, és nem alázkodnak meg az Ő erős keze alatt. Innen származik a legyőzhetetlen makacsság, amikor a bűnös azt képzei, hogy mindaz, amit elszenved, véletlenül történik meg vele. Ezért mennydörög Jeremiás súlyos feddésével a zsidók ellen, amiért azt képzei, hogy gonosz és jó nem az Isten parancsából és rendeletéből származik (JSir3:38). Ez nemzette a brutális örültséget, amiért a nyomorult emberek teljes erejükből a saját pusztulásukba igyekeztek. Nagyon jó összhangban lesz tehát, hogy ha az emberek nem ügyelnek Isten ítéleteire, hanem dühödt vadállatokként törtetnek előre, akkor a találkozásuk Istennel mondhatni véletlenszerű lesz, amikor válogatás nélkül lesújt valamennyiükre, jobbról balra, fent és lent, ahogyan franciául mondjuk: *aller a tors et travers*. Az tehát a helyzet, hogy a bűnös végül a bolond makacsságával, elborítatván a sokszoros büntetésekkel, vége-hosszát nem látja a bajainak. Emellett az sem kétséges, hogy Mózes a nép vas-makacsságát feddi meg, ahogyan Dávid is kijelenti, hogy Isten a gyengéddel gyengéd, de a romlottsággal mondhatni makacs (Zsolt18:26-27). Végül rámutat a makacsság forrására, mikor a bűnöst megmérgezi a saját ostobasága, és ezért Istent is megveti, miközben tőle telhetően mindent megtesz, hogy az Ő haragjának érzetét elfordítsa önmagától. Tanuljunk hát meg elvonni a gondolatainkat az Isten kezének fontolgatásával kapcsolatos homályos spekulációktól mindazokban a büntetésekben, melyeket Ő szab ki, mert ebből fakad majd a vétünk elismerése, ami viszont megtérésre vezet. Egyébként az fog megtörténni, amire Ézsaiás látszólag ebből az igeszakaszból következtetett, miszerint Isten *haragja* soha *nem múlik el*, az Ő keze *még fel van emelve* (Ézs9:12).

25. *És hozok reátok bosszuló fegyvert.* Semmi kétség, hogy az összes nemzet ellenséges kardjait érte alatta, melyek fájdalmas csapásokat mértek az izraelitákra, s azt tanítja, hogy bárki, aki hoz rájuk bajokat és zavarodottságot, azok az Ő bosszújának jogos végrehajtói. Pont amiképpen folyamatosan kijelenti a próféták által azt is, hogy Ő volt a nép ellenségeinek Vezére, s mind az asszírok, mind a kaldeusok az Ő vezetése alatt harcoltak. Az asszírokat az Ő fejszéjének, és a haragja botjának nevezi, amit a kezében tart (Ézs10:15 és 5), Nabukodonozort pedig az Ő *zsoldosának*. Azt mondja, hogy egy *süvöltéssel* hívja majd az egyiptomiakat és a trombitájának szavával ébreszti majd a kaldeusokat (Ézs7:20, 18 és máshol). Mivel azonban ez a dolog kellőképpen ismert, nem kell további bizonyítékokat felsorolni mellette. A dolog summája az, hogy minden háború az Ő parancsára tör ki, a katonákat pedig az Ő akaratából fegyverzik fel, s az Ő erejében erősek. Ebből következően megszámlálhatatlanul nagy hadserege van, akiknek a kezével végrehajthatja a bosszúállását, amikor csak neki tetszik. Utóbb tehát, amikor az izraelitákat zaklatták, sőt kegyetlenül lenyomták az ellenségeik, Isten igazsága megmutatkozott minden folytatódó vereségben. A nagy szigorúságából pedig következtethetünk arra, mily nagy volt a viselkedésük romlottsága.

26. *Mikor eltöröm nálatok a kenyérnek botját.* Ezekkel a szavakkal Isten arra utal, hogy noha nem a föld terméketlenségével fogja őket büntetni, mégis előkészített más eszközöket a megsemmisítésükre éhség által. Utóbb majd valóban látjuk, hogy amikor Isten haragra gerjedt, a föld bizonyos módon bezárta a bensőjét és nem termett élelmet, s az ég is megkeményedett, és nem tette a földet termékennyé a harmat, vagy az eső által. Egyszóval, az időjárásnak és a föld terméketlenségének minden, nem az évszakra jellemző állapota Isten

⁹³⁵ “Fortuito.” — *Lat.* A קרה igéből származó főnév, aminek a jelentése *szembemenni, ellene menni, megtörténni*. Nem Sebastian Münstertől vette át Kálvin azt, amit helyesen kijelent, miszerint a kaldeus parafrázisban, vagy az Onkelos Targumban, illetve a Tórában a קשי, *keménység* szót adja a kifejezés magyarázataként. – Henry Walter.

átkának a jele. Most azonban tovább is lép, tudniillik, hogy bár nem lesz élelmiszerhiány, mégis szenvedni fognak az éhségtől, amikor elveszi a kenyérük tápláló jellemzőit. Ez az átok megerősíti a máshol már látott tanítást, miszerint nemcsak kenyérrel él az ember,⁹³⁶ de Isten parancsaival is, mintha csak a kenyér hatóereje az Ő szájából származna (5Móz8:3). S bizonyos, hogy az élettelen dolog nem kölcsönözhet életerőt az érzékeinknek, csak Isten titkos rendelése által. Egy nagyon alkalmas hasonlatot használ a kenyérnek az ember erejét felfrissítő tápértékére, amikor „botnak” nevezi azt, ahogyan látjuk, hogy az idős és gyenge emberek botra támaszkodnak járás közben, mert egyébként meginognának és elesnének. Isten azt mondja tehát, hogy a hatalmában áll eltörni ezt a botot, s akkor a kenyérük csak megtölti a hasukat, de nem újítja meg az erejüket. Ezékiel Mózesről kölcsönözte ezt a jelképet, melyet több helyen is használ (Ezék4:16, 5:16 és 14:13), bár más prófétához hasonlóan ott kétféle büntetésre utal, mikor ezt mondja: „Sokat vetettetek, de keveset takartok; esztek, de meg nem elégsztek; isztok, de meg nem részegesztek; ruházkodtok, de meg nem melegesztetek, a bérlő is lyukas zacskóra bérel”. Majd megint: „Sokat vártatok, de ímé kevés lett; haza is hordtátok, de én ráfuvallok arra” (Agg1:6, 9), mert az élelemhiányra, mint Isten egyik ostorcsapására mutat, valamint arra, hogy képtelenek úgy hasznat húzni a bővelkedésükből, mint mások. S ez Mikeással is összhangban van, aki később ezt mondja: „Eszel te, de meg nem elégszel”, majd hozzáteszi: „Vetsz te, de nem aratsz; olajat sajtolsz te, de nem kened magadat olajjal, és mustot is, de bort nem iszol” (Mik6:14, 15).

Mózes azonban avégett, hogy az átok még nyilvánvalóbb legyen, elmondja, hogy meglesz a kenyér bősége, s nem lesz hiba a dagasztásában és a sütésében, mert két⁹³⁷ asszony együtt járulnak majd egy kemencéhez, akik kölcsönösen ügyelnek majd arra, hogy a súly szerinti elosztás helyesen történjen. Arra céloz tehát, hogy bőség lesz a kezükben, de amikor elfogyasztják, mégsem laknak vele jól.

29. *És megeszitek a ti fiaitok húsát, és megeszitek a ti leányaitok húsát.* Ez a csapás még súlyosabb és borzalmasabb (mint a többi⁹³⁸), s tudjuk, hogy az izraelitákat többször is sújtotta. Ez a kegyetlen cselekedet hihetetlennek tűnik, de megérjük belőle, milyen borzasztó dolog az Isten kezébe esni, mikor az emberek bünt bűre halmozva nem szűnnek meg az Ő haragját szítani. Jeremiás említi egyebek mellett ezt a szörnyűséges esetet:⁹³⁹ „Irgalmas anyák kezei megfőzték gyermekeiket, hogy azok eledeleik legyenek” (JSir4:10), ezért nem ok nélkül siránkozik azon, hogy máshol nem történt meg, hogy az asszonyok felfalják a gyermekeiket, akik saját maguk szültek (JSir2:20). S Jeruzsálem utolsó ostroma során,⁹⁴⁰ ami a bűneik teljességében mondhatni Isten végső bosszúja volt, a nyomorult népet, akik akkor éltek, olyan szenvedésekbe taszította, hogy általánosan kivették a részüket ebből a szentségtelen táplálékból.

Mikor ismét kijelenti, hogy „a ti holttesteiteket bálványaitok holttetemeire hányatom”, azzal a büntetésnek magával a természetével mutatja meg, hogy az istentelenségük

⁹³⁶ „Mais de la parole sortant de la bouche de Dieu, comme s’il inspirait au pain la faculté de nous sustenter” – de az Isten szájából származó Ígével is, mintha Ő ihletné a kenyeret tápértékkel a számunkra.” – *Francia*.

⁹³⁷ Kálvin itt ellentétes véleményen van a magyarázók általános véleményével szemben. A szokásos, Bush által megfogalmazott nézet az alábbi: „Olyan kenyérhiány lesz, hogy egy közönséges kemence elegendő lesz tíz család kenyérének a megsütéséhez, míg normál körülmények között egy kemence egy család ellátásához elegendő (vagy inkább szükséges). Dr. Kitto feltételezi, hogy „tíz család, akiket az asszonyaik képviseltek, adták össze a tésztájukat, és az nem volt több, mint amennyi egy család normális ellátásához elegendő. Ezt egyetlen kemencében sütötték, ahelyett, hogy a megszokott módon, családonként sütötték volna külön-külön. Utóbb az így sült kenyereket súly szerint szétosztották a családokat képviselők között, annyira drága volt a kenyér. Ez utalnak az ’és megmérve viszik vissza a ti kenyereiteket’ szavak, nem arra, hogy súly alapján vásárolták meg azokat.”

⁹³⁸ Kiegészítve a francia változatból.

⁹³⁹ „Jéréemie récite que c’est acte monstrueux est advenu de son temps” – „Jeremiás számol be erről a szörnyűséges cselekedetről a maga korában.” – *Francia*.

⁹⁴⁰ Lásd Josephus Flavius, *A zsidó háború*.

nyilvánvalóvá válik, mert a hitehagyottak csodálatos örömet lelnek a babonásaikban, amíg Isten nyíltan meg nem jelenik a szolgálatának bosszúállójaként. Ezért hányják a bálványukat közös rakásra a holtak csontjaival, s ez olyan, mintha Isten ujjal mutatná ki, mennyire utálja a hamis istentiszteletüket. Miután pedig az utolsó menedékük az áldozatokban rejtett, Isten kijelenti, hogy ezek semmi hasznukra sem lesznek az engesztelésben, mert a „béke-illatáldozat”⁹⁴¹ kifejezésbe beleért minden engesztelési rítust, melyekbe a bizalmukat vetve csak egyre makacsabbakká váltak. Utóbb száműzetéssel, valamint a föld elnéptelenedésével fenyeget, mely büntetéssel világossá teszi, hogy végleg elvetette őket.

34. *Akkor örül a föld az ő szombatjainak.* S hogy a szombat betartását jobban tiszteljék, Isten bizonyos módon társította a földet az emberrel, mert ahogyan a földnek is meg kellett pihennie minden hetedik évben a vetéstől, aratástól és mindennemű műveléstől, úgy akarta az embereket hatékonyabban a szombat nagyobb tiszteletére serkenteni. Isten most keserűen megfeddi az izraelitákat, de nemcsak azért, mert megszentéstelenítették magát a szombatot, de még a földnek sem adták meg az előírt pihenést. Ez a hetedik évi pihenés ugyanis nem vette elejét annak, hogy a föld folytonosan nyögjön a súlyos teher alatt, amiért ennyire istentelen lakosokat táplált. Azt mondja tehát, hogy a földet zaklatta a folytonos nyugtalanság, így meg volt fosztva a törvényes szombatjától, mert mondhatni a vállán hordozta nagy nyomorúsággal Isten eme hitetlen megvetőit. Továbbá, mivel egy színekdoché által a szombat szóban benne foglaltatik az egész istentisztelet (Jer17:21, Ezék20:12), közvetve éles megrovásban is részesíti a népét, mert nemcsak Őt fosztották meg a jogaitól az istentelenségükkel, hanem nem is tisztelhetik Őt kellőképpen a szentföldön, amíg nem űzi őket ki onnan. Mintha azt mondta volna, hogy ez volt az egyetlen eszköz, ami megmaradt az Ő nevének kijáró tisztesség biztosítására: tudniillik hogy a föld megtisztuljon a lakosaitól, és néptelenné váljon, mert ezzel a kicsikart nyugalommal kell helyettesíteni az önkéntes szombatot.

39. *A kik pedig megmaradnak közületek.* Ez a bosszú másik formája, mert jóllehet életben maradhatnak ugyan még egy ideig, de fokozatosan elsenyvednek, s ez vonatkozhat mind a fogságba menőkre, mind azokra, akik megmaradnak azon a földön. Korábban azzal fenyegette őket, hogy éhség, vagy kard által fognak megsemmisülni, most azonban, nehogy azzal dicsekedjenek, hogy megmenekültek, ha nem haltak meg erőszakos halállal, Isten kihirdeti, hogy lassú halállal fognak meghalni. S a módját is kijelenti, tudniillik hogy reszketéssel tölti meg a szívüket, így még akkor is menekülni fognak, ha senki sem üldözi őket (amint arról Salamon is beszél, Péld28:1), s még a hulló falevél zajától is megrettennek. Azt jelzi tehát, hogy az istenteleneknek nem lesz jobb dolguk, még ha mentesülnek is a küldő bajoktól, mert belsőleg kínozzák majd őket a rejtett kínok. A vakmerőségük ugyanis akár az örülségig fokozódhat, a rossz lelkiismeretük mégis folytonosan ostromozza majd őket. Az Istennel kapcsolatos feledékenységük időnként elkábíthatja őket, sőt, még akár meg is próbálhatnak lerázni magukról minden érzést, de miután Isten eltúrte, hogy így aljasodjanak le, most megszakítja a tespedtségüket, s oly módon sietteti őket, hogy önmaguk váljanak a saját végrehajtóikká. Ez az igeszakasz megmutatja nekünk, hogy minél vakmerőbbek az istentelenek Isten megvetésében, annál jobban elgyengülnek, s még a saját árnyékuktól is reszketnek. Ez az állapot pedig sokkal nyomorultabb, mint egyetlen csapással levágattatni.

40. *Ha⁹⁴² megvallják az ő hamisságukat.* Jóllehet Mózes nagyon súlyos és kegyetlen büntetésekről értekezett, mégis kijelenti, hogy Isten e szörnyű szigorúság közepette is lecsillapítható, ha a nép megtér, még ha meg is fosztották magukat a megbocsátás reménységétől a hosszasan folytatódó bűneikkel. Nem általánosságban szól ugyanis a bűnösökhöz, hanem csak azokhoz beszél, akik a makacsságukkal és brutális féktelenségükkel

⁹⁴¹ “Az édes illatú áldozataitok.” – *Amplified Version*. “Odoris pacifici.” - *Latin*. “D’odeur paisible, ou de repos.” – *Francia*.

⁹⁴² Károlinál: *Akkor megvallják...* – *a ford.*

egyre közelebb és közelebb kerültek Isten bosszúállásához. De még őket is a jó reménységre buzdítja, csak térjenek meg szívből. Legyünk hát bizonyosak abban, hogy Isten kegyelme az emberek között a legrosszabbaknak is felkínáltatik, akiket a vétkeik a kétségbeesés mélységébe taszítottak úgy, mintha magát a poklot érték volna el. Ebből az is következik, hogy minden büntetés olyan, mint a sarkantyú, mely a tunyákat és a vonakodókat rázza fel a megtérésre, míg a fájdalmasabb csapások a szívüket hivatottak megszakítani. Egyben azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ezt a kegyet speciális kiváltsággént kegyeskedik Isten megadni az Ő egyházának, mert Mózes hamarosan konkrétan megnevezi az okát is: tudniillik Isten megemlékezik az Ő szövetségéről. Ebből pedig világos, hogy Isten az Ő ingyenes örökbe fogadására való tekintettel lesz kegyelmes az Általa kiválasztott méltatlanokhoz. S az is nyilvánvaló, hogy amennyiben nem csapjuk be a reménység kapuját saját magunk előtt, Isten még mindig önként lép majd elő, hogy kibéküljön velünk, csak ragadjuk meg azt a szövetséget, amiből a saját hibánk folytán estünk ki – ahogyan a hajótörést elszenvedett tengerészek ragadják meg a pallót, hogy azon biztonságban a kikötőbe juthassanak. De helyesen tesszük, ha komolyan megvizsgáljuk a megtérés gyümölcseit, melyeket Mózes itt felsorol. Első helyen áll a megvallás, de nem olyan, mint amelyet a pápaság alatt várnak el, amikor is a nyomorult embereknek a pap fülébe kell kiönteniük a szívüket (*sacrifici*), mintha csak titokban okádnák ki a bűneiket, hanem amellyel bűnösöknek ismerik el magukat Isten előtt. Ez a megvallás ellentétben áll a gonoszok minden zajos panaszkodásával, kibúvójával és mentségével. Emlékezetes példáját látjuk ennek Dávidnál, akit mikor lesújtott Nátán próféta feddése, + nyíltan megvallotta, hogy Isten ellen vétkezett (2Sám12:13). Az „atyák” szóval a bűneik nagyságát nagyítja fel, mert hosszú időn keresztül nem szűntek meg bűnt bűnre halmozni úgy, mintha az atyák összeszövetkeztek volna a gyermekeikkel, a gyermekeik pedig a saját leszármazottaikkal. Mivel pedig Isten igazságos bosszúálló még a harmadik, vagy negyedik generáció számára is, nem ok nélkül parancsolja az utódoknak, hogy alázatosan imádkozzanak azért, hogy bocsássa meg a réges-rég elkövetett bűnöket. S ebből az is világosan meglátszik, hogy atyáik utánzása mily kevésbé válik hasznukra a gyermekek vétkeinek szépítéséhez. Látjuk ugyanis, hogy még kevésbé felmenthetőkké teszi őket, hisz Istentől nagyon távol áll ennek az ostoba mentségnek az elfogadása. Továbbá azt is hozzáteszi, a megvallásaiknak meg kell felelni a vétkeink nagyságának, ezért azok nem lehetnek komolytalanok, vagy felületesek. A képmutatók ugyanis, amikor meggyőzzük őket, nem tagadják, ha vétkeztek, de a megvallásaik során úgy kisebbítik a vétkeiket, mintha csak jelentéktelen kihágásokban lennének vétkesek. Isten tehát azt akarja, hogy vegyék figyelembe a bűneik körülményeit, s ezt írja elő a makacsságuk vonatkozásában is, nehogy azt állítsák: a nem szolgáltak rá büntetéseik megduplázódására, mivel kockázatos⁹⁴³ volt Istennel járniuk.

Végül, hogy bizonyítsák a megtérésük valóságát, minden alakoskodást kizár *a szívük megalázkodása*, mert olyan ez, mintha Isten elutasítaná az imáikat mindaddig, amíg nem őszinte és szívbéli alázattal keresik a bocsánatot. Ezt a megalázkodást állítja szembe a biztonsággal, valamint csökönyösséggel és a göggel. De a körülmetélkedéshez is hasonlítja, s a szívet *körülmetéletlennek* nevezi, mielőtt az megfékeződne és engedelmességre kényszerülne. Ahogyan ugyanis a körülmetélkedés volt a megkülönböztetés jele Isten népe és a pogány nemzetek között, annak kell lenni az újjászületés jelének is.⁹⁴⁴ Miután azonban a zsidók elhanyagolták az igazságot és helytelenül csak a külsődleges jellel dicsekedtek, Mózes, megfeddvén a szívük körülmetéletlenségét, megcáfolja ezt az üres dicsekvést. Ahogyan Pál is bizonyosságot tesz arról, hogy amíg nem tiszteljük a törvényt, a szó szerinti körülmetélkedés haszontalan, és körülmetéletlenséggé válik (Rm2:25). Mózes tehát hűtlenséggel vádolja az izraelitákat, mert Isten szent népének vallják magukat, közben pedig mocskot és

⁹⁴³ “Fortuito.” – Latin. Lásd *előbb* a 21. versben

⁹⁴⁴ “Un Sacrement de régénération.” – Francia.

tisztátalanságot táplálnak a szívükben. A próféták is gyakran megfeddik őket, amiért a szívük, vagy a füleik körülmételetlenek, s ebben István is követte őket (Jer6:10, Ezék44:7, Csel7:51).

Mások nagy eltérő jelentést erőszakolnak ki a szavakból, melyeket mi a „vezekeljének (*propitient*) a vétkükért” kifejezéssel fordítottunk.⁹⁴⁵ Az itt használ főnév a עֲוֹן, *gnevon*, mely egyformán jelent vétket és büntetést, az ige pedig a רָצָה, *ratzah*, aminek a jelentése megbűnhődni, jónak tartani, vagy lecsillapítani. Egyesek tehát úgy magyarázzák, hogy majd türelemmel viselik a büntetésüket, vagy jónak tartják azt, de nekem úgy tűnik, hogy Mózes a megtéréssel kapcsolja össze az Isten kiengesztelésének szándékát, ami nélkül az emberek valójában soha nem lesznek elégedetlenek önmagukkal, és nem tagadják meg a bűneiket. Ezzel pedig az áldozatokra és a törvény által előírt mosakodásokra utal, amikkel kibékültek Istennel. A dolog summája tehát az, hogy amikor komolyan próbálnak meg visszatérni Isten kegyeibe, Ő majd kiengesztelődik irántuk a szövetségének alapján.

43. *A föld tehát pusztán hagyatik tőlük.* Ismét a száműzetés büntetésére céloz, ami ugyanaz, mintha meg lennének fosztva az örökségüktől, s egyidejűleg azt is megismétli, hogy az istentiszteletet mindaddig nem lehet helyreállítani a szentföldön, amíg az meg nem tisztul a mocskuktól. Rögtön ez után azonban enyhít a szigorúságán, mert amikor látszólag szigorúan bánik velük, akkor sem veti el őket végleg. Az ígék, melyeket használ, múlt idejűek,⁹⁴⁶ jöllehet a jövőre vonatkoznak, mintha ezt mondaná: „megérzik majd, hogy nincsenek elvetve”. Kinyújtja tehát a kezét felénk, mondhatni a nyomorúságos állapotukban, hogy reménysége ébresszen bennük, s megparancsolja nekik, hogy a bizalmukat az Ő szövetségébe vessék, még ha a legsúlyosabb bajok sújtják is őket. Ebből megmutatkozik az Ő csodálatos és felbecsülhetetlen jósága, amiért még mindig a magáénak tartja azokat, akik elidegenedtek Tőle. Ahogyan meg van írva Hóseásnál: „Azt mondom majd nekik, *aki nem az én népem: ti az én népem* vagytok” (v. ö. Hós2:23).

Mikor azt ígéri, hogy „az ő kedvükért” fog megemlékezni a szövetségéről, akkor nem azt érti alatta, hogy bármiféle érdemeik lennének, vagy, mert valamiképpen szert tettek erre a kegyére, hanem a javukra, vagyis az üdvösségükre abban, hogy a szövetség emlékezete rájuk is kiterjed. A szabadulásukat (Egyiptomból) megerősítésképpen szintén hozzáteszi a szövetséghez, mintha azt mondta volna, hogy hajlamosabb nekik megbocsátani, se nemcsak azért, mert Ő mindig kitart az ígéretei iránti hűségben, de azért is, mert fenntartja a jóságát irántuk mindvégig. Látjuk tehát, hogy a könyörületének okát csakis Önmagában jelöli meg.

Deuteronomium 28

5Móz28:15-68

15. Ha pedig nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, hogy megtartsad és teljesítsd minden parancsolatát és rendelését, a melyeket én parancsolok ma néked: reád jőnek mind ez átkok, és megteljesednek rajtad:

16. Átkozott leszesz a városban, és átkozott a mezőn.

17. Átkozott lesz a te kosarad és a te sütő tekenőd.

18. Átkozott lesz a te méhednek gyümölcse és a te földednek gyümölcse, a te teheneidnek fajzása és a te juhaidnak ellése.

19. Átkozott leszesz bejöttödben, és átkozott leszesz kimentedben.

⁹⁴⁵ „S elfogadják a büntetést a vétkükért.” (41. vers) – *Amplified Version*. Dathe látszólag Kálvin nézetét fogadja el: “tunc luent peccatorum suorum culpam”.

⁹⁴⁶ Azaz, a 44. versben, s így fordítják a Septuaginta, a Vulgata, a kaldeus és a szír változatok, valamint Pagninus is. Lásd Poole Synopsis-át a maga helyén.

20. Bocsát az Úr te reád átkot, bomlást és romlást mindenben, a mit kezdesz vagy cselekszel; mígnem eltöröltetel és mígnem gyorsasággal elveszesz a te cselekedeteidnek gonoszsága miatt, a melyekkel elhagytál engem.

21. Hozzád ragasztja az Úr a döghalált, mígnem elemészt téged arról a földről, a melyre bemegy, hogy bírjad azt.

22. Megver téged az Úr szárazbetegséggel hidegleléssel, gyulasztó és izzasztó betegséggel, aszálylyal, szárazsággal és ragyával; és üldöznek téged, mígnem elveszesz.

23. Eged, a mely fejed felett van, rézzé, a föld pedig, a mely lábad alatt van, vassá válik.

24. Az Úr eső helyett port és hamut ad a te földedre; az égből száll reád, mígnem elpusztulsz.

25. Az Úr megszalaszt téged a te ellenségeid előtt; egy úton mégy ki ő reá, és hét úton futsz előtte, és a föld minden országának rettentésére leszel.

26. És eledelévé lesz a te holttested az ég minden madarának és a föld vadainak, és nem lesz, a ki elűzze azokat.

27. Megver téged az Isten Egyiptomnak fekélyével, és súlylyel, varral és viszketegséggel, a melyekből ki nem gyógyíttathatól.

28. Megver téged az Úr tébolyodással, vaksággal és elme-zavarodással;

29. És tapogatni fogsz délben, a mint tapogat a vak a setétségben; és szerencsétlen leszel a te útaidban, sőt elnyomott és kifosztott leszel minden időben, és nem lesz, a ki megszabadítson.

30. Feleséget jegyzesz magadnak, de más férfi hál azzal; házat építesz, de nem lakol benne; szőlőt ültetsz, de nem veszed annak hasznát.

31. A te ökröd szemed előtt vágatik le, és nem eszel abból; a te szamarad elragadtatik előled, és nem tér vissza hozzád; a te juhaid ellenségeidnek adatnak, és nem lesz, a ki megszabadítson.

32. A te fiaid és leányaid más népnek adatnak, és a te szemeid néznek és epekednek utánok egész napon, és nem lesz erő a te kezeden.

33. A te földednek gyümölcsét, és minden fáradságos szerzeményedet oly nép emészt fel, a melyet nem ismertél, sőt elnyomott és megnyomorított leszel minden időben.

34. És megtébolyodol a látványtól, a melyet látni fognak a te szemeid.

35. Megver téged az Úr gonosz kelésekkel a te térdeiden és czombjaidon, a melyekből ki nem gyógyíttathatól, talpadtól fogva a koponyádig.

36. Az Úr elvisz téged és a te királyodat, a kit magad fölé emelsz, oly nép közé, a melyet nem ismertél sem te, sem a te atyáid; és szolgálni fogsz ott idegen isteneket: fát és követ.

37. És iszonyattá, példabeszéddé és gúnynyá leszel minden népnél, a melyek közé elűz téged az Úr.

38. Sok magot viszel ki a mezőre, de keveset takarsz be, mert felemészt az a sáska.

39. Szőlőket ültetsz és míveled azokat, de bort nem iszol, meg sem szeded, mert elemészt azokat a féreg.

40. Olajfáid lesznek minden határodban, de nem kened magadat olajjal, mert olajfádnak gyümölcse lehull.

41. Fiakat és leányokat nemzesz, de nem lesznek tiéid; mert fogságra jutnak.

42. Minden fadat és földednek minden gyümölcsét megemészt a sáska.

43. A jövevény, a ki közötted van, feljebb-feljebb emelkedik feletted, te pedig alább-alább szállasz.

44. Ő fog néked kölcsönt adni, és nem te kölcsönzöl néki; ő fej lesz, te pedig fark leszel.

45. És ez átkok mind reád szállanak, és üldöznek téged és megteljesednek rajtad, míglen elpusztulsz; mert nem hallgattál az Úrnak, a te Istenednek szavára, hogy megtartottad volna az ő parancsolatait és rendeléseit, a melyeket parancsolt néked;

46. És rajtad lesznek jelül és csudául, és a te magodon mind örökké.

47. A miatt, hogy nem szolgáltad az Urat, a te Istenedet örömmel és jó szívvel, mindennel bővülködven:

48. Szolgálod majd a te ellenségeidet, a kiket reád bocsát az Úr, éhen és szomjan, mezítelen és mindennek szűkiben; és vasigát vet a te nyakadra, míglen elpusztít téged.

49. Hoz az Úr ellened népet meszszerűen, a földnek széléről, nem különben, a mint repül a sas; oly népet, a melynek nyelvét nem érted;

50. Vad tekintetű népet, a mely nem tiszteli a vén embert, és a gyermeknek nem kedvez:

51. És felemészti a te barmodnak tenyészését és a te földednek gyümölcsét, mígnem kipusztulsz; a mely nem hágy néked a te gabonából, borodból, olajodból, és a te teheneidnek fajzásából, juhaidnak elléséből, mígnem kiveszít téged.

52. És megszáll téged minden városodban, míglen leomolnak a te magas és erős kőfalaid, a melyekben bízol, minden te földeden: megszáll téged minden városodban, minden te földeden, a melyet az Úr, a te Istened ad néked.

53. És megeszed a te méhednek gyümölcsét, a te fiaidnak és leányidnak húsát, a kiket ad néked az Úr, a te Istened - a megszállás és szorongattatás alatt, a melylyel megszorogat téged a te ellenséged.

54. A te közötted való finnyás és igen kedvére nevededett férfi is irigy szemmel tekint az ő atyafiára, az ő szeretett feleségére és fiainak maradékrészére, a kik megmaradtak még.

55. Hogy ne kelljen adnia azok közül senkinek az ő fiainak húsából, a mit eszik, mivelhogy semmi egyebe nem marad a megszállás és szorongattatás alatt, a melylyel megszorogat téged a te ellenséged minden városodban.

56. A közötted való finnyás és kedvére nevededett asszony (a ki meg se próbálta talpát a földre bocsátani az elkényesedés és finnyasság miatt) irigy szemmel tekint az ő szeretett férjére, fiára, leányára.

57. Az ő mássa miatt, a mely elmegy tőle és gyermekei miatt, a kiket megszüli; mert megeszi ezeket titkon, mikor mindentől kifogy, a megszállás és szorongattatás alatt, a melylyel megszorogat téged a te ellenséged a te városaidban.

58. Hogyha meg nem tartod és nem teljesíted e törvény minden ígését, a melyek meg vannak írva e könyvben, hogy féljed e dicsőséges és rettenetes nevet, az Úrét, a te Istenedét:

59. Csudálatosakká teszi az Úr a te csapásaidat, és a te magodnak csapásait: nagy és maradandó csapásokká, gonosz és maradandó betegségekkel.

60. És reád fordítja Égyiptomnak minden nyavalyáját, a melyektől irtóztál vala, és hozzád ragadnak azok.

61. Mindazt a betegséget és mindazt a csapást is, a melyek nincsenek megírva e törvénynek könyvében, reád rakja az Úr, míglen kipusztulsz.

62. És kevesen maradtok meg, a kik annak előtte oly sokan voltak, mint az égnek csillagai; mivelhogy nem hallgattál az Úrnak, a te Istenednek szavára.

63. És a miképen örvendezett az Úr rajtatok, hogy jót tett veletek és megsokasított titeket: akképen fog örvendezni az Úr rajtatok, hogy kiveszt és kipusztít titeket; és ki fogtok gyomláztatni arról a földről, a melyre te bemégy, hogy bírjad azt.

64. És szétszór téged az Úr minden nép közé, a földnek egyik végétől a földnek másik végéig; és szolgálni fogsz ott idegen isteneket, a kiket sem te nem ismertél, sem a te atyáid: fát és követ.

65. De e nemzetek között sem pihensz meg, és nem lesz a te talpadnak nyugodalma; mert rettegő szívet, epedő szemeket és sóvárgó lelket ad ott néked az Úr.

66. És a te életed kétséges lesz majd előtted: és rettegni fogsz éjjel és nappal, és nem bízol életedben.

67. Reggel azt mondod: Bárcsak estve volna! estve pedig azt mondod: Bárcsak reggel volna! - a te szívednek rettegései miatt, a melylyel rettegsz, és a te szemeidnek látása miatt, a melyet látsz.

68. És visszavisz téged az Úr Egyiptomba hajókon, azon az úton, a melyről azt mondtam néked, hogy nem fogod azt többé meglátni! És áruljátok ott magatokat a ti ellenségeiteknek szolgácul és szolgálóleányokul, de nem lesz, a ki megvegyen.

15. *Ha pedig nem hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára.* Az átkok listája hosszabb, mint az előbbi, amit a Sínai-hegyről hirdettek ki, s kétségtelenül azért, mert Isten Lelke előre látta, hogy a nép tunyasága élesebb serkentőket követel meg. Ha csak mérsékeltlen lettek volna taníthatók, akkor az, amit már hallottak, több, mint elegendő lett volna a megriasztásukra, de Isten most megkettőzi a fenyegetéseit ellenük a tunyaságuk és a feledékenységük okából, hogy ne csak félni legyenek kénytelenek, de a folytonos emlékeztetés fel is rázza őket. Emiatt jelenti ki, hogy „átkozottak lesznek a városban és átkozottak lesznek a mezőn”, azaz mind otthon, mint amikor úton lesznek, a házban és a házon kívül. Emellett az élelmük is átkozott lesz mind a vetőmag, mint az étkezések vonatkozásában. Utána háromféle gyümölcsöt sorol fel, amiben átkozottak lesznek, tudniillik a saját leszármazottaikban, a földjük termésében és az állataik kölykeiben. Mindezeket a Szentírás a *gyümölcs* szóban foglalja össze, amint az kellően kiderül ebből az igeversekből.

19. *Átkozott leszesz bejöttödben.* Isten itt azt jelenti ki, hogy minden kudarcral végződik majd, amibe csak belefognak, mert a bejövetel és a kimenetel a különféle munkálkodásaikat, s az életük egész menetét jelenti. Ez még világosabban fejeződik ki a következő igeverseben, ahol szerencsétlenséget jósol ellenük minden dolgaikban úgy, hogy Isten felforgat és megsemmisít mindent, amibe csak belekezdenek. A מְהוּמָה, *mehumah* és מַגְעֶרֶת, *migegnereth* szavakat valóban különféleképpen magyarázzák.⁹⁴⁷ A dolog summája mégis az, hogy Isten ellenük lesz, s felforgatja és megghiúsítja minden tanácsukat és munkájukat. Ebből megtanuljuk, hogy az emberek minden erőfeszítése haszontalan és hiábavaló, amíg nem Istentől várják a sikert.

21. *Hozzád ragasztja az Úr a döghalált.* Most a betegségekkel folytatja, melyek mondhatni Isten liktorai,⁹⁴⁸ majd végül az ítéletvégrehajtói voltak, ha az emberek kitartóan megmaradtak az istentelenségükben. Nem pusztán azt jelenti tehát ki, hogy betegséget küld rájuk, de hozzájuk is ragasztja majd, így mikor az egyszer a hatalmába kerítette őket, lehetetlen lesz tőle megszabadulniuk. Az igeszakasz fordítható így is: az Úr okozza, hogy a betegség megragad téged, de ugyanazzal a jelentéssel, tudniillik hogy a betegség hozzájuk kötődik, vagy ragad, míg fel nem emészti őket magán a szentföldön. Hozzáteszi a *phthisis*-t, azaz a tüdővérszt, ami lesoványítja a testet és fokozatosan felemészti a testnedveket. Felesleges konkrétan beszélni a többi betegségről, csak tanuljuk meg, hogy miközben a betegségek sokfélesége majdnem megszámlálhatatlan, ezek mindegyike szolgáló, akik készen

⁹⁴⁷ מְהוּמָה, „Zaklatás.” – *Amplified Version*. „Megverés, megtaposás, megsemmisítés.” – Robertson, Clavis Pentateuchi.

מַגְעֶרֶת, „Megfeddés.” – *Amplified Version*. „Megrovás” a גָּעַר szóból. – Henry Walter.

⁹⁴⁸ Az ókori Rómában a legfőbb állami tisztviselők és főpapok díszkíséretét alkotó személyek, akik vesszőnyálába dugott bárdot (fascies) hordtak. – *Kislexikon*.

állnak (*satellite*) Isten bosszúállásának végrehajtására. Valóban igaz, hogy a betegségeket különféleképpen kapjuk el, főleg a mértéktelenség által. De ez nem gátolja meg Istent abban, hogy ezekkel sújtsa a törvényszegőket, még ha a betegségeknek nem is mutatkozik természetes oka. S hozzáteszi a háborút, amit a „kard” szóval jelöl, de erről az átokról hamarosan bővebben is beszél.

Utána konkrétabb részletekben is kifejti azt, amire korábban utalt a föld gyümölcseivel kapcsolatos átoknál. Először is a gabona kétfajta üszögjét említi, melyek érés közben semmisítik azt meg, s ezzel mondhatni az emberek szájából kapják ki a kenyeret. A szárazságot⁹⁴⁹ ugyanis itt nem a termőföld mindenféle vízhiányára vonatkoztatja, hanem a kalász kiürülésére, amit a keleti szél okoz. A penészedést a Nap hirtelen melege okozza, ha azt a gabonát éri, amelyre előzőleg hideg harmat hullott. S jöllehet ezek a gonoszságok természetes forrásokból fakadnak, mégis Isten, a természet Megalkotója a legfőbb hatalmával irányítja az atmoszférát, így annak egészségtelensége kétségtelenül az Ő ostorcsapása.⁹⁵⁰

23. *Eged, a mely fejed felett van.* Felsorolja a természetlenség más okait, s különösen a szárazságot. Isten a próféták által gyakran akarja a jelét adni a népe iránti kegyességének, őszi és tavaszi esőket ígérve nekik: az egyik rögtön a vetés után következik, a másik pedig növekedést ad a gyümölcsöknek, mielőtt azok elkezdenének beérni. Sok igeversben pedig ezeknek a visszatartásával fenyeget. Erre utal az, amit most mond, miszerint az egek olyanok lesznek, mint a réz, a föld pedig, mint a vas, mert sem nedvesség nem fog alászállni az égből a föld megöntözése végett, sem pedig a földnek, mely összetömörödik és megkeményedik, nem lesz nedvességtartalma a terméshez. Ebből megértjük, hogy egyetlen esőcsepp sem esik alá, csak ha Isten csepegteti, s valahányszor csak esik az eső, a földet mondhatni az Ő keze öntözi meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy amint korábban már láttuk, a Kánaán földje nem hasonlított Egyiptomra, amit az emberek gondoskodása és munkája öntözött, hanem a menny bőkezűsége öntözte azt. Isten tehát a próféták által jelöl meg figyelemre méltó fokozatokat, tudniillik mikor megbékül a népével, akkor „meghallgatja az eget, és meg fogja hallgatni a földet, a föld pedig megtermi a gabonát, a bort és az olajat” (v. ö. Hós2:21-22), így végül mindezek majd meghallgatják az éhező embereket.

Nem felesleges tehát, hogy konkrétan „a fejünk felett levő égről” és „a lábunk alatt levő földről” beszéljen, mert így jelzi, hogy az Ő fegyverei készen állnak mind fent, mind lent a bosszújának végrehajtására, hogy minden oldalról támadják az embereket. Más próféta is megerősíti ezt, bár csak egy futólagos utalással: „Azért vonták meg töletek az egek a harmatot, vonták meg a föld az ő termését. És pusztulást rendeltem a sík földre és a hegyekre, a búzára és a borra, az olajra és mindarra, a mit a föld terem; sőt az emberre és a baromra és minden kézimunkára is.” (Agg1:10-11)

Másik kifejezőmódot is használ a dolog még biztosabbá tételéhez, tudniillik hogy az eső „porrá és hamuvá” válik. Ezt a mondatot azonban kétféleképpen lehet értelmezni: vagy úgy, hogy az eső, mintha hamu lenne, többé nem termékenyíti meg a földet, vagy úgy, hogy eső helyett por fog hullani, mintha Isten szárítaná ki a gazdag termőtalajt, hamut szórván szét rajta.

25. *Az Úr megszaszalt téged a te ellenségeid előtt.* Amivel röviden fenyegetett korábban „a kardot” említvén, azt most bővebben is kifejti: átadatnak az ellenségeik akaratának, azaz a válogatás nélküli mészárlásnak. Korábban láttuk, hogy akik a büntetéseket végrehajtják a törvényszegőkön, azokat Isten jogos ítélete szítja és fegyverzi fel: Mózes most nem erről dologról beszél, hanem csak azt jelenti be, hogy a nép ellenségei legyőzik majd őket, kegyetlenül bánnak majd velük és menekülésre kényszerítik őket. Emellett, hogy Isten

⁹⁴⁹ „Ariditas.” - *Latin*. „Villámcsapás.” – *Amplified Version*. „azaz, (mondja Ainsworth), a gabonáé és a gyümölcsé a szárító széllel (2Kir19:26), mert az eredeti szó szárazságot jelent, s ilyen volt a keleti szél, mely ezeket a területeket sújtotta (5Móz41:6). A görögök ezért fordították megrontásnak a szél által.”

⁹⁵⁰ „Un certain signe de son ire” – az Ő haragjának biztos jele. – *Francia*.

ítélete még látványosabb legyen, azt mondja, hogy amikor egy úton mennek a csatába, azaz a hadsereget szabályosan felsorakoztatva, akkor hét úton térnek majd vissza, azaz zűrzavarban menekülve, minden irányban szétszóródva. Ebből megértjük: az emberek bátorsága Isten hatalmában van, így a legbátrabbakat is képes gyávává tenni, amikor csak akarja. S észben kell tartanunk, amit máshol mond: „Miképen kergethetne egy ezeret, és kettő hogyan űzhetne tízezeret, ha az ő Kösziklájok el nem adja őket, és ha az Úr kézbe nem adja őket?!” (5Móz32:30) Emiatt nevezi Magát Isten a Seregek Urának, hogy a hívők biztonságban élhessenek az Ő felügyelete alatt, miközben a gonoszok és a törvény megvetői megrettenjenek a legcsekélyebb mozdulattól is, amikor Ő haragszik rájuk.

Ami ez után következik, miszerint „a Föld minden országában számkivetetteké lesznek”,⁹⁵¹ ezt egyesek úgy értelmezik, hogy gúnyolódni fognak rajtuk, mivel rendszerint sértésképpen megrázzuk, vagy ingatjuk a fejünket. Mások azonban úgy magyarázzák, hogy a száműzetés ismeretlen helyein lesznek vándorok és csavargók. Én az első magyarázatot tartom jobbnak. Ezékielnél⁹⁵² (Ezék23:46) a nagy tömegű gyűlevész népséget jelenti, s én sem tartom rossznak úgy értelmezni, hogy bármely nemzet is ront rájuk, megrendülnek azok legkisebb támadásától is.

26. *És eledelével lesz a te holttested.* A büntetést itt azzal a gyalázattal kettőzi meg, amit a halálhoz tesz hozzá, mert megalázó dolog megfosztani valakit a temetéstől, s ezt joggal sorolja Isten átkai közé. Az viszont az Ő atyai jóindulatának jele, hogy a temetés megkülönböztet minket az állatoktól, mert a temetési szertartások felráznak minket a feltámadás és az örök élet reménységére. De épp ellenkezőleg, akiket Isten megátkoz, azokat megfosztja a temetéstől is. Ám ahogyan mondtuk, hogy a testi büntetések egyformán sújtják a kegyest és az elvetettet, úgy kell gondolkodnunk a sírhelytől való megfosztatásról is, mert néha megtörténik, hogy az elvetettek fényes temetést kapnak, amiképpen Krisztus meséli a gonosz gazdag ember történetében (Lk16:22), miközben a kegyesek testét a madarak és a vadak prédájának vetik, ahogyan a próféta panasolja a Zsolt79:2-ben. Ez a váltás azonban nem akadályozza meg Istent abban, hogy ezzel a büntetésfajtaival – a járványokhoz, az éhséghez és a kardhoz hasonlóan – megbosszulja az Ő Ígéjének megvetését.

27. *Megver téged az Isten Egyiptomnak fekélyével.* Akár azokra a rendkívüli csapásokra értjük ezt a verset, melyeket Isten szabott ki az egyiptomiakra a népe szabadításának idején, akár azokra a közönséges betegségekre, melyek elterjedtek voltak közöttük – bár az utóbbi a valószínűbb – Mózes itt arra utal, hogy miközben az egyiptomiakat sújtották ezek a betegségek, Isten népe mentesült tőlük, hogy ez a megkülönböztetés még jobban kiemelje az Ő kegyességét. Természetes módon ugyanis nem történhetett volna meg, hogy egyugyanazon helyen a betegségek, melyektől az izraeliták mentesek voltak, csak az egyiptomiakat sújtsák. Isten tehát azzal fenyeget, hogy ha megvetik a törvényt, úgy bánik majd velük, ahogyan bánni látták Őt a pogány nemzetekkel. S bizonyos, hogy miután csodálatos módon Ő sokszorozta meg a népét, abban sem lehet kételkedni, hogy csodálatos kiváltságban is részesítette őket az egészséggel és a tünetmentességgel. Kétséges, hogy az ülep betegségei vajon az aranyeret, vagy a *prolapsus*-t, illetve valamely más titkos betegséget jelentenek-e, mint amilyen a filiszteusokat sújtotta, mikor elragadták a frigyládát (1Sám5:6). De hozzátesz más betegségeket is, melyekben Isten haragjának a speciális jelei mutatkoznak meg. Jóllehet ezek néha Isten gyermekeit is sújtják, máshol azonban megmutattam, hogy ugyanazok a büntetések úgy sújtják őket külön-külön, hogy nagymértékben különböznek egymástól. Mikor Jóbót szörnyű fekélyek borították el, akkor megromlani látszott, és egy időre az elvetettek jeleit mutatta, de ami ennek a szent embernek a számára a türelem

⁹⁵¹ Lásd az *Amplified version* széljegyzetét. “In commotionem.” - *Latin*. A Kálvin által elfogadott első magyarázat Sebastian Münster és Malvenda magyarázata, akik a Zsolt21:9-re és a 33:15-re vonatkoztatják. Lásd Poole Synopsis-át a maga helyén.

⁹⁵² Ez az utalás teljes mértékben kimaradt a francia változatból.

gyakorlásának bizonyult, az a törvény megszegőinek számára a bűneik jogos büntetése lesz Isten átka által.

28. *Megver téged az Úr tébolyodással, vaksággal.* Erre a büntetésre nagyon gyakran utalnak a próféták, mikor azt mondják, hogy az Úr a hebehurgyaság és az örülség lelkével⁹⁵³ veri meg a gonoszokat, s így teszi őket bódulttá a meghökkenéstől. De bármit is mond ki Isten az elme eme vakságával, vagy örülségével kapcsolatosan, annak tág vonatkozásai vannak. ebből ered ugyanis az, amikor a gonoszok akarattal rohannak bele az aljas vágyaikba, és semmiféle büntől nem reszketve, homlokegyenest törtetnek a pusztulásba. Ilyenkor teljes mértékben meg vannak fosztva az ítélőképességtől,⁹⁵⁴ elvetnek minden, a kezükben levő orvosságot, s noha a testi érzékszerveket a bosszúnak ez a formája csak kevésbé befolyásolja, ez mégis sokkal komolyabb és szörnyűbb, mint bármely testi betegség. A költők úgy vélték, hogy a gonosz embereket az örülség hajtja és rettent meg, mert a tapasztalat arra tanította őket, hogy annyira érzéketlenné nem váltak Isten titkos ösztönzése nélkül, amikor az elméikre gyakorolt hatás következtében kivetkőztek emberi mivoltukból és olyanokká váltak, mint az állatok. Még a pogányok is észrevették tehát, hogy amikor a pogányok átadatnak a méltatlan gondolkodásra, akkor Isten ezen a módon mutatkozik a bűneik jogos Bosszúállójának. S így a „meghökkenés” minden egyes esetében világos, hogy akik ily módon butulnak el a nyomorúságaik miatt, azokat Isten keze terítette le.

30. *Feleséget jegyzesz magadnak, de más férfi hál azzal.* Itt azt jelenti ki, hogy mindazt, amijük csak van, az ellenség fogja átkutatni és fosztogatni. Legelőre azonban a legfájdalmasabb dolgot teszi, tudniillik hogy meg lesznek fosztva a feleségüktől, s ennek a gonoszságnak a szörnyűségét még fel is nagyítja annak kimondásával, hogy nemcsak a feleséget szakítják el a férje kebeléről, de még az eljegyzett szüzet is bemocskolják. S ugyanezt a fenyegetést terjeszti ki a házaikra és a szőlőikre is. Valóban fájdalmas dolog látni, amikor a munkánk gyümölcsét az ellenség ragadja el még azelőtt, hogy élvezhetnénk azt, mert a reménységünk megghiúsulása nem csekély mértékben fokozza a fájdalmunkat. Utána rátér a nyájaikra és a gulyáikra, majd a gyermekeikre, s az ő esetükben azzal súlyosbítja a csapást, hogy a fiakat és a leányaikat a szemük láttára viszik majd fogságba, így a szemeiket a bánat könnyei borítják el, s a kezeik, mint egy halotté, képtelenek lesznek megsegíteni őket. Két okból mondja, hogy az őket mindenükből kifosztók ismeretlenek lesznek a számukra: először, hogy kevesebb figyelmességre és kedvességre számítsanak az idegenektől és a barbároktól, mint amennyire a szomszédjaiktól számíthatnának, másodsor, hogy a zsidókat felriassza ez a fenyegetés, és ne gondolják, hogy csak a szomszédos nemzetekkel lesz dolguk, mert Isten hatalmában áll távoli nemzeteket hozni rájuk. Végül hozzáteszi, hogy vége-hossza nem lesz a megpróbáltatásaiknak, míg a bajaik nagysága teljesen el nem kábítja majd őket.⁹⁵⁵

35. *Megver téged az Úr gonosz kelésekkel a te térdeiden és czombjaidon.* Mivel a halál közös az egész emberi faj számára, mindenki szükségszerűen ki van téve a betegségeknek is. Az sem meglepő, hogy Ádám minden leszármazottja, akiket megfertőzött a bűn szennye, ki vannak téve rengeteg megpróbáltatásnak, melyek szintén a bűn zsoldja. Mivel azonban az emberek vétkei eltérőek, Isten szintén fenntart jogos arányokat a különféle büntetéseinek kiszabása során. Így ebben az igeszakaszban sem az általános betegségekről beszél, hanem

⁹⁵³ Kálvin itt nem ad meg hivatkozást. Valószínűsíthető, hogy leginkább az Ézs19:14-re gondolt: „Az Úr beléje önté a szédelgés lelkét”. A Vulgatában: „Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis, stb.” Ő maga így kommentálja a szavakat: „A kifejezés jelképes, mintha valaki különféle borokat keverne össze egy pohárban: az Úr úgy mérgezi meg e világ bölcseit, hogy elkábulnak és megzavarodnak, s nem képesek helyesen sem gondolkodni, sem cselekedni”. De gondolhatott az Ézs51:17-re, a Jer25:15-re, a Zsolt60:5-re, stb.

⁹⁵⁴ „L’appréhension commune des hommes” – az emberek közönséges felfogóképessége. – Francia.

⁹⁵⁵ „Obstupescet.” - Latin. „Megőrülsz.”- Amplified Version. Az előbbi Pagninus, a samaritánus szöveg és a Septuaginta fordítása, az utóbbi Vatablus, Münster, Oleaster, Malvenda és az arab változat. Lásd Poole Synopsist a maga helyén.

azokról, melyekkel világosan kimutatja a bosszúállását a törvénszegőkkel szemben, Ezek pedig gyógyíthatatlanok.

36. *Az Úr elvisz téged és a te királyodat.* Ennek a próféciaának a beteljesedése végül – igaz, túlonúl későn – megtanította a zsidókat arra, hogy nem üres fenyegetés volt ez csak a megrettentésük céljából, s ugyanez vonatkozik a többi jövődőlésre is. A közöttük levő nagy távolságok miatt ugyanis a zsidók soha nem feltételezték, amint valójában megtapasztalták, hogy az asszírok és a kaldeusok Isten ostorai, mert nem hittek Mózes szavainak. Még kevésbé volt hihető a számukra, hogy a királyt, akit ők választottak, fogolyként vigyék egy távoli országba. Ezért bizonyosan nagy fájdalmas és szörnyű büntetés volt ez, mivel minden biztonságuk a királyi kormányzatuk stabilitásán alapult. Ezért tartja minden gonoszságnál nagyobbak Jeremiás azt, hogy Isten felkentje, aki az egyház lehelete volt, s akinek az árnyékában mindenütt biztonságban érezték magukat, fogságba kerüljön (JSir4:20).⁹⁵⁶ S ez be is teljesedett Jeremiás, valamint Jójákin és Sedékiás esetében. Tanuljuk meg hát Isten ítéleteit ne a magunk esze szerint felmérni, hanem reszkessünk azoktól még akkor is, amikor még el vannak rejtve előlünk. S a fogságukhoz még hozzátesz egy sor fokozó tényezőt is, tudniillik olyan zsarnokság alatt lesznek, hogy fát és követ kell majd szolgálniuk. Bármennyire tompák és ostobák voltak is, megmaradt az undorodásuk az efféle nagy gonoszságok iránt. Ebből megérthető, hogy ily nagy ínségre csakis Isten borzasztó bosszúja következtében jutottak. Mert jóllehet olyannyira vonzották őket a pogányok babonáságai, hogy buzgón futottak azok után, mégis, miután meg lettek fosztva az istentisztelet lehetőségétől, s a nyomorúságos és istentelen rabszolgaság igáját kellett a nyakukba venniük, a bálványimádás ostobaságát teljes mértékben meg kellett érteniük. Egy ellentét is rejlik ezekben a szavakban: mivel elutasították, hogy az igaz Istennek vessék alá magukat, és az Ő törvényének engedelmeskedjenek, a bálványok rabszolgáivá kell válniuk.

37. *És iszonyattá, példabeszéddé és gúnynya leszel.* Hozzáteszi a nyomorúságuk csúcsát is: egyáltalán semmi vigasztalást sem fognak kapni az emberektől, inkább minden oldalról a gúny és a sértegetés veszi majd körül őket. Semmi sem okoz fájdalmasabb sebeket a nyomorultak számára, mint az a méltatlanság, amikor feddésekkkel és maró gúnnal zaklatják őket. Ezért a köznevetség tárgyává és példázattá válni minden nemzet számára félelmetes büntetés. S ismét benne foglalt ellentétet látunk a gyalázat között, amivel Isten ítéli el az Ő hálátlan népét, valamint a méltóság között, amivel megtisztelte őket, s amely az egész világ előtt látványossá tette őket. Ezért a próféták gyakorta utánozták ezt a kifejezőmódot, de én nem fogok példákat idézni ebből, mert azok mindenütt fellelhetők.

38. *Sok magot viszel ki a mezőre.* Megint megemlíti a bor, a búza és mindenféle gabona szűkösségét, de ennek más okait jelöli meg. Kijelenti, hogy az aratás szűkös lesz a bőséges vetés ellenére, mert a sáska felemészti a magot; a szőlőtermés csekély, majdnem semmi sem lesz, mert a férgek felfalják a fürtöket; kevés olaj terem majd, mert az olajbogyók kiszáradnak a fákön és maguktól lehullnak. Arra inti tehát őket, hogy megszámlálhatatlanul sok szolgája (*satellites*) van, akik által az éhséggel semmisíti meg az Ő törvényének megszegőit. Valahol tehát csak látjuk, hogy a bogarak, a sáskák és más rovarok támadják meg a gyümölcsöket, emlékeznünk kell arra, hogy ez olyan, mintha Isten nyújtaná ki a kezét és venné el azt az élelmet, amit Ő adott. Így emlékeztet minket Joel arra, hogy amikor a cserebogár megeszi azt, amit a sáska meghagyott, s már rovar pedig azt, amit a cserebogár meghagyott, akkor abban Isten átka mutatkozik meg nagyon látványosan (Joel1:4).⁹⁵⁷ A filozófusok kutatják annak okát, hogy ezek az apró élőlények miért keletkeznek többen az egyik évben, mint a másokban. Nekünk azonban emlékeznünk kell Mózes tanítására, miszerint ezek soha nem zavarnak minket más okból, mint Isten parancsára. Ha ugyanis olyan

⁹⁵⁶ „Orrunk lehellelte, az Úr felkentje megfogattaték az ő vermeikben, a kiról azt mondtuk: az ő árnyékában élünk a pogányok között.” (JSir4:20)

⁹⁵⁷ “Que la main de Dieu est toute evidente” – azaz Isten keze teljesen nyilvánvaló. – *Francia.*

engedelmesek lennénk Istennel szemben, mint kellene, akkor vad és szennyes rovarok soha nem falnák fel a föld ama gyümölcseit, melyekről Ő Maga gondoskodott a gyermekei létfenntartása számára.

43. *A jövevény, a ki közötted van, feljebb-feljebb emelkedik feletted.* Az is kétségtelenül Isten haragjának volt a jele, amikor a Kánaán földjén csak megtúrt vándorok bizonyos módon az uraikká váltak, mert tudjuk, hogy az adósok miképpen kerülnek a hitelezőik hatalmába. Valójában az, amit Salamon mond, igaz, miszerint „a gazdag a szegényeken uralkodik, és szolgája a kölcsönvevő a kölcsönadónak” (Péld22:7). Az izraeliták megérezték tehát, hogy Isten az ellenségükké vált, amikor a saját vendégeiktől kértek, s főleg azért, mert Ő megígérte: annyira meggazdagítja majd őket, hogy ők fognak kölcsönt adni másoknak. Az ügyek eme fordulata tehát világosan meggyőzte őket a vétkeikről. Emellett azt is meg kell említeni, hogy mind a szegénység, mind a gazdagság Isten kezében van, s miközben az utóbbi Isten kegyességének a bizonyítéka, az előbbit az Ő átkai közé sorolják. Ugyanakkor Isten gyakran bünteti ezen a módon a gyermekeit a szűkséggel, vagy bizonyítja és gyakoroltatja velük a türelmet anélkül, hogy megszűnne Atyjuk lenni, miközben pedig bőséget ruház az elvetettekre, amivel teletömhetik magukat a saját pusztulásukra. Isten áldása azonban felragyog a választottakban, ami illik is hozzájuk, mert nem hiába olvassuk a zsoltárokból „Gazdagság és bőség lesz annak (az igaznak a) házában”, hogy kölcsönadhasson és nagylelkű maradhasson (Zsolt112:3).

45. *És ez átkok mind reád szállanak.* Nemcsak azt erősíti meg, amit már mondott, hanem elveszi az enyhítés minden reménységét is, mert Isten ostorcsapásai nem szűnnek meg mindaddig, amíg meg nem térnek. Kijelenti, hogy minden átok rájuk száll majd, mert jóllehet ezek nincsenek mindig összegyűjtve egyetlen kötegbe, mégis igaz, hogy Isten az Ő törvénye megszegőinek zsoldját a Mózes által felsorolt nyomorúságok sokaságával fizeti meg. Az *üldöznek* szóval a menekülés minden reménységét veszi el, míg a *megteljesednek* állhatatos megragadást jelent, amíg – mint utóbb mondja – *el nem pusztulnak*. A dolog summája tehát az, hogy az istentelenek a kifogásaikkal csak azt érik el, hogy súlyosabb büntetéseket hoznak a maguk fejére, melyek nem szűnnek meg mindaddig, amíg meg nem semmisülnek ezektől. Emiatt mondja, hogy ezek „jelül és csudául” lesznek rajtuk, azaz megdöbbenést váltanak ki minden emberben. Akiket ugyanis csak kevéssé indítanak meg Isten szokásos és közönséges büntetései, azok akár akarják, akár nem, kénytelenek lesznek odafigyelni ezekre a csodatettekre. Azaz, az emlékezetes és különös figyelemre méltó büntetések „jelül és csudául” vannak.

Ezzel megfeddi mind a hálátlanságukat, mind a megvetésüket a törvény iránt, mert nem szolgálták Istent „örömmel és jó szívvvel”, amikor pedig Ő oly nagyon nagylelkű volt velük szemben. A romlott és gonosz természet hibája ugyanis az, hogy nem lehetséges Istent örömmel szolgálni, amikor pedig Ő a nagylelkűségével hívogat minket. Mózes azonban biztosra veszi: miután Isten a kegyességével meggyőzte az izraelitákat, mielőtt büntetéseket szabna ki rájuk, ők maguk ebben a gyalázatos bűnben lesznek vétkesek, amiért nem engedték meg Istennek, hogy nagylelkű módon tartsa fenn őket.

49. *Hoz az Úr ellened népet messzünnen.* Más szavakkal erősíti meg ugyanazt a fenyegetést, tudniillik hogy ismeretlen és barbár ellenségek jönnek majd, akik nagyon hevesen és erőszakosan támadják majd őket. S hogy még jobban fokozza a kegyetlenségüket, azt mondja, hogy a nyelvük ismeretlen lesz. Mikor ugyanis a szóbeli kommunikáció nem lehetséges, akkor nincs helye a könyörgéseknek, melyek néha még a legkegyetlenebbeket is könyörületre indítják. Jeremiás azonban megmutatja, hogy ez be is teljesedett a kaldeusok esetében: „Ímé, én hozok reátok messzünnen való nemzetet, oh Izráel háza! ezt mondja az Úr. Kemény nemzet ez, ős időből való nemzet ez; nemzet, a melynek nyelvét nem tudod, és nem érted, mit beszél!” (Jer5:15)

Másrészről, amikor Ézsaiás ígéri meg nekik a szabadulást, a fő áldások között említi, hogy a zsidók nem látnak majd „gőgös nemzetet”, s nem hallják „a homályos, érthetetlen ajkú népet, [melynek] dadogó nyelve⁹⁵⁸ meg nem érthető” (Ézs33:19). Mert amint azt másutt már mondtam, a próféták gondosan ügyeltek arra, hogy a kifejezésformájukat Mózesről kölcsönözzék, nemhogy a zsidók a saját szokásuknak megfelelően gőgösen megvessék azokat a fenyegetéseket, melyeket Isten beleszólt az Ő törvényébe. S nehogy az országaik közötti távolság biztonságérzetbe ringassa őket, azt is elmondja, hogy olyan gyorsak lesznek, mint a repülő sas, így hirtelen törnek rájuk pont úgy, ahogyan Isten gyakran hasonlítja az Ő haragjának szolgálait a forgószelehez és a viharhoz. Jeremiás is utánozza ezt a hasonlatot, amikor kimondja, hogy a mészárlás, amitől a zsidók hamis képzelgéssel távol állónak vélik magukat, hirtelen fogja őket utolérni (Jer4:13).

Mózes hozzáteszi, hogy ez a nemzet „vad tekintetű” lesz, „a mely nem tiszteli a vén embert, és a gyermeknek nem kedvez, amivel a szélsőséges hevesességüket jellemzi. Amit ezután mond ad dúlásukról és a fosztogatásukról, azt másutt már magyaráztam.

52. *És megszáll téged minden városodban.* Elveszi a hamis magabiztosság minden alapját. A városaik számától felbátorodtak, mert soha nem feltételezték, hogy az ellenség rengeteg vesződséggel mindaddig küzd, amíg be nem veszi valamennyit. Ezért említi minden városukat, melyek sokaságára tekintettel alábecsülték az ellenséges támadást. Hozzáteszi, hogy hiába bíznak a magas és megerősített falaikban, melyeket vagy haditechnikai eszközökkel döntenek le, vagy önként adják majd fel az ostrom hosszúsága miatt. Az igeszakasz ugyanis két módon magyarázható: vagy úgy, ahogy az ellenségeik legyőzik, és a porba döntenek minden erősségüket, vagy úgy, hogy a kitartásukkal átjutnak a falakon, legyenek azok bármilyen magasak. Nekem úgy tűnik, hogy mind az ostrom hosszúságát, mind a bátor küzdelmüket jelzi. Az utána következő ismétlés felnagyítja a rosszat, mely szerint súlyosan elnyomják majd őket az Isten által nekik juttatott saját földjükön, mert maga a hely megnevezése is csak a megaláztatást súlyosbítja.

53. *És megeszed a te méhednek gyümölcsét.* Ez az egyik, nemrég említett jóslat, mert a megvetendő kegyetlenség és több mint tragikus dolog az, amikor az apák és az anyák megeszik a saját leszármazottaikat, hiszen természetes módon oly nagy szeretet van beültetve minden szívbe, hogy a szülők gyakran megfélemlenek önmagukról a gyermekeik iránti buzgalomukban, és sokan még meghalni sem vonakodtak a gyermekeik biztonságának megteremtése érdekében. Sőt amikor még a vadállatok is olyan gondosan bánnak a kicsinyeikkel, akkor mi lehetne undorítóbb, vagy megvetendőbb, mint az, hogy az emberek abbahagyják a gondoskodást a saját véreikről? Az azonban a legszörnyűsebb minden borzalom között, amikor az apák és az anyák felfalják a leszármazottaikat, akiket ők nemzettek. Ez a fenyegetés azonban, amint azt már láttuk, nagyon is beteljesedett. Annál jobban meg kell riadnunk, amikor látjuk, hogy Isten ilyen szörnyű módon büntette meg a bűnét azoknak, akiket kegyeskedett a sajátjainak választani. Mégis volt nagyon jó oka annak, hogy az Ő haragja ily nagy mértékben lobbant fel a zsidók ellen, akik minden bűnben részesek voltak, így a gonoszságuk teljességgel tűrhetetlen volt. Soha nem szabad hát elfelejteni, hogy az egyház ama tagjai, akiknek Isten igazsága kijelentetett, ezen az alapon még megbocsáthatatlanabbak, mert tudatosan és akarattal szítják fel az Ő haragját, s a kitartásuk a bűnben teljesen méltatlanná teszi őket bármiféle megbocsátásra. A cselekedet szörnyűséges kegyetlenségét az is fokozza, mikor elmondja, hogy a más vonatkozásban finnyás és a csemegékhez szokott férfiakat úgy megvadítja az éhség, hogy nem adnak ebből az iszonyatos élelemből a feleségeiknek és a megmaradt gyermekeiknek. Ahogyan Jeremiás is konkrétan kimondja, hogy az irgalmas nőket annyira megőriztette az éhség, hogy megfőzték a saját gyermekeiket (JSir4:10). Ami ez után következik a méhlepényről, az még szörnyűbb,

⁹⁵⁸ “Cui lingua stridet absque intelligentia.” – Latin. “Lesquels grondent sans intelligence.” – Francia.

mert így nevezik azt a membránt, ami magzatot veszi körül az anyaméhben annak minden kinövésével. Az, hogy egy mocskos bőrdarabot kell ételnek tekinteniük, melynek még a látványa is undorító, világosan mutatja Isten bosszújának borzalmasságát.

58. *Hogyha meg nem tartod és nem teljesíted e törvény minden ígését.* Mivel még a hívőket is akadályozza és visszatartja a testi tökéletlenségük a kötelezettségeik teljesítésétől, jóllehet hajlamosak a törvény iránti szándékos engedelmességre és buzgón igyekeznek eleget tenni annak, itt gondosságot és figyelmet követel tőlük, mert „tartani (*custodire*) és teljesíteni” annyi, mint megadni annak az igyekvő és szorgalmas törődést. S Isten kijelenti, hogy ha az izraeliták nem szánják oda magukat teljes mértékben a törvény megtartására, bosszút készít a számukra a hanyagságukért. Valóban súlyos és komoly fenyegetés ez, mely által a bűn semmiféle vonatkozásban sem bocsánatos, mert tökéletes engedelmisséget követel „a megtartásotok e törvény minden ígését, a melyek meg vannak írva” szavakkal. Észben kell azonban tartanunk, amit már megmutattam: Mózes azért volt ennyire szigorú a kényszerítéseivel, hogy a nép, meggyőződve arról, hogy ítélet alatt állnak, Isten kegyelmére bízta magát. Senki sem vágyik ugyanis Krisztusra, csak akik előtte elvetnek minden, a saját cselekedeteikbe vetett magabiztosságot, s az üdvösség egésze reménységét az ingyenes megbocsátásra alapozzák. Az itt feljegyzett átok úgy vár a törvényszegőkre, hogy Isten ugyan megbocsát a gyermekeinek, de néha mégis ostromozza őket, és végrehajtja az elvetetteken a bosszút, amire rászolgáltak. Az engedelmisség forrását is jelzi, amikor ezt mondja: „hogy féljed e dicsőséges és rettenetes nevet, az Úrét, a te Istenedét”, mert minden, nem az istenfélelemből származó erény csak füst. S hogy a megvetésük megbocsáthatatlan legyen, Isten nevét „dicsőségesnek és rettenetesnek” mondja, mert a vaskos ostobaság jele, amikor Isten fensége és dicsősége nyíltan elénk tárul, de mi nem indulunk tiszteletre iránta, hogy megalázkodnánk Előtte. Valami, a korábbinál rémisztőbbel fenyeget azonban, amikor elmondja, hogy a *csodálatos* csapások nemcsak a szülőket érik, de a gyermekeiket és a leszármazottaikat is. Nem úgy kell ezt érteni, ahogyan egyesek⁹⁵⁹ értelmezik, miszerint csodálatos módon fokozza majd a csapásokat, vagy mások szerint különbözővé teszi azokat, mert ez túlon túl erőltetett és homályos. A פֶּלָא, *phela* szó csodálatosat, vagy titkosat és rejtettet jelent, ezért véleményem szerint itt a bosszú rendkívüli és hihetetlen módjait érti, mely meghaladja az emberi felfogóképesség határait. Egymás mellé helyezi a csapásokat és a betegségeket az utóbbiakkal magyarázva, hogy milyen lesz a csapások természete – hacsak talán nem jobb azt gondolni, hogy a *fajta*it említi a *fajnak*, ami valószínűbbnek látszik. Utóbb igazi⁹⁶⁰ és maradandó betegségeknek nevezi a csapásokat, vagy azért, mert biztosan előfordulnak majd, vagy azért, mert mindvégig fennmaradnak. A héber נֶאֱמָנוּת, *neumanoth* szót ugyanis mindkét módon lehet magyarázni.⁹⁶¹ Néha kétségtelenül *megbízhatót* jelent, vagyis olyat, ami nem megtévesztő, néha pedig szilárdat, vagy maradandót, s szerintem ide ez a jelentése illik a legjobban, miszerint a csapások nagyságához hozzáadja azok hosszas fennállását.

Megint megemlíti „Egyiptom betegségeit”, de nem azokat, melyeket maguk is elszenvedtek Egyiptomban, hanem amelyektől az egyiptomiakat látták szenvedni. Azt mondja tehát, hogy Istennek a hitetlenekkel szemben tanúsított szigorúsága, aminek a szemlélői voltak, zúdul majd a saját fejükre, ha követőik lesznek az istentelenségükben. Természetes dolog volt, hogy féljenek Isten ítéleteitől, amiknek a szemtanúi voltak, sőt mi több, amelyektől ők maguk is rettegetek.

61. *Mindazt a betegséget és mindazt a csapást is.* Ez az igeszakasz azt erősíti meg, amit korábban mondtam a csapásokról és a betegségekről, mert a betegség először mind *fajta*

⁹⁵⁹ Így fordítja a Vulgata. „Elkülöníti, vagy különbözővé teszi minden mástól, mert nagyobbak és rosszabbak lesznek” – Oleaster, idézve Poole Synopsis-ában.

⁹⁶⁰ Károlinál: *gonosz és maradandó.* – a ford.

⁹⁶¹ A szó gyökere az אָמֵן, *amen*, Taylor fordítása szerint *fidoe, constantes*.

bukkan elénk, majd követi azt a csapás, aminek tágabb a jelentése, és magában foglalja az összes átkot. Mégis, miután oly sok büntetésformát sorolt fel, kijelenti, hogy Isten még az eltörlésükhöz szükséges egyéb fegyverekkel is fel van fegyverezve, s amilyen bizonyosan végtelenek és megszámlálhatatlanok az Ő áldásai, olyan bizonyosan felfoghatatlanul nagy az Ő hatalma a törvény megvetésének megbosszulásához. Az utódok megtapasztalták, sőt most még mi magunk is megfigyelhetjük részben, hogy mennyire igazak voltak ezek a fenyegetések, mert ahogyan kitört és egyre jobban elhatalmasodott az emberek makacssága, annál inkább áradtak Istentől árvízként az új, és soha nem hallott büntetések.

62. *És kevesen maradtok meg.* Mivel megígérte Ábrahámnak, hogy az ő magvát úgy megsokasítja, mint a csillagokat az égen, ezért Isten haragjának kiemelkedő jele volt, hogy az utódok létszáma nagyon megfogyatkozzon.⁹⁶² Ezt a hasonlatot itt tehát. mait a nyomorúságuk fokozása végett tesz, nem egyszerűen csak a „sokaságra”, vagy nagy létszámra, és a „csekély létszámra” kell vonatkoztatni, hanem arra az ígéretre is, melynek igazsága oly világosan megmutatkozott. Így viszont észrevehették, hogy a korábbi nagy létszámuknak, mely úgy elfogyott, ahogyan a Nap heve felszárítja a vízcseppeket, csakis Isten haragja vethetett véget.

63. *És a miképen örvendezett az Úr rajtatok.* Isten népe iránti csodálatos és felbecsülhetetlenül nagy szeretetét tárja itt elénk, amely miatt örömmel halmozta el őket az áldásaival. Ezért a romlottságuk még aljasabb és tűrhetlenebb volt abban, hogy Isten, Aki önként hajlott a nagylelkűségre, kénytelen volt félretenni az irántuk érzett szeretetét. S bár csak hasonlattal mondja, hogy Isten örömét leli a gonoszok megsemmisítésében, mégsem minden jó ok nélkül alkalmazza Rá ezt a kifejezést, hogy megtudjuk: Ő ugyanúgy nem képes nem védelmezni a törvényét és nem megbosszulni annak megvetését, mint ahogyan Önmagát sem képes megtagadni. Ézsaiás által valóban azt panaszolja (Ézs10:24), hogy akaratlanul kénytelen büntetni a zsidókat, de ez a két dolog teljesen összeegyeztethető: Ő örömét leli az igazságos ítéleteiben, de ugyanakkor tudatában van az irgalmasságának és az elnézésének is, így inkább megbocsátana, ha az emberek gonoszsága ezt még lehetővé tenné. Mózesnek ez a kifejezése azonban, mely szerint Isten vigaszt merít a gonoszok megbüntetéséből, folytonosan megtalálható a prófétáknál is.

64. *És szétszór téged az Úr minden nép közé.* Az előző vers végén azzal fenyegetett, hogy száműzi őket, ami sokkal fájdalmasabb volt Izrael népe számára, mind bármely más nemzetnek. Miután a haza iránti vonzódás mindenki számára természetes, kellemetlen attól távol lenni. Az izraelita nép helyzete azonban különleges volt, mert Isten ígérte meg nekik a Kánaánt örökségül, s nem voltak onnan kiűzhetők anélkül, hogy a mennyei Atyjuk meg nem tagadta volna őket. Most azonban következik a második és harmadik lépés, mert a száműzetéshez hozzáteszi a nyomorúságos szétszóródást, a szétszóródáshoz pedig a rettegést és a nyughatatlansággal teli sóvárgást. A nyomorúságuk tehát csak fokozódott, amikor Isten haragjának vihara pelyvaként szórta őket szanaszét, így szétszóródtak és nagyon különböző országokban kellett élniük. Futólag hozzáteszi a szolgaság általam már említett másik fajtáját is, tudniillik hogy nemcsak az emberek, de a bálványok szolgálivá is teszi őket. A harmadik lépés pedig a nyugalom hiánya, s ez messze a legnyomorultabb állapot minden között, amikor foglyokként szolgálják a zsarnok győzteseket, és nincsen biztos uruk. Ám az mégis a legjogosabb jutalom volt a nép hálátlanságáért, hogy sehol ne találjanak nyughelyet, miután elvetették az Isten által nekik felkínált nyugalmat, amint arról Ézsaiásnál olvasunk (Ézs28:12). De még jobban kiterjeszti az önmagában is eléggé keserű gonoszságot, mert nemcsak vándorolniuk kellett zavarodottan, s azonnal mindenhol továbbindulniuk, de akárhová is érkeztek, az elme belső felkavarodása követte őket mindenüvé elmaradhatatlan útítárásként. S még fájdalmasabb dolog a titkos félelem sanyargatása, mint a külső erőszak. A hívők ugyanis, noha őket is ide-oda hányhatják a nyugtalanító hullámok, mégis nyugodt

⁹⁶² “A une pongée de gens” – egy maroknyi emberre. – Francia.

elmével támaszkodnak Istenre, a gonoszoknak viszont bármennyire is vágyakoznak megnyugodni a biztonságban, soha nincs meg a valódi békességük, s ha egy időre letargiába is esnek, Isten akkor is hamarosan felrázza őket, akár akarják, akár nem. Bizonyos, hogy ahogyan a jól rendezett elme Isten kegyességének a jele, úgy az egyike az állandó és gyógyíthatatlan félelem az Ő szörnyű büntetéseinek.

Mivel a lelki büntetésektől való félelem csak kevés befolyást gyakorol az istentelen emberekre, Mózes megannyi szóban nagyítja fel azt, ami felett az izraeliták egyébiránt gondatlanul átsiklanának. Különösen arra mutat rá, milyen félelmetes kínok várnak a gonoszokra, amikor azt mondja, hogy az életük mondhatni a szemük előtt válik kétségessé, ezért éjjel-nappal rettegni fognak. Egy lenyűgöző történet szól Dionüszioszról,⁹⁶³ aki megparancsolta, hogy készítsenek gazdag vacsorát, tele mindenféle csemegével az egyik udvaroncának, aki az ő boldogságát magasztalta. A saját székébe ültette őt,⁹⁶⁴ hogy kényelmesen lakomázhasson, de elrendelte, hogy egy kardot függessenek a feje fölé egy lószőrszála. S ő, aki boldognak mondta az uralkodót, mikor látta, hogy a halál minden pillanatban milyen közel volt hozzá, nem mert sem enni, sem inni. Dionüszosz tehát azt vallotta meg, s hozott vele szégyent a saját fejére, hogy őt és a többi zsarnokot, noha félelmetesek a többi ember szemében, állandó félelem kínozza. S ugyanez a nyugalanság közös Isten minden megvetője számára, mert minél féktelenebbül tombolnak az Ő félelmének elfeledésével, annál jobban rászorgálnak arra, hogy a saját árnyékuktól is rettegjenek. Emellett mikor körülnézünk, és látjuk, hogy a halál mennyi formája vesz körül minket, nem is lehet másképp, mint hogy megszámlálhatatlanul sok aggodalom támad fel bennünk természetes módon. Miképpen segíthetnének hát magukon a nyomorúságos kételyektől és összezavarodástól zaklatott gonoszok, amikor látják, hogy ki vannak zárva Isten védelméből és ki vannak téve oly sok rossznak? Az elme nyugalma tehát csak Istentől, mint a mi Megtartónktól származhat, s attól, ha az Ő védelme alatt lelünk nyugalomra.

A „szemeidnek látása” szavakkal, kétségem sincs felőle, Mózes azokat a fantomokat⁹⁶⁵ és mumusokat érti, melyek a halál képét tárják az elvetettek szeme elé.

68. *És visszavisz téged az Úr Égyiptomba hajókon.* Tudjuk, hogy a nép különféle halálos veszélyek közepette lett kiűzve a sivatagba, úgyhogy ezekből csak rendkívüli csodákkal tudtak kimenekülni. Az utódaiknak tehát a legjobban arra kellett vágyni, hogy soha nem kerüljenek vissza ezekbe a hatalmas mélységekbe. Ő, Aki egyszer kimenekítette őket ezekből a halálos veszélyekből, valóban gyakran volt a Szabadítójuk, de hogy még emlékezetessé tegye az akkori áldásait, gondoskodott róla, hogy soha ne térjenek vissza abba a pusztaságba. A visszavitelük tehát ismét oda bizonyos értelemben a szabadítás kegyelmének eltörlése volt. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy lehetetlenség a népet hajókon visszavinni a száraz területeken keresztül, a válasz könnyű: mivel itt a fogságot említi, semmi abszurdítás nincs abban, ha azt mondjuk, hogy hajókon vitték őket, majd Moáb síkságánál értek partot,⁹⁶⁶ s onnan gyalog fejezték be a vándorútjukat a sivatagon keresztül.

⁹⁶³ Ezt a jól ismert történetet a szirakúzi Dionüszioszról és Damoklészről, az udvaroncáról Cicero meséli el. – *Tusculanae disputationes*.

⁹⁶⁴ “Pour reciter ceste felicite, qu’il avoit tant preschee” – hogy próbára tegye azt a boldogságot, amit olyannyira magasztalt. – *Francia*.

⁹⁶⁵ “Toutes illusions, fantasmes, et espouvantails, qui nous menacent de la mort” – minden képzelgést, fantomot és horort, melyek halállal fenyegetnek minket. – *Francia*.

⁹⁶⁶ Itt látszólag valami elnézéssel van dolgunk. A latin változat a “littus, quod planitiem Moah respicit” és a francia kellőképpen eltöröl bármi nehézséget, amit az utóbbi szó jelentene, egyszerűen a “pour les jeter en la plaine de Moab” szavakkal fordítva, azaz partra tették őket Moáb *síkságán*. Moáb síkságának egyedül a Holt-tenger mellett vannak partjai, s ez természetesen nem vonatkozhat az itt említett körülményekre. Maga a sivatag hajókkal történő átszelésének lehetetlensége is világosan bizonyítja azt, hogy az *út* szót nem szabad az útvonalra vonatkozóként értelmezni. Holden így magyarázza a szavakat: „Hajókon visznek majd oda, s nem azon a módon, ahogyan én megjelentem, és szóltam hozzátok. Dathe fordítása: “Navibus Jova vos deportari sinet in Aegyptum, quam terram nunquam a vobis revisendam dixerat”. A prófécia csodálatos beteljesedését dr. Kitto

Végül megmutatja, hogy milyen siralmas lesz az állapotuk, mivel arra vágnak majd, hogy eladják őket az ellenségeiknek, de senki sem veszi majd meg őket a hitványságuk miatt.

Deuteronomium 4

5Móz4:25-31

25. Hogyha majd fiakat és unokákat nemzesz, és megvénhedtek azon a földön, és elvetemedtek, és csináltok magatoknak faragott képet, akármihez is hasonlót, és gonoszt cselekesztetek az Úrnak, a te Istenednek szemei előtt, haragra ingerelvén őt:

26. Bizonyosságul hívom ti ellenetek e mai napon a mennyet és a földet, hogy elveszvéen hamarsággal elvesztek a földről, a melyre átmentek a Jordánon, hogy bírjátok azt; nem laktok sok ideig azon, hanem pusztára kipusztultok róla.

27. És az Úr szétszór titeket a népek közé, és szám szerint kevesen maradtok meg a népek között, a kik közé visz titeket az Úr.

28. És szolgáltok ott emberi kéz által csinált isteneknek: fának és kőnek, a melyek nem látnak, nem is hallanak, nem is esznek, nem is szagolnak.

29. De ha onnan keresed meg az Urat, a te Istenedet, akkor is megtalálod, hogyha teljes szívedből és teljes lelkedből keresed őt.

30. Mikor nyomorúságban leéledsz, és utólréneked téged mindezek az utolsó időkben, és megtérsz az Úrhoz, a te Istenedhez, és hallgatsz az ő szavára:

31. (Mert irgalmas Isten az Úr, a te Istened), nem hágy el téged, sem el nem veszít, sem el nem felejtkezik a te atyáidnak szövetségéről, a mely felől megesküdt nekik.

25. *Hogyha majd fiakat és unokákat nemzesz.* Jóllehet kezdetben csak a bálványimádásra utal, mégis, miután abból kiindulva általánosságban emeli fel a szavát a törvényszegőkkel szemben, s hirdeti a megbüntetésüket, tanácsosnak láttam ezt az igeszakaszt is a törvény szankciói közé sorolni. Már szigorúan megtiltotta nekik, hogy a bálványokhoz forduljanak, most pedig azt követeli, hogy ezt az utasítását adják tovább egészen az unokaiknak, és egész nemzetségüknek. Mintha azt mondta volna, hogy hűségesen ki kell tartaniuk a tiszta istentiszteletben, s nemcsak azért, nehogy megfosszák magukat a belépéstől a Kánaán földjére, de azért is, hogy miután hosszú időn át élvezték annak nyugodt birtoklását, nehogy kiűzzék őket onnan. A hosszú birtoklás ugyanis úgy megkeményíthette az elméiket a biztonságérzetben és a gögben, mintha nem kellett volna félniük a változástól. Nehogy tehát az idő múlásával abban bízzanak, hogy szilárdan megrögzültek, és emiatt alkalmat találjanak a nagyobb szabadosságra, most arra emlékezteti őket, hogy a büntetés, amiről már

foglalja jól össze: „Ez több alkalommal is bekövetkezett. Elmondják Ariszteász és Josephus, hogy Ptolemaiosz Philadelphosz idejében rengeteg héber rabszolga volt Egyiptomban, s maga a király is megvásárolt közülük vagy százezret, akiket azután felszabadított. Egyiptom valóban az ókori idők nagy rabszolgapiaca volt, s a zsidók nem egy legyőzője és elnyomója küldte oda a foglyainak egy részét eladásra. Titusnak 90 ezer foglya volt Jeruzsálem bevételé után. A 17 évnél idősebbeket a Római Birodalom különböző részeibe küldték közmunkára, emellett nagyon sokan pusztultak el az arénákban a vadállatokkal vívott harcokban. A tizenhét év alattiakat rabszolgaként adták el, ám ezzel a nemzettel szemben olyan mély volt a megvetés és a gyűlölet, hogy nagyon kevesen akarták megvásárolni őket, s a zsidók, akik végül szabadon maradtak, túl kevesen és túl szegények voltak a testvéreik megváltásához. A piac is telítődött velük, így pusztán névleges áron adták el őket – néha harmincasával, egyetlen kicsiny pénzérméért. Akiket nem tudtak eladni, azok börtönbe kerültek, ahol százával-ezrével pusztultak el a rossz bánásmód és az éhezés következtében. Egyiptom ezeknek a rabszolgáknak a jó nagy részét kapta, akik valószínűleg *hajókon* kerültek oda, mivel a rómaiaknak volt flottájuk a Földközi-tengeren, s sokkal könnyebb és biztonságosabb volt a tengeren szállítani őket, mint a szárazföldön, keresztül a sivatagon. S pontosan ugyanezek a dolgok történtek meg, amikor Hadrianus végleg elpusztította Izraelt, aki azzal tetézte be a sorsukat, hogy a római szenátus jóváhagyásával elrendelte: halálbüntetés terhe mellett egyetlen zsidó sem teheti be a lábát többé az atyái földjére.” – *Illustrated Commentary*, a maga helyén.

megtanulták, hogy rájuk vár, kiterjed az utódaikra is, mert Isten számára nem volt nehezebb kiűzni a távoli leszármazottaikat⁹⁶⁷ a nyugodt fészükéből, mint amennyire megakadályozni az örökségük birtokba vételét. S jöllehet a bálványokkal fenyegetőzik, mégis azzal az átokkal kapcsolatosan szól hozzájuk, ami Isten minden megvetőjének a feje felett függ. S hogy a fenyegetés még mélyebben érintse őket, „a mennyet és a földet” hívja bizonyosságul ellenük, mintha azt mondaná, hogy még az élettelen és értelem nélküli dolgok is tudatában voltak bizonyos értelemben Isten bosszúállásának. Azok véleménye szegényes, akik úgy vélik, hogy itt egy fogalomcserével angyalokról és emberektől van szó,⁹⁶⁸ mert hamarosan meglátjuk, hogy ugyanez a kifejezésforma ismétlődik. S mikor egy énekben azt mondja, hogy „Figyeljete egek, hadd szóljak! Hallgassa a föld is számnak beszédeit!” (5Móz32:1), akkor egy túlzással azt jelzi, hogy a szavait érdemes meghallgatnia minden teremtménynek. Ezért Ézsaiás is, az ostobaságukban eltompult zsidók legnagyobb gyalázatára, a szavait a mennyhez és a földhöz intézi (Ézs1:2).

Mikor a mennyet és a földet Isten bosszúállása tanúinak nevezi, az ugyanaz, mintha azt mondaná, hogy az ugyanolyan világosan jelenik majd meg a szemünk előtt, mint ahogyan az ég és a föld megjelennek, s miután elmondja, hogy el fognak pusztulni, azt is elmondja, hogy mi módon: tudniillik Isten fogja szétszórni őket és csökkenteni le nagyon csekélyre a létszámukat. Ami ezt követi, az abszurdnak tűnhet, mivel nem kellene a büntetéseik közé sorolni, hogy idegenek között fognak bálványokat imádni, hiszen már önszántukból imádták azokat a saját földjükön. Ez a nehézség azonban két módon is könnyedén feloldható: (1) a száműzetés a jogos büntetés volt a számukra, mely által teljes mértékben belemerülhettek ezekbe a tisztátalan hajlamokba. Így ellentét áll fenn a pogány nemzetek és a szentföld között, mintha Isten azt mondta volna, hogy nem tűri az utóbbi beszennyezését a babonáikkal. (2) a leplet mondhatni levették, s ők megszégyenülnek, amikor majd halott bálványokat kell szolgálniuk. Az sem kérdőjelezhető meg, hogy lelki sebeket szereztek azoktól az undorító praktikáktól, melyekben korábban az örömeiket lelték. Én is mondtam már (5Móz28:36) máshol, hogy ezt az utóbbi magyarázatot tartom jobbnak. Emellett meg is feddi őket, amiért halott képmásokat imádnak,⁹⁶⁹ melyeket romlandó anyagokból emberi kezek alkottak.

29. *De ha onnan keresed meg az Urat.* Ebben az igeszakaszban is arra buzdítja és ösztökéli őket, hogy legyenek biztosak a megbocsátásban, nehogy porba döntse őket a bánat, amikor Isten keze lesújt rájuk. A kétségbeesés ugyanis olyan dühöt vált ki a nyomorultakból, hogy képtelenek magukat odaszánni Istennek. Eléjük tárja tehát a büntetés másik célját: még a nyomorúság közepette is érezzék Isten jóságának ízét, amivel a megtérésre hívogatja őket. A bűnös ugyanis soha nem adja a fejét Isten keresésére, amíg nem véli Őt az imádsággal elérhetőnek. Sőt, arra ösztönzi őket, hogy térjenek vissza az őszinte és szilárd elméhez, mert semmit sem nyernek hamis megvallásokkal. Tudjuk, hogy semmi sem közönségesebb, mint panaszkodni Istennek, valahányszor csak bajok nehezedenek ránk, de amikor ezek szünetelnek, azonnal visszatérünk a természetes állapotunkhoz. Az őszinte megtérést írja tehát elő, mert a „teljes szívből” pontosan azonos a „becsület szívvvel” (*integrum*), amit a kettős, vagy tettetett szívvvel állított szembe. Ezt pedig meg kell jegyezni,⁹⁷⁰ nehogy a tökéletlen értelmünk

⁹⁶⁷ „Abnepotes” - *Latin*. Azaz, az unokáik unokáit.

⁹⁶⁸ „Mikor a mennyet és a földet hívja tanúbizonyosságul, akkor egy fogalomcserével minden mennyei és földi dolgot szólít, melyeket tulajdonképpen tanúbizonyságoknak nevez. Így vélekedik Theodoret. S így mondja a költő is: *Vos aeterni ignes, and non violabile numen Tester* (Vergilius Aeneas, 2. 154), mert a platonisták úgy vélték, hogy az égi tüzek, azaz a csillagokat az értelmük, vagy az őrangyalok mozgatója, akiket alacsonyabbrendű istenekként tiszteltek.” – *Cornelius a Lapide*, a maga helyén.

De Lyra megjegyzése: „*azaz*, minden a mennyben és a földön létező értelmes teremtmény, mivel senki más nem képes tulajdonképpen tanúbizonyosságot tenni, csak egy értelmes teremtmény.”

⁹⁶⁹ „Des marmousets sans sens”, érzéketlen bábok. – *Francia*.

⁹⁷⁰ Kiegészítés a francia változatban: “*car s’il avoit une pleine perfection requise*” – mintha teljes tökéletességet követelne itt.

megzavarjon minket. Mivel az emberek képtelenek teljes mértékben átadni magukat Istennek, a saját tehetetlenségük tudata hajlamos fásultságot előidézni. Ha viszont nem viselkedünk megtévesztően, akkor meg van írva, hogy a bűnbánatunkat Isten elfogadja.

30. *Mikor nyomorúságban leéledsz.* Itt megmutatja a büntetések jótékony hatását a hasznosságuk alapján, mert amit az apostol mond, azt a tapasztalat is megerősíti: „Bármely fenyítés ugyan jelenleg nem látszik örvendetesnek, hanem keservesnek, ámde utóbb az igazságnak békességes gyümölcseivel fizet azoknak, a kik általa gyakoroltatnak” (Zsid12:11). Eszükbe juttatja tehát Isten csapásainak hasznosságát – nehogy azok felfingereljék őket – mert soha nem fordulnának Istenhez, amíg ez az orvosság nincs a segítségükre. Ezért elmondja nekik, hogy miután Isten átkai sújtották őket, ha keresik Őt, meg is találják, s a reménységükhöz alapot ad nekik mind Isten természetében, mind a szövetségében. Biztosítja őket arról, hogy Isten azt akarja: engeszteljük Őt ki, mert Ő a természeténél fogva könyörületes. De hozzáteszi ennek egy további megerősítését is, ami még bizonyosabb és ismerősebb: tudniillik hogy Isten örök szövetséggel fogadta őket örökbe.

Deuteronomium 29

5Móz29:10-28

10. **Ti e napon mindnyájan az Úr előtt, a ti Istenetek előtt álltok: a ti főembereitek, törzseitek, véneitek és a ti tisztartóitok, Izráelnek minden férfiai;**

11. **A ti kicsinyeitek, feleségeitek és a te jövevényed, a ki a te táborodban van, sőt favágóid és vízmerítőid is;**

12. **Hogy szövetségre lépjetek az Úrral, a ti Istenetekkel, és pedig az ő esküjével erősített kötésre, a melyet ma köt meg veled az Úr, a te Istened;**

13. **Hogy az ő népévé emeljen ma téged, ő pedig legyen néked Istened, a miképen szólott néked, és a miképen megesküdt a te atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak.**

14. **És nem csak ti veletek kötöm én e szövetséges, és ez esküvésses kötést,**

15. **Hanem azzal, a ki itt van velünk, és itt áll e mai napon az Úr előtt, a mi Istenünk előtt, és azzal is, a ki nincsen e mai napon itt velünk.**

16. **(Mert ti tudjátok miképen laktunk Égyiptomnak földén, és miképen jöttünk által a nemzetek között, a kiken általjöttetek.**

17. **És láttátok az ő undokságaikat és bálványaikat: fát és követ, ezüstöt és aranyat, a melyek nálok vannak.)**

18. **Vajha ne lenne közöttetek férfi vagy asszony, nemzetség vagy törzs, a kinek szíve elforduljon e napon az Úrtól, a mi Istenünktől, hogy elmenjen és szolgáljon e nemzetek isteneinek; vajha ne lenne közöttetek méreg- és ürmtermő gyökér!**

19. **És ha lesz, a ki hallja ez esküvésses kötésnek ígéit, és boldognak állítja magát az ő szívében, ezt mondván: Békességem lesz nekem, ha a szívem gondolata szerint járok is, (hogy a részeg és a szomjas együtt veszszenek):**

20. **Nem akar majd az Úr annak megbocsátani, sőt felgerjed akkor az Úrnak haragja és búsulása az ilyen ember ellen, és rászáll arra minden átok, a mely meg van írva e könyvben, és eltörli az Úr annak nevét az ég alól.**

21. **És kiválasztja azt az Úr veszedelemre, Izráelnek minden törzse közül, a szövetségnek minden átka szerint, a melyek meg vannak írva e törvénykönyvben.**

22. **És ezt fogja mondani a következő nemzedék, a ti fiaitok, a kik ti utánatok támadnak, és az idegen, a ki messze földről jön el, ha látni fogják e földnek csapásait és nyomorúságait, a melyekkel megnyomorította azt az Úr:**

23. Kénkö és só égette ki egész földjét, be sem vethető, semmit nem terem, és semmi fű sem nevededik rajta; olyan, mint Sodomának, Gomorának, Ádmának és Czeboimnak elsülyesztett helye, a melyeket elsülyesztett az Úr haragjában és búsulásában.

24. Azt fogják majd kérdezni mind a nemzetek: Miért cselekedett az Úr így ezzel a földdel? Micsoda nagy felgerjedése ez a haragnak?

25. És ezt mondják majd: Azért, mert elhagyták az Úrnak, az ő atyáik Istenének szövetségét, a melyet akkor kötött velök, a mikor kihozta őket Egyiptom földről;

26. És elmentek, és szolgáltak idegen isteneket, és imádták azokat; olyan isteneket, a kiket nem ismertek volt és nem adott nékik az Isten.

27. És felgerjedett az Úrnak haragja e föld ellen, hogy reá hozza mindazt az átkot, a mely meg van írva e könyvben.

28. És kigyomlálta őket az Úr az ő földjéről haragjában, búsulásában és nagy indulatjában; és vetette őket más földre, a mint mai nap is van.

10. *Ti e napon mindnyájan az Úr előtt, a ti Istenetek előtt álltok.* Mózes, mint Isten kijelölt képviselője,⁹⁷¹ ismét ünnepélyes felszólítással erősíti meg a tanítást, amit hirdet. E célból mondja el, hogy az izraeliták nemcsak Isten hangját meghallgatni álltak ott, hanem hogy szövetségre lépjenek Vele azért, hogy komolyan, és illő tisztelettel tehessenek eleget a nekik adott ígéret feltételeinek. S nemcsak a vezetőikhez szól, de miután a főemberekkel, a vénekkel és az emberekkel kezdte,⁹⁷² leereszkedik a kisgyermekhez és a feleségekhez, hogy megérthessék: az egész nemzetségük, a legkisebbtől a legnagyobbig köteles megtartani a törvényt. Sőt, azt is hozzáteszi, hogy az idegenek, akik Izrael Istenének szolgálatára adják a fejüket, s még az ajtónállók és az inasok⁹⁷³ is benne foglaltatnak a szövetségben. Teszi ezt annak érdekében, hogy még ünnepélyesebb hatást gyakoroljon azokra, akik az eredetüket a szent pátriárkáktól származtatják. Sőt, hogy nagyobb tisztelettel fogadják el a szövetséget, elmondja, hogy az esküvel is meg lett erősítve. Ha pedig az esküszegés ember és ember között megvetendő, akkor sokkalta kevésbé megbocsátható annak nem teljesítése, amit Istennek ígértünk az Ő szent nevében. Végül azt követeli, hogy a szövetséget tiszteljék, annak mind az előnyei, mind a régi mivolta okából. Semmi sem volt előnyösebb az izraeliták számára, mint amikor Isten a saját népeként fogadta őket örökbe. Ez a páratlan előny tehát joggal tette a szövetséget beteljesítésre érdemessé, s ennek az áldásnak a kiemelkedő nagysága mellett Isten már a megszületésük előtt sok-sok évvel⁹⁷⁴ óvta őket a kegyelmével.

Nagyon hálátlan dolog lenne tehát, ha nem ölelnék buzgón és hevesen magukhoz a szeretetének ezt a jeles zálogát. Mindazonáltal felmerül itt a kérdés, hogy miképpen kerültek be a kis gyermekek a szövetségbe, amikor még nem voltak elég idősek (a szövetség tartalmának)⁹⁷⁵ megismeréséhez. A válasz könnyű: jóllehet hit által még nem kapták meg a megígért üdvösséget, s a teste sem tagadták meg oly módon, hogy odaszánták volna magukat Istennek, mégis ugyanazokkal a kötelekekkel kötődtek Őhöz, mint amiket a szülők is magukra vállaltak. Miután ugyanis a kegyelem közös volt mindenki számára, illő dolog volt, hogy az egyetértésük a hálájuk kimutatásában szintén egyetemes legyen. Így amikor a gyermekek elérték a megfelelő életkort, jobb szívvvel kezdték el a megszentelődés útját járni, ha tudták, hogy ők már Istennek lettek szentelve. A körülmetélkedés ugyanis az örökbefogadásuk jele volt az anyaméhtől kezdve. Ezért, bár még nem volt hitük, vagy

⁹⁷¹ "Stipulator." – *Latin*. "Un notaire stipulant." – *Francia*.

⁹⁷² "Peres de famille." – *Francia*.

⁹⁷³ "Calones, et lixas." – *Latin*. "Les bucherons, porteurs de bagages, et goujats", a fahordók, a csomagok őrei, és a katonák fiai. – *Francia*.

⁹⁷⁴ "Quatre cens ans", négyszáz évvel. – *Francia*.

⁹⁷⁵ Kiegészítve a francia változatból.

értelmük, Isten atyai hatalommal bírt felettük, mert ily nagy megtiszteltetésben részesítette őket. Manapság így avatjuk be a csecsemőket a megkereszteléssel annak az Istennek a szolgálatába,⁹⁷⁶ Akit még nem ismernek, mert Ő a saját népeként jelöli meg, és a gyermekeinek mondja őket, amikor belevesi Krisztus Testébe. Mózes tovább is megy, kijelentvén, hogy a leszármazottaik ugyanúgy, ugyanannak a szövetségnek a tagjai, mintha csak Isten ejtette volna őket rabul. S mivel a rabszolgaság is továbbadódik az örökösödés útján, nem szabad abszurdnak látszania, hogy Istennek ugyanazokat a jogokat tulajdonítsuk, amit halandó emberek is megkövetelnek maguknak. Amit mond tehát, az megfelel az izraeliták emlékeztetésének arra, hogy a leszármazottaik nevében is szövetségre léptek Istennel, így mind saját magukat, mind a hozzájuk tartozókat Isten szolgálatára kell szánniuk.

16. *Mert ti tudjátok miképen laktunk Egyiptomnak földén.* Tudjuk, mennyire tetszenek az emberek elméinek az újdonságok, s ez megtörténhet az izraelitákkal is, amikor belépve a Kánaán földjére a bálványimádás megannyi, addig ismeretlen formájával találkoznak, mely ugyanannyi csapdává válhat a rabul ejtésükhöz. Noha tehát nem voltak hozzászokva még az efféle romlottságokhoz, mégis, a korábbi példákkal buzdítja őket az óvatosságra. Tudták ugyanis, hogy Isten utálta az egyiptomiak és más nemzetek babonáságait, amiket szörnyű módokon büntetett meg. Mózes tehát arra emlékezteti őket, hogy semmi okuk sincs utánozni a pogányok általuk még nem ismert rítusait, mert rendkívüli bizonyítékokon keresztül tudták, hogy bármiféle koholmányokat is alkottak a pogány nemzetek, azok mind gyűlöletesek voltak Isten számára. Ezt az érvet tehát a tapasztalatból származtatja, amivel bőségesen arra inti az izraelitákat, hogy óvakodjanak minden szemfényvesztéstől. Mikor azonban az egyes férfiakról és nőkről áttér a családokra és a törzsekre, azt jelzi, hogy akik másokkal társulnak a bűnben, hiába mentegetik magukat a nagy létszámukkal, mert az egész nemzet ugyanúgy elítélendő, mind egyetlen magánszemély. A 18. vers végét, „vajha ne lenne köztetek méreg- és ürmtermő gyökér”, egyesek bátortalanul úgy magyarázzák,⁹⁷⁷ hogy ne legyen köztetek méregtermő ember, aki keserű gyümölcsöket terem Istennek. A *gyökér* szót ugyanis én inkább a bűn rejtett alapösszetevőinek értelmezem, melyek, ha nem veszik elejüket idejében, gyorsan szárba szöknek és magasra nőnek, mert a belemerülés a bűnbe együtt jár a takargatással és a szemhunyással. S látszólag erre utal a zsidókhoz írott levél szerzője is, amikor buzdítja a hívőket, nehogy a hanyagságuk folytán „a keserűségnek bármely gyökere, fölnevekedvén, megzavarjon, és ez által sokan megfertőztetessenek” (Zsid12:15). Amint tehát bárki megpróbálja a felebarátait hamis istenek imádatára ösztökélni, Isten megparancsolja, hogy töröljék ki azt az embert a népe közül, nehogy kifakadjon a méreg, s a keserű gyökér meghozza a maga természetes gyümölcsseit mások megrontásában. Az ürömet (*absinthium*) említi itt a szó rossz értelmében, mint oly sok helyen máshol is, a kellemetlen illata miatt, hacsak nem valami más növényről van szó, ami talán valószínűbb.⁹⁷⁸

19. *És ha lesz, a ki hallja ez esküvése kötésnek ígét.* Megmutatja, hogy nem ok nélkül használta az ünnepélyes és komoly eskü alatti köteletségvállalást, mivel semmi sincs megszokottabb az emberek számára, mint amikor hízelegnek önmaguknak és léhasággal kerülik ki Isten döntését. Azért ismétli meg, hogy Isten előtt állnak, Akit nem lehet becsapni,

⁹⁷⁶ “Luy sont consacrez par le baptesme, pour estre siens”, szenteljük őket Neki a megkeresztelés által, hogy az Övéi legyenek. – *Francia*.

⁹⁷⁷ Mások mellett de Lyra is, akinek a magyarázata az alábbi: „Egyeseket megrontott a bálványimádás, akik aztán további embereket is megrontottak romlott rábeszéléssel.” Dathe mondja: „Ez egy közmondásszerű kifejezés, aminek a jelentése ez: nehogy bárki fellázadjon az egy Isten imádatának elsődleges törvénye ellen, és önmagában azokon a dolgokon gondolkodjon, amiket a következő igevers sorol fel.”

⁹⁷⁸ „Az לענה szó egy rendkívül kellemetlen és keserű növényt jelent, s ennek az üröm volt a jól alátámasztott és valószínűsíthető fordítása. Ezért gondolunk az *Artemisia absinthium*-ra. Meg kell azonban vallani, hogy a לענה-nak erőteljesebb a hatása, mint az európai ürömnak. Értelmezhetjük tehát úgy is, hogy valamiféle károsabb növényfajtáról van szó, hacsak, amint Gesenius megjegyzi, az efféle, magyarázatot igénylő igeszakaszokban a növény nevét átvitt értelemben használják *méreg* jelentéssel.” – *Illustrated Comments* a Péld5:4-ről.

és Ő sem téveszt meg senkit, sőt még azt sem engedi, hogy könnyedén gondolkodjanak Róla, hogy féljenek a fenyegetésétől. Féljétek, mondja, Isten fenségét, így senki, aki megveti Őt, és belemerül a saját vágyainak kielégítésébe, mondhatni a tisztátalanságot ígére önmagának. „Boldognak állítani önmagát a szívében” annyi, mint titokban azt képzelni, hogy minden jól alakul majd: ahogyan a képmutatók teszi a bolond öntömjénezésükkel, mikor megtévesztő módon tapsolnak önmaguknak, hogy ne hallják Isten mennydörgéseit.⁹⁷⁹

Tanuljuk hát meg ebből az igeszakaszból, hogy semmi sincs rosszabb, mint a békességben reménykedni, ha közben Istennel háborúzunk, s azt ígérni magunknak, hogy Ő majd békén hagy, amikor a vágyaink zabolátlanságával provokáljuk Őt.

Az igevers végét „a részeg és a szomjas együtt veszszenek” a kétértelműsége miatt többféleképpen magyarázzák.⁹⁸⁰ Szégyellem, ha meg kell ismételnem a héber igemagyarázók ostoba fecsegéseit. Számomra kérdés sem férhet hozzá, hogy Mózes egy közmondásszerű szóképpel megtiltja nekünk a test már amúgy is kellően felhevített étvágyának serkentését az új serkentőkkel. Ahogyan tehát azt szokták mondani, hogy olajat öntenek a tűzre, akik a már meggyulladt tűzhöz adnak további lángokat,⁹⁸¹ úgy mondják, hogy részegest adnak a szomjashoz azok, akik a vakmerőségük serkentőszereit keresik, hogy még szabadabban vétkezhessenek. A vágyak ugyanis olyanok az emberben, mint a csillapíthatatlan vízkórosság. Ha pedig valaki efféle mértéktelenségbe merül, akkor részegest ad a szomjashoz, azaz a saját ostobasága örültségét a zabolátlan vágyaihoz. A רַוָּיָה, *ravah* azonban véleményem szerint itt is aktív értelemben használatos ugyanúgy, mint máshol. A zsolt23:5-ben ezt olvassuk: „csordultig van, רַוָּיָה, *revayah*, a poharam”, a Zsolt66:12-ben pedig a jól öntözött földet⁹⁸² emlegeti ugyanezzel a szóval, mert az bőségesen öntözi a gabonát és a fűvet. Nagyon helyes tehát, ha a testi vágyakat, melyektől égünk, a szomjúsághoz hasonlítja, a kicsapongó vakmerőséget pedig, ami megfontolás nélkül ragad el minket, az ittassághoz, mert a bűnös a jó és a rossz közötti különbségtételtől megfélemedkezve tompítja el magát. Ezért nevezi Pál érzések nélkülieknek (απηλλοτριωτες) azokat, akik a brutálisan megfélemedkeznek mind Istenről, mind önmagukról (Ef4:19).

20. *Nem akar majd az Úr annak megbocsátani.* Mózes itt azt tanítja, hogy a makacsság, amittől a gonoszok szándékosan megkeményednek, becsapja előttük a reménység ajtaját, ezért úgy találják majd, hogy Istent nem lehet kiengesztelni. A bizonyosan az minden bűnnek a csúcsa, amikor a nyomorult ember, aki átadatott a vétkeknek, saját maga oltja el az értelme világosságát és semmisíti meg Isten benne rejlő képmását, s vadállattá degenerálódik. Sőt mi több, még Istent is megfosztja úgy a trónjától, mintha nem Ő lenne a világ Bírája. S így sértik meg Őt azok, akik a átadják magukat a bűnnek, miközben magabiztosan várják a büntetlenséget.⁹⁸³ Isten esküszik meg Isten Ézsaiáson keresztül, hogy megbocsáthatatlan bűn volt, amikor felszólította őket önmaguk megkopasztására és siránkozásra, ők viszont az örömekre buzdították egymást fényesen lakomázva, s gúnyosan így szólva: „holnap úgyis meghalunk” (Ézs22:12-13). Az אָבָה, *abah* szóval Mózes teljes mértékben kizárja Isten

⁹⁷⁹ Kiegészítés a francia változatban: „par maniere de dire”.

⁹⁸⁰ “Ut addat ebriam sitienti.” – *Latin*. “Részegséget adni a szomjúsághoz” – *Amplified Version*. „Az ittast a szomjazóhoz” – széljegyzet. Ainsworth szerint: „részegest, azaz részeg *lelket* adni a szomjazónak, vagy nedveset a szárazhoz, ami a bünt bűnre halmozást jelenti, mint az Ézs30:1-ben is”. Dathe LeClerc magyarázatát követi: „vizet adni a szomjas léleknek”, s az Ézs44:3-hoz hasonlítja, ahol ugyanez a hasonlat szerepel, bár a szó jó értelmében.

⁹⁸¹ “Que ceux, qui augmentent le mal, mettent l’huile en la cheminee”, hogy akik a gonosztságot gyarapítják, azok olajat öntenek a kéménybe. – *Francia*.

⁹⁸² Károlinál: *bőség*: „*kihoztál bennünket bőségre*”. Az *Amplified Version* szerint: *gazdag hely*.

⁹⁸³ “Car ceux qui sous ombre d’échapper son jugement s’abandonnent ‘a pecher, luy font ce dishonneur de le despouiller de son empire”, mert akik átadják magukat a bűnnek, azok abban a tiszteletlenségben részesítik Őt, hogy megfosztják a saját birodalmától.

kegyelmét.⁹⁸⁴ Emellett szembeállítja Isten konkrét célját – tudniillik hogy nem akar majd megbocsátani – azok romlott gyönyöreivel, akik túl sok örömet lelnek a bűneikben. Íme, mit nyernek a nyomorult bűnösök a gögös viselkedésükkel, amikor megpróbálják lerázni magukról az Isten ítéletét az istenfélelemmel együtt!

S hogy még jobban kiemelje: Isten akarata engesztelhetetlen lesz ily hatalmas romlottsággal szemben, kijelenti, hogy Ő eltörli a földről mindazokat, akik ennyire féktelenül örültek a bűnnek. Végül pedig hozzáteszi, hogy átadja majd őket az átkoknak (*in anathemata*), így nem lesz többé helyük Izrael népében. Sokkal fájdalmasabb dolog pedig kivágnak a választott népből és átadni a gonosznak, ahogyan itt mondja, mint a természetes életet elveszíteni.

22. *És ezt fogja mondani a következő nemzedék.* Isten megerősíti, amit már láttunk, hogy a büntetések, melyeket ki fog szabni, nem közönségesek lesznek, vagy olyanok, melyeket a megszokottságuk miatt fel sem vesznek, hanem mint a csodák, melyek ámulatot váltanak majd ki az utódaikból. A kérdés ugyanis, amelyet itt feltesz, valami rendkívüli, nem könnyen felfogható dologra vonatkozik. Nem korlátozódik azonban az előző mondatra, hanem az átkok egész sorára utal. Nem mintha ezek közül bármelyik önmagában is nem keltene rettenetet, de amikor egymásra halmozódnak, minden embert csodálkozásra késztetnek, mind a számuk, mind a súlyosságuk és hosszú időtartamuk miatt, ezek tehát jelek és csodák voltak. Mindenütt előfordul ugyanis, hogy az embereket betegségek sújtják, s a szárazság is megszokott dolog egyetlen szezónban, de amikor a betegségek hozzáragadnak mondhatni a nép velejéhez, s a föld úgy kiszárad, mintha kénnel égetnék fel, az szörnyű színjáték, melyben Isten másképpen hihetetlen bosszúja világosan megmutatkozik. Ezért hozakodik elő Szodoma és Gomora esetével, melyekben látjuk, mi vár az elvetettek (Júd7).⁹⁸⁵ Az izraelitáknak mindig a szemük előtt volt a pusztulásuk, amióta csak beléptek a földre, hogy figyelmeztesse őket ez a szörnyű ítélet és reszkessenek attól. Azt is érdemes megemlíteni, hogy idegeneket említ a kérdés feltevőiként, s ebben Mózes azt jelzi, hogy ez a bosszú még a pogány nemzetek szemében is szörnyűséges lesz, s ez megfelel annak, amit Jeremiásnál olvasunk: „És sok nép megy át e városon, és ezt mondják egymásnak: Miért mívelte az Úr ezt e nagy várossal? És ezt mondják: Azért, mert elhagyták az Urnak, az ő Istenöknek frigyét, és idegen istenek előtt borultak le és azoknak szolgáltak.” (Jer22:8-9) Hasonló isteni fenyegetést jegyez fel az 1Kir9:8-9: „És bár e ház felséges”, mondja az elpusztított templomról, „mégis a kik elmennek mellette, elcsodálkoznak, felkiáltanak, és azt mondják: Miért cselekedett így az Úr ezzel a földdel és ezzel a házzal? És azt felelik: Azért, mert elhagyták az Urat, az ő Istenöket, a ki az ő atyáikat kihozta volt Egyiptom földéből, és idegen istenekhez ragaszkodtak, és azokat imádták, és azoknak szolgáltak: ezért bocsátá ő reájok az Úr mind ezt a nyomorúságot.” Amit utána olvasunk, az még félelmetesebb: „Íme, én oly veszedelmet hozok Jeruzsálemre és Júdára, hogy mindenkinek, a ki azt hallja, megcsendül bele mind a két füle” (2Kir21:12).

Mózes még fel is nagyítja a lázadásuk bűnét, amikor azt mondja, hogy elhagyván atyáik Istenét, a szabadító Istenüket, az Istent, Aki szövetséget kötött velük, elmentek, s furcsa és idegen isteneket szolgáltak, akiktől semmi előnyben nem részesültek ahhoz, hogy ezt cselekedjék.⁹⁸⁶ Isten ugyanis örökre Magához kötötte őket mind a tanításával,⁹⁸⁷ mind a hatalmának páratlan kinyilatkoztatásával. Ezért semmi ürügyük sem lehetett a megbocsátás

⁹⁸⁴ “Le verbe que nous avons translate *condescendre*, signifie venir a gre. Ainsi Moyse exclut toutes graces de Dieu”. Az ige, amit *méltóztatik*-nak fordítottunk (az Úr nem *méltóztatik* majd neki megbocsátani) egyetértést jelent. Mózes tehát kizárja Isten minden kegyelmét.” – Francia. יאבה, felment. – Taylor.

⁹⁸⁵ Kiegészítés a francia változatban: “Comme Sainct Jude aussi declare, que la foudre dont elles ont este abysmees, est figure du feu eternal” – ahogyan szent Júdas is kijelenti, hogy a villám, mely megsemmisítette őket, előképe az örök tűznek.

⁹⁸⁶ „Akiktől semmi részt sem kaptak.” – az *Amplified Version* széljegyzete.

⁹⁸⁷ „Sa parole”, az Ő Ígétével. – Francia.

végezt a tudatlanságuk, vagy a tévedésük okából, amiért elszakadtak tőle, és ismeretlen bálványokkal paráználkodtak.

Közben tanuljuk meg ebből az igeszakaszból szorgalmasan kutatni, kicsoda az igaz Isten és mi az Ő akarata, mert ismeret nélkül nem létezik igazi vallás, S ha Ő meggyőzte az Ő ókori népét a gonosz hálátlanságukról a szabadulásukkal kapcsolatosan, akkor most mi is még megbocsáthatatlanabbak leszünk, hacsak nem élünk állandóan az örök Megváltónkba vetett hitben.

Deuteronomium 30

5Móz30:1-10, 15-20

1. És ha majd elkövetkeznek reád mind ezek: az áldás és az átok, a melyet elődbe adtam néked; és szívedre veszed azt ama nemzetek között, a kik közé oda taszított téged az Úr, a te Istened;

2. És megtérsz az Úrhoz, a te Istenedhez, és hallgatsz az ő szavára mind a szerint, a mint én parancsolom néked e napon, te és a te fiaid teljes szívedből és teljes lelkedből:

3. Akkor visszahozza az Úr, a te Istened a te foglyaidat, és könnyörül rajtad, és visszahozván, összegyűjt majd téged minden nép közül, a kik közé oda szórt téged az Úr, a te Istened.

4. Ha az ég szélére volnál is taszítva, onnét is összegyűjt téged az Úr, a te Istened, és onnét is felvesz téged;

5. És elhoz téged az Úr, a te Istened a földre, a melyet bírtak a te atyáid, és bírni fogod azt; és jól tesz veled, és inkább megsokasít téged, mint a te atyáidat.

6. És körülmetéli az Úr, a te Istened a te szívedet, és a te magodnak szívét, hogy szeressed az Urat, a te Istenedet teljes szívedből és teljes lelkedből, hogy élj.

7. Mind ez átkokat pedig rábocsátja az Úr, a te Istened a te ellenségeidre és gyűlölőidre, a kik üldöztek téged.

8. Te azért térj meg, és hallgass az Úr szavára, és teljesítsd minden parancsolatát, a melyeket én e mai napon parancsolok néked.

9. És bővülködővé tesz téged az Úr, a te Istened kezeidnek minden munkájában, a te méhednek gyümölcsében, a te barmodnak gyümölcsében és a te földednek gyümölcsében, a te jódra. Mert hozzád fordul az Úr és öröme lesz benned a te jódra, a miképen öröme volt a te atyáidban.

10. Hogyha hallgatsz az Úrnak, a te Istenednek szavára, megtartván az ő parancsolatait és rendeléseit, a melyek meg vannak írva e törvénykönyvben, és ha teljes szívedből és teljes lelkedből megtérsz az Úrhoz, a te Istenedhez.

15. Lám elődbe adtam ma néked az életet és a jót: a halált és a gonoszt.

16. Mikor én azt parancsolom néked ma, hogy szeressed az Urat, a te Istenedet, hogy járj az ő útain, és tartsd meg az ő parancsolatait, rendeléseit és végzéseit, hogy élj és szaporodjál, és megáldjon téged az Úr, a te Istened a földön, a melyre bemégy, hogy bírjad azt.

17. Ha pedig elfordul a te szíved, és nem hallgatsz meg, sőt elhajolsz és idegen isteneket imádsz, és azoknak szolgálsz;

18. Tudtotokra adom ma néktek, hogy bizony elvesztek: nem éltek sok ideig azon a földön, a melyre a Jordánon áttalélván, bemégy, hogy bírjad azt.

19. Bizonyosságul hívom ellenetek ma a mennyet és a földet, hogy az életet és a halált adtam előtökbe, az áldást és az átkot: válaszd azért az életet, hogy élhess mind te, mind a te magod;

20. Hogy szeressed az Urat, a te Istenedet, és hogy hallgass az ő szavára, és ragaszkodjál hozzá; mert ő a te életed és a te életednek hosszúsága; hogy lakozzál azon a földön, a mely felől megesküdt az Úr a te atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, hogy nekik adja azt.

1. *És ha majd elkövetkeznek reád mind ezek.* Ismét megerősíti, amit máshol már láttunk: Isten soha nem bünteti oly szigorúan az egyházát, hogy ne lenne kész visszatérni a kegyelemhez, sőt, a büntetésekkel, legyenek azok látszólag bármennyire is kegyetlenek, a megbüntettetteket, akik úgy semmisültek meg, mintha a szívük hajlott volna arra, a megtérésre hívogatja, hogy bocsánatot nyerjenek. Jóllehet tehát minden oldalról körülveszi őket az ok a kétségbeesésre Isten izzó haragja miatt, Ő mégis azt parancsolja nekik, hogy szedjék össze magukat és legyenek jó reménységgel. De arra is emlékeznünk kell, amit már kimutattam Mózes szavaiból: a megbékélés nincs mindenkinek válogatás nélkül felkínálva, hanem ez az áldás speciális kiváltság folytán csakis az egyházé. Ezt értjük meg abból a speciális ígéretből is,⁹⁸⁸ mely szerint vesszővel látogatja meg a bűnüket, de a kegyelmet nem vonja meg tőlük. Most azonban azt is hozzá kell tenni, hogy ez nem közös mindenki számára, akik az egyház tagjainak vallják magukat, csak a mag maradékaé,⁹⁸⁹ s azoké, akiket Pál a kegyelemből való választás maradékának nevez (Rm11:5). A képmutatók számára, akik noha összekeverednek a hívőkkel, nem hasznosabb Isten üdvözítő csapásait elszenvedni, mint az idegenek számára. Ez az ígért tehát csak egy adott létszámára vonatkozik, mert mindig szükséges volt valamennyi embernek maradékként megmaradni, hogy Isten szövetsége szilárdan és biztosan megálljon.

Mózes azonban nemcsak azt parancsolja meg az izraelitáknak, hogy húzzanak hasznát Isten csapásaiból, hanem kitér az áldásaira is, melyek elvezethetik őket az Ő örömteli szolgálatára. Ez az összehasonlítás ugyanis nem csekély hasznukra volt Isten ítéleteinek szemléltetésében.⁹⁹⁰ Ha egyedül a büntetések foglalták volna le az elméiket, akkor a tudásuk csak részleges, és homályosabb lett volna, mikor azonban egyrészt azt vették fontolóra, hogy nem hiába szolgálták Istent, másrészt pedig elhagyván Őt a boldogság csúcsáról a legmélyebb nyomorúságba estek, könnyen kikövetkeztették, hogy bármiféle szerencsétlenséget szenvedtek el, az mind az istentelenségük gyümölcse és jutalma volt. Az sem kétséges, hogy a törvény alatt Isten úgy alkalmazkodott az éretlen és tudatlan néphez, hogy az áldásainak és az átkainak menete teljesen világos volt, s megmutatkozott, hogy sem a törvény megtartásának elvetését, sem a törvény megszegését nem úszták meg büntetlenül. Isten gyakran kijelenti a prófétái által, hogy amíg a gyermekei engedelmesek voltak, Ő a Maga részéről Atyjuk maradt. Ebből pedig világosabban megérthető, hogy a körülményeik romlása az Ő jogos felháborodásának következménye. A gonoszok korábban valóban igyekeztek ezzel a kifogással védeni a babonáságaikat, mert például mikor Jeremiást akarták megcáfolni, büszkén azzal dicsekedtek, hogy minden rendben volt velük, amikor „füstölő áldozatot vittek az ég királynőjének” (Jer44:17). A próféta azonban bámulatosan megcáfolja ezt az öncélú romlottságot, mert megmutatja, hogy Isten a legvilágosabb módon bosszulta meg az efféle beszennyezéseket, a városuk megsemmisítésével és a templom ledöntésével (Jer44:17, 22). A megkülönböztetés tehát, amiről Mózes most beszél, nem kerülhetett el a figyelmüket, hacsak nem szándékosan zárták ki a világosságot. Sőt, mivel ritkán történik meg, hogy az emberek bölcssek a bővelkedésben, az tanácsolja az izraelitáknak, hogy térjenek vissza a józan eszükhez bármi áron, mikor fájdalmas csapások érik őket. A száműzöttekhez szól ugyanis, akiket mikor Isten megfosztott az örökségüktől, elvesztették a reménységüket is, és azt ígéri nekik, hogy ha megtérnek, miután távoli földekre lettek száműzve, Isten kibékül

⁹⁸⁸ 2Sám12:14-15, Zsolt89:32-33

⁹⁸⁹ “Residuum semen.” – *Latin*. “La semence, que Dieu se reserve”, a mag, amit Isten tart meg Magának. – *Francia*.

⁹⁹⁰ “A donner lustre a la gloire de Dieu”, Isten dicsőségének felragyogtatásában. – *Francia*.

majd velük. A „szívükre vétetni”⁹⁹¹ ugyanis megfelel annak, amikor fontolóra veszik, amit korábban lenéztek a megvetés, az elhanyagolás, vagy a butaság miatt, s mondhatni önkéntes feledésbe merítették. Sőt, nehogy Isten kedvességére építsenek, és csak hanyagul keressék a megbocsátást, komoly megtéréseket követel meg, melyek eredményeinek meg kell mutatkozniuk az életükben, mert az élet új mivolta együtt jár a (valódi)⁹⁹² megtéréssel. S Mózes sem csak az életvitel külső helyesbítéséről beszél, hanem őszinte szándékot követel meg az engedelmességre, mert máshol már láttuk,⁹⁹³ hogy a „teljes szívből” a szív becsületességét jelenti.

4. *Ha az ég szélére volnál is taszítva.* Mivel a szétszóratás az ismeretlen országokba teljes mértékben megsemmisíthette volna a helyreállításba vetett reménységüket, Mózes elébe megy ennek a kételynek, és azt tanítja nekik, hogy még ha a Föld legvégső határait is kiűzve, Isten végtelen hatalma elég lesz arra, hogy onnan is összegyűjtse őket. Amint a Zsolt147:2-ben is meg van írva: „Az Úr építi Jeruzsálemet, összegyűjti Izráelnek elűzöttéit”. Ezzel a szándékkal ismétli kétszer is az „onnét” határozószót, nehogy azt képzeljék, hogy a hely távolsága bármiféle akadályt jelentene annak beteljesedése útjában, amit Isten megígért.

Máshol már láttuk, hogy nem minden ok nélkül lett felnagyítva a lakozásuk Kánaán földjén speciális áldásként. Szükség volt ugyanis arra, hogy Krisztus eljövételének idejéig az örök örökség reménységét az elméikben egy földi és látható jelkép táplálja.

6. *És körülméleti az Úr, a te Istened a te szívedet.* Ez az ígélet messze felülmúlja az összes többi, s tulajdonképpen az új szövetségre utal, mert így magyarázza Jeremiás, aki Isten így mutatja be beszéd közben: „Ímé, eljönnek a napok, azt mondja az Úr; és új szövetséget kötök az Izráel házával és a Júda házával. Nem ama szövetség szerint, a melyet az ő atyáikkal kötöttem az napon, a melyen kézen fogtam őket, hogy kihozzam őket Egyiptom földéből, de a kik megrontották az én szövetségemet... Hanem ez lesz a szövetség: Törvényemet az ő belsejökbe helyezem, és az ő szívökbe írom be, és Istenökké leszek, ők pedig népemmé lesznek.” (Jer31:31-33). Mózes most ugyanezt a dolgot jelenti ki más szavakkal: hogy az izraeliták a megszokott ingatagságuk miatt időről időre ne csússzanak vissza újabb és újabb lázadásokba, Isteni orvosságra volt szükség, tudniillik Istennek kellett megújítani és megolvasztani a szíveiket. Röviden, arra emlékezteti őket, hogy a kibékülésük fő előnye az lesz, hogy Isten felruhazza őket a megújulás Lelkével. Jelkép is rejlik a *körülméletlés* szóban, mert Mózes a megszentelés jogi jelére utal, amivel felvették őket Isten szolgálatába. A kifejezés tehát ugyanazt jelenti, mint annak kimondása, hogy Isten lelkileg új emberré tesz benneteket így a test és a világ szennytől megtisztulva, s elkülönülve a tisztátalan nemzetektől tisztaságban kell szolgálnotok Őt. Emellett megmutatja, hogy bármit is kínál nekünk Isten a sákramentumokban, az az Ő Lelke titkos tevékenységétől függ. A körülméletkedés volt tehát a megtérés és a megújulás sákramentuma úgy, ahogyan most a keresztség az a számunkra. de „a betű”, ahogyan Pál nevezi azt (Rm2:27) haszontalan volt önmagában, úgy, ahogyan manapság is sokan haszontalanul keresztkednek meg. Nagyon távol áll tehát Istentől, hogy az Ő Lelkének kegyelméről lemondjon a sákramentumok javára, mert azok minden hatékonysága és hasznossága egyedül és kizárólag a Lélekben rejlik.

Jóllehet Mózes látszólag különbséget tesz az emberek és Isten dolgában annyiban, hogy az embereknek tulajdonítja a megtérés megkezdését, és (kizárólag⁹⁹⁴) Istent teszi meg a kitartás szerzőjének, mindazonáltal ezt a nehézséget könnyű feloldani. A Szentírás megszokott stílusának megfelelően, amikor megtérésre buzdítja az embereket, nem azt tanítja,

⁹⁹¹ „Emlékeztetni őket.” – *Amplified Version*. „És visszatéríted őket a Te szívedhez, vagy készíted, vagy visszaviszed a Te szívedhez, azaz emlékeztetükbe idézed, komolyan fontolóra véteted: így szerepel az 5Móz4:39-ben is.” – *Ainsworth*.

⁹⁹² Kiegészítve a francia változatból.

⁹⁹³ Lásd az 5Móz4:29-hez fűzött megjegyzéseket.

⁹⁹⁴ Kiegészítve a francia változatból.

hogy a megtérés a Lélek ajándéka, hanem egyszerűen csak a kötelességükre emlékezteti őket. Egyébként a szabad akarat védelmezői ostoba módon arra a következtetésre jutnak, hogy többet követel az emberektől, mint amennyire azok képesek. Más helyeken ugyanis azt tanítja, hogy kérjék Istentől mindazt, amit Ő parancsol. Így ebben az igeszakaszban Mózes az Isten kiengesztelésének eszközeiről beszél, tudniillik a visszatérésről a helyes útra őszinte szívvel. Miután azonban bizonyosságot tett róla, hogy Isten kegyes lesz velük, hozzáteszi, hogy jobb orvosságra van szükség, hogy miután Isten egyszer helyreállította őket, állandó élvezői maradhassanak az Ő kegyelmének. De mégsem szándékozik a szív körülmetélését az életük hátralévő menetére korlátozni, mintha a saját akaratuktól és választásuktól függene a körülmetélkedésük, mielőtt Isten elkezdene munkálkodni bennük. S bizonyosan nem könnyebb felállni, miután elbuktunk, mint becsületesen megállni, miután Isten állított talpra. megvallom, a kitartás kiváló kegyelem, de miképpen szabadítja meg magát a Sátán által rabul ejtett bűnös azoktól a láncoktól, ha nem Isten szabadítja meg őt? Így amit Mózes leszögez a kitartás ajándékaként, az nem kevésbé vonatkozik a megtérés kezdetére is. Ő azonban csak annyit akar tanítani, hogy jóllehet Isten megbocsát nekünk, ez az áldás csak átmeneti lesz, hacsak nem tart meg minket az Ő törvénye iránti engedelmisségben. S valójában Ő újítja meg a Lelkével mindazokat az igazságra, akiknek a bűneit megbocsátja.

8. *Te azért térj meg,*⁹⁹⁵ *és hallgass az Úr szavára.* A kötőszó, amit Mózes itt használ, levezető kötőszó, mert a bűnbocsánat bizonyosságából kiindulva érvel arról, hogy nem szabad vonakodniuk visszatérni Istenhez, sőt, vidám és készséges elmével kell abba belevágniuk, majd állhatatosan kell az engedelmisség útját járniuk. Mikor azonban most azt a kitartást követeli az emberektől, amiről az imént mondta, hogy egyedül Isten adja meg, abból azonnal arra következtethetünk, hogy ostoba módon járnak el, akik az ember késességeit Isten parancsai alapján ítélik meg. Emellett tartsuk azt fő dolgot is észben, hogy a valódi megtérést az élet állandó menete bizonyítja, mert abból a célból vagyunk megváltva, amint Zakariás is bizonyosságot tesz róla, hogy szolgáljuk Istent, a mi Szabadítónkat „szentségben és igazságban ő előtte a mi életünknek minden napjaiban” (Lk1:74-75).

15. *Lám elődbe adtam ma néked.* Ünnepeyes parancs, az előzőekhez hasonló, hogy az izraeliták vegyék fontolóra, micsoda felbecsülhetetlen áldás volt az, amikor Isten kegyeskedett leereszkedni és rájuk bízni az Ő törvényét. Ha pedig nem tisztelettel fogadták azt, a büntetés az efféle ostoba hálátlanságért semmiképpen sem lesz könnyű. S hogy elvegyes tőlük a tudatlanság ürügyét, elkülöníti őket a pogány nemzetektől, akik az igaz út ismeretének hiánya miatt húzódoztak a bizonytalanságban élet és halál között. Azt mondja tehát, hogy egyrészt az életet állította a szemük elé, s az valóban kapcsolódik az igazi és teljes boldogsághoz, másrészt a halált annak minden következményével egyetemben. S nincs senki, aki a természet vezetésével ne az életet keresné, és ne borzadna vissza a haláltól. Ezért feddi meg Mózes őket azzal, hogy több, mint érzéketlenek, ha önként vetik bele magukat a minden nyomorúságba. Emellett jelzi, hogy nem üres fenyegetésekkel szól hozzájuk, hanem a tanítása Isten hatalmával van felfegyverezve, így bárki, aki magához öleli, üdvösséget talál majd abban, de senki nem nézheti azt le büntetlenül. Utána a két mondat felosztása következik, mármint az Isten szeretetét és a törvényének megtartását írja elő nekik, hogy élhessenek. Ha azonban elfordulnak ezektől, a pusztulásukat hirdeti. Nem ok nélkül neveztem tehát ezeket az ígéreteket és fenyegetéseket a törvény szankcióinak, mert ahhoz, hogy a törvény tekintélyében bizonyosak lehessünk, szükséges a szemünk elé tárnunk mind az engedelmisség megjutalmazását, mind az áthágásának a büntetését. A más istenek imádása alatt mindennemű elszakadást ért Istentől, amint azt már megjegyeztem. Nem úgy beszél az „elfordulásukról” a babonásokhoz, mint mentségről az ingatagságukra, hanem inkább mint a bűneik

⁹⁹⁵ A latin változat szerint: „Te azért térj meg tehát”, stb.

szaporításáról, mert a romlott vágyaik fordították el őket,⁹⁹⁶ s akkor hagyták el Isten igazságát, amikor már alaposan megismerkedtek azzal.

19. *Bizonyságul hívom ellenetek ma a mennyet és a földet.* Jóllehet az ige múlt időben szerepel, mégis jelen idejű cselekedetet jelez. Annak érdekében, hogy erőteljesebben szóljon hozzájuk, a mennyet és a földet hívja bizonyságul Isten bosszúállásáról. Ezeket a szavakat nem az emberekhez és az angyalokhoz intézi, amint azt egyesek unalmasan magyarázzák, hanem a kiterjesztéssel értelmet tulajdonít az élettelen dolgoknak. Csak futólag megyek át ezen, mert korábban már bővebben is szóltam róla,⁹⁹⁷ s arról is, ami rögtön ez után következik az életről és a halálról. A törvény ugyanis, ami a tanítását illeti, életet és halált foglal magában. Az örök élet jutalmát ugyanis nem hiába ígéri. Mivel azonban senki sem bizonyul méltónak a megígért jutalomra, Pál joggal tanítja, hogy a törvény a halálra vezet. Ez azonban mégis járulékos dolog, és egyáltalában nem a tanításban rejlő bármiféle hiba, hanem az emberek romlottságának a következménye. Mindazonáltal felmerül a kérdés, hogy ha a természetünk romlottsága miatt a törvény semmi mást, csak halált képes nemzeni, akkor Mózes miképpen parancsolja, hogy „válaszd az életet”, amit a bűnös képtelen elérni? Ebből kiindulva emelik fel a pápisták a tarajukat, hogy a szabad akaratot magasztalják, és az érdemekkel dicsekedjenek, mintha Mózes nem tett volna ugyanakkor bizonyságot és nem hirdette volna Isten ingyenes kegyelmét, s nem irányította volna a tanítványait Krisztushoz, hogy az üdvösséget Nála keressék. Mikor tehát a parancsolatok megtartásáról beszél, akkor nem zárja ki Krisztus kettős kegyelmét, miszerint a hívőknek a Lélektől megújítatván törekedniük kell az igazság iránti engedelmességre, egyidejűleg pedig ingyenesen kell megbékélniük Istennel a bűneik megbocsátásán keresztül.⁹⁹⁸ S bizonyos, hogy mivel ugyanaz a szövetség közös mind a mi, mind az ókori nép számára, kétség sem férhet ahhoz, hogy azok „választják az életet”, akik régtől fogva magukhoz ölelték Mózes tanítását. Ugyanakkor, ami azt illeti, hogy az ő követsége eltért az evangéliumtól, ő inkább a konkrétan rá bízott hivatalhoz ragaszkodik, hogy a különbség Krisztus között és öközte még jobban megmutatkozzon. Ez az oka annak, amiért rövidebben foglalkozik a megigazulással a hit által, miközben teljesebben szól Isten szeretetétől és szolgálatáról, valamint az Ő parancsainak teljesítéséről.

⁹⁹⁶ Kiegészítés a francia változatban: „comme d’un tourbillon” – mintegy örvény által.

⁹⁹⁷ Lásd az 5Móz4:26-hoz fűzött magyarázatot.

⁹⁹⁸ “S’adonnent a observer la Loy, et pource qu’ils n’en peuvent venir a bout, qu’ils ne soient toujours redevables, que leur fautes leurs soient gratuitement pardonnées” – oda kell magukat szánni a törvény megtartására. Mivel azonban ezt a célját soha nem képesek elérni úgy, hogy ne legyenek mindig is adósai, ezért a hibáik miatt ingyenes megbocsátásra van szükségük. – Francia.

Visszatérés a történeti részhez

Exodus 31

2Móz31:1-11

1. És szóla az Úr Mózesnek mondván:
2. Ímé, név szerint meghívtam Bésaléelt, a Húr fiának Urinak fiát a Júda nemzetségéből.
3. És betöltöttem őt Istennek lelkével, bölcsességgel, értelemmel és tudománynyal minden mesterséghez.
4. Hogy tudjon kigondolni mindent, a mit aranyból, ezüstből, rézből kell csinálni.
5. És foglaló köveket metszeni, fát faragni, és mindenféle munkákat végezni.
6. És ímé Aholiábot is, Akhiszamáknak fiát a Dán nemzetségéből, mellé adtam; és adtam minden értelmesnek szívébe bölcseséget, hogy elkészítsék mind azt, a mit néked megparancsoltam.
7. A gyülekezet sátorát, a bizonyág ládáját, a fölibe való fedelet, és a sáturnak minden edényét.
8. Az asztalt és annak edényit, a tiszta gyertyatartót, és minden hozzávalót, és a füstölő oltárt.
9. Az egészen égőáldozat oltárát és annak minden edényit, a mosdómedenczét és annak lábát.
10. A szolgálathoz való ruhákat, Áron papnak szent öltözetit, és az ő fiainak öltözetit, a papi szolgálatra.
11. A kenetnek olaját, és a jó illatú füstölő szert a szentséghez. Mindent úgy csináljanak, a mint néked parancsoltam.

2. *Ímé, név szerint meghívtam Bésaléelt.* A jelen munka hátralévő részében a történetet fogjuk végigkövetni egészen Mózes ötödik könyvének a végéig, ahol magának Mózesnek a halála van feljegyezve.

Jóllehet Isten nem hagyott ki semmit, ami a sátor formájára vonatkozik, hanem pontosan előírt mindent, amiknek meg kell lenni, a munka tényleges nehézsége kétségbeesésbe taszíthatta volna mind Mózes, mind az egész népet. Nem közönséges munkáról volt szó ugyanis, nem olyanról, amin a legképzettebb kézművesek gyakorolhatták volna az ügyességüket, hanem egy csodálatos szerkezeetről, aminek a mintáját Mózes a Sínai-hegyen látta, így lehetetlennek tűnt, hogy bármelyik halandó képes a mesterségével kivitelezni azt, amit Isten parancsolt. Emellett teljes mértékben a rabszolgamunkával voltak elfoglalva Egyiptomban, s az kioltott bennük minden intellektuális elevenséget és meggátolta őket bármely szabad művészeti tevékenységben. Ebből megértjük, hogy senki, aki engedelmesen követi Isten hangját, nem lesz híjával az Ő segítségének. Minden nehézségünkben tehát ez az imádság buzdítson minket: „Add meg, amit parancsolsz, és parancsold meg, amit akarsz”.⁹⁹⁹ „Név szerint hívni” ugyanaz, mint kiválónak tenni, így Mózes azt jelzi, hogy Bésaléellel valami rendkívüli dolognak kellett történnie, például különleges ajándékot kellett kapnia. Így olvassuk Círusról is az Ézs45:3-ban, hogy a nevének nevezetett, mert az Isten céljára lett ő kijelölve figyelemre méltó módon, hogy nagy dolgokat hajtson végre. S jóllehet Bésaléel elhívása különleges volt, mert amint említettem, Isten rá bízott egy szokatlan és semmilyen értelemben sem közönséges munkát, mégis megértjük, hogy senki

⁹⁹⁹ „Et tota spes mea non nisi in magna valde misericordia tua. Da quod jubes, et jube quod vis.” – *Szent Ágoston vallomásai 10:40.*

sem válik kiválónak még a leglenézettebb és alantasabb kézimunkában sem, csak ha Isten Lelke munkálkodik az illetőben. Mert jóllehet „különbség van a kegyelmi ajándékokban” (1Kor12:4), mégis ugyanaz a Lélek az, Akitől ezek származnak, ahogyan Isten jónak látta szétosztani és kimérni ezeket minden embernek. S nem is csak az újjászületést követő lelki ajándékokra vonatkozik ez, hanem mindenféle tudásra, ami közéletben jut szerephez. Az tehát egy hamis megosztás, amikor az istentelen emberek a támogatásunk minden eszközét részben a természetnek és Isten áldásának, részben pedig a ember munkálkodásának tulajdonítanak, mert maga az ember munkálkodása is Istentől származó áldás. Azoknak a költőknek van inkább igazuk, akik elismerik, hogy minden, ami a természet sugall, Istentől származik, s minden művészet Belőle árad, ezért isteni beavatkozásoknak kell tekinteni azokat. Ennek a tanításnak a haszna kettős: először is minden dolognak, amik az élet fenntartásával és védelmével kapcsolatosak, bárhol is találkozunk azokkal, a hálánkat kell felszítania, s mindent, ami látszólag az ember ügyességének eredménye, Isten atyai gondoskodása bizonyítékainak kell tekintenünk. Másodszor, Istent kell tekintenünk a sok jó dolog Szerzőjének, mivel Ő szenteli ezeket a mi használatunkra. Mózes díszítő jelzőket is használ a Lélekre, mivel nagyon figyelemre méltó munkáról beszél. Mégis arra kell következtetnünk, hogy bárki bármiféle képességgel is bír, mindaz egyetlen egy forrásból származik és Isten ruházza rá az illetőre. Ez az egyetlen különbség, amivel Bésaléelt is felruházta tökéletes kiválósággal, mások esetében pedig Isten úgy osztogat, amint Neki tetszik.

6. *És imé Aholiábot is... mellé adtam.* Nem meglepő, hogy a vezető szakmunkást Júda törzséből választja,¹⁰⁰⁰ de hogy miért ad mellé társat Dán törzséből, azt aligha lehet megindokolni, hacsak ennek a dolognak a homályossága nem szemlélteti még jobban Isten kegyelmét.

Első ránézésre egyfajta ellentmondás látszik abban, amikor rögtön utána hozzáteszi, hogy Isten adott bölcsességet mindenki szívébe, akik bölcs szívűek voltak, mert ha már kiemelkedően értelmesek voltak, akkor mi célja volt ennek az újabb ihletésnek? Ebből általánosan azt feltételezték, hogy Isten speciális kegyelme csak azokhoz a képességekhez adatott segítségképpen, melyekkel természetes módon rendelkezünk. De inkább arra tanít bennünket ez az igeszakasz, hogy amikor bármi felnevekszik bennünk, s a tehetségünk látványosabban is megmutatkozik, a fejlődésünk csakis a Lélek folytonos munkálkodásának következménye. Isten már éleselméjűséget és értelmet adott a szóban forgó kézműveseknek. A kézügyességük, mondhatni, csupán a mag volt. Most pedig azt ígéri, hogy többet is ad majd nekik, mint amennyi korábban megmutatkozott. Tudom, hogy a szavakat így is lehet magyarázni: bárki lesz is alkalmas és megfelelő a munkára, már felruházott értelemmel, mert Isten ihlette a titkos befolyásával, de a másik magyarázat egyszerűbb. Ami a sátor különböző részeivel kapcsolatosan következik, azt máshol már magyaráztuk.

Exodus35

2Móz35:20-35

20. Azután kiméne az Izráel fiainak egész gyülekezete Mózes elől.

21. És eljőve mindenki, a kit a szíve indíta, és a kit lelke hajt vala, és hozának áldozatot az Úrnak, a gyülekezet hajlékának készítéséhez, és annak minden szolgálatához, és a szent ruhákhoz valókat.

¹⁰⁰⁰ Kiegészítés a francia változatban: “Laquelle estoit la premiere en dignite” – mely a legnagyobb méltóságú volt.

22. És jövének férfiak és asszonyok együtt, mind, a kit szíve indított, hozának kapcsokat, függőket, gyűrűket, karpereczet, mindenféle arany eszközöket; a férfiak is, mind a kik aranyból hoztak áldozatot az Úrnak.

23. És minden ember, kinek a mije vala, hozott kék, bíborpiros, és karmazsinszínű, és lenfonalat, kecskeszőrt, veresre festett koszbőröket és borzbőröket.

24. Minden, a ki ezüstöt vagy rezet vihetett, felhozá azt áldozatul az Úrnak, és a kikenél sittim-fa találtaték a szolgálat különböző szükségéire, felhozá az.

25. Az asszonyok közül pedig mind, a kik ahhoz értettek, saját kezeikkel fonának, és felvivék azt a mit fontak, a kék, és a bíborpiros, és a karmazsinszínű, és a lenfonalat.

26. Azok az asszonyok pedig, a kik ahhoz értettek, fonának kecskeszőrt.

27. A főemberek pedig hozának ónix köveket, foglalni való köveket az efódhoz és a hósenhez.

28. Illatozó szert is és olajat, a mécsbe és a kenethez, és fűszereket a füstöléshez.

29. Minden férfi és asszony, a kit szíve önként indíta, hogy áldozzon az egész munkára, melyet az Úr parancsolt Mózes által, hogy véghez vigyenek: mind önként hoztak ajándékot az Úrnak az Izráel fiai.

30. És monda Mózes az Izráel fiainak: Ímé az Úr név szerint hívta el Bésaléelt, a Húr fiának Urinak fiát, a Júda nemzetségéből.

31. És betöltötte őt Istennek lelkével, bölcseséggel, értelemmel és tudománynyal minden mesterségben:

32. Hogy tudjon kigondolni mindent a mit aranyból, ezüstből és rézből kell csinálni;

33. És foglalásra való köveket metszeni, és fát faragni; és minden mesterséges munkát végezni.

34. Azontúl alkalmatossá tette arra is, hogy tanítson, mind ő, mind Aholiáb az Akhiszamák fia, a Dán nemzetségéből.

35. Betöltötte őket bölcsesség lelkével, hogy tudjanak mindenféle faragó, és kötő, és hímző munkát készíteni, kék és bíborpiros, karmazsinszínű és lenfonalból, és takácsmunkát, a kik készítenek ilyenféle munkát és kigondolnak mesterműveket.

36. Azért Bésaléel és Aholiáb, és mindazok a bölcs férfiak, kiknek az Úr bölcseséget és értelmet adott, hogy meg tudják csinálni a szent hajlék szolgálatához való minden eszközöket: csinálják meg egészen úgy, a mint az Úr parancsolta.

20. *Azután kiméne az Izráel fiainak egész gyülekezete.* Semmi oka sincs senkinek meglepődni a történet sorrendjének megváltozásán, mert sok igeszakaszról derül ki világosan, hogy Mózes nem mindig tartja be az időrendi sorrendet. Így látszólag itt is összekapcsolja a nép bukását a korábbi parancsokkal mind a sátor felépítésének, mind Isten vallásos szolgálata többi részének vonatkozásában. Máshol már megmutattam: jó alapunk van azt gondolni, hogy a sátort már azelőtt felépítették, mielőtt a nép elbukott volna a bálványimádásban. Mózes tehát itt azzal egészíti ki a történetet, amit korábban kihagyott, bár én követtem a történet fonálát, hogy az érthetőbb legyen.

Ennek a viszonynak a summája az, hogy bármi is volt szükséges a sátor felépítéséhez, mindaz nagylelkű adakozásból származott. Meg kell jegyezni, hogy otthagyták Mózeset, mert ebből a körülményből értjük meg, hogy egyénenként visszatérve a sátraikba vették fontolóra, mit kell odaadniuk. Ezért a nagylelkűségük még nagyobb dicséretet érdemel, amiért előre megfontolt volt. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy amikor valaki hirtelen indítatásból volt nagylelkű, később megbánja azt. Mikor hozzáteszi, hogy „és eljőve mindenki”, akkor kérdés, hogy vajon úgy érti-e, az egész nép gyors és készséges volt az adakozásban, vagy inkább közvetve megfeddi azokat, akik a fősvénységük és a zsugoriságuk miatt galádul elhanyagolták a kötelezettségüket. Bármelyik értelmezést választjuk is, Mózes azt ismétli

meg, amit már korábban is láttunk: a felajánlásokat nem erőszakkal, vagy a szükségesség miatt csikarták ki, hanem azok önkéntes és szívből jövő érzelmekből fakadtak. Én ezért így értelmezem a szavakat: „Eljött mindenki, akiket a szívük indított” – mintha azt mondta volna, hogy nem kényszerítette őket semmiféle rájuk erőszakolt törvény, hanem mindenki saját maga volt önmaga törvényadója, a saját jóakaratából. Ezt az igeszakaszt a szabad akarat bizonyítása érdekében a pápisták abszurd módon kiforgatják, mintha az emberek önmaguktól indítatván képesek lennének a jót is cselekedni. Mózes viszont, miközben dicséri a spontán érzéseiket, nem akarja kizárni a Lélek kegyelmét, mert a szíveinket csak az indítja szent vonzalmakra. Inkább ezt a felbuzdulást állítja szembe azzal a vonakodással, ami az istenteleneket visszatartotta és húzódozásra készítette. Azokat tehát, akiket a Lélek irányít, Ő nem az akaratuk ellenére vonzza erőszakos és kívülről jövő késztetéssel, ahogyan nevezni szokták, hanem úgy munkálkodik bennük az akaratukon, hogy a hívők felbuzdulnak és követik az Ő vezetését. Így mikor hozzáteszi, hogy „a kit a lelke hajt vala”,¹⁰⁰¹ akkor a jó cselekvésének kezdetét nem az embereknek tulajdonítja, s nem is az egyetértésüket dicséri, mintha Istentől függetlenül működtek volna együtt, hanem csak az elméik belső indíttatását és a vágyaik őszinteségét.

22. *És jövének férfiak és asszonyok együtt, mind.* Konkrétan említi az asszonyokat is, de nemcsak azokat, akiknek a nagylelkűségét, hanem azokat is, mint ez hamarosan kiderül, a munkáját akarta Isten felhasználni a szentély felépítésében. Mózes magasztalja a kegyes vágyaik hevességét, mert nem sajnálták az ékességeiket, amiket az emberek, s különösen az asszonyok annyira szeretnek, hogy inkább elszenvedik a hideget, az éhezést, vagy a szomjúságot, semhogy elvesztegessék ezeket.¹⁰⁰² Nem közönséges buzgalom jele volt tehát, amikor levették a gyűrűiket és a karkötőiket, amiktől sokan még akkor is vonakodnak megválni, amikor az éhhalál fenyegeti őket. S azok hozzájárulását is dicséri, akik sárgarezet, vasat, sittim-fát és kos-bőröket hoztak, hogy a szegény se kételkedjék abban, hogy noha a képességeik alulmúlhatják a vágyaikat, a felajánlásaik, amiket önként adtak a maguk szegénységében, nem kevésbé elfogadhatók Isten számára, mint amikor egy gazdag ember adott valami százszor értékesebbet a maga bőségéből.

30. *Ímé az Úr név szerint hívta el Bésaléelt.* Nagy serkentő erő volt az rájuk nézve, amikor világosan látták, hogy Isten felügyelte a munkát. Látványos bizonyítéka volt ennek az új és rendkívüli képesség, amivel Bésaléel és Aholiáb lettek felruházva, mert jóllehet korábban is remek és kiváló kézművesek voltak, mégsem fért hozzá semmi kétség, hogy most további, egészen csodaszámba menő ajándékokat kaptak. Nem ok nélkül parancsolja tehát, hogy a nép figyelje meg Isten hatalmának ezt a váratlan megmutatkozását, mert pontosan olyan volt ez, mintha Ő Maga nyújtotta volna ki a kezét a mennyből a munka előmozdítására. Emiatt utal mindkettőjük törzsére is a kegyelem látványos kiválósága miatt, mert az méltó volt arra, hogy minden nemzedék ünnepelje. S ahogyan Isten ráruházta ezt a megtiszteltetést a látható szentély építőire, úgy jelenti ki, hogy azok nevei dicsőségesek lesznek a mennyben, akik a Lélek látványos ajándékaival felruházva a munkájukat az Ő lelki templomának építésére fordítják (Dán12:3).

A „szív bölcsessége” alatt, amit oly gyakran emleget itt mind a férfiakban, mind a nőkben, az elme tevékenységét érti, mert nemcsak az érzelmek fészkeének nevezik a szívet, hanem az értelem hatalma és képessége helyének is, például az 5Móz29:4-ben olvassuk: „De nem adott az Úr néktek érző szívet”.¹⁰⁰³

31. *És betöltötte őt Istennek lelkével.* Ismét hosszabban magasztalja (a Bésaléelnek megadott¹⁰⁰⁴) értelem és képesség kiválóságát. Figyelemre méltó példája volt ugyanis Isten

¹⁰⁰¹ „Mindenki, akit a lelke felindított” – *Amplified Version*.

¹⁰⁰² Kiegészítés a francia változatban: “Pour s’en défaire” – s megfosszák magukat ezektől.

¹⁰⁰³ Károlinál: *De nem adott az Úr néktek szívet, hogy jól értsetek*.

¹⁰⁰⁴ Kiegészítve a francia változathoz.

hatalmának, hogy miután az izraelitákat oly megalázó és elnyomó módon tartották rabszolgasorban, mégis léteztek ebben a nemzetben olyan emberek, akik ekkora tehetséggel voltak megáldva. Azt olvassuk, hogy Isten „betöltötte őt Istennek lelkével”, azaz az isteni Lélekkel. Ebből megérthetjük, hogy ezek a képességek nem voltak természetesek az ember számára, és nem is a saját erőfeszítéseivel érte ezeket el. Mert jóllehet még a természet ajándékai is Isten Lelkétől származnak, Aki minden embernek értelmet, valamint életet ad, mégis, a különleges ajándékok szétszórása magasabb fokon és más módon látványosabb. Emellett Isten figyelembe vette a munkája tökéletes mivoltát is, amikor csodálatos és rendkívüli képességekkel ruházta fel ezeket a kézműveseket. A tanítás képességét is hozzáteszi, mert a két ember önmagában soha nem fejezte volna be ezt a hatalmas munkát az életük végéig sem. Ez a képesség is az isteni kegyelem ajándéka volt, mert ellenkező esetben soha nem bírták volna elhordozni a tudatlanok tanításának veszélyességét, és nem lettek volna képesek gyorsan felkészíteni ekkora tömeget a munka különböző részének kivitelezéséhez ilyen hihetetlen szimmetriával.

Exodus 36

2Móz36:1-37

1. Elhívá azért Mózes Bésaléelt, és Aholiábot, és mindazokat a bölcs férfiakat, a kiknek elméjébe tudományt adott vala az Úr, és mind a kit szíve arra indíta, hogy járuljon annak a munkának végrehajtásához.

2. És átvevék Mózesről mind azt az ajándékot, a mit az Izráel fiai hoztak vala, a szent hajlék felépítésének szolgálatára. Azontúl is minden reggel önkéntes ajándékot is hoztak.

3. Eljövénék azért mind azok a bölcssek, kik a szent hajlék minden munkáján dolgoztak, kiki a maga munkájától, a melyen dolgozott.

4. És ezt mondák Mózesnek: Többet hord a nép ajándékba, mint a mennyi kell a munka elkészítésére, a melyet parancsolt az Úr, hogy csináljunk.

5. Parancsola azért Mózes, és hírré tévék a táborban: Se férfi, se asszony ezután ne készítsen ajándékot a szent munkára. És megszűnék a nép hordani.

6. És az egész munka elvégzésére elég volt az adomány, még felesleges is.

7. És mind a bölcs szívű férfiak, kik munkálkodának, készíték a hajlékot, tíz kárpittal: sodrott lenből és kék, és bíborpiros és karmazsinszínűből, Kérubokkal, mestermunkával készíték azokat.

8. Egy-egy kárpit hossza huszonnyolcz sing, szélessége egy-egy kárpitnak négy sing vala; egy mértéke vala minden kárpitnak.

9. És öt kárpitot foglalának egybe, és ismét a más öt kárpitot is egybefoglalák, egyiket a másikkal.

10. És csinálának kék hurkokat az első kárpitnak szélére, a mely szélről vala az egybefoglalásban; hasonlót csinálának a külső kárpit szélére, a másik egybefoglalásban is.

11. Az egyik kárpiton ötven hurkot csinálának, és ötven hurkot csinálának a másik kárpit szélén is, a mely a második egybefoglalásban vala; a hurkokat egymás ellenébe.

12. Csinálának ötven arany horgocskát is, és összefoglalák a kárpitokat a horgocskákkal, egyiket a másikkal, és egygyé lőn a hajlék.

13. Csinálának kárpitokat kecskeszőrből is, sátonak a hajlékra; tizenegy kárpitot csinálának ilyent.

14. Egy kárpit hossza harmincz sing, és egy kárpit szélessége négy sing; egy mértéke vala a tizenegy kárpitnak.

15. És egybefoglalák az öt kárpitot külön, és a hat kárpitot külön.

16. Csinálának ötven hurkot is a kárpit szélére, a mely szélről vala az egybefoglalásban; ötven hurkot csinálának a kárpit szélére a másik egybefoglalásban is.

17. Csinálának ötven rézhorgocskát is a sátor egybefoglalására, hogy egygyé legyen.

18. Csinálának takarót is a sátorra, veresre festett koszbőrökből, és azon felül egy takarót borzbőrökből.

19. És megcsinálák a deszkákat is a hajlékhoz sittim-fából, felállogatva.

20. Tíz sing a deszkának hossza, másfél sing pedig egy deszkának szélessége.

21. Egy deszkának két csapja vala, egyik a másiknak megfelelő; így csinálták a hajlék összes deszkáit.

22. A deszkákat pedig így rendezék a hajlékhoz: húsz deszkát déli oldalon, délfelé.

23. És a húsz deszka alá negyven ezüsttalpat készítenek; az egyik deszka alá két talpat, az ő két csapja szerint, a másik deszka alá is két talpat, az ő két csapja szerint.

24. A hajlék másik oldalául, az északi oldalon, szintén húsz deszkát csinálának.

25. És negyven ezüsttalpat azok alá, két talpat az egyik deszka alá, a másik deszka alá is két talpat.

26. A hajlék napnyugoti oldalául hat deszkát csinálának.

27. A hajlék szegleteiül pedig a két oldalra, két deszkát csinálának.

28. És alólról kezdve kettősök valának, felül pedig egybe valának foglalva egy karikával; így cselekedének mind a kettővel, a két szegleten.

29. Nyolcz deszka vala tehát, és azoknak tizenhat ezüsttalpa, két-két talp egy-egy deszka alatt.

30. Csinálának retesZRúdat is sittim-fából, ötöt a hajlék egyik oldalának deszkáihoz.

31. És öt retesZRúdat a hajlék másik oldalának deszkáihoz, és öt retesZRúdat a hajlék nyugoti oldalának deszkáihoz hátulról.

32. És megcsinálák a középső retesZRúdat is, hogy fusson a deszkák közepén, végtől-végig.

33. A deszkákat pedig arannyal boríták be; a karikáikat aranyból csinálák, gyűrűk gyanánt a retesZRúdakhoz, és a retesZRúdat is beboríták arannyal.

34. Megcsinálák a függönyt is, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből, mestermunkával csinálák azt, Kérubokkal.

35. És csinálának ahhoz négy oszlopot sittim-fából, és beboríták azokat arannyal, horgaik aranyból; és öntének azokhoz négy ezüsttalpat.

36. És csinálának a sátor nyílására leplet kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből, hímzömunkával.

37. És ahhoz öt oszlopot, horgaikkal együtt; és beboríták azoknak fejeit és átalkötőit arannyal; öt talpuk pedig rézből vala.

2Móz35:36. *Azért Bésalél és Aholiáb, és mindazok a bölcs férfiak.* Jóllehet Mózes szükségtelenül szöszaporítónak tűnhet az Isten által adott, a sátor felépítésére vonatkozó utasítások feljegyzésében, sőt, ugyanazt a történetet ismétli itt meg majdnem ugyanazokkal a szavakkal, mégis, a legjobb céllal és nagyon jó okokkal teszi ezt. Nagyon fontos volt ugyanis megmutatni konkrét összehasonlítással, hogy a kézművesek milyen pontosan követték mindenben az Isten által megszabott mintákat. Ez pedig nemcsak az engedelmségük dicséretékeppen tette, hanem szükséges volt, hogy semmi emberi ne legyen a szerkezetben,

mert bár mindkettőjük fáradhatatlanul kivehette a részét a munkából, mégsem volt nekik megengedve a legkisebb dolgot is saját ötletük alapján hozzátenni ahhoz. A szent építmény megszenteltségét jelentette volna, ha nem követik aprólékos pontossággal mindazt, amit Mózes szabott meg oly gondosan. S ez korlátul is szolgálhatott nekik a jövőre nézve, hogy ne szegjék meg Isten utasításait semmiféle változtatással, vagy újítással. Valóban nem értették meg mindennek az okát akár a számok, akár a mértékek vonatkozásában, de biztosaknak kellett lenniük abban, hogy Isten semmit sem parancsolt céltalanul. Ebből kiindulva kellett az elméiket is a mennyei mintához emelni, s tisztelettel szemlélni a titkait, melyeket tartalmazott, akármilyen homályosak is voltak azok a teljes megmutatkozásukig. Ez a szóbeli ismételtes tehát arra emlékeztet minket, hogy az emberek munkája és művészete milyen pontosan felelt meg az építésben Isten parancsainak.

1. *Elhívá azért Mózes Bésaléelt, és Aholiábot.* Nem ok nélkül magasztalja oly gyakran Mózes Isten lelkének a munkások ügyességében és művészi képességeiben megmutatkozó kegyelmét. Először is úgy beszél róluk, mint képzett művészekről, majd helyesbítve ezt hozzáteszi, hogy felülről kapták ezt az intelligenciát. Ez megcáfolja a pápisták abszurditását, akik a szabad akarat bizonyítása végett elegendőnek vélik előrángatni azokat az igeszakaszokat, melyek az akarat feddhetetlenségét dicsérik. Viszont még ha az emberek akarják is a jót, ebből ostobaság arra következtetni, hogy rendelkeznek szabad akarral, hacsak be nem bizonyítjuk, hogy az akarat önmaguktól származik. Következésképpen, ami a szövegben következik – hogy mindenki a munkájával, vagy a vagyonmából járult hozzá a sátor építéséhez annak megfelelően, ahogyan a szívük indította őket – nem teszi meg az embereket a kegyes vonzalmak szerzőivé oly módon, hogy az megfosztaná Istent a dicséretétől. Igaz, hogy az emberek képesek szent elfoglaltságokra buzdítni magukat – akarják is – de a kérdés az, honnan származik az értelmük, az akaratuk és a buzgóságuk a jó cselekvésében? A Szentírás szerint ezek Isten és a Lélek ajándékai: a pápisták helytelenül követelik ezeket maguknak.

2. *És átvevék Mózesről mind azt az ajándékot.* Itt először is mind Mózes, mind a kézművesek szorgalmát és bölcsességét tárja elénk, másodszor pedig a becsületességüket. A bölcsesség az anyagok egymás közötti elosztásában mutatkozik meg, a szorgalmuk pedig a gyorsaságukban, amivel elkezdtek a munkát anélkül, hogy vártak volna, amíg elég gyűlik össze annak befejezéséhez. Emellett rendkívüli becsületességről is bizonyosságot tesz, amikor kijelentik, hogy elegendő gyűlt össze, s leállítják az adakozást, nehogy több legyen a szükségesnél. Tudjuk, milyen kevesen fogják vissza magukat,¹⁰⁰⁵ mikor lehetőség nyílik az észrevehetetlen tolvajlásra, s még ha nem is hajlamosak a megtevesztésre, mégis a legtöbb embert megkísérti a becsvágy, s mohón többre vágyik a kezén keresztül menő javakból, mint amennyire szükségük van. Látjuk tehát, miképpen irányította őket Isten a szentély felépítésének munkájában, s készítette őket a kitartásra az Ő Lelkével. Ez a kegyelem azonban a leginkább a nép csodálatos buzgalmában mutatkozik meg. Nem voltak túlságosan gazdagok, mert nem halmoztak fel hosszú időn át kincseket, s közöttük a leggazdagabbnak is csak annyija volt, amennyit titokban elhozott Egyiptomból, az építmény viszont fényűző volt. Mégsem hagyták abba az adakozást mindaddig, amíg erre egy rendelet nem szólította fel őket. Ez a készség és nagylelkűség nem közönséges dicséretre volt méltó, ezért még bámulatra méltóbb, hogy nem sokkal ezt követően elhanyagolták az igaz Istent, Akinek a szolgálatában ennyire buzgók voltak, s ostoba bálványimádásba merültek. Tanuljuk hát meg ebből, hogy egyrészt a kegyes buzgóság, mely rövid ideig volt meg bennük, a Szentlélek ihletésének volt a következménye, másrészt a legjobb érzéseink is szertefoszlának, hacsak nem adatik meg melléjük az állhatatosság ajándéka is.

¹⁰⁰⁵ “Qui gardent leurs mains pures et nettes” – akik tisztán és mocsoktalanul tartják a kezeiket – Francia.

Az után következő mintegy élőképként elénk tárja, hogy hűségesen végrehajtották mindazt, amit Isten parancsolt, s nem tértek el attól a legcsekélyebb mértékben sem.

Exodus 37

2Móz37:1-29

1. És megcsinálá Bésaléal a ládát sittim-fából; harmadfél sing a hossza, szélessége másfél sing, magassága is másfél sing.

2. És beborítá azt tiszta arannyal, mind belől, mind kívül, és csinála reá arany pártázatot köröskörül.

3. És önte annak négy arany karikát a négy szegletére; egyik oldalára is kettőt, másikkra is kettőt.

4. Csinála rúdakat is sittim-fából, és beborítá azokat arannyal.

5. És betolá a rúdakat a láda oldalán levő karikákba, hogy a láda hordozható legyen.

6. Csinála fedelet is tiszta aranyból; harmadfél sing a hossza, másfél sing a szélessége.

7. Csinála két Kérubot is aranyból, vert aranyból csinálá azokat, a fedél két végére.

8. Az egyik Kérubot az egyik végére innen, a másik Kérubot a másik végére onnan; a fedélből veré ki a Kérubokat, a két végére.

9. A Kérubok pedig kiterjeszték szárnyaikat felfelé, betakarva szárnyaikkal a fedelet, és arcaik egymással szembe valának; a fedél felé valának a Kérubok arcai.

10. Megcsinálá az asztalt is sittim-fából: két sing a hossza, a szélessége egy sing, magassága másfél sing.

11. És beborítá azt tiszta arannyal, és csinála reá köröskörül arany pártázatot.

12. Csinála egy tenyérnyi széles karájt is köröskörül; és a karájhoz csinála arany pártázatot köröskörül.

13. Azután önte hozzá négy arany karikát, és a karikákat ráilleszté a négy láb négy szegletére.

14. A karikák a karáj mellett valának rúdtartókul, hogy az asztalt hordozhassák.

15. Megcsinálá a rúdakat is sittim-fából, és azokat beborítá arannyal, hogy hordozhassák az asztalt.

16. Megcsinálá az asztalra való edényeket is: tálait, csészéit, kelyheit és kancsóit, a melyekkel italáldozatot áldoznak, tiszta aranyból.

17. Megcsinálá a gyertyatartót is tiszta aranyból, vert aranyból csinálá a gyertyatartót; szára, ága, csészéi, gombjai és virágai ő magából valának.

18. És hat ág jöve ki oldalaiból; egyik oldalról is három gyertyatartó-ág, másik oldalról is három gyertyatartó-ág.

19. Három mandolavirágformájú csésze vala az egyik ágon, gombbal és virággal; így a másik ágon is három mandolavirágformájú csésze vala gombbal és virággal; így vala mind a hat ágon, a melyek kijövének a gyertyatartóból.

20. A gyertyatartón pedig négy mandolavirágformájú csésze vala, gombjaikkal és virágaikkal.

21. És gomb vala a két ág alatt ő magából, és gomb vala a két ág alatt ő magából, és gomb vala a két ág alatt ő magából, a hat ág szerint, a mely belőle jöve ki.

22. Gombjaik és ágaik belőle valának; az egész egy vert munka vala, tiszta aranyból.

23. És megcsinálá hét mécsét is, és azoknak hamvvevőit és hamutartóit, tiszta aranyból.

24. Egy talentom tiszta aranyból csinálá azt meg hozzá tartozó eszközeit is mind.

25. Megcsinálá a füstölő oltárt is sittim-fából; hossza egy sing, szélessége is egy sing, négyszögű; magassága pedig két sing; ő magából valának szarvai.

26. És beborítá azt tiszta aranynyal, tetejét és oldalait köröskörül, és a szarvait is; és csinálá hozzá arany pártázatot köröskörül.

27. És két arany karikát csinálá hozzá, a pártázata alá, a két oldalán, mindkét oldalára, hogy legyenek rúdtartókul, hogy azokon hordozhassák azt.

28. A rúdakat is sittim-fából csinálá meg, és azokat is beborítá aranynyal.

29. A szent kenetnek olaját is megcsinálá, és a tiszta fűszerekből való füstölőt a kenetkészítő mestersége szerint.

Ha az ezekben a fejezetekben előforduló ismétlés feleslegesnek tűnik, és fárasztó a számunkra, gondoljunk a Szentlélek szándékára, Aki, beszámolván a munka menetéről, majdnem ugyanazokat a szavakat használja, melyekkel előzőleg Isten parancsait írta le, hogy megérthessük: Mózes és a kézművesek a legcsekélyebb mértékben sem térek el a nekik előírtaktól. Isten megparancsolta, hogy készítsék el a szövetség ládáját annak fedelével együtt, s Mózes elmeséli, miképpen lett az befejezve, s hogy a kézművesek a legapróbb részletét sem hagyták el. Isten elrendelte, hogy készüljön asztal a kenyereknek, s abból a parancsból sem hagytak figyelmen kívül egyetlen betűt sem. Ami a gyertyatartót illeti, ott is megfigyelhetjük ugyanazt az aprólékos engedelmességet, hogy nem változtatták meg semmiféle részletét sem. S az illatáldozati oltárnál sem volt semmiféle eltérés a parancs és a kivitelezés között, végül pedig a kenet olaja is teljes mértékben megfelelt a parancsnak. Nem is kérdéses tehát, hogy Mózes az engedelmességet dicséri, ami a valódi kegyesség alapja, s egyidejűleg arra is emlékeztet minket, hogy a sátor egész szolgálatában senki sem gyakorolta a képzelgést, mert semmi sem ellentétesebb a vallás tisztaságával, mint bármi olyasvalamit tenni, ami nem volt megparancsolva.

Exodus 38

2Móz38:1-31

1. És megcsinálá azután az egészen égőáldozat oltárát sittim-fából; öt sing a hossza, öt sing a szélessége; négyszögű és három sing magas.

2. És csinálá hozzá szarvakat is, a négy szegletére; ő magából voltak a szarvai, és beborítá azt rézzel.

3. Azután minden edényét is megcsinálá: a fazekakat, a lapátokat, a medenczéket, a villákat és a szenes serpenyőket; minden edényeit rézből csinálá.

4. Csinálá az oltárhoz hálóforma rostélyt is rézből, annak párkányzata alá, alulról a közepéig.

5. Önte négy karikát is rézrostélynak négy szegletére, rúdtartókul.

6. A rúdakat sittim-fából csinálá meg, és rézzel borítá be.

7. És a rúdakat betolá az oltár oldalain levő karikákba, hogy azokon hordozhassák azt; deszkákból, üresre csinálá azt.

8. Megcsinálá a mosdómedenczét is rézből, és annak lábát is rézből, a szolgálattévő asszonyok tükreiből, a kik a gyülekezet sátorának nyílása előtt szolgáltak.

9. A pitvart is megcsinálá dél felől; a déli oldalon a pitvar szőnyege száz singnyi vala sodrott lenből.

10. Azoknak húsz oszlopa, és húsz talpa rézből vala; az oszlopok horgai, és azoknak általkötői ezüsből.

11. Észak felől is száz singnyi. Azoknak húsz oszlopa és húsz talpa rézből; az oszlopok horgai és általkötői ezüsből valának.

12. Napnyugot felől pedig ötven sing szőnyeg vala. Azoknak tíz oszlopa és tíz talpa; az oszlopok horgai és általkötői ezüsből valának.

13. A napkeleti oldalon is ötven singnyi.

14. Egy felől tizenöt sing szőnyeg vala; három oszlopa és azoknak három talpa.

15. És a másik felől is: a pitvar kapujától jobbra is, balra is tizenöt sing szőnyeg, és azoknak három oszlopa, három talpa.

16. A pitvarnak minden szőnyege köröskörül sodrott lenből vala.

17. Az oszlopok talpai rézből, az oszlopok horgai és általkötői pedig ezüsből valának, azoknak fejei ezüsttel beborítva. A pitvar oszlopait is mind ezüst általkötők övezték.

18. A pitvar kapujának leple hímzőmunka vala, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből; hossza húsz sing volt, magassága pedig szélességében öt sing, a pitvar szőnyegeinek megfelelőleg.

19. Azoknak négy oszlopa és négy talpa rézből, horgai ezüsből valának; fejeiknek borítása, és általkötőik is ezüsből.

20. A hajléknak és a pitvarnak szegei pedig köröskörül mind rézből valának.

21. Ezek a hajléknak, a bizonyság hajlékának részei, a mint megszámláltattak a Mózes meghagyásából, a Léviták szolgálatára, Ithamár, az Áron pap fia által.

22. Bésaléel a Húr fiának, Urinak fia a Júda nemzetségéből, csinálta mind azt, a mit az Úr parancsolt vala Mózesnek.

23. És vele együtt Aholiáb, Akhiszamá fia, Dán nemzetségéből a ki mester vala a faragásban, a kötő és hímzőmunkában, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és lenfonállal.

24. Mind az az arany, a mely a munkára, a szenthelynek összes munkáira feldolgoztaték, ez az áldozati arany: huszonkilencz talentom, és hétszáz harmincz siklus vala, a szent siklus szerint.

25. Az ezüst pedig, a gyülekezet megszámlált tagjaitól, száz talentom, és ezer hétszáz hetvenöt siklus, a szent siklus szerint.

26. Fejenként egy beka, vagy is fél siklus, a szent siklus szerint, mindenkitől, a ki átesett a megszámláltatáson, húsz esztendőstől fölfelé, a kik hatszáz háromezeren és ötszázötvenen valának.

27. A száz talentom ezüsből megönték a szent helyhez való talpakat, és a függöny oszlopainak talpait; száz talpat száz talentomból, egy talentomból egy talpat.

28. Az ezer hétszáz hetvenöt siklusból csinálák az oszlopok horgait, és beboríták azoknak fejeit, és általfogák azokat.

29. Az áldozati réz pedig hetven talentom, és kétezer négyszáz siklus vala.

30. Abból csinálák a talpakat a gyülekezet sátorának nyílásához, és a réz oltárt, az ahhoz való réz rostélyt, és az oltárnak minden edényeit.

31. A pitvar talpait is köröskörül, és a pitvar kapujához való talpakat, meg a hajlék összes szegeit, és a pitvar összes szegeit köröskörül.

1. És megcsinálá azután az egészen égőáldozat oltárát sittim-fából. Ennek a fejezetnek a célja ugyanaz, mint az előzőé, kivéve, hogy egyes részeinek a sorrendje áthelyeződött, bár egyetlen szó sem változott meg. Az égőáldozati oltárral kezd, melyről kijelenti: az Isten által előírt formára és anyagokból készült, hogy a nép nagyobb bizonyossággal mutathasson be azon áldozatokat engesztelésül a bűneikért és a hálájuk kifejezése végett. Egy korábban nem

említett dolgot is hozzátesz, miszerint a bronz mosdómedencét, vagy üstöt (*concha*), amiből az engesztelő áldozat meghintéséhez szükséges vizet vették, az asszonyok tükreiből készítették. Egyesek ezt úgy magyarázzák,¹⁰⁰⁶ hogy az edény annyira ragyogó volt, hogy minden oldalról könnyen meglátták, ha valamiféle botrányos, vagy erkölcstelen, vagy sértő cselekedetet követtek el. Tudjuk ugyanis, hogy a tisztátalan és istentelen emberek néha a vallás köntöse alá rejtik a vétkeiket, ahogyan meg van írva, hogy az asszonyokat, akik gyakran ellátogattak a sátorhoz vallásos tevékenységük folytán, Éli, a főpap fiai, beszenyezték (1Sám2:22). A másik feltételezés azonban ugyanannyira valószínű, miszerint a tükröket a szent asszonyok a templom ékesítésére, szent célokra szánták. Ahol ugyanis az asszonyok túlságosan szeretik a külső ékességeket és pompát, ott nagyon ragaszkodnak a tükreikhez mind az arcuk kifestése, mind a hajuk elrendezése végett, nehogy egyetlen hajszáluk is rendezetlen legyen. Ézsaiás tehát (3:23) a nők világának luxuscikkei közé sorolja a tükröket.¹⁰⁰⁷ Egyesek ezért úgy vélik, hogy az Isten szolgálata iránt elkötelezett asszonyok félretették ezt a hiábavalóságot és a megtérésük bizonyosságaként adták át a tükreiket. Az is lehet azonban, hogy a többi, korábban említett ajándék között a tükröket is felkínálták, melyeket azután beépítettek a mosdómedence domborművébe. Mások azt feltételezik, hogy ezek vésetek voltak, melyekbe a hölgyek arcképeit vésték, mintegy tükörbe. Nekem az legelfogadhatóbb az az egyszerű elképzelés, mely szerint ezek fogadalmi felajánlások voltak, melyekkel a kegyes asszonyok kívánták díszíteni a szentélyt, s erre a célra a kézművesek tanácsa alapján használták fel. Nem általánosságban beszél ugyanis minden asszonyról, hanem azokról, akik a sátor bejáratánál *szolgáltak*, vagy *gyűltek össze*. A fordítók ugyanis különféleképpen magyarázzák a צָבָא, *tzaba* szót¹⁰⁰⁸ mind ebben az igeszakaszban, mint abban, amit Sámuel könyvéből az imént említettem. Használják a lévítákra is, akikről azt olvassuk, hogy a szentély „szolgálatát végezték”,¹⁰⁰⁹ miközben ellátták a kiszabott munkájukat. Ez a hasonlat egyáltalában nem alkalmatlan a vigyázás és a hosszas imák megjelölésére. A dolog summája az, hogy a mosdómedencét az ő anyagaiból készítették, vagy ahogyan feltételezem, domborművekkel díszítették, hogy még ragyogóbb legyen.

21. *Ezek a hajléknak, a bizonyág hajlékának részei.*¹⁰¹⁰ Mintha azt mondaná, hogy ez volt a hajlék összeszámlálása, vagy ezek a számai, mert értésünkre adja, hogy nemcsak a sátrat fejezték így be végül, de annak részeit számszerűen megkülönböztették, és mondhatni feljegyezték, hogy átadják a lévítáknak, nehogy bármely része is elvesszen.¹⁰¹¹ Az utalás itt

¹⁰⁰⁶ Minden ezzel kapcsolatos nehézségnek véget vetnek az egyiptomi régiségekre vonatkozó növekvő ismereteink. Kálvin, valamint majdnem mindegyik korai igemagyarázó nyilván azt képzelte, hogy az asszonyok tükrei a szó szoros értelmében vett tükrök voltak, s ebből eredtek a különféle, itt említett, valamint más egyéb magyarázatok. Sir G. Wilkinson a „Popular Account of the Ancient Egyptians” írja: „A toalett egyik alapeszköze a tükör volt. Ez fémötvözetből, főleg rézből készült, gondosan megmunkálták és alaposan felpolírozták. Az egyiptomiak olyan bámulatos előrehaladást tanúsítottak a fémötvözésben, hogy a modern tükreinknek ez a helyettesítője, melynek ragyogása részben a mai napig megmarad egyes, Thébában megtalált daraboknál, jóllehet azok évszázadokig a földbe temetve heverték. Ugyanezt a fém-tükör-fajtát használták az izraeliták, akik kétségtelenül Egyiptomból hozták el azokat.” – 2. kötet 346. oldal.

¹⁰⁰⁷ “Entre les bagages superflus des femmes.” – *Francia*.

¹⁰⁰⁸ Kálvin itt furcsa bizonyítékát adja annak, hogy a magyarázatát Sebastian Münster magyarázatára alapozza, mert Münster *labrum* szavát használja a héber צִיָּוָה helyén, amit korábban a *concha* szóval fordította a saját szövegében. Miközben azonban Münster צָבָא אִשְׂרָאֵל kifejezést a (*mulierum*) *militantium, quae militabant* szavakkal fordította, Kálvin okosan ejtette a hasonlatot, és a *convenientium, quae conveniebant* szavakkal fordított. A צָבָא szó jelentése, mondja Robertson professzor, *összegyűlni istentiszteletre, vagy háborúzásra*. – *Clav. pentat.* a maga helyén. – *Henry Walter*.

¹⁰⁰⁹ 4Móz4:3: „a ki szolgálatra való” – *Károli*. „Aki a seregbe való” – *Amplified Version*. 4Móz8:23: „hogy szolgálatot teljesítsen a gyülekezet sátorának szolgálatában”. „A héberben: hogy vívja a sátor háborúját.” – *Amplified Version*, széljegyzet.

¹⁰¹⁰ „Ezek a megszámlált dolgok.” – *Latin*. Ainsworth is így fordít.

¹⁰¹¹ “Afin que les Lévités s’eussent ce qu’ils dévoyant avoir en garde”, azért, hogy a lévíták tudhassák, mi lett a gondjainkra bízva. – *Francia*.

ugyanis nem annyira a sátor szerkezetére, vagy építményére, mint inkább annak állandó megőrzésére vonatkozik. Tudniillik Ithamár, a pap átadta annak különböző részeit a lévítáknak, s ez Mózes parancsának megfelelően történt.

22. *Bésaléel a Húr fiának, Urinak fia.* Ismét azt hangoztatja nekünk, hogy az egész munka isteni, mert egyrészt Mózes hűségesen közvetítette Isten parancsait, másrészt a kézművesek is nagy pontossággal hajtották végre azokat. Egyben összeszámolja az arany és az ezüst teljes mennyiségét, és közli, mi került felhasználásra. Ebből megértjük, hogy mindenki hűségesen teljesítette a kötelességét, és senkit nem volt vont félre a kapzsiság úgy, hogy megszűnt volna becsületes lenni. Arról is tájékoztat, honnan származott az ezüst: a népszámlálásból, mert egy közönséges sékelnyi adót vetettek ki mindenkire, ami a szentély sékeljének a fele volt, mint azt már láttuk.¹⁰¹² Mózes most megmutatja, hogy a teljes összeget csalás nélkül szedték össze és fizették meg, s úgy használták fel, hogy abból semmi nem veszett el.

Exodus 39

2Móz39:1-43

1. A kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű fonálból pedig csinálának szolgálati ruhákat a szenthelyen való szolgálatra. Áronnak is úgy készíték a szent ruhákat, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

2. Az efódot csinálák aranyból, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből.

3. És aranyból vékony lapokat verének, és azokat fonalakká metélik, hogy feldolgozzák a kék, és a bíborpiros, és a karmazsinszínű, és a lenfonál közé, mestermunkával.

4. Csinálának hozzá összekötött vállkötőket: a két végükön kapcsolák össze.

5. Az átkötő öv is, a mely rajta vala, abból való, ugyanolyan mívű vala, mint az efód: aranyból, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből, a mint az Úr parancsolta Mózesnek.

6. Megcsinálák azután az ónix köveket is, arany boglárókba foglalva, kimetszve pecsétmetszés módjára, az Izráel fiainak neveire.

7. És rátették azokat az efód vállkötőire, az Izráel fiaira való emlékeztetés kövei gyanánt, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

8. Megcsinálák a hósent is mestermunkával, mint az efódot, aranyból, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű, és sodrott lenből.

9. Négyszögű vala a hósen, és kétrétűre készíték azt; egy arasza vala hossza, egy arasz a szélessége is két rétből.

10. És négy sor követ foglalának abba, ily sorban: szárdiusz, topáz, smaragd; az első sor.

11. A második sor: karbunkulus, zafir és gyémánt.

12. A harmadik sor: jáczint, agát és amethiszt.

13. A negyedik sor: krizolith, ónix és jáspis, a melyek mind arany boglárókba foglaltattak a magok helyén.

14. A kövek pedig Izráel fiainak nevei szerint valának, tizenkettő vala az ő nevök szerint, és pecsét módjára metszve, mindenik a reá való névvel, a tizenkét nemzetség szerint.

15. És csinálának a hósenre sodrott mívű fonatékot is tiszta aranyból.

¹⁰¹² Lásd a 2Móz30:12-höz fűzöttet.

16. Azután csinálának két arany boglárt, és két arany karikát; és a két arany karikát rá tevék a hosen két szegletére.

17. A két arany fonatékot pedig a hosen két szegletén levő két karikába fűzték.

18. És a két fonaték másik két végét oda foglalák a két boglárhoz, és azokat az efód vállkötiéhez tűték, annak előréssére.

19. Csinálának más két arany karikát is, és oda tevék azokat a hosen két szegletére, azon a szélén, a mely befelé vala az efód felől.

20. És csinálának még két arany karikát, és azokat az efód két vállkötiéjére tevék, alól, annak előrése felől, az összefoglalás mellett, az efód övéen felül.

21. És a hösent az ő karikáinál fogva odacsatolák az efód karikáihoz, kék zsinórral, hogy az efódnak öve felett legyen, és el ne válják a hosen az efódtól; a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

22. És megcsinálák az efód palástját takácsmunkával, egészen kék lenből.

23. És a palást közepén levő nyílás olyan vala, mint a pánczélnak nyílása; szegése vala a nyílásnak köröskörül, hogy el ne szakadjon.

24. És a palást alsó peremére csinálának gránátalmákat, kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű sodrott fonálból.

25. Csinálának csengettyűket is tiszta aranyból, és tevék a csengettyűket a gránátalmák közé, a palást peremére köröskörül a gránátalmák közé.

26. Csengettyű meg gránátalma, csengettyű meg gránátalma a palást peremén köröskörül, hogy abban szolgáljanak, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

27. Megcsinálák a len köntösöket is takácsmunkával, Áronnak és az ő fiainak.

28. A len süveget is, a süveg ékességeit is lenből, és a gylcs lábravalókat sodrott lenből.

29. Az övet is sodrott lenből, és kék, bíborpiros és karmazsinszínű fonálból hímzőmunkával, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

30. A szent koronához való lapot is megcsinálák tiszta aranyból, és felírák rá a pecsétmetsző módjára: Szentség az Úrnak.

31. És kötének reá kék zsinórt, hogy felkössék azzal a süvegre, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

32. Így végeztették el a gyülekezet sátora hajlékának egész munkája; és az Izráel fiai egészen úgy csinálák, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek, úgy csinálták.

33. És vivék a hajlékot Mózeshez: a sátort és annak minden eszközét, horgait, deszkáit, reteszdúrait, oszlopait, és talpait.

34. A veresre festett kosborökből készült takarót is, és a borzbőrökből készült takarót, és a takarófüggönyt.

35. A bizonyág ládáját, annak rúdait, és a fedelet.

36. Az asztalt és annak minden edényét, és a szent kenyeret.

37. A tiszta gyertyatartót: annak mécseit, a felszereléshez való mécseket s minden hozzávalót, a világító olajjal együtt.

38. Az arany oltárt, a kenetnek olaját, a fűszerekből való füstölőt, és a sátor nyílására való leplet.

39. A réz oltárt és annak réz rostélyát, rúdait és minden edényeit, a mosdómedenczét és annak lábát.

40. A pitvar szőnyeget, oszlopait, talpait: és a pitvar kapujára való leplet, annak köteleit, szegeit, és a hajlék szolgálatjára való minden eszközt a gyülekezet sátoránál.

41. A szolgálati ruhákat, a szenthelyen való szolgálatra, a szent ruhákat Áron papnak, és fiainak ruháit a papi tisztre.

42. A mint parancsolta vala az Úr Mózesnek, egészen úgy csinálának az Izráel fiai minden munkát.

43. És megtekinte Mózes minden munkát, és ímé elkészíték azt, úgy készíték el, a mint az Úr parancsolta vala, és megáldá őket Mózes.

1. *A kék, és bíborpiros, és karmazsinszínű fonálból pedig.* A papi ruhák leírása, mely megismétlődik ebben a fejezetben pontosabb annál, mintha holmi lényegtelen dologról beszélne. S biztos, hogy ez volt a törvényes szolgálat legfontosabb része, mivel Krisztus eleven előképe jelent meg a főpap személyében. Máshol már megmutattuk, mennyire távol állt ez attól, hogy csak üres pompa legyen, mint mikor manapság a pápai áldozárok a méltóság megszerzése érdekében az egyszerű emberek szemeit a ruházatuk ragyogásával és a cicomáik fenségével kápráztatják el. Ez inkább az emberek szeme elé akarta tárni mindazt, amit a hitnek kell meglátnia Jézus Krisztusban. Láttuk, milyen hatalmas titkokat tartalmazott a papi süveg, melyre a SZENTSÉG AZ ÚRNAK” feliratot helyezték, valamint az efód, melyből az igazság világossága és az élet becsületessége ragyogott fel, s amelybe a tizenkét törzs jelképét szőtték úgy, hogy a főpap a vállain hordozta és a mellén viselte azt. Így egyetlen személyben mindenkit ismerősökként mutatott be Istennek. Emiatt ismétli hétszer az „a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek” mondatot, aminek természetesen figyelemfelkeltő hatása volt.

32. *Így végezteték el a gyülekezet sátora hajlékának egész munkája.* Rövid összefoglalót tesz itt hozzá, amivel jelzi, hogy a munka egyetlen részében sem volt a legcsekélyebb hiba sem, s azt is kijelenti, hogy Izrael gyermekei úgy engedelmeskedtek Isten parancsainak, hogy a munka semmilyen vonatkozásban nem tért el a mintától. „Izrael gyermekei”, mondja, „az Úr parancsainak megfelelően cselekedtek, mindet úgy végeztek el”. Ebből megértjük, hogy az építmény egyetlen részét sem rontotta hozzákeverés. Utóbb hozzáteszi, hogy a sátort az edényeivel és a bútoraival együtt Mózes elé vitték, s ő mindent elfogadhatónak ítélt, mert ezt fejezik ki a „megáldá őket” szavak, ugyanis kellőképpen és hűségesen engedelmeskedtek Isten parancsainak. Ez azonban nem egyetlen magánember egyszerű imája volt, hanem a jutalom ígérete, mely magabiztosságot kelthetett a nép elméjében, mikor (‘D’un tel Prophète’, egy ilyen prófétától. – *Francia.*) hallhatták ezt a kiváló és hiteles bizonyosságtételt, mely szerint a munkájuk tetszett Istennek.

Exodus 24

2Móz24:1-18

1. És monda Mózesnek: Jőjj fel az Úrhoz te és Áron, Nádáb és Abihu, és az Izráel vénei közül hetvenen, és hajtsátok meg magatokat előtte távolról.

2. És csak Mózes közeledjék az Úrhoz, amazok pedig ne közeledjenek, és a nép se jőjjön fel vele.

3. Elméne azért Mózes, és elbeszélé a népnek az Úr minden beszédét és minden rendelését; az egész nép pedig egyező szóval felele, mondván: Mindazokat a dolgokat, a melyeket az Úr parancsolt, megcselekeszszük.

4. Mózes pedig felírja az Úrnak minden beszédét, és felkele reggel és oltárt épít a hegy alatt, és tizenkét oszlopot, az Izráel tizenkét nemzetsége szerint.

5. Azután elküldé az Izráel fiainak ifjait, és áldozának égő áldozatokat, és hálaáldozatul tulkokat ölének az Úrnak.

6. Mózes pedig vevé a vérnek felét, és tölté a medenczékbe: a vérnek másik felét pedig az oltárra hinté.

7. Azután vevé a szövetség könyvét, és elolvasá a nép hallatára; azok pedig mondának: Mindent megteszünk, a mit az Úr parancsolt, és engedelmeskedünk.

8. Mózes pedig vevé a vért, és ráhinté a népre, és monda: Ímé a szövetségnek vére, melyet az Úr kötött ti veletek, mindama beszédek szerint.

9. Azután felméne Mózes és Áron, Nádáb és Abihu, és az Izráel vénei közül hetvenen;

10. És látták az Izráel Istenét, és annak lábai alatt valami zafir fényű tárgy vala, és olyan tiszta, mint maga az ég.

11. És Izráel fiainak e választottjaira nem bocsátá kezét: jóllehet látták az Istent, mindazáltal ettek és ittak is.

12. És szóla az Úr Mózesnek: Jőjj fel én hozzáam a hegyre és maradj ott. És átadom néked a kőtáblákat, és a törvényt és a parancsolatot, a melyeket írtam, hogy azokra megtaníttassanak.

13. Felkele azért Mózes és az ő szolgálja Józsué, és felméne Mózes az Isten hegyére.

14. A véneknek pedig monda: Várjatok itt reánk, míg visszatérünk hozzátok: Ímé Áron és Húr veletek vannak; a kinek valami ügye van, ő hozzájok menjen.

15. Akkor felméne Mózes a hegyre; és felhő borítá el a hegyet.

16. És az Úr dicsősége szálla alá a Sinai hegyre, és felhő borítá azt hat napon át; a hetedik napon pedig szólítá Mózes a felhő közepéből.

17. Az Úr dicsőségének jelensége pedig olyan vala az Izráel fiainak szeme előtt, mint emésztő tűz, a hegy tetején.

18. És beméne Mózes a felhő közepébe, és felméne a hegyre, és negyven nap és negyven éjjel vala Mózes a hegyen.

1. És monda Mózesnek: Jőjj fel az Úrhoz te és Áron, Nádáb és Abihu. Mózes korábban felállította és egy ünnepélyes ceremónia keretei között megszentelte a sátrat, most pedig el kellett mennie a törvénytáblákért, melyek Isten kegyességének jelei voltak. Ha ugyanis a frigylárában nem lett volna semmi, úgy bizonyos értelemben a szentély is üres lett volna. Emiatt parancsolja meg Isten a hegyre menetelt, de nem fényes kíséret nélkül, hogy a megfelelő felkészülés felrázhassa az elméiket ennek a különleges áldásnak a befogadására. Ezért parancsolja, hogy vegye maga mellé a testvérét, Áront, valamint Nádábot, Abihut és Izrael hetven vénéjét. Ennyi tanú lett kiválasztva arra, hogy meglássák Isten dicsőségét. Mielőtt azonban felmentek volna a hegyre, az egész nép áldozatot mutatott be, és felolvasták a törvénykönyvet. Végül Mózes egyedül ment fel a hegy tetejére, hogy lehozza onnan az Isten kezével írt táblákat.

Itt azonban (lásd a dolog magyarázatát még a 4Móz11:16-nál is), felmerül a kérdés a hetven vént illetően, mert máshol majd látjuk, hogy a hetvenet nem választották ki mindaddig, amíg a nép nem indult el a Sínai-hegytől, miközben a törvény kihirdetése előtt van szó szóluk, ami nekem egyáltalában nem tűnik összeegyeztethetőnek. Ez a nehézség azonban megszűnik, ha elfogadjuk, amit ebből az igeszakaszból tudunk meg: már mielőtt a Sínai-hegyhez járultak volna, minden törzs kijelölte a saját kormányzóit (*praefectos*), s ezek összlétszáma adta ezt a számot, mert minden törzsből hatan voltak. Utóbb aztán Mózes, amikor könnyíteni akart a terhein, a kormányzás egy részét átruházta erre a hetven személyre,¹⁰¹³ mert a létszámukat a szokás és a gyakorlat már megszentelte. Természetesen – mivel világosan ki van jelölve, hogy kezdettől fogva hetvenen¹⁰¹⁴ voltak – valószínű, hogy a segédek e létszámát Mózes azért adta meg, hogy a lehető legkisebb legyen a változtatás. Tudjuk ugyanis, hogy amikor egy szokás berögzül, akkor az emberek nagyon vonakodnak eltérni attól. De az is lehetséges, hogy az izraeliták az eredetük emlékeztetének megünneplésére vágytak és azt szerették volna

¹⁰¹³ “A ceux, qui desia estoient en degre d’honneur”, azokra, akiket már tisztelettel megkülönböztettek. – Francia.

¹⁰¹⁴ “Septante et deux”, hetvenkettő. – Francia.

véghezvinni, mert hetven embert ment le Jákobbal Egyiptomba, s alig több, mint kétszázhusz év alatt a számuk hatszázezerre emelkedett az asszonyokat és a gyermekeket is beszámítva. Nem valószínűtlen tehát, hogy a hetven ember azért lett kijelölve az egész nép irányítására, hogy Istennek erről a csodálatos áldásáról minden korban bizonyosságot tehessenek, és visszakövethessék a nemzetségük eredetét egészen a kezdetekig.

2. *És csak Mózes közeledjék az Úrhoz.* Három fokozatot említ itt. A nép számára előír egy megállóhelyet, ahonnan „meghajolhatnak távolról”. A véneket és a papokat Mózes kísérlőinek jelöli ki, akik közelebb jöhetnek, s így a tanúi lehetnek a nép számára mindannak, ami majd, mint később meglátjuk, akkor lesz nekik megmutatva, amikor már elváltak a tömegtől. Végül egyedül Mózes fogadta be Isten a magasztosabb dicsőségbe, mert ő ment fel a hegyre a felhőbe burkoltan. Ezt a különbségtételt¹⁰¹⁵ jelzik az alábbi szavak: „csak Mózes közeledjék... amazok pedig ne közeledjenek, és a nép se jöjjön fel vele”. Egyes fordítók az ígét múlt időben fordítják, de véleményem szerint helytelenül, mert Mózes nem azt meséli el, amit tettek, hanem csak azt, amit Isten parancsolt, amint az világosan kiderül a következő igeversből, ahol a nép mértékletességét és alázatosságát is dicséri, mert tisztelettel fogadták a parancsot, ami önmagában nem látszott nagyon kellemesnek, vagy elfogadhatónak. Az emberek becsvágya ugyanis olyan, hogy sértésnek tűnhet a számukra, ha az idegenekhez és a pogányokhoz hasonlóan félre vannak állítva és megtiltják nekik a felmenetelt a hegyre. Kegyes tiszteletük bizonyítéka tehát, hogy megállnak távolabb és megelégszenek egy szemlátomást kevésbé megtiszteltető hellyel. Mózes világosan kifejezi a készségességüket az engedelmségre, amikor beszámol a szavaikról, miszerint megtesznek mindent, ami Isten szájából jelentetik ki a számukra.

4. *Mózes pedig felírta az Úrnak minden beszédét.* Ezt a zárójeles megjegyzést jókor szúrja be, mert nemsokára megtudjuk, hogy a könyvet felolvasták a nép előtt. Ám hogy nagyon figyelmet keltsen, a felolvasás előtt oltárt építettek, és áldozatokat mutattak be az egész nép szeme láttára. Sőt azt is meg kell említeni, hogy szobrokat¹⁰¹⁶ állítottak fel az oltár körül a törzsek száma szerint, hogy megtudják: nem az elvettetésük jele volt az, ha távol kellett maradniuk, hanem tudatában lévén az érdemtelenységüknek, megalázhassák magukat Isten előtt félelemmel és reszketéssel. Jóllehet ugyanis jelentős távolságra álltak, Isten mégis megemlékezett róluk, így mindegyiküket felkarolta mondhatni ezeknek a szobroknak a segítségével. Amit azonban Mózes ezen a néven nevez, azok nem emberalakot ábrázoló képmásaik voltak, hanem kőhalmok, melyek, mint emlékművek jelképezték a tizenkét törzset, hogy azok tudhassák: semmiképpen sincsenek kizárva az oltár szentségéből.

5. *Azután elküldé az Izráel fiainak ifjait.* Vagy úgy értette, hogy résztvevők (victimarios) voltak az áldozáson, akik leölték az áldozatokat, vagy kiválasztották őket, mert elég erősek voltak ahhoz, hogy az ökröket az oltárhoz vonszolják. Lévi törzse még nem szenteltetett meg, ezért az „áldozat” szó¹⁰¹⁷ csak ott vonatkozik a papokra, ahol megtörtént a különbségtétel a lévíták és a nép többi része között. Az első jelentés tehát a leginkább ideillő. Máshol már kijelentettük, hogy a jóléti áldozatok¹⁰¹⁸ a hálaadás kifejezésére voltak hivatottak, de nemcsak a hála kifejeződése volt, hanem a jószerencséért könyörgő imák is keveredtek hozzájuk. Ez az áldozat azonban magában foglalta a szövetség ratifikálását, mint az rögvést ez után kiderül, mert a szövetségek szentségét és biztonságát minden korban, s még a pogány

¹⁰¹⁵ “Ces trois estats”, ezt a három fokozatot. – Francia.

¹⁰¹⁶ „Oszlopokat”. – Károli, *Amplified Version*. „Egyesek úgy vélik, hogy ezt az oltárt tizenkét kőre állították, mint amilyet Illés is épített, lásd 1Kir18:31, valamint Józ4:20. Ezeken a helyeken azonban az אבנים *abanim* szót használja, mely olyan köveket jelent, melyeket azért gyűjtöttek össze, hogy oltárt, vagy kőhalmot építsenek belőlük. Itt viszont a מצבה *matsebah* szó használatos, ami oszlop, úgynevezett *stando*, mert egyedül áll, s emlékműként állították fel.” – Willet, rövidített idézet.

¹⁰¹⁷ “Ce qui n’est attribué qu’à ceux qui ont la charge speciale de sacrifier”, ami csak azokra használatos, akiknek speciális feladata az áldozat bemutatása. – Francia.

¹⁰¹⁸ „Békeáldozatok.” – *Amplified Version*.

nemzetek között¹⁰¹⁹ is áldozatokkal erősítették meg. Emiatt tölti Mózes a leölt áldozatok vérének felét az oltárra, a másik felét pedig megtartja a medencékben, s majd a népre hinti, hogy ezzel a jelképpel¹⁰²⁰ megerősítse azt a szövetséget, melynek ő volt a közvetítője és a keze. Pál erre a szokásra utalva mondja, hogy örülni fog, ha „kiöntik italáldozatként a hitük áldozatánál és papi szolgálatánál” (Fil2:17), s a σπενδεσθαι szót használja,¹⁰²¹ ami elsődlegesen a szövetségekre alkalmaznak. Ennek az áldozatnak az esete azonban különleges volt, mert Isten a zsidókat annak a szövetségnek az egyetlen szilárd megerősítésére akarta emlékeztetni, melyet Ő kötött velük. Mintha nyíltan azt mutatta volna meg, hogy csak akkor lesz ratifikált és hatásos, ha vérrel pecsételik el. S ezt az apostol (Zsid9:19) gondosan fontolóra veszi, mikor azt mondja, hogy miután a törvényt kihirdették, Mózes „magát a könyvet is és az egész népet meghintette” vérrel. Jóllehet itt nem említi konkrétan a könyvet, az apostol nem ésszerűtlenül foglalja bele az „oltár” szóba. S utal egy másik fajta áldozatra is, melyről a 4Móz19:6-ban van szó, s ezért említi a „karmazsint és az izsópot”. A dolog summája az, hogy a vér, mondhatni, az a közvetítő volt, ami megalapozta és megerősítette a szövetséget, mert az oltárra, mint Isten szent ülőhelye, kitöltetett a vér fele, a maradék pedig a népre hintetett. Ebből megérjük, hogy az ingyenes örökbefogadás szövetsége az ókori néppel az örök üdvösségre kötött, mert egy előképben Krisztus vérével lett elpecsételve. S ha ez a tanítás megállt a törvény alatt, annál inkább helyet kell biztosítani a számára nálunk. Ebből kiindulva pedig, hogy Isten ígéretei mindig megtartsák az erejüket és a biztos mivoltukat, legyen ez az elpecsételés mindig a szemünk előtt, s emlékezzünk arra, hogy Krisztus vére egykoron tehát azért ontatott ki, hogy a szívünkbe véshesse azt a szövetséget, mely által a mennyei királyság reménységére kaptunk elhívást. Emiatt kínálja Krisztus az úrvacsorában az Ő vérét, mint az Újszövetség pecsétjét, sőt, valahányszor csak a szent könyveket a kezünkbe vesszük, Krisztus vérének úgy kell megjelennie az elménkben, mintha az egész szent tanítást¹⁰²² azzal írták volna. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Krisztus a jelképhez hasonlítja a Benne megjelent igazságot, amire az apostol általam nemrég idézett intése is vonatkozik.

Most gondosan meg kell figyelnünk a ténykedés menetét. Mózes először is azt jelenti ki, hogy a könyvet felolvasta a nép előtt, majd hozzáteszi, hogy a nép ölelte magához a nekik felkínált szövetséget. Végül elmeséli, hogy mikor a nép kijelentette az engedelmségét, akkor rájuk hintette a vért, miközben hangos szóval bizonyosságot is tett. A szövegkörnyezet itt megmutatja nekünk a sákramentumok igazi és valódi természetét azok helyes és megfelelő használatával együtt. Amíg ugyanis a tanítás meg nem előzi azokat összekötő kapocsként Isten és ember között, addig csak üres és megtévesztő jelek lesznek, bármiféle dicshimnuszokat is mondanak róluk. Mivel azonban minden szerződésnél követelmény a kölcsönös egyetértés, ezért mikor Isten a kegyelem elfogadására hívogatja a népét, a szerződésben kiköti, hogy a hit engedelmségét kell megadniuk Neki és áment kell mondaniuk. Ezért semmi sem lehet abszurdabb, mint a bárgyú sákramentumok kiagyálása, például azoké a gyerekes ígézeteké, melyeket a pápisták köhögnek fel sákramentumokként, Isten Ígéje nélkül. Egyidejűleg azt is el kell mondani, hogy az Íge, mely életet ad a sákramentumoknak, nem holmi homályos suttozás, mint a pápisták mágikus ráolvasásai, amikor ráfújnak a kenyérre és a pohárra, s amit beszentelésnek neveznek, hanem tiszta és

¹⁰¹⁹ „Minden ünnepélyes ligát és szövetséget az isteneknek szenteltek, akiknek megesküdtek, egyidejűleg vadkant, kost, vagy kecskét is áldozva, néha egyszerre mind a hármát, néha pedig bivalyokat, vagy bárányokat az előbb említettek helyett. Innen származik az ορκια τεμνειν kifejezés, vagy a latinban a *ferire foedus*, azaz szövetséget kötni.” – Potter, *Arch. Graeca*. 2. kötet 6. fejezet. Ugyanerről a szokásról a rómaiak között lásd Livius 1:24, Vergilius *Aeneis*, 8:641.

¹⁰²⁰ “Par tel sacrament.” – *Francia*.

¹⁰²¹ Lásd Kálvint a maga helyén (Calvin Soc. edition, 74. oldal). Kérdéses azonban, hogy a kijelentése a σπουδας szóról helyes-e.

¹⁰²² “Comme si le Loy, et les Prophetes, et l’Evangile en estoient escrits”, mintha a törvényt, a prófétákat és az evangéliumot azzal írták volna. – *Francia*.

konkrét hang, mely az emberekhez szól, s képes bennük hitet teremteni. Így beszél itt Mózes hangosan az emberekkel és emlékezteti őket arra, hogy Isten köt velük szövetséget.

Jóllehet az itt feljegyzett megvallás tűnhet túl nagy magabiztosságból fakadónak, amikor a nép kijelenti, hogy mindent megtesznek, amit Isten parancsol, még sincs abban semmi rossz, vagy kifogásolható, mert a hívők közöttük nem ígértek mást, mint az Isten segítségére támaszkodást, s benne volt az ingyenes kibékülés is, ha netalán vétkeznének. Valóban nem a törvény tulajdonképpen feladata volt az emberek szívének odahajlítása az igazság iránti engedelmességre, s valóban nem volt a törvény alatt igazi és valóságos engesztelés, mely elmosta volna a vétkeik bűnét, hanem a törvény feladata az volt, hogy lépésről lépésre vezesse az embereket Krisztus felé, hogy Tőle várhassák a megbocsátást, és a megújítás Lelkét. Kétség sem férhet tehát ahhoz, hogy Isten választottai hit által ölelték magukhoz az előképek lényegét és igazságát, amikor önkéntesen ajánlották fel Isten szövetségének a megtartását.

9. *Azután felméne Mózes és Áron, Nádáb és Abihu.* Én így állatom összes s történetet: Mózes, miután befejezte a törvény felolvasását, s a vér elhintését, az Isten által kijelölt társaival együtt elhagyta a népet és elindult felfelé a hegyre. Jónak láttam ezt egy kissé részletesebben is tárgyalni, mert egyes fordítók helytelenül, régmúlt idejű alakban fordítják az igét, mintha már vele lettek volna a vének,¹⁰²³ mielőtt elszakadt volna a néptől. Ez azonban nagyon abszurd, mert a völgyben kellett maradnia, hogy a néphez szólhasson.

A hegyen Isten dicsőségét közelebbről is megsejlelheték a vének, hogy utóbb elmondhassák a népnek, amit láttak, s így a hiteles tanúk által megerősített dolog kétségtelen hitelességre tehesen szert. Emiatt mondja, hogy „láták az Izráel Istenét” – nem a Maga valóságában és nagyságában, hanem abban a formában, amit Ő a legjobbnak vélt, s amit hozzáigazított az emberek képességeihez. Valóban sehol nem írja le Isten formáját, hanem az alap (*basis*) volt zafir fényű, amelyen állt.¹⁰²⁴ A לבנת, *libnath* szót egyesek *kőnek*, mások *tisztaságnak*, megint mások *téglának* fordítják. Bármely változatot is tartjuk a legjobbnak, az csak kevésbé változtat a dolog lényegén: a zafir színe tárult eléjük, hogy a ragyogásával a világ fölé emelje az elméiket. Ezért teszi hozzá rögtön, hogy a megjelenése olyan volt, mint a tiszta és derűs ég. Ezzel a jelképpel arra lettek emlékeztetve, hogy Isten dicsősége minden ég felett álló, s miután a lábainak zsámolyában is ilyen páratlan és mindent felülmúló szépség rejlik, valami még nemesebbet kell Róla Magáról gondolni, olyasvalamit, ami minden érzékszervünket bámulattal tölt el. Ezékiel is úgy látta Isten trónját, „mint valami zafirkövet” (Ezék1:26, 10:1). Végül, a lábzsámolyon megjelenő Végtelen Fenség bámulattal töltötte el a véneket, hogy nagyobb tisztelettel alázkodhassanak meg Isten felfoghatatlan dicsősége előtt.

11. *És Izráel fiainak e választottjaira nem bocsátá kezét.* Nekem úgy tűnik, hogy erőszakosan eltorzítják ezeket a szavakat azok,¹⁰²⁵ akik úgy magyarázzák, hogy a vének nem részesültek a prófétai ajándékból, vagy, hogy Isten ereje nem terjedt ki rájuk, mert ezt a két mondatot összekapcsoltan kell magyarázni így: jóllehet látták az Istent, Ő nem vetette rájuk a kezét, hanem ettek és ittak. Ebből megértjük, hogy Isten irántuk megnyilvánuló atyai kegyessége abban mutatkozott meg, hogy megkímélte őket, mert emlékeznünk kell a máshol mondottakra: „nem láthat engem ember, élvén” (2Móz33:20). Azaz, az ókoriak között

¹⁰²³ “Devant que sacrifier” az áldozat bemutatása előtt. – Francia.

¹⁰²⁴ „Zafirtégla-szerű” – Ainsworth. A héberben: „zafir téglá”, ami tégláformára vágott zafirkövet jelent, amivel az Alatta levő helyet kikövezték. Így fordítja a görög változat is. Vagy mondhatjuk így is: „a zafir tisztasága”, azaz tiszta zafirkő, mert a téglá a héberben a tisztaság nevet viseli. A kaldeus változatban így szerepel: „a dicsősége trónja alatt drágakőforma volt”.

„A hébernek (mondja Willet a maga helyén), akiket Lyranus és Lippoman is követnek abban, hogy az alap, vagy a téglaszerű padlózat olyan volt, mint a zafir, az Izraelt most ért boldog változást értik ez alatt: a téglagyártó rabszolgásguk dicsőséges szabadsággá változott, mintha a padlózatot téglá helyett zafírral kellene kirakni!”

¹⁰²⁵ Aben-Ezra, Willet, valamint Fagius és Sebastian Münster. Boothroyal mondja: „Ez a kifejezés világosan ezt jelenti: nem bántotta őket. Lásd 1Móz22:12 és 37:22, NEh12:21, Eszt1:21, Zsolt55:21.”

közmondásszerű volt a kifejezés: meg kell halnunk, mert láttuk Istent. Jákob Isten kegyelmét dicsérve mondja: „látám az Istent színről színre, és megszabadult az én lelkem” (1Móz32:30). Ha ugyanis a hegyek megolvadtak az Ő látványától, minek kell történnie a halandó emberrel, akinél nincs semmi törékenyebb, vagy gyengébb? Itt tehát Isten páratlan szelídsége árulja el magát, amikor megmutatkozván a választottainak nem nyeli el őket mindenestől és nem teszi semmivé – főleg akkor, amikor valami speciális látomásban van részük. Összefoglalva tehát Mózes megmutatja nekünk: csoda volt, hogy Izrael vezetői biztonságban és épen maradtak, amikor Isten félelmetes fensége tárult fel előttük. S ezért történt ez így, mert nem törtettek elhamarkodottan előre, hanem Isten hívására közeledtek. Ebből megtanuljuk, hogy a bátorságunknak soha nem szabad átlépnie a megfelelő korlátait, de nem szabad vakmerőségként elítélni sem, amikor Isten parancsán alapszik. Bármely büszkeségnél, vagy magabiztosságnál rosszabb ugyanis a gyávaság, ami a mértékletesség áruhájában az Isten Ígéje iránti bizalmatlanságba visz minket. Ha bárki megpróbálta volna a nép közül megtenni ugyanazt, amit a vezetők tettek, a saját megsemmisülésében tapasztalta volna meg, mit jelent túllépni a korlátokon. Az ok azonban, amiért a szabad és bátor közeledésük a vének esetében sikeres lett az volt, hogy Isten parancsának engedelmeskedtek.

Ami ez után következik arról, hogy ettek, ezt én ünnepélyes bankettként értelmezem, mely része, vagy kiegészítése volt az áldozatnak, amint azt láttuk az Exodus 18-ban és sok más helyen.

12. *És szóla az Úr Mózesnek: Jöjj fel én hozzám.* Mózes egyedül jut most még magasabbra, mert elegendő volt a vének számára a közbenső látomás ahhoz, hogy biztosan tudják: csak Isten parancsára megy tovább és elegyedik egy bizalmas beszélgetésbe. S noha Józsué vele ment, világos, hogy csak hat napra volt a társa, míg Mózes hátra nem hagyta őt és be nem ment a felhőbe. Mikor Isten kijelenti, hogy átadja Mózesnek „a törvényt és a parancsolatot”, ezt nem valami új tanításokra, hanem a törvény hiteles lejegyzésére (*consignatione*) kell érteni, mert miután beszélt a két kőtábláról, azonnal megemlíti mintegy magyarázatképpen a törvényt és a parancsolatokat. Mintha azt mondta volna, hogy átadja a kőtáblákat, melyek az Ő szövetségének emlékművei¹⁰²⁶ lesznek, ezért a tanítás summájának nem tintával, emberi kézzel, hanem a Lélek titkos hatalmával írottan kell megmaradnia a nép között. Félek, hogy Ágoston spekulációja inkább elmés, mintsem helyes, mely szerint a törvény azért íródott Isten ujjával,¹⁰²⁷ mert csak Isten Lelke vési azt bele a szívünkbe. Ha átugorjuk a tény, hogy a kövek keménysége nem változott, akkor vajon mit jelent a kőtáblák összetörése, amiről később lesz szó? Biztosan nem egyeztethető össze az, hogy a megújítás kegyelme kitart mindvégig, ám a törvényt a Lélek csak egy pillanatra vési bele hatékonyan az emberek szívébe. Amit azonban mondtam, az valóban minden ellentmondás nélkül való: a törvény azért lett csiszolt kőtáblákra felírva, hogy a szövetség állandóságáról tehessen minden korban bizonyosságot.

14. *Várjatok itt reánk, míg visszatérünk hozzátok.* Én nem veszem ezeket a szavakat annyira szó szerint, mintha azt parancsolná, hogy egy adott helyen maradjanak, mivel

¹⁰²⁶ “Un document celeste et infallible”, mennyei és tévedhetetlen dokumentum. – *Francia*.

¹⁰²⁷ Lásd Ágoston 155. prédikáció, *De verbo Apost.*, 3. rész, 5. kötet, 742-743. oldal (*Edit. Bened.*) Lásd még 8. prédikáció, 14. rész, ugyanott, 48. oldal. Lásd továbbá *Quaest in Exodus* 25, 3. kötet 429. oldal, valamint ugyanott 471-472. oldal. “Proinde magna oritur quaestio, quomodo illae tabulae, quas erat Moyses Deo utique praesciente fracturae, non hominis opus esse dicantur, sed Dei, nec ab homine scriptae, sed digito Dei: posteriores vero tabulae tamdiu mansurae, ac in tabernaculo et templo Dei futurae, jubente quidem Deo, tamen ab homine excisae sint, ab homine scriptae. An forte in illis prioribus gratia Dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigni facti sunt revertentes corde in Aegyptum, et facientes idolum; unde illo beneficio privati sunt, et propterea Moyses tabulas fregit: istis vero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriantur; unde dicit Apostolus (Rm10:3) Ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiae Dei non sunt subjecti; et ideo tabulae humano opere exscriptae et humano opere conscriptae datae sunt, quae cum ipsis manerent, ad eos significandos de suis operibus gloriaturus, non de digito Dei hoc est de Spiritu Dei.”

azonban éppen elszakadni készült az emberek társaságától, azt feltételezem, hogy a földi lakóhelyünket jelzi a határozószó,¹⁰²⁸ mert rögtön ez után az következik, hogy ha bármi történék, Áron és Húr lesznek a helyettesítói a nép vezetésében és a viták elrendezésében. Miután ugyanis a gond és az aggodalom keríthették a hatalmukba az elméiket, megfosztatván az egyetlen vezetőjüktől a tanácsban és a biztonságuk közvetítőjétől, ezt a vigasztalást kínálja nekik a kétségbeesésüket enyhítendő. Ebből következően visszaküldte őket a feladataik ellátása végett, ami nem történhetett volna meg, ha nem állnak kapcsolatban a néppel. Nem tudjuk, hogy Mózes tudta-e előre (a távollétének¹⁰²⁹) idejét, bár valószínűbb, hogy ez mindaddig kétséges marad a számára, amíg nem jutott tudomására Isten titkos tanácsvégzése. Az utolsó előtti versből pedig megtudjuk, hogy noha Isten fensége világosabban is megmutatkozott a vének előtt, mégis látható volt mindenki számára, nehogy bármiféle, a tudatlansággal kapcsolatos mentség megmaradhasson. Mikor ugyanis hat napon át folytonosan égett a tűz, mintha csak a hegyet emésztené fel, miképpen mondhatta bárki, hogy nem tudja, milyen Szerzőtől származott a törvény?

Exodus 31

2Móz31:18

18. Mikor pedig elvégezte vele való beszédét a Sinai hegyen, által adá Mózesnek a bizonyság két tábláját, az Isten ujjával írt kőtáblákat.

18. *Által adá Mózesnek.* Meg kell jegyezni, hogy miután Isten hangja hallatszott a tűz közepéből, majd átadta a Tízparancsolatot, leírta a sátor formáját, majd a kézművesek befejezték annak elkészítését, de a felszentelése még nem történt meg, Mózes ismét elvonult az emberek szeme elől és közösségéből, hogy egyedül tanulhasson, és lehessen a törvény hűséges magyarázója. Mert jóllehet Isten a Tízparancsolatban foglalta össze röviden a tanításának summáját, ami elégséges lehetett a kegyes és helyes életvitelhez, mégis szükség volt olyan világosabb magyarázatra, mint amelyet Mózes utóbb hozzátett. Azzal a céllal vitetett tehát fel, mondhatni, a mennyei szentélybe (*adytum*), hogy alaposan megtanulhasson mindent, ami a Tízparancsolat teljes megértéséhez volt kapcsolatos, mivel ezeknek a jelentését soha nem értette volna meg, ha nem Isten lett volna a Mestere és a Tanítója. Ebből megtudjuk, hogy nemcsak Isten Lelke irányításával írta az öt könyvet, de Maga Isten sugalmazta azokat, a saját szájából kimondva. Amiatt tartott hát negyven napos hallgatást, hogy utóbb szabadon szólhasson Isten tekintélyével.

Így kell minden valódi pásztornak tanítványokká lenniük, hogy semmi mást ne tanítsanak, csak amit kaptak. S jóllehet Isten egyetlen pillanat alatt is képes lett volna tökéletessé tenni a szolgáját, hogy még jobban kimutassa: semmivel nem hozakodott elő, ami nem a menny iskolájából származott, negyven napra elszakadt az emberi fajtól, hogy az izraeliták ettől kezdve úgy tekinthessenek fel rá, mint egy mennyből küldött angyalra. Nem lehetet ugyanis a föld illatát érezni azon, aki így élt Istennel étel és ital, vagy bármely más táplálkozás nélkül, s megszabadult a test minden gyengeségétől.

Végül, a Tízparancsolat két kőtáblára íródott, hogy soha el ne vesszenek. Máshol már említettem, miért lettek két táblára osztva: mert két részből álltak, melyek közül az első a kegyesség szabálya, a második pedig azt írja elő, miképpen kell igazságosan, ártatlanul és tisztán élnünk az emberek között. Azaz, az istentisztelet az első a sorban, amit az irgalmasság kötelezettségei követnek. A táblák kőből voltak, mert a tartós emlékműveket rendszerint

¹⁰²⁸ “Le mot d’ici”, az itt szó. – Francia.

¹⁰²⁹ Kiegészítés a francia változatból.

bronzba, vagy kőbe kell vésni. Azt, hogy ezek „az Isten ujjával” íródtak, úgy kell értenünk, hogy a betűk emberi kéz, vagy ügyesség nélkül formálódtak Isten titkos erejével. Az sem csoda, hogy az írás hirtelen kezdett el létezni Isten ugyanazon akarata (*nutu*) szerint, ami a világ pusztá és formátlan anyagait, amit káosznak neveznek, úgy megváltoztatta, hogy bámulatos eleganciával és szépséggel ragyogjanak fel. Ez a kifejezés azonban hasonlat, mert ami az emberekre igaz, azt jelképesen mondja Istenről. Isten ugyanis nem testi, hogy az ujjával írta, s Számára cselekedni annyi, mint megparancsolni, ahogyan a zsoltárokból is olvassuk: „Ő szólt és meglett, Ő parancsolt és előállott” (Zsolt33:9, 148:5).

Sokan helyeslik azt az allegóriát, hogy a törvényt Isten Lelke írta a kőre, mert a szívünk keménysége nem fogadja azt be a megújítás kegyelme nélkül. Nekünk azonban inkább Pál ellentétéhez kell ragaszkodnunk, mellyel megmutatja, hogy az evangélium ebben a vonatkozásban különbözik a törvénytől, mert az engedelmességre készített hússzívekre íratik (2Kor3:3). S valóban semmiképpen sem illendő, hogy az időnként az efféle apróságokra fecséreljük, amikor Isten egyszerű szándéka kellően világos: tudniillik azért rögzítette a törvényt köveken, hogy a tanítás állandósága minden korban fennmaradjon.

Exodus 32

2Móz32:1-35

1. Mikor látá a nép, hogy Mózes késik a hegyről leszállani, egybegyüle a nép Áron ellen és monda néki: Kelj fel, csinálj nekünk isteneket, kik előttünk járjanak; mert nem tudjuk mint lón dolgozama férfiúnak Mózesnek, a ki minket Egyiptom földéből kihozott.

2. És monda nekik Áron: Szedjétek le az aranyfüggőket, a melyek feleségeitek, fiaitok és leányaitok fülein vannak, és hozzátok én hozzám.

3. Leszedé azért mind az egész nép az aranyfüggőket füleiről, és elvivék Áronhoz.

4. És elvevé kezökből, és alakítá azt vésővel; így csinála abból öntött borjút. És szóltak: Ezek a te isteneid Izráel, a kik kihoztak téged Egyiptom földéről.

5. Mikor látta ezt Áron, oltárt építe az előtt, és kiálta Áron, mondván: Holnap az Úrnak innepe lesz!

6. Felkelvén azért másnapon jó reggel, áldozának égőáldozattal és hálaáldozattal is; azután leüle a nép enni és inni; azután felkelének játszani

7. Szóla pedig az Úr Mózesnek: Eredj menj alá; mert megromlott a te néped, a melyet kihoztál Egyiptom földéből.

8. Hamar letértek az útról, a melyet parancsoltam nekik, borjúképet öntöttek magoknak, azt tisztelik és annak áldoznak, és azt mondják: Ezek a te isteneid Izráel, a kik téged kihoztak Egyiptom földéből.

9. Monda ismét az Úr Mózesnek: Látom ezt a népet, bizony keménynyakú nép.

10. Azért hagyj békét nekem, hadd gerjedjen fel haragom ellenök, és töröljem el őket: Téged azonban nagy néppé teszek.

11. De Mózes esedezék az Úrnak, az ő Istenének színe előtt, mondván: Miért gerjedne Uram a te haragod néped ellen, a melyet nagy erővel és hatalmas kézzel hoztál valaki Egyiptomnak földéről?

12. Miért mondanák az egyiptomiak, mondván: Vesztökre vivé ki őket, hogy elveszítse a hegyek között, és eltörölje őket a föld színéről? Múlják el a te haragod tüze, és hagyd abba azt a néped ellen való veszedelmet.

13. Emlékezzél meg Ábrahámról, Izsákról és Izráelről a te szolgálóidról, kiknek megesküdteél te magadra, mondván nekik: Megsokasítom a ti magotokat mint az égnek csillagait; és azt az egész földet, melyről szóltam, a ti magotoknak adom, és örökségül bírják azt örökké.

14. És abba hagyá az Úr azt a veszedelmet, melyet akart vala bocsátani az ő népére.

15. Megfordula azért és megindula Mózes a hegyről, kezében a bizonyság két táblája; mindkét oldalukon beírt táblák, mind egy felől, mind más felől beírva.

16. A táblák pedig Isten kezének csinálmányai valának, az írás is Isten írása vala, kimetszve a táblákra.

17. Józsué pedig hallván a nép rivalgását, monda Mózesnek: Harckialtás van a táborban.

18. Az pedig felele: Nem diadalmasoknak, sem meggyőzetteknek kiáltása ez, éneklés hangját hallom én.

19. És mikor közeledett volna a táborhoz, látá a borjút és a tánczolást, és felgerjede Mózesnek haragja, és elveté kezéből a táblákat, és összetöré azokat a hegy alatt.

20. Azután fogá a borjút, a melyet csináltak vala, tűzben megégeté, és apróra töré mígnem porrá lett, és a vízbe hintvén, itatá azt az Izráel fiaival.

21. És monda Mózes Áronnak: Mit tett néked e nép, hogy ilyen nagy bűnbe keverted?

22. Felele Áron: Ne gerjedjen fel uram haragja: ismered e népet, hogy gonosz.

23. Mert azt mondák nekem: Csinálj nekünk isteneket, a kik előttünk járjanak; mert ama férfiúnak Mózesnek, ki minket Egyiptom földéről kihozott, nem tudjuk mint lón dolga.

24. Én pedig felelék: Kinek van aranya? Szedjétek le; és nekem ide adák, én pedig a tűzbe vetettem, és e borjú formáltaték.

25. És látván Mózes, hogy a nép megvadula, mert Áron megvadítá vala őket, ellenségeik csúfjára.

26. Megállá Mózes a tábor kapujában, és monda: A ki az Úré, ide hozzám! és gyűlének ő hozzá mind a Lévi fiai.

27. És szóla nekik: Ezt mondja az Úr, Izráel Istene: Kössön mindenitek kardot az oldalára, menjetek által és vissza a táboron, egyik kaputól a másik kapuig, és kiki ölje meg az ő atyafiát, barátját és rokonságát.

28. A Lévi fiai pedig a Mózes beszéde szerint cselekedének, és elhulla azon a napon a népből úgymint háromezer férfiú.

29. És monda Mózes: Ma szenteljétek kezeiteket az Úrnak, kiki az ő fia és atyafia ellen, hogy áldása szálljon ma reátok.

30. És másnap monda Mózes a népnek: Nagy bűnt követtetek el, most azért felmegyek az Úrhoz, talán kegyelmet nyerhetek a ti bűneiteknek.

31. Megtére azért Mózes az Úrhoz, és monda: Kérlek! Ez a nép nagy bűnt követett el: mert aranyból csinált magának isteneket.

32. De most bocsásd meg bűnöket; ha pedig nem: törölj ki engem a te könyvedből, a melyet írtál.

33. És monda az Úr Mózesnek: A ki vétkezett ellenem, azt törlöm ki az én könyvemből.

34. Most azért eredj: vezesd a népet a hová mondottam néked: Ímé, Angyalom megy előtted; és az én látogatásom napján ezt az ő bűnöket is meglátogatom.

35. És megverte az Úr a népet ezért is, a mit cselekedtek a borjúval, melyet Áron készített vala.

1. *Mikor látá a nép, hogy Mózes késik.* Ebben a történetben meglátjuk a nép undorító istentelenségét, az aljasnál is rosszabb hálátlanságát és az ostobasággal keveredő szörnyű örültségét. Az ő kedvükért emeltetett fel ugyanis Mózes a földi élet szintje fölé, hogy

megkaphassa a küldetésének parancsait, s hogy a tekintélye minden vitán felül álljon. Ők viszont romlottan kijelentik, hogy nem tudják, mi történt vele, sőt, megvetően beszélnek róla úgy, mint egy számukra ismeretlenről. Ezért feddi meg őket súlyosan István: Ez az a Mózes (mondja), akit a ti atyáitok elvetettek, noha az üdvösségük követe volt (Csel7:35).¹⁰³⁰ Megvallják, hogy ő volt a szabadítójuk, de még rövid ideig sem képesek eltérni a távollétét, ha nincs a szemük előtt. Sőt,¹⁰³¹ noha Isten úgy ajánlotta Önmagát, mintha éjjel és nappal velük lenne tűz- és felhőoszlop formájában, ők mégis megvetették az Ő dicsőségének és hatalmának ezt az olyannyira látványos és eleven képét, s azt akarták, hogy egy halott bálvány formájában jelenjen meg előttük. Hisz mi mást jelentene a „csinálj nekünk isteneket, kik előttünk járjanak” mondásuk? Vajon nem látták a tűz- és felhőoszlopot? Vajon Isten atyai gondoskodása nem volt minden nap kellően látványos a mannában? Vajon nem volt velük megszámlálhatatlanul sok módon? Mégis, mindezeket az igazi, biztos és szemmel látható jeleket semmibe véve ők egy olyan alakra vágytak, ami kielégíthette a hiábavalóságukat. S a bálványimádás eredeti forrása az volt, amikor az emberek azt feltételezték, hogy semmi más módon nem rendelkezhetnek Istennel, csak ha alávetik Őt a saját képzelgésüknek. Semmi sem lehet azonban abszurdabb, mert az emberek elméi és érzékszervei jóval alatta maradnak Isten fennköltségénél, s amikor megpróbálják Őt lealacsonyítani a saját gyenge képességeik mércéje szerint, azzal csak kifigurázzák. Egyszóval, bármit is kohol az ember értelme Róla, az mind merő hamisság. Mindazonáltal ez a romlott sóvárgás alig nyomható el, mert oly hevesen tör a felszínre. A gőg és a vakmerőség is befolyásolta őket, amikor nem átalították az Ő dicsőségét mondhatni a mennyből levonni és földi elemeknek alávetni. Most már értjük, milyen fő indok késztette az izraelitákat erre az örültségre, amikor azt követelték, hogy Isten figurája legyen előttük – mert a saját érzékeik szerint mérték fel Őt. Valóban csodálatos volt az ostobaságuk, amiért arra vágytak, hogy Istent egy halandó ember alkossa meg, mintha az illető isten lenne, vagy istennek volna tekinthető, aki az isteni mivoltát az emberek szeszélyének megfelelően nyeri el. De mégsem valószínű, hogy annyira abszurdak lettek volna, hogy új istent kívántak volna maguknak, hanem egy fogalomcserével nevezik „isteneknek” azokat a szobrokat, melyekre mikor a babonás emberek rátekintenek, azt képzelik, hogy Isten közel van hozzájuk. S ez világosan kiderül abból a tényből, hogy nemcsak a főnév, de az ige is többes számban szerepel, mert jóllehet megelégedtek egy Istennel, de bizonyos módon mégis darabokra vágták Őt a Róla alkotott különböző elképzeléseikkel. Mindenesetre bármennyire is megtévesztik magukat ezzel, vagy amazzal az ürüggyel, akkor is istenteremtők igyekeznek lenni.

Azok, akik azt feltételezik, hogy *zűrzavar* rejlik a „késik” szóban, véleményem szerint tévednek, mert jóllehet a *בשׁשׁ*, *boshesh* szó, melyben a szótó kettőződik, a *בושׁ*, *bush* szóból származik, aminek a jelentése *megszégyenülni*, a Bír5:28-ból mégis világos, hogy egyszerűen *késlekedni* értelemben használatos, mert ott azt olvassuk, hogy Sisera anyja ezt mondja: „Miért késik megjöni szekere? Hol késlekednek kocsijának gördülései?”

Ebből megérthetjük: a képmutatók úgy félik az Istent, hogy közben a vallás elillan a szívükből, hacsak nincs valamiféle felvigyázó (*exactor*), aki mellettük áll, és megtartja őket a kötelezettség útján. Az izraeliták kellőképpen engedelmeskedtek Mózesnek és tisztelték a személyét, mivel azonban csak a jelenléte volt rájuk hatással, amint ez megszűnt, ők is megszűntek félni az Istent. Így amíg Józsué és a többi szent bíró élt, látszólag hűségesen gyakorolták a kegyességet, de amint meghaltak, egyenesen vezetett az útjuk az engedetlenségbe.

2. *És monda nekik Áron: Szedjétek le az aranyfüggőket.* Nem kételkedem abban, hogy Áron, miután legyűrte a nép erőszakos követelőzése, ravasz kibúvóval igyekezett menekülni, de ez mégsem érvényes mentség, mert teljes szívéből, közvetlenül kellett volna neki

¹⁰³⁰ Kálvin láthatóan nem szó szerint idézi Istvánt, hanem a szavainak értelmét mondja el.

¹⁰³¹ „Mais qui pis est”, s ami még rosszabb. – *Francia*.

ellenszegülni, és élesen kikelni az Isten általuk történő gonosz megtagadása ellen. Ha azt parancsolta volna, hogy adjanak neki aranyat, az lecsillapíthatta volna a türelmetlen követelözésüket a költségtől való félelem által, de sikeresebbnek látszó orvosság volt megfosztani őket azoktól az ékszerektől és csecsebecséktől, amiktől a nők nem engedik magukat megfosztani. Ezért szándékosan kért tőlük gyűlöletes, vagy legalábbis semmiképpen sem kellemes dolgot, hogy ezzel megakadályozza a bűnös céljuk megvalósítását, de sikertelenül, mert a babonáság ereje az emberek eltévelyítésében nem kisebb a vágyakénál. Talán a sátrát is a szeme előtt tartotta, nehogy szentségtelen módon rávessék a kezüket a szent edényeire, s volt némi valószínűsége annak, hogy ha épen marad, akkor a látványa talán majd észhez téríti őket. Emellett a megemlékezés a mostani túlradó szabadságukról is kiolthatta, vagy lehűthette volna a heveskedésüket a teljes kiszípolozástól való félelem által. Azért mondja hangsúlyosan: „Szedjétek le¹⁰³² az aranyfüggőket, a melyek feleségeitek, fiaitok és leányaitok fülein vannak”, hogy a sértéstől való félelem miatt álljanak el a céljuktól, mivel az asszonyok csak vonakodva válnak meg az efféle, nekik örömet okozó tárgyaiktól. Ám rögtön ez után hozzáteszi: úgy elvakította őket a bolond buzgalmuk láza, hogy minden mást kevesebbre értékelték a romlott kívánságuknál, s így lesztek a füleikről az ékszereket. A készség, mellyel megtették, csodálatos volt, mert nemcsak egyvalaki, vagy néhányan cselekedtek így, hanem az egész nép, mondhatni egymással versengve. A keletiek még manapság is viselnek fülbevalókat,¹⁰³³ még ha ez közöttünk nem is annyira megszokott. S ha a hitetlenek olyan tékozlók az abszurditásaikban, hogy gondatlanul és elhamarkodottan dobják el mindazt, ami drága nekik, miképpen lesz azok konoksága megbocsátható, akik annyira szűkmarkúak, amikor Isten szolgálatáról gondoskodnak? Tanuljunk meg hát óvakodni a vagyonunk ostoba eltékozlásától szükségtelen kiadásokra, de nagylelkűnek lenni ott, ahol kell. Különösen akkor legyünk készek önmagunk és a vagyonunk átadására, ha tudjuk, hogy a felajánlásaink Istennek tetszők és elfogadhatók.

4. *És elvevé kezökből.* Röviden beszámol erről az alja és szégyenteljes tetről, de mégis kellőképpen megmutatja, hogy Áron, miközben engedett az örütségüknek, igyekezett orvosságot találni arra, bár egyidejűleg gyenge és rémült is volt, és színlelte az egyetértést, mert félt a zűrzavar következményeitől önmagára nézve. Hisz miért nem parancsolta, hogy a fülbevalókat valami ládába dobálják, nehogy beszennyezze magát a szentségtörés fertőzésével? Mivel tehát a kezébe vette azokat, ez a szolgálai és elpuhult elme jele volt, s így ő lett a borjú olvasztárja, vagy szobrása, persze mindazonáltal valószínű, hogy kézművesek is munkálkodtak azon. De a bűn gyalázata joggal hárul rá, mert ő volt a fő szerzője, s a vétke elárulta a vallást és az Isten tiszteletét.

A héber חֶרֶט, *cheret* szót¹⁰³⁴ egyesek *karcoló-tűnek*, vagy *vésőszerszámnak*, mások *öntőformának* fordítják. Az előbbieket úgy vélik, hogy az alakatlan fémtömegből véséssel

¹⁰³² Auferte. – Latin.

¹⁰³³ „A manapság Keleten viselt fülbevalók különbözők a méretükben és a formájukban. Általában vastagok, néha szorosan beleillenek a fülbe, néha pedig egészen nagyok, talán öt-tíz centiméter átmérőjűek, s olyan nehezek, hogy nagyon megnyújtják a fülcimpát, egyidejűleg nagyon csúnyán kitágítván a viseléséhez szükséges lyukat.” – *Illustrated commentary*, a maga helyén.

Az egyiptomi hölgyek által viselt fülbevalókat illetően lásd Sir G. Wilkinson „Popular Account of the Ancient Egyptians” című könyvét, 1. kötet, 145. oldal, ahol egy csoportjukat ábrázolja Thébából, akik nyilvánvalóan a fülbevalóikról beszélnek, továbbá 2. kötet, 335. oldal, stb.

¹⁰³⁴ „Robinson professzor *vésőszerszámnak* mondja, de helyesebb itt *zsákot* fordítani. Kálvin arra utal, amit Sebastian Münster mond, miszerint a rabbik, mentséget keresvén az ősatyáiknak, azt mondták, hogy a borjút nem kézművesek munkája, hanem a néppel összekeveredett egyes egyiptomiak mágikus művészete hozta létre, melyet most a bálványimádása bevezetésére alkalmaztak.” – Henry Walter. Lightfoot jellegzetes megjegyzése az alábbi: „Az igemagyarázók nem tudják megmondani, mit kellene mondani a szándékukról (mely arra irányult, hogy Isten dicsőségét borjújává változtassák), de mégis, mi mást mondhatnánk? Jonathan mondja: 'Az ördög bűjt a fémbe és alakította azt borjújává.' Az ördög valóban nagyon is jelen volt, de inkább a fantáziájukban, mint a fémbe.” – *Explanation of diverse difficult passages of Scripture*, Decade 1. 4. Máshol utal a valószínűsége,

alakították ki a borjúformát, az utóbbiak pedig úgy, hogy megöntötték azt, ahogyan mi is mondjuk: *jetter en mousle*, öntőformába önteni. Nevetséges azonban az a mese, mely szerint az arany, miután bevezették a kemencébe, emberi kéz közreműködése nélkül jött elő borjúformában. Így csak a zsidók játszadoznak szabadosan a kedvenc koholmányaikkal. Valószínűbb feltételezés, hogy Áron szándékosan keresett orvosságot a nép ostobaságára.

Gyalázatos dolog volt leborulni a borjú előtt, melynek nem volt semmiféle kapcsolata vagy viszonya Isten dicsőségével, s a próféta konkrétan ezzel fedí meg őket: „Felcserélték az ő dicsőségeket (mármint Istent, Akivel egyedül dicsekedhettek volna) ökörnek képével, a mely füvet eszik” (Zsolt106:20). Ha ugyanis sértő az Istenre nézve, ha erőszakkal emberekhez hasonlítják, mennyivel nagyobb és megbocsáthatatlanabb gyalázattal szennyezik be az Ő fenségét, ha okatlan állatokhoz hasonlítják? Ám ennek mégsem volt semmi hatása, ami megtérésre indította volna őket, s ezt nagyon erőteljesen fejeződik ki rögvest ez után, amikor ezt mondják egymásnak: „Ezek a te isteneid Izráel”. A látvány szörnyűségének borzalommal kellett volna eltölteni őket, s felindítani a saját örültségük önkéntes elítélésére. Ám épp ellenkezőleg, kölcsönösen egymás buzdítják a csökönyösségre, mert kétség sem férhet hozzá, hogy Mózes arra céloz: egymást bujtogatták, így az örültségüket kölcsönösen szították. Mert ahogyan Ézsaiás és Mikeás buzdítják a hívőket, hogy nyújtsák ki egymás felé a kezüket és mondják egymásnak ezt: „Jertek menjünk fel az Úr hegyére, Jákób Istenének házához” (Ézs2:3, Mik4:2), úgy szítja fel kölcsönösen a romlott versengés a hitetleneket arra, hogy egymást buzdítsák az előrehaladásra a bűnben. Bár nem beszélnek sem ironikusan, sem gúnyolódva Istenről, és nem áll szándékukban elszakadni Tőle, de azzal a csalafinta ürüggyel leplezik az Ellene elkövetett bűnüket, mintha tagadnák, hogy az új és szokatlan istentiszteleti móddal bármennyit is el akarnának venni a Megváltónak kijáró tiszteletből, sőt, mintha még fel is magasztalnák, hiszen így egy látható képmásban imádják Őt Magát. Manapság a pápisták tolakodnak a képzelt rítusaikkal így Istenhez, s dicsekednek azzal, hogy a kiegészítéseikkel és a koholmányaikkal többet tesznek érte, mintha pusztán az Általa előírt korlátok között maradnának. Tanuljuk meg azonban ebből az igeszakaszból, hogy bármilyen szint is kölcsönözzön a babonaság a bálványainak, s bármiféle titulusokkal igyekezzen is megnemesíteni azokat, azok mégis csak bálványok maradnak. Dicsekedjenek ugyanis bármennyire a jó szándékaikkal azok, akik a koholmányaikkal megrontják a tiszta istentiszteletet, akkor is megtagadják az igaz Istent, és az ördögöket ültetik az Ő helyére.

Azok feltételezése a valószínű, akik úgy vélik, hogy Áron az egyiptomi babonaságoknak megfelelően találta ki a borjút, mert közismert, hogy milyen értelmetlen imádatban részesítette az a nemzet az istenüket, Anubiszt.¹⁰³⁵ Tudjuk, hogy élő bivalyt tartottak,¹⁰³⁶ mellyel, mint a fő istenükkel, tanácskoztak. S mivel a nép ehhez a feltételezett istenséghez volt szokva, Áron, látszólag engedvén az örültségüknek, ezt a régi szokást követte, amiből a szívükben oly mélyen belegyökerezett tévelygés eredt. Azaz, a rossz példákól kiindulva a fertőzés könnyedén belopakodik azok szívébe, akik egyébként folttalanok. Nem ok nélkül mondja Dávid, hogy a bálványokat annyira utálja, hogy még „a nevüket sem veszi a szájára” (Zsolt16:4), mert amíg nem undorodunk komolyan az

amit Kálvin említ itt, miszerint a bálvány egyiptomi mintára készült: „Izrael nem lehetett meg hosszabban Mózes nélkül, mint Mózes táplálék nélkül. A tűz még égett a Sínai-hegy tetején, ahonnan alig valamivel korábban a törvényt kapták, de mégis, hirtelen a legsúlyosabban megszegik a törvény legnagyobb parancsolatát, amikor az egyiptomi ékszerekből egyiptomi bálványt készítenek, mert úgy vélekedvén, hogy Mózes odaveszett, visszatérni készültek Egyiptomba.” – *A handful of gleanings out of Exodus*, 32. szakasz.

¹⁰³⁵ Ez látszólag vagy a toll, vagy az emlékezet megcsúszása volt. Nem Anubisz, hanem Ozirisz volt, „akit Ápisz, Memphis szent bikája formájában, vagy bikafejú, emberi testű lény formájában imádtak Ápisz Ozirisz néven.” Lásd Sir Gardner Wilkinson „Ancient Egyptians”, 3. kiadás, 4. kötet, 347. oldal.

¹⁰³⁶ Ez R. Salomon Jarchi furcsa megjegyzése, mely szerint az öntött borjú élő volt, mert meg van írva a Zsolt106:20-ban, hogy „ökornek képe, a mely füvet eszik”. Lásd Breithaupt megjegyzését is a maga helyén.

istentelenektől és nem tartjuk magunkat a lehető legtávolabb a babonáságaiktól, azonnal megfertőznek minket a dögletes befolyásukkal.

5. *Mikor látta ezt Áron, oltárt építe az előtt.* Mikor látja, hogy a nép annyira felbőszült, hogy attól fél, képtelen lesz ellenállni az összeesküvésüknek, galád gyávaságból utat enged az egyetértésnek. S ez a vég vér mindazokra, akik nem merik tiszta lélekkel és szilárdan kiállni amellett, ami helyes, hanem mondhatni alkudoznak, és kompromisszumokba bocsátkoznak. Miután ugyanis egy ideig húzódoztak,¹⁰³⁷ végül teljesen elbuknak, és nem vonulnak vissza semmitől, bármennyire méltatlan és gyalázatos dolog is legyen az. Látszólag valóban az igaz Isten imádatához emeli ezzel fel az elméiket, de mikor megsértik a frissen átvett törvényt, akkor csak nyomorult köntörfalazás a sértő és megromlott istentiszteletüket Isten szent neve alá rejteni.

6. *Felkelvén azért másnapon jó reggel.* Ismét elénk tárja a népnek a tévelygésben tanúsított buzgóságát, mert kétség sem férhet hozzá, hogy az ő követelésükre hirdetett Áron ünnepélyes áldozatot, s most nem csak azt teszi hozzá, hogy időben készek voltak arra, de a rendkívüli buzgalmukat is kijelenti a ténnyel, miszerint már hajnalban felkészültek arra. Nos, ha az ördög ösztönzésére a hitetlenek ily homlokegyenest rohannak a vesztükbe, akkor jaj nekünk a tunyaságért, ha legalábbis nem ugyanekkora fürgeség nem mutatkozik a mi buzgalmunkban! Így van megírva a zsoltárokból is: „A te néped készséggel siet önkéntes áldozataival a te sereggyűjtésed napján (Zsolt110:3).¹⁰³⁸

Ami ez után következik arról, hogy a nép leült „enni és inni”, azt sokan tudatlanul kiforgatják, mintha mértéktelenséget jelentene,¹⁰³⁹ ahogyan helytelenül magyarázzák a „felkeltek játszani” kifejezést is bujaságként. Pedig Mózes így írja le a szent ünnepeket és a velük kapcsolatos tevékenységeket, mert amint azt máshol már láttuk, a kegyesek az áldozáskor ünnepeltek Isten előtt, s a pogány nemzetek is úgy ülték meg a szent ünnepeiket, hogy játék közben dicsérték a bálványait. Ezzel a dologgal kapcsolatosan Pál a legmegbízhatóbb magyarázó, aki ezt az igeszakaszt idézi az ókori nép bálványimádásának elítélése végett, és ügyesen alkalmazza a céljának megfelelően, mert a korinthusiak nem voltak annyira szélsőségesek, hogy térdet hajtottak volna a bálványoknak, de ivócimboráik voltak a hitetleneknek a beszennyezett áldozásaik során (1Kor10:20).

7. *Szóla pedig az Úr Mózesnek: Eredj menj alá.* Heves kísértés volt ez Mózes hitének megrendítésére. Ő úgy vélte, hogy a saját maga és a nép boldogsága teljesen befejezett dolog, amikor Isten szövetsége a kőtáblákba lett vésve annak tartósságát biztosítandó. Most viszont azt hallja, hogy megszegték ezt a szövetséget, s majdhogynem semmivé tette azt a nép álnoksága és lázadása, pedig az eltörlése az üdvösség és a többi áldás elvesztését jelentené. Sőt, hogy Isten még fájdalmasabban megsebesíthesse a szent ember elméjét, úgy szól hozzá, mintha a gyalázat részben őt sújtaná. A „megromlott a te néped, a melyet kihaztál Egyiptom földéből” szavakban ugyanis közvetett feddés rejlik. Mózes azonban ezt a vádat csak Isten

¹⁰³⁷ Kiegészítés a francia változatban: “Et nage entre deux eaux” – és ide-oda ingadoztak, mint a nádszál.

¹⁰³⁸ Kálvin itt fordítását idézi.

¹⁰³⁹ Willet a maga helyén a Kálvin által elvetett vélekedést a mértéktelenségükről Ambrosenak, majd utána Simlernek tulajdonítja. Az utóbbi elképzelés a *játék* szóra vonatkozólag látszólag nagyon megszokott a magyarázóknál. Bushe azt mondja, hogy „nemcsak éneklést, táncot és mulatozást foglal magában általánosságban, hanem bizonyos esetekben olyan viselkedésmódokat is, melyeket a *félkezhetetlen* jelző ugyanolyan korrekt módon határoz meg, mint bármely más kifejezés, melyeket helyesnek vélünk alkalmazni rá. V. ö. az eredeti szó használatával az 1Móz39:14-ben ahol a *megcsúfol* szóval fordítják. Lásd még 4Móz25:1-2.” Cornelius a Lapide látványos párhuzamot idéz az áldozatokkal való visszaéléssel kapcsolatosan a pogányok körében Epicharmustól, *ap. Athenoeum*, 2. kötet: “Ex sacrificio epulum, ex epulo facta est potatio, ex potatione comus, ex como ludus, ex ludo iudicium, ex iudicio condemnatio, ex condemnatione compedes, sphacelus, et mulctatio” majd hozzáteszi, hogy “a mulatozásokat μεθας-nak nevezték, mert a μετὰ το θῆναι után következtek, azaz az áldozatok bemutatása után voltak megengedettek.” Dathe szemlátomást pontosan Kálvin nézetét vallja: “Postridie igitur mane holocausta et eucharistica sacrificant, atque commensationibus et compotationibus peractis, ad saltationes solennes sese convertunt.”

parancsára vetet magára, s akkor is csak vonakodva. De akkor miért van ez a szabadítás az ő szemére hányva, amikor csak engedelmeskedett Istennek? S miért beszél az odaszántságáról gúnyolódva, mintha rosszul végezte volna a munkáját, mikor a gyalázat részben sem illetheti őt? Már mondtam, hogy Isten néha úgy döfi át mélyen a kegyesek szívét a türelmüket ellenőrizendő, mintha a jó irányú buzgóságuk lenne a bekövetkezett gonoszságok oka. Egyesek¹⁰⁴⁰ túl elmés magyarázatot adnak erre, miszerint azért kapták a Mózes népe nevet, mert megszűntek Isten népe lenni, s itt egy ellentétet feltételeznek, mintha azt mondta volna: a te néped, nem az enyém. Félek azonban, hogy ez nem kellően megalapozott, mert miután megszegték a szövetséget, nem idegenedtek el jobban Istentől, mint Mózesből, a törvény szolgájától. Nem tagadom, hogy van ebben egy benne foglalt megtagadás, de észben kell tartanunk Istennek azt a célját, melyre már utaltam: Mózes bizonyos értelemben belevonta a bűnökbe, hogy ily módon tegye próbára a türelmét, és hogy még jobban megszomorodjon annak szörnyűségétől. Emellett az is nyilvánvaló, hogy Isten a mostani kegyelmére utal, mert szörnyűsége és hihetetlen dolog volt, hogy akiket a bámulatos hatalmával csak nemrég szabadított meg, s akikkel csak az imént újíttatta meg a szövetségét, hirtelen így lázadásra adják a fejüket. Hozzáteszi azt is a bűnösségüket fokozandó, hogy azonnal elfordultak a nekik megmutatott útról. Még nem telt el negyven nap Mózes távozása óta, amikor a romlottságuk már erre az örülségre sarkallta őket. Nem sokkal ezelőtt csodálatos buzgalmat mutattak Isten szolgálatában, bőségesen adakozva azt, ami szükségessé vált. Mégis áttörtek minden korlátot és féktelenül kergették a saját vágyaikat, pedig alig telt el hat hónap a törvény kihirdetése óta. A שִׁחֶתֶת, *shicheth* ige piél igeragozásban aktív, de mégis anélkül használatos, hogy nyomatékosító lenne. Ezért én a *megrontották magukat* kifejezéssel fordítottam, bár tulajdonképpen passzívnak is vehető, tudniillik, hogy a nép megromlott.

8. *Hamar letértek az útról.* Ennyire gyors vétkezés, mint említettem súlyosbítja a bűnüket. Isten ez után kijelenti a megromlásuk természetét: egy öntött borjút imádtak, azaz a saját kezük munkáját. De meg kell említeni, hogy amit az istentelenségük kiszínezése végett hoztak elő, arra utóbb a bűnük csúcspontjaként utal. Amikor ugyanis azt mondták, hogy ezek voltak az isteneik, aki kimenekítették őket, akkor a céljuk az volt, hogy törvényes mentséggel hozakodjanak elő, mintha nem szakadtak volna el az igaz Isten, a Szabadítójuk imádatától, hanem inkább a hevesebb buzgalmuk bizonyítéka lett volna, amikor Őt tisztelve leborultak a borjúnak előtt. Isten azonban visszautasítja ezt és panaszkodik az Őt ért súlyos sértés miatt, amiért a borjú holt képmásával helyettesítették az Ő dicsőségét.

9. *Látom ezt a népet, bizony.* Valóban az volt Mózes hitének a legélesebb és legfájdalmasabb próbája, amikor Isten látszólag Önmagának mondott ellen és vonult vissza a szövetségétől. Ha súlyos csapások hosszas ránk nehezede után valaha is nemcsak a késlekedésbe fáradtunk bele, de különféle kételyek is zaklatnak, melyek végül hajlamosak úgy a kétségbeesésbe taszítani minket, mintha Isten hamis ígéretekkel csapott volna be, a küzdelem akkor is komoly és borzalmas. Mikor azonban Isten első ránézésre a saját szavait vonja kétségbe, akkor rendkívüli bátorságra és állhatatosságra van szükségünk ennek a támadásnak a kiállításához. Miután a hit az Ígén alapszik, mikor Maga az Íge tűnik vitásnak, miképpen képesek ilyen ellentmondó körülmények között a kegyes elmék kitartani, ha nem a Lélek páratlan ereje támogatja azokat? Ábrahám elméjében is akkor hit rejlett, mely győztesen került ki ebből a kísértésből. Isten saját szájából hallotta: „Izsákban neveztetik a te magod”, majd azt a parancsot kapta, hogy ölje őt le és égesse hamuvá a testét. Mégis, miután meg volt arról győződve, hogy Isten még a holtak közül is képes neki magot támasztani, engedelmeskedett a parancsnak (Zsid11:17-19). Ugyanezt a dolgot látjuk itt Mózesről is feljegyezve, aki elé Isten az Ő Ígétének egyfajta ellenmondását tárja, mikor kijelenti, hogy

¹⁰⁴⁰ Ez az igemagyarázók nagyon általános vélekedésének tűnik egészen Jeromtól kezdve. „Jóllehet Kálvin nem szereti ezt az értelmezést, az 5Móz32:5 mégis ezt erősíti meg: megromlottak, nem az Ő gyermekei.” – Junius Willelnél.

szándékában áll megsemmisíteni azt a népet, amelyiknek a Kánaán földjét ígérte. Mindazonáltal látjuk, milyen sikeresen küzdött Mózes, mert Isten örök és sérthetetlen szövetségében bízva nem szűnt meg jó reménységet táplálni. Ha bárki felteszi a kérdését, miszerint vajon helyes volt-e megvetnie, vagy semmibe vennie, amit másodjára hallott a nép végső megsemmisítésével kapcsolatban, arra azt válaszolom, hogy a hitének győzelme nem elmés értekezésekben rejlett, hanem két kézzel ölelvén magához Isten szövetségét, úgy megerősödött a bizonyosságában, hogy nem maradt nála hely a kételkedésnek. Tény pedig, hogy a szilárd meggyőződésre támaszkodó kegyes elmék, bár nem képesek megszabadulni minden előforduló zavartól, mégsem ingadoznak, hanem szorosan megragadják azt, amit Isten Lelke egyszer elpecsételt nekik. Ha pedig néha kételkedni, vagy húzódozni is kezdenek, mégis visszatérnek az alapjukhoz és keresztültörnek minden akadályon, soha el nem állván Isten segítségül hívásától. Nincs is semmi ok rá, amiért a rágalmazó nyelveknek itt támadniuk kellene Istent, mintha olyasmit színlelné az emberek előtt, amit Ő Maga sem határozott el. Az ugyanis nem annak bizonyítéka, hogy Ő ingatag, vagy csalárd, amikor az emberek bűneiről beszél, és rámutatván arra, amire rászolgáltak, nem tárja fel az Ő felfoghatatlan tanácsvégzését. Itt a Bíró szerepében jelenik meg: elítélő ítéletet mond a vétkekre, és más alkalmas időszakra halasztja el a megbocsátást. Ebből megértjük, hogy a titkos ítéleteinek mélysége nagyon nagy, de ugyanakkor az akarata az Ígétében számunkra ki van jelentve oly mértékben, ami elegendő az oktatásunkhoz a hitben és a kegyességben. S ezt még világosabban kifejezi a szövegkörnyezet, mert arra kéri Mózes, hogy hagyja Őt békén. De mit is jelent ez? Vajon nem azt, hogy emberi lénytől kell egyetértést szereznie, mert másként nem képes végrehajtani a bosszúját? Ezzel a kifejezésmóddal, úgymond, a másik személy jellemét Magára öltve a szolgálja iránti nagyrabecsülését fejezi ki, akinek az imáit akkora tiszteletben tartja, hogy azok mondhatni akadályt képeznek a számára. Így olvassuk Mózesről a Zsolt106:23-ban, hogy „elébe állott a résre, hogy elfordítsa haragját”. Ebből világosan meglátjuk Isten csodálatos jóságát, Aki nemcsak hallja az Ő népének imáit, amikor alázatosan segítségül hívják Őt, de azt is megengedi nekik, hogy bizonyos módon közbenjárókká lehessenek Nála.

Megadja az okot is, amiért engesztelhetetlennek kell lennie: mivel jól ismeri a nép kétségbeejtő és gyógyíthatatlan gonoszságát. A „keménynyakú” kifejezéssel ugyanis a fékezhetetlen makacsságukra utal jelképesen, s a hasonlatot a makacs ökörtől kölcsönzi, amelyik nem kényszeríthető igába. Ahol pedig ekkora keménység és makacsság áll fenn, ott nincs helye a megbocsátásnak. Ez valóban olyan kifejezés, amit nem szabad szó szerint értenünk, hogy Isten tapasztalatból tanulta meg, mennyire keménynyakú a nép, de tudjuk, hogy Isten gyakran tulajdonít Magának emberi érzéseket. Amíg ugyanis nem ereszkedik alá hozzánk, az elménk soha nem érnek fel az Ő fennköltségéhez. A dolog summája tehát az, hogy a nép jelleme kétségbeejtő volt, mert már megannyi bizonyítékát adták a hajthatatlan romlottságuknak. De nehogy Mózes sajnálkozzon a vezetői mivolta miatt, viszonzást ígér neki, s ebből a próbából kiderül, hogy ő nem a maga érdekeit, vagy javát nézte.

11. *De Mózes esedezék az Úrnak, az ő Istenének.* Világos, hogy ez az imádság hitből eredt, még ha Magával az Isten Ígétével látszik is szembeszállni, mert Isten azt mondja: menj le a népedhez, de Mózes válasza ez volt: nem, ez a nép a tiéd. Amint azonban nemrég mondtam: miután szorosan megragadta az alapelvet mely szerint lehetetlenség Isten számára érvényteleníteni a szövetségét, mondhatni csukott szemekkel tör át, vagy kerekedik felül minden akadályon. Azzal a jótéteménnyel bizonyítja, hogy ők Isten népe, amit nemrég kaptak, sőt, a szabadulásukat is ennek eredményeképpen említi, mert utóbb így folytatja: „Emlékezzél meg Ábrahámról, Izsákról és Izráelről”. Látjuk tehát, hogy a magabiztosságának fő alapja az ígélet, bár Mózes mindenekelőtt arra a tényre utal, hogy a népet Isten keze szabadította meg. Konkrétan kihangsúlyozza a „hatalmas kezét” és a „nagy erőt”, hogy kifejezze: minél látványosabbak voltak Isten csodái, annál jobban ki volt téve az Ő dicsősége

az istentelenek rágalmainak, ezt rögtön ez után meg is magyarázza: „Miért mondanák az egyiptomiak”, stb.. A ברעה, *beragnah* kötőszó, amit a régi fordítók¹⁰⁴¹ a *ravaszul*, mások a *rosszindulatúan* kifejezéssel fordítanak, én jobbnak látom egyszerűen a *gonoszra* (*ad malum*) kifejezéssel fordítani, mint ami szerencsétlen és boldogtalan dologra utal. A magyarázat, amit mások adnak, „szerencsétlen csillagzat alatt”, nekem túl erőltetettnek tűnik.¹⁰⁴² Nincs kétségem tehát, hogy Mózes azt fejezi ki: vigasztalás lenne az egyiptomiak számára a szerencsétlenségeik közepette, ha a nép megsemmisülne, mintha Isten így venne elégtételt rajtuk az ellenségeik miatt. Ez a félreértés emellett még Isten kegyelmének, valamint ítéletének az emlékeztetést is eltörölné, mert az egyiptomiak megkeményednének, és a vétkekesség semmiféle érzete sem jutna el hozzájuk, úgy vélekedve, hogy Isten nem mutatott könyörületet a választott népe iránt sem.

Ami ez után következik, a „térj meg ebből a gonoszságból”,¹⁰⁴³ az a megszokott beszédmódnak megfelelő, mert a szentek gyakran dadognak imádkozás közben, s mikor leteszik a terheiket Isten keblére, a gyengeségükben úgy szólítják Őt meg, ami semmiképpen sem illik az Ő természetéhez. Mint amikor például megkérdezik Tőle: Meddig alszol még? vagy maradsz feledékeny? vagy csukod be a szemeidet? vagy rejtet el az arcod? Istennél azonban a megtérés nem más, mint a bánásmód megváltozása, amikor látszólag úgy változtatja meg az útját, mintha valamiféle új cél fogant volna meg a Számára. Mikor tehát utóbb azt olvassuk, hogy az Úr „megtért a gonoszságból”,¹⁰⁴⁴ az megfelel annak, hogy Ő lecsillapodott. Nem azért, mert Önmagában visszavonta azt, amit egyszer elhatározott, hanem mert nem hajtja végre a kimondott ítéletet. Ha az olvasóim többre is vágnak minderről, forduljanak a Genezisről és a Prófétákról írott kommentárjaimhoz.¹⁰⁴⁵

13. *Emlékezzél meg Ábrahámról, Izsákról és Izráelről a te szolgálóidról.* Nem úgy hozakodik elő velük, mint támogatókkal, akiknek a hangja segítségével elnyerhetné, amit keres, azonban az ígéret neki adatott, ami örökségként hagytak az utódaikra. Észre kell hát vennünk a minőséget, vagy jellemet, mellyel Isten ruházta fel a pátriárkákat. Emiatt mondja a Zsolt132:1-ben: „Emlékezzél meg, Uram, Dávid minden nyomorúságáról”. Ezzel a pápisták tudatlansága és ostobasága könnyen cáfolható, akik ezekből a bizonyosságokból arra következtetnek, hogy a halottak közbenjáróknak rendeltettek.

Céltudatosan hivatkozik Isten esküjére is, mellyel ünnepélyesebben kötelezte el Magát, hogy az ígérete biztosabb és hitelesebb lehessen. Az apostol a zsidóknak írott levélben (Zsid6:13) elmondja nekünk, miért esküszik Isten Önmagára: „nem esküdhetett nagyobbra, önmagára esküdött”, jöllehet néha ugyanígy esküszik a mennyei trónjára, vagy a szentélyére.

Végző soron bizonytalan, hogy vajon ez egy *υστερον προτερον*, vagy sem ebben az imában, mert látni fogjuk, amint továbblépünk, hogy amikor Mózes másodszor tért vissza, a nép megőrzéséért imádkozott és meghallgatásra talált. Nem is egyetlen pillanat alatt történt ez meg, hanem ismét negyven napot töltött el Isten kibékítésével a nép iránt. Nekem valószínűnek tűnik, hogy Mózes, megdöbbenvén a szörnyű ítéleten, azonnal imádkozni kezdett, s anélkül, hogy a bocsánatot ígérő választ megkapta volna, bizonytalanságba ment le

¹⁰⁴¹ „Gonoszságra.” – *Amplified Version*. A régi fordítók alatt Kálvin a Vulgátát érti, mely a „callide” (ravaszul) szóval fordít. A Septuaginta változata a μετα πονησιας (rosszindulattal). „Egyesek így (mondja Poole): *gonosz csillagzat alatt*, mert az egyiptomiak a csillagoknak tulajdonítottak mindent. Fagius, Vatablus.”

¹⁰⁴² Kiegészítés a francia változatban: „et profane”.

¹⁰⁴³ A Károli-fordítás szerint: *hagyd abba azt a néped ellen való veszedelmet.* – a ford.

¹⁰⁴⁴ A Károli-fordítás szerint: *abba hagyá az Úr azt a veszedelmet.* – a ford.

¹⁰⁴⁵ Lásd az 1Móz6:6-hoz fűzöttet, mely szakasz második felét Hengstenberg is idézi „Isten megtéréséről” a következő megjegyzéssel: „Ezek az utolsó szavak megmutatják, milyen mélységig jutott el Kálvin a helyes nézőpontra az antropomorfizmust illetően. Az értékelésében a Szentírás dicsőséges díszet alkotta meg. Mennyire mások az apologéták a deizmus ideje óta! Az egyik minden esetben megjegyzi, milyen jól meg tudnának lenni az antropomorfizmus nélkül. Csak azzal próbálnak meg megelégedni, amit nem tudnak megváltoztatni.” Lásd még Kálvint a kisprófétákról, valamint az *Institúciót*, I. kötet, 17. fejezet, 13. szakasz.

a gonoszsgot orvosolandó. Semmiképpen sem valószínű ugyanis, hogy miután ilyen komoly és súlyos fenyegetést hallott, ne járt volna közben könyörgésekkel, amikor olyan mélyen aggódott a nép biztonságaért.

15. *Megfordula azért és megindula Mózes a hegyről.* Mózes Isten parancsára megy le, hogy szemtanúja legyen a bűnös elszakadásnak, s a cselekedet szörnyűsége még jobban felkeltse benne az undort és a bűn megvetését, s igyekezzen orvosságot találni rá. Bár Isten az elvettetés ítéletét mondta ki a népre, mégis érintetlenül hagyta a szövetség bizonyítékát jelentő táblákat Mózes kezében. Nem azért, mert meg akarta azokat őrizni egészben, amint azt majd hamarosan látjuk, hanem először megmutatván, majd összetörvén őket nagyobb borzalmat keltsen a hitehagyottakban, akiknek az örültsége egyébként eltompította őket.

Azt, hogy a törvény miért lett két táblára osztva, máshol már láttuk: mert először is elénk tárja a kegyességet és az Isten imádatát, másodszor pedig előírja az ember és ember közötti becsületes élet szabályait, s a könyörület kölcsönös szolgálatára tanít minket. Kétségtelenül a tanításuk tökéletességének bizonyítékaként voltak a táblák mindkét oldalon megírva. Valóban adatott később bővebb kijelentés is, de Isten világosan meg akarta értetni, hogy mindent belefoglalt a tízparancsolatba, ezért nem volt törvényes sahhoz bármit hozzátenni. Így tehát nehogy az emberek bármivel is kiegészítsék a saját koholmányaik közül, Isten kitöltötte mindkét oldalt, hogy nem maradjon azon íratlan felület.¹⁰⁴⁶ S a táblákat azért nevezi „Isten keze csinálmányainak”, mert abból a célból készültek, hogy Ő írjon azokra. Így lettek azok megkülönböztetve a később következőktől, melyekre jöllehet Isten véste fel a törvényét, mégis azt akarta, hogy a köveket az emberek keze és munkája dolgozza és alakítsa ki. Ha pedig valaki felteszi a kérdést, hogy miképpen lettek a kövek megvésve és miképpen formálódtak rajtuk a betűk, Mózes valóban egy hasonlattal válaszol, miszerint Isten ujjá alkotta azokat, ami alatt az Ő titkos hatalmát érti. Aki ugyanis a világot a semmiből a pusztá akarataival (*nutu*) megalkotta, az ugyanazzal a szóval képes átalakítani a teremtményeit is a maga használatára bármely módon, ahogyan csak Neki tetszik.

17. *Józsué pedig hallván a nép rivalgását.* Ez arról tájékoztat minket, milyen féktelenül vetette bele magát a nép a borjú örült imádatába, mert a kiáltásuk már messziről hallható volt. Így ejti rabul az ördög a szegény nyomorult embereket, amikor a kicsapongó féktelenség náluk kegyes buzgalom. Ezért semmi sem elég gyalázatos, vagy undorító a pogányok számára annak bizonyítása végett, hogy semmit sem mulasztanak el, amivel kedvében járhatnak a hamis isteneiknek. Abban sem kételkedhetünk, hogy a szent buzgalom színlelésével a babonás emberek a testi élvezeteknek engednek utat, s a Sátán az istentisztelet kitalált módjait használja csaletekként olyan vonzerővel, hogy szándékosan és buzgón esnek csapdába és makacsul fogva maradnak. Józsuénak a nép iránti segíteni akarásából fakadóan harci kiáltásnak ítéli a zajt, de Mózes,¹⁰⁴⁷ akit Isten tájékoztatott, azt feltételezi, hogy ez nem harcoló emberek hangja, mert egyetlen kiáltás sem hallatszik a győztesek biztatásával, s a legyőzöttek jajgatását sem hallják.

19. *És mikor közeledett volna a táborhoz.* Ő, aki korábban alázatosan imádkozott a nép biztonságaért, most, amikor látja a borjút, haragra gerjedt, és a bűn szörnyűsége más érzelmeket kelt benne. Mivel itt a haragot dicsérettel említi, a sztoikusoknak fel kell adniuk a paradoxonjukat, miszerint minden szenvedély (*motus animi*) romlott. Valóban elismerem, hogy amíg az embereket a természet vezeti, soha nem haragszanak vétek nélkül, mert mindig túllépik a megfelelő korlátokat és gyakran nem a helyes célokat igyekeznek elérni. De meg kell jegyezni, hogy ez a természet megromlásának a következménye, s ezért a haragot

¹⁰⁴⁶ Ez a mondat hiányzik a francia változatból.

¹⁰⁴⁷ 18. vers: עָנִיתָ. Az első mondatban az Amplified Version ezt a szót *kiáltásnak* fordítja, a másodikban *felkiáltásnak*, a harmadikban *éneknek*. Sebastian Münster az első két esetben a *zeng*, a harmadikban az *énekesek* kifejezéssel fordít, de megjegyzi, hogy ez szó szerint azt jelenti: *válaszolni*. Kálvin az ő fordítását követi. – Henry Walter.

önmagában, vagy abszolút módon nem szabad elítélni. Az alapelv ugyanis, amit a sztoikusok feltételeznek – miszerint minden szenvedély felkavarodás, és olyan, mint a betegség – hamis, és a tudatlanságból ered. Mert sem megszorodni, sem félni, sem örvendezni, sem reménykedni egyáltalán nem visszatartó az értelem számára, s csak a szélsőségesség, vagy a türelmetlenség az, ami megrontja azt, ami egyébként tiszta lenne. S bizonyos, hogy a szomorúság, a harag, a sóvárgás, a reménység, a félelem a még el nem bukott¹⁰⁴⁸ (*integrce*) természetünk érzelmei, melyeket Isten ültetett belénk. Ebben pedig nem találhatunk hibát anélkül, hogy ne Magát Istent sértenénk meg. Emellett a harag, amit itt Mózesnek tulajdonít, az 5Móz9-ben Magának Istennek van tulajdonítva. Ebből arra következtetünk, hogy miután a Lélek ösztönzéséből sugárzott ki, dicséretre méltó erény volt.

A táblák összetörésével azonban látszólag megfélekezett magáról, mert miféle bosszú volt elcsúfitani Isten munkáját? Bármilyen undorító volt is a nép bűne, Isten szent szövetségét meg kellett volna őrizni. Ezért egyes rabbik,¹⁰⁴⁹ hogy mentsék őt, megalkották az egyik szokásos meséjüket, miszerint amikor a táblák tisztátalan helyre kerültek, az írás elhalványult. Mások úgy vélik, hogy Mózes elragadta a harag és nem vette kellőképpen fontolóra, mit szándékozik cselekedni, amit összeszedett elmével biztosan megtett volna. Nincs kétségem afelől azonban, hogy a hivatalának vonatkozásában törte össze a táblákat, mintha egy időre érvénytelenítette volna Isten szövetségét. Tudjuk, hogy Isten két feladatot bíz az Ő Igéjének szolgálóira: legyenek a bosszúállásának hirdetői, valamint a kegyelmének tanúi. Így akármit megkötnék a Földön, a mennyben is kötve lesz, s megtartják a bűnöket az ítéletre, és felfegyverkeznek az bosszúállásra a hitetlenek és a lázadók ellen (Mt16:19, Jn20:23, 2Kor13:10).¹⁰⁵⁰ Isten tehát Mózes keze által vetette el a népet, megtagadván a nemrég ünnepélyes ceremóniával megalapított szövetséget. Ez a szigorúság pedig hasznosabb volt példaként, mintha üres kézzel küldte volna vissza Mózes. Ellenkező esetben ugyanis magától soha nem sejtethette volna az izraelitákkal, micsoda páratlan kincstől lettek megfosztva. Szükséges volt tehát, hogy létrejőjenek a táblák, mintha Maga Isten jelent volna meg a szemük előtt és mutatta volna meg atyai ábrázatát. Mikor viszont Mózes összetalálkozott a borjú szörnyűséges utálatosságával, illet ugyanazokat a táblákat úgy összetörni, mintha Isten hátát fordított volna nekik és visszavonult volna. Közben azt is észben kell tartani, hogy Isten szövetsége nem lett teljes mértékben hatályon kívül helyezve, hanem csak mondhatni megszakadt, amíg a nép szívből meg nem tért. De ez az átmeneti megszakadás, ha nevezhetem így, nem gátolta meg magát a szövetséget abban, hogy sérthetetlen maradjon. Később ugyanezen a módon állította félre Isten a népét, mintha végleg megtagadta volna őket, ám a kegyelme és az igazsága soha nem mondott csődöt, mert mindig volt Neki néhány rejtett gyökere, melyekből az egyház újra kihajtott. Ahogyan meg van írva a Zsolt102:19-ben: „a teremendő nép dicsérni fogja az Urat”.

20. *Azután fogá a borjút, a melyet csináltak vala.* Kegyetlen és embertelen büntetésnek tűnhet, hogy Mózes valamiképpen fertőzze meg a nép belsőjét a bűn romlottságával. Már a kelleténél is jobban beszennyezték a testüket és a lelküket, anélkül, hogy a fertőzés még mélyebbre hatolt volna beléjük. Emellett alighanem így próbálta őket a kétségbeesésbe taszítani, amikor önmagukban hordozták a kárhoztatásuk alapját, mint ahogyan egy asszony táplálja a gyermekét a méhében. Mindazonáltal ilyen volt az orvosság az érzéketlenségükre, mert bármennyire is megrettenhettek egy pillanatra, a bűnük emlékezete

¹⁰⁴⁸ “Mises en nous en l’integrite, qui estoit en notre pere Adam”, abban a becsületességben lett belénk ültetve, mely ősapánkban, Ádámban volt. – *Francia.*

¹⁰⁴⁹ Kálvin Sebastian Münster jegyzeteiben találta meg a rabbinikus fantáziálást az elhalványuló betűkről. – *Henry Walter.*

¹⁰⁵⁰ Az utalás itt az eredetiben és a francia változatban (mely mindig másolja a hibákat, s azok száma, ó jaj! nagyon sok) a 2Kor11:15-re mutat. Ezt helyettesítettem a valószínűbbnek látszóval, amit az olvasó is összevethet a párhuzamos igeszakaszokkal. Nem vagyok azonban olyan biztos a javításomban, mint általában. – *Henry Walter.*

és a büntetéstől való félelmük rögvest szertefoszlott volna, ha ezzel a fajta megfertőzéssel nem gyakorolt volna rájuk mélyenszántó hatást. Ez tehát egyfajta szoros kötelék volt, mely érezttette velük, hogy ennek a bolond bálványimádásnak a gyalázata nemcsak a bőrükhöz tapadt, de mélyen belerögzül a bensőjükbe is. az is a rájuk kényszerített szégyen része volt, amikor az istenük lényegét kénytelenek voltak a beleikbe fogadni, ahonnan aztán hamarosan a széklettel távozott. Azért voltak tehát kénytelenek meginni és kiüríteni az istenük egy részét, hogy még sértőbb legyen a számukra a babonaságuk. Azután, ha a hamvakat szétszórták volna a földön, felmerülhetett volna annak veszélye, hogy valamelyik makacs ember összegyűjti a relikviákat. Ennek a gonoszságnak vették az elejét, amikor az arany, amiből a hamis istent készítették, trágyával keveredett. Végül azt olvassuk, hogy Mózes megittatta velük az átokhozó vizet, de nem azért, mert ő maga adott mindenkinek belőle egy-egy pohárral, hanem mert a port abba a patakba vetette, amiből mindenki ivott, amint az meg van írva az 5Móz9:21-ben.

21. *Mit tett néked e nép?* A gyalázatot Áronra veti, mert látszólag ő, aki a hatalommal bírt, engedte meg a gonoszságot ahelyett, hogy megakadályozta volna. Korábban már láttuk, hogy amikor Mózes felment a hegyre, a hivatalát Áronra bízta. Az ő kötelessége volt tehát úgy vezetni őket a hatalma jogán, hogy megzabolázza a népet, bármennyire is romlottak legyenek. Következésképpen joggal kapta a súlyos feddést, mintha ő lett volna annak a bűnnek a szerzője, aminek az elkövetését megengedte. Ebből megértjük, milyen súlyos teher nehezedik mindazokra,¹⁰⁵¹ akiket kormányzóknak jelölnek. Ha ugyanis bármiféle bünt elkövetnek az ő hanyagságuk, gyengeségük, vagy tunyaságuk folytán nekik maguknak kell úgy számot adni arról, mintha ők adtak volna jelet a kicsapongásra. A feddés itt nagyon hangsúlyos, tudniillik hogy olyan keserű ellensége volt a közjónak, mintha saját maga akart volna bosszút állni a halálos ellenségein. Nem azt jelenti ez, hogy a bosszú törvényes lett volna, bár lett volna némi elfogadható alapja, hanem Mózes úgy érti, hogy ha Áron bárkiket romba akart volna dönteni, s ezért szándékosan a lehető legrosszabb dolgot követte volna el az illetőkkel szemben, akkor sem árthatott volna nekik jobban. Ezért annál nagyobb szidalomra szolgált rá, amiért ilyen rosszul gondoskodott a szegény népről, akiknek a gondviselését magára vállalta, sőt, amiért a tőle telhető legnagyobb mértékben a végromlást hozta rájuk. Az is figyelemre méltó, hogy amikor Isten szolgálatáról van szó, Mózes többé nem kíméli jobban az övét, egyetlen testvérét sem, mint amennyire egy teljesen idegennel bánna. Ha tanácskozott volna testtel és vérrel, akkor könnyedén kiagyalhatott volna valamiféle ürügyet, amiért elnézőbb a testvérével szemben, akit a szükség és az erőszak kényszerített a borjú elkészítésére. Mivel azonban tudta, mennyire buzgón kell küzdenünk Isten dicsőségéért, úgy támad a testvére, mintha semmiféle kapcsolat sem állna fenn közöttük. Ez ritka erény, de amíg nem törekszünk az elérésére, addig gyakorta el fogjuk árulni Isten ügyét a rokonaink iránti áruló elnézésünkkel.

22. *Felele Áron: Ne gerjedjen fel uram haragja.* Áron minden módon igyekszik kisebbiteni a bűnét. A dolog summája az, hogy a nép, melyről maga Mózes is tudta, hogy gonosz és megromlott, támadt rá zajosan és kényszerítette őt megtenni akarata ellenére azt, amit megtett. Noha a válaszában kezdete mértékletesnek látszik, a mentség mégis komolytalan. Áron, aki noha idősebb, valóban joggal viselkedik tisztelettel a testvérével, akit Isten szolgájának ismer el és reszket a feddésétől, de jobb lett volna neki őszintén megvallani a vétkét, semmint kibúvót keresve menekülni az ítélet szégyenétől. A vezető feladata volt ugyanis az egész testület vezetése, s tekintéllyel és szilárdsággal lecsendesíteni a tumultust, ha pedig a nép szélsőségesége az örületig fokozódott, akkor inkább tízszer is meghalni, semmint ennyire gyalázatos és szolgai módon egyetérteni. De a záró szavaiból kiderül, hogy miközben a hírnevünkre irányuló buzgalmunkban igyekszünk elrejteni, vagy mentegetni a hibáinkat, a

¹⁰⁵¹ "Tous juges, et chefs du peuple", a nép minden bírójának és vezetőjének. - Francia.

képmutatásunk végül majd nevetségesnek fog bizonyulni. Nyilvánvaló, hogy amikor Áron azt mondja, a tűzbe vetette az aranyat és abból a borjú jött ki, azzal legalábbis elleplezni igyekszik a hibát, amit nem képes teljességgel eltörölni ezzel a szegényes és gyatra mesével. A gyermekes komolytalansága azonban csak a pökhendiségét árulja el, s ez az ostoba magabiztosság csak megkettőzi a vétkeességét. Ez a jogos jutalma a becsvágyunknak, mikor a kifogásokban keresünk menedéket és a képmutatásunkat állítjuk szembe Isten ítéletével.

25. *És látván Mózes, hogy a nép megvadula.* Az itt feljegyzett bosszút Mózes engesztelésképpen a bűnért alkalmazta. Nem mintha a büntetés kielégítő lett volna Isten előtt, de hasznos volt a vétkek emlékeztetének eltörléséhez, vagy legalábbis példaként vált a javukra. A háromezer ember lemészárlása arra emlékeztette őket, hogy valamennyien ugyanerre szolgáltak rá. Abban sem kételkedhetünk, hogy a gonoszság fő szerzőitől tisztította meg a tábor, hogy Isten hajlandóbb legyen a megbocsátásra. Először is tehát az okot tárja elé, amiért ekkora haragra lobbant, tudniillik mert látta a népet a megvadultság olyan állapotában, ami a közneveltség tárgyát képezte belőlük az ellenségeik számára. Egyesek¹⁰⁵² magyarázata a mezítelenségről, miszerint a díszektől lettek megfosztva, egyáltalában nem következetes, mert rögtön utána hozzáteszi: „ellenségeik csúfjára”. A következő fejezetből kiderül, hogy még mindig ragyogóan fel voltak ékesítve, sőt a pogány mulatozás jeleit viselték magukon. Kétségtelen tehát, hogy azt jelzi: Isten elvetette őket, Aki mondhatni az egyedüli díszítő öltözék volt a számukra, s Akinek a védelme alatt voltak biztonságban. A gonoszság nagyságát tehát ezek a szavak tárják elé, mert nemcsak Isten segítségével lettek megfosztva, Aki az emberek hajlékának mondatik (Zsolt90:1), hanem átadattak a gyalázatnak is, miközben minden oldalról ellenségek vették körül őket. Ebből származik Mózes szent felgerjedése, ami a lázadás vezetőinek megbüntetésében fejeződik ki. S ismét meg kell említeni, hogy Áront vádolja a bűn fő részével, mert nem állt ellene a nép örültségének a kellő szilárdsággal. Itt Isten megdöbbenő hatalma mutatkozott meg, amikor Mózes egybehívta a lévitákat és a tábor kapujában nyíltan megparancsolta nekik, hogy kössenek kardot, a többi törzs nem kaszabolta le valamennyit. Valószínűsíthetően azért ragadtak így fegyvert, hogy végrehajtsák a büntetést a vétkeken. Miképpen volt hát lehetséges, hogy a többiek, akik tudatában voltak a vétkeknek, csendben maradtak, ha nem Isten Lelke fogta vissza a bátorságukat és a dühüket?

A parancs formája is figyelemre méltó: „A ki az Úré, ide hozzám!” Ebből megtudjuk, hogy ha úgy szeretjük a vallást, amiképpen az megérdemli, akkor nem szabad megállnunk a két oldal között, hanem egy ügyes megvallást kell tennünk, hogy közülünk mindenki Isten zászlaja alatt sorakozzon fel. Isten ugyanis a szolgáit Magához szólítván elítéli azok gyávaságát, sőt árulását, akik határozatlanul állodognak.

Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon a léviták nem keveredtek-e bele a bűnbe, amiért azonnal előlépnek a parancsot végrehajtani, mint Isten dicsőségének hűséges őrizői. Erre azt válaszolom, hogy bár nem voltak mentesek a büntől, mégis, mivel a félelem érzésétől indíttatván engedtek a népnek, az ő bűnük enyhébb volt, mint ha egyetértésüket adták volna a gyalázatos bálványimádáshoz. Itt azonban felfedezzük Isten csodálatos közbeavatkozását, Aki nemcsak megbocsátott nekik, de kegyeskedett az ő közreműködésükkel kijelenteni a dicsőségét, s a szolgálóinak kijelölni őket annak a bűnnek a megbüntetésében, melynek eltűrésével ők is vétkesek voltak a gyalázatos elpuhultságuk és gyávaságuk miatt. S megint feltehető a kérdés: miképpen lehetséges, hogy a tömeg többi része egyetlen lépést sem tett

¹⁰⁵² A glossa *ordinalia* a kijelentéssel kapcsolatos három különböző véleményt ad meg. (1) Meg voltak fosztva az ékességeiktől, melyekből a bálvány készült, (2) kimutatták a romlott akaratukat, melyet korábban lepleztek, (3) elvesztették Isten segítségét és védelmét. De Lyra az elsőt fogadja el. Dathe nagyon nehéz igazsakasznak nevezi, de a Septuaginta fordításának elfogadására hajlik, mely szerint διασκεδασται, *szétszórtak*, vagy *kicsapongók* voltak. „A nép szétszórt, rendetlen, tehát olyan állapotban volt, ami könnyen megtámadhatóvá tette.” – Geddes.

Mózes parancsának a végrehajtása végett? Véleményem szerint nem a megvetés, vagy a makacsság tartotta vissza őket, hanem a szégyen, s valamennyien riadtan várták, mit fog cselekedni Mózes és meddig megy el. Valószínű azonban, hogy a lévítákat a nevükön szólította, mert valamennyien azonnal odajöttek, de más törzsekből senki más.

27. *Ezt mondja az Úr, Izráel Istene.* Megparancsolja a lévítáknak, hogy kössenek kardot, és mészároljanak az egész táborban mindenütt. Első ránézésre kegyetlennek és embertelennek tűnhet, amikor megtiltja neki a testvéreik, a felebarátaik és a szomszédjaik kíméletét, de semmiképpen sem volt szélsőséges, ha arra gondolunk, mennyivel fájdalmasabb dolog volt megszenteltetni Isten szent imádását, mint megsebesíteni az embereket. Nem is azt akarta, hogy mindenkit válogatás nélkül öljenek le, hanem csak annyit parancsol a lévítáknak, hogy járjanak el bátran: ha olyasvalakire találunk, aki méltó a halálra, akkor se a rokonság, se a barátság, se az ismeretség ne akadályozza, vagy késleltesse őket a jogos szigorúság menetében. S miután nemsokára azt olvassuk, hogy a lévíták a parancs szerint jártak el, abból megértjük, hogy megelégedett az inkább az elnézésre semmit a szigorúságra hasonló mértékletességgel. Ha bármiféle zendülés kap lábra egy hadseregben, ami erőszakba és mészárlásba csap át, a tábornok általános szabályként megtizedeli a vétkeket. Mennyivel lágyabb itt a büntetés mértéke, amikor csak háromezren pusztulnak el a hatszázezerből! Jóllehet tehát durván bánt néhányukkal, a büntetés mégis elnézőnek tűnik, mely olya sokaknak engedte, hogy elmeneküljön, noha ugyanabban a bűnben vétkes. Azonban, kérdezhető, tettek-e bármiféle megkülönböztetést, s ha igen, milyet? A vak és meggondolatlan féktelenség lenne ugyanis megölni mindenkit, akivel csak találkoznak. De hogy elejét vegyék ennek az abszurditásnak, a zsidók közül egyesek¹⁰⁵³ szokás szerint ostoba mesékben keresnek menedéket, miszerint azok hasa, akiket a bűn beszennyezett, az ivás után felpuffadt. Ha ezt elfogadjuk, akkor a puffadásnak valamennyiüket érintenie kellett. De elvetvén minden ilyen okoskodást, valószínű, hogy a lévíták pontosan tudták, kik a gonosz tanács fő vezetői, akiknek az ösztönzése vitte bele a többieket is a lázadásba.¹⁰⁵⁴ Jogilag tehát és megkülönböztetetten hajtották végre az ítéletet a háromezren. Így történt, hogy a szigorúság kibírható volt, s az egész nép csendesesen engedelmeskedett, mikor látták, hogy a saját jólétükre tekintettel lettek eltávolítva közülük ezek a fertőző személyek. S jóllehet Mózes visszafogta magát, meg kell említeni, hogy a lévítáktól hajthatatlan szilárdságot követel, nehogy bármennyire is tekintettel legyenek a bizalmasságra, s ez meglágyítsa a szívüket, mert semmi sem ellentétesebb az igaz ítélettel, mint a προσωποληψια (személyválogatás). Nem ok nélkül dicsérik hát a lévítákat, amiért engedelmeskedtek Mózes parancsának, mert nem közönséges nagylelkűsége vall a teljes tizenkét törzs megtámadása, akiknek még a tizenkettedét sem tették ki. Általában látjuk, hogy amikor sokan érintettek egy bűnben, a bírák a lázadástól félnek és végül nincsen elég bátorságuk ellátni a kötelességüket.¹⁰⁵⁵ A lévíták buzgóságának rendkívüli példája volt tehát, hogy nem vévén fontolóra a veszélyt, rettenhetetlenül szembe mertek szállni ekkora tömeggel. S ez a szent felháborodás volt a megtérésük gyümölcse, mert nem vonakodtak kivont karddal megtámadni azokat, akiknek a fenyegető ábrázatától korábban meghunyászkodtak. Biztosan kisebb súlyú bűnügy lett volna meggátolni a nép bálványimádását bátor feddással, mint a halálbüntetést végrehajtani a vétkeken. A kegyességük és az istenfélelmük adott tehát új energiát a szívüknek, amikor nem féltek még a halálos veszélytől sem.

29. *És mondá Mózes: Ma szenteljétek kezeiteket az Úrnak.* Nyilvánvaló, hogy ezt az igeverset exegetikailag teszi hozzá, hogy megadja az okot, amiért ez a rettenhetetlen

¹⁰⁵³ “Quelques Rabins des Juifs”, egyes zsidó rabbik. – Francia. Például Aben-Ezra, és R. Salomon.

¹⁰⁵⁴ “Qui avoyent mene la danse pour desbaucher les autres, et ausquels le mal devoit estre impute”, akik táncba vitték és megrontották a többieket, s akiknek így a gonoszság a számlájára írható. – Francia.

¹⁰⁵⁵ “Les juges sont en grand souci, par quel bout ils commenceront, et qu’ils tremblent jusques a defaillir en le fin de leur office”, a bírák rendkívül izgulnak a végkifejlet miatt, s annyira meg vannak riadva, hogy végül elmulasztják a kötelességüket. – Francia.

buzgalom készítette a lévítákat a feladatuk bátor végrehajtására: mert Mózes buzdítása vitte őket keresztül minden akadályon. A „mondta” igét tehát régmúlt idejűnek kell tekinteni. Egyesek fordítása,¹⁰⁵⁶ miszerint „ma odaszentelték a kezeiteket” múlt időben, nagyon nem odavaló, mert rögtön ez után következik egy ígéret, mint eszköz, ami nagyobb függetlenségre hivatott őket serkenteni. Ebből kiderül, hogy Mózes említett parancsa ismétlődik itt más szavakkal. E szavak azonban erőteljesebbek, mert kijelenti, hogy ez az áldozat édes és elfogadható lesz Isten számára, ha a testről és vérről megfelelően megbosszulják Isten beszennyezett tiszteletét. A כִּי, *ki* oksági kötőszó,¹⁰⁵⁷ amit én a *nempe* (nevezetesen) szóval fordítottam, itt a hevességet hivatott fokozni, mintha azt mondta volna, hogy olyan engedelmisséget kell tanúsítaniuk Isten iránt, melynek során még attól sem szabad vonakodniuk, hogy kezet emeljenek a fiaikra és a testvéreikre. Amit tehát nemrég mondott általánosságban a rokonaikról, itt pedig a fiaikról, azt mondhatni feltételes módon kell értelmezni. Ha ugyanis minden lévita csatlakozott Mózeshez, akkor mi szükség lett volna megparancsolni nekik, hogy hajtsák végre a büntetést a testvéreiken vagy a fiaikon? Mózes tehát csak az emberiség abszurd figyelembe vételét ítéli el, ami gyakorta megvakítja a bírakat, így ők a vallás kárára kegyetlenül könyörületessé válnak az istentelenség türéseben és bátorításában. Először is tanuljuk meg tehát ebből az igeszakaszból, hogy amikor a bírák átsiklanak a bűnök felett, akkor a tulajdon hanyagságuk szennyezi be a kezeiket, mert a büntetlenség fokozza a kicsapongást a bűnben. Salamon is ezt tanítja: „A ki igaznak mondja a bűnöst, és kárhoztatja az igazat, útálatos az Úrnak egyaránt mind a kettő” (Péld7:15). Tanuljuk meg azt is, hogy nincs semmi következtetlenebb, mint súlyosan büntetni a halandóknak kárt okozó bűnöket, miközben szemet hunyunk az istentelen tévelygések, vagy szentségtörő istentiszteleti módok felett,¹⁰⁵⁸ ami Isten fenségét sérti.

30. *És másnap monda Mózes a népnek.* Miután Istennek ez az ítélete szörnyűséges volt, Mózes, hogy az izraeliták ne essenek teljesen kétségbe, vigasztaló szavakkal szól hozzájuk a fájdalmukat enyhítendő, megígérve, hogy könyörögni fog értük Istennél. S hogy alázatosan könyöröghessenek Isten kegyelméért, emlékezteti őket a bűnük nagyságára. A héber szavak szó szerinti jelentése: hatalmas bünt követtetek el.¹⁰⁵⁹ Nincsen azonban kétértelműség benne, mert azzal alázta meg őket, hogy a bűnük nagyságát állította eléjük, hogy buzgón a megtérésre adják a fejüket. Ugyanez az értelme az אָוִי, *auli* kötőszónak is,¹⁰⁶⁰ ami gyakorta használatos a bizonytalanság kifejezésére, itt azonban, mint sok más helyen, csak a nehézséget jelenti nehogy, mint az oly sokszor lenni szokott, nem aggódó buzgósággal, hanem közömbösen és gondatlanul gondolkodjanak a megbocsátás kéréséről. Így amikor Péter Simon mágushoz szól, azt parancsolja neki, hogy imádkozzon, „ha talán” a vétke megbocsátást nyer (Csel8:22) – nem azért, hogy vonakodjon, vagy ingadozzon az elméjében azokhoz hasonlóan, akik bizonytalanságban vannak, vagy kételkednek, hanem megrettenvén az Isten haragja miatti félelemtől, buzgón keresse az orvosságot.

¹⁰⁵⁶ Egyebek mellett a Vulgata fordítása. Boothroyd így vesz védelmébe: „Ez az ige lehet vagy többes szám második személyű folyamatos, vagy harmadik személyű múlt idejű, akár cselekvő, akár szenvedő igealak. A masszoréták az előbbi szerint pontozták, s a mi változatunk is ezt követi. Ezzel a fordítással azonban a történetet meghamisítják, mert így miután kiadatik a parancs, s a lévíták végrehajtják, majd olvasunk a levágottak számáról, újabb parancs hangzik el. Múlt időben fordítva minden a helyére kerül: *odaszentelték*, stb.”

¹⁰⁵⁷ „Sőt” – *Amplified Version*, ami noha eltér a kötőszó megszokott jelentésétől, de néhány más szöveg alátámasztja, melyeket a Noldii Conc. Part. idéz. Kálvin fordításában nincs efféle megerősítés, és Sebastian Münster sem támasztja ezt alá. – *Henry Walter*. “Le mot, que j’ay translate voire, signifie en Hebrieu car: mais il est ici entrallasse pour plus grande vehemence”, a szó, amit a *nevezetesen* szóval fordítottam, a héberben azt jelenti: *mert*, de itt a nagyobb hevesség kifejezésének kedvéért használatos. – *Francia*.

¹⁰⁵⁸ „Babonaszavak.” – *Francia*.

¹⁰⁵⁹ Ez az *Amplified Version* fordítása. Kálvin ablatívusz alakban fordít: Nagy bűnnel (bűn által) vétkeztetek.

¹⁰⁶⁰ Lásd Kálvinnak az Ám5:5-höz fűzött kommentárját.

31. *Megtérea azért Mózes az Úrhoz.* Ez az elbeszélés nem a tulajdonképpeni helyén szerepel, mert amint már mondtuk, Mózes nem mindent időrendi sorrendben mesél el. A következő fejezetben ugyanis látni fogjuk, hogy Isten elveti az angyalát illetően, amit itt Mózes elmond. Csűrös-csavarás ugyanis azt mondani, csak egy közönséges angyalt ígér,¹⁰⁶¹ Akiben Isten nem fogja úgy kinyilvánítani a jelenlétét, mint azt korábban tette. Ezért Mózes most röviden feljegyzí, amit majd később fog részletesen elmondani, tudniillik, hogy miképpen engesztelődött ki Isten és fogadta vissza a népet a kegyeibe, ami nem történt meg mindaddig, amíg nem kapott arra parancsot, hogy vesse ki az új kőtáblákat. S tudjuk, hogy megszokott beszédmód volt a hébereknél valamilyen dolog főbb pontjainak az említése, majd a történet előre haladtával annak betöltése, ami ebből kimaradt. Az imája egy megvallással kezdődik: mert a gonosz hálátlanságnak ebben az esetben nem maradt más, mint önként megvallani a vétkeket, és nem keresni sehol máshol a biztonságot a bukott és kétségbeesítő állapotukban, mint Isten kegyelmében. A képmutatók ugyanis csak felszítják az Ő haragját, amikor a bűneiket igyekeznek kisebbíteni. Az אָנָה, *ana* kötőszó, amit, másokat követve, mi is a „Kérlek!” (*obsecro*) szóval fordítottunk, néha buzdítást fejez ki, s úgy használatos, mint az *Agedum* (Rajta!), de itt csak azt jelenti, amit a latin az *amabo*-val fejez ki.¹⁰⁶² Miután elejét vette Isten ítéletének a vétkek megvallásával, mégis bocsánatért könyörög, s teszi ezt rendkívüli buzgósággal. Ez az oka annak, amiért a mondata hirtelen félbe szakad, mert az nem teljes, ahogyan szokott lenni a szívszaggató könyörgéseknél: „ha megbocsátod a bűneiket”. Semmi kifogásom nincs ellene, ha valaki az אָנָה, *im* kötőszót¹⁰⁶³ egy felkiáltás kitörésének tekinti az érzelmi hevessége folytán: „Ó ha megbocsátanád”, noha az lehet alázatos könyörgés is: „Megbocsátasz?”, mert jóllehet a szentek imái meggyőződésből fakadnak, mégis kénytelenek megküzdeni önmagukban a kételyekkel és a kérdésekkel, hogy vajon Isten meg akarja-e őket hallgatni. Ebből fakad, hogy az imáik vonakodva kezdődnek, amíg a hit felül nem kerekedik. Ami ezt követi, az sok vonatkozásban tűnhet abszurdnak, mert Mózes egyrészt ellentmondást nem tűrő módon lefekteti Isten törvényét, másrészt a buzgó féktelenségében igyekszik a tőle telhető legjobban kiforgatni az Ő örök tanácsvégszét, s megfontolatlanul fosztja meg Őt az igazságától. Bizonyos, hogy mindenkinek el kell ítélnie ezt a megszólítást: Ha nem kíméled meg a vétkezőket, ne számíts engem a szolgálid közé. Nem kevésbé bolond dolognak tűnhet az Isten örök eleve elrendelésének megghiúsítására irányuló igyekezete. Emellett amikor arra vágyik, hogy ő maga is benne legyen ugyanabban a büntetésben, mi mást jelentene ez, minthogy megsemmisítvén minden különbségtételt, Isten elhamarkodottan ítélje el az ártatlanokat is a vétkesekkel együtt? Azt sem tagadom, hogy Mózes annyira elragadta a hevesség, hogy úgy beszélt, mintha megbolondult volna. De azt is észre kell venni, hogy amikor a hívők leteszik a terheiket Isten keblére, akkor nem mindig körültekintően járnak el, nem is a jól szabályozott nyelvezetet használják, hanem néha dadognak, néha kiontják „a kimondhatatlan nyögéseket”, néha valami mást hagynak figyelmen kívül, s csak valami konkrét kérést ragadnak meg és hozakodnak elő vele.

¹⁰⁶¹ „Menacheus mondja erről a helyről: Ez az angyal nem a szövetség Angyala, Akiről akkor beszélt, amikor kedvező módon fogadta el őket: *a jelenlétem meg előtűnik*, mert most a szent, áldott Isten elvette tőlük az Ő isteni jelenlétét, és egy másik angyal kezével fogja őket vezetni. S Mózes szavai a 2Móz33:12-ben ezt látszanak sugallni.” – *Ainsworth* a maga helyén.

¹⁰⁶² „Formula (mondja Facciolati) obsecrantis, vel obtestantis: *di grazia, deh, per cortesia*. Máshol, mint látjuk, a fordítók az אָנָה szót mindenütt az *Imádkozom hozzád*, vagy a *Könyörgök (könyörgünk) neked* kifejezéssel fordították, kivéve a Zsolt116:16-ot, ahol az „Ó” (Uram) szerepel.” – *Taylor Konkordanciája*. „A Szentírás nagyon takarékosan bánik az efféle indulatszavakkal, s ahol csak előfordulnak, mindig a beszélő legnagyobb érzelmi felindulásáról tanúskodnak.” – *Bush professzor*.

¹⁰⁶³ Az *Amplified Version* szerint: „Ha”. „Noldius szerint: *obsecro*, megfelel annak a fordításra, melyre Kálvin is hajlik.” – *Henry Walter*. „Vray est que le sens est tel, O que tu leur pardonnes: mais cependant il ne parle qu’a demie bouche, comme un homme angoisse, et s’escrie que si Dieu leur pardonne, il a tout gagné”, Igaz, hogy ez a valódi értelme: *Ó, ha megbocsátanál nekik!* Mivel azonban csak a felét mondja ki a szavai jelentésének, mint a szenvedő ember, s Isten bocsánatáért kiált, megkap mindent, amit szeretne. – *Francia*.

Bizonyos, hogy semmi sem állt gondolatban tőle távolabb, mint hogy diktáljon Istennek, sőt, ha megkérdezték volna, biztosan azt mondja, hogy amit Isten a világ teremtése előtt elrendelt a választottjai vonatkozásában, az nem módosítható. Tudta, hogy semmi nem áll távolabb az egész világ Birájától, mint hogy elpusztítsa az ártatlant a vétkesekkel együtt. Mivel azonban a nép iráni törődése, akiknek a jólétét Isten órá bízta, mondhatni minden érzékét felemésztette, semmi más nem foglalkoztatja az elméjét, mint az, hogy megmeneküljenek, közben pedig egyetlen gondolata sincs, amely akadályozná ezt a nagy gondoskodást. Ezért követel túlon túl sokat magának, amikor úgy lép fel, mint a nép záloga, s megfélemledik arról, hogy ő üdvösségre rendeltetett Isten meg nem másítható tanácsvezése által, s végül azt sem vesz kellőképpen fontolóra, hogy mivé válik majd Istenben. S nemcsak Mózes az egyetlen, aki ennyire elragadtatta magát, mert Pál még tovább is ment, amikor előzetes megfontolás után ezt írta: „kivánnám, hogy én magam átok legyek, elszakasztva a Krisztustól az én atyámfiáiért” (Rm9:3). A tény az, hogy a választott nép jólétével való törődéstől vezérelve egyikük sem bocsátkozott a részletek kritikus vizsgálatába, hanem az egész egyház javának szentelték oda magukat, mert ez az alapelv mélyen belegyökerezett az elméjükbe, miszerint ha az egész testület jóléte biztosítva lesz, akkor a tagoknak egyénileg is jól megy majd a dolguk. Itt felmerül a kérdés,¹⁰⁶⁴ hogy vajon kegyes érzés-e mások üdvösségét többre tartani a magunkénál? Egyesek az attól való félelmükben, nehogy Mózes és Pál szavai előítéletesek legyenek, azt mondták, hogy őket csak az Isten dicsősége iránti buzgóságuk befolyásolta, amikor az örök kárhozatra adták magukat, de nem tartották többre a nép üdvösségét a magukénál. Ám ha még el is kell ezt fogadni, a szavaik akkor is túlzóak lennének, mert jóllehet Isten dicsőségét tarthatjuk többre száz világnál is, Ő mégis annyira alkalmazkodik a tudatlanságunkhoz, hogy nem fogja a hívők üdvösségét szembeállítani a dicsőségével, hanem inkább szétválaszthatatlanul köti ezeket egybe, mint okot és okozatot. Sőt, az is kellően világos, hogy Mózes és Pál az általános üdvösségre tekintettel adták magukat a pusztulásra. Ragaszkodjunk hát az általam felvázolt megoldáshoz, miszerint a könyörgésük annyira zavaros volt, hogy a buzgóságuk hevességében nem vették észre az ellentmondást, mint rajtuk kívül mások is. Az sem meglepő, hogy ennyire zavarodottak voltak, mert azt feltételezték, hogy a választott nép megsemmisülésével Isten szavahihetősége is megdől, s Ő bizonyos módon semmivé válik, ha az örökkévaló örökbefogadás, amivel Ábrahám gyermekeit tisztelte meg, meghiúsul.

A „könyv” alatt, amibe Isten a választottai nevét írja, jelképesen az Ő rendeletét kell érteni. A kifejezés azonban, amit Mózes használ, kérve, hogy törölje ki őt a kegyesek sorából, helytelen, mert nem lehetséges, hogy aki egyszer kiválasztottá lett, az valaha is elvetetté váljon. Azok az elmebajosok pedig, akik ezen az alapon a tőlük telhető legjobban felforgatják a hitünk elsődleges, Isten predesztinációjára vonatkozó cikkelyét, egyszerre mutatják ki ezzel a rosszindulatukat és a tudatlanságukat. Dávid két kifejezést használ ugyanebben az értelemben, a „legyenek kitörölve” és a „ne legyenek beírva” kifejezéseket: „Töröltsenek ki az élők könyvéből, és az igazak közé ne irattassanak” (Zsol69:29). Ebből nem következtethetünk semmiféle változásra Isten tanácsvezésében, mert ez a kifejezés egyszerűen csak annak felel meg, hogy Isten végül majd világossá teszi, hogy az elvetettek, akik egy ideig a választottak közé számláltattak, semmilyen vonatkozásban sem tartoznak az egyházhoz. A titkos katalógust, amelybe a választottak vannak beírva, állítja tehát szembe az

¹⁰⁶⁴ Ezt a nehéz kérdést maga Kálvint is tárgyalja némileg bővebben a Rm9:3-hoz fűzött kommentárjában. Lásd még Owen megjegyzését is. Ha azonban, amint Bush professzor megjegyzi, sokak véleményét fogadjuk el az igazságról illetően, akkor sokkal könnyebben megérthetjük azt, mint szent Pál kifejezését: „Semmi burkolt célzás sincs ezekben a szavakban az isteni rendeletek bármilyen titkos könyvére, vagy bármire Mózes végső üdvösségére, vagy elkárhozására vonatkozóan. Ő egyszerűen csak azt a kívánságát fejezte ki, hogy inkább meghalna, semhogy tanúja legyen a népe pusztulásának. Az utalás valószínűleg arra a szokásra történik, hogy a közösség tagjainak nevei fel voltak jegyezve, s amikor valaki meghalt, annak nevét kitörölték annak sorából.”

Ezék13:9 azzal a külsődleges megvallással, amely gyakorta megtévesztő. Joggal parancsolta tehát Krisztus a tanítványainak, hogy örvendezzenek, mert „a neveik fel vannak írva a mennyben” (Lk10:20), mert jóllehet Isten tanácsvégzése, ami által eleve elrendeltettek az üdvösségre, számunkra felfoghatatlan, „mindazáltal (tesz róla bizonytságot Pál) megáll az Istennek erős fundamentoma, melynek pecsége ez: Ismeri az Úr az övéit” (2Tim2:19).

33. *A ki vétkezett ellenem, azt törlöm ki az én könyvemből.* Ezekben a szavakban Isten az emberi elme felfogóképességéhez igazodik, amikor azt mondja, hogy „azt törlöm ki”, mert a képmutatók olyan hamis megvallásokat tesznek az Ő nevéről, melyek szerint ők nem számítanak idegeneknek, míg Isten nyíltan meg nem tagadja őket. Ezért a nyilvánvaló elvettetésüket kitörlésnek nevezik. Emellett Isten megfeddi Mózes lehetetlen kérését is, mert az nem egyeztethető össze az Ő igazságával, hogy elvesse az ártatlan. Ebből következően Mózes megfontolatlanul imádkozott. A dolog summája az, hogy Isten, valahányszor csak megbünteti az istentelent és a gonoszt, azt a zsoldot fizeti ki nekik, amire rászolgáltak, de soha nem bünteti az igazat. Mégis meg kell említeni, hogy amikor Isten kimondja: a bűnök megbosszulója lesz, az Ő kegyelme ezzel nincs kizárva, amivel úgy eltemeti a népe bűneit, hogy azok többé emlékezetbe sem jönnek. Így amikor Pál ezt mondja: „se paráznák, se bálványimádók, se házasságtörők, se pulyák, se férfiszexuálisok, se lopók, se telhetetlenek, se részegesek, se szidalmazók, se ragadozók nem örökölhettek Isten országát” (1Kor6:9-10), akkor helytelen volna ebből arra következtetni, hogy valamennyien ki lettek zárva az üdvösség reménységéből. Ő ugyanis csak azt elvetettekről beszél, akik soha nem térnek meg, így soha nem alakulnak át úgy, hogy kegyelmet kaphassanak.

34. *Most azért eredj: vezesd a népet.* Ezekkel a szavakkal Isten megmutatja, hogy kiengesztelődött, mert a megbékélésének biztos jele volt az Ő Angyalának kijelölése, hogy vezesse őket az út hátralevő részén. Egyesek magyarázata, miszerint olyan angyal gondoskodását ígéri nekik, amelyenről Dániel tesz bizonytságot, hogy még a pogány nemzetek számára is kirendeltetik – aminek a példáját majd a következő fejezetben látjuk – csak szegényes képzelődés. Egyébiránt Isten kijelenti, hogy noha a nép eltávolodott a hittől, Ő mégis szilárdan megállt a megígért örökségük élvezetére vonatkozó egyezsége mellett.

A büntetésük elhalasztása közvetett bizonyítéka a nép gonoszságának, mintha azt mondta volna: olyan romlott a természetük, hogy majd sok alkalmat adnak arra a későbbiek során is. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy Isten utóbb valahányszor csak más bűnöket büntetett, nem vette figyelembe a bálványimádásnak ezt a cselekedetét, arra azt válaszolom, hogy nem új dolog Istennél, ha egybegyűjti az emberek büntetéseit, amikor azok újabb és újabb vétkeket követnek el, illetve sok bűnt ítél meg együttesen, egyetlen általános büntetést alkalmazva azokra. Azután azt is tudjuk, hogy Isten az atyák vétkeit a fiakra hárítja a harmadik, vagy negyedik generációig. Végül, semmi sem gátolja Őt meg abban, hogy átmeneti büntetésekkel sújtsa azt a büntetést, amit egyszer megbocsátott, mert vajon azzal meg is feledkezett arról? Vajon ez nem azért történt, hogy az Ő szövetségének igazsága el ne töröltessék? Azokat tehát, akiket nem akart megsemmisíteni, a maga idejében mértékletes büntetéssel igenis büntetheti. Ezért tanuljuk meg önmagunkat nem kecsegtetni úgy, mintha Isten örökre felfüggesztené az ítéleteit,¹⁰⁶⁵ s ne éljünk vissza az Ő hosszútűrésével, mintha büntetlenül megúszhatnánk.

35. *És megverte az Úr a népet.* Mózes itt röviden Istennek tulajdonítja azt, amiről korábban a háromezer lemészárlásaként számolt be, nehogy bárki azt gondolja, hogy ő öldöste le őket mértéktelen szigorúsággal. Ezért parancsolja nekünk Pál, hogy ebben a történetben, mintegy tükörben azt vegyük fontolóra, mennyire nem tetszik Istennek a bálványimádás (1Kor10:7). Mózes haragja tehát Isten parancsához kapcsolódik. Emellett dicséri Isten kegyelmét is, amiért megőrizte Áront, miközben a borjúról, mint az ő keze

¹⁰⁶⁵ “L’exécution de son jugement”, az Ő ítéletének végrehajtását. – Francia.

munkájáról beszél – valóban kissé másként, mert Áron ugyan a kérésükre alkotta meg a borjút, a bűn azonban mégis közös volt mindenki számára.

Exodus 33

2Móz33:1-23

1. Szóla azután az Úr Mózesnek: Eredj, menj fel innen, te és a nép, a melyet kihoztál Égyiptom földéről, a földre, a melyről megesküdtem Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak mondván: A te magodnak adom azt.

2. És bocsátok előtted Angyalt, és kiűzöm a Kananeusokat, Emoreusokat, Khittheusokat, Perizeusokat, Khivveusokat és Jebuzeusokat:

3. A tejjel és mézzel folyó földre; de én nem megyek fel köztetek, mert te keménynyakú nép vagy, hogy meg ne emészszelek az úton.

4. Mikor meghallá a nép ezt a kemény beszédet, gyászba borula, és senki nem tevé fel az ékszereit.

5. Megmondotta vala az Úr Mózesnek: Mondd meg az Izráel fiainak: Keménynyakú nép vagy te, egy szempillantásban, ha közéd mennék, megemészténélek. Azért most vedd le a te ékességeidet magadról, azután meglátom mit cselekedjem veled.

6. És lerakták magokról az Izráel fiai az ő ékességeket, a Hóreb hegyétől fogva.

7. Mózes pedig vevé a sátorot, és felvoná azt a táboron kívül, messze a tábortól, és nevezé azt gyülekezet sátorának, és lőn, hogy mind a ki az Urat keresi, ki kelle mennie a gyülekezet sátorához, a táboron kívül.

8. És lőn, hogy mikor Mózes kiméne a sátorhoz, az egész nép felkele, és kiki mind az ő sátorának ajtajában álla; nézvén Mózes után míg a sátorba beméne.

9. És lőn, mikor Mózes beméne a sátorba, hogy felhő-oszlop szálla alá, és megállá a sátor ajtajában, és beszéle Mózes-sel.

10. És látá az egész nép, hogy a felhő-oszlop a sáturnak ajtaján áll, és felkele az egész nép, és kiki meghajlék az ő sátorának ajtajában.

11. Az Úr pedig beszéle Mózes-sel színről színre, a mint szokott ember szólani barátjával; és mikor Mózes a táborba visszatére, az ő szolgája az ifjú Józsué, Núnna fia, nem távozik el a sátorból.

12. És monda Mózes az Úrnak: Lásd, te azt mondog nekem, vidd el ezt a népet, de nem mutattad meg nekem kit küldesz velem; pedig azt mondtad nekem: név szerint ismerlek téged, és kedvet találtál szemeim előtt.

13. Most azért ha kedvet találtam szemeid előtt, mutasd meg nekem a te útadat, hogy ismerjelek meg téged, hogy kedvet találhassak előtted. És gondold meg, hogy e nép a te néped.

14. És monda: Az én orcám menjen-é veletek, hogy megnyugtassalak?

15. Monda néki Mózes: Ha a te orcád nem jár velünk, ne vígy ki minket innen.

16. Mert miről ismerhetjük meg, hogy én és a te néped kedvet találtunk előtted? Nem arról-é, ha velünk jársz? Így vagyunk megkülönböztetve, én és a te néped minden néptől, a mely e földnek színén van.

17. Monda azért az Úr Mózesnek: Megteszem ezt is a mit kívántál; mert kedvet találtál szemeim előtt, és név szerint ismerlek téged.

18. És monda Mózes: Kérlek, mutasd meg nekem a te dicsőségedet.

19. És monda az Úr: Megteszem, hogy az én dicsőségem a te orcád előtt menjen el, és kiáltom előtted az Úr nevét: És könyörülök, a kin könyörülök, kegyelmezek, a kinek kegyelmezek.

20. Orczámat azonban, mondá, nem láthatod; mert nem láthat engem ember, élván.

21. És monda az Úr: Ímé van hely én nálam; állj a kösziklára.

22. És mikor átmegy előtted az én dicsőségem, a köszikla hasadékába állatlak téged, és kezemmel betakarlak téged, míg átvonulok.

23. Azután kezemet elveszem rólad, és hátulról meglátsz engemet, de orczámat nem láthatod.

1. *Eredj, menj fel innen, te és a nép.* Régmúlt igeidőt használtam¹⁰⁶⁶ az itt szereplő ok miatt: Mózes azért volt ennyire heves az imádkozásban, mert Isten, noha nem vetette el mindenestől a népről való gondoskodást, mégis megtagadta a szövetségét, és kijelentette, hogy miután egyszer már teljesítette a kötelességvállalását és nekik adta a földet, többet már semmit nem cselekszik velük. Ezért ami itt elhangzik, az időben megelőzi Mózes imáját, mert ő azért tör ki abban a zavaros és vad kérdésben, hogy töröljék őt ki Isten könyvéből, mert megdöbbsent a szomorú és majdnem végzetes üzeneten.

Próbáljuk most meg kideríteni az igeszakasz valódi üzenetét. Világos, hogy amikor Isten azt parancsolja Mózesnek, hogy a néppel együtt induljon el, azzal végleg leteszi azt a terhet, amit eddig hordozott. Csak azt ígéri nekik, hogy a segítségével elérik majd a megígért örökséget, de azt nem, hogy majd felügyeli, s úgy táplálja őket, mint atya a gyermekeit – valójában pusztán csak beteljesíti az atyáiknak tett ígérését. S ezzel elejét veszi a panaszkodásuknak, mert mondhatták volna, hogy akkor tehát az ígérete hiábavalóvá és hatástalanná vált. Mintegy megelőzőképpen azonban azt mondja, hogy bár Ő meg fogja tagadni őket, mégis fenntartja az igazságát, mert kiüzi a Kánaán lakosait, így a lakóhelyük üres lesz a számukra. Összességében tehát úgy tagadja meg őket, hogy többé már ne számíthassák magukat az Ő népének, vagy várhassanak Tőle többet, mintha idegenek lennének. Ezért említi meg az esküjét, nehogy hűtlenséggel vádolhassák. Mintha azt mondaná, hogy leteszi a kötelezettségét, amikor birtokba vették a földet. Így miközben megvonja tőlük az üdvösség reménységét és az örökbefogadás kegyelmét, mégis kinyilatkoztatja a szövetségének állandóságát és szilárdságát. Én tehát más értelemben értelmezem az *angyal* szót, mint ahogyan az sokszor szerepelt már e könyv más fejezeteiben. Mikor ugyanis korábban említett angyalt, azzal Isten bensőséges jelenlétét jelölte meg, sőt, az Magának Istennek a nevével volt felcserélhető. Itt azonban Isten úgy beszél az angyal elküldéséről, hogy az egyben az Ő elkülönülését is jelenti a néptől. „De én nem megyek fel

¹⁰⁶⁶ Lásd a latin változatot: „Locutus autem fuerat Jehova”, „De az Úr azt mondotta”, stb. Bush professzor ezt mondja: „Az események helyes időrendi sorrendbe állítása ebben a történetben némi nehézségekbe ütközik. A megszokott változatunktól eltérően úgy látszik, hogy amit itt Mózesnek mond, az időben később történt, mint az előző fejezet végén lezajló események. Figyelmes megfontolással és az egész hangszínének az egybevetésével azonban Kálvinnal együtt mi is meg vagyunk arról győződve, hogy az első igevers helyes fordítása a régmúlt igeidő használatát követeli meg (az Úr [már] megmondotta), s ez a beszélgetés, valamint a soron következő események korábban történtek, mint a 32. fejezet 34. versében olvasható ígérlet elhangzása. Abban az igeversben Isten azt ígéri, hogy elküldi az Ő Angyalát a nép előtt, s mi természetesen feltesszük a kérdést: hogyan lehetséges, hogy efféle biztosítékra volt szükség? Származott volna bármilyen veszély abból, ha az Angyal nem jön el? Történt bármiféle utalás arra, hogy az Ő vezetése és védelmező jelenléte elvéteket? Erre a helyes válasz kétségtelenül az, hogy mindaz, amiről a 33. fejezet számol be, a 32:34-ben olvasható ígérletet időben megelőzte. Isten azzal fenyegetőzött, hogy Mózeset és a népet a Sekina angyalának kísérelő jelenléte nélkül küldi el, s csak Mózes buzgó közbenjárására volt hajlandó visszavonni ezt a halálos elhatározást. Az előző fejezetben tehát a történész pusztán csak összefoglalja a buzgó imájának tényét, illetve az arra adott választ, a mostaniban pedig visszatér rá, és részletesen beszámol az azt megelőző események menetéről, melyek a fent említett kijelentéshez vezettek. Eközben megismerteti velünk a könyörgése sürgősségének az egyik fő alapját. Attól félt ugyanis, hogy Isten visszavonja a látható jelenléte jeleit. A nép örült, arra irányuló kíséreltetének büntetéseként, hogy ők maguk lássák el magukat az Ő jelenlétének hamis jelképével, úgy vélte, Istent arra indíthatták, hogy vegye el tőlük az igazit, s azért könyörög szenvedélyesen, nehogy ilyen súlyos büntetéssel sújtsa őket.”

köztetek”, mondja, s hozzáteszi az okot is: mert nem képes tovább eltérni a romlott lelkeiket. S egy hasonlatot használ, amit a makacs ökröktől kölcsönöz, melyeket nem lehet betörni, és igába fogni. A dolog summája tehát et: annyira taníthatatlanok, hogy Isten nem képes ellátni a vezetői hivatalát mellettük úgy, hogy azonnal meg ne semmisítené őket.

4. *Mikor meghallá a nép ezt a kemény beszédet.* Ebből világosabban kiderül, hogy villámcsapásként érte őket, amikor Isten visszavonult a néptől, mert ez az elválás megszámlálhatatlanul sok halálnál is végzetesebb volt. Első ránézésre valóban örömteli dolog lehetett egy gazdag egy termékeny föld birtokába jutni, de amilyen nehézkes általában volt a nép, Isten csapása hirtelen érte őket, így a föld minden öröme kiüresedett, s annak gyümölcsözősége olyanná vált, mint maga az éhség, amikor észrevették, hogy a levágás napjára lettek felhízalva. Ebből azt a hasznos tanítást származtathatjuk, hogy ha elhanyagoljuk Isten kegyességét, és megfog minket az Ő áldásainak édessége, akkor úgy esünk csapdába, mint halak a horgon. Isten olyasmit ígért az izraelitáknak, ami csak rövid ideig vonzotta őket, de megtagadta tőlük azt, amire kizárólagosan kellett volna vágyakozniuk: hogy Ő legyen az Istenük. A rossz hírek eltöltötték őket szomorúsággal, mert érezték, hogy az emberek nem lehetnek boldogok mindaddig, amíg Isten meg nem békél velük, sőt, semmi sem lehet nyomorúságosabb annál, mint elidegenedni Tőle. „Isten közelsége oly igen jó nékem”, mondja Dávid (Zsolt73:28), majd másutt „boldog nép az, a melynek Istene az Úr” (Zsolt33:12 és Zsolt144:15), illetve „az Úr az én osztályos részem... az én részem kies helyre esett” (Zsolt16:5-6). Minden nyomorúság csúcsa tehát az, ha Isten ellenünk van, miközben a nagylelkűsége táplál minket. Az izraeliták tehát elkezdtek némi bölcsességet mutatni, mikor felébredvén a letargiájukból, minden más semminek számítottak, ha Isten nem bánik velük atyai nagylelkűséggel. Az ostobaságuk nagyságából arra következtetünk, hogy még azt is Isten speciális ajándékának köszönhatték, amikor olyan fájdalom sújtotta le őket, ami komoly gyászba borította valamennyiüket. Mózes először is arról számol be, hogy nem tették fel az ékszereiket, majd utóbb megemlíti, hogy ezt Isten parancsolta nekik, de ez teljesen következetes, ha az utóbbit magyarázatnak tekintjük, mintha azt mondta volna: azért nem viselték az ékszereiket, mert Isten tiltotta azt meg, megparancsolván nekik a gyászt.

Isten itt egy haragos bíró szerepében lép elénk, készen a bosszúállásra a haragjában, amit ezekkel a szavakkal fejez ki: „egy szempillantásban, ha közéd mennék, megemésztenélek”, hogy a riadalmuk miatt még jobban megalázkodjanak, s ez buzgó imádságra serkente őket. A gyász látható jele volt, amikor mocskosan és piszkosan siráncokztak Hozzá, hogy a bűnbánatuk így még világosabbá váljon, mert nem engesztelte ki hatékonyan Istent a rítus és a ceremónia, amíg az elme belső érzései meg nem mutatkoztak egy igaz és őszinte megvallásban. Észben kell ugyanis tartanunk, amit Isten Joel által követel meg, miszerint „szíveteket szaggassátok meg, ne ruháitokat, úgy térjete meg az Úrhoz” (Joel2:13). S bár Ő nem törődik a külső megjelenéssel, sőt, gyűlöli a képmutatást, nem lehet másként, mint ha a bűnös valóban megtért, alázatosan beismervén a vétjét, akkor hozzáteszi annak külső megvallását is. Ha ugyanis Pál, aki minden vétektől mentes volt, azt állította, hogy majd megsiratja a korinthusiakat, amiért „meg nem tértek a tisztátalanságból, paráznaságból és bujaságból, a mit elkövettek”, mert Isten őbenne aláza meg a bűneiket, akkor mennyire kell azoknak gyászolni, akik a saját bűneiknek vannak tudatában, különösen, amikor az emberek által elítéltetvén Isten ítélőszéke elé kerülnek? Nem ok nélkül tanítja tehát máshol, hogy a megtérésre indító bánatnak ezeket a gyümölcsöket is elő kell hoznia, tudniillik a gondosságot, önmagunk megtisztítását, a bosszankodást, a félelmet, a kívánczóságot, s a bosszúállást (2Kor7:10-11). A példa kedvéért a bűnösöknek nemcsak csendben kell gyászolniuk Isten előtt, de akarattal el is kell viselniük a szégyen büntetését az emberek előtt úgy, hogy saját maguk vallják meg Istent igaz bírónak, s ezzel másokat is önmaguk utánzására indítanak, és így figyelmeztetvén őket az emberi törekenységre, megakadályozzák a hasonló bukásukat.

Miután azonban Isten félelemmel töltötte el őket, mondhatni enyhíti a haragját, s kijelenti: majd még meggondolja, mit tegyen velük, hogy összeszedhessék a bátorságukat bocsánatért könyörögni. Jóllehet ténylegesen nem bocsát meg nekik, kellőképpen felindítja őket a reménységre, megadván a könyörületének némi ízét. Látszólag bár a bizonytalanságban hagyja őket ugyanis, de nem azzal a szándékkal, hogy vonakodva közeledjenek Hozzá a bocsánatát kérve, hanem hogy az aggodalmuk egyre buzgóbb és buzgóbb imádságra sarkallja és megtartsa őket az alázatosság állapotában.

7. *Mózes pedig vevé a sátor*. Ez a válasz jele volt Isten és az izraeliták között, amikor a sátor eltávolította közülük és távolabb állította fel – mintha Isten belefáradt volna a velük fenntartott kapcsolatba. Speciális áldásként ígérte meg, hogy a nép között lakozik majd, de most, máshová távozván beszennyezetteknek jelenti ki őket. Egyszóval, a sátor eltávolítása olyan volt, mint a táblák összetörése, mert ahogyan a táblák összetörésével Mózes Isten szövetségét bontotta fel, úgy fosztotta most meg Isten az izraelitákat egy időre a társaságától és a jelenlététől.¹⁰⁶⁷ A magyarázatot, ami egyesek adnak, miszerint ez Mózes saját sátra volt, sok szilárd érv cáfolja meg. Először is nem hangzik el, hogy elvitte volna a saját sátrát, hanem csak a sátor szó használatos, egyszerűen, és mindenféle toldalék nélkül, και εξοχην. Másodszor, nem változtatta meg a saját lakóhelyét, hanem csak időről időre ment ki oda az imádás, vagy legalábbis az Istennel való tanácskozás végett. Harmadszor, semmiképpen sem lenne törvényes azt a szent nevet, amivel Isten jelölte meg a saját szentélyét, egy magán-sátorra alkalmazni. Negyedszer, azzal, hogy Isten ott jelenítette meg az Ő dicsőségét, kimutatta, hogy az az Ő lakóhelye. Ötödször, abszurd lett volna, hogy a népnek abban az irányban kell keresnie az Istent, hacsak az nem volt egy szent hely. Hatodszor, az eltávolítását (annak célját), melyre korábban utaltam, kell fontolóra venni, mert Mózes nem önmagát szakította el a néptől, hanem inkább a szokása szerint tovább élt a táborban, s pusztán csak azt akarta megmutatni, hogy Isten vonult el arról a profán helyről, nehogy megfertőzze a ragály: így ez egyfajta kiközösítés volt. Valóban elhangzik, hogy magának állította fel, de mégsem magánhasználatra, mint az világosan kiderül a szövegből, hanem összhangban a szokásos kifejezésformával,¹⁰⁶⁸ melyben a לו, lo gyakorta nélkülözhető. Tulajdonképpen azonban mégis a maga számára állította azt fel, mert másokkal ellentétben egyedül neki volt abba bejárása. Azok, akik úgy értik, hogy ez a saját sátra volt, azt feltételezik, hogy a véleményüket az ez után következők támasztják alá, tudniillik hogy moed-nek,¹⁰⁶⁹ a sátnak nevezte, mert ebből következtetnek arra, hogy korábban nem volt megkülönböztetve ezzel a tiszteletreméltó megnevezéssel. Ezt az ellenvetést azonban könnyű cáfolni, mert valószínűbb, hogy mindezt zárójelesen szúrta be a szövegbe, s ezért tulajdonképpen fordítható régmúlt idejű alakban is. Ezzel a mondattal utal ugyanis arra az okra, amiért Isten máshová ment, tudniillik hogy az Általa kijelölt hely a néppel való szövetségekötéshez lakatlan maradjon. Mindazonáltal, ha mindezt arra a pillanatnyi időszakra vonatkoztatjuk, az sem lesz oda nem illő, hogy a népet abban a pillanatban emlékeztetni kell a fájdalmas elszakadásukra, s Mózes, hogy még több

¹⁰⁶⁷ Így vélekedik a Septuaginta: Και λαβων Μωυσης την σκηνην αυτου, a szír változat, Grotius és sok más, Poole által idézett igemagyarázó. A többség azonban, noha nem értenek egyet Kálvinnal abbéli nézetét illetően, hogy a sátor ekkor már fel volt építve, megelégszenek az általa megjelölt okkal, hogy ez miért nem lehetett Mózes saját sátra.”Azért ez valamiféle sajátos, Mózes által felállított sátor volt Isten szolgálatára, mert ugyanaz volt a neve, mint a másik nagy sátnak. Ott volt a felhő, Isten látható jelenléte, s a nép e felé a hely felé végezte az imádat. Simlerus, Osiander, Tostatus” Willetnél. De Rosenmüller is „Michaelist és egyes zsidókat követve” Brightwellnél. Bush professzor pedig, aki elfogadja Kálvin nézetét, „a szövetség sátorának” nevezte. – *lásd utóbb.*

¹⁰⁶⁸ A לו jelentése tulajdonképpen *sámára, részére*. – Henry Walter. Ainsworth szó szerint fordítása: „Mózes pedig vette a sátrat és felütötte a maga számára”.

¹⁰⁶⁹ מועד, moed, vagy mogned. – *Amplified Version*. „A gyülekezet sátra”. A főnév a ,összehívni szóból származik, vagy a hely, vagy a gyűlés idejének kijelölésére, s ezért vagy a kijelölt helyet, vagy a gyűlés időpontját jelenti. – Henry Walter.

szégyent és gyalázatot hártson rájuk, a gyülekezet sátorának nevezi azt, noha messze volt a tábortól. Ami a *moed* szót illeti, nem ismétlem meg, amit máshol már elmondtam. Az olvasóim tehát forduljanak a 29. fejezet végéhez.¹⁰⁷⁰

7. ... és lőn, hogy mind a ki az Urat keresi, ki kelle mennie a gyülekezet sátorához. Egyesek a „tanácsot kért” kifejezéssel fordítják, de véleményem szerint a közönséges jelentése az előnyösebb. Akár tehát a kegyességükről akartak bizonytságot tenni nyilvános imádással, akár imádkozni akartak, akár tanácsot kértek kétes ügyekben, kimentek a szentély felé, hogy a szemeik megnyugodhassanak azon. Mózes nem úgy érti, hogy ténylegesen odamentek arra a helyre, amiről maguk is tudták, hogy tiltott a beszennyezethezességük folytán. De a kimenetelük a megtérés jele volt, mintha elismerték volna: arra is méltatlanok, hogy választ kapjanak Istentől, amíg el nem távolodnak attól a helytől, amit a szörnyűséges bűnükkel szennyeztek be. S hasznos volt a számukra így megalázkodni, hogy még jobban undorodjanak a bálványimádástól. S abban sincs semmi ellentmondás, amit ez után olvasunk: „kiki mind az ő sátorának ajtajában áll”, valahányszor csak kiment Mózes, mert Isten dicsősége, ami abban az időben látványosabb volt, nagyobb tiszteletre és félelemre indította őket. Valahányszor csak tehát a közbenjáró megjelent Isten előtt, nekik nem volt szabad más tenni, mint messziről szemlélni a felhőoszlopot, ami körülfogta Mózes, azaz elválasztotta őt tőlük. Közben azt is meg kell említeni, hogy jóllehet Isten ebben az időben eltávolodott tőlük, ez csak annyiban következett be, hogy a közvetlen Elé járulásból zárta ki őket, de teljeséggel nem idegenedtek el Tőle. Az imádatuk ugyanis a hit jele volt: szabad volt nekik Istenhez imádkozni és az Ő jóindulatárét könyörögni, s tudták, hogy Mózes személyében meghallgatásra leltek. Az elszakadásuk tehát nem olyan volt, ami teljességgel elvágtatta volna tőlük a megbocsátás reménységét, hanem csak az aggodalmukat serkentette és a megtérésre indította őket. Isten gyakorta rejti el így az arcát céllal a bűnös elöl, hogy a valódi alázatra hívogassa őt. S ezt alaposan meg kell figyelnünk, nehogy amikor akár szóval, akár tettel, akár rettentéssel, vagy a bűnösségünk érzésével büntet, az akadályozza az imáinkat. Sőt, inkább keressük Őt, bármilyen nagy is legyen a távolság közöttünk és Őközte. A kiközösítés célja is nagyon hasonló ehhez, mert azok, akiket az egyház kivet a hívők közösségéből, átadatnak a Sátánnak, de csak „a testnek veszedelmére, hogy a lélek megtartassék az Úr Jézusnak ama napján” (1Kor5:5). Ezért Pál nem tekintette őket ellenségeknek, hanem atyafiakként intette őket (2Thess3:15).

Mikor azt mondja, hogy a „az egész nép felkele, és kiki mind az ő sátorának ajtajában áll”, egyesek – ahogyan én értelmezem helytelenül ezt csak az őt, mint polgári vezetőt megillető tiszteletre vonatkoztatják. Én azonban inkább azt feltételezem, hogy amikor a kijelölt órákban Mózes megjelent az Isten előtt mindenki nevében, akkor ők is részt vettek az ő szolgálatában és imádatában. Ezért követték őt a szemükkel, amíg a felhő el nem takarta őt előlük. Ugyanezt jelenti a felállás megismétlése rögtön ezt követően, ahol a felhőoszlopról van szó. Ezért számomra nem is kérdéses, hogy mindkét igeverset a lelki istentisztelethez tartozókként kell magyarázni. Máshol azonban már láttuk, miképpen tettek bizonytságot a kegyességükről a látható jel előtt, anélkül, hogy bármiféle vaskos képzelgésben imádták volna ezzel Istent.

11. Az Úr pedig beszéle Mózesel színről színre. Mózes utóbb majd megnevesíti az a megkülönböztetés, ahol Isten majd kijelenti a közte és a többi próféta közötti különbséget (4Móz12:8). Ismerős beszélgetés van tehát leírva ebben a kifejezésben, mintha azt mondta volna, hogy Isten rendkívüli kijelentésmóddal jelent meg Mózesnek. Ha bárki azt veti ellenébe, hogy ellentmondás van e kijelentés, valamint aközött, amiről hamarosan olvasunk: „orczámat nem láthatod”, a megoldás könnyű, tudniillik noha Isten különleges módon jelentette ki Magát Mózesnek, mégsem jelent meg soha a dicsősége teljességében, csak

¹⁰⁷⁰ Lásd a 2Móz29:42-höz fűzöttet, ahol Kálvin elmondja, miért fordította a szót a *Tabernaculum conventionis* kifejezéssel.

annyira, amennyit az ember a maga gyengeségében képes volt elviselni. Ez a kifejezés ugyanis egy összehasonlítás rejt magában, azaz egyetlen ember sem volt egyenlő Mózesrel, vagy jutott el a méltóság ily magas csúcsára. S az a törvényt magasztalja, hogy Mózes, a szolgálja számolt be arról, amit meghitten tanult meg, hogy semmiféle kétértelműség legyen gyanítható. Mikor azt olvassuk, hogy Józsué nem hagyta ott a sátra, abból megértjük, hogy Mózes lakóhelye a táborban volt, az ifjú mivoltának megemlézése¹⁰⁷¹ pedig talán Isten kegyelmét hivatott még jobban szemléltetni, amiért őt választotta a szentély őrzőjének. Igaz, hogy Józsué ekkor már felnőtt ember volt, de Isten különleges áldása mutatkozott meg benne abban, hogy sok idősebb elé helyezte, amikor megtette őt, aki fiatalabb volt, a sátra őrének.

12. *Lásd, te azt mondd nekem, vidd el ezt a népet.* Mózes még mindig szorgalmasan igyekszik engesztelést szerezni a népnek, mert teljesebb ígéretet kaptak korábban. A lázadás óta azonban Isten nem ígér többet, mint hogy odaadja a földet a népnek. Mikor hozzátette, hogy az Ő Angyala fogja vezetni őket, azzal csak biztosítani akarta őket arról, hogy birtokolni fogják a földet, ez azonban mégis csak mulandó áldás, olyasvalami, amit válogatás nélkül szokott megadni más nemzeteknek is. Mózes tehát látta, hogy ő és a nép elveszítették azt a speciális kiváltságot, amit korábban élveztek, mert ugyanaz az angyal, aki korábban előttük ment, gyakran kapta a seregek Ura nevet, hogy megérthessék: Isten különleges módon volt jelen mellettük. Mózes tehát nem ok nélkül panaszoja, hogy Isten nem jelezte, kit fog elküldeni, mivel ahogyan általánosságban beszélt egy közönséges angyalról, azzal visszavonta a speciális Szabadítót, a nép őrzőjét és a biztonságuk örök fenntartóját. Nem azt kéri tehát, hogy Áron legyen visszahelyezve ömellé, vagy bármiféle társat kapjon a nehéz és fáradságos feladatának ellátásához, hanem arra vágyik, hogy meggyőződhessen Isten korábbi kegyességének folytatódásáról. Ami a kérésének az alapját illeti, nem hozakodik elő mással, csak Isten ígéreteivel. Nem a saját méltóságára támaszkodik tehát, s nem is utal a már elvégzett feladataira, amikkel kiérdemelte ily nagy kegyet, hanem megelégszik ezzel a rövid kijelentéssel: Uram, történjék minden a Te szavaid szerint. Már megmutattuk, mit jelent a „név szerint ismerni”,¹⁰⁷² tudniillik kiválasztani mások közül, vagy speciális tisztességben tartani. Utóbb azonban, miután Mózes megemlézte, amit Isten ígért, e kegyelmen keresztül könyörög. „Most azért ha kedvet találtam szemeid előtt”, mondja, akkor erősítsd meg, vagy szentesítsd azt ezzel a bizonyítékkal, hogy újra felvállalod a gondviselésünket. *Isten útja* alatt ugyanis azt a vezetést érti, aminek kapcsán Isten kijelentette, hogy előttük fog menni és mutatja az utat. Egyszóval, azt kéri, hogy a kegyességnek az a jele adassék meg nekik, hogy Isten folytonosan vezeti az Ő népét. Így foglak, mondja megismerni Téged, és ebből tudom, hogy elfogadható vagyok a Te számodra. Végül Istennek az egész néppel kötött szövetségére utal, mintha azt mondaná, hogy noha Isten nem vonakodik ezt neki magának megadni, mégis van súlyosabb ok is rá, tudniillik hogy Isten örökbe fogadta azt a népet, így tehát igazságos, ha sajátos jelekkel különbözteti meg őket más nemzetektől.

14. *És monda: Az én orcám megy majd veletek.*¹⁰⁷³ Ebből a válaszból megértjük, hogy mire vágyott Mózes, mert Isten, az imáját elfogadva egy szóval erősíti meg, hogy úgy megy majd előttük, ahogyan szokott, s ez nem közönséges módon volt az Ő jelenlétének biztos jele. Mert bár az egész világot az Ő gondviselése kormányozza, az Ő arca mégsem jelenik meg abban olyan látványosan, mint az egyháza jólétének a védelmezésében. S valójában – mivel

¹⁰⁷¹ „Így a szolgálatba (mondja Ainsworth) nem az éveinek száma miatt kapott elhívást, mert most alig több, mint ötven éves lehetett, amint az a Józs24:29-ből kiderül. Mivel a közreműködést és a szolgálatot rendszerint a fiatalabbak adják, minden szolgálót legényeknek (fiatalembernek) neveznek. Lásd az 1Móz14:24-et.” „Talán (teszi hozzá Adam Clarke) az itt *fiatalembernek* fordított *נָעָר*, *naghar* szó *egyedülálló, nőtlen* személyt jelent.” Mások azt feltételezik, hogy azért kapta ezt a megnevezést, mert ép, becsületes, alattomoságtól mentes ember volt, De Lya szerint pedig Mózesnél fiatalabb is.”

¹⁰⁷² Lásd a 2Móz31:2-höz fűzöttet.

¹⁰⁷³ Károlinál: *És monda: Az én orcám menjen-é veletek. – a ford.*

ugyanaz az Angyal, aki korábban a tábort irányította, most a nép vezetésének feladatát vállalja fel – ez világosan bizonyítja Krisztus örök isteni mivoltát.

Ez „az én orcám megy majd veletek”¹⁰⁷⁴ mondat ugyanaz, mint annak kimondása, hogy úgy megyek majd elöttetek, amiből valóban észre fogod venni: úgy vagyok veletek, mintha az én arcom lenne a szemeid előtt mintegy tükörben. Mivel ez beteljesedett Krisztusban, ebből következően Ő az örök Isten, Akinek a dicsősége, hatalmas és fensége messze felette áll minden teremtménynek. A *nyugalom*, amit ígér, az Ő kegyelmének tartósságára, valamint annak végső beteljesedésére vonatkozik,¹⁰⁷⁵ mintha azt mondta volna, hogy amikor a nép belépett a földre, ott Isten védelme és vezetése alatt állnak majd, mert ami közös volt a nép számára azt itt Mózes személyének tulajdonítja.

15. *Monda neki Mózes: Ha a te orcád nem jár velünk.* Mózes elfogadja a neki megadottakat, egyidejűleg pedig jelzi, hogy jobb és kíváncsabb lenne a számára elpusztulni a sivatagban, mind egyetlen lépést is továbbmenni Isten jelenlétének határozott jele nélkül. Ezt meg is erősíti a következő igeversben, s ezért szúrtam be a kiegészítő *certe* (valóban) szót, bár a kötőszót lehetne fordítani a *nam* (számára, részére) oksági viszonszóval is. Kijelenti ugyanis, hogy az atyai kegyesség, amivel Isten mindezidáig Magához ölelte a népet, nem ismerhető fel, ha Ő nem marad velük. Tévednek, akik azt feltételezik, hogy itt valami másról van szó, mint korábban, mert pontosan ugyanabban az értelemben mondja, hogy Isten előttük jár és a népe között lakozik. Mózes a már megadott ígéretre utal, aminek a jelképe volt a szövetség sátra, amint az imént távolított el a helyéről a nép bűnének megbüntetése végett. Amit az igevers végén tesz hozzá, „így vagyunk megkülönböztetve”,¹⁰⁷⁶ fordítható ekképpen is: „hogy így legyünk megkülönböztetve”, vagy „mert így leszünk megkülönböztetve”. Ebből kellően világos, hogy a kegyesség, amire itt utal, a kiválasztásukra, vagy az ingyenes örökbefogadásukra vonatkozik, s annak a gyümölcse, vagy a hatása. Mózes célja a nép által megsértett szövetség helyreállítása volt az eredeti hatályába, mintha a népet visszahelyezné abba a tiszteletre méltó állapotba, ahonnan kibuktak. S bizonyos, hogy végső soron a mi valódi boldogságunk is az, amikor Isten tulajdonaként elszakadunk a pogány nemzetektől, ahogyan meg van írva a Zsolt106:4-ben: „Emlékezzél reám, Uram, népedhez való jóságodért; jöjj el hozzám szabadításoddal”.

17. *Monda azért az Úr Mózesnek: Megteszem ezt is a mit kívántál.* Semmi újat nem tesz hozzá, hanem a most mondottakat erősíti meg az ismétléssel, hogy elejét vegye minden kételynek. De még azt is kijelenti, hogy ezt nem más okból határozta el, mint attól az ingyenes kegyességtől indítva, amellyel Mózeset felkarolta. Ez tehát a szövetség egyfajta megújítása, amikor a népet Istennek szenteli, s ezzel ismét helyreállítja a papi királyságot.

18. *És mondá Mózes: Kérlek, mutasd meg nekem a te dicsőségedet.* Eddig Mózes kívánságai megmaradtak a mértékletesség és a józanság korlátai között, de most túllép az illendő korlátokon, s többet akar, mint ami törvényes, vagy az alkalomhoz illő, mert világos a visszautasításból, hogy tovább ment, mint kellett volna. Arra vágyik, hogy Isten közelebből is jelentse ki Magát neki, s világosabb formában, mint annakelőtte. Ám mégsem az a bolondos kíváncsiság, ami erre készteti őt, ami oly gyakran bizsergeti az emberek elméjét, s amiért vakmerően megpróbálnak behatolni a menny legmélyebb titkaiba. Neki viszont nem volt más célja, mint felbátorodni olyan magabiztosságra, amivel már szívesebben folytatja a kötelességeinek ellátását. Ám hogy a vágy helytelen volt, bár a célja helyes, azt megtudjuk Isten válaszából, amivel megmutatja, hogy ez ártalmas és végzetes lenne Mózesnek, ha nagy kíváncsággal elné az, amire vágyik. Miképpen lesz hát velünk, ha a természetünk

¹⁰⁷⁴ „A jelenlétem megy majd veletek.” – *Amplified Version*.

¹⁰⁷⁵ “Et au but ou Moyse pretendoit”, és a célra, amire Mózes törekedett. – *Francia*.

¹⁰⁷⁶ “Le mot que, j’ay translate: Afin que nous soyons glorifiez, signifie aussi estre separez”. a szavak, melyeket így fordítottam: *Azért hogy megdicsőülhessünk, megkülönböztetést is jelentenek.* – *Francia*.

hiábavalósága arra kísért, hogy az illendőnél mélyebben vizsgáljuk Isten dicsőségét?¹⁰⁷⁷ Gyakoroljon hát ez az igeszakasz korlátozó hatást ránk, hogy elnyomja a bennünk levő túlonúl vad és fékezhetetlen spekulációkat, amikor azt akarjuk tudni, amit Isten elrejtett előlünk. A szilárd, törvényes és hasznos tudás szabálya ez: elégedjünk meg a kijelentés adott mértékével és szándékosan legyünk tudatlanok mindennel kapcsolatosan, ami annál mélyebb. Valóban előre kell haladnunk az isteni tanítás elsajátításában, de ezt úgy kell tennünk, hogy követjük közben Isten vezetését.

19. *És monda az Úr: Megteszem, hogy az én dicsőségem a te orcád előtt menjen el.* Az elején kijelenti, meddig ment el a Mózesre figyelésben, de most egy korlátozást tesz hozzá a szélsőségek megelőzése végett. Azaz, Mózes imáját nem teljesen veti el, csak annyira amennyire túl buzgón igyekezett meglátni Isten dicsőségének tökéletességét. Az *elmenni* rövid időtartamú látomásra utal, mintha azt mondta volna, hogy legyen elég neked egyszer meglátnod, mondhatni egy pillanatra a dicsőséget, amikor az majd elhalad a szemeid előtt. A טוב, *tub* szó, amit én *szépségnek* (*decorem*) fordítottam, mások *jónak* (*benum*) fordítanak, ezért egyesek jóságnak veszik, de a *szépség* kifejezés (*pulchritudinis, vel decoris*) alkalmasabb, s ebben az értelemben többször is használatosnak látjuk. Ezért arra mondja, hogy jó ránézni, ami tetszetős és élvezetes. „Kiáltani az Úr nevében”,¹⁰⁷⁸ én így értem, annyi, mint világos és hangos szóval kijelenteni azt, ami hasznos, ha tudjuk Magáról Istenről. Korábban ezt mondta Mózesnek: „Én vagyok Ábrahám, Izsák és Jákób Istene, de az én nevemen nem voltam előttük ismeretes” (v. ö. 2Móz6:3). Ebből következően Mózes, aki máris nagyobb a pátriárkáknál, most még magasabbra emelkedik, mert Isten még teljesebben megismerteti Magár vele, és az Önmagáról adott kijelentését a végsőig fokozza. Először tehát azt kell észben tartani, hogy Istent most bensőségebben ismeri Mózes, mint korábban, de ugyanakkor meg kell említeni, hogy noha a szemei elé látomás tárult, a lényeg a hangban volt, mert a valódi megismerkedésben Istennel a fülek nagyobb szerepet játszanak, mint a szemek. Valóban kap egy ígéretet, miszerint meglátja Istent, de az utóbbi áldás a kiválóbb, miszerint Isten kihirdeti a nevét, így Mózes jobban ismeri majd a hangjáról, mint az arcáról. A hangtalan látomások ugyanis lehetnek hidegek és teljességgel tovatűnők, ha nem nyernek hatékonyságot a szavakból. Így tehát, amiképpen a logikatanárok hasonlítják a szillogizmust a testhez, a benne rejlő értelmet pedig a lélekhez, igazából úgy lelke a látomásnak maga a tanítás, amittől a hit növekszik.

... *És könyörülök, a kin könyörülök, kegyelmezek, a kinek kegyelmezek.* Helyes fontolóra venni, miképpen kapcsolódik ez a mondat az előzőhöz, mert ezt vagy teljesen elhanyagolják, vagy nem kellőképpen veszik figyelembe. Ami engem illet, én úgy vélem, hogy Isten kegyelmét magasztalja fel az a tény, hogy ennyire engedékenyen bánik ezzel a vétkes néppel. Még sincs kétségem a felől, hogy szándékosan vetett gátat az emberek vakmerőségének nehogy tiltakozzanak a szokatlan és eddig még nem hallott nagylelkűsége ellen. Amikor ugyanis Isten végrehajtja az ítéleteit, vagy kegyelmesen megbocsátja a bűnöket, a világi emberek mindig civakodni szoktak Vele.¹⁰⁷⁹ Így pusztán a vitatkozás kedvéért azt kérdezik, miért késleltette az Ő Fia eljövetelét oly sok koron át, miért kegyeskedett csak napjainkban kihozni a sötétségből az evangélium világosságát, sőt, még a világ teremtésébe is

¹⁰⁷⁷ Ez a kérdő mondat teljesen kimaradt a francia változatból.

¹⁰⁷⁸ „Hirdetni az Úr nevét” – *Amplified Version*.

¹⁰⁷⁹ “Voilà, comme aujourd’hui beaucoup de gaudisseurs pour débâte de toutes choses”, íme manapság mennyi gúnyolódó kész bármiről vitatkozni. – *Francia*. Kálvin a világ teremtésével kapcsolatos harmadik kérdést az *Institúció* 1. kötet 14. fejezet 1. szakaszában tárgyalja. Nagyon találóan fogalmaz a Pet. Martyr. Loc. Com. C1. I., 12. fejezet, 2. szakasz is: “Sunt qui quaerant, Cum potuerit Deus longe prius mundum producere, cur tam sero? Est petulans, et procax haec inquisitio, nec humanae curiositati, nisi illam retundendo, satisfieri potest: nam quoeunque puncto temporis ante ficti vel imaginati dedissem tibi factum mundum, tu adhuc conqueri posses id sero fuisse factum, si tuam cogitationem referres ad Dei aeternitatem. Igitur hic pie est agendum, non hac procaci, et temeraria, curiositate.”

belekötnék, mert abszurdnak tűnik a számukra, hogy Isten oly sok koron át tétlen volt. Ezért gúnyolódva felteszik a kérdést: végül miért jutott eszébe létrehozni a világot, amely még nem jutott el a hatodik évezredbe? Sokak megátalkodottsága különösen azon a ponton lép túl minden illendő korláton, amikor nem ismeretes az ok, amiért Isten könyörületet egy néphez, vagy egy korszakhoz, de szigorú más korszakokban, vagy más népekkel szemben. Ezért Isten bámulatos tanácsvégzése, amivel egyeseket kiválasztott, másokat pedig elvetett, mindig is ki volt téve az istentelen emberek rágalmainak. Amíg ugyanis nem látják a sokféleség okát, nem vonakodnak elítélni Istennek a vélt, a kettő közötti¹⁰⁸⁰ különbségtételben megnyilvánuló igazságtalanságát. Isten itt ezt az örültséget zabolázza meg és kinyilatkoztatja hatalmát, amit az emberek, vagy inkább a földi hernyók örömmel elvennének Tőle, tudniillik hogy a saját akarátának megfelelően gyakorol kegyet bárkivel, akivel csak Neki tetszik. Amikor a próféta beszámol arról, miképpen jutottak az atyák a Kánaán birtokába, nem jelöl meg más okot, mint azt, hogy Isten „kedvelte őket” (Zsolt44:4). S ez a tanítás, amit a mocskos kutyák megállás nélkül támadnak az ugatásukkal, mindenütt megtalálható a Szentírásban. Különösen akkor tombolnak, amikor Isten békülékenynek és nagylelkűnek mutatkozik a méltatlanokkal szemben. Emiatt emlékezteti Pál a hívőket Isten felfoghatatlan tanácsvégzésére, amikor az evangélium prédikálásával felfedte az örök idők óta rejtett titkot (Rm16:25). S a pogányok beültetése miatt az egyház testébe – amitől oly sokáig el voltak idegenedve – dicséri annak a titoknak a mélységeit, mely még az angyalok előtt is rejtve maradt, de most, az idők teljességével, minden ember számára ismertté vált (Ef3:9). Ugyanezzel a céllal jelenti itt ki Isten konkrétan, hogy az ok, amiért a pátriárkákhoz viszonyítva teljesebben jelenti ki Magát Mózesnek, csakis az Ő tanácsvégzésében, vagy jótetszésében keresendő. S noha ez elsősorban Mózesre vonatkozik, mégis, mivel a nép közös javára szemlélte Isten dicsőségét, ez a könyörület, amire utal, mindannyiukra kiterjed. S Isten kegyelmének bizonyosan felbecsülhetetlen bizonyítéka volt az, hogy a nép leggyalázatosabb bukása és leggonoszabb hitehagyása után mégis kijelentette Magát a korábbiaknál világosabban Mózesnek valamennyiük lelki javára. Az valóban bizonyos, hogy ezzel a válasszal zablát vet bármire, amivel a testi érzelmek előhozakodhatnának a cselekedet újdonsága folytán. Mintha Isten egyetlen szóval nyilatkoztatta volna ki, hogy a kegyelmének elosztása egyedül az Ő hatalmában van, s az emberek nemcsak félremagyarázzák, de egyenesen az istentelen és istenkáromló örültség ragadja el őket, amikor megpróbálnak vitába szállni Vele, mintha az ő feladatuk lenne annak a legfőbb Bírónak az irányítása, akinek az alattvalói. A kifejezés mód egyszerűen csak annyit jelent, hogy Isten akarata áll minden ok felett, az okok okaként, a törvények törvényeként és a szabályok szabályaként. S bizonyos, hogy amíg az emberek megengedik maguknak a belekutakodást Isten titkos tanácsvégzéseibe, addig vége-hossza nem lesz a lázadásuknak. Isten tehát nem azzal feddi meg ezt az örültséget, hogy vitába száll vele, hanem annak kijelentésével, hogy Ő szabad a kegyelmének szétosztásában, mert a szuverenitására tekintettel mondja, hogy könyörül, akin könyörülni akar. Óvakodjunk tehát attól, hogy amikor Ő kegyes, a mi szemeink gonoszak legyenek.

S hogy még jobban meggyőzze az elégedetlen embereket a gögjükről és a vakmerőségükről, a kegyelmével és a könyörületével hozakodik elő, mintha azt mondaná ki, hogy senkinek sem a lekötelezettje. Ezért méltatlan dolog¹⁰⁸¹ zúgolódniuk, amiért nem válogatás nélkül tesz jót mindenkivel, akiknek semmivel sem tartozik. Ebből világos, hogy amikor az ingyenes kiválasztásról értekezik, mennyire helyesen illeszti össze Pál ezt az igeszakaszt a szóban forgó dologhoz (Rm9:15), tudniillik hogy Istent semmiképpen sem szabad igazságtalannak tartani, amiért egyeseket elhagy, másokat kiválaszt. Az Ígék ugyanis hangosan hirdetik, hogy Isten kegyelme bizonyos számú embernek van szánva, úgyhogy nem tűnnek egyenlőknek mindenben. Magának a kifejezésnek nincs szüksége magyarázatra, mert

¹⁰⁸⁰ Kiegészítés a francia változatban: „Seulement pour son plaisir” – csak a saját jótetszése szerinti.

¹⁰⁸¹ “C’est trop grande presumption”, túl nagy elbizakodottság. – Francia.

minden nyelvben közös, hogy megismételjük a kérdéses dolgot, amikor nem akarjuk, hogy az okaink kiderüljenek. Így az a személy, aki meg akar szabadulni mások cenzúrájától, azt mondja: oda megyek, ahová megyek, vagy azt teszem majd, amit tenni fogok.

20. *Orczámat azonban, mondá, nem láthatod.* Mózes valóban látta, de a kijelentés olyan módján, ami messze alatta maradt a teljes ragyogásának. Jóval Mózes születése előtt mondta Jákob: „látám az Istent színről színre” (1Móz32:30), s Mózesnek, mint azt nemrég megmutattam, még világosabb látomás adatott. Most azonban valami jobbat és kiválóbban nyer el, de mégsem azt, hogy tökéletesen láthatná Istent úgy, amilyen Ő Önmagában, hanem csak annyira, amennyire az emberi elme képes elhordozni. Mert jóllehet az angyalokról azt olvassuk, hogy az embereknél kiválóbb módon látják Isten arcát, mégsem szemlélik az Ő dicsőségének hatalmas tökéletességét, ami megemésztené őket. Joggal jelenti hát ki Isten, hogy Őt élő ember nem láthatja, mert nem láthatjuk Őt olyannak, amilyen, amíg nem leszünk mi is Hozzá hasonlók (1Jn3:2). A felfoghatatlan ragyogás ugyanis szükségszerűen semmivé tenne bennünket. Isten tehát, miközben visszatartja az Ő teljes ismeretét tőlünk, mindazonáltal kijelenti Magát annyira, amennyire hasznos, s összeegyeztetve a világosság mértékét a mi alantas képességeinkkel, olyan ábrázatot ölt, amit képesek vagyunk elhordozni.

21. *És monda az Úr: Ímé van hely én nálam.* Ez a leírás valóban tűnhet gyermekesnek, de jól illik a tökéletlenségünkhöz. Nem is fogja senki lenézni azt, aki tudatában van a saját ostobaságának és tudatlanságának. Látszólagos ellentmondás áll fen e két dolog között, miszerint Isten dicsőségét megláthatja Mózes, de az arcának látványát meg kell tőle tagadni. Ez a probléma itt oldódik meg, amikor Mózes csak hátulról láthatta az Istent. Ezt a hasonlatot az emberektől kölcsönzi, akiket csak részben ismerünk fel, ha az arcukat elfordítják tőlünk. Világos felismerés ugyanis csak az arc és az ábrázat látásával lehetséges.

A repedés, vagy a hasadék a kősziklában olyan volt, mint egy keskeny ablak, ami csak annyira engedi be a napfényt, hogy aki be van zárva a mély és homályos helyre, valamennyi előnyhöz jusson a világosságtól, de soha ne láthassa magát a Napot és ne élvezhesse annak ragyogását. Így bezárva, mondhatni, a testünkbe, nem szemlélhetjük Isten dicsőségét szabadon és közvetlenül, hanem Ő csak ferdén világít meg bennünket, hogy legalábbis hátulról láthassuk Őt. Nem mindenkiről beszélek, csak a legtökéletesebből, amilyen Mózes volt közöttünk, aki noha elnyerte az itt leírt rendkívüli kiváltságot, mégsem volt képes elhordozni Isten dicsőségét a teste gyengesége folytán. Ezért Isten keze közbeavatkozott, hogy csak részben láthassa Őt. Isten keze alatt azt a sötétséget érti, amivel beborította őt, nehogy Mózes szemei a kíváncsiságtól a törvényesnél messzebbre kacsingassanak. Egyesek¹⁰⁸² a „hátulról” szavakat az idők teljességére vonatkoztatják, amikor Krisztus megjelent testben, mintha azt mondta volna: nem látsz meg engem, ameddig emberi természetet nem öltök Magamra. Ez nemes spekuláció, de semmi esetre sem megalapozott, sőt nagyon távol áll az igeszakasz valódi jelentésétől.

Exodus 34

2Móz34:1-10, 27-35

¹⁰⁸² „Tertullianus ezt a hátsó, vagy későbbi részt a Messiás későbbi idejére vonatkoztatja: az én dicsőségem, amit látni kívánsz, későbbi időkben fog megnyilatkozni.” – Willet a maga helyén. Owen magyarázata erről az igeszakaszról szintén figyelemre méltó: „Isten arcát, vagy a Lényének kegyelmes fenségét, az Ő lényegi dicsőségét senki nem láthatja meg ebben az életben: nem láthatjuk meg Őt, amint van. De az Ő dicsőséges megnyilatkozását megláthatjuk és szemlélhetjük. Ezt láthatjuk, mint Isten hátát: a kiválóságainak azt az árnyékát, amit megmutat mellettünk elhaladván a cselekedeteiben és a határozataiban. Ezt fogja látni Mózes. S miben foglaltatik ez? Nos, Isten eme nevének kijelentésében és kihirdetésében, 2Móz34:6-7. Név szerint ismerni, tisztelni, félni Őt és hinni Őbenne, hogyan ez a név kijelenti Őt, ez Isten nagy dicsősége.” – Owen, *Magyarázat a 130. zsoltárról*, (Edinburghi kiadás, 1851, 6. kötet, 481. oldal)

1. És monda az Úr Mózesnek: Vágj két kőtáblát, hasonlókat az előbbiekhez, hogy írjam fel azokra azokat a szavakat, a melyek az előbbi táblákon voltak, a melyeket széttörtél.

2. És légy készen reggelre, és jöjj fel reggel a Sinai hegyre, és állj ott előmbe a hegy tetején.

3. De senki veled fel ne jöjjön, és senki ne mutatkozzék az egész hegyen; juhok és barmok se legeljenek a hegy környékén.

4. Vágott azért két kőtáblát, az előbbiekhez hasonlókat, és felkelvén reggel, felméne Mózes a Sinai hegyre, a mint az Úr parancsolta néki, és kezébe vevé a két kőtáblát.

5. Az Úr pedig leszálla felhőben, és ott állá ő vele, és nevén kiáltá az Urat:

6. És az Úr elvonula ő előtte és kiálta: Az Úr, az Úr, irgalmas és kegyelmes Isten, késedelmes a haragra, nagy irgalmasságú és igazságú.

7. A ki irgalmas marad ezeriziglen; megbocsát hamisságot, vétket és bűnt: de nem hagyja a bűnöst büntetlenül, megbünteti az atyák álnokságát a fiakban, és a fiak fiaiban harmad és negyediziglen.

8. És Mózes nagy sietséggel földre borula, és lehajtá fejét.

9. És monda: Uram, ha előtted kedvet találtam, kérlek járjon az Úr velünk; mert keménynyakú nép ez! Kegyelmezz a mi vétkeinknek és gonoszságunknak, és fogadj minket örökségeddé.

10. Ő pedig monda: Ímé szövetséget kötök; a te egész néped előtt csudákat teszek, a milyenek nem voltak az egész földön, sem a népek között, és meglátja az egész nép, a mely között te vagy, az Úrnak cselekedeteit; mert csudálatos az, a mit én cselekszem veled.

27. És monda az Úr Mózesnek: Írd fel ezeket a szavakat; mert ezeknek a szavaknak értelme szerint kötöttem szövetséget veled és Izráellel.

28. És ott vala az Úrral negyven nap és negyven éjjel: kenyeret nem evett, vizet sem ivott. És felírá a táblákra a szövetség szavait, a tíz parancsolatot.

29. És lőn, a mikor Mózes a Sinai hegyről leszálla, (a Mózes kezében vala a bizonyság két táblája, mikor a hegyről leszálla) Mózes nem tudta, hogy az ő orczájának bőre sugárzik, mivelhogy Ővele szólott.

30. És a mint Áron és az Izráel minden fiai meglátták Mózeset, hogy az ő orczájának bőre sugárzik: féltek közelíteni hozzá.

31. Mózes pedig megszólítá őket, és Áron és a gyülekezetnek fejei mind hozzá menének, és szóla velök Mózes.

32. Azután az Izráel fiai is mind hozzá járulának, és megparancsolá nekik mind azt, a mit az Úr mondott néki a Sinai hegyen.

33. Mikor pedig elvégezte Mózes velök a beszédet, leplet tőn orczájára.

34. És mikor Mózes az Úr elébe méne, hogy vele szóljon, levé a leplet, míg kijőne. Kijővén pedig, elmondá az Izráel fiainak, a mi parancsot kapott.

35. És az Izráel fiai láták a Mózes orczáját, hogy sugárzik a Mózes orczájának bőre; és Mózes a leplet ismét orczájára borítá, mígnem beméne, hogy Ővele szóljon.

1. És monda az Úr Mózesnek: Vágj két kőtáblát. Noha a megtört szövetség helyreállítását ezzel a biztosítékkal, vagy látható jellel erősítette meg, mégis, nehogy a megbocsátási készsége közönyt szüljön, Isten meghagyja a büntetésük némi maradékát, ahogyan a sebhely is megmarad, miután a seb begyógyult. Az első táblák esetében nem volt emberi közreműködés, mert Isten a saját tikos hatalma által kivésetten adta át azokat Mózesnek. Ezt a nagy megtiszteltetést most részben visszavonja, amikor megparancsolja

Mózesnek, hogy emberi kéz által csiszolt táblákat hozzon, melyekre Isten felírhatja a Tízparancsolatot. Így a bűnük szörnyősége nem töröltetett el teljes mértékben, miközben Isten semmit sem tartott vissza, ami szükséges, vagy hasznos volt az üdvösségükhöz. Semmi sem hiányzott ugyanis, ami Isten kegyelmének bizonyága, vagy a törvényének ajánlása lehetett, így tisztelettel kellett azt fogadniuk. Csak megalázta őket ez a jel, hogy a kőtáblák, melyekre Isten a szövetségét írta fel, nem az Ő keze munkái voltak, s nem is a szent hegyről származtak. Az ötlet, amivel egyesek magyarázzák – miszerint a zsidókat ez a jel arra tanította, hogy a törvény hatástalan maradt, amíg a kőszíveiket fel nem ajánlották Istennek, hogy arra vesse azt fel – felszínes, mert Pál tekintélye inkább a másik úton vezet minket, ahol alkalmasan és hűségesen magyarázza ezt az igeszakaszt. A törvényt a halotthoz, és a holt betűhöz hasonlítja, mivel az csak kőtáblákba volt vésve, míg az üdvösség tanítását „a szívnek hústábláira” kell vésni (2Kor3:3).

3. *De senki veled fel ne jöjjön.* Ismét megtiltja mind az embereknek, mind az állatoknak a közeledést a hegyhez, ahogyan a törvény első kihirdetésekor, hogy a nép engedelmesen úgy fogadja a törvényt, mint a mennyből származót. Miért nem engedte Isten, hogy legyenek tanúk, olyan kérdés, melyre a válasznak meg kell maradnia Magánál Istennél. A csoda valóban látványos lenne, ha az írás egyetlen pillanat alatt jelenne meg a kőtáblákon, de Isten hagyott némi helyet a hit számára, amikor az ember közbenső tevékenységét vette igénybe. De mégis bőségesen gondoskodott mindarról, ami elegendő volt a törvény méltóságának megalapozásához, amikor Mózes meghozta a két táblára írott Tízparancsolatot, mely táblákat a nép üresen és vésetlenül látott, pedig a hegyen Mózes nem találhatott vésőt, vagy egyéb, a követ megmunkáló eszközt. Isten ugyanis úgy igazgatja az Ő mennyei tanításának elosztását,¹⁰⁸³ hogy az tegye próbára a hívők engedelmisségét és taníthatóságát, miközben ne hagyjon helyet a kételynek.

5. *Az Úr pedig leszálla felhőben.* Semmi kétség, hogy a felhő a nép szeme láttára vette körül Mózeset. Így miután negyven napra el lett különítve az emberek megszokott életétől, új emberként lépett ismét színre. Isten dicsőségének ez a látható megmutatkozása így vált alkalmassá arra, hogy hitet ébresszen a parancsolatok iránt. Isten itt feljegyzett leereszkedése nem helyváltoztatást jelöl, mintha Isten, Aki kitölti a mennyet és a földet, s akinek a hatalmassága egyetemesen szétterjedt, megváltoztatta volna a tartózkodási helyét, hanem az emberek megfigyeléseire utal, mert a felhő megjelenésével Isten azt bizonyította, hogy találkozott Mózesrel. Így tehát a Szentírás szokásos kifejezésének megfelelően Isten szent nevét használja a látható jelképre. Nem mintha az üres felhő lett volna a távol lévő Istenség alakja, hanem mert a jelenlétét bizonyította az emberek felfogóképességének megfelelően.

Az igevers végén „az Úr nevét kiáltani” annyi, mint az Ő nevét hirdetni, vagy azt kihirdetni, amit Isten mondott el az Ő szolgájának. Ez a kifejezés valóban gyakorta előfordul az imák vonatkozásában. Egyesek¹⁰⁸⁴ tehát Mózesre vonatkoztatják, hogy ő kiáltotta az Úr nevét. Ebben a véleményben semmi abszurditás sincs, döntse hát el mindenki szabadon, hogy Mózesre, vagy Magára Istenre vonatkoztatja, azaz vagy Maga Isten hirdette hangos szóval az Ő hatalmát, igazságosságát és jóságát, vagy Mózes gyakorolta a kegyességét Isten előtt. Ami viszont ez után következik, azt Istenre kell vonatkoztatni, hogy amikor elhaladt, Ő kiáltott és magasztalta Önmagát a valódi titulusaival. Először is, a Jahve név kétszer is elhangzik kihangsúlyozás végett, hogy Mózes még figyelmesebb legyen. Az *אל*, *el* név, amit hozzátesz, eredetileg az *erő* szóból származik, s gyakorta használatos Istenre az Ő egyik neveként. Ezekkel a szavakkal tehát az örökkévalóságát és a korlátlan hatalmát fejezi ki. Utána az irgalmasságát és a könyörületességét hirdeti. Nem is elégszik meg egyetlen szóval, hanem miután „könyörületesnek” mondta Őt, az irgalmasság dicséretét igényli, mert nincs

¹⁰⁸³ “Voyla comment Dieu dispense par bon moyen le cognoissance de sa Parole”, Íme miképpen terjeszti jól Isten az Ő Ígéjének ismeretét. – Francia.

¹⁰⁸⁴ Például a Vulgata: “Stetit Moyses eum eo, invocans nomen Domini.”

sajátságosabb attribútuma, mint a jósága és az ingyenes nagylelkűsége. S a jóságának és irgalmasságának a természetét is meghatározza, mert Ő nemcsak kibékíthető, s kész és hajlandó a megbocsátásra, de türelmesen várakozik is a vétkekre, és a hosszútűrésével a megtérésre hívogatja őket. Emiatt mondja „késedelmesnek a haragra”,¹⁰⁸⁵ mintha csak tartózkodna a szigorúságtól, ha az ember gonoszsága nem kényszerítené Őt a bűnei miatti büntetések végrehajtására. Utána a könyörületének és az igazságosságának a nagyságát hirdeti és e másik kettőre alapozzák a kegyesek a magabiztosságukat, amikor magukhoz ölelik a nekik felkínált kegyelmet, s biztonsággal megnyugszanak az ígéret hűség és biztos mivoltában. Mindenütt tehát a zsoltárokból, ahol Isten jóságát említi, az Ő igazságossága is hozzákapcsolódik elválaszthatatlan társként. A mások ok pedig – mivel Isten könyörülete fel nem fogható az Ígéje bizonyosságán kívül – a bizonyosság, amit szükséges jól megalapozni, nehogy az üdvösségünk ingadozó és bizonytalan legyen. Ami ez után következik, miszerint Isten ezer generáción át könyörületes, azt a 20. fejezetnél magyaráztuk. Másrészt viszont a büntetések, amiket az emberek bűnére szab ki, csak a harmadik és negyedik generációig tartanak, mert az Ő irgalma felülmúlja az ítéletét, amint az meg van írva a Zsolt30:6-ban: „Csak egy pillanatnyi a haragja, de életnyi a kegyessége”.¹⁰⁸⁶ S jóllehet ez tulajdonképpen csak a hívőkre vonatkozik, mégis egy általános alapelv folyománya. Ugyanezt jelenti a következő mondat, a „megbocsát hamisságot, vétket és bűnt”. Ezzel az Ő irgalmának nagyságát tárja elé, mert nemcsak a kis sértéseket, hanem a legnagyobb bűnöket is megbocsátja, s nemcsak egyetlen esetben bocsátja meg a bűnt, de engedékeny azokkal a bűnösökkel szemben is, akik százszor is megsértették Őt. Ebből tehát megmutatkozok a jóságának kiterjedése, mivel a vétkek végtelen tömegét törli el. De nehogy ez az engedékenységre utóbb szabadosságba menjen át a bűnök elkövetéséhez, utóbb, mintegy helyesbítésként hozzáteszi: „a tisztítással nem tisztít meg”, amit a kaldeus magyarázóval és másokkal együtt én is úgy értelmezek, hogy ez az Ő szigorú, az elvetettek és a makacsokra kiszabott ítéletére vonatkozik.¹⁰⁸⁷ Én nem szeretem azok véleményét, akik azt mondják, hogy noha Isten ténylegesen megbocsátja a bűnöket, mégis megbünteti – mértékkel – azokat, akik vétkeztek. Az ugyanis szegényes feltételezés, mely szerint a büntetés szükséges, még ha a bűnök meg is vannak bocsátva. Amellett teljesen hamis is, mert a tapasztalatból nyilvánvaló, hogy Isten megannyi bűnt büntetlenül hagy. De amit kijelentettem, az nagyon ideillő: miután Isten beszélt a könyörületességéről, nehogy a büntetlenség vakmerőséget szüljön, hozzátesz egy kivételt, tudniillik, hogy azokat a vétkeket semmiképpen sem bocsátja meg, melyek mellé a makacsság is társul. S látszólag ezért idéztek a próféták ebből az igeszakaszából: „Tisztogatván megtisztulsz-e?” (Jer25:29, 49:12),¹⁰⁸⁸ amikor az elvetettekhez szóltak, akiktől a bűnbocsánat meg van tagadva. A szavakat tehát tulajdonképpen lehet így is fordítani: Noha Isten könyörületes és kész megbocsátani, mégsem kíméli a megvetőket, hanem súlyos bosszúállója az istentelenségüknek. Mindazonáltal az ellentétes jelentés sem

¹⁰⁸⁵ Az *Amplified Version* szerint: „Hosszan tűrő”, mint a 4Móz14:18-ban és a Zsolt86:15-ben. A Neh9:17-ben és máshol „késedelmes a haragra”. Héberül: אַרְבִּים.

¹⁰⁸⁶ Kálvin saját fordítása.

¹⁰⁸⁷ נִקָּה לֹא יִנְקָה. „Semmiképpen sem lesz tiszta” – *Amplified Version*. Sebastian Münster és Kálvin szerint: „Nem teszi (a vétkest) tisztává”, vagy Kálvin saját magyarázata szerint: „A tisztítással nem tisztít meg”. Kálvin azonban most elismeri, hogy jelentheti ezt is: „Végleg nem vágja ki”, mert a נִקָּה ige néha használatos *kivág, megsemmisít, kitöröl* értelemben is, mely jelentést nem egy lexikonszerkesztő használta ebben a szövegben. – Henry Walter.

Bush nagyon alapos magyarázatot ad erről a mondatról, melyet szerinte „rendkívül nehéz magyarázni”, s kijelenti, hogy a Kálvin által elítélt magyarázat a valódi jelentése, tudniillik „Aki nem fog teljesen, mindenestől megtisztítani”, azaz noha teljesen könyörületes és kegyelmes beállítottságú, erőteljesen hajlik a megbocsátásra és ténylegesen megbocsát meg számlálhatatlanul sokszor és bőséges mértékben, mégsem feledkezik meg az igazságosság követelményeiről. Nem mindig tűri el még a megbocsátott bűnös esteében sem, hogy büntetlenül megússza. Úgy keveri a büntetéseket a bánásmódjába, hogy kimutassa: az irgalmasságát nem lehet megvetni.

¹⁰⁸⁸ „Teljesen büntetlenül maradnál?” „Vajon teljesen büntetlen maradsz?” – *Amplified Version*.

lesz teljesen helytelen itt: „A kivágással nem vág ki”, mert néha ez a נָקַח, *nakah* ige jelentése. Így összekapcsoltan olvasható: Isten megbocsátja a vétkeket, mert nem akarja teljesen kiirtani az emberi fajt, hiszen ki lenne képes elmenekülni, ha Isten ítéletre vonná még a hívők bűneit is? S talán Jeremiás is erre az igeszakaszra utalt, ahol a bosszú súlyosságát enyhíti, amiről ugyanezzel a kifejezéssel beszélt, mert ott csak így fordítható: „A kivágással nem váglak ki téged.”¹⁰⁸⁹ Ha ezt tartjuk jobbnak, akkor ez az ok megjelölése lesz, amiért Isten megbocsátja a bűnöket, tudniillik mert nem akarja kivágni az embereket, ami pedig bekövetkezne, ha a legnagyobb szigorral ragaszkodna a törvényéhez. Egyesek¹⁰⁹⁰ így magyarázzák: Isten azért bocsátja meg a bűnöket, mert senki sem ártatlan az Ő szemében. Mintha azt mondaná, hogy valamennyien híjával vannak az igazságosság dicsőségének, s ezért az egyetlen menedékük Isten kegyelmében van. Ez valóban igaz, de ez nem annyira magyarázat, mint inkább hihető vélekedés.

8. *És Mózes nagy sietséggel földre borula, és lehajtá fejét.* Ez a sietség megmutatja, hogy Mózes mennyire megdöbben, amikor először szemlélte a ragyogást, mert az istenfélők, amikor Isten kijelenti Önmagát, Olyan bámulatba esnek, hogy semmi helye sem marad a késlekedésnek.¹⁰⁹¹ Utána egy ima következik, hogy Isten járjon együtt a néppel, és tűrje a makacsságukat. Mikor ugyanis Isten azt mondta, hogy nem lakozhat együtt egy ennyire keménynyakú és taníthatatlan néppel, Mózes orvosságot javasol, tudniillik miután megvallotta, hogy a nép megkeményedett és makacs lelkületű, mégis kifejezésre juttatja a biztonságba vetett reménységet, ha Isten könyörületes lesz és megtartja őket. Ami ez után következik, az figyelemre méltó: „hogy birtokolhass minket”,¹⁰⁹² mert a viszonyzó oksági kötőszó jelentésű, mintha azt mondta volna, hogy Isten nem élvezheti a választott örökségét, amíg nem bocsátotta meg a bűneiket. S bizonyosan így is van, mert akkora az ember gyengesége, hogy hanyatt-homlok kiesnének a kegyelemből, ha Isten nem engesztelődne ki irántuk. S ezt nemcsak az ókori népről mondta, hanem ránk is vonatkozik, mert ahhoz, hogy Isten minket is *birtokoljon*, szükséges a bűneink folytonos megbocsátása, ahogyan ez a követség naponta elhangzik az egyházban (2Kor5:20). Következésképpen nemcsak az üdvösségünk forrása származik az ingyenes örökbefogadásból, hanem az állandó folytatódását egészen a beteljesedésig is csak annak köszönhetjük, hogy Isten önként kibékül velünk.

10. *Ő pedig monda: Ímé szövetséget kötök.* Nincs megadva, kivel köt Isten szövetséget. Egyes igemagyarázók ezért hozzáteszik Mózes nevét,¹⁰⁹³ s ezt látszólag valószínűsíthető alapokon teszik, különösen mert az igevers végén hozzáteszi: „mert csudálatos az, a mit én cselekszem veled”. Mivel azonban Mózes mindannyiuk nevében szerződött, az igeszakasz jelentése ugyanez lesz, ha így olvassuk: nyíltan szövetséget kötök az egész néppel. Ezzel az ígérettel tehát Isten mondhatni teljesen helyreállította az izraelitákat, mert kijelenti, hogy oly csodálatosan jár majd el a nemzetek tönkreverésével, ami majd bizonyítja, hogy Ő ennek a népnek az Istene, s Mózes imája alapján ennek kellett őket mindenki mástól megkülönböztetni. Azt mondja, ennek mindannyian a szemtanúi lesznek, s így végül a saját érzékszerveikkel győződve meg róla őszintén és hűségesen vethetik majd magukat alá az Ő uralmának.

28. *És ott vala az Úrral negyven nap és negyven éjjel.* A negyven nap számát megismétli, hogy a második táblák ugyanolyan hitelesek legyenek, mint az első. Mondtuk

¹⁰⁸⁹ Poole a Jer49:12-ről, miután idézi Kálvin „impune feres?” fordítását, hozzáteszi: „Mivel azonban ezt a kifejezést mások nagyon eltérően magyarázzák, mind a 2Móz34:7, mind a Jer25:29, valamint ezek a szavak fordíthatók ekképpen: *Te magad tehát teljesen ki leszel vágva*”.

¹⁰⁹⁰ A Vulgata fordítása: “Nullusque apud to per se innocens est.”

¹⁰⁹¹ “Qu’ils n’ont point loisir de délibérer de ce qu’ils ont à faire, mais sont du premier coup abatus”, hogy idejük sincs azt fontolgatni, mit is kell tenniük, hanem azonnal elképednek. – *Francia*.

¹⁰⁹² „Fogadj minket örökségeddé” – *Károli, Amplified Version*. A héberben: „Örökölj, vagy birtokolj minket.”

¹⁰⁹³ Például a Septuaginta: Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι σοὶ διαθήκην.

ugyanis, hogy Mózes azért került ki a közéletből, hogy elhozhassa, mondhatni a mennyből, a törvényt. Ha csak pár napot tartózkodott volna a hegyen, a tekintélyét nem erősítette volna meg egy ennyire látványos csoda, de a negyven nap teljes hitelességet adott a küldetésének. Ebből a nép megtudhatta, hogy ő Isten küldötte, mert a bőjt ilyen hosszú ideig meghaladta az emberi természet képességeit. Ezért, hogy a törvény fensége elvitathatatlan legyen, a szolgálója is angyali dicsőséggel lett felruházva, s azért jegyzi fel konkrétan, hogy „kenyeret nem evett, vizet sem ivott”, mert szükséges volt őt más halandóktól annak érdekében megkülönböztetni, hogy a hivatalos jellege megkérdőjelezhetetlen lehessen. Észben kell azonban tartani, hogy ez nem pusztán a mértékletesség, vagy a józanság bőjtje volt, hanem speciális kiváltság is egyben, ami egy időre megadta Mózesnek a testi gyengeségtől való mentességet, hogy az állapota eltérő lehessen az emberi faj többi tagjától. Nem érzett ugyanis jobban éhséget, nem küzdött jobban az élelem után vággyal, s nem kívánt jobban ételt és italt, mint az angyalok. Ezért ezt a tartózkodást a próféták soha nem hozták elő példaként, és egyikük sem próbálta meg utánozni, mert tudták, hogy semmiképpen sem képesek teljesíteni. Kivételt képez Illés, aki mikor a már majdnem elveszett törvény felélesztésére küldetett, mintegy második Mózesként szintén negyven napig tartózkodott az ételtől és az italtól. Krisztus bőjtölésének is hasonló volt az oka (Mt4:2), mert annak érdekében, hogy teljes hitelt szerezzen az evangéliumnak, világossá kívánta tenni, hogy ennek a részletnek a tekintetében semmiképpen sem alacsonyabb rendű Mózesnél. Ezért annál megbocsáthatatlanabb azok vaskos tudatlanságból fakadó tévelygése,¹⁰⁹⁴ aki kivétel nélkül mindannyian Isten Fiával igyekeznek versengeni az éves bőjtjük során úgy, mintha az evangélium újbóli kihirdetését bízták volna rájuk. Mert még Krisztus sem bőjtölt egynél többször negyven napon át az egész élete során, s amint meg van írva, ezen időszak alatt soha nem tapasztalt éhséget, és az Ő mennyei Atyja választotta Őt el az emberek közösségétől, amikor Krisztus a tanítói hivatalra készítette fel Önmagát.

29. *És lőn, a mikor Mózes a Sinai hegyről leszállta.* A törvénynek adott másik figyelemre méltó megtiszteltetést jegyzi itt fel, tudniillik hogy Mózes arcán a mennyei dicsőség ragyogott, mert azt olvassuk, hogy az arca sugárzott, vagy sugarakat bocsátott ki. A szó a קרן, *keren*, *szarv* szóból származik, ezért valószínű, hogy sugarak indultak ki az arcából, melyek ragyogóvá tették azt, s ezt a ragyogást Isten árasztotta rá, miközben a hegyen beszélt vele. Nem tudni, miért nem tudta maga Mózes, hogy Isten így kivilágította őt, de talán csak rövid időre maradt elrejtve előle, hogy szabadabban közeledhessen a néphez és a csoda nyilvánvalóbbá váljon a közeli vizsgálat alapján. Amikor utóbb azt olvassuk, hogy Áron és Izrael gyermekei annyira megriadtak a ragyogástól, hogy „féltek közelíteni hozzá”, azt nem úgy értem, mintha azonnal elmenekültek volna előle. Miután ugyanis a hangjával hívta őket, így kétségtelenül nem messziről látták a sugarakat, hanem amikor fogadták őt, s ő a maga részéről pedig átadta nekik mindazt, amit Isten parancsolt. Ezért ami nem sokkal ez után következik arról, hogy amikor befejezte a beszédet, betakarta az arcát egy lepellel,¹⁰⁹⁵ azt én az első beszédére vonatkoztatom, amit kénytelen volt megszakítani a nép távozása, vagy menekülése miatt. Így az igeszakasz jelentése az, hogy amikor megtudta a riadalmuk okát, abbahagyta a beszédet, és betakarta az arcát egy lepellel. Nem tudhatta ugyanis a menekülésük okát, csak miután megkérdezte. Egyesek a problémát megoldandó, elválasztják a második mondatot az elsőtől, és megfordítják a sorrendjüket, de ez a magyarázat nekem

¹⁰⁹⁴ Ennek az érvnek a részletesebb kimunkálása megtalálható az *Institúció* 4. kötet, 12. fejezet 20-21. szakaszaiban, valamint *Az evangéliumok harmóniájában*.

¹⁰⁹⁵ „Amikor Mózes befejezte a beszédet, leplet borított az arcára.” – *Amplified Version*. Rosenmüller Kálvinnal és a Septuagintával együtt az „és amikor” kifejezéssel fordít. „Nekünk (mondja Willet) nem szükséges Oleasterrel együtt felcserélni a szavakat: *leplet borított az arcára és így fejezte be a beszédét a népnek*, hanem Juniuszal együtt olvashatjuk így: *Mikor befejezte a beszédét a népnek, leplet öltött*. Vagy inkább olvashatjuk régmúlt időben a genfi változattal együtt: *Így Mózes bevégezte a beszélgetést velük, majd leplet borított az arcára*.”

erőltetettnek tűnik. Úgy látszik azonban, véleményem szerint, hogy Mózes, miután látta őket megdöbbenve távozni, abbahagyta a beszédet, mert nem figyeltek rá, s miután megértette az okát, feltette a leplet. Felmerül a kérdés, hogy miképpen volt képes Mózes elhordozni Isten dicsőségének a ragyogását, amikor az emberek még azokat a sugarakat sem voltak képesek elhordozni, melyek az ő arcáról indultak ki? Erre azonban könnyű választ adni: az embereket a gyalázat eme jelével voltak megbélyegezve, hogy megvallhassák, milyen messze távolodtak el Istentől a hálátlanságukkal, hisz még az Ő szolgájától is megrettentek. Ez a különbségtétel közöttük tehát megalázta őket, hogy Mózes magabiztosan közeledett feléjük az Istennel folytatott beszélgetését követően, pedig magán viselte Isten félelmetes hatalmának jeleit, ők viszont félve és megdöbbenve húzódtak vissza egy halandó ember látványától is.

Pál utóbb kimutatta ennek a ragyogásnak a tulajdonképpeni célját, tudniillik hogy a törvény dicsőséges legyen. Utána tovább megy, és megmutatja, hogy ez előjele volt annak a jövőbeli ragyogásnak, ami a zsidókra várt (2Kor3:13). Annak kimondásával kezdi tehát, hogy jóllehet a törvény csak halott *betű* volt, és *a halál szolgálata*, mégis fel volt díszítve a saját dicsőségével. Utána hozzáteszi, ami járulékos, hogy lepel volt Mózes arcán, mivel a zsidók nem lettek volna képesek meglátni a fő dolgot a törvényben, és nem lettek volna képesek odafigyelni a valódi céljára. S ez ténylegesen így is van, mert Krisztus eljövetele óta az érzékszerveik megvakultak, s rajtuk a lepel, amíg Mózes meg nem tér általuk Krisztushoz,¹⁰⁹⁶ Aki a törvény Leleke. Mivel azonban Isten most az evangéliumban nyíltan lép elénk, óvakodnunk kell tőle, nehogy e világ fejedelme elsötétítse az elméinket, hanem inkább változzunk el *dicsőségről dicsőségre*.

Deuteronomium 9: ugyanennek a történetnek a megismétlése

5Móz9:7-21, 25-29

7. Emlékezzél meg róla, és el ne felejtssd azokat, a mikkel haragra indítottad az Urat, a te Istenedet a pusztában! A naptól fogva, a melyen kijöttél Egyiptom földéből, mind addig, míglen e helyre jutottatok, az Úr ellen tusakodtatok vala.

8. Már a Hóreben haragra indítátok az Urat, és annyira megharaguvék reátok az Úr, hogy el akara veszteni titeket.

9. Mikor felmegyek vala a hegyre, hogy átvegyem a kőtáblákat, a szövetségnek tábláit, a melyet az Úr kötött vala veletek, és a hegyen maradtam vala negyven nap és negyven éjjel: kenyeret nem ettem, sem vizet nem ittam vala.

10. Akkor átadá nékem az Úr a két kőtáblát, a melyek az Isten ujjával valának beírva, és rajtok valának mind amaz ígék, a melyeket mondott vala az Úr néktek a hegyen a tűz közepéből, a gyülekezésnek napján.

11. És mikor a negyven nap és negyven éj elmultával átadá az Úr nékem a két kőtáblát, a szövetségnek tábláit;

12. Akkor monda az Úr nékem: Kelj fel, hamar menj innen alá; mert elvetemedett a te néped, a kit kihoztál Egyiptomból; hamar eltértek az útról, a melyet parancsoltam vala nékik, öntött bálványt készítettek magoknak.

¹⁰⁹⁶ Így fordítja Kálvin a 2Kor3:16-hoz fűzött kommentárjában a szavakat: „így amikor ő (ti. Mózes) megtér az Úrhoz”, és így védi azt: „Ezt az igazságot egészen mostanáig helytelenül fordították, mert mind a görög, mind a latin szerzők úgy vélték, hogy az *Izrael* szót kell ide érteni, pedig Pál Mózesről beszélve mondta, hogy *lepel van a zsidók szívében, amikor Mózeszt olvassák*. S rögtön hozzáteszi: *Amint megtér az Úrhoz, a lepel lehull*. Ki ne látná, hogy ezt Mózesről, azaz a törvényről mondja? Mert miután annak Krisztus a vége (Rm10:4), amire vonatkoztatni kell, ezért más irányba fordult, amikor a zsidók kizárták belőle Krisztust.” Camerarius Pole-nál megemlíti az igazságszban rejlő nehézséget, mely abból a tényből fakad, hogy az *επιστρεφειν* ige lehet harmadik személyű, egyes számú, kötőmódú cselekvő, illetve második személyű, jövő idejű, visszaható, de arra a következtetésre jut, hogy „némi nyers dolog Mózesre vonatkoztatni”.

13. Ismét szóla nékem az Úr, mondván: Láttam e népet, és bizony kemény nyakú nép ez!

14. Hagyj békét nékem, hadd pusztítsam el őket, és töröljem el az ő nevöket az ég alól, és teszlek téged ennél nagyobb és erősebb néppé!

15. Megfordulék azért, és alájövék a hegyről, a hegy pedig tűzzel ég vala, és a szövetségnek két táblája az én két kezemben vala.

16. És mikor látám, hogy ímé vétkeztetek vala az Úr ellen, a ti Istenetek ellen; öntött borjút csináltatok vala magatoknak; hamar letértetek vala az útról, a melyet az Úr parancsolt vala néktek:

17. Akkor megragadám a két táblát, és elhajítám a két kezemből, és összetörém azokat a ti szemeitek láttára.

18. És leborulék az Úr előtt, mint annakelőtte, negyven nap és negyven éjjel, kenyeret nem ettem és vizet sem ittam; minden ti bűnötökért, a melyeket elkövettetek vala, azt cselekedvén, a mi gonosz az Úr előtt, hogy ingereljétek őt.

19. Mert félek vala a haragtól és búsulástól, a melylyel ti reátok úgy megharagudt vala az Úr, hogy el akart vala pusztítani titeket. És meghallgata az Úr engem akkor is.

20. Áronra is igen megharagudt vala az Úr, és el akará őt is pusztítani; de ugyanakkor imádkozám Áronért is.

21. A ti bűnötöket pedig, a borjút, a melyet készítettetek, megragadám, és megégetém azt tűzzel; és összetörém azt, jól megőrölvén, mígnem porrá morzsolódék, azután bevetém annak porát a patakba, a mely a hegyről foly vala alá.

25. És leborulék az Úr előtt azon a negyven napon és negyven éjjel, a melyeken leborultam vala; mert azt mondotta vala az Úr, hogy elveszt titeket.

26. Akkor imádkozám az Úrhoz, és mondék: Uram, Isten! ne rontsd meg a te népedet, és a te örökségedet, a kit a te nagyságoddal szabadítottál meg, a kit erős kézzel hoztál ki Egyiptomból.

27. Emlékezzél meg a te szolgálóidról: Ábrahámról, Izsákról és Jákóbról; ne nézzed e népnek keménységét, istentelenségét és bűnét!

28. Hogy ne mondja a föld népe, a honnét kihoztál minket: mivelhogy az Úr nem vihette be őket a földre, a melyet ígért volt nekik, és mivelhogy gyűlölte őket, azért hozta ki őket, hogy megölje őket a pusztában.

29. Pedig ők a te néped és a te örökséged, a melyet kihoztál a te nagy erőddel, és a te kinyujtott karoddal!

7. Emlékezzél meg róla, és el ne felejtse azokat, a mikkel haragra indítottad az Urat.
A nép hálátlanságának megfeddése végett Mózes itt röviden megemlíti néhány vétküket, de főleg a lázadásuk történeténél időzik, amiben a szélsőséges és legmegvetendőbb istentelenségük árulta el magát. Ezért majdnem ugyanazokkal a szavakkal emlegeti fel ezt a vétket, mint korábban, az Exodusban. Azzal kezd, hogy gyakran ösztökéli őket a bűneikről való megemlékezésre, nehogy azok valaha is a feledés homályába merüljenek. Ez a folytonos visszaemlékezés nemcsak megalázta őket, de hosszasan tanította is arra, hogy tegyék félre a megromlott természetüket és szokjanak hozzá az Isten iránti engedelmességhez. Utána következik maga a történet, megmutatván, miképpen ingerelték fel Istent a bálványimádásukkal a megsemmisítésükre. Ha itt felmerül a kérdés, hogyan sikerült Mózesnek rábírní Istent a szándéka megváltoztatására, akkor vissza kell fognunk a kíváncsiságot, nehogy az illendőnél mélyebben vitassuk az Isten titkos és felfoghatatlan tanácsvégzésével kapcsolatos dolgokat. Bizonyos, hogy Isten nem cselekedett másképpen, mint ahogyan elhatározta, de Mózes nem ment messzebbre a neki kijelentett ítéletnél: pont amiképpen nekünk is arra a biztos következtetésre kell jutnunk, hogy a megsemmisítés készen

áll a számunkra, ha vétkezünk, Isten haragja pedig lecsillapodik, amikor valódi hittel és őszinte vonzalommal az Ő könyörületében keresünk menedéket. A többit már magyaráztuk.

17. *Akkor megragadám a két táblát, és elhajítám a két kezemből.* Mózes itt nem vétekekkel vádolja önmagát, tehát nem azt adja értésünkre, hogy a szélsőséges haragból fakadó türelmetlensége készítette a táblák összetörésére, hanem inkább megismétli azt, amire rászolgáltak. Következésképpen egy hírnök hivatalát látta el,¹⁰⁹⁷ hogy ne csak szájjal, hanem ünnepélyes rítussal is kihirdesse: Isten szövetségét megszegték és érvénytelenítették az álnokságukkal. Ezért dobta és törte el a szemük előtt a táblákat, hogy megrettenve a szörnyű büntetéstől buzgóbban az engesztelésre adják a fejüket a bűneik miatt.

18. *És leborulék az Úr előtt.* A történet sorrendje összekavarodik, mert ez a tény, melyről beszél, nem előzte meg a második felmenetelét a hegyre, amikor a második táblák elkészítésére kapott parancsot. Ha így lenne, akkor háromszor bőjtölt volna, de a többi igeszakaszból megértjük, hogy nem ez történt. Nem szabad azonban meglepődnünk azon, ha ugyanaz a dolog oly sokszor ismétlődik, amint azt majd a 10. fejezet elején és röviddel azt követően is látjuk. Az említése azonban ideillő, mert a szövetségnek kellett megújulnia, s mintha még semmi sem történt volna, negyven napig ismét tartózkodott az ételtől és az italtól. Máshol azonban már láttuk, hogy más imádságok is elhangzottak, mielőtt másodszor is felment volna a hegyre. Itt azonban nem említi meg a konkrét részleteket, sőt, a második bőjtöléssel keveri össze az imádságokat, melyekkel Istennél járt közben, mert az volt a legfigyelemreméltóbb dolog, hogy a törvény első kihirdetése hatástalan maradt, s a szövetséget, amit megszegtek, meg kellett ismételni a legelejétől kezdve.

Jóllehet elmondja, hogy „a bűneikért” nem evett, és nem ivott vizet, de nem jelzi, hogy ez a bőjt a bánat és a gyász jele lett volna úgy, ahogyan Joel hívogatja a népet a vezeklésre, és szólítja őket fel a sírásra és a bőjtölésre a megtérésükről bizonyosságot teendő (Joel2:12). Az ételtől és italtól való tartózkodás ugyanis, amint már megmutattam, Mózes számára nem volt nehezebb, vagy keservesebb, mint az angyalok számára. Egyszerűen csak arra emlékezteti őket, hogy ekkora bűnre nem lehet engesztelést szerezni, amíg meg nem tagadta ismét az emberek életét és fel nem vitetik Istenhez. Közben azt is észben kell tartani, hogy ezt megelőzően már könyörgött a népért, s kedvező fogadtatásban részesült, mert Isten megbékélésének és lecsillapodásának jele volt, amikor másodszor is felhívta Mózes a törvény átvételére, és lehozatalára. Erre utal, amikor ezt mondja: „félek vala a haragtól és búsulástól”, mert még mindig aggódott a nép jóléte miatt. Isten ugyanis nem szűnt meg őket fenyegetni. Látjuk tehát, hogy ez a félelem és aggódó buzgóság az imádkozásban más dolgokként elkülönülnek a bőjttől, s Mózes már biztosan kiengesztelte Istent, amikor az Ő parancsára új táblákat vágott, melyeken a szövetségnek meg kellett újulnia. Mégsem tagadom azonban, hogy a hegyen is munkálkodott a bocsánat megszerzése érdekében, pont ahogyan a hívők, folytatván a kérést, ami már teljesült, egyre jobban megerősítik a hitüket. Csak arra figyelmeztetem az olvasóimat, hogy ügyeljenek az általam említett időbeli különbségekre.

20. *Áronra is igen megharagudt vala az Úr.* Ebből kiderül, mennyire hiábavalók azok az ürügyek, melyekkel az emberek leplezni igyekeznek a hibáikat, amíg le nem győzi őket a valódi istenfélelem, és el nem ismerik a vétkeiket. Jóllehet Áron nem állította, hogy teljesen mentes minden vétektől, mégis megpróbálta kitörölni, vagy legalábbis kisebbiteni a véteke nagyságát arra utalván, hogy kényszerítették. Mózes azonban kijelenti, hogy Isten nagyon haragudott rá. Ebből következően nagyon súlyos bűnben volt vétkes, amit még bizonyosabban kijelent a büntetésének súlyossága, mert Isten addig soha nem szánta volna el Magát a megsemmisítésére, amíg nem érdemelte volna meg ezt az ítéletet.

¹⁰⁹⁷ „Fecialis munere” – *Latin*. Ez a római *Feciales* szokásra utal, amikor véres lándzsát dobtak mások területére a hadiállapot kihirdetése gyanánt. Lásd Liv. 1:32.

A következő igeversben a *bűn* nem magára a cselekedetre vonatkozik,¹⁰⁹⁸ hanem szócserével a borjúra, amint az értelmező jelzője is mutatja. Annak kimondásával pedig, hogy teljesen összetörte borjút, jól megőrölve, amíg csak porrá nem lett, még egyszer jelzi, mennyire undorító volt ez a bálvány, különösen amikor azt is hozzáteszi, hogy a port a patakba vetette, nehogy bármiféle emlékezete is fennmaradjon a továbbiakban.

25. *És leborulék az Úr előtt azon a negyven napon és negyven éjjel.* Itt olvad ismét egybe a történet, mert bizonyos, hogy ezt az imádságot az előtt mondta el, hogy bőjtölt volna a második negyven nap során. Miután azonban még mindig izgatottan ugyanazt az imát folytatta, nem kell azon csodálkozni, ha a negyven napos bőjtbe mindazt belefoglalja, amit előzőleg tett. Semmi abszurditás sincsen annak feltételezésében, hogy miután elnyerte a biztonságot a nép számára, amiért könyörgött, még mindig felzaklatott volt. Sőt az, hogy ez a bőjt az után az ima után következett, amit azzal együtt említ, kikövetkeztethető a következő fejezet elejéből, ahol feljegyzi, hogy átadattak neki a második táblák, de egy szót sem szól a bőjtről. Említettem, miért említi oly sokszor ezt a negyven napot: mert nem lett volna elegendő egyszerűen csak közbenjárni, amíg ez a megbékélés nem következett utána, amit akkor nyert el, amikor megkapta az új szövetséget. A többi már magyaráztam.

Deuteronomium 10

5Móz10:1-5, 10-11

1. Abban az időben monda az Úr nékem: Faragj magadnak két kőtáblát, az előbbiekhez hasonlókat, és jőjj fel hozzám a hegyre, és csinálj faládát.

2. És felírom a táblákra azokat az ígéket, a melyek az előbbi táblákon valának, a melyeket széttörtél; és tedd azokat a ládába.

3. Csinálék azért ládát sittim-fából, és faragék két kőtáblát is, az előbbiekhez hasonlókat; és felmenék a hegyre, és a két kőtábla kezemben vala.

4. És felírá a táblákra az előbbi írás szerint a tíz ígét, a melyeket szólott vala az Úr ti hozzátok a hegyen, a tűznek közepéből a gyülekezésnek napján, és átadá az Úr azokat nékem.

5. Akkor megfordulék és alájövék a hegyről, és betevém a táblákat a ládába, a melyet csináltam vala, hogy ott legyenek, a miképen az Úr parancsolta vala nékem.

10. Én pedig ott állottam a hegyen, mint az előbbi napokban, negyven nap és negyven éjjel: és meghallgata engem az Úr akkor is, és nem akara téged elveszteni az Úr.

11. És monda az Úr nékem: Kelj fel, menj és járj a nép előtt, hogy bemenjenek és bírják a földet, a mely felől megesküdtém az ő atyáiknak, hogy nékik adom.

1. *Abban az időben monda az Úr nékem.* A néppel is beszélt, mielőtt visszatért volna a hegyre a második táblákkal, ezért most elkezd bővebben is elmondani, amit már említett fordított időrendi sorrendben, tudniillik hogy negyven napig maradt a hegyen könyörögni értük. S ezt az ismétlés a 10. versben még világosabban megmutatja, hogy azt mondja, hogy fennmaradta hegyen „mint az előbbi napokban”. S jóllehet ott azt mondja, hogy meghallgatást nyert, amikor közbenjárt a hegyen, mégis hozzáteszi a korábbi imákat, melyeket akkor mondott, amikor hallott a nép lázadásáról, összetörte a táblákat, és elvitte Isten sátrát, amelyben elkülönülve tőlük imádkozott, hogy bocsánatot nyerjen a bűnükre. Ami itt a ládáról hangzik el, az nem a tulajdonképpen helyén van, mert a láda a sátor része volt, amint azt

¹⁰⁹⁸ “Il appelle le veau Peche du *peuple*, pource qu’il avoit este la matiere et object de leur idolatrie” a borjút nevezi a nép bűnének, mert az volt a bálványimádásuk anyaga és tárgya. – Francia.

máshol láttuk. Túl sokat feltételez tehát az, aki úgy véli, hogy az egyszerre elhangzó dolgok egy adott időszakra vonatkoznak.

Exodus 40

2Móz40:1-35

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Az első hónapban, a hónap első napján, állítsd fel a gyülekezet sátorának hajlékát.
3. És tedd oda a bizonyság ládáját, és fedd be a ládát a fedéllel.
4. Azután vidd be az asztalt, és hozd azt rendbe a reávalókkal. Vidd be a gyertyatartót is, és gyújtsd meg annak mécseit.
5. És helyheztessd a füstölő áldozat arany oltárát a bizonyság ládája elé, tedd fel a leplet a hajlék nyílására.
6. Azután helyheztessd az egészen égőáldozat oltárát a gyülekezet sátora hajlékának nyílása elé.
7. A mosdómedenczét pedig helyheztessd a gyülekezet sátora közé és az oltár közé, és önts belé vizet.
8. Azután állítsd fel köröskörül a pitvart, és a pitvar kapujára tedd rá a leplet.
9. Azután vedd a kenetnek olaját, és kend meg a hajlékot és mind azt a mi benne van: így szenteld meg azt, és minden edényét, hogy szent legyen.
10. Kend meg az egészen égőáldozat oltárát is és annak minden edényét; így szenteld meg az oltárt, hogy az oltár legyen szentséges.
11. A mosdómedenczét és lábát is kend meg; így szenteld meg azt.
12. Azután állítsd Áront és az ő fiait a gyülekezet sátorának nyílásához, és mosd meg őket vízzel.
13. És öltöztessd fel Áront a szent ruhákba, és kend fel őt; így szenteld fel, és legyen papom.
14. Fiait is állítsd elő és öltöztessd fel őket köntösökbe;
15. És kend fel őket, a mint az ő atyjokat felkenéd, hogy legyenek papjaim, és léssen az ő megkenetésök nékik örökös papság, az ő nemzetségökben.
16. És egészen úgy cselekedék Mózes, a mint az Úr parancsolta néki, úgy cselekedék.
17. Lőn azért a második év első hónapjában, a hónap első napján, hogy felállíták a hajlékot.
18. Mózes tehát felállítá a hajlékot, és letevé annak talpait, a deszkáit is felállítá, beilleszté a retesrúdakat, és felállítá annak oszlopait.
19. Azután kifeszíté a hajlékra a sátort, és a sátor takaróját is reá teríté felülről, a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek.
20. És vevé és betevé a bizonyságot is a ládába, a rúdakat pedig a ládára tevé, és a ládára felül helyezetté a fedelet.
21. Azután bevívé a ládát a hajlékba, és feltevé a takaró függönyt, és elfedezé a bizonyság ládáját, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.
22. Az asztalt is bevívé a gyülekezet sátorába, a hajléknak északi oldalába, a függönyön kívül.
23. És rakott arra kenyereket sorban az Úr előtt, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.
24. És a gyertyatartót helyhezteté a gyülekezet sátorába az asztal ellenébe, a hajléknak déli oldalán.

25. És meggyújtá a mécseket az Úr előtt, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

26. Az arany oltárt pedig helyhezteté a gyülekezet sátorába a függöny elébe.

27. És füstölögtete rajta fűszerekből való füstölőt, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

28. A hajlék nyílására a leplet is felvoná.

29. Az egészen égőáldozat oltárát pedig helyhezteté a gyülekezet sátora hajlékának nyílása elé, és áldozék azon egészen égőáldozattal és ételáldozattal, a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek.

30. A mosdómedenczét pedig helyhezteté a gyülekezet sátora közé és az oltár közé, és önte abba vizet a mosdásra.

31. És megmosák abból Mózes és Áron és az ő fiai kezeiket és lábaikat.

32. Mikor a gyülekezet sátorába menének, és mikor az oltárhoz járulának, megmosdának, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

33. Azután felállítá a pitvart a hajlék és az oltár körül, és a pitvar kapujára feltevé a leplet. Így végezé el Mózes a munkát.

34. És a felhő befedezé a gyülekezet sátorát, és az Úrnak dicsősége betölté a hajlékot.

35. És Mózes nem mehe be a gyülekezet sátorába, mert a felhő rajta nyugovék, és az Úrnak dicsősége tölté be a hajlékot.

Numeri 9

4Móz9:15-16

15. A hajlék felállításának napján pedig befedezé a felhő a hajlékot, a bizonyság sátorát; és estve a hajlék felett vala, tűznek ábrázatjában reggelig.

16. Úgy vala szüntelen: A felhő borítja vala azt; és tűznek ábrázatja éjjel.

2Móz40:2. *Az első hónapban, a hónap első napján.* Egyáltalában nem tudom, elfogadni azoknak az igemagyarázóknak a véleményét, akik úgy vélik, hogy a sátor csak most lett felállítva. Arra, hogy már minden részletében kész volt és állt, mielőtt Mózes másodszor is felment a hegyre, abból a tényből következtetünk, hogy a ládát akkor készítették, amelybe a táblákat helyezték, mint azt majd látjuk a szövegkörnyezetből. Emellett, úgy vélem, szilárd érvekkel máshol már megmutattuk, hogy a sátrat a táboron kívül állították fel a különválás jelenként attól az időponttól kezdődően, amikor a nép elkészítette a borjút. Mit jelent hát az a felállítás, amelyről most van szó? Erre azt válaszolom, hogy akkor lett felállítva, amikor visszahozták a távoli helyéről az eredeti helyére.¹⁰⁹⁹ Akkor ugyanis felkenték és szent áldozatokkal tisztelték meg, miközben Áront és fiait felszentelték a papi hivatal ellátására. Mivel tehát a sátor nem volt kellőképpen elhelyezve a nép között, sőt inkább el volt onnan távolítva, hogy ne élvezzék Isten jelenlétének ezt a zálogát, az ünnepélyes felszentelését joggal ünnepelték a szövetség megújítását követően. Ez az igeszakasz megerősíti azt is, amit máshol mondtam, hogy ez az a sátor volt, amit Mózes a tábortól távol állított fel, mert a tituluszának hozzáadásával úgy beszél róla, mint valami közismert dologról: „állítsd fel a gyülekezet sátorának hajlékát”, ti. a szövetség sátrát. S Mózes maga mondta, hogy ezt a nevet Isten szája adta neki. Ugyanakkor ugyanazokat a parancsokat ismétli meg: nem azért, mert nem bízik a szolgája emlékezetében, hanem hogy egyrészt még világosabb legyen: Ő Maga az

¹⁰⁹⁹ “Lors qu’il a este assis en son droit lieu, et legitime, assavoir au milieu du peuple duquel il avoit este comme estranger”, amikor a helyes és törvényes helyére került, azaz a nép közé, aki számára mondhatni idegen volt. – Francia.

egyedüli Szerzője az egész munkának, másrészt hogy több tiszteletet kapjon, amiért oly sokszor adott utasításokat a nagyon nagy fontosságú dolgokról.

9. *Azután vedd a kenetnek olaját.* Semmiképpen sem volt bármiféle életerő, vagy hatékonyság a megszentelésre az olajban, csak amennyire a Lélek előképe volt, Akiből, mint egyetlen forrásból sugárzik ki minden szentség. Bizonyos, hogy az olaj, mint romlandó folyadék, sem a lélekbe be nem hatol, sem semmi haszna nincsen önmagában a lelki szolgálatban. Kiderül azonban a Szentírás megannyi igeszakaszából, hogy ez volt a jelképe a Lélek minden ajándékának. Ez a jelkép tehát világosan megmutatja, hogy semmi sem Istennek tetsző, semmi sem tiszta, vagy szent az Ő szemében, csak ami megtisztított és a kellő módon megszenteltetett a Szentlélek befolyása és kegyelme által. Sőt, Isten azért akarta a szentély minden edényét ezzel a szent megkenetéssel elkülöníteni a közönséges használattól, hogy az izraeliták képesek legyenek különbséget tenni a szent és a közönséges dolgok között, s így Isten szolgálata megkaphassa az azt megillető tiszteletet, és senki ne vigyen be testi tisztátalanságot arra a helyre, aminek a tisztaságát ez a szent jelkép jelezte. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért magasztalja az égőáldozati oltárt fennköltebb titulussal, mert miután a sátrat és annak edényeit egyszerűen csak *szentnek* nevezte, az oltárt „szentek szentjének” nevezi,¹¹⁰⁰ amit én *sacrosanctum*-nak fordítottam. Nem kételkedem abban, hogy ezt a nevet az áldozatoktól nyerte, amiket a velük végzett engesztelés miatt kaptak, mint azt máshol már láttuk.¹¹⁰¹ Izrael gyermekeit tehát arra tanította, hogy Isten ténylegesen megbékélt az égőáldozatok által, mert a „szentek szentje” magán az oltáron volt.

12. *Azután állítsd Áront és az ő fiait.* Már elmagyaráztam mindent, ami hasznos lehet az öltöztetések és a felkenetés módja vonatkozásában: az olvasóimnak csak arra kell emlékezni, hogy a korábban felkent papot¹¹⁰² itt iktatták be végül a hivatalába, hogy megkezdhesse annak ellátását. Ugyanakkor jusson eszükbe az is, hogy ezt az olajat Istennek szentelték. Ebből kiderül, hogy a pápaság püspökei milyen ostoba módon mondhatni majmolják Mózes, amikor őt utánozva meghintik a papjaikat, oltáraikat és más szemetüket büdös olajjal, mert teljesen világos, hogy a felkenetésnek ez a ceremóniája, mely a törvény őszövségi előképeihez tartozott, Krisztus eljövételével megszűnt. Amire Ágoston emlékeztet minket,¹¹⁰³ az is figyelemre méltó, miszerint Mózes, aki azt a parancsot kapta, hogy másokat kenjen fel, ő maga soha nem lett felszentelve semmiféle látható jellel, hogy ebből megértsük: a külső jeleket nem a szolgáló méltósága jeleinek, hanem csak Isten rendeléseinek kell tartanunk. Emellett a láthatatlan kegyelem egyeseknek látható sákramentumok nélkül vált a hasznára, de a látható felszentelés bárkinek megadható, de semmi haszna sincs a láthatatlan nélkül.

17. *Lőn azért a második év első hónapjában.* Minden itt feljegyzett intézkedésben különösen ezt kell megjegyezni: Mózes oly módon engedelmeskedett az Úrnak, hogy a legcsekélyebb apróságban sem tért el az Általa előírtaktól. Ezért hangsúlyozza ki oly gyakran azt a tényt, miszerint azt tette, amit Isten parancsolt neki, s nem ok nélkül teszi, mert nincs semmi, amire az emberek jobban hajlanának, mint a koholmányaik összekeverésére Isten parancsaival, mintha csak bölcsebbek lennének Nála. Azért tehát, hogy az emberek megtudhassák: semmi emberi sem volt a törvény szolgálatában, Mózes gondosan időzik ennél a dolognál, és gyakorta tesz bizonyosságot az engedelmességéről. S ha egy ilyen nagy próféta sem merészelt semmit magától megtenni a legapróbb dologban sem, akkor mekkora azok vakmerősége és gőgje, akik kényük-kedvük szerint találhatnak ki számtalan koholmányt az Isten tiszteletéhez? Tanuljuk meg tehát ebből az igeszakaszból tisztelettel magunkhoz ölelni mindazt, ami Istentől származik, közben pedig elutasítani mindent, amivel az emberek saját maguktól hozakodnak elő.

¹¹⁰⁰ Károlinál: *szentséges – a ford.*

¹¹⁰¹ Lásd a 2Móz6:25-nél mondottakat.

¹¹⁰² “Aaron, ayant este cree auparavant Sacrificateur.” – Francia.

¹¹⁰³ Quaest. in Leviticus 84. Edit. Bened. 3. kötet, 524. oldal

34. *És a felhő befedezé a gyülekezet sátorát.* A sátor szentségét bizonyította ez a jel, mert a nép biztosan tudta belőle, hogy nem hiába állították fel, hanem a korábban adott ígéret teljesedett be ténylegesen, mert az az Isten választotta ezt lakhelyéül, Aki majd a nép Vezetője és Megtartója lesz. Nem természetes dolog volt ugyanis, hogy a felhő leszáll a sátorra, melyben a szövetség ládája volt megtalálható, még kevésbé az, hogy nappal felhő, éjjel tűzoszlop látsszék, különösen amikor ez nem csak egyszer történt meg, hanem folytonosan ismétlődött. Alkalmasan mondja, hogy amikor a felhő leszállt a sátorra, akkor azt betöltötte Isten dicsősége, mert fenséges megkülönböztetés volt az, amikor egy földi építményt a több, mint mennyei dísz ékesítette, mintha Isten fensége tárult volna eléjük látható módon.

Mivel korábban Mózeset rejtette és választotta el a felhő a néptől, most azt olvassuk, hogy a sűrűsége még a belépését is meggátolta. Ez tehát a hely iránti tiszteletüket és bámulatukat volt hivatott fokozni, amikor a dicsősége nagysága még a szent prófétájuk számára is gátat jelentett. Valószínű, hogy ezzel a példával nemcsak a tömeget, de a lévítákat is arra intette, hogy nem menjenek beljebb a megengedettnél. Miután ugyanis a papság a testvéreire szállt, Mózes és leszármazottai ki lettek zárva a szenthelyre történő belépésből.

Numeri 7

4Móz7:1-89

1. És lőn, hogy a mely napon elvégezé Mózes a sátor felállítását, és felkené azt, és megszentelé azt, minden edényével egybe, és az oltárt és annak minden edényét; és felkené és megszentelé azokat:

2. Akkor előjövének az Izráel fejedelmei, az ő atyjok házának fejei; ezek a törzsek fejedelmei, és ezek a megszámláltattak felügyelői:

3. És vivék az ő áldozatukat az Úr elé: hat borított szekeret, és tizenkét ökröt; egy-egy szekeret két-két fejedelemért, és mindenikért egy-egy ökröt; és odavivék azokat a sátor elébe.

4. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

5. Vedd el ő tőlök, és legyenek azok felhasználva a gyülekezet sátorának szolgálatában; és add azokat a lévítáknak, mindeniknek az ő szolgálata szerint.

6. Elvévé azért Mózes a szekereket és ökröket, és adá azokat a lévítáknak.

7. Két szekeret és négy ökröt ada a Gerson fiainak, az ő szolgálatuk szerint.

8. Négy szekeret pedig és nyolcz ökröt ada a Mérári fiainak, az ő szolgálatuk szerint, Ithamárnak, Áron pap fiának keze alá.

9. A Kéhát fiainak pedig semmit nem ada; mert a szentség szolgálata illette vala őket, a melyet vállon hordoznak vala.

10. Vivének pedig a fejedelmek az oltár felszentelésére valókat azon napon, a melyen az felkenetett, és vivék a fejedelmek az ő áldozatukat az oltár elébe.

11. És monda az Úr Mózesnek: Egyik napon egyik fejedelem, másik napon másik fejedelem vigye az ő áldozatát az oltár felszentelésére.

12. És vivé első napon az ő áldozatát Naasson, az Amminádáb fia, Júda nemzetségéből.

13. Vala pedig az ő áldozata, egy ezüst tál, száz és harmincz siklus súlyú, egy ezüst medencze hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, és mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

14. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

15. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendőös bárány egészen égőáldozatul.

16. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

17. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt kecskebak, öt bány, esztendősek. Ez Naassonnak, Amminádáb fiának áldozata.

18. Másodnapon vivé Néthanéel, Suárnak fia, Izsakhár nemzetségének fejedelme.

19. Vive az ő áldozatául egy ezüst tál, száz és harmincz siklus súlyút, egy ezüst medencét, hetven siklus súlyút, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

20. Egy arany csészét, tíz siklus súlyút, füstölő szerekkel telve.

21. Egy fiatal tulkot, egy kos, egy esztendő bányt egészen égőáldozatul.

22. Egy kecskebakot bűnért való áldozatul.

23. Hálaadó áldozatul pedig két ökröt, öt kos, öt bakot, öt bányt, esztendőseket. Ez Néthanéelnek a Suár fiának áldozata.

24. Harmadik napon a Zebulon fiainak fejedelme: Eliáb, Hélon fia.

25. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

26. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú füstölő szerekkel telve.

27. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bány, egészen égőáldozatul.

28. Egy kecskebak, bűnért való áldozatul.

29. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bány, esztendősek. Ez Eliábnak, Hélon fiának áldozata.

30. Negyedik napon a Rúben fiainak fejedelme: Elisúr, Sedeúrnak fia.

31. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

32. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

33. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bány, egészen égőáldozatul.

34. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

35. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bány, esztendősek. Ez Elisúrnak, Sedeúr fiának áldozata.

36. Ötödnapon a Simeon fiainak fejedelme: Selúmiel, Surisaddai fia.

37. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

38. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

39. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bány, egészen égőáldozatul.

40. Egy kecskebak, bűnért való áldozatul.

41. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bány, esztendősek. Ez Selúmielnek, Surisaddai fiának áldozata.

42. Hatodnapon a Gád fiainak fejedelme: Eliásáf, a Dehuél fia.

43. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

44. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

45. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bány, egészen égőáldozatul.

46. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

47. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bány, esztendősek. Ez Eliásáfnak, Dehuél fiának áldozata.

48. Hetednapon az Efraim fiainak fejedelme: Elisáma, az Ammihúd fia.

49. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

50. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

51. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány, egészen égőáldozatul.

52. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

53. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Elisámának, Ammihúd fiának áldozata.

54. Nyolczadnapon a Manasse fiainak fejedelme: Gamliél, Pédasúr fia.

55. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

56. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

57. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány egészen égőáldozatul.

58. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

59. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Gámliélnek, a Pédasúr fiának áldozata.

60. Kilencednapon a Benjámin fiainak fejedelme: Abidán, a Gideóni fia.

61. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

62. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

63. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány egészen égőáldozatul.

64. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

65. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Abidánnak, Gideóni fiának áldozata.

66. Tizedik napon a Dán fiainak fejedelme: Ahiézer, az Ammisaddai fia.

67. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

68. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

69. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány egészen égőáldozatul.

70. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

71. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Ahiézernak, az Ammisaddai fiának áldozata.

72. Tizenegyedik napon az Áser fiainak fejedelme: Págiel, Okrán fia.

73. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

74. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

75. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány egészen égőáldozatul.

76. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

77. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Págielnek, Okrán fiának áldozata.

78. Tizenkettedik napon a Nafthali fiainak fejedelme: Ahira, Enán fia.

79. Az ő áldozata volt egy ezüst tál, száz harmincz siklus súlyú, egy ezüst medence, hetven siklus súlyú, a szent siklus szerint, mind a kettő telve vala olajjal elegyített lisztlánggal, ételáldozatul.

80. Egy arany csésze, tíz siklus súlyú, füstölő szerekkel telve.

81. Egy fiatal tulok, egy kos, egy esztendő bárány egészen égőáldozatul.

82. Egy kecskebak bűnért való áldozatul.

83. Hálaadó áldozatul pedig két ökör, öt kos, öt bak, öt bárány, esztendősök. Ez Ahirának, az Enán fiának áldozata.

84. Ez volt az áldozat az oltár felszentelésére, a napon, a melyen felkenetett, az Izráelnek fejedelmeitől. Tizenkét ezüst tál, tizenkét ezüst medencze, tizenkét arany csésze.

85. Száz és harmincz siklus súlyú vala egy ezüst tál, egy ezüst medencze pedig hetven siklus súlyú; az edények minden ezüstje: kétezer négyszáz siklus, a szent siklus szerint;

86. Tizenkét arany csésze, füstölő szerekkel, tíz-tíz siklus súlyú vala egy-egy csésze, a szent siklus szerint: A csészéknek minden aranya: száz húsz siklus.

87. Az egészen égőáldozatra való minden barom: tizenkét tulok, tizenkét kos, esztendős bárány tizenkettő, a hozzájuk való ételáldozatokkal, és tizenkét kecskebak bűnért való áldozatul.

88. A hálaadó áldozatra való minden barom pedig: huszonnégy tulok, hatvan kos, hatvan bak, esztendős bárány hatvan. Ez volt az oltár felszentelésére való áldozat, minekutána felkenetett volt.

89. Mikor pedig bemegy vala Mózes a gyülekezet sátorába, hogy szóljon ő vele, hallja vala annak szavát, a ki szól vala vele a fedél felől, amely van a bizonyság ládáján, a két Kérub közül; és szól vala vele.

1. *És lőn, hogy a mely napon elvégező Mózes a sátor felállítását.* Ez volt a nép második hozzájárulása a sátor felállítását követően, mert noha csak a fedelmeket említi, valószínű, hogy mindegyikük azt hozta el, amit a törzs adott össze, mert abban az időben nem volt olyan gazdag magánszemély, akinek ennyi saját aranya és ezüstje lett volna. Értsük meg tehát, hogy mindenki kívánságára hozták a törzsük nevében, amit a törzsük tagjaitól kaptak. Mielőtt azonban továbbmennénk, meg kell említeni, hogy az áldozatokat nem ölték le a szentély felkenetését megelőzően. Azt olvassuk, hogy maga Mózes kente fel azt, ahogyan a testvérét, Áront is, mert egyesek magyarázata, mely szerint azt tulajdonítja a testvéreinek, ami tulajdonképpen Áronra vonatkozik, nem tűnik szilárdnak. Máshol már mondtuk, hogy Isten azért használta így szabadon a látható jeleket, hogy a Lélek kegyelme semmiképpen se kötődjön egyvalakihez. Mikor tehát Mózes, aki maga nem volt felkent, a sátrat és a papot egyformán felkente, azzal nyilvánvalóan megmutatkozott, hogy a felszentelés hatékonysága nem öbelőle sugárzott ki, hiszen nem adhatott olyasmit, amivel ő maga sem rendelkezett. Következésképpen a jelek teljes hatékonysága és hasznossága Isten parancsától függ. Máshol már láttuk, miért volt szükséges felszentelni a sátrat, az oltárt és minden edényt a szent kenettel. Itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a *felkenetés* és a *megszentelés* szavak összekapcsolása nem felesleges, mert ebből megérthetjük, hogy az olaj jelképe nem volt hiábavaló és hatástalan, hanem a valóságos lelki szentség kapcsolódott ahhoz. Isten ugyanis nem rendszeresít semmit hiába, hanem a jelképet a Lélek titkos hatóerejével betöltve, hathatósan bizonyítja Önmagát igaznak. Azt olvassuk, hogy a fedelmek „a megszámláltattak felügyelői”, azaz a nép megszámlálása és különböző csoportokra osztása után ők voltak a törzsek vezetői. Egyesek magyarázata, miszerint ők csak segédkeztek a népszámlálás közben, szerintem erőltetett.

3. *És vivék az ő áldozatukat az Úr elé: hat borított szekeret.* Ezeket a szekereket a sátor szállítására szánták, mert annak oszlopait és megannyi más részét az emberek nem hordozhatták a vállukon. Azért mondja, hogy *borítottak* (ponyvásak) voltak, nehogy a rajtuk szállított dolgok megázzanak. Semmiképpen sem alkalmas azt feltételezni, hogy ezek

gyaloghintók voltak,¹¹⁰⁴ s valójában egy pár ökröt rendeltek minden egyes szekérhez. Teljesen világos tehát, hogy a sátor anyagait rakták fel ezekre, amikor az egyik helyről a másikra mentek.

Ez a felkenetés „az Úr előtt” történt, majd „a sátor előtt”, de a két dolog pontosan ugyanazt jelenti, mert Isten mondhatni az alkalomhoz illő arcot öltött, melyben a hívők szemlélhették Őt. Ami ez után következik, „és megmondta az Úr Mózesnek”, azt én úgy értelmezem, hogy Isten követelte meg ezt a sarcot a néptől. Ezért jónak láttam, befejezett múlttal fordítani, míg mások egyszerű múlttal fordítják: „az Úr beszélt Mózesrel” – mintha Mózesnek nem parancsolta volna meg, hogy vegye át az adományokat, mielőtt azokat a fedelmek és a nép ténylegesen elhozták volna. Valóban valószínű, hogy a szekerek száma nem véletlenül lett meghatározva, hanem azoknak a dolgoknak a pontos számbavételével, amiket szállítani kellett.

10. *Vivének pedig a fedelmek az oltár felszentelésére.* Ez másik fajta áldozat: ezüsttál és aranycsésze¹¹⁰⁵ mindegyik törzstől, emellett egy arany kanál, ami tulajdonképpen füstölő. Ezeket az alábbiak szerint használták: a szent süteményeket a tálakba tették, az italáldozati bort a csészékbe, a tömjént pedig a kanalakba. Isten azonban azt akartam, hogy mindegyik törzs hozza el a saját edényeit, hogy az egész nép közös érdeke az áldozatokban még jobban kifejeződjék. S jöllehet a *sékel* szó a *megért* kifejezésből származik,¹¹⁰⁶ mégis majdnem mindenütt pénzürmét jelentett, mely, amint láttuk az Exodus 30-ban, 20 gérát ért. Josephus egy attikai tízdrachmásra becsüli az értékét. Ezékiel azonban, amikor a zsidók csalásait feddi, amivel megkisebbitették annak súlyát, 20 gérának mondja az értékét, majd hozzáteszi, hogy ez a font, vagy *mina* harmadrésze (Ezék45:12). Emlékeznünk kell azonban arra, amit máshol már láttunk, hogy a szentély sékelje a közönséges duplája volt, mert négy drachmát ért, míg a közönséges sékel csak két drachmát, vagy egy státert (Mt17:27). Ha így számolunk, akkor kiderül, hogy mindegyik tál értéke közel száz francia livre, s minden csésze közel negyvennégy livre értékű. Ha a sékelt a füstölőkkel, vagy kanalakkal egy értelemben vesszük, akkor azoknak nagyon kicsiknek kellett lenni, mindössze kb. hét livre értékben, de egy ekkora méretű aranytárgyba aligha fért volna be több mint háromgrammnyi füstölőszer. Ezért én kételkedem abban, hogy nem aranysekelek voltak-e ezek, de eldöntetlenül hagyom azt a dolgot, amelyről nem rendelkezünk ismeretekkel.

Végül következnek az áldozati állatok, egy fiatal tulok, egy kos, egy bárány égőáldozatul, egy kecskebak bűnáldozatul, majd két ökör, öt kos, öt kecskebak és öt bárány hálaáldozatul. Mivel nehéz lett volna minden fedelemnek a saját nyájaiból, vagy istállóiból ennyit biztosítani, valószínű, hogy ezek az általános adakozásból gyűltek össze. Isten úgy döntött, hogy mindegyik törzsnek meglegyen annak rendje és módja szerint a maga napja. Nemcsak azért, hogy ne legyen zűrzavar, vagy kavargás, hanem hogy ez a hosszan elnyúló ceremónia még a gondatlanok szívét is buzgó rajongásra serkentse.

12. *És vivé első napon az ő áldozatát.* A kétértelmű kijelentés, amit Isten Jákob szájával mondott, közismert: „Nem múlik el Júdatól a fedelmi bot”, stb. (1Móz49:10). S bár még nem jött el az idő, amikor e prófécia igazságának a maga teljességében kellett megmutatkoznia, Isten bámulatos tanácsvezése által mégis úgy kellett lenni, hogy az elsőség

¹¹⁰⁴ Ezt feltételezi a Poole által idézett Vatablus. „A 3Móz11:29-ben (mondja Ainsworth) a צב egy *teknősbéka*, melyet az azt beborító héjról neveztek így el. Ennek megfelelően itt ezek nevezhetők צב עגלת *teknősbéka társzekereknek* (vagy fedett társzekereknek), mert olyanok voltak mint a teknősbéka: felülről fedettek.”

¹¹⁰⁵ A Vulgatában: *mortariolum*. A Septuagintában: *μορταριον*. Ainsworth szerint: *csésze*. A héberben: כן.

¹¹⁰⁶ שקל, *sékel*, a שקל, *shakal*, megmérni szóból. Kálvin a Vulgátát követi, amikor a גרה, *gérát* – a sékel huszadrészét – az οβολος, *obolus* szóval fordítja. A modern ígemaagyarázók általános véleménye szerint a sékel az Ószövetségben mindenütt nem pénzürmét, hanem súlymértéket jelentett kb. fél uncia súlyban, ami ezüstben durván 2 schilling 6 penny, aranyban 2 fontsterlinget ért. Igaz, lehetetlenség volt megállapítani bármiféle pontossággal a nemesfémek belső, vagy viszonylagos értékét ebben a nagyon korai időszakban. A rabbik (lásd Ainsworth) úgy vélik, hogy az aranyedényeket az ezüstsekelek alapján becsülték fel.

bizonyos jelei álljanak fenn Júda törzsénél, s általános egyetértéssel, ha nem is az uralkodás, de a fő méltóság mindig nekik adatott. Naasson kijelölése tehát az első napra előjele volt annak a jövőbeli királyságnak, mely végül Dávid személyében öltött testet. Ha bárki annak abszurditásával hozakodna elő, hogy Ruben törzse, aki az elsőszülött volt, csak a negyedik napra lett kijelölve, arra azt válaszolom, hogy Zebulon és Izsakhár törzsei Júda zászlójához nyertek besorolást, mert a 10. fejezetből kiderül, hogy¹¹⁰⁷ a tizenkét törzset négy hármas csoportra osztották. Tiszteletre méltóbb volt tehát Ruben törzse számára a negyedik nap, mert ahhoz kapcsolódott a másik két törzs is, melyeket szintén ez a törzs vezetett. A Júda zászlaja alá besorolt másik két törzs ősatyjai azonban Lea legfiatalabb gyermekei voltak, akik Júda, a negyedik fia után következtek. Látjuk tehát: azért volt így homályosan kiábrázolva az a királyság, amelytől az egész nép remélhette az üdvösséget, hogy jobban odafigyeljenek a nekik adott ígéretre, bár annak az ily módon történő előre jelzése csak csekély hatást gyakorolt a tunya elméikre.

89. *Mikor pedig bemegy vala Mózes a gyülekezet sátorába.* Első ránézésre egyfajta ellentmondás látszik e között és a másik igeszakasz között, amelyben azt olvastuk, hogy olyan sűrű felhő állt a sátor ajtajában, ami még Mózeset is meggátolta a belépésben. Valóban mondható erre, hogy ez csak egyszer történt, de nekem valószínűbbnek tűnik, hogy mindaddig Mózes vette át Isten válaszait a frigyládánál, amíg Áron el nem kezdte gyakorolni a papságot. Utána letette ezt a méltóságát, mely csak időszakos volt, már ami a szentélybe történő belépést illeti. Tudjuk ugyanis, hogy Isten törvénye a papságot elkülönítette a polgári kormányzattól, ezért Mózes csak különleges kiváltsággal lehetett egyidejűleg vezető és pap.¹¹⁰⁸ Ha ezt a magyarázatot fogadjuk el, akkor az azt jelenti: nem a tulajdonképpeni helyén jegyzi fel, hogy Isten a frigyládánál adott neki válaszokat. Semmiképpen sem szokatlan ugyanis, hogy ami időben korábban történt, arról a történet végén számol be. A szándéka tulajdonképpen az volt, hogy beszámoljon az utódoknak: Isten nem hiába ígérte, hogy az izraeliták megtapasztalják majd az Ő kegyességének jelenlétét, mert lakóhelyeül a szentélyt választotta a két kerub között. Az Isten kegyelmével kapcsolatos e bizonyosságtétellel hitelesítette és erősítette meg tehát a külsődleges felkenetést, mert Isten a szövetség ládája felett jelent meg Mózesnek.

Leviticus 8: Ugyanennek a dolognak a teljesebb magyarázata

3Móz8:4-36

4. És a képen cselekedék Mózes, a mint az Úr parancsolta vala néki, és egybe gyüle a gyülekezet a gyülekezet sátorának nyílásához.

5. Akkor monda Mózes a gyülekezetnek: Ez a dolog, a mit az Úr parancsolt cselekedni.

6. És előállatá Mózes Áront és az ő fiait, és megmosá őket vízzel.

7. És reá adá Áronra a köntöst, és felövezé őt az övvel, és reáveté a palástot, az efódot is reáadá, és felövezé az efód övével, és megerősíté azt rajta.

8. És feltevé arra a hósent, és betevé a hósenbe az Urimot és a Thummimot.

9. Azután feltevé fejére a süveget, és elől odatevé a süvegre az arany lapot, a szent koronát, a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek.

10. Vevé Mózes a kenetnek olaját is, és megkené a hajlékot minden bennevalóval egybe, és felszentelé azokat.

¹¹⁰⁷ “Que la compagnie a suivi son chef: car les douze lignées”, hogy a csapat követte a vezetőjét, mert a tizenkét törzs, stb. – *Francia*.

¹¹⁰⁸ Ez a mondat hiányzik a francia változatból.

11. És hinte abból az oltárra is hétszer, és felkené az oltárt és annak minden edényét, a mosdómedenczét is a lábával együtt, hogy azokat megszentelje.

12. Az Áron fejére is tölte a kenetnek olajából, és megkené őt, hogy felszentelje őt.

13. És előállatá Mózes az Áron fiait is, és felöltözteté azokat is az ő köntöseikbe, és felövezé őket övvel, felköté nekik a süvegeket is, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

14. Azután előhoza egy tulkot a bűnért való áldozatra, és Áron az ő fiaival egybe a bűnért való áldozat tulkának fejére tevé az ő kezét.

15. És miután megölték azt, vón Mózes annak véréből, és tón az újjával az oltárnak szarvaira köröskörül, és megtisztítá az oltárt, a többi vért pedig önté az oltárnak aljára; és felszentelte azt, hogy engesztelést szerezzen rajta.

16. Azután vevé mindazt a kövérséget, a mely annak a bélín vala, és a máj hártyáját, és a két veséjét és azoknak kövérségét, és elfüstölögteté Mózes azokat az oltáron.

17. A tulkot pedig, azaz annak bőrét, húsát és ganéját megégeté tűzzel a táboron kívül, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

18. Azután előállatá az égőáldozatra való kost, és Áron és az ő fiai rátevék kezeiket a kos fejére.

19. És megölek azt; Mózes pedig elhinté a vért az oltárra köröskörül.

20. És a kost tagjaira vagdalák, és Mózes elfüstölögteté annak a fejét, a tagjait és a kövérjét.

21. A beleket pedig és a lábszárakat megmosta vízben, és elfüstölögteté Mózes az egész kost az oltáron. Kedves illatú égőáldozat ez, tűzáldozat ez az Úrnak, a mint megparancsolta vala az Úr Mózesnek.

22. Azután előállatá a másik kost is, a felavatási kost, és rátevék Áron és az ő fiai kezeiket a kos fejére.

23. És megölek azt; Mózes pedig vón annak véréből, és tón abból az Áron jobb fülének czimpájára, és jobb kezének hüvelykére és jobb lábának hüvelykére.

24. Előállatá az Áron fiait is, és tón Mózes a vérből azok jobb fülének czimpájára, és jobb kezöknek hüvelykére és jobb láboknak hüvelykére; azután oda tölté Mózes a vért az oltárra köröskörül.

25. És vevé a kövérjét és a farkát és mindazt a kövérjét, a mely a bélén van, továbbá a máj hártyáját, és a két vesét azoknak kövérjével egybe, és a jobb lapoczkát;

26. És a kovásztalan kenyerek kosarából, a mely az Úr előtt vala, vón egy kovásztalan lepényt, egy olajos kalácsot, és egy pogácsát, és raká azokat a kövérségekre és a jobb lapoczkára;

27. És tevé mindezeket az Áron kezeire és az ő fiainak kezeire, és meglóbáltatá azokat az Úr előtt.

28. Azután elvevé azokat Mózes az ő kezeikből, és elfüstölögteté az oltáron az egészen égőáldozattal egybe. Felavatási áldozatok ezek, kedves illatú tűzáldozat ez az Úrnak.

29. Elvevé pedig Mózes a szegyet, és meglóbálá azt az Úr előtt; a felavatási kosból a Mózes része lön ez, a mint megparancsolta vala az Úr Mózesnek.

30. Azután vón Mózes a kenetnek olajából és a vérből, a mely az oltáron vala, és meghinté Áront és az ő ruháit, az ő fiait és az ő fiainak ruháit ő vele együtt, és megszentelé Áront és az ő ruháit, és az ő fiait és az ő fiainak ruháit ő vele együtt.

31. És monda Mózes Áronnak és az ő fiainak: Főzzétek meg a húst a gyülekezet sátorának nyílásánál, és ott egyétek meg azt és a kenyeret, a mely a felavatási áldozat kosarában van, a miképen megparancsoltam, mondván: Áron és az ő fiai egyék meg azt.

32. A mi pedig megmarad a húsból és kenyérből, tűzzel égessétek meg.

33. De a gyülekezet sátorának nyílásán ki ne menjete h t napig, addig a napig, a melyen betelnek a ti felavat stoknak napjai, mert h t nap avat fel benneteket az  r.

34. A miképen e napon cselekedett,  gy parancsolta az  r hogy cselekedjünk, hogy néktek engesztelést szerezzünk.

35. A gyülekezet sátorának nyílásánál maradjatok éjjel és nappal h t napig, és tartsátok meg, a mit megtartani rendelt az  r, hogy meg ne haljatok; mert  gy parancsolta vala nékem.

36.  ron azért és az   fiai mind akképen cselekedének, a mint megparancsolta vala nékik az  r Mózes által.

4. * s a képen cselekedék Mózes, a mint az  r parancsolta vala néki.* Noha ezek a dolgok a papságra vonatkoznak, aminek a tekintélyét és a természetét a második parancsolatnál magyaráztam, mégis, mi t n ez történelmi is, nem ok nélkül láttam jónak elhalasztani  g szen eddig a hely g. Ha ugyanis a parancsolattal kapcsolatosan utaltam volna rájuk, a gyakorlatlanabb olvasók könnyen figyelmen kívül hagyhatták volna az idejüket. Ez a különbségtétel azonban nagy segítségükre lesz, miszerint mi t n elhangzott a tulajdonképpen a T zparancsolatba foglalt tanítás, most megláthatják milyen hűségesen teljesített Mózes mindet, amit Isten parancsolt neki.  gy képesek lesznek összevetni Mózes engedelmességét a megparancsoltakkal, ahogyan tették azt a sátor elkészítésének és felszentelésének teljes folyamatánál is. Emellett nem is kérdéses, hogy a történetet  gy kell összekapcsolni, mert sok igazs agsz b l könnyen kikövetkeztethető, hogy a papokat is ugyanazon a napon kent k fel, amikor a sátrat is felszentelték. Most pedig gyorsan  tfutok a szavakon. Mózes azt mondja, hogy előállította Áront és a fiait, azaz az  r és a nép el  vitte őket, majd „megmosta vízzel”, hogy világossá tegye: nem otthonról hozták magukkal azt a tisztaságot, ami illett a hivataluk szentségéhez, s mivel emberek voltak, nem lehettek tiszt k Isten előtt mindaddig, amíg a tiszt talans gukat le nem mosták. Ezt követi a ruházatuk leírása, amit kihagyok, hogy ne f rasszam olvasóimat ugyanannak a dolognak a kétszeri ismétlésével.

10. *Vev  Mózes a kenetnek olaját is.* Elmondtam már, miért parancsolta Isten, hogy a papokat, valamint minden edényt olajjal szenteljenek fel: mert a Lélek befolyása nélkül minden áldozat émelyítő illatú lenne. S ugyanannak a Léleknek a működése által v lt Krisztus b keteremt v  Isten és ember között, mert ez a méltóság egyébként nem tartozna a testhez és az emberi természethez.  ront tehát felkent k a fiaival együtt, mi tt elfoglalta volna a papi hivatal, mert utóbb hozzáteszi, hogy hoztak „egy tulkot a bűnért való áldozatra”, melyre  ron rátette a kezeit. S j llehet ekkor kezdte meg a hivatala ellátását, Mózes mégis az el  helyen maradt, s elvégezte mondhatni a záró cselekv ssorozatot. Ezért hintette meg   az oltár szarvait a vérrel, s öntötte ki annak maradékát engesztelésül az oltár aljára, majd égette el az áldozatot az oltáron. A kézrátétel az áldozatokra nemcsak az elvégzés (az áldozat bemutatásának a) jelképe volt, hanem a b n (a vétek)  thelyez s e is az áldozatra. Mivel azonban ez az utolsó kijelentés egy kissé homályosnak tűnhet a rövidsége miatt, ezért megmagy razom egy kics t bővebben is. Ha bárki magánember ajánlott fel áldozatot, a kézrátétel az   vétkeinek r helyez s t jelezte az áldozatra. Innem származik a *piaculum* n v,¹¹⁰⁹ mivel magában foglalta Isten átkát, és helyettesítette a bűnöst, aki  ly módon tehermentesítette magát mindentől, ami Isten ítélete alá vonta  t. Mivel azonban közönséges kezek méltatlanok voltak arra, hogy az áldozatot Istennek szentelj k, a papi szolgálat közbeiktatására volt szükség. Ez az oka annak ,amiért  ron és fiai r tett k a kezeiket minden áldozatra, hogy ez a fajta engesztelés (*piaculi*) legyen a kezdete a megszentel s knek, ami aztán a második kosban teljeseedett be, aminek a vérével Mózes megkente a jobb

¹¹⁰⁹ “Et voil  pourqu i les bastes ont porte le nom d’offense”, és  me miért viselték az állatok a v tek ldozat nevet. – *Francia*. “*Piaculum*; sacrum piacularum, et quicquid ad piandum et purgandum pertinet. *Metonymice*, ipsa res, qum piaculi causa adhibetur; sic AEn. 6:153. Duc nigos pecudes: ea prima piacula sunt.” – *Facciolati*.

fülcimpájukat, a jobb hüvelykujjukat és a jobb lábuk nagyujját. Itt azonban egy sor kérdés merül fel: Miért csak a papok egyik oldalát szentelte meg, mintha a bal oldalukat beszennyezetten hagyta volna? Miért nem terjedt ki a megszentelés a szemükre, s különösen a szájukra is, aminek a Szentlélek eszközének kellett lennie? Azt a figyelmeztetést azonban mindig észben kell tartani, hogy mértékletesen bölcsesnek kell lennünk ezekben a dolgokban, melyekkel kapcsolatosan biztos ismeretek nem meríthetők a Szentírásból. A kíváncsiságunk ugyanis nemcsak felszínes, de romlott és sértő is, amikor többet akarunk tudni, mint amennyit Isten kijelentett. Az az elképzelés azonban valószínű, hogy az egész test megszenteltetett a jobb oldalon. Máshol már láttuk, hogy a kezek és a lábak az ember egész életét és minden cselekedetét jelölik. Ebben a nézetben a szív tisztasága és a kezek tisztasága magukban foglalnak mindent, ami belső és külső az emberben, mint a gyökér és a gyümölcs. Ami a lábakat illeti a *járás* hasonlata közismert, s a lábakat a Szentírás a gonoszra sietőknek és gyorsaknak a vérontásra mondja, amikor a gonoszok és Isten megvetői gonosz cselekedetekre adják a fejüket. Emellett miután ez a felszentelés nem a tanítói hivatal ellátására történt, hanem a közbenjárására, inkább a fület, semmint a nyelvet kellett vérrel megkenni, mert a fő erény, mely elnyeri a kegyelmet az áldozatokban, az engedelmesség. Erre utal a Zsol40:7-ben olvasható szakasz: „Véres áldozatot és ételáldozatot nem kedveltél; füleimet fölnyitottad”,¹¹¹⁰ aminek Jeremiás szavai is megfelelnek: „Parancsoltam én bármit az áldozatokat illetően, s nem inkább azt, hogy atyáitok engedelmeskedjenek a hangomnak?”¹¹¹¹ Ezért kezdte Mózes a fülek felszentelésével, hogy a papot az Isten iránti engedelmességre adja. Pál megmutatja, miképpen teljesedett ez be Krisztusban, amikor az Ő engedelmisségét dicsőíti az Ő halálának áldozatában, hogy kibékítse Atyját irántunk (Rm5:19). Máshol már szóltam a meglóbálás áldozatáról, amit *tnupha*-nak neveztek.¹¹¹²

31. És monda Mózes Áronnak és az ő fiainak: *Főzzétek meg a húst.* Egyetemes szabály ez, amint máshol már láttuk. Csak egy dolog különleges: Isten hát napon át tartotta őket a sátorban, hogy megtanuljanak minden otthoni gondot és világi ügyletet alávetni a szent kötelezettségeiknek. Máshol már mondtuk, hogy a hetes szám a tökéletességet jelenti, amit ez az igeszakasz is megerősít, mert a hét nap arra emlékeztette őket, hogy az életük hátralevő részében többé már nem a saját maguk urai.

Leviticus 9

3Móz9:1-24

1. És lőn a nyolczadik napon, hogy szólítá Mózes Áront és az ő fiait, és Izráelnek véneit.

2. És monda Áronnak: Végy egy borjút, fiatal bikát bűnért való áldozatul, és egy kost egészen égőáldozatul, épek legyenek, és vidd az Úr elé.

3. Szólj Izráel fiainak is, mondván: Vegyetek egy kecskebakot bűnért való áldozatul, és egy esztendő borjút és bárányt, épek legyenek, egészen égőáldozatul.

4. És ökröt és egy kost hálaáldozatul, hogy megáldozzátok az Úr előtt, és olajjal elegyített ételáldozatot; mert ma az Úr megjelenik néktek.

5. Elvivék azért, a miket Mózes parancsolt vala, a gyülekezet sátora elé, és odajárula az egész gyülekezet, és megállta ott az Úr előtt.

6. És monda Mózes: Ez a dolog, a melyet az Úr parancsolt, cselekedjétek meg; és megjelenik néktek az Úr dicsősége.

¹¹¹⁰ A héberben: „Megástad”.

¹¹¹¹ Ez az idézet nagyon lerövidített. Kálvin magyarázata az igeszakaszról, valamint Owen megjegyzése egyformán figyelemre méltók.

¹¹¹² A héberben: תנופה.

7. Áronnak pedig monda Mózes: Járulj az oltárhoz, és készítsd el a te bűnért való áldozatodat és egészen égőáldozatodat, és végezz engesztelést magadért és a népért. Készítsd el a nép áldozatát is, és végezz engesztelést érettök is, a mint megparancsolta az Úr.

8. Járula azért Áron az oltárhoz, és megölé a borjút, a mely az övé, bűnért való áldozatul.

9. Áron fiai pedig odavivék ő hozzá a vért, és ő bemártá az újját a vérbe, és tőn abból az oltár szarvaira, a többi vért pedig kiönté az oltár aljához.

10. A kövérjét pedig és a veséket és a máj hártáját elfüstölögteté a bűnért való áldozatból az oltáron, a mint az Úr parancsolta vala Mózesnek.

11. A húst pedig és a bőrt tűzzel égeté meg a táboron kívül.

12. Azután megölé az egészen égőáldozatot, Áron fiai pedig odavivék ő hozzá a vért, és ő elhinté azt az oltáron köröskörül.

13. Az egészen égőáldozatot is odavivék hozzá darabonként, a fejével együtt, és elfüstölögteté az oltáron.

14. És megmosá a belet és a lábszárakat, és elfüstölögteté az oltáron az egészen égőáldozattal egybe.

15. Azután megáldozá a nép áldozatát; vevé ugyanis a bűnért való áldozat bakját, a mely a népé, és megölé azt, és megáldozá azt bűnért való áldozatul, mint az előbbi.

16. Azután előhozá az egészen égőáldozatot, és elkészíté azt szokás szerint.

17. Előhozá az ételáldozatot is, és vőn abból egy teli marokkal, és elfüstölögteté az oltáron a reggeli egészen égőáldozaton kívül.

18. Azután megölé az ökröt és a kost hálaadó áldozatul a népért, és Áron fiai odavivék ő hozzá a vért, és elhinté azt az oltáron köröskörül.

19. Az ökörből és a kosból való kövérségeket pedig, a farkat, a béltakarót, a veséket és a máj hártáját;

20. Odahelyezték e kövérségeket a szegyekre, és elfüstölögteté e kövérségeket az oltáron.

21. De a szegyeket és a jobb lapoczkát meglóbálá Áron az Úr előtt, a mint parancsolta vala Mózes.

22. Azután felemelé kezeit Áron a népre, és megáldá azt és leszálla, miután elvégezte vala a bűnért való áldozatot, az egészen égőáldozatot és a hálaáldozatot.

23. És beméne Mózes és Áron a gyülekezetnek sátorába, azután kijövének és megáldák a népet, az Úrnak dicsősége pedig megjelenék az egész népnek.

24. Tűz jöve ugyanis ki az Úr elől, és megemészté az oltáron az égőáldozatot és a kövérségeket. És látá ezt az egész nép, és ujjongának és arczra esének.

1. *És lőn a nyolczadik napon.* Itt azt olvassuk, ahogy Áron és a fiai a felszentelésüket követően elkezdtek a szolgálatukat. Szükséges volt, hogy Mózes legyen a testvére tanítványa, hogy az Isten által megszabott mintát követhesse. S emlékeznünk kell arra, hogy Mózes, akit most nem jelöltek ki papnak ünnepélyes rítussal, szentelt meg másokat azért, hogy a külső jel tekintélye és hatékonysága egyedül Istenen alapuljon. Azt tartalmazza tehát a fejezet első része, hogy Áron, miután hét napon át pappá szenteltetett, miképpen kezdte meg az Isten parancsa által rá ruházott hivatal ellátását. A második rész megmutatja, miképpen fogadta el az áldozatokat Isten egy isteni csodával, annak a papságnak a megerősítése végett, amit Ő Maga alapított. Mindenekelőtt azonban az áldozatfajtákat sorolja fel, ti. bűnért való áldozat, égőáldozat, hálaáldozat, ételáldozat (*minha*) és a meghintés, hogy Áron minden vonatkozásban Isten törvényes papja lehessen.

6. *És monda Mózes: Ez a dolog, a melyet az Úr parancsolt.* Látszólag valóban ő maga szól az egész néphez, akiknek az ígélet is adatott, de a “cselekedjétek”¹¹¹³ szóban konkrétan Áron fiaihoz beszél, s azt ígéri meg, amit a fejezet végén beteljesültnak nyilvánít majd, hogy Isten dicsősége megmutatkozik a papság megerősítéseképpen azért, hogy vidámabban elkezdhessék a kötelességeik teljesítését. Nem közönséges támogatás volt ugyanis az a hitüknek, hogy a hivatalukat Isten fogja, mondhatni, elpecsételni ezen a módon.

7. *Áronnak pedig monda Mózes: Járulj az oltárhoz.* Itt megismétli, ami már máshol is elhangzott, hogy a papnak, miután maga is bűnös, először önmagáért kell engesztelést végeznie, mielőtt kibékítené Istent másokkal is. Ezért az apostol joggal következtet arra, hogy a törvény alatt a papság gyenge, és csak előkép volt (Zsid5:1). Senki nem lehet ugyanis valódi békesség-teremtő, csak az, aki a tökéletes ártatlanságára támaszkodva járul Isten elé, hogy másoknak bocsánatot szerezzen, s miután mentes minden mocsoktól, nem szükséges engesztelést szereznie önmaga számára. A többit a fejezet végéig most kihagyom, mert Mózes csak azt jegyzi fel, miképpen mutatta be Áron az áldozatot Isten parancsának és a törvényes rituálénak megfelelően.

22. *Azután felemelé kezeit Áron a népre.* Ez az áldozat egyfajta alkalmazása volt, hogy a nép tudhassa. Isten megbékélt irántuk a papon, mint a közbenjárójukon és kezesükön keresztül. Az áldás formáját¹¹¹⁴ másutt már magyaráztuk, itt legyen elegendő az, hogy mikor felemelték a kezeiket, a papok bizonyosságot tettek Istennek a nép iránti atyai jóindulatáról, akkor a megbízatásuk megerősített és hatékonyá lett. Erről a szent történelem is felhoz egy figyelemre méltó példát, amikor feljegyzi, hogy „Ezek után felállának a papok és a Léviták, és megáldák a gyülekezetet; és meghallgatásra talált az ő szavok, és felhata az ő könyörgésök mennybe az Isten szentséges lakhelyébe.” (2Krn30:27) Ez az előkép végül Krisztusban teljessé lett, Aki nemcsak forrása és oka az áldásnak, de az evangélium által a hatékony terjesztője is, mert azért jött, hogy „békességet hirdessen néktek, a távol valóknak és a közel valóknak” (Ef2:17). S jóllehet nem látható formában jelenik meg, vagy beszél, mi mégis tudjuk, mit mond, mert „Amit a tanítványai megkötnék a földön, a mennyben is kötve lesz; és a mit megoldanak a földön, a mennyben is oldva lesz” (Mt18:18).

23. *És beméne Mózes és Áron a gyülekezetnek sátorába.* Ez ugyanannak a kijelentésnek az ismétlése, kivéve, hogy amit Áronról mondott, azt most Mózesre is vonatkoztatja, tudniillik hogy ő is megáldotta népet, de más okból, mert jóllehet ő volt Isten prófétája, Áron mégis a hivatala jogán volt egyedül a közbenjáró. Ami ez után következik: „az Úrnak dicsősége pedig megjelenék”, azt olvasható különállóan is, nevezetesen hogy Isten fensége valamilyen látványos jelben megmutatkozott. Vagy, olvasható a záró igevershöz kapcsoltnak is, ahol ezt olvassuk: „Tűz jöve ugyanis ki az Úr elől”, stb. Ha az utóbbi értelmezést tartjuk jobbnak, akkor az áldozat megemésztéséről szóló beszámolót magyarázatképpen tette hozzá. Mintha azt mondta volna, hogy Isten jelent meg, amikor elküldte az áldozatot felemésztő tüzet. Ezzel az előjellel, vagy inkább csodával Isten azt mutatta ki, hogy Ő volt a törvényes papság szerzője, ezért ahhoz örökké tiszteletteljesen kell viszonyulni. Ugyanez a dolog később még előfordult párszor, amikor zűrzavaros körülmények között rendkívüli megerősítésre volt szükség. Így emésztette fel a tűz Manoah áldozatát (Bír13:20), vagy amikor Isten szolgálatát és a tiszta vallást kellett megvédeni a babonás utánzatokkal szemben. Így emésztődött fel és vált hamuvá Illés áldozata a (saját) tűz alkalmazása nélkül (1Kir18:38). Végül, mikor Isten megmutatta, hogy örömét lelte a Sion hegyében, amit tartózkodási és lakóhelyéül választott, s ezért Salamon első áldozatát mennyei tűz emésztette fel (2Krn7:1). S Mózes, nehogy az utódok kételyeket tápláljanak ebben a dologban, mintha csak nem lennének teljesen biztosak mindenben, elmondja, hogy az egész népet felindította a látvány Isten dicséretére, és „arczra esének”.

¹¹¹³ „Amit meg kell tennetek.” – *Amplified Version*.

¹¹¹⁴ Lásd a 4Móz6:22-27-hez fűzött magyarázatot.

Numeri 8

4Móz8:20-22

20. **Úgy cselekedék azért Mózes és Áron, és Izráel fiainak egész gyülekezete a lévítákkal; a mint parancsolt vala az Úr Mózesnek a lévíták felől, mindazt úgy cselekedék ő velők Izráel fiai.**

21. **És megtisztíták magokat a lévíták, és megmosák ruháikat, és meglóbálá őket Áron áldozatul az Úr előtt, és engesztelést szerze nekik Áron, hogy tisztákká tegye őket.**

22. **Azután pedig bemenének a lévíták, hogy végezzék az ő szolgálatukat a gyülekezetnek sátorában Áron előtt és az ő fiai előtt; a miképen parancsolt vala az Úr Mózesnek a lévíták felől, akképen cselekedének velők.**

20. *Úgy cselekedék azért Mózes és Áron, és Izráel fiainak egész gyülekezete.* Ekkor a lévítákat is beiktatták a tisztükbe, de a megfelelő sorrendben, mert az ő helyzetük alacsonyabbrendű volt. Itt meg kell jegyezni, hogy Mózes fiait és a leszármazottaikat ebbe az alacsonyabb rangba sorolták, s kizárták minden a papsággal kapcsolatos kilátásból. Emiatt az egész nép, de különösen Lévi törzsének hálátlansága vált még aljasabbá, amikor elbizakodottan azt a megtiszteltetést követelték, amelyből Mózes örökre kizárta a gyermekeit. Az engedelmisség nem közönséges cselekedete volt a részéről annak végrehajtása, amit Isten a lévítákkal kapcsolatosan jelölt ki. Áront azért említi itt, mert a papi mivolta jogán ő szentelte fel a lévítákat. Ami a népet illeti, az egyetértésüket csak megemlíti, mert azzal értettek egyet, ami Istennek tetsző volt. Ez az erényük azonban csak fokozta később a gyalázatukat, amikor megpróbálták felforgatni azt az isteni rendelést, amit elfogadtak.

21. *És megtisztíták magokat a lévíták, és megmosák ruháikat.* Már beszéltünk a megmosásról: mindenkitől, de különösen a lévítáktól azt követelték, hogy ne érintsék a szent dolgokat, amíg előtte meg nem tisztultak. De ami ez után következik a meglóbálásukról Áron keze által, az egy előképe volt az igazságnak, ami végül Krisztusban ragyogott fel. Régóta megmondták előre a próféták, hogy az egyház megújításában azoknak, akik eddig csak a tömegben voltak, most lévítákká kell előlépniük. Azaz, ezzel a jelképpel Isten azt jelenti ki, hogy a választott szolgálói közül senkit sem fogad el, amíg az egy Főpap meg nem szenteli az illetőt.¹¹¹⁵ S ezért egy engesztelés kapcsolódik az áldozatukhoz, hogy a lévíták tiszták lehessenek.

22. *Azután pedig bemenének a lévíták, hogy végezzék az ő szolgálatukat.* Ezekkel a szavakkal Mózes azt jelzi, hogy az előképből semmi sem maradt ki az ókori papsággal kapcsolatosan, ami Isten törvényes szolgálatához tartozik, melyben a fő dolog az engedelmisség, valamint az abból fakadó tisztaság. A lévíták, mondja, Áron és fiai előtt végezték a szolgálatukat, mert alázatosan felvették magukra az ígát, és engedték, hogy a pap akarata irányítsa őket, mert Isten így parancsolta. A történelem menete azonban hamarosan megmutatja, mennyire hajlamos az ember természete a lázadásra. Ebből eredően a vég nem mindig van összhangban a kezdettel, hanem szomorú és boldogtalan végeredmények követik a sikeres kezdeteket.

Leviticus 10

3Móz10:1-7, 12:20

¹¹¹⁵ Kiegészítés a francia változatban: "Auquel ceste dignita a este commise", Akire ez a méltóság rá lett bízva.

1. Nádáb pedig és Abihu, Áronnak fiai, vevék egyen-egyen az ő temjénezőjüket, és tőnek azokba szentet és rakának arra füstölő szert, és vivének az Úr elé idegen tüzet, a melyet nem parancsolt vala nékik.

2. Tűz jöve azért ki az Úr elől, és megemészté őket, és meghalának az Úr előtt.

3. És monda Mózes Áronnak: Ez az, a mit szólt vala az Úr, mondván: A kik hozzám közel vannak, azokban kell megszenteltetnem, és az egész nép előtt megdicsőíttetnem.

4. Áron pedig mélyen hallgata. Szólítá azért Mózes Misáelt és Elsafánt, Uzzielnek, az Áron nagybátyjának fiai, és monda nékik: Jertek ide, vigyétek ki atyátokfiai a szenthely elől, a táboron kívül.

5. És odamenének, és kivivék őket az ő köntöseikben a táboron kívül, a mint szólott vala Mózes.

6. Azután monda Mózes Áronnak és az ő fiainak, Eleázárnak és Ithamárnak: Fejeteiket meg ne meztelenítsétek, ruháitokat meg ne szaggassátok, hogy meg ne haljatok és haragra ne gerjedjen az Úr az egész gyülekezet ellen; a ti atyátokfiai pedig, Izráelnek egész háza sirassák az égést, a melyet égetett az Úr.

7. A gyülekezet sátorának nyílásán se menjetek ki, hogy meg ne haljatok; mert az Úr kenetének olaja van rajtatok. És cselekvének a Mózes beszéde szerint.

10. Hogy különbséget tehessetek a szent és közönséges között, a tiszta és tisztátalan között.

11. És hogy taníthassátok Izráel fiai mindazokra a rendelésekre, a melyeket az Úr szólott vala nékik Mózes által.

12. Mózes pedig szóla Áronnak és az ő megmaradt fiainak, Eleázárnak és Ithamárnak: Vegyétek az ételáldozatot, a mely megmaradt az Úrnak tűzáldozatiból, és egyétek meg azt kovásztalan kenyerekkel az oltár mellett; mert igen szentséges az.

13. Azért egyétek azt szent helyen, mert kiszabott részed, és fiaidnak is kiszabott része az, az Úrnak tűzáldozatiból; mert így parancsolta nékem.

14. A meglóbált szegyet pedig, és a felmutatott lapoczkát egyétek meg tiszta helyen, te, és a te fiaid és leányaid is veled, mert kiszabott részül adattak azok néked s kiszabott részül a te fiaidnak is, Izráel fiainak hálaadó áldozataiból.

15. A felmutatott lapoczkát és meglóbált szegyet a tűzáldozat kövérségeivel együtt vigyék be, hogy meglóbálják az Úr előtt, és ez lesz a te kiszabott részed, és veled a te fiaidé örökké, a mint megparancsolta vala az Úr.

16. Azután szorgalmasan tudakozódék Mózes a bűnáldozatra való bak felől, de ímé elégett vala. Haragra gerjede azért Eleázár és Ithamár ellen, Áronnak megmaradt fiai ellen, mondván:

17. Miért nem ettétek meg a bűnért való áldozatot a szenthelyen? Hiszen igen szentséges az, és néktek adta azt az Úr a gyülekezet vétkének hordozásáért, hogy engesztelést szerezzetek annak az Úr előtt.

18. Ímé, nem vitetett be annak vére a szenthely belsejébe, meg kellett volna azért ennetek a szenthelyen, a mint megparancsoltam vala.

19. Áron pedig szóla Mózesnek: Ímé ma áldozták meg az ő bűnért való áldozatukat és egészen égőáldozatukat az Úr előtt, engem pedig ilyen keserőségek értek: Ha megettem volna ma a bűnért való áldozatot, vajjon jó lett volna-e az Úr előtt?

20. Mikor ezt hallotta vala Mózes, jónak tetszik ez néki.

1. *Nádáb pedig és Abihu, Áronnak fiai.* Emlékezetes körülményt jegyez itt fel, amiből kiderül, milyen nagyon utálja Isten azokat a bűnöket, melyekkel a vallás tisztaságát rontják meg. Látszólag kisebb súlyú vétek volt idegen tüzet használni a tömjén égetéséhez. Emellett a

gondatlanságuk is megbocsáthatatlannak látszhat, mert Nádáb és Abihu természetesen nem vakmerően, vagy szándékosan szennyezték be a szent dolgokat, hanem – ahogyan ez gyakorta megtörténik az újdonságokkal – mikor túl elhamarkodottan vágtak bele a sietségük tévelygésbe vezette őket. A büntetés súlyossága tehát nem nyugózná le azt a kevély népet, akik nem áttalották gőgösen kritizálni Isten ítéleteit. Ha azonban meggondoljuk, mennyire szent dolog az Isten tisztelete, akkor a büntetés nagysága egyáltalán nem fog sérteni minket. Emellett szükséges volt megszentelni a vallást mindjárt a kezdetén, mert ha Isten eltűrte volna, hogy Áron fiai büntetlenül vétkezzenek, utóbb gondatlanul figyelmen kívül hagyták volna az egész törvényt. Ez volt tehát az oka annak, hogy a papoknak gondosan ügyelniük kellett minden megszenteltségtelenítésre. Megadja a konkrét bűnüket: más módon mutattak be illatáldozatot, mint ahogyan azt Isten előírta, következésképpen – jóllehet tudatlanágból vétkeztek – Isten parancsolata mégis azzal vádolta őket, hogy nemtörődöm módon kezdtek olyasmibe, ami nagyobb figyelemre volt méltó. Az „idegen tüzet” megkülönbözteti a szent tűztől, ami mindig égett az oltáron: nem csodálatos módon, mint azt egyesek állítják, hanem a papok állandó odafigyelése következtében. Isten pedig azért tiltotta meg bármely más tűz használatát a rendeletekben, hogy kizárjon minden idegen rítust és megmutassa az utálatát mindennel szemben, ami máshonnan származhat. Tanuljunk meg tehát úgy odafigyelni Isten parancsaira, hogy meg ne rontsuk az Ő imádását semmiféle idegen koholmánnyal. S ha ilyen szörnyen bosszulta meg ezt a tévelygést, akkor milyen szörnyűséges büntetés vár a pópistákra, akik nem szégyellik makacsul védelmezni a rengeteg romlást!

3. *És monda Mózes Áronnak: Ez az, a mit szólt vala az Úr.* Mózes visszatartja a testvérét a szélsőséges bánat kifejezésétől, mert nagyon keserű csapás volt a pillanatnyi öröme után látni egyszerre két fiának elvesztését ugyanazon a napon, s ugyanabban a pillanatban. Akár még zúgolódhatott is volna Isten ellen a haláluk miatt. Nehogy tehát utat engedjen az önkontroll ekkora hiányának, Mózes emlékezteti rá: engednie kell Isten jogos ítéletének. Mi azonban hiába próbáljuk, azért, amire itt utal: „A kik hozzám közel vannak, azokban kell megszenteltetnem”.¹¹¹⁶ Gyakran fenyegette a papokat halálbüntetéssel, ha a legcsekélyebb mértékben is eltérnének az előírt szabályoktól: gyakorta állította eléjük a hivatalának szentségét, nehogy bármiféle szentségtörő cselekedettel beszennyezzék magukat. Egyszóval Ő választotta őket szolgálóinak a szent dolgokban azzal a feltétellel, hogy súlyosabb lesz a vétkük és a büntetésük, mint a nép többi részének. Ezzel a vigasztalással tehát Áron fájdalmát enyhíti, miszerint Isten nem bánt kegyetlenül a fiaival, hanem igazságos és hasznos példát mutatott bennünk azért, hogy az utódaik figyelmesebbek legyenek a kötelezettségeik ellátásában. A mondatot ugyanis így kell fordítani: Hogy megdicsőülhesek az egész nép előtt, azok által kell megszentelődnöm, akik a legnagyobb rangúak és befolyásúak, vagy: Amikor maguk a papok fognak megszentelni engem, akiknek a méltósága a legnagyobb, akkor a dicsőségem felragyog majd az egész nép között. S csakugyan, jóllehet Isten büntetheti az alacsonyabb rangú emberek egész csoportjait is, az efféle leckéknek mégis csekély lesz a hatása, de a nemesebb és jobban szem előtt levő emberek büntetése majdnem minden ember tekintetét Isten ítéleteire irányítja. Isten ugyanis sokféle módon szentelődik meg bennünk: mutatkozzék akár könyörületesnek, akár szigorú Bírónak irántunk. Ez a kijelentés tehát egyfajta buzdítás azoknak, akiket sajátos megtiszteltetéssel emelt méltóságra, hogy félve és reszketve járják az útjukat. Mivel ugyanis „az ítélet Isten házában kezdődik”, minél nagyobbak

¹¹¹⁶ Az *Amplified Version* szerint: „Megszentelődöm”, s ez Kálvin saját változata is, ő azonban összevonja a két mondatot. Egyesek, például de Lyra ezt a 2Móz19:22-re, mások pedig a 2Móz29:43-ra vonatkoztatják. „Egyesek úgy vélik, hogy ez elhangzott, de nem volt leírva, ahogyan sok más dolog sem, pl. *Oleaster, Lorinus, Caietan*. Azonban”, teszi hozzá Willet, „ők úgy vélik, hogy itt valamiképpen az íratlan hagyományait tették közzé. Ezért minden más körülmény figyelembe vétele nélkül látjuk, amint elhangzott: 'tartsátok meg, a mit megtartani rendelt az Úr, hogy meg ne haljátok', 3Móz8:35. Ott azt a parancsot kapták, hogy tartsák meg az Úr nekik adott rendelkezéseit (*Junius*). Mivel Nádáb és Abihu nem ezt tették, azért kapták a halálbüntetést.”

az ajándékok és minél fennköltebbek a kiváltságok, melyekkel valaki megáldatik, annál nagyobbak az illető Isten iránti kötelezettségei, és annál nagyobb büntetésre méltó a hálátlansága.

4. *Áron pedig mélyen hallgata.* Áron eme hallgatását jórészt dicsérni kell, mert ezzel ismerte el, hogy a fiai Isten jogos ítéletét kapták. Mózes ugyanis elmondja, hogy engedett az intésnek, s így tartózkodott az Isten elleni panaszkodástól. Így tanít Pál minket arra, hogy a Szentírás minket békességre taníthatni adhatott (Rm15:4). Ezért valahányszor csak túlonúl felkorbácsolódnak a szeszélyeink, tanuljuk meg, hogy a legjobb orvosság ezek lecsillapítására és visszaszorítására az, *ha alávetjük magunkat Istennek és megalázkodunk az Ő hatalmas keze alatt.* Dávid hívogat minket erre a saját példájával, amikor ezt mondja: „Megnémultam, nem nyitom fel számat, mert te cselekedted” (Zsol39:10).

4. *Szólítá azért Mózes Misáelt és Elsáfánt.* Nehogy Eleázár és Ithamár vigyék el a holttesteket,¹¹¹⁷ Mózes e másik kettőnek parancsolta meg, hogy vegyék ennek elejét. Az is lehetséges, hogy valamennyien lemerevedtek a félelemtől. Mózes megparancsolja az atyjuknak és a testvéreiknek a haláluk megsiratását, de nem annyira a törvénnyel összhangban, ami a főpapot kivéve mindenkinek megengedte a saját testvéreik megsiratását, hanem inkább azért, nehogy ezt az emlékezetes leckét a feledés homályába merítse a bánatuk, mivel ezzel a vallásuk szentsége fenséges módon felmagasztaltatott. Mindazonáltal Isten megengedte a holtak megsiratását a népnek, nehogy a büntetésük emlékezete gyorsan feledésbe merüljön.

Mikor megtiltja (Áronnak és fiainak¹¹¹⁸) a kilépést a sátorból, azalatt nem az odakötésüket érti ahhoz a helyhez úgy, hogy még a saját sátraikból is száműzi, hanem visszatartja őket minden szennyeződéstől, melyek a sivatagba kényszeríthették volna őket, vagy megszakíthatták volna a kötelezettségeik ellátását.

12. *Mózes pedig szóla Áronnak és az ő megmaradt fiainak, Eleázárnak és Ithamárnak.* Nehogy utóbb a papok tudatlanságból vétkezzenek, Mózes a kötelezettségeik ellátására figyelmezteti őket, s talán még valami közvetlen oka is volt, amiért ezeket a konkrét utasításokat adta nekik, nem mást. Egyelőre csak kevés gyakorlatuk volt a rítusok megtartásában, s ami a fivéreikkel történt, az aggodalomba ejthette őket. Emellett a szörnyülködés a testvéreik halála felett úgy megzavarhatta volna az érzéseiket, hogy nem lettek volna képesek olyan összeszedetten belekezdeni Isten szolgálatába, ahogyan kell, s az áldozatot nem a megfelelő módon mutatták volna be. Nehogy tehát a fájdalomuk annyira megzavarja őket, ami már meggátolja a hivataluk megfelelő ellátását, Mózes megparancsolja, hogy egyék meg az ételáldozatot, ami a tűzáldozatból maradt. Ebből megtudjuk, hogy megpróbálta őket aznap megóvni a vétkezéstől, ami azért következhetett volna be, mert az elméiket túlságosan lekötötte a pillanatnyi bánatuk. S hogy engedelmességre ösztönözze őket, Isten tekintélyét állítja eléjük, mert illett, hogy a papság alávesse magát, hiszen azon alapult.

16. *Azután szorgalmasan tudakozódék Mózes a bűnáldozatra való bak felől.* Mózes nem mulasztotta el megmondani nekik, mit tegyenek a bakkal, s az áldozat, amit ő maga mutatott be, látható tanítás volt a számukra. Azt tárta eléjük, amit utánozniuk kellett, s enne kelégnék kellett lennie még a gyermekeik számára is. De, mint azt már említettem, az ilyen komoly dolgokban Mózes nem sajnálta sem a munkát, sem az odafigyelést, miközben Áron fiai, mintha soha nem hallottak vagy láttak volna semmi hasonlót, megrontották az egész rendjét, jóllehet pont előtte emlékeztette őket rá: Isten dolgának gondviselésére lettek

¹¹¹⁷ “Se polluassent en portant les corps morts de leurs freres”, beszennyezzék magukat a testvéreik holttestének hordozásával. – *Francia.* Blunt nagyon elmésen arra következtet, hogy Misáel és Elsáfán voltak a 4Móz9:6-7-ben említettek, akik „holttest által megfertőztettek, így nem tarthatták meg a húsvétot. „Mózes öt könyvének szavahihetősége”, 14. cikkely. Bizonyos azonban, hogy ily nagy létszámú tömegben naponta voltak halálesetek, következésképpen Misáel és Elsáfán mellett mások is beszennyeződhetek.

¹¹¹⁸ Kiegészítve a francia változattól.

kijelölve. Talán a bánatuk miatti zavarodottság hajtotta őket erre a tévelygésre, de ebből megtanuljuk: legyenek bármennyire is nagyszerű a mesterek és a tanítók ügyessége, gyakorta lehet gyümölcstelen, míg nincsenek jó emlékezőtehetséggel megáldott, engedelmes diákjaik. S ebből azt is megtanuljuk, hogy amikor Isten sokszor ugyanazt sulykolja, az Ő munkája nem felesleges, mert nem értjük meg, amit megérteni látszunk, vagy amit megmutat nekünk, azt hamarosan elfelejtjük.

Mózesnek a dicséretben említett haragjából továbbá arra következtethetünk, hogy nem csekély volt a véték, bár nem kapott olyan súlyos büntetést, mint Nádáb és Abihu vakmerősége. A mentség, amivel egyesek előhozakodnak az érdekükben, vagy a vétküket igyekeznek enyhíteni, hogy bár elfordultak az igaz úttól, ami előzőleg lett nekik megmutatva, de a mértékletességük miatt, azt magának Áronnak a válasza cáfolja. Egyedül tehát a bánat készítette őket erre a tévelygésre. S az okot, amiért Isten könyörületesebb volt hozzájuk, mint a testvéreikhez, egyedül csak Ő ismeri. Találgatni valóban lehetséges, de végül arra kell jutnunk, hogy miután Isten ítéletei rejtettek, azért nem igazságtalanok is, s ezért alázatosan kell bámulnunk azok mélységét, ahová az emberi elme nem képes lehatolni.

19. *Áron pedig szóla Mózesnek: Ímé ma.* Áron azt válaszolja, hogy a kegyes félelem miatt nem lakomáztak Isten előtt, mivel bizonyos értelemben beszennyezték volna a szentélyt a könnyeikkel és a búsongásukkal. Mintha azt mondta volna: a bűnázdozat egyik része valóban nekünk volt fenntartva élelem gyanánt, de helyesen nem részesülhetünk abból, csak jókedvűen és hálaadással. A közeli hozzátartozó elhunytá miatti gyász azonban nem engedte ezt meg. Ez azonban nem volt jogos védekezés, mert inkább szembe kellett volna szállnia a testi érzelmekkel, hogy az otthonát érő csapás ne hátráltassa őt az Isten szolgálatában. Mivel azonban a zavarodottságában a félelme könyörületre méltó volt, Mózes megbocsát neki, és azt olvassuk, hogy lecsillapodik, mert kisebb gonosszággal találta magát szembe, mint amekkorát feltételezett.

Numeri 1

4Móz1:1-54

1. Szóla pedig az Úr Mózesnek a Sinai pusztájában, a gyülekezet sátorában, a második hónapnak elsején, az Égyiptom földéből való kijövetelök után a második esztendőben, mondván:

2. Vegyétek számba Izráel fiainak egész gyülekezetét, az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, minden férfiút főről főre,

3. Húsz esztendőstől fogva és feljebb, mindent, a ki hadba mehet Izráelben; számláljátok meg őket az ő seregök szerint, te és Áron.

4. És legyen veletek egy-egy férfiú mindenik törzsből, mindenik feje legyen az ő atyái házának.

5. Ezek pedig a férfiak nevei, a kik veletek legyenek: Rúbenből Elisúr, Sedeúrnak fia.

6. Simeonból Selúmiel, Surisaddainak fia.

7. Júdából Naasson, Amminádábnak fia.

8. Izsakhárból Néthánéel, Suárnak fia.

9. Zebulonból Eliáb, Hélonnak fia.

10. József fiai közül: Efraimből Elisama, Ammihudnak fia; Manasséből Gámliel, Pédasurnak fia.

11. Benjáminból Abidán, Gideóni fia.

12. Dánból Ahiézer, Ammisaddai fia.

13. Áserből Págiel, Okránnak fia.

14. Gádból Eleásaf, Déhuelnek fia.
15. Nafthaliból Akhira, Enánnak fia.
16. Ezek a gyülekezetnek hivatalosai, az ő atyjok törzseinek fejei, Izráel ezereinek is fejei ők.
17. Maga mellé vevé azért Mózes és Áron e férfiakat, a kik név szerint is előszámláltattak vala.
18. És összegyűjték az egész gyülekezetet a második hónapnak első napján; és vallást tőnek az ő születésökről, az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb főről főre.
19. A miképen megparancsolta vala az Úr Mózesnek, úgy számlálá meg őket a Sinai pusztájában.
20. Valának pedig Rúbennek, Izráel elsőszülöttének fiai, azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, főről főre, minden férfiú, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
21. A kik megszámláltattak a Rúben törzséből: negyvenhat ezer és ötszáz.
22. Simeon fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, az ő megszámláltjai, a neveknek száma szerint, főről főre, minden férfiú, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
23. A kik megszámláltattak Simeon törzséből: ötvenkilencz ezer és háromszáz.
24. Gád fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
25. A kik megszámláltattak Gád törzséből: negyvenöt ezer és hatszáz ötven.
26. Júda fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
27. A kik megszámláltattak Júda törzséből: hetvennégy ezer és hatszáz.
28. Izsakhár fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
29. A kik megszámláltattak Izsakhár törzséből: ötvennégy ezer és négyszáz.
30. Zebulon fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
31. A kik megszámláltattak Zebulon törzséből: ötvenhét ezer és négyszáz.
32. József fiaiból Efraim fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
33. A kik megszámláltattak Efraim törzséből: negyvenezer és ötszáz.
34. Manasse fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
35. A kik megszámláltattak Manasse törzséből: harminczkét ezer és kétszáz.
36. Benjámin fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
37. A kik megszámláltattak Benjámin törzséből: harminczöt ezer és négyszáz.
38. Dán fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a nevek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;

39. A kik megszámoltattak Dán törzséből: hatvankét ezer és hétszáz.
40. Áser fiai közül azoknak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
41. A kik megszámoltattak Áser törzséből: negyvenegy ezer és ötszáz.
42. A Nafthali fiainak szülöttei az ő nemzetségeik szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint, a neveknek száma szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető;
43. A kik megszámoltattak a Nafthali törzséből: ötvenhárom ezer és négyszáz.
44. Ezek azok a megszámoltattak, a kiket megszámoltak Mózes és Áron és Izráel fejedelmei, tizenkét férfiú; egy-egy férfiú vala az ő atyáiknak házanépéből.
45. Valának azért mindnyájan, a kik megszámoltattak az Izráel fiai közül az ő atyáiknak háznépe szerint, húsz esztendőstől fogva és feljebb, minden hadba mehető az Izráelben;
46. Valának mindnyájan a megszámoltattak: hatszáz háromezer és ötszáz ötven.
47. De a lévíták az ő atyáiknak háznépe szerint nem számláltattak közéjük.
48. Mert szólott vala az Úr Mózesnek, mondván:
49. Csak a Lévi törzsét ne vedd számba, és azokat ne számláld Izráel fiai közé;
50. Hanem a lévítákat rendeld a bizonyság hajlékához, és minden edényéhez, és minden ahhoz valókhöz; ők hordozzák a hajlékot, és annak minden edényét, és ők szolgáljanak mellette, és a hajlék körül táborozzanak.
51. És mikor a hajléknak elébb kell indulni, a lévíták szedjék azt szét, mikor pedig megáll a hajlék, a lévíták állassák azt fel, az idegen pedig, a ki oda járul, meghaljon.
52. És tábort járjanak Izráel fiai kiki az ő táborában, és kiki az ő zászlója alatt, az ő seregeik szerint.
53. A lévíták pedig tábort járjanak a bizonyság hajléka körül, hogy ne legyen harag Izráel fiainak gyülekezetén; és megtartsák a lévíták a bizonyság hajlékának őrizetét.
54. Cselekedének azért az Izráel fiai mind a szerint, a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek, úgy cselekedének.

1. *Szóla pedig az Úr Mózesnek a Sinai pusztájában.* Jóllehet ez a nép első megszámolása, amiről beszámolót olvasunk, mégis, miután Isten már adót vetett ki minden egyes személyre, melynek nagyságát szintén feljegyezték, ebből arra következtetünk, hogy valójában itt a második népszámlálásról van szó. A nép második megszámolásának pedig az volt az oka, hogy nem sokára felszedték a sátraikat a Sinai pusztaságában, és elindultak birtokba venni az ígéret földjét. Mivel azonban az istentelenségük meggátolta őket ebben, volt egy harmadik népszámlálás is közvetlenül az előtt, hogy ténylegesen az ígéret földjére léptek volna, mégpedig azzal a céllal, hogy az összehasonlításból kiderüljön, milyen csodálatosan maradt fenn a nép az új generáció felnevelésével, dacára a megannyi csapásnak és mészárlásnak. Nagy részüket ugyanis lemészárolták, de mégis majdnem ugyanannyian voltak, mint annakelőtte.

Továbbá azt is meg kell jegyezni, hogy a népet csak Isten parancsára számolták meg azért, hogy Ő így fejezhesse ki legfőbb uralmát felettük. A népszavazás módját pedig úgy választották meg, hogy ne legyen kavargás a rangok között akár csalás, akár szabálytalanság miatt. Ez volt az oka annak, hogy minden törzsnek megvolt a maga felügyelője, nehogy bárki olyan törzshöz csapódjon, melyhez nem tartozik. Ezt pedig konkrétan bizonygatja is, mert ellenkező esetben sokan azt gyaníthatták volna, hogy ekkora tömeg aligha választható szét osztályokra teljes bizonyossággal, így a teljes létszámot hiba nélkül kell megállapítani.

20. *Valának pedig Rúbennek, Izráel elsőszülöttének fiai.* Ha bárki kötekedő azt állítaná, hogy egy család nem növekedhet 250 év alatt ekkora mértékben, s így vetik el bizonytalanként azt, ami felülmúlja a természet megszokott szabályait, akkor észben kell tartanunk, amit már mondtam, nevezetesen hogy miután ez a növekedés Isten hatalmán múlt, semmi sem abszurdabb, mint a szokásos szabályokkal mérni azt. A lélek szándéka ugyanis az, hogy a szemünk elé tárja Isten hihetetlen hatalmát egy látványos és jeles csodában. Emellett ha összevetjük Ruben törzsét néhány másikkal, akkor a létszámában megmutatja bizonyos jeleit az átoknak, s ebből kikövetkeztethetjük, hogy Ruben elveszítette az elsőszülöttségi jogot. Simeon, Izsakhár, Zebulon, Dán és Naftali törzsei ugyanis nagyobbak voltak a létszámukban, s egyedül az egyik legfiatalabbtól, Józseftől származó utódok létszáma majdnem a duplája volt az övének. Isten áldása azonban a leglátványosabb Júda törzsében Jákob prófécijának megfelelően, mert azzal a kiváltsággal mondhatni máris elnyerte az elsőszülöttség és az elsőség jogát, hogy létszámban felülmúlta az összes vezető törzset.

47. *De a lévíták az ő atyáiknak háznépe szerint.* Később majd valóban látjuk, hogy őket is megszámlálták, de Mózes úgy érti: nem foglaltattak bele a nép általános népszámlálásába, mert Isten a saját tulajdonául választotta őket, s ezzel elkülönítette a nép többi részétől. Azt írja tehát, hogy „nem számláltattak” a többiek közé úgy, hogy válogatás nélkül részét képezzék a tömegnek. S nehogy bárki azt vesse ennek ellenébe, hogy Mózes becsvágyó módon járt el, amikor a saját törzsét ilyen rendkívüli megkülönböztetésben részesítette, ő kijelenti: nem spontán módon cselekedett, hanem Isten parancsára sorolta a lévítákat külön osztályba. A fordítók ugyanis tévesen fordítják ezt az igeszakaszt így: „És szólott vala az Úr Mózesnek”,¹¹¹⁹ mintha azt jelentette volna ki, hogy Lévi törzsét először elkülönítették, mikor a nép létszámát megállapították, mert abszurd lenne elhagyni egy részt, ha Isten nem mondta volna már ki. Mózes tehát arról beszél, miért hagyta ki a saját törzsét: azért, mert Isten a sátor szolgálatainak ellátására szentelte a lévítákat. Ha pedig nem volt törvényes bárki számára válogatás nélkül hordozni, vagy felállítani a sátrat, akkor a szentségét erősítette meg ez a jelkép, mert a vallást nem nagyon tartották volna tiszteletben, ha válogatás nélkül mindenkinek megengedett lett volna a szent dolgokba avatkozni. Emellett az izraelitákat arra emlékeztette, hogy kivétel nélkül valamennyien méltatlanok voltak a megjelenésre Isten előtt, amikor ki lettek tiltva a szentélyből. A méltóság viszont, amiben az egyik törzs részesült, nem képezte a dicsekedés alapját, mert pusztán Isten jótetszésén múlt. Isten adta tehát a lévítáknak a hozzáférést a sátorához, de nem azért, mert bármiféle saját érdemükkel kiérdemelték ezt a megtiszteltetést, hanem hogy bizonyossága legyen az Ő ingyenes kegyességének. Egyidejűleg ebben a képben bemutatja Krisztus jövőbeli papságát is, hogy a hívők biztosak lehessenek benne: a Közbenjáró, Aki által odajárulhatnak Istenhez, az emberi fajból származik. Ezért jelenti ki Isten Ézsaiás által, hogy a nép általános és szétszóródott tömegéből választotta a lévítákat Krisztus királysága alá (Ézs66:21). Ami a *hivatalukat* illeti, azt keressük a maga helyén.

Deuteronomium 10

5Móz10:8-9

8. Abban az időben választá ki az Úr a Lévi törzsét, hogy hordozza az Úr szövetségének ládáját, és hogy az Úr előtt álljon, és néki szolgáljon, és hogy áldjon az ő nevében mind e napig.

9. Ezért nem volt része és öröksége a Lévinek az ő atyafiaival; az Úr az ő öröksége, a miképen megmondotta vala néki az Úr, a te Istened.

¹¹¹⁹ Például a Vulgata.

8. *Abban az időben választá ki az Úr a Lévi törzsét.* Mózes nem pontosan tartja be az időrendi sorrendet abban a fejezetben, ahol ez az igeszakasz szerepel, mert elegendőnek tartotta itt és ott összeszedni azt, ami szükséges volt az általános buzdítása befejezéséhez. E történet felidézésének valóban az volt a célja, hogy senki ne próbálja meg Isten sérthetetlen rendeletét megszegni gögből és vakmerőségből. Ezért, hogy Lévi törzsének méltósága ne szüljön irigységet, bizonyosságot tesz róla, hogy ennek Isten a Szerzője. A „mind e mai napig” látszólag azokra az esetekre utal, melyekben Isten kimutatta a kegyességét a lévíták iránt, nehogy utóbb hasonló versengés támadjon. A többi másutt már magyaráztuk.

Numeri 2

4Móz2:1-34

1. És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:
2. Az Izráel fiai, kiki az ő zászlója alatt, az ő atyáik háznépének jeleivel járjon tábort, a gyülekezet sátora körül járjon tábort annak oldalai felől.
3. Így járjanak pedig tábort: Keletre naptámadat felől Júda táborának zászlója az ő seregeivel; és Júda fiainak fejedelme Naasson, Amminádáb fia.
4. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: hetvennégy ezer és hatszáz.
5. Mellette pedig tábort járjon Izsakhár törzse, és Izsakhár fiainak fejedelme Néthánéel, Suárnak fia.
6. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: ötvennégy ezer és négyszáz.
7. Zebulon törzse, és Zebulon fiainak fejedelme Eliáb, Hélon fia.
8. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: ötvenhét ezer és négyszáz.
9. Mindnyájan, a kik megszámlálva voltak Júda táborában: száz nyolcvanhat ezer és négyszáz, az ő seregeik szerint. Ezek induljanak előre.
10. Rúben táborának zászlója legyen dél felől az ő seregeivel, és Rúben fiainak fejedelme Elisúr, Sedeúr fia.
11. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: negyvenhat ezer és ötszáz.
12. Mellette pedig tábort járjon Simeon törzse, és Simeon fiainak fejedelme: Selúmiel, Surisaddai fia.
13. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: ötvenkilencz ezer és háromszáz.
14. Azután Gád törzse, és Gád fiainak fejedelme: Eliásáf, a Réuel fia.
15. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: negyvenöt ezer és hatszáz ötven.
16. Mindnyájan, a kik megszámlálva voltak Rúben táborában: száz ötvenegy ezer és négyszáz ötven az ő seregeik szerint. Ezek másodszorra induljanak.
17. Azután induljon a gyülekezet sátora, a lévíták táborával, a táboroknak közepette: A miképen tábort járnak, a képen induljanak, kiki az ő helyén, az ő zászlója mellett.
18. Efraim táborának zászlója az ő seregeivel nyugot felé legyen, és Efraim fiainak fejedelme: Elisáma, Ammihud fia.
19. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: negyven ezer és ötszáz.
20. És ő mellette legyen Manasse törzse, és Manasse fiainak fejedelme Gámliel, Pédasur fia.
21. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik, harminczkét ezer és hétszáz.
22. Azután legyen Benjámin törzse és Benjámin fiainak fejedelme: Abidám, Gideóni fia.

23. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: harminczöt ezer és négyszáz.
24. Mindnyájan a kik megszámlálva voltak Efraim táborában, száz nyolczezer és száz az ő seregeik szerint. Ezek harmadszorra induljanak.
25. Dán táborának zászlója legyen észak felől az ő seregeivel, és a Dán fiainak fejedelme: Ahiézer, Ammisaddai fia.
26. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: hatvankét ezer és hétszáz.
27. Mellette pedig tábort járjon Áser törzse, és Áser fiainak fejedelme: Págiel, az Okhrán fia.
28. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: negyvenegy ezer és ötszáz.
29. Azután legyen Nafthali törzse, és Nafthali fiainak fejedelme: Akhira, Enán fia.
30. Az ő serege pedig, vagyis az ő megszámláltjaik: ötvenhárom ezer és négyszáz.
31. Mindnyájan, a kik megszámlálva voltak Dán táborában, száz ötvenhét ezer és hatszáz; utóljára induljanak az ő zászlóik szerint.
32. Ezek Izráel fiainak megszámláltjai az ő atyáiknak háznépei szerint; mindnyájan, a kik megszámlálva voltak táboronként, az ő seregeik szerint: hatszáz háromezer ötszáz és ötven.
33. De a lévíták nem voltak számba véve Izráel fiai között, a mint megparancsolta volt az Úr Mózesnek.
34. És cselekedének Izráel fiai mind a szerint, a mint parancsolta volt az Úr Mózesnek: aképen járának tábort, az ő zászlóik szerint, és úgy indulának, kiki az ő nemzetsége szerint, az ő atyáiknak háznépe szerint.

1. *És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak.* Ennek a csapatokra osztásnak a viták megelőzését kellett szolgálania. Miután az ember számára oly természetes a becsvágy, ezért ha nem Isten helyezett volna mindenkit így a maga helyére, mindenki civakodott volna a megtiszteltetést jelentő helyekért. Fájdalmas lett volna Ruben, az elsőszülött családja számára lemondani a méltóságáról, s még ha béketűrő módon alá is vetették volna magukat a rájuk szabott büntetésnek, akkor is a legalantasabb helyet kellett volna elfoglalniuk, mint gyalázatra ítéltnek. Viták származtak volna az ágyasok gyermekeit illetően is, mert nem gondolták volna következetesnek, hogy akik Leától és Ráhelelől származnak, azoknak át kell engedniük neki a fő helyeket. Emellett amilyen arányban nagyobb volt a létszámuk, olyan mértékben érezték volna magukat sértetteknek, ha nem előztek volna meg másokat.

Így például Simeon gyermekei soha nem túrték volna, hogy Ruben zászlaja alá sorolják be őket. S vita támadt volna Efraim és Manassé gyermeki között is. Isten ezért azonnal elejét vette minden efféle civakodásnak úgy rendezvén el a csapataikat, hogy mindenki ismerte a saját csapatát. Következésképpen Júda, jóllehet Lea negyedik fia, kapta az első zászlót a megtiszteltetés jeleként, hogy ily módon előre betölthesse Jákob próféciaját. Az a két törzs egyesült vele, akik szántszándékkal alávetették magukat az uralmának: Izsakhár és Zebulon, mert ők annak a szolgálónak a gyermekeitől származtatták az eredetüket, akit Lea a maga helyére állított.¹¹²⁰

Jóllehet Rubent megfosztották az elsőszülöttségi jogtól, ám hogy mégis maradjon némi vigasztalás az utódainak, a második zászló alá sorolták be. Két olyan törzs került mellé,

¹¹²⁰ Ritka elnézés ez Kálvin részéről, mely még a francia változatba is belekerült: „Parque qu’elles estoient descendues de la chambrière de Léa”, mivel Lea szolgálóleányától származtak. Talán még furcsább, hogy Attersoll a Mózes negyedik könyvéhez írott kommentárjában Kálvint követve szintén elfogadta: „Ő (Júda) volt Jákón negyedik fia Leától, akihez további két törzs csatlakozott, akiknek a legtöbb okuk volt betagozódni az irányítása alá. Zebulon és Izsakhár ugyanis Lea szolgálójának, Zilpának a fiai voltak, akit Lea adott a férjének, a saját helyére állítván őt.” Aligha kell emlékeztetnem az olvasókat arra, hogy Gád és Áser voltak Zilpa fiai, Zebulon és Izsakhár pedig Leáé.

akik a kapcsolatuknál fogva nem elleneztek, hogy az ő parancsnoksága alatt harcoljanak: Simeon, az édestestvére törzse, valamint Gádé, aki szintén Lea szolgálójától származott.

Istennek a tekintélyével volt szükséges közbeavatkozni, hogy két törzs egy vezető, József alatt egyesüljön, mert ellenkező esetben a dolog vitatkozáshoz vezethetett volna, mert az egyenlőtlenség önmagában is felháborító volt, s úgy tűnhetett, az a család a többiek gyalázatára emelkedett magasra. Emellett Manassé gyermekei, akik a természet törvényénél fogva voltak felsőbbrendűek, soha nem lettek volna hajlandók engedelmeskedni isteni rendelet nélkül. Ez a megosztás azonban nem lett volna jobban megformálható, mint Ráchel fiaiból, mert a vérrokonságuk közelebbi volt. Éles vita támadhatott volna a negyedik csoportban is a vezetőségért, mert nem volt igazságos, hogy egy szolgáló fia váljon vezetővé. Ezért részesült előnyben Lea törvényes fia, különösen azért, mert Benjámin olyan páratlanul szerette Jákob, valamennyiük közös atyja.¹¹²¹ Isten egyedüli akarata valóban elégséges, sőt több mint elégséges volt arra, hogy minden vitának elejét vegye. Mivel azonban Isten úgy döntött, hogy inkább kedves és atyai módon uralkodik felettük, semmint zsarnokian, ezért inkább igazodott a kívánságaikhoz, semhogy kényszerítette volna őket. Mivel azonban pusztán emberi döntésekkel semmiképpen sem lehetett volna elejét venni a civakodásnak, a fejezet végén megint elmondja, hogy Mózes mindent csak Isten parancsára tett. Egyidejűleg a nép engedelmességét is megemlíti: a beleegyezésekkel erősítették meg, hogy Mózes Isten igazi és hűséges szolgája. Ez az engedelmesség ugyanis az Isten iránti kegyesség elválaszthatatlan társa: bármit is javasolnak az Ő elfogadott szolgálói, azt a népnek tisztelettel el kell fogadnia.

Numeri 3

4Móz3:1-51

1. Ezek pedig Áronnak és Mózesnek szülöttei azon a napon, a melyen szólott az Úr Mózesnek a Sinai hegyen;

2. Ezek az Áron fiainak nevei: Az elsőszülött Nádáb, azután Abihú, Eleázár és Ithamár.

3. Ezek Áron fiainak, a felkenetett papoknak nevei, a kiket papi szolgálatra avattak fel.

4. De Nádáb és Abihú meghala az Úr előtt, mikor idegen tűzzel áldozának az Úr előtt a Sinai pusztájában, fiaik pedig nem valának nékik. Eleázár és Ithamár viselék azért a papságot, Áronnak, az ő atyjoknak színe előtt.

5. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:

6. Hozd elő Lévi törzsét, és állasad Áron pap elé, hogy szolgáljanak néki.

7. És ügyeljenek az ő ügyére, és az egész gyülekezet ügyére a gyülekezet sátora előtt, hogy végezdhessék a hajlék körül való szolgálatot.

8. Ügyeljenek pedig a gyülekezet sátorának minden eszközére is, és Izráel fiainak ügyeire is, hogy végezdhessék a hajlék körül való szolgálatot.

9. És adjad a lévítákat Áronnak és az ő fiainak; mert valóban néki adattak Izráel fiaitól.

10. Áront pedig és az ő fiait rendeld föléljök, hogy őrizzék az ő papságukat; és ha idegen járulna oda, haljon meg.

¹¹²¹ Attersoll látszólag helyesen, bár kissé furcsán értelmezte itt Kálvin szavainak jelentését, mely egyébként nem lenne túl világos: „Ebből zűrzavar és titkos féltékenység származhatott volna, de mindenki megnyugodott és kiegyezett Isten konkrét parancsára, Aki Dánhoz kapcsolta Naftalit, anyja fiát (mert mindketten Bilha, Ráchel szolgálójának fiai voltak), és Ásert, Lea szolgálójának Zilpának a fiát. – *Kommentár Mózes negyedik könyvéhez* a maga helyén.

11. Szóla azután az Úr Mózesnek, mondván:
12. Ímé én kiválasztottam a lévítákat Izráel fiai közül, minden elsőszülött helyett, a mely az ő anyjának méhét megnyitja Izráel fiai között: azért legyenek a lévíták enyéim.
13. Mert enyém minden elsőszülött; a mikor megöltem minden elsőszülöttet Égyiptom földén, magamnak szenteltem minden elsőszülöttet Izráelben; akár ember, akár barom, enyéim legyenek: én vagyok az Úr.
14. Szóla azután az Úr Mózesnek a Sinai pusztájában, mondván:
15. Számláld meg Lévi fiait az ő atyáiknak háznépe szerint, az ő nemzetségeik szerint; egy hónapostól fogva, és azon felül minden fineműt számlálj meg.
16. Megszámlálá azért Mózes őket az Úr szava szerint, a miképen meghagyott vala néki.
17. És ezek voltak a Lévi fiai az ő neveik szerint: Gerson, Kéhát és Mérári.
18. Ezek pedig a Gerson fiainak nevei az ő nemzetségek szerint: Libni és Simhi.
19. Továbbá a Kéhát fiai az ő nemzetségek szerint: Amrám és Iczhár, Hebron és Uzziél.
20. A Mérári fiai pedig az ő nemzetségek szerint: Makhli és Músi. Ezek a Lévi nemzetségei, az ő atyáiknak háznépe szerint.
21. Gersontól valók a Libni nemzetsége és a Simhi nemzetsége; ezek a Gersoniták nemzetségei.
22. Az ő megszámláltjaik, az egy hónapostól fogva és feljebb minden fineműnek száma szerint, az ő megszámláltjaik: hétezer és ötszáz.
23. A Gersoniták nemzetségei a hajlék megett járjanak tábort nyugot felől.
24. És a Gersoniták atyái háznépének fejedelme legyen Eliásáf, a Láél fia.
25. A Gerson fiainak tiszte pedig: ügyelni a gyülekezet sátorában, a hajlékra, a sátorra, annak takarójára, és a gyülekezet sátora nyílásának leplére.
26. Továbbá a pitvarnak szőnyegeire, és a pitvar nyílásának leplére, a mely van a hajlékon és az oltáron köröskörül, és annak köteleire, és minden azzal járó szolgálatra.
27. Kéháttól való pedig az Amrám nemzetsége, az Iczhár nemzetsége, a Hebron nemzetsége és az Uzziél nemzetsége: Ezek Kéhátnak nemzetségei.
28. Minden fineműnek száma szerint, egy hónapostól fogva és feljebb, nyolczezeren és hatszázan valának a szenthelynek őrizői.
29. A Kéhát fiainak nemzetségei a hajlék oldala mellett dél felől járjanak tábort.
30. És a Kéhátiták nemzetségének, az ő atyái háznépének fejedelme legyen Elisáfán, Uzziélnek fia.
31. Az ő tisztök pedig, ügyelni a ládára, az asztalra, a gyertyatartóra, az oltárookra és a szenthelynek edényeire, a melyekkel szolgálnak, és a takaróra, és minden azzal járó szolgálatra.
32. Továbbá a lévíták fejedelmeinek fejedelme legyen Eleázár, Áron pap fia: a szenthelyre ügyelőknek előljárója.
33. Méráritól való a Makhli és Músi nemzetségei; ezek a Mérári nemzetségei.
34. Az ő megszámláltjaik pedig minden fineműnek száma szerint, egy hónapostól fogva és feljebb: hatezer és kétszáz.
35. És a Mérári nemzetségének, az ő atyái háznépének fejedelme legyen Suriel, az Abihail fia; a hajléknak észak felől való oldala mellett járjanak tábort.
36. A Mérári fiainak pedig tisztök legyen felügyelni: a hajlék deszkáira, annak reteszlúdraira, oszlopaira és annak talpaira, minden edényeire és minden azzal járó szolgálatra;
37. Továbbá a pitvar körül való oszlopokra és azoknak talpaira, szegeire és köteleire.

38. A hajlék előtt keletre, a gyülekezet sátora előtt naptámadat felől, Mózes, Áron és az ő fiai járjanak táborn, a kik felügyelnek a szenthely szolgálatára, és Izráel fiainak ügyeire; ha pedig idegen járulna oda, haljon meg.

39. A lévíták minden megszámláltja, a kiket Mózes és Áron az Úr rendeletére nemzetségenként számláltak vala meg, minden finemű, az egy hónapostól fogva és feljebb: huszonkét ezer.

40. És monda az Úr Mózesnek: Számláld meg Izráel fiainak minden finemű elsőszülöttét, egy hónapostól fogva és feljebb, és pedig névszerint számláld meg őket.

41. És válaszd a lévítákat nékem (én vagyok az Úr) az Izráel fiai közül való minden elsőszülött helyett; és a lévíták barmait, Izráel fiai barmainak minden első fajzása helyett.

42. Megszámlálá azért Mózes, a mint parancsolta vala néki az Úr, Izráel fiainak minden elsőszülöttét.

43. És lőn minden finemű elsőszülött a nevek száma szerint, egy hónapostól fogva és feljebb, az ő megszámláltjaik: huszonkét ezer kétszáz és hetvenhárom.

44. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

45. Válaszd a lévítákat az Izráel fiai közül való minden elsőszülött helyett; és a lévíták barmait az ő barmaik helyett, és legyenek enyéim a lévíták. Én vagyok az Úr.

46. A mi pedig a kétszáz és hetvenháromnak megváltását illeti, a kik felül vannak a lévítákon Izráel fiainak elsőszülöttei közül:

47. Végy öt-öt siklust fejenként; a szent siklus szerint vedd azt, (húsz géra egy siklus).

48. És add azt a pénzt Áronnak és az ő fiainak, váltságul a köztök lévő számfelettiekért.

49. Bevevé azért Mózes a váltságpénzt azoktól, a kik felül voltak a lévítáktól megváltottakon.

50. Izráel fiainak elsőszülöttitől vevé be e pénzt: ezer háromszáz és hatvanöt siklust, a szent siklus szerint.

51. És adá Mózes a megváltottaknak pénzét Áronnak és az ő fiainak, az Úr rendelete szerint, a miképen parancsolta az Úr Mózesnek.

1. *Ezek pedig Áronnak és Mózesnek szülöttei.* Most külön felsorolja a lévítákat, de mielőtt elkezdené a létszámukat kijelenteni, röviden utal arra, amiről korábban részletesen beszámolt, miszerint Áron négy fia közül csak ketten éltek túl az atyjukat, mert Nádáb és Abihu elszenveték a hanyagságuk büntetését, amivel beszennyezték az áldozatot. A hat igeverset,¹¹²² amit Mózes beszúr, már magyaráztuk a maga helyén. Lévi törzsének méltóságát magasztalja itt fel, amikor Isten az elsőszülöttekhez hasonlítja a lévítákat. A feladataik elosztására is kitér,¹¹²³ mivel azonban ezek a dolgok összekapcsolódnak a népszámlálással, és a tábor felállításával, én a legjobbnak láttam a közvetlenül előzőekhez fűzni, mert ellenkező esetben megszakadt volna a történet. S valóban, az általam követett rendben az egyes családok feladatai csak futólag vannak megemlítve, hogy mindenki ismerhesse a maga helyét.

12. *Ímé én kiválasztottam a lévítákat.* Kicsit később majd világosabban meglátjuk, miért követeli az egyik törzset Magának Isten: most csak annyit mutat meg, hogy a lévíták jogosan tartoznak Hozzá, mert speciális kiváltság folytán a nép elsőszülöttei megmenekültek

¹¹²² Az 5-10. versek.

¹¹²³ “Quant a ce que Moyse touche ici des charges particulières de chacune famille, combien que cela concerne le service duquel il a este traité sur le Seconde Précepte, toutefois je n’ay peu aucunement faire, que de la mettre ici, afin que le fil de l’histoire ne fust point rompu”, a Mózes által az egyes családok konkrét feladataira tett utalást illetően, jóllehet ez a második parancsolat alatt tárgyalt szolgálatra vonatkozik, én mégsem tehettem mást, mint ide szúrtam be, hogy a történet fonala ne szakadjon meg. – Francia.

az egyiptomiak megsemmisítésének idején. Isten tehát azt jelenti ki, hogy azokat, akiknek az élete ilyen kegyelmes módon megtartatott, Ő vásárolta meg saját Magának. Ezért tehát megvolt az ingyenes lehetősége Magának megtartani minden törzs elsőszülöttjét. S nem kevésbé volt arra szabadsága, hogy csak a nép tizenketted részét¹¹²⁴ vegye el Magának egyetlen törzsből. Azaz, elvágja a panaszkodás minden fogódzóját, mivel tűrhetetlen hálátlanság lenne kivonni az Ő felügyelete alól azokat, akiket csodálatos módon megszabadított. Ezért mondja, hogy ők nem pusztultak el az általános mészárlásban, hogy Magához köthesse őket.

15. *Számláld meg Lévi fiait az ő atyáiknak háznépe szerint.* Most a törzs felsorolása következik, kezdve Lévi három fiával: Gerson, Kéhát és Mérári, akiktől utóbb rengeteg család származott. Meg kell azonban jegyezni, hogy valamennyien meg lettek számlálva egészen a legfiatalabb újszülöttekig, miközben a nép többi része esetében csak azokat vették számba, akik elmúltak húsz évesek. Ebből kiderül, hogy ez volt a legkisebb törzs. Az újszülöttek beleszámolásával azonban Isten az igazságos arányt akarta fenntartani, amint azt majd látjuk. Ha ugyanis csak a húsz évnél idősebbeket vetette volna számba, akkor nem vált volna ismertté, hány elsőszülött volt, s így a pénzbeli megváltásuk bizonytalan lett volna. Ezzel az elnézéssel a népnek készségesebbnek kellett volna lennie az adó megfizetésére a létszám felettiekért, mert miután elvégezték a számolást, s kiderült, hogy mennyivel kisebb a létszámuk a megkövetelnél, Isten joggal követelte, hogy azokat pénzben váltsák meg, akik amúgy átkerültek volna az elsőszülötteket képviselő törzshöz. Az pedig a rosszindulat cselekedete lett volna, ha elutasítják, amit Isten követelt, amikor pedig Ő önkéntesen egyezett bele egy ilyen igazságos egyezségbe. Volt másik oka is, amiért a lévítákat másokkal ellentétben a csecsemőktől kezdve vették bele a népszámlálásba: nem volt tudniillik szükséges, hogy ők is hadra foghatók legyenek, amikor Isten a nép többi részéből sorozott be Magának katonákat, akik aztán a fegyvereket hordozták.

17. *És ezek voltak a Lévi fiai az ő neveik szerint.* Ebből kiderül, hogy Lévi törzse másokhoz hasonlóan bámulatos fejlődést mutatott a kicsiny és megvetendő kezdetekhez viszonyítva, hiszen ő maga csak három fiút nemzett, akik közül Gerzonnak és Mérárinak két-két, míg Kéhátnak négy fia volt. Így ki várhatott volna akkora növekedést, hogy tizenkét ember ilyen rövid idő alatt annyi ezerre gyarapodjon? Ám így működik erőteljesen a gyengeség látszata alatt Isten munkája, hogy az Ő dicsősége annál látványosabb lehessen. Az pedig, hogy Kéhát családját támogatta a többiekénél jobban, s nemcsak Áron papságában, hanem a közös szolgálatukban is, az az Ő ingyenes jótetszésének forrásából származott, mint magának Mózesnek az elhívása is. Ő tehát, Aki ezzel a megtisztelő hivatallal emelte Mózeszt méltóságra, az ő kedvéért kegyes volt Kéhát családjával is. De nehogy meggyanúsítsák becsvággyal, vagy alkalmat adjon az istenteleneknek a rágalmazásra, Isten úgy döntött, hogy Mózes fiainak meg kell maradniuk a lévíták közönséges helyzetében.

45. *Válaszd a lévítákat az Izráel fiai közül való minden elsőszülött helyett.* Következik az ellentételezés, amiről beszéltem: mivel az Istent megillető teljes részt nem lehetett megtalálni Lévi törzsében, azt valahonnan máshonnan kellett pótolni. Miután tehát a lévíták, csecsemők és felnőttek egyaránt kétszázhetvenhárommal kevesebben voltak, mint Izrael tizenkét törzsének elsőszülöttei, Isten azt követelte, hogy öt sékelt fizessenek személyenként. Máshol már láttuk, hogy a szent sékel tulajdonképpen a közönségesnek a duplája volt.

Numeri 4

4Móz4:1-2, 21-23, 29-30, 34-49

¹¹²⁴ “Moins que la douzième partie”, kevesebb, mint a tizenkettedét. — Francia.

1. És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:
2. Vedd számba a Kéhát fiait Lévi fiai közül nemzetségenként, az ő atyjoknak háznépe szerint.
3. Harmincz esztendőstől és azon felül az ötven esztendősig mindenkit, a ki szolgálatra való, hogy munkálkodjék a gyülekezet sátorában.
21. Szóla ezután az Úr Mózesnek, mondván:
22. Vedd számba a Gerson fiait is az ő atyjoknak háznépe szerint, az ő nemzetségek szerint.
23. A harmincz esztendőstől és azon felül az ötven esztendősig számláld meg őket; mindenkit, a ki szolgálatot teljesíteni való, hogy szolgálaton a gyülekezet sátorában.
29. A Mérári fiait is az ő nemzetségeik szerint, az ő atyjoknak háznépei szerint számláld meg.
30. A harmincz esztendőstől és annál feljebb az ötven esztendősig számláld meg őket; mindenkit, a ki szolgálatra való, hogy szolgálatot végezzen a gyülekezet sátorában.
34. És megszámlálá Mózes és Áron és a gyülekezet fejedelmei a Kéhátiták fiait, az ő nemzetségek szerint és az ő atyjoknak háznépe szerint,
35. A harmincz esztendőstől és annál feljebb, az ötven esztendősig mindenkit, a ki szolgálatra való, hogy szolgáljon a gyülekezet sátorában.
36. Vala pedig azoknak száma az ő nemzetségeik szerint: kétezer hétszáz és ötven.
37. Ezek a Kéhátiták nemzetségeinek megszámláltjai, mindazok, a kik szolgálnak vala a gyülekezet sátorában, a kiket megszámlált Mózes és Áron az Úrnak parancsolatja szerint, a Mózes keze által.
38. A Gerson fiainak száma az ő nemzetségeik szerint, és az ő atyáiknak háznépe szerint.
39. A harmincz esztendőstől és azon felül az ötven esztendősig mindazok, a kik szolgálatra valók, hogy szolgáljanak a gyülekezet sátorában.
40. Azoknak száma az ő nemzetségek szerint, az ő atyjoknak háznépe szerint: kétezer hatszáz és harmincz.
41. Ezek a Gerson fiai nemzetségeinek megszámláltjai, a kik mindnyájan szolgálnak a gyülekezet sátorában, a kiket megszámlált Mózes és Áron az Úrnak beszéde szerint.
42. A Mérári fiai nemzetségeinek száma az ő nemzetségei szerint, az ő atyjoknak háznépe szerint;
43. A harmincz esztendőstől és azon felül az ötven esztendősig mindazok, a kik szolgálatra valók, hogy szolgáljanak a gyülekezet sátorában;
44. Ezeknek száma az ő nemzetségeik szerint: háromezer és kétszáz.
45. Ezek a Mérári fiai nemzetségeinek megszámláltjai, a kiket megszámlált Mózes és Áron az Úrnak beszéde szerint, a Mózes keze által.
46. Mindnyájan a megszámláltatott lévíták, a kiket megszámlált Mózes és Áron, és Izráel fejedelmei az ő nemzetségeik és atyjoknak háznépe szerint;
47. A harmincz esztendőstől és azon felül az ötven esztendősig, a kik csak alkalmasak a szolgálatra, a szolgálatnak gyakorlására, és a továbbvitelnél való szolgálatra a gyülekezetnek sátorában;
48. Ezeknek száma lőn nyolczezer ötszáz és nyolczvan.

49. Az Úrnak beszéde szerint számlálták meg őket a Mózes keze által kit-kit az ő szolgálata szerint, és az ő vinni való terhe szerint. Ez az a számlálás, a melyet az Úr parancsolt vala Mózesnek.

1. *És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván.* Ennek a népszámlálásnak más volt a célja, mint az előzőnek, melyet az imént tekintettünk át, nevezetesen az, hogy a terheket egyenlőképpen osszák meg az egyének létszámának arányában. Először is, ami az életkort illeti, különbséget kell tenni e törzs és a többi törzs között, mert már láttuk, hogy az izraelitákat húsz éves kortól kezdve számlálták, mert akkor voltak alkalmasak a fegyverhordozásra. S nem ok nélkül lett megkövetelve az idősebb kor a lévíták esetében, miszerint ne kezdjék meg a küldetésük ellátását harminc évesnél fiatalabb korukban. A lelki háborúhoz ugyanis nemcsak testi erőre és hajthatatlanságra van szükség, de komolyságra és megfontoltságra is. Ha fiatalon lettek volna a szolgálatba állítva, a léhaságuk elvehetett volna a szent dolgokat megillető tiszteletből, mert az ifjak gyakran féktelenül cselekszenek a szenvedélyességük és a szabadosságuk miatt. A szentélyhez való hozzáférés tehát nem volt nekik megengedve, míg férfivá nem értek. Harminc éves korukra ugyanis az embereknek olyan higgadtakká kell válniuk, hogy aljas és megbocsáthatatlan kegyen a számukra utat adni az ifjú kor fékezhetetlenségének.

Az ötvenedik életévüktől kezdve felszabadultak a szolgálat alól, mivel a lassúság és a tétlenség általában az öreg kor velejárói. A helyzet más, mint a háborúskodás esetén, mert sokakat látunk még élénkeknek az ötvenedik életévük betöltése után is. S mivel a vallás drágább minden földi dolognál, gondosan ügyeltek arra, nehogy a szolgálói tétlensége és aluszékonysága miatt lebecsüljék azt.

34. *És megszámlálá Mózes és Áron és a gyülekezet fejedelmei.* Másik kivételt is hozzátesz, nevezetesen senkit se fogadjanak be, csak akik mentesek minden fogyatékoságtól és folttól. Máshol már láttuk, hogy vakokat, bénákat, vagy bármi testi fogyatékoságban levőket kizárták a szentélyből, nehogy a fogyatékoságuk megvetést szüljön, továbbá hogy ez a külső jel is intse őket az óvakodásra bármiféle lelki beszenyeződéstől. Azok mehetek tehát be a sátorba, akik alkalmasak a papi hivatásra, ezért teszi hozzá „a szolgálatra” kifejezést.¹¹²⁵ Mivel pedig a különbözőségük a szolgálatban az irigység forrása lehetett volna, Isten tekintélyét is hangoztatja a fejezet végén, ahol Mózes feljegyzi, hogy Mózes csak végrehajtóként tevékenykedett, s Isten parancsának megfelelően osztotta szét közöttük a hivatalokat.

Numeri 10

4Móz10:11-28

11. Vala pedig a második esztendőben a második hónapban, a hónapnak huszadik napján, felszálla a felhő a bizonyság hajlékáról.

12. És elindulának Izráel fiai az ő menésőknek rendje szerint a Sinai pusztájából; és megállapodék a felhő Párán pusztájában.

13. Elindulának azért először az Úrnak Mózes által való parancsolatja szerint.

14. Elindula pedig először a Júda fiai táborának zászlója az ő seregei szerint; és az ő seregének feje vala Naasson, az Amminádáb fia.

15. Az Izsakhár fiai törzséből való seregnek feje pedig Néthanéel vala, Suárnak fia.

16. És a Zebulon fiai törzséből való seregnek feje vala Eliáb, Hélonnak fia.

¹¹²⁵ „A munkára.” – *Amplified Version*, 35. vers.

17. És elbontatván a hajlék, elindulának Gersonnak és Mérárinak fiai, a hajlék hordozói.

18. Azután indula a Rúben táborának zászlója az ő seregeik szerint, és az ő seregének feje vala Elisur, Sedeúrnak fia.

19. A Simeon fiai törzséből való seregnek pedig feje vala Selúmiel, Surisaddainak fia.

20. És a Gád fiai törzséből való seregnek feje vala Eliásáf, Dehuélnek fia.

21. Elindulának a Kéhátiták is, a szentség hordozói, és amazok felállíták vala a hajlékot, míg ezek oda jutnak vala.

22. Azután elindula az Efraim fiai táborának zászlója az ő seregei szerint, és az ő seregének feje vala Elisáma, Ammihúdnak fia.

23. A Manasse fiai törzséből való seregnek feje vala Gámliél, Pédasúrnak fia.

24. A Benjámín fiai törzséből való seregnek feje vala Abidán, Gideóninak fia.

25. Utolszor indula el a Dán fiai táborának zászlója, mint az egész tábornak utócsapata az ő seregei szerint; és az ő seregének feje vala Ahiézer, az Ammisaddai fia.

26. Az Áser fiai törzséből való seregnek pedig feje vala Págiel, Okhránnak fia.

27. És a Nafthali fiai törzséből való seregnek feje vala Akhira, az Enán fia.

28. Ilyen vala Izráel fiainak menetele az ő seregeik szerint: ekképen mentek.

11. *Vala pedig a második esztendőben a második hónapban, a hónapnak huszadik napján.* Mózes feljegyzi, hogy a Sinai hegy elhagyása után először Párán pusztájában ütöttek tábor, s jöllehet a távolság nem volt túl nagy – mindössze három napi utazást jelentett, mint azt majd hamarosan meglátjuk – a fáradtság mégis elegendőnek bizonyult a nép felbosszantására és elgyengítésére. Az engedelmességük dicséreteként említi meg, hogy gyorsak voltak az elrendeződésben „Isten parancsolatának megfelelően”, most azonban a kitartás lelkületének hiánya elárulja a léhaságukat és a következetlenségüket.

Amikor azt mondja, hogy „menték a menetelüket” (*profectos esse per suas profectiones*), ez az egész sivatagi utazásukra vonatkozik. Ami a szavakat illeti, én nem tudom, miért fordította Jeromos *turmas*-nak (csapatoknak), mert a gyökere a נסע, *nasang*, ami vele együtt használatos, s a Szentírásban állandósult használatának megfelelően világosan állomásokat, vagy megállóhelyeket jelent.¹¹²⁶ A franciában a *journees*, vagy a *gistes* szót használjuk.

14. *Elindula pedig először a Júda fiai táborának zászlója az ő seregei szerint.* A menetelés tényleges sorrendje van itt leírva. Az egész népet a lévítákat leszámítva négy csapatra, vagy részre osztották, mert négy törzset tettek meg a többiek vezetőjének, így mindegyik irányítása alá további kettőt soroltak be. S az volt az előrejutás módja, hogy valahányszor csak megálltak valahol, a négy zászló körülvette a szentélyt és a szövetség ládáját a négy világtáj felől. Menet közben pedig a sátrat cipelő lévíták a konkrétan rájuk osztott terhek szerint keveredtek a különböző csoportokkal. A láda, amit a lévíták a vállukon vittek, megelőzte az egész sereget, hogy mindenki magabiztosabban követhesse Istent, Aki így szemmel láthatóan mutatta nekik az utat. Naasson Júda törzséből vezette az első csapatot, Elisur Ruben törzséből a másodikat, Elisáma Efraim törzséből a harmadikat, és Ahiézer Dán törzséből a negyediket. Nyilvánvaló, hogy a Júda törzsének adott elsőségben Isten bizonyos fokig előérzetét adta Jákob próféciájának. A rubeniták ugyanis, letétetvén az elsőszülöttségről, önként nem adták volna fel a helyzetüket, míg ez a jog át nem szállt Júda törzsére Istennek a

¹¹²⁶ “Stationibus, vel auspiciis” utóbbi nyilvánvalóan a *hospitiis* elírása. – *Latin.* “*Gistum*, hospitium, susceptio; Gall, *giste*; jus, quod dominis feudalibus competeat in vassallorum suorum praediis, qui staffs ae condietis vicibus eos in domibus suis hospitio, et conviviis excipere tenebantur. Quod quidem jus *Mansionaticum* sub prima et secunda Regum Francorum stirpe, sub tertia vero *Gistum*, *Procuratio*, *Coenaticum*, *Comestio*, *Pastus*, *Prandium* dictum suis locis observamus.” – Adelung’s Du Cange.

Jákob szája által elhangzott rendelete által. Nem mintha a szuverenitás és a királyi hatalom ténylegesen az övé lett volna Dávid korát megelőzően, hanem Isten akarta, hogy egyetlen szikra ragyogjon a sűrű sötétségben, amivel Ő táplálhatta a megígért üdvösség reménységét minden szívben, s így ennek a törzsnek a méltósága végül könnyebben késztesse mindenkit az engedelmessegre. Ebből azonban kiderül az is, mennyire romlott és taníthatatlan volt a többség lelke, akik az isteni rendelet ellen léptek fel Dávid elutasításával.

Ruben a második helyet foglalta el mintegy a szégyene megkönnyítéseképpen. Emellett Manassé törzsének alávetetése Efraim utódainak ebben a vonatkozásban szintén ugyanazon pátriárka prófeciájának a beteljesedését jelentette. S nem látszik más oka annak, amiért Dán törzse kapta a negyedik zászlót, mint az, amit Jákob mondott: „Dán ítéli az ő népét” (1Móz49:16), mely kifejezéssel az elsőségét jelölte meg.

Jóllehet elképzelhető, hogy a négy zászlóvivő törzs az erejük és a létszámuk alapján lett kiválasztva, mégis, amíg Ruben és Manassé gyermekei meg nem győződtek teljes mértékben arról, hogy a hátrasorolásuk Isten parancsával összhangban történt, az irigykedésük soha nem engedte volna, hogy nyugodtan alávéssék magukat másoknak, pedig természet szerint azoknál magasabb rangúak voltak. Az önmegtartóztatásuk tehát dicséretre méltó volt annyiban, hogy az önkéntes alávetetés korlátok között tartotta őket mindenféle erő, vagy kényszerítés alkalmazása nélkül. Végül pedig Mózes feljegyzí, hogy nemcsak egyszer mentek így tovább, hanem megtartották ugyanezt a rendet és szabályokat az utazásuk teljes ideje alatt, a táboruk pedig mindig úgy volt elrendezve, hogy soha nem ütötte fel civakodás a fejét közöttük.

Deuteronomium 1

5Móz1:6-8

6. Az Úr, a mi Istenünk szólott nekünk a Hóreben, ezt mondván: Elég ideig laktatok e hegy alatt;

7. Forduljatok meg, és induljatok, és menjetek az Emoreusok hegyére, és annak minden szomszéd vidékére, a mezőséges, és a hegyes-völgyes földön, és dél felé, és a tengernek partján, a Kananeusok földére, és a Libánusra, a nagy folyóvízig, az Eufrates folyóig.

8. Ímé előtökbe adtam a földet; menjetek be, és bírjátok azt a földet, a mely felől megesküdt az Úr a ti atyáitoknak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, hogy nekik adja, és ő utánok az ő magvoknak.

6. *Az Úr, a mi Istenünk szólott nekünk a Hóreben.* Ebben a második történetben Mózes konkrétan kijelenti, hogy Isten nemcsak látható jelet adott nekik, hanem szóban is megparancsolta a népnek, hogy hagyják maguk mögött a Sínai-hegyet, és vágjanak bele az útjuk hátralévő részének megtételébe. Isten azt mondja tehát, hogy elegendő időt töltöttek egy helyen,¹¹²⁷ mert mielőtt elhagyták volna, egy egész év telt ott el. Noha tizenegy napos utazás várt rájuk, mielőtt megérkeztek Kádes-Bárneába, mindazonáltal, nehogy bármi késleltesse a népet, akik a természetüknél fogva túlon túl tunyák voltak, azt a kényelmet eléjük állítva ösztökéli őket, amit elérhetnek, elmondván nekik, hogy nem kell mást tenniük, mint felemelni a lábaikat és elindulni a megígért nyugalom eléréséhez.

¹¹²⁷ “Et non sans cause”, és nem ok nélkül. – Francia.

Numeri 9

4Móz9:17-23

17. Mihelyt pedig felszáll vala a felhő a sátorról, azonnal elindulnak vala Izráel fiai; és azon a helyen, a hol a felhő megáll vala, ott ütnek vala tábort Izráel fiai.

18. Az Úr szava szerint mennek vala Izráel fiai, és az Úr szava szerint táboroznak vala; mind addig, míg a felhő áll vala a hajlékon, táborban maradnak vala.

19. Még ha a felhő sok napig nyugszik vala a hajlékon, akkor is megtartják vala Izráel fiai az Úr rendelését, és nem indulának.

20. Megesék, hogy a felhő kevés napon át lőn a hajlékon: akkor is az Úr szava szerint maradnak vala táborban, és az Úr szava szerint indulnak vala.

21. Megesék, hogy a felhő estvétől fogva ott lőn reggelig; mikor azért reggel a felhő felszáll vala, akkor indulnak vala el; vagy egy nap és egy éjjel lőn ott; mikor azért a felhő felszáll vala, ők is indulának.

22. Vagy két napig, vagy egy hónapig, vagy hosszabb ideig lőn ott; a meddig késik vala a felhő a hajlékon, vesztegelvén azon, táborban maradnak vala Izráel fiai is, és nem indulnak vala tovább; mikor pedig az felszáll vala, ők is indulnak vala.

23. Az Úr szava szerint járnak vala tábort, és az Úr szava szerint indulnak vala. Az Úrnak rendelését megtartják vala, az Úrnak Mózes által való szava szerint.

17. *Mihelyt pedig felszáll vala a felhő a sátorról.* Mózes korábban arról tájékoztatott minket, hogy a sátrat Isten egy látható csodával különböztette meg, s így tette világossá, hogy Ő ott lakozik. Nem azt jelenti ez, hogy elhagyta a mennyet azért a földi lakóhelyért, hanem hogy közel legyen a népéhez az Ő hatalmának és kegyelmének a jelenlétével, valahányszor csak segítségül hívták. Most újabb csodáról számol be, miszerint Isten a felhő felemelésével adott mondhatni jelet a táborbontásra, illetve mikor a felhő a sátoron nyugodott, az annak jele volt, hogy ott kell maradniuk, ahol éppen vannak. Itt azonban felmerül egy kérdés, mivel már elhangzott, hogy rögtön az elindulásuk után Egyiptomból a felhő, mint zászló irányította a nép menetelését, tehát nem első ízben intette őket a felemelkedésével a csomagjaik összeszedésére és az elindulásra. A válasz könnyű: a népet korábban valóban irányította a felhő látványa, mint azt mi is láttuk, itt azonban új tény is bejön a képbe, tudniillik hogy mióta felállították a sátrat, a felhő, mely eddig a levegőbe emelkedett és a tábor előtt haladt, most megnyugodott a szentélyen. Itt a kegyelem újbóli megszerzését hirdeti egy biztosabb és látványosabb jellel, mintha Maga Isten mutatkozott volna meg közelebbről és bensőségebben a nép vezetőjeként. Jóllehet tehát a felhő volt az irányítójuk az elindulás után azonnal, mégis teljesebben szemléltette a sátor dicsőségét azzal, amikor attól indult el.

18. *Az Úr szava szerint.*¹¹²⁸ A *szájt* itt fogalomcsereként a beszéd helyett használja: nekem nem tűnik akkora nyersségnek ez a hebraizmusban, hogy tulajdonképpen ne lehetne megtartani. De megkérdendő, hogy vajon Isten beszélt-e ténylegesen, vagy sem, mert a *szájszó* gyakorta ismétlődik. Valóban valószínű, hogy Mózes csak egyszer kapott utasítást a felhő felemelkedésével, vagy ott maradásával, de mégsem kételkedem abban, hogy a *szó*, vagy *parancs* kifejezést azért használja a jelre, mert Isten ugyanannyit szól a külső jelek által a szemekhez, mint amennyit a hangjával a fülekhez. S ebből a kifejezésből azt is megtudjuk, hogy a jelek használata¹¹²⁹ megromlik és érvénytelenné válik, ha azokat nem

¹¹²⁸ „Az Úr szájától.” – *Latin változat.*

¹¹²⁹ “Des sacramens.” – *Francia.* Nem találom sehol, hogy Ágoston pontosan ezeket a szavakat használná bárhol is, amit Kálvin neki tulajdonít. Az *In Iohannis evangelium tractatus* című művében azonban ezt írja: “Detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, etiam ipsum tanquam visibile verbum.” (Szerk. Bened. 3. kötet, 2. rész, 703. oldal). Majd a *Contra Faustum*-ban, 19. kötet, 16. fejezet:

látható tanításnak vesszük, mint Ágoston írja. Az ismétlődés, melynek természetesen nem csekély a jelentősége, megmutatja, mennyire méltó ez a megemlékezés.

18. *Még ha a felhő sok napig nyugszik vala a hajlékon, akkor is megtartják vala Izráel fiai az Úr rendelését.* Egyesek¹¹³⁰ szerintem ezt túl tágon értelmezik, miszerint amikor a felhő egy helyben maradt, Izrael gyermekei végül belekezdtek az Isten imádatába. Én azonban inkább az éberségre korlátozom azt, amit hosszadalmasabban is dicsér. Megtartani a rendelést (*custodiam*) tehát egyenlő Isten akaratának figyelembe vételével nagy buzgósággal és gondnal. Mikor ugyanis a felhő megnyugodott valamelyik helyen, a nép tudta, hogy ott kell maradniuk, ha azonban a következő napon nem figyeltek, a felhő esetleg szertefoszlott volna, s így a hanyagságuk és a gondatlanságuk megfoszthatta volna őket ettől a páratlan előnytől.

Ezért mondja rögtön ezt követően, hogy ha a felhő megnyugodott egy napra, vagy többre, akár egy hónapra, vagy egy évre, a nép mondhatni oda volt kötve ahhoz a ponthoz. A régi fordító¹¹³¹ nem éppen rosszul fordította így: „Izrael gyermekei örködtek”, mert éjjel-nappal izgatottan várták, mikor ad nekik parancsot Isten az indulásra. A fejezet utolsó verse megerősíti ezt a jelentést, ahol ismét hozzáteszi, hogy „Az Úrnak rendelését megtartják vala, az Úrnak Mózes által való szava szerint”. Ebből kiderül, hogy Mózes volt Isten magyarázója, hogy útnak indulhassanak, valahányszor csak felszállt a felhő és mutatta nekik az utat. Az sem kétséges, hogy előttük járt, hogy tudhassák, milyen irányban és merre kell haladniuk Isten akarata szerint. Sőt azt is meg kell jegyezni, hogy mindkét vonatkozásban dicséretre méltó, hogy Isten parancsára haladtak, vagy maradtak ott, ahol voltak. Ez megítéli azt az abszurd dürgést-forgást, ami a véget nem érő munkálkodásban mutatkozik meg, mintha az emberek csak a felfordulásban tudnának engedelmeskedni Istennek. Ebből következően nem kisebb erény a megpihenés, amikor Istennek így tetszik.¹¹³²

Exodus 40

2Móz40:36-38

36. És mikor a felhő felszáll vala a hajlékról, az Izráel fiai elindulának; így lőn egész utazásuk alatt.

37. Ha pedig a felhő nem szálla fel, ők sem indulának el, míg csak fel nem szálla.

38. Mert az Úrnak felhője vala a hajlékon nappal, éjjel pedig tűz vala azon, az Izráel egész háznépének láttára, egész utazásuk alatt.

38. *Mert az Úrnak felhője vala a hajlékon.* Mózes konkrétan is elmagyarázza, amit általánosságban mondott a felhőről, tudniillik hogy éjjel tűzoszlop jelent meg, mert a felhő nem látszott volna a sötétségben. Második magyarázatot is hozzáteszi, hogy ez nem csak egy-két alkalommal történt, hanem „egész utazásuk alatt”. Így soha nem voltak híjával a felhő jelének, mely Isten jelenlétének lehetett a bizonyossága, akár leszállván a sátorra nyugalmat parancsolt nekik, akár a felemelkedésével adott jelt a táborbontásra. Ennek a folyamatnak az egyenletessége nem csekély mértékben járult hozzá a bizonyossághoz az idők és a menetelések változatosságában. Ha ugyanis a felhő naponta ugyanazt az utat járta volna be, ez

“Quid enim sunt aliud quaeque corporalia sacramenta, nisi quaedam quasi *verba visibiliar*? Kálvin mindkét szakaszt idézi az *Institúcióban*, 4:14, 6. szakasz.

¹¹³⁰ Dathe egyetért Malvendával, és más ókori ígennyelzőkkel annak a véleménynek az elfogadásában, amit itt Kálvin elvet. „Az igeszakasz értelme (mondja) az, hogy az izraeliták akkor állították fel a sátrat és tartották meg a szent rítusokat, amikor sok napon át voltak egy helyen. Ha azonban csak rövid ideig maradtak ott, a sátrat nem állították fel. De akár ennek kellett történnie, akár nem, azt a 23. vers szerint Mózes jelezte nekik.”

¹¹³¹ Tudniillik a Vulgata: “Erant filii Israel in excubiis Domini.”

¹¹³² „Azok is szolgálnak, akik csak állnak és várnak.” – Milton, szonett a vakságáról.

a rendszeresség elhomályosította volna Isten hatalmát. Mikor azonban egy egész éven át nem mozdult, majd utóbb gyakran ment tovább újabb helyekre, s a vezetésével hol hosszabb, hol rövidebb utakat tettek meg, a népéről soha meg nem feledkező Isten atyai gondviselése, magával ezzel a változatossággal látványosabban is megmutatkozott.

Numeri 10

4Móz10:29-36

29. Monda pedig Mózes Hóhábnak, a ki fia vala a Midiánból való Reuélnak, a Mózes ipának: Arra a helyre indulunk mi, a mely felől azt mondta vala az Úr: néktek adom. Jer el velünk, és jól teszünk veled, mert az Úr jót ígért Izráelnek.

30. Az pedig felele néki: Nem megyek, hanem az én földemre és az én rokonaim közé megyek.

31. És monda Mózes: Kérlek, ne hagyj el minket: mert te tudod, hol kell megszállanunk e pusztában, és légy nekünk szemünk gyanánt.

32. És ha eljössz velünk, a mi jót cselekszik velünk az Úr, közöljük azt veled.

33. Elmenének azért az Úr hegyétől háromnapi járásnyira, és az Úr szövetségének ládája megyen vala ő előttök háromnapi járásnyira, hogy kiszemelje nekik: hol kelljen megszállaniok.

34. És az Úr felhője vala ő rajtok nappal, mikor elindulának a táborból.

35. Mikor pedig el akarták indítani a ládát, ezt mondja vala Mózes: Kelj fel Uram, és széledjenek el a te ellenségeid, és fussanak el előled a te gyűlölőid.

36. Mikor pedig megáll vala, ezt mondja vala: Fordulj vissza Uram Izráelnek tízezerszer való ezereihez.

29. *Monda pedig Mózes Hóhábnak, a ki fia vala a Midiánból való Reuélnak.* Hatalmasat tévednek azok, akik Hóhábot Jethrónak, Mózes apósának vélik,¹¹³³ akiről már láttuk, hogy néhány nap elteltével hazatért, miután eljött meglátogatni őt. Az idős kor, már majdnem az elaggás határán aligha lenne alkalmas, vagy megfelelő ehhez a nehéz feladathoz. Bár Mózes itt már nyolcvan éves volt, de sokkal fiatalabb az apósánál. Minden kételyt azonban eltöröl a Bírák könyve negyedik fejezete, ahol azt olvassuk, hogy Hóháb leszármazottai még akkor is éltek a Kánaán földjén. Mikor tehát a jó öregember hazament, otthagyta a fiát, Hóhábot – aki életerős volt és mivel mellette lakott, jól ismerte a pusztaságot – társul a vejének, hogy hasznára legyen a sok szolgálta ellátásában. Itt viszont akár a késlekedésbe és a nehézségekbe belefáradva, akár megsértődve a nép rosszindulatú és gonosz lelkülete miatt, akár többre tartva az otthonát és az állandó helyű életet a hosszan elnyúló vándorlásnál, az atyját akarta követni. De hogy megtudhassuk, az elbocsátását nem pusztán színlelésként kérte (amint az gyakorta a helyzet¹¹³⁴), Mózes konkrétan kijelenti, hogy nem tudta azonnal rávenni a maradásra sem a kéréssel, sem azok az ígéretek sem vonzották, melyekkel Mózes igyekezett őt megkísérteni, s csak miután hosszasan kérte, az után maradt velük. Bár az ígéret földjének várakozását elé tárták, mégis, mivel csak átmeneti és mulandó tulajdont ígértek neki, annak előnyeiből valószínűleg nem húzott akkora hasznot, mint kellett volna. Látta és hallotta Isten félelmetes hatalmának a jeleit, amikor a törvényt adta, Mózes azonban nem más érveléssel igyekszik maradásra bírni, mint azzal, hogy majd élvezni fogja a föld gazdagságát. Persze Mózes talán Isten kegyességének és atyai szeretetének a mulandó áldásokban megmutatkozó előízét akarta neki megadni, hogy az elméjét a magasabbrendű

¹¹³³ Például De Lyra, Sebastian Münster, Tostatus, a Vulgata, stb. Lásd a 2Móz2:18-hoz fűzöttet.

¹¹³⁴ “(Comme il adviendra souventes fois que les hommes font des rencheris)”, amint az gyakori azokkal az emberekkel, akik azt akarják, hogy marasztalják őket. – Francia.

dolgokhoz emelje ez által. Mégis pusztán csak Isten ígéretére utal, majd szavát adja, hogy mindenki részesül majd minden jó dologból. Ettől függetlenül már maga ez a dolog sem csekélység, hogy nem a bizonytalan reménynek kell őt vonzani, hanem a biztos élvezete mindazoknak a jó dolgoknak, melyeket Isten, Aki nem képes hazudni, ígért meg. Csalfa csábítások ugyanis gyakran hívogatják az embereket különféle munkák felvállalására, s a találkozásra a veszélyekkel, de Mózes Istennel hozakodik elő, mint mondhatni a kezesével, mert Ő azt ígérte meg, hogy termékeny földet ad majd a népnek, mely bővelkedik minden jó dologban. Mindenesetre Hóbáb mintegy tükörben mutatja be nekünk az egész emberi faj belső hajlamosságát: a vágyakozást az után, amit a testi érzékszerveivel fog fel az ember. Természetes a hazát előnyben részesíteni bármennyire sivár és nyomorúságos is, más földekkel szemben, legyenek azok bármennyire is termékenyek és örömteliek. Így vált közmondássá Ulysses Ithacája.¹¹³⁵ De hadd feddjek most meg egy másik hibát, tudniillik hogy mindenki a jelen való élethez ragaszkodik, s Hóbáb is így veti meg Isten ígétét és ragaszkodik szilárdan a szülőföldje szeretetéhez.

31. *És monda Mózes: Kérlek, ne hagyj el minket.* Mózes kitart és erőlteti, amit az imént mondtunk: Hóbábnak részese kell lennie annak a gazdagságnak, aminek a várására Isten adott okot a népnek. „*Avégett*”, mondja, „mert te ismered minden szálláshelyünket a sivatagban”. Ezt a szót az igemagyarázók látszólag nem vették észre, vagy nem értették. Ők ugyanis egyszerűen a „mert te tudod” kifejezéssel fordították, mintha Mózes a maga hasznára akarta volna visszatartani Hóbábot, pedig itt egynél több oksági kötőszó található,¹¹³⁶ és szó szerinti fordításban így hangzik: „Azért miután te ismered minden szálláshelyünket”. Ennek a jelentése tehát az alábbi: Hóbáb nem gondolta végig a saját érdekét, mert (már) sok kényelmetlenséget tűrt el azért, hogy valamikor elnyerhesse a jutalmát. Mintha azt mondaná Mózes: Eddig vajon nem azért tűrted a sok kényelmetlenséget az utunkat vezetve, hogy később élvezhesd a nyugalomunk áldásait? Egyszóval, Mózes arra utal, hogy Hóbáb munkálkodása haszontalan lesz, ha nem tűr velük együtt még egy kicsit, míg Izrael gyermekei végül élvezhetik a megígért örökséget. Ami itt hangzik el tehát, az nem a jövőre vonatkozik, mintha Mózes ezt mondta volna: Légy a szemünk, mint eddig, hanem arra emlékezteti őt, hogy a munkája jutalma már közel van, és arra buzdítja, hogy folytassa a vezetést.

33. *Elmenének azért az Úr hegyétől.* A Sínai-hegyet nevezi „az Úr hegyének”, mert egyetlen más helyen sem mutatkozott meg az Úr dicsősége olyan látványosan, mint itt. Ezt elismerem, ösztönös megérzéssel (κατα προληψιν) nevezi így a törvény kihirdetése előtt, de ezt a nevet később azért kapta, hogy örökös tiszteletet keltsen a törvény iránt. A „három napi járóföld” alatt három napon át tartó folytonos menetelést kell értenünk, mert nem vertek sátrat, míg el nem érték a Párán pusztáját, hanem a nyílt ég alatt aludtak. Mikor azt olvassuk, hogy a láda három napi járásnyira ment előttük, abban nincs utalás a távolságra, mintha három nappal az indulásukat megelőzően indult volna el, hanem hogy úgy helyezték el az előcsapatban, hogy amikor leszállt rá a felhő, akkor megálltak, mint egy Isten által kijelölt állomáson. Ez volt az a szálláshely-keresés, amiről beszél.

35. Mikor pedig el akarták indítani a ládát. Miután az utazásuk semmiképpen sem volt békés, hanem állandóan félniük kellett az ellenségeik támadásaitól, Istenhez kellett könyörögniük, hogy Ő menjen elől, mintha csatára készülne. Így támasztja alá Mózes a bátorságukat, nehogy bármely közvetlenebb ok a megrettenésre tunyává és fásulttá tegye őket. Olyan ez, mintha ekképpen imádkozott volna: Ó Uram, ne csak az utat mutasd meg, hanem

¹¹³⁵ “Comme l’isle en laquelle Ulysses estoit ne, n’estant qu’une poure isle, voire quasi semblable a un rocher, est venue en un proverbe”, Így vált közmondássá a sziget, ahol Ulysses született, noha csak egy szegény sziget, valójában majdnem csak egy kőszikla volt. — Francia. Lásd Cicero *De Oratore ad Quintum fratrem libri tres*, 1:44, és *De legibus*, 2:1.

¹¹³⁶ כִּי עַל־כֵּן. Az *Amplified Version* szerint az 1Móz18:5-ben a *mert azért*, a Bír6:22-ben *mert hát* (Károlinál: *mert*), a Jer38:4-ben *mert így* (Károlinál: *mert*), itt pedig *mert miután* (Károlinál: *mert*).

nyisd is meg a Te kezéd erejével, az ellenségek megsemmisítésével. Nem *a nép*, hanem *Isten* ellenségeinek mondja őket, hogy az izraeliták biztosak lehessenek abban, hogy az Ő védelme alatt vívják a harcaikat. Így egyrészt biztosabb győzelmet várhattak, mert az igazságos Isten, Aki megbosszulja a vétkeket, védte a saját ügyét, s nem csekély vigasztalást és örömet jelentett, amikor a nép hallotta, hogy bárki támad fel az ő zaklatásukra, az egyben Isten ellensége is lesz, mert Ő úgy védi a népét, mint a saját szemefényét. Ezért kölcsönözte a próféta ezt az igeszakaszt, mellyel magabiztossággal fegyverezte fel az egyházat, s megtartotta őket vidáman az ellenségek heves támadása közepette is (Zsolt68:2). Továbbá meg kell figyelni a hasonlóságot is a látható jel és az általa jelentett dolog között, mert Mózes nem volt olyan ostoba, hogy a ládához szólt volna ezekkel a szavakkal. Ő csak azt kérte, hogy Isten hathatósan bizonyítsa: a láda az Ő hatalmának és dicsőségének eleven képmása.

36. *Mikor pedig megáll vala, ezt mondja vala: Fordulj vissza Uram.* Így imádkozván arra is buzdítja a népet, hogy legyenek türelmesek, nehogy a késlekedésből fakadó fáradtság sértődöttséget nemzzen. Ellenkező esetben ugyanis terhes lett volna, ha az utazás annyira hosszadalmas, hogy majd csak később érnek el a nyugalom helyére. S látjuk, hogy valóban felbőszültek, mintha a lassabb előrejutás egyfajta csalódás lett volna. Ennek a türelmetlenségnek a megfeddése végett emlékezteti Mózes őket arra, hogy a megállásaik a javukra válnak, mert Isten, Aki mintegy atyaként lakik közöttük, kimutathatja a gondoskodását irántuk. Azokra az emberekre utal ugyanis, akik a többi elfoglaltságtól megszabadulva hasznot húznak a nyugalom idejéből, amikor gátak nélkül figyelhetnek oda a saját családjukra.

Numeri 11

4Móz11:1-35

1. És lőn, hogy panaszolkodék a nép az Úr hallására, hogy rosszul van dolga. És meghallá az Úr, és haragra gerjede, és felgyullada ellenök az Úrnak tüze és megemészté a tábornak szélét.

2. Kiálta azért a nép Mózeshez, és könyörge Mózes az Úrnak, és megszűnék a tűz.

3. És nevezé azt a helyet Thaberának; mert felgyulladt vala ellenök az Úrnak tüze.

4. De a gyülevész nép, a mely köztök vala, kívánságba esék, és Izráel fiai is újra sírángozni kezdenék, és mondanak: Kicsoda ad nekünk húst ennünk?

5. Visszaemlékezünk a halakra, a melyeket ettünk Egyiptomban ingyen, az ugorkákra és dinnyékre, a párhagymákra, vereshagymákra és a fohagymákra.

6. Most pedig a mi lelkünk eleped, mindennek híjával lévén; szemünk előtt nincs egyéb mint manna.

7. (A manna pedig olyan vala mint a kóriándrum magva, a színe pedig mint a bdellionnak színe.

8. Kiomol vala pedig a nép, és szedik vala a mannát, és őrlik vala kézimalmokban, vagy megtörik vala mozsárban, és megfőzik vala fazékban, és csinálnak vala abból pogácsákat: az íze pedig olyan vala, mint az olajos kalácsé.

9. Mikor pedig a harmat leszáll vala a táborra éjjel, a manna is mindjárt leszáll vala arra.)

10. És meghallá Mózes, hogy sír a nép, az ő nemzetsége szerint, kiki az ő sátorának nyílása előtt; és igen felgerjede az Úr haragja, és nem tetszék az Mózesnek.

11. És monda Mózes az Úrnak: Miért nyomorítád meg a te szolgádat? és miért nem találék kegyelmet a te szemeid előtt, hogy ez egész népnek terhet én reám vetéd?

12. Avagy tőlem fogantatott-e mind ez egész nép? avagy én szültem-e őt, hogy azt mondod nékem: Hordozd őt a te kebleden, a miképen hordozza a dajka a csecsemőt, arra a földre, a mely felől megesküdtél az ő atyáinak?

13. Hol vegyek én húst, hogy adjam azt mind ez egész népnek? mert reám sírnak, mondván: Adj nekünk húst, hadd együnk!

14. Nem viselhetem én magam mind ez egész népet; mert erőm felett van.

15. Ha így cselekszel velem, kérlek ölj meg engemet, ölj meg ha kedves vagyok előtted, hogy ne lássam az én nyomorúságomat.

16. Monda azért az Úr Mózesnek: Gyűjts egybe nékem hetven férfiút Izráel vénei közül, a kikről tudod, hogy vénei a népnek és annak előljárói, és vidd őket a gyülekezet sátorához, és álljanak ott veled.

17. Akkor alá szállok, és szólok ott veled, és elszakasztok abból a lélekből, a mely te benned van, és teszem ő beléjük, hogy viseljék te veled a népnek terhét, és ne viseljéd te magad.

18. A népnek pedig mondd meg: Készítetek el magatokat holnapra, és húst esztek; mert sírtatok az Úr hallására, mondván: Kicsoda ad nekünk húst ennünk? mert jobban vala nekünk dolgunk Egyiptomban. Azért az Úr ad néktek húst és enni fogtok.

19. Nem csak egy napon esztek, sem két napon, sem öt napon, sem tíz napon, sem húsz napon;

20. Hanem egy egész hónapig, míglen kijön az orrotokon, és útálatossá lesz előttestek; mivelhogy megvetettétek az Urat, a ki közöttetek van; és sírtatok ő előtte mondván: Miért jöttünk ide ki Egyiptomból?

21. És monda Mózes: Hatszáz ezer gyalogos e nép, a mely között én vagyok, és te azt mondod: Húst adok nékik, és esznek egy egész hónapig?!

22. Nemde juhok és ökrök vágattatnak-é nékik, hogy elég legyen nékik? vagy a tengernek minden hala összegyűjtetik-é nékik, hogy elég legyen nékik?

23. Akkor monda az Úr Mózesnek: Avagy megrövidült-é az Úrnak keze? Majd meglátod: beteljesedik-é néked az én beszédem vagy nem?

24. Kiméne azért Mózes, és elmondá a népnek az Úr beszédét, és összegyűjtte hetven férfiút a nép vénei közül, és állatá őket a sátor körül.

25. Akkor leszállá az Úr felhőben, és szóla néki, és elszakasztá abból a lélekből, a mely vala ő benne, és adá a hetven vén férfiúba. Mihelyt pedig megnyugovék ő rajtok a lélek, menten profétálának, de nem többé.

26. Két férfiú azonban elmaradt vala a táborban; egyiknek neve Eldád, a másiknak neve Médád, és ezeken is megnyugodott vala a lélek; mert azok is az összeírottak közül valók, de nem mentek vala el a sátorhoz, és mégis profétálának a táborban.

27. Elfutamodék azért egy ifjú, és megjelenté Mózesnek, és monda: Eldád és Médád profétálnak a táborban.

28. Akkor felele Józsué, a Nún fia, Mózes szolgája, az ő választottai közül való, és monda: Uram, Mózes, tiltsd meg őket!

29. És felele néki Mózes: Avagy érettem buzgólkodol-é? Vajha az Úrnak minden népe proféta volna, hogy adná az Úr az ő lelkét ő beléjük.

30. Ezután visszatére Mózes a táborba, ő és az Izráel vénei.

31. És szél jöve ki az Úrtól, és hozá fűrjeket a tengertől, és bocsátá a táborra egynapi járásnyira egy felől, és egynapi járásnyira más felől a tábor körül, és mintegy két sing magasságyira a földnek színén.

32. Akkor felkele a nép és azon az egész napon, és egész éjjel, és az egész következő napon gyűjtének magoknak fűrjeket, a ki keveset gyűjtött is, gyűjtött tíz hómert, és kitergeték azokat magoknak a tábor körül.

33. A hús még foguk között vala, és meg sem emésztették vala, a mikor az Úrnak haragja felgerjede a népre és megveré az Úr a népet igen nagy csapással.

34. És elnevezék azt a helyet Kibrot-thaavának: mert ott temeték el a mohó népet.

35. Kibrot-thaavától elméne a nép Haseróthba; és ott valának Haseróthban.

1. És lőn, hogy panaszkodék a nép az Úr hallására, hogy rosszul van dolga.¹¹³⁷ A kötőszó¹¹³⁸ kétértelmű jelentése miatt a fordítók különféleképpen fordítják ezt az igeszakaszt. Mivel a héber און szógyökér jelentése néha munka és fáradtság, néha elcsüggedés, néha vétek, néha pedig hamisság, egyesek így fordítják: „A nép panaszkodott, vagy zúgolódott”. Mások (noha ez lényegtelenebbnek tűnik) beszúrák az *igazságtalanul* határozószót, mintha Mózes azt mondta volna, hogy a panaszkodásuk igazságtalan volt, amikor Istennel civakodtak. Mások fordítása „betegek voltak (*nauseantes*)”, de ez túltúl kényeskedőnek tűnik. Mások szerint „hazudtak, vagy álnokul jártak el”. Egyesek a תואנה gyökérből vezetik le, és így magyarázzák: „alkalmat kerestek”, amit én elutasítok, mert erőltetett. Nekem az elfáradt (*fatiscendi*) látszik a legalkalmasabbnak, mert mondhatni, mintegy a fáradtságtól leverten vétektek. Valószínű, hogy nem volt más bűnük, mint az, hogy nem kívánván tovább haladni, az egykedvűségbe és tétlenségbe sülyedtek, ami azt jelentette, hogy hátat fordítottak Istennek és megtagadták a megígért örökséget. Ez a jelentés nagyon ideillő, és így megmarad a szó tulajdonképpeni jelentése. Így illeti Ezékiel a תאונים, *theunim* névvel azokat a fáradtságokat, melyekkel az emberek megsemmisítik és ledöntik magukat, amikor túl sokat vállálnak magukra. De azt sem tagadom, hogy amikor a reménytelenségbe sülyedtek, zúgolódtak Isten ellen, főleg azért, mert Mózes elmondja: ez Isten füleinek, s nem a szemeinek nem tetszett. A gonoszság eredete azonban, mint említettem, az volt, hogy elcsüggedvén a fáradtságtól nem voltak hajlandóak Istent egy tapodtat sem tovább követni.

És meghallá az Úr. Világosabban is kijelenti, hogy a nép nyíltan panaszkodni kezdett, s valószínűleg még szidták is Istent, amire a büntetés súlyosságából következtethetünk. Jóllehet egyesek a *tűzet* jelképesen a büntetésként értelmezik, mégis helyesebb a szó természetes jelentését elfogadni, azaz hogy a tábor egy része elégett az Isten által fellobbantott tűzben. Mégis felmerül a kérdés, melyik volt a tábornak az a része, vagy széle, amit elpusztított a tűz? Egyesek ugyanis úgy vélik, hogy a büntetés a vezetőkön kezdődött, akiknek a bűne még szörnyűsegebb volt. Mások azt feltételezik, hogy a tűz a köznép között dühöngött, akik közül a zúgolódás támadt. Én azonban inkább azt feltételezem, mint egy bizonytalan dologban, hogy Isten valamelyik táborszélen lobbantotta fel a tüzet, s ezzel akart bennük félelmet kelteni, hogy maradjon hely a megbocsátásnak. Rögvest hozzászói ugyanis, hogy megelégedett néhányuk megbüntetésével. Meg kell azonban jegyezni, hogy miután a nép tudatában volt a bűnének, az ajtó becsukódott az imáik előtt. Ezért történt, hogy inkább Mózeshez, mintsem Istenhez kiáltottak, s ebből arra következtethetünk, hogy megfosztatván a megtéréstől és a hittől, féltek Istenre tekinteni. Ez a jutalma a rossz lelkiismeretnek, amikor nyugalmat keresünk a zaklatottságunkban, de mégis menekülünk Isten elől, pedig egyedül Ő képes csillapítani a zavarunkat és a riadalmunkat. Abból a tényből pedig, hogy Isten lecsillapodott Mózes közbenjárására megtudjuk: az átmeneti büntetést Isten gyakran elengedi

¹¹³⁷ A latinban: “S a nép mondhatni elbágyadt (*fatiscentes*) s ez visszatetsző volt az Úr szemében.” A franciában: “Après il adveint que le peuple fut comme gens discourgez, (*margin*, despitez,) ce que desplaît aux oreilles de l’Eternel”, utóbb az történt, hogy a nép mondhatni elcsüggedt (vagy bánkódott), és ez visszatetsző volt Isten szemében.

¹¹³⁸ תאונים. Robertson és Simon professzorok egyetértenek abban, hogy ezt a kötőszót az און gyökérből származó hitpaél ragozása, *erőteljesen nyögdecse*l jelentéssel fordítják az און helyett. Kálvin, mint általában, rabbinikus magyarázatot adott rá, amit Sebastian Münsternél látott. A תאונה a Bír14:4-ben fordul elő, ahol az Amplified Version szerint *alkalom*, a תאונים az Ezék24:12-ben, ahol Simon Lexikonja *fáradtság* jelentést tulajdonít neki, besorolva a szót az און gyökér alá. – Henry Walter.

a gonoszoknak, ám még mindig az Ő ítélete alatt állnak. Mikor azt mondja, hogy megszűnt¹¹³⁹ az Úr tüze, mert ez a tulajdonképpeni jelentése a שָׁקַע, *shakang* szónak, azzal azt jelzi, miképpen aludt el, amiben Isten kegyelme is nyíltan megmutatkozott. Isten tüzeinek nevezi, mert nyilvánvalóan Ő lobbantotta lángra, hogy senki se feltételezze, hogy véletlenül gyulladt fel. Nevet is ad a helynek, mely emlékül szolgál az utódok számára a bűnről és annak büntetéséről, mert a Thabera szó jelentése égés, vagy tűzvész.

4. *De a gyülevész nép, a mely köztök vala.* A nép újabb zúgolódását jegyzi fel, mert a sok körülményből megérthetjük, hogy ez különbözik az előző esettől. Bár, miután a gonoszság gonoszsgót nemz, valószínű, hogy miután a türelmetlenség betegsége fertőzte meg őket, rosszhiszeműen találtak ki alapokat a megnövekedett unalom és bosszankodás számára. Mégis volt valami szörnyűséges ebben az örültségben, nevezetesen hogy miután ilyen súlyos büntetést kaptak, s a tábor egyik része még majdhogynem füstölt, Isten pedig alig csillapodott le, ők máris utat adtak a testi vágyaknak, amivel még súlyosabb büntetést hoztak a fejükre. Kétségtelen, hogy amikor újfent provokálták Istent a vétkeikkel, a tűz maradékai még a szemük előtt voltak: ebből kiderül, mekkora mértékben vakította meg őket a makacs gonoszságuk. Mózes valóban kimondja, hogy a zúgolódás az idegenek, vagy a gyülevész nép között kezdődött, akik, mint azt máshol már láttuk, az izraelitákhoz keveredtek, de hozzáteszi, hogy az egész nép elkezdte utánozni az istentelen panaszkodásukat. Ebből megtanuljuk, hogy a gonoszokat és a bűnösöket el kell kerülni, nehogy megrontsanak minket a rossz példájukkal, hisz a bűn fertőzése könnyen terjed. Egyben arra is figyelmeztet, hogy semmi haszna azzal mentegetőzni, hogy mások voltak a bűnünk felbujtói, mert az izraelitáknak sem volt semmi hasznuk abból, hogy mások befolyására buktak el, mert ugyanaz volt a saját kívánságuk is, ami elragadta őket. Először is tehát attól kell óvakodnunk, hogy a romlott vágyunk meg ne kísértsen, s meg kell zaboláznunk önmagunkat, utána pedig attól, hogy Isten pogány megvetői ne önthessenek olajat a tűzre. Felmerül a kérdés: vajon bűnös dolog-e a húsról vágyakozni, mert akkor az étvágyunkat is el kell ítélni. Én azt mondom erre, hogy Isten nem azért haragudott meg, mert a hús utáni vágy befolyásolta az izraelitákat, hanem először is az engedetlenségük nem tetszett Neki – mert a húsevésre mondhatni az Ő akarata ellenére vágyakoztak, mikor Ő azt akarta, hogy elégedjenek meg egyedül a mannával – másodszor pedig a türelmetlenségük és a heves szeszélyeik. Emiatt mondja Mózes, hogy „vágyva vágytak”, jelezvén, hogy feladtak minden önkontrollt és túlléptek minden határon. Harmadszor, a hálátlanságuk nem tetszett Neki, amire itt Mózes is utal, de amit nyíltan a zsoltárokból ítélt el, ahol a próféta így feddi őket: Isten „ráparancsolt a felhőkre ott fenn, és az egek ajtait megnyitotta”, hogy „mennyei gabonát” és az angyalok „kenyerét” adja nekik (Zsolt78:23-25). Ám még így sem fogták vissza magukat és megvetették ezt a páratlan jótéteményt, átadva magukat a törvénytelen mértéktelenségnek. A mértéktelenség, s a józan és takarékos élet szabálya, amit Pál ír elő, közismert. Eszerint ismerősnek kell lenni „a jóllakással is, az éhezéssel is, a bővüléssel is, a szűkölködéssel is” (Fil4:12). Az is közismert intése, hogy „a testet ne tápláljátok a kívánságokra” (Rm13:14). Minden helytelen vágyakozást el kell nyomni tehát, hogy ne kívánjunk olyasmit, ami törvénytelen, továbbá hogy az étvágyunk ne legyen túlzott. S ezért, mikor másutt erre az esetre utal (1Kor10:6), figyelmeztet, hogy féljünk Isten ítéletétől és „ne kívánjunk gonosz dolgokat”, ezzel tévén különbséget a vad és szabados, valamint a mértékletes és kellően visszafogott étvágy között.

Amikor azt kérdezik: „Kicsoda ad nekünk húst ennünk?”, akkor másutt keresik azt, nem Istennél, Aki bőségesen ellátta őket táplálékkal, bár másféleképpen. Látjuk tehát, hogy brutális és vak mértéktelenséggel lázadtak, mert Isten tette a számunkra szükségessé, hogy csak mannát egyenek. Ez ellen küzdöttek dühödt és makacs vadállatokként, mintha Istent a vágyaik szolgálatába akarták volna állítani.

¹¹³⁹ “Fuisse demersum.” – Latin. “Elaludt.” – Amplified Version. Szélgjegyzetben: “A héberben: kialudt”. “שָׁקַע, Submergi; In profundum deprimi, comprimi, reprimi.” – Buxtorf.

5. *Visszaemlékezünk a halakra, a melyeket ettünk Egyiptomban ingyen.* A korábbi életmóddal összevetve megvetik Isten jelenlegi kegyelmét, de mégsem csemegéket sorolnak fel, amikor a póré hagymát, a vöröshagymát és a fokhagymát említik. Egyesek ezért így magyarázzák: mikor rendszerint ekkora bőséget és változatosságot találtunk, mennyire fájdalmas és elszomorító a számunkra, amikor meg vagyunk fosztva a nagyobb csemegéktől! Az én saját véleményem az, hogy ez az alacsony származású nép, amelyik alantas kosztot élt, dicséri úgy a megszokott élelmét, mintha a legnagyobb luxusban lett volna részük. Bizonyos, hogy a falusiak és a kézművesek ugyanolyan nagyra értékelik a sertés- és marhahúst, a sajtot és az aludttejet, a hagymát és a káposztát, mint a leggazdagabbak a fényűző kosztot. Megvetően nagyítják fel tehát az izraeliták azokat a dolgokat, melyek önmagukban keveset érnek, s teszik ezt a már addig is eléggé felfokozott, romlott étvágyuk további fokozása végett. Mégsem kétséges, hogy akik a növényi és a halakból álló diétához szoktak, azok boldogoknak vélik magukat azzal a fajta táplálékkal. S hogy még bántóbbá tegyék a dolgot, azt mondják, hogy *ingyen*¹¹⁴⁰ ettek, ami csak kevésbe került nekik, bár ez a kifejezés minden nyelvben megtalálható. Mert még a világi szerzők is elismerik, hogy a tengerpart bővelkedik a halakban.¹¹⁴¹ A nílusi halászok nagyon sokat fogtak, s ez volt Egyiptom gazdagságának az egyik része. Emellett az országot olyan jól öntözték, hogy a gyümölcs és a zöldség bőven termett.¹¹⁴²

6. *Most pedig a mi lelkünk eleped.* Arról panaszkodnak, hogy majdnem elepednek az éhezés és az éhség miatt, miközben bőségesen volt mannájuk. Ugyanúgy, ahogyan épp az imént jelentették ki jó hangosan, hogy milyen olcsón éltek Egyiptomban. Mintha csak rettentő szükségben élnének, pedig Isten tiszta nagylelkűségéből olyanféle élelem volt biztosítva a számukra, amit könnyebb volt elkészíteni, mint bármi mást, s így ténylegesen nehézség, vagy költség nélkül készítették azt el. De akkora az emberek rosszindulata és hálátlansága, hogy Isten nagylelkűségét semmibe veszik, miközben a saját sürgető vágyaikon tépelődnek. Sokan a falánkságukban fálnak, és teszik semmivé mindazt, amit Isten ad nekik, mások a kapzsiságukkal szárítják ki az Ő nagylelkűségének forrását, mely egyébként kimeríthetetlen lenne. De ők a bőségükben mondják, hogy kiszáradtak, mert a csillapíthatatlan sóvárgás lobbantja őket lánggra. Így Isten áldása, legyen az bármennyire bőséges, nem képes őket kielégíteni. A kemény sziklát mosó eső sem nedvesíti azt meg belülről, és nem is mérsékli a szárazságát a nedvességével. Mivel tehát Isten áldásának a megvetése szárítja ki valamennyit úgy, mint a forró szél, tanuljuk meg az áldásoknak megadni a kellő tiszteletet, hogy azok betöltsék a szükségleteinket. Így teljesedik majd ez be a mi esetünkben: „Az igaz virágzik, mint a pálmafa, növekedik, mint a czédrus a Libánonon. Plánták ők az Úrnak házában; a mi Istenünknek tornáczaiban virágzanak. Még a vén korban is gyümölcsöznek; kövérek és zöldellők lesznek.” (Zsolt92:13-15) A Szentírás ugyanis nem hiába jelenti ki oly sokszor, hogy Isten megelégti a vágyódó lelket, és betölti az éhezőt étellel. Ezek az emberek azt panaszolják, hogy nincs előttük más, csak a manna, mintha az ezzel a kiváló és bőségben megadott élelemmel kapcsolatos utálatuk tényleges éhínség lett volna.

¹¹⁴⁰ „Szabadon” – *Amplified Version*. „Semmit sem fizetve” – *Ainsworth*. „Ez”, mondja, „vonatkozhat a halakra, amiket a semmiért, ár nélkül, szabadon fogtak ki a folyóból, vagy semmit sem fizetve, vagy csak nagyon keveset, így nagyon olcsón jutottak hozzá. *Semmire sem emlékszünk*, azaz *hiába*, mert a héber *chinnam* és a görög *δωρεαν* néha hiába, hatástalanul elmondott dolgot jelent, mint például a Péld1:17, Ezék6:10, Gal2:21.” A genfi változatban: „a semmiért, azaz alacsony áron, vagy jó olcsón”.

¹¹⁴¹ Hérodotosz, 2:93, leírja a halak bőségét Egyiptomban, és a szaporodási időszakra eső vándorlásukat, majd megjegyzi, hogy a mocsarak lakói közül egyesek „csak hallal élnek”.

¹¹⁴² *Raphelius* szembeszökő megjegyzést kölcsönöz erről Hérodotosztól. „A növényeket (a hagymát és a fokhagymát) általában a munkásoknak adták Egyiptomban. Ezért ez volt az izraeliták tápláléka is, akiknek a munkáját az egyiptomiak felhasználták, vagy inkább visszaéltek azzal, a téglagyártásban. Hérodotosz 2:125. „Egyes egyiptomi feliratok magukon a piramisokon megemlítik, hogy mennyit fizettek a munkásoknak: ες τε σαρματην και κρομμυα και σκοροδα, retékért, hagymáért és fokhagymáért.” – *Raphelius* a maga helyén.

7. *A manna pedig olyan vala mint a kóriándrum magva.* Mózes már utalt erre az Exodus 16-ban, de most megismétli, hogy még jobban elítélje a romlott vágyukat. Mi lehetne ugyanis illetlenebb és túrhetetlenebb, mint ily módon tartózkodni attól az eledeltől, ami mind a megjelenésében, mind az ízében kívánatos? Ugyanezért jegyzi fel a próféta a 78. zsoltárban, hogy az emberek nem elégedtek meg „az angyalok kenyerével”, és „a mennyei gabonával”. Itt valóban, ahelyett, hogy fehérnek mondaná, *bdellium*, drágakő-színűnek említi, ami lehet gyöngy, vagy valami másféle.¹¹⁴³ Már a megjelenése tehát örömet kívánt nekik szerezni, s miután nem sok munkával, darálással, vagy porrá töréssel készíthettek belőle különböző fajta, édes és kívánatos ízű ételeket, annál aljasabb volt a panaszkodásban megnyilvánuló hálátlanságuk, mintha az élelmet illetően Isten csak szűkmarkúan bánt volna velük.

10. *És meghallá Mózes, hogy sír a nép.* Csodálatos, sőt majdnem elképesztő volt a nép örülsége, amikor valamennyien úgy siráncokztak, mintha a kétségbeesés határára kerültek volna. Vajon mit tettek volna egy tényleges éhínség idején? Mi lett volna, ha keserű, majdnem teljesen száraz gyökereket kell rágniuk? S mi lett volna, ha ízetlen és egészségtelen kenyeret kellett volna enniük? Látjuk tehát, miképpen tette őket nyomorultakká a belemerülés a romlott vágyaikba még a bőség közepette is. Tanuljuk hát meg megzabolázni a szélsőséges szeszélyeinket, hogy ne hozzunk magunkra bajokat és kényelmetlenséget, és mindenféle fájdalmas érzést. Ha ugyanis kellőképpen mérjük fel a helyzetet, melyben az emberek a bánkódásba és a siráncokzásba merülnek, általában azt találjuk, hogy ahol a gonoszság megkönnyíthető a türelem által, ott megnövekszik annak kínja az oktan képzelgésektől. Itt azonban a luxus vaskos példája áll előttünk, amikor a mohóságukban úgy siráncokznak, mintha a hosszas nélkülözés halállal fenyegetné őket. A szent és dicséretre méltó buzgóság hatása volt, hogy ez a nagy romlottság felbosszantotta Mózes, de hiba volt neki ezt a haragot a szélsőségességig fokozni. Igazságtalanul vitatkozik ugyanis Istennel, azt panaszolván, hogy túl nehéz terhet rakott rá, mikor tudta, hogy minden időben Isten hatalma tartotta őt meg. A hivatala valóban nehéz és fáradtságos volt, de mivel mindig megtapasztalta Isten csodálatos segítségét, valahányszor csak felnyögött a teher alatt, ezért nem volt helye a panasznak. Emellett, miután rendkívüli megtiszteltetésben részesült, hálátlanság volt a részéről megbélyegezni Isten jó ajándékát. A legnagyobb gonoszságnak tartja, hogy a nép kormányzásának gondja őrá bízott, pedig inkább minden érzékszervét bámulattal kellett volna eltölteni annak, hogy Isten kegyeskedett alászállni és őt kiválasztani a népe szabadítójának és az Ő hatalma szolgálójának. Azt is nagyon megfontolatlan dolog volt megkérdezni, hogy vajon ő nemzette-e, vagy szülte-e a népet, mintha csak az elhívása Istentől nem kötelezte volna le őt kellőképpen, vagy mintha nem lettek volna más, csak a természetes kötelékek. Isten valóban olyan szeretetet oltott a szülőkbe a leszármazottaik iránt, hogy hihetetlen nehézségeket is felvállalnak értük, de Mózes másfajta kötelék kötötte hozzájuk, mert ő Isten parancsára lett a nép atyja. Ezért nemcsak a természetre kellett volna odafigyelnie, hanem a hivatali kötelezettségeire is.

13. *Hol vegyek én húst, hogy adjam azt mind ez egész népnek?* Valóban joggal vádolja a népet és tagadja, hogy rendelkezne annyi hússal, amennyi ennek a nagy tömegnek a megelégtetéséhez elég, de hibázik, amikor Istennel vitatkozik, mintha Ő erőn felül terhelné meg. Miután ugyanis Isten tudta, hogy önmagában nem elégséges a megannyi nehézség leküzdéséhez, támogatta őt az Ő Lelkével. Mózes azonban a legvaskosabban a panaszának végén vétkezett, ahol azt kérte Istentől, hogy ölje őt meg. Ezekből a szavakból látjuk, hogy még Isten legjobb szolgálói is milyen messzire képesek magukat elragadtatni, amikor túlságosan szabadjára engedik a szeszélyeiket. A kétségbeesés vágya ugyanis az, amikor távozni próbálunk ebből a világból, hogy a halál vessen véget a bajainknak. S ha a bánat türelmetlensége Mózes, Isten legkiválóbb szolgáját erre ragadtatta, akkor vajon mi történik

¹¹⁴³ A héberben: בדלה, *bedolah*. „A szent író által említett *bdellium* minden valószínűség szerint igazgyöngy volt, ahogyan az arab változat fordította.” – *Illustrated Comment* az 1Móz2:12-ről.

majd velünk, ha a türelmetlenség átveszi az uralmat a szívünk felett? Tanuljunk hát meg jó időben véget vetni ennek a betegségnek.

16. *Monda azért az Úr Mózesnek: Gyűjts egybe nékem hetven férfit.* Isten eleget tesz Mózes kérésének és hetven társat ad mellé, akiknek a gondoskodásával és segítségével a munkája egy részét megkönnyíti. De nem a nehezítés minden jele nélkül teszi ezt meg, mert amikor elvesz tőle valamennyit a Szentlélekből, s megosztja az másokkal, akkor a gyalázatnak azt a bélyegét üti rá, amit megérdemel. Tudom, hogy egyesek ezt másképp értelmezik,¹¹⁴⁴ s úgy vélik, hogy Mózesről semmi sem vettetett el, hanem a többiek kaptak új kegyelmet úgy, hogy Mózes kiemelkedő volt, amiért korábban egyedül birtokolta azt. Mivel azonban a szavak konkrétan kijelentik, hogy Isten annak a kegyelemnek a részeseivé teszi őket, amit magától Mózesről vesz el, és semmiképpen sem fogadom el ennek az elmés magyarázatnak az igazságtartalmát. Az 1Móz27:36-ot idézi, melyben ezt olvassuk: „Nem tartottál-e nékem is valami áldást?”, de amikor Isten konkrétan ezt mondja: „elszakasztok¹¹⁴⁵ abból a lélekből, a mely te benned van”, akkor kétség sem férhet hozzá, hogy csökkentésről van szó. Ameddig ugyanis Mózes egyedül vezette a népet, fel volt ruházva a Lélek szükséges ajándékaival, hogy a képességei tekintetében ne legyen alkalmatlan a nagy munkára. Isten most azt ígéri, hogy a többiek oly módon lesznek a társai, hogy elosztja közöttük az Ő ajándékait. Kétségem sincs felőle, hogy ez az elosztás a büntetést is magában foglalja, s ebből azt a hasznos tanítást meríthetjük, hogy minél nagyobb a nehézség, amit Isten helyez valakire, annál nagyobb a nagylelkűség, amivel bánt az illetővel, hogy ő elegendő legyen a feladata ellátására. Az Ő hatalmában áll egy emberrel ugyanolyan hatékonyan munkálkodni, mint százszal, vagy akár ezerrel. Ezért nincs szüksége közreműködők ezreire, hanem a Neki tetsző módon végzi el a munkáit néha az emberek segítségével, néha pedig az ő kezeik által. Összefoglalja, Isten közvetve megfeddi Mózes vaskos hálátlanságát, amivel lebecsüli azt a csodálatos kegyelmet, ami az eddigiek során felragyogott benne, s kijelenti, hogy a továbbiakban nem lesz olyan nagy, mint eddig a Lélektől kapott kiválóság tekintetében, mert bizonyos módon eldobta a Lélek ajándékait, elutasítván a neki jutó nehézségeket. A mi mértékletességünk valóban dicséretre méltó, ha a saját gyengeségünk tudatában visszariadunk a súlyos terhektől, de túlonúl abszurd ezzel a kifogással húzódni vissza a kötelezettségeink teljesítésétől, s Isten elhívását megvetvén lerázni magunkról az Ő igáját.

A Lélek szó itt, mint sok más helyen is, magukra az ajándékokra vonatkozik, mintha Isten azt mondta volna, hogy elegendő ajándékot adtam neked a nép kormányzásához, de most, miután megtagadod ezt, el fogom osztani a szükséges mennyisége a hetven férfinak, hogy a Lélek kegyelme, mely egyedül benned lakozott, szemmel láthatóan sokak között legyen megosztva. Itt megkérdendő, miképpen választotta ki Mózes a hetvenet: vajon csak a saját megítélése alapján, vagy a nép választását is figyelembe véve? Általánosan egyetértenek

¹¹⁴⁴ Például De Lyra: „Nem úgy kell ezt érteni, hogy bármi elvettetett Mózesről, és átadott másoknak, hanem hogy amazok is megvilágosítottak anélkül, hogy a Mózesnek adott kegyelem fénye bármilyen mértékben elhomályosodott volna. Azaz, az egyik gyertya fénye úgy világosította meg a többi, hogy közben a saját világossága semmilyen mértékben sem csökkent.” Ainsworth így követi vissza De Lyra magyarázatát annak forrásához: „Ezzel Mózes lelke nem homályosodott meg, mert amint Jarchi mondja, Mózes abban az órában olyan volt, mint a lámpás, mely égve maradt a gyertyatartóban (a szentélyben), s amelyikkel lángra lobbantották a többi lámpást, ám melynek a fénye a legkevésbé sem fogyatkozott meg ettől.” Így beszél Szent Ágoston is: „Mi úgy értelmezzük, hogy Isten semmi többet sem akar mondani, mint azt, hogy a hetven férfi a kegyelemnek ugyanattól a Lelkétől kapnak segítséget, mint Mózes kapott; hogy nekik annyi lesz a Lélekből, amennyit tetszett Istennek megadni anélkül, hogy Mózesnek ettől kevesebb jutna.” Quest. in Numbers 18. Edit. Benedict. 3. kötet, 1. bekezdés, 535. oldal. Kálvinnak itt valóban csak kevés a követője. A genfi változat magyarázata így szól: „Elosztom a Lelkem közöttük, ahogyan veled is tettem”, s Attersoll ezt mondja: „Igaz, hogy olykor így büntet: néha annak megkisebbitésével, néha az elvételével annak, amit korábban adott, lásd Zak11:17, Mt25:27. Itt azonban nem olvassuk, vagy találjuk úgy, hogy Mózesrel is ekképpen bánt volna, vagy hogy kevésbé lett volna alkalmas a vezetésre, mint annakelőtte”, stb.

¹¹⁴⁵ „Elveszek” – *Amplified Version*. „Elkülönítek” – Ainsworth.

azzal, hogy hatot-hatot választottak mindegyik törzsből, s így hetvenketten voltak, de a rövidség kedvéért a kettőt elhagyták, hasonlóképpen a rómaiakhoz, akik *Centumviri*-ről¹¹⁴⁶ beszéltek, noha azok százöten voltak, mert három embert jelöltek ki minden egyes törzsből. Mivel ez a vélekedés csak valószínű, én eldöntetlenül hagyom, de egyidejűleg ragaszkodom a máshol már vázolt elképzeléshez,¹¹⁴⁷ miszerint Ábrahám nemzetsége a kétszázhusz év alatt hihetetlenül megsokasodott, s ezért választottak ki pontosan annyi embert, mint ahányan Jákobbal együtt Egyiptomba mentek, nehogy ez a csoda valaha is feledésbe merüljön. S valójában tényleg ez lehetett mondhatni egy szent szám a számukra, mikor felidézték annak a ki csapatnak a létszámát, melyből eredtek. Mielőtt ugyanis a törvényt Isten kihirdette volna, Mózes parancsot kapott arra, hogy hetven férfit vigyen magával a hegyre, akik aztán szemtanúi lettek Isten dicsőségének. Közben azt sem tagadom, hogy lehetettek a hetvenes számnál kettővel többen, csak arra kívánok rámutatni, hogy Isten miért szabta meg ezt a számot: azért, hogy egyenlővé tegye a nép vezetőinek és főembereinek számát Jákob családjának létszámával, aki a nemzetségük és nevük forrása volt. Abból a tényből, hogy amikor Mózes felment a hegyre átvenni a kőtáblákat Isten kezéből, akkor hetven vezetőt vitt magával, arra következtetünk, hogy a kiemelten tisztelendő létszáma már akkor meg volt szabva, jóllehet a kormányzás terhét, amiről itt van szó, még nem bízták rájuk. S az is valószínű, hogy ugyanezeket az embereket, akik a kijelölt vezetők voltak, hívta most el erre az új és szokatlan hivatalra is, amint azt maguk a szavak is sugallják. Valóban bizonyos, hogy amikor a zsidók visszatértek a babiloni fogságból – miután nem volt szabad nekik királyt választani – az itt szereplő példát követve állították fel a Szanhedrint, csak ebben a megtiszteltetésben Dávidnak és a köreinek emlékeztetét részesítették, amiért a nemzetségükből kiválasztották a hetven főemberüket, akikre azután rábízták a legfőbb hatalmat. S ez a kormányzati forma folytatódott egészen Heródesig,¹¹⁴⁸ aki eltörölte az egész tanácsot, amiért elítélték, és valamennyit megölette. Abban is biztos vagyok, hogy nemcsak bosszúból követte el a mészárlást, hanem azért is, nehogy a királyi nemzetség méltósága akadály legyen a zsarnokságának.

Meg kell azonban jegyezni, hogy bár Isten új kegyelmet ígér a hetven férfiúnak, mégsem jelöli ki őket válogatás nélkül a népből, hanem konkrétan megparancsolja, hogy a vének és a nép vezetői közül válasszák ki őket, olyanokat, akiknek már volt tekintélyük, és bizonyosságát adták a szorgalmuknak és az erényüknek. Manapság is, amikor elhívja az egyház pásztorait és a magisztereket a maguk hivatalaira, akkor, noha ellátja őket új ajándékokkal, mégsem válogatás nélkül emeli őket a megtisztelő helyzetükbe, mintha elsőként jöttek volna, hanem inkább a lelki képességeik alapján választ, melyek alapján megkülönbözteti és ajánlja azokat, akiket bármelyik magasztos hivatalra szánt. Röviden, a legalkalmasabbakat parancsolja meg kiválasztani, de miután kijelölték őket, megígéri, hogy hozzáteszi, ami még hiányzik. Ezért parancsolja, hogy álljanak a sátor ajtajához, hogy megmutathassa ott a kegyelmét. De úgy vélem, két másik okot is hasonlóképpen fontolóra vett, tudniillik hogy megtudják, Isten bízta rájuk az adott hivatalt, így mindig tudatában legyenek a mennyei ítélőszéknek, ami előtt majd számot kell adniuk, továbbá hogy a hellyel való társítás folytán további tiszteletben részesüljenek és a nép Isten szolgálaként ismerje őket. S noha Isten ma nem lakozik látható sátorban, ez a példa mégis arra emlékeztet minket, hogy a pásztorokat és a magisztereket nem a kellő módon szentelik fel, ha nem viszik őket Isten jelenlétébe, és nem iktatják be őket helyesen a hivatalukba, ha egyrészt nem Magának Istennek szentelik fel őket, másrészt, ha az Ő fensége nem kap tőlük tiszteletet. Cipriánusz tovább is csúri-csavarja ezt az

¹¹⁴⁶ “A *Centumviri* a harmincöt törzsből kiválasztott bírák voltak, mindegyikből három, így tulajdonképpen 105 volt a létszámuk, de mindig a *Centumviri* kerek számmal nevezték meg őket.” – *Eestus*.

¹¹⁴⁷ Lásd a 2Móz24:1-hez fűzötteket.

¹¹⁴⁸ Flavius Iosephus, *A zsidók története*.

igeszakaszt¹¹⁴⁹ annak bebizonyítása végett, hogy a püspököket nem szabad másként, csak az egész nép egyetértésével kiválasztani, de én nem tudom, hogy vajon kellően szilárd alapokon teszi-e ezt.

18. A népnek pedig mondd meg: Szenteljétek meg magatokat.¹¹⁵⁰ Ez a válasz másik része, amit a szóban forgó dologra ad, tudniillik hogy a népnek fel kell készülnie a mohósága kielégítésére. Noha a קדש, *kadesh* szó jelentése *felkészülni*,¹¹⁵¹ mégis a szó szerinti jelentése látszik itt a leghelyesebbnek. Ezért tartottam meg a *megszentelődni* szót, mely azonban itt ironikusan használatos. Mózes ugyanis nem arra buzdítja őket, hogy tisztítsák meg magukat minden szennyeződéstől, s kegyesen és őszintén fogadják Isten kegyelmét, hanem a profán és brutális mohóságukat ostromozza. Mások egyszerűen úgy fordítják, mintha ezt mondta volna: mossátok meg a fogaitokat, és készítsétek elő a hasaitokat. Véleményem szerint azonban van ebben egy feddés, mert olyannyira beszenyezte őket a bolond és gonosz vágy, hogy képtelenek elfogadni Isten atyai jóságát. A „húst esztek” után ugyanis a „mert sírtatok az Úr hallására” következik, mely szavakkal azt jelzi, hogy a követelőző siránkozásuk felszítottak Isten haragját, ezért nem más, mint halálos élelmet fognak enni. S hamarosan világosabban is kimondja, hogy a pökhendiségük miatt megérdemlik, hogy elpusztuljanak Isten nagylelkűsége által. Mert „egész hónapig” fogjátok falni, mondja, „míglen kijön az orrotokon, és útátalossá lesz elöttetek”. Azaz, azokhoz a falánkakhoz hasonlítja őket, akik annyira belevetik magukat a zabálásba, hogy hamarosan ki kell okádniuk, amit mohón befaltak, vagy úgy megutálják a legfelségesebb csemegéik ízét, mintha valami szennyes dolgok lennének. Ezt jelenti a „kijön”, vagy kizúdul „az orrotokon”. A זר, *zara*,¹¹⁵² amit *utálatosnak* fordítottunk, tulajdonképpen *szétszórás*t jelent, de Mózes azt jelzi vele, hogy úgy fogják kiokádni, vagy kiköpni, mint alkalmatlant a lenyelésre. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy a Zsolt78:30 szerint „fel sem hagytak a kívánságukkal; az étel még a szájukban vala”, azt könnyű megválaszolni annak megértésével, hogy a zabolátlan mohóságukat feddi itt meg,¹¹⁵³ mintha zabálóknak (*gurgites*) nevezné őket, akiket semmiféle bőség sem képes megelégtíteni. Ezért mondja a próféta, hogy noha kipukkadtak a bőségtől, mégsem voltak képesek megelégedni, hanem annyira felhevültek a határtalan falánkságtól, hogy azt egyedül csak Isten bosszúállása volt képes visszafogni. S ennek a megjelölt okára különösen oda kell figyelnünk: „mivelhogy

¹¹⁴⁹ „Ezért a népnek, amelyik tiszteli az Úr előírásait, és féli az Istent, el kell különítenie magát attól a prelátustól, aki bűnös, és nem közösködhet a szentségtörő pap áldozataival, különösen azért, mert megvan a hatalma a méltó papok kiválasztására, vagy a méltatlanok leváltására. Az is, mint látjuk, az isteni tekintélyből származik, hogy a papot a nép jelenlétében kell megválasztani mindenki szeme láttára, s közfelkiáltással és közös biznyságtétellel kell méltónak és alkalmasnak találni őt. Ahogyan Mózes negyedik könyvében parancsolta az Úr Mózesnek: *Vedd Áront és Eleázárt, az ő fiát, és vezesd fel őket a Hór hegyére. És vetkeztess le Áront az ő ruháiból, és öltöztess fel azokba Eleázárt, az ő fiát; mert Áron az ő népéhez takarítottak, és meghal ott.* (4Móz20:25-26) Isten azt parancsolja, hogy a papot az egész gyülekezet előtt jelöljék ki, azaz arra tanít, és azt mutatja meg a papok felszenteléseit az ott álló nép tudtával szabad elvégezni, hogy a jelenlétük által egyrészt lelepleződjenek a gonoszok bűnei, másrészt biznyságot tegyenek a jók érdemeiről, s így a felszentelés helyes és törvényes legyen, olyasvalami, amit mindenki szavazatával és ítéletével vizsgáltak meg.” *Szent Cipriánusz levelei*, Oxfordi fordítás, 1844, 211-212. oldal. A fenti idézet egy, Cipriánusz és harminchat testvére nevében írott levélből származik, amit válaszként írtak Leon és Astorga presbiterének és népének, valamint Merida hűséges népe diakónusainak kérdéseire. Cipriánusz nem idézte egyik, ma neki tulajdonított művében sem a 4Móz11:16-ot, jöllehet a 4Móz20:25, 28-ból így vett érveket ésszerűbben lehetne kiemelni a szövegből, amire Kálvin szerint is utalt.

¹¹⁵⁰ A Károli-fordítás szerint: *Készítsétek el magatokat holnapra – a ford.*

¹¹⁵¹ Ha a קדש jelentése felkészülni, csak akkor fordítható így, ha a felkészülés megszentelődés által történik. – *Henry Walter.*

¹¹⁵² זר (undorító) Sebastian Münster szerint a זרה szabálytalan formája, és ő *szétszórásnak* fordítja, összhangban a זרה gyökér elfogadott jelentésével. A szó eme jelentését elfogadják a modern szótárszerkesztők is. – *Henry Walter.*

¹¹⁵³ “Que là le Saint Esprit déteste leur gourmandise débordée”, hogy ott a Szentlélek jelzi a zabolátlan falánkságukkal szembeni utálatát. – *Francia.*

megvetettétek az Urat, a ki közöttetek van”. Ezekkel a szavakkal a tévedés, vagy figyelmetlenség mentségét veszi el, mert ha Isten azért vonta volna vissza a hatalmát, hogy a türelmüket tegye próbára, akkor a félelem, ami a távolléte miatt fogant volna meg bennük, megbocsátható lett volna, most azonban, mikor biztos megtapasztalásból tudták, hogy a létfenntartáshoz szükséges dolgok Tőle származnak, a jelenlevő nagylelkűségének megvetésével árulják el a szándékos gonoszságukat. Az ugyanis, hogy Isten köztük volt, egyenértékű azzal, hogy látható jeleit adja mind a végtelen hatalmának, mind az atyai jóindulatának. Ezek a szavak megmutatják nekünk, hogy minél közvetlenebbül mutatja ki Isten irántunk a kegyelmét, annál menthetetlenebbek vagyunk, ha lebecsüljük, mikor ennyire nagylelkűen kínálja azt nekünk. Ami ez után következik, az nem tűnhet komoly feddésnek, tudniillik „sírtak az Úr hallására”, de a bűn szörnyűségét is megadja közvetlenül ez után: az Egyiptomból történt elindulásuk miatt zúgolódtak. Ez ugyanis nemcsak a szabadulás megtagadása volt, amire oly sokáig vártak, hanem vitatkozás Istennel, Aki pedig odafigyelt a kiáltásukra, s kiszabadította őket a nyomorult és elveszett állapotukból.

21. *És monda Mózes: Hatszáz ezer gyalogos e nép, a mely között én vagyok.* Noha Mózes szándéka helyes volt, mégis hitetlenségbe esett, s így mindjárt a küszöbön elbotlott. Kétségtelenül a kegyes segíteni akarása késztette őt, mert félt, hogy Isten szent neve lesz kitéve a gyalázkodásnak és a szégyennek, ha üres kézzel küldi el azokat, akiknek élelmet ígért. De hihetetlennek tűnt a számára, hogy ilyen hatalmas tömeget elegendő élelmiszerral lehessen ellátni. Amikor „hatszázezernek” mondja őket, akkor vagy nem számolja pontosan a létszámukat, vagy azt jelzi, hogy páran már meghaltak azóta, hogy összeszámolta a népet (Exodus 14). De valószínű, hogy a legutolsó népszámlálásra utal, amikor 603550 embert számoltak össze (4Móz1:46), de a rövidség kedvéért a nagy számot mondja, elhagyván a 3550-et (2Móz12:37). A *gyalogos* emberek alatt a férfiakat érti, tehát kizárja az asszonyokat és a gyermekeket. Bizonyos, hogy ekkora tömeg megdöbbenhetett, vagy legalábbis megriasztotta őt, emiatt nem bízott az ígéletben. A kételkedése azonban két okból volt hibás: először mert nem pusztán csak bízott, mintha nem lett volna meggyőződve, hogy Isten minden szavához hű marad. Másodszor, mivel nem megfelelően használta az elméjét Isten felbecsülhetetlen hatalmának felméréséhez a saját érzékeihez hasonlítva azt. Tanuljuk meg tehát, hogy amint Isten mond valamit, vitatkozás nélkül azonnal öleljük magunkhoz, ami kijött az Ő száján, s tanuljunk meg megalázkodni és az elménket is megalázni, egyidejűleg pedig hit által emelkedjünk a világ és a természetes gondolkodásunk fölé. Így semmi, a test által sugallt abszurdítás sem gátol majd minket abban, hogy biztosan arra a következtetésre jussunk: bármit ígér Isten, azt az Ő erejével majd be is teljesíti. A leghelytelenebb számítás, ha Isten cselekedeteit a közönséges mércékhez kötjük, mintha az Ő hatalma nem lenne kiterjedtebb annál, amit az elménk képes felfogni. Gondosan meg kell figyelnünk tehát a feddést, amivel végül Isten úgy helyesbítette Mózeset, hogy az bennünk elejét vegye és meggyógyítsa az összes bizalmatlanságot bennünk. Isten kezének hatalmassága ugyanis bizonyítja azok ostobaságát, akik a saját képzelgéseiknek és szabályaiknak vetik azt alá. Ő a „markában” tartja az eget és a földet, amint az Ézs40:12-ben van megírva. Micsoda örültség tehát a saját érzékszerveinkkel igyekezni azt megragadni, s mondhatni, bebörtönözni, ami száz világnál is nagyobb! Amint tehát a bizalmatlanság kezdi átvenni a hatalmat az elménk felett a nehézségek következtében, emlékezzünk erre a végkövetkeztetésre, mely szerint Isten ígéretei nem nagyobbak az Ő hatalmánál, hogy ne tudná hatékonyan végrehajtani is azt, amit csak elrendelt. Az „Avagy megrövidült-e az Úrnak keze?” kérdést tehát két módon lehet magyarázni. A régi igemagyarázó¹¹⁵⁴ így fordította: „Vajon Isten keze gyenge?” Isten azonban láthatóan azzal a bizonyítékkal hozakodik elő, amivel bizonyosságot tesz nemcsak az ég és a föld teremtésében, de a sok újabb keletű csodában is megmutatkozó hatalmáról, s

¹¹⁵⁴ Azaz, a Vulgata: “Numquid manus Domini invalida est?”

ezzel feddi meg Mózes hálátlanságát, aki oly kevés hasznat húzott ezekből a nagyon látványos leckékből. Ézsaiás is ugyanezt a szót használja ebben az értelemben, amikor ezt mondja: „Ímé, nem oly rövid az Úr keze” (Ézs59:1). Mózes kétségtelenül a korábbi alkalmakkor kapott áldásokat magasztalja fel, melyekből a nép megtapasztalhatta Isten szabadító erejét. Én megtartottam az ige jövő idejű alakját,¹¹⁵⁵ mert az nem sérti az értelmét. Az elhangzottak értelme a következő: Vajon Isten keze gyengébb lesz, mint általában, hogy ne lépne fel a már ismert hatalommal?

24. *Kiméne azért Mózes, és elmondá a népnek az Úr beszédét.* Itt azt látjuk, mekkora hasznára volt Mózesnek ez a rövid feddés, mert most aktívan belekezd abba, amire parancsot kapott. A kételkedés lefékezte őt, ezért megállt az útjának felénél, most viszont az azonnali engedelmességgel arról tesz bizonyosságot, hogy a bizalmatlanságának véget vetett. Ahogyan ugyanis a hitetlenség elcsüggeszti az embereket, így tétlenségbe süllyednek, úgy serkenti a hit mind a testet, mind az elmét keménységgel a feladataink hatékony ellátására.

Noha a történet nem mondja ki konkrétan, hogy a húsról beszélt nekik, általános kifejezésekkel mégis kijelenti, hogy semmit sem hagyott el. S valóban nagyon helytelen lett volna csak a hetven vénről beszélni, amikor minden gonoszság forrása a hús utáni vágyakozásból fakadt. Röviden szólva tehát beszámolt Isten a népnek adott parancsairól, belefoglalván a dolog mindkét részét, melyek közül a másodikat nyomon követi. Először azt mondja el, hogy a véneket a sátorhoz hívták, hogy ott válhassanak kijelölt vezetőkké és tisztségviselőkké. Mikor azt mondja, hogy „állatá őket a sátor körül”, én nem úgy értem a szavakat, hogy a tizennyolcat állított minden oldalra, ami pedig a maradékot illeti, a felét a pitvar elé, a másik felét a sátor mögé, hanem hogy a sátor bizonyos részét vették körül. Ez megfelelt annak, hogy Isten elé állította őket, hogy utóbb nagyobb tekintéllyel láthassák el a hivatalukat, mint Átala küldöttek, egyidejűleg pedig odaszánhassák magukat Istennek, és átadhassák magukat az Ő szolgálatára, továbbá, felruháztatván a szükséges ajándékokkal, viselhessék az elhívásuk jeleit. Emiatt teszi hozzá nem sokkal ez után, hogy a Mózesből elvett Lélekből kaptak elegendő mértékben a hivatali kötelezettségeik ellátásához, mert jóllehet Mózes Isten parancsára választott kipróbáltan erényes és tapasztal embereket, Ő mégis újból felkészítette őket, hogy az elhívásuk hatékony lehessen. Mikor azt olvassuk, hogy „prófétáltak”, ez a Lélek látható ajándéka volt, mely mindazonáltal másra vonatkozott. Ők ugyanis nem voltak Isten kijelölt prófétái, bár Isten ezzel a külső jellel tett róla bizonyosságot: új emberekké váltak, hogy a nép jobban tisztelje őket. Véleményem szerint viszont a prófétálás itt egyenértékű a fennkölt szolálás képességével a titkos dolgokról, vagy titkokról. Tudjuk, hogy a világi írók prófétáknak nevezték a költőket,¹¹⁵⁶ mivel a költészet maga is az ihletettség (ενθουσιασμος) ízét hordozza ugyanúgy, mint az a rendkívüli képesség,¹¹⁵⁷ melyben a Lélek *afflatus*-a ragyogott fel, s ezért kapta a prófétálás nevet. Így volt Saul prófétálása is egyfajta jele a királyságának, hogy ne bizonyítvány nélkül lépjen a trónra (1Sám10:10). Így tehát a prófétálás eme Lelke csak rövid időre adatott meg ezeknek az embereknek, mert elegendő volt, hogy Isten egyszer jelölje ki őket – én ugyanis így értem azt, amit Mózes ez után mond: „de nem többé”.¹¹⁵⁸ Túlon túl erőltetett magyarázat úgy utalni rá,

¹¹⁵⁵ Kálvin ebben a Septuagintát követi: Μή χειρ Κυρίου ουκ εχαρκεσει? „Vajon nem lesz elégséges az Úr keze?”, valamint a legtöbb változatot Poole szerint, melyekben az „abbreviabitur?” szóval fordítanak.

¹¹⁵⁶ A klasszikus írók a *vates* névvel illették a költőket. “Quare sue jure noster ille Ennius *sanctos* appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono, atque munere commendati nobis videantur.” – Cicero pro Archia Poeta, 8. “De versibus, quos tibi a me scribi vis, deest mihi quidem opera, quae non modo tempus, sed etiam animum vacuum ab omni cura desiderat; sed abest etiam ενθουσιασμος” – *Ugyanott*, Epist. ad Quint. Frat 3:4.

¹¹⁵⁷ “La grâce de parler authentiquement de choses hautes”, a magasztos dolgokról való hiteles beszéd kegyelme. – *Francia*.

¹¹⁵⁸ „Ezeket a szavakat rendszerint így fordítják: ’és nem hagytak fel (a prófétálással)’ , mint a nyilvános változatainkban, vagy ’és nem tettek hozzá’, ahogyan Ainsworth és Purver fordít, de e fordítások egyike sem tűnik a számomra értelmesnek. Ha elfogadjuk a Sam. olvasatot, ahogyan Houbigant, Dathe és Rosenmüller is, és

mint a múlta, ahogyan egyesek teszik. Elismerem, hogy korábban valóban nem voltak próféták, de nincs kétségem afelől, hogy Mózes itt azt jelzi: az ajándékok átmenetiek voltak, amit Saul esetében is olvasunk. Amint ugyanis Isten kegyelmének jele megmutatkozott benne,¹¹⁵⁹ megszűnt prófétálni. Az igeszakasz jelentése tehát ez: az elhívásuk úgy lett igazolva egy rövid ideig, hogy ez a szokatlan körülmény még nagyobb bámulatot keltsen.

26. *Két férfiú azonban elmaradt vala a táborban.* Nem biztos, miért nem jelentek meg a többiekkel együtt. Nem kételkedem abban, hogy Mózes őket is elhívta, s nem is lettek volna felruházva a Lélek ugyanazon kegyelmével, ha a tétlenség, vagy a megvetés miatt nem jöttek volna el a megjelölt időre. Következtethetünk tehát arra, hogy ténylegesen nem kapták meg a meghívást, mert nem találták meg őket, s ezért bocsátotta meg Isten a tudatlanságukat. Mégis meg kell jegyezni, hogy Isten titkos tanácsvégezése tartotta őket vissza az eljövételtől, mert így az Ő kegyelme vált ismertté általánosságban e látványos bizonyíték által a köznép között, mert ők nem voltak valamennyien annak szemtanúi, hiszen nem mindenki gyűlt a sátor köré. Azért tehát, hogy a dolog híre szélesebb körben terjedjen és még a legalacsonyabb sorúakat is elérje, Isten úgy döntött, hogy az Ő Lelkének ez a rendkívüli ajándéka látványosan mutakozzon meg a táborban is, nehogy a leglassabbak és a legtunyábbak közül bárki is azzal a kifogással élhessen, hogy nem tudott a dologról. Valójában nyilvánvaló, hogy valamennyit felrázta a csoda, mert „az ifjú”, akiről olvasunk, nem futott volna el megvinni a hihetetlen hírt Mózesnek, ha nem döbbsentette volna meg az eset újdonsága.

28. *Akkor felele Józsué, a Nún fia, Mózes szolgálja.* Nyilvánvaló, hogy ez a bolond és okatlan buzgóság jó forrásból fakad. Józsué látta, hogy Mózes annyira kiválóbb volt másoknál, hogy Isten után joggal számították a nép vezetőjének. Ezért attól félt, hogy ha az ő elsőségének bármelyik része csorbát szenved, akkor Isten kegyelme szóródik szét és vesz el. Azt is tudjuk, hogy majdnem minden változás sérelmes, és megrázkódtatást okoz a közügyekben. Mózes jogait hangoztatván tehát mindenki más javát igyekezett szolgálni a tőle telhető legjobban, de a buzgalmának szélsőségességében rejtett némi ötvözet a Mózes iránti mértéktelen vonzalma és szeretete következtében pont úgy, ahogyan velünk is gyakorta megtörténik, amikor a vágyaink helyes célra irányulnak, de a téves érzelmek miatt mégis tévútra tévednek. Tanuljuk meg tehát tisztelni Krisztus legjelesebb szolgálait úgy, hogy egyedül Isten a legfőbb, s Ő, Aki messze mindenek felett áll, továbbra is megőrizze az elsőségét. S ez lesz a helyzet, ha szilárdan ragaszkodunk az alapelvhez, miszerint „a kegyelmi ajándékokban pedig különbség van”, de egy a Lélek, akitől valamennyi származik, s noha „a szolgálatokban is különbség van”, mégis egyetlen az Úr, Akit szolgálni kell (1Kor12:4-5). Ezt Pál máshol is megerősíti, ahol azt tanítja, hogy az ajándékok úgy vannak elosztva, hogy senki sem kapja meg valamennyit, hanem „a Krisztustól osztott ajándéknak mértéke szerint” (Ef4:7).

29. *És felele néki Mózes: Avagy érettem buzgólkodol-é?* Ezt két különböző módon érthetjük. Egyesek úgy veszik, mintha Mózes azt mondta volna, hogy nem a te dolgod, ha én bármiféle veszteséget szenvedtem, s ha bármi elvételik tőlem, az én dolgom megszomorodni és sajnálkozni. Én azonban úgy vélem, Mózes egyszerűbben szólt, mintha ezt mondta volna: Íme, mennyire másként érzek én, mint te, mert én, akinek az ügyét te támogatni igyekszel, arra vágyok, hogy bárcsak mindenki elnyerné a prófétálás lelkét. Így bámulatosan megfeddte azt az ostoba irigységet, ami gátat vetett volna Isten áldásának, amire oly nagyon kell vágyakoznia minden kegyes elmének. Ugyanakkor teljes mértékben látjuk Mózes kedvességét

a אֶלְדָּאד וְלִמְדָּאד szavakat a 26. vers elejére helyezzük, akkor a szöveg helyrejön és a jelentés világossá válik: At non congregati sunt, sed remanserant in castris viri duo, quorum nomen unius Eldad, et nomen alterius Medad, tamen requievit super eos spiritus ille (nam ipsi ex conscriptis, atsi non egressi erant ad tentorium) et prophetabant in castris.” - Boothroyd *a maga helyén*. Így az Eldád és a Médád lesz az ige alanya, s a jelentése: „nem gyűltek össze”.

¹¹⁵⁹ A francia változat ezt a mondatot a vénekre vonatkoztatja: “ils ont cesse de prophetizer” *abbahagyták a prófétálást*.

és alázatát is, akit sem a becsvágy, sem a személyes méltóságának fontolóra vétele nem tántorít el attól, hogy a legalantasabbakat is a társaságába fogadja. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy Isten akarata az ajándék kiválósága fokozásának érdekében, hogy csak kevés próféta legyen az egyházban, ezért Mózes megfontolatlanul kereste azt, ami visszatetszést kelt Isten tanácsvégzése szempontjából, a válasz könnyű. Jóllehet a szentek belenyugszanak az Ő szokásos elosztásába, s meg vannak arról győződve, hogy az Ő elrendezése a legjobb, mégis a kegyesség cselekedete az bennük, amikor mindenki mással is közölni szeretnék mindazt, ami neki adatott meg, ezért inkább az utolsók igyekeznek lenni, semhogy irigyeljék a tökéletességet a testvéreiktől. Egyszóval, Mózes azt jelenti ki, hogy semmi sem lenne örömtelibb a számára annál, ha Isten egyenlőképpen osztaná szét a prófétaság lelkét az egész nép között, részesítvén abból mindenkit, a legkisebbtől a legnagyobbig.

30. *Ezután visszatért Mózes a táborba, ő és az Izráel vénei.* Noha a hetven férfi a kijelölésük után valamennyien visszatértek a saját állomásukra és lakóhelyükre, mégsem férhet hozzá semmi kétség, hogy valamennyien előzetes figyelmeztetést kaptak a közelgő csodáról, ezért egyetemesen figyeltek az itt elmondott csodára. Mikor azt olvassuk, hogy „az Úr szele” hozta el a fűrjeiket, ennek nem volt más oka, mint az, hogy Isten nyíltan kijelenthesse: az ég alatt minden dolog az Ő uralma alatt áll, s kész Neki engedelmeskedni. Valóban teremthetett volna az akaratával (*nutu*) is fűrjeiket pont úgy, ahogyan manna hullatott az égből, s ez sem volt természetes, hogy a szelek erejével ekkora tömegű madár gyűljön össze egy helyre, de a szél közreműködését felhasználva Isten a 104:3-4-ben megírtakat erősítette meg: „a szeleket teszi követeivé”,¹¹⁶⁰ és „jár a szeleknek szárnyain”, mert a sebességükkel gyorsan elviszik az Ő parancsait keletről nyugatra. Nos, elvontan igaz, hogy a szelek Tőle származnak, mert azok csak az Ő leheletei, s a levegőt sem lehet a legcsekélyebb mértékben sem felkavarni az Ő akarata híján, itt mégis egy rendkívüli csodáról van szó, olyanról, amilyen a vörös-tengeri átkelés is volt. A próféta tovább is megy a zsoltárban: „Megindítja a keleti szelet az egekben, és elhozza erejével a déli szelet” (Zsolt78:26), mely szavakkal azt jelzi, hogy az egész levegő megbolydult, mert a szelek hirtelen támadtak a különböző égtájak felől, s minden irányban hatalmas mennyiségű madárral borították be a földet.

Mikor azt mondja, hogy „egynapi járásnyira” lepték el a földet a madarak, az alatt nem azt értem, mintha a madarak ily nagy távolságra heverték volna, hanem hogy ekkora területet foglaltak el sűrű halmokban, folytatódagasan. S ez derül ki a zsoltárokból is, ahol a próféta azt mondja, hogy „a táboruk közepére” szálltak le (Zsolt78:28), „az ő sátoraikhoz köröskörül”. Amit hozzátesz, hogy „két sing magasságnyra a földnek színén”, azt másokkal¹¹⁶¹ ellentétben nem úgy értem, hogy kb. 90 centiméter magasan szálltak a föld felett, hogy könnyebb legyen kézzel megfogni azokat, hanem hogy akkora tömegben jöttek, hogy mindenki annyit vihetett belőlük, amennyit csak akart. Erre vonatkoznak a zsoltárok fenséges leírásai is, melyek ezt a csodát magasztalják fel: „hullata rájuk annyi húst, mint a por, és annyi madarat, mint a tenger fővénye” (Zsolt78:27). De hogy miképpen „teregették ki maguknak a tábor körül”,¹¹⁶² hacsak

¹¹⁶⁰ „Aki lelkekké teszi az Ő angyalait.” – *Amplified Version*. Lásd Kálvin saját fordítását is.

¹¹⁶¹ Például a *Vulgata*: „Volabantque in aere duobus cubitis altitudine super terram” „Jarchi mondta: Ezek az ember szívének magasságában repültek, ezért nem volt nehéz elkapni őket, mert nem kellett sem nyújtózkodni, sem lehajolni.” – *Ainsworth*, a maga helyén. *Kitto*, *Illustrated Commentary*, a maga helyén szintén ezt a nézetet támogatja.

¹¹⁶² „Calmerrel együtt arra gondolunk (lásd a megjegyzését erről az igeszakaszról), hogy a héberek beszózták a fűrjeiket, mielőtt megszáritották volna azokat. Itt tehát a legkorábbi feljegyzéssel van dolgunk azokról az eljárásokról, melynek előnye annyira kiterjedtekké és ismerősekké váltak, hogy megéri ezekről, mint előnyökről megemlékezni. Hisz nem sok évszázad telt még el azóta, hogy V. Károly úgy vélte: illik szobrot emelnie annak az embernek (G. Bukel), aki felfedezte a heringek besózásos és hordóban tárolásos tartósításának a módját.” – *Illustrated Commentary*, a maga helyén.

nem kalitkában, vagy tyúkketrecekben elhelyezve azokat naponta vették ki belőlük a napi eleséget.

33. *A hús még foguk között vala.* Mózes nem jelöl meg egyetlen konkrét napot sem, csak annyit mond, hogy Isten nem várta meg, amíg a jóllakottság undort kelt, hanem a zabálásuk közepén szabta ki a büntetést. Az előzőekből azonban következtethetünk arra, hogy adatott nekik idő a telítődéshez. Ebből pedig kikövetkeztethető a csillapíthatatlan falánságuk, mely oly sok napon keresztül folyamatosan fennállt, s nem volt enyhíthető semmiféle mennyiségű étellemmel sem. Isten tehát bőséges időt adott nekik a jóllakásra, amennyiben a falánságuk nem lett volna óriási, ám mégis akkor büntette meg a mértéktelenségüket, amikor a hús még a fogaik között volt. Hirtelen meglepetésben volt tehát részük falás közben, s ezért mondja a zsoltáros, hogy „Még fel sem hagytak a kívánságukkal” (Zsol78:30), mintha bármelyik falánk önmagát falná volna fel, többet nyelvén, mint amennyit a torka átengedni képes. S nincs ez ellentétben a nemrég említett eltelésükkel sem, mert bármennyit is nyeljenek el a belek, a dühödt zabálási vágy soha nem csillapodik. De hogy a büntetésük még látványosabb legyen, Isten pont a cselekedet közepette szabta ki, s nem is választhatott volna erre jobb lehetőséget.

34. *És elnevezék azt a helyet Kibrot-thaavának.* Szükséges volt, hogy ennek a nagy bűnnek valamiféle emlékezete fennmaradjon, nehogy a fiak utánózzák atyáikat. Mindezidáig Isten kellemes és szépen kinéző étellemmel látta el őket, de törvénytelen ételre vágyakozva ők maguk lettek a saját méregkeverőik és gyilkosaik. Ekkora hálátlanságot joggal vetettek meg az utódok, ezért a helynek a nevet nem a Szentlélek ihletése nélkül adták. Így emlékeztet minket Pál is arra, hogy ebben a történetben Istennek a romlott és gonosz vágyakkal szembeni ítélete tárul elénk, hogy mi magunk is megtanuljuk elkerülni a sóvárgást (1Kor10:6). Röviden már magyaráztam, milyen mértékben kell visszafognunk az étvágyunkat és tulajdonképpen micsoda is a mértéktelenség.

Numeri 12

4Móz12:1-15

1. **Miriám pedig és Áron szólának Mózes ellen a kúsita asszony miatt, a kit feleségül vőn, mert kúsita asszonyt vett vala feleségül.**

2. **És mondának: Avagy csak Mózes által szólott-é az Úr? avagy nem szólott-é mi általunk is? És meghallá az Úr.**

3. **(Az az ember pedig, Mózes, igen szelíd vala, minden embernél inkább, a kik e föld színén vannak.)**

4. **Mindjárt monda azért az Úr Mózesnek, Áronnak és Miriámnak: Menjetek ki ti hárman a gyülekezetnek sátorába; és kimenének ők hárman.**

5. **Akkor leszálla az Úr felhőnek oszlopában, és megállá a sáturnak nyílásánál; és szólítá Áront és Miriámot, és kimenének mindketten.**

6. **És monda: Halljátok meg most az én beszédeimet: Ha valaki az Úr prófétája közöttetek, én megjelenek annak látásban, vagy álomban szólok azzal.**

7. **Nem így az én szolgálommal, Mózesrel, a ki az én egész házamban hív.**

8. **Szemtől szembe szólok ő vele, és nyilvánvaló látásban; nem homályos beszédek által, hanem az Úrnak hasonlatosságát látja. Miért nem féltetek hát szólani az én szolgálom ellen, Mózes ellen?**

9. **És felgyullada az Úr haragja ő reájok, és elméne.**

10. **És a felhő is eltávozék a sátor felül, és ímé Miriám poklos vala, feje mint a hó; és rátekinte Áron Miriámra, és ímé poklos vala.**

11. Monda azért Áron Mózesnek: Kérlek Uram, ne tulajdonítsd nekünk e bűnt; mert bolondul cselekedtünk és vétkeztünk!

12. Kérlek, ne legyen olyan Miriám mint a holt, a melynek húsa félig megemésztetik, mikor kijő az ő anyjának méhéből.

13. Kiálta azért Mózes az Úrhoz, mondván: Isten, kérlek, gyógyítsd meg őt!

14. Az Úr pedig monda Mózesnek: Ha csak az atyja pökött volna is az ő orcájára, avagy nem kellene-e szégyenkeznie hetednapig? Rekesztessék ki hét napig a táboron kívül, és azután hívassék vissza.

15. Kirekesztették azért Miriám a táboron kívül hét napig. És a nép nem indula tovább, míg vissza nem hívaték Miriám.

1. *Miriám pedig és Áron szólának Mózes ellen.* Ez a történet megannyi okból különösen figyelemre méltó. Ha Áron és Miriám mindig csendesen és szívélyesen támogatták volna a testvérük tiszteletét, és soha nem ragadta volna őket el a romlott és istentelen irigység, a harmóniájukat, bármennyire is szent lett volna, sokan kiforgatták volna, azt állítván, hogy az nem más, mint megtévesztő és álnok összeesküvés. Isten csodálatos gondviselése folytán tehát a saját bátyja és nővére szálltak vitába Mózesrel az elsőséget illetően, s próbálták meg Mózesrel letaszítani abból a pozícióból, ahová Isten helyezte őt. Ezzel a családra vetülő minden gyanú eltörlődik, s világosan kiderül, hogy Mózesrel, aki ellen a saját rokonai léptek fel, egyedül csak Isten hatalma támogatta. Egyidejűleg az is észrevehető, mennyire természetes dolog a becsvágy majdnem minden ember elméjében, s mennyire vak és dühödt dolog a vágyakozás a hatalom után. Áron és Miriám a saját testvérükkel civakodnak az elsőségért, pedig ők kapták a legtöbb bizonyítékot arról, hogy őt, akit eltávolítani igyekeznek a vezetésből, Isten keze emelte oda, és tartja fenn abban a pozícióban. Mózes ugyanis nem követelt magának semmit, így nem volt megengedhető, hogy ember próbálja meg aláaknázni annak a magasztos hivatalnak a méltóságát, amit Isten ruházott rá. Emellett Isten az ő saját házaikat és nevüket is megneemesítette Mózes személyében, s a Mózes iránti kegyességből megkapták a maguk saját külön ajándékait is. Mert mi másért kapta Miriám a prófétaság ajándékát, ha nem a testvére hatalmának teljesebb megerősítése végett? Áron gögje és hálátlansága azonban még gyalázatosabb volt. Őt a testvére vette maga mellé, s Mózes megengedte, hogy a főpapság átszálljon rá és a leszármazottaira, a sajátjait pedig alárendelte neki. Mit kellett hát Áronnak sajnálnia Mózesrel, amikor ez a nagy méltóság az ő fiaira szállt, miközben Mózes nemzetsége lealacsonyodott? Mégis annyira vak volt, hogy a testvére tisztességét a maga gyalázatának tartotta, vagy legalábbis nem volt képes méltóságban a második lenne, pedig a papság jogán ő felette állt Mózesnek. Ezzel a példával tehát azt tanuljuk meg, mily nagyon kell óvakodnunk az efféle káros betegségtől (mint amilyen a becsvágy). A gonosz testvér mondja a tragikus költő versében:¹¹⁶³

„Mert ha mindenáron igazságtalanságot kell tenni,

Akkor azt legjobb a hatalomért cselekedni”,

azaz, ezzel az ürüggyel még a saját vérével szemben is elkövethetett árulást és gyilkosságot. Nos, jóllehet valamennyien megvetéssel kezeljük ezt a kijelentést, mégis világosan megmutatja, hogy amikor az uralkodási vágy átveszi az uralmat az emberek szíve felett, akkor nemcsak az igazság szeretetét vetik el, hanem az emberiség is teljesen kialszik bennük, mert a testvérek úgy civakodnak és dühöngnek egymás ellenében, mintha mondhatni

¹¹⁶³ Ezek Eteoklész szavai Euripidész *Phoenissae*-jében:

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρεὶ τυραννίδος περὶ

Καλλιοτὸν ἀδικεῖν τὰλλα δ' εὐσεβεῖν. – 538.9

Cicero is ezekre a szavakra utal:

Nam, si violandum est jus, regnandi gratia,

Violandum est: aliis rebus pietatem colas. – *De Off.* 3:21.

a saját bensőjük ellen tennék. Valóban bámulatos dolog az – hiszen ezt a bűnt oly gyakran és oly súlyosan elítélte a közvélemény minden korban – hogy az emberi faj soha nem szabadult meg tőle, sőt, még az Isten egyházát is mindig megfertőzte. S ennél nincs semmi rosszabb, mert a becsvágy volt az anyja minden tévelygésnek, kavarodásnak és szektának, s ma is az. Mivel Áront és a nővérét is megfertőzte, mennyire könnyedén áttekerhető az egész tömegre! Most azonban rátérek a szavak magyarázatára.

Miriámot is nem megtisztelő megkülönböztetésként említi Áron előtt, hanem mert ő szította fel a civakodást, és ösztökelte az öccsét, hogy álljon az ő oldalára. A női nem becsvágya ugyanis bámulatos, s az asszonyok, akik tüzesebb vérűek a férfiaknál, gyakran nemcsak a veszekedések, de komoly háborúk kirobbantói is voltak, amikor nagy városokat és országokat rázott meg az erőszakos viselkedésük. De ez nem kisebbíti Áron vétjét, aki a bolond nővére példájából kiindulva igazságtalan és gonosz vitába bocsátkozott a testvérével, sőt Isten kegyelme ellenségének mondta ki magát. Továbbá, mivel képtelenek voltak elképzelni bármiféle alapot, melyen Mózes önmagában ne lett volna messze felettük álló, a felesége miatt igyekeztek gyalázatot hozni a fejére, mert nem a saját nemzetükből valót, hanem idegent vett el. Ezért megalázó módon becsmérelték a felesége személyében, mintha nem is kellett volna a népe fejedelmének és vezetőjének tekinteni, mert a felesége és ágyastársa pogány asszony volt. Semmiképpen sem értek egyet azokkal, akik úgy vélik, hogy Cippórán kívül ez az asszony másvalaki is lehetett,¹¹⁶⁴ mivel semmit sem hallunk Cippóra haláláról, sőt, őt csak nem sokkal a törvény átadását megelőzően hozta el az atyja. Emellett abszurd lenne a szent prófétát poligámiával vádolni. A nyolcvanas éveiben járva pedig aligha lett volna alkalmas második házasságkötésre. S egy efféle házasság miképpen lett volna kivitelezhető a sivatagban? Kellően világos tehát, hogy Cippóra az, akit etióp asszonynak neveznek, mert a Szentírás ezzel a névvel illeti a midianitákat, bár én nem kételkedem benne: rosszindulatúan választották ezt a megnevezést, hogy annál nagyobb gyűlöletet keltsenek Mózes ellen. S szándékosan tartózkodom azoktól a felszínes magyarázatoktól, melyekbe egyesek belebocsátkoznak.¹¹⁶⁵

Mózes viszont elismeri, hogy nem adatott meg neki,¹¹⁶⁶ hogy Ábrahám szent nemzetségéből válasszon magának feleséget.

2. *És mondanak: Avagy csak Mózes által szólott-e az Úr?* A prófétálás ajándékával dicsekednek, ami nekik is megadatott, s aminek inkább az alázatra kellett volna őket tanítani. De az emberek természetes romlottsága oly nagy, hogy nemcsak visszaélnék Isten ajándékaival a felebarátaik megvetésével, hanem annyira felnagyítják azokat az istentelen és szentségtörő dicsekvésükkel, hogy azzal elhomályosítják a Szerzőjük dicsőségét. Miriám és Áron azért kapták a prófétálás ajándékát, hogy Isten kegyelme ragyoghasson fel bennük, de azzal felhőket támasztottak azért, hogy sötétséget hozzanak arra a világosságra, mely sokkal fényesebben ragyogott Mózesben. Prófétaikként dicsekedtek, de akkor miért nem vették fontolóra, hogy ennek semmi alapja sem volt, mivel amit Istentől kaptak ingyenesen, az nem a sajátjuk? Emellett miért nem becsülik fel helyesen a saját jelentéktelenségüket Mózes kiválóságához hasonlítva, hogy akarattal engedelmeskedvén neki, kimutatnák, hogy a

¹¹⁶⁴ Josephus (*Antiquities*, 2:10) arra indított egyeseket, hogy ezt az asszonyt Thabrisnak véljék, aki Etiópia királyának a lánya volt. Ágoston azonban (*Magyarázat Mózes negyedik könyvéhez* 20.) és az igemagyarázók túlnyomó többsége Kálvinnal értenek egyet, és hiszik, hogy Cippóra volt, nem a második feleség, amint azt Rosenmüller, Michaelis és mások feltételezik. A fő probléma abból ered, hogy kúsítának nevezi, amit a fordítók a Septuagintát és a Vulgátát követve „etiópiai”-nak fordítottak. Bochart megpróbálja bebizonyítani, hogy a kúsíták és a midianiták egyazon nép voltak, Shuckford pedig (1. kötet, 166. oldal, 1743-as kiadás) kifejti azt a véleményét, hogy „Kús földje alatt mindig is Arábia valamely részét értették”. A Hab3:7, ami „Kús sátrait” és „Midián földjét” együtt említi, látszólag ezt a nézetet támasztja alá.

¹¹⁶⁵ „A héber doktorok szerint azért támadták meg, mert nem kísérte a felesége”, stb. – Ainsworth. De Lyra is ezt vallja.

¹¹⁶⁶ “Qu’il n’a pas eu ce bien et honneur”, hogy nem adatott meg neki ez az előny és tisztesség. – Francia.

megfelelő értéket tulajdonítják mindannak, amit Isten egyenként rájuk ruházott? Nehogy tehát annak a kegyelemnek a tudata, amit Istentől kaptunk, felfuvalkodottakká és elbizakodottakká tegyen bennünket, emlékezzünk meg arról, hogy minél többet kapunk egyen-egyenként, annál nagyobb a kötelezettségünk Istennel és a felebarátainkkal szemben. S gondoljunk arra is, milyen hiányosságok vannak bennünk, s mennyivel többet adott Isten másoknak, akiket ezért önmagunknál is jobban tiszteljük.

3. *Az az ember pedig, Mózes, igen szelíd vala.* Ezt a zárójeles mondatot azért szúrta be, hogy észrevegyük: Istent nem Mózes bármiféle panasza gerjesztette ekkora haragra Áron és Miriám ellen. Azt olvassuk, hogy „meghallá az Úr”, azaz bírói minőségében kezdett foglalkozni a dologgal. Most pedig hozzáteszi, hogy Ő Maga idézte a bűnösöket az ítélőszéke elé, mert semmiféle vádló sem kérte, hogy tegyen neki igazságot. Ez ugyanis a szelídség dicséretének az értelme, mintha Mózes azt mondta volna, hogy csendben tűrte a rosszat, mert a szelídsége folytán türelmet erőltetett önmagára. S nem is a dicsekedés kedvéért dicséri a saját erényeit, hanem azért, hogy ezzel példát mutasson nekünk: ha valaha is sértő módon bánnak velünk, csendesen és nyugodtan várjunk Isten ítéletére. Mi másért ragadja el az érzéseinket minden irányba, és miért forrong mértéktelenül a fájdalmunk, ha valaki megsért minket, ha nem azért, mert azt gondoljuk, hogy Isten mindaddig nem törődik a bajainkkal, amíg nem kezdünk hangosan és lármásan panaszkodni? Ez az igeszakasz tehát azt tanítja nekünk, hogy jóllehet a jók és a szelídek tartózkodnak a feddésektől és a vádaskodásoktól, Isten mégis ügyel rájuk, s miközben ők csendben maradnak, az istentelenek gonoszsága Istenhez kiált, Aki meg is hallja azt. Emellett a hosszútűrés csendessége minden kiabálásnál hatékonyabb Isten előtt, legyen az bármennyire is hangos. Ha azonban Isten nem áll azonnal bosszút, akkor is észben kell tartanunk a másutt megírtakat, miszerint *Ábel vére* a halála után Istenhez *kiáltott*, hogy a Káin által elkövetett gyilkosság ne maradjon büntetlenül (1Móz4:10).

4. *Menjete ki ti hárman a gyülekezetnek sátorába.* Isten Áront és Miriamot a sátorhoz hívja, hogy magának a helynek a szentsége törje le a gögjüket, mert teljesen megfélemltek Istentől, amikor ennyire pökhendiek kezdtek lenni az emberek előtt. Visszakerültek tehát Isten jelenlétébe, amitől minden érzékszervükkel elfordultak, hogy végül megtanulják tisztelni Mózeszt, akinek az ügyét Isten támogatja. Isten azt parancsolja nekik, hogy „hallgassák meg az Ő beszédét”, mivel soha nem mertek volna Mózes ellen zúgolódni, ha gondoltak volna arra, hogy miképpen kell majd erről számot adniuk. Isten tehát a figyelmüket követeli, hogy megtanulják összeszedni magukat, s felébredjenek az elbizakodottságuk érzéketlenségéből. Emellett elválasztja őket Mózesztől, hogy megvallhassák az alárendeltségüket és megszégyenüljenek a vakmerőségük miatt, amiért önmagukat Mózeshez mérték hasonlítani.

6. *Ha valaki az Úr prófétája közöttetek.* Megemlíti azt a két módot, ahogyan Isten ki szokta jelenteni az akaratát a prófétáknak: tudniillik látomásokkal és álmokkal. Nem a חזון, *chazon* szót használja azonban,¹¹⁶⁷ mely prófécia és álmot egyformán jelent, hanem a מראה, *marah* szót, mely valamiféle látható megjelenést jelöl, ami megerősíti és hitelesíti az Ő Ígéjének igazságát (*oraculi*) a szemek és a többi érzékszerv számára. Isten gyakorta jelent így meg a szolgáinak, hogy a fensége belevésődjön a hozzájuk intézett szavaiba. A pátriárkák gyakran kaptak a törvény átadása előtt efféle látomásokat, néha pedig álmokkal tanította őket. Joel például, amikor azt ígéri, hogy Krisztus királyságában megvalósul majd minden kijelentés teljessége, szintén felsorolja ezt a két formát: „véneitek álmokat álmodnak; ifjaitok pedig látomásokat látnak” (Joel2:28). Tudjuk azonban, hogy a próféták a maguk korának hasonlataival írták le Krisztus királyságát. Amikor tehát Isten a kijelentés e két módját tárja elénk, azzal kivonja Mózeszt mások állapotából, mondhatni speciális kiváltsággal magasztalván őt fel. Mivel pedig Áron és Miriam nem voltak felsőbbrendűek másoknál, ez emlékeztette őket arra, hogy Mózesnél sokkalta alacsonyabb rangúak. Erre tekintettel mondja,

¹¹⁶⁷ A חזון szó jelentése *látomás* a חזה, *látni, ránézni* szóból, mely akár a látás folyamatának cselekedetét, akár a látás tárgyát jelöli. A מראה a látványt, vagy a megjelenést jelenti a ראה, *látni, észlelni* szóból. – Henry Walter.

hogy Mózes „az én egész házamban hív”, mely igeszakaszt az apostol is idézi annak bizonyítása végett, hogy ő alacsonyabb rangú Krisztusnál, kimondván, hogy ő *szolga* és az egyház tagja, miközben Krisztus annak Ura és építője, vagy teremtője (Zsid3:2-6). A közöttük fennálló különbség azonban rögvést ez után még világosabbá válik, amikor azt olvassuk, hogy Isten „szemtől szemben” beszél Mózással, mely kifejezés, mint említettem,¹¹⁶⁸ bensőségebb és bizalmasabb kommunikációt jelöl. Isten azonban ezzel nem fosztja meg a prófétákat semmitől, ami szükséges a hivataluk ellátásához, hanem pusztán csak annyit szögez le, hogy Mózes mindannyiuk feje. Igaz, hogy a pátriárkákat is így rangsorolta, ahogyan Ábrahámot is Isten szája nevezte prófétának (1Móz20:7), s a próféta Izsákkal és Jákobbal együtt nevezi őt ekképpen (Zsolt105:15), de Isten ugyanakkor befoglalja az egész korszakot is, melyet utóbb a törvény alatt alkalmazni határozott, s így teszi Mózes minden utána következő elé.

Emellett a *látomás* szót is már értelemben használja a közvetlenül megelőzőkhöz viszonyítva, mert Isten, megkülönböztetvén Mózeset másoktól, azt mondja, hogy „nyilvánvaló látomásban” szól hozzá, amit abszurd lenne közönséges, vagy szokásos látomásként magyarázni. Ez tehát tényleges látást jelöl,¹¹⁶⁹ amit a „homályos beszédekkel” (*aenigmata*) és a „hasonlatokkal” (*figura*) állít szembe, amennyiben azok negatív jelentésére utal. Vannak ugyanis, akik a hasonlóságot egy élő és konkrét képmásra értik, mintha Isten azt mondaná, hogy az arcát mutatja meg Mózesnek, s ezért ellentétes értelemben olvassák a mondatot, ahogyan én a széljegyzetben adtam meg. Az előbbi olvasat azonban természetesebb.

Máshol már beszéltem az álmokról és a látomásokról. Most tehát elegendő lesz egyetlen szóban összefoglalni a lényegét, nevezetesen hogy ezek a pecsétek voltak a próféciák megerősítésén. Így a próféták, mintha a mennyből küldettek volna, teljes meggyőződéssel hirdethették magukat Isten törvényes magyarázóiként. A látomásoknak ugyanis megvoltak a maguk sajátos jelei a megkülönböztetés végett a tüneményektől és a hamis képzelgésektől, s az álmokat is kísérték a maguk jellemzői, hogy a hitelességgel kapcsolatos minden kételynek elejét vegyék. A próféták tehát teljes mértékben tudatában voltak a saját elhívásuknak, ezért semmi sem hiányzott a hitbizonyosságához. S a hamis próféták is ugyanebbe az álruhába öltöztek a megtévesztés végett. Jeremiás cáfolja így az istentelen színlelésüket: „A próféta, a ki álomlátó, beszéljen álmot; a kinél pedig az én ígém van, beszélje az én ígémet igazán. Mi köze van a polyvának a búzával? azt mondja az Úr.” (Jer23:28).

9. *És felgyullada az Úr haragja ő reájok.* Az intést büntetés követte. Az Úr eltávozása az azonnali ítélet jele volt, mert nem volt szükség további kérdezősködéésre, mint holmi homályos dologban. Miután tehát Isten meggyőzte őket a bűnükéről, s súlyos és kemény megrovásban részesítette Áront és Miriamot a hálátlanságuk miatt, először az ítéletüket mondja ki, majd hirtelen visszavonul. Amit ez után olvasunk, „a felhő is eltávozék”, azt magyarázatképpen teszi hozzá, mert Isten, Aki betölt mindent, soha nem mozdul el a Maga helyéről, de az Ő nevét használja jelképesen a felhőre, ami az Ő jelenlétének, vagy távollétének volt a jele.

A Miriamra kiszabott büntetés természete nagyon a vétekhez illő volt. A gögtől felfuvalkodott bolond asszony a törvényesnél többet követelt, s a gyalázata jogos jutalma volt a büszkeségének, s megfelelt Krisztus kijelentésének: „valaki felmagasztalja magát, megaláztatik” (Lk18:14). Értsük meg tehát, hogy amilyen mértékben ragadja el a büszke embereket a becsvágyuk és a törvénytelen tisztesség utáni sóvárgásuk, olyan mértékben hoznak magukra nem mást, mint gyalázatot, s lehet, hogy egy ideig diadalmasan ünnepelnek, végül nem is lehet másként, mint hogy a dicsőségük gyalázattá változzon. Mindazokat ugyanis, akik Isten ellen indítanak háborút, Neki az Ő kezének hatalmas erejével kell szembesítenie, hogy megzabolázza az örültségüket. S bárkiket indít arra az irigység, hogy az Ő szolgáljaival bocsátkozzanak vitába, az illetők a tőlük telhető legnagyobb mértékben az Ő

¹¹⁶⁸ Lásd a 2Móz33:11-hez fűzötteteket.

¹¹⁶⁹ “Veue, ou regard de quelque figure visible” valamilyen látható alak látását, vagy nézését. – Francia.

dicsőségét igyekeznek felforgatni az Ő Lelke ajándékainak elhomályosításával. Nem csoda tehát, ha Istennek meg kell bosszulnia az Őt ért sértést, és vissza kell fizetnie a gyalázatot, amire rászolgálnak, amint meg van írva: „a kik engem tisztelnek, azoknak tisztességet szerzek, a kik azonban engem megutálnak, megutáltatnak” (1Sám2:30). Miriam a testvérével szeretett volna egyenrangúvá válni, akit Isten emelt mindenki fölé, de amit elért, az nem a nép közötti kiváltságos helyzet, hanem a kivágattatás az emberek közül. Hasonló volt Uzziás király esete is, aki nem elégedett meg a királyi méltósággal, amikor törvénytelen módon igyekezett illatáldozatot bemutatni, s őt is a lepra sújtotta, így többé már a köznép között sem maradhatott (2Krón26:16-21).

Itt azonban felmerül a kérdés: miután Áron részese volt a vétkeknek, miért mentesült a büntetéstől? Ha nincs látható oka, akkor is csak bámulnunk kell Isten ítéletét, mert nem a mi dolgunk panaszkodni, amikor Ő megkönyörül valakin, akin könyörölni akar. Mindazonáltal valószínű, hogy Isten haragja inkább Miriam ellen lobbant fel, mert ő hordozta az istentelen civakodás fáklyáját, és ő lobbantotta lángra a testvére elméjét, amint azt a fejezet elején láttuk. Jogos volt tehát, hogy őt sújtsa a gyalázat, mert ő volt a gonoszság forrása. Azt hiszem azonban, hogy Isten Áron megkímélésével a papságra is tekintettel volt, mert az ő személyében a lepra majdhogynem örök gyaláznak tette volna őt ki. Mivel tehát Áron Isten egyszülött Fiának és a mi egyedüli Közbenjárónknak volt az előképe, s ez a nagy méltóság éppen hogy csak megkezdődött benne, ezért rendkívül fontos volt, hogy mentesüljön ettől a gyalázattól, nehogy a vallásnak kijáró tiszteleten bárminemű csorba essék.

11. *Monda azért Áron Mózesnek: Kérlek Uram.* Jóllehet Áron tudatában volt annak, hogy Isten az elnézése folytán az ő büntetését elengedte, mégsem szűnt meg fontolóra venni azt, hogy mit érdemelt volna. Nekünk ugyanis nem kellene addig várnunk, amíg Isten ténylegesen lesújt ránk, hanem miután mások büntetésével minket is a megtérésre hívogat, az ő büntetéseiből a megfelelő időben kell hasznot húznunk nekünk is. A nővére eme eltorzulása tehát megriasztotta és megrettentette Áront, így a saját állapotát megvizsgálva elismerte, hogy hasonló ítéletet érdemel. Alázatos imái megmutatják, hogy a törekvései visszaszorultak, melyek a szentségtelen irigykedésre sarkallták. Mózes, aki nála fiatalabb volt, s akinek az elsőségét korábban nem volt képes eltűrni, most urának szólítja, s megvallja, hogy a tekintélyének és a hatalmának alárendeltje. A büntetéstől való félelem volt tehát a legjobb orvosság nála a becsvágy betegségének gyógyítására. Amikor azért könyörög Mózesnek, hogy ne tulajdonítsa neki ezt a bűnt, azzal nem ragadja el egy halandó ember számára azt a jogot Istentől, amiről Ézsaiás azt mondja, hogy kizárólag csak Őt illeti.¹¹⁷⁰ Mivel azonban magát Mózes sértette meg, az ő bocsánatárét könyörög, nehogy az ő vádjai az isteni ítélőszék elé vigyék. Amikor megvallja a maga és a nővére bolondságát, akkor nem kisebbiti a bűnt, amint azt a legtöbben tennék, amikor a tévedés, vagy a gondatlanság leplével igyekeznek elfedezni a vétkeiket, hanem pontosan úgy tesz, mintha azt mondaná, hogy érzéketlenek voltak, s a maguk elméjéből cselekedtek, amint azt a következő mondatból látjuk, amelyben világosan elismeri a vétkességüket.

Az összehasonlításából kiderül, hogy Miriamot nem közönséges lepra sújtotta, mert semmi sem undorítóbb, mint egy magzat holtteste, ami gennyes és bomlik.

13. *Kiálta azért Mózes az Úrhoz.* Az esemény a most elmondottakat erősíti meg: Mózes kedves és mindenki másnál szelídebb ember volt, mert nemcsak megbocsátani kész azonnal, hanem még Istennél is közbenjár értük. S ez feddi meg a legjobban Miriam vakmerőségét, mert az egyetlen reménység, ami megmarad a számára nem más, mint Mózes méltósága, amit korábban nem volt képes eltűrni.

Isten válaszából kiderül, hogy a büntetés, ami egyedül őt sújtotta, valójában mindenki okulását szolgálta. Miriam gögje és vakmerősége a kellő büntetést kapta, de Isten azt akarta,

¹¹⁷⁰ Itt nem szerepel hivatkozás. Kálvin valószínűleg az Ézs43:25-re utal.

hogy lecke legyen mindenki számára, s mindenki megmaradjon a maga törvényes korlátai között. Emellett tanuljuk meg ebből az igeszakaszból a kellő tisztelet megadását is Isten ítéleteinek, hogy azok elegendőek legyenek a számunkra a legfőbb egyenlőség szabályaként is. Ha ugyanis a földi szülőknek akkora a hatalma a gyermekeik felett, hogy akaratuk szerint gyalázatot hozhatnak rájuk, mennyivel több tisztelet illeti meg a mi mennyei Atyánkat, amikor a gyalázatot valamilyen jelével jelöl meg minket? Ezért zárták ki Miriamot hét napra: nemcsak azért, hogy magában búslakodhasson, hanem hogy a büntetésén mindenki okuljon. S nekünk is szól ez, hogy megtanuljunk pirulni, valahányszor csak Isten haragos a bűneink miatt, s így a szégyen létrehozza bennünk a bűn utálatát. Ez a speciális példa, amint már láttuk, bekerült a törvénybe (5Móz24:9), mert amikor Isten megparancsolja a leprások elkülönítését, akkor felidézi a nép összehívását Miriam esetében, nehogy a belső tisztátalanság a táplálás miatt túlterjedjen rajtunk.

Numeri 13

4Móz13:1-34

1. Azután pedig elindula a nép Haseróthból, és tábort ütének Párán pusztájában.
2. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
3. Küldj férfiakat, hogy kémleljék meg a Kanaán földét, a melyet én adok Izráel fiainak; az ő atyáiknak mindenik törzséből egy-egy férfiút küldjete, mind olyat, a ki főember közöttök.
4. Elküldé azért őket Mózes Párán pusztájából az Úr rendelése szerint; és azok a férfiak mindnyájan főemberek valának Izráel fiai között.
5. Ezek pedig azoknak nevei: A Rúben nemzetségéből Sámua, a Zakhúr fia.
6. A Simeon nemzetségéből Safát, a Hóri fia.
7. A Júda nemzetségéből Káleb, a Jefunné fia.
8. Az Izsakhár nemzetségéből Igál, a József fia.
9. Az Efraim nemzetségéből Hósea, a Nún fia.
10. A Benjámin nemzetségéből Pálthi, a Rafú fia.
11. A Zebulon nemzetségéből Gaddiel, a Szódi fia.
12. A József nemzetségéből, a Manasse nemzetségéből Gaddi, a Szúsi fia.
13. A Dán nemzetségéből Ammiél, a Gemállí fia.
14. Az Áser nemzetségéből Szenthúr, a Mikaél fia.
15. A Nafthali nemzetségéből Nahbi, a Vofszi fia.
16. A Gád nemzetségéből Géuel, a Mákhi fia.
17. Ezek ama férfiaknak nevei, a kiket elküldött Mózes a földnek megkémlelésére. És nevezé Mózes Hóseát, a Nún fiát Józsuénak.
18. És mikor elküldé őket Mózes a Kanaán földének megkémlelésére, monda nekik: Menjetek fel erre dél felől, és hágjatok fel a hegyre.
19. És nézzétek meg a földet, hogy milyen az; és a népet, a mely lakozik azon: erős-é az vagy erőtlen, kevés-é az vagy sok?
20. És milyen a föld, a melyben lakozik az: jó-é az vagy hitvány; és milyenek a városok, a melyekben lakozik: táborokban vagy erősségekben lakozik-é?
21. És milyen a föld: kövér-é az, vagy sovány; van-é abban élőfa vagy nincs? És legyetek bátorságosok, és szakaszszatok a földnek gyümölcséből. Azok a napok pedig a szőlőzsendülés napjai valának.
22. Felmenének azért, és megkémlelék a földet a Czin pusztájától fogva mind Rehóbig, odáig, a hol Hamáthba mennek.

23. És felmenének dél felől, és jutának Hebronig; valának pedig ott Ahimán, Sésai és Thalmai, az Anák fiai: (Hebron pedig hét esztendővel építettett elébb, mint az egyiptomi Czoán).

24. Mikor pedig eljutának Eskol völgyéig, lemetszének ott egy szőlővesszót egy szőlőfűrttel, és ketten vivék azt rúdon; és a gránátalmákból és a figékből is szakasztának.

25. Azt a helyet elnevezék Eskol völgyének; a szőlőfűrtért, a melyet lemetszettek vala onnét Izráel fiai.

26. És visszatérének a föld megkémleléséből negyven nap mulva.

27. És menének, és jutának Mózeshez és Áronhoz, és Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, Párán pusztájába, Kádesbe; és hírt vivének nékik és az egész gyülekezetnek, és megmutaták nékik a földnek gyümölcsét.

28. Így beszélének néki, és ezt mondák: Elmentünk vala arra a földre, a melyre küldöttél vala minket, és bizonyára tejjel és mézzel folyó az, és ez annak gyümölcse!

29. Csakhogy erős az a nép, a mely lakja azt a földet, és a városok erősítve vannak, és felette nagyok; sőt még Anák fiait is láttuk ott.

30. Amálek lakik a dél felől való földön, és Khitteus, Jebuzeus és Emoreus lakik a hegyeken; a tenger mellett, és a Jordán partján pedig Kananeus lakik.

31. És jóllehet Káleb csendesíté a Mózes ellen háborgó népet, és azt mondja vala: Bátran felmehetünk, és elfoglalhatjuk azt a földet, mert kétség nélkül megbírunk azzal;

32. Mindazáltal a férfiak, a kik felmentek vala vele, azt mondják vala: Nem mehetünk fel az ellen a nép ellen, mert erősebb az nálunknál.

33. És rossz hírét vivék annak a földnek, a melyet megkémleltek volt, Izráel fiaihoz, mondván: Az a föld, a melyen általmentünk, hogy megkémleljük azt, olyan föld, a mely megemészti az ő lakóit; az egész nép is, a melyet láttunk azon, szálás emberekből áll.

34. És láttunk ott óriásokat is, az óriások közül való Anáknak fiait, és olyanok valánk a magunk szemében, mint a sáskák, és az ő szemeikben is olyanok valánk.

Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megisméltése

5Móz1:19-25

19. Azután elindulánk a Hórebtől, és bejártuk ama nagy és rettenetes pusztát, a melyet láttatok, az Emoreusok hegyének menve, a miképen parancsolta volt az Úr, a mi Istenünk nékünk; és eljutánk Kádes-Barneához.

20. És mondtam néktek: Eljutottatok az Emoreusok hegyéig, a melyet az Úr, a mi Istenünk ad nékünk.

21. Ímé elődbe adta az Úr, a te Istened ezt a földet: menj fel, bírjad azt, a miképen megmondotta az Úr, a te atyáidnak Istene néked; ne félj, és meg ne rettenj!

22. Ti pedig mindnyájan hozzám járulátok és mondátok: Küldjünk embereket előre, hogy kémleljék meg nékünk azt a földet, és hozzanak nékünk hírt az út felől, a melyen felmenjünk, és a városok felől, a melyekbe bevonuljunk.

23. És tetszék nékem ez a beszéd, és vevék közületek tizenkét férfiút, minden törzsből egyet-egyet.

24. És fordulának és felmenének a hegyre, és eljutának az Eskol völgyéig, és kikémlelék azt.

25. És vőnek kezeikbe annak a földnek gyümölcséből, és alá hozák hozzánk, és hírt hozának nékünk és mondának: Jó az a föld, a melyet az Úr, a mi Istenünk ad nékünk.

4Móz13:1. *Azután pedig elindula a nép Haseróthból.* Első ránézésre Mózes látszólag ellentmond önmagának, mert itt azt mondja, hogy elküldte a kémeket Isten parancsára, míg az 5Móz1:22-ben arról számol be, hogy a nép kérésének engedett,¹¹⁷¹ de a két kijelentés könnyen összeegyeztethető. Az valóban kétségtelen, hogy Isten figyelembe vette a nép gyengeségét és bizalmatlanságát, mert a kémeket nem annak megfigyelésére küldték, hogy milyen irányból kell a földet megtámadni, ahogyan később Józsué küldött ki két embert ebből a célból, hanem Istennek nem volt más szándéka, mint bátorítani őket – hisz egyébként gyávák és erőtlének voltak – hogy levetkőzzék a tétlenségüket és buzgón folytassák az utat. Ennek az orvosságnak a szükségessége világosan megmutatkozott, amikor valamennyien Mózesztől követelték ezt. A második történet tehát teljesebb, s benne Mózes messzebbre megy vissza, mint ahogyan az elsőben tette, tudniillik megemlíti, hogy a nép féltékenységéből és kishitűségéből nem sietett azonnal oda, ahová Isten hívta őt. Ha ugyanis azonnal engedelmeskedtek volna, akkor késlekedés nélkül nyerték volna el ellenségeik földjét. Ők azonban haladékokat kértek maguknak. Semmiképpen sem következetlen tehát, amit Mózes tett a nép kérésére, s amit egyidejűleg Isten is megparancsolt, mert látta, hogy egyébként vonakodnak, s csak kevésbé hajlanak a továbbhaladásra, ezért serkentésre volt szükségük. Ha ugyanis a kémek hűségesen látták volna el a feladatukat, a nép úgy ment volna előre, mintha ők maguk látták volna az egész földet, ami a legközvetlenebb módja lett volna annak, hogy minden késlekedésnek elejét vegyék.

Először azonban a hely úgy van leírva, ahonnan a kémeket kiküldték, mint ami nem túl messze található a Sínai-hegytől, mert közben kétszer táboroztak le, tehát ez volt a harmadik. Már említettük a 10. fejezetben, hogy a felhő megnyugodott Párán pusztájában, amit egyesek úgy értelmeznek, mintha előre látva (προληψιν) mondaná, azaz mintha Mózes azt mondaná, hogy mióta eljött a Sínai-hegytől, sehol nem álltak meg tartósabban, míg el nem jutottak ahhoz a pusztasághoz, s ott ütötték fel a sátraikat. Ez a vélekedés azonban semmiképpen sem következetes, mert világos, hogy eltöltöttek némi időt Thaberában, majd hosszasan időztek a mohóság sírjainál (Kibrót-Thaavában). Ott zabálták magukat tele egy hónapon át a fürjek húásával, és ott sújtotta őket a dögvész, amibe sokan belehaltak, s akiknek az eltemetéséről gondoskodni kellett. S a következő megállásuk is tovább tartott hét napnál. Nekem tehát valószínűnek tűnik, hogy a Párán szóval nem másik helyet jelöl, hanem csak arra utal, hogy noha haladtak előre, mégis annak a pusztaságnak az egyik részében maradtak. Miután ugyanis a Párán pusztája az egyik irányban egészen a Sínai-hegyig ért, néha ezt a nevet adták neki. Mózes ugyanis biztosan összekeveri a kettőt, ahogyan Habakuk próféta is teszi (5Móz33:2, Hab3:3).

3. ... *az ő atyáiknak mindenik törzséből egy-egy férfiút küldjete.* Ha mindegyikük egy törzsből, vagy a nép egyik részéből származott volna, a szavahihetőségük megkérdőjelezhető

¹¹⁷¹ Hengstenberg (*Dissertations on the Genuineness of the Pentateuch*, 2. kötet, 344. oldal) tárgyalja ezt a pontot, ellentétesen Vater és De Wette munkáival, bár emlékeztet minket arra, hogy „az eltérés nem új felfedezés, hanem már alaposan meghányták-vetették: vesd össze a Mózes 5. könyvéről Gerhard által mondottakat, 53. oldal”. „Az, hogy az ellentmondás csak látszólagos, világosan kiderül (mondja) a 4Móz13:26-ból, mert azoknak, akiknek visszavitték a válaszokat, azonosnak kell lenni azokkal a személyekkel, akik elküldték a kémeket. Az igeszakaszból kiderül, hogy nemcsak Mózes és Áron, de a gyülekezet is kivette a részét a megbízás átadásából. A szerző tehát nem akarhatja ezt tagadni, amikor az 1. és a 2. versben Istenre vonatkoztatja a dolgot.” „A kémek kiküldése (állítja továbbá) Isten tervének a része volt, s ezért Ő konkrétan meg is parancsolta, amint az elkerülhetetlen feltétele, a javaslása a nép részéről szintén megtörtént. Egyrészt ez a jóindulatúak gyenge hitét erősítette meg, másrészt Isten céljának részét alkotta, hogy a rosszindulatúak alkalmat találjanak a hitetlenségük kifejezésére és megérjenek az ítéletre. Ezt a célt a végeredményből tudjuk meg, mely soha nem lehet ellentétes a céllal. Ha az isteni cél volt a lényeg, s a nép javaslata pusztán csak a *conditio sine qua non* a foganatosításában, akkor könnyen megérthető, miképpen hagyhatta ki Mózes negyedik könyve, még ha előre feltételezett is volt, amint azt láttuk. Az említettek figyelembe vételével Kálvin nézete a két igeszakasz kapcsolatáról világosan a helyesnek tűnik.”

lett volna a többiek által. Isten ezért azt akarta, hogy mindegyik törzs meg legyen győződve a saját tanújuk szavai által, s így a jelentésük még kevésbé legyen kérdéses. S az irigykedés minden okát is elvette ezzel, nehogy bármelyik törzsben, akik kimaradtak volna ebből, lenézés támadjon a választott küldöttek iránt. Ez volt tehát az egyenlő elosztás előnye, nehogy bármi baljós gyanakvás, vagy sértődöttség zavarja meg a nép teljes egyetértését.

Másodszor szükséges volt, hogy ezek az emberek rendelkezzenek személyes méltósággal, mert Isten azt parancsolja, hogy főembereket válasszanak, akiknek a biztonsága nagyobb hitelt kap, mert könnyű lett volna bizalmatlannak lenni ismeretlenekkel szemben. Mivel azonban mindkét elővigyázatosság hatástalannak bizonyult, ebből kiderül, hogy nincs olyan bölcs és üdvös tanácsvégezés, amit az emberiség romlottsága ne lenne képes megrontani. Így Istennek ez a kiváló gondviselése csak még menthetlenebbé tette a népet. Egyidejűleg pedig Isten ezzel a példával emlékeztet minket egyszer s mindenkorra arra, hogy a pilléreknél látszó bármennyire is megbotoljanak és támoalyogjanak, vagy akár el is bukjanak, az elméinknek mégis úgy kell megállni a hit támogatásával, hogy meg ne hátráljanak.

A neveiket is felsorolja a gyalázatuk örök emlékeként, kettőjük, Józsué és Káleb kivételével. Jogos volt ugyanis, hogy ez a vétek minden korszaknak továbbadassék, s az álnokságuk nagysága soha ne legyen eltörölve, mert a tőlük telhető legnagyobb mértékben próbálták meg semmivé tenni Isten ígérését és kegyelmét. Mózes a prófétaság lelkével adta a Józsué nevet Nún fiának, mintegy annak a magasztos funkciónak az előjeleként, amire rendeltetett. A becsvágy olyannyira kapkodó, hogy az emberek gyakran csalódnak az eredményben, amikor saját maguk koholnak tiszteletre méltó titulusokat, de Mózes nem a szerzett benyomás vaksága indította arra, hogy a Hósea nevet Józsuéra változtassa, hanem Isten irányította a nyelvét és elméjét, hogy már most dicsérje őt, akinek utóbb a fennmaradásuk szolgálójává kellett válnia.¹¹⁷² Biztosan azonban mégsem lehet ebből az igeszakaszról arra következtetni, hogy mikor kapta az új nevét, mert nincs megadva, hogy már a kiküldés idején Józsuének nevezték, sőt, valószínűleg már korábban megkapta ezt a nevet, tudniillik abban az időszakban, amikor Mózes mellé szegődött társnak és szolgálónak a fontos ügyekben.

19. *És nézzétek meg a földet, hogy milyen az.* Mózes tanácsának az volt a célja, hogy a nép megtudja, mennyire gazdag és termékeny az a föld, mert egy sivár ország nem tartott volna el oly nagy létszámú lakosságot. A hely egészséges mivolta pedig kiderül a lakosainak eleveenségéből. Ő tehát főleg a föld jóságát és a bőséges gyümölcstermését hangsúlyozza ki. Mégis lehetséges azonban, hogy Isten, előre figyelmeztetni akarta az izraelitákat arra, hogy erős és hatalmas ellenségekkel kerülnek majd szembe, nehogy megriadjanak és elcsüggedjenek, amint hirtelen meglátják őket. A fő cél azonban az volt, hogy a föld szépsége és termékenysége a birtokba vételére vonzza őket.

23. *És felmenének dél felől, és jutának Hebronig.* A közvetlen útjuk valóban nem délnek vezetett, hanem a déli határ mellett mentek végig, míg el nem értek Rehóbig és Hamáthig, miután maguk mögött hagyták a hegyeket. Hebront azonban, ahol Ábrahám is tartózkodott átmenetileg, név szerint is megadja, s valószínűleg az óriásnak itt megnevezett

¹¹⁷² “Afin que ce nom d’honneur servit à l’autoriser”, azért, hogy ez a megtisztelő név tekintélyt szerezhessen neki. - *Francia*. Kálvin itt arra a látszólagos ellentmondásra utal, hogy Józsuát már nevezték ezen az új néven a 2Móz17:9-ben, 24:13-ban 33:11-ben és a 4Móz11:28-ban, ami – ahogyan Hengstenberg jegyzi meg – már vitatéma volt Jusztinosz mártír korában is. Hengstenberg áttekinti az említett nehézség megoldásának három módját. (1) *Megelőző jelleggel* nevezték őt így, (2) Mózes most csak megújította ezt a nevet, (3) Itt azt jelenti ki, ami időben sokkal korábban történt. Maga is erre a nézetre hajlik, és ezt mondja: „Az, hogy a szerző először itt említi meg, hogy akit egyszerűen csak Józsuének hívtak, azt korábban Hóseának hívták, nem ok nélkül történt. Ami eddig Józsuéről elmondott, az rá, mint Isten szolgájára vonatkozott, így tehát helyesen használta a szent nevet. Itt azonban Hóseának kell állnia, mert a föld kikémlelésére lett kiküldve, nem mint Mózes szolgája, hanem mint Izrael gyermekeinek az egyik vezetője – a gyülekezet egyik teljhatalmú megbízottja.” – *Genuineness of the Pentateuch*, 2. kötet 323. oldal.

három fiáé volt az a város. Egyesek azonban úgy vélik, hogy az Anák nem tulajdonnév, hanem mint a szám enallagéja, az óriásokat jelenti. Valójában az óriásokat máshol az Anakim névvel illetik. Ahhoz semmi kétség sem férhet, hogy ez a három félelmetesek voltak a magasságuk és az erejük miatt, ahogyan az Józsué könyvéből megértjük. Ez tehát megfelel annak, hogy azt a várost akkortájt a vitézségükről híres, harcias emberek birtokolták. A város ősrégiségét ez után egy hasonlattal jelzi, tudniillik, hogy hét évvel Egyiptom egyik fő városa, Czoán előtt épült, s amit a Szentírás is gyakran említ. A pogány írók Tanisnak nevezik,¹¹⁷³ s a Nílus hét nevezetes torkolatának egyikénél található, melyet a városról az *Ostium Taniticum* névvel illeltek. Miután az egyiptomiak azzal dicsekedtek, hogy minden más nemzetnél idősebbek, nyilvánvaló, hogy a Kánaán földje sűrűn lakott volt már rögtön az özönvíz után. Ez pedig a nagy termékenységének a jele, mert ha a szomszédos országok felülmúlták volna ebben, akkor nem oda telepedtek volna le szívesebben, amikor szabadon választhattak. Az előzetességet is meg kell említeni az Eskól völgye névben, mert az izraeliták utóbb kezdték ezen a néven nevezni az emlékezetes szőlőfürt miatt, amit Mózes kijelentése szerint onnan hoztak, s ezt rögtön utána ki is jelenti.

26. *És visszatérének a föld megkémleléséből.* A tizenkét ember tevékenységét és szorgalmát dicséri, akik ily rövid idő alatt vizsgálták meg az egész földet a Sinai pusztaságától a tengerig, végig a Jordán egész folyása mentén. S tették ezt az év legmelegebb részében, amikor a szőlőfürtök elkezdtek beérni. Mindeneddig tehát hűségesen ellátták a rájuk bízott feladatot. A jelentésükben sem látszik semmi, őszinte emberekhez méltatlan dolog. Mózes azt parancsolta nekik, hogy mérjék fel a föld lakosait, erősek, vagy gyengék-e. s a városok megerősítettek-e, s ők nem mondanak semmit, ami ne lett volna igaz, s amiről teljesen meg ne győződtek volna. Egyszóval, első ránézésre a történetükben nincs semmi elítélésre méltó.

A szövegkörnyezetből mindazonáltal kideríthetjük, hogy tízen közülük, akik el akarták fordítani a népet, olyan elcsüggesztő kifejezéseket használtak a nehézségeik leírására, hogy pontosan az ellenkező hatást érték el, mint amiben Mózes reménykedett. Semmi más vádat azonban nem hoztak fel ellenük, mint azt, hogy rosszindulatú és csalárd módon gerjesztvén a reménytelenséget, visszatartották a népet attól, hogy belépjen a földre. Bár tehát nem hazudtak nyíltan, mégis hiányzott belőlük az őszinteség. S talán nincs is feljegyezve mindaz, amit elmondtak, mert Mózes elegendőnek tartotta a rámutatást az érzelmi romlottságukra abban, hogy a föld dicséretéhez hozzátettek egy kivételt, ami félelemmel borította el az emberek elméit. Ebből egy hasznos intést is kaphatunk: a ravasz szofisták semmi hasznára sincsenek Istennek, amikor a csalafintaságukat kacskaringós kertelésekkel igyekeznek leplezni. Ebből következően, ha el akarjuk fogadtatni Istennel a mondanivalónkat, akkor gondoskodnunk kell arról, hogy félretegyünk minden igazságtalan kibúvót, s elvetvén minden álruhát, egyszerűn és szívből kell beszélnünk. A tíz kém tehát lefekteti a jó hit alapjait, hogy azután könnyebben megtéveszthessenek másokat. A föld, mondják, jó, csak éppen a nép erős. S mi más volt ez, mint annak kimondása, hogy csekély reménységük maradt az izraelitáknak az Isten által megígért áldás megszerzésére, ezért semmiképpen sem szabad azt megpróbálni? Ugyanezt szem előtt tartva mennydörögtek el¹¹⁷⁴ néhány nemzet nevét, hogy fokozzák a riadalmat. Miután ugyanis beszámoltak arról, hogy látták Anák fiait, kijelentik, hogy a különböző népekkel túllontúl veszélyes lenne a küzdelmük, akik minden oldalról ellentámadást indítanak.

31. *És jóllehet Káleb csendesíté a Mózes ellen háborgó népet.* Azaz csitította a nép zúgolódását Mózessel szemben, akit tömegesen támadtak meg. Ebből kiderül, hogy sok minden elhangzott minkét oldalon, amiről egy szó sem esett, mert egyébként nem lett volna szükség a nép heveségének megzabolozására, hacsak a vita nem fajult el. A szavai azonban megmutatják, mi volt az egész ügy és kérdés állapota, tudniillik az áruló kémek eltántorították

¹¹⁷³ Így fordítja a Septuaginta. Lásd Kálvinnak a 78. zsoltárhoz fűzött magyarázatát.

¹¹⁷⁴ “Ils parlent a plene bouche”, tátott szájjal beszéltek. – Francia.

a népet attól, hogy bolond módon belépjenek a földre, mert azt nem lehetett legyőzni, s óva intették őket a nagyon erős ellenségek megtámadásától, akikkel messze nem voltak egyenrangúak. Káleb azonban a győzelem bizonyosságával száll velük szembe. Mi (mondja), le fogjuk győzni azt a földet, s ezen az alapon buzdítja őket. Sőt, az sem kétséges, hogy Isten ígéretére támaszkodva hitt a sikerben, s ezért bátran megjövendölte azt, miközben a többiek egyáltalában nem vették fontolóra, hogy Isten zászlójával az élükön a nép igenis belép majd a megígért örökségbe.

Ez nem tűnik összhangban állónak azzal, amit Mózes az ötödik könyvének első fejezetében mesél el, ahol felmenti a kémeket és az egész gyalázatot a népre veti, de az ellentmondás könnyen feloldható, mert ott nem volt Mózesnek más célja, mint az izraeliták vétkeiségének kijelentése, akik a csökönyösségükkel hosszú időn át gátolták Isten ígéretének a beteljesedését. Kihagyván tehát a történetnek azt a részét, aminek nem volt köze a szóban forgó dologhoz, csak arra utal, ami meggyőzte őket a bűnös hálátlanságukról, tudniillik hogy a föld termékenységét dicsérték a kémek. Következésképpen – miután a nép alaposan meggyőződhetett Isten nagylelkűségéről – súlyosan vétkeztek annak elutasításával. Azt jelenti tehát ki, hogy a bűnük nem volt más, mint a lázadás Jahve szája ellen, tudniillik mert elvetették, hogy kövessék Őt, amikor hívogatta őket.

Amit Mózes egyedül Kálebnek tulajdonít, azt másutt Józsuének is tulajdonítja. Világos, hogy Káleb mindkettőjük nevében szólt, s Józsué bölcsen és szerényen hallgatott, nehogy lármás veszekedés vegye a kezdetét. Valószínű azonban, hogy a bátorsága és szilárdsága, amit Mózes dicsér, annál látványosabb volt, közben pedig Mózes őszintesége is észrevehető, mert Kálebet az előtérbe állítva elhomályosítja és lecsökkenti a saját szolgálatának kijáró dicséretet.

32. *Mindazáltal a férfiak, a kik felmentek vala vele, azt mondják vala.* Itt, mintegy tükörben, azt látjuk, miképpen halmozódik az istentelenség által az arcátlanság a gonoszságban. Kezdetben a lázadás szerzői kétértelmű kifejezéseket használtak, s megelégedtek a homályos célozgatásokkal, most azonban elvetnek minden szégyenérzetet és csípősen ellenzik Káleb szavait, ami természetesen nem kevesebbet jelentett, mint Isten szavainak a hiteltelenítését, és az Ő hatalmának a semmivé tételét. Isten azt ígérte, hogy földet ad az izraelitáknak, ők viszont tagadják, hogy ezt meg fogja cselekedni. Ő megannyi bizonyítékát adta annak, hogy Számára semmi sem lehetetlen, Ők pedig tagadják, hogy a segítsége elég lesz az ellenségeik erőivel szemben. Sőt, végül akkora pökhendiségben törnek ki, hogy a hamisságukban önmaguknak is ellentmondanak. Megvallották, hogy a föld gazdag, most viszont azt mondják, hogy megemészti és felfalja a lakosait, amit az előzőnek a szöges ellentéte. Ez ugyanis pontosan megfelel annak, mintha azt mondták volna: a nyomorult nép, mely művelte azt, belerokkant a lankadatlan munkába, vagy legalábbis, a föld dögvészes a zordon klímája miatt, mely kijelentések közül egy sem volt igaz. A mód, ahogyan egyesek értik, tudniillik, hogy az óriások¹¹⁷⁵ a hevesességükben válogatás nélkül mészároltak mindenkit, alaptalan, mert ettől a gonoszságtól semmiképpen sem félt a nép, miután kiirtották a föld lakosait. Nem kételkedem tehát abban, hogy a kémek úgy értették: a föld megművelése nehéz munka volt, tele rengeteg kellemetlenséggel.

Az utolsó vers végén, ahol ezt olvassuk: „mint a sáskák”, stb. én úgy vélem, hogy a szavak fel vannak cserélve, ezért az igeszakaszt így kell olvasni: „Amiképpen mi lenézzük a sáskákat, úgy néztek le ránk ezek az óriások a termetünk alacsonysága miatt”.

¹¹⁷⁵ Cornelius a Lapide az alábbi megjegyzést teszi a 33. versről: „A נפלים, *nefilim*, vagyis az óriások, akiket *nefilim*-nek neveztek, azaz *zuhanóknak*, mert olyan magasak voltak, hogy akik látták őket, a félelemtől elestek, vagy inkább zuhannak, azaz elvágódnak (mert a *kal* ragozás szerepel a *hifil* helyett) és elterülnek, mindenfelé mészárolták az embereket, mert ezek az óriások kegyetlen emberek és vad zsarnokok voltak.”

Numeri 14

4Móz14:1-9

1. És felemelé szavát az egész gyülekezet, és síra a nép azon az éjszakán.
2. És mindnyájan zúgolódának Mózes ellen és Áron ellen Izráel fiai, és monda nékik az egész gyülekezet: Vajha megholtunk volna Égyiptom földén! vagy ebben a pusztában vajha meghalnánk!
3. Miért is visz be minket az Úr arra a földre? hogy fegyver miatt hulljunk el? feleségeink és a kicsinyeink prédára legyenek? Nem jobb volna-é nekünk visszatérnünk Égyiptomba?
4. És mondanak egymásnak: Szerezzünk előttünk járót, és térjünk vissza Égyiptomba.
5. Akkor arczczal leborulának Mózes és Áron Izráel fiai gyülekezetének egész községe előtt.
6. Józsué pedig, a Nún fia, és Káleb, a Jefunné fia, a kik a földnek kémlelői közül valók valának, meghasogták ruháikat.
7. És szólának Izráel fiai egész gyülekezetének, mondván: A föld, a melyen általmentünk, hogy megkémleljük azt, igen-igen jó föld.
8. Ha az Úrnak kedve telik bennünk, akkor bevisz minket arra a földre, és nekünk adja azt, mely tejjel és mézzel folyó föld.
9. Csakhogy ne lázongjatok az Úr ellen, se ne féljetez annak a földnek népétől; mert ők nekünk csak olyanok, mint a kenyér; eltávozott tőlök az ő oltalmok, de az Úr velünk van: ne féljetez tőlök!

1. *És felemelé szavát az egész gyülekezet.* Itt látjuk, mennyire könnyen, mindössze néhány bujtogatással lehetett lázadást szítani, mert a nép, hacsak nem mások tanácsai kormányozzák, olyan, mint a tenger, mely sok viharoknak van kitéve. Az emberi természet romlottsága hozza pedig azt létre megszámlálhatatlanul sok egyéb gonoszság közepette, hogy a hazugságok és a csalafintaságok felülkerekednek az igazságon. Tényleg volt némi mentsége a népnek abban, amikor látták, hogy a törzseik tíz választott vezetője igyekeznek lebeszélni őket a földre történő belépésről, és csak kettő javasolja a továbbhaladást. De a hiszékenységre, amire oly hajlamosak voltak, menthetetlen, mert a hitetlenségből fakadt. ha ugyanis a tíz ember méltósága és tisztessége oly sokat számított nekik, hogy ily könnyen hittek nekik, vajon nem kellett volna sokkal nagyobb hitelt adniuk Isten szavainak, Aki négyszáz évvel azt megelőzően ígérte meg nekik a földet? Mikor ugyanis jajgattak az egyiptomiak elnyomó zsarnoksága alatt, az atyáiknak adott ígéret emléke nem törlődött ki, mert a szent Jákob gondoskodott az továbbadásáról az utódainak. Nemrég hallották és magukhoz ölelték a megerősítését, s ezzel a meggyőződéssel jöttek ki Egyiptomból. Látjuk tehát, hogy a saját egykedvőségük és romlottságuk folytán húzódtak vissza a belépéstől a földre, mert félretették az Istenbe vetett bizalmukat, hogy látszólag önként ragadják meg a lehetőséget. A rossz tanácsadók azonban mégis adtak nekik egy ösztökélést, amikor önszántukból buktak el, és gyorsan lehangolták őket.

Elkezdték siránkozni, ami végül dühkitörésbe torkollott. A siránkozásuk oka a halálfélelem volt, mivel úgy vélték, azért jöttek el ilyen messzire, hogy itt pusztuljanak. S honnan származott volna mindez, ha nem onnan, hogy Isten megígért segítségét semmibe vették? Kiderül tehát, hogy a gyávaság mennyire ellentétes a hittel, amikor a veszély felbukkanásakor csakis önmagunkra figyelünk. De miközben a hűtlenség elkezdődését az istenfélelemnek kell visszatartania, abból most még rosszabb gonoszság származik, amikor az emberek makacsul ellenszegülnek Istennek, s miután nem akarnak engedelmeskedni az Ő

szavának, pörlekedni kezdenek Vele. Ez volt a helyzet az izraelitákkal, akik a bánattól elborítva annak féktelenségétől gurultak dühbe Mózes és Áron ellen. S gyakran megtörténik, hogy a türelmetlenség abba a haragba csap át, amibe a hitetlenség visz bele minket. A halálvágy, ami megfogan bennünk, az Isten áldásának megvetéséből és a hálátlanságukból ered. Meg akartak halni vagy Egyiptomban, vagy a pusztaságban: akkor viszont miért könyörögtek nem sokkal ezt megelőzően Mózesnek, hogy engesztelje ki Istent?

A szavakat illetően a régi fordító¹¹⁷⁶ a לֹא kötőszót, ami óhajtó, tagadónak (לֹא, lo) veszi, s ezzel helytelenül fordítja az igeszakaszt, mintha a haláluk a sivatagban keservesebb lenne, mint Egyiptomban. Ők csak azért siránkoznak, hogy a halál fog rájuk leselkedni, ha belépnek a Kánaán földjére, amint ez kiderül a következő igeversekből.

3. *Miért is visz be minket az Úr arra a földre?* Az istentelenségük gögje, sőt örültsége itt még jobban elárulja magát, amikor csalással és kegyetlenséggel vádolják Istent, mintha Ő elárulná őket a kánaánita nemzeteknek, és a mészárszékre vinné őket. Arra a következtetésre jutnak ugyanis, hogy nem kell engedelmeskedniük a parancsának, mert megsemmisítené őket, sőt mi több, egyidejűleg prédává tenné a feleségeiket és a gyermekeiket is. Látjuk, mennyire örült dolog a hitetlenség, mikor utat enged önmagának, mert a nyomorult nép nem vonakodik Istent vádolni, és az Ő kegyességét azzal viszonzni, hogy az árulójuknak nevezik Őt. De mi volt ennek az istenkáromló vakmerőségnek¹¹⁷⁷ az oka, ha nem az, hogy meghallották: erős ellenségekkel kell majd szembeszállniuk. Mintha nem tapasztalták volna meg Isten erejét akkorának, hogy semmitől sem kellett félniük, amivel csak szembesültek, ameddig Isten az ő oldalukon állt! Ugyanakkor gyengeséggel is vádolják Istent, mintha Ő gyengébb volna, mint a kánaáni népek. Végül a szörnyűséges vakságuk és érzéketlenségük eljut a csúcspontra, amikor a visszatérésükről kezdenek el tanakodni, s Mózeset elvetvén vezetőt igyekeznek választani maguk közül, aki visszaviheti őket a fáraóhoz. Vajon ennyire gyorsan megfélemedtek arról, milyen nyomorúságos volt ott a helyzetük? Nem az ő hibájuk miatt, hanem miközben ők békés és ártalmatlan vendégek voltak, az egyiptomiak kegyetlenül elnyomták őket, mert a fáraó gyűlölte őket, se más okból, mint ezért, mert nem volt képes elviselni a létszámukat. Vajon mit tett volna, amikor ómiattuk oly sok megpróbáltatást felvállalt? S miféle emberséget lehetett volna várni attól a nemzettől, mely más akkor összeesküdött a megsemmisítésükre, amikor még semmiféle sérelem sem érte a részükről? Bizonyos, hogy nem volt közöttük család, amely ne vágyott volna az elsőszültött megbosszulására! Mégis arra vágnak, hogy a legádázabb ellenségüknek adják át magukat, akik mindennemű ok nélkül a rosszindulatra követtek el ellenük mindenféle szélsőséget. Ebből világosan látjuk, hogy a hitetleneket nemcsak megvakítja Isten jogos ítélete, de úgy elragadja őket az elvakultság lelkülete, hogy a legnagyobb gonoszságokat hozzák a saját fejükre.

5. *Akkor arcczal leborulának Mózes és Áron.* Kétséges, hogy vajon a néppel szemben alázkodtak meg annyira, hogy leborultak előttük, vagy imádkozás közben borultak le arccal a földre. Nekem az utóbbi tűnik valószínűbbnek, mintha így Isten felé fordulván megfeddték volna a nép bolondságát. S valóban ekkora makacsság esetén nem maradt más, mint Isten segítségül hívása, de oly módon, hogy mindenki előtt láthatóan imádkozzanak, s ezzel hassanak az elméikre. Egyébként kereshettek volna helyet a visszahúzódáshoz, de ezzel a szájalomra méltó látvánnyal próbálták meg a népet észhez téríteni. Valóban vitán felül áll, hogy nem igyekeztek elérni semmit sem a maguk számára, hanem csak a nép javát tartották szem előtt. Ha ugyanis a nép visszatért volna, ők szabadon tovább vándorolhattak volna a Kánaán földjén, vagy máshol. Mégsem csak a nép javát keresték, hanem Isten kegyelmének a

¹¹⁷⁶ A régi fordító alatt Kálvin itt nem a Vulgátát érti, mint általában, mely itt összhangban van az ő nézetével: „in hac vasta solitudine utinam pereamus”. Ezekről a szavakról Cornelius a Lapide mondja a következőket: „Ita haec legunt et conjungunt, Hebr., Chald., Septuaginta, et Latina Romana. Tollenda ergo est negatio non, et distinctio quam habent Biblia Plantiniana.”

¹¹⁷⁷ “D’une audace tant diabolique”, ennek az ördögi vakmerőségnek. – Francia.

megszakadása aggasztotta őket a legjobban, amivel az Ábrahámval kötött szövetséget is eltemették volna. Egyszóval joggal érezték magukat úgy, mintha Isten dicsőségét és az emberi faj üdvösségét látták volna semmivé válni. Ezért több, mint érzéketleneknek kellett azoknak lenni, akiket nem indított meg ez a szomorú látvány, különösen mikor Mózes, akit Isten oly sok kiváltsággal magasztalt fel minden halandó fölé, a kedvükért leborult a földre.

6. *Józsué pedig, a Nún fia, és Káleb, a Jefunné fia.* Itt Józsué nagylelkűségét is kiemeli, mert korábban csak Kálebről volt szó. Mózes azonban elmondja, hogy a rendkívüli fájdalom, sőt borzalom jeleként mindketten megszagatták a ruháikat. Közismert ugyanis, hogy a keletiek között ez volt az ünnepélyes ceremónia a rendkívüli bánatban, vagy amikor valamely bűnnel szemben az undorukat akarták kifejezni. A képmutatók helytelenül utánozták ezt a szokást, amikor vagy a bánat látszatát keltették, vagy az egyszerűeket akarták megtéveszteni. De világos, hogy Káleb és Józsué nemes érzésektől, sőt a felháborodástól vezérelten szaggatták meg a ruháikat, közben pedig a népet is igyekeznek visszatartani az örülségüktől. S először a föld termékenységét dicsérik, majd a megszerzésének reménységét Isten jótetszésére alapozzák. Egyesek az **אך**, *im* feltételes kötőszót okságinak veszik, és így fordítanak: „Mivel Isten szeret bennünket, ezért bevisz”, stb. Ezt azonban én nem fogadom el, s nyilvánvalóan eltér az eredeti jelentéstől, mert miután az izraeliták bizonyos módon elvetették ezt a nagy jótéteményt, bizonyosan méltatlanokká váltak a hitetlenségük miatt arra, hogy Ő még mindig kegyesen bánjon velük. Nem úgy mondják ki tehát a feltételt, hogy a kételkedéssel elhomályosítsák a reménységüket, mintha a feltétel a bizonytalanság jele volna, hanem egyszerűen csak úgy, hogy az meggyőzze a népet a hitetlenségéről, s megtérjenek. Mintha azt mondták volna: csak engedjetez teret Isten kegyessége folytatódásának és legyetek jó reménységgel. S ezt röviddel utána még világosabban is kimondják a nép makacosságának megfeddésével, amikor így szólnak: „csakhogyné lázongjatok az Úr ellen”. Ezekkel a szavakkal arra intik őket, hogy elzárják minden utat, melyeken Isten tovább folytathatná az Ő munkáját,¹¹⁷⁸ s hogy nincs más akadály ez előtt a nyomorult nép előtt, mint a saját hitetlenségük, ami nem engedi, hogy Istennek engedelmeskedjenek. Ezen a módon jelentik ki tehát, hogy Isten hatalma elegendő annak végrehajtásához, amit Ő megígért, majd arra buzdítják a népet, hogy vívják ki Isten jóindulatát, amiből a maguk hibája folytán estek ki. Az **אך**, *ak* kötőszót hangsúlyosan használja, mintha Józsué és Káleb azt mondták volna, hogy nincs semmiféle félelem a veszélytől, kivéve azt, hogy a nép elméjének beállítottsága önmagukra hoz gonosztságot. Végül, Isten segítségére támaszkodva mintegy győztesekként ujjonganak: „ők nekünk csak olyanok, mint a kenyér”, azaz minden nehézség nélkül felfaljuk majd őket. S az okot is hozzáteszik: mert ha Isten az izraeliták oldalán áll, az ellenség híjával lesz minden védelemnek. Joggal tehát, s a legjobb okból jutnak arra a következtetésre, hogy noha egyébként az ellenségeik félelmetesek lennének, mégsem kell azoktól félni, csak Isten, Aki nélkül nincs erő, legyen jóindulattal irántunk.

Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megisméltése

5Móz1:26-33

26. De ti nem akartatok felmenni; hanem pártot ütetek az Úrnak, a ti Isteneteknek parancsa ellen.

27. És zúgolódátok a ti sátoraitokban, és mondtatok: mivelhogyné gyűlöl minket az Úr, azért hozott ki minket Égyiptom földéből, hogy adjon minket az Emoreus kezébe, és elpusztítson minket.

¹¹⁷⁸ Kiegészítés a francia változatban: „Quand on ne se soumet point a luy”, amikor nem engedelnek Istennek.

28. Hová mennénk fel mi? A mi atyáinkfiai megrettenték a mi szíveinket, mondván: Az a nép nagyobb és szálasabb nálunknál; a városok nagyok és megerősítették az égig; még Anák fiaikat is láttunk ott!

29. Akkor mondtam néktek: Ne rettegjete és ne féljete azoktól;

30. Az Úr, a ti Istenetek, a ki előttetek megy, ő hadakozik ti érettetek mind a szerint, a mint cselekedett vala veletek Égyiptomban a ti szemeitek előtt;

31. És a pusztában, a hol láttad, hogy úgy hordozott téged az Úr, a te Istened, a miképen hordozza az ember az ő fiát, mind az egész úton, a melyen jártatok, míg jutátok e helyre.

32. Mindazáltal nem hívétek az Úrnak, a ti Isteneteknek.

33. A ki előttetek jár vala az úton, hogy helyet szemeljen ki néktek, a hol táboroztatok, éjjel tűzben, hogy megmutassa néktek az utat, a melyen járjatok, és felhőben nappal.

27. *És zúgolódátok a ti sátoraitokban.* Máshol elmondja, hogy sírtak is, itt csak a zúgolódásukról beszél, ami jobban illik a feddéséhez. Emlékezteti őket, mennyire rosszindulatú volt a hálátlanságuk és a romlottságuk, amikor szemrehányást tettek Istennek a nekik megadott speciális áldás miatt, mintha csak fájdalmas sebet ütött volna rajtuk. Irántunk érzett atyai szeretetének nem adhatta a világosabb bizonyítékát mással, mint a megszabadításukkal. A legigazságtalanabb tehát a viszonzásuk módja, tudniillik amikor azt panaszolják, hogy kegyetlen módon a halálra adja őket, s a rendkívül nagy szeretetét gyűlöletre változtatják. A következő igeversből világos, hogy jóllehet Mózes nem a helyes sorrendben számol be a részletekről, mégis ellentmondás a szavaiban. Nem sokkal előbb látszólag feltétlen dicséretben részesítette a kémeket, mintha őszintén és hűségesen teljesítették volna a feladatukat. Most azonban a nép szavain át mutatja meg, hogy ők voltak a lázongás forrása, mert az általuk keltett félelemmel tették erőtlenné azokat, akiket buzdítaniuk kellett volna.

29. *Akkor mondtam néktek: Ne rettegjete.* Itt kihagyja Káleb és Józsué beszédét, mert csak röviden említi a népnek elmondottak főbb pontjait. Pusztán csak megmutatja, hogy amikor megpróbálta őket a józan eszükre téríteni, az erőfeszítései és a fáradozása hatástalanok maradtak. Sőt a tapasztalatból érvel úgy, hogy teljes joggal reménykedhettek volna Isten segítségével, mivel Ő úgy ment előttük, mint lámpás, s ennek bizonyítékaként emlékezteti őket arra, hogy az egyiptomiak leverése után nem mulasztotta el bevetni az erejét, hogy mindvégig védje azokat, akiket egyszer megszabadított. Azt állítja tehát, hogy bár tudatában lehetnek a saját gyengeségüknek, mégis, Isten erejével győztesek lesznek, mert Ő viseli gondjukat és a vezetőjüknek jelentette ki Magát. Ezt jelzi az „aki előttetek megy” kifejezéssel. S nehogy bármiféle vonakodás maradjon, a jelenlegi akadályaikkal Isten hatalmának csodáit állítja szembe, ami nemcsak a szabadulásuk kezdetén tapasztaltak meg, hanem a szabadulásul folytatólag története során mindig, amikor elveszett és kétségbeeső állapotban megszámíthatatlanul sok módon állította őket helyre a halálból az életre. Ezért arra a következtetésre jut, hogy nem kell félniük. Nem mintha azt akarná, hogy mentesek legyenek minden félelemtől és gondtól, hanem hogy legyőzhetnek minden akadályt, amikor az Isten elérhető segítségébe vetett bizalom uralkodik a szívükben. Hangsúlyosan mondja, hogy Isten „a szemük előtt hadakozott”, hogy a saját érzékszerveik által szolgáltatott bizonyítékokkal jussanak teljesebb meggyőződésre.

31. *És a pusztában, a hol láttad.* Isten kegyelmének állandó áradásáról emlékezik meg, amiből biztonsággal következtethetnek arra, hogy Ő, Aki ellátta őket oly sok jótéteménnyel, ugyanaz marad ebben a megkoronázó cselekedetben. Ezért használja tehát a *hordozás* képét, mert az út semmiképen sem lesz járható, ha nem Isten hordozza őket, mondhatni a vállain, ahogyan egy apa szokta hordozni újszülött gyermekét. Így egyrésről Isten hihetetlen jóságát

magasztalja fel, aki kegyeskedett olyannyira leereszkedni, hogy a karjaiba vette a népet, másrésről emlékezteti a népet a saját gyengeségére, mert amíg nem Isten ereje tartja fenn őket, addig aligha lesznek képesek akár csak egy lépést is előre lépni. Máshol megtartván ennek a hasonlatnak egy részét, Mózes egy sashoz hasonlítja Istent,¹¹⁷⁹ aki a szárnyain hordozza a kicsinyeit, s így tanítja őket repülni. S bizonyos, hogy amíg (az izraelitákat) nem emelte fel természetfeletti eszközökkel, addig azoknak a nehézségeknek a századrészével sem lettek volna képesek megküzdeni, melyekkel szembesültek.

32. *Mindazáltal nem hívétek az Úrnak.* Jelzi, hogy ők voltak Isten munkáinak a legelőítéletesebb szemlélői, mert oly gyakran tapasztalták meg és oly alaposan értették, de mégsem keltett bennük bizalmat Iránta. A דָּבָר, *dabar* szóban ugyanis, amit *dolognak* fordítottunk, összefoglalja mindazokat a bizonyítékokat, melyekkel Isten arról tett bizonyosságot, hogy egyedül Őbenne van meg minden, ami szükséges a teljes üdvösségük bebiztosításához. Ez pedig úgymond valóságos, vagy gyakorlati tanítás volt, amikor Isten a kezének kinyújtásával arra szólította fel őket, hogy bízzanak Benne. S még az ígéretet illetően is hitetlenséggel vádolja őket, mert miközben a hit nemcsak gyors és készséges az engedelmességre, de meg is erősíti és eleveníti az egész embert, ezért a tétlenségük oka az volt, hogy nem figyeltek Istenre, Aki a Kánaán földjét ígérte nekik, és nem támaszkodtak az Ő szövetségére. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg azt is, hogy Isten jelölte ki a helyeket és állomásokat, ahol táborot kell verniük, mert hacsak nem Neki volt a célja a további vezetésük, a helyeknek ez a megváltoztatása felesleges volt. Vaskos egykedvűség volt tehát nem figyelni ezekre a jelekre, hogy megálltak volna, és elindultak volna a tulajdonképpeni céljuk felé, mert ez egyenlő volt Isten megvetésével, mikor Ő kezet nyújtott nekik.

Numeri 14

4Móz14:10:38

10. Mikor pedig az egész gyülekezet azon tanakodék, hogy megkövezzék őket: megjelenék az Úrnak dicsősége a gyülekezet sátorában Izráel minden fiának.

11. És monda az Úr Mózesnek: Meddig gyaláz engemet ez a nép? Meddig nem hisznek nékem, mind ama csodatételeim mellett sem, a melyeket cselekedtem közöttök?

12. Megverem őket döghalállal, és elvesztem őket; téged pedig nagy néppé teszek, és ő nálánál erősebbé.

13. És monda Mózes az Úrnak: Ha meghallják az égyiptombeliek (mert közülök hoztad fel e népet a te hatalmad által):

14. Elmondják majd e föld lakosainak, a kik hallották, hogy te Uram e nép között vagy, hogy szemtől szembe megjelentetted magadat te Uram, és hogy a te felhő megállott ő rajtok, és felhőoszlopban jársz te ő előttök nappal, éjjel pedig tűzoszlopban.

15. Hogyha mind egyig elveszted e népet, így szólnak majd e népek, a melyek hallották a te híredet, mondván:

16. Mivelhogy nem vihette be az Úr e népet a földre, a mely felől megesküdött nekik, azért öldöste le őket a pusztában.

17. Most azért hadd magasztaltassék fel az Úrnak ereje, a miképen szólottál, mondván:

18. Az Úr késedelmes a haragra, nagy irgalmasságú, megbocsát hamisságot és vétket, de a bűnöst nem hagyja büntetlenül; megbünteti az atyák álnokságait a fiakban harmad és negyed íziglen.

¹¹⁷⁹ 5Móz32:11. A bekezdés utolsó mondata hiányzik a francia változatból.

19. Kérlek, kegyelmezz meg e nép hamisságának a te irgalmasságod nagy volta szerint, a miképen megbocsátottál e népnek Egyiptomtól fogva mind eddig.

20. És monda az Úr: Megkegyelmeztem a te beszéded szerint.

21. De bizonynal élek én, és betölti az Úr dicsősége az egész földet.

22. Hogy mindazok az emberek, a kik látták az én dicsőségemet és csudáimat, a melyeket cselekedtem Egyiptomban és e pusztában, és megkisértettek engemet immár tízszer, és nem engedtek az én szómnak:

23. Nem látják meg azt a földet, a mely felől megesküdtem az ő atyáiknak; senki nem látja azt azok közül, a kik gyaláztak engem.

24. De az én szolgálmat, Kálebet, mivelhogy más lélek volt vele, és tökéletességgel követett engem, beviszem őt arra a földre, a melyre bement vala, és örökségül bírja azt az ő magva.

25. De Amálek és Kananeus lakik a völgyben; holnap forduljatok meg, és induljatok a pusztába, a veres tenger útján.

26. Szóla annakfelette az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:

27. Meddig tűrjek e gonosz gyülekezetnek, a mely zúgolódik ellenem? Hallottam Izráel fiainak zúgolódásait, a kik zúgolódnak ellenem!

28. Mondd meg nékik: Élek én, azt mondja az Úr, hogy épen úgy cselekszem veletek, a miképen szólottatok az én füleim hallására!

29. E pusztában hullanak el a ti holttesteitek, és pedig mindazok, a kik megszámláltattak a ti teljes számotok szerint, húsz esztendőstől fogva és azon felül, a kik zúgolódtatok ellenem.

30. És nem mentek be arra a földre, a melyre nézve felemeltem az én kezemet, hogy lakosokká teszlek abban titeket; Kálebet, a Jefunné fiát és Józsué, a Nún fiát kivéve.

31. De kicsinyeiteket, a kik felől azt mondtátok, hogy prédára lesznek; őket beviszem, és megismerik azt a földet, a melyet megúáltatok.

32. A ti holttesteitek azért a pusztában hullanak el.

33. A ti fiaitok pedig, mint a pásztorok, bujdosnak e pusztában negyven esztendeig, és viselik a ti paráználkodásitoknak büntetését, míglen megemésztetnek a ti holttesteitek e pusztában.

34. A napok száma szerint, a melyeken megkémléltétek a földet, (tudniillik negyven napon, egy-egy napért egy-egy esztendő), negyven esztendeig hordozzátok a ti hamisságotoknak büntetését, és megismeritek az én elfordulásomat.

35. Én, az Úr, szólottam. Bizonyára ezt mívelem az egész gonosz gyülekezettel, a mely összegyülekezett vala ellenem; ebben a pusztában emésztetnek meg, és ugyanott halnak meg.

36. A férfiak azért, a kiket elküldött vala Mózes a földnek megkémlelésére, és visszatérének és felzúdíták ellene az egész gyülekezetet, rossz hírt terjesztvén arról a földről:

37. Azok a férfiak azért, a kik rossz hírt terjesztének a földről, meghalának az Úr előtt csapás által.

38. Csak Józsué, a Nún fia, és Kaleb, a Jefunné fia, maradának életben ama férfiak közül, a kik mentek vala a földet megkémlelni.

10. *Mikor pedig az egész gyülekezet azon tanakodék, hogy megkövezzék őket.* Mikor ezek a gonosz emberek elkezdtek zúgolódni Isten ellen, majd nyíltan elítélő bírálatot mondtak Róla, nem csoda, ha a szolgálai ellen is kirohanást intéztek. Mikor ugyanis megpróbáljuk a büszkeséget legyőzni, az általában kegyetlenséget nemz, s ugyanúgy, mikor a romlottságot feddik meg, az végül dühkitörésbe torkollik. Kaleb és Józsué nem a fegyverek erejével

kényszerítette őket, és nem is fenyegetőztek, csak igyekeztek őket meggyőzni arról, hogy bízzanak Isten ígéletében, és ne vonakodjanak belépni a Kánaán földjére. Mivel azonban a nép a makacosságában úgy döntött, hogy nem hisz Istennek, mondhatni alig bírták visszafojtani a türelmetlenségüket, és úgy döntöttek, hogy megkövezik a megfeddőiket. Ebből kiderül, milyen heves volt a haragjuk, amikor Isten nem próbálja lecsillapítani a dühöngésüket, s nem fogja vissza őket fenyegetésekkel, hanem nyíltan megmutatja a hatalmát a mennyből, s csodálatos módon védi meg a szolgáit a dicsőségének kinyilatkoztatásával, mintha csak vadállatoktól védelmezné őket. Valóban nem említi konkrétan a felhőt, de következtethetünk rá, hogy a jel, amihez hozzászoktak, nemcsak megrettentés végett adatott, hanem azért is, hogy a porba döntse őket, elveszítsék az erejüket, amivel bárkit bántalmazhattak volna, s elálljanak még a saját akaratuktól is. Isten fensége ugyanis, jóllehet csak a hívőket alázza meg, néha mégis legyőzi az elvetetteket és elveszetteket is, vagy megdöbbsenti őket a saját vadságukban.

11. *És monda az Úr Mózesnek.* Isten a fékezhetetlen makacosságuk miatt tiltakozik, mert épp az imént nem vonakodtak zsémbesen lenézni és elvetni Őt a legdurvább sértéssel, s hatalmának a legvilágosabb kinyilatkoztatása ellenére. Nem tudom ugyanis, hogy alkalmas-e a jelentés, amit egyesek használnak a נָאָץ, *naatz*, „provokálni” ige fordítása során.¹¹⁸⁰ Jeromos közelebb jut a tényleges jelentéshez: „Meddig fog még lebecsülni engem?” De elégedjünk meg Isten igazi szándékával, amit a soron következő ellentéttel erősít meg, ahol azt panaszolja, hogy ócsárolták, amiért nem vették fontolóra a sok csodáját, amikkel bőségesen bizonyította a hatalmát és a nyájasságát. Így bizonyítja a megvetésüket, mivel akarattal vetették el, hogy hitelt adjanak a sok jelnek, melyek halmozódásának legalábbis le kellett volna győzni a makacságukat, vagy javítani kellett volna azon.

A végső büntetésük kihirdetése következik, a bűnük szörnyűségének kijelentésével együttesen. A „meddig” kötőszó ugyanis annak hosszas folytatódását, valamint Isten hosszútűrését jelzi. Másokat valóban súlyosan megbüntetett, de csak a példa kedvéért, hogy a nemzetségük neve ne semmisüljön meg. Most azonban azt jelenti ki, hogy úgy bántják majd velük, mint kétségbeejtő állapotban levő személyekkel, akik nem szűnnek meg gúnyolni az Ő türelmét. Ebből megtanuljuk, hogy jóllehet Isten a természeténél fogva kibékíthető, a megbocsátás reménysége mégis joggal vétetik el a hitetlenektől, akik annyira makacsak, hogy Ő semmi hatást sem gyakorol rájuk a kezével, az ábrázatával, vagy a szavával. Utána röviden utal a jelek használatára, tudniillik hogy ezek célja az volt, hogy a megismerésük, vagy megtapasztalásuk a siker reménységét keltse.

Ha a látszólagos ellentmondás bárkit sért, miszerint Isten kijelenti a nép kivágását, pedig már elhatározta, hogy megbocsát nekik, a választ máshol kereshetjük pár szóban. Isten itt nem a titkos és felfoghatatlan tanácsvégzéséről beszél, hanem csak a tényleges körülményekről, megmutatván, hogy mit érdemel a nép és mennyire szörnyűséges a küszöbön álló bosszú a gonosz és megvetendő lázadásuk miatt,¹¹⁸¹ hiszen nem az volt a célja, hogy visszatartsa Mózeszt a buzgó imádkozástól, hanem hogy a kegyességének őszinteségét és a buzgóságának hevesességét hozzáadja a bizonyítékhoz. S valóban nem szegi meg a tiltást, leszámítva a hit néhány szikrájának korábbi bemutatását. Lást az Exodus 32-t.

13. *És monda Mózes az Úrnak: Ha meghallják az égyiptombeliek.* Mózes itt a szokásának megfelelően a fal „résére” áll, ahogyan azt a Zsolt106:23 mondja, hogy felfogja és eltérítse Isten haragját, ami ellenkező esetben kitörne. Az ő közbenjárása folytán a tűz

¹¹⁸⁰ „Meddig bőszt még engem ez a nép?” – *Amplified Version*. “Usquequo detrahet mihi populus iste?” – *Vulgata*. Ainsworth mondja: „provokál engem, vagy megvet, káromol, megvetően bőszt. Így magyarázza az apostol az Ézs52:5-ből származó istenkáromlás szót a Rm2:24-ben, ami megvetést, vagy lenézést is magában foglal, Péld1:30, 15:5, Ézs5:24.”

¹¹⁸¹ “Et quelle punition luy seroit apprestee, si Dieu se voulait venger d’une révolte si détestable”, s miféle büntetés vár majd rájuk, ha Isten úgy dönt, hogy megbosszulja ezt a megvetésre méltó lázadást. – *Francia*.

hamarosan kialudt, s a népet nem emésztette el. A kérését alátámasztandó csak azt állítja, hogy Isten szent neve ki lesz téve a gonoszok gúnyolódásának, ha a nép mindenestől elpusztul. Én megpróbáltam a fordítók által különféle képpen fordított szavakat a tulajdonképpeni jelentésükre leegyszerűsíteni. Először ezt mondja: „Az egyiptomiak meg fogják hallani, miután ez a dolog kellően közismert, és megannyi csodával alátámasztott, hogy ezt a népet a Te hatalmad mentette ki közülük. Ugyanez a hír közismertté válik a Kánaán nemzetei között is, akik már hallották, hogy Te vagy ennek a népnek a védelmezője, s felvállaltad a kormányzásuk ügyét. Ha tehát mindenestül elpusztulnak, akkor minden nemzet, kik hallották a híredet, az egész gyalázatot Rád hárítják, s úgy vélik majd, hogy a hatalmad kettétört és nem voltál képes véghezvinni azt a munkát, amelyet felvállaltál.” A lényeg tehát az, hogy miután Isten világos és egyértelmű jelekkel mutatta meg, hogy Ő volt a nép szabadítója, ki lesz téve a gonoszok gúnyolódásának, ha nem tartja meg biztonságban azokat, akiket egyszer megszabadított. Semmi másra nem gondolhatnak ugyanis a pogány nemzetek, mint arra, hogy Isten képtelen volt fenntartani a saját áldását, bármennyire is szeretett volna ezt megtenni. S bizonyosan nem közönséges hatása Isten jóságának úgy összekapcsolni az Ő nevének dicsőségét a mi üdvösségünkkel, hogy bármi rossz ér minket, az gyalázatot hoz Őrá is, mert a gonoszok szája káromlásra nyílik. Ez viszont a mi javunkra válik, ha a magunk részéről tettetés nélkül és buzgó őszinteséggel könyörgünk Istennek, hogy tartsa fenn a saját dicsőségét a mi megtartásunkkal. Sokan emlegetik ugyanis Isten nevét a maguk részéről anélkül, hogy bármiféle tényleges gondjuk lenne arra, vagy bármiféle tényleges szeretete táplálnának iránta. Sőt, minél látványosabb volt a hatalom gyakorlása Isten részéről, annál pimaszabb módon hajlamosak az istentelenek a káromlásra, mintha csak csődöt mondott volna, Ezért nekünk mindig is könyörögnünk kell, hogy ne hagyja el a kezének munkáját, amit elkezdett bennünk. Ezt jelentik a „szemtől szembe megjelentetted magadat te Uram” szavak. Ha ugyanis a nép biztonsága nem marad volna fenn, akkor a hibát nem másnak, mint Istennek rótták volna fel, Aki kinyújtotta a kezét, hogy megóvja őket. Végül, mivel a bámulatatos kimenekülésük Isten jóindulatának a jele volt, így ha engedné, hogy a nép elpusztuljon a sivatagban, azt mindenki a gyengesége jeleként értékelné, mert nem valószínű, hogy ne vinné végbe, amit szeretett volna, hacsak nem képtelen azt megtenni.

17. *Most azért hadd magasztaltassék fel az Úrnak ereje.* A magabiztosság újabb alapját származtatja a látomásból, amelyben Isten világosabban kimutatta a természetét, ahonnan kiderül, mennyire volt ez a hasznára, s milyen komoly és buzgó figyelemmel adózott annak. Ebből azonban egy általános tanítást is származtatunk, miszerint semmi nincs hatékonyabb az imádkozásban, mint Isten elé tárnunk a saját Ígését, majd a könyörgéseinket az Ő ígéreteire alapozni, mintha csak Ő diktálná nekünk a saját szájával, amit kérnünk kell. Mivel Isten megmutatkozott Mózesnek abban az emlékezetes kijelentésben, amit már áttekintettünk, Mózes képes volt abból biztos vezetést meríteni az imádkozáshoz. Semmi sem bizonyosabb ugyanis, mint a saját Ígéje, amire az imáinkat alapozzuk, s nincs okunk attól félni, hogy ezek hatástalanok maradnak és az eredményük csalódást fog nekünk okozni, mert amit Ő mondott, az majd hűségesnek bizonyítja Őt. S valóban ez az oka annak, amiért megszólal: alapot biztosít a számunkra az Ő megszólításához, mert ellenkező esetben némák maradnánk.

Miután máshol már magyaráztam a 18. verset,¹¹⁸² az olvasóim ott megtalálhatják.

19. *Kérlek, kegyelmezz meg e nép hamisságának.* A megbocsátás reménységének fokozása végett először Isten könyörületének nagyságát állítja önmaga elé, majd azokat a múltbeli példákat, melyek bizonyították, hogy Isten hajlamos a megbocsátásra. S valóban, Isten könyörülete folytonosan a kibékülés keresésére ösztönöz minket, valahányszor csak vétkeztünk, s noha vétkeztünk, mégis úgy kell megjelentnie előttünk, hogy

¹¹⁸² Lásd a 2Móz34:6-7-hez fűzött magyarázatot.

az elnyeljen minden félelmet az Ő haragjától. Dávid is, ehhez a menedékhez folyamodva, mutat nekünk példát arra, miképpen kell legyőzni minden félelmet (Zsolt51). Mivel azonban Isten jóságának pusztá és elvont elismerése gyakran elégtelen a számunkra, Mózes más támaszt használ a tapasztalatból merítve: Bocsáss meg, (mondja), amiképpen azt korábban oly sokszor megtetted. Miután ugyanis Isten jósága fáradhatatlan és kimeríthetetlen, minél gyakrabban tapasztaltuk azt meg, annál bátrabban kell abból merítenünk: nem azért, hogy a bűnök szabados kicsapongásába süllyedjünk, hanem nehogy a kétségbeesés borítson el minket, amikor Isten ítélete alá kerülünk és a saját lelkiismeretünk sújt és kínoz minket. Egyszóval, tekintsük ezt a tolakodás legalkalmasabb módjának, amikor a már megtapasztalt jótétemények alapján könyörgünk Istennek, hogy soha nem szűnjön meg kegyelmes lenni.

20. *És monda az Úr: Megkegyelmeztem a te beszéded szerint.* Isten jelzi, hogy a szolgálója, Mózes kedvéért bocsát meg, s mondhatni ajándékol adja neki azokat, akiket már a pusztulásra szánt. Ebből megértjük, mennyire hasznosak a kegyesek könyörgései Istennél, mint azt mondja is a Zsol145:19-ben: „beteljesíti az őt félőknek kívánságát”. Valóban Magától is megtehetette volna, amit Mózesnek adott meg, de hogy még buzgóbbak legyünk az imádkozásban, az ima hasznát és előnyét dicséri, amikor Isten kijelenti, hogy nemcsak igazodik majd a kéréseinkhez, de enged is azoknak.

De miképpen következetes a Számára azt mondani, hogy megóvta azokat, akikre a legsúlyosabb büntetést határozta el kiszabni, s akiket megfosztott a megígért örökségüktől? Erre azt válaszolom, hogy a kérdéses megbocsátás nem egyénekre vonatkozott, hanem a nemzetségükre és a nevükre. Egyesek véleménye ugyanis természetellenes, akik úgy vélik, hogy az örök halál büntetésétől szabadultak meg, s ezért Isten kiengesztelődött irántuk, mert megelégedett az étmeneti megbüntetésükkel. Én tehát nem kételkedem benne: Mózeset oly mértékben meghallgatta, hogy Ábrahám nem semmisülhetett meg és Isten szövetsége nem hiúsulhatott meg. Isten ugyanis úgy osztotta ki a megbocsátását, hogy az utódaik maradtak sértetlenek, miközben maguk a hitetlenek megkapták a lázadásuk büntetését. A megbocsátás feltételei tehát nem váltak az istentelen lázadók hasznára, még ha meg is nyitották az utat az ígért beteljesedése előtt a kegyesek számára.

21. *De bizonynal élek én, és betölti az Úr dicsősége az egész földet.* Valóban világos, hogy Isten itt az életére és a dicsőségére esküszik, aminek a jelentése csak annyiban homályos, hogy egyesek múlt időben fordítják. Szerintük a földet már betöltötte az Ő dicsősége, ami oly sok csodában mutatkozott meg. S ez látszólag jó összhangban van az utána következőkkel: „a kik látták az én dicsőségemet – nem látják meg azt a földet”. A jövő idő azonban mégis jobban illik a szövegkörnyezethez, tudniillik hogy Isten a dicsőségét hívja majd bizonyossággal, amit utóbb fog megerősíteni. Mózes attól félt, nehogy a nép pusztulása Isten elleni gyalázkodássá és lenézéssé fajuljon: Isten most esküvel jelenti ki, hogy oly módon tesz majd bizonyosságot a dicsőségéről, hogy azok, akik ebben a nagy bűnben voltak vétkesek, nem kerülnek majd el a büntetést. Kihirdeti, hogy nem látják majd meg a földet azok, akik becsukták a szemeiket az Ő csodái előtt, melyeknek szemlélői és szemtanúi voltak, s a vakságukban igyekeztek azokat semmivé tenni. Mivel ennyi jelből sem tanultak istenfélelmet, még arra sem voltak méltók, hogy meglássák a földet, melynek a birtoklását ugyanezek a jelek erősítették meg a számukra – ha Isten igazságát nem vetették volna el végleg a hálátlanságukkal.

Isten azt panaszoja, hogy „tízszer is megkísértették”, mert nem szűntek meg folyamatosan bősztíteni Őt a makacsságukkal. Itt nem egy konkrét, vagy határozott számról van szó, hanem Isten pusztán csak azt jelzi, hogy mértéktelenül és vég nélkül cselekedték. Máshol már láttuk,¹¹⁸³ mit jelent megkísérteni Istent, tudniillik alávetni az Ő hatalmát a saját szűk érzékeinknek, s előírni Neki, miképpen cselekedjék a mi vágyaink szerint, azaz nem

¹¹⁸³ Lásd az 5Móz6:16-hoz fűzött magyarázatot.

bízni többet ránk, mint amennyit a testi értelmünk diktál. Ennek a kísértésnek a forrását és okát is megemlíti: mikor az emberek elvetik, hogy az Ő hangjára hallgassanak, mert semmi, csak az engedelmesség, ami az alázat társa, képes féken tartani a pökhendiségünket.

24. *De az én szolgálmat, Kálebet.* Egy színekdochével most egyedül Kálebet említi, noha Józsué is részese volt ugyanannak a kegyelemnek, mert ő is osztozott ebben a bátor viselkedésben. Kálebet azonban különösen is megkülönbözteti, mert mondhatni ő emelte fel a zászlót és lépett előre először Józsuét bátorítandó. A dicséret summája tehát az, hogy „beteljesítette¹¹⁸⁴ az Isten követését”. A jövő idő, amit egyesek beleértene, ¹¹⁸⁵ felesleges, mert a kifejezés minden kiegészítés nélkül is teljes. Isten tehát Káleb kitartását dicséri az engedelmisségben, mert nemcsak azonnal buzdított másokat is, de bátran és vonakodás nélkül ment előre, nem engedvén, hogy bármely akadály eltérítse. Isten viszont azért nagyítja fel a kitartását, mert egyedül nézett farkasszemet ebben a nemes összecsapásban ekkora tömeggel. Rendkívüli dolog ugyanis valakinek szilárdan megállni, és határozott irányt követni a heves és viharos kavargás közepette, amikor az egész világ mondhatni megrázkódik. Noha a רוח, ruach szót néha az elme beállítottságára használják, ¹¹⁸⁶ de nekem még sincs kétségem arról, hogy Mózes egy fogalomcserével jelzi: Kálebet így az isteni ihletés befolyásolta.

25. *De Amálek és Kananeus lakik a völgyben.* Egyesek így fordítják az igeszakaszt: „Jóllehet Amálek és Kananeus lakik a völgyben”, mások pedig emígy: „Mivel a völgyben lakó Amálek csapdát állít”. Mások úgy vélik, hogy a céljuk a félelemkeltés, nehogy az izraeliták túl hosszú időn át maradjanak az ellenség országában, mert akkor naponta új támadásoknak lesznek kitéve. Én azonban inkább azon a véleményen vagyok, hogy feddőleg beszélnek. Ők ugyanis már odaértek a lakott terület határára, így azonnal megszalaszthatták volna az ellenségeiket. Közben pedig Isten visszavonulást parancsol nekik, s így űzi ki őket a földről, amit valójában elértek. De nem tagadom, hogy az eset szükségességét állítja eléjük, s így kényszeríti ki az engedelmisségüket. Mintha azt mondta volna, hogy semmi más nem maradt, mint a visszavonulás, s hogy ismét bevegyék magukat a sivatagba.

26. *Szóla annakfelette az Úr Mózesnek.* ¹¹⁸⁷ A kötőszót az itaque (tehát) szóval fordítottam jelezvén a kapcsolatot a megelőzőkkel, mert Mózes itt nem említ semmi újat, hanem mintegy magyarázatképpen megismétel egy nagyon fontos dolgot, tudniillik hogy azok, akik elutasították a belépést a földre, meg lesznek fosztva annak birtoklásától. Isten egy szenvedélyes kérdéssel kezdi: ¹¹⁸⁸ „Meddig tűrjek e gonosz gyülekezetnek, a mely zúgolódik ellenem?” Kimondja, hallotta a zavaros kiáltásukat, hogy biztosabban észrevegyék: a gőgjük tűrhetetlen volt, mert még Maga Isten is belefáradt, még ha hosszan tűró is, és késedelmes a haragra. Keserű iróniával mondja, hogy a saját döntésüknek és kívánságuknak megfelelően bánik majd velük. Valóban semmit nem akartak kevésbé, mint vándorolni a sivatagban. Mivel azonban vonakodtak belépni a területre, Isten azt mondja, hogy nagyon más módon okoz majd nekik örömet, tudniillik soha nem fogják meglátni azt a földet, amit megvetettek. Az esküjével a rendkívüli haragját fejezi ki, amint az a Zsolt95:11-ben is meg van írva: „A kiknek megesküdtem haragomban: Nem mennek be az én nyugalom helyére”. ¹¹⁸⁹ Szükséges volt így felrázni a közönyüket, nehogy továbbra is önelégültek

¹¹⁸⁴ „Teljességgel követett engem.” – *Amplified Version*. A héberben: „Betöltötte utánam, így szerepel az 5Móz1:36-ban és a Józ14:8-ban. – *Ainsworth*. “Implevit, subaudi, verbum meum, vel voluntatem meam.” – *Sebastian Münster*.

¹¹⁸⁵ Az angol változatban a „be fogom vinni” kifejezés szerepel. – *a ford.*

¹¹⁸⁶ „Ez a más lélek a hite lelke volt, amit a törvény nem adhat meg (Gal3:2) – a fiak örökbefogadásának lelke, nem a rabszolgaságé, Rm8:14-15. Ennek a léleknek a vezetésével követte Káleb állandóan az Urat és szerezte meg a megígért örökséget.” – *Ainsworth*.

¹¹⁸⁷ „Az Úr tehát szólt Mózesnek”, stb. – *Latin*.

¹¹⁸⁸ “Pathetica interrogatio.” – *Latin*. “Or, Dieu use d’un proeme véhément a la façon d’un homme passionné”, most Isten egy heves bevezetőt használ egy haragos emberhez hasonlóan. — *Francia*.

¹¹⁸⁹ “Si introibunt in requiem meam.” – *Latin*. Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét és Zsid4:3, 5-öt.

maradjanak a maguk útját járva, amikor Istent ennyire felbőszítették. Más körülménnyel súlyosbítja a büntetésüket, tudniillik hogy attól az örökségtől lesznek megfosztva, amit esküvel ígért Ábrahámnak. A kéz felemelése ugyanis (mint máshol már említettem),¹¹⁹⁰ az eskü egyik formája volt, pont mintha Istent hívta volna le a mennyből kinyújtott kézzel, hogy legyen tanú és bíró. s noha ez nem vonatkozik szó szerint Istenre, mégis tudjuk, hogy rendszerint áthelyez Magára az emberekre tartozó dolgokat. Sőt, a legsúlyosabb feddés volt az, hogy a gonoszságukkal és önfejlőségükkel olyan ígéretet érvénytelenítenek, amit Isten esküvel erősített meg annyiban legalábbis, amennyiben az rájuk is vonatkozott. Rögtön utána ugyanis rámutat, hogy noha ők elvetették a felkínált áldást, Ő mégis hű marad, s a kicsinyeikre ruházza rá, amit a saját maguk számára elutasítottak. Így mérsékli Isten az azokkal a képmutatókkal szembeni ítéleteit, akik hamisan vallják, hogy tisztelik az Ő nevét: mindig megtart egy magot az egyháza szaporítása végett, és soha nem annyira szigorú az elvetettekkel, hogy elmulasztana kegyelmes lenni a választottai iránt. Sőt, itt azt jelenti ki, hogy mintegy az atyák megbüntetésének eszközeként, a gyermekekkel lesz kegyelmes. Isten közvetett vádolása volt az, amikor úgy siránkoztak a gyermekeik felett, mintha azokat máris prédaként ragadták volna el. Isten viszont megígéri: a föld birtokosai lesznek, hogy ezzel fedje meg ezt a gonosz istenkáromlást.

33. *A ti fiaitok pedig, mint a pásztorok, bujdosnak e pusztában.*¹¹⁹¹ Itt azt jelenti ki, hogy a gyermekeik bizonyos mértékben részesei lesznek a büntetésüknek, mert a megszabott ideig vándorolnak majd a sivatagban. A pásztorok szó alatt ugyanis vándorokat ért,¹¹⁹² akiknek nincs biztos, vagy állandó lakóhelyük. Ezt jelenti a hasonlat is Ezékiás énekében: „Porsátorom lerontatik, és elmegy tőlem, mint a pásztor hajléka!” (Ézs28:12).¹¹⁹³ Röviden, azt jelenti ki, hogy vándorolni fognak letelepedés nélkül, ahogyan a pásztorok tereik a nyájaikat helyről helyre. A gonosz lázadásukat, amivel megrontották magukat, jelképesen „bujálkodásnak” nevezi, mert attól az időtől kezdődően, hogy Isten eljegyezte Magát velük, a valódi szemérmességüknek annak kellett volna lennie, hogy őszinte hittel magukhoz ölelik az Ő kegyelmét, s egyidejűleg odaszánják magukat az Ő szolgálatára. Elvetvén azonban az Ő tiszta imádatát, úgy szegték meg a házastársi esküjüket, mint holmi kósza ribancok.

Ez a példa megtanítja nekünk, miképpen látogatja meg Isten az atyák vétkeit a fiaikon, de nem bünteti őket sem igazságtalanul, mert az itt említett leszármazottak, noha az atyáik vétkei miatt bűnhődnek, ők maguk sem voltak semmiképpen sem ártatlanok.¹¹⁹⁴ Isten ítéleteiben azonban mindig is nagy a mélység, amibe ha félsz belevetetni, szeresd megkérdőjelezni azt, ami nem törvényes. Mindazonáltal kétség sem férhet hozzá, hogy Isten gondoskodott azok jólétéről, akik iránt látszólag a szigorúság bizonyos jeleit mutatta. Ő ugyanis nemcsak addig várt, amíg felnőnek, hanem, ami a számukra is előnyös volt, addig, amíg szert tettek a férfierőre, s amíg egy úgy generáció meg nem született. Megjelöl még egy okot, amiért elhalasztotta az ígéretének beteljesítését negyven évre: hogy ugyanannyi évvel fizesse vissza az elvesztegetett napokat. Szólván tehát a gyermekeikről, most visszatér

¹¹⁹⁰ Lásd a 30. verset, valamint az *Amplified Version* széljegyzetét a 2Móz6:8-ról.

¹¹⁹¹ *A latinban:* „Pásztorok lesznek.” Az *Amplified Version* széljegyzete szerint: „vagy tápláltatnak.”

¹¹⁹² „Il entend qu'ils seront errants comme étrangers, ayant toujours un pied leve, et nul arrest”, úgy érti, hogy idegenekként fognak vándorolni, s az egyik lábuk mindig fel lesz emelve, mindenféle megállóhely nélkül. – *Francia.*

¹¹⁹³ „Az én időm eltávozik, stb.” – *Amplified Version.* A. Barnes fordítása nagyon hasonlít Kálvinéra, aki a következő megjegyzésben védi azt: „A דור szó, ami itt használatos, tulajdonképpen az emberi élet körforgó szakaszát, vagy körét jelenti, A párhuzam azonban megkövetelni látszik, hogy a *lakozás*, vagy lakóhely értelemben használjuk, s így megfeleljen a *pásztor sátrának*.” Ennek megfelelően fordítja Lowth és Noyes *lakóhelynek*, s így tesz Gesenius és Rosenmüller is. Az arab szónak is ez a jelentése, s a héber דור ige további jelentései a *lakozni, ottmaradni*, mint a kaldeusban. Kálvin a latin szövegben itt a *hospitium*, az Ézsaiás könyvéhez írott magyarázatában a *habitatio* szót használja.

¹¹⁹⁴ „Ayant porte la paste au four (comme on dit) pour le pêche de leurs pères”, maguk vitték a tésztát a sütőhöz (ahogyan mondják) az atyáik bűnéért. – *Francia.*

magukra a tényleges vétkekre, akiknek el kellett pusztulniuk a hosszú időszak alatt, mintegy hosszadalmas betegségben. A תְּנוּוֹת, *tenuoth* főnév, amit én *hiábavalóságnak* fordítottam,¹¹⁹⁵ a נוּ, *nu* igéből származik, ami hatálytalanítást jelent. A fordítók azonban különféle jelentéseket koholnak belőle. Egyesek így alakítják: Tudni fogjátok, hogy hamis vagyok-e, vagy hogy a szavam hiábavaló-e. Mások *tiltásnak* fordítva még messzebb távolodnak az eredeti jelentésétől. Véleményem szerint azonban ez egy ironikus engedmény, amivel Isten a megvetendő gőgjüket feddi meg, melynek nem volt más célja, mint Istent hamissággal vádolni, és azzal rágalmazni, hogy nem teljesíti be a saját szavát. Hacsak talán nem passzív módúnak kell felfogni,¹¹⁹⁶ mert a nép mondhatni Magát Istent igyekezett megsemmisíteni. De inkább azt a jelentést fogadom le, mely szerint biztos és tapasztalati bizonyítékokkal kell majd észrevenniük, hogy Isten ígéretei vajon felszínese, vagy hiábavalók. Sőt, észben kell tartanunk a próféta intését is, amire utaltam (Zsotl95:11), s amit az apostol igazít hozzá a mi körülményeinkhez (Zsid4:6), tudniillik hogy nekünk most jobb nyugalom lett felkínálva, s féljünk, nehogy a hitetlenségünk visszatartson minket attól. Nem elégséges ugyanis a számunkra, hogy Isten egyszer kinyújtotta felénk a kezét, hacsak nem engedjük, hogy irányítson is minket, míg a földi vándorutunk véget nem ér és Ő be nem fogad minket a mennyei nyugalomba.

36. *A férfiak azért, a kiket elküldött vala Mózes a földnek megkémlelésére.* Egyáltalán nem fogadom el azok nézetét, akik szerint ezt előzetesen lett feljegyezve, mert kétség sem fér hozzá, hogy Mózes itt arról a speciális büntetésről számol be, amit Isten szabott ki az álnok kémekre. Korábban beszámolt az egész nép általános büntetéséről. Mikor most elmondja, hogy a tíz embert csapás érte, akkor arra utal: Isten azért kezdte velük, hogy ezzel a látványos és figyelemre méltó példával megmutassa, mennyire súlyosan sértették meg az Ő kegyelmének ilyen gyalázatos megvetésével. A hirtelen és természetfeletti haláluk tehát egyfajta előjel volt mindenki más számára a rájuk váró büntetésről. Először is, a „csapás” kifejezés hangsúlyos, s egyenértékű azzal, hogy nem a természet szokásos menetében kell meghalniuk. Azután „az Úr szeme láttára”¹¹⁹⁷ kifejezés alatt kicsit mást ért, mintha azt mondta volna, hogy „az Isten előtt”, mert Isten nem pusztán szemlélője volt a megsemmisülésüknek, hanem furcsa és szokatlan módon úgy hajtotta végre a szörnyű ítéletét, mintha nyilvánosan lépett volna fel a bírói pulpitusra. S ez világosabban is kiderül abból, amikor meghosszabbítja Kaleb és Józsué életét, akik az egyedüli túlélői voltak annak a generációnak az előírt idő leteltéig. Valóban igaz, hogy az ígék múlt időben állnak,¹¹⁹⁸ mivel azonban itt egy nyilvánvaló προληψις szerepel, én nem vonakodtam megváltoztatni az igeidőket, s így a beszéd kapcsolata jobban megőrződik.

Deuteronomium 1

5Móz1:34-36, 39-40

34. Meghallá pedig az Úr beszédek szavát, és megharaguvék, és megesküvék, mondván:

¹¹⁹⁵ „Az ígéret megszegése általam” – *Amplified Version*. Széljegyzetben: „Vagy, a céloom megváltoztatása”. „Mensonge.” – *Francia*.

¹¹⁹⁶ “Sinon qu’on aimast mieux prendre ce mot en temps passif, Vous cognoistrez men aneantissement: pource que le peuple s’estoit efforce d’abolir Dieu”, hacsak nem jobb ezt a szót passzív értelemben venni:

„Megismeritek az én megsemmisülésemet”, mert a nép igyekezett megsemmisíteni Istent. – *Francia*.

¹¹⁹⁷ Kiderül, hogy Kálvin saját fordítása a “coram Deo” de a *Vulgata* így fordítja a szavakat: “in conspectu Domini.”

¹¹⁹⁸ Az *Amplified Version* a Mindenható vádemelését a 35. versben fejezi be. Kálvin viszont folytatja egészen a 38. vers végéig, s ezért vált szükségessé az igeidők megváltoztatása. Vatablus és Geneva változata Kálvinéval, míg Dathe változata az *Amplified Version*nal egyezik meg.

35. E gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet, a mely felől megesküdtem, hogy a ti atyáitoknak adom;

36. Kivéve Kálebet, a Jefunné fiát; ő meglátja azt, és ő néki adom azt a földet, a melyet tapodott, és az ő fiainak, mert tökéletességgel követte az Urat.

39. És a ti kicsinyeitek, a kikről szólátok hogy prédául lesznek, és a ti fiaitok, a kik nem tudnak most sem jót, sem gonoszt, azok mennek be oda, mert nékik adom azt, és ők bírják azt.

40. Ti pedig forduljatok vissza, és induljatok a pusztába, a Veres tenger felé.

34. *Meghallá pedig az Úr beszédek szavát.* Máshol már megmutattam, mit jelent az, hogy az Úr meghallotta, tudniillik hogy semmi sem maradhat rejtve Előle, hanem számba veszi és megítéli minden szavunkat és cselekedetünket. S ez figyelemre méltó, mert az emberek soha nem mernének zúgolódni Ellene, hacsak nem büntetlenséget ígérve maguknak abból kiindulva, hogy Ő nincs jelen.¹¹⁹⁹ Másodszor, ebből megtanuljuk, hogy Isten, Aki igazságos Bíró, nem jár el elhamarkodottan és nem szab ki ok nélkül büntetést az emberekre, és nem mutat szigorúságot az eset teljes kivizsgálása nélkül. Mózes tehát úgy érti, hogy önmagukat fosztották meg a megígért örökségtől a saját lázadásukkal és romlottságukkal, pedig már közel álltak ahhoz.

39. *És a ti kicsinyeitek.* Már megmutattam: Isten úgy mérsékelte az ítéletét, hogy ugyan egyetlen bűnös se úszhassa meg büntetlenül, az Ő hűsége mégis biztos és sérthetetlen maradjon, s az emberek gonoszsága ne tegye érvénytelenné azt a szövetséget, amit Ábrahámval kötött. Azt az ítéletet mondja ki tehát rájuk, hogy soha ne élvezzék azt az örökséget, amit megvetettek, de azt is kijelenti, hogy Ő mindazonáltal hűségesen beteljesíti majd, amit ígért, s könyörületes lesz a gyermekeikhez, akiket a kétségbeesésükben az ellenségeik prédájának ítélték. Amikor a kicsinyeikre korlátozza a kegyelmét, akiknek az életkora még nem tette lehetővé a számukra, hogy különbséget tegyenek a jó és a gonosz között, azzal jelzi: mindenki, aki már eljutott az értelemmel bíró életkorba, a legkisebbtől a legnagyobbig egyformán bűnösök voltak, mert a fertőzés szétterjedt az egész testben. Bizonyosan rendkívüli csoda volt az, hogy akkora tömeget ragadjon el az ördögi düh, hogy senki ne maradjon érintetlen, hacsak talán az időben bekövetkező halál el nem ragadott néhány idős embert inkább mások bűnei, semmint a maguké miatt. Ám még a századrészüik lett volna is mentes ettől a büntől, Isten akkor is hagyott volna néhány túlélőt.

„Nem tudni sem jót, sem gonoszt” ugyanaz, mint „nem tudni különbséget tenni jobb- és balkezük között” (Jón4:11), mely kifejezéssel Isten mentesíti az ítélettől azokat a kicsiket, akiknek még nincs meg a képességük az ítéletalkotáshoz. Ebből azonban egyesek bolond módon azt próbálták meg bebizonyítani, hogy a csecsemőket nem szennyezte még be az eredendő bűn, s az emberek nem vétkesek semmiben, csak ha a saját szabad akaratukból (*arbitrio*) szennyeződtek be súlyosan. A kérdés itt ugyanis nem az emberi faj természetére vonatkozik, hanem egyszerűen csak különbséget tesz a gyermekek, valamint azok között, akik tudatosan és akaratlanul provokálták ki Isten haragját. A romlás viszont, ami (minden gonoszság¹²⁰⁰) gyökere, ami esetleg nem azonnal termi meg a tényleges bűnben megjelenő gyümölcsét, ettől még nem mondható nemlétezőnek.¹²⁰¹

¹¹⁹⁹ “Sous ombre qu’il ne prend point garde a ce qui ce fait ici bas”, azzal az ürüggyel, hogy Ő nem figyel arra, ami itt lenn történik. – *Francia*.

¹²⁰⁰ Kiegészítés a francia változatból.

¹²⁰¹ “Ne laisse pas d’estre cachee en nous”, Nem szűnik meg bennünk lappangani. – *Francia*.

Numeri 14

4Móz14:39-45

39. A mint pedig elbeszélé Mózes e beszédeket Izráel fiainak, a nép felette igen keserge.

40. És felkelének reggel, és felmenének a hegy tetejére, mondván: Ímé készek vagyunk elmenni a helyre, a melyről szólott az Úr, mert vétkeztünk.

41. És monda Mózes: Miért hágjátok át ilyen módon az Úr akaratát, holott nem sikerülhet az néktek.

42. Fel ne menjete, mert nem lesz közöttetek az Úr, hogy el ne hulljatok a ti ellenségeitek előtt.

43. Mert az Amálek és a Kananeus van ott előttetek, és fegyver által hulltok el. Mivelhogy elfordultatok az Úrtól, nem is lesz az Úr veletek.

44. Mindazáltal merészkedének felmenni a hegy tetejére; de az Úr szövetségének ládája és Mózes meg sem mozdulának a táborból.

45. Alászalla azért az Amálek és a Kananeus, a ki lakik vala azon a hegyen, és megverék őket, és vágák őket mind Hormáig.

39. *A mint pedig elbeszélé Mózes e beszédeket.* Valóban alapos okuk volt a siránkozásra, amikor meghallották, hogy Isten, Akinek a hosszútűrésével oly vakmerően éltek vissza, ettől kezdve kiengesztelhetetlen lesz. S itt „a világ szerint való szomorúság” tárul a szemünk elé (2Kot7:10), amiről Pál azt mondja, hogy „halált szerez”, amikor a gonoszok, mikor sírnak és panaszkodnak, nem szűnnek meg Isten ellen zúgolódni. Sőt, mikor még makacsabban rágják a zablát, s vad és megszelídíthetetlen vadállatokként rohannak a saját pusztulásukba vak kétségbeeséssel. Az átmeneti büntetést valóban nem lehetett volna eltörölni semennyi könnyel, de ha lett volna bennük hajlandóság a megtérésre, akkor az egyetlen orvosság az lett volna a számukra, ha önként alávetik magukat és nyugodtan tűrik, bármiféle büntetést is tetszett Istennek kiszabni rájuk. Mindenekelőtt azonban büszkén igyekeznek lerázni a rájuk kiszabott büntetés ígáját, s miközben bűnbánatot színlelnek, csak még hevesebben kapálóznak Isten ellen. Nem kétséges, hogy az engedelmesség színlelésével készültek a másnap reggeli indulásra, de miképpen lehetett volna ez másként, mint úgy, ha megghiúsítják Isten sérthetetlen rendelkezését! Mindazonáltal megkísérelték az Ő akarata ellenére a maguk útját járni, pedig Ő megtiltotta ezt nekik. „Ímé (mondták), készek vagyunk elmenni”, de túl késő volt, a lehetőség már elillant. Mert ahogyan a próféta buzdít minket: „Keressétek az Urat, a míg megtalálható” (Ézs55:6), úgy kellene nekünk is követnünk Őt, amikor hívogat. De mi haszna volt a nép eme alkalmatlan fürgeségének? Amikor Isten azt akarja, hogy húzódjanak vissza a sivatagba, akkor ragadja meg őket a vágy, hogy engedelmeskedjenek Neki és induljanak, s hogy fogadja el a bűnvallásukat kellő elégtételnek.

41. *És monda Mózes: Miért hágjátok át ilyen módon az Úr akaratát.* Elveti ezt a színlelt bűnbánatot, amivel a bűnös mindent megpróbál,¹²⁰² csak hogy ne kelljen Istennek engedelmeskednie. „Ha visszatérsz, Izráel... hozzám térj vissza” mondta az Úr Jeremiás által (Jer4:1). Az első dolog tehát, amit fontolóra kell vennünk, hogy mit követel Isten tőlünk: így világosan kiderülhet, hogy valóban alávetjük magunkat az Ő hatalmának. A vakmerőségüket megzabolázandó, Mózes emlékezteti őket, hogy hiába keresik majd a sikert, ha eltávolodtak Isten parancsától. S ez nagyon hasznos tanítás a számunkra: Isten kegyelmének soha nem leszünk híjával, ha egyszerűen engedelmeskedünk az Ő szavának, ha azonban megvetjük, és figyelmen kívül hagyjuk a rendeléseit, s elragadnak minket az érzéseink, a végkimenetel soha

¹²⁰² “En laquelle les pecheurs tournent a l’entour du pot”, amivel a bűnösök csürik-csavarják. – Francia.

nem lesz kedvező. Ha valaki ennek azt vetné ellenébe, hogy a nyomorult népnek nem volt más orvossága, nos már mondtam, hogy meg kellett volna elégedniük azzal a vigasztalással, hogy a kiűzetésük Kánaán földjéről nem jelentette azt is, hogy egyúttal elveszett számukra az örök élet reménysége is. Sőt, ha megalázkodtak volna Isten előtt, akkor várhatták volna, hogy a büntetésük hasznos segítség legyen a számukra. A helytelen irányú tevékenységükkel azonban csak megkettőzték a gonoszt. Miután rámutatott az őket fenyegető veszélyre, Mózes ismét megerősíti nekik: Isten nincs velük, mert ők hagyták Őt el, s azért vonta vissza tőlük az áldását, mert megtagadták, hogy kövessék Őt a megfelelő időben.

44. *Mindazáltal merészkedének felmenni a hegy tetejére.* Valóban nem az volt a szándékuk, hogy szándékosan sorakozzanak fel Isten ellen, hanem inkább kiengesztelni próbálták Őt ezen a módon. S nem is minden hihető ürügy nélküli önbecsapás volt ez a részükről, mert készen álltak vidáman szembesülni a halállal, hogy az életüket kínálják fel áldozatul, s így ellentételezzék a korábbi vonakodásukat és tétlenségüket. Így van az, hogy a gonoszok buzgósa akkor heves, amikor nyugton kellene maradniuk, viszont ha Isten parancsol, akkor hűvösség és tunyaság szállja meg az elméiket, s nem elevenednek meg jobban az Ő hangjára, mint ha csak kövek lennének. Egyszóval, amikor csendben kellene lennie, a hitelenség mindig tevékeny, készséges és bátor, de mikor Isten akarja, hogy megmozduljon, akkor gyáva, lassú és halott.

Végül Mózes hozzáteszi, hogy a bolond vállalkozásuk nyerte el a büntetését, mert nemcsak visszaverték és menekülésre készítették, de meg is semmisítették őket.¹²⁰³ Ebből megértjük, hogy a vakmerőségük csődöt mondott a próbában, s hiányzott belőle a valódi bátorság. Egyidejűleg beszámol az érzéketlenségük másik jeléről is: maguk mögött hagyták Isten ládáját és Mózes, s mondhatni lemészárlásra ítéltékként törtek előre, mintha szándékosan esküdtek volna össze a saját pusztulásuk érdekében.

Deuteronomium 1

5Móz1:41-46

41. És azt felelétek, és azt mondatok nékem: Vétkeztünk az Úr ellen, mi felmegyünk és hadakozunk mind a szerint, a mint parancsolta nekünk az Úr, a mi Istenünk! És felövezétek magatokat, kiki az ő harci eszközeivel, és készek valátok felmenni a hegyre.

42. Monda pedig az Úr nékem: Mondd meg nekik: Ne menjetek fel, és ne harcoljatok, mert nem vagyok közöttetek: hogy meg ne veretessetek a ti ellenségeitektől.

43. És megmondám néktek, de nem hallgattatok rám, hanem pártot ütöttetek az Úr parancsolata ellen, és vakmerősködétek, és felmenétek a hegyre.

44. De kijöve az Emoreus, a ki lakik vala azon a hegyen, ti ellenetek, és megkergetének titeket, mint a méhek szokták cselekedni, és vagdaltak vala titeket Szeirtől Hormáig.

45. És visszatérétek onnét, és sírátok az Úr előtt, de nem hallgatá meg az Úr a ti szavakat, és nem figyele rátok.

46. És sok időn át lakozátok Kádesben, a meddig ott lakozátok.

41. *És azt felelétek, és azt mondatok nékem.* Az izraelitákat az alkalmatlan időben tett erőfeszítésre készítető megtérés már túl későn történt, bár, amint már korábban magyaráztam,

¹²⁰³ “Sed etiam contriti.” – Latin. “Leverték őket.” – *Amplified Version*. A genfi változat a szót a „megemésztettek” igével fordítja. A héberben ויכתום, a כחה szóból, amit Taylor a *contundere, conterere, leverni, szétzúzni, darabokra szaggatni* kifejezéssel fordít.

nem igazán és komolyan tértek meg, mert amikor türelemmel kellett volna viselniük Isten büntetését, ők megpróbálták lerázni azt magukról és messzire űzni az engedetlenség újabb cselekedetével. Egyszóval nem tettek mást, csak ostobán makrancoskodtak. De akkora az emberek energiája, amikor a saját fantáziájuk vezető őket, hogy mindent megpróbálnak, amit Isten megtilt. Azzal azonban a még sokkalta rosszabb bolondságuk árulja el magát, hogy noha újfent visszatartották őket, mégis elutasították az engedelmességet. Emellett Isten nemcsak azt tiltja meg nekik, hogy harcoljanak, hanem a segítségét is megtagadja tőlük. Mi lehet hát annál gyalázatosabb, mint Isten akaratának ellenszegülve, amikor a segítségnek reménysége is elvétetett, mégis belevágunk abba, amit éppen ezt megelőzően utasítottak el az Ő felügyelete alatt, az Ő parancsának ellenére, a siker biztos ígérete mellett? De úgy vakítja el a képmutatás az emberek elméit, hogy azt képzelték, ellensúlyozzák a gonoszságot és kárpótlást adnak érte, pedig valójában megkettőzték azt. Mózes tehát elmondja, miképpen kapták meg a megszolgált jutalmukat. Mintha azt mondta volna, hogy jóllehet lassúak voltak a tanulásban, mégis megismerték saját megtapasztalásból, milyen végzetes dolog nem engedelmeskedni Istennek. A bolondok ugyanis sehol másutt nem tanulnak bölcsességet, csak a vessző alatt.

45. *És visszatérétek onnét, és sírátok az Úr előtt.* Itt a saját lelkiismeretük bizonyosságára hivatkozik, mert soha nem jutottak volna el a sírásig és az imádkozásig, ha nem a saját érzelmeik ereje kényszerítette volna arra őket. Mivel tehát bőségesen meggyőződtek arról, hogy jogos büntetést kaptak a makacsságukért, a szükség hajtotta őket Isten keresésére. Következésképpen nem volt okuk panaszkodni, még ha Isten kérlelhetetlennek is mutatkozott.

Az utolsó versben kétértelműséget találunk a „sok időn át... ameddig” szavak jelentését illetően. Egyesek régmúlt időben olvassák, feltételezve, hogy további negyven napig maradtak.¹²⁰⁴ De az is ugyanúgy valószínű, hogy itt egy határozatlan időszakra utal, mintha azt mondta volna, hogy a nép hosszasan időzött ott. Ebből pedig arra következtetünk, hogy kábult embereként heverték ott, nem tudván, mi tévők legyenek. Mózes Kádes-Barneára utal, ahonnan kiküldték a kémeket, s nem Kádesre, ahol Miriám meghalt, és ahol a nép zúgolódott a vízhiány miatt.

Deuteronomium 9

5Móz9:22-24

22. És Thaberában, Massában, és Kibrot-Taavában is haragra indítátok az Urat.

23. És mikor az Úr elküldött vala titeket Kádes-Barneából, mondván: Menjetek fel, és bírjátok örökségül a földet, a melyet néktek adtam: akkor is tusakodtatok vala az Úrnak, a ti Isteneteknek beszéde ellen, nem hittetek néki, és nem hallgattatok az ő szavára.

24. Tusakodók voltatok az Úr ellen, a mióta ismerlek titeket.

22. *És Thaberában.* Röviden utal egyes esetekre, amikkel meggyőzheti a népet a hálátlanságáról és kitartó makacsságáról, s így a romlott természetükről. Ez ugyanis pontosan

¹²⁰⁴ “Quibus antea manseratis.” Pagninus Poole-nál. A *Vulgata* csak ennyit mond: “Sedistis ergo in Cades-barne multo tempore.” Erről Cornelius a Lapide az alábbiakat mondja: “A héber hozzászól, *a napok száma szerint, ameddig maradtatok*, amit Vatablus így magyaráz: „Kádes-Barneában maradtatok a kémek visszatérése után ugyanannyi napig, mint ameddig ott voltatok a visszatérésük előtt. Maguk a héberek magyarázzák így a *Sealer Olam*-ban: Annyi napig maradtatok Kádes-Barneában, mint amennyit az összes állomáshelyeteken, tudniillik 19 évig, mert kétszer 19 ad ki 38-at, melyhez ha hozzátesszük azt a két évet, ami addig telt el, amíg Kádes-Barneába jutottak, akkor kiadja a negyven évnyi sivatagi tartózkodást. Azonban semmi ilyesmit nem lehet sem a mi változatunkból, sem a héberből kikövetkeztetni, mert a *sok időn át lakozátok Kádesben, a meddig ott lakozátok* pusztán csak az ismétlés héber formája, aminek a jelentése *hosszú időn át*. Ezért a fordító kihagyta ezt a héber ismétlést, mint feleslegest és furcsát a latin fülek számára.”

olyan, mintha azt mondta volna, hogy nemcsak egyszer voltak lázadók Isten ellen, s nem is csak egyetlen módon, hanem sok sértést halmoztak egymásra, ezért csoda, hogy Isten oly sokszor megbocsátott nekik. Felidézi a helyeknek adott neveket is a bűneik emlékezeteként, hogy végül hagyjanak fel a vétkezéssel. Mivel ol sokszor provokálták, Isten már eddig is túl sokáig tűrte őket.

Deuteronomium 2

5Móz2:1

1. Annakutána megfordulánk, és indulánk a pusztába a Veres tenger felé, a miképen szólott vala nékem az Úr, és kerülgettük a Szeir hegyét sok ideig.

1. Annakutána megfordulánk, és indulánk. Az idő, ameddig táborot bontottak, nincs feljegyezve Mózes negyedik könyvében. Ez az igevers tehát ügyesen kapcsolja össze a történetet, mert ellenkező esetben egy szakadás lenne benne a rögtön ez után következőkkel. Ezért röviden jelzi, milyen volt az utazásuk természete a kijelölt ideig: hiába fárasztván magukat a körkörös vándorlással végül megtanulják Istent közvetlenül követni, s nem térni le arról az útról, amit Ő jelöl ki a számukra.

Leviticus 24

3Móz24:10-14

10. Kiméne pedig egy izráelbeli asszonynak fia, a ki égyiptomi férfiútól való vala, Izráel fiai közé, és versengének a táborban az izráelbeli asszonynak fia és egy izráelbeli férfi.

11. És káromlá az izráelbeli asszony fia az Isten nevét és átkozódék; elvivék azért azt Mózeshez. Az ő anyjának neve pedig Selomith vala, Dibrinek leánya, Dán nemzetségéből.

12. És őrizet alá veték azt, míg kijelentést nyernének az Úr akarata felől.

13. Szóla azért az Úr Mózesnek, mondván:

14. Vidd ki az átkozódót a táboron kívül, és mindazok, a kik hallották, tegyék kezeiket annak fejére és kövezzék agyon azt az egész gyülekezet.

10. Kiméne pedig egy izráelbeli asszonynak fia. Az, hogy ez melyik évben és melyik állomáshelyükön történt a sivatagban, bizonytalan. Ezért tanácsosnak gondoltam két esetet összekapcsolni, melyek nem különbözőek. Valószínű, hogy a büntetés e példája, valamint a rögtön utána következő között eltelt valamennyi idő, de a két hasonló eset összekapcsolása tartotta fenn látszólag a legjobban a történet sorrendjét. Az egyik említett személyt Isten szent nevének a gonosz istenkáromlással történt megsértéséért kövezték meg, a másikat pedig a szombat megvetéséért és megszegéséért. Meg kell emléteni, hogy az előbbi bűne alkalmat adott a törvény kihirdetésére, amit máshol magyaráztunk.¹²⁰⁵ A közmondás szerint Isten törvényei a rossz szokásokból erednek, mert Mózes a káromlóra kiszabott büntetés végrehajtása után elrendelte, hogy senki se sérthesse meg Isten nevét büntetlenül.

Isten gondviselészerűen rendelte el, hogy a szigorúságának legkorábbi bizonyítéka egy egyiptomi ember fiát sújtsa. Mivel Isten ennyire szigorúan büntette meg az Ő nevének egy idegen és pogány leszármazottja általi megsértését, mennyivel megbocsáthatatlanabb volt

¹²⁰⁵ Lásd a 3Móz24:16-16-hoz fűzötteteket.

az izraeliták istentelensége, akiket Isten mondhatni az anyaméhtől kezdve vett fel és emelt mondhatni a keblére! Valóban igaz, hogy anyai ágon a választott népből származott, de egyiptomi atya által nemzetten tulajdonképpen nem lehetett izraelitának számítani. Ha tehát volt bármi helye a megbocsátás gyakorlásának, tetszetős okkal kellett volna előállni, amiért a bocsánatot inkább egy idegen és tisztátalan emberre kell kiterjeszteni. Isten nevének szentségét azonban megerősítette a halála. Ebből következően semmiképpen sem engedhető meg, hogy Isten neve büntetlenül legyen kitéve káromlásnak az egyház fiai között.

Ebből az igeszakaszból megtanulhatjuk, hogy a zsarnoki elnyomásuk idején sok fiatal héber nő ment férjhez egyiptomiakhoz, hogy a rokoni kapcsolatuk megvédje a rokonaikat a sérelmekről. Lehetséges azonban, hogy a felesége iránti szeretet késztette ennek a káromlónak az atyját az önkéntes száműzetés felvállalására, hacsak az anyja nem volt özvegy a nép elindulását megelőzően, s ezért volt neki szabad magával vinnie a fiát.

„Kiméne”, de nem a táborból, hanem a nyilvánosság elé, hogy a tanúk elítélhessék, mert nem került volna az ítélszék elé, ha a bűnét titokban követte volna el a saját házában falain belül. Az a körülmény szintén említésre méltó, hogy jóllehet a káromlás a vita hevében jött ki belőle, mégis kiszabták rá a büntetés. S bizonyosan felszínesebb kibúvó azt követelni, hogy a káromlásokat azért bocsássák meg, mert haragos állapotban hangzottak el. Semmi sem tűrhetlenebb ugyanis, mint szabad folyást engedni a haragnak Isten felé, amikor a teremtmény-társainkra haragszunk. Mégis megszokott, hogy amikor valakit káromlással vádolnak, akkor a gyalázatot a szenvedélyek kitörésére hárítja, mintha Istennek kellene eltűrnie a büntetést, valahányszor csak provokálnak minket. A נָקַב, *nakab* ige, amit egyesek a *kifejez* szóval fordítanak, itt inkább az *átkoz*, vagy *átdöf* értelemben használatos, és a hasonlat ideillő, miszerint Isten nevét átdöfik, amikor sértően becsmérlik.¹²⁰⁶

13. *Szóla azért az Úr Mózesnek.* Emlékeznünk kell rá, hogy ez a büntetés nem emberi szeszélyből, vagy a nép konok buzgalmából lett kiszabva, hanem Mózes isteni kijelentés tanította meg arra, miféle ítéletet kell kihirdetni. Máshol már mondtuk, miért akarta Isten, hogy a gonosztevőket a tanúk kezei végezzék ki.¹²⁰⁷ Másik ceremóniát is hozzászámítunk, hogy a fejére kell tenniük a kezüket, s ezzel mintegy az egész gyalázatot rá kell vetniük.

Numeri 15

4Móz15:32-36

32. Mikor pedig Izráel fiai a pusztában valának, találának egy férfiat, ki fát szedeget vala szombatnapon.

33. És elvivék azt, a kik találták vala azt fát szedegetni, Mózeshez és Áronhoz és az egész gyülekezethez.

34. És őrizet alá adák azt, mert nem vala kijelentve, mit kelljen vele cselekedni.

35. És monda az Úr Mózesnek: Halállal lakoljon az a férfi, kövezzék őt agyon az egész gyülekezet a táboron kívül.

36. Kivivé azért őt az egész gyülekezet a táboron kívül, és agyon kövezzék őt, és meghala, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek.

32. *Mikor pedig Izráel fiai a pusztában valának.* Mivel nem tudjuk, melyik évben, vagy melyik hónapban történt mindez, úgy tűnt, a legjobb Mózes szövegkörnyezetének a követése. Ez a történet megmutatja, hogy az izraelitákat nem mindig az örölség ugyanazon szintje befolyásolta, hogy mindig Isten ellen lázadtak volna, mert ebben az esetben a

¹²⁰⁶ Lásd a 3Móz24:16-16-hoz fűzöttet és a megjegyzést. “La similitude de transpercer le nom de Dieu convient tres bien; pource que nous disons *deschirer par pieces* ou *despiter*.” – Francia.

¹²⁰⁷ Lásd az 5Móz13:9-hez fűzöttet.

mértékletességük ugyanúgy megmutatkozott, mint a kegyes buzgalmuk hevessége. De ahogyan egy fecske nem csinál tavaszt, úgy mi is helytelen ítéletet formálhatunk az emberek egész életéről egyetlen nemes cselekedetből kiindulva. A törvényszegőt Mózeshez és Áronhoz vitték, akiknek a tekintélye az egész népet a kötelezettség útján tartották. Az alázatuk is dicséretre méltó abban, hogy csendesen vártak Isten döntésére, s végül, tegyük hozzá, az energiájuk is a büntetés végrehajtásában azonnal, amint Isten kihirdette az ítéletet. Azt mondhatnánk, hogy minden pillanatban helyesen igazodtak a kegyesség szabályaihoz, mivel azonban a legapróbb alkalom is azonnal tévútra vezette őket, a képmutatásukat elárulta ez a nagy viselkedésbeli léhaság.

A történet lényege azonban az, hogy egyetlen ember halálával szentesítették a szombatnapi kötelezettséget, így az ettől kezdve nagyobb tiszteletnek örvendhetett. Valóban lehetséges, hogy azok az emberek, akik elkapták a szombat megszegőjét, más dolgokban gondatlanok voltak, s amint az megszokott a képmutatóknál, rendkívül mereven követelték meg a külsődleges ceremóniák betartását. A büntetésből azonban arra következtethetünk, hogy maga a vétke sem gondatlanságból vétkezett, hanem vaskosan megvetette a törvényt, semminek vélván a szent dolgok felforgatását és megrontását. Isten néha valóban nagyon súlyosan büntette meg a szent dolgok beszennyezésében megnyilvánuló megfontolatlanságot, de valószínű, hogy nem parancsolta volna meg ennek az embernek a megkövezését, ha nem szándékos vétekben marasztalták volna el. Sőt, ezzel a szigorúsággal Isten arról tett bizonyosságot, mekkora hangsúlyt fektetett a szombat betartására. Ennek okát másutt már magyaráztuk, tudniillik hogy ezzel a jellel és jelképpel különítette el az Ő választott népét a pogány nemzetektől. Ebből fakadt a zsidók elleni fő gyalázkodás, amikor szombatistáknak nevezték őket.¹²⁰⁸ De észben kell tartani, hogy az Isten imádatának nem pusztán tétlenségben és ünnepségben kellett kimerülnie. Ezért amit Isten megparancsolt a hetedik nappal kapcsolatosan, annak más célja volt: nemcsak az, hogy elmélkedjenek az Ő munkáin, hanem megtagadván önmagukat és a saját munkáikat, Istennek éljenek. Ez az eset továbbá azt is megmutatja nekünk általánosságban, hogy a vezetőséget ugyanúgy az első törvénytáblán foglaltak betartására is kijelölik, mint a másodikon. Ezért ha büntetést szabnak ki a gyilkosságra, a házasságtörésre, és a lopásra, akkor az Isten imádatát is védelmezniük kell. Meg kell ugyanis figyelni, hogy az embert nem holmi meggondolatlan impulzus hatására kövezték meg, hanem Isten közvetlen parancsára. Valóban tudták, hogy rászolgált az Isten ítélőszéke elé állásra, mivel azonban ezzel a konkrét esettel kapcsolatban nem adatott politikai törvény, Mózes Isten tekintélyét leszámítva vonakodott meghozni bármiféle ítéletet.

Numeri 16

4Móz16:1-50

1. Kóré pedig az Iczhár fia, a ki a Lévi fiának, Kéhátnak fia vala; és Dáthán és Abirám, Eliábnak fiai; és On, a Péleth fia, a kik Rúben fiai valának, fogták magokat;

2. És támadának Mózes ellen, és velök Izráel fiai közül kétszáz és ötven ember, a kik a gyülekezetnek fejedelmei valának, tanácsbeli híres neves emberek.

3. És gyülekezének Mózes ellen és Áron ellen, és mondának nékik: Sokat tulajdonítotok magatoknak, holott az egész gyülekezet, ezek mindnyájan szentek, és közöttök van az Úr: miért emelitek azért fel magatokat az Úr gyülekezete fölé?

4. És mikor hallá ezt Mózes, arcra borula,

¹²⁰⁸ Martial, 4. kötet, 4. epigramma beszél a "jejunia Sabbatariorum", ami nagyon valószínűvé teszi, hogy ez egyfajta gúnyneve volt a zsidóknak.

5. És szóla Kórénak és az ő egész gyülekezetének, mondván: Reggel megmutatja az Úr: ki az övé és ki a szent, és kit fogadott magához; mert a kit magának választott, magához fogadja azt.

6. Ezt cselekedjétek azért: Vegyetek magatoknak temjénezőket, Kóré és az ő egész gyülekezete!

7. És tegyetek azokba tüzet, és rakjatok rá füstölő szert az Úr előtt holnap, és az a férfiú legyen szent, a kit kiválaszt az Úr. Sokat tulajdonítottok magatoknak, Lévi fiai!

8. És monda Mózes Kórénak: Halljátok meg, kérlek, Lévi fiai:

9. Avagy keveslitek-é azt, hogy titeket Izráel Istene külön választott Izráel gyülekezetétől, hogy magához fogadjon titeket, hogy szolgáljatok az Úr sátorának szolgálatában, hogy álljatok e gyülekezet előtt, és szolgáljatok néki?

10. És hogy magának fogadott tégedet, és minden atyádfiát, a Lévi fiait te veled; hanem még a papságot is kívánjátok?

11. Azért hát te és a te egész gyülekezeted az Úr ellen gyülekeztetek össze; mert Áron micsoda, hogy ő ellene zúgolódtok?

12. Elküldé azután Mózes, hogy hívják elő Dáthánt és Abirámot, az Eliáb fiait. Azok pedig felelének: Nem megyünk fel!

13. Avagy kevesled-é azt, hogy felhozál minket a tejjel és mézzel folyó földről, hogy megölj minket a pusztában; hanem még uralkodni is akarsz rajtunk?

14. Éppen nem tejjel és mézzel folyó földre hoztál be minket, sem szántóföldet és szőlőt nem adtál nekünk örökségül! Avagy ki akarod-é szűrni az emberek szemeit? Nem megyünk fel!

15. Megharaguvék azért Mózes igen, és monda az Úrnak: Ne tekints az ő áldozatjokra! Egy szamarat sem vettem el tőlök, és egyet sem bántottam közülök.

16. Azután monda Mózes Kórénak: Te és a te egész gyülekezeted legyetek az Úr előtt; te és azok és Áron, holnap.

17. És kiki vegye az ő temjénezőjét, és tegyetek abba füstölő szert, és vigyétek az Úr elé, kiki az ő temjénezőjét; kétszáz és ötven temjénezőt. Te is, és Áron is, kiki az ő temjénezőjét.

18. Vevé azért kiki az ő temjénezőjét, és tévének abba tüzet, és rakának arra füstölő szert, és megállának a gyülekezet sátorának nyílása előtt, Mózes is és Áron.

19. Kóré pedig összegyűjtötte vala ellenök az egész gyülekezetet a gyülekezet sátorának nyílásához, és megjelenék az Úrnak dicsősége az egész gyülekezetnek.

20. És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak, mondván:

21. Válgatok külön e gyülekezettől, hogy megemészssem őket egy szempillantásban.

22. Ők pedig arcukra borulának, és mondának: Isten, minden test lelkének Istene! nem egy férfiú vétkezett-é, és az egész gyülekezetre haragszol-é?

23. Akkor szóla az Úr Mózesnek, mondván:

24. Szólj a gyülekezetnek, mondván: Menjetek el a Kóré, Dáthán és Abirám hajléka mellől köröskörül.

25. Felkele azért Mózes, és elméne Dáthán és Abirám felé, követék őt Izráel vénei.

26. És szóla a gyülekezetnek, mondván: Kérlek, távozzatok el ez istentelen emberek sátorai mellől, és semmit ne illessetek abból, a mi az övék, hogy el ne vesszettek az ő bűneik miatt.

27. És elmenének a Kóré, Dáthán és Abirám hajlékai mellől köröskörül; Dáthán pedig és Abirám kimenének, megállván az ő sátoraiknak nyílásánál feleségeikkel, fiaikkal és kisdedeikkel.

28. Akkor monda Mózes: Ebből tudjátok meg, hogy az Úr küldött engemet, hogy cselekedjem mind e dolgokat, hogy nem magamtól indultam:

29. Ha úgy halnak meg ezek, a mint meghal minden más ember, és ha minden más ember büntetése szerint büntettetnek meg ezek: akkor nem az Úr küldött engemet.

30. Ha pedig az Úr valami új dolgot cselekszik, és a föld megnyitja az ő száját, és elnyeli őket, és mindazt, a mi az övék, és elevenen szállanak alá pokolba: akkor megismeritek, hogy gyalázták ezek az emberek az Urat.

31. És lőn, a mint elvégezték mind e beszédeket, meghasada a föld alattok.

32. És megnyitá a föld az ő száját, és elnyelé őket és az ő háznépeiket: és minden embert, a kik Kóréi valának, és minden jószágukat.

33. És alászállának azok és mindaz, a mi az övék, elevenen a pokolra: és befedezték őket a föld, és elveszének a község közül.

34. Az Izráeliták pedig, a kik körülöttök valának, mind elfutának azoknak kiáltására; mert azt mondják vala: netalán elnyel minket a föld!

35. És tűz jöve ki az Úrtól, és megemészte ama kétszáz és ötven férfiút, a kik füstölő szerekkal áldoznak vala.

36. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:

37. Mondd meg Eleázárnak, Áron pap fiának, hogy szedje ki a temjénezőket a tűzből, a tüzet pedig hintsd széjjel, mert megszenteltettek a temjénezők;

38. Ezeknek temjénezői, a kik a magok lelke ellen vétkeztek. És csináljanak azokból vékonyra vert lapokat az oltár beborítására. Mivelhogy járultak azokkal az Úr elé, és megszenteltettek: legyenek jegyül Izráel fiainak.

39. Felszedé azért Eleázár pap a réz temjénezőket, a melyekkel a megégettek járultak vala oda, és vékonyra verette azokat az oltár beborítására.

40. Emlékeztetőül Izráel fiainak, hogy senki idegen, a ki nem az Áron magvából való, ne járuljon az Úr elé füstölő szerrel füstölögtetni, hogy úgy ne járjon, mint Kóré és mint az ő gyülekezete, a miképen megmondotta vala néki az Úr Mózes által.

41. És másnap felzúdula Izráel fiainak egész gyülekezete Mózes ellen és Áron ellen, mondván: Ti öltétek meg az Úrnak népét!

42. Mikor pedig egybegyüle a gyülekezet Mózes ellen és Áron ellen, akkor fordulának a gyülekezet sátora felé: és ímé befedezte vala azt a felhő, és megjelenék az Úrnak dicsősége.

43. Mózes azért és Áron menének a gyülekezet sátora elé.

44. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

45. Menjetek ki e gyülekezet közül, hogy megemészssem őket egy szempillantásban; ők pedig orcájokra borulának.

46. És monda Mózes Áronnak: Fogd a temjénezőt, és tégy abba tüzet az oltárról, és rakj reá füstölő szert, és vidd hamar a gyülekezethez, és végezz engesztelést értök, mert kijött az Úrtól a nagy harag, elkezdődött a csapás.

47. Vevé azért Áron a temjénezőt, a mint mondotta vala Mózes, és futa a község közé, és ímé elkezdődött vala a csapás a nép között. És füstölő áldozatot tőn, és engesztelést szerze a népnek.

48. És megállá a megholtak között és élők között; és megszűnék a csapás.

49. És valának, a kik megholtak vala e csapás alatt, tizennégy ezer hétszázan; azokon kívül, a kik megholtak vala a Kóré dolgáért.

50. És visszatére Áron Mózeshez a gyülekezet sátorának nyílásához. Így szűnék meg a csapás.

1. *Kóré pedig az Iczhár fia.* Egy istentelen összeesküvésről számol itt be, amiben néhány ember vett részt, de a legmagasabb rangúak, akiknek azt volt a céljuk, hogy felforgassák és megsemmisítsék az Isten által kijelölt papságot. Valójában Mózeset támadták meg, s vádolták azzal, hogy igazságtalanul uralkodik, mert így ragadtatják el magukat a

nyughatatlan emberek ok, vagy válogatás nélkül. Viszont az egyetlen ok, amiért őt pécézték ki maguknak, az volt, hogy őt feltételezték a papság kezdeményezőjének, amint az könnyen megérthető Mózes válaszából. Nem azért szólítja ugyanis fel őket az előállásra, hogy eldönthessék a politikai vezetés, vagy a törzsfőnökség dolgát, hanem hogy világossá váljon, elfogadja-e őket Isten papokként. S nem is vádolja mással a lévítákat, csak azzal, hogy nem elégedvén meg a saját osztályrészükkel ésszerűtlen becsvágyat tápláltak a főpapi tisztség megszerzése iránt. Kórét és csoportját tehát az irigység ösztökelte először a vita, majd a zendülés szítására a papság dolgában, mert megsértődtek amiatt, hogy a tisztség megszerzésének reménysége örökre elvétetett tőlük és az utódaiktól. Isten egyházában soha nem volt halálosabb, vagy gyűlöletesebb dögvész a becsvágnál, mert nem lehetséges, hogy akik a felsőbbrendűséget hajszolják, magukra begyék Isten ígáját. Ebből származik a törvényes tekintély felhígulása, mikor mindenki elhanyagolja a saját pozíciójához kapcsolódó kötelezettségeit, s a saját magasabbra emelkedésén munkálkodik,

Ez az összeesküvés azért volt még félelmetesebb, mert a lázadás nem a nép söpredékétől indult ki, hanem maguktól a nagy méltóságú vezetőktől, akiket a legtöbbször becsültek. Jóllehet csak négy vezetője volt a klikknek, kétség sem férhet nagyon ahhoz, hogy a kétszázötven embernek ugyanez volt a célja, hiszen soha nem kezdtek volna súlyos és szégyenletes civakodásba a négy ember kedvéért. Tény azonban, hogy az istentelen kapzsiság valamennyit félrevezette, mert egy sem volt közöttük, aki ne várt volna valamiféle jutalmat a győzelemért. S nemcsak szétterjesztették a mentális betegségüket, de még tiszteletre méltó ürüggyel leplezték is, mert azt állították, hogy a közösség java iránti buzgóság ösztönözte őket és a céljuk a szabadság megvédése. Mivel a becsvágy mindig ravasz, ezért soha nincs híjával valamiféle tetszetős mentségnek. Így miközben a szakadárokat csak a büszkeség vezérli az egyház békességének feldúlására, mindig kiagyalnak hihető indítékokat, melyekkel bizonyos mértékig elnyerhetik a tudatlanok, sőt az ingadozók és a méltatlanok jóindulatát. Nekünk tehát gondosan mérlegelnünk kell azok céljait, akik igyekeznek reformokat bevezetni, s felforgatni a dolgok tűrhető állapotát, mert az alapos vizsgálat világosan ki fogja mutatni, hogy valami másra, a mögött lappangó dologra törekednek, amit színlelnek. Az a tény pedig, hogy ily gyorsan voltak képesek ekkora tömeget a maguk oldalára állítani, megmutatja nekünk, mennyire hajlamos az ember természete a legkevesebbet ígérő és legésszerűtlenebb lázadásokra a világban. Négy érdemtelen ember gonoszul megpróbálja Mózeset és Áron legyőzni, s azonnal kétszázötven ember kész követni őket, nem is a népből, de a nép vezetői közül, akiknek a hírneve elkápráztathatja az egyszerű emberek szemét. Ezért kell nagyon óvatosaknak lennünk, nehogy valamilyen mumus (*larvae*) hirtelen koholmányokkal becsapjon bennünket. Az igeszakasz nyelvezetét illetően egyesek a „fogták magukat”¹²⁰⁹ szavakat a többi összeesküvőre vonatkoztatják,¹²¹⁰ mintha Kórét lázította volna fel őket. Mások úgy magyarázzák, hogy önmagát uszította, s törtetett a gonosz szeszélyei ösztökélésére. Én azonban nem értek egyet az egyik jelentéssel sem, hanem úgy értelmezem, hogy „fogta magát és cselekedni kezdett” (*agressus est*). Mikor utóbb azt mondja, hogy „támadának Mózes ellen”, akkor egyesek a szavakat az egyszerű jelentésük szerint értelmezik, mások pedig rossz értelemben. Az „arca előtt” kifejezés itt kétségtelenül ugyanazt jelenti, mint az „ellene”, s így jelzi a támadásuk fékezhetetlenségét. Több viszont a nehézség a קראי מוגד, *kerei mogned*

¹²⁰⁹ A King James változatban: „fogta magát”. – *a ford.*

¹²¹⁰ „Vette az embereket”. – *Amplified Version*. Sok vita volt a fordítók között ennek a szónak a vonatkozásában. Holden mondja: „Semmi, az emberek szónak megfelelő sincs a héberben, s az ige is egyes számban áll. Az elfogadott változat tehát aligha helyes. Az eredeti szöveg legkönnyebb és legtermészetesebb változata tehát ez: 'S Kórét vette (azaz meggyőzte, vagy maga után vonta a lázadásba) mind Dáthánt, mind Abirámot', stb. Ez összhangban van a Szentírás más részeivel, melyek ezt a lázadást Kórénak tulajdonítják, 27:3. fejezet, Júd11.” S ez tűnik az általános véleménynek.

szavakkal.¹²¹¹ Azonban valamennyien, majdnem teljes összhangban fordítják a „nagyok a gyülekezetben” kifejezéssel. Mivel azonban a קריייר, *keriira* szó általában *elhívott*, vagy *meghívott* személyeket, a מוגד, *mogned* pedig nemcsak gyülekezetet, de kijelölt időt, vagy gyűlést is jelent, nekem valószínűnek tűnik, hogy ezeket a fejedelmeket és híres-neves embereket azért mondja jelenlevőknek, mert a kinevezésük alapján hívták őket, mintha Mózes azt mondta volna, hogy adott időpontban, vagy egyezés alapján hívták őket. Arra sem látok semmi okot, hogy a גדה, *gnedah* szó¹²¹² után miért kellene a מוגד, *mogned* szót ugyanazzal a jelentéssel használni.

3. *Sokat tulajdonítotok magatoknak.*¹²¹³ Egyesek így magyarázzák: „Legyen elég” – mintha Mózes zsarnokságának akartak volna véget vetni. Én azonban inkább azon a véleményen vagyok, hogy így vádolják őket vakmerő és szentségtörő elsőséggel, mintha Mózes és Áron nemcsak többet ragadtak volna magukhoz annál, amennyi jogos, hanem még Istentől is elrabolták volna az Ő legfelsőbb tekintélyét. Ők tehát azzal feddik a szent embereket, hogy istentelenül ragadták magukhoz Isten örökségét. Látjuk tehát, hogy Isten hűséges szolgálói sem kivételek a hamis vádaskodástól, legyenek bármennyire mértékletesek is. Mózes rendkívüli példája volt nemcsak a becsületességnek, de az alázatosságnak és a szelídségnek is, mégis gögösnek és erőszakosnak mondták, mintha hitvány módon nyomta volna el Isten népét. Figyeljük meg továbbá azt is, hogy Isten engedi a szolgálait igazságtalanul rágalmozni, hogy megtanítsa őket: ne a világtól, hanem máshonnan várják a jutalmukat, továbbá hogy megalázza őket és próbára tegye a kitartásukat. Tanuljuk meg megkeményíteni magunkat úgy, hogy felkészüljünk: ha jól is cselekszünk, akkor is rosszat mondanak róla. Ezek az istentelen és lázadó emberek elárulják mind az érzéketlenségüket, mind a pökhendiségüket. Hisz miféle jogon igyekeznek lefokozni Mózes és Áront? Mert Isten bizonyly a nép között lakozik, ezért a gyülekezet minden tagja szent! A szentség azonban nem rombolja le az alá- és fölérendeltséget, nem kezdeményez zűrzavart, és nem menti fel a hívőket a törvény tiszteletének kötelezettsége alól. Tehát a bennük levő örűlttség miatt feltételezik, hogy akiket Isten jelölt ki, azok nincsenek alávetve az Ő ígájának, sőt, gonoszul zsarnokságnak bélyegzik a népre irányuló ama gondoskodást, amit Isten a szolgálaira bízott, mintha ők akarattal változtatnák a világosságot sötétséggé.

4. *És mikor hallá ezt Mózes, arcza borula.* Kétség sem férhet hozzá, hogy zavarában fordult az imádkozáshoz, mivel tudta, hogy az orvosság ekkora gonoszságra csakis Isten kezében található. Ebben a vonatkozásban különbözik az istentelen nagylelkűsége a hívők szilárdságától, mert gyakorta megtörténik, hogy a hitetlenek is egy jó ügy védelmében munkálkodnak, önként kiteve magukat sokak gyűlöletének, komoly küzdelmeket vívnak és önszántukból szembesülnek nagy veszélyekkel, de náluk a makacsság áll az erény helyén. Azok azonban, akik Istenre néznek, mert tudják, hogy mind az örömteli, mind a keserves dolgok az Ő hatalmában állnak, így támaszkodnak az Ő gondviselésére, s mikor bármiféle nehézség támad, az Ő hűségéért és segítségéért könyörögnek. Mikor tehát Mózes a földre borult, ez a könyörgés nagyobb értékű volt, mint az összes hősies erény, amit a hitetlenek valaha is felmutattak.

5. *És szóla Kórénak.* Mózes nem megfontolatlanul választotta a jövődőlésnek ezt a módját, hanem a Lélek ösztönzése által támasztotta alá a testvére papságát ezzel a jellel és bizonyossággal. Tudjuk ugyanis, hogy a kétséges és homályos dolgokban meg szokta érdeklődni Isten jótetszését. Ekkor tehát nem elhamarkodottan és összevissza tette ezt a javaslatot, hanem a Lélek ösztönzésére fordult Isten biztos ítéletéhez. Az imájának a hatása az lett, hogy Isten könnyű és gyors módját kínálta a győzelemnek.

¹²¹¹ „Híresek a gyülekezetben” – *Amplified Version*. Sebastian Münsterl: „Vocabantur ad concilium”. – Henry Walter.

¹²¹² גדה. „A gyülekezetnek a...” – *Amplified Version*.

¹²¹³ “Sat sit vobis”, legyen nektek elég. – *Latin*.

Megparancsolja nekik, hogy vegyék a füstölőiket, hogy az illatáldozat bemutatásával kiderüljön, azt vajon elfogadja-e Isten? Másnap reggelre halasztván a dolgot a saját biztonságukra volt tekintettel, ha bárki közülük még mindig nem volna gyógyíthatatlan. Láttu ugyanis, hogy a vak düh ragadta el őket, s egy pillanat alatt képtelenek voltak józan észre térni. Ezért ad nekik némi időt a megtérésre, hogy az éjszaka során végiggondolhassák a dolgot, vagy talán az volt a célja, hogy a lázongás lecsendesítésével valamennyiük figyelmét felkeltse Isten döntése iránt.

8. *Halljátok meg, kérlek, Lévi fiai.* Az egész testülethez szól, de mégis azt olvassuk, hogy a szavait egyedül Kóréhoz intézte, mert ő rontotta meg a többi lévitát, ezért ő volt az első, akit Isten ítélőszéke elé idéz, hogy ugyanakkor az egész csapat is ott legyen. Képes volt azonnali szemrehányást tenni a lévitáknak, mert a lakóhelyük közel volt a szentélyhez.

Hálátlansággal vádolja őket, amiért nem elégedtek meg azzal a tisztességgel, amivel Isten már felmagasztalta őket, hanem a főpapságot is akarták. Ezzel elárulták, hogy megvetik Isten kegyelmét, mert ha helyesen értékelték volna Isten ajándékait, akkor közülük mindenki csendben megelégedett volna a maga osztályrészével, s különösen azért volt így, mert minél nagylelkűbben bánnak valakivel, annál tűrhetetlenebb a hálátlansága, ha bármi magasabbra ácsingózik. Ebből tehát megtanuljuk, hogy minél magasabbra emelt minket Isten jósága, annál nagyobb büntetésre méltó a vétünk, ha a becsvágyunk még mindig az elhívásunk korlátainak áthágására sarkall. Mindazonáltal akkora majdnem minden ember romlottsága, hogy amint az illető elért valamilyen közbenső pozíciót, azonnal magasra emeli a büszkeség zászlaját,¹²¹⁴ és határtalanságot enged magának, míg csak a felhők fölé nem ér. Egyszóval csak kevesen vannak, akik nem válnak pökhendikké a tisztesség helyein. Ezért annál jobban kell ügyelnünk Mózes ama intésére, hogy a leghálátlanabbak Istennel szemben azok, akik megvetik a már amúgy is tiszteletre méltó osztályrészüket, s valami annál magasztosabbra törekednek.

11. *Azért hát te és a te egész gyülekezed.* Itt feltárja a bűnüket, amit leplezni próbáltak. Nem haboztak és nem szégyelltek ugyanis, mint láttuk, kegyes buzgóságot színlelni. Mózes azonban egyetlen szóval szertefoszlatta ezeket a ködöket, megmondván nekik, hogy csak a gőg és az irigység ösztönzésére zavarták meg a nép állapotát. Figyeljük meg az általa használt kifejezést: „Isten ellen” gyülekeztek össze, mert jóllehet soha nem vallották meg maguknak, hogy Ellene hadakoznak, hanem csak az emberek közötti elsőségért szálltak síkra, mégis ez volt a helyzet, mert az Isten által megszabott rendet igyekeztek felforgatni. Mózes elvet minden hamis kifogást, és eléjük tárja azt az egyszerű tényt, hogy Istennel vívnak háborút, amikor az Ő szolgálóival hadakoznak. Ha tehát félünk a civakodástól Istennel, tanuljunk meg megmaradni a megfelelő helyünkön. Bármennyire is mellébeszélnek, akik a becsvágyuk miatt zavarják meg az egyházat az Isten szolgálói ellen harcolva, Őt Magát támadják. s ezért Neki ellenük kell állni, hogy megbosszulhassa Magát. A háborút ugyanis nem úgy vívják Isten ellen, ahogyan a költők kitalálták az óriásokról, akik hegyeket halmoztak egymásra és megpróbáltak felülkerekedni a mennyen, hanem egyrészt az Ő szolgálóinak személyében támadják Őt, másrészt pedig azzal, amikor bármilyen módon igyekeznek megmásítani az Általa elrendelteket. A papok hivatása szent volt, így akik annak felforgatására esküdtek össze, Isten nyílt ellenségévé váltak ugyanúgy, mintha a fegyvereiket, az erejüket és a támadásaikat fordították volna Ellene. Emlékeznünk kell tehát az érvre, amit hozzátesz: „mert Áron micsoda?” Ha ugyanis Áron magához ragadott bármit, akkor a vakmerőségét és az elszántságát nem támogatta volna Isten pártfogása. Mózes tehát azt jelenti ki, hogy Isten az ok, mert semmi emberi dolog sem volt a papság elrendelésében. Valóban tiszteletre méltó hivatal volt, ezért Áront joggal tartották valakinek, de Mózes jelzi, hogy semmi sem volt a sajátja, vagy semmit sem ragadott magához. Egyszóval, Áron önmagában

¹²¹⁴ “Comme si Dieu en l’honorant luy avoit dresse une bannière d’orgueil”, mintha Isten az ő megtisztelésével a büszkeség zászlaját emelte volna fel a számára. – *Francia.*

semmi, sőt, nem is a saját személyes hasznára emelkedett fel, s a méltósága nem tétlenség, hanem inkább fáradtságos teher, amit Isten az egyház közös javára helyezett a vállaira. Milyen végtelenül nevetséges hát a pápa bolondsága, amikor a zsarnokságának ellenségeit Kóréhoz, Dáthánhoz és Abirámmal hasonlítja. Annak bizonyítása végett ugyanis, hogy az ő ügye Isten ügyéhez kapcsolódik, mutassa csak be nekünk az elhívásának megbízólevelét, egyidejűleg pedig tölts be teljesen a hivatalát! De micsoda felszínes és sekélyes játszadozás az, amikor Áron majmolója – bár nincs isteni parancsa, vagy elhívása – a saját vágyai kielégítése végett zsarnokoskodik, és inkább színpadi színész, mintsem pap a templomban! S mindenkit, aki elveti ezt a hamisított uralmat, szakadárnak minősít! Ragaszkodjunk hát szilárdan ahhoz az alapelvhez, hogy Isten ellen vívunk háborút, amikor a szolgálói zaklatják, akik egyrészt törvényes elhívást kaptak, másrészt hűségesen látják el a hivatalukat.

12. *Elküldte azután Mózes, hogy hívják elő Dáthánt és Abirámot.* Ezen a módon igyekezett, ha lehetséges, a szent intéssel visszatartani őket attól a pusztulástól, amely felé rohantak. Ezért nem hagyta abba a gondoskodást a jólétükről, noha messzemenően megtapasztalta, hogy teljesen kétségbeejtő állapotban vannak. Ezzel ama Isten szívjóságának hasonlóságát mutatta, Akinek a Lelke irányította Őt. S nemcsak azért, mert nem akart ítéletet mondani anélkül, hogy meghallgatta volna az ügyet, hanem mert megpróbálta őket megtérésre vezetni, hogy ne semmisítsék meg akarattal önmagukat. Mindazonáltal ekkor az történt, ami máskor is oly sokszor bekövetkezik: nemcsak elvetették a próféta e hitetlenekkel kapcsolatos buzgóságát, de az még egyre jobban és jobban meg is keményítette őket. Tudjuk, mit mondott Ézsaiás: „Kövéritsd meg e nép szívét, és füleit dugd be, és szemeit kend be: ne lásson szemeivel, ne halljon füleivel, ne értsen szívével, hogy meg ne térjen, és meg ne gyógyuljon” (Ézs6:10). Így teszik hát Istennek felfedni az elvetettek gonoszságát, hogy annál menthetetlenebbekké váljanak.

13. *Avagy kevesled-e azt, hogy felhozál minket.* Amikor ezeket a gonosz embereket megbeszélésre hívják, akkor nem elégednek meg azzal, hogy makacsul visszautasítják Mózes elsőségét, de még ellen-vádakat is megfogalmaznak vele szemben. Meg kell figyelniük az általuk felhozott bűnt. Megfeddik, amiért kivezette őket Egyiptom földjéről: noha ravaszul elhallgatják annak nevét, fellengző módon magasztalják a termékenységet, hogy árnyékot vessenek mindarra, amit Isten ígért meg a Kánaán földjével kapcsolatosan. Sőt, furfangos módon Egyiptomra helyezik át azt a kifejezést, amit Mózes használt oly gyakran, hogy Isten áldásait mondhatni eltemethessék. De micsoda vaskos hálátlanság mutatkozott meg abban, amikor vétekként rótták fel Mózesnek, Isten szolgájának azt a szabadítást, ami az Ő jószívűségének volt a rendkívüli cselekedete! Utána azzal vádolják, hogy meghalni hozta ki őket a sivatagba, s ezt még fokozzák is a következő igeversben, s gonoszul felteszik a kérdést: Hol van az ígéret igazsága? Végül arra a következtetésre jutnak, hogy Mózeset illeti a gyalázat ezek miatt a becsapások miatt, mivel világosan kiderül, hogy a népet ő csapta be. Mintha az ő hibája lenne, hogy megfosztották magukat az ígért földjének birtoklásától. Mózes Isten parancsára buzdította őket, hogy vegyék birtokba a nekik megígért örökséget: micsoda becstelenség és zsémbelődés volt tehát, amikor becsapták az ajtót maguk előtt, hogy Mózesre panaszkodhassanak, aki semmit sem tehetett arról, hogy nem voltak a birtokában a földeknek és a szőlőskerteknek! Harmadszor azzal gúnyolták Mózeset, hogy uralomra törekedett egy szabad nép felett. Ő valóban elnökkölt felettük, de mennyivel kevesebb volt az uralkodásnál az a mértékletes felügyelet, ami egyébként olyan terhes volt Mózes számára, mint amennyire előnyös volt az egész nép számára! De ez a helyzete Isten szolgáinak: útjuk a feddéseken keresztül vezet,¹²¹⁵ még ha helyesen viselkednek is.

15. *Megharaguvék azért Mózes igen.* Noha lehetséges, hogy volt ebben némi emberi szeszély is, mégis az Isten iránti buzgalom volt a legfőbb az elméjében, és semmiféle

¹²¹⁵ Kiegészítés a francia változatban: “comme dit Sainct Paul”.

zabolátlan érzélem – ha egyáltalában befolyásolta őt efféle – sem uralkodott el benne. Vitán felül bizonyosnak látszik a szöveggörnyezetből, hogy szent hevedség lobbantotta őt lángra, mert Isten bosszúját hajtja végre az Ő törvényes szolgálójaként. Ezért világos, hogy nem mondott és nem tett mást, csak amit a Lélek diktált neki. S hamarosan azt is meglátjuk, hogy bár aggdódt a köz javáért, azt kérte, hogy csak néhány vétke legyen megbüntette, de ne az egész tömeg pusztuljon el. S a haragja nem szitkozódásban tört ki, mint azoké, akiket a szertelenség ragad el, s ezért a nyelvükkel és a kezükkel egyaránt megtámadják az ellenségeiket, akik megsértették őket, hanem Istenre bízza magát. S nem is kér többet, mint annyit, hogy a gögjükben szégyenüljenek meg. Ezt sokan valóban úgy magyarázzák, mintha Mózes azt szeretné, ha Isten nem könyörülne rajtuk. Mivel azonban a vita eldöntése azon múlt, hogy Isten elfogadja, vagy elutasítja-e az áldozatot, amit bemutatni készültek, nekem úgy tűnik, Mózes nem kér többet, mint hogy Isten a beszennyezett áldozat elutasításával büntesse meg a becsvágyukat. Egyidejűleg azt is megmutatja, hogy az imája a jó lelkiismeret magabiztosságából fakad, amikor bizonytságot mer tenni Isten előtt, hogy senkit sem sértett meg. Az pedig a becsületeség és az önzetlenség netovábbja volt, hogy amikor a nép mindent neki köszönhetett, ő még egy számár étékének megfelelő jutalmat sem fogadott el a munkálkodásáért.

16. *Azután monda Mózes Kórénak.* Mózes elképzelése nem egy kísérlet elvégzése egy mondhatni kétséges dologban, hanem a prófécia Lelke által meggyőzve az esemény végkimeneteléről, Kórét Isten ítélszéke elé idézi, hogy megkapja a megérdemelt elmarasztaló ítéletét. S nem is fondorlatosan csalogatja, hogy aztán a pusztulás váratlanul érje, hanem inkább még mindig az örülségét próbálja orvosolni, ha ugyan még lehetséges. A szent illatáldozatnak ugyanis félelemmel kellett volna őt eltölteni, nehogy elhamarkodottan többet próbálván a törvényesnél, ő maga idézze elő a saját pusztulását, különösen miután oly látványos példa állt a rendelkezésükre Nádáb és Abihu esetében. Mózes azonban Isten parancsára támaszkodva nem vonakodik nyílt vitába bocsátkozni azért, hogy Isten ítélete még látványosabb lehessen.

18. *Vevé azért kiki az ő temjénezőjét.* Világosan megmutatkozik, mennyire elvakította őket a gög, mert jóllehet Mózes magabiztossága és a korábbi példák egyaránt intették őket, mégis makacsul törtek előre. Bizonyos, hogy ha az istenfélelem egyetlen szikrája megmaradt volna bennük, a tömjénező azonnal kiesett volna a kezükből, de Kóré mondhatni akarattal igyekezett elvetni minden istenfélelmet, s teljesen megfosztani magát minden józan észről. A következő igeversben Mózes ugyanis elmondja, milyen makacsul keményedett meg a lázadásban, mielőtt bemutatta volna az áldozatot, mert a népet maga mellé gyűjtötte, hogy a tömeg nagysága elfedje Isten kegyelmét, ami vele szemben állt. S ebből az érzéketlensége is világosan megmutatkozik, amikor Isten ellen igyekszik megerősödni a csöcselék jóindulatával – mintha a Nap fényét próbálta volna elhomályosítani egy kis füsttel. Tanuljuk meg úgy elítélni ezt a bolondságot, hogy semmi hasonló se történhessen bennünk, mert minden becsvágyó embert ugyanez a betegség sújt. Összeszedik az erejüket, hogy az emberek bizalmába férközzenek, s ha a világ elfogadja őket, annyira megrészegeednek a hamis magabiztosságtól, hogy felköpdösnek a felhőkig. Hamarosan majd meglátjuk azonban, hogy Isten egyetlen lehelettel miképpen szórja szét az egész istentelen összeesküvésüket. Másrészt a nép léhasága is a szemünk elé tárul. Egy ideig ugyanis hozzászótkak a megfelelően kijelölt papsághoz, amiről tudták, hogy Isten rendelete szerinti, mégis egyetlen éjszaka elegendő volt ahhoz, hogy Kóré mellé álljanak a lázadásban. S valóban, amilyen lassúak vagyunk a helyes cselekvésre, olyan gyorsan ragadtatunk el a gonoszságra egyetlen pillanat alatt, amint valamilyen gonosztevő csak egy ujját is emeli fel.

21. *Válatok külön e gyülekezettől.* Isten ismét kijelenti, hogy tovább nem tűri a nép hatalmas istentelenségét, hanem az utolsó emberig mindenkit megsemmisít. Pont amiképpen Lótnak parancsolta Szodoma elhagyását, sőt egy angyal kezével vonta őt onnan ki, amikor

megsemmisíteni készült a várost, most úgy parancsolja Mózesnek és Áronnak, hogy hagyjanak helyet a haragja csapásának. Ebben kijelenti a rendkívüli kegyességét is irántuk, mintha nem lenne szabad végrehajtani a bosszúját, amíg ők nem állnak félre az útból, nehogy a megsemmisülés őket is sújtsa. Így beszélve azonban nem abszolút módon azt jelenti ki, amit a titkos tanácsvezetésében határozott el, hanem csak azt hirdeti ki, amire ennek a gonoszságnak a szerzői szolgáltak rá. Olyan ez tehát, mintha beült volna az ítélőszékébe. Mózes tehát a közbenjárásával egyáltalában nem változtatta meg az Ő örök rendeletét, de kiengesztelve Őt, megmentette a népet a megérdemelt büntetéstől. Ugyanebben az értelemben mondják, hogy Istent befolyásolják az imáink: nem azt jelenti ez, hogy emberi módon új érzelmeket kezd táplálni, hanem annak a több mint atyai szeretetnek a megmutatása végett, amit irántunk táplál, mondhatni megbocsát nekünk, amikor odafigyel a kívánságainkra. Ebből megtanuljuk, hogy még a kifejezett elítélés ellenére sem volt tilos Mózesnek imádkozni, mert a nép örökbe fogadásába vetett hite nem semmisült meg. Látták már, hogy az alapelv, mely szerint Istennek az Ábrahámval kötött szövetsége nem válhat semmissé, annyira belevésődött az elméjébe, hogy az minden lehetséges akadályon átsegítette. Az ingyenes, emberektől nem függő ígéretre támaszkodva tehát az imája a hit mondhatni leszámazottja volt. A szentek ugyanis az imáik formáját illetően nem mindig okoskodnak pontosan és bonyolultan, de ha egyszer magukhoz ölelték azt, tudniillik Isten Ígését, ami elégséges felkelteni bennük az imádkozás magabiztosságát, akkor az egész figyelmük arra irányul, s átsiklanak az annak látszólag ellentmondó dolgok felett. S abban sem kételkedhetünk, hogy Isten célja Mózes buzgóságának serkentése volt az imádkozásban, amikor a nép megsemmisítésére vonatkozó szörnyű ítéletét kihirdette, mert a szükség mind jobban és jobban felserkenti a kegyesek buzgóságát. Röviden, Mózes mindig is tudatában volt a nép jólétére irányuló feladatának.

22. *Isten, minden test lelkének Istene!* A régi fordító az első לָא, *el* szót melléknévként fordítja, amiben egyesek követték őt,¹²¹⁶ de véleményem szerint Isten nevét azért ismétli, mert ily módon ad erőt a mondatnak. Nem annyira világos azonban a számomra, miért fordítja mindenki a *test* szót birtokos esetben. Mivel azonban nem gondolom, hogy a לָ, *lamed* itt felesleges volna, hanem inkább a בָּ, *beth* helyett használatos, mint megannyi más esetben is, én pontosan visszaadtam a szöveg értelmét, a „minden testben” kifejezéssel.¹²¹⁷ Nem kérdéses, hogy Mózes ezt a díszítő jelzőt a szóban forgó dologban alkalmazza Istenre, mintha arra igyekezne rávenni istent, hogy ugyanúgy őrizze meg a saját munkáját, mint a fazekas az általa kiformált edényeket. Ugyanezt jelenti Ézsaiás imája is: „Most pedig, Uram, Atyánk vagy Te, mi sár vagyunk és Te a mi alkotónk, és kezéd munkája vagyunk mi mindnyájan. Oh ne haragudjál Uram felettébb...” (Ézs64:8-9), mert ebből kiindulva hozakodik elő okkal, amiért Istennek engednie és hajlania kellene a könyörületre. Van egy különbség is: Ézsaiás arra a speciális kegyelemre utal, amivel Isten felkarolta a népét, Mózes viszont tovább is megy, tudniillik a teremtés általános kegyelméhez. Kicsi a jelentősége annak, hogy ezt¹²¹⁸ kiterjesztjük-e minden állatra is, vagy korlátozzuk az emberi fajra, mert Mózes pusztán csak úgy imádkozik, hogy Isten, Aki a világ Teremtője és Alkotója, ne semmisítse meg az embereket, akiket Ő formált, hanem könyörüljön rajtuk, mint a keze munkáján. Futólag

¹²¹⁶ A vizsgált mondatban az לָא, *el*, amit rögtön követ az אֱלֹהֵי, *Elohey*, az *Elohim*-nak adott forma, amikor a következő szóhoz kapcsoltnak használatos. Az *El* és az *Elohim* különböző gyökerei azt látszanak jelezni, hogy az *El* speciálisan az Istenség hatalmára, míg az *Elohim* az Ő bírói tekintélyére utal. A latinban és az angolban nincsen használható megfelelő, s Kálvin és az Amplified Version a *Mindenható* szót használták a שַׁדַּי, *Shaddai* fordítására. A Vulgata és Sebastian Münster viszont a *fortissime Deus* kifejezést használták. Kálvin Sebastian Münster jegyzeteiben látta még az *Aut sic, o Deus, Deus* mondatot is. – Henry Walter.

¹²¹⁷ Kálvin feltételezése, miszerint לָ *minden-t* jelentő előképző azonos a בָּ, *-ban, -ben* raggal, nem könnyíti meg a változatot. Noldius, aki példákat hoz fel arra, amikor az לָ előképzőnek birtokos jelentése van, ezt az igeszakaszt is említi a többi között. – Henry Walter.

¹²¹⁸ “Le mot de chair”, a *test* szót – Francia.

azonban arra következtethetünk ebből az igeszakaszból,¹²¹⁹ hogy minden embernek megvan a maga lelke, mert nem azt mondja, hogy Isten minden testet megelevenített, hanem hogy Ő teremtette a lelkeiket. Ez megcáfolja a manicheánusok fertelmes tévelygését, miszerint a lelkünk úgy töltődik belénk Isten Lelkének átadásával, hogy mégis csak egyetlen lélek maradjon.¹²²⁰ Ha azonban jobbnak látjuk az állatokat is beleérteni, akkor meg kell figyelnünk a különbségtételi fokozatokat az ember lelke és egy kutya, vagy egy szamár lelke között. Jobb azonban az emberekre korlátozni.

24. *Szólj a gyülekezetnek, mondván.* Ebből a válaszból világos, hogy Mózes meghallgatást nyert a nép általános megtarttatását illetően, azonban azzal a feltétellel, hogy bizonyítékát adják a megtérésüknek a gonosz lázadás szerzőinek kiközösítésével. Mikor ugyanis Isten megparancsolja, hogy húzódjanak el tőlük, akkor közvetve arra utal, hogy amennyiben továbbra is keverednek velük, osztozni fognak ugyanabban a pusztulásban. Mégis valószínű, hogy a vének, akik „követték” Mózeszt, az ő oldalára álltak, s szilárdan kitartottak a kötelezettségeik teljesítésében. S valóban egyáltalán nem következetes, hogy Kálebet és Józsuét, valamint a hozzájuk hasonlókat valaha is ekkora bűnbe rántották volna. Nem szabad tehát az egész gyülekezetről mondottakat válogatás nélkül mindenkire vonatkoztatni. Mikor Mózes az Isten parancsának elmondásakor nem szólítja a nevükön Kórét, Dáthánt és Abirámot, hanem az „ezek az istentelen emberek” kifejezéssel utal rájuk, az nem a harag kirobbanása, hanem a buzdítás sürgető módja. Ha ugyanis nem ennyire hevesen jelezte volna a megvetését irántuk, fellépett volna annak veszélye, hogy sokan csak hűvösen fogadják a szavait és azok csekély hatást gyakorolnak majd rájuk. Ugyanez a jelentése annak is, amit rögtön ez után tesz hozzá: „hogy el ne veszszetek az ő bűneik miatt”. Mintha ezt mondta volna: „nehogy oly sokak fertőzése és nagy bűne benneteket is megfertőzzön”. Miután engedelmeskedtek Mózesnek, ebből világos, hogy a tömeg nagy részét korábban az ostobaság és a felületesség ragadta el, mert a szándékos vétket nem lehetett volna ilyen gyorsan, vagy ilyen könnyen orvosolni. Másrészt viszont Dáthán és Abirámos csodálatos egykedvűségét is leírja, amint tekintélyt nem tisztelően léptek elő a feleségeikkel és a gyermekeikkel. De abban sem kételkedhetünk, hogy megrettentek, miután elvesztettek minden segítséget és jóindulatot. De jóllehet a nép visszahúzódása zavarta őket, mindazonáltal mégis úgy álltak ott, mint mániákusok: a félelem se le nem győzte, se meg nem gátolta őket abban, hogy végzetes vakmerőségükben a pusztulásuk felé törjenek. Így állnak gyakorta a gonoszok megdöbbenben, de a félelmükben sem gondolnak egy pillanatig sem Isten kiengesztelésére.¹²²¹

¹²¹⁹ Kiegészítés a francia változatban: “Moyennant qu’il soit Prins des hommes, comme c’est le plus vray-semblable”, feltételezve, hogy mindez az emberekre vonatkozik, ami valószínűsíthetőbb.

¹²²⁰ “Lesquels pensent que les amés procèdent de la substance de Dieu”, akik úgy vélik, hogy a lelkeink Isten szubsztanciájából származnak. – *Francia*. A manicheánusok e tanítására gyakran utal Ágoston az írásaiban. A Benedek-rendi szerzők, az ő munkáira vonatkozó tárgymutatóikban a következő részletekre mutatnak rá: “Manichaeorum error circa animam. Docent animam nostram hoc esse quod Deus est; esse partem, seu particulam Dei; animas non solum hominum, sed etiam pecorum, de Dei esse substantia, et partes Dei asserunt.” A szó, amit *átadásnak* fordítottam, a latinban az *ex traduce*, ami közismert metafora a teológiai vitában, s az *összerakás* vagy az *összeillesztéssel* történő metszés gyakorlatából származik, amikor két szomszédos ágat úgy kötnek össze, hogy egybeforranak, és egyetlen ágat alkossanak, miközben az eredeti tövek továbbra is önálló életet éljenek. Így mondja Prudentius is (Apoth. 919-921):

„Vitandus tamen error erit, ne traduce carnis
Transfundi in sobolem credatur fons animarum,
Sanguinis exemplo”, stb.

Kálvin gyakorta úgy utal erre az eretnek tanításra, mint Servetius által feltámasztottra, annak többi panteista megjegyzésével egyetemben. Lásd *Institúció*, 1. kötet 15. fejezet, 5. szakasz, illetve a Zsolt104:30-hoz fűzött magyarázatát.

¹²²¹ Ez az utolsó mondat hiányzik a francia változatból.

28. *Akkor monda Mózes: Ebből tudjátok meg.* Mózes most elkezd világozban is megmutatni, hogy miért készítette ezeket a lázadókat a nyílt vitára: azért, hogy Isten az egész nép előtt szentesíthesse az általa felállított rendszert a hatalmának félelmetes gyakorlásával. A magabiztosság nem közönséges cselekedete volt ugyanis átengedni a győzelmet az Ő ellenségeinek, ha a föld nem nyeli el őket elevenen. Mivel azonban ez Isten leglátványosabb ítélete volt, ezekkel a feltűnő szavakkal kelti fel a figyelmüket. Ha hirtelen halállal fognak meghalni, akkor joggal dicsekedett azzal, hogy az ügyét Isten támogatja, de ezzel még meg nem elégedvén azt is kimondja, hogy tekintsék őt csalónak, ha ezek az emberek közönséges halállal hálnak majd meg. A csoda furcsaságának kifejezés érdekében, aminek el kell kápráztatnia az emberek értelmét, hangsúlyosan a *teremt* szót használja,¹²²² mintha azt mondaná, hogy a haláluk nem kevésbé lesz szokatlan, mintha Isten még hozzátenne valamit a teremtetéséhez, és megváltoztatná a világ arculatát. Dávid is, amikor azért imádkozik, hogy az ellenségei elevenen szálljanak a pokolra (*infernus*), vagy a sírba, akkor látszólag erre a történetre utal (Zsolt55:24). S jóllehet az alászállást a gonoszokat a boldogságukból és a biztonságukból egy pillanat alatt elragadó hirtelen halálként kell érteni, mégis, egyben arra a szörnyű büntetésre is utal ezzel, ami a múltban történt, mert az emlékezetes büntetések Isten haragjának közmondásszámba menő példáivá válnak.

34. *Az Izráeliták pedig, a kik körülöttök valának.* Azt kell feltételeznünk, hogy a nép bizonyos távolságot tartva körülállta őket, várva a bekövetkezendő eseményeket. Korábban ugyanis elhúzódtak a sátraiktól az elkülönülés jeleként (ettől a gonosz társaságtól).¹²²³ Az pedig, hogy most zavartan menekülnek, nehogy ugyanaz a megsemmisülés rájuk is lesújtson, a rossz lelkiismeret jele, mely mindig is zavaró önmagában, s fájdalmas nyugtalansággal zaklatja a gonoszokat. Valóban szükséges, hogy még a kegyesek is megriadjanak Isten ítéleteitől, hogy a megdöbbenésük, vagy a rettegésük tanítsa őket az Ő szent félelmére.¹²²⁴ Ezért soha nem reagálnak rettegés nélkül azokra a büntetésekre, melyekkel Isten sújtja az emberek bűneit. Mivel azonban a képmutatók mondhatni izzó vasat hordoznak a szívükben, úgy zuhannak a földre, mint a halottak, mintha Isten villáma sújtott volna a fejükre. S hamarosan meglátjuk, hogy ez a vak félelem kevés haszonnal járt a számukra.

35. *És tűz jöve ki az Úrtól.* A büntetések sokfélesége nagyobb bámulatot keltettek a népben, mintha valamennyien ugyanazon a módon pusztultak volna el, jóllehet Isten haragja hevesebben tombolt a gonoszság eredeti szerzői ellen. Így nyilvánvalóvá vált, hogy mindenki a vétkének megfelelő büntetést kapta. Mózes azt mondja, tűz jött ki az Úrtól, mivel nem természetes módon és nem véletlenül lobbant fel, hanem látványos jelek kísérték, melyek megmutatták, hogy Tőle származott. De mások véleményét sem vetem el, miszerint Isten a mennyből menydörgött, mert úgy a hatalmát látványosabban gyakorolhatta.

37. *Mondd meg Eleázárnak, Áron pap fiának.* Mivel Isten haragja nem mutatkozhat meg oly látványosan, hogy az ember az ostobasága folytán gyakorta meg ne feledkezne arról, Isten ennek a gonoszságnak akarta az elejét venni, nehogy ennek az emlékezetes ítéletnek a felidézése valaha is elhomályosuljon. Mikor azt mondja, hogy a tömjénezők „megszenteltettek”, az egyesek szerint azt jelenti, hogy bűnös dolog volt világi célokra felhasználni azokat, mert egyszer már Isten szolgálatára lettek szánva. Én azonban inkább azon a véleményen vagyok, hogy átkozott dologként (*anathema*) lettel elkülönítve (*sacratas*). Azaz, a rájuk eső tüzet széthintették, hogy az oltár megtisztulhasson a szennyeződéstől. S jóllehet ugyanaz a mocsok volt a tömjénezőkben, Isten mégis átkozottakként akarta azokat fenntartani, hogy az utódaik megérthessék: a papokon kívül senki másnak nem volt szabad áldozatot bemutatni. Az sem felesleges, amikor úgy említi a lázadókat, mint akik „a magok

¹²²² „Új dolgot cselekszik.” – *Amplified Version*, széljegyzetben: „Egy teremtményt terem”.

¹²²³ Kiegészítés a francia változatból.

¹²²⁴ “A s’humilier devant luy”, hogy megalázkodjanak Előtte. – *Francia*.

lelke ellen vétkeztek”. Teszi ezt azért, hogy a büntetésük emlékezete bizonyos módon belevésődjék azokba a rézedényekbe, s keltsen folyamatos félelmet.

40. *Emlékeztetőül Izráel fiainak.* Ez az igeszakasz megint megerősíti, amit az imént mondtam: Isten ítéletei, melyeknek teljes emlékezetben kell maradniuk minden korban, azonnal kiszivárognak és kitörlődnek az emberek emlékezetéből, hacsak nem kapnak bizonyos segítséget ahhoz, hogy elmélkedjenek ezek felett. Ez azonban nem annyira a tudatlanság, mint inkább a nemtörődömség következménye. Ezért annál jobban oda kell figyelniük az emlékezetet segítő dolgokra, melyek megtarthatnak minket a kötelezettség útján.

41. *És másnap felzúdula Izráel fiainak egész gyülekezete.* Az örültségük még a szörnyűségesnél is több. A tűz még füstölt, amivel Isten a gőg szörnyű bosszúállójaként mutatkozott meg, s a szakadék is, mely elnyelte a lázadás vezetőit, még jóformán a szemük előtt volt. Isten megparancsolta, hogy olvasszák be lapoknak a tömjénezőket, ami sok koron át feljegyezhetette a súlyos ítéletet. Valamennyien kimutatták a riadalmukat és gyorsan menekültek, nehogy hasonló büntetéseknek legyenek kitéve. Mégis, a következő napon mintha csak szándékosan akarták volna bősztíteni Istent, Aki még mondhatni fel volt fegyverezve: Isten szent szolgálait vádolják azzal, hogy ők voltak az oka a pusztulásnak, bár soha az ujjukat sem emelték fel az ellenségeik ellen. Vajon hatalmában állt Mózesnek megparancsolni a földnek, hogy nyíljon meg? Képes lett volna a saját akaratával tüzet lehozni az égből? Miután tehát mind a földhasadék, mind a tűz Isten csodálatos hatalmának voltak a látványos jelei, miért nem gondolnak arra ezek az örült emberek, hogy Őellene indítanak végzetes háborút? Mert mi más lett volna a célja ennek a rendkívüli büntetésnek, mint az, hogy félelmükben megtanuljanak megalázkodni Isten keze alatt? Ebből azonban csak még nagyobb vadságra tettek szert a vakmerőségükben, mintha önkéntesen akartak volna együtt pusztulni a bűnösökkel, akiknek a büntetésétől épp az imént reszkettek. Két módon is elárulják az ostobaságukat: először is Mózes és Áron, mint a gyilkosságban vétkesek Isten helyére állításával, másodszor pedig megszentelvén ezeket a rothadó tetemeiket mondhatni Istennel szembeszegülve. Mózes és Áron vádolják azzal mézarlással, amelyről Isten világosan megmutatta, hogy Ő a szerzője, ami maguk is kénytelenek voltak megérezni. De akkora az elvetettek Isten munkáival kapcsolatos vaksága, hogy az Ő dicsősége inkább megbolondítja őket, semhogy kiváltaná a bámulatukat. A legbolondabb hálátlanságot is hozzáteszi, hisz alig telt el néhány óra azóta, hogy Mózes közbenjárására megmenekültek a küszöbön álló pusztulástól. Így miközben néhányuk halálát kívánják megbosszulni, az Úr népe gyilkosainak nevezik azokat, akiknek meg kellett volna köszönniük valamennyiük biztonságát. S micsoda gőg Isten népe közé számolni, mondhatni az Ő akarata ellenére azokat az elvetetteket, akiket nemcsak az egyházából távolított el, de még a világból és az emberi fajból is kitörölt! De így válnak fékezhetetlenné a gonoszok Isten ellen pont az Ő ajándékainak leple alatt, s főleg nem szégyellik üres titulusokkal és külső jelekkel gyalázni Őt, mint a romlottságuk álarcával.

42. *Mikor pedig egybegyűle a gyülekezet.* Azt, hogy mennyire fékezhetetlen volt a nép dühe abból a tényből értjük meg, hogy a felhő leple védte őket, mert egyedül Isten dicsősége állt a sátor felett. Így Mózes és Áron még mindig fenyegette a megkövezés, vagy bármely más erőszakos cselekedet veszélye, ez mégis annyira elkápráztatta a gonosz emberek szemét, hogy nem voltak képesek megérinteni a szent embereket. Abban sem kételkedhetünk, hogy bevették magukat a szentélybe, mert az őket fenyegető nagy veszélyben már csak Isten segítségével reménykedhettek. Mikor tehát bemenekültek ebbe a szent menedékbe, Isten vette őket a szárnyai árnyékába. Így tett róla bizonyosságot, hogy a népe imái és reménysége soha nem hiábavalók, hanem mindig megsegíti őket, valahányszor csak segítségül hívják. Manapság ugyan már nem jelenik meg látható lakóhelyen, mégis közel van mindazokhoz, akik a gondjaikat Őrá vetik. Valóban lehetséges, hogy Isten dicsőségének jelét csak Mózes és

Áron látták, hogy teljesen meg legyenek róla győződve: Isten közel van hozzájuk és segít. Mivel azonban a kifejezés határozatlan, valószínű, hogy Isten az őrvongó tömeget is fenyegettem nehogy bármiféle további erőszakos cselekedetre ragadtassák el magukat, méh ha hiába mutatkozott is meg nekik a világosság a vakságukban.

45. *Menjetek ki e gyülekezet közül.* Kicsit korábban már magyaráztam ennek a kifejezésnek a jelentését: nevezetesen hogy Isten állandó és sajátos szeretettel viszonyul a népéhez, ezért elhalasztja a gonoszok elleni bosszúját, amíg az Ő népe félre nem vonul tőlük a biztonságba. Kijelenti ugyanis, hogy amint Mózes és Áron biztonságba kerülnek, az összes többi ember egy pillanat alatt elpusztul. Hihetetlen volt azonban mindkettőjük kedvessége, amivel ennyire alázatosan jártak közben az ily hálátlan népért, akik száz halált érdemeltek. Megfeledezvén ugyanis a saját életükről, amit veszélyben levőnek láttak, készek voltak engesztelést bemutatni a bűnért, hogy megmentse a haláltól azokat a züllött nyomorultakat, akik az ő halálukat tervezgették. A „menjetek ki” kifejezést azonban nem pusztán a helyre vonatkozóként értelmezem, hiszen már külön váltak, menedékre lelven a sátorban, hanem ez pont olyan, mintha Isten azt parancsolta volna nekik, hogy szakadjanak el a néptől, s hagyják ott őket végleg, elvetvén minden, a közjóra vonatkozó gondot, s a maguk biztonságáról gondoskodjanak.

46. *És monda Mózes Áronnak.* Ekkora bűnre az engesztelés valóban nem az illatáldozattól függött, s azt sem szabad képzelnünk, hogy Istent a tömjén illata engesztelte ki. Ez csak jel volt, amit a durva szívű emberek elé tártak, hogy felrázhassa őket a megtérésre és a hitre. Mégis a papság méltósága oly látványos volt a tömjénezőben, hogy annak tiszteletet kellett volna bennük ébreszteni. Hiszen ki ne tekintett volna erre az istentelenségre borzalommal, amikor tudatára ébred, hogy azt a szentséget vetette és sértette meg, amivel az isteni hatalom mutatja meg magát életre-halálra? A tömjénező látványának tényleg segítenie kellett volna felülkerekedni a szívük keménységén, hogy végül elkezdjék elítélni és megvetni az igazságtalan cselekedeteiket. A második figyelmeztetés, amit kaptak, nem kevésbé volt hasznos, tudniillik hogy észrevegyék: Isten csak a közbenjáró következtében békélt meg velük. Viszont amennyire a dolgok tényleges állapota ezt megengedte, a látható előkép a távollévő Megváltóhoz irányította őket. Mivel azonban az emberek romlottak és elhomályosítják az igazságot az ostoba koholmányaikkal, az Ő fenségét az áldozat Isten által bevezetett intézménye jelenti ki. A közbenző időszakban pedig Áron, a főpap előképe szerepel, amíg a valódi, az egyetlen és örök Közbenjáró meg nem jelenik.

A כפר, *caphar* ige, mint már említettem, tulajdonképpen Isten kibékülését jelenti egy engesztelő közbenjárón keresztül (*piaculum*), mivel azonban itt az emberekre utal, Mózes szavainak jelentését helyesen fejezi ki egyetlen szó, ahogyan mondhatná valaki: megtisztulni vagy feloldoztatni a szennyeződéstől.

48. *És megáll a megholtak között és élők között.* Ha úgy értelmezzük, hogy az élők mindenütt keveredtek a megholtakkal, akkor abból arra következtethetünk, hogy Isten haragja nem úgy sújtott le a tábor valamely részére, hogy minden útjába kerülőt válogatás nélkül megsemmisített volna, mint a másik lázadás esetén, hanem azokat választotta ki, akik a legsúlyosabban vétkeztek. Valószínű azonban, hogy Áron addig ment le, ahol maga mögött hagyta a még sértetleneket, s pontosan azon a helyen állt meg Isten akaratával szemben, ahol a pusztítás történt, s ott állta annak útját. Ebből mind a buzgóságának hevessége jobban megmutatkozott, mind az Isten kiengesztelésével kapcsolatos hivatala is teljesebb megerősítést nyert a tényleges siker folytán. Milyen nyilvánvalóbb csodára lett volna ugyanis szükség, amikor a mézárulás, mely hirtelen tört ki, majd ugyanolyan gyorsan, mint amilyen folyamatosan terjedt, pont úgy állt meg Áron érkezésekor, mintha csak egy kerítést húztak volna ki előtte? A papság hatékonysága Isten kiengesztelésében ezzel világosan és röviden tárul a szemünk elé, s ebből megtanuljuk, hogy úgy kell bánnunk az elvetettekkel, amikor a

pusztulásig jutnak, mintha az ő megsemmisülésük minket is elérne, de csak akkor leszünk védve a gonoszságtól, ha Krisztus jár közben értünk.

49. *És valának, a kik megholtak vala e csapás alatt.* Noha mintegy háromezren már megsemmisültek a Kóré-féle összeesküvés miatt, most sokkal nagyobb számot tesz hozzá. S valóban ez az, amit a gonoszok a makacsságukkal aratnak: Isten egyre jobban és jobban megharagudva megkettőzi a büntetéseit, sőt azzal fenyeget, hogy ha nem térnek meg, akiket büntet, „hétszerte keményebben” bánik majd velük (3Móz26:18). Tanuljuk hát meg ebből, amikor a feddései figyelmeztetnek minket, hogy időben megalázkodjunk az Ő hatalmas keze alatt, mert semmi sem rosszabb, mint az ösztöke ellen rugdalózni, s tartuk mindig észben, amit a zsoltáros mond: „Ne legyetek oktanok, mint a ló, mint az öszvér, a melyeknek kantárral és zabolával kell szorítani az állát, mert nem közelít hozzád. (Mert) sok bánata van a gonosznak...” (Zsolt32:9-10)

Akik lázadó módon azt kiabálták, hogy az Isten népe mészároltatott le, amikor a háromszáz ember elpusztult, most megtapasztalhatták, mennyivel jobb lett volna némának maradni Isten előtt, és dicsőséget adni az Ő szent szigorúságának, mint a háromszáz helyett majd ötvenszer annyi embernek elpusztulni. Emlékezzünk hát Pál intésére: „Se pedig ne zúgolódjunk, nehogy a pusztító minket is elveszítsen” (v. ö. 1Kor10:10), mert semmi sem tűrhetlenebb bennünk, mint amikor makacsul gonoszat merünk szólalni Istenről, holott a Szentírás oly gyakran buzdít minket arra, hogy maradjunk csendben az Ő jelenlétében.

Numeri 17

4Móz17:1-13

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

2. Szólj Izráel fiainak, és végy tőlök egy-egy vesszőt az ő atyáiknak háza szerint; az ő atyáik házának valamennyi fejedelmétől tizenkét vesszőt; és kinek-kinek a nevét írd fel az ő vesszejére.

3. Az Áron nevét pedig írd a Lévi vesszejére: mert egy vessző esik az ő atyjok házának fejéért.

4. És tedd le azokat a gyülekezet sátorában a bizonyság ládája elé, a hol megjelenek néktek.

5. És lesz, hogy annak a férfiúnak vesszeje, a kit elválasztok, kihajt; így hárítom el magamról Izráel fiainak zúgolódasait, a melyekkel zúgolódnak ti ellenetek.

6. Szóla azért Mózes Izráel fiainak, és adának néki mind az ő fejedelmeik egy-egy vesszőt egy-egy fejedelemért; az ő atyáiknak háza szerint tizenkét vesszőt; az Áron vesszeje is azok között a vesszők között vala.

7. És letevé Mózes a vesszőket az Úr elé a bizonyság sátorában.

8. És lőn másnap, hogy beméne Mózes a bizonyság sátorába; és ímé kihajtott vala a Lévi házából való Áronnak vesszeje, és hajtást hajtott, és virágot növelt, és mandolát érlelt.

9. És kihozá Mózes mind azokat a vesszőket az Úr színe elől mind az Izráel fiai elé, és miután megnézték vala, vevé kiki az ő vesszejét.

10. És monda az Úr Mózesnek: Vidd vissza az Áron vesszejét a bizonyság ládája elé, hogy őriztessék ott a lázadó fiaknak jegyül, hogy megszűnjék az én ellenem való zúgolódasok, hogy meg ne haljanak.

11. És megcselekedé Mózes; a mint parancsolta vala az Úr néki, akképen cselekedék.

12. És szólának Izráel fiai Mózesnek, mondván: Ímé pusztulunk, veszünk, mi mindnyájan elveszünk!

13. Valaki közel járul az Úrnak sátorához, meghal. Avagy mindenestől elpusztulunk-e?!

1. *És szóla az Úr Mózesnek.* Bármennyire makacsak is lennének az izraeliták, a szívük keménysége most mégis legyőzetett és a büszkeségük megtört, mert el kellett ismerniük a papság tekintélyét és örökké kegyes tiszteletben kellett azt részesíteniük. A most hozzátett megerősítéséből azonban világos, hogy mégsem voltak teljesen legyőzve. Isten ugyanis nem rendel el soha semmit hiába, ezért vált most szükségessé az orvosság, amit a makacsság betegségére használt, mert észrevette, hogy az titokban még mindig fogva tartja a szívüket. Ebből meglátjuk az Ő felbecsülhetetlenül nagy jóságát is, amikor nemcsak a gyengeségükön igyekezett könnyíteni, de egyenesen harcolt a romlottságukkal és züllöttségükkel, hogy eszükre térítse őket. Most ugyanígy foglalkozik velünk is, mert nemcsak a hitünk gyengeségeit erősíti meg megannyi segítséggel, de zablát is vet a könnyed és következetlen elménkre, s megtart minket a kötelesség útján, még ha küzdünk is Ellene. Elébe megy az akaratosságunknak is, hogy ne váljunk vakmerőkké, vagy felráz minket, amikor hajlamosakká válunk a tunyaságra. Valójában a mi feladatunk a magunk javára fordítani mindazt, ami segítségére van az Általa élénk tárt hitnek és a kegyességnek oly módon, hogy meg legyünk róla győződve: mindez megannyi bizonyíték a hitelenségről. Jóllehet tehát a papság fensége kellőképpen, sőt a kelletténél is jobban meg volt már erősítve, Isten mégis világosan látta a nép szélsőséges romlottsága folytán, hogy vége-hossza nem lesz a zúgolódásaiknak és a lázadásaiknak, amíg a végső megerősítést hozzá nem teszi, mégpedig a nyugalom időszakában, mert amíg a lázadás folytatódott, addig nem hajlottak és nem voltak készek a tanulásra. Ezzel a megerősítéssel tehát félretett minden, a jövőben esetlegesen felmerülő kételyt, amikor Áron vesszője, amit lemetszettek a fáról, a tizenkettő között az egyetlen volt, amely kivirágzott. Nem természetes dolog volt ugyanis, hogy a vessző, mely már nem kap nedvességet a gyökértől, s amely az évnek abban az időszakában elszáradna a fán, virágot és gyümölcsöt teremjen, amikor a frigyláda elé helyezik, miközben a többi, noha teljesen egyformák, szárazak és holtak maradjanak.

2. *Szólj Izráel fiainak.* Tévednek, akik azt hiszik, hogy a tizenkét vesszőhöz még egyet hozzáadtak Lévi törzse nevében,¹²²⁵ mert miután nem a föld birtoklásának kérdéséről volt szó, egyáltalában nem volt semmi ok József törzsének két részre osztására. Azt is tudjuk, hogy két részt kapott, mert a lévitáknak nem volt örökségük, de ebben az esetben más a helyzet, mert az összes többi törzs egyedül a Lévi törzsével harcolt a papságért. Ezért adatott nekik egy-egy vessző a nemzetségük eredetének megfelelően. Mikor azonban azt olvassuk, hogy Áron vesszője is „azok között a vesszők között vala”, ez a héber nyelv szokásos kifejezése, ami azt jelenti, hogy közöttük volt, mint azok közül az egyik. S azért mondja ezt ki konkrétan, hogy minden alapot elvegyen az istentelenektől a gáncsoskodásra, hiszen az összes vesszőt válogatás nélkül egy kötegbe fogták össze úgy, hogy egyiket sem lehetett a többitől megkülönböztetni, így semmit sem lehetett az emberi összejátszás számlájára írni. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy ezekkel az eszközökkel azt a versengést nem oltották ki, amit más leviták folytattak Áron házával, mivel egyedül az ő neve volt felírva a vesszőre, így nem volt meg az összehasonlítás a családok között, arra azt mondom, hogy Magának Istennek a hatalma mutatkozott meg konkrétan Áron nevében, s a többiek elutasítása világosan kifejeződött az ő kiválasztásában. Ha ugyanis ez a megtiszteltetés közös lett volna a többiek számára is, akkor Isten becsapta volna őket egyedül Áront megkülönböztetve. Emellett más tervet nem is lehetett volna felállítani azért, hogy véget vessenek ennek a vitának, mert ha több vesszője is lett volna egyetlen törzsnek, akkor az egész nép panaszkodott volna az egyenlőtlenség miatt. Szükséges volt tehát, hogy mindenki egyenlő esélyekkel szálljon

¹²²⁵ Mások mellett ez Cornelius a Lapide nézete is. Kálvin nézete azonos a zsidó igemagyarázókéval.

versenybe, így a közöttük fennálló különbség láthatóan Isten jótetszésétől függőként mutakozzon meg. Ha azonban Lévi törzsének nevét írták volna fel a vesszőre, a törzs összes családja követelhetné volna az örökösödés jogát, mint valamennyiük számára közös dolgot. Nem állt tehát más út nyitva, csak az, hogy Isten válasszon az egész nép előtt egyvalakit a saját rokonságából és törzséből is.

4. *És tedd le azokat a gyülekezet sátorában.* Maga a hely sem keveset jelentett a dolog hatékony eldöntésében, mivel világosan megmutatkozott, hogy Isten volt a csoda szerzője, következésképpen a papság Tőle származott. Máshol már említettük: az egyház egész kormányzása annyira teljes mértékben az Ő rendeletétől függ, hogy az embereknek nem szabad abba beleavatkozni. S azért állítja szembe a frigyládát az egész nép szavazataival, hogy bizonyosságot tegyen róla: további vitának helye nincs a papságot illetően, akit Isten jelölt ki a saját rendeletével és tekintélyével. Egyidejűleg ez vigasztalólag is hatott a népre, s lecsendesítette a panaszait, amikor minden törzs vesszőjét egyformán bevitték a szentélybe Isten elé, mert jóllehet egyedül Áronnak adatott különleges méltóság, a nép sem szűnt meg papi királyság lenni. Ebből következik, hogy az egyetlen családra ruházott tiszteletre méltó kiváltság mindenki közös javára szolgált, s egyáltalában nem volt semmi szükség arra, hogy az alárendeltségük fájdalmat okozzon nekik, vagy irigységet keltsen bennük.

5. *És lesz, hogy annak a férfinak vesszeje.* Áront valóban már korábban választotta ki, de a kifejezés ennek a megmutatkozására vonatkozik,¹²²⁶ mert Istenről akkor mondják, hogy ismét kiválaszt valakit, akiket már kiválasztott az Ő titkos tanácsvégzésével, amikor az emberek szeme elé tárja a megkülönböztetésük sajátos jeleit. Ezt pedig nemcsak egyszer teszi meg, hanem annyira gyakran, ahányszor csak újabb jelekkel erősíti meg a kiválasztottságukat. S erről látszólag mint engedménnyről beszél, mintha Isten átsiklana a korábbi rendelkezései felett, s újból a dolog megismerésére hívogatná a népet. Ezt szem előtt tartva jelenti ki, hogy véget vet a nép között minden rosszindulatú és zajos becsmélésnek, így Áron ettől kezdve ellentmondások nélkül gyakorolhatja a hivatalát, mert jóllehet a romlottságukból még így sem gyógyultak ki teljes mértékben, a pökhendiségüket Isten megzabolázta.

8. *És lőn másnap.* Nem ok nélkül említi az időt, mert semmiféle képességgel sem lehetett volna előidézni, hogy a vessző egyetlen éjszaka virágba boruljon. S a csalás minden gyanúját is eltörölte az a tény, hogy Mózes eltávozott, amikor elhelyezte a vesszőket a szentélyben, majd másnap visszatérve valamennyit kihozta a nép elé. Isten hatalma azonban főleg abban mutatkozott meg, hogy a száraz vessző ily rövid idő alatt nemcsak kivirágzott, de gyümölcsöt is termelt, mi nem történhetett volna másként, mint a természet rendjének megváltoztatásával. Továbbá, az évszakot is figyelembe kell venni, ami semmiképpen sem volt összhangban az efféle gyümölcseréssel. Ezzel a csodával tehát kétséget kizáróan megerősítette az előképi papság méltóságát a törvény alatt élő ókori nép előtt, de amennyire maga az igazság kiválóbb, mint a jelképe, vagy az előképe, Isten szándéka kétségtelenül inkább az Ő egyszülött Fia papságának megerősítése volt, semmint Ároné. Ezért az ebből a csodából származó haszon elsősorban a miénk,¹²²⁷ hogy azzal a hódolattal öleljük magunkhoz az Isten által nekünk bemutatott Főpapot, amit megérdemel. Átsiklom azok felett a felszínes hasonlatok felett, melyekben mások az örömet lelik.¹²²⁸ S valójában teljesen elégségesnek kellene lenni a számunkra, hogy Isten hatalma, ami képes az embereket a Közbenjáróhoz irányítani, régen egy látható jellel jelent meg, mikor azonban eljött Isten Fia, akkor mindazt,

¹²²⁶ “A la seconde déclaration.” – Francia.

¹²²⁷ “Nous appartient plus qu’aux Juifs”, jobban ránk tartozik, mintsem a zsidókra. – Francia.

¹²²⁸ Cornelius a Lapide számol be ezek közül sokról:

“Symbolice et tropologice, (mondja), ez a vessző azt jelképezi, miféle embernek kell lennie a főpapnak és pástornak, tudniillik körültekintőnek, aktívnak, dolgoznak és szigorúnak, amilyenek voltak mirai szent Miklós, a karmelita szent András, II. Pius, és Julian Casarius kardinális. Allegorice, ez Krisztus, vagy szűz Mária, akinek a virága Krisztus. whose flower is Christ. “Anagogice, ez a feltámadás jelképe.”

amit Isten látható módon tárt eléjük, az Őbenne lelkileg jelentetett ki. Mert nemcsak Ő volt a vesszőszál Isai törzsökéből, ahogyan Ézsaiás nevezi (Ézs11:1), s az emberi kéz érintése nélkül kifaragott kő (Dán2:34), hanem a feltámadásával elkülönült az egész emberi fajtól. Azt is alaposan meg kell figyelnünk, hogy nem elégséges csak megkapnia tőlünk a Főpap előjogát és titulását, amíg nem csak Ő az egyedüli és oszthatatlan Főpap. Ebből világos, hogy a pápaság darabokra szaggatja az Ő tisztességét a bolond és túrhetetlen szentségtöréssel, amikor megszámlálhatatlanul sok közbenjárót koholnak.

10. *És monda az Úr Mózesnek.* Amit Isten a tömjénezőkről írt elő, most ugyanazt parancsolja a vesszőről: meg kell azt őrizni emlékül minden későbbi kor számára, mert az emberek feledékenyek és lassúak az Ő munkáit illetően, sőt mi több, mondhatni szándékos rosszindulattal temetik el az emlékeiket. Ezért parancsolja tehát, és nem minden feddés nélkül, hogy ezt a jelet helyezték biztonságba, azt mondván, hogy ez a romlottságuk miatt történik. Egyidejűleg azonban dicséri az atyai szeretetét és könyörületét is abban, hogy miközben a gögjüket ostorozza, gondoskodik a jólétükről. Mert ahogyan felláztak ugyanis szították most is a haragját további zúgolódással. Azt mondja tehát, hogy ennek elejét veszi, s megzabolazza a fékezhetetlen dühüket, nehogy meghaljanak. Így van ez velünk is: amikor megaláz, akkor nemcsak a vétkeinket bünteti, de arra is tekintettel van, ami hasznos a számunkra, s bizonyítja, hogy a gondunkat viseli.

12. *És szólának Izráel fiai Mózesnek.* Valóban jobb volt kicsit, ha megijedtek Isten hatalmának láttán, semmint megvetették volna azt brutális ostobaságukban, de van egy közbenső állapot a kábultság, vagy makacsság és a megdöbbenés között. Igaz, hogy a hívők is reszketnek Isten ítéleteinek láttán, s akkora mértékben, amekkora előrehaladást tanúsítanak egyen-egyenként a kegyességben, mert azzal egyre nagyobb hatást gyakorol ránk az Ő haragjának megérzése. Ez a félelem azonban oly módon alázza meg a hívőket, hogy mégis keresik Istent, míg az elvetettek úgy remegnek, hogy közben haragosan igyekeznek elűzni Istent maguktól. Ezért botránkoztak meg, mondhatni, az izraeliták Isten szigorúságától, amit túlzónak véltek, és siránkoztak a nyomorult sorsukon, mert miután nem volt semmi érzékük Isten jóságára, a büntetés inkább akasztófa, mintsem orvosság volt a számukra. Ezért kiabálják tehát, hogy elpusztulnak, mert Isten oly szigorúan bünteti a beszennyezett imádatát, mintha a szigorúság minden efféle példája haszontalanak bizonyult volna arra, hogy figyelmesebbé és óvatosabbá tegye őket. Kétségtelen, hogy ez a szolgálai félelem időnként elvezeti az embereket a megtérésre, de semmi sem veszélyesebb, mint megnyugodni benne, mert először is keserűséget és sértődöttséget nemz, végül pedig a kétségbeesésbe űz. Bármennyire is félelmetes legyen tehát Isten szigorúsága, tanuljuk meg egyidejűleg a könyörületét is szemlélni, hogy legyünk készek akarattal, s szelíd és csendes elmével túrni a büntetéseket, melyekre rászolgáltunk. Röviden, ez az igeszakaszt azt mutatja meg, mennyire keveset fejlődtek az izraeliták, mert Isten vesszői olyannyira felbőszítették őket, hogy elvágta magukat az üdvösség minden reménységétől. Ez ugyanis az „avagy mindenestől elpusztulunk-é?!” szavak jelentése: mintha nem ennek az ellenkezője lett volna a helyzet, hiszen Isten megóvta őket a haláltól, amikor atyai gondoskodással figyelmeztette őket a veszélyre.

Numeri 20

4Móz20:1-13

1. És eljutának Izráel fiai, az egész gyülekezet Czin pusztájába az első hónapban és megtelepedék a nép Kádesben, és meghala ott Miriám, és eltemették ott.

2. De nem vala vize a gyülekezetnek, összegyűlének azért Mózes és Áron ellen.

3. És feddőzék a nép Mózesrel, és szólának mondván: Vajha holtunk volna meg, mikor megholtak a mi atyáinkfiai az Úr előtt!

4. És miért hoztátok az Úrnak gyülekezetét e pusztába, hogy meghaljunk itt mi, és a mi barmaink?

5. És miért hoztátok fel minket Egyiptomból, hogy e rossz helyre hozzatok minket, hol nincs vetés, sem füge, sem szőlő, sem gránátalma, és inni való víz sincsen!

6. Elmenének azért Mózes és Áron a gyülekezetnek színe előtt, a gyülekezet sátorának nyílása elé, és arcukra borulának; és megjelenék nékik az Úrnak dicsősége.

7. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

8. Vedd ezt a vesszőt, és gyűjtsd össze a gyülekezetet te, és Áron, a te atyádfia, és szóljatok ím e kősziklának az ő szemeik előtt, hogy adjon vizet; és fakassz vizet nékik e kősziklából, és adj inni a gyülekezetnek és az ő barmaiknak.

9. Vevé azért Mózes azt a vesszőt az Úrnak színe előtt a mint parancsolta vala néki.

10. És összegyűjték Mózes és Áron a gyülekezetet a kőszikla elé, és monda nékik: Halljátok meg most, ti lázadók! Avagy e kősziklából fakasszunk-e néktek vizet?

11. És felemelé Mózes az ő kezét, és megüté a kősziklát az ő vesszejével két ízben; és sok víz ömle ki, és ivék a gyülekezet és az ő barmai.

12. És monda az Úr Mózesnek és Áronnak: Mivelhogy nem hittetek nékem, hogy megdicsőíttetek volna engem Izráel fiainak szemei előtt: azért nem viszitek be e községet a földre, a melyet adtam nékik.

13. Ezek a versengésnek vizei, a melyekért feddőztek Izráel fiai az Úrral; és megdicsőítette magát ő bennök.

1. *És eljutának Izráel fiai.* Ennek a könyvnek a 23. fejezetében megannyi közbenső állomás van megemlítve, melyekre itt nem utal, talán mert azóta, hogy Isten visszavonulásra készítette őket, nem haladtak előre teljes harminc éven át, hanem csak körbe-körbe vándoroltak. A történelmet belekapcsolva tehát, itt elmondja, hogy átmentek a Párán pusztájából a Czin pusztájába, mert megkezdték a Kánaán földje felé vezető utazásukat, és közelebb jutottak ahhoz, hogy végül majd befejezzék a vándorlást. Amikor elmondja, hogy Miriam itt halt meg, abból arra következtethetünk, hogy nagyon hosszú életet élt. Valószínűleg tíz-tizenkét éves kislány volt, amikor Mózes született, mert akkor már képes volt ügyesen gondoskodni a biztonságáról (2Móz2:4), mert bár ott nem hangzik el konkrétan az ő neve, mégis, ésszerűen lehet arra következtetni, hogy ő volt az, aki elhozta az anyját, hogy táplálja a kitett gyermeket. Ő tehát mintegy 130 éves lehetett,¹²²⁹ ami rendkívül hosszú élet, főleg egy asszony számára.

2. *De nem vala vize a gyülekezetnek.* Láttunk már hasonló történetet, mely azonban nem ugyanez. Mikor ugyanis a nép még éppen csak kijött Egyiptomból, elkezdtek lázadozni Refidimben a víz szűkössége miatt. Most pedig, mintegy harmincnégy év elteltével újabb lázongás kapott lábra Kádesben, mert itt is vizet akartak. Az első zúgolódásuk valóban megmutatta, mekkora volt a romlottságuk és a makacsságuk, mert amikor Isten naponta adott nekik a mennyből eleséget, akkor miért nem könyörögtek Neki a vízért, hogy az ellátásuk teljes lehessen? Mégis nem kevesebb bolond hálátlansággal, mint istentelen önfejűséggel támadtak Istenre szidalmakkal, és panaszolták, hogy becsapták és elárulták őket. Ez a második lázadás azonban még sokkal rosszabb, mert ha egyszer már megtapasztalták, hogy Isten hatalmában áll vizet adni nekik a száraz kősziklából, akkor most miért nem könyörögnek az Ő segítségével? Miért nem jut eszükbe az a javukra szolgáló csodálatos közbelépés? Az örültségükben azonban azt kiabálják, hogy jobb lett volna nekik, ha a föld

¹²²⁹ "Ainsi elle a passé six vingt ans", azaz több mint százhusz éves volt. – Francia.

nyeli el, vagy mennyei tűz emészti meg őket: mintha nem létezett volna orvosság a szomszomságra. Ez bizonyosan hihetetlenül nagy ostobaság volt, ami mondhatni szándékosan csapta be az ajtót Isten kegyelme előtt, s űzte őket a kétségbeesésbe. Igaz, hogy Mózes és Áron ellen lázadtak, de a panaszukat dárdákként Magára Istenre irányítják. Nagyon nagy igazságtalanságnak mondják, hogy ki lettek hozva a sivatagba, mintha nem a saját istentelen makacsságuk folytán tartották volna jobbnak a sivatagot Kánaán földjénél, s ezzel nem szolgáltak volna rá magára a halálra, elsenyvedvén mindennek a híjától. Az egyedül őket illető gyalázatot tehát romlott módon az üdvösségük szolgálatára igyekeznek áthárítani. Valóban igazuk van, amikor a helyet gonosznak és sivárnak mondják, de Isten nem akarta bebörtönözni őket oda, ha nem vetették volna el akarattal a tejjel és mézzel folyó földet, miután az a szemük elé tárult, s könnyű belépés adatott neki arra Isten vezetésével és tekintélyével. A próféta a 105. zsoltárban, beszámolván a szabadulásuk történetéről, mielőtt rátérne a bűneikre kiszabott büntetésekre, elmondja, hogy Isten „örömmel” és vigassággal” hozta ki a népet.¹²³⁰ De utóbb, alkalmat véve a szomszomság miatt megtapasztalt kényelmetlenségből, rosszindulatú módon más panaszokkal is előhozakodnak. Nem volt élelemhiány az éhségük csillapításához, s az íze is kellemes volt, ők mégis pontosan úgy panaszkodnak, mintha nemcsak a szomszomság, de az éhség is sanyargatná őket. Isten naponta adott nekik eledelt a mennyből, amit csak játék volt összeszedni, de a zúgolódásuk alapja az, hogy nem fáradtak el a szántásban és a vetésben. Íme, micsoda érzéketlenségre sarkallja az embereket az abszurd sóvárgás, és Isten pillanatnyi áldásainak a megvetése! Az örültségük csúcsa azonban az, amikor a sorsukat siratják, amiért nem nyelte el őket a föld együtt Kóréval és a társaival, vagy nem emészttette meg őket a mennyei tűz. Nagy félelem szállta meg őket annál a gyászos eseménynél, s joggal, mert Isten minden kor számára félelmetes csodát mutatott ott be. Most pedig azért vitatkoznak Vele, mert az Ő villámai nem sújtották le őket is. S nemcsak azért siránkoznak, amiért nem semmisültek meg egy konkrét halálnemmel, hanem szándékosan vonják Isten bosszúját a saját fejükre, aminek pedig száz halálnál is jobban meg kellett volna rettentenie őket. Hangsúlyosan teszik ugyanis hozzá, hogy akiknek a sorsában osztozni kívánnak, azok „az Úr előtt” haltak meg. Elismerik tehát, hogy a pusztulás, amivel önmagukat átkozzák meg, nem véletlenül, hanem Isten nyilvánvaló ítélete folytán sújtott le rájuk – mintha azért haragudnának Istenre, mert megkímélte őket! Teljes joggal nevezik magukat azok atyafiainak, akikhez csak hasonlítani akarnak, de brutális gőg, amikor az egyház tagjai közé is kívánnak számláltatni, mert miközben bevallottan az ellenséges frakcióhoz kapcsolják magukat, hamisan ezt a titulust is maguknak tulajdonítják.

6. *Elmenének azért Mózes és Áron a gyülekezetnek színe előtt.* Valószínűleg félelmükben menekültek, mert a sátor egyfajta menedékhely volt a nép erőszakosságával szemben. Más igeszakaszokban azonban még arra is következtethetünk, hogy nemcsak önmagukkal törődtek, hanem a nyomorult néppel is, bármennyire is méltatlanok voltak erre, s nem annyira azért imádkoztak, hogy Isten védje meg őket az ellenségeik haragjától, mint inkább azért, hogy csillapítsa le ezeket az örülteket a megfelelő orvossággal. Az izgatottságuk azonban mégis akkorának látszik, ami megfosztotta őket a szokásos önmegtartóztatásuktól. S valójában Isten szem teszi próbára a hitüket és a türelmüket úgy, amint azt gyakran megtette más alkalmakkor: talán mert látta, hogy túlonúl zaklatottak ahhoz, semhogy rendületlenül kitartanának a kegyes buzgalomban, a türelemben és a közjóról történő gondoskodásban. Következésképpen Isten dicsőségének megjelenése a számukra, mint holmi szélsőséges esetben, segítséget jelentett a gyengeségükben.

Ez a példa megmutatja, mennyire buzgón kell Istennek folyamatosan könyörögni, hogy a kegyelmét újítsa meg a számunkra, mert ellenkező esetben közülünk még a legbátrabbak is mind elbuknának minden pillanatban. Mózes legyőzhetetlen határozottsága

¹²³⁰ Ezek a kifejezések a Zsolt105:43-ban fordulnak elő. A lázadásairól és a büntetéseikről a zsoltáros a 106. zsoltárban számol be.

oly gyakran győzött le minden akadályt, hogy látszólag nem kellett a bukásának veszélyétől félni, mégis, az oly sok csatában győztes végül egyetlen cselekedetben botlik meg. Ezért még jobban kell ügyelnünk Pál intésére: mivel „Isten az, a ki munkálja bennetek mind az akarást, mind a munkálást jó kedvéből”, ezért „félelemmel és rettegéssel vigyük véghez a mi üdvösségünket” (Fil2:13, 12).

8. *Vedd ezt a vesszőt.* Kétségtelen, hogy Mózes hite most megingott, de az azonnali engedelmességéből arra következtetünk, hogy nem teljesen mondott csődöt, mert nem vesztegeti az idejét a vitatkozásra, hanem egyenesen odalép a kősziklához Isten parancsának végrehajtása végett. A hite tehát csak annyira tompult el, hogy a rejtett hajthatatlansága azonnal a kötelességének teljesítésére indította. Így van néha a szentekkel: miközben gyermekekhez hasonlóan támolyognak, mégis haladnak a céljuk felé.

A „vessző” jelével Isten mind Mózesnek, mind a népnek eszébe juttatja a megannyi csodát, amik nagyon alkalmasak voltak a jövőbe vetett bizalmuk megerősítésére pontosan úgy, mintha Ő emelte volna fel a hatalma zászlaját. A parancs, hogy szóljon a sziklához, egy súlyos feddést is magában foglal, mintha Isten azt mondta volna, hogy az élettelen elemekben több az értelem és az intelligencia, mint magukban az emberekben. S bizonyosan nagyon szégyenletes dolog volt, hogy a kőszikla, mintha csak hallana és értelemmel lenne megáldva, engedelmeskedjen Isten hangjának, miközben a nép, akiknek a törvény adatott, megmaradt a süketiségben és az ostobaságban.

10. *És összegyűjték Mózes és Áron a gyülekezetet.* Mózes kétségtelenül a reménység és a kétely között ingadozott, így jóllehet az esemény végkimenetelét Istenre bízta, bizonyos mértékig mégis elnyomta az izgatottság, mert soha nem lett volna ennyire készséges és gyors, s főleg egy ilyen rendkívül veszélyes dologban, ha nem lett volna hite. Áron és ő csak nemrég rejtőztek el riadtan, nem kis nehézséggel járó feladat volt tehát összehívni a népet, akik elől elmenekültek, s önként szembenézni az örülségükkel. Eddig tehát nem látunk mást, mint készséget az engedelmességre, amely mellé a nagylelkűség is társul, ami nem közönséges dicséretre méltó. Mivel azonban Mózes hitetlenségét a mennyei Bíró ítélte el, Akinek a kezében szuverén hatalom van, s Akinek a szavára áll, vagy bukik minden, nekünk bele kell nyugodnunk az Ő ítéletébe. Aligha látunk bármi kifogásolhatót ebben a dologban, s mivel Isten jelenti ki, hogy Mózes bukása nem tetszett neki, nekünk inkább az Ő, semmint a magunk döntéséhez kell ragaszkodnunk. S ebből azt is tanuljuk meg, hogy a cselekedeteink, melyek felszínén semmi más nem látszik, csak az erény, gyakran tele vannak titkos hibákkal, melyek elkerülnek az emberek szemét, s egyedül csak Isten számára láthatók.

Ha bárki megkérdezné, milyen vonatkozásban vétkezett Mózes, a válasz az, hogy a vétke forrása a hitetlenség volt. Nem szabad ugyanis, bármi mást képzelni, amikor konkrétan erre a fajta bűnre utal Isten a válaszában. Kérdéses azonban, hogy melyik ponton volt Mózes hitetlen, hacsak nem abban, hogy megkérdezte, vajon a kősziklából fakasszon-e vizet: ezzel látszólag lehetetlen és abszurd dologként vetette azt el, amit Isten megígért. S valójában annyira lefoglalta a makacsságuk szem előtt tartása, hogy nem vette tudomásul Isten kegyelmét. Azt kérdezi, hogy vajon a kősziklából fakasszon vizet, pedig eszébe kellett volna jutnia, hogy Isten ezt már megengedte neki. Illett volna tehát neki magabiztosan kijelenteni, hogy Isten megint megígérte ugyanazt, ahelyett, hogy vonakodva beszélt volna.

Mások úgy vélik, azzal vétkezett, hogy nem elégedett meg egyetlen csapással, hanem kétszer sújtott le a kősziklára. S ez talán a bizalmatlanságból fakadt. A hiba eredete azonban az volt, hogy nem ölelte egyszerűen magához Isten ígétét, és nem látta el serényen a rá szabott kötelességet a hite bizonyítékeként. Jóllehet tehát a két ütés a sziklára lehet a jele a magabiztossága hiányának, ez mégis csak a rossz halmozódása volt, nem az eredete, vagy oka. Azaz mindig oda kell visszatérnünk, hogy Mózes nem adott dicsőséget Istennek, mert inkább azzal foglalkozott, amire a nép szolgált rá ahelyett, hogy Isten hatalmát az Ő Ígétének megfelelően becsülte volna fel. S ezt jelzi a korábbi dorgálás is, amikor az izraelitákat

lázadással vádolva rámutat, hogy szent buzgalom fűtötte, ugyanakkor azonban nem a kellő magabiztossággal gyürkőzött neki a meggyőzésükhöz, sőt, bizonyos módon megvallja, hogy Isten hatalma alatta marad a gonoszságuknak. Ezért mondja a Zsolt106:32-33: „Megharagíták a Meribáh vizeinél is, és baja támadt Mózesnek miattok, mert megkeseríték az ő szívét, és gondatlanul szólt ajkaival”.¹²³¹ A próféta itt ugyanis nem Mózeset mentegeti, hanem megmutatja, hogy a nép gonoszságának következtében megfontolatlan heveség ragadta őt el, s ezért tagadta meg, hogy amit Isten megígért, az majd be is következik. Tanuljuk meg ebből, hogy amikor feldühödünk mások bűnei miatt, akkor óvakodjunk, nehogy az ellenkező irányú kísértés vegye birtokba az elménket.

12. *És monda az Úr Mózesnek és Áronnak.* Isten itt egyrészt rámutat a vétkükre, másrészt kihirdeti az ítéletet. S miközben a hitetlenség maga is vaskos és megvetendő gonoszság, Isten még fokozza is a vétket, kijelentve annak következményét, tudniillik hogy nem dicsőítették meg Őrt, amikor Mózes és Áron, akiknek a csoda kihirdetőinek kellett volna lenni, mondhatni a szégyentől elborítottan hevernek a földön. Mert ahogyan a magabiztosságuk a figyelmet felkeltve megszentelte volna Isten nevét, úgy vezetett a bizalmatlanságuk mindenkit arra a gondolatra, hogy semmi sem lehet várni az Ő segítségétől.

Mikor Mózes nemcsak a vétkét vallja meg őszintén, de azt is elmondja, miképpen ítélte őt el Isten, s hogy a gyalázata még teljesebb legyen, úgy mutatja be Őt, mint Aki a bírói székből beszél, ez nem csekély mértékben járul hozzá a tanítása igazságának alátámasztásához. Mert melyik emberi lény mondaná önkéntesen vétkesnek magát az egész világ előtt, ha nem az, aki megtagadott minden testi vonzalmat? Az anyagi erőnei elegendőek voltak ahhoz, hogy minden gyanú alól felmentsük. Egyetlen részletben tévedvén hirdeti tehát azt a gyalázatot, amit elrejtett volna, s nem vonakodik önmagát becsmérelni azért, hogy Isten jóságát felmagasztalja. S az igeszakaszból teljesen nyilvánvaló, hogy valahányszor csak Isten megbocsátott a népnek Mózes kérésére, a megbocsátás nem volt kevésbé indokolatlan, mintha nem járt volna közben az érdekükben. Mózes ugyanis itt abbahagyja a közbenjárást, Isten azonban a saját szokásának megfelelően mégsem szűnik meg kedvesen bánni velük a méltatlanságukban.

13. *Ezek Meribáh vizei.*¹²³² Ezt a nevet adták a helynek azért, hogy az atyáik hálátlansága megvetésre méltó legyen az utódaik számára, s ezért Isten kegyelme látványosabb legyen. Erre utalva mondja a próféta is: „Hogy megtudja azokat a jövő nemzedék, a fiak, a kik születnek; és felkeljenek és hirdessék azokat fiaiknak; Hogy Istenbe vessék reménységüket és el ne felejtkezzenek Isten dolgairól, hanem az ő parancsolatait megtartsák. Hogy ne legyenek olyanok, mint apáik: szilaj és makacs nemzedék, olyan nemzedék, a melynek szíve nem volt szilárd, és lelke sem volt hű Isten iránt.” (Zsolt78:6-8) Máshol mind a Meribáh, mind a Massza nevek szerepelnek, hogy az izraeliták megtanulják nem utánozni az atyáikat (Zsolt95:8),¹²³³ bár Mózes itt többes számot használ, míg az Exodus 17-ben egyes számban beszélt.

A kifejezés az igevers végén, miszerint Isten „megdicsőült” Izrael gyermeki között, nem annyira helyeslő, mint inkább megrovó értelemben használatos a viselkedésükre vonatkozólag. Izraelt másutt Isten „szentségének” nevezi (Zsolt114:2),¹²³⁴ mert Isten fenséges módon mutatta ki a dicsőségét a szabadításukban. Itt azonban más értelemben mondja, hogy Ő megszentelődött, mert legyőzvén a gyengeségüket és makacsságukat, megóvta az Ő szent nevét a gyalázkodástól. Végül a felbecsülhetetlenül nagy könyörülete bizonyítéka volt, hogy a

¹²³¹ „Nem szólt bölcsen.” – *Amplified Version*.

¹²³² A Károli-fordítás szerint: „Ezek a versengésnek vizei”. A latin változat is ez.

¹²³³ Kálvin (és Károli – *a ford.*) fordításában ez az igevers megtartja a Meribáh és Massza tulajdonneveket, amiket az *Amplified Version* „a provokációban és a megkísértés napján” szavakkal fordít.

¹²³⁴ “Júda volt az Ő szentélye.” – *Amplified Version*. “Facta est Judaea sanctificatio ejus.” – *Vulgata*.

víz, ami joggal lehetett volna pusztító a számukra, nemcsak a testi fenntartásukat biztosította, de az üdvösségük eszközévé is vált, s Pál ezért nevezi „lelki itálnak” (1Kor10:4).

Deuteronomium 1: Ugyanennek a történetnek a megismétlése

5Móz1:37-38

37. Még én reám is megharaguvék az Úr miattatok, mondván: Te sem mégy oda be!

38. Józsué, a Nún fia, a ki áll te előtted, ő mégy be oda; azért biztassad őt, mert ő osztja el az örökséget Izráelnek.

37. *Még én reám is megharaguvék az Úr.* Nem gyáva lélekkel hárítja át rájuk a hitetlenség vétkét, amit már megvallott magára nézve, mivel azonban csak annak következtében bukott el, hogy a makacs gonoszságuk elborította, joggal feddi őket azzal, hogy Isten az ő bűnük miatt haragudott meg rá. Ha ezzel a kifogással igyekezett volna kisebbiteni a bűnét az Úr előtt, vagy az ő vétkességükkel helyettesíteni a sajátját, akkor nem tett volna mást, mint megkettőzte volna a gonoszságot. A nép megfeddésével azonban helyesen és alkalmasan mondta, hogy az ő bűnének oka tőlük származott. Mintha azt mondta volna: annyira romlottak voltak, hogy még őt is megrontották, s belerántották a saját bűnükbe és büntetésükbe. Itt azonban hozzáteszi Józsué vonatkozásában azt, amiről korábban hallgatott. Az ő kijelölése Mózes követőjének a nép bátorítása végett történt, mert figyelemre méltó alapját képezte a reménységnek, hogy halljanak a már eldöntött gondoskodásról: Mózes halála után nem maradnak olyan vezető nélkül, aki Isten felügyelete alatt vezeti majd őket.

De hogy miért részesítette előnyben Isten ezt az embert, különösen amikor Kálebet másutt jobban dicséri, azt csak Ő tudja. Tudjuk, hogy akaratának megfelelően választja ki azokat, akiket bármiféle feladatra szán, hogy az emberek méltósága csakis az Ő ingyenes jóindulatától függjön. „Állni valaki előtt” annyi, mint készen állni az illető parancsainak végrehajtására, s látszólag ezt jelenti ki Józsué helyzetére nézve, hogy a büntetés még nyilvánvalóbb legyen, amikor egy teljes fordulattal az lesz Mózes utóda, aki a szolgája volt.

Numeri 20

4Móz20:14-22

14. És küldé Mózes követeket Kádesből Edom királyához, kik így szólának: Ezt mondja a te atyádfia az Izráel: Te tudod mindazt a nyomorúságot, a mely mi rajtunk esett:

15. Hogy a mi atyáink alámentek Égyiptomba, és sok ideig laktunk Égyiptomban, és hogy nyomorgatának minket az égyiptombeliek, és a mi atyáinkat.

16. És kiáltottunk az Úrhoz, és meghallgatta a mi szónkat, és angyalt küldé és kihozott minket Égyiptomból; és ímé Kádesben vagyunk a te határodnak végvárosában.

17. Hadd mehessünk át a te földeden! Nem megyünk át sem mezőn, sem szőlőn, és kútvizet sem iszunk; az országúton megyünk, és nem térünk sem jobbra, sem balra, míg általmegyünk a te határodon.

18. Felele pedig Edom: Nem mehetsz át az én földemen, hogy fegyverrel ne menjek ellened!

19. És mondának néki Izráel fiai: A járt úton megyünk fel, és ha a te vizedet iszszuk, én és az én barmaim, megadom annak az árát. Nincs egyéb szándékom csak hogy gyalog mehessek át.

20. Az pedig monda: Nem mégy át. És kiméne ő ellene Edom sok néppel és nagy erővel.

14. *És küldé Mózes követeket Kádesből.* Az első története nem magyarázza meg a követség okát, de a Deuteronomium történetéből világosan kiderül, hogy békességet¹²³⁵ akart elérni az edomiták, mint fivérek részéről, Isten parancsára. Isten tehát előírja a béke és a háború feltételeit, nehogy az izraeliták elhamarkodottan a szövetségesre támadjanak, akiket nem volt szabad ellenségnek tekinteni, még ha nem is tanúsítottak valami nagy emberséget irántuk. Kétségtelenül nehéznek tűnt az Ő népe számára egy hozzájuk közeli országot érintetlenül hagyni, és távolabbi lakóhely után nézni. Isten azonban két okból is megzabolázza a türelmetlenségüket: először is igazságtalan lett volna és semmiképpen sem emberséges a rokonaikra támadni, mert minkét nemzet Izsáktól származott és ősapáik eredetileg ikertestvérek voltak. A körülméltékedés is közös volt mindkettőjük számára a közös eredetük, valamint a testvéri kapcsolatuk jeleként. A másik ok azonban nagyobb súllyal esett latba a visszatartásukban. Törvénytelen lett volna ugyanis Ézsau gyermekeit kitenni az örökségükből, amit hasonló jogon szereztek, mint ahogyan a Kánaán földje Jákob utódainak lett megígérve. Ha tehát élvezni akarták a maguk örökségét, nem volt szabad megsérteniük a rendeltést, amit Isten Izsák szájával mondott ki (1Móz37:29), s főleg azért, mert Ézsau, (az edomiták) nemzetség alapítója a Seir hegyén telepedett le Isten titkos ihletésére, s arra a helyre korlátozta az utódait. Isten tehát most arra inti őket, hogy a szentségtelen vakmerőség cselekedete lenne, ha az izraeliták megpróbálnák felforgatni Izsák próféciját, mely által Ézsau jelenttetett ki annak a gazdag és termékeny földnek az örökösevé.

Deuteronomium 2: Ugyanennek a történetnek a megisméltése

5Móz2:2-8

2. De szóla az Úr nékem, mondván:
3. Elég már e hegyet kerülgetnetek, forduljatok észak felé.
4. Parancsolj azért a népnek, mondván: Mikor általmentek a ti atyátokfiainak, az Ézsau fiainak határán, a kik Szeirben lakoznak: jóllehet félnek tőletek, mindazáltal igen vigyázzatok!
5. Ne ingereljétek őket, mert nem adok az ő földjükből néktek egy talpalatnyit sem; mert Ézsauúnak adtam a Szeir hegyét örökségül.
6. Pénzen vásároljatok tőlük enni valót, hogy egyetek, és vizet is pénzen vegyetek tőlük, hogy igyatok,
7. Mert az Úr, a te Istened megáldott téged a te kezednek minden munkájában; tudja, hogy e nagy pusztaságon jársz; immár negyven esztendeje veled van az Úr, a te Istened; nem szűkölködtél semmiben.
8. És általmenénk a mi atyánkfiainak között, az Ézsau fiai között, a kik lakoznak vala Szeirben, a síkság útján Eláhtól és Éczjon-Gebertől fogva. Azután megfordulánk és általmenénk a Moáb pusztájának útjára.

4. *Parancsolj azért a népnek.* Ez a kísértés annál is bosszantóbb volt, mikor nem csak azt hallották, hogy a követség hiábavalónak bizonyult, de azt is, hogy jóllehet Edom igazságtalansággal és ellenségesen fogadta őket, de nekik mégis tartózkodniuk kell a fegyveres erőszaktól. Hiszen lehetett volna némi ésszerűség abban, hogy mikor barátságosan hozakodtak elő a kérésükkel, akkor törvényes okuk lesz a háborúságra, ha Edom elutasítja a

¹²³⁵ “Sauf conduit, et amitié”, békés magatartást és barátságot. – Francia.

követeléseiket. De az a további feltétel teljesen tűrhetetlennek tűnhetett a számukra, hogy ne tegyenek semmit azok ellen, akik megtagadják tőlük a békés áthaladást a földjükön. Ebből azonban kiderült, hogy miképpen kényszerültek az izraeliták fokozatosan és különféle csapások hatására az engedelmességre, miután ellenkező esetben hevesen és sértődötten kiabáltak volna, hogy Isten nem bánt velük kedvesen, mert így az állapotuk rosszabb, mint amit a nemzetek egyetemes törvénye lehetővé tenne. Ez a dolog tehát, a harmincnyolc éves vándorlásuk nagyon hatékonyan bizonyult a visszatérítésükben a helyes útra.

2Móz20:14. *Te tudod mindazt a nyomorúságot, a mely mi rajtunk esett.* Ez az előszó jóindulatot igyekezett kelteni, amikor Jákob ugyanabból a vérből származó utódai barátságosan közeledtek az edomitákhoz. A kapcsolatuknak ugyanis szívélyesekké kellett volna tennie őket. De van két fontos dolog, amivel Mózes befolyásolni igyekezett Edom királyának elméjét, hogy átengedje őket a birodalmán. Az első az emberiség közönséges érzéseiből származik, mert a természet azt parancsolja, hogy adjunk segítséget a nyomorultnak, akit igazságtalanul nyomnak el. Erre tekintettel mondja, hogy az általuk elszenvedett megpróbáltatások közismertek voltak, tudniillik hogy mint vándoroknak, Egyiptomban a zsarnoki zaklatás és az elnyomás volt az osztályrészük. Azt mondja, hogy „nyomorgatának minket az egyiptombeliek, és a mi atyáinkat”, bár abban az időben nem voltak képesek felbecsülni az őket ért csapásokat.¹²³⁶ Mégsem ok nélkül panaszolja, hogy ezeket a csapásokat rájuk mérték, mert ezek az egész nemzetüket és nevüket sújtották, s különösen a kegyetlenség legutolsó cselekedete, amikor a fáraó azt parancsolta, hogy minden fiúcsecsemőt öljenek meg. A második érv még hatásosabb: mert semmi sem lehet nagyobb ellentétben a helyes viselkedéssel, mint megtagadni a segítséget bárkitől, akiknek a jólétét Isten a saját példáján keresztül javasolja. Azért tehát, hogy segítséget kapjanak a testvéreiktől, Isten kegyelmét említik, amit abban az időben mindenütt ünnepezhettek. Mikor tehát ezt az üzenetet adták a követeknek: az Úrhoz kiáltottuk, Aki meghallgatott minket, azzal arra kívánták buzdítani az edomitákat, hogy utánozzák Istent, Aki könyörületes volt a népe megszabadításával. Ha bárki ennek azt vetné ellenébe, hogy a nép e kiáltása nem volt dicséretre méltó, mert nem igazi és őszinte hitből, se nem a szív komoly érzéséből fakadt, a válasz könnyű. Az izraeliták nem a maguk valamilyen érdemével dicsekedtek, mintha megfelelően és tökéletesen imádkoztak volna, hanem egyszerűen csak megvallották az ártatlanságukat, mert nem folyamodhattak volna Istenhez, ha nem igazságtalanul nyomták volna el őket. A tény tehát, hogy Isten meghallgatta őket. vált az ügyük támogatásának okává. Az eredményből bizonyítják azonban, hogy Isten volt a szabadítójuk, mert a szabadulásuk hihetetlen volt, még ha nem is nagyon térnek ki erre a körülményre.

Azok elképzelése szegényes, akik Mózással azonosítják az angyalt, mert ezzel a megnevezéssel kétségtelenül az Isten által tett csodákat magasztalják fel.¹²³⁷ S jóllehet az angyalok táborát járnak Isten szolgálói körül – és az is biztos, hogy sok angyal szolgálta az Ő népe biztonságát – mégis, angyalnak konkrétan azt a Személyt nevezik, Akit korábban a Jahve névvel illeltek, s Akiben Isten fensége tökéletesen felragyogott. Pál azonban azt tanítja, hogy Ő Krisztus volt (1Kor10:4).

19. *És mondának néki Izráel fiai.* Kétséges, hogy vajon elküldték-e másodszor is a követeket, vagy sem, hogy elejét vegyék minden igazságtalan gyanakvásnak és csillapítsák (az edomiták) vadságát. Valószínű azonban, hogy arról olvasunk itt beszámolót, ami egy és ugyanazon küldetés során történt. A dolog summája az, hogy az izraeliták mindent megpróbáltak, hogy szabad és zaklatás-mentes utat adjanak nekik az edomiták, ebből a

¹²³⁶ “Ils prennent sur eux les injures qui avoyent este faites devant qu’ils les peussents sentir, n’estans point encore nez, ou estans petits enfans” magukra vonatkoztatták azokat a csapásokat, melyek még akkor történtek, amikor meg sem érezhették, mert vagy még meg sem születtek, vagy nagyon kis gyermekek voltak. – Francia.

¹²³⁷ Kálvin Sebastian Münster írásaiban talált arra, hogy Solomon rabbi a מלאך, *hírnök* szót használta itt az *angyal* helyett, s azt mondta, hogy ez a hírnök Mózes volt. – Henry Walter.

viSSzautasításuk még nyersebbnek és tűrhetetlenebbnek tűnik. Isten azonban ezzel a próbával a népe engedelmisségét tette próbára. Ami pedig az edomitákat illeti, jóllehet a fegyverek elhamarkodott felragadásával joggal vonnák a pusztulást a saját fejükre, Isten mégis megkímélte őket egy időre: nem azzal, hogy ingyenesen megbocsátott, hanem úgy, hogy a szokásának megfelelően a kellő ideig késleltette a büntetésüket.

5Móz2:7. *Mert az Úr, a te Istened megáldott téged.* Ezt az okot azért teszi hozzá, nehogy a nép megszomorodjon, amikor arra költi a pénzét, amiből nem volt nekik túl sok: ételre és italra. Két ok van azonban: először is úgy meggazdagodtak Isten nagylelkűsége folytán, hogy minden eszközük megvolt az élelmiszervásárláshoz. Másodszor pedig, hogy ne kételkedjenek benne: Ő majd betölti a szükségüket, ha úgy hozza a szükség, mert mindaddig úgy gondoskodott róluk, hogy nem szenvedtek hiányt semmiben. Ezért arra biztatja őket, hogy a múltbeli tapasztalatból kiindulva reménykedjenek, mert Isten majd ugyanúgy a gondjukat viseli, ahogyan az eddigiek során is szokta.

Felmerül azonban a kérdés, miképpen mondhatja Isten, hogy megáldotta a kezük munkáját, amikor még nem kereskedtek úgy más népekkel, hogy a legcsekélyebb haszonra szert tehettek volna. Én azonban úgy értelmezem ezt, hogy noha ingyenes ellátásban volt részük a pusztaságban, és még saruszíjakra sem költöttek egyetlen fillért sem, a jószágaik sokasodtak, s emellett a napi munkájukból is származott némi haszon. Valóban nem napi fizetést kaptak, hanem ellátták magukat bútorokkal és egyéb használati tárgyakkal.

Numeri 20

4Móz20:23-29

23. És szóla az Úr Mózesnek és Áronnak, a Hór hegyénél, Edom földének határán, mondván:

24. Áron az ő népeihez takaríttatik: mert nem megy be a földre, a melyet Izráel fiainak adtam, mivelhogy ellenszegültetek az én szómnak a versengésnek vizénél.

25. Vedd Áront és Eleázárt, az ő fiát, és vezesd fel őket a Hór hegyére.

26. És vetkeztess le Áront az ő ruháiból, és öltöztess fel azokba Eleázárt, az ő fiát; mert Áron az ő népéhez takaríttatik, és meghal ott.

27. És úgy cselekedék Mózes, a mint parancsolta vala az Úr, és felmenének a Hór hegyére az egész gyülekezet láttára.

28. És Mózes levetkezteté Áront az ő ruháiból, és felöltözteté azokba Eleázárt, az ő fiát. És meghala Áron ott a hegynek tetején, Mózes pedig és Eleázár leszálla a hegyről.

29. És látá az egész gyülekezet, hogy meghalt vala Áron, és siratá Áront harmincz napig Izráelnek egész háza.

23. *És szóla az Úr Mózesnek.* Először is Áron halálában az ítélet végrehajtását kell meglátnunk, amivel elítéltetett, mert Isten azt akarta megmutatni, hogy nem hiába fenyegette őt, vagy Mózeszt azzal, ami akkor történt, mert a gyermekeket nem szokás fenyegetni. Ha Áron minden efféle előrejelzés nélkül halt volna meg, akkor – mivel a rendkívül idős korából kiindulva úgy tűnhetett volna, hogy amiképpen mondani szokták, csak a természettel szemben fennálló adósságát rendezte – a népet annyira elboríthatta volna a szomorúság, hogy nem lett volna semmi hajlandóság bennük továbbmenni. Most azonban, amikor egyetlen ember halálában a nyilvános és közös bűnük elítélése mutatkozott meg világosan, ennek a nagy szigorúságnak Isten részéről a főpap ellen, aki korábban kiengesztelte Istent irántuk a közbenjárásával, nagyon éles sarkantyúnak kellett lennie a számukra. Jeleznie kellett ugyanis neki, hogy többet nem lehet szórakozni azzal az Istennel, Aki előtt még ez a szent méltóság sem kerülhetett el a büntetést. Ez volt az ok, amiért Áronnak mindenki szeme láttára kellett

meghalnia, hogy a túlélők megtanuljanak Istennek élni, mert Ő tanította őket engedelmességre ezzel a látványos példával. A feddést ugyanis nem annyira Mózes és Áron kedvéért teszi hozzá, tudniillik hogy nem mehetnek be a földre, mert fellázadtak Isten Ígéje ellen, hanem inkább azért, hogy a nép észrevegye: tízszer is rászolgáltak a pusztulásra, mert a csökönységükkel annyira felbosszantották a szent embereket, hogy a szélsőséges buzgóságukban majdhogynem elestek a hittől.

25. *Vedd Áront és Eleázárt, az ő fiát.* Áron utódját akkor kellett kijelölni, amikor még ő is élt, s először is azért, hogy a papság folytonossága biztosított legyen, másrészt azért, nehogy a nép a szokásos vakmerőségével magához ragadja a választást olyan dologban, ami egyedül csak Istenre tartozik. Mert ha Eleázár nem még akkor vélik kijelölt főpappá, amíg az atyja él, akkor magát a hivatalt érheti lebecsülés, mivel bármely személy magas méltósága gyakran gyűlöletes. Nehogy tehát a romlott irigységük a papság megtagadására készítse őket, Isten elébe megy ennek, és gondoskodik arról, hogy a vallás, aminek örökösnek kellett lennie, ne pusztuljon el együtt az emberekkel. Emellett tudjuk, mekkora volt ennek a népnek a vakmerősége a kiagyalásban. Ezért nehogy a saját önfejűségük folytán másik törzsből válasszanak maguknak főpapot, helyes volt, ha őt, akit Isten elfogadott, szilárdan beiktassák, így ellentmondás nélkül fogadják el igaz és törvényes főpapként. Ebben a dologban egy külső jelképet is felhasználtak, amikor Eleázárt a szent ruhákba öltöztették: ez nem az ingre, vagy a cipőkre vonatkozik, hanem a papi ékességekre. E ceremónia hatása tehát az volt, mintha Áron feladná a hivatalát, amit ugyanaznap átad a fiának. Sőt, azt is érdemes megjegyezni, hogy Áron nemcsak a méltóságát adja fel önként, de az életét is. Ez a bizonyíték megerősíti a hitét, mert ha nem lett volna arról meggyőződve, hogy örökség van félretéve a számára a mennyben, akkor nem indul volna el oly nyugodtan kifelé a világból. Mivel azonban összeszedetten megy meghalni pontosan úgy, mintha csak az ágyába feküdne le, ezért minden kétely felett áll, hogy az elméjét az áldott feltámadás reménysége emelte magasra, s emiatt kész jókedvűen meghalni. S valószínű, hogy a hite felemeltetett és megerősödött, amikor látta, hogy Isten kegyelmének bizonyágtétele, amitől a nép biztonsága függött, az ő fia személyén nyugodott meg. Pont olyan volt ez ugyanis, mintha a Közbenjáró képmása került volna látható módon a szeme elé. Ennek a vigasztalásnak tehát nem közönséges volt a jellege, emelte őt a halálfélelem fölé. Emellett Eleázár a nép jelenlétében követte őt, ezért a tekintélye a későbbiekben nem lehetett kitéve a mormogásaiknak.

29. *És látá az egész gyülekezet.* Majdnem minden nemzet és kor közös hibája, ami főleg Izrael népe között uralkodott, hogy Isten szent szolgálójának inkább a haláluk után adták meg a kellő tiszteletet, nem pedig még az életükben. Gyakorta akarták megkövezni Áront, nagy lázadásokat szítottak, hogy levessék őt abból a méltóságból, amibe Isten helyezte őt, most pedig, megfélekezvén a rosszindulatukról és az irigységükről, siratják, amikor már meghalt.

Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon az egy hónapig tartó, itt feljegyzett siratás dicséretre méltó volt-e? De nem lehetett más, mint helytelen, mert a bánatuk fokozásának eszköze volt. Az emberek a természetüknél fogva túlonúl hajlamosak a szélsőséges bánatra, még ha nem is adják át magukat annak, emellett a jobb élet reménysége segít a fájdalom enyhítésében. Ebből arra következtetünk, hogy nem ismerik az örök üdvösség akár csak valamiféle ízét azok, akik utat engednek a mértéktelen bánatnak. Mivel azonban a hívőknek van más okuk is a gyászra, tudniillik gyakorolják magukat mind az istenfélelemben, mind a jövőbeni feltámadás reménységében és kívánásában, ezt az ünnepélyes gyászt nem ok nélkül fogadták el általános szokásként. Mivel a halál az Istennek az egész emberiségre kiterjedő átkának a tükre, hasznos nekünk, valahányszor csak valamelyik hozzátartozónk meghal, úgy gyászolni a közös sorsunkat, hogy megalázkodunk Isten keze alatt. Emellett ha a gyász a helyes célra irányul, akkor bizonyos módon egyesíti az élőket és a holtakat, így a halálban az új és halhatatlan élet közössége ragyog fel. Továbbá, az ókori nép gyengeségét efféle

segédeszközökkel kellett megtámogatni és segíteni, mint ez is, mert a sötét árnyaik között nem volt könnyű a világ fölé emelkedni, hacsak nem tanulták meg, hogy a halál még mindig hozzájuk tartozik, s így maradt némi kapcsolati kötelék közöttük. De (ennek a szokásnak) a hasznosságát meg is rontotta a vele való visszaélés, nem igazságos elítélni az önmagában jó dolgot az emberek hibája miatt.

Numeri 33: Ugyanennek a történetnek a megismétlése

4Móz33:38-39

38. Felméne pedig Áron, a pap, a Hór hegyére az Úr rendelése szerint, és meghala ott a negyvenedik esztendőben, Izráel fiainak Egyiptom földéből való kijövetelök után, az ötödik hónapban, a hónap elsején.

39. Áron pedig száz és huszonhárom esztendős vala, mikor meghala a Hór hegyén.

39. Áron pedig száz és huszonhárom esztendős vala. Nem ok nélkül számol be Áron élemedett koráról, mert az élete szokatlanul hosszúra nyúlt a nép javára. Száz éves kroában már meghaladta az élet megszokott terjedelmét, s Isten rendkívüli áldása folytán egészen addig élt, amíg a nép eljutott a belépésig az ígéret földjére. Ezért a hálátlanságuk még aljasabb volt, amikor nem ismerték el Isten atyai gondoskodását, mert az ő javukra őrizte meg ilyen hossza a kegyelmének szolgálóját.

Deuteronomium 10

5Móz10:6-7

6. Izráel fiai pedig elindulának Beeróthból, a mely a Jákán fiaié, Moszérába. Ott halt meg Áron, és ugyanott el is temették, és Eleázár, az ő fia lón pappá helyette.

7. Innét indulának Gudgódba, Gudgódból pedig Jotbatába, bővizű patakok földére.

6. Izráel fiai pedig. Mivel Mózesnek itt nem az a célja, hogy megjelölje az állomásokat, ahogyan teszi azt a 4Móz33-ban, hanem csak Áron halálának helyét, ezért alkalmasnak véltem az itt olvasottakat összekapcsolni az előző történettel. Áron halálában felismerhették a saját lázadásuk büntetését. De hogy Eleázárt kell a helyére állítani, az Isten atyai kegyelmének volt a jele, Aki nem engedte elveszíteniük ezt az áldást. Ez az utódlás örök szabállyá vált a jövőre nézve is, hogy a papi méltóságnak Isten előírásának megfelelően meg kellett maradnia ebben a családban. Itt megadja egyes helyek nevét, melyeket a korábban idézett igeszakaszból kihagy. Ott ugyanis azt mondja, hogy az izraeliták Kádes-barneából egyenesen a Hór hegyéhez mentek, majd onnan Czalmonába és Punonba – talán mert a helyeknek más volt a neve, vagy, mert nem ütöttek táborn Gudgódban, vagy Jotbatában, még ha a hely előnyei megállásra is ösztönözhatték volna őket egy bővizű völgyben. Ezért nevezi „a patakok földjének”, melyen bőséges vízmennyiség folyt keresztül.

Nem utalok arra, amit minden olvasó maga is azonnal észrevesz majd: Mózes elbeszélésében a történet sorrendje megfordul, mert azt mondja, hogy a lévíták Áron halála után elkülönültek a nép többi részétől.

Numeri 21

4Móz21:1-3

1. Mikor pedig meghallotta a Kananeus, Arad királya, a ki lakozik vala dél felől, hogy jön Izráel a kémeknek után: megütközék Izráellel, és foglyokat ejte közülök.

2. Fogadást tőn azért Izráel az Úrnak, és monda: Ha valóban kezembe adod e népet, eltörlöm az ő városait.

3. És meghallgatá az Úr Izráelnek szavát, és kézbe adá a Kananeust, és eltörlé őket, és azoknak városait. És nevezé azt a helyet Hormának.

1. *Mikor pedig meghallotta a Kananeus, Arad királya.* A fordítók között nincs teljes egyetértés azt illetően, hogy ki volt Arad eme királya. Egyesek úgy vélik, amálekita volt, de ezt a tévedést cáfolja az a tény, hogy az amálekiták már megpróbálták megakasztani a nép vándorlását, de hiába. Az sem nagyon hihető, hogy akkora mészárlás után ezt ismét megpróbálták volna megtenni, különösen azért, mert a területük sértetlen maradt. Emellett abszurd lenne a kánaánitákat amálekitáknak nevezni, mivel ők az eredetüket Ézsautól és nem Kánaántól származtatták, s így a Sémtől való közös leszármazás kötötte őket össze az izraelitákkal. Joggal értelmezzük azonban ezt az emoritákra, akik természetesen a kánaániták közül valók voltak ugyanabból a nemzetségből, ahogyan Mózes elmondja nekünk az első könyvében (1Móz10:16, 1Móz15:21), sőt máshol az egész kánaáni népet emoritáknak nevezi. Sőt, ennek a könyvnek a 34. fejezetében látni fogjuk, hogy a határaik a Hór hegyéig és Kádes-barneáig értek. Mivel tehát az emoriták voltak a szomszédos nemzet dél felé, ez a megnevezés nagyon jól illik rájuk. Az pedig, hogy Arad királya egyedül kezdett hadakozni ellenük, Isten atyai gondoskodásának volt köszönhető, Aki az ellenségek fokozatos legyőzéséhez akarta szoktatni a népet. Ha mindezek a nemzetek egyesítették volna az erőiket és összetett támadást indítottak volna egy hadakozást nem tanult nép ellen, azok a megdöbbenéstől és a félelemtől elbuktak volna. De könnyebb volt megvédeni magukat egyetlen nemzettel szemben. Sőt, az első csatában Isten megengedte az izraeliták vereségét, hogy a győztes kánaániták némi hadizsákmányra tehessenek szert, vagy foglyokat ejthessenek. S ez is hasznos volt az izraeliták számára ahhoz, hogy ne a maguk erejében, hanem alázatosan Isten támogatásában bízzanak, mert illendő volt megtanulniuk, hogy ha nem kapnak segítséget felülről, teljesen elégtelenek lesznek ahhoz, hogy ellenálljanak sok erős nemzetnek, hiszen még egyetlen néppel sem voltak képesek szembeszállni. A „kémek útját” illetően, egyesek úgy értik hogy Józsué és Káleb által taníttatván a nép azoknak a lábnyomait követte, akiket a föld kikémlelésére küldtek ki. Mivel azonban kiderül, hogy más utat jártak, nem tudom, hogy ez a vélekedés mennyiben tartható fenn. Egyesek a דרך, *derek* szót „az ő módjukon” kifejezéssel fordítják,¹²³⁸ ami nekem nyersnek és erőltetettnek tűnik. Ezért én így magyarázom: mivel ismeretlen területeken kellett áthaladniuk, a szokásnak megfelelően kémeket küldtek ki az egész menetelésüket irányítandó, s Arad királya ebből tudta meg, hogy a területét támadás fogja érni, még mielőtt a hadsereg odaért volna.

2. *Fogadást tőn azért Izráel az Úrnak.* Az istenfélelem megnyilvánulása volt az, hogy amikor veszteséget szenvedtek, nem vetették el a reménységet, s nem zúgolódtak Isten ellen, hanem az Ő segítségéért könyörögve bátorították magukat. Az engedelmességnek ebbe az állapotába Isten büntetései által jutottak, jóllehet az engedelmességük, amint azt majd mindjárt meglátjuk, nem tartott sokáig. Bárki első ránézésre azt mondaná, hogy volt valami abszurd ebben a fogadásban, de az eredményéből megértjük, hogy törvényes dolog volt, amit Isten is elfogadott, mert az elfogadás jeleként hallgatta meg a nép fogadalmait és kiáltásait.

¹²³⁸ Megint Sebastian Münster az, aki ezt a véleményt említi. – Henry Walter.

Elismerem, hogy Isten néha valóban meghallgat hiányos imákat, de kétség sem férhet ahhoz, hogy Mózes itt dicséri a fogadalomban kifejeződő istenfélelmüket. Azt kell tehát fontolóra vennünk, hogy miképpen volt törvényes a számukra a városok megsemmisítését és a föld pusztasággá tételét édes illatú áldozatként felkínálni. Erre a kérdésre könnyű lesz a válasz, ha észben tartjuk, hogy a fogadalom nem megfontolatlan heveskedésből származott, hanem inkább Isten parancsára. Kegyetlenségnek tűnik egy egész nemzet megsemmisítése, de Isten nemcsak elrendelte a megsemmisítést, hanem ki is jelölte az izraelitákat az ítéletének végrehajtására. Ezért a fogadalom, amelyről most beszélünk, nem hiába hangzott el, hanem Isten Ígében alapult, ami a helyes fogadalomtétel legelső szabálya. Valóban szabad volt nekik megkímélni a városokat, hogy aztán maguk birtokolják azokat, de szabad volt első zsenge-áldozatként (*in anathema*) is felemészteni azokat, amint azt Jerikó esetében hallottuk. Ebből mindenesetre arra kell következtetnünk, hogy noha Isten nem parancsolta meg nyíltan és konkrétan a városok teljes megsemmisítését, ezt a fogadalmat mégis a Szentlélek diktálta, nehogy a nép engedjen a tunyaságnak, és leüljenek egy félreeső sarokban, hanem feldúlván és elpusztítván ezt a régiót, még jobban felbátorodjanak a továbbhaladásra. A חָרָם, *charam* ige, amit Mózes használ, valóban *megsemmisíteni* jelentésű, s ebből származik a חֹרְמָה, *chormah*, vagy Horma szó, ami egyfajta kiátkozást foglal magában, mintha Isten átkának szentelték volna a földet. Mózes azonban hozzáteszi, hogy a nép teljesítette a fogadást abból a kötelezettségből kiindulva, amit magukra vállaltak. S valóban dicséretre méltó volt nemesszívűségük, mellyel elutasították, hogy kényelmes otthonokhoz jussanak a városok megkímélésével, melyeket a háborúskodás jogán szereztek meg maguknak.

Nem tudjuk, hogy a városokat rögtön azt követően megsemmisítették-e, hogy győzelmet arattak az ellenségeik felett. Valójában én azt hiszem, hogy eltelt valamennyi idő, mert a nép nem azonnal lépte át az ígért földjének határait. S ez még világosabban megmutatkozik a 33. fejezetben, ahol e csata megvívása után különböző állomásokat sorol fel, melyek más irányban vannak. Valószínű tehát, hogy a kánaániták határain kívül harcoltak, s mikor a nép nem sokkal ezt követően odaért, akkor hányták azt a földet kardéltre.

Numeri 33: Ugyanennek a történetnek a megisméltése

4Móz33:40

40. Hallott pedig a Kananeus, Arad királya (ez pedig dél felől lakozik vala a Kanaán földén) Izráel fiainak jövedele felől.

40. *Hallott pedig a Kananeus, Arad királya.* Jóllehet Mózes nem számol be a csatáról, mégis röviden feleleveníti az előző történet emlékezetét. Mintha azt mondta volna, hogy az izraeliták az utazásuknak ebben a szakaszában végül szembekerültek az ellenséggel, mert ekkor kezdtek hadakozni a kánaánita nemzetek egyikével. Egyszóval, az igeszakasz azt jelenti, hogy ez volt a háborújuk kezdete, amikor a földet, amit Isten ígért nekik örökségül, el kellett foglalniuk.

Numeri 21

4Móz21:4-20

4. És elindulának a Hór hegyétől a veres tengerhez vivő úton, hogy megkerüljék Edom földét. És a népnek lelke megkeseredék útközben.

6. Bocsáta azért az Úr a népre tüzes kígyókat, és megmardosák a népet, és sokan meghalának Izráel népéből.

8. És monda az Úr Mózesnek: Csinálj magadnak tüzes kígyót, és tűzd fel azt póznára: és ha valaki megmarattatik, és feltekint arra, életben maradjon.

10. Azután elindulának Izráel fiai, és tábort ütének Obóthban.

12. Onnét elindulának, és tábort ütének Zéred völgyében.

**14. Azért van szó az Úr hadainak könyvében: Vahébről Szúfában, és a
okról Arnonnál,**

16. És onnét Béérbe menének. Ez az a kút, a melynél mondotta vala az Úr nek: Gyűjtsd össze a népet, és adok nékik vizet.

18. Kút, a melyet fejedelmek ástak; a nép előkelői vájtak, kormánypálczával, vezérbotjaikkal. És a pusztából Mathanába menének.

20. Bámóthból pedig abba a völgybe, a mely Moáb mezején van, onnan a Piszga tetejére, a mely a sivatagra néz.

¹²³⁹ A héberben: בדרך. A latinban: in via. „Az út miatt.” – *Amplified Version*. „Az –n gyakorta jelentette a dolog okát, mint például ‘az Úr szíve megesett Izráel nyomorúságán’ (v. ö. Bír10:16), vagy a Zak11:8-ban található hasonló kifejezésnek megfelelően: ‘a lelkiük megkeseredett’ az úton mind annak hosszúsága, mint a sok nélkülözés és baj miatt, amikkel szembesültek.” – *Ainsworth*, a maga helyén.

A קצר, *katzar* igét használja először, melynek a jelentése *kényszeríteni*, ezért egyesek úgy magyarázzák, hogy a nyomorúság izgatta fel őket. Mivel azonban ugyanazt az igét használja *megrövidíteni* értelemben is, mások úgy fordítják, hogy az elméik elcsüggedtek a fáradságtól, azaz elgyengültek az úttól. Mindenesetre önkéntes keserűségről van szó, ami úgy megragadta őket, hogy a fürgeségük az előrehaladásban teljesen csődöt mondott. A קצה, *katzah* ige,¹²⁴⁰ amit Jeromos a *megbetegít* kifejezéssel fordít, nem egyszerűen csak az undor kifejezésére használatos, hanem azt a fáradságot jelzi, ami az elmét kínozza, vagy gyöttri. „Hitvány” eledelnek nevezik a mannát, mert inkább felfúj, mintsem megelégit, vagy táplál, vagy, amit én valószínűbbnek tartok, a קלקל, *kelokel* szót jelképesen használja alantas, megvetendő, vagy értéktelen jelentéssel.

5. *És szóla a nép Isten ellen és Mózes ellen.* Vagy azért káromolták nyíltan az Istent, mert Mózes személyében zúgolódtak Isten ellen, vagy azért, mert az istentelenségük ilyen tomboló mértékig tört a felszínre. Az utóbbi vélemény van a leginkább összhangban a szavakkal, mert a többes számú használatukkal együtt vádolják mindkettőjüket.¹²⁴¹ Mivel azonban Mózesnek semmije sem volt Istentől külön, ezért senki nem kezdetett civakodni vele anélkül, hogy ne szállt volna harcba egyúttal Istennel is. Itt azonban, mint említettem, a pökhendiségük még tovább ment, s nemcsak a szolgát szidalmazták, hanem Maga Isten ellenében is okádták a gonosz káromlásait, mintha Ő sértette volna meg őket a leggorombábban a megszabadításukkal.

6. *Bocsáta azért az Úr a népre tüzes kígyókat.* A hálátlanságukat igazságosan és hasznosan büntette ez a büntetés, mert gyakorlatilag azt tanulták meg, hogy csak Isten atyai gondoskodásán keresztül voltak mentesek a megszámlálhatatlanul sok gonoszságtól, s Ő a büntetés nagyon sok formájával rendelkezik, melyekkel bosszút áll a gonoszokon. S noha a sivatagok tele vannak megannyi mérgező állattal, mégis valószínű, hogy ezek a kígyók hirtelen jöttek elő, s ebből a speciális célból lettek megteremtve. Mintha Isten a nép büszkeségét megrovandó, új ellenségeket hívott volna életre, hogy zaklassák őket. Akkor érezték meg ugyanis, mekkora ostobaság volt Isten ellen lázadni, amikor nem voltak képesek megbirkózni a kígyókkal. Bámulatos terv volt tehát a megalázásukra megvető módon kígyókat hozni a színre ellenük, s így meggyőzni őket a gyengeségükről. Ennek következtében egyrészt megvallják a vétkeiket, másrészt elismerik, hogy nincs más orvosság a számukra, csak ha megszerzik Isten bocsánatát. S amint tudjuk, az alábbi két dolog szükséges Isten kibékítéséhez: először is a bűnösnek elégedetlennel kell lennie önmagával és el kell ítélnie magát, másodszor pedig igyekezni kell kibékülni Istennel. A nép látszólag hűségesen eleget tett mindkét feltételnek, amikor saját maguktól elismerik a vétkeiket, és alázatosan folyamodtak Isten kegyelméért. A félelem hatására könyörögnek Mózes imáiért, mert méltatlannak vélik magukat a kegyre, hacsak egy támogató (*patronus*) nem jár közben értük. Valóban tévedésnek tűnhet, hogy azok, akiket a lelkiismeret-furdalás gyötör, közvetítőt hívnak, aki közéjük és Isten közé áll, hacsak nem egyesítik az imáikat az övével. Semmi sem ellentétesebb ugyanis a hittel, mint a riadalom olyan állapota, mely meggátol minket Isten segítségül hívásában. De abban Mózes kedvessége és a megszokott szelídsége mutatkozik meg, hogy annyira kész odafigyelni ezekre a gonosz emberekre, s a Maga részéről Isten is megmutatja, hogy az igaz ember imája nem hiábavaló, amikor meggyógyítja az Átala okozott sebet.¹²⁴²

¹²⁴⁰ „Megutál.” – *Amplified Version*. A קצה további jelentése a *kivágni*, de a szótárszerkesztők szerint a jelentését ebben az esetben a *megutálni* és *belefáradni* jelentésű קרץ szóból nyeri. Egyszerűbb volna azt mondani, hogy a קצה a קרץ 3. személyű praet. változata, és nőnemű ige szükséges az alanyhoz: בפשוטו. – Henry Walter.

¹²⁴¹ Kiegészítés a francia változatban: “sinon qu’ils s’addressent aussi a Aaron”, hacsak nem akarták Áront is megszólítani.

¹²⁴² Kiegészítés a francia változatban: „si tost”, ilyen gyorsan.

8. *Csinálj magadnak tüzes kígyót.* Első ránézésre semmi sem tűnne ésszerűtlenebbnek, mint rézkígyót készíteni, aminek a látványa közömbösíti a halálos mérget, de ez a látszólagos abszurditás sokkal alkalmasabb volt Isten kegyelmének a látványossá tételéhez, mintha bármiféle természetes dolog lett volna a gyógyzóban. Ha a kígyók rögtön eltűnnek, akkor véletlenszerű megjelenésüknek gondolták volna, s úgy vélekednek, hogy a gonoszság természetes eszközökkel foszlott szerte. Ha a nyújtott segítségben lett volna bármi, ami rokonságban áll az alkalmas és megfelelő orvosságokkal, akkor Isten hatalmára és jóságára borult volna homály. Az emberi értelemmel tehát teljesen összeegyeztethetetlen, majdhogynem nevetséges gyógymód lett tehát kiválasztva annak érdekében, hogy észrevegyék egyedül és kizárólag Isten kegyelméből menekültek meg a haláltól. Egyidejűleg a nép engedelmisségét is próbára tette, amikor előírta a gyógymódot, ami minden érzékszervüket alárendeltségbe és fogságba vetette. Bolond dolog volt rátekinteni a rézkígyóra a mérges marás rossz hatásainak megelőzése végett, mert emberi megítélés szerint egy magasra emelt élettelen szobor milyen haszonnal járhat? A hit sajátos erénye azonban, hogy akarattal kell bolondoknak lennünk, hogy egyedül Isten szájából tanuljunk bölcsességet. Ez később világosabban is megmutatkozott ennek az előképnek a lényegében, mert amikor Krisztus ehhez a kígyóhoz hasonlítja Magát, amit Mózes emelt fel a pusztában (Jn3:14), akkor nem közönséges hasonlatot használ, hanem arra tanít minket, hogy ami megmutatkozott ebben a sötét árnyban, az Őbenne teljesebben be. S biztos, hogy ha a rézkígyó nem a lelki kegyelem jelképe lett volna, akkor nem kezelték volna drága kincsként és őrizték volna szorgalmasan megannyi koronát Isten szentélyében. A hasonlat nagyon tökéletes, mert Krisztus, hogy megmentse minket a haláltól, felöltötte a mi testünket. Valójában nem volt alávetve a bűnnek, hanem a „bűn testének hasonlatosságában” mutatkozott (Rm8:3). Ebből következik, amire már a fentiekben utaltam, hogy mivel „nem ismerte meg a világ a bölcsesség által az Istent” (1Kor1:21), Ő a kereszten bolondságában mutatkozott meg. Ha tehát meg akarjuk szerezni az üdvösséget, ne szégyelljük azt Krisztus átkában keresni, aminek az előképét a kígyó képmásában látjuk. A felemelését véleményem szerint szegényesen és helytelenül magyarázták egyesek a keresztre feszítés előképeként,¹²⁴³ mert inkább az evangélium prédikálására kellene vonatkoztatni, mert Mózes azt a parancsot kapta, hogy emelje a kígyót magasra, hogy minden oldalról látsszon. S a *nes* szót egyformán használják a zászlórúdra, a hajóárbocra, vagy bármely magas póznára, ami összhangban áll Ézsaiás próféciájával, amiben az szerepel, hogy Krisztus „a népek zászlója lesz” (Ézs11:10). S tudjuk, hogy ez lett a helyzet az evangélium tanításának elterjedésén keresztül az egész világon, amivel összhangban áll a hit tekintete. Mert ahogyan nem származott gyógyulás senki számára a rézkígyótól, aki nem emelte arra a szemeit, amikor az felemeltetett, csak a hit tekintetével hoz számunkra üdvösséget Krisztus halála. Jóllehet tehát Isten megkönnyítette a tényleges nyomorúságukat, de kétség sem férhet hozzá, hogy már akkor arra intette a hívőket, hogy az ördög mérges marása csak az elméik és az érzékeik Krisztusra irányításával gyógyítható.

A rézkígyó továbbá arra is bizonyíték, hogy mennyire hajlamos az emberi faj a babonaságra, mivel az utódok bálványként imádták, míg a szent Ezékiás király porrá nem tördelte (2Kir18:4).

10. *Azután elindulának Izráel fiai.* Mózes itt nem sorolja fel minden állomásukat, amikor mindegyiket külön és sorban említi, mert igyekezvén leírni néhány jelentős körülményt, átsiklik a kevésbé fontosak felett, melyeket máshol azonban nem hagy ki. A

¹²⁴³ Kálvin itt szembeszáll az igemagyarázók nagy tömegével, bár mellette is áll „néhány tiszteletteljes beszámoló az egyházban”, ahogyan Attersoll nevezi ezeket. Talán megengedhető Lampe-vel együtt mindkét nézetet megemlíteni: „*Exaltatio serpentis hujus in pertica primo quidem designat exaltationem in cruce, ita tamen ut pertica simul possit emblema gerere praeconii Evangelici, per quod Christus crucifixus mundo innotuit.*” – In Johan. 3:14.

kacsaringós útjuk ugyanis, amikor elfordultak az edomitáktól, bírt némi jelentőséggel, mert mint említettük, az engedelmesség nem közönséges bizonyítéka volt a nehéz és göröngyös menetelés felvállalása, amikor Isten megtiltotta nekik az edomiták megtámadását. Mégis, ezen a helyen Mózes elégségesnek tartotta felsorolni a főbb helyeket, ahol megálltak. Emellett, valószínűleg az a helyzet, amit mondtam: igyekszik a fontos körülményeket megemlíteni. Mikor ugyanis Arnonba értek, nagyon magasztalja Isten erejét, amivel megtámogatta a népét.

13. *Onnét elindulának, és tábort ütének.* Nemsokára hozzáfűzöm, mit mond el Mózes az ötödik könyvében a moabitákról és az ammonitákról. Mivel itt csak futólag említi a fő tényeket, csak azt mondja el, hogy a nép az ellenségeik határaihoz rét, ahol csatázni kellett, mert más módon nem lehetett belépni a Kánaán földjére, csak a fegyverek erejével. Itt tehát véget ért az utazásuk, mert amikor legyőzték az emoreusokat, elkezdtek belakni a városaikat. Ezért rögtön hozzátesszi, hogy ez a hely minden korban emlékezetes lesz, mert Isten benne újra bevetette az erejét, menekülésre kényszerítve az ellenségeiket. A fordítók azonban szerintem mégis tévednek a szavak jelentését illetően. Majdnem mindegyikük „könyvnek” fordítja a סֵפֶר, *sepher* szót, majd utána buzgón tárgyalják, miféle könyv ez, anélkül, hogy bármiféle kielégítő végkövetkeztetésre jutnának. Én inkább „elbeszélésnek” értelmezem, mintha Mózes azt mondta volna, hogy ennek a helynek az emlékezetét ünnepelni fogják. Ahogyan Dávid, amikor részletesen elmondja és magasztalja Isten könyörületét, s konkrétan megemlíti, hogy Szihon és Óg királyokat legyőzték.

Más kétértelműség is rejlik a következő szavakban, mert egyesek úgy vélik, hogy a Vahéb a város tulajdonneve, a Szúfa pedig egy köznév, amit a „forgószélben” kifejezéssel fordítanak.¹²⁴⁴ Mivel azonban a Vörös-tenger partja lakatlan volt, én nem látom be, hogyan lehetne bármilyen ott található várost említeni. Ha azonban úgy vélik, hogy a város az Arnon patakjához közel volt, akkor meglepő, hogy máshol soha nem szólnak róla, itt azonban mégis úgy említik, mint jól ismertet. Én ezért inkább azok véleményére hajlok, akik igeként magyarázzák, és feltételezik, hogy a ו (vav) használatos a י (yod) helyet, így az igeszakasz értelme: Ahogyan Isten elkezdett dicsőségesen harcolni az izraelitákért a Vörös-tengernél, úgy részesítette őket továbbra is ugyanabban a kegyelemben az Arnon patakjánál. Elismerem, hogy ha aprólékosan ragaszkodunk a dolgokhoz, akkor e a jelentés nem lesz teljes összhangban a nyelvtan szabályaival, de én jobbnak látom a valószínű jelentést egyetlen dolog kárára kiereszokolni, mint inkább a szegényes találgatások útját járni, mint azok, akik úgy vélik, hogy a Vahéb a hely tulajdonneve. S Mózes valóban alkalomhoz illően hasonlítja az Arnont a Vörös-tengerhez azért, hogy megmutassa: Isten kegyelme a végén is teljes összhangban van a kezdetével. Harcolhatott volna nagy erővel az egyiptomiakkal és megsemmisíthette volna a fáraó hadseregét a Vörös-tengerben, de ennek a szabadulásnak csekély lett volna a gyümölcse, ha nem támogatta volna ugyanolyan hatékonysággal a népét, amikor a kánaánita nemzetekkel kellett felvenniük a küzdelmet. A kérdés ugyanis itt nem általánosságban Isten áldásaira vonatkozik, hanem csak a győzelmekre, melyek megmutatták, hogy az izraeliták nem Isten jóváhagyása és vezetése nélkül harcoltak. Mózes tehát nem sorolja fel a sivatagban bemutatott csodákat, hanem csak azt mondja, hogy a háborúk történetében Arnon neve ugyanúgy fennmarad majd, mint a Vörös-tengeré. De észre kell azt

¹²⁴⁴ את-והב בסופה, *eth-vaheb b'suphah*. A legkorábbi fordítók legtöbbjéről nem mondható, hogy összhangban állnának a héber szöveg jelen olvasatával ebben a mondatban. A Septuaginta látszólag וְהָבִיב-t olvasott, és a τῆς Ζωοῦ ἐφλογοῖσε kifejezéssel fordította. A kaldeus magyarázó, Onkelos a וְהָבִיבִיב „Szúfa tengerénél”, azaz a Vörös-tengernél kifejezést használja. A szír változatban a „láng forgószéllel” kifejezés szerepel, a סֹפָה-t lefordítva ahelyett, hogy tulajdonnévként kezelné, s szemlátomást a וְהָבִיב valamilyen formáját olvasva a וְהָבִיבִיב helyett. A Vulgata változata a „Sicut fecit in mari rubro”, az Amplified Version szerint „amit a Vörös-tengerben tett”, de széljegyzetben hozzátesszi „Vahéb Szúfában”. Sebastian Münster fordítása egyezik az *Amplified Version*-nal, de megjegyzi: „Kimchi a וְהָבִיב-t a hely nevének tartja, de Salomon rabbi azonosnak tartja a וְהָבִיב, Ő adott kifejezéssel és így fordítja a mondatot: Ahogyan Isten sok csodajeleket adott a Vörös-tengernél, úgy volt Ő csodálatos a munkáiban az Arnon patakjánál.” – Henry Walter.

is venni, hogy az Arnon névben szinekdoché rejlik, mert Mózes belefoglalja az összes azt követő csatát is. A hely speciális híressége abból fakad, hogy miután a nép megérkezett Arnonba, ahol az ellenségeik előjöttek, hogy szembeszálljanak velük, Isten ismét felemelte a zászlóját és folyamatos győzelmekkel tisztelte meg dicsőségesen a népét. Költői ismétlés található abban az igeversben, amelyikben a patakok helyett a patakok folyásáról van szó,¹²⁴⁵ ami Ar felé ereszkedik és nyugalomba jut Moáb határánál.

16. *És onnét Béérbe menének.* Egyesek szerint itt azt a körülményt meséli el, melyről korábban még soha nem esett szó, mert olyan dalt jegyez fel, amit sehol másutt nem találunk. Mivel azonban Mózes az általa korábban használt szavakat ismétli meg, s mondhatni egy nagyon híres dologról beszél, miszerint megparancsolta a népnek, hogy gyűljenek össze és részesedjenek az Isten által nekik adott vízből, nekem valószínűnek tűnik, hogy olyan nevet adott a helynek, amivel mind Isten jóságát, mind a nép hálátlanságát bizonyíthatta az utódok előtt. Nem állítom azonban, hogy ez ugyanaz a hely, amelyről korábban is olvastuk, hogy vizet nyertek belőle, de mellettük folyt, akármerre mentek. Ebben az értelemben írja Pál, hogy „a Kőszikla követte őket” (1Kor10:4). Nem azt jelenti ezt, hogy a kőszikla leszakadt az alapzatáról, hanem Isten csodálatos módon vizet fakasztott belőle, hogy kísérje és folyamatosan ellássa őket itallal. S ezt értjük meg a következő igeversből is, ahol Mózes azt mondja, „ezt az éneket énekelték: Jöjj fel Beér”.¹²⁴⁶ Mikor ugyanis látták, hogy a természet törvényeinek ellenére a víz egyre magasabbra emelkedik a most létezésre hívott forrásból, hogy táplálja őket a száraz helyeken, elkezdtek több figyelmet fordítani a csodára és ünnepelni kezdték Isten kegyelmét. Mégis lehetséges, hogy a víz nem folyt úgy alá, mint egy folyó, hanem a föld nyitott ereiből bugyogott fel, valahol csak szükségessé vált. A felemelkedésével mindenesetre az Isten által létrehozott rendkívüli hatást jelzi. Amikor azt mondja, hogy „a nép előkelői vájták a kutat”, akkor véleményem szerint beleértett ellentét áll fenn a néhány, a kézi munkára alkalmatlan ember és a mérnökök nagy csapata között. Valahányszor csak hadseregeknek volt szükségük a vízre, a katonák ásták sok munkával a kutakat. Itt azonban teljesen más eljárást látunk: a nép vezetői ásták a kutat együtt Mózessel, de nem mesterséges, vagy mechanikus eszközökkel, hanem a kormánypálca egyetlen érintésével. Mózes valóban „pálcákról” beszél többes számban, mert a vezetőket említi, de nekem kétségem sincs felőle, hogy Mózes botja van itt szembeállítva minden más szerszámmal Isten erejének és hatalmának felmagasztalása végett. Azt is gondolom, hogy a Beér nevet azért adták a helynek, ahol a víz feltört az izraeliták számára, mert vízzel jól ellátott területekre jöttek, amely csodálatos közbeavatkozás nélkül is bőségesen adja a vizet. Tanuljuk meg azonban ebből a hálaadó énekből, hogy noha a nép először istentelenül lázadozott Isten ellen, az áldások hosszas megtapasztalása után azonban végül hálásakká váltak, s Isten dicséretét kezdték hangoztatni. Ebből arra következtetünk, hogy nem voltak makacsok az érzéketlenségükben.

Deuteronomium 2

5Móz2:9-23

9. És monda az Úr nékem: Ne hadakozzál Moáb ellen, és ne ingereld azt hadra, mert nem adok az ő földéből néked semmi örökséget; mert a Lót fiainak adtam Art örökségül.

10. (Az Emeusok laktak abban annak előtte, nagy nép, sok és szálas, mint az Anákok.

¹²⁴⁵ „A patakok” – „a patakok folyása.” – *Amplified Version*.

¹²⁴⁶ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét. A kút helyén szereplő eredeti szó a באר, *Beér*. – Henry Walter.

11. Óriásoknak állíttatnak vala azok is, mint az Anákok, és a Moábiták Emeknek hívták őket.

12. Szeirben pedig Horeusok laktak az előtt, a kiket az Ézsau fiai kiűztek, és kiirtottak színök elől, és azoknak helyén laktak, a miképen cselekedék Izráel is az ő örökségének földén, a melyet adott néki az Úr.)

13. Most keljetek fel, és menjetek át a Záred patakán; és átkelénk a Záred patakán.

14. Az idő pedig, a melyet eljáránk Kádes-Barneától, míg általmenénk a Záred patakán, harmincznyolcz esztendő, a mely alatt kiveszett a hadra való férfiak egész nemzetsége a táborból, a mint megesküdt vala az Úr nekik.

15. E felett az Úrnak keze is vala ő rajtok, hogy elveszítse őket a táborból az ő kipusztulásukig.

16. És lón, hogy a mint a hadakozó férfiak mind elpusztulának, kihelván a nép közül.

17. Így szóla az Úr nékem, mondván:

18. Ma te általmégy a Moáb határán Ar felé,

19. És mikor közel jutsz az Ammon fiaihoz, ne háborgasd őket, ne is ingereld őket, mert nem adok néked az Ammon fiainak földjéből örökséget, mert a Lót fiainak adtam azt örökségül.

20. (Óriások földének tartották azt is; óriások laktak azon régenten, a kiket az Ammoniták Zanzummoknak hívtak.

21. Ez a nép nagy, sok és szálas volt, valamint az Anákok, de kivesztette őket az Úr azok színe elől, hogy bírják azoknak örökségét, és lakjanak azoknak helyén;

22. A miképen cselekedett az Ézsau fiaival is, a kik Szeir hegyén laknak, a mikor kiveszté előlük a Horeusokat, hogy bírják azoknak örökségét, és lakjanak azoknak helyén mind e mai napig.

23. Az Avveusokat is, a kik falvakban laknak vala Gázáig, kiirtották a Káftoreusok a kik kijöttek volt Káftorból, és lakának azoknak helyén.)

9. *És monda az Úr nékem: Ne hadakozzál Moáb ellen.* Korábban megtiltotta nekik a belépést Edom földjére, ha nem tudnak megegyezni velük. Most hasonló tiltást tesz hozzá a moabitákkal kapcsolatosan, mert Isten jelölte ki a számukra azt a területet, amelyen laktak. Mint említettem, fájdalmas és terhes volt a számukra, hogy kedvesen és barátai jóakarattal kell azokkal bánniuk, akik ellenségesen viszonyultak hozzájuk, de Isten ebben a vonatkozásban szintén próbára akarta tenni a népe engedelmességét. Nem vette tehát számításba, mit érdemelt ez a nép, mivel azonban Lót, s következésképpen Ábrahám leszármazottai voltak, speciális kegyességgel akart velük bánni. Hiszen az egész világ felosztása Őrá tartozik, hogy kiossza a különböző népeknek azokat a területeket, melyeket jónak lát, és megszabja a határokat, melyek között meg kell maradniuk. Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy a kánaáni nemzeteknek is megvoltak a maguk határai, ezért nem kellett volna őket kiűzni azokról a földekről, ahol az ősatyáik annyi időn át lakoztak, a válasz könnyű: Istennek mindig is szabad elvennie azt, amit adott, és akaratának megfelelően átszabni a határokat, amikor az emberek bűnei rászolgálnak ennek megtételére. Mikor tehát kijelenti, hogy a földet a moabitáknak adta, az nem a megszokott jelentésű kifejezés, hanem megszabott rendelet, mely szerint a lakóhelyüknek biztonságosnak és zavartalannak kell maradnia.

10. *Az Emeusok laktak abban annak előtte.* Ez az előző kifejezés megerősítése, amit azonban Mózes szúr be zárójeles megjegyzésként, mert a kilencedik vers után sorrendben a tizenharmadik következik: „Most keljetek fel”, stb. Miután ugyanis Isten elfordította a népet Moáb határaitól, megmutatja nekik, milyen irányban kell továbbhaladniuk. Mózes azonban,

megszakítva Isten szavait, elmagyarázza, hogy miképpen szerezték meg a moabiták azt a területet, bár idegenek voltak, s nem volt egy talpalatnyi saját tulajdonú területük sem. Lót ugyanis nem kevésbé volt idegen, mint Ábrahám: Mózes ezért kijelenti, hogy speciális kiváltság által lettek Lót utódai annak a földnek a birtokosaivá, ami előzőleg az óriások tulajdonában volt. Nem emberi eszközökkel történt ugyanis, hogy kiűzték az óriásokat, akik félelmetesek voltak mindenki számára s szerezték meg a békés lakóhelyet, sőt annak a földnek a tulajdonjogát, ami legyőzhetetlennek látszott a lakói bátorsága és ereje miatt. Azt mondja tehát, hogy óriások laktak ott, mint a Seir hegyén is, s mindkét helyen legyőzték és megsemmisítették őket, de nem az emberek kezével és fegyvereivel, hanem Isten hatalmával, így a föld megtisztulhatott a birtokba vételhez Ézsau, valamint Lót gyermekei számára. Mivel Isten máshol azt jelenti ki, hogy a Seir hegyét Ézsau adta lakóhelyül annak megfelelően, amit atyjának, Izsáknak ígért, ebből következően a moabiták is ugyanazon isteni tekintély által nyerték a lakóhelyüket. Az edomiták és az izraeliták összehasonlítása nem áll meg minden vonatkozásban, mert jóllehet Ézsaut az a vigasztalás támogatta, hogy „kövér földön lesz” öröksége (1Móz27:39), mégis, amit őt magát és az utódait illeti, a birtokuk lehet törvénytelen, miközben Isten úgy ígérte a Kánaán földjét az izraelitáknak, hogy mondhatni az Ő kezéből fogják azt birtokba venni, amint meg van írva a Zsolt136:21-ben. Ebben a vonatkozásban is volt tehát különbség, mert Kánaán földje olyan területnek választott ki, ahol Isten fogja összegyűjteni az Ő egyházát, ahol majd tiszta módon fogják Őt imádni, s aminek a mennyei és örök nyugalom zálogának kell lennie a kegyesek számára. De mint máshol is, ez a különbség Ézsau és Jákob fiai között észrevehető, így Mózes most Isten mindannyiuknak megadott speciális áldását magasztalja.¹²⁴⁷

13. *Most keljetek fel.* Most azzal folytatja, amit a 9. versben kezdett el, tudniillik hogy Isten megparancsolta nekik a Seir területének elkerülését és a továbbmenetelt a Zarád patakjához. Mintha azt mondta volna, hogy miután legyőzte őket a balszerencse, tilos volt továbbmenniük, amíg Isten meg nem nyitja az utat előttük: Őt kell követniük, mint vezetőjüket, s nem járhatják a saját maguk útját.

Utána megadja a késleltetés időtartamát is, ameddig Isten által kényszerítve a pusztaságban kellett vándorolniuk, miután egyszer már elérték az ígért földjének határára. Azt mondja tehát, hogy harmincnyolc év elteltével tértek vissza ahhoz a földhöz, ahonnét kénytelenek voltak visszavonulni, s röviden emlékezteti őket arra, hogy a szabadulásuk menete mily hosszú időszakra szakadt meg a saját hibájukból, amióta elindultak az ígért földjének birtokba vételére. Azokat nevezi „hadra valóknak”, vagy a héberben „a háború embereinek”, akiknek az életkora megengedte a fegyverviselést, azaz akik elmúltak húsz évesek.

Amikor másutt negyven évet mond, a további két év az, amit a Sínai-hegynél és más helyeken töltöttek. S jó okkal, mert a bűneik ebben az időszakban is meggátolták őket abban, hogy rögtön a törvény kihirdetését követően élvezhessék az örökségüket.

19. *És mikor közel jutsz az Ammon fiaihoz.* Isten most gondoskodik az ammonitákról, mert az ő helyzetük hasonló volt a moabitákéhoz, mivel ők is Lót két lányától származtak. Valóban csodálatosnak tűnhet, hogy ez a két nemzet kedves legyen Isten számára, miután az emlékeztetük megvetendő volt. Ammon és Moáb ugyanis vérfertőző kapcsolatból születtek. Ésszerűbb volt tehát, ha ez a tragikus körülmény a feledés homályába merül a megsemmisítésükkel, semhogy Isten kegyessége különböztesse meg őket a többi nemzet közös sorsától, mintha a nemes mivoltuk tette volna őket a többiekénél felsőbbrendűekké. De tanuljuk meg ebből, hogy miután Isten ítéletei a nagy mélységhez hasonlatosak, ezért meghaladják a felfogóképességünket, s tisztelettel kell azokra tekinteniük. Lót kiváló kegyességét a Szentírás konkrétan kimondja. A gyalázatos vétet, amit akkor követett el,

¹²⁴⁷ “Moyse dit ici qu’ils ont eu cela de commun, que Dieu les a voulu loger” Mózes itt azt mondja, hogy a közös az volt bennük, hogy mindkettőjük számára Isten választott lakóhelyet. – *Francia*.

amikor ittas volt, Isten úgy bélyegezte meg örök gyalázattal, hogy közben mégis a kegyelmének néhány jelét is kimutatta, bár ez főleg maga Ábrahám kedvéért történt így. Kétség sem férhet hozzá azonban, hogy Isten Lót utódait azon az alapon ajánlja az izraelitáknak, hogy szívesebben legyenek velük kedvesek és tartózkodjanak minden bántalmazástól, amikor két olyan nemzettel van dolguk, akikről, mint láthatják, Maga Isten gondoskodik az Ábrahámmal fennálló közös rokonság okából.

Továbbá, ugyanazzal az érveléssel, amellyel korábban azt bizonyította, hogy mind az edomiták, mind a moabiták Isten segítségére támaszkodva foglalták el azokat a területeket, melyeket birtokolnak, most azt is leszögezi, hogy a azt területet, melyet az ammoniták birtokoltak, szintén Isten adta nekik, mert az óriásokkal folytatott küzdelem és a legyőzésük meghaladta az emberi bátorság határait. Ezzel bizonyította Isten a különleges és szokatlan kegyességét irántuk. Hiszen a természet szokásos menetében a két ember nem szaporodhatott volna fel ekkora tömeggé.

Jóllehet a héberek Káftornak nevezik Kappadóciát,¹²⁴⁸ nem tudjuk, hogy vajon ezek az óriások, akik országát az ammoniták vették birtokukba, tőlük származtak-e? De ha ezt elfogadjuk, akkor hosszú sok veszéllyel járó utazást tettek, miután elhagyták a országukat. Mivel pedig gazdag és termékeny vidékeken kellett keresztülmenniük, furcsa, hogy behatoltak azok közé a hegyek közé. Lehetséges azonban, hogy rablókként fosztogatva nem találtak nyughelyet, amíg el nem jutottak a kevésbé művelt területekre.

Numeri 21

4Móz21:21-32

21. És küldje Izráel követeket Szíhonhoz, az Emoreusok királyához, mondván:

22. Hadd mehessek át a te földeden! Nem hajlunk mezőre, sem szőlőre, kútvizet sem iszunk; az országúton megyünk, míg átmegyünk a te határodon.

23. De nem engedé Szíhon Izráelnek, hogy átmenjen az ő határán, sőt egybegyűjté Szíhon minden népét, és kiméne Izráel ellen a pusztába, és jöve Jaháczba; és megütközék Izráellel.

24. És megveré őt Izráel fegyvernek élivel, és elfoglalá annak földét Arnontól Jabbókig, az Ammon fiaig; mert erős vala az Ammon fiainak határa.

25. És elfoglalá Izráel mind e városokat, és megtelepedék Izráel az Emoreusok minden városában, Hesbonban és annak minden városában;

26. Mert Hesbon Szíhonnak az Emoreusok királyának városa vala, ki is hadakozott vala Moábnak előbbi királyával, és elvett vala minden földet annak kezéből Arnonig.

27. Azért mondják a példabeszédmondók: Jőjjetek Hesbonba! Építtessék és erősíttessék Szíhon városa!

28. Mert tűz jött ki Hesbonból, láng Szíhon városából; megemésztette Art, Moábnak városát, Arnon magaslatainak urait.

29. Jaj néked Moáb! Elvesztél Kámosnak népe! Futásra adta ő fiait, leányait fogságra Szíhonnak, az emoreus királynak.

30. De mi lövöldöztük őket, elveszett Hesbon Dibonig, és elpusztítottuk Nofáig, a mely Medebáig ér.

31. Megtelepedék azért Izráel az Emoreusok földén.

¹²⁴⁸ Bochart megjegyzi, hogy a legtöbb ókori szerző egyetért abban, hogy Káftor nem más, mint Kappadócia, a káftoreusok pedig a kappadóciaiak, ő azonban Kappadócia ama részét érti alatta, amelyik Colchis határai mellett terül el. *Phaleg*. 4. kötet, 32. fejezet – Lásd Kálvin megjegyzéseit a Jer17:4-ről.

32. És elküldte Mózes, hogy megkémleljék Jázert, és bevevék annak városait, és kiűzé az Emoreust, a ki ott vala.

Deuteronomium 2: ugyanannak a történetnek a megisméltése

5Móz2:24-37

24. Keljetek fel azért, induljatok, menjete át az Arnon patakán; lásd: kezedbe adtam Szihont, Hesbonnak királyát: az Emoreust, és annak földét; kezdj hozzá, foglald el azt, és hadakozzál ő ellene.

25. E napon kezdem rábocsátani a népekre, hogy féljenek és rettegjenek tőled az egész ég alatt, és a kik híredet hallják, rendüljenek meg és reszkessenek te előtted.

26. És követeket küldék a Kedemót pusztából Szihonhoz, Hesbon királyához békességes beszéddel ezt izenvén:

27. Hadd menjek át a te földeden! Útról-útra megyek, nem térek le se jobbra, se balra.

28. Eleséget pénzen adj nékem, hogy egyem; vizet is pénzen adj nékem, hogy igyam; csak gyalog hadd megyek át:

29. A miképen cselekedtek én velem az Ézsau fiai, a kik Szeirben laknak; és a Moábiták, a kik Arban laknak; míglen átmegyek a Jordánon arra a földre, a melyet az Úr, a mi Istenünk ad nekünk!

30. De nem akarta Szihon, Hesbon királya, hogy átmenjünk ő rajta, mert megkeményítette volt az Úr, a te Istened az ő lelkét, és engedetlenné tette az ő szívét, hogy a te kezedbe adja őt, a mint nyilván van e mai napon.

31. Monda pedig az Úr nékem: Lásd: elkezdem átadni neked Szihont és az ő földét; kezdj hozzá, foglald el azt, hogy az ő földe örökös legyen.

32. És kijöve Szihon mi előnkbe minden népével, hogy megvívjon velünk Jahácznál.

33. De az Úr, a mi Istenünk kezünkbe adá őt, és levertük őt és az ő fiait és minden ő népét.

34. És elfoglaltuk minden ő városát abban az időben, és fegyverre hánytuk az egész várost: férfiakat, asszonyokat, és kisdedeket; nem hagyunk menekülni senkit.

35. De a barmokat prédára vetettük közöttünk, és a városokból való ragadományokat, a melyeket elfoglaltunk volt.

36. Aróertől fogva, a mely van az Arnon patakának partján, és a völgyben lévő várostól fogva Gileádig, egy város sem volt, a melylyel ne bírtunk volna. Mind azokat az Úr, a mi Istenünk adta a mi kezünkbe.

37. De az Ammon fiainak földéhez nem közeledtél, sem a Jabbók patak egész oldalához, sem a hegyen lévő városokhoz, sem semmi olyanhoz, a melyektől eltiltott téged az Úr, a mi Istenünk.

4Móz21:21. *És küldte Izráel követeket.* A második történet, amit Mózes ötödik könyvéből vettem, a teljesebb, mindazonáltal felmerül belőle egy kérdés: mi okból küldtek követeket Szihon királyhoz, akinek a királysága már az izraelitáknak volt szánva. Teljesen következetlennek tűnik ugyanis a békefeltételekről beszélni, amikor elrendeltetett a háború. Isten megparancsolja a népének, hogy ragadjanak fegyvert, kijelenti, hogy győztesek lesznek, s a háborúban győztes jogán foglalják majd el Szihon földjét – mi lehetne tehát abszurdabb, mint megkérdezni, hogy átmehetnek-e békésen az ő földjén? Ha ezt a kísérletet Mózes Isten parancsa nélkül tette, akkor a jóindulat ekkora mértéke nem volt híjával a véteknek, mert nagy vakmerőség volt olyasmit ígérni, amit Isten másképpen rendelt. Ha azonban azt mondjuk,

hogy a küldöttek felhatalmazással, és Isten parancsára mentek, akkor milyen ürüggyel menthető a csalafintaságnak ez a cselekedete? Hiszen nagyon helytelen dolog lágy szavakkal és ígérekkel kecsegtetni azokat, akik megsemmisítésre vannak szánva. Én arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy jóllehet az esemény nem volt ismeretlen Isten előtt, a küldöttséget mégis az Ő parancsára és rendelésére küldték, hogy felfedjék annak a nemzetnek a makacs vadságát. Mivel azonban Isten titkos ítéletei messze meghaladják az értelmünket, tanuljuk meg tisztelni azok magasságát, s ez a józan nézet korlátozza a bátorságunkat úgy, mint gyeplő: legyenek bár ismeretlenek Isten munkáinak okai előttünk, azok mégis mindig megvannak Nála. Isten tudta, hogy a követek süket fülekhez szólnak, de mégsem hiába parancsolta meg, hogy menjenek. Mivel Szíhon országa nem foglaltatott bele az ígért tulajdonképpeni földjének területébe, ezért nem volt törvényes dolog Izrael gyermekei számára háborút indítani ellene, amíg nem provokálták őket igazságtalan visszaütéssel. Én tehát így fűzöm össze a történetet: mielőtt biztosítékot kaptak Isten parancsára az eseményről és a győzelemről, elküldték a követeket, akik azt kérték, hogy békés utat engedjenek nekik. Ez után kaptak engedélyt arra, hogy a fegyverekhez folyamodjanak. Ha bárki jobbnak látja azt gondolni, hogy Mielőtt Mózes megpróbálta volna megőrizni a békét, már ismerte mindazt, ami be fog következni, én nem vitatom a dolgot, de valószínűbbnek tartom, hogy a békét várta, amit keresett, mert Isten ítéletet nem volt még kijelentve. Ha tehát Szíhon engedte volna, hogy megbékéljenek vele, Mózes soha nem mert volna ellenségként bánni vele, hanem inkább egyszerűen és őszintén békét ajánlott, amit meg kívánt őrizni. Isten azonban másként rendelkezett, amint azt az események menete megmutatta. Mégsem volt következtelen Önmagával, vagy változékony a követek elküldésével megrögzött és makacsul romlott emberekhez, mert így minden mentséget elvett tőlük, amikor önként provokálták a háborút egy olyan néppel, amelyik készséges volt és fenn akarta tartani a békét és az egyenlőséget. De inkább azt láthatjuk ebben a történetben, mint egy tükörben, hogy miközben Isten buzgón hívogatja az elvetettek a megtérésre és az üdvösség reménységére, Neki nincs más célja, mint az, hogy az istentelenségük felfedésével menthetetlenné tegye őket. Ezzel megcáfolja azok tudatlanságát is, akik ebből arra következtetnek, hogy mindenki válogatás nélkül képes Isten kegyelmét magához ölelni, mivel a hirdetése (*doctrina*) közös, és válogatás nélkül mindenkinek szól. Mintha Isten nem lett volna a tudatában annak, hogy mit fog válaszolni Szíhon, amikor Ő vonzza majd barátságos és békés szavakkal! Vagy mintha az ő (Szíhon) szabad akarata felfüggesztette volna Isten háborús céljait, melyek hamarosan mégiscsak megvalósultak az Ő rendeletére.

Mivel azonban az itt megírtak önmagukban homályosak lennének, ezért a másik történettel kell megmagyaráznunk, ahol meg van írva, hogy

5Mó2:24. *Keljetek fel azért, induljatok.* Nemrég mondtam, hogy a sorrend itt megfordult, mert ami nem sokkal ez után következik, „És követeket küldék a Kedemót pusztából Szíhonhoz”, stb. 26. vers, azt véleményem szerint zárójeles megjegyzésként szúrja be. Alkalmas lehet tehát régmúlt idejű igealakokkal fordítani: „Követeket küldtem volt”, stb. Így nem lesz kétértelműség a szövegben, miszerint amikor a követek a céljuk elérése nélkül tértek vissza, Isten a nép fáradtságát azzal a vigasztalással támogatta meg, mintha azt mondta volna: Szíhon nem utasította vissza büntetlenül a neki felkínált békét, mert most már törvényes háborúban támadhatjátok meg őt. S biztos, hogy ez a jelzés a továbbhaladásra attól a kijelentéstől függ, amint a 30. versben olvashatunk, mint azt azonnal kideríthetjük a szövegből. Mózes ott ugyanis kissé más szavakkal megismétli azt, amit itt olvasunk a továbbindulásukról, s Isten ismét bizonyosságot tesz arról, hogy Szíhont a nép kezébe adta, és arra buzdítja Mózes, hogy bátran induljanak a csatába. Sőt, annak okát is megadja, hogy Szíhon miért volt olyan gögös és megvető a követek elutasításával: mert Isten „megkeményítette... az ő lelkét, és engedetlenné tette az Ő szívét”. Ebből ismét kiderül, mennyire szegényes azok okoskodása, akik úgy képzeleli, hogy Isten tétlenül szemléli a

mennyből, amit az emberek cselekedni készülnek.¹²⁴⁹ Valóban nem merik Őt megfosztani az eleve tudástól, de mi lehetne annál abszurdabb, mint az, hogy Ő semmit nem tud előre, csak ami az embereknek tetszik? A Szentírás azonban, mint látjuk, nem helyezte Istent őrtoronyba, ahonnan távolról szemlélheti, mik történnek, hanem azt tanítja, hogy Ő minden dolog igazgatója (*moderatore*), s nemcsak az eseményeket veti alá az akaratának, de az emberek céljait és hajlamait is. Ahogyan tehát korábban láttuk, miképpen keményedett meg a fáraó, most úgy tulajdonítja Mózes Istennek Szíhon király makacsságát is. De hogy mennyire aljas egyesek kibúvója az Ő *hozzájárulásáról*, az kiderül a Mózes által megmutatott végeredményből.¹²⁵⁰ Mert miért is keményítette meg Isten Szíhon szívét? Azért, hogy „a népe kezébe adja őt” megsemmisítés végett, mert azt akarta, hogy pusztuljon, s a földjét az izraelitáknak szánta. Ha Isten csak engedte volna Szíhon megkeményedését, az a rendelet vagy semmi, vagy változékony, vagy szertefoszló lett volna, mivel az ember változó akaratától függene. Félretéve tehát minden gyerekes komolytalanságot, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Isten az Ő titkos ihletésével mozgatja, formálja, kormányozza és vonzza az emberek szívét oly módon, hogy még a gonoszok is végrehatják az, amit Ő elrendelt. Egyidejűleg azt is meg kell jegyezni, hogy a gonoszokat a szív keménységére nem külső erő kényszeríti, hanem önként keményednek meg, ezért ugyanebben a keménységben Isten igazságos bírónak mutatkozhat, legyen bármennyire is felfoghatatlan az Ő tanácsvégzése, s bármennyire is elárulja magát azoknak az embereknek az istentelensége, akik a saját maguk ösztönzői, és saját bűnük szerzői. Mózes hangsúlyosan sulykolja kétszer is ugyanazt a dolgot, tudniillik hogy Szíhon lelkét Isten keményítette meg, s tette a szívét makacssá, hogy az Ő népe iránti atyai jóindulata még látványosabb lehessen. A vak király makacsságából ugyanis jogos okot adott nekik a háborúskodásra és lehetőséget a győzelemre.

4Móz21:25. *És elfoglala Izráel mind e városokat.* Mintha valami jelen idejű dologról szólna, úgy használja a mutató névmást: „e városokat”, mintha csak az olvasói szeme előtt mutatna azokra. A szót, amit „városoknak” (*oppida*) fordítottunk, mások „falvacskáknak” (*villas*), vagy „tanyaházaknak” (*viculos*) fordítanak.¹²⁵¹ A héberben Mózes a „leányok” néven nevezi mindazokat a falvakat és kisvárosokat, melyek anyavárosa (*metropolis*) volt Hesbon. Ezekkel a szavakkal azonban Mózes azt jelzi, hogy a háborúság jogán mindezek a területek az izraeliták kezére kerültek örökségképpen. Amint nemrég mondtam, Isten még nem jelentette ki nyíltan, hogy ők lesznek az urai az ország eme területének. Következésképpen túlléptek a saját határaikon, hacsak ezek a területek is nem adtak a Kánaán földjéhez. Ez az oka annak, amiért Isten nyíltan kijelenti, hogy az Ő tekintélye alapján birtokolják azokat. Mikor azonban azt mondja, hogy mindezeket a városokat megsemmisítették, és a lakóikat kivégezték úgy, hogy még a nőket és a gyerekeket sem kímélték, tanuljuk meg, hogy nem saját indítatásból, vagy meggondolatlan erőszakkal bántak velük ennyire kegyetlenül. Bármi is volt a Jordán másik oldalán, azt Isten pusztulásra szánta, hogy az izraeliták elméje mindig az ígéret földjére irányuljon, és soha ne adjanak utat a közömbösségnek, ami megtörténhetett volna, ha ennek a területnek a könnyű elfoglalása nyugalommal kecsegtette volna őket. Így jöllehet utóbb Isten átadta nekik a földet és engedte, hogy meggazdagodjanak a hadizsákmányból és a fosztogatásból, mégsem engedte, hogy lakóhelyükké legyen. Ezért parancsolta, hogy semmisítsék meg a városait és a falvait, nehogy máshol keressék a megnyugvást. Végül, miután nagyon is hajlamosak voltak a tunyaságra, ezért volt szükséges minden csapda

¹²⁴⁹ Kiegészítés a francia változatban: “sans disposer de leur volonte” az akaratuk befolyásolása nélkül.

¹²⁵⁰ “Or il appert par la fin que Moïse spécifie combien ceste tergiversation est frivole, de dire que Dieu permet sans rien ordonner”, most kiderül a Mózes által megmutatott végeredményből, hogy mennyire felszínes kibúvó azt mondani, hogy Isten megenged anélkül, hogy elrendelne bármit. – *Francia*.

¹²⁵¹ “Par ce mot, que nous avons translate *villages*, il nous faut aussi entendre les bourgades, et metairies” ez alatt a szó alatt, amit *falvaknak* fordítottunk, a falucskákat és a tanyaházakat is érteni kell. – *Francia*. Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét.

eltávolítása, s pont ezzel a pusztítással buzdította őket a továbbhaladásra oda, ahová Isten hívta őket.

26. *Mert Hesbon Szíhonnak az Emoreusok királyának városa vala.* Nem ok nélkül meséli el Mózes, miképpen jutott a Hesbon körüli országrész az emoreusok kezére, mert hosszú idő elteltével ez ürügyként használták az ammoniták, amikor látták, hogy a nép elnyomott sorba került. Jefte idejében nagy hadsereget gyűjtöttek, s betörték azzal a kifogással, hogy a sajátjuk visszaszerzéséhez ragadtak fegyvert az Arnontól a Jabbókig és a Jordánig. Isten ezért tett róla bizonyosságot a szent feljegyzésekben, mint Jefte is válaszolt az ammonitáknak, hogy ezt a földet Szíhon királytól vették el, amikor Izrael fiai békésen masíroztak az ammoniták határain keresztül. Mózes tehát, hogy szentesítse a népnek a terület feletti jogát, célzatosan szűrja be ezeket a hiteles feljegyzéseket a korábban történekekről, nevezetesen hogy az emoreusoké volt az országnak ez a része az ammoniták részéről történt beavatkozás nélkül. Az sem volt kérdéses, hogy az emoriták biztonságban és békében birtokolták azt. Ezután került az izraelitákhoz, így nem volt semmi alapja, hogy háromszáz év elteltével az ammoniták visszaköveteljék, amit oly régen elvesztettek és elhagytak. S hogy az utódok is tudhassák: semmi homályosság sem volt a dologban, feljegyez egy régi vallásos éneket, amelyből kiderül: az ammonitákat teljesen legyőzték, s az ellenségeik hatalmas győzelmet arattak felettük, s elvágta minden reményét a helyreállításnak. Itt azonban felmerül egy kérdés: miért Ammon, és nem Moáb királya kezdeményezte a háborút, hiszen az énekből világosan kiderül, hogy a földet a moabitáktól vették el. De a fosztogatásra hajlamos emberek számára elegendő bármiféle csip-csup ürügy, s gyakorta dicsekednek mások jogaival. Kétségtelenül maradt beszámoló arról, hogy az emoreusokat kiűzték¹²⁵² a saját területeikről, amelyeket fegyverrel szereztek. Az ammoniták hallgatnak arról, ami az évszázadok során feledésbe merült, s azzal a hamis okkal hozakodnak elő, hogy jóllehet az izraeliták legyőzték az emoreusokat, a megszerzett győzelem mégsem jogosítja fel őket annak elfoglalására, amit az emoreusok igazságtalanul és erővel tartottak meg. Ezzel a céllal szűrta be Mózes az itt szereplő történetet.

27. *Azért mondják a példabeszédmondók.* Azaz, egy régi mondás, vagy közmondás maradt fenn, ami közismert. Az éneket azonban látszólag azok személyében írták, akik a háborús készülődés közben egymást biztatták: „Jőjjetek Hesbonba”, azaz fussatok Szíhon király zászlója alá, igyekezzetek az otthonához, és fő lakóhelyéhez, hogy azután onnan indulhassunk a csatába. Az „építtessék és erősíttessék” kifejezéseket én a megnagyobbítás, felékesítés és gazdagítás értelmében értelmezem, mert valószínű, hogy a várost nem vették be, hanem azt jövendőlik, hogy a várost majd megújítják, amikor nagyobb birodalomra tesznek szert. S ezt teljesebben is megerősíti az, ami rögtön ez után következik, ahol azt olvassuk, hogy „tűz jött ki Hesbonból”, mely megemésztette Art, Moáb városát és annak egész környezetét. Ami az „Arnon magaslatainak urait” illeti, egyesek ez alatt a papokat értik, akik a templomokban uralkodtak, mások általánosságban minden lakosra kiterjesztik, de véleményem szerint nem lesz alkalmatlan magukra a bálványokra vonatkoztatni, mert a következő versből kiderül, hogy a győztesek pimaszul diadalittasak voltak, mert nemcsak magukat az embereket, de az isteneiket is megvetették. Mikor ugyanis ezt mondják: „Elvesztél Kámosnak népe!”, akkor kétségtelenül gúnyolódva feddik őket azzal a ténnyel, hogy rosszul védték őket azok az istenek, akiket imádtak.¹²⁵³ S ténykérdés, hogy az istentelen emberek, mikor jólétben élnek, úgy emelik fel a szarvaikat a menny ellenében, mintha meg akarnák támadni a velük szemben álló istenséget. Azért gúnyolják tehát Kámos, mert a „népét”, vagy imádoit menekülőkké, vagy foglyokká tette.

¹²⁵² “Par les enfans d’Israel”, Izrael gyermekei. – Francia.

¹²⁵³ “Par Chamos, qu’ils adoroyent comme leur patron”, Kámos, akit a patrónusukként imádtak. – Francia.

A *lámás* szóban egy közönséges hasonlatot használ.¹²⁵⁴ Egyesek a kaldeus fordítót követik, és *királyságnak* fordítják, de tágabb jelentése van, mert magában foglalja a boldog és bővelkedő állapot minden alkotóelemét.¹²⁵⁵ Az igeszakasz jelentése tehát az, hogy a dicsőségük és a gazdagságuk megsemmisült. Dibon és Medeba városai a külső határoknál voltak közel az Arnon folyóhoz, így ezekkel az összes közbenső területet is jelöli.

Numeri 21

4Móz21:33-35

33. Majd megfordulának, és felmenének a Básánba vivő úton. És kijöve Og, Básán királya ő ellenök, ő és egész népe, hogy megütközzenek Hedreiben.

34. Akkor monda az Úr Mózesnek: Ne félj tőle, mert a te kezébe adtam őt, és egész népét, és az ő földét. És úgy cselekedjél vele, a miképen cselekedtél Szíhonnal az Emoreusok királyával, a ki lakik vala Hesbonban.

35. Megverék azért őt és az ő fiait és egész népét annyira, hogy egy sem marada belőle; és elfoglálák az ő földét.

33. *Majd megfordulának.* A nép újabb győzelmét írja itt le, mellyel ismét megtapasztalták Isten folytatódó jóindulatát, hogy nagyobb fürgeségre ösztönözze őket, és bátrabban készülődjenek a továbbhaladásra. Istennel, mint vezetőjükkel, magabiztosan várhatták, hogy minden dolguk sikeresen fog befejeződni. Básán területe, mint arról a Szentírás sok helyütt tájékoztat, termékeny volt és híres a gazdag legelőiről. Mózes azonban itt bizonyosságot tesz a nagy kiterjedéséről is. Isten jóindulatának és segítségének nem közönséges bizonyítéka volt tehát, hogy mondhatni egy pillanat alatt foglalhatták el. Nem ok nélkül magasztalják hát Isten hatalmát és jóságát ezeknek a győzelmeknek a vonatkozásában a zsoltároknak, mivel „megvert sok népet, és megölt erős királyokat: Szíhont, az Emoreusok királyát, meg Ógot, a Básán királyát, és Kanaánnak minden királyát. És odaadta földüket örökségül; örökségül saját népének, Izraelnek.” (Zsolt135:10-12) Mert bár az izraeliták többségben voltak a létszám tekintetében, mégsem kétséges, hogy amikor ez a király elindulni merészelt a csatába, az erőiben bízott és egyenrangúnak tekintette önmagát az ellenálláshoz. Ebből Isten kegyelme még látványosabban felragyog. S valóban, hogy még jobban magasztalhassa a nagyságát, Mózes utóbb azt is elmondja, hogy hatvan várost vettek be.¹²⁵⁶

34. *Akkor monda az Úr Mózesnek.* Isten mindenekelőtt a magabiztosságra buzdítja a népét. Utána megparancsolja, hogy mind az embereket, mind a városokat és a falvakat semmisítsék meg úgy, hogy semmi se maradjon, csak a hadizsákmány. Valóban csak Mózeshez szól, de a parancsai mindenkinek szólnak, mert Mózes, aki már kellően energikus volt, nem kellett annyira ösztökélni, mint a többieket. Isten azonban tekintettel van a jövőre is, nehogy ennek az áldásnak az emlékezete elvesszen a nép hálátlansága miatt. A győzelmet ígérve nekik tehát azt akarta, hogy annak dicséretével Őt illessék. Már megmutattam, miért parancsolta meg a városok bevételét és minden ház megsemmisítését, nevezetesen nehogy a

¹²⁵⁴ ונירם, *vaniram*. „Lövéldöztük őket” – *Amplified Version*. „A fordítóink ennek az összetett szónak a központi szótagját az ירם ige többes szám első személyű alakjának tekintették *lelőni, kivetni* jelentéssel. Sebastian Münster jegyezte meg a magyarázatában, hogy valószínűleg helyesebb az elfogadottnál az, amit ő használt a saját fordításában, nevezetesen feltételezte, hogy a ניר főnév, és a jelentése *lámás*. A kaldeus fordító és a Vulgata ezt a főnevet hasonlatnak tekintti, ami az uralkodó hatalmat jelenti. Ha főnév lenne, akkor a szokásos szerkezetben az אבר, *elpusztult* ige után kellene lennie, habár megelőzi azt az igét, amit a Hesbon szó követ az alany tulajdonképpeni helyén. – Henry Walter.

¹²⁵⁵ “Elle comprend les biens, l’honneur, le repos, et la réputation”, magában foglalja a javakat, a tisztességet, a nyugalmat és a hírnevet. – *Francia*.

¹²⁵⁶ Kiegészítés a francia változatban: “sans les bourgades” nem számítva a falvakat.

kényelmes lakóhelyek tunyaságra kísérték a népet, amikor megkövetelte tőlük a gyors továbbhaladást a megígért nyugalom felé. Azok ugyanis, akik készek lettek volna megnyugodni a pusztaságban, és visszatérni Egyiptomba, szívesen birtokba vették volna ezt a termékeny földet, és örömteli megnyugvást engedélyeztek volna maguknak. Az elpusztításával tehát kénytelenek voltak maguk mögött hagyni. A tulajdonlása utóbb valóban megadatott Ruben, Gád törzseinek és Manassé fél törzsének, de azzal a feltétellel, hogy ott kell hagyniuk a nyájaikat és el kell kísérniük a testvéreiket a teljes expedíció alatt, nem hagyván el őket, amíg a kánaáni nemzeteket meg nem semmisítették.

Deuteronomium 3

5Móz3:1-11

1. És megfordulánk, és felmenénk Básán felé, és kijöve előnkbe Óg, Básánnak királya, ő és minden népe, hogy megvívjon velünk Edreiben.

2. De az Úr monda nékem: Ne félj tőle, mert a te kezébe adtam őt és minden ő népét és földjét; és úgy cselekedjél vele, a mint cselekedtél Szihonnal, az Emoreusok királyával, a ki Hesbonban lakik vala.

3. És kezünkbe adá az Úr, a mi Istenünk Ógot is, Básánnak királyát és minden ő népét, és úgy megvertük őt, hogy menekülni való sem maradt belőle.

4. És abban az időben elfoglaltuk minden városát; nem volt város, a melyet el nem vettünk volna tőlök: hatvan várost, Argóbnak egész vidékét, a Básenbeli Ógnak országát.

5. Ezek a városok mind meg valának erősítve magas kőfalakkal, kapukkal és zárokkal, kivéven igen sok kerítetlen várost.

6. És fegyverre hánytuk azokat, a mint cselekedtünk vala Szihonnal, Hesbon királyával, fegyverre hányván az egész várost: férfiakat, asszonyokat és a kisdedeket is.

7. De a barmokat és a városokból való ragadományokat mind magunk közt vetettük prédára.

8. És elvettük abban az időben az Emoreusok két királyának kezéből azt a földet, a mely a Jordánon túl vala, az Arnon pataktól fogva a Hermon hegyéig.

9. (A Sidoniak a Hermont Szirjonnak, az Emoreusok pedig Szenirnek hívják.)

10. A síkságnak minden városát, és az egész Gileádot, meg az egész Básánt Szalkáig és Edreig, a melyek a Básánbeli Óg országának városai voltak.

11. Mert egyedül Óg, Básánnak királya maradt meg az óriások maradéka közül. Ímé az ő ágya vas-ágy, nemde Rabbátban az Ammon fiainál van-é? Kilencz sing a hosszasága és négy sing a szélessége, férfi könyök szerint.

4. És abban az időben elfoglaltuk minden városát. Itt bővebben is beszámol arról, amit csak futólag említett a negyedik könyvében. Azt mondja, hogy hatvan *jól megerősített* várost foglaltak el a falvak mellett. Ebből következtethetünk mind az ország kiterjedtségére, mind Isten különleges hatalmára, mellyel megsegítette őket abban, hogy ilyen rövid idő alatt foglaltak el ennyi, magas falakkal övezett várost. Mintha egyszerűen csak keresztülutaztak volna biztonságban egy békés földön, ahol nem volt semmi teendőjük!

A nyolcadik verset követően összekapcsoltan ismétli meg, amit a két királyságról külön-külön mondott el, s hogy a helyeket még biztosabban lehessen azonosítani, megemlíti a Hermon hegyének két további nevét, kijelente, hogy Szirjon volt a szidóniaknak, és Szenir az emoreusoknak. Végül hozzáteszi, hogy Óg, Básán királya óriás volt, a fajtájának egyetlen

túlélője. Hatalmas természetének emlékére utal a vaságyára, mely kilenc singnyi¹²⁵⁷ volt az akkor szokásos mértékegységeknek megfelelően. Ezzel a körülménnyel is Isten csodálatos segítségét magasztalja fel, hogy Izrael gyermekei legyőzték őt, aki a már magával a természetével képes volt megrettenteni egy egész hadsereget.

Az óriások hatalmas termete kiderül ebből az igeszakaszból. Hérodotosz feljegyzí, ¹²⁵⁸ hogy Oresztész teste, amit egy jóslat parancsára ástak ki a sírjából, hét singnyi volt. Plinius, ¹²⁵⁹ noha nem említi a szerzőségét, csatlakozik hozzá. Gellius ¹²⁶⁰ úgy véli, hogy ez meseszerű, s az is, amit Homérosz ír az emberek természetének csökkenéséről az idők során, ¹²⁶¹ de a téves nézetét majdnem egyetemes egyetértéssel cáfolják. Amit maga Plinius mesél el, ¹²⁶² az valóban hihetetlen, miszerint Krétán találtak egy testet, a föld megnyitásával, ami negyvenhat singnyi volt, s egyesek Orion, mások Etion testének vélték. Ha azonban hisszük, hogy voltak óriások (amit nemcsak a Szentírás, hanem majdnem mindegyik ókori szerző is feljegyez), akkor nem kell meglepődnünk, ha azok nyolc singnyinél magasabbak voltak. S jóllehet az óriások Mózes korában kezdtek eltűnni, mégis, jóval később is voltak olyanok, akik elérték ezt az ókori testméretet, mint például Augustus és Claudius idejében is volt egy kb. 305 cm magas ember, s egy másik pedig 298 cm magas volt. ¹²⁶³ Mózes tehát nem utal többre, mint arra, hogy az emberek e szörnyűséges fajtája fokozatosan kihalt, így Ógnak, Básán királyának abnormális termete szokatlan látvány volt.

Numeri 22

4Móz22:1-41

1. És tovább menének Izráel fiai, és tábort ütének Moáb mezőségén a Jordánon túl, Jérikhó ellenében.

2. És mikor látta Bálák, a Czippór fia mind azokat, a melyeket cselekedett vala Izráel az Emoreussal:

3. Igen megrémüle Moáb a néptől, mivelhogy sok vala az, és búsula Moáb Izráel fiai miatt.

4. Monda azért Moáb Midián véneinek: Most elnyalja e sokaság minden mi környékünket, a miképen elnyalja az ökör a mezőnek pázsitját. (Bálák pedig, Czippórnak fia Moáb királya vala abban az időben.)

5. Küldé azért követeket Bálámhoz, a Beór fiához Péthorba, a mely vala a folyóvíz mellett, az ő népe fiainak földére, hogy hívják őt, mondván: Ímé nép jött ki Égyiptomból, és ímé ellepte e földnek színét, és megtelepszik én ellenemben.

6. Most azért kérlek jöjj el, átkozd meg érettem e népet, mert erősebb nálamnál; talán erőt vehetek rajta, megverjük őt, és kiűzhetem őt e földből; mert jól tudom, hogy a kit megáldasz, meg lesz áldva, és a kit megátkozol, átkozott lesz.

¹²⁵⁷ Egy sing (könyök) kb. 44,5 cm. – *a ford.*

¹²⁵⁸ Hérodotosz: *Kleió*, 68. szakasz

¹²⁵⁹ Plinius, lib. 7:16.

¹²⁶⁰ Gellius, lib. 3:10.

¹²⁶¹ Homérosz, *II.* lib. 12:381-3, 446-9; lib. 20:286, 7.

¹²⁶² Plinius, lib. 7:16.

¹²⁶³ A francia változatban: “Comme sous l’empire d’Auguste il y avoir un homme haut de dix pieds, et sous l’empire de Claude un peu moindre”, pl. Augustus uralkodása idején élt egy 305 cm magas ember, s Claudius idejében is létezett egy alig valamivel alacsonyabb. Plinius az idézett művében feljegyzí, hogy Claudius császár korában kiállítottak Rómában egy Gabbara nevű arabot, aki 298 cm magas volt, Augustus uralkodása alatt pedig ketten is éltek, Posio és Secundilla, akik mintegy 15 cm-rel voltak magasabbak Gabbaránál, s akiket a csodálatos természetük miatt a Sallustianus kertek temetőjében hantoltak el.

7. Elmenének azért Moábnak vénei és Midiánnak vénei, és a jövőmondásnak jutalma kezeikben vala, és jutának Bálámhoz, és megmondák néki Bálák izenetét.

8. Ő pedig monda nékik: Háljatok itt ez éjjel, és feleletet adok néktek, a miképen szól nékem az Úr. És Moábnak fejedelmei ott maradának Bálámnál.

9. Eljőve pedig az Isten Bálámhoz, és monda: Kicsodák ezek a férfiak te nálad?

10. És monda Bálám az Istennek: Bálák, Czippór fia, Moáb királya, küldött én hozzám, ezt mondván:

11. Ímé e nép, a mely kijött Égyiptomból, ellepte a földnek színét; most azért jöjj el, átkozd meg azt érettem, talán megharczolhatok vele, és kiűzhetem őt.

12. És monda Isten Bálámnak: Ne menj el ő velők, ne átkozd meg azt a népet, mert áldott az.

13. Felkele azért Bálám reggel, és monda a Bálák fejedelmeinek: Menjetek el a ti földetekre; mert nem akarja az Úr megengedni nékem, hogy elmenjek veletek.

14. És felkelének Moáb fejedelmei, és jutának Bálákhoz, és mondának: Nem akart Bálám eljönni velünk.

15. Elkülde azért ismét Bálák több fejedelmet, amazoknál előkelőbbeket.

16. És eljutának Bálámhoz, és mondának néki: Ezt mondja Bálák, Czippórnak fia: Kérlek, ne vonakodjál eljönni hozzám!

17. Mert igen-igen megtisztellek téged, és akármit mondasz nékem, megcselekszem. Jöjj el azért kérlek, és átkozd meg értem e népet!

18. Bálám pedig felele és monda a Bálák szolgálóinak: Ha Bálák az ő házát arannyal és ezüsttel tele adná is nékem, nem hághatom át az Úrnak, az én Istenemnek szavát, hogy valamit míveljek; kicsinyt vagy nagyot.

19. Most mindazonáltal maradjatok itt kérlek ti is ez éjjel, hadd tudjam meg, mit szól ismét az Úr nékem?

20. És eljőve Isten Bálámhoz éjjel, és monda néki: Ha azért jöttek e férfiak, hogy elhívjanak téged: kelj fel, menj el velők; de mindazáltal azt cselekedjed, a mit mondok majd néked.

21. Felkele azért Bálám reggel, és megnyergelé az ő szamarát, és elméne a Moáb fejedelmeivel.

22. De megharaguvék Isten, hogy elmegy vala ő. És megállá az Úrnak angyala az útban, hogy ellenkezzék vele; ő pedig üget vala az ő szamarán, és két szolgálja vala vele.

23. És meglátá a szamár az Úrnak angyalát, a mint áll vala az úton, és mezítelen fegyvere a kezében; letére azért a szamár az útról, és méne a mezőre; Bálám pedig veré az ő szamarát, hogy visszatérítse azt az útra.

24. Azután megállá az Úrnak angyala a szőlők ösvényén, holott innen is garád, onnan is garád vala.

25. A mint meglátá a szamár az Úrnak angyalát, a falhoz szorula, és a Bálám lábát is oda szorítá a falhoz; ezért ismét megveré azt.

26. Az Úr angyala pedig ismét tovább méne, és megállá szoros helyen, hol nem volt út a kitérésre, sem jobbra, sem balra.

27. A mint meglátá a szamár az Úrnak angyalát, lefeküvék Bálám alatt, azért megharaguvék Bálám, és megveré a szamarat bottal.

28. És megnyitá az Úr a szamárnak száját, és monda a szamár Bálámnak: Mit vétettem néked, hogy immár háromszor vertél meg engem?

29. Bálám pedig monda a szamárnak: Mert megcsúfoltál engem! Vajha volna fegyver a kezemben, nyilván megölnélek most téged.

30. És monda a szamár Bálámnak: Avagy nem te szamarad vagyok-é, a melyen járni szoktál, a mióta megvagy, mind e napig? Avagy szoktam volt-é veled e képen cselekedni? Az pedig felele: Nem.

31. És megnyitá az Úr a Bálám szemeit, és látá az Úr angyalát, a mint áll vala az útban, és mezítelen fegyverét az ő kezében; akkor meghajtá magát és arczra borula.

32. Az Úrnak angyala pedig monda néki: Miért verted meg a te szamaradat immár három ízben? Ímé én jöttem ki, hogy ellenkezzem veled, mert veszedelmes ez az út én előttem.

33. És meglátott engem a szamar, és kitért én előttem immár három ízben; ha ki nem tért volna előlem, most meg is öltelek volna téged, őt pedig életben hagytam volna.

34. Mondá azért Bálám az Úr angyalának: Vétkeztem, mert nem tudtam, hogy te állasz előttem az útban. Most azért, ha nem tetszik ez néked, visszatérek.

35. Az Úrnak angyala pedig monda Bálámnak: Menj el e férfiakkal; mindazáltal a mit én mondok majd néked, azt mondd. Elméne azért Bálám a Bálák fejedelmeivel.

36. Mikor pedig meghallá Bálák, hogy jön Bálám, kiméne elébe Moábnak egyik városába, a mely az Arnon vidékén, a határ szélén vala.

37. És monda Bálák Bálámnak: Avagy nem küldözgettem-é hozzád, hogy hívjanak téged? Miért nem jössz vala én hozzám? Avagy valóban nem tisztelhetnélek meg téged?

38. Bálám pedig monda Báláknak: Ímé eljöttem hozzád. Most pedig szólhatok-é magamtól valamit? A mi mondani valót Isten ád az én számba, azt mondom.

39. És elméne Bálám Bálákkal, és eljutának Kirjat-Husótba.

40. És vágata Bálák ökröket és juhokat, és küldé Bálámnak és a fejedelmeknek, a kik vele valának.

41. Reggel pedig magához vevé Bálák Bálámot és felvivé őt a Baál magas hegyére, hogy meglássa onnét a népnek valami részét.

1. *És tovább menének Izráel fiai.* Ez a történet sok említésre méltó körülményt tartalmaz. Először is megmutatja, hogy egyetlen kő sincs, amit a Sátán ne forgatna meg az egyház megsemmisítése végett, s miután hiába támadta az egyházat a fegyverek erejével, utóbb a csapdáival és a titkos mesterkedésével támadja, miközben az istentelenek szintén az ő ösztönzésére munkálkodnak, amennyire csak tőlük telik, hogy csalással felforgassák azt, és Isten ígéreteit, s az Általa választott egyház megtartására vonatkozó, megváltoztathatatlan rendeletét semmivé tegye. Isten viszont megmutatja, hogy úgy ügyel a sajátjára, hogy a javára fordít bármit, amit az ellenségei a megsemmisítésére kiagyalnak. Hasonlóképpen mintegy tükörben azt is bemutatja, mennyire bolondok és hiábavalók azok erőfeszítései, akik aláaknázni igyekeznek Isten kegyelmét. Főleg pedig azt mutatja meg, hogy Isten igazsága mindig is annyira győzedelmes lesz, hogy azt még a nyílt ellenségei is megvallják majd, pont amiképpen Bálám is hirdette. Ezeket és más megjegyzéseket azonban jobb lesz a maguk helyén megtenni.

Láttuk már: Báláknak nem volt semmi oka arra, hogy gonoszságot tervezzen Isten népe ellen, mert nem érezte magát kényelmetlenül azért, mert félnie kellett volna tőlük. Önként erősítették meg a hűségüket, biztonságot ígértek neki és egyezséget ajánlottak. Mikor tehát ő és az összes moabita készülődnek és a szomszédjaikat is az ellenállásra ösztökélik, akkor Istennel szemben ugyanolyan hálátlanok voltak, mint az emberekkel szemben. Magában ebben a riadalomban látjuk a Szentírás által kijelentett igazságot, tudniillik hogy az elvetetteket mindig alaptalan félelem gyötri. S az a jogos jutalma azoknak, akik nem keresik a békességet Istennel, hogy állandóan háborgatja őket a nyomorúságos nyughatatlanság. Isten a moabítákat speciális kiváltsággal mentesítette mindettől, ők azonban okokat találnak ki maguknak az aggodalomra, mert látják, hogy Isten népe nagy királyokat győzött le. Ahogyan ugyanis fájdalmas és ártalmas a napfény azoknak, akiknek gyengék a szemeik, úgy jelentenek kínt az elvetetteknek az Isten által az Ő atyai jóindulatának jeleként az egyházra ruházott áldásai, s keltik fel bennük az irigységet. Ha a moabíták bölcsen fontolóra vették volna a saját

kedvező helyzetüket, akkor könnyedén rendezhették volna úgy a régi kapcsolataikat, hogy azok a saját nyugalmukról gondoskodjanak. Most azonban, a rosszakaratukat szítva a lehető legrosszabb alkut kötik a maguk számára. S ez nemcsak Bálák ostoba riadalma, amiről itt olvasunk, hanem az egész népé. Először valóban csak a király nevét említi egyedül, de Mózes utána kivétel nélkül valamennyit belefoglalja. Ebből világos, hogy a tévedésük általános volt, aminek a fertőzésével másokat is megrontanak. Hívják ugyanis a midianitákat, hogy csatlakozzanak hozzájuk az izraeliták visszaverésében. Az ürügy az, hogy amiképpen az ökrök elnyalják a mező fűvét, úgy áll küszöbön annak veszélye, hogy ha nem állnak ellene az izraelitáknak, azok felnyalják és felfalják az összes nemzetet. Pedig pont az ellenkezőjét tapasztalták meg, mert a nép a maga akaratából tért kacskaringós útra, nehogy kárt okozzon nekik. Ennek a tartózkodásnak meg kellett volna őket szabadítania minden aggodalomtól, hacsak a saját rosszindulatuk nem tanította meg őket a bolond gyanakvás táplálására. Hiszen miért nem intéztek az izraeliták közvetlen támadást a területeik ellen, ha nem azért, mert biztonságban és érintetlenül akarták hagyni őket? Ellenkező esetben ugyanis bátran vágtak volna maguknak utat a fegyverek erejével.

5. *Külde azért követeket Bálámhoz.* Ez az igeszakasz sok másikhöz hasonlóan megmutatja nekünk, hogy a tévelygések, melyekbe a Sátán belegabalyítja a hitetleneket, jó alapelvekből származnak. Bálák király mértékletessége látszólag dicséretre méltó annyiban, hogy tudatában lévén a saját gyengeségének, és nem bízván az emberi segítségben, elkezd Isten segedelméért könyörögni. Az egyetlen biztos menedékünk ugyanis a bátorságunk megőrzéséhez, még ha minden földi segítségünk csődöt is mond, ha Istenre támaszkodunk, Aki mindenre elégséges Önmagában és független a külső segédeszközöktől. Eddig tehát Bálák helyesen jár el, mert nem keres más, mint Isten jóindulatának megszerzését, és nem veti másba a győzelemmel kapcsolatosan meggyőződését, mint Isten jóakarátába. Mikor azonban kacskaringós utakon keresi Istent, akkor messzire távolodik Tőle. S az minden hitlen és képmutató ember közös tévedése, hogy miközben Isten után törekednek, a saját közvetett útjaikra tévednek. Bálák isteni szabadítást keres a veszélyből, de ehhez az eszközök a saját elgondolásai, amikor egy zsoldos prófétától ráolvasást igyekszik vásárolni, azaz megpróbálja lekötözni Istent, és alávetni Őt a saját koholmányainak. Azt mondja, tudja, hogy Bálám rendelkezik az áldás és az átok hatalmával, de honnan származna a meggyőződése, ha nem onnan, hogy a próféta pusztán üres megnevezését megragadva Istent elválasztja önmagától?¹²⁶⁴ Először is azt kellett volna megtudakolnia, mi Isten akarata, majd őszinte imát kellett volna mondani buzgó hittel Neki, hogy kiengesztelje Őt. Elhagyván azonban a fő dolgot, megelégszik a pusztán megvásárolható áldással. A békesség és a bocsánat Istentől történő megszerzésére irányuló aggodalmából megértjük tehát, hogy az elméjében megvolt a vallás némi magja. A próféta iránti tisztelete szintén a kegyességének jele. Ám az, hogy a saját koholmányaival igyekszik győzelmet aratni Isten felett, az ostoba babonaság bizonyítéka, az pedig, hogy a lekötöztettségévé akarja tenni Őt, az istentelen gőg jele.¹²⁶⁵

Nem tudom, miképpen jutott eszébe a kaldeus fordítónak azt feltételezni, hogy Péthor az Eufrátesz partján állt, s az sem valószínű, hogy Bálámot ily hatalmas távolságról hozatták el. A hírneve sem terjedt el volna ilyen messzire azokhoz a népekhez. Meg vagyok arról győződve, hogy ez egy hely tulajdonneve, mert a Petorah szó végződése nem engedi meg, hogy díszítő jelző, például „a jövőmondó” lehessen, ahogyan Jeromos is fordította. Jóllehet tehát az ország nincs megadva, a szövegkörnyezetből valószínűsíthető, hogy Bálám midianita volt. Ezért gondolom úgy, hogy a midianitákat keresték, hogy legyőzhessék a földijeiket.

¹²⁶⁴ “Si ce n’est qu’en prenant à la volée le titre vain de Prophète sans son effet, il sépare Dieu de soy-mesme, ou le veust couper par pièces?”, hacsak nem azért, mert az üres próféta megnevezést megragadva elkülöníti Istent önmagától, és darabokra tépi Őt? – Francia.

¹²⁶⁵ “D’un orgueil diabolique”, az ördögi gőg. – Francia.

A 7. versben olvasható „a jövőmondásnak jutalma kezeikben vala” kifejezésnek szegényes magyarázata,¹²⁶⁶ amikor a jövőmondás művészetére vonatkoztatják, vagy úgy értelmezik, hogy olyanok kísérték őket, akik képzetek voltak ebben a tudományban. Egyszerűbb a küldetésükre értelmezni ezt, mintha Mózes azt mondta volna, hogy a követeket arra tanították, mit kérjenek Bálámtól, tudniillik hogy átkozza meg Izraelt. Semmi abszurditás nincs annak feltételezésében, hogy Mózes itt ugyanazt ismétli meg, amit az előző versben mondott. De hajlamos vagyok mások nézetének elfogadására is, akik úgy vélekednek, hogy a jövőmondás jutalmát vitték magukkal, mert minden korban voltak zsoldos próféták, akik áruba bocsátották a kapott kijelentéseiket. Ezért még az izraeliták között is voltak olyan csalók, akik bérbe adták magukat, s ez a visszaélés nagyon divatos volt (közöttük). Ezért vonakodtak Saul és a szolgája Sámuelhez menni, mert nem volt náluk semmi ajándék, amit felkínálhattak volna neki, mígnem a szolga elmondta, hogy van nála egy sékelnek a negyedrésze. Mintha Sámuel eladásra kínálta volna a próféciáit, ahogyan az megszokott dolog volt abban az időben! (1Sám9:7-8) Ezékiel valóban azzal vádolja a hamis prófétákat, hogy jelentéktelen megvesztegetési összegekért adták el magukat.

8. *Ő pedig monda nekik: Háljatok itt ez éjjel.* Mivel az igaz Istentől vár kijelentést, valószínű, hogy nem volt varázsló, vagy mágus, akiknek a jövőmondó képessége csak babonaságokból, vagy gonosz művészetekből származik. Valójában később majd látjuk, hogy megannyi csalafintaságot és megtévesztést szokott használni, de a tények bizonyítékaiból világos lesz, hogy rendelkezett a prófétálás ajándékával. Nem azt jelenti ez, hogy a valódi próféták közé kellene számlálni, akiket Isten az egyháza fölé helyezett, mert sem a prófétálás állandó hivatala nem adatott meg neki, sem a tanítással nem kapcsolódott az össze. Azokat a szolgáit ugyanis, akikre Isten rábízta a prófétálás hivatalát, Ő úgy irányította a Lelkével, hogy soha semmit nem mondtak, ami ne az Ő szájából származott volna. S noha nem láttak mindent, amiknek meg kellett lenni, hanem csak a nekik adott kijelentésnek megfelelően, Ő mégsem rejtett el előlük semmit, amit hasznos volt tudniuk. Ezért mondja Ámós próféta: „Mert semmit sem cselekszik az én Uram, az Úr, míg meg nem jelenti titkát az ő szolgálóinak, a prófétáknak.” (Ám3:7) Egyszóval, ők a Szentlélek szervei voltak minden szükséges jövődőléshez, s a próféciáik hitelessége egyenletes és állandó jellegű volt, így soha nem beszéltek abszurd, vagy hiábavaló módon. Emellett megvolt a képességük arra, hogy igaz célra és haszonra tegyék alkalmassá a próféciáikat. Így miután kihirdettetett a törvény, ők lettek annak magyarázói. A bőségben Isten kegyelméről tettek bizonyosságot, a szűkösség idején pedig az Ő ítéleteiről. Végül, az ő dolguk volt Isten szövetségének a megerősítése, amivel Krisztuson keresztül kibékül az emberekkel. Nagyon más volt a helyzet Bálámmal, s a hozzá hasonlókkal, akik csak részleges ajándékkal voltak felruházva,¹²⁶⁷ így egyes dolgokat helyesen jövődöltek meg, másokban pedig tévedtek, s valójában üres kijelentéseket tettek bármiféle tanítása hozzákeverése nélkül. Isten tényleg azt akarta, hogy ilyesmi létezzen még a pogány nemzetek között is, hogy a világosság néhány szikrája ragyogjon fel a sötétségükben, s ez elvegye a tudatlanság mentségét. Valójában mindazok, akik a csalafintaságaikkal be merésztették csapni a világot, visszaéltek a *próféta* megnevezéssel, s noha a *jövődőlés* tiszteletre méltó és szent, mégis helytelenül alkalmazták a megtévesztés művészetére, és a hazudozás szabadságára. Az ördög szokása az istentelen visszaéléseivel megszentelteleníteni Isten nevét. De mégis voltak néhányan a pogányok között, akik időnként isteni ihletéssel jeleztek előre jövőbeli eseményeket, s különösen a törvényadás előtt volt ez a helyzet, amikor Isten még nem különböztette meg az Ő népét a többiektől ezzel a jellel. Ebben az időben

¹²⁶⁶ “A jövőmondás jutalma” – *Amplified Version*, Károli. Ainsworth mondja: “A Targum Jonathan így magyarázta: *A jövőmondás gyümölcsei a kezükben voltak.* Így a *besorah*, azaz a *jó hírek* kifejezést használja a *jó hírek jutalma* jelentéssel a 2Sám4:10-ben. “Non raro Hebraei rem ponunt pro pretio rei; ut Exodus 21:10, *humiliatio*, i.e., *pretium pudicitiae*.” – *Bonfrerius Poole*-nál.

¹²⁶⁷ “Pour predire ceci ou cela”, ennek, vagy amannak a dolognak a megjövődőléséhez. – *Francia*.

adatott a prófécia, mely szerint „Prófétát támaszt néked az Úr, a te Istened te közül, a te atyádfiai közül”, stb.¹²⁶⁸ de ez még nem volt általánosan ismert, s ezért Isten nem akarta, hogy meg legyenek fosztva a jövőmondóiktól, akik ugyan még mindig nagyon különböztek azoktól az igaz prófétáktól, akiknek az elhívása világos és törvényes volt.

Mindezt röviden Bálám vonatkozásában mondtam, akit Isten látomásban szólít meg éjjel, s nem kevésbé bensőségesen, mint bármelyiket a saját szolgálói közül, de csakis egy konkrét dologban. A „Kicsodák ezek a férfiak te nálad?” kérdéssel közvetve a helytelen kívánságaikat feddi meg. Bálám első ránézésre szent igyekezetet színlel az engedelmességre, amikor nem merészel semmit megtenni Isten engedélye nélkül, s megtagadja, hogy akár csak egy lépést is tegyen, mielőtt megkapná az Ő válaszát. A titkos kapzsiság azonban mégis arra ösztökéli őt, hogy alkudozással megszerezze Istentől azt, amiről érzi, hogy nem helyes. Isten erre a ravaszkodásra tekint, amikor a férfiakkal kapcsolatos kérdését felteszi, mintha azt mondaná: Bálámnak semmi oka sincs őket visszatartani, mert a követelésüket már végérvényesen elutasította. S bizonyos, hogy ha szabad lett volna, azonnal igyekezett volna eleget tenni Bálák király kívánságainak, akár Isten akarata ellenére is. Most engedélyt kér, mintha azt szeretné, hogy a kötelékek, melyek visszatartják őt a gonosz céljaitól, megereszkednének, pedig majd akarattal rázza le valamennyit úgy, mintha nem lenne annak tudatában, hogy semmi mást nem képes megtenni, csak amit Isten enged meg neki. Valójában nem törődik azzal, ami törvényes és helyes, csak arra törekszik, hogy büntetlenül nyithassa átokra a száját.

12. *Ne menj el ő velök.* Ha volt is bármi helye a kételkedésnek, Isten azt véglegesen eltörli, és megerősíti a tiltást, mert törvénytelen dolog volt azokat átkozni, akiket Ő megáldott. Semmi több nincs megengedve ugyanis a prófétáknak, mint az, hogy Isten ama kegyelmének tanúbizonyságai, vagy küldöttei (*internuntii*), illetve hírnökei legyenek, amit Isten ingyenesen kegyeskedik azokra ruházni, akikre akarja a saját jótetszésének megfelelően. Sőt, Isten azokat mondja áldottaknak, akiket felkarolt a jóindulatával, és akiknek tapasztalati úton jelenti ki, hogy megbékélt velük, amikor kimutatja irántuk a nagylelkűségét. Ezzel az áldással kapcsolatosan akarta, hogy a prófétái oly módon legyenek a szolgálói, hogy a hatalom mégis teljes mértékben az Ő kezében maradjon. Ha tehát magukhoz ragadják az áldás előjogát az Ő engedélye nélkül, akkor a cselekedetük nem pusztán felszínes és hatástalan, de egyenesen istenkáromló. Joggal vádolja tehát Ezékiel hamissággal és csalással azokat a hamis prófétákat, akik a hízeltételeikkel bátorítják a kárhozatra ítélt lelkeket, miközben a rettentéseikkel és a fenyegetéseikkel lemészárolják azokat, akiknek Isten életet ígért (Ezék13:2 és 22). Ebből megértjük, mennyire hiábavaló dolog a képmutatók számára – amint azt tenni szokták – békességet vásárolni az emberektől Isten kiengesztelése végett, továbbá hogy nem kell félnünk azoktól az elkorcsosult szolgálóktól,¹²⁶⁹ akik zsarnoki módon akarnak uralkodni a hivataluk jogcímén, még ha átkozódnak is az ártatlan ellen.

Világos azonban, hogy Bálám isten iránti engedelmessége nem szívből jövő. A szavai valóban megtévesztik az egyszerűeket, mert alázatosaknak tűnnek: „Nem megyek, mert Isten tiltja”, de kétség sem férhet hozzá, hogy miután becsvágyból és kapzsiságból igyekezett eleget tenni a kérésnek, ezért jelzi, hogy menne ő, ha Isten nem tiltaná. Ha a szíve őszinte lett volna, akkor azt az őszinte választ kellett volna adnia, hogy hiába küldetett érte vagy bármi másért Bálák annak érdekében, hogy Isten megszeghetetlen rendelkezésének ellenálljon. Ha így adott volna szívből és egyértelműen dicsőséget Istennek, akkor nem küldetett volna hozzá újabb küldöttség. A habozó mentegetőzésével azonban szemlátomást felszította az ostoba király vágyát, hogy az átok árát még magasabbra srófolja. Tudjuk ugyanis, hogy ez a megszokott helyzet a csalókkal: az ügy nehézségének megfelelően szereznek maguknak

¹²⁶⁸ „Prófétát.” – *Amplified Version* és *Károli*. Lásd Kálvinnak az 5Móz18:15-höz fűzött magyarázatát a *maga helyén*.

¹²⁶⁹ “Les ministres masques” az álarcos szolgálók. – *Francia*.

magasabb fizetséget. Mégis, ha összehasonlítjuk a pápa zsoldos prófétáit Bálámmal, az ő szolgálai és kikényszerített engedelmeskedése nem csekély dicséretet érdemel azok megvetendő és megszéllíthetetlen ostobaságával szemben, akik Isten ellenére nem áttalnak istentelen átkokban kitörni. Az igazság, amit kétségbe vonnak, látványos: a szörnyű ítélet, amit Isten Ézsaiás szájával hirdet ki, a füleikben cseng, „Jaj azoknak, a kik... a sötétséget világossággá s a világosságot sötétséggé teszik” (Ézs5:20). Mindazonáltal tovább mennek, és brutális ostobaságukban okádják a káromlásaikat nemcsak az egyház megsemmisítése, de ha lehetséges lenne, minden vallás eltörlése végett.

15. *Elküldje azért ismét Bálák több fejedelmet.* Itt látjuk, hogy az istentelen emberek bármilyen alázatosan könyörögnek is Isten kegyelméért, mégsem teszik félre a büszkeségüket – mintha a pompájuk képes lenne elkápráztatni Isten szemeit. Azért tehát, hogy eleget tegyen a kéréseiknek, úgy vélik, elegendő bemutatni a fenséges ceremóniáikat. S valóban, bármiféle szerénységet is színleljen a babonaság, mindig felfuvalkodik a titkos magabiztosságtól. Bálák tehát a jóindulat kivívása érdekében a méltóságát és a hatalmát mutogatja, s azt hiszi, hogy Bálám majd ettől áll az ő szolgálatára. Jóllehet tehát a csaló a korábbinál sokkal több kedvet mutat a második válaszában, a képmutatása mégis hamar lelepleződik és elárulja az elméje kettősségét. Valóban nemes, sok nemesszívűséget mutató beszéd ez: „Ha Bálák az ő házat arannyal és ezüsttel tele adná is nékem, nem hághatom át az Úrnak, az én Istenemnek szavát”, de miért nem űzi el magától azonnal ezeket a szentségtelen kufárokat, akik a vétekre bujtogatják őt? Látjuk tehát, hogy inkább a dicsekvés lelkületével beszél, semhogy megadná Istennek a Neki kijáró dicsőséget. Arra vágyott ugyanis, hogy az engedelmességnek ezzel a színjátékával vívja ki magának a szent próféta tiszteletét és hitelességét. Miközben azonban azt kéri, hogy időt szánhasson Isten akarátának a megtudakolására, az istentelen lázadás bűnét követi el. Nem mer nyíltan és Isten látható megvetésével elindulni Isten népének a megátkozására, s eddig rendben is van a dolog, de miért nem nyugszik bele az isteni döntésbe? Miért kérdezősködik még mindig kételkedve, amikor már meggyőződött róla, hogy törvényes-e a dolog, vagy sem? Mert így latolgatja és kérdőjelezi meg azt, hogy vajon amit Isten egyszer előírt, azt bizonyosnak és változhatatlannak kell-e tekinteni. Sőt, igyekszik Istent rákényszeríteni a döntésének megváltoztatására. Attól kezdve ugyanis, hogy hallotta: „Ne menj el ő velők”, milyen ürüggyel volt megengedhető folytatnia a vitát? Bálám törekvése tehát az, hogy Isten az Általa kihirdetett rendelkezés visszavonásával tagadja meg Önmagát, s ez a legszörnyűbb istenkáromlás cselekedete volt. Mégis, manapság is találhatunk sokakat, akik noha teljes mértékben meg vannak győződve Isten akarataról, mégsem hagynak fel az áskálódással vele szemben, hogy végül elérhessék a céljukat, ami felé törvénytelen sóvárgással törekednek. Kezdetben ez nem más, mint vágyakozás annak megtudására, mi a helyes, vagy ha tudják, akkor annak követésére, de a becsvágy bujtogat egyeseket, a vágyak lángra lobbantanak másokat, s megint mások a kapzsiság miatt törnek előre. Egyszóval, a gonosz vágyak uralkodnak minden megfontolás felett. Isten nyomban felállít néhány akadályt, s arra kényszeríti őket, akár akarják, akár nem, hogy értsék meg, amit tenniük kell. Ők azonban mindazonáltal továbbmennek, de miután az út zárva van előttük, ürüggyekkel, kacsaringós utakkal, vagy kibúvókkal igyekeznek kikerülni Isten biztos szavát. S noha ezt látszólag mértékletesen teszik, mivel addig vonakodnak, amíg meg nem szerezték az engedélyt Istentől, ezzel mégis elárulja magát a pimaszságuk, amikor nem szűnnek meg zaklatni Istent és az Ő prófétáit, míg ki nem csikarják azt, amiről pedig már hallották, hogy törvénytelen. Világos tehát, hogy mindazok az emberek Bálám tanítványai, akik azért teszik próbára Isten türelmét, hogy Ő végül engedje meg nekik azt megkísérelni, amit egyszer megtiltott.

20. *És eljőve Isten Bálámhoz éjjel.* Noha Isten távol áll attól, hogy megtévesztő legyen, a képmutatók a köntörfalazásukkal rászolgálnak arra, hogy kijátssza a ravaszságukat. Ha közelebből is megvizsgáljuk Bálám kívánságát, az nem volt más, mint hogy Isten

hazudtolja meg Önmagát. Ha ugyanis meg volt róla győződve, hogy Isten igaz, akkor mi más remélhetett, mint azt, hogy tízszer is meg fogja erősíteni a válaszát? Mindazonáltal gonoszul hazudik Istennek, amikor engedély kér az elmenetelre, ami Magát Istent vádolná szeszélyességgel és állhatatlansággal. Isten tehát ironikusan megengedi, amit korábban megtiltott. Ha bárki úgy vélné, hogy abszurd dolog, ha Isten, Aki maga az igazság, megtévesztően beszél, a válasz könnyen megadható: Isten nem volt vétkes semmiféle hazugságban, hanem szabadjára eresztette egy, a saját romlottságában makacs ember kötelékeit pontosan úgy, ahogyan valaki függetlenít egy önfejű és súlyosan erkölcstelen fiút, mivel nem engedi, hogy irányítsák. Ha ugyanis az istentelen kapzsiság nem vakította volna el Bálámot, akkor könnyedén megérthette volna ennek az ironikus engedélynek a jelentését. Tanulják hát meg ebből a képmutatók, hogy semmi hasznukra sincsenek a hiábavaló kifogásaik, mert jóllehet Isten egy ideig szabadjára engedi őket, de végül a saját ravaszságával fogja meg az agyafúrtat. Ezért semmi sem jobb, mint tiszta és egyszerű taníthatóságban azt tudakolni, hogy mit szeretne, ha megtennénk, hogy azonnal engedelmeskedhessünk, s ne próbáljunk meg megváltoztatni egyetlen szót, vagy szótagot sem, ha egyszer kegyeskedik kinyitni szent száját, hogy tanítson minket. Mi volna más ugyanis, mint annak megkérdőjelezése, amit Ő elhatározott, ha az erőszakoskodásunkkal arra ösztökéljük, hogy engedjen a kívánságainknak?

22. *De megharaguvék Isten, hogy elmegy vala ő.* Mennyire következetes az, hogy Isten megharagudjék, amikor Bálám eddig még semmit sem tett az Ő parancsa ellenére? Észben kell azonban tartanunk, amire nem rég utaltam, hogy Isten látszólag sok mindent megenged, amit nem hagy jóvá. Megengedte a népnek a pusztában, hogy húst egyenek, megengedte a férfiaknak, hogy elváló levelet adjanak a feleségeiknek, sőt akár több asszonyt is feleségül vegyenek, de mégsem volt helyes számukra a húsevés, s a válás és a poligámia sem volt mentes a vétectől. Bálám mindenesetre vétkezett azzal, hogy állhatatosan sürgette azt, ami bűnös, így rászolgált a halálbüntetésre, még ha tetszett is Istennek enyhíteni azt. Ezen a ponton nekünk is illik józanul bölcsnek lenni, nehogy mikor Isten titkos ítélete különbözik a miénktől, Ellene szólaljunk fel. Azt a prófétát, aki hűségesen átadta ugyan az üzenetet, de aztán a visszaúton kenyeret evett egy másik próféta ösztökélésére, így csak gondatlanságból és a meggondolás hiánya miatt bukott el, Isten halálbüntetéssel sújtotta (1Kir13). Ebben az esetben a büntetés, amit arra a csalóra és szélhámosra szab ki, aki¹²⁷⁰ bérért bocsátja áruba a nyelvét, nem keményebb, mint a megrettentése fenyegetésekkel. Itt a test vakmerősége szándékosan ragadja meg az alkalmat arra, hogy hibát találjon Istenben, de tény, hogy a Bálámra váró büntetés, amit aztán nem is került el, egy időre elmaradt, hogy Isten dicsősége még világosabban ragyoghasson fel. Ha tehát a kételkedés lopakodik az elménkbe, mivel Isten valamely munkájának az oka nem világos, tanuljuk meg azt azonnal elnyomni.

Ez után leírja Isten haragjának külső megmutatkozását, tudniillik az angyal várja őt kivolt karddal. Itt megfigyelhetjük, hogy a próféta legnagyobb gyalázatára az angyal dicsősége először a számarnak jelenttetett ki. Mert bár az angyal testet öltött, aminek a látványa még az oktalan állatra is hatással lehetett, miképpen lehetséges, hogy a számar megriadt ettől a félelmetes látványtól, közben a próféta szemei zárva maradtak? Hacsak nem Isten akarta ennek a hitetlen embernek az ostobaságát a gyalázat eme jelével megjelölni. Korábban dicsekedett a rendkívüli látomásaival, de most még azt a látomást sem látja meg, ami nyilvánvaló volt egy állat szemei számára. S honnan származott volna ez a vakság, ha nem a kapzsiságból, ami annyira ostobává tette, hogy többre tartotta a mocskos hasznát Isten szent elhívásánál? Egyszóval, benne beteljesedett az, amit a Szentírás oly gyakran hirdet az elvetettek ellen: a szédelgés és a bolondság lelke sújtotta annyira, hogy képtelen volt bármit is észrevenni. Már mondtam, hogy noha az angyalok természetes módon láthatatlanok, mégis

¹²⁷⁰ “Qui vouloit vendre la grâce du saint Esprit”, aki eladná a Szentlélek kegyelmét. – *Francia*.

öltének testet, valahányszor csak így tetszik Istennek, s cselekednek emberi lények alakjában. Ki adta az angyalnak a kardot? Ő, Aki mindent a semmiből teremtett. Ha valamely kíváncsi ember tovább is megy, és azt tudakolja, miből volt a kard, akkor egy másik kérdéssel könnyedén megfeddhető az ostobasága. Mert a halandó embernek, vagy Istennek könnyebb a vasat és az acélt felhasználni a maga céljaira? S lehetséges, hogy a kard fényesen ragyogott, mint mikor a kerubok lettek a Paradicsom bejáratához állítva Ádám ellen. Egyszóval, Isten az angyalát olyan formába öltöztette fel, ami mind az oktan állatot, mind a hamis prófétát képes volt megrettenteni. Ő azonban a számárra kezdi, hogy a gonosz ember közönyét még teljesebben megszegyenítse.

Mózes ezután elmondja, miként fordult le először is a számár az útról, amikor szűk helyre ért, s miképpen szorította a gazdája lábát a falhoz, végül pedig miképpen feküdt le Bálám alatt. Biztos, hogy ennek a nyomorult csalónak fel kellett volna ébrednie, ha az ördög nem bővölte volna el. Mózes azonban gondosan részletezi ezeket a körülményeket annak megmutatása végett, hogy nemcsak a józan esze ment el, de annyira elképedt, hogy nem figyelt oda még a leglátványosabb csodára sem.

28. *És megnyitá az Úr a számárnak száját.* A kételkedők kritizálják ezt az igeszakaszt és úgy gúnyolódhatnak rajta, mintha Mózes egy hihetetlen mesét mondana el. S a gúnyolódásuk valóban hihetőnek tűnik, ha azzal hozakodnak elő, hogy nagy a különbség a számár ordítása és az artikulált hangok között. De bármennyire is merüljenek bele ezekbe az alaptalan okoskodásokba, végül majd megérzik, mennyire komolyan és tisztelettel kell beszélnünk Isten csodálatos munkáiról, amit a viccelődéseikkel és játszadozásukkal igyekeznek komolytalanná tenni. Mivel a fecsegésük nem méltó a hosszas cáfolatokra, elégedjünk meg azzal a megvetéssel, amivel ezeket Mózes egyetlen kifejezéssel illeti, amikor azt mondja, hogy Isten „megnyitotta a számár száját”. Honnan származna ugyanis az emberek beszélőképessége, ha Isten nem nyitotta volna meg a szájukat a világ első teremtetésekor? Honnan származna, hogy a szarkák és a papagájok utánozzák az emberi beszédet, ha nem Isten akarná bemutatni bennünk egy rendkívüli képesség példáját? Hacsak nem feltételezik Róla, hogy visszavonhatatlanul meg van kötve, s miután egyszer meghatározta a természet rendjét, tartózkodnia kell a hatalmának bemutatásától a csodákon keresztül! Ha a számár emberé változott volna, akkor kénytelenek lennénk ebben Isten felfoghatatlan hatalmának bizonyítékát tisztelni.¹²⁷¹ most hát, amikor azt olvassuk, hogy csak néhány szót mondott ki józan ész, vagy megítélés híján, mintha bármiféle hang terjedt volna szét a levegőben, vajon mesének kell tekintenünk a csodát? Sőt, ha a tisztátalan lelkek mondanak ki szavakat fantomszerű káprázatokban, akkor miért lenne Isten képtelen a néma nyelveket a beszéd képességével felruházni? Tanuljuk meg tehát illendő alázattal tisztelni azt az ítéletet, amit Isten a hamis prófétán hajtott végre. Lesújthatott volna rá közvetlenül is az angyal kardjával. Mivel azonban a feddés nem lett volna kellően szigorú, ha azt vaskos tudatlanság kíséri, úgy rendelkezett, hogy az oktan állat tanítsa őt. Később valóban felhangzott az angyal hangja is, de miután annyira taníthatatlan volt, az érdemeinek megfelelő bánásmódban részesült, mikor némi előrehaladást tanúsítván a számár iskolájában elkezdett Istenre figyelni. Továbbá, a számár győzi meg őt arról, hogy tompa és elméjében megtévedt abban a vonatkozásban, hogy nem rázta őt fel ez a szokatlan körülmény. Azt mondja ugyanis, hogy korábban soha nem viselkedett így. Ha tehát létezett volna a megértés bármekkora szikrája is a nyomorult emberben, akkor fel kellett volna figyelnie ennek az újdonságnak és hirtelen változásnak a jelentésére. Azaz, ezzel rázta fel őt Isten a letargiájából, hogy utána jobban odafigyeljen az angyal szavára.

31. *És megnyitá az Úr a Bálám szemeit.* Ez az igeszakasz arra tanít minket, hogy bármilyen élesek is az érzékszerveink, azokat nemcsak Isten ültette belénk, de Ő is tartja fenn,

¹²⁷¹ Kiegészítés a francia változatban: “Plutost que d’en faire nos farceries”, ahelyett, hogy gúnyolódnánk azon.

vagy oltja ki a titkos ihletésével. Bálám szemei megnyitottak: következésképpen korábban lepel borult azokra, ami meggátolta őt a nyilvánvaló dolgok meglátásában. Így teszi Isten a saját jótetszése szerint tompává azok érzékszerveit, akik önmagukat nagyon agyafúrtaknak tartják, mert az érzékelés is az Ő speciális ajándéka. Ezzel a példával mintegy tükörben látjuk, miképpen félük a képmutatók Istent, amikor szembesülnek a jelenlétével. Amint ugyanis meghátrálnak, úgy mulatoznak, mint a szökött rabszolgák. Bálám látta az angyalt, amint kivont karddal fenyegeti őt, s lehajtotta a fejét és imádta őt, mivel Isten büntetése a küszöbön állt. De ez a félelem semmiképpen sem készítette őt saját maga megfelelő helyesbítésére. Valóban megvallja, hogy vétkezett, s felmutatja a megtérés bizonyos gyümölcseit abban, hogy kész hazatérni, de elárulja a szolgálai és kényszeredett félelmét, mert csak a büntetés gondolatától retteg. „Vétkeztem, mert nem tudtam, hogy te állasz előttem az útban.” Amíg az angyalt nem jelent tehát meg fegyveresen őt megbüntető, úgy haladt előre magabiztosan, mint ha büntetlenség adatott volna neki. A másik kifejezés is elárulja a ravaszságát és az álnokságát: kész hazatérni, ha ez *nem tetszik* Istennek – mintha korábban nem tudta volna, hogy amit tesz, az semmiképpen sem tetszik Istennek! Nevetséges tehát ez a feltételezés: mintha kétségben volna olyasvalami felől, ami kellőképpen világos a számára. Ha valóban félte volna az Istent, és a szíve tisztaságában cselekedett volna, akkor azonnal vissza kellett volna utasítani a küldetést, ami önmagában is gonosz és helytelenül vállalt volt. Mi haszna van ugyanis annak, hogy kimondja: „vétkeztem”? ha úgy véli, folytathatja az útját, amire a kezdetektől fogva Isten akarata ellenére lépett? Tanuljunk meg tehát, hogy amikor Isten akaratát kellőképpen ismerjük, ne folyamodjunk kacskaringós kifogásokhoz, melyekkel annak végrehajtását késleltethetjük.

Amikor az angyal azt mondja, hogy megölte volna Bálámot, de a számárnak nem ártott volna, azzal nemcsak arra utal, hogy Isten igazságosságának és jóindulatának megfelelően kímélte volna meg az ártatlan állatot, hanem hogy az állat okossága folytán – mintha csak enyhítette volna Isten haragját – a gazdája életét is megmentette, aki egyébként nem volt méltó a könyörületre.

35. *Az Úrnak angyala pedig monda Bálámnak.* Ez a gonosz ember ironikusan ismét engedélyt kap annak megcselekvésére, amit vétkezés nélkül nem tehetett volna meg. Mint azonban már korábban mondtam, annyira a tudatában volt istentelen kapzsiságának, hogy tudatosan és szándékosan csapta be önmagát, nem csak egyszerűen megtévedt. Egyben azt is meg kell figyelni, hogy amiképpen Pál nevezi „sokféleképpen” Isten bölcsességét (Ef3:10), úgy mutatkozik meg az Ő akarata sokféleképpen, mintha csak következetlen lenne. Önmagával, holott valójában mindig is ugyanaz marad. Bizonyosan pusztán kifogás volt Bálám részéről, hogy ő Isten parancsára és engedélyével megy tovább. Mindazonáltal ezt a választ kapta: „Menj”, stb. Isten ezzel valóban gúnyt űzött ennek a gonosz embernek a konok ostobaságával, de nem fogadta el helyesnek, amit tesz. Ez a két dolog pedig összeegyeztethető egymással: Isten nem helyesli, amit elítél, de megengedi annak megtörténtét. Amikor ugyanis a gonosz emberek közreműködésével valósítja meg a céljait, nem írja elő nekik, hogy így cselekedjenek. Salamon Jeroboám kezével akarta megbüntetni, és Akháb házának istentelenségén Jéhu által akart bosszút állni, mégsem volt azonban helyes Jeroboámnak felforgatnia azt, amit Isten elrendelt, tudniillik hogy Dávid utódai üljenek továbbra is a trónon. Jéhu is, noha egy próféta kente őt fel, mégis bűnös volt a királyság magához ragadásában, mert erre semmi más nem kényszerítette őt, mint a becsvágy. Ami pedig az előttünk levő történetet illeti, Isten akarata volt Bálám szájával kijelenteni, mennyire hatékony és változhatatlan az Ő rendelete a nép örökbefogadását illetően, hogy ezzel az Ő igazsága és hűsége még jobban felragyoghasson. Bálám mindazonáltal vétkezett abban, hogy egy vadászkutyához hasonlóan a nyereség illatát érezve pénzért adta el az átkait.

36. *Mikor pedig meghallá Bálák, hogy jön Bálám.* Ez az igeszakasz bámulatosan tárja eléink mindazok lelkületét, akik különféle babonáságaikra adták a fejüket őszinte istenfélelem

nélkül. Hajlongnak a hamis prófétáik előtt, hitvány módon hízelegnek nekik, és annyira nem akarják abbahagyni az imádatukat, hogy nagyobb lakájlelkűség már el sem képzelhető. Belül azonban büszkeséget táplálnak, ami akkor tör ki belőlük, amikor azt egyáltalában nem várják. A király elébe megy a prófétának, s kellő tisztelettel adózik neki, és a hivatalának. Hatalmas leereszkedés ez, mert megfelel annak, hogy a koronáját és a jogarát helyezi a lábai elé. Azonban az alakoskodása hamarosan lelepleződik, mikor Bálámnak panaszkodva a hatalmával és a gazdagságával dicsekedik, amikkel képes őt megjutalmazni. Nos, ez pontosan olyan, mintha a pénznek vetné alá a prófétai hivatalt, s azt állítaná, hogy uralkodik a kijelentései felett a vagyonával. Bármekkora lehet tehát a szolgálatteljesítés, mellyel a babonás emberek a bálványaiknak és a papjaiknak hízelegnek, mégsem teszik soha félre a gőgös lelküket. Efféle buzgóságot láthatunk a pápistákban, akik annyira bőkezűek a prelátusaik és szerzeteseik iránt fitogtatott dicsérettel, amennyire csak lehetséges, de azzal a feltétellel, hogy azok a maguk részéről igazodnak majd a kívánságaikhoz. Ha tehát egy pap (*sacrificus*) nem elégíti ki az imádóit, akkor ugyanolyan keserűséggel mennydörögnek ellene, mintha csak egy kondás lenne.

Bálám válaszában első ránézésre csak kegyességet látunk: „Ímé eljöttem hozzád. Most pedig szólhatok-e magamtól valamit? A mi mondani valót Isten ád az én számba, azt mondom.” Ezzel jelzi, hogy amennyire az udvariasság megköveteli, ami tőle függ, abban igazodik majd a király kívánságaihoz, de ami a prófétai hivatalt illeti, ott nincs meg a szabadság ezt cselekedni, mert figyelmen kívül fogja hagyni akár az egész emberiség előnyben részesítésé, hogy egyedül Isten parancsainak engedelmeskedhessen.

39. *És elméne Bálám Bálákkal.* Mózes a folytatásban beszámol arról, hogy mekkora tisztességgel és milyen fényűző módon fogadták Bálámot. Először is feljegyezi, hogy elvitték Kirját-Husotba,¹²⁷² amit egyesek tulajdonnévként, mások köznévként értelmeznek. Bárhogyan is fordítjuk azonban, a város kiterjedését jelöli, ami különböző utcákra oszlott. Másodszor Mózes elmondja, hogy sok állatot levágtak a lakomára készülve, és vendégeket hívtak a bankettre magával Bálámmal.¹²⁷³ Mindennek az volt a célja, hogy Bálámot elbűvölje a hízelgés, és szégyelljen bármit megtagadni egy ennyire bőkezű királytól, aki nemcsak barátilag, hanem olyan nagylelkűen bánt vele, mintha Bálám az Isten helyén állt volna, vagy mintha Isten kegyelme eladható lenne. Végül Mózes hozzáteszi, hogy Bálámot felvitték a Baál magas hegyére, hogy erről a helyről kényelmesen rálásson a nép táborára. Mózes azonban kijelenti, hogy csak a tábor szélét látta, mert az ország hegyes területű volt, és a kilátást a távolság gátolta, Szerintem mégis a hely szentsége volt az, amiért Bálám kiválasztotta. Bálámot ezért mondhatni egy templomhoz vitte, hogy még biztosabban megszerezze Isten jóindulatát. Ebből az is kiderül, hogy ennek a csalónak nem voltak fix, vagy szilárd nézetei Isten szolgálatáról, hanem válogatás nélkül imádta a bálványokat a pogányok között: vagy azért, mert maga is ugyanazokba a babonákba merült bele, vagy azért, mert nem okozott neki nehézséget az igazodás semmiféle szokáshoz, vagy rítushoz a jóindulat megszerzése végett. Mindig is voltak köpönyegforgatók¹²⁷⁴ a világban, akik a hízelgés kedvéért különféle koholmányokkal rontották meg a vallást, és keverték össze a mennyet és a földet.

¹²⁷² „Az utcák városa.” – *Amplified Version*, széljegyzet.

¹²⁷³ “Et que Balaam a este accompagné de gens honorables”, s Bálámot nagy tiszteletnek örvendő személyek kísérték. – *Francia*.

¹²⁷⁴ “Medii homines.” – *Latin*. “Des nageurs entre deux eaux”, két víz között úszók. – *Francia*.

Numeri 23

4Móz23:1-30

1. És monda Bálám Báláknak: Építs itt nékem hét oltárt, és készíts el ide nékem hét tulkot és hét kost.

2. És úgy cselekedék Bálák a miképen mondotta vala Bálám. És áldozék Bálák és Bálám mindenik oltáron egy-egy tulkot és egy-egy kost.

3. És monda Bálám Báláknak: Állj meg a te égőáldozatod mellett, én pedig elmegyek; talán előmbe jó az Úr nékem, és a mit mutat majd nékem, megjelentem néked. Elméne azért egy kopasz oromra.

4. És elébe méne Isten Bálámnak, és monda néki Bálám: A hét oltárt elrendeztem, és áldoztam mindenik oltáron egy-egy tulkot és egy-egy kost.

5. Az Úr pedig ígét ada Bálámnak szájába, és monda néki: Térj vissza Bálákhoz, és így szólj.

6. És visszatére ő hozzá, és ímé áll vala az ő égőáldozata mellett; ő maga és Moábnak minden fejedelme.

7. És elkezdé az ő példázó beszédét, és monda: Siriából hozatott engem Bálák, Moábnak királya kelet hegyeiről, mondván: Jöjj, átkozd meg nékem Jákóbot, és jöjj, szidalmazd meg Izráelt;

8. Mit átkozzam azt, a kit Isten nem átkoz, és mit szidalmazzam azt, a kit az Úr nem szidalmaz?

9. Mert sziklák tetejéről nézem őt, és halmokról tekintem őt; ímé oly nép, a mely maga fog lakni, és nem számláltatik a nemzetek közé.

10. Ki számlálhatja meg a Jákób porát, és Izráel negyedrészenek számát? Haljon meg az én lelkem az igazak halálával, és legyen az én utolsó napom, mint az övé!

11. És monda Bálák Bálámnak: Mit cselekeszel én velem? Hogy megátkozzad ellenségeimet, azért hoztalak téged, és ímé igen megáldád őket.

12. Ez pedig felele és monda: Avagy nem arra kell-é vigyáznom, hogy azt szóljam, a mit az Úr adott az én számba?

13. Mondá azután néki Bálák: Kérlek, jöjj velem más helyre, honnét meglássad őt, de csak valamely részét látod annak, és őt mindenestől nem látod, és átkozd meg őt onnét nékem.

14. És vivé őt az örállók helyére, a Piszga tetejére, és építe hét oltárt, és áldozék egy-egy tulkot és egy-egy kost mindenik oltáron.

15. És monda Báláknak: Állj meg itt a te égőáldozatod mellett, én pedig elébe megyek amoda.

16. Elébe méne azért az Úr Bálámnak, és ígét ada az ő szájába, és monda: Térj vissza Bálákhoz, és így szólj.

17. Méne azért ő hozzá, és ímé ő áll vala az ő égőáldozata mellett, és Moáb fejedelmei is ő vele. És monda néki Bálák: Mit szóla az Úr?

18. Akkor elkezdé az ő példázó beszédét, és monda: Kelj fel Bálák, és halljad; figyelj reám Czippórnak fia!

19. Nem ember az Isten, hogy hazudjék és nem embernek fia, hogy megváltozzék. Mond-é ő valamit, hogy meg ne tenné? Igér-é valamit, hogy azt ne teljesítené?

20. Ímé parancsolatot vettem, hogy áldjak; ha ő áld, én azt meg nem fordíthatom.

21. Nem vett észre Jákóbban hamisságot, és nem látott gonosztságot Izráelben. Az Úr, az ő Istene van ő vele; és királynak szóló rivalgás hangzik ő benne.

22. Isten hozta ki őket Égyiptomból, az ő ereje mint a vad bivalyáé.

23. Mert nem fog varázslás Jákóbon, sem jövőmondás Izráelen. Idején adatik tudtára Jákóbnak és Izráelnek: mit mívelt Isten!

24. Ímé e nép felkél mint nőtény oroszlán, és feltámad mint hím oroszlán; nem nyugszik, míg prédát nem eszik, és elejtettek vérének nem iszsza.

25. Akkor monda Bálák Bálámnak: Se ne átkozzad, se ne áldjad őt.

26. Felele pedig Bálám, és monda Báláknak: Avagy nem szólottam volt-é néked, mondván: Valamit mond nékem az Úr, azt mívelem?

27. És monda Bálák Bálámnak: Jöjj, kérlek, elviszlek téged más helyre: talán tetszeni fog az Istennek, hogy megátkozzad onnét e népet én érettem.

28. Elvivé azért Bálák Bálámot a Peór tetejére, a mely a puszta felé néz.

29. És monda Bálám Báláknak: Építtess itt nékem hét oltárt, és készíts el ide nékem hét tulkot és hét kost.

30. Úgy cselekedék azért Bálák, a mint mondotta volt Bálám, és áldozék minden oltáron egy-egy tulkot és egy-egy kost.

1. *Építs itt nékem hét oltárt.* Ebből még határozottabban juthatunk arra a végkövetkeztetésre, hogy ez a romlott próféta semmiképpen sem Isten tiszta kijelentései szerint szokott prófétálni, hanem a jövődőlés művészete, amivel dicsekedett, állt némi rokonságban a mágikus ördögűzéssel, s volt megfertőzve sok tévedéssel és csalással. Ez azonban nem gátolta meg őt abban, hogy néha igaz próféta legyen Isten Lelkének ihletésére, mert amint már mondtuk, miközben a világ sötétségben vesztegelt, Isten azt akarta, hogy a világosság néhány szikrája mégis világítson, még a legtudatlanabbat is menthetelenné téve. Mivel tehát Bálám csak speciális ajándékkal volt felruházva, különböző helyekről kölcsönzött magának koholmányokat, melyek csak az ördög áltatásainak illatát árasztották és teljesen idegenek voltak az Istennel folytatott igaz és törvényes tanácskozástól. Innen származott a hét áldozat és a hét oltár, mert jóllehet Isten Magának szentelte a hetedik napot, s a hét lámpásban és más dolgokban is jelezte, hogy valamiféle tökéletesség rejtett ebben a számban, utóbb mindazonáltal sok furcsa babonáságot koholtak, s a Sátán is ravaszul megtévesztette a nyomorult embereket azzal, hogy titkos erények rejtettek a hetes számban. Ez a felszínes elmésség uralkodott a pogány szerzők között is, akik a tévelygés megerősítését összevissza keresték a természetben. Így említik a hét bolygót, a Fiastyúkot, a *Septemtriones*-t¹²⁷⁵ és ugyanannyi kört, vagy zónát, valamint azt, hogy a csecsemők nem születnek elevenen a világra a hetedik hónapot megelőzően. Sok efféle dolgot halmoznak rakásra annak bebizonyítása végett, hogy valamilyen rejtett titok lappang a hetes számban. Ez a fertőzés elérte a keresztyéneket is, mert ebben a dologban az ókoriak¹²⁷⁶ néha túlfelkeltetve kifinomultan filozofálnak, s általánosságban jobbnak látták megrontani a Szentírást, semhogy ne korlátozták volna a Lélek ajándékait erre a számra, s ne vezették volna be a Szentlélek hétszeres kegyelmét. Világos, hogy Bálámot is megfertőzte ez a hóbortos fogalom, amikor megpróbálja lekötteni Istent a hét oltárhoz és a kétszer hét áldozathoz. Tanuljuk hát meg Bálák azonnali engedelmeskedéséből, hogy a babonások sem nem kímélnék semmi költséget, sem nem utasítanak vissza bármit, amit a tévelygéseik mesterei követelnek. Ezért óvakodnunk kell az elhamarkodott hiszékenységtől, nehogy ha világos, hogy mit kell tennünk, szégyenletes egykedvűséggel húzódjunk vissza, amikor a hitetlenek olyan hevesen és gyorsan törtetnek a saját pusztulásukba.

¹²⁷⁵ "A hét csillagot, vagy Göncölszekeret." – Ainsworth. "Sed ego quidem cum L. Aelio, et M. Varrone sentio, qui *triones* rustico certo vocabulo boves appellatos scribunt, quasi quosdam *terrones*, hoc est, arandae colendaeque terrae idoneos. Itaque hoc sidus, quod a figura posituraque ipsa, quia simile plaustro videtur, antiqui Graecorum, ἀμαζαν dixerunt, nostri quoque veteres a bubus junctis *septemtriones* appellarunt; id est, a septem stellis, ex quibus quasi juncti *triones* figurantur." – A. Gell. 2:21.

¹²⁷⁶ "Les anciens docteurs." – Francia.

3. *És monda Bálám Báláknak.* Ebben a vonatkozásban is utánozza Isten igazi szolgáit. Visszahúzódsági lehetőséget keres ugyanis, mert Isten majdnem mindig megjelent a szolgálóinak, ha azok elkülönítették magukat az emberek társaságától. Azt mondhatnánk, hogy újabb Mózes volt, mikor arra buzdította a királyt, hogy tartson ki az imádkozásban, s hogy még buzgóbb legyen a könyörgésben, megparancsolja neki, hogy maradjon tökéletesen nyugodtan az oltárok mellett. Közben visszavonul a tömegetől, s a tanúk szeme elől, hogy még jobban készen álljon a kijelentés átvételére. Mivel azonban nem volt benne őszinteség, minden valószínűség szerint juthatunk arra a következtetésre, hogy hiábavaló kérdéssel utánozta Isten szolgáit, hogy Isten mondhatni egyik tanácsosaként hozakodhasson elő a mennyei szentélyből származó titkokkal. Nem tudom, miért fordítják egyesek a שפי, *shepi*, szót az *egyedül*, mások a *szomorú* kifejezéssel:¹²⁷⁷ alkalmasabb *magas helynek* fordítani, amit más hasonló igeszakaszok is megerősítenek. A csaló tehát visszavonult egy magas helyre, vagy hegytetőre, hogy onnan még megalapozottabban jöhessen elő prófétaként az Istennel folytatott bensőséges beszélgetést követően.

4. *És elébe méne Isten Bálámnak.* Csodálatos, hogy Isten bármit is elhatározott Bálám mocskaival közösködve, mert a világosságnak és a sötétségnek nincs közösségük egymással, s Ő megvet minden társulást a démonokkal. Bármennyire is utálatos volt azonban Bálám istentelensége Isten számára, ez nem gátolta meg Őt abban, hogy felhasználja őt ebben a konkrét cselekedetben. Ez az elébe menetel tehát semmiképpen sem a jóindulatának jele volt, mintha elfogadta volna a hét oltárt, s szentesítette volna ezeket a babonáságokat. Mivel azonban Ő jól tudja, miképpen használja a romlott eszközöket a saját céljaira, így most ennek a hamis prófétának a szájával hirdette ki azt a szövetséget, amit Ábrahámval kötött, az idegen és pogány nemzeteknek.

Bálám valójában úgy dicsekedik a hét oltárral, mintha kellőképpen kiengesztelte volna Istent. Így bíznak a képmutatók gögösen abban, hogy megérdemlik Isten jóindulatát, pedig csak a haragját szítják fel. Isten azonban átlép e felett a romlott istentisztelet felett, és teszi, amit elhatározott, mert elküldi Bálámot, hogy ő legyen a hirdetője és a bizonyágtevője a választott népe iránti kegyelme bizonyosságának. Valóban ő adja meg a szolgálóinak, amit mondaniuk kell, és felügyeli a nyelvüket, mert egyikük sem lenne képes bármit kigondolni, amíg ehhez a képességet nem adja meg nekik, és senki nem képes Úrnak mondani Jézust, csak a Szentlélek. A szent próféták mégis oly módon voltak a Lélek szervei, hogy a szívből adták elő azokat a kincseket, melyeket Isten bízott rájuk. Ezzel a nézettel mondta Jeremiás, hogy „ette Isten szavait” (Jer15:16),¹²⁷⁸ Ezékiel pedig, hogy megette a tekercset, amire a próféciai le voltak írva (Ezék3:1). Nem szabad ugyanis úgy felfognunk az ihletést (ενοουσιασμος) akként, amiktől a pogányok feltételezik, hogy a jósaik elragadtatnak, azaz a mennyei *afflatus* viszi, vagy taszítja őket extázisba, hanem inkább úgy, hogy az bennük ment végbe, amiképpen Dávid is mondja önmagáról: „Hittem, azért szóltam” (Zsolt116:10), és Isten világosította meg az érzékeiket, mielőtt elkezdte volna vezetni a nyelvüket. Bálám esete más volt, mert az ő elméje elidegenedett Istentől, bár a szavakat Ő adta a szájába.¹²⁷⁹

7. *És elkezdé az ő példázó beszédét.* מַשַּׁל, *mashal* szó jelent minden nyomatékos és figyelemre méltó mondást, különösen, amikor emelkedett nyelvezettel használatos. A mondat tehát azt jelenti, hogy Bálám fennköltten, s nem közönséges stílusban kezdett el beszélni. Ahhoz sem férhet kétség, hogy felkeltette Bálák figyelmét ezzel az ékesszóló nyelvezettel

¹²⁷⁷ “Egy magas hely.” – *Amplified Version. Szélgjegyzetben:* “Egyedül ment.” “Onkelos a שפי szót az יהדיי, *egyedül* jelentéssel magyarázza, de Kimchi a גבוה, *magas hely* kifejezéssel értelmezi. Jehuda Rabbi a נשבר, *bánattól sújtott*, stb. jelentéssel értelmezi.” – *Sebastian Münster.* Különös hiba van a francia változatban, ami látszólag a diktálásból származik a leíróknak: “le mot que j’ay translate *Amen*”, azaz “*a mont*”, amint a francia szövegben szerepel.

¹²⁷⁸ Károlinál: *élvezte.* – *a ford.*

¹²⁷⁹ Kiegészítés a francia változatban: “comme une pie en cage, ainsi qu’on dit”, mint a szakának a ketrecben, ahogyan mondani szokták.

Isten titkos befolyásának hatására, s a nyomorult ember felismerhette, hogy Bálám most nem halandó ember módjára szól, s így az elméjére nagyobb hatást gyakorolhatott a kijelentés. A Bálám által mondottak summája az, hogy nemcsak romlottság és ostobaság volt Bálák arra irányuló kívánságában, hogy ő megátkozza a népet, hanem hogy bármi is próbál, az hiábavaló és haszontalan lesz, mert Isten ellen harcol. Ugyanakkor magának tulajdonítja azt a hatalmat, amiről Bálák meg volt győződve, hogy rendelkezik vele, mert Mózes feljegyezte Bálák korábban mondott szavait: „Tudom, hogy akit te megátkozol, az átkozott” – mintha Isten hatalma átkerült volna hozzá, s ő használhatná azt az akaratának megfelelően. De mi más volt ez, mint Isten megfosztása a felsőbbrendűségétől? Következésképpen Bálám a szájával cáfolja meg ezt a visszataszító képzelgést, amikor az áldás jogát egyedül Istennek tulajdonítja: „Mi más módon átkozhatnék én, (mondja) mint Isten parancsára?” Nem mintha Isten mindig visszatartaná a gonoszokat annak kimondásától, ami ellenkezik az Ő igazságával, hisz tudjuk, hogy néha összevissza fecsegnek, tele torokból okádják a káromlásaikat. elhomályosítják a világosságot a hazugságaikkal, s amennyire csak tőlük telik, igyekeznek felforgatni Isten hűségét. Mivel azonban Bálám kénytelen volt más szerepet játszani, tudniillik az Istentől kapott kijelentést kellett kihirdetnie, ezért megvallja, hogy a nyelve kötve van, és egyetlen szótagot sem ejthet ki Isten parancsa ellenére.

Mivel Szíriát említi, egyesek azt feltételezik, hogy Bálámot Mezopotámiából hozták el, s némi valószínűséget kölcsönzött ennek a tévedésnek az, hogy a jóslás művészete a kaldeusoktól eredt. De amint korábban már mondtuk, nem valószínű, hogy egy ember hírneve ilyen messzire elterjedt volna, s tekintettel a rövid időre, ameddig a küldöttség Bálámnál maradt, mi módon lehetett volna kétszer is küldöttséget küldeni egy távoli országba? Az utazás ugyanis legalább hat hónapig tartott volna. Emellett hamarosan majd azt is meglátjuk, hogy a midániakkal együtt mészárolták le. Az viszont nagyon valószínű, hogy az Arám, vagy Szíria néven ismert országot még a pogány szerzők is határosnak ismerik el Moáb földjével a Vörös-tenger felé. Mivel pedig Moáb földjéhez képest Midián keletre helyezkedett el, joggal teszi hozzá, hogy „kelet hegyeiről”, s így írja le a moabiták által a szomszédos mivolta miatt jól ismert helyet.

9. *Mert sziklák tetejéről nézem őt.* Ha nem tévedek, ez azt jelenti, hogy noha csak messziről szemléli a népet, így nem képes pontosan felmérni az erejüket ebből a magas és távoli pontból, mégis eleve nagynak és félelmetesnek tűnnek a számára. A közelebbi látvány általában megfélemlíti az embereket, ilyenkor húszezer ember látványa annyira elkápráztatja a szemeinket, mintha ötször annyian volnának, közben a dolog valódi kiterjedését is pontosabban felmérjük. Bálám azonban a próféta-ság lelkével jelenti ki, hogy sokkal többet lát Isten népében, mint amennyit a távolság megenged, mert a magas helyre állítva emberi látással csak törpéknek látná őket. Azt mondja, a nép „maga fog lakni”, azaz semmiképpen sem szorul külső segítségre, mert a לבדד, *lebadad* szó jelentése *magányosan*, vagy *elkülönülten*. Azt mondja tehát a népről: oly módon fognak élni, hogy megelégednek a maguk állapotával, nem vágyva mások gazdagságára, vagy hatalmára, s nem keresve az ő segítségüket. A tény, hogy a nép egyszer az egyiptomiak, máskor az asszírok segítségéhez folyamodott, s helytelen szövetségekbe gabalyodott, nem teszi ellentmondásossá ezt a próféciát, melyben nem a nép erényeiről, hanem csak Isten áldásáról van szó, amit ugyanezekkel a szavakkal ünnepel az 5Móz33:28-ban.

Ami ez után következik: „nem számláltatik a nemzetek közé”, azt nem lebecsülésként kell értelmeznünk, mintha azt mondta volna, hogy nem élveznek majd efféle megbecsülést, vagy nem lesznek ilyen helyzetben, hanem a választott nép mindenki más fölé magasztatják fel méltóságban és kiválóságban. Mintha azt mondta volna, hogy nem lesz nemzet az ég alatt, amelyik velük egyenlő, vagy összemérhető lenne. S jóllehet léteztek királyságok, melyek látványosabbak voltak a nép virágzó állapota következtében, vagy erősebbek a nép nagyobb létszáma és a mindenféle vagyontárgyuk folytán, ez a nép mégsem veszítette el soha az

elsőségét, mert nem a vagyon és a külső javak különböztették meg őket, hanem Isten örökbe fogadása. Azért nevezi a Sion hegyét minden más hegynél magasztosabbnak, mert Isten választotta azt lakóhelyéül. Mások magyarázata szerint a népnek azért kell egyedül maradnia, hogy ne lehessen összehasonlítani a pogányokkal, mivel a vallásának az egész világtól el kell különülnie, s nem keveredhet a pogány romlásokkal. De az én magyarázatom egyszerűbb.

10. *Ki számlálhatja meg a Jákób porát?* Ebből világos, hogy amit Bálámnak mondania kellett, azt Isten sugallta neki, mivel Isten ünnepélyes ígéretének a szavait ismétli, melyekkel Ábrahám magvát a föld porához hasonlítja. De még azt is észben kell tartanunk, amire épp az imént utaltam: jóllehet a tömeg kis létszámra csökkent a nép bűnei miatt, mindazonáltal ez nem hiába jelentetett ki, mert az a kis testület idővel úgy kiterjedt, hogy az egész világot betöltötte. Egy túlzással szólva azt mondja, hogy Jákób leszármazottainak száma végtelen lesz, mert már annak negyedrésze is majdnem megszámlálhatatlan. A vágyakozása a végén hangsúlyosabb, mint egy egyszerű kijelentés. „Szeretném (mondja), ha az utolsó napom olyan lenne, mint az övé!”¹²⁸⁰ Mert először is mindenki arra vágyik, ami neki a legjobb, s Bálám megvallja: nem méltó arra, hogy Isten választott népe közé számlálják. Ebből könnyen kikövetkeztethetjük, milyen ostobán hitt Bálák az ő átkában. Továbbá, ezekkel az a szavakkal az örök boldogságra utal, mintha csak azt mondaná, hogy Izrael áldott lesz életében és halálában egyaránt. Egyben a mi jövőbeli halhatatlanságunknak is a bizonyágtevője. Nem azt jelenti ez, hogy önmagában azon elmélkedett volna, miért volna kíváncsú az igazságos halála, hanem Isten préselte ki ezt a megvallást egy istentelen emberből. Így akár vonakodva, akár figyelmetlenül kiáltotta, hogy Isten annyira kitarzott az ő atyai jóindulatának kiterjesztésében a népe iránt, hogy még a halálukban sem szűnt meg kegyelmesnek lenni hozzájuk. Ebből következően Isten kegyelme túlterjed ennek a mulandó életnek a határain. Így tehát ez a kijelentés figyelemre méltó bizonyága a jövődől halhatatlanságunknak. Mert Bálám talán nem vette alaposan fontolóra, mire is vágyott, ahhoz azonban mégsem férhet kétség, hogy őszinte vallotta meg, hogy magának kívánta. Mindazonáltal, ahogyan a képmutatóknál szokott lenni, csak egy tovatűnő kíváncsú fogalmazódott meg benne, mert nem valódi komolysággal kereste azt, ami a meggyőződése szerint a legjobb volt.¹²⁸¹ Az izraelitákat itt és máshol nem a saját igaz mivoltuk okából nevezi *igaznak* (*recti*), hanem Isten jótetszésével összhangban, Aki kegyeskedett elkülöníteni őket a tisztátalan nemzetektől.

11. *És monda Bálák Bálámnak.* A gögös ember ismét úgy feddi meg a hamis prófétát, mintha jogosan vásárolta volna meg tőle a prófétálás jogát.¹²⁸² Íme így keresik az elvetettek Istent tekervényes utakon, de nem akarnak Vele együtt semmit sem megtenni, amíg nem enged a helytelen kíváncsúgaiknak – egyszóval, amíg Ő nem engedelmeskedik nekik. Bálám tehát kénytelen volt visszautasítani ezt az ostoba gögöt Isten parancsát mentségül felhozva, s kijelentve, hogy semmi mást nem volt szabad hirdetnie, csak amit Isten írt elő neki. Emlékeznünk kell azonban, hogy ezt pusztán egy konkrét cselekedettel kapcsolatosan mondta, amikor ami a szavait illeti, igaz prófétaként tevékenykedett, bár az érzései teljesen a másik oldalon álltak.

13. *Monda azután neki Bálák.* Bálák azt tette, amit rendszerint tesz minden babonás ember, akik, miután velük kapcsolatosan semmi sem biztos, vagy leszögezett, az egyik

¹²⁸⁰ Cornelius a Lapide érdekes megjegyzést tesz „az igaz haláláról”, szembeállítván egyesek boldog halálát, akiket igazaknak tartott, azokéval, akiket az egyház ellenségeinek számított. Az utóbbiak közé sorolja magát Kálvint is. „Kálvin, akit Béza szerint többféle betegség gyötört, még meg is tetvesedett, amint arról Jerome Bolsec lyoni orvos, a korábbi tanítványa beszámol az élettörténetében. Figyeljük meg ebből, hogy azokat, akik üldözik az egyházat, Isten jogos ítélete folytán a férgek eszik meg. Ez volt a helyzet Hunerich, Heródes, Antiochus, Maximianus és Arnulf uralkodók és Kálvin esetében”.

¹²⁸¹ “Qu’il desireroit d’estre en pare’le condition avecques le peuple d’Israel”, hogy Izrael népéhez hasonló állapotra kívánt jutni. – *Francia*.

¹²⁸² “L’authorite de le faire parler comme il veudroit”, a jogot arra, hogy azt mondassa ki vele, amit csak akar. – *Francia*.

spekulációtól a másikhoz kapkodnak, s hol az egyik, hol a másik eszközt próbálják meg bevetni. De főleg azt képzelik, hogy a látványban van némi mágikus, mintha a szemek részben hozzájárulnának a ráolvasásaik hatékonyságához. A világi szerzők műveiből kiderül: korábban általánosan elfogadott vélemény volt, hogy a ráolvasó pillantása nagy hatással volt a művészetére. Bálák tehát elviszi ezt a varázslót másik helyre, hogy onnan jobban gyakorolhassa a jövődöléseit. Egyesek így fordítják: „Gyere egy másik helyre, ahonnan csak egy részüket láthatod, de nem az egészet”,¹²⁸³ mintha Bálák attól félt volna, hogy maga a tömeg ijesztette meg Bálámot, vagy kisebbitette a ráolvasásának erejét. Azok véleménye a valószínűbb azonban, akik a *látni* igét befejezett alakúnak fordítják, amikor az másodjára fordul elő, így az igeszakasz értelme az alábbi lesz: „Gyere olyan helyre, ahonnan megláthatod őket, mert eddig még nem láttad az egészet, csak egy részüket”. Tudjuk, mennyire megszokott dolog a héberben az igeidők váltogatása. A helyet illetően, ahová Bálámot vitték, kicsi a jelentősége annak, hogy a *שדה צפית sedeh tzophim* és a *פסגה pis'gah* neveket tulajdon-, vagy közneveknek tekintjük, mert kellően világos, hogy ha helyeknek adták ezeket a neveket, azt a helyzetük miatt tették. Nagyon valószínű ugyanis, hogy volt egy sík plató a hegyen, amit joggal nevezhettek a „kémek hegyének”.

17. *Méne azért ő hozzá.* Bálák megkérdezi, mit válaszolt Isten, jöllehet elvetette a korábbi kijelentést. Így tesznek a képmutatók, amikor izgatott törődést mutatnak Isten akaratának tudakolásában, de annak ismerete túrhetetlen a számukra. Ezért a szélsőséges buzgalmuk a tudakozódásban nem más, mint színlelés. Emellett Bálák Isten válaszát mondhatni egy távoli jövődöléssel keresi, pedig a bizonyágtétel Isten akaratáról, végig be volt vésve a szívébe. De ez a romlott kíváncsiság jogos büntetése, amikor a gonoszok megpróbálnak törvényt kényszeríteni Istenre, hogy Ő engedelmeskedjen a kívánságaiknak. Bálák nem mulaszt el semmit a külső ceremóniákból: alázatosan felkeresi az oltárokat Isten kiengesztelése végett, de közben azt akarja, hogy Isten engedelmeskedjen neki, és nem képes odafigyelni Rá, amíg Ő nem hízeltő és megtevesztő kifejezésekkel szól hozzá.

18. *Akkor elkezdé az ő példázó beszédét, és monda.* Már magyaráztuk ennek a kifejezésnek a jelentését, nevezetesen a ragyogó és emelkedett nyelvezet használatát annak érdekében, hogy jobban felkeltse a hallgatója figyelmét. Ugyanez a célja az előszónak is: „Kelj fel Bálák, és halljad; figyelj reám Czippórnak fia!”, mert az efféle ismétlések a legtöbbször hangsúlyosak, és valami szokatlant jeleznek.

Amikor kijelenti, hogy „Nem ember az Isten, hogy hazudjék”, ez komoly feddés, mintha azt mondaná: „Hazuggá tennéd Istent?”, mert szükségessé vált, hogy Bálák eszeveszett türelmetlenségét megzabolázza, és megakadályozza, hogy tovább is menjen. Ebből azonban egy nagyon hasznos lecke meríthető, nevezetesen az, hogy az emberek teljesen távúton járnak, amikor Istent a saját hajlamaik és szokásaik alapján ítélik meg. Mégis majdnem minden ember ezzel a hibával tevékenykedik. Miképpen lennénk ugyanis annyira hajlamosak a megingásra, ha nem azért, mert Isten ígéreteit a magunk mércéjével mérjük? Azért tehát, hogy megtanuljuk az elménket a világ fölé emelni, valahányszor csak Isten Ígéjének hűségességét és bizonyosságát kérdőjelezzük meg, helyes, ha arra gondolunk, mekkora a távolság közöttünk és Isten között. Az emberek szoktak hazudni, mert ingatagok és változnak a terveiket illetően, vagy, mert képtelenek betartani, amit megígértek, de a cél változása vagy a léhaságból, vagy a rossz hitből, illetve abból fakad, hogy megbánjuk, amit ostobán és megfontolatlanul mondtunk. Istennél azonban semmi efféle nem történik, mert Ő sem becsapni nem lehet, sem csalafintán nem ígér semmit, s ahogyan Jakab mondja, Benne nincs meg „a változásnak árnyéka” (Jak1:17). Most már megértjük, hogy ez a különbség az

¹²⁸³ Például az Amplified Version a Septuaginta és a Vulgata után. Marckius arra a végkövetkeztetésre jut, hogy nincs alapos oka a héber igeidő Kálvin által javasolt megváltoztatására az igevers utolsó mondatában. Ő ugyanis úgy véli, hogy Bálám kifejezését a 9. versben: „mert sziklák tetejéről nézem őt, és halmokról tekintem őt”, inkább teljesebb, mint eltakartabb látványnak kell érteni.

Isten és az emberek között mire vonatkozik, nevezetesen hogy nem szabad kifigurázni Istent a saját fogalmaink alapján, hanem az Ő természetének fontolóra vételével emlékeznünk kell arra, hogy Benne nincs változás, mert Ő messze felette áll az egeknek. Ami Isten megváltozásának jelentését illeti, amiről gyakran van szó, azt keressék az olvasóim más megfelelő helyen. Ugyanakkor meg kell figyelni a lecke alkalmazását, mert „az Isten igaz” szavaknak önmagukban nem lenne semmi hatékonysága, hacsak nem a megfelelő jelentéssel alkalmaznák azokat, tudniillik hogy habozás nélküli hittel kell belenyugodnunk az Ő ígéreteibe, s komolyan kell remegnünk a fenyegetéseitől. Ugyanezzel a céllal mondja ugyanis azt is, hogy Isten Ígéje tiszta és tökéletes, és hasonlítja a tűzben hétszer tisztított aranyhoz. S ez a végkövetkeztetés célzata is, amit most tesz hozzá: „Mond-e ő valamit, hogy meg ne tenné?” Bálák meg akartaátkoztatni azt a népet, akiket Isten örökbe fogadott: Bálám kijelenti, hogy ez lehetetlenség, mert Isten megváltoztathatatlan mindabban, amit elhatározott. Egyszóval, ugyanazt az igazságot tanítja nekünk, mint amit Pál is, hogy a nép kiválasztása „megbánhatatlan”, mert Isten ingyenes nagylelkűségén alapszik (Rm11:29). Ha tehát ezt a mondást sajtolta ki a bérbe vett hamis prófétából, mennyire megbocsáthatatlan lesz a mi ostobaságunk, ha az elménk úgy változik és ingadozik Isten Ígéjének felkarolásában, mintha Ő Maga volna változó!

20. *Ímé parancsolatot vettem, hogy áldjak.* Jelzi, hogy az áldás parancsát kapta, és pozitív törvényt szabott rá. Amint említettük, nem volt szabadsága ebben a dologban, hanem Isten kötelezte őt a prófétai hivatal ellátására még a saját akarata ellenére is. Ezért jelenti ki, hogy nem áll a hatalmában megváltoztatni a kijelentést, aminek ő a szolgálja és a bizonyosága. Azonban figyelemre méltó kifejezés rejlik ebben a bejelentésben, tudniillik hogy Maga Isten áldott, amivel jelzi, hogy az emberek sorsa, akár nyomorúságos, akár bővelkedő, egyedül Isten tekintélyétől függ, s a prófétáknak nem adatik más megbízás, mint annak kihirdetése, amit Isten elrendelt. Mintha azt mondta volna: egyedül Istenre tartozik, milyen legyen az emberek állapota. Ő választott ki engem az áldásának hirdetésére, s nem áll a hatalmamban azt megfordítani, vagy visszavonni. Mivel Bálám itt az igaz próféta jellegét ölti magára, a szavaiból megérthetjük, hogy a kötés, vagy oldás nem más hatalma adatott az Íge szolgálóinak, mint az, hogy hűséggel adják közre, amit Istentől kaptak.

21. *Nem vett észre Jákobban hamisságot.* Egyesek az אֵין *aven*, עַמַּל *gnamal* alatt bálványokat értenek,¹²⁸⁴ melyek nem hoznak mást, csak halálos munkát és bajt az imádóikra. Mintha azt mondaná, hogy Izrael tiszta és mocsoktalan volt az efféle vétkektől annyiban, hogy a megfelelő módon szolgálták az egy igaz Istent. De miképpen lenne helyes azt mondani, hogy Isten nem látott bálványimádást a népben, amikor annyira nyíltan estek bele? Mert jóllehet aranyborjút csak egyetlen alaklommal készítettek, a sokszoros és majdnem állandó lázadozásaik ezeket a gonosz és romlott embereket elvágták attól, hogy felmentést nyerhessenek. Mivel tehát ez a két szó ebben a kapcsolatban mindenféle, az emberek számára ártalmas bűnt, vagy kár és veszteség okozását jelentik, helyesebb az igeszakaszt úgy értelmezni, hogy Isten nem látott olyan hamisságot Jákobban, ami azok közé a népek közé sorolta volna, akik átadottak az erőszaknak és a bűnnek. Ám még ha így is értelmezzük, akkor is felmerül az előző kérdés, mert tudjuk, hogy az izraeliták alig voltak jobbak, mint az emberiség legrosszabbjai. Egyesek erőltlenül azzal válaszolnak, hogy nem látszott, mert Isten nem tulajdonította nekik, de véleményem szerint a szavak nem jelentenek mást, mint azt, hogy a nép azért volt Istennek tetsző, mert Ő megszentelte őket. Ha valaki ennek azt veti ellenébe, hogy ezzel nem váltak semmivel sem igazabbakká, vagy ártatlanabbakká, a válasz könnyű: itt nem azt jelenti ki, hogy ők maguk milyenek voltak, hanem csak Isten kegyelmét magasztalja, Aki kegyeskedett őket szent néppé tenni.¹²⁸⁵ Ezen a módon vált Jeruzsálem szent várossá és Isten királyi lakóhelyévé, noha a rablók barlangja volt. Ezen az alapon mondja Pál,

¹²⁸⁴ Például a Vulgata: “Non est idolum in Jacob, nec videtur simulachrum in Israel.”

¹²⁸⁵ A megszentelés az Isten céljaira történő kiválasztást jelenti. – *a ford.*

hogy Ábrahám gyermekei „szent ágak” voltak (Rm11:16), mert szent gyökértől származtak. S ugyanebben az értelemben nevezik őket Isten mindenütt gyermekeinek, legyenek bármennyire is degeneráltak. Isten tehát az Ő örökbefogadásával kapcsolatosan nem talált bennük hamisságot. Nem mintha méltók lettek volna erre a magasztos dicséretre, mintha a köztük és a többi nemzet közötti megkülönböztetés az érdemeik miatt történt volna, mert annak az alapja Isten pusztá jótetszése volt. Pál, miután máshol összevetette őket a pogányokkal és megmutatta, hogy semmiben sem jobbak azoknál, így teszi hozzá végül: „Mi tekintetben különb hát a zsidó? vagy micsoda haszna van a körülmetélkedésnek? Minden tekintetben sok.”, majd hozzáteszi azt a megkülönböztető jelet, ami nem tőlük származik (Rm3:1-2).¹²⁸⁶ Egyszóval, miután tetszett az Istennek azt a népet kiválasztani, ezzel inkább az Önmaga és az Ő kegyelme iránti szeretetét mutatta ki, mintsem az ő életük és viselkedésük irántit. Mások másképpen értelmezik ezt az igeszakaszt, tudniillik hogy Isten nem látott hamisságot és romlottságot Jákobban, mert nem akarta, hogy méltánytalanul megszomorítsák, vagy megbántsák. Mintha azt mondta volna, hogy ha valaki igazságtalanul akarja bántalmazni az Ő népét, Isten nem enged meg velük szemben semmiféle erőszakot, vagy igazságtalanságot, hanem inkább pajzsként fogja védelmezni őket. De azt ezt a jelentést tartjuk jobbnak, akkor én inkább határozatlanul tekinteném az ígét, mintha így hangzott volna el: nem látszik majd hamisság Jákobban. Mikor ugyanis a héberek alany nélkül használják az ígét, akkor azzal általánosítják a kérdéses dolgot, s az aktív alakú ige alkalmasan értelmezhető passzív jelentéssel is. S így a szövegkörnyezet is jobb lesz, mert rögtön ez után hozzáteszi: „Az Úr, az ő Istene van ő vele”. Ezzel látszólag megadja az okot, amiért a romlottságnak (*molestia*) nem szabad megmutatkoznia Jákobban, tudniillik mert Isten áll mellette, hogy megsegítse. Hiszen tudjuk, hogy az Ő végtelen hatalma elégséges az Ő egyháza biztonságának megvédelmezéséhez annyira, hogy még a pokol kapui sem vesznek azon diadalmat.

Ami rögvést ez után következik: „és királynak szóló rivalgás hangzik ő benne”, azt én úgy értem, hogy Isten mindig ad majd okot nekik a diadalra, mert a szó, amit a régi fordító másutt örvendezésnek (*jubilatió*) fordít, itt látszólag az örömekeket jelzi. Mivel azonban a trombita hangját is jelenti, nem lesz helytelen úgy értelmezni, hogy a nép félelmetes lesz az ellenségei számára, mert bátran törnek majd előre, majd mennek a csatába úgy, mintha Isten fűjná a trombitát.

22. *Isten hozta ki őket Égyiptomból.* Megadja az állandó sikereik okát: mert egykor Isten szabadította meg ezt a népet, s Ő nem hagyja abba a megkezdett munkát. Az érvet Isten áldásainak folyamatos áradásából meríti: mivel ezek kimeríthetetlen forrásból folynak, az áradásuk szüntelen való. Ez azonban konkrétan az egyház állapotára vonatkozik, mert Isten soha nem szűnik meg kegyelmesnek lenni a gyermekei iránt, amíg végig nem vezeti őket az egész útukon. Jogosan jut tehát Bálám arra a következtetésre, hogy Ő lesz a jólétük örök felvigyázója. Utána azt tanítja, hogy az erő, mellyel Isten védi az Ő népét, legyőzhetetlen, mert ezt jelenti a vad bivaly hasonlata.

23. *Mert nem fog varázslás Jákobon.* Ezt az igeszakaszt rendszerint a népre vonatkozó dicshimnuszként szokták magyarázni, mivel ők nem adatnak át a varázslásnak és a mágikus babonáságoknak, ahogyan Isten is szigorúan megparancsolta nekik a törvényében, hogy b ne szennyezzék magukat az efféle mocskokkal. Mások így magyarázzák: az izraeliták nem lesznek híjával a ráolvasóknak, mert az Urim és a Thummim, valamint a próféták segítségével Isten kijelenti majd nekik mindazt, ami a hasznukra válik. Azok véleménye a helyesebb, akik így értelmezik: Nem fog a varázslás és a jóvendőmondás az izraelitákon. Magyarázzuk ezt meg világosabban. Bálám a véleményem szerint azt vallja meg, hogy nincs helye az ő varázslatainak, vagy, hogy a megszokott mesterkedései most csődöt mondanak, mert azok

¹²⁸⁶ Tudniillik „hogy az Isten reájok bízta az ő beszédeit”.

hatékonyasága és ereje nem hathat az izraelitákra. S ez a megvallás összhangban áll a fáraó varázslóinak megvallásával: „Az Isten ujja ez” (2Móz8:19), miután rendületlenül kitartottak mindaddig, amíg Isten engedelmességre nem kényszerítette őket. Így jelenti ki most Bálám, hogy a választott nép fentről kapott védelmet, így a jövődölései hatástalanok, a ráolvasásai pedig hiábavalók maradtak.

Az igevers másik mondata szerintem egyszerűen csak azt jelenti, hogy Isten ettől kezdődően hatalmas dolgokat cselekeszik a népe védelmében, amiről bámulattal kell beszámolni. Egyesek fordítása, miszerint „Ebben az időben majd azt mondják: Mit cselekedett Isten Izraelben?”, nekem erőltetettnek és túlzónak tűnik. Bálám inkább azt mondta, hogy nagy lesz az előrehaladás Isten kegyelmében, aminek a kezdetei akkor éppen csak elkezdtek meglátszani. Röviden, azt jelenti ki, hogy ettől kezdve emlékeztetések lesznek Istennek a népe javára véghezvitt cselekedetei, amelyek bőséges témákat szolgáltatnak majd a történetírásnak.

24. *Ímé e nép felkél mint nőtény oroszlán, és feltámad mint hím oroszlán.* E a hasonlat nem minden vonatkozásban pontos, mert nem azt jelenti, hogy az izraelitáknak kegyetleneknek, vagy fosztogatóknak kell lenniük, hanem csak bátraknak és erőseknek, s azonnal ellen kell szegülniük, ha bárki provokálja őket. A következő fejezetben ez ismét előfordul majd a szavak csekély megváltoztatásával. Amit Bálám itt általánosságnak az egész népnek jövődöl, az Jákob áldásában egyedül Júda törzsére vonatkozott (1Móz49:9), mert az a törzs különösen kiemelkedő volt a bátorságban. A dolog summája tehát az, hogy bárhogy is támadják Izrael népét minden oldalról, ők legyőzhetetlen bátorsággal lesznek felruházva, hogy felülkerekedjenek minden támadáson, vagy erőteljesen visszaverjék azokat. Végül emlékezzünk arra, hogy ezt a bátorságot, mellyel Izraelnek védekeznie minden ellenségével szemben, Isten ajándékai közé sorolták, mintha Bálám azt mondta volna, hogy Isten segítségével kell fennmaradniuk.

25. *Akkor monda Bálák Bálámnak.* Itt azt láthatjuk mintegy tükörben, amint a nyomorult hitetlenek ide-oda hánykolódnak a hiábavaló reménységek és a félelmek között, jóllehet a céljaik megváltozásával ugyanazokba a hibákba esnek bele, mintha csak a vak szeszélyük vezetné őket egy labirintusban. Mikor Bálák látja, hogy a véleménye téves volt, legalább annyit próbál elérni, hogy a bérbe vett próféta se ne használjon, se ne ártson. Ez azonban pontosan ugyanaz, mintha Istent alaptalan hazudozásra készítené, de most visszanyeri a lelkét és megpróbálja ismét megvásárolni az átkot, amiről a bűnbánatában lemondott. Emiatt viszi Bálámot másik helyre, bár már látta, hogy ez hiábavaló. De a hitetlenek így folytatják megrögzötten a gonosz erőfeszítéseiket, miközben egyidejűleg a nyugtalanság, ami kételyekkel zaklatja őket, a jogos jutalma a vakmerőségüknek.

26. *Felele pedig Bálám, és monda.* a bérpróféta itt megvallja, hogy nincs nagyobb hatalma a csendben maradásra, mint arra, hogy beszéljen. S nem férhet hozzá kétség, hogy a szolgálai mivoltával mentegeti magát a gőgös király előtt, akinek önként adta el magát. Mintha a gyalázat és a szégyen elhárítására tett erőfeszítéseiben azt jelentette volna ki, hogy az isteni ihletés (*afflatus*) ragadta őt el akarata ellenére. Egyben magára Bálákra hárítja vissza a szégyent, aki noha időben kapott figyelmeztetést, mégis bolond módon érte küldetett és elhozatta őt. A többit már magyaráztam.

Numeri 24

4Móz25:1-25

1. Mikor pedig látta Bálám, hogy tetszik az Úrnak, hogy megáldja Izráelt, nem indula, mint az előtt, varázslatok után, hanem fordítá az ő orcáját a puszta felé.

2. És mikor felemelte Bálám az ő szemeit, látá Izráelt, a mint letelepedett az ő nemzetségei szerint; és Istennek lelke vala ő rajta.

3. Akkor elkezdé az ő példázó beszédét és monda: Bálámnak, Beór fiának szózata, a megnyílt szemű embernek szózata.

4. Annak szózata, a ki hallja Istennek beszédét, a ki látja a Mindenhatónak látását, leborulva, de nyitott szemekkel:

5. Mily szépek a te sátoraid óh Jákób! a te hajlékaid óh Izráel!

6. Mint kiterjesztett völgyek, mint kertek a folyóvíz mellett, mint az Úr plántálta áloék, mint czédrusfák a vizek mellett!

7. Víz ömledez az ő vedreiből, vetését bő víz öntözi; királya nagyobb Agágnál, és felmagasztaltatik az ő országa.

8. Isten hozta ki Égyiptomból, az ő ereje mint a vad bivalyé: megemészti a pogányokat, az ő ellenségeit; csontjaikat megtöri, és nyilaival által veri.

9. Lehever, nyugszik mint hím oroszlán, és mint nőtény oroszlán; ki serkenti fel őt? A ki áld téged, áldott lészen, és ki átkoz téged, átkozott lészen.

10. És felgerjede Báláknak haragja Bálám ellen, és egybeüté kezeit, és monda Bálák Bálámnak: Azért hívtalak téged, hogy átkozd meg ellenségeimet; és ímé igen megáldottad immár három ízben.

11. Most azért fuss a te helyedre. Mondottam vala, hogy igen megtisztellek téged; de ímé megfosztott téged az Úr a tisztességtől.

12. És monda Bálám Báláknak: A te követeidnek is, a kiket küldöttél volt hozzám, nem így szólottam-é, mondván:

13. Ha Bálák az ő házát ezüsttel és arannyal tele adná is nékem, az Úrnak beszédét által nem hághatom, hogy magamtól jót, vagy rosszat cselekedjem. A mit az Úr szól, azt szólok.

14. Most pedig én elmegyek ímé az én népemhez; jójj, hadd jelentsem ki néked, mit fog cselekedni e nép a te népeddel, a következő időben.

15. És elkezdé az ő példázó beszédét, és monda: Bálámnak, Beór fiának szózata, a megnyílt szemű ember szózata,

16. Annak szózata, a ki hallja Istennek beszédét, és a ki tudja a Magasságosnak tudományát, és a ki látja a Mindenhatónak látását, leborulva, de nyitott szemekkel.

17. Látom őt, de nem most; nézem őt, de nem közel. Csillag származik Jákóbból, és királyi pálcza támad Izráelből; és általveri Moábnak oldalait, és összetöri Sethnek minden fiait.

18. És Edom más birtoka lesz, Szeir az ő ellensége is másnak birtoka lesz; de hatalmasan cselekszik Izráel.

19. És uralkodik a Jákóbtól való, és elveszti a városból a megmaradtat.

20. És mikor látja vala Amáleket, elkezdé az ő példázó beszédét, és monda: Amálek első a nemzetek között, de végezetre mindenestől elvész.

21. És mikor látja vala a Keneust, elkezdé példázó beszédét, és monda: Erős a te lakhelyed, és sziklára raktad fészkedet;

22. Mégis el fog pusztulni Kain; a míg Assur téged fogva viszen.

23. Újra kezdé az ő példázó beszédét, és monda: Óh, ki fog élni még, a mikor véghez viszi ezt az Isten?

24. És Kittim partjairól hajók jönnek, és nyomorgatják Assúrt, nyomorgatják Ébert is, és ez is mindenestől elvész.

25. Felkele azért Bálám, és elméne, hogy visszatérjen az ő helyére. És Bálák is elméne az ő útján.

1. *Mikor pedig látta Bálám, hogy tetszik az Úrnak.* Nyilvánvaló, hogy Bálám a gonosz király kielégítése végett, a jutalom érdekében, megpróbált a különféle helyváltoztatásokkal és kisegítő eszközökkel az ő kívánságának megfelelő választ kapni. Így igyekeznek a gonoszok kibékíteni Istent csalafinta eszközökkel, pont ahogyan mi igyekszünk a gyermekeket hízélgéssel lecsendesíteni. S Isten egy ideig engedte neki, hogy vágyakozva legeltesse a szemét a félrevezető jóslatán.¹²⁸⁷ Most azonban szorosabb kényszert alkalmaz vele szemben, és minden késlekedést megszakítva azt a választ adja, amit Ő diktál a számára. Az engedelmségét itt ugyanis nem úgy dicséri, mintha megértvén Isten akaratát, önként engedelmeskedett és felhagyott a szörnyűséges kapzsiságával, hanem most már nem volt többé helye a kibúvóknak, s a lábát sem merte megmozdítani, mintha Isten nyújtotta volna ki a kezét, hogy egy helyben tartsa őt.

Mikor azt mondja, hogy „Istennek lelke vala ő rajta”,¹²⁸⁸ miután a szemeit „a pusztá felé” fordította, és látta Izrael táborát, ahogyan „a nemzetségeik szerint” masíroztak, azt nem úgy kell értenünk, hogy a jóakarát őszinte érzése befolyásolta, így maga a látvány szolgáltatott alapot az áldáshoz, hanem hogy ugyanaz a Lélek indította őt fel, Aki később magában a próféciában is éreztette a befolyását. Az hangzik el tehát, hogy Isten Lelke volt rajta, de nem úgy mintha abban a konkrét pillanatban kezdte volna el őt megihletni, amikor a szemeit Izrael táborára vetette, hanem arra ösztönözte, hogy abba az irányba tekintsen, hogy a prófécia ihlete erősebb lehessen benne egy olyan dolog vonatkozásában, ami ténylegesen a szeme elé tárult. Miután azonban a Lélek ilyen hatást gyakorolt az érzékszerveire, vagy legalábbis felkészítette őt arra, hogy alkalmas eszköze legyen a hivatala gyakorlásának, a nyelvét is a prófétálásra irányította. Tette ezt azonban rendkívüli módon, hogy az isteni fenség felragyogjon a hirtelen változásban, mintha csak Bálám új emberré vált volna. Egyszóval, az „Istennek Lelke volt őrajta” látható jellel mutatta meg, hogy Ő volt a beszéde szerzője, s nem a maga természetes intelligenciájával szólalt meg. Ugyanebből a célból mondja, hogy „elkezdé az ő példázó beszédét”, mivel a beszédét a szokatlan pompa és a fenséges éleselméjűség jellemezte.¹²⁸⁹

3. *A megnyílt szemű embernek*¹²⁹⁰ *szózata.* Ennek az előszónak nincs más célja, mint annak bizonyítása, hogy ő Isten valódi prófétája, s isteni kijelentésből kapta azt az áldást, melyet hirdet. S a dicsekvése valóban igaz volt ennek a konkrét tettnek a vonatkozásában, bár lehetséges, hogy a büszkeség és a becsvágy indította őt fel a hengegésre. Valószínűleg azonban azért kezdet a próféciáját ezzel az előszóval a Lélek ihletésére, hogy több hitelt szerezzen az elmondottaknak. A célja fontolóra vételével jobban megértjük a szavai jelentését. Bálám olyan titulusokkal nemesíti önmagát, melyekkel magának követelheti a prófétai hivatalt. Bármit is mond tehát önmagáról, azokat az igazi próféták attribútumaiként ismerhetjük, akiknek a jeleit és vonásait kölcsönveszi. Ebből a célból mondja, hogy „a szemei rejtve vannak”, ami alatt azt érti, hogy nem közönséges módon lát, hanem a titkos látás hatalmával van felruházva. A fordítók egyetértenek abban, hogy a שֶׁתֻּם *shethum* azonos a שֶׁתֻּם *sethum* szóval, aminek a jelentése *zárt*, vagy *rejtett*. Ezért egyesek régmúlt idejű igealakban fordítják: Az ember, aki egykor bezárta szemeit, s ezt Bálám vakságára vonatkoztatják, mert a számára világosabban látott, mint ő maga. Mások, akik ezt a beszúrt magyarázatot túl szegényesnek tartják, ellentétes értelmű szóhasználattal magyarázzák: akinek a szemei nyitottak voltak, de mivel ez a magyarázat is túl természetellenes, nekem kétségem sincs

¹²⁸⁷ “Inhiare fallaci oraculo.” – *Latin*. “Q’uil fust comme a la chasse, pour obtenir quelque fausse revelation”, hogy legyen, mint mondhatni, bizonyos hamis kijelentések esetében. – *Francia*.

¹²⁸⁸ „Szállt rá”. – *Amplified Version*.

¹²⁸⁹ “Sa façon de parler a eu une gravite authentique, pour toucher plus au vif ceux qui l’orroient”, a beszédmódját igazi pompa jellemezte, hogy még inkább az elevenébe vágjon azoknak, akik hallhatták. – *Francia*.

¹²⁹⁰ “Reconditus oculo”, befedett szemű. – *Latin*. “Qui a l’oeil couvert”, akinek a szeme befedett. – *Francia*.

afelől, hogy azt mondja: a szemei rejtettek, mert a titkos látásukban több van, mint emberi képesség.¹²⁹¹ Dávid a szót a titkok megjelölésére használja, amikor ezt mondja: „Te jelentetted ki nekem a bölcsesség titkos dolgait” (v. ö. Zsolt51:8).¹²⁹²

Hacsak talán nem tartjuk jobbnak azt a magyarázatot, hogy rejtett szemű embert hívott el, aki megvet minden emberi dolgot, és akiben nincsen személytisztelet. Az előző magyarázat azonban jobban ideillik. S bizonyos, hogy amikor rögtön ezt követően hozzáteszi az „a ki hallja Istennek beszédét, a ki látja a Mindenhatónak látását” szavakat, azt magyarázatképpen kell értenünk. Ugyanezt jelenti, amit záróképpen tesz hozzá: „leborulva, de nyitott szemekkel”,¹²⁹³ mert az egyesek által adott magyarázat, miszerint az elméje ébren volt, miközben a teste aludt, erőltetett. S van némi egyhangúság azok véleményében is, akik az előző történetre vonatkoztatják, ahol meg van írva, hogy miután Bálám alatt lefeküdt a számar, Bálám szemei megnyitottak, hogy lássa az angyalt (4Móz22:31). A prófétákhoz hasonlítván tehát önmagát azt mondja, hogy leborult a látomásait átveendő. Gyakorta olvassuk ugyanis a prófétákról, hogy elterültek, vagy elvesztették az erejüket és majdnem holtan heverték, amikor Isten kijelentette Önmagát nekik. Így tetszett Istennek leteríteni a szolgálait testileg, hogy a világ fölé emelhesse őket, s elvonni a saját erejüket, hogy mennyei hatóerővel tölthesse el őket.

5. *Mily szépek a te sátoraid óh Jákób!* A nép által élvezett bővelkedés belső állapotát írja le különböző hasonlatokkal, melyek hasonlítanak egymásra és ugyanazt a dolgot írják le. A völgyekhez és a jól öntözött kertekhez, majd a bőséges nedvesség által lédússá tett fákhoz, végül a mezőkhöz hasonlítja őket, melyeknek a magvai a vizekből szívják magukba a kövérséget. A szót, amit „kiterjesztett völgyeknek” fordítunk, egyesek jobbnak látják „patakoknak” fordítani, s a héber szó mindkettőt jelenti, de a hasonlatok sora azt követeli, hogy inkább völgyeket értsünk alatta. Emiatt fordítottam az „áloé fák” szóval, mert jöllehet az *ohelim* szó gyakran jelent „sátrakat”, nekem kétsésem sincs afelől, hogy itt a fákra vonatkozik, s összhangban áll azzal, amit rögtön ez után olvasunk a cédrusokról. Ezeket „az Úr plántálta” fáknek mondja, melyek felülmúlják a természetben megszokott növekedést a kiválóságukkal és valami nemesebbet mutatnak, mint az emberi munkálkodás és ügyesség hatása. A záró hasonlatban a fordítók szerintem tévedtek. Egyesek így fordítják: „Az ő magva¹²⁹⁴ sok víz”, mások „sok vízben van”,¹²⁹⁵ de a szó szerinti fordítás, amit én adtam, sokkal gördülékenyebb, tudniillik hogy ő olyan, mint a gazdag és termékeny mező, melynek magvát sok víz áztatja. Eddig Bálám Isten áldásáról beszél, mely meg fogja gazdagítani a népet minden jó dolog bőségével.

¹²⁹¹ Ez a szó sok vitát váltott ki az igemagyarázók között. Az Amplified Version széljegyzetben hozzáteszi: „A héberben: aki bezárta a szemeit, *de most* megnyitotta”. Ainsworth mondja: az eredeti *shethum* szó ellentétes értelmű a *sethum* szóval, ami *zártat*, vagy *becsukottat* jelent. Egyesek azonban mégis ugyanazt a jelentést tulajdonítják neki, ami így ekképpen magyarázható: az ember, aki *becsukta* a szemét, *de most* megnyitja. S a *szem* a *szemek* helyett szerepel, mármint az elméje szemeit megnyitotta a próféta lelke, bár egyesek héberek (ahogyan Jarchi megjegyzi) arra a következtetésre jutottak ebből, hogy Bálám vak volt az egyik szemére!” Dathe a legtöbb ókori fordítóval összhangban (Septuaginta, Onkelos és a szír változat) az Amplified Version szövegével ért egyet.

¹²⁹² „S a rejtett részben adod tudtomra a bölcsességet.” – *Amplified Version*. Kálvin magyarázata a maga helyén szemlátomást inkább az Amplified Version változatával semmint az itt szereplő idézetével egyezik meg:

„Egyesek a *בסתר* *besathum* szót úgy tekintik, mintha Dávid arról beszélne, hogy Isten titkos, vagy legalábbis az emberi értelem elől elrejtett dolgokat jelentett ki neki. Látszólag azonban inkább azt jelenti ki, hogy a bölcsesség az elméjébe titkos és bensőséges módon került.” – *Zsoltármagyarázatok*, Zsolt51:8.

¹²⁹³ „Transzba esve, de nyitott szemekkel” – *Amplified Version*.

¹²⁹⁴ Károlinál: *vetése* – a *ford*.

¹²⁹⁵ Ainsworth mondja: „Ez a *magot* lehet a korábbiaknak megfelelően úgy értelmezni, mint *gyermek*, a *sok vizet* pedig mint *sok népet*, mint például a Jel17:15-ben, az Ézs57:19-ben, a Zsolt144:7-ben. Vagy a *mag* jelenthet az öntözött, nedves és termékeny helyeken vetett *gabonát*, mely majd sokat terem, mint az Ézs32:20-ban. Kálvin saját fordítása végső soron határozatlan, bár a véleménye a *mag* szó szószerinti jelentése felé hajlik.”

7. *Királya nagyobb Agágnál.* Most elkezd felmagasztalni a külső bővelkedésüket, tudniillik hogy Izrael népe erős és virágzó lesz, s fel lesz ruházva harcias lélekkel az ellenségeik támadásainak visszaverése végett. Nem lenne ugyanis elegendő, ha csak bővelkednének minden áldásban, ha a megvédés képessége nem adatna mindezekhez. Semmiképpen sem valószínű következtetés, hogy Saulról beszél, aki foglyul ejtette a királyukat, Agágot az amálekítákkal vívott csatában, hanem azok véleménye a helyesebb, akik úgy vélik, hogy ez volt abban a nemzetben minden királynak a neve. Isten szándéka volt tehát a választott népe felsőbbrendűségének kijelentése az amálekíták felett, s attól sem kell meglepődnünk, hogy ilyen különleges antagonizmusba kerültek velük: nemcsak mert Izrael állandó ellensége voltak, hanem mert az erejük is hatalmas volt, amint majd nagyon hamarosan látni fogjuk: „Amálek első a nemzetek között” (20. vers).

Noha még nagyon hosszú időn át nem volt király Izraelben, mégis abszurditás abban, hogy a közösséget a „király” és „királyság” névvel jelezze. Különösen pedig azért nincs, mert Isten elhalasztotta a kegyelme teljes beteljesedését egészen a királyság felállításának idejéig. Ezért ebben a próféciaában Bálám, bármennyire kevéssé is volt ennek a tudatában, belefoglalta Dávid korát is, következésképpen olyan dolgokat jövendölt, melyek csak Krisztusban teljesebben be, Akin az örökbefogadás alapult.

Ami ez után következik, azt már magyaráztuk, tudniillik hogy Isten, megszabadítván a népet, világossá tette, hogy biztonságban és állandóságban tartja majd őket, s ezt Ő képes is volt megvalósítani.

9. *A ki áld téged, áldott léssen.* Ez a kifejezés azt jelenti, hogy Isten azzal a feltétellel választotta ki, hogy Neki jutottnak tekint, bármiféle sérelemben, vagy áldásban lesz részük. Nincs is abban semmi új, ha Isten kijelenti, hogy Ő ellensége lesz az Ő egyháza ellenségeinek, másrésztől barátja a barátainak, ami jele annak a nagy kegynek, mellyel bánt vele. Ebből azonban megtanuljuk, hogy bármilyen jó szolgálatot tesznek az egyháznak, azt Magának Istennek is teszik, Aki hűségesen viszonzza majd. Egyúttal a hívőket sem lehet bántani anélkül, hogy Ő azt meg nem bosszulná, amiképpen mondja is: „a ki titeket bánt, az ő szemefényét bántja” (Zak2:8). Ha bárki ennek azt veti ellenébe, hogy Bálám nem kapott jutalmat, noha áldotta a népet, a válasz könnyű. Az nem volt méltó semmiféle dicséretre, aki magától, s tiszta és nemeslelkű érzésből semmiképpen sem akarta a nép javát, hanem erőszakkal volt abba az irányba kényszerítve, amerre nem akart menni. Emellett az is rendíthetetlen marad, hogy akik az egyház jólétéért munkálkodtak, és annak hűséges segítői voltak, biztosan részesülnek az itt megígért áldásból.

10. *És felgerjede Báláknak haragja Bálám ellen.* Mivel amikor Isten megbabolazza a gonoszok vágyait, hogy engedelmeskedjenek Neki, azzal a makacsságuk még nincs legyőzve, így amikor további nyomás alá kerülnek, a szeszélyek szükségszerűen elragadják őket. Így most Bálák, a zúgolódások és panaszkodások után féktelen haragra lobban, s elveti és elűzi a jelenlétéből Bálámot, akinek eddig hízelegni próbált. Így amikor összecsapja a kezét, az azért történik, mert nem képes tovább türtőztetni magát. Különösen azért sértődött, mert Bálám nem vonakodott szabadon és nyíltan bizonyosságot tenni Izrael gyermekeinek áldásáról, akikkel szemben annyira tele volt gyűlölettel. Semmi sem sértőbb a királyok számára, mint amikor látják, hogy a magánemberek a lehető legkisebb riadalom nélkül élik át a jelenlétüket. Mivel elhatározza, hogy semmi jutalmat nem ad a kellemetlen és szerencsétlen prófétának, Istenre hárítja a gyalázatot, nehogy neki magának kelljen emiatt szégyenkeznie, mintha csak szűkmarkú lenne. S amit mond, az valóban igaz, hogy Isten fosztotta őt meg a tisztességtől. Mégis istentelenül és mondhatni szemrehányó módon hárítja Istenre a gyalázatot, s valójában azzal vádolja, hogy Ő az ok, amiért nem teljesíti az ígétét.

12. *És monda Bálám Báláknak.* Bálám az igazat mondja, de mint láttuk, rossz lelkövetéssel, mert a szolgálattal¹²⁹⁶ mentegeti magát Bálák előtt, miszerint nem tőle függött, hogy nem tett eleget a kéréseinek, hanem Isten állta az útját. Szomorkodik a jutalom elvesztése miatt, s bármennyire grandiózusan is szónokol Isten felsőrendűségéről, mégis jelzi, hogy inkább kényszerből, semmint akarattal hajtotta végre a parancsot. Az „Úr beszéde (*sermonem*)”¹²⁹⁷ alatt nemcsak az Ő rendelését érti, hanem azt is, amit megszabott neki, s amit még most is nagyon szeretne megváltoztatni. Jelzi azonban, hogy a Lélek ereje kötötte őt meg még az akarata ellenére is, hogy a kapott kijelentést hirdesse. Így az „áthágás” szó is a nyelvére, vagy a prófétai feladatára vonatkozik, mert Bálák nem valami kézzel elvégzendő cselekedetre bérlete fel, hanem csak arra, hogy a szavaival ártson a népnek. A „szív”¹²⁹⁸ szót a Lélek kijelentésével állítja szembe, mert a csalókról mondják, hogy a szívükből szólnak, amikor hamis módon arra használják Isten nevét, hogy leplezzék a saját koholmányait. Bálám tehát azt jelenti ki, hogy nem volt neki szabad „magától” beszélni, mert ő a Lélek szolgálója volt.

14. *Most pedig én elmegyek imé az én népemhez.* Mivel a tanács, amit adott, itt nincs konkrétan megemlítve,¹²⁹⁹ ezért egyesek úgy vélik, a beszéde befejezetlen, s azt feltételezik, hogy arra a ravasz, a népre nézve oly megsemmisítő tanácsra utalt, melyet most fog elmondani, tudniillik hogy a moabita nők bocsássák áruba magukat. Mások inkább úgy vélik, hogy Bálám azt tanácsolta Báláknak, maradjon nyugodtan, mert az izraeliták bővelkedése nem fog ártani a moabitáknak az ő életében. Én azonban egyszerűen úgy veszem, hogy azt tanítja, vagy tanácsolja neki, ami a javára válik. Azaz, azért ajánlja a próféciaját, hogy Bálám akarattal vesse magát alá annak. Mégis, amikor a „következő időről” beszél, akkor jelzi, nincs oka Bálámnak félni, vagy aggódni, mert ennek a nemzetnek a büntetése még hosszú időre el van halasztva. Közben látjuk, hogy mit nyert Bálák a tévelygésével: eddig csak azt hallotta, ahogyan Izrael megáldatik, most viszont kénytelen meghallgatni a még fájdalmasabbat is, tudniillik a saját nemzete pusztulását. Ez a jutalma azoknak, akik Isten ellen küzdenek.

15. *És elkezdé az ő példázó beszédét, és monda.* Mivel a legfontosabb dolgokat készült elmondani, nem ok nélkül újítja meg az előszavát, hogy nagyobb tekintélyt szerezzen a próféciajának. S noha nem minden becsvágy nélkül hangoztatta ezeket a fenséges titulusokat, mégsem kételkedhetünk abban, hogy Isten ezekkel megerősíti majd, amit a próféta szájával határozott el közölni. Szükséges volt tehát, hogy ez a méltatlan ember, akinek a tanítása egyébiránt megvetendő lenne, meg legyen jelölve isteni jelzésekkel. Így öltötte fel azt a jellemet, amivel nem rendelkezett, s tulajdonította magának azt, ami csak az igazi prófétákra jellemző. Korábban már magyaráztam, miképpen van szó a nyitott és a csukott szemekről ugyanebben az értelemben, bár más okból. Ő ugyanis abban az értelemben nevezi a szemeket „rejtettnek”, hogy a sötétség rejtett dolgait látja, melyek felfoghatatlanok az emberi érzékszervek számára, de magáról azt állítja, hogy „megnyílt szemű” azaz profetikus látással azt szemléli, amiről szólni fog. Mintha tagadná, hogy homályos, az ő számára alig-alig érthető dolgokról fog beszélni.

17. *Látom őt, de nem most.* Noha az igék jövő idejűek, mégis jelen idejű a használatuk, az *őt* névmás pedig olyasvalakit jelent, akit még nem említett. Ez meglehetősen megszokott használat a hébereknél, különösen amikor Jeruzsálemre, az Istenre, vagy valamelyik nagyon megkülönböztetett emberre vonatkozik. A vonatkozó névmás tehát itt κατ' εἶσιν az előzőkre vonatkozik, s noha kétség sem férhet hozzá, hogy Izrael népére utalt, mégis felmerül a kérdés,

¹²⁹⁶ “Il fait le chien couchant.” – Francia.

¹²⁹⁷ „Az Úr parancsolata” – Amplified Version.

¹²⁹⁸ Károlinál: *magamtól* – a ford. „A saját elmémből” – Amplified Version.

¹²⁹⁹ Kálvin az אֶעֱבֹד szót, amit az Amplified Version a „kihirdetem neked” kifejezéssel fordít, a *consulam tibi*, azt tanácsolom neked jelentéssel fordítja, ahogyan Ainsworth is.

hogy vajon a főt, vagy az egész testületet jelöli-e? Ebben a dologban én nem indítok sok vitát, mert lényegében ugyanarról van szó.

Az ok, amiért Bálám távoli időkbe helyezi át a próféciaját az, hogy így próbál vigaszt nyújtani Báláknak, mert amennyire csak tőle telik, igyekszik elkerülni a rosszindulatát, s ezért biztosítja őt arról, hogy bár rossz dolgokat hirdet, még sem kell ettől félni, mint holmi küszöbön álló eseményekről, mert olyan dolgokról beszél, melyek időben még nagyon messze vannak.

A második mondatot kétségtelenül a nép fejére kell korlátozni, akit jelképesen nevez „Csillagnak”, majd konkrétan utal rá, jelkép nélkül. Ez az ismétlés megszokott a héberben, amivel ugyanazt a dolgot írják le kétszer. Biztosan nem ért mást a „királyi pálca” alatt, mint amit a „Csillaggal” jelzett, és így kapcsolja össze a nép bővelkedését a királysággal. Ebből megértjük, hogy annak állapota nem volt tökéletes, amíg el nem kezdődött a kormányzása a király keze által. Miután Ábrahám családjának örökbe fogadása Krisztuson alapult, Isten áldásának csak a szikrái ragyogtak fel, míg a teljes fényessége meg nem mutatkozott Krisztusban. Meg kell tehát jegyezni, hogy amikor Bálám Istennek az Izrael népe iránti kegyelméről kezd el prófétálni, azonnal a királyi pálcához irányít minket, mint Isten jóindulatának mondhatni a valódi és biztos tükréhez. S valójában Isten soha nem mutatkozott a népe Atyjaként másképp, mint Krisztus által. Elismerem, némi kezdet létezett Dávid személyében, de ők nagyon messze álltak a valóság teljességének megmutatkozásától, mert az ő királyságának dicsősége nem volt tartós, sőt, a fő méltósága hamarosan csorbát szenvedett a tíz törzs fellázadásával, majd végül teljesen ki is aludt. Mikor pedig Dávid a hatalma csúcán volt, az uralma akkor sem terjedt túl a szomszédos nemzeteken. A Csillag és a királyi pálca eljövetele tehát, amiről Bálám beszél, konkrétan Krisztusra vonatkozik, s amit a zsoltárokból olvasunk, az megfelel ennek a prófécia-nak: „A te hatalmad pálcáját kinyújtja az Úr Sionból” (Zsolt110:2). Ebből következően az áldás, amelyről Bálám beszél, még ránk is száll, mert ha az ókori nép bővelkedése, a nyugalma, a jól működő kormányuk, a méltóságuk, a biztonságuk és a dicsőségük a királyi pálcától, mint elegyítetlen forrásból származott, akkor kétség sem férhet hozzá, hogy Krisztus az Ő eljövételével még teljesebben valósította meg ezeket a dolgokat a számunkra.

Moáb nemzetének megsemmisítését a királyság járulékos elemeként teszi hozzá. Először valóban azt mondja Bálám, hogy „általveri Moáb hercegeit”.¹³⁰⁰ Ha bárki jobbnak látja „sarkainak”¹³⁰¹ olvasni, a kifejezés jelképes, s azt érzékelteti, hogy a királyi pálca áttör majd a hadianyagaikon, vagy megsemmisíti azt, ami a legerősebbnek tűnik. Nem kételkedem abban, hogy ugyanazt erősíti meg, amit „Sét fiairól” mond, mert azok, akik általánosságban az egész emberi fajra értik ezt,¹³⁰² erőszakosan elcsúrik-csavarják a szöveget a magyarázatukkal. Bálám a szomszédos nemzetekről beszél, s mikor a következő versben Edom megemlékezésével folytatja, magyarázatképpen hozzáteszi a Seir hegyét. Mivel a két mondat formája azonos, valószínű, hogy nem mást ért a Sét fiai alatt, mint magukat a moabitákat. Mégis felmerül a kérdés, hogy Bálám miért tulajdonítja egyetlen nemzetnek azt, ami mindegyikükre jellemző volt, mert mindenki, akik Sétől származtak, egyformán Noétól vezették le az eredetüket. Egyesek úgy vélik, azért dicsekedtek ezzel a leszármazással, hogy elrejtsek a gyalázatukat, hisz tudjuk, hogy ennek a nemzetnek az alapítója vérfertőző kapcsolatból származott. De másik, kielégítőbb okot látok erre, tudniillik hogy az amálekítákhoz hasonlóan a nemzetségük

¹³⁰⁰ Károlinál: *oldalait. – a ford.*

¹³⁰¹ Dr. Boothroyd furcsa találgatásba bocsátkozik ennél az igeszakasznál. Ezt mondja: „A legtöbb ókori szerző a Septuaginta után a פֶּהֶם szót főemberek, hercegek vagy hasonló jelentéssel értelmezi. Ők állítólag פֶּהֶם-t olvastak. Én azonban meg vagyok arról győződve, hogy a פֶּהֶם az igazi olvasat, s itt ugyanabban az értelemben kell venni, mint a Jer48:45-ben, ahol egy nagyon hasonló igeszakasszal van dolgunk, s a szó a hitem szerint mindkét helyen (pofa)szakállat jelent.”

¹³⁰² „Sét fiai, azaz minden ember.” – Cornelius a Lapide a maga helyén. A kaldeus változat is ez.

rendkívül régi mivoltával dicsekedtek. Mivel tehát azt akarták, hogy a legrégebbi nemzetek közé sorolják őket, nem valószínűtlen, hogy ezzel az ironikus elnevezéssel a hencegésüket feddte meg. Az is lehet azonban a helyzet, hogy Moáb leszármazottai közül némelyek ezt a nevet viselték. De amint nemrég említettem, a moabitákat, valamint az edomitákat Dávid győzte le, mert Dávid joggal ünnepli a felettük aratott győzelmeit: „Moáb az én mosdómedencém, Edomra vetem az én sarumát” (Zsolt60:10), de akkor még csak előkép volt az, ami Krisztusban teljesedett be annyiban, hogy Ő vonta az uralma alá az összes ellenséges nemzetet. Ezért mondja, hogy „elveszti a városból a megmaradtat”, azaz minden ellenséget, akiket javíthatatlanoknak talál.

20. *És mikor látja vala Amálekot.* Ez a nép már isteni rendelettel kijelöltetett a pusztulásra, de amit Isten korábban elrendelt, azt Mózes itt ismét megerősíti. Noha a bosszú, amit Isten végrehajtani készült, sok koron keresztül szunnyadozott, végül tapasztalati úton bizonyosodott be, hogy Isten nem fenyegetett hiába. De miközben igaz, hogy Saul semmisítette meg őket, mégis megtudjuk a történelemből, hogy egyesek túléltek, és ismét elfoglalták a földjüket. Azért tehát, hogy eljussunk a prófécia teljes beteljesedéséig, Krisztushoz kell jönnünk, Akinek a királysága örök pusztulás minden gonosz számára. Szegényes és nem kielégítő egyes igemagyarázók nézete,¹³⁰³ akik úgy vélik, Amálekot azért nevezi „elsőnek a nemzetek között”, mert elsőnek ragadtak fegyvert Izrael ellen, s az elsőségük megőrzéséért szálltak velük szembe. Inkább Amálek gögjét feddi meg közvetve, mert felsőbbrendűnek tartották magukat más nemzeteknél, s tették ezt az ösrégiségük miatt, mintha csak a Nappal és a Holddal együtt lettel volna teremtvé. Ez az oka a kihangsúlyozott összehasonlításnak a nemes kezdet és a mészárlás között, ami a végén várta őket.

21. *És mikor látja vala a Keneust.* Még nem tértem ki arra, milyen értelemben mondja, hogy Bálám látta a keneusokat, valamint a többi nemzetet, s most is tartózkodnom kellene ettől, ha egyesek nem tulajdonítanak ezt a prófétai látomásnak, mely véleményemmel nem tudok egyetérteni. Mózes a történet részeként említi, hogy Bálám azokba az irányokba fordította a tekintetét, amerre ezek laktak, s noha ténylegesen nem látta magukat a népeket, a hely látványa, ahol éltek, elegendő volt a prófécia céljára.

A keneusok alatt én a midianitákat értem, akik szomszédosak voltak az amálekitákkal, mert teljesen ésszerűtlen ezt a nevet Jethró leszármazottaira vonatkoztatni. Negyven év sem telt el azóta, hogy Jethró a fiait Mózesnél hagyta, s neki csak egy kis családja volt Mídián pusztájában, itt viszont egy már híres népet említ. Bálám tehát egy szinekdoché segítségével írja le a midianitákat, s átadja őket a jól megérdemelt büntetésnek. Ennek bizonyos fokig Gedeon volt a szolgálja és végrehajtója, amikor a háromszáz emberével megsemmisítette a hatalmas hadseregüket, s az ő győzelmét ünnepli a Zsolt83:11 és az Ézs9:4. Valószínű, hogy abban az időben tört meg a hatalmuk.

22. *A míg Assur téged fogva viszen.* Nyers és természetellenes ezt a keneusokra érteni, s a többség valóban egyetértene abban, hogy az izraelitákra kell vonatkoztatni. Mégis egyetértés közöttük a jelentését illetően, mert egyesek igenlőnek tartják, miszerint a keneusok addig fogynak majd, amíg az asszírok le nem győzik az izraelitákat és fogságba nem hurcolják őket. egyesek azonban kérdő módon értik,¹³⁰⁴ mintha egy hirtelen felkiáltás lenne: meddig tart téged fogva Assur? Úgy értik tehát, hogy itt a nép hosszas fogságáról van szó. A Lélek célja kétségtelenül annak megmutatása volt a helyesbítéssel, hogy a bővelkedésüknek, amit korábban említett, súlyos csapásokkal kell keverednie. A szolgaság keserű dolog, a száműzetés pedig még rosszabb. Ebből megértjük, hogy jóllehet az egyházat Isten megáldja, mégis olyan módon teszi ezt meg, hogy nem menetsül a különféle megpróbáltatásoktól. A kérdő mód lesz tehát a leghelyesebb.

¹³⁰³ „Az összes parafrázisíró”, mondja Drusus Poole *Synopsis*-ában. Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét és a Genfi Biblia magyarázatát.

¹³⁰⁴ Az *Amplified Version* széljegyzete fordítja kérdő módon, bár Kálvintól némileg eltérően.

24. *És Kittim partjairól hajók jönnek.* Kétség sem férhet hozzá, hogy a Kittim szó alatt néha a görögöket értik. Egyesek valóban azt képzelik, hogy egyedül a macedónokat nevezi ezen a néven, azonban világos, hogy általánosan az egész Görögországra vonatkozik. Mivel azonban a tengerentúli országok nem voltak annyira ismeretesek a zsidók számára, hogy különbséget tudtak volna tenni közöttük, a Szentírás néha ugyanezzel a névvel illeti Itáliát is. Kétségtelen, hogy Dánielnél (Dán11:30) „a kitteus hajókat” itáliai, vagy római hajóknak kell tekinteni,¹³⁰⁵ mert az angyal ott azt jövendőli, hogy kitteus hajók jönnek, melyek leverik és megghiúsítják Antiochus erőfeszítéseit, ami világosan be is következett Popilius küldetésével. A mostani igeszakaszt illetően a görögök Nagy Sándor alatt sanyargatták mind Júdeát, mind Asszíriát, majd újabb sanyargatás következett a rómaiak kezétől. Mivel azonban Bálám Krisztus királyságáról kezdett profétálni, ezért valószínű, hogy a görögök mellett a rómaiakat is beleértette. Ebből viszont világosabban is látjuk, amire nemrég utaltam, hogy Isten gyermekei nem mentesülnek az általános gonoszságoktól, hogy ne lennének annak gyakran részesei a hitetlenekkel együtt, válogatás nélkül úgy, mintha az állapotuk pontosan egyforma lenne. Noha a héberek egy szintre kerültek az asszírokkal, mint társaik a szerencsétlenségben, mégis hozzátesz egy vigasztalást, tudniillik hogy az asszírok Kittimhez hasonlóan fognak elpusztulni, amikor üldözték az egyházat.

Amit Mózes zárásképpen tesz hozzá, hogy Bálám visszatért a népéhez, s Bálám is ment a maga útján, az Isten kegyelmének dicséretére irányul, mert Ő úgy fosztatja szerte a gonoszok tanácsát, mint a felhőket, s felforgatja a mesterkedéseiket. Pont amiképpen Mózes is ünnepli másutt Isten eme sajátos áldását.¹³⁰⁶ Mikeás is ünnepli ezt a többi isteni kegyelem mellett: „Én népem! Emlékezzél csak: mit koholt Bálám, Moábnak királya, és mit felelt néki Bálám, a Beor fia?” (Mik6:5) A dolog summája az, hogy a választott nép ellenségei gyalázattal távoztak a céljuk elérése nélkül, mert Isten zavarta össze őket.

Numeri 25

4Móz25:1-18

1. Mikor pedig Sittimben lakozik vala Izráel, kezde a nép paráználkodni Moáb leányaival.

2. Mert hívogatók a népet az ő isteneik áldozataira; és evék a nép, és imádá azoknak isteneit.

3. És odaszegődék Izráel Bál-Peórhoz; az Úr haragja pedig felgerjede Izráel ellen.

4. És monda az Úr Mózesnek: Vedd elő e népnek minden főemberét, és akasztasd fel őket az Úrnak fényes nappal; hogy elforduljon az Úr haragjának gerjedezése Izráeltől.

5. Monda azért Mózes Izráel bíráinak: Kiki ölje meg az ő embereit, a kik odaszegődtek Bál-Peórhoz.

6. És ímé eljőve valaki Izráel fiai közül, és hozza az ő atyjafiai felé egy midiánbeli asszonyt, Mózes szeme láttára, és Izráel fiai egész gyülekezetének láttára; ők pedig sírnak vala a gyülekezet sátorának nyílásánál.

7. És mikor látta vala Fineás, Eleázár fia, Áron papnak unokája, felkele a gyülekezet közül, és dárdáját vevé kezébe.

¹³⁰⁵ Lásd Kálvin magyarázatát Dániel könyvéről. „A Biblia földrajzának tudósai nagyon más elképzeléseket táplálnak az ezzel a névvel illetett országról, vagy országokról. Számunkra a legvalószínűbb véleménynek az látszik, amelyik úgy véli, hogy a héberek ezt a nevet használták általános értelemben a Földközi-tenger általuk ismert szakaszának a megjelölésére.” – Illustrated Commentary, *a maga helyén*.

¹³⁰⁶ Ezt a szabadítást Mózes ismét megemlíti az 5Móz23:4-6-ban, de a francia változatban Józsué szerepel Mózes helyett és a Józ24:9-re hivatkozik.

8. És beméne az izráelita férfi után a sátorba, és általdöfé mindkettőjüket, mind az izráelita férfit, mind az asszonyt hason. És megszűnék a csapás Izráel fiai között.

9. De meghaltak vala a csapás miatt huszonnégy ezeren.

10. Akkor szóla az Úr Mózesnek, mondván:

11. Fineás, Eleázár fia, Áron pap unokája, elfordította az én haragomat Izráel fiaitól, mivelhogy az én bosszúmat megállotta ő közöttök; ezért nem pusztítom ki bosszúmban Izráel fiait.

12. Mondd azért: Ímé én az én szövetségemet, a békesség szövetségét adom ő néki.

13. És léssen ő nála és az ő magvánál ő utána az örökkévaló papságnak szövetsége; mivelhogy bosszút állott az ő Istenéért, és engesztelést végze Izráel fiaiért.

14. A megöletett izráelita férfinak neve pedig, a ki a midiánbeli asszonynyal együtt öletett meg, Zimri, a Szálu fia vala, a Simeon-nemzetség háznépének fejedelme.

15. A megöletett midiánbeli asszony neve pedig Kozbi, Czúr leánya, a ki a Midiániták között az ő atyja háza nemzetségeinek fejedelme vala.

16. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

17. Támadjátok meg a Midiánitákat, és verjétek meg őket,

18. Mert ők megtámadtak titeket az ő cselszövéseikkel, a melyeket Peórért és az ő hugokért Kozbiért, a midián fejedelem leányáért szöttek ellenetek, a ki megöletett a Peór miatt való csapásnak napján.

1. *Mikor pedig Sittimben lakozik vala Izráel.* Ebből a történetből vitán felül megtudjuk, hogy a nép nem volt képes jobban elviselni a bővelkedést, mint a szűkölködést. Eddig, belefáradván a kimerültségbe, vagy türelmetlenné válva az önmeztartóztatás és az éhség miatt lázadoztak gyakran Isten ellen, most amikor beléptek a lakható földre, s termékeny mezőkön pihennek, a kényelmesebb lakhelyek és a kellemesebb életmód a bujaságra és a szennyes vágyakba merülésre ösztönzik őket. Mózes elmeséli, hogy amikor utat adtak a vágyaiknak, egyben prostitúcióba és bálványimadásba is merültek. Hamarosan meglátjuk, hogy mindez Bálám tanácsából eredt: a moabiták prostitúcióra adták az asszonyaikat az izraelitáknak, hogy a hízeltetésükkel tisztátalan imádatra csábítsák őket. Bálám tapasztalatból tanulta meg, hogy Isten jóindulata legyőzhetetlen védelem volt a nép megóvására minden bántalmazástól. Ezért hát tervet kovácsol, mellyel megsemmisülhetnek, mert nemcsak Isten védelmétől fosztják meg magukat, hanem még a haragját is felszítják önmaguk ellen. Ezzel a legyezővel szította hát Bálám fel a tüzet, ami ezeket kéjelgéstől elvakult a szegény nyomorultakat újabb bűnre sarkallta, ami viszont ellenségessé tette velük szemben Istent. Pál tehát, erre a történetre utalva, arról tájékoztat minket, hogy a büntetés, amit majd mindjárt megemlít, a paráznság miatt szabott ki rájuk (1Kor10:8). Mert jóllehet Isten célja az Ő imádata megsértésének megbosszulása volt, mégis helyes megvizsgálni a gonoszság eredetét és forrását. Ha egy ittas ember megöl valakit, a gyilkosságot az ittasságának tudják be, így Pál is, látván, hogy az izraelitákat a paráznság ösztönözte a bálványimadásra, figyelmeztetésként tárja elénk a büntetésüket, hogy visszatartson minket a paráznságtól, ami az elsődleges oka volt a büntetésüknek, s eszköze a megromlásuknak. Mivel az egyik bűnből a másikba esni olyan könnyű, tanuljunk meg ebből óvatosabbnak lenni, nehogy a Sátán a csapdáiban ejtsen minket. Figyeljük meg azt is, hogy fokozatosan lopakodik be a törbeejtésünk végett. A moabita hölgyek nem hívogatták az izraelitákat azonnal a bálványaik imádatára, hanem először csak a bankettjeikre, s így kísértették meg őket a bálványimádással. Ha ugyanis először a bálványimádást említették volna, az izraeliták talán visszariadtak volna a bűn súlyossága miatt, amibe fokozatosan viszont engedték magukat belecsábítani. Részt venni egy lakomán, amit egy hamis isten tiszteletére rendeztek az igaz Isten egyfajta megtagadását jelentette. Mikor pedig ennyire engedték magukat

elcsábítani, félretettek minden szégyenérzetet, és átadták magukat annak a szélsőséges cselekedetnek, amivel az egy igaz Istennek kijáró tiszteletet átadták a hamis és képzeletbeli istenségeknek.

3. *És odaszegődék Izráel Bál-Peórhoz.* Mózes azzal a kifejezéssel nagyítja fel a bűnüket, hogy istentelen szövetséggel kötötték magukat egy bálványhoz. Így utal arra a szent egységre, amivel Isten kötötte Magát a néphez, és vádolja őket a hit megszegésével és a gonosz lázadással. mindazonáltal valószínű, hogy a népet nem a babonáság készítette erre, hanem az asszonyok mesterkedései csábították arra, hogy imádják a bálványokat, melyeket megvetettek. Mégis azt olvassuk, hogy Isten kijelentette: „odaszegődtek” a bálványhoz, aminek az imádatát csak színlelték, hogy kielégítsék az asszonyok istentelen kívánságait. Ebből tehát ezt az általános tanítást lehet meríteni: amikor elfordulunk a tiszta vallástól, akkor egyfajta módon a bálványokhoz szegődünk úgy, hogy egy testet alkotunk azokkal, és összeesküszünk az igaz Isten megtagadására.

Baal volt az általános neve majdnem minden bálványnak, de egy díszítő jelzőt is hozzátesz a moabiták bálványához, melyet a Peór hegyétől kölcsönöz. De nem szükséges a szó etimológiájába bocsátkoznunk, mert ennek a hegynek a nevét nemrég magyaráztuk. Ugyanezt látjuk a pápaságnál is, amikor a Máriákat a különféle helyek után nevezik el,¹³⁰⁷ ahol a leghíresebb szobrokat imádják.

4. *És monda az Úr Mózesnek.* Korábban gyakorta láttuk, miképpen hajtotta végre az Úr a bosszúállását a saját kezével, mintha csak a mennyből nyújtotta volna ki. Most azonban ezt a hivatalt Mózesre ruházza, bár a szövegkörnyezetből világos, hogy nem egyedül kellett azt végrehajtania, hanem más bírók is csatlakoztak hozzá. Rögtön ez után ugyanis azt olvassuk, hogy Mózes ugyanezt a feladatot adta nekik, s így ami homályos volt a feljegyzés tömörsége miatt, azt világosabban is kifejezi. Mindenesetre figyelemre méltó ítélete volt ez Istennek, bár az embereket használta szolgálóiként. S nem hiába figyelmeztet minket¹³⁰⁸ Pál ezzel a példával arra, hogy óvakodjunk a paráznaságtól.

A büntetés módja azonban szerteágazó volt, mert az alacsonyabb rangúakat dögvész sújtotta, de a főembereket felakasztották, hogy a látványuk nagyobb félelmet keltsen, mert a „főemberek” alatt azokat érti, akik a legnagyobb tiszteletnek örvendtek, s akik gyalázatának a leglátványosabbnak kellett lennie, mert az emberek szemei általában a nagyokon és nemeseken vannak. S ezért is szolgáltak rá a súlyosabb büntetésre, mert a kevésbé szem előtt levő személyek kevesebb kárt okoznak a példájukkal, s a cselekedeteik sem annyira általánosan az utánozás tárgyai. Óvakodjanak tehát a nagyra becsültek, nehogy bűnre ösztönözzenek másokat a gonosz cselekedeteikkel, mert mindenkinek a maga kiválóságának arányában van másoknál kevesebb mentsége. Mások másként értelmezik ezt, mintha Mózes azt parancsolta volna meg, hogy azért hozzák elő a főembereket, hogy ítéletet mondjanak a bűnözők felett. Így az „őket” névmás alatt azokat értik, akiket el kell ítélni, de aligha valószínű, hogy akkora tömeget akasztottak volna fel. Ezért nekem kétségem sincs felőle, hogy itt a főemberek konkrét büntetéséről van szó.

6. *És imé eljőve valaki Izráel fiai közül.* Mózes itt egy, a többinél bolondabb és megvetendőbb esetet mesél el. Nem kétséges, hogy ilyen vaskos kicsapongás mellett, ami egy ideje általánosan eluralkodott, sokan töltötték meg a tábor különféle botrányos vétkekkel, de volt valami különösen szörnyűsége ennek a cselekedetnek a súlyosságában azzal, hogy Isten eme szándékos megvetője vakmerően úgy sértegette Istent és az embereket mindenki könnyei és siralmai közepette, mintha diadalt aratott volna minden szégyen és mértékletesség felett. A tömeg a sátor előtt siránkozott, azaz mondhatni minden kegyes, akik a közelgő csapás gondolatától rettegtek, mert teljes mértékben meg voltak arról győződve, hogy a

¹³⁰⁷ “Comme qui dirait noster Dame de Laurette, ou de Boulogne, ou de Cleri”, ahogyan valaki mondhatja, hogy a mi lorettói, vagy bolognai, vagy cleri nagyasszonyunk. – Francia.

¹³⁰⁸ “Les Corinthiens.” – Francia.

bálványimádással és szentségtöréssel kísért kicsapongás nem marad büntetlen. Közben pedig ez a nyomorult ember előlép és mondhatni a könnyeiket gúnyolva vonultatja fel a ribancát. Nem csoda tehát, ha Isten ekkora szigorúságot mutatott, amikor a dolgok ennyire szélsőségesekké váltak. De azt is meg kell említeni, hogy a történet időrendje megfordult, mert nem hihető, hogy efféle vétek elkövethető lett volna, miután a bírók elkezdtek ellátni a hivatali feladataikat. Ez a történet azonban így van ide beszúrva, hogy még világosabbá váljon, mennyire szükséges volt gyorsan súlyos büntetéseket kiszabni, mert más módon lehetetlen lett volna időben orvosolni ezt a kétségbeejtő gonosztságot.

7. *És mikor látta vala Fineás, Eleázár fia.* Fineás bátorságát dicséri, aki, míg a többiek vonakodtak, szent buzgalomtól lángra lobbanva siet a büntetést végrehajtani. Közvetve tehát megfeddi mások habozását, még ha a könnyeik dicséretre méltók is voltak. Mivel azonban majdnem teljesen elkábultak a bánattól, az erkölcsi tisztaságuk nem volt hibátlan. S mindeközben a nép zabolátlan szabadossága természetesen a viharos tengerhez hasonlóan tajtékzott, nem csodálkozhatunk, ha a kegyesek elméi teljesen, vagy részlegesen lebénytak. Ezért vált Fineás buzgósága méggy figyelemreméltóbbá, amikor nem vonakodott annyi méltatlan és gonosz, a bujaságától felbőszült embert provokálni. Ha bárki azt veti ennek ellenébe, hogy túllépte az elhívása korlátait, amikor felragadta azt a kardot a halálbüntetés kiszabására, amivel Isten nem fegyverezte őt fel, a válasz nyilvánvaló: a mi elhívásunk nem mindig korlátozódik a közönséges hivatalára, mert Isten néha új és szokatlan cselekedeteket követel a szolgálótól. Papként nem Fineás feladat volt a bűn megbüntetése, de Isten speciális ihletése szólította őt fel erre, hogy a saját minőségében a Szentlélek legyen a vezetője. Ezeket a körülményeket valóban nem szabad példának tekinteni úgy, hogy abból általános szabályt vezessünk le, bár egyidejűleg Isten fenntartja a jogot arra, hogy kiváltság által olyan cselekedetekre indítsa a szolgálót, amit csak jónak lát. Isten megítélésére ebben az esetben természetesen következtethetünk abból, hogy elfogadta, ezért helyesen állíthatjuk, hogy Fineás az Ő saját vezetése alatt állt, mert rögtön utána kijelenti, hogy tetszett Neki a cselekedet, amint a Zsolt106:30-31-ben is kijelenti.

Nos, ha bárki a maga elhamarkodott buzgalmában magára veszi egy hasonló bűn megbüntetésének feladatát, hiába dicsekedik azzal, hogy Fineást utánozza, hacsak nincs teljes mértékben meggyőződve arról, hogy ezt Isten parancsára teszi. Tartsuk tehát mindig észben Krisztus válaszát, amivel megzabolázza a tanítványait, amikor ők Illéshez hasonlóan azért akartak imádkozni, hogy mennyei tűz sújtsa azokat, akik nem fogadták be őket: „Nem tudjátok minémű lélek van ti bennetek” (Lk9:54-55). Azért tehát, hogy Isten elfogadja a buzgalmunkat, azt lelki bölcsességgel kell megnemesíteni, s az Ő hatalmának kell azt irányítania. Egyszóval, a Szentléleknek kell elől mennie és Neki kell megszabnia, mi a helyes.

9. *De meghaltak vala a csapás miatt huszonnégy ezren.* Pál, amikor azt mondja, hogy csak huszonhárom ezren haltak meg, látszólag különbözik Mózesről, de tudjuk, hogy a pontos számokat nem mindig rögzítették, s valószínű, hogy *mintegy* huszonnégy ezre haltak meg. Pál tehát levont ebből ezret, és meglegedett a kisebb számmal.¹³⁰⁹ Ebből viszont megláthatjuk, mennyire komoly és súlyos volt a büntetés, s ez arra tanít minket, hogy óvakodjunk Isten paráznasággal történő böszítésétől. mert ahogyan szörnyűséges dolog, hogy egy ekkora tömeget megfertőzzön ez a bolond és szégyenletes bűn, úgy tárul itt Istennek a házasságtörővel és paráznákkal szembeni félelmetes ítélete a szemünk elé. Láttuk már, hogy

¹³⁰⁹ Kálvin az 1Kor10:8-hoz fűzött magyarázatában részletesebben is kifejti ezt a dolgot: „Egy nap alatt huszonhárom ezren, vagy amint Mózes említi, huszonnégy ezren pusztultak el. Noha eltérnek egymástól a számok tekintetében, könnyű összhangba hozni őket, mert nem szokatlan, ha egy megközelítő számot mondanak, amikor nem akarnak pontosan és aprólékosan számba venni mindenkit. Például a rómaiak között voltak, akik a *ceatumviri* (száz) nevet használták, bár a valóságban százkettsöt jelentett. Itt tehát mintegy huszonnégy ezren voltak, akiket az Úr keze sújtott – tehát több, mint huszonháromezer. Mózes a ténylegeshez képest felfelé, Pál pedig lefelé kerekített, s így valójában nincs köztük különbség.”

bár gonosz lázadásban voltak vétkesek, a büntetés mégis jogosan tulajdoníttatik a vágyaiknak, melyek a bálványimádásra készítették őket.

10. *Akkor szóla az Úr Mózesnek.* Ezekben a szavakban Isten kinyilvánítja, hogy Ő volt a szerzője (Zimri, vagy Kozbi)¹³¹⁰ halálának, s nemcsak azért, mert így engesztelődött ki a nép iránt, hanem mert Fineás buzgóságát a Magáénak mondja.¹³¹¹ Egyformán jó az összhang azonban, akár aktív, akár passzív módon vesszük, azaz vagy Fineás lobbant buzgalomra a bizonyoságtételhez Isten dicsőségéről, akár Isten buzgalmát vette magára. Bármelyiket is tartjuk jobbnak, Isten itt Magára vonatkoztatja, amit Fineás tett. Amikor kijelenti, hogy kiengesztelődött a kiszabott büntetéssel, akkor ne képzeljük, hogy ez holmi érdemszerző elégtétel volt, amivel a pápisták színlelik, hogy a bűneik eltöröltettek Isten előtt. Mert jóllehet a bűn jogos büntetései édes illatú áldozatok, ezek semmiképpen sem vezeklések Isten kibékítéséhez. Emellett itt fel sem merül a viszonzás kérdése, hanem az igeszakasz jelentése az, hogy ő eszköz volt Isten lecsillapításához, amikor a népnek az Ő haragjának tüzeire olajat öntő istentelenségét mondhatni ezzel a súlyos megrovással zabolázta meg. Így a 106. zsoltárban sem Fineás cselekedetének tulajdonítja az engesztelést, hanem csak az imájának,¹³¹² mert a papságának jogán alázatosan közbenjárt a népért. Ugyanakkor Pál kijelentése is igaz, miszerint azokat Isten nem ítéli el, akik önként elítélik önmagukat (1Kor11:31), mert a bűnbánatukkal egyfajta módon elejét veszik ennek az ítéletnek.

Jutalomként örökös papságot ígér Fineásnak. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy így semmi újat sem kapott, mert a törvény szabálya szerint kétségtelenül ő volt az apja utódja, arra azt válaszolom, hogy nem szokatlan dolog, amikor Isten a már szabadon megígért dologról kijelenti, hogy jutalomként adja. Így amit Ábrahámnak ígért Izsák születését megelőzően, azt megint megismétli, miután Ábrahám kész volt őt feláldozni (1Móz22:16-18): „mivelhogy e dolgot cselekedéd, és nem kedvezél a te fiadnak, a te egyetlenegyednek: hogy megáldván megáldalak tégedet... és megáldatnak a te magodban a földnek minden nemzetségei”. Emellett nem egyszerűen csak egyetlen ember kiváltságáról van itt szó, hanem az örök egymásutániságra vonatkozik, mintha Isten azt ígérné, hogy az utódai soha el nem fogynak. S bizonyos, hogy a végbement változás Salamon uralkodásának a kezdetén nem mond ellent ennek az ígéretnek, mert valószínű a következtetés, hogy Sádók ugyanúgy Fineás leszármazottja volt, mint Abjáthár. Ezt a szövetséget nevezi „a békesség szövetségének”, mert biztosan meg kellett kötni. Következésképpen fordítható helyesen „az Én szövetségemnek” is. Mindenesetre bővelkedést jelent, mintha azt mondta volna, hogy Fineás az utódaival egyetemben boldogulni fognak a papi hivatal ellátásában.

14. *A megöletett izráelita férfinak neve pedig.* Amiképpen az igazak emléke áldott, úgy jogos, hogy ennek a bolond bűnnek a szerzőjét örök gyalázat illesse. Abból a tényből azonban, hogy a gyalázat egy rész az egész törzset illette, kiderül mily nagyon nem tetszett Istennek ez a vaskos gáztett. Mert jóllehet Simeon törzsét ténylegesen nem vádolja azzal, hogy részt vettek volna ebben a bűnben, mégis a gyalázat közös jelével bélyegzi és alázza meg őket azért, hogy közülük mindenki megtanulhasson komolyan rendreutasítani bárkit, akit a rokonai között vétkezni lát, és semmi módon se bátorítsa a vétkezésre, ha dicsőséget akar szerezni a nemzetsége alapítójának.¹³¹³

Mózes feljegyzí, hogy mind Zimri, mind a midianita asszony nemesi és főrangú családból származtak, s nemcsak azért, hogy ebből megtanuljuk: Isten ítélete nem

¹³¹⁰ Kiegészítés a francia változathól.

¹³¹¹ Az Amplified version széljegyzete: „A héberben: az én buzgalmammal.”

¹³¹² „Ekkor felállott Fineás és ítél” (Zsolt106:30) – *Amplified version*. Az angol imádságos könyvben, a kaldeus és a szír, valamint más változatokban „és imádkozott”. Kálvin azonban a zsoltármagyarázatokban ezzel nem ért egyet: „Egyesek a פלל szót az imádkozni kifejezéssel fordítják, de a másik, az ítéletet végrehajtani kifejezés jobban illik a szövetségi környezetbe”. – *Zsoltármagyarázatok*, magyar fordítás, 1026. oldal.

¹³¹³ “Car c’est le vrai moyen d’honorer sa famille et son sang”, mert ez az igaz módja valaki családja és nemzetsége tisztelésének. – *Francia*.

személyválogató (απροσωποληπτον) annyiban, hogy megkímélné a rangot, hanem minél magasabb rangú az illető, annál nagyobb gyalázatnak van kitéve, ha szégyentelenül viselkedik, mert maga a nemesi mivolt teszi az ember cselekedeteit látványosabbakká. Mivel a ringyó atyai háza Midiánban volt, egyesek úgy vélik, Moáb földjén született, vagy legalábbis az anyai rokonságával együtt került oda. Mivel azonban a dolog nem annyira fontos, és eldöntetlenül hagyom.

17. *Támadjátok meg a Midiánitákat, és verjétek meg őket.* Miután Isten folytonosan tiltja a népének a bosszúállást, meglepő, hogy Izrael népet most ösztökélni kell erre, mintha máris nem hajlottak volna a kelleténél is jobban rá. Észben kell azonban tartanunk, hogy Isten, Aki minden gonoszság jogos bosszúállója, gyakorta használja fel az emberek közreműködését és teszi meg őket a bosszúja végrehajtásának törvényes kiszolgáltatóivá. Ezért nem szabad kivétel nélkül mindenestől elítélni az efféle bosszúállásokat, hanem csak azokat, melyekre az emberek a testi szeszélyeiktől ösztökélve indulnak fel. Ha bárkit megsértenek, akkor az illető a saját személyes sérelme indítja fel a bosszúvágyra, s ez nyilvánvalóan rossz. Ha azonban valakit az Isten iránti jogos és jól kordában tartott buzgóság indít bosszúállásra, akkor ez nem az illető bosszúja, hanem Istené, amit az adott ember vállal fel. Isten tehát nem megzabolázni akarta az Ő népének haragját, hogy ne a harag ösztönzésének hevésségében fizessenek meg a midianitáknak, hanem a saját kardjával fegyverezte fel őket, mintha azt jelentette volna ki, hogy jogos okuk van a háborúskodásra, s nem kell félniük a kegyetlenség vádjától, ha kiirtották az oly utálatos ellenségeiket. Mert bár egyedül Bálám agyalta ki ezt a csapdát, a vád mégis az egész népet illette. Egy időig a moabiták büntetése elmaradt, bár közben még súlyosabb sérelmeket okoztak. Mivel itt nem látszik semmiféle jó ok arra, amiért Isten az egyik néppel szemben könyörületesen türelmes, míg a másik büntetését felgyorsítja, tanuljuk meg tisztelettel szemlélni az Ő ítéleteit, s ne merészeljük ezeket a törvényesnél jobban elemezgetni. Legyen elég annyi a számunkra, hogy joggal hirdetett háborút a midianiták ellen, mert nem rajtuk múltott, hogy Izrael nem omlott össze az ő gonosz istentelenségüktől.¹³¹⁴

Deuteronomium 4: ugyanannak a történetnek a megisméltlése

5Móz4:3-4

3. Szemeitekkel láttátok, a mit cselekedett az Úr Baal-Peór miatt; hogy minden embert, a ki Baal-Peór után járt, kipusztított az Úr, a te Istened te közüled.

4. Ti pedig, a kik ragaszkodtatok az Úrhoz, a ti Istenetekhez, mindnyájan éltek e napig.

3. *Szemeitekkel láttátok, a mit cselekedett az Úr.* Ez a felnagyítás világosabban is megmutatja: annyira látványos volt a büntetésben adott példa, hogy még a legtudatlanabbak előtt sem maradhatott rejtve. Mózes itt nem a kifinomult értékítélettel rendelkezőkhöz szól, hanem általánosságban a köznéphez, akik csak szemlélők voltak. S bizonyos, ha Isten bosszúja kevésbé nyilvánvaló lett volna, akkor Mózes nem folyamodott volna akkora magabiztossággal hozzájuk, mint szemtanúkhöz. Ezért még megbocsáthatatlanabb volt a közönyük, ha vakok maradtak egy ennyire világos és hírhedt tényre.

A ragaszkodásuk dicséretét én erre az egyetlen esetre korlátozom, mert kellően világos, hogy nem tartottak ki a ragaszkodásban Istenhez. Az igeszakasz azt jelenti tehát, hogy látható különbségtétel volt ebben az isteni büntetésben, hogy az istentelen tömeg pusztulása fenntartsa a tiszta istentiszteletet a túlélők között.

¹³¹⁴ “Par l’impiété a laquelle ils l’induisoyent”, az istentelenségtől, amire ők indították fel őket. – Francia.

Numeri 26

4Móz26:1-65

1. És lőn a csapás után, szóla az Úr Mózesnek és Eleázárnak, az Áron pap fiának, mondván:

2. Vegyétek számba Izráel fiainak egész gyülekezetét, húsz esztendőstől fogva és feljebb, az ő atyáiknak háznépe szerint; mindenkit, a ki hadba mehet Izráelben.

3. Szóla azért velök Mózes és Eleázár, a pap, a Moáb mezőségében a Jordán mellett, Jérikhó ellenében, mondván:

4. Vegyétek számba a népet, húsz esztendőstől fogva és feljebb, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek és Izráel fiainak, a kik kijöttek volt Egyiptom földéből.

5. Rúben elsőszülötte Izráelnek. Rúben fiai ezek: Hánoktól a Hánokiták, Pallutól a Palluiták nemzetsége.

6. Heczrontól a Heczroniták nemzetsége, Kármitól a Kármiták nemzetsége.

7. Ezek a Rúbeniták nemzetségei. És lőn az ő számok negyvenhárom ezer, hétszáz és harmincz.

8. És a Pallu fiai valának: Eliáb.

9. Eliáb fiai pedig, Nemuél, Dáthán és Abirám. Ez a Dáthán és Abirám a gyülekezet előljárói valának, a kik feltámadtak vala Mózes ellen és Áron ellen.

10. És megnyitá a föld az ő száját, és elnyelé őket és Kórét, meghalván az a gyülekezet, mivelhogy megemészte a tűz kétszáz és ötven férfiút, a kik intőpéldául lőnek.

11. Kóré fiai pedig nem halának meg.

12. Simeon fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Nemuéltól a Nemuéliták nemzetsége, Jámintól a Jáminiták nemzetsége, Jákintól a Jákiniták nemzetsége.

13. Zerákhtól a Zerákhiták nemzetsége. Saultól a Sauliták nemzetsége.

14. Ezek a Simeoniták nemzetségei: huszonkét ezer és kétszáz.

15. Gád fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Sefontól a Sefoniták nemzetsége, Haggitól a Haggiták nemzetsége, Súnitól a Súniták nemzetsége.

16. Oznitól az Ozniták nemzetsége, Éritől az Ériták nemzetsége.

17. Arodtól az Aroditák nemzetsége, Arélitől az Aréliták nemzetsége.

18. Ezek Gád fiainak nemzetségei; az ő számok szerint negyven ezer és ötszáz.

19. Júda fiai: Ér és Onán. És meghala Ér és Onán a Kanaán földén.

20. Júda fiai pedig az ő nemzetségeik szerint ezek valának: Séláhtól a Séláhiták nemzetsége, Pérecztől a Pérecziták nemzetsége, Zerákhtól a Zerákhiták nemzetsége.

21. Pérecz fiai valának pedig: Heczrontól a Heczroniták nemzetsége; Hámultól a Hámuliták nemzetsége.

22. Ezek Júda nemzetségei az ő számok szerint: hetvenhat ezer ötszáz.

23. Izsakhár fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Thólától a Thólaiták nemzetsége; Puvától a Puviták nemzetsége;

24. Jásubtól a Jásubiták nemzetsége; Simrontól a Simroniták nemzetsége.

25. Ezek Izsakhár nemzetségei az ő számok szerint: hatvannégy ezer háromszáz.

26. Zebulon fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Szeredtól a Szerediták nemzetsége, Élontól az Éloniták nemzetsége, Jahleéltől a Jahleéliták nemzetsége.

27. Ezek a Zebuloniták nemzetségei az ő számok szerint: hatvan ezer ötszáz.

28. József fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Manasse és Efraim.

29. Manasse fiai: Mákirtól a Mákiriták nemzetsége. Mákir nemzé Gileádot; Gileádtól a Gileáditák nemzetsége.

30. Ezek Gileád fiai: Jezertől a Jezeriták nemzetsége, Hélektől a Hélekiták nemzetsége.

31. És Aszriéltől az Aszrieliták nemzetsége; Sekemtől a Sekemiták nemzetsége.
32. És Semidától a Semidáták nemzetsége és Héfertől a Héferiták nemzetsége.
33. Czélofhádnak pedig, a Héfer fiának nem voltak fiai, hanem leányai; és a Czélofhád leányainak nevei ezek: Makhla, Nóa, Hogla, Milkha és Thircza.
34. Ezek Manasse nemzetségei, és az ő számok ötvenkét ezer és hétszáz.
35. Ezek Efraim fiai az ő nemzetségeik szerint: Suthelákhtól a Suthelákhiták nemzetsége, Békertől a Békeriták nemzetsége, Tahántól a Tahániták nemzetsége.
36. Ezek pedig a Suthelákh fiai: Érántól az Érániták nemzetsége.
37. Ezek Efraim fiainak nemzetségei az ő számok szerint: harminczkét ezer és ötszáz. Ezek József fiai az ő nemzetségeik szerint.
38. Benjámin fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Belától a Belaiták nemzetsége; Asbélből az Asbéliták nemzetsége; Ahirámtól az Ahirámiták nemzetsége.
39. Sefufámtól a Sefufámiták nemzetsége; Hufámtól a Hufámiták nemzetsége.
40. Bela fiai pedig valának: Ard és Naamán: Ardtól az Arditák nemzetsége; Naamántól a Naamániták nemzetsége.
41. Ezek Benjámin fiai az ő nemzetségeik szerint, és számok: negyvenöt ezer és hatszáz.
42. Ezek Dán fiai az ő nemzetségeik szerint: Suhámtól a Suhámiták nemzetsége. Ezek Dán nemzetségei, az ő nemzetségeik szerint.
43. A Suhámiták minden nemzetsége az ő számok szerint: hatvannégy ezer és négyszáz.
44. Áser fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Jimnától a Jimnaiták nemzetsége; Jisvitől a Jisviták nemzetsége; Bériától a Bérihiták nemzetsége.
45. A Béria fiaitól: Khébertől a Khéberiták nemzetsége, Malkiélből a Malkiéliták nemzetsége.
46. Áser leányának pedig neve vala Séráh.
47. Ezek Áser fiainak nemzetségei az ő számok szerint: ötvenhárom ezer és négyszáz.
48. Nafthali fiai az ő nemzetségeik szerint ezek: Jakhczeéltől a Jakhczeéliták nemzetsége, Gúnitól a Gúniták nemzetsége.
49. Jéczerből a Jéczeriták nemzetsége; Sillémtől a Sillémiták nemzetsége.
50. Ezek Nafthali nemzetségei az ő nemzetségeik szerint: az ő számok pedig negyvenöt ezer és négyszáz.
51. Ezek Izráel fiainak megszámláltjai: hatszáz egyezer hétszáz harmincz.
52. Szóla pedig az Úr Mózesnek, mondván:
53. Ezeknek osztassék el az a föld örökségül, az ő neveiknek száma szerint.
54. A nagyobb számúnak adj nagyobb örökséget, a kisebb számúnak pedig tedd kisebbé az ő örökségét; mindeniknek az ő száma szerint adattassék az ő öröksége.
55. De sorssal osztassék el a föld; az ő atyjok törzseinek nevei szerint örököljenek.
56. A sors szerint osztassék el az örökség, mind a sok és mind a kevés között.
57. Ezek pedig Lévi megszámláltjai az ő nemzetségeik szerint: Gérsontól a Gérsontiták nemzetsége; Kéháttól a Kéhátiták nemzetsége; Méráritól a Méráriták nemzetsége.
58. Ezek Lévi nemzetségei: a Libniták nemzetsége, a Hébroniták nemzetsége, a Makhliták nemzetsége, a Músiták nemzetsége, a Kórahiták nemzetsége. Kéhát pedig nemzé Amrámot.
59. Amráam feleségének neve pedig Jókebed, a Lévi leánya, a ki Égyiptomban született Lévinek; és ő szülte Amrámnak Áront, Mózes, és Miriámot, az ő leánytestvéröket.
60. És születének Áronnak: Nádáb és Abihu, Eleázár és Ithamár.

61. És meghalának Nádáb és Abihu, mikor idegen tűzzel áldozának az Úr előtt.

62. És vala azoknak száma: huszonhárom ezer, mind férfiak, egy hónapostól fogva és feljebb; mert nem voltak beszámllálva az Izráel fiai közé, mivel nem adatott nékik örökség Izráel fiai között.

63. Ezek Mózesnek és Eleázárnak, a papnak megszámláltjai, a kik megszámlálák Izráel fiai a Moáb mezőségében, Jérikhó átellenében a Jordán mellett.

64. Ezek között pedig nem volt senki a Mózesről és Áron paptól megszámláltattak közül, mikor megszámlálták vala Izráel fiai a Sinai pusztájában.

65. Mert az Úr mondotta vala nékik: Bizonyynal meghalnak a pusztában; és senki nem maradt meg azok közül, hanem csak Káleb, a Jefunné fia, és Józsué, a Nún fia.

1. *És lőn a csapás után.* Ez a második népszámlálás, amit a leírás szerint Mózes tartott. Mindazonáltal könnyű észrevenni az Exodus 38-ból, hogy ez legalábbis a harmadik volt, bár valószínűbb, hogy évente, vagy megszabott időközönként azok, akik elérték a húszéves életkort, megadták a nevüket. Ám a nép létszámát így nem lehetett megállapítani, hacsak a halálozásokat is számba nem vették. Az mindenesetre kétségszöndegítatlan, hogy azokat, akik férfikorba értek, háromszor számolták össze a pusztaságban, mert ennyi megértünk az előttünk levő igeszakaszról is, ahol a negyedik versben ezt olvassuk: „a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek és Izráel fiainak, a kik kijöttek volt Égyiptom földéből”. Ebből nemcsak az világos, hogy szabályként követték a kezdetektől fogva kialakított szokást, hanem az is, hogy népszámlálást ismét úgy végezték el, ahogyan a Sinai pusztaságában zajlott. Ebből az is valószínűsíthető, hogy az alatt az idő alatt, amióta eljött onnan, semmi hasonló dolog nem történt. Mózes ugyanis ott feljegyzi, mennyi talentumot szedtek össze a néptől adóként, és megemlíti a létszámukat, 603550-et.¹³¹⁵ Utána pedig hozzáteszi, hogy amikor elindult a tábor a Sinai hegytől, miképpen ment végbe a népszámlálás Isten parancsának megfelelően. Én azonban csak futólag említem ezt a témát, mert máshol már volt róla szó.¹³¹⁶

Most nézzük meg, milyen céllal kívánta Isten összeszámoltatni a népét azt megelőzően, hogy bevitte volna őket az ígért földjére Kevesebb, min negyven év alatt a katonai szolgálatra alkalmasok egy teljes generációja kihalt: sokakat az idő előtti halál ragadt el, sőt, egyetlen csapás 24 ezret ölt meg, ki ne gondolta volna, hogy a népnek egy negyedrésszel kevesebbnek kell lenni? Figyelemre méltó csodának kell tehát tartanunk, hogy a számuk ugyanakkor, mint korábban volt. Isten haragjának emlékeztető bizonyítéka volt, hogy csak ketten maradtak életben a 603,000-ból, de az, hogy a folyamatos születések által a nép úgy megújult, hogy az időszak lezárásakor az utódaik létszáma megegyezett a korábbi létszámukkal, Isten felbecsülhetetlen kegyelmének volt a munkája. Azaz, abban a szörnyű ítéletben, amivel Isten a bűnös népét sújtotta, az Ő ígértének igazsága tovább ragyogott. Megmondatott Ábrahámnak: „megsokasítom a te magodat mint az ég csillagait, és mint a fővényt, mely a tenger partján van” (1Móz22:17), s semmiképpen sem volt megengedhető, hogy ez az áldás elhomályosuljon abba az időben, amikor az ígért másik része már-már beteljesedett: „A te magodnak adom ezt a földet” (1Móz12:7). Mert miközben a népet a büntetések az istenfélelemre tanították, mégsem kellett elveszíteniük az Ő atyai jóindulatának illatát. S mindig is úgy mérsékli az Isten az egyházára kiszabott ítéleteit, hogy a haragjában is megemlékezik a kegyelmességéről, ahogyan Habakuk mondja (Hab3:2). Ez volt a népszámlálás oka rögtön a csapás után, hogy még látványosabb legyen: Isten csodálatosan gondoskodott arról, hogy ne mutakozzék semmi csökkenés annyi ember elvesztése után.

¹³¹⁵ A latin változatban ezt a számot elírták 600550-nek, a francia változatban pedig 650300 szerepel.

¹³¹⁶ A 4Móz1-nél és az utána következőknél. A francia változat az utolsó mondatot az alábbira cseréli: “pource qu’il n’est point de grande importance”, mivel ez nem túl fontos.

8. *És a Pallu fiai valának: Eliáb.* A megnyirbálást mutatja itt be, ami a vezetői vonalban ment végbe vagy Isten kegyelmének felmagasztalása végett, hiszen a nagy veszteség ellenére Ruben törzse még mindig nagy létszámú volt, vagy pedig a megfogyatkozás okának megjelölése végett, mert egyébként furcsának tűnhetett, hogy a többi törzs létszámban meghaladta azt, amelyiknek az alapítója és szülője Jákob elsőszülöttje volt. De mikor elmondja, miképpen semmisült meg Eliáb két fia a társaságukkal együtt, röviden kitér Isten irgalmasságára Kóré fiai iránt abban, hogy megkímélte őket. S biztosan nem a könyörület szokásos gyakorlása volt megóvni őket sértetlenül a csapástól, de utóbb még vesszőszálakat is sarjasztani az átkozott gyökérből, amiben az Ő lelki gazdagságai felragyoghatnak az egyház általános javára. Hisz tudjuk, mennyire tiszteletre méltó módon említi gyakran ezt a családot. Valószínű, hogy közülük egyesek voltak a szerzői néhány zsoldárnak, s így fel voltak ruházva a prófétaág lelkével, amikor abban az időben a papok közül lehetséges, hogy senki sem rendelkezett azzal. Ez az a hatalmas mélység Isten különféle és változatos ítéleteiben, ami józan alázattal illik szemlélnünk. Emellett Mózes egyetlen szóban utal arra is, miért ismétli meg ugyanazt a történetet, mellyel a haláluk félelmetes módja állandó példaként állhat előttünk: a *נֶס* héber szó, ami elsősorban mércét, vagy zászlót jelent,¹³¹⁷ gyakorta használatos valami rendkívüli dologra, ami megdöbbenéssel tölti el az emberek érzéseit, egyidejűleg pedig az elméikben félelmet kelt.

19. *Júda fiai: Éz és Onán.* Mivel Júda törzse nagy létszámú volt, Mózes azzal a körülménnyel nagyítja fel Isten kegyelmét, hogy a három fiú közül, akiket nemzett kettő elpusztult a Kánaán földjén, mely veszteség látszólag örökös terméketlenségre ítélte őt. De Isten páratlan könyörületének csúcsa az lett, hogy noha a két gyermeke vérfertőző kapcsolatból származtak, mégis nagy néppé váltak.

28. *József fiai az ő nemzetségeik szerint.* A két törzs összehasonlítása, melyek egy főtől származtak, figyelemre méltó. Ama tény által, hogy Manassé csak egy fiú apja volt,¹³¹⁸ Jákob próféciája, mely szerint az elsőszülött alárendeltje lesz az öccsének, Efraimnak, elkezdett beteljesedni. Mindazonáltal Isten áldása szélteben-hosszában kiterjedt, mert a családjának megnövekedése létszámban meghaladta Rubenét. Továbbá, jöllehet a gyermekek (*πολυτεκνία*) nagyobb száma, amiben Efraim leszármazottai felettük álltak, az egyik fajtája volt ennek a megígért termékenységnek, a kiválóság és méltóság, amiről Jákob prófétált, egy távoli időszakra lett elhalasztva, mert ebben a vonatkozásban Efraim mintegy a harmadával volt kisebb, habár nagyobb létszám lett nekik megígérve. Jöllehet tehát Isten nem szólt hiába, noha az ígéretének beteljesedése nem látszott meg azonnal.

Dán törzsében azonban Isten hihetetlen hatalma mutatkozott meg. Ő megvetett volt a testvérei között, ezért rendkívül áldás volt a számára a tiszteletre méltó rang és megnevezés, amikor Jákob kijelenti, hogy „Dán ítéli az ő népét” (1Móz49:16). Róla azt olvassuk, hogy csak egy fiút nemzett, mégis, az utódainak létszáma meghaladja a 64 ezret.

51. *Ezek Izráel fiainak megszámláltjai.* Ezzel az összesítő számmal világosabban is megmutatkozik, amire a fentiekben utaltam: annyi veszteség közepette, s főleg Isten nemrég végrehajtott szörnyű bosszúállása után Ábrahám nemzetsége hihetetlen módon maradt fenn, így az ígéret beteljesedése nemcsak egy kis létszámú embercsoportra vonatkozik. Maga a természet és a józan ész azt diktálnák, hogy csak kevesen fogják élvezni az ígéret földjét: ha azonban az örökség csak egy kis létszámú csoportra vonatkozna, akkor Isten ígérete mondhatni a homályba és a feledésbe merülne. Mégis, a 38 éves időszakon belül, melynek során 603,000 ember halt meg, Isten csodálatos módon gondoskodott róla, hogy ugyanakkora létszám maradjon meg, csekély 2500-as eltéréssel. Bizonyos, hogy mondhatni négyszeresen is vakoknak kell lenniük azoknak, akik ebben a ragyogó tükörben nem látják meg Isten

¹³¹⁷ “Un mot Hebrieu qui signifie tant banniere, que mas de navire, ou une haute perche”, a héber szó, amit zászlót, valamint a hajó árbocát, illetve magas póznát jelent. – *Francia*.

¹³¹⁸ Ez látszólag elnézés, lásd a Józsué 17-et.

csodálatos gondviselését, az Ő ingyenes örökbe fogadásának hűségességét, és az állhatatosságát az ígéreteinek megtartásában. Egyidejűleg az is világosan megmutatkozik, amire a Deuteronomiumnál utaltam: azok, akik túléltek ezt, szembeszökő figyelmeztetést kaptak ebből a hatalmas veszteségtől, hogy soha ne essenek a babonáságba.

53. *Ezeknek osztassék el az a föld örökségül.* Ennek hatalmas biztatást kellett jelenteni a hívők számára, amikor Isten előtt adták meg a neveiket és vallották meg, hogy ők a föld örökösei, mert pont ugyanaz volt ez, mintha a markukba fogták volna, amikor Isten annak birtoklására hívta el őket. A mutató névmást ugyanis hangsúlyosan használja, nehogy azt gondolják, hogy még továbbra is félre lesznek állítva, s amit nekik ígértek, az továbbra is tartalékban marad az utódaik számára. A dolog tényleges beteljesedését és közvetlen jelenlétét jelzi tehát, amikor Isten előírja, hogy a földet azoknak osszák el, akiket az imént számoltak össze, s akiknek a nevezi megtalálható a nyilvános feljegyzésekben. Arányos elosztást parancsol, azaz minden törzsnek a nevek száma szerint kell földet osztani. Most már látjuk: azért lettek bejegyezve, és mondhatni újrászabályozva,¹³¹⁹ hogy komolyabban rászánják magukat a megígért föld birtokba vételére.

57. *Ezek pedig Lévi megszámláltjai az ő nemzetségeik szerint.* Külön tárgyalja Lévi törzsét, akiket Isten elkülönített a nép többi részétől, valamint Lévi fiait, s utoljára említi Kéhátot, a papi család alapítóját. Ebből valószínűleg arra következtethetünk, hogy az elsőszülöttségi jog törvénye nem lett figyelembe véve, amikor Isten innen kegyeskedett venni a papokat. De hogy miért említi Mózes konkrétan az anyja nevét, ami ellentétes a Szentírás általános szokásával, az nem derül ki világosan. Nem valószínű ugyanis, hogy ezt a saját családjának megkülönböztetése végett tette, mert egyben azt is bemutatja, hogy miképpen lettek ő maga és a gyermekei megfosztva (a papság)¹³²⁰ tisztességétől, amiben természetesen nem jelenik meg a becsvágy. Valószínűbb, ha a *leány* szót szó szerint vesszük, hogy nem rejtette véka alá a szégyenletes körülményt azért, hogy még jobban felmagasztalja Isten engedelmyességét. Ebben az esetben ugyanis Mózes és Áron vérfertőző kapcsolatból születtek, mert az atyjuk, Amrá, a nagynénjét vette feleségül, amit a természetes mértékletességnek meg kellett tiltania. Ez tehát inkább a család gyalázatának ötletes megvallása volt, mintsem becsvágyó dicsekedés. Ha azt kérdezzük, hogy miképpen volt ez eltűrhető, a válasz azonnal adja magát: ez a szabadosság oly nagy mértékben eluralkodott a keleti népek között, hogy senki sem mondta tiltottnak azt, amit ennyire általánosan alkalmaztak. S hamarosan konkrét utalást látunk majd erre,¹³²¹ amikor Isten, megtiltván a vérfertőző házasságokat, megkülönbözteti a népet a többi nemzettől. Nem meglepő tehát, ha azok, akik még nem voltak eltiltva Isten törvénye által az efféle cselekedetektől, követték az általános szokást.

60. *És születének Áronnak: Nádáb és Abihu, Eleázár és Ithamár.* Mivel áron két fiát elragadta a hirtelen halál, a főpapi méltóság, ami két ember életétől függött, látszólag veszélybe került. S erre tekintettel ismétli meg Mózes a már elhangzott történetet azért, hogy Isten csodálatos gondviselése még világosabban észrevehető legyen ennek a rendnek a megőrzésében, amihez az egész egyház biztonsága kapcsolódott. Kétségtelen, hogy hacsak a többi család nem volt sokkal termékenyebb, akkor Lévi családja nagyon kevés személyből állt. Mégis, ha összevetjük őket, a termékenységük bámulatos, mert 23 ezren voltak az összeszámláláskor, pedig a papi nemzetség csak két főtől eredt. Isten azonban az emberek számára ismeretlen utakon és módokon teszi kiválóvá az ő egyházát, hogy az Ő hatalma dicsőíttessék a gyengeségében. Sőt, a haláluk okát is megemlíti ismét, hogy a papok,

¹³¹⁹ “Quasi lustratos.” – *Latin*. “Comme receus de nouveau”, mondhatni újonnan kapták – az utalás, mondani sem kell, a római *lustrum*-ra, vagy ötvenként elvégzett népszámlásra és a nép osztályainak újrászabályozására történik.

¹³²⁰ Beszúrás a francia változatból.

¹³²¹ A francia változat helyesebben mondja: “Ce que nous avons veu ci dessus”, ezt láttuk az előbb – ahol a tiltott fokozatok táblázatát tárgyaltuk.

megintetvén ettől, ne csak a szándékos szentségtöréstől óvakodjanak, de a tévelygéstől és a hanyagságtól is.

63. *Ezek Mózesnek és Eleázárnak, a papnak megszámláltjai.* A korábbi regisztrációt Áron végezte. A két népszámlálás közötti különbséget adja meg tehát, hogy Mózesnek alkalmá nyíljon megemlékezni Isten ítéletéről, amit soha nem lehet eléggé fontolóra venni: a 600 ezerből csak ketten voltak, akik az Isten által megszabott életkort elérték. Ha bárki erre azt mondaná, hogy a többség természetes halállal halt meg, mert elérték a harmincas, negyvenes, sőt ötvenes éveiket,¹³²² s így egyesek már nyolcvan évesek voltak már a negyven év letelte előtt, nos, elismerem, hogy ez lehetett a helyzet, de sokan nem érték el még a huszonnegyedik életévüket sem. Abban sem kételkedhetünk, hogy nem kevesen voltak fiatalabbak Kálebnél és Józsuénál, akik nemcsak élők és egészségesek, de erősek és elevenek is voltak utána még sok évig. Mindenesetre nem az élemedett kor, hanem Isten bosszúállása pusztított el közülük minden második embert idő előtti halállal, mintha Ő nyíltan kinyújtotta volna a kezét a mennyből, hogy lesújtson rájuk. Nem ok nélkül mondja ki tehát Mózes, hogy halottak voltak, ahogyan Isten kihirdette, s nem pusztán azért, hogy a rájuk kiszabott büntetéssel istenfélelmet vessen az elménkbe, hanem hogy megtanuljunk komolyan felébredni a fenyegetéseitől is.

Numeri 27

4Móz27:1-11

1. Előállának pedig a Czólofhád leányai, a ki Héfer fia vala, a ki Gileád fia, a ki Mákir fia, a ki Manasse fia vala, József fiának, Manassénak nemzetségei közül. Ezek pedig az ő leányainak neveik: Makhla, Nóa, Hogla, Milkha és Thircza.

2. És megállának Mózes előtt, és Eleázár pap előtt, és a fejedelmek előtt, és az egész gyülekezet előtt a gyülekezet sátorának nyílásánál, mondván:

3. A mi atyánk meghalt a pusztában, de ő nem volt azoknak seregében, a kik összeseregelték volt az Úr ellen a Kóré seregében; hanem az ő bűnéért holt meg, és fiai nem voltak néki.

4. Miért töröltetnék el a mi atyánknak neve az ő nemzetsége közül, azért, hogy nincsen önéki fia? Adj örökséget nekünk a mi atyánknak atyjafiai között.

5. Mózes pedig vivé ezeknek ügyét az Úr elé.

6. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:

7. Igazat szólnak a Czólofhád leányai: Adj nekik örökségi birtokot az ő atyjoknak atyjafiai között, és szállítsd rájuk az ő atyjoknak örökségét.

8. Izráel fiainak pedig szólj, mondván: Mikor valaki meghal, és fia nem leend annak, akkor adjátok annak örökségét az ő leányának.

9. Ha pedig nem leend néki leánya, akkor adjátok az ő örökségét az ő testvéreinek.

10. Ha pedig nem leendenek néki testvérei, akkor adjátok az ő örökségét az ő atyja testvéreinek.

11. Ha pedig nem leendenek az ő atyjának testvérei, akkor adjátok az ő örökségét annak, a ki legközelebbi atyjafia az ő nemzetségéből, és bírja azt. Legyen pedig az Izráel fiainak végezett törvényök, a miképen megparancsolta az Úr Mózesnek.

1. *Előállának pedig a Czólofhád leányai.* Itt beszúr egy történetet a Mákir családjából származó Czólofhád leányairól, akik azt követelték, hogy engedjenek nekik is részesülni az

¹³²² Ez a mondat hiányzik az 1563-as genfi kiadásból.

örökségből. A kérdés eldöntése nehéz lehetett volna, ha nem Maga Isten döntése törölt volna el minden kételyt. Miután ugyanis a törvényben nem adatik név az asszonyoknak, ezért látszólag nem kell őket számításba venni a föld elosztásakor. S valójában Isten fektette ezt le általános szabályként, itt azonban egy különleges kivételt tesz, tudniillik ha egy családban nem lesznek férfi örökösök, akkor a nőknek kell következniük a név fennmaradása érdekében. Tudom, hogy ez a dolog nyitva áll a viták előtt, mert léteznek nyilvánvaló pro és kontra érvek, de legyen nekünk elégséges az Isten által kihirdetett rendelet.

Noha (Czélofhád leányai) Mózes előtt a saját személyes hasznukat igyekeztek biztosítani, a vita mégis jó alapelvből indult. Ugyanis nem aggódtak volna annyira az utódlást illetően, ha Isten ígérete nem lett volna olyan bizonyos a számukra, mintha ebben a pillanatban kérték volna már azt is, hogy adják a birtokukba. Még nem léptek be a földre, s az ellenségeiket sem győzték le, mégis, Mózes bizonyoságtételére támaszkodva úgy terjesztik elő a kérésüket, mintha a jogaik nyugodt birtoklása pont azon a napon adatott volna meg nekik. S ennek a hatása az egész nép várakozásának a megerősítése lett, amikor Mózes Istennel tanácskozott ebben a fontos dologban, majd kijelentés által kihirdette azt, ami igazságos és jogos volt. A megbeszélés ugyanis mindenki előtt nyíltan zajlott s legalábbis ezeknek az asszonyoknak az utánzására kellett őket buzdítania.

3. *A mi atyánk meghalt a pusztában.* A védőbeszéd, amit előterjesztenek, nem megvetésre méltó, tudniillik hogy atyjuk meghalt, miután Isten elhívta a népét az ígért földjének azonnali birtokba vételére. Ha ugyanis a kérdést egy korábbi időszakra vezették volna vissza, az sok vitát eredményezhetett volna. Ez a korlátozás tehát az időre vonatkozólag segítette az ügyüket. Másodszor azt állítják, hogy atyjuk nem követett el olyan bűncselekményt, ami kizárhatta volna őt a föld általános elosztásából. Dáthán és Abirám összeesküvésébe véleményem szerint ugyanis egy szinekdoché által foglalják bele a többi bűnt, melyek büntetése kihatással volt a vétkesek leszármazottaira is. Az ő saját bűnét állítják tehát szembe a nyilvános gyalázattal. Én így értelmezem azt, amit mondanak arról, hogy „az ő bűnéért holt meg”. S biztosan csak gyermekies nonszensz, amit a zsidók állítanak arról, hogy ő volt a szombaton fát gyűjtögető személy, vagy egyike azoknak, akik kígyómarásba haltak bele.¹³²³ S természetellenes arra az átokra is vonatkoztatni, amely az egész emberi fajt egyetemesen sújtja. Ők tehát a saját bűnét különböztetik meg bármely olyan nyilvános bűntől, ami miatt megérdemelné, hogy megfosszák az örökségtől, s teszi ezt azért, nehogy atyjuk állapota rosszabb legyen bárki másnál. Ugyanakkor szilárdan ragaszkodnak ahhoz az alapelvhez, amelyet a vallás általános megérzése diktál, mely szerint a halál, mint Isten átka, a bűn zsoldja.

5. *Mózes pedig vivé ezeknek ügyét az Úr elé.* Valószínű, hogy vagy nézeteltérés volt közöttük, vagy a bírák elméibe kétely lopakodott, mint holmi homályos és bizonytalan dologban. Mindenesetre szükségessé vált, hogy Isten szabjon törvényt, nehogy bármiféle jövőbeli vita kerekedjen. Ha ugyanis az ítéletet emberi bíróság mondta volna ki az előttük levő dologban, az sokak makacskodásának talán nem kellően vetett volna véget. Érdemes megemlíteni Mózes kegyes mértékletességét, aki nem szégyellte megvallani a tudatlanságát, amíg nem Isten szájából kapott útmutatást. Noha negyven évvel azelőtt ő hirdette ki a törvényt, mégis mindig kész volt tanulni. Emellett az sem kétséges, hogy Isten készítette őt arra, hogy Tőle tudakozódjon, valahányszor csak komoly dologról volt szó, míg a tanítása nem lett abszolút tökéletessé. S jóllehet Isten most nem szállítja a mennyből, hogy mit kell tennünk, mindazonáltal a vezetőket arra emlékezteti, hogy a zavaros ügyekben esetén Istenhez kell fordulniuk, hogy Ő taníthassa őket a bölcsesség Lelkével. S biztos, hogy nem maradnak

¹³²³ Sebastian Münster utal erre a rabbinikus magyarázatra. Jarchi tiszteletes mondja: “Akiba tiszteletes azt mondja, ő gyűjtötte a fát, de Simeon tiszteletes azt mondja, hogy ő volt az egyike a makacsoknak.” – Szerk. Breithaupt, *a maga helyén*, 1243. oldal és jegyzet.

Nélküle, ha Őt kérdezik, mert nem kevésbé kész meghallgatni őket, mint amennyire itt Mózesrel szemben mutatkozott készségesnek.

8. *Izráel fiainak pedig szólj, mondván.* Ez az eset alkalmat teremtett annak a törvénynek a megadására, aminek örök és általános szabálynak kellett lennie az örökösödési jogot illetően. S jóllehet Isten a leányokat minden más rokonnál előbbre helyezi, amikor nincs férfi leszármazott. Ezzel az egy kivétellel az egyenes ági leszármazottakat illetően Isten nem ismer el senkit, csak a férfiakat, s így fenntartja a szokásos sorrendet. S biztosan nagyon igazságtalan lenne valakinek a (természetes) örökösait kizárni a nemük miatt. Mikor azonban szükségessé vált a saját gyermekekről más rokonhoz fordulni, a férfi ág előjoga lett megszilárdítva. Én a Kánaán földjéről beszélek, ahol nemcsak Ábrahám, de a tizenkét törzs nevét is fenn kellett tartani, hogy (Isten áldásának)¹³²⁴ emlékezete kiemelkedőbb és világosabban látható legyen.

Numeri 36

4Móz36:1-13

1. Járulának pedig Mózeshez az atyák fejei a Gileád fiainak nemzetségéből, a ki Mákirnak, Manasse fiának fia vala, a József fiainak nemzetségéből, és szólának Mózes előtt és Izráel fiai atyáinak fejedelmei előtt.

2. És mondanak: Az én uramnak megparancsolta az Úr, hogy sors által adja ezt a földet örökségül Izráel fiainak; de azt is megparancsolta az Úr az én Uramnak, hogy a mi atyáinkfiának, Czélofhádnak örökségét adja oda az ő leányainak.

3. És ha Izráel fiai közül valamely más törzs fiaikhoz mennek feleségül: elszakasztatik az ő örökségök a mi atyáink örökségétől, és oda csatoltatik az annak a törzsnek örökségéhez, a melynél feleségül lesznek; a mi örökségünk pedig megkisebbedik.

4. És mikor Izráel fiainál a kürtzengés ünnepe lesz, az ő örökségök akkor is annak a törzsnek örökségéhez csatoltatik, a melynél feleségül lesznek. Eképen a mi atyáink törzseinek örökségéből vétetik el azok öröksége.

5. Parancsot ada azért Mózes Izráel fiainak az Úr rendelése szerint, mondván: A József fiainak törzse igazat szól.

6. Ez az, a mit parancsolt az Úr a Czélofhád leányai felől, mondván: A kihez jónak látják, ahhoz menjenek feleségül, de csak az ő atyjok törzsének háznépéből valóhoz menjenek feleségül,

7. Hogy át ne szálljon Izráel fiainak öröksége egyik törzsről a másik törzsre; hanem Izráel fiai közül kiki ragaszkodjék az ő atyái törzsének örökségéhez.

8. És minden leányzó, a ki örökséget kap Izráel fiainak törzsei közül, az ő atyja törzsebeli háznépéből valóhoz menjen feleségül, hogy Izráel fiai közül kiki megtartsa az ő atyáinak örökségét.

9. És ne szálljon az örökség egyik törzsről a másik törzsre, hanem Izráel fiainak törzsei közül kiki ragaszkodjék az ő örökségéhez.

10. A miképen megparancsolta vala az Úr Mózesnek, a képen cselekedtek vala a Czélofhád leányai.

11. Mert Makhla, Thircza, Hogla, Milkha és Nóa, a Czélofhád leányai, az ő nagybátyjok fiaikhoz mentek vala feleségül;

12. A József fiának, Manassé fiainak nemzetségéből valókhöz mentek vala feleségül; és lőn azoknak öröksége az ő atyjok nemzetségének törzsénél.

¹³²⁴ Beszúrás a francia változatból.

13. Ezek a parancsolatok és végzések, a melyeket Mózes által parancsolt az Úr Izráel fiainak, Moáb mezőségén a Jordán mellett, Jérikhó ellenében.

1. *Járulának pedig Mózeshez az atyák fejei.* Furcsának tűnhet, hogy Isten tökéletlen törvényt adott volna az utódlás tekintetében, mintha az, ami most lesz kijelentve, nem fordult volna meg az Ő elméjében mindaddig, amíg Mózeszt nem emlékeztették arra (Mákir)¹³²⁵ családjának a fejei, hogy igazságtalanság lenne elidegeníteni az örökséget, ami megtörténne, ha Czólofhád leányai idegen törzsbeliékhöz mennének feleségül, miközben a részüket a Manassé törzsére jutó osztályrészéből kapták. Bármi is került volna annak a másik törzsnek a kezébe, az ennek az osztályrésznek a megkisebbitését jelentette volna. Mivel Isten nemrég gondoskodott az egyének jogainak megőrzéséről, így most az általános nyereségről, vagy veszteségről beszél. Mi lehet hát a jelentése annak a tiltakozásnak, mely szerint Isten csak félig vette fontolóra, hogy mi a helyes? Véleményem szerint Ő úgy rendezte a válaszait, hogy csak akkor adta meg mindenkinek azt, ami megilleti, amikor kérték erre. Jöttek Czólofhád lányai, s igazságot követeltek Mózesztől és a vénektől, s Isten eleget tesz az imáiknak. Most jönnek a törzsek vezetői, és felvetik a veszteség kérdését, amit az örökség elidegenítésekor szenvednének el, s ekkor gondoskodik Isten arról, hogy a többi törzs ne gazdagodjon meg az ő kárukra. Röviden, miközben Isten spontán módon is elébe mehetett volna mindennek, Ő jobbnak látta azok kérését teljesíteni, akik nem kértek mást, csak ami jogos és igazságos volt. nem mondható ugyanis, hogy ebben az esetben, úgy történt, mint oly sokszor máskor, hogy miközben mindenki állhatatosan védi a saját ügyét, és buzgón tolja előtérbe a maga hasznát, az egyik kérdés a másikból fakadt. Mikor ugyanis Isten tudomásul veszi az esetet, kihirdeti, hogy mindkét fél csak azt követelte, ami jogos volt. Ebből tehát az következik, hogy Isten szándékosan tartotta vissza a döntéseit addig, amíg azok természetes módon nem következtek az eset körülményeiből. A közmondás szerint a törvény nem gondoskodik a ritkán előforduló dolgokról.¹³²⁶ Azaz, ezt a törvényt mindenki feleslegesnek vélte volna, sőt, még Mózes tanításának erejéből is valamiképpen elvett volna, ha ezzel a csip-csup dologgal foglalkozik anélkül, hogy a körülmények rávezették volna. Végül, Isten engedte, hogy bizalmasan kikérdezzék egy nem elsődleges fontosságú dolog kétséges pontjai felől azért, hogy az utódok az Ő válaszát az atyai gondoskodása bizonyítékának tekinthessék. Közben tartsuk azt is észben, hogy ha a mennyei dolgok ugyanakkora buzgóság tárgyát fogják képezni a számunkra, mint a földi dolgok Manassé gyermekei számára, akkor a szabály, amit be kell tartanunk, mindig világos lesz előttünk.

2. *És mondának: Az én uramnak megparancsolta az Úr.* Itt egyfajta eltérésre utalnak abban, hogy a törzsek Isten parancsának megfelelően kapták az osztályrészeiket, most azonban ezek zűrzavarossá válnak, ha az örökség átszáll az egyik törzsről a másikra. Elfogadott lehetetlenségnek tartják azonban, hogy Isten következetlen legyen Önmagával, s ezért vált szükségessé magyarázatot kapni a jogi ellentmondás (αντινομίαν) feloldására. Isten törvénye, mondják, aminek sérthetetlennek kell maradni, megparancsolja, hogy a földet sorsvetés által osszák el. De akkor most mi módon lesz ezzel összhangban, ha az asszonyok máshová viszik a saját törzsük örökségét? Azaz, orvosságot keresvén erre a gonoszságra, Isten kormányzásának vetik alá magukat, s tisztelettel elfogadják, amit Ő írt elő. Továbbá, az ebből származó abszurditást emelik ki, tudniillik hogy az ötvenedik évben, amikor vissza kellett térniük az eredeti osztályrészükhöz, ugyanannyit kellett volna elvenniük Manassé törzsének részéből, mint amennyit Czólofhád leányai vittek magukkal. Ésszerűen követelnek tehát határozatot a két korábbi törvény összeegyeztetéséhez, melyek egyébként látszólag ellentétesek lennének egymással.

¹³²⁵ Kiegészítés a francia változatból.

¹³²⁶ “De his, quae frequenter fieri solent, non quae raro, leges fieri debent.” 1. 3. et sequentibus ff. de legib.; 1. 3. Digest. si pars haeredit, petatur; 1.28 ff. de judiciis; 1. ea quae 64, de regul. juris.

5. *Parancsot ada azért Mózes Izráel fiainak.* Az itt szereplő beszámoló nem azonos a korábbival, hogy Mózes Isten elé vitte a dolgot. Mégis ugyanazt jelenti ki rövidebben, tudniillik hogy Mózes Isten szájából válaszolt a népnek, s ebből arra következtetünk, hogy Isten tanácskozott vele. Sőt, Isten nemcsak Manassé gyermekeinek javára dönt, hanem elfogadja a fellebbezésüket abban, hogy megelégedtek a saját osztályrészükkel, s azt kérték maguknak, amit nem lehetett volna elidegeníteni az isteni rendelkezés megszegése nélkül. Ebből a konkrét esetből kiindulva egy általános törvény származik, mely szerint egyetlen asszony sem házasodhat a törzsén kívül, aki örökséget kapott, mert ezzel a saját rokonait fosztaná meg a házasságba bevitt részétől. Ezen a módon azonban szabad férjhezmeneteli jog adatott a nőknek, amennyiben lemondanak az atyai örökségükről. A szavak valóban tágabb jelentésűeknek tűnnek, tudniillik hogy egyetlen férfi sem vehet feleséget, csak a saját rokonságából. A törvény jelentését viszont abból az esetből kiindulva kell vizsgálni, ami a megalkotásához vezetett. Sőt, az sem kétséges, hogy itt a válogatás nélküli összevissza házasodást tiltja arra vonatkozóan, hogy az felforgatja az örökösödési jogokat.

Numeri 31

4Móz31:1-54

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Állj bosszút Izráel fiaiórt a Midiánitákon, azután a te népeidhez takarítottol.
3. Szóla azért Mózes a népnek, mondván: Készítsétek fel magatok közül a viadalra való embereket, és induljanak Midián ellen, hogy bosszút álljanak az Úrért Midiánon.
4. Ezret-ezret egy-egy törzsből, Izráelnek minden törzséből küldjétek a hadba.
5. Kiválogatának azért Izráel ezereiből, ezeret törzsenként, tizenkét ezeret, viadalra készet.
6. És elküldé őket Mózes, törzsenként ezeret-ezeret a hadba, és velök Fineást, Eleázár papnak fiát is a hadba; és a szent edények és a riadó kürtök valának az ő keze alatt.
7. És harcolának Midián ellen, a miképen megparancsolta vala az Úr Mózesnek, és minden férfiút megölének.
8. A Midián királyait is megölék, azoknak levágott népeivel egybe: Evit, Rékemet, Czúrt, Húrt, és Rebát, Midiánnak öt királyát; és Bálámot a Beór fiát is megölék fegyverrel.
9. És fogságba vivék Izráel fiai a Midiániták feleségeit és azoknak kisdedeit, és azoknak minden barmát és minden nyáját, és minden vagyonát prédára veték.
10. Minden városukat pedig az ő lakhelyeik szerint, és minden falvaikat tűzzel megégeték.
11. És elvivének minden ragadományt és minden prédát mind emberekből, mind barmokból.
12. És vivék Mózeshez és Eleázár paphoz, és Izráel fiainak gyülekezetéhez a foglyokat, a prédát és a ragadományokat a táborba, a mely a Moáb mezőségén vala a Jordán mellett, Jérikhó átellenében.
13. Kimenének azért Mózes és Eleázár pap, és a gyülekezetnek minden fejedelme ő eléjök a táboron kívül.
14. És megharaguvék Mózes a hadnak vezetőire, az ezredesekre és századosokra, a kik megjöttek vala a harcáról.
15. És monda nékik Mózes: Megtartottátok-é életben mind az asszonyokat?

16. Ímé ők voltak, a kik Izráel fiait Bálám tanácsából hűtlenségre bírták az Úr ellen a Peór dolgában; és lőn csapás az Úr gyülekezetén.

17. Most azért öljetek meg a kisdedek közül minden fineműt; és minden asszonyt is, a ki férfit ismert azzal való hálás végett, megöljetek.

18. Minden leánygyermeket pedig, a kik nem háltak férfiúval, tartsatok életben magatoknak.

19. Ti pedig maradjatok a táboron kívül hét napig; a ki megölt valakit, és a ki hullát érintett, mind tisztítsátok meg magatokat harmad és hetednapon, magatokat és foglyaitokat.

20. Minden ruhát, minden bőrből való eszközt, minden kecskeszörből való készítményt és minden faedényt; tisztítsátok meg magatokat.

21. És monda Eleázár pap a vitézeknek, a kik elmentek vala a hadba: Ez a törvény rendelése, a melyet parancsolt vala az Úr Mózesnek:

22. Az aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, az ónt és ólmot bizonyára;

23. Minden egyebet is, a mi állja a tüzet, vigyetek át a tűzön, és megtisztíttatik, de a tisztító vízzel is tisztíttassék meg; mindazt pedig, a mi nem állja a tüzet, vízen vigyétek át.

24. Ruháitokat pedig mossátok meg a hetedik napon, és tiszták lesztek: és azután bemehettek a táborba.

25. Újra szóla az Úr Mózesnek, mondván:

26. Vedd számba az elfoglalt prédát, mind emberben, mind baromban, te és Eleázár, a pap, és a gyülekezet atyáinak fejei.

27. És oszszad a prédát két részre: a hadakozók között, a kik hadba mentek, és az egész gyülekezet között.

28. És végy részt az Úrnak a hadakozó férfiaktól, akik hadba mentek: ötszázból egy lelket, az emberek közül, az ökrök közül, a szamarak közül, és a juhok közül.

29. Azoknak fele részéből vegyétek, és adjad Eleázárnak, a papnak, felemelt áldozatul az Úrnak.

30. Az Izráel fiainak járó fele részből pedig egy elfogottat végy ötvenből: emberekből, ökrökből, szamarakból, juhokból, és minden baromból; és adjad azokat a lévítáknak, a kik ügyelnek az Úr hajlékának ügyére.

31. És úgy cselekedék Mózes és Eleázár, a pap, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek.

32. És vala az a préda, azaz annak a zsákmánynak maradéka, a mit a hadakozó nép zsákmányolt: hatszáz hetvenöt ezer juh.

33. És hetvenhét ezer ökör.

34. És hatvanegy ezer számár.

35. Emberi lélek pedig: a leányok közül, a kik nem ismertek vala férfival való egyesülést, ilyen lélek összesen harminczkét ezer.

36. Vala pedig az egyik fele, azoknak része, a kik hadba mentek vala: számszerint háromszáz harminczhét ezer és ötszáz juh.

37. Vala pedig az Úrnak része a juhokból: hatszáz és hetvenöt.

38. Az ökör pedig: harminczhat ezer; és azokból az Úrnak része: hetvenkettő.

39. És a számár: harmincz ezer és ötszáz; azokból az Úrnak része: hatvanegy.

40. Emberi lélek pedig tizenhat ezer; és azokból az Úrnak része: harminczkét lélek.

41. És adá Mózes az Úrnak részét felemelt áldozatul Eleázárnak, a papnak, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek.

42. Az Izráel fiainak eső másik fele részből pedig, a melyet elválasztott Mózes a hadakozó férfiakétól.

43. (Vala pedig a gyülekezetre eső felerész juhokból: háromszáz harminczhét ezer és ötszáz;

44. Ökör: harminczhat ezer;

45. Szamár: harmincz ezer és ötszáz:

46. Emberi lélek: tizenhat ezer.)

47. Az Izráel fiainak eső fele részből pedig egy elfogottat vett Mózes ötvenből, az emberekből és a barmokból; és adá azokat a lévítáknak, a kik ügyelnek az Úr hajlékának ügyére, a miképen parancsolta vala az Úr Mózesnek.

48. És járulának Mózeshez a had ezereinek vezetői, az ezredesek és századosok.

49. És mondának Mózesnek: Szolgáid megszámlálták a hadakozó férfiakat, a kik a mi kezünk alatt voltak, és senki közülünk el nem veszett.

50. Hoztunk azért az Úrnak való áldozatul kiki a mit talált: aranyeszközöket, karlanczokat, karpereczeket, gyűrűket, fülönfüggőket, nyaklanczokat, hogy engesztelést végezzünk a mi lelkünkért az Úr előtt.

51. És elvevé Mózes és Eleázár, a pap, az aranyat ő tőlök, és a megkészített eszközöket is mind.

52. És mindaz az arany, a melyet felemelt áldozatul vivének az Úrnak, tizenhat ezer hétszáz és ötven siklus vala az ezeredesektől és századosoktól.

53. A hadakozó férfiak közül kiki magának zsákmányolt.

54. Miután elvette vala Mózes és Eleázár, a pap, az aranyat az ezeredesektől és századosoktól, bevivék azt a gyülekezetnek sátorába, Izráel fiaira való emlékeztetőül az Úr elé.

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván. Más előjogok mellett, melyeket Isten ruházott az Ő egyházára, itt azt ünnepli, hogy Ő felfegyverezte a kegyeseket, „hogy bosszút álljanak a pogányokon... hogy végrehajtsák rajtok a megírott ítéletet” (Zsolt149:7, 9), s noha a Lélek kijelenti, hogy ennek Krisztus királyságában kell megtörténnie, mégis az ókori példákra utal, melyek közül az egyik különösen megemlékezésre méltó van itt leírva. A midianiták gonosz összeesküvést szerveztek Isten népének a megsemmisítésére, s Isten, felvállalván a kegyetlen cselekedetük megbüntetését, látványos bizonyítékát adta az izraeliták iránti atyai gondoskodásának. Közben pedig megkettőzi a kegyelmét azzal, hogy az ítéletének szolgálóivá teszi őket. Ez az igeszakasz tehát azt mutatja meg, mennyi buzgón törődött Isten az Ő választott népének jólétével, amikor úgy lépett fel az ellenségeik ellen, mintha szolidaritást vállalna velük minden vonatkozásban. Egyidejűleg meg kell figyelnünk azt a további kegyet is irántuk, hogy bár az izraeliták nem voltak hibátlanok, Ő mégis kegyeskedett őket a midianiták bírának kijelölni. Mivel azonban mindenütt megtiltja a népének, hogy a bosszúvágyba merüljenek, ezért nem szabad megfeledkeznünk a különbségtételt az emberek bosszúállása és az Ő saját bosszúállása között. Ő azt akarja, hogy a szolgálói türelemmel tűrjék a sérelmeket, jóval győzzék le a gonoszt, közben pedig semmi módon nem mond le a saját hatalmáról, hanem fenntartja magának a jogot a büntetés kiszabására. Sőt, Pál a hosszútűrésre igyekeztén buzdítani a hívőket, emlékezteti őket arra az alapelvre, hogy Isten Magára veszi a bosszúállás hivatalát.¹³²⁷ Mivel tehát Istennek, amint azt már láttuk, szabadsága van a bosszúállás végrehajtására nemcsak saját kezűleg, de a szolgálói által is, az alábbi két dolog nem összeegyeztethetetlen: a kegyesek szeszélyei az Íge zablája alatt vannak, hogy amikor sérelem éri őket, ne keressék a bosszúállás lehetőségét, vagy ne viszonzozzák az elszenvedett gonoszágat, ám ők jogos és törvényes végrehajtói Isten bosszújának, amikor kardot kapnak a kezükbe. Az igazság az tehát, hogy bárki kap elhívást erre a hivatalra, becsületes buzgósággal kell büntetnie a bűnöket Isten szolgájaként, s nem a magánügyében eljárva. Isten itt a

¹³²⁷ Az utalás mind a latin, mint a francia változatban itt a Rm13:4-re történik, bár úgy vélem, inkább a Rm12:19-re kellene – az előző idézet a következőkre vonatkozik.

bosszúállás hivatalát bízta a népére, de semmiképpen sem azért, hogy a természetes vágyaikba merülhessenek. Érzelmek szerint ugyanis készeknek kellett volna lenniük megbocsátani a midianitáknak,¹³²⁸ de mégis lelkesen ré kellett volna szánniuk magukat a rájuk kiszabott büntetés végrehajtásának.

Miközben Isten ennyire súlyosan megítélte a midianitákat, megkímélte a moabitákat, s tette ezt Lót kedvéért, aki a nemzetségük alapítója volt. Én viszont már gyakran emlékeztettem az olvasóimat arra, hogy amikor Isten ítéletei meghaladják a felfogóképességünket, akkor józan alázattal kell dicsőséget adnunk az Ő titkának és a számunkra felfoghatatlan bölcsességének. Azok ugyanis, akik ebben a vonatkozásban többet keresnek, mint amennyi illik, túl magasra kapaszkodnak, hogy aztán meggondolatlan vakmerőséggel a nagy mélységbe zuhanjanak, ahol végül minden érzékszervük eltompul. Miért ne lett volna szabad Neki elengedni a moabiták büntetését, de ugyanakkor visszafizetni a midianitáknak azt, amit érdemeltek? Emellett csak egy időre bocsátott meg a moabitáknak, amíg a makacsságuk megbocsáthatatlanná nem vált, amikor nemcsak az Ő türelmével éltek vissza, de zsarnoki módon nyomorgatták a testvéreiket, akik pedig kedvesen bántak velük.

Sőt, Isten azt szerette volna, ha még Mózes életében bizonyosságot tesz ezzel a végső cselekedettel az Ő népe iránti szeretetéről, hogy jobb kedvvel haladjanak tovább az ígéret földjének birtokba vétele felé. Nem gyenge buzdítás volt ez ugyanis, mikor látták, hogy Isten önként lép fel bosszút állni értük. Ugyanakkor hasznos volt Mózes számára is, hogy a halála pillanatában új példán keresztül megérezze, miképpen gondoskodott Isten a nép jólétéről. Hiszen képes volt örömmel Isten megtartására hagyni őket, Akinek a kezét épp imént látta kinyújtva, hogy a legteljesebb mértékben beteljesítse kegyelmes céljait. Ugyanezt jelentik az alábbi szavak: „a te népeidhez takarítottal”, ami kétségtelenül vigasztalásként mondott a halálhoz. S ez volt a sietség oka is, mert ha a szent próféta halálára vártak volna, akkor az izraeliták nem mertek volna támadni fegyverrel a kezükben egy békés nemzetet, akiktől nem fenyegetett küszöbön álló pusztulás, vagy kényelmetlenség. De akkora volt közöttük Mózes tekintélye, hogy készségesebben engedelmeskedtek az ő, mint bárki más parancsainak.

Noha válogatás nélkül mondja mind a hívőkről, mind az elvetettekről, hogy a halállal atyáikhoz gyűjtettek, vagy hozzájuk sereglettek, ez a kifejezés mégis azt mutatja meg, hogy az ember halhatatlanságra született. Nem lesz ugyanis helyes az oktan állatokról mondani ugyanezt, amiknek a halála a végső megsemmisülésük, mert nincs reménységük másik életre.

3. *Szóla azért Mózes a népnek.* Mózes kétségtelenül az Istentől kapott parancsokat adta tovább, s bár kijelenti,¹³²⁹ hogy csak tízezen indultak el a háborúba, mégis, maga a tények maguk mutatják meg, hogy a létszámot, valamint a hadakozás módját Isten írta elő. S biztosan megfontolatlanság lett volna Mózes részéről ezt a nagy népet ilyen kis csapattal megtámadni, így jogosan kapta volna a büntetést a sietségeért, ha magától próbálta volna azt megtenni. Ám amikor ezt Isten parancsa előzte meg, akkor szerencsésen fejezte be a dolgot, amit helyesen és jogosan vállalt fel. Az sem lehet kérdés, hogy Isten ezzel a próbával a népe hitét akarta megvizsgálni. Az emberi felfogás szerint ostobaság volt veszélybe sodorni magukat ok nélkül, s az ellenvetés nyilvánvaló volt: semmiképpen sem tanácsos ilyen csekély létszámú csoportra korlátozni e veszélyes háború megvívásának feladatát, amikor hatszázezer ember volt kéznél. Pont tehát amiképpen Isten később mindössze a Gedeon vezetése alatt álló négyszáz emberrel, most úgy küldött el Mózes evezetése alatt mindössze törzsenként ezer embert annak a nemzetnek a megsemmisítésére. Egyedül Zebulon törzse képes lett volna ötször annyi katonát adni, mint amennyit Isten az egész népből kijelölt. Azaz, azzal bizonyították a hitüket, hogy egyedül Isten segítségére támaszkodva nem vonakodtak bátran rátörni az ellenségeikre. S

¹³²⁸ Kiegészítés a francia változatban: “s’il les eust voulu laisser impunis”, ha Ő büntetlenül akarta volna hagyni őket.

¹³²⁹ “Combien doncques qu’il n’y est rien exprime d’avantage, sinon que” jóllehet tehát semmi más nincs kijelentve, mint az, hogy... stb. – *Francia*.

maga az esemény jobban szemléltette Isten kegyelmét, mintha minden erejükkel küzdöttek volna, mert akkor azt gondolták volna, hogy az emberek végtelen sokaságával győzték le a midianitákat. Miután tehát a nép bizonyította az engedelmisségét az azonnali alkalmazkodással, ennek eredményeképpen megtapasztalták, hogy nincs jobb, mint alávetni magunkat Istennek, s oly teljes mértékben hagyni a siker kilátását az Ő kezében, hogy a magabiztosságunk csak Tőle függjön.

S nehogy a törzsek egymás ellen dicsekedjenek, a parancs szerint mindegyiküknek pontosan ugyannyi katonát kellett adnia. Sőt, Fineást is elküldte velük, de nem elsősorban azért, hogy személyesen bocsátkozzék a küzdelembé, vagy a tábornokuk legyen, hanem inkább azért, hogy Isten hírnökeként és magyarázójaként irányítsa és felügyelje az elméiket. Meg kellett őket tartani az istenfélelemben, s fel kellett őket emelni a győzelem várásához. Isten papja volt tehát a vezetőjük, hogy a háború szent legyen, s ugyanez volt a célja az ezüst trombitáknak, amit, amint azt máshol láttuk,¹³³⁰ a törvénynek engedelmeskedve a léviták szoktak megszólaltatni, hogy világossá váljon: a csatáikat nem mennyei akarat és tekintély nélkül vívták. „A szent edények közé” egyes igemagyarázók véleményem szerint helyesen, a frigyládát is besorolják.

7. *És harcolának Midián ellen.* Az engedelmisség jeles példája volt, hogy a 12 ezer ember nem tagadta meg a hadba menetelt egy olyan háborúban, amely tele volt veszélyekkel, pedig ésszerű lett volna azt mondaniuk, hogy nem helyes mondhatni a vágóhídra menniük, miközben a nép tétlenül üldögélt a táborban, akik a nagy létszámuk folytán és csekély nehézségek árán lehetett volna elküldeni az ellenség legyőzésére. A kegyesség nem közönséges bizonyítéka volt tehát, hogy engedelmeskedtek Isten parancsának, és nem kerestek ürügyet a gyávaságuk leplezésére. S Isten is megmutatta a végeredménnyel, hogy nem tette ki elhamarkodottan veszélynek a szolgálait, mert az Ő hatalmában áll azok kimentése akár száz halálból is, akiket a védelmébe vesz. Ebből azt is megtanuljuk, hogy a biztonságuk nincs biztosabb eszköze, mint az Ő követése, akárhová is vezet. Amit Mózes utóbb tesz hozzá, az a kitartásukat dicséri egy kivétellel: jogosan öltek le minden férfit, a királyokat is beleértve, akikről Mózes elmondja, hogy az általános mészárlásban vesztek oda. S főleg joggal szabták ki a büntetést Bálámra, aki a ravaszságával és a csapdáival megpróbálta megsemmisíteni Isten népét. S igazuk volt az egész föld kifosztásában, valamint a városok és a falvak földig rombolásában is, melyek kísértést jelenthettek volna a gyávák és a tétlenek számára, hogy ott keressenek lakóhelyet maguknak. Amint azt már láttuk, minden akadályt el kellett távolítani, hogy a nép szabadon és terhes kötelezettség nélkül léphessen be a Kánaán földjére. Ellenkező esetben ugyanis, ha megadatott a megnyugvás lehetősége, sokan szándékosan lemondtak volna a megígért örökségről. Ezért égették fel a városokat, nehogy bármekkora visszatartó erőt gyakoroljanak azok számára, akik maradni akartak. Eddig a választott katonák hűségesen ellátták a feladataikat, de egy vonatkozásban hibáztak: vagy kapzsiságból, vagy a vágyaiktól hajtva életben hagyták az asszonyokat, amit hamarosan látni fogunk.

11. *És elvivének minden ragadományt és minden prédát.* Az önzetlenségük és a mértékletességük jele volt, hogy a csata hevében megszerzett zsákmányt Mózeshez és Eleázárhoz vitték. S nem volt ez pusztán üres és fellengzős ceremónia, ahogyan sokan dicsekedve parádézna azzal a vagyonnal, amit meg akarnak tartani maguknak, hanem az volt a szándékuk, hogy belenyugodjanak Mózes döntésébe az elosztást illetően. Mikor ugyanis Mózes hamarosan a felét a népnek adja, ők annyira távol állnak a lázadástól, hogy még csak nem is zúgolódnak. Világos tehát, hogy ebben a vonatkozásban nem voltak engedetlenebbek, mint akkor, amikor kezdetben fegyvert fogtak, s bátran mentek a csatába, miközben a többiek csendesen nyugodtak a dárdák hatótávolságán kívül.

¹³³⁰ Lásd a 4Móz10:2-höz fűzött megjegyzéseket.

14. *És megharaguvék Mózes a hadnak vezetőire.* A sikeres végkimenetel gyakorta bocsánatot szerez a kivitelezésben tapasztalható hibák többségére, sőt, bizonyos módon el is fed, így nem veszik számításba azokat. De jóllehet a hadsereg megannyi okot adott a dicséretre, Mózes mégsem tekint el attól, hogy súlyosan megfeddje az egyetlen hibájukat. Ebből a példából azt tanuljuk meg, hogy miközben dicsérjük az erényes cselekedeteket, nem fogadhatunk el semmit, ami szidalomra méltó. Mózes haragja inhumánusnak tűnhet a számunkra, amikor azért feddi meg súlyosan a katonáit, mert nem bántak a nőkkel a legnagyobb kegyetlenséggel. Nem a mi dolgunk azonban meghányi-vetni Isten ítéleteit, Akinek az ítélőszéke előtt majd valamennyiünknek meg kell állni. Jóllehet tehát ezek lehetnek visszataszítók az érzelmeink számára, mégis bele kell nyugodnunk, még ha szélsőségeseknek is tűnnek. Isten mindazonáltal a legtökéletesebb egyenlőséggel enyhíti a legsúlyosabb büntetéseket, sőt noha egy időre eltekinthet tőle, vagy legalábbis nem annyira súlyosan büntetheti ugyanazt a bűnt a moabitáknál, amit oly szigorúan bosszult meg a midianitáknál, mégis a legjogosabb oka van erre a megkülönböztetésre, még ha rejtve is marad az Ő szívében. Nem a mi dolgunk zúgolódni, nehogy az istenkáromló elszántságunkat és vakmerőségünket megítélve mentse fel Önmagát. Az izraeliták vétkeztek abban, hogy csak Isten bosszújának a szolgálói voltak, s így nem állt a hatalmukban eltekinteni annak egyik részéről sem. S érdemes megfigyelni, hogy akik karddal vannak felfegyverezve, azoknak nem szabad a legcsekélyebb mértékben sem letérni jobbra, vagy balra a kijelölt útról, hanem hűségesen el kell végezniük mindazt, amit Isten előír. A Mózes haragjára vonatkozó dicséret cáfolja a sztoikusok képzelgését, akiknél a közöny (απαθεια) az erények legnagyobbika.¹³³¹ Nekünk azonban inkább azon kell munkálkodnunk, hogy minden érzelmünk jó indítékból fakadjon, s ezeket úgy kell megzabolázni, hogy ne legyen bennük testi haragkitörés, hanem a lelki buzgóság uralkodhasson bennük. Mózes azonban megadja annak okát is, miért nem szabad az asszonyokat jobban kímélni a férfiaknál: mert prostituáltakká lettek, hogy halálos csapdákat állítsanak az izraelitáknak. Ami a kisdedeket illeti, ugyanez az ok nem vonatkozott rájuk, mert ők nem voltak vétkesek. Mégsem kétséges azonban, hogy Isten joggal akarta ennek a gonosz és javíthatatlan nemzetnek a nevét végleg eltörölni, pont ahogyan utóbb a pusztulásra adta a kánaánita nemzeteket is a leszármazottaikkal egyetemben. Felmerül azonban a kérdés, mit alapján különbözteti meg a „még férfit nem ismert asszonyokat” a szüzekről. A zsidók szokás szerint mesét koholva válaszolnak,¹³³² miszerint a döntést valószínűleg csak az életkoruk alapján hozták meg.

19. *Ti pedig maradjatok a táboron kívül hét napig.* Máshol már láttuk,¹³³³ hogy ha valaki holttestet érintett, tisztátalannak számított. Mózes, kiterjesztvén most az engesztelés ceremóniáját a törvényes emberölésre is, jelzi, mily nagyon kell tartózkodnunk az emberi vér kiontásától. Meg kellett követelni az izraelitáktól, hogy ádázul végezzék el a mészárlást, mivel azonban bizonyos módon ellentétes a természettel, hogy ember embert öljön, mintha a saját bensőjük ellenében tombolnának, Isten azt akarta, hogy az emberség némi nyoma még az igazságos büntetésekben is megmaradjon, s zablát vet az önmagában vett minden kegyetlenségre. S a Szentírás, bár dicséri a hősies bátorságot, nem ok nélkül használja azt a kifejezésformát, mely szerint „vérrel szennyezték be a kezüket” azok, akik bármely ellenséget levágtak. Teszi ezt azért, hogy visszaborzadjunk az emberölés minden cselekedetétől, mint az emberi faj fennmaradásával ellentétes dologtól. Jóllehet tehát az izraeliták nem csak jogosan, de egyenesen Isten parancsára mészárolták le a midianitákat, mégis, nehogy hozzászokjanak a válogatás nélküli vérontáshoz, parancsot kaptak önmaguk megtisztítására a harmadik és a

¹³³¹ „De n'avoir nulle passion”, a szeszélyek nélküliség. – Francia.

¹³³² „(Eleázár) elhaladtatta őket a lemez előtt (tudniillik az aranylemez előtt, amit pecsétként metszettek ki, 2Móz28:36), s annak az arca, aki alkalmas volt a házasságkötésre, olyan sárgává vált, mint a sáfrány.” – lásd Jarchi tisztelettel *a maga helyén*. Szerk. Breithaupt, 1270. oldal.

¹³³³ Lásd a 4Móz19:11-hez fűzötteteket.

hetedik napon, mielőtt visszatértek volna a táborba, hogy a szennyük meg ne fertőzze a népet. A zsákmány megtisztításának más volt az oka, tudniillik mert az edényeik tisztátalansága jelezte, mennyire megvetendő volt ez a nép, akiknek még az edényei is, amíg tűzzel vagy vízzel meg nem tisztították azokat, a pusztá érintésükkel is beszennyeztek mindenkit. Nehogy tehát a katonák megtagadják az engedelmességet, vagy engedelmeskedjenek bár, de akaratuk ellenére, Eleázár emlékezteti őket, hogy semmi többet nem követeltek tőlük, mint egy régi rendelkezés betartását. Az sem kétséges, hogy Mózes szándékosan adta át a tanítói hivatalt az unokaöccse ének, mert a törvény magyarázatát ettől kezdve a pap szájából várták.

25. *Újra szóla az Úr Mózesnek.* Itt a zsákmány elosztásának legegyszerűbb módját írja le, melynek során az arányosság törvényét olyannyira betartották, hogy miközben a katonákat sem fosztották meg a munkálkodásuk jutalmától, egyidejűleg ugyanabban az előnyben a nép maradékát is részesítették, akiknek a nevében a háborút megvívták. A tömeg része valóban csekély volt, mert ugyanannyit kapott a tizenkétezer, mint a maradék hatszázezer. Mivel azonban a zsákmányt már elnyerték a katonák a győzelmük jogán, nem kellett volna panaszsra okot adni a fegyvert nem viselő népnek, hogy megtisztelő ajándékot kaptak, még ha csekély értékűt is. S biztosan szégyen lett volna, ha a táborban maradtak abszolút semmit sem kapnak a zsákmányból, mintha csak gyávasággal vádolták volna őket, pedig nem tőlük függött, hogy nem vettek részt a testvéreikkel együtt az ellenség legyőzésében. Nem a bátorság hiánya miatt kerültek ki ugyanis a háború terhét és veszélyeit, hanem szerényen engedték, hogy az általános dicsőséget néhányan szerezzék meg, mert így tetszett Istennek. De miközben úgy volt igazságos, hogy a győzelemnek csak bizonyos gyümölcseit osszák meg mindenkivel, úgy volt nem kevésbé igazságos az is, hogy teljesebb és nagylelkűbb jutalmat kapjanak azok, akik a háború oroszlánrészét hordozták.

Egyeseknek úgy tűnik, hogy Dávid is ugyanezt a szabályt követte, amikor egyformán osztotta el a zsákmányt a követői között, akik vele mentek a csatába, s azok között, akik a poggyásznál maradtak (1Sám30:24). Véleményem szerint azonban az, amiről Dávid döntött, nagyon más dolog volt. Ha ugyanis azok része, akik a poggyásznál maradtak, ugyanakkora volt, mint azoké, akik ténylegesen küzdöttek, akkor sokkalta előnyösebb volt kívül maradni a fegyverek hatósugarán. Amikor ugyanis csatáztak, akkor egy nagy hadseregből csak kevesen maradtak a poggyásznál, s így a zsákmány felét néhány tétlen kapta volna. Az ott említett rész tehát azt jelentette, hogy minden egyes ember azonos részt kapott. Dávid pedig nagyon jogosan rendelkezett úgy, hogy a táborban maradtak is teljes részt kapjanak a zsákmányból, nehogy azok állapota eltérő legyen, akik ugyanannak a szabálynak a hatálya alatt álltak.¹³³⁴ De ebben az esetben a tényleges harcosokat joggal jutalmazták azok felett, akik csendesesen a saját otthoni dolgaikkal voltak elfoglalva.

28. *És végy részt az Úrnak.* Isten most részesedést, vagy szent áldozatot követel a zsákmányból mindkét féltől, de nem egyenlő mértékben: a nép tízszer annyit fizet, mint a katonák. Nem lett volna helyes ugyanis egyedül a lévítákat elküldeni üres kézzel, mintha az ő helyzetük rosszabb lett volna a többiekénél, amiért ők Isten szolgálatával voltak elfoglalva és a szent dolgokra ügyeltek. A részről azonban, amit Isten nekik juttat, azt parancsolja, hogy Neki adják, hogy az emberek nemcsak az egyenlőségre ügyeljenek egymás közt, hanem hogy a vallás álljon az első helyen, mert semmi sem lenne ésszerűtlenebb, mint az, hogy az emberek jogait sérthetetlenül fenntartsák, Istent pedig figyelmen kívül hagyják. A bizonyágtétel végett kegyességükről az áldozatot úgy ajánlották fel, mintha Isten saját Magának követelte volna meg a győzelem dicsőségét ebben az ötvened-, és ötszázad-részben. Mivel azonban Ő nincs híjával semminek, mert teljesen megelégszik Önmagával, a lévítákkal helyettesíti Önmagát, hogy valami jutalmat kaphassanak a szolgálatukért.

¹³³⁴ A francia változat másképpen fejezi be a mondatot: “vue que tous a la vérité guerroyèrent”, látván, hogy valójában mindenki egyformán belekeveredett a háborúba.

Megint látjuk, hogy Isten nagylelkűbben bánt a katonákkal, mint a tömeg többi részével. S ez nem is meglepő, mert nagyobb terhet rótt rájuk, s ezért igazságos volt, hogy a győzelem több gyümölcse gazdagítsa őket. Isten ugyanis a saját jótetszése szerint halmoz áldást áldásra.

Ebből az elosztásból azt is megértjük, hogy az Ő rendelkezésétől függ, ha valaki gazdagabb a másikinál. Ha ugyanis nem létezne olyasmi, mint a tulajdon, akkor nem volna próbája sem az igazságosságnak és a becsületességnek.

37. *Vala pedig az Úrnak része a juhokból.* A győzelem nagyságát az eredményből kiindulva mutatja meg, mert a jószágok ekkora bőségét csak tág és sűrűn lakott országból lehetett összegyűjteni. Valószínű, hogy nem volt nagyon termékeny, következésképpen csak az élőállatok, s nem a gabona és a bor alkották a gazdagságukat. S arra is következtetünk, hogy a legelőiről volt híres, mert a sivár hegyek nem tudtak volna táplálni ennyi ökröt, kecskét, juhot és tevét, emellett a legnyilvánvalóbb a fiatal asszonyok nagy számából, hogy a férfiak, akiket levágtak, létszámban többen voltak, mint a legyőzöik, akiket a csatába küldtek. Tegyük fel, hogy valamennyiüknek volt egy hajadon leánya, akkor is majdnem háromszor többen voltak a 12 ezer izraelitánál. Ebből ismét világos, hogy a győzelmet isteni hatalom vívta ki. Furcsának tűnhet azonban, hogy jóllehet a nemzet majdnem megsemmisült, mindazonáltal valamennyi utódjuk még létezett utána egy kis ideig, mintha csak új midianiták támadtak volna az apáik hamvaiból. Nem sok idő telt el ugyanis e mészárlás, valamint Gedeon kora között, amikor megint meg merték támadni az izraelitákat, s a nagy tömegükben bízva egyenesen Kánaán szívébe törtek be, sőt az összes szomszédos nemzetet ekkorra már mind alattvalóikká tették. Miképpen történhetett ez, nem tudjuk, mert a Szentírás nem tájékoztat, így csak elképzelni tudjuk, hogy sokan közülük, ahogy az már lenni szokott a zűrzavar idején, szerteszét futottak, majd hamarosan visszatértek az akkor már néptelen földre. Az izraeliták hirtelen lerohanása ugyanis olyan volt, mint a gyorsan elmúló vihar, s a menekülés sem volt nehéz e le nem telepedett és vándorló nép számára. Az sem kizárt, hogy a különböző helyekről sok bevándorló jött be a földre, amikor azt megfosztották a lakosaitól, vagy, hogy az izraeliták csak tessék-lássék végezték el a dolgukat, s a kelletténél hamarabb vonultak vissza, ezért Isten utóbb megbüntette a hanyagságukat. Mindenesetre, ebből a példából megtanuljuk, hogy a gonoszok úgy hajtanak ki, mint a dögletes és mérgező gyomok, így noha gyakorta visszanyesik őket, mégis hamarosan újra elborítják a földet.

48. *És járulának Mózeshez a had ezereinek vezetői.* Itt a jeles hála példáját látjuk, amikor a hadsereg vezetői, látván, hogy az embereik közül senki sem veszett el, az arany és az ezüst zsákmányt az Úrnak szentelték. Az első zsengék felajánlásával már kellőképpen bizonyosságot adtak a kegyességükről és engedelmességükről, s valóban nem lehetett volna elvárni tőlük még többet, miután hűségesen eleget tettek Isten parancsának. Ezért érdemel még nagyobb dicséretet a nagylelkűségük, amikor új és rendkívüli esküvel kötelezik el magukat. Mózes egyben Isten speciális áldását is felmagasztalja, amiért az utolsó emberig mind visszajöttek ebből a nagy csatából. Miután annyi faluból kellett összeszedni a zsákmányt, így biztosan furcsa, hogy legalább néhányat nem mészároltak le közülük, amikor az egyik helyről a másikra mentek. Ezért a Napnál is világosabb lett, hogy a háború ilyen sikeres befejezése Isten vezetése alatt történt, Aki megvédte a 12000 embert. Ezért Istennek a népe iránti hihetetlen jóságát, valamint a tiszték kegyes fogadalmétételét ünnepli itt, mikor konkrétan kimondja, hogy összeszámlálván az erőiket, valamennyiüket biztonságban megtalálták, így kétség, vagy kérdés sem merülhetett fel Isten kegyelmét illetően. Elismervén tehát az Ő csodálatos, a katonák megtartásában megmutatkozó hatalmát, a megváltásuk áraként ajánlják fel mindazt az ezüstöt és aranyat, amit a zsákmányban találtak. Mózes feljegyzí az összeget, hogy világosabban is kiderüljön: a tiszteletnyilvánítás eme

cselekedetével nem csekély összegről mondtak le, mert az összeg, amiről szó volt, meghaladta a 10500 francia livre mennyiséget.¹³³⁵

De mi lett a katonákkal? Miközben ezeket a fogadalmakat a biztonságukért fizették, ők csendesen élvezték a zsákmányukat. Ebben ugyanis egy közvetett összehasonlítás rejlik, amikor Mózes, miután dicsérte a századosokat és ezredeseket, hozzáteszi egy kivételt, miszerint „a hadakozó férfiak közül kiki magának zsákmányolt”. Valóban bámulatos, hogy a katonák, mintha csak maguknak, és csakis maguknak vívták volna ki a győzelmet, ennyire tisztességtelenek és aljasak legyenek, hogy ne utánozzák ezt a tapsot érdemlő példát. Igazság szerint azonban gyakran megtörténik, hogy a tömeg szégyenérzet nélkül süllyed a maga aljasságába egyrészt azért, mert nem tudják, mi a valódi nemesség, másrészt azért, mert a tömeg elrejtje a gyalázatot. Közben pedig a hivatalban levőket arra emlékezteti, hogy minél nagyobb méltóságra kaptak elhívást, annál kiválóbb eredményekkel kell rendelkezniük.

51. *Elvette vala Mózes és Eleázár, a pap, az aranyat.* Alkalmasan teszi ezt hozzá, nehogy bárki azt hihesse, hogy Eleázár mások nagylelkűségéből húzott hasznot. Mózes tehát beszámol róla, hogy amennyi aranyat csak összegyűjtöttek, azt mind hűségesen a sátorba vitték kegyserként. Amikor azt mondja, hogy „Izrael fiaira való emlékeztetőül”, azt értelmezhetjük aktívan is, és passzívan is, tudniillik hogy az ajándék a hálájuk emlékeztetője volt, vagy hogy Isten előtt kegyességet nyer a nép számára, mintha az Isten elé hozott engesztelési felajánlás mindenki képviselőjében történt volna, akik így vallották meg, hogy az Ő kegyelme tartotta meg őket. Én magam az utóbbi magyarázatot tartom jobbnak, tudniillik hogy ezt az emlékeztetőt azért vitték Isten elé, hogy Ő utána is kegyes maradjon a néphez.

Numeri 32

4Móz32:1-42

1. Rúben fiainak pedig és Gád fiainak igen sok barmok vala. Mikor látták a Jázér földét és a Gileád földét, hogy ímé az a hely marhatartani való hely:

2. Eljövének Gád fiai és Rúben fiai, és szólának Mózesnek és Eleázárnak, a papnak, és a gyülekezet fejedelmeinek, mondván:

3. Atárót, Díbon, Jázér, Nimra, Hesbon, Elealé, Sebám, Nébó és Béon:

4. A föld, a melyet megvert az Úr az Izráel fiainak gyülekezete előtt, baromtartó föld az; a te szolgálidnak pedig sok marhájok van.

5. És mondának: Hogyha kedvet találtunk a te szemeid előtt, adassék ez a föld a te szolgálidnak örökségül, ne vígy minket át a Jordánon.

6. Mózes pedig monda a Gád fiainak és Rúben fiainak: Avagy a ti atyátokfiai hadakozni menjenek, ti pedig itt maradjatok?

7. És miért idegenítitek el Izráel fiainak szívét, hogy által ne menjenek a földre, a melyet adott nékik az Úr?

8. A ti atyáitok cselekedtek így, mikor elbocsátám őket Kádes-Bárneából, hogy nézzék meg azt a földet;

9. Mert felmentek az Eskól völgyéig, és megnézék a földet, és elidegeníték Izráel fiainak szívét, hogy be ne menjenek arra a földre, a melyet adott vala nékik az Úr.

10. Azért megharaguvék az Úr azon a napon, és megesküvék, mondván:

11. Nem látják meg azok az emberek, a kik feljöttek Égyiptomból, húsz esztendőstől fogva és feljebb, azt a földet, a mely felől megesküdtem Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, mivelhogy nem tökéletesen jártak én utánam;

¹³³⁵ 16750 sékel. Kálvin számítása, amennyire észrevettem, aligha pontos. A sékel ellenértéke francia pénzben kifejezve, akkortájt kicsivel több volt, mint 14 sou, illetve a frank, vagy livre tizennegyed-huszdad része.

12. Kivéve a Kenizeus Kálebet, a Jefunné fiát és Józsuét, a Nún fiát, mivelhogy tökéletesen jártak az Úr után.

13. És megharaguvék az Úr Izráelre, és bujdosatá őket a pusztában negyven esztendeig; míg megemészteték az egész nemzetség, a mely gonoszt cselekedett vala az Úr szemei előtt.

14. És ímé feltámadtatok a ti atyáitok helyett, bűnös emberek maradékai, hogy az Úr haragjának tüzét még öregbítsétek Izráel ellen.

15. Hogyha elfordultok az ő utaitól, még tovább is otthagyja őt a pusztában, és elvesztitek mind az egész népet.

16. És járulának közelebb ő hozzá, és mondának: Barmainknak juhaklokat építünk itt, és a mi kicsinyeinknek városokat;

17. Magunk pedig felfegyverkezve, készséggel megyünk Izráel fiai előtt, míg beviszszük őket az ő helyökre; gyermekeink pedig a kerített városokban maradnak e földnek lakosai miatt.

18. Vissza nem térünk addig a mi házainkhoz, a míg Izráel fiai közül meg nem kapja kiki az ő örökségét.

19. Mert nem veszünk mi részt az örökségben ő velök a Jordánon túl és tovább, mivelhogy meg van nekünk a mi örökségünk a Jordánon innen napkelet felől.

20. És monda nekik Mózes: Ha azt cselekszitek, a mit szóltok; ha az Úr előtt készültök fel a hadra;

21. És átmegy közületek minden fegyveres a Jordánon az Úr előtt, míg kiúzi az ő ellenségeit maga előtt;

22. És csak azután tértek vissza, ha az a föld meghódol az Úr előtt: akkor ártatlanok lesztek az Úr előtt, és Izráel előtt, és az a föld birtokotokká lesz néktek az Úr előtt.

23. Hogyha nem így cselekesztek, ímé vétkeztek az Úr ellen; és gondoljátok meg, hogy a ti bűnötöknek büntetése utólér benneteket!

24. Építsetek magatoknak városokat a ti kicsinyeitek számára, és a ti juhaitoknak aklokat; de a mit fogadtatok, azt megcselekedjétek.

25. És szólának Gád fiai és Rúben fiai Mózesnek, mondván: A te szolgálid úgy cselekesznek, a mint az én Uram parancsolja.

26. A mi kicsinyeink, feleségeink, juhaink és mindenféle barmaink ott lesznek Gileád városaiban;

27. A te szolgálid pedig átmennek mindnyájan hadra felkészülve, harcolni az Úr előtt, a miképen az én Uram szól.

28. Parancsot ada azért ő felőlök Mózes Eleázárnak, a papnak, és Józsuénak a Nún fiának, és az Izráel fiai törzseiből való atyák fejeinek,

29. És monda nekik Mózes: Ha átmennek a Gád fiai és a Rúben fiai veletek a Jordánon, mindnyájan hadakozni készen az Úr előtt, és meghódol a föld ti előttetek: akkor adjátok nekik a Gileád földét birtokul.

30. Ha pedig nem mennek át fegyveresen veletek, akkor veletek kapjanak birtokot a Kanaán földén.

31. És felelének a Gád fiai és a Rúben fiai, mondván: A mit mondott az Úr a te szolgálidnak, akképen cselekeszünk.

32. Mi átmegyünk fegyveresen az Úr előtt a Kanaán földére, de miénk legyen a mi örökségünknek birtoka a Jordánon innen.

33. Nekik adá azért Mózes, tudniillik a Gád fiainak, a Rúben fiainak és a József fiának, Manasse féltörzsének, Szihonnak, az Emoreusok királyának országát, és Ógnak, Básán királyának országát; azt a földet az ő városaival, határaival, annak a földnek városait köröskörül.

34. És megépíték a Gád fiai Dibont, Ataróthot, Aroért,
 35. Atróth-Sofánt, Jázért, Jogbehát,
 36. Beth-Nimrát, és Beth-Haránt, kerített városokat juhaklokkal egyben.
 37. A Rúben fiai pedig megépíték Hesbont, Elealét, Kirjáthaimot,
 38. Nébót, Baál-Meont, (változtatott néven nevezve) és Sibmát. És új neveket adának a városoknak, a melyeket építének.
 39. Mákirnak, a Manasse fiának fiai pedig Gileádba vonulának, és belevék azt, és kiűzék az Emoreust, a ki ott vala.
 40. Adá azért Mózes Gileádot Mákirnak, a Manasse fiának, és lakozék abban.
 41. Jáir pedig, a Manasse fia elméne, és bevév azoknak falvait, és hívá azokat Jáir falvainak.
 42. Nóbah is elméne, és bevév Kenáthot és annak városait, és hívá azt Nóbáhnak, a maga nevééről.

1. *Rúben fiainak pedig és Gád fiainak.* Ebben a történetben, mintegy tükörben, azt látjuk, hogy miközben minden ember túlfelé odafigyel a saját személyes érdekeire, elfelejti, mi a jogos és igazságos. Azok, akik a maguk javát keresik, valóban nem törődnek azzal, ha sebeket okoznak másoknak, de lehetetlen a számukra, hogy ne igyekezzenek többet keresni, mint amennyi nekik kijár, és ne a maguk javát tartsák szem előtt másokkal szemben. Így aztán vétkeznek a könyörületesség szabálya ellen, mely szerint nem szabad a magunk javát néznünk. Gád és Rúben fiai, akiknek nagyon sok jószáguk volt, látják a gazdag és termékeny vidéket, s elragadja őket az önös érdek, s nem jut eszükbe, hogy kötelezettségük van a testvéreikkel szemben, aminek alapján nem kívánhatnak meg maguknak semmit, vagy nem szakíthatják azt el tőlük. Mindazonáltal tetszetős, de hamis ürügyet találtak erre, ami megvakította a szemeiket: tudniillik hogy semmit sem vettek el másoktól, hanem inkább sokat tettek hozzá, mert így az egész ország a Jordán túlsajátjára továbbra is az övék lesz. S ez inkább a kényelmetlenség enyhítését, semmint veszteség elszívását jelentené, mert az előrehaladásuk könnyebb lesz, ha azok, akik a jószágra ügyelnek, ott maradnak, s többé már nem jelentenek terhet a hadsereg számára, mely így könnyebb feltételek közepette haladhat előre. A szövetségük azonban – miután a háborút Isten indította, s eltéphetetlen kötelezettel kötötte őket össze, hogy ne hagyják el a nép többi részét – azt az ünnepélyes kötelezettséget (*religio*) rótták rájuk, hogy ne változtassák meg az Isten által megígért örökséget. Kánaán földje Ábrahám egész nemzetségének volt kijelölve, ahol le kellett telepedniük és lakniuk kellett, mondhatni, mint saját világban. Most azonban Gád és Rúben nemzetségei áthágják ezeket a határokat, egyben úgy elszakadnak az egyház testétől, mintha csak Istentől is függetlenedni akarnának. Ezért annál jobban kell óvakodnunk, nehogy tévútra térjünk a saját vágyainkat követve. S mikor Mózes azt mondja, hogy *látták*, vagy fontolóra vették a földet, akkor tanuljunk meg ügyelni, nehogy a szemeink törvénytelen nézegetéssel csapdába vezessenek minket és elvakítsák az elméinket, s így az érzékszerveink úgy be legyenek csapva a megmérgezett édességgel, hogy a józan ész és az egyenlőség fenekestül felforduljanak.

A héber szó,¹³³⁶ amit *peculium*-nak fordítottunk, nemcsak a szarvasmarhát és a csordákat, hanem a juhnyájakat is jelenti. Valóban majdnem minden izraelitának voltak jószágai, de Mózes szavaiból megértjük, hogy ez a két törzs különösen gazdag volt ezekben. Talán mert a terület, ahol Egyiptomban éltek, s ami alkalmasabb volt a pásztorkodásra, jobban hívogatta őket a valamennyiük számára közös életmódra, amit atyáik adtak tovább nekik. Nem valószínű ugyanis, hogy ebben a vonatkozásban felülmúlták volna a többi a masírozásuk során.

¹³³⁶ מִקְנֵה, *mikneh*.

2. *Eljövének Gád fiai és Rúben fiai.* A kérésük látszólag ésszerű volt, miszerint mióta Isten kiűzte onnan a föld lakosait, annak termékenysége pedig hívogatta őket az ottlakásra, ezért ezeknek az üres és elhagyott földeknek a birtoklását nem szabad megtagadni tőlük. A mértékletességük is dicséretre méltó volt abban, hogy nem váltak külön a néptől, s nem lázadó és erőszakos módon kerítették a hatalmukba a számukra oly alkalmas helyeket, hanem Mózes és a vének engedélyével igyekeztek azokat megszerezni, mintha csak az ő döntésükre bízta volna az ügyüket. De mint az imént mondtam, a saját érdekük olyannyira megragadta az elméiket, hogy a fő dolog fel sem tűnt nekik, tudniillik, hogy a Kánaán földje táruult valamennyiük elé azért, hogy együtt azon lakjanak, elkülönülve a pogány nemzetektől. S nemcsak a megnyugvást élvezete volt a számukra törvénytelen, miközben a többiek harcoltak, hanem a letelepedés is egy biztonságos és békés lakóhelyen, amíg a tíz törzs továbbra is megy előre az ígéret földjének meghódításáért.

6. *Mózes pedig monda a Gád fiainak.* Ez az éles és komoly feddés megmutatja nekünk a rossz nagyságát: mert nem a megfontolatlan hév miatt gurult Mózes ilyen erős haragba, s nem is tévedett, hogy olyan dologban mondott volna véleményt, amit nem értett megfelelően. Tudta tehát, mit kérnek Gád és Rúben fiai, s azért mennydörgött ellenük ily hevesen, mert meg akarták csonkítani az egyház testét ezzel a gonosz szétválasztással. A gonosz és ésszerűtlen kapzsiságuk helytelenítésével kezdi, amiért tétlenségbe akarnak süllyedni, mikor a testvéreiknek tovább kell masírozni a ellenséges földön. Nem rendelkeztek ugyanis törvényes felsőbbrendűséggel ahhoz, hogy a többiekre hárítsák át a háborúskodás minden fáradtságát, veszélyét és terhét. Miután tehát Isten mindenkit egyforma feltételek alá rekesztett,¹³³⁷ nem volt jogos, hogy egy részük kivételt képezzen ez alól mondhatni előjogok által. Súlyosabban feddi azonban az Istennel szembeni hálátlanságukat és romlottságukat, min a testvéreikkel szembeni igazságtalanságukat, s a feddésük okaként azt jelöli meg, hogy elidegenítik Izrael gyermekeinek a szívét,¹³³⁸ akik ezért megtagadják majd az Isten elhívása iránti engedelmisséget.

8. *A ti atyáitok cselekedtek így.* A vétküket a romlottságuk folytatólagosságára utalva nagyítja fel, mert az istentelen szülők utánzása egyáltalában nem mentség a gyermekek számára, hanem inkább megkettőzi azok vétkeiket. Ezt hozza fel István is a kortárs zsidók ellen, hogy kitartottak atyáik vétkeiben, mintha azt kiáltaná ellenük, hogy „rossz madarak rossz tojásai voltak”: „Kemény nyakú és körülmetéletlen szívű és fülű emberek, ti mindenkor a Szent Léleknek ellene igyekeztek, mint atyáitok, ti azonképen” (Csel7:51). S a próféta is, amikor az utódaikat engedelmisségre ösztökéli, ugyanezeket a körülményeket idézi az emlékeztükbe: „Ne keményítsétek meg a ti szíveteket, mint Meribáhnál, mint Maszszáh napján a pusztában: a hol megkísértettek engem a ti atyáitok; próbára tettek engem, jóllehet látták az én cselekedetemet. Negyven esztendeig bosszankodtam e nemzetségen” (Zsolt95:8-10). Nem ok nélkül panasolja most Mózes, hogy se vége, se hossza nem volt az istentelenségüknek, mert a fiak örökölték atyáik vétkeiket és nem hagytak fel az ellenállással Istennel szemben. S hogy a vétkük hasonlósága és jellege még nyilvánvalóbb legyen, hosszasan áttekinti a történetüket. A rubenitákat és a gádítákat nem az egész néphez hasonlítja azonban, hanem csak a tíz kémhez, akiktől a lázadás kiindult, mert amennyire csak tőlük tellett, elfordították a népet a helyes útról. Másodszor, ezt összekapcsolja a rákövetkező büntetéssel, hogy végül félelmet keltsen bennük, mert aligha volt várható, hogy maguktól letegyének a terveikről. Emlékezteti tehát őket, hogy amikor Isten oly súlyosan bánt az atyáikkal, akkor azzal jeles bizonyítékát adta, hogy a leszármazottaik sem maradnak büntetlenek, hacsak nem lesznek taníthatók és engedelmesek. A kifejezés pedig figyelemre méltó: „nem tökéletesen jártak én utánam”, amivel azt jelzi, hogy semmi dicséretre méltó

¹³³⁷ “Que Dieu les avoit conjoints ensemble, afin que les uns teinssent compagnie aux autres”, Isten egyesítette őket, így egymás társaságában kellett maradniuk. – *Francia.*

¹³³⁸ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét a 7. vershez: „A héberben: *megszakítják.*”

sincs még a legélénkebb előrehaladásban sem, ha az emberek nem tartanak ki egészen a végső cél eléréséig. S noha mindez negyven éve történt, mégis, miután a bosszú, amivel Isten fenyegetett, egészen addig a napig a szemük elé tárult, illetl azon úgy megindulniuk, mintha csak Isten még akkor is kinyújtott kezét látták volna meg. Mert valahányszor csak meghalt valaki a pusztaságban, Isten annyiszor ütött pecsétet a bosszúállására, nehogy az feledésbe merüljön.¹³³⁹ Ha tehát Isten ennyire haragudott a tömegre általánosságban, akkor az uszítók mennyivel kevésbé menekülhettek volna meg?

14. *És imé feltámadtatok a ti atyáitok helyett.* Jelzi, hogy a gonosz cselekedeteikkel „betöltötték atyáik mértékét”, ahogyan Jézus mondta a saját kora zsidóságának. Ebben az érelemben nevezi őket gyarapodásnak (*accessio*),¹³⁴⁰ mely szó szerintem a tetőpontot (*cumulus*) jelenti. Azok fordítása ugyanis szegényes, akik oktatásnak, vagy leszármazottnak, vagy fogadott gyermeknek fordítják. A hébereknél a תרבות,¹³⁴¹ *tarbut* szó szerint gyarapodást, vagy sokszorozódást jelent, és így vonatkoztatják az uzsorára. Ez az igeszakasz azonban megköveteli, hogy felhalmozásként magyarázzuk, mintha az hangzott volna el, hogy az emberek új csoportja sarjadt, akik az istentelenséget a maximumra vitték. Egyszóval arra céloz, hogy olajat öntöttek a tűzre, ami füstölgött, de most újra lángra kapott, mert azt mondja, hogy Isten haragjához szolgáltatott anyagot, ami így egyre jobban és jobban fokozódott az egész nép ellen.

16. *És járulának közelebb ő hozzá, és mondanak.* Valószínű, hogy a tanácskozás után visszatértek, s most – miután fontolóra vették, amit tenniük kellene, mielőtt megígérték volna azt, amire korábban még csak nem is gondoltak – beleegyeznek Mózes döntésébe az általános vélekedésüknek megfelelően. Magából a válaszukból megértjük, mennyire hasznos hatást gyakorolt Mózes szigorúsága az elméikre. Ha nagyobb lágysággal és gyengédséggel bánt volna velük, a kedvességét talán megvetéssel fogadták volna. Hasznosabb volt tehát, hogy a makacs szívüket gyalázzal és félelemmel sújtsa annak érdekében, hogy félretegyék a lázadásukat. De mégsem mondanak le teljes mértékben a kérésükről, hanem egy közbenső utat találnak ki, mellyel úgy foglalhatják el a földet, hogy a testvéreiket sem hagyják cserben. Azt ígéri tehát, hogy elkíséri őket az egész küldetés során, s egyesülnek velük a hadakozásban, sőt, első lesznek a veszély felvállalásában és kiteszik magukat az ellenség támadásainak, ha fix lakóhelye lesz a családjaiknak és a nyájaiknak. Így mentesek lesznek a vétségtől, mert a többiek nem fogja visszatartani a rossz példájuk, s a nép ereje sem fogyatkozik meg a háborúskodás folytatásához. Egy vonatkozásban csak ők jutnának előnyhöz: a feleségeiket és a gyermekeiket egy békés helyen hagyva meglenne a lehetőségük a házi bevételeik növelésére.

20. *És monda nékik Mózes.* Mózes tévedni látszhat a rendkívül jó természete miatt abban, hogy kiterjeszti az Isten által előírt határokat a kérésüknek eleget teendő. Miután az örökség a Kánaán földjén lett nekik megígérve, meg kellett volna elégedniük azzal, mint lakóhellyel, s Mózesnek sem volt szabad bármi változtatást tenni az isteni rendeletben. S van egy másik, nem kevésbé következetlen dolog: egy ennyire zavaros ügyben Mózes nem tanácskozik Istennel, amint szokta tenni, hanem azonnali választ ad, ami közvetve felülbírálja Isten korábbi rendeletét. Valójában a vágyuk semmiképpen sem volt megbocsátható, mert soha eszükbe sem jutott volna, ha emlékezetükben hordozták volna Isten szövetségét, s megelégedtek volna az Ő jóságával. Nem is lehet másként, mint hogy a test folytonosan lázadozik, amíg Isten elhívása meg nem zabolázza. Isten azonban, aki tudja, miképpen kell világosságot előhozni a sötétségből, nemcsak megbocsátotta a tévelygésüket, de alkalmat is

¹³³⁹ “Or, il conclud du plus petit au plus grand”, a kisebbtől a nagyobb felé haladva érvel, stb. – *Francia*.

¹³⁴⁰ A Károli-fordítás szerint: bűnös emberek *maradékai* – a ford.

¹³⁴¹ A תרבות heemantikus főnév a רבה növekedni, megsokszorozódni jelentésű szóból származik. A Vulgata az „incrementa et alumni” kifejezéssel fordítja, mintha a latin fordító úgy gondolta volna, hogy az első szó nem elegendő a héber főnév teljes jelentésének kifejezésére. – *Henry Walter*.

vett a nagylelkűségének kiterjesztésére. Így Básán földje és a szomszédos vidék hozzáadatott a korábbi határokhoz. Egyidejűleg azonban azt is megmutatta, hogy mennyivel jobb lenne, ha együtt maradnak, hogy kölcsönösen védhessék egymást, s biztonságban élhessenek a kijelölt lakóhelyükön. Azután, hosszú időszak elteltével a rubeniták és a gádíták tapasztalatból tanulták meg, hogy túl elhamarkodottak voltak annak a földnek a megkívánásában, amit megszereztek. Mindazonáltal Isten elnézésének köszönhetően az, ami megárthatott volna nekik, a javukra vált.

Az eredményből azonban megérthetjük, hogy Mózes nem volt vétkeesen elhamarkodott, amikor beleavatkozott Isten rendeletébe: egyrészt mert a parancsokat, amit most meghatároz, a halála után kell megerősíteni és betartani, másrészt Józsué könyvében meg van írva, hogy amikor a különböző törzsek megkapták a nekik szánt örökséget, ez az országrész a Jordánon túl kivételt képezett, mint a Mózes által Rúben és Gád törzsének, valamint Manassé fél törzsének adott terület. Ebből nyilvánvaló, hogy a döntést Isten jóváhagyta. Sőt, miután gyakran tisztelték meg az „Isten szolgája” megnevezéssel, abból megtudjuk, hogy semmit sem tett Isten felhatalmazása, és az Ő Lelkének vezetése nélkül. Az sem véletlen, hogy oly gyakran használja Isten nevét, mert ezzel inkább arra utal, hogy bármit is tesz, azt Ő sugallta neki.

23. *Hogyha nem így cselekesztek.* Ünnepelesen kijelenti, hogy ha csalárd módon járnak el, ha megszegik az ígéretet, egyidejűleg pedig büntetést helyez kilátásba ellenük, mintha csak Isten ítélőszéke elé idézné őket. S bár feltételesen beszél erről a konkrét vállalásról, amire a két törzs önként kötelezte magát, mégis azt az általános tanítást származtathatjuk a szavaiból, hogy amíg nem tartjuk be az ígéreteinket, Isten mindig is a csalás és az árulás megbosszulója lesz. A „bűntöknök büntetése utolér benneteket” sokkal hangsúlyosabb, mintha egyszerűen csak azt mondta volna: nem kerülitek el Isten kezét, mert az első kifejezés jelentése az, hogy a bosszú olyannyira összekapcsolódik a bosszúállással, hogy nem választható külön attól. Így van megírva az 1Móz4:7-ben: „a bűn az ajtó előtt leselkedik”, hogy végül foglyul ejtse a vétkest. Akkorra ugyanis a hajlamosságunk a bűnre, hogy túl gyakran ismerjük fel a tapasztalatból: Isten hosszútűrése bátorít minket a vakmerőségre, miközben úgy gondoljuk, hogy megúsztuk, ha Ő úgy tesz, mintha egy ideig nem látott volna minket.

28. *Parancsot ada azért ő felőlök Mózes.* Mózes hozzáteszi ezeket a feltételeket a döntéséhez, nehogy amikor a rubeniták és társaik ellátták a katonai feladatukat, hamisan azt állítsák, hogy új otthon keresése végett lépték át a Jordánt. Ugyanakkor arról is gondoskodott, hogy ha becsapják a többi törzset, a gyávaságuk és a csalafintaságuk ne válják a hasznukra. Röviden, ha segítették a testvéreiket az egyezségnek megfelelően, akkor megparancsolja, hogy a most neki adott terület maradjon mindig az övék, de ha eltértek az ígértől, akkor az akaratuk ellenére kényszerítené őket az osztozásra a közös sorsban. Nem a tétlenségük jutalmaként adja ugyanis nekik ezt a földterületet a Kánaán közepén, ha hátramaradnának, hanem azt jelzi, hogy erőszakkal és hatalommal lesznek kényszerítve a továbbhaladásra, mintegy a testvéreik alattvalóiként, mert nem volt törvényes a számukra a saját külön érdekeiket helyezni előtérbe.

Lefektetvén a föld elosztásának szabályait, mintha az hamarosan bekövetkezne, mindegyikük elméjét magabiztosságra bátorítja, hogy még vidámabban haladjanak előre, mintha nemcsak a győzelem lenne már az övék, de annak gyümölcseit is hamarosan élvezhetnék.

33. *Néki adá azért Mózes.* Meg kell értenünk: Mózes oly módon adta nekik, hogy Isten parancsára támaszkodva megszeghetetlen törvényt fektetett le. Mert jóllehet nem mondja ki konkrétan, hogy Isten avatkozott közbe a tekintélyével, az Ő utólagos jóváhagyása biztosít minket erről. S így, noha nem említi Eleázárt és a véneket, mégis biztos, hogy nem maradtak ki a dolgokból, hanem Mózessel együtt hozták meg a döntést, főleg mivel Gád és

Rúben fiai eléjük vitték az ügyüket (2. vers). Csak egyetlen benne foglalt ellentét van Istennek az Ábrahámmal kötött szövetsége, valamint eme új és különleges kiváltság között, amivel Ő kegyeskedett a népét gazdagítani.

Először csak a két törzset említi, most viszont hozzáteszi Manassé fél törzsét is, mivel Mákir, Jáir és Nóbah leszármazottai, akik valamennyien Manassé utódai voltak, a hatalmukba kerítettek bizonyos városokat és embereket. Egyesek fordítása, miszerint azután aratták ezeket a győzelmeket, hogy Mózes megengedte a rubenitáknak és a gádítáknak a letelepedést a Jordán folyó emez oldalán, nekem nem tűnik jónak.¹³⁴² Inkább az okot adja meg, amiért az a rész kivételt képezett, s ami Manassé fiainak jutott: mert nem volt szabad őket megfosztani azoktól a területektől, melyeket a többiektől külön szereztek meg. Az sem valószínű, hogy amikor a Jordánon túli országot megkapták mások, utóbb hajtották végre a betörést, hogy megszerezzék azt, ami nem az övék. A történet sorrendje nem teszi ezt szükségessé, mert a hébereknél megszokott, hogy felcserélik az események sorrendjét, különösen, ha valami korábban kihagyott dolgot tesznek hozzá mellékesen, hogy megadják az okát a történeteknek. Ha tehát bárki jobbnak látja úgy vélni, hogy a megmutatkozó előnyök vonzották őket, én nem fogom makacsul vitatni ezt a dolgot. De miképpen van összhangban ezzel az, ha a városokról azt olvassuk, hogy azokat *felépítették*, ha még le sem rombolták előtte? Láttuk már ugyanis, hogy a nép, amelyik bevette ezeket, bennük is lakozott. Erre azt válaszolom: miután ritkán történik az meg, hogy úgy vesznek be egy várost, hogy annak a falait le ne rombolnák, nem ésszerűtlen, ha ezeknek a helyreállításáról úgy beszél, mint *építkezésről*. Ezeket a városokat meg kellett erősíteni, nehogy a fegyvertelen tömeg¹³⁴³ ki legyen téve minden ellenség támadásainak. Ebből a célból javították ki, amit leromboltak, s így bizonyos módon megújították a romokban heverő városokat.

Deuteronomium 3: ugyanannak a történetnek a megisméltése

5Móz3:12-20

12. Ezt a földet pedig, a melyet abban az időben örökségünké tettünk, Aróertől fogva, a mely az Arnon patak mellett van, és a Gileád hegyének felét, és annak városait odaadtam a Rúbenitáknak és Gádítáknak.

13. A Gileád többi részét pedig, és az egész Básánt, az Óg országát odaadtam a Manassé fél törzsének, Argóbnak egész vidékét. Ezt az egész Básánt óriások földének hívták.

14. Jair, Manassénak fia, kapta Argóbnak egész vidékét, a Gessuriták és Maakátiták határáig; és azokat a Básánnal együtt az ő nevéől Jair faluinak hívják mind e mai napig.

15. Mákirnak pedig adtam Gileádot.

16. A Rúbenitáknak és a Gádítáknak pedig adtam Gileádtól fogva Arnonnak patakáig (a határ pedig a patak közepe) és a Jabbók patakáig, a mely az Ammon fiainak határa;

17. És a síkságot és határu a Jordánt, a Kinnerettől a Síkság tengeréig, a Sóstengerig, a mely a Piszga-hegy lába alatt van napkelet felől.

18. És parancsolék abban az időben néktek, mondván: Az Úr, a ti Istenetek adta néktek ezt a földet, hogy bírjátok azt; felfegyverkezvén, menjete át a ti atyátok fiai, Izráel fiai előtt mind, a kik hadakozásra valók vagytok.

¹³⁴² Kálvin régmúlt időben fordítja a 41. versben szereplő igéket: „Jáir, Manassé fia elment *volt* és bevette *volt*, stb.”

¹³⁴³ “La troupe des femmes et des petits enfants”, az asszonyok és a kisgyermek tömegei. – *Francia*.

19. Csak feleségeitek, kicsinyeitek és barmaitok (mert tudom, hogy sok barmotok van) maradjanak a ti városaitokban, a melyeket én adtam néktek.

20. Mindaddig, a míg nyugodalmat ad az Úr a ti atyátfiainak, mint néktek, és azok is bírhatják a földet, a melyet az Úr, a ti Istenetek ad nékik a Jordánon túl. Azután térjete vissza, kiki az ő örökségébe, a melyet adtam néktek.

12. *Ezt a földet pedig, a melyet abban az időben örökségünké tettünk.* Ebben az igeszakaszban Mózes megerősíti a döntését, miszerint a Jordánon túli országrészt a rubenitáknak, gáditáknak és Manassé fél törzsének kell birtokba adni. Miután ugyanis kivételképpen került hozzájuk, a dolog vitákhoz vezethetett volna az utódoknál. Nehogy tehát bárki megzavarja őket, ismét kijelenti, hogy jogos birtokosai annak a területnek. Sőt, miután maga az ajándék is megkérdőjelezhető, mivel az Isten által megígért örökség határain kívül terült el, Mózes elébe megy ennek a tiltakozásnak is, kijelentvén, hogy Isten nem hiába adta azt az Ő népe birtokába. Ebből következik, hogy az ott lakás joga is megadatott nekik. Nehogy tehát egy ennyire aránytalan rész a vita tárgyát képezze, úgy jelöli ki a határait minden oldalon, mintha Isten tekintélyét állítaná falként és földsáncként mindenki elé, aki meg merészezi azt támadni. A neveket illetően a Holt-tengert Sóstengernek nevezi, a Genezera-, vagy Genezáreti-tavat pedig Kinneretnek. „A hegyek kifolyásai” vonatkozásában a fordítók véleménye eltérő. Egyesek ugyanis egy város tulajdonnévének tekintik az Asdót-Piszga nevet.¹³⁴⁴ Én azonban jobbnak látom „kifolyásoknak” (*effusionum*), köznévként értelmezni, de nem forrásokként és patakokként, hanem a hegy lábánál, ahol a föld lágyan elterülve mintegy szétáradni látszik. Nemsokára meglátjuk, hogy a Piszga az Abarim hegyeinek egyik csúcsa volt.

18. *És parancsolék abban az időben néktek.* Ezt csak azoknak mondja, akiknek az örökség a Jordán másik oldalán adatott, de Mózes kijelenti, hogy egyezséget kötöttek: a két és fél törzs nem fogja élvezni a birtokát mindaddig, amíg el nem kísérték a testvéreiket a Kánaán földjének elfoglalására. Azt mondja tehát, hogy adott nekik helyet, de nem olyat, ahol azonnal letelepedhettek, hanem ahol elhelyezhetik a feleségeiket és az állataikat, míg az egész nép békében le nem telepszik a maga földjén.

Deuteronomium 4

5Móz4:41-43

41. Akkor választá Mózes három várost a Jordánon túl napkelet felé;

42. Hogy oda fusson a gyilkos, a ki nem akarva gyilkolta meg az ő felebarátját, a ki az előtt nem gyűlölte vala, és hogy életben maradjon, ha befutott valamelyikbe e városok közül.

43. Tudniillik Beczert a pusztában, a sík földön a Ruben fiainak, Rámótot Gileádban a Gád fiainak, és Gólánt Básánban a Manassé fiainak.

¹³⁴⁴ אֲשֶׁרֶת הַפִּסְגָּה, Asdót-Piszga – *Amplified Version*, széljegyzetben „A Piszga, vagy a hegy forrásai”. A Septuaginta hasonlóképpen csak helyettesíti görög betűkkel a héber betűket, mindkét szót tulajdonnévként kezelve. Amikor azonban ugyanaz a szó fordul elő a következő fejezet vége felé, a fordítóink beillesztik a szövegeikbe a korábbi marginális fordításait, és a Septuaginta a Φασγα helyett a την λαξευτην kifejezést használja, mintha a פִּסְגָּה köznévvé lenne a פִּסְגָּה, kívágni igéből. Az אֲשֶׁרֶת szót az אֲשֶׁר szóból származó főnévnek tekintve és *kifolyásoknak* fordítva, valamint a Piszga szót a *hegy* szóval helyettesítve Kálmán Sebastian Münster követte. A mi fordítóink, valamint Luther egyetértettek, amikor az előbbi szót *forrásoknak* fordították a Józs10:40-ben és a 12:8-ban, miközben a Septuaginta és Diodati mindkét helyen tulajdonnévként kezelték. – Henry Walter.

Isten, amint azt korábban láttuk,¹³⁴⁵ kiválasztott hat menedékvárost azok számára, akik embert öltek, feltéve, ha a bírák előtt tudta bizonyítani az ártatlanságát. Ami azt a három várost illeti, amit Ő a Jordán túloldalán jelölt ki, Mózes feljegyzi, hogy hűségesen végrehajtotta, amit Isten parancsolt. Ebből kiderül, hogy noha nem tudta azonnal teljes mértékben végrehajtani Isten parancsát, mégsem akart várni addig, amíg a másik három várost is hozzátehetnék, hanem amennyire a körülmények lehetővé tették, teljesítette a kötelességét. Tanuljuk meg ebből, hogy még ha nem is vagyunk képesek teljes mértékben végrehajtani, amit Isten parancsolt nekünk, akkor sem lehetünk semmiképpen sem tétlenek. Mert semmi más, mint a tiszta lustaság állja az utunkat, hacsak nem kezdjük meg sietősen az Ő parancsának végrehajtását, amit mások keze által kíván befejeztetni.

Numeri 33

4Móz33:1-56

1. Ezek Izráel fiainak szállásai, a kik kijövének Égyiptom földéből az ő seregeik szerint Mózes és Áron vezetése alatt.

2. (Megírá pedig Mózes az ő kijövetelőket az ő szállásaik szerint, az Úrnak rendeletére.) Ezek az ő szállásaik, az ő kijövetelők szerint.

3. Elindulának Rameszesből az első hónapban, az első hónap tizenötödik napján. A páskha után való napon jövének ki Izráel fiai felemelt kézzel, az egész Égyiptom láttára.

4. (Az égyiptombeliek pedig temetik vala azokat a kiket megölt vala az Úr ő közöttök, minden elsőszülöttjüket; az isteneiken is ítéletet tartott vala az Úr.)

5. És elindulának Izráel fiai Rameszesből, és tábort ütének Szukkótbán.

6. És elindulának Szukkótból, és tábort ütének Ethámban, a mely van a pusztának szélén.

7. És elindulának Ethámból, és fordulának Pihahiróth felé, a mely van Baál-Czefon előtt, és tábort ütének Migdol előtt,

8. És elindulának Pihahiróthból, és átmenének a tenger közepén a pusztába; és menének három napi járásnyira az Ethám pusztáján; és tábort ütének Márában.

9. És elindulának Márából, és jutának Élimbe; Élimben pedig vala tizenkét kútfő és hetven pálmafa; és tábort ütének ott.

10. És elindulának Élimből, és tábort ütének a Veres tenger mellett.

11. És elindulának a Veres tengertől, és tábort ütének a Szin pusztájában.

12. És elindulának a Szin pusztájából, és tábort ütének Dofkában.

13. És elindulának Dofkából, és tábort ütének Álúsban.

14. És elindulának Álusból, és tábort ütének Refidimben, de nem vala ott a népnek inni való vize.

15. És elindulának Refidimből, és tábort ütének a Sinai pusztájában.

16. És elindulának a Sinai pusztájából, és tábort ütének Kibrót-Thaavában.

17. És elindulának Kibrót-Thaavából, és tábort ütének Haserótbán.

18. És elindulának Haserótból, és tábort ütének Rithmában.

19. És elindulának Rithmából, és tábort ütének Rimmon-Péreczben.

20. És elindulának Rimmon-Péreczből, és tábort ütének Libnában.

21. És elindulának Libnából, és tábort ütének Risszában.

22. És elindulának Risszából, és tábort ütének Kehélátban.

23. És elindulának Kehélátból, és tábort ütének a Séfer hegyénél.

¹³⁴⁵ Lásd a 4Móz35:10-34-hez fűzöttetket.

24. És elindulának a Séfer hegyétől és tábort ütének Haradában.
25. És elindulának Haradából, és tábort ütének Makhélótbán.
26. És elindulának Makhélótból, és tábort ütének Tháhátban.
27. És elindulának Tháhátból, és tábort ütének Thárahban.
28. És elindulának Thárahból, és tábort ütének Mitkában.
29. És elindulának Mitkából, és tábort ütének Hasmonában.
30. És elindulának Hasmonából, és tábort ütének Moszérótbán.
31. És elindulának Moszérótból, és tábort ütének Bené-Jaakánban.
32. És elindulának Bené-Jaakánból, és tábort ütének Hór-Hagidgádban.
33. És elindulának Hór-Hagidgádból, és tábort ütének Jotbathában.
34. És elindulának Jotbathából, és tábort ütének Abronában.
35. És elindulának Abronából, és tábort ütének Eczjon-Geberben.
36. És elindulának Eczjon-Geberből, és tábort ütének Czin pusztájában; ez Kádes.
37. És elindulának Kádesből, és tábort ütének a Hór hegyénél, az Edom földének szélén.
38. Felméne pedig Áron, a pap, a Hór hegyére az Úr rendelése szerint, és meghala ott a negyvenedik esztendőben, Izráel fiainak Egyiptom földéből való kijövetelök után, az ötödik hónapban, a hónap elsején.
39. Áron pedig száz és huszonhárom esztendős vala, mikor meghala a Hór hegyén.
40. Hallott pedig a Kananeus, Arad királya (ez pedig dél felől lakozik vala a Kanaán földén) Izráel fiainak jövetele felől.
41. És elindulának a Hór hegyétől, és tábort ütének Czalmonában.
42. És elindulának Czalmonából, és tábort ütének Púnonban.
43. És elindulának Púnonból, és tábort ütének Obothban.
44. És elindulának Obothból, és tábort ütének Ijé-Abárimban, a Moáb határán.
45. És elindulának Ijé-Abárimból, és tábort ütének Dibon-Gádban.
46. És elindulának Dibon-Gádból, és tábort ütének Almon-Diblathaimban.
47. És elindulának Almon-Diblathaimból, és tábort ütének az Abarim hegységnél, Nébó ellenében.
48. És elindulának az Abarim hegységétől, és tábort ütének a Moáb mezőségén, a Jordán mellett, Jérikhó ellenében.
49. Tábort ütének pedig a Jordán mellett, Beth-Hajjesimóthtól Abel-Hassittimig, a Moáb mezőségén.
50. És szóla az Úr Mózesnek a Moáb mezőségén, a Jordán mellett, Jerikhó ellenében, mondván:
51. Szólj Izráel fiainak, és mondd meg nekik: Mikor átmentek ti a Jordánon a Kanaán földre:
52. Űzzétek ki akkor a földnek minden lakosát a ti színetek elől, és vesszétek el minden írott képeiket, és minden ő öntött bálványképeiket is elveszétek, és minden magaslataikat rontsátok el!
53. Űzzétek ki a földnek lakóit, és lakozzatok abban; mert néktek adtam azt a földet, hogy bírjátok azt.
54. Azt a földet pedig sorsvetés által vegyétek birtokotokba a ti nemzetségeitek szerint. A nagyobb számúnak nagyobbítsátok az ő örökségét, a kisebb számúnak kisebbítsd az ő örökségét. A hová a sors esik valaki számára, az legyen az övé. A ti atyáitoknak törzsei szerint vegyétek át birtokotokat.

55. Ha pedig nem úzitek ki annak a földnek lakosait a ti színetek elől, akkor, a kiket meghagytok közülök, szálkákká lesznek a ti szemeitekben, és tövisekké a ti oldalaitokban, és ellenségeitek lesznek néktek a földön, a melyen lakoztok.

56. És akkor a miképen gondoltam, hogy cselekszem azokkal, úgy cselekszem majd veletek.

1. *Ezek Izráel fiainak szállásai.* Mózes korábban nem sorolta fel az összes szálláshelyet, ahol a nép tábort ütött, hanem csak alig többet említett azoknál, ahol történt valami emlékezetes, főleg a vörös-tengeri átkelést követően. De nagyon fontos volt, hogy a tényleges helyszínek mondhatni a szemük elé táruljanak, amíg nemcsak a küszöbön álló haláltól menekültek meg Isten bámulatos hatalma által, de út is nyílt előttük az életre a halálon és a legnagyobb mélységeken keresztül. Valójában az egyik igeszakaszban jóformán csak annyit említ, hogy kihagyott bizonyos állomáshelyeket, amikor feljegyzi, hogy a nép „elindula... a Szin pusztájából, az Úr rendeléséhez képest az ő útvonalak rendje szerint és tábort ütének Refidimben” (2Móz17:1). Itt azonban pontosabban is meghatároz minden állomást, ahol megálltak, mintha csak a negyven évig tartó vándorlásuk képét festené le. Ezzel pedig az a célja, hogy a szabadulásuk emlékezete, és az azt kísérő megannyi áldás még jobban az elméjükbe vésődjék, mert a helyek leírása nem csekély hatást gyakorol a történetiség bizonyosságának növelésében. Másodszor, a helyek neveivel emlékezetükbe idézi, mily gyakran és mily sokféleképpen szították Isten haragját önmaguk ellen. Főleg azonban azért teszi mindezt, hogy most, amikor az ígért földjének küszöbén állnak, elismerjék: a saját romlottságuk és makacsságuk tartotta vissza és kényszerítette őket különböző embert próbáló vándorutakra, amíg el nem nyerték a gonosz hálátlanságuk jutalmát. Egyben pedig azért is, hogy felfigyelhessenek rá: Isten úgy enyhítette a büntetésük súlyosságát, hogy mégis megőrizte és megtartotta a kegyelmének megvetőit, a romlottságuk és a méltatlanságuk ellenére, valamint továbbra is fenntartotta (a vétkesek) gyermekeivel azt a szövetséget, amit Ábrahámmal kötött.

Nem ok nélkül vezeti be Mózes az „ezek Izrael fiainak a szállásai” szavakkal a mondanivalóját, mert azóta, hogy Gósen földjére elindultak, nem közönséges félelemben és aggodalomban voltak, amikor mondhatni a sírba temetve látták önmagukat, hiszen minden oldalról körül voltak zárva, vagy a tenger, vagy két hegy szakadéka, vagy a fáraó hadserege által. A pusztaságba érve hét állomáshelyük volt a Sínai-hegyig, s ebben a pusztában száz halállal kellett volna elpusztulniuk az éhségtől és a szomszédoktól, és mindenféle halálnemtől, ha Isten nem tartotta volna meg csodálatosan őket. S bár befejezhatték volna az utazásukat ennyi nap alatt, a makacs romlottságuk még akkor is késleltette őket. ha a kenyér és a víz hiánya szorongatta őket, annak hatékonyabban kellett volna őket arra ösztönözni, hogy alázatosan könyörögjenek Istennek. De oly kevésbé hajlottak erre az alázatra, ami megtaníthatta volna őket imával és könyörgéssel kérni Istentől az orvosságot a szükségleteikre, hogy inkább fellázadtak Mózes ellen, sőt mi több, Magát Isten támadták meg zsémbesen az istentelen gúnyolódásukkal, mintha nem a Megváltójuk, hanem a kegyetlen hóhéruk lett volna. Ezért történt, hogy csak negyven nap elteltével értek a Sínai-hegyhez. S alighogy kihirdettetett a törvény, mikor Isten félelmetes hangja még a fülükben csengett, mellyel Magához kötötte őket a saját népeként, íme, az aljas, sőt szörnyűséges bálványimádásba esés után, nem tőlük függött, hogy Isten kegyelmét elvetvén és az Ő ígéreteit semmissé téve nem pusztultak el oly nyomorultul, amire rászolgáltak. Ez az akadály ismét meggátolta őket a továbbhaladásban. S ugyanezzel a makacssággal tomboltak állandóan Isten ellen, s jóllehet a büntetések megannyi esete figyelmeztette őket, soha nem tértek józan észre. Örült csökönységgük csúcsa pedig az volt, hogy amikor az ígért földjének határára értek, megtagadták Isten kegyességét, s úgy biztassák egymást a visszatérésre, mintha Isten ellenséges lett volna velük szemben, s az Ő felbecsülhetetlen szabadítása pedig, aminek

állandó kötelezettséget kellett volna jelentenie az engedelmességre, a végtelenségig undorító lett volna a számukra. Az itt következő állomáshelyek elevenebb képet adnak arról, hogy – egy, a kikötőtől a vihar által elszakadt és a különféle áramlatoktól sodort hajóhoz hasonlóan – miképpen távolodtak el az ígért földjétől, s vándoroltak kacskaringós utakon, mintha rászolgáltak volna, hogy Isten így vezesse őket gúnyosan körbe-körbe. Jó lesz, ha Mózes eme célját tartjuk a szemünk előtt, hogy haszonnal olvashassuk ezt a fejezetet. A meneteléseik sorrendjét utazásoknak (*profectiones*) nevezi a szálláshelyeikkel szembeállítva, mert nem bontottak tábornak mindaddig, amíg nem kaptak arra jelet, tudniillik amíg a felhő nem hagyta el a szentélyt és nem indult új helyre, mintha Isten nyújtotta volna ki a kezét a mennyből, hogy irányítsa az útjukat. Ebből világosabban is kiderül, hogy az Ő hatalma tartotta meg őket a pusztaságban.

3. *Elindulásnak Rameszeszből.* Nem fogadom el azok véleményét, akik úgy vélik, hogy ennek a városnak a nevét Gósen egész földjére vonatkoztatja, mert nem ésszerű, hogy ugyanabban a pillanatban induljanak el a különböző és távoli helyektől. S még kevésbé van összhangban az utána következőkkel,¹³⁴⁶ miszerint rendezetten vonultak ki. Nem valószínű, hogy valamennyien összegyűltek egyetlen városban, mert aligha hihető, hogy az akkora tömeget lett volna képes befogadni a falai közé. Inkább az a valószínű, hogy Mózes és Áron parancsára valamennyien a város mellé gyűltek, mert így lehetett őket rendbe szedni, nehogy a sietős masírozásukban egymást akadályozzák.

Miután kijelenti, hogy Istennek „felemelt kézzel” jöttek ki, hogy még jobban felmagasztalják az Ő csodálatos hatalmát, hozzáteszi, hogy az egyiptomiak a tanúi és a szemlélői voltak ennek. Ebből következően arra a következtetésre jutunk, hogy végül engedtek Istennek,¹³⁴⁷ vagy olyan alapos vereséget szenvedtek, hogy az ujjukat sem merték felemelni. Másik körülményt is hozzátesz, tudniillik, hogy az egyiptomiak ekkor temették az elsősülötteiket. Ezekkel a szavakkal Mózes nem azt akarja jelezni, hogy tartózkodtak az izraeliták elindulásának akadályozásától,¹³⁴⁸ mert mással voltak elfoglalva, hanem inkább azt jelzi, hogy bár felfingerelte őket a fiak elvesztése, mégis mondhatni kábultan heverték, mert Isten ereje úgy meggyengítette őket, hogy elveszítették az ellenállás képességét.

Amikor Mózes azt mondja, hogy Isten „ítéletet tartott” az egyiptomiak istenei felett, az a valódi hit ajánlásának céljával teszi, nehogy Izrael gyermekei valaha is a pogányok babonáságaihoz forduljanak, amiket a szabadulás során pusztaság megtévesztéseknek ismertek meg. Hisz nemcsak a fáraót és a hadseregét győzték le, de az isteneiket is megsemmisítették, amikor azok a földjük védőinek szerepében tetszelegtek, s ezzel az összes babonáságukat cáfolták, így azok tévelygésnek és ostobaságnak bizonyultak. Ostoba képzelgés azt hinni, hogy Egyiptom összes bálványa magától megsemmisült azért,¹³⁴⁹ hogy Izrael Istene egyedül Magának tulajdoníthassa az Istenség dicsőségét. Elegendő annyi, hogy Isten győzedelmeskedett a bálványok felett, amikor hatékonyan megmutatta, hogy azoknak nincs hatalmuk megsegíteni az imádóikat, egyidejűleg pedig leleplezte a varázslók trükkjeit.

¹³⁴⁶ Ez valószínűleg elnézés, alighanem az első versre utal „per exercitus suos”.

¹³⁴⁷ “Qu’ils ont quitté le combat pour ne plus résister a Dieu”, hogy abbahagyták a harcot és nem álltak többé ellene Istennek. – *Francia.*

¹³⁴⁸ A francia változat kihagyja itt a tagadást és azt jelenti ki, hogy Mózes arra utalt: az Egyiptomiak nemcsak azért hagytak fel az izraeliták elindulásának akadályozásával, mert a hallottaik eltemetésével voltak elfoglalva, hanem *azért is, mert, stb.*

¹³⁴⁹ De Lyra magyarázata: “Tunc enim idola. AEgypti corruerunt, et comminuta sunt.” Cornelius a Lapide a 2Móz12:12-höz fűzött saját megjegyzésére utal, mely így hangzik: “Ebből kiderül, mondja Caietanus, hogy Ápisz vagy Szerápisz, és az összes többi istenség képe Egyiptomban ledőlt és atomjaira esett szét akár egy földrengés, akár villámlás következtében, ahogyan szent Jeromos a zsidók után kijelenti: ‘Ad Fabiol. de 42 Mansion,’ a kezdetben. Arbatanus, egy ókori történész Eusebius 9. kötetében (De praepar. cap. ult.) azt mondja, hogy ez volt a helyzet. Ézsaiás is utal rá az Ézs19:1-ben. A hébereknél még az a hagyomány is megvan, mely szerint az egyiptomi bálványok közül a kőből levők porrá estek szét, a fából készítek megrothadtak, vagy hamuvá váltak, s a fémből levők megolvadtak, vagy folyékonyvá váltak.

Látszólag erre utal Ézsaiás, amikor ezt mondja: „Ímé az Úr könnyű felhőre ül, és bemegy Égyiptomba, és megháborodnak előtte Égyiptomnak bálványai, és az egyiptomiak szíve megolvad ő bennök” (Ézs19:1), mert azt jelzi, hogy Isten olyan bizonyítékait fogja adni a hatalmának Égyiptomban, ami megmutatja majd a tévelygéseik hiábavalóságát, s felforgatja az összes babonás feltételezést, melyekkel az izraelitákat becsapták.

8. *És elindulának Pihahiróthból.* Elmondja, miképpen masírozott előre a nép három napon keresztül, de nem annyira a kitartásuk dicséreteképpen, hanem inkább Isten csodálatos hatalmáénak ünnepélése gyanánt, Aki ekkora tömeget tartott fenn víz nélkül. Emlékeznünk kell ugyanis arra, amit máshol mutattam meg: a vörös-tengeri átkeléstől Máráig nem volt víz. Ezért volt a nép istentelensége még aljasabb, mikor fellázadtak a víz keserű íze miatt. Másrészt Isten páratlan kegyelme is felragyogott abban, hogy kegyeskedett felfrissíteni ezeket a bugris és bosszantó embereket egy kellemes és elragadó állomáshelyen. Az első megállójuktól ugyanis Élimbe vezette őket, ahol tizenkét forrást és hetven pálmafát találtak. Mózes futólag említi a Szin pusztaságát mintha semmi említésre méltó sem történt volna ott. Ezzel pedig a nép vad istentelensége árulta el magát, mivel a mennyből manna hullott a nép táplálására, azaz megnyíltak az ég ablakai, s a halandó ember „angyalok eledelét ette”. Röviden utal a Refidimben megtapasztalt vízhiányra is, de elegendőnek vélte azokat az állomásokat felsorolni, melyek a különböző eseményeket juttathatják a nép emlékezetébe. A mohóság sírjaira felvették Isten büntetésének emlékeztetőjét: mivel azonban csak a többi hely listáját adja meg az események feljegyzése nélkül, ebből megérthetjük, hogy amint már mondtam, nem volt más célja, csak a nép szeme elé állítani a vándorlást, amiben negyven éven át benne voltak. Futólag megemlíti azonban Áron halálát, mert az ő életét Isten különleges áldása hosszabbította meg a nép javára, amíg el nem jött a belépésük ideje az ígért földjére, mert az ő tekintélye hasznos és szükséges volt e konok nép kormányozhatatlan jellemének a megzabolázásához. Egyben a szent emberre kimért büntetésnek arra is emlékeztetni kellett az utódokat, hogy nem ok nélkül kapták atyáik a nagyon súlyos büntetést, mivel nem szüntek meg bűnt bűnre halmozni, pedig Isten még a saját szolgáját sem kímélte mindössze egyetlen vétek miatt.

Mikor utóbb hozzáteszi, hogy a kánaániak akkor hallottak először Izrael gyermekeinek a jöveteléről, azzal azt jelzi, hogy Isten leplet borított az ellenségeik szemére, nehogy egy még korábbi időszakban szálljanak szembe velük. Isten ugyanis úgy enyhítette az ítéletét, hogy az izraeliták száműzetése mindenesetre zavartalan és a külső zaklatástól mentes volt, amíg a sivatagban kellett vándorolniuk.

50. *És szóla az Úr Mózesnek a Moáb mezőségén.* Isten szándékát és célját e nemzetek kiűzésére máshol már magyaráztam: nehogy a koholmányaikkal megváltoztassák Isten tiszta imádatát, s a rossz példájukkal megrontsák a népet és így legyenek a szent föld mocska. Mózes itt azonban másra utal, mert amikor a föld elosztásáról beszél, annak elmondásával kezdi, hogy azt meg kell tisztítani a lakosaitól, hogy a szabad és a teljes élvezete biztosítva legyen Izrael gyermekei számára. Meg kell figyelnünk itt a kapcsolatot, mert másutt ez az igeszakasz az első parancsolat kiegészítése volt, amit valóban az igevers utóbbi részéhez kapcsoltam. Mivel azonban Isten összefüggésben mondja: „űzzétek ki akkor a földnek minden lakosát a ti színetek elől”, abszurd lenne az egyik mondatot elkülöníteni a másiktól.

54. *Azt a földet pedig sorsvetés által vegyétek birtokotokba.* A sorsvetés módját is meghatározza: mindenkinek azt kell birtokba venni, ami sorsvetéssel jut a tulajdonába. S ez volt a legjobb, mert bizonyos törzsek soha nem engedték volna, hogy ide, vagy amoda küldjék őket emberi választás alapján, s még ha a választást rá is hagyták volna a bírákra, azok is inkább egymással civakodtak volna, semhogy arról döntsének, mi a helyes. Nekünk azonban itt valami fontosabbat kell számításba venni, tudniillik azt, hogy ezzel a módszerrel Isten biztos bizonyítékát adta: Izrael gyermekei annak a földnek az örökösei és urai az Ő nagylelkűsége és speciális áldása folytán. S elsősorban arra kell emlékeznünk, hogy jóllehet

az emberek semmit sem tartanak véletlenebbnek, mint a sorsvetéseket, azok mégis Isten irányítása alatt állnak, amint azt Salamon mondja (Péld16:33). Isten tehát azt parancsolja a népnek, hogy vessenek sorsot, fenntartván Magának annak megítélését, hogy kinek mi jut. Mert miképpen jutott Zebulonnak a tengerpart osztályrészül, ha nem azért, mert Jákob pátriárka így jövendölte meg? S miképpen jutott a legjobb gabonatermő terület Ásernek, ha nem azért, mert ugyanazok az ajka ezt mondták: „Ásernek kenyere kövér, királyi csemegét szolgáltat” (1Móz49:20)? Ugyanezzel a próféciaival Júda törzse szőlőben gazdag örökséghez jutott, ami bővelkedett legelőkben is. Így a föld felosztása a sorsvetés alapján megmutatta, hogy Isten nem hiába ígérte azt a földet korábban Ábrahámnak, mivel a Jákob ajka által kihirdetett ajándék tényleges megerősítést nyert. A kegyes öregembert elűzte onnan az éhség, s csak vándor volt Egyiptom földjén, kétszer pedig száműzött, de mégis a leghatározottabban jelöli ki az utódai részeit pontosan úgy, ahogyan egy családfő osztaná el a néhány hektáros területét az örökösök között. Isten pedig végül ráütötte a pecsétet arra, ami nevetségesnek tűnt. Ebből kiderül, hogy azokat a dolgokat, melyekről az érzékszerveink gyengesége folytán úgy véljük: a véletlen vak impulzusa mozgatja, Isten titkos tanácsvégzése irányítja, s az Ő tanácsvégzésének mindig is olyan szabályos a menete, hogy a végeredmény megfelel a kezdetnek. Emellett az arányosság törvényét ajánlja nekik, azaz a létszámunknak megfelelően kisebb, vagy nagyobb részt kell adni az egyes törzseknek. A hasonlat, amit egyesek szerint mindez jelez, mármint hogy a mennyei örökségünket úgy kapjuk Isten ingyenes jótetszése által, mintha sorsvetés útján jutnánk hozzá, jóllehet először valószínűnek tűnik, mégis könnyen cáfolható. Hebron az örökség része volt, de Káleb sorsvetés nélkül jutott hozzá, s egy még határozottabb kivételt látunk Ruben, Gád és Manassé fél törzsének esetében, akik a többiek egyetértésével jutottak a Jordánon túl elfoglalt egész terület birtoklásának előjogához, nem pedig sorsvetés által. Tanuljanak hát meg az olvasóim tartózkodni az efféle képzelgésektől, nehogy utóbb szégyenkezve kelljen megvallaniuk, hogy ábrándokat kergettek.

55. *Ha pedig nem üzitek ki.* Máshol már láttuk, Isten haragja miért nőtt meg oly nagy mértékben ezekkel a nemzetekkel szemben, hogy a kiirtásuk mellett döntött. Már Ábrahám idejében hatalmasan eluralkodott azon a területen a bűn, amint azt megértjük Isten szavaiból, amikor azt mondja, hogy „a gonoszságuk még nem telt be”. Miután 400 éven keresztül visszaéltek Isten türelmével, ki tagadná, hogy a megsemmisítésük a hosszas makacsságuk igazságos és ésszerű jutalma volt? De a kiirtásukkal Isten tekintettel volt az Ő választott népére is, hogy azok elkülönülhessenek a pogányoktól, és soha ne forduljanak az idegen bálványimádások után. A büntetést azonban, mellyel itt fenyeget, az izraeliták kétszeresen is megérdemelték a hanyagságuk miatt, mert a kötelességeiket sem látták el Isten bosszúállása végrehajtásának vonatkozásában, s amennyire tőlük tellett, elvettek az Ő kegyelméből. Isten nem közönséges tisztességben részesítette őket, amikor az ítéletei végrehajtásának szolgálivá jelölte ki mindnyájukat. Aljas gondatlanság volt tehát a részükről hanyagnak lenni ebben a dologban. Aztán az egész földet nekik adta, s mikor pedig ők megelégedtek annak csak egy részével, s elhanyagolták a többit, azzal a romlott hálátlanságuk árulta el magát a közönyükön keresztül. Emellett szándékosan mentek bele halálos ocsmányságokba a pogány nemzetekkel keveredve, akiktől Isten választotta külön őket, nehogy utánozzák a szokásaikat, és megrontsák a vallásos ceremóniákat. Isten tehát azzal fenyeget, hogy ezek a nemzetek mintegy szálkák lesznek a szemeikben és tövisek az oldalaikban. S hogy ez beteljesedett, annak a legvilágosabb példája a Bírak könyve, bár egészen Dávid napjaiig állandósult ez a büntetés a szemeik és az oldalaik vonatkozásában. A fékezhetetlen konokságukat is próbára tette ez, mert az efféle komoly intés nem serkentette őket arra, hogy a vétkek megbüntetésére terén ugyanúgy menjenek előre, mint a győzelmek és a siker útján.¹³⁵⁰

¹³⁵⁰ “Pour les faire marcher vertueusement parmi leur victoires, à punir les crimes dont ils estoient juges”, hogy a győzelmeik közepette ugyanolyan élénken folytassák a bűnök megbüntetését is, melyeknek ők voltak a bírái. – *Francia.*

Numeri 34

4Móz34:1-29

1. És szóla az Úr Mózesnek, mondván:
2. Parancsold meg Izráel fiainak, és mondd meg nékik: Hogyha bementek ti a Kanaán földére; (ez a föld, a mely örökségül esik néktek, tudniillik a Kanaán földe az ő határai szerint),
3. Akkor legyen a ti déli oldalatok a Czin pusztájától fogva Edom határáig, és legyen a ti déli határotok a Sós tenger végétől napkelet felé.
4. És kerüljön a határ dél felől az Akrabbim hágójaig, és menjen át Czinig, és a vége legyen Kádes-Barneától délre; és menjen tova Haczar-Adárig, és menjen át Aczmonig.
5. Azután kerüljön a határ Aczmontól Égyiptom patakáig, a vége pedig a tengernél legyen.
6. A napnyugoti határotok pedig legyen néktek a nagy tenger; ez legyen néktek a napnyugoti határotok.
7. Ez legyen pedig a ti északi határotok: a nagy tengertől fogva vonjatok határt a Hór hegyének.
8. A Hór hegyétől vonjatok határt a Hamáthba való bejárásig; a határnak vége pedig Czedádnál legyen.
9. És tovamenjen a határ Zifronig, a vége pedig Haczar-Enán legyen. Ez legyen néktek az északi határotok.
10. A napkeleti határt pedig vonjátok Haczar-Enántól Sefámig.
11. És hajoljon le a határ Sefámtól Ribláig, Aintól napkeletre; és újra hajoljon le a határ, és érje a Kinnéreth tenger partját napkelet felé.
12. Azután hajoljon le a határ a Jordán felé, a vége pedig a Sós tenger legyen. Ez legyen a ti földetek az ő határai szerint köröskörül.
13. És parancsolat ad Mózes Izráel fiainak, mondván: Ez az a föld, a melyet sors által vesztek birtokotokba, a mely felől parancsolat ad az Úr, hogy adjam azt kilencz törzsnek, és fél törzsnek;
14. Mert megkapták a Rúbeniták fiainak törzse az ő atyáiknak háza szerint, a Gáditák fiainak törzse, az ő atyáiknak háza szerint, és a Manasse fél törzse is, megkapták az ő örökségöket.
15. Két törzs és egy fél törzs megkapta az ő örökségét a Jordánon túl, Jérikhó ellenében napkelet felől.
16. Szóla azután az Úr Mózesnek, mondván:
17. Ezek azoknak a férfiaknak nevei, a kik örökségül fogják néktek elosztani azt a földet: Eleázár, a pap, és Józsué, a Nún fia.
18. És törzsenként egy-egy fejedelmet vegyetek mellétek a földnek örökségül való elosztására.
19. Ezek a férfiaknak nevei: a Júda törzséből Káleb, a Jefunné fia.
20. A Simeon fiainak törzséből Sámuel, az Ammihúd fia.
21. A Benjámín törzséből Elidád, a Kiszlon fia.
22. A Dán fiainak törzséből Bukki fejedelem, a Jógli fia.
23. A József fia közül, a Manasse fiainak törzséből Hanniél fejedelem, az Efód fia.
24. Az Efraim fiainak törzséből Kemuél fejedelem, a Siftán fia.
25. És a Zebulon fiainak törzséből Eliczáfán fejedelem, a Parnák fia.
26. És az Izsakhár fiainak törzséből Paltiel fejedelem, az Azzán fia.
27. És az Áser fiainak törzséből Akhihúd fejedelem, a Selómi fia.

28. És a Nafthali fiainak törzséből Pédahél fejedelem, az Ammihúd fia.

29. Ezek azok, a kiknek megparancsolá az Úr, hogy örökséget oszszanak Izráel fiainak a Kanaán földén.

1. *És szóla az Úr Mózesnek.* Isten itt a család bölcs és gondos atyjának szerepét vállalja fel a föld határainak megszabásával minden oldalon, nehogy a birtoklás jogát valaha is megkérdőjelezzék. A déli oldalon kezdi, ahol meg kell figyelni, hogy a Básán vidékét is beleveszi, valamint mindazokat a területeket, melyeket az izraeliták a Jordánon történt átkelés előtt foglaltak el. Így ezt a kiegészítést Isten jóváhagyta. Ezt a területet kiterjeszti a Czin pusztájáig és Edom határáig, majd elvezeti Kádes-Barneától Adárig, végül Aczmontól addig a patakig, mely Rhinococura várost mossa¹³⁵¹ Egyiptom közvetlen szomszédságában, mert „Egyiptom patakja” alatt semmiképpen sem a Nílust kell érteni, mely egyáltalában nem is arrafelé folyt. A déli határ tehát a Földközi-tengertől Arábia felé haladt. A nyugati oldalon a földet a Földközi-tenger mosta, amit itt a „nagy tengernek” nevez a Genezáreti-tóval és a Sós-tengerrel összehasonlítva, mely alatt itt a *Lacus Asphaltires*-t érti. Az északi határ kezdete a Hór hegyfoka volt, mert nem lenne helyes azt feltételezni, hogy az itt említett hegy az volt, melyen Áron meghalt, mert az messze innen helyezkedett el, a föld másik végében. A határ innen a szíriai Epifániáig ment, amit Hamátnak nevez. Én egyetértek Jeromossal azzal az elképzeléssel, mely szerint két város is létezett ezen a néven, s kétségtelenül valószínű, hogy Antiókhíát nevezi „nagy Hamátnak” Ámós próféta (Ám6:2) a kisebb említett várossal összevetve, aminek a nevét a gonosz és kegyetlen zsarnok, Antiochus Epiphanes adta. Azt azonban, hogy a nagyobb Antiókhíát korábban Hamátnak és Riblának nevezték-e, amint azt Jeromos állítja, én eldöntetlenül hagyom. A határ azután Czedád és Zifron felé halad, a vége pedig Enán falunál volt. A keleti határ innen indult Sefámtól Ribláig és Ainig, míg el nem érte a Genezáreti-tavat, mely jól ismert, s itt Kinnéreth tengernek nevezi. Azaz, a keleti határ Arábiától Perzsia felé mutatott, s Babilon északkeletre volt tőle.

13. *És parancsot ada Mózes Izráel fiainak.* Jóllehet ez ismétlés, mégsem felesleges, mert a kilenc és fél törzs osztályrészét állítja szemben a korábbival.¹³⁵² A kivétel ugyanis, amit rögtön hozzátesz a Jordánon túli területekről, melyeket a rubeniták, a gáditák és Manassé fél törzse kapott, nem zárja ki őket a megígért örökség rájuk eső részéből úgy, mintha meg lettek volna attól fosztva, és pontosan ezért lettek volna számúzva az Isten által kijelölt határokon túlra – hanem csak a sorsvetésből veszi ki őket, mert speciális előjoggal szereztek meg a testvéreiktől azt, ami egyébként a közös örökség részét képezte volna. S ez nem volt kijelentve a kezdetektől fogva, hanem Isten az elnézése folytán engedett a kérésüknek, amikor megnövelték a föld területét. S bizonyosan abszurd lett volna, ha semmi helyet sem kaptak volna a testvéreik között az ígért földjén úgy, mintha ki lettek volna dobva Ábrahám családjából. Nemrég láttuk, hogy ez a rész, mely elkülönülni látszik a többitől, belefoglaltatott az Isten által megszabott határokbá. Mózes tehát pusztán csak azt akarta kijelenteni, hogy ami föld még maradt, azt kell sorsvetéssel elosztani.

16. *Szóla azután az Úr Mózesnek.* Felmerül itt a kérdés, hogy ha az izraelitáknak sorsvetéssel kellett a földet elosztani, akkor miért volt szükség a bírák tekintélyére, mintha csak lett volna valami eldöntőnivalójuk? Ha azonban fontolóra vesszük, amit nemrég láttunk,

¹³⁵¹ Sok vita folyt az igemagyarázók között ebben a dologban. A végkövetkeztetés, amire dr. Kitto jut, miután gondosan megvizsgálta a szembe fekvő területet az, hogy „Egyiptom patakja”, amikor határként említik, nem jelentheti a Nílust. „A szóban forgó *Egyiptom patakja*, teszi hozzá, valószínűleg egy patakot jelent, mely az ország legkülső határát alkotta a Nílustól keletre, amit Egyiptom már ezekben a korai időkben is a magáénak nyilvánított, s innen kapta a nevét is. Valószínűleg nem volt messze El-Arishtól, amire a Septuaginta Rhinococura néven konkrétan is utal. Arról pedig, hogy ez egy patak volt valahol Palesztina déli határa és a Nílus között, mélyen meg vagyunk győződve.” – *Illustrated Commentary*, a maga helyén.

¹³⁵² “La donation qui avoit este desia faite de la region de Basan”, az adományt, ami már megadatott Básán földjén – *Francia*.

hogy a föld elosztásánál az egyes törzsek létszámára tekintettel kellett lenni, akkor két okból is szükséges volt ez. Először, hogy Isten a rendeletével megmutathassa a számunkra egyenként kijelölt területeket, másodsor, hogy a területek mérete arányos legyen a területeket elfoglalók létszámával. A sorsvetés ugyanis még mindig szükséges volt, mert sokan idegenkedtek a tengerparttól, vagy körömszakadtáig ragaszkodtak a földterület középső részéhez, esetleg nem akartak a hegyek közé menni. Röviden, csak zúgolódva és hadakozva egyeztek volna meg egymással. Emiatt vetettek sorsot, mely döntéssel Isten helyezte a törzseket az adott helyekre, ahogyan Neki tetszett, noha a főpap és Józsué előbb tíz részre osztották a földet. Miután azonban kihirdették, hol fognak majd az egyes törzsek lakni, mintha Maga Isten határozta volna meg a lakóhelyüket, megint az emberek elhatározását kellett figyelembe venni azt illetően, hogy mennyire és milyen irányban kell kiterjeszteni a nagyobb létszámú törzsek határait. Ellenkező esetben ugyanis a kisebb törzsek nem lettek volna hajlandók összezsúfolódni egy kevésbé kényelmes helyen. S noha a legfőbb tekintély joggal lett ráruházva Eleázárra és Józsuéra, Isten tanácsosokat is adott melléjük, nehogy rágalmaknak és rosszindulatnak legyenek kitéve. Ebben bölcs elővigyázatosság volt a versengés ellen, mert a tizenkét törzs mindegyike adott egy-egy bírót az elosztás felügyelete végett, így senki sem panaszkodhatott jogsértésről. Sőt, miután nagyon fontos volt, hogy a birtoklást, miután egyszer meghatározták, az örökösök számára is bebiztosítsák, először is a fejedelmek neveit jegyzi fel, hogy bizonyosságot adjon a történetnek. Másodsor, mint azt a fejezet elején olvastuk, a végén is megismétli: Isten választotta ki őket. Ebből az izraeliták megtanulhatták, hogy az akkor megállapított határokat nem lehetett Maga Isten tekintélyének a megsértése nélkül megváltoztatni.

Deuteronomium 31

5Móz31:1-8

- 1. És méne Mózes, és ez ígéket mondotta vala az egész Izráelnek;**
- 2. Monda pedig nékik: Száz és húsz esztendő vagyok ma, nem járhatok többé ki és be: az Úr pedig azt mondá nékem: Nem mégy át ezen a Jordánon.**
- 3. Az Úr, a te Istened maga megy át előtted, ő pusztítja el e nemzeteket előtted, hogy bírad őket; Józsué az, a ki átmegy előtted, a mint megmondotta az Úr.**
- 4. És akképen cselekeszik azokkal az Úr, a miképen cselekedett Szíhonnal és Óggal az Emoreusok királyaival, és azoknak földjökkel, a melyeket elpusztított vala.**
- 5. Ha azért előtökbe adja őket az Úr, egészen a szerint a parancsolat szerint cselekedjetek velök, a mint parancsoltam néktek.**
- 6. Legyetek erősek és bátrak, ne féljete és ne rettegjete tőlök, mert az Úr, a te Istened maga megy veled; nem marad el tőled, sem el nem hágy téged.**
- 7. Szólítá azért Mózes Józsuét, és monda néki az egész Izráel szemei előtt: Légy erős és bátor, mert te mégy be e néppel a földre, a mely felől megesküdt az Úr az ő atyáiknak, hogy nékik adja, és te osztod el azt nékik örökségül.**
- 8. Az Úr, ő az, a ki előtted megy, ő lesz te veled; el nem marad tőled, sem el nem hágy téged: ne félj és ne rettegj!**

1. És méne Mózes, és ez ígéket mondotta vala. A méne szóval azt jelzi, hogy átvéve a parancsokat Istentől, a néphez járult és beszámolt nekik azokról. Ebből megtudjuk: jókor intette őket óvatosságra, hogy értelmesek legyenek. S szükséges volt, hogy a nép az ő szájából hallja ezeket a semmiképpen sem örömteli ígéket, hisz azok telve voltak kegyetlen fenyegetésekkel és súlyos feddésekkel. ha ugyanis a halálát követően hallották volna, valamennyien azonnal azt kiáltották volna, hogy azokat hamis módon valaki más találta ki, és

hazug módon hozta kapcsolatba az ő nevével. Sőt a szabadulásuk konkrét ideje is nagymértékben hozzájárult a szavak súlyának növeléséhez, hogy a nép ne csak szelídséggel és taníthatósággal vesse magát alá a tanításainak, hanem hogy az mélyen a szívükbe vésve maradjon meg utána is. Tudjuk, mekkora figyelemmel adóznak a haldokló utolsó szavainak, s Mózes, aki most már készen áll arra, hogy találkozzon a halállal Isten parancsára,¹³⁵³ úgy szólt a néphez, mintha végleg búcsúzna tőlük. A prófétai hivatalának hitelességéhez és méltóságához adódott tehát hozzá a végrendelkezés minden ereje és tekintélye.

Ahogy egész életében hihetetlenül sokat törődött a nép jólétével, most úgy viszi tovább ezt a több, mint atyai gondoskodást. S biztos, hogy minden kegyes tanítónak gondoskodnia kell a tőle telhető legjobban arról, hogy a munkája gyümölcse túlélje őt. Ezzel a gondoskodással kapcsolatosan állítja Péter önmagát példaként elének: „13. Méltónak vélem pedig, a míg ebben a sátorban vagyok, hogy emlékeztetés által ébresztgessetek titeket... De igyekezni fogok azon, hogy ti az én halálom után is mindenkor megemlékezhessetek ezekről.” (2Pt1:13, 15)

2. *Monda pedig nekik: Száz és húsz esztendő vagyok.* Noha Mózeszt gyakran utasították gögösen és megvetően vissza, nem történhetett másképp, mint hogy a távozása mély fájdalmat és nagy riadalmat keltsen bennük. A korának megemlékezésével tehát az aggodalmukat enyhíti, és a fájdalmukat csillapítja. De más okból is visszafogja a siránkozásukat, tudniillik hogy Isten szabta meg az életének hosszát. Enyhítésképpen hozakodik tehát elő vele, mert egyrészt a halála is több volt, mint esedékes, másrészt a nagyon élemedett koránál fogva többé már nem volt alkalmas a fáradság tűrésére. Itt azonban felmerül a kérdés: miért kellett azt mondania, hogy lehanyatlott, és az ereje megtört, mikor nem sokkal később azt fogjuk látni, hogy a testi képességeit a halála pillanatáig megtartotta? A válasz azonban nyilvánvaló: nem azért vált haszontalanná idősként, mert a szemei meghomályosodtak, vagy a tagjai reszketni kezdtek, hanem mert a kora már nem tette lehetővé a megszokott kötelességének ellátását. Csodálatosan és természetfeletti módon megtartatott addig a napig, de most, miután elérkezett az útja végére, hirtelen szükségszerűen aláhanyatlott és elvesztette a képességeit.

„Kimenni és bejönni” megfelel az életfunkciók ellátásának, mert így van megírva a zsoltárokból: „Ismered a kimeneteletem és a bejöveteletem” (Zsolt121:8).¹³⁵⁴

Az utóbbi mondatban, ahol a Kánaán földjéről történt kizárásáram illetve a belépése megakadályozására utal, közvetve megfedi a népet, akiknek a sértése miatt haragudott meg Isten őrá és Áronra. Ezzel a hallgatolagos feddéssel arra inti az izraelitákat, hogy türelemmel tűrjék a hálátlanságuk büntetését. Egyidejűleg, ahogyan ő is engedelmesnek mutatkozik az isteni rendelkezéssel szemben, úgy parancsolja meg nekik is, hogy nyugodjanak bele abba.

3. *Az Úr, a te Istened maga megy át előtted.* Nem közönséges vigasztalással bátorítja az elméiket a megújult élénkségre: meg fogják tapasztalni Isten szüntelen jóindulatát az ő halálát követően is. Ebből rendkívül hasznos leckét nyerünk mi is: valahányszor csak Isten rendkívüli ajándékokkal megáldott embereket támaszt nekünk, Ő úgy szokta felhasználni az ő munkálkodásukat egy ideig, hogy közben másokat is a kezében tart, és folytonosan másokkal helyettesít, hacsak a bűneink nem állnak az útjába. Ebből következik, hogy Isten hatalmát nem szabad az emberek jeles tulajdonságaihoz kötni úgy, mintha a haláluk annak megsemmisülését is jelentené. Igaz, hogy a kiváló embereket ritkán követik velük egyenrangúak,¹³⁵⁵ mivel a gonoszságunk elfojtja a lelki ajándékok fényét, s amennyi csak lehet, ki is oltja azt. Mégis legyünk biztosak abban, hogy amikor kiváló szolgálókkal

¹³⁵³ „Ayant desia un pied levé et s'estant appresté a aller & la mort ou Dieu l'appeloit”, az egyik lábát már felemelte volna, készen az elindulásra a halálba, ahová Isten hívta el őt. – *Francia.*

¹³⁵⁴ Kálvin itt emlékeztetből idéz, mert a zsoltár szavai az alábbiak: „Megőrzi az Úr a te ki- és bemeneteledet”. Így szól egy másik idézet is: „És elméne Dávid mindenüvé, a hová Saul küldé” (1Sám18:5).

¹³⁵⁵ „Pareils et de mesme calibre” egyenlők és hasonló kaliberűek. – *Francia.*

támogatja Isten a jólétünket, azzal az Ő jóságát ízlelteti meg velünk, hogy várhassuk annak folytatódását, mert „nem hagyja el a kezeinek alkotásait” (v. ö. Zsolt138:8). Mózes tehát azt mondja, hogy őt ugyan elragadhatja a halál, Isten mégis felvállalja majd a vezetésük hivatalát, vagy inkább hogy Ő továbbra is a vezetőjük marad úgy, ahogyan az izraeliták korábban is megtapasztalhatták.

Más vigasztalással is támogatja őket a gyengeségükben, rámutatván Józsuéra, mint utódjára, mert ellenkező esetben a nép azzal tiltakozhatott volna, hogy ha Isten akar előttük menni, akkor miért nem mutatja ezt ki egy képviselő kiválasztásával, akinek a keze által folytathatja azt, amit Mózes által kezdett. Ebben a vonatkozásban tehát azt is megmutatja, hogy Isten kegyessége semmiképpen sem volt homályos, mert Józsué már ki lett választva a nép kormányzása gondjának és terhének hordozására. Nem a saját tekintélyével tolja ugyanis előtérbe Józsuét és állítja őt följük, hanem kijelenti, hogy Isten hívta őt el. Sőt, nem ismeretlen dolgot tár a szemük elé, hanem csak azt parancsolja, hogy emlékezzenek arra, amit Isten már régen kinyilatkoztatott, amint azt máshol már láttuk.

4. *És akképen cselekszik azokkal az Úr.* Megígéri, hogy amikor belépnek majd a Kánaán földjére, legyőzik annak minden nemzetét, s ezt a tapasztalattal erősíti meg, mert ahogyan Isten a kezükbe adta Szihont, Arnon királyát, és Ógot, Básán királyát, úgy adja majd meg nekik ugyanazt a sikert a többi ellenségük legyőzésében. A világ valóban sok forrongásnak van kitéve, de Isten mindig önmaga marad, mert az Ő hatalma soha el nem fogy. *Valódi bizonyítékkal* tehát, ahogyan azt nevezik, biztatja a nép várakozásait, s ösztökéli őket egyúttal határozottan Isten parancsainak végrehajtására, tudniillik hogy tisztítsák meg Kánaán földjét az összes lakosának a megsemmisítésével. Látszólag valóban erőszakos és kegyetlen, hogy senkit ne hagyjanak életben, mivel azonban Isten jogosan ítélte őket elpusztításra, az izraelitáknak nem volt szabad kérdezősködni, csak fel kellett hagyniuk minden vitatkozással és engedelmeskedniük kellett Isten parancsának. Azzal, hogy sokakat megkíméltek, csak sokkal rosszabb lett a gondatlanságuk, mert Isten gyakran készítette fel őket az Ő általa elrendelt bosszúállásra.

6. *Legyetek erősek és bátrak.* Miután megmutatta, hogy Isten majd velük lesz és segíteni fogja őket, szilárdságra és nemesszívúságra biztatja a népet. S bizonyosan az egyik eszköze a bátorságunk megerősítésének, ha meg vagyunk róla győződve, hogy az Isten által megígért segítség elegendő lesz a számunkra: a buzgóságunk és az energiánk egyáltalában nem csorbulnak a helyes tevékenység során, ha Isten kegyelmének tudjuk be mindazt, amit az ostoba emberek a maguk szabad akaratának tulajdonítanak. Azok ugyanis, akik a maguk erejére támaszkodva kezdenek bele fáradtságos tevékenységbe, nem tesznek mást, mint homlokegyenest vetik magukat az érzéketlen vakmerőségükbe és gögjükbe. Értsük hát meg, hogy minden buzdítás gyorsan múló és hatástalan, ha bármi másan alapszik, mint az Isten kegyelmébe vetett egyszerű meggyőződésen. Mózes így feltételezi a buzdítása alapjaként, hogy Isten fog harcolni az izraelitákért. Meg kell azonban jegyezni, hogy a népet a kitartásra biztatta a reménységben, amikor Isten kijelentette, hogy Ő lesz mindvégig a segítőjük, s ezzel a leckével azt az istentelen hallucinációt is cáfolja, mellyel a pápista teológusok bűvölték el a világot. Ők tagadják, hogy a hívők biztosak lehetnek Isten kegyelmében, leszámítva a jelenlegi állapotukat.¹³⁵⁶ Így elnyomásban tartják a hitet, hogy csak egyetlen napig higgyünk, sőt csak pillanatról pillanatra, miközben bizonytalanságban maradunk azt illetően, hogy mit tesz velünk Isten holnap. Ha viszont a hit összhangban van Isten ígéreteivel, akkor kiterjed az egész életünkre, sőt magán a halálon is túlra, mert Isten elvesz minden kételyt a „nem maradok el tőled, sem el nem hagylak téged” szavakat illetően.

¹³⁵⁶ Ennek a tévelygésnek a dogmatikai kijelentése a tridenti zsinat dekrétumaiban szerepel, *Sessio vi. cap. IX*, „Contra inanem haereticorum fiduciam”. Kálvin az *Institúció* 3. kötet 2. fejezet 40 bekezdésében („A tridenti zsinat ellenszere”), valamint másutt is cáfolja.

7. *Szólítá azért Mózes Józsuét.* Ebből kiderül, hogy azoknak, akikre közfeladatot róttak, kettős megerősítésre van szükségük, mert miután általános tanítást adott a népnek, a beszéd fonalát konkrétan magára Józsuéra irányítja, mint olyasvalakire, akinek az volt a feladata, hogy bátorságból példát mutasson a többieknek, s akire komoly harcok vártak. Mivel nehezebb vezetni a többieket, mint követni a vezetőt, szükséges, hogy akit sokak fölé állítottak, az sokban múlja fölül a többieket. Mivel azonban senki elhívása sem tesz önmagában semmit, Istentől kell megkérdeznünk, bármit is akarunk. Ezért amit Mózes az egész népnek parancsolt, azt most megismétli egyetlen ember vonatkozásában, mert az uralkodás terhe órá háruult. S ezt még gondosabban meg kell figyelni, mert minél nagyobb megtiszteltetésben részesül valaki, annál megvetőbben néz le minden intésre, s ezért van az, hogy akik élenjárók lettek ebben a világban, azok gondatlanul elvetik Isten szolgálóinak a buzdításait. Mózes azonban fenekestől fordít fel minden efféle finnyasságot, amikor megmutatja, hogy minden hatalomban lévőnek nemcsak tanulnia kell másokkal egyetemben, de még több törődésben is kell részesülniük.

Mikor Mózes ezen a helyen, ahogyan másutt is, megtiltja a hívőknek, hogy utat adjanak a félelemnek, vagy rettegésnek, akkor meg kell figyelni, hogy nem megfosztani akarja őket minden érzelemtől, hogy minden veszéllyel szemben megkeményedjenek a közönytől, vagy egyes örültekhez hasonlóan azt feltételezzék, hogy ostobaság nélkül nem létezik bátorság, hanem csak olyan magabiztosságot akar nekik kölcsönözne, amellyel minden félelmet legyőznek, amivel csal találkoznak az elhívásuk útján. Helyesen terjeszti ki az apostol ezt a leckét ott, ahol a túlságos aggodalomból fakadó fös vénységet akarja megzabolázni, amikor a nyomorult emberek nem kellően törődnek azzal, hogy mit is jelent az, amikor Isten az állandó segítőjük (Zsid13:5).

Numeri 27

4Móz27:15-23

15. Szóla azért Mózes az Úrnak, mondván:

16. Az Úr, a minden test lelkének Istene, rendeljen férfiút a gyülekezet fölé.

17. A ki kimenjen ő előttök, és a ki bemenjen ő előttök; a ki kivigye őket, és a ki bevigye őket, hogy ne legyen az Úr gyülekezete olyan mint a juhok, a melyeknek nincsen pásztoruk.

18. Az Úr pedig monda Mózesnek: Vedd melléd Józsuét a Nún fiát, a férfiút, a kiben lélek van, és tedd ő reá a te kezedet.

19. És állasd őt Eleázár pap elé, és az egész gyülekezet elé, és adj néki parancsolatokat az ő szemeik előtt.

20. És a te dicsőségedet közöld ő vele, hogy hallgassa őt Izráel fiainak egész gyülekezete.

21. Azután pedig álljon Eleázár pap elé, és kérdje meg őt az Urimnak ítélete felől az Úr előtt. Az ő szava szerint menjenek ki, és az ő szava szerint menjenek be, ő és Izráel minden fia ő vele, és az egész gyülekezet.

22. Úgy cselekedék azért Mózes, a miképen parancsolta vala az Úr néki; mert vevé Józsuét, és állatá őt Eleázár pap elé, és az egész gyülekezet elé.

23. És tévé az ő kezét ő reá, és ada néki parancsolatokat, a miképen szólott vala az Úr Mózes által.

15. *Szóla azért Mózes az Úrnak.* Mózes itt nemcsak az Úrnak a nép jólétével kapcsolatos gondviselését, hanem a saját buzgóságát is elénk tárja. Ebből kiderül, mennyire atyai volt a gondoskodása irántuk abban, hogy nemcsak a kötelezettségeit látta el hűségesen

és buzgón, s egészen az élete végéig nem törődött azzal, mibe kerül ez neki, hanem még a jövőről is gondoskodik, és igyekszik alkalmas utódot találni, nehogy a nép efféle vezető nélkül maradjon, mint egy fej nélküli test. Figyeljük meg az alázatosságát is, amikor nem követeli magának a kijelölés jogát, és men bízza a dolgot a saját tekintélye alapján a nép választására, hanem egyedül Istent teszi meg bíroul. Neki valóban szabad volt tisztségviselőket választani, s ez része volt a politikai alkotmánynak, de túl nehéz feladat volt emberi megítéléssel olyan embert találni, aki alkalmas volt a feladat ellátására. Ezért kellett a hatalmat egyedül Istenre bízni, Aki nem is utasította el annak gyakorlását. S ez a speciális ok nagy erővel bírt ebben a nehéz dologban, tudniillik hogy a népnek az Ő kezéből kell vezetőt kapnia, hogy a legfőbb hatalom mindig is az Övé maradjon. Amilyen rendkívüli módon választotta tehát ki Mózeset és tette meg a képviselőjévé, úgy folytatta ugyanazt a kegyelmet Józsué esetében. Valójában kijelölte már őt, de szerénységből Mózes elhagyja a nevét, és egyszerűen csak azért könyörög, hogy Isten gondoskodjon az Ő népéről.

A titulus, amivel megtiszteli Istent, a kérdéses dologra vonatkozik. Valóban igaz, hogy Istent gyakorta nevezhetjük „minden test lelke Istenének”, s a 16. fejezet 22. versében Mózes más okból használja ezt a kifejezést. Most azonban úgy utal erre az attribútumára, mintha azt mondaná, hogy valakinek készen kell állnia, mondhatni az Ő kezében, akit ki kell jelölni, mert Ő alkotott mindenkit a Maga akaratának megfelelően. Az emberek gyakran hibáznak és tévednek a véleményeikkel, s noha Isten Lelke megvilágosíthatja őket, mégsem mennek tovább annál, hogy meglátják azt a sajátos tehetséget, amiben valaki kiváló. Isten azonban nemcsak a legjobb bírása minden ember képességeinek és rátermettségének, és nemcsak minden szív legbelső zugaiba is behatol, hanem még formálja és átformálja is azokat, akiket a szolgálóinak választ ki, s ellátja őket olyan képességekkel, amelyek szükségesek a terheik hordozásához. Ebből azt a hasznos leckét tanuljuk meg, hogy amikor híjával vagyunk a jó vezetőknek, őket Magától az Alkotótól kell őket kérnünk, Akinek a speciális ajándéka a jó kormányzás hatalma. S ezen az alapon nevezi Őt Mózes nemcsak az emberek Teremtőjének, de „minden testének” is, konkrétan kitérve a „lelkeikre”.

Amikor juhokhoz hasonlítja az embereket, ezt a könyörület felkeltésének érdekében teszi, hogy Isten hajlamosabb legyen pásztort kinevezni a számukra.

18. *Az Úr pedig monda Mózesnek.* Itt azt látjuk, hogy Józsué adatott válaszul Mózes imáira, amit máshol nem mond ki. De hogy mindenki egyetértésével kaphassa meg a méltóságát, jeles dicshimnusszal van megtisztelve, mert amikor Isten kijelenti, hogy az Ő Lelke van benne, azzal nem pusztán csak azt jelzi, hogy rendelkezik lélekkel, hanem hogy kiemelkedik a szükséges ajándékokban, az értelemben, az ítélőképeségben, a nemesszívúságban és a hadakozó képességben. S a „lélek” szó az iméntihez képest más értelemben használja: arra a kiváló és ritka kegyelemre, ami Józsuában mutatkozott meg. Ez a fogalomcsere ugyanis nagyon megszokott dolog a Szentírásban.¹³⁵⁷ A felszentelésének ünnepélyes rítusát kézzel átadás által, amit máshol részletesen tárgyaltam,¹³⁵⁸ most felesleges ennyire aprólékosan áttekinteni. Használatban volt már a törvény átadását megelőzően, mert a szent pátriárkák így áldották meg a fiaikat. Láttuk, hogy a papokat is így iktatták be a hivatalukba, és az áldozatokat is ezzel a ceremóniával kínálták fel Istennek. Az apostolok is követték ezt a szokást a pásztorok kijelölésekor. Mózes tehát, hogy nyilvános bizonyosságot tegyen arról, hogy Józsué többé már nem a maga ura, hanem Istennek szentelt ember, aki nem tekinthető többé magánszemélynek, mert Isten hívta őt el a főparancsnoki tisztségre, a fejére tette a kezét.

Volt ennek egy másik oka is, tudniillik a rábízott hivatal követelményeinek megfelelően Isten egyre jobban és jobban meggazdagítja majd őt (az ajándékaival –

¹³⁵⁷ “De mettre l’Esprit pour les dons qui en proviennent”, a Lélek szó használata azok helyett az ajándékok helyett, melyek Tőle származnak. – Francia.

¹³⁵⁸ Lásd a 3Móz8:10-hez fűzöttet.

kiegészítés a francia változatban), mert semmi sem gátolja meg Istent abban, hogy gazdagabb adományokat juttasson a szolgálóinak az elhívásuk természetének megfelelően, még ha már korábban is kiválók voltak a lelki ajándékok terén. Így például Timótheus, akinek mikor pásztornak jelölték ki, új kegyelem adatott Pál kézrátétele által, jöllehet korábban sem közönséges kiválóságnak örvendett (2Tim1:6). Ugyanezt jelenti, ami most következik, miszerint Mózes adjon át valamennyit úgy a saját dicsőségéből¹³⁵⁹ neki, mintha lemondana a saját méltóságáról. A *dicsőség* szóval ugyanis nemcsak a külső csillogást, hanem inkább azt a lelki megtiszteltetést jelöli, amellyel Isten tiszteletet parancsol a szolgálói iránt. Nem azt jelenti ez, hogy Mózes meg lett fosztva a saját erényeitől, mert azok átszálltak Józsuéra, hanem azt, hogy Mózes az ajándékainak megfoghatkozása nélkül Józsuét tette annak a személynek, akinek az utódjává kellett válnia.

Illett pedig, hogy ez az egész nép előtt történjen, hogy mindenki akarattal elfogadja őt, mint akit Isten állított eléjük.

A feladat, amit adott neki, részben Józsué tekintélyét hivatott megerősíteni, részben pedig ekképpen ünnepélyesebb módon parancsolta meg neki a kötelességei ellátását. Miután Mózes azt parancsolta meg neki, amit Isten nevében kellett megtennie, ezért a vakmerőség minden gyanúja alól tisztázta őt. Másrészt pedig a kellően felhatalmazott elfoglaltságba beiktatva Józsuét egyre jobban és jobban a hitre és a szorgalomra bátorította.

21. *Azután pedig álljon Eleázár pap elé.* Józsuét itt egy dologban alárendelik a papnak, tudniillik őt kell megkérdeznie az Urim és a Thummim segítségével. Amint azt korábban láttuk,¹³⁶⁰ a papság méltóságát magasztalta fel ez a jelkép, mely szerint a fejedelemnek a pap szája által kell tanácskoznia Istennel, aki a szent efódba öltözve, aminek a jelképe az Urim és a Thummim, Magának Istennek a magyarázójaként adott választ. Ez az igeszakasz azt mutatja meg tehát, hogy Józsué szerepe nem világi volt, mivel minden törvényes uralomban biztosan a vallásnak kell az első helyre kerülnie, mert miután minden dolog Istentől függ, abszurd, hogy pont ez legyen elválasztva az Ő szolgálatától.

A מִשְׁפָּט, *mishpat*, azaz az ítélet itt szabály, vagy a cselekvés előírt menet értelemben használatos, mintha itt azt a parancsot kapta volna, hogy Isten jövődöléseiből keresse a törvényt,¹³⁶¹ amit a papnak kellett Tőle átvenni és közvetíteni úgy, hogy zavaros dolgokban a fejedelemnek csak ezt volt szabad követnie.

Mózes végül hozzáteszi zárásképpen, hogy megtette, amit Isten parancsolt neki, így mindenki biztos lehet abban, hogy Isten Józsué személyében nem kevésbé fog uralkodni, mint korábban.

Deuteronomium 3: ugyanannak a történetnek a megisméltése

5Móz3:21-29

21. Józsuénak is parancsolék abban az időben, mondván: Szemeiddel láttad mindazt, a mit cselekedett az Úr, a ti Istenetek ama két királylyal; így cselekszik az Úr minden országgal, a melyen átmegy.

22. Ne féljetez tőlök, mert az Úr, a ti Istenetek, maga hadakozik ti érettetek!

23. Könnyörgék is az Úrnak abban az időben, mondván:

24. Uram, Isten, te elkezdetted megmutatni a te szolgádnak a te nagyságodat és hatalmas kezedet! Mert kicsoda olyan Isten mennyben és földön, a ki cselekedhetnék a te cselekedeteid és hatalmad szerint?

¹³⁵⁹ Az Amplified Version szerint: „a tisztességéből”.

¹³⁶⁰ Lásd a 2Móz28:4-hez fűzöttet.

¹³⁶¹ “Sa lecon” az oktatását. – Francia.

25. Hadd menjek át kérlek, és hadd lássam meg azt a jó földet, a mely a Jordánon túl van, és azt a jó hegyet, és a Libanont!

26. De megharaguvék az Úr én reám ti miattatok, és nem hallgatott meg engem; hanem ezt mondá az Úr nékem: Elég ez néked, ne szólj többet már nékem e dolog felől!

27. Menj fel a Piszga tetejére, és emeld fel a te szemeidet napnyugot felé és észak felé, dél felé és napkelet felé, és nézz szét a te szemeiddel, mert nem mégy át ezen a Jordánon.

28. Józsuénak pedig parancsolj, és bátorítsd őt, és erősítsd őt, mert ő megy át e nép előtt, és ő teszi őket örököseivé annak a földnek, a melyet meglátsz.

29. És ott maradánk a völgyben, Beth-Peórral szemben.

21. *Józsuénak is parancsolék abban az időben.* Megismétli azt, amit már láttunk: Józsuét az egész néppel együtt arra buzdította, hogy fürgén foglalják el a földet egyrészt Isten ígéretére, másrészt az ő segítségének megannyi bizonyítékára támaszkodva, melyek mindegyike ugyanannyi záloga volt az Ő kegyelme jövőbeli folytatódásának.

23. *Könyörgék is az Úrnak.* Mások a „könyörögtem” kifejezést használják, de én jobbnak láttam a régmúlt idejű alakot használni, mert véleményem szerint Mózes önmagát félbeszakítva azt mutatja meg, miért adta át a hivatalát másnak, s nem inkább azt jelentette ki, hogy amiképpen eddig, azután is ő lesz a vezetőjük, egyben pedig a bátorság példája a nép számára. Azt mondja tehát, hogy amikor azért imádkozott, hogy beléphessen a földre, elutasításban volt része. nem valószínű ugyanis, hogy miután Józsuét állította a maga helyére, egyenesen megfogant benne a kívánság, ami ezzel pontosan ellentétes.

Az ima fő iránya az, hogy Isten, megadván neki az engedélyt a belépéshez a földre, így töltsse be a kegyelmének mértékét iránta, mert a neki már megadott áldásokat a bizonyossága alapjaként említi meg a kérése előterjesztéséhez, s hogy Isten, aki nem szokta elhagyni a saját keze munkáját, mindvégig kegyelmes maradjon úgy, ahogyan elkezdte. Emiatt mondja, hogy Isten ereje mutattatott meg neki, szerényen utalva rá: természetes módon várhatta, hogy részese lesz a mindent megkoronázó áldásnak azért, hogy a végeredmény megfelelhessen a kezdetnek. Isten hatalmát is felmagasztalja, amit a csodák hirdettek, hogy ez a fenséges munka ne szakadjon meg. Másrészt dicsérően beszél a föld jóságáról, s konkrétan kimutatja: a vágya, hogy megláthassa, a legbuzgóbb kegyességből fakad, mert én szívesen csatlakozom azok véleményéhez, akik a „jó hegy” alatt a Siont értik. Libanon kivételével ugyanis nem volt más megfigyelhető hegy a területen, noha Libanont, mint a rangban soron következő, másodiknak említi.

26. *De megharaguvék az Úr én reám.* Egyesek úgy képzelik, hogy Istent sértette az efféle kérés. Mózes azonban inkább az okot adja meg, amiért nem kapta meg, amit kért, tudniillik mert már ki volt zárva onnan. Mert jóllehet semmiképpen sem száll vitába Istennel, mintha igazságtalanul lett volna elítélve mások hibái miatt, mégis utal közvetve a népre. Helyes volt ugyanis valamennyiüket arra emlékeztetni, hogy a büntetést, amit Isten szabott ki a megkülönböztetett szolgájára, mindannyiuk vétke miatt kapta. Máshol már láttuk,¹³⁶² miképpen sújtotta igazságosan a közös vétkük büntetése Mózeset.

Utána ennek enyhítése következik, amikor Isten azt parancsolja neki, hogy menjen fel az Abarim hegyére, amit itt Piszgának nevez, máshol pedig Nébónak, hogy azért élvezhesse az ígért földjének látványát.

Zárásképpen világosabban is megmagyarázza, miért biztatta Józsuét: mert neki kellett a nép előtt mennie. Az utolsó versben pedig megadja a késlekedésük okát, s azt, hogy miért maradtak oly sokáig az Abarim hegye melletti völgyben. Ez pontosan az, mintha azt mondta

¹³⁶² Lásd az 5Mó71:37-hez fűzöttetket.

volna, hogy Isten kinyújtott keze tartotta volna vissza őket, hogy egy lépést se menjenek tovább mindaddig, amíg Józsuét be nem iktatták Mózes utódként.

Deuteronomium 4

5Móz4:21-22

21. De én reám megharaguvék az Úr ti miattatok, és megesküvék, hogy nem megyek át a Jordánon, és hogy nem megyek be arra a jó földre, a melyet az Úr, a te Istened, ád néked örökségül.

22. Miután én meghalok e földön, nem megyek át a Jordánon; ti pedig átmentek, és bírjátok azt a jó földet;

21. *De én reám megharaguvék az Úr.* Ismét feljegyzí, hogy a nép vétke folytán nem mehetett be a földre – nem tiltakozásképpen, még kevésbé azért, hogy Istent kegyetlenséggel vádolja, mintha helytelenül és igazságtalanul állította volna őt bűnősként mások helyére, hanem inkább Isten jóságának felmagasztalása végett azok iránt, akikkel akkora türelemmel bánt. Észre kell vennünk az összehasonlítást, hogy miközben ők élvezni készültek a földet, neki nem volt szabad oda belépni. „Nekem itt kell meghalnom (mondja) Moáb földjén”, miközben nektek megadatott, hogy élvezzétek a megígért örökséget. Észrevesszük tehát, hogy oly módon kapnak szidást, mellyel a feddés minden keserűségét megédesíti Isten kegyelmének érzete, sőt ez az édesség még a bámulatig bűvölheti el őket, mikor megértik, mennyire kegyesen terjedt ki rájuk a megbocsátás, amit Isten megtagadott Mózesről.

A kifejezésnek ez az értelme, melyet és „a ti szavaitok”¹³⁶³ szavakkal fordítottam, fordítható így is: „a (viselt) dolgaitok miatt”, mivel a héberek az emberek ügyeit (*negotia*), דברים, *debarim*-nak nevezik. Bizonyos, hogy jóllehet a lázadó lármázásuk készítette őt a vétkezésre, egyszerűen csak azt jelenti ki, hogy most miattuk kapta a büntetést. Ha bárki megkérdezné, miért hárítja rájuk a szégyent, a válasz nyilvánvaló: sokan közülük még mindig éltek, s nem újdonság, hogy a gyermekeknek is csatlakozniuk kell az atyáikhoz, amikor a nép egész testülete vétkezett.

Deuteronomium 31

5Móz31:14-30

14. Monda azután az Úr Mózesnek: Ímé elközelgettek a te napjaid, hogy meghalj; hívd elő Józsuét, és álljatok fel a gyülekezetnek sátorában, hogy parancsolatokat adjak néki. Elméne azért Mózes és Józsué, és felállának a gyülekezet sátorában.

15. És megjelenék az Úr a sátorban, felhőoszlopban, és megáll a felhőoszlop a sátor nyílása felett,

16. És monda az Úr Mózesnek: Ímé te elaluszol a te atyáiddal, és ez a nép felkél, és idegen istenek után jár és paráználkodik azon a földön, a melyre bemegy, hogy lakozzék azon; és elhagy engem, és felbontja az én szövetségemet, a melyet én ő vele kötöttem.

17. De felgerjed az én haragom ő ellene azon a napon, és elhagyom őt, és elrejttem az én orczámat ő előle, hogy megemésztessék. És mikor utóléri a sok baj és nyomorúság, mondani fogja azon a napon: Avagy nem azért értek-e engem ezek a bajok, hogy nincsen az én Istenem én közötttem?

¹³⁶³ Amplified Version: “miattatok” (דברים).

18. Én pedig valóban elrejttem az én orczámat azon a napon az ő minden gonoszsága miatt, a melyet cselekedett, mivelhogy más istenekhez fordult.

19. Most pedig írjátok fel magatoknak ez éneket, és tanítsd meg arra Izráel fiait; adjad azt szájokba, hogy legyen nékem ez ének bizonyságul Izráel fiai ellen.

20. Mert beviszem őt arra a földre, a mely felől megesküdtem az ő atyáinak, a tejjel és mézzel folyó földre; és eszik, jóllakik és meghízik, azután pedig más istenekhez fordul, és azoknak szolgál, és meggyaláz engem, és felbontja az én szövetségemet.

21. Mikor pedig utóléri őt a sok baj és nyomorúság: akkor szóljon ez az ének előtte bizonyágképen (mert nem megy feledésbe az ő maradékának szájából), mert tudom az ő gondolatát, a mely szerint cselekszik már most is, minekelőtte bevinném őt arra a földre, a mely felől megesküdtem vala.

22. Megírá azért Mózes ezt az éneket azon a napon, és megtanítá arra Izráel fiait.

23. Azután parancsola az Úr Józsuének, a Nún fiának, és monda: Légy erős és bátor, mert te viszed be Izráel fiait arra a földre, a mely felől megesküdtem nékik; és én veled leszek.

24. Mikor pedig teljesen és mind végig beírta Mózes e törvény ígét könyvbe:

25. Parancsola Mózes a lévítáknak, a kik hordozzák vala az Úr szövetségének ládáját, mondván:

26. Vegyétek e törvénykönyvet, és tegyétek ezt az Úrnak, a ti Isteneteknek szövetségládája oldalához, és legyen ott ellened bizonyságul;

27. Mert én ismerem a te pártos voltodat, és kemény nyakadat. Ímé most is, holott még köztetek élek, pártot ütöttetek az Úr ellen; mennyivel inkább halálom után?

28. Gyűjtsétek én hozzám a ti törzseiteknek minden vénjét és a ti előljáróitokat, hadd mondjam el ez ígéket az ő füleik hallására, és hadd hívjam bizonyságul ellenök a mennyet és földet.

29. Mert tudom, hogy halálom után mind inkább-inkább megromoltok és eltértek az útról, a melyet parancsoltam néktek; és utólér majd titeket a veszedelem a későbbi időben, mivelhogy gonoszt cselekesztek az Úrnak szemei előtt, bosszantván őt kezeiteknek csinálmányával.

30. Azután elmondá Mózes Izráel egész gyülekezetének füle hallására ez éneknek ígét, mind végig.

14. *Monda azután az Úr Mózesnek.* Józsué most ünnepélyes ceremóniával átveszi Mózes helyét, de nem csak azért, hogy az emberek jobban tiszteljék, hanem hogy megjelenhessen Isten előtt, és így ismerhesse el, hogy az Ő szolgálatára szenteltetett. Az ugyanis, amikor a sátor ajtajához vitték őt, egyfajta felszentelés volt, s Isten is kijelenti, hogy Ő ad majd neki feladatot, ami megfelel annak, hogy Ő fogja őt tanítani a kötelességeinek ellátására. Isten dicsőségének megjelenése a felhőben nem kevésbé hatásos volt az ő személyes buzdításának tekintetében, mint abban, hogy nyilvános megkülönböztetést adott a magas hivatalának. Őt ugyanis soha nem fogadták volna el Mózes utódjaként, amíg ezzel a látható megerősítéssel Isten nem szilárdította meg a népen az ígét.

16. *Ímé te elaluszol a te atyáiddal.* Azért, hogy Mózes még buzgóbban munkálkodjon a nép megtartása végett az Isten iránti engedelmességben, emlékezteti őt a nép megfélekezhetetlen romlottságára. Már kellőképpen, sőt a kelleténél is jobban megtapasztalta, mennyire romlott és makacs volt az izraeliták beállítottsága, s mennyire engedetlenek és csökönyösek voltak. Isten most kijelenti, hogy a halála után sem lesznek jobbak, sőt, nagyobb szabadosságba merülnek annak következtében, hogy már nem lesz közöttük. Úgy tűnik,

látszólag ellentmondás áll fenn az „elalszol” és a „felkel” szavak között,¹³⁶⁴ mintha ezt mondta volna: amint elnyugszol, az engedelmességet azonnal megtagadják majd úgy, mintha minden törvény alól felszabadulnának. Ez valóban nem ment végbe azonnal, mert Józsué alatt még mutattak némi alázatot és engedelmességet: legalábbis a tiszta vallás külsődleges formáit fenntartották, de utána hamarosan visszacsúsztak a régi szokásaikba. S ez az intés talán megelőző jelleggel volt hasznos, hogy ne bukjának el oly gyorsan.

Mivel most már értjük Isten általános célját, helyes lesz röviden megvizsgálni az Átala használt szavakat. Amikor azt mondja Mózesnek, hogy „te elaluszol a te atyáiddal”, azzal először is az emberi faj állapotát jelenti ki, nehogy Mózes nehéznek lássa a távozást a világból másokhoz hasonlóan, hiszen erre a befejezésre született. Egyidejűleg jelzi a különbséget az emberek és az oktan állatok halála között. Ebből a legjobb vigasztalás meríthető, mert ha a halálunk a teljes megsemmisülést jelentené, akkor nem mondanánk, hogy az atyáinkkal együtt alszunk.

Azt, hogy a Lélek miért jelöli a bálványimádást a „paráznaság” szóval, másutt már láttuk, ahogyan azt is, miért nevez minden hamis istent „idegennek”, vagy „az idegenekének”. Tudniillik azért, mert amiképpen Isten úgy döntött, hogy egyedül Izraelben szolgálják Őt, úgy különböztette meg Önmagát ezzel a titulussal: „Izrael Istene”. A bűnük fokozása gyanánt mondja, hogy nemcsak a babonaságba keverednek bele, amit Egyiptomban tanultak, hanem még a Kánaán mocskával is beszenyeznek majd magukat, amit Isten ki akart takarítani az ő kezük által. Ezeket a szavakat tehát hangsúlyosan kell olvasni: a nép majd paráználkodik annak a földnek az isteneivel, ahová bemennek, s ténylegesen letelepednek. Sokkal gyalázatosabb dolog volt ugyanis magukhoz ölelni ezeket a hamis isteneket, melyeknek a legyőzői és a bírái voltak, mintsem új bálványokat koholni maguknak.

A bűnük további fokozását is hozzáteszi, miszerint elhagyják majd azt az Istent, Aki gyermekeiként fogadta őket örökbe, és gonoszul eltávolodnak majd a szövetségétől. Nem hivatkozhatnak a tudatlanságra, mert újra és újra világos és komoly figyelmeztetéseket kaptak. Közben tanuljuk meg ebből az igeszakaszból, hogy bárki, aki babonás istentiszteletekhez fordul, szövetségszegővé válik, ezért minden kifogásuk hiábavaló azoknak, akik a bálványaikkal együtt imádják a mindenek felett álló Istent.

17. *De felgerjed az én haragom ő ellene.* A büntetés eme fenyegetésével Isten kétségtelenül zablát akart vetni a nép érzéketlenségére. Mivel azonban ez anélkül történt, hogy hasznuk származott volna belőle, más előny volt ebben a leckében, tudniillik, hogy miután súlyos, a szövetségszegésüknek megfelelő büntetésben részesültek, végül megtérjenek, bár lehet, hogy már későn. Ellenkező esetben ezek a büntetések hiábavalók lettek volna, és soha nem jutott volna eszükbe, hogy a hálátlanságuk és az álnokságuk jogos viszonzását kapták. A bölcsesség első lépése valóban annak önkéntes kiválasztása, ami a helyes, de a második az óvakodás, amikor hallgattunk az intésre, s ellene álltunk a gonosznak. Ha azonban az elménk annyira vakok, hogy a feddéseknél és a fenyegetéseknek semmi hasznuk sincs, akkor még mindig ott a harmadik, tudniillik hogy akik a bővelkedésben gondatlanok voltak, végül elkezdjék megérezni, hogy Isten keze sújt le rájuk, s ez készítse őket a vétkeik elismerésére. Jóllehet tehát az egyszerű intést, amíg annak nem voltak következményei, az izraeliták megvetették, mégis, amikor további tanítást kaptak az eredményeiből, és a tapasztalatból, akkor az megteremte a gyümölcsét, s ugyanez a helyzet velünk is, mégpedig napról napra. Aligha van tíz istenfélő között egy, aki addig, amíg Isten elhalasztja a büntetést, elébe menne az ítéleteinek, de azok, akiket felráz a szunyókálásból, komolyan fontolóra veszik a fenyegetéseket, melyek felett eddig közönyösen átsiklottak, s büntudatra ébredve, elítélik önmagukat.

¹³⁶⁴ Lásd az Amplified Version széljegyzetét. “Il semble qu’il ait comparaison des choses opposées entre ces deux mots, que Moïse se couchera, et le peuple se lèvera”, úgy tűnik, itt egy összehasonlítással van dolgunk a két ellentétes dolog között a két kifejezésben, miszerint “Mózes elalszik”, és “a nép felkel”. – Francia.

Az אִפִּי, *ephi* szó alatt én inkább az Ő *arcát*, semmint a *haragját* értem,¹³⁶⁵ mert ez a kifejezés a helyesebb. Utána bemutatja az Ő haragjának hatását, tudniillik megfosztván az Ő segítségétől mindenféle gonoszság éri majd őket, amíg meg nem emésztetnek, és el nem pusztulnak. Sőt azt is kijelenti, hogy akkora szorultságba kerülnek, ami majd kisajtolja belőlük a megvallást: a nyomorúságok, melyeket elszenvedtek, Isten elidegenedésének jele volt tőlük. De Ő azt is hozzáteszi, hogy nem figyel majd az imáikra. Ebből megtanuljuk, hogy mivel a boldogságunk Isten atyai jóindulatától függ, így semmi sincs rosszabb, mint az, ha elhagy minket, mintha több gondot már nem is viselne ránk. A lecke pedig, amit meg kell tanulnunk, hogy semmi sem kívánatosabb a számunkra, mint az, hogy az arcával tiszteljen meg minket. A teremtenyeivel kapcsolatban azt olvassuk a Zsolt104:29-ben, hogy *megháborodnak*, amikor *Ő elrejtí az arcát előlünk*. Itt azonban világosabban is meglátható, hogy semmi sem képzelhető nyomorultabbnak, mint mi magunk, amikor „a vétkeink választanak el minket Istentől, és bűneink fedezték el orcáját előlünk, hogy meg nem hallgatott” (v. ö. Ézs59:2).

Mondtam már, hogy a nyomorúságaik nagysága fejeződik ki, amikor a nép majd megvallja, hogy azért kapják ezeket a fájdalmas csapásokat, mert Isten eltávolodott tőlük. Nem kis büntetések juttatták el ugyanis őket az érzések eme állapotába, különösen oda, mikor fontolóra vették a szívük nagy keménységét és a vak makacsságukat. Ebből következően olyan súlyos büntetésekről van itt szó, melyek majd rákényszerítik őket, bár vonakodva, hogy odafigyeljenek Isten haragjára, amivel korábban nem törődtek. Mégis, erre a megvallásra nem úgy utal, mint az őszinte megtérés gyümölcse, vagy jelére. Ha ugyanis a bűnös őszintén menekül Istenhez, Isten biztosan fogadja, mert Ő hajlik a könyörrétre. Ezen a helyen azonban Ő azt jelenti ki, hogy nem lesz kegyes velük, hanem engedi őket elsorvadni a nyomorúságukban. Azt mondja ugyanis Magáról, hogy „elrejtí az arcát előlünk” a 18. versben, s mélyebb jelentéssel, mint közvetlenül előtte, annyiban, hogy nem figyel majd a nyögéseikre és siralmaikra, s magának a büntetésnek a folytatólágossága fogja megmutatni, mennyire megharagudott rájuk.

19. *Most pedig írjátok fel magatoknak ez éneket.* Abszurdnak látszik, ha haszontalan orvosságot alkalmaznak egy gyógyíthatatlan betegségre. Miért nem javítja ki inkább Isten a romlottságukat, és olvasztja meg az Ő Lelke által a szíveiket az engedelmességre, semmint önti hiába a szavakat a süket füleikbe? A gögös és világi emberek így gúnyolódnak, ha ezzel a módszerrel bánik velük, mintha Isten elvetve a munkáját, becsapná a boldogtalan embereket. Nekünk azonban észben kell tartanunk, hogy az igehirdetés, jóllehet a halál illata azoknak, akik elvesznek, mégis édes illatú áldozat Isten számára. S akkor sem szabad elvesztegetettnék és hatástalannak vélni, mikor egyre jobban és jobban vádolja az istenteleneket és teljes mértékben megbocsáthatatlanokká teszi őket. S Isten konkrétan kijelenti, hogy ez lesz a haszna az éneknek, mint „bizonyágtételnek” azok ellen, akik szájából kellene elhangzania. Egyeseknek valóban hasznos volt az üdvösségre, mert amikor a büntetések lesújtották őket, végül megtanulták azokból, hogy a saját vétkeik voltak a forrásai és az okai minden őket ért gonoszságnak. Bárhogyan is kettőzze meg Isten az ostorának csapásait, a hitetlenek, akik tanítás nélkül valók, semmi előnyhöz nem jutnak azokból. Így ez az ének segédeszköz volt a választottak számára a megtérés kereséséhez, amikor Isten keze sújtott le rájuk. Sőt, noha Isten Ígéje nem tesz majd mást, csak halálra ítéli a hallgatóit, mégis elégnek kell lenni, hogy a Maga számára édes illat lesz. A mi értelmünkkel sehogyan sem látszik összhangban állónak, hogy Isten ezt a parancsot adta Ézsaiásnak: „Menj, és mondd ezt e népnek: Hallván halljatok és ne értsetek, s látván lássatok és ne ismerjete. Kövérítsd meg e nép szívét, és füleit dugd be, és szemeit kend be: ne lásson szemeivel, ne halljon füleivel, ne értsen szívével, hogy meg ne térjen, és meg ne gyógyuljon.” (Ézs6:9-10).

¹³⁶⁵ “Akkor fellobban a *haragom*.” – *Amplified Version*. ”Itaque irascetur vultus meus.” – *Kálvin*.

20. *Mert beviszem őt arra a földre.* Isten más szavakkal ismét felnagyítja a vétük szörnyűségét, mely abban mutatkozik meg, hogy amikor nagylelkűen bánt az izraelitákkal, akkor ők a jótéteményeit alkalmakká változtatták a megromlásra, hiszen semmi sem lehet aljasabb, mint az efféle hálátlanság. Utána azt mondja, hogy jóllehet méltatlanok, Ő mégis megteszi nekik, amire megesküdt, azaz hűséges lesz az ígéreteihez. Dicséri a föld termékenységét, mivel az Ő elnézése e látványos zálogának vonzania kellett volna az édességével, hogy viszonzásul szeressék az ennyire nagylelkű Atyát. Ebből tehát a természetük romlottsága mutatkozik meg, mert amikor eltelnek, úgy rugdalóznak Ellene, mint a lovak, melyek fegyelmezhetetlenekké váltak a túl sok tápláléktól. Miután azonban a jövőbeli lázadásukról panaszkodott, Isten ismét azt mondja, hogy amikor fájdalmas megszorultságba kerülnek, s elborítják őket a nyomorúságok, ez az ének „mintegy tanúbizonyság” lesz: mintha a saját ítéletüket hirdetnék ki vele.

Mikor azt mondja, hogy ismerte a beállítottságukat¹³⁶⁶ (mert a יצר szót használja, ami megfelel a koholásnak, vagy elképzelésnek, s magában foglal minden gondolatot és érzést), abból megmutatkozik, hogy nagyon is tudatában volt: a jótéteményeit ennyire méltatlan emberekre ruházza. Beérte azonban a méltatlanságukkal, hogy a jósága így még látványosabb lehessen. S azért akarta ezt a tanítást eléjük tárni, bármennyire istentelenek és reménytelenek is voltak, melyről egyébként tudta, hogy majd megvetik, hogy ezzel a próbával még megbocsáthatatlanabbakká tegye őket. De megkérdendő: Miért nem fordította a szíveiket a jobb dolgok felé? – mert az istentelen becsmérők így szoktak Vele vitatkozni. Mi viszont inkább Pál szavaira gondoljunk: „Sőt inkább kicsoda vagy te óh ember, hogy versengsz az Istennel? Avagy mondja-e a készítmény a készítőnek: Miért csináltál engem így? Avagy nincsen-e a fazekasnak hatalma az agyagon, hogy ugyanazon gyuradékból némely edényt tisztességre, némelyt pedig becstelenségre csináljon?” (Rm9:20-21) S „kicsoda adott előbb neki, hogy annak visszafizesse azt? (Rm11:35)

Így végül majd reszketve kiáltunk fel: „Ó, Isten ítéleteinek mélysége s útjainak felfoghatatlansága!” Az, hogy Istennek az előző élet alapján kell megítélnie azt, hogy mivé lesznek ezután, nem tűnik túl logikusnak, de a két mondatot összekapcsoltnak kell olvasni, miszerint Isten előre látta: nem várható tőlük más, mint az, hogy bűnbe essenek a zabolátlan vágyaik miatt, továbbá hogy a megannyi vétük már kellőképpen kimutatta, milyen kétségbeejtő volt a makacsságuk.

23. *Azután parancsola az Úr Józsuének, a Nún fiának.* Minél nehezebb volt Józsué feladata, annál inkább szükséges volt az igyekezetre és az óvakodásra a hibáktól bátorítani őt. Emiatt ismétli meg a feladatát, jóllehet az ő személyében egyidejűleg mindenki mást is megerősített. Mózes ezt Isten ígéretére alapozza, amit oly gyakran említett, s azt mondja, hogy Józsué lett kiválasztva a szabadítás már megkezdett munkájának a befejezésére. Aligha volt ugyanis hihető, hogy a tanítványnak nemcsak felül kellett múlnia a mesterét, de egy alacsony rangú ember emelkedjen arra a méltóságra, ahonnan a szuverén próféta, Isten fő szolgája lépett le, hacsak ez nem Isten rendeletére és parancsára történt. Egyidejűleg azonban őt is biztosabbá teszi az elhívása eredményét illetően, megígérve neki, hogy Isten, aki ennek a küldetésnek a mozgatója volt, vele lesz, mert Neki megvan a hatalma minden munka befejezésére, melyre közülünk bárkit kijelölt.

24. *Mikor pedig teljesen és mind végig beírta Mózes e törvény ígét könyvbe.* A „törvény Ígéi” alatt nemcsak azokat kell értenünk, melyek belefoglaltattak ebbe a könyvbe, hanem itt egy benne foglalt ellentét is dolgunk van az Isten kezével írott két kötetbe, valamint a később hozzátett magyarázat között, amit azért tettek hozzá, nehogy bármiféle homályosság is maradjon Isten akaratával kapcsolatosan annak eredeti tömörsége folytán. A legelejen Isten valóban eléjük tárta mindazt, amit hasznos volt tudniuk, de az volt az Ő

¹³⁶⁶ “Az elképzeléseiket.” – *Amplified Version*. “A szívükben kikovácsolódott dolgot.”- *Ainsworth*. “Figmentum” – *Taylor*, a יצר, *finger*, *formare* szóból.

akarata, hogy amit röviden összefoglalt a tízparancsolatban, azt jobban is kifejtsék, sőt mi több, írják is le, nehogy feledésbe merüljön. Tudjuk, mennyire hajlik az ember elméje a hiábavalóságokra, sőt, mennyire szántszándékkal megy bele a tévelygésbe a léhasága folytán, miközben más hibái is vannak, például a kíváncsiszkodás, a vakmerőség a koholásban és az újdonság szeretete. A vallást tehát ezer módon megrontanák, ha a szabálya nem lett volna szorgalmasan lejegyezve az utódok számára. Sőt, miután Mózes könyveit a nép és a papok gondatlansága miatt hosszú időre eltemették, a tévelygés micsoda sötétsége borítaná el mindannyiunk elméjét, ha semmi sem lenne leírva!

Mivel a két kőtáblát a szövetség ládjába tették, egy helyet szenteltek a magyarázatnak, hogy ne kételkedjenek benne: mindez ugyanattól az isteni Szerzőtől származik. Mivel a tízparancsolat megismétlődik ezekben a könyvekben, ezért egyáltalán nem volt szükség a szövetség ládjának felnyitására, ami törvényellenes volt, mert Mózes könyveiben kereshették azt a tanítást, ami a kőtáblákon rejtve volt. Arra valóban emlékeznünk kell, hogy a kötetet a méltósága jeleként a frigyláda oldalánál tárolták, hogy amikor a lévíták elővették onnan, nagyobb tisztelettel hallgassák. Amikor azt mondja, hogy „legyen ott ellened bizonyságul”, azt nem egyedül a lévítáknak mondja, hanem általánosan, az egész népnek, bár az általános kijelentés felénk irányul, mint az egész test egyik tagjának. Továbbá, jóllehet a tanítás alkalmazása sokféle, itt csak egy dologra utal, mert a törvény nem azzal az egyetlen céllal íródott, hogy bizonyság legyen a nép elítéléséhez, hanem hogy a kegyes és szent élet szabálya, valamint Isten jóindulatának bizonyossága legyen. Mivel azonban kemény és gögös elmével volt dolga, Mózes kijelenti, hogy amikor csak előveszik a tanítását, az csak a romlottságukat teszi menthetetlenné.

27. *Mert én ismerem a te pártos voltodat.* Megadja az okát, amiért átsiklott ennek a tanításnak a hasznosságán, s csak mint az izraeliták elleni bizonyosságot idézi a szigorúság és a feddés szempontjából, tudniillik mert a tapasztalat alapján „kemény-nyakúaknak” találhat őket (mely kifejezésről másutt már beszéltem), és mert nem volt biztos abban, hogy később taníthatók lesznek. A kisebbtől a nagyobb felé haladva érvel: ha ugyanis addig, amíg az övékhöz hasonló vezető életben volt, lázadók voltak, valószínűleg még vakmerőbbek lesznek, miután már meghalt. Ugyanakkor Mózes nem tulajdonít túl sokat önmagának, hogy azt mondaná: a nép jóléte tőle függött, hanem rámutatván az őket fenyegető veszélyre, igyekszik őket engedelmesbökké tenni a halála utáni időkre nézve.

28. *Gyűjtsétek én hozzám a ti törzseiteknek minden vénjét.* Konkrét utalás tesz itt az énekre, amit egyedül mondott el, ahogyan ez az utolsó igeversből kiderül. Mózes valóban ellentmondani látszik önmagának, amikor csak a véneknek és az előjáróknak parancsolja az odafigyelést, pedig nem sokkal később feljegyzí, hogy az egész népnek felolvasta azt. Ez a két dolog azonban könnyen összeegyeztethető, ha eszünkbe jut a sorrend, amit betartani szokott az egész tömeg összehívásakor. Megannyi igeszakaszról derül ugyanis ki világosan, hogy nem válogatás nélkül hívta őket össze, hanem a törzsek fejeit és a nép fejedelmeit, akik mindegyike a saját csoportját vezette. Így a vének itt említett összegyűjtése egyáltalában nem zárja ki a tömeg összehívását, sőt inkább azt jelzi, hogy az egész nép összegyűlt a törzseik és az osztályaik szerint. S erre következtethetünk a szöveggörnyezetből is, mert biztos, hogy nem hívná „bizonyosságul... a mennyet és földet” csak az előjárók ellen, de látszólag mégis erre utal. Így a vezetők alatt az egész népet kell értenünk.

Mózes éneke

A nép romlott természete volt az, ami kisajtolta Mózesből azt az elegyítetlen keserűséget, amivel ismét szól hozzájuk. Kétségtelenül arra vágyott, hogy kellemes és örömteli emlékeket hagyjon hátra önmagáról, ezért szívesen buzdította őket a kötelességeik ellátására, vagy nyájassággal, vagy legalábbis szelídséggel. A makacsságuk azonban arra

készítette, hogy a beszéde szigorúságával a haragjáról tegyen bizonyosságot. Emellett nem annak találgatásából indul ki, hogy mit fognak cselekedni, hanem konkrétan kijelenti, hogy biztosan tudja, mert a Lélek az ének lediktálásakor erről is tájékoztatta. Két szóval jelzi a romlást: *megromlottak és elfordultak az útról*.¹³⁶⁷ Mivel azonban az elsőben egy kihagyás is rejlik, hiszen az aktív ige mellé nem társul egyetlen irányító szó sem, ezért egyesek hozzáteszik: „az Úr útjáról”. Én azonban más olvasatot követtem,¹³⁶⁸ mely helyesebbnek tűnik, mert a szó jelentése inkább passzív, semmint átmeneti. Rámutat a megromlásuk módjára, kijelentve, hogy letérnek majd az útról, amit megtanultak. A tökéletes épségüket ugyanis az jelentette, ha engedelmeskedtek Istennek és követték az utat, amit Ő mutatott nekik. A törvény elhagyásával romlottak meg tehát. Emellett Mózes közvetve megfeddi a hálátlanságukat is, amiért a kegyes tanítás eme megvetőire pazarolta a munkáját. azaz arra vágyik, hogy az énekét hamarosan idézzék majd annak érdekében, hogy amikor a nyomorúságok már lesújtják, és félig felemésztik őket, végül tanulják meg: Isten jogos bosszúálló. S ennek a bizonyosságnak az volt az előnye, hogy azok, akiknek az állapota még nem teljesen kétségbeesítő, végül észre térjenek, miközben az elvetettek egyre jobban és jobban ítélet alá kerüljenek.

Máshol már láttuk, mit jelent az eget és a földet tanúbizonysággul hívni.¹³⁶⁹

Deuteronomium 32

5Móz32:1-52

- 1. Figyeljete egek, hadd szóljak! Hallgassa a föld is számnak beszédeit!**
- 2. Csepeg majd tanításom,¹³⁷⁰ mint eső; hulljon mint harmat a beszédem; mint langyos zápor a gyenge füre, s mint permetezés a pázsitra!**
- 3. Mert az Úr nevét hirdetem: magasztaljátok Istenünket!**
- 4. Köszikla! Cselekedete tökéletes, mert minden ő útja igazság! Hűséges Isten és nem csalárd; igaz és egyenes ő!**
- 5. Gonoszak voltak hozzá, nem fiai, a magok gyalázatja; romlott és elvetemült nemzedék.**
- 6. Így fizettek-é az Úrnak: balga és értelmetlen nép?! Nem atyád-é ő, a ki teremtett? Ő alkotott és erősített meg.**
- 7. Emlékezzél meg az ős időkről; gondoljátok el annyi nemzedék éveit! Kérdezd meg atyádat és megjelenti néked, a te véneidet és megmondják néked!**
- 8. Mikor a Felséges örökséget osztott a népeknek; mikor szétválasztá az ember fiait: megszabta a népek határait, Izráel fiainak száma szerint,**
- 9. Mert az Úrnak része az ő népe, Jákób néki sorssal jutott öröksége.**
- 10. Pusztta földön találta vala őt, zordon, sivatag vadonban; körülvette őt, gondja volt reá, őrizte, mint a szeme fényét;**
- 11. Mint a fészken felrebbenő sas, fiai felett lebeg, kiterjeszti felettök szárnyait, felveszi őket, és tollain emeli őket:**
- 12. Egymaga vezette őt az Úr; idegen Isten nem volt ő vele.**
- 13. A föld magaslatain járatta őt, mezők terméseivel étette, kősziklából is mézet szopatott vele, kovaszirtból is olajat;**

¹³⁶⁷ Károlinál: „romlott és elvetemült nemzedék”. – *a ford.*

¹³⁶⁸ Sebastian Münster az, aki jónak látta kiegészíteni a héber köznyelvi mondást „az Úr útja” szavak hozzátételével. Az *Amplified Version* Kálvinhoz hasonlóan kiegészíti a dőlőbetűs *ti magatok* kifejezéssel, de a modern igemagyarázók ezt nem neveznék „más olvasat követésének”. – Henry Walter.

¹³⁶⁹ Lásd az 5Móz4:26-hoz fűzötteteket.

¹³⁷⁰ Károlinál: *Csepegjen tanításom... – a ford.*

14. Tehenek vaját, és juhok tejét bárányok kövérjével, básáni kosokat és bakkecskéket a buza java kövérjével; és szőlő vérét, bort ittál.

15. És meghízott Jesurun, és rúgódozott. Meghíztál, megkövéredtél, elhajasodtál. És elhagyá Istent, teremőjét, és megveté az ő üdvösségének köszikláját.

16. Idegen istenekkel ingerelték, útálatosságokkal bosszantották.

17. Ördögöknek áldoztak, nem Istennek; isteneknek, a kiket nem ismertek; újaknak, a kik csak most támadtak, a kiket nem rettegtek a ti atyáitok.

18. A Kösziklát, a ki szült téged, elfeledted; megfelejtkeztél Istenről, a ki nemzett téged.

19. Láta ezt az Úr és megútálta bosszúságában az ő fiait és leányait.

20. És monda: Elrejttem orczámat előlök, hadd látom, mi lesz a végök? Mert elzüllött nemzetség ez, fiak, a kikben nincs hűség!

21. Azzal ingereltek őket, a mi nem isten; hiábavalóságaikkal bosszantottak engem; én pedig azzal ingerlem őket, a mi nem népem: bolond nemzettel bosszantom őket.

22. Mert tűz lobban fel haragomban és leég a Seol fenekéig; megemészti a földet és gyümölcsét, és felgyújtja a hegyek alapjait.

23. Veszedelmeket halmozok rájuk, nyilaimat mind rájuk fogyasztom.

24. Éhségtől aszottan, láztól emésztetten és keserű dögvésztől - a vadak fogait is rájuk bocsátom, a porban csúszók mérgével együtt.

25. Kívül fegyver pusztít, az ágyasházakban rettegés: ifjat és szűzet, csecsszopót a vén emberrel együtt.

26. Mondom: Elfuvom őket, eltörlöm emlékezetöket az emberek közül.

27. Ha nem tartanék az ellenség bosszantásától, hogy szorongatóik a dolgot félremagyarázzák, és hogy ezt mondják: A mi kezünk a hatalmas, és nem az Úr cselekedte mind ezt! -

28. Mert tanács-vesztett nép ez, és nincs bennök értelem.

29. Vajha eszesek volnának, megértenék ezt, meggondolnák, hogy mi lesz a végök!

30. Miképen kergethetne egy ezeret, és kettő hogyan úzhatne tízezeret, ha az ő Kösziklájok el nem adja őket, és ha az Úr kézbe nem adja őket?!

31. Mert a mi Kösziklánk nem olyan, mint az ő kösziklájok; ellenségeink is megítélhetik!

32. Mert az ő szőlőjük Sodoma szőlője és Gomora mezősége; bogyóik mérges bogyók, keserűek a gerézdjeik.

33. Sárkányok mérge az ő boruk, áspiskígyóknak kegyetlen epéje.

34. Nincsen-é ez elrejtve nálam, lepecsételve az én kincseim között?

35. Enyém a bosszúállás és megfizetés, a mikor lábuk megtántorodik; mert közel van az ő veszedelmök napja, és siet, a mi rájuk vár!

36. Mert megítéli az Úr az ő népét, és megkönyörül az ő szolgálain, ha látja, hogy elfogyott az erő, s védett és védtelen oda van.

37. És ezt mondja: Hol az ő istenök? a Köszikla, a melyben bizakodtak?

38. A kik megették az ő véres áldozataik kövérjét, megitták az ő italáldozatuk borát: keljenek fel és segítsenek meg titeket, és oltalmazzanak meg titeket!

39. Most lássátok meg, hogy én vagyok, és nincs Isten kivülem! Én ölök és elevenítek, én sebesítek és én gyógyítok, és nincs, a ki kezemből megszabadítson.

40. Mert felemelem kezemet az égbe, és ezt mondom: Örökké élek én!

41. Ha megélesítem fényes kardomat és ítélethez fog kezem: bosszút állok ellenségeimen és megfizetek gyűlölőimnek.

42. Megrészegítem nyilaimat vérrel, és kardom jól lakik hússal: a legyilkoltak és foglyok vérével, az ellenség vezéreinek fejéből!

43. Ujjongjatok ti nemzetek, ő népe! Mert ő megtorolja az ő szolgálóinak véré, bosszút áll az ő ellenségein, földjének és népének megbocsát!

44. Elméne azért Mózes és elmondá ez éneknek minden ígését a nép füle hallására, ő és Józsué a Nún fia.

45. És mikor végig elmondá Mózes mind ez ígéseket az egész Izráelnek,

46. Monda nékik: Vegyétek szívetekre mind ezeket az ígéseket, a melyekkel én bizonyosságot teszek ellenetek e mai napon; és parancsoljátok meg fiaitoknak, hogy tartsák meg és teljesítsék e törvénynek minden ígését;

47. Mert nem hiábavaló íge ez néktek; hanem ez a ti életetek, és ez íge által hosszabbítjátok meg napjaitokat azon a földön, a melyre általmentek a Jordánon, hogy bírjátok azt.

48. És ugyanezen a napon szóla az Úr Mózesnek, mondván:

49. Menj fel ebbe az Abarim hegységbe, a Nébó hegyére, a mely Moáb földén van és pedig Jérikhóval átellenben; és nézd meg a Kanaán földét, a melyet én Izráel fiainak adok örökségül.

50. És halj meg a hegyen, a melyre felmégy, és takaríttassál a te népedhez, a miképen meghalt Áron, a te testvéred a Hór hegyén, és takaríttatott az ő népeihez;

51. Mivelhogy vétkeztetek ellenem Izráel fiai között a versengésnek vizénél, a Czin pusztájában Kádesnél: mert nem szenteltetek meg engem Izráel fiai között.

52. Mert szemközt látod a földet; de arra a földre, a melyet én adok Izráel fiainak, oda nem mégy be.

1. *Figyeljetez egek.* Mózes a fenségesség színezetével kezdi, nehogy a nép a szokásos gögjével megvesse ezt az éneket, vagy akár teljes mértékben el is utasítsa, ha feldühödik a benne foglalt súlyos korholások és feddések miatt. Hiszen jól tudjuk, mennyire vágyik a világ a hízelgésre, és semmiféle erőfeszítés sem elégítheti ki, ami nem dicsérettel csiklandozza és simogatja a füleit. Mózes azonban itt nemcsak keserűen a nép bűnei ellen mennydörög, de a lehetséges legnagyobb hevességgel meg is bélyegzi a romlott természetüket, a végtelenségig megromlott erkölcsüket, a makacs hálátlanságukat és a javíthatatlan csökönyösségüket. Sőt arra is vágyott, hogy ezek a vádak, melyekkel megvetette tette a nevüket, naponta visszhangozzanak a nyelvükről, s még bűnösebbekké tegyék őket. Szükséges volt tehát a türelmetlenségük mondhatni megzabolázása, hogy türelemmel és alázattal fogadják a jogos szidalmakat, bármennyire súlyosak legyenek is azok. Ezért mindjárt a legelején kijelenti, hogy ha tehát megvetik ezt az éneket, vagy süket füleket fordítanak felé, akkor az ég és a föld lesznek a makacs korlátoltságuk bizonyosságai. Sőt, egyenesen az éghez és a földhöz fordul, s ezzel jelzi, hogy a mondanivalója méltó minden teremtmény figyelmére, még ha azok híjával vannak is az értelemnek és az érzelmeknek. Túlzó kifejezésmód ugyanis az, amikor a hallás és a taníthatóság képességeit tulajdonítja az érzéketlen elemeknek pontosan úgy, ahogy Ézsaiás is, amikor azt jelezte, hogy nem talált senkit, aki meghallgatta volna az egész nép között, ezért az egekhez és a földhöz fordul. Sőt, bizonyágtételre szólítja fel azokat a bámulatos romlottságukról, mivel kevesebb értelem volt az egész nép között, mint az ökrökben és a szamarakban (Ézs1:2-3). Vézna ugyanis egyesek magyarázata, mely szerint ezeket a szavakat fogalomcserével az angyalokra és az emberekre használja.¹³⁷¹

2. *Csepeg majd tanításom, mint eső.* Egyesek itt szerintem helytelenül a jövő időt óhajtozó módba teszik át,¹³⁷² mert ebben a ragyogó dicsőítésben inkább ünnepel, hogy dicsérje a

¹³⁷¹ Lásd az 5Móz4:26-hoz fűzöttet, valamint a kapcsolódó jegyzetet.

¹³⁷² Például a Septuaginta, a Vulgata, Vatablus, Junius és mások. Ainsworth összekombinálja a kettőt, és ezt mondja: „csepegni fog, vagy csepegjen, ami kívánság és egyben ígélet is arról, hogy a tanítása hasznos és hatékony lesz, stb.”

tanítását, melynek gyümölcsözőségét¹³⁷³ ténylegesen a Szentléleknek köszönheti, semmint kérné, hogy az megadassék neki. Olvasóimnak pedig azonnal észre kell venniük, hogy az efféle kérés semmiképpen sem lenne időszerű. Ezért tehát az esőhöz, vagy a harmathoz hasonlítja a beszédét, mintha azt mondaná: bárcsak olyan lenne a nép, mint a termőföld, amikor puha és előkészített, s úgy adhatná át a tanítását nekik, mely így megöntözné őket a bőséges gyümölcsterméshez.

Noha ez a kifejezés főleg és κατ' ἐξοχὴν az énekekre vonatkozik, az ereje és a helyessége kiterjed minden isteni tanításra, mert Isten soha nem beszél más okból, csak hogy gyümölcsözővé tegye az embereket a jócselekedetekben, pontosan úgy, ahogyan az eső segítségével nedvbőséget és elevenséget csepegtet a földbe, hogy termékennyé tegye a gyümölcsök megtermése végett. De a sziklákhöz és a kövekhez hasonlóan, melyek nem szívnak magukba semmiféle nedvességet még a legbőségesebb esőktől sem, sokakat a saját romlottságuk gátol abban, hogy termékennyé váljanak a lelki megöntözéstől. Mózes tehát közvetve az izraelitákra hárítja a szégyent, ha ennek az éneknek a tanítása hiába hullik majd rájuk.

3. *Mert az Úr nevét hirdetem.* Ezekkel a szavakkal azt jelzi, hogy ha a kegyesség legkisebb szikrája megvolna az izraelitákban, akkor annak meg kellene mutatkozni abban, hogy üdvözik a beszédét, melyben Isten fensége ragyog fel. A mondat első verse tehát sorrendben az utolsó, mivel ez az ok megjelölése a másik mondatban foglaltakhoz. Mikor ugyanis arra buzdítja őket, hogy tulajdonítsák Istennek az Őt megillető dicsőséget, azzal engedelmességet és odafigyelést nevel beléjük, mintha azt mondaná, hogy amíg nem veti alá magukat tisztelettel az ő tanításának, Isten sem kapja meg a Neki kijáró tiszteletet, s ezt az ok hozzátételével erősíti meg: ő őszintén és hűségesen teszi majd közzé Isten nevét. A *segítségül hívni* szót¹³⁷⁴ ugyanis nem úgy használja itt, mint megannyi más igeszakaszban, hanem Isten megvallásával teszi egyenlővé- Mózes tehát az Ő hirdetőjének mondja magát, hogy az Ő szent nevének leple alatt figyelmet keltsen a szavai iránt.

4. ... *Cselekedete tökéletes.* Azok, akik ezeket a kifejezéseket általánosságban veszik, a jelen igeszakaszra történő konkrét utalás nélkül, nemcsak a jelentésüket homályosítják el, de a bennük foglalt tanítást is meggyengítik. Értsük hát meg, hogy Isten munkáinak a tökéletességét, útjainak az egyenességét állítja szembe a nép lázadásával, mert ha volna bármi tökéletlenség¹³⁷⁵ Isten munkáiban, ha a bánásmódjából hiányozna az egyenesség, ha az Ő igazsága kétséges lenne, egyszóval ha híjával lenne bárminek, akkor természetes mentségül szolgálhatna, amiért a nép valami jobbat keres, mint amit Őbenne találtak, mert a legjobb megtalálására irányuló vágy nem érdemel semmiféle feddést. Nehogy tehát az izraeliták bármi efféle ürüggyel hozakodjanak elő, Mózes elébük megy. Mielőtt elkezdené a nép gonosz hálátlanságát elemezni, leszögezi ezt az alapelvet, miszerint nem kényszerültek a vonzalmuk átirányítására bármi más felé az Istenben fellelt bármiféle fogyatékoság következtében. Az általános kijelentés valóban megállja a helyét önmagában is, és különféle célokra felhasználható, de fontolóra kell vennünk, hogy mi volt itt Mózes célja: nevezetesen hogy minden kifogást elvegyen a néptől az istentelen és álnok lázadásuk mentegetésére, s azért, hogy a bámulatos ostobaságuk még nyilvánvalóbbá váljon, amikor elhagyják az élő vizek forrását, és repedezett kutakat ásnak, amint az Maga Isten panaszolja (Jer2:13). Látjuk tehát, hogy minden tiszteletre méltó megkülönböztetés, amivel itt Istent illeti, a gyalázat megannyi bélyege is egyben a nép számára, amiért tudatosan és akarattal fosztották meg magukat a jó dolgok bőségétől, melyeket élvezhettek volna, ha nem idegenednek el Istentől.

¹³⁷³ "L'éloquence." – Francia.

¹³⁷⁴ A héberben: אָקַר, „közzéteszem, hirdetem”, a קָרָא szóból, melynek a Taylor szerinti elsődleges jelentése: "Vocare, advocare, eonvocare, invocare, clamare, exclamare, legere." – *Concordance*.

¹³⁷⁵ "Quelque chose de coupe on mutile, ou bien real compasse et confus", bármi hibás, vagy csonka, esetleg rosszul megvalósított és zűrzavaros. – Francia.

Isten cselekedeteiről nemcsak a világ teremtésének vonatkozásában beszél, hanem a gondviselésének egész menetét illetően is, mintha azt mondta volna, hogy semmi sem fedezhető fel Isten munkáiban, amiben hibát találhatnánk.

Ez a tökéletesség azonban nem fedezhető fel minden egyes dologban, mert még az élősködő férgek is Isten teremtményei, s az emberek közül egyesek vakok, mások bénák, megint mások süketek, vagy csonkák. Emellett sok gyümölcs soha nem is érik be. Mégis világosan látjuk, hogy ostobaság és tévedés olyan kérdésekkel előhozakodni, mint amilyenek az Isten Mózes által itt ünnepelt tökéletességével kapcsolatos ellenvetések, mert még a testünk hibái és fogyatékosságai is azt a célt szolgálják, hogy Isten dicsősége megmutatkozzon (Jn9:3).

A következő kijelentés, miszerint *minden útja igazság*,¹³⁷⁶ hasonló igazságot közvetít, mert közismert, hogy a מִשְׁפָּט, *misphat* szó jelentése *egyenesség*, és a *cselekedetek* és *utak* rokon értelmű szavak.

Az ígevers további része az előzőek megerősítése, mert Mózes mindkettőben azt jelzi, hogy mindazok, akik Isten helytelenítik, világosan megvádolhatók zsémbes istentelenséggel, mert a legfőbb igazság ragyog fel az Ő összes cselekedetében. A szavakat, melyeket én az „Isten az igazság” kifejezéssel fordítottam, mások a birtokos esettel szerkesztenek meg: „az igazság Istene”. Mindkettő jó és megfelel a Szentírás használatának, de az appozíció hangsúlyosabb, mely szerint Isten nemcsak igaz, de maga az Igazság. Ez mindenestre azokra vonatkozik, akik teljes hűséggel adóznak Istennek, mert soha nem fognak csalódni a várakozásaikban. Azaz, közvetve megfeddi a népet a hitetlenségéért, amiért elhagyták az Istent, Akinek a hűségét nemcsak próbára tették és bizonyították, de Aki Maga az igazság forrása.

Jóllehet a soron következő, miszerint Istenben nincs hiba, egyesek számára nem bír nagy jelentőséggel, mégis nagyon fontos, mert jól tudjuk, mennyire abszurdak az emberek a koholmányaikkal, mint eszközzel arra, hogy önmaguk helyett Istent vádolják. S jóllehet nem merik Őt nyíltan vádolni, mégsem vonakodnak felmenteni önmagukat, s ezzel közvetlen rágalmakat szórnak Rá. Másutt a prófétája által meg is kérdezi Isten, hogy „micsoda hamisságot talált bennem” *a nép* (Jer2:5)? Máshol pedig azért vitatkozik velük, mert gyűlölettel és gyalázkodással illették, mintha igazságtalanul bánt volna ezekkel a bűnösökkel (Ezék18:2, 5). Mikor tehát felmenti Magát ezek alól a rágalmak alól, abból következik, hogy semmiféle gyalázat sem tapad Hozzá, hanem nagyon is a Tőle elfordultak gonoszságát ítéli el.

5. *Megromlottak.*¹³⁷⁷ Mózes most vonakodás nélkül a nép álnoksága ellen mennydörög, s engedi szabadjára a mérhetetlen fedéseket. Ha ugyanis Istennek kell igazságosnak és igaznak lennie, akkor kellően világos volt, hogy az izraeliták voltak a megromlott és makacs nemzet. Ez a makacs nemzet, mondja, megváltozott Iránta, igen, Iránta, Akinek a tökéletes igazságosságát és hűségét épp az imént ünnepelte, s azzal vádolja, hogy aljas módon prostituálták mindenféle bűnnel azt a szűzies tisztaságot, amit Istennek ígértek. Kétségtelen, hogy ezek a jelző súlyosan megsértették őket, s ugyancsak dühbe gurulhattak volna, ha nem látják, hogy Isten páratlan szolgálja, akit most Isten parancsa elszólít a halálba, mondhatni a mennyből beszél. A haldokló ember hangja tehát megzabolázta a gőgjüket, így most nem mertek vele, mint halandóval szembeszállni. Utóbb pedig, amikor a vádak közösen és egyetemesen elismerték, akkor még kevésbé volt szabad nekik utat engedni az örültségüknek ellene. Előrelátóan azt a kijelentést teszi, hogy nem voltak az Ő gyermekei, mert egyébként nyilvánvalóan tiltakozhattak volna azzal, hogy Ábrahám szent nemzetségével, amit Isten örökbe fogadott, kevésbé szemrehányó módon kell bánni. Mózes tehát kijelenti, hogy ők nem fiak, mert ők romlott nemzet, mert bár az örökbe fogadásuk szilárdan megáll, annak hatékonysága mégis csak a közülük kiválasztottakra korlátozódik, így

¹³⁷⁶ „Minden útja ítélet.” – *Amplified Version*.

¹³⁷⁷ Károlinál: *Gonoszak voltak hozzá – a ford.*

Isten a szövetsége megszegése nélkül vetheti el az nemzet nagyobbik részét. S hogy világosabban is megmagyarázzuk a dolgot, észben kell tartani, hogy a Lélek más alapokon egyszer az Isten fiai nevet adja a képmutatóknak, máskor pedig elveszi tőlük. Néha ugyanis az a vétkeességük fokozása, amikor Ábrahám és Jákob, valamint Isten gyermekeinek nevezi őket, melyre hamarosan majd látunk egy példát. Itt azonban annak érdekében, hogy hagyjanak fel az ok nélküli dicsekedéssel, azt mondja, hogy nem fiak, mert romlottak, így Isten megfosztotta őket az örökségtől, hogy többé ne maradjanak a tiszteletre méltó helyzetükben. Ebben az értelemben jelenti ki Mózes, hogy nem fiak, miután elvetették Istent, mint Atyjukat. S hozzáteszi, hogy mindezt a saját bajukra (vagy gyalázataikra¹³⁷⁸) tették. Hacsak nem látjuk jobbnak úgy fordítani, hogy a pecsétjeik, vagy a bűneik rontották meg őket, amit én is szívesebben elfogadok, jóllehet nem vetem el a másik értelmezést sem, miszerint az elidegenedésük Istentől alávalókká tette őket, vagy, hogy a gyalázat pecsétje tapadt hozzájuk a hitetlenségük miatt.

6. *Így fizettek-é az Úrnak.* S hogy még nagyobb megszegényítésnek tegye ki a nép hálátlanságát, most elkezd megemlékezni azokról a jótéteményekről, melyekkel Isten kötelezte el őket Önmaga iránt. Minél nagylelkűbben bánik ugyanis velünk Isten, annál buzgóbb kegyességnek kell ébrednie a szívünkben, sőt, az Ő jóságának, amint megízleltük, azonnal oda kell vonzania minket Őhozzá. S Isten, noha mindig nagylelkű volt az egész emberi fajjal, sajátos módon zúdította a nagylelkűségének bőségét arra a népre. Ez tehát, állítja Mózes, megmutatja, mennyire aljasul voltak hálátlanak. Először is kérdő formában vitatkozik velük, megkérdezvén, hogy ez vajon megfelelő viszonzása volt-e Isten különleges áldásainak, majd elkezd felsorolni azokat. Megkérdezi tőlük, hogy vajon nem Isten volt-e az atyjuk attól kezdve, amikor az örökbe fogadásának megkülönböztetésével tisztelte meg őket, s ebbe az egyetlen dologban belefoglal megannyi mást is, mert ebből a forrásból származott minden áldás, amit Isten rájuk ruházott. De ha nem is vizsgálunk azonban minden dolgot azzal a pontossággal, amit megérdemel, miféle kötelezőbb kötelezettséget lehetne elképzelni annál, mint amikor Isten kiválaszt egy nemzetet magának az egész világból, amelynek speciális kiváltsággal az Atyja lesz? Mert jóllehet minden emberi lényt, mivel az Ő képmására lettek megteremtve, néha az Ő gyermekeinek neveznek, mégis, Ábrahám fiainak speciális kiváltsága volt az, hogy Isten fiaivá lehettek. S annak bebizonyítása végett, hogy ez nem természetes, hanem kapott méltóság, Mózes rögtön ez után elmagyarázza, mi módon lett Isten az Atyjuk: tudniillik Ő vásárolta, alkotta meg és erősítette meg őket. Az alap és az eredet tehát Isten ingyenes jótetszése volt, amikor a saját népévé tette őket. Máshol valóban megemlíti a második megvásárlásukat is, melynek során megváltotta őket Egyiptomból. Itt azonban Mózes messzebbre megy vissza, tudniillik az Ábrahámmal kötött szövetséghez, mellyel elkülönültek a többi nemzettől, amint az nemsokára világosabban is kiderül. Én elvetem azt a fordítást, mint a szöveggel összhangban nem állót, mellyel egyesek a קנח, *kanah* szót a *birtokolni* kifejezéssel fordítják.¹³⁷⁹

Ugyanebben az értelemben teszi hozzá, hogy Isten *alkotta* őket, ami nem az általános teremtésre utal, hanem csak az örökbe fogadás kiváltságára, amivel Isten új munkájává váltak, s amiben új formát ültetett beléjük. Ebben az értelemben nevezi az Alkotójuknak is. Máshol, amikor a próféta mondja: „Tudjátok meg, hogy az Úr az Isten; ő alkotott minket és nem magunk” (Zsolt100:3), kétségtelenül azt a speciális előjogot magasztalja, amivel Isten Ábrahám fiait különböztette meg minden más nemzettől. Miután Ádám bukása gyalázatot hozott minden utódjára, Isten helyreállítja azokat, akiket a sajátjaiként különít el, hogy az ő állapotuk jobb legyen a többi nemzeténél. Egyben azt is meg kell említeni, hogy a megújítás eme kegyelme sokakban elhalványult, akik utóbb megszenteltetésükkel azt. Az egyházat

¹³⁷⁸ Kiegészítés a francia változatból.

¹³⁷⁹ Sebastian Münster fordította ezt a szót a *birtokolt* kifejezéssel. Az Amplified Version közelebb áll Kálvinhoz, mert a *megvásárolt* szóval fordít. – Henry Walter.

tehát két értelemben nevezi Isten munkájának és teremtésének: általánosan, a külső elhívásának megfelelően, és speciálisan, a lelki megújításnak megfelelően, már ami a választottakat illeti, mert a kegyelem szövetsége közös a képmutatók és a valódi hívők számára. Ezen az alapon mindenkiről, akiket Isten begyűjt az Ő egyházába, válogatás nélkül mondja, hogy megújultak és újjászülettek, de a belső megújulás csak a hívők esetében áll fenn, akiket Pál ezért „az Ő alkotásának” nevez, „teremtetvén Általa a Krisztus Jézusban jó cselekedetekre” stb. (Ef2:10). Ugyanez a jelentése a harmadik szónak is, mely fordítható a „megszilárdítani” kifejezéssel is,¹³⁸⁰ noha én jobbnak láttam az elfogadottabb jelentését használni, miszerint Isten úgy erősítette meg az Ő népét, mint ahogyan a mesterember megminta és használhatóvá teszi a maga munkáját.

7. *Emlékezzél meg az ős időkről.* Ez az előző igevers magyarázata, mert Mózes ismét megmutatja, miképpen szerezte meg Isten ezt a népet: Ő döntött úgy, hogy elkülöníti őket a többi nemzettől a saját jótetszéséből. Mivel azonban az izraeliták felfuvalkodhattak a mostani felsőbbrendűségük miatt, Mózes az eredetekre emlékezteti őket, és megparancsolja nekik, hogy csak ne azt fontolgassák, kicsodák is ők most, hanem azt is, hogy honnan lettek felemelve, s erre való tekintettel mondja: emlékezz a régi időkről, kérdezd a véneket, és így tovább. Tudjuk ugyanis, hogy az embereket, amikor nem gondolnak arra, hogy mindenük, amijük csak van, Istentől származik, úgy elvakítja a méltóságuk, hogy nemcsak másokat vetnek meg, de még a minden jó dolog Szerzőjével szemben is felmagasztalják magukat. Mózes e gőg legyőzése érdekében azt mondja, hogy minden ember egyforma Isten keze és hatalma alatt, s így a sokféleségük nem az eredeti természetükben rejtett, hanem Isten szabad akaratából származott. A *בהנחל*, *behanchel* szóban van némi kétértelműség, mert egyesek így fordítják: amikor a Felséges elosztotta a földet a nemzeteknek. Noha én nem vetem el ezt a fordítást, mégis jobbnak láttam a szövegkörnyezethez jobban illő jelentést használni,¹³⁸¹ mert Mózes ugyanazt a dolgot mondja kétszer, és a második mondat az első magyarázata. Azt mondja tehát, hogy Isten úgy *osztotta el* a nemzeteket, ahogyan egy örökséget osztanak el, s aztán ezt világosabban is megismétli, amikor Ádám¹³⁸² fiainak elkülönítését említi. Amikor az igevers utóbbi részében azt mondja, hogy határt szabott a nemzeteknek Izrael gyermekei létszámának megfelelően, azt rendszerint úgy magyarázzák, hogy úgy szabta meg a nemzetek határait, hogy Ábrahám gyermekeinek a lakóhelye biztosítva legyen. A héberek közül egyesek korlátozottabb értelemben veszik mindezt, miszerint a világ elosztása úgy adatott meg Kánaán hét nemzetének, hogy az elég legyen Izrael gyermekeinek. Az én véleményem szerint azonban a szavak jelentése ez: a világ egész elosztásában Isten célja az volt, hogy gondoskodjon az Ő választott népéről, mert jóllehet a nagylelkűsége mindenre kiterjedt, mégis úgy törődött az Övéivel, hogy a főleg velük kapcsolatos gondoskodása másokra is kiterjedt. A *szám* szót konkrétan használja, mintha Mózes azt mondta volna, hogy az emberiség bármennyire csekély része legyenek is Ábrahám utódai, a számuk mégis Isten szeme előtt volt, amikor az egész világ állapotát elrendelte. Hacsak nem látjuk jobbnak a *מספר*, *misphar* szót *arány*nak venni.¹³⁸³ Nem lesz alkalmatlan az sem, ha úgy értelmezzük az igeszakaszt, hogy ez a kis terület olyan drága volt Istennek, hogy az egész világot az ő jólétükre tekintettel rendezte el. Egyesek a pogányok elhívására vonatkoztatják, mintha Mózes azt mondta volna, hogy az egész világ feletti uralom Ábrahám magvának volt szánva,

¹³⁸⁰ Ezt követi Ainsworth, s így magyarázza: „megalkotott, használhatóvá tett és szilárdnak és stabilnak rendelt, hogy bővelkedhess a kegyelmében”.

¹³⁸¹ 8. vers. Kálvin szóhasználatát a *בהנחל* szó vonatkozásában aligha lehet elfogadhatónak tekinteni, mert a *חל* szó nem elosztást jelent, hacsak nem örökségre, vagy legalábbis vagyonra vonatkozik. – Henry Walter.

¹³⁸² Károlinál: *mikor szétválasztá az ember fiait – a ford.*

¹³⁸³ Hemantikus főnév: mint az angol *tale* szó (*szám jelentéssel*), ahogy Milton korában használták, vagy a *beszámoló*, ahogyan manapság is használatos, jelenthet egy történetet, egy összeszámlálást, vagy egy számot, mely az összeszámlálás eredménye. Nem próbáltam meg azonban lefordítani Kálvin nagyon kétértelmű *arány* szavát. A franciában: “Facon ou regle.” – Henry Walter.

mert kiterjedt a világ minden régiójára, de ez teljesen téves, mert itt semmi másról nincs szó, mint egy megkülönböztetésről, melyet korábban egyetlen nemzetre ruházott rá.¹³⁸⁴

9. *Mert az Úrnak része az ő népe.* Ez a lényeg: Istent a saját jótetszésén kívül semmi más nem indította arra, hogy ily sokat tegyen az Ő népéért, akiket a másokkal közös sorsból választott ki. Mikor ugyanis azt mondja, hogy Jákob az Úr osztályrésze volt, a Neki sorssal jutott örökség, akkor nem úgy érti, hogy volt bennük bármi jobb, mint a többi nemzetben, hanem megadja az okát, miért részesítette Isten előnyben ezt az egy nemzetet az emberiség többi részével szemben: mert örökségként vette őket Magához, s a méltóságuk az Ő ingyenes kiválasztásától függ.

10. *Pusztá földön találta vala őt.* Ha Mózes szándéka az lett volna, hogy feljegyezze Istennek a népe iránti atyai jóindulatának összes esetét, akkor Ábrahám idejétől kellett volna kezdenie, mint a prófétának, aki mikor teljes történetet tár elénk, azzal az eredeti szövetséggel kezd, amit Isten az ősatyákkal kötött (Zsolt105:8). S bemutatja azokat a jótéteményeket is, melyeket rájuk ruházott, mikor még csak kevesen voltak, s idegenek a földön, amikor egyik nemzettől a másikhoz mentek. Isten azonban mégsem engedte, hogy bárki ártsen nekik, és még a királyaikat is megfeddte a kedvükért (Zsolt105:14). Mózes azonban a tömörségre tekintettel elegendőnek látta a egy újabb keletű és híresebb áldást megemlíteni, sőt, a szabadulásuk korábbi részeit is kihagyja, s csak a pusztaságot említi, amikor azt mondja, hogy Isten *puszta földön találta* őket. Nem azért, mert először akkor kezdett megkönyörülni rajtuk, mivel korábban már megmenekültek a fáraó zsarnokságától az Ő csodálatos hatalmával, és száraz lábbal keltek át a Vörös-tengeren, hanem mert hasznos volt a szemük elé tárni, miképpen menekültek ki a halál nagy mélységéből, hogy készségesebben elismerjék: ez volt mondhatni az életük kezdete. Mert hát mi más volt az a pusztá és kopár sivatag, melyben egyetlen kenyérmorzsa, egyetlen cseppnyi víz sem található, mint egy sír életek ezreinek elnyeléséhez? S ezért nevezik továbbá „a rettegés pusztításának”.¹³⁸⁵ A dolog summája az, hogy ez egyfajta feltámadás volt, nem csak egy, hanem megszámlálhatatlanul sok halálból, hogy a nép biztonságosan kimeneküljön azokból. Az, hogy ez megtörténjen, sőt a menetelésük is egyenes és gyors legyen, nem történhetett volna csoda nélkül. Mivel azonban negyven éven át vándoroltak a pusztában, az elméink aligha foghatják fel a csodák akár csak századrészét (melyek egymást követték¹³⁸⁶). Így a „körülvette” kifejezés nem felesleges, mert Isten hatalma sokkal látványosabb volt így, mintha csak keresztülsiklottak volna a levegőn. Ugyanazt a jelentést tulajdonítom a rögtön ez után következőknek: „tanította őt”,¹³⁸⁷ mert egyesek véleményem szerint helytelenül vonatkoztatják ezt a törvényre,¹³⁸⁸ miközben inkább a megtapasztalásból szerzett tanításra vonatkozik. Sok és nem közönséges tanítás rejlett ugyanis a nagylelkűség és a megbüntetés eme sok-sok cselekedetében, melyekkel Isten mondhatni kinyújtotta a kezét és megmutatta az Ő dicsőségét.

Két hasonlat következik Isten szeretetének kifejezésére, melyek több, mint atyai szeretettel keverednek. Először is azt mondja, hogy Isten nem kisebb buzgalommal védte őket minden sérüléstől és bántástól, mint ahogyan mindenki a szeme fényét óvja, mely a test leglágyabb része, s aminek a sérülésétől mindenki a legjobban óvakodik. S Dávid is, amikor azt kéri, hogy Isten speciális felügyelete alatt legyenek biztonságban, ugyanazt a kifejezést használja (Zsolt17:8). Másodjára Isten egy sashoz hasonlítja Önmagát, aki nemcsak a kiterjesztett szárnyai alatt neveli a fiókait, de engedékenyen ösztökéli is őket a repülésre. Itt

¹³⁸⁴ “La distinction du peuple élu d’avec les autres nations, du temps qu’ils estoient comme retranchez de l’Eglise”, a választott nép megkülönböztetéséről a többi nemzettől attól az időtől kezdve, amikor az utóbbiak mondhatni kivágtak az egyházból. – *Francia*.

¹³⁸⁵ “Az óriási sivár pusztaság.” – *Amplified Version*. “Un lieu vague off il n’y avoit qu’horreur, ou hurlement” sivár hely, melyben nem volt más, mint rettegés, vagy sivárság. – *Francia*.

¹³⁸⁶ Kiegészítés a francia változatból.

¹³⁸⁷ Károlinál: *gondja volt rá – a ford.*

¹³⁸⁸ „A törvény Ígétit tanította nekik.” – *Kaldeus változat*.

nem lenne helyénvaló még több elmés filozófiai értekezésbe bocsátkozni a sas természetét illetően. A zsidók, akik merészen szokták az idejüket elaprózni olyasmikre, amiket nem értenek, olyan meséket koholtak erről az igeszakasról, melyeknek semmi közük sincsen Mózes szavainak a jelentéséhez, aki kétségtelenül úgy beszélt a sasról, ahogyan bármely más madárról is beszélhetett volna. Abban sem kételkedhetünk, hogy Krisztus, amikor egy tyúkhöz hasonlítja Önmagát, akkor ugyanazt a szorgos gondoskodás akarta kifejezni. „Hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk egybegyűjti kis csirkéit szárnya alá; és te nem akartad.” (Mt23:37) Ha azonban bárki azt akarja ebbe beleérteni, amit Arisztotelész mondott a sasról, én nem állok az útjába: bár nem gondolom, hogy Mózes gondolt volna bármire is azon felül, amit a szavak természetes módon kifejeznek. S bizonyos, hogy annak, ami azonnal a szemünkbe ötlük, elegendőnek kell lennie a számunkra, tudniillik, hogy jogos bámulat ragadhat el minket, látván Isten felbecsülhetetlen jóságát, és megbocsátását, amikor kegyeskedik úgy lehajolni, hogy a szárnyaival véd a madarakhoz hasonlóan, s előttünk lebeg, hogy az Ő követésére tanítson és szoktasson minket, mely utóbbi szavakban több is rejlik a tanítás iránti anyai buzgalomnál.

12. *Egymaga vezette őt az Úr.* Ezt megelőzőképpen mondja, hogy elvegyen minden ürügyet az izraelitáktól, nehogy a szokásuknak megfelelően igyekezzenek a babonáságaikat belekeverni Isten tiszta szolgálatába. Mikor ugyanis mindenfelől elhozták a különböző nemzetek isteneit, azzal a kifogással hozakodtak elő általában, hogy Istent nem fosztották meg ezzel a Neki kijáró tisztelettől, s innen eredt, hogy megengedték maguknak a hamis istenek felhalmozását, akiket a támogatóikként imádtak. Mózes azonban megelőzi őket, és kijelenti, hogy Isten, akinek nincs szüksége külső segítségre, nem társult semmiféle furcsa istenséggel a nép megtartása végett. Ebből következően bármilyen istennel hozakodott is elő a nép, az igaz Istennek kijáró tiszteletben részesítették azokat. Tanuljuk hát meg ebből az igeszakaszból, hogy amíg nem riválisok nélkül szolgáljuk Istent, a vallást teljes mértékben megrontjuk az istentelen keveréssel.

13. *A föld magaslatain járatta őt.* Felszínes elképzelés azoké, akik úgy feltételezik, hogy Júdeát nevezték így, mint a föld köldökét, vagy középpontját.¹³⁸⁹ Valószínűbb ugyanis, hogy *magasnak* Egyiptomhoz viszonyítva nevezték, s valóban, semmiképpen sem szokatlan kifejezés, hogy azok, akik Egyiptomba mentek, *lementek*, míg azok, akik Júdeába mentek, *felmentek*. De én mégis inkább azt hiszem, hogy a *magasság* a kiválóságát jelenti, mert az a föld a látványos adottságai miatt volt a föld mondhatni legnemesebb színháza. Mózes a termékenységet dicséri, amikor azt mondja, hogy a nép a *kősziklából is mézet szopott, s kovaszirtból is olajat*. Ezzel ugyanis azt akarta jelezni, hogy egyetlen része sem volt terméketlen, mivel a *kősziklából is méz* származott, s a rajta termő olajfáktól pedig olaj. Ugyanez a többi jelkép célja is, miszerint „tehenek vaját, és juhok tejét” ették, amivel azt jelzi, hogy a föld tele volt zsíros legelőkkel. A „bárányok kövérje” alatt kétségtelenül a húsuk kövérségét érti, mivel nem volt törvényes dolog megenni a tényleges zsírlukát. Nem szokatlan azonban ezzel a szóval jelezni bármiféle gazdagságot, mert nem sokkal ez után így nevezi a legjobb élelmet, vagy lisztet, amiből a finomabb kenyeret készítették: „a búza java kövérje”. A bort illetően Isten nagylelkűségét magasztalja egy költői képpel, amikor azt mondja, hogy *a szőlő vérét itták*. Nem kétséges, a színére utal, mégis megragadja az alkalmat még jobban felmagasztalni Isten nagylelkűségét, utalván rá, hogy amikor a szőlő levét kipréselik, az olyan, mintha a vérük folyna ki az emberek táplálása végett. Mivel a hasonlatot a szőlő verességétől kölcsönzi, én nem vonakodtam a חמר, *chamer* díszítő jelzőt az igevers végén *vörösnek* fordítani.¹³⁹⁰ Sok igeszakaszból tűnik úgy, hogy nagyon finom volt, s az Ézs27:2-

¹³⁸⁹ “In summa parte orbis, quid Terra Saneta sit in medio climate mund.” – *Vatablus*, Poole Synopsis-ában.

¹³⁹⁰ Lehet *vörös*, vagy *pezsgő*, nem könnyű meglátni, miért fordítja az Amplified Version *tisztának*. – *Henry Walter*.

ben a חמר, *chamer* szót a nagyon drága és kitűnő ízű borra használja. Azok, akik *tisztának* fordítják, inkább a tény, semmint a szó jelentését veszik figyelembe.

15. *És meghízott Jesurun.*¹³⁹¹ Mózes itt súlyosan megfeddi a nép hálátlanságát, mert amikor elteltek csemegékkel, fékezhetetlenekké váltak Istennel szemben. A közkeletű közmondás szerint ugyanis a jóllakottság erőszakot nemz, ám ez az emberek megvetendő romlottságából fakad, akiket Isten szeretetteljes gondoskodásának inkább az alázatosságra és a kedvességre kellene indítania, mert minél jobban ellát minket élelemmel, annál inkább hívogat minket annak a szeretetnek a kimutatására, ami illik a gyermekekhez, hisz így annál közvetlenebbül és családiasabban jelenti ki Magát a mi Atyánknak. Tűrhetetlen tehát azoknak a világias embereknek az istentelensége, akik növekednek a pökhendiségben Vele szemben, amikor torkig elteltek a jó dolgok bőségével. A csökönyös lovakhoz hasonlítja itt őket, melyek, ha jól tápláltak, de gyakorlatozás nélkül, akkor fickándoznak a lovasaik alatt, s majdhogynem fegyelmehetetlenekké válnak. A „becsületes” szót használva az izraelitákra, ironikusan kigúnyolja őket, amiért eltávolodtak a becsületességtől, s emlékeztetve őket a rájuk ruházott nagy méltóságra, még súlyosabban megfeddi a hitetlenségük bűnét. Máshol ugyanis¹³⁹² Izraelt ugyanezzel a titulussal illeti mindenféle gonosz célozgatás nélkül az elhívásukat illetően, itt azonban Mózes feddő módon mutatja meg nekik, milyen messzire távolodtak el annak a kegyességnek a követésétől, melynek művelésére kapták az elhívásukat.

16. *Féltékenységre ingerelték idegen istenekkel.*¹³⁹³ Csak jelképesen tulajdonítja a féltékenységet Istennek, Aki mentes minden szeszélytől. Mivel azonban az emberek soha nem reagálnak kellőképpen arra, hogy milyen hatalmas mocskokkal kerülnek kapcsolatba a bálványimádásaik által, ezért szükséges, hogy a bűn nagyságát efféle szavakkal fejezze ki. Ezzel utal rá, hogy az emberek nem kevésbé sértik Istent is, amikor a Neki kijáró tiszteletet másoknak adják meg, s a sértés nem kisebb, mint amikor egy kicsapongó asszony féltékenységet kelt a férje elméjében, és megsebesíti őt a házasságtörők után futva. Ez a féltékenység itt a szent és lelki házasságra utal, mellyel Isten Magához kötötte a népet. A dolog summája az, hogy az izraeliták ugyanúgy sértegették Istent a babonáságaikkal, mintha csak szándékosan provokálták volna Őt.

A következő igeversben egy fokozást látunk, tudniillik hogy az ördögöknek adták meg azt az imádatot, ami egyedül Istent illeti. Minden nemzet általános egyetértésével Istent áldozatokkal kell imádni, mert jöllehet a pogányok különféle istenségeket alkottak meg maguknak, mégis fennmaradt az a meggyőződés, hogy ez a szolgálat az Istenség speciális előjoga volt. Semmi sem lehet hát gyalázatosabb, vagy megvetendőbb, mint megfosztani Istent ettől a tisztességtől, s azt ördögöknek felkínálni. Ezt valóban soha nem ismerték el az izraeliták, mivel azt állították, hogy a kisebb isteneik a közbenjáróik voltak a világ egyetlen és legfőbb Teremtőjénél, és nem vonakodtak Neki tulajdonítani mindazt, amit a bálványaik között osztottak szét. Itt azonban Isten először is visszautasít minden olyan keveréket, melyekkel az Ő szent nevét méltatlanul megszenteltségtelenítették, és nem tűri, hogy bálványokkal társítsák, másodszor pedig bármiféle titulussal is tüntették ki a bálványait, Ő minden hamis istent ördögnek mond. Ebből következik, hogy az azoknak felkínált áldozatok mindegyike szentségtöréssel fertőzött. Mindkét dolog méltó az alapos megfigyelésre, tudniillik hogy Isten utálja az Ő szolgálatának minden megrontását, illetve bármilyen neveket

¹³⁹¹ Latinul: „Rectus”. Lásd a következő lábjegyzetet.

¹³⁹² Ez a ישרון, *Jesurun* szó csak itt, valamint a 33. fejezet 5 és 26. versében, illetve az Ézs44:2-ben fordul elő. Az igemagyarázók látszólag egyáltalában nem értenek egyet az eredetét, vagy a jelentését illetően –

különbözőképpen fordítják: a becsületes, a szeretett, a szerencsés, a bővelkedő, Isten látnoka, és így tovább.

Meglehetősen ritka, hogy maga Kálvin is ezt az ellentmondásos véleményt fogalmazza meg az Ézsaiás

könyvéhez írott magyarázatában: „Ezt a megjelölést használta arra a népre Mózes is az énekében, s jöllehet mind abban, mind ebben a szakaszban egyesek igaznak fordítják, a régi fordítás alkalmasabb: ‘Szeretettem meghízott’ (5Móz32:15)”.

¹³⁹³ A Károli-fordítás szerint: *Idegen istenekkel ingerelték, útálatosságokkal bosszantották. – a ford.*

is talál ki a világ az isteneinek, azok pusztán csak megannyi álarc, melyek alatt az ördög rejtőzik el az egyszerűek megtévesztése végett.

Továbbá, Mózes megfeddi az izraeliták ostobaságát abban is, hogy válogatás nélkül szánták oda magukat idegen isteneknek pontosan úgy, ahogyan egy házasságtörő asszony szokta odaadni magát válogatás nélkül minden sarkon. Mikor azt mondja, hogy ezek *most támadtak*,¹³⁹⁴ ez az időre vonatkozik, s azt jelenti, hogy csak mostanában kerültek elő. Harmadszor, azt is elmondja, hogy ezeket az isteneket az atyáik nem tisztelték, mert így az újdonság iránti romlott szeretetük bebizonyosodik, amiért még az atyáikat sem utánozták, hanem az újdonság iránti nyughatatlanságuk miatt új és szokatlan isteneket koholtak maguknak. Nem azt jelenti ez, hogy a kegyesség törvénye egyedül az ősrégiségen alapszik, mintha elegendő lenne az elődeink által meghonosított szokásokat követnünk, mert így a pogányok minden vallása igaznak bizonyulhatna, hanem mert atyáik igazi és hűséges hagyományai az istentisztelet biztos és elfogadott szabályai lettek volna. Mózes ugyanis egy magasabb rendű alapelvet fogad el, tudniillik hogy az atyáik igazi és a legtévedhetetlenebb tanítást kapták arról, ki volt az egyetlen Isten, Akiben egyedül kellett volna bízniuk. Mégis különbséget tesz a szent atyák és az elvetettek között, mert az atyáik utánzását, ami látszólag dicséretreméltónak tűnhet, máshol súlyosan megfeddi, mert a zsidókat az vezette tévútra, amikor válogatás nélkül követték atyáik rossz példáit. Mózes tehát itt nem mások atyáira utal, amint azokéra, akik abban a helyzetben voltak, hogy az utódaikra hagyhatták mindazt, amit Magától Istentől tanultak. A *félelem* szóba egy szinekdochéval gyakran belefoglalja az egész istentiszteletet, néha pedig a külső ceremóniákat éri alatta: itt azonban a *נִסָּא*, *sagnar* szó használatos, aminek a tulajdonképpeni jelentése *bámulva állni*, vagy *rettegni*,¹³⁹⁵ de még mindig ugyanabban az értelemben.

18. *A Kősziklát*,¹³⁹⁶ *a ki szült téged, elfeledted*. Ismét fokozza a nép bűnösségét a hálátlanságukra utalva, mert nem a tudatlanság folytán buktak el, hanem szándékosan fojtották el azt az istenismeretet, aminek fényesen kellett volna ragyognia a szíveikben. Ez ugyanis a feddés jelentése: *nem törődtek a Kősziklával*. Mintha azt mondaná, hogy soha nem adták volna babonásokra a fejeiket, ha nem borították volna szándékosan a feledés homályába azt az Istent, Akit a leglátványosabb bizonyítékok segítségével találtak az üdvösségük alapjának és támogatójának.

19. *Látta ezt az Úr*. Isten látása, amit itt említ, az ő hosszútűrésére vonatkozik az ítéletben. Mintha azt mondta volna, hogy nem cselekszik elhamarkodottan, s nem idegenedik el a gyermekeitől anélkül, hogy kellőképpen mérlegelné az ügyüket – ugyanabban az értelemben, ahogyan másutt is mondja: „Mivelhogy Sodomának és Gomorának kiáltása megsokasodott, és mivelhogy az ő bűnök felettébb megnehezedett: Alámegyek azért és meglátom”, és „tudni akarom” (1Móz18:20-21). Bizonyos, hogy Istennek nincs szüksége semmiféle vizsgálódásra, mert semmi sem kerüli el a tekintetét, legyen az bármennyire is rejtett, de ezt az alájövetelt és megkérdezést az elhamarkodott sietséggel állítja szembe. Azaz, ebben az igeszakaszban Mózes megmutatja, hogy Isten haragudott, amikor látta, hogy a fiai és a leányai oly hitetlenül térnek a saját bálványaikhoz. Aztán mikor Isten gyermekeinek mondja őket, akkor nem az érdemeik alapján ítél, hanem Isten örökbe fogadásának vonatkozásában, ami jöllehet az ő vonatkozásukban érvényét veszítette, de mégis megvolt a hatása a hálátlanságuk vétkének súlyosbításában. S ugyanabból az okból, amiért az imént azt mondta, hogy Isten látta őket, mutatja most Mózes Őt úgy, mint Aki azt fontolgatja, hogy érkezett-e már teljesen a megbüntetésük ideje. Meg kell azonban figyelnünk a fokozatokat, mert Isten

¹³⁹⁴ „Újonnan jöttek.” – *Amplified Version*. „E propinquo.” – *Latin*.

¹³⁹⁵ Az 1563-as és 1573-as genfi kiadásokban Kálvin állítólag azt mondta, hogy ez a szó megfelel a “formare, vel pavere” kifejezéseknek, az előző valószínűleg a *reformidare* elírása. – *Henry Walter*. A francia változat így fordítja: „Redouter, ou avoir peur.”

¹³⁹⁶ A latin változatban: *Isten Kőszikláját*.

nem sújt le azonnal szélsőséges szigorúsággal, hanem azt olvassuk, hogy *elrejtí az arcát*, s így figyelni titokban, mit fognak tenni, mert ez a középút az ő kegyelmének és jóindulatának nyilvánvaló megmutatkozása, és a haragjának jelei között. Máshol valóban megannyi igeszakaszban mondja, hogy Isten akkor rejtí el az arcát, amikor elutasítja az emberek imádságait, és megvonja a segítségét. Itt azonban egy ember szerepét ölti magára, aki amikor látja, hogy semmi hatása sincs a tevékenységének,¹³⁹⁷ félrevonul valami csendes helyre, ahonnan nyugodtan szemlélheti a végeredményt. Így tehát azt fejezi ki, hogy Isten beléjük fáradt, mert amikor végül látta, hogy az irányításukra tett erőfeszítéseit elvetették, Ő is levetette a gondoskodást róluk. Hamis a következtetés, amit egyesek tesznek ebből, mely szerint az emberek, amikor Isten elhagyja őket, megjavulnak a szabad akaratuk gyakorlásával. Mintha Isten nyugodtan és tétlenül leülne egy őrtoronyban, várván, hogy majd mit fognak cselekedni, mert ez az *elrejtőzése* csak az Ő kegyelmének külsődleges megmutatkozására vonatkozik. Egyszóval, ezt a hasonlatot az emberek viselkedésétől kölcsönzi, s megmutatja vele, hogy Isten belefárad a dologba, és nem lesz a továbbiakban a népe vezetője és kormányzója, míg hatékonyan meg nem mutatkozik, hogy teljesen taníthatatlanok. Ez pedig a hozzátett okból derül ki, amikor megfeddi a makacs természetüket és a hitük hiányát: mintha azt mondaná, hogy hosszas próbálkozás után nem maradt más a Számára, mint elvetni őket.

21. *Féltékenységre indítottak őket.*¹³⁹⁸ Most tovább is megy, tudniillik hogy Isten, miután egy időre visszahúzódott, végül a nép nyílt ellenségévé válik, hogy természetben fizessen meg nekik. S rámutat ennek a megtorlásnak a módjára: ahogyan ők sértő módon üres fantomokat és hiábavalóságokat állítottak szembe Istennel, a Maga részéről úgy támaszt majd ellenük barbár és méltatlan nemzeteket. Ezt a hasonlóságot szintén a féltékeny férjektől kölcsönzi, akik mikor észreveszik, hogy házasságtörő feleségük megveti őket, a saját szerelmi viszonyaikkal állnak rajtuk bosszút. Azt, hogy miért tulajdonítja Isten Magának a féltékenység érzetét, már megtárgyaltuk a második parancsoltnál: Mózes most csak azt mutatja meg, hogy a bosszú legigazságosabb módja lesz, ha Isten a megvetett és alávaló nemzetekkel bántalmazza majd ezeket a hitehagyottakat, akik bálványokat alkottak maguknak az Ő lebecsülésével.

Ennek az ítéletnek a beteljesedése időről időre megmutatkozott, amikor zsarnoki elnyomásban volt részük a szomszédos nemzetektől. Valóban igaz, hogy az egyiptomiakat, az asszírokat és a kaldeusokat ezek közé a semmit érő és bolond nemzetek közé sorolja, noha elsőek voltak a hatalomban és a gazdagságban, valamint híresek más juttatások miatt. Nem meglepő azonban, hogy összevetve az Isten által az izraelitákra ruházott méltósággal minden más nemzetet csak hulladéknak kell tartani. A dolog summája az, hogy Isten bosszúja készen állt, amivel megbünteti a népe hiábavalóságait, mert Ő a semmiből is képes ellenségeket teremteni, akikkel majd őket teszi semmivé. Sok elegancia van Pál utalásában, melyben tovább is folytatja ezt a mondatot, mivel amikor Isten befogadta a pogányokat az egyházába, azzal féltékenységre ingerelte a zsidókat, hogy a gyalázatuk érzése megtérésre indítsa őket. Bizonyos, hogy a pogányok elhívása pontosan olyan volt, mintha Ő árnyékokat alkotott volna, akiket előnyben részesíthet az Ő elvetett népével szemben (Rm10:19).

22. *Mert tűz lobban fel haragomban.* Megerősíti, amit korábban mondott, e általánosabban, mert lobogó tűzhöz hasonlítja a haragját, ami lehatol majd a legnagyobb mélységekbe, és teljesen felemésztí a földjüket, nem kímélvén még a hegyek alapjait sem. Ez a hasonlat valóban gyakran előfordul, de itt többet is kifejez, mint más igeszakaszokban. Ugyanabban az értelemben teszi hozzá, hogy Isten a csapásait és a nyilait mind rájuk zúdítja. Ha ugyanis egyszer felgerjedt az engesztelhetetlen haragja, akkor nincs határa a szigorúságának. Az אֲשֶׁפֶּה, *aspeh* ige fordítható *felhalmozni*, vagy *még hozzátesz* jelentéssel

¹³⁹⁷ „Voyant qu’il ne profite rien en avertissant son ami qu’il se perde” – látván, hogy egyáltalában semmi hasznára sincs a barátjának az önpusztítás elleni figyelmeztetése. – Francia.

¹³⁹⁸ A Károli-fordítás szerint: *Azzal ingereltek őket, a mi nem isten.* – a ford.

is, de én szándékosan követem az általánosabban elfogadott magyarázatot, tudniillik hogy Isten nem mulaszt el semmit a megsemmisítésük érdekében, mintha erre a célra használna fel minden fegyvert, ami csak kéznél van.¹³⁹⁹

24. *Éhségtől aszottan, láztól emésztetten.* Most kitér a büntetés néhány konkrét módjára: valóban nem sorolja fel valamennyit, csak olyanokkal hozakodik elő, melyek a népet nagyobb félelemmel töltik el. A pusztaságok ugyanis nem gyakorolnák rájuk a kellő hatást. Három konkrét csapást említ, a ragályt, az éhséget és a kardot, amikről a próféták folyton hosszasan értekeznek, amikor az volt a céljuk, hogy a törvényt a nép tényleges hasznára alkalmazzák. Ezért alkalmazzák ismerős módon a sok, Mózes által használt kifejezést. S Mózes valóban említ más büntetéseket is, amiket a próféták is megemlítenek, de az általa elmondottak summája az, hogy az izraelitáknak meg kell érezniük: Isten fel van fegyverezve minden büntetéssel, melyeket nagyon is jól kellett tapasztalatból ismerniük, s azokkal fogja végleg megsemmisíteni őket.

Először is azt mondja, hogy ki fognak szárazni, vagy inkább összeasznak az éhségtől.¹⁴⁰⁰ A járvány helyett a *felemészt (uredinem)*, és a *keserű pusztulás* szavakat használja, s mielőtt a kardról beszélne, kijelenti, hogy vadakat és kígyókat küld majd rájuk, így egyik oldalról nyílt erőszak lesz az osztályrészük, a másik oldalról viszont titkos gonoszságok érik majd őket. Ámós is használta ezt a képet: „Mire való néktek az Úrnak napja? Sötétség az és nem világosság. Mintha valaki oroszlán elől szaladna, és medve bukkanna rá; vagy pedig bemenne a házba és kezét a falhoz támasztaná, és kígyó marná meg.” (Ám5:18-19). A háborúhoz és az ellenség kegyetlenségéhez hozzátesz más gonoszságot, tudniillik a *félelmet*, s ez valóban a halálnál is rosszabb fokozás, amikor belülről remegünk a félelemtől, mert jobb lenne tízszer is meghalni bátran harcolva a csatában, mint megemésztetni az állandó félelemtől, mintegy hosszasan elnyúló halállal.¹⁴⁰¹

Tanuljuk hát meg ebből az igeszakaszból, hogy bármiféle veszély vesz körül minket, s bármiféle nyomorúság ér, ezek mind Isten fegyverei, s ezek nem véletlenül érik utol ezt, vagy amazzt az embert, hanem az Ő keze irányítja ezeket. Ez tehát az a helyzet, amikor Ő nemcsak az ellenségeinket, hanem vad és ártalmas állatokat is felindít ellenünk, amikor bezárja az eget és a földet, amikor halálos betegséggel sújtja a levegőt – egyszóval, amikor minden elemből elővonja a megsemmisítés megannyi eszközét.

Ha azonban tény, hogy az istenfélőket is hasonló büntetések érik, hiszen szenvednek az éhségtől és a nincstelenségtől, s nem mentesülnek semmiféle gonoszságtól, hiszen még Pál is elismeri, hogy ő maga is megtapasztalta mindazt, amit Isten itt az Őt gonoszul megvetők ellen hirdet ki, hiszen azt mondja, hogy *minden módon nyomorgott: kívül harc, belül félelem* (2Kor7:5), akkor észben kell tartanunk, hogy a megpróbáltatások önmagukban Isten haragjának a jelei, mert az eredetük a bűnből fakad. Isten csodálatos gondviselésén keresztül azonban a hívők számára ezek a hitük gyakorlásának eszközei, és a türelmük bizonyosságai. Ezért gyakran látjuk, hogy Isten gyermekei együtt szenvednek az istentelenekkel, de más célból. még ha az összes megpróbáltatás Isten haragjának a jelei az elevettek ellen. Erről bővebben is szóltam a törvény átkainak magyarázata során.

26. *Mondom: Elfúvom őket.* Isten itt ismét emberi jelleget ölt, mintha csak az ellentétes elhatározásokon tépelődne, s visszafogná a hevességét azoknak az akadályoknak a

¹³⁹⁹ Kiderül, hogy Kálvin ebben az igeversben mindkét, az אספה, *aspheh* és az אכלה, *acalleh* igéket ugyanazzal a *consumam* szóval fordítja, miközben az *Amplified Version* szerint az első jelentése a *fel fogok halmazni*, míg a másodiké *elfogyasztom* Ainsworth, Mareldus és Dathe nézetének megfelelően.

¹⁴⁰⁰ Liebig professzor mutatott rá arra a félelmetes tényre a Mózes által használt kifejezés megerősítéseképpen, hogy „amikor az ember éhhalált hal, akkor valójában lassan elég, mert az éhezés folyamatában a test lassú elégeése megy végbe”.

¹⁴⁰¹ ”Un accessoire pire que toutes los morts du monde, quand nous maigrissons et sommes minez de frayeur”, ez egy fokozás, mely rosszabb a világ összes halálménénél, amikor elsorvadnak és áldozatul esnek a félelemnek. – Francia.

fontolgatása után, melyekkel szembesült. Ez azonban annak felel meg, hogy Isten nem másért késleltette a végső ítéletét, mint azért, mert tekintettel volt a saját dicsőségére, ami egyébiránt ki lett volna téve a pogányok gúnyolódásainak. Ezzel emlékezteti arra a zsidókat, hogy miután rászolgáltak a biztos pusztulásra, nem más alapon lettek megkímélve, mint azért, mert Isten nem akarta szabadjárta engedni a pogányok pökhendiségét. A *harag* kifejezést itt a gőgös dicsekedésre használja, mert az istentelen és világi emberek a bővelkedésükben kegyetlenekké lesznek – hacsak nem tarjuk jobbnak egyszerűen csak *bosszúságnak* fordítani, mert ezzel a jelentéssel szerepel a 2Kir23-ban.¹⁴⁰² Rögtön utána meg is magyarázza: „Ha nem tartanék az ellenség bosszantásától, hogy szorongatóik a dolgot félremagyarázzák”. A נכר, *nakar* jelentése néha furcsának lenni, néha más kinézetűnek lenni, néha elismerni. Így nekem kétségem sincs felőle, hogy Mózes azok gőgjét akarta kifejezni, akik bizonyos módon átalakítják magukat, hogy a pompájukkal és az üres önös magasztalásukkal elkápráztassák az egyszerű emberek szemeit. Ha bárki más értelmezést tart jobbnak, tudniillik hogy el ne szakadjanak Istentől és ne tulajdonítsák maguknak azt, ami egyedül Őt illeti, én nem tiltakozom. S ez valóban összhangban állónak látszik az utána következőkkel: „a mi kezünk a hatalmas, és nem az Úr cselekedte mind ezt!” Mikor ugyanis az emberek efféle féktelen szabadosságba keverednek, akkor olyan messzire is elmennek, hogy már semmi közös dolguk sincs Istennel. Isten ítélete tehát, aminek látványosnak kellett volna lennie ezekben a büntetésekben, kikerült a látótérből, amikor az ellenségek maguknak tulajdonították a nép megsemmisítésének dicsőségét. Mindazonáltal az istentelenek nem szűntek meg dicsekedni ezekkel a győzelmekkel (ahogyan Isten Ézsaiáson és Habakkukon keresztül panasolja¹⁴⁰³), bár a pökhendiségüket bizonyos fokig megzabolázta a tény, hogy a választott nép maradéka fennmaradt.¹⁴⁰⁴

Csak jelképesen mondja Isten, hogy ettől a pökhendiségtől félt, amit egyébként könnyedén meggyógyíthatott és visszafoghatott volna. Mondtam más azonban, hogy emberi módon szól, hogy megmutassa az izraelitáknak: inkább az ellenségeik miatt, semmint a saját érdemeik alapján menekültek meg. Felmerül azonban a kérdés, miképpen van helye az efféle tanácskozásnak, miután Isten elhatározta, hogy megemészti őket az Ő haragjának tüzeivel?¹⁴⁰⁵ Én erre azt mondom, hogy a felemésztés ott nem volt annyira teljes, hogy az egész nemzetet eltörölte volna, hogy még maradványuk sem legyen a korábbi állapotuk emlékeztetőjeképpen, itt azonban olyan pusztulásról beszél, ami mindenestől úgy kitörli a nemzet nevét, mintha Isten soha ki nem választotta volna őket.

28. *Mert tanács-vesztett nép ez.* Megadja az okát, amiért Isten majdnem teljes mértékben kitörölte a nép emlékezetét: tudniillik mivel az adottságaik gyógyíthatatlanok voltak. Isten ugyanis nemcsak pusztán jelzi, hogy a viselkedésük elhamarkodott és megfontolatlan volt, mivel híjával voltak a józan észnek és a megfontoltságnak, hanem semmi módon sem lehetett őket észre téríteni, mert egy csepp eszeség sem volt bennük. Rögtön ez után ennek bizonyítéka következik, tudniillik hogy Isten haragjának jelei túl világosan tárultak a szemük elé, hogysem elkerülhették volna a figyelmüket, hacsak nem voltak a végtelenségig vakok és ostobák. A לו, *lu* szó, amit egyesek a „Bárcsak” (*utinam*) kifejezéssel fordítanak,¹⁴⁰⁶ inkább szánakozást, semmint vágyakozást jelent, ezért tulajdonképpen így is fordítható: „Ó bárcsak megértenék”, stb. A „végük” kifejezéssel a rendkívüli ostobaságukat feddi meg, mert még a sok és hosszadalmas tapasztalatok sem rázták őket fel, hogy

¹⁴⁰² A héberben: כַּעַס, *kagnas*, többes számban szerepel a 2Kir23:26-ban, s az *Amplified Version* *felingerlésnek* fordítja, széljegyzetben pedig megjegyzi: „a héberben *indulatok*”.

¹⁴⁰³ Az utalások eredetiben a két ígeszakaszra nyilvánvalóan nem állják meg a helyüket. Valószínű azonban, hogy Marckius helyesen adja meg *a maga helyén*, tudniillik Ézs10:12-13 és Hab1:16-17.

¹⁴⁰⁴ “Quand il y est toujours demeure quelque réserve du peuple élu”, mivel a nép valamekkora maradéka mindig létezett. – *Francia*.

¹⁴⁰⁵ Lásd a 23. vershez fűzöttet.

¹⁴⁰⁶ Például Sebastian Münster. „Ó bárcsak” – *Amplified Version*.

elgondolkodjanak a megpróbáltatásaik okain. Hiszen az idő hosszúsága még a legostobább és majdnem idióta emberekből is kisajtol némi józan ész. A kétségbeesett ostobaság jele volt tehát, hogy annyi év után sem értettek meg semmit, mintha maga a megtapasztalás tette volna őket kérgessé, amikor pedig le kellett volna magukról rázni a bódultságukat, s neki kellett volna gyürkőzniük a legbuzgóbb kérdezősködésnek. Joggal feddi tehát meg Mózes őket, amiért még a végüket sem vették fontolóra, hisz nemcsak egyszer, vagy egyetlen éven át, hanem a büntetések állandósult kiszabásával sok éven át tanultak minden haszon nélkül.

30. *Miképen kergethetne egy ezeret.* Isten haragjának megannyi jele közül kiválaszt egyet, mely különösen szembeszökő volt, mert amikor Isten az Ő oldalukon állt, hatalmas hadseregeket futamítottak meg, pedig semmiféle nagyobb erők nem támogatták őket. Most pedig, amikor nagy volt a létszámuk, de mégis kevesektől szenvedtek vereséget, ez a változás világosan megmutatja, hogy elmaradt tőlük Isten segítsége, főleg mikor az ezer, akik korábban kis csapattal szokták megfutamítani a legnagyobb hadseregeket, meghátráltak tíz ember előtt. Mózes tehát abban ítéli el a nép ostobaságát, hogy amikor az ő létszámuknál sokkal kevesebb ellenség győzte le őket, akkor sem jut az eszükbe, hogy Isten elvetette őket. De Mózes még tovább is megy, és azt mondja, hogy *eladattak és el lettek árulva*,¹⁴⁰⁷ mert Isten, oly gyakran találván őket méltatlannak a segítségére, nemcsak elhagyta őket, de alá is vetette a pogány nemzeteknek, s mondhatni eladta őket rabszolgának. Ezt a fenyegetést a próféták gyakran ismétlik, s Ézsaiás, aki a szabadulás reménységére akarja őket ébreszteni, elmondja nekik, hogy Isten majd megváltja a népét, akiket eladott.¹⁴⁰⁸ Ám ha bárki ennek azt vetné ellenébe, hogy nem csoda, ha a háború kétes véletlene másokra ruházza a győzelmet, mely gyakran, amint a világi költő mondja: „Kétes szárnyakon repdes a kettő között”.¹⁴⁰⁹ Mózes elébe megy ennek az ellenvetésnek és kijelenti, hogy hacsak a nép nincs híjával Isten segítségének, nem is lehet más, mint sikeres. Egy összehasonlítást tesz itt az igaz Isten és a hamis istenek között: mintha Mózes azt mondta volna, hogy ahol a seregek Istene uralkodik, ott a háború végkimenetele soha nem lehet kétséges. Ebből következik, hogy Isten választott és különleges népe kivételt képez a nemzetek általános állapotától, leszámítva azt, ha a hálátlanságával szolgál rá az elvettetésre. Magukat a hitetlenek hívja e dolog a döntőbírának és tanúnak, mert oly gyakran megtapasztalták Isten félelmetes hatalmát, s biztosan tudták, hogy Izrael Istene nagyon más, mint a bálványaik. Ez tehát pontosan ugyanaz, mintha azt mondaná, hogy ezt még a vak is megláthatta, vagy olyan tanúkat idézett volna, akik nem kaptak fentről világosságot. A hitetlenek bírakul hívása ezen a módon nem azt jelenti, hogy úgy vélte: az igazságot fogják majd hirdetni, amit alaposan meg is értettek, hanem őket szükségszerűen a megtapasztalás győzte meg. Ha ugyanis bárki megkérdezte volna a pogányokat, hogy vajon a legfőbb kormányzás és hatalom mennyen és földön Izrael egy Istenének a kezében van-e, ők soha meg nem vallották volna, hogy a bálványaik merő hiábavalóság. De vegyenek el bármilyen rosszindulattal Isten dicsőségéből, Mózes mégsem vonakodik azzal dicsekedni, hogy noha ők maguk a bírák, Isten mégis fenségesen gyakorolta a legyőzhetetlen hatalmát, bár inkább a tények megtapasztalására utal, mintsem az érzéseikre. Más igemagyarázók más jelentést tulajdonítanak ennek az igeszakasznak, tudniillik hogy a hitetlenek lehetnek ugyan győztesek, Istent az mégsem érinti semmilyen módon, s a keze sem törik el, amiért engedi, hogy leverjék a hitehagyott izraelitákat.¹⁴¹⁰ Az előző magyarázat azonban helyesebb.

¹⁴⁰⁷ „Be lettek zárva.” – *Amplified Version*.

¹⁴⁰⁸ Az utalás általában az Ézs52:3-ra vonatkozik, de amire Kálvin valószínűleg utal, az aligha igazolja a szövegben szereplő kijelentést: „Eladtátok magatokat a semmiért”, stb. A francia szöveg így fogalmaz: „Isaie, en parlant du retour de la captivité de Babylone, dit que Dieu rachetera le peuple qu’il a vendu”.

¹⁴⁰⁹ Inter utrumque volat dubiis Victoria pennis. – *Ovidius, Metamorfózis*, VIII. 11, 12.

¹⁴¹⁰ Ez Sebastian Münster nézete: „Legyenek bár az ellenségeink most a bíráinkká, ez nem az ő isteneiktől származik, hanem a mi Istenünktől, Aki a kezükbe adott minket.”

32. *Mert az ő szőlők Sodoma szőlője.* Azt hiszem, Mózes szándékától távol állt – mint azt egyesek feltételezik – hogy azokra a büntetésekre utaljon, melyekre az izraeliták rászolgáltak. Inkább a megromlott erkölcsök és makacs beállítottságuk ellen mennydörög. Jelképesen azonban Szodoma és Gomora szőlői hajtásainak nevezi őket, mert a természetüket illetően erre a két nemzetre emlékeztetnek pontosan úgy, ahogyan a szőlő oltásai is annak a tőkének a gyümölcseihez hasonló gyümölcsöket hoznak, amelyről vétettek. Isten azt panasolja Ézsaiás által, hogy amikor jó és édes szőlőt várt a szőlőskertjétől, *az vadszőlőt termett* (Ézs5:2). Jeremiás által pedig azt, hogy amikor megbízható és jó magot ültetett, az fattyúhajtássá változott (Jer2:21). Mózes azonban tovább is megy itt: szerinte a nép nemcsak vad, de mérgező szőlővé vált, ami nem termett mást, csak halált, s ezért teszi hozzá, hogy nemcsak a *gerezdjeik keserűek*, de a boruk is *sárgányok és áspiskígyók mérge*. Ezzel jelzi, hogy ennél a nemzetenél semmit rosszabb, vagy megvetendőbb el nem képzelhető.

34. *Nincsen-e ez elrejtve nálam, lepecsételve az én kincseim között?* Noha egyesek a büntetésükre vonatkozóként magyarázzák ezt az igeverset, mintha Isten azt jelentené ki, hogy különféle büntetések állnak Neki rendelkezésére, melyekkel eléri, amit akar, mégis helyesebb ezt a vétkekre vonatkoztatni. Jól tudjuk, hogy az istentelenek, amikor Isten tartózkodik a szigorúságtól, büntetlenséget ígérnek maguknak, mintha az Ő hosszútűrése egyfajta szemhunyas lenne. Amíg tehát nyíltan fel nem emeli a kezét, hogy megbüntesse őket, ők azt képzelik, hogy a bűneik emlékezete szertefoszlott Előtte. Azért emlékeztetik tehát a képmutatókat a próféták oly gyakran a meglátogatás napjára, hogy ne feltételezzék azt, hogy bármit is nyertek a késleltetéssel. Emiatt mondja Jeremiás: „a Júda vétke vas tollal, gyémánt hegygyel van felírva” (Jer17:1). Mózes más képet használ, mely szerint jóllehet Isten nem feltétlenül mutatkozik azonnali bosszúállónak, a bűneik mégis fel vannak halmozva az Ő raktáraiban, s alkalmas időben majd napvilágra fognak kerülni. Ebből hasznos leckét merítünk: Isten tűnhet úgy, mintha egy ideig nem látna (*dissimulet*), de mégsem felejt el a vétkeket, melyek emlékeztetést a nyomorult emberek kitörölnék képzelik, ha azokat nem követi Isten azonnali bosszúállása.

35. *Enyém a bosszúállás.* Ezt az igeszakaszt Pál és a zsidókhoz írott levél szerzője¹⁴¹¹ más céllal idézik (Rm12:19, Zsid10:30), mert Pál, a hívőket igyekeztetve meggyőzni, hogy türelemmel tűrjék a sérelmeket, arra inti őket, hogy „adjanak helyet ama haragnak”, mivel Isten kijelenti: övé a bosszúállás. A Zsidó levél szerzője viszont, hirdető, hogy Isten lesz az istentelenség bosszúállója, ezzel a bizonyosságtétellel erősíti meg a kijelentését. Ezért az igemagyarázók egyik része azt feltételezi, hogy itt a pogány nemzetekre kiszabot büntetésről van szó, amiért azok kegyetlenül bántalmazták Isten választott népét. S valóban az látszik Pál szavai jelentésének, hogy a sérelmeket nyugodtan el kell tűrni, mert Isten Magának követeli a Bosszúálló hivatalát. Semmi nem gátolja azonban ugyanennek a kijelentésnek a használatát más célokra, ezért Pál nem helytelenül erősíti meg a buzdítását Mózes eme szavaival, jóllehet ezek szó szerint az egyház belső büntetéseire vonatkoznak. Emellett az apostolok nem szoktak minden egyes szót idézni a bizonyosságokból, melyekkel előhozakodnak, hanem csak röviden emlékeztetik az olvasóikat, hogy azután ők vizsgálják meg közelebbről is az idézett igeszakaszokat. De mivel Isten itt két dolgot kapcsol össze, nevezetesen hogy meg fogja büntetni a népe bűneit, de egyidejűleg bosszút is áll az elnyomásukért, semmi abszurd nincs abban, hogy Pál mondhatni ujjal mutat erre az igeszakaszra.¹⁴¹² Az egyszerű magyarázat azonban mégis az lesz, hogy az általános kinyilatkoztatást vonatkoztatja egy konkrét esetre, hogy a hívők türelemmel tűrjék a sérelmeket, és hagyják Istenre azt a hivatalt, amiről

¹⁴¹¹ Közismert, hogy Kálvin a harmadik és negyedik századi nyugati egyház véleményét fogadta el, és nem tekintette szent Pált a zsidókhoz írott levél szerzőjének. Lásd a magyarázatának rövid tartalmi összefoglalóját. Ezt az eltérést magában a Zsidókhoz írott levélhez írott magyarázatában is megjegyzi, de szerepel Owen (a magyarázat fordítója) hozzáfűzött megjegyzésében is.

¹⁴¹² “Sans l’alleguer au long”, anélkül, hogy teljes mértékben idézné. – Francia.

kijelentette, hogy Őrá tartozik. Megítélésem szerint tehát ezek a szavak kapcsolódnak az előző ígevershez, mert Isten alkalmas módon erősíti meg a kijelentését, mely szerint Ő számításba veszi az emberek bűneit, és elraktározza azokat a kincsei között, hozzátevé, hogy a bíró hatalma és hivatala Nála marad. Ez a két dolog ugyanis ellentétes lenne egymással: egyrészt tudomást kell vennie mindenről, amit igazságtalanul és helytelenül cselekednek, másrészt viszont büntetlenül hagyná azokat. Nem mintha ellentétes lenne Isten igazságával megbocsátani a bűnösöknek, amikor azok megtérnek, de ez az alapelv mindig szilárdan megáll, miszerint Isten a világ Bírója minden vétek megbüntetése végett. A képmutatók magabiztossága ezzel megsemmisül, akik a büntetlenség reménységével kecsegtetik magukat, ha nem részesülnek azonnali büntetésben. A következő mondatot egyes igemagyarázók a vonatkozó viszonyzó hozzáadásával elrontják: „az idő, amikor a lábuk megcsúszik”, pedig Mózes egyszerűen csak arra a következtetésre jut, hogy a megfelelő időben fognak elbukni, vagy, hogy gondolhatják úgy, hogy meg fognak állni, a romlásuk, vagy bukásuk még sincs már messze. S ezt tovább erősíti azzal, amit hozzátesz: közel a veszedelmük napja. Ez a kijelentés, mint említettem, gyakran előfordul a prófétáknál, hogy Istennél van az alkalmas idő,¹⁴¹³ amikor majd megbünteti azokat a bűnöket, melyek felett látszólag elsiklott. Ezért az Ő hosszútűrése nem vesz el semmit az Általa késleltetett ítéletekből. Ebben a tanításban kettős tanulság rejlik: először, azoknak, akiket Isten egy időre megkímél, nem szabad utat engedniük a saját vágyaik kielégítésének, másodszor, a gonoszok bővelkedésének nem szabad megzavarnia a hívők elméit, hanem engedniük kell, hogy Isten határozza meg a bosszúállás idejét és helyét. Mivel azonban Isten késlekedése biztonságérzetet kelt a képmutatókban, így ők álomba ringatják magukat a bűneikben, s bár hallják, hogy számot kell majd róluk adniuk, gondatlanul adnak szabad folyást a vágyaiknak az öröm időszakában,¹⁴¹⁴ Mózes kijelenti, hogy *közel a nap*, és *siet*. Ha ugyanis Isten nem rettent meg nyíltan, és nem kezdi szorongatni őket, ujjonganak a sérthetlenségüknek. Ebből származnak azok az Ézsaiásnál feljegyzett istenkáromló szólások: „siessen és tegye hamar munkáját, hogy lássuk, s közelítsen és jöjjön el Izrael Szentjének tanácsa, hogy tudjuk meg” (Ézs5:19). Közben észben kell tartanunk Habakkuk szavait: „e látomás bizonyos időre szól, de vége felé siet és meg nem csal; ha késik is, bízzál benne; mert eljön, el fog jönni, nem marad el!” (Hab2:3)

36. *Mert megítéli az Úr az ő népét.* Egyesek összekapcsolják ezt a mondatot a megelőzővel, s így a *megítél* szót *megbüntet* értelemben veszik, s az apostol a zsidókhoz írott levélben látszólag osztja a véleményüket, mert bizonyosságot tesz róla, mennyire félelmetes „az élő Istennek kezébe esni” (Zsid10:30, 31). Nincs azonban semmi oka annak, hogy az apostol miért ne alkalmazhatta volna más célra azt, amit Mózes az istenfélők vigasztalása végett mond, hogy a hívők annál éberebbek legyenek, minél közelebb látják megmutatkozni Istent az egyháza Bírójaként. Hacsak nem látjuk jobbnak így értelmezni Mózes szavait: Jóllehet Istennek meg kell ítélnie a népét, végül majd mégis kiengesztelődik, vagy megérinti Őt a megtérés, s ezért csillapítja a haragja hevesességét. Bármilyen módon is értelmezzük, az a lényegen keveset változtat, mert miután Mózes megfenyegette az Istent megvetőket és a hitehagyottakat, akik azt akarják, hogy az egyház tagjai közé számítsák őket, most az idegenek felé fordul és bejelenti: a kegyetlenség, amivel az izraelitákkal bántak, nem marad büntetlen, mert Isten végül gondol majd a szövetségére és megbocsát a választott népének. Ha az *ítél* szót *kormányoz*, vagy *felvállalja az ügyüket* értelemben vesszük, akkor a kötőszót ellentétesnek kell venni, mintha azt mondta volna, hogy *mindazonáltal*, vagy *de*. Ha a másik jelentését látjuk jobbnak, akkor *noha*, vagy *ha csak* a megfelelője. Mózes célja kétségtelenül a kegyesek reménységének buzdítása volt, akiknek hasznára vált Isten büntetése, s teszi ezt

¹⁴¹³ “Son temps et saison determinee”, a maga ideje és megszabott időszaka. – *Francia*.

¹⁴¹⁴ “Usura.” – *Latin*. “Ils ne laissent pas de se donner bon temps, suivant le proverbe diabolique, Que le terme vaut l’argent”, nem szűnnek meg szabad folyást engedni a vágyaiknak annak az ördögi közmondásnak megfelelően, mely szerint a késlekedés pénzbe kerül. – *Francia*.

annak megmutatásával, hogy majd csillapít a választott népével szembeni szigorúságán, és a *haragjában megemlékezik a kegyelméről* (Hab3:2). Mózes tehát ugyanazt a dolgot tanítja, amit Isten utóbb világosabban is feltárt Dávid előtt: „Ha az ő fiai elhagyják az én törvényemet... Akkor vesszővel látogatom meg az ő bűnöket... Mindazáltal irgalmasságomat nem vonom meg tőle”, stb. (Zsolt89:31, 33, 2Sám7:14-15).¹⁴¹⁵ Semmi sem alkalmasabb ugyanis a megtartásunkra a megpróbáltatásokban, mint amikor Isten megígéri, hogy azoknak lesz határa, s Ő nem semmisíti meg végleg azokat, akiket kiválasztott. Valahányszor csak tehát a bajok, melyeket elszenvedünk, a kétségbeesés felé terelgetnek minket, jusson eszünkbe az a lecke, hogy a büntetések, melyekkel Isten a gyermekeit sújtja, átmenetiek, mert az Ő ígérete soha nem hiúsul meg azt illetően, hogy „csak pillanatig tart haragja” (Zsolt30:6), a kegyelmének folyama viszont állandó. Innen származik a főleg az egyháznak szóló lecke is: „egy pillanatig bántottalak, és örök irgalmassággal könyörülök rajtad” (Ézs54:8).¹⁴¹⁶

Itt a *szolgáinak* nevezi őket, de nem azért, mert rászolgáltak a bocsánatra az engedelmségükkel, hanem mert kegyeskedik a játjainak elismerni őket. Ez a megtiszteltetés ugyanis az Ő ingyenes kiválasztására vonatkozik. Mint ahogyan Dávid mondja: „szolgád vagyok én, a te szolgáló leányodnak fia” (Zsolt116:16). Itt vitán felül nem tulajdonít semmi különlegeset magának, csak azzal dicsekszik, hogy az anyaméhtől fogva Isten családjához tartozott, pont amiképpen a rabszolgák is uruk házában születnek. Egyidejűleg azt is meg kell jegyeznünk, hogy valahányszor csak kijelenti Isten, hogy könyörületes lesz a szolgálóihoz, akkor csak azokra utal, akik teljes szívből keresik a kibékülést, nem pedig az elvetettek, akiket a kétségbeesés konokságuk ragad el a pusztulásba. Röviden, ahhoz, hogy Isten letegyen a szigorúságról, megtérés szükséges a bűnösök részéről. Ahogyan máshol is tanítja: „Térjetelek hozzám... és hozzátok térek” (Zak1:3).

A *megtér* helyett egyesek a *megvigasztalódik* kifejezést használják.¹⁴¹⁷ Jeromos az igeszakasz menetének irányát, semmint a jelentését szem előtt tartva a *könyörületes* lesz kifejezéssel fordít.

Meg kell azonban figyelni az időt, amit Isten elébe tesz a kegyelme gyakorlásának: amikor minden erejük (*virtus*) eltávozik tőlük, és már majdnem a teljes pusztulás küszöbén állnak. A *kéz* szót ugyanis az *erőtéljesség* értelemben használja,¹⁴¹⁸ mintha azt mondaná, hogy Isten semmiképpen sem elégszik meg könnyű büntetéssel, következésképpen nem engesztelődik meg mindaddig, amíg a végletekre nem jutnak. Ez a körülmény ugyancsak figyelemre méltó, hogy a remény el ne hagyjon minket még az egyház legsúlyosabb megpróbáltatásainak idején sem, hanem legyünk arról meggyőződve, hogy legyen bár minden a lehető legrosszabb állapotban, a megszabott időben mégis elérkezik a javulás.

Az, hogy semmi sem maradhat, vagy *odavan*, majdnem közmondásszerű kifejezés a héberben. Mint amikor kijelenti, hogy „kihányom a Jeroboám háza maradványait... mígnem vége lesz” (1Kir14:10), azaz úgy a városban, mint az országban, vagy úgy otthon, mint idegenben. S ezt megint megismétli Akhábbal kapcsolatosan (ugyanott, 21:21). Ebből pedig világos, hogy tévednek,¹⁴¹⁹ akik ezt a kincsházákban elzárt vagyonokra, és a mezőkön szétszórta jószágokra vonatkoztatják. S ez még világosabb lesz egy másik igeszakaszból, melyben a próféta kétségtelenül erre utal: „Mert megtekintette az Úr az Izráel igen nagy nyomorúságát, hogy a berekesztetett”, s mivel nem határozta el, hogy eltörli a népét, „annakokáért megszabadította őket Jeroboám, a Joás fia által”. Mintha azt mondaná, hogy Isten, mint azt megígérte, könyörült a népén a szélsőséges nyomorúságukban (2Kir14:26-27).

¹⁴¹⁵ Kálvin itt nyilván emlékeztetből idézett, és összeötvözte a két idézetet.

¹⁴¹⁶ Itt is inkább a mondanivaló lényege szerepel, nem pontos szavak.

¹⁴¹⁷ Παρακληθηται. – *Septuaginta*. „Miserebitur.” – *Vulgata*. Kiegészítés a francia változatban: “Le mot de repentir s'accorde mieux au stile de l'Escriture”, a *megtér* szó áll leginkább összhangban a Szentírás stílusával.

¹⁴¹⁸ Lásd az *Amplified Version* széljegyzetét.

¹⁴¹⁹ Ezt a megjegyzést Poole a Konkordanciájában „sok zsidónak és Malvendának” tulajdonítja.

37. *És ezt mondja: Hol az ő istenök?* Az igemagyarázók itt vitában állnak egymással, mert egyesek úgy folytatják a bekezdést, mintha Mózes az ellenségeik dicsekedéseiről és sértéseiről számolna be az egyház nyomorúságos állapotában, mások viszont kegyes ujjongásnak tartják, amivel a kegyesek ünneplik az egyház megszabadítását. Ha azt feltételezzük, hogy itt az ellenségek beszélnek, akkor következetlen lesz az „istenek” szó használata többes számban. Emellett ami ez után következik, az a tévedésükből és a tudatlanságukból fakad, tudniillik hogy az izraeliták „megették a kövéret”, ami nem volt törvényes a számukra még a közönséges étellel sem, még kevésbé az áldozatoknál, ahol a kövérjét elégették. A másik magyarázat azonban az, amelyiket én is inkább elfogadok, tudniillik hogy mikor fordul a kocka, és Isten a hitetlenek kegyetlen igazságtalanságának bosszúállójaként lép színre, akkor Isten gyermekeinek szabad lesz szidni őket. Az „és ezt mondja” szavakat határozatlanul használja „ezt mondja majd Isten valamelyik, vagy minden gyermeke”.¹⁴²⁰ Pont ahogyan a hitetlenek, amikor látják a szenteket nyomorogni, pökhendi módon gúnyolják a hitüket, Mózes, amikor Isten a segítségére siet az egyházának, úgy mutatja be a szenteket, amint gúnyosan kérdezzetik: hol vannak a pogányok istenei és hol vannak a támogatóik? – mert valamennyiüknek, mint tudjuk, támogató istenségeik voltak. Azaz, a tisztátalan és hamisított áldozataikat teszi nevetségessé, melyeknél megették a kövéret és megitták az italáldozatok borát. Röviden, Mózes arra céloz, hogy amikor Isten megsegíti a népét, megnyílik a szájuk a győzelmi énekekre az igaz Isten dicsőségére, s a hitetlenek szidalmazására azért a hamis magabiztosságért, amivel megtévedtek.

39. *Most lássátok meg, hogy én vagyok.* Azok, akik a előző verseket a hitetleneknek tulajdonítják, most úgy mutatják be Istent a beszéd és a dicsőségének kinyilatkoztatása közben, mintha hirtelen feddené meg az istenkáromlásait. De az inkább annak a szent dicsekedésnek a megerősítése, amit az imént diktált a hívőknek, amikor Isten nemcsak azt parancsolja meg a népének, hogy emeljék fel a szavukat a bálványok ellen, de Ő Maga lép elő elítélni a pogányok érzéketlenségét, bár a szövegkörnyezet világosan megmutatja, hogy Ő a kegyesekhez szól. Miután tehát a bálványok megvetésére buzdította a népét, most hozzáteszi: bőséges alapokat szolgáltat a számukra ahhoz, hogy Őbenne bízzanak. Mikor ugyanis azt parancsolja nekik, hogy „lássák meg”, azzal jelzi: az Ő hatalmának nem homályos megnyilvánulása tárul a szemük elé, ha odafigyelnek. Az *én* személyes névmás ismétlése hangsúlyos: egyrészt felrázza a népet a tunyaságból, s rendíthetetlennek tartsa meg az elméiket, nehogy mondhatni kételkedve ingadozzanak. Tudjuk ugyanis, hogy az emberek elméi aligha vonzhatók az Isten valódi ismeretéhez, mert kacskaringós utakat szoktak bejárni, úgyhogy nem mennek egyenesen Hozzá. S ha meg is értik Istent, tudjuk, milyen könnyen eltávolodnak Tőle, mert a viszontagságok elhomályosítják őket, ezért bizonytalanul ingadoznak ide-oda. Emiatt, amikor Isten legyőzött minden feltételezett istenséget, kijelenti, hogy Ő mindig ugyanaz marad, akár öl, akár elevenít, hogy a nyomorúság sűrű sötétségében a hívők ne szűnjenek meg továbbra is Őrá tekinteni. Tanuljuk meg ebből az igeszakaszból, hogy Isten megfosztjuk a jogaitól, ha nem egyedül Ő a kiváló, és minden bálvány semmivé nem lesz. Továbbá a hitünk valóban Őbenne rögzül, és szilárd gyökerei vannak, ha a különböző változások között, melyek bekövetkeznek, nem tántorog, vagy ingadozik, hanem legyőzi ezeket az akadályokat és nem szűnik meg Benne reménykedni, még akkor sem, ha Ő látszólag „meg is öl” minket, ahogyan Jób mondja (Jób13:15). S bizonyosan nincs semmi ésszerűtlenebb, mint az, hogy a hitünk a minket körülvevő eseményeket szemlélve azoktól függjön, mert Isten azt ígéri, hogy még magában a halálban is megelevenít minket. Az igevers vége alkalmasan vonatkoztatható az ellenségekre, mert Isten kijelenti, hogy senki sem szabadíthatja meg őket az Ő kezéből.

¹⁴²⁰ Ez a mondat hiányzik a francia változatból, de benne foglaltatik a fordításban „on dira”.

40. *Mert*¹⁴²¹ *felemelem kezemet az égre*. Mások így fordítják: „Amikor felemeltem a kezemet az égre”, s az előző vershez kapcsoltn olvassák, miszerint Isten hatalma a megsemmisítésben és a megőrzésben megmutatkozik, ha az égre emeli a kezét. Nekem azonban nincs kétségem felőle, hogy ez egy új mondat kezdete, s Isten ezzel kezdi azért, hogy még erőteljesebben jelentse ki azt, amit rögtön hozzátesz az ellenségeik jövőbeli megsemmisítéséről. Ha azonban bárki jobbnak látja az „amint” időhatározót használni, nincs ellene erős kifogásom, amennyiben így kapcsolja össze a két mondatot: „Amint felemeltem a kezem az égre, összezavarom majd az én egyházam ellenségeit”.

A kezek felemelését kétféleképpen magyarázzák: egyesek azt feltételezik, hogy a hatalom megmutatkozása, ahogyan az emberek szoktak a kezük felemelésével ragyogni, amikor biztosak az erejükben, és lenézik az ellenségeiket. Mások azonban helyesebben ezt egy esküformának tartják. Istenről, Aki felette áll minden égnek, szó szerint valóban nem mondható, hogy felemeli a kezeit, de az Ő számára nem új dolog az emberek szokásaitól és viselkedésformáitól kölcsönözni a kifejezésformákat különösen akkor, amikor hirtelen emelkedik fel ismét fenségesen, miután egy ideig látszólag a saját nagyságának szintje alá süllyedt. Természetesen a soron következő szavak egy esküt tartalmaznak: „örökké élek én”, s ezért valószínű,¹⁴²² hogy a kezének felemelése az esküvészt fejezte ki. Isten az emberektől nagyon eltérő módon esküszik a Maga életére. Néha valóban használja a mi szokásos kifejezőmódunkat, mint amikor azt mondja, hogy a Lelkére esküszik, de itt az „élek én” megfelel annak, hogy Önmagára, vagy az örökkévaló lényegére esküszik.

41. *Ha megélesítem fényes kardomat*. A feltételes kötőszó nem tesz kétségessé, vagy kérdésessé a dolgot, mert időhatározóként kell azt értenünk, mintha ezt mondta volna: amint felveszi a fegyvereit, az ellenségek megsemmisítése bizonyossá válik. Nem azt jelenti ez, hogy Isten fegyvereket akar az ellenségek legyőzéséhez, mint ahogyan amikor rögtön ez után hozzátessi: „ítélthez fog kezem”, az sem jelenti azt, hogy az ítékezés valaha is elvétetett Tőle, vagy elkerüli Őt, hanem így kívánja jelezni a pillanatnyi és látható cselekedetét.¹⁴²³ Mivel tehát Isten, amikor megkíméli az ellenségeit, látszólag mondhatni félretessi a fegyvereit, és lenyugszik, félretéve a bírői hivatalát, itt kijelenti, hogy a fegyverei készen állnak majd az ellenségei megsemmisítésére, s akkor majd ismét Magára vállalja az ítékezést, amit látszólag félretett. Ezekkel a szavakkal közvetve azok ostoba magabiztosságát bírálja, akik úgy képzelik, hogy az Ő hatalma semmivé lett, egészen addig, míg nyíltan el nem kezdi azt gyakorolni, az ítélet pedig, amit felfüggesztett, teljességgel eltöröltetett.

42. *Megrészegítem nyilaimat vérrel*. Ezekkel a szavakkal szörnyű mérsárlásról számol be, mintha azt mondta volna: vége-hossza nem lesz a bosszúállásomnak, amíg a föld meg nem telik vérrel és holttestekkel. Máshol¹⁴²⁴ azt is mondja, hogy Isten kardja „megrészegül a vértől”, mint itt a nyilait, amikor a haragja végrehajtja a bosszúállás nagy tetteit, s ugyanebben az értelemben említi a „jóllakást hússal”.

A második מִדָּם, *midam* szót egyesek „a vér miatt” kifejezéssel fordítják, s elismerem, hogy a מִ, *mem* néha okhatározó. Ők tehát úgy értik, hogy jogos viszonzása lesz a kegyetlenségüknek, amikor a gonoszokat, akiket levágtak, vagy fogságba vetettek az izraeliták, Isten fogja levágni. De én nem látom, miért kellene ugyanazt a szót két különböző jelentéssel magyarázni, s nem kételkedem abban, hogy ez ugyanannak a dolognak a megismétlése, miszerint Isten megrészegíti a nyilait vérrel, mert azt mondja: „a legyilkoltak

¹⁴²¹ „Certe” - Latin. „Car” - Francia. „Cum” - Vulgata.

¹⁴²² Nehezen értem meg a feltételes módot, ahogyan Kálvin ezt a mondatot mondja, miután már szolt arról a dologról a 2Móz6:8-nál és a 4Móz14:30-nál. Talán pusztán csak azt akarta mondani, hogy az esküvés egybeesése a kezek felemelésével adja meg az utána következő kifejezés értelmét ezen a helyen.

¹⁴²³ “C’est pour signifier un effet present et manifest, lequel n’estoit point apparu devant”, a pillanatnyi és látható hatást kívánja jelezni, ami korábban mutatkozott meg. – Francia.

¹⁴²⁴ Jer46:10

és foglyok vérével”,¹⁴²⁵ mikor ugyanis egy hadsereget kardélre hánynak, akkor egyesek a csatában pusztulnak el, míg mások megcsonkítva és sérülten tesznek kísérletet a menekülésre.

Az igevers végét többféleképpen magyarázzák. Egyesek a „fej” szót a többes számú „fejek”-re cserélik, mintha azt mondta volna: „levágom az ellenség vezéreinek fejeit”. Hihetőbb lesz azonban jelképesen a vezérekre vonatkoztatni. Mások azonban helyesebben „a kezdet” kifejezéssel helyettesítik, de valójában nem az időre utalva, hanem mintha azt mondta volna, hogy a tömeg virága, vagy legjava, a megszokott „az elsőtől az utolsóig” mondás szerint. Az én értelmezésem szerint a „bosszút áll az ellenségein” nem az ellenségire mért csapásokat jelenti, hanem azokat, melyek általánosak, vagy halálosak, mintha azt mondaná, hogy ellenséggként bánik majd a gonoszokkal, úgyhogy semmi helye sem lesz a könyörületnek.¹⁴²⁶

43. *Ujjongjatok ti nemzetek, az Ő népével!*¹⁴²⁷ A magyarázó olvasat, amit egyesek előnyben részesítenek: „Dicsérjétek Őt ti nemzetek, ő népe!” az Istenre vonatkozó névmás hozzáadásával erőltetett. Semmi abszurditás nincs ugyanis abban az elképzelésben, hogy a pogányoknak is ünnepelniük kell azokat a jótéteményeket, melyeket Isten az Ő népére ruházott. Mindenestre egyszerűbb úgy értelmezni, hogy annyira látványos volt Isten jóindulata az izraeliták iránt, hogy az ismeretének és külső megjelenésének szélteben-hosszában el kellett terjednie, és hírnévre kellett szert tennie még a pogányok között is. A Szentírás ugyanis így magasztalja fel Isten egyik-másik emlékezetesebb hatalomgyakorlását, és parancsolja, hogy az Ő dicsérete hirdettessék a nemzetek között, mert semmiképpen sem volna helyes, ha Júdea szűk határai közé lenne beszorítva. Felmerül azonban egy kérdés, mert Pál látszólag másképpen idézi ezt az igeszakaszt. Ő ugyanis azt mondja, hogy „Örüljete pogányok az ő népével együtt” (Rm15:10), s a נָקַם, *nakam* szó, amit Mózes használ kétségtelenül örömeztetést jelent.¹⁴²⁸ Ha elfogadjuk, hogy Pál Mózesztől vette át ezt a mondatot, akkor ugyanaz a Lélek, Aki mint Mózesen, mind Pálon keresztül szólt, a legjobb magyarázója a saját szavainak. S az sem abszurd, hogy a pogányoknak örömeztetniük kell Isten népe boldogságának. De lehet, hogy Pál nem valamely konkrét igehelyről kölcsönözte a bizonyosságát, hanem a Szentírás általános tanításából. Mindenesetre a nép méltóságát azon az alapon ünnepli, hogy Isten drágának tartja a vérüket, és a saját ellenségeinek fogja tartani az üldözőiket.

A כָּפַר, *caphar* szót az igevers végén egyesek a *megbűnhődik*, mások a *kegyes lesz* igével fordítják, mely fordítást én is jobbnak látom, bár nem vetem el az előbbi jelentést sem. A כָּפַר, *caphar* ige azt jelenti, hogy engesztelést adtak áldozattal Isten kiengesztelésére, s valószínű, hogy Mózes a megbékítés törvényes módjára utal. Mindazonáltal az én véleményem szerint úgy érti, hogy Isten visszahelyezi az Ő földjét és népét a kegyeibe.

¹⁴²⁵ Kiegészítés a francia változatban: “pour confermer le propos avec plus grand vehemence”, a kérdéses dolog nagyobb hevességgel történő megerősítése végett.

¹⁴²⁶ מְרַאשׁ פְּרַעוֹת אוֹיֵב. „Az ellenséget sújtó bosszú kezdetétől fogva.” – *Amplified Version*. „A bosszú elejétől kezdve az ellenségen.” – *Sebastian Münster*. „Az ellenség pusztája feje”. – *Vulgata* és *Luther*. „A fő ellenségek fejétől.” – *Septuaginta*. A ראש szó vagy egy test feje, vagy egy esemény kezdete. A פְּרַעוֹת a büntetés kiszabását jelentő igéből származik, ezért egyesek a bosszúnak, mások azoknak a vezetőknak, vagy uralkodóknak tekintik, akiknek a feladata a gonoszságok megbosszulása. Vannak azonban esetek, amikor a פְּרַע szó a fejen levő haját jelenti. – *Henry Walter*.

¹⁴²⁷ A Károli-fordítás szerint: *Ujjongjatok ti nemzetek, ő népe!*

¹⁴²⁸ Aligha lehet azzal egyetértetni, hogy a נָקַם valaha is jelentette az örömeztetést. – *Henry Walter*.

Numeri 27: ugyanannak a történetnek a megismétlése

Numeri 27:12-14

12. Monda azután az Úr Mózesnek: Menj fel az Abarim hegyére, és lásd meg a földet, a melyet Izráel fiainak adtam.

13. Miután pedig megláttad azt, takarítottat te is a te népedhez, a miképen oda takarítottatott Áron, a te testvéred;

14. Mivelhogy nem engedétek az én beszédemnek a Czin pusztájában, a gyülekezet versengésének idején, hogy megdicsőítettetek volna engemet ama vizeknél az ő szemeik előtt. Ezek a versengésnek vizei Kádesnél a Czin pusztájában.

5Móz32:44. *Elméne azért Mózes és elmondá.* Nem ok nélkül jegyzi fel Mózes, hogy megismételte a nép előtt ezt az éneket, mert ebből kiderül, hogy mennyire távol állt tőle minden becsvágy abban, hogy nem félt az életének legvégén felingerelni valamennyiük elméjét, még ha ezzel gyűlöletessé teszi is a nevének emlékeztétét. Emellett a tekintélyét is szentesítette a nép hallgatása és engedékenysége, amikor engedték, hogy ennyire szigorúan bánjon velük. Akkor volt ugyanis az általános makacsságuk, hogy soha nem figyeltek volna rá, ha a Lélek titkos belső ihletése nem lépett volna közbe és nem győzte volna őket meg. Józsuéval társítja önmagát, aki kétségtelenül azonos tekintéllyel akart felruházni, s ami figyelemre méltó: megparancsolja nekik, hogy figyeljenek a fenyegetésekre és feddésekre, hogy így szerezzen tiszteletet a törvénynek. Gyakorta látjuk ugyanis, hogy a pusztá tanítás hideg és erőtlén, amíg a tunyaságot, ami mondhatni fojtogatja az emberek elméit, élesen nem ösztökélik. S nehogy a törvény tanítását megvessék, vagy elfelejtsék, vagy, csak mert unalommal fogadták, fokozatosan kitörlődjön az elméikből, mondhatni az éneke hevességével sarkantyúzza őket, s parancsolja nekik, hogy tanítsák rá az utódaikat, hogy a figyelmüket felkeltsék a fenyegetései. A következő (47.) igeversben a törvény iránti engedelmisség buzgalmára inti őket annak hasznossága miatt, mert szerintem a fordítók helytelenül fordítják ekképpen: „Nehogy hiábavaló Íge legyen ez nektek”, vagy „Nem olyan üres Íge ez, amit meg kellene vetnetek”. Jeromos fordítása jobb: „A parancsolatokat nem hiába kaptátok”, mert Mózes egyszerűen csak arra utal, hogy a törvény nem hiába adatott, hogy annak gyümölcstelen legyen a vége. Következésképpen óvakodniuk kellett, nehogy meghíúsítsák Isten célját, Aki jót akart nekik. A רַק, *rek* szó tehát a „gyümölcsöző” ellentéte, amint az világosabban is kiderül a rögtön hozzátett megerősítésből, mely szerint „ez íge által hosszabbítjátok meg napjaitokat azon a földön, a melyre általmentek”. A törvényt tehát azért mondja nem hiábavalónak, mert az gyümölcsöző az üdvösségre. S hogy mi módon halálos, és hogyan nincs benne öröklött hatékonyság, azt már megmutattam.¹⁴²⁹ Valóban igaz, hogy a törvény, mint az igazságosság biztos szabálya nem ígér megtévesztő módon üdvösséget az embereknek. Mivel azonban nincs senki, aki ténylegesen végrehajtja azt, amit Isten megkövetel az emberek eredendő bűne miatt, az élet halálra változott. Mikor azonban valamennyien az átok alá kerültek, új orvosság kerül a színre és Isten ingyenes megbocsátása által az emberek úgy békülnek ki vele, hogy az engedelmisségük, legyen az olyan, amilyen, elfogadhatóvá válik a számára.

48. *És ugyanezen a napon szóla az Úr Mózesnek.* Arra következtetünk, hogy ezt nem a rendes sorrendben jegyzi fel, mert biztos, hogy Mózes még azelőtt kapott figyelmeztetést a közelgő haláláról, hogy ezt az éneket megalkotta. S ezt a másik igeszakasz, amit

¹⁴²⁹ Lásd főleg „A törvény hasznáról” szóló részt.

idekapcsoltam, konkrétan meg is erősíti, mert azt mondja, hogy mielőtt Józsuét állította volna a maga helyére, megmutattatott neki a hely, ahol majd meg kell halnia. Az viszont egyáltalában nem szokatlan, ha a történet sorrendje megváltozik.

Itt a hit és az engedelmesség páratlan példáját látjuk. Mindenki természetes módon menekül a haláltól, így senki sem igyekszik felé a maga akaratából. Ő tehát soha nem lépett volna be szándékosan a sírba, hacsak nem támaszkodott volna egy jobb élet reménységére. Hasonló példát már láttunk Áron esetében, bár a feltámadás akkor még nem volt annyira világosan kijelentve, mint most az evangélium által, és Krisztus sem jött még el, aki a feltámadottak között az első zsenge. Így jóllehet a testi érzelmeink viszolyoghatnak a haláltól, engedjük a hitünket felülkerekedni annak minden rettentésén pont amiképpen Pál tanítja, hogy Isten gyermekei „nem kívánnak levetkőztetni hanem felöltöztetni, hogy a mi halandó, elnyelje azt az élet” (2Kor5:4). Az azonban figyelemre méltó engedelmesség volt, amikor úgy készült a halálra, mintha valami örömteli bankettre hívták volna meg. Azaz világos, hogy ezek a szent emberek úgy odaszentelték magukat Istennek, hogy készek voltak élni, vagy meghalni az Ő jótetszésének megfelelően.

Az Abarim hegye látszólag a csúcsairól, vagy az oldalairól kapta a nevét, mert sok hegyre oszlott, ahogyan itt Nébónak nevezi, máshol pedig más neveken említi.¹⁴³⁰ Mások úgy vélik, egy *hágótól* kapta a nevét, de a másik vélemény a valószínűbb, mely szerint magaslatokat, csúcsokat, vagy a szemközti csúcsok közötti szakadékokat jelenti, mivel az Abarim szó többes számú.

Noha nemsokára meglátjuk, hogy más oka is volt, amiért Isten visszavonta a szolgáját az emberek szeme elől, mégis meg kell figyelni a vigasztalást, amire itt utal: a halál fájdalmát enyhítette a Kánaán földje meglátásának engedélyezése. Emiatt parancsolja neki, hogy menjen fel a hegy tetejére, mert jóllehet megelégedhetett volna Isten pusztá ígéretével is, még ha meg is lett volna fosztva ettől az áldástól, nem csekély hatással volt rá, hogy vidámban hagyhatta el a népet az örökségük küszöbén. A hit ugyanis nem fosztja meg teljes mértékben Isten gyermekeit az emberi érzelmektől, s mennyei Atyánk engedelkenyen megkönyörül a gyengeségeiken. Így amiképpen okot adott Mózesnek a fájdalomra, amikor nem léphetett be az ígért földjére, úgy kapott most támogatást a megfelelő időben nyújtott orvossággal, hogy ne gátolja őt ez az akadály a maga útján.

51. *Mivelhogy vétketetek ellenem.* Ebből a büntetésből látjuk,¹⁴³¹ mennyire szükséges volt Mózes számára a jóindulat jele. A halál önmagában ugyanis nem volna annyira keserű, de az ok, amire ismét utal, fájdalmasan megsebezne a szent ember elméjét annyiban, ha látná magát Isten jogos bosszúállásában kizártni a közös örökségből a saját bűne folytán, ami lesújtóbb a kegyesek számára, mint száz, sőt megszámlálhatatlanul sok halál. Innem származnak Dávid és Ezékiás, valamint máshol mások siralmas panaszai, amikor a haragos Isten elveszi tőlük az életüket: „Mert nem a sír dicsőít Téged, és nem a halál magasztal Téged, hűségedre nem a sírverembe szállók várnak!” (Ézs38:18, Zsolt6:6, Zsolt115:17) Bizonyos, hogy nem volt túl félelmetes dolog a számukra meghalni, s nyugodtan és vidáman indultak el a világból, amikor eljött annak az ideje, hanem Isten szörnyű ítéletét kifogásolták, aminek a gondolatától is reszkettek. Ugyanez a bánat árasztotta el Mózes elméjét is, ha nem lett volna része enyhítésben. Mivel azonban senki sem kivétel a mulandó büntetések alól, legyen bármennyire is kiváló, tanuljuk meg ezeket türelemmel tűrni. Isten nem kímélte Mózes: csoda-e tehát, ha a mi állapotunk sem jobb az övéénél? Sőt, az emberek véleménye szerint nem

¹⁴³⁰ Az Abarim név látszólag általános neve egy hegyláncnak, s mivel Mózesről azt olvassuk az egyik helyen, hogy a Nébó hegyén halt meg, itt pedig azt, hogy a Piszga tetején, ebből arra kell következtetnünk, hogy a Nébó az egyik hegycsúcs volt az Abarim hegyláncban, melynek a Piszga volt a legnagyobb és legkiemelkedőbb csúcsa.” – *Illustrated Commentary*. A עבר, *gnabar*, áthaladni igéből származó Abarim szót Taylor a *vada*. *transitus*, *latera* kifejezésekkel fordítja.

¹⁴³¹ “Que nous avons vue”, mint láttuk. – *Francia*.

csekély vétség volt az, amiért ilyen súlyos büntetésben részesült, mert elragadtatván a haragtól, úgy felbőszült a nép ellen, hogy kisebb hatalmat tulajdonított Istennek, mint amennyi Őt valójában megillette. Nos, azok a tévedések, melyekbe a gondatlan féktelenség folytán esünk, könnyebben megbocsáttatnak, de ebből az igeszakaszból világos, mennyire drága Istennek az Ő dicsősége, amikor nem tűri, hogy büntetlenül elhomályosítsák azt akár csak figyelmetlenségből. Egyidejűleg arra is tanít, hogy semmi sincs irracionálisabb, mint önmagunkat megtenni a bűnök bírójának és a saját mérlegünkön mérni azokat, amikor Isten az egyetlen törvényes bíró.

S noha kijelenti, hogy Mózes és Áron fellázadtak és engedetlenek voltak „az Ő szája ellen”,¹⁴³² mégis, nehogy azt gondolja valaki: hangsúlyosan vetették el, hogy hitelt adjanak Isten szavának, egyfajta korlátozást is hozzász, tudniillik, hogy nem szentelték meg Istent Izrael gyermekei között, vagy a szemük láttára. Ebből nyilvánvaló, hogy csak a dühkitörésük szélsőséges hevessége miatt feddi meg őket, amiért nem támogatták Isten dicsőségét a nép előtt a kellő energiával.

Ami a többit illeti, megtalálható a Numeri 20-nál.

Deuteronomium 33

5Móz33:1-29

1. Ez pedig az áldás, a melylyel megáldá Mózes, az Istennek embere, Izráel fiait az ő halála előtt.

2. Monda ugyanis: Az Úr a Sinai hegyről jött, és Szeirből támadt fel nékik; Párán hegyéről ragyogott elő, tízezer szent közül jelent meg, jobbjá felől tüzes törvény vala számukra.

3. Bizony szereti ő a népeket! Mind kezelnél vannak az ő szentjei, oda szegődnek, a te lábaidhoz, és hallgatják a te beszédeidet.

4. Törvényt parancsolt nekünk Mózes, örökségül Jákób községének.

5. És király lön Jesurunban, mikor összegyűltek a népnek fejei, és együtt voltak Izráel törzsei.

6. Éljen Rúben és meg ne haljon; és száma legyen embereinek.

7. Ez pedig a Júda áldása; és monda: Hallgasd meg Uram a Júda szavát, és vidd be őt az ő népéhez. Az ő keze elégséges legyen néki, de légy segítsége az ő szorongatói ellen.

8. Léviről pedig monda: A te Thummimod és Urimod a te kegyes férfiadé, a kit megkísértél Masszában, a kivel perbe szálltál Mériba vizeinél.

9. A ki azt mondta az ő atyjáról és anyjáról: Nem láttam őt; és az ő atyjafiait nem ismerte, fiaival sem gondolt; mert megtartották a te beszédedet, és ragaszkodtak szövetségedhez.

10. Tanítják a te végzéseidre Jákóbot, és a te törvényedre Izráelt; füstölőt tesznek a te orczád elé, és égőáldozatot a te oltárodra.

11. Áldd meg Uram az ő erejét, és az ő kezének munkája legyen kedves előtted! Törd meg derekukat a reá támadóknak és az ő gyűlölőinek, hogy fel ne kelhessenek!

12. Benjáminról monda: Az Úrnak kedveltje! Bátorságban lakozik mellette, fedezi őt minden időben, és az ő vállai között lakik.

13. Józsefről pedig monda: Áldott az Úrtól az ő földe az égnek kincseivel, a harmattal és az alatt elterülő mélységes vizekkel;

14. A nap érlelte drága terméssel, és a hold sarjasztotta drágaságokkal;

¹⁴³² „Nem engedétek az én beszédemnek” – Károli. „A parancsolatom ellen” – Amplified Version. 4Móz24:14.

15. És az ős hegyek javaival, és az örök halmok drágaságaival;
16. A földnek drágaságaival és bőségével. A csipkebokorban lakozónak jó kedve szálljon Józsefnek fejére, az ő atyjafiai közül kiválasztottnak koponyájára!
17. Tehenének első fajzása dicsőségére van; szarvai bivalyszarvak; népeket öklel azokkal mindenfelé a földnek széléig. És ezek Efraim tízezrei és Manassé ezrei.
18. És Zebulonról monda: Örvendj Zebulon a te kimentedben, és te Izsakhár a te sátraidban.
19. Népeket hívogatnak a hegyre, igaz áldozattal áldoznak ott; mert a tengerek bőségét szopják, és a fvénynek rejtett kincseit.
20. És Gádról monda: Áldott az, a ki kiterjeszti Gádot! Mint nőtény oroszlán, úgy lakik, és szétszaggat kart és koponyát.
21. Az elejét nézte ki magának, mert ott volt elrejtve a törvényadó osztályrésze. De elméne a népnek fejedelmeivel, az Úrnak igazságát cselekedte, és az ő végzését Izráellel együtt.
22. És Dánról monda: Dán oroszlánnak kölyke, a mely Básánból szökik ki.
23. És Nafthaliról monda: Ó Nafthali, a ki az Úrnak jó kedvével bővölködöl és áldásával vagy teljes! Vedd birtokba a tengert és a délt.
24. És Áserről monda: Áldott a többi fiak felett Áser! Legyen az ő atyjafiai előtt kedves, és áztassa lábát olajban.
25. Vas és réz legyenek a te záraid; és élteden át tartson erőd.
26. Nincs olyan, mint a Jesurun Istene! Az egeken száguld segítségére, és fenségében a felhőkön.
27. Hajlék az örökkévaló Isten, alant vannak örökkévaló karjai; elúzi előled az ellenséget, és ezt mondja: Pusztítsd!
28. És bátorságban lakozik Izráel, egymaga lesz Jákób forrása a gabona és a bor földén, és az ő egei harmatot csepegnek.
29. Boldog vagy Izráel! Kicsoda olyan mint te? Nép, a kit az Úr véd, a te segítségednek pajzsa, és a ki a te dicsőségednek fegyvere! Hízelegnek majd néked a te ellenségeid, és te azoknak magaslatait taposod.

1. *Ez pedig az áldás.* Ennek az éneknek a keserűségét ezzel a mondhatni enyhítőszerral csillapítja,¹⁴³³ mellyel Mózes bizonyoságot hagyott Isten jövőbeli és örök kegyelméről, mintha felbecsülhetetlen kincset tett volna le a nép kezébe. Mert ahogyan Isten a népe megszabadítása és a törvény átadása után megújította a szövetséget, melyről Jákob tett bizonyoságot, és hirdetett ki, úgy volt Mózes mondhatni a második atyjuk, hogy ismét megerősítse annak áldásait, nehogy azok emlékezete valaha is elveszen. De hogy bizonyosságot nemzzen az Ő áldásaiban, az elhívásával kezdi, mielőtt ezekre rátérne, mert jöllehet az *áldá*sszó megfelel a sikerért történő imádkozásnak, mégis észben kell tartani, hogy Mózes itt nem közönséges módon imádkozik, mint bárki magánember, ahogyan az atyák szoktak könyörögni a gyermekeiért, hanem a próféta-ság lelkével mutatja fel azokat az áldásokat, melyeket Istentől kellett várni. Ez tehát az ok, amiért felmagasztalja a vezetői hivatalának méltóságát és dicsőségét ilyen fennkölt kifejezésekkel, hogy Izrael tizenkét törzse teljes mértékben meg lehessen róla győződve: Isten ezeknek az áldásoknak a szerzője. Ugyanebből az okból nevezi magát „az Isten emberének”, hogy a nép úgy vegye, amit mondani készül, mint Istentől származót, akinek kétségtelenül a szolgálója ő. S az időzítés körülménye sem éppen súlytalan – „az ő halála előtt”, vagy „az ő halálakor”, ami a végrendelet erejét adja a prófécia-nak.

¹⁴³³ “Ceste benediction a este comme du suere” etc., ez az áldás olyan volt, mint a cukor, stb. – Francia.

2. *Monda ugyanis: Az Úr a Sinai hegyről jött.*¹⁴³⁴ Ezekkel a szavakkal emlékezteti őket arra, hogy annak a szövetségnek a megerősítését tárja eléjük, amit Isten kötött velük az Ő törvényében, és ami semmiben sem különbözik attól. Ez a kapcsolat rendkívül hatékony volt az áldások bizonyosságának megerősítésében, amennyiben a törvényt megfelelően tisztelték, mert semmi sem volt alkalmasabb Isten kegyelmének megerősítéséhez, mint a fenség, ami a törvény kihirdetésében mutatkozott meg. Egyesek, véleményem szerint helytelenül, így fordítják „Isten a Sinai hegyhez jött”, miközben Mózes inkább úgy érti, onnan jött, amikor a fényessége megmutatkozott. Díszítő jelző gyanánt ugyanezt ismétli meg Seir és Párán vonatkozásában is. Mivel pedig ez a három szó – *előlépni, felemelkedni és eljönni* – egymás szinonimái, ezért ugyanazt a dolgot jelenti, tudniillik az isteni dicsőség megmutatkozásának, aminek bámulatra kellett indítania mindenki elméjét. Mintha azt mondta volna, hogy az ő áldásait ugyanazzal a tisztelettel kell fogadni, mint amit Isten szerzett meg a törvénye számára, amikor az Ő ábrázata látványosan megmutatkozott a Sinai hegyen. Habakuk próféta utánozta ezt a jelképet (Hab3:3), bár más célból, tudniillik hogy a nép magabiztosan támaszkodjon az Ő hatalmára, ami korábban látható ragyogással mutatkozott meg az atyáiknak.

A „tízezer szent”¹⁴³⁵ alatt én nem sokakhoz hasonlóan a kegyeseket, hanem az angyalokat értem, akik mondhatni Isten király kíséretét alkotják, mert Isten megparancsolta, hogy a frigyládát a kerubok közé helyezték, hogy megmutassa: a mennyei seregek körülötte vannak. Így Ézsaiásnál is (Ézs6:6), a szeráfok körülveszik a trónját, s Dániel is azt mondja, hogy „tízezerszer tíezret” (Dán7:10) látott, ezzel jelölve a végtelen tömeget, ahogyan a „tízezerrel” Mózes is teszi. S valószínűleg mind Pál, mind István ebből az igeszakaszból származtatták, hogy a törvény „angyalok által rendeltetett, közbenjáró kezében” (Gal3:19, Csel7:53), mert a tekintélyét nagy fokban alátámasztotta a sok-sok biztonságtevő (*obsignatores*). A törvény a *jobbára* nem csak mint a méltóságot jelző jogar kerül, hanem a hatalma, vagy kormányzati szabálya jeleként is, mert Ő nemcsak királyként mutatkozik meg, hanem azt is tudatta velük, miképpen fog uralkodni.¹⁴³⁶ A törvényt *tüzesnek* nevezi, hogy félelmet keltsen és alázatot gerjessen mindenkiben iránta, bár azt a véleményt sem vetem el, hogy Mózes ezzel a díszítő jelzővel utal a tűz és a lángok ama külső jelére, amiről a Numeri 20-ban beszélt. Mivel azonban a דָּת, *dath* szó valamilyen rendeletet, vagy rendelést jelent, egyesek arra a tiltásra korlátozzák, hogy senkinek sem szabad megközelíteni a hegyet. Az én saját véleményem azonban az, hogy ez mindazokat a tanításokat jelenti együttesen, melyek Isten uralmát tartják fenn.

3. *Bizony szereti ő a népet!*¹⁴³⁷ Ha jobbnak látjuk ezt a pogányokra vonatkoztatni, a mondatot így lehet összeállítani: „Noha szeret minden emberi lényt, a szentjeit mégis különleges jóindulattal veszi körül azzal, hogy ügyel a biztonságukra”. Helyesebb azonban csak Ábrahám gyermekeire utalónak tekinteni, akikre mint „népekre” utal, mert az ekkora elért nagy létszámuk miatt a törzsek megannyi népnek számítottak. Mivel pedig az אֶפְרַיִם, *aph* határozószó¹⁴³⁸ az idő meghosszabbítását jelenti a latin *adhuc*-hoz hasonlóan, az alábbi értelmezés nagyon kielégítő lesz, mely szerint jóllehet Ábrahám leszármazottai különféle nemzetekre oszlottak, így többé nem látszottak egyetlen családnak, Isten mégis továbbra is szeretettel fordult feléjük, s a létszámuk és az eloszlásuk nem gátolta meg Őt abban, hogy egyetlen testként tekintsen rájuk. A dolog summája az, hogy Isten kegyessége irántuk nem

¹⁴³⁴ A latin változatban: „A Sinai hegyről ment.”

¹⁴³⁵ „Tízezer szent” – *Amplified Version*. „A héberben: a *szentség* (tíezre), amit *szent lelkeket* jelent, s amit Jonathán a Targumjában *szent angyaloknak* magyaráz – így a kegyelem által Krisztusban az angyalok tíezzeihez járulunk (Zsid12:22).” – Ainsworth.

¹⁴³⁶ “Comme il voulait présider, et ester honore de son peuple”, miképpen fog uralkodni és tiszteletben részesülni a népétől. – *Francia*.

¹⁴³⁷ A latin változatban (és Károlinál is): *népeket*.

¹⁴³⁸ „Sőt” – *Amplified Version*.

aludt ki sem az idő múlásával, sem a nép létszámának növekedésével, hanem állandóan kiterjedt Ábrahám nemzetségére, bármilyen messzire is terjedtek el szélében-hosszában.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szeretetének bizonyítékeképpen hozzáteszi: Isten *kezében* voltak. Ebből arra következtetünk, hogy attól kezdve, amikor Isten kegyesen felkarolt minket, Ő a biztos őre a biztonságunknak, s ebből fakad az örök élet szilárd bizonyossága is. A személyváltozás a harmadiktól a másodikhoz nem vet homályt a jelentésre. Mivel sok képmutató keveredik össze a kegyesekkel – mert Isten egyháza mindig is olyan volt, mint a szérűskert¹⁴³⁹ – Mózes azokra korlátozza Isten eme speciális kegyelmét, akik akarattal alávetik magukat Őneki, s kegyes taníthatósággal ölelik magukhoz ezt a tanítást, mely jellel tesz különbséget Mózes Isten valódi gyermekei, valamint azok a hamis, vagy elkorcsosult emberek között, akik hamisak viselik ezt a nevet. Ahol én az „odaszegődnek a lábaidhoz” kifejezéssel fordítottam, mások az „odavettettek a lábaidhoz” szavakat használják, de véleményem szerint erőltetetten. Mások azt a hasznos tanítást emelik ki ebből, hogy „Isten büntetései győzték le őket, hogy engedelmességgel adózzanak Neki”, de a hasonlatot inkább a tanítványoktól veszi, akik a héber nyelv szokásos használata alapján a mesterük lábainál ülnek, hogy szorgalmasabban figyelhessenek. S ezt a szövegkörnyezet is megerősíti, mert a kegyesekről azt mondja: Isten lábaihoz ültek, hogy *hallgathassák a beszédeit*, azaz hasznót húzhasanak a tanításából.

4. *Törvényt parancsolt nekünk Mózes.* Amit Isten dicsőségéről és a törvény kiválóságáról jelentett ki, azt most a saját személyére vonatkoztatja, mert mint mondtam, az volt a célja, hogy a saját szolgálatának tekintélyét alapozza meg. A küldetése tekintélyének bizonyítása végett dicsekszik tehát azzal, hogy Isten jelölte őt ki a nép tanítójául, s nemcsak egy rövid időszakra, hanem minden korszakra, mert az „örökség” szóval a törvény állandóságát jelöli. Utána királyi felsőbbiséget követel magának, de nem azért, mert királyok módjára uralkodott, hanem hogy a magasztos hivatalának méltósága tegye még súlyosabbá a szavait. Azt mondja: „összegyűltek a népnek fejei, és együtt voltak Izráel törzsei”, utalván a boldogtalan rendetlenségükre, mely a pusztulás felé irányította őket. Mintha azt mondaná, hogy az ő vezetése alatt és az ő erőfeszítéseivel a nép állapota helyreállt.

Rubennel, az elsőszülöttel kezdi, s olyannyira eltörli, vagy enyhíti azt a gyalázatot, ami alá atyja, Jákob ítélete folytán került, hogy épp csak helyre nem állítja a megtisztelő helyére. A szent pátriárka ugyanis súlyos ítéletet mondott, nevezetesen hogy Ruben legyen „állhatatlan, mint a víz, s ne legyen első” (1Móz49:4). Nehogy tehát minden utódja elcsüggedjen, vagy a többi törzs elvesse őket, csökkenti a kitagadásának súlyosságát, mintha megbocsátana az elítélteknek. Röviden, helyet ad Ruben családjának Jákob fiai között, nehogy a kétségbeesés homlokegyenest a pusztulásba kergesse őket. A második mondat két ellentétes jelentést enged meg. Szó szerint: „legyen létszámban kicsi”, s valóban, ez a törzs nem a nagyobb létszámúak közé tartozott. Mivel azonban közepes helyet foglalt el, néhány másik törzset felülmúlva, egyesek a tagadást ismétlik: „ne haljon meg, s ne is legyen kis létszámú”.¹⁴⁴⁰ De valószínűbbnek tűnik, hogy a csökkentés a rangra vonatkozik, amire az elsőszülöttsége hatalmazta fel Ruben családját, s így a kegyelem ígéréteiben megmaradt a gyalázat valamekkora része. S valójában nemcsak Júda, de Simeon, Izsakhár, Zebulon, Dán és Naftali törzsei is felülmúlták őket létszámban. Így semmiképpen sem lesz helytelen a korlátozás, miszerint jóllehet Ruben Isten népe közé számláltatott, mégsem nyerhette vissza teljesen a méltóságát.

7. *Ez pedig a Júda áldása.*¹⁴⁴¹ Jeromos hűségesen visszaadta az igeszakasz jelentését: „ez az áldás”, jóllehet ténylegesen nincs kifejezve. Első ránézésre összeegyeztethetetlennek

¹⁴³⁹ A francia változatban így magyarázza: “ou les grains de blé sont cachez sous la paille”, ahol a gabona rejtve marad a pelyva alatt.

¹⁴⁴⁰ „s ne legyen a tagjainak száma csekély.” – *Amplified Version*.

¹⁴⁴¹ *Ezt pedig Júdáról.*

tűnhet, hogy némi csökkentést kell végrehajtani a Júda törzsének megígért ragyogó és bőséges áldásokban. De semmiképpen sem ez a helyzet, mert a Júda elsőségével kapcsolatos visszavonhatatlan rendelet így nem változik meg, hanem Mózes csak arra emlékezteti őket, mennyire nehéz lesz a megvalósítása. Jákob kijelentette, mintha egy békés uralkodásról beszélt volna, hogy a testvéreinek „magasztalniuk kell őt”, „atyja fiainak meg kell hajolniuk előtte”, a „nem múlik el Júdától a fejedelmi bot, sem a vezéri pálcza térdei közül” (1Móz49:8, 10). Mivel azonban ez a méltóság hosszú időn keresztül rejtve maradt, s meg kellett küzdenie megannyi unalmas akadállyal, míg végül megmutatkozhatott, Mózes következképpen korlátozottabb időszakokban beszél. Látszólag azonban nem pusztán egy korábbi időszakra utal, hanem azokra a különböző megpróbáltatásokra, melyek Dávid királyságát látszólag nem csak lecsökkentették, de meg is semmisítették, s különösen arra a búskomor félbeszakadásra, ami a babiloni fogság következménye volt. A dolog summája az, hogy a bőség, amiről Jákob próféta, nem volt annyira látványos Júda törzsében, hogy minden dolgot örömtelnek és sikeresnek várhattak volna, hanem inkább azok, akiknek a legfőbb hatalom és a gazdagság lett ígérve, rengeteg gonoszságnak voltak kitéve úgy, hogy szélsőséges nyomorúságra jutottak és nagyon híjával voltak Isten segítségének. Mózes tehát imádságba kezd, s a példájával nemcsak azt a törzset, de a többieket is arra inti, hogy könyörögjenek Isten hűségéért az őket elborító nehézségek közepette. S ez a lecke ránk is vonatkozik, hogy még jobban hajlamosak legyünk az imádságra és a könyörgésre, minél jobban igyekszik a Sátán Krisztus királyságát megsemmisíteni. Ugyanakkor azt is meg kell figyelni, amit említettem, nevezetesen hogy az ígélet szilárd marad, mert Mózes nem hiába helyezi az összes törzset Júda uralma alá, mikor azért könyörög, hogy Júda *a népéhez vitethessen*. S nem is hiába ígéri, hogy Isten közel lesz az ő megsegítésére, hogy felülkerekedjen az ellenségein.

8. *Léviről pedig monda.* Jákob nyersebb ítéletének ezt a korlátozását, vagy módosítását nemcsak Lévi törzse, hanem inkább az egész nép kedvéért fogadtatta el. Jákob ezt mondta: „Simeon és Lévi atyafiai, erőszak eszközei az ő fegyverök. Tanácsukban ne legyen részes lelkem, gyűlésükkel ne egyesüljön nyelvem¹⁴⁴²...”

Bizonyos, hogy az utódaik elcsüggedhettek, vagy legalábbis megvető bánásmódban részesülhettek volna, amikor a pátriárka és a nemzetségük alapítója így undorodott tőlük. Isten azonban utóbb ezt a törzset Magának szentelte, hogy a szentségük átadható legyen a többi törzsnek is, ami nem lett volna lehetséges a korábbi gyalázatuk eltörlése nélkül.

Ha azonban bárki pörlekedő személy ellenezné ezt az áldást, mintha Mózes túlon túl hajlamos lett volna a saját törzsének kedvezni, az efféle gyanúval nem élhet jogosan. Először is azért, mert ő, aki most ilyen tiszteletteljes említést tesz Lévi törzséről, a gyalázatuk hirdetője is volt, és sok más esetben sem kímélte a saját családját, hanem valahányszor csak szükségessé vált, szabadon ostromozta a bűneiket. Másodszor nem dicsér semmit a lévitákban az új méltóság kivételével, amit Istennek tetszett rájuk ruházni. Ebben a dologban valóban a legkevésbé kellett volna gyanakodni rá, hiszen a saját fiait fokozta le és egyedül Áron utódait emelte a legmagasabb tisztségre. Nem volt tehát más célja, mint az, hogy a papság méltósága ne csökkenjen az emberek bűne miatt, s ezzel magát a vallást vessék meg. Valamennyien tudjuk, mennyire hajlamosak az emberek vádakat megfogalmazni másokkal szemben, melyek megkisebbitik a hivataluk szentségét. S bizonyos, hogy ha Lévit nem tisztították volna meg a gyalázattól, amit magára vont, az a papságot teljes mértékben megfosztotta volna minden tisztességtől, s így Isten imádatát nagyon kevésre becsülték volna. Most azonban, amikor Isten ezt a családot Önmagának szenteli, azzal mondhatni teljes mértékben helyreállítja. Ebből pedig kiderül, hogy a büntetésük csak átmeneti volt, mert Mózesnek nem állt szándékában visszavonni mindazt, amit a Szentlélek diktált a szent Jákobnak. Valóban semmivel sem hozakodik elő magától, hanem ugyanaz a Lélek veszi el a gyalázatot, ami megszégyeníthette

¹⁴⁴² „Dicsőségem”- Károli, *Amplified Version*. Lásd Kálvin magyarázatát az 1Móz49-ről.

volna Lévi törzsét, mivel csak egy időre sújtotta őket azzal. Máshol már láttuk, hogy amit Jákob próféta ennek a családnak a szétszórásáról, az a tiszteletükre vélt, mert Isten őrszemekként osztotta el a Lévitákat minden irányban, hogy az ő segítségükkel a tanítás tisztaságát az egész nép között támogassa. Ők tehát oly módon szóródtak szét, hogy a büntetésük előnyöket szült. Arra a végkövetkeztetésre kell tehát jutnunk, hogy Mózes nem a testvérei megelégtetése végett beszélt, hanem tiszteletteljes említést tett a papságról, nehogy azokkal, akiket Isten a szolgálóiként választott, megvetéssel bánjanak. S kétségtelen, hogy az elhívásuk ezt követő kegyelmének ki kellett törölnie a korábbi gyalázatuk emlékét. Így Krisztus, amikor visszaállította Pétert az apostoli hivatalába azzal törli el a háromszoros megtagadását, hogy háromszor állítja őt a juhok fölé (Jn21:17).

A beszédet, ami ezt követi, Istenre kell vonatkoztatni, mert egyesek helytelenül így fordítják: „az Urim és a Thummim veled lesznek” – mintha Mózes a Lévi törzséhez beszélt volna. A kétségek eltörlése végett tehát helyesebb lesz a *Lévié*, mintsem a *Lévihez* kifejezéssel fordítani, s a *לָמַד*, *lamed* gyakorta használatos ebben az értelemben. Azaz, az áldás hitelességének növelése végett Mózes Magához Istenhez szól, mintha tanúként idézné Őt, vagy a parancsait Isten ítélszékétől származtatná. Jóllehet a héberben itt az Urim és Thummim szavakat használja, melyek a szent efód részeit alkották, én nem vonakodtam köznevekkel fordítani,¹⁴⁴³ mert kétségtelen, hogy ezekkel a jelképekkel a *törvény ismeretét* jelöli, ami a lelkünk egyetlen világossága és az *élet épsége*. A dolog summája azonban az, hogy a papság tisztességét Áron kapta, akit *Isten irgalmassága emberének*, vagy *a szelídnek* nevez. Jeromos, mint rendszerint, *szentnek* fordítja, de helytelenül,¹⁴⁴⁴ mert a *חסיד*, *chasid* jelentése *lány*, vagy *emberséges*, s ezt a díszítő jelzőt folytonosan használja Isten gyermekeire, hogy megtanuljunk utánózni a könyörület Atyját, aki „felhossa a napját az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra”.

Ami ez után következik, tudniillik hogy Isten próbára tette őket Masszánál, azt én úgy fogom fel, mint hozzátett kivételt, mert nem kételkedem abban, hogy Mózes Isten könyörületét magasztalja ezzel a célzással abban, hogy Áron ilyen nagy tisztességgel tüntette ki, még ha a türelmetlenség a hatalmába is kerítette és el is bukott emiatt. De még azt is meg kell említeni, hogy a népet illetően Áron buzgóságát dicséretre méltóként emlegeti. Ez ugyanaz, mintha azt mondaná, hogy Áron vétke az erény forrásából fakadt, mert szent felháborodásból csúszott bele a türelmetlenség szeszélyébe, amikor nem tűrhette, hogy a nép Isten ellen lázadjon. Vagy talán jobb lesz ezeket a szavakat a néphez intézett szónoki megszólításnak tekintjük: „Próbára tetted, vitára provokáltad, vagy vitatkoztál vele”. A szövetkörnyezet azonban simább lesz, ha úgy értelmezzük, hogy Istennek Áronnal volt vitája, mert bár elbukott a próbában, mégis nem megvetendő bizonyítékát adta a kegyességének, s attól kezdve szorgalmasan látta el a hivatalát.

9. *A ki azt mondta az ő atyjáról és anyjáról.* Áron személyében követendő példát állít minden lévita elé. S először is azt olvassuk, hogy megtagadta a saját testét és vérét, hogy szabadabban szolgálhassa Istent. S valóban szükséges, hogy az egyház minden pásztorának félretegye minden földi vonzódását, melyek egyébként gyakran visszatartanak őket attól, hogy teljességgel odaszánják magukat Istennek. Áron tehát, mint olvassuk, búcsút mondott az egész családjának, hogy szabadon átadhassa magát Istennek. Krisztus most ugyanezt a dolgot követeli a tanítványaitól: a fiak felejtsek el atyáikat, s az atyák is a fiaikat, a férfiak a feleségeiket, nehogy bármi feltartóztassa őket az úti úton, s megakadályozza őket abban, hogy buzgón törekedjenek életben és halálban annak a célnak a megvalósítására, amelyre elhívást

¹⁴⁴³ Kálvin bírálatát jobban megértjük, ha megadjuk, miképpen fordította ő az igeverset: „Lévinek pedig azt mondta: A te tökéletességeid és ragyogásaid a te kegyes férfiadé, a kit próbára tettél Masszában, s akivel perbe szálltál Mériba vizeinél.”

¹⁴⁴⁴ „Szent”. – *Amplified Version*. Ésszerűen nem állítható, hogy ez a szó nem használatos ugyanúgy *szent*, mint *könyörületes* jelentéssel. – Henry Walter.

kaptak (Mt10:37). Mózes utána többes számot használva a lévíták egész rendjét felöleli, s ebből arra következtethetünk, hogy a korábban elmondottakat sem szabad egyetlen emberre korlátozni. Mikor azonban azt mondja, hogy „megtartották (*custodisse*) a te beszédedet, és ragaszkodtak szövetségedhez”, akkor nem a pusztá engedelmességre utal, hanem arra a sajátos gondoskodásra, amivel megőrizték a rájuk bízottakat. Igaz, hogy hasonló módon azt is mondja, hogy minden hívő megtartja a törvényt, amikor buzgón odaszánják magukat arra, hogy szent életet éljenek, de itt speciálisan a tanítás hivatalára utal. A lévítákat tehát a törvény őreinek és megtartóinak mondja, mert φυλακες minőségükben rájuk lett bízva az isteni tanítás kincse, amint azt világosabban is kimondja a következő igeverben: „Tanítják a te végzéseidre Jákóbot”, stb. Ha bárki jobbnak látja a törvénynek ezt a megtartását az életükre és a szokásaikra érteni, mintha azt mondta volna, hogy a lévítáknak felül kell múlniuk másokat a példájukkal, én nem vitatom ezt a dolgot, bár nekem úgy tűnik, hogy a második mondat magyarázó. Érhetőbben tárja elénk azt, amit kissé homályosan mondott, megmutatván a módot, ahogyan a törvény betartandó, tudniillik hogy ők lesznek a nép tanítói és mesterei. Meg kell azonban említenünk az általuk alkalmazott tanítási módszert, mert nem volt szabad a saját koholmányaikkal előhozakodniuk, vagy a saját fejükkel megalkotniuk az élet szabályait, hanem azt a parancsot kapták, hogy magában a törvényben keressék, amit tanítaniuk kell, majd azt magyarázzák őszintén és hűségesen. S ezt a feltételt azért szúrta be, hogy ha bárki szeretne a követőjük lenni a megtiszteltetésben, legyen tudatában az elhívásuknak is, és hűségesen szánják oda magukat a tanítói hivatalra. Így, amikor az egyház megromlott állapotában a papok, akikben semmi ilyesmi nem volt megtalálható, pusztán az üres megnevezéssel páváskodtak, Malakiás megcáfolta az ostoba hencegésüket: „Szövetségem volt vele életre és békességre, (mondja)... Igazság törvénye volt az ő szájában... Mert a papnak ajkai őrzik a tudományt... De ti... felbontottátok Lévi szövetségét...” (Mal2: 5, 6, 7, 8). Tanuljuk hát meg ebből az igeszakaszból, hogy bárki követel magának elsőséget az egyházban, meg kell őt tagadni, ha nem mutatkozik hűséges tanítónak.

A pap hivatalának harmadik része következik, tudniillik hogy a vallásos szolgálatok ellátásában kell tevékenykednie. Isten ugyanis felszabadította őket a mezőgazdasági munka és egyéb földi tevékenységek alól, hogy jobban ráérjenek a tanítás és az áldozás feladatainak ellátására. Jóllehet az utóbbi csak alantas foglalkozásnak tűnhet, mégis, ha helyesen becsüljük fel, nem közönséges megtiszteltetés volt, hogy közvetítők és közbenjárók legyenek a nép és Isten összebékítésében, hiszen a lévíták között még a legkisebbnek is voltak teendői az engesztelés elvégzésében.

A „füstölő” és az „égőáldozat” szavakba beleérti az egész törvényes szolgálatot, s a füstölőt Isten orra alá helyezik,¹⁴⁴⁵ mert ennek az áldozatnak az illata kellemes, és mondhatni édes illat volt az Ő számára, amint azt máshol már láttuk.

11. *Áldd meg Uram az ő erejét.* Ez a könyörgés látszólag arról a szegénységről kívánt hallgatólagosan gondoskodni, ami a lévítákra várt, ha Isten nem látta volna el őket élelemmel más forrásokból is amellet, amit a föld megtermett. Ők ugyanis meg lettek fosztva attól, hogy osztozhassanak az általános örökségben, mert egyedül Isten volt az ő tulajdonuk. Nehogy tehát az állapotuk fájdalmas legyen a számukra, Mózes vigasztalást kínál nekik, és azt parancsolja, hogy Istentől várják a bőséges támogatásukat, közben pedig megígéri, hogy az Ő áldásai lépnek majd a legbőségebb termés helyébe, amint azt a Zsolt132:15-ben olvashatjuk: „Eleséggel megáldom gazdagon, *papjait* jóltartom kenyérrel”.¹⁴⁴⁶

Ami ez után következik: „az ő kezének munkája legyen kedves előtted”, azt magyarázhatjuk általánosságban arra a munkára vonatkozóként, amit az élelemszerzésre fordítanak, vagy a sátor szolgálatára fordított munkaként és tevékenységként. Mivel azonban

¹⁴⁴⁵ Az *Amplified Version* széljegyzete: „A héberben az orrod alatt”.

¹⁴⁴⁶ „Szegényeit.” – *Amplified Version, Károli*. Kálvin memóriája itt látszólag cserben hagyta őt és a következő igeverből vette át a *papjait* szót.

Isten a lévítákat szent foglalatosságokba vonta be, ez látszólag közvetett ígéretnek tűnik arra vonatkozólag, hogy az efféle tevékenységek nem lesznek kevésbé hasznosak a számukra, mint ha teljes mértékben a nyereségszerzéssel lennének elfoglalva. A többiek számára megengedett volt az erőfeszítéseiket a saját érdekeiknek megfelelően kifejezni, de a lévíták a kötelességeik megfelelő ellátása végett kénytelenek voltak felhagyni a saját ügyeik intézésével. Mózes tehát emlékezteti őket: Istentől várhatják a lelki munkálkodásuk földi jutalmát is, nehogy a szűkölködéstől féljenek. A harmadik dologra szemlátomást szándékosan tér ki, miszerint Isten majd megsemmisíti, vagy átdöfi az ellenségeiket, mert a kegyes tanítók nagyon is ki vannak téve az irigységnek, a rosszindulatnak és az üldöztetésnek. Jeremiás panasza ugyanis, miszerint ő „a versengés férfinja” volt (Jer15:10), vonatkoztatható Isten minden prófétájára és szolgájára, mert a világ aligha tűrheti, hogy a bajait Isten Ígéjének lelki kardja lemészárolja, s ebből fakadnak a civakodások. Aztán a Sátán sem szűnik meg minden lehetséges eszközzel zaklatni őket és felfegyverezni a bandáját az ellenük vívott háborúra, hogy a tanításukat megvetendővé tegye. Ezért az egyház pásztorainak szükségük van Isten speciális segítségére. Ez a dolog tehát különösen figyelemre méltó, hogy noha Isten szolgáit mindig sok ellenség fenyegeti, ostromolja és provokálja az összecsapásra, egyszóval mindig a megsemmisítésüket tervezgetik, Isten támogatása mégis kéznél lesz, hogy legyőzhetetlenné tegye őket, ahogyan Jeremiásnál is olvassuk: „Viaskodni fognak ugyan ellened, de nem győznek meg téged” (Jer1.19).

Az általam „nehogy ismét feltámadjanak” szavakkal fordított szakaszt mások a „nehogy ismét feltámadjanak ellenük” szavakkal fordítják, s noha én nem vetem el ezt, nekem mégis kevésbé helyesnek tűnik, mert Mózes nem akarja kivonni a lévítákat a csata kellemetlenségei alól, hanem csak győzelmet ígér nekik, mert Isten fogja a porba dönteni és megsemmisíteni az ellenségeiket.¹⁴⁴⁷

12. *Benjáminról monda.* Valószínű, hogy Mózes a Benjámin gyermekeinek jutott örökségrésze utal, mert Jeruzsálemnek az a része, ahol a templom állt, beletartozott. Mivel tehát Isten lakóhelyet jelölt ki a számukra, ahol bizonyos módon védte és táplálta őket az Ő szárnyai alatt, ezért nem ok nélkül mondja őket az Úr kedveltjeinek, mert az Ő szeretetének nem közönséges záloga volt a „Mellette” és a „vállai között lakozás”,¹⁴⁴⁸ ami nem más, mint megnyugodni Benne. A hasonlatot azoktól az apáktól kölcsönzi, akik hordozzák a gyermekeiket, amíg még kicsik és gyengék. Mások más jelentést tulajdonítanak ezeknek a szavaknak, tudniillik hogy Isten Benjámin vállain fog lakozni, de az nagyon természetellenes.¹⁴⁴⁹

13. *Józsefről pedig monda.* Mózes megismétli Jákob áldásának egyes részeit, s egyetlen más törzs vonatkozásában sem közelíti meg ennyire a pátriárka szavait. S noha József családja már két törzsre, vagy nemzetségre oszlott, mégis a fővel kezdi, s a végén jelenti ki, hogy ami megadatott az atyáiknak, az Efraimnak és Manassénak lett szánva. Először is a föld rendkívüli termékenységet dicséri, ahol József utódainak kell majd lakniuk, s a bizonyágtételét Isten tekintélyével erősíti meg. Ő azt ígéri, hogy a földjük termékeny lesz, az ég kincseivel teljes, mert a מגד, *meged* mindazt jelenti, ami a legjobb és a legdrágább. Nem fogadom tehát el azok fordítását, akik *gyümölcsöknek* fordítják, bár nem tudom, hogy Mózes vajon a kilmáról beszél-e, vagy Isten nagylelkűségét dicséri. Az utóbbi áll azonban a legjobb összhangban a szövegkörnyezettel, melyben a termékenység külső eszközeit említi, tudniillik a harmatot és a mély vizeket, ami alatt én magának a termőrétegnek a mélységét értem. A következő igeversben elismerem, hogy a מגד, *meged* szóval a legfinomabb gyümölcsöket jelzi,

¹⁴⁴⁷ Kiegészítés a francia változatban: ”voire en sorte qu’ils demeurèrent couchez tous plats”, azaz mondhatni gondoskodik majd róla, hogy ők teljesen levert állapotban maradjanak.

¹⁴⁴⁸ Isten által lakni. – *Amplified Version*.

¹⁴⁴⁹ Mindazonáltal az igemagyarázók többségének ez a véleménye, akik azt feltételezik, hogy a *vállak* jelképesen a *hegyeket* vagy a *partokat* jelentik.

de a jelentés bárminemű megváltoztatása nélkül. Mások *csemegéknek* fordítják, megint mások *édes gyümölcsöknek* a gyümölcsök rendkívüli kiválósága miatt. De nem látom be, miért fordítják egyesek a גֶּרֶשׁ, *geresh* szót „befolyásnak”. A szó szerinti jelentése *kidugni, kilögni*, s jelképesen használatos a gyümölcsökre, amik a földből fejlődnek ki és törnek elő. Az azonban nem világos a számomra, miféle gyümölcsökről beszél, amikor a Nap és a Hold gyümölcsseiről szól, mert nem tudom, van-e bármi alapja annak, – ahogyan egyesek vélik – hogy a Napnak tulajdonítsuk azt, ami magból és a szőlőből fejlődik ki, illetve a Holdnak az uborkát és a tököt. Azt sem próbálom meg eldönteni, hogy vajon helyes-e azok elképzelése, akik azt feltételezik, hogy itt havonta rendszeresen megtermő virágokról, vagy gyümölcsökről van szó.

15. *És az ős hegyek javaival.* Ezekkel a szavakkal azt mutatja meg, hogy a terület egyetlen része sem lesz sivár. Tudjuk, hogy a hegyet tetői általában nem műveltek, vagy legalábbis nincs rajtuk más, csak gyümölcsöt nem termő fák. Mózes azonban kijelenti, hogy a terméshozam még ott is leggazdagabb lesz, s legalábbis az én véleményem szerint ezért mondja a hegyeket *ősieknek* és a halmokat *öröknek*, mintha nagyon híresek lennének, mert a régi mivoltukat nem úgy dicséri, mintha a világ többi részét megelőzően lette volna megteremtve, hanem ezeket a hegyeket úgy különbözteti meg nagytisztelettel, mint elsőszülötteket, mivel Isten áldása elsősorban ezeken nyugszik meg. Jákob áldásában ez így szól: „Atyád áldásai meghaladják az ős hegyek áldásait, az örök halmok kiességeit” (1Móz49:26), mintha azt mondaná, hogy ezeknek a legjobban ünnepeelt hegyeknek egyetlen sarka sem marad terméketlen. A következő igeversben az egész földre általánosságban kiterjeszti mindazt, amit a hegyekről mondott.

Azok távol állnak Mózes szavainak jelentésétől, akik a soron következőket ekképpen fordítják: „A csipkebokorban lakozó jóakarata folytán jön el az áldás”. Annak pedig teljesen barbár a fordítása, aki így fordít: „A kegyesség folytán”, stb. Véleményem szerint a רִצּוֹן, *retzon* szó alanyesetű, mert teljesen összhangban áll a szövetkörnyezettel az, hogy „Isten kegyessége száll József fejére”. Miután ugyanis Mózes magasztalta a nagylelkűségét, most rámutat a forrására, vagy okára, tudniillik hogy ez a rendkívüli termékenység Isten ingyenes kegyességének az eredménye volt. Jákob „atyád Istenétől” és „Mindenhatótól” szavai pontosan megfelelnek ezeknek, s ott meg is magyaráztam, miért nevezték Józsefet nazarénusnak a testvérei között.¹⁴⁵⁰

Istent körülírással nevezi „a csipkebokorban lakozónak” arra a látomásra utalva, amit Mózes látott a Sínai-hegyen. Isten akkor jelent meg másodszor a népe Megváltójaként és Atyjaként, miután szövetséget kötött Ábrahámval és Jákobbal. S ez egyfajta megerősítésként szolgál, mintha azt mondaná, hogy ugyanaz az Isten, Aki korábban megáldotta Józsefet az Ő szolgájának, Jákobnak a szájával, most megismételte ugyanazt a próféciát, hogy nagyobb bizonyosságot adjon az igazságának.

17. *A dicsősége olyan, mint az elsőszülött.*¹⁴⁵¹ A fordítók elhomályosítják az igeszakasz jelentését az *elsőszülött* alanyesetű fordításával. Nekem viszont kétsésem sincs, hogy József dicsőségét egy nagyon kiváló tulok nagyságához hasonlítsa, mintha Isten ezt mondta volna: „a szépsége olyan, mint a legszebb tulkok a nyájában”. Legalábbis nagyon összeegyeztethető, hogy az *elsőszülött* szót használja *legkiválóbb* értelemben. Azt mondja tehát, hogy József földjén nem találnak majd fenségesebb, vagy dicsőségesebb tulkokat, mint amilyen maga a nép lesz. S a szépséghez hozzáteszi az erőt és az életerőt, miszerint győzedelmesek lesznek minden ellenségük felett.

Az igevers végén (amint azt már korábban említettem) kijelenti, hogy amit Józsefről prófétált, az közös lesz Efraim és Manassé két családja számára. Egyidejűleg megerősíti Jákob kijelentését, amivel Efraimot, a fiatalabbat tette meg elsőnek az idősebbel szemben.

¹⁴⁵⁰ „Elkülönítettett a testvéreitől.” – *Amplified Version*. Lásd az 1Móz49:26-hoz fűzött magyarázatot.

¹⁴⁵¹ A Károli-fordítás szerint: *Tehenének első fajzása dicsőségére van. – a ford.*

Manassé tehát csak a maga ezreit, de Efraim a maga tízezreit számolja, mely ténynek a bizonyítékát Isten a már feljegyzett népszámlálásban adta meg, ahol Efraim törzse találtatott a nagyobb létszámúnak.

18. *És Zebulonról monda.* Összehasonlítja egymással a két törzset, melyek jóllehet szomszédosak, mégis nagyon eltérőek voltak, mert az egyik, amelyik kereskedői tevékenységet űzött, gyakorta utazott el különféle irányokba, míg a másik több örömét lelte a csendességben és nyugalomban. Az állapotuknak ezt a nagy eltérését jelzi, amikor megparancsolja, hogy Zebulon örüljön a kimeneteleinek, Izsakhár pedig az otthoni nyugalmanak. Mózes így erősíti meg Jákob próféciaját, aki azt mondta, hogy „Zebulon a tenger partjáig lakozik”, hogy kereskedelmi utazásokat tehessen, míg Izsakhár, aki jobban örül a nyugalomnak, lusta és tétlen lesz, és nem tiltakozik az adófizetés ellen, csak hogy békessége lehessen (1Móz49:13-15).

Ami ez után következik, az a feltételezésem szerint úgy van hozzátéve, mintha Mózes azt mondta volna, hogy a távoli lakóhelyük nem gátolja majd meg őket abban, hogy másokkal együtt felmenjenek Jeruzsálembe a vallásos kötelezettségeik teljesítése végett. Amiatt ugyanis, hogy távolabbra kerültek a templomtól, a buzgóságuk a törvény által előírt szolgálatokban meghidegülhetett volna. Jóllehet tehát a föld legtávolabbi részein éltek, Mózes mégis azt mondja, hogy eljönnek majd áldozatot bemutatni Istennek. A *népek* alatt egyesek a többi törzset értik, ami egyáltalában nem tűnik következetesnek, mások pedig idegen nemzeteket, melyekkel a kereskedelmi tevékenységük során kerültek kapcsolatba. Én azonban egyszerűen úgy értelmezem, hogy noha az utazás hosszúsága majd otthonmaradásra csábítja őket, mégis kölcsönösen egymást fogják buzdítani, hogy nagy csoportokban induljanak a templomba. Az ígevers vége lehet e cselekedetük okának a kijelentése, mintha azt mondta volna, hogy jobban odafigyelnek majd Isten szolgálatára, mert Általa meggazdagodván vágyakozni fognak arra, hogy dicsérjék Őt. S biztosan a vaskos hálátlanság jele, ha Isten áldásai nem indítanak fel még jobban a hálaadásra amint egyre nagylelkűbben bánik velünk. Mózes ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a gazdagságukra tekintettel az utazás semmiképpen sem lesz terhes a számukra, mert noha az országrészük nem volt túlon túl termékeny, az elhelyezkedése mégis a legelőnyösebb volt a vagyongyűjtéshez. Azaz amikor azt olvassuk, hogy „a tengerek bőségét szopják”, az ellentmondást a föld gyümölcsei és a kereskedelemből származó bevételek között kell érteni. Ugyanezért beszél „a fővénynek rejtett kincseiről”. Az egyesek által adott magyarázat ugyanis, mely szerint annyi kincsük lesz, hogy a homokba fogják rejteni, vagy a másik magyarázat, mely szerint a homok tele lesz ezüsttel és arannyal, vagy a harmadik, mely szerint azt gyűjtik majd össze, amit a tenger kivet magából, szegényes és sekélyes. Amíg tehát mások a földből fognak meggazdagodni, Mózes egy elegáns jelképpel azt mondja, hogy Zebulon fővénye megtelik kincsekkel a külföldi kereskedelmi tevékenységük folytán.

20. *És Gádról monda.* Gád törzsének áldásában csak az öröklött részt említi, amihez sorsvetés által jutott. Isten áldását ünnepli tehát, mert Ő adott a gádítáknak bőséges lakhelyet. A „kiterjeszti” ugyanis a birtokuk kiterjedésére vonatkozik. Mivel azonban a Jordánon túli terület végén ellenséges határok mellett éltek, kijelenti, hogy hadakozó nép lesznek, s ezért hasonlítja őket oroszlánhoz, ami a prédáját néha a fej, néha a kar szétszaggatásával szerzi meg. Mivel tehát az a hely nem lesz annyira békés, mint a többi terület Kánaánon belül, kijelenti, hogy a saját bátorságuk folytán lesz a helyzetük biztonságos és szilárd. S noha nem túl kellemes állapot folytonosan zaklatás alatt állni az állandó háborúk miatt, mégis, ebben a kellemetlen helyzetben nem szabad lebecsülni Isten kegyelmét, ami az ellenségeik előtt félelmetessé, valamint nagyon bátrakká tette őket, amivel nemcsak az ellenséges támadásokat verték vissza, de saját maguktól is elindultak zsákmányszerző hadjáratokra. Ha ennek bárki azt veti ellenébe, hogy a fosztogatás szabadsága teljesen ellentétes volt Isten gyermekeivel, a megoldás nyilvánvaló: itt nem arra utal, ami törvényes, vagy ami kívánatos és dicséretes,

hanem a vigasztalást egyfajta védelemként kínálja nekik az ellenségeik betörései és zaklatásai ellen. Emellett a fosztogatás vágyát sem tette elfogadhatóvá, hanem csak a bátorságuk miatt dicsérte őket, amivel legyőzték az ellenségeiket.

21. *Az első részét adta ki magának.*¹⁴⁵² Mások, nem rosszul az *első zsengejét* kifejezéssel fordítják. Jeromos fordítása azonban, a *kiválóság (principatum)* szóba sem jöhet. Az *első rész (principium)* szó azonban nagyon is alkalmas, mert Mózes ezzel jelzi, hogy a gáditák korábban lakóhelyet kerestek maguknak, mert mielőtt a föld birtokjoga megadatott a népnek, ők Szihon királyságát kérték maguknak. Utána teszi hozzá, miképpen voltak előrelátók a lakóhelyük kiválasztásával: nevezetesen azért, mert Isten javasolta nekik, hogy Mózesnek szabad ezt a részt kijelölni a számukra. Ez ugyanis „a törvényadó részének” nevezi, azaz olyanak, amiről Mózes törvényesen dönthet, mert ő nem véletlenül, sem semmilyen más okból, hanem Isten parancsára jelölte ki ezt a területet a számukra. *Rejtett* résznek nevezi,¹⁴⁵³ mint amit Isten nem foglalt bele az ígéretébe. A dolog summája tehát az, hogy jóllehet Isten akarata még nem jelentetett ki a földterület eme kiegészítésének vonatkozásában, ők mégis megszerezték azt az Ő titkos nagylelkűségének köszönhetően. S Mózes el szeretné érni, hogy a Gáditák megmaradásával kapcsolatos döntés így nyerjen megerősítést, mert ellenkező esetben viták keletkezhetnének, mert Isten ígérete a másik parton jelölte ki az egész nép lakóhelyének határait. Szegényes azok magyarázata, akik azt fejtegetik, hogy Mózes ezen az oldalon temették el, azok pedig erőszakosan elesüri-csavarják a szavakat, akik a „törvényadó” alatt az emoreusok fejedelmeit értik, és a „rejtett rész” szavakat *mennyezetes palotáknak* fordítják,¹⁴⁵⁴ s nem is nagyon különcök ezzel az elképzeléssel, ha az általam említett természetes jelentés jutott az eszükbe.

A másik mondatot minősítésképpen teszi hozzá, mert Mózes megmutatja, hogy ez az előnyös gondoskodás Gád gyermekei számára lett biztosítva azzal a feltétellel, hogy el kell kísériük a többi törzset, s nem térhetnek haza mindaddig, amíg a Kánaán földjén béke nem uralkodik, s legyőzték az ellenségeiket. S láttuk már, hogy amikor ezt a helyt igyekeztek megszerezni maguknak a Kánaán területén kívül, az emoreusok királyságában, Mózes súlyosan megfeddte őket, amíg meg nem ígérték, hogy elmennek a háborúba a testvéreikkel és velük lesznek, míg az véget nem ér. Ezt érti Mózes az „az Úrnak igazságát cselekedte, és az ő végzését Izráellel együtt” szavak alatt. Nemcsak azért, mert igazságos volt, hogy a többiekkel együtt ők is harcoljanak, és segítsék őket a föld megszerzésében, hanem mert Isten rendelte el, hogy a jogos bosszúját az egész Izrael hajtsa végre azokon a pogány és gonosz nemzeteken, s mindegyik törzset általánosan az Ő ítéletének végrehajtóiává választott ki, amint meg van írva a Zsolt149:7, 8, 9-ben: „Hogy bosszút álljanak a pogányokon... lánczra fűzzék királyaikat, főembereiket pedig vas-bilincsekbe, hogy végrehajtsák rajtuk a megírott ítéletet”. Nem közönséges megtiszteltetés volt ugyanis mondhatni az istentelenek bírának jelölni, s a megsemmisítésükkel megtisztítani a földet.

22. *És Dánról monda.* Megjövendöli, hogy Dán törzse Gádhoz hasonlóan harcias lesz, de nem annyira önkéntes hajlamból, mint a szükségből, mert a háborúszeretetüket nem tartotta dicséretesnek, az ugyanis teljesen ellentétes volt az emberisésséggel. Az ellenségeik gátlástalansága azonban, amivel ezt a törzset megtámadták, arra kényszerítette őket, hogy fegyvert ragadjanak. A Básán hegyeiről lerohanó oroszlánhoz hasonlítja őket, s az összehasonlító kötőszót bele kell érteni, mert a Básán hegye nem ennek a törzsnek a területén

¹⁴⁵² „Az elejét (*principium*) nézte ki magának”, stb. – *Latin, Károli*. A héberben: וִירָא רֵאשִׁית.

¹⁴⁵³ „Beágyazott.” – *Amplified Version*. „Burkolt.” – *héber*.

¹⁴⁵⁴ סֵפֶן. Participium pahul סֵפֶן, *megmaradni, várni*. („Pro legistatore”) abscondendo. – *Sebastian Münster*. Kálvin Sebastian Münster jegyzeteiből tudta meg, hogy Salomon rabbi így fejt ki a mondatot: „Látta azon a földön, hogy a törvényadó Mózes ott temetik majd el”, és Aben-Ezra a סֵפֶן és סְהוּקָה szavakat a *ház kupolaszerű tetővel* fordította, majd ekképpen magyarázta a mondatot: „van ott hely a nagyok és a nemesek számára, akik palotákban laknak”. – *Henry Walter*.

helyezkedett el. Mózes azonban azt akarja mondani, hogy annyira készeknek kell lenniük a csatára, mint az oroszlánnak, ami miután előjött a barlangjából a nyílt síkságra, mindenkit megtámad, akikkel csak találkozik.

23. *És Nafthaliról monda.* Megjövendőli, hogy Isten nagylelkűen bánik majd ezzel a két törzzsel, mert az elsőnek termékeny vidék adatik majd „nyugatra és keletre”. Ami Áser törzséről mond, az nem mentes minden kétértelműségtől, mert azt mondja, hogy áldott, מְבֹרָךְ, *mibanim*, mármint fiakkal, vagy a fiak *felett*. Ha az előző jelentést látjuk jobbnak, akkor a szaporaságát (πολυτεκνία) ünnepli, mintha azt mondta volna, hogy Áser nagyszámú utóddal lesz megáldva. Lehet ez azonban összehasonlítás e törzs és más törzsek között, s ez joggal tehető meg a javára, mert nagyon termékeny vidéket kapott, ami a legjobb minőségű gabonában bővelkedik, amint arról Jákób áldása is bizonyosságot tesz: „Ásernek kenyere kövér, királyi csemegét szolgáltat” (1Móz49:20). S hozzáteszi: „kedves legyen atyjafiai előtt”, amiből megértjük, hogy ennek a törzsnek szelíd beállítottságúnak kell lennie. Utána jelképesen dicséri az olaját, a vasát és a rézét. „A lába áztatása olajban” ugyanis ugyanazt jelenti, mint az hogy bőséges olajtermést fog begyűjteni, a „vas és réz legyenek a te cipőid”¹⁴⁵⁵ nem más, mint azt hogy ezekkel a fémekkel teli földön jár majd. Ebből azonnal arra következtethetünk az előző versszakoknak megfelelően, hogy az itt említett áldások nem annyira kívánságok, vagy imádságok, mint inkább prófécia, mert a prófétaság lelke nélkül Mózes soha nem jövendölhetett volna meg, hogy a föld melyik része jut majd az egyes törzseknek.

Az igemagyarázók véleménye eltér az utolsó szavakat illetően, mert egyesek a דָּבָא, *daba* szót *idős kornak*, vagy *bánatnak* fordítják, mintha betűát helyezés történt volna,¹⁴⁵⁶ s így a „napok” szó jelentését az ifjú korra korlátozzák. Mások azonban helyesebben azt feltételezik, hogy Ásernek egész életében erősnek és elevennek kell majd lennie. Mivel az évek fokozatosan elgyengítik az embert, Mózes Áser utódainak azt ígéri, hogy az életerejük egészen életük végéig megmarad.

26. *Nincs olyan, mint a Jesurun Istene!* Mózes a részekről rátér az egészre, s most az egész nemzetről beszél, ami tizenkét törzsből állt. Mindaz, amit mond, egyet jelent, tudniillik hogy Izrael népe boldog volt, mert Isten hűségesen vigyázott rájuk. Semmi sem kíváncsiabb ugyanis, mint az, hogy a jólétünket Isten kezébe tegyük. Mivel azonban ez a felbecsülhetetlen áldást, hogy Isten gondoskodása óvjon minket, gyakran kevésre becsülik, Mózes bámulattal kiált fel: senki sem hasonlítható Izrael Istenéhez. Tudjuk, hogy minden nemzetnek megvannak az oltalmazó istenségeik, vagy patrónusaik, s ostoba módon dicsekednek a saját bálványaikkal, még ha gyakran meg is győződnek tapasztalatból arról, hogy minden ezekbe vetett bizalom hiábavaló és felszínes volt. Mózes tehát elkülöníti a hamis istenek eme képzeletbeli tömegétől Izrael Istenét, Akihez hasonló, mondja, sehol sem található. Magasztalja a hatalmát is, mert dicsőségesen száguld az egekben és a felhőkön, ami azt jelenti, hogy minden magas dolog alá van vetve az uralmának. De mivel csak csekély haszonnal jár emlegetni az Ő végtelen hatalmát máshogy, mint önmagunkkal kapcsolatban, Mózes konkrétan emlékeztet minket arra, hogy Isten nem Önmaga számára erős, hanem azért, hogy megsegíthesse a népét.

27. *Hajlék az örökkévaló Isten.* Ez ugyanaz, mintha azt mondta volna, hogy az izraelitákat felülről védelmezi Isten segítsége, s az Rajta alapszik. Az imádság kezdete megfelel a másik, a Zsolt90:1-ben olvashatónak: „Uram, te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre!” A dolog summája az, hogy bár az izraelitákat érhető sok sérelem, mégis biztonságos nyugvóhelyük van Isten szárnyainak árnyékában. S bizonyos, hogy ha

¹⁴⁵⁵ Károlinál: *Vas és réz legyenek a te záraid – a ford.*

¹⁴⁵⁶ דָּבָא, a szó, melynek a gyökere nem fordul elő a héberben. A Septuaginta, a kaldeus és a szír változata fordítása egyhangúlag *erő*, de a Vulgata *idős kornak* fordítja, s azok a biblíamagyarázók, akik ezt tartják a jelentésének, kénytelenek azt is feltételezni, hogy irreguláris módon a דָּבָא szóból alakult ki. – Henry Walter.

Isten keze nem lett volna tetőként a fejük felett, ezerszer is elpusztultak volna. Mivel azonban nem lenne elégséges csak a fejünknek biztonságban lenni, a másik dolgot is hozzáteszi, tudniillik Isten karjai ki lesznek nyújtva, hogy megtámogassa őket alulról. „Örökkévalóknak” nevezi ezeket, mert az Istenre támaszkodó kegyesek biztonsága soha meg nem rendül. Ez tehát pont ugyanolyan, mintha Istent egyszerre a lakóhelyük alapjaként és tetejeként mutatná be. Mások nem annyira helyesen így fordítják: „Az Örökkévaló karjai alatt fogsz lakozni”,¹⁴⁵⁷ mert egy elegáns hasonlatot tesz, ami azonban ugyanarra a dologra mutat, amikor Istent a קדם, *kedem* az Ő karjait a עלם, *gnolam* szóval jelöli. Az első szó a múltra vonatkozik, míg a másodikban utalás történik a jövőre. Mintha azt mondta volna, hogy Isten volt a kezdet, s az Ő hatalma mindvégig ki fog tartani.

A fenti kijelentések tapasztalati bizonyítékával is előhozakodik, mert Isten csodálatos módon semmisítette meg a népe ellenségeit.¹⁴⁵⁸ Egyben megadja ennek a módját is, tudniillik, hogy azt mondta: Pusztítsd, vagy Töröld el, vagy Szórd szét. S ezzel a szóval jelöli azt, hogy jóllehet Isten felhasználta az izraeliták közreműködését, mégis egyedül Ő volt a győztes, mert az izraeliták nem kerekedtek felül, csak az Ő parancsára és az Ő akarata által.

28. *És bátorságban lakozik Izráel.*¹⁴⁵⁹ Az igevers kezdete semmiképpen sem homályos, mert Mózes abban azt ígéri a választott népnek, amire természetese módon is nagyon vágnak, tudniillik békére, vagy nyugalomra. Arról mondják ugyanis, hogy *bátorságban lakozik egyedül*, aki nem fél a veszélyektől, akit senki sem zaklat, s akinek nincs szüksége helyőrségre, vagy védelemre. Azt Isten valóban nem tette lehetővé soha az izraelitáknak, hogy biztonságban lakozzanak a földjükön, soha nem félvén az ellenségeiktől, mivel a hálátlanságuk ezt nem tette lehetővé. Ezért a próféták, Krisztus királysága áldásainak felsorolásában kijelentik, hogy mindenki „az ő szőlőtője és fügefája alatt” lakozik majd.

A „Jákob forrása” helyett egyesek a *szem* szót használják, és feltételezik, hogy jelképesen használja az ő látomására,¹⁴⁶⁰ mintha azt mondta volna, hogy az említett csendes és békés lakóhelyet atyjuk, Jákob látomásától várhatta a nép. Mások azonban helyesebben „Jákob forrásának” olvassák (Izraelre értve), mivel minden törzs attól az egy atyától származtatta az eredetét. Ezen a módon a „forrás” nemcsak a tényleges forrás lesz, hanem a patak, vagy csermely, ami belőle folyik.

A végén Mózes megígéri, hogy maga a Szentföld ege is kegyes és jóindulatú lesz.

29. *Boldog vagy Izráel!* Ismét azt kiáltja, hogy az a nép boldog, akinek az üdvössége Istenben van, s biztos, hogy ez az igazi boldogság, mert amíg fel nem emelkedünk az üdvösség ős-okához, minden üdvösség úgymond csak átmeneti. S mivel Isten egyedül az izraelitákat tisztelte meg ezzel a kiváltsággal, az állapotukat megkülönbözteti az emberi faj egészétől. A *pajzs* és *kard* szavak alatt a tökéletes védelmet érti, mintha azt mondaná, hogy a fegyverzetük egyetlen részét sem kell máshol keresni.

Deuteronomium 34

5Móz34:1-12

¹⁴⁵⁷ Ez a mondat kimaradt az 1563-as latin kiadásból, ennek ellenére lényegében szerepel az 1564-es francia kiadásban.

¹⁴⁵⁸ Kiderül, hogy Kálvin itt múlt időben fordítja az igéket, az Amplified Version viszont jövő időben: „elűzi majd”, stb.

¹⁴⁵⁹ A latin változatban: *lakozott*, stb.

¹⁴⁶⁰ עַיִן. *Forrás*, vagy *szem* (a könnyezéséből). A Vulgata Sebastian Münsterrel együtt itt *szem* értelemben fordítja. Luther, Diodati, és az Amplified version szerint *forrás*. Kálvin látta Sebastian Münster jegyzeteiben, hogy Kimchi és a kaldeus magyarázó szó szerinti értelemben *szemnek* vették a szót, s jelképesen Jákob látomására vonatkoztatják. – Henry Walter.

1. És felméne Mózes a Moáb mezőségéről a Nébó hegyére, a Piszga tetejére, a mely átellenben van Jérikhóval; és megmutatá néki az Úr az egész földet, a Gileádot Dánig;

2. És az egész Nafthalit, Efraim és Manassé földét, az egész Júda földét a túlsó tengerig;

3. És a déli tartományt, és Jérikhónak, a pálmafák városa völgyének környékét, Czoárig.

4. És monda néki az Úr: Ez a föld az, a mely felől megesküdtem Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak, mondván: a te magodnak adom azt. Megengedtem néked, hogy szemeiddel lásd, de oda nem mégy át.

5. És meghala ott Mózes, az Úrnak szolgája a Moáb földén, az Úr szava szerint.

6. És eltemeték őt a völgyben, a Moáb földén, Béth-Peórral átellenben; és senki sem tudja az ő temetésének helyét e mai napig.

7. Mózes pedig száz és húsz esztendő volt, mikor meghalt; nem homályosodott vala meg az ő szeme, sem el nem fogyatkozott vala az ő ereje.

8. És siraták Izráel fiai Mózes a Moáb mezőségén harmincz napig; és eltélének a Mózes siratásának, azaz gyászolásának napjai.

9. Józsué, a Nún fia pedig beteljesedék bölcseségnek lelkével; mert Mózes tette vala ő reá kezeit; és hallgatának reá Izráel fiai, és úgy cselekedének, a mint parancsolta vala az Úr Mózesnek.

10. És nem támadott többé Izráelben olyan próféta, mint Mózes, a kit ismert volna az Úr színről-színre:

11. Mindazokban a jelekben és csudákban, a melyekért küldötte vala őt az Úr, hogy véghez vigye azokat Égyiptom földén, a Faraón, minden ő szolgáján, és az ő egész földén;

12. És mindama hatalmas erőben, és mindama nagy rettenetességben, a melyeket véghez vitt Mózes az egész Izráel szemei előtt.

1. És felméne Mózes a Moáb mezőségéről a Nébó hegyére. Nem bizonyos, ki írta ezt a fejezetet, hacsak el nem fogadjuk a régiek valószínű feltételezését, mely szerint Józsué volt a szerzője. Mivel azonban Eleázár, a főpap is elláthatta ezt a feladatot, jobb lesz ezt a nem túl jelentős dolgot megválaszolatlanul hagyni.

Máshol már említettük, hogy az Abarim hegyének egyik részét nevezték Nébónak, a másikat Piszgának, mert ezek különálló csúcsok voltak. S Mózes felmenetele azonos volt az önkéntes halálba menetellel, mert tudta, mi fog történni, hogy Isten hívta meghalni, s önként ment találkozni a halállal. Az efféle szándékos engedelmesség nem más forrásból eredt, mint az Isten kegyelmébe vetett hitből, ami egyedül csillapít minden félelmet, nyugtat le, s édesíti meg a halál keserűségét. Kétségtelen hogy Mózes számára természetes módon ugyanúgy szörnyű dolog volt meghalni, mivel azonban Isten kegyelme közbelépett, nem vonakodott átadni magát riadalom nélkül. S mert szilárdan meg volt arról győződve, hogy a nép öröksége táru a szeme elé, jókedvűen ment fel a helyre ahonnan megláthatta. Hit által már valóban látta a földet, s Isten ígérete annak mondhatni eleven szemléltetése volt a számára, de némi maradék testi gyengeség körülvesz minden szent embert, a szemmel látható látása nem csekély vigasztalás volt a büntetése keserűségének csillapítására, amikor tudta, hogy Isten jogos ítélete akadályozza meg abban, hogy oda ténylegesen beléphessen.

Amikor azt mondja, hogy „megmutatá néki az Úr az egész földet”, az nem történhetett csoda nélkül. Mert jóllehet a történelem feljegyzi, hogy egyesek hihetetlen éles látással voltak megáldva, s képesek voltak túllátni az egész Kánaánon, mégiscsak meg kell említeni azt a sajátosságot ebben az esetben, hogy Mózes konkrétan úgy megvizsgálta annak minden részét, mintha ténylegesen azokon a helyeken állt volna. Valóban elismerem, hogy Nafthalit,

Efraimot és Manassét előrelátásképpen említi, de a Szentlélek mindazonáltal azt fejezte ki, hogy Mózes *mindegyik* részt úgy meglátta, mintha a talpa alatt lett volna. Egyébként a látomás nem kielégítő és haszontalan lett volna, ha nem láthatta volna a nép jövőbeli lakhelyét. S ugyanezt jelenti, amit utána tesz hozzá, miszerint Isten megesküdött, hogy a szolgálóinak adja. Ellenkező esetben Mózes vágya kielégítetlen maradt volna, ha nem láthatja ennyire kellemes, termékeny és egészséges terület az, ahol Ábrahám gyermekeinek lakni kell.

5. *És meghala ott Mózes, az Úrnak szolgálója.* Mivel a gyalázat jele volt a szent föld területén kívül meghalni, Mózeszt magasztos dicshimnusszal tiszteli meg, hogy az izraeliták megtanuljanak még jobban reszketni Isten ítéletétől, Aki nem kímélte még a legkiválóbb szolgáját sem. S konkrétan hozzáteszi: „az Úr szava szerint”, nehogy megvessék azokat a fenyegetéseket, melyek ennyire emlékezetes módon hangzottak el. Ha ugyanis Isten nem kímélte a kiváló prófétáját, hanem végül végrehajtotta rajta, amivel fenyegette, akkor a közönséges tömeg miképpen menekülhet meg?

Ami ez után következik: „és eltemette őt”, egyesek passzív módon fordítják: „és eltemettetett”, mások pedig tárgyas módban: „eltemette magát”, de minkét esetben helytelenül teszik, mert miközben félnek Istennek tulajdonítani ezt a feladatot, egy olyan abszurditás elkerülésén munkálkodnak, ami nem is létezik. Az igevers végéből ugyanis kiderül, hogy Mózes isteni módon lett eltemetve, mert azt olvassuk, hogy a sírja helye ismeretlen. Valószínű, hogy a nép nem mulasztotta, vagy hanyagolta el megkísérelni a felfedezését, mert barbár dolog lett volna a részükről, ha nem végzik el az emberiség által megkövetelt utolsó feladatot e nagy emberrel kapcsolatban. Mivel tehát nem voltak megtalálhatók a temetésének nyomai, sem maga a teste, ebből következtethetünk arra, hogy Isten határozott tanácsvégzése rejtette őt el. Ezért felesleges azon rágódni, mi módon temette őt el Isten, mivel minden részlet az Ő ellenőrzése alatt állt. Elég volt tehát jeleznie (*annuere*) a földnek, hogy fogadja a keblére a szent ember testét S nem volt szükség angyalokat segítségül hívni, mint azt egyesek képzelik, mert a Föld azonnal engedelmeskedett a Teremtője parancsának. Júdás leveléből megtanuljuk: nem csekély jelentőségű dolog volt, hogy Mózes sírját el kell rejtetni az emberek szeme elől, mert beszámol nekünk a vitáról Mihály arkangyal és a Sátán között (Júd9). S jóllehet az elrejtésének okát nem jelenti ki, mégis úgy látszik, Isten szándéka volt ez a babonáság meggátlása érdekében. A zsidóknál ugyanis megszokott dolog volt, s szokás, amiért Krisztus is megfeddi őket, hogy megölték a prófétáikat, aztán tisztelettel adóztak a sírjaiknak (Lk11:47). Valószínű volt tehát, hogy a hálátlanságuk emlékének eltörlése végett babonás tisztelettel viseltettek volna a szent próféta iránt, és bevitték volna a testét arra a földre, amiről Isten ítélete kizárta azt. Időszzerű óvintézkedés történt tehát, nehogy a megfontolatlan buzgalmukban a nép megpróbálja felforgatni a menny döntését.

7. *Mózes pedig száz és húsz esztendő volt.* Megint Isten speciális kegyességét ünnepli, tudniillik hogy Mózes érzékszervei épek maradtak a rendkívül idős kora ellenére, hogy ő alkalmas legyen a feladatainak ellátására. Így mutatkozott meg ugyanis, hogy mennyire drága volt Isten számára a nép jóléte, amiről olyan alaposan gondoskodott. Egyesek, bár nagyon kevesen, alkalmasak voltak a nyilvános kormányzásra egészen százéves korukig. Arra az időre azonban az egész ember faj életereje annyira megfogyatkozott, hogy a hetvenedik életévük után már csak „nyomorúságban és fáradtságban” vonszolták az életüket, amint Mózes maga tesz róla bizonyosságot (Zsolt 90:10). Következésképpen látványos jele volt annak az atyai gondoskodásnak, amellyel Isten bánt a népével, amikor Mózesnek ilyen rendkívüli módon megmaradt az eleveisége és az ereje. Ha Mózes képességei cserbenhagyták volna őt jóval az ígért földjére történő belépésüket megelőzően, az erőtlensége nagyon kellemetlen lett volna a nép számára. Sőt, természetes módon nem lett volna ilyen sokáig képes a vesződséges feladatainak ellátására. Ebből következően, amikor Isten nem engedte őt elcsüggedni, azzal kimutatta a csodálatos gondoskodását a nép jólétéről. Konkrétan egy

színekdochével a szemeit említi, de a dolog summája az, hogy nem volt sem ostoba, sem gyenge, mert sem az elméleti képességei nem merültek ki, sem a teste nem száradt ki.

Nem szükséges hosszasan magyaráznom, amit az ünnepélyes siratásról tesz hozzá, mert máshol már megmutattam,¹⁴⁶¹ hogy az ókoriak különös figyelmet fordítottak a temetési szertartások lebonyolítására azért, mert a hitük még nem emelkedett oly magasra a kapott kijelentésektől, hogy könnyen elhagyták volna ezeket a külső segédeszközöket, melyek szükségessége már nem akkora az evangélium alatt. Az ember számára természetes dolog megsiratni a halottakat, emellett ezt a siratást joggal folytatták le az egyház által elszenvedett veszteség miatt. Itt azonban olyan ceremónia van feljegyezve, aminek vége lett a törvény előképeinek beteljesedésekor. A hallottainkat tehát most oly módon kell eltemetni, hogy a fájdalomukat fogja vissza a feltámadás reménysége, melyet oly világosan megmutatott Krisztus eljövetele.

9. *Józsué, a Nún fia pedig.* Ismét megmutatja, mennyire kitartóan gondoskodott Isten a nép jólétéről. Már láttuk, miképpen lett kiválasztva Józsué Mózes kérésére az ő utódjának. Most, amikor át kell venni a hivatalát, betejesegett „a bölcsesség lelkével”, hogy hatásosan megmutatkozzon: Isten jelölte ki őt. Valóban fel volt már ruházva korábban is kiváló ajándékokkal, de most sokkal ragyogóbb módon kapta meg a méltóság jelvényeit, mert Isten így szokta felruházni azokat a cselekvés képességével, akiket elhív. A kezek rátételét is megparancsolja, ami nem éppen üres jelképe volt Isten kegyelmének. Mivel azonban már teljes mértékben kifejtettem, most csak futólag érintem ezeket a dolgokat.

10. *És nem támadott többé Izráelben olyan próféta.* Ezt a dicséretet látszólag azért teszi hozzá, hogy Ábrahám gyermekei Mózesbe vethessék a bizalmukat Krisztus megjelenéséig, mert jóllehet a próféták időről időre támadtak, mégis illett, hogy a felsőbbrendűség Mózesnél maradjon, nehogy a legcsekélyebb mértékben elhajoljanak a törvény szabályaitól. Arra kell következtetnünk tehát, hogy Mózeset itt minden prófétát megelőzve a legelső pozícióba helyezi. Ahogyan Malakiás is (Mal4:4) buzdítja az ókori népet, hogy továbbra is engedelmeskedjenek Mózes törvényének. A kiválóságának két jelét jegyzi itt fel, nevezetesen a bensőséges ismeretségét Istennel, és a csodáinak dicsőségét. Máshol láttuk, hogy azzal a kiváltsággal Isten különböztette meg Mózeset az összes többi prófétától, hogy színről színre beszélt vele. Mert noha Jákob ugyanazt a kijelentést teszi önmagát illetően, mégis tudjuk, hogy Isten utóbb bensőségesebb kijelentéseket adott Mózesnek. Nem azt jelenti ez, hogy a maga tökéletességében szemlélhette Isten dicsőségét, hanem másokkal összehasonlítva az összes többi felülmúlta. Ami a csodákat illeti, jóllehet mások is tettek csodákat, de ezek közül egyik sem közelítette meg a Mózes által bemutatottakat.

Mózes utolsó négy könyvének magyarázata harmonikus formában itt ér véget.

¹⁴⁶¹ Lásd a 3Móz21:1-hez fűzöttetket.